

ఆంధ్ర
వ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

సంజ్ఞా సంధి తత్స మాచ్ఛిక పరిచ్ఛేదములు

మొదటి సంపుటము

గ్రంథకర్త:

కళాప్రభుర్షా

వజ్రల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి

ఆంధ్రవిశ్వకళా పరిషత్

ప్రచురితము

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్

వారిచే ముద్రితము

1951

కాపీరైట్

కళాప్రపూర్ణ
శ్రీ వజ్రుల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి

కృతికర్తః
కళాప్రపూర్ణ
వజ్జుల చినసీతారామస్వామికాస్త్రి.

కృతిభర్తః
డాక్టర్
కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు.

కృతి సమర్పణము

ర సా ల గ వృ త్త మ్.

శ్రీమదాంధ్రమహానుభావుః

కట్టమంచి కులామృతాక్షిచంద్రమూః

ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్వధూ

రామలింగపదాశ్చిత్తరెడ్డిరాట్

విద్వాదిన్ద్ర కవీన్ద్ర విమర్శకా

మాం దయాపరిపూర్ణదృశా నదా

మానయన్నిజమిత్రపదం ముదా

సార్థకీ కురుతా దపిదూరగః

౧

క. తనకృతిః గళాప్రపూర్ణం

డనుచును దన కతిప్రియమగు నాంధ్రమునకు నే

వను సత మొనరించు ననున్

జానర్తు పరిషత్తు గౌరవోపాధ్యాయన్.

౨

శా. ఆంధ్రవ్యాకృతిసంహితన్ మదుపదిష్టాంధ్రీయసర్వస్వమున్

స్వాంధ్రప్రాధవపట్టుబంధముఁ దలిర్పఁజేసి తేతజ్జ నీ

రంధ్రవ్యాప్త సుకీర్తి చాంద్రమస భా రారాజ దేతత్త్రిలిం

గాంధ్రంబందుఁ గళాధినాథమహిమోదాదుండవై వెల్లవే

3

క. అని ముదమున నే వేడిన

మనమునఁ గల యాదరంబు మఱిమఱిఁ దనమో

మునఁ దొలఁకాడఁగ “శాబ్దిక

ఘన, నీదగుపల్కు నాకుఁ గాదన నగునే!

౪

క. భానుని భానులచేఁ గద

తాను గుఢానిధి కళానిధానం బగుటల్

ధీనిధి త -వక గోతరి
నానుచు దీపింతు ననియె నాచతురుండున్.

శ్రీ ర్ష ము

సంస్కృతాంధ్రంబుల సాహిత్యపరసీమ
సత్కవీంద్రుడు జ్యోతిషప్రవక్త
కట్టమంచ్యన్వయ కలశోదధి కళాధి
రామలింగారెడ్డి రాడ్విభునకుఁ
దాను బ్రహ్మతుండుఁ దత్ప్రేకిమ్యుండయి
యావేరనే వేర్చి నలరువాఁడు
భారతాదిగ్రంథ పద్యరత్నంబులఁ
గూర్చు సుబ్రహ్మణ్య కూర్చితనయుఁ
డాండ్లాంధ్రపండితుం డాంధ్రవిశ్వకళాప
రిషదుపాధ్యక్షుండు తేండ్లతేఁడు
రాజదాంధ్రవ్యాకరణసంహితేడ్డ స
ర్వస్వంబునకుఁ దాను బతియు నగుట

తే. గీ. ప్రగుణశాలికి రాజ్యాధిపత్య మగుట !
స్వర్ణభూషకుఁ బరిమళావాప్తి యగుట !
భవ్యగుణరూపవతికి సౌభాగ్య మగుట !
పండితాళికి విత్తసంపత్తి యగుట !

ప వ్యం త ము లు

క. స్వక నిటల ఘటితలక్ష్మ
ప్రకటిత నిజభావి విజ్ఞ పండితగురు కు
పు కవీంద్ర కృతకులోత్తం
మక ప్రపితామహసుధీంద్ర సదభిఖ్యునకున్

క. చందాంశులేజానకు సా.
ఖండలసమైభవనకు ఖండితరిపు దు
కృష్ణాదిర్యునకున్ నందిత
పండితమండలి కఖండ పాండిత్యునకున్

క. పారావారగభీరున

కారాధ సరస్వతికిని నాత్మశ్లాఘా
దూరునకున్ ధీరునకున్
రారాజత్కిర్తికాంతి రాజితమహికిన్.

క. ఆదర్శప్రాయముగా

నాదిమకావ్యముల మధ్యమాద్యతనములన్
మేదుర విమర్శనంబుల
నాదృతి నొనరుచు విమర్శకా గ్రసరునకున్

క. కవితాతత్వవిచారము

సువిమలమూర్తములు జేసి శోధించిన సత్
కవికి బహుఖండకావ్య సు
కవికిన్ “పొటిపరిక్ష” కవివిజయనకున్

క. ఏరీ నీ కెదు రెందున్

లేరే యనడగిన రామలింగారెడ్డిట్
ఛౌరికి ఫలానుమేయ
ప్రారంభునకున్ శుభంక రారంభునకున్

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్చిన యాంధ్రవ్యాకరణ
సంహితాసర్వస్వంబనెడు కృతి సమర్పితంబయ్యె.

విశాఖపట్టణము }
29-10-49 }

ఇట్లు నుజన విధేయుడు
వజ్రుల చిననీతారామస్వామిశాస్త్రి
గ్రంథకర్త

విజ్ఞప్తి

ఆంధ్రవ్యాకరణ మనునది యాంధ్రమహాప్రబంధములందలి యాంధ్రవాగ్దేవతాకారము నావిష్కరించునదియొకాని వేటుకాదు. తొలి నలంతియయియున్న యాంధ్రభాష సంస్కృతస్రావ్యతభాషాసంకలనమున వలంతియయ్యె. తా నాంధ్రవిద్వాంసుఁడు కావలయునన్న కుతూహలముగల యాతఁడు సంస్కృతవ్యాకరణసాహిత్యపాండిత్యము గల్గియుండవలయును. ఈవిషయమున నన్నయభట్టారకుఁ డీ క్రిందిరీతిని వక్కాణించెను.

జ్ఞో. శాస్త్ర మపారమ మాద్యం । ప్రాయశః నిత్యప్రయోగలక్ష్యైశ్చ,
దృశ్య మతిస్థిరం యజ్ఞే । ఙ్గాత్వా శబ్దః ప్రయుక్త ఆర్ష సమః.

(వాగ్. సం. ౧ VII విష.).

నన్నయాధర్వణు లిట్టియభిప్రాయము గలవారగుటచేతనే యాంధ్రమహాప్రబంధములందలి ప్రచురములై యున్న సంస్కృతశబ్దములందును దన్తయవాక్యములందును గల కృత్తద్ధితసమాసకారకాదివిషయములను వివరింపక యట్టివానిజ్ఞానము సంస్కృతవ్యాకరణములమూలముననే విశదపడఁగల దనునిశ్చయముతోఁ దత్పరి శిష్టవిషయములనే యుపదేశించిరి. ఉత్తమాంధ్రవిద్యార్థి సంస్కృతవ్యాకరణసాహిత్యపంపన్నుఁడయి యుండవలయు ననెడి నిరూఢాభిప్రాయముతోనే యాంధ్రభాషకు సంస్కృతభాషామయవ్యాకరణమును వారు రచించినవారయిరి. ఆంధ్రమహాప్రబంధములెల్ల సంస్కృతాంధ్రవ్యాకరణసాహిత్యకూలంకషపాండిత్యమును లగు వాగనుశాసనాదిమహాకవుల సంస్కృతాంధ్రవాగ్దేవతోపాసనాఫలరూపములై యగుటంజేసి సాంస్కృతికాచ్ఛికభాషాసంప్రదాయభూయిష్ఠములై వెలయుచున్నవి. అట్లుగుటచే సంస్కృతాంధ్రవ్యాకరణసాహిత్యాభిరుచి లేనివార లాంధ్రమహాప్రబంధముల కొకజోత పెట్టవలసినదె యనుటకు సందియములేదు. అట్టి పండితమ్మనై లాంధ్రమహాప్రబంధములను నేనించుట యన్నది యంధగజదర్శనకథావిధమై యుండు నననగును.

ఆంధ్రవాక్తయమునందలి యాంధ్రమహాభారతాది కలివిదగ్రంథములు మాత్రమే కొంత యర్హమగు ముద్రణసంస్కారముతో ముద్రితములై యున్నవి. తక్కిన వెక్కుమహాప్రబంధములు తగినముద్రణసంస్కారపులేమిచేఁ బ్రమాదభూయిష్ఠములై యున్నవి. (చూడు వాగ్. సం. ౬3 VII విష.). అట్లుగుటంజేసి

మున్నగు ప్రాచీన ద్రావిడ వ్యాకరణ విషయములు తెలుస నేకరించియున్నాను. ఆంధ్ర వాదేపత యను గ్రహించుగాక !

భాషకు బెరకువ సహజమగుటచేత దాని నాపుట యుక్తముగాద నెడిది సిద్ధాంతముగాదు. అయ్యది సిద్ధాంతభాసము... బూరగాళ్ళ పెంకువనువలెనే దాని నాప శక్యమును గాదు. సస్యమును బెంచుకృషీవలుఁడు సహజముగ మొలచి పెరుగుచున్న చిగిరింతను గాబును సుస్తూలించియు సస్యము క్రొవ్వి పెరుగునపు డద్దానిని గోసీయు సస్యమును ఫలోస్తుభముగ వర్ధిల్లజేయుట సహజము. అట్లే యుచ్చారణవేగాదికముచేత నపప్రప్తమగుచుఁ బెరిగెడిభాష పెరకువను సవరించి యద్దానిని రసవత్కావ్యోపయోగిగా సంతరించుట యావశ్యకము. అట్టిశక్తి భాషా సాహిత్యపాండిత్యశాలియగు పండితకవీంద్రునకే యలవడును. కావున సాధారణులగు పండితమన్యు లట్టిపనికి దొరకొనరాదు.

యుక్తాహారవిహారముల నిచ్చుగింపక యథేష్టాచరణమున వర్తిల్లువాని యారోగ్యము చెడునట్లే భాషాపాండితీపంపాదనాశ్రమ విముఖుఁడయి యథేష్ట వ్యవహారముచేయువానిభాషయు రుగ్గమై పీడాకరమగును.

నేను జరకాలము క్రిందటినుండియుఁ బ్రయోగాన్వేషణముచేసి యీవ్యాకరణమును రచింపఁగడంగి కారకాంతము రచించియుండఁగా ౧౯౪౭ క్రైస్తవబృహస్పతి నెప్టంబరుమాసమున “ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్” దుపాధ్యక్షులును, విమర్శకాగ్రగణ్యులును నగు శ్రీ. డాక్టరు కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు నన్ను రావించి యీ వ్యాకరణమును బూర్తిచేయుటకు నాకుఁ దగిన ప్రోత్సాహము గావించి యీ గ్రంథమును ముద్రింప నేర్పాటు చేయించినందులకును, వా రీ గ్రంథమును గృతినందుట కంగీకరించినందులకును వారియెడల నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడ నగుచున్నాను. మఱియు నీ గ్రంథ మాంధ్ర వ్యాకరణసంహిత లనఁదగు నన్న యాధర్వణకారికాదుల పరిశీలనముతోను బహుళాంధ్ర వ్యాకరణవిషయవిమర్శనములతోను వెలయుచున్న దనుచు నియ్యది “ఆంధ్ర వ్యాకరణసంహితాసర్వస్వ” మనఁదగునని సదభిఖ్య నొసంగినందులకును వారికి నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడ నగుచున్నాను.

విజయనగరము, }
10-8-1950. }

ఇట్లు సుజనవిధేయుఁడు
పర్యుల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి
(గ్రంథకర్త.)

అకారా శాస్త్రము

విషయసూక్తి

అందు జీవ స్వవిధాన ర్తిహా మిందు	...	౧౩౭
అందు పట్టి కూర్చి విభక్తి	...	౧౩౪
అందించునాస్తు సప్తమీ	...	౧౩౪ III-౧౧౯.
అ ఇ ఉ స్త్రీ విషయాః	...	౨౧౭ I-౨౨౧
అక్షరకర్తవ్యం ప్రాయః స్యాత్	...	౩౪౮
అక్షరణ స్వ కర్తవ్యమ్	...	౩౧౪
అగుణవతాం సర్వహలామ్	...	౧౪౯—౧౬౯
అచాం సన్ధౌ ద్రుతోఽదృశ్యః	...	౬౬
అచేతనార్థకే శబ్దే	...	౭౭ I
అచోఽచి కుత్రచి ల్లోపః	...	౬౯—౭౪
అచ్చతుష్కం భవే త్ప్రాణి స్థితమ్	...	౨౧౦ XII-౩౦౮
అజన్య జన్యభేదేన	...	౧౪౮
అజ్ఞులో రాలు శబ్దేన	...	౯౩—౧౭౧
అత్వాది తత్సమానామ్	...	౨౯౬—౩౨౨
అథ లోపల కి కు యుక్తాన్యాయా	...	౧౧౯
అథ వా ఫణినా మీశమ్	...	౧ V
అది శబ్దప్రయోగ స్యాత్	...	౩౦౪
అద్వైత్య స్థానవ్యక్తుః	...	౩౧
అద్యః క్రియాసు భూతార్థ	...	౫౩
అద్రుతాత్ స్వరసా దందు	...	౮౮—౯౭
అద్రుతానా మహదీనామ్	...	౭౪—౧౦౨
అద్వైత్యంచ భవే ద్ద్వైత్యమ్	...	{ ౮౮I -౨౧౪ ౨౧౪ I-౨౮౩
అథ్యాహారస్య సంయోగః	...	౨౬౪
అనయో స్పృగతిం యస్తు	...	౫౮

అనాదిమ విచ్ఛేదమతోవా	...	౬౬ I
అనాద్యస్యాజి శబ్దస్య	...	3౯౦ IV
అనాద్యజాయాం భాషాణామ్	...	3౯౮
అనితమూ నామ్యమ్	...	౬౨
అనిత్యో భవే త్యైత్ర	...	౫౮ VI
అనిత్యే భవే తేన	...	౧ X
అనుశాం స్త్రీయా. సమాచామ్	...	౧౬౧
అనుబద్ధ ప్రాప్తయోః	...	33౧
అనుబద్ధ శబ్దాంతాః	...	౨౯ II
అన్యగప్య పాతా ద్విత్వమ్	...	౧౧౪
అన్యతశ్చాపి స భవేత్	...	3౦౮ IV
అన్యత్ర త్ర వీ స్త్రీర దేశవచనంతు	...	౨౯౬
అన్యత్రాపి క్వచి ద్భవేత్	...	౨౮౪
అన్యత్రాపి క్వచి త్రో స్యాత్	...	౧౨3
అన్యత్రాపి తదిష్టిః స్యాత్ ప్రయోగః	...	౨2౦
అన్యత్రాపి తదిష్టిః స్యాత్ తస్మాద్భావ్యస్య	...	3౦౮ III
అన్యత్రాపి భవే దైక్యమ్	...	౨౧౦ IV
అన్యస్యా చ్చాభాతో	...	3౨౬
అన్యస్యాః క్వచి ద్భవే చ్చాన్యా	...	౨౫౪
అన్యా శ్చాప్యర్థఘటకాః	...	3౪౭
అన్యేచ కేచి దుపమా నో త్తర	...	౨౬౮
అన్యేచ బహవో దేశ్యాః	...	{ ౨౧౭ I. ౨౨౧
అన్యే ద్రుతప్రకృతయః	...	{ ౨౯౦-౨౯౫ 3౫౫
అన్యేఽస్తరిక్ష ఖ దృశః	...	౪౨
అన్యేఽన్య వ్యాకరణస్పష్టాః	...	౫౮ IV
అన్యేఽన్య ర్భవికేషే స్యుః	...	౫౪
అన్యేఽన్య ర్భవికేషే స్యుః	...	3౦౮ V
అన్యేషాంచ ద్విరుక్తా స్యుః	...	{ ౭౪-౧౦౨. ౧౧౧
అన్యేషాంచ వా లు గ స్తస్య	...	{ 3౯౦ I
అన్యాయస్యాపి గమ్యత్వమ్	...	౧2౯
	...	3౪౭

చరణము

అపరాస్తే సమాసే	...	౮౨ III. ౮౨
అపిశ్చార్థ స్వేతః	...	౮౦
అపి సంయుక్త సమాసః	...	౮౧
అపి స్థానోపసాధుః స్థానో	...	౮౧
అప్రయుక్త స్వేతః	...	౮౧
అప్రాణాచిన	...	౮౧
అస్మిన్ స్థానః	...	౮౧
అపరాస్తాదు జగన్	...	౮౨ II — ౨౧౦
అమితే స్త్రీ సమాత్ కేచిత్	...	౮౮
అర్థభేదే క్వచిచ్ఛబ్దాత్	...	౧౪౦
అటకిచ సంశ్లేషః స్థానో	...	౮౧
అల్పాగమః స్థాన దండ్రించో	...	౧౦౫
అవద చ్చాత్ర సాంగత్యమ్	...	౫౮
అవాస్తరకథాసాన	...	౩౦ II
అవికారగతే తస్మిన్	...	౮౦
అవ్యయ స్వేతరస్థాపి	...	౧౧౨
అస్తి రనుబంధః స్థానో	...	౨౯౬
అస్త ద్యుష్ట ద్వాచ్ఛాత్	...	౨౬౪
అస్థా అత్యుత్తమస్థాత్	...	౫౮
అహ మాదీనాం ద్విత్వమ్	...	౧౪౪
అహేయ శున్యదేశీయమ్	...	౬౧ III
అత్తన ఇమనన్తానాం డా వా	...	౧౪౫
ఆదస్త పాదిశబ్దేషు	...	౧౦౮
ఆదేశః క్వచిచ్ఛబ్దాత్	...	౨౨౦ మొ. ౨౨౪
ఆదేశశ్చ పురూ రశ్చ	...	౨౨౦ మొ. ౨౨౪
ఆదేశాః కేవలాః శైచ్చమామ్	...	౨౨౨ మొ. ౨౩౩
ఆద్యస్తవర్ణ యో నైక్యమ్	...	౬౪
ఆద్యగన్య గకారస్య	...	౨౨౬
ఆద్యప్రకృతిః ప్రకృతి శ్చాద్యే	...	౧ VI
ఆద్యత్పతీయాతు న యక్తా శబ్ద	...	౮౨

ఆద్యవస్తాభు హ త్వేన	...	౫౩
ఆద్య స్థామైదితే ౭ వ్యులోపశ్చ	...	౭౪
ఆద్యకాస్తానసారేణ	...	౧౦౫
ఆద్యః పదకః కుచాః	...	౨౯ II
ఆద్యయః పదా శద్యర్థాః	...	౫
ఆద్యా దనన్తా సా మూలమ్	...	౧ V
ఆద్యే ద్వితీయే చ కపాః	...	౮౨ III
ఆద్యే ద్వితీయే తుర్యేచ	...	౮౨ III
ఆద్య స్థా దృతో ద్వద్యే	...	౨౮౬
ఆద్యునా సు జపాః ప్రః	...	౧౩౯
ఆద్యాదిశబ్దో యుక్తః స్వాత్	...	౨౧౦ XII. 3౦౮
ఆద్యామృదికశబ్దాః స్యుః	...	3౦౮ IV. ౨౭౪
ఇచ్చ విభక్త్యప్రతిపత్త్య	...	౧౦౫
ఇత ఏవ పఠః స స్వాత్	...	3౨౦
ఇతరత్ర చ ద్వితీయా	...	౨౫౫
ఇతాం జను క్షిప్త	...	౧౫౦
ఇతో ౭ వ ద్విద్య దధాత్ స్వాత్	...	౨౬౪
ఇతో స్థా ద్భూతబహుత్వేకు	...	3౨౦
ఇద చద ఏత ద్వి త్ర చ్ఛబ్దాత్	...	౨౮౦
ఇదాదిభ్య స్తు నిత్యం ట్	...	౧3౧
ఇదుపాత్రమోత్తమానామ్	...	౧౫౧
ఇన్ద్రాద్యా ఆపిచ గణాః	...	3౦ II-3౦ III
ఇయా ప్రత్యే కుత్రచిత్ స్వాత్	...	౨౧౦
ఇయాన్తా స్పృశపః శబ్దాః	...	౨౧౦
ఇహతు ప్రవ్యాహర్యమ్	...	౧ IX
ఈదన్తా ఇద్యదేవ కృతప్రాస్యాః	...	౧౫౦
ఉక్తస్య పునరుక్తిః స్వాత్	...	3౮౯
ఉచ్చారణస్య కల్పకర్మాత్	...	౫౮ I
ఉతా దుత్ర భవే ద్యా పుః	...	౧౫3
ఉతో లోపశ్చ టి లయోః	...	౧౯౨—౧౯౮

విషయసంఖ్య

ఉత్తమాదా వపి భవేత్	...	30౮ IV
ఉత్వ మిత్వం తథా వాత్సమ్	...	౨౮౫
ఉత్వయుతో వనకారా	...	౨౯౬ II
ఉత్వేనైవ భవ త్వన్యే	...	౧౬౦
ఉదత్తాన్తాః స్థానార్థ	...	౨౧౧
ఉదన్తాచ సదా నాన్తా	...	౭౩
ఉద్భవం త్వే సంబుద్ధానాత్	...	౧౫౦
ఉనూ సున్యేవ నియతో	...	౮౪
ఉచక్రతి పరిణతి సంవృతి	...	3౨౬
ఉచక్రతి రథ భూజ్యాదిః	...	3౨౬
ఉచనూ నానువాదేతు	...	౨౭౪
ఉభయత్రాపి భవతి	...	3౪౭
ఉభయవిధ మమహతీనామ్	...	౧౮౬ II
ఉభయార్థే భవే దత్వమ్	...	3౦౬
ఉభయార్థే విశేష్యేతు	...	౨౬౪
ఉర్ ద్వన్వే రః	...	౨౮౬
ఉవర్ణక శ్చాద్యన్తాచ్చ	...	౮౪
ఉష్ణరేఫాన్ వినా ద్విత్వమ్	...	౨౮౦
ఋకారంచ విముచ్య స్యాత్	...	౨౮౦
ఏకత్వం భేదకగతబహు	...	౨౬౦
ఏకత్వవాచకా త్పుంసి	...	౧౯౩
ఏకత్వేచ బహుత్వేచ	...	౨౫౧ I
ఏకత్వేచ భవే ద్వారః	...	౧౯౦
ఏకత్వేన బహుత్వే	...	౧౦౯—3౦౫
ఏకత్వే రుః క్వచి ల్లోః	...	౨౨౦ మొ. ౨౨౪
ఏకత్వే సస్యవాచిత్వమ్	...	౨౧౧ III
ఏకద్వివర్ణకా శ్శబ్దాః	...	౮౮—౯౮
ఏకాదశాదిసంఖ్యాయామ్	...	౨౨౦ మొ. ౨౨౪
ఏకాదే రమహతాంచ డా వున్న	...	౧౯౧
ఏజభో వక్రః	...	౧౭—3౦

ఏతి వాక్తౌ హ్రస్వదీప్తౌ	...	30౮ II
ఏతే గురవః కేమః సర్వే	...	30 IV
ఏతే ద్విత్వయరంయుక్తాః	...	౫౮ III
ఏకైకతాచ నామ్నామ్	...	౨౧౦
ఏవోక్తౌ వ్యతిరేకౌ దపి	...	౨౧౦ XII-3౦౮
ఏవాచ్యయశమానార్థ	...	౨౧౦—3౯౦ II
ఏవోషదభాజః స్యుః	...	3౨౬
ఏకారాంతం స్వరూపేణ	...	౧౬౬
ఓయాత్యామస్త్రణంచ	...	౧౨3
ఔషవిభక్తికనామ్నామ్	...	౨౨2 మొ. ౨33
ఔషవిభక్తికలీనామ్	...	౨౦3
ఔషవిభక్తికసంజ్ఞాః	...	౨౨2 మొ. ౨33
కంఠే ౭న్యారా దాదేః	...	౧3౫ III-౨౮౮
కగచజయుగటడణ	...	౨౦
కచటతపాః పరుషాభ్యాః	...	3౦ I
కథిత స్తద్భవస్యాపి	...	౧ VIII—౧౫౮
కథితార్థాత్ క్వచిల్లుర్లుః	...	{ ౨౦౮—౨౯౨ ౨౨౦ మొ. ౨౨౮
కథితా వైకృతైః శబ్దైః	...	౨౪౦
కర్తృణ్యనుబధః స్యాత్	...	3౧౯
కర్తృప్రవచనీయకే కూర్పిః	...	౧3౫—౨3౫
కర్తాదికర్తృతాయాంచ	...	౨2౮
కర్తాదేః కర్తృత్వమ్	...	౨2౮
కవితోపాశ్రితం దోషమ్	...	౧ IV
కవిభల్లుః క్రియాణామ్	...	౨౧౦ II
కశ్చిద్వదతి సాంగత్యమ్	...	౫౮
కాదు ర్గాదు ర్భవే దీదుః	...	౧౯3—౨౯౧
కాకౌ సువోధవే చాపి	...	22-I
కాప్రశబ్దాదిశబ్దాస్తు	...	౧౦౨
కార్యా ఔషవిభక్తికవత్	...	౨౮౫

విషయసంఖ్య

కిచ్చి త్ప్రశంస నాద్భుత	...	౪౨
కియ దధాదికా శ్శబ్దాః	...	౨౧౨
కిర్నబిమః ప్రథమాయామ్	...	౨౧౯
కిలాధా దుభయో రోగ్యగః	...	౩౦౮ IV
కిర తరి హస్తీదు స్తక	...	౨౯ II
కుత్రచి చ్చబ్దభేదేషు	...	౧VIII.౧౬౮-౧౭౨
కుత్రచి త్సంస్కృతీయోఽపి	...	౬౯
కుత్రచి త్సర్వశబ్దానామ్	...	౧౦౨
కుత్రచి ద్రేఫగస్య స్యాత్	...	౨౧౦ II
కుత్రచి న్ను లోపశ్చ	...	౨౦౭
కూర్చి ల ను నయోభ వేత్	...	౧౧౯
కేచి చ్చామహత శ్శబ్దాః	...	౧౨౬ IV
కేచి చ్చబ్దవిశేషాః స్యుః	...	౩౪౮
కేచి జ్ఞనా వద స్త్యన్య	...	౧౨౬ III
కేచిత్తు జీచ మిచ్చన్తి	...	౩౨౬
కేచిత్తు వైకృతా శ్శబ్దా దాదిత్వేభ్య	...	౩౮౩
కేచిత్తు వైకృతా శ్శబ్దాః పునీచ	...	౧౮౯
కేచిత్తు వైకృతా శ్శబ్దా విభక్త్యర్థా	...	౧౧౯
కేచి బాద్యస్య పోషః స్యాత్	...	౭౭ I
కేచి ద్వదన్తిచ లఘూన్	...	౫౮ IV
కేచి ద్వద స్త్యభిన్నత్వమ్	...	౮౧
కేచి ద్వయో ర్వికల్పత్వమ్	...	౭౭ I
కేచి న్నాన్తాచ్చ గుర్వాదేః	...	{ ౧౩౫ III ౨౫౦—౩౦౯
కేవలత యానుసర్పతి	...	౧ VI
కేవలవికృతిపదైః	...	౨౬౭
కేషాంచి త్ప్రత్యయే నైవ	...	౨౯ I
కేషాంచి దుదన్తానామ్	...	౨౨౭ మొ. ౨౩౩
కేషాంచిద్ య్యస్త శబ్దానామ్	...	౨౦౮—౨౩౨
కేషాంచిద్ ర్యస్త శబ్దానామ్	...	{ ౧౯౩—౨౧౫ ౨౨౦ మొ. ౨౨౪

విషయసంఖ్య

కేహించి స్వస్త శబ్దానామ్	...	౨౦౫
కొఱకు కయి చతుర్థాః స్తః	...	౧౧౯
కా వరేతు భవే దత్వమ్	...	౨౧౧
క్వాః కిల త్వాన్ మాద్యాన్	...	౪౨
క్వాభూతయోః క్రియా న్యస్య	...	౨౯౬—౩౧౧
క్వాక్తేచ వ్యతిరేకాక్తే	...	౩౧౦
క్వాక్తౌ నభవే త్సదా	...	౭౨
క్రియా నే చాన్యవర్ణేచ	...	౫౮ III
క్రియాః ప్రసిద్ధా బహవః	...	౩౪౮
క్రియాయా ఉపచారః స్యాత్	...	౩౪౮
క్రియాయాస్తు ప్రయోగః స్యాత్	...	౨౬౫
క్లీబసమా అదుహద్వత్	...	౧౮౯
క్వచి ద్దక్షాత్రకే స్వార్థ	...	౧౯౦
క్వచి త్కులకసంబంధః	...	౨౬౫
క్వచి త్తదర్థే డయుగమ్	...	౩౧౫
క్వచి త్తోదః క్వచి త్తోణః	...	౩౮౩
క్వచి త్త్యాదేశ ఏవ స్యాత్	...	౨౦౮—౨౩౨
క్వచి త్ప్రత్యయయోగేవ	...	{ ౨౭౦—౨౫౧ I
క్వచిత్ ప్రత్యయసంబంధే శక్తేః స్యాత్	...	౨౮౯
క్వచి త్సమాసే న్యగస్య	...	౧౧౨
క్వచిత్ స్వస్య భవే దిష్టా	...	౨౮౭
క్వచి త్సద్భక్తికీర్తిస్య	...	౨౧౧ IV
క్వచిత్ స్యా దుత ఈ దిచ్చ	...	౩౯౦ III
క్వచి దత్వం క్వచి చ్చాత్వమ్	...	౨౭౫
క్వచి ద నిమగ్నస్య సమాసా న్నత్వమ్	...	౨౭౩
క్వచి ద నిమగ్నస్య సమాసే స్యాత్	...	౨౮౫
క్వచి ద న్యస్య చాన్యస్య	...	౨౭౫
క్వచి ద న్యస్య లోకః స్యాత్	...	{ ౨౧౦ VI
		{ ౨౨౦ మొ. ౨౨౪
		{ ౨౯౦—౨౯౫
		{ ౨౧౭ I. ౨౧౧
		{ ౩౫౫

విషయసంఖ్య

క్వచి దన్యవిభక్త్యర్థే	...	{ ౨౨౦ మొ. ౨౨౪ ౨౫౮—౨౬౧—౨౭౦
క్వచి దమహతోఽపి దుజ్ స్యాత్	...	{ ౧౩౨—౧౯౧ ౨౨౦ మొ. ౨౨౪
క్వచి దర్థవిశేషస్య । వివతౌపి	...	౩౪౭
క్వచి దర్థవిశేషేచ । రూఢ్యా	...	౩౪౭
క్వచి దర్థవిశేషేతు । క్లిష్టేఽపి	...	౧౨౬
క్వచి దర్థవిశేషేతు । పునరర్థ	...	౩౪౭
క్వచి దర్థవిశేషేస్యః । కేచి దాదౌ	...	౧౦౨
క్వచి దాన్ధ్రవికారస్తు	...	౨౭౫
క్వచి దాద్యస్య శబ్దస్య	...	౧ VIII
క్వచి దామస్త్రణే కానః	...	౧౨౩
క్వచి దింప్వస్తతాం కేచిత్	...	౩౦౯
క్వచి దూచ్చ భవే దర్థ	...	౨౧౦ XII.౩౦౮
క్వచి దేశత్వ మిష్టం స్యాత్	...	౨౬౦
క్వచి దేదస్తతాయాంతు	...	౨౭౫
క్వచి ధకారో వః	...	౨౨౬
క్వచి ధర్మక్రియామాత్రమ్	...	౩౦౪
క్వచి ద్విపు ర్నినౌ దృష్టాః	...	౩౨౮ IV
క్వచి ద్భవే త్సమానేఽపి	...	౮౨III.౮౨—౯౦
క్వచి ద్రాఢ్యాపి సాధుత్వమ్	...	౩౪౭
క్వచి ద్విభక్తివైచిత్ర్యమ్	...	౩౪౮
క్వచి ద్వివర్ణకే చాపి	...	౩౦౩
క్వచి స్పవర్ణే దే ర్గోపః	...	౩౧౫
క్వచి స్నామగ్రహే చైవ	...	౧౬౯
క్వచి స్నిత్యం క్వచి ద్వా స్యాత్	...	౨౯౨
క్వచి స్నేహ వికారః స్యాత్	...	౩౪౮
క్వచి స్వత్వం యథాయోగమ్	...	౨౭౩
క్వచి స్వసుజనంజ్ఞాయామ్	...	౧౭౫
క్వచి స్లక్షకశబ్దస్య	...	౩౯౦ II

గుణదావాః స్యుః ప్రథమా	...	౨౨ — ౨౮౬
గీతే కాళానుగుణ్యేన	...	౩౦ II
గుణవర్ణణో ద్వితీయైక	...	౧౨౧
గుణవతాం మ మా ప్రాగ్వత్	...	౧౨౧
గ్రామనామ్నః సమాసేష	...	౨౨౫
గ్రామనామ్నోఽపి మోః పుః స్యాత్	...	౯౪
గ్రామమానుష్యభిరుద	...	౨౨౫
గ్రామ్యం తత్తద్విధౌ సాధు	...	౬౩ I
గ్రామ్యతాపరిహారేణ	...	౧ IV
గ్రాహ్యః పురాస్త్ర గిరి రస	...	౩౦ II
జీస ఉచ్యతే వలసః	...	౧౩౫ III
జే ర్మః స్యా త్సోఽపి ముఖ్యస్తమ్	...	౧౩౨ — ౨౫౩
జెః కై కొఽహ	...	౧౩౫ III
జజౌ పదౌ తదౌ వర్ణౌ	...	౫౮ III
చన్ద్రశాద్దులనాగాద్యాః	...	౧౨౬ V
చరితాదికశబ్దానామ్	...	౧౬౨
చు రితి క్రియాపదానామ్	...	౨౯౬ — ౩౧౪
చు ర్దేశోఽమధ్యమానాం స్యాత్	...	౩౦౮ II
చే ద్యత్వం తస్య కల్ప్యం స్యాత్	...	౫౩
చో రాత్త సేవదేర్థే	...	౩౨౧
చో ర్వా స్యా ద్వర్తమాన	...	౬౬ I
చౌ రే రుపధాత్తనశ్చ లుగ్వా	...	౨౧౦ X
జదతావాచకత్వేతు	...	౨౧౨
జన్యాన్తర్లతశబ్దానామ్	...	౧౮౮
జుః స్థానే ద రత్త స్యాత్	...	౨౧౫
జనీ చాత్త భవే చేసిః	...	౨౦౪ — ౨౯౨
కువర్ణకః క్రియానే స్యాత్	...	౩౦౯ — ౩౨౪
టాదా వితో స నిః స్యాత్	...	౧౫౦
టాదివిభక్తౌ ని ర్మే త్యేకే	...	౧౩౫ II
టాద క్షేతో జేష కయి	...	౧౩౫ III-౨౩౮

విషయసంఖ్య

డలటా ముదితాం లుక్ స్యాత్	...	౧౯౯
డా బవిథాత్రాదే రుః	...	౧౫౬
డుజతౌతు న ప్లుతః స్యాత్	...	౧౪౧
డు జ్జహత్పదానాం వా	...	౧౫౪
డు డ్యాదివర్ణే భూతార్థే	...	౨౯౬ I
డుమ కాతౌ కాపుతాద్యాః	...	3౦౪
డు ము పు లవః ప్రథమా స్యాత్	...	౧౧౯
డు స్స్యా త్సదా రాజ్ఞః	...	౧2౮
డోలాభూషో త్తరీయేషు	...	౫3—32౯
డోస్తు భేదకతాపి స్యాత్	...	3౧౬
ణిజన్తా దపి కేచిత్తు	...	3౨౯
త ఏవచ ద్వితీయాః స్యుః	...	౨౯ III
తచ్చిత్తతాతుద్రష్టవాన్	...	{ ౮౮ I-౨౮౧-౨౮౮. 3౨౨-3౨౮-3౫౫,
తచ్చబ్రహ్మ లోషః స్యాత్	...	౨౧౦ VIII
తచ్చబ్రహ్మ బహుత్వం స్యాత్	...	౨౧౧ IV
తజ్ఞా సమాచ దేశ్యా	...	౫౯
తత స్తదస్తశద్దేభ్యః	...	౨2౪
తత్తత్పదం పరిగ్రహ్యామ్	...	{ ౮౮ I-౨౮౮ - ౪౨౨ - 3౨౮- 3౫౫-3౯౦.IV
తత్ర తృతీయా వష్టిచ	...	౨32
తత్ర ద్వితీయతుర్యా	...	౨౯౬
తత్ర స్యా ద్దిత్వ మాద్యస్య	...	౧౦౨
తత్రాచ్యుతో భవేన్నిత్యమ్	...	౯౧
తత్రా దిచ్చ భవే ద్దీప్తః	...	౨౧౦ XII-3౦౮
తత్రాసురజ్ఞానా త్సుంసామ్	...	౧౨౬ VI
తత్రోభయో ర్భవే దేశః	...	3౨2
తథా వదన్తి కేచిత్తు	...	౫౮ IV
తథా తోడ విభక్తేషు	...	౧౦౫
త దదోషా పరికృతాచ	...	౧ I

ద్వివిధా ఏ దుత శ్చ స్యుః	...	౫౮ III
ద్వివిధా ఏ దు చే దోతో ౭చో	...	౨౦
ద్వ్యక్షరాది చతుర్స్థ	...	౨౭ 3
ధన్వంతరీ మధ్యమ సత్	...	౨౬౪
ధూర్త పృథ్వి మూర్ధ సీచా	...	౧౬౦
ధూర్వాహస్య మతే తత్ర	...	౮౨ III
ధ్యాయే దత్రతు నా వేవ	...	౧ V
ఋ కౌ ఋః కు రనితామ్	...	౧3౬
ఋ ప్రాయ స్సృష్టౌ దృశాశ్చ	...	౧3౬
స ఋదప్తశ్చ లప్తశ్చ	...	౧౬౮ II
సఖిజ్ఞః ప్రథమా ద్వీప్యాత్	...	౮౫ "
సచ దేశ్యపదే స చైకపదే ౭పి	...	౧౫౮
సతు ఙౌ భవేచ్చ లోపః	...	3౨౭
స పదా న్యన్యయ సుప్తిజ్	...	౧౧౨
స ప్రాద్యవ్యయ సంబంధః	...	3౨౦
సమశ్శబ్ద విసర్గస్య	...	౧౧3
సలదాదేరప్త రుతః	...	౨౦౦ X
సవర్ణకాదేస్త ద్ధర్మాత్	...	౨౭౯
స వో గసడదా స్సే ౭పి	...	౭౭ I
స వికృతి శబ్దాత్ పరతః	...	౭౭
స స్త్రియా మత్తు టా ప్లోశ్చ	...	౨౧౫ I
సప్యంత్ర ద్ధర్మోతః	...	౭3—౯౫
సప్య ద్యాక్య విరామేతు	...	౧౧౭
సా త్వరస్య భవే ద్వస్య	...	3౨౪
సాన్యేషాం నైధర్మ్యమ్	...	౫౮
సాపత్రంశత్వ మేతస్య	...	౧ IV
సామస్త్రదే దుజ్ ప్రాప్యః	...	౧౪౦
సామస్త్రదే దుజి త్యన్యః	...	౧౪౦
సామ్యః క వర్ణకః ప్యాత్	...	౨౯౦
సిత్యం దారాదే శ్చ ప్యాత్	...	౧౯౨-౧౯౮
సిత్యం లు రా రు రా ప్యాతామ్	...	౧౯3

విషయసంఖ్య

నిత్యం విభాషా సర్వత్ర	...	౨౨౦ మొ. ౨౨౪
నిత్యతా క్వచి దిష్టా స్యాత్	...	౧౫౮
నిత్య మను త్రమ పురుష	...	౭౧
నిత్య మన్యస్య వికృతా	...	౭౧
నిబన్ధనేషు ప్రాచాం చేత్	...	౩౦౪
నియత స్త్రీ ప్రత్యయస్తు	...	౧౮౫
ని రమో మహతామ్	...	౧౩౧
నిర్ధారణాదౌ మాత్రం స్యాత్	...	౨౭౯
నివర్ణకః స్యా ద్భవశమ్	...	౨౮౨
నివారణాయ తస్యైవ	...	౧ IV
నీచతాయాం రి సీ స్యాతామ్	...	౧౨౩
నుమ్ చోతః	...	౮౮
ను ర్దురూ సుజసో ర్యుక్తౌ	...	౨౧౯
నైకవర్ణస్యతు తథా	...	౩౦౮ III
నైక వర్ణే న దేశ్యే చ	...	౧౩౯
నో రన్యస్యాపి సర్వం స్యాత్	...	౮౨III ౮౬-౨౧౦II
నోవా ద్విత్వం క్వచిత్	...	౮౪
న్నుష్ఠూ హ్రస్వ శ్చాదేః	...	౨౧౯
న్వన్తా న్నామ్నః కుజ్	...	౨౦౫
పఞ్చ వర్గాదయో వర్ణాః	...	౨౯ III
పట్టి వలన కంటే ఇతి	...	౧౧౯
పట్టితితు పఞ్చమీ గుణే	...	౨౫౦—౧౩౫ III
పదే తు తవ్యదాద్యస్తే	...	౧౧౫
పదే ౭వీచ తథాత్వం స్యాత్	...	౩౦ IV
పద్య భేదావసానేషు	...	౮౨ III
పద్యావసానే సర్వేషామ్	...	౮౨ III
పరత్రైవ ప్రయోగః స్యాత్	...	౧౨౩
పరిదృశ్యా ఇహ కార్యాః	...	౨౬౮
పరిమితో సమస్తానామ్	...	౭౫
పరుషాణాం గుణదదవాః	...	౭౯

విషయసంఖ్య

ప్రథమైక వచన మాత్రే	...	౨౧౦ II
ప్రథమైకవచన లోపః	...	౨౯౬ I
ప్రథమైక నైవ్య ద్భవేచ్చ భూతార్థే	...	౨౯౬ I
ప్రథానం ద్వయ హీనం ద్వే	...	౧౨౬ VII
ప్రబంధే కేవలాద్యస్య	...	౧౧౨
ప్రవృత్తి శ్చప్రవృత్తిశ్చ	...	౨౨౭ మొ. ౨౩౩
ప్రశ్నార్థకస్య చాన్యస్య	...	౩౯౦
ప్రసిద్ధౌ స్యా ద్విశేషస్య	...	౩౮౯
ప్రసృత్యాదే ర్ని వర్ణస్య	...	౨౯౨
ప్రాకృతభవ సంస్కృతభవ	...	౧౮౮
ప్రాకృతే తద్భవేచాపి	...	౩౧
ప్రాకృతే పద్విధేచాపి	...	౧ V
ప్రాణమా త్రావశేషః స్యాత్	...	౫౩
ప్రాణా త్ప్రాణో లఘు ర్యః స్యాత్	...	౫౩
ప్రాణా స్సమాసతో ౭చః	...	౩౦
ప్రాతిపదికం హి నామ	...	౩౦
ప్రాయశో వైకృతపదే	...	౧౪౮
ప్రాయస్తు స్యా త్కిమాదిక	...	౭౦
ప్రార్థనార్థే భవే న్నాన్తాత్	...	౩౦౮ IV
ప్రార్థనార్థే మురేశత్యే	...	౧౦౯—౩౦౫
ప్రాసో వా నాతి సామీప్యే	...	౩౦ II
బహవో ౭త్రాన్ధ్రా భాషాయామ్	...	౨౨౭ మొ. ౨౩౩
బహుత్వం క్వచి దేశత్వమ్	...	౨౧౧ III
బాలేస్తు పరిధి శృణ్వోవర్త	...	౨౯ II
బిష్ట పరస్య తకారో దోః	...	౩౩౨
బిష్ట వైకృత మధ్యేతు	...	౫౦—౨౦౨
బౌ పరే మస్య బిష్టః స్యాత్	...	౧౪౫
భవతిక్రియా పదానామ్	...	౩౨౬
భవద్గీ ర్ముఖ శబ్దానామ్	...	౧౮౭
భవన్తి కుత్రచి వైవ	...	౨౨౭ మొ. ౨౩౩

భవన్తి కేచి చ్చబ్దాస్తు	...	౬౯
భవన్తి స విభాత్రాదిః	...	౧౫౬
భవన్త్యజడ వాచిత్యే	...	౨౧౨
భవే త్కః స్త్రీసమా న్నామ్నః	...	౨౯౦-౩౦౯-౩౧౨
భవేత్ క్వచి దయోగేన	...	౩౯౦ IV
భవేత్తదాది శబ్దే నః	...	౨౧౫
భవే త్సర్వత్ర చ ద్విత్వమ్	...	౨౧౧ III
భవే దత్రాదితా మేవ	...	౧౩౯
భవే దత్రాపి శబ్దస్య	...	౩౯౦ IV
భవే దమహతో ౭ప్యర్థ	...	౧౨౬ III
భవే దాద్య సమానే ౭పి	...	౩౦ IV
భవే ద్ధర్మాది శబ్దానామ్	...	౧౬౩
భవే ద్భిరుద శబ్దేషు	...	౨౭౫
భావాదిజన్య జీవుల్యః	...	౨౫౩—౧౩౫ III
భావిక్రియాసు యస్య ప్యాత్	...	౫౩
భావే ట వర్ణకో ౭స్తే	...	౩౦౯
భాషాయాం నాత్రయోగః	...	౧౮౭
భాషేయ మమితా తత్ర	...	{ ౮౮ I-౨౮౧-౨౮౮ ౩౨౨-౩౨౮-౩౫౫
భిన్నత్వం యుక్తవర్ణస్య	...	౧ VIII
భిన్నత్వే చా ప్యభిన్నత్వే	...	౧౫౨
భూగమిక్రియయో రస్తే	...	౩౪౭
భూతా దుతాం పరేషా మితే	...	౨౯౬ II
భూతా ద్యవిషయా తత్ర	...	౭౩
భూతాద్ధానాం తు నః	...	౩౧౫
భూతార్థే ప్రతిషేధార్థే	...	౨౭౮
భూతే తయో ర్విలృత్వమ్	...	౩౦౩
భూషిష్టాస్తు నా యత్రత్	...	౧౬౫—౧౮౪
భూయ ఉభయార్థ వాచి	...	౨౧౯
భూయః చోక్త్య శబ్దేషు	...	{ ౮౮ I-౨౧౯-౨౮౧ ౨౮౩-౨౮౮-౩౨౨ ౩౨౮

విషయసంఖ్య

భావద్యర్థ వ్యవధానేతు	...	౨౬౩
మధ్యభాగే తత్ప్రయోగః	...	౨౬౫
మధ్యమస్థే క్రియార్థేతు	...	౩౦౮ III
మనువట్వాది శబ్దానామ్	...	౧౫౪
మహత స్సోద్ధ జనితః	...	౧౩౦
మహతో ౭త ఉ ద్విభక్తౌ	...	౧౨౯
మహతో ని తా విభక్తౌ	...	౧౩౫ II
మహతో ౭మస్తు ని ధ్లుక్ స్వాత్	...	౧౩౧
మాత్రజర్థేతు బంట్యాదిః	...	౨౯౩
మానార్థా చైచిసి రత్ర స్వాత్	...	౨౯౨
మానార్థాన్నిత్య మేకత్వే	...	౨౯౨
మిశ్రతాయాం బహుత్వమ్	...	౨౮౪
మిశ్రద్దణ్ణ ద్వయోపేతాః	...	౨౯ III
ముఖ్యాన్తా దపిశబ్దాత్	...	౨౭౪
ముదుజ్జన్తో ౭మహత్ స్వాధ్యే	...	౧౨౬ V
ముబ్బో ర్భవేతాం సుంప్వాభ్యా	...	౯౪
ము ర్వనాదిక శబ్దేభ్యః	...	౧౪౫
మోస్తు విభక్త్యేకవచనకే	...	౯౪
యత్రైతే తత్ర తత్సంజ్ఞా	...	౨౨౭ మొ. ౨౩౩
యద్యన్య సహయోగః స్వాత్	...	౨౯౬ I
యథాప్రకృతి సర్వత్ర	...	౧౫౮
యథాప్రసీధి థాతూనామ్	...	౩౨౬
యథాప్రసీధి సర్వత్ర	...	౩౫౫
యథా యథం ప్రయోగార్హాః	...	౫౮ VI
యథాశాస్త్రం యథాశక్తి	...	౩౫౫
యశ్చుతి మార్యా లఘుయమ్	...	౫౩—౬౭
యస్యాస్య ద్వేశ్య క్రియాస్తే	...	౩౨౦
యుష్మ దస్త దాత్తభ్యః	...	౨౫౧ I
యూదస్త శ్చాది శబ్దానామ్	...	౧౫౮
యొక్క చశేషే పశ్చి	...	౧౩౫ III. ౨౫౧
యోథా సురాది శబ్దానామ్	...	౧౬౪

రజ్జతి ఘట్యాదీనామ్	...	3౨2
రయుగం మధ్య మైకత్వే	...	3౦౮ III
రుల్వాదే ర్నామ్నాం సుఖః	...	౨౨2 మొ. ౨33
రేఖాద్య యాథో దణ్డేన	...	౨౯ III
రేఫయో ర్నిశ్చయస్తత్ర	...	౫౮ VI
రో లో డలటా ముదితామ్	...	౧౯౯
లఘున శ్వాఖ శైలాగ్నయః	...	౫౮ IV
లఘువో లఘునశ్చేతి	...	౫౪
లఘు ర్భవే ద్దురుః కుత్ర	...	౫౮ I
లఘు ర్నాస్తి బకారస్య	...	౫౮ III
లఘు స్సోఽపిచ సంయుక్తః	...	౨౧౦
లఘ్యైకాక్షర పూర్వక్రియా	...	3౨౦
లలామం త్రిష రమ్యం. స్వాత్	...	౧౨౬ VII
లాస్తాత్తు రురౌ	...	౧౪౪
లిజ భృక్వాది శబ్దే భ్యః	...	౧౨౬ III
లిజభేదో భవే దిప్తః	...	౧౨౬ VI
లుక్సంక్లేషో నాఽచి	...	౫3
లుగ్భవే త్కుళాదే ర్నోః	...	౧౬౨
లుగ్వా ద్రుత ప్రకృతికాత్	...	౮౧
లు జసో ల శసో ఽలాస్తాత్	...	౧3౫
లులయో స్తథా పుంసీ రురౌ	...	౨౧౫-౨౨౦ మొ. ౨౨౪
లోకే బహుమన్యవే	...	౧ II
లోగోక్తీణాం భవే ద్యోగః	...	3౯౦ IV
లోగోక్తా సంశకథన	...	౨౧౧ IV
లోపల నిర్ధారణోద్భవా పక్షీ	...	౧3౫ VI. ౨౫౨
లోపశ్చ విభక్త్యాదేః	...	౨2౦
లోపశ్చాద్య తృతీయాకు	...	౮౨ III
లోపస్య ద్వాది వర్ణానామ్	...	౨23
లోపాదేశ వికారస్తు	...	౨౦౧-౨౦౧ III
లోపానమ అధికే విరుద్ధస్య	...	౧౧3
వక్రము నిష్కలః సుఖః	...	3౦

విషయసంఖ్య

వచనే పురుషే చార్థే	...	3౨౮
వర్ణక స్యాత్త కథితౌ	...	౧౦౮
వర్ణలోపాగమౌ నైకే	...	౧ VIII
వర్ణ స్యాత్త్యర్థ్య లోపః స్యాత్	...	౨౦౮-౨౦౯-౨3౨
వర్ణాగమౌ విశేషః పురుషేషు	...	3౨౨—3౨౮
వసతి రనుబద్ధకః స్యాత్	...	౨౯౬
వాక్యాస్త గత పదానాంచ	...	౮3
వాక్యవసానగస్య స్యాత్	...	౮3
వాతః	...	౬౮
వాత్సాస్తవో ద్భృతస్య స్యాత్	...	౮౬
వాయి రపు ర్వక్రతమా	...	3౪3
వికృతా త్పరుషాశ్చ స్యుః	...	౭౭ I
వికృతా వత్ర వా లోపః	...	౧౨3
వికృతా క్వచిచ్చ లోపః	...	౧౪౮
వికృతౌచ స్త్రీలింగాః స్త్రీలింగా	...	౧౮౬
వికృతౌ సర్వే శబ్దాః క్లిబ	...	౧౮౯
వికృత్యా దిగతో యా ౭ త్ర	...	౫3
విచక్షణ మనోమోద కారణే	...	౧౨౬
విధాతా సవితా దాతా	...	౧౫౬
వినా ద్వితీయం స్యా దస్మద్	...	౮౨ II.౮౬-౨౧౦ II
వినానుకరణం కేచిత్	...	౧౧౨
వినా ల వర్ణం నో సభిః	...	౬౮ II
విభక్తిమాత్రం సర్వత్ర	...	3౦౯
విభక్తౌచ సమానే స్యుః	...	౨౨౭ మొ.౨33
విభాషయా భవ త్యత్ర	...	౨౨౭ మొ.౨33
విభాషయా సుప త్తం స్యాత్	...	౨౬౨
విభాషాతో వద న్త్యేకే	...	౧౦౯—3౦౫
విరళాన్ పేచోషాదిక శబ్దాన్	...	౧ IX
వివక్షాతః ప్రవృత్తిశ్చ	...	౧౨౬ II
విశేషణ సమాసో ౭ వి	...	౨౭౯
విశేషణానాం మహతః	...	౧౮౬—౧౯౦

విశేష్యమాత్రే స్త్రీకా స్వాత్	...	౧౮౬
విశ్వక్సేయః కావ్యమ్	...	౧
విషయ నిమిత్తాదికా తజ్జన	...	౧౩౫ III-౨౫౩
ప్రహ్లాదో భవత్యత్ర	...	౧౫౪
చిద్వా తైత్తే ప్రయోగేషు	...	౫౮ VI
దైత్యకానాం యః భవేత్	...	౧౯౯
దైపుల్య వాచకత్వేన	...	౩౯౦ II
ద్యుతిరిక్తా భూయాంసుః	...	౧౮౮
ద్యుతిరేకే ప్రాప్తవాక్	...	౧౦౯—౩౦౭
ద్యుతిరేకాదా భావిని చాత్ స్వాత్	...	౨౯౬ ౩౦౯-౩౧౩
ద్యుతిరేకార్థే లృటి లటి దుజ్	...	౨౯౬ I
ద్యువభానంబ సాధు స్వాత్	...	౨౬౫
ద్యువహికాశ్చ సర్వే స్యుః	...	౨౬౫
శత్రుకే కూత శ్చ జోః	...	౨౧౦ X-౩౨౩
శబ్దశక్త్యా పరిప్రాప్తః	...	౩౪౮
శబ్దా త్రపు బ్జాతః	...	౧౦౭—౨౭౧
శబ్దానా మిత్త్య భాగేషు	...	౧౧౪
శబ్దానా మూః భాగేషు	...	౮౮—౯౮
శబ్దా యేచ సముత్పన్నాః	...	౨౪౦
శబ్దేభ్యో యచ్చ దాదిభ్యః	...	౨౭౧
శబ్ద స్వా దుభయత్రాపి	...	౧౩౫ II
శాస్త్ర మసాదప మాద్యమ్	...	౧ VII
శాస్త్ర ప్రయోగ వచసోః	...	౧ X
శాస్త్రం ఏక మాత్రమ్	...	౩౦ IV
శుభవర్ణా శ్శుభశబ్దాః	...	౩౦ II
శ్రుతిరజ్ఞాన మాదాయ	...	౨౭౨
శ్రుతే ౭౮శబ్దే చోక్తేవా	...	౧ V
శ్రేష్ఠకాయా మనుహతః	...	౧౨౬ III
శ్లేషే సఖ్యే నిర్బిప్రోః	...	౩౯౦
షట్త్రింశ దత్త తేస్యే	...	౨౦

విషయసంఖ్య

షష్ఠ్యా ఉతో ౭చి నుమ్ నేచ	...	౯౬
షష్ఠీ భవే ద్వితియాతుల్యా	...	౨౨౦
షష్ఠీ విశేషణానామ్	...	౨౬౨
షోడశవ్యజ్ఞానం చాపి	...	౩౦ II
సంకీర్ణత్వం వికృత్యాద్యా	...	౧౧౨
సంగీత కవితాయాంతు	...	౩౦ II
సంధి ర్నాచో ౭చ్యనుతః	...	౬౫
సంధి ర్నిత్యం ప్రత్యయాచః	...	౬౯—౭౫
సంధిస్తు ద్రుతపూర్వస్య	...	౬౮
సంప్రథ నార్థకా దీత్	...	౨౧౦ XII-౩౦౮
సంబంధ స్తిజ్ సుబంతాభ్యామ్	...	౪౨
సంబంధే క్వచిదర్థః స్యాత్	...	{ ౯౩-౧౦౭-౧౭౧-౨౧౫ ౨౧౫ I-౨౭౧
సంబుద్ధానాత్	...	౧౩౯—౧౫౦
సంబోధనే స్థితం ప్రామాః	...	౧౩౯
సంబోధనే షా దీర్ఘః స్యాత్	...	౧౩౯
సంయుక్తే సంస్కృతాద్యే స్యాత్	...	౩౦ IV
సంవృతి రహితాకారా	...	౩౨౬
సంస్కారార్థో నియమః	...	౧ III
సంస్కృతపదేన పరిమితమ్	...	౨౭౩
సంస్కృత వైకృత శబ్దైః	...	౨౬౭
సంస్కృతాన్త పదాన్యత్ర	...	౨౭౨
సత్యర్థజా సప్రమాతు	...	౨౫౩-౧౫౫ III
సన్ధులవత్త్వా ద్రాధత్వాత్	...	౧ IV-౬౨
సపూర్వత్ర స్థితః స్యాద్రః	...	౧౨౩
సప్రత్యయత్వే చుహితాః	...	౧౬౮ II
సబింధుకస్య షోః స్థానే	...	౧౩౨—౧౯౧
సమాప్తవర్ణకాః కేచిత్	...	౨౦౪
సమాసయుగ్మవే బాద్యః	...	౨౬౬ I
సమాసా స్త విభానేతు	...	౧౫౨
సమాస స్త్ర చోద్రః స్యాత్	...	౯౩—౧౭౧

అమానే ౭౫ స్తు పర్వదా	...	౨౯౪-౨౨౦ మొత్తం ౨౨౪
అమాస్తా సమా:	...	౧౧౮
అ యా కాత్ర మున్నేయః	...	౩౨౬
అగో పకపే జైవ	...	౧౮—౯౭
అస్య బ్రాహ్మ త్కార్యం జ్ఞేయమ్	...	౫౩
అస్య త్రో వోతోద్వ ర్భవతి	...	౧౫౨
అస్యవిభక్తి స్సంస్కృతతుల్యా	...	౨౩౪
అశ్వేశ్వర్యాః ప్రయోక్తవాన్యః	...	౧X
అశ్వేషాం బహువచనే రః	...	౨౯౬ II
అశ్వేషా మేవ చో దస్త	...	౧౩౬
అలలో ద్విష్ట యతోడుర్వా	...	౨౦౩
అలో లోశ్చ	...	౧౯౯
అహితాది పదానాం స్వాత్	...	౩౯౦ II
అభారణాస్త దన్యేచ	...	౧౦౨
అభ్యో హి రసో యథా	...	౧ I
అస్తా దపయః ప్రభృతే:	...	౧౭౯—౧౮౧
అమానాధికరణ్యేతు । బహుత్వార్థే	...	౯౪
అమానాధికరణ్యే । మా దస్తానామ్	...	౯౧
అమాన్యపృ వివక్షాయామ్	...	౨౧౧ III
అ వా గ్మా రసవృత్తి:	...	౧ I
అశ్రయా వాశ్రయాపి స్వాత్	...	౧౦౫—౧౩౭
సిద్ధిర్వస్త స్త్రీ పమయో:	...	౨౬౦
సిద్ధ స్సాధ్య శ్చాను స్వారః	...	౪౮
సిద్ధి ర్హో కా ద్ధృశ్యా	...	౧ III
సు సుక్షత్య విప్లవం స్వాత్	...	౩౯౦ II
సూత్ర స్థితాద్య శతైర	...	౩౦౪
సో ధ్య గిత ఉ ద్భవశక్త్యే	...	౧౪౯
ప్రభృవిలేఖాధిక్యై:	...	౨౯ II
ప్రోవాచా రైశావో:	...	౧౬౬
స్త్రియశ్చ స్త్రీ పమన్యేతు	...	౫౪

విషయసంఖ్య

శ్రీయా మాణి ర్భవతుత్యే	...	౧౯౩—౨౯౧
శ్రీత్వ బవతుతే సురాదే:	...	౧౬౪
శ్రీ పశు జడా న్విసాన్యే	...	౧౨౫
శ్రీవ ద్దా:	...	౧౪౯
స్యా త్కర్తృభార యాభాసః	...	౨౭౮
స్యా త్పూజ్యత్వ వివక్షాయామ్	...	౨౧౧ IV
స్యా త్సంవృతే రుపకృతే:	...	౩౨౬
స్యా దమహతాం విభక్తౌ	...	౧౪౫
స్యా దాభాస బహువ్రీహిః	...	౨౮౫
స్యా దుత్తరస్య లోపే ౭పి	...	౨౭౦
స్యా దుపకృతిః కృదంతా	...	౩౨౬
స్యా ద్వక్ర తమయుగ్మస్య	...	౧౬౬
స్యా ద్వర్ణస్య వ్యత్యయశ్చ	...	౧ VIII
స్యా ద్విశేష వివక్షాయామ్	...	౨౭౪
స్యా న్నధ్యమ క్రియాద్యోగః	...	౧౪౩
స్య ర్భిన్నా దేవ తస్మాత్తే	...	౭౭ I
స్వత్వం ప్రశ్నేషతా బిద్ధుః	...	౮౨III.౮౭-౮౯-౯౦
స్వరూపతః సమాసః స్యాత్	...	౨౭౫
స్వస్థాన వేష భాషాభిమతాః	...	౧ II
స్వస్య విభక్తి వికారైః	...	౨౭౨
స్వార్థ ప్రధాన భావే స్యాత్	...	౧౭౮
హితాః ప్రత్యయ భేదేన	...	౧౮౯
హ్రస్వం ప్రపద్య దీర్ఘః	...	౨౮౦
హ్రస్వశ్చ తిస్తు దీర్ఘస్య	...	౩౦ II
హ్రస్వా త్పుణ్యో ౭పి భవేత్	...	౪౮
హ్రస్వే టాదౌ న మవాన్	...	౨౧౯
హ్రస్వో దీర్ఘ సమాసే ౭పి	...	౨౭౬

బాలవ్యాకరణసూత్రసూచి

సూ.	సూ. సం.	సూత్రములు.	విషయసంఖ్య.
సంధి	౪౨	అందడుకు ప్రభృతులు	౧౦౪
తత్స	౨	అందు న సప్తమి	౧౧౯ I
క్రి	౯	అందు వరుసను రెండేసి ప్రథమ	౨౯౮
సంధి	౧౧	అందవగాగమంబులం దప్ప	౨౫ I
"	౪౪	అంద్యాదుల కలిగాగమంబు	౧౦౬
"	౨౨	అటయికచుడు శబ్దంబులన్	౮౫ II
సంక్షా	౯౩	అట ఉ డొ ఓ ఓ ఔ లం గూడిన	౩౧ I
కృదం	౧౯	అకవర్ణకంబు మార్వాదుల	౩౨౩
ప్ర	౮	అక్కటాదుల జడ్డకు	౨౧౦ V
క్రి	౧౨౧	అగతికంబులగు భ్యాదులకు	౩౨౬ VII ౩౫౧
"	౯౬	అగున కను కనులకు ముజ్జీత్తులు	౩౩౨
"	౧౦౦	అగునకు వక్రంబు గూడుచో	౩౪౦
"	౯౯	అగు పోపుల కడవ్రాల కి ద్వక్రంబులు	౩౪౦
"	౯౧	అగు వచ్చు చొచ్చు చూచులకు	౩౩౩
సంధి	౧౦	అచ్చునకా మ్రేడితంబు పరం	౨౪ I
తత్స	౧౫	అటమటాదులకు మతుభ్రం	౨౯౧ III
క్రి	౨౬	అట్లు చు క్పుగాగమంబు లడంగ్వాదు	౩౨౮ III
క్రి	౨౪	అట్లు పుగాగమంబును మాన్వా	౩౨౮ I
అచ్చి	౧౯	అట్లు రేను గోను శబ్దంబుల	౨౦౬
ప్ర	౧౩	అడంగ్వాదుల డాకు ఇకారం	౩౪౪
క్రి	౨౯	అడ్డాదుల కించుక్కు పరంబగు	౩౨౮ VII
సంధి	౪	అత్తి నకు సంధి బహుళంబు	౬౮ I
తత్స	౩౮	అదంతంబులయి దీర్ఘ పూర్వలోపథంబు	౧౪౪ I
సంధి	౪౫	అది యవి శబ్దంబుల యత్తునకు	౧౦౭ II
కార	౩౫	అదిశబ్దంబునకు పునులు పరంబులగు	౨౬౪ I
క్రి	౧౧౩	అద్దానికి ముత్తు పరంబగునపుడు తే తేరు	౩౪౭ IV

వరి.	సూ. సం.	సూ. త్ర ము లు.	విషయసంఖ్య.
కార	౧౭	అధికరణంబునకు సప్తమి	౨౫౩ I
క్రి	౧౨౪	అనభిహితకర్తా నాకా నాకచో	౨౩౭ I
సంధి	౫౩	అనుకరణంబునం దహమాదుల	౧౧౫ I
"	౫౨	అనుకరణంబునం దుది హల్లునకు	౧౧౪ I
"	౫౧	అనుకృతిని నమ శృబ్దంబు తుది	౧౧౩ I
తత్స	౨౪	అనుదంతమగు తెనుఁగు డు మంత	౧౩౨ I
ఆచ్చి	౧/౨౪	అన్ని ప్రభృతులు సర్వనామంబు	౨౧౧ I
"	౨/౨౪	అన్ని మొదలగు శబ్దంబు లాఱు	౨౧౧ II
"	౩/౨౪	సర్వతాపదర్థకము ఇయదర్థకము. కియద్యా వదర్థకము. కతిపమార్థకము బహ్వర్థకము	౨౧౨ I } ౨౧౩ ౨౧౪
"	౪/౨౪	తదర్థకము	౨౧౫ II
"	౫/౨౪	ఇదమర్థకము	౨౧౬
"	౬/౨౪	యత్కిమర్థకము	౨౧౭
"	౭/౨౪	{ మహతివాచ్యంబగు నే నేతత్వంబున యత్కిమర్థక	} ౨౧౭ II
"	౮/౨౪	{ తదాదులు మూఁడు మహద్వాచకంబు లేకత్వంబునం బూజ వివక్షించు నపుడు	} ౨౧౮
"	౯/౨౪	యుష్టదర్థకము	
"	౧౦/౨౪	అస్తదర్థకము	
"	౧౧/౨౪	ఉభయార్థకము	
"	౧౨/౨౪	ఆత్మార్థకము	
"	౧౩/౨౪	ఏకార్థకము-మహదర్థకము	౨౨౦ I
"	౧౪/౨౪	ఏకార్థకము-అమహదర్థకము	౨౨౦ II
"	౧౫/౨౪	ఏకార్థకము-దీనికి మహతి	౨౨౧ I
"	౧౬/౨౪	ఇంక ద్విప్రభృతి సూక్ష్మావాచ	౨౨౨
"	౧౭/౨౪	రెండు మొదలగునవి యాపవిభక్తి	౨౨౩
సంధి	౩౯	అన్యంబులకు సహిత మిక్కార్థంబు	౧౦౧
కార	౩౬	అన్య యుష్ట దస్త త్కార్థంబులు	౨౬౪ II
క్రి	౭౪	అన్యాదుల కించుక్కు పరంబగు	౩౨౮ VI

చు.	సూ. సం.	సూ. త్ర ము లు.	విషయసంఖ్య.
అచ్చి	౨౭	అపవాద్యంబయి య సంయుక్తంబు	౨౨౬ I
కార	౯	అపాయ భయ జుగుప్సా	౨౪౬ I
కృదం	౧౩	అప్పాదులకు నజీయగు	౩౬౭
క్రీ	౧౯	అబ్బురాదులం దుత్వంబునకు	౨౧౦ XI
క్రీ	౧౧౧	అభ్యాగతి నరుగ్వాదుల కయ్యది	౩౪౭ IV
"	౧౨	అమహాదర్థంబులందు దు జు లకు	౨౯౯
తత్స	౩౯	అమహా న్నపుంసముల కదంతము	౧౪౫ I
కార	౩౦	అయిపదాను ప్రయోగంబు లేనిచో	౨౬౩ I
క్రీ	౧౧౨	అయ్యది పరంబగునపుడు చు	౩౪౭ IV
తత్స	౯	అరమరాదులకు స్వార్థంబునందు	౨౯౦ I
"	౧౭	అరివర్ణకంబు మకు బర్థంబున	౨౯౪ IV
"	౨౮	అర్థవిశేషంబుల వర్ణ కాంతరంబు	౨౯౫ I
అచ్చి	౩౪	అట్టు మొదలగు శబ్దంబులకు	౨౩౧
కృదం	౧౮	అవర్ణకంబు గీత్యాదులకగు	౩౭౨
సంధి	౨౦	అవసానంబునందు ద్రుతంబునకేని	౮౩ II
క్రీ	౧౦౬	అస్త్యర్థంబునకు లజి-మి-క-ని.	౩౪౫
సమా	౪	ఆ ఆ ఏ యను సర్వనామంబులు	౨౭౭
"	౨౧	ఆకారంబున కామ్రేడితంబునకు	౨౭౯ I
క్రీ	౯౦	ఆగమచకారంబునకు నెఱుసున్న మీదిదానికి	౩౩౨ I
తత్స	౩౦	ఆగమ ముపు వర్ణంబుల కందువర్ణక	౧౩౭ I
క్రీ	౮౮	ఆగమాన్య చకారంబుల కద్విరుక్తం	౩౩౧ II
"	౧౦౩	ఆచ్చికంబులం దియియవులకు	౩౪౩ I
క్రీ	౧౭	ఆచ్చికంబులఁ బదమధ్యంబుల	౨౧౦ XI
"	౨	ఆచ్చికపదంబులం దుత్తమంబులగు	౩౭౮
సమా	౭	ఆచ్చికశబ్దంబుతోడ స్త్రీసమంబు	౨౮౬ I
అచ్చి	౨	ఆచ్చికశబ్దంబులెల్లం దటుచుగ	౧౮౯ I
క్రీ	౮౦	ఆదోదు కూడుల డకారంబునకు	౩౨౮ VIII
"	౧౨౦	ఆత్కారం బభిహితం బగుచో	౩౫౦
తత్స	౭౭	ఆత్తేమని జంతంబులకు	౭౭
సంధి	౧౭	ఆదేశ సరళములకు ముందున్న	౮౦ II

వరి.	సూ. సం.	సూత్రములు.	విషయసంఖ్య.
క్రి	౪౨	ఆనంతర్గతంబున డు వర్ణకంబు	3౧౪ II
సంధి	౪౦	ఆప్రేడితంబు పరంబగునపుడు క డాదులం నొలియచ్చు	} ౧౦౨ I
,,	౪౯	ఆప్రేడితంబు పరంబగునపుడు మ ధ్యమ ముకుజ్జులకు	
,,	౪౧	ఆప్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబు	౧౦3
ప్రకీ	౧౧	ఆరటాదులం బ్రథమేశ్వర దీప్తంబు	3౮౦
సంజ్ఞా	౨3	ఆర్కవ్యవహారంబుల దృష్టంబు	౬3 III
ఆచ్ఛి	౧౧	ఆల్పాదుల బహువచన లకారంబునకు	౧౯౮ I
క్రి	౬	ఆశీర్వాససంప్రాప్తన విధులందు	౨౯౭
క్రి	౭౨	ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు రంజా	3౨౭ I
,,	౭౭	ఇంచుక్కుక్కుగా గమంబులు	౨౧౦ XI-3౨౮ V
సంధి	౯	ఇంకాదులకుఁ దప్ప ద్రుతస్రకృతి	౭3 I
సంజ్ఞా	౮	ఇ య ఇ ఎ ఏ లం గూడిన చ జ లు	3౧ I
క్రియా	౬౪	ఇ-ఉ-బుల కించుక్కుపరంబగు	3౨౬ II
కృదం	౧౨	ఇక వర్ణకం బంజ్వాదుల కగు	3౬౬
తద్ధి	౭	ఇక వర్ణకం బగ్గలాదుల కగు	౨౮౯ V
తత్స	౨౬	ఇకారంబు మీఁది కు ను వు క్రియా	౧3౪
క్రి	౫౪	ఇకారవక్రంబు లుక్తంబు లందలివి	3౨౨ I
కృదం	౧౬	ఇకి కోర్వాదుల కగు.....	3౭౦
తత్స	౪౪	ఇగ్గోరాయుగంతంబుల ప్రథమై	౧౪౯ I
క్రి	౯౨	ఇచ్చునకు సర్వంబున కీయగు	33౪
కృదం	౨	ఇటం గృత్కగతపవేములు పరం	3౫౬
క్రి	౫౯	ఇటబిందువు మీఁది తదలకు	3౨౪ II
తద్ధి	౨	ఇట విశేషం బుత్సర్గంబునకు—	౨౮౯ II
ఆచ్ఛి	౨౮	ఇ టి తివర్ణంబులు వక్ష్యమాణంబు	౨౨౭ I
సంజ్ఞా	౬	ఇతరములగు హల్లులు.....	3౦ I
తత్స	౪౫	ఇత్తునకు బహువచనంబు పరం	౧౫౦ I
క్రి	౮౫	ఇత్వంబుగాని యైత్వంబుగాని	33౦
కృదం	౪	ఇమివర్ణకంబు కలుగ్వాదుల	3౫౮

సం.	సూ. సం.	సూత్రములు.	విషయసంఖ్య.
౧౨	౨౩	ఇయకు మాటుగా నామాంతంబున	౨౧౦ I
౧౩	౨౪	ఇ వర్ణంకం బోయారాదులకు	౨౯౧ V
౧౪	౨౯	ఇవి ద్విత్వీయా ద్వైకవచనంబులు	౨౨౭ I
౧౫	౩౭	ఈథాతుయుష్టదంతంబుల మీఁది	౧౩౪ I.
౧౬	౧౬	ఈప్రత్యయంబు కొన్నింటికి	౨౯౧ III
౧౭	౩౪	ఈయాగమంబులు పరంబుల	౨౬౪ I
"	౧౦	ఉండి పదం బొకానొకచో వలన	౨౪౭ I
"	౧౧	ఉండి శబ్దంబు పరంబగునపుడు	౨౪౭ I
౧౮	౧౦	ఉకవర్ణకంబు చిటుకాదులకు	౨౯౦ II
౧౯	౨౯	ఉకార ఋకారంబుల కందువర్ణ	౧౩౭ I
"	౫౦	ఉకారాంతంబగు మహత్తునకు	౧౫౪ I
"	౪౮	ఉకారాంత గోశబ్దంబులకు	౧౫౨ I
౨౦	౧౮	ఉకారాంత జడంబునకు	౨౫౭ II
౨౧	౬౮	ఉగాగమంబును ద్విత్వంబును	౧౭౦
౨౨	౧౬	ఉత్తరపదంబగు చోటుశబ్ద	౨౮౧ II
౨౩	౧	ఉత్తర కచ్చు పరంబగునపుడు	౬౫ I
౨౪	౪	ఉత్సంబున కత్వంబు టిము	౨౯౨ II
౨౫	౧౩	ఉదంతంబునకు లట్టు పరంబగునపుడు	౨౯౯
౨౬	౨౩	ఉదంతజడంబు తృతీయకు	౨౫౬ I
౨౭	౫౪	ఉదంతనామంబున కనుకరణంబు	౧౧౬
"	౩౩	ఉదంతవఃగు తద్ధర్మావిశేషణ	౯౫ I
౨౮	౩౫	ఉదంతశంస్కృత నామంబు మీఁది	౧౪౧ I
౨౯	౩౫	ఉదంత స్త్రీసమంబులకును ఋం	౯౭ I
౩౦	౪౬	ఉన్న కలజీ న వర్ణకంబులు.....	౩౧౫ II
౩౧	౧౧౭	ఉన్న కల నవర్ణకంబులమీఁది తచ్చబ్ద	౩౪౭ VII
"	౫౬	ఉన్న శబ్దంబు పరంబగునపు డుండు థాతువునకు	} ౨౧౦ IX. ౩౧౫ III
౩౨	౧౪	ఉన్న శబ్దంబు పరంబగునపుడు చువర్ణకంబగు	
౩౩	౭	ఉపయోగంబునం దాఖ్యాతకు	} ౨౯౯
౩౪	౨	ఉపయోగంబునం దాఖ్యాతకు	

పదం.	సూ. సం.	సూత్రములు.	విషయసంఖ్య.
క్రి	30	ఉభయ ప్రార్థనంబున దుగాగమం	30౬ I
కృదం	౨౧	ఉవర్ణకం బడుక్వాదుల కగు	32౫
ప్రకీ	3	ఊయేల పయ్యైదతాయెతులన్	32౯ I
,,	౪	ఊయేల యూయాల చాపుల	32౯ I
,,	౬	ఊయేలాదులం దొలి సుచ్చుమిఁది	32౯ I
ఆచ్చి	30	ఊరు మొదలగువాని కుత్వంబగు	౨౨౮
సంజ్ఞా	౪	ఋ ఋ ఌ ఌ విసర్గ ఖ ఛ త	౨2 I
తత్స	౫౨	ఋకారాంతంబున కత్వంబును	౧౫౬ I
,,	౭3	ఋత్వైగాదులు ద్విత్వేనైక	౧౭3
తద్ధి	౨౬	ఎఁడు వర్ణకంబు పరంబగు	౨౯౨ I
క్రి	౨౮	ఎఁడు తల ద్రుతంబున కచ్చు	30౪ I
,,	3౪	ఎఁదాదు లనుప్రయుక్తంబుల	30౮ I
సమా	౧౦	ఎల్లయెడల ధాతుజ విశేషణంబులకు	౨2౧ I
కార	3౭	ఏకవాక్యంబునం దొకానొక్కండు	౨౬౫ I
తత్స	౫౫	ఏకాక్షరంబులకు హ్రస్వంబులేదు	౧౫౯
ప్రకీ	౧౫	ఏతాదులకు నువర్ణకంబు	3౮౨
సంధి	౫	ఏమ్యాదుల యిత్తునకు సంధి	౭0 I
తత్స	౬౫	ఏకారం బీతుల్యంబు	౧౬౭
ఆచ్చి	౧౭	ఐకానొకచో నామంబు సంజ్ఞిష్ట	౨0౪ I
కార	౨౧	ఐకానొకచో నొకవిభక్తికి	౨౫౪ I
తత్స	౭౪	ఐకానొకచో మహత్త్వంబునందు	౧౭౪
కాం	౨౭	ఐకానొకచో విశేషణంబుల ప్రికి	౨౬౨ I
తత్స	౧౪	ఊ యామంత్రణంబునం దగు	౧౨౪
ప్రకీ	౧౨	ఊయారాదులం దొలిదీర్ఘంబునకు	3౮౧
తత్స	౧౬	ఊరి యోసి మైత్రియందున్	౧౨౪
,,	౧౫	ఊ శబ్దంబునకుం బురుషనీచస్త్రీ	౧౨౪
ఆచ్చి	౧౬	ఔపవిభక్తికంబుల త్వర్ణ సల	౨౦3 I
,,	3౮	ఔపవిభక్తికముల తృతీయా	౨33
కార	౧౨	కంఠవర్ణకం బన్యార్థాదియో	౨౪౮ I
,,	౧3	కంఠవర్ణకంబు నిర్ధారణమంచమి కగు	౨౪౯ I

సం.	సూ. సం.	సూత్రములు.	విషయసంఖ్య.
తత్స	౬౬	కంధరాదులు క్లిబతుల్యంబులు	౧౬౮ I
క్రి	౩౬	కజివర్ణకంబు పురార్థయోగంబున	౩౦౯ I
"	౩౯	కజి వ్యతిరేక క్షార్థంబునందగు	౩౧౨ I
పంచ	౫౬	క చ ట త పలు పదుషంబులని	౩౦ I
తత్స	౫౧	కద్రువ నాగమాత	౧౫౫
"	౯	కయి పట్టి యొక్కలకు నుగాగ	౧౨౦
కార	౫౬	కరణ సహర్థ తుల్యార్థ	౨౪౦ I
"	౨	కర్తంబున ద్వితీయ యగు	౨౩౫ I
సమా	౫౬	కర్తధారయంబు త్రిక స్త్రీపరు	౨౭౭
సంధి	౩౧	కర్తధారయంబునంద తస్మింబుల కాలు	౯౩ I
"	౨౯	కర్తధారయంబునందుఁ బేర్వాదిశబ్దంబుల	౯౧ I
"	౨౮	కర్తధారయంబులందు త్తున కచ్చు	౯౧ I
"	౩౨	కర్తధారయంబులందు మువర్ణకమునకు	౯౪ I
సమా	౨౬	కర్తాదులకుఁ బ్రాధాన్యవివక్ష	౨౭౮ I
క్రియా	౨౧	కలజి పడుజులు పరంబులగు	౩౦౧
"	౧౯	కల జ్యనుబంధంబు లృట్టు	౩౦౧
ఆచ్చి	౧౮	కలన్వాదుల నువర్ణకంబు	౨౦౫ I
క్రి	౧౦౪	కలుగున క స్త్యర్థంబునందు లట్టు	౩౪౪
కృదం	౩	కవర్ణకం బలు గ్వాదుల కగు	౩౫౭
తద్ధి	౧౨	కాకత్తియల క కారంబునకు	౨౯౧ I
"	౧౩	కాకత్తియలు కొండొకవానికి	౨౯౧ II
"	౧౧	కాకత్తియవర్ణకంబులు పుంస్త్య	౨౯౧ I
ఆచ్చి	౭	కాప్రత్యయంబుమీఁది బహు	౧౯౪
కార	౨౫	కాలాధ్వములకుం బ్రాయీకంబుగా	౨౫౮ I
తద్ధి	౧౪	కావర్ణకంబు తిర్యక్కులకున్	౨౯౧ II
తత్స	౬	కు - యొక్క - లోపల - పృష్ఠి	౧౧౯ I
సంధి	౧౨	కుటు - చిటు కడు నడు నిడు	౭౬
కృదం	౬	కువ వర్ణకం బడంగ్వాదుల	౩౬౦
తత్స	౨౮	కువర్ణకంబు పరంబగునపు	౧౩౬ I
ఆచ్చి	౯	కుఁతుకబ్బము ప్రథమైకవచ	౧౯౬ I

పరి.	సూ. సం.	సూత్రములు.	విషయసంఖ్య.
సమా	౧౫	కృతప్రాస్వంబగు త్రికంబుమీది	౨౮౧ I
తత్స	౩౪	కృతోత్కంబగు సంస్కృతనామంబు	౧౪౦ I
కృదం	౧	కృత్తుల కర్థంబులు యథా	౩౫౫ I
సమా	౩	కేవలసంస్కృతశబ్దంబు	౨౭౨ I
,,	౧౯	కొండొకచో సమాసంబులందు	౨౭౨ I
క్రియా	౫౩	కొనుధాతువు పరంబగునపుడు	౩౨౧ I
ఆచ్ఛి	౬	కొన్ని డుమంతంబుల బహువచన	౧౯౩ I
సంధి	౨౧	కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీద	౮౪ II
తత్స	౪	కొఱకు కయి చతుర్థి	౧౧౯ I
సంధి	౮	కౌర్థంబయిన యిత్తునకు	౭౨ I
,,	౬	క్రియాపదంబులం దిత్తునకు	౭౧ I
క్రియా	౫౨	క్రియాఫలంబు కర్తృగామి	౩౨౧ I
సంధి	౩౮	క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషంబునకు	౧౦౦
తత్స	౧౮	క్షీబంబులు మిత్రాదులు మహత్	౧౨౬ I
క్రియా	౮౯	ఖండబిందువుమీది సిద్ధచ	౩౩౧ III
కృదం	౧౫	గడ చేర్వాదుల కగు	౩౬౯
క్రియా	౧౨౩	గతి బుద్ధి ప్రత్యవసానార్థ	౨౩౬ I, ౩౫౩
సమా	౧౨	గుణవచనంబులగు నల్లాదులకు	౨౮౨ I
క్రి	౫౦	గురువిరహితంబులయి.....	౩౨౦ I
తత్స	౧౯	జీత్తు బిందు పూర్వంబగు	౧౨౭
క్రియా	౨౦	జీత్తు పరంబగునపు డుత్వంబునకు	౩౦౧
,,	౯౫	జీత్తు పరంబగునపుడు వాని వుత్తరంబు...	౩౩౬
తత్స	౫౮	చరిత్రాదుల మువర్ణకంబునకు	౧౬౨ I
క్రి	౯౪	చావు నోవులు చచ్చు నొచ్చుల కగు	౩౩౬
తద్ధి	౩	చిన్నాదులకు టీక వర్ణకం బగు	౨౮౯ II
ప్రకీ	౨౦	చుక్కరక రు వర్ణకంబునకు ముందటి	౨౧౦ XI
క్రియా	౭౫	చుక్కు వర్ణంబులు పరంబులగు	౩౨౮ III
,,	౭౩	చుగాగమం బాచ్ఛికంబునకు	౩౨౮ I
,,	౧౦౮	చువర్ణంబుతోడ దుగ్ధకారంబు	౩౩౨ I
,,	౪౩	చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు	౩౧౪ I

పద.	సూ. సం.	సూత్రములు.	విషయసంఖ్య.
క్రియా	౫౫	చువర్ణకంబు పరంబగునపు డన్వాదులకు	౨౧౦ XI-3, ౨3
"	౮౧	చెడునకుఁ జుక్కుగాగమంబులు	3౨౮ IX
ఆచ్ఛి	౧౦	చెయ్యపు బహువచన లకారంబునకు	౧౯2
తత్స	3	చేత తోడ తృతీయ.....	౧౧౯ I
"	౧౦	చేత తోడ లోపల వర్ణకంబుల	౧౨౧
సంధి	౪3	చేత తోడన లనల కిత్వంబు	౧౦౫ I
కార	3	చేతవర్ణకంబు కర్త కగు.....	౨3౮ I
"	౪	చేతవర్ణకంబు హేతుకరణంబు	౨3౯ I
క్రి	౪౧	చేదర్థంబునందు వృత్తం బగు	3౧౫ I
"	౧౧౯	చేదర్థయోగంబున లృట్టునకు	3౧౫ I-3౪౯
"	౫2	చేదాద్యర్థ సాంతంబైన యుండు	3౧౫ III
తత్స	2౯	జగదింద్ర జిత్తుల తకారంబు	౧2౯ I
కార	౨౨	జడంబు తృతీయాస ప్రములకు	౨౫౫ I
"	౨౪	జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమ	౨౫2 I
ప్రకీ	౯	జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాది స్వరం	౨౧౦ V
"	౨౧	జూదాదుల దాకు జకారంబు	3౮౪
కృదం	2	టవర్ణకం బాడ్వాదుల కగు	3౬౧
క్రియా	3౫	టవర్ణకంబు భావంబునం దగు	3౦౯ I
ఆచ్ఛి	3౬	టితి వర్ణంబులు పరంబు లగు	౨౨౯
"	3౧	టివర్ణకంబు గొన్నింటి యంతా	౨౨౯
"	32	టివర్ణంబు పరంబగునపుడు క్రిందు	౨3౦
కృదం	౮	టు వర్ణకంబు పడ్వాదుల కగు	3౬౨
తత్స	౨౦	డుజ్వర్ణకంబునకుఁ బ్రకృతి	౧౨౮
"	౨3	దుమంతంబునకుఁ బ్రకృతి యయినది	౧3౧ I
"	౨౫	దుమంతంబు మీఁది నువర్ణకం	౧33
"	౧౧	దుమువున లేకివచనంబులు	౧౨౨
"	౧	దుమువులు ప్రథమ.....	౧౧౯ I
కృదం	౨౦	డువర్ణకం బాత్వాదుల కగు	32౪
తత్స	౧3	తక్కినవి యుభయంబులు	౧౨౨
కృదం	౫	తవర్ణకంబు చేయ్యాదుల	3౫౯

పరి.	సూ. సం.	సూత్రములు.	విషయసంఖ్య.
సమా	3	తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు	౨౬౯
క్రి	౫	తద్ధర్మాదులందు లాట్రగు	౨౯౭
తద్ధి	౧	తనవర్ణకంబు త్వాంబునం దగు	౨౯౯ I
సంధి	౨౭	తలఁబ్రాలు మొదలగు సమా	౯౦ I
కృదం	౧౦	తనవర్ణకం బావులించు లోనగు	3౬౪
తద్ధి	౧౯	తనవర్ణకంబు కులవాచకంబు	౨౯౧ VI
”	౨౦	తనవర్ణకంబు కరంబగుచో	౨౯౧ VI
సంధి	౨3	తాను నేను పదంబుల ద్రుతం	౮౬ I
క్రి	౫౮	తిమటలు విరంబు లగునపుడు	3౨౪ I
”	౨౫	తిర్నగ్ధంబులు వాచ్యంబుల	3౦౨
”	౪౦	తుమద్ధ భావలక్షణంబులందు	3౧3 I
తత్స	౮	తృతీయాదులకు నుగాగ	౧౨౦
క్రి	౪౪	తృవర్ణకార్థంబునం దెడి యెడు	3౧౬ I
”	౧౧౦	తెంచుధాతు వగ్యాదుల కను	3౪౭ IV
సంజ్ఞా	3	తెనుఁగునకు వర్ణములు ముప్పు	౨౦ I
సంధి	౧౪	తెనుఁగుల మీఁది సాంస్కృతిక	౭౮ IV
క్రి	౯3	తే తేదులు తెచ్చున కగు	33౫
”	౧౦౫	త్రథంబునం గలా దేశంబు విభా	3౪౪
సమా	౧౪	త్రికంబుమీఁది యసంఘ క్త	౨౫౦ I
సంజ్ఞా	౨౧	త్రిలింగ దేశవ్యవహారసిద్ధం	౬౧ I
”	౭	దంత్యతాలవ్యంబులైన చ జ	3౧ I
ప్రకీ	౧౪	దక్కులోనగువాని దాకు డకారంబు	3౮౪
తద్ధి	౨౭	దహ్నార్థంబున బంటి కొలఁదు లగు	౨౯3 I
క్రి	౧౧౬	దానికి ప్రాస్వంబు విభాష నగు	3౪౭ VI
తత్స	౭౧	దానియంతిమ మకారంబు	౧౭౧ I
క్రి	౧౫	దివీతరంబగు డుష్టు పరం	౨౯౯
తత్స	౬౯	దీప్తంబుమీఁది హల్లునకు	౧౭౦
సంజ్ఞా	౧౫	దీప్తంబుమీఁద సాధ్యపూర్ణ	౪౮ I
తత్స	౬౧	దూతాదులకు స్త్రీత్వంబు	౧౬౪ I
”	౮౪	ద్యౌ హృచ్చబంబులకు దివి హృది	౧౮౪ I

సం.	సూ. సం.	సూత్రములు.	విషయసంఖ్య.
సంధి	౧౮	ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు	౮౧ II
"	౧౬	ద్రుతప్రకృతికముమీడి పరు	౮౦ II
సంజ్ఞా	౧౩	ద్రుతప్రకృతులు కాని శబ్దంబులు	౪౭ I
"	౧౨	ద్రుతాంశములైన పదములు ద్రుత	౪౨ I
సమా	౨౪	ద్యంబులందు ఋకారంబు	౨౮౬ II
సంధి	౧౫	ద్యంబులందు బహువచనంబు పరు	౭౯ I
సమా	౧౮	ద్విగుణము కేవలద్వంద్వంబు ప్రాయశః	౨౮౪ I
"	౧౩	ద్విగుణములకు హల్లు పరంబగు	౨౮౦ I
"	౯	ధాతుజవిశేషణంబులకు విభక్తి వివక్షి	౨౭౧ I
కార	౩౧	ధాతుజ విశేషణవ్యవధా	౨౬౩ I
క్రి	౧	ధాతువునకు.....	౨౯౭
"	౧౧౮	ధాతువులకు ధాతువులను	౩౪౮ I
సంజ్ఞా	౧౧	నకారంబు ద్రుతంబు.....	౪౨ I
తత్త్వ	౬	నవర్ణకంబు గుణవచనంబు	౨౮౯ IV
తత్త్వ	౫౪	నామంబుల తుది దీర్ఘంబునకు	౧౫౮ I
క్రియా	౧౧	నామయుష్టదస్త దర్థములందు	౨౯౮
ప్రక్తి	౨౨	నిదయం దామ్రేతింబు	౧౦౪ I
సమా	౨౦	నిక్కలాదులు యథాప్రయోగంబుగ	౨౮౮ I
క్రి	౬౫	నిర్దిష్ట నామంబుల కయగగమంబు	౩౨౬ III
కార	౧౬	నిర్ధారణవృత్తికి లోపలవర్ణకం	౨౫౨ I
క్రి	౧౧౫	నవర్ణకం బగు నగు ధాతువు	౩౪౭ VI
తత్త్వ	౨	నవర్ణంబు ద్వితీయ	౧౧౯ I
క్రి	౯౭	నేరుచునకు లిడ్లాట్టులు	౩౩౮
తత్త్వ	౬౩	నౌశబ్దంబునకు నావ	౧౬౬ I
అచ్చి	౫	నగతాదుల బహువచన ల	౧౯౨ I
కార	౧౪	పట్టివర్ణకంబు హేతువు లగు	౨౫౦ I
క్రి	౧౦౯	పడుజే కొనుజు లొకానొకచో	౩౨౧ I. ౩౪౨ I
క్రియా	౪౯	పడుజ్యను బంధంబు	౩౧౯ I
క్రి	౪౨	పడునకుం జొక్కును డాకు	౩౨౮ X
"	౫౧	పడ్నాదుల న వర్ణకంబునకు	౩౧౫ IV

పరి.	సూ. సం.	సూత్ర ము. లు.	విషయసంఖ్య.
సంధి	౪౬	పద్యాదులు పరంబులగు	౧౦౮ I
ప్రకీ	౧౬	పదాంతంబులయి యసాయుక్తంబు	౨౧౦ III
ఆచ్ఛి	౩౩	పదాద్యంబగు హ్రస్వంబు	౨౨౯
ప్రకీ	౧	పదాద్యంబులు ఋగ్వశ్శంబులు	౩౨౭
"	౫	పయ్యెద పయ్యెద	౩౨౯ I
కృదం	౯	పవర్ణకంబు తిరియ్యాదుల	౩౬౩
ప్రకీ	౨౩	పాదంబునం బ్రథమ ద్వితీయా	౩౦ III
క్రి	౧౦౧	పిలుచు మొదలగువానికి	౩౪౧ I
తత్స	౨౧	పులిగంబును నమా - గించంబున	౧౨౯ I
"	౨౨	చుక్కెకక గు నమా - గించక	౧౩౦ I
కృద		చుక్కెకక గు నమా - గించక	౩౬౪
తత్స		ధీవాచి భూశబ్దములకు	౧౬౫ I
సంధి	౩౦	పేదాదిశబ్దంబుల కాలుశబ్దము	౯౩ I
తద్ధి	౫	పేర్వాదుల కిమివర్ణకంబు	౨౮౯ III
క్రి	౯౮	పోవునకు దుచ్చుతులు	౩౩౯
సంధి	౧౩	ప్రథమమీడి పరమములకు	౭౮
కార	౩౩	ప్రథమాంతంబులగు	౨౬౪ I
సంధి	౨	ప్రథమేతర విభక్తిశత్రు	౬౬ II
సంజ్ఞా	౨	ప్రాకృతమునకు వర్ణములు	౧౭ I
కార	౧	ప్రాతిపదిక సంబోధనోక్తార్థంబులన్	౨౩౪ I
క్రియా	౮౪	ప్రేరణంబు నందించుక్కుమీడి	౩౨౯ I
క్రి	౮౭	ప్రేరణించుక్కుపరంబగు	౩౩౧ I
కృదం	౧౪	బడి యేర్వాదుల కగు	౩౬౮
ఆచ్ఛి	౩	బల్లిదాదులు సంస్కృత తుల్యంబులు	౧౯౦ I
తత్స	౩౧	బహుత్వంబున ద్వితీయాది	౧౩౮
ఆచ్ఛి	౨౨	బహువచనంబు పరంబగు నపుడావు	} ౨౦౯ I
		ప్రభృతుల	
"	౨౦	బహువచనంబు పరంబగునపుడు చేసువేసు	౨౦౭ I
"	౨౧	బహువచనంబు పరంబగు నపుడురేయి	} ౨౦౮ I
		ప్రభృతుల	

రస.	మా. సం.	సూత్ర ములు.	విషయసంఖ్య.
ఆచ్చి	౧౩	బహువచనము పరంబగునపు డసంయుక్తంబులయి	౨౦౦
"	౧౨	బహువచనము పరంబగు నపుడు డలటరల	౧౯౯ I
"	౧౪	బహువచన స్లిష్టంబులయి	౨౦౧
సమా	౨౨	బహుప్రీహిని సమాసాంత	౨౦౫ II
"	౨౩	బహుప్రీహిని స్త్రీవాచ్యంబగు	౨౦౫ III
తత్స	౮౭	భవచ్ఛత్రాదుల కిందు బ్రయో	౧౮౭ I
కార	౨౯	భవత్కర్థకంబు సన్నిహిత	౨౬౩ I
"	౨౮	భవత్కర్థ వ్యవహితంబులగు	౨౬౩ I
"	౩౨	భావార్థకాది యోగంబునన్	౨౬౩ I
క్రి	౪	భావిని లృట్టగు	౨౯౩
"	౧౭	భూతంబు నందిగాగమంబగు	౩౦౦
"	౧౧౪	భూతంబున లజికి లిడంతంబగు	౩౪౭ V
"	౩	భూతంబున లిట్టగు	౨౯౭
తద్ధి	౮	మగఃటిమ్యాదులు యథా	౨౮౯ VI
తత్స	౭౦	మతుబాదికంబు ద్వితీయైక	౧౭౧ I
సంధి	౭	మధ్యమ పురుష క్రియలయం దిత్తునకు	౭౧ I
"	౪౭	మధ్యమ పురుష మువర్ణకంబునకు	౧౦౯ I
తత్స	౩౭	మధ్యమ పురుష యోగంబునందు	౧౪౩ I
క్రి	౩౧	మధ్యమ ముడుజ్ఞులు ముజ్ఞు	౩౦౭ I
తత్స	౮౩	మనఃప్రభృతుల సకారంబు	౧౮౩ I
"	౮౬	మహాతీతరంబులగు స్త్రీలింగంబుల	౧౮౬ III
ఆచ్చి	౪	మహాత్తులగు మగాదులకున్	౧౯౧ I
తత్స	౭౮	మహాత్త్వంబున స్వార్థపరం	౧౭౮ I
"	౮౧	మహద్వాచకంబులగు సాంతంబుల	౧౮౧
"	౭౬	మహద్వాచకమయి పుంలింగమగు	౧౭౬
తద్ధి	౨౫	మానార్థంబున కేతవ్యంబున	౨౯౨ I
"	౨౪	ముక్కులోనగు వానికిం దదభావ	౨౯౧ VIII
క్రి	౮౬	ముజ్జీత్తులు ముత్తునాఁబడు	౩౩౧ I
"	౬౦	ముజ్ఞు పరంబగునపుడు కోశబ్ధంబు	౩౨౫

పం.	సూ. సం.	సూ. శ్ర. ము. లు.	విషయసంఖ్య.
(కి)	౬౧	ముఙ్గు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు	3౨౫
తత్స	౭౨	ముదాదులకు: బ్రథమైకవచన	౧౭౨ I
"	౮౨	మువర్ణకంబునకు మాముడియేనిన్	౧౮౭
"	౮౧	మువర్ణకంబునకు విధించు కార్య	౧౮౭
సంజ్ఞా	౧౭	యకారంబును పు పూ వో వోలు	౫౩ I
"	౧౮	యరలవలు లఘువులని యలఘు	౫౪ I
ప్రతి	౨౪	యవలలు లఘులఘువులు మైత్రిక్	౫౮ VII
తద్ధి	౨౧	యువతి విటీ రజస్వలలు	౨౯౧ VI
సమా	౧౧	యుష్ట దస్త దాత్తార్థకంబులకు	౨౭౧ I
(కి)	౭౧	రంజాదుల యించు కృకారంబునకు	3౨౭ I
తత్స	౮౭	రలడోపథ నవార్థాదుల యుపో	౧౫౧ I
(కి)	౬౨	రువర్ణంబు పరంబగునపుడు సున్నమిఁది	3౨౪ III
ప్రతి	౨౫	రేఘంబులు లఘులఘువులున్	౫౮ VII
తత్స	౬౪	రైగ్లశబ్దంబుల శోత్వంబు	౧౬౬ I
ప్రతి	౭	ఱకారంబు క్రింది ఱకారంబు	౨౧౦ V
ఉచ్చి	౮	తే ప్రభృతుల బహువచన	౧౯౫
(కి)	౮	లకారంబునకు దుజువురు	౨౯౮
"	౮౮	లకారాదులు సకర్తంబునకున్	3౧౮ I
సంజ్ఞా	౨౨	లక్షణనిరుద్ధంబగు భాష	౬౨ I
(కి)	౧౦౨	లాఠిచో సహితము కాదేశా	3౪౨
ప్రతి	౧౮	లాఠియచ్చునకు సహితము	౨౧౦ XI
(కి)	౨౨	లాట్టు రుక్మ పరంబగునపుడు దుగాగమంబగు	3౦౨
"	౨3	లాట్టు రుక్మ పరంబగునపు డెదగాగమంబును	3౦౨
"	౬౮	లిఖితులకు కృశంబులకు	3౨౬ V
"	౧౮	లిట్టు వుక్మ పరంబగునపుడు	3౦౦
"	౧౬	లిట్లాట్టుల దుజ్ఞున కెనును	3౦౦
"	౨౪	లిట్లాట్టుల వకారంబునకు	3౦3
సంధి	3౭	లుప్తశేషంబునకుం బరుష	౯౯
తత్స	౪3	లులనలు పరంబులగునపుడు	౧౮౪ I
"	౧౨	లువర్ణంబు బహువచనంబు	౧౨౨

చ.:	సూ. సం.	సూత్రములు.	విషయసంఖ్య.
క్రి	౨౬	లూట్టు డుష్టున కెడతవర్ణం	30౪ I
"	౨౯	లూట్టధ్యమ పురులకు ముడు	30౫ I
తప్తి	౨3	వగాదులకు బహువచనాంతంబులకుఁ బుం స్త్యంబున	} ౨౯౧ VII
"	౨౨	వగాదులకు బహువచనాంతంబులకుఁ స్త్రీవాచ్యంబగు	
కాద	౬	వచ్య ధాముఖ్యకర్తంబునకు	౨౪౧
కృదం	౨౨	వడిప్రభృతు లిట్లెఱుంగునది	3౭౬
సంధి	౧౯	వర్గయుక్తరశములు పరముల	౮౨
క్రి	౨	వర్తమానంబున లట్టగు	౨౯2
తత్స	౫	వలన కంటె పట్టి పంచమి	౧౧౯ I
క్రి	౧౨౨	వలయాది క్రియలకుం గర్తయగు	3౦౨ 3౦౯ I.3౪౭ VIII
సంధి	౫౫	వాక్యావసానంబున సంధిలేమి	౧౧౭ I
తత్స	౪౦	వానికి మువర్ణ కేతరంబయిన	౧౪౬
క్రి	౪౫	వానికి లోపంబు బహుళంబు	3౧౬ I
"	౧౦	వానిలో రు ము లు బహువచన	౨౯౮
తత్స	౪౬	వికృతియం దికా రాంతంబుల	౧౫౧ I
"	౫3	విభాతృభాతృదాతృ సవిత్స	౧౫౭
క్రి	౨౭	విధియందు లూట్టునకు	3౦౪ I
ఆచ్ఛి	3౫	విభక్తి పరంబగునపుడు గోయి	౨3౨ I
కార	౧౯	విశేష్యంబునకుంబోలె విశేషణ	౨౫౯
తత్స	౭౫	విశ్వకర్తాదులకు స్త్రీత్వంబగు	౧౭౫ I
సంధి	౫౦	విసర్గంబున కనుకరణంబున	౧౧3 I
కృదం	౧౭	పువర్ణకంబు మన్వాదులకగు	3౭౧
తత్స	౪౯	పువర్ణ కేతరవిభక్తి పరమగు	౧౫3 I
"	౫౬	వృద్ధాదుల డుజ్జునకు లోపంబు	౧౬౦ I
"	౮౨	వేధ-పురోధ-పురోధసుడు	౧౮౨ I
క్రి	౧౦౭	వ్యతిరేకంబునందు వలకునకు	3౪౬
"	3౨	వ్యతిరేకంబున ముజ్జు పరంబు	3౦౭ I
"	౭	వ్యతిరేకంబున లజ్జయగు	౨౯౭

పరి.	సూ. సం.	సూత్ర ము లు.	విషయసూక్ష్మ.
క్రి	౪౭	వ్యతిరేక తృవర్ణకార్థంబున	3౧౭ I
,,	3౭	వ్యతిరేక భావంబున మిజీ.....	3౧౦ I
సంధి	౪౮	వ్యతిరేక మధ్యమ మువర్ణకంబునకు	౧౧౦
క్రి	౮౩	శబ్దవల్లవంబగు పడున కించుక్కు	3౨౮ X
కార	౧౫	శేషవస్థికి యొక్కయు నగు	౨౫౧ I
సంధి	3౪	వస్థిసమాసమునం దు కారముకార	౯౬ I
ఆచ్ఛి	౨౫	సంఖ్యకుం బూరణార్థంబునందు	౨౨౪
సంధి	3	సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంపెక	౬౭ I
కార	౮	సంప్రదానంబునకు జతుర్థి	౨౪౪ I
క్రి	33	సంప్రార్థనంబుల ముజ్జునకు	౨౧౦ XIII. 3౦౮ I
తత్స	33	సంబోధనంబునందు బదంబు	౧3౯ I
,,	3౬	సంబోధనంబునందు బహువచనంబునకు	౧౪౨ I
,,	3౨	సంబోధనంబునం దేకార్థం బయిన	౧3౯ I
క్రి	౬3	సంస్కృతంబున కంగలాదులకు	3౨౬ I
,,	౬౬	సంస్కృతంబునకు లఘూపధంబునకు	3౨౬ IV
సంజ్ఞా	౧౯	సంస్కృతప్రాకృతతుల్యంబగు	౫౯ I
,,	౨౦	సంస్కృత ప్రాకృతభవంబగు	౬౦ I
,,	౧	సంస్కృతమునకు వర్ణంబు లేబడి	౫ I
,,	౧౦	సంస్కృతసమంబులం దికా రాంతంబు లయిన 3౬	
ఆచ్ఛి	౧	సంస్కృతసమేతరంబయిన యీభాష	౧౮౮ I
సంజ్ఞా	౧౬	సంస్కృత సమేతరములయిన	
		తెలుఁగు శబ్దముల	౫౦ I
సమా	౧	సమర్థంబులగు పదంబులేక	౨౬౫ IV
ఆచ్ఛి	౧౫	సమానపదంబునందు సంయోగంబు పరంబు ౨౦౨ I	
సమా	౧౭	సమానాధి కరణంబగు నుత్తరపదంబు	౨౮౩ I
క్రి	3౮	సమానాశ్రయంబులం బూర్వకాలంబు	3౧౧ I
సంధి	౨౪	సమాసంబునందు ద్రుతంబునకు లోపం బగు ౮౭ I	
,,	3౬	సమాసంబునం బ్రాతాదుల	౯౮ I
,,	౨౬	సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు	
		స్వత్వంబు లేదు	౮౯ I

పదం.	మా. సం.	సూత్రములు.	విషయసంఖ్య.
సంధి	౨౫	సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీసమ	౮౮ II
సమా	౨౫	సమాసవిభక్తికి లోపంబగు	౨౭౦ I
క్రి	౭౦	సర్వంబునకుం ప్రేరణంబు నందు	౩౨౬ VI
ఆచ్చి	౨౬	సర్వనామక్రియాపదంబుల బహువచనంబు	౨౨౫ I
కార	౨౬	సర్వనామ సంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబుల	౨౬౧ I
సమా	౮	సర్వశబ్దంబులు సంబంధంబునందు	౨౭౧ I
తత్స	౮౦	సాంతంబుల తుది సకారంబునకు	౧౮౦
సమా	౨	సాంస్కృతి కాచ్చిక మిశ్ర భేదంబుచే	౨౬౭ I
తత్స	౬౦	సురశబ్దంబు నిత్యంబుగా నసుర	౧౬౪ I
క్రి	౬౯	స్పృశకి నిర్మితిని గుణంబులేదు	౩౨౬ V
తత్స	౧౭	స్త్రీతిర్యగ్జడ భిన్నంబులును వాని విశేషణ	౧౨౫ I
”	౫౭	స్త్రీలింగంబుల ప్రథమై కవచసంబు	౧౬౧ I
”	౮౫	స్త్రీలింగంబులెల్ల స్వస్వనియత	౧౮౫ I
కార	౨౦	స్త్రీసమంబులగు విశేషణంబుల	౨౬౦ I
సమా	౬	స్త్రీసమభుటితంబు యొకానొకండు	౨౮౫ I
క్రియా	౬౭	స్పృశకి గుణంబు విభాష	౩౨౬ V
తత్స	౫౯	స్వర్ణివాచి దేవసురశబ్దంబులు	౧౬౪ I
”	౬౭	హలంతంబు ప్రథమైకవచనాంత	౧౭౦
ప్రకీ	౧౦	హదులయు నీలుగు లోనగు వాని	౨౧౦ VII
సంజ్ఞ	౧౪	హ్రస్వముమీఁది ఖండభిందువునకు	౪౮ I
ఆచ్చి	౩౨	హ్రస్వంబుమీఁది టివర్ణంబునకు	౨౨౯

—

ముఖ్య విషయ సూచిక

విషయసంఖ్య.

పుట.

౧ I	నన్నయాధర్వణాహోబలశబ్దముల సాధుత్వము.	౨-3
"	తానుజెప్పిన వ్యాకరణములోని ప్రయోగములనెల్లఁ దన కావ్యమునఁ బ్రయోగింపవలె ననుట సహజము కాదు.	౪
"	అంధ్రశబ్దబింతామణిలోనివెల్లఁ బ్రాయశముగా గీతి శ్లోకములు. నాలుగార్థములు నయి దుద్గీతులును.	౫
౬	అంధ్రదేశ్యము ప్రకృతిద్వయజన్యము కాదు. నికృతిశబ్ద మున కది యర్థము కాదు.	౧౦-౧౧
౭	అంధ్రవిద్యార్థి సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రము సభ్యసించి తీరవలయును.	౧౧-(౧)౨
౧ XI	బాలవ్యాకరణ మవతరించునాటికిఁ దెలుఁగుభాష యనన్త	౧౭
౮	బాలవ్యాకరణము ప్రాచీనాంధ్రభాష లక్షణ నిరూపణ ప్రవణము.	౧౮-౧౯-౨౦
"	సూరిగారు ౧౮౬౨ క్రీస్తుసంవత్సరమున స్వరస్థులయిరి. ౧౮౫౮ సంవత్సరమున బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ముద్రణము.	౨౧
౫	ఏ.బిది వర్ణములు కావ్యసంస్కృతమునకు. కావుననే పుతాదుల నందుఁ బరిగణింపలేదు.	౨౨
౯	కావ్యసంస్కృత వర్ణమాలలోనిది 'ళ' కారము కాదు. 'ల్ల' అను నీవత్సప్తము	౨౬
౯	లఘులఘువులకుఁ బృథగ్గణనము లేదు.	౨౬-౨౭
౧౪	వర్ణపార్థక్యము. వర్ణముల స్థానకరణములు.	౩౧-౩౨
౧౮	ప్రాకృతమున 'చ-జ' లకు దంత్యతలేదు.	౩౬
౨౧ I	'కఱకంఠా' అనుచోట 'కఱకంటా' అను నదే నన్నయ ప్రయుక్తపాఠము.	౩౯
౨౧ II	భారతమున నన్యదేశ్యములు లేవు. అర్వాచీనకావ్యము లలోఁ గలవు.	౪౦-౪౧

విషయసంఖ్య.

పుట.

౨౨ I	దుంతి కాదు - ధుంధి.	౪౨
౨౨ II	'తవర-తావు-డాకి.' కాదు, 'టవర-టావు-డాక' అనవలెను.	౪౩
౨౮	వర్ణపంచమాదేశ నిరసనము.	౪౯-౫౦
౨౯ I	కారేఫ ప్రత్యయములు - వానిచోటఁ దెల్లన, దీర్ఘము. ద్యంద్యమునందలి స్త్రీసమత్వము.	౫౧-౫౩
౨౯ II-III IV	అంధ్రక్షణ్ణాట సాధారణలిపియందు నన్నయాధర్వణులు చేసిన సంస్కారము.	౫౪-౫౯
౨౯ V	'శతాబ్దము, త్రిపురుషులు' మున్నగునవియు సాధువులె.	౬౦
౩౦ II	కృత్వాదివర్ణస, యోగవిషయము.	౬౪-౬౫
౩౦ IV	అక్షరముల గౌరవశాఖములు. తద్విషయమున సంస్కృత శాస్త్రము లు భేదములు	౬౭-౭౧
౩౦ V	శిథిల్స్వరము.	౭౧-౭౨
౩౧	ప్రాకృతమునఁగా దేశ్యము. దేశ్య చజలకు దంత్యత గలదు. మద్విధప్రాకృత చజలకు దంత్యతలేదు.	౭౨
౩౨	తాలువనఁగా దొడ కాదు.	౭౫
౩౫ II	సూరిగ్రంథములలో బాలవ్యాకరణమే తుదిది.	౭౮
౪౧	హరికారికావళి బాలవ్యాకరణ మూలకమనుటకుఁ బ్రబల నిదర్శనము.	౮౨
ఫ. ౪౨-౩౦౪	వికృతివిశేషము చింతామణికి శేషగ్రంథమనుటకుఁ బ్రబల నిదర్శనము (చూ. సవరణలపట్టిక.)	౮౩
౪౨	ప్రథమాసదృశములు.	౮౪-౮౫
"	ద్రుతోపదీవిశిష్టములు.	౮౬
౪౨ I	చింతామణి బాలవ్యాకరణములకు ద్రుతవిషయమునఁ గలభేదము.	౮౭
౪౨ I	థాతుజవిశేషములు స్త్రీసమములు.	౮౮
౪౨ II	'అందు - ఇందు - ఎందు' అనునవి కళలుకావు.	౮౯
౪౩ I	చింతామణిపక్షమున ద్రుతము నకారవ్యంజనరూపము. సూరిపక్షమున 'ను' స్వరూపము.	౯౨
"	ఈవిషయమునందలి గాణపత్యవ్యాఖ్య సరికాదు.	౯౩
"	పన్నయాధర్వణియ ద్రుతస్వత్వ సంశ్లేషముల స్వరూపము.	౯౪

విషయసరిఖ్య.		పుట.
౪౩ II	'నేను తాను' అనురూపములు కళలు	F ౫
౪౩ III	ద్రుత 'ను' స్వరూపముపయిని సరళాదేశము మహాకవి సమైతముకాదు.	F ౬
౪౪	చింతామణి పక్షమునఁ గళాశబ్దముల స్వరము లోపిం పఁగా నిలిచిన నకారము ద్రుతమగును, సూరిమతమున నట్లుకాదు.	FF
౪౫ I-II-III	'కందోయి-వీనిస్-కమ్మందేనే-చక్కంగన్' అనుచోటులందలి ద్రుతము సూరిపక్షమున నెట్లు సాధ్యమగును? ౧౦౦-౧౦౨	
౪౫ III	'బా - గు - ప్ర' వాఖ్య కందోయి ప్రక్రియ సరికాదు. ౧౦౩-౧౦౫	
"	'బా - గు - ప్ర' వ్యాఖ్యాత చింతామణి ప్రక్రియను సప్రకవి నూతనమార్గమును గ్రహింపక చేసిన ప్రసంగము ౧౦౬ ౧౦౭	
౪౬ I II-III	దీర్ఘముమీఁది సిద్ధసాధ్య బిందువులు.	౧౧౨
౪౬ V	లిక్కిన ఖండాఖండప్రాస ప్రయోగములు.	౧౧౫-౧౧౬
౫౩	నన్నయపదాది యకారాంగీకారము.	౧౨౧-౧౨౫
"	నన్నయార్థగణిత ద్రుతసంక్షేపము.	౧౨౪
౫౩ II	సర్వత్రాజ్వల దిత్వాది కారిక కప్పకవిచేసిన యపవ్యాఖ్య.	౧౨౯
౫౪	'యశావనము = నవ్వు' అనువానిప్రాసము.	౧౩౦
౫౬	ర ఆ లు భిన్నాక్షరములుకావు.	౧౩౫
"	సూరి కనభిప్రేతర గు నర్థము నాతని వాక్యమునకుఁ జెప్పి యాతఁడు స్వవచన వ్యాఖ్యాతముగ వ్రాసెననెడి గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్య.	౧౩౬-౧౩౮
౫౮ I	ర ఆ ల యతిప్రాస నిరాకరణము. రేఫ లఘులఘుతలకు ఁచందః పరముగా బ సవపురాణపీఠిక యర్థముచేయుట. ఉభయరేఫాంగీకారావశ్యకత	౧౪౦-౧౪౨
౫౮ II, ౫౮ VII	ర ఆ ఘటితశబ్ద విషయ కాధర్వణ కారికలు, సంయుక్తము లఘువె, ద్విత్వములోనివి శ్కటములె.	౧౪౩-౧౪౭
౫౯ IV	క్షౌరము లనఁగాఁ బ్రబుధినునులు. ప్రాథవ్యాకర్తచేసిన యర్థము సరికాదు.	౧౫౨
౬౦ II III	వింతవింత తద్భవములు. అవి తద్భవములని తలఁపక వైరి సమాసములనుట పొరపాటు.	౧౫౮-౧౬౦

విషయసూచిక.		పుట
౬౦ III	'ధర్మకవిత' కాదు, 'ధర్మకపిల'	౧౬౧
౬౧ I	శోశములలోని పెక్కు దేశ్యములు తద్భవము లనఁదగి యున్నవి.	౧౬౪
"	తమిళము సంస్కృతానుకారి కాదనెడి కవిశిరోభూషాణా ద్యాశయము సరికాదు.	౧౬౫
౬౧ II	'ఆంధ్రము - తెలుగు - త్రిలింగము' అనువాని విమ ర్శము - అన్య దేశ్యము హేయముకాదు.	౧౬౬—౧౭౪
౬౨ III	లక్షణవిరోధ చాతుర్విధ్యము.	౧౭౮
"	ఆంధ్రభాషానుశాసన పద్ధతులు.	౧౭౯—౧౮౦
౬౩ I	నన్నయపద్ధతులను దిక్కవాదు లుల్లంఘించిన ప్రయో గములు.	౧౮౨-౧౮౫
౬౩ III	సూరిగారి యనింద్యగ్రమ్మోదాహృతులకు 'బా-గు-ప్ర' కారాదులు చేసిన వ్యాఖ్యలు సరికావు.	౧౮౭-౧౮౮
"	తాళపత్రమాతృకలు తప్పుల తిర్పులు.	౧౯౦-౧౯౧
"	రంగనాథరామాయణములోని యచశబ్దములు.	౧౯౨-౧౯౩
"	రంగనాథరామాయణ ముద్రణ సంస్కారప్రమాదములు.	౧౯౪
"	{ బసవపురాణముద్రణ సంస్కార విమర్శము. రంగనాథరామాయణ ముద్రసంస్కార విమర్శము.	౧౯౫-౧౯౬
"	రంగనాథరామాయణములోని ప్రాసయతులు.	౧౯౭
"	ముద్రణసంస్కారమువలనఁ గల్గిన బసవపురాణ వైరి పద దోషములు.	౧౯౮-౧౯౯
సంధి పదీచ్ఛేదము.		
౬౪ I	సంధి రేఖదేశ్యాది కారిక తెలుఁగున కుపచరింపదు.	౨౦౩
౬౬	'అచాం సంథా' నిత్యాదికారికకుఁ జేసిన నారాయణీయ గాణపతవివరణములు సరికావు.	౨౦౭
౬౬	క్వచిత్ప్రత్యయయోగే వీత్యాదికారిక కహోబలపతి చేసిన యపవాద్యాఖ్య.	౨౦౭-౨౦౮
౬౬ I	మనున్ మున్నగువాని రూపసాధనము. నపదాన్య వ్యయేత్యాదిచే సంస్కృత విభక్తిలోపము.	౨౧౧

విషయసంఖ్య.

పుట.

- ౬౬ II అనుశాసనకర్త సూరిపైఁ జేసిన యాజ్ఞము సరికాదు. ౨౧౩
- „ బాలవ్యాకరణముందును సుత్వాత్వేత్వసంధులు ద్రుత ప్రకృతి కాదు, తప్రకృతక సాధారణములనెడి పేటికా వ్యాఖ్య సరికాదు. ౨౧౪-౨౧౫
- „ అప్పకవిగారి నూతనమార్గమును గ్రహింపక యనుశాసన కారాదులు చేసిన ప్రసంగము. ౨౧౬
- ౬౭ I సంధిగ్రంథకారుని కల్పనము సరికాదు. ౨౧౭-౨౧౮
- ౬౮ I 'మేఁయత్త' అనుసంస్కృతభాషరూపమును నిరసించిన యను శాసనము సరికాదు. ౨౨౧
- ౬౯ అకారసంధి విషయమునందలి యాధునికుల యశమార్గ ములు. ౨౨౧
- „ ప్రత్యయాద్యచ్ పరకనిత్యసంధి, శుద్ధసంస్కృతాచ్చుల సంధి. ౨౨౨-౨౨౩
- ౭౦ I చేశ్యేకారసంధులు భారతమునందును గలవు. ౨౩౧-౨౩౨
- ౭౧ 'అ-భా - చ' కర్తగారి విమర్శనము. 'కొలిపితిన్' అనునదే చింతామణిపక్షమందును బూర్ణరూపమందును. ౨౩౪
- ౭౧ I ప్రథమపురుషేకారసంధి నిత్యతయే చింతామణి నన్నయ కర్తృకమని నిర్ణయించుచున్నది. ౨౩౭
- „ ఉత్తమపురుషేకారసంధి విషయమునందలి యప్పకవి ప్రమాదములు. ౨౩౮-౨౩౯
- „ శబ్దతత్వశాస్త్రము శబ్దసౌష్ఠవజ్ఞానదాయకాదు. అయ్యది వినోదమాత్రఫలకము. ౨౪౦-౨౪౧
- ౭౩ తద్ధర్మసంజ్ఞావిషయమున నన్నయభర్తృణుల కహోబలపతి చెప్పిన ట్లభిప్రాయభేదములేదు. ౨౪౪-౨౪౫
- ౭౩ I బాలవ్యాకరణమునందును స్వరసంధివిధులు చింతామణి యందునలెనె ద్రుతప్రకృతి కాదు, తప్రకృతక సాధారణములె యనుపేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. ౨౪౭
- „ ద్రుతప్రకృతిక తద్ధర్మోకారసంధి ప్రయోగములు. ౨౪౮
- ౭౪ II త్రి దుక్తప్రయోగములేదని యహోబలపతి వచింపబోయెను. ౨౫౨
- ౭౫ పరిమిత మనఁగాఁ బ్రత్యయము. ౨౫౪

పుట

౧౬౧

౧౬౧ I

౧౬౧ II

౧౬౧ III

'ధర్మవిధి' కాదు. 'ధర్మకపిల'

కోశములలోని పెక్కు చేశ్యములు తద్భవము లనఁదగి

మున్నవి.

౧౬౪

సమీకము సంస్కృత సుకారి కాదనెడి కవిశిరోభూషణా

హ్యశయము సరికాదు.

౧౬౫

౧౬౫ I

'అంధ్రము - తెలుగు - త్రిలింగము' అనువాని విమ

ర్శము - అన్యదేశ్యము హేయముకాదు.

౧౬౬-౧౬౮

౧౬౬ II

అక్షరవిరోధ చాతుర్విధ్యము.

౧౬౮

II

అంధ్రభాషానుకాసన పద్ధతులు.

౧౬౯-౧౭౦

౧౬౯ I

నన్నయపద్ధతులను దిక్కువాదు లుల్లంఘించిన ప్రయో

గములు.

౧౭౧-౧౭౫

౧౬౯ II

సూరిగారి యనింద్యగ్రామ్యోదాహృతులకు 'బా-గు-ప్ర'

కారాదులు చేసిన వ్యాఖ్యలు సరికావు.

౧౭౬-౧౮౦

II

తాళపత్రమాతృకలు తప్పల తిప్పలు.

౧౮౦-౧౮౧

II

రంగనాథరామాయణములోని యపశబ్దములు.

౧౮౨-౧౮౩

II

రంగనాథరామాయణ ముద్రణ సంస్కారప్రమాదములు.

౧౮౪

II

{ బసవపురాణముద్రణ సంస్కార విమర్శము.

౧౮౫-౧౮౬

{ రంగనాథరామాయణ ముద్రసంస్కార విమర్శము.

II

రంగనాథరామాయణములోని ప్రాసయతులు.

౧౮౭

II

ముద్రణసంస్కారమువలనఁ గల్గిన బసవపురాణ వైరి పద

దోషములు.

౧౮౮-౧౮౯

సంధి పఠి చేర్చదము.

౧౮౮ I

సంధి రేఖదేశ్యాది కారిక తెలుగున కుపచరింపదు.

౨౦౩

౧౮౮ II

'అచాం సంథా' నిత్యాదికారికకుఁ జేసిన నారాయణీయ

గాణపతవివరణములు సరికావు.

౨౦౭

౧౮౮ III

కృచితృత్వయయోగే వీత్యాదికారిక కహోబలపతి

చేసిన యపవ్యాఖ్య.

౨౦౭-౨౦౮

౧౮౮ I

మమ్మున్ మున్నగువాని యాపసాధనము. నపదాన్య

న్యయేత్యాదిచే సంస్కృత విభక్తిలోపము.

౨౧౧

విషయసంఖ్య.

పుట.

- ౬౬ II అనుశాసనకర్త సూరిపైః జేసిన యాత్యేచము సరికాదు. ౨౧౩
- ,, బాలవ్యాకరణమందును నుత్పాత్త్యేత్వపంథులు ద్రుత ప్రకృతి కాద్రుతప్రకృతక సాధారణములనెఱి వేటికా వ్యాఖ్య సరికాదు. ౨౧౪-౨౧౫
- ,, అప్పకవిగారి నూతనమార్గమును గ్రహింపక యనుశాసన కారాదులు చేసిన ప్రసంగము. ౨౧౬
- ౬౭ I సంధిగ్రంథకారుని కల్పనము సరికాదు. ౨౧౭—౨౧౮
- ౬౮ I 'మేనయత్త' అనుసంఖ్యభావరూపమును నిరసించిన యను శాసనము సరికాదు. ౨౨౧
- ౬౯ అకారసంధి విషయమునందలి యాధునికుల యక్షమార్గ ములు. ౨౨౧
- ,, ప్రత్యయాద్యచ్ పరకనిత్యసంధి. శుద్ధసంస్కృతాచ్చుల సంధి. ౨౨౨-౨౨౩
- ౭౦ I చేశ్యేకారసంధులు భారతమునందును గలవు. ౨౩౧-౨౩౨
- ౭౧ 'ఆ-భా - చ' కర్తగారి విమర్శనము. 'కొలిచితిన్' అనునదే చింతామణిపక్షమందును బూర్ణరూపమందురు. ౨౩౪
- ౭౧ I ప్రథమపురుషేకారసంధి నిత్యతయే చింతామణి నన్నయ కర్తృకమని నిర్ణయించుచున్నది. ౨౩౭
- ,, ఉత్తమపురుషేకారసంధి విషయమునందలి యప్పుకవి ప్రమాదములు. ౨౩౮-౨౩౯
- ,, శబ్దతత్వశాస్త్రము శబ్దసౌప్తవజ్ఞానదాముకాదు. అయ్యది వినోదనూ త్రఫలకము. ౨౪౦-౨౪౧
- ౭౩ తద్ధర్మసంజ్ఞావిషయమున నన్నయాధర్వణుల కహోబలపతి చెప్పిన ట్లభిప్రాయభేదములేదు. ౨౪౪-౨౪౫
- ౭౩ I బాలవ్యాకరణపక్షమునను స్వరసంధివిధులు చింతామణి యందువలెనె ద్రుతప్రకృతి కాద్రుతప్రకృతిక సాధా రణములే యనువేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. ౨౪౭
- ,, ద్రుతప్రకృతిక తద్ధర్మోకారసంధి ప్రయోగములు. ౨౪౮
- ౭౪ II త్రి రుక్తప్రయోగములేదని యహోబలపతి వచింపబ్రాదు. ౨౫౨
- ౭౫ పరిమిత మనగాఁ బ్రత్యయము. ౨౫౪

77 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1043 1044 1045 1046 1047 1048 1049 1050 1051 1052 1053 1054 1055 1056 1057 1058 1059 1060 1061 1062 1063 1064 1065 1066 1067 1068 1069 1070 1071 1072 1073 1074 1075 1076 1077 1078 1079 1080 1081 1082 1083 1084 1085 1086 1087 1088 1089 1090 1091 1092 1093 1094 1095 1096 1097 1098 1099 1100 11

100

కావ్యము, ద్రుతప్రకృతి కావ్యమును శబ్దరత్నా
కావ్యము పరికావ్యము.

249

176

‘మహాబా’ శత్రుబాహులు కేచిత్తములోనివి. గలడ
చూడలేకనున్నత సన్నయాధర్మణ సమత్తము కాదు.

৭৫৭

2.3

గ. వదనాచేతఃకృత భారతసమతమును గాదు.

၅၆၃

10

కర్మములమీద నిరూపణ మగు ననరామ.

७६४

1000

కడవవాడేక మంతకంతకు నైచ్చికమయ్యెను. “పలుపగ
తురగముల” (పలు+పగతురన్. హ. న.)

၁၆၇၆ ၁၆၆၆

14

చివరకు తన తండ్రిని గురించి వివరించినప్పుడు, ఆయన తండ్రిని గురించి
 సూక్ష్మంగా వివరించినట్లుగా ఉంది. ఆయన తండ్రిని గురించి వివరించినట్లుగా ఉంది.
 ఆయన తండ్రిని గురించి వివరించినట్లుగా ఉంది. ఆయన తండ్రిని గురించి వివరించినట్లుగా ఉంది.

၁၆၆—၁၆၇

33

భారతమున నీయాదేశము ప్రథమేతరములపై రాదు.
'కాన లెగ్' అనుభారతపద్యమునందలి యాదేశా
భావము విషయమునఁ జేసిన 'బా - గు - ప్ర' వ్యాఖ్య
సరికాదు.

၁၇၀-၁၇၈

3

కార్తికమునై నీయాదేశమురాదు . “పూరాత్మం । డై
సీదలాలిది” అనుదానిలోనిదగు “సీరలు” అనునది
తద్వచము.

७२७

2

శ్రీకొను - చేపట్టు - పైపడు మున్నగునవి శబ్దపల్లవములు
(కరక విష. చూ.)

923

22

‘నలువది అణువది ఇరుగడ నలుగడలు’ మున్న చోటులలో
 నీమూ దేశమూరాదు, పూర్వపదము ప్రథమకాదు.
 అచట గకారాదులు సమానాశ్రయవిధి నీధములు
 (నీక్కిలాదులు...బా. సమా. ౨౦ పూ.)

928

43

‘వే - వెగ’ అనునవి ప్రథమాంతములై యైనను “వే | గ
తెగంబాటకు” మున్నగుచోట్ల నవిక్రియా విశేషణ
ములుగా (వేగముగా) వివక్షితము లగుటచే నాచే
శము భారతమునఁ బ్రయుక్తము కాలేదు.

३५

దర్శనాన్ని సీమాదేశము వచ్చు ననుటచే నితరసహ సము
లుడు రాదని ఎశేపిమగుచున్నది. 'అట్లా చెప్పిడు'

విషయసంఖ్య.

పుట.

	మున్నగువానిని నిర్వహించు ప్రయోగములులేవు.	౨౭౫
౮౦	గజడబాదేశము.	౨౭౮
"	'రాముజ్ గొల్పెద' అనిపాఠించు నాంధ్రభాషాచరిత్రకర్త గారి వ్యాఖ్య సరికాదు.	౨౭౯
"	నన్నయాధర్వాణసమృత స్వత్వసంక్లేషములు. 'అ - భా - చ' కర్తగా రీవిషయమునఁ జేసిన వివర్ణము సరికాదు.	౨౮౦
౮౦ I	'వచ్చెన్ తుత్రియుఁడు - జడిగొన్నోర్కొమ్మలు.' 'రాముచు గూడె' ననరాదు.	౨౮౨
౮౦ II	'ని-ను'అనుద్రుతరూపములపైని గజకడబాదేశమురాదు.	౨౮౪
"	అహోబలసతిచేసిన ప్రామానిక వ్యాఖ్యను సూరి ప్రభృతు లనుసరించిరి.	౨౮౫
"	ఆదేశసరళపరకత్వమున ద్రుతము బిందునగుటమాత్రమే భారత ప్రాసప్రయుక్తమై యున్నది.	౨౮౬
"	సరళస్థిరములలోని 'న మ'లు పరమగునపుడు మాత్రమే ద్రుతము బిందునగుట భారతప్రయుక్తము.	౨౮౭
౮౦ I	ఋగ్వర్ణపరక ద్రుతసంధి.	౨౮౮
౮౦ II	సూరిపక్షస్వత్వ సంక్లేషోవాహృతులు.	౨౮౯
౮౧ I	సరళస్థిరపరక ద్రుతసంధి. ఈవిషయమున నప్పకవి తిమ్మకవుల ప్రమాదములు.	౨౯౦
"	ప్రాధవ్యాకర్తచేసిన సవరణము సరికాదు. 'బా-గు-ప్ర' 'బా-సా-పే' వ్యాఖ్య లట్టిసవరణమునె యనుస రించెను.	౨౯౨-౨౯౩
౮౧ II	గిడుగువారి ముద్రణసంస్కార మీట సరికాదు.	౨౯౪
౮౧ III	అధర్వాణుని ద్రుతసంధికార్య సంగ్రహశ్లోకముల వివరణము.	౨౯౫-౨౯౬
"	ఆవయవిక నకార ద్రుతకార్యములు.	౨౯౬-౨౯౭
"	పద్యావసానస్వత్వ సంక్లేషములు నన్నయాధర్వాణ మతము నందలివి.	౨౯౮
"	అపరాంతృత్వాది. తలంబ్రాలు, అధర్వాణకారికలకర్థము చేయుటలోని కవిగోధన. జాపవ్యాఖ్యలు.	౨౯౯-౩౦౦

- అంతరంగమున కుత్తము లోపించుననెడి వారా
మనము గానవత వివరణములు సరికావు. 300-303
- అహోబలముల కుత్తముల ప్రకృతికత్వములు. నారా
మనము గానవత వివరణకర్తలు నన్ను మాధర్వణుల
వృత్త్యులైవముల గ్రహింపలేదు. 308
- వాక్యంత ద్రుతలోకము ప్రాయశము. 309
- అహోబలకృత వాక్యశబ్దాన్తవివరణము సరికాదు. 309
- అహోబల ద్రుతలోక వ్యవస్థ. 302
- వివరణ చిహ్నములు నిల్చినప్పటి విరామ కార్యములు. 304
- చార్థక 'ను' శబ్దప్రయోగ వివరణము. 304-305
- చార్థక ద్రుతమునకు గల్గు 'ని' శ్రుతి. 305
- యన్తక కత్యా ద్యహోబల పాతము సరికాదు. 300
- తెల్లనఁ బార్థక 'ను' శబ్దము పాదపూరణార్థకము కాదు.
గానవత వివరణాశయము సరికాదు. 300
- " చార్థక ను శబ్దవ్యయ మర్థవిశేష దార్ధ్య ప్రతిపాదకము.
'ఉన్' శబ్దము పాదపూరణార్థకము కాదు. 301-303
- " క్రియలమీద నైతము చార్థకశబ్దము నిల్చును. 308
- " అహోబలపండితుని పాతములు సరికావు. 309
- " స్వరపరక ద్రుతద్విత్వ ఫలములందలి నకార ముచ్చార
ణార్థకము. ఉచ్చారణ స్వభావనిర్ధము. 309
- " అనంతమాక్యాదుల దుఃస్పంధి యవిమర్శన మూలకము. 309
- " సూ.రా.నిఘంటుకారుల నేని శబ్దసృష్టి సరికాదు. 302
- ౪౪ II "కొన్నియెడల ద్రుతముమీద నకారంబు గానంబడి
యెదు" (బా. సంధి. ౨౧) అనుదాని యుదాహృతు
లీసూత్రమునకు లక్ష్యములుకావు. 304
- ౪౪ III బాలప్రాథవ్యాకర్తలు తలంపకున్నను నీసూత్రము
స్థలాంతరేప యోగి. 305
- ౪౫ I నఖిల్లజిత్యాది సూత్రమున కహోబలకతిచేసిన వివరణము
సరికాదు. 'ఁబ్బోయి' అనుచోటిసంధి ప్రక్రియ 'బా' -

విషయసంఖ్య.

పుట.

	గు - ప్ర' వాఖ్యాత చూపినది సరికాదు. ఈసందర్భములోని పేటికావ్యాఖ్యాత ప్రమాదములు.	3-20
౮౫ II	కిలార్థశబ్దమును ముద్రణసంస్కర్త లున్నారనిచుచున్నారు.	3-21
౮౬	'నేను - తాను' కళలు, 'నేన్-తాన్' ద్రుతప్రకృతికములు ఈవిషయమునందలి యాధభాషావిత్త కర్తగారి ప్రసంగము సరికాదు.	3-24
"	వాత్సాస్యదోరిత్యాది సూత్రసిద్ధుగు ద్రుతసంక్షేప నిష్ఠే ధము. ఇచటి సంక్షేపస్వరూపము సరయక గాణపత వివరణకర్త చేసిన ప్రసంగము.	3-25
౮౬ I	ఆదేశసరళపరకత్వమున ద్రుతలోపపాక్షికత నంగీకరించు తిమ్మకవి మార్గము సరికాదు.	3-26
"	'బా.గు - ప్ర' వ్యాఖ్యానములోని పూర్వోత్తరసందర్భ రాహిత్యము.	3-27
"	'నేస్తూచితి - తాస్మిన్' అసాధుప్రలనెడి ప్రకాశికా వ్యాఖ్య సరికాదు.	3-28
౮౭	సామాసిక ద్రుతలోపవిషయకమగు నాంధ్రభాషా చరిత్రకర్తగారి ప్రక్రియ సరికాదు.	3-29
౮౭ II	ఎల్లశబ్దము సూరిచెప్పినట్లుగ నవ్యయము కాదు. అవ్యయ లక్షణ వివరణము.	3-30
"	'మాకు నెల్లన్' మున్నగువాని విషయమునఁ జేయవలసిన యనుగమము, 'మేమెల్లరకున్' అనరాదు.	3-31
"	ఎల్ల = ఎల్లరు - ఎల్లయవి.	3-32
౮౭ III	సూరిగారి సామాసిక ద్రుతలోపశాస్త్రమున కాలేడు చూపినవి లక్ష్యములుకావు ఇంక 'కువలయంబున వారు' మున్నగునవి లక్ష్యములు. ఈవిషయమునందలి 'బా - సా - పే' వ్యాఖ్య సరికాదు.	3-33-3-34
౮౭ IV	అప్పకవి "ద్రుతస్య సర్వత్రే" త్యాదికిఁ జేసిన వివరణము సరికాదు.	3-34-3-35
౮౮ I	'వికారాచ్చాపికేదన' అనుదానిచే నధర్వణుడు ప్రాతాది సంధిని సంగ్రహించెను. వ్యాకరణము దిక్షాత్ర సూచకము.	3-36

1	చింతామణిపదమున విశేషణములు ద్రుతప్రకృతికములు.	
2	సూరిపదమునఁ గళలు, 'వాలాహం గౌసగోభ్య' అను	
	నట్టివి యర్థాచీన రూపములు.	3౪౧-3౪౨
3	పు - ంస్కంతములు స్త్రీసమములనెడి వేటికావ్యాఖ్య	
	సరికాదు.	3౪3
4	'నలుఁగడలు' అనుచు గుప్తార్థప్రకాశికాకర్తచేసిన యప	
	వ్యాఖ్య.	3౪౬
5	చూచి, తెల్లఁబ్రాల్పాదులు సమాసములనుటయు నందలి	
	ద్రుతము లోపింపదనుటయు నసంగతమనెడి వేటికా	
	వ్యాఖ్య సరికాదు.	3౪౮-3౪౯
6	ఉపమితరూపకాదులందును "టుక్కు" వచ్చును.	3౫౨
7	'వేదటుకము' ఇట్టి టుగాగమమునకు బ్రాచీనమహాకవి	
	ప్రయోగము కన్పట్టదు.	3౫౪
8	వక్షీసమాసమందును "టుక్కు" వచ్చును. టుక్కురాని	
	స్థలములు.	3౫౫
9	'ధీదురాలు' ఇట్టివి వింతైన మిశ్రసమాసములు నన్నయ	
	ధర్మణ సమ్మతములు.	3౫౭
10	ఆహాబలవతి చూపిన 'జవ్వనురాలు' సరికాదు. ఆల్ప	
	దల సమాసమునఁ బేటికావ్యాఖ్యాత చూపిన పుం	
	వచ్ఛావపద్ధతి సరికాదు.	3౫౯
11	లేవవక్షీ సమాసమందలి 'ము' వర్ణకమునకు "పు - ంపు"	
	లువచ్చు ప్రయోగములు లేవనెడి వేటికావ్యాఖ్య	
	యరికిలిన మూలకము.	3౬౪
12	"సఃస్యాత్తద్ధర్మోతః" అను వేటికా వ్యాఖ్యాఙ్గీకృత	
	చాతము సరికాదు. ఆపుకవియు "సఃస్యా" దిత్యాది	
	చాతమునె యంగీకరించెననెడి భాషాచరిత్రకర్త	
	గారి వాక్యము సత్యముకాదు.	3౬౬-3౬౭
13	అనుకాసనోదాహృతమగు "మాతృనాదరము" అనునది	
	ప్రామాదికము.	3౬౯

విషయసంగ్రహం.

పుట.

౯౬ I	తిక్కయజ్ఞయే షష్ఠీసమాస నుక్కు నువేషించెను.	320
౯౭ I	తనవర్ణక పరకత్వమున 'పుం పు'లపయిననుక్కు' వచ్చు ననుట నిర్దూలము. ఈసందర్భములోని పేటికా వ్యాఖ్య ప్రసంగము సరికాదు.	321
౯౮ I	సూరిగారి ప్రాంతాదిసంధి ప్రసంగము గవిజనమండన మూలకము.	324
"	ఈసందర్భములోని పేటికావ్యాఖ్య సరికాదు.	324
౯౯	సూరియంగీకరించిన 'వెంఢూలి'యనునది సాధువుకాదు	32౮
౧౦౧	"నెఱ=ప్రళ సము" అనికలదు గాన 'నెన్నడాదుల న్నెఱి యగు' ననెడి ప్రాథ వ్యాకరణసవరణము సరికాదు	3౮3
"	"అన్యంబులకు సహితము..." అను సూత్ర మనువాద మనెడి గుప్తాప్రకాశికాకర్త వాక్యము సరికాదు.	3౮4
౧౦౩	ఆమ్రేడిశసూర్ధ్వ సాహరణముల విషయమునందలి పేటి కావ్యాఖ్య సరికాదు.	3౯౧
౧౦4	నీచేతిప్రోపు - ఉత్తరపదలోపి సమాసము.	3౯౪-3౯4
"	ఈవిషయమునందలి గిడుగువారియాశయము సరికాదు.	
"	పేటికావ్యాఖ్యయు సరికాదు.	3౯2
"	అప్పకవి చేతాదులలో 'లోపల' అనుదానిని జేర్చుట సరికాదు.	3౯౯
౧౦౬	గుప్తాప్రకాశికా పేటికావ్యాఖ్య లిటు నవదాదిస్వరసంధిని జేయకుండుట సరికాదు.	౪౦౦
"	అల్యాగమము నన్నయాధర్వణసమ్మతము.	౪౦౩
"	'ఆడది - కన్నునది' (అహో) అసాధువులు.	౪౦4
౧౦౭ I	యయాతిచరిత్రలోనిది 'ఆడది'కాదు - 'ఆటది'	౪౦౬
౧౦౮ I	"జమ వెట్టు" అను సూ.రా - నిఘంటువకారము నిరాధారము.	౪౧౦
"	అహోబలపతి నకారాదేశము నంగీకరించె ననెడి భాషా చరిత్ర వాక్యము సత్యముకాదు. అహోబలపతి పద్మాదులలో వెట్టు ధాతువును జేర్చక పట్టు ధాతువును నిల్పుట సరికాదు.	౪౧౧
౧౦౯ I	'సప్రాణేతు కదాచన' అను నధర్వణ సూత్రమురు దిక్కు యజ్ఞయే మొదట నుల్లంఘించెను.	౪౧౪

అంశముల వాక్యములు నిరసకృతికముగఁ దెల్పునఁ
ప్రయోగమున నేడి యహోబలవాక్యము సరి
కాదు. ౪౧౯.౪౨౦

అంశములోని 'అను' అనునది 'అను' థాతువనెడి
పేరికావాక్యము సరికాదు. ౪౨౨

'అను' అనునది తత్సమపదములు. క...నను శృంకర
కాదు. అనునది ముద్రాసంస్కార ప్రమాదపతిత
వాక్యము. ౪౨౪

అంశములవారమున సున్న యుండుననెడి బాలసరస్వతీ
య కవిజనమండన పేటికావాక్యములు ప్రామాదిక
ములు. 'రామేసుం' అను ప్రాకృతశబ్దాంతమున
మకారమున్నదన్నను బాధ లేదనియెడి కవి శిరోభూష
ణము సరికాదు. ౪౩౦

౪౩౧ "పాపి చిరాయు వసియై-ఇయం ధేను వసియై" అను స్థలము
లందలి పుగామము నిర్దులము. ఈసందర్భమునందలి
కవిజనమండన పేటికాకర్తచేసిన సాహసము. దానినే
బాలవ్యాకరణ నారాయణీమూదు లనుసరించెను. ౪౩౨.౪౩౩

౪౩౨ "ద్విపదకు ద్విపదకుఁ దెగఁజెప్ప" నక్కటలేదు. ౪౪౦
— క త న్న మ ప రి ష్టే వ ము అ జ ం త. —

౪౪౧ "దు ము పు లవః ప్రథమా స్యా" త్తను వాక్యము సాధువు
కాదనెడి భాషాచరిత్రకర్తగారి వాక్యము. సాహసము
'రో లో డ ల టామిత్యాదిక మార్యాగీతియనియు
ఛందోభంగమాపితమనియు వచించిన భాషాచరిత్ర
కర్తగారి ప్రసంగము సరికాదు. ౪౪౩

౪౪౨ ద్రుతవిధానప్రక్రియ విషయమున బాలవ్యాకరణలోపములు. ౪౪౦

౪౪౩ 'తై'విభక్తికిఁ దిష్ఠకవి ప్రాణియతిని జూపఁగడంగుట పొరపాటు. ౪౪౨

౪౪౪ III 'రో-కాశ-అల' అనువానిప్రయోగము ప్రాచీనకావ్య
ములలో లేదనెడి పేటికావాక్యము యపరిశీలనకృత్యము. ౪౪౯

౪౪౫ 'శిఖండి' శబ్దపు మహన్నహతీ వాచకప్రయోగములు—
బృహన్నరాశబ్దపు మహన్నహతీ వాచక ప్రయోగములు ౪౬౦

విషయసంఖ్య.

౧౨౫ II ✓	పారిభాషికలింగము.	౪౬౩
౧౨౫ III IV	స్త్రీ సమాదుల విశేషణముల లింగము.	౪౬౪
౧౨౬ I	'అపత్యుఁడు' అనరాదనెడి యహోబలోక్తీ సరికాదు.	౪౬౪
౧౨౬ II	మహద్వివక్ష చే మేఘాదిశబ్దముల ద్వైరూప్యము - మహత్త్వం దమహద్వివక్ష యహోబలోక్తము సరికాదు	౪౬౫
౧౨౬ VII	"రాముఁడు వైవర్తతన్నుఁడు - దానవగణము లస్త్రకోవిదలు" సాధువులే.	౪౭౭
౧౨౭	బాలవ్యాకరణములోని యిద్వర్ణలక్షణము, జీత్వఫలమును బాణనీయ ప్రాకృతవ్యాకరణగతములు కావు.	౪౭౮
"	ఇట హరికారి కావళి గుప్తార్థప్రకాశికాకారుల సవరణము సరికాదు.	౪౭౯
౧౨౯ I	అనుశాసనోక్త ప్రాతిపదికలక్షణము సరికాదు.	౪౮౨
౧౩౦ I	అనుశాసనకర్తగాదు పారి భాషికలింగము నువేక్షించుట సరికాదు.	౪౮౪-౪౮౫
"	'మహద్వాచకమునకు డు జ్జగు' అనుచోట్టిపక్షీప్రయోగ మశాస్త్రీయ మనెడి గుప్తార్థప్రకాశిక సరికాదు.	౪౮౬
"	"జీత్తు బిందుపూర్వంబగు" అను దానిచే ఖండబిందువగు ననెడి గుప్తార్థప్రకాశిక సరికాదు.	౪౮౭
౧౩౧	ఇకారాదులపై "ని ను"ల నిత్యలోపము నహోబలపండితీయ నారాయణీయ గాణపత వివరణములు చెప్పుట సరికాదు.	౪౮౯
౧౩౨ I	ప్రతిషేధపర్యదాసలక్షణములు.	౪౯౩
౧౩౩	'రామునుకా' అపశబ్దము.	౪౯౪
౧౩౪	స్వరశక్తి మార్పు సవ్యభిచారి (చివుకు - చినుకు - కినుకు. మొ.)	౪౯౫
౧౩౫ III	'టాస్' మున్నగునవి ప్రాకృతవ్యాకరణప్రత్యాహారము లని యహోబలపతిచెప్పుట సరికాదు. అవి సమాహారములు. ప్రత్యాహారములుకావు.	౫౦౦
౧౩౬	కవి శిరోభూషణాంధ్రీకర్త యహోబలాశయము గ్రహింపలేదు.	౫౦౩
"	అహోబలపతి 'న'వర్ణ మూకారముపై 'కు' వర్ణకవరకత్వమున నిల్చుననుట సరికాదు.	౫౦౪
౧౩౯	'తెల్లునందల' ప్లుతము దీర్ఘరూపమే	౫౦౮

త్రైవిక్రమము చన్నయాధర్వణ సమృతముకాదు
వాచికావళి భాషాంతరీకరణముచే 'సీతా' అను

అంబోధనస్థిము సిద్ధిపదు

త్రైవిక్రమము ద్వివిధము

వాచికము త్రైవిక్రమ బాదేశంబగు నను సూరివాక్యము

సంప్రదాయవిరుద్ధము

'చయాం లాతతి చయాలు-చయాలురు' అను బా-గు-ప్ర

వాక్యఖ్య కల్పనము నిర్హాలము

ప్రత్యక్షవాక్యకర్త ద్విత్వము క్త లాంతముల మీది 'లు-ల'

లకు నిత్యకర్తవ్యవిధిని సూత్రించుట యవిమర్శన

మూలకము.

'వనమ్ము' అనుమానమును జింతామణి సాధించుచున్న

దనెడి పేటికా వ్యాఖ్య సరికాదు.

భాషాచరిత్రములోని "ఇతరత్రచద్వితీయే" త్యాది

సూత్రపు వ్యాఖ్యసరికాదు.

అమహన్నపుంసక సూత్రములోని యమహన్నపుంసక

శబ్దమున బా-గు-ప్ర-వాక్యఖ్య ఋత్తభారయము నంగీక

రించుట సాధ్యసాధకము కానేరదు. ౫౨౭-మొ ౫౩౦

ఇతరేతరయోగ ద్వంద్వము ద్విచకారకము.

ప్రత్యేక వాక్యచరిసమాప్తి సిద్ధాంతము.

అమహన్నపుంసక సూత్రమున 'అదంతముల' కని సూరి

వచించుట సరికాదు. ౫౩౨

ముత్రేలు - కొండేనకు' అను గాణపతవివరణోదా

హృతులు సరికావు. 'కొండేనకు' అనుచోటి ముద్రణ

సంస్కారము సాహసికము. ౫౩౩-౫౩౪

'శుభాలు' మున్నగునవి గ్రామ్యములనుచు జేసిన బాల

సరస్వ త్యహోబల పండితాపవాక్యఖ్యలు. ౫౩౯

'సుధి-విద్వాంసుడు' అను శబ్దరత్నాకరము ప్రామాదికము. ౫౪౦

రాశబ్దస్త్రీత్వ మప్రసిద్ధము గాన నుపేక్ష్యము. ౫౪౨

'రాసులు' తత్సమ మనెడి గుప్తార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్య సరికాదు. ౫౪౩

విషయసంఖ్య.

పుట.

- ౧౫౧ I బాలవ్యాకరణములోని 'రలడోఽథే' త్యాది సూత్ర విమర్శనము. ౫౪౬
- ౧౫౨ "మొదలైన రెండు తొమ్మిదులు" అను పాఠము ప్రక్షిప్తము. 'మొదలైన రెండు తొమ్మిదులు' అనునది శ్రీనాథ ప్రయుక్తపాఠము కావోపును. గుప్తాన్తప్రకాశికాగాణపత వివృతులలో చెయిది మున్నగునవి చేర్పబడుటయుఁ జేటికావ్యాఖ్యలో "మగఁజిమి - కోరికి-చూడికి" మున్నగునవి చేర్పబడుటయు నిర్హులములై. ౫౪౭-౫౪౮
- ౧౫౩ I నవ్యుల్లెఁ జెప్పచున్నట్లు 'ఁడువు-పుట్టువు' మున్నగు వానిలోని 'వు' అనునది ప్రథమాప్రత్యయము కాదు—శబ్దావయవము. ౫౫౦-౫౫౧
- ౧౫౩ 'తదు'-మున్నగునవి ప్రథమైకవచన రూపాంతరములనెడి యహోబలపండితీయ వ్యాఖ్య ప్రామాదికము. ౫౫౩-౫౫౪
- ౧౫౩ I అనుశాసనమున మథ్యాదులకు 'వు' వర్ణక వ్రగాగమ ములు నిత్యమని వ్రాయుట సరికాదు. ౫౫౫
- „ 'కటుఁడు-పటుఁడు' అనునవి సాధువులు కావని కేతనాశయము. ౫౫౬
- ౧౫౪ "రజ్జు" ప్రథమైకవచన రూపాంతరమనెడి గాణపతవివరణము సరికాదు. ౫౫౭
- ౧౫౪ I వ్రవర్ణక వ్రగాగమముల విషయమునందలి యనుశాసనానుగమముల విమర్శము. 'రఘు' అనునది ప్రథమైకవచన రూపాంతరమనెడి కవిజనసంజీవని ప్రామాదికము. ౫౫౯ ౫౬౦
- ౧౫౪ I 'విష్ణు-ఖండ పరశు' అనునవి ప్రథమైకవచనాంత రూపములుగఁ బ్రయోగించిన రంగనాథరామాయణము ప్రామాణికము కాదు. ౫౬౧
- ౧౫౫ 'కద్రువ' అను రూపము ప్రాచీనముకాదనియు నది స్త్రీసమమనియు వచించు-పనుశాసనము సరికాదు. 'కద్రువ' అనుచో స్త్రీలింగప్రథమైకవచన లోపమయ్యెనను గుప్తాన్తప్రకాశిక భ్రాంతి మూలకము. ౫౬౨

ముఖ్య విషయ సూచిక

పుట.

1	తెల్లకోశములు తత్వవశబ్దసాధుల నిర్ణయవిషయమునఁ బ్రమాణములు కావు.	౫౬౬ ౫౬౭
2	వేటికావ్యాఖ్యలోని ప్రామాదికవచనములు.	౫౭౧
3	శబ్దమునకు ప్రాప్తము చేయుటలో సంస్కృతకవులు వెక్కుగ నపాణినిములకు బ్రయోగించిరి.	౫౭౪
4	గూర్చి ప్రకాశికా వేటికావ్యాఖ్యల ప్రామాదికవచనములు.	౫౭౫
5	అహోబలపతి 'సీతు' శబ్దమును ననుకూలనకర్త 'బందుగు' శబ్దమును వృద్ధాదులలోఁ జేర్చుట సరికాదు.	౫౭౮-౫౭౯
6	అహోబలపతిచేసిన "అనుతాంస్త్రియా" మిత్యాది చూత్రపువ్యాఖ్య సరికాదు.	౫౮౧
7	నారాయణీయ గాణపతవివరణములు దేశ్యస్త్రీమములకు మాత్రమే సులోపమగునని వచించుట సరికాదు. "గోడ-అక్క" దేశ్యములనుటయు సరికాదు.	౫౮౨
8	ఉదత్త స్త్రీసమముల ప్రభమైకవచన లోపమును మఱచి వేటికావ్యాఖ్యాతచేసిన ప్రసంగము సరికాదు.	౫౮౩
9	తెల్లన స్త్రీవాచకమనఁగా స్త్రీలింగ మనెడి గూర్చి ప్రకాశిక వాదము సరికాదు.	౫౮౪-౫౮౮
10	బాలవ్యాకరణములోని చరిత్రాదులందలి ప్రత్యాభ్యేయ శబ్దములు, లుగ్ధంత యు జంతశబ్దవివరణము.	౫౯౦-౫౯౫
11	'శరణు-హృపు' సాధువులు.	౫౯౮
12	'సురాదే' అనుదానికి సురాదిగణమని యహోబలపతి యర్థముచేయుట సరికాదు.	౫౯౯
13	భాషాచరిత్రకర్తగారు చింతామణిలోని శ్లోకముల లక్షణ మును బరిశీలించక నన్నయను నిందించుట సరికాదు.	౬౦౦
14	దూతశబ్దము కుకాదులలోనిదని యహోబలపతి వ్రాయుట పొరపాటు.	౬౦౧
15	"సింగంబు మాతుండగు జంబుకంబు" అనునది సాధువు కాదని వేటిలాక్షణికులెల్ల వ్రాయుట సరికాదు.	౬౦౪
16	'గో' శబ్దముగలదనెడి కవిజనముండన వ్యాఖ్య సరికాదు.	౬౦౭

విషయసంఖ్య.

పుట.

౧౬౮ II 'ఏకుడు' అనునది 'ఒకడు' అనునర్థమున సాధువుకాదు.
వికృతివివేకమును దిద్దుటలోని కవిజనమండన కర్త
సాహసము. ౬౧౩

శ్లోక త్పద - హ ల క

౧౬౯ శబ్దరత్నాకర ప్రమాదములు. ౬౧౭

౧౬౯ I ఒక్కశబ్దమునకు గణవ్యయస్థితి యుక్తముకాదు. ౬౧౮

౧౬౯ II క్వచిన్నామగ్రహేనైవేత్వాపికి లక్ష్యము లెట్టివి? ౬౧౯

౧౬౯ III షభికా మున్నగువాని రూపసాధనప్రక్రియ కవిశిరో భూషణములోనిది సరికాదు. ౬౨౦

,, సఖిశబ్దము నకారాంతమనెడి శబ్దరత్నాకరము ప్రామాదికము. ౬౨౧

,, 'హనుమానుడు భగవానుడు' మున్నగురూపములు సాధించిన యహోబలంపితియ గ్రంథమును దదనమయి బాలవ్యాకరణాదిసూత్రములును సమ్మతములుకావు. ౬౨౨-౬౨౩

౧౭౦ II 'మరుతు' అనునది ప్రథమైకవచనాంత రూపమనెడి కవి శిరోభూషణము ప్రామాదికము ౬౨౬

,, 'ఇంద్రజిత్తుడు హనుమానుడు భగవానుడు' అసాధువులు. ౬౨౮

,, 'తురాహుడు' అనుదానిలో షకారమును నిల్పిన శబ్దరత్నాకర, సూ. రా. నిఘంటువులు ప్రామాదికములు. ౬౨౯

౧౭౦ II సంపత్తు. అపత్తు. ఋత్విక్కు. స్రక్కు. మున్నగురితిగల యగుణవర్గణరూపములు మహాకవిసమ్మతములు కావు. ౬౩౨-౬౩౧

౧౭౧ భాషాచరిత్రకర్తగారి సంస్కృతశబ్ద పరిశీలనరాహిత్యము ౬౩౫ ౬౩౬

౧౭౧ I అనుకాసనములోని ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యప్రాతిపదికములను నిరూపించు సూత్రముల విరుద్ధము. ౬౩౯-౬౪౦

౧౭౨ I 'ఆం - భా - చ' కర్తగారు 'ము'చ్ఛబ్దము నపుంసకమచట ప్రామాదికము. ౬౪౧

౧౭౩ ఋత్విగాదులు గణద్యయకార్య కలితములను సూరి సూత్రము నిర్దూలము. ౬౪౨

,, 'బా.గు - ప్ర' వ్యాఖ్యయందును గాణతనివరణమందును గల నిరాధారోదాహృతులు. 'బా.గు. ప్ర' వ్యాఖ్యిత

- పుట.
- అనుభవంబుల స్త్రీత్వమును జూచికొనకుండుట పొర
సాటు. ౬౪౪
- అహోబలపతియు సూరియు సాధించిన 'భగవానుడు -
పాశుమానుడు' అనువాని సాధుత్వమును నిర్వహించు
మహాకవి ప్రయోగములు లేవు. "
- ప్రభుమానిభ క్షణిత దీప్తుమున కహోబలపతి 'దీప్తానాం
ప్రాశ్నః స్యాత్తి' నువొప్పున హస్తరుచేయుట
సరికాదు. ౬౪౭
- నిగమశబ్దాదిస్థలములలోఁ బ్రభుమైకవచనతుల్య ప్రాతి
పదికమును గరిమాశబ్ద స్థలములలోఁ సంస్కృత
ప్రాతిపదికమును సహోబలపతి యంగీకరించుటలో విని
గమనము లేదు. ౬౪౮
- 'విశ్వకర్త' మున్నగు నన్నయ ప్రయోగములు సాధువులు
కావనెడి యహోబలపతి సమన్వయము గ్రాహ్యము
కానేదు. "
- 'నిగమశబ్దము' మున్నగు ననేకవిప్రయోగములను
జూచికొనక యహోబలపతి వాని 'సశ్శక్తామ' శబ్ద
మునువలె డు ప్రత్యయ రహితములనుగా సాధించుట
సరికాదు. ౬౪౯
- 'విశ్వకర్త-శృష్టవర్త' అనువానిని మనుజు-సం జ్ఞులకుదాహ
రించు గాణపతివివరణము ప్రామాదికము. ౬౫౦
- అర్వాచీనాంధ్రవ్యాకర్తల తడఁబాటు. ౬౫౧
- గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త చేసిన యన్యాయము. ౬౫౨
- అహోబలు ననుసరిచిన గాణపతివివరణపు ప్రక్రియ సరికాదు. ౬౫౩
- సూరిపక్షమున నన్నయప్రయుక్తమగు 'అశ్వరాజు' అను
పది సిద్ధింపదు. ౬౫౪
- 'బా.గు.ప్ర' వ్యాఖ్యాత "రాజో" అనుతత్సరు యాద
మనింద్య గ్రామ్యుడునుట సరికాదు. ౬౬౦
- పాంతమహత్తుల గణద్యయస్థితి సాధువు. ౬౬౧
- అహోబలోదా హృతమగు "జటాయుషుడు" సాధువు కాదు. ౬౬౨

విషయసంఖ్య.		పుట.
౧౭౯-౧౮౧	“విశ్రవస్సు - సుమనస్సు” మొ. అపాధువులు.	౬౬౩
,,	‘అయుస్సు’ అనునది పయః ప్రభృతులలోనిదనెడి భద్రాద్రిశాస్త్రిగారి సవరణము సరికాదు.	౬౬౪
,,	అహోబలపండితుని విభక్తి విడిచిఁజామాన్వయము నన్న యాధర్వణసమ్మతము కాదు.	౬౬౫
౧౭౯ I	విష్ణుపురాణ ప్రయుక్తము “జనుడు” కాదు ‘జరి’.	౬౬౮
౧౮౦	పయః ప్రభృతుల విషయమున “బా.గు. ప్ర”కర్తచేసిన యపవ్యాఖ్య.	౬౭౦
౧౮౧	అహోబలపతి ‘విశవమనుడు’ గ్రహ్యముకాదనుట సరికాదు.	౬౭౧
౧౮౩	‘పురోధనుడు’ అనువానికి భారత్య యోగము లభింపలేదు.	౬౭౪
౧౮౫ I	కొన్ని సంస్కృతస్త్రీ ప్రత్యయముల వివరణము. అందు సూరి యుదాహరించిన స్త్రీ ప్రత్యయముల వివరణము.	౬౭౮
,,	మన్నంతాది సకారాంతముల స్త్రీ ప్రత్యయములు.	౬౮౧
,,	మఱికొన్ని జీవే లూబాదు - యోజ్య ప్రత్యయము.	౬౮౨
౧౮౬	ఆచ్ఛికముల సుచ్ఛృతపితేషణములను లింగము.	౬౮౩
౧౮౬ II	అహోబలపండిత ప్రామాణికవ్యాఖ్య.	౬౮౬
౧౮౬ III	తీక్ష్ణ, మజ్జిమ, తాధర్వ - సూక్ష్మలంఘనము.	౬౮౭
౧౮౬ IV	సూక్ష్మ, తాధర్వ, తాధర్వ - సూక్ష్మలంఘనము.	౬౮౮
౧౮౭	కొన్ని సంస్కృతజ్ఞులకుం దిత్సమతాప్రయోగము లేదు.	౬౮౯
౧౮౬ IV	‘మహేలు’ మున్నగువి మహావ్యాచకరూపములు నయు తము కావచ్చును.	,,
౧౮౭ I	‘మహత్త్వ = శాశ్వతి’ అనరాదు. “మహత్త్వ” = “మహావ్యా చకసంజ్ఞ” అనఁగూను.	౬౯౦
	ఆచ్ఛిక పరిచ్ఛేదము	
౧౮౮	వివిధాచ్ఛాంత్యశబ్ద వివరణము.	౬౯౩
,,	దేశ్యవైకృత - విభాగము సుకరముకాదు.	౬౯౪
౧౮౮ I	ప్రాచీన లిప్యదేశ్యములందును వర్ణముక్కుల నిల్పరు.	౬౯౭
,,	అచ్చతెల్లు - అచ్చదేశ్యము - ప్రాచీనలంఘన - తెలుగు మఱుగులు.	౬౯౮

		పుట.
100	'గండుడు' అచ్చిము, 'గండుడు' తన్నుము, గండుడు వాచ్చి కుకాడు. (సూ. కా. ని.)	200
101	మూసకాడులకు, 'మూసకాడులకు' గండా-సూరుడా.	201
102	కూడే కళ్యాణియై పుంలింగపద్ధతిని వచించుచున్నది. "	
"	'కూడే' వాచికములలోనిది 'ఆం. భా. చ.' వచ నము వాచికము.	203
103	పుష్పపు మున్నగు పుష్పాంతములు నపుంసకసమములు కావు, అం. స్త్రీసమములు.	203
"	కేట లింగములకు సమముగానుండుట లేదనెడి 'బా. సా.సే' వ్యాఖ్య సరికాదు.	"
104	కేట. కేయక మున్నగునవియు స్త్రీసమములే.	204
105	అచ్చిమువచ్చివేషణ సంస్కృతశబ్దములు దుమంతము లగును. బల్లిదా వ్యాచ్చివేషణియు, బల్లి వాడులలో గొన్నిటికి నపుంసకలింగసమత లేదు.	205
106	అహోబలపండితుఁ డధర్వణకారికలను సరిగా నుపయో గించుకొనలేదు.	206
107	'అండు' మున్నగు యాపములు నన్నయాధర్వణసమతములు.	207
"	"ఉత్తోహోపకే" కాన్హి కహోబలపతి వ్యాఖ్యయే చేయ లేదు. అండు మున్నగునవి సాధువులుకావు.	208
"	కూతురు. కూతురిక్. ఆలిన్. ఇవి యధర్వణోపదిష్టములు.	209
108	'అల్లుండు' అనునది సాధువుకాదు. 'అల్లురు' సాధువు.	210
109	అడిప్రత్యయసాహచర్యమున "కా" ప్రత్యయాదులు క్షజ్ఞుతో నుపదేశింపబడెను.	211
110	ప్రత్యయములకు క్షజ్ఞు బహుళ మనదగును.	212
111	'వకలాండు' సాలీండు' అనురీతిగల ప్రయోగములు కానరావు.	213
"	'మింహి-గ్లు' (బాలక) మొ. సాధువులుకావు.	"
112	శరణ్యకర్తగాడు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తికాస్త్రిగారిని నిర సించుట సరికాదు.	214
"	'కూతురిన్' అనునది యాపవిభక్తికాంతమని యాధుని కులు వచించుట సరికాదు.	215

విషయసూక్తి.

పుట.

- ౧౯౬ I "కూ.మొండ్రు" తక్కువ ప్రయోగించిననుట కల్గి. ౭౨౮
- ౧౯౭ సూరి సాధించి 'చెయ్యపులు' అనుటకుం బ్రయోగము కన్పట్టదు. కవిప్రయుక్తములగు 'పగలు - చూసలు' అనువానిని సూరి సాధింపలేదు. ౭౨౯
- ౧౯౮ అహోబలవతి సాధించిన 'అంతురు' మున్నగునవి సాధువులుకావు. అందు మున్నగునవి పాధువులు. ౭౩౧
- ౧౯౯ 'నీల్లు - కాల్లు' మున్నగుచోటులందలి యలఘులకార ద్వయము సాధువు. అది ప్రాచీనకాలమునం బండిత న్యవహారవిధము. కాన దానికి వేరుగ విధాన ముక్కటలేదు. ౭౩౩
- " నన్నయకాలమున "త్రాల్లు" అనెడి యలఘు లకారరూపములులేవు. 'త్రాడ్లు' అనెడి యపుడు సాధురూపము. ౭౩౪
- " 'సలోలోళ్ళ' అనుసూత్రమున కహోబలవతిచేసిన యపవాదము. "
- " 'అం. భా. చ.' కర్తగాను 'లోల' ఇత్యాదికారిక యందో భంగదూషితమనుట పొరపాటు. ౭౩౬
- " డళల యభేదాభిధానమున 'త్రాళ్ళు' సిద్ధించునను నహోబలవాదము సరికాదు. అధర్వణునివాటికి 'త్రాళ్ళు' రూపము పండిత సమ్మతమయ్యెను. ౭౩౭
- ౧౯౯ I సూరి "ఊళులు" సాధించి "ఊళ్ళు" సాధింపమి వింత. ౭౩౮
- " "కోల్లు - దృష్టు" అనురితిగల తత్సరుములందలి "డెల్లో" పము" సాధువుకాదు. "
- " "విళ్ళు - ముళ్ళు" (విల్లు-ముల్లు) సాధువులు కావను సూరి యభిప్రాయము సరికాదు. "
- " హలంతరసంయుక్తద్విత్యములో నొక హల్లు లోపించుట పండితకవిసమ్మతము. సంస్కృతవాక్యైకరూపును నిది సమ్మతమే. "
- ౧౯౯ II 'కాళ్ళు' అనురితిగలవి సాధువులు కానేరవు. అలఘులకారోచ్చారణమున కవ్యవహితపరముగ లఘులకారోచ్చారణ మసంభవము. ౭౪౨

100	‘సీమ’ - మొగ్గల - మున్నగు నాఁగలు లకారములతో	పుట.
101	హాసములు సూరిసాధించినవి నిర్దులములు.	288
102	‘గా.హం - నాంధ్రులకాళ్ళు’ అనునది నిపాతన్యాయమున సాధువు. వండు - పల్లె - బండి - బళ్ళ మున్నగు బహు వచన హాసముల సాధువులు కానేరవు.	282
103	‘పల్లె - పల్లె - దేవళ్ళు - నెల్లు (నెలలు) మున్నగు విశేష రూపము.	284
104	‘లేంట్లు-పండ్లు’ మున్నగుచోట్ల సంయోగపూర్వఖండము నకు నిత్యముగ నిండుసున్న యగును.	280
105	దేవవిభక్తిక లివర్ణ సల లువర్ణాంతముల బహువచనరూప ములు	289
106	‘ఇండ్లు - ఇల్లులు. ‘ఇళ్ళు’ సూరియవేక్షించుట సరి కాదు.	283
107	“పిండ్లెండ్లు” అను ‘శ.ర.’ ‘ఆం - భా - ఆ’ గ్రంథముల రూపము సాధువుకాదు.	286
108	సంయుక్తసమాస్తలు వర్ణకము.	287
109	“కోడండ్రురు - కోడండ్రురయందు - నీళ్ళులకా -” మున్న గునవి సాధువులుకావు.	290
110	సూరిసాధించిన, ‘కోడపండ్లులు - ‘మున్నగువానికిఁ గవి ప్రయోగప్రామాణ్యము కన్పట్టదు.	288
111	కుజు - గుజును విధించు నధర్వణ సూత్రమున బహువచ నానువృత్తి లేదనెడి కవిశిరోభూషణవ్యాఖ్యసరి కాదు.	284
112	కుజు కళప్రత్యయసంబంధి యను సంధిగ్రంథము సరి కాదు. ఏకత్వమునందలి కుజు కేవలము నర్వాచనము.	285
113	కాట్టువెల్లు దొరగారి యసంగత ప్రసంగము.	280
114	నువర్ణాంతశబ్దరూపవైవిధ్యము	289
115	యివర్ణాంత శబ్దరూపవైవిధ్యము	283
116	‘తాళ్ళు - తాలు - తాతులు’ అధర్వణసమతములు. ‘తాతులు’ కవిప్రయోగదృష్టముకాదు. అహోబల సాధిత ‘తాయలు’ శబ్దము కవిప్రయోగ దృష్టముకాదు.	288
117	‘భా - గు - ద్ర’ వ్యాఖ్య ‘తాళ్ళు’ అసాధు వనరాదు.	285

విషయసూక్ష్మ.

పుట.

౨౦౮ I	'గోత్రులు' మున్నగువానిలో 'తి' కర్త మకావనిపక్షమును సూరి మాత్రము సరికాదు.	౨౨౨
"	నారాయణ గాఢావతవివరణకర్తలు 'బుద్ధిస్థాతా' మ్మనుచో 'భుత్తిస్థాతా' మ్మని దిద్దుట సరికాదు.	౨౨౮
౨౦౯	'బా - గు - ప్ర' వ్యాఖ్యాత 'జలగాఢ' అనుచో గకారా దేశ మంగీకరింపరాదు.	౨౩౯
౨౧౦	కేతన, 'మల్లియ' అసాధువచుటను దిద్దుకర్తవ్యమోబలాదులు నిరసించరాదు.	౨౪౦
"	'అతియ' మొ. ప్రాతమునుండి యహోబలపతి సాధింప కాదు.	౨౪౨
"	'చనియెకా'లోని 'ఇయ' 'ఎకార' మయ్యెననుచు 'చనెన్' అనుచుని నహోబలపతి సాధించుట సరికాదు	౨౪౩
"	'అ - ఏ - పే' అనునవి యవధారణాత్మకములు.	౨౪౪
౨౧౦ I	'నిత్తియము = నిత్యము' అనుచొప్పున "నిత్యనేమము" వైరిసమాసముకాదు. 'కొండేలు' (సూ. రా. ని.) (గాణ, వివృతి.) ఆవశబ్దము	౨౪౫
౨౧౦ II	అహోబలపతి కవిభల్లటసూత్రము ప్రాతిపదికవిషయక మనుట సరికాదు	౨౪౭
"	'మిన్ పాల' కవిభల్లటసూత్ర లక్ష్యమే.	౨౪౯
౨౧౦ III	కవిభల్లటసూత్ర లక్ష్యములు పెక్కు బాలవ్యాకరణ ప్రాథవ్యాకరణములలో సంగ్రహింపబడలేదు.	౨౫౧
౨౧౦ V	సూరి జాగ్రత్తను ప్రాథవ్యాకర్త గ్రహింపలేదు.	౨౫౫
౨౧౦ VI	మజవకు = మజాకు. మొగము = మోము	౨౫౬
౨౧౦ VII	పూను. పొదవులకు 'ఊను - ఓదవులు' పర్యాయములా? "పొదవు = సంభవించు" అనుశబ్దమును 'శ - ర' కర్త సంగ్రహింపలేదు.	౨౫౭
"	"బా - గు - ప్ర" 'బా.సా.పే' వ్యాఖ్యాతల యవిమర్శిత ప్రసంగములు.	౨౫౮
౨౧౦ VIII	తచ్చబ్ధిపత్య వస్త్యేత్యాది సూత్రములో 'అథాతో' అను నహోబలసాతము సరికాదు. 'అదాతో' అనుసాతము గ్రాహ్యము.	౨౫౯
		౪౦౧

500

503

508

5072

502

22

జిల - జెల్లెల. 3 ములికి=ముల్కి, తనివి = తన్ని, మొ.

٥٠٩

5078

505

५०६

ధర్మశాస్త్రము సర్వశామసంజ్ఞను వాడె

590

590

593

५७४

విషయసంఖ్య.

పుట.

౨౦౧ I	సంస్కృత సర్వనామములకుఁగల ప్రత్యేకత.	౮౨౬
„	తెల్లు సర్వనామముల ప్రత్యేకత యాభాసరూపము.	౮౨౭
„	‘సర్వేషాం బుద్ధిస్థాన’ మనదియుఁ బ్రత్యేకత కాదు.	౮౩౦
౨౦౧ II	అన్ని ప్రభృతుల బహుత్వబోధము శంకాస్పదము కాదు.	౮౩౧
„	అన్యార్థములు బహువచనరూపములనెడి యనుకాసనము సరికాదు.	౮౩౨
౨౦౧ II	‘ఇరులు’ నిత్యైకవచనము. ‘కేలు’ ఏకవచనరూపము.	౮౩౫
౨౦౧ III	“ప్రాథ-వ్యా” నిత్యైకవచన సందర్భ విమర్శము.	౮౩౮
„	ప్రాథవ్యాకర్తగారి యశాస్త్రీ వచనములు.	౮౩౯
„	కోశములందలి పూర్వోత్తర సందర్భరాహిత్యము. శ్రీదా వాచక నిత్యబహువచనాంతర్యము.	౮౪౦
„	సంబంధాబహుత్వము.	„
౨౦౧ IV	ఆత్మవిషయక పూజ్యతా బహువచనము.	౮౪౨
„	పూజ్యతయందలి ‘గాదు - వాదు’ శబ్దములు.	౮౪౩
„	‘సూ-రా-ని’ లోని మహద్బహువచనములందలి యశాప విభక్తికాంతర్యము.	౮౪౪
„	అజ్ఞాతవస్తూద్దేశ్యక ప్రశ్నాదులందలి యేకత్వబహుత్వ ప్రయోగశేషములు.	౮౪౫
౨౦౨ I	అందలు శబ్దవివరణము.	౮౪౬
„	యత్తచ్చబ్ధాన్వయము తెల్లనందును గలదు.	౮౪౭
„	“బాలకవిశరణ్య” “బా-గు - ప్ర” గ్రంథముల ప్రమా దములు.	౮౪౮
„	‘బా - గు - ప్ర’ వ్యాఖ్యాత ‘అందఱిన్’ అనునది గ్రామ్య మనరాదు.	౮౪౯
౨౦౩	కతిపయశబ్దము కతిశబ్దార్థకమనెడి సంస్కృతకోశములు కవిసమతములు కావు.	౮౫౦
„	‘శ - ర’ కోశ ప్రాథవ్యాకృతుల పరస్పరవిరోధము.	౮౫౨
౨౦౫	త్రికసర్వనామముల యాధర్వణరూప సాధనప్రక్రియ.	౮౫౫
„	“వేడు = ఎవడు” మున్నగువాని ప్రయోగములు.	౮౫౯
„	‘గోవాళ్ళు’ అనుచోటి ‘ళ్ళు’ అనుదానికిఁ బ్రాసగత ప్రయోగము కానరాదు.	౮౬౦

అక్షరాలనుండి కవిత్వోభాషణాదుల యప
వ్యాఖ్యలు.

౧౬౧

అక్షరము మహర్షులచేతనరూపములై మహాతులకును
నిలుచు.

౧౬౪

వాన - మొ. అర్చయములనెడి 'బా - నా - వే' వ్యాఖ్య
వికాసము.

౧౬౬

'వాన' మొదలగువానికి మహత్కృత తేదు.

౧౬౮

'ఇల్లు - ఇల్లు - ఇల్లు - అదే - వాడే - అదిగో - వాడుగో'
అను నిష్పేక్షాత్మకరూపములు.

౧౬౯

"గో = కొమ్మ" కర. "గోన్ = కొనన్" ప్రత్యక్షకము,
ఈవిషయమునందలి 'శ - ర' కోశపూర్వాపరసందర్భ
రాహిత్యము.

౧౭౦

'సూ - రా - నిఘంటువుచేసిన 'ఇదియో' శబ్దకల్పన మనా
వశ్యకము.

౧౭౧

౧౭౬ ఈశబ్దరూప వివరణము.

"

" కొమ్మమొదల 'అ - ఈ' శబ్దము లర్థశూన్యములు.

౧౭౩

౧౭౭ ఏశబ్దరూప వివరణము.

"

౧౭౮ I 'అ - ఇ - యి' అనునవి తెల్ల స్త్రీప్రశ్న రుములు.

౧౭౪

౧౭౮ II 'ఏ - యి' శబ్దముల మహాతివాచరూపములు.

౧౭౬

" 'ఏది' అరహస్తపాత్యైర్థక మనెడి 'శ - ర' 'సూ - రా' నిఘం
టులు సరికావు.

౧౭౭

" 'శిఖండి - శిఖండినీ' శబ్దముల - తిక్కనవాడుకలు.

"

౧౮౦ 'ఇతడు = వీడు, ఇది = ఈమె' పర్యాయములై.

౧౭౮

౧౯౯ 'నీ - నా - తా - మన' శబ్దరూపపాఠము.

౧౮౦

" 'నీ - నా - తా' శబ్దములమీఁది శస్సులోపము నపదా
నీత్యాది సూత్రపాఠ్యము.

౧౮౧

అహోబలంబితుడు చేసిన విభక్తి విచరిణామాన్వయము
నన్నయాధర్వణాభిప్రేతము కాదు.

"

నీ నా శబ్దముల 'నను'ల లోపము. కవిజన మండన
వ్యాఖ్య సరికాదు.

౧౮౩

విషయసంఖ్య.		పుట
౨౦౯ I	'తనతన=తమతమ' శబ్దముల ప్రయోగములు. తా శబ్దార్థ విశేషములు.	౮౮౫
"	ప్రాథమ్యాకరణము, చింతామణి బాలవ్యాకరణములకు శేష గ్రంథమనఁదగును.	౮౮౬
"	'మనలన్ - మమ్ములన్ - మిమ్ములన్ - తమ్ములన్' వీనికి మహాకవిప్రయోగ ప్రామాణ్యముగాని ప్రాచీన వ్యాకరణ సమ్మతిగాని లేదు.	"
౨౧౦ మొ. ౨౧౪	ఆధర్వణ సంఖ్యావాచక రూపసాధనము.	౮౯౦
"	వీని కహోబలపత్యాదుల ప్రామాదిక వ్యాఖ్యలు.	౮౯౫
"	'ఇరువదియొకటి' సాధువు. 'ఇరువదిటియొకటి' అనరాదు.	౮౯౬
"	'అవ' పూర్వార్థకము. ఇది యధర్వణసమ్మతము.	౮౯౭
	సంఖ్యావాచకములు	
౨౧౦ I	ఒకశబ్దమునకును బూజ్యార్థకత్వాదులచే బహువచన రూపము గలదు.	౯౦౦
౨౧౦ II	'ఒకటి' ప్రథమైకవచనముగాఁ దిక్కియజ్ఞ ప్రయోగించెను.	౯౦౧
"	"ఒక+హిండు = ఒకండు" అను 'సూ - రా - ని' ప్రక్రియ సరికాదు.	౯౦౨
"	"ఒక్క = ఒక్కొక్క" అనుదాని ప్రయోగములు.	"
"	ఒక్కశబ్దామహద్వాచక ప్రయోగములు.	౯౦౩
౨౧౧	'అ - ఇ - ఉ' తెల్ల స్త్రీ ప్రత్యయములు. కావుననే యివి తుదినిగల యాచ్ఛికశబ్దములు స్త్రీసమములయ్యెను.	౯౦౪
"	ఇవి వ్యావహారిక శబ్దవిషయములుగా నహోబలపతి తలంచుట సరికాదు.	౯౦౫
౨౧౧ I	అహోబలపతి యుదాహరించిన 'అవ్యతే-ఇవ్యతే' అశ్రుత చరములు.	౯౦౭
౨౧౨	ద్విప్రభృతి సంఖ్యావాచకముల పట్టిక.	౯౦౮
"	'ఇరువురు = ఇరుగురు' అను వానిలోని వకారమె ప్రాథమికము.	౯౧౧
"	సంఖ్యావాచక విధులకుఁ బ్రయోగములు.	౯౧౩

1.1.1.1	పుట.
1.1.1.2	100
1.1.1.3	100
1.1.1.4	100
1.1.1.5	100
1.1.1.6	100
1.1.1.7	100
1.1.1.8	100
1.1.1.9	100
1.1.1.10	100
1.1.1.11	100
1.1.1.12	100
1.1.1.13	100
1.1.1.14	100
1.1.1.15	100
1.1.1.16	100
1.1.1.17	100
1.1.1.18	100
1.1.1.19	100
1.1.1.20	100
1.1.1.21	100
1.1.1.22	100
1.1.1.23	100
1.1.1.24	100
1.1.1.25	100
1.1.1.26	100
1.1.1.27	100
1.1.1.28	100
1.1.1.29	100
1.1.1.30	100
1.1.1.31	100
1.1.1.32	100
1.1.1.33	100
1.1.1.34	100
1.1.1.35	100
1.1.1.36	100
1.1.1.37	100
1.1.1.38	100
1.1.1.39	100
1.1.1.40	100
1.1.1.41	100
1.1.1.42	100
1.1.1.43	100
1.1.1.44	100
1.1.1.45	100
1.1.1.46	100
1.1.1.47	100
1.1.1.48	100
1.1.1.49	100
1.1.1.50	100
1.1.1.51	100
1.1.1.52	100
1.1.1.53	100
1.1.1.54	100
1.1.1.55	100
1.1.1.56	100
1.1.1.57	100
1.1.1.58	100
1.1.1.59	100
1.1.1.60	100
1.1.1.61	100
1.1.1.62	100
1.1.1.63	100
1.1.1.64	100
1.1.1.65	100
1.1.1.66	100
1.1.1.67	100
1.1.1.68	100
1.1.1.69	100
1.1.1.70	100
1.1.1.71	100
1.1.1.72	100
1.1.1.73	100
1.1.1.74	100
1.1.1.75	100
1.1.1.76	100
1.1.1.77	100
1.1.1.78	100
1.1.1.79	100
1.1.1.80	100
1.1.1.81	100
1.1.1.82	100
1.1.1.83	100
1.1.1.84	100
1.1.1.85	100
1.1.1.86	100
1.1.1.87	100
1.1.1.88	100
1.1.1.89	100
1.1.1.90	100
1.1.1.91	100
1.1.1.92	100
1.1.1.93	100
1.1.1.94	100
1.1.1.95	100
1.1.1.96	100
1.1.1.97	100
1.1.1.98	100
1.1.1.99	100
1.1.1.100	100

ఉదాహృతగ్రంథ సంకేత వివరణపట్టిక.

అచ్చ.	అచ్చతెనుఁగు (ఆచ్చికము)
అచ్చ - రా.	అచ్చ తెనుఁగు రామాయణము.
అజం.	అజంతపరిచ్ఛేదము.
అథ -	అథర్వణకారికావళి (వికృతినివేకము - కారికావళి)
అనుబం.	అనుబంధవ్యాఖ్య.
అనుశాసనము.	ఆంధ్రభాషానుశాసనము.
అప్పక.	అప్పకవీయము.
అమ.	అమరము (నామలింగానుశాసనము)
అమ - సు.	అమరసుధావ్యాఖ్య.
అశ్వ.	అశ్వమేధపర్వము.
అహో.	అహోబలపండితీయము (కవిశిరోభూషణము)
ఆ.	ఆశ్వాసము.
ఆం - చిం.	ఆంధ్రశబ్దచింతామణి = (చింతామణి = నన్నయభట్టియము)
ఆంధ్రాక్ష.	ఆంధ్రాక్షరతత్వము.
ఆం - భా.	ఆంధ్రభాషార్ణవము.
ఆం - భా - అ.	ఆంధ్రభాషానుశాసనము (అనుశాసనము = భాషానుశాసనము)
ఆం - భా - చ.	ఆంధ్రభాషాచరిత్రము (భాషాచరిత్రము)
ఆం - భా - వి.	ఆంధ్రభాషావికాసము (భాషావికాసము) [పరిషత్పత్రిక.
ఆం - సా - ప.	ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక (పరిషత్పత్రిక - సాహిత్య
ఆం - భూ.	ఆంధ్రభాషాభూషణము.
ఆచ్చి.	ఆచ్చికిపరిచ్ఛేదము.
ఆది.	ఆదిపర్వము (భారతము)
ఆను.	ఆనుశాసనికపర్వము (భారతము)
ఆము.	ఆముక్తమాల్యద.
ఆర.	ఆరణ్యపర్వము (భారతము)
ఆశ్ర.	ఆశ్రమవాసపర్వము (భారతము)
ఉద్యో.	ఉద్యోగపర్వము (భారతము)
ఉ - భా.	ఉత్తరభాగము.
ఉ - రా.	ఉత్తరరామాయణము.
ఉ - హరి.	ఉత్తరహరివంశము.

[illegible]

తారా.	తారాశ్శాంకవిజయము.
తృ - ము.	తృతీయముద్రణము.
తె.	తెలుగు.
తోలు.	తోలుకాప్యము.
త్రివిక్ర.	త్రివిక్ర రుశబ్దానుశాసనము.
త్రిలిం.	త్రిలింగలక్షణశేషము = ప్రాథవ్యాకరణము.
దశా.	దశావతారచరిత్రము.
దుర్గా.	దుర్గాదాసవ్యాఖ్య.
ద్రోణ.	ద్రోణపర్వము (భారతము)
ద్విప.	ద్విపద.
ద్వి - ము.	ద్వితీయముద్రణము.
ద్వి.	ద్వితీయావిభక్తి.
స.	సపుంసకలింగము.
సన్నయభట్టియము.	ఆంధ్రశబ్దచింతామణి = చింతామణి.
సన్నయా.	సన్నయాధర్వణీయము.
సన్ని - కు.	సన్నిచోడ కుమారసంభవము.
సరస.	సరసభూపాలీయము.
నామలిం.	నామలింగానుశాసనము = అమరము.
నారా.	నారాయణీయాంధ్ర వ్యాకరణము.
నా - లిం.	నామలింగానుశాసనము (అమరము)
నిర్వ.	నిర్వచనోత్తరరామాయణము.
నీలా.	నీలాసుందరీపరిణయము.
నృసింహ.	నృసింహపండితీయము.
నైష.	శ్రీహర్షనినైషధము.
పండి.	పండితారాధ్యచరిత్రము.
పరిశోధనము.	చింతామణివిషయపరిశోధనము = చిం. వి. పరి.
పర్వ.	పర్వము.
పా - ఇ అ.	పా ఇ అ సద్దమహాణ్ణవము.
పాండు.	పాండురంగమాహాత్మ్యము.
పాణి.	పాణినీయము.
పాణి-కావ్య.	పాణినీయము - కావ్యవాఙ్మయము.
పాణి-శి.	పాణినిశిక్ష.
పారి.	పారిజాతాపహరణము.

పాష్టదవ్యాఖ్య.	పాష్టదవ్యాఖ్య.
పుం.	పుంలింగము.
పు.	పుడు.
బాలవ్యాఖ్య.	బాలవ్యాకరణ సారస్యసర్వస్వవేటిక.
ప్ర.	ప్రథమావిభక్తి.
ప్ర.కా.కావ్యాఖ్య.	బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక = గుప్తార్థప్రకాశిక.
ప్ర.కీ.	ప్రకీర్ణపరిచ్ఛేదము.
ప్ర.ప్ర.	ప్రబోధచంద్రియము.
ప్ర.	ప్రాకృతము.
ప్ర.స.	ప్రాకృతసమము.
ప్ర.ప్ర.కా.	ప్రాకృతప్రకాశిక.
ప్ర.ప్ర.	ప్రాథవ్యాకరణము = త్రిలింగలక్షణశేషము
బస.	బసవపురాణము.
బస.శీ.	బసవపురాణపీఠిక.
బా (బాల).	బాలవ్యాకరణము
బా.గు.ప్ర.	బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక.
బాల.మ.	బాలమనోరమావ్యాఖ్య.
బాల.శీ.	బాలసరస్వతీయపీఠిక.
బాలక.	బాలకవిశరణ్యము-(శరణ్యము)
బాలస.	బాలసరస్వతీయము.
బా.సా.పే.	బాలవ్యాకరణసారస్యసర్వస్వవేటిక.
చిద్యే.	చిద్యేశ్వరీయము.
భట్టారకుడు.	నన్నయభట్టారకుడు.
భాగ.	భాగవతము.
భాను.	భానుమతీపరిణయము.
భాషాచరిత్రము.	ఆంధ్రభాషాచరిత్రము.
భాషానుశాసనము.	ఆంధ్రభాషానుశాసనము.
భాషావికాసము.	ఆంధ్రభాషావికాసము.
భార.	భారతము.
భాస్క.	భాస్కరరామాయణము.
భీమ.	భీమఖండము.
భీష్మ.	భీష్మపర్వము.
మనుచ.	మనుచరిత్రము = స్వారోచితమనుసంభవము.

మహా.	మహా ప్రస్థానపర్వము. (భారతము.)
మూర్ఖం.	మూర్ఖండేయపురాణము.
ముగ్ధ.	ముగ్ధబోధవ్యాకరణము.
మౌసల.	మౌసలపర్వము (భారతము.)
యయా.	యయాతిచరిత్రము.
రాఘ.	రాఘనసాండవీయము.
రాజశే.	రాజశేఖరవిలాసము.
రాజ.వి.	రాజవాహనవిజయము.
రామ-వ్యా.	రామతర్కవాగీశవ్యాఖ్య.
లింగా.	లింగాభట్టియము. (గురుబాలప్రబోధిక.)
వసుచ.	వసుచరిత్రము.
వసు.వి.	వసుచరిత్రవిమర్శనము.
వాచ.	వాచస్పత్యము.
వికృ.	వికృతివివేకటీక = కవిజనమండనవ్యాఖ్య.
విజయ.	విజయవిలాసము
వి.పు.	విష్ణుపురాణము.
విరా.	విరాటపర్వము (భారతము.)
విష.	విషయము.
విషయపరిశోధనము.	చింతామణివిషయపరిశోధనము.
విస్తర.	విస్తరవ్యాఖ్య.
వై.దీ.	వైకృతదీపిక
వై.పా.	వైయాకరణపారిజాతము
వ్యా.సం.	ఆంధ్రవ్యాకరణసంహితాసర్వస్వము
శబ్దర.	శబ్దరత్నాకరకోశము
శబ్దస్తో.	శబ్దస్తోమమహానిధి.
శబ్దా.చిం.	శబ్దార్థచింతామణికోశము.
శరదా.	కౌముదీశరదాగమము.
శ.ర.	శబ్దరత్నాకరకోశము.
శరణ్యము.	బాలకవిశరణ్యము.
శల్య.	శల్యపర్వము (భారతము.)
శాంతి.	శాంతిపర్వము (భారతము.)
శివరా.	శివరాత్రిమహోత్సవము.
శుక.	శుకసప్తతి.

శృం-నై.	శృంగారనై చథము శ్రీనాథునిది.
షడ్భా.	షడ్భాషాచంద్రిక.
సంజీ.	సంజీవనీవ్యాఖ్య.
సంజ్ఞా.	సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.
సంధి.	సంధిపరిచ్ఛేదము.
సంధిగ్రం.	సంధిగ్రంథము (శ్రీకోరాడ)
సం.	సంస్కృతము.
సం-స.	సంస్కృతసమము.
సఖా.	సఖాపర్వము (భారతము)
సర్వల.	సర్వలక్షణసారసంగ్రహము
సమా.	సమాసపరిచ్ఛేదము.
సర్వ.సం.	సర్వశబ్దసంబోధిని.
సమా.కుసు.	సమాసకుసుమావళి.
సాహిత్యపరిషత్పత్రిక.	ఆధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక.
సాహి-ద.	సాహిత్యదర్పణము.
సి.కా.	సిద్ధాంతకాముది
సూ-రాని.	శ్రీసూర్యారామాంధ్రనిఘంటువు.
సౌ.ప్తి.	సౌప్తికపర్వము (భారతము)
స్కం.	స్కంధము.
స్వర్గా.	స్వర్గారోహణపర్వము (భారత.)
స్వా.	స్వారోచిషమనుసంభము (మనుచరిత్రము.)
స్త్రీ.	స్త్రీలింగము.
స్త్రీ-ప.	స్త్రీపర్వము (భారతము.)
హంస.	హంసవింశతి.
హర.	హరవిలాసము.
హరి.	హరివంశము.
హరికా.	హరికారికావళి.
హరిశ్చం-వి.	హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానవిమర్శము
హలం.	హలంతపరిచ్ఛేదము.

మఱికొన్ని ప్రబంధములసంజ్ఞలు కోశాదులలో సుప్రసిద్ధములుగాన నిండెల్ల వానిని జూపలేదు.

ఆంధ్ర

వ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము

విశ్వశ్రేయః కావ్యం, త దదోషో పరికృతాచ వాగ
 నన్నయాధర్వ ధౌ! సా వాగ్యా, రసవృత్తి స్సాఢ్యోహి రసోయథా
 జీయము ౧-1. వి. యథం కవిభిః (ఆం-చిం-౧-కా. అహోబల. ౬; ౭;
 ౨౨; ౪౦; ౪౪. పు.)

క ల్ప త రు వ్యాఖ్య

శ్లో. సుధియా పరిపూతమానశః | కలయేఽహం జగతః ప్రియాశరౌ |

పితరౌ మను వేఙ్మటామ్నికా | ముఖలిక్లేశ్వరజమ్పుతే హృది.

౧

శ్లో. పితామహభ్రాతృసుతం స్వవిద్యా | గురుం చ చింతామణిసత్సమాఖ్యమ్,

శ్రీవత్స గోత్రోద్ధరణప్రశస్తిం | నమామి నారాయణసత్కవీంద్రమ్.

౨

(మొదటిశ్లోకమున మాతాపితృపరముగాను భార్యతీపరమేశ్వర పరముగాను
 నర్థద్వయ మెన్ననగును. రెండవశ్లోకమున మద్గురువులగు నారాయణపండితుల
 పక్షముగాను, విష్ణుపక్షముగాను నర్థద్వయము నెన్నునది. రెంటును నుపమాధ్వనిని
 బరిశీలింప నగును. భ్రాతృజాయా వ్యను మేఘసంచేశప్రయోగము చోప్పున
 రెండవశ్లోకమునందలి భ్రాతృసుతశబ్దము సప్రమాణ మగుచున్నది.)

శ్లో. శబ్దశాసననన్నార్య మాన్ధ్రకావ్యకృతాం గురుమ్,

నన్దే కవిత్రయగురు మాన్ధ్రకావ్యకృతికృద్గురుమ్.

౩

శ్లో. తచ్చింతామణి శిష్టార్థం వ్యాచకారాన్ధ్రగిలక్షణమ్,

యోఽస్మై ద్వితీయాచార్యాయ నమోఽధర్వణసూరయే.

౪

శ్లో. నన్నయాధర్వణీయాద్య సంహితార్థప్రకాశకాః,

తన్నుని దృష్టతయా తురియే వేదేచ." (శబ్దస్తో.)

"అథర్వణ. పుం. శివే ఇతి త్రికాణ్డశేషః." (శబ్దా. చిం.)

అను శోశములనుబట్టి వికృతివివేక కర్తృసు సంయతము "అథర్వణుడు" అనియె చెప్పి పలసినట్లు తోచును. కాని కవిశిరోభూషణ వికృతివివే కాదులం దెల్లముద్రణము లందును వ్రాతలయందును "అథర్వణ" శబ్దమే చూపట్టుచున్నది. అథర్వవేదద్రష్ట యగు ముని వికృతివివేకకర్త కాడనుట నిశ్చయము. "ననాన్ని వ్యుత్పత్తిః" అను చొప్పున సంజ్ఞలయందు వ్యుత్పత్తి సరిపడకుండుట దుష్టము కాదు. పలసినచో వ్యుత్పత్తియు నిటఁ గుదురుపడుచున్నది. "అర్వక్ - పు. (ఋ+వనిప్)" "యజ్వన్ - పు (యజ్+భూతేకన్విప్)" (శబ్దస్తో) అనువాని చొప్పున "ధృ+వనిప్" (ధృజవధ్వంసనే) (శబ్దకల్పద్రుమము) అనురితిని "ధర్వక్" శబ్ద మేర్పడును. పతనముగలవాడం 'అథర్వక్' అనుదానికిఁ బతనము లేనివాఁ డని యర్థము. శబ్దశాస్త్రమునఁ బ్రమా దము లేనివాఁడని తాత్పర్యము. "త్రాసుశిన్ మక్ కన్విప్ వనిప్ విచ్ క్విపః" (ముగ్ధవ్యా. ౧౦౩౩ సూ.) "పుథగ్యోగాత్ సర్వథాతుభ్యో విహితాఽపి ప్రయో గానుసారాత్ థాతువిశేషేభ్య ఏవ...వనిప్-మాహ. ధూరి దదాతీతి ధూరిదావా, పరిణే జాయతే వారిజావా, ఉభయత్ర విడ్వనో రితిజా...ఏవం యజతేష్ట యజ్వా" (దుర్గాదాస వ్యాఖ్య. ముగ్ధ-వ్యా. ౧౦౩౩ సూ.) కాన వికృతి వివేకకర్త 'అథర్వ ణుడు' కావచ్చును.

"అథర్వణుడు సం-వి-అ-పుం ౧ శివుడు ౨ ఒకానొక ఆంధ్రవ్యాకరణకర్త" (సూ-రా-ని) అని సూ-రా-నిఘంటుకర్తలు సరిచేసికొన నక్కఱలేదు. శబ్దరత్నాకర కర్త సంస్కృతకోశ ప్రసిద్ధములగు నథ ర్వాథర్వణ శబ్దముల యర్థము లథ ర్వాథ ర్వణ శబ్దములకుఁ జూపుట కేవలము పొరపాటు. "అథర్వము సం-వి-న-ఓక వేదము." (శ-ర)

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి నన్నయభట్టారక కృత మనియు నథర్వణ కారకావళి యనఁబడెడి వికృతివివేకము త చ్చింతామణికి విస్తృత పరిరణగ్రంథ మనియు నయ్యది యథర్వణాచార్య కృతమనియు నారచించిన చింతామణి విషయపరిశోధ నమునందును వైయాకరణ పారిజాతమునందును విపులవిమర్శన పురస్కరముగ వచింపఁబడెను. గ్రంథవిస్తరభీతి నిఁ జూపిషయములు పునరుక్తము కాలేదా. (విస్తర.)

విస్తర. ౧ ! విషయ:-ఆంధ్రభాషాచరిత్రకర్తగారు నారచించిన గ్రంథములు రెండును జవినియు నందు ఖండింపఁబడినయుక్తలనె మరల నెత్తి వ్రాయుచుఁ

ర్యము. వ్యాకరణాదిని గావ్యముశ్రేయోదాయక మని భట్టారకుఁడు గ్రహించుటచేతఁ దాదృశ మహాకావ్యరచనా సామర్థ్యాదికము నొనరించుటలో నుత్కృష్టసాధన మగు చున్న వ్యాకరణమునకును గావ్యద్వాంశమున శ్రేయోదాయకత్వము లభించుచున్న దని వ్యక్తపఱచుచున్నది.

కృత్యాదిని వృద్ధివాచకమగు విశ్వశబ్దప్రయోగముచే మాంగళ్యము సూచిత మగుచున్నది. ఇట్లే “వర్ణాగమో విశేష” కృత్యాది చింతామణితుది సూక్తము లోని విశేషశబ్దము సయితము గ్రంథాంతమునకు సూచక మగుచున్నది.

అంత్రశబ్ద చింతామణిలోని శ్లోకములు లెలుచుగఁగఁగు లయియున్నవి. “జానవిభక్తః సంజ్ఞా...” (సంఖ. ౫౧ కా.) “విత్త్యంబాహుచేత్ప్...” (అజం. ౧౯ కా.) “అనుతాంస్త్రయాం...” (అజం. ౧౭ కా.) “ప్రభవైకమచతుర్వ్యం...” (హలం. ౧౪ కా.) అను నాల్గును నాశ్యా శ్లోకములు. “కేహంచి దుదచ్చానామ్...” (అజం. ౧౧ కా.) “అత్తన ఇమన్తానామ్...” (హలం. ౧౬ కా.) “ద్విగు కర్తృభారయా...” (హలం. ౬౯ కా.) అను మూడును ద్వివాచముగఁ బుట్టితలు. తక్కినవిన్ని నీతి శ్లోకములు (వై. పా. ౧౧-౧౨ పా. ౧౧ వ. విషయములు).

తదిదోషా విత్యాదిః— అదోషా=చ్యుతలంఘన తావదనామక ప్రమాణాది సత్యదోష నిహితము లగుచట్టియు, తదికృత్=కావ్యరచకము అనఁగఁగూ కావ్యశో భాకర ధర్మములతో నున్నట్టియు, వాగర్థ=వర్ణనములై, చిత్ర=చిత్రావ్యాసము. (వై. పా. ౧౨-౧౩ విషయము.)

సా వా గిత్యాదిః—యా=ఏది, సంస్కృతః=సంస్కృతీకరణముగ్ధమో, సా = అదియే, వాక్=మీఁదిసూత్రమునఁ జెప్పినబడిన వాక్కు.

దోషరహిత గుణాలంకార యుక్త రసవ్యక్తీకరణప్రవణము లగు శబ్దార్థములు కావ్య మనియు చట్ట కావ్యమే సకలశ్రేయస్సులును గలవగు ననియుఁ బైమూఁడుసూత్రములచేతను విశదమగుచున్నది (వై. పా. ౧౪ విషయము).

సాధ్య ఇత్యాదిః— రసః=రసము, యథాయథమ్ = యథాస్వభావముగ, (యథార్హముగనని యర్థము) కవిభిః = మహాకవులచే, సాధ్యోహి = సాధింపఁదగినది గదా=వ్యక్తపఱచుటకు దగినదనిగదా. “యథాతథం కవిభిః”. అనుపాతముపక్షమున ను పై రీతినై యర్థము నెఱుంగునది. “యథాయథమ్=యథాతథమ్” అనురీతి నవి పర్యా యపదములు. తత్తత్త్వందర్శించిత రసవ్యంజక మహాకవిగ్రాహిత వాక్య విశేషముచే వ్యక్తమగుచు రసము సహృదయ స్వాదయోగ్యము కావలసినదే కాని యిట్టి ధని నిరూపింప శక్యముకా దని తాత్పర్యము (వై. పా. ౧౫-౧౬ విషయము).

అన్యథా వేదః భాషా, భిమతా స్వంతో రసప్రలుభ
 యః, లోకే బహుమన్యస్తే, వైకృత కావ్యాని
 కావ్య దశావళి. (ఆం-చిం-౨-కారి-అహో-౧౦౧
 పుట.)

కల్ప-౧ II విష:— రసప్రలుభధియః = రసాస్వాదన తత్పర హృదయులగు
 పండితులు, శ్లోకానామకారికావ్యాఖ్య, వేదభాషా = వేదభాషలందు, అభిమతా =
 అభిమానముగలవారగుచు, లోకే = ఆంధ్ర దేశమునందు, అన్యత్ = వైకృతకావ్య
 కన్నములగు ప్రకృతిభూత సంస్కృతకావ్యములను, అపహాయచ = విడిచియు
 వైకృతకావ్యాని = ఆంధ్రభాషామయ కావ్యములను, బహుమన్యస్తే = బహుళ
 కించుచున్నాడు. శ్రీనివాస పతన పాతన రచ నాదులచే నాదరించుచున్నారని భావము.

సంస్కృతము వ్యవహారస్థము కామింజేసి తద్భాషామయ కావ్యములకన్న
 వ్యవహారస్థముగుటచేత జీవాకళా కలితముగు స్వదేశభాషామయమయిన కావ్యములు
 రసాస్వాదన విషయమున బ్రకృష్టతరము లనదగుచు. కావున సంస్కృతభాషామయ
 కావ్యములను విడిచియు నాంధ్రకావ్యముల స్వకాలపండితు లాదరించుచున్నారని
 తాత్పర్యము. శ్లోకానామకారికావ్యాఖ్య సరసియే యాంధ్రమున విస్తృత మహాప్రబంధము
 లేని కొఱుతను దీర్చునెంచి నన్నయభట్టారకుఁ డాంధ్రమున మహాభారతమును
 నాల్గవీరు కుమకారకముగు నాంధ్రశబ్దచింతామణి యను నాంధ్రవ్యాకరణమును రచింప
 నారంభించె నని యెఱుంగునది. గ్రంథకర్త కిట్టి యభిప్రాయ ముండుటచేతనే
 యేతద్గ్రంథాదిని జేసిన కావ్యప్రశంస సుసంగత మగుచున్నది. (వై-పా-౧౭
 మొ-౨౦ ప-నిష.)

సన్నయా
 ౧ III విష.
 సిద్ధి ర్లోకా ద్వైశ్వా, లోకోఽ నన్యదృశశ్చ నిత్య
 శ్చ సంస్కారాథో నియమో, ౨ నియమా ద్ద్రామ్యం
 హి య త్వప్రభంశః. (ఆం-చిం-౩ కారి. అహో
 ౧౦౪-౧౦౬ పు.)

కల్ప-౧ III విష:— వ్యాకరణ గ్రంథాదిని గావ్యప్రశంస చేయుటంబట్టి
 వ్యాకరణము కావ్యభాషా మూత్రానుశాసనమే యని భట్టారకాశయము విశద
 మగుచున్నది. అట్లయినను నాంధ్రభాషా భూషణ కావ్యాలంకారచూడామణి
 ప్రభృతి కావ్యేతరలక్షణగ్రంథములు వైకృతము తత్ప్రధానగ్రంథకర్తలచేత గావ్యభాష
 తోనే రచింపబడి యుండుటంజేసి యంతటను పల్లక్షణభాషయే ప్రయోజ్యమని

ప్రాచీనాంధ్రపండితుల సిద్ధాంతమని విశదమగుచున్నది. (నారచించిన బాలసరస్వతీయ శీతీక. ౧౦-౨౩ విష) (వై-పా- ౧౦-౨౭-౨౮ విష.)

సిద్ధి రిత్వాదిః—సిద్ధిః=ఆంధ్రసాధుశబ్దముల సిద్ధి, లోకాత్=పండితలోక వ్యవహారమువలన, దృశ్యా=గ్రహింపదగినది. అనన్యదృశ్యః=వేఱువిధముకాని దనఁగా నేకరూపమున నుండునదియు, నిత్యశ్చ=స్థిరపడినదియు నగు, లోకవ్యవహారమే యని, లోకః=మీఁది సూత్రములోఁ జేర్కొనఁబడిన లోకశబ్దముచే గ్రహింప నగును. వ్యావహారికభాష దేశకాలాదిభేదములవలనను, వక్తల ముఖ్యంత్రాదుల భేదమువలనను వారివారి జ్ఞానభేదమువలనను నుచ్చారణ సౌలభ్యావేక్షాదికము వలనను వివిధములగు మార్పులను సదా పొందుచుండును. కావున నట్టి వ్యావహారికభాషలోఁ బండితవ్యవహారములం దేశరూపమున నంతటను స్థిరపడి పండితకవీంద్రులచే నాదరింపఁబడిన భాష గ్రంథరచనా యోగ్యమని గ్రహింపవలయును. నియమః=వ్యాకరణము, సంస్కారాఢ్యః=వైని ప్రాసినరీతిని బండితకవీంద్రావృత భాషా స్వరూపమును నిరూపించుట యను సంస్కారమే ప్రయోజనముగాఁ గల దగు చున్నది.

యత్తు = ఏది, అపభ్రంశః = అపభ్రంశ మని పండితులచేఁ జేర్కొనఁబడునో, తత్ = అట్టి; గ్రామ్యమ్ = గ్రామ్యభాష, అనియమాత్ = పయినిప్రాసిన వ్యాకరణసంస్కారము లేకుండుటచే విస్తరించును. లోకవ్యవహారమునుండి యేర్పడిన పండితకవీంద్రావృత భాష సాకల్యముగను, నిస్సంశయముగను, సామాన్యులచే గ్రహింపఁబడుట యశక్యమగుటచే నట్టివారికిని సూతనాభ్యాసకులకును గ్రంథ ప్రయోగయోగ్య భాష నుపదేశించునట్టి యసాధారణపండిత రచిత వ్యాకరణము లేనిచో గ్రంథములం దపభ్రంశాపరనామక గ్రామ్యము వ్యాపించునని తాత్పర్యము. లక్షణవిరుద్ధ మగుభాష గ్రామ్యమని ఫలితార్థము. ఉదాః వస్తాడు - తెస్తాడు - మొ.

నన్నయ
౧ IV విష.

సన్ధూలవత్త్వాద్రాధత్వా ద్దృఢీతత్వాచ్చ సాధుభిః,
నాపభ్రంశత్వ మేతస్య నియమాభావతస్తు తత్,
నిహరణాయ తస్యైవ ప్రవృత్తి ర్విదుషా మభూత్,
తదర్థ మేవహి వయం భూయసా ప్రయతామహే,
గ్రామ్యతా పరిహారేణ హితా స్యా చ్చుబ్ధకల్పనా,
కవితోపా శ్రితం దోషం నైవ కిఞ్చి త్సహామహే.
(వికృ-సంజ్ఞా ౧-౨-౩ కా. అహో. ౧౦౯ పుట.)

అట్లు, చ. IV విష:—“కా కేతు చుచ్చుతా దన్య దపత్రంశతయోవిత” మ్మను చుచ్చుతా చుచ్చుక ర్వాణభాషేతరకుంలగు భాషలెల్ల నపత్రంశములె యని చుచ్చరాడు. ఈ యభిప్రాయోల్లోని చుచ్చుతా తను దానిచే వ్యాకరణసంస్కార చుచ్చుతము కాని భాష యపత్రంశ మనిపించుకొనునని గ్రహింపవలెను. ఈవిష యవసనే చుచ్చును ము చుచ్చులచత్వా నిత్యావచే వివరించుచున్నాడు. సన్తులే త్యావిఃసచ్చాలచత్వాత్=పండితకవీంద్ర ప్రయోగములును పండితకవీంద్రోపదేశములును మూలముగాంగలగుటవలనను, రూఢత్వాత్=మహా కావ్య పండితకవీంద్ర వ్యవహార ములందు, బ్రక్తిధమయియున్న వగుటవలనను, సాధుభిః=శిష్టులచే, గృహీతత్వాచ్చు=ఆద రింపబడినవగుటవలనను, ఏతస్య-ఈమాంధ గ్రాంథికభాషకు, అపత్రంశత్వమ్=గ్రామ్యత, న=లేదు. తత్=అయపత్రత్వ, నియమాభావతస్తు=పండితకవీంద్ర ప్రయోగ మూలక వ్యాకరణచుంస్కారాభాసమువలన నై నచో సంభవించును. తస్మైవ=అట్టియవశబ్దత యొక్కయే, నిహరణాయ=వారించుటకు, విదుషామ్=పాణిని వాల్మీకి నన్న యాదుల, ప్రవృత్తిః=అక్షణచనావ్యాపారము, ఆభూత్=ఆయెను. తదర్థమేవహి=అందులకే కదా, వయమ్=అస్తదాదులమును, భూయసా=అధికముగా, ప్రయతామహి= ప్రయత్నించుచున్నాము. కవితోపాశ్రితమ్=కవికృతుల నాశ్రయించిన, దోషమ్= చ్యుతసంక్కుచిదోషముచు, కిచ్చిదపి=ఇంచు కేనియు, నసహమహి=సహింపజాలము గ్రామ్యతా పరిహారేణ=గ్రామ్యదోషము లేకుండగా, శబ్దకల్పనా=శబ్దరచనము, హితాస్యాత్=సమతమగును.

ఇట్లు బేర్కొనబడిన గ్రామ్యశబ్దము చ్యుతసంస్కృత్యపరనామ కావశబ్ద పర్యాయమనియు నాలంకారికులచే బేర్కొనబడిన గ్రామ్య తా స్థిలతాది పరము కాదనియు గ్రహింపవలయును.

అలంకారిక గ్రామ్యత:—కామం సర్వో ప్యలజ్కారో రస మర్థే నిషిఞ్చతు! తథా ప్యగ్రామ్య తైవై నం భారం వహతి భూయసా॥ కన్యే కామయమానం మాం త్వం న కామయనే కథమ్! ఇతి గ్రామ్యాఽయ మర్థాత్తా వైరస్యా యైవ కల్పతే॥ కామం కన్దర్పచణ్డాలో మయి ఘామాక్షి నిద్దయః! త్వయి నిర్తత్సరో దిప్త్యే త్యగ్రా మ్యాథో రసావహః॥ శబ్దైపి గ్రామ్యతాస్త్యేవ సా సభ్యేతరకీర్తనాత్, యథా యకారాదిపదం, రత్యుత్సవ నిరూపణే! పదబద్ధానువృత్త్యావా వాక్యార్థ త్వేన వా పునః, దుష్ప్రతీతికరం గ్రామ్యం యథా యా భవతఃప్రియా. (యభు మైధునే) నిష్ఠూతతో ధీర్ణ వాన్తాది ర్గావృత్తి వ్యపాశ్రయాత్, అతిసుద్ధర మన్యత్ర గ్రామ్యకమం విగాహతే. (కావ్యాదర్శము). (వై-సా-౨౧ మొ-౩౬ వ-విష).

నన్నయాథ

౧ V విష.

ఆద్యా మహార్హాసా మూలం, సర్వస్యేతి నిగద్యతే,
 తదను క్తస్య కార్యస్య, వక్తా భవతి పాణిని, శ్రుతే
 పశబ్దే చోక్తేవా, ప్రమాదాత్ పాణిని స్మరేత్,
 అథవా ఫణినా మీశం, చిన్తయే ద్భవశో బుధః,
 ప్రాకృతే షడ్విధే చాపి, వాల్మీకింవా మహేశ్వరమ్,
 ధ్యాయే దత్రతు నావేవ, స్మరే త్పణ్డితస త్తమః.
 (విశ్వ-సంజ్ఞా-౪-౫-౬ కారి. అహో. ౧౦౭-౧౨౦ పు).

కల్ప. V విష:—ఆద్యేత్యాది :—ఆద్యా = సంస్కృతభాష, మహార్హా =
 మిక్కిలిపూజ్యమైనది. సా = ఆగీర్వాణభాష, సర్వస్య = భారతదేశములోని సర్వ
 భాషలకును, మూలమ్ = ప్రకృతియై యున్నది. ఇతి = అని, నిగద్యతే = చెప్పబడు
 చున్నది. తత్ = ఆకారణమువలన, అనుక్తస్య కార్యస్య = వికృతిభాషావ్యాకరణ
 ములలోఁ జెప్పబడనట్టి వ్యాకరణకార్యములకెల్ల, పాణినిః = ప్రకృతిభూతసంస్కృత
 మున కనుశాసనముచేసిన పాణినిముని, వక్తా = ఉపదేశకుఁ డగుచున్నాఁడు. అట్ల
 గుటచేత సంస్కృతభాషయందు, అపశబ్దే = అపశబ్దము, ప్రమాదాత్ = పొరపాటు
 వలన, స్మృతే = స్మరింపబడినను, (వినుటచేతననిభావము) ఉక్తే = పలుకబడినను,
 పాణినిమ్ = పాణినిమునిని, స్మరేత్ = స్మరింపవలెను. అథవా = లేదా, ఫణినామీ
 శమ్ = పతంజలిని, బహుశః = పలుసారులు, బుధః = వివేకి, చిన్తయేత్ = స్మరింప
 నగును. షడ్విధేప్రాకృతే = మహారాష్ట్రాది షడ్విధప్రాకృతములయందును నప
 శబ్దము స్మృతమైనను బల్కబడినను, మహేశ్వరమ్ = ప్రాకృతవ్యాకర్తయగు
 నీశ్వరునిగాని లేదా, వాల్మీకిమ్ = వాల్మీకిమహర్షినిగాని, ధ్యాయేత్ = ధ్యానింప
 వలెను. అత్రతు = ఈయాంధ్రభాషయందు పశబ్దము స్మృతమయినను వచింపబడినను,
 నావేవ = మాయిద్దఱనే, నన్నయాధర్వణుల ననిభావము. పణ్డితస త్తమః = వివేకి,
 స్మరేత్ = స్మరింపవలయును. “మామేవ స్మరే” త్తను పాఠము చింతామణి వికృతి
 వివేక గ్రంథముల సంబంధమునెఱుంగని లేఖకాదులచేఁ బ్రక్షిప్తము కానోపును.
 తత్తద్వ్యాకర్తల స్మరణముమూలమున గుణదోషవివేచనశక్తి యావేశించి సాధు
 శబ్దసూర్తి కల్గునని తాత్పర్యము. గ్రంథకర్తస్మరణమే సాధుశబ్దజ్ఞానజనక మగునపుడు
 వ్యాకరణవతనఫలము చెప్పెడిదేమి యని శ్రేముత్యన్యాయమున విశద మగుచున్నది.

(వై-పా-౩౭-౪౩-౪౪-విష.)

కన్నడ
౧ VI వి.

ఆద్య ప్రకృతిః ప్రకృతి, శ్చాద్యే ఏషా తయో ర్భవే
ద్వికృతిః, కేవలతయానుసర్ప, త్యుభేచ యేయం
యథాతథం భాషా. (ఆం-చి-౪ కారి. అహో.
౧౧౮ పు.)

కల్ప-౧ VI విషయము:—ఆద్యప్రకృతిః = ఆద్యప్రకృతియగుసంస్కృతభాషయు,
ప్రకృతిః=ద్వితీయప్రకృతియగుపద్యధ ప్రాకృతభాషయు, ఆద్యే=తెలుగునకు మొదటివి.
ప్రకృతిభూతము లనియర్థము. ఏషా=ఈయాంధ్రభాష, తయో=ఆరెండిటికిని,
వికృతిః=వికృతి, భవేత్=అగును. యేయంభాషా=వికృతి యనబడుచున్న యీయాంధ్ర
భాష, కేవలతయా=పార్థక్యముతో నుండియు, (వేలుగ నేర్పడియు) ఉభేచ=ఆనం
స్కృత ప్రాకృతములను, యథాతథమ్=యథేచ్ఛముగా ననగా యథార్హముగా,
అనుసర్పతి=అనుసరించిన రీతియందున్నది.

ఇచటి ప్రకృతివికృతిభావము జన్యజనకభావరూపము కాదు. ఇంక “ప్రకృతిః
ద్వికృతిః” అను మీమాంసా న్యాయమునఁ దోచు ప్రకృతివికృతిభావ మని
గ్రహింపవలయును. కావుననే యాంధ్రశబ్దరూప సాధనవిషయమునఁ బ్రకృతులగు
సంస్కృతప్రాకృతభాషల వ్యాకరణములందుఁ జెప్పబడిన పెక్కు వ్యాకరణకార్య
ములును, సంజ్ఞాదికములును, నీతెలుగునఁ జెప్పబడలేదనియు నట్టి యనుక్తవిషయము
తెల్ల నీప్రకృతిభూత సంస్కృతప్రాకృతభాషల వ్యాకరణములనుండి తెలిసికొన
వలయు ననియు గ్రహింపవలయును. ఈవిషయమునే యధర్వణాచార్యుడు
“తదనుక్తస్య కార్యస్య, వక్తాభవతిపాణినిః” అనువాక్యముచే (౧ V విషయము) విశదీకరించి
యున్నాడు. వికృతియజ్ఞ విశేష విషయముల నుపదేశించి ప్రకృతియజ్ఞ సామాన్య
విషయములను “శేషం ప్రకృతివత్” అని వచించుట మీమాంసా సంప్రదాయము.
కదా. అట్లే సంస్కృతోక్తములగు కృత్తద్ధిత సమాసాదులును ఘృష్టిజ్ఞులును
(మహత సోస్థి జనితో భవేత్పుంసీత్యాది సందర్భములందు వాడబడినవి. లక్ష్మీ
లిక్ ప్రభృతినంజ్ఞులును, నాదిగాఁగల సంస్కృతవ్యాకరణోక్త విషయము లాంధ్ర
వ్యాకరణానుక్తములై తెలుగువ్యాకరణములలో నుపయోగించుకొనబడు
చున్నవి. అట్లే “స స్సమాసః (౧-౧-౮) మిదస్త్యై” “ద్వివనచస్య బహు
వచనమ్” (౨-౩-౩౪) (షడ్భాషాచంద్రిక) మున్నగు ప్రాకృతవ్యాకరణోక్త
విషయము లనుక్తము లగుచుఁ దెలుగువ్యాకరణములలో నుపయోగించుకొనఁ
బడుచున్నవి. అట్లే “శ్రీ = సిరీ” మున్నగుచోట్ల గల్గిన వైకృతవిశేషము లాంధ్ర
వ్యాకరణానుక్తము లగుచుఁ బ్రాకృతవ్యాకరణములనుండి గ్రహింపబడుచున్నవి.

‘వికృతిత్వవ్యవదేశాత్, ప్రకృతివ ద్వికృతి రితిన్యాయే నానుక్తస్య కార్యస్యాత్త తాభ్యాం ప్రాప్తి రిత్యాచా ర్యాశయః, తేన “హలన్యమ్” “సానునాసికోచ్చారణం జీత్” ఇత్యాదికార్యం ప్రవర్తతే. ఇమ మర్థం సూచయితు మేవ తత్ర తత్ర నుమ్ సుసాది వ్యవహారో లభ్యత ఇతి జ్ఞేయమ్” (అహో. ౧౨౦ పు.) ఇట్లుగుటంజేసి “ఏషా తయో ర్భవే ద్వికృతిః” అనుసూత్రముచే నన్నయ సంస్కృతప్రాకృతము లతోఁ దెలుంగునకు జన్యజనకభావము నంగీకరించెననియు, ద్రావిడభాషా కుటుంబము వేటుకుటుంబ మగుటచే నట్లువచించుట పొరపాటనియు వచించు కొందఱు పాశ్చాత్యభాషా పండితులమాటలు కేవలము సత్యవిదూరము లని యెఱుంగునది. “ప్రకృతిద్వయజా తజ్ఞా, తుల్యాతు సమా ప్రవాహినీ దేశ్యా” అని యిట్లు తత్సమ తద్భవములకు మాత్రమే సంస్కృత ప్రాకృత మూలకత్వమును వచించి “ప్రవాహినీ దేశ్యా” యని దేశ్యమునకు స్వతంత్రతను వక్కాణించిన నన్నయ భట్టారకుఁ డాంధ్ర దేశ్యమునకును సంస్కృతప్రాకృతజన్యత్వము నంగీకరించె ననుట యుక్తమా? (వై.పా 3౮ మొ ౪౪ వ-విష) “దేశ్య మార్షంచ రూఢత్వా తస్య తన్త్రత్వాచ్చ భూయసా లక్షనాపేక్షతే తస్య సంప్రదాయోహి బోధకః ॥ దేశ్య మప్యత్పత్తిమత్త్వా త్ప్రకృతత్వేన కథ్యతే॥” (అహో. ౧౨౨ పు.) అనుచోవూన దేశ్యమును సయితము ప్రాకృతమని వ్యవహరించుటయుఁ గలదు. “ఆంధ్రభాషయుఁ బ్రాకృతాహ్వయము కాన” (కావ్యాలం-౯ ఉల్లా-౨ ప) (వై.పా-౪౧ మొ ౪౨ వ విషయ)

నన్నయ
౧-VII
విషయ

శాస్త్ర మపారుష మాద్యం, ప్రాయిక నిత్య ప్రయోగ
లక్షితే తత్, దృశ్య మతిస్థవిరం య, జ్ఞాత్వా శబ్దః
ప్రయుక్త ఆర్షసమః. (ఆం-చిం-సంజ్ఞా-౫ కారి.అహో.
౧౧౯ పు.)

కల్ప-౧ VII విషయ:—ఆంధ్రభాషకేకాక ప్రాకృతభాషకును బ్రకృతి యగు సంస్కృతభాషకేకం గొల పాణినీయాదివ్యాకరణములు మిక్కిలి విస్తృతములగుటంజేసి యట్టిభాషనుండి వచ్చు సంస్కృతసమాదుల ప్రాతిపదికముల రూపసాధనాదిప్రక్రియఁ జెప్పినచో గ్రంథమున కత్యంతవిస్తృత పునరుక్తియు సంభవించునని తలంచి గ్రంథ కర్త తెల్లవ్యాకరణము నభ్యసించునోరువారు పాణినీయాదులను ముందుగ నభ్యసించ వలసినదే యని చెప్పుచున్నాడు:—అపారుషమేపురుషసామాన్యకర్తృకముకాక, పాణిన్యాది ఋషిప్రాక్త మగునట్టియు (లేదా, అపారుషేయముగా నంగీకరింపబడు చున్నట్టియు) ప్రాయిక నిత్య ప్రయోగలక్ష్య ప్రాయికములు - నిత్యములు మున్ను గాఁగల విధుల లక్షణములు గల్గినట్టియు (కవిప్రయోగములనుబట్టి ప్రాయికతా

నిత్యతా పాక్షికతాదులను సామాన్యములకు గ్రహింపశక్యముకాదు. అట్టివివేచన మును మహాసమర్థులగు పండితకపింద్రులే చేయవలయునని భావము.) అతిస్థవిరమ్ = మిక్కిలి ప్రాచీనమైనట్టియు, ఏతత్ - ఆద్యమ్ - శాస్త్రమ్ = ఈసంస్కృతవ్యాకరణ శాస్త్రము, దృశ్యమ్ = ఆంధ్రవ్యాకరణజిజ్ఞాసువులకు ముందుగఁ దెలిసికొనఁదగినది. యత్ = ఏసంస్కృతవ్యాకరణమును, జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని, ప్రయుక్తః = ప్రయోగింపబడిన, శబ్దః = శబ్దము, ఆర్షసమః = ఋషి ప్రయోగమువలె బ్రామాణికమగుచు న్నదో యట్టిదానిని నభ్యసింపవలెనని పూర్వవాక్యముతో నన్వయించుకొనునది.

భట్టారకుడు సంస్కృతసమశబ్దముల రూపసాధనము సంస్కృతప్రకృతులను మూలముగాఁ గొని చేయఁదలంచి యున్నాఁడుగాన నట్టి సంస్కృతప్రకృతుల పుష్పత్పత్యాదికము సంస్కృతవ్యాకరణ జ్ఞానము లేక సంభవింపనేరదని చెప్పుట సుప్రసక్త మగుచున్నది. ప్రాకృతవ్యాకరణ సాధ్యశబ్దములెల్ల సంస్కృతశబ్దముల వలెఁ దెల్లునఁ బ్రవేశించుట సంప్రదాయముకాదు గావున వానిని దేశ్యములను వలెనే పండితలోక వ్యవహారమువలనఁ దెలిసికొన నగునని తాత్పర్యము.

ఇట్టి ప్రసక్తి నరయక బాలసరస్వతి యీకారికను జింతామణిలోఁ జేర్చక యుపేక్షించెను. అహోబలఫండితుడును నట్లేచేసినను దీనిని దనవ్యాఖ్యలోఁ జూపి యున్నాఁడు. “శాస్త్ర మపారంభ మాద్యం । ప్రాయిక నిత్యప్రయోగ లక్ష్యతత్ । దృశ్య మతిస్థవిరం య । జ్ఞాత్వా శబ్దః ప్రయుక్త ఆర్షసమః॥ ఇతి క్వచిత్ పుస్తకే సరస్వతీకర లిఖితఏవ శబ్దానుశాసన ప్రణీతత్వేన పద్యం స్థితమ్॥” (అహో. ౧౧౯ పు.) “ప్రాలంబిక నిత్య ప్రయోగ లక్ష్యతత్” కవిశిరోభూషణపాఠము ఛందోభంగ దూషితముగాన లేఖకాది ప్రమాద ప్రక్షిప్త మనఁదగును. (వై-పా. ౪౫-౪౬-౪౭-విష.)

వర్ణలోపాగమా నైకే, సర్వస్థిం స్తద్భవే పదే, భిన్న త్వం యుక్తవర్ణస్య, లోపాదేశాగమా స్తథా. తద్భవే సంస్కృతీయే స్యు, రాదేశాద్యా స్తథాన్యతః, స్యా ద్వర్ణస్య వ్యత్యయశ్చ, కుత్రచి త్కవిసమ్మతః. (వికృ-సంజ్ఞా ౭-౮ కారి-అహో-౧౨౩-పు.)

కుత్రచి చ్చుబ్ధభేదేషు, భవే త్వస్యస్త లిజ్జతా. (వికృ-అజం-౬౨-కా-అహో-౩౪౭-పు.)

కథిత స్తద్భవస్యాపి, దీర్ఘాస్తత్వం క్వచి ద్భవేత్. (వికృ-సంజ్ఞా-౨౮-కారి-అహో-౧౬౯-౩౦౩-పు.)

క్వచిదాద్యస్య శబ్దస్య, వికారే త్వస్యవాచ్యతా. (వికృ-అజం-౬౨-కారి-అహో-౩౪౮-పు.)

గన్నయా
శర్వణీయము.
౧-VIII
విషయము.

కల్ప-౧ VIIII విషయము:—తత్త్వమశబ్దవిషయమును బ్రసంగించిన యనంతరమునఁ దద్భవముల వికారములను వివరించుచున్నాఁడు. వర్ణలోపేత్యాది:—సర్వస్థిన్ = సర్వవిధములుగల, తద్భవేషదే = తద్భవపదమునందును, నై కే = అనేకవిధములగు, (దీని కీక్రింది వాక్యత్రయమునందును నన్వయము.) వర్ణలోపాగమాః = వర్ణలోప వర్ణాగమవర్ణాదేశములు, భవన్తి = అగుచున్నది. వర్ణలోపాది వికారములు గల్గుచుండఁగా నాకారమందును నర్థమందును బ్రకృతిశబ్దముతోడ బలమైన పోలికగల్గి యుండుట తద్భవశబ్దములకు ముఖ్యలక్షణమని తాత్పర్యము. ఉదా: ప్ర-సప్త=వి-సత, ఇట వర్ణలోపము. ప్ర-రథః = వి-అరదము, ఇట 'అ'కార వర్ణాగమము. భకారమునకు దకారాదేశము. ప్ర - రాజా=వి-రాజో, ప్ర - మఖ్చి=వి-మంచేము, 'రాజా' అను తత్త్వమరూపమునకుఁ దద్భవరూపము 'రాజో' అనునది. ఇటఁ దత్త్వమత్వమునఁ దాలవ్యజకారము. తద్భవత్వమునదంత్యజకారము. 'మంచము' అను తత్త్వమునకు 'మంచేము' అను తద్భవమునందును దంత్యతాలవ్య చకార వ్యత్యాసముమాత్రమే కల్గినది. సంస్కృతములోని వర్ణపంచమ ఖకార మనుస్వార మగుట తద్భవలక్షణము కాదు. అట్టి మార్పు తత్త్వమమందే కల్గును. పైసందర్భమునుబట్టి యాకారమందుఁ గాని యర్థమునందుఁగాని యేదేని వికృతి తద్భవములకు లేనిచోఁ దద్భవత్వ మంగీకార్యముకాదని గ్రహింపవలయును. యుక్తవర్ణస్య = హల్సంయోగముగల వర్ణమునకు, భిన్నత్వమ్ = వికర్షమును, తథా = ఆప్రకారముగానె, లోపాదేశాగమాః = వర్ణలోపవర్ణాదేశవర్ణాగమములును, స్యుః = అగుచున్నవి. ఉదా: ప్ర-చన్ద్రః - (తత్త్వ) చంద్రుడు = (వి) చేందరుడు, (ప్ర) - శ్రీః = (తత్త్వ) శ్రీ = (వి) సీరి. ప్ర - రత్నమ్ = తత్త్వ - రత్నము = (వి) రతనము. అన్యతః = స్థలాంతరము లందు, కుత్రచిత్ = కాదాచిత్కముగ, సంస్కృతీయే = సంస్కృతప్రకృతికమగు, తద్భవే = తద్భవశబ్దమునందు, వ్యత్యయశ్చ = వర్ణములు తార్తాటగుటయు, కవి సమృతః = కవిసమృతము, స్వాత్ = అగును; తథా = ఆవిధముగనే యట్టివ్యత్యయ స్థలములందును, ఆదేశాద్యాః = వర్ణాదేశవర్ణలోపవర్ణాగమాదులును, స్యుః = యథాసంభవముగ నగును. ఉదా:—(ప్ర) పారావతః = (తత్త్వ) పారావతము = (వి) పాపురము, పారువము. దేశ్యములందును నిట్టి వికృతులు గల్గును. వార్వము = (వి) వాపురము - వారువము. ఏడు+పది=డెబ్బది మొ.

కుత్రచిత్ - శబ్దభేదేషు = కొన్నిశబ్దవిశేషములందును, పర్యస్తలిజ్ఞతా = పుల్లింగాదులవ్యత్యాసము, భవేత్ = అగును. ప్ర - ఈర్ష్యా = (తత్త్వ) ఈర్ష్య = (తద్భవ) ఈరసము. సం. వీటికా = తత్త్వ - వీటిక = (తద్భవ) వీడియము = వీడ్యము.

ఈసూత్రము నిట సమన్వయింప వక్కటలేదు. “తద్భవే సంస్కృతీయే స్యు, రాదే కావ్యాః” అనువానిచేతనే యిట్టివియు సాధ్యములగును. (చూ-౧౬౮-౧౭౨-విష.)

కథిత ఇత్యాది:—“తద్భవస్యాపి శబ్దస్య, దీర్ఘాంతత్వం క్వచి ద్భవేత్” అని వీనికే: బాహుళ్యము గలదు. (అహో-౩౦౩-పు-వికృ-అజం-౩౦-కారి) తద్భవస్య = తద్భవశబ్దమునకు, దీర్ఘాంతత్వంచ = హ్రస్వమురాక దీర్ఘము నిల్పుటయు, క్వచిత్ = ఒకానొకచో, కథితః = కథలచే బలుకబడుచున్నది, ఉదా:—సం - పల్లజ్జీకా = తత్స - పల్లంకిక = (తద్భ) పల్లకి = పల్లకి. పల్లకిలు నందిలములు—(కథా-౨ ఆ. శ-౮) ఇది సంస్కృతమే యని కొందఱు అందురు. కాని ప్రామాణిక సంస్కృతకోశములం దెచ్చటను నీశబ్దము చూపట్టలేదు. వృథా = వితా = విత - మొ.

క్వచిత్ = ఒకప్పుడు, అద్యస్య - శబ్దస్య = సంస్కృతశబ్దమునకు, వికారే = తద్భవత్వమున, అన్యవాచ్యతా = అన్యార్థకత్వ మనగా నర్థమం దొకవిధమగు మార్పును, గల్గెను. ఉదా: సం - గౌరవమ్ = తత్స - గౌరవము = (పూజ్యత) తద్భ - గౌరవము = (ప్రేమ) సం - కన్యకా = తత్స - కన్యక = (అవివాహిత) తద్భ - కన్యక = లేత - చిన్న - కన్యకలను = చిన్నయుద్ధము. (రాఘవ-౧ ఆ)

ఇట “వర్ణలోపాగమా నేకే” (అహో-౧౨౩ పు) మున్నగునపాఠములు కవికిరోభూషణమున లేఖకాది ప్రమాదమునక బడియున్నవి. విస్తరభీతిచే వానిని విమర్శింప నైతిని.

తద్భవశబ్దములందలి వికారముల తోపసాధనప్రక్రియ యజ్ఞకపియ కవి సంశయించిచ్చే దాదులలో: గొంత వివరింపబడెను. గ్రంథవిస్తరభీతి నిటఁ జూపలేదు. వై-పా ౮౮ మొ ౧౮౦-వ విషయములు.

విరళాక్ష వేచోపాదిక, శబ్దాక్షరప్రవ్యాహరస్తు
శబ్దజ్ఞా, ఇహాతే ప్రవ్యాహర్యం, సజ్జేతిత సుప్ర
చ IX వి: సిద్ధ మేవ పదమ్. (ఆం - చిం - సంజ్ఞా ౧౯ కారి -
అహో-౧౭౩ పు).

కల్ప చ IX వి:—కోశవ్యాకరణాదీసమ్మతే సంస్కృత శబ్దములకల్లఁ దెలుగువిభక్తులను తేర్చి తత్సమములుగ వాడెనగు నన్నవిషయము ప్రాయశ్చిత్తమున, నందు—సంకేత సుప్రసిద్ధ శబ్దములనుచూత్రమే యోగ్యమున వాడవలయు ననియు నియమించుచున్నాడు. విరళాక్ష = సంస్కృతమున బ్రచుర ప్రయోగము లేని యప్రసిద్ధములగు, వేచోపాదికశబ్దాక్షరప్రవ్యాహరణము—“వేచ - డాచ” అనునవి

యాదిగాఁగల శబ్దములను, శబ్దజ్ఞానసంస్కృతశబ్దకాస్తపండితులు, ప్రవ్యాహతస్తు = ప్రయోగముల వ్యవహరింతురుగాక, ఇహతు = ఈయాంధ్రభాషయందన్ననో, సక్తేతిత సుప్రసిద్ధమేవ పదమ్ = వివక్షితార్థబోధన శక్తిమంతమగు సుప్రసిద్ధ శబ్దముమాత్రమే, ప్రవ్యాహత్యమ్ = ప్రయోగముల వ్యవహరింపవలయును, కోశవ్యాకరణాది సమ్మతములయినను సంస్కృతములోని మాటలమూల శబ్దముల నాంధ్రకావ్యములందు వ్యవహరింపరాదని తాత్పర్యము. వ్యాకరణాది సమ్మతములగు “వేచ - ఊష” అనునవి మొదలగు మాటలమూల శబ్దము లప్రయుక్త దోషదూషితములు కావని సంస్కృతవ్యాకరణ మహాభాష్యకర్త వచించుటచే (ప్రి-వి-ప-౨౩ విష) నట్లు సంస్కృతశబ్దకాస్తజ్ఞ లప్రసిద్ధశబ్దములను బ్రయోగించుట కంగీకరించిన నంగీకరింతురుగాక; ఆంధ్రమహాకావ్యములలో మాత్ర ముట్టి రసస్ఫూర్తిప్రతిబంధకములగు నప్రసిద్ధశబ్దములను బ్రయోగింపరాదని నన్నయ భట్టాచకుఁడు నియమించెను. ఆంధ్రమహాకావ్యవాఙ్మయము లేని తనకాలమున నట్టి మహాకావ్యవాఙ్మయవత్తావస్థ నాంధ్రభాషకు సంఘటింపనెంచి సంస్కృతభాషనుండి శబ్దములను గ్రహించువిషయమునఁ బయినయమ మావశ్యకమని భట్టాచకుఁడు తలంచెను.

నన్నయ
భర్తృహము,
౧ X విష.
సర్వే శబ్దాః ప్రయోక్తవ్యాః, యది దోషవివర్జితాః,
అప్రయుక్తత్వ దోషస్తు, న విరుద్ధో హరే ర్తతే.
శాస్త్ర ప్రయోగ వచనోః, శాస్త్రం బలవ దుచ్యతే,
అనిష్పన్నే పదే తేన, ప్రయోగాశ్రయణం హితమ్.
(వికృ-సంజ్ఞా-3౦-3౧-కారి-అహో-౧౭౬-పు.)

కల్ప ౧ X విషః—పయిరీతిని బ్రథమాచార్యుఁడు నియమించినను గ్రమ క్రమముగ నాంధ్రమహాకావ్య వాఙ్మయము విస్తరించిన కాలమువాడగు ద్వితీయాచార్యుఁ డాంధ్రమహాకావ్యములందట్టి యప్రసిద్ధ సంస్కృతశబ్దములనే కాక సంస్కృతవ్యాకరణసాధ్య కృతసంస్కృతశబ్దములను పైత మరసివవాడగుట చేత సంస్కృతకోశవ్యాకరణాది సమ్మతశబ్దములనెల్లఁ బ్రయోగముగఁ బ్రయోగింపనగు ననియు, నింకను సంస్కృతవ్యాకరణ మహాకవిప్రయోగములకు విరోధము కన్పట్టు నపుడు సంస్కృతవ్యాకరణమునకే ప్రామాణ్య మొసంగవలయుననియు “పుట్రున్న మితి గాడియై | ర్నాతిరూఢ మపీత్యతే” (కావ్యాదర్శము) “స్యాతా మదోషా స్తేషాదా, నిహతా ర్థాప్రయుక్తతే” (సాహిత్యదర్శణము). అనునవి యాదిగాఁగల సంస్కృతాల్పకాళిక భాషనములను, సర్వాభివృద్ధియాకరణాశయమును, ననుపరించి

యిట్లుపదేశించుచున్నాడు. సర్వే శబ్దా ఇత్యాదిః—దోషవివర్జితాయది = చ్యుత సంస్కారదోషము లేనియెడల, సర్వేశబ్దాః = సంస్కృతములోని సమస్తశబ్దములును, ప్రయోక్తవ్యాః = ప్రాయశముగఁ బ్రయోగింపఁదగినవె, అప్రయుక్తత్వ దోషస్తు = కవిప్రయుక్తముకానిది ప్రయోజ్యము కాదనెడి యాలంకారికదోషము, హారేర్వతే = హరిసంఘాతమున, నిరుద్ధః = విరుద్ధముకాదు. మఱియు, శాస్త్ర ప్రయోగవచసాః = సంస్కృత వ్యాకరణ కవి ప్రయోగములలో, శాస్త్రమ్ = సంస్కృత వ్యాకరణమే, బలవత్ = బలవత్తరమని, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది. తేన - ఆ వ్యాకరణముచేత, అనిష్పన్నేపదే = నిష్పన్నముకాని శబ్దమువిషయమున, ప్రయోగాశ్రయణమ్ = కవిప్రయోగముల నాశ్రయించుట, హితమ్ = సమస్తమైనది. సంస్కృత వ్యాకరణవిరుద్ధము కానపుడే కవిప్రయోగమునకుఁ బ్రామాణ్య మని భావము. ఈవిషయము లాచ్చికశబ్దములపట్టున నుపచరింపవు.

వైరీతి నున్న నన్నయాధర్వణుల యభిప్రాయములను గ్రహింపక యహో బలపండి తాప్పకవ్యాదులు “శాస్త్రప్రయోగవచసాః” రిత్యాది ప్రకృతాధర్వణ కారిక లాచ్చికశబ్దవిషయమునను వచింపఁబడిన వనుకొనుచు నాంధ్రవ్యాకరణములకు మహాకవిప్రయోగములకన్న నెక్కుడుప్రామాణ్య మొసఁగి యీక్రిందిరీతిని వ్రాయుట పొరపాటుః—“పనిఁగొంట నీకుఁ బ్రాభవముకాదె” ఇత్యాది శ్రీనాథ వచనస్య ప్రామాదికత్వ మేవే త్యవధేయమ్” (అహో - ౮౯౯ - పు) “సుతులఁ గని యెడుకొఱకు” “నీవు ఘటించుకంటె” ఇత్యాదీనాం భాస్కర తిక్కయజ్ఞాది వచనానాం కిష్కాల మితి వయం న విద్యః” (అహో - ౫౦౦ - పు).

క. విరచించెను శ్రీనాథుడు । ధరణిని శృంగారనైషధంబునఁ గూర్చుం

డిరి యొండొరునని కానక । పరపురుషక్రియలఁ బ్రకృతిభావము కలదే.

(అప్పక-౮-ఆ.) (చిం-వి-పరి-౨౦-మొ-౨౫-వ-విష.) (వై-పా-౨౨-మొ-౨౬-వ-విష.)

పై సందర్భము సరికాదు. వ్యాకరణమునకుఁ గవిప్రయోగమునకుంటె నధిక ప్రామాణ్య మొసఁగుట సంస్కృతశబ్దవిషయమునందుమాత్ర మే యని యధర్వణాశయము నెన్నవలెను. ఆంధ్రవ్యాకృతులు మహాకవిప్రయోగ మూలకములని గ్రహింపవలెను.

బాలవ్యాకరణ
వివరణము.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

సంజీ ౧ - XI విష. శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

సంజీ ౧ - XI విష. శ్రీహయగ్రీవాయ = శ్రీహయగ్రీవమూర్తికొఱకు, నమః = నమస్కారము. పీ. బ్రహ్మ సకలసృష్టి కాదిభూతములుగ వేదము

ల్పాలుగుఁ గలిగింప (భా-శాంతి-౬-ఆ-౪౭౨) వానిని మనుకై టభాసురు లపహరించి పాతాళమున నడఁగించుటంజేసి బ్రహ్మచే బ్రార్థితుడయి శ్రీమహావిష్ణువు హయగ్రీవమూర్తిని ధరించి యారక్కసుల వంచి యవ్వేదములం దెచ్చి విభాత కొనుగఁ బ్రపంచస్పృష్టి సాగె ననెడి భారతభాష ననుసరించి గ్రంథకర్త యాంధ్ర వాఙ్మయాదిభూత పంచమవేద భారతాంధ్రభాషా స్వరూపమును గాపాడి యాంధ్ర లోకమున వెలయుచుటకయి బాలవ్యాకరణమును రచింప నారంభించి గ్రంథాదిని జేసిన హయగ్రీవ సమస్కారరూప మంగళాచరణము సాహిత్యముగ (విస్తర) నున్న వనఁదగును.

విస్తరము ౧ XI విషయము:—బాలవ్యాకరణ మవతరించునాటి కాంధ్రభాష చాలదుఃస్థితికి రానారంభించెను. అది గద్యరచనారంభకాల మగుటంజేసి వ్యావహారి కాంధ్రభాషావాసనలు పండితరచనలలోను దుదికి భారతముద్రణములలోను నెల కొనసాగెను. రసోదంచిత కావ్యరచనమునకు సయితము వ్యావహారికాంధ్రమే యుపయోగింపఁదగుననెడి యభిప్రాయము తలచూపసాగెను. అపండితులగు లేఖక పాఠకాదుల మూలమున మహాప్రబంధములలోఁ బడిన వ్యావహారికరూపములు ప్రాచీనమహాకావ్యముల ముద్రణములలో నెలయందొడఁగెను. అట్టియెడల బాల వ్యాకరణమే యవతరించి యుండనిచోఁ బ్రాచీనాంధ్రభాషాస్వరూప మీపాటి కడు గంటి యుండెడిది. పయివిషయముల కీక్రింది బాలకవిశరణ్యపంక్తులే నిదర్శనము లనఁదగును. “చిన్నయ సూరిగారు పుట్టకమునువే తెలుగుబడులు తెలుగువ్యాకరణాలు పుట్టినవి. ఆబడులలో తెలుగు చెప్పినవారున్ను అప్పటివ్యాకరణాలు వ్రాసినవారున్ను ఆయనవంటి పండితులు కాకపోలేదు. చన్నపట్టమందున్న గవర్న మెంటు పాఠశాలలో ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయులుగా నున్న రావిపాటి గురు మూర్తిశాస్త్రిలుగారు వ్యావహారికభాషలో 1819 సం॥న విక్రమార్కచరిత్రమున్ను 1834 వ సం॥న పంచతంత్రమున్ను 1836 వ సం॥న వ్యాకరణమున్ను వ్రాసినారు. ఆవ్యాకరణమున్ను ఆపంచతంత్రమున్ను చాలాకాలము బడులలో వాడుకగా చదువుకొనేవారు. ఉదయగిరిశేషయ్యగారి వ్యాకరణము 1857వ సంవత్సరమున వ్యావహారికభాషలోనే వ్రాసియున్నది. కాంచీల్ బ్రౌను మొదలయిన ఇంగ్లీషు వారు తెలుగుపండితులవద్ద నేర్చుకొని ఇంగ్లీషుభాషలో తెలుగులక్షణము వ్రాసినారు. రావిపాటి గురుమూర్తిశాస్త్రిగారి వ్యాకరణము (1836సం. సూత్రము 147) కూతురు శబ్దమునకు ఏతటము (అంగము) కూతు, కూతురి. ప్రథమాబహువచనము - కూతురులు, కూతుండ్లు, కూతుల్ల - కూతులు.” (బాలక - 3౧ - 3౨ పుటలు.)

బాలవ్యాకరణ

వివరణము.

౨ వివర.

బాలవ్యాకరణము.

సుండిని ౨ విషయము:—బాలవ్యాకరణము = గ్రహణధారణపటుర్బాలః (విస్తర) చరణా గురువ్రచుండికాని గ్రంథమునుండికాని శాస్త్రవిషయములను గ్రహించుట యందును నష్టవిషయములను ధారణచేయుటయందును సమర్థులగు విద్యార్థులకు శబ్దశాస్త్రము నుపదేశించుగ్రంథము. “విశేషేణ ఆక్రియస్తే వ్యత్యాసస్తే శబ్దా ఆసేవ” (శబ్దార్థచి) అని వ్యాకరణశబ్ద వ్యుత్పత్తిని గ్రహింపవలెను.

విస్తర I-౨ విషయము:—“గ్రహణ ధారణ పటు ర్బాలః” (తర్క-సంగ్రహము) బాలవ్యాకరణశబ్దములోని బాలశబ్ద మప్రాధాన్యక మని తలంపఁజేయుచున్న ప్రాథమికవ్యాకరణ మనువేరు సమర్థముగాదు. సూత్రరచనాపద్ధతినిబట్టియు శాస్త్రవిషయములనుబట్టియు ద్రిలింగలక్షణశేషముకన్న బాలవ్యాకరణమే ప్రాథతర మనుటలో విప్రతిపత్తి యుండనేరదు. మఱియు నద్దాని నామాంతరమగు “త్రిలింగలక్షణశేషము” అనునదియు ననుపపన్న మై యనఁదగియున్నది. చింతామణి బాలవ్యాకరణములందు సంగ్రహింపబడని కొన్ని ప్రయోగవిశేషములు త్రిలింగలక్షణశేషమునఁ జూపబడినవి. కొన్నియెడలఁ జింతామణి బాలవ్యాకరణ సూత్రములు సవరింపబడినవి. కాని త్రిలింగభాషాలక్షణములే యగు వికృతివివేకాదులలోని విశేషములే యిందుఁ బునరుక్తములై యున్నవి. ఇంతియకాక చింతామణి బాలవ్యాకరణములలో లేనట్టియు వికృతివివేకాహాబలపండితీయాదులలో నుపదేశింపబడినట్టియు ననేకవిషయము లిందు సంగ్రహింపబడలేదు. మఱియు భారతాది ప్రాచీనాంధ్రవాఙ్మయస్థ ప్రయోగవిశేషములు-వికృతివివేకాదులలో సంగ్రహింపబడినవి-వెక్కు లిందును సంగ్రహింపబడలేదు. దిక్షాత్రముగ నుదాహరించెదః:—“దీర్ఘః స్యా ద్దర్శనిర్దేశే” (వికృ-అజం-౮౪ కా.) “ఒకచో హ్రస్వంబు దీర్ఘంబగు” (ప్రాథ-సంజ్ఞా-3 సూ.) “ఏకత్వే సస్యవాచిత్యం బహుత్వే ధాన్యవాచితా” (వికృ-అజం-౬౭ కా.) “సస్యవాచకంబులును...” (ప్రాథ-శబ్ద ౨౯-3౭ సూ.).

“జ్ఞానముంబట్టి ముక్తుడు” (బా-కార-౧౪ సూ.) అని బాలవ్యాకరణకర్త యుదాహరించిన “పట్టి” పరమగునప్పటి ద్రుతాగమము నుపదేశింప మఱచెను త్రిలింగలక్షణశేషమునందును నయ్యది సంగ్రహింపబడలేదు. అట్టిద్రుతాగమ మధర్మణునిచే జరకాలముక్రిందట నుపదేశింపబడియే యున్నది. “పరుషే సరళే చైవ సమాసే ను ముతోభవేత్ | అద్రుతా త్స్వరసా దందు, పట్టి కూర్చి విభక్తిః” (కృ-సంధి-౨౩ కా.).

విస్తర II-౨ విష:—“క. ఆమూఁడు పర్వములలో | నామాన్యుఁడు నుడువు తెలుఁగు లగసికొని కృతుల్ | దాము రచించిరి తిక్కను | ధీమణి మొదలైన తొంటి తెనుఁగుకవీంద్రుల్॥” (అప్ప-౧-౩-౪౨ ప) అనుచొప్పున నన్నయభట్టారకునికిఁ దర్వాతివారు నన్నయభారతభాషను జాలవఱకనుసరించుచునే వచ్చిరి. అట్లే యుత్తరోత్తరులు పూర్వపూర్వ మహాకవుల భాషాప్రయోగపద్ధతులను బ్రాయికముగా ననుసరించుచుండెడివారు. ఉత్తరోత్తరమహాకవులు పూర్వపూర్వమహాప్రబంధముల భాషాపద్ధతులలో నలంతి సవరణము లెచ్చుటనేని జేసినఁజేసిరే కాని సాధారణముగా వాని ననుసరించుచునే వచ్చిరి. మహాకవుల కావ్యములభాషకు లక్షణము వ్రాయఁ దలంచువా రట్టి మహాప్రబంధముల నెల్ల సావధానముగఁ జదివి యాయా విషయములనెల్ల నేర్చి కూర్పవలయును. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయభట్ట విరచితమను నవ్వుకముతో నద్దానిని మూలముగాఁ జేసికొని సూరి బాలవ్యాకరణమును రచించెను. చింతామణి ప్రాయికముగాఁ దత్సమశబ్ద స్వరూపనిరూపణ ప్రవణమగుటంజేసి యందు సంగ్రహింపఁబడని యాంధ్రభాషాలక్షణములు పెక్కు వికృతి వివేకమను నామాంతరముగల యధర్వణకారికావళి పూరించుచున్నది. అట్టి కారికావళి నుదాహరించుచు రచించిన యహోబలపండితీయమును నట్టి కారికావళి టీకయగు కవిజనమండనమును గొంతవఱకుఁ బరిశీలించి సూరి వలయువిషయములను వానినుండి నేకరించి బాలవ్యాకరణము రచించెను. కాని వానిలోని విషయములను సూరి సాకల్యముగా సంగ్రహింపఁడయ్యెను. కావుననే బాలవ్యాకరణ మాంధ్రభాషకు విస్తృతలక్షణ మనిపించుకొనదయ్యెను. ఇందు లేని పెక్కువిషయములను సంగ్రహించు ప్రాథవ్యాకరణమే యిందులకు నిదర్శన మగుచున్నది. సూరియు నిట్లు వచించెను. “ఆ. వె. దిక్ప్రదర్శనముగఁ దెలిపెద నిందు ల | లక్షణము గానఁ బూర్వకవుల లక్ష్య | ములను లాఁతి లక్ష్యములఁ గాంచి తక్కుల | లక్షణ మెఱింగి కొనుఁడు చతురమతులు॥” (బాల-షీఠిక) “రేఘంబులు లఘ్వలఘువులుం దక్కుం గల విశేషంబులు నార్యవ్యవహారంబులఁ దెలియుట శ్రేయంబు” (బాల - ప్రకీ-౨గీ సూ).

విస్తర III-విష ౨:—అహోబలపండితీ యాధర్వణ కారికావ శ్వాదులలో నంగీకరింపఁబడిన కొన్ని విషయములను సైతము సూరి కొన్నియెడల సాధువులుగా నంగీకరింపకుండుటయుఁ గలదు. “బహుశగ్రహణముచే స్త్రీవాచక తత్సమ సంబోధ నాంతములకు సంధిలేదు.....సంస్కృతీయంబునకు సంధి యగునని యధర్వణాచార్యులు చెప్పిరి. కాని దానికిఁ బూర్వకావ్యములందుఁ బ్రయోగంబు మృగ్యంబు. ఆధునికకృతులం దొకానొక చోట స్త్రీవాచక తత్సమంబులకు సంధి గానంబడెయ్యదు.

గం గంకాకాశైశ్చైచ" (బా-సంధి - ౪ నూ-వివ) అధర్వణునినాడును దత్త మాకాశంధి గలవని సూరి యరయజాలడయ్యెను. (ఁ I విష) అదియట్లుండ నాము క్షిమాల్పబాహి మహాకావ్యములందలి ప్రయోగములను నధర్వణాచార్యోప దేశమును గవిత్రయమువారికి సమ్మతములు కావని తోచుటచే గావలయుఁ బ్రమాణీకరింపలేదు. ఇట్లే యధర్వణాచార్యుండును విన్నకోట పెద్దిరాజును "కూతు" శబ్దమున క్షేత్వమున సంతటను రువణ్ణాగమము పాక్షికమని చెప్పియున్నను భారతమునం దట్టిప్రయోగము లేవ్వుటను లేమింజేసి "కూతురి నిత్యాదిరూపంబులు ప్రామ్యంబు లని యెఱుంగునవి." (బా-ఆచ్ఛి-౯-సూ) అని సూరి యట్టి రూపము లను సరిపించెను.

క్రీ. శ|| ౧౩౫౦ సంవత్సరమునకుఁ దర్వాతి కావ్యములలోఁ బ్రవేశించి యున్నను నన్యదేశ్యశబ్దములు చింతామణి భారతములకు సమ్మతములు కావని తలఁచి కావలయు సూరి దేశ్యభాషానిరూపణసందర్భమున వాని నుదాహరింపలేదు.

"చ. ఈ చలిమలవల్ల నుల్లసిలు చల్లదనంబును నూనకుంజినన్" (మను-౨ ఆ-౧౦) "చ. ఆ | న్ని నదముకన్న దిన్న నయి" (వసు-౨-ఆ-౫౬) "క. ఊ | హించ నొకనాల్గు గడియల | సంచారము నలయు" (కళా-౩-ఆ-౫౯) ఇట్లు మహాకవి ప్రయుక్తములయి యున్నను, 'వల్ల, కన్న' అను విభక్తిప్రత్యయములు పత్వా భావము మున్నగునవి చింతామణియం దనుక్తములును భారతాది ప్రాచీన తమ మహాప్రబంధముల కెక్కినివియు నగుటచే శాబోలును సూరిచే సంగీకరింపఁబడ లేదు. భారతచింతామణివిరుద్ధములు కావని తనకుఁ దోచునపుడు మాత్ర మే యితర మహాకవుల ప్రయోగములను నధర్వణా దీతర వైయాకరణవచనములను సూరి ప్రమాణీకరించుచుండును. "అనుకృతిని సిడుదకుఁ గుఱుచ యగునని యొకండు వలికె, నది నిరాకరంబు." "దుర్బలస్య బలం రాజా యన విసవె" (మను-౪-ఆ-౭౪) (బా-సంధి-౫౪-సూ) సిడుదకుం గుఱుచ యగునన్న హాడప్పకవి. క-ఖ్యాతిగ 'న హరేస్తు పు | స్త్రాత' యనుట దెలిసి కృతిమొదలఁ దలంచి వెసన్" (అప్ప-౧-ఆ-పీఠిక-౧౭-పు) యిరుతుల నరయఁగా సూరి చింతామణి భారత ప్రయోగములనే ప్రాయిక ముగ మూలముఁ జేసికొని బాలవ్యాకరణమును రచింప నెంచెనని తోచుచున్నది. కాని ప్రథమ ప్రయత్న మగుటచేతను నోపికయుఁ గాలమును జాల కుండుటచేతను (అనుబంధ) నేదోయొకరితి నప్పటికిఁ బ్రామాణికాంధ్రభాషా సామాన్యస్వరూపము

బాలవ్యాకరణ
వివృతి. 3 విష.

సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదము.

సంజ్ఞాని 3 విషయము:—సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదము = బాలవ్యాకరణవిషయముల నుపదేశించుటలో నుపయోగించు కొన్ని సామాన్యవిషయములు సంకేతములు న్యాయములు మున్నగువానిని విశదీకరించు గ్రంథభాగము. (విస్తర) ఈ సంజ్ఞా పరిచ్ఛేద విషయములు గ్రంథమధ్యమందును నాయా సందర్భములలో విశదీకరింపఁ బడుటయుఁ గలదు. “జీత్తు బిందువూర్వకం బగు” (బా-తత్స-౧౯-సూ) “కృతాకృత ప్రసంగి నిత్యంబు నాబడు” (బా-క్రియా-౧౦-సూ-వివ).

దిక్ప్రదర్శితముగనైన జూపినం జాలునని తనకుఁ దోచుటచేతఁ గావలయు భారత ప్రయోగములలోని లక్షణవిశేషములే యనేకములు సూరిచే బాలవ్యాకరణమున సంగ్రహింపఁబడఁజాలవయ్యెను. ఇంతియకాక సూరి చింతామణి నర్థము చేసికొను టలోఁ జింతామణి వ్యాఖ్యలగు బాలసరస్వతీ యాహోబలపండితీయములను నాధారముగఁ గొనుచు వచ్చుటంజేసి తద్వ్యాఖ్యాద్వయస్థ ప్రమాదములకుఁ బెక్కిటికిఁ బాల్పడుచు వచ్చెను. ఈవిషయ మాయా సూత్రముల టికల సందర్భము లలో విశదపడఁగలదు. భారతప్రయోగముల పద్ధతులను సైతము సూరిగారు కూలంకషముగా స్మరించిన ట్లగపడమికిఁ గసడదవాదేశ బాహుళికవిధానమే నిదర్శన మనఁదగును. (౭౭-విష).

విస్తరము 3 విషయము:—“పేరులనుగుఱించి చెప్పుభాగము సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము” (బా-గు-ప్ర) “పేరులకు సంబంధించిన గ్రంథభాగము సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము” (బా-సా-వే) అనువ్యాఖ్యలు సరికావు. బాలవ్యాకరణ సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదములోనియేవో యలంతిసూత్రములు పేరులను సంబంధించియున్నను నాపరిచ్ఛేదములోని విషయము లనేకము లట్టివికావు. “సంస్కృతమునకు వర్ణము లేబది” (బా-సంజ్ఞా-౧-సూ.) “దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణము లేదు” (బా-సంజ్ఞా-౧౧-సూ) “యకారంబును వు పూ వో లును దెలుఁగుమాటలకు మొదట లేవు” (బా-సంజ్ఞా-౧౭-సూ) “ఆర్యవ్యవహారంబుల దృష్టంబులు గ్రాహ్యంబులు” (బా-సంజ్ఞా-౨౩-సూ) మొ.

రోగ్యదశలో నుండి బాలవ్యాకృతిని ముద్రింపించి యుందు రని తోచెడిని. క్రి॥౩॥ ౧౮౫౮ డిసెంబరు బాలవ్యాకరణ ప్రథమముద్రణ సమయము. క్రి॥౩॥ ౧౮౬౧ సంవత్సరమున రాచపుండుపీఠ. ౧౮౬౨ సంవత్సరమున వీరు స్వర్ణస్థలైరి.

సంజీవని ౪ విషయము:—సంస్కృత ప్రాకృత వ్యాకరణ ప్రసిద్ధవిషయము లిందుఁ బ్రాయశఃముగా విడువఁబడును. అంధ్రవ్యాకరణ విద్యార్థి సంస్కృతప్రాకృత వ్యాకరణజ్ఞాన కలితుఁడయియె యుండవలయు నను చింతామణి హృదయము (౧-VII విష) సూరికిని నభిప్రేతమే యని గ్రహింపవలెను.

చింతామణిలోని యజంత' హలంత పరిచ్ఛేదవిషయము లిందుఁ దత్స మాంఛిక కారక సమాస తద్గిత పరిచ్ఛేదములుగఁ జాలవఱకు సంస్కృత పుష్పకరణవద్ధతి (సిద్ధాంతకౌముదివద్ధతి) ననుసరించి వివరింపఁబడినవి. చింతామణిలోని క్రియాపరిచ్ఛేద విషయము లిందుఁ గ్రియా కృదంత పరిచ్ఛేదములుగ నేర్పఱువఁబడెను. ఇరదలి ప్రకీర్ణపరిచ్ఛేదము తక్కినపరిచ్ఛేదముల నెల్ల సంబంధించునదియై యున్నది.

నన్నయా
భర్తజీయము.
౫ విషయము.

ఆద్యాయాః పఞ్చాశ ద్వర్ణాః (ఆం - చిం - సంజ్ఞా - ౫
కారి-అహో-౧౩౨-పు).

కల్పతరు ౫ విష:—ఆద్యాయాః = కావ్యసంస్కృతభాషకు, ద్వర్ణాః = వర్ణ సమామ్నాయము, పఞ్చాశత్ = ఏబది.

సంస్కృతభాషకు వర్ణంబు లేబది ౧ - అ-ఆ-ఇ-ఈ-
ఉ-ఊ-ఋ-ౠ-ఌ-ౡ-ఎ-ఐ-ఔ-ఓ-ఔ-అః; క-ఖ-గ-
ఘ-చ-ఛ-జ-ఝ-ట-ఠ-డ-ఢ-ణ-త-థ-ద-ధ-న - ప-
ఫ-బ-భ-మ; య-ర-ల-వ; శ-ష-స-హ-ళ. ఇం నకా
రాదు లచ్చులు. కకారాదులు హల్లులు. అజ్ఞుల్లిభాగ
మీలాగుననే మీఁద నెఱుంగునది. (అచ్ + హల్ =
అచ్చల్).

సంజీవని ౫ I విష:—ప్రాచీనతమ కాలమున నార్యుల వాడుకలో నున్న భాష సంస్కరింపఁబడి శిష్టులచే వాడఁబడెడిదై సంస్కృతమనుపేరఁ బరఁగెను. దీని స్వరూపమునే పాణినీయము విశదీకరించుచున్నది. ఇట్టి శిష్టవ్యవహారభాషనే కొన్ని మార్పులతో మహాకవులు కావ్యములందు వాడఁగా నది కావ్యసంస్కృత భాష యనఁబడినది. ఇట్టిరెండిటికిని జాలభేద మున్నను నర్వాచీను లట్టి భేదమును గణించుటగాని యట్టి మహాకావ్యభాష లక్షణములను బరిశీలించి వేరుచూపుటగాని జరుగలేదు. ఇంతియకాక పాణినీయమునె రెండిటికిని లక్షణముగా నెంచుచు (చిం-వి-ప-౨౬-౮౦-౮౪-వి) పాణినీయమునకు లొంగని మహాకవిప్రయోగము

అసాధువు అనుచు సోధవ్యము అనుచు నట్టివాని నితరులు ప్రయోగింపరాదనుచు వచ్చించుచున్నారు. ప్రాకృతాంధ్రములకన్నఁ దొల్లటి వాఙ్మయము కలదగుటచే నాంధ్రవైయాకరణులు సంస్కృతము నాద్యయని వ్యవహరింతురు.

శిక్షా ప్రాతిభ్యోది వేదవ్యాకరణములలో “త్రిషష్టి శ్చతుష్షష్టి ర్వా||
వర్ణాః శమ్భుమతే మతాః” (పాణిని శిక్ష., వై-పా-౨౩౭-౨౪౪-విష) అనుచొప్పున
గీర్వాణభాషా వర్ణసమామ్నాయ మధికసంఖ్యాక మగుటంజేసియు శిష్టవ్యవహారస్థ
తాకిసంస్కృత వర్ణసమామ్నాయమునందును బ్లుతాక్షరపరిగణన ముండుటం
జేసియు నాంధ్రభాషోపయోగి మహాకావ్య సంస్కృతభాష కేబదియే వర్ణసమా
మ్నాయమని విశదపఱచుట కీసూత్ర మారంభింపబడెను. తత్సమ తద్భవ ప్రకృ
తుల వర్ణముల జ్ఞానమును నావశ్యకమే యగుటంజేసి సంస్కృతప్రాకృత వర్ణసమా
మ్నాయ వివరణ మావశ్యకమే యనఁదగును.

సంజీవని ౫ II విష:—అచ్చు లనగా స్వరములు (వి స్తర I) వీనిని బ్రాణము లనియు వాడుదురు. హల్లు లనగా వ్యంజనములు. వీనిని బ్రాణు లనియు వ్యవహరింతురు.

‘ఆ - ఇ - ఉ - ఋ - ఌ’ అనునవి హ్రస్వాచ్చులు. ‘ఆ - ఈ - ఊ - ఘా - వ - ఐ - ఓ - ఔ’ అనునవి దీర్ఘాచ్చులు. (విస్తర-II). అనుస్వార విసర్గముల నుభయ

విస్తరము I-4 II విషయము:—అచ్-హల్ అనునవి సంస్కృతవ్యాకరణ ప్రసిద్ధములగు ప్రత్యాహారములు. “అ ఇ ఊ ణ్-ఋ ఌ క్-వ ఓ జ్-ఐ ఔ ఛ్; హ య వ రట్-ల ణ్-ఞ మ జ ణ న మ్-ర్ ఘ భ ణ్-ఘ ణ్ ధ వ్-జ బ గ డ ద శ్-ఖ ఫ ఛ త థ చ ట త వ్-క ప య్-శ ష స ర్-హ ల్” అనునవి పదునాల్గునామాపేశ్వరసూత్రములు. అనగా మహేశ్వరుడు పాణినిమునిగి బ్రసాదించినవి. ఈసూత్రములకుది హల్లులు ‘ఇద్వర్ణములు.’ పూర్వపూర్వసూత్రములలోని యేవర్ణమైనను నట్టి యిద్వర్ణముతో జోడించినచో నది తనకును మధ్యవర్ణములకును సంజ్ఞ యగుచుండును. దానికే ప్రత్యాహార మనిపేరు. అట్లేర్పడినవే ‘అచ్-హల్’ అను ప్రత్యాహారములు. (నీ-కా-బాలమ-౧-౨-సూ)

విస్తర II - ౫ II విషయము:—ప్రాస్వాచ్చును బల్కుట కొక 'మాత్ర' కాలము పట్టును. ఒకసేకెండులో (౨) నయిదవభాగపు కాల మొకమాత్ర, "నిమేషై స్సప్తవింశత్యా । కాలో గుర్వక్షర స్తతః" (సూర్యసిద్ధాంతము.) దీర్ఘాచ్చును బల్కుటకు రెండుమాత్రల కాలము పట్టును. మూడుమాత్రల కాలమందును

మును కనుభయమును కందును. అనగా వీనియందు స్వరధర్మములును వ్యంజనధర్మములును గలవని చెప్పుచుది. (విస్తర III). స్వరమే యక్షరము. వ్యంజన మక్షరాంశము. (విస్తర IV).

గురికంటె చెక్కిడు కాలమునందును బలుకుస్వరము పుట్త మని సంస్కృతవైయాకరణము చెప్పిది. మాత్రలో చగము కాలమునఁ బొల్లుపొల్లు పల్కబడును. “ఏకమాత్రే భవే శ్రీస్వా, ద్విమాత్రే దీర్ఘ ఉచ్యతే । త్రిమాత్రస్తు పుతో జ్ఞేయో, శ్చోఽను త్స్వమాత్రకమ్ ॥”

పుతస్వరము త్రిమాత్రికమని తెల్పుటకయి దానిప్రక్కను ‘3’ అను త్రిలిఖ్య నిల్పబడును. ఉదా: రామ 3. రమే 3. మొ. తెల్లన దీర్ఘమే పుత స్థలములందును వాడబడును. (౧౩౯—౧౪౧ విష) పుతస్వరమును బ్రాకృతవైయాకరణములైన ముప్పేక్షించిరి. తెల్లన ద్విత్వమందే బహుత్వ మంగీకరింపబడును గాన త్రిమాత్రిక పుతస్థలములందును ద్విమాత్రికదీర్ఘమే వాడబడును.

విస్తర III-విష గీ-II:—హల్లులమీఁద స్వరము నిల్చినట్లు వీనిమీఁద నిలువదు. ఇది స్వరధర్మము. హల్లువలెనే యివియు నచ్చుల సాహాయ్యము లేక పలుకబడవు. ఇది వ్యంజనధర్మము. ఇట్టివి యుభయము లగుటచేతనే మాతృకా పాశములో స్వరవ్యంజనముల నడుమ నిల్పబడినవి. “అచః స్వయం విరాజంతే హస్తస్తు (హసః=హల్లులు. ‘హస్’ అనునది ముగ్ధబోధవ్యాకరణ సంజ్ఞ) పరమాశ్రితాః” (ముగ్ధ-౨౦ సూ-వ్యాఖ్య) “అనుస్వార విసర్గ జిహ్వమూలీ యో వక్షానీమానా మకారోపరి శర్దుచ పాత సోపసంఖ్యాతత్వేన” (సి-కా)

విస్తర IV-విష గీ-II:—“ఉభయే త్వక్షరాణి” (ఉభయే=ప్రాస్థాదీర్ఘస్వరములు) “అనుస్వారో వ్యజ్ఞానం చాక్షరాణ్ణమ్” (బుగ్వేద ప్రా. ౧ పటల) (వై-పా-౧౧౪-౧౧౫-౧౧౬ విష) పయి సందర్భమునుబట్టి “కొ-చ్ మొదలగునవి మాత్ర లనబడును. మాత్రయనగా నక్షరావయవము.” (అం - భా - అ - సంజ్ఞా - ౧౬ ప్రథమము ద్రణము) అను వాక్యములు ప్రామాదికములు. అనుశాసనతృతీయముద్రణమున నవి తొలగింపబడుట ప్రశంసనీయము. “కొ - చ్ ” మొదలగు వ్యంజనము లర్థమాత్రికములు గాన మాత్రలు కానేరవు. మాత్ర స్వరమే యగును గాన నది యక్షరము. అక్షరాంగ మెంతమాత్రము కానేరదు. హల్లు లక్షరావయవములు.

సంజీవని ౬ విష:— ఆంధ్రమహాకావ్య రచన పతనాది సందర్భములందును గృతిప్రధానాది సందర్భములందును మాతృకాపూజాదిక మావశ్యకమనెడి ఛంద శ్చాస్త్రసంప్రదాయ మాంధ్రమహాకావ్యవాఙ్మయోపయోగి కావున నద్దాని ననుసరించి ‘గ్రా’ కారము నంగీకరించి సంస్కృత వర్ణసమామ్నాయము పంచాశ త్సంఖ్యా కమని యాంధ్రవైయాకరణులు చెప్పిరి. అట్లే కానిచో నాంధ్రమహాకావ్యోపయోగి సంస్కృతమున నెచ్చటను గన్పట్టని ‘గ్రా’ కారము నంగీకరింపవలసిన ప్రసక్తి యేమున్నది? “సాహిత్యరత్నాకరే—శ్లో-ప్రభూ నుద్దిశ్య పద్యంవా । ప్రబంధంవా కదాచన । న వక్తవ్యం న వక్తవ్యం । మాతృకా పూజనం వినా” (అప్ప. ౨ ఆ. 3౮౯)

మాతృకాపూజ చేయునపుడు వాగ్దేవత యాకారమును లిఖించి యందుఁ బంచాశ ద్వర్ణములను నిల్పవలయునని సంప్రదాయము. “సీ—అద్వయ మాదల యాఫాల మిద్వయి...౧౧ వ,ర్ణద్వంద్వ ముభయదంత చ్చదములు । తే-గీ... । ఏ వధూమణికట్టి వాగ్దేవిఁ గొలుతు” (అప్ప. ౨ ఆ. 3౯3) నుతాంతరము “౧౦ నమో దక్షిణగడ్డే ౧౦ నమో వామగడ్డే” (వర్ణోద్ధారణ తంత్రము-శబ్దకల్పద్రుమ కోశము-‘గ్రా’ శబ్దము.)

సంజీవని ౭ విష:— అనంతమాత్యుఁడు శకారమును విడిచి క్షకారమును జేర్చి పంచాశత్సంఖ్యను బూరించెను. (విస్తర I-II) కాని క్షకారము కషసంయోగ రూపమగుచుఁ బూర్వాక్షరమునకు గురుత్వము నొదవించుచున్నది-కాన నది ప్రత్యేకాక్షరము కానేరదు. కావుననే ధాతుపాఠమున రక్షాదిధాతువులును నామ లింగానుశాసన నానార్థవర్ణములో “ప్రేక్షా”ది శబ్దములును పాఠశబ్ద సందర్భమునఁ జేర్కొనఁబడినవి.

విస్తర 1-2 విష:—అనంతమాత్యుఁ డాగమశ్చాస్త్రము ననుసరించి క్షకారమును జేర్చినను శకారమును వీడుట వింత. ఆగమశ్చాస్త్రమున శకారము నైతము చేర్పఁబడినది. కావుననే యం దేశపంచాశ ద్వర్ణము లంగీకరింపఁబడెను.

“అక్షరమాలా-స్త్రీ-అకారాది క్షకారాంతః అక్షః తత్కృతా తత్ప్రీతినిధిభూతావా మాలా (శాంత) ఏకపశ్చాశ ద్వర్ణమాలాయామ్. తత్ప్రీతినిధిభూతాయాం స్ఫటికాదిగ్రథితాయాం బాహ్యమాలాయాంచ.—విభాంత మచ్చ స్ఫటికాక్షమాలయేతి మాఘః-తద్వివరణమ్:—క్రమోత్క్రమగతే మాలా । మాతృకాణ్ణే సమేరుకే (అర్ణః=వర్ణః) లావసావై స్సాష్టవర్ణై । రస్తర్యజనకర్తణీతి సనత్కుమారియే .” (పాపస్పృత్యము) పదునాఱుచ్చ లొకవర్ణము. 1 ఇరుపదియైదు స్పృశము లైదువర్ణములు.

సంజీవని ౮ విషయము:— సంస్కృత వర్ణసమామ్నాయమున సూరిచే జూపబడిన 'క' కారము 'ఉ' 'ఋ' 'ఎ' 'అ' శబ్దగత వర్ణమని యంగీకరింపనగును. ప్రాచీనకాలమున నిష్ట శకారముచోట "అ" అను వర్ణముండెడిది. అది డకారముయొక్క యావత్ స్పృష్టాచ్చారణము గల్గి యుండెడిది. "Pleasure" అను నాంగ్లశబ్దము లోని "ష" కారమును జాలవఱకు జోలిన ధ్వనిగల్గి యుండెడిది. ఇయ్యది తమిళమున నేటికిని నిల్చియున్నది. తమిళులు దీనిని "మ" అను రీతిని లిఖింతురు. ప్రాచీనాంధ్రమునను నిది యుండెడిది. యుద్ధమల్లుని బెజవాడశాసనమునందేకాక ద్వితీయ కులొత్తుంగచోళుని పొందువ గ్రామ శాసనమునందును గలదు. ఇది యాకాలము లోని యాంధ్రకర్ణాట సాధారణలిపిలో "అ" అను రీతిని లిఖింపబడియున్నది. దీనిని భట్టారకుడు చింతామణిలోని సంస్కృత వర్ణసమామ్నాయపు పంచాశద్వర్ణములలో నుద్దేశించి యుండును. కాలక్రమమున నిది తెలుగున నంతరించి ద్రావిడ మూర్ధన్య శకారము వంటి ధ్వనిగలదిగఁ గొన్ని శబ్దములందును, డకారముగఁ గొన్ని శబ్దములందును, బరిణమించినది.

సంజీవని ౯ విషయము:— శిక్షా ప్రాతిశ్ఛాదుల నాటికి లేనట్టియుఁ దర్వాతి సంస్కృతమున నవతరించినట్టియు ముకుళ- గోళ- గరళాది శబ్దగతమగు నలఘు దంత్యలకారధ్వని మఱియొకటి నన్నయనాటికె వెలసి యుండెను. అయ్యదియుఁ గాలక్రమమున బయినివ్రాసిన ద్రావిడమూర్ధన్య శకారధ్వనితోనె (గయ్యాళి- త్రుళ్ళు మున్నగువాని లోనిది) యుచ్చరింపబడుచు దానిలిపితోనె గుఱితింపఁ బడుచున్నది. కాని ముకుళాది శబ్దములలోనిది దంత్యలకారస్థానికమే యగుటం ఆంతర్థోష్ఠము లెనిమిదియు రెండువర్ణములు. "ల-క్ష" అనురెండును గలిసి యేబది యొకటి వర్ణములు. దీనినిబట్టి యంతర్యాగ కర్తవ్యమునం దేబదియొక్క పూసల జప మాల నుపయోగింపవలె నని విశదమగుచున్నది.

విస్తర II-2 విషయము:—క్షకారోచ్చారణమున నుండదగిన (Section) "సెక్ షన్" అనుదానిలోని 'కోష్' అనుదానినంటి యుచ్చారణము మాటి విలక్షణమగు మిశ్రధ్వని ప్రసిద్ధమైయున్నది. మఱియు "వచ్చెక్ + క్ష త్రియుండు = వచ్చెక్ష త్రియుండు" మున్నగు చోటులందు సరళాదేశము రాదు. అంతియకాక స్థిరపరకత్వమునందువలెనే క్షకార మిరకత్వమున ద్రుతలోపము కలుగును. ఇట్లు క్షకారోచ్చారణమునఁ గొంత వైలక్షణ్య మగుపడుచున్నను దానిని నొక పృథగ్వర్ణముగ నెన్నరాదు. అది కషల యయోగముగూ నుండుటచేతనే సూరి యనంతామాత్యపద్ధతిచొప్పున దానిని నర్హ ముమ్నాయమున నొక ప్రత్యేకవర్ణముగ నెన్న కుండుటయే లెస్స యనదగును.

జేసియు (విస్తర I-II-III) లఘులఘువులకుఁ బృథగ్గణనము చింతామణికర్తకును సూరికిని మాత్రమే కాక సంస్కృతప్రాకృత వైయాకరణుల కెవ్వరికిని సమ్మతము కాకుండుటం జేసియు నట్టి మునుభాదిశబ్దగతమగు నలఘులకారము సూరిచే సంస్కృత వర్ణసమామ్నాయములోని శకారముగ నుద్దేశింపబడలే దనుటకు సందేహములేదు.

విస్తర I = విష:—“నాన్యేషాం వైధర్మ్యం, లఘులఘూనాం రయోస్తు నిత్యం స్వాత్” అను చింతామణికారికనుబట్టి తెలుఁగున య-చ-ల-వ-లు నాల్గిటి కిని లఘులఘుతారూప ద్వైవిధ్యము కలదనకతీరదు. లఘులఘువులగు రేఫ అకారములకును లఘులఘువులగు యవలకును వర్ణసమామ్నాయమునఁ బృథగ్గణనము చేయని చింతామణికర్తయుఁ దదనుయాయీ సూరియు సంస్కృత వర్ణసమామ్నాయమునందును నచ్చాంధ్ర వర్ణసమామ్నాయమునందును వర్ణాంతరముగఁ జేర్కొన్న శకారము నలఘులకారముగఁ దలంచినని చెప్పుటకు వలనుపడదుగదా. కాన వర్ణసమామ్నాయ గత శకారభిన్నమగు నలఘు లకారము నెద్దానినేని పయి “లఘువోలఘువశ్చేతి” త్యాదికారికలోఁ జింతామణికర్త యుద్దేశించెనని యంగీకరింపక తీరదు. డకారస్థానిక మగుటచే మూర్ధన్య మనఁదగిన హేళనాదిశబ్దగత (హేడన= హేటన= హేళన) శకారము నలఘుదంత్యలకార మనరాదు. ఇంక దంత్యలకార స్థానిక మగుటచేత దంత్యమేయై యలఘూచ్చారణమాత్ర విశేషముగల మునుభాది శబ్దగత శకారము నలఘుదంత్య లకార మనుట యుక్తము. ఇట్టి యభిప్రాయము తోడనే సూరి చింతామణ్యనుసారముగ నచ్చాంధ్ర వర్ణసమామ్నాయగత గయ్యాశిప్రభృతి శబ్దస్థ మూర్ధన్య ద్రావిడ శకార మలఘులకారము కాదనియుఁ దద్భిన్నమై దంత్యరేఫ (వై-పా-౧౩ విష) లకారస్థానికమగు “ఏళులు, పాళులు” మున్నగు శబ్దములలోని సాధ్యశకార మలఘులకారమనియుఁ గంతోక్తముగఁ జెప్పెను. (బా-సంజ్ఞా-౧౪-సూ-ఆచ్ఛి ౧౩ సూ) త్రాళ్ళు మున్నగువానిలోని శకారమును జింతామణికర్త సాధింపలేదు. అచట “త్రాడ్లు” అనురూపమే యాకాలమునఁ బ్రసిద్ధమై యుండెడిది. చింతామణియు నట్టిరూపమునె సాధించుచున్నది. (చిం-వి-ప-౩౩ విష). తర్వాతికాలమున మహాకవిసమ్మతమై యేర్పడిన ‘త్రాళ్ళు’ మున్నగుశబ్దములందలి శకారము డకారస్థానికమైనను నది “ఏళు-పాళు” మున్నగు చోటులందువలెనే బహువచన లకారనిమిత్తకమై దానితో నేకరూపత నందినదై (వైకృతానాం లుకి భవేల్లడయో రేకరూపతా) (౧౯౯ విష) వెలసిన దగుటం జేసి తత్సమానన్యాయమున నలఘులకారముగ సూరిచేఁ జేర్కొనఁబడెను.

లకారమునకు ద్వైవిధ్యము సంస్కృతవ్యాకరణములలోఁ జెప్పబడలేదు.

ప్రాకృతవ్యాకరణములందు మాత్రమే చెప్పబడినది. “లోళః” (3-౨-౮౫)...ముకు లోళముకు... (షడ్భా ౧౮౮ పు) ఇదియే “అన్యేన్యవ్యాకరణ సృష్టాః” అను చింతామణికారికచే నుద్దేశించబడె ననుటకు సందేహము లేదు. అట్టి వై శాచీ ప్రాకృతగుంధవర్ణముచేతనే సంస్కృతములోని ముకుళాదిశబ్దగత లకారమున కల ఘూచ్చారణవిశేషము కల్గెననియు నట్టి ప్రాకృత శకారమును వలెనే యీసంస్కృత శకారమును సైత మలఘులకారముగఁ జింతామణికర్త తలంచెననియు నట్లేసూరియు నిరూపించెననియు గ్రహింపవగును.

విస్తర II. ౯ విషయము:— “వోర్థ్య ర్లఘుప్రయత్నతర శ్శాకటాయనస్య (౮-3-౧౫) పదాంతయోర్వకార యకారయోర్లఘూచ్చారణౌ వయకా వాస్తోఽచి పరే.” (శి-కా- ౧౬౮ సూ) అను పాణినిసూత్రముచేఁ బ్రతిపాదింపబడిన లఘు య వలకు సంస్కృతవర్ణసమామ్నాయమునఁ బృథగ్గణనములేదు. అట్లే “లోళః (3-౨-౮౫) వై శాచ్యాం లకారస్య శకారః స్యాత్ -కమలో-కోమలో-ముకులో-” (౧౯౧౬-క్రీ-శ-ముద్రితము. బొంబాయి గవర్నమెంటు గ్రంథమాల, షడ్భాషాచంద్రిక) అను వాల్మీకి సూత్రముచే లేదా త్రివిక్రమసూత్రముచేఁ బ్రతిపాదితమగు నలఘులకారమున కును ప్రాకృతవర్ణసమామ్నాయమునఁ బృథగ్గణనములేదు. (చింతామణికర్తయుఁ దదనయాయీ సూరియు సంస్కృతప్రాకృతాచ్చాంద్రవర్ణసమామ్నాయములలో లఘ్వలఘు య వలకుఁ బృథగ్గణనము చేయలేదు. అట్లే యలఘురేఫమును సైత మచ్చాంద్రవర్ణసమామ్నాయమునఁ జేర్చలేదు. ఇంత యేల, లఘ్వలఘువులకుఁ బృథగ్గణనము లేదన్న తలంపుననే సూరి “వర్ణసమామ్నాయమునందలి శకారము వర్ణాంతరము గాని యలఘుశకారము గాదు.” (బా. సంజ్ఞా-౧౮ సూ) అని కంఠోక్తముగాఁ జెప్పెను. దీనికి గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త చేసిన యర్థ మపార్థమని ముందు నిరూపింపబడును. (గీ-౮-విష)

“ఇందువలన శాకటాయనుని మతమున య వ ల కు లఘుప్రయత్నతరత్వమున్నదనియే తెలియుచున్నది. గాని య-వ-లకుఁ గొన్నియెడల గురూచ్చారణమును గొన్నియెడల లఘూచ్చారణమును, నుండునని స్పష్టముగాలేదు” (ఆం-భా-చ-౧౫౮౮ పుట. 27 సూ-వ్యా) ఇదియొక శంకయగునా? లఘువులని గొన్నిటిని జెప్పునపుడు పరిశిష్టము లలఘువులని వేఱచెప్పవలయునా? మఱియు వానియచ్చారణ స్వరూపము నిరూపించుటకై యట్టునఁ జెప్పబడెనేకాని సంస్కృతప్రాకృతములలో లఘ్వలఘుతల నిరూపణమునకుఁ బ్రయోజనము తెలుగునందువలె లేదుగదా! “ప్రాకృతమున...ఆసూత్రము...లకారపు గురులఘూచ్చారణములను బోధింప

సంజీవని ౧౦ విష:—ముందు వివరింపఁబోవు (౧౮ విష) వర్ణపార్థక్య నిరూపకమగు “అనుప్రదానా” దిత్యాదికారికనుబట్టి సయితము లఘులఘు వర్ణములకు వర్ణమాలలోఁ బృథగ్గణనము చేయుట కవకాశము లేదు. (వై - పా - ౨౮౫ మొ. ౨౮౫)

సంజీవని ౧౧ విష:—“యస్యోచ్చారణే జిహ్వగ్రోపాగ్ర మధ్యమూలనాం చైధిల్యం జాయతే స లఘూచ్చారణః” (సి-కా- ౧౬౮సూ-వివ) “లఘూచ్చారణే లేదు” (ఆం-భా-చ-౧౫౮౯ పు) నిజమే. కాని లకారజన్యములగు ముకుళాదిశబ్దములలోని వర్ణము నుచ్చరించుటలో జనుగు స్థానకరణచైధిల్య తదభావములనుబట్టి భట్టారకుడట్లు లఘువుల లక్షణము ననుసరించి యుద్దేశించె ననుటలో విరోధమేమున్నది?

విస్తర-III-౯ విష:—వేటికావ్యాఖ్యాతయు గుప్తార్థ ప్రకాశికావ్యాఖ్యాతయు ముకుళాదిశబ్దగత శకారమే సంస్కృత వర్ణసమామ్నాయగత శకామని శిష్యో ప్రాతిశాఖ్యాది విరుద్ధముగ వ్రాసిరి. “శకాము మాహేశ్వరసూత్ర ప్రసిద్ధము కాకున్నను ననాదిగ దీని యుచ్చారణము దేవభాషం దోచుచుండుటంజేసి వర్ణాంతరముగ నాదృతమయ్యె” (బా-సా-వే-సంజ్ఞా-౧ సూ.), ఇది ప్రాతిశాఖ్యములలో లేదు. దీని కనాదిత్వ మెట్లు సంగతమగును?

“సంస్కృతభాషయందు లకారమునకు శకారముకూడఁ బలుకవచ్చును. ఇది (అచ్చాంధ్ర వర్ణ సమామ్నాయగత శకారము) యట్టిది గాదు “గళము=గలము. మంగళము=మంగలము” ఇత్యాదిస్థలములయందు శ ల లకు భేదములేదు. ఈతెనుఁగుభాషయందు భేదము తప్పకయున్నది.” (బా-గు-ప్ర-సంజ్ఞా ౧౮-సూ) “కాఁబట్టి ప్రాకృతభాషయందుఁబలె నాంధ్రమునందును లకారముకంటె శకారము మఱియొకవర్ణముగాని గీర్వాణభాషయందుంబలె వర్ణాంతరము కాకపోదని స్పష్టపడుచున్నది.” (బా-గు-ప్ర- అనుబంధ-ద్వి. ము. ౧౮౧౧ పు) ఇట్లు సంస్కృతమున లకారముకంటె శకారము భిన్నముకానపు డద్దానిని సంస్కృత వర్ణసమామ్నాయమునఁ బృథగ్గణనము చేయు టెట్లుపొసఁగునో తెలియకున్నది. అభిన్నములగు బ వ లకుఁ బృథగ్గణనము చేయలేదా యని శంకింపరాదు. బకార మోష్ఠ్యము. వకారము దంతోష్ఠ్యము. బకారము స్పృష్ట్యము. వకార మిషత్ స్పృష్ట్యము. (౧౮ విష) లఘులఘువుల కిట్టి వర్ణపార్థక్యసంపాదక సామగ్రి లేదు. స్థానకరణముల చైధిల్య తదభావ రూపమాత్రమగు (౧౧ విష) లఘులఘువుల భేదము వర్ణపార్థక్యసంపాదకము కానేరదు.

స్థానకృతైః ధిల్యం జాయతే" (కాశికావృత్తి). ఈలక్షణముల చొప్పున ముందు వివరింపఁబడిన రీతిని (౧౪ విష) యకారాదుల యుచ్చారణమునందలి స్థానకరణముల కెఱిగింపఁబడుచు లేకుండుట) యున్నచో నవి లఘువులు. అగ్నిధిత (బిగువు) యున్నచో నవి యలఘువులు నగునుగాని యుత్పత్తిస్థానకరణాదులలో వానికి భేదము లేనందున వ్యమాలలో వానికే బృథగ్గణనము లేదని సిద్ధాంతిత మగుచున్నది.

సంజీవని. ౧౨ విష:—విసర్గము క-ఖ పరక మగునపుడు "జిహ్వమూలీయము" అనియు, ప-ఫ-వరక మగునపుడు "ఉపద్ధానీయము" అనియు న్యవహరింపఁబడును. అప్పుడు విసర్గము 'న' అనులిప్తితోఁ జూపఁబడును. "గ క గ పా వితి కపాభ్యాం ప్రా గర్థ విసర్గశ్చ్యశాజిహ్వమూలీ యోపద్ధానీయా" (సి.కా. బాలమ-౧౨నూ-విష) జిహ్వమూలీయోపద్ధానీయములు విసర్గాపరావతారములే. వర్ణాంతరములు కానేరవు. (ఆహా ౧౩౪ పు)

సంజీవని. ౧౩ విష:—"క్ష-త్స-జ్ఞ-ష్టా-హ్న-హ్వా-హ్వా" అను సంయోగము లందు వింతలగు నవభ్రష్టధ్వను లర్పించినముగ వాడుక కెక్కినవి "క్ష=త్స-త్స=చ్ఛ-జ్ఞ=గ్య-ష్టా=ష్టా-హ్న=హ్న-హ్వా-హ్వా-హ్వా" అనురీతి నించుమించుగా వినఁబడుచున్నవి. వీనిలో హకారమును సంబంధించినవి ప్రాకృతభాషా సంపర్కజన్యము. లనఁదగును - "హ్న-హ్నా-హ్నా నలమాసాంస్థితి ర్హర్షమ్" ప్రాకృతప్ర-౩ప.౮నూ). కొన్ని సంస్కృత శబ్దముల పిషయమున గ్రంథకర్తలును భ్రాంతులగుచు నూతనశబ్దములను భాషలోఁ జొనుపుచున్నారు.

శబ్దప్రవృత్తిమహానిధి	శబ్దార్థచింతామణి	లింగాభిప్రీయము	శబ్దరత్నాకరము
పత్తన = పట్టణ	పత్తన = పట్టణ	పత్తన = పట్టణ	పత్తన = పట్టణ
కష్టార	కష్టార	కష్టార	కష్టార
భాల	భాల	ఫాల	ఫాల
దులీ = దులి	దులీ = దులి = ధులి	ధులీ = ధులి	దులి = ధులీ = ధులి

ఇందు కొన్నింటికే బ్రాహ్మణిబద్ధ ప్రయోగములును గలవు. "అధర్వణా చార్యుల విరాటపర్వమునందు:— "తే-గీ-ధాంధమిత భేరికా ధ్వానముం ధులీని నాదమును..." (అప్పక-౫ అ. ౧౫౫ ప) "క-రణ...పట్టణ ముద్భటసుభట సంకటం బుగ...మణిగణ...తృణ... (నిర్వ. ౫ ఆ ౭౯) క-ఇట్టి క...పట్టణ... (ఉ-హరి ౧ ఆ-౩౬)

సంజీవని. ౧౮ విష:—వర్ణోత్పత్తి స్థాన కరణాది భేదములు గల్గునపుడే వర్ణములకుఁ బృథక్ పరిగణన మంగీకరింపఁ బడును. నోటిలోని మీఁదిభాగములు వర్ణోత్పత్తిస్థానములు. జిహ్వభాగాదులు వర్ణోత్పత్తి కరణములు. (వై-పా-౧౮౧ వి) “క. కాదులు వైదైదు కూర్చినగు వర్ణంబుల్...” (ఆం-భూ ౧౫ ప) అను కేతవ పాక్యముచొప్పున “క-ఖ-గ-ఘ-ఙ” అనునవి కవర్ణ మనఁబడును. ఇట్లు చవర్ణాదుల నెన్నునది.

అ-ఆ-కవర్ణము-హకార విసర్గములు కంఠ్యములు. (‘అ-ఆ-కవర్ణము-జిహ్వమూలీయము’ అనునవి జిహ్వమూలీయము లనుట యుక్తము) ఇ-ఈ-చవర్ణము-య-శ-లు తాలవ్యములు; ఋ-ౠ-ఊ-ఋ-ష-లు మూర్ధన్యములు. (రకారము దంత్యమనుట లెస్స. వై-పా ౧౮౩-౧౮౪-౧౮౫-విష్కృ-గా-తవర్ణము-ల-న-లుదంత్యములు. ఉ-ఊ-ఋ-వర్ణము-ఉపధ్వానీయము-ఓష్ఠ్యములు. అనుస్వారము-ఇ-మ-జ-ణ-న-లును ననునాసి కములు. ఏ-ఐ-లు కంఠతాలవ్యములు. ఓ-ఔ-లు కంఠోష్ఠ్యములు. వకారము దంతోష్ఠ్యము. వర్ణప్రథమ ద్వితీయములును జిహ్వమూలీ యోపధ్వానీయములును విసర్గమును శ-ష-స లును శ్వాసములు. తక్కిన యక్షరములు నాదములు. వర్ణప్రథమ తృతీయ పంచమములును య-ర-ల-వ లును నల్పప్రాణములు. తక్కినవి మహాప్రాణములు. కకారము మొదలు మకారము తుది వఱకు ననఁగా నయిదువర్ణముల యక్షరములును స్పర్శములు. య-ర-ల-వ లు - ఈషత్ స్పృష్టములు - అంతస్థములును. శ-ష-స-హ లూప్తములు. ఏ ఐ-ఓ-ఔ లు సంధ్యచ్ఛులు. అని పాణినీయులు చెప్పుదురు. (విస్తర)

విస్తర I ౧౮ విష:—శ్లో. అనుప్రదానాత్ సంసర్గాత్, స్థానాత్కరణవిభ్రమాత్ | జాయతే వర్ణవై శేష్యం, పరిమాణాచ్చ పశ్యమాత్. (వై-పా-౧౮౧ విష) అనుప్రదాన మనెడి బాహ్యప్రయత్న భేదమువల్లను, వాయు సంసర్గాతిశయరూప భేదమువలనను, దాల్వాది వర్ణోత్పత్తిస్థాన భేదమువలనను, వర్ణోత్పత్తికరణమగు (వర్ణోత్పత్తిసాధనమగు) జిహ్వప్రచారభేదమువలనను, స్వరోచ్ఛారణమునందలి మాత్రా (కాలవిశేష) భేదమువలనను, వర్ణములకుఁ బ్రత్యేకత యంగీకరింపఁబడునని. యర్థము.

విస్తర II-౧౮ విష:—అనుప్రదాన మనునది బాహ్యప్రయత్నము. బాహ్యమనఁగా ముఖయంత్రమున కవ్వలిభాగము. అనఁగా గంఠము. శ్వాసవర్ణము నుచ్చరించునపుడు కంఠబిలము తెఱవఁబడి యుండును. కాన శ్వాసమునిర్ణిరోధముగా వెడలివచ్చును. నాదవర్ణోచ్ఛారణమునఁ గంఠబిలము మూయుట యుం

మఱియు. కాన వర్ణోచ్ఛ్వాసక నిశ్వాస మట్టి మూత్రము విడఁగొట్టుకొని వెడలివచ్చును. కావున వర్ణయోజన నాచిత్ర యనఁగా నాదము సంభవించును. ఈరెండువిధములగు ప్రయత్నములచేతను వర్ణములకు వరుసగా శ్వాసనాద సంజ్ఞలు గల్గినవి. మహాప్రాణ వర్ణోచ్ఛ్వాసమున బయలుదేలు నిశ్వాసమున వాయుసంసర్గాతిశయముండును. కాన 'ఖ'కారాదులకు మహాప్రాణసంజ్ఞ సార్థక మగుచున్నది. పయిరితిని బయలుపెడలు నిశ్వాసము ముఖయంత్రమార్గమున మాత్రమే వచ్చినచో నిరసునాసికవర్ణములు జనించును. ముఖ నాసా మార్గములు రెండింటను వచ్చినచో సానునాసికవర్ణములు జనించును. జ-ఘ-ణ-న-మ-ల యుచ్ఛ్వాసమున నిశ్వాసము రెండు మార్గములను వచ్చుచుగాన నవి ద్విస్థానికములు ననునాసికములును ననఁబడుచున్నవి. అచ్చులు నిరసునాసికములు సానునాసికములునుగా నుచ్చరింపఁబడును. అనుస్వార మనునాసికమే. ఇక నిశ్వాసము ముఖయంత్రమార్గమున వచ్చునపుడు జిహ్వభాగములు తాల్యాదిస్థానములను దాకి యుండఁగా నానిశ్వాస మట్టితాఁకును విడఁగొట్టుకొని వెలికి వచ్చుటచేత వర్ణోత్పత్తి యగును. కాఁగాఁ దాల్యాదులు వర్ణోత్పత్తి స్థానములనియు, జిహ్వభాగములు వర్ణోత్పత్తి కరణము లనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి. కంఠము ముఖయంత్రమున కవ్వలిభాగము గానఁ గవర్ణమును బాఞ్జీయులనలఁతె గంఠ్య మనుటకంటె జిహ్వమూలీయ మనుట యుక్తము. ఉచ్ఛ్వాసమున ముఖయంత్రసంబంధమే లేమిందేసి హకార విసర్గములను మాత్రము కంఠ్యము లనఁదగును. నాలుకకు మీఁదనుండు శిరోభాగ మెల్లఁ దాలువనఁబడును. అట్లయినను దానిని నాల్గుభాగములుగ విభజించి యీక్రిందిరితిని వరుసగా వ్యవహరింతురు. ౧ హనుమూలము. (దీనిని జిహ్వమూల మనుట యుగలదు; కొందఱు మృదుతాలు నందురు) ౨ మూర్ధము; ౩ తాలువు, ౪ దంతమూలము. క - చ - ట - త - వర్ణముల యుత్పత్తిలో నట్టి తాలుభాగములం దొక్కొక్కదానిని (౧) జిహ్వమూలము, (౨) మణవఁబడిన జిహ్వగ్రము (౩) జిహ్వమధ్యము (౪) జిహ్వగ్రమును దాఁకుట సంభవించును. కానఁ దాలుభాగములు వానివానికి స్థానములు. ఆయా జిహ్వభాగములు కరణములు. పవర్ణోచ్ఛ్వాసమునఁ గ్రిందిపెదవి మీఁదిపెదవిని దాఁకుట సంభవించును. కాన వానికిఁ గ్రిందిపెదవి కరణము. మీఁదిపెదవి స్థానము. ఇట్లు స్థానములను గరణములు స్పృశించుట సంభవించును గాన వర్ణాక్షరములకు స్పృశ్యములను పేరు సార్థక మగుచున్నది. అంతస్థముల యుచ్ఛ్వాసమున స్థానములను గరణము లించక స్పృశించునుగాన నవి యావత్ స్పృష్టములు, లేదా దుస్పృష్టములు నని చెప్పఁబడును. ఉచ్ఛ్వాసముల యుచ్ఛ్వాసమున స్థానములను

సంజీవని. ౧౫ విష:—స్వరమే యక్షరము. వ్యంజన మక్షరాంగము. స్వరముల హ్రస్వ దీర్ఘ భేదములు వాని యుచ్చారణకాలములోని మాత్రా భేదమున సంభవించునని యీవఱకే (౫. II విష) వ్రాయబడెను. అంగియగు స్వరముయొక్క యుచ్చారణకాలములోనే దాని యంగములగు హల్లుల యుచ్చారణకాల మిమిడి యుండును. కాన 'క్ర' మున్నగునవియు నేకమాత్రికములై యని గ్రహింపవలెను. కావుననే యట్టివి లఘువులై యగుచున్నవి. కం. "ఒక్కమాత్ర లఘువై ద్విమాత్రికము గురు వయ్యెన్" (కవిజనా. సంజ్ఞాధి - ౧౨ ప) పరమందున్న హల్లుల సంయోగమును బల్కుటలోఁ గల్గు నూనికవల్ల సంభవించెడి సంయోగపూర్వస్వరోచ్చారణములోని కాలదైర్ఘ్యముచే నట్టిసంయోగపరకస్వరము ద్విమాత్రికమగుట యనుభవసిద్ధమును శాస్త్రసిద్ధమును నై యున్నది.

సంజీవని. ౧౬ విష:—క కారోచ్చారణమున మహాప్రాణ మనఁదగు వాయు సంసర్గాతిశయము కల్గినచో ఖకారము జనించును. క కారోచ్చారణమున నాదిత మేళగించుటచే గకారము జనించును. అట్టి గకారోచ్చారణమున వాయుసంసర్గాతిశయము గల్గుటచే ఘకార ముత్పన్నమగును. క కారోచ్చారణమున నాదితయు నానునాసిక్యముచు మేళగించుటచేత జకారము జనియించుచున్నది. ఇట్లొక్కొక్క వర్ణములోని యక్షరములు వాని పుట్టుకలోపై తము పరస్పరసంబంధము గల్గి యున్నవని యెఱుంగునది. (వై - పా - ౨౧౨ విష.)

ప్రకృతేస్తు తే దశోనాః స్యుః. (ఆం-చిం-సంజ్ఞా-౫

కారి-అహో-౧౩౨-పుట).

నన్నయా
ధర్మణీయము.
౧౭ విషయము.

ఏజఢో వక్రః | వక్రతమ విచ్ఛే. (ఆం-చిం-సంజ్ఞా-౧౨-

౧౩-కారి-అహో-౧౬౧-౧౬౨-పు).

గరణములు తాఁకక సన్నిహితములై యుండఁగా నూష్ణరూప నిశ్వాసము వెడలును. కావుననే యవి యూష్ణము లనఁబడుచున్నవి. వకారోచ్చారణమునఁ గ్రింది పెదవి మీఁదిదంతములను దాఁకుట సంభవించును. కాన నది దంతోష్ఠ్య మనఁబడును. ఐకారోచ్చారణమున "అ+ఇ" అనునవియు, నౌకారోచ్చారణమున "అ+ఉ" అనునవియు విశ్లిష్టావయవములుగా ననఁగా వేర్వేరుగా వినఁబడునట్లు సంధించి యుండును. ఏకారోచ్చారణమున 'అ+ఇ' అను నవియు నోకారోచ్చారణమున 'అ+ఉ' అనునవియుఁ బ్రశ్లిష్టావయవములై యనఁగా మిశ్రితము లగునట్లు సంధించి యుండును. కాన నవి సంధ్యచ్ఛులని వ్యవహరింపబడును. (వై - పా - ౧౪౧ మొ-౨౧౫ - వ-విష)

ప్రాకృతము - విషయము:—ప్రాకృతము = ప్రాకృతభాషనైనచో, లే = ఆసంస్కృతమునకు లేదనియు, వశోచా = పదితమ్మవగలవి యగును. అనగా బ్రాకృతమును సంస్కృతమునకు సమములని భావము. ఏక్ = ఏక్ ప్రత్యాహారము. ఏ ఓ లని యర్థము. వక్ర = వక్రచంజ్జ గలది. ఆశోశబ్దము మధ్య మంగళార్థకము. విచ్ = విచ్ ప్రత్యాహారము, వి డౌ లని యర్థము. వక్రతమః = వక్రతమసంజ్జ గలది.

కాలవ్యాకరణము.
౧౭ I విషయము.

ప్రాకృతమునకు వర్ణములు నలువది. ౨. అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఏ ఓ అం అః; క ఖ గ ఘ చ ఛ జ ఝ ట ఠ డ ఢ ణ; త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ శ హ ళ. కొందఱమతంబున హ్రస్వనక్రంబులును బ్రాకృతంబునందుఁ గలవు. కొందఱమతంబున వక్రతమంబులుం గలవు. ఏ ఏ ఓ ఓ లు వక్రములని వి డౌ లు వక్రతమంబులని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

సంజీవని. ౧౭ I విషయము:—ప్రాకృతులనఁగా జనులు; వారివాడుక వలనఁ గలుగు భాష ప్రాకృత మనఁబడును. వేదకాలమునకు ముందు వెన్నెల వ్యవహార ప్రవాహమున వెలయు నార్యభాషల పరిణామములై ప్రాకృతభాషలు. అట్టివాని నుండియే సంస్కృతభాషనై తము వెలసినది. నేటి మరాటీ ప్రభృతి గౌడభాషలును బ్రాకృతములై కాని చింతామణికర్తయు సూరియును నుద్దేశించిన ప్రాకృత మిట్టి వాడుకభాషలలోనిది కాదు. వేదకాలమునాటి శిష్టవ్యవహారభాష సంస్కరింపఁబడి నదై సంస్కృతముగ వెలసినది. అట్టిసంస్కృతమునుండి తర్వాతి ప్రాకృతవైయాకరణులచే బ్రాకృత వాఙ్మయానుసారముగ సాధింపఁబడినవియుఁ బ్రాకృతవ్యాకరణ కాలపు వ్యావహారికభాషలనుండి గ్రహింపఁబడి సంస్కరింపఁబడినవియు నయిన మహారాష్ట్ర, శౌరసేని, మాగధి, వైశాచి, చూళికావైశాచి, యజ్ఞభంశము ననెడి షడ్విధ ప్రాకృతములలో నొకటగుమహారాష్ట్రప్రాకృతము నన్న యభట్టుచే నుద్దేశింపఁ బడినది. అట్లగుటంజేసి ప్రకృతియగు సంస్కృతమునుండి యేర్పడినది ప్రాకృతమనియు వ్యుత్పత్తి నెన్నుదగును. (విస్తర) ప్రాకృతభాషాపట్కమునందు మహారాష్ట్రస్వరూపమే యధికతమమయి యుండును. ఈషడ్విధములవలన దక్కిన భాషాభేదము లేర్పడెను. షడ్విధములలోను మహారాష్ట్రీక బ్రాకృతమనియు సంజ్ఞ గలదు.

విస్తర-౧౭ I విషయము:—సంస్కృతనాటకస్థిత వ్యాకరణసాధ్య ప్రాకృతమునుండి సంస్కృత మేర్పడెనని వేటికావ్యాఖ్యలోఁ బక్షాంతరము చూపఁబడెను. (బా-సా-వే ర పుట) ఇది సరికాదు. లక్ష్యశబ్దమునుండి లచ్చి యను ప్రాకృతశబ్ద ముత్పన్న మయి

సంజీ ౧౭ II విషయము:—మహారాష్ట్రప్రాకృతమున విసర్గముగాని జిహ్వమాలీయోపధానీయములుగానిలేవు. మహారాష్ట్రలో నెల్లెడలను న కారము ణ కారముగ మాటిపోవును. స్వవర్గీయసంయోగమున నెల్లెడలను జ - ఖ లు మహారాష్ట్రలో వెలయుచున్నవి. కాన సూరి వివరించిన వర్ణమాలలోని విసర్గ న కారములను దీసి వేసి జ ఖ లను జేర్చుట చింతామణిహృదయ మనదగును. చింతామణికర్త తానుద్దేశించిన ప్రాకృతపు వర్ణములను బేర్కొనమింజేసి సూరి కిట్టి చిక్కు గల్గెను. (విస్తర I-II-III) మహారాష్ట్ర ప్రాకృతమున నలఘు లకారము “కోమళో ముకుళో” మున్నగురీతిది గలదు. (గీర - విష-కల్పత) అట్లయినను సంస్కృతమునందు వలెనే ప్రాకృతమందును నలఘు లకారమునకు వర్ణమాలలోఁ బృథగ్గణనము లేమింజేసి (౧౧ విష) ప్రాకృత వర్ణసమామ్నాయమున సూరిగా రుదాహరించిన శకారము హేళనాది శబ్దగత శకారమే యనుట నిర్బాధము-(౮ - ౯ - విష) సంస్కృత వర్ణమాలలోని శకారమునకుఁ బ్రాకృతమున స్థితిలేదని ప్రాకృతవ్యాకరణములలో నెందునులేదు.

సంజీవ-౧౮ విషయము:—సూరిగారు ప్రాకృత వర్ణసమామ్నాయమున దంత్య చ జల సుపదేశింపలేదు. అట్లుగుటంజేసియే బా - సంజ్ఞా ౧౯ సూత్రము నుదాహృతులలో నదనుట వర్ణవికారపద్ధతికి సరిపడి యుండును గాని లచ్చీ శబ్దమునుండి లక్ష్యశబ్దముత్పన్న మైనదనుట యుక్తమయి యుండదుగదా. (చిం-వి-పరి-౭౬ విష).

విస్తర I ౧౭ II విషయము:—“నోణః సర్వత్ర” (ప్రా-ప్రకా-౨ పరి - ౪౨ సూ) అను పరరుచిసూత్రముచొప్పున లోకప్రాకృతమున నెల్లెడలను నకారము ణకారముగఁ బరిణమించుచుండును. కావుననే ప్రాచీనుడగు చండుడు ప్రాకృతమున నకారము లేదని “న ప్లుత జ ఖాః-ప్లుతా-వర్ణా జకార నకార ఖకారాశ్చ ప్రాకృతే న భవన్తి. శ్లో. వి బౌ స్వతా తతః పశ్చాత్ | ఋఋఃఽఽః చతుః స్వరాఃఽఽః జ ఖ న శ షా స్సన్తి | ప్రాకృతే వైవ కర్హిచిత్జ ఖా స్వవర్గసంయుతో భవతవీవ - అహజ్జారః = అహజ్జారో, ఆజ్జితమ్ = ఆజ్జితం (చండవ్యా. స్వరవి-౧౯-సూ).

నన్నయకుఁ దర్వాతివారగు హేమచంద్రాదులు పదాదిని వికల్పముగా నకార ముండవచ్చునని చెప్పిరి కాన నన్నయ కర్తృకమగు చింతామణిలో నట్టి విషయము లేకుండుట యుక్తమేకదా.

ఇంకఁ జింతామణి యుద్దేశించినది ప్రాకృతభాషాపట్కు మన్నచో (ఆం-భా-అ-సంజ్ఞా ౯ సూ. ప్రథమముద్రణ, మాగధిలోని జిహ్వమాలీయమును శ వర్ణమును జేర్చవలయును. అక్షయమునఁ జింతామణి చెప్పిన చత్వారింశ త్సంఖ్య యిరోధించును.

ప్రాకృతము దంత్య చ జలు గలవు. జ-ఇ లు గలవు. [౧౮ విష సంజీ]

“జ-ఇ-అ” అని యిట్లు ప్రాకృతత్వావస్థలో దంత్యతానుమాహక లిపిని జూచక ప్రాకృతము త్వావస్థలో ననగా నచ్చుతెనుగు స్థితిలో “బడ - బేముడు” అని యిట్లు దంత్య తానుమాహక లిపితో నుదాహరించిరి. (విస్తర).

ఉదాహరణ. ౧౯ విష:—సంస్కృత సమములవలెనే ప్రాకృత సమములును వర్ణములై యొకరు వాని కెల్ల నాంధ్రమున సంస్కృతసమములవంటి ధారాళ ప్రవేశము లేదు. అనాంధ్రవర్ణ ఘటిత సంస్కృతశబ్దములనువలె నట్టి యనాంధ్రవర్ణ ఘటిత ప్రాకృతశబ్దములను వ్యాకరణములచొప్పునఁ దత్సమములనుగాఁ జేసి ప్రయోగించరాదు. అట్టి ప్రాకృతశబ్ద మొక్కటియైన నాంధ్రమున లేదు. సూరిగారును “సంస్కృత సమేతరంజైన యీభాష యచ్చ యనంబడు” (బా-ఆచ్ఛి-౧ సూ) అను

విస్తర II. ౧౩ II విష:—“ఐ దౌ లును గలవని చిన్నయసూరి వ్రాసెను గాని ఐ దౌ లేప్రాకృతమందును గనబడలేదు” (అం-భా-అ-సంజ్ఞా-౯ సూ-టిప్పణి. ప్ర-ముద్రణ) అనువ్రాత సరికాదు “ఐ దౌతొచ కేషాశ్చిన్నతే భవత ఏవ. కైత వమ్ = కైతవం. సౌదర్యమ్ = సౌఅరిఅం-కౌరవాఃకౌలవా” (చండవ్యా. స్వరవి-౧౯ సూ) ‘అయి ఐ’ (అ-ర-౭ర) ఐ సహి, పక్షే అశి సహి- (అయి సఖ) (షడ్భా-౧౦౮ పు)

విస్తర III. ౧౭ II విష:—వక్ర వక్రతమాది సంజ్ఞలు త దనుమాహక ప్రాచీనాంధ్రకర్ణాటక సాధారణ లిపి సిద్ధము లనఁదగును. (చూ-వై-పా ౨౬౫ విష)

విస్తర. సంజీ-౧౮ విష:—“చ జౌ తజ్జే ప్రాకృతే చ దన్త్యావేవ న సంశయః” (అథోక్షజ) (౩౧ విష). “ప్రాకృతే తద్భవే చాపిచ జౌ దన్తభవా స్తృతా” (వికృ-సంజ్ఞా ౯ కారి) (అహో ౧౨౬ పు) అనుకారికల నుదాహరించి యప్పక వ్యహోబల పండితులు ప్రాకృతమున దంత్య చ జలు గలవని ప్రామాదికముగ వ్రాసిరి. (అప్ప. ౧ ఆ ౮౫ ప) యి కారికలలోని ప్రాకృతశబ్దమున కాంధ్రదేశ్య మని యర్థము. (౫౯ II విస్త) ప్రకృతుల వాడుకలోని దనఁగాజనులవాడుకలోనిది ప్రాకృతము, గానఁ బ్రాకృతశబ్దమునకు దేశ్య మర్థ మనఁదగును. (౧౭ I విష). దేశ్య మవ్యుత్పత్తిమత్త్వా త్ప్రాకృతత్వేన కథ్యతే” (అహో ౧౨౮ పు) “గీ-ఆంధ్రభాషయుఁ బ్రాకృతాహ్వా యమ కానః” (కావ్యాంబ-౯ ఉల్లా ౮ ప) అనుప్రాచీనుల వచనములచొప్పునఁ బ్రాకృతశబ్దమునకు దేశ్య మనునర్థము సమూల మనఁదగును. “ప్రాకృతే తద్భవే చాపీత్యాది కాఠికలోని ప్రాకృతశబ్దమున కట్లు దేశ్యమని యర్థము చెప్పనిచోఁ దెనుఁగులోని తద్భవములందు దంత్య చ జలు గలవనిచెప్పి యాంధ్రదేశ్యమునం దును నవి గలవని చెప్పుకుండుట యనెడి యసంగతి దుర్వార మగును. దేశ్యవ్యవహారమున దంత్యధ్వని లేనపు డయ్యది తద్భవమునందుఁ గల్గుట యసంభవముగదా.

సూత్రముచే బ్రాకృతసమమునకు సయిత మాచ్చితవ్యము నంగీకరించిరి. ఇంక బ్రాకృతమును సంస్కృతప్రకృతికమె యగుటంజేసి సంస్కృతసమ విలక్షణ ప్రాకృతసమములును బ్రాకృతభవములును సంస్కృతభవములె యనుటలో విరోధము లేదు. సంస్కృతశబ్దములకు బ్రాకృతద్వారమునఁ దెనుఁగులోఁ బ్రవేశము నంగీకరించుటయు నక్కారణమునఁ బ్రాకృత వర్ణసమామ్నాయము నుపదేశించుటయు ననావశ్యకము లనఁదగును. (వై - పా - ౪౪ - ౫౨ - ౭౨ - విష) అట్లయినను “(సం) ఽఞ్శాశత్ = (ప్రా) షణ్ణాసా - (తై) వనస. (సం) స్తమ్భః = (ప్రా) - ఖ మ్భా = (తై) కంబము, మున్నగు కొన్ని తెలుఁగుశబ్దములం దాంధ్ర వైకృతలక్షణవిదూర ప్రాకృతలక్షణములు వెలయుచుండుటంజేసి కాఁబోలుఁ జింతామణికర్త ప్రాకృత సమ భవముల నుపదేశింపఁగా సూరియుఁ దస్తార్థానుయాయ యయ్యె నని గ్రహింపవలయును. ప్రాచీన కాలమునఁ బ్రాకృతములు వ్యావహారికభాషలుగా నుండుటంజేసి తెనుఁగులోనికి వచ్చిన వైకృతములు పెక్కు ప్రాకృతద్వారముననే వచ్చినవని తలఁచి నన్నయ యథాస్థితముగా నుపదేశించినవాఁ డయ్యెను.

షట్ త్రింశ దత్రతే; న్యే । చానుప్రవిశన్తి శబ్దయోగ
వశాత్. (ఆం - చిం - సంజ్ఞా ౫ కా. అహో ౧౩౨ పు)

నన్నయ
ధర్వణీ
౨౦ విష

ద్వివి థా ది దు దే దో తః । చో వక్రత మావథా
ప్యనుస్వారౌ । క గ చ జ యుగ ట డ ణ త ద న ప
బ మ య ర ల వ స హ శం తు హల్వర్ణః॥ (ఆం -
చిం-సంజ్ఞా ౬ కారి - అహో ౧౪౨ పు).

కల్పత - ౨౦ - విష:—“ప్రకృతేస్తు తే” అనుచోప్పున నీసూత్రమందును ‘తే’ అనుదానికి “షట్ త్రింశ దత్ర” అనుదానిలోనె ప్రవేశ ముచితము. అత్ర = ఈయచ్చతెల్లనందు, తే = ఆవర్ణములు-షట్ త్రింశత్ = ముప్పదియాటు, అన్యేచ = ఇతరవర్ణములు సయితము, శబ్దయోగవశాత్ = సంస్కృతసమశబ్దయోగము మూలమున, అనుప్రవిశన్తి = ఆంధ్రభాషయందుఁ బ్రవేశించుచున్నవి.

ద్వివిధేత్యాది:—ద్వివిధ = హ్రస్వదీర్ఘరూపములగు, ఆ ది దు దే దో తః = అత్ - ఇత్ - ఉత్ - ఏత్ = “అ - ఇ - ఉ - ఎ - ఓ” అనునవియు వక్రతమా = విఙ్

చింతామణిశేషమగు వికృతివివేకమున నాంధ్రదేశ్యము నందలి చ జ.ల దంత్యత నుపదేశింపక ప్రాకృతభాషయందలి “చ జ”ల దంత్యత గలదని యధర్వణుడు చెప్పుట పొసఁగదుగదా. (వై - పా - ౫౨౫ విష) అహోబలపతి పై కారికకు, నపార్థము చేసికొని “జూదము” శబ్దము తత్సమ మని వ్రాయుట పొరపాటు. (అహో ౧౨౭ పు).

వర్ణము లన్యదేశ్యపదముల మూలమున భారతభాషలోఁ బ్రవేశింప లేదు. అనాంధ్ర వర్ణఘటిత వైకృతములు (అనింద్య గ్రామ్యములు) భారతమున లేవు.

సంజీ ౨౧ I విష:—లేఖక ముద్రణసంస్కర్తప్రభృతుల ప్రమాదములచే భారతమునఁ గొన్ని యన్యదేశ్యపదములును వైకృతశబ్దములలో ననాంధ్రవర్ణములును బ్రవేశించి యున్నవి. “మానిని—నీచి తలిర్చి తనర్చిన క్రోవుల నిష్కుగు తావుల జొంపములన్ (ఆది. ౪ ఆ ౨౦) ఇందలి తావు శబ్దములోని తకారము ప్రాసాదిగతము కాదు. కాన ‘టావుల’ ననియె గ్రంథకృత్ప్రియుక్తపాతమై యుండు ననఁదగును. లేదా యాంధ్ర పిశ్వకళా పరిషత్తుస్త కాలయములోని ౨౯౨౧౧ నెంబరు గల తాళపత్ర మాతృకయందలి పాతముచొప్పున “తావుల” నను పాతము నంగీకరింపనగును. “ఉషీనుఁగు పెంటగాఁ బడిన బిడ్డలనెల్లఁ దలంచు టెప్పుడున్ మానఁగ రామి...! తాసు సహించి యేమిగతిఁ దావుకొనున్ మెయిఁ బ్రాణ ముద్దునా” (మాన ౧ ఆ ౧౨౨) అని యిట్లు తావు శబ్దము భారతమునందు వెలసియున్నది.

సంజీ. ౨౧ II విష:—“కఱకంఠా క్షమియింపుము” (ఆర-౧ ఆ ౩౨౬ ప) అనుపద్యమునందు సయితము “కఱకంటా” అనుపాతమే నన్నయప్రయుక్తమై యుండును. ఈ తకారము సయితము ప్రాసాదిగతము కాదు (వై-పా ౪౩౧ విష) నాయొద్దనున్న తాళపత్రమాతృకలు రెండింటియందును తకారఘటితపాతమే యున్నది. కాని తాళపత్రమాతృకలు తప్పుల తిప్ప లగుటంజేసి వానిలోని ప్రాసాదిగతములుకాని స్థలములందలి ప్రక్షిప్తపాతము లనఁదగువానిని సవరించుట కెవ్వరును బ్రతిఘటింపఁజాలరుగదా! (విస్తరము I-IV) అహోబలపండితుడును ‘ట’ కారఘటితపాతమునె యంగీకరించెను. (వై-పా-౪౩౧ విష) “చుట్టుకైదువుతాల్పు” ఇత్యాదౌ ‘పు’ వర్ణకః ‘నటువ’ ఇత్యాదౌ హ్రస్వ స్వమాసాంతః ‘కఱకంటుడు’ ఇత్యత్ర టకారః (సమాసాంతః) (అహో-౪౪౬ పు) వై “రెండుచోట్లను ముద్రితాహోబలపండితీయమున ‘త’ కారమే పడియున్నది. కాని తకారముచోట

విస్తర I ౨౧ II విష:—పైప్రయోగములందు తకారమే యున్నదని భ్రమించి, ముద్రణసంస్కర్తలు, స్థలాంతరములందెల్లఁ దాళపత్ర మాతృకాపాతములను సవరించుచున్న వారయ్యు నిట నట్లు దిద్దరైరి. (విస్తర III. ౨౧ II విష) ఇట్లే మఱికొన్నియెడలను నపాతములు ముద్రణములందు విస్తరించియున్నవి. శా-పడ ట్టోహిణు లెన్నఁ బాండవబలం బేకాదశాక్షౌహిణుల్ | రూఢిం గౌరవనైన్య... (ఆది ౧౮ ౭౦ ప) ఈపద్యమునందు ‘రూఢిన్’ అనుచోట, ‘రూడిన్’ అను తద్భవ రూపము కవిప్రయుక్తము కానోపును. ఎచ్చటను వర్గప్రాసము నంగీకరింపని నన్నయ

శూన్యమున కేకారము సమాసాంత ప్రత్యయ మగునని యహోబలపతి వ్రాసియుండు ననుట యసంభవముగదా. బాలవ్యాకరణ ప్రాశస్త్యవ్యాకరణ కర్తలు తకారపాతము నంగీకరించుట పొరపాటు (బా-సంజ్ఞా-౨౩ సూ) (ప్రాధ-సంజ్ఞా-౯సూ. సమాస ౨౭సూ) క్షుప్తించి కేతన వ్రసంగమునుబట్టి బహుశ్రీహయగు కటకంఠశబ్దము తకారఘటి తముగఁ బ్రయోగించబడెనని భ్రమింపరాదు. కం-తెనుఁగుపదంబులపైఁ బెంపొనరఁగ చుట్టుతము. చెల్లు నొక్కొకచోటన్ || మునుసుకపీంధ్రులు కృతులం | బనిగొని రచి యించినన్ పరిపాటిమెయిన్ || క-వాడిమయూఖము లనఁగా|వేడిపయోధార లనఁగ నింజామక నామాఁడ న్తంబు లనఁగా|బోడిమి కటకంఠ నామముం బోలి తగున్ || (ఆం-భూ-౧౩౨-౧౩౩-పు) ఇందలి తక్కిన యుదాహృతు లన్నిటి సాహచర్యమున 'కటకంఠ' శబ్దోదాహృతియందును నిర్బాధమగు కర్తృధారయమె కేతనాభిప్రేత మనక తీరదుగదా.

యిటుఁ బ్రయోగించె ననుట యుక్తము కాదుగదా. "తెనుఁగు పలుకులలోఁ గొన్నింట వర్ణద్వితీయ చతుర్థాక్షరములు గలవు. ఆంధ్రవ్యాకరణకర్త లవి లేవనుట యసం భవమని నా తలంపు" (బసవ-పీఠిక-౯౮-పు). ఈయభిప్రాయము ముందు విమర్శింపఁ బడును (విస్తర I-౬౦ II విష)

విస్తర II. ౨౧ II విష:—ఇట్లే సోమయాజి భారతభాగమునను లేఖక పాకక ముద్రణసంస్కృత్య ప్రభృతుల మూలమున ననాంధ్రవర్ణములు నన్యదేశ్య ములును బడియున్నవి. "లయగ్రాహి.....రక్త | స్రావమునఁ బెల్లయిన లేవమునఁ జూడఁ గడునేవమగు పట్ల మృతభావగతు లయ్యున్ || (స్త్రీ-౨-౮ ౫ ప) ఇందలి 'లేవ మున' అనుచోట "లేవయును" అని నాయొద్దనున్న తాళపత్రమాతృకలో నున్నది. కాన నిచట 'లేవమున' అనునది కవిప్రయుక్తపాత మనఁదగును. లేవము శబ్దము లేమశబ్దభవ మనఁదగును. "లేమః పుం. సమున్దనే ఆర్ద్రాభావే" "లేమనమ్-స- ఆర్ద్రాకరణే" (శబ్దా-చిం) తే-గీ. నెత్తురుల రేప యెక్కిన నేల బొరలుచున్నవా రేమి చెప్పుదు. (స్త్రీ-౨ ఆ ౪ ఖండ్) "నెత్తురుల నేవయెత్తిన" అని తాళపత్రమాతృ కలలో నున్నది. ఈ పాతమె లెస్స యనఁదగును.

విస్తర III-౨౧ II విష:—సీ-కోట యేమర కెప్పుఁ బాటించి గడ్డియుఁ గాణంబుఁ గొల్పును గట్టియలును || (శాంతి ౨ ఆ ౨౮౪ ప) సీ—ఆ-వె. కవణ ములును బెల్లుగా నొడఁగూర్చి (ఉద్యో ౧ ఆ ౯౩ ప) , వీనిలోని కాణ, కవణ శబ్ద ములు "కబళ=కవళ" శబ్దభవములు. పయి శాంతిపర్వపద్యములోని "ఖాణము" అను ముద్రిత పుస్తకపాతము లేఖకాది ప్రక్షిప్తము. "కబళ=కవళ=కవణ=కాణ" అని

సంజ్ఞ. ౨౨ I విష:—అర్వాచీనాంధ్రమహాకపు లన్యదేశ్యముల పైతము ధారాశముగూ బ్రయోగింప నారంభించుటంజేసి మహాప్రాణా ద్యనాంధ్రవర్ణము లచ్చాంధ్రకావ్యములందును బ్రనేశించెను. అట్లనాంధ్రవర్ణముల కలవాటుపడిన యర్వాచీనకపులు కొన్ని యాంధ్రదేశ్యములందును మహాప్రాణాదివర్ణముల నరు దుగఁ బ్రయోగింపసాగిరి. ప్రాచీనాంధ్రభాషానుశాసన తత్పరత్వమున సూరి యట్టి మహాప్రాణాదివర్ణముల నచ్చాంధ్రవర్ణసమామ్నాయమునఁ జేర్పఁడయ్యెను. ప్రాథ

యిట్లు వికృతిక్రమము నరయునది. లకారము నకార మగుటయు (లాంగలము=నాఁ గలి) వకారలోపమునఁ బూర్వస్వరమునకు దీర్ఘ మగుటయు వైకృతలక్షణములే కదా. శబ్దరత్నాకరకర్త కవణ కాణ శబ్దములు ఖాదన శబ్దభవములని ప్రకృతివికృతి శబ్దార్థసామ్య విదూరముగా వ్రాయుటయు ఖాణశబ్దమునం దనాంధ్రవర్ణముండు టచే నది యనిద్యగ్రామ్యమని వ్రాయుటయు నవిమర్శనకృతములు. శబ్దరత్నాకర కర్తయు సూ-రా-నిఘంటుకర్తలును నీక్రింది యనియత శబ్దాలంకారమును మూల ముగాఁగొని ఖాణశబ్దము మహాప్రాణవర్ణఘటితము సంగీకరించుట వింత. క-వణాక్షి నపుడు వెడసిం | గాణి గొని యలరుదూఁపుగమిఁ జక్కెరయే | ఖాణముగాఁ గలి గిన భేం | ఖాణముదొర పింజపింజ గాడఁగ | నేసెన్ || (విజ.౧-౮) శబ్దరత్నాకరకర్త యీపద్యమున నింకొక పారపాటునకును లోనయ్యెను. భేంఖాణశబ్ద మెచ్చటను లేదు. “భేంఖాణము-స-వి-అ-పు. గుట్టము” (శ-ర) అని యీయపద్యమును జూపు టయు, దీని సుశబ్దమగు “కంఖాణ” శబ్దమును జూపక విడిచికొనుటయు శబ్దరత్నా కరకర్త ప్రమాదములె యనకతీరదు. మ-తలఁపం జొప్పడి...సము | త్కలికారింఖ దసంఖ్య సంఖ్యజయవత్ కంఖాణ రింఖావిశ్మం | ఖలసంఘాత ధరాపరాగపటలా క్రాంతంబు మిన్నేలు... (రాఘవ-౧-౮-౯ప) ఈపద్యమున కంఖాణశబ్దగత కకారము యతిస్థానఘటిత మగుటచే నట “భేం” అని యుండరాదనుటకు సందేహము లేదు.

విస్తర IV-౨౧ II విష:—సీ...చిత్రలలితగతి నొప్పు నేనూలుగాడిలు. . .” (ఆది-౮-౮-౨౨౧) అను నన్నయపద్యమును జూపి శబ్దరత్నాకరకర్త “గాడి-గాడి శబ్దములను నాంధ్రదేశ్యములుగా నుదాహరించెను. వావిళ్ళవారి ముద్రణమున “గాడిదలను” “గాడిలుసింధుజ” “గాంధర్వహయముల” “ఖరములమఱిసింధు” అను పాఠాంతరములు చూపఁబడినవి. సూ-రా-నిఘంటువున నీపాఠము సరికాద నియు “గాడిదలను” అనుపాఠ ముండఁదగుననియు నదియే మూలభూత సంస్కృత శ్లోకమునకు సరిగనుండుననియు గాడి లనుపాఠము పద్యములో రథములు చెప్పఁ బడుటచేఁ బునరుక్త మగుననియు వ్రాయఁబడెను.

వాణ్ణోర్ క్కొడియమము లేమింజేసి సంస్కృతప్రాకృతాచ్చాంధ్రములకు వేర్వేరు
జుగ వర్ణకాలల నుదాహరింపకయు నన్యదేశ్యముల మూలమునఁ దెలుఁగునఁ
ప్రవేశించి మహాప్రాణముల నుజ్జగింప నిచ్చుగింపకయుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషమున
“అంధ్రభాషకు వర్ణంబు లేబడియెను” (ప్రాథ - సంజ్ఞా ౧ సూ) అని సూత్రిం
చెను. మహాము క్కొడహారనశమున నవభ్రష్టముగ నచ్చాంధ్రదేశ్యశబ్దములలోఁ
ప్రవేశించినమహాప్రాణములను వొలఁగింపక “అనఘులించు” మున్నగురీతి నె శబ్ద
రత్నాకరమున నుదాహరించెను. అట్టివాని ననింద్యగ్రామ్యము లనియైనఁ జెప్ప
లేదు. వర్ణశితిలో మహాప్రాణాదిఘటిత కఠకంఠాది వైకృతశబ్దముల ననింద్య
గ్రామ్యములని యాతఁడు వ్రాయుటలో యుక్తి యేమియుఁ గన్పట్టదు. ఆంధ్ర
దేశ్యములందే మహాప్రాణము లుండఁదగినపు డింకఁ దద్ఘటిత తద్భవశబ్దములకు
గ్రామ్యత యెట్లుకల్గును? (వై-పా-౨౬౨ విష) అర్వాచీనమహాకవులు మహాప్రాణ
ఘటితదేశ్యశబ్దములను బ్రయోగించి రనుటకు దిజ్ఞాత్రముగ నుదాహరించెదను.
క. డుంతీకు (విస్తర) బైరవుని శితి | కంఠ విశాలాక్షి దండకరు జాహ్నువి వైకుంఠ
పతి గుహుని లోలాగ్నుం లేవలు మీఱ భూపరుఁడు పొడఁగనియెన్ || (కవిసింగ
రన్నగారిత్రైశంకవో పాఖ్యానము. (అప్పక-౧౪-౧౪౪-౪) ఇందలి యాంధ్రదేశ్య
మనఁబడుచున్న నన్య లేవ శబ్ద తకారము ప్రాసగతమగుట మార్పరానిదై యున్నది.
కా. మక్తామందువ పండువా భయదదోర్దాహాత్మ్య ధాటీమహా | తుక్తార ప్రతిరుద్ధ
భూఘటన పిందూరాజ్యసంస్థాపనాప్రాప్తద్యోత... | స్రక్ఖర్వికృత... || (నరస-౧౪౪-
౨౪౪-౪) ఇట్టికవి ప్రయోగమును జూచినొక శబ్దరత్నాకరకర్త “మక్కా-వై-వి-
యచనదేశమునందలి ముఖ్యపట్టణము” (శ-ర) అనివ్రాసెను. “మక్కా ద్వీపాంతరము
నందలి యొకపట్టణము, ‘మఘు’ అనునది ప్రకృతి” (వైకృదీ) తురుష్కల పుణ్య
క్షేత్రవాచకమగు నీమక్తాశబ్దము మఘశబ్దభవ మనుట విశ్వసనీయమై యుండలేదు.

సంజీవని - ౨౨ II విషయము:—శబ్దరత్నాకరకర్త యిట్టి మార్పరాని కవి
ప్రయోగములుగల చోటులందుమాత్ర మనాంధ్రవర్ణముల నాంధ్రదేశ్యవైకృతము

విస్తర ౨౨-I విష:—“ఢుణ్ణిః పు. శ్రీగణేశవిశేష. యథాః-శ్లో-అన్వేషణే
ఢుఢి రయం ప్రథితోస్తి ధాతుః | సర్వార్థఢుణ్ణితతయా భవ ఢుణ్ణినామా | (శబ్దా-చిం)
శ్లో-ఢుణ్ణాన్వేషణ ఇత్యేకో | ఢకారాంతః ప్రకీర్తితః (కవికల్పద్రుమ) అను ప్రమా
ణములనుబట్టి డుంతీశశబ్ద మవశబ్ద మనవలసియున్నది. కాని సీ-కంఠాగ్రకరిరాజు
డుం(ధు?)తివిఁగ్నే శుండు (కాశీ-౧-౪-౨) అను శ్రీనాథమహాకవి ప్రాసప్రయోగము
తకారస్థితికి బ్రమాణముగఁ గన్పట్టుచున్నది.

లలో ననింద్య గ్రామ్యములుగ నంగీకరించి తక్కిన యాచ్ఛికశబ్దములలోని యనాంధ్ర వర్ణములను దొలగించుట యుక్తము. శబ్దరత్నాకరకర్త “మజ్జా-మా స్టీడు-బళీ” శబ్దముల నంగీకరింపకఁ మజ్జా-మాస్టీడు-భళీ శబ్దములను బ్రమాణప్రదచ్చనము లేకుండఁగనే యుదాహరించెను. అట్లే జఱభిశబ్దమున భకారము నంగీకరించెను, ‘జఱబి’అనుటలో విరోధము కన్పట్టదు. ఇట్లే తవర-తావు-ధాకశబ్దములలో ననాంధ్ర వర్ణము లున్నవనియు నవియన్యదేశ్యము లనియు నప్పకవ్యాదులు చెప్పిరి. కాని యవి వరుసగా ‘వతర-స్థావర-డాక-శబ్దభవములనియు ‘టచర-టావు-డాక’ అనురూపములతో నంగీకరింపఁ దగినవనియు గ్రహంపవలయును. వీవిలోని తకారమును నిర్వహింపఁజాలు కవిప్రయోగము లేమింజేసి ‘టీవి’యని యంగీకరించుటే యుక్తము (విస్తర)

విస్తర-౨౨ II విషయము:—ఆ-వె-తవర తీవి లేవ తావును ధాకయు | మొదలుగా ద్వితీయములు చతుర్థ | వర్ణములును గలుగువాక్యంబులును స్వదే | శబ్దములుగాని వైకృతములు గావు (అప్పక-౨-ఆ-౧౩౯-వ) (గిడుగువారి సంస్కరణము) ఆ-వె-తవర తీవి లేవ తావును ధాకయు | మొదలుగా ద్వితీయములు చతుర్థ | వర్ణములును గలుగువాక్యంబు లన్యదేశ్యములుగాని వైకృతములు గావు. (అహోబలపండితీయ పాఠము. అహో ౧౪౨ పు) ఈ రెండుపాఠములలో గిడుగువారి పాఠము సరి కాదని తోచుచున్నది. నీ...స్పృశ్యాక్షరములందు బంచవర్ణములను; సమములై యుండు నక్షరములు పః...తే-గీ-జగతి శుద్ధాంధ్రదేశ్యభాషాపదముల | వెదకినను లేవు... (అప్పక ౨-ఆ-౧౪౨-గిడుగువారి సంస్కరణము) అని చెప్పినయేపుకవి తవ రాదు లాంధ్రదేశ్యములని వచింపఁజాలఁ డనుట యుక్తము.

పయిని వ్రాసిన సంజీవనీవిస్తరములను బట్టి యీక్రింది యాధునికవ్యాకర్తల వ్రాతలు సరికా వనఁదగును. “తవర-లేవ-తావు-ధాక-యిత్యాదు లనాంధ్రవర్ణయుక్తాన్యదేశ్యములు” (గాణ-౪౩-పు) “తవర-తావు-లింగణా-ధాక-మజ్జా-భళీ-ఇత్యాదు లన్యదేశ్యములు-మజ్జా-బళీ యనురూపములను నిఘంటువులందుఁగొందఱు నిరూపించిరి. కాని యవి మజ్జా-భళీ యనువాని రూపాంతరములు.” (ఆం-భా-అ-సంజ్ఞా-౧౧-సూ-ప్ర-ము) “జఱభి-మజ్జా-మాస్టీడు-భళీ-ఇట్టివి దేశ్యములు. తావు-ధాక-లింగణా...ఇట్టి వన్యదేశ్యములు. దేశ్యములో నొత్తక్షరములు లేవనుటకు మజ్జా బళీ ఇత్యాదిరూపములను నిఘంటువులు చూపినవిగాని అది సరిగాదు” (ఆం-భా-ఆ-౧౧ సూ-త్య-ము.)

పై వారిలో లేవ యనుదానిలోని తకారమునకు మాత్రమే ప్రయోగము గలదనియు, 'తవర-ధాక' యనువాని నిజస్థితి టావు-టవర-ధాక యనియుం పై పండితులలో జూపబడెను. ఇవి వరుసగా "ప్రవర-వతర-ధాక" శబ్దభవము లనియు పండితులలో ప్రాయబడెను. "వతరః-పు - మూర్ఖే" ... త్రి - శతే - మద్దే - (శబ్దా-చిం) "వచి-మనిభ్యాం చిచ్ఛ-వతరో మూర్ఖః" (సి-కా-౨౧౨-సూ-ఉదాది) "వచ పరిభాషణే-మన జ్ఞానే-ఆభ్యా మరప్రత్యయః స్యాత్ - సచ-చిత్ - తకార ఇచ్చిస్తా చేతః" (బాలమ). ఇట్లు సంస్కృతమున బ్రసిద్ధమైన వతరశబ్దపు వైకృతరూపము వర్ణవ్యత్యయవిణామమున 'టవర' అనియేర్పడును. (వై-పా-౨౬౨ విష) వర్ణవ్యత్యయము లేని 'సటర' యను వైకృతమును గలదు. "వతర" దే-వి. ద్విపద - వతరవై కొంచెపువారివై జూపునటన మాముందటి నడవదెల్లపుడు (భాగ౯౮౯౦, తవరకు మాటురూపము-శ. ౮) ఇది కేవలము ప్రామాదికము. పై ద్విపదలో "వటరవై" అను నది కవిప్రముక్తపాత మని యందలి ప్రాసము విశదీకరించుచున్నది. శబ్దరత్నాకర కర్త 'తవర' శబ్దనిర్వాహమునకుయి వెనుకటి ఖాణశబ్ద సందర్భమునందువలెనే (౨౧ II విష-విస్తర III) యిచటను బ్రమాదమునకుం బాల్పడియెను. ఇచటపైత మీ క్రింది విజయవిలాసపద్యములో గవితలంచిన శబ్దాలంకారముతోఁ దృప్తి సందక శబ్దరత్నాకరకర్త శబ్దాలంకారాతిశయ సంఘటనాభిలాషము నందుటయే యీతని నిట్లు భ్రమవెట్టినది. "తవర-దే-విణ-నేర్పరి. క-కొమ్మపయిఁ బక్షపాతము | నెట్లెయి నెఱపును విదేల యేచెద వకటాకమ్మగ నవాటు చక్కెరకమ్మగ మాటాడు తవర కలకంకవరా (విజ-౩-౮)" (శ-౮) ఇటు "మాటాడు టవర" అనియే నిల్పి యథా రాధముగ శబ్దాలంకారత్వస్థిని గవితోపాటుగఁ గోశకర్తయు నందుట యుక్తము కదా.

ధాక యనునదియు ధాక శబ్దభవమే, ధాక కాదు-ధాక యనునది వ్యావ హారికరూపము. "ఖలంధిభ్య ఇని ర్వక్తవ్యః-డాకినీ." (సి-కా-౧౨౬౦-సూ-వివ-౨౨౩) వార్తి) "డాకినీ-స్త్రీ-కాలీగణవిశేషే-డాకానాం సమూహే" (శబ్దా-చిం) "డాకినీ-స్త్రీ-డాకానాంసమూహః-ఇని-కాళ్యాణభేదే" (శబ్దస్త్రీ) వీనినిబట్టి 'ధాకము=విశాచము' అను సంస్కృతసమమునందు స్త్రీసమతారూప శబ్దవికృతియు, భీకరత - సూరత మున్నగు నర్థముల లభించే నర్థవికృతియు నుండుటచే ధాకశబ్దము ధాకశబ్దభవమే యనదగును. శబ్దరత్నాకరకర్త 'ధాక' అనియే దేశ్యముగా సుదాహరించెను. సూ-రా-నిఘంటుకర్త లదిచూచి 'ధాక' శబ్దమునట్లే యుదాహరించుటయే కాక యూచివరణమున "ధాక అన్య దేశ్యమనియు చతుర్థవర్ణ యుక్తమనియుఁ ఆ-వె-తవర

తీసి లేవ తావును ధాకయు...అన్యదేశ్యములు గానివైకృతములుగావు అని అప్పక-
 ౨-౨-౧౩౭ లో కలదు. కాని నిర్ధారక ప్రయోగములు లేవు" అని వ్రాసియు మరల
 "ధాక-వి-విజృంభణము..." అను వర్గచతుర్థయు క్త ధాకశబ్దమును దేశ్యముగాఁ
 జూపుటయు "క...పెల్లుగ ఝళిపించు వాలు పెనుధాకకు..." అనురీతిదుర్బల
 ప్రమాణములు చూపుటయుఁ బూర్వాపరసందర్భశూన్యముగా నున్నవి.

'తావు' అనుచో 'టావు' అనునది యంగీకార్యము. తావుశబ్దము వైకృత
 మనియు ననాంధ్రవర్ణయు క్తీచే ననిద్యగ్రామ్య మనియు శబ్దరత్నాకరమున వ్రాయఁ
 బడెను. కానివైకృతదీపికయందు దీనిప్రకృతి చూపఁబడలేదు. అట్లగుటంజేసి కావ
 లయు సూ-రా-నిఘంటుకర్తలు-టావు-తావు-తావు-శబ్దములను మూడిటిని దేశ్యము
 లనుగాఁ జూపిరి. సీ-హరిద్రరుచినమానాకృతులగు తావు లడరెడు... (విరా -
 ౪-౨-౫౦) అను నిట్టి దుర్బలప్రయోగములనె చూపిరిగాని తవర్ణమును నిర్వ
 హింపఁజాలు ప్రాసప్రయోగమును జూడఁజాలరైరి. ఇట్లు తకారమును నిర్వహించు
 ప్రబలప్రయోగము లేమింజేసియు నిర్హాలముగ ననాంధ్రవర్ణముల నాంధ్రదేశ్య
 ములలో నంగీకరించుట సంప్రదాయవిరుద్ధ మగుటంజేసియు స్థావరశబ్దభవములగు
 తావలము-తావు-టావు శబ్దముల నంగీకరించుట యుక్తము. కం...తొల్లిటితావున
 నిడి మహిమతో విడంబించుటయున్ (వి-పు-౭-౨) అనియిట్లు శబ్దరత్నాకరకర్త
 యిట్టి వివాదస్థలములందు "టకార"ము నిల్పినను త్పతిలేని యతిస్థానగతప్రయోగము
 లను జూపుచు తీవి ప్రభృతిశబ్దములను పైతము మహాప్రాణవర్ణముతోనే చూపెను.
 సీ-తీవియుఁ దేజఁ బాడియు మగంటిమి తాల్చి. (అచ్చ-రా-యుద్ధ-౪-౪) క-తవతవ
 లే కరుగుదుము హుటాహుటి నడలన్॥ (స్వా-౧-౨-౪-౪) తవణిల్లు గండపెండార
 మమర. (కాశీ-౩-౨-౪-౪) సీ-డాకొల్పు వజ్రంపు తవిణ యనగ. (భాను-౩-౨-౪-౪).

తీవి-లేవ - తవణిల్లు - తవిణ - మున్నగునవి హిందీకోశములలోఁ గన్పట్టలేదు.
 కావున వీనిని, టీవి-లేవ-టవణిల్లు-టవిణ-మున్నగురీతి నాంధ్రదేశ్యములుగ నంగీక
 రించుట యుక్త మని తోచెడిని. తింగణా మజ్జాశబ్దములు హిందీకోశములలోఁ
 గన్పట్టుచున్నవి. కావున నట్టివాని నన్యదేశ్యము లనఁదగును. జరాభీ శబ్దభవ మనఁ
 దగు 'జఱిభి' శబ్దము నంగీకరించుట యుక్తము. కులటకు జరాభీతి యూడుట సహ
 జముగదా. సూ-రా-నిఘంటువున దీని కనేక ప్రయోగములు చూపఁబడినవి. అం
 దొక్కటైన నిందలి "భ" కారమును నిర్వహింపఁజాలు నది లేదు. ఆ-పె॥ "జఱిభి
 తనము లెందు గఱచి తీవు" (నన్నె-కు-౬-౨-౬౭౩-౪) అనురీతి ప్రబలప్రయోగము
 లచే నిందు నలఘురేఫ మున్నదనుట నిశ్చితము. సూ-రా-నిఘంటుకర్తలు "జఱిభుండు

సంజీ ౨౩ I విష:—ధ్వన్యనుకరణశబ్దములం దర్వాచీనకావ్యములలోనే కాక ధ్వజరత్న యోగములందును మహాప్రాణఘటితశబ్దము లుండుట ఐదుధ్వము కాదు. అట్లు యనుకరణశబ్దము లొకభాషలోని వనిపించుకొనవు కావున వానిలోని మహాప్రాణాదులను దొలగింపరాదు. క...నిస్సాణజ! ధాంకృతులును గలసి యుష్కటుంబుగఁ బెజిగెక (భీష్మ-౨౩-౧౩౩) (పెటుగు=పిచ్చంభించు) తే-గీ-ధాంధ సిత కేతికాథ్యానముం ఘటించి నాదమును (అధర్వణభా-విరా-అప్పక>గీ-౧>౧౭౭) పులిశబ్దమే సంస్కృతకోశమునందును లేదుగాన డకార ప్రాస మనరాదు. (౧౩విష)

సంజీ ౨౩ II విష:—శబ్దరత్నాకరకర్త 'కతిల్లు-పెతిల్లు' మున్నగువానిలోని 'క'యుష్కల సంకీర్తించియు 'గుభేలు-ధింధి-ధిమిధిమి-ధశ్ధశ-భోరు' మున్నగు శబ్దములలోని మహాప్రాణములను దొలగించుటకు యుక్తియేమియులేదు. క-పెను గుబ్బలి కడిగగతి గుజెలునఁ బడియెన్|| (రామా-౮౭-౩-౪) పెనుగుబ్బలి పడినధ్వని ననుకరించువపుడు మహాప్రాణభకారఘటితశబ్దమే యర్హముకదా.

సంజీ ౨౪ విష:—చూశాను-వచ్చాను-మున్నగుచోటులందు వ్యాచహారిక భాషలో "ఇవర్ణావర్ణమిశ్రణమునఁ దాలవ్యావేశముగల "అ-అ" అని గుఱియింపఁ దగిన విజృంభణధ్వనులు వినఁబడుచున్నవి. ఇట్లే "సాపుగ-ఫసలీ-ఫారము-ఫీజా-మున్నగు శబ్దములలోఁ బైరీతని గుఱియింపఁదగిన ('i') 'ఫ' అను ధ్వనివంటి ధ్వని వినఁబడు పా- (క-కెటుబు) పాపి-దుష్టుడు-చ-ఎఱిగితి మద్దిరయ్య తడవేటికి గుట్టపుదొంగ పిండె యాజుజుభుని బట్టి చంపుడు... (భాగ-౯-స్కం-౨౦౭)...ద్వి-కొఱగాని జఱ భుల కొయ్యనగాండ్ర (బసవ-గీ-౮౯౧) (సూ-రా-ని) అని జఱభుడు శబ్దమును జూపిరిగాని యచట సైతము "జఱబి=పాపి" అనిచూపుటలో త్పతికానరాదు.

"పరిధవము-కతిల్-పెతిల్-మొదలగు దేశ్యములందును కంఠాణము-ఖంగులు-పైతిజీ-మొదలగు నన్యదేశ్యములందును..." (బా-సా పే-సంజ్ఞా-౪-సూ-వ్యా) అను పేటికాపంక్తులును సరికావు. కంఠాణశబ్దము సంస్కృతము - అన్యదేశ్యము కాదు. "కంఠాణః-అ-పు-అశ్వః" - (సర్వశబ్దసంబోధినీకోశము) మ-తదుద్యజైత్రయాత్రాసము! త్కలికారింఖ! దసంఖ్య సంఖ్యజయవ త్కంఠాణ రింఖావిశ్మం! ఖల... (రాఘ-౧-౮౯-౪) కతిల్-పెతిల్ శబ్దములు ధ్వన్యనుకరణములే కాని యొకభాషలోనివి కావు. 'ఖంగు' అనుదానిని సవరించి శబ్దరత్నాకరకర్త 'కంగు' అని చూపెను. తక్కిన పరిధవ-పైతిజీశబ్దములందును మహాప్రాణములను నిర్వహించు ప్రబలప్రయోగము లుండవు.

చున్నది. 'బ్రహ్మ-జిహ్వ' మున్నగువానిలో "బ్రహ్మ-జిహ్వా" మున్నగురీతిధ్వనులు వినబడును. ఇట్టివెల్ల సపభ్రష్టములె యగుటంజేసి యుపేక్ష్యములు-వీనిని మహా కవు లెవ్వరును నంగీకరించినవాడ కన్పట్టదు (వై-పా-౨౬౮) విస్తర

సంజీవని ౨౫ విష:—అచ్చాంధ్రవర్ణ సమామ్నాయములోని శకార మల ఘువు కాదనుటకు నందలఘురేఫమును జేర్చకుండుటయే నిదర్శనము-లఘులఘువు

విస్తర-౨౮ విష:—“అ-ఆ-ఫ” ఈ మూడును దెలుగున జేరినవి...ఉదా. తాటి+ఆకు=తాటాకు, ఇట్లు మఱ్ఱాకు-కొట్టాడు (వ్యావహారికశబ్దములో నర్థబిందు వుండవలెనా?) వెల్లావు - ఇచ్చాను - మొదలగుశిష్టప్రయోగములు ప్రసిద్ధములు - మూడవ దన్యదేశ్యములతోఁ గలసి చేరినవాల్లు...కాఫీ” (ఆం-భా-అ-సంజ్ఞా-౧౮-సూ) తెలుగునఁ గావ్యభాషావిషయమున మహాకవిప్రయోగముగాని పండితమహాకవీంద్రులక్షణముగాని ప్రమాణము. అట్టి ప్రామాణ్య మీ ధ్వనులకుఁ గన్పట్టలేదు. మహాకవుల గ్రంథములలోఁ బ్రయుక్తములగు 'తాటాకు' మున్నగు శబ్దములలో నీధ్వనులు తత్తత్కవులచే నుద్దేశింపఁబడినవని నిర్ణయించుట కవకాశము కానరాదు. ఉ.....తాటాకులలోన వ్రాసిరి పరాంగనఁ గూడినఁ బాప మంచు...(తారాశ) క-మఱ్ఱాకునఁ బండెడు దొరగొట్టానకు...(జైమి-౮-ఆ-౧౮౦) క-ఇమ్మమీ రామానుజవిభు | నమ్మాజమ్మకు...(పాండు-౧-ఆ-౬౮-ప) చ...ఆధర ణీంద్రుడు బై చమాంబికన్ (నరస-౧-ఆ-౮౫-ప) “కంచంతకాపురము, వెండుంగరము” (అహో-౧౯౮-పు) పైడందెలు గల్లుమన (రాజశే-౧.౮) తాటాకుమున్నగుశబ్దము లలో 'అ-ఆ' మున్నగు శుద్ధస్వరములె తత్తత్కవులచే నుద్దేశింపఁబడె ననుటకు వాని వాని శుద్ధస్వరములతోడి యతిప్రయోగములు నిదర్శనములు కాఁగలవు. మఱియు నన్నయాధర్వణాదివైయాకరణ లీనూతనధ్వనులను వర్ణసమామ్నాయమునఁ జేర్కొనలేదు.

ఆధునికవైయాకరణులు కొందఱు తీనూతనధ్వనుల సంధులు దుష్టములని శ్రుతి కటువులనియు (బా-గు-ప్ర-సంధి-౮-సూ-వ్యా) (విస్తర-౭౦-విష) జెప్పిరి కాని యది సరికాదు. క-సవతాలికః బలిదలఁచిన...(ఆను-౫-ఆ-౨౯౨-ప) నీ...గీ...తగుమాట గా నాటగిగాదు...(ఆశ్ర-౧-ఆ-౩౮) ఇట్లుసోమయాజియే యిట్టి సంధులను బ్రయోగించి యున్నాడు. అట్లయినను బ్రాచీనవైయాకరణులు వీనియందలి స్వరములు శుద్ధ ములె యనుతలంపున విశేషించి వర్ణింపరైరి. నాగరకవ్యవహారోచ్చారణమే ప్రమాణీకరించినచో “చ-అనవలసంతిగా కెలుగవా యొకమాటనె మర్తకర్తముల్

సంజీ-౨౭ I విష:—సూరి యన్యదేశ్యముల సంగీకరింపనివాఁ డగుటంజేసి సంస్కృతసమములనుండిమాత్రమే ఋప్రభృతివర్ణముల ప్రవేశమును జూపెను. సంస్కృతసమంబులను గూడి యనుటచేఁ దత్సమములెయగు ప్రాకృతసమములలోని మహాప్రాణాదిఘటితశబ్దములకుఁ దెల్లనఁ బ్రవేశము లేదని విశదమగుచున్నది. ఋకారఘటితప్రత్యేకశబ్దము సంస్కృతమునఁ బ్రసిద్ధమై యుండమింజేసి “పితృ+ఋణమ్=పితృణమ్” అను సంధిస్థల ముదాహృత మయ్యెను. గ్రాకారమున కట్టిస్థల మును లేమింజేసి “గ్రాకారము” అనిమాత్రమే యుదాహరింపఁబడెను. గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త ‘కృష్ణము’ అనిచూపక ‘క్లేష్టము’ అనిచూపుటచే (బా.గు.ప్ర.౪-పుట-ప్ర-ము-౪-పుట-టీక-ద్వి-ము) గ్రాకారము హల్లు, పయి నిల్చునపుడు “అ” కారానుమాపకమగు తలకట్టు వ్రాయరాదని యాతఁడు తలంచెనని తోచుచున్నది. ఆపక్షమునందు దుఃఖము మున్నగుచోటులందలి యుకారలేఖనమునందును చిత్త్యాణ మనుచోటి ఋకారలేఖనమునందును దలకట్టుల నేల నిల్పెనో తెలియకున్నది.

సంజీవని-౨౮ విష:—జకారమున కగతకముగా సూరి పక్షి శబ్దము నుదాహరించెను. “అనుస్వారస్య యయి షరసవర్ణః” (౮-౪-౫౮) (సి.కౌ-౧౨౪-సూ) అను పాణినిసూత్రముచొప్పున సమానపద మందనుస్వారమునకు వర్గాక్షరపరకత్వ మునఁ బరసవర్ణాదేశము నిత్యముగా నగునుగాన నచట జకార ముండు ననరాదు. ఆంధ్రవైయాకరణపండితకపింద్రు లీపరసవర్ణాదేశము నుపేక్షించుటంజేసి యాజకార స్థానమున నిండునున్నయె నిల్చునుగాన నది సరియగు జకారోదాహృతి కానేరదు. “వా పదాంతస్య” (౮-౪-౫౯) (సి.కౌ-౧౨౫-సూ) అనుచొప్పున సంస్కృతమందే “సంగమః-త్వంకరోషి” మున్నగు పదాంతస్థలములలో నీ పరసవర్ణాదేశమునకుఁ బాక్షికత యంగీకరింపఁబడెను. ఆంధ్రమహాకవులును నాంధ్రలాక్షణికులును బదాంత మందేకాక పదమధ్యమం దనఁగా సమానపదమందును నీపరసవర్ణాదేశము నుపేక్షించిరి. భారతాదిప్రాచీనమహాకావ్యములం దెచ్చటను “క - మీ-స్తరఁగల సంతోషా | క్రాన్తులు జ్వలయలు గనిరి రహి నన్నదిలో” (కల్పితపద్యభాగము) అను రీతిగల పరసవర్ణాదేశస్థాపక ప్రయోగములు గన్పట్టలేదు. ఇంతియకాక యీక్రింది రీతిని వర్ణపంచమాదేశనిరాసక ప్రయోగములు పైతముచూపట్టుచున్నవి. క-పంగుల మూకాంగుల విక | లాంగులను నబాంధవుల దయం బ్రోతె భయాన్తుం గడిచిత్రు నై నను|సంగరరంగమునఁ గాలె శరణంబనినన్ (సభా ౧ ఆ ౪౫) (విస్తర)

విస్తర I-౨౮ విష:—గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త “నిండు-పాణ్డవ” అనువాని ప్రాస మును జూపి యందొకట బిందువును నొకట ననునాసీకమును గలవనియు వానిలో

[illegible]

విస్తర II-౩౩ విషయము:—అంద్రచ్ఛందో లక్షణశాస్త్రజ్ఞులయిన కావ్యాలంకార
శాస్త్రానుకూలములగు ప్రాచీనులుసముతము బిందుయతికి సంస్కృతశబ్దము
కుదాహరించుటయు వర్ణపంచమాదేశనిరసనమునకు నిదర్శనమే యనఁదగును. నిత్య
మూలము గాకున్నను బాహ్యముగనైనను బరసవర్ణాదేశము సమ్యతమే యైనచో వర్ణ
పంచమము క్తచంద్రశబ్దములలో సంయుక్తయతివద్దతిని వలె చెల్లుచుండఁగా బిందు
యత్యంశకారము చేసియుండదుగదా. చ-కినుకఁ జళుక్యవంశనృపకేసరి. తేసివచోఁ
గృహదం బనమునఁ గల్లుఁ బో సురగణత్వము తత్పదవారిజాతవందనమునఁ గల్లుఁబో
మరుజనాథత తద్భవదర్శనావలం । బనమునఁ గల్లుఁబో గగనమధ్యనివాసము వైరి
కోటికీ (కావ్యాలం-౭-ఉల్లా) బిందుయతి. తే-గీ-జాకు వడిచెల్లు రత్నకంఠ
మనఁగఁజాకు వడిచెల్లు బర్హిసింఘం బనంగి... (కవిజ-సంజ్ఞాధి-౬౮-౬౯-ప). అప్పకవి
యనుకృతసంస్కృతవిభక్త్యంత శబ్దములనుసైతము బిందుయతి కుదాహరించెను.
బిందుయతి - తే-గీ-జ్ఞానవేద్యాయ తప్తకాంచనవిభూష । నాయ మేచకవర్ణకంఠ
యాయ । నగధరాయ నమోస్తు సౌందర్యవిజిత । మనసిజాతాయ గోపడింభాయ
యనంగి (అప్పక-౩-ఆ-౫౩-ప).

విస్తర III-౨౯ విషయము:—మయిరీతిని వర్గపంచమాదేశము ప్రాచీనకవిపండిత లాక్షణికులసమ్మతము కామింజేసి యే సూరి జకారోదాహృతివిషయమున నట్లగతికవర్గ పంచమాదేశము నంగీకరించినను “కంతము-పండము” అనుశబ్దములను బిందుయంత ములుగనే యుదాహరించెను. తెనుఁగువిభక్తి చేరునపుడే యిట్టి మార్పు గల్గునుగాన “కంతము - పండము” మున్నగునవి తద్భవము లనరాదు అవి తత్సమములే. సూరి తలంచినట్లు జకారోదాహృతికి గతి లేకపోలేదు. స్వరపూర్వకస్థలములందే బిందువు నకు వర్గపంచమాదేశము తెల్లన రాదుగాని, బిందువు నిల్చుటకు వీలుపడని హల్

సన్నయాధర్వణీ
యము ౨౯ I
విషయము.

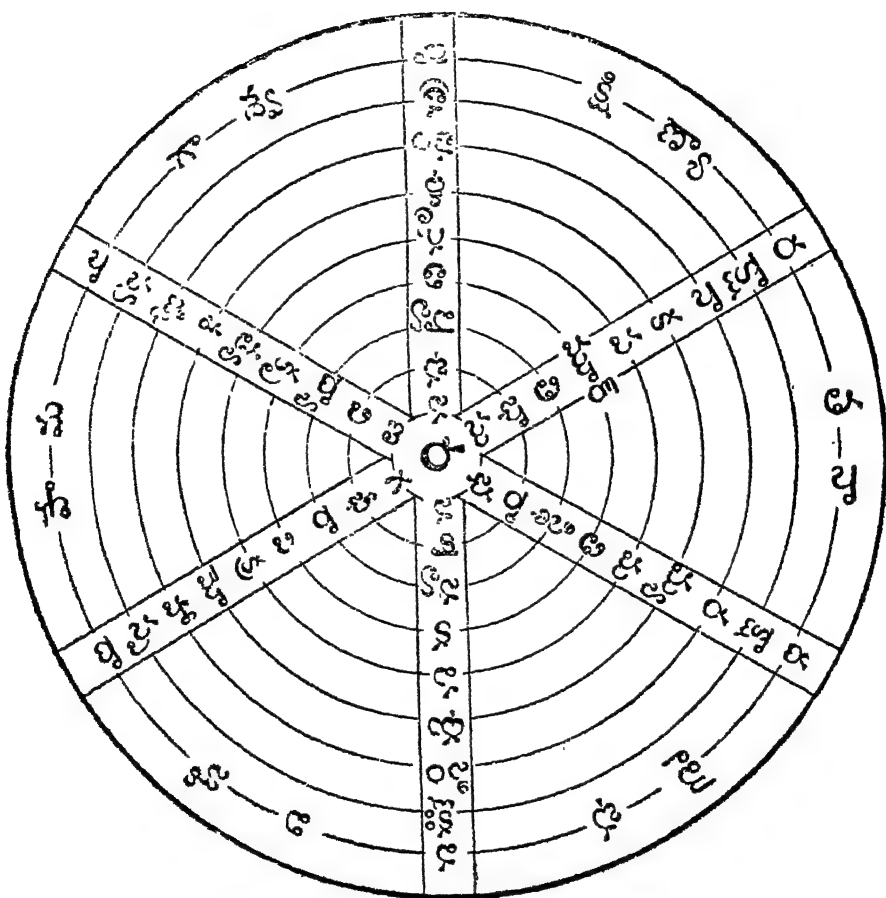
దీర్ఘః స్యా ద్వర్ణనిర్దేశే ప్రత్యయోన్యత్ర చ క్వచిత్ |
కేషాంచిత్ ప్రత్యయేనైవ | తత్ప్రయోగ స్తు సమృతః |
ద్వంద్వేతు స్త్రీవ దిప్తం స్యాత్ క్వచి ద్రూపం నునాపిచ ||
(వికృ-అజం - ౮౪-౮౫-కా-అహో-3౬౪-3౬౫-పు).

కల్ప-౨౯ I విషయము:—వర్ణనిర్దేశే=ఆయావర్ణముల నిర్దేశవిధానాదులందు, దీర్ఘః=వానికి దీర్ఘము కల్గును. అన్యత్ర=వయోంతరమున, క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, ప్రత్యయశ్చ = కారేఫప్రత్యయములలో నొకటి వచ్చుటయుఁ గలదు. ఉదా:—కాకు గా వచ్చును = క కారమునకు గ కారము వచ్చును. రాకు లా వచ్చును = రేఫమునకు ల కారము వచ్చును. జాకు వడి చెల్లు రత్న కంకణ మనంగ | భాకు వడి చెల్లు... (కవిజ - సంజ్ఞాధి-౬౯-ప) కేషాంచిత్ = కొన్ని యక్షరములకు, ప్రత్యయేనైవ = కారప్రత్యయము తోనె, తత్ప్రయోగ స్తు = దాని ప్రయోగము, సమృతః = సమృతమైయుండును. ఉదా: “ఆ కారమునకీ కారము వచ్చును” మున్న గుచోట్ల దీర్ఘవిధానమర్థసం దేహజనక మగును గాన దీర్ఘక్షరములకుఁ గారప్రత్యయ ప్రయోగ మే సమృత మగుననిభావము. అట్టి పూర్వకస్థలములందు వర్గపంచమ మే నిల్చును-కాన జకారస్థితికి “శార్ఙ్గము” అని యుదాహరించుట యుక్తము (అనుబంధము).

అనుబంధ-విస్తర III-౨౯ విషయము:—ఇట్టి యాశయముతోనె నే నొకప్పుడు జకారమునకు ‘శార్ఙ్గ’శబ్దము నుదాహరించుట యుక్త మని ప్రచురింపఁగా నందుఁ బరసవర్ణాదేశము లేదనియు గ కారము లేదనియు నేను వ్రాసిన ట్లారోపించి గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త యతిప్రసంగము చేసెను. (బా-గు-ప్ర - అనుబంధ - ౧౮౯-ద్వి-ము).

“అక్కి న్దళితాపత్యానురక్తీన్” (రాఘ-౨-ఆ-౧౨-ప) ఇత్యత్ర “అనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణః ఇతి సాధుత్వ మూహ్యమ్.” (అహో-౨౧౩-పు) అను నహోబలవతి వాక్యమునుబట్టి వై ప్రయోగము వర్గపంచమాదేశాంగీకారమును నిర్ధాపించుచున్న దని చెప్పరాదు. ఆపద్యమున రామాయణార్థమున “కందలిత” శబ్దమందు నెఱ సున్నయే కవిసమృతముగా నీ ల్పవచ్చును. అట్టియెడ భారతార్థమున “అక్కిన్ + దళితాపత్యానురక్తీన్” అనుచోట సహజసరళపరకత్వమున నిండునున్న నిల్చుటలో విరోధము లేదు. (బా-సంధి-౧౯-సూ) ఇ ట్లప్రయోగము వర్గపంచమాదేశస్థానము కానేరదని నేను ప్రచురింపఁగా (పరిపత్ పత్రిక - కాళయుక్తి - మార్గశిరపుష్య) నట్టి వ్రాతను గ్రహింపనేరక గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త యతిప్రసంగముచేసెను (బా-గు-ప్ర - అనుబంధ-౧౮౯-పుట-ద్వి-ము).

పాదము IV-౩-౩ విషయము:—అర్వాచీనకపుల గ్రంథములందు బంధకవిత్వపు రచనలో నీవర్గపంచమాదేశము పాఠికముగఁ గన్పట్టుచున్నది. దీనినరసియే సూరి “వర్ణన” అను సుదాహృతి కంగీకరించియుండును.

చక్ర బంధము. నరస-ర-ఆ-ర-పద్యము—ఈచక్ర బంధపద్యమున మూడవ వలయమందు నిముడ్చుబడిన “నారసింహాజ్ఞితం” అనుదాని సిద్ధికయి “సింధు” అనుచో వర్గపంచమాదేశమును బాటింపకుండుటయు “శజ్జి” అనుచో వర్గపంచమాదేశమును జేయుటయు సంభవించెను. ఆటవవలయమున “మూర్తికవికృతి” అనుదాని నిముడ్చులో నీవర్గపంచమాదేశ ప్రసక్తి రాలేదు.

సందేహము కల్గ నపుడు 'ఐకి జౌవచ్చుచు' అనురీతిని దీర్ఘమే నిల్పుట నిర్బాధము -
 ద్వంద్వైతు = ద్వంద్వసమాసమందైనచో, స్త్రీవతే = స్త్రీసమత్వ మనగా ప్రత్యయ
 రాహిత్యము, ఇష్టంస్యాత్ = ఆభిమత మగును. క్వచిత్ = ఒకప్పుడు, మునాపిచ =
 మువర్ణకముతోడిరూపమును, సప్తతమే. ఉదా: కగలు, చజలు-మొ - కగములు-చజ
 నులు ననియు నుండనగును. అమహత్వమున మువర్ణకము రావచ్చు ననిభావము.
 ప్రయోగములు: కం. కచటతపలనగఁ బరఁగిన |... (కవిజ-సంజ్ఞాధి-౬౮-ప) క-వలసి
 సచో లళములు డళములు మఱి ఋక్రాంతవర్ణములు ప్రాసములై |... (కవిజ-సంజ్ఞా-
 ౯౦-ప) (కావ్యాం-౭-ఉల్లా-౯౫-ప) (విస్తర I మొ-V.)

విస్తర I-౨౯ I విష:—పయివిషయములలోఁ గొన్నిటిని ప్రాథవ్యాకర్త
 యిట్లు సంగ్రహించెను. “౨ సూ. నిర్దేశవిధానోచ్ఛారణంబులందఱుచుగలవర్ణాదులు
 కారప్రత్యయాంతము లగును. రవర్ణ మిఫప్రత్యయాంతము నగు. ౩ సూ-ఒకచో
 ప్రాప్తంబు దీర్ఘంబగు. ౪ సూ-దీర్ఘంబు దీర్ఘంబ.” (ప్రాథ-సంజ్ఞా) “దీర్ఘంబుదీర్ఘంబు”
 అనుదానిలోని యవధారణముచే “కారేఫములును రాచాదను” నర్థము సంభవించు
 చున్నది. దీర్ఘస్థలములలోఁ గారేఫములే రావలె నను నధర్వణాశయమును ప్రాథ
 వ్యాకర్త చూచికొన్నట్లే తోచుదు.

విస్తర II-౨౯ I విష:—‘వర్ణా త్కారః (౨౨౭-వార్తి) నిర్దేశ ఇత్యేవ -
 అకారః-కకారః, “రా దిఫః” (౨౨౮-వా) రేఫః,’ (సి-కా-౩౨౮౫-సూత్రమునొద్ద)
 “వా సహాపవిధినా కారోపి రేఫస్య - తేనరకారాదీని నామానిశ్శబ్దతో మమ
 పార్వతి. ఇత్యాదిప్రయోగః సాధురేవ - ‘అస్యచ్యో’ ఇత్యాదౌ తు కారప్రత్య
 యాభావో బాహుళికా దేవ” (తత్వబోధిని-ఉత్తరకృత్-౫౫౦-౫౫౧-పు) ఇట్టిది
 బాహుళికవిధి యగుటచేతనే వర్ణసమామ్నాయపారాయణాదులలో “కారేఫ”
 ప్రత్యయములు రాకుండుట విరుద్ధముకాదు.

విస్తర III-౨౯ I విష:—పయి పద్ధతులెల్ల వర్ణములకే కాక గణాదులను
 జేర్కొనునపుడును దత్తద్దణనామాద్యక్షరములకును వర్తించును. గణాద్యక్షర
 దీర్ఘముమాత్రము గణద్వితయార్థబోధక మగుచుండును. క...దీర్ఘస్వరయుతమై
 యున్న గణాక్షరములు తద్దణము రెండుగా నెన్నబడున్ || (కవిజ-సంజ్ఞాధి-౨౧-ప)
 ఉదా:—జకారమున్ | గకారమున్ | సుకాంతి కొప్పకుండునే || (కవిజ...వృత్తాధిగంప)
 చ-నజభజజల్ జరేఫలు పెనంగి... (కవిజ-వృత్తాధిగం౭) నజభజజల్ = నగణజగణ
 భగణజగణజగణములు. జరేఫలు = జగణరగణములు. పాత్రై | గాగాపత్రి | గన్యా
 (కవిజ-వృత్తాధి. గ౨ప) గాగా = గగణచతుష్టయము.

నన్నయచేసినమార్పులు నన్నయచేసినమార్పులు వచ్చుటయుగలదు. క-పాపా
కాపాపాపాపా పాపాపాపా (కవిజ-సంజ్ఞాధి-౧౩-ప).

నన్నయచేసిన
యము ౨౯ II
విషయము.

బాలేంద్ర పరిధి శృంగార వర్త కుశగ్రన్థి దాత్ర పరశు
చమాల ఆద్యా ఇభకరతుల్యా | స్త ద్విధా శూల
చన్నిభా వన్యోవర శార్థ విప్పలదళామృత వన్న
గ నన్నభాః క్రమా త్పరుమాః | స్తమ్భవిలేఖాధి
వైస్య | స్త ఏవ వగద్విత్తీయవన్యాద్యాః || కీర తరి హ
స్తిమ స్తకశు క్తి తులాసన వితర్ది సీరసమాః | అస్తస్థా
శ్చోష్టాణోదస్త్య చ జౌ గురురలౌ చ బిస్తుయుతౌ ||
(౨౦-చి-సంజ్ఞా-౨౦-౨౧-౨౨-కా-అహో-౧౭౯-పు.)

కల్ప ౨౯ II విషయము:—చిరకాలమునుండియు నన్నయనాటివఱకును నాంధ్ర
కర్ణాటభాషలకు లిఁయొక్కటియై యుండెడిది. అట్టి యాంధ్రకర్ణాటసాధారణలిపి
యందుఁ గొన్ని మార్పులుచేసి తెల్లన కొక శ్లాఘ్యముగు ప్రత్యేకలిపిని భట్టారకుఁ
డువదేశించెను. కాని ప్రాచీనలిపి కలవాటుపడిన తెల్లవారిచే నట్టిలిపి పూర్తిగ స్వీక
రింపబడకున్నచు దలకట్టు నొత్తుగుటుతు మున్నగు కొన్నిమాత్రమే గ్రహింపబడి
నవి. అట్టి స్వకల్పితలిపి స్వరూపమును నన్నయ వివరించుచున్నాఁడు. బాలేంద్ర
తాత్పర్యము:—ఆద్యాః = అకారాదులు వరుసగా, బాలేంద్ర = బాలచంద్రునితోడను
(—=అ) పరిధి=పరివేషముతోడను (౦ = ఇ) శృంగ = వృషభాదుల కొమ్ముతోడను
(✓=ఉ) ఆవర్త=సీటిముడితోడను (✓=బు)కుశగ్రన్థి=దర్భముడితోడను (౭=ఁ)
దాత్ర=కొడవటితోడను (=లౌ ఎ) పరశు=గండ గొడ్డటితోడను (—=బి) సమాః=
సమానాకారముగల వగుచున్నవి. తద్విధాః=వానిద్విధములు, ఇభకరతుల్యాః=ఏనుఁగు

విస్తర IV-౨౯ I విషయము:—వర్ణసంఘాతమును జేర్కొనునపుడును బైరీతులు
గలవు. క-శ్రీకారము గలపద్యము... (కవిజ-సంజ్ఞాధి-౧౩-ప) క. పోలగ “పు-పు-బు-
భు”-లకుమూలపోలికవడి... (కవిజ-సంజ్ఞాధి-౨౩-ప) “శ్రీ” కారము=“శ్రీ” అనునక్షర
ము. పు-పు-బు-భు=“పు-పు-బు-భు” అనునక్షరములకు - మూ=‘ము’ అనునక్షరము.

విస్తర V-౨౯ I విషయము:—అచ్చులపైఁ జేర్పబడిన కారప్రత్యయము తపరకర
ణమువలెనే మాత్రాకాలబోధక మగునని భ్రమింపరాదు. ఉదా: ఇకారంబుమీఁది
కును పుక్రియావిభక్తుల యుత్పంబున కిత్వం బగు. హరిని. హరికిని. శ్రీని. శ్రీకిని. మొ
(బా.తత్వ-౨౬-సూ).

తొండమువంటి యాకారములు గలవగుచున్నవి (7 = దీర్ఘపుగులుతు) 'అ' = అమున్నగు నకారాదిచిహ్నములతో నట్టి దీర్ఘపుగులుతును జేర్పవలెను. (అ = అ; ఆ = ఈ; ా = ఊ; ి = యి; య = ఏ; య = ఓ; య = ఓ (ఇట్లు కొన్నిటం గన్పట్టును) అన్యో = తక్కినవనగా - 'ఐ' కారమును 'జె' కారమును, శూలసన్నిభా = శూలము వంటియాకారము (ల) గల వగుచున్నవి. అనగా ఎకారచిహ్నముతో శూలాకారమును జేర్పగా నై కారమును నొకారచిహ్నముతో శూలాకారమును జేర్పగా నొకారమును నేర్పడు నని భావము. (ఎ = ఐ - ఐ = ఔ.) ఇట్లుగ నాంధ్రకర్ణాట సామాన్యలిపిలో నున్నహల్లులపై నిల్చునప్పటి యచ్చులచిహ్నములె వానిప్రత్యేకస్థితిలో సయితముండనగునని నన్నయ సంక్షేపాభిలాషతో నవరించెను.

పరుషాః = కచటతపలు వరుసగా, దర = శంఖముతోడను, (ఛ = క్) శార్ఙ్గ = ఎక్కిడిన వింటితోడను (= చ్) (నారినాకర్నించిన - ఎక్కిడిన - వింటివలె నుండును) పిప్పలదళ = రావియాకులోని సగముతోడను (ఛ = ట్) అజుశ = గజాంకుశముతోడను. (ఞ = త్) వన్నగ = పడగయెత్తిన పాముతోడను (ఞ = ప్) సన్నిభాః = తుల్యములగు నాకారములు గలవగుచున్నవి. ఈయాకారము లాంధ్రకర్ణాటసాధారణలిపిలో నివె. స్తమ్భవిలేఖాధికైః = స్తంభాకారచేఖల విలేఖనాధిక్యములచేత, తపవ = ఆకచటతపల యాకారములె, వర్ణద్వితీయవర్ణాద్యాః = తత్తద్వర్ణ ద్వితీయాదుల యాకారములగుచున్నవి. వర్ణద్వితీయాదుల కాంధ్రకర్ణాటసాధారణలిపిలోఁ బ్రత్యేకాకారకలిపులున్నను సౌలభ్యార్థమును లిపివిస్త్రుతినిరాసార్థమును భట్టారకుఁ డిట్లు నూతనపద్ధతినిగల్పించెను. స్తంభాకార (1) విలేఖనము తత్తద్వర్ణప్రథమముల కూర్ధ్వమున లిఖించుట సుకరముగాన నదియె భట్టారకహృదయ మనఁదగును. సంజీవని పదనాల్గవ విషయమున వివరింపఁబడినరీతిని వర్ణప్రథమధ్వనులపై వాయుసంస్కారశయ, నాదితానునాసిక్య మేళనములచే వర్ణద్వితీయాదుల ధ్వను లేర్పడునుగానఁ దత్తద్వర్ణమై శేష్య సంపాదకసామగ్రి కొక్కొకదాని కొక్కొక స్తంభాకారచేఖ వర్ణప్రథమములపై నిల్పుట సయుక్తిమని నన్నయ తలంచెను. పరుషముల యాకారములపై నుచ్చారణార్థ కాకారలిపిని మేళగించుటచే నేర్పడిన వర్ణాక్షరముల యాకారము లిచటఁ బ్రదర్శింపఁబడుచున్నవి. ఛ = క్ - ఛ = క్ - ఛ = ఖ - ఛ = గ - ఛ = ఘ - ఛ = జ; ఇట్లే తక్కిన వర్ణాక్షరముల లిపుల నెఱుంగునది.

ఇంక సంతస్థోష్ఠముల యాకారముల నుపదేశించుచున్నాఁడు. ఆంధ్రకర్ణాట సాధారణలిపిలో నైత మంతస్థోష్ఠముల లిపి హల్లులపై నిల్చునపుడును వానిప్రత్యేక

స్థితిలోను నించుమించుగా నేకరీతినే యుండును. కాన నట్టిలిపులనె యుపదేశించు చున్నాడు. యకార లకారముల లిపులలో నించుకభేద ముండుటచే వానిగుణి తలిపిన 'హల్లులపై నిల్చునప్పటి యాకారములనె' యంగీకరించెను. 'వు - ఉ' అను వాని లిపులతో సాంకర్యము వాటిల్లకుండుటకై యట్లుంగీకరించె నని యెన్ననగును.

కీరతపిత్యాది:—అన్తస్థా:—యరలవలును, ఉష్టాణశ్చ = శపసహలును, వరు సగా, క్ష = చిలుకతోడను (క్ర = య, తరి = 'నా' పాఠాంతరము) ఓడతోడను (క్ర = య) హక్తిమన్తక = గజక్తిముతోడను (హ = ల్) శుక్తి = ముత్యపుఞ్జిప్పతోడను (ప్ర = య) తుల = తరాసుతోడను, (ద్రి = శ్) ఆసన = వేత్రాసనముతోడను, (ల్ల = మ్) విత్తి = వేడికతోడను (ప్ర = య) సీర = నాగటితోడను (హ = హ) సమా = సమానమైన యాకారములుగల వగుచున్నవి. దన్త్యచజ్ఞ = చే జలును, గురురలౌచ = ఆ శలును, బిష్టయుతౌ = చించువుతోగూడియేర్పడుచున్నవి. (ప్ర = చే, ద్ర = జే, ర = ఆ, హ = శ.) ఇట్లు వీనితలపై బొట్టును నిల్పవలె నని యాచిత్యమునుబట్టి వ్యాఖ్య చేసికొనవల యును. ఆంధ్రకర్ణాట సాధారణలిపిలో 'అ' అనునదియలఘురేఫాకారము. అలఘుల కారమునకు బ్రత్యేకాకారము లేదు. కావుననే యలఘులకారముపై తమ ద్రావిడ కకార లిపితోనే వ్రాయబడుట సంభవించెను. అందు దన్త్య చ జలకును బ్రత్యేకా కారములు లేవు. కాన నన్నయ 'అ శ' అను లిపుల నుపేక్షించి యేకరీతిని సయుక్తి కముగా లిపి నుపదేశించెను. అర్థబిందు పూర్ణబిందు శబ్దములె వాని యాకారములను విశదపఱచుచున్నవి. (అరసున్న = నిండుసున్న) కేవలప్రాచీనకాలమున 'అ' కార చిహ్నము హల్లుపయి నిల్చునపుడు '—' అనునాకృతితోనె యుండెడిది. నన్నయనా డది చంద్రరేఖవంటి యాకారము నంద నారభించుటచే దానినె యంగీకరించి నన్నయ బాలేందుసదృశ మనివర్ణించెను.

నన్నయ
కర్మణీయము
౨౯ III విషయము.

పశ్చ వర్గాదయో వర్ణా । శ్శృజ్ఞ శ్శాన్తాదిసన్నిభాః ।
త్యక్తగ్రేఖా యుజ శోషార్థం । దణ్డరేఖాన్వితా అధః ॥
తపవచ ద్వితీయా స్వర్యూర్ధ్వరేఖాద్వికాన్వితాః ।
ప్రథమాస్తుతృతీయాః స్యుః । స్తృతీయాస్తే చతుర్థకాః ॥
రేఖాద్వయాథోదణ్డేన । యుక్తాః స్యు రనునాసికాః ।
మిశ్రద్దణ్డద్వయోవేతాః । ప్రథమా లిపయః స్తృతాః ॥
పూర్ణేనుసదృశః । పూర్ణస్త్వర్థ స్త్వర్థేస్తుసన్నిభః ॥
(విశ్వ-సంజ్ఞా-3౨-మొ-3౫-కారి-అహో-౧౦౦-౧౦౧-పు.)

కల్ప-౨౯ III విష:—నన్నయోపదిష్టలిపిలోని స్పర్శముల లేఖనముం దూర్ధ్వ రేఖల బాహుళ్యముచే లేఖనవతనాదులు సులభముగా నుండజాల వనితలచి యధర్వణుఁ డిట్లు సవరించుచున్నాఁడు. మఱియు నన్నయనాటివఱకును నాయా హల్లుల లిపులను మాత్రము వ్రాసి వానిపై నకారచిహ్నమును (‘—’ అనుదానిని) లిఖింపకుండుటయే వానివాని హల్లులలిపులై యుండెను. (క=క; ఛ=క్) నన్నయ కాలమునఁ దలకట్టు ‘—’ అనివ్రాయుటకు మాటుగా ‘’ అను బాలచంద్రా కార లిపితో వ్రాయుట యారభి మయ్యెను. అట్టి సంప్రదాయములతో నన్నయ లిపి నధర్వణుడు సవరించుచున్నాఁడు. పశ్చివర్గాదయథితీ—పశ్చివర్గా దయః=అయిదువర్గముల మొదటివర్గములు; శబ్దశాస్త్రాదిసన్నిభాః = నన్నయ యుప దేశించినరీతినై శంఖశాస్త్రాదిసదృశాకారములు గలవైయై, తిర్యగ్రేఖాయుజ శ్చోర్ధ్వమ్=మీఁద నొకతిర్యగ్రేఖతోఁగూడిన వగుచున్నవి. (క=క్) తపవ=అవియే, అధఃదన్తరేఖాన్వితాః=క్రింద దండాకారరేఖతోఁ గూడినవై, ద్వితీయాః=వర్గ ద్వితీయవర్గము లగుచున్నవి. (క=ఖ, ఛ=ఛ, ఙ=ఙ, ఛ=ఛ, ఞ=ఞ) ప్రథ మాస్తు=ఆవర్గప్రథమలిపులై, ఊర్ధ్వరేఖాద్వికాన్వితాః=మీఁదను రెండుతిర్యగ్రేఖలు గలవై, (ఒకటిహల్లుగుటుతు నొకటినాదితా విశేషపుగుటుతు) తృతీయాః=వర్గ తృతీయానుమాపకము లగుచున్నవి. (క=గ, ఛ=ఙ, ఙ=ఙ, ఛ=ఛ, ఞ=ఞ) తృతీయాః = ఆతృతీయలిపులై, రేఖాద్వయాథోదన్తేన = అట్టిరేఖాద్వయముతోనే కాక యథోదండరేఖతో, యుక్తాః=గూడినవై, చతుర్థకాః = వర్గచతుర్థలిపు లగుచు న్నవి. (క=ఘ, ఛ=ఘ, ఙ=ఙ, ఞ=ఞ, ఞ=ఞ). ప్రథమాః లిపయః=త త్తద్వర్గ ప్రథమలిపులై, మిశ్రద్వర్గద్వయోపేతాః=ఒకటిపై నొకటినిల్పిన దండాకారరేఖల ద్విక ముతోఁ గూడినవై, అనునాసికాః = త త్తద్వర్గపంచమములుగ, స్త్రుతాః=చెప్పబడు చున్నవి. (క=జ, ఛ=జ, ఙ=జ, ఞ=జ, ఞ=జ) కాదివర్గము లకారవిశిష్టము లగు నప్పటి యాకృతులు: (క=క, ఛ=ఖ, క=గ, ఛ=ఘ, క=ఙ, ఛ=ఞ) పూర్ణః=నిండు సున్న, పూర్ణేష్టుసదృశః=పూర్ణచంద్రునివంటి యాకారము గలది- (౧). అర్ధస్తు=ఖండ బిందు వన్ననో, అర్ధేష్టుసన్నిభః = అర్ధచంద్రుని యాకారము గలది- (౨).

కల్పతరు-౨౯ IV విష:—ఋగ్వేది సుపదిష్టములగు నన్నయాధర్వణలిపు లెంత యుక్తియు క్తముగను నెంతశాస్త్రసమ్మతముగను నెంతసులభముగనునున్నను మార్పును సహింపని జనసామాన్యముచే నుపయోగించుకొనబడదయ్యె. కాఁగా నన్నయాధ ర్వణులు చేసినమార్పులులేని ప్రాచీనాంధ్రకర్ణాటసాధారణలిపియే జనసామాన్య ముచే వాడుకొనబడుచు నాంధ్ర దేశమున నేటియాంధ్రలిపిగను, గర్ణాటదేశమున

నామక క్షాతలిపిగను గాలక్రమసిద్ధములగు నలంతిమాధులతో నేర్పడియెను. (విస్తర) అందు నీయాంధ్రక్షాతలిపులు రెండిటికిని సంతగొప్ప భేదము కన్పట్టదు. హిందూ భాషాలోని తమిళలిపి, వాగరలిపి యాంధ్రక్షాతసాధారణలిపి మున్నగువానికెల్ల యీ భాషాలోని మూలమైయున్నది. నన్నయభర్తలులు చేసిన సముచితములగు మార్పులు ప్రాంతీగా నాంధ్రులచే వాడుకొనబడకున్నను నన్నయోపదిష్టమగు చా. పం. ప్రకారపు తలకట్టు (—) సభర్వణోపదిష్టములగు తిర్యగ్రేహాకారమైన

విస్తర I ౨౯ IV వివ:—“ఈయార్యాగీతులలో గ, జ, డ, ద, బ, ణ, ష, మ, ల యాకారము వర్తింపబడలేదు.....అచ్చుల దీర్ఘముల యిభకర తుల్యత్వ మొక్క ‘అ’ కారమునకుఁ జెల్లునేకాని తక్కినవానికి వర్తింపదు..... ఙ, ఞ, క, ఖ, ఘ, ల క్రింద బిత్తుండుననియు నది స్తంభాకారమున నుండునను యును ముచ్చొకుడవ శతాబ్దపు లిపికే కాదు, పందొమ్మిదవ శతాబ్దారంభముననున్న లిపికిని వర్తింపదు. నేటి లిపిలోఁగూడ ఖతలకు వర్తింపదు.” “నన్నయభట్టు స్వయముగ దగ్గఱనుండి చెక్కించిన నందంపూడి శాసన...లిపికిని బై..... లిపికిని పోలిక తగలదు. కావున నీ యార్యాగీతులు ప్రక్షిప్తము లనవలెను. లేదా చింతామణి నన్నయకృతము కాదనియైన ననవలెను” (ఆం-భా-చ-౧౫౯౦పు) ఈలిపిక్లగము లార్యాగీతులనుట సందః పరిశీలనరాహిత్యకృతము. చింతామణికారికలలో నొక్క టేని యార్యాగీతి లేదు. ‘ఖ’ అని వ్రాసియు నందఱోదండరేఖ లేదనుట ‘దశమో మృతః’ అను వాక్యమును స్మృతిగోచరము కావించుచున్నది. గ, జ, డ, ద, బాదుల యాకారములు వర్తింపబడలేదనుట సరయఁగా వీరు “స్తమ్భవిలేఖాధికైర్వై స్తవీవ వర్ణద్వితీయ వర్ణద్వయాః” అనుకారికను గాని యందలి “ఆద్వయాః” అను పద మునుగాని యవగాహనము చేసికొన్నట్లు కాన్పింపదు. “ఈలిపి పదునొకండవ శతాబ్దపు లిపికే కాదు పందొమ్మిదవ శతాబ్దారంభముననున్న లిపికిని వర్తింపదు.” మున్నగు వీరివాక్యములను బరిశీలించఁగా వీరు నా రచించిన వైయాకరణ పారి జాతములోని యీకారికల సమన్వయము నొకసారియైనఁ జిత్తగింపకయే “న భేతవ్యం న బోధవ్యం | న శ్రావ్యం వాదినో వచః | ఝటితి ప్రతివక్తవ్యం | సభాసు విజగీషుభిః” అనువీతిని బరిహసింప నారంభించినట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఈలిపి సాకల్యముగ వాడుక కెక్కలేదని వ్రాసిన వై-పా-౨౭౨ వివ. మూడవ పంక్తిని వీరు చిత్తగింతురుగాక. వాడుక కెక్కని యీలిపి మఱి యేశతాబ్దములోనివాడు రచించె నని తలంచి వీరు “చింతామణి నన్నయకృతము కాదనియైన ననవలెను” అని వ్రాసికొ ఱెనియకున్నది.

[బా. సంజ్ఞా. ౪ సూ.] నన్నయభర్తృణుల 'బిత్తు-తలకట్టు పొల్లుగుర్తులు నిల్చుట' ౧)

పొల్లుగుఱుతును (—) వర్ణయుక్కుల యధోదండరేఖలును (కే=ఖ) నర్ణపంచ మముల మిశ్రద్వండద్వయరేఖలును (జిఇఅందుమాత్రమే) (కే=జ, ప్ర=ఇ) నాంధ్ర కర్ణాటసాధారణలిపిలో జేరి నేటికిని నాంధ్రులచే వాడుకొనబడుచున్నవి. పదు మూడవ శతాబ్దమునకుఁ (విస్తర) బూర్వము నర్ణయుక్కుల కధోదండరేఖయుఁ బదునొకండవ శతాబ్దమునకుఁ బూర్వము బాలచంద్రాకారమగు తలకట్టును నాంధ్ర కర్ణాటసాధారణలిపిలో లేవు-కాన నన్నయలిప్తిశ్లోకములు పదునొకండవ శతా బ్దము నాఁటివనియు, నధర్వణుని లిప్తిశ్లోకములు పదుమూడవ శతాబ్దమునాఁటి వనియు నిశ్చయించవచ్చును. (వై.పా.-౨౭౦ మొ.-౨౮౦ విష)

విస్తర II ౨౯ IV విష:—“శతానామబ్రాహ్మణాం సమహారః శతాబ్ది” అను చొప్పున ‘శతాబ్ది’ యనవలెను. అకారాంతోత్తరపదో ద్విగు స్త్రీయా మిష్టః - (౧౫౫౬ - వార్తికము - ౮౨౧ సూత్రమునొద్ద) ‘ద్విగోః’ (౪-౧-౨౧) అదంతా ద్విగో ర్ద్విప్ స్యాత్ - త్రిలోకీ (సి-కౌ-౭౯సూ) అనుచొప్పున నకారాంతోత్తరపద సమాహారద్విగువున జీప్సత్వయము రాకతప్పవని కొందఱు తలంచుచున్నారు. ‘శతాబ్ది’ అను దానికిపైతము కవిప్రయోగ ములభ్యము కామింజేసి దీనిని బ్రాత్రాది గణమున నిల్పి “పాత్రాద్యస్తవ్యన” (౧౫౫౬ వార్తి, ౮౨౧ సూత్రమునొద్ద) అను చొప్పున దీనికి స్త్రీత్వము లేమింజేసి జీప్సత్వయము రానేర దనఁదగును. దీనికి మఱొక సమాధానమును గలదు. ఇట్టి సమాహారద్విగువునందే యొక్కశబ్దమే జీప్స తోడను జీప్సత్వయ రాహిత్యముతోడను బ్రయోగము లున్నపు డట్టిశబ్దమును బ్రాత్రాదిగణములోనిల్చుట యుక్తముకామింజేసి యీక్రిందిరీతిని వైయాకరణులు సమర్థించుచున్నారు. శతావయవమగునబ్దము శతాబ్దమనిమధ్యమపదలోపిసమాసము నంగీకరించినచో ద్విగువు కామింజేసి జీప్స రానేరదు. శతావయవ మగునబ్దమనఁగా శతమగు నబ్దసముదాయము. ఇచటియబ్దశబ్ద మబ్దసముదాయపర మగుచున్నది. “నను త్రిలోకనాథః పితృసద్యగోచరః. ఇతి కథం కాళిదాసప్రయోగః... త్రయాణాం లోకానాం సమాహారఇతి విగ్రహే “తద్ధితార్థఇతి ద్విగుసమాసేతు “ద్విగోః” ఇతి జీప్ససంగః... పాత్రాదిత్వాత్ నస్త్రీత్వ మిత్యభ్యుపగమే యదే త్రిలోకీ గణ నాపరా స్యాత్” ఇత్యాదిప్రయోగాః నయుజ్యేరన్నితిచేత్ సత్యమ్ లోకశబ్దోత్త ర్లోకసముదాయపరః. త్ర్యవయవో లోక స్త్రీలోకఇతి మధ్యమపదలోపి సమాసః. ఏతచ్చ ‘ద్విగో ర్ద్విగునపత్యే’ ఇతిసూత్రేభాష్యేస్తుప్తమ్.” (సి-కౌ-౭౨౭ సూ. బాల మ.) తత్వబోధినియందును నిట్లే వ్రాయబడెను (౧౬౯ పుట) ఇట్టియెడలఁ గొందఱు మైనుదాహరించిన “త్రిలోకనాథః-త్రిలోకీ” అను ద్వివిధప్రయోగస్థితినిబట్టి పాత్రా

కల్పతరువు V. విషయము:—కాలక్రమమున 'చ - జ' లపై దంత్యతకారముచే మును 'అ' అను గుణులు నిచ్చి దంత్య చ జల కనుమాపక మగుచున్నది. (చే - ౧) అట్టి దంత్యచిహ్నము నేడు తలుచుగా నుజ్జగింపబడుచున్నది. ప్రాచీనాధ్రకర్ణాటసాధారణలిపిలో ననుస్వారము వర్గాక్షరపరక మగు నపుడు సంస్కృతవద్దతిని వత్తవద్దర్థియానునాసికముల లిపితో వ్రాయబడెడిది. నన్నయార్థవతోపదిష్టమగు నర్థానుస్వారలిపి నేటిముద్రణములలో విస్తరించినది. కాశ్యపములందును దాశపత్రమాతృకలందును నర్థానుస్వారముసయితము పూర్ణానుస్వారలిపితోనే వ్రాయబడుచువచ్చెను. అపుడు ఖండపూర్ణోచ్చారణభేదమున కనుమాపకముగఁ బూర్ణానుస్వారస్థలముల పరహల్లారకయే ద్విత్వరూపమున వ్రాయబడుచువచ్చెను. ఉదా: సంకరము చదువంగ. చదువంగ = చదువంగ ప్రాచీనాధ్రకర్ణాటసాధారణలిపిలో దుస్సప్రప్త డకారము (వై-పా-౧౮౮ మొ. ౧౯౪ వ-విష. ౨౨౬-౨౨౭-౨౨౮ విష.) 'లృ' అను లిపితో వ్రాయబడెడిది. ఇది యుష్మల్లుని బెజవాడశాసనమున మూడుచోటుల లిఖింపబడియున్నది. (దీని మొదటఁ దెల్పినవారు కీ.శే. కొ. వేం. లక్ష్మణరావుగారు) ఆంగ్లభాషలోని Pleasure=

దుల స్త్రీత్వప్రతిషేధము పాఠీకమని తలంచిరి. వైయాకరణులు పాత్రాదులలో నుదాహరించిన "పాత్రాద్యస్తస్య న(౧౫౫) వార్తిపశ్చపాత్రమ్ త్రిభువనమ్ చతుర్భుగమ్" (సి.కొ-౮౨౧ సూత్రమునొద్ద) అనువానిలోని త్రిభువనశబ్దమునకు ద్విగుసమాసస్త్రీత్వము నంగీకరించి "త్రిభువనీ" అని ప్రయోగించిరి. చ.....కలితప్రభవ స్థితసంహృతిక్రియానిరతి వివర్తితత్త్రిభువనీమహనీయుని దైత్యమర్ది... (శల్య ౧ ఆ ౨౬౫)ను...ఈయరదంబెక్కి వధింపు మీవును మదీయస్ఫారసాధ్యనిర్భరభంగిన్ దశకంధరుం ద్రిభువనీభంగోన్నమత్కంధరున్. (ఆర-౭ ఆ ౧౪౭ పు) ప్రసంగవశమున నిట భట్టాచారి "త్రిపురుషాః" అను ప్రయోగము ప్రశంసింపబడున్నది.

"తే వేదత్రయమూర్తయ స్త్రిపురుషాః" (నన్నయభారతాది మంగళాచరణ శ్లోకము) దీనికిని వైయాకరణపద్ధతి నుల్లంఘింపకయే సాధుత్వము సమృతముగ సమర్థింపవగును. "తస్యైవయవో లోక స్త్రీలోకఇతి మధ్యమపదలోపీసమాసః ఏతచ్ఛ 'ద్విగోర్లుగనపత్యే' ఇతిసూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్. షోడశపదార్థానా మిత్యత్రతు షోడశసంఖ్యాకాః పదార్థాఇతి మధ్యమపదలోపీసమాసఇత్యలమ్" (బాలమ-౭౨౭ సూ. వ్యా) ఇట్లు "త్రిసంఖ్యాకాః పురుషాః = త్రిపురుషాః" అనుమధ్యమపదలోపి సమాసాశ్రయణమున, "సప్తయః" అనుదానివంటి సంజ్ఞకాదనుపక్షమునందును నిర్బాధముగ "త్రిపురుషాః" అనునది సమృత మగుచున్నది.

(స్లషర్) అను దానిలోని 'ష' అను దానిధ్వనివంటి ధ్వనితో దీని నుచ్చరింతురు. కాలక్రమమున నిది తెలుగునఁ గొన్నియెడల డకారముగను, గొన్నియెడల శకారముగను మాటిపోయినది. అరయ నరయ దానిలిపియె (ల్లి = ట = శ) శకారలిపిగా మారినదేమో? దీనిస్వరూపోచ్ఛారణముల విషయము నారచించిన వైయాకరణ పారిజాతమున విస్తరముగా వ్రాయబడెను. (వై-పా. ౨౬౫-మొ - ౩౦౭వ-విష) (చిం-వి-పరి-౫౭౭విష).

పయిరితిని బ్రాచీనాంధ్ర కర్ణాట సాధారణ లిపిని సవరించిన నన్నయాధర్వణుల యీలిపి స్లోకముల కర్థము గ్రహింపఁజాలక బాలసరస్వతి వీని నుపేక్షించెను. అప్పకవియు దదనుసారియగు నహోబలపతియు నీస్లోకకులకుఁ దప్పలతిప్పలుగా వివరణము వ్రాసిరి. వికృతి వివేకటీకాకర్త వీనికి వ్యాఖ్యచేయలేదు. నారాయణీయ గాణపత వివరణకర్త అప్పకవిచేసిన వివరణమును జూపుచుఁ బ్రాచీనకాలపు శాసనలిపిని నేటిలిపిని మేళవించి చూపుటలో వారియుద్దేశ మేమో తెలియకున్నది. అప్పకవి తప్పుగాఁజేసిన లిపివర్ణనమే ప్రాచీనలిపి స్వరూపమని తలంచిరేమో? కీ. శే. కొమరరాజు వేంకటలక్ష్మణరావు పంతులుగా రాంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వమునం దక్షరశబ్దమునొద్ద నీవిషయమును విస్తరించిరి. అందును నీస్లోకముల యర్థము ప్రామాదికముగ నె యున్నది. (వై-పా-౨౯౩-విష) (వై-పా-౨౮౦ మొ-౨౯౯వ-విష. చూడనగును.)

నన్నయాధ
ర్వణీయము
౩౦ విషయము.

ప్రాతిపదికం హి నామ|ప్రత్యయ ఇహవర్ణకః క్రియా
ధాతుః|ప్రాణా స్సమాసతోచో|బిన్దు రనుస్వార
ఏజ్ఞో వక్రః||వక్రతమ ఐ జ్ఞుల స్సృష్టస్సమాసతః
ప్రాణినో ద్రుతాఖ్యో నః|క చ ట త పాః పరు
షాఖ్యాగ జడ ద బా స్తు సరళాః స్థిరా ఇతరే|| (ఆం-
చిం-సంజ్ఞా ౧౨-౧౩ కారి||అహో. ౧౬౦ మొ-౧౬౩
వ-పు).

కల్పితదుపు ౩౦ విషః—ఇహ=ఈయాంధ్రమున, ప్రాతిపదికమ్=ప్రాతిపదికము, నామ = నామమనియు, ప్రత్యయః = ప్రత్యయము, వర్ణకః = వర్ణకమనియు, ధాతుః=ధాతువు, క్రియా=క్రియయనియు, అచః=అచ్చులు, సమాసతః=సంక్షేపముగా, ప్రాణాః=ప్రాణములనియు, అనుస్వారః=అనుస్వారము, బిన్దుః=బిందువనియు, అఖ్యో=సిద్ధుట, ఏజ్ఞ=ఏ ట లు, వక్రః=వక్రములనియు, ఐజ్ఞ= ఐ జ్ఞ లు, వక్రతమః=

చక్రతమములనియు, హలః=హల్లులు, సమాసతః=సంక్షేపముగా, ప్రాణినః=ప్రాణులనియు, నః=నకారము, ద్రుతాఖ్యః=ద్రుతమునియు, క చ ట త పాః=క చ ట త పలు, పరుషాః=పరుషములనియు, గ జ డ ద బా స్తు=గ జ డ ద బలు, సరళాః=సరళములనియు, ఇతరే=తక్కినహల్లులు, స్థిరాః=స్థిరములనియు, స్యుః=వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి.

క చ ట త ప లు పరుషములని, గ జ డ ద బ లు

బాలవ్యాకరణ

వివరణము

30 I విష

సరళములని చెప్పబడు-౧.

చక్రతములగు హల్లులు స్థిరములు-౬.

ఖ-ఘ-ఙ, ఛ-ఝ-ఞ, త-థ-ధ, న-ప-భ, మ-య-ర-ల.

వ-శ-ష-స-హ-ళ.

సంజీచని 30 I విష:—“నామము-క్రియ-ప్రాణము-ప్రాణి-బిందువు” అను నవి ప్రసిద్ధము లగుటంజేసియుఁ బ్రాతిపదికాదులు సంస్కృతవ్యాకరణమునఁ బ్రసిద్ధము లగుటంజేసియు వానిని వేర్వేరు వచింపలేదు. పరుషసరళ స్థిర సంజ్ఞలు మాత్ర మిందు వచింపఁబడెను. బా. సంజ్ఞా. ౨ సూత్రము వివరణమున వక్ర వక్రతమ సంజ్ఞలు వివరింపఁబడెను. బా. సంజ్ఞా. ౧౦సూత్రమున “నకారంబు ద్రుతంబు” అని సూత్రింపఁబడును. బా. తత్స-౧౦సూత్రము వివృతిలో “ప్రత్యయంబు వర్ణకంబని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు” అని తెలుపఁబడును.

బా-సంజ్ఞా-౨ సూత్రముచొప్పునఁ దాలవ్య చ జ లు, దంత్యచ జ లకును ప్రాహకము లగుటంజేసి క చ చే ట త ప లు పరుషములనియుఁ గ జ జే డ ద బ లు సరళము లనియు గ్రహింపనగును. లఘులఘువులు భిన్నాక్షరములు కామింజేసి లఘులఘుమాప ద్వివిధాంతస్థములును స్థిరములె యని యెఱుంగనగును.

ఈ పరుషాదిసంజ్ఞ లన్వర్థము లనఁదగును. ఉచ్చారణవిషయమున శ్వాసముల కన్న నాదములు సులభము లగుటచేత శ్వాసములను పరుషములనియు, నాదములను సరళములనియు వచించుటచే నవి సార్థకము లనఁదగును. సులభోచ్చారణముచేతనే వైకృతత్వమందును సంధులందును పరుషములకు సరళము లాదేశము లగుట ప్రచురమై యున్నది. ప్రక్రియలో ద్రుతము తాఁకునఁ బరుషములు సరళములుగ మాటునట్లు స్థిరము లించుకేని మార్పు నందకుండుటచేత వాని స్థిరసంజ్ఞయు నన్వర్థమగుచున్నది. పరుషసరళములకన్న భిన్నత చూపనగుటంజేసి వానికి మాత్రమే స్థిరసంజ్ఞ యంగీకరింపఁబడె నని యైనఁ జెప్పనగును.

ఇంద్రాద్యా అపిచ గణా । వళి రాద్య మనస్తరాక్షరం
 ప్రాసః । (ఆం-చి-సంజ్ఞా ౧౫ కారి. అహో ౧౬౪ పు)
 శుభవర్ణాః శుభశబ్దా । యేచ శుభగణా స్తవ
 కావ్యాదౌ । గ్రాహ్యః పురాస్త్రగిరిరసరుద్రే ష్వక
 చటతపానిన్ద్యాః । (ఆం-చి. అప్పక-ఆం-౧౪-౨౬౩
 ౩౬౧-౩౬౨ ప. వివరణపద్యము. అహో ౧౬౪ పు.)
 తృతీయాచ్చ తృతీయాష్టా । తృతీయ సరళస్తయః ।
 షోడశవ్యజ్ఞనం చాపి । పృథ్విస్థానే న యజ్యతే॥ వికృ-
 సంజ్ఞా ౧౦ కా అహో ౧౬౬ పు.)
 అవాస్తరకథాస్థానవిశ్రాంత్యాశ్వాస ఉచ్యతే ప్రత్యస్త
 పూరణం భిన్న । వృత్తై ర్ద్వజదుదీరితైః । సజ్జీతకవితా
 యాంతుగణాదౌ యతి రుచ్యతే ప్రాసో వా నా తిసా
 మిష్యే । నా తిదూరే విధీయతేగీతే తాళాసుగుణ్యేన ।
 హ్రస్వః స్యా ద్విప్లుచుశ్రుతిః । హ్రస్వశ్రుతిస్తు దీప్లుసృ
 దోప ఇత్యుచ్యతే బుధైః । (వికృ-అజం-౯౭-౯౯-౧౦౦
 కారి అహో ౩౩౫-౩౩౬ పు.)

సన్నయా
 ధర్మణీయము ౩౦
 11 విషయము

కల్ప - ౩౦ II విషయః—ఇంద్రాద్యా అపి చ = ఇంద్రచంద్రసూర్య గణములు
 నైతము తెలున గలవు. అపిచ శబ్దముచే 'సంస్కృతచ్ఛందశాస్త్రప్రసిద్ధములగు మ,
 య, ర, స, త, జ, భ, న, ల, గ, ము లనెడి నిసర్గ గణములును, గా భ జ స నల
 ములనెడి (చతుర్) మాత్రాగణములును ననెడియర్థ మాకృష్ట మగుచున్నది.
 ఆద్యమ్ = పాదాదివర్ణము, వళిః = వడిసంజ్ఞ గలది. అనస్తరాక్షరమ్ = పాదము
 లోని రెండవ యక్షరము, ప్రాసః = ప్రాససంజ్ఞ గలది. ఈ చింతామణికారికచేతనే
 గతార్థ మగుటంజేసి "ఆన్ధ్రపద్యావళో ప్రాసం । ద్వైతీయాకం తథాదిమమ్ । వళిం
 తన్నియమస్థానే । తద్ధి తన్నియతం విమః" (వికృ-అజం-౧౦౧-కారి.) అనునది
 ప్రక్షిప్త మనదగును. నారాయణీయమున నిది యాధర్వణముగ నాంధ్రీకరింపఁ
 బడుట సరికాదు (నారా-సంజ్ఞా ౯౫ కా-౧౦౧ప)

శుభవర్ణాః = శుభవర్ణములును, శుభశబ్దాః - మాంగళ్యవాచకములును,
 శుభగణాశ్చ = మగణాది శుభగణములును, యే = ఏవికలవో, తవవ = అవియే,
 కావ్యాదౌ = కృత్యాదిని, గ్రాహ్యః = ప్రయోగార్హములు. పురాస్త్రగిరిరస
 రుద్రేషు = ౩-౫-౭-౯ (రస = నవరసములు) ౧౧ స్థానములందుఁ గృత్యాదిపద్య

ప్రథమపాదమున ఆకచటతపః = ఆకచటతప వర్ణములు నిర్దాః = ప్రయోగార్హములు కావు. కృత్యాది పద్యప్రథమాక్షరము శుభవర్ణమై యుండవలయును. ఈకారిక యహోబలపండితునిచే స్వీకరింపబడ లేదు. అప్పకవిప్రస్తావకముగాఁ జూపబడెను. (అహో ౧౬౪) కాని అహో ౧౫ పుటలో నీకారిక మాత్రము నన్నయదిగా సంగీకరింపబడియున్నది. “ఆచార్యేణాపుష్కలమ్. శుభవర్ణా కృష్ణశక్తయే చ శుభగణా ఇతి” (విశ్వశ్రేయ ఇతి సూత్రవ్యాఖ్య.)

గీ. ఆది పద్యాది మూడు గణాక్షరములు | చూడవలెఁ గాని యన్నియుఁ జూడవలదు (సులక్షణసారము ౧౧౯ ప) అను ఛందశ్శాస్త్ర సంప్రదాయము నొప్పునఁ బండ్రెండువర్ణములవఱకు (గణమునకు నాలుగు చొప్పునఁ బండ్రెండు వర్ణములు మూడుగణములకగును) శుభవర్ణము లుండవలయునని విశద మగుచున్నది.

క. చందనతరుసంగతిఁ బిచు | మందంబులు పరిమళించుమాడ్కిని నందా | నందకరమైన గణముల | పొందున దుష్టగణవర్ణములు ప్రియ మొనఁగున్ || ఆ. వె. పరశువేదితోడ బెరిసినలోహంబు | జాతరూప మైనచందమునను | సారమైనగణము సంగతిఁ దనకీడు | మాని దుష్టగణము మంచిదగును. (సులక్ష-౧౧౫-౧౧౬ప.)

అను ఛందశ్శాస్త్ర సంప్రదాయము వర్ణవిషయమున ననుసంధించుటచేఁ గృత్యాది పద్యాదిచరణమున ‘౧-౩-౫-౭-౯-౧౧’ అను విషమవర్ణములు వాయు వీజములగు “ఆకచటతప” లు కాకున్నచో ననఁగా శుభవర్ణములై యైనచో వానిప్రక్కనుండు సమస్థానవర్ణములును శుభములై యగునని భట్టారకుని హృదయము.

అప్పకవీయములోని “ఆద్యో వళి ద్వితీయో | వర్ణః ప్రాసో త్ర..... | వృత్తం జాతి శ్చేతి..... | మిత్రే న గలా విద్వాః.....” (అప్ప-౨ ఆ-౧౫ మొ-౧౯ ప- ౧౧౫. అప్పక-౩-౪ ఆశ్వాసములలో వివరింపబడెను). (అహో ౧౬౪ పు) అనుకారికలు ప్రక్షిప్తములని తలఁచి యిటు బ్రదర్శింప లేదు. అవి బాల సుస్వతీయమున లేవు. అప్పకవి యే ఛందోభాగమును విస్తరింపఁజేయఁ దలఁచి దానికి మూల ముండవలయు ననుతలంపున వీనిని ప్రక్షిప్తము చేసెనేమో? అహోబలపతియుఁ దదనుయాయ నారాయణీయకర్తయు నప్పకవీయములోనుండుట నరసి స్వీకరించిరి. అప్పకవి కథర్వణకారికావళి లభింపదయ్యె. లభించియే యుండిన నందలి విషయ పరంపర నెల్ల వివరించి యుండఁదా? తృతీయోఽచ్చే త్యాదికారిక మఱిొన్ని కారికలతోపాటుగ నప్పకవికి బండితపరంపరాయాతముగ వినఁబడియుం ధుటచే గావలయు నద్దాని నొకరీతినిట్లు వివరించెను, “కం. మూడవతావున మొద

లిటి | మూడు సరళవర్ణములును మూడవ స్వరమున్ | || గీ|| షోడశాక్షర
మాటవచోట నిలిపి |” (అప్ప-౨౮-౩౬౮-౩౬౯.౪). చింతామణికి వికృతి
వివేకము వివరణగ్రంథమని యాతనికిఁ దెలియమింజేసి యీ క్రిందివిమర్శ మాత్రమే
దేసికొనఁ జాలడయ్యె.

తృతీయోచ్చేత్యా ద్యధర్వణపూరణమును బట్టి శుభవర్ణా ఇత్యాదికారిక
మాత్రము నన్నయోక్తము కాదగునని విశ్వసించి బాలసరస్వతీయమున లేకున్నను
స్వీకరించితిని. (నారచించిన బాలసరస్వతీయ నీతిక-౩౭-౩౮-౩౯విష) తృతీయో
చ్చేత్యా ద్యధర్వణపూరణములోని తకారము పునరుక్తము కాకుండుటకై ‘శుభ
వర్ణా’ ఇత్యాది కారికలోని రసశబ్దమునకుఁ దొప్పిదియను నర్థ మంగీకరింపఁబడెను.
‘౩-౫-౭-౯-౧౧’ అనువరుస కుదురుపడుటకును బై ఛందశ్శాస్త్ర సంప్రదాయము
సరిగ సమన్వితమయి యుండుటకును ‘రసగిరి’ అను నప్పకవీయస్థితిని మార్చి ‘గిరిరస’
అను పాఠము సర్వ మనుతలఁపున నంగీకరించితిని. ఏ సరళములో తెలియకుండ
“సరళా స్త్రయః” అని యధర్వణుడు వచించియుండఁ డనుతలంపున “తృతీయే
సరళాః” అనుపాఠము నుజ్జగించి “తృతీయసరళః” అనుపాఠము ప్రక్రమానుగుణ
ముగ నుండునని యంగీకరించితిని.

తృతీయోచ్చేత్యాదిః—తృతీయః - అచ్చ = మూడవయచ్చగు ‘ఇ’ వర్ణ
మును, తృతీయోష్ఠా = ఊష్ఠములలోని మూడవదగు స వర్ణమును, తృతీయ
సరళః = సరళములలోని మూడవదగు డ వర్ణమును, అనెడి, త్రయః = మూడును
షోడశవ్యజ్ఞనంచ = హల్లులలోఁ బదునాటవదగు త వర్ణమును, షష్ఠస్థానేకృత్యాది
పద్యప్రథమపాదములోని యాటవచోట, నయుజ్యతే = ప్రయోగింపఁబడరాదు.

అవాస్తరేత్యాదిః—అవాస్తరకథాస్థానవిశ్రాంత్యా = కావ్యకథలో నవా
స్తరకథాచంభమందలి విశ్రాంతిచేత, ఆశ్వాసః = ఆశ్వాసముని, ఉచ్యతే = చెప్పఁ
బడుచున్నది. ప్రత్యస్తపూరణమ్ = ఆశ్వాసాంత్యమునఁ జేయు కృతిపతిప్రశంస,
దుజదుదీరితైః = ప్రథమాంతశబ్దములతోను, సంబోధనశబ్దములతోను, (ఆమస్త్రణ
సుజసోః స్తః క్రమేణ చాదారదా గమావస్తే) భిన్నవృత్తైః = వేరువృత్తివిశే
షములతోఁ జేయనగును, సజ్జీతకవితాయాంతు = యత్ గానాదులందన్ననో,
గణాదౌ = గణాదియందు, యతిః = విశ్రమము, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడును. లేదా,
ప్రాసోవా = ప్రాసయతియైనను, నాలిసామీప్యే, నాలిదూరే = మిక్కిలిసమీపము
కానట్టియు మిక్కిలిదూరము కానట్టియు, స్థలములందు, విధియతే = విధింపఁబడును.

అశే = సంకీర్తనవికారము, తాతానుగుణ్యేన = త్రిపుటాది తాతీముల కనుకూల
 విధమున, ప్రాప్త్యై = ప్రాప్త్యాచ్యు, దీర్ఘశంశ్రుతిః = దీర్ఘ మగువినికి గలది గానోపును.
 దీర్ఘశ్రుతి = దీర్ఘమునకు, హ్రస్వశ్రుతిస్తు = హ్రస్వము వినికిగల యుచ్చారణము,
 విశేషశ్రుతి = దీర్ఘమని, బుద్ధైః = సంజీతులచేత, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

అనువర్తమున “అర్థవిద్యావలౌ ప్రాసం । ద్వైతీయీకం తథాదిమమ్ ।
 చరిత్రయమస్థానైః”...అనునది మున్నగువెక్కు కారిక (౧౦౧మొ-౧౦౨వ-కా)
 వాక్యములుగాఁ గవిజనమండనమున నుదాహరింపబడెను. అవి యహోబల
 కవిజనమునందును లేవు. కొన్నిపునరుక్తములు. కవిజనమండనకర్త యహోబల
 కవిజనములలోని కారికలనె యెత్తివ్రాసికొనెను గాని యాతనికిఁ బ్రత్యేకమగు
 కారికావళి లభించి యుండలే దరుట స్పష్టము (నా రచించిన యధర్వణకారికావళి
 లోనికి) కావున నవి ప్రక్షీప్తములగుటకు సందేహములేదు.

కావలయునఁ బ్రథమద్వితీయాక్షరములు చళిప్రాసం
 30 III బలు నాబడు. ౨3-(ప్రక్షీప్తక)

సంజీవని 30 III విషయము:—సూరిగారును బైని వివరించినరీతినే “ఇంద్రాద్వై
 అపి చే”త్యాది బాలసరస్వ త్యంగీకృతకారికనె చింతామణికారికగ విశ్వసించి యిట్లు
 వివరించిరి. అర్థముస్పష్టము. వ్యాకరణోపయోగులు కామింజేసి “శుభవర్ణా”
 ఇత్యాది చింతామణికారికను, తృతీయోచ్చే త్య ద్యధర్వణకారికను సూరి
 వివరింపలేదు.

దీర్ఘ స్సంయుక్తాద్యః । పూర్ణానుస్వారపూర్వవర్ణశ్చ
 ఏతే గురువ శ్చేషా । స్పర్శ్యే లఘుత్వే రా ఇతి జ్ఞేయాః॥
 శాస్తార ఏకమాత్రం । లఘోర్ద్విమాత్రే గురో రితి
 వదంతి, (ఆం-చిం-అప్పక-౨౨ ౧౨-౨౦ కారి॥ అప్ప
 క ఆ ౨౯-౪౨-మొ-౫౩వ-పద్యములు వివరణము)
 నన్నమా
 ధర్వణీయము (అహో ౧౪౪ పు).

30 IV విషయము. సంయుక్తే సంస్కృతాద్యే స్వాత్సర్వ మాస్థిపదం
 లఘు । భవే దాద్యసమాసేపి । రేఫయోగా త్పదం
 తథా । పదే పిచ తథాత్వం స్యాత్ । క్వచి వైవ
 సరేఫయోః॥ (వికృ-సంజ్ఞా ౧౧-౧౨ కారి॥ అహో
 ౧౪౪ పు.)

కల్ప - 3౦ IV విష:—దీర్ఘః = దీర్ఘాక్షరమును, సంయుక్తాద్యః = హల్లుల సంయోగమునకుఁ బూర్వాక్షరమును, పూర్ణానుస్వార పూర్వవర్ణశ్చ = నిండు సున్నకు ముందటియక్షరమును, (తెల్లనవిసర్గము లేదు. ఖండబిందువునకు ముందటి యక్షరమునకు దానివలన గురుత్వము లేదు) అనెడి, ఏతే = ఇవి, గుర్వాక్షరః = గురుప్రలగు నక్షరములు, శేషాః సర్వే = మిగిలినవెల్ల, లఘుక్షరా ఇతి = లఘు వర్ణములని, జ్ఞేయాః = తెలియఁదగును. శాస్తారః = ఛందశ్శాస్త్రజ్ఞులు, లఘూః = లఘువునకు, ఏకమాత్రామ్ = ఒకమాత్రకాలమును, గురోః = గురువర్ణోచ్ఛారణ మునకు, ద్విమాత్రే = రెండుమాత్రల కాలమును, ఇతి = పట్టునని, వదన్తి = చెప్పుదురు. ఉ. 'రక్షింపఁగా' ఇందు 'ర' అనునది సంయోగపూర్వము గాన గురువు. 'క్షిం' అనునది పూర్ణానుస్వారపూర్వము గాన గురువు. 'ప' అనునది లఘువు. 'గా' అనునది దీర్ఘము గాన గురువు. అధర్వణుఁడు వికేషములను వచించుచున్నాఁడు. సంస్కృతాద్యే = సంస్కృతశబ్దాదులనున్న, సంయుక్తే = సంయుక్తాక్షరము పరమై యుండఁగా, సర్వమ్, ఆన్ధ్రపదమ్ = సమస్తమైన తెలుఁగుశబ్దము తుదివర్ణమును, లఘు = లఘువే యగుచున్నది. సంయోగపూర్వత్వమునకొరవ మట్టియెడలఁ గలుగ నేరదు. చ-చిరముగ బ్రహ్మకుం దపము... (ఆ ది ౨ ఆ ౧౨౯ ప) సంస్కృతశబ్దమగు బ్రహ్మశబ్దపు మొదటి 'బ్ర' అనుసంయోగమునకు ముందరనున్న 'గ' అనుదానికి గురుత్వము లేదు. "ఆన్ధ్రపదమ్ - సంస్కృతాద్యే" అనునవి రెండును బ్రాయికాభిప్రాయమునఁ జెప్పఁబడినవి. 'మ. జయ ప్రాబల్కులఁ గాచుదేవ...' (ఇదికల్పిత పద్యభాగము) అనుచో నాన్ధ్రపదాన్విత సంయోగమునకు ముందున్న సంస్కృత జయశబ్దాంతిమస్థ మగు 'య' అనునదియు గురువు కానేరదని యెఱుంగునది. పరపదాదిస్థ ద్విత్వము పూర్వపదాంత్యవర్ణ హ్రస్వీభావమునకు మూలమగునపుడు మాత్ర మీవిధి వర్తింపనేరదు. ఉ. అమ్మదిత నిర్విభేతహరిణాక్షి... (సభా ౨ ఆ ౨౪౭) ఉ. ముల్లోకము దాన యేలుగతి లోలవిలోచన యేమిచెప్పుదున్ (సారిజా. ౧ ఆ. ౭౯) వీనిలోని 'అమ్మది' అను దానిలోని 'అ' అనునదియు, 'ముల్లోకము' అనుదానిలోని 'ము' అనునదియు గురువులేకదా! (మాడుఁడు. ఆం-చిం-హలం-కారి-బా-సమాస-౧౩-౧౪—౧౭ సూ.)

భవే దిత్యాది:—ఆద్యసమానేపి = సిద్ధసమాసమునందును, రేఫయోగాత్ = రేఫసంయుక్త పదాదివర్ణముమూలమున, పదమ్ = పూర్వపదాంత్యాక్షరము, తథా భవేత్ = అట్లేయనఁగా లఘువేయగును. 'అపచ' అనుదానిమహిమచే నీవిధి "ప్ర - హ్ర" అను నక్షరములకు ముందటివర్ణము స్థలముననే పాక్షికముగా

అర్హతయే యెఱుంగునది. “చ. ఘనదురితానుబంధ కలికాలజవోష తుమార
 బహుతా దశ యుదయప్రభావమున.....” (ఆది ౧ ఆ ౫౫ ప) అనియును,
 క.బక్క మాతఫలం బ | య్యవనీబమువలన నమ్మని | ప్రవరు పృ
 థాత్సంగిలముపై పడి బడియెన్ (సభా ౧౭౧౩) అనియును నన్నయయే వికల్పిం
 చెను. “క్ర. ప్రేవాశతి పిజ్జశూత్రమ్. యథా గృహీతప్రత్యుద్గమనీయవస్త్రా ఇతి
 తాదాను ఏవ త్వయా పుణ్యే ప్యేవం | మధుర ముదకం కాలియ ప్రాదే ఇతి
 మేఘహతమ్” (ముగ్ధ గీతం సూ. వ్యా.) “ఈవస్త్రా ఇర్వదేవ కృతప్రాస్వాః” అని
 చింతామణిలో నన్నయయే ప్రయోగించెను. చ. కృపకృతవర్తలం గడిమిఁ గిట్టి
 విభంకిత్రభక్రకుల్ మహా | గ్రుపునడిఁ దోడ్పడంగ.....” (శల్య ౧౭ ౨౨౧)
 “రత్నమమూలే రేఫసంయోగే పరే పూర్వపదస్య లఘుత్వే “క.శ్శత
 తావదఘ్నుప్రావమునఁ బడియె” నిత్యాదయః కవిప్రయోగా ఉదాహరణమ్”
 (అహో ౧౦౫౫ పు.) (విస్తర. I-II)

విస్తర. I. 30 IV విష:—సంయుక్త ఇత్యాదివిధి ప్ర ప్రా పూర్వకస్థల
 మాత్ర విషయక మనిగ్రహింపక గాణపతవ్యాఖ్యాత “లోకాదిత్రిలోకపూజ్యాలు”
 అనియుదాహరించెను. ఇదినరికాదు. ఉ. ఆదిజాడైన బ్రహ్మ యుదయంబున
 కాన్పుద మైనవాడు, లోకాది, త్రిలోకపూజ్యాడని యాత్మ నెఱింగి... (సభా ౨
 ఆ ౧౨ ప) అనునీపద్యమున, “లోకాది = లోకములకును లేదా లోకులకెల్లను,
 అది మొదటివాడు, త్రిలోకపూజ్యాడు” అనుచోప్పన వ్యస్తముగ సన్వయింపఁ
 దగును గాన నది యాద్యసమాసోదాహరణము కానేరదు. ప్రప్రేతర సంయుక్త
 వర్ణపరకత్వమున సంస్కృతమందు లఘుత్వము సమ్యతమే యైనచో “పాదాదా విహ
 వర్ణస్య | సంయోగః క్రమసంజ్ఞికః | పురస్థితేన తేన స్యా | ల్లఘుతా పి క్వచి
 ద్దురోః | ఇద మత్రో దాహరణమ్ - అల్పవ్యయేన సుస్థరి | గ్రామ్యజనోమృష్ట
 మశ్నాతే” (వృత్తరత్నాకరము. ౧ - ౧౦-౧౧ శ్లో) అనియిట్లు క్రమసంజ్ఞిక
 పాదాది ‘గ్ర’ వర్ణరూప సంయోగపరకత్వమునఁ బూర్వవర్ణమునకు లఘుత్వము
 సంపాదించు ప్రయాసమును గేదారాస్తర్వాణి పడియుండఁడుగదా. ప్రప్రేతర
 రేఫసంయుక్త పరకత్వమున లఘుత్వము ప్రామాణికకవి ప్రయోగములలో లేదు.
 క. ధరణీసురశాపమునకు | హరివారబ్రహ్మాదులైన నడ్డము గలదే (భాగ ౧౧
 స్కం ౨౫) క. ఆరయ వర్ణింపలేదు హరబ్రహ్మాదుల్ || (భాగ ౧౧ స్కం ౬౧)
 క. ఘనతరముగఁ జంద్రసూర్యగ్రహముల జాడల్ (భాగ. ౧౨ స్కం. ౧౨) మ.

బలభిన్నఖ్యదిశాధి ౩ భవరులున్ ఫాలాక్షబ్రహ్మాదులున్ (భాగ. ౧౨ సం. ౩౬) భాగవతము ౧౧ - ౧౨ స్కంధములకుఁ గర్తవేలిగందలి నారయకవి, ఇట్టిసామాన్య కవుల ప్రయోగములు లక్షణనిర్ణయముపట్ల సమర్థములు కాజాలవు. “సంస్కృతమునఁ బాదాంతలఘువునకుఁ, బాక్షికముగాగురుత్వము గల్గును. వ్యస్తపదాది సంయోగపరకత్వమునందును బూర్వపదాంతిమలఘువునకు గౌరవము గల్గును. పాదాదివ్యస్తపదస్థ సంయోగము క్రిమసంజ్ఞ గలదనియు నదిపరమగునపుడు పూర్వ పాదాంతిమలఘువునకు వికల్పముగ గురుత్వము గల్గుననియుఁ జెప్పఁబడెను. ద్వితీయ చరణాంత్యము స్లోకాంత్యముతో సరిగ భావింపఁబడును” ఈవిధులేవియుఁ దెలుగున వర్తింపవు. మఱియు వ్యంజనపరకము సంస్కృతమున లఘువు. తెలుగున నదిగురువు...ల ఘోకాక్షర పూర్వక్రియాన్తిమ స్వానయో భవే దిద్వా” (ఆం. చిం. క్రియా ౧౨ కా) అను సూత్రమునఁ జింతామణికర్త సంస్కృతపద్ధతిచొప్పున ‘వధ్, వస్’ మున్నగుధాతువులలోని వకారాదులు లఘువులని వచించియున్నాడు. కాని పద్యభేదావసానేషు శ్లిష్టతా నన్య కథ్యతే” (౮౨ III విష) అనుసూత్రమున ద్రుతసంశ్లేషముచే బద్ధ్యాంతవర్ణమునకు గురుత్వము నధర్వణుఁ డుద్దేశించెను. “చ...రాజమహేంద్రుఁ డున్నతీన్.” (ఆది. ౧ ఆ. ౩. ప.) అనునది మొదలుగ గుర్వవసాయిపద్యముల పరంపర వ్యంజనపరకము గురువనుటకుఁ బ్రమాణమగు చున్నది.

విస్తర II ౩౦ IV విష:- సిద్ధసమాసములందు రేఫసంయుక్తమేకాక సంయోగమాత్రము పరమైనను గొన్నియెడల గురుత్వములేని ప్రయోగములనుచునొకచో నిట్లుదాహరింపఁబడినవి. ద్వీపద. “శునక గార్దభ మ్లేచ్చ శుకదర్దురాది | జనితమునీంద్రాది జాతములెల్ల | శివభక్తిగాదె విశిష్టమై పరగె. (బసవ. ౭ ఆ. ౪౪౮ - ౪౪౯ ప.) అంధకీకరిదై త్యవ్రాహ్మణులాలాజలంధరాదుల నిర్దళనము నేయంఢానింతింతపనులకు నీశ్వరుండేలికంతుసంహరు నొక్కగణముసాలండె (బసవ. ౬ ఆ. ౮౬౭ ప.) పయి రెండుస్థలములందును సలముగా నుండవలసిన ద్వితీయగణస్థలములలో ‘త్య. భ’ లు గురువులగుటచే గణభంగ మేర్పడుచున్నది. అన్నిప్రతులందును నీపాఠములే కలవు. వీనిని సమర్థించుట యెట్లో” (బసవ. పీఠిక. ౯౬ పు.)

అంధకేత్యాదిపద్యమున ‘త్య’ అనునది గురువైనను గణభంగము లేదు. ప్రాచీనకాలమునందలి యింద్రగణములలో మగణసగురువులు పైతము గలవు. ఆ. వె. ఓలి రెండు మూడు నాలుగు గురువుల నైనగణము లివసురాధిపేందుగణము లక్షరొవకరణంబు లవి యాదిలఘుగణంబు మొదల లఘువు నిలుప (కావ్యాంశం. ౮

పదేపిత్యాది:—పదేపి=అచ్చికిములలో సమానపదమందునై తము, తథాత్వం, చ్యాల్=అట్లే కొన్నియెడల రేఫసంయోగపరకిత్వమున లఘువుగురువు కాకుండుట కలదని యర్థము. ఉదా. “అమరుచు=అద్రుచు - అద్రువన్” అనువానిలోని ‘అ.’ అను నది లఘువే యగును-వానికి గురుత్వము లేదు. ఇట్లే - ఎద్రుచు - విద్రుచు - పద్రుచు - షద్రుచు - చిద్రుచ - మున్నగువానియందును లఘుత్వమే కన్పట్టుచున్నది. ఇట్టి చోటులను గణ్యాటులు శిథిలద్విత్వమందురు. ఉదా సీ...ఆ-వె-కురిసెఁ బుష్పవృష్టి ; సురమందుభిధ్వనుల్ | చెలఁగె కలభువనవలయ మద్రువ (III) (ఆది ౫ ఆ ౧౨రపు) (సభా-౧౫౨౧౨-ఆరణ్య౧౫౧౨౨-ఆ౩౧౨-౪౫౨౩-ము) చ. ఎద్రిచిన కాలపాక మున నీగతి నీమది గ్రోధవల్లికం | బద్రిచినవారు మన్నిశితబాణపరంపరవైవ మిణ్ణులు | విద్రుచఁగఁ దత్ఫలంబుల చవిం జరితార్థులుగా శరీరపుం | జిద్రువలు చేరు

ఉల్లా) అని పెద్దరాజు తననాటికి మగణసగురువు లింద్రగణములలోను గగనగణము లినగణములలోను నక్కరలలోమాత్రము కన్పట్టినందున “అక్షరోపకరణంబులు” అని చెప్పెను గాని యంతకును బ్రాచీనకాలమున నవి సీనేతరజాతులందును వెలసి యుండెడివి. (వై. పా. 3౪౪ విష) ఇంతయేల? యీ సోమనారాధ్యుడే ద్విపద చరణాంత్యమున గగములను బ్రయోగించియున్నాడు “ప్రేమం చెలర్పంగ భృత్యే ౭పరాధ (౮౮) | స్వామినో దణ్డయన్ చదువు నిషించి” (బసవ. ౪ ఆ. ౧౫౯ ప.) పాయక శ్రుతిరసాన్ భక్తస్య జిహ్వా | గ్రే యని యేప్రాద్ధు మ్రోయుఁ గావునను (బసవ. ౫ ఆ. ౫౯౦ ప) పయిద్విపదలలో “రాధః-జిహ్వా” అనునవి గగములుగా నుచ్చవి....ఈ గణభంగములు సంస్కృతభాషానుకరణమునఁ బడినవి. వీనిని సమర్థించుట యెట్లో? లఘు ర్భవే ద్దురుః కుత్ర | చి ద్దురుశ్చ లఘు ర్భవేత్ | ఉచ్చారణస్య కల్పితత్వా | న్నిదానం తత్ర సద్వచః” అనునధర్వణకారిక గతికావలె నేమో? అని ఖీకాకర్త వ్రాయుట సరికాదు. గణముల గురులఘుత్వము లుచ్చారణమును బట్టి మాటుట కేవలము నప్రసిద్ధవిషయము. తెల్లనఁ బాదాంత్యగురువు లఘు వగుట యశ్రుతచరము. పయియధర్వణకారిక రేఫముల లఘులఘుతల విషయమునఁ జెప్పబడినదే కాని గణాక్షరముల గురులఘుతల విషయమున వచింపఁబడినది కాదు. (౧౫ I విష) “కుత్రచిదేకనై వలఘుత్వం గురుత్వం చాప్యస్తి. లఘు ర్భవే ద్దురుః కుత్ర | చి ద్దురుశ్చ లఘు ర్భవేత్...ఇత్యధర్వణవచనాత్. ‘సీ. పరమాత్మ పదములఁ దొరగి పాతెడు...’ గీ. తొఱగి నెత్తావి యందులో నెఱయనొప్పె’ ఇతిన్మసింహ పురాణే” (అహో ౧౪౯ పు.)

దత్సతుల చేతులఁ గాకకులంబు వాతులన్ (ఉ. హరి ౪ ఆ ౧౦౯) క. నీచిత్త మిగ్రుచుఁ బ్రకటన | దాచారుల... (కవిజ-సంజ్ఞా-౧౪౪) గీ. ఇగ్రుచు శోక్కుల తనడెంద మివతళింప (కవికర్ణ-౩ఆశ-౪) గీ...లతాంగి | యెట్టిక్షేపంబులకునైన నీడఁ బోదు | తనమనంబున నిగ్రుచు సంతానకాంక్ష (శివరా ౨ ఆ ౩౯ ప. సూ రా.ని)

క్వచిదిత్యాది - క్వచిత్ = కొన్నియెడల, సరేఫయోః = రేఫసంయుక్త వర్ణము పర్వమైయుండఁగా, నైవ = అట్లుకాదు. రేఫసంయోగపరకత్వమునఁ గొన్ని యెడలఁ బూర్వాక్షరము లఘువు కానేకాదు గురువే యగునని తాత్పర్యము.

ఉదాః—వట్టువ - అబ్రము - కప్రము - మొ.

చుక్కపరక రు వర్ణంబునకు ముందటి దువర్ణంబు
బాల్యా. నుత్వంబునకు లోపంబు విభాషనగు, నగుచోఁ
౩౦ V దత్పూర్వంబు గురువు గాదు. ౨౦. (ప్రకీర్ణ)
విష. అదురుచు - అద్రుచు - ఎదురుచు - ఎద్రుచు - పదు
రుచు - పద్రుచు.

సంజీవని ౩౦ V విషః—అదురుచు మున్నగువానిలోనిది ప్రేరణార్థకచుక్కు (బా-క్రియా-౭౩-సూ) అట్టి చుక్కునకు ముందటి థాతుసంబంధి రు వర్ణమునకుఁ బూర్వమందున్న 'దు' అనుదాని మీఁది 'ఉ'కారము వికల్పముగా లోపించు నని యర్థము. చుక్కు చేరనపు డదురు మున్నగుథాతువులలోని దకారముమీఁది యుత్త్యమునకు లోపము లేదనిభావము. ఇట్టి లోపము వచ్చునపు డేర్పడు రేఫ సంయోగమునకు ముందటి లఘువు గురువుకాదు. చౌ రే రుపథాత్తన శ్చేత్యాది చింతామణిసూత్రమునకె యిదియు వివరణము కావున 'అదురుచు' మున్నగుచోట్ల "అద్రుచు - అదుర్చు" మున్నగురీతిని రూపద్వయము సంభవించునని యెఱుంగునది. అందు"అద్రుచు" మున్నగుచోటులందలి 'ద్రు' అనుదానికి ముందటి లఘువు గురువు కాదని యెన్నునగును. ఇట్టిసంయోగమును గర్హాలు శిధిలద్విత్వ మందురు. ఇట్టి శిధిలద్విత్వము "ఇగురుచు = ఇగ్రుచు మున్నగుచోట్లసంయితము గలదు. వీనికెల్లఁ బ్రయోగములు కల్పితరువులో (౩౦ IV విష) జూపఁబడినవి

"ప్రాస్యం లఘు (౧-౪-౧౦) సంయోగే గురు (౧-౪-౧౧) దీర్ఘం చ (౧-౪-౧౨) (సి-కా-౩౧-౩౨-౩౩ సూ - సంజ్ఞా) అని సంస్కృతవ్యాకరణమునందు గురులఘువుల స్వరూపము విశదపఱుపఁబడి యున్నదనియుఁ గొఱవడిన విషయములు తనవ్యాకరణము ప్రక్రియలో సంత గా నావశ్యకముగావనియుఁ దలంచి

కాలవయసు సూరి యిచటి నన్నియాధర్వణీయకారికలను సాకల్యముగా వివరింపలేదు.

సమమూల
ద్యుతీయము, ౩౧
వివరము

అన్తస్య స్తాలవ్యశ్చు ర్వక్రః స్యాద్విధ సువర్ణ శ్చ
(అ - చి - సంజ్ఞా లంకా. అహో ౧౨౬ పు.)
ప్రాకృతే తద్భవే చాపి ! చ-జౌ దన్తభవో స్తృతౌ॥
(వికృ - సంజ్ఞా లంకా. అహో ౧౨౬ పు.)

కల్ప ౩౧ విషయము:—దన్త్య = దంత్యముగు, చుః = చవర్ణము, (అచ్చతెలుగు చవర్ణము 'చ జ'లు మాత్రమే) అత్ = అకారయుక్తమై యుండును. తాలవ్యః - చుః=తాలవ్యముగు చవర్ణము, (చ-జలు) వక్రః=ఎకారవిశిష్టమయి యుండును. మిథః=చర్చము, సవర్ణశ్చ - సావర్ణ్యము గలదగును. దంత్యచకారమునకును దాలవ్యచకారమునకును మైత్రిగల్గును. అట్లే దంత్యజకారమునకును దాలవ్యజకారమునకును మైత్రిగల్గుచుండును. యతిప్రాసాదులం దొకటి కొకటి చెల్లునని తాత్పర్యము.

ప్రాకృతే = ఆంధ్రదేశ్యమునందును, తద్భవే = వైకృతమునందును మాత్రమే, చ-జౌ = చకార జకారములు, దన్తభవో = దంత్యములుగ, స్తృతౌ = చెప్పబడినవి. ఇట్లునుటచేత దత్తమములందలి చ జ లేయచ్చుతోఁ గూడినను దాలవ్యములే యగునని తెలియనగును. ఇచటి ప్రాకృతశబ్ద మాంధ్రదేశ్యపరమని యిహాటకే ప్రాయబడెను. (విస్తర ౧౮ విషయము)

దంత్యతాలవ్యంబులైన చ జ లు సవర్ణంబులు. ౨
తాలవ్యచకారంబు దంత్యచకారంబునకును దాలవ్య
జకారంబు దంత్యజకారంబునకును గ్రాహకములని
తాత్పర్యము.

తాలవ్యకరణ
వివరము, ౩౧
I-వివరము

ఇ-ఈ-ఎ-ఏ-లం గూడిన చ-జ-లు తాలవ్యంబులు. ౧
చిలు - చీమ - చెని - చేమ - జిల - జిడి - జెట్టి - జేశ్.
అ - ఆ - ఉ - ఊ - ఓ - ఓ - ఔ - లం గూడిన చ జ లు

దంత్యంబులు-౧. చేలి - చేప - చుక్క - చూపు -
చోక్కు - చోటు - చోక ; జేముడు - జోతర - జోన్ను -
జోలు - జోన్న - జోలి - జోకు. విదంతములైన చజలు
సమేతరములందు లేవు.

సంజీవని 3౧ I విష:—గ్రహకము = గ్రహించునది. (విష. 3౦ I) వ్యాకరణములందుఁ దాలవ్య చ-జ-లకుఁ జెప్పబడిన కార్యములు దంత్య చ-జ-లకును నగుననియు, దంత్యతాలవ్య చ-జ-లకుఁ బరస్పరమును యతిప్రాసాదిమైత్రి గలదనియుఁ దాత్పర్యము. అర్థములు:—జిల = దురద, జేజే = దేవత, హోకు = పారవశ్యము, హోతర = మాత్రోత్సవము, హోలి = వృత్తాంతము, హోకు = మెత్త గిల్లు. సూరిగారు విస్తరించిచెప్పిన ౮-౯ సూత్రముల విషయములు ‘అద్వైత్య’ ఇత్యాది సూత్రములనుండి గ్రహింపందగినవె యవదగును. (విస్తర I - II.)

విస్తర I 3౧ I విష:—అచ్చార్యమున నన్నయనాటికే వాడుక కెక్కిన చ జ ల దంత్యతకుఁ దాలవ్యస్వరయోగము ప్రతిబంధకమని ‘అద్వైత్య’ ఇత్యాది సూత్రమువలన వ్యక్తమగుచున్నది. ఈసూత్రములో వక్రశబ్దము కంతతాలవ్య మగు ‘ఎ’ త్వమును మాత్రమే చెప్పనని ముందు వివరింపబడును. (3౧ II విస్తర) చ జ లకు దంత్యత కంత్య స్వరయోగముచేఁ గలుగు ననుటంజేసి “తాలవ్య శ్చుర్వక్రః” అనుదానిలోని వక్రశబ్దార్థమగు “కంతతాలవ్యమైన ‘ఎ’ త్వము తాల వ్యస్వరసామాన్యమును బోధించు ననఁదగును. కాన ‘ఇ - ఈ-ఎ - ఏ’లం గూడిన చ- జ లు తాలవ్యములనియు, దక్కినస్వరములతోఁ గూడిన చ-జ-లు దంత్యము లనియుఁ జింతామణ్యాశయము వర్ణింపవగును. ఎత్వమందువలెనె ‘ఐ’ కారము నందును దాలవ్యత యున్నను ‘ఐ - ఔ’ లలో విశ్లిష్టావయవ మగుచు (౧౪ విష) ‘అ’ త్వము మొదట వినబడుచు గానఁ దవ్యోగమున ‘అద్వైత్య’ ఇత్యాదిచే “చ జ” లకు దంత్యత గలుగుటయే చింతామణ్యాభిప్రాయ మనఁదగును. కాన “ఓత్వ విశిష్ట చ-జ లు తాలవ్యము లగుట చింతామణ్యాభిమత మేమో?” యనెడి యాధుని నికవిమర్శకోర్కీ పరాస్త మగుచున్నది. (ఋషిత్పత్రిక ఈశ్వరసం॥ ఆశ్వ - కార్తి. ౧23 పు.)

విస్తర II 3౧ I విష:—‘తాలవ్య శ్చుర్వక్రః’ అనుదానిలోని వక్ర శబ్ద మెత్వమాత్రపరము. తాలవ్యహల్లువైఁ గంతతాలవ్య స్వరమగు ‘ఎ’ త్వము నిల్చునపు డుచ్చారణసౌలభ్యావేక్షచే నెత్వములోని తాలవ్యత యడంగి కంత్యమగు ‘అత్వము’ వినబడుటయు నల్లె యోష్యహల్లువైఁ గంత్యస్వరమగు ‘ఓ’త్వము నిల్చునపు డంపలి యోష్యత యడంగి కంత్యమగు ‘అ’త్వము వినబడుటయు నేటివ్యవహారమున గన్పట్టును. ఉదా:—యెన్నడు = యన్నడు, యెడ = యడ; వొకటి = చకటి, వోడ = వాడ, ఇట్టివెయగు “చెద = చద, చెప్పు = చప్పు, చేద = చావ, జేన = జాన” మున్నగువానిలోని

4

 Springer

1000

మనుజుని విత్తర II 30 1 వ: ఈ విషయమును వలన నేడు తావన్న
ములుగా నవభృష్టములై వినబడుచున్న 'అక్కజము-జాణ-జాను' తెనుగు-బడ-బలగ-
చాయ-మున్నగు శబ్దములలోని చ-జ లెత్త విశిష్టములని చెప్పరలినవచ్చు ననుచు
శంకారరావు! చింతామణినాటి కిట్టి యక్కజాదుల యపభ్రష్టోచ్ఛారణము
గలదని చెప్పుట కాధారము లేదుగదా. నేడు నైత మట్టి యపభ్రష్టోచ్ఛార
ణము పండితవర్గహారమున లేకుండుటచేతనే కావలయును సూరి తన
సూత్రాంధ్రవాగ్దేశమున "అక్కజాది" అనుసూత్రముచే దాలవ్యోచ్ఛారణ
మును సూత్రించియు నిందట్టివిషయమును బ్రకటింపక తన యాయభిప్రాయమును
విరమించుకొనెను. శబ్దరత్నాకరమునను - సూ-రా-నిఘంటువునను నక్కజాది
శబ్దములలోని చ-జలు దంత్యములుగనే యనగా దంత్యత్వానుమాపక చిహ్నము
తోనే చూడబడియున్నవి.

జెప్పబడిన దంత్యత (విస్తర) యాచ్ఛికశబ్దములకు మాత్రమేయని గ్రహించుటకు, కాన సంస్కృతశబ్దములందలి చ-జ లేయచ్చుతోఁ గూడినను దాలవ్యముల యగును. సంస్కృతిమునందలి చ-జలకు దంత్యోచ్చారణమే లేదు. దంత్యత్వతాలవ్యత్వ ఘటక స్వరములకుఁ బరస్పరమును యతిమైత్రి లేమింజేసి యాచ్ఛికదంత్య చ-జలకు సాంస్కృతికతాలవ్య చ-జలతో మాత్రమే యతిమైత్రి నుదాహరింప నగు వగుచున్నది.

విస్తర - ౩౨ విషయము:— వెనుక నుదాహరించిన రీతిని (౨౪ విషయ) దంత్య చ - జల యుచ్చారణమునఁ దకారామ్యుచ్చారణమునందువలె జిహ్వగ్రము దంత మూలములను దాఁకుట సంభవింపదు. ఈ దంత్య చ-జల యుచ్చారణమునందును దాలవ్యముల నుచ్చరించు నప్పటివలెనే జిహ్వమధ్యభాగము తాలువును (సూర్య దంతమూలముల నడిమి శిరోభాగము) (అను) దాఁకుచుండఁగా నాలుక యొక్క పార్శ్వభాగము దంతములను దాఁకుటయు సంభవించును. కేవల తాలవ్య చ-జల యుచ్చారణమున నట్లు జిహ్వపార్శ్వభాగదంతస్పర్శము సంభవింపదు. కావున “ఇ, ఈ, ఎ, ఏ లతోఁ గూడిన చ - జలు కేవలతాలవ్యము లనియు (సంస్కృతమందువలె), “అ-ఆ” ప్రభృతులతోఁ గూడిన చ - జలు దంత తాలవ్యములనియు జెప్పనగును. అట్లయినను గురుపాండవవ్యవహారన్యాయమునఁ గేవలతాలవ్యములగు చ - జలు తాలవ్యములనియు, దంతతాలవ్యములగు చ-జలు దంత్యములనియు భేదస్ఫూర్తియి వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. (వై-పా-౧౯౦ విషయ) వై రీతిగా దంత్య చ - జలకు గల వర్ణోత్పత్తిస్థానకరణభేదమునుబట్టి వర్ణపార్శ్వ సंपాదకసామగ్రి (౧౪ విషయ) దంత్య చ జలకుఁ బూర్వముగ నుండుటంజేసియే చింతామణికైయుఁ దదనుయాయీ సూరియు వీని నచ్చాంద్రవర్కసమామ్నాయ

అనుబం. ౩౨ విస్తరము:—నవ్యలు తాలువనగా దొడ యని యపార్థము చేయుచున్నారు. “తాలవ్యములు—దొడల సాహాయ్యమున నుచ్చరింపఁ బడునవి. చిలుక.....” (బా-గు-ప్ర-సంజ్ఞా ౧ సూ-వ్యా.) “తాలవ్యమన దొడలఁ బుట్టినది.....దొడలకు నాలుక తాఁకజేసి పలుకవలసినది తాలవ్యము” (బా-సా-వే-సంజ్ఞా-౨ సూ-వ్యా) “దొడలనుండి పుట్టినవి తాలవ్యములు” అం-భా-అ. ప్ర-మ-౧౪ పు.) “తాలువనగా దొడకాదని వైయాకరణపారిజాతమునందే కాక స్థలాంతరములందును నేను బ్రచురించితిని, అనుశాసనతృతీయముద్రణమునఁ బేవాకముజ్జగింపఁబడుట ప్రశంసనీయము.

క. బ. పోనినను చదువులకు నఖిలజే | వాసురాదులు (ఆది-౩౩-౮౪వ)
 పాపకామీచూపుల హృద్భవ కేవలమెచ్చు, | జఘనచక్రంబువైఁ జేలుపు
 ప్రియ (ఆది ౩౩ ఆ ౮౪ వ) ఉ. క్రచ్చేతి నొక్కరక్కనుడ కాదు
 పాపము తెల్లనొక్కడై | వచ్చిన..... | వచ్చి..... | మెచ్చగు...
 (ఆది ౩౩ ఆ ౮౦౦)

అంతని 33 విషయములు—“చంద్రవచో గురురతా చ బిద్ధయతే” అనియిట్లు
చిత్రముచేర్చి చ-ఇ-అలై బొట్టుల లుంచినచో నవి దంత్యతానుమాపకము
అగునని చెప్పెను. తాని యా సందర్భమునఁ జంతామణికర్త యుపదేశించిన యా
సూత్రమున సాకల్యముగా వాడుక కెక్కదయ్యెను.

అంకితని కర విషయము—చ-జల దంత్యత కనుమాపకముగా దానిపయి దంత్య
తెక్క 'అ'క్షేపరూపముగు 'అ' అను చిహ్నమును నాధునికులు నిల్పుచువచ్చిరి. కాని
చుట్టడియు లేని ముద్రణాదులు దువేక్షితమే యగుచున్నది. బాలవ్యాకరణము
నందు ప్రత్యేకముగా దంత్యత నుదాహరించు స్థలములందుమాత్రమే యట్టిలిపి
కన్పట్టుచున్నది. భారతాదిప్రబంధముద్రణములందును ప్రాథవ్యాకరణమునందును
లక్ష్మీనారాయణాయశోకమునందును నట్టిలిపి పాటించబడ లేదు. శ-ర, సూ-రా-నిఘం
టుప్రలం దుదాహృతశబ్దములందు మాత్ర మట్టిలిపి నిల్పబడుచున్నది.

సంజీవని ౩౫ I విష:—విదంతములయిన చ - జలు సంస్కృతసమేతశబ్దము లందు లేనిసూరి వచించెను. ఇందులకు విరధముగా “చైవుల సాకిరి చాయ మగడు” అని యాంధ్రనామసంగ్రహమున బ్రయోగింపబడెను. (దేవ - ౩౬) (నిస్తర) లక్ష్మీనారాయణీయకోశమున “చైదము - చైది” శబ్దము లుదాహరింపఁ బడినవి - ఇంకను నందలి చైదము శబ్దము శబ్దరత్నాకరోదాహృత మనుచు ‘శ’ అను

మున వెలువడ్డములుగఁ జూచిరి. ఇట్టివిషయమును గ్రహింపక పేటికా వ్యాఖ్యాత “చిత్రామణియందులఁ గాక యిం దాయా యెచ్చుల సంబంధముచే “చ-జ” లకుఁ గలిగెడు దంత్యతాలవ్యతల నిర్ణయించు నీసందర్భము చూపట్టుటంబట్టి వర్ణ సమామ్నాయమున ‘చ-జ’ లను రెంటినే నిల్పుట యుచితము” (బా-సా-పే సంజ్ఞా-సూ-వ్యా.) అని వ్రాయుట కేవలము పొరపాటు.

విస్తర-324 I విషయము:—“చైత్రులసాకిరి చాయమగడు” అనునది చూపట్టుం గాని ‘చయిపుల’ అని దిద్దనగుట దృఢము. ఇది కేవలసంస్కృతసమవిషయము.” (బా.సా.పే. సంఖ్య ౯ సూ.వ్యా.) అనుపేటికావ్యాఖ్యానపంక్తుల యభిప్రాయ మేమో తెలియకున్నది. ఏకోశమునందును “చయిపు” అను ‘అ’కారయుక్త చకార

గుర్తుతో నసత్యముగ వ్రాయఁబడెను. శబ్దరత్నాకరమున” - చెయిదము - చెయిము అనియె యున్నవికాని ‘ఐ’ దంతములు లేవు. తే. గీ. రమణతో నాంధ్రనామ సంగ్రహమునందుఁ | జెయివులకుఁ జైవులంచు వచించె బైఁడిపాటిలక్ష్మణకవి యది పాటినేయఁ | దగదు గదకబ్బముల మహిధరశతాంగ|| శా|| చేరం జో టొక టెందుఁ గానక శ్రమం జెయ్యేది... (ఎఱ్ఱ - హరిశం) సీ. చెయ్యి లన్నియుఁ దక్కెఁ జిత్రరేఖ (వసుచ) ఉ. సింగంబుల్ మునిబాలికల్ దిరుగుచుం జెయ్యేది... (ఉత్తరరా) (సర్వల - ౨ ఆ - ౧౩౧ మొ ౧౩౪ ప) కాని యీవిమగ్నమునకు విరుద్ధప్రయోగ ములును గలవు “చైవు = చెయ్యువు ఉ.....ఆ | చక్కెరబొమ్మ మార్తలయు చైవులకున్ విభుఁ డుల్లసిల్లు చున్ (శుక - ౧ ఆ ౨౧౩ - కాళిదీ ౨ ఆ - ౬ - సూ. రా - ని.)” కాని శుకసప్తతి చంద్రాంగదచరిత్రము మున్నగు సాధారణకవుల ప్రబంధములు శబ్దస్వరూపనిర్ణయ విషయమునఁ బ్రమాణీకరింపఁదగినవి కావు.

సంజ్ఞ. ౩౫ II విషయము:—సంధిస్థలములలో నాచ్చికములందును నై దంత చ-జలు లభింపవచ్చును. అట్టియెడల సంధిపూర్వావస్థలోని దంత్యతాలవ్యతలే చ - జలకు నిల్చును, ఉదా:—అచ్చు + వినది = అచ్చెనది. (వి సర)

ఘటిత శబ్దము కన్పట్టదు, సంస్కృతసమములం దైకారయుక్త చకారవచ్చబ్దములు గలవు. ఉదా:—చైత్యము - చైద్యుడు - చైత్రము - చైతన్యము-మొ.

విస్తర-౩౫ II విషయము:—సంధిస్థలములందలి దంత్యతాలవ్యతలను నిర్ణయించుటకుఁ జింతామణిభారతములలో నవకాశము లేదు. సూరిగారు తమ సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణమున (౧౦౪౧-క్రీ-శ.) “అక్కజాదిషు. కంచంత-కాచాకు-పచ్చాక్వీత్యాదీనా మక్కజాదిత్వా త్సానుత్వ వి.వగ న్త్యమ్.” అని వ్రాసి “కంచిత+కంత = కంచంత, కాచిత+అకు=కాచాకు, పచ్చిత+కకు = పచ్చాకు” అనువాసలోని చకారతాలవ్యతను సంధిపూర్వావస్థానుసారముగ నెన్నిక యక్కజాదిపాతమున సాధించిరి. అది సరికా దనితలచి కావలయుఁ దమయాంధ్రశబ్దానుశాసనమున “పదాదిసంయోగంబునం దొంటియట్లొండె నగు” అని సంధిపూర్వాస్థాస్థితిని బాహ్యముగ సంగీకరించిరి. మఱియు నాలోచించి తమపద్యాంధ్రవ్యాకరణమున నట్టిస్థితిని బాహుళికము గావిధించిరి. తే|| గీ.అత్వ మాత్వ మ్మ్యుల బూత్వ మొత్వ మోత్వ | మాత్వ మెనసిన చ-జలు దంత్యములు ఁజలు | తాలుజములగుఁ నొలియచ్చు దారొక్క నంగ | బహుళముగఁ బూర్వవృత్తంబు వడలు శౌరి. (ఇదియే నారాయణీయ తద్వివరణములకు మూల మనున ట్లున్నది (నారా. సంజ్ఞా ౭౯ పద్య -

బాలవ్యాకరణ
వివరణము
381 విషయము.

ఈ స్మృత్యనుకృతములను దిక్కారాంతములయిన శబ్ద
ముల యుపాధా చ - జలు బహువచనంబు పంబగు
నపుడు హక్తియు లగును. ౧౦. ఇవి దప్ప సంస్కృత
లమంబులందు హక్తి చ - జలు లేవని తాత్పర్యము.
దివ్య యనుగా దుదినన్తమునకు ముందువర్ణము,
అర్చి - అర్చలు, రోచి - రోచులు, పీచి - పీచులు,
రాజ - రాజలు, వాజి - వాజీలు; మతీయు రాష్ట్ర శబ్దం
బొక్కటి హక్తియు క్తంబు కానంబడియెడి. ఇతరము
లయిన చ - జల కుదాహరణములు—చంద్రుడు -
చామరము - చుక్ర - చూర్ణము - చోరుడు - చౌ
ర్యము - జయము - జాతి - జాగుప్స - జాటపం
కత్యాదులు.

వివ.) ఇట్లు సూరిగారు తమయభిప్రాయములను సవరించికొనిసవరించికొని తుదికి
బ్రాచీనాంధ్ర భాషాస్వరూపప్రదర్శకమగు బాలవ్యాకరణమును రచించి యిం
ది చ-జలవిషయములను నిర్ణయించుటకుఁ దగినప్రమాణములు లేనియట్టి ప్రాచీన
వ్యాకరణములలోని విషయములను గొన్నిటి నుజ్జగించిరి. బాలవ్యాకరణమునకుఁ
బూర్వమునసూరి యొసరించిన యభ్యాసము లనఁదగు సూత్రాంధ్రవ్యాకరణాదు
లను వెలయించుటకు నచ్చకయే సూరి వానికి వివరణోపాహాణాదులను ప్రాయశ
బాలవ్యాకరణమునకు మాత్రమే వివరణోపాహాణాదులను వ్రాసి తనజీవితకాల
మునఁ బ్రచురించెను (ఆనుభవము)

అనుబం 374 11 విష - విస్తరము:—సూరిగారికి క్రీ - శ ౧౮౬౧ సం॥ ౦౪
పుండు పుట్టిననియు (క్రీ - శ.) ౧౮౬౨ సం॥ వా రేబదియై దేండ్ల వయసునఁ గీర్తి
శేషులై రసయు దుత్తనం॥ చైత్రవైశాఖ పరిషత్పత్రికలోఁ బ్రచురితమయి
యున్నది. బాలవ్యాకరణప్రథమముద్రణ మాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు స్తకాలయ
మునఁ గలదు. దాని ముఖపత్రిమున నది క్రీ - శ. ౧౮౭౪ సం॥ డిసెంబరులోఁ
జెన్నపురి హిందూముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రితమైన ట్లున్నది. సూత్రాంధ్ర
వ్యాకరణమునందలి “తొంపిధీభావత్సర” అనుదాసనిబట్టి యది క్రీ.పూ. ౪౯౪౨ =
క్రీ - శ. ౧౮౪౧ సంవత్సరమున రచితమని తెలియుచున్నది. కాన బాలవ్యాకర
ణమే సూరిగారి తుదిగ్రంథము.

సంజీ 3౬ విషయము:—‘అర్చిన్ - గోచిన్ - వాజిన్’ అనునవి ప్రాతిపదికములు - సూరి యొక్కదలను బ్రాతిపదికముల వై నె విభక్తిగ్రహణములను జేయుచుండును. కావున బ్రథమైకవచనమున నికారాంతములు చ-జలకములు నగునని ప్రాతిపదికములకు బహువచనము వచనముగనుండుట నై సూరివాక్యమున కర్థముచేయవలెను. (విస్తర I) అర్థములు:—చక్రైక = ఘరిచింతముచేట్లు, - టము = శిశునికడము.

‘రాజేశబ్దం బొక్కటి’ యనుటనే రాజేశబ్ద మేకత్వమునను బహుత్వముండును (రాజేశబ్దం దత్తం జకారము క్తమై గుండునని సూరియాశయము విశదమగుచున్నది. (విస్తర II, III)

సంజీ 3౭ విషయము:—‘అర్చులు - గాజే’ మున్నగుసంస్కృతసమము లగుదలి చ జలు దంశ్యములని చెప్పటకు నేటివ్యవహారమే యాధారము కాని వేట ప్రమాణ మగుపడదు. ఈపక్షమున “అర్చు = స్వరము, రవిలేజ్జేడు, విగ ‘సంకోచుడు,” మున్నగుచోటులందును సూరి దంశ్యమును విధింపకుండుటలో యుక్తి

విస్తర I-3౬ విషయము:—“ఇకారాంతసంస్కృతసమముల చ-జలకు బహువచనము వరమగుచుండును.....” (బా.సా.వే. సంజ్ఞా ౧౦ సూ. వ్యా.) ఈవాక్యము సరికాదు. సంస్కృతము మనఁగా విభక్తిగ్రహణము—దానికి బహువచనము వరమగుట యసంభవము. ప్రాతిపదికమునకే బహువచనము వరమగుచుండుట సూరిప్రక్రియలోని సూప్రదాయము.

విస్తర II 3౬ విషయము:—“రాజేశబ్దం బొక్కటి యేకవచనాంతంబును దంత్యయుక్తంబుగా గనంబడుచున్నది” (బా.గు.ప్ర.సంజ్ఞా. ౧౦ సూ. వ్యా.) అను ప్రకాశికవ్రాత సరికాదు. ‘రాజే’ అనునపుడు వినఁబడు దంత్యత ‘రాజేలు’ అనునపుడు వినఁపడలేదా? ‘రాజే’ అను నేకవచనాంతము మాత్రము దంత్యయుక్తమని సూరి వచింపలేదు—“రాజేశబ్దంబు” అనెను.

విస్తర III-3౬ విషయము:—గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త “అర్చులు-రాజే” మున్నగు చోటులందుఁ దాలవ్యోచ్చారణము దుష్కర్తమును (2 పుట-ద్వి-ము.) బహుశ్రమాపాదక వక్రతమముఖిభావతాపాదకమును (౧౨౨ పుట-ద్వి-ము.) నగుటచే సూరి యిట్లు దంత్యమును సూత్రించెనని వ్రాసెను. ఈ సూత్రముననె యుదాహరించిన “చక్రైకాదిబ్దములలోని తాలవ్యోచ్చారణమున నట్టి యాయాసము వీరికిఁ దోచుకుండుట వింతగనున్నది.

కాదు. ఇట్టి వానియందును దానిని వివరించుచున్నదని నేటివైయాకరణులు
 కొంత జూచుచున్నాడు. “అనుగుణ = స్వరములు” ఇదిపూత్రము వర్తింపకున్నను
 మిక్కిలి దుష్కర్మాచారము ప్రసిద్ధము, (బా-సా - పే - సూజ్ఞా ౧౦ సూ-వ్యా) మఱి
 కొన్ని తృచుశబ్దముల తునియును చకార జకారములు ‘ఉ’ కారముతోఁ గూడి
 గాఢములుగను ఉ. -వ్ - అచు. - అచ్చులు, (అం-భా-అ. సంజ్ఞా ౪౨ సూ)

అది క్రమాల్యచారి మహాకావ్యప్రయోగములై యాధునికములని యుపే
 షించిన (బా - పాథి - ౪ సూ) సూరి నేటివాడుకలోని యాయపభ్రష్టోచ్ఛారణ
 మును బ్రమాణికిరించి సూత్రించుట యుక్తమని తోచుకొన్నది.

చుడి ౩౮ విషయము:—“తే, శి. సంస్కృతాలవ్య చ - జలను ధరణి వ్రాయు | తఱిని
 క్షుద్ధాంధ్రలింగి ధేరముకలిమి | ద్వ్యర్థ కృతులను దలకట్టు లనుచు చొకట | నిదియు
 నొకదాన ననియును నిడగ రాదు. రాఘవపాండవీయమునందు—ఆ-వె. ఎందు వేట
 రారె యిందు లేమనసుతో | దారసగసుఖము తప్పఁద్రోచి | తకట పాండురాజ
 యశ మెన్నె తి | సూరదశ రథేశకులము రోయ (పాండుర + అజయశము-
 రామాయణాథము ; పాండు - జ + యశము - భారతార్థము) వ.....ఆద్య
 ప్రకృతియ దు సంస్కృతములు లేవు కనుక శుద్ధసంస్కృతమైన పాండురాజశబ్దము
 నందు గల జకారము తాలవ్యమే కాని దంష్ట్రము కానేరదు. ఇది తెలియక కేవ
 లాంధ్రులు దంష్ట్రాక్షరముగా నుచ్చరితు రది లాక్షణికమతము కాదు. అట్లుగుటం
 జేసి కవిత్వాప్రవర్తకు లయిన సూరపరాజుగా రింతవట్టును విచారింపి తాలవ్యము
 గానే ప్రయోగించిరి.” (అప్పక - ౨ ఆ ౧౩౫ - ౧౩౬ ప) పైప్రయోగమందు
 రామాయణాథము: దలి జకారము తాలవ్య మగుట నిశ్చయ మగుటంజేసి
 పాండురాజ యను భారతార్థపక్షమునందును దాలవ్యమే యనదగునని యప్పకవి
 సమర్థించి పాండురాజ భీమరాజు మున్నగుచోటులందలి జకారమును దంత్య
 ముగా నుచ్చరించుట యపభ్రష్టోచ్ఛారణమని సిద్ధాంతీకరించెను. (విస్తర) (వై -
 పా - ౫౭౪ విషయము)

విస్తర-౩౮ విషయము:—గుప్తాప్రకాశికాకర్త పయియప్పకవీయగ్రంథము బాల
 వ్యాకరణమునకు విరుద్ధముకాదు. ఇది సరిపట్టదలపడి యాక్రింశరీతిని వ్రాయ
 పాపాసించెను—‘ప్రసిద్ధమగు కనిన్ ప్రత్యయాంతమగు ‘రాజన్’ అనుదాని తత్సమ
 రూపమైన ‘జ’ అనునది దంత్య జకార యుక్తమని స్థూరచెప్పినయొ “పాండు
 రోగ మితనియందు బ్రకాశించు” అనువృత్తిర్థముగల యప్రసిద్ధమగు నధిక

సంజీ ౩౯ విష:—రాజేశ శబ్దములోని జకారమును దంత్యముగాఁ బలుకుట నిర్హాలము కాదు. రాజశబ్ద భవమగు వైకృత రాజేశ శబ్దమునందలి జకారము దంత్యమనుట యుక్తమేకదా. ‘రాజేశ’ అనువైకృతశబ్దము కలదనుటకు గీ. “రాజేశ్చెప్పంగఁ జూడంగ రాని కడిమి |” (యయాతి - ౨ ఆ - ప్రాథ - సంజ్ఞా ౬ సూ) అను నచ్చతెరుగుకావ్యములోని రాజేశబ్దప్రయోగము ప్రమాణ మగుచున్నది. (విస్తర) దీనికి వైకృతత్వ మంగీకరించియుఁ దత్సమరాజు శబ్దము దంత్య జకారఘటితమని సూరి యభిప్రాయముచొప్పున నంగీకరించినచోఁ దద్భవరాజేశబ్దమునం దద్భవత్వాంగీకారబీజమే లేకపోవలసివచ్చును. తత్సమ తద్భవ రూపస్వయ

రణార్థక ఘటాంతమైన ‘అ’ కారాంతరాజశబ్దము రాఘవపాండవీయమునఁ బ్రయుక్త మయ్యెననియు నది తాలవ్యజకారయుక్త మగుటలో బాలవ్యాకరణవిరోధము లేదనియుఁ దనయీ యపమార్గముననే యప్పకవియు వ్రాసెననియు గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త ప్రసంగించెను. (బా-గు-ప్ర-బాల-సంజ్ఞా ౧౦ సూ-వ్యా.) ఈ యప్రసిద్ధమగు రాజాఁడు శబ్దము నైతము శుద్ధసంస్కృతమే యగుటచేత నిందలి జకారముసయితము దంత్య మెట్లు కాకుండును? ప్రసిద్ధసంస్కృతశబ్దగత జకారము దంత్యమనియు నప్రసిద్ధసంస్కృత శబ్దగత జకారము తాలవ్యమనియుఁ జెప్పుట యుక్తమా? మఱియు నప్రసిద్ధ రాజాఁడు శబ్దమును రాఘవపాండవీయకర్త ప్రయోగించె ననుటలో యుక్తి యేమున్నది? శుద్ధసంస్కృత రాజ శబ్దము తాలవ్యజకారయుక్తమే యని యుద్ఘోషించు నప్పకవి యప్రసిద్ధ శుద్ధ సంస్కృత శబ్దగత జకారము మాత్రము తాలవ్యమని తనవలెఁ బెల్కెననుట యన్యాయ్యముకాదా?

విస్తర-౩౯ విష:—అచ్చాంధ్రకావ్యములలోఁ బ్రయుక్తమగు రాజ శబ్దము వైకృతముకాదనియు సంస్కృతసమమే యనియు నయ్యది యచ్చాంధ్ర కావ్యములలోఁ బ్రయోగించుటచే నది గ్రామ్యమనియుఁ గవిప్రయుక్తమగుటచే దాని కనింద్యగ్రామ్యత నంగీకరింపఁ దగుననియు నిట్లు గుప్తార్థప్రకాశికా వేటికా వ్యాఖ్యాతలు వ్రాయుటయు సరికాదు. (బా-గు-ప్ర-తత్స ౭౮ సూ-వ్యా.) (బా-సా-వే. సంజ్ఞా. ౧౧ సూ-వ్యా.) ఇటు గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యీతత్సమశబ్ద ప్రయోగ మచ్చాంధ్రకావ్యములలో నన్యదేశ్యశబ్దప్రయోగమువలె ననింద్య గ్రామ్యము కాఁదగునని వ్రాయుటయు సరికాదు, అన్యదేశ్యములు సంస్కృత సమేతరములగుటచే నవి యాచ్ఛికములై. వానిప్రయోగము గ్రామ్యమే కాదు.

మనకు హరికారికావళి మూలగ్రంథమునగాని యర్థమునగాని యేమేని భేదమును జూపకుండుట నిష్కడాయవిరుద్ధముగదా.

సంజీవని ౪౦ విషయము:—ప్రాథమికరణకర్తయు బాలవ్యాకరణమార్గము ననుసరించుచున్న ప్రయోగమునకు విరోధింపకుండ సమర్థింపవలెనని స్లేషాదులలో యొకాభిప్రాయములకును లఘులఘు య ర ల వ ఘటితశబ్దములకును 'వబ - డలా'ని భిన్నావర్తనవలన శబ్దములకును నైక్యము నంగీకరించునట్లే దంత్యతాలవ్య చ.జ ఘటితశబ్దములకును నభేదమును బాటించి యొకయర్థమున దంత్యజకారఘటిత శబ్దముగను, మింకొకయర్థమున దాలవ్యజకారఘటితశబ్దముగను నొక్కశబ్దమునై ప్రయోగింపవలెననుచు "ఒకానొకవో జకారం బుభయంబు నగు. స్లేషయందు జకార మొక్కటియ యొకయర్థమున దంత్యమును వేటొకయర్థమున దాలవ్యము నయ్యెడు నని యర్థము" (ప్రాథ - సంజ్ఞా ౫ సూ) అని వచించెను. మఱియు నిట్టి మార్గమునం దస్వరసతచే గావలయు "రాజు వైకృతంబని కొండ టందురు. అపుడు తత్సమంబునంబి చ - జలు దంత్యములు కావని యూహించునది. ఉ. తే.గీ. రాజు చెప్పంగఁ జూడంగరాని కడిమి (య - ౨ ఆ)" అని సరళమార్గమును సయితము సూత్రించెను. సూరి పొరవడి "భీమరాజు - పాండురాజు" మున్నగు తత్సమము లందలి రాజుశబ్దపు జకారమునకు వ్యావహారికశబ్దశ్రవణ వాసనాబలమున దంత్యత నంగీకరించినంతమాత్రమున నిన్ని యపమార్గములను ద్రోక్షవలయునా ?

సంజీవని ౪౧ విషయము:—శ్లో. అ దా దు దూ దో దో దా ద్దా । దన్త్యావే వాత్ర కేచన । వదన్తి తత్త్వం బహుషు । సమేదన్తోపథా చ - జోః । న త దన్త స్తతారూఢం । త దభావేపి సజ్జతేః । కేచి ద్రాజ్ఞోఽపి సర్వత్ర । న త చేష్ట మసజ్జతేః॥ (హరికారికావళి - సంజ్ఞా - ౧౨ - ౧౩ శ్లో) అని కీర్తిశేషులగు శిష్టుకృష్ణమూర్తిశాస్త్రి గారు వచించిరి. సంస్కృతసమేదంతోపథా చ - జలకు బహుత్వమున దంత్యత నుప దేశించుటయు రాజుశబ్ద జకారమునకు దంత్యతను విధించుటయు బాలవ్యాకరణమునందుమాత్రమే కన్పట్టుచున్నవి. అట్టి విషయములను నిరాకరించునదియు, దక్షిణ బాలవ్యాకరణవిషయముల నెల్ల భాషాంతరీకరణమువలె సంగ్రహించు నదియు నగుటంజేసి శిష్టుకృష్ణమూర్తిశాస్త్రికృత హరికారికావళియే బాలవ్యాకరణ మూలకమని నిశ్చిత మగుచున్నది. ఇందులకు విపరీతముగ బాలవ్యాకరణమే హరి కారికావళిమూలకమని వాదించు బాలవ్యాకరణగుప్తార్థ ప్రకాశికాకారుని వాద మెల్ల నొక్క యానిదర్శనముచే నున్నాతమగుచున్నది. (బా - గు - ప్ర - ప్రకీర్ణక

పరిచ్ఛేదము తుది. ౫౧౨ పు. మొ. ౫౩౫ పు. ద్వితీయముద్రణము) ఇట్టి యప సిద్ధాంతమును సమర్థించుకొనుటకయి గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త చూపిన హేత్వా భాసములెల్ల నాయాసందర్భములలో నిరాకరింపబడును.

ద్రుతాఖ్యో నః. (ఆం. చిం. సంజ్ఞా. ౧౩ కా. అహో ౧౬౨ పు.) తిజ్జధ్యనామకాః స్యుః | ర్నధ్యమపురుషాశ్చ యే రమాంతాశ్చ (ఆం. చిం. క్రియా ౧౨ కారి. అహోరూఢ పు.) తిజ్జధ్య శేషషష్ఠీసుస్ కర్తప్రవచనీ నన్నయాథ యజనిభక్తీః | కిచ్చి త్ప్రశంస నాద్భుత | సంతాప యదా ర్వణీయము తదాకి మేవాంశ్చక్వా కిల తూష్ణీ మాద్యా | పభిదధతి కళా ద్రుతో న యేమాం స్యాత్ | అన్యే ద్రుతప్రకృ తయో | యే స్యు ర్న్యను జీవితద్రుతా నిత్యమ్ || (ఆం. చిం. సంజ్ఞా ౧౬-౧౭ కారి. అహో. ౧౭౦ పు.) ద్రుతోపజీవిన శృద్ధాః | కేచిత్ సుకవినప్తుతాః | సంబన్ధ స్తిజ్ సుబంతాభ్యాం | పూర్వత్రచ పరత్రచ || (విశ్వ. అజం. ౭౬ కా. అహో ౩౫౮ పు.)

కల్ప ౮౨ విషః—నః = పొల్లునకారము, ద్రుతాఖ్యః = తెల్లన ద్రుతమని పేర్కొనబడును. మధ్యమపురుషాశ్చ = మధ్యమపురుషక్రియలును, రమాంతాశ్చ = రేఫాంతక్రియలును మాంతక్రియలును, యే = ఏవికలవో యవి, తిజ్జధ్యనామకాః = తిజ్జధ్యసంజ్ఞగలవి, స్యుః = అగుచున్నవి. తిజ్జధ్య = తిజ్జధ్యసంజ్ఞక క్రియలును, శేషషష్ఠీ = యొక్కషష్ఠీయు, సుస్ = ప్రథమావిభక్త్యంత పదములును (సు. ఔ. జస్ = సుస్-ప్రత్యాహారము) కర్తప్రవచనీయజనిభక్తీః = కర్తప్రవచనీయార్థకములగు కూర్మి-గుఱిచి - గుఱించి, మున్నగుపదములును, కిచ్చిత్ = ఇంచుక మున్నగు కించిదర్థకములును, ప్రశంసన = బలీ - బాపురెమున్నగు ప్రశంసార్థకపదములును, అద్భుత = ఔర-అహ మున్నగు నాశ్చర్యార్థకపదములును, సంతాప = అక్కట కటకట - మున్నగు సంతాపార్థక పదములును, యదాతదా = ఎప్పుడు - అప్పుడు - ఇప్పుడు 'అనుపదములును, కిమ్ = 'ఏమి - ఏల' అను కిమర్థకములును, ఏవాంశ్చ = 'అ - ఎ - ఏ' అను నవభారణాద్యర్థక స్వరములును, క్వా = చదివి - చదువక మున్నగు క్వార్థక పదములును, కిల = 'అట - అంట' అను కిలార్థక పదములును, తూష్ణీమ్ = ఊరక .. మిన్నక మున్నగుపదములును, ఆద్యాన్ = మొదలగుపదములును, కళాః =

అందుగా, ౨౩ మునగాఁ దుడిచి సహజముగ పొల్లునకారము లేనిది = ద్రుత
 ప్రకృతిము వానిది, అభివృద్ధి = చెప్పుచున్నారు. అన్యే = కళలుకాని యాంధ్ర
 మునులెల్ల, ద్రుతప్రకృతయః = ద్రుతప్రకృతికము లనబడుచున్నవి. ప్రకృతిసిద్ధ
 మగు ద్రుతము తుడిచిగలవని తాత్పర్యము. యే = యేపదములు, నిత్యమ్ =
 అదు, అచచ్ఛేద ద్రుతాః = అనుసరించి నిల్చియుండు, పొల్లు నకారము తుడిచి
 గలవగుచున్నవో, యవి ద్రుత ప్రకృతికములని పూర్వవాక్యముతో నన్వయము.
 ఆవ్యాఙ్ = అచుటచేత - మఱి - మున్నగు నితరపదములును జెప్పబడుచున్నవి.
 'చూడుము చూడుడు' అనువానిసంక్షేపరూపములగు 'చుమ్ము - చూ - చుండు -
 చుండు పదములు మధ్యమపురుషక్రియలుగానఁ దిజ్ఞధ్యసంజ్ఞగలవగుచుం గళ లగు
 చున్నవి. అహోబలవతి చుమ్ము పద మాద్యశబ్దగ్రాహ్య మగుటచేఁ గళయగునని
 ప్రామాణికముగ వ్రాసెను. (అహో ౧౭౧) 'అపుడు - ఇపుడు - ఎపుడు' అనునవి
 ప్రథమాంతము లగుటచేతనే కళలగుచుండఁగా వానిని "యదా - తదా" అనుచుఁ
 ప్రత్యేకించి కళలుగఁ జెప్పుట ప్రపంచార్థమని బాలవ్యాకరణమున వివరింపబడెను.
 (బా. సంధి. ౧౩ సూ.) 'రక్షించుచున్నది. రక్షించుచున్నవి.' అనురూపములు
 భట్టారకుని ప్రక్రియలో నైతము 'రక్షించుచున్న+అది = రక్షించుచున్నది, రక్షించు
 చున్న+ఆది = రక్షించుచున్నవి' (ఆం. చిం. ౪ కా. శబ్దా త్త చ్చబ్దాతః) అనురీతిని
 నైతము సాధ్యములగును గాన నవి ప్రథమాంతములవలెనై కళలై యని నన్నయ
 యాశయము. తమిళాదీతర ద్రావిడభాషలలో నేటికిని 'అదు - అవు' అనునవే తెలుఁ
 గులోని 'అది - అవి' అనువానికిఁ బ్రధానములై యున్నవి. కావునఁ దెలుఁగులోని
 "రక్షింపదు - రక్షింపవు - రక్షింపగలదు - రక్షింపగలవు" మున్నగునవి ప్రాచీ
 నాంధ్రమున నుండెడివని యూహింపఁదగిన 'అదు - అవు' అనువానినుండి యేర్పడినవే
 యనవచ్చును గాఁబట్టి యవియును బ్రథమాంతదృశములై కళలై యగు ననఁదగును.
 తిక్కననాటికి గ్రాంథికతానస్థులందైన "రక్షించుచున్నాడు - రక్షించుచున్నారు -
 రక్షింపగలఁడు - రక్షింపగలారు" అనునవి నన్నయ వాడుచున్న 'రక్షించుచున్న
 వాడు - రక్షించుచున్నవారు, రక్షింపగలవాడు - రక్షింపగలవారు' అనువాని
 సంక్షేపరూపములై యగుటచే నవియును బ్రథమాంతములవంటివై యై కళలగు
 చున్నవి. వైవాని సాహచర్యమున 'రక్షింపగలఁడు - రక్షింపఁడు' అను దుజంత
 మహాకర్తృక ప్రథమపురుషైకవచనములును బ్రథమాంతదృశము లనఁదగును
 గావునఁ గళలై యగుచున్నవి. వైసందర్భమునుబట్టి తిజ్ఞధ్యములు నైతము
 ప్రథమాంతదృశములై యనఁదగియున్నను నవి వీనికన్న మఱిగొంత విదూరస్థితిలో

[బా. సంజ్ఞా. ౧౧ సూ] ఉత్తమపురుషైకవచనములు ప్రథమాతుల్యములుకావు. ౪౪

నుండుటంజేసి వాని నీరీతిని విడువక ప్రత్యేకముగా గ్రంథకర్త పేర్కొనెనని యెన్నడగును. ఈవిషయమున మఱొకబలమైన హేతువు గలదు. నేను తాను శబ్దములు ప్రథమైకవచన 'ను' ప్రత్యయంతము లగుటచేత (ను జనోర్ను - మూ వురూ చ తత్ర స్తః. ఆం. చిం. హలం ౫ కారి) నవికళలె యగుచున్నవి. 'అన్యే ద్రుతప్రకృతయః' అనుదానిచే పానితుదిని ద్రుతముచేరదు. నేనుశబ్దపు తుదివర్ణ మగు 'ను' అనునదే యుత్తమపురుషైకవచనముల తుది నుండు 'ను' ప్రత్యయ మనుట భాషాతత్వశాస్త్రముచొప్పున సరియైనను నట్టిస్థితి విదూరవృత్తిక మగుటచే మార్పుగల్గి యుత్తమపురుషైకవచన క్రియలెల్ల ద్రుతప్రకృతికము లగుచున్నవి. వానితుదిని "అన్యే ద్రుతప్రకృతయః" అను సూత్రముచే ద్రుతముచేరి "రక్షిం చితినిన్" మున్నగురూపములు సిద్ధించుచున్నవి. ఇట్లగుటచేతనే యీయుత్తమ పురుషైకవచనములను వీనితోపాటు తిజ్జధ్యక్రియలను బయిని వివరించిన ప్రథమా సదృశక్రియలతోపాటుగ విడువక భట్టారకుఁ డట్టిక్రియల కళాద్రుతప్రకృతికత్వ ములను బ్రత్యేకముగా వివరించినవాఁడయ్యెను.

పయిరీతిని గళలనిపించుకొనిని పదములె ద్రుతప్రకృతికము లగునని యెఱుంగునది—అనఁగా నట్టి పదములతుదిని బొల్లునకారము నిల్పునని తెలియు నది:—“సీత+ను = సీత+నున్ = సీతనున్” అనురీతిని బ్రక్రియ నెన్నవలెను— అనఁగా 'సీతను' అనుద్వితీయాంతము కళాశబ్దభిన్నము కాన 'అన్యే ద్రుత ప్రకృతయః' అనుచొప్పున ద్రుతప్రకృతికము కావలయుటంజేసి యీసూత్రము చేతనే దానితుదిని బొల్లునకారము చేయనని యెన్నునది—ఇట్లే చేత తోడాదుల కును “వచ్చితిని - చేసెదను - జేయుదును - చేయను” మున్నగు క్రియాపదముల కును బ్రకృతసూత్రము చేతనే వ్యంజన నకారయోగముగల్గి రామునిసిన్ - రామునిచేతన్ - రాముని తోడన్ - రామునికొఱకున్ - వచ్చితినిన్ - చేసెదనున్ - చేయుదునున్ - చేయనున్ - మున్నగురూపము లేర్పడును. (చూ ౭౧ I. ౧౨౦. ౧౩౧ I విషయము.) ఇట్టివానితుది నకారము సరళస్థిరపరకత్వమునను నవసాన మునను లోపింపఁగా - చేసెదను మున్నగురూపములు సిద్ధించును. అట్టియెడలఁ గవిభల్లటసూత్రముచేత (౨౧౦ II విష.) (ఆం-చిం-హలం ౫కారి.) నుల్లోపము రాఁగా -- 'చేసెదన్' మున్నగురూపములు సిద్ధించును. ఇట్టివానితుది నకారము సయితము “వాక్యాంతగతపదానాంచ” అనుచొప్పున (అవసాన ద్రుతలోపము నందఁగా) లోపింపఁగా “చేసెద” మున్నగురూపములు సిద్ధించును. (చిం-వి-ప- ౯౭-౧౦౨ విష.)

ద్రుతోపజీవిశబ్దము :— ద్రుత = సముచ్చయోద్యోగ విశేషబోధకమగు ద్రుతహావ 'ను' శబ్దముతోఁ గలసియే ప్రయుక్తములగుచున్న, కేచిత్ శబ్దాః = కొన్నిశబ్దములు, సుకవిసమ్మతాః=సత్కవిసమ్మతములగుచున్నవి. తిజ్ సుబంతాభ్యామ్= తిజ్ సుబంతపదములతో, పూర్వత్రచ పరత్రచ = పూర్వమందును బరమందును, ఆద్రుతోపజీవిశబ్దముల కన్వయము సమ్యతమగును. ఉదా:—పూర్వ త్రాన్వయ:— ఎంతయన్ దనరు చక్షుక్యమన్తథుండు. (ఆది. ౧ ఆ ౫.) ఇదియు మొదలుగాన్ (ఆది. ౨ ఆ ౨౦౦.) పర త్రాన్వయ:—తనుమధ్య వివాహ మయ్యెదము నని పలికెన్ (ఆది. ౨ ఆ ౨౦౦.) చ. వినఁడును గానఁడున్ మఱియు నీకును నాకు మరల్పనచ్చునే (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౦ ప.) మఱియు 'కడున్ - ఎప్పుడున్ - అనుటయున్ - అనుడున్' మున్నగునవియు ద్రుతోపజీవిశబ్దములే. ఇవి ద్రుతప్రకృతికపదములు గావు. ఇవి యర్థవిశేషబోధక 'ను' శబ్దముతోఁ గూడి ప్రయుక్తము లగుచుండును. ఉదా:—నే నెప్పుడున్ గొల్పెద నిత్యాదా సదా పర్యాయో ద్రుతప్రకృతికసంక్షిప్తః—(అహో. ౧౭౦ పు.) ఈ వ్రాత ప్రామాదికము - యదా తదా శబ్దార్థకములు కళలు, యదార్థకమగు "ఎప్పుడు" అను కళాశబ్దముపై సాతత్వాతిశయబోధక 'ను' శబ్దము చేరుటచే "ఎప్పుడున్" అనునది యేర్పడును. "కడు-దే-ద్ర." (శ. ౪) ఇట్లు 'కడున్' అనునది ద్రుత ప్రకృతికావ్యయమనుటయుఁ బ్రామాదికమే. "ఏడ్డెఱన్ - క్రమ్మఱన్ - చెచ్చెరన్ - గ్రక్కనన్ - అంతన్ - మిగులన్..." (అహో. ౩౭౦.) అనువానిని ద్రుతోపజీవిశబ్దము లుగా నహోబలపతి యుదాహరించుట సరికాదు. "ఏడ్డెఱ - దే - వి అతిశయము" "క్రమ్మఱు. దే. ఆ. క్రి. మరలు" "చెచ్చెర. దే. ద్ర. క్రి. విణ. శీఘ్రముగ" "మిగులు. దే. ఆ. క్రి. అతిశయించు" "గ్రక్కన. దే. ద్ర. క్రి. విణ. శీఘ్రముగ" "అంత. వై. స...వ. అప్పుడు" (శ. ౪.) ఇట్లుగ 'ఏడ్డెఱన్' అనునది తృతియార్థక ద్వితీయాంత మగుటచేతను, 'క్రమ్మఱన్ - మిగులన్' అనునవి సుజ్యోతము లగుట చేతను 'అంతన్' అనునది సప్తమ్యర్థకద్వితీయాంత మగుటచేతను వానిని ద్రుతోప జీవిశబ్దము లనరాదు. ఇంక నవి ద్రుతప్రకృతికములు.

నకారంబు ద్రుతంబు. ౧౧.

ద్రుతాంతము లయినపదములు ద్రుతప్రకృతిక ములు. ౧౨.

ప్రథమా కయి పట్టి యొక్కేతరవిభక్తులును, ఉత్తమ పురుషైకవచనంబులు, భూతతద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమ

పురుషైకవచనంబులు, ఆశీరాద్యర్థంబులైన యెడు
 తవర్ణకంబులు, శతృతు మానంతర్య చే దాద్యర్థకం
 బాలవ్యాకరణ బులు నేను తానుపదంబులు వలెప్రభృతులును ద్రుత
 వివరణము ప్రకృతికంబులు. నన్నున్ - నాచేతన్ - నాతోడన్ -
 ౪.౨ I విషయము నాకొఱకున్ - నావలన్ - నాకంటెన్ - నాకున్ -
 మాలోపలన్ - మాయందున్ - వత్తున్ - వచ్చెదన్
 వచ్చెన్ - వచ్చున్ - వచ్చెడున్ - ప్రసన్ను లయ్యె
 డున్ - కావుతన్ - కొట్టుచున్ - కొట్టెన్ - కొట్టెగన్ -
 కొట్టుడున్ - కొట్టినన్ - నలెన్ - ఎంతయున్ -
 పోలెన్ - అయ్యున్ - ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

సంజీవని. ౪.౨ I విష:—చింతామణి ప్రక్రియయందువలె గాక బాల
 వ్యాకరణప్రక్రియయందు ద్రుతప్రకృతికశబ్దములకెల్ల వానిద్రుతము “తృతీ
 యాదుల నుగాగమంబగు” (బా. తత్ప. ౮. సూ.) మున్నగుసూత్రములచే
 బ్రత్యేకముగ విధింపఁ బడుచుండును. కాన నిచటి ద్రుతప్రకృతికముల పట్టిక
 స్పష్టప్రతిపత్తిమాత్రఫలకము. కావున నిందు - భావలక్షణార్థక నుజ్యంతము,
 (బా. క్రి. ౪౦ సూ.) వలమ్యాదియోగజభావార్థక నుజ్యంతము (బా. క్రియా.
 ౧౨౨ సూ.) నస్తదేకవచనార్థకవిశేషణము (బా. కార. 33 సూ.) కలజీ పడుజీ
 పరక నుగాగమాంతములు (బా. క్రియా. ౨౧ సూ.) మున్నగునవి యుదాహరింపఁ
 బడకున్న ను తొలిదే. చింతామణిపక్షమున ద్రుతము పొల్లు నకారపు రూపము
 గలది - సూరి పక్షమున నిది ‘ను’ స్వరూపము గలది. చింతామణిప్రక్రియచొప్పున
 ధాతుజవిశేషణములు (రక్షించిన్ మున్నగురితిని) ద్రుతప్రకృతికములై యైనను నవి
 సదా విశేష్యములతోఁ గర్తృధారయముగ సమసించుచుండును గాన వానిద్రుత
 మునకు సదా సామాసికలోపము గల్గును. (ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమాసేషు.
 ఆం. చిం.) (విస్తర I) ఇట్టిస్థితి నరసియే కావలయు సూరి ధాతుజవిశేషణములకు

విస్తర I ౪.౨ I విష:—ధాతుజవిశేషణములతోపాటుగ గుణవిశేషణ
 ములును చింతామణిపక్షమున ద్రుతప్రకృతికములై యనకతప్పదు. వానికిని విశేష్య
 ముతోఁ గర్తృధారయము నియతముగ నగుచుగాన సామాసికద్రుతలోప మట్టియెడ
 లను గల్గుచుండును. (అను.) అట్లయిన “తెల్లన్ + క = తెల్లగన్ తెల్లంగన్” మున్నగు

అనుబంధము విస్తర I ౪.౨ I విష:—తెల్లన - తెల్లనివస్త్రము - మున్నగు
 రూపముల నరసినపుడు తెల్లాదివిశేషణములు ద్రుతప్రకృతికములని తోచక

ద్రుతాగమమును విధింపక వానిని గళలనుగానె సాధించెను. (బా. క్రియా. ౪౨ మొ. ౪౨ సూ. విస్తర II.)

ననిష్ఠరూపములు గల్గివా యని శంకింపరాదు. అట్టియెడల 'తెల్ల' మున్నగు విశేషణములకు విశేష్యతావివక్షచే నవి ప్రథమాంతములై యగును. (తెల్లగన్ = తెల్లనయగునట్లుగా ననికదా యథము) కాన నట్టిశంకకుఁ బ్రసక్తియుండదు. ఇంతయేల? తెల్ల - నల్ల మున్నగునవి విశేష్యములుగ సయితము వాడఁబడుచున్నవిగదా. ఉదా - నల్ల గలిగిన. - ... నల్ల లేదయ్యెనేని (ఆది. ౨ ఆ. ౩౨ ప.). తెల్లన్ మున్నగునవి 'చేయన్ - చేయుచున్' మున్నగువానితోపాటు స్త్రీసమము లనఁచగును. అవదం నప్రయుజ్యతే" అను వైయాకరణసిద్ధాంతముచొప్పున వీనికిఁ బదత్వము సిద్ధించుటకయి వీనివయిని 'సు' ప్రత్యయము నిల్పుటయు వీనిస్త్రీసమత్వాంగీకారమున నట్టి ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము లోపించుటయు ననుప్రక్రియ కెవ్వరును విస్మయింపనగును కాఁజాలరుగదా. (౧౧౯ I విష) ఇట్టి ప్రథమాంతత్వము కళాత్వసంపాదకము కాదని నన్నయాధర్వణుల యాశయమును వర్ణింపనగును. ప్రతిపదోక్తా వ్యయములలోఁ గొన్నిటికి "కిచ్చిత్ ప్రశంసనే" త్యాగిరీతిని గళాత్వోపదేశమే యట్టి వ్యాఖ్యానమునకు మూలము కానోపును. అవియెల్ల బైరీతిని స్త్రీసమత్వమునఁ బ్రథమైకవచనాంతము లనకతీరదుగదా.

విస్తర II. ౪౨ I విష:- గాణపతవివరణకర్త "నన్న యభట్టాదిపూర్వవైయాకరణుల మతమునఁ గ్రియాజన్యవిశేషణములు ద్రుతాంతములు" (గాణ. సంధి. ౪౧. సూ. వ్యాఖ్య.) అని యంగీకరించుచు, "క్రియాజన్యవిశేషణముల కచ్చుపరంబగుచో నిత్యముగను, హల్లుపరంబగుచోఁ గ్వాచిత్కముగను ద్రుతమునకు లోపంబు గలుగదు." (నారా. గాణ. సంధి ౪౧ సూ.) అని ప్రామాదికముగ సూత్రించెను. "చేయునతఁడు - చేసెడు నతఁడు" మున్నగురూపముల సిద్ధికయి

మానదు. చేసెడు నతఁడు - చేయునతఁడు మున్నగుచోటులందు ద్రుతాగమమును విధింపని నన్నయాధర్వణులకు ధాతుజన్మ శేషణముల ద్రుతప్రకృతికత్వ మభిప్రేతమే యని విశదము కాకపోదు. మఱియు నుదంతములకుఁ గర్తృధారయాదులలో నుమాగమవిధానము (నుమోచోతః - తథుకుంజెక్కులు. మొ.) సయితము వాని ద్రుతాంతత్వమును వ్యక్తపఱుపఁజాలును. తెల్లందనము - నల్లందనము మున్నగు చోటులందలి నుమాగమవిధానమును నట్టిదియై. ("తనే చ కుత్రచి దతః." వికృతి వివేకము).

సంజీవని. ౮౨ II విష:—“ద్రుతోపజీవినశ్శబ్దాః” (౮౨ విష) అను నభర్వణ వచనము నరయక సూరి “ఎంతయున్ ఆయున్” అనువానిని ద్రుతప్రకృతికము లనుగా నుదాహరించెను. అవి ద్రుతోపజీవినశ్శబ్దములేకాని ద్రుతప్రకృతికములుగావు.

అట్లారెండును నొకజాతివగుటచే బాలవ్యాకరణమూలమందు వలె ప్రభృ తుల నుదాహరించుటలో ‘పోలెన్’ అనుదానితర్వాత “ఎంతయున్” అనునది యుండుట యుక్తము. సముచ్చయద్యుక్తక ‘ను’ శబ్దము ద్రుతప్రకృతికము. కాని దానిని బ్రత్యేక ప్రయోగము లేమిజేసి “ఎంత - అయి” అనువానితో జోడించి యుదాహరించెను. “మిగులన్-మరలన్” అనువానిని “బా. గు. ప్ర; బా. సా. నే” వ్యాఖ్యాతలు వలె ప్రభృతులలోఁ జేర్చుట సరికాదు. (౧౨ సూ. వ్యాఖ్య) అవి “మిగులు - మరలు” అనుభాతువుల సుజ్యోతరూపములు. “అందు - ఇందు - ఎందు” అనునవి కళలని కొందఱు భ్రమింతురు గాని యవి ద్రుతప్రకృతికములు. (విస్తర.)

యీతఁడు స్వరపరకత్వమున సామాసిక ద్రుతలోపనిరాసమును నిత్యముగా సూత్రిం చుటచేత “చదివినయాతఁడు - చదువుచున్నయాతఁడు - చదువఁగలయాతఁడు - చది వెడియాతఁడు - చదువనియాతఁడు మున్నగుసాధురూపములెల్ల నీయనపక్షమున నసాధువులే కావలసినప్పుడు.

విస్తర ౮౨ II విష:—ఇవి కళలనుటకు “ఇందు వ్రత్యక్ష” మనెడి యుద్ధ ముల్లుని బెజవాడశాసనప్రయోగము నొకముఖ్యప్రమాణముగ నేటి విమర్శకులు కొందఱు చూపుదురు. అండ్రింద్వేందులమీఁద నిట్టి గసడదవాదేశప్రయోగము భారతాదిప్రామాణికగ్రంథములం దెందును లేదు. బెజవాడశాసనకర్త యచటి యిందుశబ్దము సప్తమ్యుద్ధక ప్రథమాంతముగ (బా. కార. ౨౫ సూ.) భావించె నేమో? ఏది యెట్లయినను సోమయాజి “ఎందు” శబ్దమును ద్రుతప్రకృతికముగాఁ బ్రయోగించి యుండుటచే దద్విరుద్ధమగు నీశాసనప్రయోగము ప్రామాణికము కానేరదు. క. విను సకలభూతముల వ | ర్తనములు గనునపుడు బుద్ధి దవులంబడక యెందును బరగి దివ్యబోధం | బున నలవడు నట్టి పెంపు బొందు మనిందా|| (శాంతి. ౨ ఆ. ౧౨ ర ప. ప్రాసగతము) సకలభూతవర్తనములు గనునపుడు వాని యందుఁ దవులంబడక “ఎందును = ఏ బ్రహ్మమునందు, పరగి=వర్తించి, దివ్యబోధంబు నన్=దివ్యజ్ఞానముతో నలవడునో యట్టిపెంపుచు బొందుమని పద్యార్థము. సీ. ఈ రెండువీడుల తారతమ్యంబుల, నెఱుఁగుదు పోలెన నెవ్వ రోర్పుగిది నిశ్చయింతమే

“ఓండేన్ = ఓండెన్” అనునవి ‘ఓండేన్’ అనుదాని సంక్షేపరూపము లగుటచే నవి ద్రుతోపజీవి శబ్దము లనఁదగును. కోశకారులవి ద్రుతప్రకృతికము లనుట సరి కాదు. “ఓండె - అవ్య. ద్రు.....పక్షాంతరమును దెల్పును. ఓండేని (ఓండెనేని) = ఓండె. అవ్య. (ఓండెన్ + వీని) పక్షాంతరమును దెల్పును” (సూ. రా. ని) ఇట్లు సూ. రా. నిఘంటువున శబ్దరత్నాకరము ననుసరించియే వ్రాయఁబడెను. ‘ఓండెన్’

సంజీవని. ౪౨ III విషయము:—వ్యాకరణవిధుల చొప్పున 'ను' స్వరూపద్రుతము మీఁది యుకార మికారముగా మారు నపు డా 'ని' స్వరూపమును, (బా. తత్స. ౨౬ సూ.) నడ్డాని స్వరములోపింకగా మిగిలిన పొల్లనకారమును ద్రుతములె యనఁదగును.

“ద్రుతః. పుం...త్రి. జాతద్రవీభావే ఘృతసువర్ణాదౌ” (శబ్దా. చిం.) అను చొప్పున ద్రుతిని బొందు స్వభావముగలది యనఁగా నొల్లని యెడల లోపించు స్వభావముగలది కాన నీవేరు ద్రుతమునకు సార్థక మగుచున్నది. “ద్రుత మనఁగా నొల్లనియెడ మఱిగిపోవునది” (ప్రాథ. సంజ్ఞా ౭ సూ.) అని త్రిలింగలక్షణశేష కర్తృ వివరించెను. పదము తుదిని బ్రకృతిచేతనే నిల్చియుండునది యనఁగ నయ్యది యర్థవిశేషబోధకము కాదు. అట్టి పదము ద్రుతప్రకృతిక మనఁబడుచున్నది. (విస్తర) ఇట్లుగలచే 'రాముడును గృష్ణుడును వచ్చిరి' మున్నగుచోట్ల 'రాముడును గృష్ణుడును' మున్నగునవి ద్రుతప్రకృతికము లనిపించుకొనవు. అవి ద్రుతాంతము లనిపించుకొనును. ద్రుతప్రకృతికముల ద్రుత మవసానాదులలో

అనునది. ద్రుతప్రకృతికమని కోశద్వయమునందును వ్రాయఁబడుట యొకపొరపాటు. మఱియు 'బండెని' అనుదానికి 'బండెన్ + ఏని' అని ఛేదమును జూపుట రెండవపొర పాటు. అట్టి పరరూపసంధి దుర్బటము. వ్యాకరణవిరుద్ధము. కాన “బండు + ఏని = బండెని” అని ఛేదము చూపుట యుక్తము. బండుశబ్ద మనన్యార్థక మగుటచే నట్టి జంటకుఁ బఠ్యంతర మనునర్థము లభించుట యుక్తము. కోశద్వయచ్ఛేదపక్షమున 'ఏని' శబ్దము కేవలము నిరర్థకమగుట యింకొక యనుపత్తి. ఉ. భావములో నదంభ యగు భక్తికి సంతస మందుఁడొండె, నొండె నిధియింపుఁ డిప్పుడు కడిదిగ దండము... (శృం. నై. ౪ ఆ. ౧౧౩ ప.)

విస్తర ౪౨ III విషయము:—“చింతామణి ప్రణాళికలో 'అన్యే ద్రుతప్రకృతయో । యే స్యు ర్న్యనుజీవితద్రుతా నిత్యమ్' అనుదానిచే గళలుకాని వానికెల్ల సకారము నిత్యముగా నగును. అందలి ద్రుతప్రకృతిక సంజ్ఞసార్థకము. ఇం దట్టిప్రక్రియ లేమి ద్రుతప్రకృతిక మనుమాట నేటివీరకాయను బోలె. పరికింప నిష్ఠానింబట్టి పోలె నిత్యాదులు ద్రుతప్రకృతికములును దర్శుంగలవి ద్రుతాంత ములును నయ్యెడి” (బా. సా. పే. సంజ్ఞా ౧౨ సూ. వ్యా.) అను వేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. 'రామునిచేతను' మున్నగువాని రూపసాధనప్రక్రియలో ద్రుతవిధా నము చేయఁబడినంతమాత్రమున వానికి ద్రుతప్రకృతికత్వము లేదనుట యుక్తము

చింతామణిమూలమైన ద్రుతము లోనించునపుడును వాని కవయవార్థభంగము గలుగదు. ఉదా:— రామునిచేతను = రామునిచేతన్ = రామునిచేత. మొ. పదాంతేతర స్వరూపము ద్రుతము కాదు. ఉదా:—అనుచు = అన్ను = అంచు - మొ. పరిభాష 'ను' అనుదానికి స్వరద్రుతియుఁ బూర్ణస్వరార్థదేశమును గల్గినను నది ద్రుత మనిపించుకొనదు.

సంపదని రీతి I విషయము:— ద్రుతస్వరూపవిషయమునఁ జింతామణిమూలము సూచితః గొంత మాన్వబడెను. చింతామణినిబట్టియు నన్నయభారతప్రయోగములనుబట్టియు ద్రుతము నకారవ్యంజనమాత్రరూపమే యని విశదమగుచున్నది. (చి. వి. ప. ౧౨౫, మొ. ౧౦౮ వ విష.) (విస్తర) రామునిచేతన్ మున్నగువాని లోని నకారపు పొల్లునకు 'ను' స్వరూపము చింతామణిప్రక్రియలో లభింప నేరదు. రామునిచేతను మున్నగురీతి 'ను' స్వరూపప్రయోగము ప్రాసాస్తల

కాదు. ఎట్లానీ ద్రుతవిరహితముగాఁ బ్రయోగముండదో యది ద్రుతప్రకృతిక గునియు, నెయ్యది ద్రుతవిరహితమే యై యుండి యర్థవిశేషబోధకమగు 'ను' శబ్దముతోఁ జేరుటచే ద్రుతాంతమగుచు నుండునో యది ద్రుతప్రకృతిక మనిపించుకొనక ద్రుతాంత మనిపించుకొనుననియు గ్రహింపవలయును. కాన "పోలెను" మున్నగువానియందు వలెనే 'రామునిచేతను' మున్నగువానియందును దుదిద్రుత మర్థవిశేషబోధనార్థము చేరిన 'నున్' శబ్దసంబంధి కాక ప్రకృతిసిద్ధమే యగుటంజేసి వానికెల్ల ద్రుతప్రకృతికతాసంజ్ఞ సార్థకమే యనదగును

విస్తర రీతి I విషయము:—చింతామణి బాలవ్యాకరణంబుల కిట్టిభేదము గల నది తెలిసికొనక యధునాతనులు పెక్కురు కవిశిరోధరాషణములోని ప్రామాదిక పాఠ్యశాలలకుఁ బ్రేమించి నన్నయాధర్వణులకు సయితము ద్రుత'ను'స్వరూపము సమ్మతమే యని ప్రయోగించుకొనెను.

"అచసహితమును నజ్రహితమును (ను. ని. న్) ద్రుతమే" (నారా. గాణ. సంజ్ఞ. ౮౧ కారి ౮౭ ప) "ఎట్లు పరిశీలించినను అచసహితముకూడ ద్రుతమను సంగతి సకలలాక్షణికసమ్మతముగాఁ గనిపించుచున్నది" (నారా. గాణ. సంధి ౨౬ప. ౧౦౩ కారి, విష) అని గాణపతవివరణకర్త వ్రాసెను. పెక్కురులాక్షణికు లర్వాచీనులు ద్రుతమునకు'ను' స్వరూపమునంగీకరించిరని నేను మొదటనె చెప్పితిని. అచ్చ హితము ద్రుతమనుట నన్నయాధర్వణసమ్మతము కాదని మాత్రమే నానిశ్చయము. "ద్రుతాభ్యోజః" అని నకారవ్యంజనమునకు మాత్రమే నన్నయద్రుతత్వమును వచిం

నిబద్ధమై కవిప్రభుత్వమని విశ్వసింపఁదగినది నన్నయభారతభాగమున నెచ్చటను లేదు. ఇంక “రామునిచేతను (రామునిచేతన్+ను) లక్ష్మణునిచేతను (లక్ష్మణుని

చేను. అట్లుగుటచేతనే “వాక్యాంతగతపదానాం చ” అనుసూత్రముచే నవసానద్రుత లోపమును మాత్రమే నన్నయ యుపదేశించెను గాని ద్రుత‘ను’స్వరూపము నంగీకరించు సూరి ప్రభృతులవలె “అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబునకేని లోపంబు బహుళంబుగా నగు” (బా. సంధి. ౨౦ సూ) అనురీతి నవసాన ద్రుత స్వరలోపవిధానమును జేసియుండ లేదు. నన్నయభారతభాగమున నెచ్చటను ద్రుత ‘ను’ స్వరూపమును నిర్వహింపఁజాలు ప్రయోగము లేదు. ద్రుతము ‘ను’ స్వరూపమే యనునిశ్చయముతో నున్న యాధునికులు భారతమును ముద్రించుటలోను వ్రాయుటలోను ‘ను’ స్వరూపద్రుతమును నిల్పినను నవి యన్యథా సిద్ధములగుటచే నన్నయప్రయుక్తములని విశ్వసింపఁదగవనుచు నారచించిన చింతామణివిషయపరిశోధనమునందు ముద్రితపుస్తకస్థిత నన్నయభారతభాగప్రయోగములు వెక్కు విమర్శింపఁబడినవి. (చిం. వి. ప ౧౩౩ మొ. ౧౩౪ వ విష.) అట్టి సుసమాధీయప్రయోగములె మఱికొన్ని గాణపతవివరణమునఁ జూపఁబడినవి. (గాణ. సంధి ౨౦ ప ౧౩౩ కారి విష.) పిష్టవేషణమువంటిదయైనను వానికిని నిచట సమాధానము చూపఁబడుచున్నది. “చనియెనుదివికి” (గాణ) “చనియెఁదాదివికి” (వావిల్లముద్ర. ఆర ౩ ఆ. ౩౩౧ వ.) క. వెక్కువిధములను వచ్చు భిన్నావస్థన్ (గాణ) ఈ గాణపతపాతము భగ్నచ్ఛందము. “వెక్కు ప్రకారముల నుండు భిన్నావస్థను” (వావి. ము. ఆర ౩ ఆ ౩౩౪.) “అక్కర - అరిగె నీశాను దిక్కునకు నీతమ్ముఁ డతివేగమునను” (గాణ) “అరిగె నీశాను దిక్కున కనిలజాతుఁ డనిలవేగమున” (రాఘవత్రమాశ్రిత. (వావిల్లముద్రమునందును “అనిలవేగమున” అను పాతమే యున్నది. కావున “ఆతివేగమునను” అనుపాతము ప్రక్షిప్త మనఁదగును. “అరిగె నీశానుదిక్కునకు నీతమ్ముఁ డనిలవేగమున” అనియైన నంగీకరింపవగును. (ఆర ౩ ఆ ౩౩౩.) క. “ఘనుఁ డీపార్థుఁడు నావల | నను దివ్యాస్త్ర ప్రయోగనైపుణుఁడయి—(గాణ) “క. ఘనుఁ డీపార్థుఁడు నావల | నన దివ్యాస్త్రప్రయోగ.....(వావి. ముద్ర. ఆర ౪ ఆ ౪౬.) ఇట్లే యీక్రింది ప్రయోగములందును సుచితమగు నవధారణార్థకమైన ‘అ’ శబ్దము లేఖనముద్రణములలోఁ బోయినపాతములు కొన్నిచూపఁబడినవి. “చేయునుగాక” (గాణ) ‘చేయునకాక’ (సాధుపాతము) (ఆర ౧ ఆ ౨౩౫.) “దుష్ప్రతాపమునను” (గాణ)

“శ్లేషః + సుః” వాచములు వధింపబడిరి” అనురీతిగల సముచ్చయ్యాద్యర్థవిశేషబోధక ‘సు’ శబ్దములు మాత్రమే నన్నయభారతభాగమున గన్పట్టుచున్నవి.

“మచ్చితాఽమునన” (సాధు) (సభా ౧ ఆ ౧౨౦.) “అంశమునను” (గాణ) “అంశమునన” (సాధు) (ఆది. ౧ ఆ ౧౨౦.) “అంతరిక్షమునను” (గాణ) “అంతరిక్షమునన” (సాధు) (ఆది. ౧ ఆ ౧౨౦.) “తాపమునను” (గాణ) “తాపమునన” (సాధు) (ఆది. ౧ ఆ ౧౨౦.) స. ప్రాణభయమున వచ్చి యిప్పుడీ నన్ను ! నాశ్రయించె నాశ్రమం దెట్టి యధముఁ డయిన ! విడువఁ డనినను నేనెట్లు విడుతు దీని” (గాణ) “విడువఁడనిన నేనెట్లు విడుతు దీని” (ఆది ౩ ఆ ౨౩౨.) అనునది నన్నయ ప్రయుక్తపాఠము కానోపును. “వాన నేమిసంభావితభాగ్యుం డయ్యెను..... ధర్మజుండు” (సభా ౨ ఆ ౧౭౫.) అనుచోటి ‘సు’ శబ్దము (అయ్యెన్ + నున్ = అయ్యెను!) సంభావితభాగ్యవత్తావిశేషమును సంకలియద్భుతత్వమును ననెడి యర్థ విశేషమును బోధించుచున్నది. (చిం. వి. ప ౧౩౫ విష.)

గాణపదవివరణకర్త “సంధి ౧౬ ప. ౧౨౦ కారి; ౨౬ పద్య-౧౩౦ కారి” అనువాని వివరణములందుఁ బునరుక్తముగా ‘సు’ స్వరూపద్రుతము నన్నయభర్వణ సన్వృత మనుటకుఁ గొన్ని హేత్వాభాషములను జూపెను. “అలుకిచ సంశ్లేషః స్యాత్” — “మతా కెడసంశ్లేషము నగు” (సంధి ౧౬ పద్య ౧౨౦ కా.) వివరణము: — “నకారపుబొల్లే ద్రుతమగుచో లోపాభావపక్షమున సంహితచే సంశ్లేషరూప మెట్లును సిద్ధించుచున్నది. కానఁ దిరిగి తద్విధానము వ్యర్థమే యగును. స్వత్వముగూడ ద్రుతమగుటచేతనే పక్షమున సంశ్లేషమును విధించెను.” (నారా. గాణ ౨౬ పద్య ౧౩౦ కారి. వివ.) ఈయభిప్రాయమే “౧౬ పద్య ౧౨౦ కారి.” వివరణముందును వ్రాయబడెను.

నన్నయభర్వణుల ద్రుతస్వత్వసంశ్లేషముల స్వరూపము గ్రహింపమిచే నిట్లు వ్రాయుట సంభవించెను. నన్నయభర్వణులమతమున స్వత్వసంశ్లేషములు రెండిటను ద్రుతము నకారవ్యంజనరూపముననే యుండును. నకారవ్యంజన రూపద్రుతము పూర్వస్వరాంగముగఁ బల్కబడునపుడు సంశ్లేష మనియు, బర స్వరాంగముగఁ బల్కబడునపుడు స్వత్వమనియు నన్నయభర్వణులు వ్యవహరించిరి. ఆదేశసరళపరకత్వమున సంశ్లేషము సంభవింపదనియు ననఁగా నట్టియెడల ద్రుతమును బూర్వస్వరాంగముగఁ బల్కరాదనియు; బరస్వరాంగముగఁ బల్కినం గాని సరళాదేశమే రాదనియు, నన్నయభర్వణులు వ్యక్తపఱచిరి. కావుననే

సంజీవని. ౪౩ II విష:—చింతామణిపక్షమున నేను - తాను మున్నగునవి కళలు (విస్తర) వ్యంజనమునకుఁ బ్రాణముననఁగా జీవకళను స్వరమొసంగును. కావున నట్టిస్వరము తుదనిగలకల్పము కళ యనిపించుకొనును. బాలవ్యాకరణపక్షమున నిట్టి సాన్ధ్యకళము పొసఁగదు. మఱియు ద్రుత 'ను' స్వరూపముమీఁది క చటతపలకు గ జ డ ద బాదేశము వచ్చిన ప్రాసాద్ధిఫలనిబద్ధ ప్రామాణికప్రయోగ మొక్కటేని కన్పట్టలేదు. ఇంకను నేను శబ్దరూపాంతరమగు "ఏను" శబ్దము మీఁది పకారమునకు వాదేశప్రయోగము సోమయాజిభారతభాగమునఁ బ్రాసఫలనిబద్ధమై కన్పట్టుచున్నది - క - కివదొనలును గాండీవము | నవల నిడంబనుపు ముందఁ జరదము డిగు మే | ను విదప డిగియెద - (శల్య. ౨ ఆ కికి) - నాచూచిన తాళపత్ర

చింతామణిలో నాదేశసరళపరకత్వమున సంశ్లేషము వచింపఁబడకుండుటయు సరళస్థిరపరకత్వమునమాత్ర మే సంశ్లేషము వచింపఁబడుటయు సంభవించెను. (౮౦. ౮౧. ౮౨ విష.) ప్రతిపక్షులమతమున ద్రుతమునకు 'ను' స్వరూపమును 'స' కారవ్యంజనరూపమును సంగీకరింపఁబడుటచే వీరిపక్షమున ద్రుతమునకు స్వత్వ సంశ్లేషనిధాన మనావశ్యక మనియుఁ బాక్షికబిందు లోపమాత్రవిధానముతోఁ జాలుననియు నట్లుగటచే స్వత్వసంశ్లేషనిధానము స్వమతమున వ్యర్థమనియు గాణపత వివరణకర్త క్లుప్తతోఁపలేదో తెలియకున్నది. ఇంకను బ్రతిపక్షులపక్షము నన్నయాధర్వణుల వచనములకుఁ గేసలమువిరుద్ధమని ౮౦ - ౮౧ విషయములో విఫలముగాఁ జూపఁబడును.

విస్తర ౪౩ II విష:—అహోబలపండితుఁడు సయితము తాను - నేను శబ్దములు కళలనియె యభిప్రాయపడెను. అట్లేకానిచో—నేను తాను శబ్దముల ద్రుతమునకు లోపమును విధించు "వా త్తాస్తదోద్ధృతస్య స్యాల్లగి"తి చింతామణిసూత్ర వ్యాఖ్యలో నాత్తాస్త దర్థకములగు తాను నేను శబ్దములు ప్రథమైకవచన 'ను' ప్రత్యయాంతము లగుటచే ద్రుతత్వము దుర్లభమని తలంచి యా 'ను' ప్రత్యయముమీఁది స్వరము లోపించుట కేదో సూత్రములోని చకారమును గతిగాఁ గల్పించియు వాత్తాస్తదోరిత్యాదిసూత్రోపదిష్ట ద్రుతలోపవిధానవైయర్థ్యాన్యథానుపపత్తిచే నుల్లోపమును గల్పించియుఁ బ్రయాసపడి యుండఁడుగదా. "నాతోడను+వచ్చె = నాతోడవచ్చె" అనురీతిని స్థలాంతరములందువలెనే ద్రుతలోపము కల్గునని తలంపఁడా?

"సకలోచ్ఛేతి చకారేణ ఉత్పలోపేకృతేవశిష్టస్య ద్రుత స్యాత్రగహణమ్...లుగ్విధిపర్యదాసయో స్సామర్థ్యాద్వా భవత్కుల్లోప ఇతి సుపచమ్"

మాతృకలపై నిష్ఠ యున్నది - “ఏ న నిదప డిగియెద” అనుముద్రణసంస్కృత్యై
 లోకానాం ప్రామాదికము. అవధారణాకళభముమీద గ స డ ద బాదేశము
 కమ్మట భారతప్రయోగవిరుద్ధము. క...వర్వం | బ కడున్ మేలనగ శాంతి
 కమ్మము మెలమున్ (ఆది. ౧ ఆ ౧౨ ప) “క...ఏ | ను వెరుక డిగియెద..”
 ఆ పేరిటాకములు లేఖకపాత కాదిసాహసప్రక్షిప్తములు, (చూ. బసవపురాణ
 పీఠిక - ౧౦౭ పుట. బాలకవిశరణ్యము ౩౧౭ పుట)

సూచీ. ౪౩ III విషయము:—‘ను’ స్వరూపము ద్రుతము కాదనుట వైరీతిని నన్నయ
 భారత నన్నయాధర్వణసమ్మతమై యున్నను నీసందర్భమునందలి చింతామణిసూత్ర
 ములకు వ్యాఖ్యచేయుటలోఁ గొన్నియెడల ద్రుత ‘ను’ స్వరూపాంగీకారము బాల
 సుప్రత్యక్షహాబలపండితుల పంక్తులలోఁ గన్పట్టుచున్నది. అట్టిప్రామాదికవ్యాఖ్యల
 ననుసరించుటచే సూరియు నట్లే ‘ను’ స్వరూపమునకు ద్రుతత్వము నంగీకరించెను.
 నన్నయభారతభాగమునందువలెగాక సోమయాజిభారతభాగమున ‘ను’ స్వరూపము
 నకుఁ బ్రాసస్థలఘటితప్రయోగములు గలవు కాని తిక్కయజ్ఞభారతభాగము మున్న
 గుప్రామాదికగ్రంథములం దెందుచు నట్టి ‘ను’ స్వరూపముమీఁది కచటతపలకు
 గ జ డ ద బాదేశము ప్రాసాదిస్థలఘటితమైనది కన్పట్టలేదు. క. విని పార్థుఁ డిట్లు
 గలిగిన | యనియం దారుద్రునకొ జయము నీకోక | ల్లెనుదాని తెఱంగేర్పడ | వినఁ
 గొతుక మొలసెఁ జెప్పచే విశ్వాత్మా || (శాంతి ౬ ఆ. ౪౪౨) కం...ధరణి లంఘిం |
 చెను మఱపు లేక పేరు | క్కున... (భీష్మ ౩ ఆ ౯౪) చ|| కవిని ఖరంబులైన ముని
 కాళ్ళను ప్రేయఁగఁ బాము నీరిలో | ను వెడలకుండి కూర్చ మతనుస్థిర... (ఆను-౧
 ఆ ౨౩౨) (ఇట ‘నీరిలోను’ అనుచో వలన కాదేశంబైన సప్తమిమీఁది యుండి
 ప్రాథవ్యాకరణసిద్ధాంతభంజకముగ లోపించె - ప్రాథ. కార ౧౧ సూ.) విస్తరభీతిని
 విరమించితిని గాని యిట్టి ‘ను’ స్వరూపప్రయోగములు సోమయాజిభారతభాగమునఁ
 బెక్కు గలవు. నన్నయపద్ధతిని సవరించిన సోమయాజివిషయములలో నిది యొకటి.
 (విస్తర I ౬౩ I విషయ) తిక్కనకుఁ బూర్వులు నన్నయ తర్వాతివారునగు సోమనారా
 ధ్యుఁడును నన్నెచోడుఁడును నిట్టి ‘ను’ స్వరూపమును బ్రయోగించియున్నారు. ద్విపద.

(అహో ౨౩౨ పు) (౮౬ విషయ). అరయ నరయ నహోబలవతి తాను నేను శబ్దముల
 కుల్లోపము నతిప్రయాసమునఁ గల్పించి ద్రుతలోపవిధికి సార్థక్యమును ఘటించు
 టచే ‘ను’ స్వరూపమునకు ద్రుతత్వము లేదన్న తలంపునూడ నిచటఁ గల్గెనని
 కోఁచుచున్నది.

అసలార నొసంగితి మట్లు గావునను (బస - ౧ ఆ ౨౨ ప) ద్వి. ఎసకంబుతోఁ జెప్ప నిష్ట మయ్యెడిని (బస ౧ ఆ ౪౦ ప) క...పురుషుఁ డెఱుఁగు మనమా | రను శబ్దపుర్వ రూపసగంధంబుల్ (నన్నె - కు - ౬ ఆ ౨౨ర ప) క. తనమనమున...ని | లెచున వడఁకు న్నీర మునిఁగి లేచిన భంగిన్ (నన్నె - కు - ౭ ఆ ౪౯౬)

పయిరీతిని నన్నయభారతభాగచింతామణులకు విలక్షణమగు 'ను' స్వరూపము మహాకవులచేః బ్రయోగింపఁబడుటంజేసి యదిగ్రాహ్య మనకతీరదు గాని యట్టి 'ను' స్వరూపముమీఁద ద్రుతకార్యమగు గ.జ.డ.ద.బా.దేశము నన్నయతిక్కనల భారతభాగములందేకాక ప్రామాణికకవీంద్రప్రబంధములం దెందును లేదు. (విస్తర)

విస్తర ౪౩ III. విష:—అట్లయినను బాలవ్యాకరణకర్త 'ను' స్వరూపమెద్రుతమునకు మూలరూపమనియు నదియె ద్రుతపరిపూర్ణాకారమనియు నది గ.జ.డ.ద.బా.దేశజనకమనియుఁ గవిశిరోభూషణాద్యనుసారముగఁ బ్రమాదపడి యుపదేశించెను. (బా. సంధి. ౧౬-౧౭-౨౦ సూ). ఇట్టి సూరి సందర్భమునకు వ్యాఖ్యచేయుటలోఁ జేటికాకర్త "ఉత్పత్తివిష్టమయి యుండుట, పొల్లురూపముగ నుండుట యను రెండే రూపములు గాని యితరరూపములు ద్రుతమునకు సంభవింపవను దృఢవిశ్వాసముతో సూరి యుండుట స్పష్టమయ్యె. దీన 'నకారంబు ద్రుతంబు' అనుసూత్ర ముత్పత్తివిష్టమను బొల్లు రూపమును నైన నకారములను రెండి టిని బోధించునదిగా సూరి యెన్నెననుట స్పష్టమయ్యె" (బా. సా. పే. సంజ్ఞా ౧౨ సూ. వ్యా. ౧౮ పు) అనివ్రాయుట వింతగనున్నది. ద్రుత 'ను' స్వరూపమునకా దేశసరళపరకత్వమున ఖండపూర్ణబిందువులతోపాటు సంశ్లేషరూప మనఁబడు పొల్లు నకారపు రూపము నైతము విభాషగ సంభవించునని సూరి సూత్రించెను. (బా. సంధి. ౧౭. సూ). కావున ఖండపూర్ణ ములవంటిదే యీపొల్లు నకారమును నైయున్నది. ఇట్టిస్థితిలో "ను-న్" అనునవి రెండే ద్రుతనిజరూపములని యెట్లు చెప్పనగును? 'ను' స్వరూపముతోపాటు పొల్లు నకారమును ద్రుతమూల రూపమే యని సూరి తలంచినచో నిక నవసానద్రుతస్వరలోపవిధానమునకుఁ (బా. సంధి ౨౦ సూ) బ్రసక్తి యేమున్నది? మఱియు నాదేశసరళాదిపరకత్వమున ద్రుతమునకు సంశ్లేషవిధానమును వ్యర్థమే (బా. సంధి ౧౭, ౧౮) యగును. "ను-న్" అనునవి రెండును ద్రుతమూలరూపములై యనుతలం పున్నపుడు సూరి నుగాగమ విధానస్థలములందెల్ల వ్యంజననకారమునె విధించి యుండఁడా? ద్రుతస్వరలోప ద్రుతసంశ్లేషవిధానగౌరవమున కేలపాల్పడును? ఇంతయేల? "పక్షంబున స్వత్వం

సంజీ. ౪౪ విషయము:— నేను తాను శబ్దముల తుదిస్వరపు లోపము కవిభల్లట సూత్రముచేతను (౨౦౦ II విష.) ‘విష్టునే నివృతనేని కొల్పెద’ మున్నగుచోటులం బలి యేని శబ్దాంత్యస్వరలోపము “అపిశబ్దార్థస్యేతః” (౭౦ విష.) అనుసూత్రము చేతను సంభవింపఁగాఁ బరిశిష్ట నకారరూపవ్యంజనము ద్రుతత్వ మందుట నన్నయా భర్తృణశబ్దము. ‘ఏని - ఏనియున్ - ఏనిన్ - ఏన్’ అని యిట్లు బాలవ్యాకరణపక్షమున ద్రుతత్వము సంపాదించఁబడుట (౪౫ I విష.) ముందు వివరింపఁబడును. నేను తాను శబ్దములలోని ‘ను’ స్వరూపము బాలవ్యాకరణపక్షమున ద్రుతస్వర లోపము కాఁగా ‘బా. సంధి ౧౭. ౧౫-౨౦ సూ.) ‘నేన్ - తాన్’ అనురూపముల

ఒగు - స్వత్వం బనఁగా ద్రుతంబునకుఁ బ్రకృతిభావము.” (బా. సంధి - ౧౭ సూ. వి.) అని ద్రుతస్వత్వమును నిరూపించి యట్టి ప్రకృతిభావమునకు సూరి “పూచెను గలు పలు-వచ్చెను గోవులు” అని యుదాహరించి ద్రుతమూలస్వరూపము ‘ను’ అనునదే యని విశేషింపఁచెనున్నాఁడు. అట్లయినఁ బ్రకృతమగు ౧౨ సూత్రమునందును సంధి. ౩ - ౫ - ౯ సూత్రములందును “ద్రుతమును వ్యంజన నకారరూపముతో నుదాహరింపనేల? ‘నకారంబు ద్రుతంబు’ అని సూత్రింపనేల?” యని శంకింప రాదు. ప్రకృతసూత్రమునందలి యుదాహృతులెల్ల నవసానద్రుతస్వరలోపము నందిన (బా. సంధి ౨౦ సూ) రూపములే యననగును. చింతామణిసమ్మతమగు ద్రుతనకారస్వరూపము తనపక్షమునందును ద్రుతస్వరలోపమూలమున సంభవించు నని చూపుట కిట్లు సూరి సూత్రించి యుదాహరించి యుండునని యెన్ననగును. ఇంక సంధి ౨-౫-౯ సూత్రములందు స్వరపరకత్వమున నవసానద్రుతస్వరలోప మెట్లు కలుగననుశంక యుక్తమే. కాని సూరి చింతామణి మహాకవిప్రయోగముల యనురోధమున నట్టిపలములందు ద్రుతపూర్వస్వరసంధులను విధించుచున్నవాఁడగు టంజేశీ ‘ను’ స్వరూపద్రుతము నట్టియెడల నిల్పినచో నిష్టరూపసిద్ధి కలుగదను తలంపున నట్టిచోట్ల లుప్తాచ్చద్రుతమును నిల్పె ననఁదగును. ద్రుతపరకత్వము నకుఁ బ్రత్యేకముగ సంధి విధింపఁబడునపుడు విభాససామర్థ్యమున ద్రుతస్వరలోప ద్రుతలోపములు స్వరపరకత్వమునందు సంయత మంగీకరింపందగునని సూరి యభి ప్రాయమును వర్ణింపఁదగును. అట్లుగాక “నన్నును+అడిగె” అనురీతిసె యుదాహరించినచో నచట ‘నన్ను నడిగె’ అనునదె పరరూపసంధ్యుదాహరణమగుటయు ‘నన్ను డిగె’ అనునట్టిరూపములు సిద్ధించుటకె తనపద్ధతిలో నవకాశము లేకుండుటయు సంభవించునుగదా.

నందును. అట్టిశబ్దముల తుది నకారము ద్రుత 'ను' స్వరూపరూపాంతరమే యగుట చేత ద్రుతమగుటలో సాదియమే లేదు. (విస్తర)

విస్తర - 'ర' విషయము:—కళాపదముల తుదినున్నయచ్చులు లోపించునపుడు పరిశిష్టమగు నకారము సముతము ద్రుతమే యని చింతామణియాశయము గాన “నేను=నేన్, తాను=తాన్, విష్ణునేని శివునేని=విష్ణునేన్ శివునేని, మ్రానుపడు = మ్రాన్ పడు” మున్నగు స్థలముల తుది వ్యంజన నకారములు చింతామణిపక్షమున ద్రుతములే యనిపించు కొనును. మ్రాన్ పడు (మ్రానుపడు) మిన్ పడు (మిన్ను పడు = మినుపడు) కన్నపట్టు (కన్నుపట్టు = కనుపట్టు) మున్నగు చోటులందు మ్రాన్ పడు - మిన్ పడు-కన్నపట్టు” మున్నగురీతి గజడద బాదేశమును నిర్వహించుజాలు ప్రయోగములుగాని, యట్టి యాదేశములేని ప్రయోగములుగాని ప్రాసాదిస్థల గతములు ప్రాచీనమహాకావ్యములలోఁ గన్పట్టలేదు. గ జ డ ద బాదేశములేని ‘మ్రాన్ పడు - కన్నపట్టు’ మున్నగురూపము లను, ‘మిన్ పడు’ మున్నగు గ స డ ద బావాదేశరూపములను జింతామణిపక్షమున సాధించికొనుటకు “విశా ద్వితీయం స్యా దస్య । దాత్తనోః స్వస్తయోరపి । నోరన్యస్యాపి సర్వం స్యా । దృహశం సత్ప్రయోగతః” (౮౬ విష) అనుసధర్వణ వచన మాధారము గలదు. “స్వంతము లయినను ననఁగాఁ బ్రథమైకవచనాంతము లయినను నేను తాను శబ్దముల 'ను' వర్ణమునకు స్వరలోపము కల్గునపుడు (౨౦౦ II విష) సంశ్లేషేతరద్రుత కార్యము లగును. ‘అన్యస్యాపి నోః’ అనఁగా నేనుతాను భిన్న పదాంతిమ 'ను' వర్ణమునకు స్వరలోపము గల్గునపుడును (౨౦౦. II విష) సర్వద్రుతకార్యములును బహుళముగా నగును” అని పై కారిక కర్థము. దీనినిబట్టి మ్రాన్వాదిశబ్దావయవ నకారమునకును ద్రుతకార్యభూత గ జ డ ద బాదేశాభావమును, (మ్రాన్ పడు) ‘ఏను+పది= ఏబది’ మున్నగుచోటులందలి శబ్దావయవనకారమునకు ద్రుతకార్య జనకత్వమును బహుళ గ్రహణమహిమచే సంభవించును (౮౬ విష.) - ‘నో రన్య స్యాపి’ అనుచోటి ‘ను’ శబ్దము ‘ని - న’ మున్నగువానికిని నుపలక్షణమగుచున్నది. ఉదా:—చక్కన+కన్ = చక్కఁగన్ - రాముఁడేని+కృష్ణుఁడేని=రాముఁడేఁ గృష్ణుఁడేని. మొ. ‘నేన్-తాన్’ అనువాని నకారమునకు ద్రుతత్వము నిత్యమగుటచే నీక్రింది నన్నయప్రయోగములు సరియగుచున్నవి. క. దేవార్థముగాఁ దెచ్చిన । యీవసుధాధిపుల నేల యే విడుతు... (సఖా ౧ ఆ ౧౯౭ ప) తే - గీ. నీకు నే దాసి నగుదు (ఆది ౨ ఆ ౩౨) చ.....మస్తకంబుపై । నిశియెద నంచుఁ దాఁ జరణ మెత్తె సభన్..... (సఖా ౨ ఆ - ౩౦ ప.)

111 పయిసందర్భము సూరిమతమున ద్రుతముకాదు, కందోయి? [౪౫ I వి.సంజీ]

౪౫ I విష:— పయిసందర్భమునుబట్టి శబ్దావయవనకారమునకు ద్రుతత్వము లేదని సూరిపక్షమున సిద్ధాంత మేర్పడుచున్నది. ఈపక్షమున “కన్ను+చు+దోయి = కందోయి” (బా. సంధి. ౧౯-౨౨ సూ.) అను నుదాహృతు లెట్లు కుదురుకను ననువిషయమును బరిశీలించవలసియున్నది. బాలవ్యాకరణమును చూచెను శ్రీలింగలతాతాశేషకర్త యీవిషయమున నీక్రిందిరీతిని వివరించెను. “సకారం బసాధారణంబు ద్రుతంబు. ప్రత్యయాగమావ్యయాత్మకంబయి యుత్వ బిష్టమయిన నకారంబు ద్రుతసంజ్ఞకంబని యర్థము” (ప్రాథ. సంజ్ఞా. 2 సూ.) ఇదిబట్టి సూపసాధనప్రక్రియ చూపబడని ప్రతిపదోక్తావ్యయములందు మాత్రము (వలెను - పోలెను - మొ.) శబ్దావయవ ను వర్ణమునకు ద్రుతత్వ మంగీకార్యమనియు, దక్కినచోటులందు శబ్దావయవ ‘ను’ వర్ణమునకు ద్రుతత్వము లేదనియు నటఁ బ్రత్యయాగమాత్మక ‘ను’ వర్ణకమునకుమాత్రమే ద్రుతత్వము గలదనియు విశదమగుచున్నది. ఈపక్షమున సూరియుదాహృతులలోని ‘కన్’ అనుదానియందలి నకారము ‘కన్ను’ శబ్దములోని ‘న్ను’ అనుదాని లుప్తశేషము కాదనియు (బా. ప్రకీ. ౭. ౧౬ సూ.) బా. సంధి ౨౫ సూత్రముచొప్పున నేర్పడు (విస్తర I.) “కన్ను+ను+దోయి = కందోయి” అనుదానిలోని నుగాగమసంబంధి యనియు (విస్తర II.) నీ బాలవ్యాకరణపక్షమున నంగీకార్య మనదగును. ఇందుల కీ క్రింది ప్రాథవ్యాకరణకర్త శబ్దరత్నాకరశివంత్తులు మార్గదర్శకము లగుచున్నవి.

విస్తర I - ౪౫ I విష:—“సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీసమంబులకుం బుంపులకుం బరుషసరళంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమం బగు” (బా. సంధి- ౨౫ సూ.) అనుసూత్రముచే “కన్నుయొక్క+దోయి = కన్ను+చు+దోయి” అను రీతిని నుగాగమము వచ్చును. ఈసూత్రములోని సమాసశబ్దము కేవలకర్త ధారయవమే కాదు. ఇట్టి షష్ఠీసమాసములందును నీ నుగాగమము వచ్చును. సూరియే “సింగపుంగోదమ” అని యుదాహరించెను. ఉ. తొంగలితెప్పలన్... కన్నుంగవ యాక్రమించుకొనునో...(మనుచ-౨ ఆ 3-౨ ప.) అని షష్ఠీసమాస నుగాగమమునకుఁ బ్రమాణక ప్రయోగములును గలవు.

విస్తర II. ౪౫ I విష:—“కందోయి” (కన్ను+ను+దోయి) అనుచోటి ‘ను’ అనునది “నిక్కలాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు” (బా. సమా, ౨౦సూ.) అనుదానిచొప్పునను దీనికి వివరణమే యనదగు ప్రాథ - సమా. 3౬

సంజీ - ౪౫ II - విష :—“వని - డే - అవ్య.....(వనియు నని ప్రయోగింపబడుటచేత దీనిని ద్రుతప్రకృతికముగా గ్రహింపఁగూడదు. ‘వనిన్ - వన్ -’ అనురూపములు యు వర్ణములు, నివర్ణములు (వనియున్) లోపింపఁగా నై నవని యెఱుంగునది” (శ.ర) ‘వనియున్’ అనుప్రయోగమునుబట్టి ‘వన్’ శబ్దము కశయనకతీరదు. వనిశబ్ద నివర్ణ ముత్వవిశిష్టముకాదుగాన నది యవ్యయశబ్దావయవ మయ్యు ద్రుతము కానేరదనెడి ప్రాధివ్యాకర్త యాశయము యుక్తమే యనఁదగును.

“కం.....ఈతం | డేమేఁ గర్తముఁ జేసెం | దా మృతిఁ బొందించె నదియ తలఁగొని యతనిన్ (ఆను - ౧ ఆ - 33)వ.....ఎక్క డేఁ జనుము.....(శాంతి - 3 ఆ 3౪౮ ప.)కం.....ఎండే | ని న్నొకని కలవడు నాతం | డనుమానింపఁడు..... (శాంతి ౫౩ - 3౨౮ ప.) మ. అనుమానం బదియేల.....అట్లయే | ని నిభంబుం గమ తంబునుం గలవు (ఆను - ౧ ఆ ౨౧౮ ప).

పయిరీతి ప్రయోగములందలి యేనిశబ్దస్థల ద్రుతకార్యములంబట్టి ‘వనిన్ - వన్’ శబ్దములు ద్రుతాంతము లనకతీరదయ్యెను. కావుననే ప్రాధివ్యాకర్త పయి శబ్దరత్నాకరపంక్తులచే నట్లు సమర్థించినవాఁ డయ్యెను. వనిశబ్దము సముచ్చయ ద్యర్థ విశేషబోధక ‘ను’ శబ్దాంతమై ‘వనియును’ అనురూపమందుననియు, నట్టి “యును” శబ్దములోని ‘ను’ అనునది యుత్వవిశిష్టావ్యయ శబ్దావయవమగుటచేత

సూత్రముచొప్పునను లోపించునని యీపక్షమువా రంగీకరింపవలయును - గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త పయివిషయమును గ్రహింపఁజాలక, బాలవ్యాకరణపక్షమువారు బా. ప్రకీ 2-౧౬ సూత్రములచొప్పున “కన్ను+ను+దోయి” అనుచోటి ‘న్ను’ అను దానిలోని యుత్వనకారములకు లోపము చేయవలసియున్నట్లును నట్టియెడల శబ్దావయవ నకారమొకటి మిగులును గాన సమాస సుగాగముతోఁగూడ “కన్ దోయి” అను ననిష్టరూపము ఘటిల్లుననియు నసంగతముగ వ్రాసెను. “కన్నుందోయి నుండి కందోయి కాదు. ఇచట సంయుక్త సువర్ణోకారమునకు హల్పరకత్వమున లోపమగునను (బా - ప్రకీ - ౧౬ సూ.) సూత్రమున బిందువు నడుమ నడ్డునుగాన దకారపరత్వములేక ‘ఉ’ కారలోపము రాదు.” (బా.గు - ప్ర - అనుబంధ - ౧౬౪ పుట - ద్వి - ము.) అనియు వ్రాసెను. బాలవ్యాకరణపక్షమువా రీతఁ డారోపించిన రీతిని బ్రకీర్ణకసూత్రముల నాశ్రయింపక నిక్కలాదిసూత్రమున ‘న్ను’ లోపము చేయుదురు కాన నీతని చర్చయెల్ల నిరర్థక మగుచున్నది.

ప్రతమగుట సిద్ధివాదమనియు ప్రతస్వరలోపమున 'ఏనియున్' అనురూప మేర్పడు ననియు, చందలి యువర్ణలోపమున "ఏనిన్" అనియు, 'నియు'వర్ణలోపమున 'ఏన్' అనియు ప్రతాంతరూపములు నిర్బాధముగా నేర్పడుననియు ప్రాధవ్యాకర్తృ ప్రత్యయప్రకార మరయునది-(విస్తర I) ఇంక జింతామణిపక్షమున "అపిశబ్దార్థ స్వేతః" (20 - విష) అనుసూత్రముచొప్పున 'ఏని' శబ్దములోని 'ఇ' కారము లోపింపఁగాఁ బరిశిష్ట నకారరూపవ్యంజనము ప్రతమగుట నన్నయాధర్వణసమ్మతమని యీవఱకె ప్రాయబడెను (౪౪ - విష.) (విస్తర II)

విస్తర I - రంగ II విష :—గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త కీప్రాధవ్యాకర్తృకృత సమర్థకము బోధపడలేదు. ఏని శబ్దావయవ నకారమే ప్రతమని ప్రాధవ్యాకర్త సమర్థించినట్లు వైశబ్ధరత్నాకరపంక్తులవలన నాతనికి వింతగ బోధపడెను. అట్లగుటం జేసి యీక్రిందిరీతి నసంగతముగఁ జర్చించి తుదికిఁ బ్రాధవ్యాకరణసూత్రమున కప్రాధము చేసెను. "ఉత్పవిశిష్టమైన నకారమే ప్రతమని వ్రాసిన ప్రాధవ్యాకరణ కర్త 'ఏన్' అనుచో నివర్ణము లోపింపఁగా నకారపుఁబొల్లుననే ద్రుతాంతమగునని స్వవచనవ్యాఖ్యులముగా నెట్లభిప్రాయపడియె. కాన ప్రత్యయాద్యాత్తక మనునది యుదాహరణమాత్రముగాని పరిగణనము కాదు.....ప్రత్యయాదుల 'ను' కారము ప్రతమగుట ప్రాయిక మని ప్రాధవ్యాకరణకర్త భావము. అందుననేఉత్పవిశిష్టముకాని 'ఏని' నకారము ద్రుతమై సరళాదికార్యములఁ గలిగిం చెడి" (బా - గు - ప్ర - అనుబంధ ౧౬౨ పుట. ద్వి - ము.)

విస్తర II. రంగ II విష :—ఈసందర్భమున నారాయణీయ తత్వవరణకర్త లీక్రింది రీతి సంప్రదాయవిరుద్ధములగు విషయములను వ్రాసిరి. "క్వచిత్ ప్రత్యయయోగే చ తథాత్వ మభిధీయతే." = "గీ-కొన్నిచోట్లఁ బ్రత్యయమును గూడిమాడి. కూడ నట్టులే.....వ్యా - ఎల్లయందు—ఎల్లన్ ద్రుతాంతమేయయ్య దీనిచే ద్రుతము 'అందు' ప్రత్యయము పరమగునపుడు లోపించె. ఇట్లఁ బ్రత్యయము 'యును' అను దాని కుపలక్షణము. మిక్కిలిన్ + యును=మిక్కిలియున్.....ఏనిన్ + యును=ఏని యున్. ఇది కళయని శబ్ధరత్నాకరము....."(నారా - గాణ - సంధి ౪ ప - ౧౦౪ కారి.) ప్రకృతులకుఁ గళాద్రుత ప్రకృతికత్వములను వచించుట సంప్రదాయవిరుద్ధము కళాద్రుత ప్రకృతికత్వములు పదత్వముతో సంభవించునవి - కాన 'ఎల్లన్' అను ద్రుత ప్రకృతికపదముమీఁద 'అందు' ప్రత్యయము నిల్పుటయుఁ దన్మూలముగా ద్రుత లోపమును వచ్చెననుటయుఁ గేవలము నసంభవములు. శబ్ధరత్నాకరము 'ఏని' శబ్దము

సంజ్ఞ. ౪౫ III విష :—పయిరీతినె “కమ్యని+లేనె = కమ్యందేనే; చక్కన+కాన్ = చక్కంగాన్ - ఏను+పది = ఏబది” మున్నగుచోటులందలి శబ్దావయవ నకారములకు ద్రుతత్వము బాలవ్యాకరణపక్షమున దుర్లుట మగుటంజేసి యట్టి చోటులందలి నకారమునకు ద్రుతకార్యజనకత్వమును బ్రత్యేకముగ సూత్రించి యట్టి రూపముల నీక్రిందిరీతిని ప్రాథవ్యాకర్త సాధించికొనెను - “గుణవాచకంబులు కొన్నింటి ‘సి’ గాగమంబునకుఁ బరుషంబులు పరంబు లగునపుడు బిందువగు” (ప్రాథ సమా ౧౩ సూ.) “గుణవాచకంబు క్రియావిశేషణంబగుచో నొక్కెడ నవర్ణకంబు నకు బిందువు గానంబడియెడి” (ప్రాథ - సమా. ౧౪సూ.) . పయి రెండుసూత్రము లందును విధింపఁబడిన బిందువు ద్రుతాకార్యమె యగుటచేతఁ దక్కినసరళాదేశ కార్యమును గల్గెనని యెఱుంగునది - “పది యుత్తరపదంబగుచో నేను - తొమ్మిది ‘ను’, మ్మిలకు బిందువును, ఎని కెనును, ఏడునకు వర్ణవ్యత్యయంబును, ఆపరుషంబునకు సరళంబును గ్రమంబుగ నగు.” ఏబది - తొంబది..... ఎనుబది డెబ్బది. (ప్రాథ - సమా ౨౪). ఇట్టితఁడు బాలవ్యాకరణపక్షపు ప్రక్రియను జక్కపఱచు కొనుటంజేసి యీపక్షమునఁగన్నట్టు - కన్నడు - మ్రాన్నడు - చన్నట్టు-మిన్నడు - గిరి వ్రజమన్నురంబు మున్నగుచోటులందెల్ల శబ్దావయవ నకారమునకు ద్రుతత్వా భావము బాగుగఁ గుదురుపడెను. (విస్తర I)

కళయనెనుగాని ‘ఏనిన్’ శబ్దము కళయనిచెప్పలేదు. ‘అపిశబ్దార్థస్యేతః’ అను చింతా మణిసూత్రమే ‘ఏని’ కళయని యుద్ఘోషించుచున్నది. ‘ఏనిన్’ అనునదే ‘యును’ శబ్దయుక్తము. కాన దానిపయిని మఠల ‘యును’ శబ్దమును జేర్చుట యసంగతము. ‘యును’ శబ్దము కాదు. ‘ఉను’ శబ్దము. అందలియకారము స్వరసంహితలో వచ్చు నాగమము. ద్రుతప్రకృతికములమీఁద నట్టి ‘యును’ నిల్చుట కేవలము నసంభవము. “నాకును నీకును గలదు” మున్నగురీతిని ద్రుతములపై ‘ను’ శబ్దము నిల్చును గాని ‘యును’ నీటుననేరదు - (౨౪—విష.). క్వచిత్ప్రత్యయయోగేచేత్యాదికారిక కిది యర్థమే కాదు. అహోబలపతి ననుసరించుట నిందుఁ గొన్నితప్పులు వాటిల్లినవి. తక్కినవి స్వయంకృతములు. క్వచిదిత్యాది ప్రకృతకారిక షష్ఠీ భవేద్విత్తీయాతుల్యే త్యాది చింతామణిసూత్రముతో నదుక్కదగినది. (౨౭౦ వి)(అహో ౧౮౯-౨౦౮ పు.)

విస్తర I - ౪౫ III విష :—గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త, “ప్రత్యయంబును (ఫలమును - నేను - వెళ్ళుచున్నాను) అగమంబును (వానిచేతను - చేయుచును -

మమ్మును) (అనుబంధ I) అవ్యయంబును (అపుడును - మఱియును - అన్నయును) నైన యుకారాంత నకారంబై ద్రుతసంజ్ఞ గలదియని చెప్పుట యుక్తము.” (బా. గు. ప్ర. శుబ్దా ౧౧ సూ). అని యిట్లు ప్రాశస్త్యవ్యాకరణపంక్తులనె చాలవఱకు నెత్తి వాగ్వికానియుఁ బ్రాశస్త్యవ్యాకరణపద్ధతులను సరిగగ్రహింపక తానంగీకరించి వాగ్వికాని పుంసంక్తులకు విరుద్ధముగ (౪౫ I విష) “కన్దోయి” అనుచోటి ‘కన్’ శబ్దమున కీర్తించితిని బ్రక్రియను జూపెను. “కన్దోయి” (కన్ను+దోయి) ఇట్లుండఁ బ్రక్షిప్తపరిచ్ఛేదములోని యేడవసూత్రంబున ద్విత్వనకారలోపంబు గలిగి “కను దోయి” అగును. ప్రక్షిప్తపరిచ్ఛేదములోని పదునాఱవసూత్రంబున ‘కను’ శబ్దంబు యొక్క ఉకారంబునకు లోపంబు రాఁగా “కన్+దోయి” అగును. ఇప్పు డీసంధిపరిచ్ఛేదములోని.....ప్రకృతసూత్రంబున ద్రుతలోపంబు గలుగ ‘కన్దోయి’ అని చక్షేషరూప ముండును. (అనుబంధ II) ఈపరిచ్ఛేదములోని నుగాగమనకారం

అను I విస్తర. I ౪౫ III విష:—ఈ బా. గు. ప్ర. కర్తవ్రాత సరికాదు. ‘చేయుచును’ అనుచోటి ‘ను’ అనునది యాగమంబుగాదు “చువర్ణంబు ద్రుతాంతంబుక్రియాన్వయంబున శత్రర్థంబునం దగు” (బా. క్రి. ౪౩ సూ) అనుబాలవ్యాకరణసూత్రముచొప్పున ‘చు’ అనుదానితోపాటు ద్రుతమును బ్రత్యయభాగమె యగుచున్నది. ‘మమ్మును’ అనుదానిలోని ‘ను’ అనునదియు నాగమంబు కాదు. ‘ను’ అనునది ద్వితీయాప్రత్యయము. బాలవ్యాకరణమున “తృతీయాదులకు నుగాగమం బగు” (తత్స. ౮. సూ.) అని తృతీయాదులకు మాత్రమే ‘ను’ గాగమంబు విధింపఁబడినది.

అనుబంధము-II విస్తర I-౪౫ III విష:—గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త కిచటి ప్రాశస్త్యవ్యాకరణపద్ధతియేకాక బాలవ్యాకరణపద్ధతియు బోధపడినట్లగపడెను. ప్రాంతాదిసంధిసందర్భములోని బా. సంధి. 32 సూత్రముచొప్పున విధింపఁబడిన నుగాగమ నకారంబునకుఁ దత్సూత్రవివరణములోని “వ్యవస్థితవిభాషచే నీద్రుతము నకు సంశ్లేషంబు లేదు” అను సూరి వాక్యముచే సంశ్లేషము లేదని యర్థముచేసికొనక యీపరిచ్ఛేదములోని నుగాగమ నకారముతో సంశ్లేషం బుండదని యిట్లు పార్థము చేసికొనెను. ఈపక్షంబున “సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీసమంబులకుం బుంపులకు.....నుగాగమం బగు”.....చిగురునగ్గిదువు”....” (బా. సంధి. ౨౫ సూ) అనుబాలవ్యాకరణ సూత్రోదాహరణంబుల కేమిగతి యని యీశఁడు తలంచెనో తెలియకున్నది.

బుతో సంశ్లేషం బుండదనియు సహజ నకారంబుతో. సంశ్లేషరూపంబు నిర్బాధం బనియు వెనుకనె చెప్పంబడియె” (బా - గు - ప్ర - సంధి ౨౨ సూ.) ఈమార్గమే గాణపతవివరణకర్తచే ననుసరింపబడియెను (గాణ - సుజ్ఞా 3౧ సూ.)

విస్తర II. ౪౫ III విష :—ప్రాధ్వన్యాకరణములోని ద్రుతత్వపరిష్కార పాత్తులను స్వీకరించుచు నట్లదానికి విరుద్ధముగ “కన్దోయి” శబ్దములోని ‘కన్’ అను సంశ్లేషనకారము శబ్దారంభవమనియు ద్రుతమనియు వ్రాయుటెట్లు పొసంగునని ప్రశ్నింపఁగాఁ (కాశ్యపుః ౩౩॥ మార్గశిరపుష్య-౨౦-సా-ప.) దానుస్వీకరించి తన గ్రంథమునఁ జూపిన యాప్రాధ్వన్యాకరణ ద్రుతత్వపరిష్కారపద్ధతియే సరికాదనుచు నా మార్గమును విడిచికొని ద్రుతస్వరూపవిషయమున బాలన్యాకరణమునకుఁ గేవలము విలక్షణముగు చింతామణిమార్గమునఁబడి యీక్రిందిరీతిని “కన్దోయి” అను చోటి ప్రక్రియను జూపఁగడంగెను. “కన్నులయొక్కదోయి యనుషష్ఠీతత్పురుష విగ్రహ మిట్లుండఁగా ‘షష్ఠీభవేద్వితియా తుల్యాతత్పురుషసంస్థితానామ్నా’ మను (హలంతపరి) సూత్రమున ‘కన్నులన్+దోయి’ యనియై ‘లోపశ్చవిభక్త్యాదే’ రితి (హలంతపరి) సూత్రమున ‘గన్+దోయి’ యయ్యె. ఇపుడు ‘హేరాజన్’ అను శబ్దము సంబుద్ధ్యంతమైఁబట్టలే ‘ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయే’ తిసూత్రమున నంతర్వర్తి ద్వితీయావిభక్తికే బ్రశ్యయలక్షణము సల్పఁగా స్వాశ్రయనాంతత్వముగల యీశబ్దము ద్వితీయాంతమయ్యె.” (బా-గు - ప్ర - అనుబంధము ౧౬౧ పుట.) ఈవీరి చర్చ యసంగతవరంపరాభూయిష్టమై యున్నది. బాలన్యాకరణకర్త యుదాహరించిన ‘కన్’ శబ్దమును బాలన్యాకరణానుకూల ప్రక్రియచోప్పున సాధించుటగదా యుక్తము. ద్రుతస్వరూపవిషయమునందును షష్ఠీతత్పురుష రూపసాధనప్రక్రియ విషయమునందును భిన్నాభిప్రాయుఁడై చింతామణిమార్గమును మార్చి మార్గాంతరమున బాలన్యాకరణప్రక్రియను సూరి నడుపుచుండఁగా నిట సూరియుదాహృతి నట్టి విలక్షణ చింతామణిప్రక్రియతోఁ జూపుట కేవలము నసంగతముకాదా? షష్ఠీ సమాసప్రక్రియ నడుపుటలో “సమాసవిభక్తిలోపంబగు. లట్టునకుఁ గాదు...గుణములప్రాక...” (బా. సమా ౨౫ సూ.) అనియిట్లు సూరి “లట్టునకులోపమురా” దని యుద్ఘోషించుచుండఁగా “కన్నులన్+దోయి=కన్దోయి” అని సాధించుట యెంత యన్యాయ్యము! మఱియు షష్ఠీసమాసమున సూరి ‘యొక్క’ అనువిభక్తికే లోపము వచ్చునని వచించెనుగాని దానికి ద్వితీయ నాదేశించి యాద్వితీయకు లోపమును వచింపలేదు. ఇంకఁ జింతామణిమార్గమున నయిన రూపసాధనప్రక్రియ సరిగాఁ జూపఁబడెనా యన్న నదియుఁ జింతామణిసంప్రదాయమునకుఁ గేవలము

సంజీవని - ౪౬ విషయము :—అప్పకవీయము నైత మూర్ధశబ్దచితామణికి విచరణగ్రంథమే. చితామణి పద్ధతిచొప్పున ద్రుతపరకస్వరసాధివిషయమున (బా - సంధి - ౨ - ౫ - ౯ - సూ.) స్వరసంధికి ద్రుతము ప్రతిబంధకము కాదనియు నట్టి యెడల నది యవ్యుత్పాదమున ననగా లోపించుననియు (౬౬ విష.) గ్రహింపవలయును. “అచా సంధా ద్రుతోఽద్యుత్పాదః । స్థితోఽపిచ సవా భవేత్” (విక్ర. సంధి ౫ కారి.) “సంధి విభానసామర్థ్యాదేవ సంధివేళాయాం ద్రుతస్యాఽద్యుత్పాదాత్కాష్టాపితా” (అహో ౧౦౯). ఈవిషయమున బాలవ్యాకరణకర్తయుఁ జాలవఱకీమూర్ధమునె యనుసరించెను. అప్పకవి యన్ననో పరరూపసంధి చేయఁదలంచినపు డాపూర్వపదము కళయే యగుననియు నటు దాని ద్రుతప్రకృతికత పాక్షిక మగుననియు నొక నూతనమార్గ మవలంబించెను. కాన నుకారాంత ప్రథమేతరవిభక్తుల ద్రుతప్రకృతికత్వము పాక్షికమని వచింపవలసినవాఁ డయ్యెను - తే - గీ - ప్రథమ దక్కంగ నితరవిభక్తులందుఁ । దుదలఁ గొమ్ములు గల విభక్తులకు, షష్ఠిఁ బలుకు కాగుపికిని వికల్పంబువలన । నిల ద్రుతప్రకృతికత్వంబు గలుగుచుండు (అప్ప ౫ ఆ. ౪౬ ప.) సీ. నిన్ను నెఱుంగంగ నే నెంతవాడను; (‘నిన్ను నే నెఱుంగంగ’ అనునది

విరుద్ధమై యున్నది. షష్ఠీతత్పురుషమునందలి షష్ఠికి ద్వితీయ నాదేశించునపు డాద్వి తీయా ప్రత్యయరూప ‘ను’ వర్ణ కాకార ద్రుతమునకు “ద్రుతస్య సర్వత్ర ట్ ట్ సమా సేషు” (ఆం. చిం. సంధి ౯ కారి.) అనుసూత్రముచొప్పున లోపము చేయుట సంప్రదాయముగాని “లోపశ్చవిభక్త్యాదేః” (ఆం. చిం. హల ౧౭ కారి) అను సూత్రముచే ద్వితీయావిభక్తికి లోపము చేయుట చింతామణిసిద్ధాంతము కాదు. “లోపశ్చవిభక్త్యాదేః” అనుసూత్రముచే విభక్తిలోపము చేయునపు డచట షష్ఠికే లోపముచేయుట సంప్రదాయముగాని యచటి షష్ఠికి ద్వితీయాదేశముచేసి యా ద్వితీయకు లోపము చేయుట చింతామణిపద్ధతి కాదు. మఱియు గుప్తార్థప్రకాశికా కర్తచూపిన చొప్పున “కన్నులయొక్కదోయి” అనువిగ్రహమున “కన్నుదోయి” అనురూపము సాధ్యమైనట్లై “సీతారాములయొక్కశక్తి” అనువిగ్రహమున “సీతా రాముశక్తి” అనుననిష్ఠరూపము సిద్ధింపవలసివచ్చును. గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యంగీ కరించి సాధించిన ‘కన్నులయొక్కదోయి’ అనువిగ్రహమునందలి “కన్నుదోయి” అనురూపసిద్ధి కేవలము శాస్త్రవిరుద్ధము. ఇంకనట్టి విగ్రహమున “కన్నులదోయి” అను రూప మేర్పడుటయే చింతామణిని బాలవ్యాకృతిని సమృతమై యుండును.

ముద్రణసంస్కర్తృ ప్రమాదకృత పాఠము) నన్నెలుకొనుము ఘృణాసముద్ర
(అప్ప. ౫ ఆ ౫౭ ప.) - (విస్తర I - II)

ద్రుతప్రకృతికంబులు గాని శబ్దంబులు కళ లనం
బడు. ౧౩.

విస్తర I-౪౬ విషయము:—ఈసిద్ధాంతముచొప్పుననే యప్పకవి “ఆ-వె. తన్ను
నిన్ను నన్ను విన్ను మన్నా మిన్ను | చన్ను కన్ను వెన్ను శబ్దములకు | జడ్డ
లుండుఁ బోవుఁ జర్చింప నివి ద్రుత | ప్రకృతు లెపుడు గావు భక్తసులభ” (అప్ప. ౫
ఆ. ౨౭ ప.) అని వచించెను. విన్ను మున్నగునవి ప్రథమైకవచనాంతము లగుటచే
నవి యెన్నఁడును ద్రుతప్రకృతికములు కావనుటలో విప్రతిపత్తి లేదు. ద్వితీయాంత
త్వమునందును బాక్షికముగాఁ గళలని యతఁడు తలంచిన “తన్ను నిన్ను నన్ను”
అనువానిని దక్కిన కళాశబ్దములతో జోడించి చెప్పుటలో విరోధము లేదు. అప్ప
కవి ద్రొక్కిన యీనూతనమార్గమును గ్రహింపక గుప్తార్థప్రకాశికార్త “తన్ను
నిన్ను నన్ను శబ్దంబులు ద్వితీయాంతంబులు కావున ద్రుతప్రకృతికంబులు.
పైపద్యంబులో నప్పకవి కళాశబ్దంబులలోఁ బరిగణించుట కవినభవహేతుకంబు”.
(బా. గు. ప్ర. సంజ్ఞా. ౧౨ సూ. వ్యా.) అని వ్రాయుట సరికాదు. ద్రుతప్రకృతి
కత్వంబు పాక్షిక మగుటంజేసి వానిని “తన్నును నన్నును నిన్నును” అని
పేర్కొనునపు డవి ద్రుతప్రకృతికము లనబడును. ‘తన్ను నిన్ను నన్ను’ అని
పేర్కొనునపు డవి కళలననబడును. ఇట్టి స్థితిలో విరోధ మేమున్నదని పత్రికాముఖ
మునఁ బ్రశ్నించినను నప్పకవి నూతనమార్గము బోధపడదయ్యె. అట్లగుటచే మరల
నెప్పటియట్లే “మును శబ్దములోని “ని” వర్ణకమువోలె ‘తా. నా. నీ’ శబ్ద
ముల ‘అమ్’ విభక్తిస్థానిక ‘న్ను’ వర్ణమును ద్వితీయావిభక్తి యనకతీరదు....
“తే-గీ. తన్ను నిన్ను”ను పద్యములోని (అప్ప. ౫ ఆ. ౨౭ ప.) కళాశ్రమ నివా
రణయత్నము కవినభవహేతుక మనియెఱుంగుదురుగాక” (బా. గు. ప్ర. అనుబం.
౧౬౪-౧౬౫ పు. ద్వి - ము.) అనియె వ్రాసెను.

విస్తర II ౪౬ విషయము:—“తన్ను నన్ను నిన్ను...ద్వితీయావిభక్తి చేరనపు డవి
కళలైన ప్రకృతులని తేలుచున్నది. (ఆం. భా. అ. సంధి. ౨౦-౨౧ సూ. టిప్పణము.)
ఈవాక్యము సరికాదు. ‘తా. నా. నీ’ అనునవి ప్రకృతులు. పదములకె కళాద్రుత
ప్రకృతికత్వము ప్రసిద్ధము. ప్రకృతులకుఁ గళాద్రుతప్రకృతికత్వములను జెప్పుట
శాస్త్రవిరుద్ధము. ద్వితీయైకవచనము పరమగునపుడే ‘తన్ను నన్ను నిన్ను’ అనునాకా
రము లేర్పడును. అవి ప్రకృతు లనుటయు సంప్రదాయవిరుద్ధమే.

రాముడు - రాములు - హయము - విష్ణువు - గోడ -
 బాలవ్యాకరణ మేడ - ఆయ్య - అమ్మ - రామునికయ - జ్ఞానముబట్టి -
 నాయొక్క - వచ్చిరి - వచ్చిలవి - వచ్చిరి - వచ్చితిమి -
 I-విషయము రాడు - రాదు - రాదు - రావు - కొట్టక - తిట్టక -
 నిట్టి - బట్టి - ఊరక - మిన్న - బలి - అక్క -
 ఏల - ఇత్యాదులహించునది.

సంజీవని ౪౭ I విషయము:—కళ యనగా హల్లునకు జీవకళ నొడవించు స్వరము. అట్లు స్వరము తువనిగల శబ్దములు కళలు. బాలవ్యాకరణమున ద్రుతము 'ను' చ్చరణాదు మగుటచేసి నయి వివరణము నుదునుపడదు; ఎల్లపదములును గళలే కావలసి వచ్చును. కాని కళాసంక్షిప్తతామణివృత్త మగుటచేతను శింతామణిపక్షమున నకారవ్యంజనమే ద్రుతమగుటచేతను రావక్షమున నిది సార్థకమగును. బాలవ్యాకరణమున నది సంజ్ఞామాత్రమే యనదగును.

సంజీ ౪౭ II విషయము:—“ఉ. కాదన కట్టిపాటి యపకారము తక్షణం చేకవిప్రసాదబోదనజేసి చేసె.....(ఆది ౧ ఆ. ౧౨గీ ప.) క. నుతియు నమస్కృతియును లేక తిరిగి.....(శాంతి. ౧ ఆ. ౧౩౨) మున్నగు మహాకవిప్రయోగములనుబట్టి వ్యతిరేకత్వార్థము కళయే యగుటలో విప్రతిపత్తిలేదు. (విస్తర)

విస్తర ౪౭ II విషయము:—క. కాటడవి బలచు మృగముల | సూరికడకం దిగిచి డస్సి (ఆది. ౪ ఆ. ౧౦ ప.), క. అనఘ యిదియేటితప మే | మనుషమదుష్కృతుల మగుట నాధారము లేకను సంతానోచ్ఛేదం | బున ప్రేలెద మధమలోకముల తెరువు చనన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౩౯ ప.) ఈనన్నయ ప్రయోగములనుబట్టి వ్యతిరేకత్వార్థము ద్రుతప్రకృతికమని కొందఱు భ్రమింతురు. అది సరికాదు. పైవానిలో మొదటిపద్యమున “ఊరటనుం దిగిచిడస్సి” అని నాయొద్దనున్న యొక తాళపత్రమాతృకలో నున్నది. “ఊరిట లుడిగించి” అని మఱొక తాళపత్రమాతృకలో నున్నది. పౌండ్ర. శబ్ద. ౧౧౬ సూత్రపు వివరణమునఁ బ్రాథవ్యాకర్త యిట్లుదాహరించినను నాతడు దనశబ్దస్తాకరమున “ఊరిడు” శబ్దమునొద్ద “ఊరిడక వధించి” అను శాశము నుదాహరించెను. ఇట్టి పాతభేదము లుండుటచే నీపద్యము వ్యాకరణ స్థితిని మార్పజాలునని కానేరదు. మఱియు సూరికడకం దిగిచి యనుపాదముపక్షమునను ‘అనఘేత్యాది’ ద్వితీయపద్య ప్రయోగమునందును ‘ను’ శబ్దము పాదపూరణార్థకమగుచు నిల్చినదనియు నక్కారణమున నాప్రయోగములు వ్యతిరేకత్వార్థక ద్రుతప్రకృతికమును నిర్వహింపజాలవనియుఁ ప్రాథవ్యాకరణమున వ్రాయఁ

సంజ్ఞ ౪౭ III విషయము:—“ఎత్తిలి - ఒత్తిలి - దేశ్యావ్యయములు.....ఇందుఁ ద్వార్యకోదాహృత లేదు.” (బా - సా-వే - సంజ్ఞ ౧౩ సూ.) (‘ద్వార్య’ కాదు - క్త్యా అనవలెను) - అను పేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. ఈపేటికకు మూలమనఁదగు శబ్ద రత్నాకరమునఁ దదునుసారి సూ - రా. నిఘంటువునను, ‘ఎత్తిలి - యొత్తిలి’ అను

బడెను. (ప్రాధ.శబ్ద. ౧౧౬ సూ. సంజ్ఞ. ౪ సూ.) కాని యింతటి ‘ను’ శబ్దము సాదా పూరణార్థకము కాదనియు సముచ్చయార్థక మనియు బాలకవిశరణ్యకర్త యీ క్రిందిరీతిని వ్రాసెను. “ఇక్కడ దుఃఖతులమగుటను, ఆధారములేకను, అని సముచ్చయార్థకములుగానే ప్రయుక్తములయి ఉన్నవి. మేము కనబరచిన ప్రయోగాలలో చాలాచోట్ల వ్యతిరేకత్వార్థకము తర్వాత నకారము సముచ్చయార్థకముగానే ఉన్నది. చూడండి.....క. అనఘ యిది యేటితప మే | మనుషమ దుష్కృతుల మగుట నాధారములే | కను సంతానోచ్ఛేదం | బున వ్రేలెద మధమ లోకముల తెరువు సనన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౩౯.) క. కాఱడవిఁ బబచు మృగముల | నూఱడకం దిగిచిడన్సి... (ఆది. ౪ ఆ. ౧౪.)” (బాలక. ౨౨౩-౨౨౪ పు.)

అధునిక కవిప్రయోగములు మఱికొన్ని యతిప్రాసాదిస్థలనిబద్ధములుకానివి యందుఁ జూపబడెను. ఈ బాలకవిశరణ్యప్రయోగములనె (బాలక. శ. ౨౦౦ పు.) యనుశాసనకర్త చూపియు శరణ్యకర్తవలె సముచ్చయార్థక ‘ను’ శబ్దము చేరినట్లు వ్రాయక యర్థవిశేషహిన్యముగనె చేరినట్లు “వ్యతిరేకార్థకముమీఁద ‘ను’ చేరుటయుఁ గలదు.” (ఆం. భా. ఆ. ప్రయో. ౩౨ సూ. ద్వి. ము. ౬౪ సూ. తృ. ము.) అని సూత్రించెను. “సముచ్చయార్థమునకు నవసరంబులేని...” మున్నగురీతిని బ్రకాశికాకర్తయు వ్రాసెను. ఈ వ్రాతలు సరికావు. అనఘేత్వాదిభారతపద్యమున “అనుషమదుష్కృతుల మగుటను, నాధారము లేకను,” అని యిట్లు సముచ్చయార్థము స్పష్టముగా వెలయుచునే యున్నది. రెండవపద్యమున “ఊఱడకన్” అను పాఠము పక్షమునను, “ఎడ తెఱపి లేక వేటతమకమునఁ దిగిచె” ననెడి విశ్రాంతి రాహిత్య దార్శ్యమును నచటి ‘ను’ శబ్దము బోధించుచున్న దనుట సహజముగ నున్నది. ఇట్లే ప్రాధవాక్యకర్త యీసందర్భమున నర్థవిశేషబోధక ‘ను’ శబ్దఘటిత ప్రయోగములనెల్ల నవివర్జితముగఁ బాదపూరణార్థకత్వమునకె యుదాహరించెను. “మున్ను ముచ్చిచ్చును విరాళిఁ గొన్నచోటు” అనుదానిని నైతము పాదపూరణార్థకత్వమునకె యుదాహరించెను. త్రేతాగ్నులవంటి పరిశుద్ధులు సయితము విరాళిఁగొని రని యిట్లగ్నులయందున్న మనోధైర్య పారిశుభ్యాతిశయము లచటి ‘ను’ శబ్దముచే బోధింపబడుచున్నవిగదా. (విస్త. II-౪౪ I విష.)

ప్రతిపదోక్తావ్యయములుగనే చూపబడినవి. “ఎత్తిలి-దే - అవ్య - గట్టగా.” “ఒత్తిలి-దే - అవ్య - గట్టగా” (శ-ర) శబ్దరత్నాకరమందును, సూ. ౮. నిఘంటువు నందును, ‘ఎత్తిలు’ ధాతువు చూపబడకున్నను ‘ఒత్తిలు’ ధాతువు చూపబడినది. “ఒత్తిలు - దే.ఆ - క్రి. ప్రక్కకొఱుగు. ఒత్తిగిల్లు - (రూ-ఒత్తిలు) “ఒత్తిలి రిత్తైకొఱుచు” (శ-ర). ‘ఒత్తు’ ధాతువునుండి ‘ఒత్తిలు = ఒత్తిలు’ అను ధాతువు లేప్పడినట్లే ‘ఒత్తు - దే - ఆ - క్రి. కలుగు - పుట్టు.’ అను ధాతువు నుండి “ఎత్తిలు = ఎత్తిలు” అను ధాతువు లేర్పడు ననుట యుక్తము. “ఈ పిల్ల డెత్తిర్లడు - అగ్నియెత్తిర్లినది కాదు” అనురీతి నెత్తిలుధాతు వ్యావహారికరూపములు ప్రసిద్ధములై యున్నవి. ఉ. ఎత్తిలి కావుకావురని యేడ్చి.....(హరి - పూ. ౬ ఆ ౬౦ ప.) ఉ... పూ.గుత్తుల వ్రాచి తేనియలు కుత్తుకబంటిగఁ గ్రోలి వీలమైకొత్తిలి మ్రోయు చింపు చళుకొత్తుచునుండు మదాళిదలపతుల్ (విక్ర - ౧ ఆ - శ-ర) ఈ ప్రయోగముల లోని “ఎత్తిలి - ఒత్తిలి” అనునవి క్షౌర్యకములనుటలో విప్రతిపత్తి యుండదుగదా. “రాడు - రారు - రాచు - రావు” అనువ్యతిరేకక్రియల నుదాహరించు ప్రక్రమమున “కొట్టక - తిట్టక” అను వ్యతిరేకక్షౌర్యక రూపములను ముందుగ నుదాహరించి పిదప “ఎత్తిలి - ఒత్తిలి” అను క్షౌర్యకముల నుదాహరించుట శంకాస్పదము కాదు.

‘వల’ అనునది ద్రుతప్రకృతిక మను భ్రాంతితోఁ గొండలు “వల ననగా” అని వాడుచుందురు. “యదా తదా కి మేవాంశ్చ” అని నన్నయ కిమర్థమును గళయని యుపదేశించెను. మ - తీతి నెందుం జరియించి.....యతఁ డీ క్రౌర్యంబు నేయంగ నేల తొడంగెన్.....” (కాంతి. ౨ ఆ. ౬౬) అను సోమయాజిప్రాస ప్రయోగము దాని కళాత్వమును నిర్వహించుచున్నది.

నన్నయభ సిద్ధ సాధ్య. శాను | స్వారః పూర్ణార్థభేదతో ద్వివిధః |

రూపీయము. ప్రాస్వా త్పూర్ణోఽపి భవేద్ధీర్ఘాచ్చేత్ ఖణ్డవ స

రచ విషయము. జ్ఞేయః || (ఆం - చిం-సంజ్ఞా - ౮ కారి. అహో ౧౪౩ పు.)

కల్ప రచ విషయము:—సిద్ధః, సాధ్యశ్చ, అనుస్వారః = ప్రకృతిసిద్ధమగునట్టియు, వ్యాకరణసాధ్యమగునట్టియు ద్వివిధమగు ననుస్వారమును, పూర్ణార్థభేదతః = పూర్ణము నర్థము ననెడి భేదద్వయముచే, ద్వివిధః = మరల రెండువిధము లగుచున్నది. సిద్ధపూర్ణము, సిద్ధఖండము, సాధ్యపూర్ణము, సాధ్యఖండము నని నాలుగు విధములగుచున్న దని తాత్పర్యము. సః = ఆ సిద్ధసాధ్యరూప ద్వైవిధ్యముగల

య సుస్వారము, హ్రస్వాత్ = హ్రస్వమునకుడర్వాత, పూర్ణోఽపి భవేత్ = పూర్ణ
 రూపముగ నైతముండును. అపి శబ్దస్వారస్యముచే ఖండరూపముగ నుండుననియు
 నదియే ప్రచురముగఁ గన్పట్టుననియు నర్థము లభించుచున్నది. సిద్ధ సాధ్య బిందు
 వులు హ్రస్వమునకుఁ దర్వాత ఖండ పూర్ణ ద్వివిధరూపములను నుండునని ఫలితా
 ర్థము. దీర్ఘాచ్చేత్ = దీర్ఘమునకుడర్వాత నన్ననో, ఖడ్గావప = అరసున్నమాత్రమే
 యుండును. దీనిచే దీర్ఘమునకుడర్వాత సిద్ధముగాని, సాధ్యముగాని నిండునున్న
 యుండనేరదని స్పష్టపడుచున్నది. “నిత్యం దారాదేశ్య స్యా” దిత్యాది (౧౯౨
 విష.) సూత్రములచేఁ బ్రత్యేకముగ విధింపఁబడిన “అంధ్రు - వాంఘ్ర” మున్నగు
 చోటులందు విధానసామర్థ్యముచే దీర్ఘపూర్వకపూర్ణము లుండుట నిర్బాధమని
 యెఱుఁగునది. దీర్ఘమునకుడర్వాత సాధారణముగా నిండునున్నను బల్కుట కాల
 దైర్ఘ్యవశ్యకత నొదవించి శ్రమాపాదక మగునుగాన దీర్ఘముమీఁది నిండునున్న
 నిలువక ఖండముగఁ దేలిపోవు నని తాత్పర్యము. సంయోగపరకత్వమునఁ బూర్వ
 స్వరమున కర్థానుసాసిక్యము నుచ్చరించుట సుకరము కామింజేసి యట్టియెడల
 నిండునున్న నిచ్చుటో లోపించుటో సంభవించునేకాని యది ఖండముగాఁ దేలి
 పోనేరదని యెఱుఁగునది. ఉదా: తోడ్లు - (‘తోడ్లు’ అని యుండనేరదు) ఏండ్లు
 (‘వేండ్లు’ అని యుండను) ‘మాండుచు = మాడ్చు’ అనుచోటి ఖండమే లోపించి
 పోయినది. (౨౦౨ విష.) “సః=సిద్ధ సాధ్యశ్చ ఖడ్గానుస్వారః హ్రస్వాత్ = లఘు
 ఊర్వాత్ పరశ్చేత్ పూర్ణోఽపి భవేత్” (అహో ౧౪? పు.) అను విశిరోధరూపణ
 వ్యాఖ్య సరికాదు. “ఖండము పూర్ణమగుట కుదాహరణము. కలఁగు = కలంగు”
 (గాణ-సంజ్ఞా ౧౯ ప. ౧౬ కారి.) అను గాణపతవివరణమును దీనినె యనుసరించెను.
 ఖండబిందువునుండి పూర్ణమును సాధించుట కెచ్చటను బ్రసక్తి చింతామణిలో
 లేదు. అహోబలవతి యిచటి ప్రమాదముచొప్పుననే “సానునాసికోచ్చారణం జీడితి
 సూత్రేణ సానునాసికత్వే రాముండు - హ్రస్వాత్ పరత్వాత్ రాముండు.” (అహో
 ౨౪౪ పు.) అనియు నపవ్యాఖ్య చేసెను. (చిస్తర II ౧౨౭ విష.)

హ్రస్వముమీఁది ఖండబిందువునకుఁ బూర్ణ బిందువు
 వైకల్పికముగ నగు. ౧౪.

బాలవ్యా. అడఁకువ = అడంకువ, అరఁటి = అరంటి, ఎఱుంగుట =
 వివరణము ఎఱుంగుట, బలంగము = బలంగము, మగఁటిమి = మగం
 ౪౦ I విష. టిమి.

దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్వము లేదు. ౧౫.
వాడు-వీడు - రాడు - లేడు-కాఁజోలు - కాబట్టి-
గోఁగులు - రేఁగులు.

సుజీ రచ I విషయము:—౧౮ - సూ - వ్యాఖ్య:—ఈసూత్రమునందలి యుదాహృతులైన సిద్ధబిందుస్థలములె యగుటచేతను, ౧౫ సూత్రమునందలి యుదాహృతులైన సాధ్యబిందుస్థలములె యగుటచేతను, నీ ౧౮ సూత్రము కేవలము సిద్ధబిందువిషయకమే యనియు ౧౫ సూత్రము కేవలసాధ్యబిందువిషయకమే యనియు పూరి చూశయమునకు వర్తింపనగును. మగఁటిమి శబ్దములోని ఖండమునైతము ప్రకృతి సిద్ధమేయని తక్కినవాని సాహచర్యమున నిర్ణయింపనగును. (విస్తర.)

సుజీ రచ II విషయము:—౧౮ సూత్రమున హ్రస్వముమీఁది ఖండమునకు మాత్రమే పూర్వము విభాష నాదేశించుటచే దీర్ఘముమీఁది సిద్ధఖండము పూర్వము కానేరక ఖండముగానే నిల్చిపోవునను నర్థము లభించుచున్నది. ఉదా:—తోఁచు - వాఁడిమి - వేడి - మొ. శబ్దరత్నాకరమున “తీండ్రించు” మున్నగుకొన్ని దీర్ఘపూర్వక పూర్వయుతశబ్దములు చూపట్టుచున్నవి. ఇట్టివానిని నిర్వహించు ప్రబల ప్రయోగములు భారతమున గన్పట్టలేదు. కాని “శా. తండ్రి నాకు... తీండ్రిలో గల్గిన... (మను - ౫ ఆ - శ - ర.) అను కవిపితామహప్రయోగము గలదు. ‘తీడి రించు’ మున్నగువానిలోని ఖండములు “సమానపదంబునందు... (బా. ఆచ్ఛి. ౧౫ సూ. ౨౦౨-1-విష.) అనుసూత్రముచే బూర్ణము లగుచున్నవి గాన నవి సాధ్యపూర్వములె యనదగును. “పూంచు” మున్నగునవి పూను ప్రభృతుల ప్రేరణరూపములగుటంజేసి (బా. క్రియా. ౭౭ సూ.) యవియు సాధ్య పూర్వయుతములె యననగును.

విస్తర-రచ I విషయము:—ఇందలి యుదాహరణములలో మగఁటిమి యనునది తప్పక తక్కినవెల్ల సిద్ధఖండములు గలపదములని చెప్పవలసియున్నట్లును నందలి టివర్ణము నొపవిభక్తికముగ సమర్థించుకొనలేనట్లును ౧౮ సూత్రపు వేటికా వ్యాఖ్యలో వ్రాయబడెను. మగఁటిమిశబ్దములోని ‘టి’ వర్ణము విభక్తి నిమిత్తకము కాకుండుటచే నది యకాపవిభక్తిక మనుకొనుట పొరపాటు. “మగఁటిమ్యాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు” (బా. తద్ధి ౮ సూ.) అనుసూత్రమున మగఁటిమి శబ్ద మొక తద్ధితాంత నిపాతముగ వచింపబడుటంజేసి యది తక్కిన యుదాహరణ మున్నగువానితోపాటుగ సిద్ధఖండయుక్తమే యనదగును.

క. కాంచనమాలాలంకృతచంచత్తసులీల మెఱయు జవచాశ్వములన్ బూచి
రథంబున (విరా. ౮ ఆ. శ - ౮). కోశములలో 'కాంచ' అనున దొక సకర్త కక్రియా
మాత్రముగఁ జూపఁబడుచున్నది కాని యదియు "కను" థాతు ప్రేరణరూపమే
యనఁదగును. "కాంచు=కానుచు.స-క్రి-దర్శించు. చూచు. చ. ...యాదవకులపారి
జాతమును...కాంచి...(ఉ. హరి. ౮-౮౧)-సూ.రా.ని.) ఇట్టిచోటులందెల్ల "తన్నుఁ
గనునట్లుచేసి" అనునర్థము నెన్నునది. ఇట్లని దీర్ఘపూర్వకపూర్ణప్రయోగములులేవనఁ
జాలము. క. పోండిగ నగజతపశ్చిఖిమూండుజగంబులను...బ్రహ్మాండము కాంచిన...
(నన్నె. కు. ౬ ఆ. ౮౧౩) ఉ. వీంగు.....వామాంగమునందు.....లోంగిన...
(నన్నె. కు. ౧ ఆ. ౮) ద్విపద. పాండురాంగంబైన పడఁతిగర్భమునఁ | బోండిగా
వెల్లుచుఁ బుత్రుఁ డీక్రియను | (బసవ. ౧ ఆ. ౩౫౩ ప.) - ప్రగీతి. మూండు నేసి...
...| పోండిగా..... నిట్లుండఁ జెప్పవలయు.....(కవిజ. జాత్యధి. ౨౧ ప.)
ఇట్టి ప్రాసనిబద్ధప్రయోగములు భారతమునఁ గన్పట్టలేదు. "దీర్ఘాచ్చే త్థణ్డవీప" అని
భట్టారకుఁడు కంఠోక్తముగ నిషేధించుచున్నాఁడు. భారతకవులెకాక నాచనసోమ
శ్రీనాథాదులును నిట్టి దీర్ఘపూర్వకపూర్ణములను బ్రయోగింపలేదు. అట్లయినను
నన్నయకుఁ దర్వాతఁ గొండఱుకవులు వీనిని బ్రయోగించుటచే నిట్టివానిని ప్రాథ
వ్యాకర్తయేని పాక్షికముగా సాధువులే యని యంగీకరించుట యుక్తము.

సంజ్ఞ. ౮౮ III విష :—కల్పతరువులోఁ జూపఁబడినరీతి (౮౮ విష)
నహోబలపతి చేసిన ప్రామాదికవ్యాఖ్య ('సః = ఖణ్డానుస్వారః' అనెడిది) ననుసరించి
సూరి ౧౮ సూత్రముచు సూత్రించినకారణమున నియ్యది వివిధములగు నసంగతు
లకు లోనగుచున్నది. బాలవ్యాకరణప్రక్రియచొప్పున నెచ్చటను ఖండమునుండి
పూర్ణమును ౧౮ సూత్రముచే సాధించుకొనవలసిన ప్రసక్తి లేమింజేసి యిది సాధ్య
బిందువిషయకము కానేరదు. మఱియు నిరర్థకము నగుచున్నది. సిద్ధానుస్వారవిష
యక మందమన్న సుచ్చారణభ్రష్టమగు నరసున్ననుండి నెఱసున్నను సాధించుట
కేవలము నసంగత మగును. మఱియు నిట్లు వ్యాకరణముచే సాధింపఁబడినపుడు
'అడంకువ' మున్నగువానిలోని పూర్ణములును సాధ్యములే యగునుగాన నింక
సిద్ధపూర్ణమన్నది గగనారవిందమే యగును. ఇంతియకాక యనుస్వారచరిత్రమును
బట్టి పూర్ణబిందువు ప్రాచీనతరమై యుండుటచేతను సుచ్చారణసౌలభ్యాపేక్షచే
నద్దానిని దేలబల్కుటవలన నట నరసున్న యేర్పడుటచేతను బూర్ణమునుండి ఖండ
మును సాధించుట యుక్తముగాని ఖండమునుండి పూర్ణమును సాధించుట
యుక్తముకాదు. ఇట్టి యపమార్గపు వాసనచేతనే చింతామణికి వివరణము వ్రాయు

గడంగిన నాకాయజేయ తద్వివరణకర్త లీక్రిందిరితిని వ్రాసిన వాడైరి. “తే. ప్రా
 న్ముముము ఖండంబు పూర్ణంబు నగును | గాదు ఖండంబున కది దీర్ఘంబు మీఁద”
 (నానా) “వివ. ఖండము పూర్ణమగుటకుదా : కలఁగు = కలంగు, అడఁకువ =
 అడఁకువ, అక్కటి = అనంటి - మొ” (గాణ. వివ. సంజ్ఞా. ౧౬ కా. ౧౬ ప.)

సంజీ. రక IV విష :—మయి యసంగతులను దప్పించుటకయి ౧౪ సూత్ర
 మునకుఁ బ్రయోజనకల్పనము చేయఁబడుచున్నది. నన్నయనాటికి ఖండానుస్వార
 బంబుధియగు నధ్యానునాసికోశ్చార్ణము నిల్పి యున్నను దిక్కుననాటికే యది
 యంతరింపసాగెను. సూరినాటి కది బొత్తిగా సంతరించుటచేత నాతఁడు ఖండాను
 స్వారస్థితి నభ్యాసకులకుఁ దెలుపుమార్గములను యథావకాశముగఁ జూపవలసి
 యుండునుగదా. సాధ్యఖండజ్ఞానము వ్యాకరణమువలననే కల్గినోపును. దీర్ఘపూ
 ర్వకసిద్ధఖండములను దెల్పుట సాధారణముగ శక్యమేకాదు. అట్టివి కోశాదుల
 మూలమునఁ దెలియఁదగినవే. ఇంక ప్రాస్వపూర్వక సిద్ధఖండములను దెల్పుటకుఁ
 గొంత యవకాశ మున్నది. అట్లు తెల్పుటయే ౧౪ సూత్రమునకుఁ బ్రయోజనమని
 యెన్నునగును. ప్రాస్వముమీఁదఁ బూర్ణము నిల్పియున్న రూప ముచ్చారణవేద్యము
 గాన నట్టి సందిదుకరూపమును దాని యశ్రుతబిందుక రూపమును గోచరించునపు
 డట్టి శ్రూయమాణపూర్ణ బిందుక శబ్దములోని బిందుస్థానమున నశ్రుతబిందుక శబ్ద
 మునందు ఖండము గలదని యీసూత్రముచే బోధ్యమగును. ఇట బిందుచరి
 త్రానుసారముగాఁ బూర్ణమునకే ఖండము నాదేశించినచోఁ బూర్ణము తేలిపోని
 “అపరంజి - చేమంతి - నారింజ - పావంచ - గావంచ” మున్నగు కతిచి చ్ఛబ్దములలోని
 పూర్ణములచోట సయితముఖండము పాక్షికముగఁగల యనిష్టరూపముల నంగీకరింప
 వలసివచ్చును. కాన సిద్ధఖండమునకుఁ బూర్ణము నాదేశించుటయే యుత్తమపద్ధతి
 యనఁదగునుగదా.

సంజీ. రక V. విష : సోమయాజినాటికి ఖండబిందూచ్చారణ మంతరింప
 నారంభించుటచేతనే శ్రుతిరమ్యతాభంగము లేమింజేసి కొన్నియెడల నాతఁడు
 ఖండాఖండప్రాస మంగీకరించి ప్రయోగించెను. నన్నయభారతభాగమున నెచ్చటను
 నట్టి ఖండాఖండప్రాసప్రయోగము లేదు. (వై. పారి. ౩౨౮. మొ. ౩౩౮ వ. విష.)
 కం. తగ నాకుదువృద్ధునకు నొసఁగె నాటికి దివ్యదృష్టి (ఆశ్ర. ౨ ఆ. ౧౨౧)
 (విస్తర.)

విస్తర. రక V విష :—‘ఋసుగు’ శబ్దము భారతకాలమున సబిందుకము
 కాదని యెఱుఁగు వ్రాసిరి. (యజువసం. మార్గశీర్ష భారతి). ఈయొక్క చోటనే

కాక వెక్కుచోటులందు సోమయాజి ఖండాఖండ ప్రాసప్రయోగ మార్గదర్శకుడయ్యెను. తిక్కన 'ఓసంగు' శబ్దమును స్థలాంతరములందును సబిందుకముగనే ప్రయోగించెను. క. అనియెం గావునఁ గుంతీ | తనయాగ్రజ నీవు నివ్వధముల జనములం | గొనియాడుము వారలు శోభనములొసంగుదు రఘుంబు బాపుదురు కృపన్ (ఆను. ౨ ఆ. ౧౩౬) క. కోనవరము విమానము | గారవమున నాకుఁ గమలగర్భుఁ డొసంగెన్ (నిర్వ. ౨ ఆ. ౪౫ ప.) తే - గీ. ఇంపొసంగు నీయర్చిలి యెల్ల వస్తు | గాఁగ..... (నిర్వ. ౯ ఆ. ౮౮ ప.) ఈ చోటులందెల్లఁ దాళపత్తమాతృకలలోని పాతము పైరితినే యున్నది. ఉ. కమ్మనానె మై | నాటి నలుంగుతో జలకమార్చి యొసంగిరి ధౌతవస్త్రముల్. (హర) ఓసంగు సబిందుకత భారతసమృతము కాదను నిశ్చయముతోడనే బసవపురాణమును నాంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్తుదిత రంగనాథరామాయణమును బరిష్కరించుటలో వందలకొలఁదిగ నున్న యొసంగు శబ్దబిందువులు నూకివేయఁబడినవి. కాని రంగనాథరామాయణమున నొకచోఁ బరిష్కర్తగారు ప్రమాదపడి విశ్రమస్థానగతమునే వెకలించుట మఱచిరి. ద్విపద. "స్వస్తి యెల్లప్పు డొసంగుదు రనుచుఁ | బ్రస్తుతినేసి యా భామాలలామ (యూ. ము. రంగ. అయో. ౧౧౬ పు. ౨౨ పం) తిక్కన ఖండాఖండ ప్రాసము నంగీకరింప లేదనుట కింతప్రయాసపడుట వ్యర్థము. ఆతఁ డనేకస్థలములఁ బ్రయోగించెను. ఉ. కీచకకోటిచేత నొక కీడును బొందక వచ్చి తప్పు నిన్ | వేచిన దుర్మదుండు జమునిం గొలువం జనెనమ్మ (విరా. ౩ ఆ. ౪౫ ప) (వేచు=వేగఁ జేయు=పీడించు)ఉ. నీతిఁ దొఱంగి కార్యముల నెట్టన యాగ్రహవృత్తిఁ జేసినం | బ్రీతిగ సిద్ధి బొందినను భీతియుఁ గుతస్థయుఁ బట్టు భూజనుల్ | వేతురు..... (సౌప్తి. ౧ ఆ. ౩౫) (వేతురు=వేగునట్లుచేయుదురు=నిందితురు) క. మీటుగలరథి కులను నొక | నాటను వేవుర వధింతు నరుశరములు నో | నాటి పడవైచునం తకు | వేటాడెదఁ బ్రతిబలంబు వీరుల నెల్లన్ || (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౪౦౭) (మీటుగల రాజరథికుల | నాటికి...వావిళ్ళ) ఉ. జాతర నేయఁగావలయు..... | బ్రాతిగభక్తి తోడ..... (మాస. ౧ ఆ. ౨౪) క. కూతురు పడమురుకారము | బ్రాతిగఁ దాఁ జెడు (ఆం. భూ. ౯౯ ప. బ్రాతిసబిందుకము) క. బిగు వెడలక నిలిచి యడున్ | నగములు వేతసచయంబు నమ్రంబై పె | ల్లగు మావేగము గడపి యె | సంగుఁ బూర్వస్థితి నబ్రదుకు సమకూరంగన్ || (శాంతి. ౩ ఆ. ౮౮ ప) క. కేతనకపిభయదంబై | తోఁ తేరెగ (కర్ణ. ౩ ఆ. ౧౭౪) "తొచులో వాస్తవముగ ఖండబిందువు లేదు..... కనుకనే తొతెంచులో వైతము(తొచు+తెంచు)లేదు., తొచులో సర్ధాను

రక I - పద్య : ముఖేవని — ౧౫ సూ : — దీప్తముమీడిత్యాది సూత్రము
 ఛాన్ద్యంబు మాత్రవిషయకమని యీవఱకు వ్రాయబడెను. 'వాడు,
 వీడు' అని సువాహ్యతులలోని 'డు' అనునది, బా. తత్స ౨౨ సూత్రము
 పొప్పున వచ్చిన 'డు జే' ప్రత్యయము. 'రాడు, లేడు' అనువానిలోని 'డు'
 అనునది బా. క్రియా. ౮ సూత్రమునఁ జేర్కొనబడిన 'డు జే' ప్రత్యయము.
 'రేగులు, గోగులు' అనువానిలోని 'గు' అనునది బా. ఆచ్ఛి. ౧౬ సూత్రము
 పొప్పున వచ్చు 'గు' జాదేశము. ఇవెల్ల జిత్తులు గాన "జిత్తు బిందుపూర్వం బగు"

స్వర మున్నదని నమ్మకొని వైసూత్ర (ఖండబిందువుమీడి సిద్ధచకారమునకు
 ముత్తు పంబగునపుడు ప వలగు. బా. క్రియా. ౮౯ సూ. అనుసూత్రమును)
 మాధారముగాఁ జేసికొని "తోఁచు" అని కొందఱు వ్రాస్తున్నారు.
 (బాలక. శ. ౧౬౮-౧౬౯ - పు) అని - కీ. శే. కళాప్రపూర్ణ గిడుగు వేంకట
 రామమూర్తి పంతులుగారు వ్రాసిరి. కాని "తోఁచు - తోఁతెంచు" సార్థబిందుక
 ములే. తోఁచులో నర్థానుస్వార మున్నదని నమ్మకొని యెవరో కొందఱు 'తోఁచు'
 అని ప్రయోగించుటకాదు. కవిబ్రహ్మగారే మార్పరాని యతిస్థానములందుఁ
 బ్రయోగించిరి. చ. బం | ధురతర వారివాహములు దోయజబాంధవుఁ గప్పు
 చాడ్చు దోఁ | ప రయముమై గడంగి యవి పైకొని యవ్విభుతోఁ బెనంగఁగా | ...
 (శల్య. ౧ ఆ. ౩౩౫) ఉ. క్రూరవిచేష్టితేవిభ్రమంబు దోఁ | ప న్నురుమాడుఁ
 ద్రాఢబలభాసిత భూరిభుజావిహారఁడై | (సాప్తి. ౧ ఆ. ౧౭౫) ఈ ప్రయోగము
 లనుబట్టి "పైఁచన్" మున్నగువానికి "పైఁచు" ప్రభృతులవలెనే 'తోఁచన్' అనుదానికి
 మూలమగు తోఁచుధాతువును సార్థబిందుక మనుటకును, దీనినిబట్టి 'తోఁతేరన్'
 అనునదియు సార్థబిందుకమే యనుటకును, దిక్కున ఖండాఖండప్రాసమును బ్రయో
 గించె ననుటకును, సందియంబు లేదుకదా.

మఱియు వేంకటరామమూర్తి పంతులుగారు తాళపత్రమాతృకాలేఖనము
 బిందునిర్ణయమున గొప్పఁగాఁ బ్రమాణీకరించెడువారుగావున నిట్లు చూపు
 చున్నాను "తుదిముట్ట హస్తమై తోంచుచున్నదియు" (రంగ. ఆర. ౧౨౮౮ప)
 "ఇది నాకు దుగిఖమై యిప్పుడు తోంచె" (రంగ. ఆర. ౧౨౯౦ప) (చెన్నపురి
 ప్రాచ్యలిఖితపుస్తక. ౧౩ - ౧౨ - ౧౮ - నెం. D. N. ౯౮౭. రంగనాథరామా
 యణ తాళపత్రమాతృక). ఇందీసుందర్భమున ననేకస్థలములయందీ 'తోంచు' అనునది
 గలదు. విస్తరభీతిని జూపనైతిని. తోంచు శబ్దసంబంధి యగు "తోన్టు" అను
 తమిళశబ్దమున ననుస్వారములమగు నకారము వెలుచున్నది.

(బా. తత్స. ౧౯ సూ.) అనుచోప్పన విధింపఁబడిన యనిర్దిష్టబిందువిధానస్థలములు. అనఁగా ఖండబిందువనికాని పూర్ణబిందువనికాని నిర్దేశించి చెప్పక బిందుమాత్రమును విధించిన స్థలములని యర్థము. ఇట్టి యనిర్దిష్టబిందువిధాన స్థలములందు ఖండపూర్ణములు రెండును బర్యాయముగా రాఁదగి యుండునుగాన నట్టియెడల దీర్ఘమునకుఁ దర్వాతఁ బూర్ణము రానేరదని యీసూత్రము నిర్ణయించును దీర్ఘముమీఁద ననుటచేత హ్రస్వపూర్వకస్థలములందు ఖండపూర్ణములు రెండును బర్యాయముగ వచ్చును. ఉదా. రాముఁడు = రాముండు, చదువఁడు = చదువండు, నన్నుఁజూచెను=నన్నుంజూచెను. మొ. ప్రకృతసూత్రములలోని తక్కిన 'కాఁబోలు, కాఁబట్టి' అను రెండుదాహృతులందు సైతము "ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంక్లేషములు విభాషనగు" (బా. సంధి. ౧౭ సూ.) అనుసూత్రముచే ననిర్దిష్టముగా బిందువు విధింపఁబడుటచే ఖండపూర్ణములు రెండును బర్యాయమున రావలసియుండఁగా నవి దీర్ఘపూర్వక స్థలములగుటంజేసి ప్రకృతమగు ౧౦: సూత్రముచేఁ బూర్ణబిందువు రాదయ్యెను.

ఉ. వీండె ఖలుండు దఱుండు.....సర్వవ | ధ్యుండు (నన్నె. కు. ౨ ఆ. ౨౧౭ ప.) అనియిట్లు టంకణాదితాద్యులు సిద్ధబిందువులనువలెనె (౪౮ II విష.) సాధ్యబిందువులనుసైతము దీర్ఘపూర్వములను బ్రయోగించియున్నారు. అట్టివానిని గ్వాలితముగాఁ బ్రయోగదృష్టములైన దీర్ఘపూర్వకసాధ్యములును గ్రాహ్యములని యంగీకరించు టుచితము. నన్నయాధర్వణ, తక్కిన, శ్రీనాథాదులెవ్వరును బ్రయోగింపలేదని సూరి యుపేక్షించినట్లు కన్పట్టుచున్నది.

ఈ ౧౦: సూత్రములోని సాధ్యశబ్దము వ్యాకరణసాధ్యమాత్రములకెల్ల వాచకము కాదు. కాన తేంట్లు, వీండ్లు, తేండ్లుమున్నగు (బా. ఆచ్చి - ౧౦: సూ.) చోట్లఁ బ్రత్యేకముగాఁ బూర్ణమును వ్యాకరణము సాధించుస్థలములం దీసూత్రము వర్తింపనేరదు. అట్టియెడల విధానసామర్థ్యమున దీర్ఘపూర్వకస్థలములందును సాధ్యపూర్ణము రాఁదగునని గ్రహింపవలయును. (విస్తర. I - II)

విస్తర. I - ౪౯ 1. విష:—పై సందర్భమునుబట్టి "దీర్ఘమునకుఁ దర్వాతను నిండునున్న శబ్దముయొక్క పుట్టుకలోనే యుండవలయునుగాని వ్యాకరణము చేత నిండునున్న రానేరాదు" (బా. గు. ప్ర. సంజ్ఞా. ౧౦: సూ. వ్యా.) అనువాఖ్య సరికాదని తెల్లమగుచున్నది. ఈవిషయమును బ్రతికాముఖమునఁ బ్రశ్నింపఁగాఁ బ్రకాశికాకర్త బాలసంజ్ఞా. ౧౦: సూత్రములోని "వికల్పముగ" అనునది తన వ్యాఖ్యానపంక్తిలోని కనువృత్త మగునని యొకవితనమాధానము నొసంగెను.

సంజీ - ౪౯ II విష : — నిర్దంపుమోము - రెండింటినిమున్నగుచోటులం దని ద్విష్టముగ ఒందుమాత్రవిధానము చేసినచో “నిర్దంపుమోము - రెండింటిని” మున్నగు నిర్దష్టఖండిందుకుటిత రూపములు రావలసివచ్చునన్న తలంపుచే నట్లు చేయక చింతామణికర్త “మోస్తువిభక్త్యేకవచనకేపు - ంపూ” (౯౪. విష.) అనియు “బౌడవిభక్తీకసంజ్ఞా వర్ణా ప్తి - ంట్యోదయో భవస్తీహా” (౨౨౭ విష.) అనియు నట్లు నిర్బింనుక పునర్ణమును, బూర్ణబిండు పూర్వక

(బా. గు. ప్ర. అనుబంధము ౧౬౬ - ౧౬౭ - ద్వి. ము), మూలములోని పదము వ్యాఖ్యాత వ్రాసికొంటేలోని కనువృత్తి యగుట యశ్రుతచరము. మఱియు “ద్విర్భాష్యం ముత్యార్థత నిండుసున్న శబ్దముయొక్క పుట్టుకలోనే యుండవలయును” అను తనవాక్యమున నట్టి యనువృత్తమగు “వికల్పముగ” అనునది సమన్వితమై ఒందుపడదని చూచుకొనకుండుట యింకను వింత. ఇంక “ద్విర్భాత పరశ్చేత్ ఖండనం నతు పూర్ణక” అనురీతి నహోబలపత్యాదులు చెప్పినట్లే తనచేతను జెప్పఁ బడెనని యింకొక సమాధానమియ్యబడెను. అహోబలపండితుఁడు తనవలె “నిండు సున్న శబ్దముయొక్క పుట్టుకలోనే యుండవలయును” “ద్విర్భమునకుఁ దర్వాత నిండుసున్న వ్యాకరణముచేత రానేరదు” అని వ్రాయకుండుటంజేసి యాతనివ్యాఖ్య ప్రత్యేక పూర్ణవిధానస్థలములకు విషయముకాదని చెప్పటకుఁ గొంత యవకాశ మున్నది కాని తనప్రసంగమునట్లు సవరించుకొనుట యెట్లు సాసంగును ?

విస్తర II - ౪౯. I. విష : — అనిర్దిష్టబిందువిధానస్థలములలో హ్రస్వపూర్వకత్వమున ఖండపూర్ణములు రెండును బర్యాయముగా వచ్చునను సూరిమార్గమును గ్రహింపక గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త “ఈసూత్రమున బిందువు ముందుగఁగలిగిన దువర్ణకమువచ్చి ‘డిద్ధుండు’ అనియైనది. తరువాత ‘హ్రస్వముమీదనున్న యటసున్న నిండుసున్న యగును’ అనునర్థమిచ్చు సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమందలి పదునాల్గవసూత్రంబున ‘డిద్ధుండు’ అని యగును” అని యిట్లు వ్రాయుట సరికాదు. సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదములోని ౧౪ సూత్రము సాధ్యబిందువిషయకమే కాదు. అది యట్లుండ సూరి యహోబల పతిపడిన యక్షమార్గమునఁ బోక (౪౮ విష. కల్పతరు) “జీత్తు బిందుపూర్వం బగు” (బా. తత్స. ౧౯) అని ప్రత్యేకముగ సూత్రించికొని అనిర్దిష్టబిందువిధానమున ఖండపూర్ణములు రెండును బర్యాయముగ వచ్చునట్లు ప్రక్రియ నడపికొనెనేకాని మొదట నరసున్నను నిల్పి దానికి బా. సంజ్ఞా. ౧౪ సూత్రముచే నిండుసున్న చేసెడి రీతిని ప్రక్రియను నడపలేదు. కాన సూరి త్రొక్కిన ఋజుపద్ధతిని మాపుట యుక్తముకాదు.

పువర్ణమును నట్లే నిర్బిందుక టివర్ణమును బూర్ణబిందుపూర్వక టివర్ణమును బ్రత్యేకముగ విధించికొనెను. బాలవ్యాకరణకర్తయు “కర్తృధారయాబులందు మువర్ణకంబునకుం బు.ంపు లగు” (బా. సంధి. 3.౨ సూ.) అనుసూత్రముచే “పు.ంపు” లనట్లే వేర్వేరుగ విధించెను. టి - ంటుల ప్రక్రియను మఱొకవిధముగ నడపెను. బా. ఆచ్ఛి. ౨౮. 3౧ సూత్రములచే నిర్బిందుకమగు “టి” వర్ణమును విధించి బా. ఆచ్ఛి. 3౨. 33 సూత్రములచే దానికిఁ బూర్ణబిందుపూర్వకత్వమును విధించెను.

తృతీయే ప్రథమే వర్ణే పరవస హి దృశ్యతే | బిద్ధు
సన్నయా ౫౦ విష వైకృతమధ్యేతు | నాన్యవర్ణే పరేతు సః” (వికృ.
సంజ్ఞా. ౧౦ కారి. అహో. ౧౪౪ పు)

కల్ప - ౫౦-విష :—అత్ర = ఈమాంధ్రభాషయందు, వైకృతమధ్యే=ఆచ్ఛిక పదమధ్యమున, బిద్ధుః = ఖండపూర్ణాన్యతరబిందువు, తృతీయే - ప్రథమే - వర్ణే - పరవస= వర్ణప్రథమతృతీయము లనఁగాఁ బరుషసరళములు పరమగునపుడుమాత్రమే, దృశ్యతేహి= కనబడుచున్నది. హిశబ్దముప్రసిద్ధ్యర్థకము. అన్యవర్ణే పరేతు= పరుష సరళేతరము పరమగునపుడు, సః= ఆచిందువు, న= లేదు. అనఁగా స్థిరపరకబిందువుండరాదని యర్థము. ‘కంసాలి’ శబ్దము వ్యావహారికరూప మనడగును. ‘కంసాల - వి. స్వర్ణకారజాతి. ఆ-వె. ...కం|సాలజాతివాడు చాలఁ గీడు. (భోజరా. ౫ ఆ 3.౨౨ ప) “కంసాలి - వి.(క. కంసాలేక) స్వర్ణకారుడు. సీ. స్వర్ణకారాధిప పరఁగు బారసి యగసాలి సొన్నారి కంసాలి యనఁగ. (ఆం. భా-౨ ఆ ౨౮౪” సూ-రా-ని) (విస్తర) భారతాదిప్రాచీనగ్రంథములలో ‘కంసాల - కంసాలి’ అనురీతి ప్రయోగములు లేవు. అనంతమాత్యుని పై భోజరాజీయపద్యమున సీ. ఆ - వె. వారు నట్లచేసి వచ్చి రట్లుగుటఁ గం| సాలజాతివాడు చాలఁ గీడు” అనుచోట సీ ... ఆ-వె. వారు నట్లచేసి వచ్చి రట్లుగఁ గమ | సాలజాతివాడు చాలఁ గీడు” (భోజరా. ౫ఆ. 3.౨౨ ప) అని కవిప్రయుక్తపాఠమైయుండు ననడగును. ఇంక నాంధ్రభాషావర్ణవము

విస్తర - ౫౦ - విష :—“కమ్మరి ...గీ. సరగ మిన్ననుకమ్మరి సంజకొలిమిఁ - బెట్టుగాఁ గాఁచి బంగారుచుట్టువాలు | పదను వెట్టెగ.....” (యయా. ౨ ఆ. ౬౮ ప. సూ. రా. ని) ఇట్టి ప్రయోగములనుబట్టి “కమ్మరము - కమ్మరి” మున్నగునవి యినుపపని చేయు లోహకారుని సంబంధించినవేకాక స్వర్ణకారుని సంబంధించు నవియు ననడగును.

నవ్యకోకము గుటచేత నందు వ్యావహారికపదములు పెక్కు గ్రహించబడినవి. కాన నందలి శబ్దముల గ్రాంథికతావిషయమున మహాకవిప్రయోగప్రామాణ్యము నరయ వలసియగుచును.

సంస్కృతసమేతములయిన తెలుగుశబ్దములయందుఁ
బాల్యాకరణ బరుషసరళములకు ముందే బిందువు కానంబడు
చున్నది. ౧౬.
౫౦ I విష. చంకర - కలఁకువ - మంచు - త్రాచు - దంట - దాటు -
కొంత - కోత. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

సూచీ. ౫౦ I - విష :—కలఁకువ= ఊభము= కలఁత. త్రాచు= సర్పము.

అచ్చతెలుగున ఖండపూర్ణములలో నేదియున్నను బరుషసరళములకుఁ బూర్వముందే యుండునని యర్థము. కానఁ బరుషసరళములకెల్లఁ బూర్వమున బిందు పూడకతీరదని తలఁపరాదు. ఉదా : కడచు - ఎటుక మొదలగువానిలో బిందు పుండదు.

సూచీ. ౫౧ విష :—ఈ ౧౬ సూత్రమునైతము ప్రత్యేకముగఁ జెప్పఁ బడిన విశేషవిధులను బాధింపనేరదు. ఉ. వచ్చెంధాత్రీపతి (బా. సంధి. ౧౬ సూ). “త్రైశంకవోపాఖ్యానములోని కవిసింగరన్న ప్రయోగము:—క. డుంతీశు ఖైరవుని శిలి | కంట విశాలాక్షి దండకరు జాన్నావి వై | కుంతపతి గుహుని లోలా | ర్కుం లేపలు మీఱ భూవరుడు గనుఁగొనియెన్,” (అప్పక. ౫ ఆ. ౧౫౪) (౨౨ విష. సూచీ) “తే.గీ. ధాంధమితభేరికాధ్వానముం ధులీని | నాదమును..... (అధర్వణాచార్యులవిరాటపర్వము). తే.గీ..... ఘోడి ప్రాస | బంధ మగుఁ గృష్ణుడుద యించినం ధరిత్రీ ||” (అప్పక. ౫ ఆ. ౧౫౫-౧౫౬). ఇట్టిప్రయోగముభారతమునఁ గన్పట్టలేదు. కాని లుగ్వా ద్రుతప్రకృతికా దిత్యాది (౮౧ - విష) చింతామణి సూత్రము నాధారముగఁ గొని సూరి యిట్టిప్రయోగముల కనుకూలముగ వర్ణయింపసలేత్యాది (బా. సంధి. ౧౯సూ) సూత్రమును రచించెను. (౮౨ II విష. విస్తర).

సూచీ. ౫౨ విష :—ప్రకృతమగు ౧౬ సూత్రమునయితము ఖండానుస్వార స్థితిని గ్రహించుటలోఁ గొంత సౌకర్యము నొదవించును. రూపసాధన ప్రక్రియా విషయమందును నీసూత్రమున కుపయోగముగలదు. “ఏండ్లు - కాం డ్లిత్యాదు లందు డాకు ఖాదేశము కొంచుట వక్కాణించిరి. తెనుఁగున బిందుపూర్వకస్థిరము

లేమింజేసి యది గ్రాహ్యంబుగాదు.” (బా. - ఆచ్ఛి. ౧౫ సూ) అని సూరిగారే వివరించిరి. ఇట్టిస్థలమున బిందుపరకత్వమున స్థిరవర్ణాదేశము వారింపబడెను. మఱికొన్ని యెడల స్థిరవర్ణాదేశము వచ్చుటచే నచటి బిందువు ప్రకృతసూత్రానుకూలముగ లోపించుటయు సంభవించును. ఉదా : వేసగి = వేసవి. పోడిమి = పోడిమి. (౨౦౧ విష) (బా. ఆచ్ఛి. ౨౭ ప్రశ్. ౧౩ సూ).

అద్యః క్రియాసు భూతా | ర్థద్యోతిన మాద్యగం
వినా సర్వః శ్రుతి మార్యా లఘుయం | ప్రవదన్తి
ప్రాణః పరం ప్రాణమ్ || (ఆం. చిం. సంజ్ఞా. ౧౦ కా.
అహో. ౧౫౦ పు.)

కన్నయా
ధర్వణీయము.
౫౩ విష.

భావిక్రియాసు యస్య స్యా | దేత్వ మేవ ప్రయోగ
తః | డోలా భూషోత్తరీయేషు | వివైత్వం నాస్తి
మధ్యమే || (వికృ. సంజ్ఞా. ౨౩ కా. అహో. ౧౫౩ పు.)
ఆద్యవర్ణాస్తు హల్వేన | న గృహ్యంతే కదాపిచ |
ప్రాణాత్ ప్రాణో లఘు ర్యః స్యాత్ | న హల్వాచ్చ
క్వచి ద్భవేత్ | చే ద్యత్వం తస్య కల్ప్యం స్యా | ద్వికృ
త్యాదౌ భవేన్న ణః || (వికృ. సంజ్ఞా. ౨౪ కా. అహో
౧౫౫-౧౫౭ పు.) సర్వత్ర ఒజ్వ త్కార్యంజ్ఞేయం
యస్య ద్రుతప్రకృతికేభ్యః | లుక్ సంశ్లేషో నాచి || ...
(ఆం. చిం. సంధి. ౯ కారి. అహో. ౨౧౬ పుట.)
వికృత్యాదిగతో యో ఒత్ర | స్యా చ్ఛబ్దాంతయోగ
తః | ప్రాణమాత్రానశేషః స్యా | దితి శ్రీకవిస మ్మతే ||
(వికృ. సంజ్ఞా. ౨౨ కారి. అహో. ౧౫౭ పు.)

కల్ప - ౫౩ విష:—అద్య ఇత్యాది - క్రియాసు = క్రియాపదము లందు,
భూతార్థద్యోతినమ్ = భూతార్థమును దెల్పునట్టి, (చనియన్ - పాయెన్ - మొ.)
స్థలములలోని యకారమును, ఆద్యగమ్ = పదాదిగతయకారమును, వినా = వినాగా,
సర్వః యః = తెనుగునందలి సమస్తమైన యకారమును, అత్ = అకారయు క్తమై యై
యుండును. (అద్దన్త్య ఇత్యాది సూత్రమునందును నిల్లె ‘అత్’ అనుదాని కకార
వంత మచునర్థము వాడబడెను. ౩౧ విష. కల్ప.) యశ్రుతిమ్ = యకారోచ్ఛారణము
గల, ప్రాణః పరం ప్రాణమ్ = స్వరముకంటెఁ బరమైనస్వరమును, ఆర్యాః = వైయా
కరణులు, లఘుయమ్ = లఘుయకారమునుగా, ప్రవదన్తి = చెప్పుచున్నారు. ఉదా:

మా+అచ్చ = మాయచ్చ-మొ. భావిక్రియా స్విత్యాది:-భావిక్రియాను = చనియెద
ముచ్చగు భవిష్యవర్తబోధక తద్ధర్మాద్యర్థక క్రియాపదములందును, యస్య=యకా
ముచును, ఏత్వమేన=ఎకారమే - (ప్రాస్వరక్రము సంస్కృతమున లేమింజేసి "ఏత్వ"
స్థితి చెప్పబడినను నిట ప్రాస్వరక్రమనియె దానియర్థము. "ఏదంతతాచ నామ్నా
మశ్యతస్యా మియాన్తానామ్") ప్రయోగతః = కవిప్రయోగ ప్రామాణ్యమున
గ్రహించును. డోలా భూషోత్తరియేషు వినా=డోలాధకమగు 'ఉయ్యైల' శబ్దము
చుండును, భూషణరూప రక్షాబంధనార్థకమగు "తాయెతు" శబ్దమునందును, నుత్తరి
య్యైకమగు 'పయ్యైద' శబ్దమునందును, దప్ప, మధ్యమే = పదమధ్యమందును,
ఏత్వమే=ఎకారయుక్తయకారము, నాస్తి = లేదు. చింతామణిలోని పూర్వశ్లోకమగు
(అంజ్ఞా. ౯ కా. ౧.) లఘువో లఘుర శ్చేతీత్యాది కారికలో నంతస్థముల లఘులఘు
తల ప్రసంగ మారణ్యమగుటంజేసి యనంతరకారికయగు నద్యఃక్రియా స్విత్యాది
ప్రకృపూత్రమున లఘుయకారస్వరూపము వచింపబడెను. "అన్యేన్యవ్యాకరణ
స్పష్టా" ఇత్యాది పూర్వకారికచొప్పున రేఫమునకే కాక యకారమునకును లఘు
లఘుతలు విశేషీకరింపబడెను. లకార వకారముల లఘులఘుతలను నన్నయాధర్వ
ణులు వచింపలేదు. (గీ ౪ విష.)

అద్యవర్ణాస్విత్యాది:-ప్రాణాత్ = స్వరముకంటె బరమైన, ప్రాణః =
స్వరము, లఘు ర్యః స్యాత్ = లఘుయకారవంత మగును. సః=అట్టి లఘుయకార
యంతస్వరము, క్వచిత్ = ఒకానొకప్పు డనగా శ్లేషాదులం దనిభావము. అచ్చ =
అచ్చును, హల్లు=హల్లును, నగును. ఉదా:-ఆ యతివ సుశోభనాకృతి=ఆ+అతివ,
సుశోభనాకృతి; ఆ+యతి - వసుశోభనాకృతి. మొ. ఇట్లుగ, యత్వమ్ = యకార
వత్త్వము, కల్ప్యం స్యా చ్చేత్=ఆగమముగాఁ జేర్పవలసివచ్చినయెడల, ఆ ద్యవర్ణా
స్తు=(ఆది+అవర్ణా స్తు) పదాదిగతములగు 'అ-ఆ' అనువర్ణములు, హల్లేన్ న
గృహ్యంతే=అకారయుక్త పదాదిగత యకారములుగ ననగా నలఘుయకారములుగ
గ్రహింపబడవు. "యేమి" మున్నగుచోటులం దన్ననో పదానిని హల్లుగు నల
ఘుయకారము గలదనియె చెప్పనగు ననితాత్పర్యము.

ప్రసక్తానుప్రసక్తముగా నిట్లు నన్నయాధర్వణులు పయిరితిని జెప్పినను
నీసందర్భమున నేయే యచ్చులతో నెప్పుడెప్పుడు యకారము గూడియుండునో
యనువిషయము నుపదేశించుట వారిహృదయము కాదనియు నిటఁ బ్రయోజ
నాంతరము గలదనియు గ్రహింపవలయును. తాలవ్యయకారమును గంతతాలవ్య
మగు 'ఎ' వర్ణముతోఁ బలుకుట శ్రమాపాదక మగుటచే నద్దానిని గంత్యమగు

‘అ’ వర్ణముతో “(పోయెదను,) పోయదను, (ఆయెను) - ఆయను, (కనియెదను,) కనియద” అనురీతిని వ్యవహారమునఁ బలుకుచుండుట విస్తరించి యుండుటంజేసి యట్టి యెడల ‘ఎత్వఘటిత’ యకారరూపము సాధువనియు ‘అ’ త్వఘటితముకారరూప మపభ్రష్ట మనియు నెత్వాత్వ సందేహనిర్ణాయకముగాఁ బయిరీతిని వెనుకటి చ జల దంత్యతాలవ్యతల సందర్భమునందు వలె (౩౧ విష. విస్తర. II) నన్నయాధర్వణులు ప్రసంగించిరని యెఱుంగనగును. ఇట్లే కానిచోఁ బదాదిగతయకారములును భూతతద్ధర్తార్థక క్రియాపదస్థిత యకారములును నుయ్యెలాదిశబ్దప్రితయగత యకార ములును మాత్రమే “ఎ” వర్ణయుక్తములనియుఁ దక్కిన యాచ్చికశబ్దప్రపంచము నందలి యకారములెల్ల ‘అవర్ణ’యుక్తములై యనియు వారు వచించిరన్నచో “చెయిది - చెయ్దు - చేయుట - పోయుట - చేయి - చెయువు” మున్నగుశబ్దజాలము లోని ‘అ’ వర్ణేతరస్వరయుక్తములగు యకారములెల్ల నసాధువులై కావలసి వచ్చునుగదా.

అవర్ణయుక్త సహజయకార మనఁగా నలఘు యకారము పదాది నుండదను ప్రసంగము రాఁగా ద్వితీయప్రకృతిరూప ప్రాకృతభాషలలోఁ బదాదిని బ్రసిద్ధమై యున్న యకార మచ్చతెలుఁగుపదములలో నారీతిగఁ బదాదిని నిల్వనీరదని యధర్వణుఁడు వివరించుచున్నాఁడు. వికృత్యాదౌ=అచ్చతెల్లపదముల మొదట, ణః=ఁకారము, నభవేత్ = ఉండనేరదు. “ఆదేస్తు వా (౧ - ౩ - ౫౩)న ఇత్యనువర్తతే. ఆదే ర్నకారస్య ణో వాస్యాత్. నరః=ఁగరో, నతః = ఁట, నదీ=ఁకా (షడ్భా. - ౫౫ పు). ✓

సర్వత్రాజ్యదిత్యాది-అద్య ఇత్యాదికారికలోఁ బదాదిని “యెవఁడు-యేఱు” మున్నగురీతిని యకారముండునని చింతామణికర్త యంగీకరించినవాఁ డగుటచే సంధుల లో “వచ్చె న్యెప్పుడు-వారుయెవరు” మొదలగు ననిష్టరూపములు పుట్టవలసినవచ్చు నని శకించుకొని “సర్వత్రేత్యాదికారికచే వారించుచున్నాఁడు. ద్రుతప్రకృతికేభ్యః=ద్రుతప్రకృతికములకంటె బరముగా, అచి = అచ్చుపరమగునపుడు, లుక్-సంశ్లేష=ద్రుతమునకు లోపసంశ్లేషములు, న = కానేరవు. కావున స్వరసదృశమగు పదాది యకారము పరమగునపుడును ద్రుతలోపసంశ్లేషములు కలుగనేరవని ఫలితార్థము. సంశ్లేష మనఁగా వ్యంజన నకారరూపద్రుతము పూర్వాచ్చు నత్తియుండుట యని నన్నయాధర్వణ సిద్ధాంతము. (౮౦ విష.) (చిం-వి-ప - ౧౩౧. ౧౩౨ విష.) కావున “లుక్-సంశ్లేషా నాచి” అనఁగా ‘వచ్చెన్+అతఁడు’ మున్నగుచోటులందు ద్రుతము పూర్వాచ్చు నత్తియుండక పరాచ్చుతోఁగూడి ‘వచ్చెనతఁడు’ అనురూపము నొద

మించుచును మొలుగునది. ద్రుతము పరహల్లుతోఁ గూడికొనుట సంస్లేషమనిపించు నొక దగుచ్ఛక్తిధాంతము నిందలి సంస్లేషనిషేధమే తెలుపుచున్నది.

ఇట్లే “పద్యభావసానేషు శ్లిష్టతా నస్య కథ్యతే” (వికృ. సంధి ౧౯ కా.) అను షష్ఠ్యంతాకారముఁ గందాదిపద్యావసానమున ద్రుతమునకు “కం. అతిశయముగఁ బుచ్చుచుఁడుగఁబుధనేపన్” అనురీతి సంస్లేషము కల్గునని చెప్పుచుండుటచేత నభ్యర్థకుఁడు బయనన్నయసిద్ధాంతము సమ్మతమేయని స్పష్టపడుచున్నది. (౮౦. I విష.) (విస్తర. I.) వికృత్యాదీత్యాది:—అత్ర=ఈతెనుఁగుభాషయందు వికృత్యాది గతః యః = అచ్చుతెనుఁగుశబ్దముల మొదటనుండు ‘యెఁడు’ మున్నగుశబ్దముల లోని యకారము, శబ్దాంతరయోగతః = శబ్దాంతరములతో సంధించునపుడు, ప్రాణమాత్రావశేషః స్యాదితి = అట్టియకారము లోపించి దానిమీఁది స్వరము

విస్తర. I ౫౩ విష.—“సంస్లేష మనఁగా మీఁదిహల్లుతో ద్రుతముకూడి కొనుట” (నారా. గాణ. సంధి. ౧౬ ప. ౧౨౦ కారి. విష.) అను గాణపతవివరణము నన్నయాధర్వణసిద్ధాంతవిరుద్ధ మని పయిసందర్భముచే విశదపడుచున్నది. ఈవివరణ కర్త తాఁ జెప్పెడి సంస్లేషలక్షణమునకు విరుద్ధముగా ద్రుతద్విత్వస్థలములలో నీసంస్లేషశబ్దము నుపయోగించుటయుఁ గలదు. “ద్రుతద్విత్వరూపసంస్లేషము”. (గాణ. సంధి. ౧౮ ప. ౧౧౮ కారి. విష.) “సర్వము న్నుతని ఇత్యాదికమున వ్యవహరింపఁ బడుటనుబట్టి ద్రుతసంస్లేషము.....”. (గాణ. సంధి. ౧౩ ప. ౧౧౭ కా. విష.) ద్రుతము పూర్వాచ్చు నత్తియుండునపుడే యట్టి పూర్వాచ్చునకుఁగల యూని కకు భంగము లేకుండఁగను, “లుక్ సంస్లేషోనాఽఽఽ” అను నియమమునకు భంగము లేకుండఁగను నచటిద్రుతమునకుఁ గొన్నియెడల స్వరపరకత్వమున ద్విత్వము కల్గును. (౮౮. I. విష. కల్ప.) ఈవాడుకయందు నాచెప్పిన సంస్లేషలక్షణము గోచరింపక తీరదు. “అన్నిష్టసఖిత్యాదులు ద్రుతసంస్లిష్టరూపములు (చూ. ౩౭ సూ.) గావు. అధర్వణునకుమాత్ర మిట్టి సంస్లేషరూపములు సమ్మతములే.” (గాణ. సంధి. ౧౮ ప. ౧౧౮ కా. విష.) ఈవ్రాతలో మఱొకపొరపాటు కన్పట్టుచున్నది. “అన్నిష్టసఖి” అనుచోటి నకార మావయవికము గాన నది ద్రుతసంస్లిష్టరూప మనిపించు కొనదని యీతని యాశయము. “అపిశబ్దార్థస్యేతః” అను చింతామణిసూత్రము చొప్పున “ఏని” శబ్దేకారమునకు లోపము గల్గుటయు మిగిలిన యావయవిక నకారమునకు ద్రుతకార్యములగు లోపాదులు గల్గుటయు నరయునపుడు నన్నయమతమున నావయవిక నకారమునకును ద్రుతత్వము సమ్మతమే యనకతీరదు. (విస్తర. ౪౪ విష.)—

మాత్రమే నిల్చునని, శ్రీకవిసమ్యుతే = నన్నయభట్టారకుని సమ్యుతినిబట్టి, లేదా మహాకవి ప్రయోగసమ్యుతినిబట్టి తెలియనగును. “ద్రుతప్రకృతికేభ్యః లుక్ సంశ్లేషానాచి” అనుదానినిబట్టి పదాదియకారాజ్ఞద్భావము ద్రుతప్రకృతికములతో సంధించునపుడే కాక “వాఁడుయొవఁడు” మున్నగు నెల్లసంఘలందును బాటించవలయునని యధర్వణుని వివరణమున కభిప్రాయము.

పయిరీతిని నన్నయధర్వణు లిద్దఱును బదాదియకారసంధి ప్రక్రియను వివరించుచుండుటంజేసి పదాదియకారమును నిషేధించు “అద్యః క్రియాసు భూతాద్యర్థ సముద్ద్యోతినం వినా సర్వః” “వికృతపదాదా ప్రథమాన్తస్థ తృతీయానునాసికా న స్తః” అనునప్పకవీయచింతామణి పాఠములు ప్రక్షిప్తము లనియెఱుంగునది. “వికృత్యాదా భవేన్న ణః” అనియు “భావిక్రియాసు యశ్చ స్యాదేత్వమేవ ప్రయోగతః” అనియు నధర్వణుఁడు చేసినసవరణములనుబట్టి తృతీయానునాసికము పదాదినుండదని చింతామణిచెప్పుటయు భూతాద్యర్థత్యాదిపాఠములలోని యాది శబ్దముచే భావిక్రియలు గ్రహింపఁబడునని చింతామణి తలంచె ననుటయుఁ గేవలము నసంభవము లగుటచే నట్టిపాఠములు ప్రక్షిప్తములనుటకు సందేహములేదు. (విస్తర II)

విస్తర II ౫౩ విషయము:—ఆంధ్రభాషాచరిత్రకర్తగారు పయిరీతిని సమన్వయించి కొనక తాము ప్రతిజ్ఞచేసిన “దానియందలి.....సూత్రరచనయందును భాషయందును ననేకములగు లోపములున్నవి” (ఆం. భా. చ. ౧౫౮౩ పు. ౭). అను హాక్యములకు గుఱిగ “అద్యః క్రియాస్విత్వాదిసూత్రమునకు నేదియో సమన్వయముచేయుట, మరలుట, మున్నగురీతిని జర్చనడపి తుదికి” ఆద్యగచ్ఛనుపాఠమును విడిచికొని “భూతాద్యర్థసముద్ద్యోతిన” మును నప్పకవిప్రక్షిప్తపాఠము నంగీకరించిరి. ఈపక్షమున “సర్వత్రాజ్యదిత్యాదికారిక విరోధించునని స్థిరపఱచిన లేదు. అట్లుని దానిని జూడలేదనరాదు. చింతామణిని బరిహసించుటకై వెనుకటిపుటలోనె (౧౫౮౭ - ౮) ‘వాఁడెముఁడు’ మున్నగు ననిష్టరూపముల యుత్పత్తికయి యాసూత్రమును స్థిరపించి దానిని జింతామణిలోనిదానినిగ నంగీకరించియున్నారు. సంధి. ౩౫సూత్రముగ నద్దానిని జింతామణిలోనిల్పి దానికి వ్యాఖ్యయుఁ జేసిరి. ఆవఱకు మనసుతీర నిరసించియుండుటచే తృప్తిపొంది కావలయు నద్దానివ్యాఖ్యలో ‘వాఁడెముఁడు’ మున్నగు శంకలకుఁ జోటిచ్చి నిరాకరింపలేదు. (ఆం. భా. చ. ౧౫౮౭ పుట. ఆం. - చిం. సంజ్ఞా. ౨౪సూ. వ్యా.)

పయింతి నధర్మణుడు పదాపియకారసంధి ప్రక్రియను వివరించెనని యంగీ
కరించి యుదాహరించియు నహోబలపతి “ఆద్యవర్ణాస్తు హల్లేవిన (ఆద్యవర్ణాస్తు =
పదాపియకారము లని యహోబలవ్యాఖ్య)న గృహ్యంతే కదాపిచే త్యధర్మణాచా
ర్యశ్య స్వసిద్ధాత్తవచనాచ్చ. తస్మా దప్పకవిపుస్తకపాఠవివ (భూతాద్యర్థ సముద్దోష్ఠ
మే’ అను పాఠము) సాధు రితిప్రతిభాతి. సర్వత్రాజ్యుదిత్యాది సూత్రం తు తత్పు
స్తకే న దృశ్యమానం. తేన ‘ఎవ్వడు’ ఇత్యాదౌ యత్ప్ర మాదౌ న పండిత
హృదయంగమమ్” (అహో. ౧౫౫ పు.) అని కవిశిరోభూషణమున వ్రాయుట కేవ
లము హాసపాటు. “ఆద్యవర్ణాస్త్యి” త్యాదికారిక కహోబలపతి చేసిన “పదము
మొదటివర్ణము లెన్నడును హల్లులు కావు” అను నపార్థము ననుసరించి యతో
ధిక ప్రమాదముగ గాణపతవివరణకర్త వ్రాసిన యీక్రిందివివరణమును బరాస్తమగు
చున్నది. “మొదటిలిపులని సామాన్యముగాఁ జెప్పటచేత యకారవిషయముననే
కాక యచ్చులైయుండి హల్ శ్రుతిగల వుపూవోవోల విషయమునఁగూడ నీయది
ప్రవర్తించునని గ్రహించునది” “ద్వితీయాచార్యులు.....ఎవడు అనియె లిఖంప
వలెనని శాసించెను” (గాణ. సంజ్ఞ. ౮౩ ప. ౭౭. కారి. వివ.)

అప్పకవీయముద్రణములందును దాశపత్త్రమాతృకలందును సర్వత్రేత్యాది
చింతామణికారికయు దాని కప్పకవిచేసిన వివరణపద్యములును వెలయుచునే
యున్నవి.

పయిని వివరించిన విరోధమును గనిపెట్టి ప్రక్షిప్తపాఠకర్తలు “సర్వత్రే
త్యాది” కారికను దొలగించిన యప్పకవీయమాతృక యహోబలపండితునకు లభిం
చెనో? లేక యహోబలపతియే యాకారిక లేదని సాహసముతో వ్రాసెనో?
తెలియకున్నది.

యకారంబును వు-పూ-వో-వో-లును జెలుంగుమాట
లకు మొదట లేవు. ౧౭. ఎవడు-ఎక్కడ - ఏమి-ఏల-
ఉండ-ఉరు ఒకడు-ఓడ - హరియతెడు-నిద్రవోయె
కాలవ్యాకరణ నిట్టిచోట్ల సంధివశంబున వచ్చిన యకారపకారంబులు
వివరణము. ౫౩ I గాని పూర్వసిద్ధంబులు గావు. వోధృ వోధవ్యశబ్ద
విషయము. ములు దప్ప సంస్కృతసమంబులందు సహితము వు-
పూ-వో-వర్ణాదులగు శబ్దంబులు లేవని యెఱుంగునది.
ఉదకము-ఉరికి-ఓదనము.

సంజీవని - ౫౩ I విషయము:—వోధ = వహించువాడు, వోధవ్య = వహించుదగినది, ఊర్తిక=ఉంగరము, ఓదనము=అన్నము. “సంస్కృతసమంబులందు సహితము పు-శ్రూ-వౌ-వో” అను నేటిముద్రణములు ప్రామాదికములు, ప్రక్షిప్తములును. బాలవ్యాకరణ ప్రథమముద్రణమునందును దర్వాతి కొన్ని ముద్రణములందును “వౌ” అనునది లేదు. సంస్కృతమున “ఓ” అనేడి ప్రాస్వస్వరమే లేకుండుటం జేసి తత్సహితవకారము లేదనుట యసంగతము. (విస్తర.)

సంజీ. ౫౩ II విషయము:—అప్పకవీయములోని చింతామణి ప్రక్షిప్తపాఠములై యుక్తములని యహోబలపండితుఁ డభిప్రాయపడుటచేతను, (అహో. ౫౫ పు.) సూరి చింతామణిని గ్రహించుటలో నహోబలపండితీయమునె కేవలముగా ననుసరించుచు వచ్చుటచేతను నప్పకవీయప్రక్షిప్తపాఠముల యర్థమే బాలవ్యాకరణమున వివరింపబడెను. కాన నట్టి “వికృతిపదాదౌ ప్రథమాస్తస్థ (య) తృతీయాను నాసీకా(ణ) న స్త్యక్షచిదపి న స్త ఉదోకౌ, దన్తోష్ఠభవస్య (పు శ్రూ వౌ వో) వికృతి శబ్దాదౌ” (అప్ప. ౨ ఆ. ౬౪-౨౨౦ ప.) అనేడి యప్పకవీయకారికయే ప్రకృత బాలవ్యాకరణ సూత్రమునకు మూలమని యెన్ననగును. ఈ యప్పకవీయపాఠము ప్రక్షిప్తమనియుఁ జింతామణిసమ్మతము కాకుండుటచే గ్రాహ్యము కాదనియుఁ (౫౩ విష.) గల్పతరువులో విశదీకరింపబడెను. (చిం. వి. ప. ౧౧౫ మొ. ౧౨౪ వ. విష.) (వై. పా. ౫౦౩ మొ. ౫౨౦ వ. విష.)

విస్తర ౫౩ I విషయము:—పేటికావ్యాఖ్యాత సయితము సంస్కృతసమంబులం ద్విత్యాదివాక్యములోని ‘వౌ’ అనుదానిని దొలగింపలేదు. వ్యాఖ్యలో రెండు చోట్ల ‘వౌ’ అను దాని నట సూరి నిల్పినట్లే వ్రాసెను. (బా. సా. పే. సంజ్ఞా. ౧౭ సూ. వ్యా. ౨౫-౨౬పు.) వోధ్య - వోధవ్యశబ్దములె కాక వోకారము పదాదిగల మఱికొన్ని సంస్కృతపదములు వోళికా.....మున్నగునవి గలవని గుప్తార్థప్రకాశికా పేటికా వ్యాఖ్యాతలు చూపిరి. అట్టివి తెలుఁగున నప్రయుక్తము లగుటంజేసి విరళానిత్యాది కారికచొప్పున (౧ IX - విష.) నువేక్ష్యములని సూరి విడిచియుండును. అట్లు సంస్కృతకోశములనుండియై త్రివ్రాసినపుడు వోకారాదిశబ్దములే యుండి పోయినవని చూపనేల? పు పూ లాదినిగలవి సయితము కోశములందు లేకపోలేదు. “పుకః - పుం. బకపాదపే. శివమల్ల్యామ్.....(శబ్దా. చిం.) పుగయోగే - పుజ్జతి - పుట హింసాయమ్. పుణ్ణయతి - (శబ్దస్తో) మున్నగువానిని నాయాథాతువుల క్విబస్త రూపములను నేల చూపరాదు?

ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి యాంధ్ర కావ్యవాఙ్మయారంభకాలమునాటి దగుటచే నందాంధ్ర ప్రపంచమునందలి పండితవ్యవహారభాషనుండి సాధువులని తనకుఁ దోచు శబ్దములను గ్రహించుట చింతామణికర్తకుఁ గర్తవ్యమయ్యెను. పండితవ్యవహార భాషనుండి సాధుశబ్దములను గ్రహించుటయందును వానిని గావ్యోపయోగము లుగఁ జక్కఁజేసి కావ్యములం దుపయోగించుటయందును బండితకవీంద్రాంధ్రైయాకరణులుమాత్రమే యధికారులనుట భాషాశాస్త్రసిద్ధాంతము గదా. అట్లగుటఁజేసి చింతామణికర్త తననాటికిఁ బండితవ్యవహారమున నున్న “యెవఁడు-యేటు” మున్నగు పదాదియకారఘటితరూపములను సాధువులుగ నెన్నుకొనె ననుట యుక్తము. “తొలుతఁ బదాదిని యకారము నంగీకరించి సంధికాలమున దానికి లోపమును జెప్పికొనుటకన్న నట నచ్చునే యంగీకరించుటలోఁ బ్రక్రియాలాఘవ ముండుననుట సత్యమెయైనను, శబ్దసహజమై పండితవ్యవహారస్థమై యున్న యకారము లేదనుట యుక్తముకాదని భట్టారకుఁడు తలంది యుండును. “(తె) యెవర=యేరు, (తమి) యారు - (కన్న) ఆర్; (తె) యేనుఁగు - (తమి) యానై - (కన్న) ఆనై; (తె) - యేటు - (తమి) యాటు (కన్న) ఆటు.” అని యిట్టి పదాది యకారమును దానివికృతులును బ్రాచీనద్రావిడభాషలలోఁ గన్పట్టుచుండుటఁజేసి యీపదాదియకార మపభ్రష్టమై యేర్పడినదికాదనియు శబ్దములలో సహజమై యున్నదనియుఁ జెప్పుటకు సందేహములేదు. అట్లయినను నప్పకవ్యహోబలపత్యాదులు “తదభావేపి బాధకాభావేన తదవేక్షయా లింగకల్పనాగౌరవస్యా లనుచిత త్యాత్” (ఆహా. ౧౫౫ పు.) అనియిట్లు చర్చించుచు “వుండ-వూరు-వొకఁడు-వోడ” మున్నగుచోటులందలి పదాది వకారమువలెనె “యెవరు” మున్నగువాని లోని పదాదియకారమును నపభ్రష్టమేయని సిద్ధాంతీకరించుటచే సూరియు నల్లె వివరించెను. కాని యిట యవలకుఁ జాలభేదము గలదు. “తండ్రియెవరు” మున్నగు కొన్నిచోటులందైనఁ బదాదియకారమునకు నేటికిని గవిప్రయోగములందును స్థితి గలదు. వూరుప్రభృతులలోని వకారమున కెన్నఁడును నెచ్చటను గ్రాంథిక భాషలో స్థితిలేదు. ఇంకను “ఆవూరు” మున్నగుచోటులందలి వకారముపోయి యచట “ఆయూరు” మున్నగురీతిని యకారము నిల్చుచున్నది. ప్రాచీనద్రావిడ భాషలలోనయిత మిట్టి వకారమునకు స్థితిలేదు. ఉ. (తె) ఊరు. (తమి) ఊర్.

పయినందర్భమునుబట్టి కల్పతరువులో వ్రాయఁబడినరీతిని “సర్వత్రాఙ్మ త్కార్య మితి సూత్రంతు తత్పుస్తకే న దృశ్యలిపవ” (ఆహా. ౧౫౫ పు.) అను వహోబలపతి వాక్యము సత్యవిదూరమనియు నక్కారిక చింతామణికర్తృకృతమై

యనియు గ్రహింపవలెను. అప్పకవి తనపద్ధతికి విరోధములేకుండ నక్కాక నాంధ్రీ కరించిన పద్యము లప్పకవీయతాశపత్రమాతృకలందును ముద్రణములందును వెలయుచునే యున్నవి. (విస్తర.)

విస్తర ౫౩ II విష:—“అవి (సర్వత్రాజ్వ దిత్యాది కారికావివరణ పద్యములు) పదాదియకారము నంగీకరింపని యప్పకవిప్రణాళికకు విరుద్ధములగుటఁ దరువాతివారు తెలియక దూర్చిన ప్రక్షిప్తపద్యములని విశ్వసింపనగును” (బా. సా. పే. సంజ్ఞా. ౧౭ సూ.) అనివేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాసెను. అట్టికారికలేని యప్పకవీయతాశపత్రమాతృకను జూపలేదుగదా యీయాహ కాధారమేమున్నది? “వికృత్యాదిగతో యోఽత్రేత్యా ద్యధర్వణకారికనుబట్టి యధర్వణుని నాఁటికే సర్వత్రాజ్వదిత్యాదికారిక చింతామణిలోనుండెననక తీరదుగదా. మఱియు నాపద్యము లప్పకవిప్రణాళికకు విరుద్ధములుగ నుండలేదు. సర్వత్రాజ్వదిత్యాదికారిక వ్యవహారస్థపదాదియకారపరమని సమన్వయించి తనపద్ధతికి బాధలేకుండ నప్పకవి జాగ్రత్త పడుటకు యత్నించెనని యాతని యావివరణపద్యములే విశదపఱచుచున్నవి. ఉ. ఆరయ వైకృతోక్తులఁ బదాదులయందు యకారముండదా | తీరునఁ బలుకువ్రాయి గణుతింపఁగ నచ్చగు దానిడాఁపలన్ | నీరజసాధ నాంతములు నిల్చిన నచ్చటఁ బ్రాణసంధి చె | న్నారు నితండు వైద్యవసుథాధిపు నే పడఁగించె నేడనన్ (అప్ప - ౫ ఆ ౪౦ ప) కం || శృంగంత్యవక్రయుగముల | సాంగత్యము వాకు నాంధ్రసంస్కృతముల నా | దిం గలుగ దట్టివ్రాయి ధ | ౪౦ గలయు ద్రుతాంతములను బ్రాణములట్లన్ || (అప్ప - ౫ ఆ - ౪౨) క. ముంగమురువులు నాలుగు | నుంగరములు... (అప్ప - ౫ ఆ - ౪౩ ప) వుంగరములు ఘున్నగుపాని సాహచర్యమునను “పలుకువ్రాయి” అనువాక్యమునను వ్యవహారగతపదాది యకారమునుగూర్చియే యప్పకవి ప్రసంగించెననుట స్పష్టము. ఈతఁ డిటుజూపిన వైపుణిలో నించుక, కొఱంతవచ్చెను. అట్టికొఱంత లేకుండ నితఁడు “సర్వత్రాజ్వదిత్యాదిసన్నయాధర్వణ కారికలలోఁ బదాదివకారమునకు వైత మజ్జద్భావమును వకారవ్యంజనలోపమును విధింపఁబడినట్లు సవరించివేసియున్నచో నీతని యీప్రక్షిప్తపాఠకల్పనాసాహసకృత్య మభేద్యమై సఫలమై యుండెడిది, అట్లు చేయఁజాలమింజేసి యేకదా నన్నయాధర్వణులు కావ్యభాషలోని యకారమునకె యజ్జద్భావమును బ్రసంగించిరినియు వ్యావహారిక శబ్దములలోని యకారమునకుఁగాదనియు నట్లేకానిచో వుంగరము మున్నగు వ్యావహారికశబ్దములలోఁగల పదాదివకారమునకును నజ్జద్భావ వకార వ్యంజన లోపములను నప్పకవి వివరణపద్యములందువలెనే నన్నయాధర్వణులు విధించియుండ

లభువా లభువా శ్చేతి, ద్వేషా లస్తస్థాన్ విదన్తి
 శాస్త్రాః ! అన్యేన్యవ్యాకరణస్మిన్మా । ర స్త్వత్ర
 ‘వ్యవస్థాపక’ గృహ్యతే ద్వివిధః (ఆం. చిం. సంజ్ఞా ౯. కారి.
 ఆహా. ౧౨౭ పు.)

గా యనియు నిట్లుతత్వమును బయలుపెట్టుట కవకాశము లభించినది. “కర్వచిదపి న
 ప్ర కిబోతా ! దస్తోష్టభాస్య వికృతశబ్దాదా” అనియిట్లు పదాదివకారనిషేధమును
 యును పదాదివకారనిషేధముతోపాటు చేసియున్నయెడలఁ జింతామణికర్త
 ల్వక్రజ్జ్వలితాదికాకలొనైతము పదాదియకారమునకుఁ జేసినట్లే పదాదివకార
 మునకుడ కర్వద్భావలోపములను విధించియుండఁదాయను ననుపపత్తి దుర్వార
 మగుటచే నప్రకీర్తితము విఫలమయ్యెను.

యకారాదులు పదాదియందవని చెప్పినపుడు ‘జకారాదులునైత ముండవని
 చెప్పకకర్తేదా యని తలంచికావలయు ననుశాసనమున “జ ఖ ణ శ వు వూ
 విా విా. ఇని యాంధ్రపదముల మొదట నుండవు” (ఆం. భా. అ. సంజ్ఞా
 ౧౧. సూ.) అని సూత్రింపఁబడెను. పదాదిని య వ ణ లువ్యవహారాదులలో నెచ్చట
 నైన నుండుట గలదుగానఁ దన్నిషేధమునకుఁ బ్రసక్తిగల్గెనుగాని ‘జ ఖ ణ’ అను
 వాని కెచ్చటను నునికి యప్రసిద్ధముగాన వీనినిషేధ మప్రసక్తము. కల్పితరువునఁ
 జూపఁబడినరీతిని బ్రాకృతపదాది ణకారస్థితి సూరకి స్ఫురింపమింజేసి కావలయు నధ
 ర్వాదుఁడు నిషేధించియున్నను బదాది ణకారనిషేధమును సూరిసూత్రింపఁడయ్యె.

అర్వాచీకపులు కొండలు వ్యావహారికపదములలోని పదాదియకారస్థితికి
 గ్రాంథికతావదవిని బ్రసాదించి ప్రయోగించిరి. క. అవ్వనములు దమమయమై ।
 యవ్వనమునఁ గ్రొవ్వి..... (మడికిసింగన్న పద్యపురాణము. ౧ ఆ. ౯౧ ప. బాల.
 ౩. ౩౨౨ పు.) ఉ. నవ్వనము జెక్కు మీటి..... । యవ్వనలక్ష్మికిన్..... (అనంతుని
 భోజరాజీయము. VII. ౧౦౮. బాలకవిశ. ౩౨౨ పు.) (నారా. గాణ. సంజ్ఞా ౮౪౪ ప.
 ౭౮ కారి.) ఇట్టిప్రయోగములు నన్నయాధర్వణసమ్మతములు కామింజేసియు భార
 తాదిప్రాచీనకావ్యప్రయుక్తములైనను గామింజేసియు సూరి యుపేక్షించి
 యుండును. లేదా పయిప్రయోగములందు “బౌ” కారపూర్వక వకారమునకును
 ద్విరుక్తవకారమునకును నుచ్చారణసామ్యమునఁ బ్రాసవిశేషము పయికవులచే
 నంగీకరింపఁడి యుండెననుట యుక్తము. యశావనశబ్దాపభ్రంశ గ్రామ్య యవ్వన
 శబ్దమును గవులుప్రయోగించిరిని గాణపతవ్యాఖ్యాత వ్రాసెను. మహాకవులు
 ప్రయోగించిరిని యంగీకరించినపిదప వానికి గ్రామ్యతను వచించుట సంప్రదాయ
 విరుద్ధము.

కల్ప - ౫౪ విష:—శాస్త్రాః=వ్యాకరణ శాస్త్రమడితులు, అస్తస్థాన్=య ర
 ల వ లను, లఘుః=లఘువులని, అలఘవశ్చేతి=అలఘువులని, రెండువిధములుగా,
 విదన్తి=గ్రహించుచున్నారు. అన్యే=రేఫేతరములగు య వ ల లు, అన్యవ్యాకరణ
 స్పష్టాః = సంస్కృతప్రాకృతవ్యాకరణములందును, విశదీకరింపబడినవి రే=రేఫము,
 అత్రతు = ఈతెల్లుభాషయందు మాత్రము, ద్వివిధః = రెండు విధములుగలదై
 యున్నది. “౧౬౮ సూ. వ్యోర్లఘుప్రయత్నతర శ్చాకటాయనస్య. (౧-౩-౧౮)
 పదాస్తయో ర్వకార యకారయో ర్లఘూచ్చారణౌ వ యకా వాస్తాఽశిషరే.
 దేవాయీహ - ఆసావాదిత్యః” (సి - కృ. స్వాదిసంధి) “యశ్రుతి రః (౧ - ౩ - ౧౦)
 ప్రాయోలు గిత్యాదినా కాదీరాంలౌపేసతి యోఽవశిష్యతే అవర్ణః సః అవర్ణాత్పరో
 లఘుప్రయత్నతర యకారశ్రుతి ర్భవతి.” (షడ్భా.) అనురీతిని సంస్కృతప్రాకృత
 వ్యాకరణములలో య వ ల లఘుత్వము ప్రసంగింపబడియున్నది. సంస్కృతప్రాకృత
 వ్యాకరణములం దెచ్చటను లకారపు లఘులఘుతలు వచింపబడలేదు. కాని
 సంస్కృతప్రాకృతములలో లకారమున కుచ్చారణదై వ్యవిధ్యము గలదనుట కీక్రిందివి
 ప్రమాణములగుచున్నవి. “తదుక్తం భోజరాజేన. ర - లయోర్ల - డయోస్తద్వ ।
 ల్ల - శయో శ్చ-సయోరపి । వ-బయోః.....స్వాదభేదేనకల్పమ్.” (ఆహా.
 ౧౩౭ పు. (ఇది నాయేద్దనున్న లిఖితమాతృకపాఠము. ముద్రణములలో “తదుక్తం
 త్రిభోజనే” అనునపాఠము వెలసియున్నది.) ఇట్లాంధ్రమున గోళ గరళ
 వ్యాభాషి శబ్దములు కొన్నిటిలోమాత్రమే యలఘులకారము వినబడుచున్నది.
 కర్ణాటమున సంస్కృతశబ్దము లన్నిటియందును నీళకారాదేశము పాఠీకమని
 చెప్పబడియున్నది. “లోళః. (౪౨త్తి) లకారస్య శకారాదేశో వా భవతి. జల =
 జళ, తిలక = తిళక,.....” (కర్ణాటశబ్దానుశాసనము. ౧౩౯సూ.) సంస్కృతశిక్షా
 ప్రాతిశాఖ్యములలో నెచ్చటను నిట్టి యలఘులకార ముపదేశింపబడకున్నను ఋ
 గ్వేదప్రాతిశాఖ్యములోని యీక్రిందిసూత్రముచుబట్టి చిరకాలముక్రిందటనే
 యీధ్వని సంస్కృతమున నంకురించెనని తోచుచున్నది. “జిహ్వగ్రాంతాభ్యాంచ
 వచనం లకారే. జిహ్వగ్రేణ వక్తవ్యలకారః యదాజిహ్వయాః అంతాగ్రాభ్యా
 ముచ్యతే తదా స దోషో భవతి.” (ఋగ్వేదప్రా. ౧౮పట. ౨౭సూ.) ఇట్టి దుష్టో
 చ్చారణమే కాలక్రమమున గోళ గరళ వ్యాభాషి శబ్దములలో విస్తరించి యుండు
 ననియు నదియే మహారాష్ట్రాది ప్రాకృతములలోనికి వచ్చియుండెననియు నట్లగుట
 చేతనే యట్టి మహారాష్ట్రాదులలోని శకారమునకు లకారము వైశాచీప్రాకృతమున
 నీక్రిందిరీతిని విధించికొనవలసెననియు గ్రహింపనగును. “భోలః. (౩. ౨. ౪౫)

ప్రాచీనాం లకారః స్యాత్. ముకుళో = ముకులో, కోమళో = కోమలో....." (షడ్భా. చెన్నపురి విశ్వవిద్యాలయ పుస్తకభాండాగారము నుండి. 'ప్ర. నెం. 32' ౧౮౮౬ సంవత్సరమున మైసూరు విద్యాతరంగిణీ ముద్రా లయ ముద్రతము.) బొంబాయిగవర్నమెంటు గ్రంథమాలలోని షడ్భాషాచంద్రిక యందు "లకారః ప్రాచీనాం లకారస్య శకారో భవతి" అనియున్నది. ఈపాత కల మరెకాడని నారచించిన వైయాకరణపారిజాతమున సవిస్తరముగఁ జర్చింపఁ బడినది. కారవిధానములేకయే దానికి లకారవిధానము సంకతముగదా! (వై. పా. ౩౬౬ విష.) ఈయపాతమే యప్పుకవీయాదుల కెక్కినది.

మొదటదాహరించిన ఋగ్వేద ప్రాతిపదికసూత్రముచొప్పున జిహ్వగ్రమే యాదాని పాచ్చమును దంతమాలములకుఁ దాకుటచే జనించిన శిథిలస్పర్శోచ్చా ప్తశబ్దాలఘులకారధ్వనిగఁ బరిణమించె ననఁదగును. నాగరలిపియందది "జ" అను లిపితో వ్రాయఁబడుట గలదు. ఇయ్యది ద్రావిడభాషాస్థిత 'గయ్యాళి - కూళ - త్రుచ్చి' ప్రభృతశబ్దగత మూర్ధన్యశకారమునకు సన్నిహితమగుటచేత నట్టి ప్రాచీనభాషాజ్యోచ్చారణ సంవర్కమున మూర్ధన్యశకారాభిన్నోచ్చారణము గలవై దానిలిపితోనే తెల్లన వ్రాయఁబడుచున్నది. నన్నయాధర్వణు లీయలఘుల కారమును నలఘులకారమును నిరూపించి యుండలేదు. అట్లయినను "లఘవోఽలఘువ శ్చేతి | ద్వేధాఽన్తస్థా నిద్ధాన్తి శాస్తారః" అనియు, "నాన్యేషాం వైధర్మ్యం లఘ్వలఘూవామ్" అనియు (ఆం. చిం. సంజ్ఞా. ౯. ౧౧. కా.) భట్టారకుడు తెల్లన లళలకు యతిప్రాసమైత్రి నుపదేశించుటచేతను, "హోళః" (ఆం. చిం. అజం. ౧౮ కా.) అనుసూత్రముచే నలఘులకారవిధానము చేయుటచేతను, "దన్త్య చ - జౌ గురుర - తౌచ విష్టుయుతౌ" (ఆం. చిం. సంజ్ఞా. ౨౨ కారి.) (౨౯ II విష.) అని యలఘురేఫ లకారముల లిపిని వర్ణించుటచేతను, దెలుంగునందును నలఘు 'ల - వ'ల స్థితి నంగీకరింపక తీరదు. కాన సంస్కృతమునందలి దంత్య లకారమునుండి జనించిన గోళ గర భాదులలోని శకారసామ్యమునఁ దెల్లనందును దంత్య రేఫ లకారజన్యమగు - "గోరులు=గోళ్ళు, నీరులు=నీళ్ళు, పాలులు=పాళ్ళు" మున్నగుబహువచనశ (ల) కారమున కలఘుత్వము నంగీకరించుట యుక్త మనఁదగును. ఇట్లే సంస్కృతమున స్వరసంధిలో వచ్చు "అసా+ఆదిత్యః = అసావాదిత్యః" అనునది యాదిగాగల స్థలములందలి వకారమునకు లఘుత్వ మంగీకరింపఁ బడినట్లే తత్సమానన్యాయమునఁ దెల్లనందును "రాహుత్తః = ర+ఱ+తు = ర+వ్+ఱ+ తు = రవుతు, చిగురు=చిః ఱ+రు=చి+వ్+ ఱ+రు=చివురు" (వై. పా. ౩౭౬ విష.) (బా. ఆచ్చి. ౨౭ సూ. గెలుచు+నుజి =

గెలుచు+అన్ = గెలు+వ్+అన్ = గెలువన్” (బా. క్రియా ౮౭ నూ.) మున్నగు స్థలములలోని స్వరసంహితా వ్యవధాయక వకారమునకు లఘుత్వ మంగీకరించు టుచితము. ఈవిషయమున బాలసరస్వ త్యప్పక వ్యహాబలపండితులును దదను యాయి సూరియుఁ జేసిన గ స డ డ వాదేశ వకారలఘుత్వ కల్పనము నిరాధార మును నిర్వృత్తికమును నగుటచే నుపేక్ష్య మనఁదగును. (వై. పా. 3౭౬ విష.)

య ర ల వలు లఘువులని యలఘువులని ద్వివిధంబు
లగు - ౧౮.

బాలవ్యా
గీ ౧ విషయ.

హరియతఁడు. ఇత్యాదు లందాగమయకారము లఘువు. తక్కినయకార మలఘువు. విటుగు మెటుఁ గిత్వాదులందు రేఫంబలఘువు. ఇదే శకటరేఫ మని చెప్పఁబడును. శకటరేఫము తత్సమ తద్భవములందు లేదు. పెరుగు - కరుగిత్వాదులందు రేఫంబు లఘువు. ఏళులు-పాళులు-త్రాళులని బహుత్వమందు ర.ల.డల కాదేశమయిన శకార మలఘువు. తల - నెల - యిత్వాదులందలి లకారము లఘువు. అతఁడువలికె నిత్వాదులందున్న పాదేశవకారము లఘువు. తక్కిన వకార మలఘువు. వర్ణసమామ్నాయమందలి శకారము వర్ణాంతరము గాని యలఘుశకారము గాదని యెఱుంగునది.

య - వ - ల - లు లఘులఘువులు మైత్రిం బొరయు
రేఫంబులు పొరయవు. (౨౪. ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదము.)

సంజ్ఞ. గీ ౧ విష:—పెరుగు = తెగు, కరుగు=పోత పోనెడి యచ్చు. స్థాన కరణ స్పర్శమునందలి శైథిల్య తదభావములచే నంతస్థముల లఘులఘుత లేర్పడు ననియు నట్టివి పృథగ్వర్తములు కామింజేసి వానికి వర్ణసమామ్నాయమునఁ బృథగ్గణనము లేదనియు నీవఱకె వ్రాయఁబడెను. (౧౧ - ౧౭ విష) (విస్తర) “వర్ణసమామ్నాయః = పుం. (సమ్+అ+మ్నా = అభ్యాసే) వర్ణమాలామూమ్” (శబ్దా. చిం.)

విస్తర గీ ౧ - I విష:—అలఘువులగు నంతస్థములను గురువులనియు వాడుదురు. “దన్త్య చ - జౌ గురుర - లౌ చ బిస్తుయతౌ” (ఱం. చిం. సంజ్ఞా. ౨౨ కారి.) అని భట్టారకుఁడె వ్యవహరించెను.

సంజీ - ౫౫ విషయము:—‘హరి+అతడు’ అనుచోఁ బరరూపసంధి లేమింజేసి బా. సంధి. 3 సూత్రముచొప్పున యడాగమమురాగా ‘హరియతడు’ అనియగును. ఆట్టియూగమయకారమే లఘువని సూరియే వివరించెను. “అతడు+అలికె = అతడు అలికె” మున్నగుచోటులందు బా. సంధి - ౧3 సూత్రముచొప్పున వచ్చిన యాదేశ వకారము లఘువని తాత్పర్యము. ఇట్లునుటచేత శబ్దసిద్ధి య వలలఘువులని తెలియుచున్నది. ఉదా - కాయ - చేయును. వాడు - వరుస - మొ. ఇటు గ స డ ద వా దేశములోని వకారము లఘువనుటకుఁ బ్రమాణము లేదనియు స్వరసంధిలో నాగమముగవచ్చిన వకారమునకు లఘుత్వము నంగీకరించుటకు సంస్కృత ప్రాకృతవ్యాకరణమార్గములు నన్నయ లఘుమకారవిధానమును బ్రమాణములు కాఁగలవనియుఁ గల్పితపున వ్రాయబడెను గాన నిటఁ బునరుక్తము చేయలేదు. “చిగురు, చివురు, రావంత = రవుతు, గెలుచు+అన్ = గెలువన్” మున్నగుచోటులందుఁ బ్రక్రియాసౌకర్యమునకై గకారచకారములకు వకారాదేశము చేయుట (బా. ఆచ్చి. ౨2 క్రియా. ౮2 సూ) వ్యాకరణములందు వెలసియున్నను నట్లు గకారచకారములు వకారముగఁ బరిణమించుటకుఁ దగినసంబంధము వానికి లేమింజేసి యట్టి యెడల గకారచకారములు లోపించిన సంహితలో వ్యవధాయకముగా నుచ్చారణసౌకర్యార్థము వకారాగమము వచ్చెనుట శబ్దతత్త్వశాస్త్రసమ్మతముగా నుండును.

సంజీ ౫౬ విషయము:—పెరుగు ప్రభృతులలోని రకారము లఘువు. విలుగు ప్రభృతులలోని అకార మలఘువు. ఇట్టివి విభిన్నాక్షరములని యప్పకవ్యహోబలవండి

“వీనికి సంస్కృతమున నంతస్థములని పేరు. నోటిలోపలిభాగము నంటి పలుకఁబడునవిగాన వీని కీపేరుకల్గెను” (బా. సా. పే. సంజ్ఞా ౧౮ సూ.) ఈవాక్యము ఇత్యోశాస్త్రజ్ఞానసూత్రతామూలకము. వీది నోటిలోపలిభాగము నంటునో తెలుపఁ బడదయ్యె. మఱియు నంతస్థములకె యననేల? పెక్కువర్ణముల యుచ్చారణమునఁ గరణభూతజిహ్వభాగములు నోటిలోపలి తాల్యాదిభాగములను దాఁకుచుండును గదా. అంతస్థశబ్దార్థ మిక్రిందిరితిని బలువుడు పలువిధముల వివరించిరి. స్ఫుర్భిష్టములనడుమ నివి యుండునుగాన నంతస్థములని కొందఱు చెప్పుదురు. జిహ్వభాగ కరణముల తుదిభాగము తాల్యాదిస్థానములఁ దాఁకునుగాన నివియంతస్థములని కొందఱు చెప్పుదురు. “ఏవం యకారాదీనాం చతుర్థాం కరణాంతవ్యాపారనిష్ఠా ద్యత్యాదస్తస్థా ఇత్యాఖ్యా” (తైత్తి. ప్రా. ౨ అథ్యా. ౮3 సూ. వ్యా.) (వై. ప్రా. ౧౬2 విషయము)

తులయాశయము. ఈపక్షమున వీరు అకారమును శకటరేఖమని వ్యవహరించుట యుక్తముకాదు. య వ లకువలెనే ర - లలకును ఆ - శలతో లఘులఘూచ్చారణ భేదముమాత్రము గలదనియు సవి వేర్వేలువర్ణములు కావనియుఁ దలంచునపుడే “రయోస్తు నిత్యం స్యాత్త” సురీతి నేకశేషమును “రాదిః” అనుచొప్పున వచ్చు నిఫప్రత్యయమును సుసంగతములయి యుండును. (వై. పా. ౫౭౧ విష) ప్రాచీన ద్రావిడభాషలలో అకారోచ్చారణమున “ట” కారావేశ ముండెడిది. అదియే నేటికిని దమిళభాషలో ద్విరుక్త అకారోచ్చారణమునఁ గన్పట్టుచున్నది. (తమి) - కూటు (చెప్పు) కూటు = (“కూటు” అని తమిళులు పలుకుదురు) మాట; తెలుఁ గునందలి కుటు+ఉరురు = కుట్టుసురు (బా. సంధి. ౧౨సూ) మున్నగు సంధిరూపము లిట్టిస్వభావముచేతనే లభించియుండు ననఁదగును. ఉచ్చారణమునందలి యిట్టి యత్యంతవైలక్షణ్యముచేతనే ప్రాచీనద్రావిడకవులు రేఖఅకారములకు యతి ప్రాసమైత్రినంగీకరింపరైరి. కాని నన్నయభట్టునాటి కట్టి టకారావేశకలితోచ్చారణము తెల్లన ద్విరుక్తశకటములందునైతము లేమింజేసియు ర - ఆ - ల యుచ్చారణమున స్థానకరణస్పర్శములలో వైధిల్య తదభావ రూపభేదము మాత్రమే వెలయుచుండుటం జేసియు నివి భిన్నాత్మరములు క్తావనియు వీనిభేదము తక్కిన లఘులఘువులగు సంతస్థలములవంటిది మాత్రమే యనియు నాతఁడు తలంచి “లఘవోఽలఘవ శ్చే” తీత్యాదిసూత్రముల నుపదేశించినవాఁ డయ్యెను. కావుననే ‘రయోస్తు’ అనెడి యేకశేషము నాతఁడు ప్రయోగించెను. అట్లే శకటమున కచ్చాంధ్రవర్ణసమామ్నాయమునఁ బృథగ్గణనము నంగీకరింపక “షట్రింశదత్ర” (ఆం. చిం. సంజ్ఞా. ౬ కా.) అనిసూత్రించెను. ఇట్లయైనచో వీనికి యతి ప్రాసవైరము నంగీకరింపనేలయని శంకింపరాదు. అవలకు ద్రావిడకవులు వారి కావ్యలందు ర - ఆలకు యతిప్రాసవైరమును నియతముగఁ బాటించుచుండుటంజేసి తదనురోధమునఁ దానును వాని వైధర్మ్యమును సూత్రించినవాఁడయ్యెను. సూరి స్థలాంతరములందువలె గాక యీసంధర్భమున నప్పకవ్యహోబలపండితుల మార్గము ననుసరింపక బాలసరస్వతిమార్గమునే యంగీకరించి యంతస్థముల లఘులఘువులకు వర్ణసమామ్నాయమునఁ బృథగ్గణనము లేదనుసిద్ధాంతము నవలంబించెను. కావుననే యచ్చాంధ్రవర్ణసమామ్నాయమునఁ బృథగ్గర్వముగఁ జేర్చినఁబడిన గయ్యాళి, శ్రుభృ మున్నగుశబ్దములలోని మూర్ధన్యద్రావిడశకారమునకు నలఘుత్వము నంగీకరింపక “షభులు, పాభులు, త్రాభులని బహుత్వమందు ర - ల - డ - ల కాదేశమైన శకార మలఘువు. తల. నెల. యిత్యాదులందలి లకారము లఘువు.” అని సూరి

విశదముగా వ్రాసెను. మఱియు “వర్ణసమామ్నాయమందలి శకారము వర్ణాంతరము గాని యలఘులకారము గాదని యెఱుంగునది” అని తననిశ్చయమును స్పష్టపఱచెను. (విస్తర I మొ. Vవ)

విస్తర I. ౫౬ విషయము:—సూరిగారి యావాక్యమునకు “శకారము వర్ణాంతరముగాని యలఘులకారము గాదనగా వర్ణాంతరమైన యలఘులకారమెయని నిశ్చితార్థము” (బా. గు. ప్ర. సంజ్ఞా ౧౦ సూ. వ్యా. ౧౬ పు.) అని వక్తృతాత్పర్యవిరుద్ధముగా గుప్తార్థ ప్రకాశికావాక్యఖ్యాత యర్థముచేసి వర్ణసమామ్నాయగతశకారమున కలఘుత్వము నంగీకరించిన స్వకీయప్రామాదికవాక్యఖ్యను సమర్థించి కాన యత్నించెను. శబ్దసిద్ధశకారమునకే యలఘుత్వము సూరికి సమ్మతమైయున్నచో నలఘురేఫవిషయమున ‘విటుగు, మెటుగు’ శబ్దములలోని శకటముల నుదాహరించి నట్లే యీయలఘులకారవిషయమునందును తెళుకు - బెళుకు - మున్నగుశబ్దములలోని శకారము నొక్కటినయిన నుదాహరింపక ప్రత్యేకముగా ఒహువచనము నందుఁ దనచేఁ గఁఠోక్తముగ నలఘువులని (బా. ఆచ్ఛి. ౧౩. ౧౪ సూ.) విధింపఁ బడిన ‘(పాలు) - పాళులు’ మున్నగుశబ్దములలోని శకారములను మాత్రముదాహరించి యుండునా? ఇట్లు స్వవాదానుకూల్యమునకై సూరివాక్యమున కపార్థము చేయుటచే సూరిగారి స్థలాంతరములైనైతము విరోధింపఁగా నాతఁడు విచారవిదూరుడై వ్రాసినది బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత యీ క్రిందిరీతిని వ్రాయుట కేవలము నన్యాయ్యము, అనుచితము. “కాన లఘులకారమును నలఘులకారమును బరించిన రీతినై వర్ణసమామ్నాయమున లఘురేఫమునేకాక యలఘురేఫమును బరియింపఁదగినదియని విశదమయ్యెడి. అటులు సూరి చేయకునికి యవిచారమూలకం బనందగు” (బా. గు. ప్ర. ఆనుబంధ. ౧౪. ౨ పు. ౬౩. ము.) అలఘురేఫమునువలెనై యలఘులకారమునుసయితము వర్ణసమామ్నాయమున వేటుగఁ బరిగణింపక సూరి వర్ణసమామ్నాయగత శకారము వర్ణాంతరమే కాని యలఘువు కాదని యుద్ఘోషించుచుండఁగా నట్టి వాక్యమున కపార్థముచేసి యాత్మనికి నవిచారమూలకత్వము నంటఁ గట్టుట యెంతయు నన్యాయ్యము !

విస్తర II. ౫౬. విషయము:— పయిరీతినై “అలఘులకారంబునకుంబోలె నలఘురేఫమునకును నట్టి సాధ్యశకటరేఫములై నన్యాయ్యంబైన యుదాహరణంబులై యుండి, విటుగుమెటుగిత్యాదులందలి శకటాకారరేఫ మలఘువు గాని (కానట్టి) వర్ణాంతరమైయుండు. ఇట్లుండఁగా సూరిగారు స్వవచనవిరుద్ధముగా సంజ్ఞా ౧౦ సూత్రమునొద్ద విటుగుమెటుగుశబ్దము లలఘురేఫమునకు నుదాహరణములుగా

నేలయిచ్చిరో....." అని యిట్లన్యాయముగా గుప్తాప్రకాశికాకర్త వ్రాసెను. (బా. గు. ప్ర. అనుబం. ౧౩౬. ౧౩౭ పు. ద్వి. ము.) "వర్ణసమామ్నాయమందలీ త్యాది సూరివాక్యమునకుఁ దదనభిప్రేతాన్తమును జెప్పి తత్పూలమున నాతని గ్రంథ మునకుఁ బరస్పరవిరోధము గలదనుట యెంతయు సాహసకృత్యము! త్రుళ్ళు - బెళ్ళుకు మున్నగువానిలోని శకారమువలె విఱుగుమెఱుగు ప్రభృతులలోని ఆకారము వర్ణాంతరము కానేరదు. ఈఆకార మలఘువు, ఆశకార మలఘువు కాదు. లఘు వును గాదు. వర్ణాంతరము. ఇట్లు సూరి ప్రకృతసూత్రపునివరణమున విశదీకరించి యుండఁగా నాతని గ్రంథమున స్వవచనవిరోధ మెక్కడిది? మఱియు సూరియంత స్థముల లఘులఘుతలకు వాని సిద్ధసాధ్యతలను బ్రయోజకములనుగా నెన్నలేదు. "హరి యతఁడు - అతఁడు వలికె" మున్నగుచోటులలోని సాధ్య యవలు లఘువు లనియు, "ఏళ్ళు - పాళ్ళు - త్రాళ్ళు" మున్నగువానిలోని సాధ్యశకార మలఘు వనియు సూరికంతోక్తముగాఁ బ్రకృతసూత్రవివరణమున వక్కాణించి యున్నాడు. ఆకారవిషయమున సాధ్యఆకారములె కాక శబ్దసిద్ధఆకారములను నలఘువులెయను నభిప్రాయముతో నున్నవాఁడుగాన వేని నుదాహరించిన నేమి యనుతలంపున విఱుగుమెఱుగు ప్రభృతులలోని సిద్ధఆకారములను జేర్కొనెను. ఈవాక్యములోని ప్రభృతిశబ్దముచే సాధ్యఆకారములును గ్రహింపఁబడెను. మఱియు నట్టి సాధ్య ఆకారవిధానసందర్భమున వాని నలఘువులనుచు సూరి కంతోక్తముగ వచించియు నున్నాడు. (విలుకాటు. బా. ఆచ్చి. ౭ సూ; చెఱుచు. బా. క్రియా ౮౧ సూ; పఱుచు. బా. క్రియా ౮౨ సూ.) ఇట్టిస్థితిలో నకించిత్కరము లగు సిద్ధసాధ్యతలను బ్రకాశికాకర్త యూతగొనుట నిష్ఫలము.

విస్తర III ౫౬ విషయము:—“లఘుయకారవకారములువోలె వర్ణసమామ్నాయ మున నీయలఘురేఫంబును వేఱుగ గణింపఁబడఁగూడదని సూరిగారి తాత్పర్యమని వివరించుచున్నారు. కాని వీరివాక్యంబు సమంజసంబుగాఁ గనం బడలేదు. అలఘుయ వలతో యతిప్రాసశ్లేషాదులందు నభేదబుద్ధిని మెలంగుచున్న లఘుయవలకు వర్ణ సమామ్నాయమందలి యవలతో నంతర్భావము చెప్పనలవియగుంగాని సర్వాం శములయందును రాక్షసకృత్యముతో లఘురేఫముపైఁ బగసాధించి పెచ్చురేఁగు చున్న యలఘురేఫమునకు రేఫములో నంతర్భావము నొడువఁగా నెట్లు పోరా డెడు” (బా. గు. ప్ర. అను. ౧౨౭, ౧౨౮ ద్వి. ము) అని యిట్లు ప్రకాశికాకర్త మఱొక యశాస్త్రీయప్రసంగమును జేసెను. పృథగ్విర్ణతాంగీకారమునకు యతిప్రాసాదిమైత్రి సాధకమనుట కేవలము శాస్త్రవిరుద్ధము. “అనుప్రదానా” దిత్వాది (౧౪ విషయము)

కాకచోప్పున ననుప్రవాసాది భేదములవలన వర్ణపాఠ్యకృతము నంగీకరించుట శిక్షా శాస్త్రసిద్ధాంతము. (వై. పా. ౧౪౧ విష.)

విస్తర IV ౫౬ విష:—“అచ్చి. ప. ౧౩ సూత్రమున ర-డలతోఁబాటిగా లకారమునకు కలఘులకారము విధింపఁబడుచుండెడి. లకారమున స్వయముగా నలఘులకారంబునకు గ్రహణము న్యాయ్యంబయ్యెనేని యీసూత్రమున బహుళముగాఁ బునర్విధానమేల యవసరంబగు” (బా.గు.ప్ర. అనుబం. ౧౪౦ పు. ద్వి. ము.) చ. ౧ గుప్తాక్షప్రకాశికాకర్త యింకొకశంకఁ జేసెను. నిజమే! చింతానుజిలో నట్లు లకారమున కలఘులకారము పునరుక్తముగా విధింపఁబడలేదు. (చిం.వి.ప. ౩౩ విష.) “నోలక” అని రేఫమునకుమాత్రమే (అలఘు) లకారాదేశము చేయఁబడెను. సూరి గారికాలమున కలఘులకారము ద్రావిడభకారమువంటి యపభ్రంశాచ్చారణముతో వాడుక కెక్కుటంజేసియు దానిలిపితోనె గుఱితింపఁబడునలవాటు వ్యాపించుటం జేసియు నప్పకవ్యహోబలపతు లారెండిటికి నభేదభ్రాంతి నంది చర్చించుటం జేసియు నారెండును—౧. త్రుభ్యప్రభృతులలోనిద్రావిడభకారము, ౨. పాళులు (పాలులు) ప్రభృతులలోని యలఘులకారమును—నభిన్నములు కావనియు నవి వేర్వేరు విధములై నవనియు విశదీకరించుటకయి పాళు(లు)లు ప్రభృతులలోనిది వర్ణాంతరభకారము కాదనియు నలఘులకారమాత్రమే యనియు నాతఁడు విశదీకరింపవలసి వచ్చెను.

విస్తర V ౫౬ విష:—“ఏళులు - ఇత్యాదులందలి భకారము నేరితి నేముఖమున నలఘూచ్చారణతోఁ బలుకుచుంటిమో (భూతమా?) బెళుకు ఇత్యాదులందలి భకారంబును నలఘూచ్చారణతోఁ బలుకుటకు నారితయు నాముఖమును గాక వేటొకటి యుండునేమో? విమర్శకులు నెలవిత్తురుగాక!” (బా. గు. ప్ర. అనుబం. ౧౩౬ పు. ద్వి. ము.) అనియిట్లు విమర్శసహముకాని యింకొక యాపత్తి ప్రకాశికాకర్తకుఁ దోచెను. నేటి యపభ్రంశాచ్చారణమే శాస్త్రీయమని భ్రమించి ప్రకాశికాకర్త యిట్లులనమాడుట సరికాదు. బెళుకుప్రభృతులలోని భకారము మూర్ధన్యము. “ఏళు-పాళు” మున్నగువానిలోనిది దంతమాలీయమును (౧౪ విష.) నలఘూచ్చారణముగలదియు నగుటచే వానియూచ్చారణ మేకరితి నుండుననుట శిక్షాశాస్త్రజ్ఞానప్రాసంగ్యమాలక మనవగును. (౧౪ విష.) “నావిళంబు.....” (తొలుకావ్యము ౯౬ సూ.) దీనియర్థము:—నాలుకయొక్క పార్శ్వములుబిడ్డి మీఁదిదంతములమూలమును నొక్కి తాఁకుటచేత లకారము పుట్టును. నాలుకయొక్క పార్శ్వములుబిడ్డి మూర్ధమును దేలికగాఁ దాఁకుటచేత భకారము జనించును, ఇట్లు ద్రావిడ

సంజీవని - ౫౭ విష:—తత్సమములందు శకటరేఫము లేదనుట నిర్వివాదమే కాని తద్భవములందును లేదనుచు ‘శకటరేఫము తత్సమతద్భవములందు లేదు’ అని ప్రకృతసూత్రపువివరణమున సూరి వ్రాసెను. ఇట్టివ్రాత సరికాదనుచు “తద్భవములందును నలఘురేఫము గలదు” (ప్రాథ. సంజ్ఞా. ౯ సూ.) అని సూత్రించి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త ‘కఱకంఠుడు - కాటియ - పిటికి - పెఱ - గొటియ’ మున్నగు వానిని బ్రయోగప్రదర్శనపూర్వకముగా సుదాహరించెను. అందు ‘కఱకంఠాదులకు’ భారతప్రయోగములు శబ్దరత్నాకరమునందును జూపబడినవి. కాని కఱప్రభృతిశబ్దములు దేశ్యములని సూరి యభిప్రాయపడి యుండును. కఱ - పెఱప్రభృతులు దేశ్యములనియుఁ జెప్పనగును. (వై. పా. ౪౩౧ విష.) తద్భవములందు శకటరేఫము గలదని యహోబలపండితుఁడును వ్రాసెను. “నను యది పాఱుశబ్దస్య తద్భవత్వం తర్హి గురురేఫః కథ మితిచేన్నైష దోషః. ఉక్కెఱ-కఱకు-మొఱకు - ఇత్యాదితద్భవేష్వపి తచ్చువణాత్. అతపవాధర్వణః లఘ్వానురోధేన ఉచ్చారణస్య కల్పవృత్తమాహ” (అహో. ౩౦౮) కాని నన్నయభట్టారకుఁ డెచ్చటను దద్భవములలో శకటరేఫమును బ్రయోగింపలేదు. (వై. పా. ౪౩౦ - ౪౩౧ విష.).

నన్నయాధర్వణీ
యము ౫౮
విషయము.

నాన్యేషాం వైధర్మ్యం | లఘ్వలఘూనాం రయో
స్తునిత్యం స్యాత్ | (ఆం. చిం. సంజ్ఞా ౧౧ కా.
అహో. ౧౫౮) కచ్చి ద్వదలి సాంగత్యం | యతావే
వానయో స్తథా | అవదచ్చాత్ర సాంగత్యం | ప్రానేవ్య
పిచ కచ్చన | అనయో స్సంగతిం యస్తు | కరోతి కవితా
కృతా | అస్యా అత్యంతదుష్టత్వా | ద్దుష్కవి స్పహి
కథ్యతే || (వికృ. సంజ్ఞా. ౨౦ - ౨౧ - కా. అహో.
౧౫౮ పుట.)

కల్ప. ౫౮ విష:—అన్యేషామ్ = రేఫవ్యతిరిక్తములైన య - ల - వ - లనేడి, లఘ్వలఘూనామ్ = లఘ్వలఘువులగు నంతస్థములకు, వైధర్మ్యమ్ = యతి

శకారోచ్చారణ స్వరూపమును దోలుకాప్పియరుగారు నిరూపించిరి. దంతమూలీయ లకారోచ్చారణములోని స్థానకరణయోగమునందలి శైథిల్యాభావ మలఘుల కారోచ్చారణజనకమగునని యీవాఱకు సంస్కృతపండితసిద్ధాంతము విశదీకరింపఁ బడెను. (౮-౯-విష.) విస్తర భీతిచే నింతతో నీగుప్తార్థప్రకాశికానుబంధములోని యసంగతప్రసంగముల చర్చ విరమింపఁబడెను.

ప్రాసాదైరహ, న = లేదు. రయోస్తు = లఘులఘురేఫములకుమాత్రము, నిత్యమ్
అత్యధికమునైనను, స్యాత్ = అగును, రేఫఃకారములకు, యతిప్రాసాది
మైత్రి యంతమాత్రమును లేదని తాత్పర్యము. (సంజీ. 716 విష.)

కల్పనీత్యాది:—అనయోః = ఈరేఫఃకారములకు, యతావేన = యతి
యందుమాత్రమే, సాంగత్యమ్ = మైత్రిని, కల్పిత = ఒకానొకప్పుడు, వదతి =
ప్రయోగించుచున్నాడు, తథా = ఆప్రకారమే, అత్ర = ఈతెల్లనందు, ప్రానే
ష్వపి = ప్రాసములందునైతము, సాంగత్యమ్ = మైత్రిని, కల్పన = మఱొకకవి,
అవదచ్చ = ప్రయోగించెను. అనయోః = ఈరేఫద్వయమునకును, యస్తు = ఏకవి,
కవితాశ్చితే = రసవత్కావ్యమందు, సంగతిమ్ = మైత్రిని, కరోతి = ప్రయోగిం
చుచో, అస్యాః అత్యస్తద్వైత్వత్వాత్ = ఈమైత్రి మిక్కిలిదుష్టమైన దగుటచేత,
ః = ఆకవి, దుష్కవిః = కుకవియని, కథ్యతే = చెప్పబడును.

నన్నయ గీ. I
విష. లఘు ర్భవే ద్దురుః కుత్ర | చిద్దురుశ్చ లఘు ర్భవేత్
ఉచ్చారణస్య కల్పిత్యా | నిదానం తత్ర సద్వచః
(వికృ. సంజ్ఞా. ౧౩ కా. అహా. ౧౮౯ పు.)

కల్ప - గీ. I విష:—అధర్వణాచార్యులనాటికే రేఫఃకారముల లఘుల
ఘుచ్చారణభేదము సయితము సడల నారంభించుటచేత వానియతిప్రాసాదిమైత్రిని
గొంటు చేయసాగిరని వైయధర్వణవాక్యములచే విదితమగుచున్నది. అట్లయినను
“రయోస్తునిత్యంస్యాత్”ని భట్టరకుడు నొక్కినక్కాఁపించుటచేతను నాతనిభారత
భాగమున నెచ్చుటను రేఫద్వయమైత్రి ప్రయోగింపఁ బడకుండుటచేతను నధర్వ
ణాచార్యుఁ డట్టిమైత్రిని జేయుట దుష్టమని స్పష్టముగా వివరించెను.

లఘు ర్భవేదిత్యాది:—కుత్రచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, (నన్నయేతరప్రయో
గములలో) గురుః = ఆకారము, లఘుః = రకారము, భవేత్ = అగును. లఘుశ్చ =
రకారమునైతము, గురుః = ఆకారము, భవేత్ = అగును. ఉచ్చారణస్య = ఉచ్చా
రణము, కల్పిత్యాత్ = కవివ్యవహారాధీన మగుటవలన, తత్ర = వానిగౌరవలా
ఘవముల విషయమున, సద్వచః = మహాకవిప్రయోగము, నిదానమ్ = మూల
మనఁగాఁ బ్రమాణ మగుచున్నది. (విస్తర.) సోమయాజిప్రభృతి మహాకవి ప్రయో

విస్తర. గీ. I విష:—బ్ర - శ్రీ - వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగా రీయధర్వణ
కాఠికోని గురులఘుశబ్దములకు ఛాందసిక మాలాకృత గౌరవలాఘవవరముగ
సర్థముచేసికొనిరి. (బస. పు. పీఠి. ౯౬ పు.) ఈయర్థ ముంధ్రలాక్షణిక సంప్రదాయ

గములలో నొక్కశబ్దమందె యొకట రేఫమును మఱొకట అకారమును గన్పట్టు చుండుటంజేసియు శబ్ద మహాకవులు దుష్కృతలనుట కేవలము ససంభవమగుటం

విరుద్ధము. గ్రంథకృదనభిప్రేతము. మఱియు, బాహంతిశురువు లఘువగుట కీకారిక యూతగాఁ గొనఁబడెను. పాదాంతలఘువు గుటవగుట కలదుగాని గురువు లఘు వగుట కేవలము ససంభవము. ప్రాచీనకాలమున గగ మినగణముగా నుండుట నర యమి వీరిట్టి యపమార్గమునఁ బడవలసెను. ప్రకృతకారిక రేఫఅకారవిషయము గానే యహోబలపతిచే సమన్వయింపఁబడెను “కుత్రచిదేశేవైవ గురుత్వం లఘుత్వం చావ్యస్తి. లఘు ర్భవే ద్దురుః కుత్ర । చి ద్దురుశ్చ లఘు ర్భవేత్.....ఇత్యధర్వణ వచనాత్.” (అహో. ౧౪౯ పు.) అని యహోబలపతి యర్థముచేసి “తొరఁగు = తొఱఁగు” అను ద్వైరూప్యము నుదాహరించెను. ప్రాథవ్యాకరణకర్తయు నీకారి కకు రేఫఅకారపరముగనె యర్థముచేసెను. కాని యతఁడు వేఱురీతి నుదాహ రించెను. “దీర్ఘపూర్వకమగు లఘురేఫము హ్రస్వపూర్వక మగుచో శలఘురేఫం బగు.....కం. చే । కుతె..... । గీ । తీర్చికొనుము లఘు ర్భవే ద్దురుః కుత్ర । చి ద్దురుశ్చ లఘు ర్భవేత్..... అని యధర్వణాచార్యులు.....(చేకూరు లఘురేఫము. తీఱు అలఘురేఫము.” (ప్రాథ. ముక్తలక్షణవివేచనము. ౯౫ పు.) “ 3౦ - రయోస్తు నిత్యం స్యాత్.....ఈసిషేధసూత్రము రేఫశకటరేఫములకు యతిప్రాసస్థానములందు కవులు మైత్రిని గల్పించినయనంతరము పుట్టియుండవలెను. పదుమూడవశతాబ్దము నఱకును దెనుఁగుకవులు రేఫశకటరేఫసాంకర్యమును జేయలేదు.” (ఆం. భా. చ. ౧౫౮౯ పు.) ఈసిద్ధాంతము విపరీతముగా నున్నది. నన్నయనాటికే రేఫశకటరేఫజ్ఞానము పండితమాత్ర వేద్యమై యుండుట తటస్థించుట చేతను నెవ్వరేని వాసిసాంకర్యముఁజేసిన శంకాంకుర మొదవుటచేతను నాతఁ డట్టి సాంకర్యముచేయరాదని నిషేధించి యుండును. అదియే సంభావ్యవిషయము. అంతియకాని మహాకవులు వానిమైత్రి నంగీకరించుచుఁ బ్రయోగించినపిదప నేనై యాకరణుడైన నిషేధించు టెట్లుపొసఁగును? అధర్వణునినాటి కట్లు కవులు వాని మైత్రిని ప్రయోగించుటచేతనే వారిని నిలసింపఁజాలక లఘు ర్భవేద్దురుః కుత్ర । చి ద్దిత్యాదికారికచే వారిప్రయోగములందలి శబ్దములలో నిపాతన్యాయమున నుభయ రేఫముల సంగీకరించినవాడయ్యె. నన్నయేతరులెల్ల వానిమైత్రిని ప్రయోగించిన వారే. సీ.....గీ - ఎఱుక నీ కప్పుడెందుండి దొరకీపడియె (నన్నె. కు. ౨ ఆ. ౧౬౪.) ద్విపద. గొఱియఁ బట్టుడుఁ దద్దఁ గోపించిచూచి । పరువడి కిన్నర బ్రహ్మయ్య యెదిరి (బసవ. ౫ ఆ. ౬౦) తిక్కన చేసిన స్థలములు కల్పితరువుననే చూపఁబడెను.

కేసియు నధర్వణుఁ డిట్లు కొన్ని శబ్దములందుఁ బర్యాయముగ రేఖకారోభయస్థితి చూపకరించెను. క. చేతఁ గొని యుప్పునముటుట | రాలిపయిని నుప్పుగొనుట రాత్రి దధిమఘా | పేతంబుగఁ గుడుచుట ధ | రేతరములు రేయి సక్తు వెగ్గు నరేంద్రా (ఆను. ౪ ఆ. ౧౦౦) క. నాయుల్ల మరయ నినుమో | తాయో కాకీట్లు రూపక విసనోర్చెన్ | (భీష్మ. 3 ఆ. ౪౧౯) ఆ. వె.....అధికభక్తి | నెరఁగి ప్రియమువలికి తెనువిత్తు రిట్టిద ... (ఆది. 2 ఆ. ౧౧౨ ప.) క. ఎఱఁగిన నప్పెనుప్రేగున | విలుగు టయును శౌఖ. (ఆను. ౧ ఆ. ౨3 2)

కల్ప - గీ. II విష:—మహాకవులు కొన్నియలంతిష్ఠలములందు రేఖకారమైత్రిని బ్రయోగించినట్లు కన్పట్టినను దక్కినస్థలములం దెల్ల నసందిగ్ధముగ సాంస్కృతికరేఖప్రాసమున నసందిగ్ధములగు రేఖములను, నట్లే అకారప్రాసము లందును నసందిగ్ధములగు అకారములను నియతముగఁ బ్రయోగించుట నరసినపుడు వారు రేఖకారవైరమును బాటించుటయందే పట్టుదల గలవారని తోచకమానదు. అకారణమున వా రేవో కొన్నియలంతిష్ఠలములందుఁ జేసిన రేఖకారమైత్రి యాయాశబ్దములం దుభయరేఖస్థిత్యంగీకారమునఁ జేయఁబడినదేకాని వేఱుకాద నియు, గావుననే యధర్వణాచార్యుఁడు పైరితిని సామరస్యము నుపదేశించెననియు గ్రహింపవలయును. చ-వెఱచినవారి...నిద్రమై | మఱచినవారి... | పఱచినవారి... వాచఱచినవారి... (సర్వల. 3 ఆ. ౨౬౮భాగ. 2 పు.) ఇట్టి పద్యశతములు భాగ వతమునందు పైతము కన్పట్టుచుండుటంజేసి యాంధ్రమహాకవు లెవ్వరును రేఖ అకారమైత్రిని ధారాళముగా ధరణి... | పఱచు...మున్నగుశబ్దములకుఁ బ్రాసము ఘటించి ప్రయోగించుస్వభావముగలవారు లేరనుటకు సందియములేదు. (వై. పా. 3౯౦, 3౯౧ విష.)

గావుననే యట్టి యధర్వణసిద్ధాంతము ననుసరించి యాంధ్రలాక్షణికులు— తాళ్ల పాకము తిరుమలయ్య దేశికుఁడు, కాకుమారి యప్పకవి, కూచిమంచి తిమ్మకవి, భారతము లక్ష్మీపతి, ఓగిరాల రంగనాథకవి. బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు— మున్నగువారు వెక్కురు గొప్పపరిశ్రమముచేసి యాంధ్రమహాకావ్యములను బరి కీలించి యతిప్రాసాదిష్ఠలనిబద్ధ రేఖకారఘటితములను నుభయరేఖకలితశబ్దములను బ్రయోగప్రదర్శనపూర్వకముగా విభజించి గ్రంథరచనమును జేసియున్నారు. ఈ విషయములెల్ల నారచించిన వైయాకరణపారిజాతమునందు విపులముగఁ జూపఁ పడెను. (వై. పా. 3౮౪ మొ. ౫౦౨ వ విషయములు.)

అధర్వణునినాటికే రేఖకారముల యుచ్చారణభేద మంతరించినది. అట్లు గుఱుకొని రేఖకారముల యుచ్చారణమునుబట్టి తెలిసికొనుట కవకాశము లేదని

తలచి యధర్వణుడు రేఫఱకారము లుండుచోటులను గొంతవఱ కుపదేశింపఁ దలంచెను. తలచి నన్నయభారత భాగమందలి యతిప్రాసస్థలములలోనివానిని దెలుపు కొన్నియనుగమములను నీక్రిందిరీతి నుపదేశించెను. అప్పటికి వెలసియున్న యాంధ్రమహాకావ్యవాఙ్మయములో నొక్క నన్నయభారతభాగమందు మాత్ర మే, రేఫఱకారమైతి యనఁదగు నుభయరేఫకశబ్ద ద్వైరూప్యము లేమింజేసి యద్దానియందలి రజులకు మాత్ర మీయనుగమములను సూత్రించినవాఁడయ్యె నని తోచెడిని.

క్రియాస్తే చాన్యవర్ణేచ | లఘురేఫాః ప్రకీర్తితాః
ద్వివిధా ది దు తశ్చస్య | రయవౌ చ క-గౌ తథా |

నన్నయ గీ॥ III చ-సౌ ప-దౌ-త-దౌ వర్ణాః | న-మ-వా అససంయుతాః
విషయము. ఏతే ద్వితయసంయుక్తా | రేఫాః న్యత్రతు సప్లుతః
లఘు ర్నాస్తి బకారస్యాఽ | లఘు స్సస్య కదాపిచ |
(విశ్వసంజ్ఞా. ౧౩ మొ. ౧౫ వ. కారి. అహో. ౧౪౯
౧౫౦ పు.)

కల్ప - గీ॥ III విషయము:—క్రియాస్తేచ=క్రియాపదముల తుదిని నిల్పెడి బహు వచనప్రత్యయములందును, అన్యవర్ణేచ = క్రియాప్రత్యయేతర ప్రత్యయములం (వర్ణ=వర్ణక) దనఁగా నృపాలురు-బాలురు-వారు-వీరు మున్నగు బహువచన నామ ప్రత్యయములందును, లఘురేఫాః = లఘురేఫములె, ప్రకీర్తితాః = వెలసియున్నవి. ఉదా-చొచ్చిరి - పూజించితిరి-వారు-వీరు-మీరు-తారు-ఎల్లరు-పలువురు-రాము లార - బాలురు మొ. ద్వివిధ=ప్రాస్తవద్విధ రూపములయిన, అదిదుతశ్చ = అవర్ణేవర్ణోఽర్థము లును, అయవౌచ=(ఎ+ఐ=అయొ, దీని ద్వివచనము-అయవౌ.) 'ఎ'కారమును, 'ఐ'కార మును (ప్రత్యేకించి చెప్పుటచే 'ద్వివిధ' అను సమాసగతవిశేషణము దీనిని జెందదు) తథా=ఆప్రకారముగనే, క-గౌ=కకార గకారములును, చ-సౌ=చకార-సకారము లును, ప-దౌ=పకార-దకారములును, త-దౌ=తకార-దకారములును, ననెడి, వర్ణాః=వర్ణములును, న-మ-వాః=నకార-మకార-వకారములును, ఏతే=ఈయక్షరములు, అససంయుతాః = హలంతరసంయుక్త రేఫములు పరమందుఁగలవి కానివై (ఇట్లనుట చేత 'హలంతరసంయుక్తములు రేఫములె యగును. శకటరేఫములుకావు' అనితేలు కున్నది. ఉదా. వట్రువ. వేర్చి.) ద్వితయసంయుక్తాః=రేఫఱకారములు రెంటిలో నేదేని పరమందుఁగలవి, స్యః = అగుచున్నవి. అన్యత్ర = తక్కినచోటులందు, రేఫః = లఘురేఫమే సప్లుతము. బకారస్య = బకారమునకుఁ దర్వాత, లఘుః=లఘు

రేఫము, నాన్తి-లేదు. సప్త = సకారమునకుఁ దర్వాత సయితము, అలఘుః=అశ్శారము, కదాపిచ = ఎన్నడును లేదు. ఈకాకలలోని లక్షణములును వానిలక్ష్యములును సుగమములు కామింపజేసియు నీలక్షణములు నన్నయభారతభాగ యతిప్రాసస్థలస్థిత రేఫఃకారసూత్రవిషయకములని గ్రహించి యుండమింజేసియు నహోబలపత్యాదు లికాకల చుదాహరించుటలోఁ గొన్నియపసాతములు పడినవి. ద్వీరేఫవర్ణదర్పణ కాదాదులు వీని కపార్థములను జేసికొనిరి. వానివిమర్శనము సారచించిన వైయాకరణ పాఠాతమునఁ గనఁదగును. (వై. పా. 3 ౯౨ మొ. ౪౨౯, విష.) నారాయణీయ తద్వివరణకర్తలును నీవిషయమున నపసాతములను నపార్థములను సంగీకరించిరి. (నారా. సంజ్ఞా. ౬౫ మొ. ౬౯ కారి. ౬౮ మొ. ౭౪ వ. పద్య) మఱియు “పదేఽపిచ సభాత్వంస్యాత్ | క్వచి నై న స రేఫయోః.” అనుసూత్రము లక్షరముల గౌరవలాఘవములను జెప్పనవైయుండఁగా (30 IV విష) వానిని రేఫఃకారనిర్ణయపరములుగా నన్వయించికొనుటయు నందలి “పదేఽపిచేత్యా”దికము రేఫఃకారపరముగా నన్వయించ వీలుపడమింజేసి దానిని విడుచుకొనుటయు నవిమర్శమూలకములు. (నారా. సంజ్ఞా ౬౫ వ. ౬౨ కారి.)

క్రియాన్తేచేత్యాది కుదాహృతులు:—చొచ్చిరి (ఆది. ౭ ఆ ౧౦౦) లోక పాలురన్ (సభా. ౧ ఆ ౨౨౫) వేల్పులార, ఈశులార (ఆది. ౭ ఆ ౨౦౯) తారు (శమరు) (సభా. ౧ ఆ ౧౭౮) నల్వరన్ (ఆది. ౮ ఆ. ౩౧౪) కాల్యురు (ఆది. ౧ ఆ ౨౧) ‘అససంయుతా’యనుదానికి—వేర్చి (ఆది. ౮ ఆ ౭౦ ప.) ద్వివిధేత్యాదికి—ఆరిది (ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౬) అఱచు (ఆర. ౨ ఆ ౧౧౧) ఎరఁగు (ఆది. ౭ ఆ. ౧౧౨ ప.) ఒరులు (ఆది. ౧ ఆ ౧౬౦) ఎఱుకు (ఆది. ౫ ఆ ౫౩) ఒఱవ (ఆర. ౨ ఆ. ౧౩౫) కరము (ఆది. ౧ ఆ ౧౨౦) కారింపు. (ఆది. ౫ ఆ. ౧౬౬). కేఱచు - (ఆది. ౩ ఆ ౧౨) కాఱడవి (ఆది. ౪ ఆ ౧౯) ఇవెల్ల ప్రాసస్థానగత ప్రయోగములె. ఇల్లె యన్నిటికిని కుదాహృతులు సారచించిన వైయాకరణపాఠాతమునఁ గనఁదగు. (వై. పా. ౪౦౬ మొ. ౪౧౦ వ. విష.) షై యధర్వణాసుగమములకు విరుద్ధస్థలములు నన్నయేతరకవిప్రయోగములలో వెలయుచుండుటంజేసి పై యనుగమములు నన్నయ ప్రయోగములనుబట్టియే యుపదేశింపఁబడిన వనుటకు సందియములేదు.

లఘవ శ్వాఖశైలాగ్న | యోఽనేఢ్య, ఖగతిబర్హిషః
 నన్నయాధర్య అనేఢ్య ౭ న్తరిషసప్యశో | నేఢ్యనయుక్తాః కదాపిచ | కేచి
 డ్విదన్తి చ లఘూన్ | బిష్టుబాణ శిలీముఖాన్ | తథా
 వదన్తి కేచిత్తు | హర్యజ్ఞి ఖశరాన్ పరాన్ | (వికృ.
 సంజ్ఞా ౧౬, ౧౭, ౧౮ కారి. అహో. ౧౪౯-౧౫౦)

కల్ప గౌ IV విష:—అన్యే = కొందఱు, శాఖశైలాగ్నయః = తరు, పర్వతా, ౭గ్నివాచకములు, లఘువః = లఘురేఫయుక్తములని చెప్పుదురు. ఉ. ఉసిరిక - నేరెడు - తరిగొండ-ఎరగలి - మొ. అన్యే = కొందఱు, ఖగతిబర్హిషః = పక్షి (తిర్యక్కులును) వాచకములును దృణవాచకములును, లఘురేఫయుక్తములై యందురు. ఉదా. పూరేడు - తగరు-అగురు- పూరి మొ. అన్యే=మఱికొందఱు, అస్తరిక్షసదృశః = వ్యోమ సాదృశ్య వాచకములు, లఘురేఫయుక్తము లందురు; ఉదా. ఉప్పరము. సరి - దొర - కరణి - మొ, యుక్తాః = ద్విత్వాత్మరములు, కదాపిచ=ఎప్పుడైనను, న = లఘురేఫములు కానేరవు. ఉ. ఇట్టి - తొట్టి - గొట్టియ - ముట్టి-మొ. కేచిత్ = కొందఱు, బిన్ధు = అనుస్వారవాచకమును, బాణ = శరవాచకమును, శిలీముఖాన్ = భ్రమరవాచకమును, లఘూన్ వదన్తి = లఘురేఫయుక్తములనుగాఁ జెప్పుదురు. ఉ. అరసున్న - జిరా - బరిగోల - మొగరంబము - మరుసలై - మొ. తథా = అట్లే, కేచిత్తు = మఱికొందఱు, హరి = సింహవాచకమును, అట్టి = పాదవాచకమును, ఖ = అనుస్వారవాచకమును, శరాన్ = కాశతృణవాచకమును, పరాన్ = ఇతరములగు నలఘువులనుగా, వదన్తి = చెప్పుచున్నారు. ఉ. తెఱినోటి మెకము, 'అఱకాలు, అఱసున్న, నెఱసున్న, తెల్లు, మొ. శకటరేఫ నిర్ణయకర్తయగు భారతము లక్షివత్యవధానిగారును నీరీతిని యిక్కడికి కర్థముచేసికొని కావలయును, దన శకటరేఫనిర్ణయగ్రంథమున “అథరేఫసమామ్నాయః | క్రియతే శ్రూయతాం విభో.....వాచకా స్తవవీడుధామ్ |తిర్యగ్వాచీ రః (౫౩ పుట).గిరివాచకాః |”అనియిట్లు శాఖశైలాగ్నయ ఇత్యాద్యధర్వణకారికాపద్ధతినై వివరించిరి.

కల్ప గౌ V విష:—ఇట్టి సహజమును, సురశమును, సంప్రదాయసిద్ధమును నగురీతిని బోక, ద్విరేఫవర్ణదర్పణకర్తయగు నోగిరాలరంగనాథకవి పైయధర్వణకారికలను, రేఫఱకారఘటితశబ్దముల సంఖ్యలను వచించువానినిగా నర్థము చేసికొని యీక్రిందిరీతిని వివరించెను. ఇట్టికారికలయర్థము సుగ్రహము కామిం జేసియే వీనిలోఁ గొన్ని యపపాఠములును గవిశిరోభూషణమున లేఖకాదిప్రమాదమునఁ బడినవి. అట్టి పాఠములనై ద్విరేఫవర్ణదర్పణకారుఁడును గ్రహించెను. “లఘువ శ్శిఖశైలాగ్న | యోన్యే ఖ గజ బర్హిషః |” (ఆహో ౧౪౯) రంగనాథకవి వివరణపద్యములు:—గీ. శౌరి ముచ్చూటయెనుబడి శకటరేఫములును మున్నూట డెబ్బదిమూడు రేఫములును దగు లక్ష్యముల వీనిఁ దెలియవలయుఁ | దద్విదుచ్చూరణప్రభేదంబువలన. గీ. పరఁగ నేనూఱు శకటరేఫములు రేఫములును నేనూట

మేఁబడి వెలయుచును : గొండ తాప్యలు వలికిరి కొలఁదిపెట్టి | దాని నంగీకరించె
 నధర్వణుడు || (ద్విరే. ౧ ఆ. ౬ పుట.) - “శిఖితైలాగ్నయః (3౭3) ఖగజబద్విమః
 (3౮౦) హర్షజ్ఞః (౩౮౧) ఖతరాన్ (౪౦౦) బిష్టుబాణశిలీముఖాన్ (౪౧౦)” ఈరీతి నధ
 ర్వణుని వాక్యము సంఖ్యాపరమని రంగనాథకవి యాశయము. ఈతని యాశయ
 మునె నారాయణీయ గాణపతవివరణము లనుసరించుచున్నవి. అధర్వణునినాటికిని
 పంచనాటికిని రేఫఱకారముల సంఖ్యల తీరు భేదింపలేదనుట కేవలము నసత్య మనక
 తీరదు. అధర్వణుడు నన్నయభారతభాగ యతిప్రాసస్థలఘటిత రేఫఱకారశబ్దములనె
 యెన్నె నని యీవఱకు నిరూపితమయ్యెను. అయ్యవి యీరంగనాథకవి సంఖ్యలకు
 సరిపడి యుండలేదు (వై - పా - ౪౦౬ - మొ. ౪౧౦ విష). శబ్దరత్నాకరాది కోశ
 ములలోని రేఫఱకారఘటితశబ్దముల సంఖ్యలు వీనికంటె బొత్తిగా నధికములు.
 మఱియు “అన్యే స్తరిక్షఖవృశో, న్యేన యుక్తాః” (౨౦౦) అనుపాఠము నంగీకరించి
 రంగనాథకవి ద్విరుక్తశకటరేఫఘటిత శబ్దములు రెండువందలని చెప్పెను గాని యొక
 పక్షికంటె నెక్కుడుగ నుదాహరింపఁ జాలఁడయ్యెను. వైసందర్భముచొప్పున నీసం
 ఖ్యాపరార్థ మధర్వణాభిప్రేత మనుట విశ్వసనీయముకాదు. సంఖ్యాపర మె యైనచో
 “సుర్విశుచ్చారణభేదతః | యథాయథం ప్రయోగాగ్ధాః...” ఇత్యాదులకుఁ బ్రసక్తి
 యే లేదుగదా. మఱియు గ్రామమానుషనామములలో రేఫఱకారనిశ్చయము లే
 నపుడు రేఫమునె నిల్పవలెనన్న యుత్తరవాక్యముచేఁ బూర్వవాక్యస్థ విషయములు
 సయిత మమామాపదార్థముల పేరులనుబట్టి రేఫఱకారనిర్ణయమును గ్రంథకర్త
 వచించుచున్నట్లు నిశ్చయించుట యుక్తముగదా. (వై - పా - ౪౪౫ మొ.
 ౪౫౦ - వ - విష).

వేద్యా శ్చైతే ప్రయోగేషుస్య రుచ్చారణభేదతః |
 యథాయథం ప్రయోగాగ్ధాః రేఫా స్సర్వే ప్రయోగతః |
 నన్నయ గీ. అనిశ్చయో భవే ద్యత్ర | గ్రామమానుషనామసు |
 VI విషయము రేఫయోర్నిశ్చయ స్తత్ర | రేఫమాత్రైకగోచరః ||
 (వికృ - సంజ్ఞా - ౧౬ - ౧౭ - ౧౯ కారి|| అహో
 ౧౫౦ పు)

కల్పతరు - గీ. VI విష. - రేఫఱకారయుక్తశబ్దముల నెన్నెడి యుపాయ
 ములను బైరీతిని స్థూలదృష్టి నుపదేశించి వానినిశ్చయము మహాకవిప్రయోగైక
 వేద్యమని తుది కుపదేశించుచున్నాడు. ఏతేన = ఈరేఫఱకారములు, ఉచ్చారణ
 భేదతః = పండితుల యుచ్చారణభేదమువలన, ప్రయోగేషు = ప్రయోగముల విష

యమున, వేద్యాః స్యుః=తెలియఁదగిన వగును. ప్రయోగతః=మహాకవుల ప్రయోగముల చొప్పుననే, సర్వేరేఫాః=సమస్తరేఫఃకారములును, యథాయథమ్=యథాస్వరూపముగా, ప్రయోగాద్వాః=ప్రయోగింపఁదగిన వగును. గ్రామమానుషనామసు=గ్రామమనుష్యాదుల పేరులు కవిప్రయోగస్థములుకానపుడు, యత్ర=ఏథలమందు, అనిశ్చయః భవేత్=నిశ్చయింపరాదో యచట, రేఫయో ర్నిశ్చయః=రేఫఃకారముల నిశ్చయము, రేఫమాత్రైకగోచరః=రేఫమాత్రమునకే విషయము కాదగును. అకారముగా నిశ్చయించు కవిప్రయోగము లేనపుడు రేఫమునె నిశ్చయింపవలె ననిభావము. కాకరపట్టు మొదలగు గ్రామనామములలో ద్వీరు క్తతనుబట్టి శకటద్విత్వమే యని నిశ్చయింప నగును. తక్కిన - కారాడ - కోరాడ మున్నగుచోట్ల అకారనిశ్చయము లేమింజేసి రేఫమునే నిల్పవలయును;

య - వ - ల - లు లఘ్వలఘువులు మైత్రిం బొరయు

బాలవ్యాకరణ

రేఫంబులు పొరయవు. (ప్రకీ - ౨౪ సూ.) రేఫంబులు

వివరము.

లఘ్వలఘువులుం దక్కుంగల విశేషంబులు నార్య

౫౮ VII విష

వ్యవహారంబులఁ దెలియుట శ్రేయంబు. (ప్రకీ. ౨౫ సూ).

సంజీవని. ౫౮ VII విష:—‘యవల’ అనెడి యంతస్థముల లఘ్వలఘువులకు యతిప్రాసాదిమైత్రి సమ్యక్తమనియు లఘ్వలఘురేఫములకు యతిప్రాసాదిమైత్రి ప్రాచీనాంధ్రమహాకవిసమ్మతము కాదనియు ౨౪ సూత్రమునకుఁ దాత్పర్యము. (పొరయు = పొందు) మీఁద నుదాహరించిన రీతిని నన్నయాధర్వణులచేత నుపదేశింపఁబడినచొప్పునను, నన్నయాదిప్రాచీనమహాకవిప్రయుక్త యతిప్రాసాదిస్థలనిబద్ధ ప్రయోగములచొప్పునను రేఫఃకారముల స్వరూపములు దెలియఁదగును. అట్లే బాలవ్యాకరణమునఁ జెప్పఁబడిని యితరలక్షణవిశేషములను సంఘతము మహాకవి ప్రయోగాదుల మూలమునఁ దెలియవలయుననిసూరి స్వగ్రంథలోపమును బూర్తిం చికొనెను. (౨౫సూ) ఇది బాలవ్యాకరణము తుదిసూత్రముగాన నిందు శ్రేయంబు అనుశబ్దముచే గ్రంథాంతమంగళాచరణము నిర్వర్తించఁబడెను.

ర - అల వివరణమువిషయము కల్పతరువునఁ గొంతవివరింపఁబడెను. తక్కిన విషయములు వైయాకరణపారిజాతమునఁ గననగును. (వై. పా. ౩౮౦ - మొ. ౫౦౨ వ. విష.)

సంస్కృతాభివ్య
సంస్కృతము. ౪౯
విషయము.

తజ్ఞా సమాచ దేశ్యా | గ్రామ్యా చేయం చతుర్విధా
భవతి | ప్రకృతిద్వయజా తజ్ఞా | తుల్యాతు సమా
ప్రవాహినీ దేశ్యా || (ఆం. చిం. సంజ్ఞా ౧౮ కారి)
(అహో ౧౭౨ పుట)

కల్ప. గో విష:—శయమ్=ఈయాంధ్ర భాష, తజ్ఞా=తద్భవమనియు, సమాచ
=తత్సను మనియు, దేశ్యా = దేశ్యమనియు, గ్రామ్యాచ=గ్రామ్య మనియు, చతు
ర్విధా = చాల్లవిధములుగలది, భవతి = అగుచున్నది. ప్రకృతిద్వయజా=ఆద్యప్రకృతి
ద్వితీయప్రకృతీయు ననబడు సంస్కృతప్రాకృతములనుండి పుట్టినభాష, తజ్ఞా=
తద్భవ మనబడును. ఇవి సంస్కృతభవము ప్రాకృతభవము ననురెండువిధములనేర్ప
డును. తుల్యా = సంస్కృత ప్రాకృత శబ్దములందు మార్పేమియు లేక నామవిభక్తి
క్రియావిభక్తియొగ విషయకమగు మార్పుమాత్రము గలభాష, సమా = తత్సను
మనబడును. ఇవి సంస్కృతసమము ప్రాకృతసమము ననురెండువిధముల నేర్పడును.
ప్రవాహినీ = ఆంధ్రలోకవ్యవహార ప్రవాహమున వెలయు భాష, దేశ్యా = దేశ్య
మనబడును. ప్రాకృతసమములు రెండువిధములు. ౧. సంస్కృతసమ ప్రాకృత
సమము. ఇవి సంస్కృతసమమే యనదగును. ౨. సంస్కృతభవప్రాకృతసమము.
శ్రీః (సం) సీరీ (ప్రాకృతము) సీరి (ప్రాకృతసమము). ఇవి చింతామణిమతమున
నీట్లు తత్సమములుగా నంగీకరింపబడినను గేతనాది లాక్షణికు లిట్టివానిని దద్భవ
ములనుగానె వచించిరి. వారు సంస్కృతసమమును మాత్రమే తత్సమము
లందురు. సూరి యిట్టివానిని దత్సమములని చెప్పినను నివి వైకృతములు నాచ్చిక
ములు ననవచ్చినను. (బా. ఆచ్చి. ౧ సూ). (విస్త. గో II విష, ౧౮౮ విష.).

బాలవ్యాకరణవివృతి. గో I విష.

సంస్కృతప్రాకృతతుల్యం బగుభాష తత్సమంబు. ౧౯

సంస్కృతము	సంస్కృతసమము	సంస్కృతము	ప్రాకృతము	ప్రాకృతసమము
రామః	రాముడు	అగ్నిః	అగ్గి	అగ్గి
విద్యా	విద్య	ఆటః	ఆడి	ఆడి
హరిః	హరి	ఆలిః	ఓలీ	ఓలి
ధేనుః	ధేనువు	(పక్ష్యా).		
భూః	భువి	కటుః	కారో	కారము
పితృ	పిత	గౌరవమ్	గౌరవం	గౌరవము

గౌః	గోవు	జటా	జడా	జేడ
నౌః	నావ	మిరా	మేరా	మేర
ద్యౌః	దివి	యమః	జయై	జేముడు
హృద్	హృది	రాజ్ఞి	రాణి	రాణి
జగత్	జగత్తు	శృంగారః	సింగారో	సింగారము
	జగము	స్త్రిః	సిరి	సిరి.

ఇత్యాదు లూహ్యాంబులు.

ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

సంజీవని. ౫౯ I విషయము:— ఆటి = శరారిపక్షి = ఒకదినుసు బాతు. ఆడిశబ్దము సంస్కృతమందును గలదు. “ఆడి - సం - వి - ఇ - స్త్రీ - ఆటి, ఆడేలు, క. ఆడి బకసాంపరాయము | వేడుకఁ జెప్పినను వినిన విఘ్నము లడఁగున్” (మార్కండ్ - ౨ ఆ. శ. ర) ఇట్టి ప్రాసస్థలసిద్ధసమాసమునుబట్టి ‘ఆడి’ శబ్దము సంస్కృత సమమే యేనఁదగును. ప్రాకృతసమ మన్నచో నది యాచ్ఛికముగాన (బా. ఆచ్ఛి. ౧ సూ) సిద్ధసమాసము దుష్టుట మగును. ఆలిశబ్దమునకు సఖ్యాద్యర్థములు పెక్కుగలవు. ఓలిశబ్దమున కందలి పంక్తియను నర్థముమాత్రమే గలదు. గౌరవశబ్దమునకుఁ బ్రీతి యను నర్థము లేకున్నను దానివైకృతమగు గౌరవశబ్దమునకుఁ బ్రీతియనునర్థము నైతము గలదు. మిరాయను సంస్కృతశబ్దము శబ్దస్తోమమహానిధి శబ్దార్థచింతా మణి కోశములలో లేదు, కాని మీరశబ్దము పుంలింగము సీమాధికము శబ్దార్థ చింతామణికోశమునఁ గలదు. “మిరః. పుం.....సీమని..... శు - సి - చి - మీనాం దీర్ఘశ్చేతి క్రన్” (శబ్దా. చిం) “శు-సి-చి-మీనాం దీర్ఘశ్చ. (ఉణాది. ౧౦౩ సూ) శు - సౌత్రః - శూరః - సీరమ్ - చీరమ్-మిరః = సముద్రః” (సి. కా. బాలమ. ౧౦౦౫ పుట) సంస్కృతగ్రంథములం దిట్లుండఁగా నీక్రిందిరీతిని శ - ర - కోశమున ప్రాముఖ్యము వింత. “మిర-సం. వి. ఆ. స్త్రీ. మేర. మర్యాద.” (శ - ర) “మిరాయాం లిత్ (౧-౨-౪౨) ఇత ఇత్యనువర్తతే—ఏదితిచ.....మేరా - సీమా” (త్రివిక్రమశబ్దానుశాసనము) అను త్రివిక్రమసూత్రము (వాల్మీకిసూత్రమే) పై సూరించనకును, శబ్దరత్నాకరమునకును మూలముకానోపును. పరిశీలింపఁగా “మిరాయాం లిత్” అని త్రివిక్రమప్రయుక్త పాఠమైయుండు ననియు, బహు భాధికారములోని దగుటచేతఁగాని సూత్రారంభసామర్థ్యమునఁగాని “ఈ” కారమునకు “ఏ” కారము వచ్చెననియుఁ జెప్పుట యుక్తమనితోఁ చెడిని.

సంజీవని. ౫౯ II విషయము:— ప్రాకృతసమములు సంస్కృతసమములవంటివికావు. ఏవో కొన్ని శబ్దములు సంస్కృతసమములై లెఱుంగునకు రాకున్నను (బా. తత్త్వ.

౮౬ సూ) బ్రాహ్మకముగా సంస్కృతశబ్దములెల్లఁ దత్సమములై తెనుఁగునఁ జేర వచ్చును. ప్రాకృతశబ్దముల కట్టిప్రవేశము లేదు. (౧౯ విష) కవిప్రయుక్తము లగు నేవో “సిరి” ప్రభృతులగు కొన్ని శబ్దములకు మాత్రమే తెలుగునఁ బ్రవేశము సమ్మతమగుచున్నది. అట్టిప్రవేశమునైతే మచ్చాంధ్రవర్ణభుజిత ప్రాకృతశబ్దములకు మాత్రమే సమ్మతమైయున్నది. అనాంధ్రవర్ణములగు మహాప్రాణములతో నుండు “సాక్ష” ప్రభృతి ప్రాకృతశబ్ద మొక్కటికేని తెలుగునఁ బ్రవేశము కన్పట్టదు.

సంస్కృతసమప్రాకృతసమములగు “ఆషి” ప్రభృతులు సంస్కృతసమము లనియు సంస్కృతభవప్రాకృతసమములగు ‘అగ్ని-సిరి.’ ప్రభృతులు సంస్కృతభవము లనియుఁ (విస్తర) దక్కినలాక్షణికులెల్లఁ జెప్పదురు. కాని చింతామణికర్తయుఁ దదనుచూయి సూరియు నట్లు సమ్మతించరు. అట్టిద్వివిధములగు శబ్దములను వీరు

విస్తర. ౫౬ II విష:—“ప్రాకృతసమంబులు సంస్కృతభవంబులని వాడ నచ్చును. ఇందులకుఁ బ్రమాణము. క. వదలక సిద్ధాక్షరములఁ బొదివిన వర్ణములఁ దూలిపోఁబలుకఁగ న | ర్థమై ప్రాకృతనిభమగు | నది తద్భవపదమునాఁగ నభిమత మయ్యెన్” (కావ్యాలం. బా. గు. ప్ర. ౧౯ సూ. వ్యా) అనుగుప్తార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్య ప్రామాదికము. గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యనుకొన్నట్లు పయిపద్యములోని ప్రాకృతనిభశబ్దమునకు ద్వితీయప్రకృతసమమని యర్థముకాదు. దానికి దేశ్యసమ మని చూడామణికర్తభిప్రేతార్థము నెన్నఁదగును. తే || గీ. విశ్రుతులు హేమ చంద్రత్రివిక్రమాదు | లొనరఁ జూపిరి ప్రాకృతంబునకుఁ ద్రోవ | యాంధ్రభాషయుఁ బ్రాకృతాహ్వయమ కాన | వలయుఁ దల్లక్షణంబులు వరుసఁ దెలియ (కావ్యాలం ౯ ఉల్లా) అనీ చూడామణికర్త వనించి యున్నాఁడు. మఱియుఁ జూడామణికిఁ బ్రాకృత సమములు ప్రాకృతభవములు ననుభేదముల నంగీకరించు నభిప్రాయమే లేదు. అందు సంస్కృతసమములు సంస్కృతభవములు ననుభేదములు మాత్రమే చెప్పఁబడినవి. కావుననే ప్రాకృతభవములుగా బాలవ్యాకరణమున నుదాహరింపఁబడిన “జేన్నము- పుడమి-వెన్నుడు-వెజ్జె” అనునవి వైపద్యములోని ప్రాకృతనిభ (దేశ్యసమ) తద్భవముల కుదాహరణములుగఁ జూపఁబడినవి. క. వదలక సిద్ధాక్షరములఁ బొదివినవర్ణములఁ దూలిపోఁబలుకఁగ న | ర్థమై ప్రాకృత నిభమగు | నది తద్భవపదమునాఁగ నభిమత మయ్యెన్. సీ. యజ్ఞంబు జన్నంబు యత్నంబు జతనంబు, చంద్రముండనుపేరు చంద మామ | యోధులు జోడులు యోగులు జోగులు, బృందంబు బిందంబు పృథివి పుడమి | పిట్టండు వెన్నుడు వెజ్జినా వైధ్యండు, పుస్తంబు పొత్తంబు ప్రోడ ప్రోడ || (కావ్యాలం ౯ ఉల్లా. ౧౪. ౧౫ వ). సంస్కృతశబ్దమునందు వర్ణాగ

ప్రాకృతరూపములనియె వాడుదురు. ఆతిప్రభృతి సంస్కృతరూపప్రాకృతరూపములకు వీరిపక్షమున నైతము సంస్కృతరూపములనియుఁ జెప్పటలో విరోధములేకున్నను నట్టివి ప్రాకృతరూపములును ననందగిన వగుటచేత బా. ఆచ్చి. ౧ సూత్రము చొప్పున సూరిమతమున నవి యాచ్చికములయి యాచ్చికకావ్యప్రయోగయోగ్యము లగుచున్నవి.

సంజీవని-గో III విషయము—ప్రాకృతమున 'చ-జ' లకు దంత్యత లేదు. కాని వానితోనున్న ప్రాకృతశబ్దములు ప్రాకృతరూపము లగునపుడవి యాచ్చికములై. యగుచు గాన వానిలోని "చ-జ" లకు దంత్యత సంభవించునని సూరియాశయము. కావుననే ప్రాకృతత్వావస్థలో "జడా-జమో" అని దంత్యతానుమాపక చిహ్నరహితముగను, బ్రాకృతరూపత్వావస్థలో "జేడ-జేముడు" అనుదంత్యతానుమాపక చిహ్నసహితముగను, వానిలోని 'చజ' లు సూరిచే జూపబడినవి.

సంజీవని-గో IV విషయము—“స్త్రరకట్వో రీసర - కారౌ (౧-3-౧౦౦) అనయో ర్యథాసంఖ్యం ఈసర - కా రత్తత్యాదే శౌ భవతః.....కటుశబ్దే స్త్రరకట్వో రీసర కారావీతి కారాదే శే కారో ఇత్యాది రామవత్” (షడ్భా-౬౮-౬౬పు) (విస్తర) అను

గమాది వికారముగల్గినపు డాంధ్రదేశ్యనిభమై తద్భవమని వేర్కొనబడునని పై చూడఁదగినద్యమునకుఁ దాత్పర్యము. కేతనమున్నగు లాఠీణికులునైతము సంస్కృతసమేతరములగు దేశ్యతరములను దద్భవములనుగానే వ్యవహరించిరి. ఆ-వె. తత్సమంబునాఁగఁ దద్భవంబన నచ్చు. తెనుఁగునాఁగ మఱియు దేశ్యమనఁగ. గ్రామ్యభాషనాఁగఁ గల వైదుతేఱుగులు. వేఱి వేఱి వాని విస్తరింతు. (ఆం. భూ. ౧౦౮ పు) క. మును సంస్కృతపదములపై. దెనుఁగువిభక్తులు ఘటించి తేటపడఁగఁ జే. ప్రిననది తత్సమమనఁ జను. వనము ధనము పురుషుఁ డబల వసుమతి యనఁగన్ (ఆం. భూ. ౧౯) అనిచెప్పి యిటఁ బ్రాకృతరూపములగు 'సిరి' మున్నగువానిని నైతము తత్సమములలోఁ జేర్కొనక తద్భవంబులనుగానే వివరించెను. ఇట్లు తిమ్మక వ్యాదులును వివరించిరి. సీ.....తే. గీ. స్నిగ్ధమునకు నిర్దంబుశ్రీకి సిరియు... తద్భవంబులు చెల్లు భూధరశతాంగ (స్వరూ. ౧ ఆ. 3౦ పు) సంస్కృతసంబంధమును బట్టి మాత్రమే యవి తద్భవములని తెలియనగునుగాని యంతకన్న దేశ్యముతోడి భేదము వనియందుఁ జూపట్టదని చూడఁదగినకారాదుల భావము. ఇట్లుగుటచే నాంధ్రదేశ్యమం దుండరాని మహాప్రాణాదిఘటిత ప్రాకృతశబ్దములు ప్రాకృతరూపములుగాఁ దెలుంగునకు రానేరవని ధ్వనితమగుచున్నది.

విస్తర. గో IV విషయము—“ప్రాకృతసమంబులలోని 'కారము' అనుశబ్దము క్షౌర

ప్రాకృతవ్యాకరణసూత్రముచొప్పునఁ బ్రాకృతమున 'కారో' అనునది కటుశబ్దభవ
మై యేర్పడుచుగాన సూరి యుదాహృతిసమూల మగుచున్నది. (ప్రకటావృత్తి సర్వకా
కా. ౧-౩-౧౦౦) కటుశబ్దయోగిసర-కారవ్యాకరణదేశో యథాసంఖ్యం వా భవతః-
ఉదా—ఈరో, సరో; కారో - కమా.) (త్రివి-ప్రా-శబ్దా)-

శబ్దభవంబనియు తొరశబ్దము కటుశబ్దపర్యాయంబనియుఁ గొందఱయభిప్రాయము
బాగుగ నేయున్నది. (బా. గు. ప్ర. ౧౮. పుట. ద్వి. ము) “కార మను ప్రాకృతసమంబు
నకుఁ కటుశబ్దమును మూలముగఁ జూపుటకంటె వర్ణసారూప్యము ననుసరించి తొర
శబ్దమును మూలముగఁ జూపుట యుచిత మని ప్రాథవ్యాకర్త...” (బా. సా. వే.
౩౨ పు) ఈ ప్రాథవ్యాకర్తమతము బాగుగ నె యున్నదనుట సరికాదు. మఱియుఁ
ప్రాథవ్యాకర్త యనకున్నను బేరికావ్యాఖ్యాత తొరశబ్దమూలక మనుచు
“కారము ప్రాకృతసమ” మనుటయు సరికాదు. తొరశబ్దమూలకత్వమున నది
సంస్కృతభవమె యగును. “కారము తొరశబ్దభవము” ఇందు సారూప్యము గనం
బడెడిది. తొరశబ్దము కటుశబ్దపర్యాయంబు నగు. త్రిరాత్ర ముభయో రథశ్శయ్యా.
బ్రహ్మచర్యమ్. తొరలవణవర్జనంచ అని యాపస్తంబసూత్రవాక్యము. (ప్రాథ
సంజ్ఞా ౧౦ సూ.) ఈవిషయములె సూ. రా. నిఘంటువునందును నెక్కింపఁబడెను.
వీరికి “తొరము = కారము” (కవిసం. ౩ తరం. ౪ పద్య. వివ. ౬౮ పుట) అను
కవిసంశయవిచ్చే దోదాహృతి మూలమని తోచెడిది. ఈమతమువారు వైయాప
స్తంబసూత్రములోని తొరశబ్దమునకు వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిన యర్థమును జూచి
కొనక లవణశబ్దసాహచర్యమునుబట్టి తొరశబ్దము కటుశబ్దార్థకముగఁ బ్రాసూత్ర
మునఁ బ్రయుక్తమయ్యెనని భ్రమించి రనఁదగును. “హైడిమ్మికా రాజమాషా.
మాషాముద్గా మసూరికాః లజ్ఞాధక్య శ్చ నిష్పావా! స్త్రీహద్యాః తొరసంజ్ఞితాః”
(గార్గ్యనారాయణపండితరచితమగు నా శ్వలాయనస్త్రుతి వ్యాఖ్య. ౮ ఖండ. ౧౦
సూ) ప్రాథవ్యాకరణకర్త తన శబ్దరత్నాకరమునందునయితము తొరశబ్దము కొన్ని
రకముల పప్పుదినుసులకు వాచకమని వ్రాసియుండలేదు. తొరశబ్దమును శ్రీనా
థుడు భసితపర్యాయముగ వాడెనని యీక్రింది యాతేసిగద్యమువలనఁ దెలియ
నగును. “అమష్టంబులు నభేనంబులు, నబుద్బుదంబులు, నతొరంబులు నలవణంబులు
నకలుషంబులు; నదుర్దంధములు, నయిన యుదకంబులు. (కాశీ. ౫ ఆ. పు)——”
(భూతిర్భసితభస్మనీ తొరః.....అమర. స్వర్గ) భసితజలము లనఁగా బురదనీరు.
నదీమముద్రాదుల జలములలో నుప్పులు బురదయు నుండుట పహజముకాని “బుట్టు”
అను రథముండుట సహజముకాదుగదా. గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యీశ్రీనాథగద్య

సంజీవని-గీ V. విషయము:—“సంస్కృతప్రాకృత తుల్యం బగుభాష తత్సమంబు” అనగా శబ్దావయవమునందు వికృతి యుండనట్టియు నాంధ్రవిభక్తియోగమును దస్తూలకములగు మార్పులునుగలుగునట్టియు సంస్కృతప్రాకృతశబ్దములు తత్సమము లని యర్థము (విస్తర I, II)

మును జూపి “కార” శబ్దము కటుపర్యాయమని వ్రాయుట మిక్కిలి వింతగనున్నది. యేరశబ్దమునకు “బుట్ట” అనునర్థము గలదనుటకుఁ బ్రమాణము కన్పట్టకున్నది. కారము కటుశబ్దమాలక మనుటలో రూపసామ్యము లేకుండుట శంకాస్పదము కానేరదు. “(సంస్కృ.) స్తమ్భః = (ప్రాకృ.) ఖంభో = (తద్భ.) కంబము” అనుచో నాకారసామ్యము లేకున్నను బ్రాకృతవ్యాకరణపద్ధతి ననుసరించి “కంబము” స్తంభ శబ్దమాలకము ప్రాకృతభవము నని ప్రాధికారవ్యాకర్త తన వైకృతదీపికలో సంగీకరించెను. “కంబము = గుండే..... స్తమ్భః” (వై. దీ.)

విస్తర I. గీ V విషయము:—“అనగా సంస్కృతశబ్దములయుఁ బ్రాకృతశబ్దములయు నంతమందుండునట్టి దీర్ఘము విసర్గము మొదలగువానిని శాస్త్రప్రకారంబున మార్చి లింగభేదములనుబట్టి ప్రథమాదివిభక్తులను జేర్చిన దత్సమంబులగు. ఉదా. (సంస్కృ.) హరిః (సం. సమ.) హరి. (సంస్కృ.) ధేనుః (సం. సమ.) ధేనువు. (సంస్కృ.) పితా. (సం. స.) పిత.....” (బా. గు. ప్ర. ౧౯ సూ. సంజ్ఞ.) అను గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్య సరికాదు. చింతామణికర్తయుఁ దదనుయాయీ సూరియు సంస్కృతప్రథమాదివిభక్త్యంతములను మూలముగఁగొని వానితుదివిసర్గాదులకు లోపమును విధించి యాంధ్రవిభక్తిమేళనము చేయురీతిని నజంతరూపసాధన ప్రక్రియను నడపలేదు. సంస్కృతప్రాతిపదికములను మూలముగఁగొని రూపసాధన ప్రక్రియను నడపిరి. “ఋకారంబున కత్వంబును స్త్రీవద్భావంబు నగు” (బా. తత్స. ౧౨ సూ.) ఇట్లే యంతటను ప్రక్రియ నడుపఁబడెను.

విస్తర II. గీ V విషయము:—‘రామ - రాముడు; పితృ - పిత; రాజన్ - రాజు; బుద్ధికుత్ - బుద్ధిమంత - బుద్ధిమంతుడు; అస్త - అంతము; భూ - భువి’ మున్నగుచోటులందుఁ గల్గినమార్పులు విభక్తియోగమాలకములగుటంజేసి యవి తద్భవతాపాదకములు కానేరవని యెఱుంగునది. “రాజో” శబ్దతత్సమత్వమును గూర్చి యీసరికి వ్రాయఁబడెను (౧౮ విష.) అట్లే తెనుఁగువిభక్తులు కూడునపుడే ‘అస్త’ మున్నగువానిలోని వర్గపంచమములచో ననుస్వారము నిల్చి “అంతము” మున్నగురూపము లేర్పడును. అట్టి మార్పునైతము తద్భవతాసంపాదకము కానేరదు. (విస్తర. III. ౨౮ విష. ౨౮ విష.) ఇట్లే యంతటను గ్రహింపవలయును.

వన్నయ. ప్రకృతిద్వయజా తజ్జా. (ఆం-చిం-సంజ్ఞాంకా కా.)

భవ్యజీ. వర్ణలో పాగమా నై కే, సర్వస్థిం స్తద్భవేపదే.....

౬౦ విష. (వికృ సంజ్ఞా-౨-౦-కా-అహో. ౧౨౨ పు.)

కల్పతరువు - ౬౦ విష:—వీని వ్యాఖ్య ౧ VIII - విషయమున వ్రాయబడెను.

సంస్కృతప్రాకృతభవం బగు భాష తద్భవంబు. ౨౦

	సంస్కృతము.	సంస్కృతభవము.	సంస్కృతము.	సంస్కృతభవము.
	ఆకాశః	ఆకాసము	వక్త్రః	వంకర
	కుడ్యమ్	గోడ	వేసరః	వేసడము
	చంద్రః	చేంకురుడు	సముద్రః	సంద్రము
బాలవ్యాకరణ	తమజ్ఞః	తమగము	సూచీ	సూది
వివరణము	తామరసమ్	తామర	స్తరః	మరుడు
౬౦ I	నారాచః	నారసము	హరణమ్	అరణము
విషయము.	నిభః	{ నెపము నెవము.	హరితాళమ్.	హరిదళము
	ముఖమ్	{ మొకము మొగము		
	మృగః	{ మెకము మెగము		

ఇత్యాదులు గ్రహించునది.

	సంస్కృతము.	ప్రాకృతము.	ప్రాకృతభవము.
	అక్టారః	ఇంగాలో	ఇంగలము
	అపూరాః	అచ్చరా	అచ్చేర.
	ఆశ్చర్యమ్	అచ్చేరమ్	అచ్చేరువు.
	పశ్చాత్	పణ్ణాసా	పనస
	పృథివీ	పుథవీ	పుడవి
బాలవ్యాకరణ	ప్రయాణమ్	పయాణమ్	పయనము
వివరణము	ప్రవాళమ్	పవాళో	{ పవడము పగడము
సంజ్ఞా.	మత్సరః	మచ్చరో	మచ్చేరము
౬౦ I విష.	యజ్ఞః	జణ్ణో	జేన్నము
	లక్ష్మీః	లచ్చీ	లచ్చి

విష్ణుః	విష్ణూ	వెన్నుడు
వైద్యః	వైజ్యో	వైజ్యే
స్తమ్భః	ఖంభో	కంబము
స్థూలమ్	థోరం	తోరము

ఇత్యాదులు తెలియునది.

సంజీవని - ౬౦ I విష:—సంస్కృత ప్రాకృతభవం బనగా సంస్కృతప్రాకృత శబ్దములందు వ్యవహారవశమున వర్ణాగమ వర్ణాదేశ వర్ణలోప వర్ణవ్యత్యయ భిన్న తాది వికారములుగల్గుటచే వేరురూపున నేర్పడుట యనియర్థము. అట్టి వికృతులను వై సూరిగారి యుదాహృతుల నెన్నవగును. వర్ణాగమ—(సం) వక్రః = వంకర; వర్ణాదేశ—(సం) ఆకాశః = ఆకాశము; వర్ణలోప—(సం) తామరసమ్ = తామర; వర్ణవ్యత్యయ . (సం) పారావతః = పావురము; భిన్నత - (సం.) వక్రః=వంకర మొ. ఇట్లా కారమందే కాక యర్థమునందును మార్పుగల్గుట గలదు. (సం.) గౌరవమ్ = గురుత్వము-(తర్క) గౌరవము=ప్రేమము-మొ. “ప్రవాలో” అనురూపము “పా ఇ ఆసద్ద మహాణ్ణి” మందు జూపబడెను. కాని రేఫము లోపించుట, పై శాచీతర ప్రాకృమలలో శత్యమగుట, ప్రాకృతవ్యాకరణ సిద్ధములు గాన సూరి యుదాహృతియే సమంజసము. “బాలవ్యాకరణ ప్రథమముద్రణమున “వేజ్యో” అని ప్రాకృత రూప ముదాహరింపబడెను. ద్విత్వపరకత్యమున దీర్ఘమునకు హ్రస్వత ప్రాకృత వ్యాకరణసిద్ధ మను (రాజ్యమ్ = రజ్జం) తలంపున నర్వాచీనులు ద్విద్ధిరనడగును. తమజ్ఞః = మంచె; నిభః=వ్యాజము; వెసరః=గాడిద (ఆడుగుట్టమునందు గాడిదవలన జన్మించినది); పనస=వీబది పదములుగల మంత్రము; అఙ్ఘరః = కొఱవి; ఇంగలము=బొగ్గు. ఇట నర్థపరణామమును గల్గె ననడగును. కాని “అఙ్ఘర” అను సంస్కృత ప్రకృతికిని “బొగ్గు” అనునర్థము గలదని కొన్నికొశములలో గలదు. ఇంగాల శబ్దము సంస్కృతమందే కలదని కొన్నికొశములలో నుదాహృతమై యున్నది. (విస్తర I-II) ఇట్లే “కల్పారము, పట్టణము” మున్నగు ననేక ప్రాకృతశబ్దములు సంస్కృతమున జేరినివి. “(సంస్కృ) స్తమ్భః - (ప్రా) ఖంభో - (వై) కంబము” అని

విస్తర. 1 ౬౦ I విష:—“అఙ్ఘర—అస్త్రీ. (ఽఙ్గ+ఆరన్)అర్థదగ్ధే, అగ్నిసంక్రాన్తే, అగ్నిసూర్యవౌ, అఙ్ఘర ఇతిప్రసిద్ధే కాష్ఠఖణ్డే” (కొఱవి) (శిబ్దస్త్రీ). “అఙ్ఘర. అస్త్రీం భృగ్వరాజః, ౨ అగ్నియుక్తమ్, 3 ఇఙ్ఘలమ్. (తే) బొగ్గు” (సర్వ. సంబో) “ఇఙ్ఘలా—అ. పు. శిబ్దికః (తే) బొగ్గు” (సర్వ. సంబో); “ఇంగాలము - ప్ర. వి.

చూచి యుదాహరించి యుండఁగా సూ-రా-నిఘంటువున 'కంబము. వి-(సం) స్కమ్భః ప్రా. కంభో...' అని వ్రాయఁబడి యున్నది. ప్రకృతివికృతులకు వర్ణసామ్యము చాలవని కాబోలును సూ. రా. నిఘంటుకారు లిట్లు మార్చి వ్రాసిరి. స్కమ్భ శబ్దము కంభస్తో. శబ్దా. చిం. కోశములలోఁ గన్పట్టలేదు. ఘృభి-ఘృభి-స్తభిజ్ స్తమ్భి స్కభి-చ ప్రమ్భు-స్తృతః" (కవికల్పద్రుమము) అనుచోప్పన స్కభి ధాతువు నుండి యేర్పడిన స్కమ్భశబ్దము నెందేని కనిచెమో? కావుననే ప్రాకృతరూపము "ఖంభో" అని యుండఁగా వీరు "కంభో" అని ప్రాకృతరూపమును జూపిరి. ప్రాకృత వ్యాకరణములందెల్ల "ఖంభో" అను ప్రాకృతశబ్దము మాత్రమే స్తమ్భశబ్దమునుండి వాఙ్మూలమిచ్చి యున్నది. "స్తమ్భే. (ర) ౧౧. స్తో రిత్వనువర్తతే. త్విత్చ. స్తమ్భే భో స్సం యుక్తస్య ఖకారో భవతి తు. ఖంభో-భంభో. కాష్ఠాదిమయః...." (త్రివిక్ర. ప్ర. శబ్దా. ౧ ఆధ్యా-ర పా ౧౧ సూ). "స్తమ్భే - (౧-ర-౧౧) ఖ లిత్వనువర్తతే, త్విత్చ. స్తోరిత్చ. స్తమ్భే భో రాదేశ స్సంయుక్తస్య ఖకారో వా స్యాత్. ఖమ్భా పక్షే-క గేతిసలోపే ధమ్భా." (షడ్భా ౨౪ పు.)

అ. పు. బొగ్గు." (శ. ర) "అక్షారచుమ్మిత మివ వ్యథమాన మాస్తే. అనిసప్ప పక్ష మునఁబ్రయోగము. కళజ్జ-స్త్రతతోష్ఠి వ్రజతి మలినాక్షార తులనామ్. అనిబొగ్గు పక్షమునఁబ్రయోగము. నిప్పువేరు—బొగ్గువేరనికొందఱు" (గురుబాలప్రబోధిక=లింగాభట్టియము). "అక్షారే శతధాతేఽపి మాలిన్యం నైవ గచ్ఛతి" (వాచస్ప త్యోదాహృతము) "విలేను రిక్తాల మివాఽయశః పరే" (నైష. ౧ సర్గ. ౯ శ్లో.) (తెలుఁగుముద్రణము.) "విలేను రక్షార మివాఽయశః పరే" (నైష. ౧ సర్గ. ౯ శ్లో. నాగరముద్రణము. కలకత్తా) "పక్వాక్షారలలాటేతు" (౧. ౨. ౧౨) పక్వ - అక్షార-లలాట - ఇత్యేతేషు ఆదేరవర్ణస్య ఇత్వం భవతి. (సం.) పక్వమ్ (ప్రా) పిక్వం, పక్వం, (సం.) అక్షరాః (ప్రా) ఇంగాలో - అంగాలో;" (త్రివిక్ర. ప్రా. శబ్దా. ౨౨ పు.)

విస్తర II. ౬౦ I విషయము:—“ఇందలి యుదాహరణములెల్ల సంస్కృత పదములు మూలముగాఁ గలవియేగానఁ బ్రాకృతసమభవములనెల్ల సంస్కృతభవములుగా నిర్ణయించి ప్రాకృతసమభవవిభాగము లనావశ్యకము లనఁ జనును. కాని సంస్కృతమునఁ జూపట్టని ప్రాకృతదేశ్యములనుండి కలిగిన పదములు తెలుఁగున నేనైనఁ జూపశక్యమేని యవ్విభాగములకు సార్థక్యము సంభవింపకపోదు.” (బ్రా. సా. పే. ౨౦ సూ. వ్యా.) అని వ్రాసినాని వేటికావ్యాఖ్యాత యట్టి ప్రాకృతదేశ్యములనుండి నూతన ప్రాకృతసమభవశబ్దముల నుదాహరింపఁ జాలఁడయ్యె. మిటియు

భయ సూదర్శమునుబట్టి సూరిగారి వ్రాతయే సమూల మగుచున్నదనఁ దగును.

సంజీవని. ౬౦ II విష:—మహాకవిప్రయుక్తములగు పెక్కుతద్భవములు శబ్దరత్నాకరాది కోశములలో నుదాహరింపఁబడలేదు. సరిగాఁ జూచికొనక కొన్ని సమస్తపద తద్భవములు లక్షణవిరుద్ధములని కొందఱుభ్రమించుచున్నారు. శబ్దరత్నాకరకర్త యట్టి వానిలోఁ గొన్ని యనింద్యగ్రామ్యములనుచు నుదాహరించెను. మఱి కొందఱు వానినిజరూపముచు జూచికొనక లేఖకపాతకాదుల ప్రమాదమునఁ బడియున్న ప్రామాదికరూపములతో గ్రహించి కవులు వైరిపదదోషమును బ్రయోగించిరిని తెలంచుచున్నారు. సమస్తపదముల తద్భవములు పెక్కు కవిప్రయుక్తములై యున్నవి. ఉదా: (సం.) వాల్మీకేశుఁడు (తద్భవ) వాలుమీకేశుఁడు.

“చూపశక్యమేని” అనునాతని వాక్యమునుబట్టి యట్టి యభిప్రాయపు దౌర్బల్య మంగీకృతమగుచున్నది. ఇంతియకాక యట్టి యేవో మృగ్యశబ్దముల పట్టున మాత్రమే ప్రాకృతసమ ప్రాకృతభవవిభాగము సార్థకమగుటచే సూరిచూపిన యుదాహృతులలోఁ బ్రాకృతసమభవములకును, సంస్కృతభవములకును వైలక్షణ్య మేమియు లేదనియు యాదృచ్ఛికముగా వానివానిని వేర్వేరి సూరి యుదాహరించెననియుఁ జేటికాకర్త తెలంచెనని విశదమగుచున్నది. అది సరికాదు. (చూ. ౧౯ విష.) సంస్కృతశబ్దములు వర్ణలోపాదివికృతుల నందుటలోఁ బ్రాకృతపద్ధతి విరుద్ధ వికృతుల నందునపుడు మాత్రమే యవి కేవలసంస్కృతభవములనియుఁ బ్రాకృత పద్ధత్యనుసారి వికృతుల నందునపు డవి ప్రాతద్వారమున వచ్చినవనఁ దగుటంజేసి వానిని ప్రాకృతసమభవములనఁ దగుననియు నొకయేర్పాటు మనసున నిడికొని సూరి యుదాహరించెనేకాని యాదృచ్ఛికముగా నుదాహరించినవాఁడు కాఁడు. ఆకాశశబ్దము ప్రాకృతమగునపుడు “ఆ ఆశ = ఆయాశ” అని యేర్పడును. అల్లె కుడ్యశబ్దము ప్రాకృతమగునపుడు “కుడ్డ” అని యేర్పడును. నారాచశబ్దము “ణారాచ = ణారాయ” అని యేర్పడును. మృగశబ్దము “మి అ = మియ” అని యేర్పడును. సూచీశబ్దము “సూఈ” అనియేర్పడును. సముద్రశబ్దము “సముద్ద” అని యేర్పడును. అవి యట్టిరూపములకు విలక్షణములగు “ఆకసము, గోడ, నార సము, మెకము, సూసి, సంద్రము” అనురూపముల నందునపు డవి ప్రాకృతద్వారమున వికృతుల నంద లేదనియు నట్లగుటచే నవి వేఱువిధముగల సంస్కృతభవము లనియుఁ జెప్పుట యుక్తముగదా. అట్లే తక్కినవానియందును ప్రాకృతపద్ధతి వైలక్షణ్యము పరయుపది.

(౬౦.౧-౨ త్ర యోదశ (తద్భ) తేరసులు. (చూ. చండవ్యా. III విధాన. ౨౪-౩౪ సూ. త్ర యోదశ = తేరసు) (సం.) తపోనిధి (తద్భ.) తవనిది. (సం.) పృథవీశుడు. (తద్భ.) పుడమీశుడు. మొ. (విస్తర.)

విస్తర. ౬౦ II విష:—ప్రయోగములు:—ద్విపద = ఆ వాలుమీ కేసుఁ దాత్తః గలంగ | (బసవ. ౪ ఆ. ౭౬౪ ప.) ధారుణి వెలయరే తేరసు లనంగ (బసవ ౬ ఆ ౪౬౪ ప) పగతుఁ దాసించునే పరధనంబునకు | మృగపతి యెద్దెస మేయునే పుల్లు! (బసవ. ౩ ఆ. ౧౭) ఇట్టిపి శబ్దరత్నాకరమున సంగ్రహింపఁబడలేదు. “కర్నాటాంధ్రలాక్షిణికులు కార్యదోషములలో గణించిన వైరిపద మను శబ్దదోషము వీరి (శివకవుల) కృతులలోఁ బెక్కుచోట్లఁ గానవచ్చుచున్నది. దీపగంభములు... మజ్జనబావి.....తవనిధి.....” (బసవపురాణాపీఠిక. ౯౭ - ౯౮ పుట.) ద్విపద. సజ్జనలీల మజ్జనబావిలోన | యజ్జలంబులు.....(బసవ. ౬ ఆ. ౨౪౧ ప.) ఇటుఁ దా లవ్యజకారమును నిల్పి వైరిపదదోషము నారోపించుట సరికాదు. మజ్జనశబ్దభవము ‘మజ్జనము’ అనుట లెస్స. ద్విప. భువి జనులెల్లను బొగడుచు నుండఁ | దవనిది దేదర దాసయ్య కీడె (బసవ. ౬ ఆ. ౪౯౮) ఇటు “తవనిధి” అని వర్ణచతుర్థమును నిల్పి వైరిపదదోషము నారోపించుట సరికాదు. ఇట్లే ‘తపోరాజ’ శబ్దభవము ‘తవ రాజ’ అగును. ద్విప. తవరాజు వల్లభుఁడు. (బసవ. ౫ ఆ. ౪౪౧ - ౪౪౨. సూ. రా. ని.) “పుడమీశుడు. వై. వి. గ్రా. రాజు.” (శ.ర) ఇచట “పుడమీశుడు” అను తద్భవరూపము నంగీకరించుట యుచితము. కాని “ద్విపద—పుడమీశ మీ ధనం బునకుఁ జేసాఁప | నొడలి కిచ్చితి.....(బసవ. ౩ ఆ. ౨౪ ప.) అనుచో సంజో ధనమున సంస్కృతేతరములకు “డు” లోపము రాదుగాన “పుడమి” శబ్దము సుస్కృతమె యని గ్రహింపకతీరదు. “పుడ ఉత్సర్గే.” అను ధాతువుమీఁద “పచాద్యచ్” అనుచొప్పున “చచ్” ప్రత్యయము రాఁగా ‘పుడ’ శబ్ద మేర్పడును. పిదప “పుడం మిలోతితి=పుడమిః” అను ప్రక్రియచొప్పున ‘పుడమి’ అనుసంస్కృతశబ్దము సిద్ధించును. “మిక్షేపే” అను స్వాదిధాతువుపై ని “క్ష్విప్” ప్రత్యయమునిల్పి పైరూపమును సాధించునది. సస్యాదులను విరఁజల్లునని వ్యుత్పత్త్యర్థము నెఱుంగునది. పాల్కురికిసోమ నాథుఁ డిట్టిరూపములను బ్రయోగించుట వింతకాదు. “దీపకంభంబు లెత్తించిన యట్లు” (బసవ. ౧ ఆ. ౧౨౩ ప.) “దీపగంభములు. కంభమని సంస్కృతశబ్దము లేదు గావునను, ఉన్న దనుకొన్నను దెనుఁగుసంధి చొప్పున “క” “గ” యగుట యసంగతము గావునను నిది వైరిసమాసమే. తెనుఁగుఁబలుకులలోఁ గొన్నింటి వర్ణ మ్మిఁదవత్తుర్ధాక్షరములు గలవు. ఆంధ్రవ్యాకరణకర్త లవి లేవనుట యసంగతమని

సంజీవని - ౬౦ III - విష:—తద్భవప్రపంచమును సరిగాఁ బరిశీలించికొనక నేటి ముద్రాసంస్కర్తలు “డ థ” ప్రాసము మున్నగునవి మహాకవిసమ్మతములని తలంచుచున్నాఁడు. శా. ఏడఁగొహిణు లిట్లు పాండవబలం బేకాదశాఁగొహిణుల! రూఢిం గౌరవనైన్య మీయుభయమున్ రోమాహతాన్యోన్యమై (ఆది. ౧ ఆ. ౭౦ ప.) ఇచట రూఢిశబ్దభవమగు “రూఢి” శబ్దమును నన్నయప్రయోగించెన నియు డ-థ ప్రాసము నంగీకరింపలేదనియు గ్రహింపవలయును. డి. కాదన కిట్టి పాటి యపకారము తక్షకుఁ డేకవిప్రసం బోధనఁజేసి చేసె (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౫ ప. ౨ ఆ. ౨౦౪ ప.) ఇచట భట్టారకుఁడు “ఏకవిప్ర సంబోధనఁజేసి చేసె” అనిప్రయోగించెననియు డ-థ ప్రాసము నంగీకరింప లేదనియు నెన్ననగును. ఇట సాధ్యసమాస మును ‘సంబోధన’ అనుతద్భవమును నన్నయచే నంగీకరింపబడె ననితలంపనగును. చి. నిరురుతి వారి మాయల కనిం బ్రతమాయ లొనర్చి ... (నన్నీ. కు. ౧౨ ఆ. ౮౨౨ ప.) (సం. నిర్మతి (తద్భ) - నిరురుతి.) పాల్కురికి సోమనాథుఁడు

నాతలంపు.....సోమనాథుఁడే - కంభకట్లను మేలుకట్లను బొలుచు | గంభీరపుష్ప కాగారంబునందు | (బసవ. 3 ఆ. ౧౨౪ ప.) అని “కంభ” పదమును బ్రయోగించెను” (బసవపురాణపీఠిక. ౯౮ పుట.) ఈవ్యాఁత సరికాదు. (చూ. విజ్ఞర I. ౨౧ II విష.) “౧౯౪౪ సూ. కం శం భ్యాం వ భ యు స్తి తు తయః (గి. ౨. ౧౩౮) ... కంః. కమ్భః” (సి. కా. తద్భత. పాశ్చామిక) అను పాణినీయము చొప్పున “కంభ” శబ్దము సుస్కృతమునఁ గలదనుటకు సాధియములేదు. “కమ్ - అస్యా స్తీతి కమ్భః “కమ్. అవ్య. పాదపూరణే. జ లే. మస్తకే. సుభే. మజ్జశే” (శబ్దస్తో.) “దీపకంభంబు లెత్తించినమట్లు” అనుపద్యమున “క” కారాదేశముతో ముద్రితమే కా లేదు. అచట సరళమగు “క” కార మున్నదనుటకుఁ బ్రమాణమును లేదు. మఱియు నచ్చతెనుంగున వర్ణచతుర్థము గలదని యిట నంగీకరింపవలసిన యావశ్యకత లేదు. కంభశబ్ద మిట శుద్ధసంస్కృతమే యగుచున్నది. “దీపకంభ” ములన్నది సిద్ధసమాసమే యగుచున్నది. కంభశబ్దము తద్భవమన నేల? తద్భవములలో వర్ణయుక్తులు లేవనెడి వైయాకరణవచన మసంగత మననేల? సోమనాథుఁడు స్థలాంతరమునఁ బ్రయోగించిన “కంభకట్లను మేలుకట్లను బొలుచు” అనుపద్యమునందలి “కంభకట్ల” నుపాతము ప్రామాదికము “క భకోట్లను మేలుకట్లను బొలుచు | గంభీరపుష్ప కాగారంబునందు” అనుచో “కంభకోట్లను” అనుపాతము కవిప్రయుక్తము కానోపును. అచట “కట్టు” శబ్దము సుసంగతమును గాదు, కోటిశబ్దము సమర్థమయి యున్నది.

యు నన్నయాదుల ప్రయోగముల నరసియేకావలయు నీక్రిందిరీతి వింతవింత తద్భవములను బ్రయోగించెను. “ఉపాద్దేయయ్య” (బసవ. 2 ఆ. 20౯ పు.) (సం) ఉపాధ్యాయ (తద్భ) ఉపాద్దేయ. “ఉపాద్దేలయ్య” అను ముద్రణము సరికాదు. “అలినేయుచు బల్కు నది తద్దె కాగ” (బసవ. 3 ఆ. 2౬ పు.) (సం.) తద్భ (తద్భ) గెడ్డె. వైషద్యములో “తద్భ కాగ” అని ముద్రించుట సరికాదు. “దమ్మ కవిల” (బసవ. 2 ఆ. 2౨3 పు.) ఇటు “ధర్మకవిల” అను ముద్రణము సరికాదు. (సం.) ధర్మకవిల (తద్భ.) దమ్మకవిల. “ధర్మార్థముగ విడిచిన కపిలగోవు” అని యర్థము. (విస్తర.)

విస్తర ౬౦ - III విషయము:—బసుమానగలిసె (బసవ. 2 ఆ. 2౧౬ పు.) (సం.) భస్మాన=తద్భ) బసుమాన. మాజనము (బసవ. 2 ఆ. 2౧3 పు.) (సం) మహాజన. “సహాయము = (తద్భ.) సాయము” అనుచోటనువలె “మహాజన” శబ్దము “మాజన” అని యేర్పడుట వింతకాదు. ఉదాబటుఁ డవనోప్పు (బసవ. 2 ఆ. 2౧౯ పు.) (సం) ఉద్భటు. వేగ మింతేలయ్య విరుపాచ్చదేవ- (బస. 2 ఆ. 2౧౮ పు.) (సం.) విరూపాక్ష. జంగమకోటికిసడిసన్నదాసి (బస ౧ ఆ. ౬౦ పు.) శంకర నీబంటు శంకర దాసి (బస. ౨ ఆ. ౪౬ పు.) ‘కాక-కాకి’ అనురీతిని ‘దాస=దాసి’ అని యేర్పడ గగును. ‘శంకరదాసి’ అను సమాసము ‘కృష్ణరాయఁడు’ అనుదానివంటిది కానొ ప్రను, లేదా శంకరదాస శబ్దభవము ‘సంకరదాసి’ అని కావచ్చును. ఇట్లే తాపసశబ్ద భవము తాపసి. (బస. ౧ ఆ. 2౬ పు.) నంబియు గింబియు నంబికిఁగూర్చు | పంబుండు గింబుండు సకలభక్తులకు | (బస. ౪ ఆ. ౧౨౯ పు.) శంభుఁడు శబ్దభవము పంబుండు. ద్వీపద-అనివదేవుఁడు నంతఁ గోపించి | యోసి నేడేల..... (బస. 3 ౨. 2౨ పు.) శివ(తద్భ) సీవ-ద్వి. మా శివసోదరి...పాసెంబు(బస. 3 ఆ. 2౧ పు.) 9నుపాతము సరికాదు-‘మాసివుసోదరి’ అనుట యుక్తము. తన్ను మహాభక్త తతి ముద్దెసించి(బస. 3 ఆ. 2౨౨ పు.) ఉద్దేశించు-తద్భ-ఉద్దెసించు. ఆస్వదించు (కాశీ. ౫ ఆ. ౧౧౪.) మంగళారతులెత్తి (బస. ౨ ఆ. 2౧౯) (మంగళా రాత్రిక-తద్భ-మంగళారతి. బస వయ్య. (బస. ౧ ఆ. 2౬ పు.) వృషభ-తద్భ-బసవ. ఇచ్చితే బ్రదుకుమా యీసరయ్య పను (బస) ఈశ్వర-తద్భ-ఈసర. బుజ్జగించును వెడ్లు బుడ్లును బెట్టి-నిజ్జివిక్రియఁ డు నివ్వెఱగందు. (బస. 3 ఆ. 2౧ పు.) నిర్జివి-తద్భ-నిజ్జివి. కజ్జంబు నావుండు జ్జలుండంత | లజ్జయు..... (బస. ౪ ఆ. ౧౦2 పు.) కజ్జంబుమీఁ దెలుంగక పల్కు ట్లు. | బిజ్జలొడేళ... (బస. ౫ ఆ. ౧౪౫ పు) కార్యము-తద్భ—కజ్జము. ఈచో ట్లుండెల్ల ‘నిర్జివి-కర్ణము’ అను రూపములను నిల్పి బసవపురాణపీఠికాకర్త ప్రాసంబు

లందు శివకవులకు 'కతివయ హల్పామ్యమున్నను జాలు'నను నూతనసిద్ధాంతము నంగీకరించుట సరికాదు. మీఁద నుదాహరించినరీతిని వింతవంత తద్భవములను బ్రయోగించు సోమనాథకవి యిటుచటపైతము "నిజ్జీవి-కజ్జము" అను తద్భవముల నంగీకరించె ననుటయే యుక్తముగదా. కార్యశబ్దమునకు 'కజ్జము-కర్జము' అను వికృతి ద్విక ముండుటయు వింతకాదు. శ్రీ-తద్భ-సిరి=తిరు; భక్తి-తద్భ-బత్తి=బగితి; లక్ష్మీ-తద్భ-లచ్చి=లక్కిమి; (లచ్చమ్మ-లక్కాంబ). ఆశ్చర్యము-తద్భ-అచ్చేరువు=అచ్చేరువు, ఉజ్జయిని-తద్భ-ఉజ్జే=ఉజ్జే. అని యిట్లుగ నొక్కప్రకృతికి వికృతిద్విక ముండుట ప్రసిద్ధమే. ద్విపద-సిరి మహాదేవుఁ డౌ సిరి గిరిపతికిసిరి పానుదేవాది సురులు సరుంబె, (బస. ౬ ఆ. ౨౦౧ పు) (సిరి=శ్రీకరమైన) కలితాత్మలై తిరు కాళాత్తి పురిని (బస. 3 ఆ. ౮౮పు) శ్రీ-తద్భ-తిరు. కాళహస్తీ-తద్భ-కాళాత్తి. గీ-అట్టి మహిమల యుజ్జేని కరుగు... (కాశీ. 3 ఆ. ౧౦3) కం. వనును.....ఉ! జ్జేనికీ..... (దశకు. 3 ఆ. ౧౯) మృగములై పుట్టుండు మిమ్ము వధించి|బగుతుం డొక్కండు..... (బసవ. 3 ఆ. ౮౧పు.) ఈతని బగితియు... (బస. ౪ ఆ. ౧౨౯ పు.) క-బత్తులు నునువా కత్తుల | మొత్తిరిపశు... (పాండు. 3 ఆ. శర.) సోమనారాధ్యుండు 'నిచ్చ-నిత్య' అను రెండిటిని, నిత్యశబ్దభవములనుగా నంగీకరించి ప్రయోగించెను. నిచ్చు బార్వతి పూయుఁ బచ్చవిభూతియిచ్చె నొక్కయ్యనా కీమునిచూపు (బస. 3 ఆ. ౧౯ పు.) నిత్య నేమం బిది నేటిమ్రుద్ధునకు! ముత్యాల పొడిచూకు ముక్కున వలయు (బస. ౨ ఆ. ౪౪ పు.) 'కన్నియ=కన్నె=కన్య' అనునవి కన్యకాశబ్దభవము లయినట్లై "నిత్తియము-నిత్తైము-నిత్య" అనునవి నిత్యశబ్దభవము లగుట వింతకాదు. సీ- "ధృతిగుంతిరుద్ర భూపతుల నెయ్యపుఁ గన్యకలన" అనిరాఘవసాండ వీయమున 'కన్య' అనువైకృతము ప్రయోగింపబడెను. ఇట్టి తద్భవస్త్రీసమశబ్దముగ 'నిత్య' అనుదాని నంగీకరించిబసవపురాణములోని "నిత్యపడి - నిత్యనేమము" మున్నగు వానిని సమర్థించుకొనుట యుక్తము. కాని బసవపురాణపీఠికాకర్త ప్రాసినట్లు సోమ నారాధ్యుండు వైరిపదమును బ్రయోగించె ననుట సరికాదు. ఇట్టియెడల 'నిత్య' అను నది చరిత్రాదులలోని దగుటచే దత్సమమను సూ. రా. నిఘంటుమార్గమును సరి కాదు. దాని తత్సమత్వమునకుఁ బ్రమాణాంతరము కన్నట్టలేదు. ద్వి-మీదత్తి మీ ప్రాత మీధర్మకపిల | మీదాసు ననుఁ గావరే దయతోడ (బసవ. ౪ ఆ. ౧౦౨౨) ద్వి, అవుదలల్ వంచుచు నయ్య మీదమ్మకచిలల మనుచును గడుదై న్యవశుచు (బసవ-2 ఆ. 3౯2 ప.) బసవపురాణపీఠికాకర్తగా రిచట రెండుపద్యములందును "ధర్మకవిలె" అనినిల్పిరి. సూ. రా. నిఘంటుకారులట్టిపాఠము నేస్వీకరించిరి - ఈపాఠ ములు ప్రామాదికములు. (౬3 III వి.)

త్రిలింగదేశవ్యవహారసిద్ధం బగుభాష దేశ్యంబు. ౨౧
 బాల్యా ఊరు, పేరు, ఇల్లు, ముల్లు, కోట, పేట, దూడ,
 ౬౧ విష. మేడ, కోత, లేత, తావి, మోవి. ఇత్యాదు లర
 యునది.

సంజీ. ౬౧ విష:—‘ప్రవాహినీ దేశ్యా’ అను చింతామణి సూత్రమున
 ఓది విచరణము. తావి = పరిమళము. మోవి = అధరోష్ఠము. పేట = హారములలో
 చొకసరము. ఊరు శబ్దము పూర్వశబ్దభవ మని కొందఱుతలంచుచున్నారు. త్రిలింగ
 దేశమునందలి వ్యవహారప్రవాహమున మాత్రము వెలయు భాష యాంధ్రదేశ్య
 మనితాత్పర్యము. దేశ్యశబ్దములకు వ్యుత్పత్తుల ననఁగాఁ బ్రకృతిప్రత్యయాది
 విభాగమును సువిస్తరముగ వైయాకరణులు వచించియుండలేదు. కాన వానికి
 లోకవ్యవహారమే మూలమనుట యుక్తము. “దేశ్య మాప్సంచ రూఢత్వాత్ ।
 స్వతస్త్వత్వాచ్చ భూయసా ॥ లక్ష్మ నాపేక్షతేతస్య । సంప్రదాయో హి బోధకః॥...
 దేశ్య మవ్యుత్పత్తిమత్త్వా । త్ప్రాకృతత్వేన కభ్యతే ॥” (హేమచంద్రుఁడు.
 ఆహో ౧౨౨ పు) ప్రకృతిసిద్ధ మనఁగా స్వభావసిద్ధమగునది ప్రాకృత మను
 చొప్పున దేశ్యమును ప్రాకృతమనియు వ్యవహరింపఁదగు ననితాత్పర్యము.

రూపమునందును నర్థమునందును సంస్కృతప్రాకృతశబ్ద సంబంధము లేనట్టియు
 నన్యదేశ్య వ్యతిరక్తమయినట్టియు నాంధ్రదేశ వ్యవహారప్రసిద్ధ మగునట్టియు
 శబ్దము దేశ్యమని గ్రహింపవలయును. సూరి యన్యదేశ్యము నంగీకరించువాఁడు
 కామింజేసి యతని పక్షమున దేశ్య మనఁగా నాంధ్రదేశ్యమనియే యర్థము.
 “తావి, మోవి, కౌను, మే నిత్యాదు లాంధ్రవర్ణయుక్తాన్యదేశ్యములు” (గాణ.
 వివ - ౪౩ పద్య - ౪౦ కారి. వ్యా) అరువాత పొరపాటు. ఇవిభారతప్రయుక్త
 ములు, ఆంధ్రదేశ్యములు, నన్యదేశ్యములు ౩ పు.

సంజీ. ౬౧ I విష:—తమిళకన్నడాది భాషలసంబంధముగల దెల్లుశబ్దముల
 నన్యదేశ్యము లనరాదు. ద్రావిడభాషలలోని శబ్దములకుఁ బెక్కిటికి రూపమునం
 దును నర్థమునందును బరస్పరసంబంధ ముండుట సహజమే. అంతమాత్రమున నది
 యన్యదేశ్యమని తలంపరాదు. ఉదా. మూఱ్ఱు (తమి) మూరు (కన్న) మూఁడు
 (ఆంధ్రదేశ్యము). ఇట్లే పరస్పరసంబంధముగల శబ్దములు పరశ్మతములు గలవు.
 మూరుశబ్దము తెల్లన వాడఁబడునప్పుడు దాని నన్యదేశ్య మనఁజరును. ఉదా -
 మూరు కాయర గండఁడు. ఇది కర్ణాటరాజుల బిరుదము. ఆంధ్రదేశ్యశబ్దములలో
 మహాప్రాణవర్ణములు శ - షలు మున్నగునవి యుండనేరవనియు నట్టివర్ణముల

తోడి దేశ్యశబ్దముల నర్వాచీరులు ప్రయోగించిరనియు నీవఱకు వివరింపబడెను (౨౨ I - II విష. విస్త) ఇంక నితరభాషలలోని శబ్దములు భారతకవులచేఁ బ్రయోగింపబడలేదు. అట్టి హిందీప్రభృతి భాషలలోని శబ్దములు భారతకాలమునాటి కాంధ్రమున వెలసియుండలేదు. కాన నట్టియన్య దేశ్యశబ్దములు భారతమున లేవు. (౨౧ - ౨౨ - విష) (విస్తర I-V)

విస్తర. I. ౬౧ I విష:—గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త యన్యదేశ్యములనుచుఁ గొన్నిటి నీసూత్రపువ్యాఖ్యలో నుదాహరించెను. అందలి గాడీశబ్దము భారత ప్రయుక్తమని యుదాహరించెను. అదిసరికాదని యీవఱకు విశదీకరింపబడెను. (౨౧ విష. విస్త IV.) 'తావు' అనునది భారతప్రయుక్తము కాదనియు నట 'టావు' అనుపాతమే కవిప్రయుక్తము కానోపుననియు విశదపఱుపబడెను. (౨౨ విష. విస్త) 'వైతాణము' అనుదానిలో మహాప్రాణ ముండవలయునని నిర్వహించు ప్రయోగము లేదు. "తిరుతాయి-విడారు" అనునవి తమిళకన్నడశబ్దములై యనుటకుఁ దత్తద్భాషలకే నియతములగు ప్రత్యేకధర్మవిశేషము లెవ్వియు వానియందు లేవు. తిరుశబ్దము శ్రీశబ్దభవము. ఉదా: తిరుపతి=శ్రీపతి. ఒక్కసిరిశబ్దము మాత్రమే శ్రీశబ్దభవము కాదు. "శిశ్యము = చిక్కము, శిరోనామ = చిరునామ, చించ = చింత, చెప్ప=తెప్ప" మున్నగువానిని బరిశీలించునపుడు శవర్ణము తకారముగా మాటుట యాంధ్రమునకు విలక్షణము కాదని తోచకమానదు.

విస్త II. ౬౧ I. విష:—"పల్లె" అనునర్థముగల సార్థబిందుక పేటశబ్దమును సూరి యుదాహరింపలేదు. బాలవ్యాకరణ ముద్రణములలో నెందును సార్థబిందుక పేటశబ్దము వడియుండలేదు. "పేట. దే. వి. హారములో నొకసరము." (శ-ర) అను నిర్బిందుకపేటశబ్దమే సూరిచే నుదాహృతమయ్యె ననుటలోసందియము లేదు. ఇట్టి స్థితిలో గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త "మూలమునందు 'కోటపేట' శబ్దములు దేశ్యములుగా నుదాహరింప బడ్డవి. కాని యట్లుగాదు....పింతాశబ్దభవము పేట" (బా. గు. ప్ర. సంజ్ఞా. ౨౧ సూ. వ్యా.) అని వ్రాయుట పొరపాటు. ఈ పొరపాటును సొంతము కాదు. ప్రాధవ్యాకరణ విషయముల స్వీకరించుటవల్లఁ గలిగినది. "కోటపేటలు వైకృతములు.....పింతాశబ్దభవముపేట." (ప్రాధ. సంజ్ఞా. ౧౧ సూ.) ఈ ప్రాధవ్యాకరణపు సవరణము సరికాదు. సూరి సబిందుక 'పేట' శబ్దము నుదాహరింపనే లేదు. బాలవ్యాకరణమును సవరించుటయే ప్రయోజనముగాఁగల ప్రాధవ్యాకరణసూత్రము నన్యభాసమర్థించుట సరికాదు. ఆపక్షమున నీసూత్రము కేవలము నసంగతముగనే యుండును గదా.

పిచ్చ III. ౬౦ I విష:—“కోటః, పుం. దుర్గే.” “కోట్టః, పుం. పురస్య మ్నై, రాజధాన్యామ్” (శబ్దా. చిం.) అని యుండుటచే స్త్రీసను కోటశబ్దము వైకృతఘటటు. యుక్తమే యనఁదగును.

పిచ్చ IV. ౬౦ I విష:—సూరియే కాక శబ్దరత్నాకరకారాదులును దేశ్య ములుగా నుదాహరించిన పెక్కుశబ్దములు సంస్కృతప్రాకృతశబ్దముల నాకారము నందును నర్థమునందును బోలియున్నవి.

శబ్దరత్నాకరము.	సంస్కృత.	ప్రాకృత	ఇటశబ్దరత్నాకరార్థము సరికాదు. మాషములో నిరువదవ భాగము వీసము. వీసమనఁగా వడ్లగింజ యెత్తు. నాల్గువీసములు గురివెండ గింజయెత్తు. “దశార్థగుఱ్ఱం ప్రవ దన్తి మాషమ్” (లీలావతి) “గుఱ్ఱా-స్త్రీ...చతుర్థాన్యమానే. (శబ్దస్తో).
వీసము-దే-వి- రూకలో పడునాటవ భాగము.	వింశతిః	వీసా.	
సవరలు-దే-వి- చెంచులు	శబరః	సవరో	
చావు-దే-వి-మృతి ... మగఁడు. దే-వి.	శాపః	సావో	
౧ పురుషుఁడు...	మహాన్	మహో	
౨ భర్త.....			
ను=(ఉను) దే...అవ్య.	పునర్	ఉణో	
సముచ్చయార్థకము.			
సీసకము. ఉభ - దే	శీర్షకః	సీసలం	
౧ కిరీటము.			
సోల-దే-వి.....	షోడశ	సోలస	
మూసవి కేషము.			
			‘సింహము—తద్భ- సింగము’ మున్నగుచోటు లందువలెనె హ కారము గకారమగును. ఉమ్—తమిళము.
			‘సీసము’ అనునది లోహవాచి యనుకొని - వెండి - బంగారు మున్నగు నూతనపద్యములు బిల్వేశ్వ రీయమునఁ గల్పింపఁబడెను. గీతము శీర్షము మీఁద నిల్చునుగాన నా పద్యమునకు సీసమనుపేరు గల్గెను. కుంచములోని పడునాటవ పాలు.

సంజీవని. ౬౧ II విష:—మూలములోని “త్రిలింగదేశ” అనుశబ్దముచే ద్రిలింగశబ్దమునుండి తెలుగుశబ్దము పుట్టినదనియు దేశమునుబట్టియే భాషకుఁ దెలుగుభాష యనుపేరు వచ్చినదనియు సూరిగారు తలంచిన విశదమగుచున్నది.

నాణెము-వై-వి

జ్ఞానమ్

కాణం

ప్రశస్తమైనదని యర్థము. జ్ఞాన మన్నిటను బ్రశస్తము. “నాణెము వై నాణకమ్. (ప్రకృతి)” (వైకృత దీపిక) నాణకశబ్దము ప్రాకృతము నుండి సంస్కృతమునకు వచ్చియుండును. కాని సంస్కృతకోశములలో “న+అణకః” అని యున్నది.

విస్తర. V. ౬౧ I విష:—ద్రావిడభాషలకు సంస్కృతప్రాకృతసంబంధ మత్యంతప్రాచీనకాలమునుండియుఁ గల్గియుండుటఁజేసి కొన్ని తద్భవములరూపములు సంస్కృత ప్రాకృతశబ్దములకు మిక్కిలి విదూరము లగుచు వచ్చెను. ప్రాకృతాది వ్యావహారికభాషలలోని శబ్దములు కొన్ని సంస్కృతమునఁ జేరుటయు లేకపోలేదు. ఇట్టి కారణములచే నిది దేశ్యము నిది తద్భవము నని నిర్ణయించుట కొన్నియెడల మిక్కిలికష్టమై యుండును. తమిళుల కత్యంతప్రాచీనకాలమునుండి వాఙ్మయ మేర్పడి యుండుటఁజేసియు నది మొదలుగ వారు సంస్కృతము నెడఁబెట్టు పట్టుదల గలవా రగుచువచ్చుటఁజేసియుఁ దమిళములోని తద్భవములు బొత్తిగాఁ బోల్పరాకున్నవి. ఇంతయేల! తమిళమండితులేకాక కొందఁ తాంధ్రమండితులును దమిళమునకుఁ బ్రాచీనకాలమునందును సంస్కృతసంబంధము లేదని వెట్టిగాఁ జెప్పనంతటి విదూరత సంభవించినది. “అతఏవ ద్రవిడభాషా అసంస్కృతానుసారిణ్యపి కుమ్భసంభ వానుశాస్త్రకత్వేన క్షణితై రాద్రియతే” (అహో ౯౨ పు) ఇట్లునుట యపరిశీలనమూలకము. తమిళుల వాఙ్మయమున కెల్ల మొదటిదగు తొలు కావ్యమునఁ దమిళమునందు సంస్కృతశబ్దములు గలవని చెప్పఁబడి యున్నది. ‘ఇయత్ చోల్, తిరిచోల్, దిశైచ్చోల్, వడచోల్, ఎన్టనై తై చెయ్యుళ్ ఈట్ట చ్చొల్లే” (తొలుకావ్యము ఎచ్చుఇయల్ ప్రకీర్ణప్రకరణము. ౧ సూ) చెయ్యుళ్ = కావ్యములలో, ఈట్ట = చేర్పడగిన, చోల్ = శబ్దములు, ఇయత్ చోల్ = జన సాధారణశబ్దములు, తిరిచోల్ = మాటములశబ్దములు, దిశైచ్చోల్ = అన్య దేశ్య శబ్దములు, వడచోల్ = సంస్కృతశబ్దములు, (వడ = ఉత్తరదిక్కు) ఎన్ట+అనై = అనునవియై, (వై - పా. ౨౦, విష)

ఆంధ్రశబ్దప్రాచీనత. తెలుగువైకృతముకాదు. [౬౧ II వి. సంజీ]

అక్షరము నకారకకృతనందుట సహజమయగుటచే (లాంగలము = నాంగలి. తొల = తొల) తెలుగుశబ్దమునుండి తెలుగుశబ్ద మేర్పడినదని యెన్నునగును. (విస్తర I-VI)

విస్తర I. ౬౧ II విషయము:—“ఆంధ్రులు ఆంధ్ర దేశము త్రిలింగ దేశము” అనునది ప్రాచీనకావ్యములందుఁ గానరావు. కాన “త్రిలింగశబ్దభవము తెలుగు, దానిపరిణామము తెలుగు” అనువిషయములును బ్రామాణికములు కావనియు ద్రావిడ భాషలలో గొకటియు నత్యంతప్రాచీనమును నగు ‘తెలుగు’ అనునది సంస్కృతభవమును నర్వాచీనకవిత్వ త్రిలింగశబ్దభవము నగుట సరికాదనియు విమర్శకు లీవిషయమున భిన్నభిన్నమార్గముల నూహించుచున్నారు.

‘ఆంధ్రులు’ అనునది ప్రాచీనకావ్యముల కెక్కడుండుటకు విమర్శకు లీక్రింది యుక్తి నూహించుచున్నారు. “ఆంధ్ర రాజులనెడి శాతకర్ణి రాజులు.....ఆంధ్ర భృత్యులనియు నాంధ్రులనియు భిన్న భిన్నముగా వ్యవహృతులయిన యీరాజులు వక్కున రాజ్యమును బాలించినకాలము దాదాపు క్రీ.పూ. ౭౩ మొదలుకొని క్రీ. త. ౨౧౦ సం॥ వఱకు ౩ శతాబ్దములుగా లెక్కింపబడినది.” (ఆం. భా. వి. ౧ పు) “ఐతరేయబ్రాహ్మణ ప్రమాణముచేతను మనుస్మృతిచేతను బలితులని యూహింపబడిన యాయాంధ్రజాతిరాజులు.....యాగాదికములఁ జేసియు బ్రాహ్మణులఁ దనియించియు బౌద్ధులకు దానముచేసియు మన్నతిని జనసమ్మతిని బడయవలయునని యత్నించుట స్పష్టము. అట్టివారు నిదకుఁ దావలమయిన యాంధ్రరామమును జరిహరించుట యుక్తమేకదా.” (ఆం. భా. వి. ౧౨ పుట.) తెలుగుశబ్దము విషయమున విమర్శకు లిట్లుూహించుచున్నారు గీ. ఎల్లనృపులు గొలువనెఱుంగవే బాసాడి | దేశభాషలందుఁ దెలుగు తెన్న. (ఆము. ౧ ఆ ౧౫ ప) అను శ్రీకృష్ణదేవరాయల సూక్తిచోప్పునఁ దేనెలొలుకు శబ్దములు గలదగుటచేఁ దెలుగునకుఁ దెనుగున పేరుస్థానమై యేర్పడెనని కొందఱనుచున్నారు (ఆంధ్రాక్ష. ౪౫-౪౬ పు).

విస్తర II. ౬౧ II. విషయము:—ఆంధ్ర భాషావికాసకర్తగారు చూపిన మార్గము లలో నీక్రిందిదొకటి. క. తెలుగున రచియింపు మధికధీయుక్తి మెయిన్. (ఆది. ౧ ఆ ౧౬ వ) అని నన్నయ ప్రాసస్థలమున నకారఘటితముగఁ బ్రయోగించుటచేఁ దెలుగుశబ్దమే ప్రాచీనము, తెలుగుశబ్దముదాని పరిణామరూపము. “‘తెన్’ అను పదము నేడు తెలుగున నిత్యవ్యవహారములో దిగర్థమున భ్రష్టమయినది..... ‘తెన్’ అను మూలద్రావిడపదము అఱవము, కన్నడము, మలయాళము, అను మూలభాషలయందును ననేకరూపములయందు విశాలమయిన ప్రచారములోఁ

గలదు. తెమైరయందును, తెంగాయందును, 'తెన్' శబ్దము గలదు. తెన్నేరు (తెన్నేటివారు) నందును గలదు.....ఇట్టి 'తెన్' అను పదమునకే 'కు' ప్రత్యయము చేసుటచే దెనుగు అయినది.....సంస్కృతముననున్న దక్షిణ శబ్దము 'దక్ష్కిన' యచురూపమును బ్రాకృతమున, బొందనగును. అతవమున నిది 'తెక్కణమ్' అచురూపమును బొంది మిక్కిలి ప్రాచీనమైన శిలప్పదిగార మనునట్టి యతవగ్రంథమునః బ్రయోగింపఁబడినది. (తెక్కణమలై.) ఈ తెక్కణపదమునుండి యే 'తెక్కు' మొదలయిన పదములు వచ్చియుండవచ్చునని వాదించవచ్చును. 'తెన్' అనుపదము మూలద్రావిడమైనను సంస్కృత దక్షిణపదజన్యమైనను బ్రాకృతము తెనుగుశబ్దవ్యుత్పత్తికి సాధకమే గాని బాధకము గానేరదు తెనుగుశబ్దము దిగ్వివ హారిగావచ్చి పాతుకొని యుండవచ్చును" (ఆం. భా. వి. 3౧ - 3౨ పు) "దిగ్వి చకములనుబట్టియుఁ బాలకవ్యవహారమునుబట్టియు నామములును వ్యవహార ములును గలుగును." (ఆం. భా. వి. 3౧ పు) "మొదట నాంధ్ర దేశము నేలిన శాత వాహను లుత్తరమునుండి దక్షిణమునకును బడమఱినుండి తూర్పునకును వచ్చిన వారే" (ఆం. భా. వి. ౧౩ పు) "తమ్ముః బరిపాలించునాంధ్రు లుత్తరాదివారగు టచే బాలితులయిన తెనుగువారు తమ్ము తెనుగువారని వ్యవహరించుకొను చుండిరి." (ఆం. భా. వి. 3౧ పు) ఆంధ్రభాషావికాసకర్తగారి యీయూహమునఁ గొన్ని విషయములు సుచుభవములుగాఁ దోచుచున్నవి. ఏనాడును 'తెన్' అను పదముదక్షిణదిగ్వాచిగాఁ దెలుఁగున వ్యవహారస్థమై యున్నట్లు నిదర్శనము కాన రాదు. తమిళాదులలో నున్నంతమాత్రమునఁ దెలుఁగునను నుండునని యూహిం చుట సహజము కాదు. 'తెన్నెర' అనుదానిలోని మొదటిఖండము దక్షిణ దిగ్వాచియగు 'తెన్' శబ్దమే యనుట కాధారము కన్పట్టదు "తేమ = తెమ్మ = చెమ్మగలది. తెమ్మెర = చల్లనిగాలి"యని దానికి సుప్రసిద్ధాంధ్రశబ్దములతో నర్థము చెప్పవచ్చును. అట్టియెడ నప్రసిద్ధాంధ్రశబ్దమును గల్పించుట సరికాదు గదా. తెంకాయ శబ్దములోని మొదటిఖండము దిగ్వాచి 'తెన్' శబ్ద మనుటసరియై యున్నట్లు కాన్పింపదు. అదియును 'తేమ - తెమ్మ' శబ్దములసంక్షేపరూపమే యేమో? నారికేళజలాదికము చలువచేయుట ప్రసిద్ధము. 'తెన్నేరు' శబ్దములోని మొదటిశబ్దము తెన్ను = (మాగ్గము)"శబ్దమేమో? లేదా 'తెన్నేరు' అనునది తమిళశబ్దమైనఁ గావచ్చును. తెన్నేటివారు తమిళదేశమునుండి వచ్చియుండు రన్ననుక్షతి కానరాదు. కానఁ దెలుఁగున "తెన్" శబ్దము దక్షిణదిగ్వాచి యేనాఁ డైనను గలదనుటను నిర్వహించు ప్రమాణము చూపట్టదు. కాన పాలకులగు

శాతవాహనులు తమకు దక్షిణముననున్న యాంధ్రులను దమిళశబ్దముతోఁ దెనుఁగు వారని వ్యవహరించినకాని పాలితులగు నాంధ్రులు తమకు దమిళశబ్దముతోఁ దెనుఁగువారమని వ్యవహరించికొనినకాని చెప్పుట విశ్వసనీయము కాకున్నది. ఇంకఁ దమిళులు దమ కుత్తరముననున్న యాంధ్రులను దక్షిణాదిగ్వారులుగా వ్యవహరింపవచ్చును. ఆంధ్రభాషావికాసకర్తగారే “ఆంధ్రులను అవగ్రంథముల లోను =రవశాసనములలోను. “వడుగర్” అనివ్యవహరించుచుండిరి. ‘వడుగువళి’ యనుపద ము త్తరాపథము, అనునర్థమున వాడఁబడినట్లు.....” (ఆం. భా. వి. 3౦ పు) అని వ్రాసియున్నారు. ఇంక దక్షిణశబ్దమునకుఁ దమిళతద్భవమగు “తెక్కణ” శబ్దమునుండి ‘తెన్’ శబ్దము జనించిననుటయు భాషాపరిణామపద్ధతులను బట్టి విశ్వాసార్హము కాకున్నది. ఆం. భా. వికాస కర్తగారు త్రిలింగశబ్దభవము ‘తెలుగు’ అనుపక్షమునకును ననుకూలరే. “త్రికలింగశబ్దభవమును, త్రిలింగశబ్దభవ మును తెలుగు గావచ్చుననుటకు ముందే దెలిపితిని” అని పర్యవసాననిరూపణ సందర్భమున వ్రాసిరి (ఆం. భా. వి. 3౨ పు)

విస్తర III. ౬౧ II. విషయము:—తెలియుథాతువు జ్ఞానార్థకమగుటచేతను ‘తిర్లిక’ శబ్దమునకు దీప మర్థమని బ్రాహ్మణ్యకోశమున నుండుటచేతను ‘తిరిలి’ శబ్దము జ్ఞానార్థకమనియు దానికి ద్రావిడభాషలలో నొకటగు కోడుభాషలోని ‘ంగ’ అనుబహువచనము చేరుటచేత “తిరిలింగులు త్రిలింగభాష త్రిలింగదేశము” మున్నగునవి యేర్పడియుండవచ్చుననియు నట్టి త్రిలింగశబ్దమునుండి తెలుగుశబ్దమేర్పడి యుండవచ్చుననియు “తిరిలింగ” శబ్దము గ్రీ. శ. సంవత్సరపు గుణార్ణవపుత్రుడగు నింద్రవర్మ యనుకలింగగంగరాజుశాసనమునఁ గలదనియు (ఎఫి గ్రాఫికాయిండి కా. XIV. ౮ భాగ) గొర్తి రామదాసుపంతులుగారు శారదాపత్రికలో నొకవ్యాసమును బ్రకటించిరి. ఈ శాసనము ౧౦౨౭ (క్రీ. శ.) సంవత్సరపుదని యాంధ్రభాషావికాసకర్తగారు వ్రాసిరి. (ఆం. భా. వి. ౧౯ పు.) ఇందు “తిరిలింగవాస్తవ్యాయ” అనియున్నదనియు దానిచే “తిరిలింగ గ్రామవాసి” అనియే యర్థమగుననియు నక్కారణమున “తిర్లింగి” అనుగ్రామము నేడు తెక్కలిసమీపమునఁ గలదనియు కుందూరి యాశ్వరదత్తుగారు వ్రాసిరి.

టాలమి (క్రీ. శ. ౧౫౦) యనునాతడు తనభూగోళశాస్త్ర గ్రంథమున ‘త్రిలింగన్’ అని వాడెనని మెక్రిండలుగారు తమ “ఏన్నియంటిండియా” యనుగ్రంథమున (౨౦౫పు.) వ్రాసియున్నట్లు శ్రీగొర్తి వేంకటరావు పంతులుగారు—ఆంధ్రవిశ్వకళా సరిష్కర్త శాశాలాచరిత్ర శాస్త్రోపన్యాసకులు—చూపిరి. ఇందు ‘త్రికలింగ’ అనియే

తత్కర్త యద్దేశమనియుఁ బొరపాటున నొదలి కకారము పోయినదనియు నీశ్వర దత్తుగారు వ్రాసిరి.

“తారానాథుడనెడి తిబెత్తు పండితుడు త్రిలింగశబ్దమును దనగ్రంథము లలోఁ బెక్కుసార్లు వాడెను. తారానాథుడు, బౌద్ధమతము హిందూదేశమున నశింపకమున్నె వ్రాయఁబడిన గ్రంథములనుండి కలువిషయములను గ్రహించిన వాడు. రెండవశతాబ్దపు నాడగు (క్రీ. శ. ౧౫౦) (పురాణములకంటె ముందటి వాడు) టాలమీ యనుగ్రీసుపండితుడు త్రిలింగశబ్దమును వాడెను” (కాల్కు వెల్లుగారిద్రావిడవ్యాకరణపు ఖీక ౨౨ పుటలోని విషయములసారము.) (చూడు. ఆం. భా. వి. ౧౯ పుట.) (మెక్రిండలుగారి వీన్నియంటింటియా. ౧౯౨౭ (క్రీ. శ.) సువత్సరపు ముద్రణము. ౨౩౧—౨౩౪ పుటలు.)

ఈ త్రిలింగశబ్దము ‘త్రిలింగ’ శబ్దచరితామమని కొందఱు తలంచు చున్నారు. స్రావీక కాలమునఁ గలింగరాజ్యము మూడు భాగములగ నేర్పడి యుండుటచేతఁ గలింగాధీశులు “త్రిలింగాధీశులు” ప్రశస్తి గల్గియుండెడివార నియు, దత్తుగారు టుహేంద్రగిరి మొలకొనియున్న దక్షిణకలింగమునకు “త్రిలింగము = త్రిలింగము = త్రిలింగము = తెలుంగు = తెలుంగు” అనుపేరులు వరు సగాఁ గల్గినవనియుఁ వీరుతలంచుచున్నారు. (ఆంధ్రులచరిత్రము ౩౧ పుట.) ఆమూఁడు కలింగరాష్ట్రములు—ఉత్తరమున ‘తామ్రలిప్తి, మధ్యమున “ఉఛ” అనబడు ‘ఉత్కలము’ దక్షిణమున ‘కంగోడ’ అనునవి యని యువాన్ చ్యంగుగారి యాశయ మనుచు నాంధ్రులచరిత్రమున వ్రాయఁబడెను (౨౭౩ పు.) “కారాలక, మహాకాంతారా, మహేంద్రగిరిసోత్తూరు” అనునవి యని నాంధ్రులచరిత్రము నందే మఱొకచోట (౨౭ పు) వ్రాయఁబడెను. “ఉత్కల - కంగోడ - కోసల” అను నవి యని కలింగదేశచరిత్రమున వ్రాయఁబడెను. (౨౭౨ పు.) ఈవాదము భ్రాంతి మూలక మనఁదగును. కలింగరాష్ట్రములు మూడుభాగము లయినంతమాత్రమున వానికి దక్షిణముననున్న నాంధ్రదేశమునకుఁ ద్రిలింగసూక్ష్మ గల్గిననుట సరికాదు. అట్టిసూక్ష్మ తక్కినవాని కేల కల్గరాదు. ఇట్టి యసంగతిని శంకించుకొనియే కావలయు “తెలుగు” శబ్దము “తలకలింగ” శబ్దభవమని శ్రీకుందూరి యీశ్వరదత్తుగారు వ్రాసిరి (ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక. ప్రమాధి సూ॥ ఆశ్వయుజకార్తికమాసములు. ౨౪౩ - పుట.) తలకలింగ మనఁగాఁ గ్రిందికలింగ మని వ్రాసిరి. (౨౪౨ పు.) “తలకలింగ” అనుదానిస్థితి నిరాధారము. దానినుండి ‘తెలుగు’ అనునది జనించె ననుటయు విశ్వసనీయముగఁ గన్పట్టదు. ‘త్రిలింగ’ శబ్దమన్ననో శాసనప్రసిద్ధమయి

యున్నది. యుద్ధమల్లురిబెజరాడశాసనములలో (క్రీ. శ. ౯౫౦) నొకదానియందు “వేంగీభువన పతిరథూ త్రికలింగకొట్టే” (౨. చ. ౨౨-౨౩ పుట) అనియున్నది. “త్రికలింగదేవ భోగ నర్తక-దేవగణికా. యావాద్యకార. గాయకానా మాధిపత్యమ్” (మక్కా కలింగమనెడి ముఖలింగక్షేత్ర ప్రాంతమునందలి శాసనము. ౧౦౧౦ నెంబరు. కలింగదేశచరిత్రము. ౧౨౩ పుట) ఇట్టిశాసనప్రమాణములకు సమాధానము పరిశీలించవలసియున్నది. ఈశాసనములలోని “త్రికలింగ” శబ్దమునకు “త్రికలింగ” అని ఛేదముకాదు. “త్రికలింగ” అని ఛేదము నెన్న నగును. ఈపక్షమున ‘త్రికలింగ’ శబ్దము ‘త్రిలింగ’ శబ్దపర్యాయమే యనదగును. శాసనములలో లకార స్థానమున శకారములు పడుట మిక్కిలి ప్రచురము. కాని యీవిషయమున నొక పూర్వపక్షము లేదు. మెగస్తనీసు (3౦౦. క్రీ. పూ) చెప్పినవానిని సంగ్రహించిన స్ట్రేసీ (క్రీ. శ. ౨3) వాక్యములలో “ముమకలింగ” = (modogalingae) అని యున్నదని మెక్రిండలుగారి యేన్నియం టిడిమా యనుగ్రంథమున నుండుటచే (౧3౯ పు) ‘త్రికలింగ’ శబ్దమునకు “త్రికలింగ” అను ఛేదమే ప్రాచీనసప్తతమను వాదమున కవకాశము కల్పించున్నది. కాని “స్ట్రేసీ వాక్యములోనిది “ముమకలింగ” అనికాదనియు “ముమకలింగ” అని యెన్నదగుననియు (modogalingae) దానికి మూడుకలింగములని యర్థముకాదనియు మద్రదేశసంబంధమయిన మద్రకలింగ మని యర్థమనియుఁ గలింగదేశచరిత్రమున (౨౭౦ పుట) వ్రాయఁబడెను.

ఇంతయేల! త్రిలింగక్షేత్రమే త్రిలింగదేశమని యీక్రిందిపురాణవచనములవలన విశదమగుచున్నది. శ్లో. శ్రీశైల భీమ కాళేశ్వరమహేష్వరీగిరిసంయుతమ్ | ప్రాకారంతు మహత్ కృత్వా | త్రిణి ద్వారాణి చాకరోత్ | త్రిలోచనో మహేశ్వరః | త్రిరూపం చ కరే వహన్ | త్రిలింగరూపం న్యవసత్ | త్రిద్వారేషు గణైర్వృతః | ఆంధ్రనిష్ఠు స్సురయుతో | దనుజేన నిశమ్భునా | యుభ్యా త్రయోదశ యుగాన్ | వాత్సా తం రాక్షసేశ్వరమ్ | అవస త్రత్ర ఋషిభిః | ర్యుతో గోదావరీ తతః | తత్కాలప్రభృతి క్షేత్రం | త్రిలింగ మితివిశ్రుతమ్ |” (బ్రహ్మాండపురాణము. ఆంధ్రులచరిత్రము. ౨౨ పుట) వైశ్ణోకములనె బ్రహ్మాండపురాణమునుండి యుద్ధరించి కీర్తిశేషులయిన బ్రహ్మశ్రీ విడుపర్తి దక్షిణామూర్తిశాస్త్రి సిద్ధాంతిగా రాంగీరస సంవత్సర (శా. శ. ౧౭౯౪) పంచాంగపు షీతిలో ధర్మశాస్త్రవిమర్శనసందర్భమున నుదాహరించిరి. వీరి నివాసస్థలము విశాఖపట్టణమండలములోని గజపతి నగరము సమీపమందలి బూరుడుపేట గ్రామము. వైశ్ణోకములలో కాళేశ్వరము ప్రాచారాభాదులో నేడు ప్రసిద్ధమైన కాళేశ్వరమే యని వారు వ్రాసిరి. కాని

పురాణయుగమునాఁ డాంధ్రదేశ ముత్తరమునఁ జాలదూరమునఱకు వ్యాపించి యుండెడిదిగాఁగ గాళిదాసువర్ణించిన మహాకాళనాథ లింగమే పురాణవచనముల లోని కాళేశ్వరలింగము కానోపునని నాతలంపు. స్వవాదబాధకము లగుటచే నీ వచనములు ప్రక్షిప్తములని యీశ్వరదత్తుగారు నిరాధారముగా వ్రాయ సాహసించిరి.

“ఈదేశసరిహద్దులలో మహేంద్రగిరికూడ గలపబడ్డది.....ఈచతుర్లింగ మధ్య నున్న దేశముగా ఈతెరుగుదేశము చెప్పుబడుటచే త్రిలింగబదము సరి బడదు” (శారదాపత్రిక. ౧౩౧ పు) అని యిట్లు వైపురాణవచనములం దొక విరోధ మును స్వవాదానుకూల్యమునకై గొర్తిరామదాసుపంతులుగారు చూపిరి. కాని యట్టి విరోధ మావచనములలో లేదు. మహేంద్రగిరిత్రిలింగక్షేత్రము సరిహద్దు లలోఁ జేర్కొనఁబడెనే కాని మహేంద్రగిరియం దొకలింగము గలదని యా పురాణవచనములలోఁ జెప్పబడలేదు.

“ద్రావిడః, త్రి.....స్కన్ధపురాణే. కర్ణాటా శైవ త్రైలక్ష్ణా గుజ్జరా రాష్ట్రవాసినః | ఆన్ధ్రాశ్చ ద్రావిడాః క్షిప్తా విన్ధ్యదక్షిణవాసినః” (శబ్దకల్పద్రుమ కోశము. శబ్దార్థచింతామణికోశము) ఇందలి త్రైలంగ శబ్దముత్రిలింగశబ్ద సంబంధియై యనఁదగును. ఒకొక్క దేశమే వేర్వేరులుఖండములుగ విభక్తమగుచుండు నపుడు వేర్వేరువేరులతోఁ బునరుక్తమగుట విరుద్ధము కామింజేసి వైశ్లోకములో నాంధ్ర త్రైలంగములు వేరుగాఁ జెప్పబడుట శంకాస్పదము కానేరదు. “ఉత్తలూ మేఖలాః పాణ్డ్రాః | కళింజాన్ధ్రాశ్చ సంయుగే” (భార - ద్రోణ - రఘావ్య) అనుచో నుత్కల కళింగములు వేరుగఁ జేర్కొనఁబడలేదా. ఇట్లు తలంపక యదొక విరోధ మునుకొని కావలయు నాంధ్రులచరిత్రలోఁ బైస్కాందవచన మీక్రిందిరిని సవరింపఁబడెను. “కర్ణాటా శైవ త్రైలక్ష్ణా గుజ్జరా రాష్ట్రవాసినః | ద్రావిడా ద్రావిడాః క్షిప్తా విన్ధ్యదక్షిణవాసినః” (ఆంధ్రులచరిత్ర. పూర్వభా ౨౯ పు.) రామదాసుపంతులుగారివ్యాసమున నీవచన మాంధ్రకౌముదిలోని దని వ్రాయం బడెను. (శారదా. ౧౨౮ పు) పయిపురాణవచనములలోఁ జెప్పబడిన త్రైలింగులు త్రిలింగదేశీయులై యనియెన్నఁదగును. “ఆన్ధ్రః పుం.....దేశవిశేషే. యథా జగన్నాథా దూర్వభాగ | మర్వాక్ శ్రీభ్రమరాత్తకాత్ | తావ దన్ధ్రాభిధో దేశః | ప్రోక్తః శ్రీ శక్తిస్కన్ధమే” (శబ్దార్థచింతామణి. ౨౯ పు. (ఆ+అన్ధ+రన్) ౧ దేశభేదే. ౨ తద్దేశవాసిని. ౩ తన్నువేచ. ఆన్ధ్రా శ్మకాః పులిన్దాశ్చ | యవనాశ్చ సరాధిపాః | (భార. వనపర్వ. ౧౮౮ ఆధ్యాయ) సచ దేశః. బృ. సం. కూర్మవిభాగే ఆగ్నేయాం

విశి వర్ణితః. 'అగ్నేయాం దిశికోసల కలిజ్ఞ వజ్రోపవజ్ఞ జటరాజ్కాః! కాణిక విదన్భ వత్సాన్భ్రచ్చేదికా శిష్పేష్వకణ్ణాశ్చ" (వాచస్పత్యము)

"మర్యాదనన్య వశగాః! కృతాః కర్ణ త్వయా పురా.....ఉత్తలా మేఖలాః పౌణ్డ్రాః! కలిజ్ఞాన్భ్రాశ్చ సంయుగే" (భార. ద్రోణ ౪ అధ్యాయం) "ధనంజయుండు హయంబు ననుగమించె నది మరలి మఱియును దక్షిణాభిముఖంబయి చని తరుగఁ బొంద్రాంధ్ర ద్రవిళ కేశ కర్ణాట దేశాధీశుల ననాయాసంబున వశ గతులం గావించుకొని" (ఆంధ్రభార. ఆశ్వ. ౪ ఆ. ౧౧౩ వచనము)

పయి వచనములనుబట్టి పురాణయుగమునాటికే, క్రీస్తుశకుఁ బూర్వము చాలకాలముక్రిందటి భారతమునాటికే- యాంధ్రులు రాజులై యున్నట్లును నాంధ్రుల దేశము, ద్రవిడ కర్ణాట సీమలలో నున్నట్లును విశదమగుచున్నది. అశోకుని శిలాశాసనమున (౧౩) నాంధ్రరాజులు వేర్కొనబడిరి. ఇంతయే! ఐత రేయ బ్రాహ్మణమునందే యాంధ్రులు వేర్కొనబడిరి. "తస్య విశ్వామిత్ర వైశ్విక శతం పుత్రౌ ఆసుః.....త ఏతేన్ద్రాః పుణ్డ్రాః శబరాఃపులిన్దా మూతిబాః..... (ఐతరే. ౭ పండిక. ౩ అధ్యాయం. ౧౦ ఖండిక) దీనినిబట్టి విశ్వామిత్రపుత్రులగు నాంధ్రులు గంగాతీరమునుండి క్రమక్రమముగా వింధ్యదక్షిణవాసులగుచుఁ ద్రిలింగదేశమున స్థిరపడిరిని విశదమగుచున్నది. "కారావరనిషాదా త్తు! చర్షకారః ప్రసూయతే! వై దేహకా దన్ధ్రీవితో! బహి ర్గామప్రతిశ్రయా. ఇతిమనుః" (శబ్దకల్పద్రుమికోశము. ఆన్ధ్రశబ్దము) దీనినిబట్టి యాంధ్రులలోని పంచముల యుత్పత్తివిశదమగుచుండుటచేత మనుస్మృతికిఁ బూర్వమెయాంధ్రులు వెలసి యుండెడివారని వ్యక్తమగుచున్నది. అట్లయిన "నాంధ్రులు. వారిదేశము త్రిలింగ దేశము" అనునవి తలుచుగ శాసనముల కెక్కలేదు. భారతమునం దాంధ్ర రాజులు ఎలుమాట వేర్కొనబడియే యున్నవిషయము పై నుదాహరింపబడెను. శాతవాహనులు మున్నగువా రాంధ్రరాష్ట్రమునే కాక వింధ్యదక్షిణభాగము లోని చాలదేశముల నేలినవారగుటచే దక్షిణాపభాధీశులని వేర్కొనబడిరి. "దక్షిణాః ధవళేః శాతకర్ణేః.....(రుద్రదమనశాసనము. క్రీ. వె ౧౫౧ సం ||) (ఆం. భా. వి. ౧౨ పుట)

ఆంధ్రశబ్దము భాషాపరముగా వాడబడుటకుఁ బ్రమాణము ౧౧ శతాబ్దము వఱకు లభింపలేదు. అంతవఱ క్కాంధ్రమున వాఙ్మయము లేమింజేసి యట్టివాడుకకుఁ బ్రమాణము లభింపదయ్యె. ఇట్లే 'తెలుగుభాష, తెనుగుభాష,' అనువానివాడుక కును మొదటిప్రమాణ మాంధ్రభారతమే యగుచున్నది. "యః సంస్కృత కర్ణాట

సన్నయా అహేయ మన్యదేశీయం | య త్తదేవ ప్రయుజ్యతే.

౬౧ III ఋ. (వికృ. సంజ్ఞా. ౧౩ కారి. ఆహా. ౩౫౪ పు.)

కల్పతరు ౬౧ III విష:—అహేయమ్=నిర్దమ్ము కానట్టి యనగా వ్యాకరణాది విరుద్ధము కానట్టి, అన్యదేశీయమ్ = అన్యదేశ్యశబ్దము, 'రోజు' మున్నగునది, యత్=ఏదిగలదో, అనగా నేది యాంధ్రదేశమున వాడుకకెక్కి యున్నదో తత్=ఆపదము, ప్రయుజ్యతేవ = ప్రయోగింపబడుచునే యున్నది. లేదా—యత్. అన్యదేశీయమ్ = ఏమన్యదేశ్యశబ్దము, అహేయమ్ = ఆంధ్రపర్యాయ శబ్దాభావమున విడువరానిదో, తత్=ఆపదము, 'మలకలు' మున్నగునది, ప్రయుజ్యతేవ = ప్రయోగింపబడుచునే యున్నది. ఉదా:—హుటాహుటి - రోజు మొ.

బాలవ్య బాలవ్యాకరణమున నీకషయము సంగ్రహింపబడ

౬౧ IV ఋ. లేదు,

సంజీవని. ౬౧ IV ఋ:—పయిరీతి వధవ్యణాచార్యుఁ డంగీకరించియున్నచు నర్వాచీమహాకవులు ప్రయోగించియున్నను భారతప్రయోగరాహిత్యమునను, జింతామన్యఃక్రితము కాకుండుటను గావలయు సూత్ర యన్యదేశ్యము నుపేక్షించెను. “షట్త్రింశద్ధత్త” అని తెల్లఁగు ౩౬ వర్ణములని చెప్పుటచేతనే చింతామణి యన్యదేశ్యశబ్దములను నిరసించెననుట వ్యక్తమగుచున్నది. ప్రయోగ:—మ ...

ప్రాకృత మైశాచి కాంధ్రభాషాసు | కవిరాజశేఖర ఇతి | ప్రథిత సుకవిత్వనిభవేన” (నందమవూండిశాసనము. క్రి. శ ౧౦౫౩) “తెలుఁగున రచియింపు మధికధీయుక్తి మెయిన్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౫ ప) ఉ.....నన్నయబట్టు తెలుఁగునన్ మహా | భారతసంహితారచన బంధురుడయ్యె జగద్ధితంబుగన్” (ఆది. ౧ ఆ ౨౬ ప)

పయిరీషయములెల్లఁ బాగుగఁ బరిశీలించి విద్యానాథాదు లీక్రిందిరీతిని వ్రాసిరి. శ్లో. యోధారో వయ మిత్యరీ సభిభవన్త్యన్ధ్రక్షమాభృద్భటాః (ప్రతాపరుద్రీయము. నాటకప్ర. ౨౯-శ్లో) శ్లో. యై ర్దేశ స్త్రిభి రేష యతి షహతీం ఖ్యాతీం త్రిలింగాఖ్యయా | యేషాం కాకతిరాజకీర్తివిభవైః కైలాసశైలాః కృతాః | తే దేవాః ప్రసరత్ప్రీతాపషధురాః శ్రీశైల కాశేశ్వర | ద్రాక్షారామనివాసిః ప్రతిదినం త్వచ్చేయసే జాగ్రతు (ప్రతాపరు. నాట ౫౫ ఆం ౪౪) కం. ధర శ్రీపర్వతకాశే | శ్వర దాక్షారామసంజ్ఞ వజ్రులు త్రిలింగా | కరమగుట నాంధ్రదేశం | బరుదారం ద్రిలింగదేశ మనఁజనుఁ గృతులన్. (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా)

నిజా మామల్ వజీరల్ భజితురు నమ్రత్వముఁ గానలో ముసలిమానుల్ గా
 వితక్కింపఁగన్. (పసు. ౧ ఆ. ౪౫) సీ. ఎదలపైఁ బొదలు పై యెద్దలు జాఱఁగఁ
 బాటు విచ్చీలకు ముసుంగు లబ్బఁజేసె! ఘనభేరికాధ్వనుల్ విని గుండియలువ్రీల
 ప్రాలు మల్కలకు గోలీలుసేసె! ఉడుగని విభ్రాంతిఁ దడగాఘృవడ నిల్పు! భానులు
 డాఁగఁ జీకటులు సేసె!.....గీ...చను సపాద కుతుఁసాహి నిజామాది కుతల
 పతులు!... (పసు. ౧ ఆ. ౪౬ ప.) శా. మక్తా మండువపండువా...! తుక్ఖార
 ప్రతీక్ష...! ప్రాకృద్యోత...! ప్రకర్షిక్వత... (పరస. ౫ ఆ. ౨౪౪) ఇట్లు తురు
 మ్మాదిభాషాశబ్దము లన్యదేశ్యము లనుట నిఘ్నవాదము. (౨౨ II సంజీ. దాని
 విస్తర.)

అన్యదేశ్యపదములను దెనుఁగులోనికిఁ దెచ్చునపుడు సాధారణముగా
 సంస్కృతశబ్దములను దెచ్చునప్పటి విధులే యుపయోగింపబడుచుండును. హలంత
 శబ్దము తుది హల్లు కొన్నియెడల ద్విగుక్తమగును. సాధారణముగా నెల్లెడలను
 దుదిని 'ఉ' కారము నిల్పుచుండును. ఉదా. రోడ్డు. లైను. రైలు. మేజస్త్రీటు.
 కలెక్టరు. గవర్నరు. మొ. ఇట్టియన్యదేశ్యశబ్దములు తెనుఁగులోనికి వచ్చుటలోఁ
 గొన్నియెడల శబ్దావయవమునఁ దత్సమములకువలెనే మార్పేమియు నుండదు.
 కొన్నియెడల వర్ణాగమాదికృతులు తద్భవములందువలెనే కల్గును. అట్లయినను
 వాఁకిఁ దత్సమ తద్భవ వ్యవహారములేదు. కొన్నియెడల నన్యదేశ్యశబ్దము నర్థము
 నిచ్చు తెల్లుపదములను గల్పించికొనుటయుఁ గలదు. ఉదా. రైలు = ఇనుప రి.
 అయోమార్గము. కలెక్టరు. గవర్నరు. కౌలు. కదపా మున్నగువాని కల్లు తెల్లు
 పదములను గల్పించుట వలనుపడదు. అట్లు కల్పించినచో వానికి వివక్షితార్థబోధన
 శక్తి కలుగదు. కావున నట్టియెడల నవి యాంధ్రదేశపు వ్యవహారమునకెక్కినను
 నెక్కకున్నను నట్టి యన్యదేశ్యశబ్దములనే తెనుఁగుబహుములను జేర్చివాడు
 కొనుట యుక్తము. 'కలెక్టరు' అనుదానికి 'మండలాధీశుడు' అనునది సమానార్థ
 కమె యైనను దానివల్ల వివక్షితార్థము స్ఫురింపదు. ప్రస్తుతము విద్యాశాఖలవా
 ర ట్టి యన్యభాషాశబ్దములకు సంస్కృతాంధ్రశబ్దములతోఁ బర్యాయములను
 గల్పించియు, సంస్కృతభాషాప్రసిద్ధసంజ్ఞల నేర్పియు గ్రంథరచనము చేయింప
 యత్నించుచున్నారు. ఇదియంతగాఁ బ్రయోజనకారియని తోచకున్నది. అన్యదేశ్య
 శబ్దములలోని యనాంధ్రవర్ణస్థితి శంకాస్పదము కాదు.)

అనియమా ద్ద్రామ్యంహి య త్వపశ్రంశః (ఆం.
 నన్నూధ చిం. సంజ్ఞా. 3 కారి. అహో ౧౦౬ పుట.) సన్న్యాల
 ర్వణీయము ౬౨ వత్వా ద్రూఢత్వా | దృఢీతత్వా చ్చ సాధుభిః |
 విషయము. నాపశ్రంశత్వ మేతస్య | నియమాభావత స్తు తత్...
 (నికృ సంజ్ఞా. ౧-౨-3 కారి. అహో. ౧౦౯ పు.)

కల్పితరువు ౬౨ విషయము—౧ IV విషయమున వీనికి వ్యాఖ్యచేయబడెను.

బాలవ్యాకరణ లక్షణవిరుద్ధం బగుభాష గ్రామ్యంబు. ౨౨.
 వివరణము ౬౨ I వస్తాడు. తెస్తాడు - వచ్చేని - తెచ్చేని - వచ్చేవాడు.
 విషయము. తెచ్చేవాడు - వచ్చేటివాడు - తెచ్చేటివాడు -
 ఈభాష ప్రయోగంబున కనర్హంబు.

సాదేవని. ౬౨ I విషయము—ప్రయోగంబున కనర్హంబు = గ్రంథాబ్జలందు
 బ్రయోగించుట కర్హంబుగాదని యర్థము. (విస్తర) వస్తాడు. (గ్రా) వచ్చుచు (సాధు)
 వచ్చేని (గ్రా) వచ్చేటిని (సాధు) వచ్చేవాడు వచ్చేటివాడు (గ్రా) వచ్చేటివాడు

విస్తర. ౬౨ I విషయము—“అనియమా ద్ద్రామ్యమ్. పామరాదిప్రయుక్తియై తత్
 ద్ద్రామ్య మభిధీయతే అనునవి. మూలములు” (బా. సా. పే. 3౬ పు.). “పామరాది
 ప్రయుక్తం యై తత్ ద్రామ్య మభిధీయతే (అధర్వ) (ఆం. భా. అ. సంజ్ఞా. ౭౨
 సూ. టిప్ప) ఇట్టి యిద్దఱును “పామరాదీ”త్యావకారిక యాధర్వణమని భ్రమించిరి.
 కాని యిది యాచార్యుడండి కావ్యాదగ్గములోని శ్లోకము. వికృతివివేక టీకా
 కారుడును దీని నాధర్వణ మనుకొని పొపాటున మూలముగ నుదాహరించెను.
 అధర్వణ కారికకు మూల మహోబలపండితీయము మాత్రమే. “ఆలంకారికాస్తు
 శబ్దార్థయో ద్ద్రామ్యత్వ మన్యథోచుః.....పామరాది ప్రయుక్తం యై తత్
 ద్ద్రామ్యమభిధీయతే ఇతి గ్రామ్యపదస్య లక్షణ ముక్త్వా గల్లాదయ శ్శబ్దా గ్రామ్యా
 ఇత్యూచుః” (అహో ౧౧౭ పు) అని యహోబలపతి యుదాహరించెనే కాని దీని
 నధర్వణకారికగా జూపలేదు. పేటికావ్యాఖ్యాత పామరాదీత్యాదికారిక ప్రకృత
 బాలవ్యాకరణ సూత్రమునకు మూలమని వ్రాయుటయు సరికాదు. పామరల
 చుట్టనివల్లులు గ్రామ్యుని యాలంకారిక సమయము. వ్యాకరణవిరుద్ధమగు నప
 శబ్దము గ్రామ్యుని వైయాకరణసిద్ధాంతము. ఈ రెండింటిని నభిన్నములుగా
 శబ్దైకమునుబట్టి పేటికావ్యాఖ్యాత భ్రమించుట వింత. “ఆలంకారిక గ్రామ్యము,
 వైయాకరణిక (‘వైయాకరణ,’ అనునది సాధురూపము) గ్రామ్యము నని గ్రామ్యము

(సాధు) పండితుల వ్యవహారమునందు సముత మర్థబిందూచ్ఛారణము లే మింజేసి “వస్తాడు” మున్నగు గ్రామ్యవాహ్యతులలో ఖాడబిందువును సూరి నిల్పుట యుక్తము కాదు.

ద్వివిధమగు. అర్థవిచారము ప్రధానముగఁ గొన్నవా రాలంకారికులు. శబ్దవిచారము ప్రధానముగాఁ నెంచెడువారు వైయాకరణులు” (బా. సా. పే. సంజ్ఞా ౨౨సూ. వ్యా) అని యిట్లు పటోకచోటఁ జేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాయుటయు సరికాదు. ఆ రెండువిచారములును బరస్పర భిన్నములు. మఱియు నాలంకారికులును శబ్దగ్రామ్యము సంగీకరింతురు “శబ్దేపి గ్రామ్యతా ౭స్త్యైరసా సభ్యేతరకీర్తనాత్.....” (కావ్యాదర్శము.)

ఆలంకారిక గ్రామ్యదోషము శబ్దగతము నర్థగతమునై యుండును. శబ్ద గ్రామ్యము—“గ్రామ్యత్వం యథా. కటి స్తే హరతే మనః. అత్ర కటిశబ్దో గ్రామ్యః” (సాహి. ౫౭౪ కా.) “గ్రామ్యత్వం హాళికాదిసాధారణ జన ప్రయోజ్య త్వమ్.” (జీవానందవ్యాఖ్య) కం. పామరులభాష గ్రామ్యము|భామిని కటిగల్లములు విభాసిల్లు ననన్ (సరస ౪ ఆ ౧౦ ప) కటిగల్లాదిశబ్దములు పురాతనకాలమునఁ బామరజనుమాత్రప్రయోజ్యములై యుండెడివి. కాలక్రమమున నవి కావ్యముల కెక్కినవి. మ. లవలీపల్లవ పాండురంబులగు గల్లక్షోణులన్ (పాండు. ౧ ఆ. ౧౯౪ ప) ఎ. గీ. బాపురే భూరికటితటి భారమహిమ (పాండు ౧ ఆ ౧౧౭). ఇట్లుగుటచే నర్వాచీరు లింకను వానిని గ్రామ్యములుగా నువాహించుట సరికాదు. నేడు, పిఱ్ఱముడ్డి మున్నగునవి గ్రామ్యశబ్దములనుట యుక్తము. అర్థగ్రామ్యము—“స్వపిహిత్యం సమీపే మే|స్వపిమ్మే వాధునా ప్రియ||౨త్రాథో గ్రామ్యః.” (సాహి. ౫౭౬ కారి). దీని జీవానందవ్యాఖ్య—“అత్రోహహరణే స్వపిహి-స్వపి మితిపదద్వయప్రయోగో వైదగ్ధీరహిత ఏవేతి గ్రామ్యత్వ మితి భావః” “కన్యే కామమమానం మాంత్వం నకామయనే కథమ్| ఇతి గ్రామ్యాయ మథాత్తా|వైరస్యా యైవ కల్పతే| కామం కందర్పచణ్డాలో|మయి వామాక్షి నిర్దయః| త్వయి నిర్తత్సరో దిప్త్యే| త్యగ్రామ్యా ర్థో రసావహః| శబ్దేపి గ్రామతా స్త్యైవ | సా సభ్యేతరకీర్తనాత్| యథా యకారాది పదమ్| రత్నుత్సవనిరూపణే| పదబద్ధానువృత్త్యా| వాక్యార్థత్వేన వా పునః|| దుష్ప్రతీతికరం గ్రామ్యం| యథా—“యాభవతః” ప్రియా|.....” (కావ్యాదర్శము)

పేటికావ్యాఖ్యాత పలుకూలు నీద్వివిధగ్రామత్వములకును—ఆలంకారిక గ్రామ్యతావైయాకరణగ్రామ్యతలకు—సాంకర్యము దోచునట్లు ప్రసంగించుచు వచ్చెను—“గ్రామ్యమనగా ననాగరికుల యసభ్యవ్యవహారము.....ఇందలి

సంజీవని. ౬౨ II విష:—లక్షణమనగా వ్యాకరణము. వ్యాకరణసమ్మతము కానిభాష గ్రామ్యమని సూరి యాశయము. వ్యాకరణము మహాకవిప్రయోగ మూలకము గాన మహాకవిప్రయోగసమ్మతము కానట్టియు, నన్నయాదిపండిత కవీంద్రకృత వ్యాకరణసమ్మతము కానట్టియు భాష గ్రామ్యమని పర్యవసాని తార్థము. (విస్తర.)

గ్రామ్యపదమున కసభ్యవ్యవహారమేగాక యనుశాసన విరుద్ధమును(తయు?) నర్థ మయ్యెడిగాన నుత్తరసూత్రమునందలి కఠకంఠాదులకును గ్రామ్యతలుగుచున్నది ... ప్రాధవ్యాకర్తయు నిట్టి యసభ్యవ్యవహార మాయా నీచపాత్ర ధోరణికి నైజమై యుండును గాన నాయా యవసరముల గ్రంథములందును నుపయోగింపనగునని వివరించెను....." (బా. సా. పే. 3౬ పుట) ఇది సరికాదు. వైయాకరణులు చెప్పిన గ్రామ్యము వ్యాకరణవిరుద్ధస్థలములందే వర్తించును. దానికిఁ బామరాఽ సభ్యప్రసంగము లక్ష్యముకానేరదు. పామరులు కానట్టి సభ్యుల వ్యవహారమం దును వ్యాకరణవిరుద్ధతారూప గ్రామ్యము విరివిగాఁ గన్పట్టుచునేయున్నది. మఱియు సూరి యుదాహరించిన కఠకంఠాదులును ప్రాధవ్యాకర్త యుదాహరించిన 'చూసి నాము' ప్రభృతులును వ్యాకరణవిరుద్ధమాత్రములే కాని యసభ్యములు కావు. చుల్కని పామరోక్తులును గావు.

విస్తరము. ౬౨ II విష:—పూర్వపూర్వలక్షణములకు సమ్మతములుకానివి యుత్తరోత్తరమహాకవులు సమ్మతించి ప్రయోగించునపు డవి యసాధువులు కానేరవు. అట్టివాని కుత్తరోత్తరలక్షణకులు లక్షణకల్పనము చేసికొనవలసినదే. బాల వ్యాకరణ సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదపు ౨౩ సూత్రమున కిదేతాత్పర్యము. ప్రాధవ్యాకరణ కర్తచేసిన పనియు ఏదియె. "నిత్యమనుత్తమపురుషక్రియాస్వితః" అని నన్నయ ప్రథమపురుషక్రియల 'ఇ' కారమునకునైతము సంధినిత్యతను సూత్రించి తన భారతభాగమున నట్లే ప్రయోగించియున్నను "మ...ము | మ్మరులైఁ చేసిరి యంతచేసియు (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౩౬)" అనురీతిని గవులు ప్రయోగించుటచే "ప్రథ మేచోత్తమేచైవ | క్రియేతో వాభవే చ్యుతిః" అనియభర్వణుడు సంధిపాక్షీ కతను సూత్రించికొనెను.

సూరి గ్రామ్యములుగా నుదాహరించిన వానివంటివి కవిప్రయోగములలో జూపట్టుచున్నవని కొందఁ టుదాహరించుచున్నారు. "శా...దు | ధ్రాంతానంతభ వాం ధకూపతరణప్రాధిన్ దృఢస్థేమః బా | టింతుర్ పెద్దలు తద్దనమ్మి నుయిదాఁచేవానికిం జింతయా | కంఠై నం. గడమేనియుం గడమ కాదాయంచునూహించుచున్ (పాండు

సంజీవని. ౬౨ III విష:—లక్షణవిరోధము నాల్గువిధములుగా వెలయుచుండును. ౧ పండితవ్యవహారస్థ మగునట్టియు లక్షణసమ్మతమేని మహాకవి ప్రయోగ సమ్మతమేని కానట్టియుఁ బ్రయోగము. ఉదా: వస్తాడు మొ. ౨. పండితేతరుల వ్యవహారమున మాత్రముండెడి లక్షణ - కవిప్రయోగ - సమ్మతము కాని భాష. ఉదా: యెల్తాను - నెప్తాన్నే - యేంటి - యాడాడు? మొ. 3-సలక్షణతాభ్రాంతిని సాధారణకవులు ప్రయోగించు లక్షణ మహాకవి ప్రయోగసమ్మతముకాని భాష. ఉదా:—చొరి. చనుదేటువాడు - అచ్చటకు - మీఁదకు. పైనన్ - ఏల ననఁగా - ఆధిక్యత - గౌరవనీయులు - మొ. ౪ - పూర్వ పూర్వ లక్షణ - మహాకవి ప్రయోగ సమ్మతము కాకున ను నుత్తరోత్తరమహాకవులు సమ్మతించి ప్రయోగించుభాష. ఉదా - ఉన్నాడు - ఉన్నారు ఉత్తరియించు - మొ. వీనిలో నాల్గవ విధముగల భాషమాత్రమే సాధువుకానోపుచు తక్కినమూఁడు విధములును నగ్రహ్యములు, ససాధువులు నని గ్రహింపవలెను. (విస్తర)

౪ ఆ. ౨౭౪ పు ఇట నుయిదాఁటెడి యనుదాని వ్యావహారికరూపము “దాటే వానికి” అనునది రామకృష్ణకవి ప్రయోగించెనా యని యాలోచింపవలసియున్నది. ఇట “నుయిదాఁటు+వవానికిన్” అని ఛేదముచేసి యిండుగాగమస్వరయతి నంగీకరించి కవిప్రయోగించెనా యనియు నాలోచింపవలెను. ఈలక్షణమున లక్షణవిరోధము కల్గినేరదు. మ. పడతీ.....గుడి మ్రింగేవానికిం దల్పుల | పృథ్వీలో గావన.....(ప్రబోధ ౨ ఆ. ౬౭ పు ఇందును ‘మ్రింగేడివానికి’ అనుదాని గ్రామ్య రూపము “మ్రింగేవానికి” అనునది ప్రయత్నమయ్యెను. కానిలోకోక్తుల ననుకరించి యుద్ధరించునపు డది కవిప్రయోగములో దోషమనిపించుకొనదు గాన నిందు “గుడి మ్రింగేవానికిఁ దల్పుల పృథ్వీములు గావు” అనులోకోక్తి (సామెత) యుద్ధరింపఁ బడెనని సమర్థించుట కవకాశము కన్పట్టుచున్నది. “అనుకారేచ దోషాణాం | సర్వేషాం వైవ దోషతా” (సాహి. ౭ పరి. ౬౦౨ కారి)

విస్తర. ౬౨ III విష:—నేటికాలమున గ్రామ్యగ్రాంథిక భాషావివాదము ప్రబలియున్నది. పండితుల వాదుకలోని భాష గ్రామ్యము కానేరదని వ్యావహారిక భాషావాదుల సిద్ధాంతము. వీరిలో ముఖ్యులు కీర్తిశేషులు నగు కళాప్రపూర్ణ గిడిగు వేంకటరామమూర్తి పంతులుగారు, బ్ర - శ్రీమల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రిలవారును. శాస్త్రిలవా రిసిద్ధాంతముతోనె యాంధ్రభాషానుశాసన మనువ్యాకరణమును రచించిరి. పంతులవారు తాము పరిశోధించి సంపాదించుకొన్న ప్రయోగసలచయమును శ్రీశాస్త్రిలవారి కొసంగినట్టి క్రిందిరీతిని వ్రాసియున్నారు.

“నాప్రయోగసంచయము నాకు మ - జయంతి గంగన్న పంతులుగారు పంపివేసినారు. అవి బ్ర. శ్రీ. మల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు తమ కిష్టునికోరితే వారికిచ్చి నాను. వారు వీటిని తమ ఆంధ్రభాషానుశాసనమందు ఇమిడ్చినారు” (బాలకవి శరణ్యము. ౨౦౦ పుట) పంతులవారి ప్రయోగసంచయములోని చాలవఱకు గవి ప్రయుక్తములని విశ్వసింపఁదగిన యతిప్రాసాది స్థలనిబద్ధములు కావు. తప్పల తప్పులగు తాళపత్రమాతృకలనుండియు నవ్యుత్పన్నులగు ముద్రణసంస్కర్తల సంస్కారమునందిన ముద్రణములనుండియు స్వవాదానుకూల్యమునకై యెత్తికొన బడినవి. కవిప్రయోగములని విశ్వసింపఁదగిన యతిప్రాసాదిస్థల నిబద్ధములు మిక్కిలి యరుదు. మఱియుఁ బంతులవారి ప్రయోగసంచయములోఁ బ్రామాణికులుగ నెన్నుకొనఁబడుచున్న మహాకవి ప్రయోగములు మిక్కిలి యల్పసంఖ్యగలవి. పంతులవారు మొదట నాగరకుల నోటినుండివచ్చిన శబ్దమెల్ల సాధువె యను సిద్ధాంతముతో “నిజమైన సంప్రదాయము” అనుగ్రంథము వ్రాసిరి. తుదికిఁ గవిప్రయోగసిద్ధభాష గ్రాహ్యమనుచు బాలకవిశరణ్య మనుగ్రంథము వ్రాసిరి. ఆకవిప్రయోగముల నంగీకరించుటలోని వీరిపద్ధతులు వై నుదాహరింపఁబడినవి.

“ప్రయోగశరణము వ్యాకరణము.....గ్రంథస్థములు కాకన్నను శిష్టులవాడుకలో వినవచ్చు వ్యూహకవి ప్రయుక్తములవంటి సుప్రయోగములకును సాధుత్వము నిర్ణయింపఁబూనిన యీ వ్యాకరణము ప్రయోగశరణ మగుచున్నది. ఇందలి లక్షణములకుఁ దఱుచుగాఁ బూర్వగ్రంథములందు నాధునికకృతులందుఁ గనవచ్చెడి ప్రయోగము లుదాహరణములుగా నీయఁబడును. గ్రంథస్థములు కానివి శిష్టులవాడుకలోని వని తెలుపఁబడును” (ఆం. భా. అ. సంజ్ఞా. ౪ సూ. తృ. ము). “కొన్నిటికిఁ బూర్వకవి ప్రయోగములు లేకన్నను గవిప్రయుక్తములను బోలిన శిష్టవ్యవహారములోని శబ్దములుగూడ గ్రాహ్యములగును” (ఆం. భా. అ. ప్రయోగ. ప్ర. ౧ సూ. తృ. ము) సూరి మున్నగువారు వాడిన “అర్యవ్యవహారము = శిష్టవ్యవహారము” అనుదానికి మహాకవుల కావ్యములోని వ్యవహారమని యర్థము - వీరు వాడిన ‘శిష్టవ్యవహారమ’నుదానికి - నాగరకజనవ్యవహారమని యర్థము. వీరు గ్రహించు కవు లేదోయొకగ్రంథమును రచించినవారు మూత్రమే కాని యాంధ్రభాషయందు మహాపండితులగు మహాకవులయిన ప్రామాణికులు కావలయునన్న నియమము లేదు. మహాకవి ప్రయోగములకు సాధుత్వమునిచ్చుట సంప్రదాయము. దానిని బోలినవానికెల్ల సాధుత్వము సాధుత్వము నంగీకరించుట కర్హులుగారు. “ఏగుచేరెన్” మున్నగువానిని బోలుగని “ఏగుచేరెన్” మున్నగు

వానిని సాధువు అనరాదు. అట్లు భ్రమించి చనుదేరు - చొర - మున్నగువాని సాధునిక కవులు ప్రయోగించిరి. (బాల. శర. ౧౦ - ౧౧. పు.) అట్టి ప్రయోగములనుబట్టియా కవులు ప్రామాణికులు కారని యేర్పడునే కాని యట్టి ప్రయోగములకు సాధుత్వము సరుకూరదు. దినవెచ్చుము మున్నగు వానిని బోలు 'పదతమ్ములు' 'అంబుజ' 'పి' మున్నగువానికే సాధుత్వము నంగీకరింపరాదు. సత్కవిప్రయోగములనుబట్టి యనుగమములను గల్పించు నధికారము పండితకవీంద్రులగు ప్రామాణికవైయాకరణులకు మాత్రమే యంగీకరింపబడుచున్నది.

“వచ్చాడు అనునది శిష్టవ్యావహారికమైనను సత్కవిప్రయత్నము కాలేదు. కావున ‘సప్తశంశమనబడుచున్నది’ (ఆం. భా. అ. సంజ్ఞా. 3 సూ. ప్ర. ము.) “కొట్టినాడులోని నకారము లోపింపఁగా కొట్టి+అడు=కొట్టాడు అని ఇకారము ఆకారము కలియుటచే బైపలుకుబడి వచ్చినది. ఈయక్షరముతోఁ గూడిన వైక్రియలు గ్రామ్యములుగ గణింపబడుచున్నవి” (ఆం. భా. అ. సంజ్ఞా. ౧౪ సూ. ప్ర. ము.) ఇట్టివాక్యములు శిష్టవ్యావహారికములకు సాధుత్వము నంగీకరించు స్వసిద్ధాంతమునకు బాధకములని తలంచికావలయును ననుశాసనకర్తగారు తృతీయముద్రణమున వానినిదొలగించిరి.

అనుశాసనము సంజ్ఞా. ౭౩ సూత్రమునందు గ్రామ్యములకు “వొస్తాడు - చూశాను పుత్తరం - పూళ్ళో...దారాపుత్రులు - వలవదు...” అని ప్రథమముద్రణమున నుదాహరించియుఁ దృతీయముద్రణమున “చూశాను - పుత్తరం - పూళ్ళో” అనువానిని దీసివేసిరి. శిష్టవ్యావహారికములకు సాధుత్వము నంగీకరించుస్వసిద్ధాంతమున కిట్టివి గ్రామ్యములనుట విరోధించునని తలంచియే వీనిని దొలగించియుండుదురు. ‘వొస్తాడు - ఒత్తాడు’ మొదలగువానిలో నర్థబిందువును బ్రథమముద్రణమున నిల్పియుఁ దృతీయముద్రణమునఁ దొలగించిరి. నేటివ్యావహారికమున నర్థబిందూచ్చారణ మప్రసిద్ధమని తలంచియే యద్దానిని దొలగించియుండు రసందగును. “వాడుకలో పుత్తరము - పూరు - వొకడు - వోడ - యనునట్లుగా ఉ - ఊ - ఒ - ఓ - లకు వకారముచేర్చిన పదములు వినబడును. గాని అట్టివానిని కావ్యముల ప్రయోగింపరాదు. ఉండ - ఊడ - ఒడలు - ఓపిక యనునట్లుగా ఉ-ఊ-ఒ - ఓ - లుమొదలఁగల పదములనువాడవలెను.” (ఆం. భా. అ. సంజ్ఞా. ౪౪ సూ.) “యిపుడు - యేమి, యెవడు - యెందుకు - మొదలగునవి వాడుకలోఁగలవు. కాని వానిని ప్రాయశఃపుడు ఇపుడు - ఏమి - ఎవడు - అనురీతి నే ప్రాయఁదగును. ఇట్లు కావ్యములఁ బ్రయోగింపనగును.” (ఆం. భా. అ. సంజ్ఞా. ౪౫ సూ.) అని పదములు

నన్నయ గ్రామ్యం త త్త్వద్విధౌ సాధు | కఱకంతముఖా హితాః.
 ౬౩ 1 విష. (విక్ర. సంజ్ఞా. ౨౯ కారి. అహో. ౧౨౩ పుట)

కల్పతరు - ౬౩ 1 విష:—త త్త్వద్విధౌ = తత్త్వ దుత్తరోత్తర పండితకన్పీద్ర
 ప్రయోగసమృతిగాని యుత్తరోత్తర ప్రామాణికవ్యాకరణ విధి సమృతిగాని కల్ప
 యున్నపుడు, గ్రామ్యమ్ = పూర్వపూర్వవ్యాకరణవిరోధమునఁ గాని మహాకవి
 ప్రయోగవిరోధమునఁగాని యపశబ్ద మనఁదగినదియు, సాధు = సాధువేయగును.
 (విస్తర) కావున కఱకంతముఖాః = 'కఱకుగుకంటము గలవాఁడు' అను విగ్రహము
 చొప్పున మిశ్రబహుప్రహి యగుటచే నసాధు వనఁదగిన 'కఱకంటఁడు' మొదలగు
 ణమున నిలిపియు నిట్టివ్రాతవ్యవహారములకు సాధుత్వము నొసంగు స్వసిద్ధాంత
 మునకు బాధకమని తెలిసికొని పై వాక్యములలోని బాధకవాక్యములను దృఢీ
 యముద్రణమునఁ జొలఁగించిరి.

మహాకవిప్రయోగసమృతము ప్రామాణికవ్యాకరణ సమృతమును నయినను
 గాకున్నను నాగరకులవ్యవహారమున నున్నరూపములకు సాధుత్వము నంగీక
 రించుట యనుశాసనకర్తగారి సిద్ధాంతమనుటకుఁ బైనివ్రాసిన విషయములే చాలును.
 అయినను వారి యనుశాసనస్ఫీనినయితము దిక్షాత్త్రముగ నిటఁ జూపెదను.
 "స్త్రీసమములయిన తత్సమములు తత్సమములతోఁ గలసి యొక్కొకచో
 ద్వంద్వము లగును. ఉదా. కర్తకర్తృక్రియలు. మొ. కాని సీతరాములు. ధాతహరి
 వాసవులు మొదలైనవి శ్రావ్యములుగావు" (ఆం. భా. అ. సమాస. ౭౨ సూ.
 త్మ. ము.) కర్తకర్తృక్రియలు - కర్తరిప్రయోగము - కర్తణిప్రయోగము ననునవి
 కొందఱవ్యవహారమున నేకాక ప్రాధికవ్యాకరణమునను బ్రయోగింపఁబడినవి (ప్రాధ.
 వాక్య. ౩ సూ) ఇవి ప్రామాణికవ్యాకరణ సమృతములు కావు. మహాకవిప్రయోగ
 సమృతములును గావు. కావున నపశబ్దము లనకతీరదు. అట్లయినను వ్యవహారస్థము
 లగుటచే ననుశాసనకర్తగారు వానిని సంగ్రహించిరి. కాన నపశబ్దములును శిష్టవ్యవ
 హారస్థములు సాధువులని వీరిసిద్ధాంతము.

విస్తర. 1 ౬౩ 1 విష:—“సర్వ త్రోదోతో ర్వ ర్భవతి మువత్” అని
 సూత్రించియు నన్నయ - “చ.....నలుఁడు విమోహః జ్ఞులఁ బెనంగి...” (ఆర.
 ౨ ఆ. ౭౯) అని ప్రయోగించుటచే నట్టి విశేషప్రయోగములనుబట్టి 'రజ్జులు'
 అనెడిశబ్దమునకు సాధుత్వమును “అసంబుద్ధౌ భవే ద్వాపు రస్త్రియాం ల్యాదివర్ణకే”
 (విక్ర. అజం. ౨౪ కా.) అనుసూత్రముచే నధర్వణాచార్యుఁడు కల్పించెను.
 (౧౫౩ విష.)

శబ్దములు, హితాః = ఈక్రిందితీ నన్నయభట్టానులే ప్రయోగించి యుండుటచే సాధువు లగుచున్నవి. క. ఎటు కని యెటుగక నీకున్ మఱకువ నెదిరితిని దీని మఱవుము నన్నుంగఱకంతా తమియింపుము!..... (ఆర ౧ ఆ. ౩౨౬). నన్నయ భట్టానులే రేఫఱకారప్రసమైత్రి సప్తతము కాదను సిద్ధాంతముచొప్పున (గీ. ౧. విష. ౧౬ విష. సుశీ) నిట 'గరకంతా' అనుసిద్ధసమాసరూపమును నిల్పి ముద్రణసం

“మహతోఽతే ఉ ద్విభక్తౌ మహత స్సౌ ర్ధ్వ జనితో భవే త్పుంసి” అని సూత్రించియు భట్టారకుడు “గీ - ఉ తమజ్ఞానవృద్ధు నా నుండేనేని!..... (సభా. ౨ ఆ ౨౧) అని ప్రయోగించుటచే 'వృద్ధ' అను ప్రథమైవచస్థితికి సాధుత్వమును “ధూర్తవృద్ధౌ నీచమూర్ఖావ్రదన్తా వపి సత్తతా” (వికృ - అజం - ౨౦ కారి) అను సూత్రిముచే సధర్మణుడు నిర్వహించెను.

ఇట్లు నన్నయ సామాన్యదృష్టిని వచించిన సూత్రములకు విరుద్ధముగ నతడే విశేషదృష్టిని బ్రయోగించుటచే బ్రామాణికుడగు సధర్మణుఁ డట్టివానికి సాధుత్వమును సూత్రించిన వాడయ్యెను. (౧౬౦ విష)

నన్నయభట్టుచింతామణికిని సతని భారతభాగములోని ప్రయోగములకును సప్తతములుగాని ప్రయోగములు కొన్ని తిక్కయజ్ఞ తనభారతభాగమునఁ బ్రయోగించుటయు నట్టిది తనకురు రుచించుటంజేసి యధర్మణాచార్యుడు వాని సాధుత్వమును సూత్రించుటయు సంభవించియున్నది.

“నిత్యమనుత్తమపురుషక్రియాన్వితః” అని మధ్యమపురుషక్రియేకారముతో పాటుగఁ బ్రథమపురుషక్రియేకారమునకును నిత్యసంధిని సూత్రించి నన్నయ తన భారతభాగమున నంతటను నట్లే ప్రయోగించియు నుండఁగాఁ దిక్కయజ్ఞ ప్రథమపురుషేకారసంధి పాఠీకతను బ్రయోగించెను. “మ.....ము! ష్కరులై చేసిరి యంతచేసియును.....” (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౩౬) కం. వంచన గొడుకనిరి యెల్ల వారలు విసంగన్” (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౩౭౨) ఇట్టి సంధిపాఠీకతను సమృతించి యధర్మణుడు “ప్రథమేచోత్తమే చైవ క్రియేతో వా భవే చ్ఛ్చుతిః” (వికృ. సంధి ౬ కారి) అని సూత్రించెను. (౭౧ II.III విష).

ఉన్న - కల - న - వర్ణకంబులమీఁది తచ్చబ్బ వకారంబునకు లోపము నెచ్చటను జేయక నన్నయభట్టు తనభారతభాగమునందెల్లఁ బ్రయోగించియున్నను సోమయాజి యట్టి వకారలోపమును బాఠీకముగఁ బ్రయోగించెను. ఉ. ఇప్పుడు వచ్చి వాడ విట నెల్లను జేయుదుగాక..... (విరా. ౧౧ ఆ. ౯౩) ఇట్టి తచ్చబ్బవకారలోపము సధర్మణుడు సమృతించి “తచ్చబ్బవస్య లోపః స్యాదదాతోః క్వచి చ్చేకతా” (వికృ. అజం. ౧౦. కారి) అని సూత్రించెను.

స్కారము చేయరాదయ్యెను. అట్లే భట్టారకు నకుఁ దద్భవములందు శకటరేఫస్థితి సమ్యతముకాదను సిద్ధాంతముచొప్పునఁ (వై - పా ౪౩౦ - ౪౩౧ విష) (గీ ౭ విష. సంజ్ఞ) బ్రాధవ్యాకర్త తలంచినట్లు (ప్రాధ. సంజ్ఞ. ౯ సూ) గరకింతశబ్దభవమగు కఱకంతశబ్ద మిట నన్నయప్రయుక్తము కానోపునని తలంపరాదయ్యెను. కాన “కఱ = నల్లనైన, కంటుడు = కంతముగలవాడు” అను మిశ్రబహువ్రీహిస మాసము నన్నయచేఁ బ్రయుక్త మయ్యెననియు మిశ్రబహువ్రీహి వ్యాకరణ సమ్యతము కామింజేసి యది గ్రామ్యమయ్యెనియు మహాకవి ప్రయుక్తమగుటచే నది నిపాతవ్యాయమున సాధుగగుచున్నదనియు నధర్వణని యాశయమును వర్ణింతురు. కాని నన్నయ యట్టి యపశబ్దమును బ్రయోగించె ననుటన్న “కఱ = నల్ల నయిన, కంటుము = కంటము కలవాడు = కఱకాటుడు. దీనికి సంబోధనమున “కఱ

భట్టారకుడు “ద్రుతాభ్యోనః” అని సూత్రించి యెల్లయెడలను ద్రుతమును నకారవ్యంజనరూపముగనె ప్రయోగించియున్నను సోమయాజి ద్రుత ‘ఎ’ స్వరూపమును బ్రయోగించెను. క.....ధరణిలంఘిం చెను మఱపులేక పేగుక్కున... (భీష్మ. ౩ ఆ. ౯౪) (౪౩ III విష)

ఖండాఖండప్రాసమును నన్నయ యెచ్చటను బ్రయోగించియుండకున్నను సోమయాజి పలుచోటులం బ్రయోగించెను. (౪౪ V విష) ఉ. కీచకకోటిచేత నొక కీడును బొందక వచ్చి తమ్ము నిన్ వేచిన దుర్బదుండు.....(విరా. ౩ ఆ ౪౫ ప) (౪౪ V వి)

“నాన్యేషాం వైధర్మ్యం | లఘ్వలఘూనాం రయోస్తు నిత్యం స్యాత్” అని నన్నయ వచించి తనభారతభాగమునం దెచ్చటను రేఫఱకారోభయఘటిత శబ్దాంగీకారప్రసక్తి గల్గకుండ వానివైధర్మ్యమునే ప్రయోగించియున్నను సోమయాజి రేఫఱకారోభయఘటిత శబ్దాంగీకారమునకుఁ బ్రసక్తిని గల్గించెను. క. రైతిపయిని నుప్పు గొనుట! రైత్రీ దధి.....(ఆను. ౪ ఆ. ౧౧౦) క. నాయుల్ల మరయ నినుమో | త్రాయో కాకట్లు రూపఱక విన.....(భీష్మ. ౩ ఆ. ౪౧౯) (గీ ౪ I విష.)

అచ్చు పరమగునపుడు సంధిలో మధ్యమపురుష ముచర్లకలోపమును భట్టారకుఁ డెచ్చటను బ్రయోగింపలేదు. “న ప్రాణేతు కదాచన” (విశ్వ. క్రియా ౭ కారి) అని యధర్వణుడు నిషేధించి యున్నాడు. అట్లయినను సోమయాజి దానిలోపమును బ్రయోగించెను. క.....మి | త్సాయకముల నినుఁ గూల్చెద | జూ యెవ్వత నై తినేమి.....(భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౨౫) సోమయాజి ననుసరించి తర్వాతి మహాకవులు పెక్కు రిట్టిలోపమును బ్రయోగించిరి. (౧౦౯ I విష)

కంటా” అనురూపము లభించును గాన నట్టిది నన్నయచే బ్రయుక్తమైయుండు సనియు, నట్లయినను స్త్రీసమములకు నపుంసకసమములతో బహువ్రీహి మతెచ్చుటకు గన్పట్టమింజేసి యు సంబోధనమున నాచ్ఛికశబ్దము డుజ్జునకు లోపము సమ్మతము కామింజేసియు నదియు గ్రామ్యమే యయ్యెననియు మహాకవి ప్రయుక్తమగుటచే సాధునగుచున్నదనియు నధర్వణాశయమును వర్ణించుచు “కఱకంటా త్తమియింపుము” అనుపాఠము నన్నయాభిప్రేతమని యధర్వణాశయమును గొందఱు వర్ణింతురు. ‘కఱకంఠా’ అనుదానిలోని మహాప్రాణ తకారము మహాకవిప్రయోగము లలో నెచ్చుటకు బ్రాసగతముగఁ గన్పట్టమింజేసి యీపక్షము నిర్బాధమే యనఁదగును. అరయనరయ భట్టారకుఁ డిట్లును నవశశబ్దమును బ్రయోగించెనని యధర్వణుఁ డంగీకరించె ననుటయు సరియని తోచకున్నది. ‘కఱకంటా’ అను సమాసము లోని యుత్తరపదము “కంటము” అనునది యని యంగీకరింపక “కంటు” శబ్దమని యంగీకరించినచో గ్రామ్యతయే కల్గినేరదు. “కఱ = నల్లనగు, కంటు = కంఠము గలవాఁడు = కంఠకంటు” అని యేర్పడును. దీని సంబోధనమున “కఱకంటా” అను నిర్బాధరూప మేర్పడును. ఇందు “కఱ, కంటు” అనునవి రెండును స్త్రీసమములె యగుటచేత నీబహువ్రీహియందును శంకా లేకము కల్గినేరదు. “నీర = నీరు, మీన = మీను, రూప - రూపు” అను రూపములవలెనె కంఠ శబ్దభవము “కంటు” అని యేర్పడుట సహజమే యగును. (వై. పా. ౮౦ III విష) ఈపక్షమున “గ్రామ్యం

భావార్థక టవర్ణకము పరమగునపుడు పూర్వస్థితధాత్వవయవ ‘ను’ వర్ణము చోటబిందువును నన్నయ తనభారతభాగముననెచ్చటను బ్రయోగింపలేదు. “పూర్వస్య న వికారో నోః” (విశ్వ. క్రియా. ౧౯౨ అహో. ౪౯౯ పు) అని యధర్వణాచార్యుఁడు బిందువికారనిషేధమును జేసెను. అట్లయినను సోమయాజి దానిబిందువికారమును బ్రయోగించెను. క. అంటం గట్టం దగునే! యంటకు నగి.....(అను. ౧ ఆ. ౨౮ క) క. ఒంటిమెయి నుండఁగా ము! క్కంటికి నాకచ్చపంబు గౌరం బట్టం! గంట యరిది.....(అను ౧ ఆ ౨౨౩ ప) సోమయాజి ప్రయోగమునుబట్టి శ్రీనాథాదులును నిట్టి బిందుఘటితరూపములఁ బ్రయోగించిరి. కేతన దానిని సంగ్రహించెను. క. తినుటకుఁ దింట యగున్ మఱి! కొనుటకుఁ గొంట యగుఁ గనుటకుం గంటయగున్! వినుటకు వింట యగున్ దా! ననుటకు నంట యగు వలసినప్పుడు కృతుఁన్” (ఆం. భూ. ౧౫౮) సీ. మధుకైట భారాతి మఱిది రమ్మని పిల్చి! పనిఁ గొంట నీకుఁ బ్రాభవముగాదె (శృం. వై. 3 ఆ. ౧౨౬ ప) ఇట్టివి మహాకవి సమతములయ్యె.

తత్త్వద్విధా సాధు" అను సధర్వణవాక్యమునకు బ్రహ్మయేమియని శంకింపరాదు. "తత్త్వద్విధా" = ఆయాసామాన్యవిధులందు, గ్రామ్యమే = విశేషవృష్టిని బ్రయుక్తములై గ్రామ్యములనవలసిన, "విమోహరజ్జులు - వృద్ధు" మున్నగుశబ్దములందలి (విస్తర I ౬౩ I విష) గ్రామ్యము, సాధు = సాధువగును. కఱకంటుముఖాః = పరిశీలనరాహిత్యమున 'కఱకంఠుడు' మున్నగురీతిని గ్రహించి గ్రామ్యము అను కొనుచున్నవి 'కఱకంఠు' మున్నగురీతిని గ్రహింపబడినదై, హితాః = వ్యాకరణసమృతములై యగుచున్నవి" అని పై యధర్వణసూత్రమున కర్థమును గ్రహింపవలయును. (విస్తర II)

విస్తర II ౬౩ I విష:—ఈక్రింది బాలసరస్వతీ యాహోబలపండితీయములనుబట్టి మై భారతవద్యమున (క. ఎటుకనియెటుగక.....) "కఱకంటు" అను టకారఘటితపాఠమునె నన్నయప్రయుక్తమునుగా బాలసరస్వ త్యహోబలపండితులు విశ్వసించిరా యని యాలోచింపవలసియున్నది. "కఱకంటు: డనుచోట 'ట' కారము సమాసాంతము" (బాలస. హలం. ౧౬-౧౭ కారి. టీక. పరిషత్తుద్రణము) "చుట్టు కైదువు తాల్పు ఇత్యాదౌ పువర్ణకః. నలువ ఇత్యాదౌ హ్రస్వ స్సమాసాంతః....." క్వచి దన్తిమవర్ణస్య సమాసాంతత్వ మిష్యతే ఇత్యధర్వణః. 'కఱకంటు: డు: ఇత్యత్రి టకారః....." (అహో రర౬ పు) "కఱకంటు: ఇత్యత్ర మిశ్రబహువ్రీహిః. కఱకంటుముఖా హితా ఇత్యధర్వణోక్తే" (అహో ర౩౬ పు) ఈసందర్భమునుబట్టి "కఱ+కంఠ" అను మిశ్రబహువ్రీహిలో 'త' కారముచోట 'ట' కారము సమాసాంత ప్రత్యయము వచ్చెనని బాలసరస్వ త్యహోబలపండితులు విశ్వసించిరని విశదమగుచున్నది. బాలసరస్వతీనుటికయందును నహోబలపండితీయ వ్యాఖ్యయందును ముద్రణసంస్కర్తృప్రమాదమున "కఱకంఠుడు" అనుచోట తవర్ణము" (బాలస) "కఱకంఠుడు ఇత్యత్రి టకారః" (అహో రర౬ పు) "కఱకంఠుడు ఇత్యత్రి మిశ్రబహువ్రీహిః. కఱకంఠ ముఖా హితా ఇత్యధర్వణోక్తే" (అహో ర౩౬) అని మహాప్రాణవర్ణమే యంతటను బడియున్నది. కాని తకారముచోట తకారమే సమాసాంత ప్రత్యయము విధింపబడిన దనుట కేవలము నసంగతము గాన టకారము సమాసాంతముగ విధింపబడె ననియే యుండదగును. 'కఱకంఠ' అనుమిశ్రబహువ్రీహిలో "టకారము" సమాసాంతముగ విధింపబడెనని బాలసరస్వ త్యహోబలుల యాశయము చెప్పనగును. వేటికావ్యాఖ్యాత తకారమే సమాసాంతమని వ్రాయుట సరికాదు. (బా. సా. పే. ౩౭ పు) "ద్వి. కఱకంఠ భక్తు: డొక్కరు: డర్ధరాత్రి | నరుదేర....." (బసవ. ౨ ఆ ర౩౮) అనుపాఠము

అనుగ్రహ. ౬౩ II విషయము:—“గ్రామ్యం తత్త్వద్విధౌ సాధు” అను ప్రకృత
 “గ్రామ్యం తత్త్వద్విధౌ” అనుదానికిఁ దత్త్వత్వాత్తముల యాచిత్యమున” అని
 అనుగ్రహించి కొని దుహాబలపతి “గ్రామ్యభావేతి గ్రామ్యయా సాకం వికృత్యా
 గ్రామ్యత్వద్విధౌ వ్యత శ్చబ్దానుకాసనాచార్యస్య కుశ్రచి ద్వినియోగ ఇష్టవచ.
 అన్యథా తత్త్వగణనం ముఖా స్యాత్. వినియోగోపి నాన్యత్ప్రయుక్త ఇతి. తత్త్వ
 త్త్వద్విధౌ వ్యతనే కార్యం. ఆతపి వోక్త మధ్యజేన—గ్రామ్యం తత్త్వద్విధౌ
 సాధు. కలహించుభా హితా ఇతి (అహో ౧౭౨ పు) ఇట్లుగ్రము వేయునపు డీకారిక
 లోని కలహించుదాహరణము సులంగతము కానేరదు. ‘కలహించ’ అను పదశబ్ద మే
 చాలిపాత్రము నల్కులందును స్వాభావికము కాదుగదా. మఱియుఁ బాత్రాచిత్య
 ముననుసరించి భాష ప్రయోజ్యమన్నచో బండితులు నైత మపశబ్దభూయిష్ట
 వ్యాకరణాధికభాషతోనే ప్రసూగించుచుండుట ప్రసిద్ధమగుటంజేసి ప్రబంధము
 లలోని సలక్షణభాషాప్రయోగ మస్వాభావికము ననుచితము ననవలసి వచ్చును.
 ఇట్టి యహోబలపతి వ్యాఖ్య ననుసరించియే కావలయుఁ బ్రాథమ్యాకర్త గ్రామ్యంబు
 దత్త్వైతి వ్యవహరం బ్రయోగార్హం బగు” అని సూత్రించి “ఇతని సూసినా
 మేలుబాగెము నేసినాము” “మొక్కేము సామి” మున గు వ్యావహారిక వాక్య
 ముల నుదాహరించెను. (ప్రాథ-సంజ్ఞా ౧౫ సూ) ముద్రణములందు తే. గీ - వేస
 మును మేలుబాగెము నేసియుంట | నిపును గరుఁగొంటి నునికల్కు నెఱుకుదొరల |
 ముగుదనూటలు విని చాలనలరి..... (యయా ౧-౫ ౧౨౦ పు) క - మ్రొక్కె
 దము సామి నీదము | (రామా - ౨ ఆ ౭ పు) అని సంస్కర్తలచే సవరింపఁ
 బడెను. కాని నెఱుకుదొరల ముగుదనూట లనుదాఃస్యాస్య న నటఁ బ్రౌఢ
 వ్యాకరణోదాహృతస్థితియే కవి ప్రయుక్త మనఁదగును. “అనిపల్కు” అనుదానితోఁ
 దైయపశబ్దముల ననుకరించి ప్రయోగించుటచే “అనుకారేచ సర్వేషాం | దోషా
 కాం నైవదోషతా” (సాహి - ౭ పరి. ౬౦౨ కా) అను చొప్పున నటఁ జ్యోతసం
 స్కారదోషము లేదు. కాని యట్టి యనుకృతి లేనపు డట్టి పశబ్దము నెఱుకుదొరల
 నిషయమునందును గావ్యములందుఁ బ్రయోజ్యములు కానేరవు. కావునఁ బ్రౌఢ
 వ్యాకరణసూత్రమున కవి సరియగులక్ష్యములు కావు. ప్రామాణిక కావ్యములం
 దట్టిసూత్రమునకు లక్ష్యములు లభింపనేరవు. నాటకముఁ లో నీచపాత్రముల భాష
 వ్యాకరణవికర్త వ్యావహారికభాష కావచ్చుననుచు నాధునికులు కొందఁ జపశబ్ద
 ప్రచురముగఁ గావ్యముల నడపుట కేవలము శాస్త్రసంప్రదాయ వికర్తము

ముద్రణసంస్కర్త ప్రమాదకృతము. “మొఱుటనవంకియ్య..... | కలహింటు
 భక్తుడు.....” అని కవిప్రయుక్తము కానోవును.

ఆర్యవ్యవహారంబుల దృష్టంబు గ్రాహ్యంబు. ౨౩.
 బా. వ్యా. పెద్దలు వ్యవహరించిన మాట గ్రామ్యం బయిన
 ౨౩ III విష గ్రహింపఁదగు నని తాత్పర్యము. కఠకంఠఁడు
 యము. ప్రాణగోర్ధము - జీవగర్జ - కపిలకన్నులు - కమలగర్జము
 కపిలదేడలు.

సంజెవని. ౨౩ III విష:—కఠకంఠఁడు శబ్దము కల్పితమవుతో జెప్పఁబడిన
 రీతిగా మిశ్రజపానవీరీహి యగుటచే “స్త్రీ సమఘటితంబ యొకానొకఁడు బహు
 వీరీహి చూపఁబడు.” (బా. సమా. - ౩ సూ.) అనుచోప్పున గ్రామ్యమనఁ బడి
 యున్నను భట్టారక ప్రయుక్తమగు తాను విశ్వసించుటచే సాధువగుచున్నదనియు
 దక్కిన యుదాహృతులెల్ల “కేవలసంస్కృత శబ్దము వికృతశబ్దముతోడనుమనింపదు”
 (బా. సమా. - 3 సూ. - వివ) అనుచోప్పున లక్షణవిరుద్ధములనఁ గురియున్నను మహా
 కవి ప్రయుక్తములుగాన సాధువులగుచున్నవనియు సూరియాశయము. మహాకవి
 ప్రయుక్తమాత్రములే యగు నీయుదాహృతులనుబట్టి “పెద్దలు వ్యవహరించిన
 మాట. ఆర్యవ్యవహారంబుల దృష్టంబు” అని సూరివాక్యములకు మహాకవులు
 తమ కావ్యములలోఁ బ్రయోగించిన శబ్దములనిమాత్రమే యర్థము కాని పండి
 తులు నిర్వచ్యవహా ములో వాడెడిశబ్దములని యర్థముకాదు. (విస్తర 4) కఠకంఠా
 డ్మియింపును. నెఱి నెవ్వరి కెఱుగఁదగునె నీచరితంబుల” (ఆం ౧ ఆ - 3౨౬)

విస్తర. 1 ౨౩ III విష:—అలింగలక్షణశేషకర్త ప్రాణగోర్ధము శబ్దము
 ప్రాణకుట్టక శబ్దభవమగుటచే నగ్రామ్యమనఁదగునని (ప్రాథ. సంజ్ఞా. ౧౨ సూ) సమ
 ర్థించెను. “తద్భములందును నలఘురేఫ బు గలదు, ఉదా—కఠక టి. డు- టాటియ
 గటి.....” (ప్రాథ. సంజ్ఞా. ౯ సూ.) అని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త సూత్రోదా
 హరణములను జూపెను. కాని నన్నయభట్టు భారతిభాగమున నీవివాదస్థ కఠకంఠ
 శబ్దముతప్పు దద్భవశకటరేఫప్రయోగము లేకుండుటండేసి “శకటరేఫము తత్సమ
 తద్భవములందు లేదు” (బా. సంజ్ఞా. ౧౮ సూ. వివ) అనుసూరివాక్యమును ఖండి పఁదల
 చిన ప్రాథవ్యాకర్త తలంపు సఫలము కాఁజూదు. (వై. పా. ౪౩౦. ౪౩౧ పుష్ప)
 పయి ప్రాథవ్యాకరణ సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదములోని ౯ సూత్రము తాత్పర్య
 మును సరిగ గ్రహింపఁజాలక గుప్తాప్రకాశికా కర్త “త్రిలింగ లక్షణమందు
 నయ్యవిగ్రాహ్యములు కాక తద్భవములే యని చెప్పఁబడినవి. ఎట్లన గరకంఠశబ్దభవము
 కఠకంఠఁడు...” (బా. గు. ప్ర. సంజ్ఞా. ౨౩ సూ. వ్యా.) అని యచటి తద్భ
 వతాకల్పనమునకుఁ బ్రయోజనమును వేఱుగా నెఱుఁగు పొరపాటు. త్రిలింగ

“కఱ = నల్లని, కఱము = మెడ = కఱకంఠము” అను కర్తృధారయమున నది యగ్రామ్యమగును. సీ. ప్రాణగోష్ఠములగు పసులు వారలఁ దీర్చి.....(ఉద్యో ౧ ఆ ౨౩౧ పు) ప్రాణగోష్ఠము = ప్రాణహింసకము. “ప్రాణముగోష్ఠము” అన్నచో నది యగ్రామ్యమే యగును. శా|| దేవబ్రహ్మభక్తి ప్రోవు ప్రియవక్త్ర్యంబు కాణాచి లక్షణశేషుఁడై మతమునను “కఱకంఠుడు” శబ్దము గ్రామ్యము కాకపోలేదు. అది తద్భవమని యంగీరించునపుడు దానికి సమానదోషము వారింపబడెనను నంద నాంప్రవర్తమగు మహాప్రాణ తకార ముండుటచేనది గ్రామ్యమే యనియు మహా కవిప్రయుక్తమగుటచే ననింద్యగ్రామ్య మనియుఁ బ్రోధవ్యాకర్త యభిప్రాయము. కావుననే తత్కృత శబ్దరత్నాకరకోశమున “కఱకంఠుడు. పై. గ్రా. వి. శివుఁడు” అని యనింద్యగ్రామ్యముగ నుదాహరింపబడెను. ఈవిషయములను బత్రికా ముఖమునఁ బ్రకటింపఁగా గుప్తార్థప్రకాశి కానుబంధమున నేవేవో యసంగత ప్రసంగములు చేయబడెను. (బా. గు. ప్ర. అనుబంధము. ౧౬౭. మొ. ౧౩౩ వ. ద్వి. ము.) ఆ ప్రసంగములలోని ప్రకృతార్థ విషయ కాభిప్రాయముల నిటఁ జూపెదను. “తకారస్థితి గ్రామ్యమే యయ్యెనేని యధర్వణాదుల నందఱు డీకొని శుద్ధి నొందింతునని...చేసిన సీతారామాచార్యుల వారి మేలిపూన్ని యంతయు బూదింబోసిన వేలిమి యున్నిఁ జెందవలసియుండు. అందున, గరకంఠభవమాకఱకంఠశబ్దము శాస్త్రీయ మనవలయుంగాని గ్రామ్యం బనఁగూడదు.” (బా - గు - ప్ర - ద్వి - ము - అనుబంధము ౧౬౯-౧౭౦ పుటలు.) “సీతారామాచార్యకృత శబ్దరత్నాకరముననే కఱకంఠశబ్దమునొద్ద గ్రామ్యతా చిహ్నము “గ్రా” వర్ణమేల లిఖింపబడినదని శంకింతురేని..అయ్యది (ఆ‘గ్రా’ వర్ణము) ముద్రాప్రమాదాదిహేతుక మని యెంచవలెను.” (బా. గు. ప్ర. అను బంధ. ౧౭౧ పుట. ద్వి. ము.) “తకారహేతుక గ్రామ్యత...మిశ్రసమాస పక్షము ననే యుండెననుట ప్రామాదికవచనము. అట్లేయయ్యెనేని సిరివల్లభుఁ డనుమిశ్ర సమాసముకూడ భకారముచే గ్రామ్యము కావలసివచ్చును” (బా. గు. ప్ర. అను బ. ౧౬౯ పు. ద్వి. ము.) ఏమిసాహసము! తనకుబాధకమగు ‘గ్రా’ అనునది ముద్రా ప్రమాదపతిత ముట. మిశ్రసమాసమున తకారహేతుక గ్రామ్యత కలదని యెవ్వరు చెప్పిరి? గరకంఠశబ్దభవ మనుటచే నాచ్ఛికమగుచున్న “కఱకంఠ” శబ్దమున ననాంధ్ర వర్ణ తకారముండుట గ్రామ్యతామూల మనిచెప్పఁబడెను. ‘సిరివల్లభు’డనునది షష్ఠీ సమాసము. మిశ్రసమాసము. తత్సమమగు “వల్లభుడు” శబ్దములో భకార ముండుట గ్రామ్యతాపాదక మెట్లగును!

విద్యావైదుష్యము దిక్కు, ధర్మమునకుం దార్కాణ, మర్యాదకున్ | తా (టా?)
 వాచిత్యము జీవగట్ట..... అజాతశత్రుఁడు..... (విజయ - ౧ ఆ - ౨౦ ప)
 ఉ...లం | కావిభు జీవగట్ట..... (రామా ౨ ఆ. ౧౪౦ ప.) శ్రేయోధూటికి జీవ
 గట్ట (వి. ప్ర. ౧ ఆ. ౨౪ ప.) (చూ - రా. ని.) జీవగట్ట = జీవనాధారము.
 జీవపుగట్ట" యనినచో నది యగ్రమ్యమే యగును. (విస్తా II) "మథ్యాక్ష
 రము. అవసరజ్ఞుండయి వ్యాసుఁ డెఱెంచె నంత నత్తపసి | కపిలగడ్డంబును గపిల
 జడలును గపిలకన్నులును | దక్షనియన్నున లావు నల్లదీర్ఘపుఁ దనవును జూచి
 యువిద కన్నుంగవ మొగిచి తెఱవక యుండె ధయము॥ ఆది. ౪ ఆ. ౨౫౪ ప.)
 ఈ యక్కరపద్యమున "పవ" ప్రాసమును నన్నయప్రయోగించె నను నిశ్చయ
 ముతో సూరి యీపద్యముచుండియె "కపిలగడ్డము కపిలజడలు కపిలకన్నులు" అను
 వానినిదీసి యనింద్యగ్రామ్యములనుగా నుదాహరించె ననుటకు సందియములేదు.
 నన్నయయక్కరల లక్షణములు సుగ్రహములు కాకుండుటంజేసి యీపద్యమొక్కొక
 మాతృకలో నొక్కొకరీతి నున్నది. (నారచించిన యక్కర లను వ్యాసము. శ్రీవిజయ
 నగర మహారాజావారి కాలేజి మేగజై ను. ౭౦ మొ - ౧౦౩ పు. IV వాల్యము.
 ౩ నెం) నేటి ముద్రణములలో నీపద్యమున "పవ" ప్రాసము సంస్కర్తలచే దొల

విస్తర II ౬౩ III విష:—“జీవగట్ట. మి. వి. గ్రా జీవనౌషధము. జీవా
 తువు” (శ-ర). “ఇది యనింద్యగ్రామ్యమని పలువు రందురుగాని నాకిట్లు తోచుదు
 ...జీవ = వీణమొదలగువాని తంతి చక్కగా మ్రోగుటకుగాను వానిక్రింద
 నుంచెడు కంబుపీచు లోనగునది...సీ. విప్రులతరంబగు వీణ దానది యెంత,
 కారణంబగు జీవగట్టయెంత | (చతుర్వేదసారము) సీ. శ్రుతికి నుత్కర్షంబు చూపంగ
 వలయుచో. | జెవిత్రాడు బిగియించు జీవగట్ట (శ్రీడాభిరామము)” (బసవపురాణ
 పీఠిక ౯౯ పుట) దీనినిబట్టి “జీవయొక్క కట్ట=జీవగట్ట” అని సాధ్యసమా
 సము నెన్నవలయుననియు నాపక్షమున గ్రామ్యతకుఁ బ్రసక్తి కల్గినేరదనియుఁ
 బీతికాకర్త యాశయము విశదమగుచున్నది. వై విజయవిలాసాదిప్రయోగములలో
 వీరుచూపిన సమాసములోని యవయవార్థము వివక్షితార్థబోధనక్షమము కాకు
 న్నది. కాన నచట జీవనార్థకజీవశబ్దమే కవ్యభిప్రేతమని యెన్ననగును. వీరుచూపిన
 జీవాశబ్దము క్రొత్తిది కాదు. శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడినదె. మఱియు నీ బసవ
 పురాణపీఠికాకర్త తలంపు చొప్పున జీవాశబ్దమునె గ్రహించునపుడు షష్ఠీసమాస
 మున గ- స- డ- ద- వాదేశ మప్రసిద్ధమగుటంజేసి జీవగట్టశబ్దమున కనింద్య
 గ్రామ్యత దుర్వార మగుచున్నది.

నీచు బడినది. కాని నేచుజూచిన వెక్కుతాళపత్తమాతృకలలో దీని ప్రాసంధ్యలము లందు - “అవలర.....కపిల.... తపసి.... ఉవిద...” అనునవే వైరితినేయున్నవి. నేటి ముద్రణములలో నీచుద్య మిక్రిందిరితి నున్నది. “అవసరజ్ఞాండయి వ్యాసుఁ డెఱచె నంత న తపసి కపిలగడ్డంబును గవిజేశలును గవిల కన్సులును దవిన యాత్మక నల్లలైన దీర్ఘపూచు. వురు జూచి యువిద కన్నుంగవ మొగిచి తెఱవక యుండె భయమున” (అపి. 2 అ. 23-24 ప. వావిళ్ళవారిముద్రణము) (‘తపసి’ అనిది ప్రకాశా ‘తపిన’ అనెనెల ప్రాప్తవ్యాకరణ కర్త యిట్టిచాతమునె యంగీకరించి “కపిల శబ్దభవము కపిలశబ్దం పొందు గానంబడెడి” (ప్రాప్త. సంజ్ఞా. ౧3 సూ) అని సూత్రించి యీవివాదస్థనద్యమునె యుదాహరించెను. ‘ద్రౌపది = ద్రోవది’ అను రీతిని ‘పకారము’ పకారముగఁ బరిణమించుట వింతకాదు (వై. పా ౧౧౯ III వివృ) భారతమునఁ గాని మఱియేప్రామాణికప్రబంధమునఁగాని పవప్రాసము కాన రాదు. అట్లు - ‘కపిలగడ్డము’ మున్నగునవియు మహాకవి ప్రయోగించెనని విశ్వ సింహుఁడగిన రీతిని బ్రాసాస్థిలములలోఁ గన్పట్టలేదు. కాఁగా నీప్రాప్తవ్యాకర్త తలంచినట్లు సూరి యనింద్యగ్రామ్యము లనుకొన్న “కపిలగడ్డము - కపిలజేశలు - కపిలకన్సులు” అనునవి నింద్యగ్రామ్యములె యని యంగీకరింపక తీరదు. (విస్తర III)

విస్తర. III, ఉ3 III పేష:-తాళపత్తమాతృకలను వైరితిన సంస్కరించుట సాహసమని తోచునుగాని వానిని బాగుగఁ బరిశీలించినచో నవి సవరింపఁ దగిన దుఃస్థితిలో నున్నవనుటకు సందేహములేదు (చూడుఁడునారించినబాలసర స్వతీయశీతిక 2 - ౧2 - ౧౪ - ౧౯ - 2౦ - 2౧ - 22 - 23 - వివృ) ఈవిషయము పాతకమహాశయులకు విశదపఱచుటకై యిటు దాళపత్తమాతృకాలేఖనపద్ధతిని జూపి యెట్టి గ్రంథములు సుశబ్దాపశబ్దసిద్ధయవిషయమునఁ బ్రామాణికములని గ్రహం పఁడుగునో యనువిషయమును బరిశీలించి నేటిముద్రణసంస్కారమువలనఁ గలుగు చున్న ప్రమాదములను విశదపఱచుచున్నాను.

చ. అనిన సదస్య లందరు ప్రియంబున సిట్టి విసిప్త విప్రముఖ్యునకు మహా తపోధనునకున్ దగు పాత్మన కేదియిచ్చినన్ | ఘనముగ నక్షయంబు నగు గావున నద్విజనాథు కోకో వెంపురు వృథశాయగా జనదు భూవలయేశ్వర యిమ్ము నెమ్మి తోనూ||

వ. అనిన విని సర్వజనానుమతంబుగా జనమేజయుండ న్నికు ప్రాధికానచేలి సుఖయాగం బుడివించె నయ్యవసరంబునా||

క. వానరజగత్కారమునీ! దృవకు జగత్కారకును సుకుడైన మహా! ముని
వరు నప్తికుని ముదంబున దలచిన బాయు సుగ్రభుజగభ మంబులూ॥

ప. మర్తి యప్తికు చెంతంబు నింన్న వానికి సర్వపాపక్షయం బగు ననినా॥
(తాళ. ఆది ౨. ఆ. ౨౩౨. ౨౩౩; ౨౩౪. ౨౩౫)

ఇట్లు యింకను వివిధములగు తప్పల కుప్పలయి యుండును. ఇట్టి మాతృక
లను సవరింపక యథాస్థితముగ ముద్రింపనలె ననుట కేవలము నకృత్యము.
ముద్రించితి మనుట వట్టికల్ల. అట్లుగుటజేసి బహుసూత్రకాసాహా య్యుండునను,
దత్త ద్వగ్రంథ ప్రయోగప్రణాళివశంబునను, బ్రామాణికశాస్త్రీక మహాకవీంద్ర
రచిత వ్యాకరణముల యాధారంబునను బ్రామాణికమహాకవీంద్ర ప్రయోగ
పరిశీలనంబునను నిక నిట్టి యు త్తరుసాధనంబుల దాశపత్రమాతృకా సంస్కారము
చేసి గ్రంథముల ముద్రించుట యత్యావశ్యక మని గ్రహింపవలెను.

పై ప్రమాణములకుఁ బరస్పరవిరోధము తటస్థిచూపుడు మహాకవి ప్రబం
ధములలో నై ాము కవిప్రయు క్తములని విశ్వసీపడగిన ఛందో యతి ప్రాస శ్లేషా
దిష్టలనిబద్ధ ప్రయోగము లెక్కుడు ప్రమాణములుగ నంగీకరింపవగును. అంతయు
కాని బాలకవిశరణ్యకర్త ప్రభృతులవలె వొరకిన తాటి యాకుల తడకలలో
నెల్ల దొరికిన ప్రయోగములనెల్ల సంగ్రహించి ప్రామాణిక వ్యాకరణము లప్రమాణ
ములని విజ్రుంభించుటయు క్తముకాదు. మఱియుఁ బండితోల్లిము లాయా గ్రంథము
లను జదివి యామాకవుల ప్రామాణికత్వమును బరిశీలించి లక్షణాదిశీలన విషయ
మునఁ బ్రామాణిక గ్రంథముల నెన్నికొని యత్యావశ్యక మైయున్నది. ఈ విష
యమున నప్పకవ్యాదులచేఁ బ్రామాణికముగా నంగీకరింపఁబడిన రంగనాథరామా
యణము కొంత విమృశతగుచున్నది. రంగనాథరామా యణకర్త వైష్ణవుఁడు చక్ర
పాణిరంగనాథరామము గలవాఁడు ననియు ఇతనికి శివ స్వేషమునఁ గన్నులుపోఁగా
శైవుడై శివభక్తిదీపిక (నయనరగడ) శివమంత్రవర్ణనము (నమశ్శివాయ రగడ),
రచించెననియు, గన్నులు వచ్చెననియు శైవుడయిన పిదప రంగనకవి యనఁబరఁగె
ననియు బ్ర. శ్రీ. ప్రభాకరశాస్త్రిలు గారు ప్రకటించిరి. (బరసపురాణావీతిః ౨౨ ౨౫. పు
టలు. తిరుపతి. శ్రీచేకటేశ్వర ఓరియంటల్ ఇన్స్టిట్యూటు జర్నలు. VIII వాల్యు.
నెం. I జనవరి—జూన్ ౧౯౪౭. క్రీ. శ.) రంగనాథుని కవిత థారావాహి
హృదయము నైనను నందనేకములగు సప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి.

సమృదమున విష్ణు సామెత్కరించె. (యూ. ము. ౩౩ పు) ఖండవరశు శిరః
కంపంబు నేనె(యూ. ము. ౭౫౩ పు) రాహుబాహుశబ్దసామ్యమునఁ బ్రామాణిక

కవిరచితములు కాని విష్ణు-ఖండపరశు-మొ. ప్రయుక్తము లయ్యెను ఇవి యవశబ్దము లనదగును, శ్రీమంచు నయ్యింద జిత్తు. నగర (యూ. ము. ౨౭౯ పు) తోలగక యింద జిత్తుడు చేపలికె (యూ. ము. ౩౦౭) అంతట బోవక యాయంద జిత్తుడ డంతకాకా... డై..... (యూ. ము. ౪౦౭ పు) ఎగసివేయగఁ ద్రుంచి యింద జిత్తుడు (యూ. ము. ౪౦౮ పు) 'ఇంద జిత్తుడు' అనుదానికి మొదటిరూపముని స్త్రుంచి కావలయు ఇంద జిత్తుడు' అను నవశబ్దము ననేకస్థలముల బ్రయోగించెను. (ఈ నవశబ్దము నయ్యోద్యుడు మాత్రము ప్రయోగించెను. ఏప్రామాణిక కవియు నిట్టిదానిని బ్రయోగింపలేదు. చ - గొనకొని..... యింద జిత్తుని (భాస్క. యుద్ధ ౧౩౭౮ ప) చ. ఘననిభు...—ఇంద జిత్తుని (భాస్క. యుద్ధ ౧౪౬౯ ప) ఇంద జిత్తునితోడన్ (భాస్క. యుద్ధ ౧౮౭౭ ప) ఇట్టి కవుల ప్రయోగములు లక్షణపరిశీలనవిషయమునఁ బ్రామాణికములుగా గ్రహింపరాదు) బుధులు దూర్వగులు బూతాక్షతములు (యూ. ము. ౫౭౪ పు) దూర్వాశబ్దము స్త్రీలింగము. దీనికి మువర్తకాంతరూపము ప్రామాణికకవి సప్తతము కాదు. ఇది పక్షిగాదు మష్టిగాదు జూరదనుడై యముఁ డిట్లు లరుదెంచినాడు! రాము కార్యార్థమై ప్రాణు లో మనను. నీమహాపక్షికి నీచుట లెస్స (యూ. ము. ౨౬౬ పు) మమ్ము శబ్దము మనశబ్దముమునకుఁ బర్యాయముగా వాడుట ప్రామాణిక కావ్యములందుఁ గన్పట్టలేదు. అతినిష్ఠ వెలయ విశ్వామిత్ర మాని (యూ. ము. ౩౪-౩౬, ౭౩ పు) ఇట్లు విశ్వామిత్ర శబ్దమున 'అ'కారము విడిచి స్వరప్రధానయతిని బ్రయోగించుట ప్రామాణిక కావ్యములందుఁ గానవచ్చుట లేదు. "మిత్రేచక్షా (౬.౩-౧౩౦)" అను పాణిని సూత్రముచొప్పున "నిశ్చ+మిత్ర = విశ్వామిత్ర" అని దీర్ఘము వచ్చును. అకారము విలుగు ననుకొనుట పొరపాటు. మహానీయ రావణ మహిమచేడెసి. (యూ. ము. ౩౮౬ పు) చే—చేతలమీఁద. "చేసి" అను ప్రయుక్త మగుట ప్రామాణిక కృతులందుఁ జూపట్టలేదు. బింబోష్ఠములు చంద్రచింబానములు (యూ. ము. ౫౭౪ పు) ఇట్టి యువమానపూర్వపదకర్త ధారయంబులు సాధువులు కానేరవు. మనలక పోదని మ్రొందుడు పలికె (ప్రాచీనముద్రణము) మనల కోపుదునని మ్రొందుడుపలికెని యిటసంస్కృత సవరించెను. (యూ. ము. ౨౬౯ పు.) కాని యింకను గట్టిద్రుతపూర్వస్వసంధులు గలవు. కఠింపఁడెసి తిమ్మకువల్లభుల (యూ. ము. ౪౦౮ పు) ఈముహూర్తము దప్పనీనని శివునిఁ గావించి యిసుకచే గావించితేను (యూ. ము. ౬౩౩ ఆ. పుట) ఆరామవిభున కీమంగనా మణియు! నీరామ కారామనృపతియుఁ దగును! (యూ. ము. ౨౮౬ పు) ఇట

దగుదు రని యుండనగును. మహద్భవహవచనక్రియ కేవలచనస్థితి లక్షణవిరుద్ధము. “మహద్భవకుకర్తృక్రియకు నేకవచనంబు విభాషనగు” (ప్రాథ - క్రియా. ౬ సూ) ఈసూత్రము నిరాధారము. ఈసూత్రమునకు మూలముగ నుదాహరింపబడిన నన్నయప్రయోగము ప్రక్షిప్తపాఠయుతము. క. తనయెఱిగిన యర్థంబొరుఁడనఘా యిదియెట్లు చెప్పు మనియడిగినఁ జెప్పనివాడును సత్యము చెప్పనివాడును ఘోరనరకపంకమునఁ బడున్ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౭) ఇందుస్థలద్వయమునందును “చెప్పనివాడును” అని నన్నయప్రయుక్తమని విశ్వసింపదగును. “తిర్యగ్జడేషు కర్తృషుః | బహువచనం చైకవచన మేవ స్యాత్త” ని నన్నయ వచించి యుండుటచే మహత్కర్తృకత్వమున నట్టిప్రయోగ మాతఁడుచేసెననుట విశ్వసనీయము కాదు. ఇట్టిప్రయోగము తిక్కనాదిప్రామాణిక ప్రబంధములం దొక్కటేని గన్పట్టలేదు. పయినివ్రాసిన లక్షణస్థానిత్యములెల్ల ముద్రణసంస్కర్తగారు రంగనాథరామాయణములోనివని యంగీకరించిన గ్రంథభాగములలోనివె. వారు సంశయించి ప్రథమద్వితీయానుబంధములలోనికి ద్రోసివేసిన గ్రంథభాగములందును, వావిళ్ళవారిపూర్వము ద్రణమునందును నింకను ననేకములగు నపశబ్దములు వ్యావహారికప్రయోములుగలవు. త్రోవయివ్వక (వావిళ్ళ. ౨౦౨ ప.) కుర్వదయ్యె (వావిళ్ళ ౨౯౧ ప) మొగతనము (యూ. ము. ౭౭౩ పు) ఇట్టివి పెక్కుగలవు. పూర్వముద్రణపాఠములను బ్రథమానుబంధమునఁ జూపెద మనిరేకాని సంస్కర్త లట్టివావిళ్ళవారి ముద్రణములోని వాని నేయనుబంధమునందును జూపలేదు.

రంగనాథరామాయణకవి ప్రాచీనుడయ్యు నర్వాచీనసాధారణకవుల గ్రంథములలోని వ్యావహారికప్రయోగములవంటివానిని బెక్కిటిని బ్రయోగించెను. అట్టిప్రయోగములు రంగనాథరామాయణములోనివేయని నిర్వివాదముగా సంస్కర్తగారు రంగీకరించిన గ్రంథభాగములోనె వెలయుచున్నవి. చేసినావె. (యూ. ము. ౧౫౫ పు) చూచినావొ (యూ. ము. ౧౯౫ పు) చూచినావు (యూ. ము. ౨౬౧ పు) పెట్టినావు, మించినావు (యూ. ము. ౩౦౭ పు) ఇట్టివానినెల్ల నిల్పియు సంస్కర్తగారు కొన్నియెడల సవరింప యత్నించిరి. “నెమ్మది నున్నావు నీకిది తగునె” (వావిళ్ళముద్రణము ౧౭౬ పు) ఇందలి ‘ఉన్నావు’ అనునది రంగనాథునివంటి ప్రాచీనుని గ్రంథమున నుండరాదని తలంచికావలయు “నెమ్మది నున్నాడ విడిసీకుఁ దగునె” అని సంస్కర్తగారు సవరింపఁజోగా యతిభంగము సంభవించినది. అది గోశబ్ద మర్వాచీన మగుటచే రంగనాథరామాయణమువంటి ప్రాచీనగ్రంథమున నుండరాదను తలంపునఁ గావలయు సవరింపఁబడెను, కొలువ నున్నాఁ డదిగో చూడు

జేప (వావిళ్ళ, ము.) శ్రీ కళాప్రపూర్ణ జనమంచి శేషాద్రిశర్వగారి తాళపత్రమాల్య కలలోను నిల్చెమున్నదికాని యూనివర్సిటీముద్రణమున “కొలువ నున్నాడ దె గురుసత్కథనుడు” (యూ. ము. 32౬ పు) అని సవరింపబడెను. ఓయన్న కొని పోవుచున్నవాఁ డివిగొ (వావిళ్ళ) ఓయన్న కొనిపోవుచున్నవాఁ డనిన (యూ. ము ౨౦౭ పు) ఇట్లు రంగనాథుడు వ్యావహారిక భాషాప్రయోగకుతూహలియై యుండ సంస్కర్త ప్రాచీనపద్ధతిని సవరించుట సరికాదుగదా. మడియంగ నీచేత మారీచిగాను (వావిళ్ళ, ము.) మడియంగ నేనల్ల మారీచం గాను (తాళపత్ర) మడి యంగ మారీచమనుజాళి గాను (యూ. ము. ౪౭౩ పు) (‘మారీచు’ వాడుక పదము) సంస్కర్తగారు కొన్నియెడల నుత్తరాంధ్రప్రయోగములను నిల్వకపో లేదు. ఉసురాస (యూ. ము. ౨౮౪ పు) కత్తిరించుకపోయె (యూ. ము. ౩౯౫) కూచ్చుక (యూ. ము. ౫౫౦ పు) పట్టవేసుంగు (యూ. ము. ౧౧౭ పు) అయ్యుం డిరి (య్యుప్రాసగతము) (యూ.ము. ౫౫౨ పు.) ఇట్టివానిని నిల్పియు, అలిగటు పోయి (యూ. ము. ౭౭౪) రామరామని (యూ. ము. ౭౭౬) ఇట్టివానిని ద్విత్వీ యానుబంధమున నిల్పియు “ముద్రికిచ్చి” (వావిళ్ళ ౧౮౯ పు.) మున్నగువాని నెందును సంగ్రహింపలేదు. సంప్రదాయసిద్ధముగా సంస్కర్తలు సవరింపవలసిన పెక్కుతప్పులు సవరింపక సంస్కర్తగారు నిల్పివేసిరి.

తప్పు	బప్పు	యూ. ము.
విభండక	విభాండక	౧౨ పు.
సురలార పాటిల్ల నిమ్మ	సురలార పాటిల్లనిండు	౪౨ పు.
ఇంతియ	ఇంతియ	౧౨గి పు.
రత్న రాసులు	రత్న రాశులు	౧౨౦ పు.
పగతుట	పగతుర	3 - పు.
బ్రహ్మదిసురలు	బ్రహ్మదిసురులు	౨౨ పు.
సఖయ	సకియ	౧౦౨ పు.
ఇందీవరాక్షి (నీపు)	ఇందీవరాక్షి	
కర్తవై	కర్త్రివై	౨౦౯ పు.
ఇచ్చటకు	ఇచ్చటికి	౪౭ పు.
అభిరామముల	అభిరామత	౫౩ పు.
నలరు	ల నలరు	మొ.

మీఁద నుదాహరించినరీతిని బ్రాచీలాక్షణిక నియమములను గొంతసడ లించుకుతూహలముగల రంగనాథుని కావ్యమున నీక్రిందిరీతి గ స డ డ వాదేశము లను నిల్పుట సహజము కాదు. విన్నవించిరిప్రీతి (ప్రీ) (యూ. ము. ౪ పు.) విషము వ్రయోగించె (వ్ర) (యూ. ము. ౭౯ పు) వెద్ద వ్రొద్దునకు (వ్రా) (యూ. ము. ౨౩. ౧౦౫ పు.) రథకులుసర్పింప (చ) (యూ. ము. ౯౬ పు.) మగువసక్రంబు (చ) (యూ. ము. ౧౨౭ పు) హరివంచినాఁడో. హరుఁడువంచినాఁడో (ప) (యూ. ము. ౩౦౮ పు). క్షార్వకాదులమీఁదనైతము గ స డ డ వాదేశము నిల్పఁబడెను. క్రొవ్వి సచ్చుటయు (యూ. ము. ౭ పు.) తగిలి గైకొన్న (యా. ము. ౨౦ పుట.)

ఈ రంగనాథరామాయణసంస్కర్తగారే బసవపురాణ సంస్కరణమును గావించి. ఆపీఠికలో నీక్రిందిరీతినివ్రాసిరి “తొలుత నీయాదేశము నీగ్రంథమునఁ బూన్కితొఁ బాటింపఁ దలంచితనిగాని భారతాదిప్రయోగముల ద్వైవిధ్యమునను దాళపత్రగ్రంథము లంతగా నీనియమమును బహుకాలముననుండియే పాటింప కుండుటను.....కొన్నియెడల స్థక్తేశము గలిగించుటను.....పర్యాయలోచించి యాపూన్కిని వీడి నేనును బహుళముగానే యీయాదేశము నిందుఁ బాటించి తిని” (బసవ. పీఠిక. ౧౦౬ - ౧౦౭ పుటలు) ఇట్టి స్వాతంత్ర్యము సంస్కర్త కుండ రానిది. గ్రంథములోని యతిప్రాసాదిస్థలనిబద్ధ ప్రయోగములనుబట్టియు గ్రంథ కర్తస్వభావమునుబట్టియు, నాయాకాలముల కేపడియున్న లక్షణ శాస్త్రసిద్ధాంత ములనుబట్టియుఁ నిట్టి విషయములను నిర్ణయించుట యుక్తము. మఱియుభారత మున నీయాదేశమునకు ద్వైవిధ్యములేదు. అందీయాదేశము నిత్యము. (౭౭ - ౭౮ విష) మఱియుఁ దానుబాహుళకముగాఁ బాటింప నిశ్చయించుకొన్నపు డీ క్రిందిరీతి నాదేశముల నిల్పనేల? “ధర్మంబు నాల్గువాదముల, మూఁడువాదం బుల, ఒక్కవాదమునను (బసవ. ౯ పు) ఒక్కవెయ్య శవంబు (బసవ. ౨౨౧ పుట.) ఒక్కొక్క వ్రశ్న (బసవ ౧౯౮ పు.) రంగనాథరామాయణములోని విట్టివి వైని చూపఁబడెను. తాళపత్రమాతృకలు తప్పులతిప్పు లన్నమాట నిజమైయెనను గవిరచ నను గ్రహించుటకు నవియె యాధారము లగుటంజేసి వీలుపడినంతవఱకు వాని స్థితికి సన్నిహితముగానే సవరింపవలయును. రంగనాథరామాయణములోని కొన్ని సవరణములు:—

పఠికడ కేతెంచి పల్కె మయపుత్రి (వావిళ్ళ. ము.) పఠికడ కేతెంచి పలికె మయపుత్రి. (తాళపత్ర) పఠిక జేరి మయపుత్రి పఠిక నిట్లనుచు (యూ. ము. ౪౯౩ పు.) వావిళ్ళవాఁముద్రణమునఁదను దాళపత్ర మాతృకా పాఠమునందును

ఛ.దోభంగము గల్గుటచే నానిని వారించుట కచటి కవిరచనమునెల్ల మార్పనేల ? “పతికడకేలేంచి పలికె మ ముసుత” అని సవరించుట న్యాయ్యము కాదా ? ఇటు సంస్కృత సవరింపలేదనియు నట్టిపాతమునైత మొకానొక తాళపత్ర మాతృక లోనిదే యనియుఁ జెప్పవచ్చునుగాని యాపక్షమున నది కవిప్రయుక్త మనుట కాధారమేమి ? వావిళ్ళవారి ముద్రణపాతమునే చూపకుండుట కేమికారణము ? ఇట్లాముద్రణము నుపేక్షించుటచేఁ గొన్ని కవిరచనములు తార్థ్యరగుచున్నవి. “ఉరుబాహుసత్వసమగ్రులై వేర్చి” (వావిళ్ళ. ము.) ‘ఉరుబాహుశైక్తి సముగ్రులై తరిమి (తాళపత్రమా) వావిళ్ళవారి ముద్రణములోని యతిభంగము తాళపత్ర మాతృకాపాతములో లేకుండుటచేతను నారెండిటికిని జాలవఱకు సంవాద ముండుటచేతను “ఉరుబాహుశక్తింముగ్రులై తఱిమి” అనునదియె కవిప్రోక్తమని తోచకమానదు. ఇట్టిస్థితిలో వావిళ్ళవారి ముద్రణపుపాతమునే యెచ్చటను జూపక “ఉరుబాహుసత్వపయోధులై వేర్చి” (యూ. ము. ౫౦౫ పు) అనురీతిని నిల్పిన సంస్కృతగారి పాతము కవికృతమనుట విశ్వసీంపఁదగి యుండదుగదా. వేవేగ చంపు నిలింపకంటకుని (వావిళ్ళ - ము.)లే వేగచంపు నిలింపకంటకుని (తాళపత్ర) వేవేగ చంపుమీ ఖిబుధకంటకుని (యూ. ము. ౪౨౮ పు) వీనిలో మొదటిరెండి టికిఁ గల సంవాదముచేనందు యతిభంగములేని తాళపత్ర మాతృకాపాతమే కవిప్రోక్తమని తోచక మానదుగదా. ఇట్టితాళపత్రమాతృకాపాత సంవాదముగల వావిళ్ళవారి ముద్రణములోని పాతములనెచ్చటను జూపకసంస్కృతగా రుపేక్షించుట కేవలము నన్యాయ్య మనకతీరకున్నది.

వావిళ్ళవారిముద్రణమున వెలసియున్న యఖండయతులు ప్రాసయతులును యూనివర్సిటీముద్రణమున సవరింపఁబడినవి. ప్రాచీనలక్షణబంధములను గొంతసడ లించు కుతూహలముగల రంగనాథుఁ డట్టివానిని బ్రయోగించె ననుటయే విశ్వాస పాత్రముగ నుండును. మునివిడి యోజనంబులు మూఁడు గడవలననఘగంగాయము న్నలు గూడి యునికి (వావిళ్ళ. ము.) అనఘగంగానది యమునయుఁగూడి (పాతాస్తర ము.) ననిచి గంగాయమునలు గూడి యునికి(యూ. ము. ౧౩౪ పు.) కొన్నియెడల సవరింపఁబడిరి. జలధులు గలఁగె దిశ్లావలి వగిలె (యూ. ము. ౪౬౧ పు.) దండఁ కారణ్యమునఁ జంపె గనలి విరాధు (యూ. ము. ౫౪౭ పు.)

ప్రాసయతుల సవరణములు:—నదురేయి ని న్లదువడిని బొమ్మంటి. (వావిళ్ళ. ము.) నదురేయి నిన్నేల నడికిఁ బొమ్మంటి (యూ. ము. ౧౪౧ పు.) నిలువ గాకుండ నెచ్చలు నొసంగుదువె (వావిళ్ళ—ము.) నిలువ గాకుండ సన్నిధి నొసంగుదువె

(యూ. ము. ౧౫౫ పు.) రససాన్నిములను మెసవెడివాడు (వావిళ్ళ. ము.) (రస రస = షడ్రస) పాసంగ రసాన్నిముల్ భుజియించువాడు. (యూ. ము. ౧౫౬ పు.) శరణార్థి బ్రోవని దురితాత్తుగతికి (వావిళ్ళ. ము.) శరణార్థి బ్రోవని చపలాత్తు గతికి (యూ. ము.) ఎనసి గోహత్య చేసినవానిగతికి (వావిళ్ళ. ము.) చెనసి గోహత్య చేసినవానిగతికి (యూ. ము. ౧౫౭ పు.) ఇవెల్ల సంస్కర్తచేసిన సవరణ ములు కావనియు వ్రాతప్రతులలోనివే యనియు జెప్పవచ్చునుగాని యిట్టి వివాద స్థలములందైన నట్టిపాతము లేందున్నవో టిప్పణిలోఁ జూపుట యుక్తముకాదా? మఱియుఁ బ్రాసయతులతోనున్న వావిళ్ళవారి ముద్రణమునందలి పాతముల నే యనుబంధములోవైన సంగ్రహింపవలదా? రంగనాథరామాయణ ద్వీపదలలోఁ బ్రాసయతులులేవనియు “ఎనగు - ఒనగు, శబ్దములలో బిందువు లేదనియు నొకప్పుడు జరిగిన చర్చల కనుకూలముగ నీ ముద్రణసంస్కారమున నట్టిసిద్ధాంతము స్థిరపడు టకై ‘ఎనగు-ఒనగు’ అనువానిలోని బిందువులెల్ల నున్నావితము లయ్యెను. వావిళ్ళ వారిముద్రణమున బిందుఘటితరూపములు వందలకొలదిగ నున్నవి. యూనివర్సిటీ ముద్రణమునందన్ననో పొరపాటున నొక్కస్థలములో మాత్రము దాగియున్నది. స్వస్తి యెల్లప్పు డొసంగుదు రనుచు (యూ. ము. ౧౧౬ పు.) (రస V. విస్తర.)

రంగనాథరామాయణముద్రణసంస్కర్తగారే బసవపురాణసంస్కరణము గావించిరి. ఆవిషయమునందును గొన్నిటి నిట విశదపఱచుచున్నాను. బసవపురాణ కర్తయగుపాల్కురికి సోమనారాధ్యుడు సంస్కృతాంధ్రములందు గొప్పపాండిత్య ముగలవాడు. వైదికసిద్ధాంతపద్ధతిని వీరశైవస్థాపనముచేసినట్లే యాంధ్రకవిత్వము నందును వ్యాకరణపద్ధతుల ననుసరించుచునే వింతివింతలగు ప్రయోగములను జేసి తనపాండిత్యమును బ్రదర్శించు స్వభావము గలవాడు కావున నీతని గ్రంథమును సంస్కరించునపు డట్టి మెలఁకువతో నుండవలయును. “జల్లి పూరక మవశబ్ద మక్ర మము | పొల్లు వ్యక్తికియ జడ్డుపాం దసఁఘటన | కాకువు వ్యర్థ మసంగతి విరసంబు వైకల్య మత్యక్తి వైరిపదంబు | తలవిలు కససుగ్రత శిధిలబంధ | ములు గ్రామ్యాక్తి గంటకము | బ్రాభ ఛందోవిరుద్ధం బాదియగు న | లాభ ప్రలాపోక్తి లాఘవబనక | | ఇదమిత్థ మనుచోట నివియె ప్రామాణ్య | పద ములు గాంగ ద్వీపదలు సంధింతు | (పండితారాధ్యచరిత్రము) (బసవ. పీఠిక ౮౬ పు.) అని ప్రతిజ్ఞ చేసిన ప్రామాణికకవి సోమనారాధ్యుడు వైరిపదసమాస మును నిరసించియుఁ బెక్కుచోటుల నట్టివానినె ప్రయోగించెనని పీఠికాకర్తగారు వ్రాసిరి. కాని యాయాచోటుల వానివాని తద్భవరూపములతోఁ గవిచేఁ బ్రయో

గింపఁబడుటంజేసి యట వైరిపదదోషము కలుగలేదు. ఈవిషయము (విస్తర. ౬౦ II. విష.) వెనుకటి తద్భవప్రకరణమునఁ బెక్కుస్థలముల విశదీకరింపఁబడెను. అట్టిదే మతోకస్థల మిటుఁ జూపఁబడుచున్నది.

సోమనారాధ్యుఁడు, 'ధర్మకపిల - దీనితద్భవము - దమ్మకపిల' అని ప్రయోగించియుండఁగా ముద్రణసంస్కర్తగారు 'ధర్మకపిల' అనుదానిని నిల్పి కపివైరి పదమును బ్రయోగించెనని తలంచిరి. వీరితలంపుచొప్పుననే సూ. రా. నిఘంటు కారులును నుదాహరించిరి. "ధర్మకపిలె. వి. వి. (ధర్మము+కపిలె) ధర్మముల పుస్తకములలోని దానముల ననుభవించువాఁడ౯. ద్వి. మీద త్తి మీప్రాత మీధర్మకపిలె! మీదాసుననుఁ గావరే దయతోడ. (బస. పు. ౪ ఆ. ౧౦౨౨పద్య.) ద్వి. అవుదలలో వంచుచు నయ్య మీధర్మకపిలెల వనుచును గడుదై న్యపడుచు. (బస. పు. ౭ ఆ. ౩=౨ పద్య)" (సూ. రా. ని) "కపిలె. (లియ) వి. ౧... లెక్కపుస్తకము..." (సూ. రా. ని) ఈయర్థము పై బస. పురాణపద్యముల నెట్లుపాసుగునని వీరు తలంచిరో తెలియ కున్నది. సోమనారాధ్యుఁ డచట "ధర్మకపిల దీనితద్భవము-దమ్మకపిల" అనుశబ్దములఁ బ్రయోగించెను. ధర్మార్థముగ విడువఁబడిన 'కపిలధేనువు' అని యర్థము. ఎవ్వరికిని హింసింపరానిదని భావము. ఇట్లు మిక్కిలి ప్రాథమ్యముగను సుసంగతముగను నట సోమనారాధ్యుఁడు ప్రయోగించెను.

ప్రాసములలోఁ గతికయహల్ సామ్యమున్నను శివకవులు సమ్మతించురనుచు నొకసిద్ధాంతమును నెలకొల్పి సంస్కర్తగా రీక్రిందిరీతిని ముద్రణసంస్కారము గావించిరి.

౧ మర్త్యలోకమునకు మఱి వేతెయ్యకఁడు | కర్త యున్నాఁడె..... (బసవ. ౧౪. ౧౩ పు.)

౨. మధ్యాహ్న మగుటయు మారయ్యలింగ | తద్ధ్యానసుఖ (బసవ. ౫ ఆ. ౧౫౩ పు.)

౩. అక్షణంబునఁ బంచభక్ష్యముల్ గుడిపి (బసవ. ౧ ఆ. ౧౪ పు.)

౪. కర్ణంబు నావుడు బిజ్జలుఁ డంత | లజ్జయు..... (బసవ. ౪ ఆ. ౧౦౭ పు.)

౫. బుజ్జగించుచు వెడ్లుబుడ్లును బెట్టు | సిద్ధివిక్రియ (బసవ. ౩ ఆ. ౭౧ పుట.)

౬. తత్త్రిపురాంతక స్థానవాస్తవ్యుఁడై | త్రిపురాంతకు (బసవ. ౧౪. ౨పుట.)

ఈవిషయములుసరిగావు. సోమనారాధ్యుఁ డట్టి ప్రాసముల సంగీకరించువాఁడు గాఁడు. (బస. పీఠి. ౯౦ పు.)

౧. “మర్త్యలోకమునకు మఱి వేతెయొకఁడు | కర్త యున్నాఁడె లోకత్రయ వరద.” అని సోమనారాధ్యప్రయుక్తపాఠము కానోపును. మర్త్యశబ్దపర్యాయము ‘మర్త’ శబ్దము గలదు. “మర్త. పు. (మృ+తన్) మనుష్యే. భూలోకేచ. తత్ర భవః. మర్త్యః. యత్. మర్త్యః = మనుష్యే.” (శబ్దస్తో) దీనినిబట్టి మర్త్యశబ్దమును మర్తశబ్దమునుండియే సాధించికొనవలయునని విశేషమగుచున్నది.

౨. “మథ్నాహ్న మగుటయు మారయ్యలింగ | తద్ధ్యావ.....” అనునది బసవపురాణకృత్త్రిప్రేతపాఠ మనఁదగును. “అనచిచ” (౮-౮-౪౭) (౪౮ సూ. సి. కా. అచ్ఛంధి) అను పాణినిసూత్రముచొప్పున మథ్యాహ, శబ్దములొని భకారము పాక్షికముగా ద్వీరుక్తమగును. ముద్రాచంస్కర్తగా రీతిని ద్విత్యము చేసి ప్రాసములు సరిపెట్టక యెన్నెన్నో చోటులందుఁ బ్రాసభంగములను ముద్రింపించిరి. రంగనాథరామాయణమందును నిట్లే చేసిరి.

౩. “అక్షణంబునఁ బంచభక్షముల్ గుడిపి |” అనునదిసోమనారాధ్యప్రయుక్తపాఠ మనఁదగును. “భక్ష - అదనే - చురాదిః - పచాద్యచ్ - భక్షః” అని భక్షశబ్దమును భక్ష్యశబ్దపర్యాయముగా సాధించికొనవచ్చును.

౪-౫ “కజ్జెంబు నావుడు బిజ్జెలుఁ డంత | లజ్జెయు.....” “బుజ్జెగించుచు వెడ్లు బుడ్లును బెట్టు | నిజ్జివిక్రియ” అనియిట్లు సోమనారాధ్యప్రయుక్తపాఠము లనఁదగును. ఇట్టి వింతతద్భవముల నాఁతఁ డనేకములనుఁ బ్రయోగించి యున్నాఁడు (విస్తర. ౬౦-II విష).

౬. “తత్త్రిపురాంతకస్థానవాస్తవ్యుఁ | డత్త్రిపురాంతకుం డభినుతిః జేర్పు” అనునదిగ్రంథకృత్ప్రయుక్తపాఠ మనఁదగును. ఆ+త్రిపురాంతక. అప్రమద. (రాఘవ.) ఆ+ప్రమద)

అద్వితీయుఁడు రామనాథుఁడే కర్త (బసవ. ౧౮౨ పుట.) ఇచట యతిభంగము ముద్రింపింపఁబడెను. “నద్వితీయుఁడు రామనాథుఁడే కర్త” అనునది సోమనారాధ్యప్రయుక్తపాఠము కానోపును. నశ్శబ్దకనశబ్దము ద్వితీయశబ్దముతో “సుప్ సుపా” అనుచొప్పున సమసించె ననఁదగును. “సర్వస్య గాత్రస్య శిరఃప్ర | థానం బనెడు మాట” (బసవ. ౪ ఆ. ౧౧౬ పు.) “కృతం కర్త శుభాశుభం బనెడి” (బసవ. ౬ ఆ. ౨౦౦ పు.) “హరిగుం హరంతిం బనుచు (బసవ. ౬ ఆ. ౨౦౩ పు.) అని యిట్లనేక స్థలములలో నపప్రయోగములు ముద్రింపింపఁబడినవి. “సర్వస్య గాత్రస్య శిరఃప్రథానంబు” అనురీతిని సోమనారాధ్యనివంటివాఁడు ప్రయోగించి యుండఁడనుటకు సందేహములేదు. వానియందెల్లఁ బూర్ణబిందుపూర్వక బువర్ణకఘటితరూపములు

బాలవ్యాః
౬౩. IV విష.

[ఇది సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.]

సంచివని ౬౩. IV విష:—ఇది మై నివివరించినది. సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము = సంజ్ఞలను దెలుపు వ్యాకరణభాగము. సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము ముగిసినదని యర్థము.

ప్రమాదికము లసిగ్రహింపవలయును. అట “ప్రథానమ్+అనెడు” మున్నగురీతిని ఛేదముచేసి “అహమాదీనాం ద్విత్వమ్” అనుచింతామణిసూత్రముచొప్పున ననుకరణసంధిలోని ద్విత్వమును గవిప్రయోగించియుండె ననుట నిశ్చయము. కాన “సర్వస్య గాత్రస్య శిః ప్ర | థాన మ్మనెడుమాట” “కృతం కర్త శుభాశుభ మ్మనెడి” “హరిగుం హరస్త మ్మనుచు” అనునవి సోమనారాధ్యప్రయుక్తపాఠము లనియెన్నదగును. విస్తరభీతిని విరమించితినిగాని యిట్టి వెన్నియెని సంస్కార ప్రమాదములు ముద్రితము లయ్యెను. (చూ. విస్తర. II. ౧౮౮. I. విష.)

ముద్రాశాలాధికారులు, నితరముద్రాపకులు, భాషాభిమానులగు ముద్రణ సంస్కర్తలును ముద్రణసంస్కారవిషయమున నత్యధికమగు జాగరూకతను వహింపఁ బ్రార్థింపఁబడుచున్నారు. ముద్రణములు భాషావాఙ్మయాభివృద్ధి కత్యంతోపకారకములయి యున్నను ముద్రణసంస్కార లోపమునగొప్పయపకారము కల్గునని నామనవి. ముద్రణసంస్కర్తలు స్వాభిమతసిద్ధాంత స్థిరీకరణాభినివేశముతో సంస్కరించి భాషను దార్ఙ్గాలు చేయకుండురుగాక!

ఆంధ్ర

వ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

సంధిపరిచ్ఛేదము

నన్నయ. ఆద్యస్తవర్ణయో రై క్యమ్ | సంధిరిత్యుచ్యతే బుధైః |
భర్వణీయము. పూర్వస్య పరరూపత్వమత్రైవ నియతం భవేత్ (వికృ.
౬౪ విషయము. సంధి. ౧ కా. అహో ౧౯౪ పుట.)

కల్పితరువ్యాఖ్య. ౬౪ విషయము:—సంధిపరిచ్ఛేదము = వాక్యగతపదము
లను సన్నిహితముగాఁ బల్కునపుడు శబ్దముల పూర్వపరాక్షరములందుఁ గల్గు
మార్పులను దెల్పు వ్యాకరణభాగము.

ఆద్యస్తేత్యాది:—ఆద్యస్తవర్ణయో రై క్యమ్ = 'పరపదము మొదటి
వర్ణము పూర్వపదము తుదివర్ణము' అను రెండిటియేకీభావము, సంధిరితి = సంధియని
బుధైః = పండితులచేత, ఉచ్యతే = చెప్పబడును. ఏకీభావము నందుటయనఁగా
వాని రెండిటిచోటను నుచితమగు గుణవృద్ధ్యాదిరూపమైన యక్షర మేకాదేశ
మగుట యనియర్థము. ఇట్టిస్థితి స్వరములసంధియందే సంభవించును. అట్టిసంధి
సంస్కృతపదములయందే సంభవించును. ఉదా: రమా+ఈశః = రమేశః, ఇచట -
'ఆకారము - ఈకారము' అను రెండిటిచోటను 'ఏ' కార మేకాదేశమయినది. ప్ర+
ఏజతే = ప్రేజతే. ఇచటఁ బరాక్షరరూప మేకాదేశమయినది. హరే+అవ = హరేవ.
ఇటఁ బూర్వాక్షరరూప మేకాదేశ మయినది. అత్రైవ = ఈతెలుఁగు భాషయందు
మాత్రమే, పూర్వస్య = పూర్వాక్షరమునకు, పరరూపత్వమ్ = పరాక్షరరూప మే
కాదేశమగుట, నియతమ్ = నియతముగా, భవేత్ = అగును. అనఁగాఁ దెనుఁగున
స్వరములసంధిలోఁ బూర్వపరాక్షరముల స్థానమునఁ బరాక్షరాకార మేకాదేశ
మగునని యర్థము. తెల్లన నిట్టి పరరూపసంధియే యంతటను నగునని సాధారణ
ముగాఁ జెప్పినను 'తెల్ల+అది = తెల్లది. మంచి+అది = మంచిది' మున్నగుచోటు
లందుఁ బూర్వరూపసంధియుఁ దెలుఁగున నరుదుగఁ గలదని యెఱుంగునది,

పాల్వ్యాకరణ

వివృతి

[సంధిపరిచ్ఛేదము.]

౬౪ I వి.

సూచివని. ౬౪ I విషయము:—సంధిశబ్దమునకు సంధ్యధ్యానువిహితకార్యమనియు, వర్ణద్వయమేళనమనియు, సంహితయనియు, నర్థత్రయము కలదు. “సంధి. పు.....నర్ణద్వయజాతే వర్ణవికారభేదే” (శబ్దస్తో.) “సంధ్యధ్యానువిహితకార్యం సంధిరితి” (ముగ్ధ. టీ. ౭౭సూ.) “సంధిః. పు..... వర్ణద్వయమేళనే, సంహితాయామ్.....సంధివిధాయకసూత్రవిహితకార్యం వా” (శబ్దా. చిం.) దీనిని బట్టి సంధిపరిచ్ఛేద మనగా వర్ణద్వయసంధానమునఁ గలిగెడికార్యముల నుపదేశించు వ్యాకరణభాగ మనునర్థము సప్రమాణమగుచున్నది. “పూర్వపరస్వరం బులశం బరస్వరం బేకాదేశంబగుట సంధియనంబడు” (బా. సంధి. ౧ సూ.) అను సూరిగారి యచేసంధినిర్వచనము సంధిశబ్దమునకుఁగల వర్ణద్వయమేళనరూపార్థముచే సమర్థమైయున్నది. సూరి సంధిపరిచ్ఛేదమున వివిధసంధికార్యములను వివరించియున్నాఁడు. ఈనిర్వచనము స్వరసంధిమాత్రపర మనుట స్పష్టము. (విస్తర I.)

సంస్కృతమునందువలె గుణవృద్ధ్యాది స్వరసంధికార్య విశేషములు తెలుంగు స్వరసంధులలో లేవని యెఱుంగునది. సంధిశబ్దమునకుఁగల తక్కిన మూడవ యర్థము సంహితయనునది. సంహితాశబ్దమునకు “పర స్పన్నికర్షస్సంహితా. (౧. ౪. ౧౦౯) వర్ణానా మతిశయితః సన్నిధిః సంహితాసంజ్ఞః స్వాత్.” అని పోతినీయమున లక్షణము చెప్పబడినది. వాక్యగతశబ్దములలోని వర్ణముల నుచ్చరించుటలో నర్థమత్రాకాలికవ్యవధానముకంటె నెక్కుడువ్యవధానము లేకుండుట సంహిత యనఁబడును. “పరః = అతిశయితః.....సన్నికర్షః = సామీప్యమ్ = అర్థమత్రాధిక కాలవ్యవధానాభావః. అర్థమత్రాకాలవ్యవధానస్య అవర్జనీయత్వాత్.....” (బాలమ. వ్యా.) “అర్థమత్రోచ్చారణకాలేన అవ్యవహితయోః ద్రుతతరోచ్చారణం సంధిరితి.” (శబ్దా. చిం. సంధిశబ్దము) (విస్తర. II) ఇట్టిసంహిత

విస్తర I. ౬౪ I విషయము:—ఈనిర్వచనము సరికాదని సంధిగ్రంథకర్త (౧౦౮౨.) పెద్దచర్చచేసి తుదికి సూరిసంధికార్యములనెల్ల సంధిపరిచ్ఛేదమున వివరించెనని చెప్పుచుఁ దనయాక్షేపమును దాన యుపసంహరించికొనెను.

విస్తర II. ౬౪ I విషయము:—“పలుకుబడిలో వ్యవధానమెంతమాత్రమును లేకుండగా వర్ణములు మిక్కిలిదగ్గఱగా నుండుట సంహిత” (అం. భా. అ. సంధి

యుండునట్లుగ వాక్యగతశబ్దములను బలుకుట యైచ్చికమనియు సంహితయుండునట్లు పల్కునపుడుమాత్రమే సంధికార్యములు వర్తించుననియు సట్లుపల్కుక యధికవ్యవధాన ముండునట్లు పల్కునపుడు సంధికార్యములు వర్తించవనియు సమానపదసమాసపదప్రభృతుల వర్ణముల యుచ్చారణమున మాత్రము సంహిత నిత్యమనియు నక్కారణమున నట్టియెడల సంధికార్యములు నిత్యముగ సంభవించుననియు సంస్కృత వైయాకరణులు చెప్పదురు. “సంహితైకపదే నిత్యా । నిత్యా ధాతూపస్థయోః । నిత్యా సమానే వాక్యేతు । సా విచితృ మవేక్షతే ॥” (ముగ్ధ. దుగ్ధ. వ్యా. ౭౭ సూ.)

తేలుఁగున నట్లుకాదు. తేల్లున వాక్యమధ్యమందు సంహిత నిత్యము. “నిత్యా ధాతూపస్థయోః” అనువాక్యమే పయికారిక యాంధ్ర భాషావిషయము కాదని విశేషీకరించుచున్నది. “సస్యా ద్వాన్యవిరామే తు । సంధ్యభావోపి దోషకృత్ (వికృ. సంధి. ౨ కా.) అను నధర్వణకారికయు దీనివివరణమే యనఁదగు “వాక్యవసానంబున సంధిలేమి దోషంబుగాదని యాన్య లండ్రు” (బా. సంధి. ౫౫ సూ.) అను సూరిసూత్రమును నాంధ్రమున సంహితయుఁ దత్కార్యభూత సంఘటను వాక్యమధ్యమున నిత్యములెఱుని విశేషీకరించుచున్నవి. వాక్యవసాన సంధ్యభావపాక్షికతాభ్యనుజ్ఞయే వాక్యమధ్యసంధినిత్యతను నిరూపించుచున్నది. వాక్యంతమందుఁ బాదాంత మగునపుడుమాత్రమే సంధ్యభావము తేల్లున సమ్యత మయియున్నది.

తే ॥ గీ. స్వతీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద । సమధిగమము సత్సంబుతో

౧౧౭ పు. ద్వి. ము ౯౧ పుట. ౯౦. ము.) అను ననుశాసనోక్తి శాస్త్రసమ్మతియు కాదు. “సంధియనఁగా వర్ణసంయోగము, అని సామాన్యార్థము. దీనినే సంహిత యందురు. భాషలో నుచ్చారణసౌకర్యముకొఱ కొకశబ్దము సంతమందుఁగల వర్ణము దానికి సన్నిహితపరమగు మఱియొకశబ్దము నాదివర్ణముతోఁ గలయులే సంధి” (సంధి. ౫౫ పుట.) అను సంధిగ్రంథకర్తవ్రాత ప్రామాణికము. వర్ణసంయోగము సంహితకానేరదు. “..... నీవ యనుంగుంజెలివి - ఇచ్చటసంధికూడదు. ఉచ్చారణలో సహజముగా ఈస్థలములందు విరామకార్య మవసరమైనది గనుక సంహితసంభవించదు.” (బాలక. ౨౫౫ పు) అను శరణ్యకర్త వ్రాతయుఁ బ్రామాణికమే సంధికాని యచ్చులనడుమనిల్చు నాగమ యకారము విం మకార్యముకాదు. అదియు సంహితాకార్యమే. “యశ్రుతత్వం సంహితాయా ముచ్చారణసౌకర్యార్థమ్” (ఆహో. ౧౫౬ పు.)

సరియః గావు | ఎటుఁగుము.....(ఆది. ౪ ఆ. ౯౬ ప.) “సరియఁగావ | యెటుఁగుము” అను సవరించినపాతము వావిశ్వవారిముద్రణమున గ్రంథభాగములో నిల్పబడెను. “సరియఁగావు ఎటుఁగుము” అనునది పాతాంతరముగఁ జూపబడెను. పయిస్థలమున నవిధారణార్థమున కావశ్యకత లేమింజేసి భట్టారకుఁడు ‘ఉ’ కారసంధ్యభావమునె యచఁచ బ్రయోగించె ననఁదగును. నన్నయ ప్రథమ పునుషేకారిమునకును సంధిని నిత్యముగఁ బ్రయోగించువాఁడు గావున నీక్రింది యాతనిప్రయోగములును వాక్యంతసంధ్యభావలక్ష్యములు కానోపును.

శీ||...ఆ-వె ఒక్కసనుయంబుఁ జేసిరి | ఒనర దానితెఱఁగు వినుచు తల్లి (ఆది. ౬ ఆ. ౨౬౭) ఆ. వె. అంతఁ గొందఱధికహాస్యంబు నేసిరి | అడవి నేమిరోసె దనిరి గొందఱు.....(ఆర. ౨ ఆ. ౧౦౩)

పయిసందర్భమునుబట్టి “అపార్థము, అర్థసంశయము మొదలగునవి సంభవించునపుడు గద్యమున సంధ్యభావము దోషము కానేరదు.....‘అతఁడు+తగ్గెను.’ ఇచట ‘దగ్గెను’ అని వ్రాసిన నర్థసంశయము గల్గును.” (గాణ. సంధి. ౧౦౭ కారి. ౨ ప.) అనిపిడి గాణపతవివరణము నిరాధారమనఁదగును.

సంస్కృతమునందుసయిత మాటంకారికులు వాక్యచుద్యమందలి విసంధిని దోషముగా నిరాకరింతురు. “విసంహితో విరూపో వా | యస్య సంధి ర్విసంధి తత్ || యథా—శ్లో. శౌర్యాణి ఈదృశా న్యాసన్ |.....ఆత్మ శౌర్యాణి ఈ దృశానీతి విసంధిః” (ప్రతా. దోష. ౧౦ శ్లో.) “శౌర్యాణిఈదృశా నీత్యత్ర సవర్ణదీర్ఘాభావా ద్విశ్లేషః. నచాత్ర వ్యాకరణవిరోధః. వాక్యసంధే రైవవక్షిక త్పాత్. తదుక్తమ్. శ్లో. సంహితైకపదే నిత్యా | నిత్యా థాతూపస్థయోః | నిత్యా సమానే వాక్యేతు | సా వివక్షా మవేక్షితే (రత్నావళివాక్యఖ్య) (విస్తర. III)

విస్తర III. ౬౮ I విషయము :— క్రితీకేషులు కళాప్రపూర్ణ వేదము వేంకట రాయశాస్త్రిలుగారు విసంధివివేకమును నొకచిన్నపుస్తకమును రచించి యందుఁ దెల్లనను వాక్యసంధి రైవచిక్రిమె యనుచుఁ బై “సంహితైకపదేనిత్యా.....” అనుకారికనే తమసిద్ధాంతమున కాధారముగఁ జూపిరి. అక్కారిక యాంధ్రభాషాపేష. యోగికాదని పయిసంజీవనిలో విశదీకరింపబడెను. (౬౮ I విష.) మఱియు నాంధ్ర మహా కావ్యములం దెచ్చటను వాక్యమధ్యవిసంధి ప్రయుక్తమయి యుండలేదు. ఇంటియకాక స్వరసంధ్యభావమున నిల్చు యకారాగమము వ్రాతలలో నుండనక్కఱ. లేదని శాస్త్రిలవా రింకొకసిద్ధాంతమును పైతము తద్గ్రంథములో నిరూపించిరి. అందు.

నన్నూ సంధి రాచోఽచ్చమణః. (ఆం. చిం. సంధి. ౧ కా. అహో. ౬౫ వివ. ౧౦౫ పు.)

కల్పతరు. ౬౫ వివ:—అనుతః = ప్రాసోక్తకారవ్యతిరక్తమైన, అచః = అచ్చునకు, అచి = అచ్చుపరమగుచుండఁగా, సంధిః = పురూపసంధి, న=కాదు. ఇట్లునుట చేతను, ననాది ప్రిత్యాదులందలి వాఙ్మికవిధానముచేతను సాధారణముగా నుకారమున కచ్చు పరమగునపుడు సంధి నిత్యమని విశేషమగుచున్నది. ఉదా. రాముఁడు+అతఁడు = రాముఁడతఁడు, రాముఁడు+యెవఁడు = రాముఁడు+ఎవఁడు = రాముఁడెవఁడు. మొ. (౫౩ I వివ.)

ఉత్తన కచ్చు పరంబగునపుడు సంధియగు. ౧.

పూర్వపరస్వరంబులకుఁ బరస్వరం జేకాదేశంబగుట

బాలవ్యా. సంధి యనంబడు. రాముఁడు+అతఁడు = రాముఁ

౬౫ I వివ. డతఁడు, సోముఁడు + ఇతఁడు = సోముఁడితఁడు.

మనము+ఉంటిమి = మనముంటిమి. అతఁడు+ఎక్కడ=

అతఁడెక్కడ. ఇతఁడు+బిడఁడు = ఇతఁడొకఁడు.

సంజీవని. ౬౫ I వివ:—ఉత్ —ఉత్తు = ప్రాసోక్తకారము. ప్రాసృద్ధి కాలములలో నేకాలములోని యచ్చునకు “త” కారము చేర్చుమో యది యాకాలములోని యచ్చునే తెల్పును. ఇట్లు ‘ఉత్తు’ అనఁగా దీర్ఘోకారము. ఇట్లు స్వరమునకుఁ బరముగ ‘త’ కారమును జేర్చుట తపరకరణమని వ్యవహరింపబడును. “తపరస్తత్కాలస్య. (౧. ౧. ౭౦) తః ఋరోయస్తాత్ సచ తాత్పరశ్చో చ్చార్థమణసమకాలస్యైవ సంజ్ఞః స్యాత్. (సి. కా. ౬ పు.) కారప్రత్యయయోగమున నిట్టియర్థవిశేషము లభింపనేరదు. (విస్తర. III. ౨౯ వివ.)

లకు “యశ్శ్రుతి మార్యా యు యం, ప్రవదన్తి ప్రాణతః పరంప్రాణమ్”. అనెడి చింతామణి వచనములోని శ్రుతిశబ్దస్వరస్యమే మూలమనిరి. అట్లు సంహితలోని యకారాగమమును వ్రాయక శబ్దగతస్వరమునుమాత్రము వ్రాయనపు డీక్రింది ప్రాసస్థలగత యకారద్విత్వమున కనుమూపఁచిహ్నము నెట్లు లిఖింపఁదలంచిరో తెలియకున్నది. ఉ. నెయ్యముదప్ప నొండొకటి నీచెవిసోకెనె నాదుపల్కులం | దియ్యెడ సంజయా.....(ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౦౪) మఱియు “అయతివసుశోభనాకృతీ” మున్నగుచోటులందలి యర్థస్వయస్ఫోరక శబ్దలేఖన (ఆ + అ తీవః ఆ + యతి + వసు.....) మెట్లని తలంచుచిరో తెలియకున్నది.

సంజీవని - ౬౫ II విష:—ఏకాదేశ మనఃగాఁ బూర్వపరస్పరముల కాదేశముగా వచ్చునది. అట్టియాదేశము పూర్వపరస్పరముల మిశ్రణ మవదగును. (సంజీ. ౬౪ విష.) ఋతుకుబడిలో వక్తకుఁ బూర్వపదాంతిమస్వరముకన్నఁ బరపదాది స్వరమం దాస్థ యధికమైయుండునుగానఁ దెనుఁగునందలి యీపరరూపాదేశము స్వాభావిక మననగును. పూర్వస్వరములోపించి పరస్వర మాచోట నిల్చుటయే యచట గోచరించును. అట్లయినను నాస్వర ముభయరూపమని యేకాదేశవిధానమున నెన్నఁదగును. అట్టిమిశ్రణములోఁ బరస్వరాంశ మధికమైయుండును.

సంజీవని. - ౬౫ III విష:—వచ్చెను + అతఁడు=వచ్చెనతఁడు-మున్నగు చోటులందలి పరరూపసంధియు నీసూత్రమునకు లక్ష్యమై యవదగును (విస్తర.) బా. ప్రకీ-గసూత్రముచొప్పునఁ బదాదినున్న ఋ ౫ వర్ణములు ర ల లవంటి వగుటంజేసి యీవిధి యట్టియొడల నర్తిల్లదు. ఉదా:—అతఁడు+ఋషి = అతఁడుఋషి. ఇచట బరరూపసంధి లేదు-యదాగమముసయితము రానేరదు.

నన్నయాధ్య అచాంసంధౌద్రుతోదదృశ్యః, స్థితోఽపి.

౬౬ విష. చ సదా భవేత్. (వికృ, సుధి. ౪ కారి. ఆహో ౧౦౯ పు.)

కల్పతరు - ౬౬ విష:—సదాస్థితోఽపిచ=పదము తుదిని సదా నిల్చునదే యైనను, ద్రుతః = ద్రుతనకాంము, అచాంసంధౌ = పూర్వస్వరములకు సంధి చేయవలసివచ్చునపుడు, అదృశ్యః=లోపించునది, భవేత్=అగును. ఉదా:—నా కొఱకున్+ఇచ్చెన్=నాకొఱకిచ్చెన్. “అనాదిభవిభక్తి ఘాతో వా” అనుసూత్రము చొప్పున సంధిపాఠీకముగాఁ జేయవలసెను గానఁ బయిరితని ద్రుతము లోపించెను. అనాదిష్విత్యాదిసూత్రము పాఠీకముగాన సంధిచేయఁదలంపఁ పక్షమున ద్రుత

విస్తర. ౬౫ III విష:—ఈయుకారసంధి కుదాహరించుటలో సూరి ద్రుతస్వరపరరూపసంధి కొకలక్ష్యమునయినను నియ్యలేదు. అట్లయినను నట్టిసంధి కీసూత్రమే గతి యనకలరదు. చింతామణి ద్రుతము నకారవ్యంజన రూపమని యంగీకరించునదిగాన నందిట్టి ద్రుతస్వరసంధికిఁ బ్రసక్తి లేదయ్యెను. సూరిమతమున ‘ను’ స్వరూపము ద్రుత మగుటంజేసి యిట్టిసంధి నుదాహరించుట యావశ్యకము. ఉదా:— వచ్చెను + అతఁడు = వచ్చెనతఁడు. నాతోను + అనెను = నాతోననెను. శ్రీని + వలెను = శ్రీనలెను. నేను + హరిని + అనెను = నేను హరి ననెను. ఇత్యాది స్థలములందలి పూర్వపదాంతస్థమగు ‘సి’ అనుదాని పూర్వరూపము ‘ను’ అనునదే కాన (బా. తత్స. ౨౬ సూ.) నట్టియొడల నుత్పమునకు నుత్పము చేయకమునుపే ‘ఉకార’ పరరూపసంధి వర్తిల్లును.

లోపము కలుగక “నాశోఽకు నిచ్చెన్” అనియే రూప మేర్పడును. ఇట్లుగుటచేత ‘నాశోఽకున్+ఇచ్చెన్’ మున్నగుచోటులందు ద్రుతవ్యవధానముచే “అనాదిష్వి” త్యాది సూత్రమున కసంభవత్వము శంకించినారాదు. ఇట్లు సంధివిధానస్థలము లందు ద్రుతము లోపించును గాన ద్రుతపూర్వస్వరసంధి చింతామణిమతమున సుప్రసక్త మగుచున్నది.

నారాయణీయమున “గీ. అచ్చులకు సంధి యొకరించునట్టివేళ | నెందును ద్రుతం బద్యశ్యంబు ద్యుశ్యమునగు!” అని ద్రుతలోపము పాఠీకమని వైయధర్వణకారిక యథమును వివరించుట సరికాదు. ఇట్లు ద్రుతలోపమే పాఠీక మగునపుడు ప్రథమేకవిభక్త్యుకారాదులపాఠీకసంధివిధులు వ్యర్థము కావలసి వచ్చును. మఱియు ‘నాచేతన్+ఉన్నది’ మున్నగుచోటులందును ద్రుతలోప పరరూపసంధు లనిష్టములు ప్రసక్తములు కావలసినవచ్చును.

ప్రాసోక్యకారేతరస్వరము ద్రుతపరకమైనను గాకున్నను స్వరపరకత్వమునఁ బరరూపసంధిని బొందదని “సంధిర్నాచోఽచ్యునుతః” అనుసూత్రమునఁ జింతామణి వచించినది గానప్రాసోక్యకారేతరస్థలములందుఁ బ్రత్యేకవిధానము లేనపుడు సంధికిఁ బ్రసక్తియే కలుగదు. ప్రకృతసూత్రముచొప్పున ద్రుతము సంధి ప్రసక్తికిఁ బ్రతిబంధకము కామింకేసి “వచ్చున్+పుడు” మున్నగుప్రాసోక్యకారస్థలములందు “నస్యాత్తద్ధర్మోతః” అనురీతిని సంధి నిషేధించబడనిచో ‘వచ్చెపుడు’ మున్నగు ననిష్టరూపములు దుర్వారము లగును.

“ఎల్ల యందు, ఎల్ల ద్రుతాంతమే యయు్య ‘అందు’ ప్రత్యయము పరమగునపుడు దీనిచే ద్రుతము లోపించె” (శారా. గాణ. ౧౦౮ కారి.) అనువివరణము సరికాదు. ‘ఎల్ల’ అను సర్వనామ ప్రకృతిమీఁద ‘అందు’ ప్రత్యయము నిల్చునపుడు వానినడుమ ద్రుత ముండుట కేవలము ససంగతము. (౮౭ II విష.) ఇట్లే యిచట నీవివరణకర్త యుదాహరించిన “మిక్కిలిన్+యును=మిక్కిలియును, ఏనిన్+యును=ఏనియును” అను సుదాహృతులును సరికావు. ‘ఏని-మిక్కిలి’ అనునవి రెండును గళలు. కాన ఏనిద్రుతలోపయత్న మప్రసక్తము. తుదికి వివరణకర్తయే, “ఏని యున్ ఉదాహరణము కాదు” అని విడిచిపెను. రెండును సుదాహృతులు కావనట యుక్తము. “అపిశబ్దార్థస్యే” అనుసూత్రముచేఁ జింతామణి కర్తయే కళయగు నేశబ్దపును “ఇ” కారమునకు లోపమును బ్రత్యేకముగా విధించెను. “అహోబలఋతి ద్రుతోపజీవిశబ్దములలో “మిక్కిలియున్” అని యుదాహరించెను” అని యిచట వివరణకర్తవ్రాసెను. ద్రుతోపజీవి యనగా నర్థవిశేష

జోధక ద్రుతరూప'ను' శబ్దము తుదిని గలదని యర్థము. కాన నది కళ యనుటతో బాధ లేదు. 'అప్పుడున్-ఇప్పుడున్' అనునవియు నహోబలపతిచే ద్రుతోపజీవిశబ్దము లతో నుదాహరింపబడెను గాన నవియు ద్రుతప్రకృతికశబ్దములై యని వివరణ కర్త చెప్పసాహించునా? (౪౨ I విష.)

క్వచిత్ ప్రత్యయయోగేఽపీత్యాదికారికకుః గలసందర్భముచు గ్రహింపక యహోబలపతి ప్రమాదపడి "ప్రత్యయయోగే మిక్కిలియు నిత్యుదాహరణమ్" (అహో. ౧౮౯ పు). అని యుదాహరించుటయే యీనారాయణీయ తద్వివరణ కర్తల ప్రమాదమునకు మూల మనఁదగును. క్వచిత్ప్రత్యయయోగేఽపీత్యాద్యధర్మణవచనము 'షష్ఠీభవేద్విత్తీయాతుల్యేత్యాదిచింతామణికారికను సంబంధించు నదై యున్నది. ఉదా:- దానియొక్క+కలరూపు = దానిన్+చి+కలరూపు = దానిది కలరూపు. "ది స్వాత్యంత్రబద్ధార్థే" అనుచింతామణికారికచొప్పున యొక్కషష్ఠ్యర్థమున దిప్రత్యయము సంభవించుచున్నది. అట్టి దిప్రత్యయపు యోగమందును బూర్వపదషష్ఠి ద్వితీయాతుల్య మగునని క్వచిత్ప్రత్యయయోగేఽపీత్యాద్యధర్మణసూత్రము వచించుచున్నది. మరియు 'మిక్కిలియున్' అనుచోఁ బ్రత్యయ మున్నదని యహోబలపతి యెట్లు భ్రమించెనో తెలియకున్నది. శబ్దరత్నాకరకర్త తలంచినట్లు మిక్కిలి శబ్దము కళ యనుటయే యుక్తము.

వస్తుయా అనాదిషు విభక్తి ఘాతో వా-(ఆం. చిం. సంధి. ౧ కా.)

౬౬ I చోర్వాస్యాద్యర్తమావహితస్య (అహో. ౧౮౯ పు.)

విషయము (ఆం. చిం. సంధి. ౨ కా. అహో. ౧౯౨ పు.)

సంజీవని. ౬౬ I విష:-అనాదిషు=ప్రథమేతరములైన, విభక్తిషు=విభక్తి ప్రత్యయములతుదినున్న, ఉతః=ఉ కారమునకు, వా=వికల్పముగా సంధి యగును. వర్తమాన్యాథమున విధింపబడిన (చుత్తిక్రియావదానాం సర్వేషాం వర్తమాన కాలేస్యాత్) చోః=చుప్రత్యయమునకును, వాస్యాత్=వికల్పముగాఁ బరరూప సంధియగును. 'వచ్చుచున్నాడు' నున్నగుచోట్ల నవదాది నిత్యస్వరసంధియే యని యెఱుఁగునది. ఇట్లే రెండుసూత్రములును ద్రుతపరకమగు 'ఉ' కారమునకుఁ బాక్షికసంధిని విధించుటచేత నట్టిసంధి సుప్రసక్తమగునట్లుగ 'అచాంసంధా' విత్వా దిచేత నిచటి ద్రుతము లోపించునని యెఱుఁగునది. సంధ్యభావపక్షమున ద్రుతలోపము గల్గదు. ఉదా:-నాకొఱకున్+ఇచ్చె=నాకొఱకు+ఇచ్చె=నాకొఱకిచ్చె. వచ్చుచున్+ఉండె=వచ్చుచు+ఉండె=వచ్చుచుండె. ఇట్టిచోటులందు సంధ్యభావపక్షమున ద్రుతలోపము గల్గదుగాన "నాకొఱకు నిచ్చె, వచ్చుచునుండె" అనుపాక్షికరూపము

లేర్పడును. ఇట్లుకారసంధిపాక్షికతా విధానముచే నేతత్సూత్రములకువిషయము కాని యుకారమునకు “అనుసూత్రమున నిత్యసంధి యుద్దేశింపబడె ననుట స్పష్టమగుచున్నది. “అనాదిభవవిభక్తిప్రత్యయసూత్రమునకు మూత్ర మే పాక్షికసంధి విధించిననియమముచే బ్రత్యయేతరవిభక్తుల యుకారమునకు సంధి రానేరదని వ్యాఖ్య చేసికొనవలయును. (విస్తర I) కాఁగా విభక్తులయుకారము నకు సంధికలెనేని విభక్తిప్రత్యయస్థాకారమునకే సంధికలు ననున్భవము లభించును. కాన “రామున్+ఏలెన్”=అనుచో “రామేలెన్” అనుసంధిరూపము కల్గినేరదు. ఇంక ‘రాము నేలెన్’ అనుసంధ్యభావరూపముమూత్ర మే సాధువని గ్రహింపవల యును. “దేశ్యాదస్త్యద్యుష్టచ్చబ్ధాత్సుజనో” రిత్యాది చింతామణికారికచోప్పన (ఆం. చిం. హలంత. ౫ కా.) “న్నుమ్మ” లాగమము లగుటచే (చిం. వి. పరి. ౯౫-౯౯ విష. తత్ప్రభమానుబంధము-౧౮౨-౧౮౫ విష) “అమ్” పరకత్వమున “నన్ను నున్-నిన్ను నున్-తన్ను నున్-ననునున్-నినునున్-తనునున్.” అనురూపము లేర్పడును. ‘నన్నునున్’ మున్నగువానికి స్వరపరకత్వమున బ్రకృతసూత్రముచోప్పన (నన్ను నున్+ఏలెన్=నన్నును+ఏలెన్=నన్ను నేలెన్) నన్ను నేలెన్-ననునేలెన్ మున్నగురూప ములు లభించును. ‘నిరమోమహతాం లుక్చస్యా’ త్తను సూత్రముచోప్పన ‘ను’ లోపమురాఁగా “నన్నున్-నిన్నున్-మున్నగురూపము లేర్పడును. అట్టివానిలోని ‘న్ను’ అనునది విభక్తిప్రత్యయముకామింజేసి “నన్నున్+ఏలెన్” మున్నగుచోట్ల బ్రకృతసూత్రముచే సంధికల్గినేరదు. కాన సంధ్యభావమునందలి ‘నన్ను నేలెన్’ మున్నగురూపములే లభించును. ‘నన్నేలెన్’ మున్నగు నన్నయాదిప్రయుక్తరూప

విస్తర I ౬౬ I విష :—ఆంధ్రభాషాచరిత్రమున నిట్లు వివరింపబడకుండు టయేకాక “రామునిన్ లోని ‘ని’ వర్ణము లోపించినచో దానితోబాటు దానిమీఁది ద్రుతముకూడ లోపించునుగదా. అప్పుడు.....రామడిగెను.....రాము యడిగెను అనివార్యము లగుచున్నవి ‘రామునున్’ అని యుండఁగా ‘నిరమోమహతాం’ ‘లుక్చస్యాత్’ అనుసూత్రములను వెంటనే పట్టిం పక” (ఆం. భా. చ. ౧౬౦౦ పుట) అనురితిని గొన్ని యపమార్గములు వివరింప బడెను. ని - ను లు లోపించునపుడు వానితో ద్రుత మేల లోపించును? లుప్తశేష మును ద్వితీయాంతమొకదా. ‘రామునున్’ అని యుండుటేమి? అచటి ‘ను’ వర్ణక మునకు ‘ని’ వర్ణక మాదేశమగుటేమి? ‘రామునున్’ అనునది యపశబ్దము. డుమం తములపై ‘ను’ వర్ణకమురాదు. నివర్ణక మే వచ్చును.

ములు పయి చింతామణి కారికలచొప్పున లభింపనేరవు. చింతామణి తత్సమశబ్ద నిరూపణ ప్రధానమును దిక్షాత్ర ప్రదర్శన ప్రవణమును నగుటచే నీదేశ్యశబ్దసంఘటన మహాకవి ప్రయోగములవల్లనే గ్రాహ్యములని యెన్నడగును. అట్లుగాక నన్నయాధర్వణీయ ప్రక్రియచొప్పున సాధితమును నాగ్రహముకల్గినచో నీక్రింది రీతిని బ్రక్రియ నెట్టెటో యరయనగును. ‘నన్ - నిన్ - తన్’ అనురూపములు ‘నన్నున్ - నిన్నున్ - తన్నున్’ అనువానినుండి కవిభల్లుటసూత్రముచే సంపాదించి కొనవలయును. నిన్ గణపెబుద్ధి. (ఆది. ౬ ఆ. ౮౫) తన్నినుచున్నవారలకు (ఆది. 3 ఆ. ౯) మున్నగు నన్నయామల ప్రయోగములచే నష్టిరూపములు సాధువు లనక తీరదు. అట్టివానికి స్వరపరకత్వమున “నన్ + వల = నన్నేల” మున్నగు ద్రుతద్విత్యరూపములు సిద్ధింపవచ్చును. (౮౮ I విష.) ఇట్టి ద్రుతద్విత్యరూపములు భట్టారకసమ్మతములు. క. నన్నేల యువేక్షించితిరి (ఆది. 2 ఆ. ౧౦౬ ప.) సీ. వల్లియన్నిష్ట సఖనూదియున్నదాని (ఆది. 3 ఆ. ౧౪౦.) మ.....నం | దినియన్నేటితరంగలన్ (ఆది. ౮ ఆ. 2౯ ప.) వృత్తుఁ డన్నసుర గర్వించి (ఆది 3 ఆ 3 ప) ఎన్నడు | న్నేని మోఘముకాదు (ఆది 2 ఆ ౧౪౦) నన్నయాధర్వణీయపక్షమున నిట్లే “చన్నే” మున్నగురూపములను సయితము సాధించికొనవలయును. ఆ. వె. విప్ర సతికి నూలువేడఁ జన్వరములు (సభా. ౨ ఆ. ౨౬3 ప.) ఉ.....మునింద్ర నీకుఁ జ | న్నే నలిచాటులందఁ, మది నిల్వఁగ (ఆది ౧ ఆ. ౧2౯) (చనున్ = చన్ + వ = చన్నే). ‘మమ్మనె + వలె మున్నగుచోటులందలి ‘మ్మ’ అనుదానియుకార మీ ట్రిందిరీతిని విభక్తి ప్రత్యయోకామే యనఁడగుటంజేసి యట్టివాని సంధిలోఁ బ్రకృత సూత్రముచేత సంధిపక్షమున ‘మమ్మేలె’ మున్నగు రూపములును సంధ్యభావ పక్షమున ‘మమ్మనేలె’ మున్నగు రూపములును సిద్ధించును. “న్ను - చ్చూహ్రాప్తాదే, రమిశసీచ” అనుచింతామణి సూత్రము చొప్పున ‘స్సుమ్మ’ లు సమానశోటికములగుటచే ‘మ్మ’ అనునదియుఁ బ్రకృతిని జేరెడియాగమ మగుటచేత నన్నాని ‘ఁ’ కారము విభక్తి ప్రత్యయోకారమని యెట్లనఁడగునని యిటు నొకశంక పొడమవచ్చును. కాని, ‘నన్నునున్’ మున్నగు నేకవచనరూపములవలె ‘మమ్మలన్’ మున్నగు బహువచనరూపములు నన్నయాధర్వణసమ్మతములు కావు. అట్టి లప్ర త్యయభుతిరూపములు ప్రాచీనమహాకవిసమ్మతములును గావు. చింతామణి కారి కలచే వానికి ‘ల’ ప్రత్యయము లభింపదు. — ‘లుజసోలశసోలలాంతాత్’ అనుచింతా మణిచొప్పున శస్సునకు లాదేశము సర్వసాధారణముగా రాఁదగియుండఁ జింతామణి “తస్యజసో ము శసోలశ” అని యిట్లు నీ నా తా మనశబ్దములరూపసాధనసందర్భ

మున మనశబ్దపుశస్సునకు మాత్రము లాదేశమును బ్రత్యేకముగా విధించుటచేత నాసందర్భములోని శబ్దచతుష్టయమునందలి మనశబ్దశస్సునకు మాత్రమే లాదేశము వచ్చుననియుఁ దక్కిన నీ నా తా శబ్దములశస్సునకు లాదేశమువచ్చుట చింతా మణిస్వరసము కాదనియుఁ జెప్పక తరదు. తదనుసారముగనే 'మమ్ములన్ - మిమ్ములన్ - తమ్ములన్' అను ప్రయోగములును బ్రాచీనకావ్యములందు లేవు. వైరీతిని 'మమ్ములన్ - శస్' అనురీతి నాశబ్దప్రయత్నక్రియ నిల్చియుండఁగా "నవదాదీత్యాదిచే సంస్కృతవిభక్తిప్రత్యయములకుఁ దెల్లనఁ బ్రయోగము నిష్కర్షమగుటంజేసి యట్టిశస్సు లోపించునని వ్యాఖ్య చేసికొనవలయును. (విస్తర II) అట్లుశస్సులోపించఁగామిగిలిన 'మమ్ము మిమ్ము తమ్ము' అనున వేద్వితీయాబహువచనాంతరూపములగుచున్నవి. హానితుడిసి 'తత్త్వధ్య' సూత్రముచొప్పున ద్రుతముచేరఁగా 'మమ్మున్' మున్నగురూపము లేర్పడును. వై ప్రక్రియచొప్పున నేర్పడినవగుటంజేసి "మమ్మున్" మున్నగువానిలోని 'మ్ము' అను దానిమీఁది 'ఉ' కారము విభక్తిప్రత్యయ సంబంధిగాఁబరిగణింపఁ దగినదగుచున్నది. (చిం. వి. పరి. ౯౫ మొ. ౯౯ వ. విష. దానిప్రథమాచుబంధము. ౧౪౨ మొ. ౧౪౫ వ వివ.)

ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రుక్త చువర్తకంబులగున్న
యుకారమునకు సంధివైకల్పికమగునగును. ౨.
నన్నున్ + అడిగె = నన్నడిగె - నన్నునడిగె.

విస్తర II ౬౬ I విష :— "మమ్మేలె - మిమ్మేలె - అనురూపములకు 'నవ దానన్యవ్యయసుప్తి జ్ఞేక్త్వాతుమునామ్' అనుసూత్రము ప్రకారము గతి కల్పింప నెంచుటయు సరికాదు....." (ఆం. భా. చ. ౧౬౨౦ పు) అది సరికాదనుట సరికాదు. నన్నయభట్టారకుఁడు ప్రయోగించిన 'వృథపుచ్చక' (అది 3 ఆ ౨౦౪) తిక్కనప్రయోగించిన 'హాహాపుట్టు' (శల్య ౨ ఆ ౨౦౮) మున్నగువాని తత్సమపద త్వసిద్ధిఁ జేయవలసిన సంస్కృతవిభక్తిలోపమునకు "నవదాదీ" త్యాదిసూత్రము కన్న గత్యంతరములేదు. (చూ. విస్తర. ౧౧౨ II విష) "ననుసున్ - మముసున్ - నినుసున్ - మిముసున్ అను ననిష్టరూపము (చింతామణిచొప్పున) లేర్పడుచున్నవి" (ఆం. భా. చ. ౧౬౨౧ పు) ఇవి యనిష్టరూపములనుట కాధారమేమి? ఇవి సాధు రూపములు.

నాకోఱకున్ + ఇచ్చె = నాకోఱకిచ్చె - నాకోఱకునిచ్చె.

బాలవ్యాః రహ నాకున్ + ఆదరువు = నాకాదరువు - నాకునాదరువు.

విజయము. నాయందున్ + ఆశ = నాయందాశ - నాయందునాశ.

౬౬ II నికరము ఇందున్ + ఉన్నాడు = ఇందున్నాడు - ఇందునున్నాడు

ఎందున్ + ఉంటివి = ఎందుంటివి - ఎందునుంటివి.

వచ్చుచున్ + ఉండెను = వచ్చుచుండెను - వచ్చుచు

నుండెను. చూచుచున్ + ఏగెను = చూచుచేగెను -

చూచుచునేగెను.

సంజీవని. ౬౬. II విషయము:—ప్రథమావిభక్తితత్వం దక్కినవిభక్తి ప్రత్యయ ములతోనున్న ప్రత్యయముకు 'ఉకాం' మునకును, శత్రుత్వక 'చు' వర్ణకముమీడి 'ఉ' కారముచేయును (సంస్కృతమున వర్తమానార్థమున శత్రుప్రత్యయమువచ్చును) సంధిప్రకర్షకమనియున్నది. ఇట్లుగుటచేత 'రామునడిగెను' మున్నగుచోటులందలి 'ఉ'కారము విభక్తిప్రత్యయస్థముకామింజేసి యచటిద్రుతపూర్వోకారసంధికి బ్రసక్తి తప్పిపోయినది. ఆహోబలపతి పయిరితని వ్యాఖ్యచేయక "రామునడిగెను" మున్నగుచోటులందు బరహాససంధిచేసినచో వివక్షితద్వితీయార్థభంగముగల్గును గాన నట్టిసంధికానేరదని సమర్థింపజూచెను. (ఆహో. ౧౮౫) అదిసరికాదు. అట్లే వ్రాసినచో "గురువుచునుతింతు = గురువుచుతింతు" మున్నగుచోటులందలి ద్రుత లోపాదిసంధికార్యములును సంభవింపక పోవలసివచ్చును. (చిం. వి. ప. ౯౬ విష.) "నాకోఱకునిచ్చె" మున్నగుచోటులందలి ప్రత్యయ వక్తృతాత్పర్య విరుద్ధముగా సముచ్చయాద్యర్థవిశేషస్ఫూర్తకమగునని శంకించుకొనరాదు. సముచ్చయాద్యర్థవిశే షములకు బ్రసక్తిలేని భలములందును నట్టిస్థితి భారతప్రయోగ సమ్యతమైయున్నది. ఉదా:— "గంధర్వాడు తావత్సవనీస్థైర్వోపాఖ్యానంబులు నెప్పిన విని యర్జునుండు వాని కిట్లనియె. ఉ. మాకు నతిప్రియుండవు సమస్తవిదుండవు..... (ఆది ౭ ఆ. ౧౫౬) సీ. భృగుడను విప్రుండు మగువపులోమయన్ దానిగర్భిణి దనధర్మపత్ని । నగ్నిహోత్రమునకు, నగ్నులు విహరింపు మని పంచి..." (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౦.)

'అందును - ఇందును - ఎందును' అనునవి సప్తమ్యర్థకములగుటంజేసి యవి ద్రుతప్రకృతికము (౮౨ II విష. దీనివిస్తర.) లగుట వీనిసంధివిషయమునఁ బైవిధి వర్తిల్లుటలో పరోధములేదు. ఉదా:—చ....భయంబు వొందిరం । దువిదలగర్భము ల్లలఁగె..... (సభా. ౧ ఆ. ౨౧౩) క. ఎందుండవచ్చితి.....సీ । కిందుండఁగ నేల..... (ఆర. ౧ ఆ. ౨౮౯) సీ. ఇది నీశ్చయింతమే యెందునుపాయంబు:

బౌరుషంబును గలవారు గలరు.....(ఉదో. ౨ ఆ. ౩౦౪) ఈ పద్యమందలి 'ఎందును' అనుచోటి 'ను' అనునది సముచ్చయ్యాద్యర్థవిశేషబోధకము కామింజేసి యది ద్రుతప్రకృతికమగుట స్పష్టము.

“నన్నును - మమ్మును - నన్నును - మమ్మును - తన్నును - తమ్మును” అనుశబ్దముల రూపసాధనక్రమమును జూపక సూరియట్టి నిర్ధరూపములనె యాచ్ఛికపరిచ్ఛేదమున (౯-౧౦-౧౨ సూ.) “దాహరించె” అట్లువ్రతుంజేసి ‘నన్ను’ మున్నగు వానిలోని ‘న్ను-మ్ము’లు స్వీతీయా. ‘ప్రత్యయమునకే పూర్వాగమములుగ సూరిచే బుద్ధేశంపబడెనని చెప్పుటలో విరోధములేదు (విస్తర I). కాన ‘నన్నున్ - మమ్మున్’ మున్నగువానిలోని ‘న్ను - మ్ము’ లమిండి ‘ఉ’ కారము సూరిపక్షమున విభక్తి ప్రత్యయోకారమె యనఁదగుటంజేసి వానియొడలఁ బ్రకృతసూత్రము వర్తిల్లుటలో వివాదములేదు.

సూరిగారు ౨-౫-౯ సంధిసూత్రములలో ద్రుతపరకస్వరములకుఁ బరరూపసంధిని విధించుచున్నారు. ద్రుతవ్యవధానమున ద్రుతపూర్వస్వరమునకు స్వరపరకత్వముగాని పరరూపసంధిగాని ప్రాప్తింపకుండఁగా నట్టివిధానములకు వ్యర్థత కలుచున్నది. కాన నట్టి వైయర్థ్యమును మాన్పుటకై యేతద్విధానసామర్థ్యమునను నేమ్యాదులలో ‘కి’ షష్ఠిని బలింపిన సామర్థ్యమునను నీస్థలములందు మాత్రము స్వరపరకత్వమందు వైతము సంధ్యుదాహరణసందర్భమున ద్రుతస్వరలోపమును

విస్తర I ౬౬ II విష :— “కొఱకున్ - కున్” అనువానిలోని ఉకారము వలె ‘నన్ను’ లోని ‘ఉకారము’ విభక్తిసంబంధమైనదికాదు. నాశబ్దమున కాదేశముగావచ్చినది ‘నన్ను’. దీనిమిండివిభక్తి ‘ను’. దీని ‘ఉకారము’ లోపించునపుడు ‘నన్నున్’ అగును. దీనిలోని ఉకారము ప్రకృతిసంబంధమైనదగుటచేఁ బయిసూత్ర (ప్రథమేతరేత్యాది సూత్రము) మిచ్చట వర్తింపదు. అట్లువర్తించెనేని “రామున్ + అడిగెన్ = రామడిగెన్” అని యేలకాఁగూడదు” (అం. భా. అ. సంధి. ౧౯ సూ. తృ. ము.) అను సూరిమైంజేసినయనుశాసనాత్యేషము సరికాదని వైసంజేవనీసందర్భమునుబట్టి విశద మగుచున్నది. మరియు నాశబ్దమునకు ‘నన్ను’ అనునది యాదేశమగునని సూరియొకాక వైయాకరణు లెవ్వరును జెప్పియుండలేదు. అట్టిస్థితిలో ‘నా’ శబ్దమున కాదేశముగావచ్చినది ‘నన్ను’ అని సూరిచెప్పినట్లుగ నారోపించి ‘న్ను - మ్ము’ లతుది ‘ఉకారము’ ప్రకృతిసంబంధమైనదని చెప్పుచు సూరిరచన సరిగలేదని నిరసించుట చేవలయు నన్యాయ్యము.

బరహాపసంధి సంపర్కమున సాకల్యముగ ద్రుతలోకమున సంభవించునని యెఱుంగునది (విస్తర II)

విస్తర II, ౬౬ II, విష. ఈసందర్భమున జింతామణి బాలవ్యాకరణ మార్గములకుఁ జాలభేదము కన్పట్టుచున్నది.

బాలవ్యాకరణ ప్రక్రియయు దానికిమూలమగు బాలసరస్వతి యాహాబల ప్రక్రియలును గుర్తించబడియుండలేదు. కావుననే చింతామణి సూత్రములకు నార చించిన చింతామణి విషయపరిశోధనమునందును బయికల్పితరువునందును మార్గాంతరమునఁ బ్రక్రియచూపవలసెను (చిం. వి. ప. ౯౬ మొ. ౧౦౦ వ. దాని ప్రథమానుబంధము— ౧౮౨ మొ. ౧౮౬ వ. విష.) చింతామణి కారికలచొప్పున నన్ను నున్ - నిన్నునున్ - మున్నగునవి ద్విత్వయైకవచన పూర్ణరూపములు. బాలవ్యాకరణ పక్షమున “నన్నును - నిన్నును - తన్నును” అనునవి ద్విత్వయైకవచన పూర్ణరూపములు. ఇట్టిభేదముగల చింతామణి మార్గములతో బాలవ్యాకరణ మార్గములను సమీకరించియుఁ గలుషపఱచియుఁ పేటికావ్యాఖ్యాత యీ సందర్భమునఁ బెంచివ్రాసిన గ్రంథవిస్తృతి యప్రసక్తమును సత్యవిదూరమును ననఁదగును. దిక్షాత్రముగ నందలి ముఖ్యవిషయములిట విమర్శింపఁబడుచున్నవి.

“రామున్ + అభి రామున్” అనునపుడు విభక్తి ప్రత్యయస్థికారము కామింజేసి ప్రథమేతర విభక్తివిధి ప్రవర్తింపదనునపుడు ‘మమ్మున్ + ఏలె’ అనునపుడు సూత్రము చింతామణిపక్షమున “అనాదిషు విభక్తిషూతోవా” అను చింతామణి సూత్రమెట్లు ప్రవర్తించు” అనునది చింతామణి విషయపరిశోధనము పయిఁపేటికావ్యాఖ్యాతచేసిన యాక్షేపము సారాంశము. దీనికి సమాధానము :— ‘మమ్ము’ అనుదానిపై ‘శస్’ అనెడి సంస్కృత ద్వితియా బహువచన ప్రత్యయమునిల్చి నపదాన్యవ్యయేత్వాది చింతామణి సూత్రముచొప్పున లోపించినదగుటంజేసి యట్టి ప్రత్యయలక్షణము ‘మమ్ము’ అనుదాని తుది ‘ఉకార’మునందావేశించుట న్యాయము. (చిం. వి. స. ౯౯ విష.) ‘రామున్’ అనుచో నిట్టి ప్రక్రియ లేదు.—

“ఇకాదిసూత్రముచే (బా. సంధి. ౯సూ.) ద్రుతప్రకృతికస్వరసంధి నిపేధింపఁబడినదికాన ప్రాప్తిలేక నిషేధ మప్రసక్తమగుటంజేసి చింతామణియందు వలెనే బాలవ్యాకరణమునందును ‘ఉత్వాత్వేత్వ’సంధివిధులు ద్రుతప్రకృతికా ద్రుతప్రకృతికసాధారణములయ్యెడి” (బా. సా. పే. ౪౬ పు.) అనునది మఱొకవిషయపు సారాంశము. దీనికి సమాధానము :— బాలవ్యాకరణమందలి యికాదిసూత్రము

లోని (సంధి. ౯ సూ.) విధేయము ద్రుతప్రకృతికములలో నిఁకాదులకే సంధియగుననునది మాత్రమే. కావున ద్రుతపూర్వస్వరసంధి బాలవ్యాకరణ సమ్మత మనుట సరిగాదు. ఇఁకాదిశబ్దములకు మాత్ర మనుచోటి యవధారణముచే నిఁకాదిద్రుతప్రకృతికములకు మాత్రము సంధియగుననియు, దద్భిన్నద్రుతప్రకృతికములకు సంధికాదనియు స్పష్టప్రతిపత్తిగా వచించబడినది (23 I విష. దీని విస్తరానుబంధములు) మఱియు నీసందర్భమున 'చింతామణియందు వలెనే' అని యిట్లు బాలవ్యాకరణపద్ధతికిఁ జింతామణిపద్ధతి సామ్యముచూపుట సరికాదు. చింతామణిపక్షమున ద్రుతమునకారవ్యంజనరూపము. బాలవ్యాకరణ పక్షమున ద్రుతము 'ను' స్వరూపము. కాన బాలవ్యాకరణ పక్షమున ద్రుతపరకస్వరమునకుఁ బ్రత్యేకసంధి విధానస్థలములందు విధానసామర్థ్యమున ద్రుతలోపపూర్వకపరరూపసంధి ప్రాప్తించునేకాని తదితరస్థలములందు 'ను' వ్యవధానమున ద్రుతపరకస్వరమునకుఁ బరరూపసంధి ప్రాప్తింపనేరదు. అచటఁ బరరూపసంధి ద్రుతస్వరమునకే ప్రసక్తమగును. మఱియుఁ జింతామణి గ్రంథకర్తృకృతవివరణోదాహరణములు లేనిది. కావుననే వికృతినివేక మట్టి చింతామణ్యాశయమును "అచాంసంధా ద్రుతోఽదృశ్యః | స్థితోఽపి చ సదాభవేత్" అని వివరించుచున్నది. బాలవ్యాకరణ మట్టిదికాదు. గ్రంథకర్తృకృతవివరణోదాహరణసంకలితము. పరరూపసంధిస్థలములెల్ల ద్రుతప్రకృతికాద్రుతప్రకృతిక సాధారణములనియు, సక్కారణమున ద్రుతప్రకృతికముల ద్రుతపరకస్వరముల కెల్లయెడలను బరరూపసంధి ప్రాప్తించుచుండఁగాఁ బ్రత్యేకించి సంధిని విధించుస్థలములు దప్పుదక్కినచోటులందుఁ బ్రాప్తించు పరరూపసంధిని 'ఇఁకాది' సూత్రము వారించుచున్నదనియు సూరికే యభిప్రాయమున్నయెడల నాతఁ డట్టివిషయమును సయితము "ప్రథమేతరవిధి నిరసకాశంబు గావున దీనిని బాధించెడిది" (బా. సంధి. ౯ సూ.) అని వివరించినరీతినే గుట వివరించుచుండఁడా? "అచాంసంధా" విత్యాద్యధర్మణకారికార్థమును వచించుచుండఁడా?

సూరిగారు సంస్కృతవ్యాకరణవాసనావాసితు లగుటంజేసి ప్రథమమేతరవిధికి సూత్రాదులలోని ద్రుతపరకస్వరసంధిస్థలములందు విధానసామర్థ్యమున నచటిద్రుతము లోపించుననెడిపద్ధతి ననుసరించిరికాని యాంధ్రభాషాపూషణకర్తయట్టిస్థలములలోని ద్రుతములోపించునని యొక్రిందిరీతిని స్పష్టముగ వచించెను.

క. నన్నును నిన్నును దన్నును | నన్నందుల కునుల కినులయందును మునుపై | నున్ననకారపుఁ బొల్లులు | పన్నుగఁ బోజూపు నచ్చు పైనున్నయెడన్ || (ఆం. భూ. గీ. ప)

సంజీవని. ౬౬ III విష:—“నన్నును - మమ్మును - నిన్నును - మిమ్మును - తన్నును - తమ్మును.” అనుచోటులందు ద్రుతపూర్వస్వరసంధిసంభవించునపుడనగాఁ బరకదాస్వరము ‘న్ను - మ్ము’ లవిమిదన్ నిల్చునపుడు వానిజడ్డలు ప్రక్షిప్తపరిచ్ఛేదము నందలి ౭: ౮. సూత్రములచోప్పున లోపింపనేరవని తొమ్మిదవప్రక్షిప్తసూత్రమున సూరిగా రుపదేశించుటచేత ‘ననడిగె. మమడిగె.’ మున్నగు ననిష్టరూపములు ప్రకృతసూత్రముచోప్పున జనింపనేరవు. (విస్తర.)

నన్నయా యశ్రుతి మార్గా లఘుయం ప్రవదన్తి ప్రాణతః పరం
౬౭ విష. ప్రాణమ్. (ఆం. ఓం. సుజ్ఞా. ౧౦ కారి. అహో.
౧౫౬ పు.)

కల్పతరు. ౬౭ విష:—దీనికీవఱకె వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. (౫౩ I. విష.)

అప్పకవి యట్టివాని స్వరసంధిసందర్భమున నట్టి నన్ను ప్రభృతులు కళలై యనఁదగుననుచు వాని ద్రుతప్రకృతికత్వమునకు వైకల్పికత్వము సంగీకరించెను. (౪౬ - విష.) తే|| గీ. ప్రభమదక్కంగ నితరవిభక్తులందుఁ దదలఁ గొమ్ములుగల విభక్తులకు వస్థిఁ బలుకుకాగుడికిని వికల్పంబువలన | నిలద్రుతప్రకృతికత్వంబు గలుగుచుండు (అప్ప. ౫ ఆ. ౫౫ ప.) సీ. నిన్ను నెఱుంగంగ నే నెంతవాడను నన్నేలుకొనుము ఘృణాసముద్ర. | (అప్ప. ౫ ఆ. ౫౬ ప.)

పయిరీతినున్న యప్పకవిప్రసంగ మరయునపు డీక్రింది యనుశాసనవివరణము సరికాదని తోచకమానదు. “తన్ను నన్ను నిన్ను ఇవి కళలని యప్పకవి చెప్పెను. ద్వితీయావిభక్తిచేరనపు డివి కళలైన ప్రకృతులని తెలియుచున్నది. (ఆం. భా. అ. సంధి. ౨౧ సూ. ౧౨౬ పుటలోని టిప్పణము) కళాద్రుతప్రకృతికత్వములు విభక్త్యంతములకె చెప్పుట సంప్రదాయము- కాని ప్రకృతులకుఁ జెప్పుట సంప్రదాయము కాదు. ‘నన్నును’ ప్రభృతిపదములకు నాప్రభృతులు ప్రకృతులనుట వైయాకరణ సంప్రదాయము. నన్ను ప్రభృతులు ప్రకృతులని యెవ్వరును జెప్పియుండలేదు.

గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త పయినివివరించిన యప్పకవి మార్గముపైని జేసిన యాక్షేపము సరికాదని యీవఱకె నిరూపితమయ్యెను (విస్తర. ౪౬ విష.)

విస్తరము. ౬౬ III విష:—ఇట్లు సూరి జాగ్రత్తపడెనని చూచికొనక ప్రాథమ్యాకరణకర్త ముక్తలక్షణవివేచనమునందలి (ప్రాథ. ౯౫ పుట.) “ద్విత్వర హితంబగు ద్వితీయావిభక్తియుకారమున కచ్చుపరంబగుచోసంధిరాదు. ననునెఱిగె-నినునెఱిగె. మొ” అని యిట్లు పునరుక్తముగ సవరించెను.

బాలవ్యా. సంధి లేనిచోట స్వరంబుకంటెం బరంబయిన స్వరంబు
౬౭ I నకు యడాగమంబగు. 3.

విష. మా + అమ్మ = మాయమ్మ, మీ + ఇల్లు = మీయిల్లు.

సంజీవని. ౬౭ I విష:—సంధి లేనిచోట నఁగాఁ బరరూపసంధిలేని స్థలమని యర్థము. “అద్యంతాటకీతౌ” (౧. ౧. ౪౬) టిత్ కీతౌ యస్యోక్తౌ తస్య క్రమాదా ద్యంతావయవైస్తః” (సి. కౌ. ౯ పు) ఆగమాదికము చేనికి ‘టిత్తు’ గా విధింపఁ బడునో దాని కది యాద్యవయవముగ నిల్చును. చేనికి ‘కిత్తు’ గా విధింపఁబడునో దాని కది యంతావయవముగ నిల్చును. ప్రకృతమున యకారాగమము టిత్తుగా విధింపఁబడెను గాన నది ఋస్వరమునకుఁ బూర్వావయవముగా నిల్చును. ‘మా + అమ్మ’ అనుపరరూపసంధ్యభావస్థలమునందలి ‘అమ్మ’ అనునది ‘యమ్మ’ అని యగును. మాయమ్మ. ఇట్లే యంతటను నెఱుంగునది. ‘యట్’ అనుదానిలోని యకారము మీఁది ‘అ’ కార ముచ్చారణార్థకము. “హరి యతఁడు, ఇత్యాదులం దాగమ యకారములఘువు.” (బా. సంజ్ఞా. ౧౮ సూ.) అనుచొప్పున నీయాగమయకారము లఘూచ్చారణముగలదని యెఱుంగునది. వర్ణోత్పత్తి స్థానకరణములకు నైధిల్యము కలుగునట్టి యుచ్చారణము లఘూచ్చారణ మనఁబడును. (౧౪ విష.) (వై. పా. ౧౮౭ విష.) (విస్తర I).

విస్తర I, ౬౭ I విష:—“సామాన్యముగాఁ దెలుఁగున అకారాంతములై యున్న పెక్కుశబ్దము లఱవమున ఏకారాంతములై యున్నవి. తెలుఁగునందలి వెల శబ్ద మాభాషలో ‘విలై’ అనురూపము గలదైయున్నది. ఇదియే ప్రాచీనభాషలో నొకకాలమున దీనిరూపంబై యుండవచ్చును.....కావున విలై = విలయ్ + ఆళ్ = విలయాళ్ = వెలయాలు అనురూపమును బొందియుండును..... కావున అకారాంతశబ్దములపై నచ్చు నిలిచినపుడు సంధికార్యముగా గ్రహింపఁ బడుచున్న యడాగమము ఎచ్చటినుండియో హఠాత్తుగా వచ్చి చేరినదిగాని కేవల ముచ్చారణసౌకర్యమునకై చేర్పఁబడినదిగాని కాక ప్రాచీనభాషలో సహజముగా పూర్వశబ్దగతమై యే నిలిచి తరువాతికాలమున నాశబ్దస్వరూపము వ్యవహారమున మాటుటచేతనో లేదా యనుచితవిభాగము మూలముననో ఆపదబంధమునుండి విడదీయఁబడి యొకయాగమముగ గ్రహింపఁబడినదని నిశ్చయింపఁదగియున్నది” (సంధి. ౨౮ - ౨౯ పుటలు) ఈసంధి గ్రంథకర్తవ్రాత సరికాదు.

తమిళమునకుఁ గొంతముండుగ వాఙ్మయావస్థ గలిగినంతమాత్రమున నందలి శబ్దములెల్ల నారూపములతోనె యునాదిగాఁ బ్రాచీనద్రావిడభాషలో నుండెడివనియు.

నాతమిశేషములై తెనుగుశబ్దములకుఁ ప్రాచీనాకారములై యుండెడివనియు నూహించుట కేవలము నసంగతము. తమిళమును దెనుగును విడిచి కాలము చరిత్ర కందనిది. అట్టి ప్రాచీనతమకాలమున నిటీవలి తమిళశబ్దముల యాకారములే యుండెడివని యూహించుచు నాంధ్రవ్యాకరణకర్తలకుఁ జరిత్రజ్ఞానము లేనందున ననుచితశబ్దసాధనక్రమమును జూపిరని యిండుకేని సంకోచింపక పట్టుట కేవలము సాహసము. కొన్ని 'అకార' స్థలములుతప్పఁ దక్కినచోటులందెల్ల సుచ్చారణార్థ కముగ యకారాగమము నంగీకరించుచు నీవెలయాల్వాది కతిచిత్ స్థలములందు మాత్ర మినిరాధారకల్పనము చేయుట చరిత్రజ్ఞమృతాకృతమేకాని వేటుకాదు. అట్లు తక్కిన యికారాంతాదిస్థలములందెల్ల నెచ్చటనుండియో హఠాత్తుగా యకారమువచ్చి చేరినదని యెట్లును వీరంగీకరింపక తీరదు గదా. "తాలవేత్త్యరంబగు నేయచ్చులనడుమ నై నను గూడ సంధి లేనిచో యడాగమంబగుట (అచ్చులనడుమ యడాగమం బనుట కేవలము ననుపపన్నము. ఇట్లే యాపుటయందే వీరు వడాగమ మనియు "టిత్వఫలజ్ఞానశూన్యముగనె విరుద్ధముగనై తము వాడిరి) కొంత వికృత ముగాఁ గనంబడకమానదు." (సంధిగ్రంథము. ౨౪ పు.) అని యిట్లు వెలయాల్వాది స్థలములలో వీరభిప్రాయపడుట సరికాదు. ఆయాకాలము మున్నగుచోటులందలి యకారాగమమున కేమిగతి? అట్టివానికి వెలయాల్వాదులకువలె వీరేమియు గతి చూపఁజాలరుగదా.

"వెల్లయాపు, చింతయాకు, అనుచూము లెచ్చటనో పద్యములందు ఛంద స్సాకర్యమునకై ప్రయోగింపఁబడుట తటస్థించినను వ్యవహారమున లేనేలేవు. సామాన్యముగా వెల్లాపు, చింతాకు మొదలగురూపములై శిష్టకవితయందును శిష్ట వ్యవహారమందునుగూడఁ గాంచనగును" (సంధి గ్రంథ ౨౪ పు) అని యిట్లు తాల వ్యేతరాచ్చులనడుమ యకారాగమ ముండదనునభిప్రాయమును సంధిగ్రంథకర్త విస్తరించి వెల్లడించెను. ఆయాకాలము మున్నగునవియితము శిష్టకవితలో నుండ వందురు కాఁబోలు | శా. - నుయిదాశేవానికిం జింతయా | కంతై నన్ - (పాండు. ౪. ఆ.) ఇట్టివి శిష్టకవితలు కావనుట సరియా?

సంహితలో సుచ్చారణసౌకర్యార్థముగ యకారము/నిల్చుసంప్రదాయము— అందును 'అ' కారద్యయమధ్యమున నిల్చుసంప్రదాయము—సంస్కృతప్రాకృత ములయందె వెలసియున్నది. "దేవాః + అత్ర = దేవాయత్ర, దేవాఅత్ర, భోః + అచ్యుత = భోయచ్యుత, భోఅచ్యుత," మున్నగుచోటులందుఁ దాలవ్యసంబంధములేని 'అ' కారద్యయ మధ్యమందేకాక యోష్ట్యాచ్చునకుఁ దర్వాతనైతము

ఈయకారాగమమును వ్రాతలో నిల్పరాదనియు నిది యుచ్చారణమాత్రముననే వినబడుననియుఁ జెప్పెడి విసంధివివేకగ్రంథమతము సరికాదని యీవఱకు వ్రాయఁబడెను. (౨౪ విష. విస్త. IV)

సంస్కృతమున యకారాగమము కన్పట్టుచున్నది. ప్రాకృతమున 'అ' కారద్వయమధ్యమందు యకారము వినబడునని చెప్పఁబడెను. ఉదా :—వచనమ్ = వచణం = వయణం. “భోభగోఅహోఅపూర్వస్యయోశి” (౮. 3. ౧౭—పాణిసీయము). “యశ్రుతిరః. (౧. 3. ౧౦)ప్రాయోలుగితాదినా కా దీనాం లోపేనతి యోఽవశివ్యతే అవర్ణః సః అవర్ణాత్పరః లఘుప్రయత్నతరయకారశ్రుతిర్భవతి. ఉదా :—వచనమ్ = వచణం = వయణం” (షడ్భా. ౧౧ పు.) చండుడు 'అ' వర్ణము తర్వాత మాత్రమే యేయచ్చునిల్చినను యకారాగమము వచ్చునని సూత్రించెను. “యత్స్వమవర్ణే.....కాకాః - కాయా.....అవర్ణైశ్చికిమ్. దేవాః = దే ఆ...” (ప్రాకృతలక్షణ. 3 విధాన. 3౯ సూ.)

విస్తర II. ౬౭ I విష :—తెలుఁగునందును దమిశకర్ణాటములందువలెనే సంహితలోఁ గొన్నియెడల వకారము వైతము నిల్చుట కలదు. కాని యట్లు నిల్చుట కొన్ని సమానపదములందుమాత్రమే చూపట్టుచున్నది. ఉదా :—చతుర్థి = చఱితి = చవుతి, చతుష్కము = చఱికము = చవుకము, రాహుతుఁడు = రఱితు = రవుతుఁ (వై. పా. 3౭౬ విష.) యకారాగమమువలె వాక్యగతపదద్వయసంహితలో నిట్టి వకారాగమము చూపట్టదు. “మూఁడు + అంటు = మువ్వంటు - నెలకులోపల మూఁడుపురుడులు. ఉ :—చంటవిషంబు మెత్తుకొని చంపుదు నర్భకు నంచు వచ్చిము | వ్వంటులనాఁడు పూతన యవారణ నెత్తికొనంగ..... (హరి. ఉభా. ౪ ఆ. ౨౧) మువ్వంటులనాఁడు, అనఁగా నెలపురిటిలోపల నని యర్థము.” (శ - ౪) ఈశబ్దరత్నాకరకల్పనము సరియైయున్న ట్లగపడదు - మువ్వపానకము- మువ్వకోడె- మువ్వపసరము-మున్నగుశబ్దములలోని మువ్వశబ్దము 'కోమలము - లేత-మృదువు' అనునర్థములతో నగపడుచున్నది. కాన 'మువ్వ + అంటుల+నాఁడు = మువ్వంటులనాఁడు = మృదుస్పర్శగల లేతవయసునాఁడు' అని యర్థముచేయుట యుక్తము. మువ్వశబ్దము మొవ్వశబ్దమును సంబంధించినది కానోపును. 'ముయ్యేడు' మున్నగు మూఁడుశబ్దపుసమాసములలో యకారాగమమును మహాకవులు వాడుచుండుటచే బైశబ్దరత్నాకరకల్పనము కవిసమ్మతము కానేరదు.

మ. తిరువారాధనమిట్లోనర్చి ధరణీదేహన్వయ..... (పాండు. ౨. ఆ. ౨౪ ప.) తిరు + ఆరాధనము = తిరువారాధనము. తిరుశబ్దము శ్రీశబ్దభవమనఁ

సంజీ. వాతః. (ఆం. చిం. సంధి. ౧ కారిక)

౬౦. సన్ధిస్తు ద్రుతపూర్వస్య । ప్రాయశోన భవేదతః. (వికృ.

సంధి. ౨ కా. అహో. ౧౦౭)

కల్పతరు = ౨ విష:—అతః = అకారమున కచ్చుపరముగునపుడు పరరూప
విష, వా = వికల్పముగ నగును.

సంజీ స్వీకృతి:—ద్రుతపూర్వస్య = ద్రుతమునకుఁ బూర్వముననున్న,
అతః = అకారమునకన్ననో, సంధిః = పరరూపసంధి, ప్రాయశః = సాధారణముగ,
సభవేత్ = కాదు. అచాంసంధా విత్యాది-“ప్పన పాక్షికసంధికలుగకుండఁ
బ్రాయికఁ” నిరేధము సూత్రింపఁబడినది. ప్రాయశః అనుటచేత “ఇంకన్ - ఇంకన్
ఇంకన్-ఇంకన్.” అనువానికిమాత్రము పాక్షికముగఁ బరరూపసంధి కలుగునని
యెన్నునగును. ఉదా:—చేయక=ఉండెన్=చేయకుండెన్. చేయకయుండెన్, వలువ+
ఎడలన్ = వలువెడలన్. వలువయెడలన్, మొ. ద్రుతపూర్వాకారసంధ్యభావ
మునకు:—చూడన్+అయితిని = చూడనయితిని. నాచేతన్+ఉన్నది. = నాచేత
నున్నది: ‘ప్రాయశః’ అనుటచే—ఇంకన్+ఏమి = ఇంకేమి, ఇంకనేమి, మొ.

బాలవ్యాకరణ అత్తునకు సంధి బహుళముగానగు. ౪. మేన+అల్లుడు=

వివరణము. మేనల్లుడు - మేనయల్లుడు, పుట్టిన+ఇల్లు = పుట్టినిల్లు-

౬౦ I పుట్టినయిల్లు, చూడక+ఉండెను = చూడకుండెను -

విషయము. చూడక యుండెను.

సంజీవని. ౬౦ I విష:—బహుళమ్ = “బహవః బహుప్రకారాః సన్యస్త్యేతి
బహుళమ్, అథవా బహునానధాన్ లాటిగృహ్లాతీతి బహుళమ్” (ముగ్ధ. వ్యాఖ్య
౧౧౦౪ సూ.) అట్టి బహుళగ్రహణముచే గలుగునర్థవిశేషము లీక్రిందిరీతిని వివ
రింపఁబడినవి. “క్వచిత్ ప్రవృత్తిః క్వచిదప్రవృత్తిః । క్వచిద్విభాషాక్వచిదన్యదేవవిధే
విధానం బహుధాఃసమీక్ష్య । చతుర్విధం బాహుళకం వదన్తి” (శబ్ద. చిం. బాహు
ళకశబ్దము) ౧ ప్రవృత్తి = కొన్నియెడల నిత్యముగావచ్చుట - ౨ అప్రవృత్తి =
కొన్నియెడల వర్తిల్లకయెయుండుట - ౩ విభాష=కొన్నియెడలవికల్పముగా నగుట.
౪. అన్యదేవ = కొన్నియెడల వేరువిధముగ నగుట. బాహుళకవిధానస్థలముందెల్ల

దగునుగాని యీవకారాగమఘటతము తమిళమునుండి గ్రహింపఁబడె నననగును
గాన నిది తెనుగున వ్యస్తసంహితలో పకారాగమము వచ్చుననుటకుఁ బ్రమా
ణము కాఁజాలదు. ఇట్టివియు భారతమున లేవు.

నీనాల్లవిధములు వర్తిల్లనక్కఱలేదు. సాధారణముగా వైకల్పికముగా వర్తిల్లుటయుఁ దక్కినవిధములు యథాసంభవముగా. బ్రవర్తించుటయు సంభవించుచుండును (3౮ సూ. బా. సంధి.) ప్రకృతసూత్రమున, మేనల్లుడు - మేనయల్లుడు మున్నగు చోటులందు వైకల్పికప్రవృత్త్యయ స్త్రీవాచకతత్వమనంబోధనాంతములవట్లను వెల యాలూపించుచును బ్రవృత్తయే లేకుండటయు (అమ్మయిచ్చెను - దూతయితడు - చెలువుఁడయిందము - వెలపూబు - మొ.) సూరిచే జూపబడెను. సూరిగారి యుదాహృతిస్వారస్యమున వ్యతిరేకత్వార్థ కాకారమునకును, థాతుజవిశేషణా కారమునకును సంధి వైకల్పికమని యెన్నననును. అట్లే భావాన్తర్య టప్రత్య యాకార మునకును సంధిపాక్షికము. (ఁడుట యిదియు. ఆది. ౨ ఆ. ౧౪౩) చేయుటిది- (ఆది. ౨ ఆ. ౧౪ ౪.) అవధారణార్థస్ఫూర్తికి భంగములేకుండుటకయి తదర్థ కాకార- మునకు సంధిరాదు. ఉదా. నీవయిదియు. మొ. “మేన మొదలయినవాని కత్త మొదలయినవి పరమగుచోట సంధి నిత్యము. ఉదా:—.....మేనత్త. మేన యత్త (భార. ఆది. ౫ ఆ. ౧౩) వంటి ప్రయోగములు గలవుగాని యవి శిష్టవ్యవ హారసమ్మతములు గావు.” (ఆం. భా. అ. సంధి. 3 సూ. వివర.) ఇట్టియెడల నింకఁ బ్రయోగాంతరములను జూపుట యనావశ్యకము. ఇట్టి యనుశాసనము సంప్ర దాయవిరుద్ధము. మహాకవిప్రయుక్తమును విశేషించి భట్టారకప్రయుక్తమును నేటి శిష్టవ్యవహారమును బట్టి నిరసించుట సాహసము. భట్టారకునికంటె శిష్టు లెవ్వరు? నన్నయభట్టు వేటొకచోట సైతము ‘మేనయత్త’ అనియే (సభా. ౨ ఆ. ౫౫) ప్రయోగించెను. ఉ. మంచిగ మేనయత్తలు సమాదరణం బడరంగ.....(హరవి.) అని శ్రీసాధుడును బ్రయోగించెను. తమ మేనయత్త (హరి. ఉ. భా ౬ ఆ. ౨౬౨ ౪.)

నన్నయ ౬౮ వినాలవర్ణంనోసంధి | ర్నిశ్రతత్సమయోర్లుకి(వికృ.సంధి.

II విషయ. ౪ కా. ఆహా ౪గిం పుట.)

కల్పతరు ౬౮ II విష:—మిశ్రసమాసమునందును దత్సమశబ్దముల సమా- సమునందును, లుకి = షష్ఠ్యర్థకదివ్రతీయారూపద్రుతము లోపించినదై యుండఁగా మిగిలిన అకారములలో, లవర్ణంవిరా = ‘ల’ అనునదితప్పఁ దక్కిన ‘అ’ కారము నకు, సంధిః = సంధి, నో = కాదు. ఉదా:—‘రాజాలయొక్క+బద్ధ = రాజాలన్+ బద్ధ = రాజాల+బద్ధ = రాజాలాద్ధ, రాజాలయొద్ధ.’ అనిలవర్ణకస్థలములందు సంధి పాక్షికము. ‘చెలువయాననము సీతయాననము’ మొదలగు మిశ్రతత్సమసమాసము లలో సంధిలేదు. చెలువయానలి మున్నగు నాచ్ఛికసమాసములలో సంధి యగుట

నిర్వాధమని తాత్పర్యము. వైస్థలములందు 'షష్ఠీభవేద్విధియాతుల్యా తత్పురుష. సంస్థితానామ్నామ్' అనుచోప్పున షష్ఠి ద్వితీయారూపదు తాకారముతో నిల్వఁగా "ద్రుతస్యపర్వత్రలుక్ సమాసేషు" అనుచోప్పున ద్రుతమునకు లుక్కు సంభవించు నని యెఱుంగునది. అహోబలవతియు "లుకి = ద్రుతస్యలుకీత్యర్థః" (అహో. ౪౫౦ పుట.) అనియే వ్యాఖ్యచేసెను.

అధర్వణకారికచోప్పునః బయిరితి నుదాహరించితి నేకాని 'చెలువానతి' మున్నగురితి నాచ్చికషష్ఠీసమాసములందు నైతము సంధియగుటకు భారతప్రయోగములు లభింపలేదు. అర్వాచీరమహాకవిప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. లేనెల యొక్క+అంత = లేనెలంత. ఈవిడయొక్క+ఆరు = ఈవిడారు. (విజ. ౧ ఆ. ౧౩౦ ప.) మేకయొక్క+ఎరువు = మేకెరువు (ఆము. ౪ ఆ. ౧౩౪ ప.) (విస్తర.)

భవన్తి కేచిచ్ఛబ్దాస్తు | సాంగత్యేనైవ సాధవః | (వికృ. సంధి. 3 కా. అహో. ౧౮౮ పు.) సంధిర్నిత్యం ప్రత్యయస్య | తథార్యాదిగతస్యచ | ఆచోఽచికుత్రచిల్లోపాః | బహుళం స్యాత్ప్రయోగతః || కుత్రచిత్ సంస్కృతయోఽపి | ప్రాణోప్యత్రచ్యుతో భవేత్ | (వికృ. సంధి. ౪ - ౧౩ - 3. కా. అహో. ౨౬౩ - ౧౫౧-౧౮౯ పు.)

కల్పతరు. ౬౯ విషః—కేచిచ్ఛబ్దాస్తు = కొన్ని శబ్దములు, సాంగత్యేనైవ = సంధినిత్యతచేతనే, సాధవః = సాధువులు, భవన్తి = అగుచున్నవి. ఇట్టిసంధి నిత్యతకు స్థలములను వివరించుచున్నాడు. అచః = అచ్చునకు, ప్రత్యయస్య = ప్రత్య

విస్తర. ౬౮ II. విష :—షష్ఠీసమాసములందే కాక వ్యస్తస్థలములందును, నాచ్చికశబ్దముల 'అ' కారమునకుమాత్రమే సంధియగునని యహోబలవతి వ్రాసెను. "వస్తుతస్తు ప్రయోగపరంపరాపర్యాలోచనయావైకృతప్రకృతిగతయోరేవ 'ఇ'కారాకారయోరేవ వైకృతే(స్వరేపరే)సంధిరితి సంసూచ్యతే (పోల్కితని-మిన్నకింకను) ఉభయకవిమిత్రాదిభిః ప్రాయశః ఏతన్తతమేవానుసృతమితి ప్రతిభాతి." (అహో. ౪౫౧ పు.) ఈయహోబలపండితాశయము సరికాదు. కం.పాం! దవధర్మపత్ని నీకం! తవమానము సేయ (సఖా. ౨ ఆ. ౨౦౩) ఆ. వె. ఎగువఁబడితి ముందఁజింద్రు పంచిన..... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౩౮) వ్యస్తస్థలములలోఁ దత్సమాకారమునకును స్త్రీవాచకసంబోధనాంతములకును సంధిలేదని ముందు వివరింపబడును.

యముయొక్కయు, ఇది యాగమామలకు నుపలక్షణము. తథా=అట్లే, ఆర్యాదిగ తస్యచ = అయ్య మున్న గుశబ్దములయొక్కయు, అచి = అచ్చుపరమగుచుండగా, లోపః=లోపము, (పరరూపసంధి) నిత్యమ్=నిత్యముగా నగును. కుత్రచిత్ = ఒకా నొకప్పుడు, ప్రయోగానుసారముగా, బహుళంస్యాత్ = పై సంధిబహుళముగవ ర్తిల్లును. (విస్తర. I) కుత్రచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, సంస్కృతీయోపిప్రాణః=తత్సమశబ్దస్వరము పై తము, చ్యుతః=లోపించిపది. భవేత్=అగును. ఉదా:—గంప+పండు=గంపెండు. (ఇవి ప్రత్యయావ్ పరకత్వముచందలి సంధినిత్యతకుదాహృతి. “పరిమితో సమస్తానా” మ్మనుసూత్రమునొద్ద విస్తరముగా నుదాహరింపబడును. తత్సమాకారసంధిః— అన్న+అమ=అన్నమ, సిద్ధ+అన=సిద్ధన. మొ. (విస్తర. II) రామాయనమః+అనియే= రామాయనమ+ఓ+అనియే = రామాయనమో యనియే. నమశ్శబ్దవిసర్గస్యేత్యాద్య ధర్వణకారికయు దీనిలక్ష్యముల నొసగుచున్నది. (౧౧3 విష. చూడు.)

విస్తర I. ౬౯ విష:—“అచోఽచీ” త్యాదికారికనహోబలపతి యిట్లందుక కున్నను దీనికిఁ బ్రత్యయాచ్చరకసంధిస్థలమునే యుదాహరించెను. “అచోఽచీకు త్రిచిల్లోపాబహుళంస్యాత్ప్రయోగతఇతీకారలోపః. చనెన్. (చని+ఎన్)” (అహా. ౧౫౧ పు.) ఏకృతివివేటికాకర్త యింకను బ్రమాదముగా నీకారిక నామ్రేడితసంధి పరముగా నన్వయించి యుదాహరించెను. నన్నయాధర్వణు లిద్దఱును నామ్రేడిత సంధివిషయమునఁ బ్రత్యేకముగా సూత్రించియుండుటచే నీతని సమన్వయము సరి కానేరదు.

విస్తర II. ౬౯ విష:—భవస్తీత్యాదికారిక కిట్లర్థముచేయక యహోబలపతి కొన్నియాధునికాశయములను బ్రయోగములను సాధించుట కీకారికనుపయోగించుట సరికాదు. “పొన్నాకు...ఆవంత...ఇత్యాదీనాం సంధేరేవ సున్దరత్వాత్... “అత ఏవాధర్వణేనోక్తమ్. భవన్తి కేచిచ్ఛబ్దాస్తు. సాంగత్యేనైవ సాధవ ఇతి.” (అహా. ౧౮౮ పు.) ఈయహోబలపతి ననుసరించియే నారాయణీయతద్వివరణకర్తలీ యధర్వణకారిక కీక్రిందిరీతి నాధునికకవి ప్రయోగసాధకతను వివరించిరి. “సంధిచేసి ననే కాని.....వివృతి - ఏసి - అంత - ఆకు మొదలయినవి పరమగునపుడు సంధి నిత్యముగ నగు. ఉదా:—ఎనిమిదేసి - పదేసి - ఆవంత - పొన్నాకు - మొ..... ఉత్తరార్థోదా—గంగను కానె దూఱంగా. (గంగ+అను) (ఆము. ౨ ఆ.)..... ఈరంగభర్తంచు. (ఆము. ౬ ఆ.).....చేష్టుడిగె. (ఆము. ౪ ఆ.).....అర్పిడంగ రాదు. (వసు. 3 ఆ.)” (నారా. గాణ. సంధి. ౧౧౧ కారి. ౭ పద్య.) ఇట్టి తత్సమ స్వరసంధులు నన్నయాధర్వణసమ్మతములు కావు. “ఆకు - అంత - ఏసి. పరమగు

బహుళగ్రహణముచేత స్త్రీవాచకతత్వమసంబోధనాంత
ములకు సంధి లేదు. అమ్మ+ఇచ్చెను = అమ్మ యిచ్చెను.
దూత+ఇతఁడు = దూత యితఁడు. చెలువుఁడ+
బాలవ్యాకరణ ఇందము = చెలువుఁడయిందము. సంస్కృతీయంబునకు
వివరణము సంధి యగు నని యధర్వణాచార్యులు చెప్పిరిగాని
౬౯ I విష. దానికిం బూర్వ కావ్యంబులందుఁ బ్రయోగంబు
మృగ్యంబు. ఆధునికకృతులం దొకానొకచోట
స్త్రీవాచక తత్వమంబులకు సంధి గానంబడియెడు.
గంగను కానె, నెఱఱిచ్చెను. వెలయాల్యాదుల సంధి
లేమి బాహుళికముచేతనే యని యూహించునది.

సంకేపని ౬౯ I విష:—సూరిగారు వివరింపలేదుగాని ౬౮ II. ౬౯. విషయ
ములలోని షష్ఠీసమాససంధి విషయములును నార్యాదిశబ్దాదిస్వరపరకసంధి విషయ
ములును బాలవ్యాకరణసూత్రము (౮ సంధి) లోని బహుళగ్రహణముచేతనే
సంగ్రహింపఁదగును. “అమ్మ - అత్త” మున్నగుమహాతీవాచకముల ‘అ’ కారమున
కును, దూత - పిత - కర్త. మున్నగుతత్వముల ‘అ’ కారమునకును చెలువుఁడ -

చోటను మేన మొదలైనవాని కత్త మొదలైనవి పరమగుచోటను సంధి నిత్యము.
చింతాకు,.....మేనత్త,.....చింతయాకెంతైనన్ (పాండు.). మేనయత్త (భార.
ఆది. ౫ ఆ. ౧౭ ప.) వంటి ప్రయోగములు కొన్నిగలవుగాని యవిశిష్టవ్యవహార
సమృతములు కావు” (ఆం. భా. అ. సంధి. ౨ సూ. వివ.) అని యిట్లనుకొననకర్త
నన్నయప్రయోగమును నైతము నిరసించెను. ‘తమయంతలవారితోన’ (ఉద్యో. ౨
ఆ. ౮౬) ఇందంతశబ్దముపరమగునపుడు సంధి లేదు. “పాదలిసమష్టియాకుపయి (హరి.
ఉ. భా. ౯ ఆ.) రావియాకు” (రుక్తా. ౧ ఆ.) అని యుదాహరించి గుప్తార్థప్రకాశి
కాకర్త ‘ఇ’ కారాంతస్థలములయం దాకుశబ్దపరకత్వమున సంధి సరికాదని వ్రాసెను.
(బా. గు. ప్ర. ౩౦ పు. ద్వి. ము.) “అకా” అని తనసూత్రాంధ్రవ్యాకరణమున
సూత్రించి సూరి ప్రాయస్సంధిని విధించెనుగాని బాలవ్యాకరణమున నట్టి యభి
ప్రాయము నుజ్జగించెను. కం.నీ | ప్రజతామరయాకునీటిభంగి తలంకెన్
(ద్రోణ. ౮ ఆ. ౩౦౯ ప.) అని తిక్కయజ్ఞయే యట్టినిత్యతమ బ్రయోగింపలేదు.
ఇట్టి సోమయాజిప్రయోగము తప్పనుకొని నేటి ముద్రణసంస్కర్తలు నేటి
వాడుకచొప్పున “తామరపాకు” అని ముద్రింపించుచున్నారు. ప్రాథవ్యాకర్త
యిట్టి పుగాగమమును సూత్రించెను. (ప్రాథ-సంధి-౮ సూ.)

రాముడ - రామ మున్నగుసంబోధనాంతముల 'అ' కారమువకును, స్వరపరకత్వమున సంధిలేదని బాలవ్యాకరణసూత్రముచోని బహుళశబ్దముచే గ్రహింపవగునని సూరిగారివివరణమునకుఁ దాత్పర్యము ఇయ్యది సముచితమేకాని సూరి "కుత్రచిత్ సంస్కృతీయోఽపీత్యాద్యధర్వణసూత్రమువకుఁ దత్సమశబ్దసామాన్యముయొక్క 'అ' కారమువకు సంధి యగునని యర్థముచేసికొని పయిరితిని వ్రాయుట సరికాదని దానికల్పితవ్యాఖ్యవలన స్పష్టపడుచున్నది. "అయ్య అన్న" ప్రభృతి పూజ్యతా వాచకాది కతిచిత్ శబ్దాదిస్వరపరకత్వమున సంస్కృతీయమున కనఁగా సంస్కృతశబ్దగతాకారమువకు సంధికలదని మాత్రమే యధర్వణుని కారి కకుఁ దాత్పర్యము. ఆర్యాదిశబ్దాదిస్వరపరకత్వమున సంధియగుట యధర్వణ సమ్మత మగుటయేకాక మహాకవి ప్రయోగసమ్మతమును నయియున్నది. సూరిగారి పొరపాటు వివరణమున కీక్రిందియహోబలపతి వ్యాఖ్యమూల మనఁదగును. "సంస్కృతసమాంతస్థితస్యాచోపిక్వచిత్ సంధిః. గంగను కాసె- శ్రీరంగభర్తంచు- కౌరిచ్చు శుభములు ఇత్యాదికవిప్రయోగాత్. అ. ఏవాధర్వణగ్రన్థే 'కుత్రచిత్ సంస్కృతీయోఽపి ప్రాణోవ్య త్రచ్యుతోభవేత్' ఇతిస్థితమ్." (అహో. ౧౦౯ పు.) సూరివలెనె యనుశాసనకర్తయు శహోబలపతి ననుసరించెను. "ఇట్టియెడ సంధిరాదని చిన్నయసూరి చెప్పెనుగాని అధర్వణాచార్యుఁడు తత్సమాచ్చుల కొక్కొక్కచో సంధియగుననియే చెప్పెను. 'కుత్రచిత్ సంస్కృతయోఽపి.....' (ఆం. భా. అ. సంధి. ౫ సూ) గంగ+అనుకాసె=గంగనుకాసె, శ్రీరంగభర్త+అంచు = శ్రీరంగభర్తంచు, మున్నగు సర్వాచీనకవిప్రయోగము లధర్వణవచనమునకు మూలములనుకొనుట సరికాదు. అధర్వణునినాఁటి కార్యాదిశబ్దాదిస్వరపరక సంస్కృతాకారసంధులు మాత్ర మరుదుగ భారతాదిప్రామాణిక గ్రంథములందుఁ జూపట్టుచున్నవి. కాన నట్టిసంధులుమాత్రమే "కుత్రచిత్ సంస్కృతీయోఽపీత్యాద్యధర్వణవచనమునకు లక్ష్యము లనఁదగునని గ్రహింపవలయును. ప్రయోగములు:— సీ! అన్నమాంబా పతియనఘునిగేతన, మల్లనసిద్ధానామాత్యవరుల (విరా ౧ ఆ. ౧౦౪) 'అన్న+అమ = అన్నమ. సిద్ధ+అన = సిద్ధన. మల్ల+అన = మల్లన' అనుచోటి - 'అన్న - సిద్ధ - మల్ల' శబ్దములు సంస్కృతము లనుటలో సందేహములేదు. అట్టిసంస్కృతశబ్దములు 'అన-అప - అయ' మున్నగుపూజ్యార్థకములతో "సంస్కృతపదేనపరిమిత" మిత్యాదిచింతా మణిసూత్రముచొప్పునను "ద్యృక్షరాది చతుర్వర్ణపర్యస్తే"త్యాద్యధర్వణవచనము చొప్పునను (ఆం. చిం. హలం. ౧౯ కా. వికృ. అజం. ౧౦౮-౧౦౯ కా.) సమసింపఁగాఁ బ్రకృతసూత్రముచొప్పున సంస్కృతాకారసంధిచే సిద్ధనేత్యాదిరూపములు

సిద్ధించును. కుత్రచిదిత్యాద్యధర్వణకారికలో సంస్కృతప్రాణము లోపించు ననుటచే “ధర్వజయతనుచు” (జయతు+అనుచు) (భీష్మ. ౧ ఆ. ౭ గద్య.) (౧౧౬. విష. విస్తర.) మున్నగు నకారేతరసంస్కృతస్వరసంధిస్థలములును సంగ్రహింపబడుచున్నవి.

పయిరీతిలక్ష్యలక్షణముల నరసి సోమనారాధ్యుడును దర్వాతి మహాకవులును మఱికొన్నిస్థలములలోని తత్వమకారసంధులను, నార్యాదిశబ్దపరకత్వమున నికారాది తత్వమస్వరలోపములను నంగీకరించి ప్రయోగింపసాగిరిని యీక్రింది ప్రయోగములవలన విశదమగుచున్నది. ద్విపద. వారిని యిది ప్రాతవార్తని యొద్ది | వారెల్ల నుడువ.....(బసవ. ౫ ఆ. ౪౬౬.) ధరణినబొద్ధులు దైవంబులేని నరదాపులై యుండుదురె మహత్తణగి || (బసవ. ౬ఆ. ౭౪౬) (మహత్త+అణగి= మహత్తణగి) “మహత్తు. సం. వి. త్. దొరతనము...విణ. గొప్పది” అను శబ్దరత్నాకరపంక్తులు సరికావు. మహచ్ఛబ్దము భవచ్ఛత్రాదిసూత్రముచోప్పునఁ (బా. తత్వ. ౪౭ సూ.) దత్వమముగఁ బ్రయోజ్యము కానేరదు. ముద్రి కిచ్చి (రంగ. రా. వావిళ్ల ముద్రణము. ౭ పు. ౨౦౬ పు.) గంగను కాసె (ఆము. ౨ ఆ. ౯) కం... | వరదాయ నమశ్శంకరశరణన...చొచ్చెన్ (నన్నె. ౩ ఆ. ౨౭౭) శరణ+అనన్=శరణనన్. (రక్షకా) (విస్తర. ౧౧౨ II విష.) “శ్రేష్ఠతావాచకంబు లగునార్యాంబాద్యర్థకంబులు పరంబులగుచో నన్నియచ్చులకును సంధి నిత్యము. ఉ. రామయ్య. సామయ్య. సీతమ్మ. లక్ష్మమ్మ. మొ. ఆదిశబ్దము ‘అన్న - అప్ప - ఆక్కలను దెలిపెడు.” (ప్రథ - సంధి. ౧ సూ.) ప్రథవ్యాకర్త యిట మహా కవిప్రయోగములను జూపలేదు. ప్రయోగములు:—క - భూ | మండలవినుతుడవు లక్షమవరతనయా (పాండు. ౧ ఆ. ౨౪ ప.) తే. గీ. లీల లక్షమ్మ తనకు నిల్లాలు గాగఁగఁ(పాండు. ౧ ఆ. ౪౩)౪. వె. అందుసింగరయ్య యనవద్యగుణగౌర | మాంబు చెండ్లియాడి(కళా. పీఠిక. ౩౮) అకారేతరస్థలములం దీసంధి కనిత్యతయు నదునుగఁ గన్నట్టెడి. క. ఇమ్మహిరామానుజవిభు | నమ్మాజమ్మకు.....(పాండు. ౧ ఆ. ౬౮) సీ.....గీ||.....రామానుజప్రధాన | మాళియర్థాంగలక్ష్మి యమ్మాజియమ్మ. (పాండు. ౧ ఆ. ౬౭) అధర్వణునితర్వాతివాడగు విన్నకోట పెద్దీరాజునైతము తత్వరుస్వరసంధిని నిరసించియున్నాడు, తే. గీ. తెలుగుంబులుకులు వెలిగాగ దివిజ భావ | లమరఁ దెలిగించినప్పుడు నచ్చుతోడ | వ్యక్తు లైయుండునేకాని వాని తోడ | వర్ణవర్ణైక్యభావంబు వలనుగాదు. (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౪౬ ప.) ‘నెలఁ తిచ్చెను’ మున్నగుచోటులందు స్త్రీ వాచకాకారసంధి యర్వాచీనకవులచే బ్రయో

గింపఁబడెనని సూరియే యుదాహరించెను. ద్వి. అమృతై శివః గోనియాడుటంజేసి |
 యమృత్య యసురామమయ్యై వెండియును (బసవ. 3 ఆ. ౪౦౨) దీనిని బూజ్యార్థక
 శబ్దపరికాకారసంధియన్నను ననవచ్చును. సంబోధనమునందు వచ్చు 'అ' త్వమునకును
 'అల - అర' మున్నగువానికిని సంధిని గొందఱు ప్రయోగించిరి. నీ. అల్లంత
 దవ్వల నవ్వలప్పు లనంగ ! (ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౧౬) చ. తోడిఁబడ
 నమ్మలక్క లని (అన్తల+అక్కల+అని) (ఆము. ౨ ఆ. ౫౯) ద్వి. అమృతార్కలారని న
 గించుచును (బసవ. ౫ ఆ. ౧౦౫) ఎఱుంగరె ధై నులారెన్నఁడు మీర | లు (బసవ.
 ౬ ఆ. 3౯౨) ఓడులారేటికి నుత్తలపడంగ (బసవ. ౭ ఆ. ౨౦౫) కుచములారనుచు
 (రంగ. రా. యూ. ము. ౨౪౬ పు). మొ. శరణన (నన్నె-3 ఆ-౨౭౭)

నన్నయా. తద్వత్తదావిజస్య | ప్రాయస్తు స్యాత్కిమాదికస్యేతః |

౭౦ విష అపి శబ్దార్థస్యేతః (ఆం. చిం. ౨. 3. కా. సంధి)

కల్పతరపు. ౭౦ విష:—తదాదిజస్య = తదాదిగణగతశబ్దముయొక్క తుది
 'ఇ' కారమునకు స్వరపరకత్వమున, తద్వత్ = శత్రుగతచువర్ణకమునకువలెనె, వికల్ప
 ముగా సంధియగును. ఉదా:—అది+ఏమి = అదేమి - అదియేమి. మొ. అది -
 అవి-ఇది - ఇవి - ఏది-ఏవి-కి-పట్టి మొదలగునవి తదాదులు. ఇది యాకృతిగణము.
 కిమాదికస్య = ఏమ్యాదిగణగతశబ్దముయొక్క, ఇతః = ఇకారమునకుసంధి, ప్రాయః=
 తఱుచుగా, స్యాత్ = అగును. ఉదా:—ఏమి+అది = ఏమిది, ఏమి యది మొ.
 ఏమి - మఱి మొదలగునవి కిమాదులు. ఇదియు నాకృతిగణమే. అపి శబ్దార్థస్య -
 అపి శబ్దార్థముగు 'ఏని' శబ్దముయొక్క, ఇతః = ఇకారమునకు, లుగ్వాస్యాత్ =
 లోపము వికల్పముగా నగునని చొరేరిత్యాద్యుత్తరసూత్రమునుండి లుగ్వాస్యా
 త్రనునవి యథ్యాప్యతము లగును. నిమిత్తము చెప్పఁబడమింజేసి యచ్చుపర
 మైనను హల్లుపరమైనను నవసానమందును 'ఏని'శబ్దేకారలోపము కల్గునని యెఱుంగు
 నది. ఇకారము లోపింపఁగా మిగిలిన నకారము ద్రుతమగును గాన నట ద్రుతకార్య
 ముల నరయునది. ఉదా:—ఒక్కఁడేని-ఒక్కఁడేన్ - హరినేని+అభిజనేని = హరినే
 నభిజనేని.—హరునేని+కృష్ణునేని=హరునే గృష్ణునేని. ఏనిశబ్దముపై నర్ధవిశేషబోధక
 ముగాఁ దఱుచుగా 'ను' శబ్దము నిల్పుచుండునుగాన 'ఒక్కఁడేనియున్ - హరినేని
 నభిజనేని - హరినేనియు నభిజనేని మొదలగురూపములును గలుగును. తదాది
 సంధివైకల్పికము - కిమాదిసంధిప్రాయికము నగుటచేత వానిని వేర్వేరుగఁ
 జెప్పవలసెను. వేర్వేరు చెప్పుట స్పష్టప్రతిపత్తికని యహోబలపతి చెప్పుట సరికాదు.

(అహో ౧౯౦' పు). హల్పరకత్వమందును నవసానమందును 'ఏని' శబ్దేకారలోపము గల్గవలయును గాన దానిని వేరొకప్పుట యెట్లును నావశ్యకమే.

తదాదులకుఁ బాక్షికముగను గిమాదులకుఁ బ్రాయికముగను సంధిని బ్రయోగించునియమము నన్నయభారతభాగమునందు మాత్రమే వెలయుచున్నది. తక్కిన తక్కినాదులెల్ల నట్టిభేదమును బాటింపక యంతటను వికల్పసంధినే ప్రయోగించుచు వచ్చుటచేత బాలవ్యాకరణమున నిట్టిభేదము లేకుండ 'ఏమ్యా'దీత్యాది సూత్ర మొక్కటియే యుపదేశింపబడెను. ఇంతియకాక యపిశబ్ధార్థక మగు నేని శబ్దము పైతము బాలవ్యాకరణమున నేమ్యాదిగణపతిముగనే గ్రహింపబడినది. హల్పరకత్వమందును నవసానమునందును నికారలోపమువచ్చి చింతామణి పక్ష మందువలె 'ఏన్' అనురూప మేర్పడుట బాలవ్యాకరణపక్షమున సమ్మతముకాదు. అట్టి ప్రక్రియ బాలవ్యాకరణపద్ధతికి విరోధించును. కావుననే తద్విషయమునఁ జింతా మణిమార్గమును వదలుకొని బాలవ్యాకరణకర్తయొక దదనుమాయలును మార్గాంతరమున 'ఏనిన్-ఏన్' అనురూపములను సాధించుకొందురు. (౪౫. విష) ప్రయోగములు:—క. ఏమని తలచునొకొ (ఆర ౧ ఆ ౨ 3౮)క. నీఫే । రే మీవెవ్వరి తనూజపు.....(ఆది. ౮ ఆ ౧౨౯) ఇది యేమియొక్కొ యనుచు (ఆది. 3 ఆ. ౨౧౨) ఉ.....తత్కులం బెల్లను దూషితం బగుట యేమి యపూర్వము(ఆది. ౧ ఆ ౧౨౬) ఇట్టిచోట్ల నేమిశబ్ద మర్థవిశేషబోధకము. అదేల సంభవించె (ఆది ౪ ఆ ౨౬౧) మ. ఇవియేనున్సతతంబు (ఆది౧౮౧౨) ఇది నీయదియే (ఆది 2 ఆ ౪౧) ఎంతవివేకము గల్గెనేని యత్యంత.....(ఆది 2 ఆ ౫౯) నాలుగేన్ । బాఁడికుట్టులనీడె. (ఆది. ౫ ఆ. ౨౧౮)

సమ్యాదుల యిత్తునకు సంధివైకల్పికముగానగు. ౫.

ఏమి-నొటికి పక్షి, ఆది-ఆవి-ఇది-ఇవి - ఏది - ఏవి - ఇది

బాలవ్యాకరణ యాకృతిగణము. ఏమి+అంటివి = ఏమంటివి - ఏమి

పక్షిగణము. యంటివి. మఱి+ఏమి= మఱిమి, మఱియేమి-హరికిన్+

20 I విషయము ఇచ్చె=హరికిచ్చె-హరికినిచ్చె.

సంజీవని. 20 I విష:—'హరికిన్+ఇచ్చె=హరికిచ్చె' అనుచోటి ద్రుతస్వర లోప ద్రుతలోపము లీపజకు వివరింపబడెను. (౬౬ II విష) 'ఇత్తు' అను తపరకరణ ముచే హ్రస్వమగు నికారమునకే యిట్లు పాక్షికసంధి యగునని యెఱుంగునది. ఆకృతి గణ మనఁగా నిండలిశబ్దము లివిమాత్రమే యని పతితములు కాఁజాలవనియు, మహాకవిప్రయోగములనుబట్టి యిందలిశబ్దములను గ్రహించుకొనవలయుననియు

సర్థము. ఇత్తునకు సంధివైకల్పికమని చెప్పక యేమ్యాదులయిత్తునకని చెప్పటచేత వ్యతిరేకార్థకవిశేషణేతరాసమాపక్రియల యికారము-తత్సమేకారము-షష్ఠీసమాసములలోని యికారము మున్నగువానికి సంధి కానేరదనియుఁ దక్కిన మహాకవి ప్రయోగసమ్మతములగు నికారములకుఁ బాక్షికసంధి వర్తిల్లుననియుఁ దాత్పర్యము నొన్ననగును. సమాపక్రియేకారసంధి ముందుఁ జెప్పఁబడును. ఉదాః—చేయని+అట్టి=చేయనట్టి-చేయనియట్టి, రాతిరి+ఎల్ల=రాతిరెల్ల-రాతిరియెల్ల, కుయ్యి+అలింఁచి=కుయ్యాలింఁచి-కుయ్యియాలింఁచి, ఆనతి+ఇమ్ము=ఆనతిమ్ము-ఆనతియిమ్ము. మొ. “చేనెడి+ఆతఁడు=చేనెడి యతఁడు, చేసి+అడిగెను=చేసి యడిగెను. హరి+ఏగెను=హరి యేగెను. ఎవ్వరి యొక్క+ఇల్లు=ఎవ్వరి+ఇల్లు=ఎవ్వరియిల్లు” అనునవి మొదలగుచోటు లందు సంధిలేకుండుటయే ప్రాచీనపండితకవి సంప్రదాయము. “వినాలవర్ణం నో సంధిః ర్నిశ్రతత్సమయో ధ్లుక్” (వికృ-సంధి-ర కారి)(౬౮ II విష) అను నధర్మణకారికలోని యకారాంతలవర్ణపద్యదాసస్వారస్యముచేత నాచ్ఛికశబ్దసంధి యభ్యనుజ్ఞగాని, మిశ్రతత్సమములసంధి నిషేధముగాని షష్ఠీసమాసములోని ‘అ’కారాంతములకు మాత్రమే యని చెప్పవలసియున్నది. అట్లగునపుడే యీక్రింది కవిజనాశ్రయసంధి నిషేధము సమర్థము కాఁగలదు. క. పరఁగ నికారాంతోపరితా త్స్వరమ యికారంబు తోడ సదృశముగా నె! వ్వరియిల్లె దిట్లనక యె!వ్వరిల్లి దిట్లనఁ గుసంధివర్గం బయ్యెన్. (కవిజ. దోషాధి. ౧౯ ప) కవిజనాశ్రయకర్తచేసిన యీనిషేధమున కనుకూలముగా భారతాదిప్రాచీనకావ్యములం దిట్టి షష్ఠీసమాసగతేకారసంధి ప్రయోగములు కన్పట్టలేదు. (విస్తర) కాని యిందులకుఁ విరుద్ధముగా శ్రీనాథాదిమహాకవిప్రయోగములు కనంబడుచున్నవి. సీ.....మగనాలిసరిబోల్పఁ దగదు విధవ (కాశీ. ౨ ఆ. ౮౩) (మగనియొక్క+ఆలు=మగనాలు) దీనఁఘ్రిలు (నైష. ౩ ఆ. ౨౦౨) ఇది మిశ్రసమాసమును నయియున్నది. (దీనియొక్క+అంఘ్రిలు=దీనఁఘ్రిలు) వానన్నఁజెనఁ

విస్తర I - ౭౦ I విషః—“సంబంధషష్ఠీరూపములందలి ‘ఇ’త్యసంధికి నన్నయూది ప్రాచీనకవిప్రయోగములు నైతము గలవు. నరుసునికి (ఆది. ౮ ఆ. ౧౬౭) కృష్ణునల్లుడు (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౮౮. ౩౩౭) జముగ్గిల్లు (విరా. ౨. ఆ. ౨౦౮ ప.)” (బాలకవిశరణ్యము ౨౮౭ పుట.) అనుశరణ్యకర్తవ్రాత కేవలభ్రాంతిమూలకము. “నరుయొక్క+ఉనికి = నరు+ ఉనికి = నరుసునికి. కృష్ణుయొక్క+అల్లుడు = కృష్ణు+ అల్లుడు = కృష్ణునల్లుడు. జముయొక్క+ఇల్లు = జము+ఇల్లు = జముగ్గిల్లు” అని యిట్టిసంధి ప్రక్రియచొప్పున షష్ఠీసమాసమునందు (బా. సంధి. ౩౮సూ.) అను సూత్రముచేత నట్టిరూపములు సుసాధములగును.

(సర్వ. 1 ఆ. 23) (వానియొక్క+అన్న=వానన్న)వదలక యాతనింట(ఆము. 1 ఆ. 23) (ఆతనియొక్క+ఇంట=ఆతనింట) మహాకవిప్రయోగము లిట్లుండుటేకాక కవి జనాశ్రయకర్త 'కుసంధి' యని నిరాకరించినరీతిగల 'మగనాలు' అనుచోట సంధి నిత్యమని నైత మహాబలపతి యీక్రిందిరీతిని వచించెను. "కంచంతకాపురము-మగనాలు ఇత్యాదు ప్రవృత్తి" (ఆహా. 108 పు) దీని ననుసరించి కావలయు ననుశాసనకర్త "మగనియాంశ్రను ప్రయోగ మశ్రావ్యము" (ఆం. భా. ఆ. సంధి 13 సూ) అని వ్రాసెను. ఉ. ఆసమయంబుననే మగని యాండురు (నిర్వ. 7 ఆ. 10) ఉ. ఆసమయంబుననే మగనియాండును.....(ఉత్తరా - సర్వల. 1 ఆ. 1) ఆ-వె. మగనియాని కిచ్చ మాటలాట. (విజ్ఞా. స్తాయ. 1007) పురిటియాండు. (సర్వల. రామాభ్యు. 1 ఆ. 10) అనుశాసనకర్త యిట్టి మహాకవిప్రయోగములను నిరసిం చుట సరికాదు.

పయితిలి షష్ఠీసమాసములోని 'ఇ' కారమునకే కాక తత్సమేశాసంధి నను క్త్వార్థకేశాసంధి నను సంధిని బ్రాచీనకవులు ప్రయోగింపకున్నను నర్వాచీనమహా కవులు ప్రయోగింపకపోలేదు. అందుక్త్వార్థకేశాసంధులు ముందు బ్రదర్శింపఁ బడును. (20 విష. విస్తర). తత్సమేశాసంధులు: సీ. తను హేమ మింకి బల్లవ పుట ర్పిడఁగరాదు | (3 సు. 3 ఆ. 100 ప) శౌరిచ్చు. (ఆహా. 108) నళినారఁట సారభోద్ధారఁట (కవిరా. 3 ఆ. ఆం. భా. ఆ. 100 పు. తృ. ము). మొ.

పయినుదాహరించినస్థలములుతప్పఁ దక్కినసమాపకక్రియేతరములగుచోటు లందు ధారాళముగఁ బాక్షికసంధి వర్తిల్లును. అట్టి సంధులెల్లఁ బ్రకృతమగు "ఏమ్యా"ఁడసూత్రమునకే లక్ష్యములని గ్రహింపవలెను. (విస్తర II.) ఏమి+అయ్య= ఏమయ్య, రాతిరి+ఎల్ల = రాతిరెల్ల, తెలివి+ఁది=తెలివొంది, తెలియని+అట్టి =

విస్తర II. 20 I విష:—ఇకారసంధి పాక్షికత యిట్లు ధారాళముగ నుపదేశింపఁబడియున్నను గొందఱు సరిగఁ బరిశీలించక యిది లాక్షణికసమ్మతము కాదను నొకప్రామాదికాభిప్రాయ మేలఁగో వెలసినది. "ఇకారసంధులు క్త్వార్థక సంధులు మొదలయిన పూర్వలాక్షణికసమ్మతములుకాని ప్రయోగములు కలవు." (ఆంధ్రకవులచరిత్రము - ద్వితీయభాగము - 1070 పు. 1080 సం॥ ముద్రణము. చేమకూర వేంకటకవిచరిత్రము) ఇట్లే పెక్కురుకవులపై నీదోష మీకవులచరిత్ర మునఁ జూపఁబడుచువచ్చెను. ఇట్టి యపసిద్ధాంతము లోకమున వెలయుటచేతనే యనుశాసనకర్త ప్రయోగవిశేషప్రకరణమున "దేశ్యకారసంధి సర్వసమ్మతము." (ఆం. భా. ఆ. 101 సూ. ప్రయోగ - ప్ర.) అని సూత్రించి యనేకప్రయోగము

తెలియచ్చి, సవతి+అలు = సవతాలు, తాటి+అకు = తాటాకు, మట్టి+అకు = మట్టాకు, మగని+అలు=మగనాలు, మొ. పక్షంబున—ఏమియ్య్య-రాతిరియెల్ల, తెలినియుగి= తెలియని యట్టి మొ.

లనుజూపెను. ఈతఁడు సంధి ప్రకరణమందును “ఏమ్యాదులయు కొన్ని యాచ్చికసర్వ నామవాచకములయు వ్యతిరేకభూతార్థక క్రియాజన్యవిశేషణములయు, ఇకారము నకు సంధి బహుళముగా నగును.” (ఆం. భా. ఆ. సంధి ౧౩ సూ.) అని సూత్రించి పయిరితిని సూరిగాను సూత్రించియున్నను దనవలె బునరుక్తముగఁ జెప్పలేదని కావలయు “ఆచ్చికనామముల ఇకారమునకు బాలవ్యాకరణమున సంధి విధింపలేదు.” అని వై సూత్రము క్రిందవివరించెను. ప్రాచీనలాక్షణికు లెవ్వరును నికారసంధిని నిరసింపలేదు. ఆంధ్రకవులచరిత్రకర్త మీఁద వ్రాసినరీతి నేల యట్లు తలంచెనో తెలియకున్నది.

క. అచ్చుగ నట్టిట్టును | నచ్చులయంతమునఁ దెనుఁగు నభిధానములన్ | విచ్చులవిడిఁ బలుకులఁదెఱ | యచ్చులుసనుదెంచు మానవాఖ్యలయందున్. తత్సంధి క్రమం బెట్టిదనినఁ గీ. అవనినాధుఁడు దయఁజూడ కలిగినాఁడు | రాజు దయలేక యున్నాఁడు రమణియొడను | అలరుబంతిది మేల్బంతి యది యనంగ | నెల్లకృతులను మిక్కిలి చెల్లుఁగాన (ఆం. భూ. ౪౫ - ౪౬ - ౪౭ ప). అని కేతన ధారాశముగ నికారసంధి సుపదేశించెను. ఇంకఁ గవులచరిత్రకారుని ప్రామాదికాశయమున కీక్రింది కవిజనాశ్రయపద్యము కారణమని తోచుచున్నది. క. పరఁగనికారోపరితత్సర్వమయికారంబుతోడ సదృశముగా నెవ్వరియిల్లిది యిట్లనకెవ్వరి ల్లిదిట్లనఁ గుసంధివర్గం బయ్యెన్ | (కవిజ. దోషాధి. ౧౯ ప.) కాని యిందలి యువాహరణస్వారస్యమున నీతని యినిషేధము పశ్చిమసమాసములోని యికారసంధికె యని యెన్ననగును. ఈవిషయము సంజీవనిలో విఫులముగా వివరింపబడెను. ఇకారసంధి భారత ప్రయోగసమృతము నై యున్నది. ఎ. గీ. మెఱసి రాతిరెల్ల సుఱక పవన | తనయుఁ డరిగె (ఆది. ౬ ఆ. ౧౬౧) క. మెలఁగ నేనా యధముని (విరా. ౧ ఆ. ౨౦ ప.) (ఏని+ఆయధముని). క. మీరెఱుఁగనట్టి లోకా | చారముగలదయ్య (ఆది. ౭ ఆ. ౨౪౯) (ఎఱుఁగని+అట్టి). సీ.తలయుఁ జెఱొక్కట (విరా. ౫ ఆ. ౧౫౦ ప.) ఆ. వె. ఆకుయ్యాలింపుఁ డకట, (విరా. ౩ ఆ. ౨౦) (కుయ్య+ఆలింపుడు), గీ. ఆన | తిమ్మ రాముని (ఆర. ౬ ఆ. ౩౦౨) ఉ.భాండవం | బే తెలివొంది కాల్పితి. | ఆ తెలివాత్త నూల్కొలిపి (కర్ణ. ౩ ఆ. ౨౯౨ ప.) సంధికతపదములు రెండును నాచ్చికములె కావలయునన్న భ్రాంతి యీ ప్రయోగముచే నిరస్తమగుచున్నది.

సంజీవని. 20 II విష:—అవస్థాదిపరకత్వమున నికారసంధిలోఁ దాలవ్యావేశముగల విజాతీయమగు 'అ' వర్ణము జరించునని కొందఱయూశయ. కాని యది పండితసంప్రదాయ సిద్ధముకాదు. క. మీ రెఱుంగవట్టి (ఆది. 2 ఆ. 20) ఆతెలివాత్త (కర్ణ. 3 ఆ. 20) మున్నగుచోటులందునలెనే తాలవ్యావేశములేని శుద్ధమగు

"అకు . అంత.....మున్నగువానియచ్చులు పరంబగునపుడు సంధి నిత్యమని వెక్కువ్యాకరణములు ఘోషించుచున్నవి. (అవ్యాకరణము లెవ్వయో?) కాని..... ఇకాకారంత స్థలంబులలో నాకు శబ్దము పరంబగునపుడు సంధి శ్రుతికట్టువుగా నుండును. కాన. ఉ.....తా | టాకులలోన..... క. మఱ్ఱాకునఁబడెడు.... మొదలైనవానియందు 'తాటియాకు మఱ్ఱియాకు' అని ప్రయోగించుటయే రమణీయము." (బా. గు. ప్ర. సంధి. ౪ సూ. వివృతి) అవిమర్శనకృతమగు నిట్టి ప్రకాశికాకారుని యపోహ మీక్రింది తిక్కయజ్ఞప్రయోగములచేఁ బరాస్తమగుచున్నది. క. సవతాలికిఁ బతివలచిన..... (ఆను. ౫ ఆ. 20) (సవతి+అలికి). ఎ. గీ.....తగుమాటగా నాట | గాదు..... (ఆశ్ర. ౧ ఆ. 3౪ ప.) (కాని+అట=కానాట) బా. గు. ప్ర. కారుని పయభ్రాంతి నీక్రిందిరీతిని బాలకవిశరణ్యకర్త నిరసించెను. "మఱ్ఱాకు' అనే ప్రయోగం. (జై. ౮ ఆ. ౧౪౦ - ౧౪౧ - ౧౪౨) జైమిని భారతంలో మూడుచోట్ల నున్నది. గుప్తార్థప్రకాశికాకారులకు శ్రుతికట్టువుగా ఉన్నా పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రునికి ఇంపుగానే ఉన్నది" "గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు రుక్మాంగదచరిత్రములోని 'రావియాకు' అను ప్రయోగము నుదాహరించినారు. (సంగి లేమికి లక్ష్యముగ). ఈరుక్మాంగదచరిత్రములోనే (2 ఆ. ౧౧౩) 'రావాకు' అన ప్రయోగంకూడా ఉన్నది. ఇది వారుచూచినట్లు కనఁబడదు" (బాలక. 20౪ 20౫ పు.)

వెనుక నుదాహరించినరీతినున్న సోమయాజిగారి ప్రయోగములను బ్రహ్మముగాఁ గొనియె యర్వాచీనులు వెక్కు రట్టి ప్రయోగములను జేసిరి. "పాటు డొక్కడు పెండైనబాలదాసు (హరివం.) నీ. ఒకజుట్టువ్రేలివెండుంగరంబు (హరివి. తాటాకులలోన (తారా.) మఱ్ఱాకునఁబడెడు (జై.) కం. కొలఁదై యొప్పని (నిర్వ. ౬ ఆ. ౬౧) ఉ.....కట్టిఁదైన వీఁ డిత్తటి (నిర్వ. ౫ ఆ. ౧౦౬) అనవలసంతిగాక (విజయ.) రావాకు (రుక్మాం.) మగనాలి (కాశీ.) పడఁతర్ఘ్యపణ్యముల్ (బస. ౪ ఆ. 2౪) కంచంతకాపురము (అహో.) వై | డందెలు గల్లుగల్లు మన (రాజశే) ఆప్రాద్దుపాయ రాజనట్టి (పాండు.)" భారతప్రయోగమూలకము లగునట్టి కవిప్రయోగములకు శంకింపనేల ?

'అ' వర్ణము నుచ్చరించుటయే కవిసమ్మతము. కావుననే యట్టియెడల "..... తా! టాకులలోన వ్రాసిరి పరాంగనఁగూడిన.....(తా.రా.)" అని యిట్లు శుద్ధమగు 'అ' వర్ణముతోడనే యతి ప్రయోగింపబడెను (విస్తర ౨౭ విష.) ఇట్టియెడల శిష్ట వ్యవహారములలోఁ గేవలమగు 'ఎ' వర్ణమే కొన్నియెడల వినబడుట నరసి కావలయు (నందెచ్చు. నందెచ్చు. బుచ్చెచ్చు) సంస్కృతములోని గుణసంధివలె చెలుంగునవైతము హ్రస్వమగు 'ఎ' వర్ణము నేల నిల్పరాదని తలంచి పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁడు 'ఎ' వర్ణనిష్ఠ మముతోఁ బ్రయోగించెను. ద్విపద. శ్రీరమణుండు మార్చిన పండితయ్య! చేయుడు చెంకమంచెనపండితులకు. (బస. ౬ ఆ. ౧౯౮) ఇటు "ననామ్నివ్యుత్పత్తి" అనుశ్లోకముచొప్పున నవ్యుత్పత్తి సంజ్ఞానామముగ సమాధానాంతరము చెప్పకగ నని తలంచెయు నాతఁ డిట్లు ప్రయోగించెనని యూహించనగును. కాని యీపద్ధతిని దర్వాతీకపు లెవ్వరును నాదరించియుండమింజేసి, కావలయు లాక్షణికు లెవ్వరును నిట్టివానిని సూత్రింపలేదు.

నిత్యమను త్తమపురుషక్రియాస్వితః (ఆం. చిం. ౧

నన్నయాధర్వ కారి. ఆహో. ౧౯౦ పు.) ప్రథమేచోత్తమేచైవ |

జీమయ ౭౧ క్రియేతోవాభవేచ్ఛుతిః | నిత్యమవ్యసృజితౌ...

విషయము, (విశ్వ. సంధి. ౬ కా. ఆహో ౧౯౦ పు)

కల్పతరు ౭౧ విష:—అను త్తమపురుషక్రియాసు = ఉత్తమపురుషేతరక్రియ లయందనఁగాఁ బ్రథమమధ్యమపురుషక్రియల తుదనున్న ఇతః = హ్రస్వమగు 'ఇ' కారమునకు, నిత్యమ్ = నిత్యముగాఁ బరరూపసంధి యగును. ఉదా:—చేసిరి+ అపుడు = చేసికపుడు, చేసితిరి+అపుడు = చేసితి పుడు, ఉత్తమపురుషక్రియలు 'కిమాదుల'లోనివిగాన వాని యికారమునకు సంధి వైకల్పికము. ఉదా:—చేసితిమి+ అపుడు = చేసితి మపుడు, చేసితిమి యపుడు మొ.

"ఉత్వయుతోవనకారౌన్యతాం మధోఽత్తమైకవచనానామ్ | " (ఆం. చిం. క్రియా. ౯ కా.) "భూతాదుతాం పరేషామిత్" (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౧ కా.) అనుచింతామణిసూత్రములచేత భూతకాలికోత్తమపురుషైకవచనప్రత్యయము 'ని' అనునదియనియు "అజ్ఞధ్యకేషషష్ఠీ" త్యాది సూత్రముచొప్పున (ఆం. చిం. ౧౬ ౧౭ కా.) దానితుదను ద్రుతము నిల్వఁగా 'నిన్' అగుననియు, జింతామణిరూప సాధనప్రక్రియవలన వికరమగుచున్నది. కాఁగా "కొలిచితినిన్" అనునది చింతామణి సాధితమగు భూతకాలికోత్తమ పురుషైకవచన పూర్ణరూప మగుచున్నది. పిదప 'వాక్యాంతగతపదానాంచ' అనుచొప్పున ద్రుతలోపమును గవిభల్లఁకసూత్రముచే

నుత్పన్నాని కేవలోపమును రాగా ‘కొలిచితిన్’ అనురూపాంతరమును సిద్ధించును. (విస్తారం) చింతామణిపక్షమున ద్రుతపరకస్వరసంధి విరుద్ధము కాదుగాన నట్టిసంధిపాక్షముగా భట్టారకునిచే బ్రయుక్తమైనది. సంధిపక్షమున “చ.విమలపతిం బురాణములు వింటి ననేకము లధర్మశాస్త్రముల తెఱంగెఱింగితి నుదాత్తరసాన్నిత...”

విస్తర 20 విషయము:—“ఇన్నియనుపత్తులతోఁ గూడిన ఈచుట్టు మార్గమును బట్టుటకంటె శాస్త్రులవా రహోబలాదులు త్రొక్కినమార్గము ననుసరించుటయే సమంజసము.” (ఆం. భా. చ. ౧౬౦౨ - ౧౬౦౩ పు.) అని వ్రాసి భాషాచరిత్రకర్తగారు కొన్ని విమర్శనాములు కాని యనుపత్తులనుజూపిరి. I. అహోబలపతి యంగీకరించి నట్లు ‘కొలిచితిన్’ అనురీతివె యుత్తమపురుషైకవచనపూర్ణరూపములుగఁ జింతామణిపక్షమునను నంగీకరింపు మందురుగదా యెట్లు పాసఁగును? చింతామణి “ఉత్వ యుతోవనకారా స్యాతాం మధ్యోత్త మైకవచనానామ్ - భూతాదుతాం పరే షామిత్ - తిచ్చద్య.....అన్యేద్రుత ప్రకృతయః.....” అని కఠోక్తముగాఁ జెప్పుచు “కొలిచితిన్” అనురీతిని సాధించుచున్నదే! II “కొలిచితిన్ అని వారి ప్రక్రియచొప్పున నేర్పడినరూపమందలి తుది నకారమునకు ద్రుతసంజ్ఞ చెల్లునా? ...కావున నది లోపించుటకుఁ బ్రసక్తిలేదు” (ఆం. భా. చ. ౧౬౦౩ పు.) “వినా ద్వితీయం స్యా దస్పదాత్తనోః స్వస్తయోరపి । నోః” అను నధర్మణవచనము చొప్పునఁ గళలగు ‘ను - సి’ అనువానిమీఁది స్వరము లోపించినను బరిశిష్టస్వరంజన నకారము ద్రుతమే యగునని సిద్ధాంతమగుటచే ‘కొలిచితిని’ అనుదానిలోనిస్వరము లోపింపఁగా మిగిలిన “కొలిచితిన్” అనునది ద్రుతాంతమచుటలో విప్రతిపత్తి యేమున్నది? (చూడు. ౨౧౦ II విషయం) III. “కవిభల్లపైరిత్యాదిసూత్రము పదాంతమందలి వర్ణములకు వర్తించునా? ...పలుకు-పల్కు-అనుచు-అచ్చు మొదలగువాని కింతవఱకును లాక్షిణికు లీసూత్రమును వర్తింపఁజేయుచున్నారు.” (ఆం. భా. చ. ౧౬౦౩ పు.) ఇది కేవలము నసత్యము. భాషాచరిత్రకర్తగారు లక్షణగ్రంథములను జదివి వ్రాసినట్లగవడదు. కవిభల్లటసూత్రము పదాంతమందలి స్వరలోపమునే చెప్పుచున్నది. “కవిభల్లపైః.....చూడర్జునులు - వత్తుర్జునులు - ఇత్వాదికం క్రియోదాహరణమ్ -.....కన్దెఱచి - చన్దెఱచి - విల్పాని.....ఉదాహరణమ్” (అహో. ౪౦౦ పుట). భాషాచరిత్రకర్తగారు దీనికి లక్ష్యము లనుకొన్నవి వేటసూత్రములకు లక్ష్యములు. “నలదాదే రన్తరుతశ్చ.....చిలుక - చిల్క.....పలుకులు - పల్కులు.....” (అహో. ౨౩౬ పు) “శత్రుత్వతశ్చైవోః.....అనుచు - అను” (అహో. ౧౯౬ పు)

(ఆది. ౧ ఆ. ౧౦ ప.) (ఎంటినిన్ + అనేకములు = ఎంటిన్ అనేకములు. ఎంటింగిటిన్ + ఉదాత్త = ఎంటింగిటి సుదాత్త) అని యిట్టిసంధికే బ్రాయికముగఁ బ్రయోగము లుండును. సంధ్యభావపక్షమునకు:—“అంటిని నిందఱకు...” (ఆది. ౪ ఆ. ౧౦౮). ఇట్టి సంధ్యభావపక్షప్రయోగము లరుదుగనుండును. ఇంక ‘కొలిచితిన్ + అభిజన్’ అనుదానివంటి సంధిలో నేర్పడు, “కొలిచితభిజన్” అనుదానివంటి సంధిరూపములు సయితము ప్రాయికముగనే యుండవలసియున్నను నట్టిప్రయోగ మొక్కటియైనను నన్నయభారతభాగమున లేమింజేసి ‘తి’ వర్ణస్థలమునందలి యుత్తమేకారమునకు సంధి నన్నయసమ్మతము కాదని నిశ్చయింపనగును గాన నట్టివానినిఁ గిమాదులలోఁ జేర్పరాదు. అట్లు సామ్యభాగింతిని గిమాదులలోఁ జేర్చి యీక్రిందిరీతిగ వైకల్పిక సంధి నహోబలవతి యుదాహరించుట సరి కాదు. “ప్రాయస్తుస్యాత్ కీమాషిక స్యేతః— వ్యాఖ్యా.....ప్రయోగహణాత్ క్వచిత్ప్రవృత్తిః - క్వచిదప్రవృత్తిః - క్వచిద్విభాషా.....కొలిచితి నభిజన్ - కొలిచితభిజన్.....ఇత్యాదౌ విభాషేతీ” (ఆహా. ౧౯౪ పు.) గాణపతవివరణమునందును నీయహోబలపండితీయపద్ధతియే యనుసరింపఁ బడెను (౧౧౨ - ౧౧౩ కారి. వివ. సంధి.)

ప్రథమేచేత్యాది:—ప్రథమేచ=ప్రథమపురుషమందును, ఉత్తమేచ=ఉత్తమపురుషమందును, క్రియేతః=క్రియాపదముల ‘ఇ’ కారమునకు, చ్యుతిః=లోపము, వికృతౌ = తెలుంగున, వాభవేత్ = వికల్పముగ నగును. అన్యస్య = ప్రథమోత్తమభిన్నమగు మధ్యమపురుషక్రియేకారమునకు మాత్రము, నిత్యమ్=చింతామణ్యుక్త నిత్యసంధి యగును. నన్నయకాలమునఁ బ్రథమపురుషేకారసంధి నిత్యముగనె వెలయుచుండుటచేత నాతఁడు చింతామణిలో నట్లే చెప్పి తనభారతభాగమున నట్లే ప్రయోగించెను. అధర్వణునినాటికే బ్రథమపురుషేకారమునకు నైత ముత్తమపురుషేకారముతోపాటుగఁ బాక్షికసంధి కవిప్రయుక్త మగుచుండుటచే నధర్వణుఁ డిట్లు చింతామణిసూత్రమును సవరించుచు వివరించెను. మ.....ము | పురులై చేసిరి యంతచేసియును..... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౩౬ ప.) క.....|బడవిసనైరించి రిట్టి యునికియుఁగలదే (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౯ ప.)

క్రియాపదంబులం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా
 బాలవ్యాకరణ నగు. ౬. వచ్చిరి+అప్పుడు = వచ్చిరప్పుడు, వచ్చిరి
 వివృతి. ౭౧ యప్పుడు, వచ్చితిమి+ఇప్పుడు = వచ్చితి మిప్పుడు,
 1 వివ. వచ్చితిమి యిప్పుడు. మధ్యమపురుషక్రియాలయం దిత్తు
 నకు సంధి యగును. ౭.

ఏలితివి+అపుడు = ఏలితి వపుడు, ఏలితి+ఇపుడు = ఏలి
 ఇపుడు, ఏలితి+ఇపుడు = ఏలితి రిపుడు.

చూడవని. 20 1 విషయము:—క్రియాపదములు దిక్తున కనఁగా సమాపకక్రియా
 పదములందఱి ప్రాస్తేకారమున కని యర్థము. అధర్వణాచార్యుఁడు చేసినసవరణము
 చొప్పున సూరి సూత్రించెను. (విస్తృతి) కాని చింతామణియందువలెగాక బాల
 వ్యాకరణమున భూతాకాలికోత్తమ పుష్కలైకవచనక్రియాపూర్ణరూపము 'కాలి

విస్తరము 1. 20 1 విషయము:—సూరి యిచటఁ జింతామణిఁబఱచి ననుసంప
 లేదనియు నధర్వణునిసవరణము ననుసరించెనియుఁ బ్రథమపురుషేకారసంధిపాఠీ
 కతఁ జింతామణిఁబూదయము కాదనియు నెఱుంగనివాఁడగుటజేసి గుప్తార్థప్రకాశికా
 కర్త "నిత్య మను త్తమపురుషక్రియాస్వీతః" అనుచింతామణి సూత్రముసయితము
 బాలవ్యాకరణసూత్రార్థము నొసఁగుచున్నదని యీక్రిందిరీతిని వ్యాఖ్యచేయ
 సాహసించెను. "అను త్తమపురుషక్రియాసు" అనువానియందలి "ఉత్తమశబ్దం
 బుచే నుత్తమపురుషయును బురుషశబ్దంబుచేఁ బ్రథమపురుషంబును" (బా. గు.
 ప్ర. సం. 2 సూ. వ్యా.) జెప్పఁబడుచున్నవి యని వ్యాఖ్య చేసెను. దీనిచేఁ
 బ్రథమోత్తమ పురుషక్రియేతరమధ్యపురుషక్రియేకారమునకుమాత్రమే సంధి
 నిత్యతను జింతామణియు విధించుచున్నదను నపార్థము వివరింపఁబడుచున్నది. ఇట్టి
 వ్యాఖ్య వక్రతాత్పర్య విరుద్ధమగుటచే గ్రాహ్యము కానేరదు. "ప్రథమేచోత్తమే
 వై ॥ క్రియేతోవాభవేచ్ఛ్యుతిః" అనునధర్వణుని సవరణముపైతము పైగుప్తార్థ
 ప్రకాశికావ్యాఖ్య చింతామణ్యాభిప్రేతము కాదని విశదీకరించుచున్నది.

కీర్తిశేషులగు కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారు చింతామణి నన్నయ
 రచితము కాదనుతమవాదమునకు నిత్యమను త్తమేత్యాదిచింతామణిసూత్ర మను
 కూలమనుకొని చింతామణి ప్రథమపురుషేకారసంధినిత్యత నుపదేశించుచున్నదనియు
 నన్నయభౌతికమునఁ బ్రథమపురుషేకారసంధ్యభావము సయితము గలదనియు
 నట్లగుటచేఁ జింతామణి నన్నయరచితము కాదనియుఁ జర్పించుచుఁ బ్రథమపురుష
 క్రియేకారసంధ్యభావమున కీక్రిందినన్నయపద్యము నుదాహరించిరి. ఆ. వె. అంతః
 గౌండఱి కహస్యంబునేసిరి | అడివి నేమి రోసె దనిరి కొండ | అ. (ఆర. 1
 ఆ. 103 ప. అంధ్రకవులచరిత్ర రివైజ్జీవీషమ 82 పు.) పంతులుగా రుదాహ
 రింపలేదుగాని యిట్టిది మఱొకటియుఁ గలదు. ఆ. వె. క్రమమువడసి యొక్కసమ
 యంబు నేసిరి | బనర ధాని తెఱగు వినుము తల్లి (ఆది. 1 ఆ. 112) కాని
 యీరెండుపద్యములందును వాక్యంతపాదాంతత్వములు రెండును నుండుటచేత

చితిని' అనిమాత్రమే. ఇట్టివానికి స్వరము పరమగునపు డిచటి 'ఇ' కార ముకార స్థానికముగాన నుకారమునకువలె నే నిత్యసంధియగును. ఉ. కొలిచితిని+అపుడు = కొలిచితి నపుడు. ఇట్టియెడల సిద్ధించు 'కొలిచితిన్' అనుచోటి 'ఇ' కారమున కనగా ద్రుతపరకస్వరమునకు బ్రత్యేకసంధివిధానము లేమింజేసి బాలవ్యాకరణపక్షమున సంధికి బ్రసక్తియే లేదుగాన "కొలిచితిన్ + అపుడు = కొలిచి తపుడు" అనురీతిగల యనిష్టహాసములు కలుగ నేరవు. (విస్తర II) (చిం. పరి. ౧౦౦—౧౦౨ విష)

సంహితవైవక్షికమగుచుండేసి యిదిట సంహితవివక్ష పుచ్చుచు నిత్యసంధిర్తింప నేరదు. కాన నీప్రయోగములు ప్రథమపురుషే కాంసంధ్యభావమును నిర్ణయించు జాలవు. (చింతా. విష. పరి. ౧౦౩ విష.) పాదాంతముండలి వాక్యాంతమున నుకారసంధ్యభావములేదా? (అనుచు.) ఇట్లు నన్నయయొక్కడే ప్రథమపురుషే కారసంధి నిత్యతను బ్రయోగించుటయుఁ జింతామణిమాత్రమే ప్రథమపురుషే కారసంధి నిత్యత నుపదేశించుటయు నారెండు గ్రంథములకును నేకకర్తృత్వమును నిరూపించుచున్నవనుటకు సందేహము లేదు.

సస్తర II. ౭౧ I విష:—కిమాదులలోఁ జేర్చుకుండుటచేత నన్నయాధర్వణులపక్షమున "కొలిచి తబ్ధిజన్" అనుదానివంటిసంధులు సాధువులు కానేరవు. (౭౧ విష. కల్పతరు.) బాలవ్యాకరణపక్షమున నీకాదులకుఁ దప్ప ద్రుతప్రకృతి కములకు సంధిలేదు. (బా. సంధి. ౯ సూ.) కావున నందును "కొలిచి తబ్ధిజన్" మున్నగుసంధులు సాధువులు కావు. అట్లయినను "కొలిచితి నబ్ధిజన్ - కొలిచి తబ్ధిజన్.....ఇత్యాదౌవిభాషా" (అహో. ౧౯౨ పు.) "వక్ష్యమాణ సూత్రేణ ప్రాయస్సస్థిః చేసితి నచ్యుతార్చనము, చేసితచ్యుతార్చనము" (అహో. ౧౯౦ పు.)

అనుబంధము—విస్తర. I ౭౧ I విష:—"చింతామణియందు పాదాంతమునఁ గాని వాక్యాంతమునఁగాని సంధిలేమిదోషము కాదని సూత్రింపఁబడియుండ లేదు.తే. గీ. సర్వతిర్థాభిగమనంబు సర్వవేద | సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁగావు | ఎఱుఁగు మెల్ల.....(ఆది. IV ౯౬) అనుపద్యములలో 'సరియుఁ గావు' అనుపాఠముతప్ప" (ఆం. భా. చ. ౧౬౦౨ పు) ఇది సరికాదు. చింతామణి దిక్ ప్రదర్శనార్థకమగుటచేనందు సూత్రింపఁబడకుండుట లోపముకాదు. 'సరియుఁ గావ' అనుపాఠమే తప్పు. "సమానమైనవి వైతము కావు" అని యర్థమగుటచేత 'సరియుఁ గావు' అనుపాఠమే యొప్పు. అచట "ఏవార్థకశబ్దము" సుసంగతముకాదు. ఇది (చూడు. ౧౧౭ I విష) నన్నయప్రయుక్తముకాదు (౬౨ I విష.)

వెనుక నుదాహరించినరీతి నున్న మహాకవిప్రయోగములను (20 విష. కల్ప తక్.) నధర్మముననుసరించియును జూచికొనక యిప్పకవి యీవిషయమున మిక్కిలి ప్రమాదపడి యాక్రందిరీతిని వచించెను. క. విరచించెను శ్రీనాథుడు | ధరణిని శృంగారవైషధబుడఁ గూర్చుండు యొడొరు నని కానక | పరపురుషక్రియలఁ బ్రకృతభావముగలదే. (ఆపుక. ౫ ఆ. ౬ర ప.) శ్రీనాథుడు వెనుక నుదాహరించిన (ఉపో. ౧ ఆ. ౯ ప. 3 ఆ. 3౬ ప.) సోమ మాజిప్రయోగములను మూలముగాఁ గొని ఉత్తమపురుషైకారసంధ్యభావమును “మ. బలభివ్యహ్నిపరేతరాజవరుణుల్ పర్యుత్సుకత్వంబు నుం | ధిలఁ గూర్చుండిరి యొడొరుం గదిసి.....(శృం. నైష.

అనునహాబలపండితయ ప్రామాదిక వ్యాఖ్యను మూలముగాఁ జేసికొని కావలయును ముద్రణసంస్కర్త లిచ్చిసాధులను మహాకావ్యములలో నిల్పచున్నారు. ఉ. గాండివి నోవ్వొబల్కి తిటు కడ్లుని జంపక వచ్చితేని (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౪ ప. వావిళ్ళ. ము). గాండివి నోవ్వొ బల్కితిని గడ్లుని జంపక.....(తాళపత్రమాతృక) తే. గీ. ఇంత వట్టును నైరించి తీవుగాన (విరా. ౫ ఆ. ౨౫౦ ప. వావిళ్ళ. ముద్ర.) గీ. ఇంత వట్టు నైరించితి నీవుగాన. (తాళపత్ర) - కం. కొందఱు రథికులు పఱవఁగ | నిందే టికి మున్నువచ్చి తిన్నీ యని (విరా. ౫ ఆ. ౨౯ వావిళ్ళ. ముద్ర.) క. కొందఱు రథికులు పఱవఁగ|నిందేటికి మున్నువచ్చి రిన్నీ యని (తాళపత్ర.) (వావిళ్ళ. ముద్రణ పాఠాంతరమును) అందఱును బలాయితలగుట కిందేలవచ్చిరి సంగ్రామజిత్తు వారిని ధిక్కరించె నని భావము. క. మీతండ్రి కుటికి నఱికిన | హేతియ నీకొఱకు నునిచి తివుడ నఱుకుదున్ | (కర్ణ. ౨. ఆ. 3౨౯) (వావిళ్ళ. ముద్ర.) క. మీతండ్రిఁ గోరి నఱికిన | హేతిన నీదైశకోర్క నివుడ నఱుకుదున్, (తాళపత్ర.) (వావిళ్ళ. ముద్రణ పాఠాంతరమును). ధృష్టమృము నశ్వత్థామ నిలు నిలు మనఁగా నాతఁడు పల్కినవాక్య మిది.

రంగనాథరామాయణమునందు మాత్రము తాళపత్ర మాతృకలందు సయిత మిట్టిప్రయోగము కన్పట్టుచున్నది. అట్టివందలి లక్షణవిరుద్ధప్రయోగములలో నొకజాతి వని యీవఱక చూపియున్నాను. (౬3 III విష. విస్తర. II) కంపింపఁ జేసి తిక్వాకువల్లభుల (రంగనా. యుద్ధ. ౨౪౬౦ ప.) (వావిళ్ళముద్ర. యూని. ముద్ర. ౪౦౮ పు.) కంపింపుజేసి తిక్వాకుపంశజాల (తాళపత్ర.) కామించి యిసు కనేఁ గామించితేను (యూ. ము. ౬33) కామించి తర్థి (వావిళ్ళ.) (విస్తర. I, ౭3 IV విష.).

3 ఆ.)" అని ప్రయోగించెను ఇచటి యప్పకవిప్రమాదము నహోలపండితుడు "అప్పకవిస్తు ఏతద్ద్రంధసంపాదనవైధుర్యే శ్రీభాగస్య భ్రాన్తస్వమూవా" (అహో. ౧౯౦ పు.) అని నిరసించెను.

తే. గీ. పుడమిసూక్ష్మక్తముత్తమపురుషమనుచు | దత్తుగుషమెల్లఁ గొన రాదు తద్బహూక్తి! మున్ను అజ్ఞధ్యులులతోడ నెన్నుకొనిన | నిశ్యముగఁ బ్రాణ సంధి దానికి ఘటిల్లు || తే. గీ.....వింటి మీవార్త మేమున వెలయు నిట్లు (అప్పక. ౫ ఆ. ౬౨. ౬౩ ప.) అని యిట్లుత్తమపురుషబహువచనముకళ గావున నిత్యమునుత్తమేత్యాదిచింతామణిసూత్రముచొప్పున నిత్యసంధి యద్దానికి సంభవించు ననుచు నప్పకవి యింకొక ప్రమాదమునకుఁ బాల్పడెను. ఇట్టి యీతనివ్యాత నన్నయాధర్వణసూత్రములకును, క.....చూచితిమి యొకమొటుకన్ (ఆది. ౫ ఆ. ౨౩౯ ప.) క.....వచ్చితిమి యకుంతిత.....(నిరా. ౪ ఆ. ౯౩ ప.) (సర్వల. ౧ ఆ. ౨౦-౨౯ ప.) మున్నగు నన్నయతిక్కనలప్రయోగములకును గేవలము విరుద్ధమగుటచే నిర్దుల మనఁదగును. చింతామణిఃస్థతిలోఁ బరరూపసంధివిషయమునఁ బూర్వపదము ద్రుతప్రకృతిక మగుట సంధి ప్రతిబంధకముకాదుగదా. కళాత్వము సంధిఘటకమును గాదుగదా.

వెనుక నుదాహరించిన నన్నయాధర్వణసూత్రములకును, భారతాది మహాకావ్యప్రయోగములకును విలక్షణముగ మధ్యమపురుషబహువచనగతేకారమునకు సంధిపాక్షిక మనుచుఁ గూచిమంచి తివ్యకవి యాక్రిందిరితి వ్రాసియున్నాడు. "క. ధరఁ బ్రథమమధ్యమోత్తమ | పురుషల బహువచనమును బొడలెడు నచ్చుల | బెరయుచు నెడయుచు నుండున్ | గురుతరకరుణాంతరంగకుక్కుటలింగా" (సర్వల. ౧ ఆ. ౧౯ ప.).....మధ్యమపురుషేకారమునకు వికల్పసంధి. చ. అదలిచి నిల్వ వారిఁ గని యంతకు కింకరు లెవ్వరయ్య మీ | రిదె యమునాజ్ఞఁ ద్రోచితిరి యెచ్చటి నుండిట (క్వార్థకసంధి) వచ్చినార | లెయ్యది....." (కవులపక్షము) (స్వలి ౧ ఆ. ౨౦ ప.) ఈకవుల పక్షమన్న గ్రంథ మిపు డెచ్చటను లభింపలేకనియు, దివ్యకవ్యాదులుదాహరించినపద్యములనుబట్టి యిది భాగవతపక్షస్కంధమునంటి దనఁదగుననియు దీనిలోనిపద్యములు రాచమల్లువారి శృంగారపక్షములోని వనియు నుదాహరింపఁ బడియున్నవని యాంధ్రకవులచరిత్రమున వ్రాయఁబడెను. (ఆంధ్రక. ౧౦౪ పుట. ౧౦౯౫ సం. ముద్ర.) ప్రామాణికలాక్షణికు లెవ్వరును సంగీరింపబట్టియుఁ బ్రామాణికకవు లెవ్వరును, ప్రయోగింపనట్టియు నీప్రయోగము నాగ్రంథక ర్తయుఁ ప్రయోగించెననుట విశ్వసనీయమై యుండలేదు. "ఇదెయమునాజ్ఞఁ ద్రోచితి రిదె

చూడనుండిటు...' అని కవిప్రయుక్తపాఠమై యుండునని శిశ్వసింహనగును. లక్షణ విశేషప్రకర్షన కుతూహలముగ తిమ్మకవి యుదాహరించిన పెక్కుప్రయోగములు తాళపత్రచూడ్మకలలోఁ గన్పట్టుకన్నవి. చ.....గురుండుగాఁడె సరవరేణ్య ధన్వప్రకటికృత.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౪ ప.) (స్వల్ప. ౫౫ పు. ౨ ఆ. ౨౬ ప.) నాయొద్ద నున్న తాళపత్ర మాతృకలు రెండిటిలోను "సరవరేణ్య నీకుఁ బ్రకటికృత." అనియే యున్నది. వావిళ్ళవారముద్రణమందును "నృపరేణ్య నీకుఁ బ్రకటి కృత....." అనియే యున్నది. లక్షణవిశేషప్రదర్శన కుతూహలమున నీతఁ డెట్టి కన్నుఁ జితిపాలగ నో యరయుఁడు. "ఆదేశము (ద్రుతముమీఁద గ జ డ ద బా దేశము) రానందులకః—క. నీచెప్పినపెద్దలు ద్రో. కాచాద్యులు మొదలుగాఁగ నని కొల్లనివా! నై చన్నవారలం గొని! యే చక్కంబెట్టువాడనే పాండవులన్ (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౫౦ స్వల్ప. ౧ ఆ. ౧౨౦ ప.)" ఇందు "వారలంగొని! యే, చక్కంబెట్టువాడనే బాండవులన్" అనుపాఠము సంగీకరించి "వారలం గొని యాయేనుబాండవులను జక్కంబెట్టు వాడను" అని సమన్వయించునపు డీపద్యము తిమ్మకవి కేమీనుపచరించునా? (విస్తర)

విస్తర III. 20 I. విషయము—ఇట్టియనస్థులనున్న తిమ్మకవులదా హృతమగు, క్షార్థకసాధిని ధారాళముగాఁ బ్రయోగించిన యియుక్తిరాంధ్రకవిప్రయో గము చూతగాఁగొని 'సాధిగ్రంథ' కర్త ప్రథమోత్తమపురుషక్రియల 'ఇ' కారము తోపాటు మధ్యపురుష కారమునకును సంధిపాక్షికతను స్థిరపఱచికొని సమావేశ క్రియాప్రణయములు పురుషబోధకసర్వనామశబ్దముల తునివర్ణములై యనియు నట్టి సర్వనామములు ప్రాచీనతమకాలమున హలంశములును "కుట్టియలుకరము" అనఁగా 'ఉ' కారముతో (సర్థమాత్రిసోకారముతో) గూడినవనియు నట్టిచరిత్రము గలవానికి బరహుపసంధి యేకరీతి నగుటయే యుక్తమనియు వానిలోఁ గొన్నిటికి నిత్యముఁ గొన్నిటికి వైకల్పము నని యిట్లు భిన్నరీతిని జెప్పుట కవకాశములేద నియు నొకచర్చచేసెను. "త్రోడితరి యెచ్చట అనుప్రయోగము నొకకవి ప్రయో గించియుండఁగా నొకలక్షణకర్త యుదాహరించియుండఁగా నట్టిరూపమును నిరాక రించుటకు మన కేమిహక్కుకలదో?" (సంధి. ౫౪ పుట.) "ఇట్టిరూపములన్నియు (ప్రథమమధ్యమోత్తమక్రియల ప్రత్యయములన్నియు) నొక్కరీతిగ నేర్పడినవే యగుటచే వానితుదియికారపుసంధివిషయమున మధ్యపురుషక్రియలకును దక్కిన ప్రథమోత్తమపురుషక్రియలకును భేదమేర్పడుట కవకాశము కనబడదు" (సంధి. ౫౬ పుట.) అనియారీతిగ సంధిగ్రంథకర్త వచించెను. పురుషబోధక ప్రత్యయములకు

సంధివిషయమున భేదమియనకుం గనబడకున్న ను లాక్షణికాగ్రగణ్యులు మహా కవులునగు నన్నయాధర్వణులకుం గనబడినదయ్యెను. కవి బ్రహ్మయగు సోమయాజికిని ననబడెను. సంధిగ్రంథకర్త వచించిన వైవాక్యము లీక్రిందివాక్యములను స్మరింపఁ జేయుచున్నవి. “శ్లో. కుమ్భకర్తేభకారోస్తి | భకారోస్తివిభీషణే | రాక్షసానాం కుల శ్రేష్ఠో | రాభణోనతురావణః”. ఉ. “ఏమును బాండునందనులు నేకకులంబునఁ బుట్టి యొక్కచో | నేమొకొడై నఁజేసి గెడ నెస్స చరించిన యట్టివార, ము | ద్దామబలంబు శౌర్యమును దర్పము వారికకల్లి వార సం | గ్రామమునం జయింతు రనఁగా నొక నిశ్చయ మెట్లుగల్గెడిన్” (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౩౯) (దుర్యోధనునివాక్య మిది).

కవులషష్ఠములోనిదని తిమ్మకవి యుదాహరించినప్రయోగము కవిప్రయుక్త మని విశ్వసింపఁదగనిదనియు “త్రోచితిరి యెచ్చటనుండి” అనుచో “త్రోచితి రదె చ్చటనుండి” అని కవిప్రయోగించియుండుననియుఁ దిమ్మకవిప్రమాదప్రదర్శన పూర్వకముగాఁ బై సంజీవనిలో వివరింపఁబడెను. వ్యవహారవశమున రూపనిష్పత్తి ప్రాచీనశబ్దచరిత్రానుకూలముగఁ గల్గినచోఁ బ్రాచీనులకాలమునఁ గల్గవలసి యుండును. కాని ప్రాచీనులగు నన్నయాదులకాలమునకె ప్రాచీనశబ్దచరిత్రవిలక్షణ స్థితి యేర్పడినపిదప నైదాటునందలనంపత్పరములనాడు చరిత్రశాస్త్రగంధమునేని యాఘ్రాణింపని యొకసామాన్యకవినోట నట్టిచరిత్రశాస్త్రానుకూలప్రయోగ మవత రించుటయు నటువిచ్చుట నైతము సకలమహాకవులును నట్టిస్థితి నువేక్షించుటయుఁ గేవలము నసంభవవిషయములు. లక్షణశాస్త్రసంప్రదాయవిదూరవిషయములు. ఎంతతలక్రిందె పెనాగి నలంగినను నన్నయభట్టారకుండు ప్రథమధ్యమపురుష క్రియేకారసంధిని నిత్యముగాఁ జేయుచు నుత్తమపురుషేకారసంధిని వికల్పించుట కును, దిక్కుయజ్వ మధ్యమపురుషేకారసంధిని నిత్యముగాఁ జేయుచుఁ దక్కినవాని సంధిని వికల్పించుటకును, శబ్దచరిత్రశాస్త్రము నాధారముగఁ గొని యుక్తిని జెప్పు టకు శక్యముకాదుగదా. శబ్దచరిత్రశాస్త్రమునకును వ్యాకరణశాస్త్రమునకును ముడి పెట్టఁజూచుటయు, శబ్దచరిత్రోహాహములనుబట్టి వ్యాకరణశాస్త్రమును నిరసించు టయుఁ గేవలము వెట్టితనము! శబ్దచరిత్రశాస్త్రము కేవలమువినోదైకఫలకమే కాని యది శబ్దసాష్టవజ్ఞానసాధకముకాదని తెలియకుండుట శోచనీయము. కేవలశబ్దచరిత్ర జ్ఞత శబ్దసాధుతాజ్ఞాన భంజకమునుగాఁగలదనుట కీక్రిందిరితి సంధిగ్రంథప్రయోగ ములె తార్కాణము. “పైనను. ఆక్కడకు. ఎచ్చటకు. వానితోకంటె. ఇకార మువైగంటె. తలఁచినవాడువలె. నన్నయతిక్కనలనువలె దరువాతి వారెవ్వరను. ప్రథమావిభక్తైకవచనము.” మొ.

అక్షరము 20 త్వాన్త్యతో నభవేత్పదా. (వికృ. సంధి. ౬ కా.) అహో.

విషయము. గార పు.)

కల్పితము. 20 విషయము:—త్వాన్త్యతః = త్వాప్రత్యయార్థకమగు, ఇతః = ప్రాప్త్యేకారమునకు, నదా = ఎల్లయెడలను, నభవేత్ = సంభవముగదు. ఉదా:—ఇచ్చి+అహో = ఇచ్చి యహో. చదివి+ఉండెను = చదివి యుండెను. మొ. “ఎడి - మికి” మున్నగునానితోపాటుగ నీత్వాన్త్యకమగు ‘ఇ’ ప్రత్యయమునునైతము కిమాదులతోఁ జేరినచో దీనిసంధికిఁ బ్రాప్తియేలేదు. అట్లయినను స్వసమకాలికులు కొందఱు త్వాన్త్యకారసంధిని బ్రయోగింప నారంభించుటచేఁ గావలయు నది మహాకవిరహితముకామింజేరి కిమాదిగతముగా నెంచి ప్రయోగింపరాదని యధర్వణుఁడట్లు నిరూపించెను.

అలవాట. త్వాన్త్యం బైనయిత్తునకు సంధిలేదు, ౮.

20 I విషయము వచ్చి+ఇచ్చెను = వచ్చి యిచ్చెను.

సంజీవనము. 20 I విషయము:—భారతమునత్వాన్త్యకేకారసంధి ప్రయుక్తము కాలేదు. తిక్కన తనవిశ్వాసతో తరరామాయణమున నరుదుగఁ బ్రయోగించియు, నన్నయ భారతమున చొక్కటేని ప్రయోగములేమింజేసియు, నాప్రేడితస్థలములందును నన్నయత్వాన్త్యకారసంధిని జేయమింజేసియుఁ (సంజీ. 20 IV విషయము) గావలయు మనసుమార్చుకొని తనవిశ్వాసభారతభాగముం దెచ్చటను బ్రయోగింపడయ్యె. (విస్తర.) అట్లయినను సభర్షణతిక్కనలతర్వాతివా రీత్వాన్త్యకేకారసంధి నరుదుగఁ బ్రయోగించుచునే వచ్చిరి. భారతమునకును జుతామణి వికృతిఁ వేకములకును సమ్మ

విస్తర. 20 I విషయము:—ఒకరెండుచోటులందు సోమయాజి తనభారతభాగమున త్వాన్త్యకేకారసంధిని బ్రయోగించెనని యిక్రిందివాని నుదాహరించుచున్నారు. క. ఇతఁడు మదీయాగ్రపురోఁ హితుఁ డితనికి నెల్లపనులు నెఱిగించి పుడే! ధృతరాష్ట్రకడకుఁ బరుపుడు.....(ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౮ ప.) ఇట్లు నాయొద్ద నున్నతాళపత్రమాతృకలు రెండిటను “ఎఱిగించితగన్” అను వావిళ్ళముద్రణ పాతమే వెలయుచున్నది. క. నమ్మము నాకైదువు మోపగు! జమ్మి వెసంబ్రాకి విడిచి చావము నాకం! దిమ్మనుడు.....(విరా. ౮ ఆ. ౧౧౨ ప.) (మోపు = కట్టి, విడిచి = విప్పి). ఇందు “అది = అందుకొని, ఇమ్ము = నాచేతికిమ్ము” అని యర్థముచెప్పుచు త్వాన్త్యకేకారసంధిగ దీని నుదాహరింతురు. కాని యిటు “అందు+ఇచ్చు” అనుభాతువు లేకనివించిన ‘అదిచ్చు’ అనుశబ్దపల్లవమును సోమయాజి ప్రయోగించె ననఁదగును. ఇట్టియభిప్రాయముతోనే “వానిం గాలుని కందిచ్చు”

తముకామింజేసి సూరియుఁ దనసూత్రాంధ్రవ్యాకరణమున సంగీకరించిన యీక్షార్థ
 కేకారసంధిని బాలవ్యాకరణమున నధర్వణసూత్రాంధ్రీకరణమే యనునట్లుగఁ బయి
 తితి నిశ్చయమును సూత్రించినవాఁ డయ్యెను. “నక్ష్యః” “క్వాపిపల్లభ్యతే”
 (సూత్రాంధ్రవ్యా. సంధి. 3 పుట.) అని యిట్లు సూరి సూత్రించినట్లే యీక్షార్థ
 కేకారసంధి సవర్ణస్వరపరకత్వముందే మహాకపులగ్రంథములం దెన్నుడుగను ‘అ’
 కారాదినవర్ణైతరస్వరపరకత్వమున నరుదగును గన్నట్లుచున్నది. ప్రయోగములు:—
 మ. వెఱచిట్లంబుధినాథనందనులు.....(నిర్వ. ౫ ఆ. ౮౮ ప) అనందావారిముద్రణ
 మున “వెఱచిట్లంబుధినాథనందనులు” అని యున్నది. నాయొద్దనున్న తాళపత్ర
 మాతృకలో ‘వెఱచిట్లు’ అనుక్షార్థకసంధిపాఠమే యున్నది. త్రిలి గలక్షణశేష
 కర్త “ఇప్రత్యయాంతావ్యయంబునకు సంధియుఁ జూపట్టెడి” (ప్రాథ. సంధి.
 ౨ సూ.) అని సూత్రించి కొన్నికవిప్రయోగములను జూపెను. “శా - నీచేతఁ
 జెప్పంపఁడే. (ప్రభా. ౮ ఆ. ప్రాథ. సంధి. ౨ సూ.) చ. ఏటింగెటింగి నా! వలు
 విడియేల కట్టుకొనివచ్చెను దానవి. (భాగ. ౯ స్కం. ప్రాథ. సంధి. ౨ సూ.) చ.
 అనవలసంటిగా కెఱుంగవా యొకమాటనె మర్తకర్తముల్ (విజ. వి. ౧ ఆ.) క.
 అటుచూ పిటునిటుచూపటు (విజ. వి. ౨ ఆ.) సీ.....చీరఁ డించిచ్చువారి
 (ఆము. ౬ ఆ.) కోరబెడంగనో. (అని+ట = అనో) (బసవ. 3 ఆ. ౪౨౦ ప.) దేవ
 యొక్కయ్య యేతె చాఁగించె (బసవ. ౫ ఆ. ౨౯3) పులి గఱచుమియును.
 (బసవ. ౫ ఆ. ౪౭౯) కలఁడన్నవారికిఁ గలిగుండువాఁడు (బసవ. ౬ ఆ. ౮౨౬). మొ.
 ఆ. వె.....పరమపతివ్రత! యయ్య జగముచేతఁ బ్రయ్యింబడదె (ఆసి. ౬ ఆ.
 ౨౫౬) గీ. వాసుదేవునిచేనది వ్రయ్యలయ్యుఁ | దునియలయ్యును బొడియయ్యుఁ
 దొరఁగు ధరణి (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౭౨) ఇట్టియెడల క్షార్థకేకారసంధి యని
 శ్రమింపరాదు. ‘అయి+ఉను’ అనుచో క్షార్థకేకారసంధియైనచో “అయును” అని
 కదా యేర్పడును. (౨౧౦ X విష.) “అయి+ఉను=అయియును” అని యేర్పడిన

(ఉ. హరి. ౧ ఆ. ౧౪౩ ప.) అని నాచనసోముఁడును బ్రయోగించెను. ఇట
 మురాంతకుఁడు నిశంభుని లింగదేహము నందుకొని కాలుని కిచ్చెనని యథము
 చేయుట కెవ్వరును సాహసింపజాలరుగదా. ఇట్టి స్థితి నరయక వైతిక్కనప్రయోగ
 మును బాలకవిశరణ్యకర్త క్షార్థకేకార సంధిపట్టికలో జేప్పుటయు ననుశాసనకర్త
 దాని నుద్ధరించుటయు, “తిక్కనవఁటిమహాకవియే వాడినను.....వానిని బండి
 తులు దిద్దివేయుటయో.....శబ్దపల్లవములని సమర్థించి.....” అని సంధి గ్రంథ
 కర్త వ్రాయుటయు సరికావు.

విదవ నికారమధ్యతాలవ్యయకార ద్వయోచ్ఛారణమున సౌలభ్యావేక్షచే
“అయ్యును” అనురూప మేర్పడెనని గ్రహింపవలెను. ‘అయ్యును’ అనుదాని
రూపాంతరము ‘వియును’ అనియు నగును. “వియున్న ప్రమథగణానేకకోట్ల నా
యబగని” (బస. ౬ ఆ. 3౨౧.)

నస్య తద్ధర్మోతః (ఆం. చిం. సంధి. ౨ కా. అహో.

౧౯౨ పుట.)

చక్షుర్మాధ్యక్షీయము ప్రథమ శ్లోత్తమశ్చైవ | తాసుతద్ధర్మ సంజ్ఞికౌ |

23 విషయము. భూతాద్య విషయాతత్ర | చైకత్వార్థా భిధా

యకౌ | ఉదంతాచసదానాంతౌ | నసంధిస్తత్రకల్ప్యతే,

(విశ్వ. సంధి. ౨ కారి. ఆహో. ౪౨౧ పుట.)

కల్పతమపు. 23 విషయము:— తద్ధర్మోతః = తద్ధర్మార్థకమగు భాతువు ను
కారమునకు, నస్యత్ = సంధికాదు. చింతామణిమతమున ‘ఉ’ కారాదిసంధులు ద్రుత
ప్రకృతికాద్రుత ప్రకృతికసాధారణములుగాన “వచ్చున్ + ఇపుడు” మున్నగుచోటు
లందు ‘అనుతః’ అనుచొప్పున నిత్యసంధి ప్రాప్తించుచుండగా “నస్య” దిత్యాది
ప్రకృతసూత్రముచే సంధి నిషేధింపబడుచున్నది. ఇట్లు నిషేధింపబడనిచో
“అనుతః” అనుచొప్పున నిత్యసంధి ప్రాప్తించగా “అచారసంభావితోఽదృశ్య
ఇత్యాదిసూత్రముచే (౬౬ విష) ద్రుతము లోపించి “వచ్చున్ + ఇపుడు = వచ్చి
పుడు” అనురీతి ననిష్టసంధులు సంభవింపవలసినవచ్చును. సంధి నిషేధింపబడుటచేత
‘వచ్చున్ + ఇపుడు = వచ్చునిపుడు, చేయున్ + ఎపుడు = చేయునెపుడు’ మున్నగు
సంధ్యభావరూపములు సాధువులగుచున్నవి. సూత్రములోని “తద్ధర్మోతః” అను
చోట: దద్ధర్మార్థకభాతూకారమున కని వ్యాఖ్యచేసికొనవలయును. అట్లగుటచే
దద్ధర్మక్రియలందలి ప్రత్యయోకారములకు సంధి నిషేధము తగులదుగాన “చేయు
దురు + అపుడు = చేయుదురపుడు, చేయుదువు + ఇపుడు = చేయుదువిపుడు, చేయు
దువు = చేయుడు + ఉ = చేయుడు + ఇపుడు = చేయుదిపుడు, చేసెడు + అపుడు = చేసెదపుడు”
మున్నగుచోటులయందలి నిత్యసంధులు సాధువు లగుచున్నవి. ఇంక “చేయుదున్.”
మున్నగుచోటులందలి దుతివర్ణకౌక్రమాత్ స్తో | నాద్యస్యాదేరిత్యాది చింతామణి
కారికచొప్పున విధింపబడిన ‘దు’ ప్రభృతులు ప్రత్యయపరకత్వమున భాతువునకు
విధింపబడిన యాగషములగుటంజేసి యచటి ‘ఉ’ కారము భాతూకారమే యనఁ
దగునుగాన నట్టి యుత్త్యమునకు సంధికాదు. ఉదా:— చేయుదున్ + అపుడు =
చేయుదు నపుడు, మొ. ‘చేయుదున్’ అనుదానికి మొదటిరూపమగు “చేయుదు.

నున్" అనుదానిలోని 'నున్' అనుదానితుది 'ఉ' కారము ధాతుసంబంధికాక ప్రత్యయసంబంధి యగుటచే "చేయుదునున్+ఇపుడు=చేయుదునపుడు" అనురూప మేర్పడును. తద్వఙ్మత్యాదికారికలోని "అన్యే ద్రుతప్రకృతయః" అనుచొప్పున ధాతుజ విశేషణములు ద్రుతప్రకృతకములు. కాన "చేయున్+అట్టి" మున్నగు నుకారంత తద్ధర్మార్థకవిశేషణములచోటులందు ధాతూకారమగుటంజేసి సంధికలుగక "చేయునట్టి" అనురూప మేర్పడును. ఇట ధాతూకారసంధి నిషేధస్వారస్యముచే "ద్రుతస్వసర్వత్ర లక్ సమానేషు" అనుచొప్పున ద్రుతలోపము కలుగ నేరదని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలెను. తక్కిన ధాతుజవిశేషణములచోటులందుఁ బయి సూత్రముచే సామాసిక ద్రుతలోపముకల్గి "చేసినయట్టి, చేసెడియట్టి మున్నగు రూపములె యేర్పడును. 'చేసెడున్' అను తద్ధర్మప్రథమపురుషైకవచనరూపమందలి 'డు' అనునది ధాతువునకు విధింపఁబడినదే కాన (తద్ధర్మప్రథమస్యాతాం । డుడి వల్లాచనాస్తకౌ) నచట ధాతూకారసంధి నిషేధము తగులును. ఉదాః—చేసెడున్+ఇపుడు=చేసెడు నెపుడు. మొ.

అధర్వణాచార్యుఁడు పయిరితిని 'తద్ధర్మోతః' అనుదానికి ధాతూకారమున కని యర్థముచేయనివారిభక్షమం దిచటితద్ధర్మశబ్దము తద్ధర్మప్రథమోత్తమపురుషైకవచనమాత్రపరమని యీక్రిందిరీతిని వివరించెను. రెండుమార్గములందును ఫలభేద మంతగాలేదు. ప్రథమశ్చేత్యాదిః—తాసు=అతద్ధర్మక్రియలయందు, ప్రథమశ్చ—ఉత్తమశ్చ=ప్రథమోత్తమపురుషము లగునట్టియు, భూతాద్యవిషయా=భూతాది కాలములకు గోచరము కానట్టియు, ఉదంతా=హస్తోకారంతము లగునట్టియు, సదానాంతా=ద్రుతప్రకృతికము లగునట్టియు, ఏకత్వార్థాభిధాయకౌ = 'చేయున్ - చేయుదున్' మున్నగురీతిగల యేకవచనరూపములు రెండుమాత్రమే, తద్ధర్మ సంజ్ఞికౌ = సస్యాత్తద్ధర్మోత ఇత్యేతత్సాన్త్రోక్తతద్ధర్మశబ్దవాచ్యము లగుచున్నవి. తత్ర=వానియందలి, 'ఉ' కారమునకు, సంధి=సంధి, నకల్ప్యతే=కల్పింపఁబడదు. ఈ పక్షమునందును తద్ధర్మప్రథమోత్తమపురుషైకవచనములు మాత్రమే "సస్యాత్తద్ధర్మోతః" అనుసూత్రములోని తద్ధర్మశబ్దముచే వాచ్యములనియు వానికిమాత్రమే సంధినిషేధమనియు వివరింపఁబడుటచేత "చేయుదురు+ఇపుడు = చేయుదు రిపుడు - చలుపుదము+ఈనిదాఘదినసంబులు = చలుపుద మీనిదాఘదినసంబులు" మున్నగు చోటులందలి సంధులు నిర్బాధములగుచున్నవి. కాని తద్ధర్మార్థకవిశేషణోకారసంధి నిషేధింపఁబడమింజేసి యట్టియొడల సామాసిక ద్రుతలోపముకల్గి "వచ్చున్+అతఁడు= వచ్చుతఁడు" మున్నగు ననిష్టరూపములు దుర్వారము లగును. కాన నిపక్షమున

“థాతుచదరుంథ నానాం విశేషణనాముతస్తథానుమచి” అనునప్పుకవీయ చింతామణి పాతము ప్రక్షిప్తము కాదని యంగీకరింపవలసియుండును. “నః స్యాత్తద్ధర్మోత్తః” అనుపాతము ప్రామాదికమని ౯౫ I విషయమున వివరింపబడును. (విస్తర. ౯౫ I విష. చూ.) అహోబలపండితుడు ప్రథమశ్లోత్తమశ్లోత్తమవేత్త్యాద్యధర్మణకారిక “న స్యాత్తద్ధర్మోత్తః” అనెడి చింతామణిసూత్రములోని తద్ధర్మశబ్దమును మాత్రమే వివరించుచున్నదని యర్థముచేయక యధర్మణమతమున నెల్లెడలను బ్రథమోత్తమ పురుషైకవచనములకు మాత్రమే తద్ధర్మసంజ్ఞ చెల్లునని ప్రామాదికముగ వ్యాఖ్య చేసెను ఈపక్షమునఁ బ్రథమోత్తమే కవచనేతరస్థలములందుఁ దద్ధర్మక్రియలరూప సాధన మెట్లొ, ధర్మోత్తమమధ్యమవచిత్యాదు లధర్మణమతమున నెల్లు లభించునో, తెలియకున్నది. “ప్రథమోత్తమైకవచనాంత యోర్నాంతయోరేవపదయోః తద్ధర్మ సంజ్ఞకత్వముక్తమ్ తేన తత్రోపచారాధగతాసంజ్ఞా శబ్దగతత్వేన కృతేత్యవగన్త వ్యమ్. చేసెదన్ ఘటించెదన్ ఇత్యాదౌతన్తతే, నతద్ధర్మసంజ్ఞా. కింతు భావిక్రియా వ్యవహారవివ ఘటించు రిత్యాదావపి నాంత్యాభావాన్నతద్ధర్మసంజ్ఞా. వాగను శాసనమతే తేషాం తద్ధర్మాధికత్వ మేవేత”. (౮౫౯ పుట. అహో.) (౮౨౧ అహో.)

ఇకాదులకుఁ దప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధి లేదు. ౯.

బాలవ్యాకరణ ప్రథమేతరవిధి నిరవకాశంబు గావున దీనిని బాధిం
వివరణము 23 I చెడిని. వచ్చున్ + ఇచ్చడు=వచ్చు నిచ్చడు, చూడన్ +
విషయము. అయితిని = చూడ నయితిని, ఉండెడిన్ + అతడు =
ఉండెడి నతడు. ఇత-ఇత-ఎట్ట కేలకు - ఈయవి యిఁ
కాదులని యెఱుంగునది. వీనికి సంధివైకల్పికము.

సంజీవని 23 I విష:—ద్రుతపరకస్వరసంధి విధానవిషయమున నన్న యాధర్మణపద్ధతికిని బాలవ్యాకరణపద్ధతికిని గొంతభేదము గలదు. సంధిస్థలములం దెల్ల ద్రుతము లోపించునని యధర్మణుండు కంఠోక్తముగ వచించెను. (౬౬ విష.) కాన నన్న యాధర్మణ్యములోని స్వరసంధివిధులెల్ల ద్రుతప్రకృతికాద్రుతప్రకృతిక సాధారణము లనఁదగియున్నవి. బాలవ్యాకరణపద్ధతిలోఁ బ్రకృతసూత్రము ద్రుత ప్రకృతికముల సంధిని నిషేధించుచున్నది. కానఁ బ్రథమేతరసంధివిధి మున్నగు చోట్ల సంధివిధానవై యర్థోన్యధానుపపత్తిచే నచటమాత్రము ద్రుతము లోపించి సంధిజరుగునని వ్యాఖ్యచేసికొనవలసెను. (౬౬ II విష.) ఈరీతిగ సూరిమార్గమున కును నన్న యాధర్మణ్యపద్ధతికిని భేదమున్నను ఫలభేదము లేదయ్యెను. నన్న యా.

ధర్వణీయపద్ధతిలో సైతము, ద్రుతప్రకృతికమగు 'అ' కారమునకు సంధ్యభావమే ప్రాయికమని యధర్వణుడు వచించెను (౬౦ విష.) ద్రుతము పరమందుగల 'ఇ' కారాంతములకు కిషక్తి భిన్నములకు 'కిమాదులలో' పాఠము నుజ్జగించుటచే నచటను భేదములేదు. ఇంక ద్రుతపరకములగు 'ఉ' కారాంతములలోఁ దద్ధర్వాత్మక థాతూకారములకు మాత్రము నన్నయాధర్వణీయపద్ధతిలో సంధి ప్రాప్తించుచుండఁగా నది నస్యాఽత్యాదిసూత్రముచే నిషేధింపబడెను. (23 విష.), ఈరీతిగా రెండుమాగ్గములకును ఫలభేదము లేదు.

ద్రుతపరకస్వరములకు ద్రుతవ్యవధానముచేత స్వరపరకత్వము సంభవింపమింజేసి బాలవ్యాకరణసూక్తమునఁ బరరూపసంధికిఁ బ్రాప్తియేలేదు. కానఁ బ్రకృతసూత్రమున స్వరసంధి నిషేధము సిద్ధాద్ధానువాదమే కాని ప్రత్యేకవిధికాదు. ద్రుతపరకస్వరములలో "ఇకా" దుల తుదిస్వరములకుమాత్రమే పరరూపసంధి యగునని ప్రకృతసూత్రమున కర్థమగుటంజేసి యికాదుల పరరూపసంధి విధానమే యిందు విధేయమనియెఱుంగునది. (విస్తర I). ఇట్లు ద్రుతప్రకృతికములలో "ఇ" కాదులకుమాత్రమే

విస్తర I 23 I విష:—పయిసంజీవనీసందర్భమునుబట్టి యీక్రింది పేటికా కల్పనము పరాస్తమగుచున్నది. "ఉత్త్యైత్వైత్వసంధి విధులందు ద్రుతప్రకృతికములకుఁ బ్రవేశమేలేదన్నచో వీనికి (వచ్చున+ఇపుడ మున్నగువానికి) సుధిప్రాప్తియేలేదు. కాన నాయాసూత్రములసంధుల కివి గుఱియై యేతత్సూత్రనిషేధమునందునని గ్రహింపకున్న నివ్విధికి సార్థక్యముసంభవింపదు." (బా. సా. పే. ౫2 పుట.) (సంధి. ౯ సూ. వ్యా.) "ద్రుతప్రకృతికో కారేకారములకు సంధి ప్రాప్తియేలేమి...ఇకాఽసంధినిషేధము...మున్నగునవి శాస్త్రసంప్రదాయ విరుద్ధములనవలసివచ్చును." "ఉత్త్యైత్వైత్వసంధి సామాన్యసూత్రములు ద్రుతప్రకృతికా ద్రుతప్రకృతిక సామాన్యములని యెన్ని ద్రుతప్రకృతికాచ్చులనుగూడ వానికి విషయములంజేసి యికాదిసూత్ర నిషేధమునకు సార్థక్యమును గల్పించుటయు నావశ్యకమే" (బా. సా. పే. ౪౬ పుట. సంధి. ౨ సూ. వ్యా.) ఇట్టి కల్పన మరావశ్యకమని గ్రహింపవలయును. "సంధిర్నాచోఽచ్యనుతః" అను చింతామణిసూత్రములో నచ్చున కచ్చుపరమగుచుండఁగా సంధిలేదను నిషేధ మెట్లు సిద్ధాద్ధానువాదకమోయట్లే సూరిగారి ప్రకృతిసూత్రమునందును ద్రుతపరకస్వరసంధినిషేధము సిద్ధాద్ధానువాదకమే యనియు నచ్చట "ఉ" కారసంధిరలేనే యిచ్చటనైత మికాఽసంధి విధేయమనియుఁ బయిసంజీవనీలో వ్రాయఁబడినరీతిని సమర్థయించుకొనుటయుక్తము. సూరికి ద్రుతపరకస్వరసంధి సమ్యతమే యైనచో నట్లు సృష్టముగా వచి

పరమాపసంధియగునని వచించుటంజేసి యికాదిభిన్నములగుటచేఁ బ్రథమేతర విభక్త్యుకారసంధియు (నాకొఱకున్+ఇచ్చె = నాకొఱకిచ్చె) శత్రుధ్ధక చువర్ణకోకార సంధియు (వచ్చుచున్+వఁగెను = వచ్చుచేఁగెను) నేమ్యాదికిషష్ఠిసంధియు (హరి కిన్+ఇచ్చె = హరికిచ్చె) బాధితములుకాఁగా “ప్రథమేతరవిభక్తివిధి నిరవకాశంబు గావున దీనివిబాధించెదని” అనిసూరి యట్టిబాధను వారించుచున్నాఁడు. ప్రథమే తరవిభక్త్యుకారసంధివిధి మున్నగునవి నిరవకాశము లనఁగా ద్రుతప్రకృతికముల తుది స్వరములకు సంధి లేదన్నచో నీప్రథమేతరవిభక్త్యాదులసంధివిధు లుదాహరణశూన్య ములై వ్యర్థములు కావలసివచ్చును. ఇంక (బ్రథమేతరవిభక్త్యుకారాదులసంధి విధులకే ప్రాబల్య మంగీకరించినచు దస్మిన్నములగు ననేకస్థలములు ‘వచ్చున్+ఇపుడు= వచ్చుచిపుడు’ మున్నగునవి ద్రుతపరకస్వరసంధినిషేధమునకు లక్ష్యములు లభించును. కాన ద్రుతపరకస్వరసంధినిషేధము సావకాశము. ప్రథమేతరవిభక్త్యుకారాదులసంధి నిరవకాశము. కాఁబట్టి “నిరవకాశాపివిధయస్సావకాశాన్, విధీన్ బాధస్తే” అను న్యాయముచొప్పున నిరవకాశములగు ప్రథమేతరవిభక్త్యుకారసంధి ప్రభృతివిధులు ప్రకృతసూత్రనిషేధమును బాధించి వర్తిల్లునని తాత్పర్యము. “ప్రథమేతరవిధి” అనుదానిచేతనే కిషష్ఠియు గ్రహింపఁబడుచున్నది (విస్తర II).

చియె యుండును. నన్నయాధర్వణీయమున నట్లు “అచాంసూధౌద్రుతోఽదృశ్యః స్థితోఽపిచసదాభవేత్”ని స్పష్టముగా వివరింపఁబడియుండలేదా? ద్రుతవ్యవధాన మున సంధికిఁ బ్రాప్తియే లేకుండఁగా నది సమృతమైనచో కిధింపఁబడనక్కఱ లేదా?

విస్తర II. 23 I విష:—ఇకాదులకు భిన్నములగు ద్రుతప్రకృతికముల స్వరములకును సంధి యర్వాచీనకవులప్రయోగములలోఁ గన్పట్టుచున్నది. “వేంకట నాథకవి రచించినపంచతంత్రములో మాత్రము “ఘనతఃఘూర్జరీ.....” అనేపద్య ములో ‘నగించటుగాక యుండినన్’ అనే ప్రయోగ మున్నది. ఇటువంటిదే బహు భాష్యచరిత్రములో (2౬ పు.) (నేను) ‘ఇడెదన్న’ = (ఇడెదన్+అన్న) అనేప్రయో గము కనబడినది.....భారతం కల్లపర్వము (II ఆ. 3౨౯) లో ఉన్న - ‘ఉనిచి తిపుడు’ శాంతిపర్వములో ఉన్న (I ఆ. ౧౪) ‘పల్కితిటు’ (అనునవి) సరియైనపాఠ ములుగా అంగీకరించలేము. ప్రాచీనకవులు ఇట్టిసంధిచేయకపోయినా ఉత్తరాంధ్ర కవులు కొందరు రచించినగ్రంథాలలో దీనికి (ద్రుతపరకోకారసంధికి) ప్రయోగ ములు కనబడుతున్నవి. (చూ. పట్టిక)” (బాలకవిశరణ్యము ౨౯3 పుట.) అని శరణ్యమున వ్రాయఁబడెను. చ.....చెడఁగొలు కింతెకాక (భాస్కరశతక ౧౮ ప.)

సంజీవని. ౭౩ II విష:—ఇగశబ్ద మిఁక శబ్దపర్యాయము. ద్విపద. “ఇఁగ మెడఁ దునిమెడ విధియేమిపుట్టె | జగములలో రిత్తసడి వచ్చె నీకు” (బసవ. ౫ ఆ. ౯౦. పు కం. “వనటయుడుగు మిఁక దుర్బతి | యును బోలెను.....” అని యిట్లు పూర్వములేవిన ‘ఇఁక’ అనెడిరూపమును సోమయాజి ప్రయోగించియున్నాఁడు. పయి బసవపురాణద్విపద సఖండాఖండ ప్రాసముతో నున్నదని యంగీకరింపక బసవ పురాణపీఠికాకర్త “ఇగ అరసున్న లేనిది. చిన్న యశూరి ప్రభృతు లిది సానుస్వార మనిరి” అని వ్రాయుట సరికాదు. సోమనారాధ్యుఁడు స్థలాంతరములందును సఖండా

చిక్కితని (నైమిని ౮ ఆ. ౧౩౧) పొంది తనేక (కుచేలో. ౧ ఆ. ౭౦) వెడలగ్ని దీప్తులు (హంస. ౫ ఆ). ఇట్టివి శరణ్యచట్టికలోఁ జూపబడెను.

వైవానిలోని భారతప్రయోగములు శరణ్యకర్త తలంచినట్లే కవి ప్రయుక్తములు కావని (ప్రక్షిప్తముల) యీాఫటకు (విస్త. II ౭౧ I విష.) విశదపఱచియున్నాను. తక్కినయుత్తరాంధ్రకవుల ప్రయోగములవంటి వింకను గలవు. అట్టివి నారచించినహరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యాన పీఠికలో నుదాహరించియున్నాను. (హరిశ్చ. ౯౭ మొ. ౧౦౧ వ. పీఠిక). అవియెల్ల గాణ పతవివరణమున స్వీకరింపబడెను. (గాణ. సంధి. ౩౫ సూ. వివ.) వాని నిటఁ జూపెద. సీ...గీ....దొరయఁజేయుదేవరరాజ్యంబు సిరి ఫలింప (హ. న. ౨ ఆ. ౩౮ ప.) ఇందునలపరార్థమున “దొరయఁజేయుదున్+పను” అనుచోఁ దద్ధర్మోకార సంధి యగపడుచున్నది. సీ...గీ....నేమించి నెయ్యంబుఁ బ్రభులయెడ కొ | నర్పు దురు మహిమ...” (హ. న. ౨ ఆ. ౫౧) ఇందును నలపరార్థమున ‘పను+పినర్పు దును+ఉరుమహిమ’ అనుచోఁ దద్ధర్మోకారసంధి కన్పట్టుచున్నది. “కననయ్యెడ నఘ” (హ. న. ౪ ఆ ౫౮ ప.) అనుపద్యమునందును ‘కననయ్యెడున్+అనఘ’ అనుచోటసయితము తద్ధర్మోకారసంధి చూపట్టుచున్నది.

పయిరితి నర్వాచీనకవుల గ్రంథములలో ద్రుతపరకోకారసంధి పాక్షికత యరుదుగ నగపడుచున్నది. కాని యిట్టిసంధులు నన్నయాధర్వణసప్తతములు కామింజేసియుఁ బ్రచుర ప్రయోగ ప్రసిద్ధములు కామింజేసియుఁ గావలయు బాలవ్యాకరణమున సంగ్రహింపబడలేదు. ప్రాధవ్యాకరణమునందేని పూరింపబడలేదు. వైభారత ప్రయోగములకువలెనే వీనికిని బాఠాంతరములు వీరికిఁ జూపట్టెనేమో? గాణప పతవివరణమున “పల్కితిటు” అనునది తిక్కన ప్రయుక్తముగాను నన్నయకారిక కుదాహృతిగాను వివరించుట సరికాదు. (నారా. సంధి. ౧౧౨ కారి. ౧౧౩ కారి. ౮—౯ పద్య. వివ.)

భావ ప్రాసమును బ్రయోగించి యున్నాడు. ద్విపద. ప్రాకుగట్టిన యట్టిమానంపు గుడియె. ప్రాకుపుష్ప (బసవ. 8 ఆ. 2౯౨) బూదిదారాజదుపాగయదు తాను. చూచుడు ముట్టించె నొక్కదీపంబు (బసవ. ౧ ఆ. 332) బ్రాతిగా నాదివరాహ వంశ్రంబు. భాతమిశ్వరుచేతఁ గాదె యున్నదియు (బసవ. ౬ ఆ. ౮33)

'ఎట్టకేలకున్ - ఎట్టకేని' అనువానిలోని 'ఎట్టకున్' అనునది యికాదులలోని దని చెప్పవచ్చును 'ఎట్టకున్' అనునది పృథక్ ప్రయోగయోగ్యము కామింజేసియు నద్దానికి 'ఏలకున్ - ఏని' అనునవి పరమగునపుడుమాత్రమే పాక్షికసంధిప్రయోగములు లభించుచుండుటంజేసియుఁ గృతసంధికములగు నారెండుస్థలములుమాత్రమే యికాదిగణమునఁ జేరిపెబడెను. మఱియు 'ఏని' శబ్దము కళయగుటచే 'ఎట్టకేని' అనునది ద్రుతప్రకృతకములగు నికాదులలోని దనుట పాసంగనేరదు. కాన 'ఎట్టకేలకున్ - ఎట్టకు నేలకున్ - ఎట్టకేని - ఎట్టకునేని' అనునవి ప్రకృతలక్ష్యములని యెన్న నగును. తే. గీ. ఎట్టకేలకు నూల్కొల్పి యిట్టు లనియె (శల్య. ౨ ఆ. ౪౦౫) ఆ. వె. ఇయ్యకొనకయున్న నెట్టకేని (కాంతి. ౧ ఆ. ౧౬౪). ఉ. అల్లనమార్దవం బొనరు నట్టుగ నెట్టకునేని రాచి (విరా. ౨ ఆ. ౨౨౦ ప.) చ...అ. చ్చలమె ఫలంబొ యింకయినసంధి యొనర్చుట మేలు వారితోన్ (కర్ణ. 3 ఆ. ౨౭౦). ఇంకేల (ఆది. ౨ ఆ. ౨౧ ప.)

ఆద్యస్యాప్రేషితేఽన్త్యలోపశ్చ (ఆ. చిం. సంధి. ౫)

నన్నయాభవ్య కారి. అహో. ౨౦౧ పు.)

జీమము. 28 అద్రుతానామజాదీనాం ద్విరుక్తావన్త్యలోపితాఅన్త్య

ఋషయః. పాంచ ద్విరుక్తాస్య. ర్భవంతిలోపాగమామతాః (వికృ. ఆజం. ౮౧ కారి. అహో 3౬౧ పు).

కల్పతరు. 28 విషః—భృశాద్యర్థములందు రెండుమాటలు పల్కబడిన వానిలో రెండవశబ్ద మాప్రేషితసంజ్ఞగలది. అప్రేషితే = ఆప్రేషితశబ్దము పరమగు చుండఁగా ఆద్యస్య అన్త్యలోపశ్చ = మొదటిశబ్దముయొక్క యంత్యవర్ణమునకు లోపమును సంభవించును. చకారమువలనఁ గొన్నియెడల ననఁగా క్త్వార్థేకారాదులకు లోపాభావము గలదని యర్థము. కాన నహోబలపతి "ఏవంచ అనియాని-అలసి యలసి-అడియాడి-ఇత్యాదిరూపాణామసాధుత్వమేవ" (అహో. 3౬౧ పు.) అని వ్రాసినవ్రాత సరికాదు. ఆ. వె...అనుభవింతు. గాక యెఱిగియెఱిగి కడఁగి యారెఱిఁజే. కొందురయ్య యెట్టి కుమతులైన (28 III విష.) (ఆది. 3 ఆ. ౧౯3 ప.) వట్టా ఉతోఽచీతిసూత్రమునుండి యిందచి యనునది యనువర్తించు

ననియు నక్కారణమున స్వరపరకత్వమందె యీసూత్రము వర్తిల్లుననియు నహో బలపతివాసెను. “ద్విరుక్తసూత్రప్రయోగేఽజాదిత్వమేవ. అచీఽపదానువృత్తి రత్ర మానమ్.” (ఆహో, ౨౦. ౨౪.) ఉదా:—ఓహో=ఓహోహో. ఔరా+ఔరా=ఔరారా. మొ. ప్రస్వాచ్చులకుమాత్రమే సంధి విధింపబడుటంజేసి యామ్రేడితపరకపరహూప సంధి దీర్ఘాచ్చులకునయితము సంభవించుననుట కీసూత్రముపదేశింపబడెనని యహో బలపండితుడు తలంచుచుండును. కాని ‘ఇంచుక+ఇంచుక = ఇంచించుక, నాడు+నాడు = నానాడు, ఊరన్+ఊరన్ = ఊరూరన్’ మొదలగురీతినిసయిత మిటు నంత్య వర్ణలోపములు గ్రహింపవలెను. ఈవిషయమునె యధర్వణుడు విస్తరించి వివరించు చున్నాడు:—అద్రుతానామజాదీనామ్ = ద్రుతప్రకృతికములుకాని యజంతముల, ద్విరుక్తా = ద్విరుక్తియందు, అన్యలోపితా = పూర్వపదాంత్యవర్ణలోపము సంభ వించును. అన్యేషాంచ = హలాదులగునట్టియు ద్రుతప్రకృతికములగునట్టియు, శబ్ద ముల ద్విరుక్తియందును, బహులోపాగమాః = వివిధములైన లోపాగమాదులును, మతాః = సప్తతములు, స్యుః = ఆగుచున్నవి. చకారమువలన నజాదికళాశబ్దము లకును వివిధలోపాగమాదులు సంభవింపవచ్చును. ఉదా:—మాటికిన్+మాటికిన్ = మాటిమాటికిన్, మాటికి మాటికిన్, ఇంటింటికిన్ - ఇంటికి నింటికిన్, అప్పటప్పటికిన్ - అప్పటి కప్పటికిన్, వెన్వెంటన్, తోడ్తోడ్, హరీహరి, హరిహరీ, భభీభభి, అదు కులు+అదుకులు = అందదుకులు, ఇంకులు+ఇంకులు = ఇట్టింకులు, మిట్లు+మిట్లు = మిటుమిట్లు - మొ.

అచ్చున కామ్రేడితంబు పరంబగునపుడు సంధి తఱుచుగ నగు. ౧౦. ద్విరుక్తముయొక్క పరహూపమామ్రేడిత మనంబడు. తఱుచుగ ననుటచేత నొకా నొకచో వైకల్పికసంధియుఁ గలదని తాత్పర్యము:—ఔర+ఔర = ఔరార, ఆహో+ఆహో = ఆహోహో, ఎట్టూ+ఎట్టూ = ఎట్టైట్టూ, ఓహో+ఓహో = ఓహోహో, ఏమి+ఏమి = ఏమేమి, ఏమి యేమి, ఏగియేగి యనుచో క్త్యర్థంబగుట సంధి లేదు.

సంజీవని. ౨౪ I విష:—అర్వాచీముద్రణములలో బాలవ్యాకరణ సూత్ర మున ‘తఱుచుగ’ అనియు ‘ఏగియేగి యనుచో. క్త్యర్థంబగుట’ అనియుఁ బాఠములు ప్రమాదవశమునఁబడినవి. బాలవ్యాకరణ ప్రథమద్వితియముద్రణములచొప్పున నట్టి యథాపాఠము లిందుఁ బోల్చి వ్రాసఁబడెను. ద్రుతమునకు క్త్యసంధికపదునముని, క

మగుచవుడు సరళాదేశాదిసంధికార్యములు వచ్చుట శాస్త్రవిరుద్ధము. అట్లువచ్చిన ప్రయోగములును లేవు. ఏగుఱాతువు నిర్బిందుకమని సూరియాశయము. శబ్ద కత్నాకరమునను నిది నిర్బిందువుగనె చూపబడెను. 'ఎగురు - ఎగయు' మున్నగు వానినిబట్టి పరిశీలించినను నిది నిర్బిందుకమె యని తోచును. శ్లేషమున సఖండా ఖండశబ్దమేళనమును సఖండాఖండ ప్రాసమును ధారాశముగ నంగీకరించి ప్రయోగించిన రాఘవపాండవీయకళాపూర్ణోదయాదులలోని యట్టిప్రమాణములను జూపి సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు దీనిని సఖండముగ నిర్ణయించుట ప్రబలప్రమాణ మాలకమని తోచెదు.

సూరిగారును నహోబలపతివలెనే యజాదికళాశబ్దమునకే యంతవర్ణలోప రూపవరరూపసంధిని సూత్రించిరి. హలాదిద్రుతప్రకృతికముల యంత్యవర్ణలోపవిషయము కొంతవఱకు బాల. సంధి. ౪౦ - ౪౧ - ౪౨ - సూత్రములలో వివరింపబడును.

సంజీవని. 28. II. విష:—“అప్రేషితం ద్వీస్త్రిరుక్త” మ్మనునమరకోశాదికము చొప్పున నట్టి ద్వీరుక్తత్రిరుక్తశబ్దభాగమెల్ల నాప్రేషితమె యని చెప్పెదగియున్నను “తస్య పరమాప్రేషితమ్. (౮ - ౧ - ౨) ద్వీరుక్తస్య పరమాప్రేషితసంజ్ఞంస్యాత్” అనువాణీనియవహారము ననుసరించి సూరి యాప్రేషితశబ్దమునకు వివరణము వ్రాసెను. “యద్యప్యాప్రేషితం ద్వీస్త్రిరుక్త మిత్యమరవచనాత్ త్రిరుక్తస్యాప్యాప్రేతసంజ్ఞాస్థ్యేన. తథాపి తస్య ప్రయోగాభావాద్ద్విరుక్తస్యేత్యుక్తమ్. (అహో. ౨౦౨ పుట). అనియుట్లు త్రిరుక్తప్రయోగమే లేదని యహోబలపతివ్రాయుట సరికాదు. క. తక్షకుఁ డతభీతుండై | యాక్షణమున నరిగె సురగణాధిప నన్నున్ | రక్షింపుమ రక్షింపుమ | రక్షింపుమ యనుచు నప్పురందరుకడకున్. (ఆది. ౨౨. ౨౧2) “సంభ్రమేణ ప్రవృత్తైయథేష్ట మనేకథాప్రయోగోన్యాయసిద్ధః (వార్తి ౧౦౧౬) . స ఎవ్వర ఎ ఒధ్యస్య బుధ్యస్య బుధ్యస్య” (సి. శా. బాలమ-౯౧౦ పు.) అని యట్లు వాణీనియుటను ద్రివిధప్రయోగము నంగీకరించి యున్నారు. (౨33 విష).

సంజీవని. 28 III విష:—సంభ్రమభృశాద్యర్థ విశేషములలో వచ్చెడి యాద్విరుక్తీయందుఁ బరరూపసంధి కేవలము స్వాభావికమగుటచే దీర్ఘాచ్చులకు పైతము సంధి నిత్యముగానే వచ్చుచున్నది. (విస్తర). క్త్యాభేదకారసంధి యెట్టి

విస్తర. I 28 III విష:—“జౌరార అని యయ్యెను. ఇచ్చోమాత్రము జౌరయార” అనరాదు. ఇట్లే “ఆహాయాహ” అనరాదు. తక్కిన మూడుదాహార

యవస్థలోనయినను బ్రయోగించుట నన్నయభట్టారకునకు సమ్యతము కామింజేసిదీర్ఘాచ్చులకు పైతము నిత్యముగ సంధియగుచున్న యియామేడితసంధియందును నాతడు క్షార్థేకారసంధిని బ్రయోగింపడయ్యె. ఆ. వె. ఎటింగి యెటింగి నన్ను నేకార్థసమవేతు (ఆర. ౨ ఆ. 3౬ ప.) తే. గీ. ఏల బోధించితయ్య నీవెటింగి యెటింగి (ఆర. 3 ఆ. 3౨౧). ఆ. వె. ఎటింగి యెటింగి కడంగి... (ఆది. 3 ఆ. ౧౯3 ప.) తే. గీ. ఏల యాశీవిషంబుల నెటింగి యెటింగి (సభా. ౨ ఆ. ౨౦౪). ఇట్లుగుటంజేరి సూరి యేగి యేగి యనుచో సంధిలేదని వ్రాయుట యుక్తమేకాని (విస్తర). యాతడు “ఏమేమి - ఏమియేమి” అని ఇట్లాప్రేతమునఁ బాక్షికసంధి నుదాహరించుట యుక్తమైయుండలేదు. ఇట్టియెడల సంధ్యభావమునకుఁ బ్రయోగము కన్నట్టలేదు. “బహుళమునుటచేత ఏగియేగి” ఇత్యాదులలేదు. ఏమేమి - ఏమియేమి ఇత్యాదులకు వికల్పము.” (కవిజనమం డన టీక. వికృం సంధి. ౧౨ కారికవ్యాఖ్య) అనునాధునికుఁ డగుద్వితీయత్రిణీసీతారామకవియుదాహృతులనె యిచట సూరి యెత్తి వ్రాసెనా యని యాలోచింపవలసియున్నది. సూరికి వికృతివివేకము దాని యీటికతో లభించి

ణములందు సంధి కలుగుటయుఁ గలుగకున్న యదాగమము కలుగుటయు నగునని యెఱుంగవలయును.” (బా. సా. పే. సంధి. ౧౦ సూ. వ్యా.) ఈవ్రాత సరికాదు. “ఔరయార - ఆహయాహ” అని యేల యనరాదో? “ఎట్టూ యెట్టూ - ఓహో యోహో” అని యేల యనవచ్చునో? వివరింపలేదు. ‘ఎట్టూ యెట్టూ’ మున్నగు వానివంటి ప్రయోగ మేప్రామాణికవిగ్రంథమందయినఁగలదా? మఱియు ‘ఆహ+ఆహ=ఆహాహ’ అని స్పష్టముగా సూరి దీర్ఘాంతశబ్దము నుదాహరించి యుండఁగా ‘ఆహ’ అనెడి యేకోశమందును లేని యశ్రుతచరశబ్దము నేల వేటికా వ్యాఖ్యాత ప్రక్షేపించెనో తెలియరాకున్నది.

విస్తర. II ౭౪ III విష:—ఆమేడితమునందలి క్షార్థేకారసంధికి భాగవతమునఁ బ్రయోగములు గలవు. చ...ఎటింగెటింగినా | వలు విడి యేల కట్టు కొని... (భాగ. ౯ స్కం. ౫౧౫ ప.) క. ఎటింగెటింగి బ్రహ్మహత్యా | దురితము... (భాగ. ౧౦ ఉ. భా. ౯౩౧ స్కం. ప.) క్షార్థేకారసంధి యర్వాచీనమహాకవి ప్రయుక్తమయినను భారతసమ్యతము కామింజేసి సూరి యంగీకరింపలేదు. (2౨ విష.) ‘ఏమి యేమి’ అనునది సాధువేకాదు. కాన తలుచుగ ననుదాని చొప్పునఁ గ్వాచిత్కసంధి పాక్షికతకు సూరి ‘ఏమియేమి’ అని యుదాహరించుట కంటె గీ...ఇంతయె | ప్పనె యుడులోక మెట్ట యెదుర (కాశీ. ౪ ఆ. ౧౮౬) (చూ. బా. సంధి. ౪౦ సూ.) మున్నగు వాని నుదాహరించిన లెస్స యయియుండును.

యుండె ననువిషయము నారచించిన యధర్వణకారికావళి విమర్శనమున నిరూపించి యున్నాను. (౪౪ మొ. ౪౭ వ. పుటలు. వీరిక).

పరిమితో (తే) సమస్తానామ్. (ఆం. చిం. సుధి. ౧ కారి.

సన్నూత్య

అహో. ౧౯౧ పు.)

జీయము.

సంధిర్నిత్యం ప్రత్యయస్య । తథార్యాదిగతస్య చ ।

౭౫ విష.

అచోఽచిమత్రచిల్లోపాబహుళం స్యాత్ప్రయోగతః॥

(అహో. ౨౬౩ - ౧౫౧ - పుటలు. విశ్వ. సంధి.

౪ - ౧౩ కారి.)

కల్పతరు. ౭౫ విష:—‘పరిమితో’ అనుచోట ‘పరిమితే’ అని నన్నయ ప్రయుక్తపాతమై యుండునని తోచెడిని. పరిమిత మనగా నల్పాక్షరక ప్రత్యయాదికమని యర్థము. పరిమితే = ప్రత్యయాదుల యచ్చు పరమగుచుండగా, సమస్తానామ్ = అన్నియచ్చులకును సంధి నిత్యముగా నగును. “నిత్యమను త్తమేత్యాది పూర్వసూత్రమునుండి “నిత్యమ్” అనునదియనువర్తించును. ఉదా:—వీసె+ఎడు = వీసెడు, అర్థ+ఇంచు = అర్థించు, పుష్ప+ఇంచు = పుష్పించు మొ. “సంస్కృతపదేన పరిమితమాన్యప్రద” మిత్యాదిసూత్రమునఁ బరిమితశబ్దమల్పార్థకముగాఁ బ్రయోగింపబడెను. “పారిమిత్యాల్లాక్షిత్యాత్” (సాహి. ౩ పరి. ౪౮ కారి.) జీవానందవ్యాఖ్య:—“పారిమిత్యాత్ = పరిమితత్వాత్ = అనుకార్యమాత్రగతత్వేన అల్పత్వాత్” అని పరిమితశబ్ద మల్పార్థకమైయున్నది. వర్ణశబ్దముమీఁద నల్పార్థక ప్రత్యయము నెల్లుటచే వర్ణకశబ్దము ప్రత్యయార్థకమయినట్లే యల్పాక్షరార్థకపరిమితశబ్దముపైతము ప్రత్యయాగమాద్యర్థకమగుట విరుద్ధముకాదు. ఈయభిప్రాయమునే యధర్వణుడు “సంధిర్నిత్యం ప్రత్యయస్య” ఇత్యాదికారికచే వివరించెను. “సంధిర్నిత్యమి” త్యాదికారిక కీవఱకే వ్యాఖ్యచేయబడెను. (౬౯ విష.) “కుత్ర చిద్బహుళ” వ్చునుటచేత ‘ఎనిమిదవది - ఎనిమిదియవది, వారియందున్, రాములందున్ - రాములయందున్, మొదలగుచోట్ల సంధ్యభావము సాధువగుచున్నది. అహోబలపతి యిందు ‘పరిమితో’ అనియే నిల్చి దానికే బరిమాణార్థక ప్రత్యయ కరముగామాత్రము వ్యాఖ్యచేసెను “పరిమితో = పరిమాణార్థకేవర్ణకేవరే”... మాన్వాన్నిత్యమేకత్వ । ఎడుస్యాత్ప్రమాణకఇత్యధర్వణేనోక్తమ్.” (అహో. ౧౯౧ పు.) ఈక్షమునఁ బ్రత్యయాదిసాధానాచ్చరకత్వమునందలి సంధి నిత్యత నన్నయానుక్త మనవలసివచ్చును. మొక నుదాహరించిన రీతిని నన్నయాభిప్రాయమున యధర్వణుడు వివరించుచుండగా దానిని విభిన్నార్థకములుగా

నారాయణీయమున వివరించుట యుక్తముకాదు (నారా. ౧౧౦ - ౧౧౬ కారి. ౬ - ౧౨ సూ.)

అంద్యవగాగమంబులుదప్ప నపదాద్విరంబు పరంబగు
నపు డచ్చునకు సాధియగు. ౧౧.

బా.వ్యా. మూర+ఎడు = మూరెడు, వీసె+ఎడు = వీసెడు,
2౫1 అర్థ+ఇంచు = అర్ధించు, నిర్జి+ఇంచు = నిర్జించు, అంద్య
విష. వగాగమంబులు పరంబులగునపుడు యథాసంభవ
ముగా గ్రహించునది. రాములందు, రాములయందు,
హరియందు, ఎనిమిదవది - ఎనిమిదియవది.

సంజీవని. 2౫1 విష:—అపదాద్విరంబు = అపద మనగాఁ బ్రత్యయాగ
మాదుల, ఆదిస్వరంబు = మొదటియచ్చు. ‘అందు’ అనునది సప్తమీప్రత్యయము.
‘అవ’ అనునది పూర్ణాంతకప్రత్యయము. (బాల. ఆచ్ఛి. ౨౫ సూ). యథాసంభవ
ముగా = ప్రయోగానుసారముగా. సూరిప్రత్యయ మనక ‘అపద’ మనుటచేత
“ఇంచు” గాగమము, ‘అవ’ గాగమము మున్నగునవి సయితము గ్రహింపఁబడు
చున్నవి. (విస్తర). “ఏని - ఏసి” మున్నగునవి యవ్యయములగుటంజేసి యవిపద
ములే. అపదములు కావు. “చ.....వాయుసూ | నునిఁ గవలన్ శినిప్రవరు
నొంచెవడిన్ పదియేసియమ్ములన్ (శల్య. ౧ ఆ. ౧౯౧). ఉ. ఎవ్వనియేని ముఖా

విస్తర. I 2౫1 విష:—“ఇంచు - అనునది స్వతంత్రప్రయోగార్హ మగు
థాతువగుటచేత నద్దాని నపద మనఁజనదు....లాక్షణికు లిద్దాని వివక్షింపమిని
ప్రత్యయ మనవలసివచ్చెను” (బా. సా. వే. ౬౦ పుట.) ఈవాక్యము ప్రమాద
భూయిష్ఠముగా నున్నది. థాతువు స్వతంత్రప్రయోగార్హ మనుట యసంగతము.
‘ఇంచు’ అనుదానిని వైయాకరణు లాగమమనిరిగాని ప్రత్యయమనలేదు. ప్రత్యేక
ప్రయోగార్హమగు ‘అందున్=ఆస్థలమందు’ అనుపదమున్నను “అందున్” అను
శబ్దము సప్తమీప్రత్యయముగా నంగీకరింపఁబడుచుండలేదా. ‘ఇంచు’ అనుథాతు
వున్నంతమాత్రమున ‘ఇంచు’ అనుశబ్ద మాగమమగుటలో బాధ యేమున్నది?
ఇందు లాక్షణికులు చూచుకొననివిషయమేమి? “ఎడుగాగమము. ఇంచుగాగ
మము అని ఆగమమాత్రములుగ గ్రహింపఁబడుచున్న ‘ఎడు-ఇంచులు గూడ
స్వతంత్రపదములే” (సంధిగ్రంథ ౮౪ పు.) అని సంధిగ్రంథకర్తవ్రాసెను. ‘ఎడు’
తద్ధితప్రత్యయము. విభక్త్యంతములుకాని వీనిని పదములనుట పౌరపాటు.

మృతాంశుబిం | బమ్మన నుచ్చవంబయిన.....(ఆది. ౧ ఆ. 22). మున్నగుమహా కవి ప్రయోగములు వీనిపదత్వమును బ్రత్యేక ప్రయోగార్హతను నిరూపించుచున్నవి.

కుటు చిటు కడు నడు నిడుశబ్దముల ఆ డ ల కచ్చు

బాలవ్యా. పరమగునపుడు ద్విరుక్తటకారంబగు. ౧౨.

2౬ వి. కుటు+ఉసురు = కుట్టుసురు; చిటు+ఎలుక = చిట్టె
లుక, కడు+ఎదురు = కట్టెదురు, నడు+ఇల్లు = నట్టిల్లు,
నిడు+ఊరుపు = నిట్టూరుపు.

సంజీవని. 2౬ విషయము:—దీనికి నన్నయాధర్వణీయమూలము కన్నట్ట లేదు. ఈవిషయము సూరిపూరించినదె. (విస్తర.) ‘ఉసులు’ అని యిది శకటయుక్త ముగ శబ్దరత్నాకరమున నుదాహృతమయ్యెను. “కుట్టుసులు దే. వి. (కుటుచ+ ఉసులు) కొంచెము మిగిలియున్న ప్రాణము” “ఉసులు - వై. వి. ప్రాణము” (శ.ర). “ఉసులు - ప్రాణము, అసహ” (వై. దీ) ఇందలిరేఫము శకటమనుటకుఁ దగిన ప్రామాణిక ప్రయోగము కన్నట్టలేదు. దీనిని సంబంధించినతమిళశబ్దము. ‘ఉయిర్.’ కన్నడశబ్దము ‘ఉసిర్’ అనునవైయున్నవి.

సంజీవని. 2౬ I విష:—‘కుటుచ - చిటుత - నిడుద - నడుము’ అనునవి యాచ్చికవృత్తియందు. ‘కుటు - చిటు - నిడు - నడు’ అని శేషించుననియుఁ జిట్టె లుక ప్రభృతులలోని పూర్వపదము ‘చిటు’ అనక ‘చిట్టి’ అనిగ్రహింపనగుననియు

విస్తర. 2౬ విష:—“కేచిదాదౌద్వివర్ణకాః అనునాధర్వణము మూలము” (బా. సా. వే. ౬౧ పుట.) అను వేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. ఈకారిక ద్విరుక్తసంధి విషయకమని యిందలి ‘ఆదౌ’ అనుదశము విశదపలుచుచున్నది. “కేచిత్=కొన్ని, ఆదౌ=ఆమ్రేతితము పరమగుచుండఁగా మొదటిశబ్దమందు...” (కవిజనమండన వ్యాఖ్య. ౯౫ పుట.) “కేచిదాదౌద్వివర్ణకాః | ...నట్టనడుము - కొట్టకొన - ఎట్ట యెదుట-నట్ట పగలు-మిట్టమిట్టు-ఇత్యాది” (అహో. 3౫3 పు.)

“సాధారణముగా నిట్టిరూపములు నన్నయభారతభాగమున నగపడమిం జేసి...” (బా. సా. వే. ౬౧ పు.) అనియు, “కట్టాణి మున్నగుతమిళరూపములను బట్టి యీద్విత్వవిధానమును సూరి కల్పించె” అనియు, వేటికావ్యాఖ్యాతవ్రాయట పొరపాటు. “కట్టెదురన్” (సఖా. ౨ ఆ. ౯2 ప.) కట్టలుకన్ (విరా. ౨ ఆ. ౨౮౧ ప.) వేడినిట్టూరుపోయన చెడలే... (విరా. ౨ ఆ. ౨3౬) అని యిట్లు నన్నయ తిక్క నలు వైతము వీనిని ధారాళముగాఁ బ్రయోగించియున్నారు.

శబ్దరత్నాకరప్రాథవ్యాకరణములయాశయము. (విస్తర.) డ "చిట్టడవిజిట్ట" (ప్రాథ. సంధి ౪ సూ). ఈ గ్రంథములు చిట్టడవి ప్రభృతులలోని యికారసంధికి నిత్యత నంగీకరించుటచే నీమార్గమందలి బాధతోలంగినది.

సంజీవని. ౭౬ II విష:—శబ్దరత్నాకరకోశమున 'కడు' శబ్దము ద్రుతప్రకృతిక మగునవ్యయముగ 'ద్ర' అనుసంజ్ఞతో నుదాహరింపబడెను. పేటికావ్యాఖ్యాతయు ననుశాసనకర్తయు నీమార్గమునె యనుసరించిరి. (బా. సా. పే. ౬౧ పు; ఆం. భా. అ. ౧౦గి పు. తృ. ము.) కడుశబ్దము బాలవ్యాకరణపక్షమున గళయగు విశేషణమే యనడగును. అత్యంతాతిశయద్యోతనమున నది చార్థక 'ను' శబ్దాంతమయి "అందఱున్" మున్నగువానివలె బ్రయోగింపబడునని యెన్ననగును. కడు నహితుండై. (ఆర. ౧ ఆ. ౧౦౦). కడునధికుతోడ (సభా. ౧ ఆ. ౧౨౪).

ఈద్విగుక్తకారవిధి - కుటుప్రభృతులపట్ల నిత్యమే యయ్య 'కడు' శబ్దవిషయమునమాత్రము పాఠీకమని ప్రయోగములనుబట్టి బాలవ్యాకరణసూత్రమును సవరించుకొనవలసియున్నది. ప్రయోగములు:—అనికడునడలుగ (సభా. ౨ ఆ. ౧౨౪ ప.) (కడునడలున. తాళపత్రమూర్త్యక) కడునెండ యెక్కునంతకు (ఆర. ౧ ఆ. ౧౦౯). కట్టెదురన్ (సభా. ౨ ఆ. ౯౭ ప.) (విస్తర.)

సంజీవని. ౭౬ III విష:—కుటుప్రభృతులలోని యుపాంత్య ఆ డ ల కు ద్విగుక్తకారాదేశమురాగా 'కుట్ ట్ + డ + డసురు = కుట్టుసురు' మున్నగురీతిని సంధిరూపము లేర్పడునని గ్రహింపవలెను. కుటుప్రభృతుల ఆడల కన్యవహితాచ్ఛరకత్వము సూరిచే నుద్దేశింపబడ లేదని యాతనియుదాహృతులె విశదీకరించుచున్నవి.

విస్తర. ౭౬ I విష:—ఈమార్గమునె యనుసరించియు 'నడు - నిడు' అనునవి 'నడుము - నిడుద' అనువానిసంక్షేపరూపములని పేటికావ్యాఖ్యాత యేలవ్రాయలేదో తెలియకున్నది. "కుటు - చిటు అనునవి వృత్తియం దంత్యమగుహల్లు లోపించిన కుటుచ - చిటుత అనువానిరూపములు" (బా. సా. పే. ౬౧ పు.) అనిమాత్రమే పేటికలో వ్రాయబడెను.

విస్తర. ౭౬ II విష:—చింతామణిపక్షమున విశేషణములు ద్రుతప్రకృతికములుగాన 'కడున్' అనునది ద్రుతప్రకృతికమనకతీరదు. అత్యంతాతిశయార్థకోధమున 'చా' ర్థక 'ను' శబ్దము దానిపై నిల్వగా 'కడున్ + నున్ = కడునున్ = కడున్' అని యిట్లు సంధిప్రక్రియ నెన్ననగును. విశేషణవిశేష్యములనడుమ నిట్లు 'ను' శబ్దము నిల్పుట విశేషవిధిగఁ బ్రయోగములనుబట్టి గ్రహింపవలెను.

(విస్తర I). కాన నచట మిగిలిన 'ఉ' కారమునకుఁ బరదాహసంధి వ ర్తిల్లును. అంతయు కాని బా. సంధి ౨౨ సూత్రముచొప్పున 'టు' గాగఁగమువచ్చి 'కుటుటుసువు' 'కుటుటుసువు' మున్నగు నసిష్టరూపములు కల్గినేరవు. అట్టి టుగాగమ నివారణ మునకె యీసూత్ర మీస్వరసంధిచందర్భమున గ్రంథః ర్తచే సుసంగతముగ నిల్వఁ జడెనని గ్రహింపవలెను. (విస్తర II).

గసడదవాఃస్యః ప్రథమా । మాత్రాదాత్తాస్యదోర్విన్దై
 కన్నహాధర్మ వైతే । నవికృతి శబ్దాత్ పరతః । సాంస్కృతికానాం
 యము. ౨౨ వి. భవన్తి గసడదవాః॥ (ఆం. చిం.సంధి.౮. కారి. అహో.
 ౨౦౮ - ౨౦౯ - పు.)

విస్తర I. 2౬ III విషయము:—“ఉగ్రము మిగులునన్న నపదాదిస్వరసంధికేని యుత్పదసంధికేని నిత్యప్రసృత్తి ననుమానింపకతీరదు. కాన 'టు-డు' ల కుత్వసహిత ములకే ద్విరుక్తటకారము విధించుట యుచితము” (బా. సా. పే. ౬౧ పు.) ఈ పేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. ఉత్పదసంధి యిచట నిత్యముగ వ ర్తిల్లుటలో బాధయేమియు లేదు. అది యిష్టాపత్తియే. అపదాదిస్వరసంధి కిచట నెంతమాత్రమును బ్రసక్తియే లేదు.

విస్తర II 2౬ III విషయము:—ఈపట్టున ననుశాసనకర్త 'టు' గాగఁగమునకుఁ బ్రసక్తియే లేకుండునట్లుగ “అచ్చు పరమగునపుడు సమాసమునందు 'కుటుచా' దుల తొలియచ్చుమీఁదివట్టములకెల్ల ద్విరుక్తటకార మాదేశమగును” (ఆం. భా. ఆ. సంధి 3౮ సూ.) అని సూత్రించెను. కాని యీపక్షమున “కుటుచ+అనువు = కుట్టుసువు.” మున్నగు నసిష్టరూపములు సిద్ధింపవలసినవచ్చును. సంస్కృతశబ్దపరకత్వ మున నిష్టిసంధి లాక్షణికమహాకవి సమ్మతముకాదు. (అనుబంధ) బాలవ్యాకరణపక్ష మునందన్ననో కడుశబ్దేతరములగు 'కుటు' మున్నగురూపము లాచ్ఛికవృత్తిలో మాత్రమే సిద్ధించునుగాన నందు 'కుట్టుసువు' మున్నగు నసిష్టరూపము లుపపత్తిల్ల

అనుబంధము. విస్తర II. 2౬ III విషయము:—సంస్కృతశబ్దపరకత్వమున 'కడు' శబ్దకారమునకు ద్విరుక్తటకారమువచ్చుట బసవపురాణమునఁ గన్పట్టుచున్నది. కట్టుగముగఁగూడ ముట్టుడు మున్న (బసవ. 3 ఆ. ౪౬౭) చిట్టుల్కివడి మదిఁ గట్టుగ్గుడగుచు (బసవ. ౪ ఆ. ౧౩౫) నో యనారాధ్యుడు వింతవింత తద్భవము లను బ్రయోగించు స్వభావముగలవాఁడుగానఁ (౬౦ III) బయిస్థలములందు “కట్టుగ్గుడుగ-కట్టుగ్గుడగుచు” అని ప్రయోగించినేమా?

కల్పతరు. ౭౭ విష:—ఆత్మాస్తదోర్విశా=తా-నాశబ్దప్రథమైకవచనరూపము లగు ద్రుత ప్రకృతికములైన ‘నేన్ - తాన్’ శబ్దములుతప్పఁ దక్కిన, ప్రథమా మాత్రాత్=ప్రథమావిభక్త్యంత మాత్రమునకంటఁ బరమయిన, ఏతదేవ=ఈకచటత ప లె, గ స డ ద వాః స్యుః = వరుషగా గ స డ ద వ ల గు ను. ‘షిభస్సవర్ణశ్చ’ అనుచొప్పున ‘చ జ’ లు ‘చే జే’ లకు గ్రాహకములగును: చేకారము పైతము సకార మగునని తాత్పర్యము. సాంస్కృతికానామ్ = సంస్కృతసమశబ్దములలో, నవికృతి శబ్దాత్ పతః = (నభర్థక‘స’శబ్దముతోడి సమాసము) వికృతీతః శబ్దములకన్నఁ బర మైనను—వికృతిదిహ్నుములగు ద్వాదిప్రత్యయములు లోపించినశబ్దములకన్నఁ బర మైనను—‘క చ ట త ప’ ల కు, గ స డ ద వాః=గ స డ ద వ లు, భవన్తి = అగు

నేరవు. కడుశబ్దమున నీద్విరుక్తటకారవిధి పాక్షికమని యీవఱకే వ్రాయబడెను. (౭౬ II విష.)

విస్తర III. ౭౬ III విష:—ఇ ట్టిసూత్ర మిచటనే యుండుట యుక్తమై యుండఁగా సమాససంధిసందర్భములో నుండఁదగిన యీవిధి హరికారికావళి కర్త యిచటఁ జెప్పినట్లును దాని నాంద్రీకరించినవాఁ డగుటచే సూరి యిచటనే యుంచివేసినట్లును గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త మిక్కిలిగ విస్తరించి హరికారికావళియే మూలగ్రంథమనెడి తనవాదమున కేదో గొప్పయుక్తి దొరికినదనుకొని “ఓనిష్పక్ష పాతబుద్ధులారా” అని పెద్దభాంకారముచేసి విజృంభించెను. హరికారికావళి మూల గ్రంథమను ఘనతను దత్కర్తకు ఘటించునపు డొకటి రెండు చకారపుగుడులు తగిలినను నేమి కొఱత యని తలంచి కావలయును గొన్నియెడలఁ గొండగాఁ జేయఁ బడిన కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి గారి నిట్లుగుప్తార్థప్రకాశికాకర్త బెండుపఱచెను. “ఛందోని రోధంబున సమాసప్రకరణభంగదోషమునకు సహితము తలయొగ్గి.....కక్కు టితిం జెందవలసినచ్చెను.....ఛందోనియమంబునంజేసి యాపత్కాలంబున మర్యాదం దప్పి కంటకమార్గంబునంబడిన శాస్త్రులవారి.....” (బా. గు. ప్ర. ప్రకీ ౧౭౬ పు. ద్వి. ము) అని యేమేమో ప్రల్లదములాడెను. పాపము! కృష్ణమూర్తి శాస్త్రివంటివాడు కొఱమాలినయనుష్టుప్ ఛందమున కింతభంగపాటుపడుచా? స్వరసంధిప్రస్తావమున నీసూత్ర, మిచట ను ప్రసక్తమే యైయుండఁగా నీగొడవ యేల? సమాససంధివిధులనెల్ల నొకచోటనే చెప్పనియమము బాలవ్యాకరణమునను లేదు. హరికారికావళిలోను లేదు. అపదాదిస్వరసంధి (బా. సంధి ౧౧సూ.) వ్యస్త పదసంధివిధులలోఁ జొచ్చియుండలేదా? సమాససంధులనడుమ నామ్రేడితసంధి విధులు (బా. సంధి. ౪౦-౪౧-౪౨ సూ.) చొచ్చియుండలేదా?

చున్నవి. (చి. పరి. అనుబం. ౧౫౪ విష.) ఇట్లు నన్నయ తనకాలమునాటికి మాఱిమారుపుతోఁ బ్రసిద్ధమైయున్న ప్రథమమిండి 'క చ ట త ప' లకు వచ్చు గ స డ ద వాదేశనిత్యతను సూత్రించెను. నన్నయకుఁ బూర్వకాలమున 'డు ము పు లు' అనుప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములమిండినను స్త్రీసరుములగు నచ్చతెనుఁగు ప్రథమైకవచనశబ్దములమిండిననుమాత్రమే యియాదేశము నిత్యముగా వచ్చుచుండెడిది. నన్నయకాఁటికిఁ బయ్యరితని వచ్చుటేకాక స్త్రీలింగాది లుప్తప్రథమైకవచన సంస్కృతశబ్దములమిండినైతము పరుషములకు నిత్యముగ నీయాదేశము రాఁదొడంగెను. కావుననే నన్నయ సూత్రించుటలోఁ బూర్వస్థితియందుఁ దననాఁటికి జరిగినమాపు నుత్తరార్థముతో 'దుముపు' విభక్తులు లోపించిన స్త్రీలింగాదిసంస్కృత రూపములమిండినయితే మియాదేశము నిత్యముగనే వచ్చునని పురరుక్తముగ నొక్కి వక్కాణించెను. ఈనన్నయసిద్ధాంతమే భారతమున నియతముగఁ బాటించఁ బడెను. భారతమున నీయాదేశమునకు వైకల్పికత బాహుళికత యనుపపథ్యలు లేవు. నన్నయకుఁ బూర్వకాలమునందలి యియాదేశపుచరిత్రయు పండ రంగునియద్దంకి శాసనమును యుద్ధమల్లుని బెజవాడశాసనమును బరిశీలించినచో విశదము కాఁగలదు. (వై. పా. 3౪౨ - 3౪౬ విష.) (చి. పరి. అనుబం. ౧౫౪ విష.) 'అత్తాస్తదోర్వి' అనఁగా నేను తాను శబ్దముల తుదిస్వరము కవిభల్లటసూత్రముచొప్పున లోపించుటచే నేర్పడిన 'నేన్ = (ఏన్) తాన్' అనునవి ద్రుతప్రకృతికములగుటజేసి యవి ప్రథమాంతములై నను వానిమిండిపరుషములకు గ స డ ద వాదేశము రాదని యర్థము. ఇంక వానిపై గ జ డ ద బాదేశాదిద్రుతసంధికార్యములై వచ్చునని యెఱుంగునది. ఇంక 'నేను = ఏను. తాను' అనువాని తుదిస్వరము లోపింపనపు డవి చింతాపిణి పక్షమునఁ గళలై యగుటజేసి (౪3 II విష.) వానిమిండిపరుషములకుఁ బ్రకృతసూత్రముచే గ స డ ద వాదేశమే వచ్చును. క. కవదొనలును గాండీనము | నవల నిడంబనుపు ముంద రరదముడిగుమ్మే | ను విదపడిగియెద..... (శల్య. ౨ ఆ. 333).

పరుషావాస్వరూపేణ | ప్రథమాన్తో పరిస్థితాః | కాకా
సంబోధనేచాపి | హ్యవ్యయే కర్తృధారయే || అచేత
సాంకేత్యం | ఇతి శృంగారభూషణః | కేచిదాద్యస్యపావ
స్యాత్ | స్మచ ప్రాసే యతౌతు వా | కేచిద్వయోర్వి
కల్పత్యం | యతౌ స్వత్ర కేచన | వికృతాత్ పరుషా
శ్చస్య | స్సు సలద్యపదాధిగాః || నవోగసడదాస్సేవి |

నన్నయాధ్య

ణియము. 22

I విషయము.

పరుషాః ప్రథమాఽహితాత్ | స్యుద్ధిన్నా దేవతస్తాత్తే |
 వినాద్వద్వంహారేత్తే || (విశ్వ. సంధి. ౧౪. ౧౭ కాఠి.
 అహో. ౨౧౦ ౨౧౧. పు.)

కల్పతరు. ౩౭ I విషయము:—అధర్వణుడు తనకాలమువాటికిఁ గొందఱుకవు లీయాదేశమువిషయమున భిన్నభిన్నాభిప్రాయులై యుండుట నరసి యవి భారత సమ్మతములు కామింజెసి స్వమతములు కాకున్నను వానిని గేచిన్మతములనుగా వివరించుచున్నాడు:—కా కౌ=అ-ఆ మున్నగుకాక్వాద్యర్థకస్వరములమీఁదను, సంబోధనే = సంబోధనప్రథమావిభక్తిమీఁదను, -వ్యయే = అవ్యయముమీఁదను, కర్తృధారయే = కర్తృధారయమందును, అచేతనాథకే = జడవాచకశబ్దముమీఁదను, స్థితాః = ఉన్నటువంటి, పరుషాః = క చ ట త ప లు, ప్రథమాంతోపరిస్థితాః = ప్రథమావిభక్తిమీఁద నిల్చినవైనను, వా = వికల్పముగా, స్వరూపేణ = స్వరూపముతో నిల్చినవి, భవంతి = అగుచున్నవి, ఇతి = అని, శృంగారభూషణాః = శృంగారభూషణుడు తలంచుచున్నాడు. వైస్థలములందు గ స డ ద వాదేశము వైకల్పికమనుట శృంగారభూషణునిమతమని తాత్పర్యము. ఆద్యస్యపః = తత్సమ శబ్దముమీఁద నున్నపకారము, ప్రాసస్థలమందుమాత్రమే, వః = పకారము, నస్యాత్ = కాదనియు, యతేతు = యత్యయం దన్ననో, వా = వైకల్పికమనియు, కేచిత్ = కొందఱుందురు. కేచిత్ = మఱికొందఱు, ద్వయోః = యతిప్రాసములు రెంటును, వికల్పత్వమ్ = వైకల్పికతను, నంగీకరింతురు. కేవల = ఇంకొకకొండేఱు, యతే = యతిస్థలమందు, సర్వత్ర = అంతట నగును నడఁగా నిత్యమని తలంతురు. ఇంక హరిపండిత మతమును వివరించుచున్నాడు:—వికృతాత్ - సుసః = వికృతశబ్దప్రథమాంతముకంటెఁ బరమై యున్న, ఆద్యపదాదిభాః = సంస్కృతసమశబ్దాదిగతములగు, పరుషాశ్చ = క చ ట త ప లు పైతము, స్యుః = గ స డ ద వ లగుచున్నవి. వినాద్వద్వమ్=ద్వంద్వసమాసమును వినాగా, నే=(కర్తృధారయ) సమాసమునందు, ప్రథమాఽహితాత్ = ప్రథమ యనుటకు హితముగానిశబ్దముకన్నఁ బరమగు, పరుషాః=పరుషములు, వః-గసడ దాః ఆపి=పకారమును గ స డ ద లు ను, న=కావు, తస్మాత్=ఆకారణమున హారేత్తే = హరిమతమున ద్వంద్వేతరస్థలముల, భిన్నాదేవ=వ్యస్తపదముకంటెఁ బరముగానే, తే=అవి, స్యుః=అగును. ఇట్లుధర్వణుడు వివరించుటచే నాతనినాటికె యీయాదేశమునకు బాహుళకత యారంభించెనని యాతఁడు మతాంతరముగ న స్వరస్థిక్తినుదాహరించెనని యొప్పునగును. కవిజనముండనవ్యాఖ్యాత యిట్లు తలంపక “పరు

మావే"త్యాది క్రిందికి నపవ్యాఖ్య చేసెను. "ప్రథమాన్తోపరి=ప్రథమాభిక్తికంటె నైశము.....స్థితాః = ఉన్నట్టి, పరుషాః = పకారములు, వాస్వరూపేణ=వాయునుస్వ రూపముచే అగును....." (విశ్వా. సంధి. ౧౮ కారి. టీక). ఇట్టిచటి యధర్వణ కారికలైల గెవల పకారమాత్రనిషయకములుగ వ్యాఖ్యచేసెను. పకారము పకార మగువిషయమునందు సంయతము బాహుళికత యాతనినాటికి మహాకవిసమ్మతముకా మింజేసి యాపక్షమైన నధర్వణాంగీకృతమనుటసరికాదు. ఇట్లైయహోబలపతి తదను యాయ నారాయణీయగాణపతివరణకారాదులును నీకారిక లధర్వణసమ్మతము లనుచు వ్యాఖ్యలనుజేసిరి. "నన్వేపంచేత్ అఖిలభుజనములలోన వారణనగరి పురమ తల్లి నాడెచ్చి ఇత్యాద్యాః సూరనాదికవిప్రయోగాః కథంసంగచ్ఛన్తఇతిచేత్ అధర్వ ణోక్త్యాతత్సాధుత్వమవేషి. తద్ద్రోణేతు "పరుషావాస్వరూపేణ..." ఇతి సంస్కృతా సంస్కృతసాధారణ్యేన వికల్పఉక్తిః" (అహో. ౨౧౦ పు). "నలుగడలు . పలుదోలు గులు - తెలిదమ్మి-చెలిదామర - ఇతి రూపమాధర్వణమ్" (అహో. ౨౨౨ పు). "వికృతి శబ్దాత్ = సంస్కృతసమవ్యతిరిక్తశబ్దాత్, పరతః, సాంస్కృతికానాం = సంస్కృత శబ్దాదిగతానాం పరుషాణాం గసడదవలరావు" (అహో. ౨౦౯ పు). అని యిట్లు నన్నయభాగమునకేకాక భారతమునకెల్ల విరుద్ధమగునట్లుగ నహోబలపతి నన్నయకారిక కపవ్యాఖ్యచేసెను. తనకాలమునాటికి వివిధగతులనున్నప్రయోగ ములనుబట్టి భ్రమించి యహోబలపతి పైరితి నన్నయకారికకును నర్థముచేసెను. ఇట్టి యహోబలపండితీయమునుబట్టియే కావలయు "కెలుగులమీఁది సాంస్కృతిక పరుష ములకు గ సడ ద వ లు రావు" (బా. సంధి. ౧౮ సూ). అని సూరియు సూత్రిం చెను. "ప్రథమమీఁది యాచ్చికపరుషములకుఁ బైయాదేశము వైకల్పికము. తత్సమ పరుషములకు రాదు. అధర్వ—శృంగారభూషణాదులమతము లింకను వేటుగా నున్నవి" (ఆ. భా. ఆ. ౧౧౮ పు. తృ. ము). అని యనుశాసనకర్తయు వ్రాసెను.

'అత్తాస్తదోర్విచా' అనుదానిచే 'నేను - తాను' అను తుదిస్వరము లోపింపని శబ్దములమీఁద నైతము గ సడ ద వాదేశము రాదనియు గ జడ ద బాదేశమే వచ్చుననియు నెన్నుచు బాలవ్యాకరణకర్త "తాను జపివె" (బా. సంధి. ౨౩ సూ). అని యుదాహరించెను. పరుషావేత్యాదికారికల హోబలపతి వివరించిన యర్థమునె ముద్దరాజు రామన మున్నగు నాంధ్రలాక్షణికులు తమతమలక్షణగ్రంథములలో వచించియున్నారు. తే.గీ. సంధిఁ గూర్పంగఁ బ్రథమాంత శబ్దవితతిపైఁ గ చటతప లకు వికల్పంబు చెల్లుఁ గాకు సంబోధనావ్యయకర్తభార | యంబుల నచేతనంబుల నబ్జసాభ. (కవిసంజీవని ౧౨ పు. ౮ పు) దీనిని గూచిమంచి తిమ్మకవి యీక్రిందితీరిని

విమర్శించెను. గీ. కాకు సంబోధనాన్యాయకర్తధార | యంబుల నచేతనంబుల నగు వికల్ప | మనియె మును ముద్ధరాజు రామనసులక్ష్య | ములు వినము కాకు సంబోధన లకుభర్త. (సర్వల. ౧ ఆ. ౯౯ ప). ఇట్లు తిమ్మకవి కాకు సంబోధనములను ద్రోసి పుచ్చి యవ్యయకర్తధారయాచేతనములందుమాత్రము పాక్షికత్వము నంగీకరించి యుదాహరించెను. ఇదియు సరియగు ననుగమముకాదు. తననాటికి ధారాళముగా నీయాదేశమునకు బాహుళికత వెలసియుండుటజేసి యట్టియర్వాచీనకవిప్రయోగములనుబట్టి యేదో యొకరితి ననుగమము కల్పించి యట్టి యర్వాచీనకవిప్రయోగములను దిష్టకవి యుదాహరించుటలో విరోధములేకున్నను నట్టియాదేశబాహుళికతకు నికను బాక్షికతకు భారతమునుండి ప్రయోగములను సతాదు చూపగడం గుట కేవలము విరుద్ధమయియున్నది. అట్టియత్నమువలన నాతని కీయాదేశము భారతమున నిత్యమనువిషయము తెలియదనవలసివచ్చుచున్నది. భారతమునందలి దీని నిత్యతముందు విశదీకరింపబడును. (2౮ III వి).

ప్రథమమిండి పరుషములకు గ సడ ద వ లు బహు శముగానగు. ౧౩.

వాడు+కొట్టె = వాడుగొట్టె - వాడు కొట్టె.

అపుడు+చనియె = అపుడు సనియె - అపుడు చనియె.

నీవు+టక్కరివి = నీవు డక్కరివి - నీవు టక్కరివి.

బాలవ్యాకరణ మీరు+తలడు = మీరు దలడు - మీరు తలడు.

వివరణము. వారు+పోరు = వారు పోరు - వారు పోరు.

2౮ విషయము.

అప్పు డిప్పు డెప్పు డనుశబ్దములు నిత్యైకవచనాంతములు. వాగనుశాసనులు యదా తదా యని

గ్రహించుట ప్రపంచార్థమని యెఱుంగునది. ఈకా

ర్యము కళలగు క్రియాపదములమీఁద సహితము

కానంబడియెడి. రారు+కదా = రారుగదా - రారుకదా;

వత్తురు+పోదురు = వత్తురు పోదురు - వత్తురుపోదురు.

సంజీవని. 2౮ విషయము:—తలడు = తలఁగుడు = తొలఁగుడు. అపుడు మున్నగునవి నిత్యైకవచనాంతము లనఁగాఁ బ్రథమైకవచనాంతములని యర్థము. ప్రథమమీఁద ననుటచే నీయాదేశము వ్యస్తస్థలమాత్రవిషయకమని విశదమగుచున్నది. ద్వంద్వమునందలి ప్రత్యేకవిధానమునైతము (బా. సంధి ౧౫ సూ.) దీవ్యస్తస్థలమాత్రవిషయకతను వ్యక్తపఱుచుచున్నది.

ఊతామణికర్త కళాద్రుతప్రకృతికములను వివరించునపుడు “తిజ్జ ధ్యే” త్యాదికారికలో (౪౨ విష). ‘సున్’ అనుదానిచేతఁ (‘సు - డౌ - జన్’ అనువాని ప్రత్యాహారము) బ్రథమావిభక్తికళయని చెప్పియు, “యదా తదా కిమేవాంశ్చ” అని యదా తదార్థకములగు “ఎప్పుడు - అప్పుడు” అనుశబ్దములును (ఇవి ‘ఇప్పుడు’ అనుదానికిని సుపలక్షణములు) గళలె యని వేలుగఁ జెప్పుటంజేసి యవి ప్రథమా విభక్తులు కావని యాతఁడు తలంచినట్లు విశదపడుచుండఁగాఁ బైయుదాహృతు లలో ‘అపుడు’ అనుదానిని బ్రథమాంతముగా నుదాహరించుట యెట్లు పాసఁగు నని శంకించుకొని ‘అపుడు’ ప్రభృతులు ప్రథమైకవచనములె యనియు (అప్ప టికి - అప్పటినుండి - అప్పటప్పటన్ - అప్పటిలో మున్నగువిభక్తిరూపము లుండు టచే నవి యవ్యయములు కావు) వాగనుశాసనము ‘యదా తదా’ అని మరలఁ జెప్పుట ప్రపంచార్థ మనఁగాఁ బ్రథమావిభక్తింతరూపవైశాల్యమును జూపుటకె యనియు సూరి వివరించెను.

సంజీవని. 2౮ I విష:—“ప్రథమామాత్రాత్ - అన్నందునఁ బ్రథమాసమ ములమీఁదను వచ్చును. అపుడు గనుపించె. ఇపుడు దావచ్చె. ఇత్యాది.” (బాల సర. సంధి. 2 కారి. టీక). “ప్రథమామాత్రాదిత్యత్ర యథా కథంచిత ప్రథమా తుల్యానా మపి గ్రహణమ్.....తేన అతఁడు ఘటియింపుచున్నాఁడుగదా. ఇత్యాదురూపం సిద్ధ్యతి.” (అహో. ౨౦౮ పు.) అను బాలసరస్వతీయూహోబలపండి తీయాదివ్యాఖ్యలై ‘అపుడు సయియె’ అను సూరియుదాహృతికిని, “ఈకార్యము కళ లగుక్రియాపదములమీఁద సహితము కానంబడియెడి, రాగుగదా” అను సూరివివ రణమునకును, మూలమని తోచుచున్నది. కాని “కళలగుక్రియాపదములమీఁద” అను నివరణము సరికాదు. క.....సమీరితమైరం | జాగువాక్యం బది..... (శాంతి. ౬ ఆ. ౧౯౦ ప.) క || ఆతనికిఁ గలిగినప్పుడ | చూతగియె..... (కర్ణ. 3 ఆ. ౧౦౨ ప.) (చూ = చుమ్ము. చ.....చా | మ్ము కపిరేణ్య..... (భాస్క. యు. ౨3౧గీ). ఇట్లంతటను గళలమీఁద నాదేశభావమె కన్పట్టుచున్నది. కాని సర్వనామకళాశబ్ద ప్రథమాంతమవర్ణరూప పురుషబోధక ప్రత్యయములమీఁద— ‘ము - వు - రు - డు - ది - దు - వి - వు.’ అనువానిమీఁద—నీయాదేశము భార తమున నిత్యముగ నగవడుచున్నది. చ..... సత్యముకంటెను నొండులే | దు దలచు (శాంతి. 3 ఆ. ౪౧౯ ప.) మ. తగునే.....లే | దుగదా..... (నిర్వ. ౬ ఆ. ౧౬). ప్రాచీనకాలమున ‘అది - అవి’ అను శబ్దములకుఁ బర్యాయములై ‘అదు-అవు’ అనుశబ్దము లితరద్రావిడభాషలందువలెనె తెల్లుననైతముండెడివి. వాని తుదివర్ణములె యీ‘దు-వు’ ప్రత్యయములు. ఉదా:—కలదు. కలవు, లేదు-లేవు. మొ.

సంజీవని. ౨౮ II. విష:—చింతామణిలోని 'ప్రథమామాత్రాత్' అనేడి మాత్రశబ్దముచే బ్రథమాప్రత్యయములగు 'డు - ము - వు - లు' అనునవియున్నను లోపించినను నట్టి ప్రథమాంతము తత్సమమైనను నాచ్ఛికమైనను బ్రథమమైనం జాలుననెడియర్థము పైతము లభించును. ఈవిషయమున 'నవికృతీ' త్యాజికమగు నుత్తరార్థము విశదీకరించుచున్నది.

సంజీవని. ౨౮ III విష:—భారతమున, "ఆ - ఆ - ఎ - ఏ - ఓ -" అనునవి యాదిగాఁగల కాక్వాది స్వరములమీఁదను క్వాంతములమీఁదను సంబోధనాంత ముల మీఁదను విశేషణములమీఁదను శేషష్ఠ్యంతములమీఁదను సీయాదేశము నియతముగా నుజ్జగింపబడెను. (విస్తర). కాలక్రమమున మహాకవు లీయాదేశము నకు బాహుళ్యత—తుది కైచ్చికత—నంగీకరింపసాగిరి. నేఁడేవో యలంతిస్థలములు తప్ప (నిజముగ - తెల్లగ - తెల్లవాతెను - మొ.) నంతటను సీయాదేశ ముపేక్షిత

విస్తర. ౨౮ III విష:—భారతమున 'ఆహా - ఓహా' మున్నగునవ్యయ ములమీఁదపైత మీయాదేశము నియతముగ నుజ్జగింపబడియుండఁగా (౨౮ విష. విస్తర. IV) నట్టి నియమమునకు విరుద్ధముగా 'ఆహా' శబ్దముమీఁద సీయాదేశము పినవీరభద్రునిచే బ్రయోగింపబడెను. శా..... కైవారంబగుఁగాని యయ్యెడ శిరఃకంపంబుతోఁగూడనా | హా వ్రట్టింపదె యిక్ష్మధన్యునకు నయ్యబ్జాక్షి నీక్షించినన్ (పినవీ. శాకుం. ౨ ఆ. ౧౮౮ ప.) భారతమున నిట్టి యవ్యయములమీఁద గ స డ ద వాదేశ మెచ్చటను జేయబడదు. క. ఆతని నత్యుగ్రానల | పాతోన్ముఖుఁ డైనవానిఁ బడకుండఁగనో | హాతక్షక్రమ్ములు మని | యాతతభయుఁ గ్రమ్మఱించె నాస్తీకుఁ డెడన్ || (ఆది. ౨ ఆ. ౨౩౪ ప.) ఇట నాశ్చర్యార్థకావ్యయముమీఁద గ స డ ద వాదేశాభావము ప్రాసఫలనిబద్ధమై యున్నది. తక్షకునకు మృతి సిద్ధమైయుండఁగాఁ దప్పటచే నాశ్చర్య మొదవెననియరయునది. దీని ననుసరించియే సోమయాజియుఁ దననిర్వచనోత్తరరామాయణమున "ఉ.....వైచితం | బోహాఁగమి...ఓహా కృపమాలి (నిర్వ. ౯ ఆ. ౯౨ ప.) అని ప్రయోగించెను. సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు పయిపినవీరభద్రునిపద్యములోని 'ఆహా' శబ్దము ద్వితీయార్థక ప్రథమావిభక్తి యనియు నట్లది ప్రథమాంతవిశేష్యమగుటచే నాదేశమువచ్చెననియు భ్రమించి యీక్రిందిరీతిని జూపిరి. "ఆహా. వి. ఆశ్చర్యము. శా.....ఆ | హావ్రట్టింపదె..." (పి. శాకుం. ౨ ఆ. ౧౮౮). ఇది సరికాదు. లింగకారకసంఖ్యార్థకత్వమున్నంత మాత్ర మున నవ్యయములను విశేష్యము లనరాదు. "స్వరాదీనాంతుకతిపయానాం లింగ కారకసంఖ్యాన్వయోఽస్త్యేవ.....స్వస్తివాచయతి. స్వస్తివాచ్యః. డి. శే

మగుచున్నది. ఆ. వె. వెలయు నఖిలభువనములలోన పారణ! నగరిపురమతల్లి నాఁ దనర్చి... (రాఘవ. ౧ ఆ. ౧౪). భారతార్థమున 'వారణనగరి+పురమతల్లి' అనుచో నాదేశము వేషితమయ్యెను. రామాయణార్థమున. 'అవారణ, నగరిపురమ తల్లి' అని ఛేదము. క. ఆపట్టణ మేలెడి పృథి | వీపాలుడు భృకుటిమాత్రవిముఖత సమవా | టోపాక్షిం క్తిరథు డుద్ధిపించు...—(రాఘవ. ౧ ఆ. ౨౪) రామాయణార్థమున 'భృకుటిమాత్రవిముఖతసమవాటోపాక్షిం క్తిరథుడు' అనుచో నాదేశము చేతనవాచకముమీఁద నైతము వేషితమయ్యెను. ఇట భారతార్థమున 'సమవాటోప, ఆరిపం క్తిరథుడు' అని ఛేదము. ఉ. సీచనుదోయి...వయ | శ్చీచనరెంటికింజెడిన..... (మను. 3 ఆ. ౧౦౫) ఇట నాదేశము రాలేదు. భారతమున క. కావలియై సురరాజ్యశ్రీప్రాలింపంగ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౧౪౨ ప.). మ... వీ | డు కృతఘ్నుండయి చెప్పె (భాస్కర. యు. ౨౧౬౬.) చ....బీ | తు కుడివి వచ్చి. (భాస్కర.) కం. చేతులకసివోఁ గయ్యము | చే త్రవిలెడునట్టివిధము... (హరి. ఉ. భా. 2 ఆ. ౨౨ ప.) క. చేసఁజిది నవ్వుచుం బరి | హాసోక్తులు (హరి. ఉ. భా. 2 ఆ. 2౮) ఇట్లు ద్వివిధమును బ్రయుక్తమయ్యెను.

తెనుఁగుమీఁది పాంసృతికపరుషములకు గ స డ ద

బాలవ్యా. వ లు రావు. ౧౪.

2౮ IV వాడు+కంసారి = వాడు కంసారి, వీడు+చక్రపాణి=

విషయ. వీడు చక్రపాణి, ఆయది+టంకృతి = ఆయది టంకృతి,
అది+తేభ్యము = అది తేభ్యము. ఇది+పభ్యము = ఇది పభ్యము.

సంజీవని. 2౮ IV విష:—ఈసూత్రము నిర్మూలము. బాలసరస్వతీయాహాః బలవండితీయానుసారముగ బా. సంధి. ౧3 సూత్రమును బాహుళికవిధిగ సూత్రించి నట్లు చింతామణిలోని 'నవికృతిశబ్దా' త్యాదిసూత్రమున కపార్థము చేసికొని సూరి యీసూత్రమును భారతప్రయోగవిరుద్ధముగ సూత్రించెను. భారతప్రయోగముల కేకాక యీసూత్రి మెల్ల ప్రామాణిక గ్రంథముల ప్రయోగములకును విరుద్ధమై యున్నది. ఉదా:—ను. తగవు ఘటింప సత్పురుషదత్తములై చనుజీవనంబు లెంత గురుతులై నమూర్తురె. ..—(ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౮౬ ప.) క. అవిముక్తంబు... ఎవ్వం | డు వతియించును... (కాశీ. ౬ ఆ. ౨౬౦) (సర్వల ౧ ఆ. ౧౧౬) మ...

పుణ్యేస్యః పతతి. ప్రాతర్యజతే ఇత్యాదాకర్తకారకయోగదర్శనాత్." (సి. కా. ౪౫౨ సూ. బాలమ. 333 పు. అన్యయాదాప్సపశతి సూత్రవ్యాఖ్య.)

వారివెం | ప్రవర్తించుమొ... (వసు. సర్వల. ౧ ఆ. ౧౧౮) ఇ | ట్లుదపంబు... (నిర్వ. ౫ ఆ. ౮ ప.) శా... ఆశ్రమం | బుల్లై వల్య... వీ | రల్లోపించిన... (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౫౩ ప.) వేదములు (విజ్ఞా-ప్రాయ. కాం. ౪౯ ప.) ప్రాథ. సంధి. ౫ సూ.) (విస్తర).

కళలుగు ప్రథమాంతములమీదను బ్రథమాంతకళాసర్వశామశబ్దాంతము వర్ణరూపపురుషబోధకక్రియాప్రత్యయములమీదను నీయాదేశము భారతమున నియతమై యున్నది. నేను తాను శబ్దములు కళలుగాన వానిమీద నీయాదేశము నిత్యముగానేవచ్చును. వాని తుదిస్వరము లోపించునపుడు మిగిలిన 'నేన్ - తాన్' అను ప్రథమాంతములు ద్రుత ప్రకృతికము లగుటచేత వాని మీద నీయాదేశము రాదు. అచట - గ జ డ ద బాదేశమే వచ్చును. అచేతన వాచకములును బ్రథమాంతము లగునేని వానిమీదనైత మియాదేశము నియతముగనే వచ్చును. తిమ్మకవిచెప్పిన ట్లట్టియెడల బా పాక్షికతలేదు. మ...

విస్తర I. ౨౮ IV విష :—ఈనిరాధారసూత్రము నాధునికులు నిరాధారముగ నీక్రిందిరీతిని సవరింపగడంగిరి. “కొన్నియెడలఁ దెనుఁగులమీది సాంస్కృతిక క త ప ల కు గ ద వ లు గానంబడియెడి. కొన్నియెడల ననఁగాఁ బ్రాసంబు లందని యర్థము.” (ప్రాథ. సంధి. ౫ సూ.) ప్రాసములందే యాదేశమువచ్చునపు డేకఁ దక్కినస్థలముల రాదనుట కాధార మే ముండును. ఇట్లే సూరిగారును దమ సూత్రాంధ్రవ్యాకరణాదులలో వింతవింతగా సూత్రించిరి. “నాచ్చికాదప్రాసేసాంస్కృతికానామ్.” “జడసంబోధనకాకుభ్యోవా” (సూత్రాం. సంధి.) “సంస్కృతంబు మీదనే సాంస్కృతికంబులకు” “కాకుసంబోధనజడావ్యయంబులవై నెల్లెడల బహుళంబు” “ప్రాసంబునందు” “కర్తృధారయంబునందు” “ద్వంద్వంబున నిత్యంబు” “అంతట సవలు బహుళంబని కొందఁతాద్యులు” (ఆంధ్రశబ్దానుశాసనము సంధి). ఇట్లు వింతవింతగ సూత్రించి తుదికి సూరిబాలవ్యాకరణమున నీవిధికి బాహుళకతను సూత్రించెను. ఈ గ జ డ ద వాదేశపు కలవరమెల్ల నధర్వణుఁడు వివరించినశృంగా రభూషణాదుల వివిధమతములమూలముననే కల్గినది. అహోబలపతియు నీకారికల నీక్రిందిరీతి నుదాహరించెను :—నినుఁ . గొనియాడ శక్యమవునె ద్దాపసమందార, త్దాపసమందార, రామా గొనియాడెద నిను - గొనియాడెద నిను, రామద్దమాల నీల - తమాలనీల, రారసిరంతనోక్తినుత—చిరంతనోక్తినుత, సంసారభీతుడనైన గర్కశుననుఁ గావుము - కర్కశు ననుఁ గావుము, నీదుపదభక్తిపటువు - పటువు, ఇత్యుదాహరణమ్. (అహో. ౨౧౦ పు.)

హర్షము గామిచిరాశనుమీరాక (శాంతి. ౨ ఆ. ౪౩౩) చాయదలిర్పన్ (కర్ణ. ౩ ఆ. ౨౦౯) క. చేసమరికొంచు...|డాని—(ఆది. ౬ ఆ. ౨౦౬ ప.) మా | నుగ... (ఆది. ౩ ఆ. ౬౯) ఇ | మ్ముగ... (సభా. ౨ ఆ. ౮౫) (ఆర. ౨ ఆ. ౧౪౧) (ఆర. ౪ ఆ. ౧౦౦) పా | ల్పుగ... (ఆర. ౨ ఆ. ౮౩) ద్వితీయాంశక ప్రథమమీదనుంత మిట్లు నిత్యముగనె వచ్చును. ఉజ్జ్వల | శ్రీదోటుగె (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౮౬) కల్పకం | ఋగరము లీలఁదెచ్చె (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౧౦) పెద్దవారిమా | ట గొనమి (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౪) కేతనం | బు దునిమి... (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౫౨) సమాధి | శ్రీవాటింపు (ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౨౦౯) వీసానకై... | చేసాచికొను కర్తజీవులతోడ (బసవ. ౨ ఆ. ౪౬౦) ('వీసానికై' అనుముద్రణము లక్షణవిరుద్ధము). తటు | చుగ... (ద్రో. ౪ ఆ. ౪౧) బెట్టుగ నాఁటిన... (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౪౭) ఆ | ట్లుగ నీ... (నిర్వ. ౪ ఆ. ౭) (ఆట్టు - ఏకవచనము. అట్టులు - బహువచనము. ఆటులన్ = అట్లన్ - ద్వితీయా బహువచనములు. ఇట్లగుటచే "అట్టు - అట్టులు" అనునవి యవ్యయములు కావన వచ్చును). పురుషబోధక క్రియా ప్రత్యయములమీదః—లే | దుగదా... (నిర్వ. ౬ ఆ. ౧౬ ప.) లే | దు దలఁప. (శాంతి. ౩ ఆ. ౪౦౯) 'అది - అవి' అనువాని ప్రాచీనపర్యాయరూపములు "అదు - అవు" అనునవి తెల్లనఁదును నుండెడివి. వాని తుదివర్ణములు క్రియా ప్రత్యయములలోమాత్రమే నేటికి నిల్చియున్నవి. లేదు-లేవు. చేయదు. చేయవు. కలదు. కలవు - మొ. 'అ' అనునది యవధారణార్థకావ్యయ మగుటచేదానిమీద నీయాదేశమురాదు. క. పర్వం | బకడు న్ మేలనఁగ... (ఆది. ౧ ఆ. ౫౮). క. అప్పా | ట తనకు గుటిగానురవడి | నతఁడు (నిర్వ. ౬ ఆ. ౧౨౨) (పాటు+అ = పాట). ఇట్లగుటచేత "కవదొనలును... ఏ | నవిదప..." అనునధు నాతనులనవరణము ప్రామాదికము. "కవదొనలును... ఏ | నవిదప..." అనుపాఠమే కవిప్రయుక్తము. 'నేను - ఏను' అనునవి ప్రథమాంతములగుకళలు. వానిమీద నీయాదేశము నియతము. (విస్తర).

విస్తర II. 2౮ IV విష :—మహాకవిప్రయోగము లిట్లుండఁగా నేటి కొంద టీక్రిందిరితని వ్రాయుట సరికాదు. "ప్రథమమీదను—ద్రుత ప్రకృతికము లైన నేను - తాను మీదతప్ప—నన్నయాది ప్రాచీనకవులకావ్యములలో ఈయా దేశము నిత్యముగా కనబడుతున్నది" (బాలకవిశరణ్యము. ౩౧౭ పు.) "నేను తానుశబ్ద ములమీది పరుషములకు గ స డ ద వ లురావు. ఇవి ప్రథమాంతములైనను ద్రుత ప్రకృతికములుగావున ర౩ సూత్రముచే గ జ డ ద బ లు వచ్చును. ఉదాః... తాను జెప్పెను. నేను జదివెతిని" (ఆం. భా. అ. సంధి. ౬౮ సూ.) నేను - తాను శబ్ద

మ. కౌరవ్యాంబుజశ్రేణి చి | క్కువడంజేయదే. (విరా. ౧ ఆ. ౫౬) ఇందలి చిక్కుశబ్ద మవ్యయమనియు 'అవ్యయైకర్త ధారయే' అనుచోఽప్పన నా దేశమువచ్చిన దనియు ముద్దరాజు రామన కవిజనసంజీవనిలో నుదాహరించుట సరికాదు. (కవిజనసం ౧ తరం. ౧౭ ప.) చిక్కుశబ్దము విశేష్యము. పయిపద్యమునఁ జిక్కుశబ్దము ద్వితీ యార్థక ప్రథమాంతముగఁ బ్రయోగింపఁబడుటచేత నా దేశము వచ్చినది. 'చిక్కు - దే. వి. ౧ మెలి. ౨ సంకటము.' (శబ్దర). ఇట్లే. 'ఒంటి' శబ్దము నవ్యయముగఁ దిష్ఠకవి యుదాహరించుటయు సరికాదు. "చ. కౌరవనేన యేడ యెం | టిసనుట యేడ... (విరా. ౫ ఆ. ౨౩౪) (సర్వల. ౧ ఆ. ౧౦౪ ప.) ఇందు 'ఒంటి = ఏకాకి' అని యర్థము. ప్రథమాంతము. విశేష్యము. 'ఒంటి - విణ - ఏకాకి... వి. ఏకాకి త్వము...." (సూ. రా. ని.) సోమయాజి యీశబ్దముమీఁద స్థలాంతరమందును నా దేశమునె ప్రయోగించెను. చ....ఒం | టిదినుగుదాని కోర్వదు... (విరా. ౧ ఆ. ౧౦౩). (ఒంటియందు ఉద్యో. ౩ ఆ. ౩౧)

కళలుగ నవ్యయములునైతము ప్రథమార్థకములు కానపుడు పానిమీఁద నీయాదేశము భారతాదిప్రాచీన గ్రంథములలో నియతముగా నుజ్జగింపఁబడెను. ఏల - ఏలా - మున్నగు నవ్యయములమీఁదను, 'అ - ఆ - ఎ - ఏ ఓ' మున్నగు ములు ద్రుతప్రకృతికములు కావని యీవఱకు నిరూపింపఁబడెను. (౪౩ III, ౪౪ - ౪౫ - ౪౬ - విష.) ఈవిషయమున బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిలుగా రిట్లు వ్రాసిరి. క. ముంద రరదము డిగు మే | నువిదపడిగియెద (శల్య ౨ ఆ). అని తిక్కన, 'ఏను' కళగాఁ బ్రయోగించెను. 'ఏ | నవిదప' అనుసంస్కారము తప్ప. 'ఏ | ను వెనుక' అనుపాఠము కలదందురుగాని యది నా కే ప్రతిలోను గాన రాలేదు. అశబ్దములను (తాను. నేను శబ్దములను) బ్రాచీనులు కళలుగానే ప్రయో గించిరని నానమ్మకము. కళలు గనుకనే 'ఏను' పై 'విదప' 'విదప' అయినది. మఱియు నేనుగరం బుత్తుకవృత్తితో, (నిర్వ. ౪ ఆ.) ఈ (నిర్వచనోత్తరరామాయణ) ప్రయో గము ద్రుతత్వమునకు సాధకమే. కాని ప్రాచీనప్రతులలోఁ బెక్కింటఁ దాను నేను శబ్దములమీఁది కచటతపలు గ సడ ద వలుగాఁ గానవచ్చినవి" (బసవపురాణపీఠిక. ౧౦౭ పుట.) పీఠికసందేహింపఁ బనిలేదు. నేను తాను శబ్దముల తుదినున్న 'ను' అనునది ద్రుతముగ నంగీకరించువారిపక్షమందు నైతము ద్రుత 'ను' స్వరూపము మీఁది పరుషములకు గ జడ ద బాదేశమువచ్చుట (౮౦ II విష.) ప్రాచీనమహా కవిప్రయోగములం దెచ్చుటను గానరాదు. నన్నయాధర్వణ పక్షమున ద్రుతము నకు 'ను' స్వరూపమే లేదు.

కాక్వాద్యైకములమీఁదను సంబోధనాంతములమీఁదను లాక్షణికావ్యయములగు క్వాంతములమీఁదను నీయాదేశము భారతాదిప్రాచీనగ్రంథములలోఁ బ్రయుక్తము కాలేదు. మ...వ...ల తొలుగెన్... (శాంతి. ౨ ఆ. ౬౬). ఉ...ఇంతసెప్పనే | లా పాఠిగొందు (ద్రో. ౩ ఆ. ౧౮౮) కాక్వాదిస్వరములమీఁద క. పర్వం | బకడున్ మే లనఁగ... (ఆది. ౧ ఆ. ౫౮) మ. ధృతరాష్ట్రుఁడును... కా | నతగం బొందుట... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౫౮) (కాన్+అ = కాన = కాఁగానే = కావుననే) క. నీచెప్పిన...వారలం గొని | యేచక్కంబెట్టువాడ... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౫౦) (విస్తర.)

విస్తర. III. ౭౮. IV. విషయము—ఇందలి ‘కాన’ శబ్ద మవ్యయమగుటచే నాదేశము పాక్షికముగాన రాలేదని తిమ్మకవి యుదాహరించెను. కాని కాక్వాదిస్వరము మీఁద నాదేశము రాకుండుట మహాకవిసమ్మతమని తలంపఁడయ్యెను. మఱియు నిచటి ‘కాన’ శబ్దము ‘కావునన్’ అనుదానిరూపాంతరమనియే యాతఁడు తలంచెనుగాని యది “కాన్+అ” అను ఛేదముగలశబ్దద్వయము జంట యని యాతఁడు గ్రహింపలేదనియు విశదమగుచున్నది. ఇట్లే భారతసంప్రదాయములను గ్రహింపఁ జాలక యీవిషయమున గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యీక్రిందిరీతిని వింతవింత ప్రసంగములు చేసెను.

“మ. ధృతరాష్ట్రుండును బుత్తులున్ వనము గుంటినందనుల్ సింహముల్ | మతి సూహింప నసింహమైనవనమున్ మర్దింతు రెందున్ వనా | వృతవృత్తంబులుగాని సింహములకున్ వేగంబ చేటొందుఁగా | న తగంబొందుట కార్య మీయుభయమున్ సుతుష్టిమై నున్కిన్ || (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౫౮) ఇందలి కానశబ్దము ద్రుతప్రకృతిక మగుటచే ‘కానఁ దగంబొందుట’ అనురీతిని బ్రాసభంగముకల్గు’ అని శంకించుకొని దానిని గాపాడుటకై ‘కాన తెగంబొందుట’ అని పూర్వపక్షముగ నవరించి దీని యర్థము సరిపడ లేదని యీపక్షమును నిరసించి స్వసిద్ధాంతముగ ‘కాన తగంబొందుట’ అనియే నిలిపి ‘కాన = అడవి, తగన్ = యుక్తముగ, పొందుట = కలియుట’ అని యర్థముచేసి గ స డ ద వాదేశము బాహుళ్యముగాన నిచట నాదేశము రాలేదని సమర్థించి ‘సింహంబుకూడ వనంబుతోఁ గలిసియుండుట’ అనునర్థము నిచ్చుశబ్దములు లేమింజేసి యర్థపుష్టి లేకుండఁగా నట్టివాని నధ్యాహార్యములనుజేసి దీర్ఘమగుచున్నను గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త గావించెను. (బా. గు. ప్ర. ౪౨ - ౪౩ - పు. ద్వి. ము.) భారతమున గ స డ ద వాదేశము బాహుళ్యముగాక నిత్యమే యగుటంజేసి బా. గు. ప్ర. దీర్ఘ దీర్ఘప్రసంగమెల్ల వృథాప్రసంగమే యగుచున్నది. ఇంకఁ జేటికా వ్యాఖ్యాత, సంధి - ౧౬ సూత్రపువ్యాఖ్యలో నీ బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యవిషయ

ములను జాలవఱకు స్వీకరించి యీసూత్రపువ్యాఖ్యలో సంక్షేపముగా వ్రాసి కవి సంశయవిచ్ఛేదాదులలో నేతత్సూత్రపువిషయము విస్తరింపఁబడియున్నదని వ్రాసెను. కాని కవినంశయవిచ్ఛేదములో నీ గ స డ ద వాదేశవిషయము స్తరింపఁబడనైన లేదు. (బా. సా. పే. ౬౪ పుట.) పేటికావ్యాఖ్యాత “వారలం గొని యే చక్కం బెట్టువాడనే బాండవులన్” (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౫౦) అనుపద్యములోని “కొని పదము తరువాతి ‘యే’ ప్రశ్నార్థకముగ సంగీకరించుటయే యుక్తమగును... ఈపక్షమున గ స డ ద వాదేశము వికల్పవిధిగాన, రాదయ్యెనని యెన్నునది” (బా. సా. పే. ౬౪ పు.) అని వ్రాసెను. దీనినిబట్టియీతఁడు సయితము బా. గు. ప్ర. కర్త వలెనె భారతమున గ స డ ద వాదేశము నిత్యమనియు, ప్రథమార్థములేని యవ్యయములమీఁద నాదేశమురాదనియు గ్రహింపలేదని స్పష్టపడుచున్నది.

“క. విదితముగఁ దానునేనను; పదములు ప్రథమలయి నాంతపదము లగు టఁదాఁజిదివెను నేచదివితి.ననిచదలకయిరుదెఱఁగు యలుకవచ్చు మహేశా. ఆదేశము రానందులకు—కం॥ నీచెప్పినపెద్దలు ద్రో! తాచాద్యులు మొదలుగాఁగ నని కొల్లని వా! రై చన్నవారలంగొని! యే చక్కంబెట్టు వాడనే పాండవులన్. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౫౦) ఆదేశము వచ్చుటకు—క. ఏగోరినచెలువుఁడె నను! దాఁగావలె నంచు...” (విజయ. సర్వల. ౧ ఆ. ౨౭ పు.) ఇచట “వారలంగొనియే, ఏను బాండవులను జక్కంబెట్టువాడ” అని సమన్వయించి, చతుర్థపాదాదినున్న ‘ఏ’ అను నది యవధారణార్థక కాక్వాదిస్వరమగుటచేత గ స డ ద వాదేశము రాలేదని చెప్పఁ దగియుండుటం జేసి “ఏన్” అను నస్తదర్థకముమీఁద నాదేశమురాలేదనుట కిది యుదాహరణమనెడి తిమ్మకవియాశయము సరికాదు. కాక్వాదిస్వరములమీఁద నాదేశము భారతసమ్మతము కాదనుటకు—క. కీచకుని, ..కొనిర! మ్మా చూతము... (విరా. ౨ ఆ. ౮౯) క...డగ్గలు! మాతలకక (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౧౨౮) శా. ఇం! తే పోతమ్మ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౨౧) శా...పోయిన! శ్లే పోనిత్తురు... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౪౫) ఉ...కీ! డేమరువంశ... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౭౧) ఉ...నే! నేతగ వూది... (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౩౯) క....! స్తోత్రోమార్గంబులఁ జూ! వేతమ... (అశ్వ. ౧ ఆ. ౧౭౪) క. ఒందమి సూ! రేతెరువు... (శాంతి ౬ ఆ. ౧౪) సీ. తునిసె! నో తేరువిజిగెనోసూతుండు... (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౮౦) సంబోధనాంతములమీఁద రాకుండు టకు - క...శ ర! త్యా కావునన్ను... (కర్ణ. ౨ ఆ. ౭౭) క...కృ! స్థా తుని మెద... (కర్ణ. ౨ ఆ. ౩౨౯) ఉ...మహా! త్తా తెలివొందె... (శాంతి. ౬ ఆ. ౫౫౯) ఉ...తల్లి కృప... (అను. ౧ ఆ. ౨౧౦) క...ట! హో తక్షక... (ఆది. ౨ ఆ. ౨౩౫).

అప్పుడు తనకు... (నిర్వ. ౬ ఆ. ౧౨౨) క్వాంతములమీఁద గ స డ ద వాదేశము నంగీకరించి తిమ్మకవి యీక్రిందిపద్యము నుదాహరించెను. అది సరికాదు. క. ఆసభ నక్షయి నీదు : శ్వాసనుఁ డప్పొందుపుత్తుసతిఁ గ్రూరాత్తుం । డై సీర లాలించి... (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౫౬) వావిళ్ళవారి ముద్రణమునందు 'క్రూరాత్తుం । డై సంకలేక' 'క్రూరాత్తుం । డై సంకటపడి' అని పాఠములు ముద్రితము లయియున్నవి. కాని నాయొద్ద నున్న తాళపత్రమాతృకలు రెంటును బయితిమ్మకవ్యుదాహృతమగు "ఐ సీరలాలించి" అనుపాఠ మే యున్నది. భారతమున క్వాంతముపై గ స డ ద వాదేశము మఱెచ్చుటను లేమింజేసి యిచటఁ దిక్కయజ్ఞ "చీర" శబ్ద భవమగు "సీర" శబ్దమును బ్రయోగించెనని యెన్ననగును. చేలము = నెల్లా, నారాచము = నారసము, చంపకము = సంఘి మున్నగువానియందువలెనే చీరశబ్దచకారము సకారముగ వికృతి నొందుట వింతకాదు. (వై. పా. ౧౧౯ విష.)

అచేతనవాచకములమీఁద నాదేశమువచ్చు ననెడి యనుగమమునైత మసంగతమే. అచేతనవాచకము ప్రథమాంతమైనపుడు దానిపైనాదేశము నిత్యముగ వచ్చును. ప్రథమాంతము కానపుడురాదు. ప్రథమాంతమగు నచేతనవాచకముపై నాదేశము పాక్షికమనుటయు భారతసమ్మతము కాదు. ఇట్టియెడల నాదేశము రాదనుట కుదాహృతి భారతమున లభింపమింజేసి తిమ్మకవి, కవిజనసంజీవనిలో నుదాహృతమగు నీక్రిందిపద్యము నుదాహరించెను.—క. నాపతులగు గంధర్వుల । చే పడి మృత్యుబొందె వీడె సింహబలుండీ ।... (విరా. 3 ఆ. 3 ప) కాని యిందలి 'చే' శబ్దము ప్రత్యేక ప్రథమాంతశబ్దము కాదు. 'అగ్గపడు = వశపడు' అనునర్థము గల శబ్దపల్లవ మీ 'చే పడు' శబ్దము. ఉ....పాండవుల్ । చే పడిరేని చంప... (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౬౮) అని స్థలాంతరమందును నిట్లే సోమయాజియాదేశము నుజ్జగించెను. ఇదేకదా యీయాదేశమునకు భారతమునఁ గలయసాధారణ నియమవిశేషము.

శబ్దరత్నాకరమందును, సూ. రా. నిఘంటువునందునుసీసన్నయపద్యములోని 'ఓహో' శబ్దము సంబోధనార్థకముగా వ్రాయుటచే నిట నుదాహరించితినిగాని యిందలి 'ఓహో' శబ్దమాశ్చర్యార్థకమేయనడగును. (విస్తర III ౭౮ విష.)

క్వాంతములమీఁదను నాదేశము భారతసమ్మతము కాదు. ఉ....వర్షువా । రై తగ వాచరించి... (విరా. 3 ఆ. ౧౨) చ. ఆర్పి తనరథంబుపై... (విరా. 3 ఆ. ౨౦౨) క. నీచెప్పిన...వారై చన్న... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౫౦) మ...చూచి తగం బొమ్మని... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౮౦) క...దానంబులుచే । సీ పడయు... (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౯౯) క...మాంసము చవిగో । రి తినన్... (అను. ౪ ఆ. ౨౯౧). మొ.

వచ్చినచోట నెల్లెడలను నియతముగా వచ్చుటయే. రానిచోట నెల్లెడలను నియతముగా రాకండుటయే. ఇట్లే-కైకొను-వైపడు-చేపట్టు మున్నగు శబ్దపల్లవస్థలములందెల్ల నీయాదేశము రానేరదు.

‘కై సేయు - చేసేతన్’ అనునవి పయివానివంటివి కావు. క. కై సేసి మదవి కాశో! జ్ఞానమున మేనుపొంగ.....(విరా. ౨ ఆ. ౩౨౯) (సర్వల. ౧ ఆ. ౧౧౨) కై = కయి = చేయి. కై + చేయు = ‘చేతిమనిజేయు’ అనఁగా ‘నలంకరించు.’ లేదా - ‘అంగీకరించు.’ రెండర్థములందును ‘కై’ శబ్దముద్విత్తీయాధక ప్రథమగా వివక్షితమయ్యెను. కాన దీనిమీఁద నాదేశమువచ్చుట విరుద్ధముకాదయ్యెను.

‘చేసేతన్’ అనుచో ‘చేయి+చేయి+అన్ = చేసేతన్’ అని ప్రక్రియ నెన్నునది. ‘నాడు+నాడు+కున్ = నానాటికిన్, నాడు నాటికిన్’ అనుస్థలమందలి ప్రక్రియను స్మరించునది. పయిరీతిని ‘చేసేతన్’ అనుచో ‘చే’ శబ్దము ప్రథమాంతముగాన నాదేశము వచ్చుచున్నది. క. చేసె నఘము తత్ఫలముం | జే సేసెం గుడిచె... (శాంతి. ౩ ఆ. ౨౫౧) శా. చేసేసెం బృథివీశు లందికొనఁగా శ్రీపుణ్యతోయంబులం | జేసెన్ మజ్జనము...(నిర్వ. ౧ ఆ. ౨౬)

శేషపక్షీసమాస మందుచు గర్తభారయమందును నీ గ స డ ద వాదేశము రాదు. ఈయాదేశము వ్యస్తమాత్ర (ద్వంద్వద్వేతర) గోచరము. కర్తభారయమునః— గొంతి ముద్దునే | యుకొడుకు...(విరా ౧ ఆ ౯౮ ప.) చూ | చు తలంపెత్తెడు... (భీష్మ ౧ ఆ ౨౦౬) త్రో | చు తలం పలవఱుచు (ఆను ౧ ఆ. ౭౨) సన్నానముసే | యు తలంపున... (సౌప్తి. ౧ ఆ. ౧౩౧) కై వెక్కిన | ట్టితలంపు...(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౭౨) చ...పిన్నతునియలై... (సౌప్తి ౧ ఆ. ౯౮) ఏ తెంచున | ట్టితెఱంగైన...(ఆర ౭ ఆ. ౨౯౨) పక్షీసమాసమున రానందులకు:— శా. బాహుబలిశ్రీకల్పిన్...(విరా. ౩ ఆ. ౧౪౬) (శ్రీయొక్క+కల్పిన్) కం. లోకేశ నీవు ధర్మ | శ్రీకావలిగాఁగ..... (శాంతి. ౬ ఆ. ౩౫౧) (ధర్మశ్రీయొక్క+కావలి) క. నీచెప్పినవెద్దలు...(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౫౦) ఇం | టికడనయున్ని...(విరా. ౩ ఆ. ౧౫౧) కూచిమంచి తిమ్మకవి ‘కాకా సఁబోధనే చాపి | హ్యవ్యయే కర్తభారయే’ అనుచొప్పునఁ గర్తభారయమున నాదేశము వికల్పమనుచు నీక్రిందిభారతపద్యము నుదాహరించెను. చ.... ఒం | డుగడకుఁ బోవకుండఁగ.....(కర్ణ. ౩ ఆ ౨౯౩) మఒం | డుగడన్ బుట్టిన...(విరా ౧ ఆ. ౧౩౦) ఈతఁ డిట్లుదాహరించెనేకాని ‘ఒం | డుకడ.’ అను రీతి ప్రయోగమును మచ్చునకైన భారతమునఁ జూపఁగలఁడా? అట్టిప్రయోగ మొక్కటేనిలేదు. “ఒండు - ఎంత” మున్నగునవి విశేషణార్థము నిచ్చుచున్నను నివి

ప్రథమాంతస్వనామములు. “ఓం. వై. స.” (శబ్దర) “ఎంత. ద్వ. స...వకొలది” (శబ్దర) కాన నీనిమిద నాదేశము వచ్చుటయే సహజము. “ఓం. ఓం దలంపులు... (నిర్వ. ౪ ఆ. 3౧) ఎంతగుమతులైన మార్తురె... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౦౬) ఇట్లే వేటేతులు-ఇరుగుదుదల్లులు - పన్నిద్దలుదపనులు - మున్నగు ప్రథమాంతస్వనామములమిద గ స డ డ వాదేశము భారతకవిసమ్మతము. ఇంక నలువది - అటువది - ఇరువది - నలుగడలు - ఇరుగడ మున్నగువోటులందు “నలు” మున్నగునవి ప్రథమాంతస్వనామములు కావు. ‘నలువది’ మున్నగునవి సమాసము లనకతీరదు. కాన నట్టివోటులందలి గ స డ డ వాదేశము సమాసాశ్రయవిధులచే సాధించుకొనవలయును. అట్టి సమాసాశ్రయవిధుల నాంధ్రవైయాకరణులు విస్తరించి చెప్పలేదు. అట్టివెల్ల “భూయసీదేశ్యశబ్దేషు | లోపవర్ణాగరుశ్రుతిః” “నిక్కలాదులు యథా ప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు” (బా. సమా. ౨౦ సూ.) అనునవి యాదిగాఁ గలసూతములచే సాధించు కొనవగుచు.

— ‘వేగ - వే’ అనురెండును సంస్కృతవేగశబ్దమాలకములు. ప్రథమైకవచనాంతములు. ఇందు ‘వే’ అనునది తద్భవమనుట నిర్వివాదము. ‘వేగ’ అనునది వైకృతమని కొందఱు తలంచుచున్నారు. ప్రామాణికులు తత్సమమే యందురు. (చూ. తత్స. ౫౦ సూ. ౧౬౨ I విష. విస్తర. వేగశబ్దము) ఈరెండిటిమిద నీయాదేశము భారతమున నియతముగ నుజ్జగింపఁబడియున్నది. మ. వేగతెగంబాటకు... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౫) వే! గ తొలగ నీడ్చె (శల్య. ౧ ఆ. ౨౪౧). క. కీచకుని...! వేచని యిచటికి... (విరా. ౨ ఆ. ౮౯). క. వేపోయి..... (ఉద్యో. ౪ ఆ. 3౮౭) ఉ. వే తటియంగఁ జొచ్చి (భీష్మ. ౨ ఆ. 3౧౬). క. వేతులును..... (కర్ణ. ౧ ఆ. ౮౮) ఇట్టివోటులందలి వే- వేగశబ్దములు ప్రథమాంతవిశేష్యములు కావనియు, ‘వేగముగా’ అనునర్థమున లుప్త ‘కన్’ శబ్దకక్రియావిశేషణములుగా భారతకవులచే వివక్షింపఁబడినవనియు (ప్రాథ. క్రియా. ౨౨ సూ.) నక్కారణమున పీనిమిద గ స డ డ వాదేశము భారతకవిసమ్మతము కాదయ్యెననియు గ్రహింపవలయును. (విస్తర IV).

విస్తర. IV. 2౮ IV విష:—ఇంతటి నియమముగల యీయాదేశమును గూర్చి నేటివిమర్శకు లీక్రిందిరీతిని వ్రాయుట సరికాదు:—“ప్రాచీనతరశాసనరీతి ననుసరించి తొలుత నీయాదేశము నీగ్రంథమునఁ బూన్నితోఁ బాటించఁదలఁచితిని గాని భారతాదిప్రయోగముల దైవిధ్యమును బర్యాలోచించి యాపూన్నిని వీడి నేనును బహుళముగానే యీయాదేశము నిందుఁ బాటించితిని” (బసవపురాణ

కూచిక్షించితిమ్యకవి భారతములోనిదనుచు నీక్రిందిపద్యమును బ్రామాది కముగ నుదాహరించెను. క. ప్రదరప్రవాహమున నమృతవద్దిర్వరదంబు పటుగ మన ముడిపి ముదం | బొడవిన సాత్యకి విలువి | ట్టుదునిమే నమృగధనాఘండు మహా గ్రుండై (ద్రోణ. సర్వల. ౧ ఆ. ౧౦౨) ఇందలి 'బిట్టు' అనునదియును 'బిట్టుగన్' అనునర్థముగలదై క్రియావిశేషణ మనఁదగియుండుటచే దీనిమీఁది దశాశాదేశము భారతసంప్రదాయవిరుద్ధ మనఁదగియున్నది. కాని యీపద్యము ముద్రితభారత పుస్తకములందును, దాళపత్రమాతృకలందును గన్పట్టలేదు. తిమ్మకవి స్థలాంతరము లందువలెనే యిచ్చట నైతము దీనిని భారతద్రోణపర్వపద్యముగా నుదాహరించుట పొరపాటనియు నిట్టిపొరపాటులు సర్వలక్షణసారసంగ్రహమునఁ బెక్కుగలవనియు నెఱుంగనగును.

నన్నయ. పరుషాణాం గ సడ ద వాః స్యుః పదాద్వద్వే (ఆం.

౭౯ విష. చిం. సంధి. ౧౦ కారి. అహో. ౨౨౨ పు.)

కల్పతరు. ౭౯ విష:—ద్వద్వే = ఆచ్ఛికద్వంద్వసమాసమునందు, పదాత్ = పూర్వపదమునకంటఁ బరమైనపదము మొదటనున్న, పరుషాణామ్ = కి చ త ప

పీఠిక. ౧౦౬ పుట). ఇట్లు వ్రాయ సాహసించిరే! భారతమున నెచ్చటనైన ద్వైవిధ్యముగలదా? మఱియు గ్రంథకర్తయభిప్రాయమును నందఱి ప్రబలప్రయోగములనుబట్టి యరసి ముద్రణసంస్కారము చేయనగునుగాని సంస్కర్త తనయిష్టానుసారము సంస్కరించుటచితమా? తాను బసవపురాణమున బహుళముగాఁ బాటించుటేమి? ముద్రణమువల్ల గ్రంథకర్తలయాశయము లిట్లు మాయమగుచున్నవే!

“ఆంధ్రశబ్దచింతామణ్యాదుల విశ్వసించి వ్యాకరణకర్తలు కొందఱు తాచ్ఛికములమీఁది తత్సమములకుఁ గలదని తత్సమములమీఁది యాచ్ఛికములకుఁ గలదని యింకేమోయని వ్రాసిరిగాని యదియెల్ల ద్రోసిపుచ్చదగినది. పశీలింపఁగాఁ గళలపై నుండు పదాది కచటతపలకు గ స డ ద వలు బహుళముగావచ్చుననుటయే చిక్కులేని నిర్వచనముగాఁ గానవచ్చు చున్నది” (బసవ. పీఠిక ౧౦౬ పు.) “చింతామణ్యాదులను విశ్వసించి” అనుటకుఁ జింతామణిచేసిన యపరాధమేమో? తెలియకున్నది. ప్రథమమీఁది, అనుదానిని ద్రోసిపుచ్చి ‘కళలమీఁది’ అని నిల్పుట కేమి యాధారము? ఇంతకును ‘బహుళ’ మన్నపు డింక, నేమిచెప్పినను నెట్టిచిక్కున నెట్లు వాటిల్లును? ఇట్లు చెప్పట కంతపర్యాలోచింపనేల!—

లకు, గ స డ ద వాః = గ స డ ద వలు పరుసగా, స్యుః = అగుచున్నవి. ఉదా:—
 కూరగాయలు, కాలునేతులు, టక్కుడెక్కులు, తల్లిదండ్రులు, ఊరువల్లెలు మొ.
 గ స డ ద వాఃస్యుః ప్రథమామాత్రాదిత్యాదిసూత్రముచేత వ్యస్తస్థలములందలి
 గ స డ ద వాదేశము నుపదేశించి యీసూత్రముచే ద్వంద్వసమాసమునందు
 మాత్రమే గ స డ ద వాదేశమును విధించుటంజేసి ద్వంద్వేతరసమాసములలో
 నీయాదేశము రాదని విశదమగుచున్నది. “ఇరుగడ - నలుగడలు, ఇరువది, నలువది,
 అటువది” మున్నగుసమాసములలోని గ స డ ద వాదేశము లేకపోలేదు. కాని
 యష్టస్థలములు నిపాతన్యాయమున ‘పౌపవిభక్తి వదంత విధయశ్చ’ అను చింతా
 మణిని వివరించుచు సమాసాశ్రయవిధుల నుపదేశించి సాధించుకొనఁదగినవేకాని
 ద్వంద్వమునందువలెనే కర్తృధారయద్విగుప్తులలో నీయాదేశమగునని తలంపరాదు.
 విశేషణసమాసములలో గ స డ ద వాదేశాభావము భారతసమ్మతమని యీవఱకె
 నిరూపితమయ్యెను. (2౮ IV విష.) కావున “నలుగడలు పలుదెఱంగులు, వెలిదమ్మి,
 వెలిదామర, ఇతిరూప మాధర్వణమ్, ఆచార్యస్యాపి సమ్మతమేవ, నల్లడ నిత్యాది,
 తత్ప్రయోగాత్” (అహో. ౨౨౨ పు.) అను సహోబలవతివాక్యములు సరి
 కావనకతీరదు. వెనుకవివరించినరీతిని “అవ్యయే కర్తృధారయే” అనునది యధ
 ర్వణమతము కామింజేసి ‘వెలిదామర ఇతిరూప మాధర్వణమ్’ అనుకవిశిరోభూషణ
 వాక్యము సరికాదు.

ద్వంద్వంబునం బదంబుపయి పరుషములకు గసడద
 బాలవ్యా. వలగు. ౧౧.

2౯ I విష. కూర+కాయ = కూరగాయలు, కాలు+చేయి= కాలు
 నేతులు, టక్కు+టెక్కు = టక్కుడెక్కులు, తల్లి+
 తండ్రి=తల్లిదండ్రులు, ఊరు+వల్లె=ఊరువల్లెలు.

సంజీవని. 2౯ I విష:— ద్వంద్వంబునన్ = అచ్చతెలుగుద్వంద్వసమాసము
 నందు, పదంబుపయినను దశముచే ‘కూరగాయలు’ మున్నగురీతిని ద్వంద్వసమాసము
 లోని పూర్వపదాపరుషములకు గసడదవాదేశము రాదని యెఱుంగునది. “నిత్య
 ముగా నీవిధి యారభ్యముకాన సుధి ౧౩ సూత్ర మైచ్చికశాస్త్రమని స్పష్టపడెను.
 మఱియు నాచ్చికద్వంద్వమున నిత్యవిధానమునంజేసి యితరాచ్చికమిశ్రసమాస
 ముల నీవిధియైచ్చికమని గ్రహింపఁదగును” (బా. సా. పే. సంధి ౧౧ సూ. వ్యా.)
 ఈవ్రాత సరికాదు. సూత్రకర్త ౧౩ సూత్రము బాహుళికమని కంతోక్తముగ
 వచించుచుండఁగా బ్రక్రమసూత్రనిత్యవిధానముచే నది యైచ్చికమనునర్థము

లభించుననుట యుక్తము కాదుగదా. మఱియు బాహుళికవిధి ప్రసృత్తివేటు, విచ్ఛికవిధి ప్రసృత్తివేటు. సమాసములలో ద్వంద్వమునమాత్ర మాదేశము నిత్యమని యుపదేశించుటచే దక్కినసమాసములలో నీయాదేశము రానేరదనుస్థము లభించుచుగాని తక్కిన సమాసములలో నైచ్ఛికముగావచ్చు ననుస్థమెట్లు లభించును? శబ్దరత్నాకరమందును నూ. రా. నిఘంటువునందును 'తెలిదమ్మి - తెలిగంటి - తెలిదమ్మికంటి - తెలిపక్కము - తెలిపిట్ట - తెలిపులుగు - తెవులువడు - తెలితేడి మున్నగురీతిని నిమమశూన్యముగ నీయాదేశము సమాసములం దంగీకరింపబడినది. కర్తృభారయమునం దాదేశమువచ్చుటకుఁ బ్రాసాదిగతప్రబలప్రయోగప్రమాణము కన్పట్టలేదు. "అవ్యయే కర్తృభారయే" మున్నగుశృంగారభూషణాదిమతము లధర్వణసమ్మతములు కావనియు "తెలిదమ్మి - వెలిదామర ఇతి రూపమాధర్వణమ్" (అహో. ౨౨౨) మున్నగుకవిశిరోభూషణవాక్యములు నిర్మూలములనియుఁ గల్పితరువులలో వ్రాయబడియెను.

ద్వంద్వసమాసమందలి గ స డ డ వాదేశమునకును, ఎ - గీ...కూరగాయలును వంటకట్టియలును గడ్డి (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౯౩) ఆతడు నొంచునె యన్నదమ్మలన్ (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౦౧) మున్నగురీతిగల ప్రయోగములు మాత్రమె లభించినవిగాని ప్రాసాదిగతప్రబలప్రయోగములు లభింపలేదు. కాని యావిషముమున "పరుషాణాం గ స డ డ వాః స్యుః పదాద్ద్వంద్వే" అనుభట్టారకసూత్రమే ప్రబలప్రమాణమని యెన్నదగును.

ఒకపక్షమున - వెలిదామర - తెలిదమ్మి మున్నగురూపము లేవేని సమ్మతించునపుడు "ఔపవిభక్తికనదంతవిధయశ్చ" అనుచింతామణిని విస్తరించుచు "నిక్కలాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు" (బా. సమా. ౨౦ సూత్రంబు.) "ఆచ్ఛికసమాసంబులఁ దలుచుగ వర్ణలోపాగమాదేశవికారంబులు నిత్యవైకల్పికములుగ్గాఁ బెక్కులు గానంబడియెడి" (ప్రాథ. సమా. ౩౬ సూ) మున్నగుసూత్రములను వివరించుచు బ్రత్యేకముగా సామాసికవిధులను గల్పించుకొనవలసినదేకాని సాధారణముగఁ గర్తృభారయద్విగువులలో గ స డ డ వాదేశము పాక్షికమనుట చింతామణి భారతములకుసమ్మతము కానేరదు.

"కొన్నియెడల ద్వంద్వంబునం బదంబుమీఁది చ త ప ల కు స డ వ లు గానంబడవు" ఉవా—అందచందములు (అని. ౫ ఆ.) అప్పాచెల్లెండ్రు. (నిర్వ. ౩ ఆ.) కండతుండెములు (రామా. ౧ ఆ.) రాకపోకలు (భాగ. ౧౦ స్కంధ.)" (ప్రాథ. సంధి. ౬ సూ.) అను త్రిలింగలక్షణసూత్రమునైతము ప్రబలప్రమాణ

యూలకము కావె. అందలి యుదాహృతులు ప్రాసస్థలనిబద్ధములు కామింజేసి
యచటి యాదేశరాహిత్యము తత్తత్కవ్యభిప్రేతమె యని నిశ్చితము కానేరదు.
పక్షియు నర్వాచీనమహాకవు లీగనడదవాదేశవిషయమున నియతత్వము నుపేక్షించి
ని యీవఱకు విశదపఱచియున్నాను. (2౮ III విష.) పరుషాణాంగసడదవాః
స్మృత్యాదిపింతామణే సూత్రమును విరోధించు ప్రాచీనమహాకవిప్రయోగము
ప్రాసాస్థలనిబద్ధ మెచ్చటనుకన్పట్టలేదు. ప్రాథవ్యాకర్త యుదాహరించిన నిర్వచనోత్తర
రామాయణపద్యము తాళపత్రమాతృకలలో నీక్రిందిరీతి నున్నది. క. విను
మున్నదితియు దితియును ; ననఁ గశ్యపుభార్య లిరువు రప్పఁజెలయు లి | ట్లనిమిషుల న
సరఁగణముం | గనిరి... (నిర్వ. 3 ఆ. ౯౬ ప.) ఇట్లిచట వ్యస్తముగనె తిక్కన
ప్రయోగించె ననుటలో బాధచూపట్టదు. (విస్తర.)

సన్నయా
భర్తవీయము
౮౦ విష.
పరుషాద్రుతప్రకృతికా | త్వరళాః సుష్టస్తద్భ్రీతంచ
బిన్దుఃస్యాత్ | అవికారగతే తస్మి | న్నపిసరళా ఏవ
సన్తితే పరతః (ఆది. చిం. సంధి ౬. కారి. ౨౦౬ -
౨౦౭ పు.)

కల్పతరువు. ౮౦ విష:—దుతప్రకృతికాత్ = ద్రుతప్రకృతికముకంటెఁ బర
మైన, పరుషాః = క చ ట త ప లు, సరళాః = గ జ డ ద బ లు, సుష్టః = అగును.
ద్రుతంచ = ఆద్రుతముపై తము, బిన్దుః = ఖండపూర్ణాన్యతర మగుబిందువు,

విస్తర. ౭౯. I విష:—పయిప్రాథవ్యాకరణ సూత్రోదాహృతులను (సంధి ౬
సూ) ప్రాథ-సమా. ౨౮ సూత్రోదాహృతులను స్వీకరించి గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త
'అప్పాచెల్లెండు అనునట్లు సంస్కృతభాషలోఁగూడ నొక్కడ (మాతాపితలు...)'
కర్ణము శాస్త్రీయముగాఁ గాని పించుచున్నది" (బా. గు. ప్ర. సంధి. ౧౫ సూ.
వ్యా.) 'మాతాపితలు' అనుచోట ఋవర్ణదీప్లుము రాలేదు. 'అనఙ్ఞు' వచ్చినది.
తెల్లలోనిది పూర్వపదాంతమస్వరదీర్ఘము. మఱియు 'అన్నాదమ్ములు' మున్నగు
వోటులందలి దీర్ఘము సంస్కృతానుకరణలబ్ధముకాదు. ఆంధ్రవ్యావహారిక రూప
ములలో సముచ్చయార్థక 'సు' శబ్దలోపమునఁ గల్గిన పూర్వస్వరదీర్ఘము. తల్లి-తండ్రి
గలరు. మొ. "తల్లిదండ్రులు మున్నగురూపములు వ్యస్తములుగాని సమస్తములు
గావు." (బా. సా. పే. సంధి. ౧౫ సూ-వ్యా.) అనుపేటికావ్యాఖ్య కేవలము
ప్రామాదికము. ఉత్తరపదబహుత్వమె యద్దానిసమస్తతకుఁ బ్రబలనిదర్శనమె
యున్నది.

స్యాత్ = అగును. (విస్తర) తస్మిన్ = ఆద్రుతము, అవికారగతేఽపి = బిందురూప వికారమునుబొందక స్వస్వరూపముతో ననగా నకారవ్యంజనరూపముతోనున్నను, తేవరతః = పరమందున్నయాపరుషములు, సరళావన = సరళములైయై, సన్తి = నిల్చును. ఉదా:—వచ్చెన్ + కొడుకు = వచ్చెగొడుకు, వచ్చెన్ గొడుకు, వచ్చెన్ గొడుకు. మొ. చింతామణిమతమున ద్రుతమునకు 'ను' స్వరూపము లేమింజేసి "వచ్చెను గొడుకు" అనుసరళాదేశరూపము సిద్ధింపనేరదు. "అవికారగతే తస్మి న్నపి = బిందురూపవికారమునుబొందక ద్రుతము స్వస్వరూపముతోనున్నను" అను దీనినిబట్టి ద్రుతము నకారవ్యంజనరూపముతోనుండి, పనహల్లుతో సంయోగించి యుండుట చింతామణిమతమున స్వత్వమని విశదమగుచున్నది. 'లుక్ సంశ్లేషానాఽచి ద్రుతస్య' (చిం. సంధి. ౯. కా.) అనుసూత్రముచొప్పున నకారవ్యంజనరూపద్రుతము పూర్వాచ్చున త్రియుండుట చింతామణిమతమున సంశ్లేషమని యీవఱకె విశదీక రింపఁబడెను. (గీ 3 I విష.) (చిం. వి. పరి. ౧3౧ - ౧3౨ విష.) "పద్యభేదా వసానేషు | శ్లిష్టతానస్య కథ్యతే" (వికృ. సంధి. ౧౯. కారి.) అనుకారిక కందాది పద్యములలోని పద్యానసానద్రుతమునకు శ్లిష్టత యనగా సంశ్లేషముకల్గునని

విస్తర. I. ౮౦ విష:—“తద్ద్రుతంచ బిందుస్యాత్” దాని (ఆద్రుతప్రకృ తికశబ్దపు) ద్రుతము బిందువుకూడ నగును. 'బిందురనుస్వారః' అనుసూత్రముచొప్పున ద్రుతమున కనుస్వారోచ్చారణముగూడఁ గలుగునని యర్థము. అనగా నాద్రుత మునకు దానితరువాతవచ్చు హల్లువర్గమునకు సంబంధించిన యనునాసిరోచ్చారణము గలుగును. రామున్ గొల్పెడ, రాముజ్ గొల్పెడ, దానిన్ జేయుదును, దానిళ్ జేయుదును... (ఆం. భా. చ. ౧౬౧౧ పు) ఇట్లు బిందువనగా వర్గపంచమమని యర్థము చేయుట సరికాదు. దాని కట్టియర్థము లేదు. సంస్కృతశబ్దములలో బిందువుచోట నిత్యముగానుండెడి వర్గపంచమములనె యాంధ్రపండితలాక్షణికులు సమ్మతించుచుండఁగా బిందువే వచ్చుననెడి యిట్టిచోటులందు వర్గపంచమమును నన్నయ విధించెననుట కేవలము సాహసము. (చూడు. విస్తర I. II. III ౨౮ విష.) అచ్చార్యవర్ణ మాలలో 'జ ఇ లు' లేవని లాక్షణికులు తలంచుచుండఁగా “దానిజ్జేయుదును” అనుట యెట్లు పొసఁగును. శాసనములలోని యశాస్త్రీయపువ్రాణలనుబట్టి కావ లయు భాషాచరిత్రకారు లిట్లు వ్యాఖ్యానించిరి. అట్లు 'రాముణ్ణు' మున్నగువానిని వీరుదాహరింపలేదు. (౧౬౧౧ పుట.) “భయంపడు” మున్నగుచోట్ల (౧౬౦౮ పు.) 'మహాన్ బిందుః' అనుటకు సరిగ నేదేనివర్గపంచమ మేల నిల్చురో? వీరు ౧౬౧౬ పుటలో సరళాదేశసంధి లోనె వర్గపంచమముల నేలనిల్పలేదో?

చెప్పించుటచేత (కం. అతిశయముగ బుద్ధిమంతుఁ డగు బుధసేచన్) నభర్యణ ననును సంక్షేపముమిషయమున నన్నయాభిప్రాయమె సమ్యతమని విశదమగుచున్నది. (విస్తర II) “సంయోగాదిర్వా” (బుద్ధ్యైకప్రాతికాఖ్యము ౧ పటలము) దీనిపార్శ్వద వ్యాఖ్య:—“సంయోగాదిభూతోవర్ణః స్వరాస్తరేవర్తమానః పూర్వస్యవాస్వర స్యాన్తం భవతి యస్యవా” అనుచోప్పున ‘వచ్చెన్ వాడు’మున్నగుచోటులందు ద్రుతమునకు వకారముతోఁ గల సంయోగములో నట్టిసంయోగాది నున్నద్రుతము పూర్వస్వమునకుఁగాని పరస్వరమునకుఁగాని యంగముగాఁ బల్కనగునుగాన నాడుఁ బూర్వస్వరాంగమగుట సంక్షేపమన బడును. పరస్వరాంగమగుట స్వత్వమని పించుకొనును. సంక్షేపము - వచ్చెన్ వాడు. స్వత్వము - వచ్చె న్వాడు. ఇట్టి యభిప్రాయమె యభర్యణనకుఁ గలదని “పద్యావసానేసర్వేషాం | స్వత్వం నాప్నోతిసాధుతామ్” (విక్ర. సంధి. ౨౧ కారి.) అనుకారికచే విశదమగుచున్నది. పద్యావసానమునందలి ద్రుతమునకుఁ బరస్వరమె యుండదుగాన నచట స్వత్వస్థితి సాధువుకాదనఁగా నవ్యలిపద్యములోని మొదటిస్వరమున కంగముగాఁ బల్కరా దనియుఁ బద్యద్యయమధ్యవర్ణములకు సంహిత యప్రసిద్ధమనియుఁ బయియభర్యణ కారికకుఁ దాత్పర్యము. ఇట్టి నన్నయభర్యణుల గభీరాశయములను గ్రహింపఁ జాలక యహోబలవతి ‘ద్రుతము యి హల్లుతోఁ గలియుట సంక్షేపమనియు ద్రుత ము‘ను’ స్వరూపముతోనుండుట స్వత్వమనియు వ్రాసెను. “లుగభావే నస్య పరవర్ణే ససాకం సంక్షేపశ్చ భవేత్ చకారేణ స్వరూపేణావస్థితిః. వర్ణాస్తరత్వేన సందర్భ వేళాయాం పృథక్ పరిగణనంతస్యఘమ్” (అహో. ౨౧౩ పు.) ఇట్టి యపమార్గ గామి యగుటచేతనే యహోబలపండితుండు “వైజయంతీనవాంశుకవ్యాజమునను” ఇత్యాది జైమినీభారతాద్యుక్తేషు పద్యసమాప్తా స్వత్వ మసంగత మేవ” (అహో. ౨౧౪ పు.) అని సాహసముగా వ్రాయవలసినవాడయ్యెను. (చూ. చిం. వి. పరి. ౧౩౧-౧౩౨ విష.) కవిశిరోభూషణములోని యాయపమార్గమే తర్వాతి వైయా

విస్తర II ౨౦ విష:—పయిరీతినున్న భట్టారకునిసంక్షేపము స్వరూపమును గ్రహింపకుండుట నేయాంధ్రభాషాచరిత్రకర్తగారి క్రిందిరీతిని వ్రాయవలసివచ్చెను. “ఇట్టి ద్విత్వమునే సంక్షేపమందురేని యాద్విత్వము నన్నయభారతమునఁ గాన వచ్చుచున్నది (దైర్యశక్తికిన్నరుదుగ మొ.) కాబట్టి చింతామణి నన్నయరచితము కాదనుటకు మఱియుకహేతు వేర్పడుచున్నది” (ఆం. భా. చ. ౧౬౦౫ పుట.) భట్టారకుని సంక్షేపస్వరూపము పైరీతిదని గ్రహించినచోఁ దక్కినహేతువులవలెనే యీహేతువును హేత్వాభాసమగుచున్నదని తెలియనగును.

కరణులకెల్ల గతియగుటచేత నీతప్పుత్రోవ యెల్లెడల విస్తరించియున్నది. “సంశ్లేషం బనఁగా మీఁదిహల్లులతోఁగూడికొనుట” (బాల. సంధి. ౧౭ సూ.) “స్వత్వంబనఁగా ద్రుతంబునకుఁ బ్రకృతిభావము” (బాల. సంధి. ౧౭ సూ.) ఇట్లె యర్వాచీసులెల్లరును దలంచుచున్నారు.

ద్రుతమును బూర్వస్వరాంగముగా ననఁగాఁ బూర్వస్వరము నత్తియుండునట్లు పలుకునపుడు (వచ్చెన్ వాడు) ద్రుతసంశ్లేషమనియు, ‘వచ్చెన్వాడు’ అను రీతిని ద్రుతమును బరస్వరాంగముగా ననఁగాఁ బరస్వరము నత్తియుండునట్లు పలుకునపుడు ద్రుతస్వత్వమనియు భట్టారకుండు వ్యవహరించెను. నాదములగు ద్రుతానుస్వారముల తాఁకుడువలన శ్వాసములగు పరుషములు నాదములగు సరళములుగా మారుననియు నక్కారణమున ద్రుతము పూర్వాచ్చు నత్తునట్లు పల్కినచో నద్దానితాఁకుడు చాలక పరస్థపరుషములకు నిత్యముగా రావలసిన సారళ్యము సిద్ధింపక పోవలసినచును గానఁ బరుషపరకత్వమున ద్రుతమునకు సంశ్లేషము నంగీకరింపరాదనియుఁదలంచి భట్టారకుండు గ జ డ డ బాదేశస్థలములలో సంశ్లేషమును విధింపఁడయ్యె. సరళస్థిపరకత్వమున నిట్టిబాధ తటస్థింపదు గాన నట్టిసంధిలో ‘లుగ్వా ద్రుతప్రకృతికా’దిత్యాది కారికలో ‘అలుకివ సంశ్లేషస్సాన్యత్త’ని సంశ్లేషమును విధించినవాఁడయ్యెను. పయిరీతి నాదేశసరళపరకత్వమున సంశ్లేషము రానేరదనియు సహజసరళస్థిపరకత్వమునందును గ్వాచిత్కముగా వచ్చుననియు విశదపడుటకయి భట్టారకుండు “సంశ్లేషశ్చస్సాన్యత్త”ని చకారమును నిల్పెను. ఇట్టియర్థము నరసియె యధర్వణుండు “శ్లిష్టత్వంచ క్వచిత్” అని వివరించెను. నన్నయాధర్వణులస్వత్వ సంశ్లేషముల స్వరూపము నెఱుంగని యహోబలు ననుసరించినవారగుటచేత నారాయణీయతద్వివరణకర్త లాకవిశిరోభూషణమూర్ధముననె నన్నయాధర్వకారికలకు వివరణముచేసి వైనుదాహరించిన సాధుమూర్ధముపయి “సంహితను వివక్షించుటచే స్వత్వ రూపమును, వివక్షింపకుండటచే సంశ్లేషరూపమును సిద్ధించుచున్నవిగాన నీసూత్రమునకు వైయర్థ్యము కల్గుచున్నది” అని యాపత్తి నీయవలసినవారైరి. (నారా. గాణ. ౧౨౦ కారి. ౧౬ పద్య. వివృతి.) తెలుంగున వాక్యమధ్యమున సంహితను వివక్షింపకుండుట సంప్రదాయవిరుద్ధమనియైన గ్రహింపరైరి.

కల్పితరు. ౮౦ I విష:—క చ ట త ప లు హలంతర సంయుక్తము లయి యున్నను గ.జ డ డ బాదేశము రావచ్చునుగాని యవి శ్వాసవర్ణ సంయుక్తము లగు నపుడు మాత్రము సరళాదేశోచ్చారణము దుర్లుటముగాన నట్టియెడల సరళాదేశాదికము.రానేరదు. ఉదా:—తెచ్చెన్+త్సరువు = తెచ్చెన్ త్సరువు. వచ్చెన్

జైత్రయ్యుడు. మొ. “ఏగి యేగి యనుచోఁ ద్వాప్తంబగుట” (బా. సంధి. ౧౦సూ.) అనునది ముద్రణసంస్కృత్యసాహసకృతము. సూరిగారు జీవించియున్న కాలమందలి (క్రీ. శ. ౧౮౭౨ సం.) ముద్రణమునందును దానికిఁ గేవలము సరియనదగు ద్విత్వముద్రణమునందును (క్రీ. శ. ౧౮౬౭ సం.) “ఏగి యే గి యనుచో ద్వాప్తంబగుట” అనియే యున్నది.

మొందు వివరింపబోవు “వినా ద్విత్వీయం స్యాదస్త | దాత్తనోః స్వస్తయోరపి నోరన్యస్యాపి సర్వం స్యా | దృహళం సత్ప్రయోగతః” (రాం III విష.) అను నధర్వణవచనమునొప్పున నావయవిక నకారవ్యంజనరూపద్రుతముపై సరళాదేశము బాళవలసినది యెఱుంగునది. కావుననే “గిరివజ్రమన్వరంబు” (సఖా. ౧ ఆ. ౧౭౩ వ.) మున్నగుచోట్ల సరళాదేశము చూపట్టదు. ఇట్లే జడిగొన్ కోర్కలు - కన్నట్టు - నూళ్ళు - మొదలగుస్థలములందును సరళాదేశము కన్నట్టదు. కాని యిట్టిసరళాదేశములేని ప్రయోగములు ప్రాసస్థలనిబద్ధములు భారతమున లభింప లేదు. (ఉ. శ్రీకర.....ఎం | తే కృప.....(దశా. ౧ ఆ. ౧ వ.) అనునాధునిక కవిప్రయోగ మొందుగలదు) ఇంతయేల! ఆదేశసరళపరకత్వమునద్రుతము పూర్ణ బిందువుగా నిల్చుటకుమాత్రమే ప్రాసస్థలనిబద్ధప్రయోగములు భారతమునఁ గన్నట్టు చున్నవి. ద్రుతము ఖండబిందువగురూపములకుఁగాని ద్రుతము నకారవ్యంజనరూపముతో నిల్చురూపములకుఁగాని ప్రాసస్థలనిబద్ధప్రయోగములు లభింపలేదు. అట్లయినను నన్నయాధర్వణసూత్రములప్రామాణ్యమున నాదేశసరళపరకద్రుతమునకు ఖండపూర్ణములు చెందును బర్యాయముగ నాదేశమగుటయు, ద్రుతము నకారవ్యంజనరూపముతో నిల్చుటయు సాధువులుగా నంగీకరింపబడుచున్నవి. ఆదేశసరళపరకత్వమున ద్రుతము ‘ను’ స్వరూపముతో నిల్చుటకు ‘బ్రాసస్థలనిబద్ధప్రయోగములు భారతమందే కాక యేమహాకవిగ్రంథమందును చూపట్టలేదు. మఱియు నట్టిస్థితి నన్నయాధర్వణ సమ్మతమును గాకుండుటచే సాధువు కానేరదు. కాని యప్పకవియు సూరియు నట్టిస్థితి నంగీకరించి యుదాహరించుటచే నేటివారెల్లరు నట్టి ‘ను’ స్వరూప ద్రుతపూర్వక సరళాదేశరూపములను ధారాళముగా వాడుచున్నారు. ఇది కేవలము పొరపాటు.

ద్రుతప్రకృతికముమీఁది పరుషములకు సరళము లగు. ౧౬.

పూచెను+కలువలు = పూచెను గలువలు, తోచెను+చుక్కలు = తోచెను జుక్కలు, చేసెను+టక్కులు = చేసెను డక్కులు, నెగచెను+తమములు = నెగఁచెను

దమములు, మొగిడెను+పద్దము = మొగిడెను బద్దము.
 ఆ దేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందు
 బాలవ్యాకరణ సంశ్లేషములు విభాషనగు. ౧౭.
 వివరణము. ౮౦ సంశ్లేషం బనఁగా మీఁదిహల్లుతోఁ గూడికొనుట.
 II విషయము. పూచెను గలువలు = పూచెంగలువలు, పూచె గలు
 వలు, పూచెన్దలువలు; తోఁచెను జొక్కలు = తోఁచె
 జొక్కలు, తోఁచె జొక్కలు, తోఁచెన్దక్కలు; చేసెను
 డక్కలు=చేసెండ్లక్కలు, చేసెండ్లక్కలు=చేసెన్దక్క
 లు; నెగడెను దమములు=నెగడెందమములు, నెగడె
 దమములు, నెగడెన్దమములు; మొగిడెను బద్దము =
 మొగిడెం బద్దము, మొగిడె బద్దము, మొగిడె
 న్బద్దము. పక్షంబున స్వత్వంబగు. స్వత్వమనఁగా ద్రుత
 మునకుఁ బ్రకృతిభావము.

సంజీవని. ౮౦ II విషయము—తోఁచు = ఉదయించు. నెగడు = వ్యాపించు.
 మొగుడు = ముకుళించు. ఇచటి తాలవ్య చ జ లు దంత్య చ జ ల కును
 గ్రాహకములు, (బా. సంజ్ఞా. ౭ సూ.) కాన “వే” కారమునకు “వే” కారమగును,
 కావున నె “వేక్కలు” అనుమాలోదాహృతి సుసంగతమగుచున్నది. “వచ్చెను+
 డ్ త్రియుడు” మున్నగుచోట్ల శ్వాసపరకమగుటచే బరుష క కారమునకు గకారా
 దేశము రానేరదు. అట్టిమొడల సహజసరళస్థిరపగకత్వమందువలెను ద్రుతమునకు
 లోపగుంశ్లేషస్వత్వములగును. ఉదా:—వచ్చెడు త్రియుడు - వచ్చెన్ డ్ త్రియుడు.
 వచ్చెను డ్ త్రియుడు మొ. ‘రాముం గలసెను - రాముఁ గలసెను - రామున్దల
 సెను’ అనురూపములకుఁ బ ర్యాయమగు స్వత్వరూపము ‘రామునిగలసెను’ అని
 యగునుగాని. ‘రామును గలసెను’ అని కానేరదు (చూ. బాల. తత్ప. ౨౫
 సూత్రము) డుమంతములమీఁది ‘ను’ వర్ణకము ‘ని’ వర్ణకమగును. ఇట్లే - ‘హరింగల
 సెను’ మున్నగుచోటులందును ‘హరిని గలసెను’ అనియె యగును. (౧౩౩ విష.)
 “హరికిన్ + కలదు” అనుచో స్వత్వరూపము “హరికిని గలదు” అని సూరిప్రభృతుల
 పక్షమునందు నిద్ధించునుగాని నన్నయాధర్వణులమతమున ద్రుతమునకు ‘ను - ని’
 అనురూపములే లేవు. (౪౪- ౪౫- ౪౬ విష.) కాన “ఇ ఈ ఐ భ్యః పరంస్వత్వం
 నిః స్యాదన్యత్ర ను ర్భవేత్” అను నాధర్వణము” (బా. సా. పే. ౭౪ పు.) అను
 పేటికోదాహృతి యవిమర్శనమూలకము. నన్నయాధర్వణులమతమున ద్రుతమునకు

‘ను - ని’ అనురూపములు సమ్యక్తములు కామింజేసి సూరియుదాహరించిన “పూచెను గలువలు” మున్నగువియు, తె. గీ. “నగరమునకు మహిజాతను గొనివచ్చె” అను నప్పకవి ప్రాచ్యుల విబద్ధివాహృతియు సాధువులు కానేర వనకతీరదు. నన్నయ భారతప్రయోగములవొప్పునను నన్నయాధర్వణీయసూత్రములవొప్పునను ద్రుతమునకు ‘ను’ స్వరూపముకలదనుటకే యవకాశములేదు. అట్లయినను సోమయాజి భారతభాగప్రయోగములవొప్పున ద్రుతమునకు - “ను-ని” అనురూపములు గలవన నగునుగాని యట్టి ‘ను’ స్వరూపము కళ. దానిపై సరళాదేశాద్దిద్రుతకార్యములు రావు. సూరి యట్టిదానికీ ద్రుతత్వముకలదని భ్రమించియుండును. అట్టి ‘ను’ స్వరూపము ప్రథమాప్రత్యయమగునపుడు నేను - తాను శబ్దములమీఁది పదుషములకు గ సడ ద వా దేశమును సోమయాజిప్రయోగించెనని యీవఱకు వివరించి యున్నాను. (౪౪. ౪౩. ౪౬. విష.) (విస్తర. II. ౭౮ IV విష.) క. కవదొనలును.....ప | నువిదపడిగియెద.....(శల్య. ౨ ఆ. 333 ప.)

బాల. సంధి. ౧౭ సూత్రములోని విభాష వ్యవస్థితివిభాష యగుటచేఁ బ్రాతాదిసంధిలోని ద్రుతమునకు సంశ్లేషములేదని సూరిగారు వచించిరి. (బా. సంధి. 32 సూ.) ‘ప్రాత+కెంపు’ - అనుచో “ప్రాగెంపు” అని యగునుగాని ‘ప్రాన్తెంపు’ అని కాదని సూరియాశయము. మూలమునఁ బూర్ణార్థనిర్దేశము లేకుండ బిందుమాత్రము విధింపఁబడుటచే దీర్ఘముమీఁద నీసంధిలో నిండునున్న లేదనియు (బా. సంజ్ఞా. ౧౫ సూ.) నుడి తొలిప్రాస్వముమీఁద ఖండబిందువురాదనియు (బా. సంధి. ౨౨ సూ.) నెఱుంగనగును. ఉదా:—ప్రాత+కెంపు = ప్రాగెంపు. (ప్రాగెంపుకాదు) కెంపు+తామర = కెందామర-‘కెదామర’ కానేరదు.

స్వత్వపక్షమునందును సంశ్లేషపక్షమునందును ద్రుతము వ్యంజన నకారరూపముతో నుండుటయే యని (౮౦ విష.) కల్పితరువున నన్నయాధర్వణమతము నిరూపింపఁబడెను.

సూరిస్వత్వ మనఁగా “ద్రుతమునకుఁ బ్రకృతిభావము” అని ప్రాసీ సంధి ౧౬ సూత్రమున “పూచెను గలువలు” మున్నగురీతిని ‘ను’ స్వరూపమునె యుదాహరించెను. ఇంక సంశ్లేషమనఁగా “ద్రుతము మీఁదిహల్లుతోఁ గూడికొనుట” యని సూరికంతోక్తముగా వచించెను. “ను-అనుదానిమీఁది ‘ఉ’ కారము లోపింపఁగా ‘న్’ హల్లాత్రము మిగిలినది” (బా. గు. ప్ర. ౪౮ పు. ద్వి. ము.) అని గుప్తార్థప్రకాశికలో ప్రాయఁబడెను. కాని సూరి సంధి. ౨౦ సూత్రముచే నవసానమునందుమాత్రమే ద్రుతస్వరలోపమును విధించెను. కాన హల్పరకత్వమున ద్రుతస్వరలోపమునకు

విధానములేదు సూరిగారిపై ౧౬-౧౭ సూత్రములలోని యువాహృతులచొప్పున ద్రుతము 'సు' స్వరూపముతో నుండఁగా 'ఉ' కారలోప మెట్లువచ్చును? ఆద్రుతము మీఁది హల్లుతోఁగూడికొనుట యెట్లు పొసంగును? ఇంక నిట సంశ్లేషవిధాన మసంగతము వ్యర్థమును గాకుండ నట్టి సంశ్లేషవిధాన సామర్థ్యముచే నచటి ద్రుతము నకు స్వరలోపము సంశ్లేషపక్షమునఁ గల్గునని యంగీకరింపవలసియున్నది. (విస్తర).

లుగ్వా ద్రుత ప్రకృతికాత్ | పరతస్య శే స్థిరేచ నస్య
నన్నయాధర్య స్యాత్ | అలుకిచ సంశ్లేషః స్యా | ద్విస్థం ప్రవదన్తి తం
ణీయాము ౮౧ క్వచిత్కేచిత్ || (ఆం. చిం. సంధి. ౮ కారి. అహా.
విషయము. ౨౧౨ - ౨౧౩ పుట)

కేచిద్విద న్యభేదత్వ | మనుస్వార మకారయోః
(వికృ. సంధి. ౧౨ కా. అహా. ౨౦౩).

కల్పతరువు. ౮౧ విష:—ద్రుత ప్రకృతికాత్ = ద్రుత ప్రకృతికశబ్దముకంటె, పరతః = పరమందున్న, నస్య = నకారమునకు, సరశే - స్థిరేచ = సరశస్థిరవర్ణములు పరమగుచుండఁగా, లుక్ = ద్రుతమునకు లోపము, వాస్యాత్ = వికల్పముగా నగును. అలుకి = లోపాభావపక్షమందు, నస్య = నకారమునకు, సంశ్లేషశ్చ స్యాత్ = సంశ్లేషమును ననఁగాఁ బూర్వాచ్చు నత్తియుండుస్థితియు, చ శబ్దముచే స్వత్వమును

విస్తర. I ౮౦ II విష:—ఈవిషయమునందును సూరి కవి శిరోభూషణము ననుసరించి చింతామణి నర్థముచేసికొన్నవాడగుటఁ బ్రమాదపడవలసినవచ్చెను. అహా బలపండితుఁడు “పరుషాద్రుత ప్రకృతికా” యిత్యాది చింతామణికారికకు వ్యాఖ్య చేయుటలో 'సు' అనునది ద్రుతస్వరూపమనియు దానిమీఁదిపదములకు గజడదబాదేశము వచ్చుననియు వివరించెను. “తస్మిన్ నకారే అవికారగతే = బిందుత్వమప్రాప్తేపి తే పరే పరుషాః సరళావసస్యః న తు పరుషాః - సీతను గొల్చెదన్ - సీతన్గొల్చెదన్ - రామున్ దలఁచెదన్ ఇత్యా ద్యుదాహరణమ్, అత్ర నకారస్య స్వత్వసంశ్లేషా వృథాపసి సుభవతవ....” (అహా. ౨౦౭ పు.) స్వత్వమనఁగా ద్రుతమునకు 'సు' స్వరూపమనియు సంశ్లేష మనఁగా, నకారపుపొల్లు పరహల్లుతో సంయోగించుట యనియు నహాబలపండితాంతమని యీక్రింది యాతనివ్యాఖ్యవలనను విశేషమగుచున్నది. “నస్య పరవర్ణేనసాకం సంశ్లేషశ్చ భవేత్ - చకారేణ స్వరూపేణావస్థితిః . వర్ణాంతరత్వేన సందర్భవేళాయాంపుకృతిగణనం తస్యఫలమ్. చ-అనులినతార కాసముదయంబుల నెన్నను సర్వవేదశాస్త్రముల యశేషపారము ముదంబునఁ బొందను... ఇత్యాది పద్యే ష్వాచార్యేణ వర్ణాంతరత్వ ముపపాదితమ్,” (అహా. ౨౧౩ పు.) పయి

భారతీయములలోని 'ను' అనునవి సముచ్చయార్థక 'ను' శబ్దములుగాని ద్రుతస్వత్వ రూపములు కావని యహోబలపండితుడు గ్రహింపకుండుట వింత! (అనుబం.)

విస్తర. II ౮౦ II విష:—భారతీకవుల ప్రయోగముల సరయంగా సందేహ నిర్ణయకమగు ప్రాసస్థలనిబద్ధమగు ద్రుత 'ను' స్వరూపముమీడి సరళాదేశ ప్రయోగము లేకుండుటయే కాక వ్యంజన నకారముమీడి సరళాదేశమునకును బ్రాసస్థల నిబద్ధ ప్రయోగము లభింపలేదు. అట్లయినను నీక్రిందిపద్యమున ద్రుతనకార సాయోగ ప్రయోగమును నన్నయజేసెనని విశ్వసింపదగియున్నది. మత్తకోకిల... నాలుగేన్ | బాడికుట్టుల నీడ వీనికి... (ఆది. ౫ ఆ. ౨౧౮) ఇటు బ్రాసస్థలము కామింజేసి బకారాదేశము చేయబడెనని నిర్ణయింపరాకున్నను "అవికారగతే తస్మిన్నపిసరళా ఏవసన్తి తే పరతః" అని భట్టారకుడు సూత్రించియుండుటచేత "నాలుగేని+పాడికుట్టులు" లేదా "నాలుగేను+పాడికుట్టులు" = "నాలుగేన్పాడి కుట్టులు" అని బకారాదేశముతో నన్నయ ప్రయోగించెననుట విశ్వసనీయమై యున్నది. ఆదేశసంశయమునకు ముందటి నకారపుబొల్లు పూర్ణ బిందువువంటి యుచ్చారణముగలదగుటచే నది సరళాదేశజనకమగుట సహజమే యనదగును. ఇంక నాదేశసంశయక ద్రుతస్థానమున ఖండబిందువు నిల్చిన ప్రాసస్థల ప్రయోగములు పైతము భారతమున గన్పట్టలేదు. కాన నట్టి ఖండబిందుస్థితికిని నన్నయాధర్వణసూత్రము లును నీక్రిందియర్వాచీనకవి ప్రయోగములునుమాత్రమే ప్రమాణము లనదగును.

క. విని యతనిం దనవైనిడు | కొని యేగి నియమికి దగనిఘోరార్తి యొన | ర్చినవాడ... (రాఘవ. ౧ ఆ. ౨౮.) ఇందు "ఏన్+కినియమికి; ఏగి+నియమికి" అని పక్షద్వయమున ఛేదము. భారతార్థమున ద్రుతముచో ఖండము నిల్చినది. ద్వితీయ - ఏడప్పువట్టుదు నిల బరస్త్రీల | మీఁద గన్నార్పకుమీ బసవన్న (బసవ. ౧ ఆ. ౫౯౨) ఉ. కొంగిట...నీ | కేగలుగంగ... (ఉ. హరి. ౧ ఆ. ౬౪ ప.) కా... ఏగాదేనడతున్... | మూగంబాటెన... | ఆగన్ వచ్చియు... | దాగంబోవుట...

అను. విస్తర I ౮౦ II విష:—అప్పకవిద్రుత మాదేశసంశయముతో సయోగించు ననియు జెప్పలేదు. ద్రుతముచోట బిందు వాదేశము కానపు డాదేశసంశయమునకు ముందుగ 'ను' స్వరూపము మాత్రమే నిల్చునని చెప్పి యుదాహరించెను. నీ. అవనిద్రుతప్రకృత్యంతద్రుతంబులు, చెడి బిందువులు గానియెడల వాని | వలపలి పరుషముల్ వరుసతో సరళంబు, లవుగాని యచట బిందువులు లేవు | తండ్రిపంపు నను గాంతారంబునకు నేగి...తే. గీ. నగరమునకు మహిజాతను గొనివచ్చె అప్పుక. ౫ ఆ. ౧౪౨ ప.)

ననఁగాఁ బరహల్లుతో సంయోగించి పరాచ్చున కంగమగుస్థితియు, స్వాత్ = అగును. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, తమ్ = ఆనకారముచు, కేచిత్ = కొందఱు, బిష్టుమ్ = బిందువుచుగానైతము, ప్రవదన్తి = చెప్పుదురు. అట్టిబిందువు మకారపరకత్వమందు మాత్రమే నన్నయభారతమునఁ బ్రాసస్థలమునఁ గన్పట్టుచుండుటంజేసి యట్టి ప్రయోగములలోని యనుస్వారము మకారమున కభిన్నమగుచుఁ బ్రాసమును నిర్వహించు నని యధర్వణుఁడు వివరించుచున్నాఁడు:—కేచిదిత్యాది. అనుస్వారమకారయోః = పూర్ణబిందుమకారములకు, అభేదత్వమ్ = భేదములేమిని, కేచిద్వదన్తి = కొందఱు చెప్పుదురు. ఇట్టి యభేదస్థితి శుదాహరణము...లయగ్రాహి. కమ్మనిలతాంతములకు మొనసి.....(ఆది. ౫ ఆ. ౧౩౮ ప.)

(ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౯౨) క. ఏఁగోరినచెలువుఁడె ననుఁ | దాఁ గావలె నంచువచ్చి డగ్గటివేడన్ | గౌఁగిలి యియ్యకవచ్చితి | నౌఁగాదని పెనఁగి యెంత యవివేక మయో || (విజ. ౩ ఆ. ౨౦ ప.)

ప్రాచీనులగు కేతన పెద్దన లీసందర్భమున ఖండబిందురూపములనే యుదాహరించిరి. ఆ. వె. దానిఁగనియెఁ జేరె వానిఁ డక్కరిఁజేసె | వాని దానిఁ దెగడె వానిఁ బొదివె | ... (ఆం. భూ. ౫౪ ప.) గీ. జడులఁ గరుణించుఁ జతురులఁజాలఁ బ్రోచు | నాజిఁ డంకారరవమున నసమునేయు | భటులఁ దనియించుఁ బ్రజలకుఁ బాడి నడపు | శస్త్రవిజయుండు చాళుక్యచక్రవర్తి. (కావ్యా. ౯ ఉల్లా. ౬౧) ఇంక నాదేశసరళములమీఁది ద్రుతమునకుఁ బూర్ణబిందుమగుటకు మాత్రము భారతమున ననేక ప్రయోగములు వెలయుచున్నవి. పూర్ణబిందువు తాకుడు పరస్థశ్వాసమును నాదముగా మార్పుట సహజమగుటంజేసి యట్టిప్రయోగములనుమాత్రమే భారత కవు లాదరించిరా యని యాలోచింపవలసియున్నది. ప్రాచీనులగు పెద్దన కేతన లీవిషయమున నిట్లు వచించిరి. తే. గీ. తద్విత్తీయావిభక్తిపాంతలఁ జరించు | ఖద్ది గలసున్నసోకునఁ గచటతపలు | గజడదబ లగు నూదుట గలుగుఁ గవుల | యను మతంబున నొక్కొక యవసరమున || (కావ్యా. ౯ ఉల్లా. ౬౦ ప.) క. నాంతులైన పదంబులఁపొంతంబై నున్న శబ్దముల కచటతపల్ | దొంతి గజడదబలగు న | య్యంత నకారమగు సున్న యభినవదండీ(ఆం. భూ. ౫౯ ప.) భారతప్రయోగములు:— క. పంగుల...భయా | ర్దుం గడిది శత్రునై నను | సంగరరంగమునఁ గాతె శరణం బనినన్ (సభా. ౧ ఆ. ౪౫) శా. సింగం బాఁటితో...వచ్చునో | జంగాంతార నివాసఖిన్నమతి...వ | చెప్పి గుంతిసుతమధ్యముండు... (విరా. ౪ ఆ. ౯౫) టకారమున కయ్యలాఝఁడు:—శా.నిండన్...చేర్పం డంకారభయంకరాయతి (భాస్క. యుద్ధ. ౧౦౭౯.)

కల్పతరువు. ౨౧ I ౩౪:—సరళస్థిరములు పరమగునపుడు నకారపు పొల్లు లోపించుటగాని పూర్వాచ్చు నత్తియుండుటగాని పరహల్లుతో సంయోగించి యుండుటగాని సంభవించును. ఒకానొకప్పు డట్టి నకారమునకుఁ బూర్ణబింద్యా దేశము నై తము కావచ్చును. ఉదా:—పల్కెను+వాడు = పల్కెవాడు, పల్కెన్ వాడు, పల్కెన్వాడు. పూర్ణబిందువునకు:—చేసెన్ + మేలు = చేసెంమేలు. ఇటలోపాదికమును గల్గును. చేసె మేలు - చేసెన్ మేలు, చేసెన్దేలు. మొ. ద్రుతము పూర్వాచ్చునత్తియున్నను పరహల్లుతో సంయోగించియున్నను నది పొల్ల నకారపు రూపముతోనే యుండును. శ్లేషమేమియుఁ జూపట్టదు. పలుకుబడిలో నించుక శ్లేషము కన్పట్టును. సరళస్థిరపరకత్వమున నిండునున్న ద్రుతమున కాదేశమగుట క్వాచిత్కము. భారతమున మకారపరకత్వమందుమాత్రమే నిండునున్నవచ్చు ప్రాసస్థల గతప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. తరువాతి కవులకావ్యములలో మఱికొన్ని సరళస్థిరవర్ణములు పరమగునపుడును నిండునున్నవచ్చు ప్రాసస్థలగతప్రయోగములు చూపట్టుచున్నవి.

లయగ్రాహి. కమ్మనిలతాంతములకుం మొససివచ్చుమధుపమ్ముల.....(ఆది. ౫ ఆ. ౧౩౨) ఇందు బిందుపూర్వకమకారమునకు ద్విరుక్తమకారముతోననునాసిక ప్రాసము భట్టారకునిచే బ్రయోగింపబడెను. తే. గీ. తమకుఁ దాము ద్విత్వంబులై తనదనవియుం | బూర్ణబిందులు దాఁపలఁ బొరయునవియుం | గలసి యనునాసిక ప్రాసము లనుపేర | నమ లమరుఁ గావ్యములయందుఁ దమకుఁ దామ || (అప్పక. 3 ఆ. 3౪౧ ప. ౫ ఆ. ౧౫౯ ప.) అప్పకవి వివరించిన వైనన్నయాభిప్రాయమునే, యధర్వణుడు కేచిద్వద స్తీత్యాదికారికచే విశదీకరించెను.

ఋ ౫ వర్ణములు స్వరములై యైనను సంధిప్రభృతివిషయములందు ర ల తుల్యకార్యముల నొదవించుచున్నవి. చ.....ఈ | క్రతువున ఋత్విజాల్ కమల గర్భసమానులు.....(ఆది. ౨ ఆ. ౨౨౭) క. ఆఋషికుమారు కట్టిన | చీరలు... (ఆర. 3 ఆ. ౧౦౪) ఉ. శాంతుఁడు ఋష్యశృంగుఁ డనుసన్నుని.....(ఆర. 3 ఆ. ౯౩) ఈవిషయమున నహోబలపతి యిట్లు వ్రాసెను. “ఋకారస్య రేఫావయవక త్వేన తస్మిన్ పరే ద్రుతస్యలక్. రేఫస్య తదవయవకత్వంచ ‘ఋతి సవర్ణేఋవా’ ఇతివార్తికే ప్రసిద్ధమ్...అతఏవ తస్మిన్ పరే న సద్ధిః...” (అహో. ౨౧౨ పు.)

ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు పరంబు లగునపుడు
లోపసంశ్లేషంబులు విభాషనగు. ౧౮.

వచ్చెను+గోవులు=వచ్చెగోవులు, వచ్చెన్ గోవులు,
 వచ్చెను గోవులు; మెఱసెను+ఖడ్గము=మెఱసె ఖడ్గము-
 బాలవ్యాకరణ మెఱసెన్ ఖడ్గము - మెఱసెను ఖడ్గము.- పదాద్యం
 వివృతి. ౮౧ II ఋలు ఋ ౧ వర్ణంబులు ర ల తుల్యంబులు. ౧(ప్రక్షీప్త.)
 విషయము. అతఁడు ఋషి ఇట సంధిలేదు. ఆఋషి. ఇట యడా
 గమములేదు. వచ్చె ఋషి - వచ్చెన్ ఋషి - వచ్చెను
 ఋషి. ఇట ద్రుతమునకు లోపసంశ్లేషస్వత్వములు.

సంజీవని. ౮౧ II విష:—లోపసంశ్లేషములు విభాషనగు ననుటచే లోప
 సంశ్లేషములు రానపుడు ద్రుతము స్వరూపముతో నిల్చు ననగా స్వత్వము కల్గు
 ననునర్థము లభించుచున్నది. సూరిపక్షమున సంశ్లేష మనగా, ద్రుతము పర
 హల్లుతో సంయోగించుట. స్వత్వమనగా ద్రుతము 'ను' స్వరూపముతోను, ఇ
 ఈ వి లమీదను, డుమంతములమీదను, 'ని' స్వరూపముతోను (౧౩౩ విష.
 బా. తత్స. ౨౧ - ౨౬ సూ.) నిల్చుట. ఉదా:—హరిని+వేడెను = హరిన్వేడెను,
 (ఇది సంశ్లేషము)హరిని వేడెను. రామున్+వేడెను=రామునివేడెను(స్వత్వోదాహృ
 తులు) (రామును వేడెను-అసాధువు) హరి వేడెను, రామువేడెను(ద్రుతలోపము).
 బా. సంధి. ౧౭ సూత్రసందర్భమునందువలెనే (౮౦II విష. సంజీ.) యిచట సైతము
 సంశ్లేషవిధానవై యర్థాన్యథానుపపత్తిచే సరళస్థిరములు పరమగునపుడు సంశ్లేష
 పక్షమున ద్రుతస్వరలోపముకల్గి "వచ్చెను+గోవులు = వచ్చెన్ గోవులు" మున్నగు
 సంశ్లేషోదాహృతులు సిద్ధించును. ఉత్తము. త్వరువు. మున్నగునవి పరమగునపు
 డును స్థిరపరకత్వమునందలి కార్యములె యగును (౮౦ II విష. సంజీ.) గెలిచెను+
 ఉత్తము = గెలిచె ఉత్తము-గెలిచెన్ ఉత్తము - గెలిచెను ఉత్తము. తెచ్చెను+
 త్వరువు = తెచ్చెత్వరువు - తెచ్చెన్ త్వరువు. తెచ్చెనుత్వరువు. మొ.

ఋ ౧ వర్ణములందు ర ల లయావేశము వెలయుచుండుట నవి పరమగు
 నపుడు ర ల పరకత్వకమునందలి కార్యములె సంధివిషయమున నగునని తాత్ప
 ర్యము. ఉదా:—'అతఁడు+ఋషి' అనుచో 'అతఁ డృషి' అనుననిష్ఠరూపము గల్గ
 లేదని యర్థము 'ఆ+ఋషి' అనుచో 'ఆయృషి' అను ననిష్ఠరూపము గల్గనేరదని
 తాత్పర్యము. ప్రయోగములు:—ఉ.....ఇచ్చట | నైచ్చగు వీరిదై నసుఖనిద్రకు
 భంగము నేయనేర్తునే (ఆది. ౬ ఆ. ౨౦౦) కం..... | మానుప దిక్కుగలిగిన |
 న్రాని మైలుగింపు.మీ మొనంగలవారిన్ (కర్ణ. ౩. ఆ. ౨౧౩ పృ. ఉ. చేసిన | స్త్రీఁగ
 బాసనీని నొకనిం బురిఁగా ననియట్లు (విరా. ౧ ఆ. ౭౭ పృ). ఇవి సంశ్లేషోదాహృతులు.

ఇంక స్వత్వోదాహృతులు:—కం. జయము నీకో, క | లైను దానితెఱుం గేర్పడ...
(శాంతి. ౬ ఆ. ౪౪౨ ప) కం....ధరణి లంఘిం | చెను మఱిపులేక పేరు | క్కున...
(భీష్మ. 3 ఆ. ౯౪ ప.) అప్పకవి ట త వర్గములలోని ద్విత్వీయ తృత్వీయ చతుర్థములు
పరమగునపుడు ద్రుతమునకుఁ బరహల్లుతో సంయోగించుట (సంశ్లేషము) యుండ
దని వింతగ వచించెను. (విస్తర . ౨౨ I విష.)

వర్గయుక్ సరళములు పరములగునపు డొకానొకచో
బాలవ్యా. ద్రుతమునకుఁ బూర్ణ బిందువును గానంబడియెడి. ౧౯.
౨౨ విష వచ్చెను+థాత్రీపతి = వచ్చెం థాత్రీపతి. పాడెను+
గంధర్వడు = పాడెం గంధర్వడు. కన్+దోయి =
కందోయి.

సంజీవని. ౨౨ విష:—వర్గయుక్కులు = వర్గాక్షరములలోని సమసంఖ్యా
కాక్షరములు. ఖ - ఘ - ఛ - ఝ - మొ. ౧౮-౧౯ సూత్రములలోని స ర శ శబ్ద
మాదేశ సరళపరముకాదు. సహజసరళపరము. ఆదేశసరళపరకత్వమున ద్రుత
మున కెన్నడును లోపము కల్గనేరదు. ప్రకృతసూత్రములోని “పూర్ణ బిందువును
గానంబడియెడి” అనుచోటి చార్థక ‘ను’ శబ్దముచే మీఁది ౧౮ సూత్రముచొప్పున
వర్గయుక్ సరళపరకత్వమునందు లోపస్వత్వసంశ్లేషములు నైతము వచ్చునని విశద
మగుచున్నది. కాన ‘వచ్చెంథాత్రీపతి, వచ్చెథాత్రీపతి, వచ్చెన్థాత్రీపతి, వచ్చెను
థాత్రీపతి’ అని నాల్గువిధములగురూపము లేర్పడును. బాల - సంజ్ఞా - ౧౬ సూత్ర
ముచొప్పున స్థిరపరక బిందువు సాధువుకాకున్నను బ్రకృతసూత్రము విశేషవిధిగాన
‘కురిసెం భూమిని వాన’ మున్నగుచోటులు సాధువులె యనఁదగును. బా. సంధి.
౨౨ సూత్రముచొప్పున నుడి తొలిప్రాస్వముమీఁదిద్రుతము లోపింపదుగాన
‘కన్+దోయి’ మున్నగుచోటులందు సంధి ౧౮ సూత్రముచొప్పున ద్రుతలోపము
కల్గనేరదు. బా. సంజ్ఞా. ౧౫ సూత్రముచొప్పున ‘వేగముగాం దాఁటెను’
మున్నగురీతిని బ్రకృతసూత్రముచే నెఱుసున్న రానేరదు.

సంజీవని. ౨౨ I విష:—సూచించితామణి ననుఁరించి యొకానొకచో నని
సూత్రమున వచించినను నీసూత్రము చింతామణిసూత్రమునకు విలక్షణమే యనక
తీరదు. మకారేతరస్థిరపరకత్వమున నిండునున్నవచ్చుట చింతామణిహృదయము
కాదు. అట్టి భారతప్రయోగమును లేదు. మత్తకోకిల—కమ్మనిలతాంతములకుం
మొనసి (ఆది. ౫ ఆ. ౧౩౮). ఉ. ఇమ్ముగ...బిం | బమ్మున...లోకవం | దుష్టం
ముని...(ఆది. ౧ ఆ. ౭౬). మత్తకోకిల - అమ్మునీశు నివాసశక్తి...వృష్టిఁజే | సెం

మహానది (ఆర. 3 ఆ. ౧౧౩). ఇట్లు మకారపరకత్వమునందుమాత్రమే ద్రుతము నెఱ
సున్నయగుటకు నన్నయభట్టు ప్రయోగము లుండుటయు వర్గయుక్ సరళపరకత్వమున
ద్రుతము పూర్ణబిందువగుటకు నన్నయభారతమునఁ బ్రయోగము లేకుండుటయు
సరయఁగా “క్వచిత్కేచిత్” అనుచింతామణి సూత్రములోని దశముచే మకార పరక
స్థలముమాత్రమే యుద్దేశింపఁబడెనని విశ్వసింపనగును. ఇంక సూరిగారివర్గయుక్ సరళ
పరకద్రుతపూర్ణబిందువిధానమున కనంతామాత్యాప్పకవి తిమ్మకవీంద్రుల లక్షణములు
మూలము కానోపును. (విస్తరము) కాని యప్పకవియుఁ జింతామణిచొప్పన మకార
పరకద్రుతపూర్ణబిందువు నుదాహరించి కల్పతరువునఁ జూపంబడినరీతిని (౮౧ I విష.)
ననునాసిత ప్రాసము ననుఁగించి సమర్థించియే యున్నాఁడు. అట్లగుటంజేసి సూరి

విస్తరము. I ౮౨ I విష:—అనంతామాత్యుఁడు ధకారపరకద్రుతమునకుఁ
బూర్ణబిందువును విధించెను. గీ. పేర్చిపొల్లనకారంబు బిందువగుచు | మీఁదనున్న
ధకారంబు నూఁదఁబ్రాస | బంధమగుఁ గృష్ణుఁ డుదయించినం ధరిత్ర | ... (ఛందోద.
౧ ఆ. ౫ ప.) ఈవిషయమున నప్పకవియుఁ దిమ్మకవియుఁ బ్రామాదికముగ వ్రాసిరి.
క. ట త వర్గంబులు రెంటును | సతతము సరళాక్షరములు సమ లిపులును ని | ర్జిత
ముర నాంతపదాంత | ద్రుతములతోఁ గూడికొనవు తుదిగదిసినచోన్ క. కడుఁ
దృతీయ చతుర్థవర్గములఁ గలుగు | సరళములును సమ లిపులును బరము లైన |
తఱిని నాంతపదాంతద్రుతంబు పొల్లు | పిఱిఁదియై నిత్యముగఁ బూర్ణబిందు వగును.
క. ముందర గ జ బ మకారము | లొందిననాంతములతుదల నుండుద్రుతములం |
గ్రందుకొని వికల్పంబున | బిందువులుగఁజేసి కృతులఁ బెట్టుదు రొకచోన్ (అప్పక.
౫ ఆ. ౧౪౬ - ౧౫౩ - ౧౫౭ ప.) క. తెల్లముగ గ జ డ ద బ మలు | పొల్ల
నకారంబుతోడఁ బొదలినయెడలన్ | బొల్లులె నిల్చు నొకొకచోఁ | జెల్లును నెఱ
సున్న లగుచు శ్రీగౌరీశా || (సర్వల. ౧ ఆ. ౮౭ ప.) ట త వర్గ వర్గయుక్ సరళములు
పరమగునపుడు ద్రుతమునకు నిత్యముగ నిండునున్న వచ్చుననెడి యప్పకవివచన
మును, గ జ డ ద బమలు పరమగునపుడు ద్రుతము పొల్లుగనె నిల్చును లేదా
యరుదుగ దానిచో నెఱసున్న నిల్చును ననెడితిమ్మకవివచనమును నవిచారమూలక
ములు చింతామణివిరుద్ధములు ననకతీరదుగదా. ట త వర్గముల వర్గయుక్ సరళ
ములు పరమగునపుడు ద్రుతమునకు నిండునున్నయెకాక లోపాదికములు గలుగు
టయు గ జ డ ద బమలు పరమగునపుడును ద్రుతలోపముగలుగుటయు మహాకవి
ప్రయోగ ప్రసిద్ధముకాదా? ఉ.....ఇద్దురాత్తు దు | ర్వారమదీయబాహు.....
(భార. సభా. ౨ ఆ. ౨౪౯.) ఉ...రమ్మని సన్నజేసె భృతరాష్ట్రసుతాగ్రజౌడభృ...

(సభా. ౨ ఆ. ౨౪౭.) సీ...! పాత్రు నాపస్తంబుసూత్రు ముద్గలగోత్రజాతు... నిత్యసత్యవచను మత్యమరాధిపాచార్య (ఆది. ౧ ఆ. ౯.) (అనుబంధ.)

విస్తర. II ౮౨ I విష:—ప్రయోగములు:—శా...నీ | కుం డక్కెం జతురాననత్యగుణయుక్తుల్ మీఱ వాణీమనో | భండారోద్ధత... (కవుల. షష్ఠము. సర్వల. ౧ ఆ. ౯౩ ప.) స్రగ్ధర...అక్కం | దళితాపత్యానరక్తీన్ (రాఘ. ౨ ఆ. ౧౩ ప) ('అక్కన్+దళిత' అని భారతార్థము 'అక్కందళితాపత్యానరక్తీన్' రామాయ.) క. డుంఠీశు ధైరవుని శితి | కంతు...లోలా | ర్కుం లేవ... (కవిసింగరన్న గారి తైత్రిశంకవోపాఖ్యానము అప్పక. ౫ ఆ. ౧౫౪.) తే. గీ. ధాంధమితభేరికాధ్వ నముం ధులీని | నాదమును (అధర్వ. విరాట. అప్ప. ౫ ఆ. ౧౫౫ ప.) తే. గీ. ప్రాస | బంధమగు గృష్ణుఁ డుదయించినం ధరిత్రి (ఛందోద. ౧ ఆ. ౫౧). కం. తుంగమడువున...కార్చి | ర్పుం గడచి యచటి బలములు... (ద్రోణ. సర్వల. ౧ ఆ. ౯౦ ప.) తిమ్మకవి దీనిని బొరపాటుగ నుదాహరించెను. 'కడచు' అనునది ధాతువు కాని 'గడచు' కాదు. కాన నిది యాదేశసరళశబ్దద్రుతబిందూదాహృతి కానోపును. కం. మిరియా | లుం జొన్నలసరిపోవే... (ఉ. హరి. ౧ ఆ. ౭౫.) ఉ. మంజ్యభిరామజైత్రమగు...వ్రే | నెంజ్వరుఁ డంత...మం | టం జ్వలనంబు రా... (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౮౮ ప.) ఉ. అంజసమానవాయు...క | త్నిం జనియించు దుర్యోశము... (ఆము. ౧ ఆ. ౯౧ ప.)

మకారసమానవ్యాయమున నకారమునునైత మనునాసీకప్రాసము సందర్భమున నప్పకవి మకారముతోపాటుగ నకారమునునైతము సూత్రించెను. కాని

అనుబంధము. విస్తర. I ౮౨ I విష:—“ద్రుతంబునకుఁ బ్రాసస్థానంబున మకారంబు పరంబగుచో నిండుసున్న యగునని తిమ్మకవీంద్రులయభిప్రాయంబు...” (బా. గు. ప్ర. ౫౩ పు. ద్వి. ము.) “ద్రుతమునకు మకారము పరమగునపుడు ప్రాసము లందు బిందువు విధించి యప్పకవ్యాదు లనునాసీకప్రాసముం బొసంగఁజేసిరి. (అప్పక. ౩ ఆ. ౩౪౨-౩౪౩ ప. ౫ ఆ. ౧౫౯.) తిమ్మకవియు నిష్కర్ణమునె యనుసరించెను.” (బా. సా. పే. ౭౬ పుట. సంధి. ౧౯ సూ.) బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాతయుఁ జేటి కావ్యాఖ్యాతయుఁ బ్రోథవ్యాకరణసూత్రపఠనవాసనచే నిట్లు వ్రాసేరేకాని ౮౨ I విష. విస్తరమున నుదాహరింపఁబడిన యప్పకవి తిమ్మకవులపద్యములలోఁ బ్రాసము లందుమాత్రమే యావిధులు వర్తించునని యెంతమాత్రము లేదుగదా - మఱియు నప్పకవిమార్గమును తిమ్మకవి యనుసరింపలేదు. తిమ్మకవి యప్పకవివలె వర్గయుక్కుల విషయము నెత్తలేదు. ఇంతేకాక యనునాసీకప్రాసమును సంగ్రహింపలేదు.

మకారపరక ద్రుతపూర్ణ బిందువిధానము నుజ్జగించుట సరికాదు. ఇట్టి సూరిలోపము సవరించుటకయి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త “ప్రాసంబున మకారంబు పరంబగుచో ద్రుతంబునకు మకారాదేశంబగు” (ప్రాథ. సంధి. ౨౨ సూ.) అని సూత్రించి వై నన్నయప్రయోగములను జూపెను. ఈరచనము నన్నయ ప్రాసప్రయోగ బాధను వారించినది. కాని నిర్బాధమును “కేచిద్వదన్త్యభిన్నత్వ మనుస్వార మకారయోః” (౮౧ విష.) అను నభర్వణవచనసమ్మతమును నగుచింతామణిమార్గము ను పేక్షించి “లతాంతములకు మై నసి” అనురీతిని మకారద్వయప్రయోగము నన్నయచేసెనని నూతనపద్ధతిని గల్పించుట కాధార మేమున్నది? మఱియుఁ బ్రాసస్థల ప్రయుక్తమనుటచేఁ బ్రామాణికమై నన్నయాభర్వణసమ్మతమైయున్న మకారపరక ద్రుతపూర్ణ బిందువిధానము ప్రాసంబులందుమాత్రమే సాధువని చెప్పట కేవలము నసంగతము లక్షణశాస్త్రసంప్రదాయవిరుద్ధమును నై యున్నది.

సంజీవని ౮౨ II విష.:—‘కందోయి’ అనుచోటి ప్రక్రియ వివరింపఁబడు చున్నది. ‘కన్నుయొక్క+దోయి = కన్ను+దోయి’ అనుషష్ఠీసమాసమున బా సంధి. ౨౫ సూత్రముచొప్పున నుక్కురాఁగా ‘కన్ను+ను+దోయి’ అని యేర్పడును. ఇట నిక్కలాదిసూత్రముచొప్పున (బా. సమా. ౨౦ సూ. దీనివివరణము ప్రాథ. సమా. 3౬ సూ.) ‘కన్ను’ అనుదానిలోని ‘న్ను’ అను భాగము లోపింపఁగా ‘క+ను+దోయి’ అని యేర్పడును. ఇందలి నుగాగమద్రుతము ప్రకృతసూత్రముచే నిండు సున్నకాఁగా ‘కందోయి’ అనురూపము సిద్ధించును. బా. సా. వే. వాఖ్యాకర్త ‘కందోయి’ అనునది షష్ఠీసమాసమగుటచే బా. సంధి. ౨౫ సూత్రముచొప్పున

మకారపరకత్వమునందువలె నకారపరకత్వమునఁ బ్రాసభంగపుచిక్కువాటిల్ల నేరదు. ద్రుతము పరనకారసంక్లిష్టమగుచు ద్విత్వనకారప్రాసమున కనుకూలించియే యుండును. గీ. తమకుఁ దాము ద్విత్వంబులై తనరునవియుఁ | బూర్ణ బిందులు డాఁపలఁ బొరయునవియుఁ | గలసి యనునాసికప్రాసము లనుపేర | న, మ, లమరుఁ గావ్యములయందుఁ దమకుఁ దామ || (అప్ప. 3 ఆ. 3౪౦ ప.) క. మిన్నేరుపాదమున థా | తం నాభిని... | సాంసిధ్యము... | సంనుతి... (అప్ప. 3 ఆ. 3౪౧ ప.) క. తమ్ములను... థ | క్తింమరసంహారు... | సంమదమున (అప్ప. 3 ఆ. 3౪౨). అప్పకవీయము ద్రణములలో గిడుగువారిముద్రణమునందునైతము “థా | తన్నాభిని...” “థ | క్తింమరసంహారు...” మున్నగురీతిని లక్ష్యలక్షణసందర్భశూన్యముగ ముద్రింపఁబడుట శోచనీయము. ఇట నప్పకవిపై రీతి నకారమునుజేర్ప నక్కఱలేదు. “థా | తన్నాభిని-సాన్నిధ్యము—సన్నుతి” అనియు నుండఁదగును గదా.

సామాన్య సుగాగమము కానేరదని యనుపపత్తిని జూపుచు నిట బాల. ప్రకీర్ణ. ౭-౧౬ సూత్రములచే “కన్ను” శబ్దము ‘కన్’ అని యేర్పడుననియు గత్యంతరాభావమున నిట నాచయవికసకారమునకు ద్రుతత్వ మంగీకార్యమనియు నొకపక్షముగా నిరూపించెను. (బా. సా. పే. ౭౫-౭౬ పు.) కాని బా. సంధి. ౨౫ సూత్రమునందలి ‘సమాసంబుల’ అను బహువచనస్వారస్యముచే షష్ఠీసమాసమునందును సుగాగమము వచ్చునని విశదపఱచుటకే సూరి “సింగపుఁ గొడమ” అను షష్ఠీసమాసము నుదాహరించుటచేఁ బేటికావ్యాఖ్యాతచూపిన యనుపపత్తి పరాస్తమగుచున్నది. “కన్లవ - కన్తోనలు మున్నగుచోట్ల నకారము ద్రుతముకాదు. ఇచ్చట ప్రథముమీఁది కకారము గకారమైనది.” (అం. భా. అ. సంధి. ౪౯ సూ.) ఈ వ్రాతయు సరికాదు. షష్ఠీసమాసమున గనడదవాదేశ మెంతమాత్రమును రాదు. (౭౫ IV విష.) మఱియు “కన్లవ - కన్తోనలు” మున్నగువాని మొదటిరూపములనఁదగు “కన్నుఁగవ - కనుఁగోనలు” మున్నగునవి సుగాగమయుక్తములై గ జడద బాదేశపూర్ణానుస్వారములతోఁ గవిప్రయుక్తము లగుచున్నవి. ఉదాః— ఉ...కనుం | గోనలవిస్ఫులింగములు... (భాస్కర. యుద్ధ. ౮౬౭). ఉ. క | న్నుంగవ యాక్రమించుకొనునో ముఖచంద్రు. (మను. ౨ ఆ. ౩౨.) “మఱియు నందు (చింతామణియందు.) షష్ఠీసమాసమునందలి షష్ఠ్యంతమునకు ద్వితీయాతౌల్యము సంభవించెడిఁగాన నేతత్సాధుత్వవిషయమునఁ బ్రతిబంధమే యగపడదు.” (బా. సా. పే. ౭౬ పు.) అని పేటికావ్యాఖ్యాత యింకొకవిధమున ద్రుతస్థితిని సమర్థించెను. ఈసమర్థనము కేవలము ప్రామాదికము. “షష్ఠీభవేద్ద్వితీయాతుల్యా | తత్పురుష సంస్థితానామ్నామ్” అనుచింతామణిసూత్రముచొప్పున లభించిన ద్వితీయా ‘ను’ ప్రత్యయద్రుతము “ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమాసేషు” అనుచొప్పున లోపించునని యీతఁడు గ్రహింపకుండుట వింత. చింతామణిప్రక్రియలోని షష్ఠీకి ద్వితీయాదేశముచేయుట యెల్ల నట్టిద్వితీయా ‘ను’ ప్రత్యయమునకు సామాన్యద్రుతలోపము చేయుటకేదా!

ద్రుతస్య హలి బిన్దుః స్వాచ్చిచ్ఛిష్టత్వంచ క్వచిత్ స్వతా |
లోపశ్చా; ద్యత్యతీయాతు | నయుక్తాశబ్దవిన్దతే |
(వికృ. సంధి. ౧౮ కారి. ఆహా. ౨౧౩ పు.)

స్వత్వం ప్రశ్లేషతాబిన్దుః | సమాసే న ప్రయోగతః ||
(వికృ. సంధి. ౧౭ కారి. ఆహా. ౨౧౩ పు.)

క్వచిద్భవేత్సమాసేపి | ప్రాణిమాత్రస్య సంశ్చుతిః ||

- (వికృ. హలం. ౬ కా. అహో. ౪౦౦ పు.)
 ఆద్యేతృతీయేచకపా | స్తుతీయేస్య్యః కపేతరే |
 నన్నయా ఆద్యే ద్వితీయే తుర్యేచ | ప్రాపున్నవన్తి నిమిత్తతామ్ |
 ౮౨ III (వికృ. సంధి. ౧౯ కారి. అహో. ౨౧౪ పు.)
 విష. వినాద్వితీయం స్యాదస్త | దాత్తనోః స్వస్తయోరపి |
 నోరన్యస్యాపి సర్వంస్యా | దృహశం సత్ప్రయోగతః.
 (వికృ. సంధి. 3౨ కారి. అహో. ౨3౨).
 పద్యావసానే సర్వేషాం | స్వత్వం నాహ్నితి సాధు
 తామ్ (వికృ. సంధి. ౨౧ కా. అహో. ౨౧౪ పు.)
 పద్యభేదావసానేషు | శ్లిష్టతా నస్య కథ్యతే | అపరాస్తే
 సమానేచ | శబ్దే నో బిద్ధురిష్యతే | ధూర్వహస్యమతే
 తత్ర | కవివాఙ్మనముచ్యతే. (వికృ. సంధి. ౨౦-౨౧
 కారి. అహో. ౨౧౪)

కల్ప. ౮౨ III విష:—పరుషపరక ద్రుతసంధికార్యములు మున్నగువాని విషయమునఁ జింతామణి చెప్పినవిషయములను సుబోధమునకై భంగ్యంతరముగ నధర్వణుఁడు వివరించుచున్నాఁడు. ద్రుతస్యేత్యాది:—శబ్దవిస్తతే = శబ్దశాస్త్రజ్ఞుల మతమున, హలి = హల్లు పరమగుచుండఁగా, ద్రుతస్య = వ్యంజననకారరూపమగు ద్రుతమునకు, బిద్ధుఃస్యాత్ = ఖండపూర్ణాన్యతరమగు మున్న యాదేశమగును. శ్లిష్టత్వంచ = స్వపూర్వాచ్చు నత్తియుండు స్వరూపముగల సంశ్లేషమును, క్వచిత్ = ఒకానొకప్పు డగును. స్వతా = పరహల్లుతో సంయోగించుస్వరూపముగల స్వత్వము పైతము నగును. లోపశ్చ = లోపము నగును. పయికార్యములెల్ల వ్యస్తస్థలవిషయకములు.

ఆద్యేతృతీయాత్విత్యాది:—యుక్తై = శబ్దముల కలయికయం దనఁగా సమాసమందు, ఆద్యేతృతీయాత్తు = బిందుస్వత్వసంశ్లేషములు, న = రావు. ఈవిషయ మునే యింకను విస్తరించి వివరించుచున్నాఁడు:—సమానే = సమాసమందు, సాధారణముగా, స్వత్వమ్ = స్వత్వమును, ప్రశ్లేషతా = సంశ్లేషమును, బిద్ధుః = బిందువును, న = రావని, ప్రయోగతః = కవిప్రయోగములనుబట్టి విశదమగుచున్నది. ఇంకఁ బరిశిష్టమగులోపముమాత్రము సమాసమున వచ్చునని యెఱుంగునది. సాధారణముగా ననువ్యాఖ్యానముచేత—క్వచిత్ = కాదాచిత్కముగ, సమానేఽపి = సమాసమందును, ప్రాణిమాత్రస్య = నకారవ్యంజనరూపద్రుతముయొక్క, సంశ్రుతిః = వినికి = లేదా, సంస్థితిః = ఉనికి, భవేత్ = అగును. 'ప్రాణిమాత్రస్య' యనుమాత్ర

శబ్దస్వరూపమున వట్టిప్రాణి యనఁగా ద్రుతము పూర్వాచ్చు నత్తియుండునట్లే షము నందునేకాని సరళాదేశాదిద్రుతసంధికార్యము లెవ్వియుఁ గలుగవనునర్థము లభించుచున్నవి. ఉదా:—గిరిప్రజమన్ పురంబు (సఖా ౧ ఆ 23) మొ. చిగురుంగై మపు. ప్రాగేంపు. కెందామర మున్నగు రూపములలోని ద్రుతస్థితియు ద్రుతకార్య సరళాదేశాదికమును నీసూత్రమునకువిషయములుకావు. అయ్యవి “నుమ్చోతః” అనెడి సూత్రమునకును దద్వివరణమగు పరుషేసరశేచై వేత్వాదికారికకును జేయువిధానసామర్థ్యమున నిత్యాది (౮౮ విష) వ్యాఖ్యానవిశేషముచేత సంభవించునని యెఱుంగునది. కొందఱట్టిచోటులందలి ద్రుతకార్యములెల్ల నీకారికచేతనే సిద్ధించునని వ్యాఖ్య చేయుదురు. అది సరికాదు.

ఆద్యేత్యతీయేచేత్వాది:—కపాః = క చ ట త ప లు, అనఁగా నాదేశసరళములు, ఆద్యే = ఖండపూర్ణాన్యతరబిందువు విషయమునందును, త్యతీయేచ = ద్రుతము పరహల్లుతో సంయోగించునట్టి రూపముగల స్వత్వమువిషయమునందును, నిమిత్తతామ్ = నిమిత్తతను, ప్రాప్నువన్తి = పొందుచున్నవి. వికృతివివేకము చింతామణి కేషమగుటచే గజడదబాదేశవిధి పునరుక్తముగఁ జెప్పబడదయ్యె. సరళాదేశపక్షమున ద్రుతము పూర్వాచ్చు నత్తియుండుట స్వరూపముగఁగల సంక్షేపమునఁ జింతామణి యంగీకరింపదుగాన నధర్వణుండును వచింపలేదు. క పే త రే = క చ ట త పేతరే = క చ ట త పే తరము అనఁగా సహజసరళస్థిరములు, త్యతీయే = స్వత్వవిషయమునందును, ఆద్యే = బిందువువిషయమునందును, ద్వితీయే = సంక్షేపవిషయమునందును, తుర్యేచ = లోపవిషయమునందును, నిమిత్తతామ్ = నిమిత్తతను, ప్రాప్నువన్తి = పొందుచున్నవి, లుగ్వేతిసూత్రముచే సరళస్థిరపరకత్వమున సంక్షేపమును బూర్ణబిందువును, విధింపబడెనుగాన నీవిషయములును చింతామణి కారికానిర్గళితార్థములె యని గ్రహింపవగును.

వినా ద్వితీయమిత్యాది:—స్వస్తయోరపి = సుప్రత్యయాంతములె యనఁగాఁ బ్రథమాంతములె యైనను, అస్తదాత్తనోః = నాతాశబ్దములయొక్క, నోః = సుప్రత్యయసంబంధమైన ద్రుతమున కనఁగా సుత్వలోపముచే సిద్ధించు ‘నేన్-తాన్’ అనువానిద్రుతమునకు, ద్వితీయమవినా = సంక్షేపముతప్పఁ దక్కినబింద్యాదికార్యజాతము. స్యాత్ = అగును. (చూ. ౪౪ విష. దీనివిస్తరము. ౮౬ విష. కల్పత.) కళలగు నేను తాను శబ్దములకుదే ‘ఉ’ కారము లోపింపనిచో దానికి ద్రుతత్వమే లేదుగాన నిందు ద్రుతకార్యవిధానసామర్థ్యముచేతనే కవిభల్లటసూత్రమున నుత్తము లోపించినవే యీకారికకు విషయములని గ్రహింపవలయును. దీర్ఘము

[బా. సంధి. ౧౬ మొ. ౧౯ సూ.] ఆవయవిక నకారముమీఁది ద్రుతకార్యములు. 297

మీఁది ద్రుతముగాన నిట నిండునున్నరాదు. నేన్+చదివితని = నేఁజదివితని. తాన్+వినె = తాన్వినె. మొ. నన్నయాధర్వణులమతమున ద్రుత 'సు' స్వరూపమే లేదుగాన 'నేను జదివితని' మున్నగు సరళాదేశరూపములు సాధువులు కాఁజాలవు. నన్నయాధర్వణులమతమున సంస్లేషస్వత్వముల కుచ్చారణములోని యూషద్యేదమే కాని రూపభేదములేదు. నకారపుపాల్లుమీఁది పరుషమునకు (సరళాదేశము రాదగినచోటులందుమాత్ర మే) సంస్లేషనిషేధ మావశ్యకము. కాన"తాన్+చదివె= 'తాన్, చదివె' అనురీతి రూపము కల్గినేరదు—'తాన్జదివె' అనియె యగును. "గిరివ్రజమన్, పురంబు" మున్నగుస్థలములందుమాత్రమే "స్లిష్టత్వంచక్వచిత్" అనుదానికిఁ బ్రవృత్తి యని యెఱుంగునది. వైసందర్భమునుబట్టి 'తాన్, వినె' 'నేన్, విండిని' మున్నగుచోటులందలి సంస్లేషము విరుద్ధము కానేరదు. ఇట్టి యెడల వినాద్వితీయవృత్తెడి సంస్లేషనిషేధమును గల్పింపనక్కఱలేదు. అన్యస్యా పినోః = తాను నేను శబ్దములలోని 'సు' అనుదానికంటె భిన్నమైన మ్రాను-మున్నగు వానిలోని 'సు' అనుదాని కుల్లోఁముగల్గఁగా నిల్పువావయవిక ద్రుతమునకు పైతము, సర్వమ్ = ఎల్ల ద్రుతకార్యములును, బహుళమ్ = బాహుళ్యముగా, సత్ ప్రయోగతః = మహాకవి ప్రయోగానుసారముగా, స్యాత్ = అగును. ఇందలి, "అన్యస్యాపి నోః" అనుచోటి 'సు' అనునది 'ఏని' మున్నగువానిలోని 'ని' మున్నగువానికిని నుపలక్షణ మగుచున్నది. మ్రాను - ఏను = (విదు) మున్నగు వాని తుది 'ఉ' కారము కవిభల్లటసూత్రముచేతను, 'ఏని' అనుదానిలోని తుది 'ఇ' కారము "అపిశబ్దార్థస్యేతః" అనుసూత్రముచేతను లోపింపఁగా - 'మ్రాన్ - ఏన్ - (విదు) ఏన్ (అప్యర్థకము) మున్నగురూపము లేర్పడును. 'మ్రాన్పడు' మున్నగుచోట్ల సరళాదేశాదికము రాకుండుటకును, ఏబది కన్తవ మున్నగుచోట్ల సరళాదేశాదికమువచ్చుటకును నీయధర్వణకారికలోని బహుళశబ్దమే సాధకమని గ్రహింపవలయును. నన్నయాధర్వణులక్షణమున, కన్తవ - కన్తోనలు, రామునేఁ గృష్ణునేని మున్నగుచోటులందలి ద్రుతమావయవికమే యని యెఱుంగునది. ఏని శబ్దము లుప్తాచ్చమగునపు డందలి ద్రుతముమీఁది పరుషములకు సరళాదేశాది కము రాకుండుటకు 'బ్రాచీనప్రామాణికకవిప్రయోగము కన్పట్టలేదు. ధరణిదేవుల నాగయమంత్రికృతదశావతారశిరిత్రమునందుమాత్ర మొక్కప్రయోగ ముపలభి మైవది.

ఉ. శ్రీకరమత్యక్తకూర్తకిటిసింహపటాత్తమ రామబుద్ధక । ల్కాన్యకృతులన్ వచోమరధరార్థకవాసవసంశ్రవార్కకా । మాకు ముదాప్తభృజ్జయకృతావనుడై

తగు పేంకపేనుడెం । తే కృపఁ బద్మనాభసఙ్గవేశ్వరుఁ గృష్ణసుఖీంద్రుఁ బ్రోచుతన్ ॥
(౪౫. ౧ ఆ. ౧ ప.)

పద్యావసాన ఇత్యాది:—పద్యావసానే = పద్యము తుదిని, స్వత్వమ్ = ద్రుతము పరహల్లుతో సంయోగించుట లక్షణముగాఁగలస్వత్వము, సర్వేషామ్ = ఎల్లరమతములందును, సాధుతామ్ = అర్హతను, నాహ్నితి = పొందదు పద్యద్వయాద్యంతవర్త్యసంధి సంప్రదాయవిరుద్ధమగుటంజేసి పూర్వపద్యాంతిమ నకారపుపాల్లు పరపద్యాదిమహల్లుతో సంయోగించుట యసంభవమని తాత్పర్యము. ఈసందర్భములోని యహోబలపండితీయము దదనుయాయికవిజనమండనగాణపతివిరములును బ్రమాదభూయిష్టము లయియున్నవి. అహోబలపతి ద్రుతము ‘ను’ స్వరూపముతో నిల్చుట స్వత్వమని తలంచినవాడగుటంజేసి “వైజయంతీనవాంశుకవ్యాజమునను ఇత్యాదిషు జైమినీభారతాద్యుక్తేషు సమాప్తాస్వత్వ మసంగతమేవ” (అహో. ౨౧౪ పు.) అని వ్రాసెను.

పద్యభేదావసానేష్విత్యాది:—పద్యభేద = కందము మున్నగు కొన్నిపద్యముల, అవసానేషు = అంతములందు, నస్య = ద్రుతమున కనఁగా నకారపుపాల్లునకు, శ్లిష్టతా = సంస్లేషమనఁగా ద్రుతముపూర్వాచ్చునత్తియుండుట, కథ్యతే = చెప్పబడుచున్నది. ఉదా:—క. తెనుఁగున రచియింపు మధికధీయుక్తిమెయిన్ ॥ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౬). ఉ స్వర్వలో । కాశ్రయఁ దాదిరాజనిభుఁ డత్యకలంకచరిత్రసంపదన్ ॥ (ఆది. ౧ ఆ. ౬). లఘువే తుదినుండవలసినగీతాదులకుదిని సంస్లేష ముండనేరదని యెఱుంగునది.

అపరాంత ఇత్యాది:—అపరాంతే = నాల్గవచరణముతక్కు దక్కినచరణముల తుదిని, సమాసేచ = సమాసమునందును, శబ్దే = శబ్దము పరమగుచుండఁగా, నః = ద్రుతమునకు, బిన్దుః = ఖండపూరాన్యతరబిందువు, ధూర్వహస్యమతే = ధూర్వహానిమతమున, ఇష్యతే = సప్తతమగుచున్నది. ధూర్వహగ్రహణముపూజార్థము—అపరచరణములతుదిని బరశబ్దముండునుగాన బిందువుండు ననుటచే బద్ధ్యాంతమున బిందువుండరాదనుసర్థము తేలుచున్నది. సమాసమున ద్రుతలోపము సామాన్యముగా నగుచుండుట సప్తతమేయైనను వెనుకఁజెప్పినరీతిని బ్రాణిమాత్రము క్వాచిత్కముగ నిల్చునట్లే క్వాచిత్కముగా “తలఁబ్రాలు - నేనఁబ్రాలు - ఊరఁబంది. ఊరఁబిచ్చుక-తోడఁబుట్టువు” మున్నగుచోట్ల సమాసమందును ద్రుతము లోపింపక బిందురూపమున నిల్చునని తాత్పర్యము. తత్ర = ఆవిషయమున, కవివాక్ =

మహాకవిప్రయోగము, మానముచ్యతే = ప్రమాణముగఁ జెప్పబడుచున్నది. (విస్తర.)

విస్తర. ౮౨ III విషయము:—“అపరాంతఃపద్యసమాప్తిః తత్త్రస్థితస్య నస్య బిద్ధః తస్య న ప్రయోగప్రసిద్ధిః - సమానే కేదమ్ని ఇత్యాద్యుదాహృతమ్. ఏతదప్య రూఢమ్. వింశు - కంచ ఇత్యాదికం శబ్దోదాహరణమ్.” (అహో. ౨౦౪ పు.) అని కవిశిరోభూషణమునఁ బ్రామాదికముగ వ్రాయఁబడెను. ‘పద్యావసానే’ ఇత్యాది పూర్వచరణములందుఁ బద్యాంతద్రుతకార్యములు చెప్పబడియుండఁగా ‘అపరాంతే’ అనుదానికిని బద్యాంతమందనియే యర్థముచేయుట సరికాదుగదా. అట్టి యపార్థ మునకుఁ బ్రయోగప్రసిద్ధి యెట్లు కలుగు? క్వచిద్భవేత్సమానేపీత్యాదికముచే సామాసికద్రుతస్థితి వచింపఁబడుచుండఁగా నిటఁ బునరుక్తముగా నద్దానినే వచింప నేల? మఱియు “కేదమ్ని” త్యాదిలక్ష్యములు రూఢములుకావనుట విక్లిల వింతగనున్నది. గీ. కురుబలంబు కేందారకొలనిజోలె” (భీష్మ. ౧ ఆ. ౯౬). నీ...కేంకేలిజిగి...(ఆను. ౧ ఆ. ౪౮) గీ. కేంజాయమిగిలి...(ఉద్యో. ౪ ఆ. 3౨౧). నీ. కేదమ్నితేకులయందంబుగల (భాస్కర. యుద్ధ. ౧౫౨౭). ఇంక “వింశు - కంచ” ఇత్యాదులు “శత్రురేతుతకేచ్ఛనో | స్వస్వస్యాచ్చ పూర్ణబిద్ధురపి” అనుచింతా మణి సూత్రమునకు లక్ష్యములగుచుండఁగా వానిని బయికారికకు లక్ష్య ములుగఁ జేయుట సరికాదు. అహోబలపతి యిచటనేకాక యీసందర్భములోని “ద్రుతస్యహలీ” త్యాదికారికలందును సరియగువివరణము నీయలేదు. కొన్ని యెడలఁ బ్రామాదికముగ నైతము వివరించియున్నాడు. అట్లగుటచేతనే తదను యాయులగు కవిజనమండననారాయణీయ తద్వివివరణకర్తలునైత మాయాప్రమా దములకు లోనగుచు నహోబలపతి వివరింపనిచోటులందు మఱియుఁ దప్పలకుఁ బొల్పడుచువచ్చిరి. ద్రుతస్యహలీత్యాదికారికలోని “ఆద్యతృతీయాతు | న యుక్తా శబ్దవిస్తతే” అనుదాని నహోబలపతి వివరింపలేదు. మఱియు దానితర్వాత నుండఁ దగిన “స్వత్వం ప్రక్షేపతాబిన్దుస్సమానే న ప్రయోగతః” అను కారికను బూర్వసూత్ర వ్యాఖ్యలో నుదాహరించియుండుటచేత నిచటఁ జూపలేదు. అట్లగుటచేఁగవిజనమం డనకారాదులును నిట దీనినుదాహరింపరైరి. “ఆద్యతృతీయాతు | న యుక్తా విత్వానికారిక నహోబలపతి వివరింపమింజేసి బిందుస్వత్వములు శబ్దవేత్తలమతము న రావని పయివివరణకర్తలు వివరించిరి. ఏశబ్దవేత్తయైనను నెచ్చటనైనను హల్పర కత్వమున బిందువును “ను” స్వరూపస్వత్వమును (వారిమతములోని స్వత్వము ‘ను’ స్వరూపముగాను) రావని చెప్పియుండలేదుగదా. “ఏతిచ్చస్వత్వము

సమానేన సంభవతి ప్రయోగాభావాత్ - 'స్వత్వం ప్రశ్నేషతాబిస్తు । స్సమానేన ప్రయోగతః ।' ఇత్యధర్వణవచనాచ్చు." (అహో. ౨౦౩ పు.) అని యహోబలపతి స్వత్వనిషేధమునకే దీనినుదాహరింపఁగా నట్టిస్వత్వమునుదళమునే యూహఁజెటిక 'స' అనువానిచో "తు" అనువానిని, నిల్పి "నిత్యం ప్రశ్నేషతాబిస్తు । స్సమానేతు ప్రయోగతః" అని విపరీతార్థకముగా కవిజనమండటికాకర్త మార్చి యుదాహరింప సాహసించెను. నారాయణీయకర్త కవిజనమండనోదాహృతకారికార్థమునే క. "నిత్యంబుగ బిందువు శ్లి । ప్వత్వంబు సమాసమందు సాధ్వీమణి సా । ధుత్వము నొందును..." అని వివరించి యధర్వణకారికల నుదాహరించుటలోమాత్రము "స్వత్వం ప్రశ్నేషతేత్యాదిరూపమున నహోబలపండితీయపాఠమునె నిల్పెను. ఈ సందడిలోఁ బయిభాషాంతరీకరణపద్ధతియుఁ బ్రాసభంగమును జూచికొనలేదు. (నారా. సంఘ. ౩౪ పద్యం)

క్వచిద్భవేత్సమానే. పీత్యాదికారిక నహోబలపతి యుల్లోపవిధిసందర్భమున నుదాహరించుటచే (అహో. ౪౦౦ పుట.) దదనుయాయవివరణకర్తలును నట్లే వివరించిరి. ఉదా - కనుదోయి=కన్దోయి. చనుదోయి=చన్దోయి. సమాసమునఁ గల్గు వర్ణలోపాదివివిధకార్యములతోపాటుగ నీయుల్లోపముసయితము చెప్పుకున్నను తుతిలేదుగాని "ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమానేషు" అనుచింతామణిచే సిద్ధించు సామాసికద్రుతలోపముకల్గని "గిరి ప్రజమన్, పురంబు" మున్నగునలంతిచోటులను సంగ్రహించుకొనుటకై యిక్కారికను సామాసికద్రుతలోపాభావపరముగా నవ్వయించుకొనుట యావశ్యకముకాదా? మఱియుఁ బ్రాణమాత్రస్థితివిధానసామర్థ్యమున నుల్లోప మెట్లును సిద్ధించును.

"ఆద్యేత్వత్రియేచకపా" ఇత్యాదికారికలో "త్వతీయాః స్వ్యుకపేతరే" అని యుదాహరించి యహోబలపతి "కపాః=క చటత పాః, త్వతీయాః=గ జడద బాశ్చ బిస్తుస్వత్వయోర్నిమిత్తతాం ప్రాపువన్తి, క చటత పేభ్య ఇతరేవర్ణాస్సర్వే బిస్తు సంశ్లేషలోపేషు నిమిత్తతాం ప్రాపువన్స్తీత్యర్థః" (అహో. ౨౦౪ పు.) ఈయహోబలవ్యాఖ్యయే కవిజనమండననారాయణీయతద్వివరణకర్తలచే ననుసరింపఁబడెను. నన్నయాధర్వణసమ్మతస్వత్వసంశ్లేషము లహోబలపత్యాదులు గ్రహింపకుండుట యొకయనర్థము. మఱియు "క చటత పే" తరవర్ణములెల్ల బిందుసంశ్లేషలోపము లకు నిమిత్తములని చెప్పనపుడు గ జడద బలకు బిందునిమిత్తగల్గుటకై వానిని 'క చటత ప'లలోఁ జేర్చుట యనావశ్యకము. ఇంతియకాక గ జడద బలు బిందు

సంస్థేషలోపములతోపాటు స్వస్వమందును నిమిత్తములు కానోపునుగాన నట్లు చెప్పి కుండుటయు సరికాదు. కావున “తృతీయాఃస్యకపేతరే” అనుపాఠము సరికాదనియు “తృతీయేస్యః కపేతరే” అనుపాఠమే గ్రంథకృతభిప్రేతమనియు జెప్పటకు సందేహములేదు. “తృతీయేస్యః” అనుపాఠముపక్షమునఁ బైయనుపపత్తులు కల్గనేరవు. మఱియు “తృతీయాః” అనుపాఠము నంగీకరించియు వివరణకర్తలు స్వత్వమందును “కపేతరములు” నిమిత్తము లగునని యెట్లు వ్రాయఁగల్గిరో తెలియకున్నది. (కవిజనమం, సంధి. ౧౯ కారి. వ్యా. నారా. గాణ. సుధి. ౧౨౨ కా. ౧౮ పద్య వివ.) “తే-గీ. ఎందును నిమిత్తమై స్వత్వబిందువులకుఁబరుషములు సరళంబులుఁబరఁగుచుండు” అనునారాయణీయపద్యపుగాణపతవివరణమున “సరళమన నాదేశసరళమును స్వతస్సిద్ధసరళమునగు. (‘కపేతరే’ అనుదానివివరణమునందలి పరుషాన్యములనఁగా) పరుషాన్యాన్తర్యాభిసరళముగూడ నుభయవిధమే” అని ప్రామాదికముగ వ్రాయఁబడెను. ఇట్లఁ బరుషములనఁగా నాదేశసరళమాత్రమే యని యర్థముచేయక సరళశబ్దముచేతనే యాదేశసరళములను సంకీర్ణము గ్రహించుటవలన నింక మిగిలినపరుషశబ్దము కేవలపరుషపరమే యగుచుఁ గేవలపరుషములునై తము బిందు స్వత్వములకును నాదేశసరళములునై తము లోపమునకును నిమిత్తము లగుననెడి యపార్థము దుర్నివారమగుచున్నది.

“వికల్పేన ద్రుతేలోపే | పరుషాః సరళాః పరే” (నారా. గాణ. సంధి. ౧౨౩ కారి.) అను ననన్విత ప్రక్షిప్తకారిక నొకదానిని నారాయణీయ తద్వివరణకర్తలు కవిజనాంజనమునుండి గ్రహించిరి. “క. పరుషంబులు ద్రుతమునకున్ | బరమై చూపట్టుచుండు పట్టుల నొకచోఁ | బరఁగ ద్రుతలోపమును పై | పరుషములకు సరళములు విభాష నెసంగున్ (నారా. సంధి. ౧౯ ప.) అని యిట్లు పైప్రక్షిప్తకారిక నారాయణీయమున నాఁగీకృతయ్యెను. పరుషపరకత్వమున వికల్పముగా గజడద బాదేశమువచ్చి ద్రుతము లోపించుననఁగా బింద్వాదు లుండనేరవని దీనికర్థము తోచుచున్నది. ఇట్టిస్థితి యెందును నశ్రుతచరము. కాఁగా గాణపతవివరణకర్త “పరుషములు పరమైనపుడు ద్రుతము లోపించు. అప్పుడు పైనున్న పరుషములకు సరళములురావు. ద్రుతలోపము రానపుడు సరళాదేశంబునచ్చునని భావము.” అని మూలమునలేనియర్థమును వివరించి కొన్నిప్రయోగములను జూపెను. పైకారిక యాధర్వణముకాదు - ప్రక్షిప్తము. కవిశిరోభూషణమేకదా యధర్వణకారికులకు మూలము. అందులేని యిక్కారిక (ఇట్లు యింకను గవిజనాంజనమునఁ బ్రక్షిప్తములుగలవు) కవిజనాంజనకర్త కెట్లు లభించెను? ఆత

దీని చోకయాభ్యంతరము మౌంకననరాదా యని శంకింపఁజూచు. ఆతఁ డహో బలునివలె క్షత్రిగ్రంథమును సాకల్యముగఁ దనటికలోఁ బ్రదర్శింప లేదు. ఏవో యలంతికారికల నచ్చటచ్చటఁ జూపెను. మఱియు నీప్రక్షిప్తకారికను స్థాపింపఁజాలు ప్రయోగము నన్నయభారతమున నొక్కఁజేసియులేదు. కొన్ని యలక్ష్మములను దిక్కునఁద్యముల సీక్రిందివానిని గాణపతవివరణకర్త యుదాహరించెను. మ.భృత రాష్ట్రండును...కా | నతగం బొందుట...(ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౫౮). కం. నీచెప్పిన పెద్దలు... | ఏచక్కంబెట్టువాడనే...(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౫౦). వీనిలో, 'కాన్+తగన్' అనియు, "ఏన్+చక్కంబెట్టు" అనియు ఛేదము చేయరాదనియు "కాన్+ఆ+తగన్" అనియు, వారలంగొని | యే+చక్కంబెట్టువాడన్+ఏన్" అనియు ఛేదము చేయనగుననియు నీవఱకె మిక్కిలి విపులముగఁ జర్చించి సిద్ధాంతము చేయఁబడెను. (2౮ IV విష. దీనివిస్తర. III.)

"నేచెల్లనోయమ్మ యీచక్కనన్న | రాచతేజముగలరత్నాలవెట్టె (హరి శ్చంద్ర ద్విపద. ౨ భాగ. ౨౧౨ పుట.) ఇట శబ్దరత్నాకరకర్త "ఏఁజెల్ల" ననియు రాజతేజముననియు దిద్దెనుగాని యచ్చుప్రతులలో "నేచెల్ల, రాచతేజము" అనియే గలదు." (గాణ. సంధి. ౧౯ పద్య. ౧౨3 కారి.)

'ఏఁజెల్ల - నేఁజెల్ల' అనురెండును శబ్దరత్నాకరమందువలెనే సూ - రా - నిఘంటువునందును జూపఁబడెను. ఇవి దిద్దంబడినపాఠములనియుఁ దాఁజూచిన ప్రాతముద్రణములలోని పాఠములై కవిప్రయుక్తములనియు గాణపతవివరణకర్త వ్రాయుట కాధారమేమో తెలియకున్నది. ఇంక గాణపతవివరణకర్త యంగీకరించిన పాఠము పక్షమున మాత్రము "ఏచెల్ల" శబ్దములోని మొదటిది 'ఏను' శబ్దమనుట కాధారమేమి? 'మి' వర్ణము లోపించిన 'ఏమి' శబ్దపుసంక్షేపరూపము కారాదా? అపుడు 'ఏచెల్ల' శబ్దము'ఏచెల్ల'శబ్దమువంటిదే యగును. 'ఏచెల్ల-అవ్య- (ఓ+చెల్లెల) సంతాపాదులను బెలుపును"అను సూ.రా. నిఘంటుకారులు చూపిన వ్యుత్పత్తివలెనే "ఏమి+చెల్లెల=ఏచెల్ల"అని వ్యుత్పత్తిని గల్పింపనగునుగదా. శ.ర.కోశకర్త-"ఏఁజెల్ల" శబ్దము నంగీకరించిన వాడగుటచే "నేఁజెల్ల" శబ్దమును నైతము నంగీకరించెననియు వానినె సూ.రా.నిఘంటుకర్తలు సంగ్రహించికొనిరనియు నెన్ననగును. 'నేఁజెల్ల'శబ్దమునకు వారిరువురును జూపినప్రయోగమగు "అకట నేఁజెల్ల నేఁజెల్ల హాకుమార" (హరి.పూ.భా.౫౭.౧౫౪)అనుపద్యభాగమును"అకట యేచెల్ల యేచెల్ల హాకుమార" అని శఠించుటలో తొలియేమియుఁ గానరాదు. "దేశ్యమ వ్యుత్పత్తిమత్వాత్" అను చొప్పున దేశ్యశబ్దములవ్యుత్పత్తి నిర్ణయింపరానిదిగదా. ఇట్టి వివాదస్థలప్రయోగ

ములు ప్రకృతనూతనసిద్ధాంతమును (ద్రుతలోప గ జ డ ద బాదేశపాక్షికతల) స్థాపింపనేరవుగదా! ఇట్లు గాణపతవివరణకర్త ముద్దరాజు రామకవి కృతపద్యభాగములు రెండిటిని బ్రమాణములనుగాఁ జూపెను. అందు స్వీపయోగార్థము గాణపతవివరణకర్త కొంత మార్చి యుదాహరించెను. సీ. అప్తరాధి నగుదునే నపరాశ్రితుఁడగాన... (వావిళ్ళముద్ర. కవిజనసం. ౧ తరంగ. ౧౩ ప.) అవ్యయములమీఁద గ స డ ద వాదేశము రాకుండుట కీయఁబడినయుదాహృతి యిదిగాన, “నేను+అ+పరాశ్రితుఁడ(త్రేష్టాశ్రితుఁడ)” అని యర్థముచేసి యవధారణార్థకముమీఁద గ స డ ద వాదేశము రాలేదని సమన్వయించు కొననగును. ఇందు గాణపతవివరణకర్త “అప్తరాధి నగుదు నై నప్తదాశ్రితుఁడ...” (కవిసం. ౧ ఆ.)” (సంజీవనీభాగము లాశ్వాసములుకావు) అని సవరించి, “ఐనన్+పదాశ్రితుఁడను” అని యర్థముచేసికొని ‘ఐనన్’ అనునవ్యయముమీఁద గ స డ ద వాదేశము రాలేదని సమన్వయించికొని యుదాహరించెను. ‘ఐనన్’ అనుచోటిద్రుతము లోపించి గ జ డ ద బాదేశము రాలేదని స్వపక్షమునందు దీనిని లక్ష్యముగావించికొనెను. యథాస్థితముగ నె లక్ష్య లక్షణసమన్వయము కుదురుపడుచుండఁగా నిట్లు దిద్దుట కేవలము నకృత్యము. అందును గళమీఁది గ స డ వాదేశనిరాసపక్షమును వదలుకొని ద్రుతము మీఁది గ స డ ద వాదేశాభావమును సంజీవనకర్త యుదాహరించె ననుటయు నసంగతమే. ఇంక రెండవయుదాహృతి:—క. కృతిని నుమాగమములు ద | క్కత కారాంతంబులు..... (గాణపకవి. సంజీవని) ‘తక్కన్+త కారాంతంబులు’ అనుచో ద్రుతలోప గ జ డ ద బాదేశ రాహిత్యములు గలవని గాణపతవివరణకర్త యుదాహరించెను. కాని యిది కవిజనసంజీవనిలోని యచటి ప్రస్తుతాస్థితికి సందర్భపడలేదని చూచికొనలేదు - “ఉమాగమముతోఁగూడిన తకారము తేలగ” (జగత్తు = జగత్తు) అనునదియచట వక్తవ్యము కాన నాపద్యమున ‘తక్కన్’ అనుపదమునకుఁ బ్రసక్తియే లేదు. కావున నట “కం - కృతిని నుమాగమములయు | క్తత కారాంతంబులుండగం దేలగ” అని కవిప్రయుక్తపాఠము కానోపును. వావిళ్ళవారు ముద్రించిన కవి జన సంజీవని తప్పుల తిప్పుయైయున్నది. కాన నిదియు ద్రుతలోప గ జ డ ద బాదేశాభావ సిద్ధాంతమును నిర్వహించులక్ష్యము కానేరదు. సీ. కణకంబు వర్షించుఘనులనైల... (విజయ. ౧ ఆ. ౮౦ ప.) ఇందు ‘కణన్+కంబు’ (ఉడకము) అని గాణపతవివరణకర్త ఛేదమని తలంచి దీనిని స్వపక్షసాధకముగ నుదాహరించుచుండును. కాని యట - ‘కణక+కంబున్’ అనుఛేదము కవిచే నుద్దేశింపఁబడె ననదగుచుగాన నిదియు గాణపతవివరణకర్త కుపచరించులక్ష్యము కానేరదు .కం. ఈకుధరేంద్రము... అది | గో

వాక్యాంతగతపదానాంచ. (ఆం. చిం. సంధి. ౧౩ కా.

న్నయాధర్వణే- అహో. ౨౩౪ పు.)

౨౩ విష, వాక్యవసానగస్య స్యాః | ల్లోపా నః ప్రాయశోత్రహి-

క్షానంబడియె... (గాణ. వరాహ. ౬ ఆ. ౨౪ ప.) 'అదిగో' శబ్దము కేవల ద్రుతప్రకృతిక మనుతలంపుతో నిదిగాణపతవివరణకర్తవే స్వపక్షసాధకముగ నుదాహృతమయ్యెను. కాని "అదిగో - ఇదిగో" అనునవి కళలుగాను ద్రుతప్రకృతికములుగాను బ్రయోగ దృష్టములగుచున్నవి యని వ్రాయుచు సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు కళాపక్షమున "క. ఈకుధరేంద్రము....." అనుప్రకృత పద్యమును ద్రుతప్రకృతికతాపక్షమున- క. పూ.బోడి యొరసికొని... ఇది | గోః బురుషాహ్వయము... (కళా. ౧ ఆ. ౩౫ ప.) అను పద్యమును జూపిరి. ఒక్కశబ్దమే కళయు ద్రుతప్రకృతికమును నగుట యసంభవముకాదు. శబ్దరత్నాకరకర్త యుదాహరించినట్లు "ఇది+కొమ్ము = ఇదిగో" అనువృత్తి త్పత్తి నరసి కళగా గ్రహించుటయు, 'కోను' అని ద్రుతాంతావ్యయము నంగీకరించి 'ఇది+కోన్' అనురీతిని కొనుధాతు నుజ్యంతరూపముతో వృత్తి త్పత్తి నరసి (చూ. సర్వనామ ప్ర. ౨౧౫ II విష.) ద్రుతప్రకృతికముగా గ్రహించుటయు విరుద్ధములు కావనఁదగును. (కానశబ్దము. విస్తర III ౭౨ IV—విష) ఇంక గాణపత వివరణకర్త యుదాహరించిన "ఉ. శ్రీకరమత్యకూర్త... ఎం | తేకృప... (దశావ. ౧ ఆ. ౧ ప.)" అనుపద్యమునందలి సరళాదేశాభావద్రుతలోపముల విషయ మీవ అకే విమర్శితమయ్యెను. (౨౨ III. విష. కల్పత.) ఇందు - నోరన్యస్యాపీత్యాద్యధర్వణవచనముచొప్పున నావయవికద్రుతమునకు లోపమువచ్చెనని యెఱుంగునది.

ఇంక నీసందర్భమున నన్నయాధర్వణులమతమందలి స్వత్వసంశ్లేషములను దెలిసికొనక నారాయణీయ గానపతవివరణకర్తృప్రభృతులు పెక్కుప్రమాదములకు లోబడెరి. "స్వత్వం ప్రశ్లేషతాబిద్ధు | స్సమాసే న ప్రయోగతః" అనుకారిక సార్వత్రిక సామాసికద్రుత లోపవిషయకమనియు, "అపరాస్తే సమాసేచ | శబ్దేనోబిద్ధురిష్యతే" అనుకారిక పై కారిక కనువాదముగాఁ గ్వాచిత్కముగ సమాసములందు ద్రుతము లోపింపకుండుటను బోధించునదనియు నాంధ్రీకరింపక నారాయణీయమునఁ బరస్పర విరుద్ధముగ నీక్రిందిరీతిని వివరింపఁబడెను.

క. నిత్యంబుగ బిందువు శ్లి | వ్యత్యంబు సమాసమందు సాధ్యమణి సా | ధర్వమునొందు... (నారా. సంధి. ౩౪ పద్య ౧౩౨ కారి) (౨౨. III విష. కల్పతరు)

గీ... బిందువుసమాస | ములఁ బదంబులఁ బద్యాంతములను లేదు | ధూర్వమానుతం బిది; కవులె ధూర్వమా లిట. (నారా. సంధి. ౨౩ పద్య.)

(విక్ష్ - సంధి - ౩౩ కారి. అహో. ౨౩౫ పు.)

కల్పతరు - ౮౩ విష:—వాక్యాంతగద్యతమువిభాష లోపించును. సున్న పదముల, ద్రుతస్యవాలుక్ చ = (చకారముచే బూర్వసూత్రమునందలి “వాలుక్” అనునవి యాప్యములగును) ద్రుతమునకు వికల్పముగా లోపము కల్గును. గుర్వస సాయిపద్యములందలి తు వర్ణము హ్రస్వరూపాదాని తర్వాతి ద్రుతమునకు లోపము రానేరదు. ఆయక్షరము దీర్ఘరూపాదాని తర్వాతి ద్రుతమునకు లోపమైచ్చికము. లఘ్వసాయిపద్యముల తుదియక్షరముమీడి ద్రుతము నిత్యముగ లోపించును. సంస్కృతమునందురలెగాక తెల్లునఁ బొల్లుపొల్లుపరమందుఁగల హ్రస్వముపైతము గురువగును. గద్యములందు వాక్యము తుదిపదముమీడి ద్రుతము నిత్యముగా లోపించుటయే శ్రుతిహితముగా నుండును. కాన వాక్య వసానద్రుతము తలుచుగాలోపించుచునే యుండుననియు గుర్వససాయిపద్యము తుదివర్ణము హ్రస్వమగునపుడు మాత్రమే ద్రుతము లోపింపదనియు విశదపడుట కయి యీవిధి ప్రాయశఃమని శాస్త్రులు యుక్తమనుతలంపున నభర్వణః డట్లు సవరించుచున్నాడు. వాక్యవసానగద్య = వాక్యాంతమందున్న పదముతుదినున్న, నః = ద్రుతమునకు, అత్రహి = ఈయాంధ్రభాషయందు, లోపః = లోపము, ప్రాయశః = తలుచుగా, స్యాత్ = అగును.

కల్పతరు. ౮౩ I విష:—అహోబలపతి యిచటివాక్యశబ్దమునకుఁ బద్యసాద మని యర్థముచేసెను. ఆపక్షమున గద్యములందలి వాక్యాంతద్రుతమునకు లోపము దుర్లభమే యగునుగాన నట్టియర్థము సరికాదు. పద్యాంతమున వాక్యవ సానము కాకున్నను ద్రుతము లోపింపవచ్చును. సీ...ఆ. వె...మహాముని ప్రణీతమైనదాని చ. వినుతపరాక్రమల్...భారతపీఠుల సద్గుణాళికీ | ర్తనముల నొప్పుదాని విశిలంబగుదాని సభాంతంబులన్ శా. ఆయుష్యం చితిహాస... వేదాంతవి | ద్వాయుక్తం బగుదానిఁ జెప్పఁదొడఁగెన్ దద్భారతాఖ్యానమున్. (ఆది. 3 ఆ. ౯-౧౦-౧౧ ప.) ఈపద్యము లేకవాక్యగతములు. కాన వాక్య సమాప్తి కాకున్నను “ప్రణీతమైనదానిన్” అనుచోటి పద్యాంతద్రుతము లోపించి నది. ఇట “వినుత” అనుదాని వకారము పరమగుటచే లోపించెననరాదు. పద్యద్వయ మధ్యగతవర్ణములకు సంధికార్యము సంప్రదాయవిరద్ధము (౮౨ III కల్పతరు) కావు ననే “సభాంతంబులన్” అనుచోటి పద్యాంతద్రుతమున కుత్తరపద్యాదిని స్వర మున్నను “అక్ సంశ్లేషావాచి” అనుసూత్రము వర్తిల్లక పూర్వాచ్చు నత్తియుండుట లక్షణముగాఁగల సంశ్లేషము. పద్యభేదాసానేషు | శ్లిష్టతానస్యకథ్యతే” అను చొప్పున సంభవించినది. “వాక్యం చాత్రపాదవీస. సీసాదిషు ప్రతిపాదం వాక్యమ్. 99.

అక్షరములను వాక్యశబ్దములతోపాటు వాక్యవ్యయన్." (అహో. ౨౩గి పు.) అను కవిత్వోద్ఘాటనములను సరికావు. "వాక్యం స్యాద్దోష్టగ్గతాకాంతౌ | సత్తియుక్తః కవిశ్చయః" (సాహిత్యవ) అను ప్రసిద్ధలక్షణము నుపేక్షించి యాయనర్థలక్షణమును వాక్యముకుఁ గల్పించుట సరికాదు.

సంస్కృతమునందువలెగాక తెలుగుద్యము లన్నిటియందును బదమధ్యపాదా వసానదోషములేదు. కద్యమెల్ల నేకసమాసముగా నుండవచ్చును. పద్యద్యయా ద్యంతవర్ణచుఛ్చిం ప్రదాయవిరుద్ధముగాని తక్కినపాదముల యాద్యంతవర్ణములకు సంధివర్ణాలను. పాదాంతద్రుతమున కుత్తరపాదాదిహల్లు పరమైపుడు సరళా దేశము ద్రుతలోపాదులును జరుగును. అట్టి పాదాంతద్రుతమున కచ్చుపరమగు నపు దాద్రుత షష్టియచ్చుతోఁగూడి నిల్చునేకాని వాక్యాంతద్రుతలోపశాస్త్రము నర్తిల్ల నేరదు. పద్యమధ్యమున వాక్యాంతమైనను వాక్యాంతద్రుతలోపశాస్త్రము నర్తిల్ల నేరదు. పద్యాంతమున వాక్యసమాప్తి కాకున్నను లఘువసాయపద్యమైనచో ద్రుతము నిత్యముగా లోపించును. గద్యములందుమాత్రమే వాక్యాంతమున ద్రుతము సాధారణముగా లోపించుచుండును.

సంస్కృతమున శ్లోకద్వితీయచరణముతో సమానపదముగాని సమాసపదము గాని ముగియవలెను. తెలుఁగుననన్ననో పద్యాంతముతోమాత్రమే సమానపదము గాని సమాసపదముగాని సాధారణముగా (ద్విపదలు - మాలికలుతప్ప) ముగియు చుండును.

పయిం ప్రదాయములనుబట్టి పయియహోబలపతివ్రాత సరికాదనక తీరదు. సీసాదులందుఁ బాదముతోఁగాని వృత్తాదులందుఁ బూర్వార్థముతోఁగాని సమాన పదమును సమాసపదమును ముగియనక్కఱలేదనుట కుదాహరణములు:—సీ... వృత్తుల నుండక వీరి పాండు | ధృతరాష్ట్రునందనుల్ ధృతిచెడివారేమి... (ఆది. ౩ ఆ. ౫ ప.) సీ... ధరణిదేవు | లనవరతాశ్వమేధావబృథస్నానపూతమూర్తులు కృత పుణ్య లహిత | వర్ణజనుల్... జన్మనిలయు | లాభరతానుహామహి... (ఆది. ౩ ఆ. ౮౬). సీ... అంకకాకారులై యార్చి యమర || ఆ. వె. వరులఁ దాడి... (ఆది. ౨ ఆ. ౨౦). క. తలరంగ రేణుకధన | ప్రతివాప్రరుజాశ్వకృంతపదః ఖులను ర | తులఁ గులిశనిశాతనఖా | వలిఁ బక్షిద్రుండు వచ్చి నందఱలాడెన్ || (ఆ. ౨ ఆ. ౧౦౧). క. కలహమున నిట్లు సురవీ | రులఁబల్వ నోర్చి యొక్కరుడ యెప్ప టముఁ దె | క్కలికొని (ఆది. ౨ ఆ. ౧౦౫). ఉ. ఆశ్రితపోషణంబున ననంతవిలాస

మునన్ మనీషివి । ద్వాశ్రమతత్త్వచిత్త్వమున దానగుణాభిరతన్ సమస్తాశ్రమ
ధర్మ... (ఆది. ౧ ఆ. ౬ ప.)

అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబునకేని
లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౨౦.

బాలవ్యాకరణ వాడువచ్చెన్ - వాడు వచ్చె, వాడు
వివరణము. వచ్చెను. ఈలోపంబు పద్యాంతములయందు గణాను
౦౩ II విషయము. సారంబుగ వ్యవస్థితంబుయియుండు. గుర్వవసాయి
యగుపద్యంబుతుదను స్వత్వంబులేదు. క. అతశము
ముగ బుద్ధిమంతుఁ డగుబుధనేవన్.

సంజీవని. ౦౩ II విషయము:—“విరామోఽవసానమ్. (౧-౪-౧౦౦) వర్ణానామ
భావోఽవసానసంజ్ఞాస్యాత్.” “యదుచ్చాణోత్తరం వర్ణాంతరం నోచ్చార్యతే
సోఽంత్యవర్ణః అవసానసంజ్ఞాభిత్కర్తవ్యః. (సి. కౌ. సంజ్ఞా. తత్త్వబో.) దేనినిబట్టిన
వెనుకఁ గొంతనేపు (అర్థమాత్రాధికకాలము) వర్ణాంతరోచ్చారణ ముండదో యది
యవసానంర్ణ మనిపించుకొనును. పద్యము తుదివర్ణము వాక్యము తుదివర్ణము
నవసానవర్ణము లనఁదగును. ఉదాహృతులలోఁ గేవలపదము తుదివర్ణమును
నవసానంర్ణ మనిపించుకొనును. । నన్నయాధ్వణులమతమునఁ బొల్లు నకారమే
ద్రుతస్వరూప మగుటంజేసి వారవసానద్రుతలోపమునుమాత్రమే విధించిరి. సూరి
మతమున ద్రుతము ‘ను’ స్వరూపమగుటంజేసి యాతః డవసానద్రుతస్వరమునకేని
యవసాన ‘ను’ స్వరూపద్రుతమునకేని లోపముగల్గనని యుపదేశంపవలసినవాఁ
డయ్యెను. ద్రుతస్వరలోపమునకు ‘వచ్చెన్’ అనియు ద్రుతలోపమునకు ‘వచ్చె’
అనియు లోపాభావమునకు ‘వచ్చెను’ అనియు నుదాహరణంబులు. పద్యాంతమున
వాక్యావసానము కాకున్నను ద్రుతలోపము కాఁదగియుండుటంజేసియుఁ బద్య
మధ్యమున వాక్యసమాప్తియైనను వాక్యాంతద్రుతలోపశాస్త్ర మనావశ్యకమగుటం
జేసియు నొకప్పుడు ప్రత్యేకపదము తుదివర్ణమును నవసాన మగుచుండుటంజేసియు
సూరి చింతామణి వికృతివివేకకాంకలలోని వాక్యశబ్దము నుజ్జగించియుండును.
గుర్వవసాయిపద్యావసానమున ద్రుతస్వరలోపము నిత్యమనియు, లఘువసాయి
పద్యావసానమున ద్రుతలోపముగాని ద్రుత ‘ను’ స్వరూపస్థితిగాని జరుగవచ్చు
ననియు నిట్టి వ్యవస్థ యనఁగా నేర్పాటు బహుళగ్రహణమహిమచే సిద్ధమగు
చున్నది. ఈసందర్భమందలి సూరివివరణము కొంత యనావశ్యకముగ నున్నది.
“గుర్వవసాయి యగుపద్యంబు తుదను స్వత్వంబులేదు.” అనువాక్యమునఁ బద్యము

303 ఉద్భవసాయి ముఖ నిల్పునప్పటి విరామ కార్యములు. [రా3 II వి. సంజీ.]

తుదను శుభ్రపదములతోచోట లఘువగు 'ను' స్వరూప ముండనేరదని చెప్పనేల? అరయ నరయ "పద్యావసానే సర్వేషాం | స్వస్త్వం నాస్నోతి సాధుతామ్" అను నధర్మణకారికచొప్పున "వైజయంతీ నవాంశుకవ్యాజమునను" అనుజైమినీభారత ప్రయోగ మసాధు వనెడియహోబల్తోక్తి సరికాదనియు నాయధర్మణవచనము గుర్తుపదముపద్యమా త్రవిషయకమనియు నిట్లు సూరి నన్న యాధర్మణమతమునందలి స్వత్వము స్వరూపమునుగ్రహింపజాలక భ్రాంతిమూలకమగు సవరణముచేసేనా యని యాలోచింపవలసియున్నది. (విస్తర) 'అతిశయముగ బుద్ధిమంతుఁ డగు బుధసేవన్' అను ద్రుతస్వరలోపాదాహృత భా. అరణ్య. 2 ఆ. ౪౨౨ కందపద్యపు చతుర్థచరణమై యున్నది. ద్రుతలోపమునకు "ఆ. వె. ఆర్తనాదులై యరిగిరి హస్తీపురికి" అనునదియు ద్రుతస్వరలోపాభావమునకు "వైజయంతీనవాంశుక వ్యాజమునను" (జై. భా) అనునదియు సువాహృతులు. నేటిగద్యరచనములలో నుద్ధరణచిహ్నములనడమ నుద్ధృతపదవాక్యముల నిల్పునపుడు తత్సూక్ష్మ స్థలము లందుఁ గొంత (అర్థమాత్రాధికము) వ్యంధానము గల్గునుగాన నట్టియెడలఁ గొన్ని విరామ కార్యములు సంభవించును. అతఁడు నాతో "ఆపనిచేసెదను" అని పల్కెను. ఈవాక్యమున "నాతో" అనుచోట ద్రుతము లోపించుట, 'చేసెదను+అని' అనుచో సంధి లేకుండుట విరామ కార్యములని యెఱుఁగునది.

ఉవర్ణకశ్చాద్యన్తాత్తు | నువర్ణఉతోభవేత్. (విక్ర.)

అజం. ౨3 కారి. అహో. ౨౦౯ పు.) స్త్రీయశ్చస్త్రీ

సమస్త్యేతో | ద్రుతఃస్యాన్నిశ్రుతః క్వచిత్ | (విక్ర.)

విస్తర. I. ౪3 II. విష:—“గుర్వపసాయయనుటంజేసి లఘుపసాయ యగుపద్యముతుదను స్వత్వరూప ముండిన నుండఁదగునుగాని యట్టిచోటులందును స్వత్వరూపముం ద్రుత ముండరాదని “పద్యావసానే సర్వేషాం | స్వస్త్వం నాస్నోతి సాధుతామ్” అనునధర్మణవచనము విశేషింపఁచెడి.” (భా. సా. వే. సంధి. ౨౦ సూ. వ్యా.) అని యిట్లు పేటికావ్యాఖ్యాతయు నధర్మణకారికాశయాజ్ఞతను వెల్లడించి కొనెను. అధర్మణమతమునందును 'ను' స్వరూపము ద్రుతస్వత్వము కానేరదుగదా.

విస్తర. II. ౪3 II. విష:—‘అతిశయముగ బుద్ధిమంతుఁ డగుబుధసేవన్’ అనుచోటి పద్యాంతిమవకారము తెలుఁగులక్షణములచొప్పున గురువగును. సంస్కృతమున వ్యంజనపరమిట్లు గురువు కానేరదు. సంస్కృతమునందువలెఁ బాదాంతిమ లఘువునకేకాక పద్యాంతిమలఘువునకునైతము పాక్షికగురుత్వము తెలుంగునలేదు. వ్యంజనపరము తెలుంగున నిత్యముగ గురువేయగును.

హలం. ౨౬ కారి. అహో ౪౫౩ పు.) ద్యోతకావర్ణ
నన్నయాధర్వణీయము భేదస్య | చాన్యత్రాపి క్వచిన్నవేత్ || 'ఉ, నూ' సుష్టే
౮౪ విషయము. వనియతా | వయుతావపిసంయుతా : (విక్ర. అజం.

౨౩ కారి. అహో. ౨౮౯ పు.)

నోవా ద్విత్వం క్వచిన్నిష్టః : పరప్రాణేన సంగతేః
ప్రతాద్భుతః క్వచిచ్చాత్ర | దృశ్యతే కవిభాషి
తే. (విక్ర. అజం. ౨౮ కారి. అహో. ౨౯౬ పు.)

కల్పతరు. ౮౪ విష:—ఆద్యంతాత్ = అకారాద్యంతశబ్దములకంటెం జైని
సముచ్చయాద్యర్థవిశేషబోధముఁకయి, ఉవర్ణకశ్చ = 'ఉ' శబ్దము నిల్పును. ఉతః =
ఉకారాంతశబ్దముపైని, నువర్ణకస్తు = 'ను' శబ్దము, భవేత్ = నిల్పును. ఈ, 'ఉ-ను'
శబ్దములు చార్థకాన్యాయములు. "అన్యే ద్రుతప్రకృతయః" అనుచొప్పున ద్రుత
ప్రకృతికములు - 'ఉన్ - నున్' అనురూపముగలవి. 'ఉవర్ణకశ్చ-నువర్ణకస్తు' అను
చోటులందలి 'చ - తు' శబ్దముల స్వాస్థ్యమున నీ 'ఉ - ను' లు లోపించి ద్రుత
ములు మిగులుటయుఁగలదని గ్రహింపవలయును. ఉదా:—ఎల్లయున్ = ఎల్లన్.
ఏమియున్ - ఏమిన్; పురారియున్ - పురారిన్. అతఁడునున్ = అతఁడున్; వివాహ
మయ్యెడమునున్ = వివాహమయ్యెడమున్. ద్రుతప్రకృతికములపైని 'ఉన్' నిల్పు
టయు నందలి 'ఉ' శబ్దములోపించుటయుఁ గలదు. ఉదా:-నాకంటెన్+ఉన్ = నా
కంటెనున్, నాకున్+ఉన్+ఆమెకున్+ఉన్ = నాకునున్+ఆమెకునున్ = నాకునునామె
కును=నాకు నామెకును. మొ. పై వానిలోని 'నాకును' అనుదానియందలి 'ను' అను
దానిలో 'ఉ' శబ్దము విడుగుచున్నను నచట నఖండముగ 'ను' అనుదానికిఁ బ్రాణి
యతియే చెల్లును (నోరు-నో' మున్నగువానితో) గాని స్వరప్రథానయతిచొప్పున 'ఉ'
అనుస్వరమునకు యతివేయరాదని విశదపఱచుటకయి యధర్వణుఁడు 'ఉన్' అనున
వ్యయశబ్దమును 'ఉ' వర్ణకమని వ్యవహరించెను. "ఎండు+అ = ఎండ" మున్నగు
చోట్లఁ బ్రత్యయయోగమున స్వరప్రథానయతి చెల్ల నేరదుగదా. 'ఉ' శబ్దతుల్య
న్యాయమున 'ను' శబ్దమును పైతిము 'ను' వర్ణకమని పేర్కొనుట వింతకాదు.

కల్పతరు. ౮౪ I. విష:—స్త్రీయశ్చ=స్త్రీలింగమైనట్టియు, స్త్రీసమస్య=స్త్రీలింగ
సమమైనట్టియు, ఇతః=ఇకారాంతశబ్దముమీఁదనిల్పిన, ద్రుతః='ఉన్' శబ్దములోని 'ఉ'
అనునదిలోపించునపుడు మిగిలియుండు పొల్లు నకారముగద్రుతము, నిశ్రుతిః=నిస్వ
రూపముగలది, క్వచిత్ = కొన్నియెడల, స్యాత్ = అగును. నన్నయాధర్వణులమత
మున ద్రుతము వ్యంజననకారరూపము గలదిగాన నిట్లు చెప్పవలసెను. (౧౩౪.I

విష.) ఉవా:—ఏమియున్=ఏమిన్=ఏమిని. మొ. క. అనుజలకు నడ్డపడియే | మిని జేయఁగసిమి... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౩వ.) చ. అసిన సుయోధనుండు...జగంబుల | న్నిని నొక పెట్ట... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౨౨) క...నీవు మన్నించెదవే | నిని వచ్చెద నీపాలికి | ననఘ... (కర్ణ. ౨ ఆ. ౨౦౬)

అహోబలపండితుడు “యువర్ణకఃస్యాద్యాన్తాత్తు | నువర్ణకఃఉతోభవేత్” (ఇ+అ+అన్తాత్తు = యాన్తాత్తు) అను నవపాఠము నంగీకరించి యీక్రిందరీతిని వ్యాఖ్యచేసెను. “అదితాయుంర్ణాస్తత్వమేన. తదపరి నువర్ణక ఇతి వివేకః” (అహో. ౨౩౩ పుట.) (సంధి. ఆం. చిం. వాత్సాస్తదోంత్యాదిసూత్రవ్యాఖ్య) “కించ నువర్ణ కే పుష్కల్లోపేద్రుతప్రకృతికత్వం సిద్ధతీ” (అహో. ౨౩౨ పు.) అను సీతనివ్యాఖ్యల నరయఁగా నర్థనిశేషమున “యు” అనుకళాశబ్దము నిల్చుననియు వలయునేని దాని మీఁద ‘సు’ అనుకళాశబ్దము నిల్చుననియు నట్టిశబ్దము మీ దిస్వరములోపించినచో ‘యున్’ అనునది యేర్పడుననియు నాతఁడు తలంచెనని విశదమగుచున్నది. సంహిత లోవచ్చు యకారముతోఁగూర్చి ‘యు’ వర్ణకమనిచెప్పట యొక యసంగతి. (విస్తర.) అది కళయనుకొనుట యింకొక పొరపాటు. ఈపక్షమున “సీతయు+అంబయు= సీతయంబయు” అను ననిష్ఠరూప ముప్పతిల్లవలసివచ్చునుగదా, ‘యు’ అనునది పాక్షికముగ లోపించి ద్రుతమాత్రము మిగులవచ్చు ననుశ్ఛము నీతఁ డంగీకరింపకుండుటచేతనే “తల్లిందంద్రియు నన్నుఁగానక” ఇత్యాదిప్రయోగ స్వరాకరత్వాదుపేక్ష్య ఏవ. (అహో. ౨౦౯ పు.) ‘త్రిమూర్తివిలాసవర్తిన్ ఇతిరూపం త్వసంగతమేవ’ (అహో. ౨౩౨ పు.) అని సాహసముగా వ్రాయవలసినవాడయ్యెను. కవిబ్రహ్మసహితము యువర్ణకలోపముతోఁ బ్రాసస్థలఖచితముగా నీక్రిందిరీతిని బ్రయోగించియు న్నాఁడు. క. అనుజలకు నడ్డపడియే | మిని జేయఁగసిమి... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౩) మ...ఇట్టిదిం | గలదే... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౯౫) చ...ప్రీతుఁజేయుకం | టెను హిత మైసకృత్య మొకటిం గలదే... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౫౮ వ.) క....నీవు మన్నించెదవే | నిని వచ్చెద నీపాలికి | ననఘ... (కర్ణ. ౨ ఆ. ౨౦౬)

‘ఉన్’ ‘సున్’ శబ్దములలోని ‘ఉ - సు’ శబ్దములులోపింపఁగా మిగిలిన నకార మాత్రమునంతయు చార్థకము కావచ్చును. మ....ఇట్టిదిం | గలదే... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౯౫). మ...పూజామహా | త్వవమున్ సంతతదాసశీలతయు శశ్వత్ సాధుసాంక

విస్తర. I. రార I. త్రిలింగలక్షణశేషమున నీయధర్వణకారికల యర్థము సూత్రింపబడెను (ప్రాథ. శబ్ద. ౧౧౬ సూ.) అందును నహోబలపద్ధతినే ‘యు’ అనియే పేర్కొనబడెను.

త్యమున్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨). "ఉచ్చక్లృత్తాత్తు" అనుచొప్పునవచ్చు 'ఉ' వర్ణకము ద్రుతప్రకృతికము గాన 'ఉన్' అనురూపముతోనే నిల్చును. ఉ...న | న్నేలిన దేవయానికి నరేశ్వరభర్తృపు గాన నాకుచు | బోలుగ భర్తవీవ... (ఆది. 3 ఆ. ౧౭౪). 'నాకున్+ఉన్=నాకునున్' అని ప్రక్రియ నెచ్చునది - కా... ప్రజలం బ్రోవంగ దండించును | గావన్నేర్చి...(కాంతి. ౧ ఆ. ౧౮౧ ప.) 'దండించన్+ఉన్+కావన్' అని ఛేదము.

ద్యోతకావర్థభేదస్యేత్యాది:—అర్థభేదస్యచ = సముచ్చయార్థ్యర్థ విశేషములను, ద్యోతకా=ఉ-ను' శబ్దములు తెలుపునవగును, క్వచిత్=ఏకానొకప్పుడు, అన్యత్రాపి=అర్థవిశేషద్యోతకత లేనపుడును, భవేత్=ఉ-ను' శబ్దములలో నేచేని ప్రయుక్తము కావచ్చును. సంస్కృతమున 'చ' శబ్దమువలెనే పాదపూరణవాక్యాలంకారార్థకముగా పైతము 'ఉ-ను' శబ్దములు ప్రయుక్తములు కావచ్చునని భావము. సంస్కృతభాషావాసనాతిశయమున నధర్వణాచార్యుఁ డిట్లు వదించినే కాని నన్నయాదిమహాకవు లట్లు తెలుగు నిర్దేశశబ్దప్రయోగము చేసియుండలేదనియే నానమ్మకము. ఉదా. సీ. అదియును న్లాక మున్ గదుఁ డచువానిచే...(ఆది. ౮ ఆ. ౧౬౪). మధ్యాక్కరము. అదియునుంగాక పరప్రయోగమాయలుగల వెటిగి (ఆర. ౧ ఆ. ౨౦౦). ఇట్టియెడల 'అదియునుంగాక' అనుచోట నంత మాత్రమే కాక యనునర్థమున నవిశబ్దవాచ్యమగుభూతార్థపు టల్పత్వాతిశయమును బోధించుటకే చార్థకశబ్దద్వయము ప్రయుక్తమయ్యెననఁదగును. (విస్తర II) 'క.... | దరికొని తెగఁగాల్పునట్టి దయ యగుఁజొచ్చి'. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౯౭). అనుచో సోమయాజి యవధానార్థదాన్యమునకై (అట్టి+అ+అ=అట్టిరయ) 'అ'

విస్తర. II ౮౪ 1 విష:—“ద్రుతాద్దృతః క్వచిచ్ఛాత్రి | దృశ్యతే... (అథ) గీ. ద్రుతముకంటెను మఱియొక్కద్రుతముకూడఁ | గవితలను గొన్నితావులఁ గానిపించు. (నారా. సంధి. ౧౧౮). అనునీతిని ద్రుతముమీఁద ద్రుతమువచ్చిన 'అదియునుంగాక' ఇత్యాదిరూపముల సాధించునధర్వణుఁడును 'ను' స్వరూపము కూడ ద్రుతమని యంగీకరించుచున్నాఁడు.” (నారా. గాణ. సంధి. ౨౬ ప. వివ. ౧౩౦ కారిక.) అనెడి గాణపతవాక్యఖ్య (బాల. సంధి. ౨౧ సూ. చూ.) సరికాదనియు 'అదియునుంగాక' అనుచోటిది యర్థవిశేషబోధకచార్థకశబ్దద్వయమే గాని 'ద్రుతాద్దృత ఇత్యాదిసూత్రమునకు లక్ష్యముకాదనియు నన్నయాధర్వణుల మతమున ద్రుతమునకు 'ను' స్వరూపము లేదనియుఁ బైకల్పతరుసంధర్భమువలన విశదమగుచున్నది.

శబ్దవ్యయమును బ్రయోగించినట్లే యిటు భట్టారకుడును విశేషార్థదాహ్యమునకై చాన్దకశబ్దవ్యయమును బ్రయోగించె ననుట వింతకాదు. శబ్దార్థచింతామణి కోశమున 'చ' శబ్దముకొద్ద "ద్వాచకారా వవీమృసూచకౌ భవతః" అని యిట్టియభిప్రాయమే వినఁపఁబడెను. క. అనఘులు నరనారాయణు | లననాదియుగంబునన్ సురాసురసుతుల | య్యును నపుడు మనుజు లగుటచు | వినయంబున మ్రొక్కి రమర విభునకుఁ బ్రీతిన్. (ఆది. ౮ ఆ. 3౨౦). ఇటు - "అయి+ఉన్ = అయియున్ = అయ్యున్+ఉన్+అపుడు=అయ్యునునపుడు" అని యిట్లు నరనారాయణుల శ్రేష్ఠ్యాతిశయబోధకై చాన్దకశబ్దవ్యయము బ్రయుక్తమయ్యె ననఁదగును. క...ఆది పర్వకథ లె | ల్లను నిమ్ముగఁజెప్పె... (ఆది. ౮ ఆ. 3౨౧). ఇందు 'ఎల్లయున్' అను దానిపర్యాయరూపమగు 'ఎల్లన్' అనుదానిపై సాకల్యాతిశయాధోధకముగా రెండవ చాన్దకశబ్దము (ఎల్లయున్=ఎల్లన్+ఉన్=ఎల్లనున్) ప్రయోగింపఁబడెనని యెఱుంగునది.

"ఉకారాంతాద్విహితస్య కేవల నువర్ణకస్యతు ప్రయోగః శబ్దానుశాసనగ్రంథే నార్థవిశేషద్యోతనాభావే శ్రూయతే" తథాప్యధర్వణవచనానుసరణేన "చంద్రు పాడుపున్నీరాకరంబునబలెన్ (పాండు. 3 ఆ. 33). ఇత్యాది ప్రయోగస్సంగచ్ఛత ఏన." (అహో. ౨౮౯ పు) (ఈ ప్రయోగము పాండురంగమాహాత్మ్యములోని నిగమశర్తోపాఖ్యానమందలిది. నిగమశర్త సోదరి నిగమశర్తతోఁ జెప్పుచున్నది. ఓయీ సోదరా మీబావ, (అనఁగాఁ దనభర్త) సముద్రము చంద్రోదయమును గోరు చున్నట్లు నీరాకను గోరుచుండునని చెప్పెను.) ఇందు "నీరాకరంబునబలె" అను నెడనున్న 'ను' శబ్ద కర్వణసూత్రముచొప్పున నర్థవిశేషద్యోతకము కాదనియు నిర్లక్ష్యమనియు నిట్టి నిర్లక్షక 'ను' శబ్దప్రయోగము నన్నయభారతమున లేదనియు నహోబలపతివ్రాసెను. కాని యిందుపై తము సముద్రమువంటివాడగు మీబావ యనుచోఁ గల సముద్రపు ఘనతాతిశయమును నచటిచాన్దకశబ్దముబోధించుచున్నది. కావున నది నిర్లక్షకముకాదు. మఱియు శబ్దానుశాసనభారతభాగమున నిట్టి ప్రయోగములు లేవనెడి యహోబలపతివ్రాతయు నహాశీలనమూలకమే. క. అనిన విని హంసలుకులు | దనహృదయంబునకు నమృతధారాపాతం | బునుబోలెనై న... (ఆర. ౨ ఆ. ౧౫). సీ... గాండీవధరుఁ డతిఘర్త సమయ | ఘర్తాంశుఁడునుబోలె... (పుభా. ౧ ఆ. ౨౨౯). ఈపద్యములందును 'అమృతధారాపాతంబుచుబోలె' అనుచో మాధుర్యాతిశయరూపార్థవిశేషమును, "ఘర్తాంశుఁడునుబోలె" ననుచోఁ దైత్త్య

తిశయరూపార్థవిశేషమును, వానియందలి చార్థకశబ్దములచే బోధింపబడుచున్నవని గ్రహింపనగును. (విస్తర. III).

విస్తర. III ౮౪ I విష:—పయిసందర్భమునుబట్టి ప్రకృతమగు బాల. సంధి. ౨౧ సూత్రమునకు 'అదియునుంగాక' మున్నగువానిని లక్ష్యములుగ నిచ్చుట సరికాదనియు నట్లే "ప్రథమాంతములమీఁదిపోలే బలే పోనిశబ్దంబులు ద్రుతపూర్వ కంబులు విభాషనగు" (ప్రౌఢ. సమా. 3౯ సూ.) అను త్రిలింగలక్షణసూత్రము లోని ద్రుతాగమవిధానమును సరికాదనియుఁ జెప్పవలసియున్నది. "ద్రుతాద్భుతః క్వచిచ్ఛాత్ర | దృశ్యతే..." అనుదాని | లక్ష్యములు వేటువిధములయినవి. అట్టివి ముందు చూపబడును.

సంస్కృతానుకారముగా నధర్వణాచార్యుఁడుచెప్పిన "ద్యోతకావృత్తేదన్యః | చాన్యత్రాపి క్వచిద్భవేత్త" నుదాని ననుసరించి త్రిలింగలక్షణశేషకర్తృ శబ్ద. ౧౧౬ సూత్రమును బూరించి యందు "...సముచ్చయార్థవిశేషపాదపూరణములందు 'ను' శబ్దంబు దఱుచుగనగు..." అని వచించి "పాదపూరణమందు" అనుదాని కీక్రింది వానినిలక్ష్యములుగఁ జూపెను. కాని యాలక్ష్యములందును నర్థవిశేషములు గన్పట్టుచు నెయున్నవి:—(చూ. నారచించిన చింతామణివిషయపరిశోధనము. ౧౩౪-౧౩౫-౧౩౬ విష.) అందఱున్ వివశులై (ఆది. ౫ ఆ.) ఇందలి 'ను' శబ్దము సర్వశబ్దార్థబోధమున నించుకేనిఁ గొఱంతలేమిని దెలుపుచున్నది. 'నిద్రయు నెప్పు డెఱుగక' (ఆది. ౧ ఆ.) ఇందలి చార్థకశబ్దము నిద్రాప్రాముఖ్యాతిశయమును బోధించుచున్నది. 'ఇదియు మొదలుగా' (ఆది. 2 ఆ.) ఇందలి 'యున్' శబ్ద మవధారణార్థవిశేషమును (ఇదే మొదలు) దెలుపుచున్నది. 'ఆధారములే | కను' (ఆది. ౨ ఆ.) ఇందలి 'ఉన్' శబ్దద్వయము "అనుపమదుఃఖితుల మగుటచేతను, నెవ్వరును నాధారము లేకుండుటచేతను" అనురీతిని సముచ్చయార్థదార్థ్యమును బోధించుచున్నది. (లేక+ఉన్=లేకన్+ఉన్=లేకనున్). 'ఊఱడకం దిగిచి' (ఆది. ౪ ఆ.) ఇందులోని (ఉన్) శబ్దము విరామాత్యంతాభావరూపార్థవిశేషమును బోధించుచున్నది. 'అనిలుఁడనుదూతవోయి తోడ్కొనియుఁ దెచ్చె' (ఆది. 3 ఆ. ౧౫౬). ఇందలి యున్ శబ్దము తోడ్కొని తెచ్చుటలోని యశక్యకరణరూపార్థవిశేషమును దెలుపుచున్నది. దూత్యము నడపుటకాక తోడ్కొనియువచ్చె ననునర్థవిశేషమును బోధింపుచున్నది. 'విషయోపభోగాభిలషణ మింకను నాకు, వదలక పెరుగుచున్నదియుఁ గాన' (ఆది. 3 ఆ. ౯౫). వదలలేదు సరేకదా యింకను వార్ధకమందును పెరుగుచును నున్నదనునర్థవిశేషమును నిందలి 'ఉన్' శబ్దము బోధించుచున్నది. ఇట్లే యెల్లెడలను భరిశీలించిన నర్థవిశేషములు కన్పట్టుచు నేయుండును.

‘ఉ, నూ’ సుప్యేవేత్త్యాది:—‘ఉ, నూ’=‘ఉన్-నున్’ అనుశబ్దములు, సుప్యేవ= సుప్యేభక్తులమీదమాత్రమే, నియతా=ప్రచురప్రయోగముగలవై యున్నవి. ఇట్లుచుటచేత ననుమగఁ దిజ్వీభక్తి ప్రభృతులమీదపైతము నిల్పుటగలదని యెఱుంగునది. సంయుతా=ఈ ‘ఉన్-నున్’ శబ్దములు కూడియుండునవియు, అయతా=కూడకుండునవియు నగును. సముచ్చయాద్యర్థవిశేషబోధ మావశ్య కమై యున్నపుడును నీ ‘ఉన్-నున్’ శబ్దములు ప్రయోగింపఁబడుటయుఁ బ్రయో గింపఁబడకుండుటయుఁ గలదని తార్పర్యము. ఉదా:...ఎల్లసుప్యేభక్తులపై ని నిల్పు టకు—క. నాకంటెను మీకంటెను | లోకములో నధికుఁ డతిబలుఁడు—(ఆది. ౫ ఆ. ౨౪౦) ‘నాకంటెన్+ఉన్+మీకంటెన్+ఉన్+లోకములోన్’ అని ఛేదము. క. ...అయతమతులయ్య నొరులకలవియె చెప్పన్ (ఆర. ౪ ఆ. ౧౨౫) (అయ్యన్ = అయియున్నట్టియు=అయ్యున్నను) మ...అడవియందుం బేరు వందించెయిన్ | బదు మూఁడెడులు నీవుచుం దిరిగిరా... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౯౭) (ఇందు విజాతీయములు సముచ్చితములై యున్నవి) తిజ్వీభక్తి ప్రభృతులపై నిల్పుటకు:—క....ఏమేపురమును నీ | తనుమధ్య వివాహమయ్యెదము నని పలికెన్ (ఆది. ౭ ఆ. ౨౪౮)- ఇందలి ‘న్’ అనుచార్థకశబ్దము ధర్మజువాక్యములోని యయుక్తతాతిశయమును బోధించు చున్నది. చ. వినఁడును గానఁడున్ మఱియు నీకును నాకు మరల్పవచ్చునే (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౪ ప.) మ...భూ | వరము న్నిట్టివి సూడరు న్నివర నెవ్వారున్ ద్రిలోకం బులన్ (ద్రోణ. 3 ఆ. ౧౬౨) మ... | అరు దా దేవునియందుఁ గంటి నొకకృత్యం బెవ్వరుం జేయరున్ (ఉ. హరి. ౨ ఆ. 3.) ఉ...ఆతలకెద్దుట లేదునేనియున్ (విరా. ౪ ఆ. ౧౯౨) ఉ...దాన నేమి సం | భావితభాగ్యుఁ డయ్యెను బ్రభాకరతేజాఁడు ధర్మజుం డిలన్. (సభా. ౨ ఆ. ౯౫) ‘ఏమిసంభావితభాగ్యుఁడయ్యెన్+ఉన్+ప్రభా కరతేజాఁడు’ అని ఛేదము. భాగ్యశాలితలోని యతిశయము నచటిచార్థకశబ్దము బోధించుచున్నది. ఉ...అంతకుఁ జాలరుం జామీ (ఉద్యో. 3 ఆ. 33౫). ఉ... | అర్జునపక్షపాతి యితఁ డాలము మేకొనిచేయఁడుం జామీ. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౪౨) సముచ్చయాద్యర్థవిశేషబోధమావశ్యకమై యున్నను ‘చా’ ర్థకశబ్దము ప్రయోగిం పఁబడకుండుటకు:—క. అతిమానుష మత్యద్భుత | మతిదుష్కరమైన కేశవాద్భుత కృతీన్... (ఆది. ౮ ఆ. 3౧౯) చ. విను మఱిఁ జంపనుం జెలువవేచుట లెన్న (శాంతి. 3 ఆ. ౨౦) ఉ...వానిముక్కునన్ వాతను గర్జరంధ్రముల వారకశోణితధార లొల్కుఁగాన్ (సభా. ౧ ఆ. ౨౧౦) ‘ఉ, నూ’ సుప్యేవ నియతా | వయుతావసినయుతా” అనుచో ‘యు, నూ’ సుస్యేవనియతా | వయుతా వచినయుతా” అనునపపాఠము నంగీ

కరించి 'సున్నేవ' అనుటచే 'యు, ను' లు ప్రథమావిభక్తివయినమాత్రమే నిల్చునని యు 'అచి' అనుటచే నచ్చుపరమగునపుడు మాత్రము తప్పకవచ్చుననియు హల్లుపర మగునపు డైచ్చికముగా నిల్చుననియు నహోబలపతి యాక్రందిరీతిని బోరపాటుపడి వ్రాసెను. "అయుతో విభక్త్యైవై పరతోనసంభవత ఇత్యైవై, ఆచితూభావప సంయుతో - అన్యత్ర తు సంయుతత్వ మసంయుతత్వమపిత్వైవై." (అహో. ౨౮౯ పుట.) ఈవిషయములు కేవలము నకనీధాంతములని "క. నాకంఠెను మీకంఠెను... (ఆది. ౫. ఆ. ౨౮౦) క. అతిమానుష మత్యద్భుతమతిదుష్కరమైన...కృతిన... (ఆది. ౮ ఆ. ౩౮౯)" అను భట్టారక ప్రయోగములు నిర్ణయించుచున్నవి.

నోవాద్విత్వమిత్యాది:—క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు - క్లెప్తః = స్వపూర్వాచ్చు నత్తియున్న, నః=నకారము, పరప్రాణేనసంగతే=దానికే బరమగు నచ్చుతో నడుగు నపుడు, ద్విత్వమ్=ద్విత్వమును, వా=వికల్పముగానందును. క్వచిచ్ఛ=క్వాచిత్క ముగ, ఆత్ర=ఈద్విత్వమునచ్చుసందర్భమున, ద్రుతాత్=ద్రుతమునకు, బరముగ, ద్రుతః=మఱొక ద్రుతము, కవిభాషితే=మహాకవి ప్రయోగములందు, దృశ్యతే=కనఁ బడుచున్నది. ఇట్టియెడలమాత్రమే ద్రుతమువై నుచ్చారణస్వభావమున నిర్లక్ష్య మగు మఱొక ద్రుతము నిల్చునని తాత్పర్యము. ఇట్లుండగా "మూలమున ద్రుత మున కచ్చుపరముగా, నింకొక నకారమును విధించువిధి గానరామిని..." (బా. సా. పే. ౭౩ పుట.) అని పేటికావ్యాఖ్యాతవ్రాయుట సరికాదు. స్వరపరకత్వము నందలి ద్రుతద్విత్వమున కుదాహరణలు:—'వృత్తుడ న్నసుర గర్వించి' (ఆర. ౩ ఆ. ౩ ప.) మ...నం | దిని యన్నేటితరంగలన్...(ఆది. ౮ ఆ. ౭౯ ప.) సీ... వల్లి | యన్నిష్టసఖి నూడి యున్నదాని (ఆది. ౩ ఆ. ౧౮౦) (ఆవయవికనకారము సముతము నన్నయమతమున ద్రుతమే) (౪౪-౪౫ II విష.) మత్తశోకిల... ఎన్నడు | న్నేనిమోఘముగాదు దిగ్ధరణీరవీందు లెటుంగగన్ (ఆది. ౭ ఆ. ౧౪౨.) చ - వరదుడు పాథుశౌర్యవిభవంబున కాతని ధైర్యవృత్తికి | న్నరుదుగ...(ఆర. ౧ ఆ. ౩౨౧). ('ధైర్యవృత్తికిన్ | యరుదుగ' అని తాళపత్రమాత్మక) ఉ...తండ్రి పంపున | న్నివ్వనభూమియందుఁ జరియించెద...(ఆర. ౪ ఆ. ౩౨౪. ఎఱ్ఱాపైగడది) ('తండ్రిపంపునన్ | యివ్వనభూమి...' అని తాళపత్రమాత్మక) క. తోయజలోచనుఁ దాఁకె | న్నాయతశరవర్ష మొప్పు (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౨౦౭). (చిం. వి. పరి. ౯౮ విష.) (విస్తర IV.)

విస్తర. IV ౮౪ ¹ విష:—'వృత్తుడన్నసుర' మున్నగుభట్టారకాది ప్రయో గములందలి ద్రుతద్విత్వము ననంతామాత్యాదు లపరిశీలితముగ దుస్సంధియని నిర

సిందిరి:—క. ఊతిస్వరసంధినకారం : బలిశయముగ నతఁడు నతఁడు ననుచో నతఁడు ।
 న్నతఁడు నని యూహింపలికిన । సతతము దుస్సంధి యందు సత్కవులు హరి.
 (భంధోదర్పణము. ౪ ఆ. ౨౦ ప.) క. దొరవీ వున్నజాఁడవనిన దుఃసంధియగున్
 (కపిజ. దోషాఙ్గ. ౧౫ ప.) తే. గీ. అచ్చుపరమైననాంతపదాంతమునకు । సంయుతి
 యును లోపంబును జగతలేవు । సంయుతం బగునేని దుఃసంధియగును । లోపమైనను
 గ్రామ్యంబు లోకవినుత. ఆ. వె. చూచె నింతి ననెడుచోటఁ జూచె న్నింతి । ననిన
 సంధివోషము... (ఆప్సక. ౫ ఆ. ౪౪-౪౫ ప.) క....చిసంధి యనఁదగు సరిగె ।
 న్నపరగిరి కినుఁ డసంగా ।... (నరస. ౪ ఆ. ౨౪ ప.). నన్నయప్రయోగములను నధ
 ర్వణసూత్రమును బయినివ్రాసినవానిని జూచికొనక యిట్లాకరినిజూచి యొకరు
 వ్రాయుట కేవలము పొరపాటు. పయివరసభూపాలీయాదినిరసనములను జూచి
 వేటికావ్యాఖ్యాత యీ క్రిందిరీతిని సమర్థింపజూచుటయు సరికాదు. “అన్నిష్ట
 సభత్యాదులవంటివాని నాలంకారికులు దుస్సంధులనుటంజేసి “అన్న+ఇష్టసఖి=అన్నిష్ట
 సఖి” అని ప్రక్రియచూపి...సాధుత్వమును సంపాదించుట...” (బా. సా. పే.
 ౭౩ పుట.) ఇట్టి సమర్థనమునకుఁ జోటియని “ఎన్నఁడు । న్నేనిమోఘముగాదు ది
 గ్ధరణీరవీందులు... (ఆది. ౭ ఆ. ౧౪౨) (అనుబంధ.) ధైర్యవృత్తికి । న్నరుదుగ
 (ఆర. ౧ ఆ. ౩౨౧). క. తోయజలోచనుఁ దాఁకె । న్నాయతశరవర్ష మొప్ప...
 (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౨౦౭). రతిపయ్యెదకు న్ననువైన చేతులన్ (మను. ౩ ఆ.)”
 మహాకవిప్రయోగములు వెక్కుగలవు. ప్రాథవ్యాకర్తయు నీద్రుత ద్విత్వ

అనుబంధము. విస్తర. IV. ౮౪ I. విషయము:— అనందాపై సుస్సముద్రణమున
 ‘ఎన్నఁడున్నేని’ అనుచోఁ డిప్పణముగా నిట్లు వ్రాయఁబడెను. “నేని ఇది ‘ఏని’ కి
 రూపాంతరము. ఉ. నీవును జూచి తట్టి సభనేని (సఖా. ౨ ఆ. ౯౫)” కాని ‘యీ
 పద్యమున ‘ఈవును జూచి తట్టిసభయేని వినంబడ దేయుగంబునన్’ అనుపాఠము
 గ్రంథకృత్ప్రియుక్త మనఁ దగును. ఈపాఠమున నప్రసిద్ధ ‘నేని’ శబ్దసృష్టికి బ్రసక్తి
 యుండదు. తుదికి ‘నీవును జూచి తట్టిసభనేని’ అనుపాఠము నంగీకరించినను నిత్య
 యతిపద్ధతి చొప్పున ‘ఏని’ శబ్దమే యచటఁ బ్రయుక్త మనవచ్చును. నేనిశబ్దకల్పన
 మక్కఱలేదు. నేనిశబ్దము శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపఁబడలేదు. నేనిశబ్దమే ప్రసిద్ధమై
 యున్నయెడలఁ బ్రాచీనలాక్షణికులు నిత్యయతి నంగీకరింపవలసినప్రసక్తియే లేకుం
 డెడిది. ఆ. వె. ఏని యనుపదంబుతో నాదిపదమంది । సంధి నిత్యయతులు జరగు
 చుండు । నైటిపూరకర్తుఁ డేనిసద్గతినందు । నిన్ను నాత్మఁడలఁచెనేని కృష్ణ ॥ (అనంతుని
 ఇందోద. ౧ ఆ. ౧౦౩ ప.) అప్పకవియు నిట్లు చెప్పి యీకింది శేషధర పదము

మును సూత్రించి పెక్కుప్రయోగములఁ జూపెను. మ...రక్తాస్యసర్వాంగు
ని | న్నును భూతాక్రతిమ...(ఉ. హరి. ౬ ఆ.) ఉ...సర్వమున్నతనిదివ్యకళా
మయ మంచు విష్ణునం | దుల్లము నేర్చి...(భాగ. ౭ స్కం.) మ...తార్కాన్న
చొట్టుంబలె | న్నురుశోభా...(కళా. ౭ ఆ.) (ప్రౌఢ. సంధి. ౩ సూ.). ఆవయ
వికనకారమునకును ద్విత్వమును సూత్రించి ప్రౌఢవాక్యకర్త పెక్కుప్రయోగములు
చూపెను—అన్నిష్టసఖి (ఆది. ౩ ఆ.) అన్నుర్విశుఁడు (నిర్వ. ౫ ఆ.) మొ.
(ప్రౌఢ. సంధి. ౯ సూ.). నన్నయాధర్వణులమితమున సావయవికనకారముపై తము
ద్రుతమెకాన నిట్టిప్రయోగములును ద్రుతద్విత్వలక్ష్యములె యనఁదగును. బాల
కవిశరణ్యమునను ననేక ప్రయోగములు చూపబడెను (౩౦౨ పు.)

నుదాహరించెను. “శేషధర్మములందు—క, మెట్టుఁ డునారకమార్గం | బెట్టిమహాక్రూర
కర్షుఁడైనియుఁ దుద ని | ట్టటనక నెమ్మనంబున | నెట్టన హరి తలఁపుగలగెనేని మహాత్మా”
(అప్పక. ౩ ఆ. ౨౧౪). సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు ముఖ్యముగా నన్నెచోడుని
యీక్రిందికుమారసంభవోదాహృతులనుబట్టి పై శేషధర్మోదాహృతిని నిరసించి నిత్య
యతి కాథారము చింత్యమని వ్రాయుచు ‘నేని’ శబ్దసృష్టి కంగీకరించిరి. చ“...తడి
యారదునేనియు” (నన్నె. కు. ౫ ఆ. ౫౫౧) నీ. “నెలకన్నెఱుంగవునేని...”
(నన్నె. కు. ౬ ఆ. ౬౭౦) వీనిలోని ‘ఆరదు - ఎఱుంగవు’ అనునవి కళలగుటంజేసియు
నుకారసంధి నిత్యమగుటంజేసియు నీప్రయోగములనుబట్టి ‘నేని’ అనేదిహలాది
శబ్దము నంగీకరింపకతీరదని సూ. రా. నిఘంటుకారులయాశయము కానోపును. కాని
“తనుమధ్యవివాహ మయ్యెదము నని పలికెన్” (ఆది. ౭ ఆ. ౨౪౮) అను నన్నయ
ప్రయోగమునందువలెనె యానన్నెచోడుని ప్రయోగములందును వెనుకవ్రాసిన
రితిని దిజ్విభక్తులమీఁ దనర్థవిశేషబోధక చార్థకశబ్దము ప్రయుక్తమయ్యెననియు
నీనన్నెచోడుని ప్రయోగములు “ఆతల కెద్దుటలేదునేనియున్” (విరా. ౪ ఆ. ౧౯౨)
అను తక్కిన ప్రయోగమువంటివేకాని యేవోయపూర్వ ప్రయోగములు కావనియు
నక్కారణమున హలాది ‘నేని’ శబ్దసృష్టి యనావశ్యకమనియు గ్రహింపవగును.

గాణపతవ్యాఖ్యాత “ధైర్యవృత్తికి | న్నురుదుగ...(ఆర. ౧ ఆ. ౩౨౧).
మున్నగువానిని సమర్థించుచు వాక్యమధ్యపాదాంతసంధ్యభావము నంగీకరించెను.
“నస్యాద్వాక్యవిరామేతు | సంధ్యభావోపి దోషకృత్” అనునధర్వణకారికకు విరుద్ధ
మగుటచే నది గ్రాహ్యముకాదు. (గాణ. ౩౬ సూ. సంధి. ౭౬ పుట.) మఱియుఁ
బాదమధ్య ద్రుతద్విత్వప్రయోగముల కేమిగతి ?

ఇంకను సాహసముగా నేటిముద్రణసంస్కర్త లాయాభారతాదిప్రయోగము
లందలి ద్రుతద్విత్వస్థలములను జూలఁగించి దిదివేసి తమకె తలను జూనుచుచునాదు.

కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడి
 చాలవ్యాకరణవిప్రు యెడి. ౨౧.
 ౮౪ II. విష. అదియును న్నాక. దివంబునుంబోలె.

సంజీవని. ౮౪ II విష:—పయిరీతి నధర్వణాచార్యుఁడు చేసినవిస్త్రుత వివరణమునెల్ల నుజ్జగించి సూరియందలి ద్రుతాద్వైత ఇత్యాదికారికనుమాత్రము ప్రకృతసూత్రముతో సంగ్రహించి యట్టికారికకులక్ష్యములు కానట్టియుఁ దక్కిన కారికలకులక్ష్యము లగునట్టియుఁ బ్రయోగములనెల్లఁ దన యీసూత్రమునకే లక్ష్యములుగఁ దలంచి యుదాహరించుట మిక్కిలి వింతగనున్నది. అది శబ్దముపై నర్థవిశేషబోధకముగు ‘ఉను’ చేరఁగా ధానిపైఁ బ్రకృతసూత్రముచొప్పున నిరర్థక ద్రుతముచేరుటచే ‘అదియునున్నాక’ అనురూప మేర్పడినదని సూరిపక్షమున సమన్వయింపనగును. అట్లే ‘దివంబు+ను+పోలె’ అనుచో ‘ను’ అనునది యర్థవిశేషబోధకముగాఁ జేరియున్నది కాని యటుఁ బ్రకృతసూత్రముచే ఖటాకద్రుతము నిరర్థకముగాఁ జేరుటచే ‘దివంబునుంబోలె’ అనురూప మేర్పడెనని సూరిపక్షమునందలి లక్ష్యసమన్వయము నెఱుఁగినది. “అదియునున్నాక” అనుధానిలో ‘ఉన్’ శబ్దద్వయ మర్థవిశేషదార్శ్విబోధకముగా నిల్చియున్నదని ద్యోతకావర్థభేదస్వేత్యాదికారిక వ్యాఖ్యలో (౮౪ I విష.) నిరూపింపబడెను. అట్లే - ‘దివంబునుంబోలె’ అను చోటను నర్థవిశేషబోధక ‘నున్’ శబ్దము నిల్చియున్నదని యీవాఱకు పై సందర్భము లోని ‘ఉకారాంతాద్విహితస్వే’ త్యాద్యహోబలపతివాక్యవిమర్శనసందర్భమున నిరూపింపబడెను.

సూరి పై రీతి నుజ్జగించిన యధర్వణకారికయర్థ మేదో యొకరీతిని ద్రిలింగ లక్షణశేషకర్త పూరించెను:—“నామసర్వనామంబులకును గళలగు నవ్యయము లకును గడపల సముచ్చయార్థవిశేషపాదపూరణంబులయందు ‘ను’ శబ్దంబు తఱచుగ నగును. కళలగు ననుదంతశబ్దములమీఁద నయ్యది యువర్ణ పూర్వకంబుగ విభాషనగు-మఱియు నది శేషషష్ఠియందు యొక్కలోపించినపుడు లాగమాంతబహు వచనంబుమీఁదను సముచ్చయమునం జూపట్టెడు” (ప్రాథ. శబ్ద. ౧౧౬ సూ.) “ప్రథమాంతములమీఁద పోలె - బలె - పోనిశబ్దంబులు ద్రుతపూర్వకంబులు విభాషనగు” (ప్రాథ. సమా. ౩౯ సూ.) వీనిలో శబ్ద. ౧౧౬ సూత్రమునఁ దిద్దిభక్తి ప్రభృతులపై ‘యును - ను’ శబ్దములు నిల్చుట సంగ్రహింపబడమింజేసి వెనుకనుదాహరించిన పెక్కుభారతాదిప్రయోగములు సంగ్రహింపబడవయ్యెను. ప్రాథ సమా. ౩౯ సూత్రమున ద్రుతాగవిధానముచేయుటచే నయ్యదియు నర్థవిశేషబోధకమును

విషయమును దెలుపఁజాలకున్నది. పాదపూరణార్థముగ ననఁగా నిరర్థకముగ నీ, 'ఉన్ - నున్' శబ్దముల నాంధ్రమహాకవులు ప్రయోగించిన ట్లగపడదని యీవఱకు విశదపఱచియె యున్నాను. (౮౮ I విష)

౮౮ III సంజీవని:—బాలవ్యాకరణప్రాధవ్యాకరణకర్తలు తలంచినట్లు కన్న ట్టదుగాని వారివ్యాకరణములచే సంగ్రహింపఁబడఁజాలని పెక్కుజాతులభారతాది ప్రయోగముల కీ ప్రకృతసూత్రముగతి యని కల్పింపఁదగునని తోచుచున్నది.

క...అతని నాతనినిన్ | గొని...(కర్ణ. ౧ ఆ. ౧౧౦) మ. ఇనలేజాం డతి భక్తి గాంచనరథం బెక్కించి యక్కన్యఁ దో | దొనితెచ్చెం దనతల్లి సత్యవతి నిన్ ఊణిజనుల్ మెచ్చ... (ఆది. ౮ ఆ. ౧౯౧). నన్నయాధర్వణీయసూత్రములచే 'అతనినిన్ - సత్యవతినిన్' మున్నగురూపములు సాధ్యములగును. బాలవ్యాకరణ ప్రాధవ్యాకరణములచొప్పున - 'అతనిని - సత్యవతిని' అనురూపములుమాత్రము సాధ్యములగును. ఇట్టివాని తుదిని మఱొకద్రుతమును జేర్చుటకుఁ బ్రకృత సూత్రమే గతిగఁ గల్పించుకొనవలసియున్నది. గీ. ఎఱుంగ నంటిని నిందఱ కిప్పు డెఱుంగఁ | జెప్పె నాకాశవాణి ... (ఆది. ౮ ఆ. ౧౦౮). చింతామణిచొప్పున 'అంటినిన్' అనురూపము సాధ్యమగును. బాలవ్యాకరణముచొప్పున 'అంటిని' అనునదిమాత్రమే సాధ్యమగు. ఇచట పైతము ప్రకృతసూత్రమునె గతిగఁ గల్పింపనగునేమో? క...ఈతపంజే | దొడఁగెద ననవుడును నయ్యధోముఖ విపుల్. (ఆది. ౨ ఆ. ౧౮౨). ఇట "అనవుడు" అనుభావార్థకరూపముమీఁద నర్థవిశేషబోధకమగు 'నున్' శబ్దము చేర్చుట నన్నయాధర్వణీయప్రక్రియ కనుకూల ముగనున్నది. బాలవ్యాకరణప్రాధవ్యాకరణములపక్షమున "అనవుడును, అనవుడున్" అనురూపములుమాత్రమే సాధ్యములగును (బా. క్రియా. ౮౨ ప్రాథ. క్రియా. ౧౨ సూ.) ఇట్టియెడలను బ్రకృతిసూత్రమునె గతిగఁ గల్పింపనగునేమో? ప్రక్రియ నడుపుటలో నన్నయాధర్వణీయపద్ధతిని మార్చుటచే బాలవ్యాకరణప్రాధవ్యాకరణముల కిట్టిపాటు లెన్నెన్నో సంభవించెను. విస్తరభీతిని జూప లేదు.

నన్నయాధర్వ నఖిణ్డః ప్రథమాధ్రిస్వా | న్నస్యలోపశ్చనేష్యతే (విక్ర. చీయము ౮గి విష. సంజ్ఞా. ౧౦ కారి. ఆహో. ౧౮౮ పు.)

కల్పతరువు. ౮గి విష:—ప్రథమాత్ హ్రస్వాత్ = పదము మొదటిహ్రస్వమునకంటె బరముగ, ఖిణ్డః = అర్ధబిందువు, న = లేదు, అట్టియెడ, నస్య = ద్రుతమునకు, లోపశ్చ = లోపమునై తము, నేష్యతే = సప్థతముకాదు. ఉదా:—కెంపు + తామర =

కెందామర. చెన్ను + తోవ = చెందోవ. - ఇట్టియెడల, “కెందామర - చెందోవ” మున్నగు ఖండబిందుయతరూపము లుండనేరవు. ఇట్లే - కన్దోయి మున్నగు చోటులందు ద్రుతలోపముగల్గిన ‘కదోయి’ మున్నగురూపము లుండనేరవు.

కల్ప. ౮౫ I విష:—ఆహాబలపండితుడు ‘ఇక’ అనుచో నీసూత్రము ప్రతిఘటింపకుండుటకయి యిందలి హ్రస్వశబ్దమునకు “హ్రస్వాచ్చుతోఁగూడినహల్లు” అని యర్థముచేసెను. ఇట్లనుటచేత ‘ఇంక’ - అనుచో సార్థబిందుకమగు ‘ఇక’ అను రూప ముండవచ్చుననియు ‘కెందామర’ మున్నగుచోట్ల “కెందామర” మున్నగు సార్థబిందుకరూపము లుండరాదనియు నేర్పడుచున్నది. “హ్రస్వశబ్దేన హ్రస్వా జస్తోహల్ వివక్షిత ఇతి - తేన ఇక - ఇంకేత్యాదౌనదోషః” (ఆహా. ౧౪౪ పుట.) కాని యిట్టివ్యాఖ్యానముచేత ఇచ్చుభాతురూపమగు ‘ఇండు’ అనుదానికి రూపాంతరముగ ‘ఇడు’ అనుసార్థబిందుకరూపముండవచ్చుననియు, “చుండు” అనుదానికి బిచ్చాయముగ “చుడు” (రారుసుడీ) అనురూప ముండనేరదనియు ననిష్టార్థములు సంభవించుచున్నవి. కావున నీకవిశిరోభూషణవ్యాఖ్యానము సరికాదు. నఖిల్ల ఇత్యాదిసూత్రము సంధికార్యమాత్రసాధనపరమని వ్యాఖ్యచేసికొనుట యుక్తము.

అట యిక చుడు శబ్దంబులందప్ప నుడి తొలి హ్రస్వం
బాలవ్యాకరణ బుమిఁద ఖండబిందువును ద్రుతంబునకు లోపంబును
వివరణము లేవు. ౨౨.

౮౫ II విషయము. ముంగొంగు - క్రొంబసిడి - కన్దోయి.

సంజీవని. ౮౫ II విష:—అఁటేకచుడుశబ్దములని చెప్పఁదగియున్నను—
“అట యిక చుడు” అనుతెనుఁగుశబ్దములను యథాస్థితముగ సంస్కృతమున ననుకరించి “అట యిక చుడు ఇతిశబ్దాః” అని సిద్ధసమాసము చేయఁబడెనని తలంపనగును. ముందు+కొంగు=ముంగొంగు=కట్టుట్టుచెఱుగు కొంగు. క్రొత్త+పసిడి=క్రొంబసిడి=పుటము వేసిన బంగారము. కన్నున్ +దోయి=కందోయి=నేత్రద్వయము. మొదటిరెండుదాహృతులందును బా.సంధి. 3౬-3౭-3౮ సూత్రములచొప్పున సంధి నరయునది. మూడవయుదాహృతిప్రక్రియ ౮౨ II విషయముచొప్పున నరయునది. మొదటి రెండుదాహృతులందును బా.సంధి. ౧౭ సూత్రముచొప్పున నరయునది. వచ్చుచుండఁగా బ్రకృతసూత్రము వారించుచున్నది. మూడవయుదాహృతిలో బా. సంధి. ౧౮ సూత్రముచొప్పున ద్రుతలోపము సిద్ధించుచుండఁగా బ్రకృత

సూత్రము వారించుచున్నది. కాన సంధి ౧౮ సూత్రమువొప్పున 'కన్దోయి' అను రూప మేర్పడుచున్నది. (విస్తర LII.)

విస్తర. I ౮౫ II విష:—“కన్దోయి ఇత్యాదులందు 'కన్' శబ్దము ఏకాచ్చు కలదై నను నుగాగమ ద్రుతంబుగాదు గావున సహజనకారంబుతో సంశ్లేషరూపం బుండవచ్చును.....కన్నుదోయి ఇట్లుండఁ బ్రక్షిప్తపరిచ్ఛేదములోని యేడవ సూత్రంబున ద్విత్వనకారలోపంబుగలిగి 'కనుదోయి' అగును. ప్రక్షిప్తపరిచ్ఛేదము లోని పదునాఱవసూత్రంబున కనుశబ్దంబుయొక్క ఊకారంబునకు లోపంబు రాఁగా 'కన్దోయి' అగును.....కనుశబ్దనకారంబు ప్రథమప్రాస్వంబుమీఁదిది కాన నిరు వదిరెండవదియగు నీప్రకృతసూత్రంబున ద్రుతలోపంబు కలుగక 'కన్దోయి' అను సంశ్లేషరూప ముండును. ఈపరిచ్ఛేదములోని నుగాగమ నకారంబుతో సంశ్లేషం బుండదనియు సహజనకారంబుతో సంశ్లేషరూపంబు నిర్బాధంబనియు వెనుకచెప్పం బడియె.” (బా. గు. ప్ర. ౫౭ పుట, ద్వి-ము.) అనుగుప్తార్థప్రకాశిక వ్రాత కేవలము ప్రామాదికము. సహజనకారమునకు సూరిమతమున ద్రుతత్వమేలేమింజేసి ద్రుతకార్యములగు లోపబిందుసంశ్లేషాదికార్యములకుఁ బ్రసక్తియే లేకపోవలసి వచ్చును. మఱియు సంధిపరిచ్ఛేదములోని నుగాగమ నకారంబునకు సంశ్లేషంబు లేదని (సంధి. ౩౭ సూ.) సూరి యెంతమాత్రమును జెప్పియుండలేదు. సంధి. ౩౭ సూత్రపు నుగాగమ నకారమునకుమాత్రమే సంశ్లేషములేదని వచించెను. సంధి. ౨౫ సూత్రపు నుగాగమ నకారమునకు సంశ్లేషమును 'చిగురున్దయి దువు' మున్నగురీతి నుదాహరించియు నున్నాడు. (చూ. విస్తర. II ౮౫ I విష. విస్తర. I ౮౫ III విష.)

విస్తర. II ౮౫ II విష:—“సమాసమున ద్రుతమునకే లోపముగల్గిన బిందు సంశ్లేషములు గుదురమి నపరూపములు గలుగుఁగాన ద్రుతలోపము గలుగనేర దనెను” (బా. సా. వే. ౮౦ పు. ౨౨ సూ. వ్యాఖ్య. సంధి.) “సంధి ౨౮ సూత్ర ముచే నగు సామాసికద్రుతలోపము ప్రథమప్రాస్వము తర్వాతిద్రుతమునకుఁ గలుగ కుండఁజేయను నీసూత్ర మారబ్ధము” (బా. సా. వే. సంధి. ౨౨ సూ. వ్యా. ౭౯ పు.) ఈపేటికావ్యాఖ్యలును బ్రామాదికములె. బా. సంధి. ౨౫ సూత్రముచే విధింపఁ బడిన నుగాగమ నకారమునకుఁ దద్విధానసామర్థ్యమున సామాసికద్రుతలోపము (బా. సంధి. ౨౮ సూ.) సంభవింపనేరదు. సూరిగా రీవిషయమును సంధి. ౨౫ సూత్రపువివరణమున స్పష్టముగా “విధానసామర్థ్యమున దీనికి లోపములేదు” అని

ప్రకృతసూత్రముచే బయిరితిని నుడి తొలిప్రాయముమీఁద ఖండబిందు
పుండనేరదు గావున ‘ఇక - అంట - చుడు’ శబ్దముల బిందువు తేలగా నేర్పడు
“ఇక - అట - చుడు” అనుశబ్దములలోని ఖండము బాధితమయ్యెను. అట్టిబాధ
తొలగుటకుఁ బ్రకృతసూత్రమున నట్టిశబ్దములు మూఁడును బృథక్కరింపఁబడెను.
(విస్తర. III-IV) (అట కిలార్థకము. వత్తురు సుండి.)

ప్రాసీయే యున్నారు. కాన సంధి. ౨౪ సూత్రపు సామాసిక ద్రుతలోపమును
వారించుటకుఁ బ్రకృతసూత్ర (సంధి. ౨౨ సూ.) మారబ్ధ మనుట మిక్కిలి పొర
పాటు.

విస్తర. II ౮౫ II విష:—‘అట=అంట’ అను కిలార్థములకుఁ బ్రకృతము
ప్రత్యభారతములందుఁ బ్రబలమగు ప్రయోగములు లభింపకున్నవి. ‘అంట’ అని
యుండఁదగుచోటులందు “అట్టె” అనియు, ‘అట’ అని యుండఁదగుచోటులందెల్ల
‘అట’ అనియు నేటిముద్రణములం దగపడుచున్నవి. “పూర్వస్య నవికారోనో
రిత్యేనేన అంట వింట కంట ఇత్యాది ప్రయోగస్య భావాద్ధే నసాధుత్వమ్. కింతు అనుట
ఇత్యాదిచేప.” (అహో. ౪౯౯ పు.) అనుకవి శిరోభూషణపంక్తులనుబట్టి ముద్రణ
సంస్కర్త లిట్లు దిద్ది వేసిరాయని యాలోచింపవలసి యున్నది. క. అనపత్యులు
గాననోప రటె మునులయ్యున్ (ఆది. ౫ ఆ. ౬౯). మ....మాధవుఁ డాదిక్కటె
(ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౪౦). శా...డాఁగియుండెనటె రారాజసిరో (శల్య. ౨ ఆ.
౫౮). క. తా నటె మాంసము తినదటె | యీనక్కయు... (శల్య. ౩ ఆ. ౬౬
ప.) క...ఎవ్వియును బోలవటె సత్యంబున్ (ఆర. ౨ ఆ. ౮౩.) పగవారి నడిగిగొ
నఁబోవు టుడితంబటె, కయ్యంబు కర్జంబు కాదటె భంగంబునీగిగొనఁ దగదటె
(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౯౯ గద్యము.)

పయిష్టలములందెల్ల నాయొద్దనున్న తాళపత్రమాతృకలందును బ్రాచీనముద్ర
ణములందును “అట” అనునదియే కన్పట్టుచున్నది. తాళపత్రమాతృకలందు ఖండ
బిందులేఖనము సాధారణముగా నుండదుగానఁ బైచోటులందలి ‘అట’ శబ్దము
“అట.” శబ్దమే యని విశ్వసించనగును. “అంట” వి. (✓ అను.) చ. ఒకరునిఁ
జంపితేని నకలోర్వియుఁ డైకొనుమంట... (శల్య. ౨. ఆ. ౧౧౫). అవ్య=అట.
గీ. దాతవఱు నీవు మేము సంధాతలమటఁగారవపుఁ బెండ్లికూఁతురు గౌరి యంట |
శంభుఁ డట పెండ్లికొడుకు (హర: ౪ ఆ. ౬౫. రామా. ౨ ఆ. ౫౨. సూ. రా. ని.)
క్వాకిలతూష్ణిమాద్యానిత్యాది చింతాపడిసూత్రమున ‘కీల’ శబ్దముచే “అట -
అంట” శబ్దములె యుద్దేశింపఁబడినవని విశ్వసించనగును. “అటె - అట్టె” అనునవి

“అటు+ఎ=అటె; అట్టు+ఎ=అట్టె” అనురీతి నేర్పడిన వనదగుటండేని యవి కిలాన్ధకము లనిపించుకొనఁజాలవు. “కిలాన్ధా దుభయో ర్యోగః” (వికృ. క్రియా. ౧౫ కా.) అనుకారికలోని కిలాన్ధకము ‘అట’ శబ్దమె యనకతీరడుగదా. ఈ క్రిందిదియు నిట్టిదే క. మనుజాశసులట! బలులట! మునులట! యాగంబులట! నమో విశ్వసృజేవిన మితకు...(ఉ. హరి. ౧ ఆ ౯౪ ప.)

ఇంక శబ్దమునందలి పూర్వము తేలివరూపము ‘ఇక’ అనునది భారతమునఁ గన్పట్టుచున్నది. క. వనటయుడుగు మిఁక దుర్మతి | యనుబోలెను వగచుచుండు టుచితమె నీకున్ || (ఆశ్వ. ౧ ఆ. ౮ ప.) ఇంక శబ్దము భారతమున నతిప్రచురము. (విరా. ౧ ఆ. ౪౭. ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౨౬. సభా. ౨ ఆ. ౨౪ మొ.) చ...మూ ! ర్థపు శిశుపాల యింకఁ బలుకన్ వలనెన్. (సభా. ౨ ఆ. ౨౪). చుండు - చుడు శబ్దములకు. —క....భయం | కరమూర్తులు దాల్చి యుండఁగావలయుఁ జాడీ (విరా. ౧ ఆ. ౧౭౬). క. మన కిది సమయము సుండీ | యని ద్రోణునిఁ జూపి (ద్రో. ౧ ఆ. ౩౭౮). “చుద్రేశ్యో మధ్యమానాం స్యాత్ | ప్రాప్తనే ముమ్మడుజ్ఞేస్థిః (వికృ. క్రియా. ౧౬ కారి. అహో. ౪౯౬ పు.) అనుచొప్పున నధర్వణుడును “చుము - చుమ్మ - చుడు - చుండు” అనురూపముల నుపదేశించియున్నాడు.

విస్తర IV-౮౫ II విషయము:—హరికారికాకర్తబాలవ్యాకరణమును జూచియుఁ బయిరీతి నున్ననన్నయాధర్వణులవచనముల నరయఁజాలనివాడగుటచే సాధారణ ముగఁ బ్రసిద్ధమయియున్న “ఇక - అట” అనుశబ్దములనుమాత్ర మంగీకరించి “చు” శబ్ద మేదో యప్రసిద్ధమనుకొని దాని నుజ్జగించియుండును. “శబ్దాద్యప్రాస్వతో నార్థ | బిద్ధు ర్లోపా ద్రుతస్యచ | వినే కాటా.....” అని గీర్వాణించెను. బాల వ్యాకర్త మఱికొన్నిస్థలములందు వలెనే యిచట సయితము కవిజనమండనమునుండి “ఇక—అట—చుడు” అనువానిని సంగ్రహించికొని యుండును. “ఇక” అను దాని నహోబలవతియే చూపెను. నఖిణ ఇత్యాదిసూత్రపుఁగవిజనమండన వ్యాఖ్య:—.....“ఇందలి చకారమువలన “చుడు” అనుచో సాధ్యఖండము (సిద్ధ ఖండమని యుండుట ముద్రణస్థాలిత్యము) ప్రవర్తిల్లుచున్నది...ఇక - అట సిద్ధ ఖండము” (కవిజనమం. వికృ. సంజ్ఞా. ౯ కారి.) ఇట్లుగుటచే, “అమర్షినదానిలో నత్త వ్రేలుపెట్టుట సులభముగాన...” (బా. గు. ప్ర. ౫౭౧ పు. ద్వీ. ము) అనుగుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త యతిప్రసంగ మవిమర్శనమూలకమనియు హరికారికాకర్తకును బాల వ్యాకర్తకును ముందే వికృతివివేక టీకాకర్త యమర్షియుంచె ననియు గ్రహింప వలయును.

వాత్సాస్తదోద్భుతస్య, స్యాల్లక్ (ఆం. చిం. సంధి. ౧౩

కా. అహో. ౨౩౨ పు.)

విను ద్వితీయం స్యా దస్త. దాత్తనోః స్వస్తయోరపి
నోరన్యస్యాపి సర్వం స్యాద్భావశం సత్ప్రయోగతః॥
(వికృ. సంధి. ౩౨ కా. అహో. ౨౩౨ పు.)

కల్పతరువు. ౮౬ విష:—విను ద్వితీయ మిత్యాద్యధర్వణకారిక (౮౨ III విష.) కీవజకే వ్యాఖ్య చేయబడెను. వాత్సాస్తదోరిత్యాది:—ఆత్సాస్తదోః ద్రుతస్య = నేను తాను శబ్దముల ‘ఉ’ కారము లోపింపఁగా మిగిలిన ‘నేన్ - తాన్’ అను వాని ద్రుతమునకు, (‘నేను - తాను’ అనునవి కళలుగాన వాని ‘ఉ’ కారము కవి భల్లటసూత్రముచే లోపించునపు డవి ద్రుతప్రకృతికము లగును గావునఁ బైరీతి స్థము వ్రాయఁబడెను) (విస్తర) వా = వికల్పముగా, లుక్ స్యాత్ = లోపము కల్గును. ఉదా:—నేన్ + వచ్చితిని = నేవచ్చితిని, నేన్వచ్చితిని. తాన్ + వినె = తావినె - తాన్వినె. మొ. ఈ పాక్షికలోపము “లుగ్వాద్రుతప్రకృతికా దిత్యాది సూత్రముచేతనే (౮౧ I విష.) సిద్ధించుచుండుటచే నీప్రకృతసూత్రము వర్ధమగు

విస్తర I. ౮౬ విష:—“తానున్, అనురూప మేర్పడి.....‘ఏను’ అను నేక వచనరూపమును.....ఇది ద్రుతప్రకృతికము గావున ‘ఏనున్’.....ఇట్లుండఁగా సంధియం దచ్చుపరమగునపుడు ‘ఏనున్ + ఇప్పుడు’ = ఏను నిప్పుడు, ఏను + ఇప్పుడు = ఏనిప్పుడు, తా (?) నున్ + ఇప్పుడు.....ఏనున్ + పలికితి = ఏనుమ్మలికితి; ఏనుమ్మలికితి—ఏను + పలికితి = ఏను పలికితి.....“కవిభల్లటైః క్రియాణామ్” అను మొదలగుసూత్రములచేత ‘తా ను - నేను’ పదముల తుదియుత్వము లోపించినను మిగిలిన నకారపుఁబొల్లు ద్రుతమనుటకుఁ జింతామణియం దాధారము లేదు.....” (ఆం. భా. చ. ౧౬౨౦. ౧౬౨౧ పుటలు) పయివిషయముల్లెన్లనశాస్త్రీయములు. దేశ్యా దస్త ద్యుష్షదిత్యాదిసూత్రములచే బ్రథమైకవచనప్రత్యయ మగు ‘ను’ వర్ణకముతోఁగూడిన ‘నేను - ఏను-తాను’ శబ్దములు ద్రుతప్రకృతికము లెట్లగును? అట్టిలేని ద్రుతమునకు “వాత్సాస్తదో” రిత్యాదిసూత్రముచే బాక్షికలోప మేమి? కవిభల్లటసూత్రముచే నుత్స లోపమురాఁగా మిగిలిన నకారము ద్రుత మగుచున్నదని. “విను ద్వితీయం స్యాది” త్యాద్యధర్వణకారికచే ద్రుతత్వము కంఠోక్త మగుచునేయున్నది. అట్టివిషయము నన్నయప్రయోగములచే సిద్ధించుటచే నధర్వణుడు వచించుటలో లోపమేమి? దిక్పదర్థకమగు ‘చింతామణిలో’ నది లేకుండుట వింతయా?

చున్నది. కాన లుగ్వేతిసూత్రముచే వికల్పముగా వచ్చు లోపసంశ్లేషములలో “నేన్ - తాన్” అని వానికి సరళస్థిరపరకత్వమున లోపముమాత్రమువచ్చునని నీయమించుట కీసూత్రమారంభింపబడె నని వ్యాఖ్య చేయవగును. కాన “అటుకిచ సంశ్లేషఃసాత్” అనుచోప్పున సంశ్లేషము రాదనితేలుచున్నది. (విస్తర) ఆదేశసరళపరకత్వమున నెందును సంశ్లేషము నన్నయాధర్వణ సమ్యతము కాదని యీవఱకె సవిస్తరముగా వ్రాయబడెను (౮౦. ౮౦ I విష.) ఈవిషయములనె యధర్వణాచార్యుడు వినాద్వితీయమిత్యాది కారికచే వివరించెను. ఆత్మాస్తచ్ఛబ్దముల ద్రుతమునకు సరళస్థిరపరకత్వమున మాత్రమేకాక యాదేశసరళపరకత్వమునను సంశ్లేషము రాదనియుఁ దక్కినవి యనఁగా నాదేశసరళపరకత్వమున బిందుస్వత్వములును, సరళస్థిరపరకత్వమున లోపస్వత్వములును వచ్చుననియు నావయవికనకారరూపద్రుతమునకు లోపాదు లెల్ల బాహుళికములనియు వినాద్వితీయమిత్యాదికారికకుఁ దాత్పర్యము. ఇట నన్నయాధర్వణుల మతమందలి స్వత్వసంశ్లేషముల స్వరూపమును స్మరించునది. ఉ. తాఁజెప్పె—తాన్జెప్పె. తావినె - తాన్వినె. ‘తాన్, చెప్పె. తాన్, వినె’ అనేడిద్రుతము పూర్వాచ్చు నత్తియుండుట లక్షణము గాఁగల సంశ్లేషము రాదని యెఱుంగునది. (చూ. ౮౨ III, విష.) (చూ. విష ౪౪ విష. దాని విస్తరము.)

పయిసందర్భమునుబట్టి యీక్రింది గాణపతవివరణాక్షేపము పరాస్తమగుచున్నది. “వాగనుశాసనమతమున నకారపుణ్యే ద్రుతమైనచో వికల్పవిధానము వర్జితము.....తాను నేను పదములకు సంశ్లేషము సకలలాక్షణికసమ్యతము కాదు గదా. ఒక్కలోపమునకు వికల్పవిధానము చేయబడదు. స్వత్వమునుగూడ ద్రుతముగా నంగీకరించిననేగాని వికల్పవిధానమునకు సార్థక్యము కలుగదు” (గాణ. సంధి. ౨౬ పద్యవిష. ౧౩౦ కారి.) నన్నయాధర్వణులమతమందలి స్వత్వసంశ్లేషములస్వరూపము నీయన గ్రహింపమింజేసి యిట్లే మేమో పెక్కుచోటుల వ్రాయుచు వచ్చెను. నన్నయాధర్వణులమతమందలి సంశ్లేషము రాకుండుటకును వారిమతమందలి వ్యంజననకారరూపద్రుతము పరస్పరాంగముగఁ బల్కుబడుట లక్షణము గాఁగల స్వత్వమువచ్చుటకును నిందు వైకల్పికత్వ ముపదేశింపబడెనని యెఱుంగవగును.

విస్తర II ౮౬ విష:—‘తాన్జెప్పె - నేన్జూచితి’ అనురీతినిగాని ‘తాన్, చదివె - నేన్, చూచితి’అనురీతినిగాని ప్రామాణికప్రబలప్రయోగములు లభింపలేదు కాన నీవిషయమున మహాకవులు లాక్షణికులునగు నన్నయాధర్వణులసూత్రములె నిర్ణాయకములని ప్రమాణీకరింపవగును.

తాను నేను పదంబుల ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబు
లేదు. ౨౩.

వివరము. తాను+చదివె=తాఁజదివె-తాను జదివె. తాను+వినె=
౮౬ I విషయము. తావినె-తాను వినె. దీర్ఘంబుమీఁదిదిగాన దీనికి
నెఱసున్న లేదు.

సంజీవని. ౮౬ I విషయము:—‘తాను+చదివె’ అనునపుడు సూరిమతమున వచ్చెడి
ఖండవిందు పూర్ణవిందుసంశ్లేషస్వత్వములలోఁ ప్రకృతసూత్రముచేత సంశ్లేషమును,
బా. సంజ్ఞా. ౧౫ సూత్రముచేత నెఱసున్నయు నిషేధింపబడుటచే ‘తాన్జదివె -
తాంజదివె’ అనురూపములు వారింపబడినవి. కొఱవడిన ‘తాఁజదివె - తాను జదివె’
అనురూపములు సూరిచే నుదాహృతము లయ్యెను. అట్లే ‘తాను+వినె’ అను
నపుడు సూరిమతమున రాఁదగిన లోపసంశ్లేషస్వత్వములలో సంశ్లేషము ప్రకృత
సూత్రముచే నిషేధింపబడెను. కాన కొఱవడిన ‘తావినె’ అనులోపరూపము
‘తాను వినె’ అను సూరిసమ్మతస్వత్వరూపమును నుదాహృతములయ్యెను.

“లుగ్వేతిసూత్రేవాలుకః ప్రాప్తావపి బిద్ధుసంశ్లేషయోరనిష్టత్వేన తన్ని వార
ణార్థణమిదంసూత్రమ్”... (విస్తర.) “లుగ్వేతిసూత్రేవాలుకస్సరళ స్థిరనిమిత్తకత్వేన

విస్తర. ౮౬ I విషయము:—“బిద్ధుసంశ్లేషయోరనిష్టత్వేన తన్ని వారణార్థమిదం
సూత్రమ్” అనుపయి ప్రామాదిక వాక్యముననుసరించికావలయును “కూచిమంచి తిమ్మ
కవి” సరళస్థిరములుఁబరుషములును బరములగునపు డాత్తాస్తచ్చబద్ధములద్రుతమునకుఁ
బాఠికలోపము నంగీకరించెను. క. విదితేషుగఁ దాను నే నను | పదములు ప్రథ
మాంతనాంతపదములగుటఁ దాఁ | జదివెను నేచదివెతి నని | పదలక యిరుతెఱఁగు
ఁలుకవచ్చు మహేశా || ఆదేశము రానందులకు—క. నీచెప్పిన పెద్దలు ద్రో | ణా
చాక్యము మొదలుగఁగ నని కొల్లనివా | రై చన్నవారలం గొని | యేచక్కం
బెట్టువాడనే పాండవులన్ || (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౫౦ వ.) (సర్వల. ౧ ఆ. ౧౧౯.
౧౨౦ వ.) వాత్తాస్తచ్చదోరిత్యాదిసూత్రవైయర్థ్యము పైకల్పితమసంజీవనులలో వివ
రించినరీతిని సుసమాధేయ మగుటంజేసియు సభర్వణునివివరణ మందులకు మూలమై
యుండుటంజేసియు “లుగ్వేతిసూత్రేవాలుకస్సరళస్థిరనిమిత్తకత్వేన క్తప్తత్వాత్”
(అహో. ౨౩౨). అని యహోబలపతియు వాత్తాస్తచ్చబద్ధముల ద్రుతలోపము సరళ
స్థిరపరకత్వమందుమాత్రమే యని తుదికి నిర్ణయించుటంజేసియు “నీచెప్పిన...”
అనునుద్యోగపర్వపద్యమునందలి “వారలం గొనియే” అనుచోటి “ఏ” అనునది
యవధారణార్థకముగ నర్థముచేయుట కవకాశ ముండుటంజేసియు ‘నేన్ - తాన్’

కృష్ణత్వాత్ అత్రాపి తన్నిమిత్తోపస్థితేః" (అహో. ౨౩.౨ పు.) అనుచు నహోబల పతియుఁ బ్రకృతసూత్రమునకు వ్యక్తతను శంకించి నియమాత్మకత్వమున సాధక్యమును గల్పించెను. తదనుయాయుగుసూరియు దానిపర్యవసానమునె సూత్రించెను. కాని యహోబలపండితుఁడును దదనుయాయుసూరియు నన్నయాధర్వణుల స్వత్వసంస్లేషములస్వరూపమును దెలిసికొననివారగుటజేసి నన్నయాధర్వణసమ్మతములగు ద్రుతము పరస్పరాంగముగఁ బల్కుబడుట స్వరూపముగాఁగల స్వత్వరూపములను "తాన్వదివె - తాన్వినె" అనురీతి వానిని నిషేధించినవారైరి.

అనువానిద్రుతము పరుషపరకత్వమున లోపించుటకుఁ బ్రబలమగు మహాకవిప్రయోగములేమింజేసియుఁ దిమ్మకవి త్రోక్కినమార్గ మపమార్గమె యననగును. (విస్తర. II ౮౦ II విష. విస్తర. III ౭౮ IV విష.)

విస్తర II ౮౬ I విష:—గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త వై తిమ్మకవిమార్గమును నిరసించుచుఁ బ్రసక్తానుప్రసక్తముగ నీక్రింది రీతినివ్రాసెను. "కవహోనలును...ఏ|ను విదప డిగియెద..." (శల్య. ౨ ఆ. 333) అనుపద్యమందలి 'ఏ|నువిదప' అను చోటునఁ, గళయును బ్రథమయును నగుటచేత పకారము వకారముగ మాత్రినదని 'ను' అనునదికళయని వాదించువారై సాహసించుచుండిరి.....'ఏ|నువిదప' అను చోట 'ఏ|నవిదప' అనియే యుండవలయును. 'ఏ|నవిదప' అనఁగా ఏనేయనియవ ధారణార్థకమైన అకారంబు అవ్యయంబుగావున 'అప్పుడు-ఇప్పుడు' శబ్దంబులంబోలెఁ బైపరుషములకు గనడదవాదేశము రావచ్చును" (బా. గు. ప్ర. సంధి. ౨౩ సూ. వ్యా.) ఈవ్రాతసరికాదు. ఈతఁడే—“క. నీచెప్పినపెద్దలు..." అనునుద్యోగ పర్వపద్యమున "ఏ" అనుకాకున్వరముపై గనడదవాదేశము రాదనివ్రాసి యిచట "అ" అనునవ్యయము మీఁదగనడదవాదేశము వచ్చుననివ్రాయుట భారత ప్రయోగసంప్రదాయ విరుద్ధము. ఈతఁ డిట్టిప్రమాదమును స్థలాంతరములందును గావించెను (విస్తర. II ౭౮ IV విష. విస్తర III ౭౮ IV విష. దీనియనుబంధము. ౭౮ IV విష.)

విస్తర III ౮౬ I విష:—బాలవ్యాకర్త "నేన్జూచితి తాన్వినె" అనురీతి రూపములను నిరాధారముగాఁ బైరీతిని నిషేధించియుండఁగా గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త "ఇచ్చట తాను నేను శబ్దములు ఉపలక్షణముగా గ్రంథకర్తగారిచే గ్రహించఁ బడినవిగాని యిట్టి దీర్ఘపూర్వకద్రుతాంతశబ్దముల కెచ్చటను సంస్లేషంబు శ్రుతివిరసంబొట నుండఁగూడదు. రాన్జూచితి - లెస్సగా న్నదివె - ఇత్యాదు లుండవు" (బా. గు. ప్ర. ౫౮ పుట. సంధి. ౨౩ సూ. వ్యాఖ్య.) అని వివరించెను. "నేను దానుల

ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమాసేషు. (ఆం. చిం. ౯
కారి. సంధి. ఆహో. ౨౧౬ పు.)

ఆద్యత్పతీయాతు | నయుక్తౌ శబ్దవిన్నతే | స్వత్వం
నన్నయా ప్రశ్నేషతాబిన్దు | సమాసేన ప్రయోగతః | క్వచిద్భ
భవ్యతీయము. వేత్సమాసేపి | ప్రాణిసూత్రస్య సంస్థితః | (సంస్కృతిః)
౨౭ విషయము. ఆపరాంతే సమాసేచ | శబ్దేనో బిద్ధురిష్యతే || (వికృ.
సంధి. ౧౭-౧౮ కా. ఆహో. ౨౧౩-౪౦౦ పు. వికృ.
సంధి. ౨౧ కా. అహో. ౨౧౪ పు.)

కల్పతరువు. ౨౭ విష. “ఆద్యత్పతీయాతు...ఇష్యతే” అనునంతవఱకుఁగల
వికృతివివేకకారికలకెల్ల నీవఱకె వ్యాఖ్య. ౨౨ II విషమునఁ జేయఁబడెను.

ద్రుతస్యేత్యాది—సమాసేషు = సమాసములందు, సర్వత్ర = అంతటను,
ద్రుతస్య = ద్రుతమునకు, లుక్ = లోపము కల్గును. ఉదా:—“రామునియొక్క+
గుణములు” అనుచో ‘పశ్చిమవేద్విత్పతీయాతుల్యా | తత్పురుషసంస్థితానామ్నామ్’
అనుచొప్పున ‘రామునిన్+గుణములు’ అని యేర్పడును. ఇందలిద్రుతము ప్రకృత
సూత్రముచే లోపింపఁగా “రామునిగుణములు” అని యేర్పడును. ఇట్లే - “రాముల
యొక్క+రూపములు” = రాములన్+రూపములు = రాములరూపములు” మున్నగు

మీఁది(అనుబంధము) ద్రుతమునకు సంశ్లేషము గలుగదను నీవిధి దీర్ఘములమీఁది
ద్రుతములకెల్ల నుపలక్షణమని ప్రయోగములంబట్టి గ్రహింపఁదగును” (బా. సా.
పే. సంధి. ౨౩ సూ. వ్యా.) అని గుప్తార్థప్రకాశివిషయమును జేటివ్యాఖ్యాత
స్వీకరించెను. దీర్ఘముమీఁది హల్లు పరస్వరాంగముగాఁ బరహల్లుతో సంయోగింప
రాదనుట నన్నయాధర్వణసమ్మతము కాదు. మఱి యే ప్రామాణికులునుజెప్పలేదు. అట్టి
విషయమును స్థాపించుప్రయోగములును లేవు. మఱియు ‘మత్తకోకిల...నాలుగే,
న్బాడికుట్టులనీఁడె...’ (ఆది. ౫ ఆ. ౨౧౮) అనునట్టిప్రయోగములును బయివిషయము
నకు విరుద్ధములై యున్నవి.

అనుబంధము—విస్తర III ౮౬ I విష:—“నేను దానులమీఁది” అను
చోటి ద్వంద్వమున గనడదవాదేశము మిక్కిలి వింతైనది. నేను తాను శబ్దంబు లను
కృతములగుచు సిద్ధద్వంద్వముగ నేర్పడునపు డాధ్రశబ్దసంధికార్యమగు గనడదవా
దేశమువచ్చుట దుర్బటము. కాన ‘నేను తానులమీఁది’ అనియే యుండవలయును.
తెల్లన ‘నేను-తాను’ అనునవిప్రథమైకవచనాంతములగుటచే సాధ్యద్వంద్వ మనుట
ఘోషగద,

[బా. సంధి. ౨౪ సూ.] 'ఆం. భా. చ' కర్తగారి యశాస్త్రీయప్రక్రియ. ౩౨౩

షష్ఠీసమాసస్థలములెల్ల దీనికి లక్ష్యములగును. సమాసములందు విధింపఁబడిన యాగమద్రుతములకు (బా. సంధి. ౨౫-౩౭ సూ. మొ.) విధానసామ్యమున లోపము గలుగదు. (విస్తర) ఉదా:-చిగురుంగైదువు, ప్రాగెంపు మొ. "క్వచిద్భవేత్సమాసేపి । ప్రాణిమాత్రస్యసంస్థితిః" అను నధర్వణవివరణముచొప్పున నావయవిక నకారమునకు లోపమురాదు. అట్టి ద్రుతము పూర్వస్వరాంగమై యుండును గావున నచట సరళాదేశాదికమును రాదు. ఉదా:-గిరిప్రజమన్ పురంబు (సఖా. ౧ ఆ. ౧౭౩). మొ. క్వచిద్భవేత్తనుటచేత కువలయంబునన్ + బాహు=కువలయంబున వారు. (ఆది. ౨ ఆ. ౨౨౪). మున్నగు నలుకొ సమాసములలోని ద్రుతము లోపించుటయు "తలఁబ్రాలు - తలంబ్రాలు" మున్నగు నలుకొ సమాసములలోని ద్రుతము లోపింపక నిల్చుటయు సంభవించునని యెఱుంగునది. "అపరాంతే సమాసేచ శబ్దేనో విద్ధురిష్యతే" అనుచొప్పున "తలఁబ్రాలు ప్రభృతులలో లోపింపని ద్రుతము ఖడ్గపూర్ణాన్యతరబిందువుగా మాటును. ఆకారికలోని బిందుశబ్దము సరళాదేశమునకును నుపలక్షణము కావున "తలఁబ్రాలు - తలంబ్రాలు - తోడఁబుట్టువు - తోడంబుట్టువు మున్నగురూపములు సిద్ధించుచున్నవి. 'నావలనిభయము'

విస్తర. ౮౭ విష:- "సమాసేషు అనునప్పుడు కేవలషష్ఠీసమాసములనే గ్రహింపఁగూడదు. నెలన్ + తాల్పు = నెలతాల్పు. (ద్వితీయాతత్పురుషము.) నెలన్ = నెలచేత తక్కువవాఁడు = (ఇచటఁ దృతీయకు ద్వితీయారూపమువచ్చి ద్రుతాంతముగా నున్నది.) నెలతక్కువవాఁడు..... ఇట్లే దొంగభయము. (పంచమీతత్పురుషము.)..... సరసపు + (నుమ్మోతః) న్ + (ద్రుతము) వచనము, అని యుండఁగా ప్రస్తుతసూత్రమువలన ద్రుతలోపముగల్గి 'సరసపువచనము' అయినది." (ఆం. భా. చ. ౧౬౧గో పుట.) భాషను దార్ఙాఱుచేయుచున్నట్లే సూత్రములను దార్ఙాఱుచేసి వైయాకరణులను నిరసించు టేవిధర్తము! వైవిషయములెల్ల నపమార్గములే. నెలతక్కువవాఁడు మున్నగునవి సమాసకములు. అట్టివి యీప్రక్రియకు విషయములుకావు. "లోపశ్చ విభక్త్యాదే శ్శబ్దేషు స్యాత్సమాసకాక్షేషు" అనుచొప్పున వానిప్రక్రియ నరయఁదగును. 'దొంగభయము' మున్నగునవి పంచమీతత్పురుషాదు లనుటయు నట్టిపంచమికి ద్వితీయాతుల్యతచెప్పుటయు సరికాదు. మిశ్రసమాసములందుఁ బంచమీతత్పురుషాదులను జూపుట శాస్త్రవిరుద్ధము. ఇట్టియెడల శేషషష్ఠీసమాసమునె చెప్పవలయును. 'సరసపువచనములు' అనుచోట సామాసిక ద్రుతలోపము సంభవింపదు. ఇచట స్థిరపరకత్వమునఁ గల్గుద్రుతలోపమునుజేయుట శాస్త్రీయము.

మున్నగుచోటు లలక్ష్మీమాసములు - అచట ‘ఇచ్చవిభక్త్యన్తిముస్య’ అనుచొప్పున ‘ఇ’ అనునది విభక్తి తుదియక్షరమున కాదేశముగా విధింపబడునుగానఁ బ్రకృత సూత్రమునకుఁ బ్రసక్తిలేదు. ‘అన్యే ద్రుతప్రకృతయః’ అనుచొప్పున థాతుజ విశేషణములు ద్రుతప్రకృతికములు. అవి సాధారణముగా సమాసపూర్వపదములై యెయుండును. అట్టివానిద్రుతము ప్రకృతసూత్రముచే లోపించును. ఉదా:— చదివెడున్ + పుస్తకము = చదివెడుపుస్తకము, చేయున్ + పని = చేయుపని, చదివినన్ + పాఠము = చదివినపాఠము. మొ. (౭౩ విష. చూ.)

సమాసంబునయందు (విస్తర) ద్రుతంబునకు లోపం బగు. ౨౪.

బాలవ్యాకరణ విస్తృతి ఎల్లయర్థములు, ఎల్లకలుషములు, సర్వపర్యాయంబైన ౮౭ I విషయము. యెల్లశబ్దంబు ద్రుతాంతంబైన యవ్యయంబు. దీని కసమాసంబున విశేష్యంబునకు ముందు ప్రయోగంబులేదు.

సంజీవని. ౮౭ I విష:—అర్థములు-ఎల్లయర్థములు=ఎల్ల ప్రయోజనములు-కలుషము=పాపము. అసమాసంబున=సమాసములేని వ్యస్తస్థితిలో.

విస్తరము. ౮౭ I విష: సమాసంబునయందు=సమాసమునందు. (ప్రౌఢ. శబ్ద. ౨౧ సూ.) క....ముని | ప్రవరుని తనువునయందు | దృఢమై...(ఆర. ౩ ఆ. ౧౦౫). చ...దేవని | వనిమిషనాయకత్వమునయం దభిషిక్తుడవై...(ఆర. ౫ ఆ. ౨౨౬). చ. ఉరమునయందుఁ గన్నులు పృథూదర దేశమునందు నోరు...(ఆర. ౬ ఆ. ౩౫౭). తే|| గీ....ఉదర | దేశమునయందు నున్నట్టి (శాంతి. ౨ ఆ. ౩౩). భారతప్రయోగసమృతమైన (అనుబంధ) యిట్టి విశేషరూపమును దాను ప్రయోగించియు సూరి బాలవ్యాకరణమున సంగ్రహింపకుండుట వింత. ఇట్టి విశేషములను బెక్కిటిని సూరి సంగ్రహింపకుండుటచేతనే యట్టివానిలోఁ గొన్నిటిని ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త వివరింపవలసినవాఁ డయ్యెను.

అనుబంధము. విస్తరము. ౮౭ I విష:—ఈవిషయమునఁ గవిసంశయ విచ్ఛేదప్రౌఢవ్యాకరణములలో నుదాహృతములగు ప్రయోగములెల్ల బా. గు. ప్రవ్యాఖ్యాత స్వీకరించి యుదాహరించెను. పేటికావ్యాఖ్యాత - “1 తనువున యందు. 2. అనిమిషనాయకత్వమునయందు. 3. ఉరమునయందు అను మున్నగు నన్నయభారతప్రయోగములు.” అని వ్రాసెను - వీనిలో మొదటిదిమాత్రమే నన్నయది - తక్కిన రెండును ఎఱ్ఱా ప్రెగడవి.

“ఎల్లయర్థములు-ఎల్లకలుషములు” అనునవి కర్తృభారయసమాసములు గావున ‘ఎల్లన్+అర్థములు - ఎల్లన్+కలుషములు’ అనుచోఁ బ్రకృతసూత్రమున ద్రుతలో పముకల్గెనని సూరియాశయము. మఱియు, మాకు నెల్లన్ (ఆది. ౪ ఆ. ౧౦౬). ‘రాధేయుబోఁటి తులువలెల్లన్’ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౬). మున్నగుచోటులందు విభక్తివచనములమార్పుల నందకయుండుటంజేసి “సదృశం త్రిషు లిక్లేషు । సర్వా సుచ విభక్తిషు । వచనేషుచ సర్వేషు । య న్న వ్యేతి తదవ్యయమ్” అనుచొప్పన ‘ఎల్లన్’ అనునది ద్రుతప్రకృతికమగు నవ్యయమని సూరి యభిప్రాయపడెను.

సూజీవని. ౮౭ II విష:—“సర్వపర్యాయంబైన యెల్లశబ్దమునకు సప్తమియను నసమాసంబున విశేష్యమునకు ముందు ప్రయోగంబును జూపట్టెడి. ఎఱిగె సకల శాస్త్రంబులనెల్లయందు । నధికసాత్వికుఁ డస్తీకుఁ డనఁగ జనులు (భార. ఆది ౨ ఆ ౧౬౩) మత్తకోకిల. ఏవగింపక చేకొనుం డిదెయెల్లయందును ధర్మస । దాష్టవ... (సభా ౨ ఆ. ౨౩౬) గీ. ఎల్లయందును దా వసియింపుటెల్ల!... (ఉద్యో ౨ ఆ ౩౨౬) శా. ఎల్లన్ శిష్యులఁ గొంచు వత్తునొ..... (భిమ. ౨ ఆ.)” (ప్రాశ. సంధి. ౭ సూ) అని యిట్లు త్రిలింగిలక్షణశేషకర్త యెల్లశబ్దమున కవ్యయవ్యభంజక మగుస్థితిని జూపియుం దనశబ్దరత్నాకరమున “ఎల్ల - ద్ర - సమస్తము. ఇది యీయర్థమునందు ద్రుతాంత మైన యవ్యయముగా నుండియు” (శ. ౪) అని వ్రాసియుండెను. “ఎల్ల-అవ్య - ద్రు.” అని యిట్లు సూ. రా. నిఘంటువునందును నెల్లశబ్దము ద్రుతప్రకృతికమగు నవ్యయముగ నె వ్రాయఁబడెను. (విస్తర I.) ఎల్లరు - ఎల్లరన్ - ఎల్ల - ఎల్లరచేతన్ - ఎల్లరకున్ - ఎల్ల - ఎల్లయందున్ మున్నగురితిని లింగవిభక్తివచనభేదములందు రూపభేదముల నందుచున్న యెల్లశబ్దమున కవ్యయత్వ మెట్లు పొసఁగును? (౨౧౧

విస్తర. I ౮౭ II విష:—లింగవిభక్తివచనభేదములచేత నొక్కటనైనను రూపభేదము నందనిదిమాత్రమే యవ్యయ మనఁజనును. “తద్ధితశ్చాసార్వవిభక్తిః” ఇతి సూత్రేభాష్యే ‘స్త్రీపున్నపుంసకత్వాని సత్వగుణాః - ఏకత్వద్విత్వబహుత్వానిచ. ఏతా నర్థాన్ యే న వియన్తి తదవ్యయమితి. లిజ్జకారకసంఖ్యాః అనాదృశ్యయన్న వ్యేతి వికారం న ప్రాప్నోతి, కింతు సదృశమ్=ఏకప్రకారమేవభవతి తదవ్యయమిత్యు దాహృతశ్రుతేరర్థః.’ (“సదృశం త్రిషు లిక్లేషు । సర్వాసుచ విభక్తిషు । వచనేషుచ సర్వేషు । యవ్యవ్యేతి తదవ్యయమ్” అనునది యాథర్వణశ్రుతి).....అయంచ లిజ్జకారకసంఖ్యాభావనియమోనిపాతానామేవ - స్వరాదీనాంతు కతిపయానాం లిజ్జకారకసంఖ్యాన్వయోఽన్వేయ. స్వరాదీనిపాతమవ్యయమ్ ఇతి సూత్రేభాష్యే ‘చాదీనా మసత్వవచనానామేవ సంజ్ఞా. స్వరాదీనాంతు సత్వవచనానా మసత్వవచనా

1 విషయం అట్లయిన నీకే మాకు నెల్లన్-జనులకు నెల్లన్ మున్నగు ప్రయోగము లెట్లు పుడుచుచున్నది యాలోచింపవలసియున్నది. మాకు నెల్లన్ (ఆది ౪ ఆ ౧౮౬) అను పోష్యులనెల్లన్ (సభా ౧౫౮ 3౯) వీనినెల్లన్ (సభా. ౨ ఆ. ౨౨౦.) బాలవృద్ధుల నెల్లన్ (సభా. ౨ ఆ ౬౫) క.....జనములకు నెల్లను లోచనపర్వమయ్యె. (ఆ. ౪ ఆ ౧౫౯) గీ.....రాధేయుబోటి! తులువలెల్లను...(ఉద్యోగ ౧ ఆ. 3౬) ఇట్టి వానిని సంగ్రహించుటకై “ఎల్లశబ్దము చార్థకశబ్దయుక్తమై వివిధవిక్రమంత విశేషమున కవ్యపహితపరవిశేషణముగఁ బ్రయుక్తంబగు” అని యొకసూత్రమును గల్పించుకొనుట యుక్తము. (విస్తర II) “ఎల్ల” అనుదానికి “ఎల్లరు-ఎల్లవి” అను మహదమహాద్యములు రెండును గలవు. నీ. విరుము తీర్థములెల్లవియును మేల (ఆను. ౪ ఆ ౨౦౧) క.....గుహ్యకుఁ డచ్చుపడం బలికి యెల్ల నతనికిఁ జెప్పెన్

నాంచ.’ ఇత్తుక్తత్వాత్. స్వస్తివాచయతి - స్వస్తివాచ్యఇతి. ఊణే పుణ్యే స్వఃపతతి. ప్రాతర్జుజలే ఇత్యాదౌ కర్తకారకయోగదర్శనాచ్చ” (బాల. - అవ్యయప్ర. సదృశమిత్యాది వ్యాఖ్య. ౪౯౧ పు.) స్వస్తివాచయతి=మాంగళ్యమును వచింపఁజేయుచున్నాడు. స్వస్తివాచ్యః=ఆశీర్వాదము వచింపఁదగినది. ఊణేపుణ్యే స్వః పతతి=పుణ్యము ఊణింపఁగా స్వర్గమునుండి పడుచున్నాడు. ఇట్లవ్యయశబ్దమునకు లింగవిభక్తిపంచనార్థవిశేషముల యన్వయము కల్గినపుడును నవి యించుకేని రూపభేదము నందక యొక్కరూపముతో నెయుండునని వైయాకరణసిద్ధాంతముగాన “ఎల్లరు - ఎల్ల-ఎల్లరన్ - ఎల్లరచేరిన్ - ఎల్లరకున్ - ఎల్లయందున్ - మున్నగురీతిని లింగవిభక్తిపంచనభేదములందు రూపభేదములు గల్గియున్నపు డది వ్యయమనుట పొసఁగదు. ‘ఎల్ల’ అనుప్రథమాంతమునకు సాకల్యాతితయార్థమున ‘ఉన్’ చేరఁగా “ఎల్ల+ఉన్=ఎల్ల+న్=ఎల్లన్” అనురూప మేర్పడెనని గ్రహింపనగును.

విస్తర. II ౮౭ II విషయం:—‘మాకునెల్లన్’ మున్నగుచోటులందు “సర్వనామ సంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యములం దెయ్యది ముందు ప్రయోగింపఁబడుదాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగానగు” (బాల. కార. ౨౬ సూ.) అనుసూత్రముచొప్పున “మేము నెల్లరకున్” అనురీతి నుండవలదా యని శంకింపఁజనదు. కొన్ని యెడల నారీతిని బ్రయోగింపరాదు. “మాకు నెల్లరకున్ - మాయెల్లరకున్” అను రీతినిమాత్రమే ప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. కావుననేకదా యీసందర్భమున కారకసూత్రములు. కొన్నిమార్పులతో సూత్రించుకొనవలసియుండునని వ్రాయవలసివచ్చెను. క. మాయదువురలోఁ గయ్యము. | ... (ఉద్యోగ. ౨ ఆ. ౧3౫). గీ. వటికొను మీవు మాయెవురందు (శబ్ద. ౨ ఆ. ౧౦౮). గీ. వానియన్నింటి

(ఉద్యోగ ౪ ఆ. 3౯2) (ఎల్లన్ = ఎల్లవిషయములను) గీ.....అరుమాన । మిత
లేక యాడు మెల్ల వినఁగ (ఉద్యోగ ౪ ఆ ౧౮౯) గీ. ఏగుడని పల్కె భార్గవు డెల్ల
వినఁగ (అను ౨ ఆ ౨౮3). వీనిలోని “ఎల్ల” అనుదానికి ‘ఎల్లరు’ అని యర్థము.
దీనినిబట్టి ‘ఎల్లన్’ అనుదానికి ‘ఎల్లరన్’ అనునర్థము వచ్చునన్నతలంపుతో
“ఎల్లన్ శిష్యులఁ గొంచు వత్తునా” అని శ్రీనాథుఁడు ప్రయోగించియుండు ననఁ
జును. (ఎల్లన్ శిష్యులన్ = ఎల్లరన్ శిష్యులన్) ఇట్లే మీఁద నుదాహరించినరీతిని
‘ఎల్ల’ అనుదానికి ‘ఎల్లవి’ అనునర్థము కవివస్తుతమగుటచేత ‘ఎల్లకలుషములు - ఎల్ల
యర్థములు’ అనుచోటులందుఁ బ్రథమాబహువచనాంతమగు ‘ఎల్ల’ అనువిశేషణ
శబ్దము నిల్పెనని కాని ‘ఎల్ల’ అనుప్రకృతియే సమాసమున నిల్పెనని కాని గ్రహింప
వచ్చునుగాన నివి ప్రకృతసమాసద్రుతలోపశాస్త్రమునకు లక్ష్యము కావని
గ్రహింపనగును.

సంజీవని. ౮2 III విష:—పశ్చిమతత్పురుషములోని పశ్చికిఁ జింతామణికర్త
వలె ద్విత్వీయ నాదేశింపక సూరి - బా - సమా - ౨౫ సూత్రముచొప్పున లోప
మును విధించుటంజేసి కల్పతరువులోఁ జూపఁబడిన “రామునియొక్క + గుణములు =
రామునిక + గుణములు = రామునిగుణములు” మున్నగు నుదాహృతులు బాల
వ్యాకరణసమాసద్రుతలోపశాస్త్రమునకు లక్ష్యములు కానేరవు. “చేతతోడవలనల
కిత్వంబు సమాసంబులందగు” (బా. సంధి ౪3 సూ). అనుసూత్రముచే ‘చేత’
మున్నగువాని తుది ‘అకారమునకె యాదేశముగ ‘ఇ’త్వము విధింపఁబడుటంజేసి
నీచేతి ప్రోపు మున్నగువానిసాధనమునఁ బ్రకృతసూత్రమునకుఁ బ్రసక్తిలేదని
చెప్పవచ్చును. కల్పతరువులో వివరించినట్లే “గిరివ్రజమన్పురంబు” మున్నగుచోటు
లందలి శబ్దావయవనకార మీసూత్రముచొప్పున లోపింపదు. అట్లే “తళుకుం
గజ్జెలు” మున్నగుసమాసములందలి యాగమ నకారము విధానసామర్థ్యమున
లోపింపనేరదు. ధాతుజ విశేషణములు సూరి కళలుగా సాధించుటంజేసి

కంటె మేలైనశాంతి (ఉద్యోగ. ౨ ఆ. ౧౫). కం... అనేకములు గలవు వాని
యన్నిటిలోనన్. (అను. ౨ ఆ. ౧3౮). ఇట్టియెడల “అవియన్నింటికంటె, అవియ
న్నిటిలోన్.” అనికదా బాలవ్యాకరణసూత్రము చొప్పున నుండవలయును. అట్లని
బాలవ్యాకరణ సూత్రానుకూలప్రయోగములు లేకపోలేదు. కం... మనకీచకు
లందఱు (విరా. ౫ ఆ. 33౧). నీ...దిశలు పదింటును దీటుకొనఁగ (మహాప్ర.
౧ ఆ. ౪౮౪). ఈ రెండు లెఱుగులందు. (ఉద్యోగ. ౧ ఆ. ౨౫). చ. అతఁ డొక
రుండ లోకముల కన్నిటికిన్ (అను. ౫ ఆ. 3౧౭).

(బా. క్రియా, ౪౪-౪౭ సూ) ‘చవివినపాతము’ మున్నగు సమాసరూపములను సాధించుటలోను నీసూత్రమున కావశ్యకతలేదు. ఇట్టి చిక్కులచేతనే సూరి యీసమాసద్రుతలోప సూత్రమునకు “ఎల్లన్” శబ్దమువంటిలక్ష్యమును సృజించుటకు యత్నించినవాడయ్యెను. కాని వైరీతి నదియు లక్ష్యముకామింజేసి యీబాలవ్యాకరణసూత్రమున కుదాహణము మృగ్యము కావలెను. అట్లుగుటచేనే పేటికాన్యభ్యాత యీక్రిందిరీతిని వ్రాయవలెను “ఈయొక్కదాని (ఎల్లశబ్దపు) తుది ద్రుతములోపింపజేయుటే సూరి యీ సూత్రమునకు ఫలము. సమాసములలో నెచటగు నీద్రుతలోపసూత్రమునకుఁ బ్రసక్తియే యగపడదు....మఱియు నివ్విధిని విడిచిన నితరగమాసములందు ద్రుతలోప మసంభవమగుటంజేసి ౨౫ (సంధి) సూత్రమున విధానసామర్థ్యమున దీనికి లోపములే దను ప్రయాసమును దలఁబ్రాలు మొదలగు సమాసముల ద్రుతమునకు లోపంబులేదని సూత్రించుశ్రమయు లేకపోయెడిని” (బా. సా. పే. ౨౪. సూ. వ్యాఖ్య) ఈ పేటిక వ్రాత సరికాదు. సూరిగారు తలంపకున్నను నీసమాసద్రుతలోపసూత్రమునకుదాహృతి లేకపోలేదు. కువలయంబున + న్ + ఉన్న + వారు = కువలయంబునవారు మొదలగుస్థలములలోని సామాసికద్రుతమునకు లోపము బాలవ్యాకరణపక్షమున నీసూత్రముచేతనే కదా సిద్ధించును. తరల. కువలయంబున వారికోరినకోరికిం దగనీవు” (ఆది ౨ ఆ. ౨౨౪) గీ. నీదుగర్భమున వాఁ డఖిలభువన | వహనమహాసీయుఁడు (ఆది. ౪ ఆ. ౬౨). నీ. ఏకచక్రపురంబున వారలకు (ఆది. ౬ ఆ. ౨౯౫) వారణావతమున వారెల్ల (ఆది. ౬ ఆ. ౧౪౯) ఆ. వె. కొరవేంద్రు నంతిపురంబున | వారెల్ల (సఖా. ౨ ఆ. ౨౯౩) కం. అక్కాలంబున రూపం | బిక్కాలమునందు (ఆర. ౩ ఆ. ౩౩౪)

సంజీవని. ౮౭ IV విష:—అప్పకవి “ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమానేషు” అను చింతామణిసూత్రమును వివరించుటలో మిక్కిలిగఁ బ్రమాదపడెను. గీ. వనధితనయేశ యై నటువంటి యనుచుఁ | జరపదవి శేషణము లేటపటుచుకొనుచుఁ | దొలుతటిపదంబు కొననుండు ద్రుతము గుడియు | సమసనమునందుఁ జెందు లోపములు గృతుల || క|| కడపలిద్రుతమును గుడియును | బొడవడఁగినఁ బయిని బరుషములు సరళములొఁ | జెడవు వెఱహాల్లు లెల్లను | సడలక ప్రాణంబులెల్ల సంధులుగాంచున్ || గీ. జగతిఁ జప్పనికూరకుఁ జప్పకూర | చనును జక్కినిచాయకుఁ జక్కజాయ | హెచ్చు పచ్చనిటోపికిఁ బచ్చడోపి | గరిమఁ గమ్మనితావికిఁ గమ్మదావి || ఆ. వె. చల్ల గాలితోయ విల్లు నాసరళస్థి | రాక్షరములు తొల్లి టల్లు నిలుచుఁ | బంచబాణజనక

పచ్చాపు నల్లాపు : లనుచు నచ్చులెల్ల నదుకు నిట్లు || (ఆపుక. ౫ ఆ. ౧౬౪ మొ. ౧౬౭ ప.) చేప్ప - చేక్క - తెల్ల మున్నగు నదంతగుణవాచకములపైని నిల్పు 'ని' అనునది "నివర్ణకః స్యాద్భవహళః మదస్తాస్థుణవాచకాత్." అను నధర్వణవచనము చొప్పున (విక్ర. అజం. ౬౯ కా. అహో. 3౫3 పు.) సమాసమునవచ్చు నాగ మమే కాని యది ద్రుతప్రకృతికద్రుతము కాదు. అది ద్రుతమే ఘనపక్షమున సమాసమున నిత్యలోపము నందవలసినదేకదా. అట్టియెడల "నల్లని క్రిమియై" (ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౦ ప.) మున్నగు నన్నయప్రాసప్రయోగము తెల్లుకుదురుపడును? మఱియు నిట్టిలోపములేని రూపములలోని ద్రుతమునకు బిద్వాణికమువచ్చి "నల్లఁ గ్రిమి" మున్నగు ననిష్టరూపములు దుర్వారములగునుగదా. ఇంతియకాక నన్న యాధర్వణులమతమున ద్రుతము నకారవ్యంజనమాత్రరూపమే యగుటంజేసి "నల్లని క్రిమియై" మున్నగుప్రయోగములు విరోధించును. మఱియు "నల్ల" మున్నగు నదంతములపైని ద్రుతమున కిత్వముండుట యసంభవముకాదా? "అనేయ ద్రుతప్రకృతయః" అనుచొప్పున నిట్టివిశేషణములు ద్రుతప్రకృతికములై ఘనము నవి "తెల్లన్" మున్నగు వ్యంజన'న'కారాంతములై యుండుటయు విశేష్యముతోడి నిత్యసమాసమున నట్టిద్రుతము లోపించి "తెల్లపుస్తకము" మున్నగురూపములు సిద్ధించుటయు సహజము. (౪౨ I విష. దానివిస్తరము) ఇది యిట్లుండఁగా నపుకవి పక్షమందు మాత్రము ద్రుతము లోపించునపుడు పరస్థితపరుషములకు సరళాదేశ మువచ్చుట కేవలము వ్యాకరణసంప్రదాయవిరుద్ధము. శా.....బాహుబల | శ్రీ కల్కిన్.....(విరా. 3 ఆ. ౧౪౬) చ.....పిన్నతునియలై. సౌప్తి. ౧ ఆ.౯౦ ప.) (2౦ IV విష.) శ్రీయొక్క+కల్కిన్ = శ్రీన్+కల్కిన్ = శ్రీకల్కిన్ మున్నగు ప్రాస ప్రయోగములు విరోధింపవా?

సుమచోతః. (ఆం. చిం. సంధి. ౧౦ కా. అహో. ౨౧౯ పు.) సరళే పరుషేచైవ | సమానే నుముతో భవేత్ | అమిత్రే స్త్రీసమాత్ కేచిత్ | ప్రయోగః శరణం కవేః | అద్రుతాత్ స్వరసాదందు | పట్టికూర్చి విభక్తి ఘం | తనేచ కుత్రచిదతో | వికారాచ్చాపికేచన || (విక్ర. సంధి. ౨3, ౨౪. కా. అహో. ౨౧౯ పు.) శబ్దానామాదిభాగేషు | నూతనత్వాదిబోధకాః | ఏకద్వివర్ణకాశ్చబ్దా | అర్థభేదోపిచక్వచిత్ (విక్ర. అజం. ౬౯. కా. అహో. 3౫౪ పు.)

కల్పతరువు. ౧౮ విషయము:—“ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమేషు” అనుసూత్రము నుండి ‘సమాసేషు’ అనునది యనున ర్థించును. సమాసేషు = సమాసములయందు, ఉతః = హ్రస్వోకారమునకుఁ బరముగా, నుమచ = నుమాగమమువచ్చుటయుఁ గలదు. ‘సమాసేషు’ అనుబహువచన స్వారస్యముచే విశేషణ సమాసములందేకాక శేషవక్ష్యసమాసమందును, నుమ్మరావచ్చును. ‘మిద న్ద్యే’ అనుప్రాకృతవ్యాకరణసూత్ర సంప్రదాయముచొప్పున నుమ్మ మిత్తుగాన నంత్యావయవముగా నగును. నుమ్మ లోని ‘ఉ’కార ముచ్చారణార్థకము. ‘నుమ్మ’ అనుచోటి చశబ్దస్వారస్యమున నన్న యాధర్వణులకాలమున నీనుమ్మ నిత్యమును సార్వత్రికమును గాదనియుఁ బ్రయో గానుసారముగా నంగీకరింపవలయుననియు, విశేషణములు ‘అన్యే ద్రుత ప్రకృతయః’ అనుచొప్పున సాధారణముగా ద్రుతాంతములయి యుండునుగాన నట్టి ద్రుతమునకు సామాసికలోపము వచ్చినపిదపఁ బ్రయోగానుసారముగా నీ నుమాగమము రావచ్చుననియు గ్రహింపవలయును. ఉదా:—గండుం గో యిల - తభోకుం గజ్జలు - పునుగుం దావి-కన్నుంగవ (కన్నులయొక్క కవ). మొ. చింతామణిలో సరళస్థిరపరకత్వమున మాత్రమే వచ్చు నన్నవిషయము వక్కా ణింపఁబడలేదు. మఱికొన్ని విషయములతో నధర్వణుడు సవరించుచున్నాడు. (విస్తర I) అమిశ్రే = మిశ్రేతరసమాసమం దనఁగా నాచ్చికసమాసమందు (సాం స్కృతికమున గాదని వేఱ చెప్పవక్కఱలేదు) ఉతఃస్త్రీసమాత్ = ఉకారాంతస్త్రీ సమశబ్దమునకంటెఁ బరముగ, సరళేపదుషేచైవ = పరుషసరళపరకత్వమందు మా

విస్తర. I ౧౮ విషయము:—“నుమచోతో హల్వధర్వణాచార్యమతాత్” అను నప్పకవీయచింతామణిపాఠము ప్రక్షిప్తము. ప్రాచీనుఁడగునన్నయ యధర్వణుని స్మరించుట యసంభవము. అధర్వణుడు “సరళేపదుషేచైవ” అని సవరించు చుండఁగా హల్పరకత్వమున నుమ్మవచ్చుట యధర్వణమతమనుట కేవలము నసం గతము. అధర్వణునిదని వెలసియున్న వేటొక గ్రంథమగు త్రిలింగశబ్దానుశాసన మున నీవిషయమే ప్రసంగింపఁబడలేదు. పరుషసరళపరకత్వమున మాత్రమే భారతమున నరుదుగా నుమాగమమునకుఁ బ్రయోగములు కనపట్టుచున్నవి. స్థిర పరకత్వమున నుమ్మ వచ్చుట యర్వాచీనులకావ్యములలో నగపడుచున్నది. ఉ. సిద్ధాపు. | న్దేతేలియబ్బురంపు జిగినిబ్బరపు... (అల్లసానిపెద్దన యుత్పలమీలిక) ఇట్టివిచూచియిప్పకవియై యీపాఠమును ప్రక్షిప్తముచేసియుండును. క. అనవచ్చు నమఁగు వెలఁదికిననుఁగు న్నెలఁది యన శ్లిష్టమగు స్థిరపరతన్ (అప్పక. ౫ ఆ. ౧౩౦ ప.) ఇట్టిప్రయోగము భారతమున మచ్చునకైన లేదు.

త్రమే, నుమ్ = నుమాగమము, భవేత్ = ఆగునని, కేచిత్ = కొందఱు చెప్పుదురు. అద్రుతాత్ - స్వరసాత్ = ద్రుతము లేనట్టి యనఁగా లోపించినట్టి కవికి సమ్యత మైనట్టి యుదంతస్త్రీసమమునకుఁ బరముగా మాత్రమే నుమాగమముగ నందును. స్త్రీసమవిశేషణముల ద్రుతమునకు సామాసికలోపము చేసినతర్వాతనే కవిసమ్యత స్థలములందుమాత్రమే యీనుమ్మువచ్చునని వైచింతామఃశిష్యుఁడయము విశదీకరింప బడెను. నలుగడలు ఇరుగఁగ - ఆటువది - మున్నగుసంఖ్యావాచకస్థలము లందును 'చేయు - చేసెడు' మున్నగుభాతుజవిశేషణస్థలములందును నుమ్ము భారతాదిప్రాచీన కావ్యములం దెంతమాత్రమునులేదు. చ.....గొంతి ముద్దులే! యుగోమకు (విరా. ౧ ఆ. ౯౮) భాతుజవిశేషణములపై నర్వాచీనకావ్యలం దరుదగఁగలదు. శా. వాలారుం గొనఁగోళ్ల నీరలనవన్ (మను. 3 ఆ ౫౭) మ.....అయ్యింతి చె | క్కులఁబోలుం చెలనాకుల.....(పాండు. ౧ ఆ ౨౯) సంఖ్యావాచకములపై నుమ్ము లేమికి - ఉదా:-క-పదిదినము లైదుప్రాద్దులు! - (ఆది ౧ ఆ. ౬౮) ఉ...మూఁడుకృతులు (విరా. ౧ ఆ. ౬ ప.) ఇట్లగుటచేతనే యిది ప్రయోగకరణ మనుచున్నాఁడు-కపేః = సుకవియొక్క ప్రయోగమే యీవిషయమున - శరణమే ప్రమాణ మగుచున్నది.

అందు పట్టిత్యాది:-అంగ - పట్టి - కూర్చి విభక్తిః=అందు - పట్టి - కూర్చి- విభక్తులు పరమగునపుడును, నుదంతములకు నుమ్ము వచ్చును. ఋకారమునకుఁ బరముగానైత మీనుమాగమము వచ్చును. (౧౫౬ విష.) ఉ. రామునందు- జ్ఞానముంబట్టి - వనముంగూర్చి - విధాతృనందు. మొ. ఇందలికూర్చి, 'గుఱిచి - గుఱించి' అనువానికిని నుపలక్షణము. ఉదా:-విష్ణుంగుఱిచి. పట్టికూర్పులు పర మగునపు డనుదంతములకుఁ బరముగా నైతము నుమాగమమువచ్చును. ఉదా:- హరింగూర్చి - కీర్తింబట్టి. మొ. ఇట్లు చెప్పుటకంటె బట్టికూర్పులు ద్వితీయావిభక్తి మీఁదనిల్చు ననరాదాయని శంకింపఁజనదు. పట్టికూర్పులు భట్టారకునిచే విభక్తు లుగఁ జేర్కొనఁబడుటంజేసి యట్లు చెప్పుట పొసఁగదయ్యెను. (౨౩౫ విష.) అతశ్చ=ప్రాస్వాకారాంతమునకుఁ బరముగా నైతము, తనే=తన ప్రత్యయము పర మగుచుండఁగా, కుత్రచిత్=కొన్నియెడల నుమాగమమువచ్చును - చకారముచే నుదంతముల కెట్లును వచ్చునని యెఱుంగునది. ఉదా:-సొగసుందనము - తెల్లం దనము - చక్కందనము. మొ. కేచన కొందఱు, వికారాచ్చాపి=మువర్ణకస్థానమున వచ్చు పుంపులకుఁ బరముగాను-శబ్దానామాదిభాగే ష్విత్వాదిచొప్పున నాద్యక్షర శేష మగుట మున్నగువికారముల నందినశబ్దములకంటెఁ బరముగాను నుమాగ

మనము పదుమనరకపరకత్వమున సమాసములం దగునందురు. తనవర్ణకపరకత్వమునఁ బుంపులవయి చున్నగునని సూరివలె యర్థముచేసినచో సరసంపుఁబల్కులు - వరపుడ పుంజిత్రము (౩౮౫ III విష.) మున్నగుకవి ప్రయోగములును, గ్రంజాయ మున్న గునవియు సంగ్రహింపఁబడక యధర్వణగ్రంథమునకు న్యూనతగల్గవలసివచ్చును. ఆహూబలపతి “వికారాచ్ఛ=పుంపాదేశవికారాదిత్యర్థః” (ఆహూ. ౨౨౦ పు.) అని పుంపాదేశవికారమాత్రపరముగ వ్యాఖ్యచేయుట సరికాదు (విస్తర. II) ఉదా:—సరసపుం బల్కులు - సరసంపుంబల్కులు - చిగురుంగెంజడలు. (౩౮౫ III విష.) కేచన యనుటచేత సరసపుపల్కులు సరసంపుపల్కులు’ అనురీతిని సుమా గమ రాశిత్యమును దుష్టముకాదని తెలియుచున్నది. కెంపు+తామర = కెందా మర - మున్నగు వికారస్థలములందు నుమాగమము నిత్యముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. ఈవిషయము లెల్ల గవిప్రయోగవేద్యములు.

శబ్దానామాదిభాగే ప్రిత్యాది:—శబ్దానామాదిభాగేషు = శబ్దములయాది భాగమందున్నట్టి, ఏకద్వివర్ణ కాశబ్దాః=ఒకటిరెండక్షరములశబ్దభాగములు మాత్రమే, సూతనత్వాదిబోధకాః=క్రొత్త మొదలగునర్థములను దెల్పునట్టి గలవగుచున్నవి. అనఁగాఁ గొఱపడినవర్ణములు లోపించుచున్నవని తాత్పర్యము. ఈసందర్భము చేత సంధిలోఁ గ్రొత్తాదు లాద్యక్షరశేషము లగుచున్నవనియు నట్టివికారము నందినవానికిఁ బదుమనరకపరకత్వమున సుమాగమము వచ్చుచున్నదనియు విశదమగు చున్నది. ‘వికారాచ్ఛాపి’ అని ప్రత్యేకించి చెప్పటచే నట్టి వికృతభాగ ముదంతము కాకున్నను తుతిలేదని తోచుచున్నది. (పూజాదలు-చెందోవ - క్రొంబసిడి. మొ.) క్వచిత్=ఒకప్పుడు, అర్థభేదోపిచ=ఆద్యక్షరరూపశబ్దభాగమున కర్థభేదమును గల్గుట గలదు. ఉదా:—క్రొత్త+పసిడి=క్రొంబసిడి-కెంపు+దూలి=కెందూలి. చెన్ను+

విస్తర. II ౩౮౫ విష:—గాణపతవ్యాఖ్యాతయ న్నిశ్చైక్రొత్తాదిశబ్దములను ‘వికారాచ్ఛ’ అనుదానినుండి సంగ్రహించికొనక “లుప్తశేషంబులగు క్రొత్తాదులకుఁ బదుమంబులు పరంబగుచో నుమాగమంబగు” అను బాలవ్యాకరణము ననుసరించి ప్రత్యేకముగ సూత్రించెను. (గాణ. సంధి. ౪౫ సూ.) ఈరచనచేఁ గ్రొత్తాదు లను బ్రసంగించియు నధర్వణుడు సుమాగమవిధానపూర్వకరూపసాధనము చేయ లేదనవలసివచ్చును. మఱియు ద్వ్యక్షరశేషములగు సగపాలు మున్నగువానిని వైత మీక్రొత్తాదులలోఁజేర్చి యీతఁ డుదాహరించుటచేత (గాణ. సంధి. ౪౪ సూ. విష.) ‘సగపాలు’ మున్నగు ననిష్టరూపములను నీపక్షమున నుప్పతిల్లు చున్నవి.

తోవ=చెందోవ=ఎఱ్ఱకలువ. ఇట 'అందము' అనునర్థముగల చెన్నుశబ్దపుభాగమగు 'చె' అనుదానికి 'ఎఱ్ఱ' అనునర్థభేదము గల్గినది. 'కెందూళి'యనుటపై (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౪౨). పెను+దూళి=పెందూళి. (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౩౯). కెంజడలు. (కెంపు+జడలు) (మను. ౧ ఆ. ౫౯). 'కెంధూళి' అని సూరి (బా. సంధి. ౩౮ వివ.) వర్ణచతుర్థమును నిల్పుటకుఁ దగినయాధారము లేదు. ఇట్లు సరళపరకత్వమునందును గొన్నియెడల సుమాగమము కన్పట్టుచుండుటచేత 'సరళే పరుషే వై' అనుదాని నుల్లంఘించి సూరిశ్రుతులు పరుషపరకత్వమందుమాత్రమే నున్నును విధించుట సరికాదు. (బా. సంధి. ౩౭ సూ.) ప్రాతః+చదువు=ప్రాజదువు, లేతః+కొమ్మ=లేగొమ్మ, పూవు+తోట=పూదోట, మీఁదు+కడ=మీఁగడ - మొదలగునవి, ప్రాతః+ఇల్లు ప్రాయిల్లు, లేతః+దూడ=లేదూడ, క్రొత్త+కుండలు=క్రొత్తకుండలు మొదలగునవియు మహాకవి ప్రయోగానుసారముగా నీసందర్భమున సాధించుకొనవలయును.

అద్విత్యంచ భవేద్ద్విత్యం | దీర్ఘో హ్రస్వశ్చ కేఘచిత్ |
 (వికృ. అజం. ౩౭ కారి. అహో. ౩౧౦ పు.) భాషేయ
 మమితా తత్ర | దేశ్యా చిత్రస్వభావయుక్తచ్చిత్ర
 నన్నయా తా తు ద్రష్టవ్యా | పూజ్యపాదసుభాషితే || (వికృ.
 ధర్వణీయము. క్రియా. ౩౬ కా. అహో. ౫౧౩ పు.)
 ౮౮ I విషయము. భూయసీదేశ్యశబ్దేషు | లోపవర్ణాగమశ్రుతిః || (వికృ.
 అజం. ౯౪ కా. అహో. ౩౭౨ పు.)
 తత్తత్పదం పరిగ్రహ్యం | యద్యత్సహృదయే హితమ్
 (వికృ. అజం. ౯౨ కా. అహో. ౩౭౧ పు.)

కల్పతరువు. ౮౮ I విషయము.—అద్విత్యంచ=వర్ణలోపము జరుగునపుడుగాని, దీర్ఘమునకుఁ దర్వాతనున్నపుడుగాని, ద్విత్యము లేనివర్ణముసయితము, ద్విత్యమ్ = ద్విత్యము గలది, కేఘచిత్=కొన్నియెడల, భవేత్=అగును. అట్టియెడల ద్విత్యము నకుముందు దీర్ఘమున్నచో, దీర్ఘశ్చ = ఆదీర్ఘమునైతము, హ్రస్వః = హ్రస్వము నగును. (౨౧౫ I విషయము.) ఉదా:—వర్ణలోపము జరుగునప్పటి ద్విత్యము నకు—క్రొత్త+తావి=క్రొత్తావి - క్రొత్త+నన=క్రొన్నన - క్రొత్త+కారు=క్రొక్కారు - ఇట్లు క్రొత్తశబ్దస్థలమునందే కొన్నియెడల సుమాగమము కొన్నిట ద్విత్యము కొన్ని చోట్ల లోపాభావమును గల్గును. నెఱ+తటి=నెత్తటి. నెఱ+మడి=నెమ్మడి. నెఱి+నడుము=నెన్నడుము. నిక్కము+కల=నిక్కల. కవ+వడి=కవ్వడి. ఇట్లు వర్ణలోపము

గల్గెనపుడు కొన్నియెడల ద్విత్వమువచ్చును. కొన్నిచోటులం దిట్లు ద్విత్వముఁ
రాకుండుటయుఁ గలదు. రాచ+కొమరుఁడు=రాకొమరుఁడు, రాచ+చిలుక=రాచిలుక,
వేలు+వేలు=వేవేలు=వేవేలు, వేయి+వేలుఁగు=వేవేలుఁగు, వేడి+వేలుఁగు=వేవే
లుఁగు, నిడుద+మోము=నిడుమోము, బాగు+పురె = బాపురె. మొ. దీర్ఘ
పూర్వకస్థలములందుఁ గొన్నిట ప్రాస్తద్విత్వములు వచ్చుటకు:—పూవు+పొడి=
పుప్పొడి, నాలుగు+నాళ్ళు = నాన్నాళ్ళు, వేడి+నీళ్ళు = వేన్నీళ్ళు, మూడు+
నాళ్ళు=మూన్నాళ్ళు. మొ. ఇట్లు వచ్చునెడల ద్విత్వాదికమురాదు - కెంపు+
చాయ=కెంజాయ - కెంపు+జడ = కెంజడ, సగము+కోరు=సంగోరు - ఇంత+దనుక
=ఇందనుక, ఇంత+దాఁక=ఇందాఁక. మొ. ఇట్టి సామాసికవిచిత్రవికారములు (బాల.
సమా. ౨౨ సూ.) సక్కులాదిసూత్రముచేతను ప్రోధ. సమా. 3౬ సూత్రముచేతను.
సంగ్రహింపఁబడినవి. ఇట్టి విచిత్రవికారములు పలువిధములు వేనవేలు నగుటచేత
నిరూపింప శక్యముకాదనియు, మహాకవులప్రయోగములవలనఁ దెలిసికొనవలయు
ననియు సధర్మణుఁడు వచించుచున్నాఁడు. ఇయంభాషా = ఈయాంధ్రభాష,
అమితా=పరిమితలేనిది. తత్ర = అందును, దేశ్యా = ఆంధ్రదేశ్యము, చిత్రస్వభావ
యుక్ = వింతవింతస్వభావములతోఁగూడినది. తచ్చిత్రతా=ఆవైచిత్ర్యము, పూజ్య
పాదసుభాషితే=పూజ్యులగు మహాకవులప్రయోగములందు, ద్రష్టవ్యా=చూచి
తెలిసికొనఁదగినదే, దేశ్యశబ్దేషు=దేశ్యశబ్దములందు, లోపవర్ణాగమశ్రుతిః=వర్ణలోప
వర్ణాగమాదికము, భూయసీ=మిక్కిలి విస్తృతమైనది. యద్యత్ = ఏయేపదము,
సహృదయే=మహాకవియందు, హితమ్=సమ్మతమైనదో లేదా, సహృదయ=మహాకవికి,
ఈహితమ్=సమ్మతమో, తత్తత్పదమ్=ఆయాపదము, పరిగ్రహ్యామ్=గ్రహింపఁదగిన
దగును. వైయాకరణు లిట్లు చెప్పుట తెల్లనందే కాదు. అసంఖ్యవైయాకరణా
గ్రేసరసంస్కృతసంస్కృతభాషయందును గలదు. “౧౦౩౪. పృషోదరాదీనియథోప
దిప్తమ్. (౬-౩-౧౦౯) పృషోదరప్రకారాణిశిషైర్యథోచ్చారితాని తథైవ సాధూ
నిమిత్తః...ఆకృతిగణోయమ్.” (బాలమ. సి. కౌ. ౪౪౦ పు.) “తథాచ ప్రాజ్ఞః-
కృత్తదిత సమాసానా । మభిధానం నియామకమ్ । లక్షణం త్వనభిజ్ఞానాం । తద
భిజ్ఞానసూచకమ్ ॥ (ముగ్ధబోధవ్యాకరణము. ౧౦౯౩ సూ. వివ.)

“ఆద్యప్రకృతేరపి ప్రయోగానుసారిత్వమేవ. తదుక్తం ధనంజయచార్యైః.
వక్తావాచస్పతిర్యత్ర । శ్రోతాశక్తస్తథాపితౌ । శబ్దపారాయణస్యాస్తం । న గతౌ
తత్ర కేవలమ్ ॥ తథాపి కిచ్చిత్ కస్తైచిత్ । ప్రతిబోధాయసూచితమ్ । బోధ
యేత్కియదుక్షిణో । మాన్యవిత్సహాయాతికిమ్ ॥ ప్రమాణమకలఙ్కర్య । పూజ్య

పాదస్యలక్షణమ్ || అమరసింహాదిశాబ్దికై రపి - శేషం తు | జ్ఞేయం శిష్టప్రయోగత ఇత్తుక్తమ్" (అహో. ౫౧౪ పు.)

సమాసంబుల ద్రుతంతంబులగు స్త్రీసమంబులకుం బుంపులకుం బరుషసరళంబులు పరంబులగునపుడు నుగా గమంబగు. ౨౫.

ఇచటం బరుషంబులు పరంబులగునపుడు ద్రుతంబునకు చింగుసంశ్లేషంబులచే మూడురూపంబులు. సరళంబులు పరంబు లగునపుడు ద్రుతంబునకు లోపసంశ్లేషపూర్ణ బిందువులచేత మూడురూపంబులు. విధాన

బాలవ్యాకరణ

వివరణము.

౮౮ II విషయము. గయిదువు, చిగురుగయిదువు, చిగురున్లయిదువు. తళుకు+గజ్జలు=తళుగజ్జలు, తళుకున్లజ్జలు, తళుకుం గజ్జలు. సింగపు+గొదమ=సింగపుంగొదమ - సింగపుఁ గొదమ - సింగపున్దమ. ఉన్నతంపు+గొడుగు = ఉన్నతంపుగొడుగు - ఉన్నతంపున్దగు - ఉన్నతంపుంగొడుగు. నలుగడాదుల నీయాగమంబు లేదండ్రు. ఈయాగమం బొకానొక చోట స్థిరంబు పరంబగుచోఁ గానంబడియెడి. గరువపున్దురువు.

సంజీవని ౮౮ II విషయము:—చిగురుంగయిదువు=చిగుర నెడియాయుధము-సింగపుంగొదమ=సింహపుష్పి - నలుగడలు=నాల్గుదిక్కులు - గరువపున్దురువు = గర్వంపుటొప్పిదము, స్త్రీసమంబులు=ప్రథమైకవచనమున డుజాదిప్రత్యయములు లోపించునాచ్చికశబ్దములు. తండ్రి - తల్లి - గోడ మొ. తెల్ల - నల్ల - వాడి - వేడి - మొదలగు విశేషణములును స్త్రీసమములె యనఁదగును. చింతామణిపక్షమున 'అన్యేద్రుతప్రకృతయః' అనుచొప్పున విశేషణములు ద్రుతప్రకృతికములు కావున 'తెల్లన్ - నల్లన్ - వాడిన్ - వేడిన్ - చేయుచున్నన్ - చేసినన్ - చేయఁగలన్ - చేసెదన్ - చేసెడిన్ - చేయున్ మున్నగురీతి నీవిశేషణములరూపముల నెన్నునగును. ఆపక్షమునందును నిట్టివెల్ల—“చేయుచున్ - చేయుదున్ - చేయన్” మున్నగులాక్షణికావ్యయములతోపాటుగ స్త్రీసమములె యనుటలో విరోధమేమియులేదు. (చూ. ౮౨ I విషయము, దీనివిస్తరము.) 'కర్తృధారయంబు త్రికస్త్రీస

మ ముగంతభాతుజవిశేషణపూర్వకంబై యుండు' (బా. సమా. ౫ సూ.) అను సూత్రమున స్త్రీసమములగు వచించి సూరిభాతుజవిశేషణములను వేటుగఁ బెర్కొనుటచేత భాతుజవిశేషణములు సూరిపక్షమున స్త్రీసమములు కానేరవని చెప్ప నగును. కాన బాలవ్యాకరణపక్షమున భాతుజవిశేషణములకుఁ బ్రకృతసూత్రము చేత చుగాగమము రానేరవని గ్రహింపవలయును. ఉదా:—చేయుపని - చేసెడు పని. మొ. (విస్తర I) సూరిగారి యీమార్పు సరిగానున్నట్లు తోచదు. “వికృతౌ సర్వేశభ్యాః....” అనుచింతామణి ననుసరించి సూరి, “ఆచ్ఛికంబులెల్లం దలుచుగ స్త్రీసమంబులుం గ్లిబసమంబులయియుండు” (బా. ఆచ్ఛి. ౨ సూ.) “తలుచుగ నుటచేఁ బులింగతుల్యంబులుం గొండ్లొకకలపు” అని వైసూత్రమును వివరిం చెను. ఇట్టియెడల భాతుజవిశేషణములు పుంస్త్రీగ్లిబసమములలో నేతరగతియం దును జేరకుండుట సరికాదు. మఱియు వీనికి స్త్రీమత్వము లేనపుడు ప్రథమైకవచన లోపమునకు మార్గము లేమింజేసి పదత్వసిద్ధియుఁ బొసఁగదు.

ఈసందర్భమునందలి స్త్రీసమశబ్దమాచ్ఛికమాత్రవిషయకము. పిత - దూత మున్నగునవి ప్రథమైకవచనలోపాదికమునకై స్త్రీసమములుగా సూరిచే సూత్రింపఁ బడినను నట్టితత్సమముల నిచటి స్త్రీసమములలోఁ జేర్పరాదు. ఉదంతముల కనుట చేత నీవిధి యూదంతములపట్ల వర్తింపనేరదు (విస్తర II.)

విస్తర. I ౧౮ II విష:—ఇట్లు సుగాగమరహితముగనే భారతమునఁ బ్రయోగములు వెలయుచున్నవి. చ...గొంతిముద్దునే | యుకొడుకు...(విరా. ౧ ఆ. ౯౮). మ....చూ | చు తలం వెత్తెడు...(భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౦౬). క....త్రోఁ | చు తలం పలవలుచు...(ఆను. ౧ ఆ. ౭౨). ప్రాసస్థలఖచితము లగునిట్టి ప్రయోగ ములకు విరుద్ధముగ నర్వాచీనులు ప్రయోగించిరి. శా. వాల్మీకినామగోళ్య... (మనుచ. 3 ఆ. ౫౭). మ...అయ్యింతి చె | క్కులఁబోలుం దెలనాకుల... (పాండు. ౧ ఆ. ౨౯). వీని ననుసరించి యడిదము సూరకవి “ఆ. వె. కర్మభార యంబు గావించుచోటను | నూడిపలుకవచ్చు నొక్కచోట | స్ఫుటకృపావిభూతిఁ బోలుచున్ శివుఁడు మాకు | ... (కవిసం. ౧ తరం. ౧౬ లక్ష. ౧౦౩ ప.) అని లక్షణముచెప్పి యీక్రిందిపద్యమును బ్రమాణముగఁ జూపెను. శా...పా | ల్పార్శ్వన్ రాముఁడు ప్రోచుఁగాత (కవులషష్ఠము) (చూ. విస్తర. II ౯౫ విష.)

విస్తర. II ౧౮ II విష:—ఉదంతములకని సూరియేకాక ‘నుమ్చోతః’ అని భట్టారకుఁడును ‘సమానే ను మతో భవేత్’ అని యధర్వణుఁడును దవరకరణము తొనె విధించుటంజేసి యీనుమ్మ ‘ఉ’ దంతములకు వర్తిల్లనేరదు. కాన “దీర్ఘము

'పుంపులకున్' అను ప్రత్యేకవిధానమునంజేసి యవి తుదినిగలశబ్దములు స్త్రీసమములు కాకున్నను, దిత్వములయినను నచట సంగమము వచ్చునని విశదపఱచుచు సూరి 'సింగపుంగోదమ - ఉన్నతంపుంగోడుగు' అని యుదాహరించెను. (విస్తర III)

నన్నయార్థ్యణులు ప్రాకృతవ్యాకరణపద్ధతి ననుసరించి 'నుమ్' అని యీ యాగమమున మిత్తుగా విధించినను సూరి ప్రసిద్ధమగుపాణినీయపద్ధతి ననుసరించి "3౬. ఆద్యంతైటకై" (౧-౧-౪౬) టిత్ కైయస్యోకై తస్య క్రమాదాద్యంతా వయవౌత్తః" (సి. కా. బాలమ. ౧౯ పు.) అనుచోప్పున 'నుక్' అని యిట్లు కిత్తుగా నుపదేశించెను. రెండుమార్గములందును ద్రుతమంతావయవముగా వచ్చుటే యర్థముగాన ఫలభేదములేదు. (విస్తర IV)

మీఁదనైనఁ బూర్ణబిందుసంస్లేషములు రెండును నుండక న (య?) ర్థబిందురూప మెయగు ననుమాట మఱు (ఆ?) వరాదు" (బా. సా. పే. ౮౪ పుట.) అను వేటికావాక్యము సరికాదు అటయిన 'పూఁదోఁట - పూఁబొద' మున్నగువాని సాధనమెట్లని శంకింపరాదు. "వికారాచ్చాపి" అను ప్రత్యేకవిధానముననుష్ఠువచ్చును (౮౮ విష.). 'పూవు+తోఁట - పూవు+పొద' మున్నగురీతిని ఛేదముచేసి సూరి పక్షమునఁ బ్రాంతాదిసంధిచోప్పున నట్టివానిని సాధించికొననగును. బా. సంధి. 32 సూత్రమునొద్ద సూరి యట్లే "పూవు+తోఁట=పూఁదోఁట" అనియే యుదాహరించి యున్నాడు. ఇట్లగుటచేత "పూపూవు" (ప్రాథ. సంధి ౧౧ సూ.) అని సూత్రించి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త షయి బాలవ్యాకరణమార్గమును సవరింపబోవుట సరికాదు. "ఉదంతై నుమోఽసంభవాదితిజ్ఞేయమ్" (అహో. 3౧౦ పుట.)

విస్తర. III ౮౮ II విష:—“పుంపులుగూడ నుదంతములేయగుటంజేసి యీకార్య ముదంతములకుఁ గలుగుననినం జాలును. గాని సహజోదంతస్త్రీసమ ములమీఁదనే యని పాఠకు లర్థముంజేసికొందురేమో యని పుంపులమీఁదఁగూడ నగునని సూరి నిర్వచింపవలసివచ్చెను” (బా. సా. పే. సంధి. ౨౫ సూ. వ్యా. ౮౫ పు.) ఈవేటికావాక్యము ప్రామాదికము. పుంపులతశబ్దము లుదంతము లగునేకాని స్త్రీసమములు కానేరవు. పుంపులు మువ్వకమున కాదేశముగా వచ్చినవిగాన నవి తుదినిగలశబ్దములు స్త్రీసమములు కానేరవు.

విస్తర. IV ౮౮ II విష:—“చిగురు+ను+కై దువు.....కకారము పరు షము. ఇది పరముగా నుమాగమము కలిగె. 'నుమ్' అనునది పొల్లమకారము పోవు ప్రత్యయముగాన మిత్తు. ఇది ప్రకృతియంత్యాచ్చుకంటె నవ్యవహితఫర

“చిగురు+ను+ కై యిదువు” అనుచో బా. సంధి. ౧౬ సూత్రముచొప్పున గకారాదేశమును ౧౭ సూత్రముచొప్పున ద్రుతమునకు ఖండపూర్ణబిందుసంశ్లేషములును వచ్చునుగాన సూరి యీరూపత్రయమును నుదాహరించెను. ఇది సమాసస్థలమగుటచేత బా. సంధి. ౨౬ సూత్రముచొప్పునఁ బైచోట ద్రుతస్వత్వరూపము రానేరదని వివరించెను. ‘తఖకు+ను+గజ్జలు’ అనుచో బా. సంధి. ౧౮ సూత్రముచొప్పున ద్రుతలోపసంశ్లేషములును, ౧౯ సూత్రముచొప్పున నెఱుసున్నరూపమును స్థించినవి. ఇచట సైతము బా. సంధి. ౨౬ సూత్రముచేతనే ద్రుతస్వత్వము రాదయ్యెను. ‘విధానసామర్థ్యమున దీనికి లోపములేదు’ అనునీసూత్రముచే సమాసమందు ద్రుతాగమవిధానముచేసి వెంటనే దానికి బా. సంధి. ౨౮ సూత్రముచే లోపముచేసినచో నీప్రకృతసూత్రపు ద్రుతాగమవిధానము వ్యర్థమే. యగునుగాన సమాసమునందు విధింపఁబడిన ద్రుతాగమమునకు సామాసికద్రుతలోపము కల్గనేరదని తాత్పర్యము. ఇంక నీసామాసికద్రుతాగమమునకు బా. సంధి. ౧౮ సూత్రముచే బాఠికలోపము రావచ్చును, అట్లులోపించినను బహుంతరమున ద్రుతమునకు పూర్ణబిందుసంశ్లేషరూపము లుండునుగాన ద్రుతాగమమునకు వ్యర్థత కల్గనేరదు. కాఁబట్టి యట్టిపాఠికలోపము రావచ్చునని వివరించి సూరి యుదాహరించెను.

‘సింగపుంగొదమ’ అనునది ‘పు’ అనుదానికిఁ బరముగా నుగాగమమువచ్చుట కుదాహరణ మగుటయేకాక ప్రకృతసూత్రములోని ‘సమాసంబులన్’ అను బహు

ముగా నగును.” (బా. సా. వే. ౮౪ పుట.) అను పేటికావ్యాఖ్య సరికాదు పేటికాకర్త యీవాక్యమందేకాక యీసూత్రపువ్యాఖ్యయంతటను నుమాగమమునే సూరి విధించినట్లు వ్రాసెను. సూరిగారిమూలసూత్రము నుదాహరించునపుడు మాత్రము షరప్పరవిరుద్ధముగా “నుగాగమ” మని వ్రాసెను. సూరి యీ సూత్రమందేకాక యెచ్చటను మిత్త్యమును వాడలేదు. మఱియు నిచట నుదంతముల కంత్యావయవముగా ద్రుతము చేరవలసియుండుటచేతఁ బాణీయపద్ధతిలోని “ఆద్యంతైటకీతౌ” అనుచొప్పున “కిత్త్యమునే” యుపయోగించుట యర్హము. హలంతములకు విధించునపుడుగదా పాణీనీయపద్ధతి చొప్పున “32. మిదచోన్త్యా త్వరః. (౧-౧-౪౭) (సి. కౌ. బాలమ. ౨౦ పుట.) అనుసూత్రముచొప్పున మిత్త్యము నుపయోగింపవలయును. పేటికాకర్త యహోబలపండితీయపు తెలుఁగు టీకను (శొంతిభద్రాద్రిశాస్త్రిగారిది) జూచి (అహో. ౨౨౧ పు.) యట్లు వ్రాసెనని తోచెడిని. మఱియు సూరిసూత్రమున నుక్కునాగమమని చెప్పియుండఁ టేటికలోఁ బ్రత్యయమను టేలకో ?

వచనస్వారస్యమున కేషషష్ఠీసమాసములందును నీయాగమము వచ్చుననుటకును నుదాహృతి యగుచున్నది.

“ఉన్నతంపుంగొడుగు” అనునది ‘ంపు’ అనువానికిఁ బరముగ నుగాగమము వచ్చుట కుదాహరణ మగుటయేకాక మిశ్రసమాసములందును “పుంపు” లకుఁ బరముగా నుగాగమమువచ్చుటకును నుదాహరణ మగుచున్నది.

సంజీవని. ౮౮ III విషయము:—ప్రయోగములు—చ...ఆ! భరణము లెక్కుడుంజవుల పాక కేషము బాదరింప (ఆరు. ౪ ఆ. ౨౩౯ ప.) మ...పెనుం! గడుపు ల్లక్ష్టిమృగంబు లెంజయు... (ఆరు. ౨ ఆ. ౨౪౫) చ...హరి యిట్లు చెప్పఁగా! వినమి కడుంజెడుంజెఱుగు... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౩౪౪) మ. చిగుడుంజెడ లొప్ప... (హరి. ఉ. భా. ౨ ఆ. ౪౨౪) షష్ఠీసమాసమున నాగమమువచ్చుటకు - మధ్యాక్షరము. ఉవిద కన్నుంగవ మొగిచి తెజవకయుండె భయమున (ఆది. ౪ ఆ. ౨౪౪ ప.) చ. ఇవ్వరపుడపుంజిత్రమున వచ్చునె నీకొకపేర్ని. (ఆరు. ౧ ఆ. ౨౦౯). ఇది పునర్లొదాహృతియు, మిశ్రసమాసోదాహృతియు, కేషషష్ఠీసమాసోదాహృతియు నగుచున్నది. క...చె! పురపుం చెరువున డప్పిం! బొరసినయెడ... (శాంతి. ౩ ఆ. ౪ ప.) చ...ప్రాణగొడ్డపుం! బనులగు నవ్విధంబు... (ఆను ౪ ఆ. ౧౩౪). మ...జగంబుల వేరెవ్వరుఁ గయ్యపుంగఱ వున న్బొంచె ద్రిలోకేశ (హరి. ఉ. భా. ౨ ఆ. ౧౯) పు - ఁపులకు ‘తన’ పరకత్వమున నువ్వుప్రయోగము లభింపలేదు. ఈనుగాగమము పాక్షికమని నిర్ణయింపఁజాలు ప్రాసస్థల ఖచితప్రాచీన మహాకవిప్రయోగములు లభింపలేదు. అట్లుగట్లే కావలయు సూరి దీనిని నిత్యముగా విధించెను. కానియధర్వణకారికలలోని. “ప్రయోగఃశరణావేః । అమిశ్రేస్త్రీమాత్ కేచిత్ - అద్రుతాత్ స్వరసాత్ - వికారాచ్చాపికేచన” అనువచనములనుబట్టి యీయాగమము నిత్యము కాదనియే చెప్పనగును. క... కరము వెస న్వచ్చుచేటు కాలము తెఱుగున్ (“శాంతి. ౪ ఆ. ౪౩౫) అనురీతి ప్రయోగములు పెక్కుకానంబడుచున్నవి, చిటుచేప - నిటుచేప-కీడు పని మున్నగుసహృదయసమృతప్రయోగములు పెక్కు వెలయుచున్నవి. “కేచిదిత్యుక్తేః పునుఁగుతావి - కుండనపుచాయ ఇత్యాదీనిరూపాణి... స్వరసాదిత్య నేన (ఇచట సరసాదనుపాతము ముద్రణసంస్కర్తప్రభృతిప్రమాదకృతము) నలుగడలు ఇత్యాదివ్యావృత్తిః” (అహో ౨౨౧ పుట నుమ్చోత ఇత్యాదిసూత్ర వ్యాఖ్య.)

సంజీవని. ౮౮ IV విషయము:—‘నలుగడలు’ అని ఖండబిందువుతో బాలవ్యాకరణప్రథమముద్రణమునందు నైతము పడియున్నది. అట్లయినను “నలుగడలు

శతాక్షి వ్యావృత్తి” అనునహాబలపతివాక్యమే మూలమనఁదగు సూరివివరణ మున నరసున్న సూరిచే బుద్ధిపూర్వకముగ నిల్పఁబడెననుట విశ్వసనీయముకాదు. (విస్తర) నలుంగడలు-ఇరుగడ-ఇరువది-అటువది-నలువది మున్నగుచోటులందెల్ల గన దవహా దేశమయ్యెనని(సమాసాశ్రయవిధిగ)యెఱుంగునది. (౭౮ IV విషయాదు.)

కన్నయా స్వత్వం ప్రశ్లేషతా బిస్తు । స్వమానే న ప్రయోగతః.

౮౯ విష. (విశ్చ. సంధి. ౧౭ కా. ఆహా. ౨౧౩ పు.)

కల్పతరువు. ౮౯ విష:—ఈకారిక కీవఱకె ౮౨ III విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను.

చాలవ్యా. సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు స్వత్వంబు లేదు.

౮౯ I విషయ. ౨౬.

సంజీవని ౮౯ I విష:—ఈసూత్రమునకు బా. సంధి. ౨౫ సూత్రపువివరణ మున “స్వత్వము లేకుండుట” నుదాహరించియుండుటచే సూరి యిటు మరల వివర

విస్తర ౮౮ IV విష:—గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యిచటి యరసున్న ముద్రణ ప్రమాదపతితమని గ్రహింపక యీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. “నలుంగడలు మొదలైన వాని యందు నీయాగమము (ఇరువదియైదవసూత్రముచేత వచ్చు నుమాగమము = సంశ్లేషరూపము) ‘లేదందురు.’ అనఁగా ‘నలుంగడలు - నలుంగడలు’ అనురూపము లుండవచ్చునుగాని నలుగడలు అనురూపముండఁగూడదని భావము (బా. గు. ప్ర. ౬౪పు. ద్వి.ము). సంధిపరిచ్ఛేదములోని యాగమ న కారంబునకు సంశ్లేషరూపము లేదనెడి యపసిద్ధాంతము నంగీకరించినవాడుగాన (బా.గు.ప్ర.౫౭ పు. ప్ర. ము. ద్వి. ము) (చూ. విస్తర I ౮౫ II విష.) గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త వైరితినసంగతముగ వ్రాసెను ‘నలుగడలుల నీయాగమంబు లేదండ్రు’ అని కఠోక్తముగా సూరి యుద్ఘోషించుచుండఁగా నచట ముద్రణప్రమాదపతిత మగు నర్థబిందువు వాస్తవమని భ్రమించుటయు నింకను నచటియాగమశబ్దమునకు సంశ్లేష మర్థమనుచు నపార్థముచేయుటయు నట్టియపార్థముచొప్పునఁ దానంగీకరించిన ‘నలుంగడలు - నలుంగడలు,’ అను రూపములు సూరికిని సమ్యతములనొనర్లు సమన్వయించుటయు సరికాదని నేను లోఁ గడఁ బత్రికాముఖమునఁ దెల్పఁ గోపించి నిజాభిధేయవంచనముననపార్థమూర్తులగుచుఁ బ్రకాశికాకర్తగా రేమేమో యతిప్రసంగముచేసిరి. ఆప్రథమముద్రణము నకుఁ దప్పొప్పుల పట్టికను దగిలించి యందు సవరింపయత్నించిరి. కాని యాసవరణము తప్పులతిప్పయగు ద్వితీయముద్రణమున గ్రంథమున కెక్కలేదు. ప్రథమ ముద్రణమురీతినే పడియున్నది.

తోదాహరణములను జూపలేదు. చిగురునైదువు - తళుకుంజెక్కులు మున్నగు చోటులందు "చిగురును నైదువు - తళుకును జెక్కులు" అనురీతిని ను స్వరూపస్థితి సమాసములలో నుండదని సూరి యాశయము.

నన్నయాధర్వణమతమున ద్రుతమునకు (౪౨ III విష. చూ.) సమాసమందే కాక యెచ్చటను 'ను' స్వరూపము లేదు. "నుమేచోత్తః" సమాసే "నుముతో భవేత్" అను నన్నయాధర్వణసూత్రములచే సమాసమున విధింపబడిన నుమ్ములలో మకారమే కాక 'ఉ'కారమును నిద్యర్థమే. మిత్తవ్యముచే ద్రుతాగమ మంత్యావయవ మగును. ఉకార ముచ్చారణార్థకము. కాఁగా వ్యంజన నకారరూపద్రుతమే సమాసములం దాగమమగునని గ్రహింపవలయును. కాన సమాసములందలి ద్రుతమునకు స్వత్వ మనఁగా వ్యంజననకారము పరహల్లుతో సంయోగించుట యనియే నన్నయాధర్వణులమతమున గ్రహింపవలయును. అట్లయినను దిక్కియజ్య ప్రభృతులు ద్రుత'ను'స్వరూపమును వ్యస్తస్థితిలోఁ బ్రయోగించియున్నారు. (౪౨ III వి.) సమాసములోని యాగమద్రుతమునకు నుస్వరూపమేకాక ద్రుతము పర హల్లుతో సంయోగించుట లక్షణముగాఁగల సూరిప్రభృతులసంక్లేషమునైతము కవిప్రయోగములం దెచ్చటను నిర్వహింపబడలేదు. ఇట్టిస్థితిలో సూరి స్వత్వము నిషేధించి సంక్లేషము నంగీకరించుట కాధారమేమో తెలియకున్నది. నన్నయా ధర్వణులు సమాసమున నుమ్మును విధించిరే కాని యచటిద్రుతమునకు వచ్చు నాకార ములవిషయమున విశేషవిధులను వచింపలేదు.

అరయ నరయ సూరిగారు పైనుదాహరించిన "స్వత్వం ప్రక్లేషతాబిష్టు రిత్వాద్యధర్వణకారికను మూలముగాఁ గొని ప్రకృతసూత్రము నుపదేశించిరాయని యాలోచింపవలసియున్నది. ఆయధర్వణకారికయు నీసూరిసూత్రమును సామాసికద్రుతమునుగూర్చియే వెలసియున్నను నం దధర్వణకారిక, సమాసమందు విధింపబడిన యాగమరూపద్రుతము విషయముగాఁగలదికాదు. (౪౨ III విష.) సూరిసూత్ర మట్టియాగమరూపద్రుతమే విషయముగాఁగలది. మఱియు నాధర్వణ స్వత్వమువేటు. సూరిమతమునందలి స్వత్వమువేటు. కావునఁ బయ్యధర్వణ కారికను మూలముగాఁ గొని యిట్టి విధానమును సూరిచేయుట భ్రాంతిమూలక మే యనకతీరదు.

స్వత్వం ప్రక్లేషతాబిష్టు । స్వమాసే న ప్రయోగతః ॥

(వికృ. సంధి. ౧౩ కా. ఆహా. ౨౧౩ పు.)

క్వచిద్భవేత్స్వమాసేఽపి । ప్రాణిమాత్రస్య సంస్థితిః

కన్నయా (వికృ. హలం, ౬ కా. అహో. ౪౦౦ పు.)
 భవణయము. ద్రుతస్యపర్వత్రలుక్ సమాసేషు (ఆం. చిం. సంధి. ౯
 ౯౦ విషయము. కా. అహో. ౨౧౬ - ౨౧౭ పు.)

ఆపరాస్తే సమాసేచ | శడ్జనో బిష్టురిష్యతే | ధూర్వ
 హస్యమతే తత్ర | కవివాఙ్మనముచ్యతే (వికృ. సంధి.
 ౨౦ - ౨౧ కా. అహో. ౨౧౪).

కల్పతరువు. ౯౦ విషయము:—వీనిలోని యధర్వణకారికలకు ౮౨ III విషయము
 సందును ద్రుతస్యేత్యాదిచింతామణిసూత్రమునకు ౦ ౭ విషయమునందును వ్యాఖ్య
 చేయబడెను.

తలఁబ్రాలు మొదలగుసమాసంబుల ద్రుతమునకు
 లోపములేదు. ౨౭.
 వివరణము. తలఁబ్రాలు - ఒడిఁబ్రాలు - నేనఁ బ్రాలు - ఊరఁబంది -
 ౯౦ 1 విషయము. ఊరఁబిచ్చిక - తోడఁబుట్టువు - తోఁబుట్టువు - ఒల్లఁ
 బాటు - ఒడఁబాటు - ఇత్యాదులు.

సంజీవని. ౯౦ I విషయము:—“తలఁబ్రాలు - దే - వి - (తలన్ + ప్రాలు) వివాహ
 కాలమందు దోసిశ్శతో తలమీఁదఁబోయునక్షతలు” (శ. ర.) అనుచోప్పున ‘తలఁ
 బ్రాలు’ అనునది సప్తమ్యుక్తకద్వితీయాఽలుక్ సమాసము. ‘తలయందున్’ అనుచో
 “జడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగానగు” (బాల. కారక. ౨౨
 సూ.) అనుచోప్పున ద్వితీయరాఁగా ‘తలను+పోయు+ప్రాలు’ అనువిగ్రహముగల
 మధ్యమపదలోపసమాసమున ‘పోయు’ అను మధ్యమపదలోపమును, (బా. సమా.
 ౨౦ సూ.) బా. సంధి. ౨౪ సూత్రముచోప్పున ద్రుతమునకు లోపమును, రాఁగా
 “తలప్రాలు” అను ననిష్టరూపము సిద్ధింపవలసివచ్చెను. కాననందలి ద్రుతలోపము
 ప్రకృతసూత్రమున వాఙింపబడఁగా ‘తలన్ + ప్రాలు = తలఁబ్రాలు - తలంబ్రాలు -
 తలనాబ్రాలు’ అనురూపము తేర్పడును. ఇట్లు ద్వితీయారూపద్రుతము లోపింప
 కండుటచే నిది యలుక్సమాస మగుచున్నది. ఇట్లే తక్కినరూపములను సమర్థించు
 కొనునది. ఇత్యాదులనుటచే ‘ఒల్లఁబోవు’ మున్నగువాని నెన్నునది. ఒల్లఁబోవు =
 మూర్ఖిల్లు...గీ. ఒల్లఁబోవుచు సిడమతఁ డుతె గొనియె (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౪౩
 ప.) (విస్తర.) ఇంకను బ్రయోగములు:—మ....నా | భునిమాళిన్ దలఁబ్రాలు

విస్తరము. ౯౦ I విషయము:—“ఇందు ద్రుతము లెట్లు కల్గెనో? యివియే సమా
 సములో? లెట్లుక నిపుణముగా సూరి ద్రుతమునకు లోపము గలుగదని సూత్రిం

వోసె నవలా... (మనుచ. ౫ ఆ. ౮౪). (సూ. రా. ని.). ద్వి... | ఒడిబియ్యము (పరమ. ౫ ఆ. ౪౩౮ సూ. రా. ని.). మ. లీలం బార్వతి నేనబ్రాలు శివమాళిం బోసె (వీరభ. ౩ ఆ. ౪. ర.) నీ. వై నతేయఖగంబుతో నూచబిచ్చుక | ... (చెన్నబ. ౫ ఆ. ౭౧ సూ. రా. ని.) శా. తోడంబుట్టువుపాటు సూచి యలుకన్. (భీష్మ. ౩ ఆ. ౧౦౭). శా. తోడంబుట్టువు లందఱుంబడిన (మహాప్రస్థా. ౧ ఆ. ౫౦). ఆ. పె. దాని తోబుట్టు గురుతర | సంగరసముద్భిక్త సరణిః బరంగ (రాఘ. ౨ ఆ. ౪౨). క. అనుచు నొడఁబాటులేకున్న... (విరా. ౨ ఆ. ౨౪). చ... ఇందోడం ! బడమని దుర్జనత్వమున... (సభా. ౨ ఆ. ౩౦ ప.) ఆ. పె... ఏది నీ ప్రాణములయందు. నొల్లఁ బాటు నీకు నొలయుఁజేసె (మార్కం. ౮ ఆ. ౬౦. సూ. రా. ని.)

చుట యసంగతముగా నున్నది." "మఱియు వీనిని సమాసములుగా నేల యంగీకరింపవలెనో తెలియకున్నది. వీనిని సమాసములనుటకు నుమాగమము గల్గుటయే ప్రయోజనముగదా. అట్టి ప్రయోజన మివాక్యకృతిలో నుదంతేతరాచ్చికపదములపై సిద్ధింపమి నీసూత్రమున కర్థము కన్పట్టకున్నది... వీనిపై నుమాగమము సాంధింపకున్నను సమాసతను సాంధింపకున్నను నిపుణముగా ద్రుతమునకు లోపము రాదని సూరి తెల్పుట యసంగతముగా నున్నదనకతీరదు" (బా. సా. పే. ౮౭ పుట). ఈపేటికే కేవలము సాహితైకమూలమై యున్నది. బా - సమా - ౩ సూత్రము దాని వివరణము మున్నగునవి పై యుదాహృతుల సమాసవిషయమును విశదీకరింపఁజాలి యున్నవి. తలఁబ్రాల్వాదులు సమాసములని యంగీకరింపనిచో "తలయందుఁబోసిన ప్రాలు" మున్నగురితి నర్థవిశేషము లెట్లు లభించును? సమాసములుగ వాని నంగీకరింపనపుడు 'తలన్' మున్నగునవి "ప్రాలు" మున్నగువానితో నన్వయింపక పేటొక క్రియతో నన్వయింపవలసియుండుటచేత వివిక్షితార్థసిద్ధి కల్గనేరదు. సమాసాంగి కారమున నిట్టి ఫలవిశేషములు వెలయుచుండఁగా నుమాగమప్రాప్తియే ప్రయోజనమునుట యంతమాత్రము సరికాదు. మఱియు వానిలోనిద్రుతము సామాసిక నుమాగమరూపము కాదు. 'తలన్-ఒడిన్ - సేసన్-ఊరన్' అనుచోటులందలి ద్రుతము ద్వితీయావిభక్తిసంబంధమైనది. 'తోడన్ - తోన్' అనునవి ద్రుతప్రకృతికము లగునవ్యయములు. 'ఒల్లన్ - ఒడన్' అనునవి భావార్థక ద్రుతప్రకృతికనిపాతములు. ఇట్టివానికి వ్యస్తప్రయోగమేలేమింజేసి వీనికి నిత్యసమాసము నంగీకరింపవలసిదే. ఒడిన్ + కట్టు + ప్రాలు = ఒడిలోఁగట్టెడిబియ్యము. "ఒడిఁబ్రాలు - వి-బి ('√ఒడి') మంగళార్థము నూతనవధువునకు నొడిలోఁగట్టుబియ్యము" (సూ. రా. ని). సేసఁబ్రాలు = సేసన్ + కొనివచ్చిన + ప్రాలు = దేవతానిర్ధూల్యములోనుండి కొనివచ్చిన

సామానాధికరణ్యే, షూదంతానాం టుగాగమోఽచి
 స్వాత్ (ఆం. చిం. ౧౦ కా. సంధి. అహో. ౨౨౨ పు.)
 తత్రాచ్యుతోభవేన్నిత్య | మత్రతత్ క్వచిదిష్యతే
 (విక్ర. సంధి. ౧౧ కా. అహో. ౨౦౨ పు.)

సామానాధికరణ్యే
 తత్రాచ్యుతోభవేన్నిత్య
 ౯౧ విషయము.

కల్పతరు. ౯౧ విషయము. — సామానాధికరణ్యేషు = సమానాధికరణసమాసస్థలము
 లందు, ఉదంతానామ్ = హస్తోక్తా రాంతములకు, అచి = చచ్చు పరమగుచుండగా,
 టుగాగమః = టుగాగమము, స్వాత్ = అగుచు. సామానాధికరణ్య మనఁగాఁ దదధి
 కరణవృత్తిత్వము. శ్వేతవస్త్రమనుచో వస్త్రత్వాధికరణమగు వస్త్రమందు శ్వేత

యక్షతలు. “శేషా. స్త్రీ - (శిష - ఘో) నిర్తాల్యాదా” (శబ్దస్తో). “నిర్తాల్యాన.
 విసర్జితేతు దేవేశే | నిర్తాల్యం భవతి క్షణాదిత్యక్తే...” (శబ్దస్తో). “వికృ - నేస -
 ప్రకృ - శేషా” (వైకృతదీపిక). “నేస - వై - వి - అక్షత.” (శ - ర). ఊరఁబంది =
 ఊరన్ + తిరిగెడి + పంది. “ఊరఁబంది దే - వి - (ఊరన్ + పంది) ఊరియందుఁ
 దిరుగుపంది.” (శ - ర). ఊరఁబిచ్చిక = ఊరన్ + తిరిగెడు + పిచ్చిక. “ఊరఁబిచ్చిక
 దే. వి. (ఊరన్ + పిచ్చిక) ఇంద్రవట్టునఁ దిరిగెడు ఒకదినుసుపిట్ట = చటకము” (శ - ర).
 “పిచ్చిక దే. వి. పిచ్చికయొక్క రూపాంతరము.” (శ - ర). ఊరఁబంది - ఊరఁబిచ్చిక
 అనురెండుచోటులందలి ‘ఊరన్’ అనునది యాపవిభక్తిసప్తమ్యంతరూపము.
 తోడఁబుట్టువు = తోడన్ + గల్గిన + పుట్టువు. తోఁబుట్టువు = తోన్ + గల్గిన +
 పుట్టువు. “తోడ - దే - ద్ర - ౧ కూడ... ౨ వెంబడి” “తో - దే... ద్ర. ౧ కూడ...
 ౨ వెంబడి” (శ - ర). ఒడ్డఁబాటు = ఒడ్డుమియొక్క + పాటు = ఒడ్డున్ + పాటు = అపే
 క్షయొక్క లేమి. ఒడ్డుమి రూపాంతరము ‘ఒడ్డున్’ అనునది కానోపును. (బా. క్రియా.
 ౧౦౮ సూ.) “ఒడ్డుఁబాటు - ద్వ - వి - (ఒడ్డుమి + పాటు) అపేక్షలేమి - ఒడ్డుమి”
 (శ - ర). ఒడ్డఁబాటు = ఒడ్డుటయొక్క + పాటు. ఒడ్డున్ అనునది యొడ్డుధాతుభా
 వార్థక నుజ్యంతరూపాంతరము. “ఒడ్డఁబాటు - వి - (ఒడ్డఁబడు) ౧ సమృతి...”
 (సూ. రా. ని.). “ఒడ్డు - స - క్రి... ౬ (దానాదికముపుచ్చుకొనుటకై హస్తాదికము)
 చాచు-పట్టు. గీ... పిరుల యీగిసినటచే యొడ్డుకుండు నాకు... (శాంతి. ౮౨. ౧౫౧)”
 (సూ. రా. ని.) చింతామణియందువలె బాలవ్యాకరణమున మధ్యమపదలోపాది
 సమాసము లుపదేశింపఁబడలేదుగాన సూరిపక్షమునఁ దలఁబ్రాహ్మణులను నిక్కలా
 దులలోఁ జేర్చిసాధించికొననగును. (బా. సమా. ౨౦ సూ.) ఇవియును సమాసములే
 కాన వీనిలోనిద్రుతము లోపింపకుండుటచేఁ బ్రకృతసూత్రమున కివి లక్ష్యము
 అగుచున్నవి.

త్వము నైతము వర్తిల్లును గాన శ్వేతత్వవస్త్రత్వములు సమానాధికరణము లగుచున్నవి. ఇట్లుగుటచేత సమానాధికరణసమాస మనఁగా విశేషణవిశేష్యముల సమాసమని తేలుచున్నది. అట్టిది సాధారణముగాఁ గర్తృధారయసమాసమనఁదగును. టుగాగమము కిత్తుగాన నుదంతముల కంత్యావయవముగా నిల్చును. (చూ. ౮౮ II విష. వి. IV) 'కఱకున్+ఎలుక = (మోటగు నెలుకవాఁడు) అనుచో సామాసికద్రుతబోధము రాఁగా "సన్నిర్వాచోఽచ్యుతతః" అనుచోష్ఠనఁ బరరూపసంధి రావలసియుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రముచోష్ఠన "టుక్కు" వచ్చుటచే 'కఱకు+టు+ఎలుక=కఱకు టెలుక' (ఆరణ్య. ౨ ఆ. ౯౧ ప.) అనురూపము సిద్ధించుచున్నది. సమానాధికరణసమాసములందెల్ల నిట్లు టుగాగమము రావలసియుండఁగా 'పేరురము - కప్రపనఁటి - పెక్కిండ్లు - ఏడక్షాహిణులు - తక్కున్నిటిన్' మున్నగుచోటులం దీ టుగాగమమురాక పరరూపసంధి యగుట క్వాచిత్కముగఁ గలదని యధర్వణుఁడు సవరించుచున్నాఁడు. తత్రేత్యాదిః—తత్ర=సమానాధికరణసమాసే తరములగు నాయాస్థలములందు, ఉతః=ఉకారమునకు, అచి=అచ్చుపరమగుచుండఁగా, నిత్యమ్=నిత్యముగాఁ బరరూపసంధి, భవేత్=అగును. ఆత్ర=ఈసమానాధికరణసమాసస్థలములందు, తత్=ఆపరరూపసంధికార్యము - క్వచిత్ = కొన్నియెడల మాత్రము, ఇష్యతే=సమ్యతమగుచున్నది.

అహోబలపండితుఁ డీయధర్వణకారికకు వేటువిధముగ నర్థముచేసికొని దీనిని "అహమాదీనాం ద్విత్వ"మ్మను చింతామణిసూత్రమును సంబంధించినదానినిగా సమన్వయించి యుండుటచే (౧౧గి విష.) నీటుగాగమాభావస్థలముల నీక్రిందిరీతిని వేటువిధముగా సమర్థించికొనెను. "టుగాగమ ఇతివదన్ అనిత్యమాగమశాసనమితి పరిభాషాంజ్ఞాపయత్యాచార్యః, తేన చిగురాకు ఇత్యాది సిద్ధ్యతి" (అహో. ౨౨౨-౨౨౩ పు.)

కర్తృధారయంబులం దుత్తున కచ్చుచరంబగునపుడు
టుగాగమంబగు. ౨౮.

కఱకు+అమ్ము=కఱకుటమ్ము. నిగ్గు+అద్దము=నిగ్గుటద్దము.

బాలవ్యాకరణ సరసపు+అలుక=సరసపుటలుక.

వివరణము. కర్తృధారయంబునందుఁ జేర్వాదిశబ్దముల కచ్చుపరం
౯౧ I విషయము. బగునపుడు టుగాగమంబు విభావనగు. ౨౯.

పేరు+ఉరము=పేరుటురము-పేరురము. చిగురు+అకు=

చిగురుటాకు - చిగురాకు. పొదరు+ఇల్లు=పొదరుటిల్లు-
పొదరిల్లు.

సంజీవని. ఘ I విః—కఱకు=కఠినము=మోటు (ప్రథమద్వితీయముద్రణములు రెంటును 'కఱకు' అనియే ముద్రణస్థాలిత్యము పడియున్నది.) నిగ్గు=ఉత్కృష్టకాంతిగలది. సరసపుటలుక=ప్రణయకలహము. పేరు=వెద్ద. టుగాగమము కీర్తుగాననుదంతముల కంత్యావయవ మగునున్నది. "ఉత్తు" నకను తపరకరణముచే నూదంతముల కీర్తూగమము రానేరదని సూరి యాశయము. ఉదంతముల కీర్తూగమము వచ్చుననుట కాథారమేమియుఁ గానరాదు. కావున "పూ. వై - వి. పువ్వు. ఎ. గీ. కాలకంఠునిశిరసు పూగగనగంగ. (కాశీ. ౧ ఆ.) (దీనికి వృత్తియందు ఉకారమునకు వలె 'ను' మాగమాదికార్యము నెఱుంగవలెను. ఉ - పూ.గొమ్మ - పూటడిదము.)" అనుశబ్దరత్నాకరపువ్రాత నిరాధార మనకతీరదు. 'పూ.గొమ్మ' అనునది 'పూవు+కొమ్మ' అనుశ్లేషముగల ప్రాతాదిసంధిచొప్పున (సంధి. బాల. 3౬ సూ.) సాధించి కొనవలెనని 'పూవు+తోట=పూదోట' అనుసూరియుదాహృతి విశదీకరించుచున్నది. స్వరపరకపూశబ్దమునకుఁ బ్రయోగము శ్రీనాథాద్యర్వాచీనులకావ్యములందును గన్పట్టలేదు. భారతాదిప్రాచీనకావ్యములలో 'పూ' అనుదీర్ఘంతశబ్దమే కానరాదు.

'సామానాధికరణ్యేషు' అనుచింతామణివాక్యమునకు సరిగ సూరియు "కర్త ధారయంబులందు" అని బహువచనమును నిల్పెను. ఇట్టిబహువచనముచే రూపకాదిసమాసములందును వచ్చునని యహోబలవతి యీ క్రిందిరీతిని వ్రాసెను "సామానాధికరణ్యేష్వితి బహువచనజ్ఞాపకాదసామానాధికరణ్యేష్వపిక్వచిత్ - తేన చెక్కుటద్దములు ఇత్యాది రూపం సిద్ధ్యతి. జ్ఞాపకసిద్ధం న'సర్వత్ర. చిగురమ్ము." (అహో. ౨౨౨ పు.) భట్టారకుడును "ద్విగుకర్త ధారయకాత, త్పురుషద్వన్వైతభావహు ప్రీహిః | అన్యేచ కేచిదుపమా, నోత్తరపదలోపరూపకాఖ్యాద్యాః" అని యిట్లుపమితాదులను గర్త ధారయేతరములనుగానే వచించెను. నన్నయ రూపకాదులందు "టుక్కు" నెచ్చటను బ్రయోగింపనులేదు. అట్లయినను 'పూవుటమ్ము' మున్నగు తిక్కయజ్వప్రయోగములచొప్పున నుపమితరూపకాదులందును "టుక్కు" నంగీకరింపకతీరదు. పరిశీలంపఁగా రూపకాదులందును విగ్రహమున సామానాధికరణ్యము గన్పట్టుచునే యున్నది. ఉ. చెక్కులు=చెక్కులనెఱు+అద్దములు=చెక్కుటద్దములు. శాక=శాకస్త్రియ+పార్థివుఁడు=శాకపార్థివుఁడు. ఘన=ఘనసదృశ+శ్యామ=ఘనశ్యాముడు. మొ. "ఘనశ్యామః—ఘనశబ్దోలక్షణయాఘనసదృశేరామేవ ర్తతే. శ్యామ

శబ్దోపి కామే వర్తతే ఇతి సామానాధికరణ్యమ్” (బాలము. సి. కా. 238 సూ. ఉపమానానీతి సూత్రవ్యాఖ్య). ఇట్టి యభిప్రాయముతోడనే కావలయును నాధు నికుండగు సమానకుసుమాచారికర్త యీయుపనితహాప కాదిసమానములను గర్త థారయఁదములనుగా వదించెను. “కవిభిన్నత్వవిధః స్వావిత్యేవం కర్తథారయః కథితః :విశేషణ పూర్వపదకర్తథారయః నీలోత్పలాని ! ...విశేష్యపూర్వ పద కర్తథారయః...మయూరవర్ణంకాః...విశేషణోభయపద కర్తథారయః... స్నాతాచులిప్తాః...ఉపమానోత్తరపదకర్తథారయః...పురుషవ్యాఘ్రః...ఉపమాన పూర్వపదకర్తథారయః...ఘనశ్యామః...సంభావనాపూర్వపదకర్తథారయః - తమా లవృతాః...అనథారణాపూర్వపదకర్తథారయః...వినయధనమ్...” (సమాన కుసు మాచరి) ఈపద్ధతినై-పూవులనెడు+అమ్ములు=పూవుటమ్ములు మున్నగుస్థలములందు సామానాధికరణ్యమును సంపాదించనగును. క...పువ్వుటమ్ములపాదులున్ (విరా. ౨ ఆ. ౨౫). ఆ. వె. అలరువిలుతు పూవుటమ్మువోలె (విరా. ౧ ఆ. ౨౪గి). ఏడ్పుటె లుంగుఁడదో. ౧ ఆ. ౨౪౩). నెత్తురుచేటులు (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౧౨౨). ఈతుది రెం టిని పక్షీసమానమంకలి ‘టుక్కు’ తోసమర్థించినను సమర్థింపవచ్చును. ‘ఏడ్పురూప మగునెలుంగు-నెత్తురురూపమగునేటు’ అన్నను ననవచ్చును. (౯౨ II వి.) ‘ఏడ్పు నెలుంగు-నెత్తురునేటు’ అని నుగాగమమును నిల్పినను నిలుపవచ్చును. భట్టారకుని భారతభాగమునఁ బయిరీతి టుగాగమములు కానరావు. నిర్వివాదస్థలములందే ‘టుక్కు’ కనబడుచున్నది. ఆ. వె. ఎటుకలేని కఱకుపెటు కవేక్షించె... (ఆరణ్య. ౨ ఆ. ౯౧). నీ. అరులునేసిన మహాపరిభవక్లేశంబు | వాఁంగనోపక యేపుటదవి | ... (ఆర. ౧ ఆ. ౨౯౪). సోమయాజియు నిట్టిటుక్కులను చెక్కిటఁ బ్రయోగించెను. క...తీపుటెలుఁ గుంజూవెన్ (ఆను. ౧ ఆ. 3౫౩)చ....ఈయదితి ప్రసూతవం | శమ్మఖిలంబు చాల్తు నొకసన్నపుటికన... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౯౫). ఎ. గీ...నరునుజ్జ్వలంపు | టేపుగని సూతపుత్తుతో నిట్టులనియె. (కర్ణ. 3 ఆ. ౧౨౩) ఆ. వె. దుమ్మరంపుటేడు తుడినేర బాటె. (విరా. 3 ఆ. ౧౩౧). ఉత్సాహ... దు | స్తరపుటున్ని కొల్లఁబాటు దక్కఁడించుకేనియున్ (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౪౫). గీ. గాండీ పధరుచేతి మెలుంగుటమ్ము (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౯౦). క. శోకార్తపుటాడభలతో (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౧౨౪). క...మణిమయంపుటెల్లులు (శాంతి. ౪ ఆ. 3౫౯). క...అనుగుణంపుటర్పన (ఆను. ౨ ఆ. ౨౯౨). కం. రుచిరపు | టరదంబున (అశ్వ. 3 ఆ. ౨౬). క. అర దమునకుఁ గవినె వాలుటమ్ములు నిగుడన్ (శల్య. ౧ ఆ. ౧౬౭). నాయొద్దనున్న తాళపత్రమాతృకలో నిట్లు టుగాగమమె కనబడుచున్నది. కాని నేటిముద్రణము

లందు “వాలురమ్మలు” అను నిర్దుల మగు రేఫఘటితపాతము వెలసియున్నది. శబ్ద రక్షాకరమునసయితము ‘వాలు’ శబ్దము నొద్ద—“సూతు నొక్కవాలమ్మున సుక్క నేసి (భీష్మ. ౨ ఆ.) (రూ. వాలురమ్మ. హరి. పూ. ౯ ఆ.)” అని వ్రాయబడి యున్నది. ఇట్టి రుగాగమమును నిర్వహించు ప్రమాణ మేమియు చూపట్టలేదు. (౯౩ II విష. చూ.)

సంజీవని. ౯౨ I విష:—“తత్రాచ్యుతో భవేన్నిత్య” మ్మను నధర్వణకారికను సూరిగారి సంధి. ౨౯ సూత్రము చాలవఱకు సంగ్రహించుచున్నది. కాని పేర్వాది శబ్దములకు ‘టు’ గాగమము వైభాషికమని యీసూత్రమున సూరి వచించెను. పేరుశబ్దమునకు భారతమున ‘టు’ గాగమమువచ్చిన ప్రయోగ మొక్కటేని లభింప లేదు. చ...అప్తహీశువే! రురమున నాటె (శల్య. ౧ ఆ. ౧౦౬). (పేరు=వెద్ద.) గీ. చెలులు చుట్టలు గలిసి వేరెమిఁబొంది. (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౩౫౩). క. ఏనుఁగులు సుట్టిరాఁ జే! రేనుఁగుపై...(శాంతి. ౪ ఆ. ౩౦౯). గీ. అతఁడు పేరోలగంబున్న యవసరమున! (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౭౦). కేతనయుఁ జేరుశబ్దమునకు ‘టుగాగమము చేయలేదు. క. పేరనియెడుశబ్దంబే! పారం దెనుఁగులకు మొదల నధికతఁ దెలు పున్! బేరాఁలె పేరామని! పేరాముదపాకు లనఁగఁ బేరింపనఁగన్ (ఆం. భూ. ౧౨౬ ప.) సీ. చిగురుటాకులఁ గాసినేయు నీయడుగుల... (ఆను. ౧ ఆ. ౫౦). ‘చిగురాకు’ అను టుగాగమరహితరూపము భారతమునఁ గన్పట్టలేదు. క. ఈనెలఁ తుకఁ గని మన్మథుఁడైనను జిగురాకుఁ బువ్వుటమ్ములపొదులున్...(విరా. ౨౩. ౨౦ సర్వల. ౧ ఆ. ౬౨ ప.) అని తిప్పకవి ‘చిగురాకు’ అనురూపమునకు భారతప్రయోగమును జూపెనుగాని ప్రాతముద్రణములందు సయితము “మన్మథుఁ డైనజిగురు గొడుగుఁ బువ్వుటమ్ములపొదులున్” అనుపాతము గన్పట్టుచున్నది. అట్లని ‘చిగురాకు’ అనురూపము సాధువు కాదనరాదు. సీ. సుడిఁగొన్న చిగురాకు జొంపంబు గెంపారు తలమీఁద మల్లికాదామ మడఁచి (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౫౬). వాలుశబ్దము నకు ‘టుక్కు’ వికల్పముగ భారతమందె కన్పట్టుచున్నది. క. వాలుటమ్ములు నిగు డన్ (శల్య. ౧ ఆ. ౧౬౭). (నవీనముద్రణములలో “వాలురమ్ములు” అనియే యున్నది.) గీ. సూతు నొక్కవాలమ్మున సుక్కనేసి (భీష్మ. ౨ ఆ.) క. వాలంప తాఁకునకు ధృతి! వ్రీలఁగ (రాఘ. ౧ ఆ. ౨౨).

సంజీవని. ౯౨ II విష:—అర్వాచీనకవులు విశేషణముల ‘పుంపు’ లమిఁద నైతము ‘టుక్కు’ నుపేక్షించుట కలదు. క. అప్పడఁతుక లరిగి కప్ర పనఁటులచెంతన్ (యయా. ౪ ఆ. ౨౪ సూ. రా. ని.) (కప్రపనఁటులు=కప్రము లొదవు ననఁటులు)

ఆముదపాకు (ఆం. భూ. ౧౨౬ పద్య.) గీ. పట్టపేనుంగు శ్రీరంగపతికి (పాండు. ౧ ఆ. ౩౩). ఉ. సిద్ధేపు : న్నేతెలియబ్బుచుంపు జిగిసిబ్బరపుబ్బగు (వెదనార్యుని యుత్పలమాటే.)

కొన్ని తిక్కయజ్ఞప్రయోగములు షష్ఠీసమాసములందును కొన్నియెడల టుగాగమమువచ్చునటు కనువుగానున్నవి. ఈక్రింది కేతనవచనము లందులకు హస్తావలంబ మొనరుచున్నవి. క. ధీనిధి గుణపదములపై : మాసుగ హల్లున్న సంతిమములగు ములకున్ ! పూని పునాదేశంబగు : భూసుతపై నచ్చు లున్నఁ బుట లగు ములకున్ || ౧౧౮. కం. వాదపుఃబంతంబులుచు బ్ర! మోదపుశృంగారములును ముత్యపుసరులున్ : జూదపుటాటలు నెయ్యపు | టూదరములు ననగ నివి యుదా హరణంబుల్. ౧౧౯. (ఆం. భూ.) ఈకేతన లక్ష్యలక్షణములవలన మువ్వకమునకు షష్ఠీసమాసములోఁ బుంపులు రావచ్చుననియు నట్టి 'పు-ంపు'లకు హల్లు పరమైనచో 'సుక్కును' నచ్చువరమైనచో 'టుక్కును' నిత్యముగా వచ్చుననియు విశదమగు చున్నది. 'జూదపుటాటలు - నెయ్యపుటూదరములు' అనియె యుండవలయునుగాని 'జూదపుచాటలు - నెయ్యపునూదరములు' అని యుండరాదని కేతనవచనములు నిర్ణయించుచున్నవి. కొన్ని తిక్కనప్రయోగములందును నీషష్ఠీసమాసమందలి 'టుక్కు' ప్రయుక్తమయిన దనుట కనువుగచున్నది. చ. పసరపు పెంపప్రోవులును... (శాంతి. ౩ ఆ. ౨౮౦). ఎ. గీ. ఏన నీవను నైక్యంపు పెఱుకవొడము. (శాంతి. ౪ ఆ. ౨౪౩) ఇచట "పసరము పెంపప్రోవులును లేదా పసరము లేం పప్రోవులు. ఐక్యంబు నెఱుక" అనియు నుండిన నుండవచ్చునుగాని మాతృకలలోని టుగాగమస్థితియు నిర్బాధమే యనకతీరదు. మఱియుఁ దిక్కయజ్ఞప్రయోగములందలి షష్ఠీసమాసములలోని పుంపుప్రయోగబాహుళ్యమునుబట్టియు (౯౪ విష.) "పు-ంపు"ల మీఁద స్వరపరకత్వమున "టుక్కే" వచ్చుననెడి కేతనవచనమునుబట్టియుఁ దాదృశ సోమయాజిప్రయోగబాహుళ్యమునుబట్టియు (౯౧ I విష.) "పసరపు పెంపప్రోవులు. ఐక్యంపు పెఱుక" అనునవి వెనుక నుదాహరించిన కర్తృధారయభేదములలో నెందును జేర్పరామిచే నవిశేషషష్ఠీసమాసములే యనక తీరమింజేసియుఁ దిక్కన షష్ఠీసమాసములందును 'టుక్కు' ను బ్రయోగించెననియె విశ్వసింపఁదగియున్నది.

సంజీవని. ౯౨ III విష:—ధాతుజవిశేషణముల "ఉకార" మునకు సామానాధికరణ్యమందును బా. సంధి. ౩౩ సూత్రముచొప్పున నుగాగమమే యగునుగాని టుక్కు రానేరదు. చ. "మాకుఁజే | యు నతిథిపూజలు" (ఆర. ౬ ఆ. ౧౬౪). అని ప్రాసస్థలమున నకారమే శంభుదాసునిచే బ్రయోగింపఁబడినది. చ....ఇది వచ్చును

వాయము (ఆది. ౧ ఆ. ౧౪౯). క. వివేకశూన్యుల | కడనుండెడు నంతకంటె
గర్జము గలదే (ఆది. 3 ఆ. ౧౪౯). ఆని భట్టారకుడును బ్రయోగించెను. ఇట్లే
సామాన్యాధికరణమున్నను సంఖ్యావాచకముల “ఉకారము” నకు “టుక్కు” రానే
రదు. “తత్రాచ్యుత” ఇత్యాద్యభర్తణకారకచోష్టనం బరహాపసంధియై యగును.
క. తక్కినమూఁడాశ్రమములు...(శాంతి. ౧ ఆ. ౭౬). మ...పదుమూఁడే
మలు...(ఉద్యో. 3 ఆ. ౯౭). శా. ఏడఱ్ఱహిణు లెన్నఁ బొండవ...(ఆది. ౧
ఆ. ౬౯). మధ్యాహ్నము-వనమునఁ బనియు రెండేడులు...(ఆది. 3 ఆ. ౧౯).
క. అయిదూళ్ళును మాకిచ్చిన (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౧).

పెక్కు - తక్కు మున్నగు కొన్నిశబ్దములకును ‘టుగాగమము’ రాదు.
చ....నా | కెడినవారు పెక్కెడల...(ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౪౬). గీ. అట్టిగర్భంబు
నిలుపు తక్కున్నిగర్భ | ములును (సౌప్తి. ౨ ఆ. ౮౦. ఇట ‘తక్కు’ అనునది థాతుజ
విశేషణ మనరాదు. అట్లే యైనచో “తక్కు నన్ని గర్భములు” అని యుండవల
యునుగదా. మఱియు ఉ. తక్కుటివారలున్...(విరా. ౫ ఆ. ౨౬౫) మున్నగు
నాపవిభక్తికాంతరూపములనుబట్టి ‘తక్కు’ అనునది థాతుజవిశేషణమేకాక గుణ
విశేషణమును గలదని యంగీకరింపకతీరదు.

పెను-పలు మున్నగుశబ్దములమీఁదను “టుగాగమము” రాదు. పెన్ను(త-
పెన్నుడ్డి - పల్లటపు - (ఆత్మప్రసంగము.) ఇట్టివానిని, నిక్కలాదులలోఁ జేర్చి సాధిం
చికొనవలయును (బా. సమా. ౨౦ సూ.) “తఱచుగఁ గర్త ధారయసమాసమునం
బెన్నాదుల కడ హల్లున కచ్చు పరంబగునపుడు ద్విత్వంబు గానంబడియెడి” (ప్రాథ.
సంధి. ౯ సూ.). తెనెటిఁగ - దుక్కిఁబెద్దు - పల్లెటూరు - పడుకటిల్లు - మిద్దెటిల్లు
మున్నగు వ్యావహారికశబ్దములం దీ టుగాగమము కన్పట్టుచున్నది. ఇట్టివానికి
నిరాధారముగాఁ గోశకర్తలు గ్రాంథికత నంగీకరించుట యుక్తమని తోచదు.
“దుక్కిఁబెద్దు. దే. వి. (దుక్కి+పెద్దు)...టుగాగమము సాధారణముగా ఉకా
రాంతపదములకు విధింపఁబడినదైనను దుక్కిఁబెద్దు-మిద్దెటిల్లు ఇత్యాదులయందును
ప్రవర్తిల్లుచున్నది” (శ. ౪.). “తేనెటిఁగ - తేనెయొగ - తేనీఁగ. ఇది ఎదంత
శబ్దమైనను ఉదంతములకువలె దీవికి “టు” గాగమమువచ్చినది...నీ. మధుమక్షిక
తేనీఁగ జంటిఁగ నా నెసంగు. (ఆం. భా. ౨౯౫).” (సూ. రా. ని.) “దుక్కి
ఁబెద్దు-దుక్కిఁబెద్దు-వి (దుక్కి+పెద్దు)...నీ. కోరినయన్ని దుక్కిఁబెద్దుల బల్కితొడ నిచ్చు
(నీలా. ౧-౪౯) చ. గోటియలమంద యాఁబసులగుంపు కృషిక్రియ దుక్కిఁబెడ్ల
దొడ్డి.....(వేం. పంచ. ౧-౫౭౩)” (సూ. రా. ని.) కోశకారు లిచ్చినప్రయోగ

ములలోని టుగాగమము యతి ప్రాసాదిఫలఖచితముకామింజేసి యట్టియెడల “తేనె యీగ-దుక్కియెద్దు” మున్నగురీతిని నిల్పినను టతి యేమియులేదు. తుదికాంధ్ర భాషావ్యుత్పత్తియందు పైతము ‘తేనెటిగ’ అనునది వేర్కొనఁబడలేదు. ప్రామాణిక ప్రయోగముగాని ప్రామాణికవైయాకరణవచన ప్రామాణ్యముగాని లేనపుడు. వ్యావహారికశబ్దములకు గ్రాంథికత సంగీకరించుట సంప్రదాయవిరుద్ధము.

దాకార్థేత ఉదపి రః (ఆం. చిం. సంధి. ౧౧ కా.

అహో. ౨౨౩ పు.)

అజ్ఞులారాలు శబ్దేన : సమానార్థకతాయది । సమా
చస్త్ర చోద్రః స్యా : ద్రేఫ ఏవ క్వచిద్భవేత్ (వికృ.
సంధి. ౨౬ కా. అహో. 3౮౬ పు.)

సంబన్ధే క్వచిదర్థస్యైదసంబన్ధే విలక్షణః (వికృ. సంధి.

౨౭ కా. అహో. ౨౨౪ పు.)

కల్పితరుప్త. ౯౩ విష:—సామానాధికరణ్యమందని పూర్వసూత్రమునుండి యనువృత్తి. దాకార్థే = దారశబ్దార్థకమగు ‘ఆలు’ శబ్దము పరమగునపుడు, అతః = అకారమునకు, ఉదపి=ఉత్త్యమును, రః=రేఫాగమమును నగును. ఉదా:—ధీర+ ఆలు=ధీరు+ఆలు=ధీరురాలు. ఆలుశబ్దమునకు విశేషణము లగుటంజేసి ధీరాదిశబ్దములు టాబంతములని భ్రమింపరాదనుటకు “గుణవంతి” అని నిలువక ‘గుణవంతే’ అను ప్రాతిపదికము నిల్పుటయే నిదర్శనము. గుణవచ్ఛబ్దమునకు బా. తత్స. 20-21 సూత్రములచొప్పున ‘గుణవంతే’ అనుప్రాతిపదిక మేర్పడును. పిదప నుత్త్వ రత్వములు రాగా “గుణవంతురాలు” అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే యంతటను సాధించునది. సూత్రారంభసామర్థ్యముననే యిట్టి యసాధారణమగు మిశ్రసమాసము సాధువగుచున్నది. ఈవిషయమునే యధర్వణుడు వివరించుచున్నాడు. అజ్ఞులోః=అజంతములకును హలంతములకును, (౧2౧ విష.) ఆలుశబ్దేన సమానార్థకతాయది=ఆలుశబ్దముతో సామానాధికరణ్యము కల్గునపుడు, తత్ర=అచట, సమాసశ్చ=నిత్యముగా సమాసమును, ఉత్-రః-స్యాత్=భట్టారకుడు చెప్పిన యుత్త్వ రత్వములును నగును. ఇట్లునుటచేత ‘ధీర యగు నాలు’ అనువ్యస్తప్రయోగ మీయర్థమున నుండనేరదని యెఱుంగునది. వ్యస్తతలో నాలుశబ్దమునకు స్త్రీపరార్థము లేకుండుటంజేసి యట్టివాక్యము వివక్షితార్థదాయకము కానేరదు. క్వచిత్=ఒకానొకప్పుడు, రేఫఏవ=రేఫముమాత్రమే, భవేత్=అగును, ఉత్త్రము రాకుండుటయుఁ

ముష్టరాలు, గొడ్డు మున్నగుశబ్దములలోని 'ఉత్త్వము' శబ్దసిద్ధము. గొడ్డు+ఆలు= గొడ్డురాలు మొ. మఱియు నుత్త్వము తత్సమములకు మాత్రమే యని యధర్వ ఋషి వచింపఁజేసి 'బల్లిద+ఆలు = బల్లిదురాలు' మున్నగు కొన్నియాచ్ఛిక శబ్దములం దుత్త్వమును గల్గునని యధర్వణాశయమును వర్ణింపనగును. (చూ. ౧౯౦ విష.)

వ్యస్తతలో నాలుశబ్దమునకు భార్య యనిమాత్రమే యర్థమైనను నీసందర్భ ములోని సమాసమున నది స్త్రీమాత్రపరమని యధర్వఋషి వివరించుచున్నాడు. అసంబంధే=సమాసము లేనపుడు, ప్రసిద్ధమగు దారాధికమైన యాలుశబ్దమునకు, సంబంధే=సమాసమందు, విలక్షణః=విలక్షణమగు ననగా స్త్రీమాత్రపరమైన, అర్థః = అర్థము, క్వచిత్=ఒకానొకప్పుడు, స్యాత్=అగును. ధీరురాలు మున్నగు సమాసము లందుమాత్రమే యిట్టి యర్థవైలక్షణ్యము కల్గుననియు, మగనాలు మున్నగుసమా సములలోనట్లు కల్గదనియు విశదపఱచుటకయి 'క్వచిత్' అని చెప్పబడెను. ఉదా: ఆలు=భార్య. ధీరురాలు=ధీరయగుస్త్రీ. పై నన్నయాధర్వణాచనములనుబట్టి వ్యస్త తలో స్త్రీపరముగా నాలుశబ్దమును నన్నెచోడకవి ప్రయోగించుట కవులనిరంకుశ త్వము విశదమగుచున్నది. చ. కలుచుటదోసమే మగలఁ గల్వక యాండురు దొల్లియాండురన్ | గలుతురె.....(నన్నె. కు. ౮ ఆ. ౧౫౧) సంబంధేవ్యచిదిత్యాది కారికకుఁ బ్రకృతస్థలమెకాక రామునిది-పెద్దది-చేసినది-మున్నగునవియు లక్ష్యములై యున్నవి. (౧౦౭ విష. చూ.)

పేదాదిశబ్దంబుల కాలుశబ్దంబు పరంబగునపుడు కర్త ధారయంబునందు రుగాగమంబగు. ౩౦.

పేద+ఆలు=పేదరాలు - బీద+ఆలు=బీదరాలు. పేద - బీద - ముద్ద - బాలెంత - కొమ - జవ - అయిదువ - మనుమ - గొడ్డు - ఇట్టివి పేదాదులు. ఇందు జవ్వని శబ్దంబునకు జవాదేశం బని యెఱుంగునది. ఏకాంతమునందు నున్నజవరాండ్ర నని ప్రయోగము.

బాలవ్యాకరణ
వివరణము.

౯౩ I విషయము. కర్త ధారయంబునం దత్సమంబుల కాలుశబ్దము పరం బగునపు డత్త్వంబున కుత్త్వంబును రుగాగమంబు నగు. ౩౧.

ధీర+ఆలు = ధీరురాలు - గుణవంత+ఆలు = గుణవంతు రాలు - ఇచట వృత్తియం దాలుశబ్దము స్త్రీమాత్ర పరము.

సంజీవని. ౯౩ I విష:—వేదరాలు=వీదరాలు=దరిద్రస్త్రీ. ముద్దరాలు=ముగ్ధ
యగుస్త్రీ. బాలెంతరాలు=నవప్రసూత - కొమరాలు=సౌందర్యవతి- (వృత్తియందు
కొమరుశబ్దముచోట ‘కొమ’ నిల్చెను.) జవరాలు=యావనముగలస్త్రీ. (విస్తర I)
అయిదువరాలు = మాంగళ్యముగలస్త్రీ. (“ఐదువ. ద్వ - వి. ఐదువన్నెలుగలది.
మాంగళ్యముగలస్త్రీ. వన్నెయనగా నిక్కడసురుంగలియొక్క యలంకారము.
ఐదేవనగా:—మంగళసూత్రము - పసుపు - కుంకుమము - గాజులు - చెవ్వాకు.”)
(శ. ౮.) మనుమరాలు=పౌత్రి. గొడ్డురాలు=పంథ్య. ‘గొడ్డాలు’ అనియుఁగలదు.
కననీగొడ్డాలుబిడ్డన్. (పాండు. 3 ఆ. ౧౨౭.)

వేదాద్యాచ్ఛికశబ్దములకును ధీరమున్నగు తత్సమశబ్దములకును ‘అ’ శబ్దము
పరమైనపుడు పూర్వపదంబునకు రుగాగమంబగును. రుక్కుకిత్తుగానఁ బూర్వపదంబున
కంత్యావయవముగ నిల్చును. తత్సమపదము పూర్వపదమగునపుడు దానితుది ‘అ’
కారమునకు ‘ఉ’ కారమగును. ఇచటననఁగా సూత్రద్వయవిషయమునందును ‘అ’
శబ్దముసమాసగతమేకాన నట్టిస్థితియందు దానికి ‘స్త్రీ’ అనియేయర్థము. వ్యస్తస్థితిలో
నది భార్యకువాచకము. “మగనాలు - ఇల్లాలు” మున్నగుసమాసములు సమానాధి
కరణములు కామింజేసి యట్టియెడల రుగాగమము రాదయ్యెను - మగనియొక్క+
అలు=మగనాలు=భర్తృమతి యగుస్త్రీ. ఇల్లాలు=గృహిణి. షష్ఠీసమాసమునందును
సామానాధికరణమును జూపనగుటంజేసి వైఫల్యములలో రుగాగమము చేయ
రాదా యని శంకింపఁజనదు. అట్టి ప్రయోగము లున్నపుడు గత్యంతరాభావమున
షష్ఠీసమాసమున సామానాధికరణము నెట్టెటో చూపవలసినదేకాని యెల్లయెడల
నట్లుచూపి షష్ఠీసమాసస్థితికి నిర్విషయత్వమును ఘటించుట యుక్తముకాదు.
“సామానాధికరణ్యాభావాత్ వెలయాలు (పణ్యస్త్రీ) ఇల్లాలు ఇత్యాదౌ నాయం
విధిః.” (అహో. ౨౨౪ పు.)

విస్తర I. ౯౩ I విష:—‘జవరాంధ్ర’ అనుదానికి సూరియిచ్చిన ప్రయో
గము మనుచరిత్రము (౨ ఆ. ౪౧). లోనిది. సూరియుఁ దదనుయాయుకోశకర్త
లును “జవ్వని+అలు - జవరాలు” అనురీతిచేదమునంగీకరించి-అహోబలపండితుఁడు
“జవరాలు - వ్యతిరిక్తాభూయాంస ఇత్యాచార్యోక్తేః...నస్యలోపః. లోపాభావేన
వల్లే జేవ్వనురాలు” (అహో. ౨౨౩ పు.) అని వ్రాసెను. కాని ‘జేవ్వనురాలు’
అనుదానికిఁ గవిప్రయోగము కానరాదు. మఱియు “జవ్వన” శబ్దము బల్లిదాదుల
వంటి విశేష్యనిఘ్నము కామింజేసి యట్టియాచ్ఛికశబ్దముయొక్క “అ” త్వమునకు
“ఉ” త్వమువచ్చుట యెచ్చటను లేదు.

బా.సమా. ౫ సూత్రము-“కర్త ధారయంబు త్రిక స్త్రీసమ ముగంత ధాతుజ విశేషణ పూర్వపదంబై యుండు” అనుచోప్పన ‘ధీర+ఆలు’ మున్నగుసమాసములకుఁ బ్రాప్తిలేమింజేసి ప్రకృతసూత్రారంభసామర్థ్యమున నిట సమాససిద్ధియు నందుఁ దత్సమప్రాతిపదికము పూర్వపదమైయుండుటయు సంభవించెనని యెఱుంగునది. అట్లైకానిచో ధీరపాలని గుణవంతనెలఁతుక మున్నగు మిశ్రసమాసములు సిద్ధింప నుచున్నచు. (విస్తర II)

సంజీవని. ౯౩ II విషయము:—ప్రయోగములు:—క. కర్తృవనిర్దయురాలై (ఆది. ౨ ఆ. ౧౩౬). బుద్ధిమంతురాలు (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౩౮౨). సీ. వపుణ్యురాలాకో (ఆర. ౨ ఆ. ౩౪౪). ఉత్తమురాలు సుమీ (ఆర. ౨ ఆ. ౧౬౪). గుణవంతురాలవు గురువులందు. (ఆర. ౨ ఆ. ౩౧౫). పాపజాతురాలవు (ఆర. ౬ ఆ. ౩౦౭) ఇటఁ బూర్వపదము ‘పాపజాతి’ అనునదికాదు. “పాపజాత+ఆలు=పాపజాతురాలు” (జాత=జన్మ) అని ప్రక్రియ నెన్నునది. ద్వి. భార్య సద్భక్తితాత్పర్యురాలు (బసవ. ౬ ఆ. ౪౮౦ ప.) చ. ఇది కడుముద్దరాలు (విరా. ౧ ఆ. ౧౦౩). వినునీవ ! యొడయురాలవు నీకు సుజ్జ్వలాంగి (ఆర. ౨ ఆ. ౩౩౮). (విస్తర.)

విస్తర. II ౯౩ I విషయము:—“కర్త ధారయమున సంస్కృతమున స్త్రీలింగవిశేషములకుఁ బుంసాధ్యక్ష మగుంగాన నట్టి పద్ధతి నిచ్చుటనను గుణవద్ధిరాదుల పులింగాదంతరూపములె తొలి నిల్చె ననియు విభక్త్యభావమున నుత్వాభావము గుదిరె ననియు నేని గ్రహింపఁదగునని కొందఱుండు” (బా. సా. వే. ౯౧ పు.) అనుపేటి కాదర్శితపక్షము పొసఁగనేరదు. గుణవంత మున్నగుప్రాతిపదికరూపములు పులింగ నపుంసకలింగ సాధారణములెకాని పులింగరూపములుమాత్రమే కావు. ఉదా:—గుణవంతుడు-గుణవంతము-గుణవంతురాలు-మొ. మిశ్రసమాసవిషయమున సంస్కృతపుంసాధ్యక్షపద్ధతికి బ్రసక్తి యెట్లొ తెలియకున్నది. విభక్త్యభావమున నుత్వాభావము గుదిరె ననుట పొరపాటు. బా. తత్స-౨౧ సూత్రము విధించు నుత్త్యము విభక్తినిమి త్తకముకాదు. ‘గుణవంతురాలు’ అనునది ‘గుణవతి’ అనుదానికే బర్యాయము. సంస్కృతసమత్వాదిదేశమున బల్లిదాదుల స్త్రీసమరూపము “బల్లిద” అని నిలువలేదు. ‘బల్లిదురాలు’ అని యేర్పడుచున్నది.

విస్తర. ౯౩ II విషయము:—“ఒడయురాలు దే.వి.(ఒడయుండు+ఆలు) స్వామిని” (శ. ర.) “ఒడయురాలు. విణ. (✓. ఒడయుండు)” (సూ. రా. ని.) ఇట ‘ఒడయ+ఆలు’ అని యుదాహరించుట యుచితము. డుమంతశబ్ద మిందుఁ బూర్వావయవము కానేరదు. ‘ఒడయ+ఆలు’ అనుచో నొడయశబ్ద మాచ్ఛికమగుటచే నుత్త్యము

మోస్తు విభక్త్యైకవచనకేపు-ంపూ. (ఆం. చిం. సంధి.

౧౧ కా. ఆహా. ౨౨౬ పు.)

కన్నయా సామానాధికరణ్యేతు | బహుత్వాధ్యే పరేపిచ | ముబ్బో
భవ్యయము. త్భవేతాం పు-ంపాఖ్యా. | వాదేశా వత్ర సర్వదా (విక్ర. సంధి.
౨౨ విమలము. ౨౨ కా. ఆహా. ౨౨౬).

ప్రమానామోఽపి మోః పుఃస్యా | త్వమాస ఇతి

కాపుకాః (విక్ర. హలం. ౧౩ కా. ఆహా. ౪౧౨).

కల్పతరువు. ౯౪ విషయము:—‘సామానాధికరణ్యేతు’ అనునది పూర్వసూత్రము
సంధి యనుపత్తియను. సమానాధికరణసమాసములందు, విభక్త్యైకవచనకేవిభ
క్తులయేకవచనమందలి, మోః=మువర్ణకమునకు, పు-ంపూ=పువర్ణముగాని పూర్ణ
మందు పూర్వకపువర్ణముగాని యాదేశమగును. ఇచటి మువర్ణకము ‘ము-ంబు’ అను
వానికి నుపలక్షణము. ఉదా:—ఉగ్రము+బలము=ఉగ్రపుబలము. మొ. “అకా
రాస్తాత్పరీభమావిభక్త్యైకవచనే విహితస్య మోస్తు ‘పు-ంపూ’ ఇత్యాదేశౌస్త సా
మానాధికరణ్యే.” (ఆహా. ౨౨౬ పు.) అని యహాబలవతి వ్యాఖ్యిచేసెను. అధర్వ
ణునిసవరణము:—సామానాధికరణ్యేతు=సమానాధికరణసమాసమున, బహుత్వాధ్యే
పరేపిచ-బహువచనాంతశబ్దము విశేష్యమగునపుడు నైతము, ముబ్బో=‘ము-మ్మ-
ంబు’ లకు, పు-ంపాఖ్యా. ఆదేశౌ=పు-ంపులాదేశములు, భవేతామై=అగుచున్నవి.
ఉదా: ఘోరపుష్పగములు. (శ్రీ. ౧ ఆ. ౪౩). ఇట నీప్రథమైకవచనబహువచన
ములు వ్యస్తము లనరాదు. ‘ఉగ్రపగుబలము - ఉగ్రపులగుబలములు - ఉగ్రపగు
బలముచేత’ మున్నగురితని వచింపరాదు. “భావ్యద్యర్థవ్యవధానేతు | భేద్యస్యని
ఖలం భవేత్ - (విక్ర. ఆజం. ౪౧ కా.) అనుచొప్పున విశేషణగతతృతీయకుఁ
బ్రథమ నిల్పుటచే నగుధాతు వ్యవధానమున నుగ్రమగుబలముచేత నని యేర్ప
డును. నన్నయాధర్వణీయము సమాసక ములందనగా నాచ్ఛికసమాసములందు
మాత్రమే విభక్తిలోపాదికమును విధించునుగాని సాధ్యసాంస్కృతికమిశ్రసమాస
రానేరదు. కాఁగా ‘ఒడయరాలు’ అని యేర్పడును. కాని ఒడయశబ్దము బల్లి
దాదులలోని దగుటచే బా. ఆచ్ఛి. 3 సూత్రముచొప్పున ‘ఒడయరాలు’ అను
నుత్త్యక్షుటితరూపము సిద్ధించును. గీ. “యువతిమండలముల కొడయఁడవుగమ్ము”
(శై. భా. ౫ ఆ. ౧౧౭). (శ. ౪.) ఇట్లుగుటచే ఉ. అత్తటి బోగివేల్పు తొడ
యందు. (అచ్చ. రా. బాలకాం. ౧౨౬). అను తిమ్మకవిప్రయోగము ప్రామా
దికమనక తీరకున్నది.

ముల ద్వితోపాదికమును విధింపలేదు. కావున “శోకార్తపుటాడలులతో” (స్త్రీ. ౨౮. ౧౦౮ పు.) మున్నగు సమానాధికరణసమాసరూపములను సాధించునపుడు ముంజుగా బ్రహ్మాంతములతో విగ్రహము నిల్పి సమాసముచేసి సామాసిక ప్రకృతిరూపమును సుపాదించి పిదప దత్తద్వాక్యానుకూలవిభక్తివచనములతోడిరూపములను యథాసంస్కర్షముగా గ్రహింపవలయునని ప్రకృతనన్నయాధర్వణసూత్రములచే విదితమగుచున్నది. ఈజ్ఞాపనముచేతనే మువర్ణకాంతపూర్వపద (సాధ్యసాంస్కృతికమిశ్ర) సమానాధికరణసమాసములలో మువర్ణకము లోపింపకసోవుటయేకాక దానిచో ‘పు-ంపు’ లు నిల్చుటయు మువర్ణకాంతేతరపూర్వపదసమానాధికరణ (సాధ్యసాంస్కృతికమిశ్ర) సమాసములలో ‘సుపాథాతుప్రాతిపదికయోః’ అనుచొప్పున (౨౬౮ I విష.) ప్రథమావిభక్తులలోపమును జరుగుటయు బరిశిష్టములకుఁ బ్రాతిపదికత్వము లభించుటయు సంభవించునని గ్రహింపవలయును (౨౭౭ విష.)

గ్రామనామ్నోపీత్యాది:—గ్రామనామ్నోపి = జనపదాది వాచకముల యొక్కయు, మోః=మువర్ణకమునకు, సమానే=సమాసమున, పుః స్యాదితి=‘పు’ అనునది యగునని, భావుకాః=రసికు లగుకవులు తలంచుచున్నారు. ‘పు’ అనునది ‘ంపు’ అనుదానికిని నుపలక్షణము. ఉదా:—హస్తిపురపువార్త, హస్తిపురంపువార్త. మొ. ఈయధర్వణవచనము స్వారస్యముచే షష్ఠీసమాసములందును మువర్ణకమునకు “పు-ంపు” లగునని తలంపవలసియున్నది. “సామానాధికరణ్యాభావేపి గ్రామనామ్నోపి మోః పుః స్యాదితి తద్వచనగతాపిశబ్దమహిమ్నా తయోః ప్రాప్తి రిత్థ్యవగత్తత్యమ్” (ఆహో. ౨౨౧ పు.) “కొల్లాపురపులక్ష్మీఁ గొల్పినాడ. ఇత్యాదికం ప్వాదేశ ఉదాహరణమ్. అపి శబ్దాత్ క్వచిత్ - గుఱ్ఱపుడడములు ఇత్యాదికమపి రూపమ్” (ఆహో. ౪౧౨ పు.) పై విషయములకు హస్తావలంబముగా “వరపుడపుం జరిత్రము” (ఆరు. ౧ ఆ. ౨౦౯). కియ్యపు చెరపు (శల్య. ౧ ఆ. ౨౦౧). మున్నగు తిక్కయజ్విప్ర యోగములును వెలయుచున్నవి. ఆహోబలపతి శేషషష్ఠీసమాసమున సామానాధికరణ్యము లేదనియేనేకాని “రాజపురుషుడు = రాజసంబంధపురుషుడు” అనుచో సంబంధరూపషష్ఠ్యర్థమున సామానాధికరణ్యము వైవక్షికముగాఁ గల్పింప నగునని కవులు తలంచిరా యని యాలోచింపవలసియున్నది. తక్కినవిభక్తులు కారకములగుచుఁ గ్రియతో నన్వయించురీతి నీ‘యొక్క’షష్ఠీక్రియతో నన్వయింపక యొక విశేష్యముతో నన్వయించునుగాన నిది కారకవిభక్తికాదు. శేషషష్ఠికిని సమానాధికరణసమాసమునకునుగల సాన్నిధ్యము నీక్రింది ప్రబంధపరమేశ్వరుని ప్రయోగము

బ్రా. సంధి. 32 సూ. విశేష్యము బహువచనమైనను 'పు-ంపు' లు వచ్చును తిరిపి

విశేషించుచున్నది. క...వాత్సల్యం । బున మత్స్యమైనరూపం । బున...(ఆర. ౪ ఆ. ౨౩౩ ప) మత్స్యమైనరూపము=మత్స్యపురూపము=మత్స్యముయొక్కరూపము.

కర్తృభారయంబులందు మువర్ణకంబునకుం బు-ంపులగు.

పాలవ్యా. ౩౨.

౯౪ I విష. సరసము+మాట=సరసపుమాట - సరసంపుమాట. పిర

సము+వచనము=విరసపువచనము - విరసంపువచనము.

సంజీవని. ౯౪ I విష.—జీత్తుగ నాదేశంపక కేవలపుచర్లమును బూర్ణమింటు పూర్వకపుచర్లమును బ్రత్యేకిముగా నాదేశించుటంజేసి పుచర్లము ఖాడబిందుపూర్వకముగాదని విశదమగుచున్నది. “కర్తృభారయంబులందు” అనెడి బహుత్వస్వార్థస్యముచే సాంస్కృతికాచ్ఛికిమిశ్రరూపత్రివిధసాధ్యసమాసములందును నీ పు-ంప్వాదేశము గల్గునని స్పష్టపడుచున్నది. ఉదా:—కఠినపువచనము. కఠినపుమాట బెడిదపుమాట. మొ. మువర్ణకంబున కనుదానిచే, మువర్ణకమునకును ముగాగమమునకును “ము-ంబు” లకును నీయాదేశము వచ్చునని యెఱుంగునది. చింతామణిలోని ‘విభక్త్యైకవచనకే’ అనుదానికి సరిగా సూరిగారు ప్రథమైకవచనమునందలి యుదాహృతులనుమాత్రమే చూపిరి. కల్పతరువులో నుదాహరింపబడినరీతిని బహువచనాంతవిశేష్యకత్వమునందును నీయాదేశమువచ్చునని యధర్వణాచార్యుడు వివరించియుండగా నట్టి భారతప్రయోగములు వెలయుచుండగా సూరి యట్టివానిని సంగ్రహింపకుండుట వింత. విశేష్యములు బహువచనాంతము లై యున్నను బ్రథమేతరవిభక్త్యంతము లై యున్నను “పు-ంప్వాదేశమువచ్చుటకు భారతమునఁ బ్రబలప్రయోగములు గన్పట్టుచున్నవి. క... । పూజావచనములనెయ్యపుంబలుకుల...(ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౭౯). క. కృష్టి మున్నగు శిష్యులు...శోకా । ర్తపుటాడలులతో...(స్త్రీ. ౨ ఆ. ౧౨౪). చ....ఆమూల్యపుగోవులఁ బుచ్చికొమ్ము...(ఆను. ౪ ఆ. ౫౭). మ. కపటద్యూతమునన్....దురం । తప్పుఃఖంబులకోర్చి... ఆపాపక । ర్తపుజాతిం దెగటార...(శాంతి. ౧ ఆ. ౧౧౮). ఏ. గీ...అగ్గ । లంపుసందడినూష్యజనింప (అశ్వ. ౪ ఆ. 3 ప) తర్వోజ - మితిలేనిఘోరంపుమృగములు (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౪౩). నన్నయభారతభాగమునఁ బయిరితి యతిప్రాసాదిస్థలఖచితప్రయోగములు లభింపకున్నను నాతఁడు పుం-పులను బ్రయోగించెనని విశ్వసంపఁజేయఁదగు ప్రయోగములు గలవు. మథ్యాతరము...నల్లనైన దీర్ఘపుఁ దనువును జూచి (ఆది. ౪ ఆ. ౨౫౪). నీ... । బలితంపురక్కసు చెలియల...(ఆది. ౬ ఆ. ౨౧౪). ఆ. వె...లోకివిరుద్ధంపువరము...(ఆది. ౭ ఆ. ౨౬౨). తే. గీ... । వీనిపుట్టినపాపంపువేళ

యందు. (ఆర. ౧ ఆ. ౪౯). పరుసంస్కృతాలపై (ఆర. 3 ఆ. 3౦౦) షష్ఠీసమాస
స్థలములందలి పు-ంపులకుఁ బ్రయోగములు:—చ. నృపుఁడును భీష్మఁడున్...ఉగ్రపు
బలమేచి...క! య్యపుబలుపాడెడిన్... (కర్ణ. ౨ ఆ. ౨౫) చ. తప్తము నుదాత్త...
ప్రేడిక! య్యపువెర వెక్కుడై... (కర్ణ. 3 ఆ. ౨౫౧) చ. కృష్ణకృతవర్జలం గడిమి...
మహా! గ్రస్తనడి...క! య్యపువెరవేపు... (శల్య. ౧ ఆ. ౨౨౧) చ...ఇ! వ్యర
పుడపుంజరిత్రమునవచ్చునె నీకొకపేర్ని... (ఆను. ౧ ఆ. ౨౦౯) క...పండితునకు
దుః! ఖపుఁ దెరువువాటిలదు... (శాంతి. ౬ ఆ. 3౧3) కం. ...ఆనం! దపు
రూపము విష్ణుఁ గొలుతు... (శాంతి. ౨ ఆ. 3౦ ప.) ("ఆనం! దపురూపుని" అను
ముద్రణపాతము ప్రామాదికము) గంధపుఁజెక్క... (ఆను. ౨ ఆ. 32౮) వే! దపు
గని (ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౧౯2) సీ. ననవిల్తుశాస్త్రంపుమినుకులు... (మనుచ. ౨ ఆ. ౪3)
ఇట్లు షష్ఠీసమాసములోని "పు-ంపు" లకుఁ బ్రాసస్థలస్థగితసోమయాజిప్రయోగము
లుండఁగా నధర్వాణుఁడును వానిని సంగ్రహించియుండఁగా సూరి సూత్రింపకుండుట
వంత. సూరిసూత్రింపకున్నను నొకచో నద్దాని నుదాహరించెను. 'సింగపుఁగొదమ'
(బా. సంధి. ౨౫ సూ. వివ.) (విస్తర I-II.)

"గ్రామనామ్నోఽపిమోః" అనుచోటి యపిశబ్దపుస్వారస్యమున నీషష్ఠీసమాస
మందలి 'పు-ంప్వా' దేశము సార్వత్రికము నిత్యమునుగాదని విశదమగుచున్నది.
చ. ఇతఁడు గదారణంబునకు...సాహసం | బు తటియే మేదినీశ యిది బుద్ధిఁ దొఱం
గితి... (శల్య. ౨ ఆ. ౧౧౪). ఇట 'సాహసంపు' అని సవరింపమన్న "సాహసం |

విస్తర. I ౯౪ I వివ:— "శైవషష్ఠీయందు యొక్కలోపింప ముగాగమాంత
ములైన పూర్వపదముల ముగాగమ మువర్ణమునకును నీవిధిగల్గునని కొందఱుండు;
కాని ప్రాచీనకావ్యముల నిట్టివి గానరామిని..." (బా. సా. పే. సంధి. 3౨ సూ.
వ్యా.) అని వేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాయుట కేవలము సాహసము.

విస్తర. II ౯౪ I వివ:— "సామానాధికరణ్యేతు...బహుత్వాధే బహువ
చనేపరే...సరసంపుఁబలుకులు ఇత్యాది. కుందనపుఁజోయలు ఇతిరూపం త్వనాకర
మేవ." (అహో. ౨౨2 పు.) షష్ఠీసమాసమున నేకత్వమున "పు-ంప్వా" దేశము
నంగీకరించి (అహో. ౨౧౯ మిరియంపుంబొడి కుదనంపుంజాయ) బహుత్వమున
రాదనుటకు యుక్తిగాని ప్రమాణముగాని లేదు. తానే 'గుట్టపుదడములు' (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౨౦). అను తిక్కనప్రయోగమును స్థలాంతరమున నుదాహరించెను.
(అహో. ౪౧౨). తే. | ఏనుగయ్యపుశకునము లెన్నియేని | గంటి (ఉద్యో. 3 ఆ. ౪౧). అని తిక్కన వేటొకచోటను బ్రయోగించెను.

పుం దజీయే" అనుమానము నిల్చి ప్రాసభంగము కావలసివచ్చును. (బా. సంధి. ౨౫ సూ. సూరిపక్షమున (నిత్యనుగాగమము.) చ...సూతకృ. త్యమునకుఁజొప్ప నేను ప్రమందంబున నప్పటి కియ్యకొంటి లో. కము సమరంబు లట్లు యని (విధి. ౫౩ ఆ. 332) ఇట వ్యక్తిసమాసములో "లోకపువచనము" లని సవరించినచో బ్రాస భంగమగును.

సంజీ. ౯౪ II విషయము:—'సరసము+వచనము' అనుచో సమానాధికరణసమాసమున "సమాసవిభక్తికి లోపంబగు లట్టునకుఁగాదు." (బా. సమా. ౨౫ సూ.) అనుచోప్పున మునిభక్తికి లోపము కావలసియున్నను బ్రకృతసూత్రమున మువర్ణకమునకు 'పుంపుల' నాదేశముగ విధించిన సామర్థ్యమున నట్టిలోపము రానేరదయ్యెను. "సరసములతో+వచనములతో" అనుచో సమా. ౨౫ సూ. చొప్పున 'తో' అనువిభక్తికి లోపమువచ్చినను లట్టునకు లోపము రానేరదు. (ఇటఁ జింతామణిమార్గము సూరిచే జాల మార్పబడినది.) కాని యిచటను జింతామణిమార్గమునె యనుసరించి బా. కార. ౨౦ సూత్రముచొప్పున విశేషణబహువచనమున కేత్యమును ఘటించి (సరసములతో+వచనములతో) పిదప బా. సమా. ౨౫ సూత్రము చొప్పున 'తో' అనువిభక్తికి లోపముచేసి 'సరసపువచనములతో' అని సాధింపవలెను. 'సరసముతో' అనుచోటి 'తో' అనుదానితో 'ము' అనునది లోపింపదు. అచట ముగాగమము ప్రకృతికి విధింపబడినదిగాని ప్రత్యయమునకు విధింపబడలేదు.

నన్నయ నన్యత్తద్ధర్మోఽతః (ఆం. చిం. సంధి. ౨ కా. అహో. ౯౫ విష. ౧౯౨ పు.)

కల్పితరు. ౯౫ విషయము:—దీని కీవఱక ౨౩ విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడినది.

ఉదంతమగు తద్ధర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు పరమగు

బాలవ్యా నపుడు నుగాగమంబగు. 33.

౯౫ I విష. చేయు+అతఁడు = చేయునతఁడు, చేసెడు+అతఁడు = చేసెడు నతఁడు.

సంజీవని. ౯౫ I విషయము:—బా. క్రియా. ౪౪. ౪౫ సూత్రములచొప్పున "త్య" వర్ణకార్థములుగ సూరి సాధించిన తద్ధర్మార్థకవిశేషణములు కళలగుచున్నవి. (విస్తర) కాన 'చేయు+అతఁడు' మున్నగుచోట్ల నిత్యమగు నుకారసంధిచేత 'చే

విస్తర. ౯౫ I విషయము:—బాలవ్యాకరణమునకు మూల మనందగు నాంధ్రశబ్ద చింతామణిమార్గ మిందర్థమునఁ జాలవఱకు మార్పబడినది. విశేషణములు సాధారణముగా బాలవ్యాకరణపక్షమునఁ గళలగుచుండఁగాఁ జింతామణిపక్షమున

యతః' మున్నగు ననిష్టరూపములు కలుగకుండఁ బ్రకృతసూత్రము నుగాగమమును విధించుచున్నది. ఉదా:—చేయు+ను+అతః=చేయునతః. మొ. ప్రకృతసూత్రపువిధానసామర్థ్యమున నీనుగాగమమునకు బా. సంధి. ౨౪ సూత్రముచొప్పున సామాసికద్రుతలోపము కల్గినేరదు. ప్రకృతసూత్రలక్ష్యములు సయితము సమానాధికరణసమాసములై యైనను నీనుగాగమవిధిచే బాధిత మగునుగాన నీట 'టు' గాగమవిధి వర్తిల్లనేరదు.

నవి ద్రుతప్రకృతికము లగుచున్నవి. "నస్య త్తద్ధర్మోతః" అనుచింతామణిసూత్రముచొప్పునఁ దద్ధర్మార్థకథాతూకారసంధి నిషేధింపఁబడుటచే నట్టి నిషేధసామర్థ్యమున నట్టి లక్ష్యములందు "ద్రుతస్య సర్వత్రలక్ మానేషు" అనుసూత్రముచొప్పునఁ గల్గుసామాసికద్రుతలోపశాస్త్రము వర్తింపమింజేసి "చేయున్+అతః= చేయునతః" మున్నగురూపములు చింతామణిపక్షమున సంగ్రహింపఁబడుచున్న వనునది మొదలగువిషయములు ౭౩ విషయమునఁ గల్పితరువులో సవిస్తరముగా వ్రాయఁబడియున్నవి.

'నస్య త్తద్ధర్మోతః' అను చింతామణిసూత్రము తద్ధర్మార్థకప్రథమోత్తమపురుషైకవచనముల సంధివిషయమునుమాత్రము వచించుచున్నదని తెలఁచి యప్పుకవి 'థాతుపదసంభవానాం, విశేషణానా ముతస్తథా నుమచి' అనునొకసూత్రమును బ్రక్షిప్తముచేసి నూరిగారిప్రక్రియకు మార్గదర్శకుఁ డయ్యెను. అట్టిసూత్రము బాలసరస్వతులచింతామణిలో లేదు. అహోబలపతియు నట్టిపాఠము నాదరింపలేదు. ప్రథమోత్తమపురుషైకవచనముల 'ఉ' కారముతోపాటు తద్ధర్మార్థకవిశేషణథాతూకారమునకును 'బరరూపసంధినిషేధముచేతనే' యిష్టరూపసిద్ధి కల్గుచుండుటంజేసి 'థాతుపదసంభవానా' మిత్యాదిసూత్రము పునరుక్తమగుచుఁ బ్రక్షిప్తముగాఁ దలంపఁబడుచున్నది. పేటికావ్యాఖ్యాత "నః స్యా త్తద్ధర్మోతః" అను నపపాఠము నంగీకరించి చింతామణికర్తయు సూరివలెనె నకారాగమవిధానము చేసెనని సాహసముగా వ్రాసెను. (బా. సా. పే. సంధి. ౩౩ సూ. వ్యాఖ్య. ౯౩ పుట.) "సంధిర్నాచోఽచ్యుతః-వాఽతః - అనాదిషు విభక్తిఘాతోవా - నిత్యమనుత్తమపురుషక్రియాస్వితః - పరిమితో సమస్తానామ్ - నస్య త్తద్ధర్మోతః - చోర్వాస్యాద్వర్తమానవిహితస్య...అసి యిట్లు వరుసగా సంధినిషేధము సంధివిధానము సంధివికల్పవిధానము మున్నగువిషయమునే వచించుచున్న చింతామణిసూత్రములవరుసలో వాని నట్టనడిమిదగు నస్యాదిత్యాదిసూత్రముమాత్ర మట్టిప్రక్రమమునకు విరుద్ధముగా నకారాగమవిధాయకమని వ్యాఖ్యచేయుట కారణ డెట్లు సాహసించెనో తెలియ

సంజీవని. ౯౫ II విష:—ప్రయోగములు:—చ....మాకు జేయు నలిగి
 పూజ లన్నియును నొక్కటనైన గొఱంతలేక వ ! చ్చినవి....(ఆర. ౬ ఆ. ౧౬౪ వ.)
 అదివచ్చు నుపాయము నేయ గొక్క.....(అది. ౧ ఆ. ౧౪౯). క....వివేక
 శూన్యుల | కడనుంచెడు సంతకంఠుఁ గిష్టము గలదే (అది. 3 ఆ. ౧౪౯). నీ. రంగ
 దుత్తుంగతరంగహస్తంబుల; నాచెడు సదివోచె....(ఆర. 3 ఆ. 3౮.) నీ.....
 చూడు || ఎ.గీ. మా మహాత్ములు దక్కునున్నాచరల | దండితులఁ జేత....(శాంతి. ౧
 ఆ. ౧౦౦). (చూడుమా=పరికిలింపుమా.). "తక్కు" అనునది ధాతువును ధాతు
 జవిశేషణమును కయియుండుటయేకాక గుణవిశేషణముగ నుండుటయుఁ గలదని
 'ఉ. తక్కుటివారున్...' (విరా. ౫ ఆ. ౨౬౫) (విరా. ౫ ఆ. ౨౭౨) (ఉద్యో. ౧
 ఆ. 2౦౨) మున్నగు తిక్కయజ్ఞప్రయోగములనుబట్టి నిర్ణయింపనగును. కాన నట్టి
 గుణవిశేషణపక్షమున నకారాగమము రాకుండుటయు నిత్యమగు నుకారసంధిగల్గు
 కున్నది. అధర్వణబాలసరస్వత్యహోబలపండితాది చింతామణివివరణకర్త లెవ్వరును
 నిట్టి విపరీతార్థమును జేసియుండలేదు. (అనుబా.) మఱియు "నస్యత్తద్ధర్మోతః"
 అను తద్ధర్మార్థకథాతూకారసంధినిపేధకసూత్రమును జెలుచుకొన్నపు డింక ద్రుత
 ప్రకృతికాద్రుతప్రకృతికసాధారణముగ "ఉ" కారసంధి నంగీకరించుచింతామణి
 పక్షమున "చేయున్ - చేసెడున్" మున్నగు తద్ధర్మార్థకక్రియల 'ఉ' కారమునకుఁ బర
 రూపసంధి యెట్లు వారింపఁబడునని యాతండు తలంచెనో తెలియకున్నది. (చిం. వి.
 పరి. ౧౦౫ మొ ౧౦౮ వ. విష.) విస్తర. I 23 I విషయమున నీపేటికావ్యాఖ్యా
 విషయములు విమర్శింపఁబడుటచే నిట నింకను విస్తరింపలేదు. ఆంధ్రభాషాచరిత్ర
 కర్తగారును "నఃస్యాత్" ను నపపాతమునె యంగీకరించిరి. (ఆం. భా. చ. ౧౬౦౪
 పుట.)

అనుబంధము విస్తర. ౯౫ I విష:—ఆంధ్రభాషాచరిత్రకర్తగారు "అప్పకవి
 చెప్పినచొప్పున నఃస్యాత్ అనుపాతమే సరియైనద"ని వ్రాయుట (౧౬౦౪ పుట.)
 వింత. అప్పకవి యీసూత్రమును వివరించిన యీక్రిందిపద్యము లీయన కెఱ్ఱియర్థము
 నిచ్చునో తెలియకున్నది. "మూ. సూ. నస్యత్తద్ధర్మోతః. తే-గీ. ఉర్విఁ దద్ధర్మమునఁ
 బ్రథమోత్తమాఖ్య | పురుషముల నేకవచనముల్ పోవ విడిచి | కడమపదములు
 తిజ్జధ్యక్షములుగానఁ | గొమ్ములను బ్రాణసంధులు గూర్చు టొప్పు || ...క. వదలక
 తద్ధర్మములను | బొడలెడు ప్రథమోత్తమాఖ్యపురుషైకవచః | పదములు ద్రుత
 ప్రకృతులగుఁ | బదరును నతఁ డోర్తు నేను బలుమలు ననఁగన్ (అప్పక. ౫ఆ. 23-
 2౫ పద్య.)

టయు సంభవించును. గీ. ఇతనివధియించుఁగాని తక్కితరజనము | లకు... (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౩౫౭) గీ. అట్టి గర్భంబు నిలుపు తక్కున్నిగర్భ | ములును (సౌప్తి. ౨ ఆ. ౫౦) సీ...తక్కునుజులెల్లఁ (శాంతి. ౧ ఆ. ౯) “తక్కు..., విణ - ఇతరము...” (శ. ౮.). (విస్తర) ఇట్లుగుటచేతఁ దిక్కున తద్ధర్మార్థకవిశేషణోకారమునకుఁ బరరూప సంధిని ప్రయోగించెనని భ్రమింపరాదు.

విస్తర. ౯౫ II విష:—ఇట్టి ప్రాచీనమహాకవిప్రయోగములె, యర్వాచీన కవులు తద్ధర్మార్థకోకారసంధిని బాహ్యకముగఁ బ్రయోగించుటకును, నుదంతతద్ధర్మార్థక విశేషణములద్రుతము సరుషపరకత్వమునందు వైతము సామాసికలోపము నంద కుండ నిల్చి ద్రుతకార్యములఁ గల్గించుటకును మూలము లయ్యెనా యని యాలో చింపవలసియున్నది. (చూ. విస్తర. II ౭౩-I విష.) “సీ. అమరులకడ వినోదము చూపు సమయ మాంత్రికునోరవెడ లగ్నిదీప్తు లనఁగ (హంస. ౫ ఆ.) ఇట్టివి... ఆగ్రహ్యములు.” (బా. గు. ప్ర. ౬౮ పు ద్వి. ము.) ఇచట “మాంత్రికినోరఁ జనునగ్ని...” అని కవిప్రయుక్తమైయుండునేమో? ద్విపద ఉరగేశశరణి యుర గాలయముల | నురగ లింగములఁ గొల్పురగసంఘములు. (బసవ. ౩ ఆ. ౧౦౫౯) ఇది ముద్రణసంస్కర్తప్రమాదకృతపాఠము. “ఉరగలింగము గొల్పు నురగ సంఘంబు” అని తాళపత్రప్రమాతృకాపాఠము కన్పట్టుచున్నది. ఇట్లు సమర్థింపరాని ప్రయోగములును గలవు. “నగిం చటుగాక యుండినన్.” (వేంకటపతి పంచతంత్రము) చ. చీడపుగ్వదాఁ | జెడఁగొలు కింతె కాక... (భాస్కరశతక. ౧౮ ప.) దొరయఁజేయుచే వరరాజ్యంబు. (హ. న. ౨ ఆ. ౩౮) (దొరయఁజేయుదున్+వన్) ఒనర్పు దురుమహిమ (హ. న. ౨ ఆ. ౫౧) (ఒనర్పుదున్+ఉరు.) కన నయ్యె డనఘ (హ. న. ౬ ఆ. ౫౮) (కన నయ్యెడున్+అనఘ) ఎటుఁగు దఖలంబు. (హ. న. ౪ ఆ. ౬౦ ప.) (ఎటుఁగుదున్+అఖలంబు) (చూ. నారచించిన హరిశ్చంద్రనలో పాఖ్యానపీఠిక ౯౭ మొ. ౧౦౧ వ. పు. ఈపీఠికనుండి స్వీకరించి వ్రాయఁబడిన గాణ పఠవ్యాఖ్య. ౭౫ పుట.) వైవెల్లఁ బరరూపసంధ్యదాహృతులు. ఇంక సరళాదేశా ద్యుదాహృతులు:—శా. వాలారం గొనగోళ్ళ. (మనుచ. ౩ ఆ. ౫౭) మ. పలుకుం దొయ్యలి మాళికాంతి (పాండు. ౧ ఆ. ౨౯) (చూడఁ:—విస్తర I ౮౮ II విష. వెక్కుగలవు.) ఇట్టి మహాకవి ప్రయోగసిద్ధరూపములను ప్రాచీనగ్రాంథికాంధ్ర భాషానియమన తత్పరఁడగుసూరి సంగ్రహింపకున్నను బ్రాధవ్యాకర్త సంగ్రహింప కుండుట చింత్యము.

నన్నయా పష్ట్యాఉతోచినుమ్ నేచ. (ఆం. చిం. సంధి. ౫ కారి.

౯౬ విష. అహో. ౨౦౧ పు.)

కల్పతరువు. ౯౬ విష:—పష్ట్యాః=పష్ట్యవిభక్తియొక్క, ఉతః=ఉకారమునకు, అచి=అచ్చు పరమగుచుండగా, నే=పష్ట్యసమాసముందు, నుమ్=నుమాగమము పైతము నగును. “పష్ట్యవేద్వితియా, తుల్యాతత్పురుషసంస్థితానామ్నామ్.” అనుచొప్పున పష్టికి ద్వితియాతుల్యతరంగా నట్టి ద్వితియద్రుతమునకు “ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమానేషు” అనుచొప్పున లోపమువచ్చుటయు నచట మరల బ్రకృత సూత్రముచే నుమాగమమగుటయు సమ్మతమని చకారమువలన నర్థము నెన్ననగును. అచ్చరకర్త్యాభావమున ననగా హల్లు పరమగునపుడు సామాసికద్రుతలోప మాప శ్యకమనియు నుమాగమ నకారము విధానసామర్థ్యమున సామాసికద్రుతలోపము నందనేరదనియు నెఱుంగునది. ఉదా:—రాముయొక్క+ఆజ్ఞ = రామున్+ఆజ్ఞ = రాము+ఆజ్ఞ = రాము+న్+ఆజ్ఞ = రాము నాజ్ఞ. ఉకారేతరస్థలమున నుమ్ములేదు. ఉదా:—రామునియొక్క+ఆజ్ఞ=రామునిన్+ఆజ్ఞ=రాముని+ఆజ్ఞ = రామునియాజ్ఞ. హల్పరకర్తవ్యమునను నుమ్ము నిల్వనేరదు. ఉదా:—రాముయొక్క+పుత్రుడు = రామున్+పుత్రుడు=రాముపుత్రుడు. మొ.

పష్ట్యసమాసమునందు కార ఋకారముల కచ్చుపరమగు

బాలవ్యాకరణ నపుడు నుగాగమంబగు. 3 ర.

వివరణము రాజుయొక్క+ఆజ్ఞ = రాజునాజ్ఞ, విధాత్యయొక్క+

౯౬ I విషయ. అనతి = విధాత్యునానతి.

సంజీవని. ౯౬ I విష:—బా. సమా. ౨౫ సూత్రముచొప్పున యొక్కవిభక్తి లోపింపగా బ్రకృతసూత్రముచొప్పున నుక్కు వచ్చి ‘రాజునాజ్ఞ’ అనురూప మేర్ప డెను. ఋకారాంతములకు బా. తత్స. ౫౨ సూత్రముచొప్పున నత్వస్త్రీవద్భావ ములు వచ్చునుగాన పష్ట్యసమాసములో ఋవర్ణాంతము సాధారణముగా సంభవింప నేరదు. (విస్తర) బా. తత్స. ౫౩ సూత్రముచొప్పున విధాత్రాదిగణములోని

విస్తర I ౯౬ 1 విష:—“అథశబ్దానుశాసన మ్మనుచు సంస్కృతము ననుశా సించిన మహాభాష్యకర్తవలె దెల్లు ననుశాసింపఁబూనిన యనుశాసనకర్తగారు “మా తృనాదరము” అని యుదాహరించుట వింత! (ఆం.భా. అ. సంధి. 33 సూ. వినృతి) పై సంజీవనిలోని ప్రక్రియచొప్పున “మాతృయొక్క” అనురూపమే సంభవింపనేరదు. “మాతయొక్క+యాదరము=మాతయాదరము” అనియే యుండును.

యలంతిశబ్దములకుమాత్ర మత్వస్త్రీవద్భావములు రానిపక్షమున “విధాత్యయొక్క+ ఆనతి” అనుక్రితి సంభవించును. “విధాత్యయొక్క+ఆనతి” అనుచో బా. సమా. ౨౫ సూత్రముచొప్పన యొక్కవిభక్తి లోపింపఁగా “విధాత్య+ఆనతి” అని యేర్పడును. అట్టియొడలఁ బ్రకృతసూత్రముచేత ఋకారమునకు నుక్కుచేరఁగా “విధాత్య+ను+ఆనతి = విధాత్యనానతి” అని రూపసిద్ధి కల్గును. ఇట్టి స్థితి విధాత్య-ధాత్య-దాత్య-సవిత్వ - నేత్యశబ్దములకు మాత్రము కల్గునని బాలవ్యాకరణము వలన విశదమగుచున్నది. నన్నయాధర్వణులు ఋకారమునకు నుక్కువచ్చుటను వచింపలేదు. నన్నయాదిప్రయోగముల నరసి సూరిగారే యీవిషయమును సంగ్రహించిరి. చ. అయనయ హీనుఁడౌ సవిత్వ నట్లు విఖండితపక్షతిద్వయుం, డయిన ఖగేంద్ర నట్లు...(సభా. ౧ ఆ. ౧౬౧ ప.) నన్నయభారతభాగమున నీనుక్కు నిత్యముగానే ప్రయోగింపఁబడియున్నది. ప్రభావశూన్యనట్లు...(సభా. ౨ ఆ. ౧౦౭). అధ్వరోత్సవంబు నన్నిచాళ్య (సభా. ౨ ఆ. ౧౧౫). మఘవ నాజ్ఞఁ జేసి (ఆర. ౧ ఆ. ౩౪౪) కురూత్తము నర్థమవైతి (సభా. ౨ ఆ. ౨౧౪) పురుష సుత్తమగుణములొ (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౬) “సవిత్వనట్లు - ఖగేంద్రనట్లు - ప్రభావ శూన్యనట్లు” అనుచోటులందు “.....ఉపమేయము ప్రథమాంతమగునపు డట్లు పరంబగుచో నుపమానంబులగు నామతదస్తద్యుష్షదాత్తార్థములకు పక్షియు...” (ప్రౌఢ. సమా. ౩౮ సూ.) అనుచొప్పన పక్షి నిలుచును.

సంజీవని. ౯౬ II:—తిక్కయజ్ఞ యీనుక్కు నువేక్షించుటయుఁ గలదు. మ...అటంగలదీక్షమ ట్లతఁడు మండుంగాక యే నార్చెదన్ (కర్ణ. ౩ ఆ. ౪౯) ఇచటనుక్కువచ్చినచో “దీపమునట్లు” అని యుండవలయును. సీ. గొడుగ్గి యఖిల పీడలఁ బాపు...(అను. ౫ ఆ. ౧౯౬) ‘గొడుగుయొక్క+ఈగి = గొడుగునీగి’ అని నుగాగమరూప ముండును. (విస్తర-I) ఇట్టి కవిబ్రహ్మగారిప్రయోగములను మూలముగాఁ గొని శంభుదాస శ్రీనాథ కవిపితామహులును నీనుగాగమమును గొన్ని యెడల నువేక్షించుచువచ్చిరి. ఉ...గోకుల విల్లిలు దప్పకుండల | త్క్లిపతి గ్రుచ్చుడన్ (హరి. పూ. ౫ ఆ. ప్రౌఢ. సంధి. ౧౦ సూ.) గీ. అలరఁజేసితి నీపథరాజంత వాని (నైష. ౨ ఆ. ౯౨ ప.) ఇట “అలరఁజేసితి నైషధు నంతవాని” అని సర్వం కమోవ్యాఖ్యాత సవరించుట సాహసము. కూచిమంచి తిమ్మకవియు

విస్తర I ౯౬ II విషయము:—ఇట్లు కవిబ్రహ్మప్రయోగించియుండఁగా “ఇట్టి నుగాగమముగలుగని ప్రయోగములు 16 శతాబ్దియండి ప్రవృద్ధి నందిన ట్లనుమా నింపనగును” (బా. సా. పే. ౯౫ పు.) అని వేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాయుట వింత.

'నిషధరాజంతవాని' అనుపాతమునే యుదాహరించెను. (సర్వల. ౧ ఆ. ౬౬.) క...తెల్లనిగట్టుట... (మనుచ. ౪ ఆ. ౧౬) సీ. దిన వెచ్చమున కునై తనమేనగలసొమ్ము కొదుకక బచ్చింటగుదువ వైచు (పాండు. 3 ఆ.) శిర సందం బరయన్ (కళా. 3 ఆ.) (ప్రాశ. సంధి. ౧౦ సూ.) కం. అన్నన్న మొగము వెన్నుని | యన్నన్న జయించు (విజయ. సర్వల. ౧ ఆ. ౬౮) (వెన్నుని యన్ను = లక్ష్మీ - దాని యన్నచంద్రుడు) ఉ...గట్టురా : జల్లుడు... (రామాభ్యు. సర్వల. ౧ ఆ. ౬౩) (విస్తర-II) ఇంక నీక్రింది ప్రసిద్ధపదములునుయిత మీసందర్భమునఁ జూపఁదగియే చున్నవి. ఇల్లుయొక్క+ఆలు=ఇల్లాల= గృహిణి. ఉ. ఇంతటి మేటి రూపసికిఁ దానిల్లాలగా... (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౧౫౬) మ....ధర్మ సుతుఁ డీరై దమ్ముల మృద్రనా | యకువై... (శల్య. ౧ ఆ. ౨౨౬) రెంటియొక్క+విమ=ఈరైదు. ఉ. ...శరము లాఱుదుల్ శ్రుతకర్తిశల్యమైః ! గాడఁగనేయ (కర్ణ. ౧ ఆ. ౧౧౧) ఆఱితియొక్క+అయిదులు = ఆఱియదులు = ముప్పది.

సరళేపరుషేచైవ ! సమానే ను ముతో భవేత్ | అదు
 నన్నయా తాత్ స్వరసాదందు ! పట్టికూర్చి విభక్తిషు || తనేచ
 ఇవ్వఁదయము కుత్రచి దతో | వికారాచ్చాపి కేచన (విక్ర. సంధి.
 ౯౭ విషయము. ౨౩ - ౨౪ కారి. ఆహా. ౨౧౯ - ౨౨౦ పు.)

కల్పతరువు. ౯౭ విషయము:—దీనికి ౮౮ విషయమున వ్యాఖ్యచేయఁబడెను.

ఉదంతస్త్రీసమంబులకును బు-ంపుకు నదంతగుణవాచ
 కంబులకును దనంబు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు.
 బాలవ్యాకరణ 34.
 వివృతి. సోగసు+తనము = సోగసుందనము - సోగసుందనము -
 ౯౭ I విషయము. సోగసున్దనము. సరసము+తనము = సరసపుంధనము -
 సరసపుండనము - సరసపున్దనము. తెల్ల+తనము =
 తెల్లందనము - తెల్లందనము - తెల్లన్దనము.

విస్తర II ౯౬ II విషయము:—“ఇట్టివి కవిప్రయోగంబులు ప్రాచీనంబులై గ్రాహ్యంబులు” (బా. గు. ప్ర. 3౪ సూ. వ్యా.) అని గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త వ్రాయుట సరికాదు. తిక్కన శంభుదాస శ్రీనాథ కవివితామహాదులప్రయోగములను మూలముగాఁ గొని ప్రయోగించినప్రయోగములు ప్రాచీనములు కాకుండుటచే నసాధువు లెట్లగును?

పుజీవని. ౯౭ I విష:—స్త్రీ సమములు=ప్రథమైకవచనమున డావ్వి ప్రత్యయములు లోపించు నాచ్చికశబ్దములు. (చూ. ౮౮ II విష.) గుణవాచకములు=నల్ల-తెల్ల మొదలగుశబ్దములు. “గుణ. పుం...ద్రవ్యమాత్రాశ్చి తే...వస్తుధర్మే” (శబ్దస్తో) అనుచోప్పున పెద్ద - గోప్ప మొదలగునవియు గుణవాచకములైనను నీసూత్రములోని గుణవాచకశబ్దము బా. తథి. ౬ సూత్రమునకు లక్ష్యములగు నట్లాదులనే వచించునని గ్రహింపవలెను. ఉదా:—నల్ల+ను+తనము=నల్లందనము-తెల్లందనము. మొ. పెద్దతనము - గోప్పతనము మున్నగుచోట్ల నీసుగాగమము లేదు. సుగాగమ ముదంతస్త్రీ సమముల కంత్యావయవముగా నిల్పినపిదప బా. సంధి. ౧౬ - ౧౭ సూత్రములచోప్పున ద్రుతకార్యములు సంభవించును. తద్ధితవృత్తియందును బా. సంధి. ౨౬ సూత్రముచోప్పున స్వత్వము రానేరదను తలంపున నిందలి యుదాహృతులలో సూరి “సాగసునుదనము” మున్నగు ననిష్ఠరూపముల నుదాహరింపలేదు. సరసముయొక్క-తనము=సరసమున్+తనము = సరసము+తనము = సరసపు తనము=సరసపు+న్+తనము=సరసపుండనము. ఇట్లు తనవర్ణకపరకత్వమున “పు-ంపులను వానిపయి సుగాగమమును సూరి యంగీకరించెనుగాని. వీనిని నిర్వహించు ప్రయోగములు గానరావు (౮౮ విష.). మువర్ణకమునకు ‘పు-ంపు.’ లను ‘తన’ వర్ణకపరకత్వమున సూరియు విధింపలేదు. (బా. సంధి. ౩౨ సూ.) ఇంక నేతత్సూత్ర సుగాగమవిధానసామర్థ్యమున ‘పు-ంపు’లు వచ్చునని సూరి తలంచెయుండును. (విస్తర. I-II).

విస్తర. I ౯౭ I విష:—“తనము పరుషాదిపదమగుటచే షష్ఠీతత్పురుష మనఁదగుతద్ధితవృత్తిని” “సుగాగమసరళాదేశబిందుసంశ్లేషములు పర్యాయమునఁ గలుగ...” (బా. సా. పే. ౯౬ పు.) ఈవాక్యములు సంప్రదాయవిరుద్ధములు. ‘తనము’ పరుషాది ప్రత్యయమేకాని పదముకాదు. తద్ధితవృత్తి షష్ఠీతత్పురుష మనఁదగదు. ‘బిందుసంశ్లేషములు పర్యాయమున నగు’ నన నగునుగాని వానితోపాటు ‘సుగాగమసరళాదేశములును’ పర్యాయమున నగుననుట పొరపాటు. ఉదాహృతులన్నిటను నవి (సుగాగమసరళాదేశములు) వచ్చునవేకాని పర్యాయముగావచ్చునవి కావు.

విస్తర. II ౯౭ I విష:—సూరి సరళేపరుషేచైవేత్యాదికారికలోని ‘వికారాచ్చ’ (పుంప్వాదివికారాత్) అనుచో సరళేపరుషపరకత్వమున “పుంప్వాదివికారముమీఁద సంయతము నుమ్మగునని యర్థముచేసికొనక ‘తన’ వర్ణకపరకత్వమున ‘పు-ంపు’ లపయి ‘నుమ్మ’గునని కవి ప్రయోగవిరుద్ధముగను నధర్వణాభిప్రాయపలక్షణముగను నర్థముచేసికొని యిట్లు సూత్రించెయుండును.

ప్రయోగములు:—చ. కీ ! డును బొరయింతునే యిది కడుం జెడుగ్గుం
 వస్త మేనుభీతి... (తాం. 3 ఆ. ౨౧౩) సీ. ఆల్లందనంబున ననువు మైకొనజూచు.
 (విరా. ౧ ఆ. ౨౪౫) తే.గీ. దండంపుఁ బరుసఁడనము (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౪౪)
 చ...విదురాదిసజ్జనులబుద్ధికి రా నుచితంబుతోడి మెఃల్పునఁ బరుసందనంబునను
 భూపతులెల్ల... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౩) మ...కానన | స్థలిలోఁ గారెలుకుందనం
 బునన యిందాకం ప్రవర్తిల్లినా | రు... (హరి. పూ. ౯ ఆ. ౫౬).

పన్నయాధ. శబ్దానామాదిభాగేషు | నూతనత్వాదిబోధకాః | ఏకద్వి
 పన్నయాధ. వస్త కాశ్చబ్రా | అర్థభేదోఽపిచ క్వచిత్ || (వికృ. ఆజం.
 ౬౯ కా. అహో. 3౫౪ పు.)

కల్పతరు. ౯౮ విష:—వీని కివఱకె ౮౮ విషయమున వ్యాఖ్యచేయఁబడెను.

బాలవ్యాకరణ సమాసంబునఁ బ్రాతాదుల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణం
 వివరణము. బులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగానగు. 3౬.
 ౯౮ I విషయ. ప్రాత+ఇల్లు = ప్రాయిల్లు - లేత+దూడ = లేదూడ -
 పూవు+రెమ్మ=పూరెమ్మ.

సంజీవనీ. ౯౮ I విష:—పయి యధర్వణకారిక నయిదుసూత్రములతో సూరి
 వివరించుచున్నాఁడు. ప్రాతశబ్దములోని తొలియచ్చు 'ప్రా' అనుదాని మీఁది
 "అకారము". దానిమీఁది వర్ణములనఁగా ఖండబిందువు - తకారము దానిమీఁది
 'అ' కారమును-వానికి లోపముకల్గునని తాత్పర్యము. ఇట్లే యంతటను నెఱుంగు
 నది. పూరెమ్మ - పూవులతో నున్నరెమ్మ - ఉత్తరపదలోపసమాసము. ప్రాతాదు
 లాకృతిగణము. కర్త ధారయసమాసమునఁ బ్రాయికముగా నాద్యక్షరశేషముగఁ
 బరుషపరకత్వమున ద్రుతకార్యముల నొదవించుచుండుశబ్దము ప్రాతాదులలోఁ
 జేర్పఁదగునని సూరియాశయము. (విస్తర-I.) ప్రాయిల్లు-ప్రాగెంపు - ప్రాబల్కులు.
 ప్రాజదువులు - ప్రామినుకులు. మొ. అధర్వణుఁడువేర్కొనిన క్రొత్తశబ్దమునకిట్టి

విస్తర. I ౯౮ I విష:—పయియధర్వణకారికకుఁగవిశిరోభూషణవివరణము:—
 "క్రొన్నన - క్రొంజిపురు - నెన్నడుము-చెంగలున - నెత్తావి - నెత్తమ్మి - పొందా
 మర - ప్రాతపదువులు - ప్రాజదువులు..." (అహో. 3౫౪ పు) ఈయధర్వణ
 కారిక యాచ్చికసమాసములో మొదటిశబ్దమున నొకటి రెండక్షరములు మిగు
 లుటకుమాత్రమే వచింపఁబడెననితలంచి కావలయు నహోబలపత్తిదీనిని 'నుమ్-చోతః'
 అనుచింతామణిసూత్రమునొద్ద "సరశేపరుషేచైవేత్వాది" కారికతోఁపాటుగ నుదా
 హరింపలేదు. వానిసంబంధములేనిచో లుప్తశేషమునకుఁ బరముగ ద్రుత మెట్లు

ధర్మములు చాలవఱకున్నను గొన్నియెడలలేకుండుటయెకాక పరవాల్లునకు ద్విత్వము నొదవించుధర్మమునై తమండుటచే దానిని బ్రాంతాదులలోనిదానిగ నంగీకరించు సూరి దానికై ప్రత్యేకవిధులను (బా. సంధి. 3౮ సూ.) సూత్రించెను. కాని యొక్కక్రొత్తశబ్దమునకెయిట్లు సూత్రించుట సరికాదు. అధర్వణుడుచెప్పినట్లు (నూతనత్వాదిబోధకాః) క్రొత్తాదులనుట యుక్తము. పూవుబొదరిండ్ల (మనుచ. ౨ ఆ. ౫౭) పూవిలుకాడు - పువ్విలుకాడు - పువ్విలుతుడు - పుప్పొడి-పువ్విలుతు తండ్రియచ్చుట (పాండు. ౫ ఆ. శ. ర.) కెమ్మోవి - (నైష. ౨ ఆ. ౨౬) కెమ్మోము (దశా. 3 ఆ. ౧౦౮) మున్నగుప్రయోగములనుబట్టి పూవు - పువ్వు - కెంపు మున్నగువానియందుఁ గ్రొత్తశబ్దలక్షణముల నెన్ననగును. పది మొదలగుశబ్దము లకుఁ బ్రాంతాదులధర్మములు ప్రాయికముగ నుండక యొక్కొకచోట మాత్రమే యగపడుటచేతను, నెఱ మొదలగుశబ్దముల కాద్యక్షరశేషిత్వధర్మ మున్నను బరుష పరకత్వమున ద్రుతకార్యముల నొదవించుధర్మ మొక్కటనైన లేకుండుటచేతను, నట్టిశబ్దములనెల్లఁ బ్రాంతాదులలోఁ జేర్చక సూరి “అన్యంబులకు సహితము.....” (బా. సంధి. 3౯ సూ.) అనుదానిని వేఱుగ సూత్రించెను.

లభించును? పయియధర్వణకారికకుఁ గవిజనమండనటీకః—“ప్రాతిపదికముయొక్క యాదిభాగమందైన నూతనత్వాదిబోధకశబ్దము లొకటిరెండొక్కరములుగలవి యగును. ఒకానొకచో నర్థవిశేషమందగును. ఉదాః—క్రొత్త+నన=క్రొన్నన - క్రొత్త+పసిఁడి=క్రొంబసిఁడి - క్రొత్త+కారు=క్రొక్కారు - ప్రాత+ఇల్లు=ప్రాయిల్లు - లేత+దూడ=లేదూడ - మీఁదు+కడ = మీఁగడ - కెంపు+తామర=కెందామర - చెన్ను+తోవ=చెందోవ ఇత్యాదుల నిత్యంబు; క్రింది+కడుపు=క్రీగడుపు - క్రింది+ డోట=క్రియూట (క్రియూట. సూ. రా. ని.) ఇత్యాదులవికల్పము. కొన్నియెడల నుత్తరవర్ణలోపము నిత్యము. కొన్నియెడల వికల్పము. కొన్నియెడల లుప్తశేషము నకు వాల్చాత్ర నకారాగమము. కొన్నియెడల నుత్తరశబ్దాదివర్ణమునకు ద్విత్వము. కొన్నియెడల లుప్తశేషమునకు దీర్ఘము. కొన్నియెడల లోపాభావమును గల్గును. ఉదాః—‘క్రొత్తకుండ’ ఇచ్చట లోపంబులేదు. కొన్నియెడలఁ గర్తృధారయేతరస్థలం బునను గలదు. రాకొమరులు - ఇందనుక - పూఁగొమ్మ. ఇవి మొ.” (విక్ర. టీక. ౯౭ పు.) పయివిషయములనెల్ల బాగుగ సంగ్రహించుకొని సూరి కొంతసవరించి యీప్రాంతాదులసంధికిఁ గొన్నియనుగమములను గల్పించెను. అవెల్ల సంజీవనిలో వివరింపబడును.

బాహుళికకార్యములు నాల్గిటికిని నీ 36 సూత్రమున నుదాహృతులు వెలయుచుండుటచే జూపబడుచున్నవి:—చెందోవ - మీఁగడ మున్నగుచోట్లఁ దొలియచ్చుమీఁది వర్ణముల లోపమునకు నిత్యప్రవృత్తి. క్రొత్తకుండలు మున్నగు చోట్ల నప్రవృత్తి. లేతమాడ=లేమాడమొదలగుచోటులందు విభాషాప్రవృత్తి. క్రీఁగడుపు - క్రీఁగాలు - క్రీఁదొడ మున్నగునెడల నన్యకార్యప్రవృత్తి. ఇట్టివిధి బాహుళికముగాన “ప్రాతయిల్లు” నియు నుండవచ్చును. “ప్రాతలెంకల మగు టన్.” (రామాభ్యు. ౨ ఆ. శ. ౮.) (విస్తర-II.) లుక్తశేషమునకుఁ బరమపరకత్వమున ‘నుక్కు’ విధింపఁబడునుగాన నిందుఁ గోఱవడిన స్వరసరళస్థిరపరకస్థలములు మూఁడును నుదాహృతములయ్యెను. ప్రకృతసూత్రంబులోని ‘సమాసంబున’ అనుదాని కాచ్ఛికసమానాధికరణసమాసమని యర్థము. (విస్తర III-IV) ‘పూరెష్టు’ అనునదిసైతము సమానాధికరణసమాసభేదమే యనఁదగును. ‘పూవులతోఁగూడిన రెష్టు’ అని మధ్యమపదలోపసమాసము. (చూ. ౯౦ I విష.)

విస్తర. II ౯౮ I విష:—“అత్వసంధి బహుళమగుట నిందుఁ గలుగదన్నఁ బ్రాతి ల్లనురూప మేర్పడదు” (బా. సా. పే. ౯2 పుట.) ప్రాతిల్లు మున్నగు నకారసంధు లసాధువు లనుటకుఁ బ్రమాణము చూపకయె యిట్లు వ్రాయుట సరికాదు. ప్రాతందలము (ఆము. ౨ ఆ. శ. ౮.) అని శబ్ధరత్నాకరమున నుదాహృతమయ్యెను, ప్రాయందలమని వావిళ్లవారి ముద్రణము. ‘ప్రాయిల్లు’ అనునదే తప్పని కీర్తిశేషులగు కళాప్రపూర్ణ గిడుగు వేంకటరామమూర్తిపంతులుగారు వ్రాసియున్నారు (వారు నాకొసంగిన బాలవ్యాకరణ ద్వితీయముద్రణపు మార్జిను.).

విస్తర. III ౯౮ I విష:—“ప్రాతేత్యాదులం దర్థబిందువు, తన కాశ్రయ మగుపరుషముపోవుటచే దానును దొలంగెనని” (బా. సా. పే. ౯2 పు.) అను పేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. అనుస్వారమున కాశ్రయము పూర్వస్వర మనుట సంప్రదాయముగాన పరహల్లాశ్రయ మనుట పొరపాటు. “పూర్వస్యానుస్వారవిసర్జనీయా - పార్షదవ్యాఖ్య:—స్వరాంతరేవ ర్తమానౌ అనుస్వారవిసర్జనీయా పూర్వస్వరస్యాజ్ఞంభవతః. (ఋగ్వేదప్రాతి. ౧ పటల. వై. పా. ౨౧౨ విష.)

విస్తర. IV ౯౮ I విష:—“సమాసమందుఁ దత్సమంబు పరంబగునపుడును నుగాగమాదులు గాఁబడియెడి ఉదా:—ముంగోపము - వింజామరము (వెల్ల + చామరము) సంధియందు వర్ణవికారము.” (ప్రాథ. సంధి. ౧౨ సూ.) నీ. పుష్కలవర్తకంబులు లోనుగాఁగలక్రొవ్విఘ్నములు పుష్పవృష్టి గురియ (భీమ. 3 ఆ. ౮2

లుప్తశేషమునకుఁ బరుషములు పరములగునపుడు
నుగాగమంబగు. 32.

ప్రాత+కెంపు=ప్రాగెంపు - లేత+కొమ్మ=లేగొమ్మ -
పూవు+తోట=పూదోట - మీఁదు+కడ=మీఁగడ -

బాలవ్యాకరణ కెంపు + తామర = కెందామర - చెన్ను + తోవ =
చెందోవ.

ఁఁ విషయము. చెన్నుశబ్దము వృత్తినిశోణార్థకంబు. బహుళగ్రహణ
ముచే మీఁదు ప్రభృతులయందు నిట లోపంబు
నిత్యంబు. వ్యవస్థితవిభాషచే నీద్రుతంబునకు సంశ్లే
షంబులేదు.

సంజీవని. ఁఁ విషయము:—మీఁగడ = కాగినపాలమీఁదితెట్టె - కెందామర=ఎఱ్ఱ
తామర - శోణ=ఎఱ్ఱనిది.

లుప్తశేషమున కనగాఁ బూర్వసూత్రముచొప్పునఁ దొలియచ్చుమీఁది
వర్ణములు లోపింపఁగా మిగిలిన శబ్దభాగమునకుఁ బరుషములు పరమగునపుడు
నుగాగమ మగునని యర్థము. నుక్కు కిత్తుగాన నంత్యావయవ మగును. 'పూఁ
దోట' అనుదానినిఁ బ్రాతాదులలోఁ జేర్చనక్కఱలేదనియు "పూ" అనుశబ్దమే
కలదనియు సూత్రించిన త్రిలింగలక్షణశేషసూత్రము 'పూపూవు' (ప్రాథ. సంధి.
౧౧ సూ.) అనునది యీవఱకె విమర్శితమయ్యెను. (ఁఁ I విష. విస్తర II ౮౮
II విష.) లుప్తశేషమునకు "నుక్కు" వచ్చిన పిదప సుభవించు ద్రుతకార్యము

సూ. రా. ని.) ద్వి...క్రొమ్మేఘంబులు గర్జిల్లి కురియ (రంగ. రా. ఉ. 3౯ పు.)
(సూ. రా. ని.) క్రొంబులకలు (శ. ర.) నన్నయతిక్కనల భారతభాగమున నిట్టి
ప్రయోగములు గన్పట్టలేదు. ఎఱ్ఱనభారతభాగమున చ. నీవు నే! మ్మనమున సంత
సిల్లుడు సమస్తజగంబులు శాంతిఁబొందు (ఆర. ౪ ఆ. 322) "నీవు నీ! మనమున"
అన్నను త్కతి కానరాదు. క...! నెమ్మనము నూఁచు నెఱుపగ! నుమ్మలికపు...
ఉ. హరి. ౧౮. ౧౮౯.

'పూదోట' మున్నగువానిసాధనమునకై 'పూవు' శబ్దమును బ్రాతాదు
లలోఁ జేర్చనక్కఱలేదని విశదమగునట్లు ప్రాథవ్యాకర్త పూశబ్దమే కలదనుచు
"పూపుపూ" (ప్రాథ. సంధి. ౧౧) అని సూత్రించెను. ఇది సరికాదని యీవఱకె
నిరూకరింపఁబడెను. (ఁఁ I విష. విస్తర. II ౮౮ II వి.)

లలో స్వత్వము, బా. సంధి. 26 సూత్రముచే నిషేధింపబడినది. ఇంక మిగిలిన ఖండబిందు పూర్ణబిందు సంశ్లేషములలో “వ్యవస్థితవిభాషచే నీద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబులేదు” అనేది సూరివివరణముచొప్పున సంశ్లేషమును నిషేధింపబడుచున్నది. ఈద్రుతంబున కనుటచే నీ 32 సూత్రముచే విధింపబడినద్రుతమునకు సంశ్లేషము లేదని తాత్పర్యము. బా. సంధి. ౧2 సూత్రములోని ‘బిందుసంశ్లేషములు విభాషనగు’ అను (౮౦ II విష.) వాక్యమునఁ జెప్పబడిన విభాష వ్యవస్థితవిభాష యనియు నట్టి వ్యవస్థితవిభాషచే నీసూత్రములోని ద్రుతాగమమునకు సంశ్లేషము లేదనియు సూరి వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. వ్యవస్థ=ఏర్పాటు - ఇటు నిత్యము-ఇటు వికల్పము - మున్నగురీతిని జేయునేర్పాటు వ్యవస్థ యనఁబడును. ప్రకృత సూత్రమున విధింపబడినద్రుతాగమమునకు మాత్రమే బా. సంధి. ౧2 సూత్రముచే గలుగుసంశ్లేషము రానేరదని యిచటి వ్యవస్థ నేటుంగునది. (విస్తర I). పయిసందర్భమునుబట్టి యీసూత్రమున విధింపబడినద్రుతము నుడి తొలియచ్చుల మీఁదిచే యగుటంజేసి హ్రస్వముమీఁదఁ బూర్ణబిందుమాత్రమును (బా. సంధి. 2౨ సూ.) దీర్ఘముమీఁద ఖండబిందుమాత్రమును (బా. సంజ్ఞా. ౧7 సూ.) నిట వచ్చునని తేలుచున్నది.

అధర్వణకారికనుబట్టి యీద్రుతాగమము పరుషసరళనిమిత్తక మని విశద మగుచున్నను బ్రచురముగాఁ గనఁబడు పరుషపరకస్థలప్రయోగములం గాంచి భ్రమించి సూరి యీద్రుతాగమమును బరుషపరకత్వమునమాత్రమే విధించెను. అట్లుగుటంజేసియే “కెంధూళి - కెంజడలని ప్రయోగంబులు కానంబడియెడి” (బా. సంధి. 3౮ సూ. వివ.) అని (దూళిని ధూళిచేసి) వింతగ వ్రాయవలసినవాఁ

విస్తర. I F విష:—“చిన్నయ ‘అన్బరము’ అని పరిష్కరించినాఁడు.” అని కీర్తిశేషులగు కళాప్రపూర్ణ గిడుగు వేంకటరామమూర్తిపంతులుగారు వ్రాసి యున్నారు. (వారు నాకొసంగిన బాలవ్యాకరణద్వితీయముద్రణపుస్తకము మార్జిను ౨3 పుట.) దీనినిబట్టి బాలవ్యాకరణరచనకుఁ బూర్వము సూరి ‘అను - కొను’ ప్రభృతిథాతుజవిశేషణములను బ్రాతాదులలోఁ జేర్చి “అను+పురము=అ+పురము= అ+ను+పురము=అంబరము - అన్బరము” మున్నగురీతి నిట్టిరూపములను సమర్థించు చుండెనా యని యాలోచింపవలసియున్నది. “విభక్త్యాగమచార్థోనుద్భృతః” (సంస్కృత సూత్రాంధ్రవ్యా. సంజ్ఞా.) అనుదానినిబట్టి సూరి మొదటినుండియు నావయవికవ్యంజన నకారమునకు ద్రుతత్వము సంగీకరించువాఁడు కాఁడని స్పష్ట పడుచున్నది. “కన్వాదిభ్యోన్తలోపిభ్యః | పరుషాణాంగబామతాః | కన్వైదరై ఇతి

జయ్యను. సరళపరకత్వమునందలి యుదాహృతులు:—సీ. ఖచరకాంతల యలక
ములందుఁ గెందూళి యభిలప్తైఁ బుప్పొడి ననుకరించు (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౪౨).
సీ. పారిబర్హ పెందూళి బ్రుంగె నేడు. (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౩౯) పైయధర్వణ
కారిక కగుకూలమైయున్న యిట్టిభారత ప్రయోగముల నరసియె కవిపితామహుడు
“మ. ధర కెందూళులు కృష్ణరాయల” (మను. ౧ ఆ. ౩౮) సీ. “ముడిచిన యొంటి
కెంజడలమూయ (మను. ౧ ఆ. ౧౯) అని ప్రయోగించియుండును. ఈమనుచరిత్ర
పద్యములనె చూచియు నిందుఁ బ్రసిద్ధమగు ధూళిశబ్దము లేఖక ప్రమాదమున
బడినదని తలంపకయు నధర్వణుడు సరళపరకత్వమునందును నీద్రుతాగమమును
విధించుటను జూచికొనకయు “కెంధూళి కెంజడలనియుఁ బ్రయోగంబులు గానం
బడియెడి” అని సూరి వింతగవ్రాసెను. శబ్దరత్నాకరకర్త చాలవఱకు సూరిమార్గమునె
యనుసరించి యీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. “ప. దే. విణ. వృత్తియందు పెనుపు
శబ్దమునకు మీఁదివర్ణములు లోపింపఁగా మిగిలినరూపము ... (ఋకానొకచో
స్థిరము పరమగునపుడు బిందువు కానంబడియెడి. సీ. పెందూళి యొసఁగ నందంద
కాల్ ద్రవునుద, గ్రతమహితలము గ్రక్కదలుచుండ. (మార్కం. ౬ ఆ.)” ఇట్టి ప్రాస
స్థలగత ప్రయోగమును గనియు ‘దూళి’ యనుతదృశ్యపదము నంగీకరింపక దధప్రా
సము నంగీకరించి సూరిగారిప్రామాదిక స్థిరపరకనుక్కునుబట్టుకొని శబ్దరత్నాకర
వా కన్నెదరె ఇతి వేతి సందేహః” (సం. సూత్రం. వ్యా. సంధి.) (గఖాఃగజడ
నబా) అను సూరిప్రామాదిక వాక్యముసయితము పై విషయమునకుఁ దోడ్పడు
చున్నది. సూరిగారు బాలవ్యాకరణరచనాసమయమునకుఁ జైప్రాత్ర యవస్థిధాం
తములను బాపికొని యట్టివానిని బాలవ్యాకరణమునఁ జూరనీయకున్నను
ప్రాథవ్యాకర్త త్రిలింగలక్షణశేషమున సంధిపరిచ్ఛేదమున నీబాల వ్యాకరణ
ములోని ప్రాతాదిసంధిసూత్రములను సవరించుసందర్భమున సూరిగారి పురా
తనాశయమును స్మరించి కావలయును “అనుకొను లోనగుధాతుజవిశేషణ
ముల యంతోక్తకారమునకు హల్లు పరంబగునపుడు లోపంబు వైకల్పికంబు
ఉదా:—గిరివ్రజమున్పురంబు...” (భార. సఖా. ౧ ఆ. ౧౭౨). అని సూత్రించి
ధాతుజవిశేషణములు ప్రాతాదులలోనివి కావనియు నవటిసకారము ద్రుతము
కాదనియు నచట సరళాదేశము సమృతము కాదనియుఁ దన సిద్ధాంతమును విశదీక
రించెను. ఇట్లే కానిచో బాలవ్యాకరణసంధిసూత్రములను సవరించుచున్న యా
త్రిలింగలక్షణశేషసూత్రముల సందర్భములో (ప్రాథ. ౧౧-౧౨-౧౩-౧౪ సూ.)
సీ ౧౩ సూత్ర మప్రసక్తము కాఁగలదు.

కర్త యేల ప్రేలాఁడెనో తెలియకున్నది. మఱియు “పెనుంగదుపుల్ గట్టి... (ఆర. 2 ఆ. 218) అను ప్రయోగముచొప్పున స్త్రీసమపెనుశబ్దము సంగీకరింపక కొంత భిన్నమగు ‘పెనుపు’ శబ్దపు రూపాంతరములు ‘పె - పెను’ శబ్దములని యీతఁ డేల వ్రాసెనో తెలియకున్నది. సూ - రా - నిఘంటుకర్తలు ‘కెంపు’ శబ్దమునొద్ద ‘కెంధూళి’ అని ప్రమాదపడి వ్రాసినను ‘దూళి’ అనువైకృతరూపము సంగీకరించి యీక్రింది రీతిని వ్రాసిరి:—“దూళి వి. (సం. ధూళి. క. దూళి) రేణువు. క. ఆదూళితోడఁ గుడిచిన | నీదుర్బన్దంబువచ్చె... (భార. ఆను. ౪ ఆ. 210) పెంధూళి=పెద్దదూళి. సీ. పెంధూళి యెచఁగ నందంద కాల్చివ్వు ను, గ్రతమహీతలము గ్రక్కదలుచుండ. (మార్కం. ౬ ఆ. ౧౦2 ప.)” (సూ. రా. ని.) బాలవ్యాకరణపక్షమున శబ్దావయవ సకారము ద్రుతము కామింజేసి ‘పెను’ శబ్దమును బ్రాతాదులలోఁ జేర్చనిచో “పెంధూళి” (మార్కం. ౬ ఆ. ౧౦2) (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨3౯) అను ప్రయోగము లందలి ద్రుతకార్యములు సిద్ధింపనేరవుగదా. చింతామణిపక్షమునందును బ్రాతాదులలోఁ జేర్చుటకు బ్రతిబంధ మేమియులేదు.

పరుషపరకత్వమునందలి ప్రయోగములు:—సీ. కెందమ్మిజేఁకులయందంబు గల (భాస్కర. యుద్ధ. ౧212) గీ. బలము లేఁబ్రాయమును రూపుగలుగునట్టి (ఆను. ౨ ఆ. ౪౬౦) గీ. కురుబలంబు కెందామరకొలనిఁబోలె (భీష్మ. ౧ ఆ. ౯౬) సీ. అర్పించునప్పు డయ్యంగన కెంగేలి, జిగిసొంపు... (ఆను. ౧ ఆ. ౪౮) గీ. చిగురు తఱచునఁ గెంజాయ మిగిలి చెలువు, వడయు... (ఉద్యో. ౪ ఆ. 3౨౧) సీ. నలువ చెందొవలజేఁకులకు నన్నువువెట్టఁగోరి... | పూర్వపయోరాశిపాంతఁగెంజాయచె, న్నొదవిన... (ద్రోణ. 21 ఆ. ౨27) ఉ. అట్టులు దుస్సనేనుఁ డవయాకృతి... ముందలవట్టి యీడ్వఁగా (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౪2) (ముందు+తల=ముందల) శా... ముం | గాలంద్రోచు మొగంబు ప్రేయు... (కర్ణ. 3 ఆ. ౨౧౦) (ముందు+కాలు=ముంగాలు) “క్రేకన్న - దే - వి. (క్రేవ+కన్న) కడకన్ను. కటాక్షము” (శ. ౪.) అనుశబ్దరత్నాకరస్థితిని సవరించుచు సూ. రా. నిఘంటుకారు లిట్లు వ్రాసిరి. “క్రేకన్న. వి. ఔ. (క్రేవ+కన్న)...” (సూ. రా. ని.). ఉ... కెం | పెక్కినకంటి క్రేవ చెలువు (భీష్మ. ౨ ఆ. 3౦) అనుదానినిబట్టి యిందలి పూర్వపదము ‘క్రేవ’ అనుట సప్రమాణముగనె యున్నది. కాని యీరెండుకొశములస్థితికిని విరుద్ధముగ నున్న యీక్రింది పాల్కురికిసోమనారాధ్యునిప్రయోగము (ప్రాసస్థలములోనిది) నరయఁగాఁ బ్రాతాదిసంధిలో లుప్తశేషమునకు బరుషపరత్వమందును ‘సుక్కు’

రాకపోవటం యిదిదని తోచెడిని. ద్వి. క్రేకంటలింగంబు డాకన్నుసూచి | యీ కంటికిని మందు నీకన్నె కాక (బసవ. 3 ఆ. ౮౦౭).

ఆధునిక కావ్యములందు. “సీ. కెంపువాతెఱసాంపె”... (దశా. ౧ ఆ. ౧౬౪ సూ. రా. ని. కెంపుశబ్దము) “కెంపుపుష్పాడులో” (చమ. ౧ ఆ. శ. ౮. కెంపు శబ్దము) అనురీతిని బ్రయోగములున్నను భారతాది ప్రాచీన కావ్య ప్రయోగమూలక మగు బాలవ్యాకరణమున “మీఁదు ప్రభృతులందు నిట లోపంబు నిత్యంబు” అని వ్రాయబడుట శంకాస్పదము కాదు. (విస్తర.)

క్రొత్తశబ్దంబున కాద్యక్షర శేషంబునకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబునం గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు. 3౮.

క్రొత్త+చాయ=క్రొంజాయ - క్రొత్త+చెమట = క్రొం జెమట - క్రొత్త+పసిడి=క్రొంబసిడి - క్రొత్త+కారు= క్రొక్కారు - క్రొత్త+తావి=క్రొత్తావి.

బాలవ్యాకరణ వివరణము. పరుసేతరంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమప్రాప్తి లేమింజేసి వానికి ద్విత్వంబగు.

౧౦౦ విషయము. క్రొత్త+గండి = క్రొగండి - క్రొత్త+నన = క్రొన్నన - క్రొత్త+మావి = క్రొమ్మావి. కెంధూళి కెంజేడలని ప్రయోగంబులు గానంబడియెడి. బహుళగ్రహణము చేతఁ గ్రొత్తకుండ లిత్యాదుల లోపంబులేదు. క్రీగ డుపు - క్రీగాలు - క్రీదొడ - ఇత్యాదులం గ్రిందు శబ్దమునకు లుప్తశేషంబునకు ద్విత్వంబు బహుళగ్రహణముచేతనని యెఱుంగునది.

సంజీవని. ౧౦౦ విషయము:—క్రొక్కారు=వర్ష కాలము - క్రొత్తావి = క్రొత్తపరిమళము - క్రొగండి=క్రొత్తగాఁ బడినరంధ్రము - క్రొన్నన=క్రొత్తమొగ్గ - క్రొమ్మావి=క్రొత్తమామిడి. కెంధూళి=ఎఱ్ఱనిదూళి - క్రీగడుపు=క్రిందికడుపు = పొత్తికడుపు. క్రీగాలు=కాలిక్రిందిభాగము - క్రీదొడ=తోడయడుగుభాగము.

విస్తర. II ౯౯ విషయము:—“మీఁదు+కడ=మీఁగడ - కెంపు+తామర = కెంబా మర - చెన్ను+తోవ=చెందోవ - ఇత్యాదులందు నిత్యంబు” (వికృ. టీక. అజం. ౬౯ కా. ౯౭ పు.) అను కవిజనమండనపంక్తులె సూరిగారి వైప్రత్యక్ష మూలమని తోచక మానదు.

సమాసమున నుడి తొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకు లోపము గొన్నియెడల లేకుండుటయు, 'గొన్నిట బాక్షికముగా నగుటయు లుప్తశేషమునకుఁ బరుషపర కర్తవ్యమునఁ గొన్నింట నుగాగమమగుటయు మఱికొన్నిచోట్లఁ బరహల్లునకు ద్విత్వము వచ్చుటయుఁ బరుషేతరపరకర్తవ్యమున నిత్యముగా ద్విత్వమువచ్చుటయుఁ క్రొత్తశబ్ద సంధిలో సూరి తలంచినవంతలు. ఇట్టిలక్షణములు చాలవఱకు "పూవు - కెంపు" మున్నగుశబ్దములందును గన్పట్టుచుండుటంజేరి వానిని బూర్వసూత్రోదాహృతుల నుండి తొలఁగించి యిందుఁ జేర్చి 'క్రొత్తశబ్దమునకు' అనుటకు మాటగా "కొత్తాదులకు" అని నిల్పుట యుక్తము. కెంపుశబ్దమునకు సరళపరకర్తవ్యమునఁగూడ నుగా గమమగుట యింకొకవిశేషము. పూవు కెంపుశబ్దముల పై విషయము లీవఱకు వ్రాయఁబడియున్నవి. (౯౮ I విష.)

ప్రయోగములు:—సీ. క్రొక్కరు మెఱుఁగుల యుక్కడంచి.. (విరా. ౨ ఆ. ౮౩) సీ. క్రొవ్వాచిచాడ్పున భార్గవుండు (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౩౨౧) క్రొన్నెత్తురు లేఱులై (శాంతి. ౧ ఆ. ౨౮౭) క్రొమ్మించు (విరా. ౨ ఆ. ౩౭) క్రొంబొగ (భాస్కర. యు. ౨౧౯) క్రొంజీకటుల్ (వసు. ౪ ఆ. ౧౦) క్రొంజిగురు (దశా. ౨ ఆ. ౨౮౨) క్రొందావులొల్కు (హంస. ౫ ఆ. ౩౬౬) క్రొంజాయ (ఇందు. ౫ ఆ. ౧౭౩) క్రొమ్మేఘము (భీమ. ౩ ఆ. ౮౭).

నుడి తొలియచ్చుమీఁదివర్ణములు లోపంపమికి సూరి యిచ్చినయుదాహృతి 'క్రొత్తకుండలు' అనునది కవిప్రయుక్తముకాదు. గీ. వేడినిట్టూరుపోయన వెడలఁ క్రొత్త | తావి మూతులు నిచ్చు నెత్తమ్మిరులు (విరా. ౨ ఆ. ౨౩౬).

పూవుకెంపుశబ్దములకు:—పూవుం దీవెలనొప్పు (మనుచ. ౨ ఆ. ౨౨) పూవుబొదరిండ్లను (మనుచ. ౨ ఆ. ౫౧) పుప్పొడి ననుకరించు (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౪౨) క. పువ్విలుతు తండ్రియచ్చట... (పాండు. ౫ ఆ. ౪. ర.) సీ. కెంపువారెఱసాంపె... (దశా. ౧ ఆ. ౧౬౪. సూ. రా. ని.) కెంపుపుప్పొడుల్ (వసు. ౧ ఆ. ౪. ర.) సీ. కెంగెలు గేలితోఁ గీలించి... (విరా. ౨ ఆ. ౩౧౦. ఆను. ౧ ఆ. ౪౮) తే-గీ. లేయొడ కెంజాయనొప్పె (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౨ ద్రోణ. ౫ ఆ. ౨౭౫ ఉద్యో. ౪ ఆ. ౩౨౧) సీ. కెందమ్మితేకులయందంబు (భాస్కరరా. యుద్ధ. ౧౫౨౭) గీ. కెందా మరకొలనిఁబోలె (భీష్మ. ౧ ఆ. ౯౬) కెమ్మోవియాని (విరా. ౨ ఆ. ౩౧౦) (నైష. ౨ ఆ. ౨౬) కెందూళి (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౪౨) (మను. ౧ ఆ. ౩౮) చ. ముడిచిన యొంటి కెంజడల (మనుచ. ౧ ఆ. ౫౯) (చూ. ౯౯ విష.)

క్రీందశబ్దమునకు:—గీ. అద్దినేంద్ర । తనయుక్రీ నీడఁ దొలిచె (శాంతి. ౧ ఆ. ౨౧) గీ. తనకుఁ క్రీదల యని భవత్తనయులకు నె । టుంగఁజెప్పిన... (భీష్మ. ౩ ఆ. ౪౨౧) (క్రీదలశబ్దమును సూరియుఁ గోశకర్తలును దడవలేదు.) క. ఇష్టైయిన లాగి యొకవృ । డ్మున క్రీనీడ నలిచి (ఆప. ౩ ఆ. ౨౫౮) “పొత్తికడుపు క్రీగ డుపుచా । ... (ఆం. భా. ౨ ఆ. ౧౩౬ సూ. రా. ని.) గీ...మీడి । గాడ్పు క్రీగా డ్పుతో మేళగించి (పి. శకుం. ౨ ఆ. ౧౧౩. సూ. రా. ని.) దీనిసంధియందును నుత్తరపదాదిద్విత్వము కన్పట్టుచున్నది. ద్వీపద. క్రిద్గాలి దూలఁదాఁకినఁ జొంగి తువలు । బుగ్గలించిన యట్టి మొగ్గపుష్పములు (బసవ. ౪ ఆ. ౧౨౫) గీ...అందలి క్రియూట పసిమితేటఁ । బండు (పాండు. ౧ ఆ. ౧౧౮) సూ. రా. నిఘంటువున నిట్లున్నను శబ్దరత్నాకరకోశమునందు ‘క్రీ’ శబ్దమునొద్దను, కవిజనమండనటీకయందు అజం. ౬౯ కారికటీకయందును ‘క్రీయూట’ అనురూపమే చూపబడెను.

అన్యంబులకుసహిత మిక్కార్థంబులు కొండొకచోఁ ।
గానంబడియెడి. ౩౯.

ఒకానొకశబ్దంబున కొకానొకశబ్దము పరమగునపుడు
తొంటియట్లు లోప నుగాగమంబులును, గొండొక
శబ్దమున కొకానొకశబ్దము పరంబగునపుడు లోప
ద్విత్వంబులును బ్రయోగంబులందుఁ జూపఁబడు నని
తాత్పర్యము.

బాలవ్యాకరణ

వివరణము.

౧౦౧ నివయము.

పది+తోమ్మిది = పందొమ్మిది - తొమ్మిది+పది = తొంబది -
వంక+చెఱుగు=వంజెఱుగు (స్త్రీసార్వచేలాంచలము.
శ. ర.) సగము+కోరు (భాగము)=సంగోరు - నిండు+
వెఱు = నివ్వెఱు. (పారవశ్యము) —నిండు+వెఱుగు =
నివ్వెఱుగు (పారవశ్యము) నెఱు+తఱి=నెత్తఱి. (నెఱు=
నిండు) నెఱు+నడుము = నెన్నడుము - నెఱు+మది =
నెమ్మది - నెఱు+వడి=నెవ్వడి. ఇత్యాదులు ప్రయో
గంబులవలనఁ దెలియునది.

సంజీవని. ౧౦౧ విషయము:—అన్యంబులకుసహితము = ప్రాతాదులు క్రొత్తశబ్ద
మునుదప్పఁ దక్కిన కొన్నిశబ్దములకు పైతము. “నెన్నడుము. వి. ఔ. ౧
(నెఱు+నడుము) నట్టనడిమి ప్రదేశము...” (సూ. రా. ని.) లేదా “నెఱు...౩ ప్రశ

స్తము...." (సూ. కా. ని.) అనుచోప్పనఁ బ్రశస్తమైన యనఁగా నందమైన కౌను. (విస్తర I).

పయనిజూపఁబడిన "పందొప్పది" మున్నగు నుదాహృతులందుఁ బ్రాతాది సంధిలక్షణములుగాని క్రొత్తశబ్దసంధిలక్షణములుగాని సరిగా లేకుండుటచే నివి యన్యములుగాఁ జేర్చినఁబడినవి. పదిశబ్దమునకుఁ దొప్పదిశబ్ద ముత్తరపదమగు నపుడుమాత్రమే లోప నుగాగమములు వచ్చునుగాని వేఱొకశబ్ద ముత్తరపదమగు నపు డిట్టి సంధికార్యములు—లోపనుగాగమములుగాని లోపద్విత్వములుగాని—లేవు. ఇట్లే తక్కినవిషయిత మేకైకస్థలవిషయకములై యున్నవి. కాని నెఱశబ్దము మాత్ర మట్టిదికాదు. నెత్తటి - నెత్తావి - నెత్తప్పి - నెచ్చెలి - నెవ్వగ - నెప్పడి - నెవ్వడి మున్నగు పెక్కుతావులలో లోపద్విత్వములువచ్చుటయు, "చ...క|వ్వడి నెఱిక్కు కెట్టి మగవాఁడు... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౪౭) మున్నగుచోటులం దట్టి లోపద్విత్వములు రాకుండుటయుఁ గలదు. అట్లయినను బ్రాతాదుల కెల్లయెడలను, క్రొత్తాదులకుఁ గొన్నియెడలను బరుషవరకత్వమున లోపనుగాగమములు వచ్చుట యనెడి యసాధారణధర్మ మొక్కచోనైన నెఱశబ్దసంధిలోఁ గన్పట్టకుండుటంజేసి యీనెఱశబ్దము ప్రాతాదులలోఁగాని క్రొత్తాదులలోఁగాని చేర్పఁబడదయ్యెనని యెఱుంగవగును. (విస్తర II).

విస్తర. I ౧౦౧ విషయము:—“నెన్నడాదులన్నెటియగు - నెన్నడ - నెన్నడుము. ఇత్యాదులయందు నెఱిశబ్దము పూర్వపదముగా నుండుట యుక్తమని యర్థము. నెఱపూర్ణార్థకము - నెఱిరమూర్థకము.” (ప్రథ. సంధి. ౧౪ సూ.) శబ్దరత్నాకర కోశమందును నిట్టియభిప్రాయమే ‘నె’ శబ్దమునొద్ద వివరింపఁబడెను. ఇట్లు త్రిలింగ లక్షణశేషకర్త బాలవ్యాకరణమును సవరింపఁగడఁగెను. కాని పయిసంజీవనిలో వివరించినరీతిని సూరి వచించిన ‘నెఱ’ శబ్దమును బూర్వపదముగా నంగీకరించినను నసంగతిలేదు. నడుము నన్నముగాఁ జెప్పనగుటంజేసి పూర్ణార్థక నెఱిశబ్దమును నిల్పుట యసంగతమని ప్రథవ్యాకర్త భ్రమించెను. మఱిచ్చటను నెఱిశబ్దమున కిట్టి స్థితిలేదు.

విస్తర. II ౧౦౧ విషయము:—ఇట్టి సూరిగారియాశయమును బరిశీలించక గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త యీక్రిందిరీతిని వ్రాయుట సరికాదు. “పందొప్పది - తొంబది - పంజెఱిగు, ఇత్యాదిరూపంబులు ముప్పదియాఱవసూత్రముచే నగులోపంబుచేతను ముప్పదియేడవసూత్రంబుచే నగు నుగాగమంబుచేతను సిద్ధించుచుండఁగాఁ దిరిగి లోపనుగాగమంబులను విధించుచున్న యీముప్పదితొప్పదివసూత్రము ‘ముప్పది

ప్రయోగములు:—సీ. నెత్తమ్మిజేకులమెత్తందనము చెచ్చి (విరా. ౨ ఆ. ౫౨) సీ. తెలికన్నుంగవకు నెచ్చెలియైన... (విరా. ౨ ఆ. ౬౪) చ. తలచి కలంగి నివ్వెఱుగు దన్నినజేష్టలు దక్కి... (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౫౭) ఉ. నవ్వుల... | నెవ్వగఁ బొందుచున్... (కర్ణ. 3 ఆ. ౨౬౨ ప.) గీ. వేడినిట్టూరుపో యన వెడలఁ గ్రొత్త | తావిమాతులు విచ్చు నెత్తమ్మివిరుల (విరా. ౨ ఆ. ౨3).

“ఇత్యాదులు ప్రయోగంబులవలనఁ దెలియునది” అనుటచే ‘నాలుగు+నాళ్ళు=నాన్నాళ్ళు - మూడు+నాళ్ళు = మూన్నాళ్ళు - వేడి+నీళ్ళు = వేన్నీళ్ళు - రెండు+నాళ్ళు=రెన్నాళ్ళు. (విస్తర III). మున్నగువానిని సంగ్రహింపనగును.

యాలు ముప్పదియేడవసూత్రంబులకు ననువాదసూత్రము’ (చెప్పినదానిని దిరిగి చెప్పనట్టిసూత్రము) గాని నూతనవిధిశాస్త్రంబుగాదు.....ఆసూత్రము (3౪ సూత్రము.) ‘త్రొత్తదిశబ్దంబుల కాద్యక్షరశేషంబులకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబును గొన్నియెడల మీఁదిపాల్లునకు ద్విత్వంబునగు.’ ఇట్లున్నయెడల ముప్పది తొమ్మిదవసూత్రములోని ద్విత్వవిధికూడ ననువాదమే యగును గాని నూతనవిధి గాకుండును. కాబట్టి ముప్పదితొమ్మిదవసూత్రము ప్రాయికంబుగా స్పష్టార్థము.” (బా. గు. ప్ర. ౭౬ పుట.)

విస్తర. III ౧౦౧ విష:—ఇట్లు వేన్నీళ్ళు మున్నగునవి సిద్ధించుచుండఁగాఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త యీక్రిందిరీతిని బూరింప నెంచుట యనావశ్యకమే యనఁ దగును. “౧౫. కొన్నియెడల నవర్ణకంబు పరంబగునపుడు పూర్వపదాంత్యడకారంబు నకారంబగు. ఉ. రెన్నాళ్ళు క. పదిదినము లైదుప్రాద్దులు | పదపడి రెన్నాళ్ళు (భార. ఆది. ౧ ఆ.) మూన్నాళ్ళు. గీ. చెఱుగుమాసిన మూన్నాళ్ళు సిగ్గుతోడ |... (కాశీ. ౨ ఆ.) వేన్నీళ్ళు. గీ. వళ్ళనీళ్ళులనొండె వేన్నీళ్ళనొండె (మార్కం. 3 ఆ.)” (ప్రౌఢ. సంధి. ౧౫ సూ.)

మూర్ధన్యడకారముతోఁగూడిన నకారము మూర్ధన్యకారద్వయమగుట యుక్తమని తలచికావలయును బసవపురాణముద్రణసంస్కర్త “సమదాంధగంధ గజంబు లేణ్ణూరు” అని ముద్రింపించెను. కాని యిది కవులహృదయము కాదు. క. రెన్నెల్లదాఁక మీఁదట | నన్నెల్లకయున్న... (భాస్కర. సుందర. ౨౦౨) అని యిట్లు దంత్యనకారద్విత్యమే ప్రాసస్థలనిబద్ధముగఁ బ్రయుక్తమై యున్నది.

సూరి యిట్లు సమాససంధికార్యముల నుపదేశించి యామ్రేడితసంధికార్యములసూత్రింప నారంభించుటంజేసి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త పరిశిష్టములుగఁ దనకుఁ దోచినసమాససంధికార్యముల నీక్రిందిరీతిని జేర్చొనెను.

కాన్తి శబ్దాది శబ్దాస్తు । ద్విరుక్తాస్సన్తి నైకకే । సా
ధారణాన్త దన్యేచ । వైచిత్ర్యం భూరివ ర్తతే (వికృ.
అజం. ౬౫ కా. అహో. 3౫౨ పు.)

అద్రుతానామజాదీనాం । ద్విరుక్తావస్థలోపితా ।
(వికృ. అజం. ౮౧ కా. అహో. 3౬౧ పు.)

నన్నమా క్వచిదర్థవిశేషేష్యుః । కేచిదాదాద్వివర్ణకాః ॥ (వికృ.
ధర్వణీయము. అజం. ౬౮ కా. అహో. 3౫3 పు.)

౧౦.౩ విషయము. అన్యేషాంచ ద్విరుక్తాస్య । ర్భవములోపాగమామతాః
(వికృ. అజం. ౮౧ కా. అహో. 3౬౧ పు.)

కుత్రచిత్సర్వశబ్దానాం । పునరుక్తిర్నదోషకృత్ ।
తత్రస్యాద్విత్వమాద్యస్య । సమతాహ్రస్వదీర్ఘయోః
(వికృ. అజం. ౬౮ కా. అహో. 3౫౨ పు.)

కల్పితమపు. ౧౦౨ విషయము:—పరదూపసంధివిధానసందర్భమునఁ బ్రసక్తమగు
టచే “అద్రుతానామజాదీనా” మిత్యాద్యర్థర్పమును “అన్యేషాం చే”త్యాద్యర్థర్ప
మును ౭౮ విషయమున వ్యాఖ్యాతములయినవి. అట్లయినను నిట సృష్టప్రతిపత్తి
కయి మరల వ్యాఖ్యాతము లగుచున్నవి. కాన్తిశబ్ద=తళతళ మున్నగు కాంత్య
నుకరణశబ్దములు, ఆది=మొదలగు, శబ్దాస్తు=వివిధానుకరణశబ్దములును, నైకకే=అనే
కము, ద్విరుక్తాః=భృశాద్యర్థవిషయకద్విరుక్తిగలవి, సాధారణాః=సకలభాషాసాధార
ణములై, సన్తి=కలవు. తదన్యేచ=అనుకరణార్థకేతరములగు మఱికొన్ని ద్విరుక్తిశబ్ద

“హలవసానంబులు పరంబులగునపు డేమిశబ్దముయొక్క ‘మి’ కారమునకు
(యికారమున కనునది ముద్రణస్థానిత్యము కానోపును) లోపంబు వైకల్పికంబు.
ఉదా. శా....నీ కేబ్రాతియే వెన్నలుం బాలున్...(హరి. పూ. ౫ ఆ. ౨3౮)
(బ్రాతి=దుర్లభము) క...శవము క్రియ నుండెడిదే (భాగ. ౯ స్కం. ౮౦౮)” (ప్రాథం
సంధి. ౧౬సూ.) నీ. వనరాశిదగు మెత్తదన మెక్కి యేచుటే, బలమని బాడబానలము.
దెగడుకలితనం బెఱుగనికులగిరు లెత్తుటే, వాడిమి యని పవివలన బలుకు (నన్నె. కు.
౧౦ ఆ. ౫౨౬ ప.) “షష్ఠీసమాసమందలి నిలలమీఁది యచ్చులకు హల్లుపరంబగుచోఁ
గొన్నియెడల లోపంబు గానంబడియెడి. శా. పెంపొందు నిద్రుస్వలెన్ (ఉ. రా.
౨ ఆ.) తూలె రజనీచరభాస్కరబింబముల్ రుచుల్ (రామా. ౫ ఆ.) అబ్బాసనాం
డముల్ పెంపు. (చంద్రా. ౧ ఆ.)” (ప్రాథ. సంధి. ౧౭ సూ.) మ....అయ్యువిద
వల్కు ల్వంటిక ప్రంపు బల్కులతో...(పాండు. ౧ ఆ. ౨౯).

ములును గలవు. వానియందు, భూరి=మిక్కిలి, వైచిత్ర్యమ్=వర్ణ లోపవర్ణాగమాదివి
కారవైచిత్ర్య, వర్తతే=వర్తిల్లుచున్నది; ఉదా:-తళతళలు-తళ తళలు-నిగనిగలు-నిగ
న్నిగలు-తళతమనె-నిగనిగమ్మనె-నిగనిగలాడెన్ - “ఘుమంఘుమఘుంఘుమార్భటి”
‘ధణంధణథాణుధింధిమీవ్రాత’ “ఘల్ ఘలాచరనూపురధూళర్భుళీ” (కవిపితామహుని
యుత్పలమాల) మలమలమాడెన్ - పురపురఁబొక్కెన్ - గనగననినిప్పులు-నిగనిగనికుం
దనము మొ. అట్టి ద్విరుక్తిసందర్భమున అద్రుతానామజాదీనాం ద్విరుక్తావస్థ్యలో
పితా=కళలగు నజాదిశబ్దముల ద్విరుక్తియందుఁ దొలిశబ్దము తుదివర్ణము లోపించును.
ఉదా:-ఆహా+ఆహా=ఆహాహా, ఇంచుక+ఇంచుక=ఇంచించుక, నాఁడు+నాఁడు=నా
నాఁడు మొ. క్వచిత్=ఒకప్పుడు, అర్థనిశేషే=భృశాద్యర్థనిశేషమందు, కేచిత్=కొన్ని
శబ్దములు, అదౌద్వివర్ణకాః=ఆద్యక్షరమందుమాత్రమే ద్విరుక్తవర్ణములు గలవి,
స్యూ=అగుచున్నవి. అన్యేషాంచ ద్విరుక్తౌ=ఆదివర్ణ ద్విరుక్తియందు, శబ్దపాకల్యద్విరు
క్తులందును, బహులోపాగమాః=వివిధములగువర్ణ లోప వర్ణాగచూదివికారములు,
మతాః=సమృతములగుచున్నవి. ఉదా:-కడ+కడ=క+కడ=క+ట్ట+కడ=కట్టకడ. ఇట్లె-
ఎదురు+ఎదురు=ఎట్టయెదురు, అనుకులు+అదుకులు=అ+ం+దు+అదుకులు = అందదు
కులు, చెదరు+చెదరు=చెల్ల చెదరు, చెల్లాచెదరు, తుమురు+తుమురు = తుత్తుమురు,
తునియలు+తునియలు = తుత్తునియలు, మిట్లు+మిట్లు = మిఱుమిట్లు, మొ. ఊరన్+
ఊరన్=ఊరూరన్, అప్పటికిన్+అప్పటికిన్ = అప్పటికప్పటికిన్, అప్పటప్పటికిన్, నాటి
కిన్+నాటికిన్ వానాటికిన్, నాఁడునాటికిన్. మొ. లెమ్ము+లెమ్ము=లేలెమ్ము - లెమ్ము
లెమ్ము, రమ్ము+రమ్ము=రారమ్ము - రమ్మరమ్ము, కొనుము+కొనుము=కొనుకొనుము -
కొనుము కొనుము - కొకొనుము, పదుఁడు+పదుఁడు=పదుపదుఁడు-పదుఁడు పదుఁడు
పదఁడు+పదఁడు = పదపదఁడు - పదఁడు పదఁడు, హరి+హరి = హరీహరి - హరి
హరి, భలి+భలి=భలీ భలి - భలి భలి, వెంటన్+వెంటన్ = వెనువెంటన్ వెన్నెం
టన్, తోడన్+తోడన్=తోడ్తోడన్ - తోడుతోడన్ - తోడుతోన్ - తోడ్తోన్
మొ. ఒక్కరు+ఒక్కరు = ఒక్కొక్కరు - ఒక్కరొక్కరు - ఒకానొకరు మొ.
(చూ. వి. స్త. II. ౧౦౬ I విమ.).

కుత్రచిత్=ఒకానొకప్పుడు నింద యర్థమగునపుడు, సర్వశబ్దానామ్=ఎల్లశబ్ద
ములకును, పునరుక్తిః=పునరుక్తి, నదోషకృత్ = దుష్టముకాదు. తత్ర=అపునరుక్తి
యందు, ఆద్యస్య=మొదటిపదము మొదటియక్షరమునకు, గిత్వమ్=‘గి’ అనెడియా
దేశమగును. ప్రాస్వద్ధీర్ఘయోః=ప్రాస్వద్ధీర్ఘములకు, సమతా=సామ్యమగును. అనగా
మొదటిపదము మొదటియక్షరము ప్రాస్వద్ధీర్ఘమాయెనా యాయక్షరముచోట ‘గి’ అని

నిల్పును-షిర్షమాయైనా 'గీ' అనునది నిల్పును-చంద్రుడు గింద్రుడు=అథముడగు చంద్రుడని యర్థము. రావణుడు గీవణుడు=నిందుడు డగురావణుడని యర్థము. (అహో 3౫౨ - 3౫3 - 3౬౦)

ఆప్రేషితంబు పరంబగునపుడు కడాదులం దొలియచ్చు
మీఁదివర్ణంబులకెల్ల నదంతంబగు ద్విరుక్తటకారం
బగు. ౪౦.

వివరణము. ఈసూత్రంబునకు భృశార్థంబునందు ద్విరుక్తంబు
౧౦౨ I విషయము. విషయం బని యెఱుంగునది. కడ+కడ = కట్టకడ -
ఎదురు+ఎదురు=ఎట్టయెదురు. కడ - ఎదురు - కొన -
చివర - తుద - తెన్ను - తెరువు - నడుము - పగలు -
పిడుగు - బయలు-మొదలు. ఇత్యాదులు కడాదులు.

సంజీవని. ౧౦౨ I విషయము:—వయి యధర్వణకారికలయర్థమునె సూరి బా.
సంధి. ౪౦-౪౧-౪౨-౪౩ ప్రకీ. ౨౨ సూత్రములచే వివరించెను. (విస్తర I.) ఆప్రేడి
తము=రెండుసారులు పలుకఁబడినశబ్దములలో రెండవశబ్దము. (నూ. 2౪ II విష.)
అదంతంబగు ద్విరుక్తటకారంబు = 'ట్ట' అనురూపము. భృశము=అత్యంతము ద్విరు
క్తంబు=రెండుసారులు పలుకఁబడినది. తెరువు=తెన్ను=మార్గము. “మింటి తు !
ట్టందుదిదాఁక వైచి (భాస్క. యు. ౨౬౪) అని యింకను వింతప్రయోగము కన్నేట్టు
చున్నది. కావుననెకదా యధర్వణుడు “బహులోపాగమామతాః” అని వచి
చెను. “మూలము (అధర్వగ్రంథము) దేశ్యవైచిత్రిని...తననాటి కిట్టివి లేమినో
స్పష్టపఱుపదయ్యె” (బా. సా. పే. ౧౦3 పు.) అనుపేటికావ్యాఖ్య సరికాదు.

విస్తర. I ౧౦౨ I విషయము:—త్రిలింగలక్షణశేషమునఁ బరిశిష్టములుసంగ్రహిం
పఁబడెను. ధ్వన్యనుకరణశబ్దంబులు కొన్నిటి కిందు నిగాగమంబగు. (ఇందున్ = కర్త
ధారయమునందు -) గనగనని నిష్ఠలు స్వా. ౪ ఆ” (ప్రాథ. సమా. ౧౨
సూ.) ధ్వన్యనుకరణశబ్దంబుల కనుభాతువు పరంబగుచో గొన్నియెడల ముగాగమం
బగు. ఉదా. కనకనమను - (రామా. ౬ ఆ.)... (ప్రాథ. సంధి. ౧౯) ధ్వన్య
నుకరణశబ్దంబులు ద్విరుక్తంబులయగు; ఇయ్యవి క్రియావ్యవహితంబులునగు. ఉ.
వడవడ జమదగ్ని సూతివడఁకెన్. (రామా. ౪ ఆ.) ఆప్రేషితంబు పరంబగునపుడు
కృతప్రాస్యంబునకు షిర్షంబగు. లేలెమ్ము - పోపొమ్ము (ప్రాథ. సంధి. ౨౦. ౨౧.
౨3 సూ.)

అక్కనయె యిట్టివానిని బ్రయోగించె. గీ. పట్టపగలింటిసూర్యునివగిది (కర్ణ. 3 ఆ. ౧౦ పు.) చ...తనవీరమకాఁగొని విట్టివీఁగెడున్ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౪౬).

తొలియచ్చుమీఁదివర్ణంబులస్థానమున 'ట్ట' అనునది విధింపఁబడుటచే నీవిధి ప్రాతాదిసంధిసందర్భమున నుపదేశింపఁబడుట సుసంగత మగుచున్నది. వెనుకటి బా. సంధి. ౧౦ సూత్రములోని యామ్రేడితసంధి వ్యస్తపదవిషయకము, పరరూప సంధివిషయకమును; ప్రకృతసూత్రములోని ద్విరుక్తస్థలములు వ్యస్తస్థలవిషయకములు కావు. ఇవి కర్తృధారయసమాసమువంటివి. (విస్తర. II) అట్లుగటచేతనే వీనిలో విభక్తిలోపాదికము సంభవించుచున్నది. ఉదాః—కట్టకడకు - పట్టపగలింటి

విస్తర II. ౧౦.౨ I విషయము—“కర్తృధారయవదుత్తరేషు (౮. ౧. ౧౧) ఇహ ఉత్తరేషు ద్విర్వచనేషు (సంభ్రమము - అత్యంతము మున్నగునర్థములందలి ద్విరుక్తములందు) కర్తృధారయవత్కార్యమ్. ప్రయోజనం సుఖోపపంపవ్యాధాన్తో దాత్తత్వాని” (వాత్తి. ౪౬౮౯). (సి. కా. ౨౧౪౬ సూ. పుట). “క్రియాసమభి హారేష. (వాత్తి. ౪౬౯౫).నిత్యవీప్సయోరితి సిద్ధేభృశార్థద్విత్వార్థ మిదమ్.....” “నిత్యవీప్సయాః. (౮-౧-౪) ఆభీక్ష్యై (పానః పునన్యము=మాటి మాటికి) వీప్సయాంచ (కార్తన్యము = ఇంటింటికి) పదస్య ద్విర్వచనం స్యాత్” (సి. కా. ౨౧౪౦ సూ.) ఇట్లు భృశార్థమందేకాక పానః పునన్యమందు వీప్సార్థమందు మఱికొన్నియర్థవిశేషములందును ద్విరుక్తులు కలుగును. ఉదాః—తెల తెల్లగా = ఈషదూనమగు తెలుపుగా మొ. సంస్కృతవ్యాకరణ ప్రసిద్ధమగుటచే నీవిషయమును సూరి యుపేక్షింపఁగాఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త వివరించెను “ఆద రార్థంబున ద్విరుక్తియగు. కృష్ణకృష్ణ - హరిహరి మొ. అత్యంతార్థంబునందు నగు. ఔరార. కటకటా. మొ. కొన్నియెడలఁ ద్వరితానాదరార్థంబులు రెంటును నగు. లేలేమ్ము - పోపొమ్ము. మొ. కొన్నిశబ్దంబు లర్థవిశేషంబున ద్విరుక్తంబులయి యదంతంబులగు. ఒండొండ - తరతరమ. (ఇట నర్థవిశేషము క్రమముగా ననుట)” (ప్రా-శబ్ద. ౧౧౧ - ౧౧౨ - ౧౧౩ - ౧౧౪ సూ.)

ఋప్రాథవ్యాకరణసందర్భములో నాదరార్థమున ద్విరుక్తి యనుట శాస్త్ర విరుద్ధము. కృష్ణ కృష్ణ - హరి హరి యనుచోటులం దాదరాతిశయార్థమున ద్విరుక్తి కలెను. కాన నట్టివి ప్రాథ. శబ్ద. ౧౧౨ సూత్రపుభృశార్థద్విరుక్తికే లక్ష్యములని గ్రహించునది.

“మిక్కిలి యనునర్థమునరెండుమాటలు పలుకఁబడునవే యీవిధికి (బా. సంధి. ౪౦) విషయములని యీక్రింది (సూరిగారి) వివరణమున కభిప్రాయము.

సూర్యుడు. మొ. కట్టకడ మున్నగు నీసూత్రములోని యుదాహృతులందెల్ల “అత్యంతము కడఁపిడి” మున్నగునీతి నత్యంతార్థము గ్రహింపవలెనని “యీ సూత్రమునకు భృశార్థమునందు ద్విరుక్తంబు విషయంబని యెఱుంగునది” అను సూరిగారివాక్యమున కర్థము.

ఎదురుశబ్దమునకు ద్విరుక్తితో “ట్ట” అనునది రాకుండుట యీక్రిందిసోమ యాజుప్రయోగమునఁ గన్పట్టుచున్నది. క...నాయెదురెదురన్ । వివ్వచ్చుఁ జూపి నేనలు । ప్రొవ్వఱఁబలుఁబలుకు లిట్లు ద్రోణుఁడు పలికెన్ (విరా. ౪ ఆ. ౧౦౯).

“అచ్చున కామ్రేపితంబు పరంబగునపుడు సంధి తఱచుగనగు” (బా. సంధి. ౧౦ సూ.) అనుసూత్రములోని ‘తఱచుగ’ అనుదానిచే సూరి యుదాహృతిలోని “పట్టయెదురు” అనుచోటి సంధ్యభావము సమర్థిత మగుచున్నది. (విస్తర III.) గీ. శంత యొప్పునె యుదులోక మెట్టయెదుర (కాశీ. ౪ ఆ. ౧౦౬ ప.) (చూ. 2౪ III విష.) ఆదరాద్యర్థముల ద్విరుక్తములయినవి దీని కుదాహరణములుగావని భావము. కాన బౌరారే త్యాదులం దీరిధిగలుగదు.” అను వేటికావ్యాఖ్య (బా. సా. వే. ౧౦3 పు.) కేవలము ప్రామాదికము. శాస్త్రవిరుద్ధము. ‘బౌర’ మున్నగునవి కదాదులలోనివి కాకుండుటచే దీనికుదాహరణములు కావయ్యెనుగాని యవి భృశార్థద్విరుక్తులు కావనుట సరికాదు.

ప్రయోగములు:—క. నిండె సమయాబ్ధములు.....! నిండె ననుము నిండె ననుము నిక్కంబునకున్ (విరా. ౫ ఆ. 32౦) క. రక్షింపును రక్షింపును రక్షింపును యనిన.....(ఆది. ౨ ఆ. ౨౧2) ఇందు భృశార్థమునఁ ద్విరుక్తిప్రయోగింపఁబడెను. ఆ. వె. పరఁగు పొదరు పొదరు, పల్లంబు పల్లంబు । మ్రాసుమ్రాసు దుర్గమంపు చోటు । దుర్గమంపుచోటు, దొనదొన, గుహగుహ, । యాదిగాఁగ నెందు నరసి యరసి ॥ (విరా. 3 ఆ. ౨౦౪) ఇందరసి యనునది భృశార్థద్విరుక్తి, తక్కినవెల్ల వీహార్థ ద్విరుక్తులు. తే. గీ... ..ఇతనినెయిదు మెయిదుము.....(విరా. 3 ఆ. ౨౦౪). ఇందు సంభ్రమాతిశయార్థకద్విరుక్తి. ఆ-వె....ఏనుదాసినే దాసినే । ... (సభా. ౨ ఆ. ౨౪౪). ఇందలిది యాక్రోశాతిశయార్థకద్విరుక్తి.

విస్తర III. ౧౦౨ I విష:—“అదంతద్విరుక్తటకార మాదేశముగాఁ గల్లు ననుటంజేసి యాద్విత్వటకారముపైనుండి అకార మత్వసంధికి విషయమై పోరా దనియు” (బా. సా. వే. ౧౦3 పుట.) అనువేటిక సరికాదు. ‘కట్టకడ’ మున్నగు చోట్ల ‘అ’ కారయుక్త ‘ట’ కారస్థితి వెలయుచుండుటచే “అదంత”తోక్తికీసార్థ క్యము గల్గియుండును. మఱియు నిటు నత్యవసరము, బ్రామికమగు నామ్రేడితసంధి

ఆ ప్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబు బహు
శంబుగానగు. ౪౧.

అప్పటికిన్+అప్పటికిన్ = అప్పటప్పటికిన్ - అప్పటికప్పు
టికిన్; అక్కడన్+అక్కడన్ = అక్కడక్కడన్ -

అక్కడ నక్కడన్; ఇంటన్+ఇంటన్ = ఇంటింటన్ -

ఇంట నింటన్; ఊరన్+ఊరన్ = ఊరూరన్ - ఊర

౧౦౩ విషయము. నూరన్.

ఇంచుక - నాడిత్యాదులందు బహుళగ్రహణముచే

సంతిమాక్షరలోపంబునగు. ఇంచుక+ఇంచుక = ఇంచి

చుక - ఇంచుకించుక; నాడు+నాడు = నానాడు -

నాడునాడు.

సంజేపని. ౧౦౩ విషయము.—ఈసూత్రము వ్యస్తపదసంధివిషయకమైయైనను
బూర్వపదాంత్యవర్ణలోపప్రస్తావమునను నా ప్రేడితసంధి ప్రస్తావమునను నిట నుప
దేశింపఁబడుట సుసంగతమే యననగును. ‘అప్పటికిన్+అప్పటికిన్’ అనుచోఁ బ్రకృత
సూత్రముచొప్పున విభక్తి లోపించుపక్షమున “అప్పటి+అప్పటికిన్ = అప్పటప్పటి
కిన్” అని సిద్ధించును. ఇట నా ప్రేడితపరకస్వరపరరూపసంధి బా. సంధి. ౧౦ సూత్రము
చొప్పున సంభవించెనని యెఱుంగునది, ఇంక విభక్తిలోపాభావపక్షమున బా. సంధి. ౯
సూత్రముచే సంధి నిషేధింపఁబడినను నేమ్యాదులలో ‘కి’ షష్ఠినిజుతించిన సామర్థ్య
మునఁ బాక్షికసంధిపక్షమున ౬౬ II విషయమునఁ జెప్పబడినరీతిని ద్రుతలోపము
కల్గి పరరూపసంధిరాఁగా “అప్పటికప్పటికిన్ అప్పటికినప్పటికిన్” అనురూపములు
సిద్ధించును. బా. సంధి. ౧౦ సూత్రములోని ప్రాయికసంధికి ద్రుతప్రకృతికములు
కాని ‘బౌరార - ఆహాహ’ మున్నగుస్థలములందుఁ బ్రవృత్తికల్గుచుండుటచేత నిరవ
కాశవిధి కామింజేసి బా. సంధి. ౯ సూత్రపునిషేధమును బాధింపఁజాలదు. పం
రీతినై - ‘అక్కడన్+అక్కడన్’ అనుచో నైతము విభక్తిలోపపక్షమున నౌపవిభక్తిక
సప్తమియగు ‘అన్’ అనుపది లోపింపఁగా “అక్కడ+అక్కడన్ = అక్కడక్కడన్”
అని సిద్ధించును. విభక్తిలోపాభావపక్షమున “అక్కడ నక్కడన్” అనురూపము
గల్గును. ఇట్లే “ఇంటింటన్ - ఊరూరన్” అనురూపములను సాధించుకొనునది.

కావలసియున్నది. కాని బా. సంధి. ౧౦ సూత్రములోని “తఱచుగ” అనుదశము
చేతనే ‘పట్టయెదుర’ మున్నగుచోటులందుఁ బరరూపసంధి కలుగ దయ్య ననుటయొ
ల్లెను. (నూడు. విస్తర. II. ౭౪ III విషయము).

‘అక్కడన్+అక్కడన్’ అని యుదాహరించుటలోఁ బరపదాంతిమద్రుతస్వరమవసాన స్థలమగుటచే లోపించుట నిర్బాధము, కాని పూర్వపదాంతిమద్రుతస్వరము స్వర చరకమగుటజేసి బాలవ్యాకరణపక్షమున లోపింపనేడు గాన “అక్కడను+అక్కడన్” అనికాని “అక్కడను+అక్కడను” అనికాని సూరియుదాహరించుట యుక్తము. అట్లయినను జింతామణితద్వ్యాఖ్యానపతనవాసనావాసితుడై సూరి యిట్లుదాహరించుచుండునని తోచెడిని. “ఇంచుక+ఇంచుక” అనుచో సూరి వివరణముచొప్పున సంత్యాక్షరలోపపక్షమున “ఇంచిండుక” అనియు లోపాభావపక్షమున ‘ఇంచుకుండుక’ అనియు రూపముల నెఱుంగునది (విస్తర I. II.) సీ...రారాపు చనువోయి రాయిడి (మరు. చ. ౧ ఆ. ౫. కాశీ. ౧ ఆ. ౯౦) ఇంచిండుక (భాగ. ౧ ప్కం. ౯౫.)

విస్తర I. ౧౦౩ విష:—“దీన నిదియు (అపుడు) దీనింబోలు నిపు డెపు డులును గతిచిద్విభక్తులలో నేకవచనములందుమాత్రమే ప్రయుక్తములగు నవ్యయములనుట స్పష్టము” (బా. సా. పే. ౧౦౫ పు.) ఇవి యప్పుడు మున్నగువానియా పాంతరములగుటఁజేసియు నప్పుడు మున్నగునవి యవ్యయములు కామింజేసియు వైపేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. (విస్తర. I ౮౭ II విష. ౨౧౧ I విష.) అపు డెపు డెపు డనునవి కతిచిద్విభక్తులలో నుండుననుటయు సరికాదు “అపుడు - అప్పు - అనునవి యితరవిభక్తులతోఁ గూడియుండవు.” (సూ. రా.ని. అప్పుడు శబ్దముచొద్ద)

‘అప్పటిప్పటికిన్’ అనుచో “అప్పటి+అప్పటికిన్ - ఇచ్చో నేమ్యాదిసంధికి నిత్యప్రవృత్తిగలుగును—” (బా. సా. పే. ౧౦౪ పు.) అనువేటికావ్యాఖ్య. ప్రామాదికము. ‘అప్పటి+అప్పటిన్’ అనుచో బా. సంధి. ౧౦ సూత్రముచొప్పున నా ప్రేడితప్రాయసంధి వర్తిల్లుచుండఁగా నేమ్యాదిసంధిని దెచ్చిపెట్టనేల? ఏమ్యాది సంధి వైకల్పికమైయుండ నిట దానికి నిత్యప్రవృత్తిని గల్పింపనేల?

విస్తర II - ౧౦౩ విష; —“అక్కడన్+అక్కడన్:—అచోటును లేక యాదిక్కును అని యర్థముచేసిన నిది ద్వితీయాంతమగును. - — పొల్లు నకారము ద్వితీయాచిహ్నము లోపించిన ‘అక్కడ+అక్కడ’ అని యగును. విదప సత్వసంధికేని యపదాదిస్వరసంధికేని నిత్యప్రవృత్తిగల్పించిన ‘అక్కడక్కడ’ అనురూప మేర్పడును” (బా. సా. పే. ౧౦౫ పు.) అనువేటికావ్యాఖ్య కేవలము ప్రామాదికము. ‘అక్కడన్’ అనునది ద్వితీయాంతమనుచు ద్వితీయనకారలోపము గల్గునపు డది ‘అపద’మనుట కేఁడెట్లు సాహసింనెనో తెలియకున్నది. ‘అక్కడ’శబ్దమాపవిభక్తికమై యుండ దాని ద్వితీయారూపము ‘అక్కడన్’ అని యెట్లగునో తోచకున్నది.

ప్రయోగములు:—ఆ. వె. బాలకేళి: దొడగి లీలఁ గృష్ణుఁ | దెచట నెచట
 నెచ్చు చెచ్చరి నేమేమి | నేనె... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౪౦౪) ఎచటను+ఎచటను=ఎచట
 నెచటను. ఇది విభక్తిలోపాభావోదాహృతి. ఎవ్వరిని+ఎవ్వరిని = ఎవ్వరి+ఎవ్వరిని=
 ఎవ్వరెవ్వరిని. ఇది ద్వితీయావిభక్తిలోపమున కుదాహరణము. విభక్తిలోపము
 గల్గినపిదప బా. సంధి. ౧౦ సూత్రముచొప్పున ప్రాయస్సంధికలైనను. గీ. పాయు
 నేటేట నొక్కొక్క? డాయతముగ (సభా. ౨ ఆ. ౨౪౨) ఇక్కడిక్కడ భవద్దర్పంబు
 గ్రక్కింతు. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౨౬౫) క. ఆసాసలవచ్చితి నను | గాసింబెట్టి...
 (శాంతి. ౩ ఆ. ౧౫౩) ఆసలను+ఆసలను = ఆసాసలను. బాలవ్యాకరణపక్షమున
 'లన్' అనునది ద్వితీయాప్రత్యయముకాదు. అయినను లట్టు విభక్తులకుఁ
 బూర్వాగమముగాన విభక్తులతోపాటుగ లోపించునని యెఱుంగునది. మ్రాని
 మ్రానిసిని (ఆర. ౨ ఆ. ౯౫ ప.) ఇంటింటికి (భాస్కరరా. యు. ౪౨౫ ప.) ఆప్రేడి
 తము చూపాంతరము నిల్చుటయుఁ బ్రయోగదృష్ట మగుచున్నది. ఉ. ఒక్కఁ
 డొకం డనేకవిధయుద్ధయంబులు... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౬౨) క. కలఁడు కలం
 డనెడువాఁడు (భాగ.) ఉ. ఏమిమహాద్భుతం బిది హరిహరి యెక్కడి యాంధ్ర
 శబ్దమింతామణి (బాలసరస్వతీయపీఠిక) “హరిహరి దాని సౌందర్యమగునె పొగడ;
 భలిభలీత్యాదయోబహవః” (అహో. ౩౬౧ పు.) స్రగ్ధర. ఆలోకింపంగ నుగ్రం
 బగుజలనిధి యంతంతటన్ గంటి మంతన్ (ఆర. ౭ ఆ. ౧౬) అంతన్+అంతటన్ =
 అంతంతటన్ - ఇచట - 'అంత+అంత=అంతంత' అని సాధించి పిదప దానిసప్తమ్యంత
 రూపమును 'అంతంతటన్' అనుదానిని సాధించుకొనుట యుక్తమేమో? సీ. నానాటి
 కుప్పొంగు నవకంపు... (రాఘ. ౨ ఆ. ౩ ప.) మున్నగునవి వైప్రక్రియకు హస్తావ
 లంబ మొసంగుచున్నవి. 'ఇంటికిన్+ఇంటికిన్=ఇంటింటికిన్' అని సిద్ధించునట్లు 'నాటి
 కిన్+నాటికిన్=నాటినాటికిన్' అని సిద్ధించుట కప్పట్టదు. 'నాఁడు నాటికిన్' అని

మఱియు నిట సప్తమ్యర్థకద్వితీయ యని తానే మీఁద వ్రాసెనుగదా. ఔపవిభక్తిక
 మగు 'అక్కడ' శబ్దమునకు సప్తమీవిభక్తియందు బా. ఆచ్చి. ౩౮ సూత్రముచొ
 ప్పున 'అత్వము'వచ్చుననియేల తలంపఁడయ్యెనో బోధపడకున్నది. మఱియుఁ బైరీతినే
 “ఇంచుకయించుక యను నత్వసంధ్యభావమున యడాగమముకలిగినరూపమును సభ్య
 ముగాఁ దోచెడి” (బా.సా.వే. ౧౦౬ పు.) అని వ్రాసెను. ఆప్రేడితసంధిస్థలములలో
 (బా. సంధి. ౧౦సూ.) నత్వేత్వాది సంధిశాస్త్రములకుఁ బ్రవృత్తి యెట్లు? 'ఇంచుక
 యించుక' అనెడి సంధ్యభావ మాప్రేడితపరకత్వమున నెట్లు పొసఁగును?

యేర్పడుట కలదు. కావుననేకదా యధర్వణుడు "బహులోపాగమామతాః" అని మాత్రమే వచించినవాడయ్యెను.

అందదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగ గ్ర

బాలవ్యా. హ్యంబులు. ౪౨.

౧౦౪ విషయము. అందదుకు - ఇట్టింకులు - ఇల్లిగ్గులు - చెల్ల చెదరు -

చెల్లాచెదరు - తుత్తుమురు - తుత్తునియలు - మిట్లు

మిట్లు - ఇత్యాదు లెఱుగునది.

సంజీవని. ౧౦౪ విషయము:—అదుకు+అదుకు = అందదుకు = మిక్కిలి యదుకు;

ఇంకులు+ఇంకులు = ఇట్టింకులు = మిక్కిలి యింకుటలు, ఇగ్గులు+ఇగ్గులు = ఇల్లిగ్గులు = మిక్కిలి వెన్నుకొఱగుటలు; మిక్కిలి వెనుదీయుటలు, చెదరు+చెదరు = చెల్ల చెదరు - చెల్లాచెదరు = మిక్కిలి చెదరునది, తుమురు+తుమురు = తుత్తుమురు = మిక్కిలి సన్నని చూర్ణము, తునియలు+తునియలు = తుత్తునియలు = మిక్కిలి చిన్నతునుకలు, మిట్లు+మిట్లు=మిటుమిట్లు = కన్నులు మిక్కిలిగ మిట్టుటలు, మిట్టుట = ఎగురుట = త్రుళ్ళుట. (విస్తర.)

ప్రయోగములు:—మ....రాక్షసాం! గననే నందదుకైన యయ్యెడలు చెక్కల్ వాపెదన్... (హరి. ఉ. భా. ౧ ఆ. ౧౫) సీ....గృహదైవతంబు లిట్టింకు లింక (ఆము. ౪ ఆ. ౪౩ సూ. రా. ని.) క.... ఇల్లిగ్గులు గానవచ్చు హృదయము లోనన్ (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౧౧౬) సీ....నల్లడలఁ జెల్లచెదరుగాగ (భాస్క. రా. యు. ౪౭౨ సూ. రా. ని.) క. అనిలాస్త్రంబు ప్రయోగిం | చిన నది చొక్కాకు లట్ల చెల్లాచెదరై (హరి. ఉ. భా. ౬ ఆ. ౧౩౫ సూ. రా. ని.) ఉ....శైలముల్ | తుత్తుమురై వడిం జెదరి తూలగ (భాస్క. రా. యు. ౯౧౦ సూ. రా. ని.) సీ... తుత్తునియలుగా బిట్టు ద్రుంచి త్రుంచి (విరా. ౫ ఆ. ౩౫) క. చూపులు మిటు

విస్తర - ౧౦౪విషయము:—“మిట్లు+మిట్లు = మిటుమిట్లు = చూచుట కశక్యమైన తేజస్సును జూచుటచే దృష్టి పలురంగులుగలదగుట యర్థము||” (బా - సా - వే ౧౦౭ పుట) ఈవ్యాఖ్య సరికాదు - “మిట్లు - దే - ఆ - క్రి. ఎగురు-మిట్టించు” “మిటుమిట్లు - దే-వి-బ. (మిట్లు+మిట్లు)కన్నులు మిక్కిలి మిట్టుట” (శ - ౪)మిటుశబ్దమునకునుమిటు మిట్లుగలదనునర్థము గలదు. “మిటు - దే. విణ - మిటుమిట్లు గలది - క. మిటుచూపులుగలిగి విభుడు మీనం బయ్యెన్ (భాగ - ౮ స్కం) క-దట్టపుఁ దుఱుమునుమిఁదికి! మిట్టించిన చన్నుఁగవయు మిటుమిటుజొడుక్కుల్ | నట్టాడు నడుము—(భాగ - ౯ స్కం -)” (శ - ౪).

మిట్లు గొనగ ! నేపారిన... (ద్రోణ. 3 ఆ. 3౪) ఇత్యాదు లనుటచే వటువట్లు - తొప్పదోగు మున్నగువానిని గ్రహింపనగును. క. వదనము వటువట్లు వట్టె (విరా. ౨ ఆ. ౨౮) వట్టు = ఎండుట. వట్టులు = వట్లు + వట్లు = వటువట్లు = మిక్కిలి యెండుటలు. ఇట్లే - తోగు + తోగు = తొప్పదోగు = మిక్కిలి మునుగు. ఉత్సాహ. తుములబాణపటలవృష్టి దొప్పదోగి (ఆర. 2 ఆ. 2౬) ఉ...నెత్తుటం ! దొప్పగఁ దోగియున్న. (హరి. పూ. ౮ ఆ. ౪. ర.) “తొప్ప - విణ - అధికము తొప్పన్ + తోగు = తొప్పదోగు = తొప్పగఁ దోగు” అని సూ. రా. నిఘంటువున వ్రాయబడెను. ఆ. వె. వేడ్క మిగిలి వేనవేలభంగులఁ గొని ! యాడియాడి... (ఆర. 2 ఆ. 3౪౪) వేలు + వేలు = వేనవేలు = అనేకసహస్రములు. విష్ణువీరే దున్ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౪౬) వీగు = నిక్కు. వీగు + వీగు = విష్ణువీగు = మిక్కిలి నిక్కు. సీ. బండొంటితోఁ బిరువీకులాడు. (ఆము. ౬ ఆ.) (౪. ర) వీకు = పెనఁగు. వీకు + వీకు = పిరువీకు = మిక్కిలి పెనఁగులాడు. శా...వగబుద్ధి బీకువీకాడఁగాఁ | జేష్ఠాహీనతఁబొంది... (ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౨౦) అని సోమయాజి ప్రయోగించెను. “ముచ్చ ముడిగే (హరి. ఉ. భా. ౫ ఆ. ౨౮) ముడుగు + ముడుగు = ముచ్చముడుగు = మిక్కిలి ముణుగు.

బాలవ్యా.
౧౦౪ I విష.

నిదయం దామ్రేడితంబు నాద్యక్షరంబులకు హ్రస్వ
దీర్ఘంబులకు గిగిలగు. ౨౨. (బా. ప్రకీర్ణపరిచ్ఛేదము.)
కుంభకర్ణుడు గింభకర్ణుడు, రావణుడు గీవణుడు.

సంజీవని. ౧౦౪ I విష:—భీష్ముని + భీష్ముని = భీష్ముని గీష్ముని. ఇందలి రెండవదగు ‘భీష్ముని’ అనుదానిచో ‘గీష్ముని’ అని నిల్చెను - దానికి “అల్పుడగు = బలహీనుడగు” అని నిందార్థము నెన్నునది. క. తలుముడు భీష్ముని గీష్ముని... (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౫౦ ప.) శా. వాలిం గీలియు వాయుపుత్రు సరియే... (నిర్వ. 2 ఆ. ౯౯. మ...సాత్యక్ గీత్యకిం | బలభద్రున్ గిలభద్రు... (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧3౨) మొ)

ఇచ్చ విభక్త్యన్తిమస్య జేరలిచ. (ఆం. చిం. సంధి.

౧౧ కా.) (అహో. ౨౨౮ - ౨౨౯ పుటలు.)

నన్నయా

ధర్మణీయము

౧౦గి విషయము.

సాశ్రయా నాశ్రయా పిస్యా | త్రైతార్థగతసప్తమి |

(వికృ. అజం. ౧౬ కారి. అహో. ౨౬2.)

అల్యాగమః స్యా దం ద్విం దోవ్ | ర్భవేదన్ జసి చేతయోః

తథా తోడవిభక్తేశ్చ | సమాసే కవిసమ్మతేః || (వికృ.

సంధి. ౨౮ కా. అహో. ౨౨౮ పు.)

కల్పశరువు. ౧౦౫ విషయము:—విభక్తిప్రత్యయముల తుదివర్ణముచోటి, ఇచ్చు = ఇకారాదేశమును నగును. విభక్తితుదివర్ణమున కికారాదేశముచేయుచే నీసమాసమున విభక్తిలోని ముఖ్యవర్ణము నిది యలు క్షమాసమగుననియు మిశ్రమును గానోపుననియు 'విభక్తిలోని తుదివర్ణమున కారదేశించుచేత విభక్తి తుదిని జేరుదు'తముసముతములోపించుననియు నెఱుంగు నది - పై విషయము లిందలి 'ఇచ్చు అనుచోటి చకారము వలనను వ్యక్తమగుచున్నవి- ఉదా: - నీచేతన్ + అగు + ప్రాపు = నీచేత్ + ఇ + ప్రాపు = నీచేతిప్రాపు. చ. ఒకరునిచేతి ప్రాపును (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౭౭౪). ఇట్లే 'నాతోడి చెలిమి, నీవలసియుము' అనువాని ప్రక్రియను నెఱుంగనగును. జే = సప్తమివిభక్తియొక్క యంతిమవర్ణమునకు, అలిచ = అలి యనునాదేశమును నగును. పయితిని యిచటను విభక్తి లోపించ దనియు దాని తుదివర్ణమునకు ద్రుతముతోడివానికి 'అలి' అనునాదేశ మగుననియు నెన్నవలెను. "అందిందునాస్తుసప్తమి" అనుసప్తమివిభక్తులలో 'అందున్ ఇందున్' అనువాని తుదివర్ణమునకే యల్యాదేశమని గ్రహింపవలెను. ఉదా: - నాయందున్ + ఉన్న + కరుణ = నాయందలికరుణ - (నాయంద్ + అలి + కరుణ.) ఇందున్ + ఉన్న + వారు = ఇంద్ + అలి + వారు. = ఇందలివారు మొ.

'అందున్' అనెడివి విభక్తిప్రత్యయ మగుటయేకాక ప్రత్యేకపదముగను బ్రయోగింపబడుచున్నదని యధర్వణుడు వివరించుచున్నాడు. తత్కార్యగత సప్తమి = అస్థలమం దనునర్థముగల సప్తమిప్రత్యయరూపశబ్దము, సాశ్రయా = ప్రకృతి యనునాశ్రయముగలదియు, అనాశ్రయా = అట్టియాశ్రయ ముక్కుటలేని ప్రత్యేకశబ్దమును, స్యాత్ = అగును. ఉదా:—సాశ్రయము—నాయందున్ - రామునియందున్. మొ. అనాశ్రయము - అందున్ - అందులన్ - అందులకున్ - అందులవారు - అందలివారు - అందుండి. మొ. 'జేరలిచ' అనుసూత్రములోని చకారముచేత 'అందులవారు' మున్నగురీతినుండుటయేకాక 'అందలివారు' మున్నగు రీతి నల్యాదేశస్థితియు సాధువే యని విశదమగుచున్నది. 'అందులయొక్క + వారు' అనుషష్ఠీసమాసమున "షష్ఠీభవేద్విధియాతుల్యా..." అనుచొప్పున "అందులన్ + వారు" అని యేర్పడును. పదప "ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్ సమానేషు" అనుచొప్పున ద్రుతలోపము కాగా "అందులవారు" అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే "ఇందుల వారు - ఎందులవారు" మున్నగువానిని సైతము సాధింపనగును. 'అందులన్' మున్నగునవి సప్తమ్యర్థకములనియు 'అందులపుష్పములు' మున్నగునవి 'అందులనుండు పుష్పములు' అనురీతిని మధ్యమపదలోపిసమాసములనియు సప్తమితత్పురుషము లనియు గ్రహింపరాదు. కం. అందులహోమాంబుజమక ! రందరసామోదమృదు

తరశ్చలముండు... (ఆర. 3 ఆ. 3౫౬ ప.) మున్నగు మిశ్ర సమాసములందు సప్తమీ తత్పుటపము సుత్తరపదలోపసమాసముచు జింతామణిసమృతములు కానేరవు. చ.... ప్రొప్పుడులందులపుష్పముల్ పయిం : దొరగ... (ఆది. ౮ ఆ. ౧౭౫) కం.... ఇం | దులజీవన మేల నమ్ముదు... (ఆది. ౬ ఆ. ౨౪౮) ఎందులదానవు (ఆది. ౮ ఆ. ౧౭౨) ‘ఇందు’ అనునది ప్రత్యేక ప్రకృతియే కాని సప్తమీ ప్రత్యయము కాదని “సవిధవర్తి నామిందు” అనుచింతామణిసూత్రమే విశదీకరించుచున్నది. ‘ఇందు’ అనుదానికి ‘అలి’ అనునది వచ్చుటకుమాత్రమే “అండ్విందునాస్తు సప్తమీ” అని చింతామణిలో సూత్రింపబడెను. ఇట్లుచుటచేత ‘ఎందు’ అనుదానికి ‘అలి’ రాదనియు వ్యక్తమగు చున్నది.

చింతామణిసూత్రములలోని ‘విభక్త్యన్తిరుస్య’ అనుదానిచే “చేత - తోడ - వలన” లు మాత్రమే గ్రహింపబడుననియు, ‘జేరలివ’ అనుదానిచే ‘అండ్విదు’ లు మాత్రమే గ్రహింపబడుననియు నివి (ఇ-అలి) యాగమములన్నను ననవచ్చుననియు నధర్వణుండు వచించుచున్నాడు. కవిసమ్మతేః=మహాకవి ప్రయోగసమ్మతి గల్గియుండుట వలన, సమాసే = ఉత్తరపదలోపసమాసమందు, అండ్విందోః = ‘అందు - ఇందు’ అను రెండిటికిని, అల్యాగమః = ‘అలి’ అనునాగమము, స్యాత్ = అగుచు. జసిచేతయోః = పంచమీవిభక్తియగు ‘వలన’ వర్ణకమునకును ‘చేత’ ప్రత్యయమునకును, తథా = అట్లే, తోడవిభక్తేశ్చ = తోడప్రత్యయమునకును, ఇత్ = హ్రస్వేకారాగమము (ఇత్ + జసి = ఇన్దసి) భవేత్ = అగుచు. ఉదాః—‘నావలనన్ + ఇ + భయము’ అనుచో సామాసికద్రుతలోపముచు, (౮౭ విష.) బ్రత్యయాగమాద్యచ్ఛరకనిత్య సంధియుః (౬౯ విష. ౭౫ I విష.) గల్గెగా “నావలనిభయము” అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే తక్కినచోటులను సాధించునది.

బాలవ్యాకరణ వివరణము. ౧౦౫ I విషయము.

చేత తోడ వలనల కిత్వంబు సమాసంబులందగు. ౮౩. నీచేతన్ + ప్రోపు = నీచేతిప్రోపు, నాతోడన్ + చెలిమి = నాతోడిచెలిమి, నీవలనన్ + భయము = నీవలని భయము.

సంజీవని. ౧౦౫ I విషః—పయి నన్నయాధర్వణావచ్ఛనములను సూరి. ౮౩. ౮౪ సూత్రములతో వివరించుచున్నాడు. ఈయిత్వము చేతాదుల తుదియకారమునకు ద్రుతసహితమయినదాని కాదేశముగా నిల్పునని వ్యాఖ్యచేసినను చేయ నగును. అల్యాగమసాహచర్యమున దీని నాగమముగా నెంచినచో నిట సామాసిక ద్రుతలోపముచేసి “అప” దాదిస్వరసంధిచేసినచో (బా. సంధి. ౧౧ సూ.) “నీచేతి

[బా. సంధి. ౪౩ సూ.] 'నీతోడిచెలిమి' అనుటలోనిది 'తోడు' శబ్దము కాదు. 397

ప్రాపు" మున్నగురూపములు సిద్ధించును. నీచేత సంభవించుప్రాపు. మధ్యమపద లోపసమాసము నెన్ననగును. మధ్యమపదలోపము నంగీకరింపనిచో చేతాది విభక్తులకుఁ బ్రాపు మున్నగువిశేష్యములతో నన్వయము దుష్ఫట మగునుగదా. విభక్తిప్రత్యయముల కిత్వవిధానముచేసిన సామర్థ్యమున నిట సమాసవిభక్తి లోపింపనేరదు. (బా. సమా. ౨౫ సూ.) గ్రహింపవలెను. వెనుకటిష్ఠలములందు వలెనె యిచ్చటను సూరి "నీచేతను+ప్రాపు" అని చూపుటయే యుక్తము. సరళా దేశము చేయనియవస్థలో హల్ పరకత్వమున ద్రుతమునకు స్వరలోపముకలుట బాలవ్యాకరణపక్షమున దుష్ఫటముగదా.

"నీచేతఁ గలుగుప్రాపు = నీచేతిప్రాపు - నీవలన నగుభయము = నీవలని భయము-నీతోడ నగుచెలిమి = నీతోడిచెలిమి" అని యిట్లుండుటను నుత్తరపదలోప సమాసవిగ్రహములను గల్పించుకొనవలయును. "అత్ర సామానాధికరణ్యానువృత్తే స్తదనుగుణార్థః ఆగమార్థత్వేనోహ్యః" (అహో. ౨౨౯ పు.) అని యిట్లుగ నిత్యము నకె యట్టియర్థమును గల్పింపవలెనని యహోబలవతి యభిప్రాయపడెను. "నీచేతను+ప్రాపు" మున్నగుచోట్ల సామర్థ్యము మదురుపదమింజేసి సమాసవిగ్రహమే యసంభవమగుటచే నాగమమువచ్చుటకుఁ బ్రసక్తియే యుండదుగాన నిట నుత్తర పదలోపిసమాసము నంగీకరించుటే యుక్తము. (విస్తర.)

విస్తర. ౧౦౫ | విషయము:—కీర్తిశేషులగు కళాప్రపూర్ణ గిడుగు వేంకటరామమూర్తి పంతులుగారు నాకొసంగిన బాలవ్యాకరణద్వితీయముద్రణము పుస్తకపుమూర్తినులో నీసూత్రమునొద్ద నీక్రిందిరీతిని వ్రాసిరి "అనేకపదములకు 'ఇ' త్వము వచ్చును— అక్కడి, అప్పటి, పాలి, ఇచ్చటి, ఇంటి; తోడు+ఇ, వలను+ఇ; Not తోడన్+ఇ." ఇది సరికాదు - వారు చూపినశబ్దములందెల్ల నొపవిభక్తికములగు 'ఇ - టి-ంటి' అను నవి నిల్చియున్నవనుట యుక్తమైయుండఁ గ్రొత్తగా నిత్యమును గల్పింపనేల? తోడుశబ్దమూపవిభక్తికాంత మనుట కవిసమ్మతముకాదు. "అడుతోడుననుబుట్టవె" (మనుచ. ౪ ఆ. ౮౭ ప.) సాహాయ్యార్థకమగు 'తోడు' శబ్దమూపవిభక్తికాంత మనుట కవిసమ్మతముకాదు. "సాహాయ్యమందు - సాయ్యముచేత" అను తృతీయా సప్తమ్యంతములకుఁ బర్యాయముగా నొపవిభక్తికములకువచ్చు నత్వముతోఁ గూడినరూపము 'తోడన్' అనునది ప్రయుక్తమగుట యెచ్చటనులేదు. శబ్దచరిత్ర పరిశీలనమున 'తోడన్' అనునది 'తోడు' శబ్దసంబంధియై యుండిన నుండునేమో కాని చిరకాలముక్రిందటనే వానిసంబంధము మిక్కిలి యెడపడినది. "వానితోడి వైరము" మున్నగుచోటులందు "వానిసాహాయ్యము సంబంధమున నగువైరము"

అయ్యము రానేరదుగదా. “ఉ. వాసవితోడికయ్యమునకు” (శాంతి. ౧ ఆ. ౯) అనుచో ‘వాసవిసాహాయ్యమున నగుకయ్యమునకు’ అని యర్థమనుట కేవలము సంగతముకాదు. కాన “తోడివాడు. విణ - (తోడు+వాడు.) (తోడన్+వాడు - అని - శ. ర.) కూడనుండువాడు.” (సూ. రా. ని.) ఇట్లు చింతామణి బాలవ్యాకరణసమ్మతముగు శబ్దరత్నాకరచ్ఛేదము నుపేక్షించి సూ. రా. నిఘంటు కర్తలు వ్రాయుట సరికాదు. ఈమార్గముననేయున్న “సుబుతస్వతంత్రశబ్దములె ప్రత్యయములుగ లెక్కింపబడుట, సమాసముల నెల్లెడల నౌపవిభక్తికవర్ణములె గలిగె ననుటయు దాన ‘చేయి, వలను, తోడు’ ల కనుట సరసమనియుఁ దోచెడి” (బా. సా. పే. ౧౦౮ పుట) అనెడి పేటికావ్యాఖ్యయు సరికాదు. పురాతనకాలమున ‘చేత - తోడ - వలన’ ప్రత్యయములు ‘చేయి - తోడు - వలను’ శబ్దముల యౌపవిభక్తికరూపములమూలమున వెలసిన వెలసియుండవచ్చునుగాని చాల కాలముక్రిందటనే వానికి బరస్పరభేదము విస్తరించినది. ఈవిషయమునఁ దోడ శబ్దమునకుమీఁద శాంతిపర్వపద్య ముదాహరింపబడినది. చేత వలనల కుదాహృతులు:—“చ. ఒకరునిచేతిప్రాప్తనుదదున్నతిప్రాప్తును గల్గి,.....” (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౭౭) ఇట నొకనిమూలమున ననఁగా నొకనికారణమున నగుప్రాప్తి యర్థము విపక్షితముగాని యొకనిహస్తముచేత లేదా యొకనిహస్తమునందుఁ గలుగుప్రాప్తి కాదు. సీ...భూసురవరులవలన | వేదంబులును ధనుర్వేదాదివిద్యలుఁ గలచుచు (ఆది. ౩ ఆ. ౧౨) ఇట్టియెడ ‘ఉపాధ్యాయాదధితే’ అనురీతి నపాదానపంచమి యనుటయుక్తముగాని ‘వలను’ శబ్దౌపవిభక్తికరూపమనుట సరికాదు. బ్రాహ్మణుల దిశయం దభ్యసించిరనుట సంగతమట కాదుగదా. ఇట్లే చ. నరనుతుండైన భీము వలనం బ్రభవించె హిడింబకున్ సుతుం | డురుతరభీమరూపుఁడు ఘటోత్కచ నాముఁడు... (ఆది. ౬ ఆ. ౨౩౫) ఇట భీముని దిశయందు హిడింబకు సుతుం డుడ యిచ్చెననుట సంగతముకాదుగదా. ఈక్రిందిచోటుల ‘చేత వలన’ ప్రత్యయములు కావనియు ‘చేయివలను’ శబ్దములరూపములె యనియుఁ జెప్పట యుక్తము— “తరల - పొరినివారలచేతియున్నత భూరుహాయుధముల్... (ఆర. ౧ ఆ. ౧౧౮) క. తనచేతిపుష్పములు జ | ల్లిన... (ఆర. ౩ ఆ. ౧౦౯) ఇట్టియెడలఁ దనచేతిలో నున్నపుష్పములు మున్నగురీతి నర్థము సుసంగతమై యుండును. ఇట్లే ఆ. వె. అతనివలనఁ బ్రీతిఁజేసి (ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౩ ప.) సుతులవలని నెయ్యము (ఉద్యో. ౨ ఆ.) ఇట్టి స్థలములందు సుతులయందుఁ గలప్రీతి మున్నగురీతి నర్థ చేయుటయే సుసంగతమై యుండును. ఇట్టియెడల—వారలచేతి యున్నతభూరు

అంద్యాదుల కలిగాగమంబు సమాసంబునందగు. ౪౪.

బాలవ్యాకరణ నాయందున్ + కరుణ = నాయందలికరుణ - ఇందున్ +

వివరణము. జనులు = ఇందలి జనులు - ఎందున్ + వారు = ఎందలి

౧౦౬ విషయము. వారు. ఎందుశబ్దమున కలిగాగమము కొందఱు లేదండ్రు.

సంజీవని. ౧౦౬ విషయము:—ఇచటసయితము 'అందు'న కలిగాగమవిధానము సామర్థ్యముననే సామాసికవిభక్తిలోపము (బా. సమా. ౨౫) రాదు. కాన నిదియు నలుక్కమాసమే యనదగును. “నాయందును+ఆగు+కరుణ = నాయందును+అలి+

హములు - తనచేతిపుష్పములు - అతనివలనఁ బ్రీతి - సుతులవలని నెయ్యము—

బా. సంధి. ౪౩ సూత్రముచేత నిత్యమువచ్చెనని చెప్పరాదు. పైస్థలములందుఁ

బ్రత్యయపరమగు నర్థమునకుఁ బ్రసక్తియేలేదు. కాన నట్టియెడల సంబంధషష్ఠీ

సమాసముచే నర్థమును సమర్థించుకొనవలెను. “చేతిపుష్పములు = చేతియొక్క

పుష్పములు = చేతినసంబంధమగుపుష్పములు = చేతిలోని పువ్వులు” అనురీతి నర్థమును

సందర్భపటిచికొనవలయును. ‘పితాంబరమువాడు - అరపదిమోములవేలుపు’

మున్నగుచోలందు “పితాంబరముయొక్క+వాడు = పితాంబరముగలవాడు; అర

పదిమోములయొక్క+వేలుపు=అరపదిమోములుగలవేలుపు” అని యర్థము చేయుట

ప్రసిద్ధమేగదా. ఇట్లే “మహిలోనిరాజులన్ (సఖా. ౧ ఆ. ౧౧౯) మున్నగుచోటు

లందును ‘నాపవిభక్తిలోను శబ్దపుషష్ఠీసమాసముచేతనే సమర్థించుకొనవలయును.

చేతాదిప్రత్యయములకును చేయిప్రభృతిశబ్దములకును నర్థము భేదించినట్లు లోను

శబ్దమునకును లోప్రత్యయమునకును నర్థము భేదంపకుండుటచేఁ జింతామణికర్త

‘లో’ప్రత్యయమునకు నిత్యమును విధింపవలసిన ప్రసక్తిలేదయ్యెనని గ్రహింప

వలెను. “ఇచ్చవిభక్త్యంతి మస్య—క. లలినాదేశములగుని | త్తులు సమ

సనములను జేతతోడ వలనలో | పల ననునివి మొదలగుపలు | కులతుడి దల

కట్టులకు వికుంతతనూజా” (ఆప్ప. ౫ ఆ. ౪౪ - ౪౫ ప.) అని ‘లోపల’ యనుదానిని

పైతము చేత తోడవలన ప్రత్యయములతో నప్పకవి జోడించుట సరికాదు. “లోపల”

అనునది నిర్ధారణార్థమందె ప్రత్యయముగాఁ జింతామణిచే సంగీకరింపబడెను.

“మనుష్యులలో శుక్తియుడు శూరుడు” మున్నగు నిర్ధారణస్థలములలో సమా

సము దుర్ఘటముగాన నిత్యమునకుఁ బ్రసక్తియేలేదు. ఇంక నధికరణార్థకత్వమున

దానికిఁ బ్రత్యయత్వకల్పనమే యనావశ్యకము. అపు డది విభక్త్యర్థాభిధానక

శబ్దముగనె యెన్నబడును.

కరుణ" అనుచో సామాసిక ద్రుతలోపమువచ్చిన (బా. సంధి. ౨౪ సూ.) పిదప 'అలి' అను "అపదము" పరమగుటంజేసి బా. సంధి. ౧౧ సూత్రముచొప్పున సిత్యసంధి జరుగఁగా 'నాయందలికరుణ' అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే తక్కినచోటులందును సంధిప్రక్రియ నెన్నునది. (విస్తర.) పూర్వసూత్రమునందువలెనే యిందును నుత్తర పదలోపనమాసము నంగీకరింపనిచో నంద్యాదిసప్తములకు విశేష్యాన్వయమే సిద్ధింపక యేకార్థత దుర్ఘటమగును. 'ఎందుశబ్దమున కలిగాగమము కొందఱు లేదండ్రు' అనుట సరికాదు. చింతామణిప్రక్రియ వలననే 'ఎందు' శబ్దమున కలిగాగమము రాదని వ్యక్తమగుచున్నది. (చూ. ౧౦౫ విష. కల్పతరు-)

'అందున్ - ఇందున్ - ఎందున్' అనునవి యంద్యాదులని సూరి యుదాహృతులవలనఁ దెలియుచున్నది. 'అందు' అనునది సప్తమీప్రత్యయమును బ్రత్యేక ప్రకృతియునైయున్నది. (౧౦౫ విష. కల్పతరు.) ఇవి యేకత్వమున సప్తమ్యర్థకములుగా మాత్రమే కన్పట్టుచున్నవి. అందుండి - అందుమీఁదన్ - అందులోనన్ ఇత్యాదిరూపములును గన్పట్టుచున్నవి. బహుత్వమున (అందులయొక్క+వారు = అందులవారు = ఆస్థలమున నున్నవారు.) శేషపశ్చీనమాసములును నలిగాగమాంతరూపములును 'కు' ప్రత్యయాంతరూపములును సప్తమ్యర్థక ద్వితీయాంత రూపములును (విస్తర. II) భారతమునఁ గన్పట్టుచున్నవి:—క...అందా । శ్వినలు...

విస్తర. I ౧౦౬ విష:—“అందు మొదలగువానికి అలిగాగమము పరంబగు నపుడు “ఉకారసంధి సిత్యముగా నగునేకాని ‘ప్రథమేతరవిభక్తి’ అను రెండవ సూత్రంబున వికల్పము ప్రవర్తింపదు. కావున ‘నాయందలికరుణ’ అనియేకాని ‘నాయందునలికరుణ’ అను ననిష్ఠరూపం బుండదని భావము.” (బా. గు. ప్ర. ౮౧ పు. ద్వి. ము.) అనుప్రకాశికావ్యాఖ్యప్రమాదికము. దీని ననుసరించియే వ్రాయఁబడిన “ఈయలిగాగమము పరమగునపుడు ౨ సూత్రముచే నందునకు సంధి గలుగదని యెన్నవలెను. ‘నాయందు నలివారు’ గాదనుట...” (బా. సా. పే. ౧౦౯ పు.) అనేడిపేటికావ్యాఖ్యయుఁ బ్రమాదికమే. “అలి” అనునది ‘అపదము’ కాన నిట బా. సంధి. ౧ - ౨ సూత్రములకుఁ బ్రసక్తిలేదు బా. సంధి. ౧౧ సూత్రముచే సిత్య సంధియే సంభవించును. కాబట్టి “ఉకారసంధి సిత్యతను” వ్యాఖ్యానమూలమున సంపాదించుకొననక్కఱలేదు. “అందు - ఇందు - ఎందులు కళలనెడి (బా. సా. పే. ౧౦౯ పు.) పేటికావ్యాఖ్య యీవఱకె నిరస్తమయ్యెను. (౪౨ II వి.)

విస్తర. II ౧౦౬ విష:—అర్వాచీనకవులు, అందులకై - ఇందులకై ఇందుకై - ఇందుకున్ - అందునకున్ - అందునన్ - అందుచేతన్ - అందు

(ఆర. 3 ఆ. ౧౯౦) క...అందు ! దృవమయ్యై (ఆర. 3 ఆ. ౧౯౪) ఆ. పె. అందుగొండ అధికహాస్యంబునేసిరి (ఆర. ౨ ఆ. ౧౦౨) గీ...ఇందిమవంశ ! పరశురాముండు ముహూహంసపథముజేసె. (ఆర. 3 ఆ. ౨౨౬) ఇందుఁ దొల్లె (ఆర. 3 ఆ. ౨౨౧ గవ్య.) సీ. ఇక్కన్య యతిబాల యిందుదృవంబగు ! దౌహిత్రలాభంబు...(ఆది. ౬ ఆ. ౨౪౮) ఉ...వచ్చితిమెందుఁ బోయిరొకొ వారనినన్ (ఆది. ౪ ఆ. ౨౭) సీ. ఇభరౌజగమన నీవెందుల కరిగి తత్పురుకుచాభోగ యెందున్నదాస ! వబల...(ఆర. ౨ ఆ. ౧౩౨) ఎందేనినుండివచ్చె (ఆది. 3 ఆ. ౧౮౧ ప.) క. ఎందుండివచ్చి తిందుల ! కెందుండగ నీకు నిష్టము...(ఆది. ౫ ఆ. ౨౧౩) ఇందుల కేమికారణంబున వచ్చి తనిన (ఆర. ౨ ఆ. ౧౮౫) క. చనుదెంచె నయోధ్యనుండి సరినిందుల కా ! తని (ఆర. ౨ ఆ. ౧౮౭) ఉ. వల సురూపభామ వయి తెందులదానవు నీవు నావుడున్ (ఆది. ౮ ఆ. ౧౫౨ ప) క. ఎందుండివచ్చి తిందుల ! కెందుల కేనెదు మహామునీశ్వర (ఆది. ౪ ఆ. ౨౩౧) ఉ...వ ! నందుల కేగుదాననొ ! ... (ఆర. ౨ ఆ. ౨౦౩) క...ఇం ! దులకు న్వచ్చితిమి దుష్టదూషణ

కొఱకున్ - అందువలనన్ మున్నగురీతిని బ్రయోగించిరి. సీ. వేతె యొక్కందులకై (బహుళా. ౫ ఆ. ౧౨౯ సూ. రా. ని.) అందు కచ్చెరువూన (చంద్రా. 3 ఆ. ౬ సూ. రా. ని.) ఉ. ఇందులకై వగంబొగులనేటికి (మనుచ. 3 ఆ. ౬౩) చ... ఇందులో ననినన్ (జై. భా. ౫ ఆ. ౧౩౩ సూ. రా. ని.) చ...ఇందుకై కనలకు (ఆము. ౬ ఆ. ౨౮ సూ. రా. ని.) కం...నీవిందుకుఁ దగుయత్నము...(జై. భా. ౫ ఆ. ౧౬౪ సూ. రా. ని.) గీ. జలధి మధియింపుఁ డందునఁ ! గలుగు (దశా. ౨ ఆ. ౮౫ సూ. రా. ని.) అందునఁ గనలి (రామా. ౭ ఆ. ౨౪౪ సూ. రా. ని.) చ. తలవరులార రంగపతిభామమునందున... (విప్ర. ౫ ఆ. ౨౪ సూ. రా. ని.) ఉ...తమి నెందుకుఁగాక...(ప్రభా. ౨ ఆ. ౭౧).

“అందుండి - ఇందుండి - ఎందుండి - అంద్వాదీనాంశక్తి మన్నాత్రతాపిక్వచిత్ అందుననుండి - అందులనుండి - అతవన - అందువలన - అందుకొఱకు - అందుదనుక - ఇందుదనుక ఇత్యాదిరూపాణిసాధూని” (అహో. 3౬౨ పుట.). పయి యహోబల పతివాక్యమున ‘ఇష్యతే’ అనుదానిని జేర్చి—“సాశ్రయానాశ్రయాపిస్యాత్...” (౧౦౫ విష.) అను నధర్వణచనమునకుఁ బునరుక్తిగా నధర్వణకారికనుజూపి “అంద్వాదీనాంశక్తిమన్నా ! త్రతాపి క్వచిదిష్యతే” (బా. సా. పే. ౧౦౮ పుట.) అని యధర్వణుడు ప్రతిపదికముపై కొన్నిప్రత్యయములతో నుండెదగుటను సూచించినాడు” అని వేటికావ్యాఖ్యాతవ్రాయుట పొరపాటు.

బుద్ధిక్ (సఖా. ౧ ఆ. ౧౦౮) (ఇది యతిప్రాసస్థానగతము.) క. ఇం | దులజీవన మేల నమ్ముదురు తత్త్వజ్ఞుల్ (ఆది. ౬ ఆ. ౨౪౮) క. అందుల హేమాంబుజముక | రంద... (ఆర. ౩ ఆ. ౩౫౬) చ ... క్రొమ్ముడులందులపుష్పముల్ పయిం | దొరంగ (ఆది. ౮ ఆ. ౧౭౫) ఇట్టిస్థలములందెల్ల “అందులయొక్క + హేమాంబుజములు = ఆస్థలము సంబంధమైన హేమాంబుజములు = ఆస్థలమందలి హేమాంబుజములు” అనురీతిని శేషషష్ఠీసమాసమును గ్రహింపవలయును. క... ఔరముఁ డందులోన ముఖ్యుం డరయన్ (ఆను. ౨ ఆ. ౨౫౫) ఇందలి ‘అందులోన’ అనునది యధికరణార్థకవిభక్తి యని తలంచి కావలయు నర్వాచీనులు “అందునన్ - అందువలనన్” మున్నగురీతిని బ్రయోగింపసాగిరి. పరిశీలించగా “అందు - లోనన్” అనునవి ప్రత్యేకపదము లనియు వానిషష్ఠీసమాసమున “అందు+లోన్ = ఆయుదాహరించిన పుత్ర భేదముల సందర్భము మధ్యమున” అనునర్థము లభించుననియు గ్రహించుట యుక్తమని తోచెడిది. వ. నీయందుల మాకు నొండుకార్యంబు గలుగుటంజేసి (సఖా. ౧ ఆ. ౧౮౪) క... నేనొక్కనిఁ గంటినిప్పు డిందుల నతఁడున్. క. మనబాససీడు... (వి రా. ౨ ఆ. ౯-౧౦ ప. సూ. రా. ని.) పై నిజాపిన - ‘నీయందులన్-ఇందులన్’ అను రెండు స్థలములు “నీయొక్క + అందులన్ = నీసంబంధమైనస్థలమందు, ఇందులన్ = ఈస్థలమందు” అని యిట్లు సప్తమ్యుక్తకద్వితీయాబహువచనరూపములని గ్రహింప వలెను.

పయినుదాహరించిన ‘అందుల - ఇందుల’ అనువానికిఁ బర్యాయము లనఁదగు “అందలి - ఇందలి” అనురూపములును భారతమునఁ గలవుగాని యవి “ఇం | దుల జీవన మేల నమ్ముదురు...” (ఆది. ౬ ఆ. ౨౪౮) క. ఇం | దులకున్ వచ్చితిమి దుష్ట దూషణబుద్ధిన్” (సఖా. ౧ ఆ. ౧౦౮) అనువానివంటిమార్పరాని యతిప్రాసస్థల ఖచితములు కావు. అట్లయినను ‘అలి’ గాగమము నన్నయాధర్వణోపదిష్టమగుటం జేసి యాయాభారతదృష్టప్రయోగములు కవిప్రయుక్తములై యని విశ్వసింపనగును. వ. అందలి మునులెల్ల (ఆది. ౪ ఆ. ౬౫ గద్య.) వ. తనయందలి యభిలాషయు (ఆర. ౪ ఆ. ౧౨౫ గద్య.) వ. నీయందలి పుణ్యతీర్థంబులు (ఆర. ౧ ఆ. ౩౪౭ గద్య.) ఈమాఁడుస్థలములందును ‘అందలి’ అనియే వావిశ్వవారిముద్రణము నందును వేమూరివారిముద్రణమందును శ్రీవిక్రమదేవవర్తమహారాజావారిముద్రణ మందును నున్నవి. చ. అరిగినయెప్పు పెద్దలగునందలివిపుల... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౬౫) వ. ఇందలి యందలి బంధుమిత్ర (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౭౭ గద్య.) కం. సుయో | ధనుతో నిందలి పెద్దలు... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౦౦) వ. అందలి విపులెదురువచ్చి

(ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౪౨) సీ. అతిరథోత్తముడు ద్రోణాచార్యుఁ డందలి, యిందలి విలుకాండ్ర కెల్ల గురుడు (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౨౯) చ. అరయఁగ భీముకంటె గదయందలి కౌశల మెక్కు డీమహీ । శ్వరునకు (శల్య. ౨ ఆ. ౧౧౬ ప.) తే-గీ. అంగనాజనమ్ములకు రహస్యరహ. । ణబునందలిశక్తి (శాంతి. ౧ ఆ. ౪౧) క. ..తతత్వం బును మహాబ్ధియందలితరఃగల్ (అను. ౪ ఆ. ౨౨౧)క...పోరులయందలి మరణము (అను. ౫ ఆ. ౬౫)ఉ...అందలి మాన్యులు సంస్తుతింపఁగన్ (మహా. ౧ ఆ. ౬౬) వావిశ్వవారిముద్రణమందును వేమూరివారిముద్రణమందును నాయొద్దనున్న తాళ పత్రమాతృకలందును బై చోటులందెల్ల “అలి” గాగమప్రయోగమె వెలయు చున్నది. విస్తరభీతి నుదాహరింపనయితని గా యిట్టి వింకను ననేకములు గలవు (విస్తర III.)

విస్తర. III ౧౦౬ విషయము—“ఇట్లు అలిగాగమము లకారముపై ‘అందుల’ అనుదాని లకారముపై నికారము సమాసమునరాఁగాఁ గలెనె ననఁదగును.” (బా. సా. పే. ౧౦౯ పు.) అను వేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. “అందుల+ఇ=అందులి” అనికదా యేర్పడవలయును.

“ఎంద్విత్వనేన కిమపరాధమ్. అనెడి యహోబలపండితీయపు వాక్యమును బట్టి ఎందునకుఁగూడ నల్యాగమము నంగీకరించె. అంద్వాదిశబ్దత్రయము నధి కరణలక్షణాభిధాయకములగు దేశ్యశబ్దములుగాన నీనిని సప్తమ్యంతములుగా నెన్నియల్యాగమము చేయనగునని యహోబలపండితీయాశయము” (బా. సా. పే. ౧౦౯ పుట.) దీనినిబట్టి వేటికావ్యాఖ్యాత యీక్రిందియహోబలపండితీయవాక్య ముల కపార్థముచేసికొని పైరీతిని వ్రాసెననఁదగును “అంద్విత్వస్యసాశ్రయత్వ మనాశ్రయత్వ మప్యస్తీతి...ఇంద్విత్వస్యతుకేవల మనాశ్రయత్వేన విభక్తిత్వా భావాత్. అత్రేత్యవ్యయపర్యాయత్వమేవేతి తస్య విభక్తిత్వేనోపాదానం కథ ముపపన్నం స్యాత్? కిచ్చుతస్య విభక్తిత్వేన గ్రహణే ఎంద్విత్వనేన కిమపరాధమ్... ఇతిచేత్ సత్యమ్. సామాన్యాకారేణ అంద్వితిగ్రహణాత్ ‘అందలిపువ్వు జొంప ములు’ ఇత్యాది ప్రయోగసిద్ధ్యతి. ఇందు గ్రహణఫలంతు ‘ఇందలి రత్నసాను పులు’ ఇత్యాదిసిద్ధ్యర్థ మేవేత్యవధారయ” (అహా. ౨౬౨ పు.) విభక్తితరమగు ‘ఇందు’ శబ్దపు తుల్యన్యాయమున ‘ఎందు’ శబ్దమును “అంద్విందు నాస్తుసప్తమి” అనుసూత్రమున విభక్తిగా నేల పరిగణింప రాదు. అదిచేసిన యపరాధమేమి? అను శంకరాఁగా నహోబలపతి ‘అందు’ శబ్దమునకువలెనె ‘ఇందు’ శబ్దమునకును ‘అలి’

శబ్దాత్తచ్చబ్దాతః. (ఆం. చిం. సంధి. ౪ కా. అహో.

శబ్దయా ౧౯౭ పు.)

౧౦౭ విషయము. సంబంధైక్యవిదర్భఃస్యా : దసంబంధే విలక్షణః. (వికృ.

సంధి. ౨౬ కారి. అహో. ౨౨౪ - ౩౪౬ పుట.)

కల్పతరువు. ౧౦౭ విషయము:—శబ్దాత్ = సమాసమందలి పూర్వశబ్దమునకంటె
బరమైన, తచ్చబ్దాతః = తచ్చబ్దప్రాస్వాకారమునకు, లుగ్వాస్యాత్ = లోపము విభాష
నగును. 'చారేరుపథాత్తనశ్చలుగ్వాస్యా' తనుసూత్రముచుండి "లుగ్వాస్యా" తను
నవి యనువృత్తము లగును. ఉదా:—'రామునియొక్క+అది' అనుచో 'షష్ఠీభవే
ద్వివితీయాతుల్యేత్యాదిసూత్రముచే 'రామునిన్+అది' అని యేర్పడును, 'ద్రుతస్య
సర్వసర్వత్రలుగ్నమానేషు' అనుచోప్పున ద్రుతలోపమురాగా 'రాముని+అది' అని
యగును (౨౭౦ విష.). అట్టియెడఁ బ్రకృతసూత్రముచే 'అది' శబ్దపు 'అ' కారము
లోపింపఁగా 'రామునిది' అరుదూప మేర్పడును. 'నీయొక్క+అది' మున్నగుస్థల
ములు షష్ఠీభవేది త్యాదిసూత్రమునకు విషయములు కామింజేసి 'శబ్దేభ్యోయ్య
దాదిభ్య' ఇత్యాదిసూత్రము (౨౭౧ విష.) చోప్పున షష్ఠీసమాస మంగీకరింపఁబడు
టచే 'నీయొక్క+అది=నీ+అది=నీది' అను రీతి రూపములు కల్గును. 'మీది. నీవి. మీవి.
నాది. మాది. నావి. మావి.తనది. తనవి. తమది. తమవి. మనది. మనవి' అను
వాని నిట్లు సాధించునది. 'దిస్యాత్సంబంధార్థే' ఇత్యాదిసూత్రములు (౨౭౧ I విష.)

గాగమమువచ్చుటకై దాని సందుశబ్దముతోపాటు విభక్తిప్రత్యయముగాఁ బరి
గణించుటసంభవించెనని సమాధానము చెప్పెను. దీనిచే "ఎందు" శబ్దమునకు
'అలి' గాగమము రానేర దనునర్థము లభించుచుండఁగా నీసందర్భమునుబట్టి 'ఎందు'
శబ్దమున కలిగాగమమువచ్చునని యహోబలపతి యంగీకరించెనని విపరీతార్థము
చేయుట కేవలము పొరపాటు.

"ఎందుశబ్దమునకు అలి అనునది వచ్చుటలేదని కొందఱు చెప్పుదురనుటచే
ఎందు అనుదానికి నలిగాగమంబు వైకల్పికంబుగా ఘటించినది. కావున 'ఎందలివారు -
ఎందువారు' అనురూపద్వయముకలదని మఱికొందఱయభిప్రాయము." (బా. గు.
ప్ర. ౪౧ పు. ద్వి. ము.) ఈయభిప్రాయము కేవలము నగ్రాహ్యము. 'ఎందున్న
వారు' అనునర్థమున "ఎందువారు" అని ప్రయోగించుట యెచ్చటనులేదు. ఎవ్వ
రును వచ్చించియుండలేదు. అట్టియర్థమున 'ఎందులవారు' అని కవులవాడుకలోను
'ఎందలివారు' అని లోక వ్యవహారమునను గలదు.

వ్యస్తవిషయకములు. ఉదా:—వానిది = వానియొక్క - రామునిది = రామునియొక్క - నాదు = నాయొక్క-మాదు = మాయొక్క మొ. ఇచటి 'ది, వి, దు' అనునవి ప్రత్యయములు. అట్టిచోట "దానితోడిది - అందలిది" అని (గాన. 3౧౦ కారి. సమా. ౧౩ ప.) యుదాహరించుట పొరపాటు. 'చిన్నది - పెద్దది - చేసినది' మున్నగుచోటులు కర్తృభారయాభాసములు (చిన్న+ఆది = చిన్నది - మొ.) గాన నచట వైతము ప్రకృతసూత్రముచొప్పునఁ దచ్చబ్ధాకారలోపము కల్గును. ఇచటి తచ్చబ్దము స్వార్థమాత్రబోధకమగును గాన దీనిచే విశేషణములు విభక్తియొగయొగములగును. ఈవిషయము నిట్లధర్వణుడు వివరించుచున్నాడు. సంబంధత్యాది:—ఈకారిక ౯౩ విషయమున ప్థలాంతరోపయోగిగ వ్యాఖ్యాతమయ్యెను. అసంబంధే = సమాసములేనిస్థలములందు, విలక్షణః = వేర్వేర్లముగలదయ్యు, శబ్దము (శేషపదము) సంబంధే = సమాసమందు, క్వచిత్, అర్థః = వేటువిధమగునర్థము గలది. స్యాత్ = అగును. ఉదా:—చిన్నది = చిన్న, చేసినది = చేసిన మొ. వైయభిప్రాయముల నుద్దేశించియే 'శబ్దాత్తచ్చబ్ధాతః' అనుప్రకృతసూత్ర మారంభింపఁబడెను. ఉదా:—రామునియొక్క+ఆది = రాముని+ఆది = రామునిది = రామునియది. అకారలోపాభావపక్షమున సంహితలో యకారము నిల్చెనని యెఱుంగునది. చేసిన+ఆది = చేసినది - చేసినయది. తెల్ల+ఆది = తెల్లనిది - తెల్లది - తెల్లనియది. మొ. ఈసూత్రమును సమాసవిషయకముగా నంగీకరించుటచేత "దానినిజూచి యది సంతసించెను" మున్నగుచోటులందుఁ దచ్చబ్ధాకారలోపము కల్గనేరదు. సూత్రములోని తచ్చబ్దముచేత "ఆది - ఆది" శబ్దములను మాత్రమే గ్రహింపవలయును. కాన "రాని+ఆతఁడు = రాని యతఁడు" మున్నగుచోటులందుఁ దచ్చబ్ధాకారలోపము కల్గనేరదు. ('రానితఁడు' అనురీతి నుండదు.) ఈసూత్రమునందలి వాశబ్దమును వ్యవస్థావాచిగా నంగీకరింపవలెను. అట్లగుటచే దధర్ధార్థకవిశేషణపు ఉకారముమీఁది తచ్చబ్ధాకారమునకు లోపమే లేదనియుఁ దక్కిన "ఉ" కారములమీఁదను దధర్ధార్థకవిశేషణముల 'ఇ' కారము మీఁదను దచ్చబ్ధాకారలోపము నిత్యమనియు నొకవ్యవస్థను గ్రహింపవలగును. ఉదా:—చేయునది - చేసెడునది - చేసెడిది. రాజుయొక్క+ఆది = రాజుది - ఆడది - కాఁపుది. మొ. అహోబలపతి యుదాహరించిన 'కాఁపది - కన్నునది' (అహో. ౧౯౭ - ౪౦.౨ పు.) అనునవి సాధువులు కానేరవు. ఆఁడు+ఆది = ఆఁడది' అనియుఁ గానేరదు (సూ. ౧౦౭ 1 విస్త. II.).

అది యవి శబ్దంబుల యత్తునకు వృత్తిని లోపంబు
బహుళంబుగానగు. ౪౫.

బాలవ్యాకరణ నా+అది = నాది - నాయది, నా+అవి = నావి - నాయవి;

వివరణము. ఉదంతములగు తద్ధర్మవిశేషణములమీఁద లోపంబు

౧౦౭ I విషయము. లేదనియు, నిదంతంబులగు తద్ధర్మవిశేషణములమీఁద

నిత్యంబనియు బహుళగ్రహణముచే నెఱుంగునది.

వచ్చునది - వచ్చునవి - వచ్చెడిది - వచ్చెడివి.

సంజీవని. ౧౦౭ I విషయము:—“అది యవి యనుశబ్దంబుల...” అని సూత్రం
చుట యుక్తము. ‘నాయొక్క+అది’ అనుచో బా. సమా. ౨౫ సూత్రము
చొప్పున యొక్క+విభక్తి లోపింపఁగాఁ బ్రకృతసూత్రమున ‘అది’ అనుదాని ‘అ’
కారము లోపించుటచేత ‘నాది’ అనురూప మేర్పడును. అకారలోపాభావపక్ష
మున బా. సంధి. 3 సూత్రముచొప్పున యడాగమము రాఁగా ‘నాయది’ అను
రూప మేర్పడును. ఇట్లే యంతటను బ్రక్రియ నెన్నునది. వృత్తినినుటచే సమానే
తరస్థలములం దకారలోపములేదు. దానినిజూచి యది సంతసించెను. ఇట ‘దానిని
జూచిది’ అనుననిష్ఠరూపము కల్గినేరదు. (విస్తర I.). బా. సమా. ౮ సూత్రము
చొప్పున నెల్లశబ్దములును సంబంధార్థమునఁ దచ్చబ్దముతో (తత్ = ఆ - అది - అవి -
వాడు - వారు. మొ.) సమసించును. మఱియు బా. సమాస. ౯ సూత్రము

విస్తర. I ౧౦౭ I విషయము:—“వృత్తి ననుటంజేసి వ్యస్తమునఁ బూర్వపద
భూతములగు వీనికైన యత్తులకు లోపము గాదనుటయు స్పష్టము. సమాస. ౯
సూత్రముచే వీనికి య (?) ది య (?) వులు పరములగుట సంభవించును. క్రియ ౪౪-
౪౫ సూత్రములచే నీవిశేషణము లేర్పడును.” (బా. సా. పే. ౧౧౧ పుట.) ఈ
వేటికావ్యాఖ్య ప్రామాదికము. తద్ధర్మార్థకవిశేషణములు పూర్వపదములుగా నుండు
నపు డుత్తరపదములగు ‘అది - అవి’ అనువానితో వ్యస్తత యెట్లు సంభవించును?
మఱియు నిదంతతద్ధర్మవిశేషణముమీఁది తచ్చబ్దకారము నిత్యముగ లోపించునని
సూరి చెప్పుచుండఁగా నట లోపము కాకుండు టెట్లు? మఱియు సమాసము ౯
సూత్రమునఁ దచ్చబ్దమును ప్రయుక్తమని చెప్పబడెనుగాన నది సమాసస్థలము కాదు.
“ఇవియె (?) వులు శబ్దములను జేర్చినచో ముందేగాని పరమునఁ జేర్పరాదని (ఇవి
నీవి, ఎవి నావి) దీనిచేఁ దేలుచున్నది” (బా. సా. పే. ౧౧౧ పు.) అనువేటికయ్యుం
బ్రామాదికమే. ‘నీవివి = నీవి యివి; నా వెవి? = నావి యివి?’ అనుటలో విరోధ
మేమియు లేదు.

చొప్పునఁ దచ్చబ్దము ధాతుజవిశేషణముల కనుప్రయుక్తమగును. ఈసూత్రము లోని ధాతుజవిశేషము లన్నది తక్కిన విశేషణములకును సుపలక్షణమగుటండేసి విశేషణములకెల్ల విభక్తివివితాయందుఁ దచ్చబ్ద మనుప్రయుక్త మగును. పైరీతిని “అది - అవి” అనుశబ్దము లుత్తరపదములయి నిల్చునపుడు వాని మొదటి ‘అ’ కారము బహుళముగా లోపించునని సూత్రార్థము. ఉదా:—నాయొక్క+అది = నాది - నాయది - రామునియొక్క+అది = రామునిది - రామునియది. అంతటను బా. సమా. ౨౫ సూత్రముచొప్పున ‘యొక్క’ విభక్తికి లోపము నెచ్చునది. తనది - తనయది, మనది - మనయది, మొ. విశేషణములకు:—చేసిన+అది = చేసినది - చేసినయది - చేసినదానన్ - విననిది - విననియది - చిన్న+అది = చిన్నది - చిన్నయది - మొ. బహుళగ్రహణఫలమును సూరియే వివరించెను. వచ్చు+అది = వచ్చునది - వచ్చు+అవి = వచ్చునవి. ఇట బా. సంధి. 33 సూత్రముచే నుగాగమము వచ్చినది. ఇట ‘అ’ కారలోపములేదు. వచ్చెడి+అది = వచ్చెడిది - వచ్చెడి+అవి = వచ్చెడివి. ఇట లోపము నిత్యము. ఉకారాంతశబ్దములపయినిల్చిన “అది - అవి” శబ్దముల ‘అ’ కారమునకు పైతము వ్యస్తపదములు కానపుడు లోపము నిత్యమని బహుళగ్రహణముచేతనే యని వ్యాఖ్యిచేయవలెను. ఉదా:—రాజయొక్క+అది = రాజుది - ఆడుది - కాపుది. మొ. ‘రాజునది - ఆడది - కాపుది’ అనునవి సాధువులు కావు. “కాపుది - కాపుది.” (అహో. ౧౯౭ పు.) “అతేషవ-కన్నునది ఇత్యాదౌనుమ్” (అహో. ౪౦౨ పు.) కన్నునది - రాజునది మున్నగురీతి నున్న నుగాగమఘటితరూపములు కవిప్రయోగములందు మృగ్యములు. మఱియుఁ గన్ను శబ్ద మాపవిభక్తి మగుటచేత “కంటియొక్క+అది = కంటిది” అని యేర్పడునుగాని “కన్నునది” అని యేర్పడనేరదు. (విస్తర. II) ప్రయోగములు. క...ఇది నీయదియే (అది. ౭ ఆ. ౪౧) క...ఇది నీయది యనునూతన్ | మది నెయ్యది (శాంతి.

విస్తర. II ౧౦౭₁ విష:—పై సుదర్శమునుబట్టి యీక్రిందియనుశాసనాశయము సరికాదని తోచెడిది. “కాపుది - ఆడదియనుచోట్ల అకారలోపము రాలేదు. ఉకారసంధివచ్చినదని తెలియునది. ప్రయోగములు:—క...అది యా | డది యని చూడకుము మిగుల డాయుగవచ్చెన్. (యయాతి) దీనిరూపాంతరము ‘ఆటది’ ‘ఆస్యగంబులశూద్రుడు నాటదియును” (కాశీఖం) (ఆం. భా. అ. సంధి. 3౬ సూ.) ఆడు+అది = ఆడది” అనురీతిని బరరూపసంధినె యుద్దేశించి యున్న యెడల తెలగనాన్యుడు స్వరప్రధానయతిని బ్రయోగింపక యఖండయతి సంగీకరించి ప్రాణియతిని ‘ఆ | డది యని చూడకుము మిగుల డాయుగవచ్చెన్’ అని ప్రయో

౪ ఆ. ౧౩) క. విను మునుచేసినది యనుభవింపగవలదే (కర్ణ. ౩ ఆ. ౬౩) సీ. కి
జెక్కడియది (అశ్వ. ౪ ఆ. ౮౭) ఆ. వె. ఏర్పుచున్నయది (అర. ౧ ఆ. ౧౩౯)
'జ్ఞయరానియదియున్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౬౭) చ. విననివి భీముపాలఁ గడువితలు
మంటిమి (ఉపో. ౩ ఆ. ౫౨) క. ద్వీరదము లొరగెడివియు నె | త్తురు గ్రక్కుచుఁ
గూలెడివి గడుపులై కలయం | దిరుగడువడియెడివియు భువి | బొరలెడివియు
నయ్యెఁ బవనపుత్తు మునుమునన్ (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౧౩).

ఆ. వె. మీరు నాకు నేను మీకు నెన్నండు ము | న్నహిత మాచరించి
ననియు లేదు. (సభా. ౬ ఆ. ౧౮౬) ఇందు - 'ఆచరించిన+అది' అనుచోట దచ్చ
బ్దాకారలోపాభావమున 'అ' కారపరరూపసంధి యగుటచేత స్వరప్రధానయతి
చెల్లెననియు నట్లుగుటచేతనే ప్రత్యేకయతికి విరుద్ధము కాదయ్యెననియు నెఱుంగ
నగును.

ప్రథమావైభక్తికమో, ర్విస్తుశ్చ మహాన్ పతిక్రియా
నన్నయా ర్థేషు (ఆం. చిం. సంధి. ౪ కారి. అహో. ౧౯౭ పు.)
ధర్మణీయము. ఆదంతపాదిశబ్దేషు | పత్యర్థే చిస్తులోపకౌ | వర్ణక
౧౦౮ విషయము. స్వాత్రకథితౌ | ట్వచిత్ సుకవిసమ్మతేః. (వికృ. సంధి.
౯ కారి. అహో. ౧౯౮ పుట.)

కల్పతరు. ౧౦౮ విషయము:—పతిక్రియార్థేషు = పడుదాతురూపములు పరమగు
నపుడు, ప్రథమావైభక్తికమోః = ప్రథమావిభక్తిసంబంధమగు మువర్ణకమునకు,
గించియుండెడు. "ఆ. | టది యని చూడకుము మిగుల డాయగవచ్చెన్." అనియే
తెలగనాన్యుడు ప్రయోగించిన పాఠమైయుండును. ఇట్టియెడల 'అది'
శబ్దాకారలోపమునఁ బ్రాణియతి నిర్వివాదమై యుండును. 'ఆడది' అనురూప
మసాధువు. 'ఆడుది' అనియే సాధురూపము. (౧౦౭ విషయము. కల్పతరు.) 'తళుకు+
అది = తళుకది - సొగసు+అది = సొగసది' అనురీతిని 'అకారలోపాభావమును 'ఉ'
కారసంధియఁ గలరూపములు కావ్యములందేకాక వ్యవహారములందును నప్రసీద్ధ
ములుగదా. తేలికముద్రాపకాదిప్రమాదకృతమగు పయియయాతిచరిత్రాపసాత
మును సాధువనుకొని శబ్దరత్నాకరాదికోశకర్తలును 'ఆడది' అనురూపమును నైత
మంగీకరించి 'ఆడుది - ఆటది' అనువానిని బర్యాయములుగా నుదాహరించిరి.
"క. ఏటికి నీరాచటికం | బాటది మొఱవెట్ట (భాగ. ౯ స్కం. ౪౨౮) "ద్వి - ఆట
దానికి వశమమ్మ యీమేటి | కోటలు దాటి" (ద్వి - హరిశ్చం. ఉ. ౨౪౦౭
సూ. రా. ని.)

బిద్ధుశ్చ మహాన్ = పూర్ణబిందువునైత మగుచు. అర్థబిందువు రాదనుటకు 'మహాన్' అని వచింపబడెను. చకారముచేః బ్రకరణసిద్ధమగు లోప మెట్లును వికల్పముగా నగునని విశదమగుచున్నది. మువర్ణక తల్లోప పూర్ణబిందువులు పర్యాయముగ నగునని పర్యవశితార్థము. ఉదా:—భయము+పడె = భయము పడె, భయపడె, భయంపడె. ఇచటి పతిధాతు పర్యాయమగు పడుధాతువునకుఁ బతన మర్థముకాదు. ఇది ప్రాప్త్యత్థకము. '(గోతిలో) గజముపడె' అనుచో 'గజ పడె' అని కానేరదు. మఱియుఁ బడుధాతువుతో నన్వయించు భయము మున్నగు నని కర్తృవాచకములు, ద్వితీయాత్థక ప్రథమాముప్రత్యయాంతములు, నని గ్రహింప వలెను. అట్లెకాక ద్వితీయయే నిల్చినచో 'భయముఁ బడె' అని ద్రుతకార్యకలిత రూపమే సిద్ధించును. 'పత్రిక్రియాశ్చేషు' అను బహువచనముచేత 'భంగపాటు - భంగంపాటు' మున్నగు పడుధాతుకృదంతరూపములు పరమగునపుడును 'ము' లోప పూర్ణబిందువులు విభాషనగును. ఇట్టి నశ్చయాశయమునె యధర్వణుఁడు వివరించుచున్నాఁడు. ఆదస్తేత్యాది:—పత్యశ్చే = పడుధాత్వత్థకము వాచ్యమగు చుండఁగా, క్వచిత్ = ఒకప్పుడు, ఆదస్తపాదిశబ్దేషు = (అ+ఆ+త్ = అత్+అస్త : ఆదస్త) అకారాంతములును 'అ' కారాంతములునునగు, పాదిశబ్దేషు = పకారాదిశబ్దములనఁగా "పడు - పఱుచు - పాటు" మున్నగుశబ్దములు పరమగుచుండఁగా, వర్ణకస్య=మువర్ణకమునకు, బిద్ధులోపకౌ = పూర్ణబిందువును మువర్ణకలోపమును, అత్ర = ఈపదార్థమున, కవిసమ్మతేః = మహాకవిప్రయోగసమ్మతించొప్పున, కథితౌ = చెప్పబడుచున్నవి.

పడ్వాదులు పరంబులగునపుడు మువర్ణకంబునకు లోప
బాలవ్యాకరణ పూర్ణబిందులు విభాషనగు. ౪౬.

వివరణము. భయము + పడె = భయపడె - భయంపడె - భయము
౧౦౮1 విషయము. పడె - సూత్రము+పట్టె = సూత్రపట్టె - సూత్రంపట్టె -
సూత్రముపట్టె. ఈకార్యము కర్తృవాచిమువర్ణక
మునకుఁ గలుగదు. గజము పడియె, అశ్వము పడియె.

సంజీవని. ౧౦౮ I విష:—వేటికావ్యాఖ్యాత నవీనముద్రణములచొప్పున
"పూర్ణబిందువులు" అను వ్రగాగమఘటితరూపమును నిల్పెను. కాని ప్రాచీనముద్ర
ణములలో 'బిందులు' అనియే యున్నది. ఈకార్యము కర్తృవాచి'ము'వర్ణకమునకుఁ
గలుగదని సూరిగారివివరణము. 'గజము పడియె' అనువాక్యమునఁ బతనవ్యా
పారాశ్రయము గజము కాన నది కర్త. 'గజము' అను శబ్దము కర్తృ

వాచకము. ఇట్టియొడల 'గజపడియె - గజపడియె' అనురూపము లుండనేరవు. ఇట్లు నుటచే నిచటి పడుభాతువు ప్రాప్త్యర్థమే కావలెననియు దానితో నన్వయించు కర్తవాచకము ద్వితీయాధిక ప్రథమాంతమై యుండవలెననియు (బా. కార. ౨౪ సూ.) నద్దాని మువర్ణకమునకు లోపపూర్ణములు పర్యాయముగ వచ్చుననియు విశదమగుచున్నది. సూత్రములో 'మువర్ణక' శబ్దముసయితము వైయర్థములను విశదపఱచుచున్నది. భయమును+పడె = భయము+పడె = భయపడె - భయం పడె - భయముపడె. ఇట్లే సూత్రమును+పట్టె = సూత్రము+పట్టె = సూత్రపట్టె - సూత్రంపట్టె-సూత్రముపట్టె. మొ. మువర్ణకము లోపింపనియపుడు సైతము దాని మీది పడుభాతు పకారమునకు వకారాదేశము (బా. సంధి. ౧౩ సూ.) రాదని సూరి యుదాహృతివలన విశదమగుచున్నది. "సంతోషముపడితిరూపేతు పకారస్యవకారాదేశోభవత్వేవ. పకారశ్రుతిస్తు అధర్వణవచనాదితిజ్ఞేయమ్" (అహో. ౧౯౯ పు.) అని యిట్లు పకారవకారములు రెండిటిస్థితిని నహోబలవతి యంగీకరించెను. 'ఆదస్తవాదిశబ్దే' అనక 'ఆదస్తపాదిశబ్దే' అని యధర్వణుడు సూత్రించుట చేత వకారాదేశాభావము వ్యక్తమగుచున్నదని యధర్వణాశయమును వర్ణింప నగును. కాని నన్నయాధర్వణులమతమునందును భారతప్రయోగసరళియందును గనడదవాదేశము వచ్చునపుడు నిత్యముగనే రావలయును (౭౭ - ౭౮ విష.) గాన వైకల్పికత్వ మధర్వణాచార్యవచనసిద్ధ మనుట సరికాదు. ఆపక్షమున నిటు గనడద వాదేశము రాదనుటయే యధర్వణసమ్మత మనఁదగును. (విస్తర.) ఇట్టియొడల వకారాదేశస్థితిని నిర్వహింపజాలు ప్రయోగముసయితము లభింపలేదు.

నన్నయభారతమున నాతఁడుచెప్పినట్లు పడుభాతురూపములు పరమగు నపుడుమాత్రమే మువర్ణకలోపపూర్ణములు పాక్షికముగఁ బ్రయోగింపబడి

విస్తర. ౧౦౮ I విష:—“జయపెట్టు. మి - అ - క్రి.” (శ. ర.) “జయపె (వె)ట్టు. మి - అ - క్రి.” (సూ. రా. ని.) ఇటు శబ్దరత్నాకరము వకారాదేశము లేదనుచుండఁగా సూ. రా. నిఘంటువు పాక్షికముగా నుండుననుచున్నది. వకారాదేశస్థితిని నిర్ణయింపజాలు ప్రయోగ మొక్కటేని సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు చూపరైరి. పాక్షికత నంగీకరించిన యహోబలపండితుఁడు సయితము, మువర్ణకలోప పూర్ణములలో వకారాదేశము నంగీకరింపలేదు. “ననుసంతోషంపడిత్యాదా 'తస్యాః ప్రథమాచఙ్గదపదానాం స్యాత్' ఇతి ప్రథమాత్వే సత్యనుస్వారస్యస్థాని వత్వేన మువర్ణకాంతత్వే 'గనడదవాః స్యుః ప్రథమామాత్రాత్' ఇతి పకారస్య వకారః స్యాత్. ప్రథమామాత్రాదితిమాత్రగ్రహణాత్ లుకస్యసిస్యాత్...ఇతిచేత్స

యున్నవి. తిక్కయజ్ఞ పైట్టుధాతురూపకరః త్వమందును మువర్ణకలోపపూర్ణములను బ్రయోగించెను. కాని సూరి యహోబలవతితోపాటు తిక్కన శంభుదానుల ప్రయోగములను జూచికొనక పడ్వాదులలోఁ జెట్టుధాతువులు జేర్చుమాని పైట్టు ధాతువులు జేర్చుట వింత. "సీ. పరంగ పీఠులు పురిసూత్రపట్టినట్లు" (అము. ౧ ఆ. ౧౩) అను నాముక్తమాల్యదాప్రయోగముఁజూత్రము పరిశీలించినట్లు తోఁచెడిని. తిక్కన శంభుదానుల యాక్రందిస్త్రబ-ప్రయోగములను జూచికొనక యహోబలపండితుఁ డిక్రిందితని న్రాయుట శోచనీయము. "అదంతరాపితినియమాంగీకారాత్ సంతోషవెట్టి ఇతిరూపం త్వసంగతమేవ 'పరంగపీఠులు పురిసూత్రపట్టినట్లు' ఇత్యంధ్రకవికామహాః - అ+ఇతిభేదః. సంతోషపాటు ఇత్యాది." (అహో. ౧౦౮ పు.) తిక్కనాపిప్రయోగము. సీ. సభలోన నట్లు దుక్కాసనుం డవమాన, పైట్టంగ నచ్చటి పైద్దలెల్ల (ఆశ్ర. ౧ ఆ. ౧౬౮) (యతిస్థానగతము.) ఉ... నను నిమ్మెయి భంగపెట్టునే (ద్రోణ. ౧౩ ఆ. ౩౩౫) సీ. సంధించి జగములు జయపెట్టుఁ జెచ్చెన (ఆర. ౨ ఆ. ౧౫౧) దుఃఖపెట్టుచు (భాస్కర. ఆరణ్య. ౨ ఆ. ౨౬౯) ఇంకః బహుధాతురూప్రయోగములుః—భయంపడి (ఆది. ౪ ఆ. ౩౬) భయం పడుచుండుదురు (ఆది. ౪ ఆ. ౩౨) భయంపడుదుమె (ఆది. ౨ ఆ. ౪౦ ప.) శ్రమం

త్వమ్-ముకారవిధేరల్విధిత్యేన తదభావానోక్తదోషప్రసక్తిః... (అనుబంధ) నచలుక్యపి పకారస్య పకారః. మాత్రశబ్దస్య అప్పుడుదా వచ్చె... ఇత్యాదివిషయత్వేన క్లృప్తత్వాత్ అదంతరాపితిభ్యణోక్తీరప్యత్రమానమిత్యపినువచమ్... సంతోషముఁపడితి రూపేతు పకారస్య పకారాదేశోభవత్వేన, పకారశ్రుతిస్తు అధర్వణావచనాది తిజ్జేయమ్" (అహో. ౧౦౯ పు.) మఱియు నిత్యమగు గసడదవాదేశమును జేసినపిదప నట్టి పకారపరకత్వమున మువర్ణకమునకు బింద్వాదేశవిధానమే యనుపపన్నమగును. ఆంధ్రమున స్థిరపరకబిందువు సంప్రదాయవిరుద్ధముగదా.

అనుబంధము. విస్తర. ౧౦౮ I విషయము:—“మువర్ణలోపమున, పూర్ణబిందువును వచ్చునపుడును గసడదవాదేశమువచ్చునా యని యహోబలుఁడు శంకించుకొని 'స్థానివదాదేశోఽసల్విధౌ' అనుపాణినీయసూత్రమును స్మరించి గసడదవాదేశమువచ్చునని నిర్ణయించుట ప్రామాదికము. భయపడి - భయంపడి అను రూపములు లేవు" (ఆం. భా. చ. ౧౬౦౮ పు.) "అల్విధిత్యేన తద భావానోక్తదోషప్రసక్తిః...నచలుక్యపి పకారస్యపకారః" అని యహోబలపతి యుద్ఘోషించుచున్నను భాషాచరిత్రకర్తగారి కాలఁడు పకారాదేశమువచ్చునని నిర్ణయించినట్లర్థమగుట వింత!

పడి (ఆది. ౬ ఆ. ౨౦౦) విన్నయపడి (ఆరణ్య. 3 ఆ. ౧౭౯) విన్నయముపడి (ఆది. ౬ ఆ. ౨౨౩) తల్లడపడంగన్ (ఆర. ౧ ఆ. ౧౬౫) సంతోషపడి (ఆర. ౬ ఆ. ౨౨౩) 'సంతోషముపడి మర్రిన్ వై శృంగిల్లుంబునన్ ఇత్యాచార్యః' (అహో. ౧౯౯ పు.) సందియముపడంగ (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౪౭) అడ్డపడి (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౯౩ ఉద్యో. ౨ ఆ.) సూత్రపడంగ (అను. ౧ ఆ. ౧౩౪) భంగపటుతు (విరా. ౨ ఆ. ౧౫౬) ఆ. వె.... కా । గాదిదుఃఖములకు నగపడండు (అశ్వ. ౧ ఆ. ౨౧౦) ఆ. వె. ఓర్చి భంగపాటు తీర్చికొనుము (విరా. ౧ ఆ. ౫౪) వైన్యపాటు (శాంతి. 3 ఆ. ౩౯౯) 'అగపడు' అనుదానికి 'అగంపడు - అగ్గంపడు' అనురూపములు కన్పట్టలేదు. "ఏవం సంకటపడి. పదంపడి ఇత్యాది" (అహో. ౧౯౭ పు.) 'పదంపడి' అనుదానికి 'పదము+పడి' అను ఛేదము శబ్దరత్నాకరమునఁ జూపబడలేదు. 'పదముపడి' అను ప్రయోగమును చూపట్టలేదు. "పదపడి - దే - అవ్య - పదంపడియొక్క రూపాంతరము. వెనక... మఱియు... అత్యంతము..." (శ. ర.)

ఏక త్వేఽథబహుత్వే, ముడుజ్ఞా సంప్రార్థనార్థకేషు స్తః ।

నన్నయా (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౦ కా. అహో. ౪౮౧ పు.)

కర్వణీయము వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థే । కుఃస్యాత్ పు పరశ్చసః । ప్రార్థ .
౧౦౯ విషయము, నార్థే మురేక త్వే । కథ్యతే మధ్యమార్థకః । విభా
షాతో వదన్త్యేకే । న ప్రాణేతుకదాపిచ ॥ (విశ్వ.

క్రియా. ౯ - ౭ కారి. అహో. ౪౮౬ - ౪౮౭ పు.)

కల్పతరు. ౧౦౯ విషః— ఏక త్వే=ఏకవచనమందును, అథ = పిమ్మట, బహుత్వే = బహువచనమందును, సంప్రార్థనార్థకేషు = ప్రార్థనాద్యర్థములందు, ముడుజ్ఞా = మువర్ణకమును డుజ్ వర్ణకమును, వరుసగా, స్తః = అగును. 'సంప్రార్థనార్థకేషు' అనుబహువచనస్వారస్యముచేత విభాద్యర్థములును వ్యాఖ్యాతము లగుచున్నవి. డుజ్ఞా జేత్తుగాన బిందుపూర్వకమగును. ఉదా:— నీవు రక్షింపుము, మీరు రక్షింపుడు - రక్షింపుండు. మొ. వ్యతిరేక ప్రార్థనార్థే=ప్రార్థనాద్యర్థవ్యతిరేకమునందు, ముడుజ్ఞీ భక్తిపరకత్వమున, కుఃస్యాత్='కు' అనునాగమమగును, ౩౦౫ విషయముచొప్పునఁ బ్రార్థనాద్యర్థమున మధ్యమపురుష పు-రుల కాదేశముగా ముడుజ్ఞులు వచ్చును. సః = అకువర్ణము, 'ము-పు' పర్వశ్చస్యాత్ = ఏకవచనమున 'ము' విభక్తిపరకమగు టయేకాక 'పు' విభక్తిపరకమును నగును. చకారముచే నట్టి 'పు' వర్ణకము "ఎ-ఏ" శబ్దపరకమయియే యుండునని కవి ప్రయోగములనుబట్టి వ్యాఖ్యాచేసికొనవలయును. (౩౦౮ విష.) ఉదా:— చేయకుము - చేయకువే - చేయకుడు. మొ. అట్టి మువ

ప్రకమునకు ‘ఏకత్వ’ మందలి పాక్షికతను వివరించుచున్నాడు. ప్రార్థనార్థే = ప్రార్థనాద్యర్థములందు, — ప్రార్థనమందు - వ్యతిరేక ప్రార్థనమందు ; విధియందు - వ్యతిరేక విధియందు — ఏకత్వే = ఏకవచనమున, మధ్యమార్థకః = మధ్యమపురుషార్థముగలదై, ముః = మువర్ణకము, కథ్యతే = చెప్పబడుచున్నది. ఏకే = కొందఱు, విభాషా తః = విభాషతో, అనఁగా వైకల్పికముగా, వదంతి = చెప్పుదురు. ప్రాణేతు = అచ్చు పరమగునపుడన్ననో, కదాఽపిచ = ఎన్నఁడును, న = అట్టివిభాష లేదు. నిత్యముగానే యగునని యర్థము. ప్రాణపరకత్వమునమాత్ర మే వై భాషికత్వము లేదనుటచే హల్లు పరమగునపుడును నవసానమునందును వైకల్పికముగా నగునని పర్యవసితమగుచున్నది. ఉదా:—ననుఁ గృపఁ జూడు భారతీ. కృపఁజూడుము భారతీ. భారతీ ననుఁ గృపఁజూడు - భారతీ ననుఁ గృపఁజూడుము. కృపఁజూడుమంబ - ఇటు “కృపఁజూడంబ” అనురూపము గల్గినేరదు. అలుగకు తల్లి - అలుగకుము తల్లి. తల్లి యలుగకు - తల్లి యలుగకుము. ‘అలుగ కంబ’ అనుసంధి సాధువుకాదు. “విభాషాంతంవదన్త్యేకే” అను కవిజకమండనపాతము సరికాదు. అంతమందనఁగా నవసానమందేకాక హల్పరకత్వమందును మువర్ణకము వైకల్పికమని చెప్పవలయును గదా. అహోబలపండితీయమునండి యధర్వణగ్రంథమును గ్రహించిన సీతారామ కవి, దాని నేల యిటు నిట్లు సవరింపవలసెనో తెలియకున్నది.

మధ్యమపురుష ము వర్ణకంబునకు హలవసానంబులు

చాలశ్చాకరణ పరంబులగునపుడు లోపంబు విభాషనగు. ౪౩.

వివరణము. చూడుము + నన్ను = చూడునన్ను - చూడుము నన్ను.

౧౦౯ I విషయము. ఇటు + చూడుము = ఇటు చూడు - ఇటు చూడుము.

చూడు మనియె, విను మనియె. ఇచ్చట నచ్చు పరం

వై నది కాఁబట్టి లోపములేదు.

సంజీవని. ౧౦౯ I విషయము:—స్వరపరకత్వమునఁ బ్రార్థనాద్యర్థక మువర్ణకము నిత్యముగా నిల్చుననియు, వ్యతిరేక ప్రార్థనాద్యర్థమున స్వరపరకత్వమందు వై భాషికమనియు వచించువాఁ డగుటంజేసి సూరి యట్టి విభాగముతో ౪౩.౪౪ సూత్రములను వేర్వేరు సూత్రించుచున్నాడు. మధ్యమపురుష మువర్ణకము = ప్రార్థనాద్యర్థకమువర్ణకము. (బా. క్రియా. ౬-౨౯ సూ.) ‘చూడు నన్ను - చూడుము నన్ను’ అనునవి హల్పరకత్వమున మువర్ణకపాక్షికలోపమున కుదాహృతులు. ‘ఇటు చూడు - ఇటు చూడుము’ అనునవి యవసానమునందలి పాక్షిక ము లోపమున కుదాహరణములు “చూడుము + అనియె = చూడుమనియె, వినుము + అనియె = విను

మనియె” అనునవి యచ్చు పరమగుటచే ములోపము లేదనుట కుదాహృతులు. ‘మాడనియె విననియె’ అనునవి సాధువులుకావని తాత్పర్యము. ప్రయోగములు—
 క. పుట్టినవిధ మెట్లు చెప్పు పాలుపుగ నాకున్’ (సభా. ౧ ఆ. ౧౩౪ ప.) ఉ....
 భస్తము చేయుము తక్షకాదికా । కోదరసంహతిన్ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౪) ఆ. వె.
 రెండుపక్షములకుఁ బ్రియము హితంబును : నాత్మఁ గోరువారి నరసి చూడు (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౦౦) మధ్యాక్షరము....ఓర్వఁ । గానున్న వీరుండ నొందుదక్కి లోఁగక చక్కనిలుము ॥ (ఇది నాల్గవచరణము) (ఆది. ౭ ఆ. ౨౦౨) క...నీ వా । తనివా రింపు మది యనుచితం బని నెమ్మిన్ (ఆర. ౧ ఆ. ౭౮). శా...నిన్నతఁడు జాలిం బెట్టెనుం జూడుమీ (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౪౫) ఇట్లంతటను సరిగనే యున్నను నొక్క చోటమాత్రము తిక్కయజ్వస్వరము పరమగునపుడును ములోపమును బ్రయోగించెను. చూచుభాతువు మధ్యమ ముడుజ్జులరూపములు ‘చూడుము - చూడుఁడు’ అనువానికి బా. క్రియా. ౧౦౧ సూత్రముచొప్పున ‘చుమ్ము - చుండు - చుఁడు’ అను భారతసమ్మతరూపాంతరములు గలవు. ‘చుమ్ము’ అనుదానికి హల్పరకత్వమునఁ బాక్షిక ములోపము రాఁగా ‘చూ’ అనురూప మేర్పడును. అచ్చుపరమగునపుడు‘ము’ లోపము రారాదుగాన ‘చుమ్మి - చుమ్మి’ అనురీతిని రూపము లేర్పడును. (బా. క్రియా. ౬౧ సూ.) మ...మాయల్యన్ను నేర్పింకఁ జె । ల్లదుసూనీకని (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౯౭) మ...మతమయిచూ వెలింగె విను మాతుల (సభా. ౨ ఆ. ౯౮) అచ్చు పరమగునపుడు:—క.... । దరికొని తెగఁగాల్పునట్టిదయ యగుఁ జుమ్మి (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౯౭) ఇట్లు స్వరపకరత్వమున ‘ము’ లోపమురారాదు. అట్లయినను దిక్కయజ్వ ములోపమును బ్రయోగించెను:—క...మ । త్సాయకముల నినుఁ గూల్చెదఁ । జూ యెవ్వత నైతి నేమి చూచెదు నన్నున్ (భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౨౫ ప.) ఇచట ‘కూల్చెదఁ జుమ్మెవ్వత నైతి నేమి’ అని యుండవలసియుండఁగా స్వరపరక ములోపమును గవిబ్రహ్మగారే ప్రయోగించిరి. ‘చూ యెవ్వత నైతి నేమి’ అనుచోటి సంహితాయకారము ప్రాసస్థలగతమగుటచే నిది ముద్రణాదిస్థానిత్య మనుటకు వలనుపడదు. కాని తిక్కయజ్వ తనవిశాలభారతభాగమున మఱెచ్చటను నిట్టి ములోపమును బ్రయోగింపలేదు. పాల్కురికి సోమనారాధ్యుని బసవపురాణమున నిట్టి ప్రయోగ మగడచున్నది. ద్వి. తానచూ యీ జగత్ప్రాణుండ నన్న (బసవ. ౬ ఆ. ౮౫౭) ద్వి - కావున మాలింగదేవభక్తులకు । నేవేళ వెఱచియుం డింతియ చాలు (బసవ. ౨ ఆ. ౧౦౩) వీరికిఁ దర్వాతికవులును నిట్టి ప్రయోగమును జేయుచువచ్చిరి. కావుననే “మధ్యమపురుష మువర్ణకమున కచ్చు

పరంబగునపుడును గొన్నియెడల లోపంబు చూపట్టెడి. ఉ. అపిదే నీదుపందెము (కళా. ౬ ఆ.) ము...భవచ్చిత్తేష్పితం బెద్ది చె ! పునినన్... (మార్కం. ౨ ఆ.)” (ప్రాశ. సంధి. ౧౮ సూ.) అని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త బాలవ్యాకరణమును సవరించి ప్రయోగములను జూపెను ఇంకను నిష్టిప్రయోగములు గలవు. సీ. కావు కా వనువారిఁ గదిసితుంగవయోధ, రవదాంతరంబు చేరంగ నీదు (వసు. ౧ ఆ. ౫౬) ‘కావుము+కావుము+కవవారి = కావు కావవారి’ అని యొకయర్థమున ఛేదము. ‘కావు కావు+అని’ యేడ్పువారి నని మరొకయర్థమునందలి ఛేదము. అట్లగుటచే దీని నశ్మకాకరించుటకు వలనవడదు. తెనాలిరామకృష్ణకవియు దీని ననుసరించెను. సీ. కావు కావచుట రక్తసులమూఁడ నెకాని (పాండు. ౧ ఆ. ౧౮౫.)

కేవల ప్రార్థనార్థకర్తలములందే యిట్లు ‘నప్రాణేతుకదాచన’ అను నధర్వణాచార్యవచనమును దిక్కియజ్ఞయే యుల్లంఘించునపు డింక వ్యతిరేక ప్రార్థనమున స్వరపరకత్వమునందు ములోప ముండుటలో వింత యేమున్నది? అట్లగుటచే నీక్రింది కవిశిరోభూషణగ్రంథము సరికాదననగును. “కువర్ణకస్య ము వర్ణకపూర్వత్వేన మోరచిపచే నిత్యత్వేనచ - జాగోసరింప కోజనకజాహ్లాదయేక; మదిం దలంపకమ్మ - ఇత్యాదికం కవీశాం వచన మనాకరమేవేత్య నుసంధేయమ్” (అహో. ర౮౬ పు.) అట్లయినను ప్రార్థనాద్యర్థక మువర్ణకమునకుఁగాని వ్యతిరేక ప్రార్థనాద్యర్థక మువర్ణకమునకుఁగాని ‘అ - ఈ’ మున్నగు ప్రార్థనార్థానుప్రయుక్తమగు నేకస్వరశబ్దము పరమైనపుడు ములోపము రాదని చెప్పవచ్చును. ఉదా:—ఉ. ఎన్నడు నిట్టి సాహసము లింక నొసర్పకుమయ్య...! నన్నత దీని కొండొకవిషాదము నొందకు మీ మనంబునన్ (ఆర. ౫ ఆ. ౮౩౪) చూడుమీ (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౮౫) ఇట్టియెడల—‘ఒందకుమీ - చూడుమీ’ అనువానిచోట - ‘ఒందకీ - చూడీ’ అనురీతిని ములోపము గల్గనేరదని యెన్ననగును. “అలుగకోనాతి” (రంగ - రా.) అనుచోటి ‘ఓ’ శబ్దము ప్రార్థనార్థానుప్రయుక్తముకాదు.

బాలవ్యాకరణ వ్యతిరేకమధ్యమ మువర్ణకంబున కెల్లయెడల లోపంబు

వివృతి. విభాషనగు. ర౮.

౧౧౦ విషయ. నమ్మకుము+ఇట = నమ్మకిట, నమ్మకు మీట.

సంజీవని. ౧౧౦ విషయ:—అచ్చు పరమగునపుడునై తము ములోపము వచ్చుననుటకై యీసూత్రము వేటుగ నుపదేశింపఁబడెను. కావుననే తావన్నాత్రమునకే యుదాహృతులు సూరిచే జూపఁబడెను. ‘నమ్మకిట’ అనునది ములోపాదాహృతి. ‘నమ్మకు మీట’ అనునది ‘ము’ లోపాభావపక్షోదాహరణము. హల్లుపరమగు

నపుడును నవసానమందును వ్యతిరేకప్రార్థనాద్యర్థకము వర్ణక మెట్లును బాహ్యిక లోప మందునని యెన్నునగును. ఉ. నమ్మకుము+వానిని=నమ్మకువానిని - నమ్మకుము వానిని; వానిని+నమ్మకుము = వానిని నమ్మకు - వానిని నమ్మకుము. మొ.

సూరిగారి ట్టూనకయే వేర్వేలుగా సూత్రించిరేకాని యీద్వివిధవర్ణకముల కును లోపవిషయమున భేదమేమియులేదు. నన్నయాధర్వణులు ద్వివిధ మువర్ణక ములకును స్వరపరకత్వమున లోపము నంగీకరింపలేదు. అట్టియెడల రెండిటిలోప ములకును మహాకప్తలప్రయోగము లున్నవి. కాని యట్టిప్రయోగములలోఁ బ్రార్థనాద్యర్థక మువర్ణకమునకు స్వరపరకత్వమునందలి ములోపము భారతమున నొక్కటిమాత్రము తిక్కయజ్ఞగారివైయున్నది. క...‘కూల్చెదఁ జూయెవ్వత నైతి నేమి...’ (భీష్మ. 3 ఆ. 3౨౫) ఇదితప్ప మఱొక్కటియైన, ప్రార్థనాద్యర్థ మందుఁగాని వ్యతిరేకప్రార్థనాద్యర్థమందుఁగాని స్వరపరక ములోపమునకుఁ బ్రయోగము భారతమున లేదు. శోకింపకు మని (ఆర. ౧ ఆ. ౮౫) ఓడకు మని (విరా. ౫ ఆ. ౨౮౬ ఆర. ౨ ఆ. ౮౨) పోవకు మనుచు (ఆర. ౪ ఆ. ౨౦) పోకు మనుడు (విరా. ౫ ఆ. ౨౦౬) తలంపకు మాంబికేయు (కర్ణ. 3 ఆ. ౨౭౧) దురపిల్లకుమయ్య (శల్య. ౨ ఆ. 3౭౫) ఇట్లంతటను వ్యతిరేకప్రార్థనాద్యర్థమున స్వరపరకత్వమున మువర్ణకలోపాభావమే చూపట్టుచున్నది. అట్లని వ్యతిరేక ప్రార్థనమున స్వరపరక మువర్ణకలోపమునకు భారతేతరకవిప్రయోగములు లేక పోలేదు. గీ. నమ్మ కీటమీఁద నేను ప్రాణానగలిమి (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౯౨) (దీనినే సూరి యుదాహరించెను) నావిని యలుగక్తోనాతినేవాయు | దేవుండ... (రంగ. రా. కీష్కిం. యూ. ము. ౧౧౮3) “జాగొనరింప క్రోజనక జాహృదయేశ; మదిం దలంప కమ్మ” (అహో. ౪౮౬ పు.) (చూ. ౧౦౯ I విష.)

నన్నయా అన్యేషాం చ ద్విరుక్తౌస్య | ర్భవం లోపాగమా
౧౧౧ విషయము. మతాః. (విక్ర. అజం. ౮౧ కా. అహో. 3౬౧ పు.)

కల్పితరుప్త. ౧౧౧ విషః—

ఈకారికకు ౧౦౨ విషయమున వ్యాఖ్యానము చేయబడెను.

ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు మధ్యమ ముడుజ్జులకు
జాలవ్యాకరణ లోపంబు విభాషనగు. ౪౯.

వివరణము. ఉండుము + ఉండుము = ఉండుండుము, ఉండు
౧౧౧ I విషయము. ముండుము. కొట్టుండు+కొట్టుండు = కొట్టుకొట్టుండు -
కొట్టుండు కొట్టుండు.

సంజీవని. ౧౧౧ I విష:—ప్రాప్తనాద్యర్థకక్రియలు ద్విరుక్తము లగునపు డామ్రేడితపరక 'ము' వర్ణకమును నామ్రేడితపరక 'డుజ్' వర్ణకమును వికల్పముగా లోపించును. ఈ ముడుజ్లోప మచ్చుపరమైనను హల్లుపరమైనను వైకల్పికముగా సంభవించును. ఆమ్రేడితము పరమగునపుడు వచ్చువిధిగాన దీని కవసానమునందుఁ బ్రసక్తియుండదు. ఉండుండుము - ఇది ములోపాదాహృతి - ఉండుండుండు - ఇది బిందుసహిత డులోపాదాహరణము - ముడుజ్జులకు లోపము రానపుడును వచ్చునపుడును బా. సంధి. ౧౦ సూత్రముచొప్పున నామ్రేడితస్వరపరకపరరూపనిత్యసంధి వచ్చి 'ఉండు+ఉండుము = ఉండుండుము' మున్నగురీతిని రూపము లేర్పడును.

ప్రయోగములు:—పొకు పొకు మనుడు (విరా. ౫ ఆ. ౨౦౬) పోవకు పోవకు మనుచు (ఆర. ౪ ఆ. ౨౦) ఓడ కోడకు మని (విరా. ౫ ఆ. ౨౦౬) పద పదఁ డంచు దిశలు గ్ర | క్కదలఁగ (నిర్వ. ౬ ఆ. ౯౨) ఓడకుఁ డోడకుఁ డని (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౩౮౩) కం. పోవుఁ జూమి పలకవ్రాయి పాదపాదఁడనినన్. (ఉ. హరి. ౩ ఆ. ౧౩౯ ప.) | ఉ. పట్టుప | ట్టుండిటు తెండుపొండని కడున్ - (ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౨౬ ప.) ద్వి - తొలతొలం డనుచును ద్రోవ కడ్డంబునిలిచి వాచఱ వక నిలునిలుఁ డనుచు (బసవ. ౫ ఆ. ౫౨౨) ద్వి - అడుగడ్డు నీ కీస్పితార్థ మిచ్చె దను. (బసవ. ౭ ఆ. ౪౯౯) అడుగుము+అడుగుము = అడుగడుగుము - అడు గడ్డుము. 'రమ్ము+రమ్ము' మున్నగుచోట్ల మువర్ణకలోపము వచ్చునపుడు 'రారమ్ము' మున్నగురూపము లేర్పడును. బా. క్రియా. ౬౧ సూత్రముచొప్పున 'రా+ము - రా+డుజ్' మున్నగువానినుండి వరుసగా 'రమ్ము - రండు' మున్నగు రూపములు 'ముడుజ్జు' లమూలమున సంభవించునుగాన నట్టి ముడుజ్జులకు లోపము వచ్చునపుడు వానిమూలమున వచ్చినయాకారవికారములుపోయి మరల 'రా' మున్నగు నిజరూపములు నిల్చుట న్యాయసిద్ధము. ఈవిషయమునె త్రిలింగలక్షణ శేషకర్త యీక్రిందిరీతిని వివరించెను. "ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు కృతప్రాస్వం బునకు దీర్ఘంబగు. ఉ. పోపొమ్ము - పోపొండు - లేలెమ్ము - లేలెండు" (ప్రాథ. సంధి. ౨౩ సూ.). ముడుజ్జులు లోపింపనపుడు - 'రమ్మరమ్ము' మున్నగురీతిని నుండ వచ్చును. క. కరుణంబుగ నేడ్పుతలో | దరిఁ బోపొమ్మిచట నింకఁ దడయకుమని... (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౦౨) మ...భీమపార్థులును 'గోకొమ్మంచు నొక్కుమ్మడిం | గవి యన్...భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౧౯) మ...శిశువుం దేలెమ్ము తెమ్మంచు నా | కులుఁడై (హరి. పూ. ౫ ఆ. ౧౨౪) ఇందలి 'లెమ్ము' అనునది త్రిరుక్తము. క... | వేకంధ 53

మూలస్థలములు ; కోకొండని యొసంగ పండికొని నమలికపుల్ (భాస్క. రా. క్షిప్రం. ౬౫౫).

నపదాన్యవ్యయసుప్తిచ్, క్వాతుమునామనుకృతేఽస్తి
వాక్యం తు (ఆం. చిం. సంజ్ఞా. ౧౪ కా. అహో.
౧౬౭ పు.)

ప్రబద్ధకేవలాద్యస్య । ప్రయోగస్తు న దోషకృత్ ।
సంకీర్ణత్వం వికృత్యాద్యా । నుకృత్యా మజ్జులం
భవేత్ । వినానుకరణం కేచి । దాద్యశబ్దం ప్రయు
జ్ఞతే । ప్రత్యయావ్యావ్యయస్యాపి । ప్రయోగః కుత్ర
చిద్భవేత్ ॥ (వికృ. సంజ్ఞా. ౨౬ - ౨౭ కారి. అహో.
౧౬౯.)

క్యచిత్ ప్రత్యయసంబద్ధే । శక్తేః స్యాదన్యథాస్థితిః ।
(వికృ. అజం. ౨౨ కా. అహో. ౨౮౨ పు.)

అవ్యయస్యేతరస్యాపి । ప్రయోగోవిష్ణుశర్వణా (వికృ.
సంజ్ఞా. ౨౮ కారి. అహో. ౧౬౯ పు.)

కల్పతరు. ౧౧౨ విష:—అవ్యయ = అపి - తు - చేత్యాద్యవ్యయములయు,
సుప్ = రామః. కృష్ణ ఇత్యాది సుబంతములయు, తిచ్=అస్తిభవతీత్యాది తిజంతము
లయు, క్వా=త్యక్వా సంత్యజ్య మున్నగుక్వాప్రత్యయాంతములయు, తుమునామ్=
కర్తం భోక్త మిత్యాది తుమున్నంతములయు, పదాని=సంస్కృతవిభక్త్యంతములు,
న=తెలుగునఁ బ్రయోజ్యములుకావు. అనుకృతే=అనుకరణమునందు, వాక్యంతు=
సంస్కృతవిభక్త్యంత ఘటితవాక్యమునైతము, అస్తి = ఉండును. ఈవిషయములను
విస్తరించియు సవరించియు నధర్వణుఁడు వివరించుచున్నాఁడు:—ప్రబద్ధే = ఆంధ్ర
కావ్యములందు, కేవలాద్యస్య ప్రయోగః=సంస్కృతవిభక్త్యంతములయుఁ దద్ఘటిత
వాక్యశ్లోకములయుఁ బ్రయోగము, నదోషకృత్=దుష్టము కానేరదు. సంకీర్ణత్వమ్=
అట్లు తెల్లుకావ్యములలో సంస్కృతవిభక్త్యంతప్రయోగరూపసంకీర్ణత, వికృతి='అను'
మున్నగు తెలుగుశబ్దములయు, ఆద్యా = ఇతితథం ప్రభృతిసంస్కృతశబ్దములయు,
అనుకృత్యా = అనుకరణముచేత, మజ్జులమ్ = సుందరమైన దనఁగా నిద్దుష్టము,
భవేత్ = అగును. కేచిత్ = కొందఱు, అనుకరణంవినా = అట్టి అనుకరణము
లేకుండ, ఆద్యశబ్దమ్ = సంస్కృతవిభక్త్యంతమును, ప్రయుజ్ఞతే = ప్రయోగింతురు.
సంస్కృతవిభక్త్యంతములుఁ దద్ఘటితవాక్యశ్లోకములును దెలుగున సంస్కృతశబ్దాను

కరణము మూలమునఁగాని యాచ్ఛికశబ్దానుకరణముమూలమునఁగాని ప్రయోగింప వచ్చును. అట్టి యనుకరణములేని ప్రయోగము క్వాచిత్యమును గేచిత్తమును నయియుండును. ఉదా:—రామ యనుశబ్దము (రామః+అనుశబ్దము) సంస్కృత ప్రథమైకవచనాంతము. ఇందు 'రామః' అను సంస్కృతపదము 'అను' అనేడి యాచ్ఛికశబ్దముచే ననుకృత మయ్యెను. అనుకృతి లేనందులకు—నీకు సదా మేల యొడున్. ఇందు 'సదా' అనుసంస్కృతవిభక్త్యంత మనుకృతి లేకయే లేనుఁగు వాక్యమున సంక్షేపమయ్యెను.

కా. శ్రీవాణీగిరిజా శ్చైరాయదధతో వక్షోముఖాన్గేషుయే ! లోకానాం స్థితి మావహాన్త్యవిహతాం స్త్రీపుంసయోగోద్భవామ్ । తే వేదత్రయమూర్తయస్త్రీ పురుషా స్సంపూజతా వః సురైః । రూఢ్యానుః పురుషోత్తమామ్బుజ భవశ్రీకన్ధరాః శ్రేయసే!'' అని...స్తుతియించి (ఆది. ౧ ఆ. ౧౪). "కేమస్థిమాలాం కిము కోస్తుభం వా!పరిష్క్రియాయాం బహుమన్యసే త్వమ్ । కిం కాలకూటః కిము వాయశోదా । స్తనన్యం తవ స్వాదు వద ప్రభోమే." అని నీవు తొల్లి రచించిన...(విరా. ౧ ఆ. ౧౧౪.) "నమః కైవల్యకల్యాణ । కల్యాణస్థవిధాయినే । నారాయణాయ మహతాం । పర దాయ వరియసే." అని వినుతించిన...(హరి. ఉభా. ౧౦ ఆ. ౨౧౨) (వి. స్తర.). ఇతి ప్రభృతिसంస్కృతశబ్దములతో సనుకరించునపు డట్టి యితిప్రభృతులు సిద్ధసమాసగత

వి. స్తర. ౧౧౨ విష:—వాక్యమధ్యమున సంస్కృతాంధ్రవిభక్త్యంతశబ్దసంక్షే ప్తమాత్రమే దుష్టమనియుఁ గేవలసంస్కృతవాక్యము లనుకరణములేకయే తెలుఁగు ప్రబంధములలో వాడవచ్చుననియు నింకఁ గొందఱు వాక్యమధ్యమందును సంస్కృతపదప్రయోగ మనుకరణరహితముగాఁ బ్రయోగింప నగునని రనియు నహోబలపతి యీక్రిందిరీతిని బ్రామాదికముగ వ్రాసెను. "ఏతన్నిషేధ ఆన్ధ్రపద సంక్షేప్తతాయామేవ, నాన్యత్ర. కేవలానాంతు ప్రయోగోనిర్బాధవేవ. ఆత ఏవోక్తం వికృతివివేకే, ప్రబంధకేవలాద్యస్య । ప్రయోగస్తునదోషకృదితి. సీ. దమోభిధర సతీతామ్బులజేటీషు । దహన బింబాధరాస్తనభరేషు । క. హరయే జితమరుదరయే । తరయే భవవారిధేశ్వ ధన్యజనానామ్ । సురతరవే స్తరగురవే । స్థిరవేదమయాయ దేవదేవాయ । నమః. ఇత్యాది ప్రయోగాః ప్రబంధేషు బహవః ప్రవర్తంతే. కిన్ని తత్రైవ. 'వినానుకరణం కేచిదాద్యశబ్దం ప్రయజ్జతే'...ఇత్యుక్తమ్. ఆత ఏవ రామాభ్యుదయే రామభద్రకవినా. ఉ. ఆర్దులనీవ నేర్తు పరయంగనిత్యాదిపద్యై, కర్తృమకర్తృమన్యథాకర్తృముదారశక్తివీత్మ్యుక్తమ్...." (అహో. ౧౬౪ పు.) అహో బలపతివ్రాసినట్లు వైష్ణవములం దనుకృతి లేకపోలేదు. "క. హరయే జితమరుద

ములై యుంచును, ఉ....అ ! య్యాదవు ముందటం జయజయధ్వను లిచ్చిరి....
(సభా, ౨ ఆ. ౯౭) ఇచట 'జయజయఇతి ధ్వనయః = జయజయధ్వనయః' అను
సంభాషనాపూర్వపదకర్తృధారయసమాసము దితీశబ్దము లోపించినది. 'జయజయ'
అను తిజస్తశబ్దము లిచట నితీశబ్దముచే ననుకృతము లగుచుఁ దెలుఁగువాక్యమునఁ
బ్రయోగింపఁబడినవి. దీని యనుసరణమే యాముక్త మాల్యదయం దీక్రిందిరితిని
విస్తరిల్లినది. శా. అథావాగ్విబుధ మ్మహోపచనకవ్యాహారమాహోపచ | స్సిద్ధమ్మాః
కృతతాంగతః కలిరితి శ్రీసూక్తి విద్యాధర | ప్లిఢౌఢత్యమగాల్లయం పి కుధియా
మిత్థం వదత్కిన్నర | మ్మధీరాగ్రణి గెల్పు టుత్సవమునం దయ్యె న్నభం బయ్యెడన్
(ఆము, ౪ ఆ. ౬ ప.) ఇందలి 'ఆహా' శబ్దమాశ్చర్య ప్రశంసార్థకము సంస్కృత
కోశములలో లేదు. అయ్యది యాంధ్రపదము. సిద్ధు లాంధ్రదేశ్యపదముతోఁ
దమయాశ్చర్యమునుఁ బ్రశంసించిరినిచెప్పకతీరదు. లేదా దీని నాశ్చర్యానుకరణ
శబ్దముగానైన నెన్నవలెను. ప్రత్యయార్హేత్యాదిః—ప్రత్యయార్హవ్యయస్యాపి=
ముప్రత్యయముచేరుట కర్హమైన యవ్యయములయు, ప్రయోగః = ప్రయోగము,
కుత్రచిత్ = ఒకప్పుడు, భవేత్ = అగును. క్వచిత్ = ఒకప్పుడు, ప్రత్యయసంబంధే =
'అట్టి ముప్రత్యయయోగమున, శక్తేః = ఆర్థశక్తికి, అన్యథా స్థితిః = మార్పునైతము
గల్గును. ఇతరస్య - అవ్యయస్యాపి = ముప్రత్యయముతోఁ జేరిని యవ్యయము
రయే...(గీ౬) సగ్ధర-శ్రీమన్నేత్రాంజ్వులాయ శ్రితభరణ.....మాం పాహిపాహీ
శ్వర వరద హరే శార్ఙ్గపాణే కృపాభో "(గీ౭) ప. అని మఱియు. (గీ౮)"(రామాభ్యు
ఆ.) ఇట్లనుకృతితోనె రామభద్రకవి వైశ్ణోకములను వచించెను. ఇంక 'కర్తు
మకర్తు' మిత్యాదిని, 'కర్తుమ్ అకర్తుమ్ అన్యథాకర్తు ముదారా శక్తిర్యస్యసః' అని
సమాసముచేసికొని సమర్థింపనగును. ఇట్లే, చ. ఇనసమతేజ వింటివె - యతీవభుజక్రమ
విక్రమక్రియా | ఘనులగు...(ఉ. హరి. గీ ఆ. ౨౮) మున్నగుచోటులందును
సమర్థించుకొనవలెను.

పయిరితినున్న యహోబలుని ప్రమాదపద్ధతి నే నారాయణీయతద్వివరణములు
ననుసరించినవి. అట్లే - "ప్రబంధే కేవలాద్యస్య.....వినానుకరణం కేచిత్...
ప్రత్యయార్హవ్యయస్యాపి.....అవ్యయనేతీతరస్యాపి" అను నధర్వణకారికలెల్లఁ
బునరుక్తముగ నేకార్థమునే బోధించుచున్నట్లు వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. ఇంతియ
కాక "ప్రత్యయార్హవ్యయస్యాపి" "కథితస్తద్భవస్యాపి" అనువానికి వరుసగా
'ఇహము - వితా' అనురితివి యుదాహృతులనియు గ్రహించిన ట్లగపడదు. (నారా.
గాణ. ౯౨ - ౯౩ - ౯౪ పద్య. సంజ్ఞా.)

యొక్కయు, ప్రయోగః = ప్రయోగము, విష్ణుశర్తణా = విష్ణుశర్తచే నంగీకరింపఁ బడినది. ఉదా:—ఇహము = ఈలోకము. సంస్కృతమున ‘ఇహ’ శబ్దమున కీలోక మందని యర్థము. తెల్లన ‘ఇహము’ అనఁగా నీలోకమని యర్థము. ఇట్లర్థము మాటుటచేతనే మరల దానిపైని ‘అందు’ ప్రత్యయము చేరుచున్నది. నీ...ఆ. వె. ఇహమునందు బుణ్యహీనుడై చెడిపోవు. బహుముందు దుఃఖభరము నొందు... (ఆర. ౧౦ ఆ. ౮౧) చ. చెడు నిహముం బరంబు నిది సిద్ధముగావు టెటింగి (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౯) ‘ఇహము = ఈలోకము’ అని యిచటఁ బ్రథమార్థము నిచ్చుచున్నది. (ఇట్లే, ఆది. ౮ ఆ. ౮౨; ౬ ఆ. ౨౩౪) “అవ్యయీభావశ్చ. (౧-౧-౪౧) అవ్యయ సంజ్ఞః స్మాత్.” (సి. కా. ౪౧౧ సూ.) అవ్యయీభావసమాసపదములకు “సపదాసీత్యాచిచ్ఛనఁ దెల్లన సాధారణముగా వాడుక లేదు. కాని యరుదుగ గలదు. అట్టి యెడల నర్థమును మాటును - ఉదా: - “దినే దినే = ప్రతి దినమ్ = (ప్రతిదినమందు)” అని సంస్కృతభాషయందు సత్తమ్యర్థకము. “విధిమన తిక్రమ్య = యథావిధి” విధి నతిక్రమింపకుండునట్లుగా నని సంస్కృతమున దీని యర్థము. “శక్తి మనతిక్రమ్య = యథాశక్తి” = శక్తి నతిక్రమింపకుండునట్లుగా నని యర్థము. “అట్టి సమీపే = ప్రత్యక్షమ్ =” ఇంద్రియముల కెదుటిభాగ మందని యర్థము. కన్నులయెదుట ననియు నర్థము. వీని యర్థమందును మార్పు ప్రయోగదృష్ట మగుచున్నది. యథావిధిని...పుత్రకామేష్టిసేయించిన (ఆది. ౭ ఆ. ౧౭ గద్య.) ఇచట యథావిధితో నని తృతీయాధిక ద్వితీయావిభక్తి నిల్చినది. తే. గీ. నాయథాశక్తిః జేసి యన్యాయపథము | పరిహరించి.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౭). క.... ప్రతిదినంబు సేయుచునుండెన్ (ఆది. ౩ ఆ. ౧౦౧) క.... | ప్రతిగృహముల కరుగుచున్న భవ్యుల.....(ఆది. ౬ ఆ. ౨౩౭). క.... మహాక్షధ్వజః బ్ర | త్యక్షము గావించె... (ఆర. ౩ ఆ. ౪౯). తే. గీ. హరుడు వానికి బ్రత్యక్షమయి పరంబు | వేడు మనవుడు... (ఆర. ౩ ఆ. ౧౦) ప్రత్యయార్థావ్యయమునకేకాక యితరావ్యయములకును బ్రయోగము గలదనుటకు (విస్తర. ౧౧౨ II) యథాశక్తి - యథావిధి మున్నగునవి యుదాహృతులు కాఁగలవు. ‘వృథా’ అనునవ్యయము ప్రాస్వమునొంది తత్సమమై తెల్లన వాడఁ బడును. అట్లే ‘హ’ అనునవ్యయ మేకాక్షరకమగుటచే ప్రాస్వమునందక ప్రయుక్త మగుచున్నది. వృథసేయఁగఁదగదు.... (ఆది. ౨ ఆ. ౨౩౧) హాహ పుట్టును (శల్య. ౨ ఆ. ౨౪౮). సారాయణీయ వివరణకర్త ‘అవ్యయస్యేతరస్యాపి’ అనుదాని కట్టి యర్థవిశేషమును గ్రహింపక ప్రత్యయార్థావ్యయస్యాపీత్యాదికీ బునరుక్తమని.

అనుకరణ 'అనుకరణము' మున్నగువాని నన్యయస్యేతరస్యాపీత్యాది కుదాహరించెను. మఱియు వివానుకరణం కేచిదిత్యాదికః బునరుక్తమని గ్రహింపక "అన్యయాని స్వరూపేణ । సదా సర్వత్ర సర్వదా" అను ప్రక్షిప్తకారికనాధర్వణముగా సంగీకరించి యుదాహరించెను. (నారా. గాణ. ౮౮ - ౮౯ కారి. సంజ్ఞా. ౯౪ - ౯౫ పద్యం)

బాలవ్యా. పయి నన్నయాధర్వణకారికలు బాలవ్యాకరణమున
౧౧౨ I విష. సంగ్రహింపఁబడలేదు. గిం సూత్రమునొద్ద సంగ్ర
హింపఁదగినవి.

సంజీవని. ౧౧౨ I విష:—అనుకరణమున సంస్కృతపదవాక్యములేకాక యే భాషలోని పదవాక్యములనైన నఁ బ్రయోగింపవచ్చునని తలంచియో? తనయనుకరణ సంధివిధులజ్ఞాపకమున ననుకృతివిషయము విశేషము కాగలదని భావించియో? సూరి గారీవిషయమునందలి నన్నయాధర్వణకారికలను సంగ్రహింపఁజేరని తోచెడిది. కాని సంస్కృతమాంధ్రభాషలో నొకభాగ మగుటచే నందలి వాక్యములు తఱచుచుగా ననుకృతములయినను నర్థస్ఫూర్తిభంగ ముండనేరదుగాని భాషాంతర వాక్యములనట్లుగ ననుకరించినచో నాంధ్రపండితుల కర్థమగుట దుర్లభమగునుగానఁ బ్రయోగముగా భాషాంతరవాక్యముల ననుకరింపరాదని సంస్కృతానుకరణవిషయక నన్నయాధర్వణకారికలవలన వ్యక్తమగుచున్నది గావున సూరి వానిని సంగ్రహింప కుండుట సరికాదని చెప్పకతీరదు. అర్వాచీనకవులు తురుష్కభాషావాక్యముల ననుకరించుట చాటువులలోఁ గన్పట్టును. అనుకరణము = ఇతిప్రభృతినంస్కృత శబ్దములచేఁగాని 'అను' ధాతురూపములచేఁగాని సంస్కృతపదవాక్యముల ననుకరించి యథాస్థితముగాఁ బ్రయోగించుట. (విస్తర.)

విస్తర. ౧౧౨ I విష:—“అనుకరణ మనఁగా నొకదాని నొకటిఁబోలుటకుఁ బాటుపడుట యని యర్థము. సంస్కృతశబ్దజాలమెల్లఁ దెనుఁగున వెలయించి సంస్కృతభాషాతౌల్యము తెనుఁగునకు సంపాదించఁబడునట్టి పాటు... 'అను' అను దానిం దుదినీజేర్చి సంస్కృతపదములు తెలుఁగుభాషలోనికి లాగఁబడుచున్నవిగాన ననుకరణమనుపేరు గల్గెను” (బా. సా. పే. ౧౧౫ పు.) ఈపేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. సంస్కృతపదవాక్యములు యథాస్థితముగ ననుకరింపఁబడుటయే (అను=అనుసృత్య) అనుకరణమందుఁ బ్రసిద్ధముగాని యాసంస్కృతపదవాక్యములనుబోలునట్లు ప్రయోగించుట ప్రసిద్ధముకాదు. 'అనుకరణ' శబ్దములోని 'అను' అనునది 'అను' ధాతురూపముగా నెన్నునపుడు 'అనుకరణ' శబ్దము వివక్షితార్థబోధనక్షమము కానేరదు.

ఆచ్ఛికమగు 'అను' ధాతువునకు 'అని చెప్ప' అనియు నర్థము గలదుగాన 'రామాయనమయనియే' అనగా 'రామాయనమః' అని పలికె ననునర్థము లభించును. ఆచ్ఛికశబ్దకృతానుకరణమున నట్టి సంస్కృతపదవాక్యముల తుదివర్ణము మాత్రము 'అను' అనుదానితో సంధించునప్పటిసంధి కార్యము లాంధ్రవ్యాకరణముల లోని యాయనుకృతి సంధిప్రకరణమున నుపదేశింపబడుచు, తక్కిన యచుకృత సంస్కృతవాక్యమునందలి సంధులెల్ల సంస్కృతవాక్యకరణోక్తములై సంభవించును. ఇతిథం ప్రభృతి సంస్కృతశబ్దకృతానుకరణస్థలములందుసయిత మట్టి యితిప్రభృతి సంస్కృతశబ్దములు సమసించియున్న సమాసముతుదిని నిల్పు తెలుగు విభక్తివఱకు సంస్కృతసంధ్యాదులై వర్తిల్లును. ఇంక నట్టి సంస్కృతవాక్యముల యాద్యంతాక్షరములు వానివానికిఁ బూర్వపరములనున్న యాంధ్రవాక్యముల యక్షరములతో నదుకునప్పటి సంధికార్యము లాంధ్రవ్యాకరణోక్తములగు తెలుగుసంధులై వర్తిల్లును. ఉదా:—ఆతః డమ్ముజాతాయనమ యనిపల్కె. రామ ఇత్యాదులెల్లఁ బులింగములు. శా. ఆధావాగ్విబుధన్యహోపచనక వ్యాహారమాహోపచః | సిద్ధమ్నాః కృతతాంగతః కలితి శ్రీసూక్తివిద్యాధర | మ్ని ధౌధౌత్య... (ఆము. ౪ ఆ. ౬ ప.) గీ. "కాశృదీప్తా వనంగ విఖ్యాతమైన" (కాశీ. ౫ ఆ. ౧౦) అనుపద్యమున "దీప్తా+అనంగ = దీప్తా వనంగ" అనుసంస్కృతసంధి కార్యము ముద్రణసంస్కృతప్రమాదకృతమెకాని కవిప్రయుక్తముకాదు. "కాశృ దీప్తాయ నంగవిఖ్యాతమైన" అనునదే కవిప్రయుక్తపాఠమనఁ జరును. ద్వి. దత్త కై వల్యయుదాత్తసభ్యక్తి | విత్తేశ, శ్రీగురవేనమో యనుచు | ...అధ్వషట్కూ తీతయతిపాతకాఘ | విధ్వంస శ్రీగురవేనమో యనుచు (బసవ. ౨ ఆ. ౨౨౫-౨౩౦ ప.) వీనియందు 'శ్రీగురవేనమః' అనునదిమాత్రమే యనుకృతసంస్కృత వాక్యమనియుఁ దక్కినసంబోధనములెల్లఁ దత్సమశబ్దములై యనియు, గ్రహింప వలెను. సంబోధనశబ్దమున కభిముఖికరణమాత్రమే యర్థమగుటంజేసి యయ్యయి సంబోధనశబ్దము లాయాసంస్కృతవాక్యములలోఁ జేరకున్నను నన్వయభంగము లేదు. అట్లగుటనే పయిసంబోధనశబ్దములచోట సంహితాయకారము నిల్పుటయు శ్రీశబ్దపూర్వాక్షరములు గురువులు కాకుండుటయు ననెడియాచ్ఛికపద్ధతులు విరోధింపనేరవు. "దండకము...సురాభ్యర్చితా నాకు నభ్యర్థితంబుల్ ప్రసాదింపు కారుణ్యమూర్తి త్రిలోకైకనాథా నమస్తే నమస్తే నమః" (ఆర. ౧ ఆ. ౩౨౪)

మఱియు నీవ్యాఖ్యచే నధర్వణుడు వచించినట్లు 'ఆద్యానుకరణ' మ్మనగా 'ఇతిథం' ప్రభృతిశబ్దములతోఁ జేసినయనుకరణము సంగ్రహింపబడఁజాలదు.

ఈ ఘట్టారక ప్రయోగమందును బయ్యపథతి కన్పట్టుచున్నది. కాని 'కారుణ్యమూర్తి త్రితోకైకనాథా' అనుతత్సమశబ్దములకు 'ప్రసాదింపు' అనేది పూర్వవాక్యములోఁ జెప్పినచో శంకాంకూరమును గల్గినేరదు.

సంజీవని. ౧౧౨ II విష:—“వివానుకరణం కేచి” దిత్యాదికముచొప్పున ననుకరణవిరహితముగా “సదా సర్వత్ర” మున్నగుశబ్దములు తెల్లువాక్యముల నడుమ నిల్చుట నన్నయభారతభాగమందేకాక (విస్తర.) భారతమం దెచ్చటను జూపట్టలేదు. కావుననే యట్టిప్రయోగము కేచిన్తమని యధర్వణునిచే వచింపఁ బడెను.

విస్తర. ౧౧౨ II విష:—“దండకము...భవత్పాద పంకేరుహాభ్యాన డిండిర థారానుభూతిన్ సదా తృప్తులై.....”(ఆర. ౧ ఆ. 3౨౪) ఇచటి సదాశబ్దము వ్యస్తముకాదు. సదా తృప్తశబ్దము నిత్యతృప్తశబ్దమువంటి సిద్ధసమాసమని చెప్ప నగును.

క. స్వస్తి యొనర్పఁగ నవసర | మాస్తీకునకయ్యె... (ఆది. ౨ ఆ. ౨౧౯)
క. వచ్చినయాశాఢులవృథ | పుచ్చక (ఆది. 3 ఆ. ౨౦౪) చ...ఈద్విజనాథుకోర్కి పెం | పున వృథనేయఁగాఁ దగదు... (ఆది. ౨ ఆ. ౨3౧) శా. ఆహా పుట్టెడులాఁతి చూపఱకు హాహాపుట్టు మీవారికిన్ (శల్య. ౨ ఆ. ౨౪౮) ఈభారతప్రయోగము లలో “స్వస్తి - వృథ - హాహా” అనునవి తత్సమములెకాని సంస్కృతవిభక్త్యంత ములుకావు. ‘నామంబుల తుదిదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు’ (బా. తత్స. ౫౪ సూ.) అనుచొప్పున వృథాశబ్దమునకు హ్రస్వము రాఁగా ‘వృథ’ అను తెలుఁగుప్రాతిపదిక మేర్పడినది. ‘ఏకాక్షరంబులకు హ్రస్వంబులేదు’ (బా. తత్స. ౫౫ సూ.) అను దానిచొప్పున ‘హా’ శబ్దదీర్ఘమునకు హ్రస్వము రాదయ్యెను. కాన నయ్యది ద్విరు క్తముకాఁగా ‘హాహా’ అనురూప మేర్పడెను. శబ్దరత్నాకరకర్త వైరితిని గ్రహిం పక “హాహా - సం - అవ్య...” అని ప్రత్యేకశబ్దముగాఁ జూపుట పొరపాటు. శబ్దస్తోమమహానిధిలో ‘హా’ అనునదిమాత్రమే చూపఁబడియున్నది. పయిరితి నేర్ప డినవానిలో నొక్క ‘స్వస్తి’ అనుదానికిమాత్రము ‘ఇట్లా రా...’ (బా. తత్స. ౪౪ సూ.) సూత్రముచే బ్రథమైకవచనలోపముకల్గునని చెప్పినఁ జెప్పవచ్చునుగాని - ‘వృథ - హా’ అనువానిప్రథమైకవచనంబునకు లోపమువచించు ప్రత్యేకసూత్రము నన్నయాధర్వణీయమునఁగాని బాలవ్యాకరణమునఁగాని లేదు. అక్షరణమున ‘సహదాన్యవ్యయసుపితేత్త్వాతుమునామ్’ అనుచింతామణిసూత్రముచే బ్రథమైక వచనలోపము కల్గునని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలసియున్నది. ప్రాతిపదికములపై

సంస్కృతవిభక్తులను నిల్పి వానికి దెలుగువిభక్తుల నాదేశించుప్రక్రియను నడపుచింతామణిలో సంస్కృతవిభక్త్యంతములు తెల్లన నడవని మరలఁ జెప్పటం యనావశ్యక మగుటంజేసి 'సపదాన్యవ్యయే'త్యాది చింతామణిసూత్రమున కిట్లుగ నేవేని స్థలములం దావశ్యకతగల్గునపుడు సంస్కృతవిభక్తిలోపము గల్గునని వ్యాఖ్య చేయుట యుక్తమే యనఁదగును - పయిరీతిని 'స్వస్తి - వృథ - హ' మున్నగునవి తత్సమపదములెకాని సంస్కృతవిభక్త్యంతములు కావని గ్రహింపవలయును. సర్వదా - సదా - మున్నగునవి వ్యస్తముగా నాంధ్రవాక్యమధ్యమునఁ బ్రయోగింపఁబడునపుడవి, "వినానుకరణం కేచిదిత్యాద్యధర్వణసూత్రమునకు లక్ష్యము లగుచున్న పనఁదగును. 'సదా, సర్వదా—' మున్నగువాని దీర్ఘమునకు హ్రస్వము రాకుండుటచే నవి తత్సమపదములనుట పొసఁగనేరదు. "సర్వదా - సం - అవ్య - ఎల్లప్పుడు క....ఆనం । దకాననమునందు సర్వదా సిద్ధించున్" (కాశీ. 2 ఆ. శ. ర.) "సదా - సం - అవ్య - సదానానన్... (శ. ర.)" "వృథా. సం - అవ్య - వ్యర్థముగా వృథాశఙ్గింతురే. (స్వా. ౪ ఆ. శ. ర.)" నన్నయ 'వృథ' అనుతత్సమపదమునె ప్రయోగించెనుగాని 'వృథా' అనుసంస్కృతావ్యయపదమును ప్రయోగింపలేదు. గీ. 'సాధుసాధు మహాబుద్ధిబోధమహిత । మేలు మేలని శివశర్మ మెచ్చి పొగడె' (కాశీ. 3 ఆ. ౧౪౩ ప.) ఇట్టిప్రయోగములు నన్నయతిక్కనల భారతభాగమునఁ గన్పట్టలేదు. "అన్యథా - సం - అవ్య... (దీనికి తెనుఁగున వ్యస్తప్రయోగములు కనఁబడవు)" అని సూ. రా. నిఘంటుకారులు వ్రాయుట సరికాదు, ద్వి. 'అద్ధము మాకింక నన్యథా లేదు' (బసవ. ౫ ఆ. ౧౬౧) ఇచట 'అన్యథలేదు' అనుపాఠము నిల్చినను గణభంగములేదు. "సర్వత్ర - సం - అవ్య...క. థాత్రీశుల కర్జున స । ర్వత్ర జయము... (జై. 2 ఆ. శ. ర.) 'సర్వత్ర' అనునది సప్తమ్యర్థక'త్ర'ప్రత్యయంతావ్యయముగాన నిది సంస్కృతవిభక్త్యంతమనుటయే యుక్తమని తోచెడిని. ఇట్లు సుబంతములెకాక 'జయ' మున్నగు తిజంతపదములు సయితము నిరనుకృతికముగాఁ బ్రయోగింపఁబడుటయుఁ గలదు. "ఒకానొకచో ననుకరణవిరహితంబుగ సంస్కృతవాక్యంబు గానంబడియెడి. తే. గీ. అంటితి నమశ్శివాయ పాపాత్తురాలి. (జై. ౪ ఆ)" "జయపదం బనుకరణవిరహితంబ తఱచుగనగు. జయపూతనాఘాత జయదైత్యదమన (హరి. పూ. 2 ఆ. ౫౪)."... (ప్రౌఢ. సంజ్ఞా. ౧౫ - ౧౬ సూ.) అని యిట్లు త్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'వినానుకరణం కేచిది' త్యాద్యధర్వణకారికార్థమును సూత్రించి బాలవాక్యకరణమును సవరించెను. నాచనసోమనాథుండు త్తరహరివంశమునఁ బండ్రెండు తోదకవృత్తచరణములలోనుఁ దర్వాత - మఱి

రెండవృత్తములలోను “జయజయమంగళసంగతరూపా !చ. జయజయ శంఖ చక్రధర...చ. జయనారాయణ పుండరీకనయనా...” (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౧౮ - ౧౯ ౨౦ ప.) అనురీతిని నిరనుకరణముగనే జయశబ్దవరంపరను బ్రయోగించెను. ఇటు నొక్కవిషయము వివేకింపవలయును. “జయజయధ్వనులు” (సభా. ౨ ఆ. ౯౭) అను భట్టారకపద్యములోని ‘జయజయశబ్దములు నిరనుకృతికములు కావు. అందు సంభావనాపూర్వపదకర్త ధారయమున సమాసాంతర్గతమగు నితీశబ్దముచే జయజయశబ్దము లనుకృతము లయ్యెను (చూ. ౧౧.౨ విష.)

త్రిలింగలషణశేషకర్త సంస్కృతవాక్యమునై తము నిరనుకృతికముగాఁ బ్రయోగింపఁబడుటగలదని పయినదాహరించినరీతిని సూత్రించెనుగాని యట్టివి సాధారణవాక్యములు కావు. “నమశ్శివాయ - నమోవిశ్వసృజే” మున్నగునవి కొన్ని వింతస్థలములలోనూత్రము ప్రయోగింపఁబడుట గలదు. “అంటితి ‘నమశ్శివాయ’ పాపాత్తురాలి” అనుచో నస్పృశ్యస్పర్శనపాపాపనోదనమునకై పంచాక్షరీ మంత్రము స్తరింపఁబడెను. ఇట్లే “క. మనుజాశనులట! బలులట! | మునులట యాగంబులట ‘నమోవిశ్వసృజే’ | వినమింతకు...(ఉ. హరి. ౧ ఆ. ౯౮ ప.) ఇందుఁ బాపియగు నరకాసురుఁడు యజ్ఞభాగములను దనకిమ్మని కోరునపుడు ఋషు లశ్రవ్య శ్రవణపాపహరణార్థము విశ్వసృజానికాక్రోశమున నమస్కరించినవాక్యము ప్రయుక్తమయ్యెను. ఇట్టి వింతస్థలములుదక్క సాధారణసంస్కృతవాక్యములు నిరనుకృతికముగాఁ బ్రయోగింపఁబడుట కానరాదు.

౨. క. గిరిసుతతొలివలుకుల ను | స్వరమొదవఁగ నోనమశ్శివాయ సదాస్త | ద్వరదాయ నమశ్శంకర | శరణుమహాదేవ నీవశరణనఁ జొచ్చెన్ (నన్నె. కు. 3 ఆ. ౨౭౭) ఇందలి చతుర్థచరణము ముద్రణసంస్కర్తప్రమాదకృతము. ‘శరణన, మహాదేవనీవశరణనఁజొచ్చెన్’ అని కవిప్రయుక్తము కానోపును. చతుర్థచరణాదినున్న ‘శరణ’ అనునది ‘రక్షక’ అను నర్థముగల సంబోధనైకవచనసంస్కృతపదము. అచటి తత్సమసంబోధనాకారసంధిదుష్టముకాదు. (౬౯ I విష.). “మహాదేవ నీవశరణు+అనన్” అనునది రెండవవాక్యము. రెండిటికిని ‘చొచ్చెన్’ అనుదానితో నన్వయము. “మహ. పు...ఉత్సవే - సతతానందజనకవ్యాపారే - తేజసి - యజ్ఞే...” (శబ్దస్తో) నీవశరణు = నీవరక్షకుఁడవు. శరణుశబ్దము ‘శరణ’ శబ్దతత్సమరూపాంతరము కాన ననుకరణరహిత సంస్కృతపద ప్రయోగము కాదు.

శివకవులు శ్రుతిస్మృతులనే యాధారముగఁగొని వింతయగువీరశైవమును స్థాపించినట్లే నన్నయెక్కునాదిప్రయోగములనే యనుసరించుచు వింతవింతప్రయోగములను జేయుచువచ్చిరెకాని యాంధ్రలక్ష్యలక్షణోల్లంఘనము చేసినవారృకారు

నన్నయ లోపా నమ ఆదికే విసర్గస్య (ఆం. చిం సంధి. ౫ కా
భర్తృయము. అహో. ౨౦౫.)

౧౧౩ విషయము. నమశ్శబ్దవిసర్గస్య | లోపః ఓత్వమపిష్యతే || (వికృ. సంధి.

౧౩ కారి. అహో. ౨౦౫ పు.)

కల్పతరు. ౧౧౩ విషయము:—నమ ఆదికే = నమః ప్రభృతేశబ్దములందలి, విసర్గస్య = విసర్గమునకు, అనుకరణమునందలి 'అను' థాతువుయొక్క 'అ' కారము పరమగు చుండఁగా, లోపః = లోపము కలుగును. ఆదికే యనునాదిశబ్దముచే ననుకృతీసందర్భమున సంస్కృతపదవాక్యంతముల గల విసర్గాంతపదములెల్ల సంగ్రహింపఁబడుచున్నవి. అనుకృతీయందు దుదివిసర్గము లోపించునని ఫలితార్థము. అట్టి విసర్గాంతపదములలో నమశ్శబ్దవిసర్గమున కోకారమును నగునని యధర్వణుడు సవరించుచున్నాడు. నమశ్శబ్దవిసర్గస్య = నమశ్శబ్దవిసర్గమునకు, లోపః = లోపమును, ఓత్వమపి = ఓకారాదేశమును, ఇష్యతే = సప్తతమగుచున్నవి. విసర్గలోపపక్షమున సంగ్రహిత లోయకారాగమమురాగా 'రామాయ నమ యనియే' మున్నగురూపములు సిద్ధించును. సీ...ఎ-గీ. మనసిజాయనమోనమ యనుచు మ్రొక్కి వసుచ ౩ ఆ. ౧౭౦) ఓత్వపక్షమున బూర్వస్థితసంస్కృతీయ హ్రస్వాకారమునకుఁ బరరూప నిత్యసంధిరాగా 'రామాయ నమో యనియే' మొదలగురూపములు సిద్ధించును. (విస్తర.). భారతమున "ఓ" త్వమునకుఁ బ్రయోగము కనఁబడలేదు.

చ. అనయముఁ జేతులందు భవదంఘ్రిసరోజయుగం నమామి నె | మృగమున సంస్థరామి యనుమాటల నిన్ పరివస్కరోమ్యహ | మృగుచు మణిప్రవాళమున నంకననేయుదు భక్తలోకహృద్యనజవిహారలోల బసవా బసవా బసవా వృషాధిపా || (వృషాధిపశతకము. ౫౯ ప.) (వై. పా. ౪ విష.) సోమనారాఘ్యుడు ప్రాచీన కర్ణాటవాఙ్మయప్రసిద్ధమగు (మలయాళమున మిక్కిలి ప్రచురము) మణిప్రవాళరీతిని జాపునపుడును ననుకృతిలో నిల్పియే పయిరిలని సందర్భపఱచెను. కావుననే యాతఁడు తనబసవపురాణాదులలో నీమణిప్రవాళరీతికే దావీయలేదు. తుదికి భారతేతరగ్రంథములందుఁ గన్పట్టుచున్న - 'సదా - సర్వదా - వృథా' మున్నగు సంస్కృతవిభక్త్యంతముల ప్రయోగమునుపైతము చేసియుండలేదు. నన్నయ 'వృథా' అని ప్రయోగింపఁగా దానిని వింతగ ననుసరించుచు 'అన్యథ' (బసవ. ౫ ఆ. ౧౬౧) అని ప్రయోగించెను.

విస్తర. ౧౧౩ విషయము:—నృసింహపండితుడు 'నమో' అను నోదంతావ్యయము గలదనియు నధర్వణుపచవానురోధమున దానికి 'అను' థాతుపరకత్వమును బ్రయో

విస్మయమున కనుకరణంబున లోపంబగు. ౫౧.

పథతాంశ్రీః+అనియే = పథతాంశ్రీ యనియే. అను
పాఠశాస్త్రము కృతిని నమశ్శబ్దము తుది యత్తున కోత్వము విభాష
వివరణము. నగు. ౫౧.

౧౧౩ I విషయము. తుభ్యం నమః+అనె = తుభ్యం నమో యనె - తుభ్యం
నమ యనె. ఈకార్యంబు లాతిచో సహితము గనం
బడియెడి. గతానుగతికోలోకో యటంచున్.

సంజీవని. ౧౧౩ I విషయము:—‘పథతాంశ్రీః+అనియే’ అనుచో విస్మయము లోపించి
సంహితలో యకారాగమము కాఁగా ‘పథతాంశ్రీ యనియే’ అనురూప మేర్పడును.
శ్రీః = లక్ష్మీ, పథతామ్ = వృద్ధికొందుఁగాక యని యర్థము. నమశ్శబ్దపు తుదియత్తున
కోత్వమును విధించుటచే సూరిపక్షమునఁ దత్సమాకారనిత్యసంధి నంగీకరింపవలసిన
యావశ్యకత లేదయ్యె. నమశ్శబ్ద మకారముమీఁది ప్రాస్వాకారమున కోత్వమును
విధించుటచేత దానితోడి విస్మయమునకును నోత్వాదేశము గల్గుననుచున్నది. తుభ్యం
నమః+అనె = తుభ్యం నమో యనె. సూరి యధర్వణవచనానుసారముగ నమశ్శబ్దాకారమునకుమాత్ర మోత్వాదేశ
మును విధించినను నట్టి యోత్వము లాతిచో పైత మనఁగా నితరములైన విస్మయ
పరకములగు ‘అ’ కారములకును గల్గునని వివరించెను. ఈయోత్వము భారతేతర
గ్రంథములందు ధారాళముగాఁ గనఁబడుచున్నను భారతమునఁ గన్పట్టలేదు. విస్మయ
లోపముమాత్ర మే భారతమునఁ జూడఁబడుచున్నది. “అగ్నిర్నిత్యోయోని యనియు
(ఆర. ౩ ఆ. ౧౨౨ గద్య.) పున్నామ్నోనరకాత్త్రాయత ఇతి పుత్ర యనువేదవచనంబు
(ఆది. ౪ ఆ. ౮౯ గద్య) ఓత్వాదేశమునకు భారతేతరప్రయోగములు:—శా...
జీవస్థాయ నమో యనంగ శుభముల్ చేకూరు మా కెప్పుడున్ (ఉ. హరి. ౨ ఆ.
౧౩౦) ఉ. జలజాలయాకళే | త్రాయ నమో నిశాచరహరాయ నమో యనుఁగాని
(వరాహ. బౌ. గు. ప్ర. ౮౮ పు.) ఉ. పాశహ | స్తాయ నమో నమో యనుచు
దక్షతవారికి మ్రొక్కి వెండియున్ (అహో. ౨౦౫ పు.) ద్వి. శ్రుతియేక ఏవదు

గములేదనియు వచించెను. ‘దేవదేవాయనమో’ అనుదానికి రామాభ్యుదయమునఁ
(‘శ్రీమన్నేత్రాంబుజాయ’ అనునది పరమైయున్నది) బ్రహ్మగము గలదనెను.
కాని ‘నమో’ అను ‘ఓ’ దంతావ్యయమే సంస్కృతమున లేదు. రామభద్రకవిపద్య
ములో ‘దేవదేవాయనమః’ అనియే పాత మంగీకార్యము. ఇట్లు నృసింహపండి
తునిచర్చ నహోబలపతి నిరసించెను. (అహో. ౨౦౫ పు.)

ద్రోయన్నయట్టు | లు... (బసవ. ౬ ఆ. ౨౫౩) శ్రుతి సదాపశ్యంతి శూరయోయ నఃగ (బసవ. ౬ ఆ. ౮౦౧) 'గతానుగతి కోలోకో యటంచున్' అనునది సూరిచేతనే యుదాహరింపబడెను.

అహమాదీనాం ద్విత్వమ్. (ఆం. చిం. సంధి. ౫ కా.

ఆహో. ౨౦౨)

నన్నయా అన్యగస్య హలోద్విత్వం | భవేదనుకృతౌపరే (వికృ.

ధర్వణీయము. సంధి. ౧౦ కారి. ఆహో. ౨౦౨ పు.)

౧౧౪ విషయము. శబ్దానామన్యభాగేషు | యోసుస్వారః ప్రదృశ్యతే |

తస్యాచిపరతోమస్యాత్ | తస్యస్త్ర కవిసమ్మతేః ||

(వికృ. సంధి. ౧౧ కారి. ఆహో. ౨౦౩ పు.)

కల్పతరువు. ౧౧౪ విషయము:—అహమాదీనామ్ = 'అహమ్' మున్నగుశబ్దముల తుదిమకారమున కనుకృతియందు, 'అను' ధాత్వకారము పరమగుచుండఁగా, ద్విత్వమ్ = ద్విత్వము కల్గును. అధర్వణుఁడు విస్తరించి వివరించుచున్నాఁడు. అనుకృతౌపరే = అనుకృతియందలి యనుధాత్వకారము పరమగుచుండఁగా, అన్యగస్యహలః=పదము తుది సున్నహల్లునకు, ద్విత్వమ్ = ద్విత్వము, భవేత్ = అగును. అహమాదులలోని యేవో కొన్నిటి మకారమునకేకాక యెల్లహల్లులకును ద్విత్వమగునని యధర్వణుఁడు విస్తరించెను. ఉదా:—దాసోహమ్+అనె = దాసోహమ్మనె. కింతత్ + అనె = కింతత్తనె. మొ.

శబ్దానామిత్యాది:—శబ్దానామ్ = ధ్వన్యనుకరణాదిశబ్దములయు, బ్రాకృతాదిశబ్దములయు అన్యభాగేషు = తుదిభాగములయందు, యః అనుస్వారః = ఏపూర్ణానుస్వారము; ప్రదృశ్యతే = కనబడుచున్నదో, తస్య = దానికి, అచిపరతః = అచ్చుపరమగుచుండఁగా, సర్వస్త్ర = అంతటను, కవిసమ్మతేః = మహాకవుల సమ్మతి యున్న కారణమున, మః = మకారము, స్యాత్ = అగును. పిదప బైసూత్రముచే నట్టి మకారమునకు ద్విత్వమగునని తాత్పర్యము. ఝంఝం+అనె = ఝంఝమ్+అనె = ఝంఝమ్మనె. రామేసుం+అనునది = రామేసుమ్+అనునది = రామే సుమ్మను నది. మొ. (విస్తర.)

విస్తర. ౧౧౪ విషయము:—“కస్త్యమ్+అనియె...పదాంతమున వికల్పముగా సున్న యుండనోవునుగాన నట్టియెడల సున్నను మకారముగా భావించుటయేని మకారాంతమునె పరిగ్రహించి ద్విత్వమును గూర్చుటయేని చేయవలయును.” (భా. సా. పే. ౧౧౭ పుట.) ఈవేటికావ్యాఖ్య శాస్త్రవిరుద్ధము. సంస్కృతపదాం

తములందు క్షంజక మకారమే నిత్యముగా నిల్చునుగాని దానికి బాహ్యతలేదు. మకారమునకు హల్పరకత్వమునమాత్రమే యనుస్వార మగును. స్వరము పరమగు నపుడు మకారమే నిల్చియుండును. “మోఽనుస్వారః. (౮ - 3 - ౨3) మాస్తస్య పదస్యానుస్వారః స్వాధ్యలి. హలి సర్వేషా మిత్యతోహలీత్యనువర్తతే...పదాస్తస్య మస్యేతి ఫలితమ్.” (సి కా. ౧౨౨ సూ.)

ఈ క్రింది బాలసరస్వతీయముపై పేటికా ప్రమాదమునకు మూలము కానో చును. “అహమాదీనాం = అహం మొదలైనవి యనుకరించునప్పుడు వానియంత్యమునకు, ద్విత్వం = ద్విత్వమువచ్చును. సున్నకు ద్విత్వము రానేరదు గనుక మకారము చేసికొనునది. అహమ్మని - కిమ్మని - యమ్మని.” (బాలసరస్వతీయటీక. పరిషత్తుర్ణము. ఈ వ్యాఖ్యానపుపంతులందలి సున్నలును దుష్టములై.) ఈసరస్వతీ వ్యాఖ్య నీ క్రిందిరీతి నహోబలపండితుడు నిరసించుచున్నాడు. “బాలసరస్వత్యాత్మత్ర! అహమాదీనా మస్తగస్యానుస్వారస్య ద్విత్వాద్యోగాత్తత్స్థానే మకారం కృత్వా ద్విత్వమిత్యుక్తమ్, ద్వితీయాచార్యేణాపి ‘శబ్దానామస్త్యభాగేషు । యోనుస్వారః.....’అత్రేయాచిన్తాః—దాసోఽహమిత్యాది సంస్కృతవాక్యానాం హల్ పరత్వాభావే మాస్తత్వం నిర్వివాదమితి న తేషామనుకరణ ఏతదావశ్యకమ్. కింతు - యంయం ప్రముఖావ్యక్తానుకరణ ఏతద్వచనమ్. ‘రామేసుం’ ఇత్యాదీనాం ప్రాకృతశబ్దానా మనుకరణేవ్యస్య వినియోగ ఇతిబోధ్యమ్....నతేషామపి మాస్తత్వమ్. తథాత్వే బాధకాభావే ప్యధర్వణవచనస్య నిరాకర్తు మశక్యత్వాత్” (అహో. ౨౦౪ పు.) శబ్దానామస్త్యభాగేష్విత్యాద్యధర్వణవచనమున నహమాది శబ్దములతుది ననుస్వార మున్నదని చెప్పబడలేదు. ఏవేని శబ్దములతుది ననుస్వార ముండునపు డాయనుస్వారమునకు స్వరపరకత్వమున మకార మగునని మాత్రమందుః జెప్పబడియున్నది. కాన నట్టియెడల వేనితుదిని సున్న యుండునో యట్టి శబ్దములనె లక్ష్యములనుగా నెన్నుట యుక్తముగాన ‘యం’ ప్రభృతిధ్వన్యనుకరణ శబ్దములును ‘రామేసుం’ ప్రభృతిప్రాకృతశబ్దములును ఔయధర్వణవచనమునకు లక్ష్యములుగా వ్యాఖ్య చేయబడుట యుక్తముకాని వానియందును మకార మున్నదన్నను బాధలేదనియు నధర్వణవచనము నన్యథాకరింపరాకుండుటంజేసి యట్లు వ్యాఖ్య చేయబడెననియు నహోబలపతి వ్రాయుట యుక్తముకాదు. ధ్వన్యనుకరణశబ్దములలో సున్నయున్న దన్నను మకార మున్నదన్నను బాధలేదనిన నవచ్చునుగాని ‘రామేసుం’ ప్రభృతిప్రాకృతపదముల తుది నట్లుచెప్పటకు వలను పడదు. ప్రాకృతపదములతుదిని సున్నయే యుండునుగాని మకార ముండనేరదు.

పాఠ్యా- అనుకరణంబునం దుదిహల్లునకు ద్విర్వచనంబగు. ౧౨.

౧౧౪ I విషయ. కింతత్ + అనియే = కింత త్తనియే. క స్త్వమ్ + అనియే = క స్త్వమ్మనియే.

సంజేపని. ౧౧౪ I విషయ:—కింతత్ = అదియేమి? క స్త్వమ్ = నీ వెవ్వడవు? కింతత్ + అనియే = కింతత్ + త్ + అనియే = కింత త్తనియే. క స్త్వమ్ + అనియే = క స్త్వమ్ + మ్ + అనియే = క స్త్వమ్మనియే. ఇట్లే యంతును నెఱుంగునది. తచ్చబ్దమునకారాంత ప్రాతిపదికము - దాని ప్రథమైకవచనరూపములు. 'తత్ - తద్' అని ద్వివిధముగా ఉండును. వీనిలో 'తత్' అనేది చర్వరూపమునకే ప్రయోగప్రసిద్ధిగల్గుటచే బ్రకృతసూత్రముచే మచ్చుద్విత్వము 'తత్' అనుదాని తకారమునకే గల్గుట సంప్రదాయము. ప్రయోగములు:—శా. ఆత్మార్థం పృథివీంత్యజే త్తనైవీవాక్యం బశ్రుతం బే నృపా (కాశీ. సర్వల. ౧ ఆ. ౮౧ స.) శా. జ్ఞాతిప్రేదనలేనకి మ్మనైవచాచారూఢి సత్యంబుగాన్ (వసు. 3. ఆ. ౧౦౧) శా. శీతాంశోరమృతార్పణ మ్మకుక్రియం జేకొమ్మ చేతోభవా (వసు. 3 ఆ. ౧౭౨)

ఇతి ప్రభృతి సంస్కృతశబ్దములతోడి యనుకరణమును సూరి సంగ్రహింప లేదు. అట్లయినను నది యధర్వణోక్తము, కవిసమ్మతము. అట్టి సంస్కృతశబ్దకృతానుకరణమునందుఁ దుదిహల్లునకు ద్విత్వము రానేరదు. ఉదా:—తస్మాదిత్యాదులు సర్వనామపదములు. మొ.

“మోబిన్దుః (౪ పరి. ౧౨ సూ.) అన్త్యహలోమకారస్య బిదుర్భవతి - అచ్చం (అక్షమ్) వచ్చం (వత్సమ్) భద్దం (భద్రమ్) అగ్గిం (అగ్నిమ్) దట్టం (దప్తమ్) వణం (వనమ్) ధణం (ధనమ్)” (భామహకృతమనోరమాపృత్తిసహిత ప్రాకృతప్రకాశము. ౪౮ - ౪౯ పు.)

పయిసందర్భమునుబట్టి యీక్రింది కవిజనమండనవ్యాఖ్య కేవలము ప్రామాదిక మనఁదగును. “శబ్దాంతమందైన యనుస్వార మచ్చుపరంబగునపుడు సంస్కృతాంధ్రములయందు మకారమగును. ఉదా:—కింభయమనిన చదువు సదుపదగునే. అరవిందసమానసుందరాస్యా! మరవిందాసనసుందరీముపానే. ఇత్యాదులు.” (విశ్వా. సంధి. ౧౧ కా.) “కింభయమ్ + అనిన; సుందరాస్యామ్ - సుందరీమ్” అను మూఁడుస్థలములందును మకారస్థితియే శాస్త్రసిద్ధము - హల్బరకత్వములేనిదే ‘మో ౭నుస్వార’ అనుపాణినిసూత్రముచొప్పున సున్నరానేరదు. అట్టి లేనిసున్న మకార మగుటేమి ?

కన్నయ. పదేర్పి త వ్యదాద్యస్తే । వా ద్విత్వం హరిసమ్మతేః
 ౧౧గి విజయము. (వికృతివివేకమునుండి టీకాకర్త తొలఁగించె) (అహో.
 ౨౦౮)

కల్పతరు. ౧౧గి విషయము—తవ్యదాద్యస్తే = తవ్యత్ ప్రత్యయము మున్నగు
 నవి తుదినిగల, పదే = పదమందు, దుదినున్న హల్లునకు, హరిసమ్మతేః = హరికవి
 సమ్మతివలన, ద్విత్వమ్ = ద్విర్వచనము, వా = వికల్పముగా నగును. ఉదాః—ఇదం
 కర్తవ్యమ్+అనియే = ఇదంకర్తవ్యమ్+మ్+అనియే = ఇదంకర్తవ్యమనియే = ఇదం
 కర్తవ్య మనియే. మొ. "తవ్యత్ తవ్యానీయరః. (3-౧-౯౬) (సి. కా. ౨౮.3౪ సూ.)
 మున్నగుసూత్రములచేఁ బాణినీయమునఁ దవ్యదాద్విప్రత్యయము లుపదేశింపఁ
 బడినవి.

కవిజనమండనకర్త యీయధర్వణకారికను వికృతివివేకమునుండి తొలఁ
 గించెను. అధర్వణకారికల ప్రత్యేకపుస్తక మెవ్వరికిని నేటికిని లభింపలేదనియు కవి
 జనమండనకర్తయు నహోబలపండితీయమునుండియే యధర్వణకారికలను స్వీకరించి
 కవిజనమండనకర్తను వ్రాసెననియు నధర్వణకారికావిమర్శనమున నాచే విశదీకరింపఁ
 బడెను. అట్టిస్థితిలో "అధర్వణేనాప్యస్తమ్ - అస్త్యగస్య హలోద్విత్వం । భవేదను
 కృతాపరే । తత్రాచ్యుతోభవేన్నిత్య । మత్రతత్ క్వచిద్విత్వే ॥" (అహో. ౨౦౨
 పు.) ".....పదేర్పి తవ్యదాద్యస్తే । వా ద్విత్వం హరిసమ్మతేః ఇత్యాద్యధర్వణ
 వచనారూఢహరి కవిమతే సాధుః" (అహో ౨౦౪) అనునహోబలపండితీయోదా
 హృతవచనములలో పదేర్పి తవ్యదాద్యస్తే । వా ద్విత్వమిత్యాద్యధర్వణకారికను
 గవిజనమండనకర్త విడిచిపెట్టుట యుక్తము కాదుగదా. అట్లు విడుచుటేకాక
 దానియర్థమును పైతము సంగ్రహించుటకయి తత్రేత్యాదికారిక నీక్రిందిరీతిని
 మార్చియు నున్నాడు. "అస్త్యగస్య హలోద్విత్వం । భవేదనుకృతాపరే । తత్రో
 తోపుర్భవేన్నిత్య । మస్య తత్ క్వచిద్విత్వే" (వికృ. సంధి. ౧౦ కారి. ౨౯ పు.) పీని
 కవిజనమండనకర్త ".....తా - అనుకరణము పరమగుచుండఁగా శబ్దాంతహల్లు
 నకు ద్విత్వమగును. ఉకారాంతశబ్దమునకు 'పు' కారమగును. శబ్దాంతమకారము
 నకు ద్విత్వము వికల్పముగా నగును. ఉదాః—జగత్తనియే, పాపీచిరాయువనియే,
 దాసోఽహమ్మనియే. ఇత్యాదులు" (వికృ. ౧౦ కారి. 3౦. పుట.) "తత్రోతోపుర్భవే
 న్నిత్యేషును ప్రక్షిప్తచరణమును మధ్యను జూనుపుటచే 'తత్' అనుదానికి
 ద్విత్వమునువివక్షితార్థము స్ఫురింపజ 'పు' వర్ణమనునర్థము స్ఫురింపవలసివచ్చెను.
 "తత్రాచ్యుతోభవేన్నిత్య" మిత్యాద్యధర్వణమునకిచ్చట సందర్భము లేకుండుట

చేతనే యహోబలపతి దానికి వివరణము వ్రాముడయ్యెను. అయ్యది “సామా సాధికరణ్యేష్విత్వాదిచింతామణికారికను సంబంధించునదై యున్నది. (చూ. ౯౦ విష.) ఈవిషయమును గ్రహింపజాలక దానినిచట నమకుటకుఁ దలపడి యందొకపాదమును మార్చి యొకయనర్థకవిషయమును జెచ్చిపెట్టుకొని రెండవ పాదమును పైత మించుకమార్చి దానిచే ‘పదేతు తవ్యదాద్యస్తే’ ఇత్యాదికారికార్థమును సంగ్రహింపఁగడఁగి యట్టి పదేతుతవ్యదాదీత్యాది కారికను విడిచికొనుట మిక్కిలి సాహసికవిషయమై యున్నది. “తస్మై తో వుర్వ వేన్నిత్యస్తు”ను ప్రక్షిప్తపాదము కేవలము నప్రామాణికము. దానిఁజేయుముగ ‘పాపీ చిరాయు ననియై’ అనునదిచూపబడెను. దానిలో ని ‘పు’ వర్ణము కవిప్రయోగము లలో నశ్రుతచరము, లక్షణశాస్త్రవిరుద్ధము. అచట “పాపీ చిరా యనియై” అను నదే సాధురూపము. మఱియు భట్టారకుఁడు ‘అహమ్’ అనుదాని మకారమున కను కృతిలో ద్విత్వము నిత్యముగా విధించి గణాచిని నిల్పియుండఁగా నెట్టి యాధార మును జూపకయె యద్దాని ద్విత్వము పాక్షికమని యింటికాకర్త వివరించుట సరి కాదు. ఇట్టి యప్రామాణికవిషయములను మూలముగాఁ గొనియె కావలయును సూరి బా - సంధి - ౫౩-౫౪ సూత్రముల నుపదేశించి ప్రమాదములకు లోన యొనఁగెను. (విస్తర)

పయితిగల ప్రమాదభూయిష్టమగు సూరి సూత్రమున కీక్రిందిబహుపురాణ ప్రామాదికపాతము కాకతాళన్యాయమునఁ జేయుఁత యగుచున్నది.

విను ‘యథాశివమయోవిష్టు’ వస్తాట ! లును.....(బసవ, ౬౮-౯౦౮౪, ఆంధ్రపత్రికాముద్రణాలయముచిత్రము) ఇట “ధర్మోజయ తనుచు” (భీష్మ ౧ ఆ. ౮

విస్తర. ౧౦౫ విష:—కవిజనమండనకాకర్తచేసిన పయిసాహసకృత్యములను బరిశీలింపజాలక యన్నిగ్రంథములవిషయములను నెక్కింపకున్నచో స్వగ్రంథము నకుఁ బరిపూర్ణత ఘటిల్ల నేరదన్నతలంపునఁ గావలయు నారాయణీయకర్త కవిజన మండనకారుఁడు మార్చినప్రక్షిప్తములను నహోబలపండితీయోదాహృతకారికలను మేళగించి యాంధ్రీకరించెను. తే. గీ. అంత్యమైనట్టి హల్లున కనుకరణము । పర మయిన యప్తు ద్విత్వము పరిధవిల్లు । నయ్యది మకారమున కొక్కొకప్పు డిష్ట । ముత్వ పరవిసర్గమునకు వుత్వమై యగు ॥ (నారా. సంధి. ౧౫౮ కారి. ౫౪ ప.) తే. గీ. తవ్యదాదివర్ణకము లంతమునఁ గల్గు । పదములందలి కడపటివ్రాయి కిందు । కలుగు ద్విర్వచనంబు వైకల్పికముగ । హరికి సమృతమై యున్నయట్టికతన (నారా, సంధి. ౧౫౮ - ౧౬౦ కా. ౫౭ ప.)

గడ్డొని) అనుబానినలెనె 'విను యథా శివమయోవిష్ణునుమాట | లును.....' అనునది కవిప్రయుక్తపాఠమై యుండును. 'శివమయః+విష్ణు+పు' అనురీతిగల ప్రయోగము లక్ష్యలక్షణవిరుద్ధమని ముద్రణసంస్కర్తకుఁ దోచుకుండుట వింత. ఈయనకు సంక్షిప్త దుష్టమని స్థలాంతరములందును దోచులేదు. సర్వస్య గాత్రస్య శిరః ప్ర! ధానం బనెడుమాట (బసవ. ౪ ఆ. ౪౦౩ పు.) ('గాత్రస్య శిరః ప్రధానంబు' అనెడుమాట) అటు కృతం కర్త శుభాశుభం బనెడు (బసవ. ౬ ఆ. ౭౭౨) ('కృతం కర్త శుభాశుభంబు' అనెడు)

ప్రకృతమగు "విను యథాశివమయో విష్ణునుమాట" అనునది తాళపత్ర మాతృకలలో నెట్లున్నదో యని పరిశీలించబడెను. బ్రహ్మశ్రీ. ఆకుండి వేంకటశాస్త్రిల వారు కాకినాడ పరిషత్తుస్తకభాండాగారములోని మాతృకలో నీక్రిందిరీతి నున్నదని వ్రాసిరి.

"విను యథా శివమయం విష్ణు డన్నాట | లును.....రెండవమాతృకలో
"విను యథా శివమయో విష్ణు డనుమాట | లును....."

మద్రాసులో శ్రీ నేలటూరి వేంకటరమణయ్యపంతులుగారి తాళపత్ర మాతృక నుండి తీసి తమిళవాఙ్మయపరిశోధనోపన్యాసకులు విద్వాన్ శ్రీ వేంకటరాజులురెడ్డి గారు వ్రాసినపాఠము:—"విను యథా శివమయో విష్ణుడన్నాట | లును..."

తిరుపతి పుస్తకభాండాగారములోని మాతృకచూచి బ్రహ్మశ్రీ 'ఉభయ భాషాప్రవీణ' షేబ్రోలు సుబ్రహ్మణ్యశర్మగారు వ్రాసినవి:—D. NO. ౯౬౭ - పుట ౧౮౮ - "విను యథా శివమయం విష్ణుడంమ్మాట | లును....."

D. NO. ౯౭౧ - పు ౧౭౧ - "విను యథా శివమయం విష్ణు డనుమాట | లును....."

„ ౪౮౪—"విను యథా శివమయం విష్ణు డన్నాట | లును....."

„ ౯౬౮—పు ౨౫౦ - కాగితపు పుస్తకము:—"విను యథా శివ మయం విష్ణు డన్నాట | లును....."

D. NO. ౯౭౦ - పు ౩౬౨ కాగి - "విను యథా శివమయం విష్ణు డను మాట | లును....."

„ ౯౬౫ - పు ౪౪ - కాగి - "విను యథా శివమయం విష్ణు డన్నాట | లును....."

„ ౯౬౪ పు ౨౫౭ - కాగి - "విను యథా శివమయం విష్ణు డన్నాట | లును....."

ఇట్లు మాతృకలం దన్నిటను 'విష్ణుడు' అనియే యున్నది. బాలవ్యాకరణాభ్యాసవశమున ముద్రణసంస్కర్తగారు "విష్ణు+వు" అనుపాతమును నిష్పి సంస్కారము చేసిరని తోచుచున్నది. అది యట్లుండ "శివమయః విష్ణుడు" అనుపాతము నందును లక్షణశాస్త్రవిరుద్ధమగు సంస్కృతాంధ్రవిభక్త్యంతసంక్షేపతత్వమేద. కావున నీపాతములేఖకప్రమాదకృతమనియు నగ్రహ్యమనియు "విను యథా శివమయో విష్ణునుమాట | లును....." అనుపాతమే కవిప్రయుక్తమనియు విశ్వసింపనగును.

అనుకరణంబునం దహమాదుల మకారంబునకు ద్విత

బాలవ్యాకరణ క్తివిభాషనగు - ౫౩.

విష్ణుః. దాసోఽహమ్+అనె = దాసోఽహమ్మనె - దాసోఽహ

౧౧౫ I విష. మనె. తత్కర్తవ్యమ్+అనె = తత్కర్తవ్యమ్మనె -

తత్కర్తవ్యమనె.

సంజీవని - ౧౧౫ I విష:—అహం దాసః = నేను దాసుండను. తతే = అది - కర్తవ్యమ్ = చేయదగినది. 'దాసోఽహమ్నె' అను ద్విత్యాభావరూపము 'అహ మాదీనాం ద్విత్య' వ్వనెడి చింతామణిసూత్రమునకు విరుద్ధము. అట్టి ద్విత్యాభావ మునకుఁ గవిప్రయోగములును గన్పట్టలేదు. వెనుక నుదాహరించిన కవిజనమండన వ్యాఖ్యాత యిచ్చిన యుదాహరణమును మూలముగాఁ గొని సూరి యిట్లు చింతా మణివిరుద్ధముగ సూత్రించుట యుక్తముకాదు. 'అహమ్' అనుదాని మకారమున కిట్లు ద్విత్యాభావము సరికాకున్నను "పదేతు త వ్యదాదీ" త్యాద్యధర్వణసూత్రములోని యాదిశబ్దముచేఁ దవ్యాదిప్రత్యాయమకారమునకేకాక కొన్ని యితరశబ్దములకుది మకారమునకునై తము ద్విత్యపాక్షికతసమ్మత మనకతీరదు. చ...కీచకముఖ్యులోచనం బులు 'నయనం ప్రథానమ'నుపూర్వవచః స్థితిదప్పకుండఁగా | నెలమి వహించె... (విరా. ౨ ఆ. 3౫) ఉ...అనా | శ్వాసితదుఃఖితే మనసి సర్వమనహ్యామ నన్నెఱుంగవే (మను. 3 ఆ. ౯౮) శా. నాస్తిశాకబహుతా నాస్త్వస్థతా నాస్త్వపూ | పోనా స్త్యోదనసౌష్ఠవంచ కృపయాభోక్తవ్య మన్నాటలున్ (ఆము. ౧ ఆ. ౮౮) క...నరకే | సతికో దోషో మరణే | సతికింభయ మనెడి చదువు సదువంబోలున్ (అహో. ౧౬౭ పు.) సీ. గన్తుం పురీం రిపుం హన్తుం నుతం పాతు, మను తుమున్నంతంబు లరయఁ జొరవు (ఆం. భూ. ౨౦ ప.) ద్వితద - శిష్ట మన్నం విమిశ్రితమనుగాన (బసవ. ౭ ఆ. ౬౩౫) ద్వ. మసలిసర్వం విష్ణుమయ మనుచోటు (బసవ. ౭ ఆ. 3౩౬) ద్వ. శ్రుతులు యజ్ఞస్య శిరోభిన్న మనఁగ (బసవ. ౬ ఆ. ౮౮౨) ద్విత్యస్థితి కి:—శా. శీతాంశోర మృతార్పణమ్మను క్రియం జేకొమ్ము చేతోభవా (వసు. 3 ఆ. ౧౭౨) శా. జ్ఞాతిశ్చే

దశలేన కిష్టునెడి వాచారూఢిచత్యమ్ముగాన్ (వసు. 3 ఆ. ౧౦౧) కిష్టునెడి మున్నగు చోటులందు ‘కిమనెడి’ మున్నగు ద్విత్వాభావప్రయోగములు గన్పట్టవుగాన ద్విత్వాభావము మకారాంతసాధారణముకాదు. కావుననే యధర్వణుడు తవ్యదాదలని గణమును వచించినవాఁ డయ్యెను.

ఉదంతనామంబున కనుకరణంబునందు వ్రగాగమంబగు.

బాలవ్యా.

౫౪.

౧౧౬ విషయ.

ఇయం ధేనుః+అనె = ఇయం ధేనువనె. అనుకృతిని నిడుదకుం గుఱుచయగునని యొకండువలికె నది నిరాకరంబు. దుర్బలస్య బలం రాజాయన వినవే.

సంజీవని. ౧౧౬ విషయ:—“ధర్తోజయ త” నుచు (భీష్మ. ౧ ఆ. ౮ గద్య.) మున్నగుచోటులం దలివ్యాప్తిని నివారించుటకై కావలయు “ఉదంతనామంబులకు” అని సూరి వచించెను. కాని ‘ప్రాతిపదికం హి నామ’ అనుచితామణిచొప్పున ‘నామం బనఁగాఁ బ్రాతిపదికము’ (బా. తత్స. ౨౧ సూ.) అను సూరివివరణముచొప్పునను నామ మనుదానిని ప్రాతిపదికవిషయమునందె ప్రయోగించుట యుక్తమగుటంజేసి యీసూత్రములోని ‘నామంబునకు’ అనునది విరుద్ధమగుచున్నది. ‘ఇయం ధేనుః’ అనులక్ష్యములోని ‘ధేనుః’ అనునది విభక్త్యంతముకాని ప్రాతిపదికముకాదుగదా. మఱియుఁ బ్రాతిపదికమునకు వాక్యమునఁ బ్రయోగమే యసంభవముగదా. ‘ఇయం ధేనుః’ అనుచో బా. సంధి. ౫౧౦ సూత్రము చొప్పున వినర్గలోపముగాఁగా ‘ఇయం ధేను+అనె’ అనురూప మేర్పడును. పిదపఁ బ్రకృతసూత్రముచే ‘పుక్కు’ వచ్చును. పుక్కు కిత్తుగాన ‘ధేను’ అనుదాని కంత్యావయవముగా నిల్పుటచేత ‘ఇయం ధేనువనె’ అనురూపము సిద్ధించునని సూరి యాశయము. ఇట్టి వ్రగాగమకృతిని సమర్థింపఁజాలు కవిప్రయోగము లేమింజేసియు ‘తత్రోతోపుర్రభవేన్నిత్య’ యనునది కవిజనమండనకర్త నిరాధారముగఁ గల్పించిన ప్రక్షిప్తవచనమని (౧౧౫ విష. కల్పత.) నిశ్చితమగుటంజేసియుఁ దన్మూలకసూత్రము ప్రహ్యము కానేరదు. కాన ‘కుత్రచి త్సంస్కృతీయోపీ’ త్యాద్యధర్వణకారికచొప్పునను (చూ. విష. ౬౯ - ౬౯ I) “ధర్తోజయ తనుచు” (భీష్మ. ౧ ఆ. ౮ గద్య.) అనుతిక్కనప్రయోగముచొప్పునను ‘ఇయంధేను+అనె’ అనుచోట ‘ఇయంధేననె’ అను పరరూపసంధి సాధువనియు ‘ఇయం ధేనువనె’ అని యుండరాదనియు గ్రహింపవలెను.

సంజీవని. ౧౧౬ I విషయము:—క...దుర్బలస్య బలంరా ! జాయన వినవే ధరణీ ! నాయకులకు.....(మనుచ. ౪ ఆ. ౨౪) ఆను కవివితామహాని ప్రయోగమును బట్టి యనుకృతితో దీర్ఘమునకు ప్రాస్వము కల్గునని యొకానొకడు పేక్షింపని సరికాదని సూరి వివరించెను. (విస్తర I. II.).

విస్తర. I ౧౧౬ I విషయము:—“అనుకరణమున దీర్ఘమునకు ప్రాస్వము గలుగుననుమాట సూరికాలపువా రెవరో యన్నమాటగాని ప్రాచీనులన్నమాటగాదు గాన నొకండని యనాదరముగా సూరి వ్రాసియుండనోపు” (బా. సా. పే. ౧౧౦ పు.) అనుపేటికాకర్తవ్రాత యపరిశీలనమూలకము. ఆమాటయన్నవా డాంధ్రకవి ప్రపంచమునకెల్లఁ దెలిసినయప్పకవి. సీ. అనుకరించుచోట నవ్యయాదుల కొనఁ గలబొట్టు గవకు దీర్ఘంబులకును ! వచ్చులోపము కేశవాయ తుభ్యం నమ ! యనఁగ రామోఽఘసంహర్త యనఁగ...(అప్పక. ౫ ఆ. ౯౨) ఇతఁడు స్థలాంతరము నందును ప్రాస్వమును బ్రయోగించెను. క. సాతతహేతిఁజన ! వ్రాతంబుగ శేష శయనువనరుహనయనున్ ! ఖ్యాతిగ నహరేస్తు పర ! స్త్రాతయనుటఁ దెలిసి కృతి మొదటఁదలఁచి వెసన్. (అప్పక. గ్రంథాదిపీఠిక. ౧౨ ప. ౨ పుట.)

విస్తర. II ౧౧౬ I విషయము:—ప్రాధవ్యాకర్త యీసందర్భమున ధ్వన్యను కరణశబ్దంబులు నిత్యముగా ద్వీరుక్తములగుననియు వానికనుకరణంబున ‘అను’ థాతురూపములు పరమగునపుడు ముగాగమంబగుననియు సంధి. ౧౯-౨౦ సూత్రములను సూత్రించి యీక్రిందిప్రయోగముల నిచ్చెను. ‘నలసల మను’ (పాండు. ౫ ఆ.) కన కన మను (రామా. ౬ ఆ.) ఆతఁ డర్వాచీనులప్రయోగముల నిచ్చెను గాని భారతమందె యిట్టివి గలవు. క. తళతళమనియెడు (కర్ణ. ౧ ఆ. ౬౦) ద్వీరుక్తీప్రక్రియ ప్రాధ. శబ్ద. ౧౧౧ సూత్రము మొదలుగ నుపదేశింపబడెను. సంధివిషయములగుటచేవీని నీసందర్భమున సూత్రించెను. ద్వీరుక్తధ్వన్యనుకరణశబ్దములు క్రియకు వ్యవహితముగా నైతము ప్రయుక్తం బగుట గలదని. సంధి. ౨౧ సూత్రము నుపదేశించి ‘వడవడజమదగ్ని సూతి వడఁకెన్’ (రామా. ౪ ఆ.) అని యుదాహరించెను. ఆతఁడు వ్రాయలేదుగాని యిం దింకను విశేషము గలదు. ఇం దనుథాతురూపమే ప్రయోగింపబడలేదు. ఇట్టివి తిక్కనాదులును బ్రయోగించిరి. సీ. వేసవి గణకణ వేగు చట్రాతిపై ! (నిర్వ. ౩ ఆ. ౬౩) మ...హరి యున్ భుగుల్ భుగులుగాఁ గ్రక్మెన్ వెసన్ నెత్తురుల్ (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౨౩౧) మ...ధణం ధణం ధణధణధ్వానంబుతో (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౨౧౭) (ఇందు చతురుక్తము) మ. వెడలం డిండిమదుందుభుల్ గుభు లనన్ వేయించి (ఉ. హరి. ౪ ఆ.

కల్పయా. కన్యాద్యాకన్యవిరామేతు । ససంధ్యభావోఽపిదోష
౧౧౭ విష. కృత్ (వికృ), సంధి. ౨ కారి. ఆహా. ౧౧౭.)

కల్పతరువు. ౧౧౭ విష:—వాక్యవిరామేతు = వాక్యము ముగిసినస్థలమందు, సంధ్యభావోఽపి=సంధి కాకుండుటయు, దోషకృత్=దోషముచేయునది - సన్యాత్ = కాదు. ఇట్లు చెప్పుటచేత వాక్యమధ్యమందు సంధిచేయకుండుట దుష్టమే యని విశేషమగుచున్నది. ఇచటి వాక్యశబ్దమునకుఁ బాదమనియు నర్థము చేయనగును. కాన పాదాంతమందలి వాక్యాంతమున సంధిమానుట దుష్టము కాదని వ్యాఖ్యానము చేసికొననగును. వాక్యమధ్యమందుఁ బాదాంతమైనను, పాదమధ్యమున వాక్యాంతమైనను సంధి మానరాదని యెఱుంగునది.

వాక్యవసానంబున సంధిలేమి దోషంబుగాదని యా
బాలవ్యాకరణ ద్వ్యలంఢ్రు. ౫౫.

వివరణము. సత్యము సర్వశ్రేయము. అదిలేనిచో సర్వధర్మములు
౧౧౭ I విషయము. వ్యర్థములు. ఇట్టి సంధివిరహంబు కావ్యములం
బాదాంతమందచూడఁజ్ఞెడు.

— ఇది సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము —

సంజీవని. ౧౧౭ I విష:—ఆర్యులు=కవిశేఖరులగు వైయాకరణులు. ‘పాదాంతమంద’ అనుటచే గావ్యములం దనఁగాఁ గావ్యములలోని పద్యములందని యర్థమగుచున్నది. సూరియు దాహృతి గద్యవిషయముమాత్రము. వచనములలోఁ బూర్వవాక్యము తుదివర్ణముతోఁ బరవాక్యాదివర్ణము సంధింపకున్నను దోషము కాదు గాన ‘శ్రేయము+అది’ అనుచో నిత్యమగు నుకారసంధిసైతము చేయక పోవచ్చునని తాత్పర్యము. ‘సత్యము సర్వశ్రేయ మదిలేనిచో...’ అని యిట్లు సంధిచేసినను జేయవచ్చునని యెఱుంగునది. ఇచట సంధి యనఁగాఁ బరరూప సంధియే కాదు. సంహితలోని యకారాగమరూపసంధికార్యము సరళాదేశాదికము వాక్యవసానమున మానినను మానవచ్చును. వాక్యవసానమున సంధి లేకుండుట దుష్టము కాదనుటచే వాక్యమధ్యమున సంధి మానరాదని స్పష్టపడుచున్నది. కావునఁ గేవలసంస్కృతసంధివిషయకమగు “సంహితైకపదేనిత్యా । నిత్యాధాతుప సర్గయోః । నిత్యాసమాసేవాక్యేతు । సావివక్షా మపేక్షతే” అనుచొప్పునఁ దెల్లన

౨౧౨) ఇచట ద్విరుక్తిలేదు. ఇట్టివి సమృతమగుటచేతనే “కాన్తి శబ్దాదిశబ్దాస్తు... ద్విరుక్తాస్సన్తి...వైచిత్ర్యంధూరివర్తతే । అన్యేషాం చ ద్విరుక్తాస్య । ర్భవచలో పాగమా మతాః” అని యధర్వణుడు వచించెను. (౧౦౨. విష. కల్పత.)

వాక్యమధ్యమందును సంహితను వివక్షింపని ముపుడు సుధి మానినను మానవచ్చునని యు, 'ఆతఁడు అచ్చట చంద్రుని చూచెను' మున్న గురంధి లేనివాక్యములు సాధువు లే యనియు: జెప్పెడివాదము గ్రాహ్యముకాదు. (విస్తర. III ౨౪ I విష.) పద్య ములందు: బాదమధ్యమున వాక్యాంతమైనను, వాక్యమధ్యమున: బాదాంతమయి నను సుధి మానరాదు. వాక్యాంతమున: బాదాంతమగునపుడు మాత్రమే సుధి మానినను దోషములేదు. అట్టియెడల సైతము సుధిచేసినను జేయవచ్చును. పూర్వపద్యాంతమునకు: బరపద్యాపితో సుధిచేయరాదు. పద్యమాలికలం దనఁగా నేకప్రాసముతో ననేకపాదము లున్నపుడుమాత్రము పద్యపాదములందువలెనే సుధికార్యములను జేయవలెను. అనఁగా ద్విపదమాలికలందు రెండపాదమే పద్యాంతమనియు: దక్కినవృత్తాదులమాలికలందు నాల్గవపాదమే పద్యాంతమనియు తలంపక మాలికయెల్ల నేకపద్యమే యని తలంచి వైనిజెప్పినరీతిని సుధికార్యము లను జరపవలెనని తాత్పర్యము. అట్లే సీసపద్యములందు సీసచరణములను గీతి చరణములను నేకపద్యముగా భావింపవలెను. ద్విపదలతోనే గ్రంథమెల్ల నడపఁ బడునపుడు ప్రాసభేదములచే భిన్నపద్యములను నిర్ణయింపనగును. అట్టి పూర్వోత్తపద్యములకు సుధిచేయరాదని చెప్పఁదగియున్నను నట్టియెడల సంధులు ప్రచురముగాఁ జూపట్టుచున్నవి. మఱియు శబ్దమధ్యమున: పద్యములును ముగియుచున్నవి. "జాతులు మాత్రానుసంధానగుణవి । సీతులుగాన యనియ తగఁజై య ॥ నియును బ్రాసోవా యనియు యతిర్వాయ । నియు:జెప్ప.... (పండితా) "తమతమయిండ్లకుఁ దారర్థి నరుగ । శమితాత్మలగు మునిసంఘంబులప్పు । డంతనావృత్తాంత... (రంగ. రా. 32 పు.) విశ్వంబు కలగొని వెదకి నాయెదుట । నశ్వంబు గొనక మీ రరుదేరవలవ । దని పల్కనొఁగాక... (రంగ. రా. ౪౦ పు.) కౌసల్య సతివామకర మంటఁ బట్టి । కై నేత లుడివోయి గతపుష్పకర్ణి । కార శాఖయుఁ బోలి... (రంగ. రా. 3౫ పు.) ఇట్లు భిన్నప్రాసముగల పద్యములు పదమధ్యమున ముగియుటయుఁ గలదుగాన "ద్విపదకు ద్విపదకుఁ దెగఁజెప్ప వలయు । ...ద్విపదతో ద్విపద సంధిల నేకశబ్ద । మపుడు ప్రయోగింప నదియ యుక్తంబు । ... (అష్టమపీఠికల్యాణము) అను తాళ్లపాకము చిన్నన్నగారినియమ ములు ప్రాచీనకవిసమ్మతములు కావు. ఇతరగద్యపద్యములం దిట్టిపద్ధతి లేదు. వ. వెండియు నొక్కనాఁడు. క. అడవికిఁ బువ్వులు దేరఁగ । ..." అనుచో నేక వాక్యమైయెనను బూర్వగద్యాంతాక్షరముతోఁ బరపద్యాపికి నిత్యమగు నుకార సంధియుఁ జేయఁబడదు. పాదాంతమందు వాక్యాంతమగునప్పటి సుధిలేమి

కుడాహృతులు:—ఆ. వె. “పడగనున్న హనుమ భయవిహ్వలుండు గాఁడు | అరద మునకు సూతుఁ డచ్యుతుండు ఇత్యాదౌసంధ్యభావోపి నదోపాయ. సస్యాద్వాక్య విరామేతు | సన్ధ్యభావోపి దోషకృదిత్యధర్వణోక్తే” (అహో. ౧౦౭ పు.) “పడగ నున్న...” అనుపద్యము భారతములోనిదని గాణపతవివరణకర్త వ్రాసెనుగాని యది భారతమునఁ గన్పట్టలేదు. గీ. సర్వతీర్థాభిగఢానంబు సర్వవేద | సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁ గావు | ఎటుఁగు మెల్లధర్మములకు నెందుఁ బెద్ద | ... (ఆది. ౪ ఆ. ౯౫ ప.) ఇందు ‘సరియుఁ గావ’ అని దిద్ది సంస్కర్తలు టిప్పణములో “సరి యుఁగావు” అను దానిని బాఠాంతరముగాఁ జూపిరి. ‘సరియు = సమానము నైతము కావు’ అని చార్లకశబ్దముచే నర్థము చేయనగునుగాన ‘సరియుఁ గావ’ అను నవధారణార్థకశబ్దముటితపాఠము సుసంగతముకాదు. నాయొద్దనున్న తాళపత్ర మాతృకలు రెండిటను ‘సరియుఁ గావు’ అనుపాఠమే వెలయుచున్నది. కొందఱు పాదాంతమాత్రమున సముతము విసంధి నంగీకరింతురు. ద్విపద. ఇలనొప్పు చోళ మండలమున మఱియు | నలినీల నక్కనై నా రనుగణము | ఉవిదయుఁ దానును... (బసవ. 3 ఆ. ౨౦౪) ఇచటః ప్రాసభేదముచే భిన్నపద్యము లనకతీరదు. వాక్య మధ్యమెయైనను బాదాంతమున నిత్యమగు నుకారసంధి చేయఁబడలేదు. ద్విపద. ఇదిగదా భవదుఃఖిగదకు నౌషధము | ఇదిగదా భక్తిమహిష్టతపంట | ఇదిగదా నా పుట్టినింటికల్పకము | ఇదిగదా ముక్తికి నిక్కదాననుచు | (బసవ. ౫ ఆ. ౨౭౮) పాదాంతములందు వాక్యాంతములగుటచే నిట నిత్యమగు నుకారసంధి చేయఁబడ లేదు. క. క్రొవ్వు దఱిగి సురగణంబు ఊభము నొందెన్ | ఇవిధమున నుత్పా తము | నివ్వటిలన్ (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౧౫౯) ఇటః బాదాంతమందలి వాక్యాంతము గాన విసంధి నిర్దుష్టము. “చ...ఇమైయిన్ | ఎలమి...ఇట్టిచోట్లఁ బాదాంతమున వాక్యాంతము కాకున్నను సంధి లేకపోవచ్చునని” గాణపతవ్యాఖ్య) నారా. గాణ. ౭౬ పు.) వచించెను.

నన్నయభట్టారకుఁ డుకారమునకేకాక ప్రథమమధ్యమపురుషముల ‘ఇ’ కార మునకు నైతము “నిత్యమను త్తమపురుషక్రియాస్వితః” అనుచింతామణిసూత్రము చొప్పున నిత్యసంధి నై తనభారతభాగమందెల్లఁ బ్రయోగించెను. అట్టి నిత్యసంధిని బాదాంతమందలి వాక్యాంతమున నుజ్జగించుచువచ్చెను. ఆ. వె. అంతఁ గొంద అధికహాస్యంబునేసిరి | అడవి నేమిరోసె దనిరి కొంద | టు... (ఆర. ౨ ఆ. ౧౦3) ఆ. వె. క్రమము వడసి యొక్కసమయంబు నేసిరి | ఒనర దానితెఱుగు వినుము

తల్లి (ఆది. ౬ ఆ. ౨౬౨) (మా. విస్తర. I ౨౧ I వి.) ఈక్రింది హరివంశపద్యపు సంధి విచార్యము:—క...! పన్నుగం మన కేల యిట్లు వేడుక చెయ్యవో! ఎన్నియుఁ గఱపెను దైవము...(హరి. పూ. ౮ ఆ. ౧౮౦ ప.) ఇట వాక్యాంతము కాకున్నను బాదాంతమున విసంధి ప్రయోగింపబడెను. “పన్నుగం గఱపెను దైవము” అని కవిప్రయుక్తపాశమేమో?

ఇది = ఇంతమాత్రమే, సంధినిచ్చేదము - ముగిసె నని యర్థము.

అంధ్ర

వ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

తత్వమపరిచ్ఛేదము

కల్ప. సమాస్తు సమాః

౧౦౮ విషయము. (ఆం. చిం. అజా. ౨౨ కారి.) (అహో. ౩౫౧.)

కల్ప. ౧౦౮ విష. — సమాస్తు = సంస్కృత ప్రాకృత శబ్దావయవములందు మార్పులేక యాంధ్రవిభక్తియోగవిషయకకార్యములతోమాత్రము కూడినపదములు - సమాః = తత్వమములు - అనగా సంస్కృతసమములు ప్రాకృతసమములు ననిపించుకొనును. ఇందలి ప్రాకృతసమము లాచ్చికములుగా వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి. (చూ. ౫౯ విష. కల్ప. తుల్యాతు సమేతి సూత్రవ్యాఖ్య) (సంజీవని ౫౯ V విష.)

బాలవ్యా.

౧౦౮ I విష. తత్వమపరిచ్ఛేదము.

సంజీ. ౧౦౮ I విష. — తత్వమపరిచ్ఛేదము = సంస్కృత ప్రాకృత ప్రాతిపదికములను గొన్నియెడలఁ గొన్నిమార్పులతోఁ దత్వమప్రాతిపదికములనుగాఁ జేయుటయుఁ గొన్నియెడల నట్టిసంస్కృత ప్రాకృత ప్రాతిపదికములనే తెల్లనఁ బ్రాతిపదికములనుగా నంగీకరించుటయు నట్టి ప్రాతిపదికములమీఁద డుమ్మాద్యాంధ్రవిభక్తులు నిల్పుటయు మున్నగుకార్యముల నుపదేశించు వ్యాకరణభాగము తత్వమపరిచ్ఛేదమనఁబడును. (విస్తర.) ఈపరిచ్ఛేదములోని వెక్కుసూత్రములు స్త్రీపున్నపుంసక సమములగు నాచ్చికముల విభక్తియోగప్రక్రియకును సాధకము లగుచున్నవి. (బా. తత్వ. ౨౪ - ౨౬ - ౨౭ - ౩౨ - ౩౩ సూ. మొ.)

విస్తర. ౧౦౮ I విష. — తత్వమపరిచ్ఛేదమునఁ బ్రాకృతసమముల ప్రసంగమే లేదనియు నట్లుగుటచేఁ దత్వమశబ్దము సంస్కృతసమములకే వాచకమనియుఁ జేటికా వ్యాఖ్యాత వ్రాసెను. (బా. సా. పే. ౧౨౧ పుట.) అది సరికాదు. బా. తత్వ. ౫౪ సూత్రముచే 'సిరి' అను ప్రాకృత ప్రాతిపదికము తెలుఁగున 'సిరి' అనెడి హ్రస్వరూపము

౧౯ - ౧౯ విషయములలోఁ దత్వమస్వయాపాదులు వివరింపబడెను. ఆంధ్ర భాషాభూషణకర్త హలంతములకువలెనే యజంతములకును సంస్కృతప్రథమైక వచనములమీఁదఁ దెలుఁగువిభక్తులను నిల్పుప్రక్రియను సూత్రించెను. విభక్త్యంతములపై విభక్తులు మరలం నిల్పుట కేవలము నపమాన్యము. (సూ. ఆం. భూ. ౨౯ - ౩౦ - ౩౩ - ౩౪ ప.) కం॥ ఇల సంస్కృతపదములపై । నెలకొని నిల్పిన విసర్జనీయంబులు ను । న్నులు నిలువవు తెనుఁగులలో । నలవడఁగాఁ బల్కుచోట నభినవదండీ (ఆం. భూ. ౨౯) క॥ వానునకుచ్ వంతుండును । మానునకును మంతుండును గ్రమంబున... (ఆం. భూ. ౩౪) విన్నకోట పెద్దనయు నీకేతన మాన్యమునె యను సరించెను. సూరి యట్లుగాక చింతామణి ననుసరించి సంస్కృతప్రాకృతప్రాతిపదిక ములకుండి తత్వమప్రాతిపదికముల నంగీకరించి విభక్తులను నిల్పు ప్రక్రియను సంస్కృతప్రాకృతవ్యాకరణపద్ధతిచొప్పున నుపదేశించెను.

డు ము వుల వః ప్రథమస్యా । త్కూర్చి ల ను నయో
భవే ద్ద్వితీయాతు । తో చే చ తోడ చేత త్య । తీ
యాయాః కోటకు కయి చతుర్థ్యాః స్తః । పట్టి వలన
నన్నయా. కంటే ఇతి । పఞ్చమ్య థ లోపల కి కు యొక్కాన్యా ।
౧౧౯ విషయము. ఆం ద్విందు నాస్తు సప్త । మీ... (ఆహో. ౨౩౯)
(ఆం. చిం. అజం. ౧ - ౨ కా.)

కేచిత్తు వై కృతాశ్శబ్దాః । విభక్త్యర్థాభిధాయకాః (విశ్వ.
అజం. ౧౪ కా. ఆహో. ౨౬౦ పు.)

కల్ప. ౧౧౯ విషయము:—వికృతౌ = తెలుఁగుభాషయందు, డు ము వులవః = డు - ము - వు - లు అనునవి, ప్రథమాస్యైత్ = (విస్తర.) ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయము నందు ననిసూరియై యుదాహరించెను. మఱియు, జమో = జముండు, సింగారో = సింగారము, మున్నగు ప్రాకృతసమములు, “రామః = రాముండు, వనమ్ వనము” మున్నగువానివలెనే యీతత్వమపరిచ్ఛేదసూత్రములచేతనే సాధింపబడునుగదా.

విస్తర. ౧౧౯ విషయము:—“డు ము వులవః - అనునది సమాహారద్వంద్వసమాసముగా దీసికొనవలెను. సమాహారద్వంద్వమయినయెడల సమాసము నపుంసక లింగైకవచనమున నుండవలెను. ఇతిరేతరయోగద్వంద్వమైనచో ప్రథమాః స్వ్యః అని యుండవలెను. ఈసూత్రము సంస్కృతసంప్రదాయమునకుఁ దప్పి నది” (ఆం. భా. చ. ౧౬౨౨ పుట.) ఏమి సాహసము ! నన్నయభట్టారకునకే తప్పు పట్టిరే ! ఇట్లే “రోలోడలటాముదితాంతస్యచ వాలుక్ సలోలోశ్చ. అనునది

లగుచున్నవి. కూర్చి ల ను న యః = 'కూర్చి - ల - ను - ని' అనునవి, ద్వితీయాతు = ద్వితీయావిభక్తి, భవేత్ = అగును. తో = "తో" అనునదియు, చే చ = 'చే' అనునదియు, తోడ చేత = 'తోడ - చేత' అనునదియు, తృతీయాయాః=తృతీయా విభక్తికే బ్రత్యయములగును. కొఱకు కయి = 'కొఱకు - కయి' అనునవి, చతుర్థాః = చతుర్థివిభక్తికే బ్రత్యయములు, స్తః = అగుచున్నవి. "వాయి రవు ర్వక్రత మా" అను చింతామణిసూత్రమునొప్పున 'కయి' అనుదానికి 'కై' అని పాఠికరూప ముండును. పట్టి వలన కంటే ఇతి = 'పట్టి - వలన - కంటే' అని, పఞ్చమీ = పంచమీవిభక్తి యగుచున్నది. లౌకికసంస్కృతమున హ్రస్వవక్రము లప్రసిద్ధములుగాన 'కంటే' అని దీర్ఘముగాఁ బేర్కొనఁబడెను. "విషముకంటే దహనముకంటె" (సభా. ౨ ఆ. ౧౭) "ఏదంతతాచ నామ్నామన్యతరస్యామి యాస్తాచా" మ్మను సూత్రమునందును నిట్లే గ్రహింపఁబడెను. అథ = పిమ్మట, లోపల కికు యొక్క = 'లోపల - కి - కు - యొక్క' అనునవి, అన్యా = పశ్చిమిభక్తి యగు చున్నది. ఆం ద్విందు నాస్తు = 'అందు - ఇందు - న' అనునవి, సప్తమీ = సప్తమీ విభక్తి బ్రత్యయము లగుచున్నవి. కేచిదిత్యాదిః—కేచిత్ - వైకృతాః శబ్దాస్తు = గుఱిచి - గుఱిచి - మెయిన్ - మెయిన్ - మైన్ మున్నగు నాచ్చికశబ్దములును, విభక్త్యర్థభేదాయకాః = విభక్తిబ్రత్యయములయర్థమును వచించుచున్నవి గలవు. ఉదాః—వారిజాసనుగుఱిచి (కర్ణ. ౧ ఆ. ౨౬ర) కూర్చి విభక్త్యర్థకము. ప్రితిమెయిన్ (= ప్రితితో) (ఆది. ౪ ఆ. ౮౮) బలిమి మైఁగొని (సభా. ౧ ఆ. ౧౮౨) మొ. 'ఇందున్' అనునది బ్రత్యయముకాదు. సక్తమ్యంతసర్వనామశబ్దము. 'సవిధ వర్తినా మిందు' అని భట్టారకుడే సూత్రించెను. 'జేరలిచ' అను సూత్రముచే 'అలి' అనునది వచ్చుటకై దాని నిందు గ్రహించెను. ఉదాః—ఇందలి వారు మొ.

యార్యాగీతియర్థభాగమునకుఁ గొఱపడియున్నది" (ఆం. భా. చ. ౧౬ర౩ పుట.) అని యవిమర్శితముగా భాషాచరిత్రకర్తగారు ఛందోభంగమని తలంచిరి. మహాను భావుఁడు భట్టారకునకు మనము సంస్కృతభాషాసంప్రదాయములు మప్పుటా! అయ్యో! 'దు ము పు లవః ప్రథమాస్యాత్' అన్నట్టులే యమరసింహుఁడును "ద్వాద్వా మాఘాదిమాసాస్యాదృతుః" (నామలిం. కాలవర్ణ) అని ప్రయోగిం చెను. "అమానిత త్తేన నిజాయశోయుగం | ద్విఫాలబద్ధాశ్చికురాః శిరస్థితమ్." అని శ్రీహర్షుఁడు ప్రయోగించెను. ఇంక 'రోలోడలటామిత్యాది చింతామణిశ్లోకము 'ఆర్యాశ్లోకము' భాషాచరిత్రకారులు సరిగాఁ జూచికొనక యార్యాగీతియనుచు గీతి లక్షణము పట్టలేదనుచు ఛందోభంగమనుట కేవలము పొరపాటు.

దు-ము-వు-లు ప్రథమ ౧. సువర్ణకంబు ద్వితీయ
 పాలవ్యా. ౨. చేత - తోడ తృతీయ ౩. కొఱకు, కయి
 ౧౧౯ I విష. చతుర్థి ౪. (విస్తర. I) వలన - కంటె - పట్టి పంచమి
 ౫. కు-యొక్క-లోపల షష్ఠి ౬. అందు-న-సప్తమి ౭.

సంజీవని. ౧౧౯ I విష:—‘వలన’ దూషాంతరము ‘వల్ల’ అనునదియు, ‘కంటె’ అనుదానివర్ణాయము ‘కన్న’ అనునదియు భారతమున లేకున్నను నని తర్వాతి మహాకవులచే బ్రయుక్తములై యున్నవి. ఈచలిమలవల్ల నుల్లసిలు (మను. ౨ ఆ. ౧౦) అన్నినదముకన్నఁ దిన్ననయి (వసు. ౨ ఆ. ౫౬) వీనికే బ్రాచీనప్రయోగములు లేమింజేసి సూరిచే గ్రహింపఁబడలేదు.

ప్రథమ = ప్రథమావిభక్తి. ఇట్లే ‘ద్వితీయ’ మున్నగువానికిని సర్థము నెన్నవలెను. (విస్తర. II) ‘సు - ఔ - జస్’ (ప్రథమ) ‘అమ్ - ఔట్ - శస్’ (ద్వితీయ) ‘టా - భ్యామ్ - భిశ్’ (తృతీయ) ‘జే - భ్యామ్ - భ్యశ్’ (చతుర్థి) ‘జసి - భ్యామ్ - భ్యశ్’ (పంచమి) ‘జస్ - ఓస్ - ఆమ్’ (షష్ఠి) ‘జీ - ఓస్ - సుప్’ (సప్తమి) అనునవి సంస్కృతవిభక్తులు. ఇవి ‘జ్యాప్ ప్రాతిపదికాత్’ (౪-౧-౧) అను పాణి నీయసూత్రముచొప్పునఁ బ్రాతిపదికములపై నిల్చును. వీనిలోని మొదటి ‘సు’ అనుదానితోఁ దుది పకారపుపాల్లునుఁ జేర్చిన ‘సుప్’ అను ప్రత్యాహార మేర్పడును. కానఁ బై సంస్కృతవిభక్తులు సుష్ప లనఁబడును. చింతామణి సంస్కృతసుబ్విభక్తు లకుఁ దెలుఁగుద్యాదిప్రత్యయముల నాదేశములుగా విధించుచుఁ బ్రక్రియను నడ

విస్తర. I ౧౧౯ I విష:—‘చేత తోడా కొఱకు కై చ’ అను హరికాఠికయు ‘కొఱకు కై’ చతుర్థి (బా. గు. ప్ర. ౯౨ పు.) అనుపాఠమును బ్రామాదికములు. వీనిపక్షమున “కయి” అనురూపము సంగ్రహింపఁ బడనేరదు. బా. క్రియా. ౧౦౩ సూత్రముచే కయి అనుదానినుండి ‘కై’ అనురూపము సిద్ధించునేకాని ‘కై’ అను దానినుండి ‘కయి’ అనురూపము సిద్ధింపనేరదుగదా.

విస్తర. II ౧౧౯ I విష:—“చేత - తోడ అనువీనికిఁ దృతీయసంజ్ఞ చేసె” (బా. సా. పే. ౧౨౨ పు.) అనుపేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. అచట ‘మూడవ దగు సంజ్ఞ’ అని వక్తవ్యముకాదు. ‘తృతీయ యనుసంజ్ఞ’ అని వక్తృతాత్పర్యము. కాన ‘గంగానది’ మున్నగుచోటులందువలెనె ‘తృతీయాసంజ్ఞ చేసె’ నని చెప్పవల యును. ఇట్లే ప్రథమావిభక్తి ద్వితీయావిభక్తి యని యనవలయునుగాని ప్రథమవి భక్తి, ద్వితీయవిభక్తి మున్నగురీతిని వాడరాదు.

పుడు. సూరి యట్లుగాక సంస్కృతప్రాకృతతుల్యప్రాతిపదికములవయఁ దెలుగు విభక్తులను నిల్పు ప్రక్రియ నుపదేశించెను. చింతామణి కర్తయు సూరియుఁ బ్రాతిపదికములపైఁ దెలుగువిభక్తులు నిల్పునపు డేవేనికొన్నిమాపులు ప్రాతిపదికములందు విధించిరి. కొన్నిసంస్కృతప్రాతిపదికములకు బాలవ్యాకరణ సూత్రములచేఁ దెలుగువిభక్తులు ప్రాప్తింపనపు డనుక్త న్యాయమున వానికి సంస్కృత విభక్తులనే చేర్చి యావిభక్తులకే తెలుగువ్యాకరణపుసూత్రము లచే లోపాదులఁ జేయవలసియుండును. ఉ. గౌరి - దధి - వారి - రై మున్నగు శబ్దములకుఁ బ్రథమైకవచనమునఁ దెలుగువిభక్తులలో నేదియుఁ బ్రాప్తింపమింజేసి యట్టివానిపై సంస్కృత సుప్రత్యయమునె నిల్పి దానికే “ఇగ్గౌరా...” సూత్రముచేఁ (బా. తత్స. ౪౪) బ్రథమైకవచనలోపము చేయవలయును. ఇట్టి లోపశాస్త్రము నైతము లేనపుడు చింతామణిలోని “నపదాన్యవ్యయ సుప్తిజ్క్వాత్వమునా” మ్మనుచొప్పున నట్టి సంస్కృతవిభక్తికి లోపముచేయ వలయును. (౧౧౨ II విష.) సంస్కృతములగు నవ్యయములు సుబంతములు తిజంతములు మున్నగునవి తెలుగునఁ బ్రయోగింపఁబడరాదని నపదాసీత్యాది చింతామణి సూత్రమున కర్థము గాన నట్టి సుప్తులకు లోపము గల్గునని యాసూత్రమునకు వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలయును. అట్లు లోపశాస్త్రములు లేనిస్థలములు మిక్కిలి యరుదు. సాధారణముగా ‘చేసి - చేయక - చేయన్ - చేయుచున్’ మున్నగు లాక్షణికావ్యయములకును (“చేసినన్ - చేయున్ - చేయుచున్నన్” మున్నగు ధాతుజవిశేషణములకును. ఇవి చింతామణిపక్షమునందలివి) ‘చేసిన - చేయు - చేయుచున్న’ మున్నగు ధాతుజవిశేషణములకును నట్లే తెల్ల - నల్ల - మున్నగు గుణవిశేషణములకును స్త్రీసమత్వము సంగీకరించి స్త్రీలింగప్రథమైకవచనలోపమునుజేసి పదత్వమును సంపాదించికొన్నచో “అక్షదం న ప్రయజ్ఞేత” అనునభియ్యక్తోక్తికి విరోధము కల్గకుండ వానికి వాక్యములందుఁ బ్రయోగార్హత గల్గుచుండును (౪౨ I విష.). చింతామణిపక్షమున “మమ్ము - విమ్ము - తమ్ము” అనుచోటులందు ‘శస్సు’ నకు లవర్ణకాదేశము సంభవించుదు గాన నట్టియెడల శస్సునకు లోపమును బైరితిని ‘నపదాన్యవ్యయే’ త్యాదిసూత్రముచేఁ జేసికొనవలసియుండును. (౧౧౨ II విష.)

విభక్తిప్రత్యయములను, బేర్కొనుటలోను వానికిఁ గళాదుతప్రకృతి కర్తవ్యములను సంఘటించుటలోను, చింతామణి బాలవ్యాకరణములకుఁ గొంతభేదము

గన్నట్టును. కాని పర్యవసానమున నంతగా మార్పు గోచరింపదు. (విస్తర. III. IV. V.)

విస్తర. III ౧౧౯ I విషయము:—కల్పశరవల్లో వివరింపబడినరీతిని 'ఇందు' అనునది సప్తమీప్రత్యయము కామింజేసి యాద్వానిని సూరి సప్తమీప్రత్యయము లలోఁ జేర్చినట్లేదు. 'ఇందలి' అనురూపము బాల. చుంఛి. ౪౪ సూత్రముచే లభించుచున్నది. 'కూర్చి' అనునది 'ఉండి - చేసి' అనువానివలె ననుప్రయుక్త మయ్యెడి శబ్దవిశేషమే కాని ప్రత్యయవిశేషముకాదని సూరి తలంచెను. "కూర్చి - చేసి" అనునవి చేరవచ్చును వత్తద్విభక్తులె తత్తద్వర్తముల నియ్యంగల్లును. 'పట్టి' అనునదియు ద్వితీయమింద నిల్చునదేకాని యది చేరనపు డచటి ద్వితీయ, పట్టి చేరు నప్పుటి యర్థము నియ్యఁజాలదు. 'కూర్చి - చేసి' అనునవి చేరనప్పుడును నవి చేరి నప్పుటియర్థ మిచ్చుట కుదాహరణములు. చ. సుతుః హతుః డయ్యె ననంగ విన్నయం | తన యితః డాయుధంబుః దిగఁద్రాని యచేష్టతః బొందు... (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౦౫) సుతున్ = సుతుని, కూర్చి = సుతు నుద్దేశించి. మొ. అభీష్టవరంబు లిచ్చుటం | జేసి కృతార్థుఁడై... (ఆరణ్య. ౨ ఆ. ౨౯౫) ఇవట 'చేసి' లేకున్నను నది యున్నప్పుటి యర్థము ధారాళముగ లభించును. 'జ్ఞానముఃబట్టి ముక్తుఁడగు' అన్నచో 'పట్టి' అనుదానిని విడిచిన 'జ్ఞానమున్' అనుదాని కది యున్నప్పుటి యర్థము రానేరదు. ద్వితీయావిభక్తి 'సు' ప్రత్యయమును పక్షీరిభక్తి 'కు' ప్రత్యయ మును బా. తత్వ. ౨౬ సూత్రముచే 'ని - కి' అనురూపములు గలవిగాఁ గొన్ని యొడల మాటును. (అనుబంధము) కాన 'ని - కి' అనువానిని సూరి వేటుగఁ బరిపఁడయ్యెను. 'ల' అనునది తృతీయాదివిభక్తులకువలెనే ద్వితీయ 'సు' ప్రత్యయమునకును బహుత్వమునఁ బూర్వాగమమగునట్లు (బా. తత్వ. ౩౧ సూ.) సూరి సూత్రించికొనియుండుటచే 'ల' అనునది ద్వితీయాప్రత్యయముగఁ జేర్చినఁ బడలేదు. 'తోడ చేత' లకుఁ బర్యాయములగు 'తో - చే' అనునవి బా. తత్వ. ౧౦ సూత్రముచే సంగ్రహింపబడును. ఈసూత్రముచే 'లోపల' అనుదానికే బర్యాయ

అనుబంధము. విస్తర. III ౧౧౯ I విషయము:—"తత్సమము ౨౩-౨౪-౨౫-౨౬ సూత్రములచే 'సు' వర్ణకమును 'ని' వర్ణకముగా మార్చి కృతార్థుడయ్యెను." (బా. సా. పే. ౧౨౨ పు.) అనువేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. తత్వ. ౨౩ - ౨౪ సూత్రములు 'సు' వర్ణకమును 'ని' వర్ణకముగా మార్పునవికావు. అవి వేటొక నివర్తము నాగమముగా విధించునవై యున్నవి. చింతామణియు నీ 'ని' అనునాగమమును వేటుగ విధించుచున్నది.

మగుటంజేసి 'లోసు' అనునదియు సంగ్రహింపబడెను. 'ఓ - ఓయి' అనునవి బా. తత్స. ౧౪ - ౧౫ సూత్రములచే సంగ్రహింపబడును.

విస్తరము. IV ౧౧౯ I విషయము:—విభక్త్యర్థములు పయిరీతిని దిక్షాత్రముగఁ జేర్కొనుటచేను బయి యధర్వణోక్తిచొప్పున మఱి కొన్ని శబ్దములును విభక్త్యర్థబోధకము లగుచున్నవి. ద్వితీయాంతమున కనుప్రయుక్తములై 'కూర్చి - గుఱించి - గుఱించి' అనునవి యుద్దేశార్థమున ననుప్రయుక్తము లగును. ఉ. అధిపుఁ గూర్చి (కాశీ. ౨ ఆ. ౮౫ ప.) చేత విభక్త్యర్థకశబ్దములకు 'చేసి' శబ్ద మనుప్రయుక్త మగును. ఉ. ఇచ్చుటంజేసి = ఇచ్చుటచేత. 'ఇచ్చుటన్' అనుచోఁ దృతీయార్థమున ద్వితీయ నంగీకరించుటచేత నది చేతవిభక్త్యర్థము నిచ్చుచున్నది. దానిపై నర్థ విశేషము లేనిదే 'చేసి' శబ్దము నిల్పిచది. కాన నది యనుప్రయుక్తం బని చెప్పంబడును. ఇట్లే కోపమునంజేసి - మందగతులంజేసి. మొ. 'మెయి, మయి, మై' అనునవి తృతీయార్థమున వాడబడును. ప్రీతిమెయిన్ (ఆది. ౪ ఆ. ౮౮) ప్రీతి మెయిన్ = ప్రీతిచేత - ప్రీతితో. బలిమి మైఁ గొని (సఖా. ౧ ఆ. ౧౮౨) "జడ పదంబులతోడకు మెయి మైలు వికల్పముగానగు" (ప్రాథ. శబ్ద. ౧౮ సూ.) అని త్రిలింగలక్షణశేషమున నుపదేశింపబడెను. కాని వైరీతిగలప్రయోగములనుబట్టి 'చేత' వర్ణకార్థమునందును నవి వచ్చునని విశద మగుచున్నది. కేవల సహార్థమున వీనికిఁ బ్రయోగము కన్పట్టదు. "ప్రీతితోఁగూడి" అనుచో "ప్రీతిమెయిన్ గూడి" అని వచింపరాదు (బాల. కార. ౭ సూ. వ్యాఖ్య.)

'చతుర్థి విభక్త్యర్థమున "పొంతున్ - తదర్థము" అనుశబ్దములు వాడబడును. ఉ. హితము పొంతున్ (ఆను. ౫ ఆ. ౨౭౨) నీతదర్థము (ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౮) (నీతదర్థము = నీకొఱకు = నీనిమిత్తము) మ||...చేయు పొంతు విసమ్రాంగకులై మహాత్ముఁ డగుతండ్రిన్... (హరి. పూ. ౨ ఆ. ౨౦౬) 'కోసము ఇతి చతుర్థ్యర్థాభిధాయకోదేశశబ్దః (అహో. ౨౬౪ పు.) ఉ. భూసుతకోసమే గనుక... (ఉ. రా. ౮ ఆ., శ. ర.) ముక్తి కోసరము (నృసింహశతకము. సూ. రా. ని.) అనియునవ్యులు వాడిరి. (కు+అవసరము = కోసరము-కోసము. అని వీనిచరిత్రము నూహించుట లేస్స. ఇవి దేశ్యము లనుట నిజము కాదేమో?) పంచమీ సప్తమీ ద్వితీయల పైని 'ఉండి' శబ్ద మనుప్రయుక్తమయి వలనయొక్క యర్థమునె యిచ్చునని సూరి యాశయము. ఉ. వనమువలననుండి = వనమువలన, వనమందుండి = వనములో నుండి = వనమువలన, వనమునుండి = వనమువలన, మొ. లోసు, లోపల శబ్దములు

సప్తమ్యర్థకములు. వనములోనన్ = వనమందు. వనములోపలన్ = వనమునందు. మొ. సీ॥ పుట్టలో...మనసంబులో (విజ్ఞా. ఆచా. ౩౪).

విస్త్ర. V ౧౧౯ I విష:—విభక్తులలోఁ గొన్ని యర్థవంతములై సుజ్ఞేయ చరిత్రములై యుండును. ‘కూర్పు - గుఱించు - గుఱిచు’ అనుభాతువుల క్త్వాంత రూపములై ‘కూర్చు - గుఱించి - గుఱిచి’ అనునవి. ‘గుఱిచు’ భాతువుగల దనుటకు:—చం...ఐ! నను విరు కార్యమున్ గుఱిచినన్...” (ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౧౨ ప.) అను ప్రయోగము కన్పట్టుచున్నది. కున్+అయి = కయి = కై. నాకున్+అయి = ఐ = నాకై = నాకునై. దీనిలో ‘కై’ అనునదే చతుష్టిప్రత్యయముగా గ్రహింపబడెను. కొఱ = కార్యము. నాకొఱ+కున్ = నాకొఱకున్ = నాకార్యము నిమిత్త మనఁగా “నాకై” అనియేకదా యర్థము. అగుభాతు క్త్వాంతము ‘అయి’ శబ్దము. పట్టు భాతు క్త్వాంతరూపము ‘పట్టి’ అనునది. జ్ఞానముంబట్టి ముక్తికల్లు = జ్ఞానమును బట్టుకొని యనఁగా జ్ఞానమును మూలముగాఁజేసికొని ముక్తి కల్లు నని యర్థము. ఔపవిభక్తికమగు చేయిశబ్దపు తృతీయారూపము (చేయి - చేతి) చేతన్ - (తోడు - తోడి) తోడన్. కాలవ్యవధానమున శబ్దాకారములందును నర్థములందును మార్పులు గల్గుట నవి ప్రత్యయములుగా గ్రహింపబడినవి. ఇపుడు ‘తోడు’ శబ్దమాపనిభక్తి కమే కాదు. వైవృత్యత్తులవొప్పున నిపు డర్థస్ఫూర్తియే కల్గదు. ‘రాముఁ డొక్క కోలచే వాలిం గూలనేసెను’ అనుచో “ఒక్కకోలచేతిచే” నని యర్థముకాదుగదా. తోడ ప్రత్యయ మిపుడు సహాధికమే కాని సాహాయ్యార్థకము కాదు. వలను = దిక్కు. దీని యాపనిభక్తికరూపము - వలను - వలని—వలనన్ = దిక్కునందు. ‘అయ్యింటివలనఁ బెజవారు సనకుండన్” (ఆది. ౮ ఆ. ౧౧౫) ‘దాని పోయిన వలనఁ జూచు’ (ఆర. ౨ ఆ. ౨౬ ప.) ఇట్టిది సప్తమ్యర్థకమే యైనను గాలక్రమమున నపాదానార్థకప్రత్యయముగా వాడబడెను. హిమగిరివలన గంగ ప్రభవించెను. భీమునివలన ఘటోత్కచుండు పుట్టె, మొ. కున్+అన్నన్ = కన్నన్ - నీకన్నవాఁ డధికుఁడు = నీకు నన్నచో వాఁ డధికుఁడు. నీకు+అంటిచి+వని = నీకంటేని వాఁ డధికుఁడు. కాలక్రమమున నర్థము కొంత మాటి దీర్ఘము హ్రస్వమై ప్రత్యయా వస్థ నందియుండును. నీకంటె వాఁ డధికుఁడు. లోపల - లోను - వీని యాప విభక్తికరూపములు లోపలన్. లోనన్. ‘లోన్’ అనునది లోనుశబ్ద రూపాంతరమే. ఇది సప్తమ్యర్థక ప్రథమాంతమై ప్రత్యయావస్థ నందియుండును. “అందున్ = అస్థల ముందు - దానియందు” అను ప్రత్యేకప్రయోగములును నేటికినిఁ బ్రసిద్ధమై యున్నవి. క॥ అనఘుఁడు శర్యాతిమఖం | బొనరించె...అందా | శివులకు సోమం బీబో | యిన... (ఆర. ౩ ఆ. ౧౯౦) (అందు = దానియందు, ఆయజ్ఞమందు.)

తృతీయాదులకు సుగాగమంబగు. ౮.

రామునిచేతను - రామునితోడను - రామునికొఱ

బాలవ్యా. కును - రామునివలనను - రామునికంటెను - రామున

౧౨౦ విషయము. కును - రామునియందును.

కయి - పట్టి - యొక్కలకు సుగాగమంబు లేదు. ౯.

రామునికయి - జ్ఞానముఁబట్టి - రామునియొక్క.

సంజీ. ౧౨౦ విషయము:—చింతామణిప్రక్రియలో “తిజ్జ ధ్యే” త్యాదికారికల చొప్పున నెల్లశబ్దములకును గళాద్రుతప్రకృతికత్వము లేర్పడునుగానఁ దన్మూలము ననె విభక్తులకు ద్రుతాంతత్వము సిద్ధించును. (చూ. ౮౨ విషయము) బాల వ్యాకరణమున నట్లుగాదు. ఈసూత్రము నందువలె నెల్లయెడలను ద్రుతవిధానము చేతనె ద్రుతప్రకృతికత్వ మేర్పడవలసియున్నది. ఇట్టి మార్పులో బాలవ్యాకరణ పద్ధతియందుఁ గొంత లోపము వాటిల్లినది. చింతామణిపక్షమున ద్వితీయావిభక్తు లగు ‘ను - ని’ వర్ణకములు తిజ్జధ్యసూత్రముచొప్పున ద్రుతప్రకృతికము లగుటం జేసి ‘నున్ - నిన్’ అనురూపములతో నుండును. బాలవ్యాకరణపక్షమునం దన్ననో ప్రకృతసూత్రముచే ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయములకు సుగాగమము లేమింజేసి “ను - ని” అనిమాత్రమే నిల్పియుండును. కాన నీక్రిందిభారతప్రయోగములు బాలవ్యాకరణపక్షమున సంగ్రహింపఁబడఁజాలకున్నవి. మ. ఇనలేజుం డతిభక్తిఁ గాంచనరథం బెక్కించి యక్కనన్యఁ డో | డొని తెచ్చెం దనతల్లి సత్యవతినిన్ ఊజీజనుల్ దన్ను బో | రనఁ గీర్తింపఁగ... (ఆది. ౮ ఆ. ౧౯౧) వ. అమ్మని పుత్త్రునియందు నామనంబు దద్దయుం దగిలియున్నది. ఉ. నన్నును గొంగిలించుకొని నాహృదయంబునకున్ నిజాస్య మా | సన్నముచేసి... (ఆర. 3 ఆ. ౧౦౭) ఇందలి ‘ను’ అనునది ‘నన్నున్’ అనుదాని స్వత్వరూప మనరాదు. నన్నయమతమున ‘ను’స్వరూప స్వత్వమే లేదు. కాన ‘నన్నునున్’ అనియే నన్నయపక్షమునఁ బదచ్ఛేదము చేయకతీరదు. ఇంక బాల. సంధి. ౨౧ సూత్రముచొప్పున నిరర్థకద్రుతా గమముచేసినంగాని ‘సత్యవతినిన్ - నన్నునున్’ అనురూపములు సిద్ధింపనేరవు. క||...ఉ|| త్తరకోసలేశుభాంగా | సరినిన్ గను మనఘ (ఆర. ౨ ఆ. ౧౬౩) ఇదియుఁ బైప్రయోగములవంటిదె. ఇట్టి బాలవ్యాకరణపు పొరపాటుమార్గమునే నమ్మికొని కావలయును నారాయణీయమున ద్వితీయైకవచనప్రక్రియ దోషభూయిష్ఠముగ నడుపఁబడెను. అట్లె గాణపతవ్యాఖ్యాతయుఁ బై “సత్యవతినిన్ - భంగాసరినిన్” అను భారతప్రయోగములను జూచికొనక యీక్రిందిరీతిని బ్రామాదికముగా

వ్రాసెను. "అదే = ఆ 'ని' లోపమే, ఇదాదిపై = ఇకారము మొదలగువర్ణము లంతమందఁగలవానిపై, నిత్యము. ఉదా:—హరిన్ - హరిని. ఇవి ద్రుతప్రకృతిక ములు గాన సంస్కృత్యత్వములు వచ్చినరూపములు. హరినిన్ - హరినిని - అను రూపములు గాకుండుటయే నిత్యలోపమునకు ఫలము" (వారా. గా. తత్వ. ౨౨ ప. వివ. ౧౦౩ కారి.)

ప్రస్తుతమగు ౯ సూత్రముచొప్పున 'కయి పట్టి యొక్క' అనునవితప్పు వక్రీన తృతీయానుల విభక్తిప్రత్యయము లన్నిటిని సుగాగమం బగునని యర్థము. అనఁగా నట్టి విభక్త్యంతములెల్ల ద్రుతప్రకృతికము లగుచున్నవని తాత్పర్యము. ద్వితీయా 'ను' ప్రత్యయము బాలవ్యాకరణపక్షమున ద్రుతప్రకృతికము కాకున్నను ద్రుతరూపమగుటచే నట్టి ద్వితీయావిభక్త్యంతములు ద్రుతప్రకృతికములు కాఁగ లవు. ఇట్టి ద్రుతప్రకృతికశబ్దములందలి ద్రుతము సముచ్చయ్యాద్యర్థవిశేషబోధకము కాదని యెఱుంగునది. ప్రయోగములు:—ఉ. కాదని పూని పల్కుటయుఁ గద్రువఁగ్నిద మేమి దీనికిన్ | వా దిది యేల రిత్త యనినన్ (ఆను. ౧ ఆ. ౧౦౮) తరల. మీకు నెన్గొనరించియున్న (ఆర. ౩ ఆ. ౩౪౬) చ. కురుపతి కిన్ యుద్ధిష్ఠిరున కున్...బిక్కనభ...బిరచ్చి...(సభా. ౧ ఆ. ౫౬ ప.) కం. జర యనురాక్షసి నీకుం | గర ముపకారంబు...(సభా. ౧ ఆ. ౧౪౭.)

చేత - తోడ - లోపల వర్ణకంబుల ప్రథమాక్షరంబులు

బాలవ్యా. వైకల్పికంబుగా శేషించు. ౧౦.

౧౬౧ విషయ. ప్రత్యయంబు వర్ణకం బని ప్రాచీనులు వ్యవహరిం

తురు. రామునిచే - రామునితో - వనములలో.

సంజీ. ౧౨౧ విషయ:—'చేత - తోడ - లోపల' అనువాని మొదటియక్షరము శేషించు ననుటచే దక్రీనవి లోపించుననియు నట్టియొడ వైకల్పికముగా "చే - తో - లో" అనుప్రత్యయములును నేర్పడుననియుఁ దాత్పర్యము. వీనికి బాల. తత్వ. ౮ సూత్రము చొప్పున సుగామము రాఁగా 'చేన్ - తోన్ - లోన్' అను ప్రత్యయము లేర్పడును. (విస్త.) సూరి యిటనిర్ధారణార్థక లోపల పశ్చినిమాత్ర మె చెప్పియుండుటచేత దానిరూపాంతరమగు 'లోన్' అనునదియు నిర్ధారణార్థకము

విస్త. ౧౨౧ విషయ:—"రామునిచేను....రామునితోను.....వనములలోను" అనునట్టి స్వత్వరూపము లరుదని తోచెడిని" (బా. సా. వే. ౧౨౫ పు.) అట్లు తోచుటకుఁ బ్రమాణము మృగ్యము. చ|| కవిసీ...పామునీరిలో | ను వెడల కుండి...(ఆను. ౧ ఆ. ౨౩౨.) (చూ. తృతీయోదాహృతులు).

మాప్రమేకాని యధికరణార్థకము కాజాలదు. కాన నధికరణార్థకముగు 'లోన్' అనునది విభక్త్యర్థాభిధాయకశబ్దమే యని యెఱుంగునది. అట్లగుటచేతనే యిచటి యుదాహృతులలోఁ దక్కినవానికి భిన్నముగ "వనములలో" అని బహువచన ముదాహృత మయ్యెను. "ప్రత్యయ ఇహవర్ణకః" అను (3౦ విష.) చింతామణి ననుసరించి సూరి "ప్రత్యయంబు వర్ణకం బని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు." అని వివరించెను. సూరి వన్నియ లనియు వ్యవహరించెను. (క్రియా. ౪౪ సూ.) వర్ణక శబ్దభవమే వన్నియ యగును. పయివిభక్తులకుఁ బ్రయోగములు:—

ప్రథమకు—రాజమనోహరుఁడు....రాజమహేంద్రుఁడు....(ఆది. ౧ ఆ. 3 ప.) పాలుర్ (ఆది. ౨ ఆ. ౯౨) విస్తితుల్గా జనుల్ (ఆది. ౨ ఆ. ౨3౪) సంతతంబు వినంగ నభీష్ట మైంతయున్ (ఆది. ౧ ఆ. ౧౪) కాముశక్తి నోర్వగలరె జనులు (ఆది. 3 ఆ. 3 ప.)

ద్వితీయకు—తనకులబ్రాహ్మణు ననురక్తు నవిరళ (ఆది. ౧ ఆ. ౯) నన్నునుఁ గౌగిలించుకొని (ఆర. 3 ఆ. ౧౦2) తనతల్లి సత్యవతిసీన్ (ఆది. ౪ ఆ. ౧౯౨) భాంగా సరి నిన్ (ఆర. ౨ ఆ. ౧౬3) నీచతవాని మత్స్యవిభునిన్ (విరా. ౨ ఆ. ౧2౯.)

తృతీయకు—సీ....తొడరి మీమువ్వురతోడ నొండె... | ...ఒక్కని, తో నొండెబొడిచెద దోర్బలమున (సభా. ౧ ఆ. ౧౯౯) సీ.... | ఈతండ వేల్పులచేత దివ్యాస్త్రముల్ (ఆది. ౫ ఆ. ౧౨౪) క. ఈచక్రము... | నీచేత... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౫2) ఆ. వె....కి తవుల | తోడఁ గడగి జూదమాడఁ దగదు (సభా. ౨ ఆ. ౧౬2) అక్కర. ...అర్థలోభంబు | నంగురుకులహానికరుఁడు ధారుణీస్తాభ నీ సుతుఁడు (సభా. ౨ ఆ. ౧౮౨) క...సంపద | తో మాఁడుజగములు నోపుదురు సాధింపన్ (సభా. ౧. ఆ. ౧౧౫.)

చతుర్థికి:—గీ. అనఘ మామామ శకుని నాకై కడంగి (సభా. ౨ ఆ. ౧2౪) సీ. చైద్యునికై పూని... (సభా. ౧ ఆ. 3౮) ఇట 'చైద్యునకై' అన్నను ఊతిలేదు. కాని లాక్షణికు లెవ్వరును 'కై' పరమగునపుడు నగాగమమును విధించియుండ లేదు. అట్టియెడల నవర్ణస్థితిని నిర్ణయింపగల్గు ప్రబలప్రయోగమును గన్నట్టదు. కాన 'చైదునకై' అని నిల్పరాదు. గీ. పూర్వలైన సగరనృపపుత్రులకును | దాత గతికయై తెచ్చె నిద్ధరణి కనఘ (ఆను. ౨ ఆ. ౧౧2) 'కై' అనుదానియర్థమున 'కునై' - 'కుఁగాన్' - అనియుఁ బ్రయోగించుట కలదు. సీ. అడుగుము నీకుఁగా ననినేయు టొక్కటి దక్కంగ (భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౫2) గీ. పొదలుఁ దఱుఁగుటకై, పొడ పొదవుఁ బడుటకై, కడుంజేరుఁ బాయుటకై, 'జనించు|బొలియుటకునై, సుఖం

[భా. తత్వ. ౧౧ - ౧౨సూ.] తిష్ఠకవి 'కై' అనుచోఁ బ్రాణీయతి చూపరాదు. 453

బులఁబొందు, దుఃఖః మొందుటకునై... (శాంతి. ౧ ఆ. ౨౦౬) 'కునై = కై' అను నవి పర్యాయరూపము లనఁదగియున్నను 'కునై' అనుదానికి ముందు 'న' అనునది నిల్చును. 'కై' అనుదానికి ముందు 'న' అనునది నిలువదు. "తత్కార్యముకై" (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౨౪౪) (చూ. ౧౩౬ III విష.). కైవిభక్తి యిట్లు 'కున్ + అయి' అనుశబ్దముల జంట మూలముగాఁ గలదనియు దీనిచోట స్వరయతిమాత్రమే చెల్లు ననియు గ్రహింపక కూచిమంచి తిష్ఠకవి యీక్రిందిరీతినిఁ బ్రాణీయతినిఁ బొర పాటుగా నుదాహరించెను. "క. కై యనఁగఁ గతారముపై : నై యనఁగ విభక్తు లొప్పు... (సర్వల. ౧ ఆ. ౨౧ ప.) కైవచ్చుటకు—ఉ. నావుడు వాయునందనుడు నందనపామ్మ చమూవధూటి నీ : కైవసమైన లెస్స యటుగాక నినుం దలమీతె నేని... (జైమిని. సర్వల. ౧ ఆ. ౨౨ ప.)" ఇట 'కైవసము' అను వేఱుశబ్ద మనఁ దగునుగాన 'కై' అను విభక్తి నిట నంగీకరింపవలసిన ప్రసక్తిలేదు. 'కైవసము' అనుదానిలోని 'కై' శబ్దము హస్తపర్యాయమైన యఖండశబ్దము. హైపద్యమున 'కై' విభక్తికి సంగతియు లేదు. క॥...స | వ్హానిత శాంతిఁకొఱకు వి | జ్ఞానంబున... (శాంతి. ౫ ఆ. ౯౦) క...ఎఱిగిం | చిత నీపరిపాటి కర్త శీలతఁకొఱకున్ (శాంతి. ౪ ఆ. ౯౮.)

పంచమికిఁ—వారికం | టైను బలాధికులైనవారి కడిదివీరుల... (ఆది. ౨ ఆ. ౩ ప.) సీ...వారల, కంటె హితుల్ నీకుఁ గలరె యొరులు. (ఆది. ౮ ఆ. ౪౩) సీ...భూసురవరులవలన | వేదంబులును...కఱచుచు (ఆది. ౩ ఆ. ౧౨) చ. నర వరుఁ డైన భీమువలనం బ్రభవించె హిడింబుఁడన్... (ఆది. ౬ ఆ. ౨౩గీ.)

షష్ఠికిఁ—చ. కురుపతికిన్ యుధిష్ఠరునకున్ ...విభవాభిరామునకు... (సభా. ౧ ఆ. ౫) యొక్కకుఁ బ్రయోగములేదు.

సప్తమికిఁ—ప్రజాపతు | లుం దచింత్యాత్మకు డైనయట్టి (ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౨) చ...క్షణం | బున డిభకుండు మృత్యుగతిఁబొందె..... (సభా. ౧ ఆ. ౧౧౭)

డు ము వు న లేక వచనంబులు. ౧౧.

ఏకత్వసంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయం లేకవచనంబు.
రాముఁడు, సోముఁడు, వనము, ధనము, ధేనువు,
భానువు.

లువర్ణంబు బహువచనంబు. ౧౨.

బాలవ్యాకరణ వివరణము. బహుత్వసంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయంబు బహువచనంబు. రాములు, సోములు, వనములు, ధనములు, ధేనువులు, భానువులు.

తక్కినవి యుభయంబులు. ౧౩.

మిగిలిన ప్రత్యయంబు లేకత్వబహుత్వములకు బోధ
కములని యర్థము. వనమును, వనములను, వనము
చేతను, వనములచేతను, వనముతోడను, వనముల
తోడను.

సంజీవని. ౧౨౨ విష:—ఏకత్వసంఖ్యను బోధించు = పదార్థ మొక్కటినే
తెల్పు. బహుత్వసంఖ్యను బోధించు = అనేకపదార్థములను దెలుపు. రాముడు =
ఒక్కరాముడు. రాములు = అనేకరాములు. తక్కినవి = “డు - ము - వు - న - లు”
అనునవితప్ప దక్కిన ప్రత్యయములు. ఉభయంబులు = ఏకత్వమును బహుత్వమును
బోధించునని యర్థము. వనమును = ఒక్కవనమును. వనములను = అనేకవనము
లను. ఇచట ద్వివిధవచనములందును ‘ను’ ప్రత్యయమే నీల్చినది. లాగమపూర్వక
ములు (బా. తత్స. ౩౧ సూ.) బహుత్వబోధకము లగును. లాగమపూర్వకములు
కానివి యేకత్వమును బోధించును. లడాగమలవర్ణము, ‘లు’ ప్రత్యయమూలక
మనఁదగును.

సంస్కృతమున ద్వివచనము గలదు. ద్విత్వసంఖ్యను బోధించునది ద్వివచ
నము. కాన సంస్కృతమున రెండిటికన్న నెక్కువసంఖ్యను బోధించునదే బహు
వచనమగును. తెల్లన నొక్కటికన్న నెక్కుడుసంఖ్యను బోధించునది సయితము
బహువచనమే. ఇట్టిస్థితి ప్రాకృతములనాటికే ప్రసిద్ధికెక్కినది. “ద్వివచనస్యబహు
వచనమ్—సర్వాసాం విభక్తీనాం సుపాంతిజాంచ ద్వివచనస్య బహువచనం
ప్రయోక్తవ్యమ్” (ప్రాకృతప్రకాశము. ౬ పరి. ౬౩ సూ.) (౮గి పుట.) ౧౧
సూత్రపువివరణమున ‘న’ వర్ణకమున కుడాహరణ మియ్యబడలేదు. బా-కార-౧౮.
౨౩ సూత్రములచొప్పున దృతీయాసప్తమ్యైకవచములందు నవర్ణకము నిల్చును.
వనమునన్ = వనముచేతన్, వనమునందున్. ౧౨ సూత్రమున “లు వర్ణంబు”
అనియే బాలవ్యాకరణప్రథమద్వితీయముద్రణములందు సైతము గలదు. “ఈ
సూత్రంబున ‘లువర్ణం’ బని యున్నది. లువర్ణకం బనుట యుక్తంబు” (బా. గు. ప్ర.
౬౬ పుట.) అని గుప్తార్థప్రకాశిక నుడువుచున్నది. కాని సూరి స్థలాంతరము
నందును నిట్లు వాడియున్నాడు. అట్టియెడల నిట్లు గుప్తార్థప్రకాశిక సవరించి
యుండలేదు. “కొండొకచో సమాసంబులందు నామ్నాదికనుమ్నాదుల మువర్ణం
బులు వజ్రవర్ణంబులగు” (బా. సమా. ౧౯ సూ.)

ఓయిత్యామస్త్రణంచ వికృతా స్యాత్. (ఆం. చిం. తత్వ. ౩ కా.) (అహో. ౨౪౧ పు.)

వికృతావత్రవాలోపః । స్పష్టస్థోఽయిపదేతుయేః ।

సపూర్వత్రస్థితస్యాచిత్ । ఇతి స్త్రీవాచకాభవేత్ ।

నన్నమా

పరత్రైవప్రయోగస్తు । స్యాద్ద్యయోరపిచాద్యవత్ ।

భర్వజీయము

నీచతాయాం రి సీ స్యాతాం । క్వచిన్త్రైత్వాం చ తచ్చు

౧౨౩ విషయము.

తిః । అన్యత్రాపి క్వచిద్రోస్యాత్ ప్రాశచేశ్య ప్రయో

గతః ॥ (వికృ. అజం. ౧-౨-౩. కారి.) (అహో. ౨౪౧

పుట.)

క్వచిదామస్త్రణేకానో । వైకృతాత్పరతోమతః. (వికృ.

అజం. ౨౦ కా.) (అహో. ౩౫౫ పు.)

కల్ప. ౧౨౩ విషయము:—ఓయి+ఇతి = 'ఓయి' అని, అమస్త్రణమ్ = సంబోధన వాచకము, వికృతావత్ర = తెల్లనందును - స్యాత్ = అగును. "ఓ ఇత్యామస్త్రణంచ" అని యహోబలవతిపాతము. 'ఓ+ఇతి' = 'ఓ' అని యర్థము. "బాలసరస్వత్యాతు ఓయీతి ద్వ్యక్షరసాతోవ్యాఖ్యాతః. ద్వితీయాచార్యేణాపి ద్వ్యక్షరశబ్దమేవోర రికృత్యవికృతావత్రవాలోపః...ఇత్యుక్తమ్" (అహో. ౨౪౧ పు) ఓయిరామా - ఓరామా. ఓయిపదేతు = చింతామణిలోఁ జేర్కొనఁబడిన 'ఓయి' అనుపదమందలి, యేః = 'యి' అనుదానికి, అత్ర వికృతా = ఈ తెల్లనందు, లోపః = లోపము, వా = వికల్పముగా నగును. సః = అట్లు లోపింపఁగా నేర్పడిన 'ఓ' అనునది, పూర్వత్ర = సంబోధ్యవాచకమునకు ముందు, స్థితః = నిల్చునది, స్యాత్ = అగును. రోఇతి = 'రో' అనునది, స్త్రీవాచకః = స్త్రీసంబోధనవాచకము. భవేత్ = అగును. ప్రయో గః = ప్రయోగము, పరత్రైవ = సంబోధ్యవాచకమునకుఁ బరమందే; ద్వయోరపి = ఓ - రో - అను రెండింటికిని ('ఓయి' అనుదానికిని), ఆద్యవత్ = సంస్కృతభాష యందువలెనే యైచ్చికముగువాడుక, స్యాత్ = అగును. ఉదా. ఓరామా - రామా, సీతహో - సీతా, ఓసీతా, ఓయిరామా మ్మ. నీచతాయామ్ = నీచపురుష స్త్రీసంబోధనమునందు, 'రి - సీ', = 'రి-సీ' - అనునవి, స్యాతామ్ = ఓశబ్దమునకుఁ బరముగా నిల్చును. నీచపురుషామంత్రణమున 'ఓరి' అనియు నీచస్త్రీసంబో ధనమున 'ఓసీ' అనియు వాడఁబడునని తాత్పర్యము. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, మైత్ర్యాంచ = మిత్రసంబోధనమునందును, (వత్సలత్వాదులకు మైత్రి యుపలక్షణ ఘని యెఱుంగునది.) తచ్చుతిః = ఆ 'రి, సీ,' శబ్దముల వినికి సంభవించుచున్నది.

ఉదా:—ఓరి దుష్టమండ, ఓసి దుష్టురాల, ఓరి ముద్దుకృష్ణ - ఓసి ముద్దుబాల - 'రో' అనువానికి హ్రస్వమును, 'రి, సి,' అనువానికి దీర్ఘమును వైచ్చికముగ వాడుట గలదు. ఓరి రాక్షస - మొ. 'రో' = 'రో' అనునది, రూఢదేశ్యప్రయోగతః = ప్రసిద్ధమగు దేశ్యప్రయోగమున, అన్యత్రాపి = స్త్రీవాచకేతరస్థలములందును, క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, స్యాత్ = అగును. అన్నరో - "పడఁబోవ, గొల్లెత బసవరొయనగ" (బసవ. ౨ ఆ. ౫౨౨ ప.) మొ. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, వైకృతాత్ పరతః = అచ్చతెనుఁగుశబ్దమునకుఁ బరముగ, ఆమస్త్రజే = సంబోధనము నందు, కానః = 'కాన' అనునది, భవేత్ - ప్రయుక్తమగును. అమృతాన "ధర్మ మేమరకుండు మీ తల్లి కాన" (నైష. ౭ ఆ. ౯.)

ఓ యామస్త్రజాంబునందగు. ౧౪.

ఓ యమశబ్దము సంబోధనంబునం దగునని యర్థము. ఇది సంబోధ్యవాచకంబునకు ముందే ప్రయోగింపఁ బడును. ఓశబ్దంబు తొఱంగియు సంబోధ్యవాచకంబు ప్రయోగింపవచ్చును. ఓరాముడ - ఓరాములార. రాముడ - రాములార.

ఓశబ్దంబునకుం బురుష నీచస్త్రీపురుషామంత్రజాంబు లందు, యి, సి - రి, వర్ణంబులు విభాష నంతాగమంబు లగు. ౧౫.

ఓయిరాముడ - ఓరాముడ, ఓసిదుష్టురాల, ఓ దుష్టురాల, ఓరిదుష్టుడ - ఓదుష్టుడ.

ఓరి - ఓసిమైత్రియందుం గలవు. ౧౬.

ఓరిచిన్నికృష్ణ - ఓసిముద్దుబాల. ఓయి మొదలయిన వానికి స్వతంత్రప్రయోగముం గలదు. సంగతి య యోయి. ఓసి పోవే - ఓరోరి యింకెందుఁబోవచ్చు. దీనికి దీర్ఘంబుం గలదు. ఓయి విప్రకులావతంస. ఓరి దుష్టనిశాటులార. ఓసి ననుఁ జెనకరాకు.

సంజీవ. ౧౨౪ విష:—ఆమంత్రజాంబునందు = సంబోధనమునందు - సంబోధ్య వాచకము = పిలువఁదగినవానిని దెలుపువదము. తొఱంగి = విడిచి. ఓశబ్దము సంబోధ్యవాచకమునకు ముందే ప్రయోగింపఁబడునను నవధారణముచేతఁ బర ముండు బ్రయోగింపఁబడదని నిశ్చితమగుచున్నది. 'ముందే' అనునవధారణమున

కవ్యవహితపూర్వముదని పేటికా వ్యాఖ్యాత యర్థముచేసెను (బా. సా. పే. ౧౨౭ పుట.). ఇట్టి యర్థముచేసికట్లే సూరియం దాపోడించి కావలయు: ప్రిలింగలక్షణశేష కర్త “ఓశబ్దం బొక్కచో సంబోధ్యవాచకమునకు ముం దితరశబ్దవహితంబయి కానంబడియెడి.” అని సూక్రించి యుదాహరించెను. “ఓవిరుపిభిసున్న ఖ చరోత్తము లార (మీరభ. ౨౮) ఓతోయజనేత్తు: గాంచిన వధూమణి (విజ. ౩౮).” (ప్రాథ. శబ్ద. ౧౭ సూ.)

సంజీవ. ౧౨౪ I విష:—“ఓడ: జా: బొడుతు: జంబో యని” (బరహ. ౪౮. ౧౭) అనుచోటి ‘ఓ’ శబ్దము, “పొడుతు: జంబోయి” అను నిట్టి “ఓయి - ఆయ్య” మున్నగువానివంటి వగుచున్నది. “ఓరావే” (ఉ. హరి. ౨౮. ౧౨౯) ఇచ్చటి ‘ఓ’ శబ్దము పిలుచునపుడు వలుకుటకు దెలుపుచున్నది. కాన నిట్టి ‘ఓ’ శబ్దములు సంబోధనార్థకములని వ్రుమించరాదు. ప్రయోగములు—“ఉ॥ ఏజనకాత్తజం దశరథేశ్వరుతోడల రాముభార్యజం । జోజులార యడ్డపడ్డ రోసురలార సురారికంచు...” (భాష్య. యుద్ధ. ౪౧ ప.) “ఉ॥ పైవతురాస్యనంశకలశోదధిపూర్ణ శకాంక”... (మరు. ౧౮. ౩౦ ప.) “కా॥ ఓరాజన్యమహేంద్ర యోమణిగణ ప్రాతానివాతాశన ప్రాజ్యత్కటివక్ర యోముఖరశార్థక్రూరబాహోద్ధరా । యోమక్తాచలకల్ప యోకవచితపూర్ణాంగ కావంగచే ! యోరావలత్తతిమణి నిరవధిప్రోద్భుత్ప్రతాపరణి.” (మను. ౪౮. ౩౧) “క॥ శరణాగతసంశ్రితభయ । హరణా సురనికరశేఖరానర్జమణి : స్ఫురణావరిచయరంజిత ! చరణా వనమాలికా భుజుగాభరణా” (విరా. ౧౮. ౩౨) “మ॥ అనఘా మున్ను శమంత... (ఆది. ౧౮. ౩౫.)

సంజీ. ౧౨౪ II విష:—అనిచపురుషసంబోధనమున ‘ఓయి’ అనునదియు, నీచ - పురుషసంబోధనమున ‘ఓరి’ అనునదియు, నీచస్త్రీసంబోధనమున ‘ఓసి’ అను నదియు సంబోధ్యవాచకమునకు: బూర్వమున నైచ్చికముగ నిల్చునని యర్థము. అట్లు ‘యి - సి - రి’ అనునవి యంతాగమములు కానపుడు ‘ఓ’ శబ్దముమాత్రమే వాని యన్నిచోట్లను నిల్చును. శీలము, జాతి, విద్య వయసు మున్నగువానిచే దన కంటె దక్కువవాడచటి నీచశబ్దవాచ్యుడని యెఱుంగునది. అట్టివారివిషయ మున ‘ఓరి, ఓసి’ అనునవి వాడబడుచుండును. మైత్రీ, వత్సలత మున్నగువానిస్థలము లందును నివి వాడబడును. ఇట్టిస్థలము కాకున్నను శత్రువిషయమగుచోను త్తముల విషయమునందును నీయోరి - యోసి యనునవి వాడబడును. నీచతాతిశయస్సూక్తిలో ‘ఓరోరి’ మున్నగురీతిని ద్విరుక్తియు: గలదు. ప్రయోగములు:—నీ॥ కను:

గొని జంఘారితనముఁ డోరోరి.....'తొలఁగిపొండు.....'(మాసల. ౧౫.౧౮గీప.)
 "క...పాపాత్మక మగుకీరాతబలము".....అనెడి పూర్వ (౧౮౪) పద్యమునుబట్టి
 వారినే 'ఓరోరి' అని సంబోధించె ననుట స్పష్టము. ఇచటి 'ఓరోరి' అనునది సంబోధ్య
 వాచకమును వొఱంగియొ యున్నది. ఉ. 'ఓరిదురాత్మ యాయబల నోడక యేటికిఁ
 బట్టినాడవు" (ఆరణ్య. ౫ ఆ. ౧౭౯) ఉ. ఎవ్వఁడు రోరి తాను నొకయెక్కుడు
 వీరుడపోలే (ఉ. హరి. ౩ ఆ. ౪౩) శా. ఓరీ బ్రాహ్మణధూర్త (ఉ. హరి ౪ ఆ.
 ౧౮౭) శా. ఓరీ దానవధూర్త (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౨౧౦) ఉ. ఓసి దురాత్మరాల
 గృహ మొల్లక (మను. ౪ ఆ. ౮౨) శా. ఓసీ నీకొఱగామియే యిది (కళా. ౩ ఆ.
 ౨౧౬) ఉ॥ ఓయి దయావీహీనమతి (మను. ౪ ఆ. ౮౭) (విస్తర.) ఓరి యనునది
 బహుత్వమునందును వాడఁబడును. వెనుక నుదాహరించిన మాసలపర్వపద్యము
 లోని "ఓరోరి...తొలఁగిపొండు" అనునది కీరాతబలమునుగూర్చి పలుకఁబడినది
 గదాః మఱియు, క. ఓరి యనెడుసంబోధన । వేరునఁ బెక్కండ్ర నొకనిఁ బిలువఁగ
 ననువౌ । నోరిజనులార యనఁగా । నోరిజనుండా యనంగ నుడువతిమకుటా (సర్వల.
 ౧ ఆ. ౮౧ ప.) ద్వి. ఓరిరాక్షసులార యుర్విపై నేను । శూరతవిలసిల్లు సుగ్రీవు
 బంట (రంగ. సుందర. ౮౨ సర్వల. ౧ ఆ.)

సంజీ. ౧౨౪ III విష:—మైత్రి యనునది వాత్సల్యాదులకు నుపలక్షణము.
 'ఓరిచిన్నికృష్ణ - ఓసిముద్దుబాల' అను నుదాహృతులు వాత్సల్యాదివిషయములె
 యనుట లెస్స. ఈసందర్భమెల్ల సూరి యహోబలపండితీయమునుండి యెత్తి వ్రాసి
 నదె యనవచ్చును. "వికృతావత్ర వాలోప । స్సంబుద్ధోయిపదేతుయే! స పూర్వత్ర
 స్థితస్సాస్త్రిద్రో! ఇతి స్త్రీవాచకోభవేత్ । ...నీచతాయాం రిసీస్యాతాం । క్వచిన్నై
 త్ర్యంబతచ్చుత్రి త్యుక్తమ్. యత్ర పురుషామస్త్రణం తత్ర లోపవికల్పః యత్ర
 స్త్రాద్యామస్త్రణం తత్ర వ్యవస్థితవిభాషా. ద్వ్యక్షరస్య ప్రయోగాభావాత్.
 ఉభయత్రాపి తస్య పూర్వత్రైవ ప్రయోగః.... సంగతియ యోయిసుమంత

విస్తర. ౧౨౪ II విష:—పయిప్రయోగములనుబట్టి యాక్రిందిపేటికా
 వ్యాఖ్య నిర్ణాలమని విశదమగుచున్నది. "అధమజాతిస్త్రీపురుషామంత్రణమున
 నోశబ్దమునకు 'సి.రి' వర్ణములు గలుగుట సూరి హృదయముగానట్లును అట్టి
 ప్రయోగము లగపడిన వానిని మైత్రి చే గలిగినవానినిగా సమర్థింపవలెననియే
 యాతఁడు భావించినట్లును స్పష్టమయ్యెడి." (బా. సా. పే. ౧౨౮ పు.) సూరి
 గ్రంథమున నిట్టి యభిప్రాయము లేదు, మఱియుఁ బైప్రయోగములయందు మైత్రిని
 సమన్వయించుట దుర్ఘటమునని గ్రహింపవలయును,

బ్రా. అత్త. ౧౦ - ౧౬ సూ. బ్రా. సా. ౩. వ్యాఖ్యాతయవతీతప్రసంగము 4౪9

కింగతావ్ర (అను. ౪ ఆ. ౬౬) కతావిషు పరనేష్యక్ష్మ వి శ్లవతో స్వాత ప్ర్యేణాపి ప్రయోగోష్టయః" (అహో. ౨౪౧ పు.) క్షిప్రహోబలపండితీయమును జూచియు నందలి 'రో - కాన' మున్నగువానిని సూరి యుదాహరింపకుండఁజూచి వింత. (విస్తర. I. II).

విస్తర. I ౧౨౪ III విషయము:—“రో - రో - కాన - ఆల - ఆలా. అనునవి ప్రాచీనప్రాంతాంధ్రమున నట్టి ప్రయోగము లగవడమిని...సూరి పీనిని: దలంపఁ దయ్యె” (బ్రా. సా. ౩. ౧౩౦ పు.) “రోప్రభృతులు ప్రాచీనప్రాంతకథావలో నగవడలేదను వేటికావ్యాఖ్య కేవలము నపరిశీలనకృతము. ఏ. గీ...కరంబున నుదర మప్పు ఁచియిచ్చురో రక్కెసయంచు నుల్ల. ములుకువారనై పురబసంబులు దలంకి (విరా. 5 ఆ. 3౬) తిక్కన పించుక పూర్వదే యనఁదగు నధర్వణుఁడు సూత్రించుచుండ నవి యస్త్రశిక్షములనుటయెట్లుపొందును? ద్వీపద. కడురొంపి: గాలు జాలుడు: జల్లకడవ! పడఁబోవ గొల్లెత బసవరో యనఁగ (బసవ. ౨౪, ౧౨౨) వీరభద్రయ్యరో విషము ప్రాణేశుం! దారగించె (బసవ. 3 ఆ. ౨౪౪) అద్దిరో స్వీ రెప్పరయ్యరో యనుచు (బస. 3 ఆ. 3౪౬) దేవరో యనఁగ శ్రీవివ్యలింగాంగ (బసవ. 3 ఆ. ౧౪౧) నల్లభరో (భాస్క. రా. పీఠ. ౧౪౧ ప.) అధర్వణకారికలను గొన్ని మహాకవిప్రయోగములను మూలముగాఁ గొని త్రిలింగక్షణశేషకర్త యీశ్రీదివీతి నుపదేశించెను. “రోశబ్దం బొండు సంబోధనంబున స్త్రీవాచకంబు నకుఁ బరంబుగనగు. ఆయ్యది ప్రాస్వాంతంబును నయ్యెడి, ఉదా:—చం! కమల దళాపిరో (ప్రభా. ౧ ఆ.) చం! రహణిరో భృత్యులందు...(భాగ. ౪ స్కం.)”

“ఒకానొక యాధునికగ్రంథమునందు ‘అన్నరో . ఏనుంగురో’ అను ప్రయో గంబులు కానంబడుచున్నవి. వానికిఁ బ్రామాణికప్రయోగంబులు కానంబడవు” (ప్రాథ. శబ్ద. ౧౪ సూ.). (అనుబంధము.)

గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యీప్రాథవ్యాకరణగ్రంథమునెల్ల స్వీకరించియు నిందలి స్త్రీవాచకశబ్దమును మాత్రము మార్చి “స్త్రీలింగములైన సంబోధ్యవాచక ముల తుదను” అని వ్రాసెను. సంస్కృతవ్యాకరణములందల్లు స్త్రీలింగస్త్రీవాచక

అనుబంధము. విస్తర. I ౧౨౪ III విషయము:—గాణపతవివరణకర్త యిటు నిట్లు వివరించెను. “ద్వీపద. అన్నరో నీవు న న్నన్నని పిలువ । నెన్నఁడు వినఁగల్గు నిక వీనులకు (రంగ. రామా. యుద్ధ.) సిగ్గు లజ్జయు లేనిచెనటిరో నన్ను । బగ్గించు చున్నారు పగతు రిబ్బంగి (రంగ. రామా. యుద్ధ.) ఏనుంగురో (అచ్చ. ఆరణ్య 2౦) కంబ మయ్యరో (యయా. ౨ ఆ. 3)

శబ్దములు పర్యాయములుగ వాడబడుట సంప్రదాయమే యైనను తెలుగువ్యాకరణములలో నట్లు వాడుట సంప్రదాయవిరుద్ధమై యున్నది. తెలుగువ్యాకరణములలో శ్రీవాచకశబ్దము మహాతీవాచకమాత్రపరముగా వ్యవహరించుట సంప్రదాయము. శ్రీలింగశబ్దముచే లతావనితాదిశబ్దములెల్ల గ్రహింపబడునుగాన నది శ్రీవాచకమాత్రపరము కానేరదు. మఱియు దారకశత్రాదిశబ్దములు శ్రీవాచకములయ్య శ్రీలింగములు కానేరవు (చూ. విష. ౧౬౧ 1. విస్తర. II) “దేశ్యమునం గొన్నియెడల శ్రీవాచకశ్రీసమంబులగు సంబోధ్యవాచకశబ్దంబులమీఁద నేకవచనంబునఁ గాన శబ్దం బొందును అల యను నవ్యయం బొందును గానంబడియెడి. అల దీర్ఘాంతంబునగు. గీ. పలుక వేటికిఁ జిలుకలకొలికికాన (నైషధ. ౮ ఆ. ౫౦) ధర్మ మేమరకుండుమీ తల్లి కాన (నైష. ౭ ఆ. ౯) మాసామికాన (సారం. ౧ ఆ.) (ఈకవి ‘పాపజాతీకాన’ అని ప్రయోగించినాడు. అది విచార్యము.) ఉ. అక్కల కన్యకాత్వ మిటు లారడివోవ నకారణంబ నీకెక్కడి చూలువచ్చె (నిర్వ. ౨ ఆ. ౨౪) చ. తొడిబడ నమ్మలక్క లని తూలుచు...(ఆము. ౨) క....సెలవుల | లాలలు దొరఁగంగ నన్నలా యని యెఱుఁగున్ (ఉ. హరి. ౪ ఆ.)” (ప్రాథ. శబ్ద. ౧౫ సూ.) సీ....కలుషించి వైకారికస్వరూపుడు పద్మ, జన్మండు మద్వ్యభిచారకారు. ఎ. గీ. లార కాన దురాచారులార కాన | కితవకృత్యంబు లిట్లు చేసితిరి మీరు (వరాహ. ౫ ఆ. ౫౨ ప.)

విస్తరము. II ౧౨౪ III విష:—శబ్దరత్నాకరకోశమునను వైకృతదీపిక యందును ‘హై’ శబ్దభవము ‘ఓయి’ శబ్దమనియు నది యే ‘ఓ’ శబ్దమునకు మూలమనియు వివరింపబడెను. ‘ఓరి - ఓసి’ శబ్దములు “ఓ” శబ్దమునకు ‘రి. సి’ అనునవి చేరుటచే నేర్పడినవే యను తలంపున నట్టిశబ్దము లుదాహరింపబడలేదు. కావుననే సంబోధనార్థకముగా ‘ఓ’ శబ్దము వేఱుగఁ జూపబడలేదు. అలశబ్దము ‘హాళా’ శబ్దభవముగాఁ జూపబడెను. రొ - (రో) కానశబ్దములు దేశ్యములుగాఁ జూపబడెను. సూ. రా. నిఘంటువున “ఓ, ఓరి, ఓసి, ఓయి, కాన, అల” అనున వైల్లగు వేర్వేలు దేశ్యశబ్దములుగాఁ జూపబడెను. రోశబ్దపునిఘంటుభాగ మింకను ముద్రితము కాలేదు. పరిశీలంపఁగా ‘హో’ శబ్దమునుండి ‘ఓ’ శబ్దమును, ‘హో+రే’ శబ్దములనుండి ‘ఓరి’ శబ్దమును, యోషిచ్ఛబ్దమునుండి ‘ఓసి’ శబ్దమును, ‘హో+ఆర్య’ శబ్దములనుండి ‘ఓయి’ శబ్దమును, ‘హాళా’ శబ్దమునుండి ‘అలా, అల’ శబ్దములును సంభవించియుండునని తోఁచెడిని. “హో - అవ్య...సంబోధనే”. “హై - అవ్య...సంబోధనే”. “రే - అవ్య...నీచాదేస్సంబోధనే”. “హాళా - అవ్య...నాటోక్తై

అర్థము. శ్రీమహాద్వాన్వివాదే. మహాద్వాన్విష్టద్విశేషణం
౧౨. ౧౨. ౧౨. చాపి. (అం. చిం. అజం. ౩ కార్తి.) (అహో. ౨౪౩ పు.)

కల్పతరు. ౧౨. ౧౨. ౧౨. — శ్రీ = శ్రీవాచక మనగా మహాద్వైతవాచకములను, వశు = వశుమృగవత్సాదు లనగా దివ్యగ్దాచకములను, జన = అస్రాజీవాచకము లను, వినా = విడిచి, అన్వే = తక్కినవన్నియు, మహాద్వాన్వి = మహత్సంజ్ఞ గల వగును. తద్విశేషణంచాపి = అమహాద్వాచకముల విశేషణము నై తము మహాద్వాచ కమే యనబడును. (విశేషణశబ్దమునపుంసకలింగము కాన 'తద్విశేషణశాపి' అను కవిశిరోభూషణసాతము ప్రామాదికము.) ఇట్లునుటచేత శ్రీవాచకములను దివ్య గ్దాచకములను జడవాచకములను నమహాద్వాచకము లనబడును. శ్రీవాచక ములు మహచ్ఛబ్దవాచ్యులశ్రీలకు వాచకము లగుటచేసి మహాద్వైతవాచకములనియు వ్యవహరింపబడును. అనగా—మనుష్యదేవరాక్షసాదిపురుషులను దెల్పుశబ్దములు మహాద్వాచము లనబడుననియు వారిశ్రీలను దెల్పుశబ్దములు మహాద్వైతవాచకములు = శ్రీవాచకములు, ననబడుననియు, నట్టిమహాద్వైతవాచకములను దివ్యగ్దాచకము లును నమహాద్వాచకము లనబడుననియు నెఱుంగునది. తిర్యక్కులలో నాడు వానినిఁ జెప్పనవియు, మగవానినిఁ దెల్పునవియు నమహాద్వాచకములై యగును. ఉదా:—ఆవు - ఎద్దు - మొ. 'గంగ' అనునది ప్రవాహరూపార్థ మిచ్చునపు డను మహాద్వాచకమే యైనను, గంగాదేవి యనునర్థ మిచ్చునపుడు శ్రీవాచకము, మహాద్వైత వాచకము నని వ్యవహరింపబడును. మహాద్విశేషణములు మహత్తులైనట్లే యమ హాద్విశేషణము లమహత్తు లగును.

శిఖండి శ్రీరూపమున జన్మించి పితవః బురుషుడయ్యెనని పురాణగాథ గలదు. తద్విషయమునఁ దఱచుగా మహాద్వాచకశబ్దములనై ప్రయోగించినను నరుదుగా మహాద్వైతవాచకశబ్దములను సోమయాజి ప్రయోగించెను. ఉ. ఎవ్వత నేని థాత సృజి యించె దగన్దగవానిఁగాఁగనా | కొవ్వమిఁజేసి యట్టి నిను నుగ్గలినేయఁగ నొల్ల... శిఖండినీ (భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౨౨ ప.) క. ఏయు మొక నేర్పుమై ని | శ్లేయక క్రేడించి సంబోధనే. (శబ్దస్తో.). ఇంక రోశబ్దము—'బౌర, బళిర, ఏలర, ఏమిర' మున్నగు చోట్లఁ బ్రసిద్ధమగు 'ర' అనుదానిపై 'ఓ' శబ్దము నీలువఁగా నేర్పడియండు నని తోచెడిని. (ర+ఓ = రో). (ర) అనునది 'రమ్ము' అనుదాని (రమ్ము = రా = ర) సంక్షేపరూప మనఁదగును. "ర—దే. ఆప. | నీచమిత్రోద్దేశములందు ఉద్దేశ్య వాచకమునకు ఏకత్వంబున అంతాగమం బగును... కాదుర—ఓరిన క్తంచర... ఏలర యీచలంబు" (శ. ర.)

యజుగు మెల్లయినను మ ! త్సాయకముల నినుఁ గూల్చెదఁ । జూ యెవ్వత నైతి నేమి నూచెడు నన్నున్ (భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౨౫.) అట్లునుఁడు విరటుకొల్వున కేఁగు సందర్భమునఁ బేజి గావునఁ దద్విషయమునను సోమయాజి మహతీవాచకములను వాడెను. క. మానవవతి నన్నెక్కడి । దానవు నీవనియెనేని...నృత్యగురువ ననఁ గలవాడన్ (విరా. ౧ ఆ. ౯౦) క. చనుదెంచి పేజితనమును । వనితారూపంబు నమరవాసవసుతుఁడు...(విరా. ౧ ఆ. ౨౨౯) ఉ. ఆడుదనంబు నిక్కమున కారసి చూచిన లేదు పుం స్త్వముం । బోఁడిమితప్పియున్నది నపుంసకజన్మ మవశ్యభోగ్యమై (విరా. ౧ ఆ. ౨౩౮) ఉ. కౌరవనేన కాదు త్రిజగంబులు నొక్కట నెత్తివచ్చినం । దేరు బృహన్నలావళగతిం జరియించిన గెల్వవచ్చు...(విరా. ౪ ఆ. ౨౨.)

స్త్రీతిర్యగ్జడభిన్నంబులును వాని విశేషణంబులును
జాలవ్యా. మహత్తు లనఁబడును. ౧౭.
౧౨గీ I విష. తిర్యక్కు లనఁగాఁ బశుపత్యౌదులు. జడము లనఁగా
నచేతనములు.

సంజీ. ౧౨గీ I విష:—‘స్త్రీలు - పశుపత్యౌదులు - నచేతనములు’ అను వానికి భిన్నములు మహత్తు లనుటచే స్త్రీపశుపత్యౌదులు నచేతనములు నమహత్తులని విశదమగుచున్నది. మహత్తులను దెల్పుశబ్దములు మహద్వాచకములని చెప్పఁబడును. వైసందర్భమునుబట్టి మనుష్యదేవయక్ష రాక్షస గంధర్వ కిన్నర కింపురుషాదులలోఁ బురుషులను దెల్పుశబ్దములు మహద్వాచకము లనిపించుకొనును. ఉదా:—మనుష్యుఁడు, రాముఁడు, విష్ణువు, కుశేరుఁడు, రావణుఁడు, హాహుఁడు మొ. ఆజాతులస్త్రీలను దెల్పుశబ్దములు మహతీవాచకములు స్త్రీవాచకములు ననఁబడును. ఉదా:—మానుషి - స్త్రీ - ఆడుది - సీత - గౌరి - మందోదరి - రంభ - మొ. మహతీవాచకములును దిర్యగ్వాచకములును నచేతనవాచకములును నమహద్వాచకము లనఁబడును. ఉదా:—ఆడుది - సీత - సింహము - ఎద్దు - ఆవు - కొండ - వనము - సముద్రము - చెన్నపురి మొ. మహద్వాచకవిశేషణములు మహద్వాచకములు. మహతీవాచకవిశేషణములు మహతీవాచకము లనఁబడును. అమహద్వాచకవిశేషణము లమహద్వాచకము లనంబడును. ఉదా:—మనోహరుఁడు పురుషుఁడు - మనోహరస్త్రీ - మనోహరము గృహము. మొ.

సంజీవని. ౧౨గీ II విషయ:—సంస్కృతభాషలో లింగము రెండువిధములు.
(౧) ‘రాకలింగము’ (౨) ‘పారిభాషికలింగము.’ అనఁగా, శాస్త్రీయలింగము.

(౧) తాటికలింగము:—పుంవ్యక్తి పులింగము. ఉదా:—మనుష్యుడు - సింహము - పక్షి - మొ. స్త్రీవ్యక్తి స్త్రీలింగము. ఉదా:—మానుషి - సింహి - ఆవు - మొ. తక్కినవానిని చెల్లునది నపుంసకలింగము. ఉదా:—ఊరు - కొండ - కాయ - చెట్టు - మొ.

ఇట్టి తాటికలింగమే తెనుగులోని మహత్త్వామహత్త్వములకు మూలమందుక గాని యీరెండిటికి జాలభేదము గలదు. తాటికపులింగమగు 'పద్మ' అనునది మహత్తుకాదు. అది యమహత్తు. తాటికస్త్రీలింగమగు 'ఆవు' అనునది మహతి కాదు. అదియు నమహత్తుమాత్రమే.

(౨) పారిభాషికలింగము—సత్వోపచయము పులింగము. సత్వగుణావచయము స్త్రీలింగము. సత్వసామ్యము నపుంసకలింగము. ఇట్టి చిహ్నములనుబట్టి ప్రాచీనతమకాలమున వ్యవహరింపబడిన లోకవ్యవహారముచే నేర్పడినది యీ శాస్త్రీయలింగము. ఇదే వ్యాకరణశాస్త్రప్రసిద్ధమై యున్నది. అట్టి ప్రాచీనతమ వ్యవహారమున రామేంద్రమనుష్యాదులతోపాటుగ దార - గృహ - వృక్షాదులును బులింగవంతములుగ లోకులచే వ్యవహరింపబడెను. సీతాదులతోపాటుగ దేవతాచంద్రికాలతాదులును స్త్రీలింగవంతములుగ వ్యవహరింపబడెను. ధనవనాదులతోపాటుగ దైవతకళత్రమిత్రాదులును నపుంసకలింగవంతములుగ వ్యవహరింపబడెను. అట్టి రామాదులకు వాచకములగుశబ్దములు పులింగశబ్దరూపములతోఁ బ్రసిద్ధములయ్యెను. కొన్ని నియతలింగకములును గొన్ని త్రిలింగములును మఱికొన్ని ద్విలింగకములునునై ప్రసిద్ధములయ్యెను. విశేష్యలింగమే విశేష్యనిఘ్నవిశేషణమునకును నగును, మనోహరుడు రాముడు, మనోహరస్త్రీ, మనోహరము వనము, నియతలింగము లిట్లు మాఱవు. బ్రాహ్మణుడు దానపాత్రము. సంస్కృతస్త్రీలింగ విశేష్యము మహతీవాచకము కానపుడు దానివిశేషణము సంస్కృతమున స్త్రీలింగమే కావలసియున్నను నది తత్సమరూపమునఁ దెనుగున వాడబడునపుడు వైకల్పికముగ నపుంసకలింగసదృశరూపమును బొందును. ఉదా:—మనోహరమగు లత, మనోహర యగులత. కులేశ ధారల్కుంతింబయ్యె (ఆది. ౨ ఆ. ౮౧) (బా. తత్స. ౮౬ సూ.) (చూ. విస్తర. II ౧౩౦ I విష.)

సంజీవని. ౧౨౫ III విష:—సంస్కృతసమేతరములయిన యాచ్ఛికశబ్దముల కట్టి పారిభాషికలింగవ్యవహారములేదుగాని యందును బులింగసమంబులు, స్త్రీలింగ సమంబులు, నపుంసకలింగసమంబులు నని శబ్దములు మూడువిధములు. ప్రథమైక

వచనమున డుడ్డుతో నుండుశబ్దము పులింగసమము. ప్రథమైకవచనమున మువ్వ కముతో నుండుశబ్దము నపుంసకలింగసమము. “డు - ము” అను రెండిటిలోను నేదియుఁ బ్రథమైకవచనమున నిలువని శబ్దము స్త్రీలింగసమము. ‘పు’ అను ప్రథమైక వచనప్రత్యయము సంస్కృతసమములకుమాత్రమే నిల్చును. ఆచ్ఛికశబ్దములపై నది యొన్నడును నిలువదు. ‘చెఱుపు’ మున్నగువానిలోని తుది ‘పు’ వర్ణము శబ్దా వయవమేకాని ప్రథమైకవచనప్రత్యయముకాదు. ఆచ్ఛికమందును వింతవింతవాడు కలుగలవు. కొమరుడు, మరుడు, మగడు మున్నగుశబ్దములతోపాటుగ “కొమ్ము కాడు (అడవిపండ్రి), సాలీడు (సాలెపురుగు), ఇబ్బందిగాడు (బెబ్బులికిఁ జిటుత పులికిఁ బుట్టినపులి), నీలడు (నీలాశ్వము), పులియడు (ఒకకుక్కపేరు), ఒకడు (ఒకవస్తువు). బసవడు (ఎద్దు) మున్నగునవియుఁ బులింగసమము లగుచున్నవి. తల్లి, హఠురు, కోడలు మున్నగువానితోపాటుగ తండ్రి, ‘అన్న’, బసవన, గోడ, మేడ మున్నగునవియు స్త్రీలింగసమములగుచున్నవి. సున్నము, సొన్నము, గార వము మున్నగువానితో పాటుగ సింగము మున్నగునవియు నపుంసకలింగసమము లగుచున్నవి. ఇందు విశేషణమునకు విశేష్యాకారము రానక్కఱలేదు. బల్లిదుఁ డగుతండ్రి, బల్లిద మగుమేడ, మేటిమగడు, పెద్దవాడు, మున్నగురీతి నాచ్ఛికము లలో స్త్రీసమము విశేష్యమగునపుడు పుల్లింగసమము విశేషణముగ నుండవచ్చును. “విశేష్య మాత్రే స్త్రీతాస్యా । ద్వేదకం తూభయాత్తక” మ్మని యధర్వణుడు వచించియున్నాడు బాల. తత్స. ౫౨ సూ. చొప్పున సంస్కృతశబ్దమునకు స్త్రీసమ త్వము విధించునపుడును నిట్టి స్థితిసంభవించును. ఉదా:—మహాత్ముఁ డగుపిత- మ్మొ. మహాత్పులింగమగు ‘పుత్రుడు’ అనుదానికి స్త్రీసమంబగు నాచ్ఛికమైన ‘కొడుకు’ శబ్దము పర్యాయము కానోపును.

సంజీవని. ౧౨౫ IV విష:—విశేష్యవిశేషణములు రెండును సంస్కృతసమ ములె యగునపుడు విశేష్యలింగమే విశేషణములకును నగును (బాల. కార. ౧౯ సూ.) అట్లుగాక యచ్చతెలుఁగుశబ్దము విశేష్యమై దానివిశేషణము సంస్కృతసమ శబ్ద మగునపుడు విశేష్యాచ్ఛికము మహద్వాచక మాయెనా విశేషణసంస్కృత సమము పులింగమగును. విశేష్యాచ్ఛికము మహాతీవాచకమయ్యెనా విశేషణ సంస్కృతసమము స్త్రీలింగమగును. విశేష్యాచ్ఛిక మమహద్వాచకమాయెనా విశే షణసంస్కృతసమశబ్దము నపుంసకలింగమగును. ఈవిషయము “వికృతౌచ స్త్రీలిక్తాః స్త్రీలిక్తక సర్వనామధేయాః స్యుః” అను చింతామణిసూత్రమున లక్షితమగుచున్నది.

[బా. తత్వ. ౧౨ సూ. మిన్నేలు శివజటావాసిని. మిన్నేలు పరాగ్రాంతము 465

(చూ. ౧౨౬ విష.) (విస్తర.) మనోహరః డగుమగః, మనోహర యగువెండ్లము మనోహర మగునిల్లు - మొ. “తే. గీ... ఉత్పత్తశేషిజ్ఞైవ లచ్చి ! కరణి నిట వచ్చుచున్నది. (ఆర. ౨ ఆ. ౧౧౫) (చూ. ౧౨౬ విష.)

గర్వనా క్షవిచ్ఛిన్ శేషేతు ! శ్లేషేభ్యభయరూపతా ! విచక్షణ భర్తవీయము. మనోమోచ ! కాచిణీశ్శక్త్యానా (వికృ. అజు. ౪ కారి.) ౧౨౬ విషయము. (అహో. ౨౪౨ పు.)

కల్పతరు. ౧౨౬ విష:—క్షవిచ్ఛిన్ = ఒకానొకచో, ఉత్పత్తశేషేతు = ఉత్పత్తశేషమునందు, శ్లేషే = నపుంసకలింగమందు, ఉభయరూపతా = ము - ద్విజ్ఞాంత రూపములు రెండును నగును. శ్శక్త్యానా = శబ్దరచన, విచక్షణ = పండితుల యొక్క, మనః = హృదయమునకు, మోచకాచిణీ = ఆమోచకరమైనదై యుండును. కొన్ని నపుంసకశబ్దములకు దుజంతరూపము నైతము సహృదయామోచకర మగుటచే గ్రాహ్యమగుచున్నదని భావము. మిత్త్రుడు = మిత్రము. (న్నేహితుఁడు) ప్రధానఁడు = ప్రధానము. (మంత్రి) మొ. ‘ఉత్పత్తశేషేతు’ అనుటచే నష్టిశబ్దములకే యథాంతరములం దష్టిరూపవ్యయ ముండనేరదని తాత్పర్యము. మిత్త్రుడు = సూర్యుడు - సూర్యపరాక్రమమున దీనికి ‘మిత్రము’ అనురూపము లేదు.

బాలవ్యాకరణ శ్లోబంబులు మిత్రాదులు మహద్వాచకంబులు విభాషం వివరణము. బుంలింగతుల్యంబులగు. ౧౨.

౧౨౬ I విషయ. మిత్రశరణప్రధానపాత్రాదులు మిత్రాదులు.

విస్తర. ౧౨౫ IV విష.—“వికృతాచ శ్రీలింగా శ్రీలింగకస్యనామధేయా స్సుయోః” (ఆ. చిం.) కవిశిరోభూషణ వ్యాఖ్య—“సూత్రస్యస్య ‘సీతభక్తవత్సల’ ఇత్యాదౌన తాత్పర్యమ్. నియత శ్రీప్రత్యయస్తు సర్వా సామిత్యనుశాసనాత్... తద్విధానస్య అనావశ్యకత్వాత్. కింతు ‘పంటచెలిపట్టిలోకైకభవ్యచరిత’ ఇత్యాదౌ తాత్పర్యమవధార్యతే” (అహో. ౩౧౨ పు.) “సరస్వత్యాతు మిన్నేలు శివజటా వాసిని” త్యుదాహృతమ్. తత్రన కేవలం శ్రీసమత్వమ్. కింతు శ్రీవాచకత్వమప్య వ్యాహతమేవేతి తద్రూపమపి సాధ్యేవ - ధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నేలు రూపం తూభయేతి సూత్రేణ సమంజసమితి జ్ఞేయమ్” (అహో. ౩౨౦ పు.) (చూ. విస్తర. II. ౧౬౧ I విష.) మిన్నేలు=గంగ; శివజటాజూటవాసిని మిన్నేలు గంగా దేవిగాన తద్విశేషణసంస్కృతశబ్దము “శివజటాజూటవాసిని” అని శ్రీలింగమయ్యెను. ధరాపరాగపటలాక్రాంతము మిన్నేలు గంగానది గాన తద్విశేషణసంస్కృతశబ్దము “ఆక్రాంతంబు” అని నపుంసకమయ్యె నని యిట్లు సమన్వయము నెన్నునది.

సంజీ. ౧౨౬ I విషయము:—నపుంసకలింగవాచకసంస్కృత సమశబ్దములు. మిత్రాదులకృతిగణము. (విస్తర. I) కాన దైవ దైవత భాజనావత్య ప్రవృత్తులును మిత్రాదులలోనిచె యని యెఱుంగునది. సుహృదర్థకమిత్రశబ్దము, రక్షకార్థకశరణశబ్దము, సచివార్థకప్రధానశబ్దము, నర్హార్థకపాత్రశబ్దము నపుంసకలింగములు. “మిత్ర - న - (మిద్యతిస్మిహ్యతి - మిద - త్ర - మిదస్మే హే) స్నేహస్వితే సుహృది...మి - తేవే - క్త - సూర్యే. (శబ్దప్ర)” అనుకోశము చొప్పున సుహృద్వాచిమిత్రశబ్దము ద్వితకారకమనుట యుక్తము. కాని హలంతరసంయోగముచే ద్వితకారసూక్ష్మి సరిగా వినఁబడమింజేసి కావలయు శబ్దరత్నాకరాదికోశములలో నేకతకారముగనే ‘మిత్ర’ శబ్దము చూపఁబడుచున్నది. బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వివీయ ముద్రణములందుగ నేకతకారమిత్రశబ్దమే ముద్రితమై యున్నది.

“దైవం దిష్టం భాగధేయమ్...” అనుచొప్పున నదృష్టార్థకమగు దైవశబ్దము మిత్రాదిగణములోఁ జేర్పఁబడనేరదు. దేవతార్థకమగు దైవశబ్దము మిత్రాదులలో గణింపఁదగును. మిత్రాదిగణగతశబ్దములు నపుంసకలింగములు మహద్వాచులు కావలసియుండును. “దైవము...న. ౧ భాగ్యము - అదృష్టము. ౨ దేవత - వేలుపు. గీ. ఆరమాసతి రూపరేఖాతిశయము... | కాంచినప్పుడెదిత్రతః గాంచె సకల | దైవ దానపరాజిత్రంబుగాఁగ (దశా. ౨ ఆ. ౨౪౫) ...నిజాత్మదైవ | మననన్య... (సం. భాగ. ౩ - ౧ - ౩౪) (ఆత్మనః దైవం శ్రీకృష్ణమ్ వ్యాఖ్యి)” (సూ. రా. ని.) క. ఏలినవానిని దైవము | నాలిని బంధులను సముచితారాధన...(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౩) శా....ఇతం | డే దైవం బని...(హ. న. అవతా. ౨౨ ప.) మహద్వాచకములగు మిత్రాదులు నపుంసకములై యుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రముచే వానికిఁ బుంస్త్రీయు పాక్షికముగా విధింపఁబడుటంజేసి, బాల. తత్స. ౨౧-౨౨ సూత్రముల చొప్పున నుత్పడుజ్ఞులు రాఁగా ‘మిత్రుడు’ మున్నగు డుజంతరూపము లేర్పడును. పుంస్త్రీభావభేదమున డుజ్ఞు రానేరదుగాన, బాల. తత్స. ౩౯ సూత్రముచొప్పున నపుంసకలింగములగు మిత్రాదులకు మువర్ణకంబువచ్చి ‘మిత్రము’ మున్నగు మువర్ణకాంతరూపము లేర్పడును. ఈవిషయమునే సూరి తత్స. ౩౯ సూత్రమునొద్ద

విస్తర. I ౧౨౬ I విషయము:—“మిత్రశరణపాత్రప్రధాన అను నీశబ్దంబులకు మిత్రాదులని పేరు.” (బా. గు. ప్ర. ౯౨ పు. ద్వి. ము.) అను ప్రకాశికావ్యాఖ్య పొరపాటు. దైవ - దైవత - భాజనావత్యాదులు పెక్కుమిత్రాదులలో గణింపఁదగి యున్నవి. సూరి “మిత్రశరణప్రధానపాత్రాదులు” అని యిట్లాదిశబ్దముచేదాని యాకృతిగణత్యము నుద్ఘోషించియే యున్నాడు.

“శ్లేబంబులు మిత్రాదులను సూత్రంబునఁ బాక్షికంబుగం బుంలింగత్వం బతిజేరించుటంజేసి మిత్రాదిశబ్దంబులకు ద్వైరూప్యంబుండును. ఉ. మిత్రుఁడు - మిత్రము. శరణుఁడు - శరణము” అని వివరించెను. ప్రకృతసూత్రంబున “శ్లేబంబులు” అనుటంజేసి సూర్యవాచకపులింగవిత్తశబ్దమునకు ద్వైరూప్యము లేదు. “మిత్రుఁడు = సూర్యుఁడు” అనిమాత్రమే రూప ముండును. ప్రకృతసూత్రంబున మహాద్వాచకముం బుంజేసి గృహార్థకశరణశబ్దమునకు ద్వైరూప్యము లేదు. “శరణము = గృహము” అనిమాత్రమే యుండును. ఇట్లే పాత్రము = భోజనపాత్రము, ప్రధానము = సాంఘికాస్త్రప్రసిద్ధప్రకృతి, మున్నగువానికి ద్వైరూప్యము లేదు. ఆయుధములలోవానికి “పాత్రుఁడు - ప్రధానుఁడు” అనురూపములు లేవు. (విస్తర. II).

ప్రయోగములు—దుశంతరూపములకు—ఉ॥...పరాశరాత్మజాం । భోరు హమిత్రుఁ గొల్చి... (ఆది. ౧ ఆ. ౨౩ ప.) సీ॥...పాత్రు నాపస్తంబసూత్రు... (ఆది. ౧ ఆ. ౯) క॥ ఇచ్చునది ధనము పాత్రునకు... (ఆది. ౩ ఆ. ౨౦౪) మ॥...భా । ర్గవదోహిత్రుఁడు పాత్రుఁడయ్యును... (ఆది. ౩ ఆ. ౧౯౬) చ॥...ప్రథా । నులును బలంబు నేను సుమనోవిభు... (విరా. ౧ ఆ. ౨౦౩) ద్వీపద । జడయ శంకర మహాస్థానంబునందు । సడిసన్నశరణుండు శంకరదాసి (బసవ. ౪ ఆ. ౨౭౩) (శంకర దాసి - దీని సాధుత్వము సమాసప్రకరణమునఁ జూపబడును) ద్వీపద - నెట్టిన శరణులనిలుకడ లరసి । పట్టిచూడంగ నీప్రాప్తియే చెపుమ (బసవ. ౪ ఆ. ౨౯౮) మ॥ అవివే కాస్పదు లైనపాండవులు... (నభా. ౨ ఆ. ౬౩) గీ. ఏము కాంతేయులము మఱి యెట్లు నెప్పు । మయ్య తపతి కపత్యులమైనతెఱుగు (ఆది. ౭ ఆ. ౬౫) (విస్తర. III). ఉ॥ రాజకులై కభూషణుండు.. (ఆది. ౧ ఆ. ౩) ఆ - వె. ఆన్వయాభరణుండు. (ఆది. ౧ ఆ. ౯) కారణకారణా. (భాగవతము.)

విస్తర. II ౧౨౬ I విష:—మంత్రివాచకప్రధానశబ్దము సపుంసకమనుటయే సర్వసమ్మతము. “మహామాత్రాః ప్రధానాని” (అమర. ఉత్త. ౫ శ్లో.) “ప్రధానం ప్రకృతౌ బుద్ధా । వుత్తమే పరమాత్మనిమహామాత్రే—ఇతి హేమః” (౧ కాం. ధీవర్గ. ౨౯ శ్లో. అమరసుధ.) “పులింగోపి—మహామాత్రాః ప్రధానాః స్వాదితిపుంస్కందే వోపాలితాత్” (అమ. ౨ కాం. ఉత్త. ౫ శ్లో. సుభావ్యాఖ్య.) అని యున్నను నిట్టి పుంస్త్యము సర్వసమ్మతము కామింజేసి సూరి దీనిని మిత్రాదులలోఁ జేర్చెనని యెన్నునది.

విస్తర. III ౧౨౬ I విష:—“పుంసీతికిమ్ - దశరథాపత్యము - బ్రహ్మము. తోకము - ఇత్యాదౌ మాభూత్ - నియమాభావే తనయాదిశబ్దవత్ మహాత్మ్యేన

మువ్వకోదాహృతులు. 'గీ. ఆధికవై రాగ్యసంపత్తి యబ్బేనేని । యతని కందలు మిత్రంబు లరసిచూడ...తఁజేసికి బ్రాణమిత్రంబు ధన్యుడు...తనయబంధు కళత్రమిత్రములనెల్ల - నితీ శాకుంతలే" (ఆహో. ౨౮౮ పు.) క...సజ్జనసంస్తుతి । పాత్ర మితఁడు మాది తొలుత పట్టేరేంద్రా (విరా. ౫ ఆ. ౩౨౬) శాని యచ్యులు బ్రహ్మస్త్రదానమునకుఁ బాత్రములు గారు...(శాంతి. ౧ ఆ. ౧౯) క. గురునకు నాకునుఁ బాండవు । లరయంగఁ గూరిమికిఁ బాత్రమగుదుర హౌనన్. (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౧౧౩) ఆ. వె. ఇంకనైన నన్ను నేల యాలింపవు । నాకు శరణ మగుము నాథ యనుచు (ఆర. ౨ ఆ. ౮౭) చ. చపలత మాన్ని యిట్లును బొసంగఁ బతంగకుల ప్రథానమో ! నృపజయధీర...(హ. న. ౨ ఆ. ౫౦) పతంగకులప్రథానము=సూర్య వంశపుమంత్రి సత్యకీర్తి (హరిశ్చంద్రకథాపక్షము) పక్షికులశ్రేష్ఠమగుహంస (నల కథాపక్షము) ద్వి. ధరణనబాధలు దైవంబులేని (బసవ. ౬ ఆ. ౭౪౬) ఆ. వె... దైవ । తములనెల్ల నాదరమున నాకర్ణింపు (ఆరు. ౪ ఆ. ౧౯౫) గీ....లోహజాతిఁ గాంచ । నమును జరులందు విప్రుండు సమధికత్వ । భాజనములంద్రు...(శాంతి. ౧ ఆ. ౭౧). ౧౨౬ VIII వఱకుగల కారికల సూరి సంగ్రహింపలేదు.

నన్నయాధర్య వివక్షాతః ప్రవృత్తిశ్చ । ప్రత్యయస్య క్వచిద్భవేత్

౧౨౬ II విష. (విశ్వ. ఆజం. ౩ కారి. అహో. ౨౪౬ పు.)

కల్పతరు. ౧౨౬ II విష:—క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు - వివక్షాతః = మహత్త్వవివక్షవలన, ప్రత్యయస్య = డుజ్ వర్ణకముయొక్క, ప్రవృత్తిశ్చ = ప్రాప్తియు, భవేత్ = అగును. శేషాదినాగములు, మేఘము, హిమవంతము, డుజ్ స్యాదేవ - అపత్యం తోకం తయో స్సమే ఇత్యమరసింహేన అర్థద్వయేపి (పుత్రపుత్రికార్థములు రెంటును) క్లిబత్వానుశాసనాన్నడుజ్ సులోపా. క॥ అత్యంత మధురజనకాపత్యమ్మగు కీరవాణి భావించుమదిన్. క. నిత్యునిఁ గోసలరాజా । పత్యమ్మగు సత్యసంఘం బ్రణుతించు నొగిన్. ఇతి. బహువ్రీహాతు స్యాతామేవతౌ డుజ్ సులోపా. మ. అరిభీమాద్భుతశౌర్యనిర్జితపులస్తాపత్యునిన్ నిత్యునిన్. ఇత్యాది." (ఆహో. ౨౪౫-౨౪౬ పు.) ఈకవిశిరోభూషణపుచర్చయెల్లఁ గేవలము ప్రామాదికమని పై సంజీవనిలోని 'అపత్యులము' అను భట్టారకప్రయోగమువలన స్పష్టమడుచున్నది. ఈ కవిశిరోభూషణము ననునరించినపేటికయ్యుఁ బ్రామాదికమే. (బా. సా. పే. ౧౩౨ - ౧౩౩ పు.) అపత్యశబ్దము మిత్రాదులలోఁ జేర్చుట కేమియుఁ బ్రతిబంధములేదుగదా. "క్వచిద్ధర్మవిశేషేతు । క్లిబేత్యభయరూపతా" అనునధర్మణవచనముచొప్పున నిట "అపత్యులు" అనునది సాధు వనఁదగునుగదా.

సముద్రము, నగ్ని, ప్రాణాదివాాయువులు మున్నగువానికి దేవమనుష్యాదులవంటి కామరూపములుగలవని పురాణప్రశీధిగలదు. అట్టిరూపమునుబట్టి వానికి మహాత్మ్యమును వివక్షించుటయు నట్టివై యీకమహాత్మ్యమును బుంబింగత్వమునుబట్టి తత్తద్వాచకములకు దుమంతత్వమునైతము ప్రయోగింపబడుటయుఁ గలదు. అనఁగా వానికి దుమంతత్వము మువర్ణకాంతత్వమున ననెడి పైర్వీరూప్యము ప్రయోజ్యమగునని తాత్పర్యము. ఇట్టియెడల మువర్ణకాంతరూపములు నైతము వాని మహాత్మ్యమునకు వాచకములు కావచ్చు నని యెఱుంగునది. సీ. ఘనులఁ గొండల పాలుగాఁ జేసినకొఱత (వసు. ౧ ఆ. ౧౦౭) సీ...వివమగోత్రుల నంటు వృజినమెల్ల (వసు. ౧ ఆ. ౬౨) చ|| ఉరగులనెల్లఁ గాదిన మహారగవాయకుడు (ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౫) క|| క్రూరాకాకుల జగదహకాకుల పన్నగుల (ఆది. ౨. ఆ. ౧౩౬) గీ. సకల భూతసంఘంబు పర్వస్యఁ, బక్షి | సమితే బహుఫలవృక్షంబు, నమరు లింద్రు | న, నిశమును నుపజీపించునట్లు (సభా. ౨ ఆ. ౭౯) చ|| ఆమితపరాక్రమంబును రయంబును లావును గల్గుభేదచో | త్తముడవు నీవు...విహగేంద్రుడు సంతసంబునన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౫౪) చ|| దినకరతిగ్న తేజము ప్రదీప్తహితాశనుడు...జగత్త్రయముఁ దత్తణమాత్ర నొనర్చునీటుగాన్ (ఆర. ౪ ఆ. ౨౪౪) ఉ|| ప్రాణ నపానునందును నపానునిఁ బ్రాణునియందు నిల్పి (ఆను. ౫ ఆ. ౨౬౦) గీ||... దీని | విభులుగా ముండుఁ గ్రోధుండు పీని గెల్వ (ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౧౫౩) వ....అందఱు విచారించి యధర్వారంభంబునకు సుముఖులుగాకయున్నఁ గర్తవ కోపోద్దీపితముఖయై క||... ఉరగములకు కాపం బిచ్చెన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౩౬) క|| కడవఁబడి మున్నువహ్నిం | గడుకొని పడినవియకాని కమ్రాసుతులం | బడనీ నింక...(ఆది. ౨ ఆ. ౨౨౨) తే. గీ....తక్షకతనయుఁ డశ్వ | నేనుఁ డనుభుజంగమము...(ఆది. ౪ ఆ. ౨౭౩) ద్వి. గౌరియిందొకచిట్టిగణ మిట్టివాఁడు | (బసవ. ౨. ఆ. ౩౪౬) “గణ - పు.... శివానుచరేభూతే” (శబ్దస్తా). ద్వి. వ్యక్త మిట్లేగెడు వార్ జంగమములు (బసవ. ౩ ఆ. ౧౦౭) (వ్యక్త మిట్లే గుదుర లజంగమములు - తాటాకుప్రతి) (జంగమము = శివభక్తుడు). ద్వి. అట్టిచో జంగమం బరుదెంచి యడుగ (బసవ. ౪ ఆ. ౧౯). ద్వి కంచిలో నిత్యజంగమము లేవురకు (బసవ. ౪ ఆ. ౩౭౭) (జంగమములు = జంగమలింగములు = శివభక్తులు).

జనశబ్దము నపుంసకము కాకున్నను స్త్రీపురుషసాధారణవాచకమగుటచే నయ్యది దుమంతముగను మువర్ణకాంతముగను వాడఁబడుచున్నది. “జనములు” అనునది “జనులు” అనుదానికిఁ బర్యాయ మగుచున్నది. “జనము - లోకము .

“పాత్రములో నెత్తెమాడు. నిత్యాదౌజడత్వవివక్షమైవథాతో రేకవచన ప్రయోగోఽపి సుసాధుః” (అహో. ౨౦౬ పుట.) ఇట్లు ప్రాణీచర్యలందు జడత్వవివక్ష మహాకవి ప్రయోగములందుఁ గన్పట్టలేదు. కాన నట్టివి సాధువులనుట సరికాదు.

భవేదమహతోఽవ్యక్త ' విశేషేమహదాకృతిః || (వికృ.

అజం. ౫ కారి., అహో. ౨౦౫).

మహా లిప్తభృగ్గాదిశబ్దభోగ్య ' మ్వాదికాదు స్తజ్జేతున || కేచిజ్జ

పద్యజేయము. నావదన్త్యన్త్య ' ఏవారోపే తథాబ్రువన్ || (వికృ.

౧౦౬ III విష. అజం. ౧౧ కారి., అహో. ౨౦౩).

క్రేష్టకాయామమహతః : క్వచిద్బంజసిరస్తుతః || (వికృ.

అజం. ౨ కారి., అహో. ౨౦౫).

కల్పతరు. ౧౦౬ III విష:—అమహతోఽపి = తిర్యగ్జడవాచకమునకు నైతము, అర్థవిశేషే = పురుషచర్య మున్నగు నర్థములవివక్షయందు, మహదాకృతిః = మహద్వాచకములరూపము, భవేత్ = కలుగును. అట్టి యమహత్పదార్థమునకుఁ గామరూపాదికము లేకున్నను నర్థవిశేషములందు మహద్వాచకరూపము కల్గునని యెఱుంగునది. ఉదా:—వాయసుఁ డోడెను, మర్కటుఁ డశోకవనమును బెక లించెను, మొ.

లిప్తభృగ్గాదిశబ్దభోగ్య = లింగ (శివలింగము) భృగ్గాది (తుష్టేద) శబ్దముల కంటెఁ బరముగా, ఆదిశబ్దముచే సహకారాదుల నెన్నవలయును. అమస్తజ్జేతు = సంబోధనమునందైనవో, మ్వాదిః = ము, మ్మ, యలు, న = నిలుచుటలేదు. మువర్ణకము లోపించును. ఆదాగమముమాత్రమే నిల్చునని భావము. అన్య ఏవారోపే = మహద్వస్త్యారోపమందుమాత్రమే, తథా = ఆరితిగా, అబ్రువన్ = కవులు ప్రయోగించినవి, కేచిజ్జనాః = కొందఱు, వదన్తి = చెప్పుచున్నారు. “మహద్వస్త్యారోపమున ‘భృంగ’ ‘సహకార’ మున్నగు మహదాకృతి, సంబోధనమున నన్నయప్రయోగములలో వచ్చెనేకాని ‘సహకారమా’ మున్నగునవి సాధువులు కాకపోవు” అని కొందఱు చెప్పుచున్నారని తాత్పర్యము. అట్లయినచో, “భృంగుఁడా, సహకారుఁడా,” మున్నగురీతిని నైత ముండవలసినప్పునని యధర్వణుఁడు కేచిత్పక్షముగా దానియం, దస్వరసతను జూపెనని తోచెడిది. కవిజనమండనటికా కర్తయుఁ దదనుయాయీ నారాయణీయతద్వివరణకర్తలు నిట “అమస్తజ్జేతువా” ‘ఆరోపేత అబ్రువన్’ అనియు నహోబలపండితీయమునలేని పాఠాంతరముల నంగీకరించి మార్గాంతరమును వ్రొక్కిరి. “అన్యః = భహువచనము, ఆరోపేతఏవ = నిత్య

ముగా సారదాగమయుక్తమే” అని యర్థముచేసిరి. బహుత్వమున ‘ఆరదాగ మము’ కాక మఱియేమివచ్చును? కేచిచ్ఛబ్దమే పాఠీకతను సంపాదించగలదుకాన నిట మార్గాంతరమునకుఁ బ్రసక్తిలేదు.

అమహతః = అమహత్తులకు, శ్రేష్ఠతాయామ్ = శ్రేష్ఠత్వమున - ఇయ్యది నిందాదలకు నుపలక్షణము. క్వచిత్ = ఒకపుడు, దుఃఖి = దుఃఖ్యర్థకము సైతము, సప్తతః = సప్తతరుగును. ఉదాః—అశోత్వమున్ - తురగోత్తమువాలము మొ. ప్రయోగములు—క||...స్తాని యెగయలేక వాయస్సుడు వెగడొందెన్. (కర్ణ. ౨ ఆ. ౭౪) క|| ఎక్కడిమర్కటుఁ డిటకును ।... (భాస్క. సుందర. 332) చ||... వానరుం డొకం । డరుదగ వచ్చి (భాస్క. సుంద. 3౪౧) ఇచటి వానరుడు కామ రూపియగు హనునుంతుఁడే యైనను బ్రయోక్తల కట్లు తెలియదు. సీ|| సహకార మత్ప్రియు సహకారుఁ బున్నాగ పున్నాగుఁ దిలకభూ భువనలిలకుఁ జందన బుధహరి చందను... (ఆర. ౨ ఆ. ౯౫) (ఈపద్యమున నింకను ననేక ప్రయోగము లిట్టివి గలవు. ఎందును మువర్ణకప్రయోగము లేదు.) ఇందు దమయంతి వృత్తాదులను దనభర్త జాడ నడిగినట్లు వర్ణితమయ్యెను. సరమ యనుదేవశునిగొడుకు సారమే యుండను కుక్కర (కుక్క)కుమారుండు... ఆసారమేయు నడచిన నది యతిచుచుం బరతెంచి తమతల్లి కింజెప్పిన... క||... నాపుత్రకు । నతిబాలకు ననపరాధు నడచిరి వెలుచన్ (ఆది. ౧ ఆ. ౮౩) సీ||...కు, మారు లయ్యార్దులు మహితముతువు । లు... (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౮) ఆక్కర. పదపడి నిగృహీతుఁడయ్యెఁ దానొక్క పన్నగుచేత (ఆర. ౪ ఆ. ౧౦౩) శ్రేష్ఠతాద్యర్థములందలి మహదాకృతికిః—సీ. ఉల్ల తెల్లనితురగోత్తము వాలంబు (ఆది. ౨ ఆ. 3౪) మ. అవదాతాంబుజఫేన పుంజని భువన్యశోత్తముం దవ్వలన్ (ఆది. ౨ ఆ. 3౦) క. తురగపరిత్రావిదులగు । పురుషులఁ బిలిపించి యశ్వపుంగవుఁ గని తెం । డు (అశ్వ. 3 ఆ. ౨౧౭) చ|| భుజగ జాల్తుడు (తక్షకుడు) (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨3) కుత్సార్థమందు వైపఠీకమహత్త్వము పుంస్త్యము నుండుటంజేసి యుత్వదుఙ్గులు వచ్చెను. ఉ. ఒప్పుగ విశ్వకర్మరచి తోజ్జ్వలబంధురసౌధనాథువై । నప్పతగేంద్రు నోలిడిగి (హరి. ఉత్తరభా. ౪ ఆ. ౨౨౭)... ఈదుష్టులాఁబోతుల్ (హరి. పూ. భా., ౬ ఆ. ౧౫౨) ఇట్టియెడల దుఙ్గు మహత్త్వవివక్షచే వచ్చినదనరాదు. ఏతత్సాత్రవిషయములగు లక్ష్యములందును మువర్ణ కాంతరూపములు సైతము మహత్త్వమును బోధించుటయు, దు - ము-లు మిశ్రితముగా వాడబడుటయుఁ గలదు. ఉ. కాళియుఁ జుట్టలుం జెలులుఁ గాంతలుఁ బుత్తులు వైన దుర్దమ । వ్యాళిము తెన్నియన్నియును (హరి. పూర్వభా. 2 ఆ. ౨౬)

శీ...అందుగల నాగుల్లెగల గవని పొదివి ! కఱచుచున్నవి (హరి. పూర్వభా. ౨ ఆ. ౨౨) తే. గీ....తక్షకతనయుఁ డశ్వ ' నేనుఁ డనుభుజంగమము... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౨౩) అశ్వమేధమునకు నర్పితమైన యీ ' యశ్వరాజునిట్లు లవహరించి (ఆర. ౩ ఆ. ౬౩) ఇటు 'అశ్వరాజు' అనునది 'స్వాత్మప్రధానేత్యాద్యధర్మణకారికచొప్పున బోధించును. (౧౨౮ I విష.)

కన్నయా కేచిచ్ఛామహతశ్శబ్దా మతే కవిభామణేః | పురు
భవ్యణీయము. షాభ్యాభవత్తత్ర ప్రయోగశ్చరణంకపే (వికృతి.
౧౨౬ IV విష. అజంత. ౯ కారి., ఆహో. ౨౫౬).

కల్పతరు. ౧౨౬ IV విష:—కవిభామణేః = కవిభామణీయను నాతని మతమున, కేచిత్ = కొన్ని, ఆమహతశ్శబ్దాశ్చ = ఆమహద్వాచకశబ్దములును, పురు షాభ్యాః = మహద్వాచకరూపము లగువేరులు, భవన్తి = అగుచున్నవి. అత్ర = ఈవిషయమున, కపేప్రయోగః = కవిప్రయోగమే, శరణమ్ = ప్రమాణ మగుచున్నది. పాములు, పక్షులు, కుక్కలు మున్నగువానికి డమంతరూపములగు నామములు వెలయుచున్నవని తాత్పర్యము. ప్రయోగములు—చ॥ తక్షకుం | డతి కుటిలస్వభావుడు... (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౧) తే. గీ....తక్షకుతనయుఁ డశ్వ | నేనుఁ డనుభుజంగమము... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౨౩) క...కావించెద ననిన హరికి గరుడుం డనియెన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౧౧) చ. పులియెడల బూచిగాఁ డసురపోతులరా జను మంతిగాఁడు చెం | గలువ సీవంగి భైరవుడు గత్తై సుపగి వెండిగుండు మ | ల్లెల గుది వాయువేగి చిటిలింగడు సాశ్వడు వత్సనాభి యే | కలములమిత్తి గబ్బి యనఁగాఁ గలవాని గ్రహించి యుద్ధతిన్ (మరు. ౪ ఆ. ౩౨) (ఈవేరులు జూగి లములవి.)

నన్నయా చన్ద్రశార్దూల నాగాద్యాః | పరేశ్రేష్ఠార్థగోచరాః |
భవ్యణీయము ముడుజ్జన్తోమహత్ స్వార్థే | మహత్ స్వార్థేరు
౧౨౬ V విషయము. చిర్యది. (వికృ. అజం. ౫ కారి., ఆహో. ౨౫౭ పు)

కల్పతరు. ౧౨౬ V విష:—చన్ద్ర = చంద్రశబ్దము, శార్దూల = శార్దూల శబ్దము, నాగ = నాగశబ్దము, ఆద్యాః = మొదలగుశబ్దములు, పరే = రాజాది శబ్దములకుఁ బరమున నిల్చి, శ్రేష్ఠార్థగోచరాః = శ్రేష్ఠత్వరూపార్థమును బోధించును. ఆమహత్ స్వార్థే = ఆమహత్తగుస్వార్థమునందును, మహత్ స్వార్థే = మహత్తగు స్వార్థమందును, రుచిర్యది = ప్రయోక్త కభిరుచి కల్పనపుడు వరుసగా, ముడుజ్జన్తః = మువర్ణకాంతములును; డజ్జన్త కాంతములును నగును. శ్రేష్ఠుడగురా జను నర్థము

11. బంధుశాస్త్రములోని బంధుత్వకడమునై శ్రేష్ఠార్థమునిచ్చును [౧౨౬ VI వి. కల్ప.]

సంజాతాశ్రయముతో సింహమునందలి యమహత్త్వము కవికి రుచించు నపుడు, 'రాజసింహము' అనియు, రాజునందలి మహత్త్వము రుచించునపుడు 'రాజసింహము' అనియు బ్రయోగింపబడునని తాత్పర్యము. "స్మరుత్తరపదే వ్యాఘ్రః | పుష్కవక్షభకుఙ్కరాః | సింహశార్దూలనాగాద్యాః | పుంశీశ్రేష్ఠత్వగోచరాః" (అమర. విశేష్యనిఘ్న. ౫౯ స్లో.) అను నమరవచనమువలెనే వై యధర్వణవచనము లోని పూర్వార్థముపైత మేదేని కోశములోని దనుకొని కవిజనమండనకర్త యాయర్థార్థము నధర్వణవచనముగా గ్రహింపడయ్యె. అట్లగుటంజేసి యాతడు గ్రహించినయుత్తరాథముసంధర్భహాన్యమయ్యెను. అధర్వణాచార్యవివక్షితార్థసిద్ధియుఁ గాదయ్యెను. ఎవ్వరికైన నధర్వణకారిక అహోబలపండితీయమునుండి లభింపవలసినదెకదా. అహోబలవతి "చన్ద్రశార్దూలనాగాద్యాః...రుచిర్యది. ఇత్యాధర్వణమేవ వచనమ్" (అహో. ౨౫౦ పు.) అని స్పష్టముగా నుదాహరించి "ఆదిశబ్దేన సింహాదిశబ్దసంగ్రహః" అని పూర్వార్థమునకు వ్యాఖ్యయుఁ జేసియున్నాడు. "రాముడు రాజపుంగవుడు. రాజబుష్పభుడు. రాజసింహుడు. రాజసింహము. రాజహంసుడు. రాజహంసము." (అహో. ౨౫౧ పు.) ప్రయోగములు:—క... బాలహృదయమున నృపశా | ధూలు నిజాధీశు నిలిపి... (ఆర. ౨౨. ౯౩). క. బలయుతులు మనుజసింహులు | నలిఁ గృష్ణార్జునులు... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౮౯) తరల. కడిదిపీరులు వీరు లిద్దలు గర్వితుల్ గురుసింహముల్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౯౩) తరల... ప్రకాశకీర్తుల ధీరులకా | బురుషసింహముల న్నిజేశులఁ బూని (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౨) ఇట్లు విశేషణవిశేష్యములలో నొకటి మువర్ణకాంతమై యుండ నొకటి డుమంతమగుటయు నీవిషయమునఁ గన్పట్టుచున్నది. చ...కాం | చనరథ మెక్కి యాక్షణమసాత్వతకుంజరుఁ డేగె భక్తి నాతని... (సభా. ౨ ఆ. ౮౪). క. కురువృషభుఁ డశేషలోకగురుఁ బూజించెకా (సభా. ౧ ఆ. ౧౦౩). "అమహత్త్వేతి గోనాగము-కరివృషభము - కాంతాలికము ఇత్యాదిరూపమూహ్యమ్" "కాంతాచంద్రుడు ఇతిరూపం, విశేష్యస్యామహత్త్వేపి స్వాధే వృత్తాపుదాహరణమ్" (అహో. ౨౫౧). "విశేష్యస్యామహత్త్వేపి చన్ద్రాదిర్నహత్ స్వాధే వర్తతే" (అహో ౨౫౦) 'కాంతాచంద్రము' అని యుండనేరదని భావము.

నన్నయాధర్య. లిజ్జభేదో భవేదిష్ట | ఆరోపే యదివా రుచిః |

౧౨౬. VI తత్రాసురజ్ఞనాత్పుం సాం | డుజప్యమహతోభవేత్.

విష. (వికృ. అజంత. ౬కారి. అహో. ౨౫౪ పు.)

కల్పతరు. ౧౨౬. VI. విష—ఇందలి లింగశబ్దము మహత్త్వామహత్త్వపరమే

కాని పారిభాషికలింగము కాదు. ఆరోపితవస్తులింగమున గవికి రుచికల్లునపుడు, లిద్దఱేవః = ప్రకృతవస్తులింగముకంటె భేదము, ఇష్టః=పర్వతమగును. తత్త = ఆయా పరిణామమున, పుంసామ్=విషయభూతమహత్తులయొక్క, అనురజ్ఞ నాత్ = రుచి కల్లుచువలన, ఆమహతోఽపి = ఆరోపితమగు సమహత్తువాచకమున కును, దుఃశః = దుష్టనైతముచచ్చును. చంద్రశాస్త్రాలాదిభిన్నము లగువస్తువుల యాపరిణామములందును, విషయవిషయాలమహత్త్వమహత్త్వములు కన్పించుతే ముగం బ్రయోగింపబడవనిభావము. ఆరోపితవస్తువు లమహత్తులైనను విషయసిద్ధ మహత్త్వమునుబట్టి దుమంతములు కానోవునని తాత్పర్యము. ప్రయోగములు:— క. శత్రు నృపకాలకూటము ! మిత్రామృతవృష్టి బుధరమిహితబుధ ! డే త్తము సజ్జనసంస్తుతి పాత్ర మితేడు మాప్రి తోలుతవట్టి నరేంద్రా. (విరా. ౫. ఆ. 3౨౬). చ.... నీయనుజసాగరముల్... చర్వజగంబుల నాక్రమింపవే (ఆర. ౪౭. ౧౫౬). “గీ. లలిత రవిచంశ ముక్తాఫలంబు రాము. దలచ...కా. నీకంతాప్రిత కాలపాశము శిరోనిర్హతపాతంబు ... జనకకన్యక....చంచలాలతక. ... కలకంఠే రత్నము.... దాస మనోబ్ధిసారంగుడు. దాసపారిజాతుడు” (ఆహా. ౨౫౪). సీ. సహకారమత్ప్రియు సహకారు బున్నాగ పున్నాగుఁ డిలక భూభువనతలము ! జందన బుధహరిచందను (ఆర. ౨ ఆ. ౯ ర).

సప్తమాశ. ప్రధానం ద్వయహీనంద్వే ! అప్రధానోపసజ్జనే!
౧౭౭.VII. లలామంత్రిషు రమ్యం స్యా ! ముఖ్యసామర్థ్యలక్ష్యసు
జష. (వికృ. ఆజంత. ౬ కారి. ఆహా. ౨౫౦)

కల్పతరు. ౧౭౬ VII. విష. ప్రధానమ్=ప్రధానశబ్దము, ద్వయహీనమ్ = పుంస్త్రీలింగహీనమైనది. దాని ముఖ్యసచివాధములు రెండిటియందును నపుంసకమే యని యర్థము. అప్రధానోపసజ్జనే=అప్రధానమనదగు నుపసజ్జనత్వమందనగా బహువ్రీహియందు, ద్వే = పుంస్త్రీత్వములుగలదియునుగావచ్చును. ముఖ్య సామర్థ్యలక్ష్యసు = ముఖ్యసామర్థ్యలక్ష్యములనెడి త్రిషు = మూడ్రథములందును, లలామమ్ = లలామశబ్దము, నపుంసకమయియే, రమ్యంస్యాత్ = కవిసమృతమగును. ఇట్టిరెండునపుంసకములును మిత్రాదులవలె ద్వైరూప్యమునందడగును. ఉ:— రాముడు ప్రధానుడు ప్రధానము. రాముడు పురుషలలాముడు. పురుషలలా మము మొ.

“రాముడు ప్రధాన మఖిల గీర్వాణులందు | నప్రధానంబు లందఱునరసి చూడ | ప్రధానం ద్వయహీనం ద్వే | అప్రధానోపసజ్జనే ఇత్యమరోక్తేః. ప్రధా

కుఁకుఁమఁమఁమాత్రాః ప్రథానానీత్యమరోక్తే” (అహో.బల. ౨౫౦ పు). ఇందలి “ప్రథానం ద్వయహీనం ద్వే | ఆప్రథానోపసర్జనే ఇత్యమరోక్తే” అనునది ప్రమాదపతీతము. “ఇత్యధర్వణోక్తే” అనుచోట “అమరోక్తే” అని పొరవడియుండును. పై ప్రథానమిత్యాదికారిక యమరమున నెచ్చటను లేదు. ప్రథానశబ్ద మరురకోశమున నాల్గుస్థలములలో నున్నది. (౧) మహామాత్రాః ప్రథానాని (అమర. ౨ కాం. ఊత్త. ౫ శ్లో.) (౨) ప్రథానం ప్రకృతిః స్త్రియామ్ (౧ కాం. ధీవర్గ. ౨౯ శ్లో.) (౩) క్లీబేప్రథానం ప్రముఖం | ప్రవేకానుత్తమోత్తమాః (౩ కాం. విశేష్యనిఘ్న. ౫౭ శ్లో.) (౪) ప్రథానం పరమాత్మాధిః (౩ కాం. నానార్థ. ౧౨౨ శ్లో.) ఇట్లు పొరవడుటకు గ్రహింపక కవిజనమండనవ్యాఖ్యాత ప్రథానం ద్వయహీన మిత్యాదికారిక యాధర్వణము కాదనుకొని వికృతివివేకమునఁ జేర్పడయ్యె. “ప్రథాన - న. (ప్ర - థా - ల్యుట్.) సాంఖ్యమతసిద్ధాయాం సత్త్వరజస్తమోరూపత్రిగుణాత్మికాయాం ప్రకృతే - తత్కార్యబుద్ధితత్వే - పరమాత్మని - ప్రశస్తే - సచివేష. నేనాపత్యధ్యక్షే - సుం. శ్రేష్ఠే - త్రి” (శబ్దస్తో) ఇత్యాదులకు మూలములగు కొన్నికోశములనుబట్టి శ్రేష్ఠార్థమునందును సచివార్థమునందును, బుంస్తాదికము కల దనునభిప్రాయము చెల్లరాదని నిర్ణయించుటకై యధర్వణుడు పైకారిక నుపదేశించినవాడయ్యె నని యెఱుంగునది. ఇట్లుపదేశింపనిచో “నీతప్రథాన” మున్నగు ననిష్టరూపములు సాధువులు కావలసివచ్చునుగదా.

“లలామం త్రిషురమ్యం స్యా | స్తుఖ్యసామర్థ్యలక్ష్యసు” (అహో. ౨౫౦ పు.) అనియే కవిశిరోభూషణమున నున్నను నందలి “త్రిషు” అనుదానికి “త్రిషులింగేషు” అని యర్థమని భ్రమించి కవిజనమండనవ్యాఖ్యాత దీనిని వికృతివివేకమున నుదాహరించుటలో “త్రిషులింగేషు రమ్యః స్యాస్తుఖ్యసామర్థ్యలక్ష్యసు” అని పొరపాటుగా వ్రాసెను. శరీరమునుండి శిరస్సును దొలగించిన ట్లిందు లలామశబ్దమును దొలగించునపు డింక నీకారిక లలామశబ్దవిషయక మని యెట్లు తోచునని యాతఁడు తలంచెనో తెలియకున్నది. కవిజనమండనమునకు మూలమగు కవిశిరోభూషణమున సయిత మియ్యది త్రిలింగి యని ప్రమాదముగా వ్రాయఁబడెను. “రాముడు దేవలలాముడు - భూమిజకాంతాలలామ భువనములోనన్” “పక్షిలలామంబు నెక్కు బలియుం దలఁతున్.” “లలామంత్రిషు రమ్యంస్యా | స్తుఖ్యసామర్థ్యలక్ష్యసు - ఇత్యుక్తే” (అహో. ౨౫౦ పు.) “భూమిజకాంతాలలామ” అనునది యప్రప్రయోగము. “భూమిజకాంతాలలామము” అనియే యుండవలయును. లలామశబ్దము నిత్యనపుంసకము. లలామం పుచ్చపుండ్రాశ్వ | భూషాప్రథాన్యకేతుషు” (అమర.

నానాథ. ౧౮౩ శ్లో.) వీరి సుఖావ్యాఖ్యలో “ప్రథానధ్వజశ్చక్రేషు | పుష్కరివాలధి
లక్ష్మసు భూభావాజి ప్రభావేషు | లలామం స్యాల్లలామచ. ఇతి రుద్రః.”
“పుష్కరిమే = ఆకాశదిలలాటచిత్రమ్ - ఆశ్వో = వాజీ - భూషా - సామీప్యాద
శ్శ్వశ్చైవ” అని యువాహరింపబడెను. “సాంతోఽపి - యథా - కన్యాలలామక
మసీయ మజన్మ్య లిహ్సీ. ఇతి రఘుః. ఇతి స్వామి ముకుటా.” అని దాని టిప్పణి
ములలో నున్నది. ఇది ‘అ’ కారాంతమైనను ‘స’ కారాంతమైనను నిత్యసపునకమే
కాన “రాముడు దేవ లలామము. భూమిజ కాంతాలలామము. పక్షిలలామము.
అనురూపములు సహజముగ సిద్ధించును. మహాత్మర మగునపుడు మిత్రాదులకునలెనె
“రాముడు దేవలలాముడు” అను డుమంతరాపము సముతము సిద్ధించును.
‘లలామా’ అను స్త్రీలింగరూపము సాధువుకాదు. కాన “భూమిజ కాంతాలలామ
భువనములోనన్” అనుదానికి సాధుత్వము సంపాదించవలె నన్నచో “లలామము”
అనుదానిని జరిత్రాదులలోఁ (తత్వ. ౧౮ సూ.) జెప్పి మువర్ణలోపమును సంపాదించ
వగును. “పరమగుడై కాభరణము...సత్యవతికి” (ఆది. ౩ ఆ. ౪౩) అనుచో గుణము
లాభరణముగాఁ గలది యని బహుప్రీహి నెచ్చునది. “చిరశ్శబ్దపృష్ఠప్రయోగే
దైవతశిరమగురాముడు ఇత్యేవ. చిరప్రథానే నేనాగ్ర ఇత్యభిధానోక్తే.
దుజస్తత్యే తాదృశానాం నమోదకత్వమ్” (ఆహా. ౨౪౮ పు.). “జానకి కాంతా
రత్నము - దైవరత్నము రాముడె... రత్నం శ్రేష్ఠేమణావపిత్యమరోక్తే”
(ఆహా. ౨౪౯) ఈయహోబలవ్యాఖ్య సరి యనదగదు. “రాజకులైకభూష
ణుడు” (ఆది. ౧ ఆ. ౩) అన్వయాభరణుడు (ఆది. ౧ ఆ. ౯) మున్నగువానివలె
“దైవతశిరము - దైవతశిరుడు - దైవతరత్నము - దైవతరత్నము” అని యిట్లు
మిత్రాదులవంటిదైవరూపము వీనికి సాధువె యననగును.

కల్పతరు. ౧౨౬ VIII విషః—“మహాత్మమాహాధకశబ్దం బమహత్కార్య
యుక్తంబయ్యుఁ దద్విశేషణక్రియలు మహత్కార్యయోగ్యంబులు విభాషనగు”
(ప్రాశ. శబ్ద. ౧౭) ఉ. క...గీర్వాణగణంబు కాలకేయులతోడన్ | గర్వించి రణము
చేసి ర | ఖర్వపరాక్రములు కడిమిఁ గడునుద్ధతులై. (ఆర. ౩ ఆ. ౪౧) ఇట్లు
ప్రాధవ్యాకరణమునఁ గవిసమ్మతవిషయము సంగ్రహింపఁబడెను. విశేషణక్రియలలోఁ
గ్రియ యమహత్కార్యఘటిత మగుచుండఁగా విశేషణములు మహత్కార్యఘటిత
మగుటయుఁ గలదు. ఉ. నీవు ధరిత్రిబుట్టుటయు నీకు సహాయమునేయఁగోరి నా |
నావిధదైత్యదానవగణంబులు రాజకులంబులందు స | ద్భావన నుద్భవించె బటు
బాహులు దివ్యమహావ్రత్రోవిదుల్ | ద్రాపితవైరు లుర్వి భగదత్తపురస్సరు లైన

175 సూరి యిద్వర్ణలక్షణము-జీత్వఫలము. పాణినీయములు కావు [౧౨౭ వి. సంజీ.]

విలులై. (ఆర. ౬ ఆ. ౪౫) ఐనకబ్దము సమాహృతకమువంటిదే కానఁ దత్ప్రయోగమునందును వైరితి గన్పట్టుచున్నది. క. అని యక్కొరవనై న్యము । జనములు సంక్రీతి...నిద్రవొందె ధరణీనాథా (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౨౭౧).

జీత్తు బిందుపూర్వంబగు. ౧౯.

బాలవ్యాకరణ జకార మిత్తుగాఁగలదానికి ముందు బిందువు వచ్చునని వివరణము. యర్థము. కా ర్థ్యార్థము ప్రత్యయాదులందు నిబద్ధమై ౧౨౭ విషయము. ప్రయోగించుచపుడు మానంబడువర్ణ మిత్తునాఁబడు. ఉవాహరణము మీఁద స్పష్టమగు.

సూజీవని. ౧౨౭ విష:—“ఇత్” అనునది యొకసంజ్ఞాశబ్దము. ఏదేని వ్యాకరణకార్యమును సూచించుటకై ప్రత్యయాదులం దొకస్వరముగాని వ్యంజనముగాని స్వరవిశిష్టవ్యంజనముగాని వ్యాకరణకర్తచే జేర్పఁబడును. అట్లు చేర్పఁబడిన వర్ణముగాని వర్ణసంఘాతముగాని ‘ఇత్’ అనుసంజ్ఞగలది యగును. అట్టి యిత్తు వక్త చేసు ద్వేశింపఁబడినకార్యమును సూచించి లోపింపఁగా మిగిలిన ప్రత్యయాదికమే ప్రకృత్యాదులను జేరును. దేనికి జకార మిత్తుగా నిల్పఁబడునో యది బిందుపూర్వకమగునని ప్రకృతసూత్రమున కర్థము. ప్రథమైకవచనమున డుజ్వర్ణకము సూరిచే విధింపఁబడును. అట్టియెడల నది బిందుపూర్వకమగును. అనిర్దిష్టముగా బిందుమాత్రము విధింపఁబడుటచే హ్రస్వముమీఁద ఖండపూర్ణములు రెండును నిల్చును. దీర్ఘముమీఁద ఖండబిందువుమాత్రము నిల్చును. (చూ. బాల. సంజ్ఞా. ౧౪ - ౧౫ సూ.) ఇద్వర్ణలక్షణములు పాణినీయమునందును జీత్వఫలము ప్రాకృతవ్యాకరణము లందును జెప్పఁబడియున్నను నవి సూరిప్రక్రియలో సుపచరింపకుండుటంజేసి యా విషయమును గ్రహింపక యుపేక్షించి (విస్త. I, II) సంస్కృతవ్యాకరణాంతరముల పద్ధతి ననుసరించి (విష. ౧౩౫ III) సూరి యిటుఁ బైరీతినిఁ బ్రత్యేకముగా వాని సుపదేశించినవాఁ డయ్యెను. “ఇత్ కృతే = (వృత్తి) కస్తైచిత్ కార్యాయోచ్చార్య మాణోవర్ణ ఇత్ సంజ్ఞఃస్యాత్. తస్యలోపః = తస్యేతోలోపః స్యాత్ (ముగ్ధ. సంజ్ఞా. ౨ - ౩ సూ.). ఈ వోపదేవునిపద్ధతినే సూరి సూతనమార్గమునుఁ ద్రొక్కికొనెను.

విస్తర. I ౧౨౭ విష:—ఇట్లై స్థలాంతరములందును సూరి యిద్వర్ణములను వానిఫలములను బాణినీయపద్ధతికి విలక్షణముగా సుపదేశించుచువచ్చెను. “జీత్తు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు” (బా. క్రియా. ౨౦ సూ.) ఇట్టి సూరిగారి జాగ్రత్తను గ్రహింపఁజాలక గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త యీక్రిందిరీతి ననిప్రసంగము చేసెను. “ఇయ్యది సూరిగారి పాణినీయవ్యాకరణమందలి శ్రుతపాండిత్యమును

జాటుచుండు. 'నుజీ - మిజీ' యని యుచ్చరింపబడునేని 'జీ' అనుసముదాయము నకు నేసూత్రంబున నిత్సంజ్ఞగలుగుచో తెలియకున్నది." (బా. గు. ప్ర., ప్రక్షిప్త. ౧౨౫ పుట. ద్వి. ము.) ప్రకృతసూత్రములోని యుచ్చర్యవివరణముచొప్పున వర్గ సంఘాత మిత్సంజ్ఞగలదగుటలో బ్రతిబంధమేమో తెలియకున్నది. శిష్ట కృష్ణమూర్తి శాస్త్రులవారు తనవలెనే సుచ్చర్యతవ్యాకరణంబు బాగుగః దెలిసినవారగుటంజేసి పాణినీయవిమర్శముగ 'జీ' అనువర్ణసంఘాతమున జీత్వము సంసీకరింపక 'నుజీ, మిజీ' మున్నగుచోటులందురు 'నుజ్ - మిజ్' అని జీత్తులుగనే వానినినైత ముపదేశించి రనియు నట్టియెడలఁ బ్రక్రియకుభంగములేకుండ 'అత్ర జీత్వమతోభవే' త్తని (హరికా. క్రి. 7 కా.) సూత్రించివొనిరనియు 'అత్ర = ధాత్వధికారే జీతిరచే ఉత అద్భవే దిత్వర్థః' అని యాసూత్రమున కర్థమగుటంజేసి ధాత్వధికారమందలి సూత్రములలోని జీత్వ ముకారమున కకారమగునని సూచించుననియుఁ దక్కిన చోటులందలి జీత్వము బిందుపూర్వకత్వమును సూచించుననియు గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త చర్చించెను. (బా. గు. ప్ర. ప్రక్షిప్త. ౧౨౫. పు. ద్వి. ము.) ఈకృష్ణ మూర్తిశాస్త్రిగారిమార్పు కేవలము ప్రామాదికమై యున్నది. ధాత్వధికారము లోనివేయగు "డుజువురుచు ముఖోస్యాత్" (హరి. క్రియా. ౮ శ్లో.) లోడ్వధ్య వుర్వోచ్చుడుజా (హరి. క్రియా. ౨౯ కా.) అనుసూత్రములందలి జీత్వమునకు ఫలము బిందుపూర్వకత్వమునె సూచించు ననకతీరదుగదా. ఇట్లు సూరిరచనను సంస్కరింపఁబోయి ప్రమాదపడుట బాలవ్యాకరణమే మూలగ్రంథమనుటను వెల్లడించుచున్నది.

విస్తర. II ౧౨౭ విషయము:—చింతామణికర్తయు "మహతస్సోర్ధ్వజనితో భవే త్పుంసి" మున్నగుసూత్రములలో జీత్వమును వాడియు దానిఫలము నుపదేశించి యుండలేదు. అట్లయినను బ్రయోగముల బట్టి యట్టిజీత్వమునకు బిందుపూర్వకత్వము ఫలమని వ్యాఖ్యచేసికొననగునని యాతఁడు తలచియుండును. బాలసరస్వత్యహోబలపండితు లిట్లు వ్యాఖ్యచేయక యీక్రిందిరీతి నపమార్గమున వ్యాఖ్యచేసిరి. అనుక్తన్యాయమున, సానునాసికోచ్చారణం జీత్ అనేపి ప్రకృతవ్యాకరణసూత్రము ననుసరించి సానునాసికత్వము జీత్వఫలమనుచు డువర్ణకము ఖండబిందుపూర్వకమగు నని వ్రాసిరి. "జకార మిత్తయ్యను. సానునాసి కోచ్చారణం జీత్ - అనుప్రకృత సూత్రముచేత దాచల నర్థబిందుయుక్తమాను" (బాలసర. అజంత. 3 కారి. వ్యా. పరిషన్పుద్రణము.) "అనుక్తమన్యశబ్దానుశాసనవదితి న్యాయేన సానునాసికోచ్చారణం జీత్ ఇతిసూత్రేణ సానునాసికత్వే రాముండు. ప్రాస్యాత్ పరత్యాత్ - రాముండు .

పాపాకరణం దుష్కర్మకంబునకుం బ్రకృతియయినది దుమంతం బనం

వివరణము. బడు. ౨౦.

౧౨౮ విషయము, స్పష్టము.

సంజీవని. ౧౨౮ విషయము:—ప్రథమైకవచనమున ‘దుష్క’ ప్రత్యయము నిల్పు శబ్దము దుమంతం బనఁబడును. ప్రథమైకవచనమునందలి ‘దుష్క’ ప్రత్యయమునకు లోపంబు గల్గుశబ్దమునకు “దుమంతత్వ” సంజ్ఞ చెల్లదు. క్లౌను, క్లౌను, వృద్ధును మొ. ఇట్టివానికి దుమంతములకు రాఁదగిన నిగాగమాదులు (బా. తత్స. ౨౩ సూ.) రానేరవు. వృద్ధాదులకు బాక్షికముగ దుష్క నిల్పునుగాన నట్టివానికి బాక్షిక నిగా గమమువచ్చును. వృద్ధుఁడు - వృద్ధునిన్, మొ. ప్రకృతి యనఁగాః బ్రత్యయము నిల్వఁదగినశబ్దము. ప్రకృతులు రెండువిధములు:—౧. ధాతువులు ౨. ప్రాతిపదికములు. ఉదా:—చదువు, చేయు, వండు, పెట్టు, మున్నగునవి యాచ్ఛికధాతువులు. రక్షించు, పోషించు, ధరించు, జయించు, మున్నగునవి సంస్కృతమునుండి వచ్చినధాతువులు. వీనిని దత్తచుధాతువు లనఁదగును. చదువుట, వంట, వంటకము, చేయి మున్నగునవి యాచ్ఛిక ప్రాతిపదికములు. రామ, హరి, గురు, కర్తవ్య, కరణీయ, కార్య, కరణ, గుణవంతమ్, బుద్ధిమంతమ్ మున్నగునవి తత్సమప్రాతిపదికములు. ధాతువులపై “దుష్క, ర, వు, రు, ను, ముఖ్య” మున్నగు క్రియాప్రత్యయము లనఁగాః దిష్కప్రత్యయములు నిల్పుటచే దిజంతములగు సమాపకక్రియ లేర్పడును. ఉదా:—చదువుచున్నాఁడు, చదువుచున్నార, రక్షించుచున్నాఁడు, రక్షించుచున్నార, మొ. ప్రాతిపదికములపై డు, ము, వు, లు, ఇతి రూపద్వయమ్” (అహో. ౨౪౪ పు.) ఈవ్యాఖ్యలును వీని ననుసరించిన నారాయణీయతద్వివరణములును (నారా. గాఢ. తత్స. ౭౯ సూ.) ప్రామాదికములు. ‘సానునాసికోచ్చారణం జీత్’ అనుసూత్రముచే వచ్చుసానునాసికత్వము జీత్తుగు ప్రత్యయములోని స్వరమునకే విధింపఁబడుచున్నది. కాననె “హిమ్, హిష్, హిభిస్” అనుచొప్పునవచ్చు భిన్నున కాదేశమగు ‘హిష్’ అరుదానిలోని హకారము మీఁది ‘ఇ’ కారమే సానునాసిక మగువల్లుగ నుదాహరింపఁబడెను. ‘రామేహి’ (షడ్భా). ఈవిధమునఁ బ్రకృత దుష్కప్రత్యయములోని డకారముమీఁది ‘ఉకారమునకు’ పరముగ నరసున్న యానునాసికమువంటిది నిల్పునుగాని దుష్కకమునకుఁ బూర్వమున నిలువనేరదు (చూ. వై. పా. ౩౧౧ - ౩౧౨ విష.) ఇట్టిప్రక్రియ సరిపడమింజేసియే సూరి వేటురీతిని స్వయముగా ‘జీత్తుబిందుపూర్వకంబగు’ అని ప్రత్యేకముగా సూత్రించికొనెను.

మున్నగు నానుభవప్రత్యయములు—సుబ్బిభక్తులు—నిల్పుటచే సుబంతరూపము లేర్పడును. ఉదా:—రాముడు, రాములు, రామునిన్ మొ. ధాతువులపైఁ గృత్ప్రత్యయములు నిల్పుటచేఁ గృతంతప్రాతిపదికము లేర్పడును. కృత్ప్రత్యయములు ముందు వివరింపబడును. (బా. కృతంత. ౧ - ౨౨ సూ.) ప్రాతిపదికములపై నిఁ దద్ధితప్రత్యయములు నిల్పుటచేఁ దద్ధితాంతప్రాతిపదికము లేర్పడును. తద్ధితప్రత్యయములు ముందు వివరింపబడును. (బా. తద్ధి. ౧ మొ. ౨౨ సూ.) తల్లి-తండ్రి మున్నగునవి యుత్పత్త్యుత్పన్నములగు నాచ్ఛికప్రాతిపదికములు. ఇట్టి యాచ్ఛికములగు, కృతంతత్ద్ధితాంతాప్యత్పన్నప్రాతిపదికములపై ని సంస్కృతమునుండివచ్చిన తత్సమప్రాతిపదికములపై ని సుబ్బిభక్తులు నిల్పును. సంస్కృతమునుండివచ్చిన “రక్షించు పోషించు” మున్నగు తత్సమధాతువులమీఁదను, వండు, చదువు, పోవు మున్నగు నాచ్ఛికధాతువులమీఁదను ‘తే’ జ్యేభక్తులు నిల్పును. ప్రకృతులపై నిఁ బ్రత్యయము చేసునపుడు చేరువర్ణము లాగమము లనిపించుకొనును. ప్రకృతిప్రత్యయములలోని వర్ణములను ద్రోసి వానిచో నిల్చువర్ణము లాదేశము లనిపించుకొనును. “వర్ణవృద్ధిరాగమః - మిత్రవదాగమః - శత్రువదాదేశః” అని వైయాకరణులు చెప్పుదురు. “అపదం న ప్రయుక్తేత” అనునియమముచొప్పునఁ బ్రకృతులపై ననఁగా ధాతువులమీఁదఁ దిజ్యేభక్తులును బ్రాతిపదికములమీఁద సుబ్బిభక్తులును నీల్చి వానికి వాక్యప్రయోగయోగ్యమగు పదత్వపదవిని గల్గించును. అట్టి సుబ్బిభక్తులయోగమునందలి విధు లిందుఁ దెలుపబడును.

నన్నయాధ. మహతోఽత ఉద్విభక్తౌ

౧౨౯ విషయము. (ఆం. చిం. అజంత. 3 కా., అహో. ౨౪౪ పు.)

కల్పతరు. ౧౨౯ విష:—ఉత్తరసూత్రమునుండి ‘పుంసి’ అనుదాని నిం దధ్యాహారము చేయునది. విభక్తౌ = విభక్తిపరమగుచుండఁగా, పుంసి = పుల్లింగము నందు, మహతః = మహద్వాచకశబ్దముయొక్క తుదినున్న, అతః = హ్రస్వాకారము నకు, ఉత్ = హ్రస్వమగు ‘ఉకారము’ ఆదేశమగును. ఉదా:—రామ - రాము, కృష్ణ - కృష్ణు, మొ. రామ మున్నగు మహత్పుంలింగసంస్కృతప్రాతిపదికములు తెల్లన నుదంతములగుచు విభక్తుల నందునని తాత్పర్యము. (ఉదా:—రామ+డుజ్ రాముడు.)

పుంలింగంబై మహద్వాచకంబైన నామంబు తుది
బాంధ్యకరణ యత్వంబున కుత్వంబగు. ౨౧.

వివరణము. నామం బనఁగాఁ బ్రాతిపదికంబు. డిద్ధ - రామ - భార్గవ -
రాజపురుష. ఇట్టివి ప్రాతిపదికములు. డిద్ధ - రామ -
భార్గవ - రాజపురుష.

సంజీవని. ౧౨౯ I విష:—“ప్రాతిపదికం హి నామ” అనుచింతామణి ననుస
రించి “నామం బనఁగాఁ బ్రాతిపదికంబు.” అని వివరించెను. “౧౭౮ సూ అర్థవ
దధాతు రప్రత్యయః ప్రాతిపదికమ్ (౧-౨-౪౫) (వృత్తి) ధాతుం ప్రత్యయం ప్రత్య
యాంతం చ వస్త్యంత్యా అర్థవచ్చబ్ధిరూపం ప్రాతిపదికసంజ్ఞం స్యాత్. ౧౭౯ కృత్త
ద్ధితసమాసాశ్చ (౧-౨-౪౬) (వృత్తి) కృత్తద్ధితాన్తా సమాసాశ్చ ప్రాతిపదికసంజ్ఞాః
స్యూః...” (సి. కా. ౧౧౦ - ౧౧౧ పు.) అని సంస్కృతవ్యాకరణమునఁ
బ్రాతిపదికలక్షణ ముపదేశించఁబడెను. ‘డిద్ధ’ - ఇది సంజ్ఞావాచకోదాహృతి. ‘రామ’ -
ఇది కృదంతోదాహృతి. ‘భార్గవ’ ఇది తద్ధితాంతోదాహృతి. ‘రాజపురుష’ ఇది
సమాసోదాహృతి. (విస్తర.) పారిభాషికపుంస్తవమహత్త్వములు రెండునుగలవాని
తుది ‘అకారము’ మాత్రమే ప్రకృతసూత్రముచే ‘ఉకార’ మగును. “వృక్ష” ఇది
పుంలింగవాచకమైనను మహద్వాచికాదుగాన “వృక్షు” అను ననిష్ఠరూపము కల్గినే

విస్తర. ౧౨౯ I విష:—“నామ - న...నమతి ఆఖ్యాతార్థంప్రతి విశేషణీ
భవతీతి వ్యుత్పత్త్యా స్యాది విభక్త్యర్హేశజ్ఞే. యథా - ఉణాద్యంతం కృదంత్యా
తద్ధితాంతం సమాసజమ్ | శబ్దానుకరణం చైవ | నామ పఞ్చవిధం స్మృతమ్ ||” (శబ్దా.
చిం.) అనుచొప్పున కృత్తద్ధితసమాసములేకాక యనుకరణశబ్దమునైతము నామ
మనఁగాఁ బ్రాతిపదిక మనిపించుకొనును. శాకటాయనోపదిష్టములగు నుణాదులును
గృత్తులలో సంతర్భూతములె.

“ధాతువుకానిది ప్రత్యయముకానిది ప్రత్యయముచేరనిది అర్థముకలది
యగు శబ్దస్వరూపము ప్రాతిపదికము” (ఆం. భా. అ. సంజ్ఞా. ౪౬సూ. ౧౪ పు. త్ప.
ము.) అనిమాత్రమే ప్రాతిపదికలక్షణము ననుశాసనకర్త వచించుట సరికాదు. ఈ
పక్షమునఁ గృదంత తద్ధితాంతములకుఁ బ్రాతిపదికత్వములేక పోవలసివచ్చును. ఇట్టి
లక్షణమునకు గ్రంథకర్త యుదాహరించిన ‘రామ - గురు - వన’ మున్నగునవి
లక్ష్యములు కానేరవు. ఇవి కృత్ ప్రత్యయాంతరూపములు. ‘రామ - రమ్ -
కర్తరిఘ్నోణవా’ - ‘గురు - గిరత్యజ్ఞానం, గృణాత్కృపదిశతి వా ధర్మమ్ - గృణా -
కు - ఉచ్చు’ (శబ్దస్తోమ) ‘వన - వనతి - వనసంభక్తా (భాష. ప. నే.) పచాద్యచ్

రచు. 'దేవతా' = (దేవ) తత్వ. ౫౪ సూత్రముచొప్పున ప్రాప్యముకాగా 'దేవత' అగును. ఇది మహద్వాచకమైనను బారిభాషికపులింగవాచకము కాకుండుటచే 'దేవత' అను ననీష్టరూపము నందనేరదు. 'హాహా' = ఒకగంధర్వండు. ఇది బా. తత్వ. ౫౭ సూత్రముచొప్పున 'హాహా' అని యగును. ఇది మహద్వాచి పులింగము నగును గాన 'హాహా' అరురూపమునందును. ఇట్లే విశ్వసా (విశ్వ మును బాలించువాడు) = విశ్వప = విశ్వపు మొ. విభక్తి పరకత్వన 'సి' వర్ణకము నిధించును గాన నిట 'విభక్త' అను మూలము నుపేక్షించెను.

పన్నయాశ. మహాః స్సృష్టజనితో భవేత్సుంసి (ఆం. చిం. ఆజం. ౧౩౦ విషయము. ౩ కారి., ఆహా. ౨౪౪ పు.)

కల్పతరు. ౧౩౦ విషయము:—పుంశీ = పులింగమునందు - అనీతః = ప్రాప్త్యే కా రాస్తముకాని, వ హాతః = మహద్వాచకమునకుఁ బరమగు, సోః = సుప్రత్యయ స్థానమున, హుజ్ = డుజాదేశము, భవేత్ = అగును, రామ + సు = రాము + సు = రాము + హుజ్ = రాముడు - రాముండు. మొ. జీత్తుముచే డువర్ణకము బిందు పూర్వకమగునని వ్యాఖ్య చేయనగును. ఈవిషయమును జింతామణికర్త యెచ్చు టను జెప్పలేదు. కాని వెక్కుచోటుల నిట్లు బిందుపూర్వకత్వఫలకమగు జీత్తు మును నాడెను. "న్వస్తా న్నామ్నః కురో నో ర్భవతువచనే" (ఆం. చిం. ఆజం. ౧౭ కారి.) (౨౦౫ విషయము) "వ్యతిరేకాథే ల్పటిలటిడుప్సాత్" (ఆం. చిం. క్రియా. ౭ కారి.) "కేషాంచితో ర్వస్తజ్జ్వానాంతథా డుజ్ వార్ధురౌ స్తృతౌ" (౧౯౩ విషయము) (విశ్వ. ఆజం. ౫౩ కారి.) "సానునాసికోచ్ఛారణంజీత్" అను ప్రాకృతసంప్రదాయ మిచట నుపచరింపదు (విస్తర. II ౧౨౭ విషయము)

పులింగమగు మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు. ౨౨.

బాలవ్యాకరణ ఇచట డుజ్జనుదానియందు జకార మిత్తు గావున "జీత్తు
పవృత్తి. బిందుపూర్వంబగు" (తత్వ. ౧౯ సూ.) అనుసూత్ర
౧౩౦ I విషయము. ముచే డువర్ణమునకు ముందు సున్నవచ్చును బిచ్చట

(౩ ౧.౧౩౪)'. (అమర సుధావ్యాఖ్య. ౧౪౫ పుట. వనోపధి. ౧ క్లో.) ఈ సూత్రముచే విధింపబడిన యుత్త్వమును గొందఱు నిరాధారముగా ముద్రణము లలో మానుచున్నారు. "నాకఁ డొకయేలినవాడని (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౪౧౨) ఇంద్రుడు నీవు దక్కుటే (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౪౧౨) గరుడఁడు (ఆది. ౨ ఆ. ౪౨ వాల్మీకి వారిముద్రణము.) "రంగఁడు వై. వి." (త. ర.) ఇట్టిది తద్భవముగా నంగీ కరింపఁబడినది.

చకారము లోవించును. ఉ. శిష్ఠుఁడు - శిష్ఠుండు -
రాముఁడు - రాముండు - భార్గవుఁడు - భార్గవుండు.

సంజీవని. ౧౩౦ I విషయము:—పూర్వసూత్రమునందువలెనే పారిభాషికపుంస్త్య మహత్త్వములు చెందునుగల (విస్తరము I-II) ప్రాతిపదికములకే (విస్తర III.) ప్రథమైకవచన 'డు' వర్ణకమువచ్చునని యర్థము నెఱుంగుచు, పూర్వసూత్రముచే నుత్ప

విస్తర. I ౧౩౦ I విషయము:—పారిభాషికలింగమునకుఁ దెలుఁగునఁ బ్రసక్తి లేకుండఁ బ్రక్రియను నడపించుట కనుశాసనకర్త యత్నించెను. అక్కారణమున సుస్కృతవైయాకరణులెల్ల వ్యాకరణశాస్త్రపద్ధతిలో నుపయోగింపక యుపేక్షించిన లొకలింగమును దత్సమశబ్దవిషయమునందును నుపయోగింపజూచుచు నీక్రిందిరీతిని సూత్రించెను. “ప్రథమైకవచనమునందు డుప్రత్యయము కనఁబడునట్టి తత్సమాచ్చికనామములు 'డుమంతము' లనఁబడును”. “మహద్వాచకములైన డుమంతములైన నామములకును కయిరాదులకును ప్రథమైకవచనమున 'డు' ప్రత్యయము వచ్చును.” (అం. భా. అ. శబ్దప్ర. ౧-౪ సూ.) రాముఁడు మున్నగు తత్సమశబ్దములను సాధించుటలో నుపదేశింపఁబడిన యీసూత్రద్వయమునకు “ప్రథమైకవచనమున డుప్రత్యయము కనఁబడునట్టిములకుఁ బ్రథమైకవచనమున డుప్రత్యయము వచ్చును” అను ఫలితార్థము తేలినది. డుప్రత్యయము వేనికి వచ్చునో తెలిసిన పైని వానికి డుప్రత్యయము వచ్చునని యీసూత్రద్వయము తెల్పుచున్నది. ఇంక డుప్రత్యయము వేనివచ్చునో తెలియుటకై మొదటిసూత్రపువివరణములో “అకారాంతములు మహద్వాచకములునైన రామ - కృష్ణ - శివ - భీర - సుందర - భార్గవ - రాజపురుష మొదలైనవి డుమంతముల”ని చూపెను. రామాదిశబ్దములకు డుప్రత్యయమువచ్చుననియు, రామాదిగణ మాకృతిగణమనియు వివరించినట్లు తేలినది. ఇట్లాకృతిగణపద్ధతి నవలంబించునపు డింక నకారాంతములు మహద్వాచకములు మున్నగుదశములతో సూత్రించుట నిష్ప్రయోజనమగుచున్నది. సూరి పద్ధతిచొప్పున మహత్పుంలింగములకు డుజ్జగునని స్పష్టముగాఁ దెలియుచుండఁగాఁ బ్రయోగములనుబట్టి డుజ్జు వచ్చు రామాదిశబ్దములను దెలిసికొనవలెనని యనుశాసనమువలనఁ దెలియవలసివచ్చుచున్నది. మఱియు మహద్వాచకహత్త్వములనుబట్టియే యంతటను రూపసాధనప్రక్రియ యనుశాసనమున నడపఁబడుటచేత నందు లొకలింగ ప్రసంగము నైతము తుదికి నిరుపయుక్తమే యగుచున్నది. పయి రీతినిఁ బారిభాషికలింగము నుపేక్షించియుఁ బారిభాషికస్త్రీలింగకార్యము లీక్రింది రీతి నుపదేశించెను. రామాది పారిభాషికస్త్రీలింగవాచకముల ప్రథమైకవచనమునకు

లోపవిధానముగాని యట్టి రూపముల యుదాహృతులుగాని యనుశాసనమునఁ గన్పట్టవు. స్త్రీలింగప్రథమైకవచన లోపవిధానము లేమింజేసి, రమ - లత - మున్నగు నదంతామహాత్ములకు మువ్వకము దుర్వారమగుచుగదా. (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౧౮ సూ.) ఇట్లు పారిభాషిక స్త్రీలింగశబ్దముల ప్రథమైకవచనరూపమునైన సాధించకయే వెక్కుచోట్ల స్త్రీసమత్వాతిదేశము చేయుటజరు. (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౨౨-౨౪-౨౬-౨౮-౩౦-౩౧-౩౨-౩౩-౩౪-౩౫-౩౬-౩౭-౩౮-౩౯-౪౦-౪౧-౪౨-౪౩-౪౪-౪౫-౪౬-౪౭-౪౮-౪౯-౫౦ మొ.) “ప్రథమైకవచనమున డు - ము - వు ప్రత్యయములలో నేదియుఁ గనఁబడనశబ్దములు స్త్రీసమములు”. “స్త్రీసమము లనుటచే నట్టివానికి స్త్రీలింగశబ్దములకునలెనె వ్యాకరణకార్యములగుననియు కొన్ని పులింగములై ఆకారాంతములుగఁ గనఁబడుచున్నను వానికి ఉత్వ డుప్రత్య యాదులు రావనియు గ్రహించునది” (ఆం. భా. ఆ. శబ్దప్ర. ౨ సూ.) స్త్రీలింగ కార్యము చెప్పకయే యట్టి స్త్రీలింగ కార్యాతిదేశము చేయుటలో నభిప్రాయమేమో తెలియకున్నది. కొన్ని పారిభాషిక స్త్రీలింగశబ్దము లనుశాసనమున స్త్రీసమము లుగఁ బెక్కుచోట్ల వ్యవహరింపఁబడెను. “తత్సమాచ్ఛికములు రెంటును స్త్రీసమ ములు గలవు. ఉదా:- చేధ - ఇందిర - విద్య - హరి - రమణి - మతి - విశ్వ కర్త - ఆత్మ - మహిమ - దూత - సంపద - వాక్కు - రై - గ్ల - మొ. తత్స. ఆయ్య - ఆమ్మ - తల్లి - మేడ - గది - కన్నె - గోనె - నీరు - ఏటు మొ. ఆచ్ఛి” (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౯౪ సూ.) ఇందిరాదిశబ్దములు స్త్రీలింగములేకదా! వీనికి స్త్రీత్వాతిదేశ మేల?

విస్తర. II ౧౩౦ I విష:-—అనుశాసనకర్త పారిభాషికలింగము నీక్రింది రీతిని విమర్శించెను. “సంస్కృతమున లింగము తటమగా నర్థాశ్రయముగాదు...” “సంస్కృతశబ్దములలింగము వీధిముగా నర్థము నాశ్రయింపక తాటుమాటయి కనఁబడుటచేతనే మహాభాష్యకారులు ‘లిజమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లిజస్య’ = లాఠిశబ్దజాలము నాశ్రయించియుండుటవలన లింగము శాసింపదగినది కాదనిరి.” (ఆం. భా. ఆ. నామప్ర. ౧౪ సూ.) ఈవిషయములు పాణినీయసిద్ధాంతసమ్మతములు కావు. “స్తనకేశవతీస్త్రీస్యా. ల్లోమశః పురషః స్త్రుతః | ఉభయోరన్తరం యచ్చ | తదభావే నపుంసకమ్ || ఇతి లక్షణలక్షితమ్ ఆనంపసంస్థానవిశేషాత్తకం లాఠికం స్త్రీపుంసయో ర్లిజమ్. తదభావే - తయోరుభయో రభావేనతి యదుభయోరన్తరం సవృశం తన్నపుంసకమిత్యర్థః. తదిదం లాఠికం లిజమస్తిన్ శాస్త్రేనోపయుజ్యతే. తస్యాఽచేతనే ఖట్వా మాలాదౌ బాధాత్ స్త్రీప్రత్యయానాపత్తేః, దారాని త్యాదౌ ‘తస్మాచ్ఛసోనఃపుంసీతి నత్వాఽగాపత్తేశ్చ. కింతు సత్వరజస్తమసాం ప్రాకృత

మునచ్చిరనిచట డుజ్జు చేరగా 'రాముండం, రాముడు' మున్నగురూపములు సిద్ధిం
చును. 'జీత్తు చిందుపూర్వంబగు' (బా. తత్స. ౧౯ సూ.) అనుసూత్రమున ఖండ

గుణానాం పృథ్విః పుంస్త్యమ్. అపచయః స్త్రీత్వమ్, స్థితిమాత్రం నపుంసకత్వమ్.
అత ఏవ ఉత్కర్షాచకర్ష సత్వేఽపి స్థితిమాత్రమాదాయ 'సామాన్యే నపుంసకమ్' ఇతి
ప్రవాదః. ఉత్కర్షాచకర్ష సామాన్యాత్త కావస్థాత్రయ సాధారణస్థితిమాత్రవివ
క్షాయాం నపుంసకం భవతీతి తదర్థః. ఈదృశమవస్థాత్రయం కేవలాన్వయి. ఆయం
పదార్థః. ఇయం వ్యక్తిః. ఇదం వస్తు. ఇతి వ్యవహారస్య సార్వత్రికత్వాత్. తచ్ఛేదం
లిజ్జమథనిష్ఠమేవ. తదుక్తం భాష్యే 'ఏకాధేశబ్దాన్యత్వాత్ - దృష్టం లిజ్జా న్యత్వ
మవయవాన్యత్వాచ్చ' ఇతి. ఏకస్మిన్నేవాథే పుష్యస్తారకా - తారకం నక్షత్రమ్ -
ఇతి - శబ్ద నానాత్వదర్శనాత్ - కుటీకుటీరాదౌ రేఫాద్యవయవోపజననే లిజ్జభేద
దర్శనాచ్చ. స్తనకేశాద్యతిరిక్తమేవ లిజ్జ మిత్యర్థ ఇతికై యటః. పుంలిజ్జశబ్ద
ఇత్యాది వ్యవహారస్తు వాచ్యవాచకయో రభేదోపచారాద్బోధ్యః" (సి. కా.
౪౫౩ సూ. 'స్త్రీయామ్' (౪-౧-౩) అనుసూత్రపువ్యాఖ్య.) పయిసందర్భమును
బట్టి లిజ్జమర్థాశ్రయము కాదనుట కేవలము సాహస మనడగునుగదా. ఇంక
బ్రాచీనతమకాలమున సత్వోపచయాదివివక్షచే బుంస్త్యాదికము లోక ప్రసిద్ధమ
య్యెనుగాన నది లోకాశ్రితమని 'లిజ్జమశిష్య' మ్మిత్యాదిభాష్యోక్తికే దాత్పర్యమని
గ్రహింపవలెను.

విస్తర. III ౧౩౦ I విషయః—“మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు ఇత్యాదిస్థలం
బులందు షష్ఠీవిభక్తివలన స్థానాద్యాదేశభావముతోఁచి 'మహద్వాచకశబ్దస్థానమున
డుజ్జగు' ఇత్యాదివిధంబుగా నపార్థము సంభవించి దోష ముప్పతిల్లును. కావుననే
శాస్త్రీగారి (శిష్టకృష్ణమూర్తిశాస్త్రీగారి) సంస్కృతసూత్రములలోఁ బాణినీయ
వ్యాకరణమర్యాదతోఁ బంచమ్యంతములు ప్రయోగింపఁబడినవి. అట్టి పంచమ్యంత
ములయొద్ద 'ల్యబ్ధోపేకర్తణ్యధికరణేచ' అనువార్తికంబున 'పుంలిజ్జాన్త హతోడుజ్
స్యాత్' అనుసూత్రమునకు, 'పుంలిజ్జమహద్వాచక మతిక్రమ్య డుజ్ స్యాత్'
అనఁగాఁ బుంలింగమగుమహద్వాచకమును దాటి డుజ్జగునని యర్థమై దోషము
లేకపోవును. ఇత్యాదిస్థలంబులయొద్ద 'పుంలింగమగు మహద్వాచకముకంటె డుజ్జగు'
నని పంచమీవిభక్తితో సూత్రము రచింపవలసినది. కంటెవిభక్తి సందర్భంబునఁజేసి
యర్థవశంబునఁ బరశబ్దము తోఁచును" (బా. గు. ప్ర. ప్రకీర్ణ. ౫౨౯ పు.) అని
యిట్లు గుప్తార్థప్రకాశికార్థ విపులమగుచర్చచేసి యిట్టి యజ్ఞాఁడగుసూరి బాల
వ్యాకరణము రచింపఁజాలి యుండఁడనియుఁ గృష్ణమూర్తిశాస్త్రీగారే బాలవ్యాక

పూర్ణాన్యతరనిర్దేశములేమింజేసి ద్వివిధానుస్వారంబులు పర్యాయముగ నగునని యెఱుంగుచు. (విస్తర IV.)

రణమూలమగు హరికారికావళిని దోలువొల్ల రుచించిరచుట నిశ్చయమనియు నతి ప్రశంసముచేసెను.

ఈకట్టారవివరించినే కృష్ణమూర్తికాక్తిగారును సూరి యిటుబోరవడికట్లు ప్రమించి సవరించి బాలవాక్యకరణమును సంస్కృతీకరించినదగును. కాన సూరిదే మూలగ్రంథమచుట సిద్ధాంతిత మగుచున్నది. ఇచటి సూరిరచనము శాస్త్రవిరుద్ధము కాదు. “మహద్వాచకముకంటె” ననునర్థమున “మహద్వాచకమునకు” అని షష్ఠీనిం బ్రయోగించుటయు నాంధ్రభాషారంప్రదాయసిద్ధమై యున్నది. ఇందు “పరముగ” అనునది యథ్యాహార్యమగు ననుట బ్రతిరక్షు లంగీకరించినదేకదా. ‘లోభంబుకంటె నితరంబు దోషంబులేదు. ఇచట షష్ఠీయు నగు. రామున కనున్యండు థానుష్కండు లేడు. అన్యము - ఇతరము - పూర్వము - పరము - ఉత్తరము - ఇత్యాదు లచ్యాదులు’ (బాల. కార. ౧౨ సూ.) క. విలువిద్య రొరులు నీ క | గలముగలేనుండ (ఆది. ౫ ఆ. ౨౪౫ ప.) ఇట్లే పరశబ్దము నథ్యాహార్యముగఁ జేసికొని నన్నయభట్టు ‘ప్రతిషేధవాచినాం నిర్భూతార్థానాంతు నః క్రియాణాం స్యాత్’. ‘చురితిక్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలేస్యాత్’ ఇత్యాది రీతిని సూత్రించెను (ఆం. చిం. క్రియా.)

‘మహద్వాచకమున కనునట్టి ‘కు’ వర్ణ కాంతపదము సంబంధమును బోధించుచు వాని ప్రథమైకవచనమునకు డుమువులగుటందెల్పు సమర్థమై యుండు’ (బా. సా. పే. ౧౩౩ పు.) అనుపేటికయు సరికాదు. సూరి చింతామణికర్తవలెఁ బ్రథమైక వచనముగా ‘సు’ ప్రత్యయమును నిల్పి దాని కాదేశముగా డుజ్జును విధించు ప్రక్రియను నడపలేదుగాన నీయర్థము వక్త్రభిప్రేతము కానేరదు.

విస్తర. IV ౧౩౦ I విషయము:—“బిందువు ముందుగలిగిన డువర్ణకమువచ్చి ‘డిద్ధండు’ అని యైనది. తరువాత హ్రస్వముమీదనున్న యటసున్న నిందుసున్న యగును. అనునర్థ మిచ్చు సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమందలి పదుచాల్గవసూత్రంబున ‘డిద్ధండు’ అని యగును.” (బా. గు. ప్ర. ౯౯) అను గుచ్ఛార్థప్రకాశికావ్యాఖ్య సరికాదు. “జిత్తు బిందుపూర్వంబగు” అనుసూత్రముచేత ‘డు’ వర్ణకమునకుఁబూర్వముగ బిందు వువచ్చునని చెప్పబడెనేకాని యర్థబిందువువచ్చునని చెప్పబడలేదు. కావుననే సూరి యట్టి ప్రక్రియను జూపక ఖండపూర్ణములు పర్యాయముగ వచ్చునటుల నుదాహరించెను. (బాల. సంజ్ఞా. ౧౪-౧౫సూ. ౪౮ III, ౯౯ I విషయ, సంజీవని.)

నిరమో మహతాం టక్చస్యాత్. (ఆం. చిం. ౫)

నన్నయ కా. ఆహా. ౨౫౯).

భద్దశేయము. మహతోఽమస్తుని; ధ్లక్స్యా; దన్యతస్త్వత్ర సుర్భ
నిని విషయము. బేత్ । ఇదా చిభ్యస్తు నిత్యం; ల; గుదన్తాత్తు స వా
భవేత్. (విక్ర. అజం. ౧౩ కారి. అహో. ౨౫౯).

కల్పతరు. ౧౩౧ విషయము:—ఈసందర్భమునందలి మహతా మ్మనునది 'మహత' సోస్థ్యజనితోభవేత్పుంసి' అనుదాని నుద్దేశించియే ప్రయుక్తమైనదనియు నక్కారణమున నిందలి మహతా మ్మనుదానికి మహత్పులింగముల కనఁగా డుమంతముల కనియే యర్థము చేయనగుననియు గ్రహింపవలయును. కాన మహతామ్ = డుజ్జు ప్రథమైకవచనమున వచ్చుశబ్దములయొక్క, ఆమః = అష్టున కనఁగా ద్వితీయైకవచన ప్రత్యయమునకు, నిః = 'ని' అను తెలుఁగు ప్రత్యయ మాదేశమగును. 'నిః' అనుదానికి 'ని' ప్రత్యయమాత్రమే యని నియమార్థము నంగీకరించుటచే నిట 'ను' ప్రత్యయము రాదని యెఱుంగునది. 'ని - ను'లును, 'కి - కు'లును నిట్లాకటి రానిదాని కొకటిగ వచ్చునని యెఱుంగునది. అనఁగా 'ని' వచ్చుటకుఁ దగినచోట 'ను' ప్రత్యయము రాదు. ఇట్లే 'ను' వచ్చుచోట 'ని' ప్రత్యయమురాదు. ఇట్లే 'కి - కు'లకును స్థితి నెప్పువలెను. ఈనియమముచే 'ని' రానివానికి 'ను' ప్రత్యయము వచ్చునని యెన్నునది. లుక్ప్రసాత్ = మైరితినివచ్చు నిప్రత్యయము లోపించుటయుఁ గలదు. 'ని - ను'లు ద్వితీయాప్రత్యయములుగాన 'అన్యేద్రుత ప్రకృతయః' అనుచొప్పున ద్రుతప్రకృతికము లగును. ఉదా:—రామునిన్ - రామున్ - వనమునున్ - వనమున్ మొ.

చింతామణి నివర్ణక తల్లోపములను డుమంతములకుమాత్రమే యిట కంతోక్తముగ నుపదేశించి తక్కినస్థలములను స్పష్టపఱచుచు నధర్వణుడు వివరించుచున్నాడు. మహతోమస్త్యిత్యాది—మహతః ఆమః = డుమంతములద్వితీయకవచనమునకు, సిః = 'సి' అనునాంధ్రప్రత్యయాదేశము కల్గును, లుక్ - తు - స్యాత్ (తుశబ్దము చాఢకము) ఆ 'సి' ప్రత్యయమునకు లోపమును గల్గును. ఇంతవఱకుఁ జింతామణి సూత్రార్థమున కనువాదమే. అత్ర = ఈసదర్శమున, అన్యతస్తు = డుమంతేతరస్థలములందెల్ల, నుర్భవేత్ = 'ను' ప్రత్యయము 'అప్టు' నకాదేశమగును. తుశబ్దముహిమచే నీ 'ను' ప్రత్యయమునకును నిప్రత్యయమునకువలెనే పాక్షికలోపము కల్గునని యొప్పునగును. ఉదాః—వనమునున్ - వనమున్ - గురువునున్ - గురువున్ - రమమున్ - రమన్ - రాజునున్ - రాజున్ - స్థానున్ - స్థాన్ .

లోనున్ - లోన్ - తిగుచున్ - తిగుచున్ - తన్నుచున్ - తన్నున్ - వదిలెనున్ - వదిలెన్ - మొ. ఇహాదిభ్యః = అదిశబ్దముచే 'శ - ఈ - లి' వర్ణాంతశబ్దములకన్నం బరమైన 'అమ్' ప్రత్యయమునకు, నిత్యమ్ = నిత్యముగా నివర్ణకమునూత్రమే యుచేకనుగుం - లుకేతుభవతి = తుకశబ్దము చాక్షికము, దానిని లోపమును నగును. ఇంకలి నిర్వృత్తము నుచర్ణకాత్వంతాదావమును బోధించునని యెఱుంగు నని. ఉదా:—హరినిన్ - హరిన్ - నారినిన్ - నారిన్ - వధినిన్ - వధిన్ - నైనిన్ - నైన్ - మొ. ఇదిలింపగా 'నిర్వృత్' అనుబోలు 'నిష్పృత్' అను పాతమం గ్రంథకృత్తాదేవమగుట తెచ్చు. ఇహాదులపై 'ని'త్యము నూత్రము కల్లు నకుగా నిప్రత్యయముచచ్చుననియు, లుకేతు = దానికి బాక్షికలోపమును గల్లు ననియు దానిశబ్దము. “నిత్యవతీనిన్ - భాంగాసరినిన్ -” నున్నగు నన్నయప్రయో గమలచేత 'ఇహాదులకు' నిత్యముగా నివర్ణకలోపమగునని చెప్పరాదు. ఉదాత్తాత్తు = ఉకారాంతశబ్దముకంటె: బరముగ, ఇ = ఆ 'ని' వర్ణకము - వాభవేత్ = వికల్ప ముగా నగును. మహాత్పుంలింగోదంతములకు 'దుకేమహాత్పుదానాంవా' అను -పోషున డమంతత్వము పాక్షికమగుటంజేరి 'ని' వర్ణకము పాక్షికముగా నగునని తాత్పర్యము. డమంతత్వవక్షుమున 'ని' వర్ణకపాక్షికతయు డమంతత్వాభావపక్ష మున “అన్యతత్త్వత్రనుర్భవే” త్రనువోషున 'ను' వర్ణకపాక్షికతయు సంభవించు నని భావము. “సదా భవేత్త”ను పాతము లేఖకావిప్రమాదకృతము. కవిజన మండనవ్యాఖ్యాతయు 'సవాభవేత్త' నుపాతమునే యంగీకరించెను. ఉదా:— గురునిన్ - గురున్ - గురువుచున్ - గురువున్ - వధువుచున్ - వధువున్ - మొ. ఆహోబలపతియుఁ దవచుయాయులును నిట వింతమితగ వ్యాఖ్యలుచేసిరి. “మహ తోఽమస్తు...సదాభవేత్” ఇత్యుక్తమ్. ప్రయోగాస్తు సర్వత్ర నువర్ణకస్య (నివర్ణకస్యచ?) లుక్యేవబహవః స్త్రాయన్తే. ఆచార్యప్రయోగేష్యపి బహుశః లుగేవస్త్రాయతే. తే నాత్ర వ్యవస్థాస్థితా విభాసేతి జ్ఞేయమ్. అత ఏవ రాజన్ శబ్దాదిభ్యో న నివర్ణకప్రతిశ్చ” (ఆహా. ౨౫౯ పు.) “హరినిన్ - హరినిని - ఈహాపములు కాకుండుటయే నిత్యలోపమునకు ఫలము” (నారా. గాణ. తత్వ. ౨౨ ప. ౧౦౩ కారి.) ఇట్టి వ్రాతలకు విరుద్ధముగా నన్నయయే 'సత్యవతీనిన్ - భాంగాసరినిన్ - నన్నునున్' అని ప్రయోగించియున్నాడు. (౧౨౦ విషయ.) గీ॥ నినులు మహదమహత్తుల వెనుక వరుస | వచ్చుచుండు ద్వితీయైకవచనమునకు | వచ్చును. మహత్తుమీఁద లోపంబు; నదె యి | దాదిపై నిత్య; ముత్తుపై నగువిభాష (నారా. తత్వ. ౨౨ ప., ౧౦౩ కారి.) “మహచ్ఛబ్ద ద్వితీయైకవచనమందు నివర్ణ కంబువచ్చును. నివర్ణకలోపంబును గల్గును. అమహచ్ఛబ్దద్వితీయైకవచనమందును

మువర్ణములను బట్టును. ఇకారాంతాదిశబ్దములకంటె బరమందు నిత్యముగా నివర్ణము లోపించును. ఉకారాంతముకంటె బరమందుఁ దఱచుగా లోపించును.” (విక్ర., అం. ౧౩ కా. ౧. టీక.) ఇట్లు పీఠెల్ల చెప్పటచే మతీనిన్ - దధినిన్ - మున్నగు ననుహచ్చబ్దముల ‘ని’ వర్ణకమునకును, ‘అశ్వత్థామనున్ - నిశ్వత్తనున్ - నిగమత్తనున్’ మున్నగు శబ్దములయు, గురువునున్ మున్నగుశబ్దములయు, ‘ను’ వర్ణకమునకును వీరిపక్షమునఁ స్థితియే లేకపోవుచున్నది.

డుమంతమునకు ద్వితీయాద్యైకవచనము. పరంబగు బాలవ్యా. నపుడు నిగాగమంబు సర్వత్ర విభాషనగు...౨౩.
౧౩౧ I విష. రామునిని - రాముని, రామునిచేతను - రాముచేతను, రామునికిని - రామునకును, సర్వత్ర యనుట నగాగమ బాధనార్థము.

సంజీవని. ౧౩౧ I విష:—ప్రథమైకవచనమున డుజ్జుపచ్చుమహత్పుంలింగ శబ్దములకు ద్వితీయాదివిభక్తులయేకవచనములు పరమగునపు డంతటను నిగాగమము విభాషనగును. నిగాగమము కిత్తుగానఁ బ్రకృతి కంతాగమమగును. తత్స. ౨౧. సూత్రముచొప్పున ‘ఉ’ త్వము రాఁగా - ‘రామ’ అనుప్రాతిపదికము ‘రాము’ అని యేర్పడును. దానిపైని ద్వితీయా ను ప్రత్యయము నిల్చునపుడు నిగాగమము రాఁగా ‘రాము+ని+ను’ అని యేర్పడును. బా. తత్స. ౨౬ సూత్రముచొప్పున ద్వితీయా‘ను’ ప్రత్యయోకార మికారము కాఁగా ‘రామునిని’ అనురూపము సిద్ధించును. నిగాగమాభావపక్షమున ‘రాము+ను’ అనుచో బా. తత్స. ౨౭ సూత్రము చొప్పున ‘ను’ వర్ణకోత్పమున కిత్వము రాఁగా ‘రాముని’ అనురూపము సిద్ధించును. ఈ ౨౭ సూత్రమునుబట్టి ‘రామును’ అనురూపము సాధువుకాదని విశేషమగుచున్నది. ‘రామునిని - రాముని’ అనువానిలో ద్రుతస్వరలోపద్రుతలోపములు వికల్పమునఁ గలుగఁగా ‘రామునిని - రామునిన్ - రాముని - రామున్ - రాము’ అనురూపము లేర్పడును. ఇటఁ జింతామణికి బాలవ్యాకరణమునకునుఁ గొంత భేదము గలదు. ‘రామునిన్ - రామున్ - రాము’ అనురూపములు మాత్రమే చింతామణ్యధర్వణకారికలచే సాధ్యములగును. ‘రామునిని,’ అనురూపము నన్నయాధర్వణసమ్మతము కాదు. సర్వత్ర = అంతటను - ననుటచేత, బా. తత్స. ౨౮ సూత్రముచొప్పున వచ్చు నగాగమము దీనికి బాధకము కాదనియు నిగాగమాభావపక్షముననే నగాగమము వచ్చుననియు నిట్లు ‘కు’ వర్ణకపరకత్వమున ‘రామునిన్ - రామునకున్’ అనురీతిని నిగాగమ నగాగమములు పర్యాయముగా నగుననియు విశేషమగుచున్నది. ప్రయోగములు:—ఉ. నీచతవానిమత్స్యవిభునిం

బరివారము నుద్ధరేనక (వి.రా. ౨ ఆ. ౧౭౯) వ. ఇట్లగుప్రభును రథంబునై నొరగి
 మూర్ఛిల్లేక, క. ఆలలబ సారథియును గురు ! తనయుని రథచోదకుడు నతని
 నాతనిని : గొని... (కర్ణ. ౧ ఆ. ౧౧౦) చ... ఆతనిని జయింతుమే ! ము... (హరి.
 ఉ. ఛా. ౩ ఆ. ౨౨౩) ఆ. వె. వృద్ధబాలకుని బుద్ధిహీను (విజ్ఞా. వ్యవ. ౫౨ వ.)
 "ఆతనిని — బాలకునిని" అనుచోటులందుఁ జంకామణిపక్షమున — ఆతనిని +
 నిశ్ (హా. విష. ౨౪ I) 'బాలకునిని + నిశ్' అనురీతిని సముచ్చయార్థక ను శబ్దము
 ప్రయుక్త మయ్యెనని గ్రహింపవలెను. బాలవ్యాకరణపక్షమున "ఆతనిని +
 బాలకునిని + శ్" అనురీతిని బొల్లనకారమే సముచ్చయార్థక 'ను' శబ్ద సంధిరూప
 మని యెన్ననగును. లేదా 'ఆతనిని + శ్', అనియు 'బాలకునిని + శ్' అనియు
 ఛేదము సంశీకరించినను బాలవ్యాకరణపక్షమున తటలేదు. అ॥ వె॥ విమలశీలుని
 రఘువీరకులోత్తంసు : (రాఘ. ౨ ఆ. ౨౯) (అహో. ౨౪౯ పు.) "విమలశీలునిశ్,
 రఘువీరకులోత్తంసుశ్" అని రామాయణపక్షమునందును, "విమలశీలున్, నిరఘున్,
 వీరకులోత్తంసున్" అని భారతపక్షమునందును ఛేదము నెన్ననగును. సీ॥ తన కుల
 బ్రాహ్మణ సమరక్తు నవిరళ, జవహోమతత్పరు... (ఆపి. ౧ ఆ. ౯) (ఇట్టి వీరవ్య
 మునఁ బెక్కుగలవు) చ... సద్గుణై । కనిధిని జాగ్రదారహితకార్యభరాత్తతనుండఁ
 జూచి... (రాఘ. ౧ ఆ. ౪౩) "సద్గుణైకనిధిని = (వసిష్ఠుని) జాగ్రదారహిత" అని
 రామాయణపక్షమునందలి ఛేదము. "సద్గుణైకనిధిని - నిజాగ్రదారన్ - హిత
 కార్య..." అని భారతపక్షమునందలి ఛేదము. క. వలసవానిని దైవము । నాలిని
 బంధులను... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౩) తే. గీ. ఒకటిఁగొని... । వీటిని గెల్చి...
 (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౨) క... దాసీ । నివహంబులుఁ జాలఁ గృష్ణునికి నే నిత్తున్
 (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౫౬) క... ధీమంతుఁడు దే । వకిళాడుకు గలఁడు ధర్మజు । నికి
 నాతం డెత్తిరాక నిలుచునె యధిపా. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౮౨) క. నావ్రడుఁ గృష్ణుండు
 రామునకు ని ట్లనియెన్ (ఆది. ౮ ఆ. ౨౦౭) క. నావ్రడుఁ బార్థుండు గర్జనకు ని
 ట్లనియెన్ (ఆది. ౭ ఆ. ౧౯౯) ఆ. వె.... ధృతరాష్ట్ర । తనయునకు సమీరతనయు
 చేత (సభా. ౨ ఆ. ౮౭) క. ఇమ్ముల ధర్మజుతో జూ । దమ్మాడఁగ (సభా. ౨
 ఆ. ౧౩౮).

కవచిదమహతోఽపి డుజ్జస్యాదేకాదే రమహతాంచ

నన్నయా దావున్న । (ఆం. చిం. అజం. ౧౩ కారి.) (అహో. 3౦౭).

౧౩౨ విషయము. సబిన్దుకస్య డోః స్థానే । నిర్మిత్య ముపతివృత్తే (విక్ర. అజం. ౧౧౦ కారి.) (అహో. ౩౭౬).

కల్పతరు. ౧౩౨ నిమః—ఆచ్చికశబ్దరూపవిశేషములను వివరించుచున్నాడు. క్వచిత్ = ఒకానొకళ్లుడు. అమహతోఽపి = అమహచ్ఛబ్దములకంటె బరమైన సుప్రత్యయస్థానమందును, డుజ్ = డుజ్ ప్రత్యయము, స్యాత్ = అగును. ఉదా:— వన మొక్కడు, కైరడు, కత్తళడు, పులియడు, మొ. ఏకాదేశీ = ఒక - మగ - మనుమ - పాప - రాయ మున్నగుశబ్దములకును నమహత్తులకును, డౌ = డుజ్ఞు పర మగుచుండగా, ఉత్ - న = అత్త్యమున కుత్త్యము రాదు. ఉదా:—ఒకడు - మగడు - మనుమడు - పాపడు - రాయడు - కైరడు - కత్తళడు మొ. విలు కాడు - కొండీడు - వగలాడు మున్నగు “కా - ఈ - ఆ” ప్రత్యయాంతములును ప్రే - తేశబ్దములును నేకాదులలోనివే యని యెఱుంగునది. “కొమ్మకాడు = అడవిపంది - సాలీడు - సాలెపురుగు” మున్నగునవి యమహత్తులయినను “క్వచిద మహతోఽపిడుజ్ స్యా” త్తను ప్రకృతసూత్రముచేత వానికి డుజ్ఞు వచ్చును. వీని యొక్క యనగా నేకాదులయు నమహత్తులయు, సబిందుకస్య డోః స్థానే = ప్రథ మైకవచనమున బిందుసహితమగు డుప్రత్యయము మాత్రము వచ్చుచోట ననగా డుజ్ పరకత్వమున నుత్వమురాని ప్రాతిపదికలస్థలమున - నిః = నివర్ణము, ద్వితీయా దేశ్యకవచనపరకత్వమున - నిత్యమ్ = నిత్యముగా, ఉపలిప్తతే = నిల్చును. ఉదా:— ఒకనినిన్ - ఒకనిచేన్ - మగనినిన్ - మగనిచేన్ - కైరనినిన్ - కైరనిచేన్ - మొ. అచ్చతెనుగుశబ్దములయినను బ్రథమైకవచనమున డుజ్ పరకత్వమున నుత్వము వచ్చుశబ్దముల కిట్టి ‘ని’-వర్ణ నిత్యస్థితి లేదు. బల్లిదునిన్ - బల్లిడున్ - బల్లిదునిచేన్ - బల్లిదుచేన్ మొ. ఇట్టిచోటులం దుపయోగింపదగిన యీకారిక నహోబలపతి యాచ్చికసమాసస్థలమాత్రోపయోగిగా నుదాహరించుట సరికాదు. ‘ద్వ్యక్షరాది చతుర్వర్ణ | పర్యస్తజననామాసు | లోపః స్యాద్ద్వాది వర్ణానాం | శబ్దేరాయాదికే పరే | ... | సబిన్దు కస్యడోఃస్థానే | నిర్నిత్యములిప్తతే | ఆర్యామ్బాదికశబ్దాః స్యుః | శ్రేష్ఠతావాచకాయతః | తతస్తదస్తశబ్దేభ్యో | నైవ శ్రేష్ఠత్వగోచరాః | ... రామా రాయడు - తిమ్మానాయడు... రామానాయనివంగసము, తిమ్మానాయనికొడుకు. ఇత్యాదౌ సర్వత్ర న్యాగమో నిత్యః” (ఆహో. ౩౨౬ - ౩౨౮) ఆహోబలపండి తీయమునే యాధారముగాఁ గొని యధర్వణకారికల నెత్తి వ్రాసి దానికే గవిజన మండనటిక వ్రాసిన సీతారామకవి యీసందర్భమున కిట్లు వ్యాఖ్యచేసెను. “సమా సమందు నిత్యముగా డుజ్ఞునకు నివర్ణకము వచ్చును. ఉదా:—రామినేనికులము. రంగారాయనివంగడము. ఇవి మొ.” (విక్ర. అజం. ౧౧౦ కారి. వ్యా. ౧౨౧ పు.) (నారా. గాణ. సమా. ౨౦ ప. ౩౧౨ కారి. ఇట్లై వ్రాయబడెను.)

అనుదంతముగు తెనుగు డుమంతమునకు నిగాగమము
నిత్యముగా నగును. ౨౪.

పాఠ్యాక్షరము మగనిని - మగనిచేతను - మగనికిని - అనుదంతంబును
సంఖ్య. పద్యదాసముచేత తమ్మునిని - తమ్ముని - తమ్మునిచేతను -
౧౩ - ౧౪. తమ్ముచేతను - ఆల్లునిని - ఆల్లుని-ఆల్లునిచేతను - ఆల్లు
చేతను - బల్లిదునిని - బల్లిదుని - బల్లిదునిచేతను - బల్లి
దుచేతను - ఇత్యాదులందు నిగాగమంబు పాఠికంబని
యెఱుంగునది.

సంజేషని. ౧౩౨ నిమః—బల్లి మఱు = బలముగలవాఁడు. పద్యదాసము =
నిషేధము - “పద్యదాస - పు - ప్రతి+ఉత్+ఆస - ఘో” నివారణే - ఫలప్రత్య
వాయరూప్యతయాభేద్యాసభావోఽస్య. ‘ప్రాధాన్యం హి విధేర్యత్ర | ప్రతిషేధో
౨ ప్రథానతా | పద్యదాస స్పృహిత్వేయో | యత్రోత్తరపదేనఘో’ ఇత్యుక్తలక్షణ
నిషేధేచ-” (శబ్దస్తో) నిషేధవిధి కేచటః ప్రాధాన్యమో? యనఁగా నెచట నశబ్ద
మునకుఁ యిత్రో నన్వయ ముండునో యచట నది ప్రతిషేధ మనబడును. నిషేధ
విధి కేచట నప్రాధాన్యమో యనఁగా సమాసములోని యుత్తరపదముతో నన్వ
యమో యచట నది పద్యదాస మనబడును. కాన నిట న నుదంతమునటచే నుదంత
ములకుఁ బద్యదాసము చేయబడెనని యెఱుంగునది. ఆచ్ఛికశబ్దములలో డుమం
తములెల్లఁ బులింగసమములు (బా. ఆచ్ఛిక. ౨ సూ.) గాన వాని కాతిదేశికపుంస్త్య
మును, మహత్త్వమును నుండుటచే బా. తత్వ. ౨౧ - ౨౨ సూత్రములచొప్పున
‘ఆల్లు - తమ్ము - మగత’ మున్నగువాని కుత్వడుజ్ఞులువచ్చును. ఇట్లుదంతములగు
బల్లిదు - ఆల్లు - తమ్ము - మున్నగువానికి సంస్కృతసమములకువలెనే నిగాగమము
వైకల్పికమగును. కాన “బల్లిదునిచే - బల్లిదుచే” మున్నగురీతిని ద్వైరూప్యము
సాధు వగుచున్నది. మగ - పాప - మనుమ - రాయ - బక - మున్నగు మగాది
శబ్దములును పులింగసమములై యైనను, బా. ఆచ్ఛిక. ౪ సూత్రముచే వీని
కుత్వము నిషేధింపబడుటచేత నివి యనుదంతము లగుచున్నవి. అనుదంతములకుఁ
బ్రకృతసూత్రముచే నిగాగమము నిత్యముగాన మగనిని - మగనిచేతను - మగనికిని
మున్నగురీతిమాత్ర మే రూపము లుండునుగాని నిగాగమము రాని “మగచేతను -
మగకును” మున్నగు ననిష్టరూపములు సిద్ధింపనేరవు. “బసవఁడు - రంగఁడు”
మున్నగు వైకృతములును నీమగాదులలోనివె యని యెఱుంగునది. ప్రయోగ
ములు—గీ, తమ్ముచేసినదురితముల్ దలుగఁ బూని (ఆరణ్య, 3 ఆ. ౨౭౯) (తమ్ము

యొక్క చేసిన = తమ్ముచేసిన = తమ్ముడుచేసినదురితములని యర్థము. ప్రథమా ర్థకషష్టి - చూ. ప్రాథ. కార. ౧౫ సూ.) చ...సంధిః | క్కురుపతిః దమ్ముప్రోపు మొగకొల్పగఁజాలన (ఆశ్వ. ౩ ఆ. ౩౧ ప.) (తమ్ముప్రోపు = తమ్ములప్రోపు = సోదరవర్గము) క...తమ్ముని | పాటునుఁ గన్నారఁగంటి పాఱకు మింకన్ (విరా. ౫ ఆ. ౮౯) క. నీవును నాతన మాలనికి నగపడవై | తీవిధమున (శాంతి. ౩ ఆ. ౨౩౬),

డుమంతంబుమీఁది నువర్ణకంబు నుత్సంబున కిత్వం

బాలవ్యా. బగు ౨౫.

౧౩౩ విషయము. 'నువర్ణకంబు ద్వితీయ'యనుసూత్రంబుచేత 'రామును' అని ప్రాప్తింపఁగా నీసూత్రముచే నువర్ణకోత్వమున కిత్వంబు సిద్ధించె - రాముని - భార్గవుని.

సంజీవని. ౧౩౩ విషయము:—“నిరమోమహతామిత్యాది నన్నయాధర్వణకారి కలె బా. తత్స. ౨౫ సూత్రమునకును మూలము. (౧౩౧ విషయము.) బా. తత్స. ౨౩ సూత్రముచొప్పున నిగాగమము రానిపక్షమున 'రాము+ను' అని యిట్లు ద్వితీయా 'ను' ప్రత్యయముమాత్రము చేరునపు డా 'ను' ప్రత్యయము యొక్క 'ఉ' కారము నకు 'ఇ' కారమగునని సూత్రార్థముగాన 'రాముని' అని యేర్పడును. డుమంత ములమీఁద 'ను' అనుద్వితీయా ను ప్రత్యయ ముకారముతో నిలువనేరదని ఫలి తార్థము. 'రామును - భార్గవును' మున్నగురూపములు సాధువులుకావని యెఱుంగునది. 'రాము న్వంచిం చెను = రాము వంచించెను' అనుచో ద్రుతస్వత్వరూపము 'రాముని వంచించెను' అని యేర్పడునుగాని 'రామును వంచించెను' అని యేర్పడ నేరదు.

బాలవ్యా. ఇకారంబుమీఁది కు - ను - వు - క్రియావిభక్తుల

౧౩౪ విషయము. యుత్సంబున కిత్వంబగు. ౨౬.

హరిని - హరికిని - శ్రీని - శ్రీకిని - వారిని - వారికిని.

సంజీవని. ౧౩౪ విషయము:—ద్వితీయా 'ను' వర్ణకోత్వమున కిత్వమును విధించుచుఁ బ్రసంగవశమున మఱి కొన్నిటను గల్గునట్టి స్వరశక్తికృతములగు మాన్యుల నుపదేశించుచున్నాఁడు. తపరకరణములేకుండ 'ఇ' కారంబు మీఁది యనుటచే 'ఈ' కారము నైతము గ్రహింపఁబడుచున్నది. “ఐకారం బీతుల్యంబు” (బా. తత్స. ౬౫ సూ.) అనుసూత్రముచొప్పున “ఐ” కారమునైత మేతత్సూత్ర కార్యములకు మూలమగుచున్నది. కాన “ఇ - ఈ-ఐ” వర్ణములమీఁద నిల్చిన ‘కు, ను, వు’ ల యొక్కయు, “ను, ము, వు, రు” అను క్రియావిభక్తులయొక్కయు

ప్రాప్తకారమునకు ప్రాప్తమగు 'ఇ' కారమగు ననువృత్తము తేలుచున్నది. ఉదా:—
 రాముని+ను = రామునిని - మున్నగు దుమంతిత్వము ఏవఱి కుదాహరింపఁబడియె
 యున్నది. హరి+ను = హరిని, హరి+ను+ను = హరికిని, శ్రీ+ను = శ్రీని, శ్రీ+
 కు+ను = శ్రీకిని, వారి+ను = వారిని, వారి+కు+ను = వారికిని, ఇకారము సహజ
 మైహరి, వాగమూదిస్థమైకను దానిమీఁది 'ఉ' కార మికార మగును. "హరి+
 కు" కారవోః బ్రకృతసూత్రమున నిత్వము రాగా 'హరికి' అని యేర్పడినదిప
 "హరికి+ను" అనుచోటపై తము ప్రకృతసూత్రముననె 'ఇ' త్వమువచ్చి 'హరికిని,
 అనుమాప మేర్పడుచున్నది. శ్రీకిని - వారికిని - మున్నగుచోట్లను నిట్లే ప్రక్రియ
 నడుపవలెను.

కారక ౩౩ సూత్రముచొప్పున యుష్పదర్శద్విశేషణములనుజేరు 'వు - ను'
 లకును నిక్కార్థము వర్తిల్లును. నీవు కవి+వు = నీవు కవివి. ఇట్టివే ప్రకృత
 సూత్రములో 'వు' అనుదాని కుదాహృతులగును. నేను గవి+ను = నేను గవిని.
 క్రియావిభక్తుల కుదాహృతులు—బా. క్రియా. ౨ సూత్రమున నుపదేశింపఁబడిన
 దుశ్శిన్నములగు ప్రత్యయములకెల్ల భూతార్థమున నీసూత్ర ముపచరించును.
 నేను వచ్చితి+ను = నేను వచ్చితిని, మేము వచ్చితి+ము = మేము వచ్చితిమి, నీవు
 వచ్చితి+వు=నీవు వచ్చితివి, మీరు వచ్చితి+రు=మీరువచ్చితిరి, వారువచ్చి+రు=వారు
 వచ్చిరి. మొ. (చూ. బా. క్రియా. ౧౭ - ౧౮ సూ.) సముచ్చయార్థక 'ను'
 శబ్దముచోటను బ్రకృతసూత్రము వర్తిల్లును. ఉదా:—హరినిని గృష్టునిని గొని
 రమ్ము - హరినిన్+ను = హరిని+ను = హరినిని మొ. కం. అనుజాలకు నడ్డపడియే ।
 మిని జేయఁగ నీమి (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౩ ప.) చ....ఇజ్జగంబుల । న్నిని నొకపెట్ట
 మ్రింగినను (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౨౨) ఏమియును = ఏమి+ను = ఏమిని, అన్నియును =
 అన్ని+ను = అన్నిని. మొ. (౮౪ I విష.)

నన్నయాధర్వణు లీస్వరశక్తికృతమగు మార్పు నుపదేశింపలేదు. చివ్రకు,
 చినుకు, కినుక మున్నగుచోట్లః బ్రకృతసూత్రముచొప్పున "చివికి - చినికి - కినిక"
 మున్నగురితి మార్పు కల్గనేరదుగదా. శబ్దస్వభావాదుల యనుగమములెల్ల నిట్లే
 సవ్యభిచారములుగదా. ఇట్టి నిలువరాని యనుగమము నుపదేశింపనేల యని
 కావలయునన్నయాధర్వణు లిట్టిసూత్రముల లక్ష్యములను వేటువిధముగ సాధించు
 కొనిరి. "కూర్చి ల ను నయః; కి కు యొక్కన్యా" అని యిట్లు 'ను - కు' వర్ణకముల
 తోపాటు 'ని, కి' వర్ణకములు పై తము చింతామణిలోఁ బేర్కొనఁబడెను. క్రియా
 విభక్తుల నుపదేశించునపుడు "భూతా దుతాం పరేషా మిత్" అని యిట్లు భూతార్థక

క్రియాప్రత్యయముల యిత్వమును వేరుగ నన్నయ సాధించివొనెను. 'నేను రవిని' మున్నగువానిసాధనమునకై 'ను - వు' లతోపాటు 'ని - వి' అనునవి నైతము "అర్థ ద్యుష్టద్వాచ్యాదేశత్వ ఇతోనివీ..." అని యిట్లు చింతామణిలో నుదాహరింపబడెను. ద్రుతమునకు 'ని - ను' అను స్వరూపమే నన్నయాధర్వణులకు సప్త తము కామింజేసి 'హరికిని - శ్రీకిని' మున్నగువానిసాధన మే ట్లనుశంకకై ప్రసక్తి లేదు. కం. అనుజులకు నడ్డపడియే । మిని జేయఁగ నీమి...(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౩) చ. అనిన...జగంబుల । న్నిని నొకవెట్టె...(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౨౨) అను నిట్టి సముచ్చయార్థవిశేషబోధక నుశబ్దము నుత్వమున కిత్వము "స్త్రియశ్చ స్త్రీసమన్యేతో । ద్రుత సన్యన్ని శ్రుతిః క్వచి" త్తరుకారికచే సిద్ధించును. ఇందలి స్త్రీలింగస్త్రీసమశబ్దముల యిత్తున కనునది తచ్చిన్నములకును నుపలక్షమని యెఱుంగునది. కం.... అతని నాతని నిం । గొని...(కర్ణ. ౧ ఆ. ౧౧౦) (చూ. ౨౪ I విష.)

బాలవ్యాకరణ ఈధాతుయుష్టదర్థంబుల మీఁదివాని యుత్వంబున వివరణము. కిత్వంబు రాదు. ౨౭.

౧౩౪ I విషయము. ఈరు - ఈవు - ఈను - ఈము; ఈకు - నీకు - మీకు.

సంజీవని. ౧౩౪ I విష:—పూర్వసూత్రముచే నగు ననిష్టస్థలంబులందలి యిత్వమును బ్రకృతసూత్రము నిషేధించుచున్నది. "ఈరు - ఈవు - ఈను - ఈము" అనువానిలోని 'రు - వు - ను - ము' అనునవి క్రియావిభక్తులు. 'ఈకు - నీకు - మీకు' అనువానిలోని 'కు' అనునది షష్ఠీవిభక్తి. 'ఈరు' మున్నగునవి "ఇచ్చు" ధాతువ్యతిరేకరూపములు. ఈరు = ఇయ్యరు = ఈయరు మొ. ఈకు = నీకు మొ. పై చోటులందుఁ బూర్వసూత్రముచొప్పున "ఇత్వము" వచ్చినచో "ఈరి - ఈవి - ఈని - ఈమి - ఈకి - నీకి - మీకి" అను ననిష్టరూపములు గల్గునుగానఁ బ్రకృతసూత్రముచే నిత్వనిషేధము చేయఁబడినది. ఈధాతు = 'ఈ' అనురూపముతో నున్న ధాతువుమీఁదివానికని యర్థము. 'ఇచ్చు' ధాతువుమీఁది వాని కన్నచో 'ఇచ్చితిని' మున్నగుచోటులం దిష్టమగు 'ఇ' త్వము నైతము వారింపఁబడ వలసివచ్చునుగాన "ఈధాతు" అని వచింపఁబడెను. యుష్టదర్థక మనఁగా నీశబ్దము. చింతామణిపక్షమున నట్టి యనిష్టరూపములు కల్గనేరవుగాన నం దిట్టిసూత్రమున కావశ్యకతయే లేదు. "ఇతాం జనః కిశ్చ" (అజం. ౯ కారి.) అనుచొప్పున నీశబ్దము పైని 'కి' ప్రత్యయము నిల్పుచుండఁగా దానిని 'కి ర్న జమః' (హలన్త. ౬ కారి.) అనుకారికచే జింతామణి నిషేధించియున్నది.

లు జరిగి ల కనఁబడెను. (ఆం. చిం., అజం. ౪
కారి., అహో. ౨౫౦).

కల్పము కల్పప్రవచనీయకే కూర్చి (ఆం. చిం., అజం., గోకారి.,
౧౩౫ విషయము. అహో. ౨౫౦).

అందు పట్టి కూర్చి విభక్తియు (విక్ర. సంధి. ౨౩ కారి.,
అహో. ౨౫౦).

కల్పతరు. ౧౩౫ విషయము:—భవట సూరి ప్రక్రియకును జింతామణిప్రక్రియ
కును జాలభేదము గలదు. జింతామణి తత్వమప్రాతిపదికములవయి సంస్కృత
సంస్కృత ననగా సంస్కృతనామవిభక్తులను నిల్పి వానికిఁ దెలుగువిభక్తుల నాదేశ
ములుగా విధించుచువచ్చెను. సూరి యట్టిమార్గమును పిడి తత్వమప్రాతిపదికము
లపైఁ దెలుగువిభక్తులనే నిల్పుచుఁ బ్రక్రియను నడపెను. ఈమార్పువలన సూరి
ప్రక్రియ “శ్లోకారా” వి సూత్రాదులయొద్ద (బా. అజం. ౪౪ శూ.) బాధితమయి
యట్టిచోటుల మరలఁ జింతామణిమార్గమే యవేక్షితము కావలసినవచ్చెను. అట్టి
విషయములు ముందు చూపబడును. వై నుదాహరించిన జింతామణిసూత్రములు
వైమార్పుమూలమున నిట బాలవ్యాకరణములోఁ జూపుట కంతగా నావశ్యకత
లేదయ్యెను. వానిలోఁ గొన్నిటినిఁ గారకపరిచ్ఛేదములో సూరి సంగ్రహించి
కొనెను. జింతామణిప్రక్రియలోఁ దెలుగువిభక్తులెల్ల నిటఁ బ్రాతిపదికములపై
సంస్కృతవిభక్తులకు నాదేశములుగా నిల్పుపద్ధతి నుపదేశించిన సూత్రము లుదా
హరింపబడుచున్నవి. బాలవ్యాకరణములోని గతసూత్రములచేతనే యీజింతా
మణి చూపు విభక్తులు ప్రాతిపదికములపై నిల్పుట సాధ్యమగునుగాన నట్టిప్రక్రి
యను సూరి యిట వేటుగఁ జూపవలసినప్రసక్తి లేదయ్యెను.

అలాంతాజనః = లవర్ణము తుదినిలేని బాలాదిశబ్దభిన్నమగు ప్రాతిపదికము
నకుఁ బరముగా నిల్పిన జస్సున కనఁగాఁ బ్రథమాబహువచనసంస్కృతప్రత్యయము
నకు - లు = తెల్లన ‘లు’ అనునది యాదేశమగును. శసః = అట్టి శస్సున కనఁగా
ద్వితీయాబహువచనసంస్కృతప్రత్యయమునకు - ల = ‘ల’ అనునది యాదేశమగును.
ఉదా:—రాములు - కృష్ణులు - రాములన్ కృష్ణులన్. ఇటఁ జూపబడిన యీ
తెనుగువిభక్తులు “అన్యేద్రుతప్రకృతయః” (ఆం. చిం. సంజ్ఞా. ౧౭ కారి.) అను
సూత్రముచే యథాసంభవముగా ద్రుతప్రకృతికము లగుచుండునుగాన ‘రాము
లన్’ ఇత్యాదిరూపమున నుదాహృతము లగుచుండును. ఇట్లగుటచే “రాములను”

అనునది ద్వితీయాబహువచనరూప ముచట చింతామణి సప్తతము కాదు, (ఆం. భా. చ. ౧౬౨౬ పుట.)

కల్పతరు. ౧౩౫ I:—కర్తప్రవచనీయకేహూర్చిః = సంస్కృతవ్యాకరణమునఁ గర్తప్రవచనీయయోగమున విధింపఁబడిన ద్వితీయాప్రత్యయమునకుఁ దెల్లన'హూర్చి' విభక్తి యాదేశమగును. భారతమున నిట్టి 'హూర్చి' విభక్తికిఁ బ్రయోగములేదనియు 'గుటిచి'కిఁ బ్రయోగముగలదనియుఁ జెప్పదురు. ప్రయోగములలోని గుటిచిచో "హూర్చిని" నిల్పినను త్పలియుండదు (౨౩౫ విష.). తిజ్జధ్యసూత్రమునఁ గర్తప్రవచనీయాథకము కళమని చెప్పఁబడెను. (౪౨ విష.) కాన నిది కళ యగును. "అందు పట్టి హూర్చి విభక్తిమ" అనునధర్వణకారిక కీవఱకె వ్యాఖ్యిచేయఁబడెను. (చూ. విష. ౮౮) కాన దానిచొప్పునఁ బ్రాతిపదికమునకు 'ను' మాగమము వచ్చును. ఉదా:—రాముఁగూర్చి మొ. "ఆ. వె. ఆశమిక పుత్తుఁ డంబుజసంభవుఁ | గూర్చి భక్తితోడ ఘోరతపము (ఆది. ౨ ఆ. ౧౬౯) వారిజాసనుగుఱించి (కర్ణ. ౧ ఆ. ౨౬౪) ఇందలి 'గుఱించి' హూర్చి విభక్త్యర్థభిధాయకశబ్దము. రాముఁ+హూర్చి = రాముఁ+న్+హూర్చి - రాముఁగూర్చి - రాముఁగూర్చి-రామున్ గూర్చి-ఇట గుఱించి, గుఱించి మున్నగు విభక్త్యర్థకశబ్దములును నిల్చును. ఉదా:—రాముగుఱించి రాముగుఱించి, మొ. (విష. ౧౧౯. త్రిలింగ లక్షణశేషమున "ఉద్దేశార్థమునందు ద్వితీయకు గుఱించియు ననుప్రయుక్తంబగు". "అయ్యది వ్యవహితంబునగు. అబ్జాసనుఁడు తన్ను నర్థితో గుఱించి, యజించుట..." (హరి. పూ. భా. ౧ ఆ.) (ప్రాథ. కార. ౨-౩ సూ.) అని సూత్రింపఁబడెను. ఇందుఁ గర్తప్రవచనీయవిభక్తిని గ్రంథకర్త తలంప నైనలేదు.

మహతో ని లౌ విభక్తౌ, టాదౌ వచనద్వయే క్రమేణ

నన్నయా స్తః॥ టాదివిభక్తౌ నిర్వేత్యేకే (ఆం. చిం. అజం. ౫-౬

౧౩౫ II విషయ. కారి.) (అహో. ౨౬౧ - ౨౬౨).

శసః స్యాదుభయత్రాపి | లస్తస్యా ట్టాది రుచ్యతే

(వికృ. అజం. ౧౪ కారి.) (అహో. ౨౬౧ పు.)

కల్పతరు. ౧౩౫ II విష.:—టాదౌ - విభక్తౌ = తృతీయైకవచనము మొదలగు విభక్తి పరమగుచుండఁగా, మహతః = మహత్పులింగముల కనఁగా డుమంతములకు - వచనద్వయే = ఏకవచన బహువచనములందు, క్రమేణ = వరుసగా - ని - లౌ = ని లలు, స్తః = అగుచున్నవి. ఏకత్వమునందు 'ని' వర్ణమును, బహుత్వమున 'ల' వర్ణమును నగునని యర్థము. 'మహతః' అనుదానికి డుమంతముల కని యర్థము

చేయనిచో వారినిచేత, శంభువునిచేత, రాజునిచేత మున్నగు ననిష్టరూపము లుద్భవించవలసివచ్చును. టాదివిభక్తై = తృతీయాద్వైకవచన పరకత్వమున, నిః = నివర్ణము, నేతి ఏతే = రాదని కొండజుండును. వికల్పమని తాత్పర్యము. ఇట నివర్ణముతో సాటుగ లవర్ణముచునై తము డుమంతములకే విధించుట సరియై యుండలేదు. లవర్ణము డుమంతములకేకాక యెల్ల శబ్దములకును ఒహవత్వమున నిత్యముగా నిల్పుచు. కావుననే యధర్వణుడు “శశఃస్యా” విత్వాదిసూత్రముతో దీనిని సవరించుచున్నాడు. లః = లవర్ణకము, ఉభయత్రాపి = మహదమహచ్చబ్దములకెల్ల సంతటను, శసః = శంశ్చుతిద్వితీయా ఒహవచన ప్రత్యయమున కాచేశమగును. ఇది చింతామణ్యుక్తాధ్యానువాదమే. తస్తాత్ = లకారాత్తనఃగా నట్టి ఒహవచన ‘ల’ వర్ణమునకుఁ బరముగా, టాదిః = తృతీయాది ప్రత్యయములు చేతాదులు (ఒహవత్వమున) మహదమహచ్చబ్దములకెల్లను నిల్పునని, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది. ఉదాః—రామునిచేతన్ - రాముచేతన్ - రాములచేతన్ - సీతలచేతన్ - వనములచేతన్ - హరులచేతన్ - శంభువులచేతన్ - మొ. ఇట నహోబలవతి “విభక్తా విత్యేకవచనేనాయమర్థోజ్ఞావ్యతే..” (ఆహో. ౨౬౨ పు.) అని యిట్లు చింతామణి సూత్రమునకే యధర్వణుడు వివరించిన వివరణ మభిప్రేతమని సాధింపజూచెను.

(ఈవిషయమును సూరి బాల. తత్వ. ౨౩ - ౩౧ సూత్రములచే నుపదేశించెను. నివర్ణాగమమును గతించిన ౨౩ సూత్రముచే నుపదేశించెను. లవర్ణాగమము ముందుండు ౩౧ సూత్రముచే విధింపఁగలఁడు. నన్నయాధర్వణులు తృతీయాదివిభక్తి పరకత్వమున ‘ని ల’లను విధించుచుండఁగా సూరి ద్వితీయాదివిభక్తి పరకత్వమున వానిని విధించినవాడయ్యెను. నన్నయాధర్వణులు ‘ని - ను - ల’ అను వానిని ద్వితీయా ప్రత్యయములలోఁ బఠించియుండఁగా సూరి ‘ను’ అనువానిని మాత్రము ద్వితీయా ప్రత్యయముగా నంగీకరించెను. కావున నిచట నట్టిమార్పు కల్గినది.)

టాసశ్చేతో, కేసః కయి కొఱకూ, జసిస ఉచ్యతే వలనః|

తోడ సహార్థే టాసఃపట్టి తితు ప్లమ్మిమి గుణేహేతా|

నన్నయా కంటేఽన్యారాదాదే, క్లోపల నిర్ధారణోద్భవా పట్టి|

ధర్వణీయము. యొక్క చ శేషేపట్టి, విషయనిమిత్తాదిజా తక్షణవా

౧౩౫ III విష. ౭న్యార్థ || (ఆం. చిం. ఆజం. ౬, ౭, ౮ కారి.)

(ఆహో. ౨౬౩ మొ. ౨౬౯ వ.)

కేచిన్నానాచ్చ గుర్వాదే| ర్ద్యవ్యక్షరా త్పట్టి ఘూచిరే

(విక్య. క్రియా. ౧౯ కారి.) (అహో. ౮౯౯).

అందు | పట్టి కూర్చి విభక్తిషు | (విక్య., సంధి., ౨౩ కారి.) (అహో. ౨౨౦ పు.)

భావాదిజన్యజీప్తుల్య | స్సుసా స్యా దత్ర సర్వదా ||
సత్యర్థజా సప్తమీచ | వర్తమాన్థతాం గతా || (విక్య.
అజం. ౧౮ కారి.) (అహో. ౨౭౬ పు.)

కల్పతరు. ౧౩౫ III విష:—“ఆదిరన్త్యేన సహేతా” (౧-౧ - ౭౧) అను పాణినీసూత్రముచొప్పునఁ దుదినున్న ‘ఇద్’ వర్ణముతోఁగూర్చి పలికినదిమాత్రమే ప్రత్యాహారమనిపించుకొనుటంజేసియు “టా - భ్యామ్ - భిన్” మున్నగువానిలోని సకారాదు లిద్వర్ణములుకామింజేసియు ‘టాస్’ మున్నగునవి ప్రత్యాహారములను టకు వెఱచి యహోబలపతి వానినిఁ బ్రాకృతవ్యాకరణపద్ధతిచొప్పునఁ బ్రత్యాహారములనుచు వ్రాసెను. ఒక్క “జీ - ఓన్ - సుప్” అన్నదిమాత్రమే పాణినీయ పద్ధతిచొప్పున నిత్తుతోఁ గూర్పఁబడిన దగుటంజేసి ‘జిప్’ అనుదానినిమాత్రమే ప్రత్యాహారమనుచు ధారాళముగా వ్రాసెను. “టాసితి ప్రాకృతీయ స్తృతీయావిభక్తి ప్రత్యాహారః” (అహో. ౨౬౩ పు.). “జేసితి చతుర్థివిభక్తి ప్రత్యాహారః ప్రాకృతీయః” (అహో. ౨౬౪). “జసిసితి ప్రాకృతీయః ప్రత్యాహారః” (అహో. ౨౬౫ పు.). “జమితి (జస్ - ఓన్ - ఆమ్) ప్రాకృతవ్యాకరణప్రత్యాహారః” (అహో. ౨౬౬). “జీవితి ప్రత్యాహారః (అహో. ౨౬౬) అహోబలపతి యిట్లు వ్రాసెనేకాని ప్రాకృత వ్యాకరణములం దెందును నట్టి “టాస్” మున్నగు ప్రత్యాహారములను వాడుట కన్నట్టలేదు. పరిశీలించఁగా, నన్నయభట్టారకుఁడే యిట్లు స్వతంత్రించి సంస్కృత వ్యాకరణాంతరమార్గానుయాయై యిట్టివానిని వ్యవహరించెనని తోచుచున్నది. ఆతఁడు వీనినిఁ బ్రత్యాహారము లనలేదుగదా. తుతయేమి? వీనికి సమాహారములు మున్నగుసంజ్ఞాంతరములను గల్పించుకొనుటలో బాధ యేమున్నది? ముగ్ధబోధ వ్యాకరణమున వోపదేవుఁ డిట్లే సమాహారముల నంగీకరించెను. (౧౨౭ విష.) ఆతఁ డక్షరములను ఒఱించుటలోఁ గొన్నిటి తుదిని ‘ఇద్’ వర్ణములను నిల్పలేదు. “హ య వ ర ల, ఇ ణ న జ మ...” మున్నగురీతిని బఠించి “ఏషాం మధ్యే యే వర్ణాస్తే ఆదివర్ణాస్తవర్ణసమాహారసంజ్ఞాః స్యుః” అని వచియించి - యల్ = య వ ర ల - ఇమ్ = ఇణనజమ (ముగ్ధ. సంజ్ఞా. ౩ సూ.) మున్నగురీతిని సమాహారము లనుచు వ్యవహరించెను. “యలోద్విధాఽరోనిరను | నాసికస్సానునాసికః | ఇమో ఽనునాసికస్తేన | తత్స్థానే సానునాసికః” (ముగ్ధ. హల్సంధి. ౮౯ సూ.) బహు

గ్రంథపరిశోధకుడగు నన్నయభట్టారకుఁ డిట్లేదేని సంస్కృతవ్యాకరణములోని వర్ణతి ననుసరించి పయిలీతిని 'హ్' మున్నగువానిని గ్రహింపనగును.

హ్ = "హ - భ్యామ్ - భిశ్" అను తృతీయైకవచనబహువచనములకు, చేతః = చేతవిభక్తి యాదేశముగను. ఇది 'చే' అనువానికి నుపలక్షణము. జేసః = చతుర్థి విభక్తి కనుగా, "జే, భ్యామ్, భ్యై" అను సంస్కృతవిభక్తులకు - కయి, కొఱకూ = 'కయి, కొఱకు' అనునవి యాదేశములగును. 'కయి' అనువానికి బా. క్రియా. ౧౦౩ సూత్రముచొప్పున 'క్రై' అనురూపాంతరము లభించును. జసిసః = "జసి, భ్యామ్, భ్యై" అనువానికి 'వలసః' = 'వలస' అనుప్రత్యయ మాదేశమగునని చెప్పబడుచున్నది. ఉదా:—రామునిచేతన్ రాములచేతన్ రామునికై రాములకయి, రామునివలనన్, రాములవలనన్ మొ. సహస్థేహసః = 'సహ' అనుదానియర్థమునవచ్చు తృతీయావిభక్తికి, తోడ = తోడవర్ణక మాదేశమగును. ఇది తోవర్ణకమునకు నుపలక్షణము. (బా. కార. ౫ సూ.) ఉదా:—రామునితోఁగూడ లక్ష్యణుఁడు వచ్చెను. (రాములతోన్) గుణే = గుణము, హేతౌ = హేతు వగుచుండగా వచ్చు, వచ్చుమీతు = వచ్చుమీవిభక్తి యన్ననో, పట్టికతి = "పట్టి" అను తెల్గు విభక్తిగా నేర్పడును. (బా. కార. ౧౩ సూ. విస్తర. ౨౫౦ విష.) ఉదా:— "అందు పట్టి కూర్చి విభక్తిమ" అను నీవఱకు వ్యాఖ్యాతమయిన యధర్వణవచనము చొప్పున (విష. ౨౨) నుమాగమము రాగా "జ్ఞానముంబట్టి ముక్తుడగున్" మున్నగునవి లక్ష్యములగును. కేచిత్ = కొందఱు, ద్వ్యక్షరాత్ = రెండక్షర ములుగల, గుర్వాదేః = గుర్వక్షరము మొదటఁగల నాస్తాత్ = భావార్థ నుజ్యంత మునకుఁ బరముగ, పట్టిమే = పట్టివిభక్తిని నిల్పుదానినిగా, ఊచిరే = పల్కిరి. ఉదా:—చేయన్ + పట్టి = చేయఁబట్టి - మొ. విధానసామర్థ్యముచే నిట్టివానిపయి, పట్టి విభక్తిమాత్రము నిల్పును (చూ. ౩౦౯ విష.)

అన్యారాదాదేః = అన్యారాదిత్యాదులయొగమున వచ్చుపంచమికి, 'కంటె' వర్ణక మాదేశమగును (బా. కార. ౧౨ సూ.). ఉదా:—రామునికంటె ననుండు థానుఘ్నుండు లేఁడు. నిర్ధారణోద్భవా = నిర్ధారణార్థమందువచ్చు, షష్ఠీ = షష్ఠి విభక్తి - లోపల = తెల్లన 'లోపల' విభక్తిరూపమున నిల్పును. (బా. కార. ౧౬) ఉదా:—మనుష్యులలోపల క్షత్రియుండు శూరుండు మొ. శేషే = సంబంధార్థము నందు వచ్చు - షష్ఠీ = షష్ఠివిభక్తి - యొక్కచ = యొక్కరూపమున నిల్పును. చ శబ్దముచే సాధారణముగా యొక్కకుఁ బ్రయోగములేదని యెన్నునది (బా. కార. ౧౫ సూ.) ఉదా:—వానియొక్కతమ్ముఁడు = వానితమ్ముఁడు. విషయనిమి

త్తాదిజా = విషయ సప్తమి - "నిమిత్తాత్కర్తయోగే. (౧౪౯౦ వార్తికము, కార. సి. కా.) అనుచొప్పున వచ్చునదిమియు మున్నగు సప్తములరూపమున. అన్యః = తక్కినదగు తెలుగుసప్తమి - తథా = ఆప్రకారముగానె యగును. ఆది శబ్దముచేత సభివ్యాపకౌపక్షేషికాది సప్తములును గ్రాహ్యము లగుచున్నవి. ఉదా:—మోక్షమం దిచ్చగలదు. మేక్షవిషయ కేచ్చగలదని యర్థము. చర్మమందు ద్వీపి జంపుచున్నాడు=చర్మమునిమిత్తమునఁ బెద్దపులినిఁ జంపుచున్నాడని యర్థము. "నిమిత్తాత్కర్తయోగే" = క్రియానిమిత్తమగునది కర్తపదార్థమునందు సంయోగ సంబంధముచేగాని సమవాయసంబంధముచేగాని నిల్చినచో నట్టినిమిత్తవాచక ముపై సప్తమి నిల్చునని యర్థము. (ఫలరూపమగుచర్మము కర్తపదార్థమగు ద్వీపి యందు సమవాయసంబంధముతో నున్నదిగాన నిమిత్తవాచియగు చర్మశబ్దముపై సప్తమీప్రత్యయము నిల్చెను.) బా. కార. ౧౭ సూత్రమునొద్ద సివిషయము విపులముగా వ్రాయఁబడును. ఇచట నహోబలపతి పడినపొరపాటుపైత మచటనె చూపఁబడును.

భావాదిజన్యజీవ్ = "యస్యచభావేచ భావలక్షణమ్" (౨ - ౩ - ౩౭) ౬౩౪ సూ. సి. కా.) "షష్ఠీచానాదరే" (౨ - ౩ - ౩౮) ౬౩౫ సూ. సి. కా.) అనునవి మున్నగుసూత్రములచేతవచ్చు సప్తమి (జీ - ఓన్ - సుప్ - = జీప్) అత్ర = యీతెల్లన, సర్వదా = ఎల్లప్పుడును - సుసా = ప్రథమా విభక్తితో, తుల్యః = సమానమైనదై యుండును. సత్యర్థజాసప్తమీ = అట్టి యెడల సంస్కృతమునందలి సత్యర్థజాతసప్తమి - వర్తమానార్థతాం గతాచ భవతి = వర్తమానార్థకత్యమునుబొందిన దయియుండును. ఉదా:—రామేగతే సతి దశ రథోమృతః = రాముడు (వనికీ) వెళ్లఁగా దశరథుడు మృతుఁడాయెను. పుత్రే రుద తిసతి = పుత్రుడు రోదనముచేయుచుండఁగా = ఏడ్చుచున్న పుత్రు ననాదరించియని యర్థము.

గోషు దుహ్యమానాసుసతీషు గతః = గోవులు పిదుకఁబడుచుండఁగా వెళ్లెను, మొ. కొన్నియెడల షష్ఠీనిఁ బ్రథమవచ్చుట గలదు. ఉదా:—రామస్య మహాను భావాత్వాత్ = రాముడు మహాపురుషుఁ డగుటవలన. పుత్రస్య రుదతస్సతః ప్రావ్రజీత్ = పుత్రుడు రోదనముచేయుచుండఁగా సన్న్యసిం చెను. రోదనము చేయుచున్న పుత్రుని ననాదరముచేసి సన్న్యసిం చెనని యర్థము.

(శూరి యీవిషయమునవిడిచిన చింతామణివిధులనెల్లఁ గారకపరిచేదమున సంగ్రహించును.)

ఈ కాండము. కురనితామే (అం. చిం. ౨ కారి. అహో.

వస్తువూ ౨౬౫ - ౨౬౬ పు.)

౧౩౬ విషయము. ఇచ్చేమా మేవవోదత్త. కష్టానాం కా వచేత్తవేత్ |

నః ప్రాయస్యా వృకారావృ. సర్వవర్జితపద్మతేః
(విక్ర. అజం. ౧౫ కారి. అహో. ౨౬౫ కారి.)

కల్పతరు. ౧౩౬ విషయము:—అనితామేవము = ఇకారాంతములు కానర్హితములు పక్ష్యవిభక్తి (ఇత్ - ఓత్ - ఆమ్ = ఇమ్) ఈ = కు ప్రత్యయ మాచేశమగును. “ఇతాంజసఃశిష్” అనుసూత్రముచే నిదంతములకు పక్ష్యైకవచనమున ‘కి’ ప్రత్యయమువచ్చును. బహువక్యమున నిదంతత్వము నిల్వదుగాన నష్టియెడల ‘కు’ వర్ణకమే యగును. నివర్ణకస్థలమునందువలెనే కువర్ణకము వచ్చుస్థలములందును ‘కి’ వర్ణకము పర్యాయముగా రాదు. అట్లే ‘కి’ వర్ణకము వచ్చుస్థలములందు ‘కు’ వర్ణకమును బర్యాయముగా రాదు. కా = కు ప్రత్యయము పరమగునపుడు - నః = ‘న’ అనునది నిల్చును. ఉదా:—రామునకున్ - రామునికిన్ - సీతకున్ - వదినెకున్ - కవికిన్ - కవులకున్ - మొ. ‘ఇతామేజసఃశిష్’ అనుదానిలోని తకారముచ్చారణమాత్రాత్మకమగుటచే నీకారాంతములకు నైకారాంతములకును బరముగా ‘కి’ వర్ణకమే యగును. (విస్తర.) ఉదా:—శ్రీకిన్-శ్రీకిన్ - రైకిన్ మొ.“రాము-” అనునది ‘ఇ’ కారాంతము కాకున్నను నివర్ణగమముచేరిన వై నవి నిదంతకార్యము నందఁగల్గునని యెన్ననగును. ఉ:—రామునికిన్ - మొ.

విస్తర. ౧౩౬ విషయము:—అహోబలపతి “జ మః కురనితామితి ఇకారాంతపద్యుదాసపూర్వక మన్యేషాం కుర్విహిత ఇతిపఠశేషాదిదంతాత్, ‘కి’ స్సిద్ధ ఏవే త్యేకాక్షరాదీదంతాత్ ‘కి’ విధానార్థ మిదంసూత్రమ్” (అహో. ౨౦౮ పు.) అని యిట్లు “ఇతాంజసఃశిష్” అను చింతామణిసూత్రమునకు వైయర్థ్యము చూపి తద్విధాన సామర్థ్యమున నేకాక్షరకములగు నిదంతములకు ‘కి’ వచ్చుననుచు “పూర్ణశ్రీకి నిత్యాదా ‘ఇతాం జసఃశిష్’తి సూత్రారంభసామర్థ్యాత్కివర్ణకః” (అహో. ౩౦౧ పు.) అని వ్రాసెను. అహోబలపండితీయమునకుఁ దెల్లుటిక వ్రాయఁదలపడి కీ॥ శే॥ శౌంఠిభద్రాద్రిశాస్త్రీగా రీయహోబలపండితుని యాశయములను గ్రహింపనేరక “కివర్ణకవిధి హరికిన్ మతికిన్ ఇత్యాదిలక్షచోటుల చరితార్థమైనది కావున సామర్థ్యమేది” అని (అహో. తెల్లుటిక. ౩౦౧ పుట.) యహోబలపతిని నిరసించుట పొరపాటు.

చింతామణి 'కు' విభక్తి పరకత్వమున నెల్లయెడలను నవర్ణాగమమును విధించుటచే నది సరికాదనియు నుకారాంత ఋకారాంతములకుఁ బరముగా మాత్రము వచ్చుననియు నుకారాంతములకుఁ బ్రాయశఃమనియు నధర్వణుఁడు సవరించుచున్నాఁడు.

సర్వేషామేవచ = సమస్తమైశ్చియు, ఉదంతశబ్దానామ్ = ఉకారాంతశబ్దములకు, కౌపరే = కుప్రత్యయము పరమగునపుడు, ప్రాయః = తఱచుగా, నః = నవర్ణాగమము, స్వాత్ = అగును. సర్వేషామ్నుటచే 'ము - వు' అనునాగమములకుఁ బరముగాసయితము నవర్ణాగమ మగునని యెన్ననగును. ఉదా:—రామునకున్ శంభువునకున్, వనమునకున్, చివురునకున్, భూవునకున్, మొ. సర్వపండితసమ్మతేః = ఎల్లపండితకవులసమ్మతివలన, ఋకారాచ్చ = ఋకారాంతములకన్నఁ బరముగా సయితము నవర్ణాగమము నిత్యముగా నగును. ఉదా:—విధాతృనకున్ సవితృనకున్ మొ. "ప్రాయోగహణా దూకారాంతాదపి భవతి" (అహో. ౨౬) అని యిట్లు ప్రాయశ్శబ్దము నుకారాంతత్వముతో నహోబలుఁ డన్వయించుట సరికాదు. ఏకాక్షరో (ఏకాక్షర+ఉకారాంత) కారాంతశబ్దములకు సయితము విభక్తిపరకత్వమున వుగాగమము నిల్చునుగాన నూకారము పయి కువర్ణకము నిల్చుట యసంభవము. ఉదా:—భూవునకున్. మొ.

బాలవ్యాకరణ కువర్ణకంబు పరంబగునపు డుకార ఋకారంబులకు నగా

వివృతి. గమంబగు. ౨౮.

౧౩౬ I విష. రామునకును - విష్ణునకును - సవితృనకును - విధాతృనకును. మొ.

సంజీవని. ౧౩౬ I విష:—సవితృనకు = సూర్యునకు - విధాతృనకు = బ్రహ్మకు. బా. తత్స. ౨౩ సూత్రముచొప్పున నిగాగమము రానిపక్షమున నుకార ఋకారములకుఁ బరముగా 'కు' ప్రత్యయము పరమగునపుడు - నిత్యముగా నగాగమమగును. ఈనగాగమము 'కి'త్తు గాన నది 'ఉ' కారాంత ఋకారాంతములకంతాగమమగును. ఉకారము శబ్దసిద్ధమైనను (గురునకున్) వ్యాకరణసిద్ధమయినను (రామునకున్ - వనమునకున్ - గురువునకున్) నీవిధి వర్తిల్లును. ఉదా:—రాము+న+కును = రామునకును - సవితృ+న+కును = సవితృనకును. బా. తత్స. ౫౩ సూత్రముచొప్పున విధాతృదులకత్వస్త్రీవద్భావంబులు రానిపక్షంబున విధాతృఁడు మున్నగురూపము లుండును. అట్టిపాక్షిఁడుమంతత్వపక్షమున బా. తత్స. ౨౩. సూత్రముచొప్పున వైభాషికనిగాగమము రాఁగా "సవితృనికిని - విధాతృని

కి" అనురూపము లేర్పడును. విని కత్తుస్త్రీవర్ణనములు వచ్చునపుడు 'విధాత కును - సవితకును' అనురూపము లేర్పడును.

సంజీవని. ౧౩౬ II విష:—కవిత్త్రయమువారిప్రయోగములలో నీ నగాగమము నిశ్శయుగా చున్నను దక్షిణ మహాకవిప్రయోగములలో నగాగమరాహిత్యమును గన్పట్టుచున్నది. (విత్తర) అధర్వణుడును దీనిని ప్రాయికమని వచించెను. ఇట్టిస్థితిలో సూరి దీనిని నిత్యముగా విధించుట చరికాదు. ప్రయోగములు:—క|| సకలక్షుద్ధభయంకరు చకు బాహుప్రభాకి నని మొనర్చుకొన... (సభా. ౨ ఆ. ౪౬) విధాత్తునికై నను నేరబోలునే (ఆది. ౧ ఆ. ౧౯) సీ|| సంగరం బనిన నుత్పవము వ్రేనెడుక్రమ, సొలవక చనియెడుశూరులార (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౧౪౦) ఎక్కంగ వాహను బీశకు బసవ! డు... (బసవ. ౧ ఆ. ౧౧౬) కరుణించి శంభుండు కనకవర్షంబు | కటికాలచోడును: గురియించె వాడు! (బసవ. ౭ ఆ. ౪౭౩) కం|| కనుపొడవు కైగసి (భాస్కర. సుంద. ౩౮౨) మనువుకు (భాగ. ౧౦ స్కం. ఉత్త. ౧౧) త్రిలింగక్షూరేషకర్త "కువర్షకంబు పరంబగునపుడు కవిత్త్రయంబు వారి ప్రయోగంబులందక్క: దక్షిణమహాకవి ప్రయోగంబులందును గొన్ని యెడల నగాగమంబు చూపట్టదు." (ప్రార్థ. శబ్ద. ౧౯ సూ.) అని సూత్రించి కుత్సాహోషవిస్ఫురణంబు కలుగక పునర్జ్ఞాంతశబ్దంబులమీద నకారాగమము వచ్చుట... అత్యావశ్యకమని వివరించెను. కాని యట్టియెడలను నగాగమాభావ మగవడుచున్నది. సీ|| నీతూక్తు కొరక నిటలాటుండును... (కవికర్ణ. ౩ ఆ. ౧౧౯)

విత్తర. ౧౩౬ II విష:—సీ|| సహదేవ నకులవాసవసుతభీములఁ గ్రమమున నలువురఁ గౌరవేంద్రు! కొక్కొక్కమేటున నుక్కివంబున నొడ్డి... (సభా. ౨ ఆ. ౧౯౬ సర్వల. ౧ ఆ. ౩౩) అని తిష్ఠకవి యుదాహరించెను. కాని "...కౌరవేంద్రుఁ | డొక్కొక్క యొడ్డున నొడ్డి తన్నును నొడ్డి" అని తాళపత్రమాతృకలలోను, నేటి ముద్రణములలోను భావము వెలయుచున్నది. మఱియు "కౌరవేంద్రుకు" అను పట్టి కచట నన్వయములేదు. ఇట "కౌరవేంద్రు డ"నగా ధర్మరాజుని యర్థము. "పరుసదనంబు కోర్చి (కర్ణ. ౨ ఆ. ౨౯౯)" (బాలక. ౧౧౩ పుట.) తాళపత్రమాతృకలందును నిట్లే యున్నదనియు శరణ్యకిర్త వ్రాసెను. కాని "అప్పరుసదనమున కోర్చి యతెడుఁ బెనంగెన్" అని ముద్రణములలోని పాఠము వెలయుచున్నది. విశాలమగు తిక్కన భారతభాగమం దెచ్చుటను నగాగమాభావప్రయోగములేమిం జేసి యిచట నీముద్రణములపాఠమే తిక్కయజ్ఞప్రయుక్తంబని విశ్వసింపఁదగును,

కర్మము. 'కంఠే' పరమానందమును సక్కువచును [౧౩౭ వి. కల్ప.]

చ...సాం : పుత్రం బహు జూపు హాదీనముక్కున (భైరవకవి. శ్రీరంగ. ౧ ఆ. ౨౫౨ తాలకి. ౧౧౯ పు.)

సంజీవని. ౧౩౬ III విష:—'కంఠే - అందు' వర్ణకంబులును బరంబులగు నపుడు గొన్నియెడల నమహాత్ములకు నగాగమంబు కన్పట్టుచున్నదని ప్రాథవ్యాకరణమున వివరింపబడెను. (ప్రాథ. శబ్ద. ౨౦ - ౨౧ సూ.) అందుపరకర్తృమున నగాగమమువచ్చుట తీవ్రకవి సూరకవులచేత సయిత ముదాహరింపబడెను. (చూ. సంజీవని. ౧౩౭ I విష.) కంఠే:—క...దుధిరా । భీలాన్నంబునకంఠేను । మేలగు... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౨౯) చ||...తత్కీతుశతంబునకంఠే సుతుండు మేలు (ఆది. ౪ ఆ. ౯౪ ప.) క||...అనభుచరిత్రమునకంఠే (నిర్వ. ౯ ఆ. ౫౨ ప.) ద్వి. లెఱుగున కంఠేను దెల్లంబుగాఁగ (బసవ. ౧ ఆ. ౨౭౧) అందు:—నీ! సభాలోకంబునయందు... (సభా. ౨ ఆ. ౧౫౭) క|| తనువునయందు (ఆరణ్య. ౩ ఆ. ౧౦౫) చ....దేవనీ । వనివిషనాయకత్వమునయం దభిషిక్తుడవై (ఆరణ్య. ౫ ఆ. ౨౨౬) గీ....ఉదర । దేశమునయందు నున్నట్టిదేవదేవు (శాంతి. ౨ ఆ. ౩౩) క|| విను పిండదానసమయం । యున యందును... (హరి. పూ - భా. ౨ ఆ.) జవ్వనంబునయందు (కాశీ. ౧ ఆ.)

'కై' అనునది "కు ను+వి" అనువానిసంధిరూపమైయైనను నిది పరమగు నపుడు నగాగమమువచ్చుట కానరాదు. క. దనుజుని యాపుల వరుణుడు । తన దిక్కున నునిచినాడు తత్కార్యముకై । మనకుం బోవలె...(ఉత్త. హరి. ౬ ఆ. ౨౪౪) కై పరకర్తృమున నగాగమము నెవ్వరును నుపదేశింపలేదు. అట్టియెడల నగాగమస్థితిని నిర్ణయించు ప్రయోగమును లభింపలేదు. (చూ. ౧౨౧ విష.)

అందు జీవ స్సవిధవ ర్తినా మిందు (ఆ. చిం. అజం. ౭

కారి., ఆహో. ౨౬౬ పు.)

నన్నయాభర్ష సాశ్రయానాశ్రయాపిస్యా । తత్తార్థగతసప్తమీ ।
౧౩౭ విషయము. జేర్పః స్వాత్ సోపి ముబ్బస్తం । వినాపుప్రత్యయాన్వి
తమ్|అమహన్నామజడగం । చోదస్తం నాన్యతోవిధిః ॥
(వికృ. ఆజం. ౧౬ - ౧౭ కారి. ఆహో. ౨౬౭).

కల్పతరు. ౧౩౭ విష:—జీః = (జీ - ఓన్ - సుప్ = జీప్) సప్తమీ విభక్తికి - అంగు = అందు ప్రత్యయ మాదేశమగును. "విషయనిమిత్తాదిజా త ధైవాన్యా" (౧౩౫ III విష.) అనుసూత్రముచొప్పున విషయాద్యర్థములందు వచ్చు జీప్వన కనగా సప్తమిచోట 'అందు' ప్రత్యయము నిల్చునని యర్థము. ఉదా:—మోక్షమునం దిచ్చగలదు = మోక్షవిషయమున నిచ్చగలదని యర్థము.

బా. తత్స. ౨౯ సూ. సప్తమ్యగు 'స' ప్రత్యయముండచోటులు

ఆదిశబ్దముచే రామునియందున్ మొ. మహతో 'ని - లా' ఏకాదశి సహస్రముచే (౧౩) II విష.) బాహుక 'ని' సప్తము రాగా, 'రామునియందున్' అని యేర్పడును. నివర్ణాభావమున, 'రాము + అందున్' అని యుండగా "అందు - వట్ట - కూర్చి విభక్తము" (౧౨ విష.) అనువోష్పన 'ను' మూగమును రాగా, 'రాము సందున్' అనుమాట మేర్పడును. సవిభవత్తినామ్ = సమీపః స్థలగువాని సప్తమ్యంతములకు బ్రత్యయముగా 'ఇందు' అనుసప్తము వాడబడును. 'ఇందున్' = వీనియందు - ఈలందు మొ. 'ఇందు' అనునది 'అందు' అనువానివలె సప్తమీ ప్రత్యయముకాదు. అయ్యి ప్రత్యేకప్రాతిపదికము. కావుననే భట్టాచార్యుడు "సవిభవత్తినా మిందు" అని సూత్రించినవాడయ్యెను. ఇట్లు విభక్తి కానివాని సప్తమీ ప్రత్యయములలో శేర్ప నేల యవరాదు. 'చెరలిద' అనువోష్పన 'అత్' అనుదానిసిద్ధికై యట్లు చేర్పబడెనని తెలియవచ్చును. (౧౦) విష. చూ.) తత్తాత్త గతసప్తమీ = "తత్ర" అనువాని యథముగల సప్తమీ ప్రత్యయమగు 'అందు' అనునది, సాశ్రయా = ప్రాతిపదికము సాశ్రయముగలదియు, అసాశ్రయాఽపి = అట్టిదికాక తత్ర శబ్దార్థకమగుచు స్వతంత్రప్రయోగముగలదియు, స్యాత్ = అగును. ఉదా:—రాముసందున్ - అం దైవ్యు గలకు ? మొ. 'ఇందు' శబ్దము నికాశ్రయమై "అత్ర" శబ్దార్థకమగుచు బ్రత్యేకప్రయోగము గలదగునని యెఱుంగునది. "అందిందు నాస్తు సప్తమీ" (౧౧౯ విష.) అనుసూత్రమునఁ జేర్కొనఁబడిన 'స' ప్రత్యయము 'అందు' ప్రత్యయమువలె నెల్లప్రాతిపదికములపైని నిలువనేరదు. "కేషాం చిదుదస్తానాం నేతివిభక్తా" (ఆం. చి. ఆజం. ౨౦ కాఠి.) (౨౨౩ - ౨౩౩ విష.) అనుజ్ఞాపకసూత్రముచోష్పనఁ గొన్నియుదంతములపైనిసూత్రమై 'స' ప్రత్యయము నిల్చును. అట్టి 'స' ప్రత్యయము నిల్చు నుదంతశబ్దము లేవియో యధర్వణుడు వివరించుచున్నాడు. కే = సప్తమ్యైకవచనస్థానమున, నః = సప్తమ్యయము, స్యాత్ = అగును. బహుత్వమున నవర్ణకము రానేరదు. సోఽపి = అట్లేకవచనమున వచ్చుటయు, ముబ్బన్తమ్ = ము - మ్ము - ంబు - అనునవి ప్రథమైకవచనమున వచ్చునట్టియు, పుప్రత్యయాన్నితమ్ = పుప్రత్యయము ప్రథమైకవచనమున వచ్చునట్టియు, ఉదన్తమ్ = హ్రస్వాకారాంత మగునట్టియు - అమహన్నామ జడగమ్ = అమహద్వాచకమగు నప్రాణేవస్తుప్రలను దెల్పుశబ్దమును - వినా = వినాగా, అన్యతః = ఇతరశబ్దముకంటఁ జరముగా - విధిః = నవర్ణకమువచ్చు విధి, న = లేదు. ఉదంత జడవాచకంబులగు శబ్దములసంబంధమయిన ము - మ్ము - ంబు - పు - అనునాగమములపైని 'ఉదన్త' జడవాచకములపైని నేకవచనసప్తమీ 'స' ప్రత్యయము నిల్చునని

తాత్పర్యము. ఉదా:—వనమునన్ - వనమ్మనన్ - వనంబునన్ = వనమందున్;
తరువునన్ = తరువునందున్ - చిగురునన్ = చిగురునందున్ మొ.

ఉకారముకారంబుల కందువర్ణకము పరంబగునపుడు
నుగాగమంబగు. ౨౯.

బాలవ్యాకరణం ‘రామునందును - విష్ణునందును - విధాతృనందును -

విపరణము. ఆగమము వుచర్ణంబుల కందువర్ణకము పరంబగునపుడు

౧౩౭ I విషయ. నుగామంబు విభాషనగు. ౩౦.

వనమునందును - వనమందును - ధేనువునందును -

ధేనువందును.

సంజీవని. ౧౩౭ I విషయ:—అందువర్ణకము పరమగునపుడు “ఉకారంబునకును” “బుకారంబునకును” నుగాగమమగును. కిత్తుగాననిది యంతావయవముగా నగును. రాము+ను+అందును = రామునందును, ఉకారము సహజమైనను వ్యాకరణసిద్ధమైనను నీవిధి వర్తిల్లును. “రామ” అను ప్రాతిపదికమునకు బా. తత్స. ౨౧ సూత్రముచొప్పున “ఉత్త్వము” రాగా “రాము” అని యేర్పడెను. ‘విష్ణు’ అను నది సహజోదంతము, విష్ణునందున్ మొ. బా. తత్స. ౨౩ సూత్రముచొప్పున నిగాగమమువచ్చునపుడు ‘రామునియందును - విష్ణునియందును - విధాతృనియందును’ అని రూపము లేర్పడును. నిగాగమాభావపక్షమునఁ బ్రకృతసూత్రమునకుఁ బ్రసక్తికల్గును. ఉదా:—విష్ణు+ను+అందును = విష్ణునందును. విధాతృ+ను+అందును = విధాతృనందును - మొ. బా. తత్స. ౪౦ సూత్రము చొప్పున వచ్చు ముగాగమమునకును. బా. తత్స. ౪౯ సూత్రముచొప్పున వచ్చు వ్రగాగమమునకును, ‘అందు’ వర్ణకము పరమగునపు డట్టి నుగాగమము వికల్పముగా నగునని ముప్పదవసూత్రమునకుఁ దాత్పర్యము. నుగాగమాభావపక్షమున బా. సంధి. ౧౧ సూత్రముచొప్పునఁ బరహసంధి నిత్యముగా నగును. ఉదా:—వనము+ను+అందును = వనమునందును. వనము+అందును = వనమందును, బా. తత్స. ౪౨ సూత్రముచొప్పున సిద్ధించు “మ్మంబు” అనువానిపయిని సయిత మీపాఠిక నుగాగమము వచ్చును. ఉదా:—వనమ్మనందును - వనమ్మందును - వనంబునందును - వనంబందును మొ. వుచర్ణముమీఁద ఉదా:—ధేనువునందును - ధేనువందును.

“అందు పట్టి కూర్చి విభక్తిఘ” (౮౮-విష.) అనుచొప్పున నధర్వణుడు నుమాగమమును నిత్యముగా విధించియుండఁగాఁ దిమ్మకవిని సూరకవిని ననుసరించి సూదిగా రీవిధికిఁ బాక్షికతను సూత్రించిరి. కాని నుమాగమాభావమునకు నన్నయ

భారతభాగమునఁ బ్రయోగము కన్నట్టలేదు. ముగాగమముపై నకారాగమము లేని తిక్కనప్రయోగము నవిదము పూరకవి చూపెను. ప్రధ్వ...బాహు! దండం బందొప్పు శంభుదండవియును కౌస్తంబుగాఁ బోషినన్... (ఉపోద్ఘా. ౧౮. కవిసంశ. ౨ తరం. ౨ లక్ష. ౩౨) చెఱిముద్రణములలో నిట "ప్రధ్వ...బాహు! దండం బేపారి శంభుదండ..." (ఉపోద్ఘా. ౧౮. ౩౨౩ వాప్లి ముద్ర.) అని పాతము వెలయు చున్నది. "రంగమందయున పండిలి..." (ఆము. ౧౮. ౧౩ కవిసంశ. ౨ తరం. ౩౯) తిమ్మకవి భారతప్రయోగములు జూపలేదు. శ్రీ నాథాదుల ప్రయోగములను జూపెను. మ....రాజకే భర విభాతీతపహించుం బుద్రగిరిదుర్గం బందు శ్రీ పేంక లే : క్వరుఁ బోషున్... (ననుద) కీ. ఆవిముక్తచందు పంపాస్మ్యం దాత్త యటంచు... (కాశీ. ౫౦) మ. పాదికవ్యాచ్యయమందు దాశఃఖినై (కవికర్ణ) (పర్వల. ౧౮. ౫౧-౫౨-౫౩ ప.) ఇంకను గవిప్రయోగములు గలవు. ద్విపద. ఆదట ద్వాపదమందు విష్ణుండు (బలవ. ౬౮. ౨౦౯) ఉ. యావనమందు యజ్ఞయు... (మను. ౧౮. ౫౩) నకారాగమము వచ్చునపుడును రానపుడును నిట స్వరయతియే కన్నట్టుచున్నది. ఆ. వె...అంతరంగంబు : నందుఁ జిక్కి కినుక మ్మలఁతఁజేసె (సాక్షి. ౧౮. ౨౩) (విస్తర) పునర్లముపై నుక్కులేని ప్రయోగము నెవరును జూపలేదు. నన్నయాధర్వణులు "నన్", అనునది సప్తమీప్రత్యయమనియు "అన్య స్యాః క్వచిద్భవేచ్చాన్యా" అనుచోష్ఠన న్దానికిఁ నృతీయయందును బ్రయోగ ముండుననియు నభిప్రాయపడియుండఁగా సూరి యిట దాని నుపేక్షించి కారకపరి చేదమున మపదేరించెను. "ఉకారాంతజడంబునకు నవర్ణకంబగు" (బా. కార. ౨౩ సూ.) "ఉదంతజడంబు తృతీయకు నవర్ణకంబగు" (బా. కార. ౨౩ సూ.) "ఒక్కచో

విస్తర. ౧౩౨ I విషయము:— "...అమహద్వాచకముల ఆగమ పునర్లకిము మీదను వైకల్పికముగాను నగాగమ మగును" (ఆం. భా. ఆ. శబ్దప్ర. ౧౬ సూ.) "ఆగమ ము పు వర్ణముల కందు వర్ణకము పరమగునపుడు నుగాగమము విభాషనగు నని సూరి వ్రాసెను. కాని గురువందు - వధువందు - వంటి ప్రయోగములు ప్రామాణిక ప్రయోగములఁ గనరావు" (ఆం. భా. ఆ. ౧౩౩ పుట. తృ. ము.) అని యను శాసనకర్త వ్రాసెనుగాని తా నంగీకరించిన యమహద్వాచకములపక్షమునందైన నె యుదాహరించిన 'తనువందు' అను దానికైన నె బ్రామాణిక ప్రయోగము చూపలేదు. ఇంక "చెలువందున్ లావందున్" మున్నగురూపముల కెవ్వరును సాధుత్వము నుపదేశింపలేదు. అట్టియెడల నిత్యనుగాగమమే బా. తత్వ. ౨౯ సూత్రము చొప్పున లభించును. ఉదా:—చెలుపునందున్ - లావునందున్ మొ.

నుదంతంబగు నజడంబు తృతీయకును నవర్ణకంబు గానంబడియెడి. ఉదా:—ఏపునఁ గిట్టి యేనుఁగున నేనుఁగు వైచుచు వాజి వాజిచే | రూపడఁగంగ మోదుచును (రా. యు. కాం.) (దీనికిఁ బ్రయోగాంతరంబు మృగ్యంబు)" (ప్రాథ. కార. ౧౨ సూ.) అని యిట్లు త్రిలింగలక్షణశేషకర్త విశేషప్రయోగమును జూపెను.

బహుత్వంబున ద్వితీయాదివిభక్తులకు లడాగామంబగు.

బాలవ్యా. 3౧.

౧౩౮ విషయము. రాములను - రాములచేతను - విధాతృలను - విధాతృలచేతను.

సంజీవని. ౧౩౮ విష:—దీనికి మూలమగు చింతామణ్యధర్వణకారికలు ౧౩౫ II విషయమున నుదాహరింపఁబడినవి. విధాత = బ్రహ్మ. లట్టు టిత్తుగాన ద్వితీయాదివిభక్తిప్రత్యయముల కాద్యవయవముగా లకారము నిల్పును. ఉదా:—రాములను = రాములను. ఇట్లే రాములచేతను మొ. ఈవిషయమున సూరి సన్నయాధర్వణులప్రక్రియను మార్చికొనెను. (చూ. ౧౩౫ II విష.) అదంతామహాత్ములకు ముగాగమమును నుదంతములకు పుగాగమమును సూరి విధించును గాన నీ లకారాగమమును బ్రకృతి కంతాగమముగా నుపదేశింపక ప్రత్యయమున కాద్యవయవముగా నుపదేశించినవాఁ డయ్యెను. (బా. తత్స. ౮౦-౮౯ సూ.) కొన్ని సర్వనామాదిశబ్దములపైని బాలాదిలాంత తత్సమ శబ్దములపైని నిలిచిన బహువచనలకారమునకు రేఫాదేశము ముందు విధింపఁబడును. ఉదా:—బాలురు - బాలురన్ - బాలురచేతన్ - వారు - వారిన్ - వారిచేతన్ - అల్లరు - అల్లరన్ - అల్లరచేతన్ మొ. (బా. తత్స. ౩౮ ఆచ్ఛి. ౫ సూ. మొ.) లట్టునకుఁ బ్రయోగము—క. మమకారాహంకారము | ల మతిం జొరనీక నిశ్చలంబగు చూడ్కిన్ (ఆను. ౧ ఆ. ౩౬౭) 'నీ నాతా' శబ్దములకు ద్వితీయాదివిభక్తి పరకత్వమున నీ లట్టురాదు. మనశబ్దమునకు ద్వితీయలోమాత్రము వచ్చును. ఆయారూపముల ప్రక్రియముందు వేటుగఁ జూపఁబడును. ఉదా:—మిమ్మున్ - మీచేతన్ మమ్మున్ - మాచేతన్ - తమ్మున్ - తమచేతన్ - నునలన్ - మనచేతన్ మొ.

ఆమస్త్రణసుజసోః స్తః, క్రమేణ చాదారదాగమావస్తే

(ఆం. చిం. అజ. ౮ కారి.) (అహో. ౨౫౭ పు.)

సంబుద్ధానాత్ (ఆం. చిం. అజ. ౯ కారి.) (అహో.

౨౮౬).

సంబోధనేవా దీర్ఘః స్థాః పృథోగస్య తథాగతే
భవే ప్రాప్తివా మేవ దీర్ఘస్యం వికృతేకుచేః ||

కన్నయాభ్యు. (వికృ. అజం. ౧౦ కా. అహో. ౨౫౩ పు.)

౧౩౯ విషయము. ప్రేకవర్ణన చేశ్వేషి : పూర్వాచేశ్వేతు వాక్యచితే ||

(వికృ. అజం. ౧౦ కా. అహో. ౨౫౩ పు.)

సంబోధనే పుత్రం ప్రామాః వేద్యానాం రాకేభిః ||

(వికృ. అజం. ౧౦ కా. అహో. ౨౫౩ పు.)

కల్పతరు. ౧౩౯ విషయము:—ఆచుక్తకనుజనాః = సంబోధనమందలి ప్రథమైక వచన బహువచనముల, ఆశ్లే = తుదిని, క్రమేణ = వరుసగా, 'అత్' - ఆరత్' అగమా = 'అత్ - ఆరత్' అను నాగమములు, చుః = ఆగుచున్నవి. వీనిలోని తకార ముచ్చారణాత్మకము 'క్రమేణ' అనుటచేత - ప్రథమైకవచనరూపముమీఁద 'అ' అనునదియు, బ్రథమాబహువచనరూపముమీఁద 'ఆ' అనునదియు నిత్యముగా నిల్చునని యుక్తము. ఉదా:—రాముః+అ = రాముఃడ - రాములు+ఆర = రాములార - ఓరాముఃడ - ఓరాములార - (౧౨౩ విషయము.) ఇతః = ఇకా రాంతములకు, సంబుద్ధౌ = సంబుద్ధియందు, అత్ = అదాగమము, న = లేదు. బహుత్వమున 'ఆర' వాగమము వచ్చునని భావము. ఉదా:—ఓహరి - ఓహరులార మొ. ఇకారాంతములకు బ్రథమైకవచనప్రత్యయము లోపించుచుండుటచే "అదాగమము"నకుఁ బ్రాప్తియే లేకుండఁగా నట్టివానికిఁజేసిన యీనిషేధమునుబట్టి ప్రథమైకవచనప్రత్యయము లోపించునపుడు లుప్తశేషము తుదినే 'అ' వము' నిల్చుననునర్థము జ్ఞాపితమగుచున్నది. ఉదా:—ఓకాంత+అ=ఓకాంత - ఇట్లే "ఓయయ్య" మొ. ఇట సంధి నిత్యము (౨౫౩ విషయము.)

"అత్ర సోక్ష్మకీకథ మదాగమప్రాప్తిః...తస్మాదనేన నిషేధే నాయమథో జ్ఞాప్యతే. యత్ర సోః శ్రవణం నాస్తి తత్రాగమః ప్రాతిపదికవైద్యవేతి" (అహో. ౨౮౬).

సంబోధనమున పుత్రస్వరము మఱికొన్ని కాకు స్వరములవలెనే సహజముగా నిల్చుననియుఁ దత్సమోపయోగికావ్య సంస్కృతవర్ణమాలయందును బ్లుతము లేమింజేసి వెలుంగునఁ బ్లుతము దీర్ఘరూపమే యనియు భట్టారకుడు తలంచి యుండుటంజేసియే సంబోధనదీర్ఘమును వేటుగఁ జెప్పలేదనవచ్చును. ఉదా:—రాముఃడా, రాములారా, హరి మొ. (విస్తర) అహోబలపతి యిట్టిదీర్ఘమును

విస్తర. ౧౩౯ విషయము:—ఇట్లుగుటచేత "అనితః, అని పూర్వసూత్రమునుండి యనువర్తింపకపోయినయెడల" హరియ (యా) అనుమొదలగు సంబోధనప్రథమైక

మార్గాంతరములచే సాధింపఁగడంగెను. “సంబోధనేదీర్ఘవికల్పోఽప్యాచార్యసమ్మత
ఏవ - ననుం గృహ జూడు భారతీ - ఇత్యాద్యుక్తేః యద్వా ఆమస్త్రణసూత్రే
“అ+అదితిభిత్వా సవర్ణదీర్ఘేణ అకారస్యాపి ప్రక్షేపః...తథా సతి సంబుద్ధానాత్ -
ఇత్యత్ర అకారాకారయోర్నిషేధే ఇత్యమీశ్వంచ తత్రేష్టమిశ్వర్థః ఫలతి...”
(అహో. ౨౮౬) దూరాహ్వనాది పుత్రస్థలములందును దీర్ఘములేని ప్రయోగములు
వెలయుచుండుటంజేసియు “వదినే, రాములూ” మున్నగుదీర్ఘములు సాధువులు కామి
జేసియు నధర్వణాచార్యుఁ డీసంబోధనదీర్ఘము నిట్లు వివరించుచున్నాఁడు. సంబో
ధనే = సంబోధనవిషయమునఁ బదము తుదివర్ణమునకు, వా = వికల్పముగా, దీర్ఘః =
దీర్ఘము, స్యాత్ = అగును. ప్రయోగస్య = మహాకవిప్రయోగము, తథా=అట్లు,
గతేః = ఉండుటవలన నట్లు చెప్పబడెనని యర్థము. వికృతేః = ఆచ్ఛిశ్చపదమునకును,
శుచేః = శుద్ధ మనఁగాఁ దత్సమపదమునకును, దీర్ఘత్వమ్ = దీర్ఘమువచ్చుట, అసి
తా మేవ = అకారాంతేకారాంత శబ్దములకు మాత్రమే, భవేత్ = అగును,
ఉః—రామా, హరి, రాములారా, హరులారా మొ. వదినే, ఆంజనేయులూ,
రాములూ, మున్నగునవి సాధువులు కానేరవని తాత్పర్యము. ఏకవర్ణే = ఏకాక్ష
రకతత్సమపదమునందును, దేశ్యేపి = దీర్ఘాంతదేశ్యపదమందును, ప్రాస్యః = ప్రాస్య
రూపమగు “అదాగమము” న = లేదు - య్ - నవలా మున్నగువానికి “దీర్ఘాణాం
ప్రాస్యఃస్యాన్నచదేశ్యపదే న చైకవర్ణేపి” (ఆం. చిం. అజ. ౧౨ కా.) అను చింతా
మణిచొప్పున ప్రాస్యము రానేరదుగాన నట్టి ప్రాస్యము రానివానికి సంబోధనము
నందును ప్రాస్యరూపమగు “అదాగమము” రానేరదని భావము. దేశ్యప్రాతిపదిక
ములకు ప్రాస్వాంతరూపాంతరములును నుండుటచే నట్టివానికి సంబుద్ధియందును
'అదాగమము' రావచ్చునని చెప్పుచున్నాఁడు - దేశ్యేతు=దేశ్యపదమందు, క్వచిత్ =
ఒకానొకప్పుడు - వా = వికల్పముగా, ప్రాస్యః = ప్రాస్యమగు 'అ'దాగమఘటితరూప
ముండును. ఉదాః—ఓత్వా, గోపాలిగా = గోపాలిగ (అహో. 3౫౫) ఓనవలా,
ఓనవల మొ. “న చ దేశ్యపదే న చైకవర్ణేపి” అను చింతామణిసూత్రము నర్థమునె
యధర్వణుఁడు వచించెనను నహోబలవతి తదనుయాయుల (నారా. తత్స. ౪౬ ప.
౨౦౭ కారి.) సమన్వయముకన్న నిట్లన్వయించుట లెస్స. “సంస్కృతభాషైకాక్ష

వచనరూపము లేర్పడును. అనువర్తించినయెడల హరి (రి) మొదలగురూపములకుఁ
జింతామణియందు దిక్కులేకుండును” (ఆం. భా. చ. ౧౬౨౫ - ౧౬౨౬) అను
నాక్షేపము పరాస్తరుగుచున్నది. “సంబుద్ధానాత్” అను చింతామణిసూత్రము
సిభాషాచరిత్రకర్తగారు చూచుకొనకుండుటయు నిట స్థిరంపనగును.

నానా మామిరూపాం దేశ్యానా మామిరూపాంన సంబుధ్ధానాత్. పిష్టాణాం వికృత
సంధా (పిష్టామృతం సంధి లేదుగాన) ప్తానిర్వాభావాదితేతన్మమ్ (అహో.
౧౦౩ పు. అని యిట్లు సంబోధనార్హమును మార్గాంతరమునఁ జక్షించుకొననేల?
మారాధితే .. మారాహ్మణానాదరాదులందు, కేచిత్ = కొందఱు,
అభిరత = అంతటను (సాకలేష్టే - శబ్దా. చిం. సంబోధనమున, క్షణమ్ = త్రిమా
త్రాక పుష్కలమునచ్చునని, ప్రాహుః = చెప్పెదను. అ. వె. భీశోకతర్కగీత
మారాహ్మణ. సంశయాములను జరుగునట్లుతము' (అష్టక. ౩ ఆ. ౨౪౩ ప.)
ఇట్లు సరసాలోకే కొందఱు చెప్పుచుండుచితే నట్టి యశ్వరసోక్తిని జూపెనేకాని
యధర్మమును విని పన్నుతించె ననరాదు. నారాయణీయతప్తివరణకర్త లిట్లు తలం
చినట్లగుడదు. (నారా. గాణ. తత్ప. ౧౨-౩౬ ప.) అంధ్రవర్ణసమామ్నాయమందె
కాక కాశ్యపాశ్చర్యోపయోగి సంస్కృతవాక్తయమందును ఋతాక్షరమును గణిం
చని నన్నయాధర్మములు సంబోధనమునఁ జ్ఞాతశ్వరస్థిని నంగీకరింతురని యెట్లు చెప్పు
నగును? (గీ I-II విష. విస్త. I-II విష. గీ II) శోకాపిష్టతప్తలములందు నైతము
పీష్టుమునైనఁ ప్రయోగించక నన్నయాదులు హృస్వమునునైతము ప్రయోగించు
చున్నారు. సీ॥ హామహారాజ మహామహీరక్షణ, దక్షదక్షిణబాహురంధ వండి ।
తారాతి నిషధరాజాగ్రతీ...అ. వె. పాదలలోన డాగి పాడనూప కి శ్లేలయున్న
వాడెపు... (ఆర. ౨ ఆ. ౮౧ ప.) అ. వె. ఇంకనైన నన్న నేల యాలింపవు ।
నాకు శరణ మగుము నాథ యనుచు నజుచున్నదాని యాక్రందనధ్వని । వినుచు
నొక్కయెఱుక వేగవచ్చి (ఆర. ౨ ఆ. ౮౬) ఉ॥ ఏజనకాత్మజు దశరథేశ్వరు కోడల
రాముభార్యజం పోజచులార యద్దవడరో సురలార (భాస్కర. యుద్ధ. ౪౧)
సీ. ఓజనస్థానమహీజములార యీ.....ఓదండ కాటవినున్న తాపసులార నాపాటు
చెప్పండి నాకుండ । (భాస్క. ఆర. ౧౧౫) ఇట్టి మహాకవిప్రయోగముల
సరయఃగాఁ ద్రిగూత్రాకప్లుతశ్వరాంగీకారము కేవలము నశించిత్కరమను మహా
కవులయాశయము విశదమగుచుగదా.

సంబోధనంబునం దేశకర్థంబునవదంబు తుది యుకారంబున కకా
రంబగు. 3౨.

- బాలవ్యాకరణ సంహితము. ఓరాముండ - ఓచృక్షమ - ఓశంభుర - ఓకొడుక
- ౧౩౯ I విష. సరివరము. సంబోధనంబునందుఁ బదంబు తుది యకారేకారంబు
- లకువీర్భంబు విభాషనగు 33.
- ఓరాముండా - ఓరాముండ - ఓచెలియా - ఓచెలియ -
- ఓహరి - ఓహరి - ఓతంక్రి - ఓతంక్రి.

సంజీవని. ౧౩౯ I విష:—సంబోధన మభిముఖీకరణార్థకముగాన తత్తద్వస్తు వాచక ప్రథమాంతశబ్దములె సాధారణముగా నీవిషయమున వాడబడును. ఓగారి. ఓహరి - ఓతల్లి మొ. ప్రథమాంతముల తుది యుకారమునకును నత్వము వచ్చుట ౩౨ సూత్రమున నుదాహరింపబడెను. అట్లువచ్చిన సంబోధనాకారము మున్నగు వ్యాకరణసిద్ధాకారములకును శబ్దములకునునుండు సహజాకారేకారములకును దత్తమములకును నాచ్చికములకును సంబోధనమున దీర్ఘము వచ్చుట వనసగా ౩౩ సూత్రమున నుదాహరింపబడెను. (విస్తర) మఱియు ౩౨ సూత్రమున, ‘ఏకార్థంబైవ’ యనుటచే “రాములు+అ = రాముల = రాములా” మున్నగు ననిష్ఠరూపములు కల్గినేరవు. ‘పదంబుతుది’ అనుటచే “గురు+అ = గుర, శంభు+అ = శంభ” మున్నగు ననిష్ఠరూపములు సంభవింపనేరవు. బా. అజం. ౧౪ సూత్రముచొప్పునఁ బాక్షికమగు ‘ఓ’ శబ్దమునుజేర్చి సూరి యుదాహరించెను.

నామస్త్రణే డుజీ త్యన్యే (ఆం. చిం. అజం. ౬ కారి.)

నన్నయా (అహో. ౨౬౨ పు.)

ధర్వణీయము అర్థభేదే క్వచిచ్ఛబ్దా । దిగాస్యాచ్చ తతోఽపిడుజ్
౧౪౦ విషయము. నామస్త్రణే డుజ్ ప్రాస్వశ్చ । బహుతాత్వత్ర నేష్యతే
(విశ్వ. అజం. ౭౧ కారి.) (అహో. ౩౫౫.)

కల్పతరు. ౧౪౦ విష:—ఆమస్త్రణే = సంబోధనమందు, డుజ్ = డుప్రత్యయము, న = నిలువనేరదనగా లోపించునని, అన్యే = మఱికొందఱు చెప్పుదురు. ఉదా:—రాముఁడు = రాము+అ = రామ. మొ. ఇచట నహోబలపతివ్యాఖ్య వేఱురీతి నున్నది. “సంబోధనే, డుజ్నుభవతి కింత్యదాగమవీవ నామగతోకారస్యే త్యన్యేవదన్తి. ఏజ్ ప్రాస్వాత్సం బుద్ధేరితి సులోపః - ఓరామ...” (అహో. ౨౬౨)

విస్తర. ౧౩౯ I విష:—“సంబుద్ధ్యస్తపదాంతోఽ । ద్వాతన్యేతశ్చదీర్ఘతా” (హరికా. తత్స. ౪౭ కా.) ఈ భాషాంతరీకరణము తప్పు. ఈకారికకు సంబుద్ధ్యంత పదము తుదినున్న ‘ఉ’ కారమునకు ‘అదాగమము’ వికల్పముగా నగుననియు నట్టి ‘అకారము’నకును ‘ఇకారము’నకును దీర్ఘమును వికల్పముగా నగుననియు నర్థముగుటంజేసి ‘ఉత్వమునకు’ వచ్చిన ‘అత్వము’ నకే దీర్ఘము సిద్ధించునుగాని “సీత = సీతా” మున్నగుచోటులందలి సహజమగు “అకారమునకు” దీర్ఘము సిద్ధింపనేరదు. ఈసందర్భమునుబట్టి శబ్దసిద్ధాకారమునకు దీర్ఘమువచ్చుట సయితము స్ఫురింపని హరికారికావళి మూలగ్రంథము కానేరదనియు నది బాలవ్యాకరణభాషాంతరీకరణమే యనియు విశదమగుచున్నది.

పు. ఆమె ప్రకాశమున సుప్రత్యయమునకు మనదేవ మే కావనియు స్వయమేదల నాం
ప్రకాశయమున "ఇహోహస్మాత్స్యంబుదే" (అ. ౧౦-౬౯) (వృత్తి) హస్తాల్ ప్రాస్వాస్తా
చాన్తాల్ హల్లుకృతే సంబుధ్ధేర్న" (సి. తా. ౧౯౩ సూ.) అను పాఠోనియము
చొప్పున సులోపముకల్పనయింపఁ బ్రక్రియ నడపెను. ఇట్లును 'రామ' అను సంబో
ధనరూపమేర్పడును. దీనికి విష్ణుము (౧౦౩౯ విష.) కాగా "రామా" అనియు
నుండును.

అన్త్యధే = వాత్స్యశ్చము - నీవరి - నింబ - సక్రీశము మున్నగు నక్రీశకే
షములందు, శబ్దాల్ = నామమునకుఁ బరముగ "ఇగా" అనునది, ప్విచిల్ = ఓహ
నొకప్పుడు, సాత్ = అగును. తరి = వానిఁబరముగ, ముచి = సుప్రత్యయ
దేశమగు ముచ్చుచు నిల్పును. ఆమస్త్రణే = సంబోధనమున, ముచి = ముచ్చు, స =
నిలువదు. ప్రాస్వాస్త = అపు డట్టి 'ఇగా' అనువానికి ప్రాస్వమును నగును. అన్త్ర =
ఈ 'ఇగా' అనువానియందు, బహుతాతు = బహుత్వము, నేష్యతే = లక్ష్యతము
కాదు. ఉదా:—గోపాలిగాడు - ఓగోపాలిగా - ఓగోపాలిగ మొ. నీ...
నీ...నిన్న మెడఁబెట్టుకొన్నట్టి బ్బునరము 'నెత్తికొనివచ్చెనే' చెల్ల నీయకొద
గారి గోపాలిగాడు...క|| నాపాలనుండు మెప్పుడు ! గోపాలిగ రచ్చటించు
గొడుకుం బిలిచెన్ (ఆహా. 3౫౫ - 3౫౬ పు.) క...మగతన మేమిటికి దులువ
మ్రాన్ విష్ణురిగా. (ఆచ్ఛ. రా. య. ౧౨౨) (దీనిని సూరి సంగ్రహింపలేదు.)

కృతోత్కంఠగు సంస్కృతనామంబు సంబుధ్ధమృదనుకు
లోపంబు విభాషనగు. 3౬.

చాలవ్యాకరణ ఓరామ - ఓకృష్ణ - పూర్వసూత్రముచేత ప్థంబు.
౧౦౦ I విషయము, ఓరామా - ఓకృష్ణ - సంస్కృతనామం బనుటంజేసి
ఓతముఁడ - ఓబల్లిదుఁడ - ఇత్యాదులందు లోపంబు
లేదు.

సంజీవని. ౧౮౦ I విష:—బల్లిదుఁడు = మిక్కిలి బలముగలవాడు. బా.
అజం. ౨౧ సూత్రంబుచే రామకృష్ణాది సంస్కృతాదంతనామంబులకు "ఉత్త్వ
ము" రాగా నవి కృతోత్కసంస్కృతనామంబు లనంబడును. కాన నట్టివాని
దుజ్ఞున కనగా బిందుపూర్వకడువర్ణకమునకుఁ బ్రకృతసూత్రముచే వైభా
షికలోపము రాగా "రాము - కృష్ణ" మున్నగురూపములు నిల్పును. అట్టివానికి
బా. అజం. 3౨ సూత్రముచేత 'అత్వము'ను, 33 సూత్రముచేతఁ బాఠీకదీర్ణమును
రాగా "ఓరామ - ఓరామా - ఓకృష్ణ - ఓకృష్ణా" అనురూపము లేర్పడును.

ప్రకృతసూత్రముచే డుజ్జు లోపింపనిపక్షమున “రాముడ - రాముఁడా -” అను రూపములు 3౨ - 33 సూత్రములచేతనే లభించును. ప్రకృతసూత్రంబునందలి “సంస్కృతనామంబు” అనుదశము స్వారస్యముచే సంస్కృతతుల్యత్వాతిదేశముగల (బా. ఆచ్ఛి. 3 సూ.) బల్లిదుఁడు మున్నగుశబ్దములందును సేతరాచ్చికములగు ‘తమ్ముఁడు’ మున్నగువానియందును బ్రకృతసూత్రము వర్తిల్లనేరదుగాన “ఓతమ్మ - ఓబల్లిద” మున్నగు ననిష్టరూపములు గల్గినేరవు. శుద్ధసంస్కృతనామంబులె యయ్య సహజోదంతంబులగుటఁ గృతోత్కములు కామింజేసి “శంభుఁడు గురుఁడు” మున్నగు స్థలములందుఁ బ్రకృతసూత్రము ప్రవర్తింపనేరదుగాన “ఓశంభ - ఓగుర” మున్నగు ననిష్టరూపములు సంభవింపనేరవు. ఇట్లు సూరి ప్రయోగములనుబట్టి నన్నయా ధర్వణీయమును సవరించెను. “రంగా” అను సంబోధనము ‘రంగుఁడు’ అను తత్సమ రూపమున సంభవించిన దనఁదగును. మఱియు నీసంబోధనము వాడుకలోనికి కాని కవిప్రయోగములఁ గన్పట్టదు.

నన్నయాధ. దు జ తౌ తు న, ప్లతః స్యాత్సంబుద్ధా వి త్యుతాం
౧౪౧ విషయము. విదుః కేచిత్ (ఆం. చిం. అజ. ౧౧ సూ.) (అహో.
౨౯౫ పు.)

కల్పతరు. ౧౪౧ విషయము:—“సర్వత్రోదోతోద్వ ర్భవతి మువత్; డుజ్జహత్స వానా వా” అనుకారికకుఁ దర్వాతిదగుటంజేసి ప్రకృతసూత్ర ముదంత సంస్కృత నామములకంటెఁ బరముగఁ బ్రథమైకవచనమున పుప్రత్రయము రానిపక్షమందలి డుజ్జువచ్చుపక్షములోనిది గాన ఉతామ్ = ఉదంతసంస్కృతనామములకుఁ బ్రథ మైకవచనమున డుజ్జువచ్చుపక్షమున, సంబుద్ధా = సంబోధనవిషయమున, డుజ తౌతున = అట్టి డుజ్జును - అత్త్యమును రావు. అట్లు రానపుడు మిగిలియున్న యుదంతనామము తుదిస్వరమునకు - ప్లతఃస్యాత్ = సహజమగు కాకు స్వరము వంటి ప్లతస్వర మనఁగా దీర్ఘము కల్గును. ఇతి = ఇట్లని, కేచిత్ = కొందఱు, విదుః = తెలియుచున్నారు. ఇచటి ప్లతశబ్దముచేఁ ద్రిమా త్రాప్లతస్వరము చెప్పఁబడుచున్నదని తలంపరాదు. చింతామణికర్త యాంధ్ర మునఁ బ్లుతస్వరస్థితి నంగీకరించి వర్ణసమామ్నాయమున గణింపలేదు. (౫ II విష. దాని విస్త. II ౧౩౯ విష.) ఇచటి ప్లతము ద్విమాత్రాదీర్ఘస్వరమనియె భట్టా రకవృద్ధయ మనఁదగును. సంబోధనమున “కులదీప, మృడప్రియ, విష్ణువర్ధనా (ఆది. ౧ ఆ. ౧౬౨ ప.), అని యిట్లు తాను ప్రయోగించినరీతిని “అ” కారేకారములకు

దీర్ఘమున విధించని భట్టారకుఁ డికించిత్కరమగు త్రిమాత్రాశర్వరమును దూరా హ్వానాపిక్వమైనలేకుండ సూరక యిట విధించియుండెనని యెట్లు విశ్వసించనగును? (చూ. ౧౩౯ విష. కల్పతరువు.) అట్లయిన నిచటమాత్రము ౩ త మనగా దీర్ఘము నేల విధించవలయునని శంభూరాదు, ఇచట దీర్ఘము నిత్యముగ విధించనిచో “శంభు” మున్నగు వనిష్టప్రాప్తివంతసంబోధనరూపములు నిలువవలసివచ్చుచుగాన దీనిచే నిత్యముగదీర్ఘము విధించబడెనని గ్రహించవలయు. ఇచట నైతము దీర్ఘమనక క్షతమని చెప్పుట వారి కాంత్రిమున నభిన్నతః సూచించుటచే యని యెఱుంగ నగును. ఇందలి కేచిచ్ఛబ్దము పాక్షికతను చెల్లును. కాన మక్తా సంబోధనమున వచ్చువక్షమన “విశంభుడ - విశంభుడా” మున్న గుసంబోధనరూపములును వెలయుచుండును. ప్రథమైకవచనమున ‘ప్ర’ వర్ణకము వచ్చువక్షమున “విశంభున, విశంభువా” మున్నగురూపములు సిద్ధించును. మక్తారాక దీర్ఘమువచ్చు ప్రకృత సూత్రమునకు అక్ష్యమును భట్టారకుఁడే ప్రయోగించెను. “వాసుః..... జర త్కారుమహానునిపాలికింబోయి కా॥ జరత్కారు జగన్వనస్య యి । క్కన్యాభిక్షం బగ్రహింపుము జరత్కారున్ మనీయాసుజన్ ॥ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౫౪) నీ॥ శ్రీకంఠ, ధర్మధర్మణ, శంభూ, కమలాధిప, ... (కాశీ. ౫౦ సర్వల. ౧ ఆ. ౨౨ ప.)

చాలవ్యాకరణ ఉదంతరంస్కృతినామంబులమీఁది సంబుద్ధి మజ్జనకు

విష్మయ. సూకారంబు వ్లతం బాదేశంబు విభాషనగు. 31.

౧౪౧ 1 విష. పివిష్టా ౩, పిశంభూ ౩, పక్షంబుసంఘ విష్టాడ శంభుడ

ఇత్యాది.

సంజేవని. ౧౪౧ I విష:—స్థితము త్రిమాత్రాకమను సిద్ధాంతముచొప్పునఁ బ్లుతస్వరము తర్వాతఁ బ్లుతత్వసూచకమగు ‘క’ అను త్రిత్వానుమాపకలిపిని లిఖించుట సంప్రదాయము. శంభూ ౩ మొ. విభాషననుటచేత, ‘ఉ’ కారవ్యతాదేశము రానిపక్షమున బా. తత్వ. 3౨ - 3౩ సూత్రములచొప్పున “విష్టాడ, విష్టాడా” అని సిద్ధించుటకాక బా. తత్వ. ౫౦ సూత్రముచొప్పున సిద్ధించు వువర్ణ కాంతరూప మునుండి “విష్టాన, విష్టావా” అనురూపములు నైతము సిద్ధించునని యెఱుంగునది. (విస్తర) ఆంధ్రవర్ణసమామ్నాయముననేకాక కావ్యవాఙ్మయోపయోగి సంస్కృత

విస్తర. ౧౪౧ I విష:—“బహుళైగ్రహణముచే భగవానులూ ౩ హను మంతులూ ౩ రాముడూ ౩ ఇత్యాదులు కొన్నిట నీకార్యము సిద్ధించును.” “తెలుఁగున దీర్ఘము ప్రక్క ౩ అంకె నిల్పుట స్థితమునకు గుర్తు” (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. 3౯ నూ.)

వాఙ్మయమందు ప్లతము పుతాక్షరస్థితిని జింతామణిచొప్పున నంగీకరింపని సూరి యిటుఁ బ్లతస్వరము నాదేశించుట సరికాదు. చింతామణిలోని ప్లతశబ్ద మిట్లు సూరిని శ్రమింపఁజేసెనేకాని చింతామణిలోని యిచటి ప్లతశబ్దము దీర్ఘమాత్రమని యీవఱకే (౧౩౯ విష. ౧౪౧ విష.) కల్పితరువున విశదీకరింపఁబడెను. ఇది యిట్లుండఁగా “ఊకారంబు ప్లతంబు” అని సూరి వచించుటయు సరికాదు. ఊకారము దీర్ఘమేకాని ప్లత మెట్లుగును? ఈసూరి గారివచన ప్రణాళినిబట్టిచూడఁగా “ఉ ౩” అనుదానిచేఁ బ్లతోకారసిద్ధికల్గినను నది గురువు కానేరదని యాతఁడు తలంఁచినట్లు తోచుచున్నది. ప్లతస్వరము గురువని లాక్షణికులు చెప్పలేదనికాబోలును! ప్లతస్వరమునకుఁ బ్రసక్తిలేదని తఁచి తెల్లనఁ బ్రాచీనులు దానిని వచింపరైరి. (౩౦ IV విష) ద్విమాత్రాకాలికోచ్చారణమాత్రమే గురుత్వసంపాదకము కాఁబాలినపుడు త్రిమాత్రాకాలికోచ్చారణ మెట్లు గురుత్వసంపాదకము కాకుండునని సూరి తలంచెనో తెలియకున్నది. “గురూణి దీర్ఘాణి” (ఋగ్వేద ప్రాతిశ్ఛాఖ్యము. ౧ పటలము) “పార్షదవ్యాఖ్యః—యోపిద్విమాత్రం గురుం కల్పయతి కల్పయత్యేవా ౭సౌ త్రిమాత్రిక షషీతి” (చూ. వై. పా. ౨౩౧ విష.) దూరాహ్వనాది రూపప్లత స్వర ప్రసక్తినైనఁ బ్రసంగింపక యిట్లూరకయ యకించిత్కరమగు ప్లతమును విధించుటేలకో తెలియకున్నది. (౧౩౯ విష.) దూరాహ్వనమందును హ్రస్వమగు లఘువును దెనుఁగుకవులు ప్రయోగింతురుగదా!

నన్నయాభ. ఆమస్త్రణ సుజసోః స్తః క్రమేణ చాదార దాగమా
౧౪౨ విషయము. వస్తే(ఆం. చిం. అజం. ౪ కారి.) (అహో. ౨౫౭ పు.)

కల్పితరు. ౧౪౨ విష.—దీని కీవఱకే వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. (౧౩౯ విష.)

సంబోధనంబునందు బహువచనంబున కారగాగమం

బాలవ్యాకరణ, బగు. ౩౬.

౧౪౨ I విషయము. ఓరాములార, ఓకృష్ణులార, దీనికిం బాక్షికముగ దీర్ఘం

బగు. ఓరాములారా, ఓకృష్ణులారా.

హ్రస్వముప్రక్క “ప్లత” పు గుర్తు నిల్పరాదనియు దీర్ఘముప్రక్క నిల్పవలెననియుఁ జెప్పట నిరాధారము. అట్టి సంప్రదాయమును లేదు. అట్లే యున్నచో సూరి “ఊకారంబు ప్లతం బాదేశంబు విభాషనగు.” అని సూత్రించియుండఁగదా. మఱియు భగవానులు మున్నగురూపములు వ్యావహారికములు. మహాకవు లిట్లు ప్రయోగింపరు. చ. వినుఁడు ప్రసిద్ధులైన పృథివీవతు లిందఱు... (అది. ౪ ఆ. ౧౨౦).

సంకనని. ౧౪౩ I విష:—వీరికి బాహీకముగ వీక్షించు ననుగా “ఆర” అనువాని తుదిప్రాశ్నమునకు బా. తత్స. ౩౩ సూత్రముచొప్పున దీప్తము వైకల్పికముగా నగునని తాత్పర్యము. శర్వనామములకు సంబోధనప్రసక్తి యుండదుకాని యనుప్రయుక్తమగు తత్పక్షప్రహరములు “వాఁడు - ఆర” అనువానికి సంబోధన హరములు కన్పట్టదున్నవి. ఏదిల్లవాఁడా, ఏదీర్చుదానా - బహుత్వమున ఏల్లి లారా - ఏన్నలారా - కెన్నలారా - మున్నగుచేతనే ప్రయోగమున కెలయుచున్నది. (విస్తర.)

సూయా. స్యాద్వక్ష్యమక్రియాయోగో వివాకుప్రచివాగమమ్.

౧౪౩ I విషయము. (విశ్వ. ఆజం. ౧౩ కా.) (అహో. ౨౪౩ పు.)

కల్పతరు. ౧౪౩ విష:—మధ్యమక్రియాయోగః = మధ్యమపురుషక్రియ తోడియోగము, ఆగమంవివా = అరవాగమమునవేడి. కుత్రచిత్ = ఒకారొక పుడు స్యాత్ = ప్రయుక్తమగును. ఉదా:—వినుడు ప్రసిద్ధిలైన పృథివీతలు (ఆది. ౪ ఆ. ౧౨) కం. అశేషాః స్వినాథులారదయఁ అతి దానము నాకిందు (ఆది. ౩ ఆ. ౪౬).

మధ్యమపురుషయోగంబునం దారగాగమము విభాష నగు. ౩౩.

బాలవ్యాక. వినుడు బాలకులు - వినుడు బాలకులార - వచ్చితిరి
౧౪౩ I విష. కాంతలు - వచ్చితిరి కాంతలార - అన్నలార మిమ్ము నడిగెద నొకమాట - మధ్యమపురుషయోగంబు లేమిం జేసి యారగాగమంబు నిత్యంబు.

విస్తర. ౧౪౩ I విష:—“సంబోధ్యవాచకములు వానిక్రియలును బహు వచనాంతంబులైనను గ్రియమీదవచ్చెడి యష్టాక్షలుమాత్ర మేకవచనాంతంబు లగును. ఉదా:—ఆ. వె. మన యశోద చిన్నిమగవానిఁ గనెనట | చూచి వత్త మమ్మ సుదతులార. (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. భా.)” (బా. గు. ప్ర. తత్స. ౩౦ సూత్రవ్యాఖ్య.) ఇట్లు బా. గు. ప్ర. కారుడు ప్రాథవ్యాకరణములోని శబ్దపరిచ్ఛేదమునందలి ౪౪ సూత్రమును నుదాహృతులను స్వీకరించి యిటు బ్రసక్తిలేకు న్నను జూపెను. వీనినిబట్టిచూడగా “ఆర” గాగమప్రయోగస్థలమందే యిట్టి కార్యమగునని యాతడు తలంచెనేమో? యని తోచుచున్నది. “మీరు చూచితి రమ్మ మెలత లిచట “ఇత్యాదు లుండరాదని తలంచెనుగాఁబోలును?

సంజీవని. ౧౪౩ I విష:—మధ్యమపురుషక్రియా యోగంబునం దనగా మధ్యమపురుషక్రియకుఁ గర్తయగు యుష్మదర్థమును సంబోధించినదగునపు డాసంబోధ్యవాచకము వైకల్పికముగ నారగాగమము నందును. బా. తత్స. 3౬ సూత్రముచే సిత్యముగా సిద్ధించుచుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రము దానికిఁ బాక్షిక తను విధించుచున్నది. ఉదా:—వినుఁడు బాలకులు, వినుఁడు బాలకులార. వినుఁ డను మధ్యమపురుషక్రియకుఁ గర్తయగు యుష్మదర్థమునకు విశేషణముగాన నట్టి సంబోధ్యవాచకమున కారగాగమము వైకల్పికమగుచున్నది. “అన్నలార మిమ్ము నడిగెద నొకమాట”. ఇందు మధ్యమపురుషమగు ‘మిమ్ము’ అనెడియుష్మదర్థకశబ్దము ప్రయుక్తమైనను సంబోధ్యులు మధ్యమపురుషక్రియాశ్రయులు కారు. ఇట ‘నే నడిగెదను’ అనునవి కర్తృక్రియలు. (విస్తర) సీ...వరు మి । మ్మందఱ వేడెద నన్నలార (ఆది. ౨ ఆ. 3౪).

విస్తర. ౧౪౩ I విషయ:—సంబోధనమున వర్తిల్లు నభిముఖీకరణ మచేత నముల కసంభవమని తలచి కావలయు “గీ... । స్త్రీ పురుషశబ్దముల కొకచెంత నార! దొలగి ప్రథమాబహుత్వాక్రి యట్లడరు నభవ (సర్వల. ౧ ఆ. ౭౮) అని తిష్ఠకవి వ్రాసెను. కాని యచేతనములకును మహత్త్వవివక్షయందు సంబోధనము సుప్ర సక్తము కానోపును. సీ! సహకార, మత్ప్రియు సహకారుఁ బున్నాగ, పున్నాగు... కానరే... (ఆర. ౨ ఆ. ౯౫ ప.)

“మధ్యమపురుషక్రియలేనిచో ‘ఆర’ లోపింపదు” (ఆం. భా. అ. శబ్ద. ౯ సూ.) ఇది సరికాదని తోచెడిని. మధ్యమపురుషక్రియ యథ్యాహార్యమైనపుడు నైత మారగాగమము లేకపోవచ్చును. చ||...సంభ్రమకారణమేమి సంయముల్ (రామా. సర్వల. ౧ ఆ. ౮ ప.) సంయముల్ = సంయములారా “చెప్పఁడు” అని యిందు మధ్యమపురుషక్రియ యథ్యాహార్య మగుచున్నది. ఇట్టి యథ్యాహార్యము వింతకాదు. చ||...కురువృద్ధులార...నన్ను నేల దు । ర్జనుఁ డిట యీడ్చి తెచ్చె (సభా. ౨ ఆ. ౨౧౮) చెప్పఁడా యని యథ్యాహార్యము. ఇట్టి ప్రయోగము లచే “మధ్యమపురుషయోగమును ముఖ్యముగా సూచింప వినుఁడునుక్రియను మొదటనిడెను. గాన...‘బాలకులు వినుఁడు’ అని యుండరాదని సంభావించునది” (బా. సా. పే. ౧౪౬ పు.) అను నియమము సరికాదని విశదమగుచున్నది. “సంబో ధ్యవాచకము మధ్యమపురుషక్రియకుఁ గర్తయై దానితో నన్వయించుటయే మధ్య మపురుషక్రియా యోగము” (బా. సా. పే. తత్స. 3౬ సూ. వ్యా.) సంబోధ్య వాచకమునకుఁ గ్రియతో నన్వయ మెట్లు? సంబోధన మభిముఖీకరణమాత్రార్థము గదా.

కన్ననూ అన్తాత్తు దురౌ తయోః క్రమేణ స్తః (అం.చిం.అజ.
౧౪౪ విషయము. ౪ కారి. అహో. ౨గోర పు.)

కల్పతప. ౧౪౪ విషయము:—(“ఋ జసో ల శసో లాన్తాన్తాన్తాత్తు దురౌతయోః
క్రమేణ స్తః” అనుచింతామణి కావకలోనిని ప్రకృతసూత్రము) అన్తాత్తు = అకారాం
తలకారము తుదిగల శబ్దముకంటెఁ బరమైయున్న, తయోః = ఆ ‘జసో, శసో’ ప్రత్య
యములకు, దురౌ = ‘రు, ర’ అనువ్యక్తములు, క్రమేణ = వరుసగా, నాదేశములు,
స్తః = అగుచున్నవి. శస్సుర కాదేశమగు ‘ల’ అనుదానికేకాక తృతీయాని విభక్తి
పరకత్వమునవచ్చు ‘ల’ అనుదానికిని ర్వాము కల్గునని లక్షించునది. అహోబలవతి
“స్త్రీయామపి - బాలరః గనియేన్” (అహో. ౨గోర) అనివ్రాసినేకాని యట్టివిషయ
మును నిర్ణయించు ప్రయోగమును జూపలేదు. కం. ఇదవదియేపురు పాంచా /
లురు నూర్వరు కేకయులును లూచాంగకులై ।... (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౭౭) అనురీతిని
మహాత్పుంలింగలాంతములందే యిట్టి రత్వము నిశ్చితముగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

అదంతంబై పిర్లుపూర్వలోపధంబైన సహత్తుమీఁది
విభక్తి లకారంబునకు రేఫంబగు. ౩౮.

బాలవ్యాకరణ. బాలురు - బాలురను - బాలురచేతను - నృపాలురు -
౧౪౪ I విషయము. నృపాలురను - నృపాలురచేతను - దయాభిశబ్దంబున
క్లిష్టు రేఫంబు గానంబడియెడి. దయాభిరు - దయా
భిరును - దయాభిరుచేతను.

సంజేసని. ౧౪౪ I విషయము:—“అలాన్తాన్తాన్తాదితిచోక్తేః లోపధస్యాప్యకారా
రాంతస్యైవ గ్రహణమ్ - సత్వస్యస్య. ధీశాలురు” (అహో. ౨గోర పు.) అనుకవి
శిరోభూషణపంక్తులను సహాయముచేసికొని మహాకవిప్రయోగానుకూలముగ నిట్లు
సూరి చింతామణిసూత్రమును సవరించి వివరించెను. అదంతమునుటచే బుద్ధిశాలులు,
మృదుతాలులు మున్నగుశబ్దములందు రత్వమురాదు. తపరకరణముచే ‘బాలా’
మున్నగువానికిని గాదు. “స్త్రీయామపి - బాలరః గనియేన్” (అహో. ౨గోర పు.)
అను కవిశిరోభూషణవ్యాఖ్యకుఁ బ్రమాణము కన్పట్టదు. తపరకరణస్వారస్యము
చేతనే యీవిధి తత్సమశబ్దములకుమాత్రమే యని వ్యక్తమగుచున్నది. తేలలు
(మాధులు) మాఁలు (మాలశబ్దభవము - స్త్రీసమత్వము తదభ్యంతాబీజము) మున్నగు
నాశ్చికస్థలములందును రత్వములేదు. కూళలు మున్నగుచోట్ల నున్న శకారము లకా
రమున కిన్నఁ బృథగక్షరమగు శకారము గావుటా జేసియచట రత్వము లేదనఁదగును.
మూలశబ్దపుఁ దత్సమరూపము ‘మాలుఁడు’ కావలయును. “మాలాభిల్లాః కిరా

తాళ్ళు I సర్వేపి స్లేచ్ఛజాతయః” (శబ్దా. చిం. మాలశబ్దమునొద్ద) ఇట్టివి “విరళాన్
 పేచోషాదికశబ్దాన్...” అనుచోప్పున నప్రయుక్తములని యెన్నవగును. కాన
 “మాలుడు - మాలురు” అని యుండునా యని శంకింపఁజనదు. దీర్ఘపూర్వ
 లోపధమనుటచే వరుసగా ‘మహాబలులు - రాములు’ మున్నగుచోట్ల రత్వప్రసక్తి
 లేదు. దీర్ఘపూర్వలోపధ మనఁగా దీర్ఘపూర్వకమగులకార ముపధగాఁగలశబ్దమని
 యర్థము. తుదివర్ణమునకు ముందటివర్ణ ముపధ యనఁబడును. “అహోఽన్త్యా
 త్పూర్వఉపధా” (౧-౧-౬౫) (సి. కా. ౨౪౯ సూ.) బాలశబ్దమునఁ
 దుదియక్షరమగు ‘అ’ కారమునకు ముందటి లకార ముపధ యని యెన్నునది,
 మహాత్ములమీఁది యనుటచే “కాలములు” మున్నగుచోట్ల రత్వములేదు. విభక్తి
 లకారంబున కనుటచే ‘బాలురు’ అనుచోటి శబ్దావయవలకారమునకు రత్వములేదు,
 బాలురను - బాలురచేతను మున్నగుచోటులందలి లట్టు విభక్తివయవముగా
 విధింపఁబడుటంజేసి (బా. తత్స. 3౧ సూ.) యద్దాని లకారమునకును రత్వము సిద్ధి
 చుచున్నది. “దయాళురు - దయాళురను” అనుచోట్ల దయాళుశబ్దము “అదం
 తము” కామింజేసి యచట నీవిధి వర్తింపదుగాన “దయాళుశబ్దమున కట్లు రేఫంబు
 గానంబడియెడి” అనువాక్యముచే నద్దాని రత్వమును సూరి నివతించెను. కాని
 యట్టిదాని నిర్ణయింపఁజాలు ప్రామాణికప్రయోగమును జూపలేదు. (చూ. ఆం.
 భా. చ. ౧౬౨౬ పు. ౧౪ వివృతి.) (విస్తర.) ప్రయోగములు:—క. ఇరునది
 యేవురు పాంచా I లురు నూర్వురు కేయులు...(ద్రోణ. 3 ఆ. ౨౭౭)

విస్తర. గరర I విష:—ఇట్లు ‘దయాళురు’ అనుదానిసాధుత్వమే సందేహ
 న్నదమైయుండ నీరీతివగు ‘కరుణాళురు’ మున్నగు పెక్కుశబ్దములకు సాధుత్వమును
 గల్పించు నీక్రింది బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్య సరికాదు. “దయాం లాతి (గృహ్లాతి)
 దయాంలాః - కరుణాంలాతీతికరుణాలాః” అని యిట్లు కప్రత్యయాంతకృతశబ్దములను
 గల్పించి “దయాలురు - కరుణాలురు” మున్నగురూపములు బాలురు మున్నగువాని
 వలెనె సాధువులగుననియు నింక దయాళుశబ్దమునుండి “దయాళులు” అను ననిష్ఠ
 రూప మొదవకుండ సూరి ప్రకృతసూత్రసందర్భమున “దయాళు” శబ్దమును జేర్చి
 ననియు గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త వ్రాసెను. (బా. గు. ప్ర. ౧౧౧ పు.) కరుణాలాద్య
 కారాంతశబ్దములకుఁగాని “కరుణాలురు” మున్నగు రత్వఘటితశబ్దములకుఁగాని
 ప్రయోగయోగ్యత్వమును నిర్ణయించు ప్రామాణికప్రయోగములను జూపకయే
 యిట్టి కల్పనముచేయుట యుక్తముకాదుగదా. అనుశాసనకర్త సూరివలె నేమియు
 వివరింపకయే “లోకపాలురు” మున్నగువానితోపాటుగ ‘దయాలురు’ అనియు

...కొద్దం బగుట చాలురమును జెట్ల మైనను... (కాంతి. ౧ ఆ. ౧౫౨) క. పురుషాలాతముఖ్యవిక్వా : లుర్లు కేవలముగ... (జ. హరి. ౩ ఆ. ౧౩౬) గీ. సుర గణంబుల లోకపాలురము జూచి (భీమ. ౫౦. పర్వల. ౧ ఆ. ౧౩౬) మ. మరుగం భోరుహ... గాంధేర్యశీ : లుర్లు సుందరము కొందువారి నెచుల లోగోంచు పత్తింపలే (పారిజా. పర్వల. ౧ ఆ. ౧-౨) అనుకౌతకరత్న యీవిధి ననావశ్యకముగ బహుళముంజేసెను. యుక్తమల్లుని శాసనమునందలి "మలేనురు" అనునదియు, రామా భ్యుదయములోని "మల్లుని" అనునదియు బహుళగ్రహణప్రయోజనములుగ వివరింపబడెను. యుక్తమల్లుని శాసనములోని రత్నము ప్రామాణిక మనడచును. మఱియు నందలి ప్రయోగము ప్రామాణికవ్యాకరణసూత్రములను పూర్వజాతి నంతటి ప్రమాణము కానేరదు. (చూ. ఆం. భా. చ. ౧౬౨౨ పుట. ౧౫ వివరణము) "మల్లురు" శబ్దమునందును రత్నము నిత్యముకాదు. దానియందలి పాక్షిక రత్నమునైతే మర్వాచీనము. అయినను దానిసాధుత్వమును సంగ్రహించుటకయి "మల్లు" శబ్దముపట్టున నీవిధి పాక్షికమని సూత్రంప నగునుగాని నిత్యముగ ప్రవర్తించు నీరత్నశాస్త్రమునకు బహుళతను గట్టించుట సరికాదుగదా. త్రిలింగ లక్షణశేషకరత్న "ద్విత్వయుక్తలాంతంబు మీఁది లులలకును రురలాదేశంబగు" (ప్రౌఢ - శబ్ద - ౨౩ నూ.) అని యిటు నొక నిత్యవిధి నుపదేశించెను. ఈతఁ డీక్రింది తివ్రకవి విమర్శమును నైతము చూచికొన్నట్లుగపడదు. క. మల్లు లను శబ్దమునకున్ | మల్లులు మల్లురని కృతుల మానుగఁ బలుకం | జెట్లును గవి యనుమతి నహి | పల్లభకేయూర దురితవారఁదూరా | (పర్వల. ౧ ఆ. ౧౦౯) అని చెప్పి యీక్రిందిలక్ష్యముల నాతఁడు చూపెను. || పలసిననేలు మేను... జెట్టిన్ | ల్లులవిటుతున్... (విరా. ౧ ఆ. ౨౨౩) మ. అరలే యల్లియరామరాజు... వీరారిమ | ల్లురకున్ మట్టి యగుం దదీయబలధూళుల్... (రామాభ్యు. సర్వల. ౧ ఆ. ౧౪౦ - ౧౪౧ ప.)

తెక్కయజ్ఞస్థలాంతరమునందును రత్నరహితముగనే యీక్రిందిరీతిని బ్రయోగించియుండుట సరయంగా నీశబ్దమునందలి రత్న మర్వాచీనకవినష్టతముమాత్రమే యని యెన్ననగును. చ... జెట్టిమ | ల్లులవిటుచుం గడంగి ప్రబలుం డనగాఁ జరి యించుచుండు వి | చ్చులవిడి భీముఁ డీతఁడు... (విరా. ౫ ఆ. ౩౨౩) మఱియుం నుదాహరించుటసరయంగా నాతఁడును నీగుప్తార్థప్రకాశికామార్గమునె యూతగాఁ గొని యట్లుదాహరించెనాయని యాలోచింపవలసియున్నది.

బై రామాభ్యుదయ ప్రయోగమాత్రమున ద్విత్వయు క్తలాంశశబ్దములందెల్ల తత్వమును ద్రిలింగలక్షణశేషకర్తృవిధించి “భిల్లులు” మున్నగువానికెల్ల ససాధుతను ఘటించుట సాహసమనియుఁ జెప్పక తీరదు.

స్యా దమహతాం విభక్తౌ । సోశ్చము తదుపరి పునర్దు
బూప్రాచామ్. (ఆం. చిం. అజం. ౯ కా.) (అహో.

సన్నయాధ. ౨౦౯ - ౨౦౦).

౧౮గి విషయము. ముగ్ధనాటకశబ్దభోగ్య । ముబూస్యాతాంచ తత్పరమ్
బాపరే మస్యబిందుః స్యా । నైపరే మేళనం భవేత్.
(వికృ. అజం. ౨౧) (అహో. ౨౦౯ - ౨౦౦ పు.)

కల్పతరు. ౧౮గి విషయము:—అమహతామ్ = అమహద్వాచకములకు, విభక్తౌ = సుప్రత్యయేతరవిభక్తిపరమగుచుండగా, ‘ము’ = ‘ము’ అనునాగమము - స్యాత్ = అగును. అమహతామ్ = అనుహత్తులకుఁ బరమగు - సోశ్చ = సుప్రత్యయమున కును, ము = ‘ము’ అనుప్రథమైకవచనప్రత్యయము - స్యాత్ = ఆదేశమగును. తదుపరి = ఆరెండువిధములైన ‘ము’ అనువానిమీఁదను - పునః = వేర్వేరు - ముబూ = ‘ము’ అనున దొకసారియు, ‘బు’ అనున దొకసారియు, ప్రాచామ్ = పూర్వులమతమున ననగా వికల్పమున - స్యాతామ్ = అగుచున్నవి. ‘తదుపరి’ అనుచొప్పున ‘ము’ అనుదానిమీఁద ‘ము, బు’ లు నిల్పుట స్వరవ్యవధానమున సంభవింప నేరదుగాన ‘ము’ అనుదానిమీఁద నున్న ‘ఉ’ కారము లోపింపఁగా మిగిలినమకారము మీఁద ‘ము’ అనికాని ‘బు’ అనికాని నిల్పునని గ్రంథకృదాశయమును గ్రహింపవలెను. ఇట్టి ప్రక్రియచే మువర్ణమకారముపై ‘ము’ నిల్పునపుడు రెండుమకారములకును మేళనముకల్గి ‘ము’ అనురూప మేర్పడును. - అట్టి మకారముపై ‘బు’ నిల్పునపు డామకారము పూర్ణబిందువగునని ప్రయోగప్రసిద్ధినిబట్టి వ్యాఖ్య చేయవలెను. ఉదా:—వన+సు = వనము; వనము+ము = వనమ్+ము = వనమ్ము; వనమ్+బు = వనంబు; వన+జన్ = వన+లు = వన+ము+లు = వనములు; వనము+ము+లు = వనమ్+ము+లు = వనమ్ములు. వనమ్+బు+లు = వనంబులు - ఇట్లే వనమును, వనమ్మును, వనంబును మొ. “వనమ్+బు” అనుచో “బువర్ణకప్రయోగే ఉల్లోపే ‘నశ్చాపదాంతస్యర్థులీ’ త్యనుస్వారేచ కృతే వనంబు” (అహో. ౨౦౧) అని యహోబలవతి యనుస్వారమును బాణినీయముచే సాధించెను. కాని యాసూత్రమును దెలుంగునవాడినచో ‘కిన్ - మున్ - మున్నగుచోటులందును ననుస్వారము

వచ్చి 'కేంక, ముంగు' మున్నగు ననిష్టరూపములు నిష్టం 'చలశీలములు' (విస్తర. 1) ఈ మువ్వకాదిరూపములు 'అదంతామహత్త్వ' కే సంభవించునని వ్యాఖ్య చేయ నగును. ఇదంతములకు 'సాక్షాత్' అనుచింతామణీసూత్రముచే సుప్రత్యయ లోపము కల్గును. "సర్వత్రోదోతా" రిత్వాది చింతామణీసూత్రముచే నుదంత ముల సుప్రత్యయముచకు 'ప్ర' వర్ణకాదేశము కల్గును. అదంతములలో సయితము లత, వనిత, మున్నగు స్త్రీలింగశబ్దములకును నోడ, మేడ మున్నగు స్త్రీలమశబ్దముల కును "అనుతాం స్త్రీయాం సమానాం సర్వశ్య స్త్రీసమ్యక్ నులోపః" అను చింతామణీసూత్రముచే సులోపమే కల్గుననాన వాసికిని ముప్రత్యయాదిభుటితి రూపములు కల్గినేరవు. ఇట్ట చిక్కు లేవ్వియును దాతకుండ, సభర్వాణః పీవిషయ మున "వనాదిగణము"నకు ముప్రత్యయము కల్గునను మొదలగువిషయములను విన రించుచున్నాడు (విస్తర. 11) వనాదికశబ్దభ్యః = వన, ధన, మిత్ర, వైవతాది శబ్ద ములకంటె బరముగ, ముః = సుప్రత్యయముచకు మువర్ణకాదేశమును, సుప్రత్య యేతరవిభక్తి పాకత్వమున మువర్ణాగమమును అగును - తప్పరమ్ = దానివయినఁ జింతామణీలోకే జెప్పబడినరీతిని, ముబూస్యాతామే = ము బు లును నగును. మీఁద వ్యాఖ్యచేసినరీతిగఁ బూర్వ్యమగు 'ము' అనుదానిమీఁది 'ఉకారము'

విస్తర. I ౧౪గి విషయము:—“తదుపరి పునర్ముబూస్యాతామే మూలము... (మూలము అనఁగాఁ జింతామణి) ప్రాచీనపద్ధతింబట్టి బువర్ణమును మువర్ణకము మీఁదఁగూర్చి 'ము' రూపమును సాధించెడి. కాలక్రమమున నిది 'బు' రూప మయ్యెననుట 'తెల్లము' (బా. సా. పే. తత్వ. ౪౨ సూ. వ్యా.) ఇది సరికాదు. నన్నయభట్టు బిందుపూర్వక బకారప్రాసములలో, నీబిందుపూర్వకబువర్ణంబును బ్రయోగించియున్నాడు. క. అంబాలికకును గుణర | త్నాంబుధి పాండురవి రాజితాంగుడు ప్రభవం | చెం బాండురాజు కురువం | శంబుఁ బ్రతిష్ఠింప ధర్మ సర్వజ్ఞుండై (ఆది. ౪౯, ౨౫౬) తాళపత్రి పుస్తకలేఖనమునుబట్టి 'వేటికాకర్త యిట్టి యవమాన్యమును ప్రక్రియండునుగాని బిందువులమున మకారమును వ్రాయుపద్ధతి నన్నయభట్టు నాడు లేదు. నన్నయకుఁ బూర్వము రెండువందలయేండ్ల క్రిందటి శాసనములనాటికే లేదు. (చూ. పండరంగుని యద్దంకిశాసనము. క్రీ. శ. ౮౫౯. యద్దమల్లుని బెజవాడ శాసనము. క్రీ. శ. ౮౯౮. వై. పా. 3౪౨-3౪౫ విష.)

విస్తర. II ౧౪గి విషయము:—ప్రకృతమగు స్యాదమహతామిత్యాదిసూత్రము నకు "ఇతరత్రచ ద్వితీయా" (౨౫గి విష.) అనుసూత్రము పరిశిష్టవిషయమునుచు భాషాచరిత్రకర్తగా రిక్రిందిరీతిని వచించిరి.

లోపించును. అట్టి యుల్లోపము కల్గునపుడు, బౌపరే = 'బు' అనునది పరమగునపుడు మస్య = మకార వ్యంజనమునకు - బిందుస్యాత్ = పూర్ణ బిందువగును. మాపరే = 'ము' అనునది పరమగునపుడు, మేళనమ్ = రెండుమకారములకును సంయోగము, భవేత్ = అగును. వనాదికమాకృతిగణము.

అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకంబగు.

3౯.

బాలవ్యా. వృక్షము - ఋక్షము - దైవము - కళత్రము - అప
౧౪: I వి. త్యము - క్లిబంబులు మిత్రాదులనుసూత్రంబునఁ బాక్షి
కంబుగం బుంలింగత్వం బతిదేశించుటంజేసి మిత్రాది

“ఇతరత్రచ ద్వితీయా అనేదిసూత్రము నర్థమును అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా అనుహంతపరిచ్ఛేదసూత్రముచే సిద్ధించుచున్నది కావున నీసూత్రమున నొక్కద్వితీయకుఁ బ్రత్యేకముగ విధినిగల్పించుటనావశ్యకము” అనుచు (ఆం. భా. చ. ౧౬౩౮ - ౧౬౩౯ పుటలు.) దీని (ఇతరత్రచేత్యాది) యర్థము నీక్రిందిరీతిని మార్చిరి. “అజంతసంస్కృత నపుంసకలింగశబ్దములై మహన్నహతీవాచకము లగుపదములకును అజంతపులింగములై మహతీతరామహద్వాచకములైన పదములకును (ఇతరత్ర, అనుదానియర్థమిది) వాని సంస్కృతద్వితీయైకవచన (తుల్య) రూపములు ప్రథమైకవచనమున నిలుచును (ద్వితీయా అనుదానికర్థమిది.) మిత్రము—కళత్రము—వృక్షము...” (ఆం. భా. చ. ౧౬౩౮ పు.) ఇదిసరికాదు. వీని ద్వితీయైకవచనతుల్యరూపములు “మిత్రమ్ - కళత్రమ్ - వృక్షమ్” అనునవి. వీనికి ‘ఉ’ త్వవిధానములేనిదే ‘మిత్రము’ మున్నగురూపములసిద్ధి కల్గదుగదా. ‘కళత్రము - వృక్షము’ అనునవి స్వాదమహతాప్తును చింతామణిచేతను ‘మిత్రము’ అనునది నన్నయప్రయోగాభిప్రేతమగు “క్వచిదర్థవిశేషేతు క్లిబేపుభయరూపతా” (౧౨౬ విష.) అనునధర్వణకారికచేతను సిద్ధించుచుండఁగాఁ బై ప్రక్రియ సిద్ధసాధనదుష్టమే యగుచున్నది. ఇంతియకాక “తస్యాః ప్రథమాచేత్యాదిసూత్రమున భాషాచరిత్రకారులు విభక్తిపరముగఁ బునరుక్తి నంగీకరించిరి. దాని ప్రణాళినిబట్టి యందలి ‘తస్యాః’ అనుతచ్ఛబ్దమునుబట్టి “ఇతరత్ర” చేత్యాదిసూత్రమును విభక్తివిధాయకమే యని నిర్ణయింపఁబడుచుండఁగా దీని కీయపార్థమునుజేయుటలో వారియుద్దేశమేమో తెలియకున్నది.

స్వాదమహతామిత్యాదిచే సిద్ధించు‘దారములు’ అనునది యిష్టరూపమే యని యహోబలపతివ్రాసెను (౩౪౬ పు.) లేదా దానిని వనాదులలోఁ జేర్చుట మానవచ్చును.

శక్తిబంబులకు ద్వైరూప్యం బెఱుంగునది. ఉ. మిత్రము

కు, మిత్రము - శరణుడు. శరణము.

సంజేషని. ౧౪౫ I విషయము:—పూర్వవృత్తి రుపదేశించిన నింతామణి నధర్మణుడు చాలవఱకు సవరించినను నాకృతి గణాంకకారముచే లక్ష్యజ్ఞానము సువ్యక్తము కాదయ్యెను. బహుళవిధానములు నాకృతిగణములును సుష్పష్టబోధమును గావించజాలవుగదా. అట్లుగుటచేసి సూరి మాన్దాంతమున నట్టిలోపములను బాలవఱకు సవరించుచున్నాడు. సూరిసూత్రమందును నింకను మిగిలినస్వల్పలోపములు ముందు వివరింపబడెను. అర్థములు:—అక్షము = శక్తిత్రము - దైవము = దేవుడు. కం. పీఠనవానినిదైవము నాలిని బంధులగు సముచితాకాధనసంశీలత ప్రతులజేయని పాలనుడు. (ఉవోక్తి. ౨ ఆ. 33 ప.) కా....ఇతం | నేదైవం బని... (హ. న. ఆవతారిక. ౨౨ ప.) (మా. ౧౨౬ I విషయము) కళత్రము = భార్య - అపత్యము = సంతానము - శరణుడు = శరణము = రక్షకుడు.

అకారాంతములయిన యమహద్వాచకములకును, నపుంసకలింగములకును బ్రథమైకవచనమున మువళ్లకం బగునని సూత్రాద్వయము. వృక్షమనునది యమహత్తుల సుదాహరణము. బుక్షమనునది నపుంసకముల సుదాహరణము. మహద్వహతితగుభయవాచకములలో నెద్దియైనను నపుంసకమైనచో మువళ్లకమే యగుననుటకు వరుసగా “దైవము - కళత్రము - అపత్యము” అని మూడుదాహృతు లీయబడెను. పుంలింగమైనను నమహద్వాచకమగునపుడు మువళ్లకమే యగుననుటకు మొట్టమొదటి వృక్షమను సుదాహృతి చాలియున్నది. ఇంక “అదంతములెయ్యె మహత్వపుంలింగత్వములు రెండును గలవాని కుత్వ డంజులువచ్చునని యీవఱకె తత్స. ౨౧ - ౨౨ సూత్రములయొద్ద వివరింపబడెను.

క్లిబంబులు మిత్రాదులను తత్స. ౧౮ సూత్రముచే మహద్వాచకములగు మిత్రాదినపుంసకశబ్దములకు బాక్షికపుంస్త్యము వ్యాకరణసిద్ధమగుటచేసి యట్టి మహద్వాచకములకు బుంస్త్యపక్షమున నుత్వడుజ్జులును బుంస్త్యాభావపక్షమున బ్రకృతసూత్రముచే మువళ్లకమును వచ్చి రూపద్వయముకల్గునని “క్లిబంబులు మిత్రాదులు...” అనుసూరివాక్యమునకు దాత్పర్యము (విస్తర.).

విస్తర. ౧౪౫ I విషయము:—“ప్రాస్యాకార (ప్రాస్య+అకారము) మంతమందు గల యమహత్తులైన నపుంసకలింగశబ్దములకు మువళ్లకంబు వచ్చు” (బా. గు. ప్ర. తత్స. 3౯ సూ. వ్యా.) అనెడి గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్య ప్రామాదికము. అమహత్త్వమేకాక నపుంసకత్వముపైత ముండవలయు ననెడి కర్తృధారయపక్షమునె

సూరి యుద్దేశించి యున్నచో మొట్టమొదటఁ బులింగమగు “వృక్షము” అనుదాని నుదాహరించునా? అట్లే అమహన్న పుంసకములగు “మిత్రము - శరణము - దైవము” అనువాని నుదాహరించునా? ఇట్లు కర్తృధారయపక్షార్థ మపార్థమని నే నాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రి కాముఖమునఁ (రాక్షససంవత్సర భాద్రపద మాసపత్రిక) డెల్వఁగా బా. గు. ప్ర. కర్త మిక్కిలి కోపించి వచింపరానిదుర్భాషలతో దేశమాతను నింపి యసంబద్ధప్రసంగముల కారంభించెను. ఎట్టి తిట్టులకైన నోర్వనగును గాని భాషాద్రోహము నోర్వరాదుగదా. అట్టి తిట్టుల నుపేక్షించి యావ్యాసము నందలి శాస్త్రవిద్యవిషయములకు సమాధానము లిచ్చుచుఁ గొన్ని వ్యాసములనుఁ బరిషత్పత్రి కాముఖంబునఁ బ్రకటించితిని. ఆంధ్రవ్యాకరణ విషయముననేకాక, సంస్కృతవ్యాకరణ విషయమునందును గల్లూరువారి ప్రసంగమున “కాలుష్యము. అవ్యుత్పన్నత - అపార్థములు” మొండుగ నుండుటంజేసి కీర్తిశేషులగు, మహామహా పాథాశ్రయ, తాతా సుబ్బారాయ శాస్త్రిలవారు నైతము నాతోపాటుగఁ గల్లూరు వారి యతిప్రసంగములకోర్చి యాంధ్రలోకోపకారార్థముగఁ గల్లూరువారియప సిద్ధాంతములను నిరసించుచుఁ గొన్ని వ్యాసములను బరిషత్పత్రి కాముఖముననే ప్రక టించిరి. అట్టి యాచర్య లతివిస్తరము లగుటచే నిట నుదాహరింపలేదు. బా. గు. ప్ర. ద్వితీయముద్రణమునఁ గల్లూరువారి ప్రసంగములు మాత్రమే ముద్రితములై యున్నవి. నావ్యాసములసార మీగ్రంథముననే యాయాసందర్భములలోఁ జూపఁబడుచున్నది. అట్లే యమహన్న పుంసకసూత్రవిమర్శనసందర్భములోని నా వ్యాసములసార మిటఁ జూపఁబడుచున్నది. శ్రీసుబ్బారాయ శాస్త్రిలవారివ్యాసము లీగ్రంథము తుది ననుబంధముగా ముద్రింపఁబడును.

గ్రంథకర్తలు వివరణాదికమును వ్రాయకయే గతించినచో వారియుద్దేశము లను నిర్ణయించునపుడు వివిధములగుమార్గములను ద్రోక్కుచు వారియుద్దేశము లను నిర్ణయించుకొనవలయుంగాని గ్రంథకర్త స్పష్టముగా వివరించుచు నుదాహ రించుచు గ్రంథమును నడపునపు డట్టిపోకడలకుఁ బ్రసక్తియుండదుగదా. అమ హన్న పుంసకసూత్రమున సూరి యుద్దేశించినది కర్తృధారయమా? ద్వంద్వమా? యనువిషయముగదా విమర్శనీయాంశము.

అమహన్న పుంసకసూత్రవివరణమునఁ బులింగామహచ్ఛబ్దము (వృక్షము) నుదాహరించుట మాత్రమే యమహన్న పుంసకదేశమున సూరి ద్వంద్వసమాసము నుద్దేశించెనని నిశ్చయింపఁజాలియున్నది. మువర్ణకప్రాప్తికి నమహత్త్వ సపుంసకత్వ ములు రెండును సుంధవలయునని యర్థమిచ్చెడు కర్తృధారయసమాసమునే యాతఁ

దుష్టేశించి యున్నచో బులింగవృక్షశబ్దము నుదాహరించుట కాతః దుష్టత్వంబు కాఁడుగదా. అట్లే మహన్న పుంసకములగు “దైవము మిత్రము కరణము” అనువాని నుదాహరించుట కాతనికే జిత్రవిద్రమములేదే! “అయ్యా మీకర్తృభారయపక్షమున సూరి యిచ్చిన యుదాహృతులే కుదురుకదా” అని ప్రాసించవారిమీఁద హంకరించుచు “వృక్షాదులు సంస్కృతజన్మమునఁ బులింగకీర్తియొందినను నపుంసకములైన ధనవనాదులతో సమానముగ నమహన్నామము తెలుంగున ధరించుకొనేసి తెలుంగునఁ బిర్వ్యక్షంబులు నపుంసకములగు నన్నచో నులభంబు. సంస్కృతమునఁ బులింగములైన దూతాదులకుఁ దెలుంగున స్త్రీత్వము వారయుచున్నదిగదా...” (బా. గు. ప్ర. ద్వి. ము. అనుబంధ. పార్థమ. 32 పుట.) అని యసంబద్ధప్రసంగము గావించిరి.

“దూతాదులకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగానగు” (బా. తత్వ. ౬౦ సూ.) అని సూరి సూత్రించి యుదాహరించికొనెంగాన నచట సంస్కృతమునఁ బ్రసిద్ధమగు పారిభాషికలింగము మాఱినదిగాని యిచటః పిర్వ్యగాదులకెల్ల లింగముఁ బెఱిచి సూరి సూత్రంబలేదే. అట్టిమార్పు సూరికి సమ్యతమని యెట్లు చెప్పనగును?

వైరితినె మహన్న పుంసకములగుదైవము, మిత్రము, మున్నగు నుదాహృతులు కర్తృభారయపక్షమునఁ గుదురుకద వనఁగా లేచి భాంకరించుచు “నపుంసక శబ్దమునం బ్రసిద్ధములైన ధనవనాదిజన్మములె విషయములగుంగాని మిక్కిలి క్వాచిత్కములై యప్రసిద్ధములైన మహన్న పుంసకములు ఝఙితి స్ఫూర్తివిషయంబులు గావు” (బా. గు. ప్ర. ద్వి. ము. అనుబంధ. పార్థమ. ౨౭ పు.) “ఇంతియకాక యమహన్న పుంసకసూత్రమునందలి యమహత్తులసాహచర్యమునంజేసి నపుంసకములుగూడ నమహత్వధర్మమున సదృశములైనవే గ్రహింపఁబడెడుంగాని సదృశములుగాని యప్రసిద్ధక్వాచిత్కమహన్న పుంసకము లెట్లు గ్రహింపఁబడును” (బా. గు. ప్ర. అనుబంధ. పార్థమ. ౨౮ పు. ద్వి. ము.) “ఇట్టి క్వాచిత్కమహత్తులయెడం గూడ నదంతనపుంసకత్వరూపసాధారణధర్మ బాహుళ్యంబున నీసూత్రమె యుపలక్షణముగాఁ జెల్లును.” (బా. గు. ప్ర. ద్వి. ము. అనుబంధ. పార్థమ. 33 పు.) అని యిట్లుగ నించుకేని సంకోచము లేక ప్రసంగించిరి. “దైవతము, మిత్రము” మున్నగు మహన్న పుంసకములు గల్లారివారికి స్ఫూర్తికి రాకున్నను సూరికి స్ఫూర్తివిషయము లయ్యెనే. ఏమిచేయనగును? ఆతఁడు వానికై “క్షీబంబులు మిత్రాదులు...” (బా. తత్వ. ౧౮ సూ.) అని సూత్రించి యుదాహరించెనే! ప్రకృతసూత్రమందే “క్షీబంబులు మిత్రాదులు...” అని వివరించెనే! ఇట్టి స్థితిలో సూరికి స్ఫూర్తివిషయము

లు గాలేదని పుట్టఁబోవు కల్లారివారివాదము నిలఁబడుటకై యెట్లు చెప్పనగును? వలయునేని బా. గు. ప్ర. కర్త యొకవికృతివ్యాకృతి నారంభించి యందుపలక్షణాదికమగు నవలక్షణములతో సూత్రించికొనుట యుక్తముగాని సూరి కనభిప్రేతములగు విషయములు సూరికి సమ్యతములని వ్యాఖ్యచేయుట యుచితమా?

“అదంతములగు నమహత్తులకును నపుంసకలింగశబ్దములకును మువర్ణకమగు ననెడి నావివరణవాక్యమున సముచ్చయార్థము వాఙ్మనఁబడెనని ప్రామాదికముగఁ దలంచి సముచ్చయార్థమున ద్వంద్వము దుష్టుటమనియు నట్లుచెప్పట వ్యాకరణ శాస్త్రవిరుద్ధమనియు గొప్పగ భాంకరించిరి. ఇట్టి వీరి యశాస్త్రీయప్రసంగముఁ నరసియే కీర్తిశేషులగు మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులవాఁడ సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రసిద్ధాంతముల విశదపఱచుచు నావివరణవాక్యమున “ఛాళక‘ను’ శబ్దద్వయ” ముండుటచే నయ్యది సముచ్చయార్థకవాక్యము కాదనియు సముచ్చయార్థమున ద్వంద్వమును నేను వచింపలేదనియుఁ దీర్తానముచేసినవారైరి. (అను.) (ఆంధ్ర సా. పరి. నలసం. భాద్రపదాశ్వయుజమాసములు.) ఇంకను గల్లారువారు ద్వంద్వపక్షమున ద్వంద్వగతపదార్థ మర్థమగుంగాన నట్టియెడల నీద్వంద్వము కర్త ధారయపర్యాయమే యగుననెడి మఱొకచర్చచేసిరి. “అగ్నిసోముల కీహోమద్రవ్యము నిచ్చెద. ఇక్కడ నవినాభావముగా నున్నయగ్నిని సోముని వైశిష్ట్యమందు దేవతగా భావించి యిద్దఱును నేకాహుతియే యిచ్చినట్లు స్ఫురించుంగాని వేర్వేరుదేవతలుగాభావించి ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా నాహుతు లిచ్చినట్లు గోచరింపదు. ఇట్టి శాస్త్రీయతాత్పర్యము శబ్దేందు శేఖరమందు...” (బా. గు. ప్ర.

అనుబంధము. ౧౮౫ I విష. విస్తరః—శ్రీసుబ్బారాయశాస్త్రులవారుగాని నేనుగాని యీకల్లారువారి యపార్థములను విశదపఱచుటెల్ల జగీషచే నెంత మాత్రమనుగాదు. విద్యార్థు లపమార్గమునఁ బడకుండఁజేయుటకు మాత్రమే బా. సా. పే. వ్యాఖ్యాకారునివంటివాఁడెట్లు వీరివాదముచే భ్రమించి ప్రసంగించెనో యిరయుండు. “ఇచ్చో ‘అమహత్తులకును అనుసముచ్చయద్వంద్వము సంస్కృతశబ్దశాస్త్రసరణిని బొసఁగదని....గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు....ద్వంద్వము శాస్త్రసమ్యతమగుఁగాక! కాకపోవుగాక!...ఇటు ద్వంద్వము నెన్నకతీరదు...” (బా. సా. పే. తత్స. ౩౯ సూ. వ్యా. ౧౮౮ - ౧౮౯ పుట.) ‘అమహత్తులకునపుంసకములకును’ అనువిగ్రహముగల ద్వంద్వము “ఇతరేతర యోగద్వంద్వము” ఛాళక ‘ను’ శబ్దద్వయముచే నది సముచ్చయార్థకము కానేరదు. సముచ్చయార్థక మేకచక్ర! ఘటితమై యుండును.

కాబండ, పాళ్ళమ, పిల్ల, ము, అం - అం పుడులు, అని యిట్లు మిక్కిలి విస్తరించి వ్రాసిరి. ఈపక్షమున “రామలక్ష్మణులకు సీతోర్ధ్వశలు భార్యలు” అనునపుడు “రామలక్ష్మణులమొత్తమునకు సీతోర్ధ్వశలు సమష్టిభార్య” అను పరిహాసనీయావృత్తమును దెప్పవలసివచ్చుచుగదా. ఈసిద్ధాంతమునకు ‘అదోపస్థాపనమేవైవాచాయేపి’ (అ - ప - అ) అనునది మున్నగు వెక్కుకాజేనిసూత్రములై ప్రతిఘటించుచుగదా. శబ్దే యనంగతి చుచియేకదా మహాభాష్యకారులు ప్రత్యేకవాక్యవలనమాత్ర సిద్ధాంతము నంగీరించినవారైరి. శబ్ద స్థిత్యాం బూర్వపక్షభూతములగు వట్టిచెత్త వాదముల పెంచివ్రాసి యేనా ఘనకార్యముచేసివట్లు భాంకారములచేయుట యుక్తముకాదుగదా.

వైరీతి నప్రసక్తములగు శబ్దకప్రసంగములను బెంచిపెంచి గుప్తార్థప్రకాశకాకర్త తుదికి “అమహన్నపుంసః” సూత్రములోని ద్వంద్వమునేకాక యమహన్నపుంసశబ్దద్వంద్వమునుపైత మూడవెటుకి నుద్యమించి స్వీయద్వంద్వోపశమనమును పాఠ్యముం గావించగడంబెను. అదంత మహత్పుంలింగముల కుత్సాదజ్ఞులేవచ్చును. తక్కినవానికెల్ల మువన్లకము వచ్చుట యిట్లుమే కాన “అదంతములకు మువన్లకంబగు” అనిన సూత్రము చాలుననియు “అమహన్నపుంసకములకు” అనుదాని కవివక్ష యంగీకార్యమనియు నొకవారముచేసెను. సాజేనిసూత్రములోని యవివక్షితశబ్దములకును ‘ప్రత్యాఖ్యాత’ సూత్రములకును బాఠాయణఫలమున్నట్టివటం ప్రయోజనాంతరములేదే! అవివక్షితశబ్దములను సూత్రములలో సూరియేల నిల్పున? సూరి కిది యభిప్రాయమనుట యుక్తమా? పోరోవేదనను జితల్లః జేయఁబూని శిరశ్చేదము చేయగడంబు వింతపైషిన్యనిచందంబున నీట గుప్తార్థప్రకాశకాకర్త “అహో మూలచ్ఛేదితపాండిత్యప్రకర్షః” అనునుడిఁ గుటియయ్యెను. సూరి కిది యభిప్రేతమనుట విడిచికొని యీసూత్రము సూరిసూత్రముకన్న మెఱుంగుగానున్నదికదాయని ప్రతిపక్షులు తలంతురేమో? అట్టి యాశయుం బడనక్కఱలేదు. అట్టిసూత్రము సాధ్యసాధకము కానేరదు. నపుంసకలింగసమములగు “ఏతాము, గోతాము, కల్లెము, గాలాము” మున్నగు నేతావిగణశబ్దములందును, “నాడెము, దండెము, విడెము, బల్లెము, పల్లెము, తెక్కిము, కల్లెము, ముత్తెము” మున్నగు శబ్దములందును గల మువన్లకమును సాధింపఁజాలక వీరిసూత్రము విచ్ఛేదమగుచున్నది. ఇంక “అదంతములకు” అను వీరిపదమునకే యుచ్చాటనముచెప్పి “అమహన్నపుంసకములకు మువన్లకంబగు” అని సూత్రించుటకే ఘట్టకుటీప్రభాతన్యాయముగ వీరంగీరింపక పోరుదుగదా.

ఈ సూత్రమున సూచి 'ఆదంతములకు' అనుదశమును నిల్పకున్న మేలై యుండును. ఆదంతేతరములపై మువర్ణకము నిల్వనేరదని యాతడు తలంచి యుండును. కావుననే బా. ఆచ్ఛి. ౨ సూత్రమున "వియ్యము - నెయ్యము" మున్నగు నరంత నపుంసకసమములను మాత్రమే యుదాహరించెను. కాని యదంతే తరనపుంసకసమస్థలములు వెక్కిరియందు మువర్ణకము కన్పట్టుచున్నది. ఓరెము (ఓగిరము), అన్నెము (అన్యము), పున్నెము (పుణ్యము), నాడెము (నాణకము), పిడెము (పీడియము), కల్లెము (కల్లియము), పల్లెము (పల్లియము), దీము (దీమము), మోము (మొగము), గీము (గృహము), సాము (సగము), గారాము (గారవము), గాము (గ్రహము) మొ. ఇట్టివానిలో "ఓగిరము" మున్నగువానిలోనిది మువర్ణకమగుట నిర్వివాదమగుటంజేసి వానిరూపాంతరములగు "ఓరెము" మున్నగు వానిలోనిది పైతము మువర్ణకమై యనుటలో విప్రతిపత్తి యుండనేరదు. "ఎకార, అకారాంతము లనుటచే గీము - వాము - పాము - నాము - ప్రేము - మినుము - ఇనుము - వేము మొదలయినవి మువర్ణాంతములు కాని ముప్రత్యయాంతములు కావనియు, వానికి జలశబ్దమునకువలె వ్యాకరణకార్యములు రావనియు, తెలియు నది. ఇపుడు చూపిన గీము మొదలయినవి స్త్రీసమములు. ఇవియు నిట్టివియు ముందు చెప్పబోవు చెటువుశబ్దమును బోలును" (ఆం. భా. అ. శబ్ద. ౪: ౧ సూ. నిసరణము) అని యనుశాసనమున వ్రాయబడెను. "గృహము" అనుదాని వికృతి యగు గీము స్త్రీసమమునుట సరియని తోచదు. మఱియు "ఎకారాంతములు, అకారాంతములు" నగువానిలోనిది మాత్రమే మువర్ణకమనియు, దక్కినవానిలో నిది ముప్రత్యయము కాదనియు, నవి స్త్రీసమములై యనియు ననుశాసనకర్త తలంచుటయు సరికాదు. గారాము (గారవము), ఏతాము (ఏతము), లాతాము (లాతము), గోతాము (గోతము) (బా. ప్రకీ. ౧: ౧ సూ.) మున్నగువానిలో నిది ముప్రత్యయము కాదనుట కెవ్వరును సాహసింపజాలరుగదా. మువర్ణముచోట "మ్ము, ంబు" అను వ్యాకరణకార్యములు రాకుండుటచే నది ముప్రత్యయము కాదనుట సరికాదు. దీర్ఘాచ్చులమీద నిల్చు మువర్ణకమునకు "మ్ము, ంబు" అను రూపాంతరములు రానేరవు. అంతమాత్రమున గీము (గృహము), గారాము

పయిరితిని సూత్రములను ద్రెంచుమహాకార్యము వ్యాఖ్యానరచనాకాలమునఁ జేయలే దేమని శంకించుకొని యపుడు స్మృతిలేదయ్యెనని చెప్పటకు మాటుగ నిజాభిధేయ వంశకపార్థమూర్తికిఁ గైయటోపాధ్యాయ సమత సిద్ధించుట కని గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త సంకోచింపక వచించెను.

(గారము) సాము (శకము), మోము (మొగము), గాము (గ్రహము), ఏతాము (ఏతము), దీము (దీమము), మున్నగునవి స్త్రీసమములనియు వానిలో నిది మున్న త్యయము కాదనియుఁజెప్పట యుక్తియుకాదుగదా. కావున ప్రకృతసూత్రము లోని “అదంతములకు” అనుదళము ప్రత్యాద్యయము.

“స్త్రీవాచకత్వేఽపి స్త్రీలింగత్వాభావాత్ దారాదిభ్యోఽ మువృత్తకషవ న సు లోపః. తేన దారములు భార్యాదికమే రూపమ్...జహంత్యే ఏన దారశబ్దస్య పుం స్త్వమ్-ఏకత్వేతు స్త్రీత్వమేద తేన నిజాప్రదార (రాఘవసం) నిత్యాపిరూప మపి సాధ్యేవ” (దారాపుంసీ న భూమ్న్యన - అమరము) (అహో. ౩౪౬ పు.) అని యహోబలవత్ప్రాసేనగాని జహంత్యమునందును “దారలందు” అనుప్రయోగ ములు కన్పట్టుచున్నవి. ఉదా:—క! పరదారలయందును సుఖ! గురువృద్ధ!..... (అను. ౪ అ.౯౩ ప.) వావిల్లి వారియుద్రిణమున ‘పరదారములందును’ అనుపాకాంత రము చూపబడియున్నది. నాయెద్ద సున్నతాశపత్త్రమాతృకలు మూడిటియందును ‘పరదారలయందును’ అనియేయున్నది. ఉ. దారలయందు: బు త్త్రధనభాన్యములందు ... (భాగ. ౧౧ స్కం.౯౬ ప.) జహంత్యమందును విశేషము లేకయే ‘దారా’శబ్దము స్త్రీలింగముగఁ గోశములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. “దారా - స్త్రీ. భార్యాయామ్ - ఇతిభరతః” (శబ్దా. చిం.)

చీరశబ్దమునకు ‘చీర’ అనుప్రకృతరూపమే కాక ‘చీరము’ అనురూపము... ప్రయోగవృత్తమగుచున్నది. మ...నికర్తు చీరము కృష్ణాజినముం గనుండలు వున... (నిర్వ. ౫ అ. ౪ ప.)

‘పట్టణము’ అనుదానిలోని “పట్టణ” అనుభాగమును నిర్వహించుప్రయోగ ములు గలవు. క. రణవిజయముఁ నైకొని ప | పట్టణ ముద్భట సుభట సంకటంబుగ... (నిర్వ. ౫ అ. ౨౯ ప.) సంస్కృతకోశములందు “పట్ట (త్త) న. న. (పట) (త) నిజనాయత్ర - పట - పత-వా - తనన్ - నేట్) ప్రధాననగరే” (శబ్దస్తా) అని యుండుటంజేసి ఇకారస్థితి యంగీకరింపబడలేదు.

సంజీవని. ౧౪౫ II విష:—“క్లిబంబులు...” అను బాల. తత్స. ౧౨ సూత్రముచేత మిత్రాదులకేకాక వానినిశేషణములకును బాక్షికపుంస్త్యమంగీకార్య మగుటంజేసి “సామ్యుడు మిత్రము” మున్నగురూపములును సాధ్యములు కాగలవు. క...సజ్జనసంస్తుతి | సాత్ర మితేడు మాది తొలుతపట్టి నరేంద్రా (విరా. ౫ అ. ౩౨౬) గీ. కాని యన్యులు బ్రహ్మస్త్రదానమునకు | బాత్రములు గారు... (శాంతి. ౧ అ. ౧౯) (చూ. ౧౨౬ I విష.)

ఈసందర్భమునుబట్టి “జగద్రక్షకుడు దైవము, సౌమ్యుడు మిత్రము, ఇత్యాదిప్రయోగంబులు (అమహన్నపుంసకసూత్రములోని) ద్వంద్వసమాసపక్షమున సిద్ధింపనేరవు...కర్త ధారయవృత్తి పూర్వోక్తప్రయోగములయెడ సాధకంబు” (బా. గు. ప్ర. ఆనుబంధ. ద్వంద్వోపశమనము. ద్వి. ము. ౯౯ పుట.) అనెడి కీర్తి శేషులగు కాశీనాథశాస్త్రులుగారి యభిప్రాయము సరికాదనుట స్పష్టము. ఇంక “మిత్రము” అనుమహద్వాచిక గర్త ధారయపక్షములో ‘ము’ వర్ణకమునచ్చుట యెట్లు పాసఁగునని వారు తలంచిరో తెలియకున్నది.

సంజీవని. ౧౮౫ III విషయము:—“అన్యాయాభావశ్చ” (౧-౧-౮౧) అన్యాయ సంజ్ఞః స్యాదితి శేషః” (౮౫౧ సూ. సి. కౌ.) అన్యాయాభావశ్చ (౨-౮-౧౮) (వృత్తి. ఆయం నపుంసకం స్యాత్) (౬౫౯ సూ. సి. కౌ.) అని యిట్లన్యాయాభావమునకు నపుంసకసంజ్ఞయు నన్యాయసంజ్ఞయుఁ బాణినీయసమ్మతములు అయినను “అన్యాయాదాప్యసుః (౨-౮-౮౨) (వృత్తి - అన్యయాద్విహిత స్యాపః సుపశ్చలుక్ స్యాత్)” అనుచొప్పున నన్యాయముమీఁది సుబ్విభక్తు లనఁగా నామ విభక్తులు లోపించునుగాన “ఆబాలగోపాలము” మున్నగుచోట్ల ‘ము’ ప్రత్యయము ప్రకృతసూత్రముచే వచ్చుననుట పాసఁగదు కాని “ప్రత్యయార్హవ్యయస్యాపి । ప్రయోగః కుత్రచిద్భవేత్” (౧౧౨ విష. కల్పతరువు) అనునధర్మణ వచనము చొప్పున నిట్టి యన్యాయముల ముప్రత్యయము సాధువగుచున్నదని యెఱుంగ నగును. ఈయధర్మణకారికచేతనే “ఇహము పరము చిరము” మున్నగు ‘ము’ ప్రత్యయాంతములగు సంస్కృతావ్యయశబ్దములు సాధువులగుచున్నవి. “చెడు నిహముం బరంబు (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౯) ఇహపరముల నెసక మెసఁగ (శాంతి. ౫ ఆ. ౨౫౭) “గంగఁ బ్రత్యక్షంబుగావించి. ఆ బాలగోపాలము (మను. ౧ ఆ. ౩౪) చాపంబులాకర్ణాంతంబు లగుచుండఁగా” (ఆహా. ౨౮౨ పు.)

• బాలవ్యాకరణ వానికి మువర్ణకేతరంబైన విభక్తి పరంబగునపుడు

వివృతి. ముగాగమంబగు. ౮౦.

౧౮౬ విషయము. వృక్షములు, వృక్షమును, ఋక్షములు, ఋక్షమును.

సంజీవని. ౧౮౬ విషయము:—వాని కనఁగా నదంతములగు నమహత్తులకును, నదంతములగు నపుంసకలింగములకును నని యర్థము. ముగాగమము కిత్తుగానఁ బ్రాతి పదికమున కంత్యావయవముగా నిల్చును. అమహత్వమున వృక్షములనియు నపుంసకలింగపక్షమున ఋక్షములనియు సూరిచే నుదాహరింపఁబడెనుగాన నచట ఋక్షశబ్దము నక్షత్రపర్యాయమెకాని భల్లుకపర్యాయము కాదు. “ఏలుఁగుగొన్న

మున్నగువానింజెప్పవలె ననుఁబుట్టుమునంతపులింగమె యగుంగాన వృక్షశబ్దము వలెనే మువ్వక ముగాగమయోగ్యుంబయ్యెడి. బా. ఉ. పే. ౧౪౦ పుట. అను కేచికావ్యాఖ్యవిష్ణున శిల్పకవర్ణయమునకు మువ్వకముగాగమములు నావచ్చు నుగాని యచటముకేవల ముచ్చయభిప్రాయముతో పూరిచే నుదాహరింపబడలేదు. ఉ. వృక్ష+ము+లు = వృక్షములు-వృక్ష+గు+లు+లు = వృక్షములు-మొ. అట్లునిభక్తుల కాద్యవయవముగా నిధింపబడినవిగాన నదియు నిభక్తిభాగమె యని యెచ్చవలయును. పూరిగాన పరిగా జూచికొనక “అదంతములను” అనుపేరేపణము నిల్పి రనియు నది ప్రత్యాక్షేయమనియు నీవఱకె వ్రాయబడెను. (౧౪౪ విష.) కాన నమహత్తులగు గారాము - ఏకాము - పరెము - అన్నెము - మున్నగు వాని కిని మువ్వకేతరవిభక్తి పరకత్వమున ముగాగమమునచ్చును. ఉ:—గారాము చేతను - ఏకాములు - పరెముకొఱకును - అన్నెమురు మొ.

మువ్వకంబునకు విధించుకార్యము ముగాగమంబునకు నగు. ౪౧.

మువ్వకమునకు విధించు లోపాదేశాదికార్యములు

దాలవ్యాకరణ ముగాగమమునకు పహితము వచ్చునని యర్థము.

వివరణము. మువ్వకంబునకు మాముడియేనిం బూర్ణబిందుపూర్వక

౧౪౭ విషయము. బువర్ణంబేని విభాషనగు. ౪౨.

వృక్షమ్ము, వృక్షంబు; ఋక్షమ్ము, ఋక్షంబు; పూర్వ సూత్రముచే ముగాగమమున కీకార్యంబగు. వృక్షమ్ములు, వృక్షంబులు; ఋక్షమ్ములు, ఋక్షంబులు.

సంజీవని. ౧౪౭ విష:—౪౧ సూత్రము స్పష్టార్థకము. మకారముమీఁద నిల్పిన మకారము మాముడి యనబడును. ప్రథమైకవచనరూప ముప్రత్యయము లోని మకారమునకు మాముడి యనగా మకారాగమముగాని, యట్టి ప్రథమైక వచన ముప్రత్యయముచోట ‘ంబు’ అనునాదేశముగాని విభాషనగునని ౪౨ సూత్రమున కర్థము. ఉదా:—మకారాగమపక్షమున, ‘వృక్షమ్ము’ అని యగును (వృక్ష+మ్+మ్+ఉ = వృక్షమ్ము) బిందుపూర్వక బువర్ణాదేశపక్షమున వృక్షంబు. ఈయాగ మాదేశములు రానిపక్షమున ‘వృక్షము’. ఇట్లై యంతటను నెఱుంగునది. ౪౧ సూత్రముచొప్పున మువ్వకకార్యములగు నాగమాదేశములు విభాషగ ముగాగ మునకును వచ్చినచో ‘వృక్షమ్ములు - వృక్షంబులు - వృక్షములు’ అని యేర్పడును. ఇట్లై ౪౧ సూత్రముచే బా. తత్త్వ. ౫౪

సూత్రముచొప్పున వచ్చులోపము మున్నగువియు ముగాగమమునకును సంభ
వించును. ఉదా:—చరిత్రము. చరిత్ర - చరిత్రములు - చరిత్రలు. చరిత్రమును -
చరిత్రను - చరిత్రములను - చరిత్రలను మొ. ఇట్లే తత్స. ౫౭ సూత్రముచొప్పున
స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనలోపము కల్గుననుటచే ‘లత’ మున్నగువాని మువర్ణకమునకు
లోపము కల్గునుగాన నట్టిలోపము ముగాగమమునకును గల్గును. అట్లే రమాది
శబ్దములు మహాతీవాచకములైనను నమహాద్వాచకములై కాన వానికిని మువర్ణక
ప్రాప్తి యోగ్యత కలదు గావున వానికిని మువర్ణక ముగాగమముల లోపము
కల్గును. ఉదా:—లత - లతలు - లతలను - రమ - రమలు - రమలను - మొ.
స్త్రీలింగముదాదులకు బా. తత్స. ౭౨ సూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపనిషేధము
చేయఁబడెనుగాన నట్టియెడల ముగాగమలోపమును రాదు. ఉదా:—ముదము
ముదముచేతను మొ.

పయిరితినీ మువర్ణక ముగాగమములై లోపించునపు డింక మువర్ణకమునకాదేశ
ముగ రావలసిన మకారాగమబిందుపూర్వక ‘బు’వర్ణాదేశములెట్లును రావని వేఱచెప్ప
నక్కఱలేదుగదా. దీర్ఘ పూర్వక మువర్ణక ముగాగమములకు “ము - ంబు” అను
రూపముల ప్రయోగములు దీర్ఘముమీఁది నిండునున్నకువలెనై లేవు. ఉదా:—
మోము - గారాము - గాము - గీము - ఏతాము - గోతాము మొ. ప్రయోగ
ములు:—కం. అమ్మానిసీ...నె | య్యమ్మన...(సభా. ౧ ఆ. ౧౪౬) ఉ. ఇమ్మది...
త | త్వమ్మలు...సా | మమ్మన...హా | ఊమ్మగ...(సభా. ౨ ఆ. ౩౯) కం....
ప్రభవిం | చెం బాండురాజు కురువం | శంబుఁ బతిష్ఠింప (ఆది. ౪ ఆ. ౨౫౬)
మ. హిమకరుఁ దొట్టి...యస్తదీయవం | శమునఁ బ్రసిద్ధులై...(ఆది. ౧ ఆ. ౧౪).

వికృతౌ క్వచిచ్చలోపాః | మోర్ధ్వశ్చాత ఆదిమస్య

నన్వయా భవేత్ (ఆం. చిం. అజం. ౧౦ కారి.) (అహో. ౨౯౧

ధర్వణీయము. పు.)

౧౪౮ విషయము. ప్రాయశోచైకృతపదే | లోపాదీర్ఘశ్చ మోరతః (వికృ.

అజం. ౨౪ కా.) (అహో. ౨౯౧ పు.)

కల్పతరు. ౧౪౮ విష:—వికృతౌ = ఆచ్ఛిశబ్దమందు - క్వచిచ్చ = క్వాచి
త్కముగా - మోః = మువర్ణమునకు - లోపః = లోపమును - ఆదిమస్య - అతః =
దాని కాదిగా ననఁగా ముందున్న “అకారము” నకు - దీర్ఘశ్చ = దీర్ఘమును -
భవేత్ = అగును. ఉదా:—జొంపములు, జొంపాలు - పగడాలు మొ. తత్సమ
ములందును గ్వాచిత్కముగా నిక్కార్థము కల్గుననుచు నధర్వణుఁడు సవరించు

మున్నాడు. వైకృతవదే = అచ్చికవదమం. మో = మువ్వమునకు, లోప=లోపములు, అతిదీప్త = పూర్వస్థితాకారమునకు దీప్తము - ప్రాయశః = తటమగ, మతః = ఉత్తమము - సక్తార్థమూచ్చికములందు దటమముచే నత్తమములందును ననగ: గలగునత్తము లభించుచున్నది. ఉదా:-ప్రాణానన్ - ప్రాణమునన్ మొ. “ఉత్తామత్రభవేద్వాప్తః” అనుపూర్వాప్తమునుండి “వాప్తివత్తః” అనుపదము నిందును గాకాక్షిప్తాయమున నన్నయించినచో (౧౪౩ విష.) లుప్తభృత ప్రత్యయపరకత్వమున నొక్కము లభించును. వ్యాపకముగా లు = న అనుచు నాగమ(వాప్తి)మున నని మొలుగుచును.

లు = న లు పరంబగునపు షోకానొకచో ముగాగ
బాధ్యాకరణ మంబునకు లోపంబును వక్షోపర్వప్రసంబునన దీప్తంబు
వివృత. విభాషనగు. ౪౩.

౧౪౪ I విషయము. వజ్రాలు - వజ్రాలను - వజ్రాన - పగడాలు - పగడా
లను - పగడాన - ఒకానొకచో నగుటచే నీకార్యంబు
నకుం బ్రయోగవైరళ్యంబు సూచించబడియె.

సంజీవని. ౧౪౪ I విష:-“లు” అనునది ప్రథమాబహువచనప్రత్యయము. ‘ల’ అనునది ద్వితీయాదిబహువచనములకగు లడాగమము. ‘న’ అనునది సక్తమీ ప్రత్యయము. ఇది బా. కార. ౨౩ సూత్రముచొప్పునఁ దృతీయాన్తమునందును వచ్చును. ములోపము వచ్చునపుడెదీప్తము వచ్చునుగాని రెండును బర్తాయమున రానేరవు. ముగాగమున కనుటచేత “ఎలమి - ఎలములు -” మున్నగుచోట్ల “ఎలాలు” మున్నగు ననిష్టరూపములు గల్గనేరవు. (విస్తర I) “వజ్రాలు - పగడాలు” అను ద్వివిధములగు నుదాహరణములనుబట్టి యీవిధి యాచ్చికశబ్దములకే

విస్తర. I ౧౪౪ I విష:-“దీప్తశ్చాతః” అని నన్నయయొ “లోపోదీప్తశ్చ మోరతః” అని యధర్వణుడును ‘అ’ కారముమీఁది మువ్వమునకే లోపమును బూర్వస్థితాకారదీప్తమును విధించియున్నారు. కావుననే ముగాగములోపమును బూర్వస్థితదీప్తమును “అన్నెము - పున్నెము - ఓరెము” మున్నగుచోట్ల వర్తింప నేరవు. “దీప్త మితరాచ్చులకును గన్పట్టెడి - ముత్తైము - ముత్తేలు. సీ. ముత్తేల చొకట్లు మురువుమించ (ఇందు. ౧ ఆ. ౨౦) కొండెమునకు - కొండేనకు - (సారంగ. ౨ ఆ. ౨౪౭)” (నారా. గాణ. తత్వ. ౩౧ ప. ౧౯౨ కారి.) అనుగాణపఠవివరణము సరికాదు. “దీప్తశ్చాతః” అనియు “మోరతః” అనియు నన్నయధర్వణు లిద్దఱును “అకారమునకే” దీప్తము విధించియున్నారు. పయి కవిప్రయోగములలో

కాక చుట్టుతనముకట్టములకును గల్లనని విశదమగున్నది. అహోబలపండితీయా మలలో బుల నలు మాత్రమే చూపబడుటంజేసి సూరి వానినిమాత్రమే పేర్కొనెనుగాని నగాగమపరకత్వమునందును ములోపదీర్షములను దిక్కనాదులు ప్రయోగించియున్నారు.

ప్రయోగములు:—సీ. ఎల్లవంటకముల నేర్పడఁ బోనాలువెట్టింప (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౨) (బోనము = భోజనశబ్దభవము) శా. గ్రాసవా । సోదై న్యంబులు గల్లు నాయరయు నీచుట్టాలకుం గావునన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౧౨) క||...డెం । దానం జెయివెట్టికొని యతఁడు నిద్రించున్ (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౯) ఆ. వె. ఎచట నున్నవాడ మేమైతి ప్రాణానఁ గలవె (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౬౨) క||...దండధరుని చం । దానం బాపని మాగధ । నేనన్...(భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౧౮) కం. మానుగధృత రాష్ట్రుఁడు ప్రా ! ణానం గలుగంగ...(ఉద్యో. 3 ఆ. 3౮౫) ద్విపద....బసు మానన్...(బసవ. 2 ఆ. ౨౧౯) ప్రథానవై రానన్ (నన్ని. ౪ ఆ. ౪౧౭) నగా గమస్థలములు:—సీ|| కూర్తురు కయ్యాన కోర్తురు నేర్తు రాయుధములకెల్ల (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౬౬) సాహసానకు (భాస్కర. యుద్ధ. 2౩౮) భిక్షానకుస్వత్తునో (భీమ. ౨ ఆ.) ద్వి. పీసానకై ... । చేసాచికొనుచు (బసవ. 2 ఆ. ౪౬౦) “ఒకానొకచోట”

“ముత్యాలచొక్కె” అని కవిప్రయుక్తపాతమై యుండును. ఇక చేమకూరవారి సారంగధరచరిత్ర ప్రయోగసందర్భమున మిక్కిలి ప్రామాదికము నభేద్యము నగు ముద్రణసంస్కారము జరిగినట్లు కనబడుచున్నది. “ఉ|| ఓ నృప నాకుఁ జూడ నల యుగ్దలీ నీసుతునిన్ మనోహరా । నూనవిలాసుఁ జూచి నిలుపోపక పట్టిన లోను గామి నెం । తేనెగలూని వానిఁ బొలియింపఁగ మాయలు పన్నె నిట్లు కొం । డే నకు ధర్మరాజులను నిక్కముగా మిఁకుఁ జెప్పనేటికిన్ (సారంగ. ౨ ఆ. ౨౪౭)” (సూ. రా. ని. కొండె (డియ) ము, శబ్దమునొద్ద) అని సూ. రా. నిఘంటువునందు నిట్లే యిది యుదాహృతమైయున్నది. పరిశీలింపఁగా నిట “కొండీనికి ధర్మరాజు లను” అని కవిప్రయుక్తపాతమై యుండనోపును. ఇట్లే సూ. రా. నిఘంటువునఁ జూపబడిన సీ....కొండేలఁ గొంపలు గూల్చుపాతకురాలు (శ్రీరంగమా. ౫ ఆ. 3౪) అనుచోటనైతము “కొండాల్లఁగొంపలు గూల్చుపాతకురాలు” అని కవిప్రయుక్త పాతము కానోపును. (చూ. ప్రాథ. శబ్ద. ౪౯ సూ.) అహా! ముద్రణ సంస్కారము వ్యాకరణముల నెట్టిప్రమాదములకు లోనుగావించుచున్నది? కవిప్రయుక్త మని విశ్వసింపఁదగిన ప్రబలమైన ప్రయోగము లభింపనిచే ప్రామాణికులగు నన్న యాధర్వణులసూత్రముల నన్యథాకరించుట యుచితము కాదుగదా.

ననుటచే...ప్రయోగవైరశ్యంబు సూచించబడియే". అని సూరి వచించుట బాల సరస్వతీప్రభృతుల (విస్తర. II) సరురోధించుటకని యెఱుంగునది. అట్లేవానిచోఁ దైరితిని ధారాళముగా మహాకీప్రయోగములు వెలయుచుండ నిట్లు వచింప నక్కఱలేదుగదా.

సోష్ఠోతః (ఆం. విం. ౯ కాది. ఆబం.) (అహో. ౨౮౫.)

ప్రవక్ష్యాః (ఆం. విం. ౧౬ కాది. ఆబం.) (అహో. ౨౮౬.)

౩౨౩ పు.)

విస్తర. II ౧౪౮ I విషయము—“హరిముఖసురపాలులకుఁ బరియంపకరణి వేల్పు పరమేశ మనో । హరహంసరసము సులత కరణ శుభా లాభుఁగు శైలకన్యా మాకున్”, ఈపద్యములో సురపాలులకు - సరము - శుభాలు - శైలకన్యా - అనెడివి యుక్తలక్షణములు గాకున్నవి. కాఁగా గ్రామ్యములు - ఇవి సలక్షణములైన సామ్యములు:—క....సంతత । కరుణశుభము లొసఁగు శైల కన్యక మాకున్”. (బాలస - అనియమా ద్ద్రామ్య మిత్యాది చింతామణీపూత్ర వ్యాఖ్య - సాహిత్యపరిషత్తుద్రణము.) ఆదిశీలితముగ నిట్లు బాలసరస్వతి “శుభాలు” అనునది గ్రామ్యమని తలంచెను. ఇట్లే యహోబలపతియు “ల్వాదౌబహురసనే క్వచిదేవ - ఆద్యశ్చకారోఽవధారణే - ఆత్ర వికృతావిత్యనేన సంస్కృతపదవర్ణ్య దాసః క్రియతే - తత్రాపి బులయోః పరయోరేవాయంవిధిః ప్రవర్తతే (అహో. ౨౯౧ పు.) అని వచించెను. సుజీవనిలో నుదాహరించినరీతినిఁ దిక్కయ జ్వదులప్రయోగము వీరిషయమున ధారాళముగఁ గన్పట్టుచుండఁగా “క్వచిదేవ” అనియు, “బులయోః పరయోరేవ” అనియు “శుభాలు” అనునది గ్రామ్యమనియు, దీసికొని బ్రయోగవైరశ్యమనియు నెవరికిఁ దోచినరీతిని వారు వ్రాయుట వింతగ నున్నది. “ప్రాణానన్ - నిటలానన్” అని తానే తిక్కయజ్వాదిప్రయోగములను జూపియు “సంస్కృతపదంబుగృతులఁ దత్సమము నేయు । నపుడు ముత్సమైనను దీర్ఘమైనఁ జెల్లు ॥ నిత్యాద్యాధునికానాం లక్షణమతేవ దూషణగ్రస్త మితి స్పష్ట మేవ” (అహో. ౨౯౧) అని యహోబలపతి నిరసించుట సరికాదు.

నన్నయభట్టారకుఁడుమాత్ర మిట్టివానినిఁ బ్రయోగింపలేదు. తుది కాచ్చిక శబ్దములందైన నీ ములోపదీర్ఘముల నొక్కటవైనఁ బ్రయోగింపలేదు. పరిశీలిం పఁగా భట్టారకుఁడు తననాఁడే కొందఱుకవు లాచ్చికశబ్దములం దిట్టి ములోపదీర్ఘము లను సమ్మతించుచుండుటండెని తాను వాడకున్నను బైరీతిని సూత్రించినని తోచు చున్నది.

సప్తమా ద్విత్వోత్తే సర్వహాలాం !
 ఛంద్రము. ప్రాస్వాద్విత్వం తు ద్విత్వో బహుళమ్ ! అగుణ
 గర్భ విషయము. వతాం సర్వహాలాం ! సోగ్లోలోపో (ఆం. చిం. హలం.
 ౨ కా.) (ఆహ్. 3౮౧ పు.)

కల్పతరు. గర్భ విషయము. ఇతః = ఇకారముకంటెఁ బరమైన - సోః = సుప్ర
 త్యయమునకు - లుకో = లోపము కల్గును. ఉః—హరి+సు = హరి. గిరి+సు =
 గిరి - దధి+సు = దధి. (వాతప్రమిః = పుం.) వాతప్రమి. (ధీః - పుం.) ధీ. మొ.
 గ్లోః = పులింగమగు గ్లోశబ్దము - స్త్రీనత్ = స్త్రీలింగమువలె రూపసాధన
 ప్రక్రియ నందును, స్త్రీలింగకార్యమగు ప్రథమైకవచనలోపాదికము కల్గును. గ్లో =
 చంద్రము. 'రై+సు' అనుచో "రై శబ్దస్య స్త్రీత్వ మప్యస్త్రీతి స్తోపః. రాస్తుద్వయో
 రిత్యభిధానాత్" అనుచొప్పునఁ బ్రథమైకవచనలోపము రాఁగా, 'రై = ధనము'
 అనురూప మేర్పడును. (గర్భ విష.) అగుణవతామ్ = అగుణవర్ణములోఁ జేరిన
 శబ్దములయొక్క, ప్రాస్వాత్ = ప్రాస్వముమీఁది, సర్వహాలామ్ = హల్లులకన్నిటికిని,
 ద్విత్వోత్తే = ద్విత్వము నుత్పత్తి నగును. దీర్ఘాత్తు = దీర్ఘముమీఁది హల్లునకు,
 ద్విత్వమ్ = ద్విత్వము, బహుళమ్ - బహుళముగా నగును. (గర్భ - ౧౮౩ విష.)
 ఉ. ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు. అగుణవతామ్ = అగుణవర్ణములయొక్క - సర్వ
 హాలామ్ = సమస్తహల్లులకుఁ బరమయిన, సోః = సుప్రత్యయమునకు, లోపః =
 లోపముకల్గును. ఉదాః—ఇంద్రజిత్తు+సు = ఇంద్రజిత్తు - వాక్కు+సు = వాక్కు -
 వాక్కు+సు = వాక్కు మొ. బాలవ్యాకరణములోని "ఇగ్గోరా" సూత్రములోని
 విషయముల సంబంధించినవగుటచే బైచింతామణిసూత్రము లిచట నుదాహరింపఁ
 బడెను.

ఇగ్గోరా యుగంతంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపం
 బాలవ్యాకరణ బగు. ౪౪.
 వివృతి. ఇకారాంతములకు, గ్లో - రై - శబ్దములకు మఱి
 గర్భ I విష. యుగాగమాంతంబులకుం బ్రథమైకవచనలోపంబగు -
 హరి - గిరి - స్త్రీ - ధీ.

సంజీవని. గర్భ I విషయము. అర్థములు - గిరి = కొండ, స్త్రీ = లక్ష్మీ, ధీ = బుద్ధి,
 గ్లో = చంద్రుడు, రై = ధనము. సూత్రములోని 'ఇ' అనుదానికిఁ దపరకరణము
 లేమిందేసి "ఇకారాంతములు - ఈకారాంతములు" ననునర్థము లభించును. కాన
 హరి - గిరి - మున్నగు 'ఇ' కారాంతములకును, స్త్రీ, ధీ మున్నగు నీకారాంతముల

కును, ప్రాశస్త్యమునకును ప్రాశస్త్యమునకును, 'ఇ' గాగమాంతశబ్దములకును (బాల, తత్వ. ౧౨ సూ.) ప్రథమైకవచన లోపములకును, (ప్ర + ఇగంత = రాయుగంత) హలంతములతోఁ గొన్నిశబ్దముల తుదిహల్లునకు 'ఇ' గాగమము స్వీకృత్యమును బా. తత్వ. హలంత. ౧౨ - ౧౩ సూత్రములచే విధించబడును. చింతామణిలోఁ జెప్పబడిన స్వీకృత్యములై యియ్యవి యని యెఱుంగునది. ప్రా.రాయుగంతముల యుదాహృతుల కిచట ప్రసక్తిలేమింజేసి "ఇకారాంతములకు" మాత్రమే సూరి యుదాహృతుల నొసంగెను. ప్రా. (హ.ప్ర.డు) హరి (విష్ణుడు) మున్నగునవి మహాత్పులింగములగుటచే వానిఁ బ్రథమైకవచనమున దుష్టా. రావలసియ్యుండగాఁ బ్రకృతసూత్ర మిట్టానిఁ లోపమును విధించుచున్నది. 'ఇంద్రజిత్తు' = ఇంద్ర జిత్తు' అనుచో నింద్రజిత్తు ముదంతమహాత్పులింగముగాన, బా. తత్వ. ౧౨ సూత్రముచొప్పున పునర్లక్ష్యముగాని దుష్టా.గాని వచ్చి 'ఇంద్రజిత్తువు - ఇంద్రజిత్తుడు' అని కావలసియ్యుండగాఁ బ్రకృతసూత్రముచే నట్టి ప్రథమైకవచనమునకు లోపము విధింపబడినది. శ్రీ - ధీశబ్దములు స్త్రీలింగములగుటచే తత్వ. ౧౩ సూత్రము చొప్పున నైతము వానిఁ బ్రథమైకవచనలోపము రావచ్చును. (విష్టర.) కాని యట్టివానికిని స్త్రీలింగేతరములగు గిరిప్రభృతులగు నమహాదికారాంతములకును నమహాత్పులింగమగు ప్రాశస్త్యమునకును ప్రథమైకవచనమున "డు - ము - వు" లలో

విష్టర. ౧౪౩ I విషయము:—“ఈసూత్రమున 'ఇ' అనువానికిఁ దపరకరణము చేయక 'ఈ' కారాంతములకునుఁ బ్రథమైకవచనలోపమును విధించుటయేల? సుధీ ప్రధీప్రభృతిశబ్దముల దీర్ఘమునకు ప్రాప్త్యమువచ్చి (బా. తత్వ. ౧౪ సూ.) యవి 'ఇ' కారాంతములై యగును. 'సుధి - సు - వి - ఈ - వు - విద్యాంసుడు - చదువరి' (శ - ర). ఏకాక్షరకములగు శ్రీ - ధీ - భీ - ప్రా - ప్రభృతులు స్త్రీలింగములగుటచే వానికి బా. తత్వ. ౧౩ సూత్రముచేతనే ప్రథమైకవచనలోపము రావచ్చును” అని శంకింపరాదు “సుధి” అను 'శ - ర' కోశముతప్ప. “సుష్టుధీర్యస్యసః సుధీః” అనురీతి నేర్పడు సుధీప్రభృతిశబ్దముల దీర్ఘమునకు (చూ. ౧౪౩ విషయము) బా. తత్వ. ౧౪. ౧౪౧ సూత్రములచే ప్రాప్త్యము రానేరదు. ఏకాక్షరకశబ్దములు సమాసోత్తరపదములయి యున్నను వానిదీర్ఘమునకు ప్రాప్త్యమురాదు. కి. కావలియై సురరాజ్య. శ్రీవా లింపంగ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౧౪౩) శ్రీప్రభృతులు స్త్రీప్రత్యయంతములు కామింజేసి బహుప్రీహియందును సంస్కృతవ్యాకరణపద్ధతిని ప్రాప్త్యము రాదు. కావున సుధీ ప్రభృతులకుఁ బ్రథమైకవచనలోపమువచ్చుటకయి యిందుఁ దపరకరణము చేయకుండుట యావశ్యకము.

దేశికిని బ్రాహ్మియేలేదు. అట్లయినను “అపవం న ప్రయోక్తవ్యమ్ = న కేవల ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా - నాఽపి కేవలః ప్రత్యయః” అను వైయాకరణసిద్ధాంతముచే ‘సుక్తిజన్మపదమ్’ (౧-౪-౧౮) (సి. కా. సంజ్ఞా.) అనుచొప్పున విభక్త్యంతతాసిద్ధికై యనుక్తన్యాయమున వానిపై సంస్కృతప్రథమైకవచన‘సు’ప్రత్యయము నిల్పి ప్రకృతసూత్రముచే దానికి లోపము నంగీకరింపవలసియున్నది. “మహత స్సోర్ధు జనితోభవేత్పుంసి” “సోష్టగితః” ఇత్యాదిరితి నెల్లెడలను బ్రాతిపదికములపై సంస్కృతవిభక్తులను నిల్పి వానికిః దెలుఁగువిభక్తుల నాదేశించు చింతామణిపద్ధతిని సూరి యుపేక్షించునగాని యిట్టి స్థలములం దట్టిపద్ధతి నంగీకరింపక తీరకున్నది. చింతామణిలో రైశబ్దమునకుః బ్రథమైకవచనలోపము విధింపఁబడలేదు. కావుననే దాని ప్రథమైకవచనలోపసిద్ధికై యయ్యది స్త్రీలింగమనుచు నహోబలపతి యొక మాన్యముఁ ద్రొక్కెను. అహోబలపతి యుదాహరించిన ‘రాస్తద్వయోః’ అనునది యేకోశములోనిదో తెలియలేదుగాని “రా ద్వయో ర్విభవే స్వర్ణే - ఇతి దుద్రః” (అమరసూత్ర. 3౮౨ పుట.) “రాఃపుంవత్” (సి. కా. ౧౮౨ పుట.) “రాః స్త్రీత్యేకే ఇతి క్షీరస్వామ్యుక్తేః స్త్రీలింగోఽవ్యయమితిభావః (బాలమ. వ్యా.)” అను ప్రమాణములవలన రైశబ్దమునకు స్త్రీత్వమును గొందఁ జింతించి రసకతీరదు. అట్లయినను “అర్థ రై విభవా అపి” అను నమరకోశముచొప్పునను “రాః పుంసి స్వర్ణ విత్తయోః” అను మేషినీకోశముచొప్పునను దీనికిః ఋం స్త్వమే ప్రసిద్ధము, సర్వసమ్మతము ననుట నిశ్చయము. కావుననే శబ్దార్థచింతామణి ప్రభృతికోశములలో రైశబ్దము పుంలింగమాత్రమే నూఁడఁబడెను. “రై - పుం (రా - డై.) ధనే - స్వర్ణేచ” (శబ్దస్తో) “రాః - పుం - స్వర్ణే - విత్తే - ధనే” (శబ్దార్థచిం.) ఇట్టి స్థితిలోఁ బ్రసిద్ధమగు పుం స్త్వమును బాటంపక యప్రసిద్ధస్త్రీత్వమును బాటించి ప్రథమైకవచనలోపమును సిద్ధింపఁజేయుట సరికాదని తలఁచి సూరి యాశబ్దమునుపైతము ప్రకృతమగు “ఇగ్లారా” సూత్రమునఁ జేర్చెనని యెఱుంగునది. “రై - ఇది...మూఁడులింగము లందును వర్తించునదగుటంజేసి...” (బా. సా. పే. ౧౫౪ పుట.) అనుపేటికా వాక్యము సరికాదు. దీనికి నపుంసకత్వ మేకోశమునందును లేదు. “౫౭ సూత్రము (స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనలోపశాస్త్రము) అమహత్తులై ముసర్ణకము నందఁడగిన యదంతస్త్రీలింగముల ప్రథమైకవచనలోపమును విధించెడిఁగాని తక్కినవానికిఁగాదు” (బా. సా. పే. ౧౫౪ పుట.) అను పేటికావాక్యఖ్య సరికాదు. ఈపక్షమున “పిత - విశ్వకర్త - బ్రహ్మ” మున్నగువానికి స్త్రీత్వాతిదేశముచేసిన బా. తత్స. ౫౨ - ౭౫ - ౭౬ సూత్రములు విరోధించును.

లక్ - ఓకారి - ఓకారి - గారికి - మొ. ఈసూత్రము స్పష్టతకైమాత్రమే వచింపబడినది. ఇట్లే కృతప్రాస్వములగు నూకారాంతము లుకారాంతములవలెనే దూరసిద్ధి నందునుగదా.

ఇత్తునకు బహువచనంబు పరంబగునపు డుత్వంబగు.

బాలవ్యాకరణ ౪౫.

విషయి. హరులు - గిరులు - కవులు - రవులు - యామినులు -

౧౫౦ I విష. భామినులు - తపరకరణంబుచే దీర్ఘంబున కుత్వంబు

లేదు, శ్రీలు - స్త్రీలు - లకోరీలు.

సంజీవని. ౧౫౦ I విష:—అర్థములు - రవులు = సూర్యులు - యామినులు = రాత్రులు - భామినులు = స్త్రీలు. లకోరీలు = బాణములు. బహువచనము పరమగునపు డనగా లువర్ణకమును లట్టును బరంబగునపుడు, ఇత్తున కనగా ప్రాస్వేకారమునకు “ఉ” త్వంబనగా ప్రాస్వమైన “ఉ” కార మగును. దీర్ఘాంతములగు యామినీభామినీశబ్దముల యుదాహృతిచే బా. తత్స. ౫౪ సూ. చొప్పున ప్రాస్వము వచ్చి “ఇ” కారాంతములయినవానికిని బ్రకృతసూత్రపుఁ గార్యము వర్తిల్లునని విశదమగుచున్నది. “హరులు - గిరులు -” అను నుదాహృతులచే నీసూత్రము మహదమహత్సాధారణమని స్పష్టపడుచున్నది. హరి+లు = హర్+ఉ+లు = హరులు. ఇట్లే హరులను - హరులచేతను మొ. ప్రకృతసూత్రములోని ‘ఇత్’ అనెడితపరకరణముచే బా. తత్స. ౫౫ సూత్రముచే ప్రాస్వమురాని శ్రీ మున్నగు నేకాక్షరతత్సమములకును దీర్ఘేకాకారాంతలకోరిప్రభృతి దేశ్యములకును నీకార్యము కలుగదని సూరి వివరించి “శ్రీలు - స్త్రీలు - లకోరీలు -” అనువాని నుదాహరించెను. (విస్తర.) ఉత్తరసూత్రముచే దత్సమముల యుపోత్తమేత్వమున కుత్వము రానేరదనుటను విశదపఱచుటకయి “యామినులు - భామినులు” అనునవి యుదాహరింపబడినవి.

విస్తర. ౧౫౦ I విష. :—సూరి ‘లకోరీలు’ అని యుదాహరించుటంబట్టి యాతఁడు చెప్పుకున్నను “న చ దేశ్యపదే” అనుచింతామణి ననుసరించి దేశ్యము లకు బా. తత్స. ౫౪ సూత్రముచొప్పున ప్రాస్వము గలుగదనుతల్గుపు సూరికిని గలదని నొక్కిచెప్పవచ్చునని పేటికావ్యాఖ్యాతయు (బా. సా. పే. ౧౫౫ పు.) నట్టివాగనుశాసనమతమును సూరి యనుసరించెనేకాని వానికి ప్రాస్వమువచ్చుటయుఁ గలదని గుప్తార్థప్రకాశికాకర్తయు (బా. గు. ప్ర. ౧౧౫ పుట. ద్వి. ము.) వ్రాసిరి. కాని యుభయులకును సూరి హృదయము గోచరము కాలేదు, సూరి యిట చింతా

ఇచ్చుమా ఇదుపోత్తమోత్తమోనానాం, బహువచన ఉపోత్తమేత
 ధర్మణీయము. ఉచ్చవతి (అం. చిం. హలం, ౧౩ కార్తి.) (అహో,
 ౧౪౧ విమలము. ౪౧౯ పు.)

కల్పతరు. ౧౪౧ విమ:—త్యాగీచా మన్త్య ముత్తమమ్. తత్త్వమీప
 ముపోత్తమ మ్మనువోష్వన మూటికంటె: దక్కవకాని యక్షరములుగల శబ్ద
 ములలో దుదియక్షర ముత్తమ మనిపించుకొనును. దానికి: బూర్వాక్షర ముపో
 త్తమ మనబడును. ఇదుపోత్తమోత్తమోనానాం = ఇకార ముత్తమముగాను
 నుపోత్తమముగాను గలశబ్దములకు, బహువచన = బహువచనము పరమగునపుడు,
 ఉపోత్తమేతః = ఉపోత్తమమగు 'ఇ' కారమునకును, ఉత్ = ఉకారము, భవతి =
 అగును. 'సమితులు' మున్నగునవి లక్ష్యములు కాకుండుటకై యీవిధి యాచ్చిక
 మాత్రపరమని వ్యాఖ్య చేయనగును. ఉత్తమేకారమునకు "ఉచ్చహలత్వే" అను
 చింతామణిసూత్రముచేతనే 'ఉ' కారమగును. ఉ:—కలిమి = కలుములు. ఇటః
 బ్రకృతసూత్రముచే లకారముమీఁది యికార ముకార మయ్యెను. 'ఉచ్చహలత్వే'
 అనుసూత్రముచే మకారముమీఁది యికార ముకార మయ్యెను. ఉపోత్తమ
 మనుటచే రెండక్షరములుగల 'జిగి' అనుశబ్దములోని 'జ' కారముమీఁది యికార
 ముపోత్తమ మనిపించుకొనదు. కాన 'జిగులు' అనియే యగును.

వికృతియం దికారాంతముల యుపోత్తమేత్వంబునకు
 బహువచనము పరంబగునపు డుత్వంబగు. ౪౬.
 ఇచ్చట వికృతిశబ్దముచే సుస్కృతసమేతంబు గ్రహిం
 పవలయు. కలిక - కలుకులు - ములిక - ములుకులు
 చెలిమి - చెలుములు - బలిమి - బలుములు - ఉపో

మణిని యథాస్థితముగ ననుసరింపలేదు. కొంత సవరించి సూత్రించికొనెను. లోకోరి
 ప్రభృతులకు 'లోరి' మున్నగుప్రాస్యరూపములు నైత ముండిన నుండవచ్చు నను
 నభిప్రాయముగలవాడు కావుననే సూరి చింతామణికారికలోని "న చ దేశ్యపదే"
 అనుదాని నుజ్జగించినవాడయ్యెను. ఆ ట్లుజ్జగింపనిచో నేకాక్షరకతిత్వమశబ్దముల
 తోపాటు దేశ్యశబ్దములకును ప్రాస్యరూపము లేకపోవలసినప్పునుగదా. దేశ్యము
 లలో ప్రాస్యాంతములవలెనే దీర్ఘాంతములును దేశవ్యవహారప్రవాహానిధములు
 కాగలవుగాన వానికి ప్రాస్యమువచ్చుననికాని దీప్తమువచ్చుననికాని సూత్రించుట
 యనావశ్యకమని యాతఁడు తలంచియుండెనని నిశ్చయింపనగును.

ఉత్తమోపాత్తమత్వములు
 బాలాక్షరములు - మత్వములు లేదు. జిగులు - నిసులు.
 విశేషము. కలదోపధనవాక్యాదులయందు పోత్తమోపాత్తమత్వమున కుత్తమము
 ౧౫౧ I వి. సంఖ్య. గలుగదు. ౪౭.

పందిరి - పందిరులు - పిడికిలి - పిడికిలులు - రాపిడి
 రాపిడులు - తొమ్మిది - తొమ్మిదులు.

సంజీవని. ౧౫౧ I వి. సంఖ్య:—అర్థములు. కలికి = స్త్రీ, ములికి = బాణము,
 చెలిమి = స్నేహము, బలిమి = బలము, జిగి = కాంతి, నిసి = రాత్రి, రాపిడి =
 పిరయిక, నవాక్యాదులు = తొమ్మిది ప్రభృతులు.

౪౭ సూ. వ్యాఖ్య. ఉత్తమోపాత్తమత్వములు కల్పితరువున వివరింపఁ
 బడెను. మూడిటికిఁ దక్కువకాని యక్షరములుగల యిదంతశబ్దముల యుపాన్యా
 ష్టరమగు 'ఇ' కారము బహువచనపరకత్వమున 'ఉ' కారమగునని యర్థము. ఆశబ్ద
 ములోని యుత్తమోపాత్తమత్వమునకుఁ బూర్వసూత్రముచే (బా. తత్స. ౪౫) 'ఉ' త్వమ
 గును. కలికి+లు = కలుకులు, మొ. మూడక్షరములకుఁ దక్కువ యక్షరము
 లున్నపు డాశబ్దమున నుత్తమోపాత్తమత్వముల వ్యవహారమే యసంభవముగాన
 రెండక్షరములుగల జిగి మున్నగుశబ్దములలో నీసూత్రము వర్తింపదనుచు వివరించి
 'జిగులు, నిసులు' అని సూరియే యుదాహరించెను. సూత్రములోని వికృతిశబ్ద
 మాచ్చికపరమనుచు సూరిగారే వివరించిరి. సంస్కృతసమములం దీకార్యము
 రాదనుటకుఁ బూర్వసూత్రమునందే "యామినులు - భామినులు" అనునుదాహృతు
 లీయఁబడెను. ఇకారాంతములను దశముచే 'తలిరు - ఉలివు' మున్నగుస్థలములలో
 నీసూత్రపుఁగార్యము సంభవింపదు. ఉ:—తలిరులు - ఉలివులు - మొ. పూర్వే
 కారాంతశబ్దముల యుపాత్తమోపాత్తమత్వమునకే యుత్తమము కల్గుననియు నెఱుంగునది.
 ఉ:—తనికీలు. మొ. మూడిటికిఁ దక్కువకాని యనుటచే నాల్గక్షరములుగల శబ్ద
 ములందును నీవిధి వర్తిల్లును. కావుననే కదా, పిడికిలి మున్నగుశబ్దములలో నీవిధి
 కల్గనేరదని సూరికిఁ జెప్పవలసివచ్చెను.

౪౮ సూ. వ్యా:—'ఉపధ యనఁగాఁ దుదివర్ణమునకు ముందువర్ణము' అని
 సూరిగారివివరణము. (బా. సంజ్ఞా. ౧౦ సూ.) ర ల డ ల లో నేదేని యుపధగాఁ
 గల 'ఇ' కారాంతశబ్దములయందు దొమ్మిది ప్రభృతిశబ్దములయు నుపాత్తమోపాత్త
 మునకు బహువచనపరకత్వమున నుత్తమము కలుగదని యర్థము. పందిరి+లు = పంది
 రులు - పిడికిలులు - రాపిడులు (విస్తర).

విస్తర. ౧౫౧ I వి. సంఖ్య:—పూర్వసూత్రమునకు (బా. తత్స. ౪౭ సూ.)

అన్నతో విడితొక్కనొక్కతెము... ఆం. పం. ఆజం.
 అన్న... గం. కాశి. (ఆహా. ఆహా. పు.)
 అన్న... కిన్న... నూత్న... కిన్న... కిన్న... కిన్న...
 అన్న... అన్న... అన్న... అన్న... అన్న... అన్న...
 అన్న... అన్న... అన్న... అన్న... అన్న... అన్న...

అంతానుండినూ త్రిమైత్రులు ప్రమాణము కలసి, కృష్ణచతురు బాల, తత్త్వ,
 తది సూత్రపు విషయములను నిర్ణయించుజాలు ప్రమాణీకృతయోగము
 లభించెను. విష్ణుశకు బూడియు కుండలేదు. అంతకుకొంతగా సూరిగాది
 సూక్రములవిషయములలో నవ్యాదు లనువదలమును విడిచి “తొమ్మిది మొదలగు
 వాని కీకాశములూదని చిన్నచిన్నసూరి చెప్పెను...సీ. మొదలైన రెండుతొమ్మి
 దులు విద్యులలోన అనుకాశింపకపోత మచ్చులో మేలైన రెండుతొమ్మిదులు...
 అని మాజీనవి” (ఆం. భా. ఆ. ౧౦౨ - ౧౦౩ సూ. ౧౬౬ పు.) అని ప్రాసించి.
 కీ, కే, గిడుగు వేంకటరామమూర్తిమతులుగారు నాభిసంసిన బాలవ్యాకరణపుక్త
 కము మార్చినలో నీసూక్రములొడ్డు బైయనుకాశవపుంబంక్తులేకలవు (చూ. బాలక.
 తర. ౨౦౦ పుట.) సూరిగారు తమసూక్రప్రవాక్యకరణమున “నరలఱిపథాష్టాష్టా
 దీనామే” అని సూక్రంచియు బాలవ్యాకరణమున మొదటిదగు నెనిమిదివిడిచి
 తొమ్మిదిని గణముఖమున నిల్పుట నరయంగా వా శ్రీశ్రీరాశప్రయోగమును బాల
 వ్యాకరణుచనాకాలమునకు గనుంగొనిరినియు వారు ముచనసూత్యకలో
 “మేలైన...” అనువాతముండుటనే వారిట్టి మార్పుచేసికొని యుండుననియు
 దోచుచున్నది. సీ. మేలైన రెండు తొమ్మిదులు విద్యులలోన మహనీయ మగుచు
 మీమాంస వెలయు | మీమాంసకుండును మేలు ప్రాభవమునః దర్శశాస్త్రముశు
 భోదర్శగరిమ | ...” (కాశి. ౩ ఆ. ౧౦౧) ఇందలి రెండవచరణములోని
 మేలుశబ్దము మొదటిచరణములోని “మేలైన” అనుపాదమే సుసంగతమనియు,
 నదియే కవిప్రయుక్తమనియు నిర్ణయింపఁజాలియున్నది. సూరికిఁ బూర్వము “నరల
 ఱిపథే”తొమ్మిది సూత్రవిషయము లేవ్యాకృతయందును లేవు. అట్టిస్థితిలోఁ దాళ
 పత్రమాత్యకలోని “తొమ్మిదులు” అనుపాదమునుఁ దొలఁగించి “తొమ్మిదులు” అను
 పాదమునుఁ గల్పింపవలసిన ప్రసక్తి యేముండును?

తొమ్మిది స్తభృతులలో “ఎనిమిది - ఐగిది - చెయిది” శబ్దములను గుప్తార్థ
 ప్రకాశికాకర్త చేర్చెను. గాణపతవివరణకర్తయు దీనిని స్వీకరించెను. (బా. గు. ప్ర.
 ౧౧౭ పుట. ద్వి. ము.) (గాణ. సంధి. ౧౯ సూ.) “మగఁటిమి-వేదటిమి - చూడికి -

కల్పతరు. 1712 నిఘ:—ఉదోతోః = ఉకారాంతములకు నోకారాంతములకును, సర్వత్ర = అంతటను సున్నగా స్త్రీలింగమునందు సయితము, మువత్ = 'ము' అనుదానివలెనె, వుః = 'వు' అనునది - భవతి = అగును. అదంతామహాత్ములకు మువర్ణకమువలెనె, 'ఉ' దోద స్తములకుఁ బరముగా సయితము వువర్ణకము ప్రథమైక వచనమగు సుప్రత్యయమున కాదేశమగును. మువర్ణకేతరవిభక్తి పరమగునపుడు 'ము' అనునాగమముచేరునట్లే వువర్ణకేతరవిభక్తి పరమగునపుడు 'వు' అనునది యాగమముగా నిల్చును. ఉదా:—తనువు - తనువులు - తనువున్ - తనువులన్ - తనువులచేతన్ మొ. ముందు చెప్పబోవు (బా. తత్స. 10 సూ.) సూత్రము చొప్పున "ఉదంతమహాత్పులింగములకు డుజ్వర్ణకము వికల్పముగ నిల్చునట్లే 'ఓ' దంతమహాత్పులింగమగు గోశబ్దమునకును డుజ్ఞు వికల్పముగా నగుననుభ్రమ కల్ల కుండ నధర్వణుడు వివరించుచున్నాడు. భిన్న త్వే = వ్యస్తతయందును, అభిన్న త్వేచాపి = సమాసమందును, ఓద స్తతః = ఓకారాంతముకంటెఁ బరమగు సుప్రత్యయమునకు, డుజ్ = డుజాదేశము, న భవేత్ = కాదు. ఉదా:—గోవు = ఆది త్యుడు, తీక్ష్ణగోవు = తీక్ష్ణుడగునాదిత్యుడు. సమాసాంతవిధానేతు = బహు వ్రీహిసమాసమున నుత్వరూప హ్రస్వమనెడి సమాసాంతవిధి నందినపుడుమాత్రము - తత్ప్రయోగః = ఆడుజ్ఞుయొక్క ప్రయోగము, హితః = సమ్యతమైనది, భవేత్ = అగును. ఉదా:—భృతగుండు = భరింపఁబడిన వజ్రముగలవాడు. "గోవు - సం. పోలికి - కొరికి - మున్నగువాని యుపోత్తమేత్వ ముత్వము కాకుండుటకై దోషభక మనక నవార్థాదులనిసూరి గ్రహించెననుట యుచితము" (బా. సా. పే. 1712 పుట.) అని పేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాసెను. ఈతని (పేటికాకర్త) మతమున, మగటి ములు, కొరికులు, చూడికులు - పోలికులు మున్నగురీతినే యుండవలెనుగాని 'మగటుములు - కొరుకులు' మున్నగురీతి నుండరాదని తేలుచున్నది. సూరిమత మున మగటుములు - కొరుకులు మున్నగురీతినే యుండవలయునుగదా. ప్రమాణములు చూచకయే యిట్లేవరికిదోచినరీతిని వారు నిరాధారనియమములను జేయుట కేవలము నసంగత మనకతీరదు.

పండిశ్వేసి (సలోలోశ్వేతి బాలసరస్వతీయసూత్రవ్యాఖ్య. 30 పు. పరి షస్తుద్రణము) రారాపిశ్శభుజాంగదంబులమణుల్ రాలంగ... (మను. ౪ ఆ. 2౬) మున్నగురీతి ప్రయోగములు గలవుగాని యవి విశ్రమస్థానాదిగతములుకామింజేసి సందేహనిర్ణాయకములు కాఁజాలకున్నవి.

వి. ఓ. పుం. ౧ ఆదిత్యుడు. ౨ శృంగభము...స్త్రీ. ౧ వాక్కు...ర ఆపు...పుం. స్త్రీ. ౧ . స్వర్ణము. ౨ వస్త్రము...ర కరణము.” (సూ. రా. ని.)

బాల్యము. ఉకారాంతగోళబ్జముల కంటకు పుష్కలము. ౪౮.

సూ. తదుప్ - ధేరుప్ - మధుప్ - గోవు - అంతట ననుట

౧౭౭౭౭౭౭. స్త్రీలింగప్రథమైకవచనలోపబాధనాథము.

సంజనని. ౧౭౭౭౭౭౭ విషయములు - తదుప్ = ధేరుప్ - ధేరుప్ = ఆపు. మధుప్ = తేనె. ఉకారాంతమహత్తుల ‘పు’ వర్ణము బా. తత్వ. ౧౭౭౭౭ సూత్రమున నుదాహరించబడినది. కాన నిటు నమహత్తులకు ఉకారాంతములమాత్రముదాహరించబడినవి. అవి మూడులింగములందు నొక్కొక్కటిచోష్టవవరుసగా నుదాహృతము లగుచున్నవి. ‘ధేరుప్’ అను స్త్రీలింగమునకు బా. తత్వ. ౧౭౭౭౭ సూత్రముచోష్టవ బ్రథమైకవచనలోపము ప్రస్తుతమందుగా నట్టిలోపమును వారించుటకై యీసూత్రమున ‘అంతటను’ అనుదళము నిల్పబడెను. అంతట ననగాఁ బుంస్త్రీసపుంసకములు మూడియందును పువర్ణకమే యగుననుతాత్పర్యమును సూరిగారే “అంతట ననుట స్త్రీలింగప్రథమైకవచనలోపబాధనాథముని వివరించిరి. గోళబ్జమునకుఁ బుంస్త్రీస్వత్వములు రెంటును ప్రత్యయమే వచ్చును. “గోవు - సం - వి - ఓ - పుం - ౧ ఆదిత్యుడు ౨ శృంగభము...స్త్రీ. ౧ వాక్కు...ర ఆపు ..పుం. స్త్రీ. ౧ స్వర్ణము. ౨ వస్త్రము...ర కరణము...” (సూ. రా. ని.) క. గోవులు సూర్యనియుజ్జ్వలఁ గోవుల యట్లగుట...(ఆను. ౨ ఆ. ౪౬౧) గోళత్వమున గోళబ్జమునకు “గోస్త్రీయోరుపస్థనస్య” (౧-౨౪౮) (౬౭౬ సూ. అవ్యయాభావ. సి. కౌ.) అనుచోష్టవ ప్రాప్తము రాగా “చిత్రగుడు” (= చిత్రవర్ణముగలకరణములుగలవాడు = చిత్రభానుడు = సూర్యుడు) అనురూపముసిద్ధించును. ఇట్లు బహుప్రీహియందుమాత్రము గోళబ్జము డుమంతత్వమునందును. “భీకరగతి నింద్రుఁ డేగె భృతగుం డగుచున్. ఇత్యాది తత్రోదాహరణమ్” (అహో. ౨౯౩ పు.). అనుపస్థనత్వమున సమాసాంతవిధి (ఉకారరూపప్రాప్తము) లేమింటేసి “శ్వేతగోవు” అనురీతి నే సమాసమందును వాడబడును. సంస్కృతమున “ఓ” కారాంతశబ్దములలో గోళబ్జముమాత్రమే ప్రసిద్ధమగుటంతేసి నన్నయాధర్వణు లోదంతములకు ‘పు’ వర్ణకమును విధించియున్నను సూరిగారు గోళబ్జమునుమాత్రమే పేర్కొనిరి. “ఊః = శమ్భుః స్త్రుతో యేన సః స్త్రుతోః - స్త్రుతావా - స్త్రుతావాః” (సి. కౌ. అజం. ౨౯౩ పు.) అను నుదాహృతులచోష్టవ ‘స్త్రుతో’ శబ్దమోకారాంతము గలదనవలసియున్నను, “సంకేతత

సుప్రసిద్ధమేషమైతే స్త్రీలో ప్రముఖతమైన చాత్ర ప్రయోగః" (అహో. ౨౯౨ పు.) అనునహోబలపతివాక్యముచొప్పున సూరి యట్టివి యప్రయుక్తములని తలచి యుపేక్షించెను (చూ. ౧౮౭ విష.) తపరకరణములేమింజెసి "ఉ" కారాంతముల కును ప్రప్రత్యయ మగును. ఉదా:—భూవు = కనుబొమ. ఏకాక్షరకములుకాని యూహంతము లుదంతములయియే తెల్లువిభక్తులనందును గాన నేకాక్షరకమగు సూకారాంతశబ్దముమాత్రమే వైరితి నుదాహరింపఁబడెను. "భూవు - సం - వి. ఉ - స్త్రీ - కనుబొమ" (శ. ర.). బాల. తత్స. ౮౦ సూత్రముచొప్పున సకార లోపముకిల్లిన ధనుశ్శబ్దము మున్నగునవి "ఉ" కారాంతములై "ధనువు - ధనువులు" మున్నగురూపముల నందుచున్నవి. ఆచ్ఛికములగు పుట్టువు, బందువు, పండువు, మున్నగుశబ్దముల తుదనున్న 'వు' అనునది శబ్దావయవమెకాని ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయముకాదు. కాన నట్టి యాచ్ఛికములెల్ల స్త్రీసమములై యన నగును. (విస్తర.)

విస్తర. ౧౫౭ I విష:—“వువర్ణకోభవత్యత్ర । క్వచిన్నిత్యం క్వచిత్తువా (వికృ. అజం. ౫౩ కారి.) అన్నువు, పండువు, ఇత్యాదానిత్యః - అన్నుశబ్దోఽత్ర స్వల్పవాచకః” (అను). “పుట్టు, పుట్టువు, అన్ను, అన్నువు, ఇత్యాదావికల్పః - అన్ను శబ్దోఽత్ర స్త్రీవాచకోదేశ్యః” (అహో. ౩౩౫). అహోబలపతి పయ్యధర్వణకారిక నన్వయించికొనుటలోఁ బొరవడెను. వువర్ణకోభవత్యత్రే త్యాదికారిక యాచ్ఛిక శబ్దములకు వువర్ణకమును విధించునది కాదు. అయ్యది “డుజ్ మహాత్మదానాంవా” అనుచింతామణికారికను సవరించుచున్నది. (చూ. ౧౫౮ విష.) “మనుపట్వాది శబ్దానాం । నడుజ్ నిశ్చప్రయుజ్యతే । వువర్ణకోభవత్యత్ర । క్వచిన్నిత్యం క్వచి త్తువా...” (వికృ. అజం. ౨౬ - ౫౩ కారి.) అని యధర్వణుడు సవరించెను. మను పట్వాదిశబ్దములకు డుజ్జురావనియు డుజ్జురానిపక్షమునఁ గొన్నియెడల నిత్యము గాను గొన్నియెడల వికల్పముగాను వువర్ణకము నచ్చుననియు నధర్వణుని సవరణ మునకుఁ దాత్పర్యము. మనువు - ఇట నిత్యము - రాహు - రాహువు - ఇట విక

అనుబంధ. విస్తర. ౧౫౭ I విష:—అన్నువుశబ్దమునకు స్వల్పార్థకత్వము శబ్దరత్నాకరమునందును, సూ. రా. నిఘంటువునందును వ్రాయఁబడ లేదు. అన్నువ శబ్దమునకు స్వల్పార్థకత్వము రెండుకోశములందును వ్రాయఁబడెను. అన్నువుశబ్ద మునకు స్త్రీ యనునర్థము శబ్దరత్నాకరమున వ్రాయఁబడ లేదు. “అన్ను = అన్నువు” శబ్దములు రెండిటికిని బారవశ్యమనునర్థము రెండుకోశములలోను వ్రాయఁబడి యున్నది.

ల్పము. కం. వర్ణముగాకయును కాహు ఖానిఁ బ్రత్యేకే శబ్ద. ౨ ఆ. ౨౪౦) బంధు ప్రామాణికమైనానుకూలమునుః జితామణిశిష్టాంతమును నగు సమన్వయమును మాని యశోబలపతియుః దదహయాయః అను (నారా. గాణ. ఆచ్ఛి. ౫ ప. ౨౩౪ కారి. ౨౪౦. ౫౪ కారి.) జితామణిశిష్టాంతవిరుద్ధముః వైరీతిని సమన్వయించుట కేవలముః పారపాటచకతరహ. అశోబలపతి సమన్వయమునకు నీక్రందిరీతినిః జితామణిశిష్టాంతము విరోధించుచున్నది. "అనుకాం స్త్రియాం సమానాం సర్వస్య స్త్రీసమన్వయ సులోకః" (ఆం. చి. ఆజం. ౨౧ కారి.) (౧౬౧ వివ.) అనుకారికచేః జితామణిసూత్రము తత్సర్వస్యములతో సమానతములు తప్పఁ దక్కినవిరుద్ధములకు మాత్రమే సులోకమగుననియు నాచ్ఛికశబ్దములం దన్నచో పుంలింగసమములు నపుంసలింగసమములునుగానట్టి సమస్తశబ్దములకును సులోపమగుననియు స్పష్టముగా వక్కాణించుచున్నది. పువర్ణకమును సర్వతో దోతోరిత్యాదిసూత్రముచేః దత్సరుములకుమాత్రమే విధించుచున్నది. దీనినిః బట్టి యాచ్ఛిక'పు'వర్ణాంతములెల్ల స్త్రీసమములె యనియు వానితొది పువర్ణము ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము కాదనియుః జితామణిశిష్టాంతము స్పష్టపడుచున్నది. "పువర్ణకము మన్వాదులకగు" (బా. తత్వ. ౧౭ సూ.) అను సూరిసూత్రముచొప్పున ('అన్ను, పండు, మను, పుట్టు,' మున్నగుఘాతువులనుండి 'అన్నుపు, పండుపు, పుట్టుపు, మనుపు' మున్నగుకొన్ని 'పు'వర్ణాంతములు కృదంతస్త్రీసమములగుచున్నవని గ్రహింప నగును. బంధువు మున్నగునవి బాంధవశబ్దాదుల వికృతిరూపములనుటలో విచిత్ర పత్తియే యుండఁబోదు. పండుపు, పుట్టుపు, బంధువు, మున్నగువాని వకారము నకు గకారమువచ్చి పండుగు, పుట్టుగు, బంధుగు మున్నగురూపాంతరముల నందు టయు వాని స్త్రీసమత్వమునకుఁ బ్రబలనిదర్శనము కానోపును. ప్రథమైకవచన 'పు'ప్రత్యయ వకారమున కెన్నఁడును, బా. ఆచ్ఛి. ౨౭ సూత్రముచొప్పున గకారా దేశము కానేరదుగదా. వైప్రామాదికమగు నహోబలపతిసమన్వయము సరియను భ్రాంతిచేఁ గవిజనమండనము, నాంద్రభాషానుశాసనము నారాయణీయగాణపత వివరణములు (నారా. గాణ. ఆచ్ఛి. ౫ ప. ౨౩ కారి. ౧౧౮ సూ. గాణ. వివ.) బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్య, బా. సా. పే. వ్యాఖ్య మున్నగుగ్రంథములలోనెల్ల నాచ్ఛికశబ్దములకు పువర్ణకప్రాప్తి ధారాళముగా వచింపఁబడెను. బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాత యింకను బ్రామాదికముగ "పుట్టు - చట్టు - తట్టు - రట్టు - మొదలైన తెనుఁగుశబ్దములకు నేకవచనబంధు పువర్ణకలోపంబు వైకల్పికంబుగానగును" (బా. గు. ప్ర. తత్వ. ౪౯ సూ. వ్యాఖ్య. ౧౧౮ పుట. ద్వి. ము.) అని వ్రాసెను.

నన్నమాభర్త. ఉతా మత్ర భవే ద్వాపు ! రస్త్రియాం ల్వాదివర్ణకే.
౧౫౩ విషయము. (వికృ. అజం. ౨౪ కారి.) (౨౯౧ - ౨౯౬ అహో.)

కల్పతరు. ౧౫౩ విషయము:—అత్ర = ఈ పువర్ణవిషయమున, అస్త్రియామ్ = మహతీవాచకస్త్రీలింగములు కానట్టి, ఉతామ్ = అమహత్తులగు ప్రాస్వీకారాంతము లకు (ప్రాశబ్దమునకు పువర్ణాగమము నిత్యము) బరముగా ల్వాదివర్ణకే = బువర్ణ కము మున్నగు ప్రథమైకవచనేతరవిభక్తి పరమగుచుండగా, పు=పువర్ణము, వా = వైకల్పికముగా, భవేత్ = ప్రాతిపదికమున కంతావయవముగా నగును. “సర్వ త్రోదోతో ర్నర్భవతి మువత్” అనుచింతామణి సూత్రముచొప్పున “ము” వర్ణము వలెనే యీపువర్ణమునైతము ప్రథమైకవచనేతర విభక్తిపరకత్వమున నిత్యముగా సిద్ధించుచుండ మహతీవాచకములగు స్త్రీలింగములుతప్ప దక్కినప్రాస్వీకారాంత ప్రాతిపదికములమీఁద దానికి బాక్షికత నధ్వజుండు సూత్రించెను. దీర్ఘోకారాంత ములునైతము “దీర్ఘాణాం ప్రాస్వస్యాత్” అనుచొప్పున ప్రాస్వమునంది ప్రాస్వీ కారాంతములె యనిపించుకొనును. సూత్రములోని “అస్త్రియా” మ్మనుదానికి స్త్రీలింగేతరములకని వ్యాఖ్యచేయవలసియున్నను, “చంచునఁ దాల్చె” (ఆను. ౧ ఆ. ౨౭౦) “విమోహరజ్జలన్” (ఆర. ౨ ఆ. ౭౯) మున్నగు ప్రామాణికప్రయోగ ముల యనురోధమున మహతీవాచకములగు స్త్రీలింగములకు భిన్నమయినవాని కని వ్యాఖ్యచేయఁబడెనుగాన “చంచులు - రజ్జులు” మున్నగు స్త్రీలింగశబ్దములందు పువర్ణాగమరాహిత్యము సప్తతమగుచున్నది. ఉదా:—ధేనువులు, ధేనులు, తను వులు, తనులు, చంచువులు, చంచులు, రజ్జువులు, రజ్జులు, తరువులు, తరులు, మధు

“చట్టువు, తట్టువు, రట్టువు” అను రూపము లేకోశమునందును గానరావు. ఈ గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త కిస్త్రీలింగస్త్రీవాచక - స్త్రీసమశబ్దములయర్థ మయోమయ ముగఁ గన్పట్టెనని తోచెడిని. బా. తత్స. ౫౧ సూత్రపువ్యాఖ్యలో “కద్రువ స్త్రీవాచకంబు గావున దీనిప్రథమైకవచనలోపము ఏబదియేడవసూత్రంబుచే లోపించెను” (లోపము లోపించె ననఁగా నేమో?) అని వ్రాయఁబడెను. కద్రుశబ్దము నకు “కద్రువు” అనురూప ముండవలసియుండఁగా ‘వు’ అనుచోట ‘వ’ అనునది నిల్చుట జరిగినది. ఇట్టిస్థితిలో బ్రథమైకవచనము లోపించెననుట యెట్లు పొసఁ గును? సంస్కృతసమశబ్దములందు వ్యాకరణకర్త విధించినస్థలములుతప్ప (పిత. భ్రాత. దూత. బ్రహ్మ. అశ్వత్థామ మొ.) దక్కినచోట్ల స్త్రీసమత్వ మశ్రుతచరము గదా.మఱియు సహజముగ స్త్రీలింగమగు కద్రుశబ్దమునకు స్త్రీసమత్వవిధాన మసంగ తము కాదా?

పులు, మధులు మొ. మహావేదాచకములకన్ననో “వధువులు” అయిరితని పువర్ణాగ మము నిత్యమే యని యెఱుంగుచు. “కౌ బరక జగత్కారమునీం ద్రునకు జర త్కారమను నుడువైన మహా మునివసు నా క్షేమని...” (ఆది. ౨ ఆ. ౨౩౮) “శా...జగత్కారన్ మదీయానుజన్” (ఆది. ౨ ఆ. ౧౨౪) అని యిట్లు శబ్దార కుడు ప్రయోగించియుండుటచే మహాత్మ్యైలింగజగత్కారశబ్దముచకుమాత్రము పువర్ణాగమపాక్షికత చరికిరించుచున్నది. అహోబలపతియు నీవిషయమున నిట్లు వ్రాసెను. “ఉత్తీయామిత్యధర్మణవచనే స్తీవాగవ్యతేత్రానా మదస్తానామితి వ్యాఖ్యానా న్న తర్వాదిభ్యో పుష్కలకవిల్పానిదృష్ట. జగత్కారన్ మదీయాను జన్నితేతదుత్తర్వాప్రసక్త సామత్వమితీ యధ్యమ్” (అహో. ౨౯౬.౨౯౭ పుటలు.)

“ఉతామత్రే” త్యాది ప్రకృతసూత్రము మహాదుదంతములయెడఁ బ్రస ర్థింపనక్కఱలేదు. “దుజమహత్పదానాంవా” అను చింతామణిసూత్రముచే మహాదుదంతములు పాక్షికముగ దుమంతరూపములనందును గాన నట్టి దుమంతత్వ పక్షమున వానికెట్లును ‘పు’ -ర్ణాగమ రహితరూపములు సంభవించును. ఇట్లుగుటం జేసి నారాయణీయమున “పురుషవాచకములకును పువర్ణాగమము పాక్షి” కమని యాంధ్రీకరించుట సరికాదు. (నారా. తత్వ. ౧౯౮ కారి. 32 ప.)

చింతామణిలోని “సర్వప్రవోతోద్వర్జకతిముచ” త్రు సూత్రము నధర్మ ణుడు సవరించినకారికయగు “ఉతామత్రఫవేద్యావు | రస్త్రియాం ల్యాదివర్ణకే | ప్రాయశోవైకృతపదేలోపా ద్ద్వి శ్చ మో రతః ||” అనుదానిలోని “ల్యాదివర్ణకే” అనుదళము ముఖ్యముగా “ఉతామత్రే” త్యాది పూర్వసూత్రమున నన్వయించు చున్నను గాకాక్షిన్యాయముననుత్తరసూత్రమగు “ప్రాయశః...” అనుదానియందును నన్వయింపనగును. (చూ. ౧౮౮ విష.) అట్టిస్థితిలో నహోబలపతి “ల్యాదివర్ణకే” అను నాదళమును “ఉతామత్రే” త్యాది ప్రకృతసూత్రమున నన్వయించుటనే మాని యుత్తరసూత్రమగు “ప్రాయశః” ఇత్యాదిసూత్రమునందుమాత్రమే యన్వ యించిన క్షీక్రింది యాతనిపంక్తులవలన వ్యక్తమగుచున్నది. “ద్వితీయాచార్యేణతు అమహాదుదంతేభ్యోఽపి పుర్వావిహితః - తేన తరు - తరులు - బాహు - బాహులు - ఇత్యాదిరూపసిద్ధృతి. ‘అగ్గలంబుగ నాయెదుట బా హుప్పళించి’ ‘పర్వములేకయును రావల భానునిఁ బట్టెన్’ ‘తనతనుపు రావల సోమామృతంబుప్రింగె’ ‘దిక్పాలతను వెత్తి తిరిపెంబుతనుతోన’ ఇత్యాద్యాస్త్రీకయజ్వాది కవిప్రయోగాః” (అహో. ౨౯౬ పు.) ‘రావల’ ‘బాహు?’ అను పు ప్రత్యయరహిత ప్రథమైకవచనరూప ప్రయోగములనుజూచి శ్రమించి (బాహుప్పళించియనుచో “బాహ+అప్పళించి”

అని ఛేదము ౧౫౩ I విషయము హోబలపతి యిట్లు ప్రథమైకవచనేతరస్థలములందు వలెనై ప్రథమైకవచనమునందును సాధారణముగా వుప్రత్యయస్థితి తల్లోపములు పర్యాయముగా నుండునని తలంచి “ల్వావివర్ణకే” అనుదశమును “ఉతామత్రే” త్యాది ప్రకృతసూత్రమున నన్వయించుటచూచెనని పయికవి శిరోభూషణపంతుల వలన స్పష్టపడుచున్నదిగదా. “రాహు” (బాహు?) అనుదానికిఁ బ్రయోగము లున్నపుడు దానికిమాత్రము ప్రథమైకవచనమందును వుప్రత్యయలోపము నంగీకరించుట యుక్తముకాని మహాతీవాచకేశ్వరములగు నుదంతములకెల్లఁ బాక్షికమగు “ప్ర” ప్రత్యయలోపము సిద్ధించునట్లు సమన్వయించుట యుక్తముకాదుగదా. ఇట్టి సమన్వయమువలన నెచ్చుటను ప్రయోగములేని “గురు - శంభు.తను - తరు-మధు” మున్నగు నశ్రుతచరములగు నుదంత ప్రథమైకవచనరూపము లనేకములు సాధువులుగా నంగీకరింపవలసినవచ్చునుగదా. కవిజనమండనవ్యాఖ్యాత యహోబల పండితీయమె యాధారముగఁ గలవాఁడయ్య నచ్చుటచ్చుట దాని సవరింపఁగఁడఁగి పంకమగ్నుఁ డగుచుండుట పెక్కుచోట్లఁగలదు. అట్లే ప్రకృతస్థలమందును “అత్రియా” వ్వును దాని కహోబలపతిచొప్పున “స్త్రీవాచక వ్యతిరిక్తముల” కని వ్యాఖ్య చేయక “స్త్రీలింగ వ్యతిరిక్తముల” కని టీకవ్రాసెను. అట్లగుటచే నన్నయ తిక్కనల “విమోహరజ్జలన్” (ఆర. ౨ ఆ. ౭౯ ప.) “చంచునఁదాల్చె” (ఆను. ౧ ఆ. ౨౭౦) మున్నగు ప్రయోగములకు విరోధమును దెచ్చిపెట్టుకొనెను. కవిశిరోభూషణమున “ఉతామత్ర” అనుచో “అసంబుద్ధా” అని పాఠాంతరము చూపఁబడెను. దీనిచే “రాహ - బాహ” అనెడి యనిష్టములగు సంబోధనరూపములు నివారితమగుచున్నవని తత్పాఠకర్తల యాశయము, ఈపాఠమునె కవిజనమండన వ్యాఖ్యాత యాదరించెను. కాని యీ యధర్వణకారిక “సర్వత్రోదోతో” రిత్యాది చింతామణి సూత్రమును సవరించునదగుటంజేసి యిందు “ఓ” దంతములకు వువర్ణాగమపాక్షికత సంభవింపకుండుటకయి యధర్వణుఁడందు “ఉతామత్ర” అనియే యుపదేశించియుండు ననుట యుక్తముగఁ గన్పట్టుచున్నది. సంబుద్ధ్యైకవచనము ల్వాదులలో నిది కానేరదుగాన నీపాఠమావశ్యకముకాదు.

ప్రవర్ణకేశ్వరవిభక్తి పరమగుచో నుకారాంతంబులకు

బాలవ్యాకరణ బహుళంబుగా, గోశబ్దంబునకు నిత్యంబుగా వుగా

౧౫౩ I విషయము. గమంబగు. ౪౯.

తరువులు - తరులు - ధేనువులు - ధేనులు - గోవులు.

సంజీవని, ౧౫౩ I విషయము:—నన్నయధర్వణులు చాలవఱకు విశదముగా

[బా. ఉత్త. ౪౯వ పాదం] ప్ర. శ్లోక ప్రాగమములు మధ్యాదులకు నిత్యమనిరాదు. సత్యం ననుగమములను జూపియున్నను సూరివానిని అనిగాగ్రహించక యావిషయములను బహుళకవిధిచే సంప్రహించుట యుక్తిముకాదు. చూచి 'ప్రకృతైకవచనేతర విభక్తి' మనుగునపుడు కాదాంతములకు ప్రాగమము బహుళముగానగును. 'శబ్దములకుమాత్రము నిత్యముగానగును.' అని విచరించెను. ప్రాగమము కిత్తు గానఁ బ్రాతఃపికముల కంతావయవముగానగును. ఉదా:—తరువులు - తరులు - గోవులు మొ. బహుళగ్రహణముచే నుపంతమహతీవాచకముల బహుళమము నిత్యమనియు నందును జరత్కాదుకర్తమునకు (జరత్కాదువు = ఆత్మకునితల్లి - మన సానేని - వాసుకీరోదరి. భా.రా.౧) కైకల్పికమేయనియును బహుళ యమహద్వాచకములకల్గి విచిపాక్షికమనియు నెఱుంగునది. ఈబహుళగ్రహణముచే వ్రుణ్ణాగమమే కాక ప్రథమైకవచనమగు వ్రుప్రత్యయమునైతము "రాహు బాహు" శబ్దములకు: బాక్షికమని వ్యాఖ్యిచేసినను జేయనగును. ఉదా:—వధువు - ఇంద్రనిత్యము. జరత్కాదువును - జరత్కాదును - చేనువులు - చేనులు - తోపువులు - తరులు - మధువులు - మధులు మొ. (చిత్తర) ప్రయోగములు:—జరత్కాదుకో మదీయానుజకో (ఆది. ౨ ఆ. ౧౧/౪) కం. ఆనర జరత్కాదుమునీం ద్రునకు జరత్కాదునకు సుతుం

విస్తర. ౧౧/౩ I విషయ:—“మహత్తులైన మహ్వాదులకును, అమహత్తులైన మధ్యాదులకును వ్రుప్రత్యయ వ్రువర్ణాగమములు నిత్యముగానగును. మనువు - మనువులు - స్వయంభువు - స్వయంభువులు - దనువు - దనువులు - ఇట్టివి మహ్వాదులు - మధువు - మధువులు - కటువు - కటువు - మృదువు - మేరువు - ఇట్టివి మధ్యాదులు - అమహత్తులలో - ధేను - కరణు - రజ్జు - చగు - పాయు - తరు - దారు - వస్తు - మొదలగువానికి బహువచనములందు వ్రువర్ణము వైకల్పికముగా నగును. ఉదా:—ధేనువు, ధేనువులు - ధేనులు” (ఆం. భా. అ. శబ్ద.ప్ర. ౬౨ సూ.) ఈవ్రాత సరికాదనకతీరదు. అధర్వణుడు మహతీవాచకములగు స్త్రీలింగములుతప్పఁ దక్కిన యమహత్తులగు శబ్దములకెల్ల వ్రువర్ణాగమము పాక్షికమని చెప్పియుండఁగా మధ్యాదులకు నిత్యమనియు, ధేన్వాదులకు బహువచనమందు మాత్రము వికల్పమనియుఁ జెప్పట యెట్లుబొసంగును? సందేహస్వదాహృతములగు చంచున్ - ఆఖుతోన్ - మేరున్ - తనుతోన్ - మున్నగు నేకవచనమునందలి మహాకవిప్రయోగములు సయితము కయివ్రాతకుఁ బ్రతిఘటించునుగదా! స్వయంభువుశబ్దమునకు ఉపంతరూపములేదని ప్రాచీనులెవ్వరును జెప్పలేదు. కాన దానిని మహ్వాదులలోఁజేర్చుట నిరాధారమననగును. దనశబ్దమును జేర్చుటయు నిరాధారమే యనవచ్చును. “అదికజ్ఞేన దన్వాదిసంగ్రహః” (ఆహా. ౨౯౦) అని

దైన (ఆది. ౨ ఆ. ౨౩౮) చ....అ | పట్టుడు విమోహరజ్జుల బెనంగి..." (ఆర. ౨ ఆ. ౨౯) "రజ్జు - స్త్రీ...దామని" (శబ్దస్తో) "స్త్రీతురజ్జు" (అమర. ౨ కాం. శూద్ర-సుధ. ౨౭ శ్లో.) సీ. విపులభూరుహశాఖ విడిగిన మునిహితార్థంబుగాఁ జంచునఁ దాల్చె నితఁడె. (ఆను. ౧ ఆ. ౨౭౦) చప్పు స్తోటి పుభే స్త్రీయా (అమర. ౧ కాం. సింహ. ౩౬ శ్లో.) "చప్పుః - పుం - నాడీచశాకే - వ్యడమృకే - రక్తరడ్డే - వరజ్జసామాన్యే - తుద్రచప్పువృక్షే - స్త్రీ-పక్షిణామోష్ఠే - త్రోట్యామ్" (శబ్దా. చిం.) క.... | కలబదరితరులజూచి కడువిస్మితులై (ఆర. ౩ ఆ. ౩౦౮) మ. హలి కుండెంతయు... వెక్కుబుం | తులు హింసావిధి గాదనంగవశమే దోషజ్ఞ యూహిం పుమా. (ఆర. ౫ ఆ. ౫౭) సీ. ఆఖుతోఁజెఱలాడు నడవిపిల్లి (కాశీ. ౨ ఆ. ౪౩ ప.) శా. మీఁదం దారధరాధరంబుగల యా మేరున్నగంజాలి...(పాండు. ౧ ఆ. ౮ ప.) సీ. దిక్పాలతనువెత్తి తిరిపెంబు తనుతోన (అహో. ౨౯౬ పు.)

యహోబలపతి వ్రాసెనేకాని యందులకుఁదగిన ప్రమాణమేమియుఁ జూపలేదు. అధ ర్వణుఁడు పేర్కొనిన పట్టుశబ్దముతోపాటు కటు పట్టు శబ్దములనుపైతము ప్రాచీన లాక్షణికులు మన్వాదులలోఁ జేర్చియున్నారు. ఆ. వె... పట్టువును మనువునుబట్టువు 'డులకు బాసి' పరఁగుచుండు. (ఆం. భూ. ౩౯ ప.) క. మను కటు పట్టు శబ్దాదుల | నొనరింప "డుకార మెపుడు నుండదు" కవితం దెనిఁగించిచెప్పుచోటం | దనరు వ్రకారంబ యర్థదాయకమగుచున్. ఆ. వె. మనువు ధర్మశాస్త్రమతమున మిక్కిలి | కటువు బిరుదవినుతికరణములకుఁ | జాలఁ బట్టువు ధరణి సంగీత సాహిత్య | సరణి విశ్వనాథచక్రవర్తి (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౨౯-౩౦ ప.) వీనిలోని "డులకుబాసి" "డుకారమెపుడునుండదు" అను వాక్యములనుబట్టి కటు పట్టు శబ్దములు పైతము మహత్తులై యుద్దేశింపఁబడెనని నిశ్చయింపనగును. విశ్వనాథచక్రవర్తికి విశేషణముగా నుదాహరించుటయు వాని మహత్వోద్దేశమునకు నిశ్చయకమగు చున్నది. పట్టువు = సమర్థుఁడు. కటువు = అస్థియుఁడు. పై పద్యములలోని "బిరుదవినుతి కర్ణములకు" అనునపపాతము ముద్రణములోనున్నది. దీనినిబట్టి కటువు అనునది యమహదర్థకమనుభ్రమకలుగును. "బిరుదవినుతికరణ"మనఁగా "బిరుదవినుతినిఁజేయుట" అనియర్థము. ఇట్లు మహాహ్వచకములగునపుడు మాత్రమే వీనికి వువర్ణక వువర్ణాగమములు నిత్యములని ప్రాచీనులయాశయముకాని వీనికర్థాంతరములందలి యమహత్త్వమునందును వువర్ణక వుగాగమనిత్యత గలదని వారి యభిప్రాయముకాదు. ఇట్టిస్థితిలో సీ కటు పట్టు శబ్దములకును వీనితోపాటు మఱి కొన్ని యగు మధ్యాదులకును వువర్ణక వుగాగమములు నిత్యములని నిరాధారముగ వ్రాయుట యుక్తముకానేరదు.

వికల్పమునకు ఉదా:- రాహువు, రాహు - రాహువులు, రాహులు - రాహు
వునున్, రాహున్ - రాహువులన్, రాహులన్, మొ. 'బాహు' అను ప్రథమైక
వచనరూప మధర్వణ సమ్యతముకాదని యీవఱకె చూపియున్నాను. ముందు విస్త
రింపఁబడును. (చూ. ౧౫౩ విష. ౧౫౪ I విష.). గాణపతేవివరణమున "సడలంగ
మెడ రజ్జు గడువడి (పాండు. ౫ ఆ. ౨౨౮)" అని యుదాహరింపఁబడెను. (నారా.
గాణ. తత్స. ౯౧ సూ.) కాని 'రజ్జు' అను ప్రథమైకవచనరూపమె యిచటఁ
బ్రయుక్తమని చెప్పవలసిన నిర్బంధములేదు. "సడలంగమెడరజ్జుఁ గడువడి నిడు
తమి, నక్షసూత్రావృత్తి యపులఁజనియె" ననుచో, మెడన్ = మెడనుండి, సడలంగ =
సడలిపోఁగా, రజ్జున్ = కట్టుత్రాటిన, కడువడిన్ = మిక్కిలివేగముగా, ఇడుతమిన్ =
నిలుపు త్వరచేత ననియు నర్థముచేయనగునుగదా. (విస్తర.)

ఉకారాంతంబగు మహత్తునకు వువర్ణకము బహుళ

బాలవ్యా. ముగానగు. ౫౦.

౧౫౪ I విష. విష్ణువు - విష్ణుడు - శంభువు - శంభుడు - వసువు
వసుడు.

సరిజవని. ౧౫౪ I విష:- నన్నయాధర్వణుల యనుగమములు సాధ్యసాధన
విషయమునఁ జాలియున్నవని గ్రహింపక సూరియింట సయితము బహుళవిధినే
యారంభించుచున్నాడు. అర్థములు - వసువు = వసురాజు - వస్వప్తకాన్యతముడు.
ఉదంతములయిన మహద్వాచకములకు డుమంతరూపములును వువర్ణకము వచ్చు
పక్షమున వువర్ణక వుగాగమాంత (బాల. తత్స. ౪౯ సూ.) రూపములును సిద్ధిం
చును. బహుళగ్రహణముచేత రాహు ప్రభృతిశబ్దములకు వువర్ణక వుగాగమాంత
రూపములు పాక్షికములనియు వానికిని రాహుడు, రాహులు, రాహునిన్

విస్తర. ౧౫౪ విష:- కేతనాధర్వణుల కాలమునాటికి వటుడు మున్నగు
డుమంతరూపములు కవిసమ్యతములు కాలేదు. కాని కాలక్రమమున నట్టివి ప్రయు
క్తములయ్యెను. ఇట్లుగటచేతనే కావలయును. గావ్యాలంకార చూడామణికర్త
వటుశబ్దము నెత్తలేదు. ఆ. వె.... వటువును మనువును | బటువు డులకుఁబాసి
(ఆం. భూ. ౩౯ ప.) కం. మను కటు పటు శబ్దాదులనొనరింప... (కావ్యాలం. ౯
ఉల్లా. ౨౯ ప.) (చూ. విస్తర. ౧౫౩ I విష.) "శా. చండస్ఫూర్తి వటుండు
కొంచె... (భాగ) శాంబరీవటుండు (వైజయంతీవి) చ. అలర మృషావటుండు...
మాయావటుండు" (దశావ తార.) (బా. గు. ప్ర. తత్స. ౫౦ సూ. వ్యాఖ్య.
౧౧౯ పుట. ద్వి. ము.)

మున్నగు మామంతరూపములు బ్రహ్మయముగ నిల్చుచున్నను మహిమలను సమంత
రూపములై యుండుననియు చెబుగలగుదు. ఉదా:—విష్ణుః - విష్ణుప్రలు - విష్ణు
గరుత్ - విష్ణుప్రత్ - విష్ణుఃకు - విష్ణులు - విష్ణులిన్ - విష్ణుక్; రాహుప్ర - రాహు -
రాహుప్రలు - రాహులు - రాహుగరుత్ - రాహుప్రత్ - రాహులిన్ - రాహుక్ - రాహు
కు - రాహులు - రాహులిన్ - రాహుక్; మరుః - మరుప్రలు - మరుప్రగుత్ -
మరుప్రత్ - మొ. మరుప్ర - విశ్వావికారికలోని యాదిశబ్దమునకు క .. విన
మన్నను చతని మేర మామంతరూపై జయంతి విలాసము; చ. ఆలర మృషాన
లుండు...” (బ్రహ్మసూత్ర). బ్రహ్మయోగములుచూపి “మరు, మధు, వటు,
వటు, కటు, దరు మొదలైనవి మహిమలు, కాని మధువటు శబ్దంబులకు బ్రయో
గంబులు కానంబడుచున్నవి.” (దా. సు. ప్ర. తత్త్వ. గం. చూ. వ్యాఖ్య.) అని
గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త వివరణము వ్రాయుట సుసంకతముగాలేదు. వటుశబ్దమునకు
ప్రచ్ఛక్తకప్రగాగమములు నిత్యములని ప్రాచీనులు చెప్పిరేకాని దానితోపాటు మధు
శబ్దమునకును నిత్యమని యెన్నుదునుకెన్నలేదుగదా. మఱియు నాతఃపిచ్చిన మధుశబ్ద
ప్రయోగము దాని డుమంతత్వమును నిష్ఠాయించునేకాని ప్రచ్ఛక్తక ప్రగాగమముల
విషయమున నేమియు నిష్ఠాయించజాలదుగదా. అట్లుగుటచే గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త
యెత్తిన వసంతార్థక మధుశబ్దము విష్ణుశబ్దమువలెనే డుమంతరూపములను ప్రచ్ఛక్తక
ప్రగాగమాంతరూపములను బ్రాధాన్యముగ నందుననియు నది మనువల్క్యాదులలో
నిది కాదనియు గ్రహించవలయును.

“పుస్తత్యయమును పునర్జాగమమును ఏకబ్రహ్మమునకు నిత్యములో వేసికీ వైక
ల్పికములో పూర్వము నిష్క్రయించలేదు. కావున బూర్వప్రయోగములనుబట్టి
కొంతవఱ కానిష్టయముచేయుచున్నాను” (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౬౧ సూ. వివ
రణము. తృ. ము. ౧౪౮ పు.) అనివ్రాసి యనుశాసనకర్త యాక్రింషితీనిఁ గొన్ని
యనుగమములను జూపెను (పునర్జక పుగాగమములవిషయమున నన్నయాధర్వ
ణులు చాలవఱకు లెస్సగాననఁగా నీయనకంటె మేలుగా సూత్రించిరి). “పాండు -
కురు - పూరు - శంతను - ఆభిషన్యు - కంతు మొదలగు కొన్నిటికి పుస్తత్యయము
రాదు. ‘దు’ మాత్రమేవచ్చును.” (ఆం. భా. ఆ. ౧౪౮ పుట. తృ. ము.) అని
యనుశాసనకర్త నిరాధారముగ వ్రాసెను. ఇట్టి పునర్జక పుగాగమరూప నిషేధ
మును వైయాకరణులెవ్వరును జేసియుండలేదు. ప్రాచీనప్రామాణిక వైయాకరణ
మహాకవీంద్రోపదిప్త సూత్రములచొప్పున వీనికి పునర్జక పుగాగమాంతరూపములును
దుమంతరూపములతోపాటు సమ్యతములై యైయున్నవి. ఈవిషయమును జూచి

కొనక కోశకావలను నెవరికిఁ దోచినరీతిని వారు వ్రాయుచువచ్చిరి. ఆంధ్ర నిఘంటు రచనాసందర్భమునఁ దత్సమశబ్దములకుఁ బ్రయోగపరిశీలనము లేమింజేసి నిరాధారములగు నీకోశకావలవ్రాత లీవిషయమునఁ బ్రామాణికములు కాజాలవు. “కురుపు. సం. వి. ఉ...పుం. ఒకరాజు” (శ. ౨.) “కురుపు. సం. వి. ఉ. పుం. ౧ అజమీఘుని మనుమడగు నొక చంద్రవంశపురాజు” (సూ. రా. ని.) ఇట్లు కొన్ని యెడలఁ గోశములం దనుశాసనకర్తకు విరుద్ధరూపములే యుదాహరింపఁబడినవి.

గీ. ద్విత్వము విసర్గలోపంబువెలయుచోటఁ | జను నుకారాంతశబ్దంబుఁ
దెనుంగునేయ | రఘు - రఘువు, బాహు బాహువు, రాహు రాహువ్రా, రు పూ,
రన మఱిమేరు మేరువనఁగ (కవిజనసం. ౨ తరం. ౧ ప. 3౦ పుట.), ముద్దరాజు
రామనచూపిన యీ యపసిద్ధాంతము తర్వాతి పెక్కురు లాక్షణికులను భ్రమింపఁ
జేసినది. గీ॥ మొనసి కృతుల నుకారాంతములఁ దెనుంగు | నేయు నెడలను వ్రాల్చు
చ్చుఁ జెడు నొకొక్క | తఱిని రాహువు బాహువు తరువనంగ | రాహు బాహువు
దరు నన రాజభూష (సర్వల. ౧ ఆ. ౮౩) “తరు - తరులు - బాహు - బాహులు -
ఇత్యాది” (అహో. ౨౯౬ పు.) “రాహ్వాదులకుఁ బ్రథమైకవచనమున వుప్రత్యయ
మును, తక్కిన యెల్లవచనముల వుసర్గమును వైకల్పికముగనగును ఉదాః—రాహు.
రాహువు...ఇట్లై కేతు - బాహు - బిందు - మొ.” (ఆం. భా. అ. శబ్ద. 3 సూ.)
ఇట్లు వీరెల్లవ్రాసిరేకాని యొక్కరును “రాహు. (బాహు?)” అను రెండుస్థలము
లందుఁదప్పఁ దక్కినచోట్ల నొక్కటనైనఁ బ్రథమైకవచనమున వుసర్గకరాహిత్యము
నకుఁ బ్రయోగముఁజూపినవారుకారు. అట్టి ప్రయోగమెచ్చటను గన్పట్టలేదు.
అట్లు ప్రయోగములులేకుండుటనే తిప్పకవి “రఘున్-తరులు-జంతులు-ఊరులన్” అను
వాని ప్రయోగములను మాత్రముచూపెను. ఇందు ‘రఘున్’ అనునదిడుమంతత్వమున
నిగాగమాభావపక్షమున సిద్ధించురూపమనఁదగును. తక్కినవి “ఉదంతామహత్తు”
లగుటంజేసి “ఉతామత్రే” త్యాధర్వణసూత్రముచే (విష. ౧౫౩) సాధ్యములగు
ప్రథమైకవచనేతరస్థల రూపములననగును. “వుసర్గకోభవత్యత్ర | క్వచిన్నిత్యం
క్వచిత్తువా” (౧౫౪ విష.) అను నధర్వణసూత్రములోని “క్వచిత్తువా” అనునది
మహద్వాచకమాత్ర విషయమగుటంజేసి యద్దానిచే నొక్క ‘రాహు’ అను ప్రథ
మైకవచనరూపము మాత్రము సప్యతమగుచున్నది. పర్వములేకయును రాహు
భానునిబట్టెన్ (శల్య. ౨ ఆ. ౨౪౦) అను తిక్కయజ్వ ప్రయోగ మద్దానికీ బ్రమాణ
మగుచున్నది. ఇంక “అగ్గలించి నాయెడట బాహుప్పలించి” (విరా. ౨ ఆ. ౭ ప.)
క, “బాహుప్పలించునప్పుడు” (భాస్కర. యుద్ధ. ౪౭౪) అను ప్రయోగములచే

సాధుచనకతిరని 'బాహు' అను ప్రకృతైకవచనమాన మమహద్వాచకమగుటచే నథ ర్వణసూత్రసాక్ష్యము కానేరవని శంకింపరాదు. నన్నయేకవచన తత్సమాకాశరంధి నమమగః ప్రయోగించియుండుటచే నిటు బాహుశ్చ తత్సమహవచనమగు "బాహు" అను ప్రకృతైకవచనమానము కవిప్రయుక్తమగుచును. "కుత్తరచిత్తంబుల్పియోపి | ప్రాణో వ్యస్తమృతోభవేత్" (౬౯ పాదం)

విషు సామంతత్కరించే (౧౦౧నా. యూనిగర్విచే ముద్రణము. ౨౩ పు. ౧౬ కం. ౨౨.) ఖండవరకు విరచించుచేత (౧౦౧నా. యూనిగర్విచే ముద్రణము. ౨౪౩ పు.) క్షయ్యుని మహద్వాచకములగుటచే నథర్వణుని "ప్రాకృతేభవత్కృత | క్షయి నిత్యం; క్షయితృవా" అనువానిలోని "క్షయినిత్యవా" అనుసూత్రముచే "రాహు" అను ప్రకృతైకవచనమువలెనే సాధుచలనమగును. కాని రాహుశబ్దేతనము లగు నిట్టివి తిక్కన - శంభువాస - నాచనచోమన - శ్రీనాథాదుల ప్రబంధములలో నొక్కటనేనిఁ గన్పట్టుచుండుటచే విని సాధుత్వము లంచేహొప్పువచ్చుచున్నది.

చాంపూనామ. కద్రువ నాగమాత. ౧౧.

౧౦౧౧ పాదము. కద్రువ - కద్రువలు - కద్రువను - కద్రువలను.

సంజీవని. ౧౧౧౧ విషయము:—తిక్కన జ్వప్రయోగములను బరిశీలించి సూరి యిట్లు సూత్రించెను. దీనినిఁ బూర్వలాక్షణికులు వచింపలేదు. సంస్కృతమున నుకారాంతస్త్రీలింగ కద్రుశబ్దమును మూకారాంతస్త్రీలింగ కద్రుశబ్దమునం నాగ మాత్రస్థకములు గలవు. పింగళోష్ణాద్ధకమగు నుకారాంత పులింగ కద్రుశబ్దము వేటొకటికలదు. "కద్రు - పు. (కవ+రు) పిక్వశవణ్ణే - తద్వతి - త్రి. నాగమా తరి - త్త్రీ" "కద్రు - త్త్రీ - కద్రు - సంజ్ఞాయామూక్ - నాగమాతరి - కశ్యప పత్నీమ్." (శబ్దస్తో). బాల. తత్స. ౧౧౪ సూత్రముచొప్పున హస్తమురాగా 'కద్రు' శబ్దమునైతము 'కద్రు' అనియే యేర్పడును. పులింగ కద్రుశబ్దమునకు బా. తత్స. ౧౦౪ - ౧౦౯ సూత్రములచొప్పున "కద్రువు - కద్రువులు - కద్రులు" మున్నగురూపములేర్పడును. నాగమాత్రస్థక స్త్రీలింగకద్రుశబ్దమునకు బా. తత్స. ౧౦౪ సూత్రముచొప్పున "కద్రున, కద్రువులు" మున్నగురూపము లేర్పడవలసి యుండఁగా పుప్రత్యయ వ్రనర్థముల యుత్పమున కత్వముకల్గునట్లు ప్రకృతసూత్రము నివతించుచున్నది. అల్పసంఖ్యాక రూపసాధనవిషయమున సూత్రవిస్తృతిని నైఋక వ్యాకర్త లచటిసిద్ధరూపములయఁ జేర్చొనుట నివతించుట యనంబడును. ఉదా:— కద్రువ-కద్రువలు-కద్రువను-కద్రువలను-కద్రువచేతను మొ. (విస్తర. I. II. III.)

విస్తర. I. ౧౧౧౧ విషయము:—ఇది నాగమాతను జెప్పునదిగాక గోరోచనా

దృష్టకమగునపుడు కద్రువు అని" (భా. సా. పే.). ఇది సరికాదు. పుట్టింగ కద్రు శబ్దము సోరోచనా సవ్యశవన్ధాన్తకముగాని సోరోచనాన్తకముకాదు.

విస్తర. II ౧౫౫ విషయ:—“కద్రువ - కద్రువలు అనుచో సురర్ణక పుగా గమముల ‘వ’ అనుదానిచో ‘వ’ అనునది నిల్చియుండఁగా ‘కద్రువ’ స్త్రీవాచకంబు గావున దీని ప్రథమైకవచనలోపము ఏబదియేడవసూత్రముచే లోపించెను.” (లోపము లోపించెను?) (భా. గు. ప్ర. ద్వి. ము. ౧౨౦ పుట.)” అని గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త వ్రాయుట కేవలము భ్రాంతిమూలకము. అచటి ‘వ’ అనునది ప్రథమైక వచనప్రత్యయ సంబంధియైయుండఁగా నింక దానిమీఁదఁ బ్రథమైకవచనప్రత్యయము నిల్చుటేమి? అది లోపించుటేమి? ఆస్త్రీలింగము స్త్రీసమమగుటేమి?

విస్తర. III ౧౫౫ విషయ:—“భూ - హృత్ - దివ - కద్రూ - నా శబ్దములు క్రమక్రమముగా భువి - హృది - దివి - కద్రువు - నావ లయి స్త్రీసమములగును. ఆర్వాచీనరూపమయిన ‘కద్రువ’ ముద్రణములకెక్కినది.” (ఆం. భా. అ. శబ్ద. ౯౭ సూ.) ఈవ్రాత కేవలము ప్రామాదికమైయున్నది. ఈతఁడుదాహరించిన హృచ్చభేదములగు ‘భూ’ ప్రభృతిశబ్దములెల్ల స్త్రీలింగములై యైయుండఁగా వానికి స్త్రీసమత్వాదిదేశవిధానమెట్లు? మఱియు, “కద్రువు” అను పురర్ణకఘటితరూపమునే యంగీకరించుచు నది స్త్రీసమమనుట “మేమాలావన్ధ్యా” అను వాక్యమును స్పరింపఁజేయుచున్నది. అనుశాసనకర్త యర్థముతోఁ జేర్కొనకున్నను “కద్రూ” అని యూజితముగా వచించుటచేతను ‘కద్రువ’ శబ్దమర్వాచీనమని ప్రసంగించుటచేతను నాతఁడు నాగమాత్రర్థక ‘కద్రూ’ శబ్దమునె యుద్దేశించెననియు సూరి నివతించిన ‘కద్రువ’ అనురూపమర్వాచీనమనఁగాఁ బ్రాచీనకవి ప్రయుక్తముకాదనియు నాతఁడు తలంచి నట్లు స్పష్టమగుచున్నది. గిడుగువారునైతే మీక్రిందిప్రయోగములనుఁ జూచి కొనలేదని తోఁచెడిని. “చిన్నయ ఆదిపర్వము. II ౨౭.౪౨ (పద్యములు) ‘కద్రువు’ అని ఉకారాంతముగా పాఠమున్నది” అని వారువ్రాసికొనిరి. (శ్రీగిడుగువారు నాకొసంగిన బాల. మార్జిను). తిక్కయజ్ఞ ‘కద్రువ’ అనురూపమునె స్థలద్వయమునందును మన్నించి యిట్లు యతిస్థానఖచితము గావించియున్నాఁడు. సీ. వరుసన యాకద్రువకు వినతకుఁబుట్టె... (ఆను. ౧ ఆ. ౧౬౭) సీ...ఎ. గీ...కద్రు | వయును మున్నీటిచేరువ వనమునందు | ... (ఆను. ౧ ఆ. ౧౮౧) విశ్రమస్థానమునఁ బ్రయుక్తమగునపుడిట్లు “కద్రువ” అను సత్వయుక్తవకారమే స్థలద్వయమునందును వెలయుచుండుటచేతను నుకారయుక్త వకారమిట్లు విశ్రమస్థానబద్ధమై లభింపకుండుట చేతను ‘కద్రువు’ అనురూపము పాక్షికముగనైనఁ గవిసమ్మతముకాదని వైయాకర

దాబుభాభ్యాప్రదేహి స్త్యుచవా, తాప్తాన్తమే
 రమా (ఆహ. ౩౦. ఆహ. ౩౦౩ కాశ్య. ౩౦౩ పు.)
 అనియము. విధాతా విధాతా, భాతానైతాని వా విధా

తాప్తాన్తమే రమా (ఆహ. ౩౦. ఆహ. ౩౦౩ కాశ్య. ౩౦౩ పు.)

తత్వతః, నిబంధితము. — అనిభాప్రదేహి నిభాప్రదేహిణముత్తమః స్త్యుచా, హింసాకారాంతశ్చములనః పరముగా, దానిని దానిని పరముగా, తత్వతః = నిభాప్రదేహిణగతశ్చములనః, నా = దాన్తమే రమాముగాననః, తాప్తాన్త = అద్వివిధశ్చములనః వలనగా, రమేశరమా = రమా - త్తాన్తములనః... రూపములు గలవియగును. దాబంతములు రమాశ్చములనః రూపములనః, దాబంతములుకానివి యీ శబ్దమునందే రూపముల నందఱు, స్త్యుచ్యముగా నిట్లు చెప్పబడెడిది. దాన్తలోని డకార పకారము లిన్వృన్ములు. ఎత్తై పరమగుచువు భూర్వశబ్దమున “తే” లోపముకల్గును. శబ్దముయొక్క తుది యచ్చునొడిచొచ్చు భాగము ‘తే’ సంజ్ఞగలదగును. “తే” (ఆ. ౩౦. ౩౦౩) విరివరే భూర్వశ్చ తే శ్లోక స్సాత్” “అచోన్త్యాపి (౧౦. ౩౦౩) అచాంబుధ్యేయోన్త్యాన అచిన్త్యా త్త్య సంజ్ఞంస్యాత్” (సి. కొ. ౩౦-౩౦౩ సూ) “దా” అని యిట్లు భిక్షురమునకు పకారేత్వముతో విధించును, యిది శ్రీప్రత్యయమున విధించుటని తేయదగును. “దాబుభాభ్యామశ్చతాన్త్యాన్” (౧-౧-౧౩) “సూన్త్యానాన్త్యాన్త్యాన్ దాబ్యాన్త్యాన్” (సి. కొ. సూ. ౩౦౩) అనుచోప్పున దాబ్యునునది శ్రీప్రత్యయముగ సంస్కృత వ్యాకరణమునః ప్రసిద్ధమైయున్నది. శ్రీప్రత్యయంతమగుటచే దాబంతమునకు శ్రీలింగకార్యములు ప్రథమైకవచనలోపాదులు సంభవించును. “దాబన్త్యరమా శబ్ద తుల్యత్వానుశాసనం సులోపార్థమ్. ఋకారాన్తర్య ఉశశబ్దతుల్యత్వాను శాసనంతు స్పష్టార్థమేవ” (ఆహ. ౩౦౩ పుట.) అని యహోబలవతి వ్రాసెను. రమాశబ్దతుల్యత్వ విధానముచే శ్రీత్వాతదేశము లక్షితమగుచున్నదనియు నక్కారణమున సులోపాది శ్రీలింగకార్యము సంభవించుననియు నీశశబ్దతుల్యత్వవిధా నులు తలంచుచున్నారు. భట్టారకుఁ దానివర్వమున నీశబ్దమును వాడునపుడు ‘త’ అనుదానిని విశ్రమస్థాననిబద్ధము చేయలేదు, “తరల... ! వినుతసత్త్వం గోరె గద్రువ వేపురం గడువేడ్కతో” (ఆది. ౨ ఆ. ౩) సీ. కద్రువ కొడుకుల కడకేగి... (ఆది. ౨ ఆ. ౩౪ పు.) ఉ. కద్రువ వానివిల్చి (ఆది. ౨ ఆ. ౪౩).

కము పుష్పప్రత్యే ప్రమాత్ర ఫలకమనియు గహోబలపతివాక్యముల యాశయము.
ఉదా:—“పితృ+దా= పితృ+ద= పితా” అని యిట్లు ప్రాతిపదికమేర్పడగా
“పితృ+కాం ప్రాన్వ:సాప్త” త్తను సూత్రముచొప్పున ప్రాన్వమువచ్చి ‘పిత’ అని యగును.
స్త్రీత్వముచే “అనుతాంస్త్రీయా” విత్వాదిసూత్రముచొప్పున సులోపముగల్గును.
పిత - పితలు - పితరున్ - పితలనున్ - పితచేతన్ - పితలచేతన్ - మొదలగు రమాశబ్ద
సవ్యశరూపముల నెన్నునది. విభాత్రాదిశబ్దములకు దాబంతత్వపక్షమున “పితృ”
శబ్దమునకువలెనే విభాత - విభాతలు - విభాతరున్ - విభాతలన్ - మొదలగు
రూపములు సిద్ధించును. వీనికి దాష్టా రానిపక్షమున “మహాతసోన్సర్ద జనితోభవేత్పుం
సి” అనుచొప్పున (౧౩౦ విష.) విభాతృశబ్దమున్నగు డుమంతరూపములు కల్గును.
ఉదా:—విభాతృశబ్దము - విభాతృలు - విభాతృనిన్ - విభాతృన్ - విభాతృలన్ -
విభాతృనికిన్ - విభాతృనకున్ (౧౩౬ విష.) మున్నగు సీతశబ్దతుల్యరూపములు
(ఈశుడు - ఈశులు మొ.) లభించును. “నుమోహతః” (౮౮ I విష.) అను
చొప్పున నుకారముపై నుమాగమము వచ్చునగాన ‘ఈశునందున్’ అను రూపము
సిద్ధించునుగాని “విభాతృనందున్” అనునట్లేట్లు సిద్ధించునను శంక పొడముచున్నది.
‘నుమోహతః’ అను సూత్రములోని చకారమహిమచే ఋకారముమీఁద నైతము
‘అందు - పట్టి - కూర్చి’ విభక్తిపరకత్వమున, నుమాగమము వచ్చునని యెన్నునది.
“విభాతృనందు ఇత్యాదౌ నుమః ప్రాప్తిస్తు నుమేతి చకారేణైవ భవతి” (అహో.
౩౦౬ పు.) అని యహోబలపతి వ్యాఖ్యచేసియున్నాడు. విభాత్రాదిగణమాకృతి
గణముకాదనుచు నధర్వణుడు విభాత్రాదులనుఁ జేర్కొనుచున్నాడు. “విభాతా
(బ్రహ్మ) సవితా (సూర్యుడు) నేతా (పాలకుడు) దాతా (దానముచేయువాడు),
ధాతా (బ్రహ్మ)” అను నయిదుశబ్దములు, వాడుజీ = వైకిల్పిక డుజ్జువిషయమున,
భవన్తి = అగుచున్నవి, సః = అదియే (విభాతృ, సవితృ, నేతృ, దాతృ, ధాతృశబ్ద
ములై) విభాత్రాదిః = విభాత్రాదిగణము. తదన్యే = వానికి భిన్నమయిన ఋదంత
శబ్దములు, డుజీ = డుజ్ విషయమున, స్థితానభవన్తి = వర్తింపవు. విభాత్రాది
భిన్న ఋదంతశబ్దములకు డుమంతరూప ప్రాప్తిలేదని తాత్పర్యము. క...జగ |
ద్విదితుడు మాంధాతృడు సం | పదఁ గ్రతువులఁజేసె... (ఆర. ౩ ఆ. ౧౯౮)
మాంధాతృ రామున్ (ఆది. ౨౮. ౨౨౪) అను భట్టారకప్రయోగములచే మాం
ధాతృ శబ్దమును నైతము విభాత్రాదిగణములోఁ జేర్చవగును.

బాలవ్యాక. ఋకారాంతంబున కత్వంబును స్త్రీవద్భావంబు నగు.గి.౨.

౧౫౬ I విష. భాత - జామాత - కర్త - భర్త - హర్త - గంత - హంత.

నిండవలె. ౧౧౭౬ విషయము:—కర్తములు - క్రతే = అర్తు, జామాత = అల్లుడు - కర్త = చేయువాడు - భర్త = భరించువాడు, మగఁడు - హర్త = హరించువాడు - గంత = నొప్పువాడు - హంత = చంపువాడు. వీనిలో “కర్త = చేయునది-భర్త=భరించునది” మున్నగు నా యమహర్మ్యములగుచున్నవి. నిట్లు కర్త-భర్త-మున్నగురూపములె యగును. ఈ యకారాంతములను కొన్ని స్త్రీలింగములు కావచ్చును. అట్టియెడ బా. తత్వ. ౧౧ సూత్రము నొకవచనమున వ్యుత్పత్తినియులగు ఋకారాంతములు వ్యుత్పత్తయ్యావలెనని యగుటకా నది కర్త - భర్త - హర్త - గంత - హంత - అని యున్నకారాంత వ్యుత్పాదములందును. “వ్యసా తస్య చృతక్రమ ననాన్ద మహితాతక మాతా మాలెతి కైతే చ్చస్వప్రదయ డాహృతాః” (సి. తా. ఆంధ్రస్త్రీ. కంఠ సూ. విర.) చ్చస్వప్రదలతో “తస్య - చతస్య” శబ్దములకుఁ దత్సమరూపమునఁ దెల్లనకునచ్చు సంప్రదాయము లేదు. “నపతే స్వప్రదభ్యః” (సం. ౧౦) (సి. తా. కంఠ సూ.) అను సూత్రముచొప్పున స్త్రీలింగములైనను నిండవల ఋకారాంతములకు వ్యుత్పత్తయము రాదు. కాన చ్చస్వప్రదలు ప్రకృతసూత్రమునొకవచన స్త్రీసమరూపములందును. స్వస = సోదరి - ననాన్ద = మగనితోఁబుట్టువగు నాచందము - మహిత = కూతురు - యాత = తోడికోడలు - మాత = తల్లి. “క్రతే - జామాత - కర్త - భర్త - హర్త - గంత - హంత - స్వస్య - నానాన్ద - మహిత - యాత - మాత” అనునవి వీని సంస్కృత ప్రాతిపదికరూపములు. ఇందు క్రతాది మహత్పులింగములకు బా. తత్వ. ౧౨ సూత్రముచొప్పున ముట్టునచ్చి క్రాత్యుడు మున్నగు ననిష్టరూపములు కలుగవలసియుండఁగా నందుల కవవాదముగ నీసూత్రముపదేశింపబడెను. కర్త ప్రభృత్యమహత్తులకు కర్తమున్నగు తత్సమరూపముల ప్రాప్తికిని నేతత్సూత్ర మారంభింపబడెను. స్త్రీత్వాదిదేశమున “కర్తము-కర్తములు” మున్నగు ననిష్టరూపములు కల్గనేరవు. కర్త = చేయునది. హర్త = హరించునది. ఈ కర్త ప్రాణములకు హర్త మొ. ఋకారాంతశబ్దముల ఋకారముచోట ‘అ’ కారము నిల్పుటయు నట్టిశబ్దములు స్త్రీలింగతుల్యములగుటయు సంభవించునని ప్రకృత సూత్రమునకుఁ దాత్పర్యము. కుత్రచిచ్ఛబ్దభేదేషు! భవేత్పిర్యస్తలిగతా” (విష. ౧ VIII.) అనుచొప్పునఁ దత్సమములందును నిట్లు లింగవ్యత్యాసము రూపసాధన ప్రక్రియలో ననేకస్థలములందుఁగలదు. భ్రాతృమొదలగు పులింగ మహత్తులకు స్త్రీత్వమును ‘ఈభిద్గము ప్రాణహర్త’ మున్నగుచోట్ల నమహత్పులింగములకు స్త్రీత్వమును లింగవ్యత్యాసమున కుదాహరణములగుచున్నవి. “విశేష్యమాత్రే

స్త్రీతాస్యా ! స్త్రీత్వస్యాతాంచభేదకే." (చూ. ౧౬౪ విష.) అను చొప్పున 'రక్షకుడు త్రాత' మున్నగుచోట్ల స్త్రీసమశబ్దవిశేషణము డుమంతమగుచున్నది.

ఋదంతే స్త్రీసమరూపత్రయోగములు:—చ...బహు వేదరవంబులు వింటి తత్పిచ । కలః బాడఁగాన నట్టియెడ ద్రాఢురూప... (ఆను. ౧ ఆ. ౩౭౨ పు). (ప్రవత్త) = ప్రవచనముచేయువాఁడు) చ...త్రా । తలకును దండ్రీకిన్ సువిదితంబుగ నంతయు విన్నవించినన్ (ఆశ్ర. ౨ ఆ. ౬౩) సీ. ఆనందభరితాత్మయై రాజమాత... (ఆర. ౨ ఆ. ౧౫౧ పు) కం...ఆ । నాఝలు చుట్టములె యాఝలు లరులె విధాతా. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౨౭ ప.)

విధాతృధాతృదాతృ సవిత్సనేత్వశబ్దంబులకు మహా

బాలవ్యాకరణ త్తుల కత్త్వస్త్రీవద్భావంబులు విభాషనగు. ౫౩.

౧౫౭ విషయము. విధాత - విధాతృడు - ధాత - ధాతృడు - దాత -

దాతృడు - సవిత - సవితృడు - నేత - నేతృడు.

సంజీవని. ౧౫౭ విష:—మహద్వాచకములగు విధాతృ ప్రభృతిశబ్దములకు బా. తత్స. ౫౨ సూత్రముచొప్పున వచ్చు నత్వస్త్రీత్వములు వైకల్పికము లని ప్రకృతసూత్రముపదేశించుటంజేసి యత్వస్త్రీత్వాభావ పక్షమున బా. తత్స. ౨౨-౨౩ సూత్రములచొప్పున డుమంతరూపములు సిద్ధించును. ఉదా. విధాతృడు విధాతృలు - విధాతృనిన్ - విధాతృన్ - విధాతృలన్ - విధాతృనిచేన్ - విధాతృ చేన్ - విధాతృలచేన్ - విధాతృనికిన్ - విధాతృనకున్ - మొ. అత్వస్త్రీత్వములు వచ్చుపక్షమున విధాత - విధాతలు - విధాతన్ - విధాతలన్ - మొ. మహత్తుల కనుటచేత 'ప్రాకృతకర్త మే సుఖదుఃఖములకు విధాత' మున్నగురీతిని నమహద్ధకత్వమున విధాత్రాదులకు డుమంతరూపములు పాక్షికముగ సంభవింపనేరవు. ఇట్టియెడ విధాత విధాతలు మున్నగు నత్వస్త్రీత్వరూపములు మాత్రమే సిద్ధించును. (విస్తర.)

విస్తరము. ౧౫౭ విష:—విధాతా సవితేత్యాద్యధర్వణ వచనమునుఁ బట్టియు భట్టారకుని 'మాంధాత్మడు' అను ప్రయోగమునుఁబట్టియు విధాత్రాది గణగతశబ్దము లివియని వచింపదగియుండఁగా నధునాతను లీక్రిందిరీతిని వ్రాయుచున్నారు. "విధాత్రాదులు కొన్నిటికి డుప్రత్యయము వైకల్పికము. ఉదా:— విధాతృడు - సవితృడు - నేతృడు - మొ. పక్షమున ౯౫ సూత్రముచే అత్వస్త్రీత్వములు:—విధాత - సవిత - నేత - మొ. కొన్నిటియనుటచే దాతృ - పితృ - ఇత్యాదులకు డువర్ణమురాదు." (ఆం. భా. అ. శబ్ద. ౧౯ సూ. తృ. ము. ౧౩౪) వైయాకరణాగ్రగణ్యుడును మహాకవింద్రుడునునగు నధర్వణుడు దాతృశబ్ద

ప్రయోగములు:—కీ॥ జేవిగాఁ బ్రీతితో పీరినిగాంచితి, చని యున్నచో
విధాత్మనకు నిట్లు (ఆం. ౨ ఆ. ౨౪ వ.) సవిద్యః దురయూహ (కాశీ. ౨ ఆ. ౨౨)
ఈక్రింది నన్నయ తిక్కనల ప్రయోగముల ప్రామాణ్యమున మాంధాత్మశబ్దమును
నైతము విధాత్మాదిగణములోఁ జేర్చవగును. క॥...జగః ద్వివితుఁడు మాంధా
త్మఁడు సం । కదఁగ్రతువులఁజేసె (ఆం. ౨ ఆ. ౧౯౮) కం॥ ఆత్మోత్తమమున
మాం । ధాత్మఁడు లోచుగ విశిష్టతముల... (కాంతి. ౨ ఆ. ౫౫౬ వ.)

దీర్ఘాణాంప్రచ్ఛస్యాన్న్యచదేశ్యకః క్షేపకః క్షేపః
(ఆం. చిం. ఆజం. ౧౨ కా.) (ఆహో. ౨౯౯ పు.)

తద్భవస్యాపి శబ్దస్య దీర్ఘాంతత్వం క్వచిద్భవేత్ (వికృతి.
ఆజం. ౩౦ కా.) (ఆహో. ౩౦౩ పు.)

కథితస్తద్భవస్యాపి : దీర్ఘాంతత్వం క్వచిద్భవేత్ ।
(ఆహో. ౧౬౯ పు. పాశాంతరము.)

నన్నయ యూదస్తశ్శాపి శబ్దానా । మప్రాధాన్యే కపాస్థితిః ।

ధర్వణీయము. (వికృ. ఆజం. ౨౯ కాం.) ఆహో. ౩౦౧.)

౧౫౮ విషయము. యథాప్రకృతి సర్వత్ర । సమాసాంత విధి హితః ।
నిత్యతాక్యచిదిప్తా స్యా । ద్రూపంప్రహ్యం సుధీహితమ్.
(వికృ. హలం. ౪-౫ కారి.) (ఆహో. ౩౯౦ పు.)

త్రిలిక్ష్ణ్యామపి రై నావో । స్సమాసే ప్రత్యయాంత
తాద్యో నావోఽక్వ చిదిప్తః స్యాత్ । క్లిబత్వే ప్రాప్య
సంగ్రహః (వికృ. ఆజం. ౪౪.౪౫ కారి.) (ఆహో.
౩౨౨ పు.)

కల్పతరు. ౧౫౮ విషయము:—దీర్ఘాణామ్ = ప్రాతిపదికముల తుదియన్న దీర్ఘము

మును విధాత్రాదులలోఁ జేర్కొనియుండ నద్దానికిఁ బాక్షిక దుమంతరూపము
రాదనుట యుక్తమా? అట్లే ధాత్మ, మాంధాత్మశబ్దములను విధాత్రాదులలో
నుదాహరింపకుండుటయుసరియా? శబ్దగత్నాకరకర్త విధాత్మ సవిత్యశబ్దములకు
ద్వివిధరూపముల నుదాహరించి తక్కినవానికి 'ధాత, దాత, నేత' అని యత్వశ్రీత్వ
ఘటితరూపములనుమాత్ర మే యుదాహరించుట యుక్తముకాదు. ఇట్లే సూ. రా.
నిఘంటువునందును 'ధాత, దాత, నేత' అను మూడిటిని శబ్దగత్నాకరములోని
వానినె యొక్కించుటయు వాని దుమంతరూపముల నుజ్జగించుటయు సరికాదు. వీరు
ప్రబంధములలోని తత్వమశబ్దములను వెదకించి కోశమున వ్రాయలేదుగదా.

లకు, ప్రాప్యః = ప్రాప్యము, స్యాత్ = అగును. ప్రాతిపదిక సామాన్యము తుది దీర్ఘమునకు ప్రాప్యమును విధించుటచే దేశ్యాది ప్రాతిపదికములకురాదని యుపదేశించుచున్నాడు. దేశ్యపదే = దేశ్యశబ్దమునందు, న = కాదు. ఏకవర్ణేఽపి చ = ఏకాక్షరముగల ప్రాతిపదికమందును, న = దీర్ఘమునకు ప్రాప్యముకాదు. ఉదా:- రమా = రమ, హాహా = హాహా. (హాహాడు = ఒక గంధర్వుడు,) విశ్వపా = విశ్వప, (విశ్వపుడు = ప్రపంచమును బాలించువాడు.) గౌరీ = గౌరి, వధూ = వధు - (వధువు.) శ్రీ - సీతీ = (సిరి) ఇవి తత్వమ శబ్దోదాహృతులు. నేర్పుకాడు - పరికాడు - బాససీడు - వగలాడు - మున్నగు 'కా - ఈ - ఆ' అను తద్ధిత ప్రత్యయములతోడి శబ్దముల దీర్ఘములకు ప్రాప్యములేదు. కం॥ నీవ కడునేర్పుకాడవు । గావలనదు. (ఆది. ౬ ఆ. ౩౩) చ...చంతిము । ట్టిన పరికాడు మొత్తమువడిన్... (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౮౬. శ. ర. పరికాడు) "పరికాటమొత్తము" వానిల్ల వారి ముద్రణము. (ఏ) పరికాడు - (బహు) పరికాండు - పరికాలు. ఉ. వేటొకభంగి బాకములు విన్నను వొప్పగ సంఘటించి నాన్తిఱగ బాససీని నొకనిన్ బురిగానని యట్లు... (విరా. ౧ ఆ. ౭౭) క. మన బాససీడు వలలుం । డనుశూద్రుడు... (విరా. ౨ ఆ. ౧౦) ఇట్టివి దేశ్యములకు ప్రాప్యములేనందుల కుదాహరణములు. శ్రీ - శ్రీలు - శ్రీని - శ్రీలన్ - స్త్రీ - స్త్రీలు - స్త్రీని - స్త్రీలన్ - నే = నేయి - ఇట్టివి యేకాక్షరకముల ప్రాప్యమురామి కుదాహృతులు. కం. నావుడు... । నే వోసిన యగ్నిభంగి. నిగుడంజేయన్ (ఉద్యో. ౨౮. ౨౮౩) సీ. నేయు నూనియయును... (శాంతి. ౨ ఆ. ౨౮౪) (సూ. రా. ని.) యశోద । గారి గోపాలిగాడు... (అహో. ౩౫౫ పు.) నవలా - నేజా - మున్నగు దేశ్యశబ్దములు నన్నయభారతమునలేవు. అధర్వణునినాటికి 'నవలా = నవల - నేజా = నేజ' మున్నగురితి ద్వైరూప్యముగల శబ్దములు వచ్చియుండును. "వైకృత్యే న దేశ్యేపి । ప్రాప్యో దేశ్యేతు వాక్యచిత్ ఇత్యధర్వణోక్త్యా చక్కెర బాణము తేజిదోలు నిత్యాదౌ తేజ్యాది శబ్దానాం ప్రాప్యో న విరుద్ధః" (అహో. ౩౦౩) అని యిట్లుగ నిక్కారిక సహాబలపతి యీసందర్భమున నన్వయించెను. కాని చింతామణిసూత్రమునకె యనువాదముగ నిటనిల్పుట యధర్వణాభిప్రేతముకాదని తలచి దీనిని స్థలాంతరమున సమన్వయించితిని (చూ. ౧౩౯ విష.). అట్లు సంబోధనమున 'నవలా, నవల' అను ప్రాప్యదీర్ఘముల పాక్షికస్థితి సంగీకరించుటచేతనే దేశ్య ప్రాతిపదికములందు క్వాచిత్కముగా దీర్ఘమునకు: వైకల్పిక ప్రాప్యవిధి వ్యక్తమగుచున్నది. తద్భవ స్యాపీత్యాదికారిక ౧ VIII విషయమున వ్యాఖ్యాతమైనది. వృథాశబ్దభవము .

వితా—జీరి: ప్రాశ్నముకాగా 'విత' అగును. ఇట్లు తత్వచతురుడు ప్రాశ్నము కాకుండ జీర్ణము నిల్పియుండుటకలదని యెఱుంగుచు. యూపస్త = ఈ+పో = యూపో+అస్త = ఈకారాంతములకును 'పో'కారాంతములకును ననుగా స్త్రీప్రత్య యాంతములైన యీమాదంతములకును, కీ+అపి = ద్వాదికబాహు = శ్రీ లక్ష్మీ ప్రామున్నగు స్త్రీప్రత్యయాంతములుకాని యీమాదంతములకును, అప్రాధాన్యే = ఉపసర్జనత్యమున స్వాంతప్రాధాన్యములేనవును, = బహుప్రేహిలో నియన్యవదాప్త ప్రాధాన్యమున; కపాఢీతిః = కప్రత్యయముతోడి క్షీతియగును. కొన్ని స్త్రీప్రత్య యాంతములకు "నద్యంతిత్వ (గి-చ-గి-చి) నద్యంతర పదా న్యవంతోత్తర పదాచ్చ బహు ప్రేహేః కపాస్యాత్" (సి. కా. ౮౩౩ సూ.); అను చొప్పున కప్పిత్య యమువచ్చును. నద్యంతములుకానట్టి టాటాది స్త్రీప్రత్యయాంతములకును శ్రీలక్ష్మీ ప్రభృతికబ్దములకును "శేషాద్విభాషా (గి-చ-గి-చి) అను క్తలమాసాంతా చేషాధి కారస్యాత్ బహుప్రేహేః కపాస్యాత్" (సి. కా. ౮౯౧ సూ.) అను చొప్పున బహుప్రేహిని 'క' ప్పుత్యయము వికల్పముగావచ్చును.

యథాప్రకృతీత్యాది:—చర్వత్ర=తెల్లుచుండుటను, యథాప్రకృతీ=సంస్కృ తమునందున్న రీతిగనె, సమాసాంతవిధిః = సమాసాంత ప్రత్యయముల విధానము, హితః=నష్టతము. నిత్యతా = వైభాషికస్థలములందు నిత్యతపయితము, క్వచిద్విస్తా స్యాత్=ఒకానొకప్పుడు నష్టతమగును. సుఖీహితమ్=మహాకృతలక్ష్మమగు, దూపమ్= రూపము, గ్రాహ్యమ్ = సాధువుగా నెన్నుచుగను. మ...సవీరసారణ్య స । ఊతిభృత్కంబగుదాని...(ఆది. 3 ఆ. ౯౩) ఇత్యాదులందుఁ బాక్షికమగు శైషిక కప్పు సయితము నిత్యముగనుండుట హితముగనుండునని భావము. ఇట్టి విశేష స్థలములందుఁ దప్పదక్కినయెడల సంస్కృతపద్ధతినే సమాసాంత ప్రత్యయములు నిల్పును. మహాస్రగ్ధర - ఈదృ । గృలవన్తాల్పాంగ రాగాభరణ వసనసౌభాగ్య లక్ష్మీకలై...(రాఘ. ౨ ఆ. ౬౩ ప.) ఇత్యాదులందుఁ బాక్షిక కప్పిత్యయము నిలువవచ్చును. "దయితభువనరక్షా" (ఆచు. ౫ ఆ. ౮౮౪) ఇత్యాదులందుఁ బాక్షి కముగ'కప్పు' నిలువకపోవచ్చును. మఱియు సంస్కృతమందువలెనే "సమాసాంత విధిరనిత్యః" అను పరిభాషచొప్పున నద్యన్తాదులకు నిత్యమగు కప్పిత్యయమును నిలువకపోవచ్చును. "అనన్యగుర్వ్యాస్తవ కేన కేవలం । పురాణమూర్తే ర్షహి మావగమ్యతే (మాఘ. ౧ సర్గ.). ఇట "అనన్య గుర్వీకా" అని సంస్కృతమున 'కప్పు' నిలువలేదు. ఇట్లే "పారాశర్యవచః పయోనిధి సుధాభంగీ" (మహాప్రస్థా.

౧ ఆ. ౩౩) అని యిట్లు “నద్యుత్పత్తి” నిత్యకప్పిత్యము లేకుండనే సోమ యాజి ప్రయోగించెను. పయిరితినీ గప్పిత్యయాభావస్థలములందు “గోస్త్రీ యోమపసర్జస్య (౧-౨-౪౪) ఉపసర్జనం యోగోశబ్దః స్త్రీప్రత్యయాంతచ తద త్తస్య ప్రాతిపదికస్య హ్రస్వఃస్యాత్” (సి. కా. ౬౫౬ సూ.) అను సూత్ర ముచేత సంస్కృతమునందే యుపసర్జనత్వమున హ్రస్వమువచ్చును. ఉదా:—“అగ్నే కృతగౌరిః - ఈశః; పారాశర్యవచః పనియోనిధి సుభాభజ్ఞః హరిహరనాథః.” ఇట్లు పాణిని సూత్రముచేత సంస్కృతమున నుపసర్జనత్వమునందు పైతము శ్రీ - లక్ష్మీ - భూప్రభృతులగు స్త్రీప్రత్యయాంతములుకాని స్థలములందు హ్రస్వము రాదు గావున నట్టియెడల బ్రస్తుతమగు “ద్విర్వాణాంహ్రస్వః స్యాత్” త్తను చింతామణిచొప్పున హ్రస్వమువచ్చును. ఉదా:—అకృతలక్ష్మీః = అర్జునః = అకృతలక్ష్మీ యర్జునుడు. “అవీ తద్వీ తరి లక్ష్మీ । శ్రీ ప్రా ధీ భ్యాదిశబ్దతః । అనీ బ న్తతయా నే ర్న (సోర్న) । లోహా గౌణ్యే న హ్రస్వతా” (ముగ్ధ. వ్యా. ౧౫౭ సూ. దుర్గావాసవ్యాఖ్య.) పైవిషయ ములచొప్పుననే యహోబలపతియు నుదాహరించెను. “సుశ్రీకుడు రాముడు - సుశ్రీకి సీత - సుశ్రీకము ముఖము - ఇత్యాది...ధృతరాజ్యముఁడుఁ ధరింపఁబడిన రాజ్యలక్ష్మీకలవాడు. ధృతత్వాకుండు. ధృతరాజ్యమ - ధృతత్వ నృపశక్తి ఇతి స్త్రియామ్ - ధృతరాజ్యమము రాజకులము - ఇత్యాది. ప్రాధాన్యేతు సకలత్వా నేలు.” (అహో. 3౦౨-3౦౩ పుటలు.)

త్రిలిङ్గా మసీత్యాది:—త్రిలిङ्గా మసి = తెల్లనందును (మూఁడు లింగము లందును ననికవిజనమండనాదులు) రై నావోః = రై నా శబ్దములకు, సమానే = అన్యపదార్థప్రధాన సమాసమున, ప్రత్యయాంతతా = కప్పిత్యయాంతత్వము కలదు. ద్యోనావోః = ద్యో - నా - శబ్దములకుపైత ముపసర్జనత్వమున - క్లిబత్వే = నపుంసకత్వమున - హ్రస్వసంగ్రహః = కప్ ప్రత్యయమురానపుడు సంస్కృతవ్యాక రణ ప్రసిద్ధమగు హ్రస్వప్రాప్తియుఁగలదు. “ఏచ ఇగ్న్యస్వాదేశే” (౧-౧-౪౪) “ఆదిశ్యమానేషు హ్రస్వేషు ఏచఇగేవస్యాత్.” (సి. కా. 3౨౩ సూ.) అనురీతినీ దెల్లనందును ‘ఏ - వి’ లకు ‘ఇ’ అనునదియు, ‘ఓ - ఔ - ’ లకు ‘ఉ’ అను నదియు హ్రస్వములుగ నగునని యర్థము. అహోబలపతి యీవిషయమున నిట్లు జాహరించెను. “అతినాకుడు పురుషుండు - అతీత నాక కాంత - అతీత నాకము విప్రకులము. రూపకే - సంసారార్థవ నాక, సీత. ఇత్యేవరూపమ్ - అతిరై కుడు పురుషుండు - ఇత్యాది - క్లిబత్వే హ్రస్వే అతినపు, బ్రాహ్మణకులము - ప్రద్యువు సురకదంబము.” (అహో. 3౨౨ పు).

[బా. తత్వ. ౧౪ సూ.] 'బా - సా - పే' వ్యాఖ్యలో: ప్రామాదపదములు 1

నామంబులకుది దీర్ఘంబులకు ప్రాప్తంబగు. ౧౪౪.

వాక్యము. ఏమా - రమ, ననితా - ననిత, విద్యా - విద్య,

విజయము. లక్ష్మీ - లక్ష్మీ, శేనానీ - శేనానీ, ఇల్లు కృతప్రాప్తము

౧౪౫ I విషయము. లకు ప్రాప్తాంతములకుఁబోలె గావ్యంబగు. లక్ష్మీలు -

శేనానులు - నీనులు.

పంజీనని. ౧౪౬ I విషయము:—అర్థములు - శేనానీ = సేనూరస్వామి, నీనులు = స్రీలు = లక్ష్మీలు. పంచ్యుత ప్రాప్తతేర్థములు తత్సమములగుకపుడా పంచ్యుత ప్రాప్తత ప్రాతిపదికముల తుల్యంబుదీర్ఘము ప్రాప్తమగునని సూరి సూత్రమునఁ దాత్పర్యము. (విస్తర) "సీనులు" అను నుదాహృతినఁబట్టి ప్రాప్తత ప్రాతిపదికముల పక్షమునను బ్రకృతిబాత్రము చుచుఁచింపజేయవలయునని విశదమగుచున్నది.

విస్తర. I ౧౪౭ I విషయము:—ఈసందర్భమునఁ జేటికావ్యాఖ్యలో: గొన్ని ప్రమాదములు కన్పట్టుచున్నవి. (1) "ప్రాతిపదికమఁ బ్రత్యయముచేరిన ప్రకృతి" (బా. సా. పే. ౧౬౩ పుట.) ఇది లుకికాదు. "కృతైర్థత ఏమాసాశ్చ" (౧-౬-౪౬) (సీ. కా. ౧౭౯ సూ.) అను పాణినీయము చొప్పునఁ గృత్యైర్థతయంత ములును దధితప్రత్యయంతములునుఁ బ్రాతిపదికములై యగుచుగదా. (2) "అచ్చున కాశ్రయమైనవాల్లు ప్రాప్తమగును" (బా. సా. పే. ౧౬౩ పు.) వాల్లులకు ప్రాప్త దీర్ఘత్వము లశ్రుతచరములు. "ఊకాలోఁజ్ఞప్త దీర్ఘత్వ" (౧-౬-౨౭) (సీ. కా. ౪ సూ.) అను పాణినీయముచొప్పున ప్రాప్తత్వ దీర్ఘత్వములచ్చులకే వహితములు. మఱియు "అచ్చున కాశ్రయమైనవాల్లు" నుటయు సంప్రదాయ విరుద్ధమే. అచ్చులు వాల్లుల కాశ్రయములుగాని యచ్చులకు వాల్లు లాశ్రయములుకావు. "అనుస్వారో వ్యంజనంచాక్షరశ్చమ్" (ఋగ్వేద ప్రాతిశాఖ్య ౧ పటలము) అను చొప్పున నచ్చులే యక్షరములు. వ్యంజములనఁగా వాల్లులు. అచ్చులకంగములు. కాన వాల్లు లచ్చుల నాశ్రయించియుండనవి. (3) "ఐ ఔలు దీర్ఘాచ్చులైనను నానికి ప్రాప్తరూపములేమిని ప్రాప్తము సిద్ధింపదు, మఱియు శాస్త్రసిద్ధములైన (రై - గ్లో) దీర్ఘాంతములకు (రో - గ్లో) సిట్టివాని (బా. తత్వ. ౬౪ సూ.) యోకారవిధానము నకు వ్యర్థతకల గుంఁగాన ప్రాప్తముకలగద." (బా. సా. పే. ౧౬౩ పుట.) ఈ వాక్యములెల్ల నసంగతములై. ఈచర్చకు విషయములగు "రై - రో - గ్లో - గ్లో" అనునవి యేకాక్షరములగుటంజేసి యుత్తరసూత్రము (బా. తత్వ. ౧౪౭ సూ) చొప్పున ప్రాప్తమురాదు. దీర్ఘవిధానసామర్థ్యమున ప్రాప్తమురాదనరేల? (4) మఱి యు "ఐ - ఔ" లకు ప్రాప్తదేశము లేదని యుఁజెప్పటకు వలనుకదదు. త్రిశ్రేణ్య

౧౯౩ సదా - పృథ్వా మున్నగువాని దీర్ఘమును ప్రాస్వమగు [౧౫౮ I వి. సంజీ]

శ్రీ. (సంస్కృత) సిరి (ప్రాకృ) సిరి (ప్రాకృతసమము). ప్రకృతసూత్రముచొప్పున ప్రాస్వ ముగలిగినపిదప దానికి సహజ ప్రాస్వాంతములకువలెనే వ్యాకరణకార్యములగును. బా. తత్స. ౪౫ సూత్రముచొప్పున బహువచనపరకత్వమున “ఉత్త్రము” కల్గును. ఉదా:—లక్ష్మణులు నౌకలు - నేనానులు - అగ్రణులు - మొ. ఈవిషయమున “ఇట్లు కృతప్రాస్వములకు...” మున్నగు వివరణవాక్యముచే సూరి స్పష్టపఱచెను. ఇట్లే “వధూ” మున్నగు నూదంతశబ్దములకును ప్రాస్వమురాగా బా. తత్స. ౪౮ సూత్రముచొప్పున వువర్ణకమువచ్చును. ఉదా:—నధువు, మొ.

సూరి యుదాహృతుల స్వారస్వమునుబట్టి సూత్రములోని “నామంబుల” అనుదానికి “సంస్కృత ప్రాకృతనామంబుల” అనియే వ్యాఖ్యచేసికొనవలయును. ఆపక్షమున దేశ్యనామముల దీర్ఘమునకు ప్రాస్వవిధానమే లేకుండుటంజేసి వ్యవహార ప్రవాహ సిద్ధదేశ్యనామములు యథాస్థితముగనే గ్రహింపబడును. ఇట్లుగుటచే దేశ్యములద్వీపమునకు ప్రాస్వమురాదనువిధాన మనాశశ్యకమయ్యెను. నేర్పకాడు బాసరీడు వగలాడు మున్నగు దేశ్యశబ్దములందలి దీర్ఘములు బా. ఆచ్చి ౪ సూత్రములోని ‘ఈ - ఆ - కా’-ప్రత్యయముల ఋతనముచేతనే సమృతములగుచున్నవి. అట్లయిన నిక “నవలా-నవల - నేజా - నేజ - లకోరి = లకోరి.” మున్నగు స్థలము లందలి ప్రాస్వత యెట్లు సాధ్యమగునని శంకింపరాదు. నవలా నేజాప్రభృతుల దీర్ఘాంతరూపములవలెనే “నవల - నేజ - లకోరి” మున్నగు ప్రాస్వఘటితరూపములు సైతము దేశ్యవ్యవహార ప్రవాహసిద్ధములయనియు వాని దీర్ఘరూపమునుండి ప్రాస్వ రూపమునుగాని ప్రాస్వరూపమునుండి దీర్ఘరూపమునుగాని సాధించుకొనవలసిన ప్రసక్తిలేదనియు సూరి యాశయమునెన్నునది. (విస్తర. II. III.)

మపి రై నావోః | క్షీబత్వే ప్రాస్వసంగ్రహః” (విషయ. ౧౫౮) అని యధర్వ ణుడు వచించియున్నాడు. అట్టి ప్రాస్వము పాణినీయ ప్రసిద్ధమయియున్నది.

విస్తర. II ౧౫౮ I వివ:—“అధర్వణుడు దీర్ఘాంతదేశ్యములకును గొన్ని యెడల ప్రాస్వమునుకొనించి...వానికి గతికల్పించుచుండ సూరి యట్టివానిం దలంప కుండుట చింత్యమనకతీరదు” (బా. సా. పే. ౧౬౬ పుట.) అని వేటికావ్యాఖ్యాత సూరిపయిజేసిన యాక్షేపము సరికాదని యిదిసంజీవనీ సందర్భమువలన విశదమగు చున్నది.

విస్తర. III ౧౫౮ I వివ:—అనుశాసనకర్త ప్రకృతసూత్రవిషయమును బహుళముగా నుపదేశించి “బహుళమనుటచే, అహో - సదా - అథవా - సర్వథా మొదలయినవికావు” (ఆం. భా. అ. శబ్ద. ౯౨ సూ.) అని యిట్లు సదాప్రభృతులకు

అంతః. ౧౧౮ II విషయము:—ప్రకృతసూత్రము తెల్లన సుబ్బిభక్తులను జేర్చుటకు ముందటియచ్చలోని ప్రాతీకవికమును ఉపయోగించి విధిమాత్రమేకాని విభక్త్యంతములు ఉపయోగించి ఉపాసములందు వివరముల దీర్ఘమునకనగా సిద్ధపరచుట వలయునని దీర్ఘమునకు ప్రాస్వపగు ఖండించువిధికాదు. కాన “గౌరీపతి” మున్నగు సిద్ధపరచుటచోట “గౌరీపతి” అను రూపము దీనిచేగల్గునని భ్రమింపరాదు. “గౌరీయోక్తపతి = గౌరీపతి” అను సాధ్యపరచుము సంకీర్తించినచో “గౌరీపతి” అను రూపము సిద్ధపరచునని యెన్నవలెను. (విస్తర. I. II. III.)

దీర్ఘముకాదని వివరించెను. ఇది అతికాదు. ఉదా - సర్వత్ర మున్నగు శబ్దములు తెలుగు ప్రబంధములలో ప్రయోగించుచునపుడవి తత్సవములని తలంపరాదనియు నయ్యది శుద్ధపరచుట విభక్త్యంతములయనియు “వినాసకరణం కేచి! దాద్య శబ్దం ప్రయుజ్యతే” అనునది మున్నగు సభర్షణకారకలచోప్పున వాని సాధుత్వము నెన్నదగుననియు నీవలె ప్రాయోజించెను (చూ. ౧౧౭ విష. కల్పతరు). అట్లుగాక వానిని దత్సవములుగఁ బ్రయోగించునపుడు వాని తుదిదీర్ఘము ప్రకృత సూత్రముచేతనే ప్రాస్వతనండును. “అచ్చిన యాశాస్థల వృథః పుచ్చక... (ఆది. 3 ఆ. ౨౦౪) (చూ. విస్తర. ౧౧౭ II విష.)

విస్తర. I ౧౧౮ II విషయము:—ఇట్టి యభిప్రాయమునె యహోబలపతి యీ క్రందిరితని వివరించెను. “ప్రాస్వవిభాయకం శాస్త్రం (దీర్ఘాణాం ప్రాస్వస్యాదితి సూత్రోక్తిమ్) భిన్నవిషయక మేవ - నతు సమాసవిషయక మపి...నచ గ్రామణి పుత్ర ఇత్యాది స్తద్విషయ ఇతి వాచ్యమ్ - ఇతోప్రాస్వోద్భవ గాలవస్యేతి తత్ప్రధే...త్త్వి ‘నదిసుతగురు క్షణశల్యనాగపురీశుల్’ (ఆది. ౧ ఆ. ౬౯ ప.) ఇత్యాదౌ కథంప్రాస్వ ఇతిచేత్ - ప్రాస్వోద్భవ సమాసేఽపి । క్వచిన్జిహః ప్రయోగత ఇత్యధర్వణో క్షేప్రస్యః...నచ జ్యాపో స్పంజ్ఞాచ్ఛన్దసో ర్భవాళమితి సూత్ర మత్రప్రవర్తతే. శబ్దస్యాస్యస్పంజ్ఞాత్వేన రేవతిపుత్రాదివత్ ప్రాస్వవిషయతయాద్య ప్రకృత్యాం వ్యవహారాభావాత్...వాగనుశాసన స్యావ్యత్ర దచి ర స్తీతిజ్ఞాయతే. ఆదిపర్వణి ‘నదిన రజస్సుగంధియమునానదితుంగతరంగసంగతా । నిలశిశిరస్థలాంతర వినిర్జితనిర్జల హర్త్యరేఖలన్. (ఆది. ౧ ఆ. ౨౩౨) ఇతి పాఠస్య బహుషుపుస్తకేషు దర్శనాత్” (అహో. ౨౯౯ పుట.) (అనుబం.)

అనుబంధము. విస్తర. I ౧౧౮ II విషయము:—అహోబలుడు “బహుషు పుస్తకేషు దర్శనాత్” ట్టుటకు నిగ నేటి ముద్రణములందు “యమునాప్రదతుంగ

ఈసందర్భమునుబట్టి “అధర్వణుడు హ్రస్వో దీర్ఘసమానేపి...అని మూలమును (దీర్ఘాణాం హ్రస్వఃస్యాత్తను చింతామణిసూత్రమును) సవరించి” (బా. సా. పే. ౧౬౪ పుట.) అనేడి పేటికావ్యాఖ్య సరికాదని స్పష్టపడుచున్నది. “హ్రస్వో దీర్ఘసమానేపి” త్యాద్యధర్వణవచనము “దీర్ఘాణాం హ్రస్వఃస్యాత్తను చింతామణికి సవరణముకాదు. ఇంక “జ్యాపోస్సంజ్ఞా ఛందసోర్బహుళమ్” (ఓ. 3-౬3) (సి. కౌ. ౧౦౦౧ సూ.) అను పాణిని సూత్రార్థమును సవరించునదై యున్నది. సంజ్ఞా వాచిత్యమున జ్యంతమునకు హ్రస్వము బహుళమును విషయమును సవరించి తెల్లన దీర్ఘసమాసమునందు సంజ్ఞావాచిత్యము లేకున్నను గ్వాచిత్యముగా జ్యంత దీర్ఘము హ్రస్వగునని యధర్వణుడు పయికారిక నుపదేశించెను. పయి పాణిని సూత్రమును సంస్కృతమహాకవులె యుల్లంఘించి యధర్వణునివంటి యభిప్రాయముతోనే ప్రయోగించియున్నారు. పాణినీయము సంస్కృతమహాకవుల ప్రయోగ శతములను సంగ్రహింపఁజాలకున్నను (చూ. చింతామణి విషయపరిశోధనము. ౮౦ మొ. ౯౨ విష.) నట్లసమర్థమనిచెప్పట కిచ్చగింపక సంస్కృత వైయాకరణు లెట్టెటో దానిచేతనే సమర్థించుటకు యత్నించుచుండుట యొకివిత సప్రదాయమైయున్నది. పయినుదాహరించిన “నదిసుతగురుకర్ణశల్య నాగపురిశీల” అను దానిలోని “నది సుత” శబ్దము సంజ్ఞావాచికాదని యహోబలపతి వ్రాసెను. మల్లినాథుఁ డసంగతముగా “వై దేహి బంధు” శబ్దము రాముఁడను నర్థమున సంజ్ఞావాచి యనెనుగాన ‘నదిసుత’ శబ్దమును భీష్ముఁడనునర్థమున సంజ్ఞావాచియని చెప్పనగుననుచు నీక్రింది రీతిని బా. గు. ప్ర. కర్త వ్రాసెను. “వై దేహిబంధో ర్హృదయంవిదద్రే...దీని మల్లినాథకృత సందేహనీవా్యాఖ్య - వై దేహిబంధోః=వై దేహీ వల్లభస్య. జ్యాపోస్సంజ్ఞాఛందసోర్బహుళమ్ ఇతి హ్రస్వః - కాళిదాసవత్ ... ఇట్లు వై దేహిబంధుశబ్దమే సంజ్ఞావాచకమైనప్పుడు నది సుతశబ్దము సంజ్ఞావాచకమగుట యేమివిత” (బా. గు. ప్ర. ౧౧౨ పుట. ద్వి. ము.) ఈమల్లినాథుఁడే స్థలాంతరములందు సంజ్ఞావాచిత్యము లేకున్నను జ్యాపోరిత్యాది సూత్రములోని బహుళగ్రహణముచే హ్రస్వమువచ్చునని వ్రాసియున్నాడు. “ఏత్య దూతికృత మార్ద్రదర్శనః (రఘు. ౧౯ సర్గ. ౨౩ శ్లో.) రతిదూతిపదేషు కోకిలాం । మధురాలాప నిసర్గ పండితామ్” (కుమార. ౪ సర్గ. ౧౬ శ్లో.) ఇట రఘువంశ శ్లోకవ్యాఖ్యలో—“జ్యాపోరితి బహుళగ్రహణాత్ హ్రస్వ ఇతివల్లభః”. అనియు, రతి దూతి పదేష్విత్యాది కుమారసంభవ

తరంగ” అను పాఠము వెలయుచున్నది. “నది సుతగురుకర్ణే” త్యాది పద్యమే ప్రక్షిప్తమని నేటి వావిళ్లవారి ముద్రణమున వ్రాయఁబడెను.

పాఠాన్ని ఏకాక్షరంబులకు ప్రాప్యంబులేదు. ౧౫౫.

౧౫౫ విషయము. ద్వా - మా - భా - శ్రీ - స్త్రీ - హ్రీ - థీ - భీ - హ్రా - హ్రు.

శ్లోకవ్యాఖ్యలో "ఉదాహరణా బహుళమితి బహుళ గ్రహణాత్ హ్రస్వ ఇతివల్లభః. అపిచూషం మషం కుర్వా చ్చుష్టోభక్తం త్యజేత్సరామ్" అనియు మల్లినాథవ్యాఖ్యలు వెలయుచున్నవి. కాశీదాసాది మహాకవులు సుకబ్ధములతో శ్లోకముల నల్లఁజాలక యవరోద్ధములనుఁ బ్రయోగించిరనుట కేవలము నసంగతము గదా. అంతకన్న చక్రవర్తియందుఁజేసిరట్లు వ్యాకరణమును పఠించి సూత్రించికొనుట యుక్తముకాదా?

విస్తర. II ౧౫౫ II విష:—గుప్తాక్షరకాశికాక్షర ప్రకృతసూత్రపు వ్యాఖ్యలో నప్రసక్తముగ మతాక సంస్కృతవ్యాకరణ సంప్రదాయమును వ్రాసెను. "సమాసములందేకాక వ్యుత్తమందు సహితము స్త్రీ వాచకంబులైన ఈకారాంత శబ్దంబులు వికల్పంబున ప్రాస్వాంతంబులగును ఉదా:—ధరణి - ధరణి - ఊణి - ఊణి...ఇత్యాదులు" (బా. గు. ప్ర. ౧౨౨ పు. ద్వి. ము.) ఈవిషయము సరికాదు. సంస్కృత వ్యాకరణములందు "ఇ" కారాంతములకు వికల్పముగా జీవ్ ప్రత్యయమువచ్చి యీకారాంతములగునని యున్నదిగాని యీకారాంతములకు వికల్పముగా హ్రస్వమువచ్చునని చెప్పబడలేదు. "బహువిభ్యశ్చ. (౪-౧-౪౫) ఏభ్యోవాజీవ్స్యాత్ - బహ్ని - బహు - కృదికారాదక్షిణః (గణసూ. ౫౦) రాత్రి - రాత్రి - చర్వతోఽక్షిన్నథాదిత్యేకే (గణసూ. ౫౧) శకటి - శకటి - అక్షిన్నథాత్కిమ్ ఆజననిః" (నీ. కా. ౫౦3 సూ.)

విస్తర. III ౧౫౫ II విష:—వేటికావ్యాఖ్యాత పయి ప్రామాదికమగు బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యనే యెక్కించుటలో మఱికొంత ప్రమాదమునకు లోనయ్యెను. "‘తి’ అను వర్ణమంతమందుఁగల క్తిన్ ప్రత్యయాంతములుదప్పుఁ దక్కిన కృదంతాకృదం తేకారాంతములెల్ల" (బా. సా. పే. ౧౬౫ పుట.). "క్షిన్నరక్ష" ప్రత్యయాంతములు తప్ప నని వివరింపవలసియుండునని వైనివ్రాసిన "సర్వతోఽక్షిన్నథా దిత్యేకే" అను వార్తికమువలన స్పష్టమగుచున్నది. అట్లే 'తి' అను వర్ణమంతమందుఁగల క్తిన్ననుటయు సరికాదు. కొన్ని క్తిన్నంతముల తుదిన 'తి' అనునది నిలువకపోవచ్చును. "ఋల్వాదిభ్యః క్తి నిష్టావద్వాచ్యః-(వా. ౪౮౨౬) తేన నత్వమ్. క్తిర్ణిః - గీర్ణిః - లూనిః - ధూనిః - వూనిః" (నీ. కా. 3౨2౨ సూత్రమునొద్ద.)

సంజీవని. గిర్జా విషయములు - ఆర్థములు - భూమి; మా = లక్ష్మి - కాంతి; భా = కాంతి; శ్రీ = లక్ష్మి - కాంతి; స్త్రీ = ఆడుమి; స్త్రీ = లక్ష్మి; ధీ = బుద్ధి; భీ = భయము; భ్రూవు = కనుబొమ.

ఏకాక్షరంబున కనఁగా నేకాక్షర ప్రాతిపదికంబులకు దీర్ఘంబులకు ప్రాస్వత కలుగదు. త్వా మున్నగు శబ్దములెల్ల స్త్రీలింగములగుటచేత బా. తత్స. ౫౭ సూత్రముచేతఁ బ్రథమైకవచనలోపము గల్గును. శ్రీశబ్దము రాగవిశేషార్థమునఁ బులింగము గాన నట్టి శ్రీశబ్దమునకు “ఇట్లారా” సూత్రముచేఁ (బా. తత్స. ౪౪) బ్రథమైకవచనలోపము కల్గును. కం. శ్రీయును నారోగ్యమును (ద్రోణ. ౨౪. ౧౮౨). కం...స్త్రీయు భృతియు (కాంతి. ౩౪. ౪౧౭). బా. తత్స. ౪౮ సూత్రమునఁదపరకరణము లేమింజేసి దీర్ఘోకారాంతములకును ‘వు’ వర్ణక పుగాగమములు వచ్చును. ఆసూత్రమునందలి ‘అంతట’ అనుదళముచే బా. తత్స. ౫౭ సూత్రముచొప్పున వచ్చు స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనలోపము రానేరదు. “నీ నిస్తులూప్య శ్రీవయస్త్వంభ నిక్షిప్త నింబచ్చదభ్రు వల్పంబు నిక్క (ఆము. ౫౪. ౬౭) ఇత్యాదయః కవీనా ముక్తయస్త్వ నాకరావవ” (అహో. ౩౦౨ పు.) అను చొప్పున నీయాముక్తమాల్యద ప్రయోగమునందలి ప్రాస్వము ప్రామాదికమె యనఁదగును. (విస్తర.) “నింబచ్చదమువంటి భ్రువు = నింబచ్చద భ్రువు” అనెడి యుపమాన పూర్వపద కర్తృధారయ సిద్ధసమాసముపై తము శాస్త్రవిరుద్ధమే (బా. సమా. ౩ సూ.) ఇట్టి యపప్రయోగము లాముక్తమాల్యదయం దనేకములుగలవు. బా. తత్స. ౪౫ సూత్రమున ‘ఇత్తునకు’ అనెడి తపరకరణముచే నీదంతములకు బహుత్వమున నుత్వమురాదు. ఉదాః— శ్రీలు - స్త్రీలు - ధీలు - మొ. హా మున్నగు నేకాక్షరావ్యయములకును గ్లా - గ్లో - రై - రో మున్నగు శబ్దములకును నేకాక్షరకములగుటచేతనే ప్రాస్వము కలుగదు. ఉదాః—గ్లా - గ్లో - రై - రో - (బా. తత్స. ౬౪ సూ.) (చూ. గిర్జా విష. కల్పత.) హాశబ్ద ద్వీరుక్తరూపమును దిక్కుయజ్ఞ ప్రయోగించెను. శా. ఆహా పుట్టెడు లాఁతివారలకు హాహా పుట్టు మీ

విస్తర. గిర్జా విషయము—ఈసందర్భమునుబట్టి “కొండొకచో నింబచ్చద భ్రువు అని ప్రాస్వము గానంబడియెడి. కాన...౫౪-౫౫ సూత్రములలో నేదాని యందేని బహుళపదముంజేర్చి యథాసంభవముగాఁ బ్రయోగసాధనమునకు దారిఁ జూపుట యుచితము” (బా. సా. పే. ౧౬౬ పు.) అను వేటికావ్యాఖ్య సరికాదని యెన్నునగును. అహోబలపతి భ్రూశబ్దమునకే యుపసర్జనత్వమున ప్రాస్వముచేయుట

వారికిన్. (శబ్ద. ౨ ఆ. ౨౪౮) అనుపచ్ఛనత్వమున కుమాసమందు నేకాక్షర శబ్దములకు ప్రాప్త్యములేదు. ఉదా:—సకలత్వానేలు... (అహో. 3౦౩ పు.) కం. అపూర్వ శ్రీ. గామింపంగ (సఖా. ౧ ఆ. ౧౦) కం. విజయ! శ్రీయోసంగ (సఖా. ౧ ఆ. ౨౨౦) కం. రాజ్య! శ్రీ మనచే (ఆర. ౧ ఆ. ౨౩౮) సీ. భూషణ శ్రీ (ఆవి. 2 ఆ. 2౩) క. కావలిమై సుకరాజ్య! శ్రీ వాలింపంగ... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౧౪౩) ఇట్లే - పూర్వ శ్రీలు - స్వేతగోవు - మొ. ఉపసర్జనత్వమున శ్రీ ప్రత్యయాంతములగు నీదూదంతములకు సంస్కృతమున “కప్పిత్యయము” నిత్యయముగాన “బహు శ్రీకుడు” మున్నగు రూపములేర్పడును. కప్పిత్యయమురాని శ్రీ ప్రత్యయాంతములకును గోళబ్ధిచ్ఛ్లమునకును ప్రాప్త్యము సంస్కృతముననే కల్గును. ఉదా:—“ధృత రాజ్యమః = ధృతరాజ్యముడు. ధృతక్ష్యః = ధృతక్ష్యుడు” (అహో. 3౦౨ పు) సుధాగుప్త - సుధాగుడు = (చంద్రుడు). ఏకాక్షరశబ్దములలో సూరి యదాహరించిన యీదూదంతములందు శ్రీ శబ్దేతరములు శ్రీ ప్రత్యయాంతములు కామింజేసి వాని కుపసర్జనత్వమున ‘నద్యృతశ్చ’ అను పాణిని సూత్రముచొప్పున నిత్యమగు కప్పిత్యయము రానేరదు. ఇంక వైషిక వైభాషిక కప్పిత్యయము రానియప్పుడవి శ్రీ ప్రత్యయాంతములు కామింజేసి వాని కుపసర్జనత్వమునందును “గోస్త్రియో రుపసర్జనస్య” (౧-౨-౪౮) ‘ఉపసర్జనం యోగోశబ్దః శ్రీ ప్రత్యయాంతంచ తదన్తస్య ప్రాతిపదికస్య ప్రాప్త్యస్యాత్. (సి. కా. బాలమ. ౬౫౬ సూ.) అను పాణిని సూత్రమువలన రావలసిన ప్రాప్త్యమును రానేరదు. తత్సమములగునపుడును బ్రకృత సూత్రముచొప్పున నవి యేకాక్షరకము లగుటంజేసి ప్రాప్త్యమురాదు. కాన ‘సుధి - సుశ్రీ’ అను దీర్ఘాంతరూపములే యుపసర్జనత్వమునందును నిల్చును. “సుధి - సం - వి - ఈ - పు - విద్వాంసుడు - చదువరి” అను శబ్దరత్నాకరో దాహరణము సరికాదని చెప్పకతీరదు.

“భూశబ్దస్యతు అనుపసర్జనే సుభూవునకున్ - ఉపసర్జనే ప్రాప్తోభవత్వేన - సుధ్రువు - రాముడు - సుధ్రుడు - సుధ్రునకున్ - సుధ్రునికిన్ - ఇత్యాది...” (అహో. 3౦౨) ఈవ్రాత సరికాదని తోచెడిని. శ్రీ ప్రత్యయాంతముకాని భూశబ్దమున కుపసర్జనత్వమున ప్రాప్త్యమువచ్చుననుట యెట్లు పొసగును. (విస్తర.) (చూ. విస్తర. ౧౮౯ I విష.) “భూ-శ్రీ-(భ్రమ+డూ)” (శబ్దప్రసాద)

సరికాకున్నను నతడుచూపిన ‘సుధ్రుడు - సుధ్రునకున్’ మున్నగు రూపములను సాధించుటకు మార్గము కన్పట్టుచున్నది. కొందఱు ప్రామాణికులు ‘భ్రు’ అను ప్రాప్త్యాంతశబ్దము నంగీకరించుచున్నారు. “సుధ్రు - (భ్రు) శ్రీ. సుధ్రుభ్రుర్యసాక్షిః -

సన్నయా ధూర్తవృద్ధౌ మూర్ఖనీచా | పుదంతా అపిసమృతాః |
 భవ్యణీయమ్. ఉత్వే నైవ భవన్త్యన్యే | ప్రయోగ స్తత్ర కారణమ్.
 ౧౬౦ విషయము. (విశ్వ. అజ. ౨౭ కా. అహో. ౨౯౩).

కల్పితరు. ౧౬౦ విషయము:—ధూర్తవృద్ధౌ = ధూర్త - వృద్ధశబ్దములును, మూర్ఖ
 నీచా = మూర్ఖ - నీచశబ్దములును, ఉదంతా అపి = ఉత్తవృద్ధిఁ గలిగియున్నవారై
 నైతము, సమృతాః = సమృతములగుచున్నవి. ఉత్తవృద్ధిఁ గలిగియున్నవారి
 వచనలోపము నందియు సమృతములగుచున్నవని తాత్పర్యము. ఉదా:—ధూర్త - ధూ
 ర్తులు, ధూర్తున్ - ధూర్తులన్, ధూర్తుచేత్ - మొ. పక్షంబున ధూర్తుడు -
 ధూర్తులు - ధూర్తునిన్ - ధూర్తున్ - ధూర్తులన్ - మున్నగు ఉపసంహారము
 లును గల్గును. ఇట్లే తక్కిన వృద్ధాదులకును రూపముల నెన్నునది. అన్యే = మఱి
 కొన్ని శబ్దములు, ఉత్వే నైవ = ఉత్తవృద్ధిఁ గలిగియున్నవారు మాత్రముననే సమృతములు,
 భవన్తి = అగుచున్నవి. ఇట్టివానికి ఉపసంహారములు లేవని తాత్పర్యము.
 ఉదా:—నన్నయభట్టు - నన్నయభట్టున్ - నన్నయభట్టుచేత్ - మొ. ఇట్లు నారా
 యణభట్టు - కంకభట్టు - మొ. తత్ర = అట్టిరూపముల విషయమున, ప్రయోగః =
 మహాకవి ప్రయోగమే, కారణమ్ = మూలము.

బాలవ్యాకరణ వృద్ధాదుల ఉపసంహారము లోపము విభాషనగు. ౫౬.

వివరణము. వృద్ధ - వృద్ధుడు, మూర్ఖ - మూర్ఖుడు, నీచ -
 ౧౬౦ I విషయము. నీచుడు, గృహస్థ - గృహస్థుడు, చార్వాకు -
 చార్వాకుడు.

సంజీవని. ౧౬౦ I విషయము:—అర్థములు - చార్వాకుడు = చార్వాకమత
 ప్రచారకుడు. సూరి యధర్వణుడు చెప్పిన ధూర్తశబ్దమును విడుచుటయు, నాతడు
 చెప్పని గృహస్థచార్వాక శబ్దములను జేర్చుటయు నిరాధారములు. గృహస్థశబ్దమును
 గవిజనమండనమునుండి గ్రహించియుండును. అనుశాసనకర్త వీనినన్నిటిని
 గ్రహించి 'దాసు - బంధుగు' అను మఱిరెండిటిని జేర్చెను. 'బంధుగు' అనునది

వాడొజ్ - నార్యామ్..." (శబ్దస్తో) "ఓమాననా సుభ్రుకుతః పితృర్నృపే" ఇతి
 కాళిదాసుః - పుంసితృపే సుభ్రుక్: పురుష ఇత్యత్రనస్యాత్ - దూరాదరాశ్రమ వి
 భాతి వేలా | కశ్చక్రేఖా మలినేవథారా' ఇతి రఘా. అరాశ్రమ ఇతి తన్వా
 దేర్వేతి ఊపిక్రమే ఉపజ్ఞానా భావాత్ నదీసంజ్ఞాయాం హ్రస్వః" (ముగ్ధబో. అజ.
 ౧౫౩ సూత్రం.)

[బా. తత్వ. ౧౬ సూ.] 'రూపు' అను తత్వమును ధూర్జదులలోనికి కాదు ౧౭౪

తద్భవమగుటంజేసి యీతత్వమగణములో జేర్చుట సరికాదు. అహోబలుడుగు 'శీతు' (శీతకాలము) అను తద్భవముజేర్చుట యుక్తముకాదు. (అహో. ౨౯౩) అట్టి తద్భవములకు స్త్రీసమత్వముచేతనే యర్హతములు సిద్ధిచేయ. నన్నయ భట్టు మున్నగు శబ్దములకు డబ్బలోపనిత్యతను సూక్ష్మప్రభృతు లుపేక్షించిరి. "ఉత్త్యేనైవభవన్త్యన్యే" అని యభర్వణుడు వానిని సంగ్రహించుచుండగా నది కవిప్రయోగసిద్ధములును నగుచుండగా వానినాభుచిక్షైయాకరణు లుపేక్షించుట యుక్తముకాదు. నన్నయభట్టాదిశబ్దములలోని భట్టశబ్దము ముడితాళము. "భట్ట - పు...వేదాభిక్షై - వత్తతేవ" (శబ్దరత్నా కవిజనమండన వ్యాఖ్యలో) నమహద్వాచియగు రూపశబ్దమును నీ వృద్ధాదులలో జేర్చబడెను. మహద్వాచకములగు వృద్ధాదులగణములో దానింజేర్చుటకంటె "రూపు" ప్రభృతులను వేరు సూత్రించుకొనుట యుక్తము (౧౬౩ విష. చూ.) (విస్తర).

'నన్నయభట్టుడు' మున్నగు డుమంతరూపముల ప్రయోగము గప్పట్టమింజేసియు 'నన్నయభట్టు' మున్నగురూపములకుఁ బ్రయోగములు వెలయుచుండుటంజేసియు "ఉత్త్యేనైవభవన్త్యన్యే..." అను కాడికట్టివే లక్ష్యములని గ్రహింపవలయును. ఉత్త్యేనైవేత్యాది విధానసామర్థ్యముచేతగాని 'ఉ'త్త్యేనుపేతములు

విస్తర. ౧౬౦ I విష:—“అభర్వణ మన్యశబ్దముచే నవంతపుంలింగమహద్వాచకములకేగాక రూపు - రూపము మున్నగువానికేగూడ నుత్వరూపమును గూర్చెడి. సూరి యట్టివానిని దద్భవములుగానెంచి కావలయును పేక్షించెను.” (బా. సా. వే. ౧౬౨ పు.) ఇది సరికాదు. “ఉత్త్యేనైవభవన్త్యన్యే” అను సభర్వణ వచనము” ధూర్జవృద్ధావిత్యాద్యర్థమున కుత్తరాథమగుటంజేసి ధూర్జవృద్ధాదులకు “ఉత్త్వ”మాత్రఘటితరూపములును, డమగతిరూపములును సమ్యతములనియు నన్యములకు “ఉత్త్వ”ఘటితరూపములు మాత్రమే సమ్యతమనియు వాని యర్థము గావున నందలి యన్యశబ్ద మమహత్తులను సంగ్రహించునది కానేరదు. మఱియు “ఉత్త్యేనైవభవన్త్యన్యే” అను దానిలోని యవధారణమువలన “ఉత్త్వఘటిత రూపముమాత్రమేకల నన్నయభట్టు ప్రభృతిశబ్దములై లక్ష్యములు కానోపును గాని “రూపము - రూపు” అనేడి ద్వైరూప్యముగల శబ్దములు లక్ష్యములు కాజాలవు. గీ. చిత్రరూపులభంగి నిశ్చేష్టితంబు । లయ్యె సర్వభూతములు... (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౧౧౬) ద్వి. ఏల యీ బహురూపు లేనేమి నిన్ను (బసవ. ౪ ఆ. ౧౧౧) ఇట్టి కవిప్రయోగములనుబట్టి 'రూపు' అనునది తద్భవమనుటయు సరికాదు (చూ. ౧౬౩ విష).

లు ప్రక్షళమైకవచనంతములుగఁ దలంపఁబడుటచేతఁగాని వీనిపై బా. తత్స. రరా
 సూత్రముచొప్పున ప్రవర్ణకము నిలువనేరదు. ప్రయోగములు:—క. జ్ఞానము
 గలఁడేనిన్ బాలుఁడైన గడువృద్ధు మహిన్ (ఆర. 3 ఆ. ౨౪౨) గీ. ఉత్తమజ్ఞాన
 వృద్ధు నా నుండెనేని (సభా. ౨ ఆ. ౨౫) క...గుణ | వృద్ధని పూజించితిమి... (సభా.
 ౨ ఆ. ౨౭) సీ. ఈతని వృద్ధి యెఱిగి పూజించితే... (సభా. ౨ ఆ. ౧౧) క. శత
 వర్షవృద్ధుఁడవు సీవతికృశుఁడవు (ఆర. 3 ఆ. ౨౫౨) చ...నీవు మూ | ర్భవు శిశు
 పాల... (సభా. ౨ ఆ. ౨౪) ఉ...న! నైచ్చుఁడు బాహుగర్వమున నీచు సుయోధనుఁడు
 (ఉద్యో. 3 ఆ. ౪౬) మ. ఇతఁ డాచార్యసుతుఁడు... తతోన్దర | ప్రతేతింజంపిన
 నీచు వారలగతిం బ్రాపించు టర్హంబగున్ (మాస. ౧ ఆ. ౪౭) క...నీచు గావున
 జంకిం | చినఁగాని మెత్తఁబడి పోఁ | డని... (విరా. ౨ ఆ. ౫౪) ద్వి. అని వేఁడు
 కొనుటయు నవ్వటుధూర్తు | మనసున వేటొక్కమతము చింతించి (హరిశ్చ. ద్వి.
 ఉ. భా. ౧౦౨౩ పం.) (సూ. రా. ని.). (దీనికి భారతప్రయోగము లభింపలేదు.
 ఉ...విష్ణు దా | నెక్కడి భర్తగాఁగ (హంస. ౧ ఆ. ౪౯. సూ. రా. ని.) ‘గృహస్థు’
 అనునది - శ - ర; సూ. రా. నిఘంటువులు రెంటును నుదాహృతమయ్యెనుగాని
 ప్రయోగములు చూపబడలేదు. ‘చార్వాకు’ అనునది శోశద్వయమునందును
 బ్రదర్శింపఁబడనైనలేదు.

“ఉత్తేన్నైవభవన్తి” అనుటకుదా:—ఉ...నన్నయభట్టు తెలుంగునన్ మహా!
 భారత సంహితారచన బంధురుఁడయ్యె... (ఆది. ౧ ఆ. ౨౫ పం.) ఉ...నా | రాయణ
 భట్టు వాఙ్మయ ధురంధరుఁడున్... (ఆది. ౧ ఆ. ౨౪) ఉ...మహితాత్ముఁడు నన్నయ
 భట్టు దక్షతన్ (విరా. ౧ ఆ. ౬) గీ. ఇంక నీమాట లుడుగుము కంకభట్ట (విరా. ౫
 ఆ. ౨౫౦)

నన్నయా అనుతాం స్త్రీయాం సమానాం | సర్వస్య స్త్రీసమస్యచ
 భర్వణీయము సులోపః. (ఆం. చిం. అజం. ౫౧ కారి. ఆహా.
 ౧౬౧ విషయము. 3౪౫ పు.)

కల్పతరు. ౧౬౧ విష:—అనుతామ్ = ఉకారాంతములు నూకారాంతములు
 నగు శబ్దములకు భిన్నములై నట్టియు (ఉతామ్మనుచోటి తకార ముచ్చారణార్థకము)
 సమానామ్ = తత్సమములై నట్టియు, స్త్రీయామ్ = స్త్రీలింగశబ్దములకును, సర్వస్య
 స్త్రీసమస్యచ = సర్వవిధములగు స్త్రీసమశబ్దములకును, సులోపః = ‘సు’ అను ప్రథ
 మైకవచనమునకు లోపముకల్గును. ఉదా:—రమ - గౌరి. ‘రమా - గౌరి’ మున్నగు
 వానికి ‘దీర్ఘాణాం ప్రాస్యః స్యా’త్తను చింతామణిచొప్పున ప్రాస్యమురాఁగా “స్యా

సమహతా” మిత్యాదిసూత్రముచే ముప్రత్యయము కావగియుండ దాని నివా
 రించుచుఁ బ్రకృతసూత్రము ప్రథమైకవచనలోపమును విధించుచున్నది. ఈప్రథ
 మైకవచనలోపశాస్త్రము ముగాగమము కాదనుటకును నకలక్షణమగుచున్నది.
 రమలు - రమచేతన్ మొ. అనుతా మ్మఁటచేత “తనువు - నభువు - భూవు”
 మున్నగు స్త్రీలింగములకును పుప్రత్యయమువచ్చుట నిర్వాధము. సమానామ్నను
 దానికి “ప్రకృతిద్యయ” పరముగా వ్యాఖ్యిచేసి—‘జడా - జడ - మిరా - మే’
 మున్నగు ప్రాకృతసమములకును సులోపము నహోబలవతి వచ్చించెను. (అహో.
 3౪౫ పు.) ‘సర్వస్య స్త్రీసమస్య’ అనుటచేత ‘అన్య - అన్య - నోడ - తల్లి - తండ్రి’
 మున్నగు నాచ్చిక స్త్రీసమములకేకాక వాచనిక స్త్రీసమములగు “యోధ - కురు”
 మున్నగు సంస్కృతశబ్దములకును - చదివి - చదువక - చదివినన్ - చదువుచున్ -
 చదువుచున్నన్ మొదలగు లాక్షణికావ్యయాదులకును సులోపముగల్గునని యెఱు
 గునది. (చదివి మున్నగు వానికి ‘సపదానిత్యాదిచే ‘సు’ లోపము గల్గవచ్చును.)
 (చూ. విత్తర ౧౦౯ I విష).

“నన్నిదం సూత్ర మనావశ్యకమేవ, ప్రథమమేవ హల్ జ్యాదిసూత్రేణ సులో
 పః - అనన్తరమేవ ప్రాప్య ఆస్తామితి చేత్సత్యమ్. తల్లితండ్రి ప్రముఖశబ్దానాం
 సులోప ఏతత్సూత్రాభావే న సిద్ధ్యతి. జ్ఞయమ్ (అహో. 3౪౫ పు) అని యహో
 బలపండితుఁడు దీనికి వ్యాఖ్యిచేసెను. సంస్కృతవ్యాకరణములోని “హల్ జ్యా”ది
 సూత్రముచే ననుక్తన్యాయమునఁ బ్రథమైకవచనమగు సుప్రత్యయమునకు లోప
 ముచేసినవిదప దీర్ఘణామిత్యాది చింతామణిసూత్రముచే రమాగారి ప్రభృతి
 స్త్రీప్రత్యయాంతముల దీర్ఘమునకు ప్రాప్యఁగుచేసినచోఁ బ్రకృతసూత్రములోని
 “అనుతాంప్రీయాంసమానా” మ్మనుదళమనావశ్యకమే యగుననియు నట్టియెడ
 “సర్వస్య స్త్రీసమస్యచ సులోపః” అనునదే తల్లి - తండ్రి ప్రభృతులగు దేశ్య
 స్త్రీసమశబ్దముల సులోపమునకుమాత్రమే ప్రయోజనకారియగుననియుఁ బయికవి
 శిరోభూషణపంక్తుల యాశయము. అహోబలపండితుఁడిట్లు పొరపాటుగ వ్యాఖ్యి
 చేసెనేకాని యున్న సూత్రమును దీనివేసి యనుక్తన్యాయము నసంగతముగాఁ దెచ్చి
 పెట్టుట యుక్తమా? మఱియు స్త్రీప్రత్యయాంతములు కానట్టి యుదంతేతరము
 లగు శ్రీ లక్ష్మీ ప్రభృత్యనేకశబ్దముల ప్రథమైకవచనలోపమునకు ఘట్టకుటీ ప్రభాత
 న్యాయమున “అనుతా”మిత్యాదికము నాశ్రయింపకతీరదుగదా. శ్రీ లక్ష్మీ ప్రభృతి
 శబ్దములకు సంస్కృతమున “అవీ తస్మి తపే లక్ష్మీ | శ్రీ ప్రాధీ భ్యాదిశబ్దతః | అనీ ఖన్తత
 యా సో ర్మ | లోపా గౌణ్యే న హ్రస్వతా (ముగ్ధబో. ౧౫౨ సూ. దుర్గాదాస
 వ్యాఖ్య) అను నభియుక్తోక్తిచొప్పున సులోపములేదు. వానికిఁ దెలుఁగున సులోపము
 చేయకతీరదు.

ఇట్టి ప్రామాదిక వ్యాఖ్యలోని “తల్లి - తండ్రి ప్రముఖశబ్దానా” మ్మను వాక్యమున మఱికొంత ప్రమాదమునుజేర్చి “తే. గీ. తత్సమంబులును ననుదంత ములునైన : స్త్రీత్వ యుక్తశబ్దములయు దేశ్యములగు । నన్ని స్త్రీసమములయు ననంతరమున । మన్న ప్రథమైకవచనంబు లుడుగుసాధ్యి” (నారా. తత్స. ౪౪ ప. ౨౦౫కారి.) అనియాచ్ఛికములలో దేశ్యములగు స్త్రీసమములకుమాత్రమే నారాయణీయకర్త ప్రథమైకవచనలోపవిధానము నాంధ్రీకరించెను. ఈపక్షమున “కుడ్యమ్ - గోడ, తామరసమ్ - తామర, సూచీ - సూచి, అప్పరాః - అచ్చేర, పృథివీ - పుడమి, లక్ష్మీః - లచ్చి, వైద్యః - వెజ్జ” మున్నగుననేక తద్భవ స్త్రీసమములకుఁ బ్రథమైక వచనలోప మెట్లు ఘటెట్లు ? జడ - మేర - సిరి మున్నగునవి ప్రాకృతసమములగుటచేఁ దత్సమములయినను వైనుదాహరించిన వైకృతముల కట్లు తత్సమత్వమును ఘటెంప శక్యముకాదుగదా! మఱియు దేశ్యస్త్రీసమములకే సులోపము చెప్పనపుడు అసుర-యోధ - దూత మున్నగు సంస్కృత స్త్రీసమములకు సులోపము దుర్లభ మగునుగదా! ఇంతియకాక గాణపతవివరణమున తల్లితండ్రి మున్నగు దేశ్య ములతోపాటు ‘గోడ - అక్క’ అనువాని నుదాహరించుట మఱొకవిధమగు పొరపాటు.

స్త్రీలింగంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు.

బాలవ్యాకరణ ౫౭.

౧౬౧ I విష. రమ - త్తమ - వనిత - ఘనత - విద్య - దేవత - మీన నేత్ర.

సంజేవని. ౧౬౧ I విష:—అర్థములు - త్తమ = భూమి; దేవత = విష్ణ్వాది దేవత, రమాదిదేవతయు; మీననేత్ర = చేపవలె సోగైనకన్నులుగలస్త్రీ.

రమాదిశబ్దము లాకారాంత స్త్రీలింగ సంస్కృతశబ్దములు. వానితుది దీర్ఘము, బా. తత్స. ౫౪ సూత్రముచేత ప్రాస్యముకాఁగా రమ - త్తమ - మున్నగు ప్రాతిపదికములేర్పడును. అట్టి సంస్కృతభాషా ప్రసిద్ధపారిభాషిక స్త్రీలింగవాచకముల జంతములయినను హలంతములయినను వాని ప్రథమైకవచనము ప్రకృతసూత్రముచే లోపించును. త్తమ - ఘనత - విద్యయనునవి యదంతామహత్తులగుటచేతను, గమ - వనిత - దేవత - మీననేత్రమున్నగు నదంత మహాతీవాచకములు సైత మమహత్తులేయగుటచేతను, బా. తత్స. 3౯ సూత్రముచొప్పునఁ బ్రాప్తించు మువర్ణకము ప్రకృతసూత్రముచే లోపించును. నేత్రశబ్దము నపుంసకమైనను గుప్తసర్జనత్వమునవచ్చు స్త్రీత్వముసయితము ప్రథమైకవచనలోపసాధకమగునని

తెల్పుటకయి 'మీరనేత్ర' అనునది యుదాహృతమయ్యెను. 'దేశత' అనునది మహద్వాచియగుచును మువళ్లకము ప్రాప్తించదు. పుంత్వము లేమింజేసి పుంజునకును బ్రాప్తిలేదు. కాక సూరి చింతామణితోపలె యంతటను సంకరించుకొన్నను చిట పుంస్కృత ప్రథమైకవచన సుప్రత్యయమునున్నట్టి ప్రకృతసూత్రముచే లోపము చేసి దానికి బదత్వమును సంఘటిల్లజేయవలయును (౧౮౯౩ I విష.). గౌరి - మతి మున్నగు నికారాంత స్త్రీలింగముల ప్రథమైకవచనమునకును ప్రకృతసూత్రము చేతనే లోపమును జేయవచ్చును. ప్రకృతసూత్రమున కవవాచమగు ఉకారాంతే త్యాది (బా. తత్వ. ౪౮ సూ.) సూత్రముచే వధు - ఛేరు మున్నగు చుకారాంత స్త్రీలింగముల ప్రథమైకవచనమునకు పువర్ణకమగును. ఉదా:-వధంపు - ఛేరువు మొ. హలంతములగు సంపత్ప్రభృతి స్త్రీలింగశబ్దములకును బ్రకృతసూత్రముచేతనే ప్రథమైకవచనలోపము కల్గును. ఉదా:-సంపద - ఆపద - మొ. స్త్రీసమత్వాది దేశమునంజేసి 'అసుర - దూత - అశ్వత్థామ - బ్రహ్మ - ఆత్మ' మున్నగు పుంస్కృత స్త్రీసమములకును, ఆవు - చిగురు - కొడుకు - గోడ-తల్లి - తండ్రి మున్నగు నాచ్ఛిక స్త్రీసమములకును చదివి - చదువక - చదివినన్ - చదువన్ - మొదలగు స్త్రీసమ శబ్దములకును బ్రకృతసూత్రముచేతనే ప్రథమైకవచనలోపము కల్గును. ఆదంతామహత్ స్త్రీలింగములగు రమాదిశబ్దములకు మువళ్లకలోపము కల్గునపుడు మువర్ణ కేతరవిభక్తిపరకత్వమున ముగాగమమునువానికి (బా. తత్వ. ౪౦ సూ.) గల్గినేరదు. (౧౮౯౬ విష.) (విస్తర).

విస్తర. I ౧౬౧ I విష:-“ఆకారాంతములై ౫౪ చే ప్రాస్యములైన స్త్రీలింగశబ్దములును, నత్వ స్త్రీవచ్ఛావములనంది యదంతములైన యతిదిష్ట స్త్రీలింగ శబ్దములును నీసూత్రముచే బ్రథమైకవచనలోపమునందుట కర్హములని పరిశేషి న్నాయమునచేలినది. కావుననే యిందలి యుదాహృతులెల్ల నదంతములుగనె చూపబడినవి” (బా. సా. పే. తత్వ. ౫౭ సూ. వ్యా.) ఈవ్రాతసరికాదు. తక్కిన స్థలముల మాటయటుండ, నుదంతములగు 'ఆవు - చిగురు - కొడుకు' మున్నగు నాచ్ఛిక స్త్రీసమశబ్దముల ప్రథమైకవచనలోపమునకు వైతమీ సూత్రమేకదా గతి యగుచున్నది! “మహతీవాచకాదంతములకు (మహతీతర స్త్రీలింగముల కక్కట లేదా?) మువర్ణ కేతర విభక్తిపరమగునపుడగు ముగాగమును లోపింపజేయుటకును నీ ప్రథమైకవచనలోపవిధి నుపలక్షణముగా నెన్ని...” (బా. సా. పే ౫౭ సూ. వ్యా.) ఇట్టి యుపలక్షణత్వకల్పనమే? మువర్ణకము ప్రథమైకవచనమున వచ్చు వానికి మాత్రమే మువర్ణ కేతరవిభక్తి పరకత్వమున ముగాగమమువచ్చునని బా.

తత్స. ౪౦ సూత్రము వచించుచుండుటచేత ముగాగమమునకుఁ బ్రాప్తియే లేదు గదా.

విస్తర. II ౧౬౧ I విష:—“స్త్రీలింగములయొక్క ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుగలుగును. అనఁగా స్త్రీవాచకపదముల కడపటి ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుగలుగును” (బా. గు. ప్ర. తత్స. ౫౭ సూ. వ్యాఖ్య.) అను గుప్తార్థ ప్రకాశికావ్యాఖ్య సరికాదు. సంస్కృతమున స్త్రీలింగ స్త్రీవాచకశబ్దములు పర్యాయములెఱుఁపెను నాంధ్రవైయాకరణ వ్యవహారమున నవి విభిన్నార్థకములయి యున్నవి. ఆంధ్రవ్యాకరణములలో స్త్రీలింగశబ్దము పారిభాషిక స్త్రీలింగపరము గను స్త్రీవాచకశబ్దము మహతీవాచకపరముగను మాత్రమే వ్యవహరింపఁబడు చున్నవి. అట్లే యాచ్ఛికశబ్దములకు స్త్రీలింగవ్యవహారమేలేదు. అవి స్త్రీసమము లని మాత్రమే వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి. వానిని స్త్రీలింగములనరాదు. అట్టి స్త్రీసమములలోని మహతీవాచకములగు నాచ్ఛికశబ్దములుమాత్రమే స్త్రీవాచకము లనఁబడుచున్నవి. ఉదా:—తల్లి - కూతురు మున్నగునవి స్త్రీవాచకములు. గోడ మేడ మున్నగు నమహద్వాచకములును తండ్రి - కొడుకు మున్నగు మహద్వాచక ములును స్త్రీసమములనిమాత్రమే వ్యవహరింపఁబడును.

పయివిషయములను నేను “ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికా”ముఖంబున వెల్లడింపఁగా గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త నిజనామవంచనాపరత్వమునఁ బార్థమూర్తినామ ముతోఁ గొంత యతిప్రసంగముచేయుచుఁ బత్రికావాదము నడపెను. ఈవిషయ మున జరగిన వాద ప్రతివాదములలోఁ బార్థమూర్తి వ్యాసములుమాత్రమే గుప్తార్థ ప్రకాశికా ద్వితీయముద్రణమున ననుబంధముగాఁ బ్రకటింపఁబడినవి. (చూ. పార్థ మన్యు. 32 మొ. ౪2 పు. వ.) నావ్యాసములును. కీ. శే. మహామహోపాధ్యాయ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రిలవారి వ్యాసములును దత్వ ప్రదర్శనాభిలాష లేమిం జేసి యందు ముద్రింపఁబడలేదు. శ్రీశాస్త్రిలవారివ్యాసము లీగ్రంథము తుది నను బంధముగా ముద్రింపఁదలఁచియున్నాను. నావ్యాసములసారమిట సంక్షేపముగాఁ బ్రదర్శించెదను.

నావాదము:—

“స్త్రీవాచకత్వేపి స్త్రీలింగత్వా భావాద్దారాదిభోక్త మువర్ణక ఏవ. నసులోపః - తేన దారములు ఇత్యేవరూపమ్” (ఆహా. 3౪౬ పు.) అను నహోబలపతి వాక్య ముచే స్త్రీలింగ స్త్రీవాచకపదములు పర్యాయములుగావనియు నవి పరస్పర విభిన్న విషయకములనియు విశదమగుచున్నది. భార్యవాచకమగు దారశబ్దము స్త్రీవాచ

కమయయ్య స్త్రీలింగముకావని మహోబలపతియను కంకోక్తముగాఁ జెప్పి యున్నాడు.

కర్ణాధిపతి వాదము:—

అహోబలపతితాడు అచ్చటి ప్రకరణమున కవతకమైనందున ‘స్తవకేశవతీ స్త్రీస్యా’ ఛోమకః పునః పునః త్రయం వచనమున స్త్రీవాచకమనుచే నాకొ లింగవిశేషమును గ్రహించిరి. అందులకు పునః పునః త్రయశబ్దములయొక కాస్త్రీయలింగము స్త్రీవాచకమందుండే చ్యముగానేదేదో చెప్పవచ్చునా? (ప్రా.మయ్య. 3౩ పు.)

వాదము:—

కమయమాధానము పరికాదు. అంధవ్యాకరణములు చెప్పటను స్త్రీవాచ శబ్దమిట్లే మహాతివాచకమగునే నాడబడుచున్నదిగాని సాధికామిక స్త్రీలింగపర ముగా వాడబడలేదు. “ఇో ఇతి స్త్రీవాచకోభవేత్ । పరత్రైవ ప్రయోగః స్యాత్...” (వికృ. అజం. ౧ కా. అహో. ౨౨౧ పు.) ఈయధర్వణసూత్రము లీక్రిందిరీతిని ద్రిలింగలక్షణశేషమున ననువహించబడినవి. “ఇో శబ్దంబొందు సంబోధనంబున స్త్రీవాచకంబునకుఁ బరంబుగనగు (ప్రౌఢ. శబ్ద. ౧౬ సూ.) ఉదా:—కమల దళాక్షిరో (ప్రభా. ౧ ఆ.) కమశిరో (భాగ. ౪ స్కం.)”

బాలవ్యాకరణకర్తయు దీనినిట్లే వ్యవహరించెను. “బహుళగ్రహణముచేత స్త్రీవాచకతత్వము సంబోధనాలేములకు సంధిలేదు. ఉదా:—అష్ట యిచ్చెను - దూతయితఁడు - చెలువుఁడయిందము” (బాల. సంధి. ౪ సూ. వివృతి.)

“ఉతా మత్రభవేద్వాపు । రస్త్రియాం ల్వాదివర్ణకే । (వికృ. అజం. ౨౪ కా.) (అహో. ౨౯౧-౨౯౬ పు.) అను నధర్వణకారికలోని ‘అస్త్రియా’ యనుదానికి ‘స్త్రీలింగేతరములగు’ అనునది సహజమైనయర్థమనియు నట్లుచెప్పినచో ననిష్టముగ “తన్వాది” మహాతివాచకేతర స్త్రీలింగములును వారింపబడుననియు నక్కారణమున నస్త్రియామృదుదానికి నిజార్థమునువిడిచికొని స్త్రీవాచకేతరములకని వ్యాఖ్యచేసికొన వలసియుండుననియు నహోబలపతి యీక్రిందిరీతిని వివరించెను “అస్త్రియామిత్యధర్వణవచనే స్త్రీవాచక వ్యతిరిక్తానా ముదంతానామితి వ్యాఖ్యానా న్నతన్వాదిభ్యో పువర్ణకవికల్పో విరుద్ధః.” (అహో. ౨౯౬ పు.)

కర్ణాధిపతి వాదము:—

“వికృతాచ స్త్రీలిక్తాః । స్త్రీలిక్తక సర్వనామధేయాః స్యుః” (ఆం. చిం. అజం. ౧౪) “వ్యా. వికృతాచయే స్త్రీవాచకాశ్శబ్దాః తే సర్వే స్త్రీలిక్తకవిశేషణ విశేష్యాభిధాయనః స్యుః” (అహో. 3౧౭ పు.) ఇట స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకశబ్దమే

స్వప్నామై సర్వాయపదముగా నుపయోగింపఁబడినది. ౬౦ సూ. 'ఉభయవిధమును తీరామ్.' అనుసూత్రమున వ్యాఖ్యయందు 'స్త్రీలిక్లవిశేషణస్య ప్రాప్తత్వాత్ అస్త్రీజ్ఞ విశేషణవిధాన ఏవతాత్పర్యమ్.' (అహో.) 'వికృతాచ' అనుపూర్వసూత్రమున నిట స్త్రీలింగవిశేషణము ప్రతివాదుల మతమునఁ బ్రాప్తింపనేరదుగదా. ౬౦ సూత్రము వ్యాఖ్యానమున స్త్రీలింగవిశేషణ మే సూత్రమున బ్రాప్తించునని వ్యాఖ్యాత యా రీతినివ్రాసెనో చెప్పువలసిన భారము ప్రతివాదులశిరముననే యొరగుచున్నయది. (ప్రార్థన, ౪౦ పు.)

నానమాధానము:—

స్త్రీలింగశబ్దమునకు సహజమైనయర్థము చెప్పినచోఁ గూడురుపాటుకాదనియు, దానికి వేటొకయర్థము ననఁగా స్త్రీవాచక పరమైనయర్థమును వ్యాఖ్య చేసికొనవలసి యున్నదనియు నహోబలపతి వికృతా చేత్యాదిసూత్రవ్యాఖ్యలో ననుపదముననే యీక్రిందిరీతిని వచించుచుండఁగా నాపంక్తులనువంచించి బా. గు. ప్ర. కర్త వ్రాయుట కేవలము సాహసకృత్యమైయున్నది. "వికృతా చ స్త్రీలిక్లాః .. వ్యాఖ్య. వికృతా యే స్త్రీవాచకాశ్చబ్దాః తే సర్వే స్త్రీలిక్ల విశేషణ విశేష్యాభిధాయినః స్యుః. అత్రేయంచినా—సూత్రస్యాస్య సీత భక్తవత్సల ఇత్యాదా న తాత్పర్యమ్. నియత స్త్రీప్రత్యయస్తు సర్వాసామిత్యనుశాసనాత్. స్త్రీప్రత్యయాన్తస్యైవ (విశే షణస్య) ప్రాప్త్యే... స్త్రీత్వ (స్త్రీలిక్లత్వ) వాచకత్వ మవ్యాహతమేవేతి తద్విధానస్య అనావశ్యకత్వాత్ - కింతు - పంటచెలిపట్టి లోకైక భవ్యచరిత. ఇత్యాదా తాత్ప ర్య మవధార్యతే" (అహో. 3౦౭ పు.) సంస్కృత స్త్రీలింగశబ్దము విశేష్యమగు నపుడు తద్విశేషణమగు సంస్కృతవిశేష్య నిఘ్నశబ్దమునకు బా. తత్స. ౮౫ సూత్ర మునకు మూలమగు "నియత స్త్రీప్రత్యయస్తు సర్వాసా" మ్మను చింతామణిసూత్రము చొప్పున నర్హమగు స్త్రీప్రత్యయమువచ్చును. కాన ప్రకృతమగు "వికృతాచ స్త్రీలిక్లాః" అను చింతామణిసూత్రమునకును నదేయర్థముచెప్పి వ్యర్థత నొదవించుట సరికామింజేసి యా వికృతా చేత్యాదిసూత్రమునకు 'సీత భక్తవత్సల' అనునది లక్ష్యముగా నెన్నరాదనియు వికృతా చేత్యాది సూత్రములోని 'స్త్రీలిక్లాః' అను దానికి "స్త్రీవాచకాః" అనఁగా "మహతీవాచకాః" అని వ్యాఖ్య చేసికొనవలయు ననియు నట్లుచేయుటవలన నాచ్ఛికమహతీవాచకము (పంటచెలిపట్టి) విశేష్యమై యుండఁగాఁ దద్విశేషణ సంస్కృతవిశేష్య నిఘ్నశబ్దమునకు (లోకైకభవ్యచరిత) స్త్రీప్రత్యయమువచ్చుటకు గతిగల్గుననియు నక్కారణమున వికృతా చేత్యాది చింతామణిసూత్రమునకు "పంటచెలిపట్టి లోకైకభవ్యచరిత" అను రీతివే లక్ష్యము

[బా. తత్వ. ౧౭౨ నూ.] స్త్రీత్వవాచకం = స్త్రీలింగ, స్త్రీవాచకం = మహతీవాచకం ౧౭౧

లని యొన్నచగుననియు నహోబలపతి “ఆత్రేయం చింతే” త్యాజీ వాక్యముతో నువ్విడించుచున్నావో, ఇట్టి స్వపక్ష బాధకృష్ణమునం స్వపక్షపాదకముగా నుదాహరించుకొంటు శోచనీయము.

“పుట్టినాత్మ మిన్నేలు కనబాగావోలె” ఇత్తువావ్యాకృతి, తత్వ. ౧౭౩౦ స్త్రీలమత్వం - కంతు స్త్రీవాచకస్వ మన్యవాహతమేవేతి కన్యకమునాన్వేయ...” అనెడి నియత స్త్రీప్రత్యయస్వత్వాని సూత్రవ్యాఖ్యలోని పంక్తులలో (ఆహో. ౨౨౨ పు.) ఇపుడెరిగినై నున్నచటచేత గంగాదేయనెడి స్త్రీశబ్దక్రియత్వమగు చుండుటచేత నచటి మిన్నేలుశబ్దము స్త్రీలమమేకాక స్త్రీవాచకమును ననగా మహతీవాచకమును నగుచున్నదిగాన నదియు వికృతా దేత్వానిసూత్రమునకు “పంటచెలిసప్త” త్యాజీ వాక్యమువలెనే లక్ష్యము కానోపునని యహోబలపండితుడు వివరించెను.

మఱియు నహోబలపతి స్త్రీలింగశబ్దమునకుః జర్జాయముగా స్త్రీవాచకశబ్దమును వాడుటలో నెంతవైమత్వముతోనున్నావో యరయుడు:—“ఆత్రేయం చింతా...స్త్రీప్రత్యయాప్తవైశ్యవ ప్రాన్వే...స్త్రీత్వవాచకత్వ మన్యవాహతమేవేతి...” (ఆహో. ౨౧౭౨ పు.) అను పంక్తులలో స్త్రీవాచకశబ్దమన్యార్థకమనగా మహతీవాచకమై యుండుటంజేసి స్త్రీలింగవాచకత్వమను నర్థమున స్త్రీవాచకత్వమని వాడుటకు సప్తులింపక “స్త్రీత్వవాచకత్వ మన్యవాహతమేవ” అని న్యవహరించినవాడయ్యెను. ఇట్లే స్థలంతరమునందును ‘అమహతాపితీసామాన్య నిర్దేశేపి న స్త్రీత్వవాచకాదమహన్నామ్నోఽయం ప్రత్యయః’ (ఆహో. ౨౭౯౯ పు.) అని యహోబలపతి వ్రాసియుండెను. కాని యచట లేఖక ముద్రాపకాది ప్రమాదవశమున నందలి ‘స్త్రీత్వ’ అనుదానిలో ని ‘త్వ’ అనునది భ్రష్టముకాగా నది సందుచేసి కొని బా. గు. ప్ర. కర్త యాక్రిందిరీతిని భాంకిరించెను.

కట్టాపవాది వాదము:—

“అమహతాపితీ సామాన్య నిర్దేశేపి న స్త్రీవాచకాదమహన్నామ్నోఽయం ప్రత్యయః (ఆహో. ౨౭౯౯) ఇత్యాదులందు స్త్రీవాచకశబ్దము స్త్రీలింగశబ్దపర్యాయముగాక మహతీవాచకమే యర్థముగలదయ్యెనేనీ‘కాంత’ ఇత్యాదులందేసు లోపముగలిగి ‘గంగ-విద్య’ ఇత్యాదులందు సులోపమురాదుగాన...ఆహోబలపండితీయము పైతము గుప్తార్థప్రకాశకా వ్యాఖ్యానమువోలె నపార్థంబయ్యెడిది...” (పార్థమ. ౭౨-౪౩ పు.)

లుగ్భవేత్కుశాదే ర్దోః. (ఆం. చి.) అజం. ౧౩ కా.)

నన్నయాభ. (ఆహో. ౩౧౪ పు.)

౧౬౨ విషయము. చరితాదికశబ్దానామ్ రూపం తూభయథా భవేత్ (విక్ర.

అజం. ౪౦ కారి.) (ఆహో. ౩౧౩ పు.)

కల్పతరు. ౧౬౨ విషయము:—కుశాదేః = కుశ - దర్భ మున్నగుశబ్దముల, మోః = మువర్ణక ముగాగమములకు, లుక్ - భవేత్ = లోపముకల్గును. ఉదా:—కుశ - కుశలు, దర్భ - దర్భలు, మొ. కుశాదులకు ములోపము నిత్యమైనను ‘చరితా’ దులకు ములోపపాక్షికత భట్టారక ప్రయోగములందే కన్నట్లు చుండుటంజేసి యధర్వణుఁ డా విషయమును సూత్రించుచున్నాఁడు. చరితాదికశబ్దానామ్ = చరిత - చరిత్రమున్నగుశబ్దముల, రూపంతు = రూపమన్ననో, ఉభయథాభవేత్ = ములో పతదభావరూప ద్వైవిధ్యముతో నుండును. ఉదా:—చరిత - చరితము, చరి తలు - చరితములు, మొ.

ఆహోబలపండితుఁడు నన్నయాధర్వణోపదిష్టములగు నీరెండుగణములను గలిపివేసి కుశాదిగణముగానె యుదాహరించి కుశాదులకెల్ల మువర్ణక మనిత్య ముగా లోపించునని వ్యాఖ్యచేసెను. “కుశాదేస్సీరితివక్తవ్యే మోర్లుగితి కథ నేన లు కోఁనిత్యత్వం జ్ఞాయతే - తేన, హంస, హంసములు...” (ఆహో. ౩౧౪ పు.) కుశ - దర్భ మున్నగువాని ములోపా భావమునకుఁ బ్రయోగములను జూప కయె యిట్లు వ్యాఖ్యచేయుట యుక్తముకాదు, కుశ ప్రభృతులకు నిత్య‘ము’ లోప మును భట్టారకుఁడు సూత్రించుచుండఁగాఁ దిక్కనాదుల ప్రయోగమందైన ‘కుశము’ అను మువర్ణకఘటితప్రయోగమును జూపకయె దాని కనిత్యతను వ్యాఖ్య చేయుట యెట్లు పొసఁగ నేర్చును? ప్రయోగములు:—గీ. కఱకుదర్భ పూరిపఱపులు

నానమాధానము:—

దీనికి మీఁదవిషయములోనె సమాధానమియఁబడినది. స్త్రీలింగపర్యాయ ముగా వాడినపు డాహోబలపతి వైనదాహరించినరీతిని (౩౧౭ పు.) స్త్రీత్వవాచక మనియె వాడుచుండునుకాన నిచట సయితము “అమహతామితి సామాన్య నిర్దేశె న స్త్రీత్వవాచకాత్...” అనియె (౨౭౯) యాహోబలపతి వ్రాసెననియు నక్కారణ మున స్త్రీత్వవాచకాత్తనుటచే గంగ - విద్య మున్నగు స్త్రీలింగవాచకములకుఁ బర మగు ‘సు’ ప్రత్యయము లోపించుననియు దానిలో మువర్ణకము రాదనియు నాహోబలపతి యాశయమని గ్రహింపనగుననుచుఁబై ని విశదపఱచియె యున్నాను. అతివిస్తరమగునని యంతతో నీవిషయమును ముగించితిని.

(ఆది. 2 ఆ. 222) తనచేయి ప్రయత్నంగ దర్శనోక (ఆరు. 2 ఆ. 222) దర్శన
కట్టయు జలపూర్ణకలశంబు (ఆను. 2 ఆ. 222) మ. చా. కరమల్ దర్శలు నగ్నలం
ప్రియములైన కట్టనయములగావు... (ఆను. 2 ఆ. 222 మ.) కర్మయ భట్టాశయము
లను బాగుగ వివేకింపక వేటొకలంబుమున నయితి మహాబలవంశితుడిట్లే “కజకు
దర్శ పూరిపజపులు (ఆది. 2 ఆ. 222 మ.) ఇత్యాచార్య ప్రయోగే దర్శపూరి
పజపులు ఇత్యేకవాక్” (ఆను. 2 ఆ. 222 మ.) ప్రమాదికముగా చెవరింప
గడంగెను. చరిత్రాదులకు—క...చరిత్రాదులగుచుండునె (ఆది. 2 ఆ. 222
మ. ప్రజనెట్లం పయితడ భర్తనిరంగ బాటించునె (ఆది. 2 ఆ. 222 మ.)
క. అనవద్యధర్మచరితం బుచ నున్నట్లుదైచ నహాభపుత్త్విడ (ఆది. 2 ఆ. 222)
శా. ఆదిక్షత్త చరిత్రనెలె (ఆది. 2 ఆ. 222 మ.) చ. పాండవో : త్తముల చరిత్ర
నాకు సతతంబువెనంగ... (ఆది. 2 ఆ. 222)

చరిత్రాదుల ముద్రాకరణము లోపము దహనము
నానగు. గీ.

‘బాలవ్యాకరణ చరిత్ర - చరిత్రము, చరిత - చరితము, అలక - అభి
వివరణము. లాప - అక్షత - ఘోష - తరంగ - భ్రమ - విజృంభ
161 I విషయము. భణ - వధ - వేగ - స్ఫురణ - హంస - ఇత్యాదులు
చరిత్రాదులు. బాహళకమువలన దర్శాదులకు నులొ
పంబు నిత్యంబు. దర్శ - వనస - ఇత్యాదులు.

సంజీవని. 161 I :—ప్రథమైకవచనమున ముద్రాకరణమునచ్చువానికే ముద్రా
కేతరవిభక్తి పరమగునపుడు ముద్రాగమమున సూరి విధించియుండుటచేత (బా.
తత్వ. 20 సూ.) చరిత్రాదులకు ముద్రాలోపపక్షమున ముద్రాగమమునురాదు.
ఉదా:—చరిత్ర - చరిత్రలు - చరిత్రచేతనం మొ. ఇట్లగుటచేత “ముద్రాకలోప
విధానము ముద్రాగమలోపమునకును సుపలక్షణమని గ్రహించి చరిత్రకు మున్నగు
రూపములను సాధించుకొనవచ్చు.” (బా. సా. పే. 161 పుట.) అను పేటికా
వ్యాఖ్య సరికాదనియు నిచట సుపలక్షణత్వకల్పన మనావశ్యకమనియు నెన్నవలెను.

అహోబలపతి వివరించి చూపిన కుశాదిగణమె యీ చరిత్రాదిగణము.
“హంస - కుశ - దర్శ - దూత - దూతశబ్దస్య జనశబ్దవ దమహద్వివతాయా మత్ర
స్థితిరున్నయా - చరిత - చరిత్ర - భ్రమ - అభిలాష - విజృంభణ - అక్షత - పులక -
అలక - తరంగ - వేగ - కుండ - వనస - స్ఫురణ ఘోషాదీనాం కుశాదిత్వేనైవ
మోర్ధ్వం...కుశాదేస్సోరితీ చ్చక్రివ్యే మోర్ధ్వగితీ కథనేన లుకోఽనిత్యత్వం జ్ఞాయతే”

(అహో. ౩౧౪ పు.) అని యహోబలపండితుఁడు వివరింపఁగాఁ గవిజనమండన టీకాకర్త వీనిలోని పులకశబ్దమునువిడిచి వధశబ్దమునుజేర్చి చరిత్రాదులనుచు నధర్వణ వచనానుసారముగామార్చి వివరించెను. ఘోషాదీనామ్ననుచు దీని నాకృతి గణముగ నహోబలపతి వ్రాసినను నీకవిజనమండనకర్త “ఇవి చరిత్రాదులు” అని పతిగణముగా వ్రాయుట పొరపాటు. “దూతశబ్దంబున కమహత్త్వంబున స్త్రీత్వంబు నిత్యంబు. సింగంబు దూతయగు జంబుకంబు...తుశబ్దంబువలన దర్భాదులకు (దర్భ, పనస, కుండ, అనువానికీ) స్త్రీత్వంబు నిత్యంబు. తెలుగని భ్రాంతిఁజెందెదరు గాని కుండశబ్దము సంస్కృతము. నానార్థరత్నమాల— కుండం పితరేతోయాధార విశేషే వహ్నిగర్తేచ” (వికృ. అజం. ౪౦ కారి. వ్యాఖ్య.) అని కవిజనమండన టీకాకర్త చర్చించెను. సూరి చరిత్రాదులకు బహుళముగ ములోపవిధానముచేసి కవిజన మండనములోని విషయములనెల్ల వరుసదప్పక స్వీకరించెను. కుండ కుశ శబ్దములను విడిచికొనెను. దూతశబ్దవిషయమును స్వీకరించియు బా-తత్స - ౬౧ సూత్రమునొద్ద వివరించెను. శబ్దరత్నాకరమునందును సూ. రా. నిఘంటువునందును లుప్త మువర్ణ రూపముతో మాత్రమే కుశశబ్దము చూపఁబడెను, కాని దర్భశబ్దమునొద్ద నర్థము వ్రాయుటలో ‘కుశము’ అని శబ్దరత్నాకరకోశమున వ్రాయఁబడుట దాని బహుజన కృతత్వమును స్థిరపఁజేయుచున్నది. కవిజనమండన టీకాకర్త వ్రాసినట్లే కుండ శబ్దము మృత పాత్రార్థకముగ సంస్కృతకోశములందున్నను నట్టియర్థమున మువర్ణ కముతో ‘కుండము’ అనురూప మాంధ్రమహాకావ్యములం దెచ్చుటను గన్పట్టలేదు. శబ్దరత్నాకరమందును సూ. రా. నిఘంటువనందును ‘కుండము’ అనునది సంస్కృత సమముగాఁ జూపఁబడెనేకాని దానికిఁ బ్రయోగము చూపఁబడలేదు. ఈకోశములు రెండిటను ‘కుండ’ అను శబ్దము చూపఁబడినను నది వైకృతముగాఁ జూపఁబడెనే కాని చరిత్రాదులలోనిదనుటకు వీలుగ సంస్కృతసమముగఁ జూపఁబడలేదు. సూరి గారును గవిజనమండనాశయమును బాటింపక కుండశబ్దమును జరిత్రాదులలోఁ జేర్చక విడిచికొనిరి. కుశశబ్దమును దర్భాదులలోనైనఁ జేర్చక సూరి విడిచుటవంత! అట్లాని లుప్తమువర్ణకరూప సాధుత్వమునకు భట్టారకుని “లుగ్భవేత్ కుశా దేర్హిః” అను సూత్రమే పరమప్రమాణమైయున్నది. దర్భశబ్ద మువర్ణలోపవిషయ మునఁ గల్పితరువునఁ బ్రయోగములు చూపఁబడియుండుటచే నిటఁబునరుక్తముగఁ జూపలేదు. ‘దర్భము’ అనెడి మువర్ణ కాంతి రూపమెచ్చుటను గన్పట్టలేదు. సూరి కవిజనమండనము ననుసరించి ‘పనస’ శబ్దమును దర్భాదులలోఁజేర్చెను. “పనస, వై. వి. ౧ వేదిభాగము. ౨ వృక్షవిశేషము. (దీనిఁ గొందఱుకవులు వైకృతముగా

వాచియున్నాడు. కనుక సంస్కృతమున 'పద' అనియే పాకముండునని తోచె
 వినీ) (శ. ౪). ఇట్లు సూరిగారి 'పద' అను లుక్తమునకు తత్పరమము శబ్ద
 రత్నాకరమున వైకృతముగా పరిగ్రహించెను. అది చుట్టుండ నేమో యచ్చ
 తెనుగుకావ్యములలో 'పద' అనునది వాడబడినంతమాత్రమున సంస్కృతమున
 బ్రహ్మమైయున్న పద్యమునకు 'పద' శబ్దమును విడిచివేసెనని శబ్దరత్నాకర ప్ర
 వ్రాయుట సరికాదు. "పదం. పు. పదవ్యుత్పత్తి. కర్తృపదే...చామ్యుతే =
 చూయతే - పద - అత్త్య విచమితమిత్యాదివా అపచ్." "పదం. పు. పదనే...
 పదామ్యుతే. పదామ్యుతే...చామ్యుతే. అత్త్యవిచమిత మిత్యాదివా అపచ్"
 (శబ్దా. చి). ఇందలి మూలపద్యమునకు 'పద' శబ్దమును మహావిధిలో జూడబడలేదు.
 పద్యమునకు మాత్రమే చూడబడినది. పదవ్యుత్పత్తి మున్నగువి వాడుకలో
 వైకృతముగలవు. "కదళీ పదామ్యుతే...చామ్యుతే" వత్త్యాదులు వెక్కుబు
 గలవు.

'ఘోష - అభిలాష' అనువానిని ముచ్చందగ నహోబలపతి యాగణమున
 జేర్చెను. తర్వాతి గ్రంథకర్తలెల్ల నహోబలపతినే యనుసరించిరి. పిని ములోప
 మునకెవ్వరును బ్రయోగములు చూపలేదు. క. హరివిషయాభిలాషము : గారణ
 ముగ... (ఆర. ౧ ఆ. 3౨) శబ్దరత్నాకరమున లుక్తమునకు చూపము మాత్రము
 చూడబడుట చింత్యము. శబ్దరత్నాకరమునందును సూ. రా. విభుంటువునందును
 "ఘోష" అనెడి లుక్తమునకు చూపము చూడబడలేదు. కా! దానాంభః పట
 లంబునం బృథుపయోధారావళిందాచ్చిగ 'క్షానిష్టోషము బృంహితచ్చలనః బ్రచ్చా
 దించి...ద్విరదసంఘంబుల్... (ఆర. ౪ ఆ. ౧౪౪ ప) ఇట్లు ప్రయోగములుండగా
 శబ్దరత్నాకరమున 'ధ్వని' అనునర్థమే ఘోషశబ్దమునకు ప్రాయబడలేదు. చరిత్ర -
 చరిత్ర అనువానికి గల్పితరువులో బ్రయోగము చూడబడెను. (౧౬౨ విష).

అలకలు:— "అలక (ము) సం. వి. ఆ. పుం. న. ఇది తలుచుగా బహువచ
 నమునందే కనబడుచున్నది..." (సూ. రా. ని.) శబ్దరత్నాకరమున నిది మువి
 భక్తితోమాత్రము చూడబడుట సరికాదు. నుడుటి వెంపలకల... (విరా. సర్వల.
 ౨ ఆ. ౬౦) చ. అలకలపొల్పు... (నన్ని. కు. ౬ ఆ. 2౪౨) సీ. నిట లాలకము
 లంటి... (భాగ. ౪ స్కం. సర్వ. ౨ ఆ. ౫౨) విభుని నిటలాలకముల్ (కవిక. సర్వల.
 ౨ ఆ. ౫2).

అక్షతలు:— క. లలితాక్షతముల గుసుమం | బుల... (శాంతి. ౬ ఆ. ౨౬2)
 మ... ఆర్ద్రాక్షతం | బులు రాల్పెన్ (వసు. ౧ ఆ. ౧౫౨) సీ. అర్థిబుణ్ణాంగన

లక్షణ లలుకంగ (హరి. ఉ. భా. ౮ ఆ. ౬౫) సీ...గీ. అక్షతలు మాలిందాల్పిరి...
(మనుచ. ౫ ఆ. ౯౫).

హంస:—క. బలశాలియైన హంసము...హం । సలతో... (కర్ణ. ౨ ఆ. ౬౦ ప.) చ...హం । సలకడ... (నన్ని. పు. ౬ ఆ. ౭౮౮).

వధ:—తే. గీ. క్షత్త్రవధనైన పాపంబు గ్రాగవలయు । (ఆర. ౨ ఆ. ౨౬౩)
తే. గీ. వధకు నన్నుడై వచ్చినవానిఁ జంపి । తదియు (ఆది. ౬ ఆ. ౨౨౦).

పులకలు. దీని నవహాబలకతి కుళాదులలోఁ జూపియున్నను గవిజనమండన
కర్త చూపమింజేసి కావలయు సూరియు సుపేక్షించెను. ఆ. వె...అంగకములఁ ।
బులకలెగయఁ గేలుదలమొడ్చి... (విరా. ౫ ఆ. ౩౮౦).

స్ఫురణ - విజృంభణ:—“స్ఫురణ - న. స్ఫుర - ల్యుట్ - ఈషత్ సప్త సే.
యుచ్, తత్రైవ - స్త్రీ” (శబ్దరత్నా).

“స్ఫురణే । స్ఫురణా” (అమర. ౩ కాం. సంకీ. ౧౦ శ్లో.) దీని సుధావ్యాఖ్య:-
“స్ఫురస్ఫురణే - సజ్జలనేచ - కుటూహి - ల్యుట్ - స్ఫురణమ్ - స్వార్థాన్యన్తాద్యుచ్ -
స్ఫురణా.” అను ప్రమాణములచొప్పున నపుంసక స్ఫురణశబ్దమును స్త్రీలింగ
స్ఫురణాశబ్దమును సంస్కృతమున వెలయుచుండుటంజేసి ‘స్ఫురణము - స్ఫురణ’
అను ద్వివిధరూపములును సిద్ధించుచుగావున నీస్ఫురణశబ్దమును జరిత్రాదులనుండి
తొలగించుట యుక్తము. సంస్కృతవ్యాకరణమున “ల్యుట్ - యుచ్” అను
రెండు కృత్ ప్రత్యయములు గలవు. థాతువువై నీరెండిటిలో నేదినిల్చినను
“యువోరనాకౌ. (౭-౧-౧) (సి. కౌ. తద్ధి. చాతురధిక. ౩౫౯ పు.) అను సూత్రము
చొప్పున థాతువువై ‘అన’ అనునది నిల్చును రచ్ + అన = రచన. మొ. షిజంత
ములవైని ‘అన’ మున్నగు థాతువులపయిని యుచ్ ప్రత్యయము వచ్చును. యుచ్
ప్రత్యయాంతమునకు స్త్రీత్వమున ‘టాప్’ ప్రత్యయమువచ్చి ‘రచనా’ మున్నగు
రూపము లేర్పడును. ల్యుట్ ప్రత్యయాంతత్వపక్షమున “భావేల్యుడంతః. (సి. కౌ.
లింగా. ౧౧౯ సూ.) అను చొప్పున నపుంసకత్వముకల్గి ‘రచనమ్’ మున్నగురూప
ములేర్పడును - కాన నిట్టివానిని జరిత్రాదులలోఁ జేర్చుట యనావశ్యకము.
క. రాక్షసమాయా పరిస్ఫురణఃజేఱిచె... (ఆర. ౧ ఆ. ౧౦౮) (ఆర. ౪ ఆ. ౧౩౯
ఆది. ౨ ఆ. ౪౭-౨౧౨). చ...దశత్కమల వైభవజృంభణముల్లసిల్ల... (ఆర. ౪
ఆ. ౧౪౩ ప.) “జృంభణ. సం. వి. ఆ. స్త్రీ. విజృంభణము - అతిశయము. సీ. సురు

చిరంబుగ దేశకుష్ఠమార్గంబుల జృంభణ నతియించు సంభవతి (శ్రుతిని. ౧-౯౫ సూ. కా. ని.) (విస్తర I).

విస్తర. I ౧౬౦ I విషయము:—“రచనాదులకు మువ్వకము వైకల్పితము.” (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౪౯ సూ.) అని సూత్రించియు నందుకు ‘పుష్కరణ - విజృంభణ’ అను వానిని జూపియు ననుభావనకర్త “కంధరాదులకు మువ్వకము బహుళము” (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౫౪) “రచనాదులకు మువ్వకము బహుళము.” (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౫౫ సూ.) అని వేరొక సూత్రించెను. పిరిసిబట్టి రచనాదులు కంధరాదుల వలెనే స్త్రీలింగమాత్రములే యగుటంజేసి వానికి ‘ము’ వ్యక్తప్రాప్తిని ఘటించుట కయి యాతఁడు యత్నించికట్లు కన్పట్టుచున్నది. రచనాదులును ల్యుడంతరూపములు యుజంతములునై యుండుటంజేసి వానికి వైకల్పరూపము సుసాధనైయున్నది. “రచనా-స్త్రీ - రచ - యుచ్ - రచనే...భావేల్యుట్-తత్త్రైవ-న.” (శబ్దస్తో) ప్రసంగవశమున నిటఁ గొన్ని ల్యుడంత యుజంతరూపములు చూపబడుచున్నవి.

వర్తన:—“వర్తనః. పుం. వామనే...న. పృత్తై...న...స్త్రీ...యుచ్.” (శబ్దా. చిం) చ...బ్రహ్మచర్య వ 'ర్తనకయి... (విరా. ౪ ఆ. ౧౬౦) చ...దుర్తనా వ్యసనుల ధర్మవర్తనఁ బ్రవర్థితులయ్యు (ఆర. ౨ ఆ. 3౧౨) చ...ధర్మవ 'ర్తనములు గాక తోచి (ఉద్యోగ. ౧ ఆ. 33౪).

భావన:—“భావనా - స్త్రీ...కల్పనాయామ్...ఉత్పాదనాయామ్ - ఉత్పత్త్యర్థాదభ్యవతేః ణ్యంతాద్యుచ్” (శబ్దా. చిం.) “భావన - న...భావేల్యుట్ - యుచ్-చింతాయామ్...స్త్రీ.” (శబ్దస్తో) చ ...దుష్టభావనం చెరిగితి (సభా. ౨ ఆ. ౨౫౫).

ఘట్టన:—“ఘట్టి-వద్ది-విదిభ్య శ్చేతి వాచ్యమ్. (యుచ్ స్యాత్) (వార్తి. ౨౨౨౨) ఘట్టనా - వద్దనా-వేదనా” (సి. కా. ఉత్తరకృత్. ౨౨౦౪ సూ) చ. ఘనతరదైత్య దానవ నికాయకశేఖర పాతఘట్టనం । దనరి...(ఆర. ౧ ఆ. ౧౮౬) క. చనుదెంచిరి నైన్యస్యం । దన ఘట్టన నవని తలము తల్లడవడంగన్ (ఆర. ౨ ఆ. ౨౯) సీ. ఊరు ఘట్టనముల ధారుణీరుహములు (ఆర. 3 ఆ. 3౯౪ ప.) ‘ఘట్టనము’ అనునది ల్యుడంతరూపము.

వేదన:—“వేదనా - స్త్రీ. దుఃఖే. పీడాయామ్ - ణ్యానేతియుచ్.” (శబ్దా. చిం.) ఆ. వె...నిశితదివ్య । విశిఖతతులయట్ల వేదనగావించు । టిది...(ఆర. ౧ ఆ. 3౧౪) చ...ఘోరదుఃఖ వే । దనములు నైచె...(ఆర. ౫ ఆ. 33౪) ‘వేదనము’ అనునది ల్యుడంతరూపము.

104. యుజంత బుద్ధిదంశత్వములుగలవానిఁ జరిత్రాదుల నిల్పరాదు [౧౬౨ [వి. సంజీ.]

చిత్రాదులనుచు సూరి చరిత్రాదుల నాకృతిగణముగ నెంచుటచే -
 “ప్రయాగ - సంసర్గ” - మున్నగువాని నెప్పునది. ప్రయాగ:—ఆ. వె. విష
 ప్రయాగమునకుఁ జనుదెంచు (ఆరు. ౨ ఆ. ౮౩) సీ...తే. గీ. పూషమకరస్థుడైన
 యప్పుడు ప్రయాగ (కాశీ. ౩ ఆ. ౯౨ పద్యచతుర్థపాదము) ఉ...ప్రయాగదాశ
 (హరి. పూ. ౩ ఆ. ౧౦౨) సంసర్గ:—గీ. సాధుసం । సర్గజేసి సుగతిఁజరుట యొప్పు
 (ఆర. ౫ ఆ. ౮౧) నిశ్శంక:—సీ. నియతధర్మము నీవు నిశ్శంక నడపుము (శాంతి. ౨
 ఆ. ౨౧౦).

చామరలు - లాజలు:—శా...చామరల్ కవలిడన్...(శాంతి. ౧ ఆ. ౩౪౯)
 చ. దనుజ విరోధిమీఁద నొక తన్వికరంబున లాజలెత్తిచ । ల్లిన ... (పారిజా)
 ఉ. మంగళా । చార మనోజ్ఞలాజములు చల్లిరి (వసు) వీనిని దిమ్మకవి యుదాహ
 రించెను. (స్వర్ణ. ౨ ఆ. ౧౩౦ - ౧౦౧ - ౧౦౩) ఈరెండుశబ్దములకును స్త్రీత్వన
 పుంసకత్వములు రెండుచుగలవు. “చామరా చామరం వాల । వల్లజనం రోమ గుచ్చ
 కన్. ఇతరభసః.” (అమరసుధ - అమర. ౨ కాం. క్షుత్ర. ౩౧ శ్లో. వ్యా.) “లాజ -

కీర్తన-సేవన:—“కీర్తనమ్ - న - ఉక్తా, కథనే. కాలాపాస్తు యుచమపీచ్ఛ
 స్తీతి - ఊతియూతీత్యత్ర ప్రసాదకారః” (శబ్దా. చిం.) క. విశితముగ దీర్ఘకీర్తనఁ
 జదివిన...(ఆర. ౨ ఆ. ౨౮౩) (విర్వ. ౩ ఆ. ౬) (ఆర. ౫ ఆ. ౨౮౯) చ. ధరణిఁ
 బ్రదక్షిణంబుగ ముదంబునఁ గ్రుమ్మరి తీర్థసేవనా । పరులగుచున్న ధన్యులు శుభస్థితి
 నెట్టిఫలంబు నొందఁగాం । తురు బహు తీర్థకీర్తనముతో నెఱింగింపుము...(ఆర. ౨
 ఆ. ౨౩౫).

ఘటన:—“ఘటనా - స్త్రీ. చురాడి - ఘట - యుచ్. సంహతకరణే. యో
 జనే...” (శబ్దస్తో) సీ...ఆ. వె...దై వఘటనఁజేసి (ఆర. ౨ ఆ. ౭౭).

వర్ణన:—“వర్ణనమ్ - న - స్తవనే.” “వర్ణనా - స్త్రీ. ప్రశంసాయామ్” (శబ్దా.
 చిం.) సీ. వర్ణనలెల్లచో వర్ణనకెక్కంగ (నన్ని. ౧ ఆ. ౩౬),

ప్రేరణ:—“ప్రేరణ - న. ప్ర+ఈర+ణిచ్ - ల్యుట్...ణిచ్ - యుచ్ -
 ప్రేరణాప్యత్ర - స్త్రీ.” (శబ్దస్తో) ఉ...సంతత । ప్రేరణ నాకుపద్రవము (సఖా. ౧
 ఆ. ౧౧౪).

నివారణ (ఆర. ౫ ఆ. ౯౧) నిర్ధారణ (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౯౦) పరిపాలన
 (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౯౩) పాలన (ఆది. ౩ ఆ. ౫౧) తపశ్చరణ (ఆది. ౩ ఆ. ౨౩)
 సాధన (ఆది. ౪ ఆ. ౮౫) అర్పణ-సమర్పణ (ఆది. ౨ ఆ. ౪౦) పూజన (సఖా. ౧
 ఆ. ౧౫౩) భక్షణ (ఆర. ౧ ఆ. ౧౧౩) సంచాలన (ఆర. ౩ ఆ. ౩౧౨) మొ.

బా. తత్స. ౫౮ సూ.] 'తరంగ - వేగ' అనువాసం జరిత్రాదులను నిర్వచించు నిబంధ

న...ఆర్థంతర్లులే. పుం - భృష్టభావ్యే.....(వేచినభావ్యము - పిల్లలు) మహా
నచనమ్ - స్త్రీత్వమవ్యత్ర" (శబ్దార్థ) ఇట్లు దీని కాకాశాంత స్త్రీత్వమున్నను దీని
పున్నపుంసకతల ప్రసిద్ధినిబట్టి (అం లాక్షణికావ్యాకరణము - వాచియ) దీనిని చరి
త్రాదులలోఁజేర్చుట లేవనయని తోచెడిది. (విస్తరము).

విస్తర. II ౧౬౨ I వివ:—వ్యావహారికాంధ్రమున మువ్వకలోకము మిక్కి
లిగ విస్తరించుచున్నది. అట్లే వ్యవహారమునందే వచ్చిన వానిని గ్రహించి క్రిలు
ప్రయోగించుచున్నాడు. ఇట్లగుటచే నీచరిత్రాదుగణము కాలక్రిమమునకు జేరింప
చున్నది. కావున మహాకవి ప్రయోగప్రామాణ్యమును దీనిని నిర్ణయించుట
వలయును.

తరంగ: = తరంగ ఈరెండు నాచ్చిక స్త్రీలమములే యనవలగును. చ. తరం
గలు చల్లు శీతరవితానము... (ఉ. వారి. ౫ ఆ. ౬౮) 'తరంగలు' అనువాసం కుంభం
మున 'తరంగ' అనునదియు నాచ్చికమేయని తోచుచున్నది. మఱియు "గంగా
తరంగలు - నదితరంగలు" మున్నగురీతి ప్రయోగములు లభింపలేదు. మ...౨౦ I
దీని యన్నేటితరంగలన్... (ఆది. ౮ ఆ. ౩౯) సీ. జలధి తరంగలచాచ్ఛివ (కాంతి.
౪ ఆ. ౧౨౧) ఇట్టి ప్రయోగములు దాని సంస్కృతసమత్వమును నిర్వహింపజాలవు
గదా. ఇట్లగుటచేత 'తరంగ' శబ్దమును జరిత్రాదులనుండి తొలగించుట యుక్త
మని తోచెడిది.

"వేగ. వై. పి. ౧ వడి. ౩ త్వర...క్రి...ణ. త్వరితము. ఇప్పుని వేగతీర్త
నేమట (యయా. ౨ ఆ.) (వేవేగయని ప్రయోగము. ఇది కుంభ లోనగువాని
వంటిది)" (శ. ౪) దీనినిబట్టి యిది చరిత్రాదులలోనిది కాదని తేలుచున్నది. 'మహా
కుంభ - మృత్కుంభ' అనురీతి ప్రయోగములు లేనట్లే "మహావేగవచ్చె. వాయు
వేగ మనోవేగ దీనికిగలదు." ఇట్టి ప్రయోగములను లేమింటేసి 'వేగ' అను
రూపము తత్సమమనుటకు బ్రమాణము గానరాకున్నది. మ. వే | గ తెగం
బాటకు. (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౫) ఇట్టి ప్రయోగములు దాని సంస్కృతసమత్వమును
నిర్వహింపజాలకున్నవి.

ప్రథమపురుష - మధ్యమపురుష - ఉత్తమపురుష - కర్తృభారయ - తత్పురుష
మున్నగునవి యనుశాసనమున నుదాహరింపబడెను. వానికిఁ బ్రయోగము లియ్యఁ
బడలేదు. (ఆం. భా. అ. శబ్ద. ౪౯ సూ.) "అభిమానపాత్రమై" (విరా. ౨ ఆ. ౯౩)
అని గాణపతివివరణకర్త చూపెను. కాని వావిశ్వవారి ముద్రణమందును నాయొద్ద
నున్న తాళపత్ర మాతృకలందును. "అభిమానపాత్రమై" అనియే యున్నది. గాణ

నన్నయా భవేద్ధర్మాది శబ్దానాం । ము శ్చోవు శ్చాత్ర కుత్రచిత్ .

౧౬౩ విషయము. (విక్ర. అజం. ౨౬ కారి. అహో. ౨౯౭).

కల్పతరు. ౧౬౩ విష:—అత్ర = ఈమువర్ణక సందర్భమున, కుత్రచిత్ = ఒకానొకచో, ధర్మాదిశబ్దానామ్ = ధర్మాదిశబ్దములకుఁ బరమైయున్న సుప్రత్యయమున కాదేశముగా, ముశ్చ = మువర్ణకమును, ఉవుశ్చ = ఉవువర్ణకమును, భవేత్ = పర్యాయముగానగును. ఉదా:—ధర్మపు - ధర్మము - ధర్మపులు - ధర్మములు. కవి శిరోభూషణమున ‘ముశ్చ పు శ్చాత్ర కుత్రచిత్’ అను పాఠము వెలయుచున్నది. తదనుయాయీ కవిజనమండన నారాయణీయాదులందును నట్లే యుదాహరింపఁ బడెను. (విక్ర. అజం. ౨౬ సూ. వ్యా. నారా. ౩౮ ప. ౧౯౯ కా.) ఈపాఠము పక్షమున ‘ధర్మపు’ అని మాత్రమే రూపసిద్ధికల్గును. ఉత్పాదకాంతకాంత్ర మిచట లేదు. “సర్వధా । ర్మపులు తొలంగు దేవముని ముఖ్యులు” (ఆది. ౮ ఆ. ౨౫౦) అను భట్టారకప్రయోగమున పువర్ణకమునకు ‘ఉ’ వర్ణపూర్వకత్వము విశ్రమస్థాన నిబద్ధమై యుండుటచేత “ము శ్చోవుశ్చ” అనునదే యధర్వణోపదిష్ట పాఠమని విశ్వ సింహదగును. “ఆదిశబ్దేనకర్తాది శబ్దాగ్రహణే” (అహో. ౨౯౭ పు.) అను నహోబల పండితీయవాక్యముచొప్పున నధర్వణసూత్రములోని యాదిశబ్దముచే “కర్తాది” శబ్దములు గ్రహింపఁబడును. ఉదా:—కర్మపు - కర్మము - వర్మపు - వర్మము. మొ.

పత వివరణకర్త ప్రయోగసిద్ధములనుచుఁ గొన్నిటిని జూపెను:—“ఉష్ఠ (హర. ౬ ఆ. ౬౨) ఘాత (కవిక. ౩ ఆ. ౮౨) చిహ్న (రామాభ్యు) (భాస్కర. యు. ౧౬౦౦) ఉన్నేష. (శుక. ౩ ఆ. ౮౮౭) ధావన. (ఆము. ౮ ఆ. ౩౧) అంశ (కాళిందీ. ౧ ఆ.) ఫలక. (భాగ. ౧ ఆ. ౬౭౮) ప్రశ్న (భాగ. ౧౦ - ౨౩౬) గంఢూష (కాశీ. ౩ ఆ. ౨౩౫)” (గాణ. తత్స. ౮౮ ప. ౨౦౯ కారి. వ్యా.) అను శాసనకర్త మఱికొన్ని టిని జూపెను “విమర్శలో. (భోజ.) ఉద్ధతులమధ్య (కవిక) మాంజిష్ఠ (హరవి) నిష్కర్ష - సర్గ.” (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౮౯ సూ.) ఇంకను ప్రయోగములు:—

మేలనగీతి. ‘గలము రెండు నగణములును గలసి ప్రాసమెఱయు (కావ్యాం. ౮ ఉల్లా. ౨౮ పు.) క. యరలవలును శమసహలును । నరయఁగ సంతస్థలూష్ట లనఁగాఁ జెల్లున్ (ఆం. భూ. ౧౬ పద్య. కేతన.) ద్విపద. ఎడపక నిత్య వేయేసి ముట్టింప (బసవ. ౮ ఆ. ౮౮౮ ప.) ద్వి. ఆలినేయుచుఁ బల్కునది తథ్యకాఁగ (బసవ. ౩ ఆ. ౫౭౦) ప్రశ్న (బసవ. ౬ ఆ ౩౩౨ - ౩౮౯) స్ఫుర్క. (బసవ. ౫ ఆ. ౩౭౩) చిహ్న. (నన్ని. కు. ౨ ఆ. ౧౫౮ ప.) మొ.

చాలవ్యా. సూరి వీనిని సంగ్రహించుకుంటుంటే, ఇట్టితేడు
 ౧౬౩ I విష. విర్మరించుటచేతనే త్రిలింగలక్షణశేషకర్త సంగ్రహిం
 చెను (ప్రా. శబ్ద. ౨౫ సూ.)

సంజీవని. ౧౬౩ I విష. — “అష్టాదుల కడయచ్చున కుత్సించును మీఁద
 వువర్ణకంబును వైకల్పికంబుగానగు. ఉదా:—అర్హపు = అర్హము, ధర్మపు =
 ధర్మము, వర్గపు = వర్గము, చ. ఆవనియ రాజ...సర్వ ధ | ర్మపులు వొలంగు...
 అప్ర మఱియర్హపునో వఱుంగు... (భా. ౩. ౪ ఆ. ౨౫౦) వర్గనందలి వువర్ణకం
 బొండెలోపించు. ఉదా:—వర్గ.” (ప్రా. శబ్ద. ౨౫ సూ.) త్రిలింగలక్షణశేషణకర్త
 వైయధర్వణాహోబలపంతులను స్వీకరించియే యిట్లు వివరించియు, సధర్వణుడు
 వేర్కొన్నట్టియు నన్నయ ప్రయోగముచే బ్రమితమైనట్టియు “ధర్మ” శబ్దమునువిడి
 యర్హదులనుచు గణాదిని “అర్హ” శబ్దమునునిల్పుటచింత్యము. అహోబలపతి
 “అపిశబ్దేన కర్తాపిశబ్దాగ్రహణ్యస్తే - ధర్మపు - కర్మపు - వర్మపు” (అహో. ౨౯౨ పు.)
 అని వ్రాసెనెకాని “అర్హ” శబ్దము నుదాహరింపలేదు. అట్లయినను మీఁద నుదా
 హరించిన నన్నయపద్యములో—అవని యరాజకంబయిన...అనుదానిలో—‘ధర్మ
 పులు’ అనియేకాక “అర్హపులు” అనియుచున్నదను తలంపునః ప్రాశస్త్యాకర్త యర్హ
 శబ్దమును గణాదిని నిల్వెనని తోచుచున్నది. కాని యాపద్యములో “ధర్మపు”
 అను దానిలోని ‘ర్మపు’ అనునవి యతిప్రాసఖచితములయియున్నట్లు “అర్హపులు”
 అనుదానిలో ‘ర్మపు’ అనునవి యతిప్రాసనిబద్ధములయి యుండలేదు. ‘అర్హముల’
 దఱుంగు’ అని కఠించినను ఊతిలేదు. ఇట్లే మఱొకచో నైతము భట్టారకుఁ డట్లు
 శబ్దమును బ్రయోగించెను “సీ...ఆ. వె. అర్హులొలెఁబెరిగె...” (సభా. ౧ ఆ.
 ౨౭౨ ప.) ప్రాశస్త్యాకర్త వీనిని జూచికొన్నట్లగడడదు. చూచియేయున్నచో
 “వర్మపునందలి వువర్ణకంబొండెలోపించు. ఉదా:—వర్మ” అని నిరాధారముగా
 సూత్రించినవాడు “అర్హపునందలి వువర్ణకంబొండెలోపించు” అనియు సూత్రించి
 యుండఁడా? ఈసభాపర్వపద్యమునందు “అర్హులొలెఁబెరిగె” అని ప్రాతముద్ర
 ణములందుగలదు. ఇదియు యతిప్రాసఖచితము గామింజేసి “యర్హులొలెఁబెరిగె”
 అనియే నన్నయ ప్రయోగించెనేమోయను సందేహమున కవకాశము గల్గుచున్నది.
 ఇట్లు - ‘అర్హపు.’ అనుదానికేకాక ‘వర్మపు - వర్మ’ అను త్రిలింగలక్షణ శేషకారుఁ
 డిచ్చిన యుదాహృతులకును నహోబలపతి యిచ్చిన ‘కర్మపు - వర్మపు’ అను నుదా
 హృతులకును “ధర్మపు” అనుదానికివలె బ్రబలప్రయోగములులేవు, శబ్దరత్నాకర.
 సూ. రా. నిఘంటువు)ములో - “కర్మపు-వర్మపు-వర్మపు-వర్మ-అర్హపు” అనురూపము

593 'వర్ణ' ప్రయోగములేదు. శరణు - రూపు - ప్రయుక్తములు [౧౬౩ I వి. సంజీ.]

లెల్ల జూపబడినవి. కాని ప్రయోగ మొక్కటికయిన జూపబడలేదు. గాణపతవ్యాఖ్యాత 'ఆదరము-ఆదరువు' అని (గాణ. తత్స. ౯౮ సూ. టీక.) మఱొక పదమును జేర్చెను. కాని తత్సమములగు ధర్మాదులలో వైకృతమగు 'ఆదరువు' అను దానిని జేర్చుట యుక్తముకాదు. కోశములలో 'ఆదరువు' శబ్ద మాధారశబ్దభవముగా జూపబడియున్నది. "ఆదరువు - వి - (సం. ఆధారః. త. ఆదరువు) ఆధారము - ప్రాపు" (సూ. రా. ని.)

ప్రాథవ్యాకర్తచూపిన 'వర్ణ' శబ్దమునకుఁ గవిప్రయోగము లభింపలేదు గాని 'శరణు - రూపు -' అనువానికిఁ బ్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. (౧౬౦ I విమ.) అట్లని 'రూపువు. శరణువు -' మున్నగు రూపములుగలవని భ్రమింపరాదు. ప్రయోగములు:—చ. అవని యరాజకంబయిన...సర్వ ధ | ర్తువులు దొలంగు దేవముని ముఖ్యులు...వృష్టిలే | దవు మఱి యద్భువుల్ దఱుఁగు (ఆది. ౮ ఆ. ౨౫౦ ప.) సర్వధర్తువులనుటచే సిద్ధసమాసమందును నిక్కార్థమగునని యెఱుంగునది. సీ...ఆ. వె. అద్భులోలిఁబెరిఁగె... (సభా. ౧ ఆ. ౨౭౨) (అద్భులోలిఁబెరిఁగె - పాఠాంతరము.) సీ... | బ్రహ్మచర్యమును ధర్మములుకావు. (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౫౬) చ... ధ | ర్తువున కొకింతయుం దొలఁగద్రొక్కమి... (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౫౬) 'దమ్మువు' అను తద్భవముకాదని యతివలన నిర్ణీతమగుచున్నది. క...కా | వున సంతతివడయు ధర్తువున ధర్మసతీ (ఆది. ౫ ఆ. ౭౪) క...వే | ల్లుల లోపులఁ బెద్ద ధర్తువు నసత్యమునన్ (ఆది. ౫ ఆ. ౯౨ ప.) క. నముచి...ఆధ | ర్మమున వధి యించె రిపువ | క్షము... (సభా. ౨ ఆ. ౧౪౩) క... ధ | ర్మమయే నెప్పుడు పరాక్రమవ్రతుఁడనిలన్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౯౬) శరణు మున్నగువానికిఁ బ్రయోగములు. శరణు:—సీ. ప్రోచుచు శరణన్నఁగాచుచు... (ఆది. ౧ ఆ. ౭) నన్నయ 'శరణ+అన్నన్' అనుఁ దత్సమాకారసంధిని బ్రయోగింపఁడుగాన నిట 'శరణ' అని విడిచి చరిత్రాదులలో శరణశబ్దముం జేర్తుమనరాదు. ఆ. వె. వారు శరణు శరణు వరమునిండ్ర (ఆను. ౫ ఆ. ౩౫౦) సీ...తే. గీ. శరణువేడినఁ గావఁడే కరుణ నట్టి (ఆను. ౫ ఆ. ౩౮౮) రూపు—తే. గీ. చిత్రరూపులభంగి నిశ్చేష్టితంబు | లయ్యె సర్వభూతములు... (ఉద్యో. ౮ ఆ. ౧౧౬) (ఈసిద్ధసమాసఘటిత ప్రయోగముచే నిచటి 'రూపు' అనునది సంస్కృతసమ మనకతీరదు. సీ. శివురూపుఁ బల్కఱుచిత్రించి (నన్ని. కు. ౩ ఆ. ౨౮౧) ద్విపద. ఏలయీ బహురూపు లేనేమినిన్ను (బసవ. ౮ ఆ. ౫౧౫) ఇదియు సిద్ధసమాసఘటితమే. "భీభత్సు. సం. విణ - చెడిపోయినది. అనుహ్యకరమైనది" (శ. ౮) "పంచముని యింటఁ జరుగు భీభత్సునెఱిగి (శివరాత్రి.

గానా, తత్వ, అగ్ర చూ. టీక, ఇంద్ర ‘శీఘ్రము’ అనుచోటి పదానివర్తవత్తుము సుస్కర్త్య ప్రచూరకృతము, ‘శీఘ్రము’ అనియే స్త్రీనాకుని ప్రయోగముగ నెన్నవలెను. శబ్దరత్నాకరమున గవిసంశయవిచ్ఛేదమున ‘నూపు’ అనునది కైకృతముగఁ జూపబడెను. (కవిసం. 3 తరంగ. 2 వ.) క. గుర్రాత్రిమాపు... (అచ్చ. రా. బాల. ౧౪౭) అని తిష్ఠకవి ప్రయోగించెను.

అనుమాన. స్త్రీత్వబహులే సురాదే కరమాదే (ఆం. చిం. ఆజం

భర్తృశీయము. ౧౩ కారి. అహో. ౩౧౨ పు.)

౧౬౪ విషయము. యోధాసురాది శబ్దానాం ! స్త్రీసమత్వ మపేక్ష్యతే.

(విక్ర. ఆజం. ౪౦ కారి. అహో. ౩౧౩ పు.)

కల్పతరు. ౧౬౪ విషయము:—ఇట - ‘స్త్రీత్వబహుత్వే’ అను ఛందోభంగపాతమే బాలసరస్వతీయా (పరిషత్తురణము) హోబలవంశీయ గాణపతినివరణామలంబెల్లఁ జూపఁడియున్నది. మఱియు గాణపతివివరణమున మేళగింపఁబడిన నన్నయాభర్వణ కారికల పట్టికలో “యోధాసురాది శబ్దానాం ! హం శూభయథాంభవేత్” అని యాయధర్పము చూపఁబడినది. ఇట రెండుచరణములు శ్రష్టములై తడఁబాటుగ నీయధర్పము పడియున్నది.

అసమానే = సిద్ధసమానేతరస్థలములందు, సురాదే=‘సుర’ అనునది పూర్వ పదమైయున్న శబ్దమునకు, స్త్రీత్వబహులే = స్త్రీసమత్వ నిత్య బహువచనత్వములు సంభవించును. “లఘ్వైకాక్షర పూర్వక్రియే” త్యాది క్రియాపరిచ్ఛేద సూత్రము నందును నిట్లే యసమస్తక్రియయనుటకు మాటుగాఁ బూర్వక్రియయని ఛట్టార కుఁడు వ్యవహరించెను. ఇట్లునుటచేతనే వ్యస్తత సిద్ధించుచుండఁగా ‘అసమానే’ అనువుధగుక్తిచే ‘అసమానే’ అనుదానికి సిద్ధసమానేతరస్థలములందను విశేషార్థము లభించుచున్నది. (విస్తర.) కాన ‘భూసురుడు’ ఇత్యాది సిద్ధసమాసస్థలములలో మాత్రమే స్త్రీత్వబహుత్వములు లేవనియు, ‘ఎల్లసురలు’ ఇత్యాదిసాధ్యసమాసస్థల

విస్తర. ౧౬౪ విషయము:—ఆంధ్రభాషాచరిత్రకారులు పయిరీతిని ఛందోభంగ రహితపాతమును జూపకయు నసార్థపాతముచూపియు, బయిరీతిని ‘సురాదే’ అను దానికి వ్యాఖ్యచేయకయు, పాపము! నన్నయ నెంతెంతో యీక్రిందిరీతిని నిరసించిరి. ఆర్యాగీతి వేటొకపద్యమని తెలిసికొనక చింతామణిలోని వెల్ల నార్యాగీతు లనియే పలుమాటు వచించుచుండును. “చింతామణికర్త నేరక యార్యాగీతులలో సూత్రరచన నారంభించినాఁడు... గణముకుదురక ‘సుర’ శబ్దమును నాదిశబ్దముతోఁ గలిపి సమాసముచేసినాఁడు. కాని ‘అది’ శబ్దమువలన గ్రహింపఁదగిన సురశబ్ద

ములలో స్త్రీత్వబహుత్వములు నిత్యముగానే చెల్లుననియు గ్రహింపవలెను. స్త్రీత్వాతిదేశముచే సుత్వడుజ్జులు రానేరవు. బహుత్వవిధానముచే ‘సుర’ అని కాని ‘సురుడు’ అనికాని యేకవచన వ్యస్తరూపము సిద్ధింపనేరదు. సురశబ్దమునకుఁ దప్ప మఱిదేనికిని నిట్టి స్త్రీత్వబహుత్వములువచ్చుట యెచ్చటను లేమింజేసి యిచట ‘సురాదే’ అనుదానికి సూరాదిగణమున కనెడియర్థము గ్రంథకృదభిప్రేతము కాదని యెన్నవలెను. అహోబలపతియుఁ దదనుయాయులును సూరాదిగణమునకని వ్యాఖ్య చేసి యీక్రిందిరీతిని జిక్కువడిరి. “సురాదేర్మహతః...ప్రపూర్వసూత్రాత్ క్వచిదిత్యనువృత్తిః.....స్త్రీత్వబహుత్వయోః క్వచిదేకత్రనివేశః - క్వచిత్ స్త్రీత్వస్య పార్థక్యేన స్థితి రున్నేయా. తేన యోధశుణ్ణేత్యాద్యాః స్త్రీసమా స్సిద్ధాః. ఏవం వ్యాఖ్యానవచనసూరాదే ర్గణత్వం సిద్ధ్యతి. ఆదిశబ్దస్య పార్థక్యంచభవతి. శాస్త్రస్య అల్పవిషయతా దోషో నిరాకృతో భవతీతి కృతబుద్ధయో విదాంకుర్వస్తు. యోథా సురాదిశబ్దానాం । స్త్రీసమత్వ మపీష్యతే....ఇత్యధర్వణః.” (అహో. 3౧3 పు.) ఇట్లు వ్యాఖ్యచేసినను సరిపడలేదు. యోథాదులకు నిత్యబహుత్వములేకుండుటయే కాక స్త్రీత్వమును బాక్షికమైయున్నది. సురశబ్ద స్త్రీత్వబహుత్వములు నిత్యములు. మఱియు నధర్వణకారికలు ప్రత్యేకగ్రంథమని కొన్నియెడల భ్రాంతుఁడై యిట్లు హోబలపతి వ్రాచునేకాని చింతామణి శేషగ్రంథమగు నధర్వణగ్రంథమున జింతామణి సూత్రసిద్ధివిషయమగుయోథాదిస్త్రీత్వము పృథగుక్తమగునా? పయి యహోబలపత్వక్తవిషయములె గాణపతవివరణమున వ్రాయఁబడెను. “కొన్ని లక్ష్యంబులలో స్త్రీత్వబహుత్వంబులుభయమును, గొన్నిలక్ష్యంబులలో స్త్రీత్వ మొక్కటియు నగుననిగ్రహింపవలయును. అట్లుకానిచో సురాదులని గణనిర్దేశము వర్తిరము, ఉదాః—యోధ - శుంత” (నారా. గాణ. అజం. ౪౭ ప. ౨౦౮ కారి.)

పయిరీతిని జింతామణి సురశబ్దరూపములను మాత్ర మె సాధించియుండుటచేఁ గొఱవడిన వాని నధర్వణుఁడు వివరించుచున్నాఁడు:—యోథాసురాదిశబ్దానామ్=

మును బోలుపదములులేవు. ‘స్త్రీత్వబహుత్వే’ అని సూత్రమునందుండవలెను. కాని యిట్లున్నచో గణభంగముగలుగును. ‘స్త్రీత్వబహుత్వసమాసే’ అని గణ ములకొఱకు వ్రాసిన నర్థమేయుండదు.” (ఆం. భా. చ. ౧౫3౫ పుట. ౫౬ వివృతి.) ‘స్థితస్యగతిశ్చింతనీయా’ అను వ్యాఖ్యాతృ మహాశయులపద్ధతి నవలంబింపక ‘యెచ్చటనేని యేదేని చిద్రముదొరకునా? దూషింతమా?’ అను నాశయముతో నన్వేషించుట ధర్మమా? చింతామణిక ర్తగణము కుదుర్చుకొనలేనంతటి యలంకరికవియనుట యర్థమా?

యోధ - అసురమున్నగు శబ్దములకు, స్త్రీసమత్వమునై తము, ఇష్యతే = సప్తతమగుచున్నది. యోధాదుల కేకత్వమునందును బహుత్వమునందును స్త్రీసమత్వము పాక్షికముగానగునని యథము. అసురశబ్దము ప్రత్యేకముగ యోధాదులలో జేర్చబడుటంజేసి సిగ్ధసమాసగత సురశబ్దమైనను దానికిఁ బాక్షిక స్త్రీసమత్వముకల్గుట నిర్వాధము. 'అసమానే' అనువశ మిందు లేకుండుటంజేసి సిగ్ధసమాసమందును యోధాదులకు స్త్రీత్వము వైకత్వముగఁగల్గును. ఇక్కడ 'అసుర' శబ్దము సకుమాత్రము సిగ్ధసమాసగతిలో స్త్రీత్వముగల్గదు. అదియు సురశబ్దంబుంభయే కాన 'అసమానే' అను నిషేధముతగులునని యూహించునది. ఉదా:-యోధ - యోధుడు, కేవలయోధ - కేవలయోధుడు, అసుర - అసురుడు, రావణాసురుడు. 'రావణాసుర' అనరాదు. ఎల్లయసురులు - ఎల్లయసురులు, దూత - దూతుడు, ఉత్తమదూత - ఉత్తమదూతుడు. మొ.

అహోబలవతి దూతశబ్దము నిట్లు యోధాదులలోజేర్చక కుశాదులలోఁ జేర్చెను. "కుశాదేర్ష్య వర్ణకస్య బుక్ స్యాత్ - హంస - కుశ - దర్శ - దూత - దూతశబ్దపత్య జనశబ్దన సమహద్వివికాయా మత్రస్థితమన్నేయా - నిత్యసత్యవ్రత నిషధేశ నీపు మా, కమరంగదూతవై యభివతంబు, ఇత్యాచార్య ప్రయోగః. చరిత - చరిత్ర...కుశాదేస్స రితివక్తవ్యే మోక్షగితి కథనేన బుక్ నిత్యత్వం జ్ఞాయతే - తేన హంస - హంసములు" (అహో. ౩౧౪ పు.) స్త్రీపురుష జనలమూహ వాచియగు జనశబ్దమునకువలె మహద్వాచియగు దూతశబ్దమునకు నమహద్వివిక్త యెట్లు పాసంగును? కుశాదుల మువ్వకలోపమున కనిత్యత సంగీకరించుచున్నాడు గదా; 'నిషధేశుడు దూతము' అనుట కంగీకరించునా? మఱియు నమహత్తునందు మహద్వ్యాపారముచే మహద్వివక్షయుక్తముగాని మహత్తునందు దూత్యము నడపువానియందు "అమహద్వివక్ష" యెట్లు ఘటిల్లును? ఇట్లే యోధాదులందును నమహద్వివక్షచే 'కుశాది' ములోపముచేసి 'యోధ' మున్నగు రూపములనేల సాధింపలేదో తెలియకున్నది. (౧౨౬ II విష.)

స్వర్ణి వాచిదేవ సురశబ్దంబు లేకత్వబహుత్వంబులం బ్రయోగింపబడు. ౧౯.
దేవుడు - సకలసురులు. స్వర్ణి వాచియనుటచే భూదేవులు - భూసురుడను ప్రయోగంబు లభాధితంబు లయ్యె.

౧౩౨ 'దేవులు' (దేవతలు) తప్ప 'గురుకుం బ్రహ్మణము మృగ్యము [౧౬౪ I వి. సంజీ.]

వివరణము. సురశబ్దంబు నిత్యముగా నసురశబ్దము వైకల్పికముగా
 ౧౬౪ I విషయము. సురలు, అసుర - అసురుడు. నిఖిలసురులు. రావణా

సురుడు. ఎల్లసురలు - ఎల్లయసురులు.

దూతాదులకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగానగు. ౬౧.

దూత - దూతుడు, యోధ - యోధుడు, శుంత -

శుంతుడు; బహుళగ్రహణంబుచే నమహత్త్వంబు

నందు స్త్రీత్వంబు నిత్యంబు - సింగంబు దూతయగు

జంబుకంబు.

సంజీవని. ౧౬౪ I విషయము:—గీ సూత్రపు వివరణమున 'సురలసురలు' అని బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములందునైతము ప్రమాదముగఁ బడియున్నది. తర్వాతి ముద్రణములలో 'సురలసురులు' అని సరిగ సవరింపబడెను. కాని గుప్తార్థప్రకాశికయందును (చూ. ద్వి. ము. ౧౨౫ పు.) బా. సా. పే. ముద్రణమందును (౧౬౯ పుట.) నట్టి సవరణములేకుండుట వింత! స్వర్గి = దేవత "దేవః - పుం. వసుమద్రాదా - సురే - అమరే... మేఘే - రాజ్ఞి..." (శబ్దా. చిం.) "సుర - పుం... దేవే - సూర్యే - పణ్డితేవ" (శబ్దస్తో) సురశబ్దమునకుఁ బండితార్థమునఁ గావ్యములందుఁ బ్రయోగము కానరాదు. "ఉ... రాచవారలుం! దేవులు నిందు నీవు చనుదెంచుటెఱుంగరు... (భోజ. ౫ ఆ. 33 ప.) ఈపద్యమున దేవులనఁగాఁ బ్రభువులని యర్థము. స్వర్గివాచికాదుగాన బహువచనము నిర్భాగము" (నారా. గాణ. తత్స. ౯౭ సూ.) దీనినిబట్టి "దేవశబ్దమున కింకొకయర్థము మృగ్యము" అని పేటికాకర్తవ్రాయుట సరికాదు. (బా. సా. పే. ౧౭౦ పు.) స్వర్గులనునర్థమున దేవులు - దేవులన్ మున్నగురీతిని వాడరాదనియు స్వర్గియనునర్థమున 'సుర - సురసు - సురచేన్' మున్నగురీతిని వాడరాదనియు సూత్రార్థముగావున, శ్రీకృష్ణ బలదేవులనియుఁ బరశురామ శ్రీరామదేవులనియుఁ బ్రయోగింపవచ్చునని తేలుచున్నది. శ్రీరామాదులు స్వర్గులుకారుగదా. 'ఏకాదశమహాదేవులు' అనరాదు. ఏకాదశరుద్రులు స్వర్గులు. దేవశబ్దవిషయమును నిర్ణయించుటకుఁదగిన ప్రబల ప్రయోగములు లభింపలేదు. ప్రామాణిక వైయాకరణులెవ్వరును దద్విషయమును జెప్పలేదు. అట్లయినను సూరివాక్యమును మూలముగాఁజేసికొని తర్వాతివారెల్ల వదానిని తి వ్రాసికొనసాగిరి. "దేవుడు - సం - వి - అ - పుం. ౧ ప్రకాశించువాడు, దేవత - వేల్పు. (ఈయర్థమున బహువచనములేదు...) (శూ. రాని.)

“దా. ౨౩౫, ౧౯౩-౬౧, నూ. సురలు - అసుర - అసురసంఘ - యోధ - యోధులనుండి”

“ప్రత్యేక ప్రయోగమున చేపశబ్దములకు ఒకానొకమును, సురశబ్దమున చేపవలమును లేవు. సురశబ్దమునకును చేపవలమునకును సంబంధములేదు.” (ఆది. ౧౩. ౩ శ్లో. ౨౩ చూ.)

సురశబ్దవిషయమున శబ్దారణ్యసింహాశ్రమే వర్ణనప్రమాణముగలది. ఈవిషయమున యతి స్థానగతప్రయోగము భాగ్యతయన లేకున్నను స్వీకృతప్రయోగముగలదు. సీ. సురలను వసుమతి సురలను వసుమతి... (ఆది. ౧౩. ౩ శ్లో. ౨౩ చూ.) ప్రకములు భూతధాత్రీకి సురలో పవిత్ర... (ఆది. ౧౩. ౩ శ్లో. ౨౩ చూ.) అని పు.) అని సురశబ్దస్త్రీత్వమును యతిభాగ్యవిశేషప్రయోగమునకు వలె పదాన పూర్వము నిష్క్రియించెను. సురశబ్దమున కొకవిధముగను సురశబ్దమున కొకవిధముగను యోధాదులకు వేటొకవిధముగను జాగ్రత్తకావ్యము లభించుచే నూరి దీనిని వేర్వేరుగ చూత్రించెను. సురశబ్దమునకు స్వీకృతమానేతరస్థలముచే స్త్రీశబ్దహుత్వములు గల్గును. స్వస్థవాచిత్యముచే నిత్యజననశబ్దముగను. ఉదా:—సురలు - ఎల్లసురలు - నిఖలసురలు - భూసురుడు, ‘ప్రహ్లాదసురలు’ (యోధా. ముద్ర. ౬౦౪, రా. బాల. ౨౩ పు.) అనుచు ముద్రణ సంభూత్యై ప్రమాదిత్యమనవలయు. అసురశబ్దమునకు స్వీకృతమానేతరస్థలముచే స్త్రీశబ్దమాత్రము సాక్షాత్తము. ఉదా:—అసుర - అసురుడు - ఎల్లయసురలు - ఎల్లయసురులు - కావణాసురుడు, యోధాశబ్దములకు వ్యస్తతలోను సమాసములలోను బాహ్యముగా స్త్రీశబ్దమాత్రము కలుగు. ఉదా:—యోధ - యోధుడు - కేవలయోధ - కేవలయోధుడు - మాత - మాతుడు - ఉత్తమమాత - ఉత్తమమాతుడు. ప్రయోగములు—సురశ, ప్రయోగములు వైసి దామబడెను. సుర—, సె. ఎల్లయసురలు - ఎల్లయసురులు - ససురకు : భోజనముగ (ఆది. ౬౩. ౨౬) క...అసుర శబ్దసాత్కృత్యుడయ్యెను. (ఆది. ౧౩. ౧౩౩) (ఆది. ౧౩. ౧౩౩)

సీ...అసురవచ్చి! ... గీ. మ్రొంగనున్న నయ్యసురతోడం గడంగి. (ఆది. ౬౩. ౨౦౪.) అయ్యసుర - ఇది సాధ్యసమాసము. (ఇట్టిదే. ఆది. ౬౩. ౨౦౪.) సీ. వృత్తుడన్నసురగర్వించి... (ఆది. ౩౩. ౩౩.) సీ...! అధకుమాయన్న బకాసురు నాయిష్టసఖు హిషింబాసురుం జంపియున్న... (ఆది. ౧౩. ౧౧౬.) (ఆది. ౬౩. ౨౦౦.) క...! ప్రచిగప్పంగ కావణాసురుడు... (నిర్వ. ౧౩. ౪౪౪.) (ఇది యతిస్థానగతము.) యోధశబ్దమునకు:—ఉ...కేవలయోధవే కరుల కిల్బిషముల్. (ఉద్యో. ౩౩. ౬౦.) శుంథ—“లేన యోధ శుంథేత్యాద్యాః స్త్రీసమాస్విధ్యాః. (అహో. ౩౧౩ పు.) మాతశబ్దమునకు—గీ. అనిలుడను మాతపోయి తోడ్పొనియుఁ దెచ్చి! (ఆది. ౩౩. ౧౧౬) (ఆది. ౨. ౨. ౩౪.) కే. గీ. క్రితతో భగీ

రఘుడను దూతచేత (ఆర. 3 ఆ. ౮3.) క. చనదుజననాధులకు దూతునిఁ జంపిన నరకమగుట ద్రువమనిరార్థ్యుల్ (శాంతి. ౨ ఆ. 3౭౮.) (సర్వల. ౧ ఆ. ౨౮) ఈ తిక్కన ప్రయోగమున స్త్రీత్వాభావము యతిస్థానఖచితము. (విస్తర)

సంజీవని. ౧౬౪ II విష:—బా. తత్స. ౬౧ సూత్రపు వివరణమున సూరి “బహుశగ్రహణంబుచే నమహత్త్వంబునందు స్త్రీత్వంబు నిత్యంబు. సింగంబు దూతయగు జంబుకంబు” అని వ్రాసెను. ఇట్టి వ్రాతకు మూలము కవిజనమండన వ్యాఖ్య. “దూతశబ్దంబున కమహత్త్వంబున స్త్రీత్వంబు నిత్యంబు. సింగంబుదూత యగు జంబుకంబు ఇత్యాదులు” (వికృ అజం. ౪౦ కారి. టీక. ౭౫-౭౬ పుటలు.) ఇట్లనేకస్థలములలో సూరి కవిజనమండన విషయముల స్వీకరించుచువచ్చెను. సూరి గ్రంథమును దర్శింపవారు గతానుగతికముగా స్వీకరించుచువచ్చిరి. “అమహద్విశేషణము లగునపుడు స్త్రీసమత్వము నిత్యము. సింగంబు దూతయగు జంబు కంబు” (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౨౨ సూ.) “అమహద్దర్థమున స్త్రీత్వము నిత్యము. సింగంబు దూతయగు జంబుకంబు” (గాణ. తత్స. ౪౮ ప. టీక. ౨౦౯ కారి) ఇట్లే ల్లరును దీనినిగ్రహించుట వింతగనున్నది. అమహత్త్వమున దూతశబ్దమునకు స్త్రీత్వము నిత్యమని ప్రాచీన ప్రామాణికు లెవ్వరును వచింపలేదు. “సింగంబు దూతుడగు జంబుకంబు” అనువాక్యము సాధువనుటలో బాధయేమో తెలియ కున్నది. దూత్యము తిర్యగ్దడ కర్తృకము కాఁజాలమింజేసి జంబుకమునందు మహద్వివక్షచే దూతశబ్దమును దద్విశేషణమును మహత్తులుకానోపును. అవి పులింగములై కాన స్త్రీత్వాభావపక్షమున దూతుడను ప్రయోగము నిర్బాధమగును. గీ...తక్షతనయుఁ డశ్వః । సేనుడను భుజంగమము... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౭3 ప.) అను భట్టారకప్రయోగము చొప్పున దూతుడగు జంబుకమనుటలో బాధ

విస్తర. ౧౬౪ I విష:—“ముద్దరాజు రామన్న కవిసంజీవనియందు ‘దూత’ యనియే కాని దూతుడని లేదనెను గాని రెండునుగలవని తిమ్మకవీంద్రుఁడు వచిం చెను.” (బా. గు. ప్ర. తత్స. ౬౧ సూ. వ్యా.) అని గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త వ్రాసెను గాని ముద్దరాజురామన ‘దూతుడు’ లేదని చెప్పలేదు. ‘దూత’ అను రూపముగలదనిమాత్రము వచించెను. “క. దూతపదము స్త్రీలింగము । రీతిఁ బ్రవ ర్తిల్లు సకలకృతులఁ బరఁగుటన్ । దూతయగుచుఁ బాండుతనూఁ । జాతులకు హితం బొనర్చె శౌరియనంగన్. ఆరణ్యపర్వమందు—సీ...అమరంగదూతవై...” (కవి జనసంజీవని. ౨ తరం. 3౯ పద్య. 3౭ పుట.) లక్షణముచూపి కవిప్రయోగము లను బ్రదర్శించుపని కీతఁడే మార్గదర్శియనఁదగును.

యేమున్నది? సీ...గీ. అవిలుడగు మాతసోయి (ఆది. 3 ఆ. ౧౫౬.) అను నన్నయప్రయోగముచొప్పున 'మాతయగు జంబుకుడు' అనియు సుండవచ్చును. ఈదృష్ట్యాబోతులో. (హరి. పూ. ౬ ఆ. ౧౫౭.) సీ...మః మారు లయ్యావ్వలు మహితబుతువు | లు... (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౧) (చూ. ౧౭౬ II, III, విష.) 'మాతః డగు జంబుకుడు' అనియు సుండవగును. 3. సాలసి యెగయ లేక వాయసుడు వెగడొందెన్ (కర్ణ. ౨ ఆ. 2౪.)

భూదివోస్తు జాయత్తతో (ఆం. చిం. ఆజం. ౧౬
 ౧౭౭౫. కారి. ఆహా. 3౨3 పు.)
 ౧౬. చిం. పృథ్వీవరస్తు భూ సస్సినో నాత్తభ్యాది విహేష్యతే.
 (వికృ. ఆజం. ౪౬ కారి. ఆహా. 3౨3 పు.)

కల్పతరు. ౧౬౫ విష:—భూదివోస్తు = భూ - దివోశబ్దములకన్నచో, ' = సంస్కృతసప్తమ్యేకవచనమున, యతో = ఏరూపముండునో, రతో = ఆరూపము వంటిది తెల్లునఁ బ్రాతిపదికమగునని యర్థము. ఇహ = ఈరీతిగఁ బ్రాతిపదిక మేర్పడు సందర్భమున, భూశబ్దమన్నచో, పృథ్వీవరః = పృథ్వీవాచకవైచిత్ర్యచే యగును. సాస్తః = సిద్ధరూపముతుని భూశబ్దమునిల్పు, ఆత్తభ్యాది = ఆత్తభ్యాదికమును, నేష్యతే = ఇచ్చగింపఁబడదు. 'ఆత్తభ్యాది' అనుటచే బృథ్వీవాచి భూశబ్దము సిద్ధ సమాసోత్తర పదమగునపుడు "భువి" అను నాకారము కల్గవచ్చునని తోచు చున్నది. కాని యట్టి ప్రయోగములు లభింపలేదు. "ఆత్తనో మనసోదేహద్వా భవతీ త్యాత్తభూః" అనురీతి వ్యుత్పత్తిగల బ్రహ్మోదివాచకమగు నాత్తభూశబ్దము మున్నగువానికి 'ఆత్మభువి' అనురీతిని ప్రాతిపదికము కల్గనేరవని యెఱుంగునది. సంస్కృతమునఁ బృథ్వీవాచి భూశబ్ద సప్తమ్యేకవచనము 'భువి' అగును. అట్లే 'దివో' శబ్దసప్తమ్యేకవచనరూపము 'దివి' అగును. ఇట్టిరూపములె తెలుంగునఁ బ్రాతి పదికములగుచున్నవి. ఇవి స్త్రీలింగములుగాన వీనికి బ్రథమైకవచనలోపము కల్గును. ఇకారాంతత్వముచేత సయితము వీనికి బ్రథమైకవచనలోపము రావచ్చును. కాన వీని ప్రథమైకవచనరూపములు 'భుని - దివి' అని యేర్పడును. 'ఉద్భవంత్యే' అను చింతామణిచొప్పున బహువచన పరకత్వమున నుత్త్వమురాఁగా "భువులు - దివులు" మున్నగురూపము లేర్పడును. ఈనియమముచే "భూవు" మున్నగు రూపములు కల్గనేరవని యెఱుంగవగును. 'స్వయంభువు' మున్నగుచోట్లఁ బ్రత్యేకభూశబ్దము కాదు కావున స్వయంభ్యాదిశబ్దముల ద్వీమునకు ప్రాస్వమురాఁగా వువర్ణకము వచ్చి ఆత్మభువు - స్వయంభువు - మనోభువు మున్నగురూపములు సిద్ధించును.

103 'రై' = రో, 'నో' = నో ప్రథమైకవచనాంతములు [౧౬౫ I వి. సంజీ.]

యూదక్షశ్రావ్యశబ్దానామిత్యాది చొప్పున (౧౫౮ విష.) 'ప్రాప్తభూకుండు' మున్నగురూపములును గల్గును.

బాల్యా. పృథ్వీవాచి భూశబ్దమునకు భువియగు. ౬౨.

౧౬౫ I విష. భువి - భువులు - భువిని. - భువులను.

సంజేవని. ౧౬౫. I విష:—దివ్ శబ్దము హలంతపరిచ్ఛేదమున వివరింపఁ బడును. (బా. తత్స. ౮౮ సూ) పృథ్వీవాచిత్యమున మాత్రమే 'భువి' అను ప్రాతి పదికరూపము కల్గుననుటచే నాత్మభ్యావిశబ్దముల కెట్లును నీవిధి తగులనేరదని తలచి సూరి యావిషయము నుజ్జగించెను. ప్రయోగములు:—ఆ. వె...పారా శర్యు | వీర్యమునన భువినవార్యబలుడు (ఆది. ౮ ఆ. ౨౬౦.) కం. భువి కశులు గలుగుకాపుల | నవనీకుడు (శాం. ౨ ఆ. ౩౮౮) చ. దివి భువినంతరిక్షమున... (ఆర. ౨ ఆ. ౩౮౮ ప.)

స్తోత్రవావౌరై నావోస్త్రీవద్గ్లోః. (ఆం. చిం. అజం. ౧౬ కారి. అహో. ౩౨౨ పు.)

నన్నయా స్యాద్వక్రతమయగ్నస్య | వక్రవర్ణో ద్వితీయకః |
వికారాంతం స్వరూపేణ | దుతే భవతి ధార్వహే.
ధర్వణీయము. (వికృ. అజం. ౮౫-౮౬ కా. అహో. ౩౨౩ పు.)

౧౬౬ విషయము. త్రిలింగామపిరై నావోః | సమాసే ప్రత్యయాంతతా |
ద్యోనావోః క్వచిదిప్తఃస్యాత్ | క్లిబత్వే హ్రస్వసంగ్రహాః. (వికృ. అజం. ౮౮-౮౯ కారి. అహో. ౩౨౨ పుట.)

కల్పతరు. ౧౬౬ విష:—(స్త్రః+ఓ+ఆవ = స్తోత్రవావౌ -). రై నావోః = రై నౌశబ్దములకు వరుసగా, అవావౌ = ఓకారమును 'ఆవ' అనునదియుఁ దుదిని, స్త్రః = అగుచున్నవి. అట్లగుటచే నవి ప్రాతిపదికములగునని యర్థము. గ్లోః = గ్లోశబ్దము, స్త్రీవత్ = స్త్రీలింగమువంటిదగును. (రై = ధనము - నౌ = ఓడ. గ్లో = చంద్రుడు) గ్లోశబ్దము మహత్పులింగమగుటచే డుజ్జు ప్రాప్తించుచుండఁగా దాని నివారించుటకయి స్త్రీత్వమతిదేశింపబడెను. 'రై+ఓ = రో+సు' అని యుండఁగారైశబ్దము స్త్రీలింగమునుగలదు గాన (చూ. ౧౮౯ I విష.) 'అనుతాంస్త్రి యామిత్యాదిచే సులోపమురాఁగా 'రో' అను ప్రథమైకవచనరూపము సిద్ధించును. 'నౌ+ఆవ = నావ+సు' అనియుండఁగా "స్త్రీయాం నౌస్తరణి స్తరిః" (అమ. వారి. ౧౦) అనుచొప్పున నౌశబ్దము స్త్రీలింగమగుటచే స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనలోపము

‘నా’ వర్ణం ‘నా’ అను ‘నా’ = ‘నా’ అనునది విశ్వతి విశేషక కరికాదు (1)

కాగా ‘నా’ అను ప్రథమైకవచనరూపమేర్పడును. నాశబ్దమునకు స్త్రీత్వాతి
 షేముచే సులోపముగాగా ‘నా’ అను ప్రథమైకవచనరూపము స్థించును. ఇట్లు
 ‘నా’ - ‘నా’ అను రూపములుమాత్రము స్థించియుండుగా ‘నై - స్థా’ అను సాక్షిక
 రూపములస్థితై యధర్వణుండు సూత్రించుచున్నాడు. ఛాన్దస్వక్రతమేత్యాది—
 వక్రతమయ్యచ్చ్య = నై - నాశబ్దములమీది ‘వికారాకార’ములకు, ద్వితీయకు
 వక్రవర్ణః = ఓకారము, ఛాన్దహేనుతే = ఛాన్దహమతమున, ఛాన్దే =
 ఆదేశమగును. నన్నయచెప్పినట్లుగ చొక్క నైశబ్దమునకేకాక నాశబ్దమునకును
 ‘నై’ కారమగునని తాత్పర్యము. వికారచ్చయే = వికారాంతమగు నైశబ్దము,
 చ్చరూపేణ = చ్చర్చరూపమునొనైతము, ఛాన్దహేనుతే = ఛాన్దహమతమున,
 భవతి = ఉరును, ‘నై - నా’ అనువానిః ‘నై - నా’ అనునవి వైకల్పికముగా
 రూపాంతరములగునని ఘటితాము. నాశబ్దము ‘నా’ అను రూపము సంభయించు
 టచే దానియందు వక్రతమములేదుగాన వారి కోకారము నాచేదుగాబట్టి ‘నా’
 అనురూపాంతరములేదు. మఱియు నియధర్వణకారిక ‘నై - నా’ శబ్దరూప తత్సమ
 శబ్దమాత్రవిషయమగుటచే ‘నై (చేయు) నై (మీరు) నై (నీకు) మున్నగు
 నాచ్చికశబ్దములకు కోకారమురావని యెఱుంగునది. త్రిలిప్త్యా మఱిత్వాదికారిక
 కేవలకే (191-2 విష.) వ్యాఖ్యచేయబడెను.

కవిజనమందనవ్యాఖ్యాత ‘వికారాన్తస్వరూపేణ’ అని క్రిందికి ‘వికారాన్త
 స్వరూపేణ’ అని క్రిందికి యిట్లు వ్యాఖ్యచేసెను “నై - నా శబ్దములయొక్క
 మైకారాకారంబులకు కోకారంబగు, ఛాన్దహమతమందు నైకారమగును.
 ఉదా:—నొయిని - న్నొకనుపించె ఇత్యాదులు. నై - నై యని ఛాన్దహ
 మతము.” (వికృ. ౪౬ కారి. టీక.) ఇట్టి యభిప్రాయమే యధర్వణునకున్నచో
 ద్వితీయవక్రమగు నన్నట్లై వికారముచునగునని చెప్పుచుగాని ‘వికారాన్తస్వరూపేణ’
 అని చెప్పియుండుడుగదా. ‘న్దా - న్దో - నై’ అనువానికి సముతము కవిప్రయో
 గము లభింపకున్నను నవి సాధువులగుటకు నన్నయాధర్వణ సూత్రములే పరమ
 ప్రమాణములగుచున్నవి.

నాశబ్దంబునకు నావయగు. ౬౩.

బాలవ్యాకరణ నావ - నావలు - మహానావ. కొందఱు నావియనియు
 వివృతి. నాచేశంబగునండు.

౧౬౬ I విషయము. నై న్దా శబ్దంబుల కోత్వంబు విభాషనగు. ౬౪.
 ఇన్దారా సూత్రంబుచేతం బ్రథమైక వచనలోపంబు.
 నై - నో, న్దా - న్దో.

సంజీవని. ౧౬౬ I విషయము:— ౬౩ సూత్రమువ్యాఖ్య:— 'నా' అను శబ్దమునకు 'నావ' అనునది ప్రాతిపదికముగ నిల్చునని, నిపాతముగా నుపదేశించెను. నాశబ్దము స్త్రీలింగమేకాన బా. తత్స. ౫౭ సూత్రముచొప్పున బ్రథమైకవచన లోపము కల్గును. పిదప రమ మున్న గువానికీవలెనై విభక్తిరూపములను సాధించు నది. ఉదా:—నావ - నావలు - నావను - నావలను - మొ. సిద్ధసమాసగతమగు చప్పుడును నిల్లెయుండునని తెల్పుటకయి మహానావయని యుదాహరించెను. 'నావి' అను నికారాంతముగలనని కొందఱుదురని సూరి వ్రాసినేకాని యయ్యది యేకో శమునందును గానరాదు. 'నావి' అను నాచ్చికశబ్దము సస్యరోగ విశేషార్థకము కోశములలోగలదు. 'ఓడగల' అను నర్థముగల 'నావిన్' అను సంస్కృతశబ్దము కన్పట్టుచున్నది "నావీ - త్రి - నౌమతి - నౌరస్యస్య. వ్రీహ్యదిత్వాదినిః." (శబ్దా. చిం.) సూ. రా. నిఘంటువులో నావశబ్దము తద్భవముగానై తము చూపఁ బడినది. "నావ...ఓడ. కలము. నీ. ఓడ నావయనంగ నొప్పుచుండుఁ దరణి... (ఆ. భా. ౧-౧౫౭)" "నావ - సం. వి - ఔ - స్త్రీ - తరణి - ఓడ." (సూ. రా. ని.) "నావ్యావః. (౧-౨-౧౦౫) విచ ఏడిత్యత విచ ఇత్యనువర్తతే. అత్ర ఏచః ఆవ ఇత్యాదే శోభవతి - టాప్, ణావేత్వాది, జాయావత్." (షడ్బా. ౭౭ పుట.) "నావ్యావః. (౧-౨-౧౦౪) నౌశబ్దే ఏచ ఆవ ఇత్యాదేశోభవతి - నావా" (త్రివి క్రమ ప్రాకృతశబ్దానుశాసనము) అనుచొప్పున 'ణావా, నావా' అనెడి ప్రాకృత శబ్దమునుండి "నావ" అను ప్రాకృతసమశబ్దమేర్పడనగును. అట్లుగుటంజేసియు నచ్చాంద్రకోశమగు నాంధ్రభాషార్థవమున నుదాహరింపబడుటంజేసియు సూ. రా. నిఘంటుకారు లాచ్చికముగను దీని నుదాహరించుట తప్పనఁజాలముగాని నన్న పార్శ్వండు సంస్కృతసమముగ సాధించిన 'నావ' అనునది యుండఁగా రూపమందుఁ గాని యర్థమందుఁగాని విశేషమేమియులేనిదే యట్టిరూపమునకే వైకృతత్వ మంగీక రించుట సంప్రదాయవిరుద్ధముగానున్నది. నన్నయ సూత్రసమ్మతములగు 'మహా నావ' మున్నగువానినిబట్టి తత్సమశబ్దము నంగీకరింపకతీరదుగదా.

౬౪ సూత్రపువ్యాఖ్య:—రైశబ్దము స్త్రీలింగముగనై తము కోశములందుఁ జెప్పబడియున్నను (౧౪౯ I విష.) 'అర్థ రైవిభవా అపి' అను నదురకోశము చొప్పున నది పుంలింగమగుటయే ప్రసిద్ధమైయున్నదని తలఁచి సూరి 'ఇగ్లారా' సూత్రమునఁ బ్రథమైకవచనలోపమునుఁ బ్రత్యేకముగా దీనికి విధించికొనెను. కావున నిట 'ఇగ్లౌ' సూత్రముచేత...మున్నగు వివరణమును జేయుచున్నాఁడు. ఇగ్లౌరా సూత్రముచేతనే (బా. తత్స. ౪౪ సూ.) గ్లౌ శబ్దమునకును గ్లౌ శబ్దమున

కును 'మై' లోపించుటజేసి యని యుత్తములు కానేరవు. కావుననే వానికి నిగాగమము రాజాలము, 'రైచేత - వైచేత' అను రెనినే వారూపములుండవలయును. కావున, "క, శోవులుపిగుంగ రైనికుల్యకతులు వచ్చెవిష్కృతి..." (కావ్యాలం. ౯ ఉష్ణా. ౨౨౨ మ. అను వచ్యములోని "రైనికుల..." అనునది ప్రామాణికమనక పోవుచున్నది. ప్రయోగములు:—తే. సి. చావ శీనాను మతిభూత నారకాధుః జలవిధికి రాదు భక్తైషుజలవిధిరాదు" (అహో. ౨౨౨ పు. ౪. ప్లా యువ యుచే ప్రయోగమునై మింటన్ (అహో. ౨౨౩ పు. మ. ఘనోభాని నియమ నీజలవిధి పీఠన్ నానై నీదవిఃప (అము. ౨౪. ౧౨, ౨౩, ౨౪. నావేడు మధ్యనందుగోని నావేడునై (కేయూర. ౩ ఆ. ౧౯౪) (సూ. కా. ౧౧. ౨) మై ప్రత్యయంతతే నీప్రయోగమున నావేడుపు వైకృతత్వము స్థితికృతమగునని సూ. కా. నిఘంటు కారుల యాశయము కారోపును. కాని తత్వమంబులపై విశేషగుప్రత్యయములు నిల్పుట క్యాచిత్కముగ లేకపోలేదు. "కచిబుజి నెక్తురు కాలువల్ (గూనూ. ౨౪. ప్రాథ. తథి. ౧౨ సూ.) క|| వమయతి పోయిగా జూ... నము వీతోనాడంగలిగెదను ధరణీ రా ! జ్యము నీవు నాకున్నోయిదు మమరంగ జూదంబు నీకు నభిమతమేనిన్ (అర. ౨ ఆ. ౨౨౨) క... లంజెలోఁ గొనిమరలన్ : పోయిడందలఁచిన (విక్లా. వ్యవ. ౪. ౨) ఉ. పోవెల నీగి వేటొనిని పోయుదగన్ వెలయాల్గొంటముల్ (గన్ని. కు. ౨ ఆ. ౧౫౮) 'నావ - రై - న్నో - వై' వ్యములకు భారతప్రయోగములు లభించలేదు.

బాలశ్యా. వికారం వీతుల్యంబు. ౬౫.

౧౬౨ విషయము. రైని - రైకి. వైని - వైకి. వైని - వైకి.

సంజీవని, ౧౬౨ విషయము:—'రై+ను' మున్నగుచోటులందు బా. తత్వ. ౨౬ సూత్రముచే నిత్యము రానేరదుగాన దానిని సాధించుటకు సూరి దీనిని సూత్రించెను. వికార మికారమువంటిదనుటచే బా. తత్వ. ౨౬ సూత్రముచొప్పున వికారముమీది కు - ను - వు క్రియావిధక్తుల "ఉ" కారమునైత మికారమగును గాన రై+ను = రైని - రై+కు = రైకి - మొదలగురూపములు సిద్ధించుచున్నవి. "కయి (చేయి) = వై పయి = వై (ఉపరిభాగము)" (బా. క్రియా. ౧౦౩ సూ.) అనువానిలోని రై - వైశబ్దములునైతము 'వి' కారంతములుగాన నీకారంత తుల్యములగుచు 'వైని - వైకి - వైని - వైకి' అను సాధురూపముల నొదవించగల్గినవి. (ఆధునికులు వెక్కువ వాడెడి "వైనన్" అనునది యపశబ్దము) నీవు వైని =

సీత్ర కవివి. “కయి = కై. వి. (సం. కవి) కవి.” (సూ. రా. ని.) నీవే నాకు రై వి. (రై = ధనము - నీవే నాకు ధనమవు) వి + రు = వి + రు = అయిరి. మొ.

“వికారం చితుల్యంబగు” అని సూత్రింపరాదాయని శంకింపఁజనదు. అట్లు సూత్రించినచో ‘వి’ కారాంత మిదంత తుల్యమగుం గాన బహువచన పరకత్వమున బా. తత్స. ౪గి సూత్రముచొప్పున నై కారమునకు ‘ఉ’ త్వమువచ్చి “రై + లు = రులు” అని యనిష్టరూపము కల్గవలసినప్పును. (విస్తర) ‘రై లు = ధనములు’ అనియే యుండవలయును. లేదా ‘రోలు’ అనవలయును. రై శబ్దరూపాంతరమగు రో శబ్దస్థలమున బా. తత్స. ౨ ౬సూ. చొప్పున ‘ఇ’ త్వమురాదు. ఉదా:—రో + ను = రోను = (ధనమును) మొ.

వన్నయా. కుత్రచిచ్ఛబ్దభేదేషు । భవేత్పర్యస్త లిజ్జతా. (వికృ.

౧౬౮ విషయము. అజా. ౬౨ కారి. అహో. ౩౪౭ పు.)

కల్పతరు. ౧౬౮ విష:—కుత్రచిత్ = కొన్నియెడల, శబ్దభేదేషు = శబ్ద విశేషములందు, పర్యస్త లిజ్జతా = లింగవిపర్యాసము, భవేత్ = సంభవించును. (౧ VIII విష. ౧౭౨ విష. చూచునది.) కుత్రచిత్తనుటచే గొన్నిట వికల్పము గాను గొన్నిట నిత్యముగాను బారిభాషికలింగము తత్సమప్రయోగములందే వ్యత్యస్తమగునని గ్రహింపవలయును. స్త్రీలింగములగు కంధరాదులకుఁ గ్లిబ త్వముపాక్షికముగనగును. కంధర - కంధరము, నాసిక - నాసికము, మాయ - మాయము. మొ. ముదాదులకుఁ గ్లిబత్వము నిత్యముగాఁగల్గును. ముదము - స్రజము. ఉపాసహము. మొ. “విడియము. (వీటికా) కుత్రచిచ్ఛబ్దభేదేషు! భవేత్పర్యస్తలిజ్జతేత్యధర్వణోక్తేః క్లిబత్వమ్. ఆత ఏవ - మీసలు-గడ్డము-జడలు-ఇత్యాది ప్రయోగాస్సాధవః. (అహో. ౩౪౭) అని యిట్లహోబలపతి ప్రకృతి వికృతుల లింగవ్యత్యాసమును సాధించుట కీసూత్రము నుదాహరించెను. ‘మీసలు మీసములు’ అను దేశ్యముల యుదాహృతి యప్రసక్తము. ‘జడలు.’ (జటా) అనుచో

విస్తరము. ౧౬౭ విష:—“ఇవి ‘కయి పయి’ అను రూపములతోడనున్నను వీని కీతుల్యతయే యగుననియు దాన ‘కయులు - పయులు’ మున్నగు ననిష్టరూపములు గలుగుననియు సంభావించునది” (బా.సా. పే. ౧౭౪పు.) అను వేటికావాక్యము ప్రామాదికము. కయి పయిశబ్దముల ‘ఇ’ త్వమునకు ఈతుల్యత యెట్లుగల్గును? ఇకారాంత కయి పయిశబ్దముల బహువచనరూపములు ‘కయులు - పయులు’ అనియే బా. తత్స. ౪గి సూత్రముచే సిద్ధించును. అవి యనిష్టరూపము లెట్లగును? అప్రయుక్తములనిన నవవచ్చునేకాని యసాధువులుకావు.

స్త్రీసమత్వమే కలదు. వికృతి వివేక చీకాకర్తి యహోబలవతిమాన్యునె యనుచు
రించెను. ప్రకృతి వికృతుల వ్యవస్థాత్మాసాదులను సాధించుటకు, 'వర్ణలోపాగమా
నేకే'మున్నగు కారికలే చాలియుండును. మఱియు వైకృతములలోఁ బ్రకృతిగతదు
మ్నాదిస్థితి మాటుట విక్లీబ ప్రచురమగుటచే 'కుత్రచి' విత్కాశి, ప్రకృతకారిక
తద్విషయవివరణమున నిమిత్తముకానేరదు. మఱియు వైకృతత్వమునఁ బారిభాషికి
లింగవర్ణతయేలేదు. వానికి స్త్రీలింగతావివక్షవహోరము సంప్రదాయవిరుద్ధము. కాన
సీకారిక చుచ్చుతకల్లములు తెచ్చుకొములగుటలోని లింగవర్ణత్యాగము గురవేకెంచు
చున్నవనుటయే గురియైయు. తుది కిహోబలవతియు సీకారికకు విభామాయాది
శబ్దముల క్లిబసమత్వమునైతము లక్ష్యముగా నంగీరించెను. "ఏవంచ వికృతౌ
విభామాయాదికల్పానాం క్లిబసమత్వేన ప్రయోగో న దోషాయేత్యుచేయమ్"
(ఆహో. ౩౪౮ పు.) 'సీమా - దామా' అను స్త్రీలింగములకును బాహ్యక నపుంస
కత్వమున - 'సీమ - సీమము - దామ - దామము' అను రూపములకల్గును. (మా.
౧౬౯ విమ.)

కంధరాదులు క్లిబతుల్యంబులు బహుళంబుగానగు.

బాలవ్యాకరణ ౬౬.

వివరణము కంధరము - కంధర - విభాశబ్దంబునకుఁ గ్లిబతుల్య
౧౬౮ I విషయము. త్వంబు నిత్యంబు. విధము.

కంధరా - నాసికా - భిత్ - దంష్ట్రా-గ్రీవా పాదు
కోల్కా ప్రభృతులు కంధరాదులు.

సంజీవని. ౧౬౮ I విషయము:—కంధర = మెడ, విభా = ప్రకారము, నాసికా =
ముక్కు, భిత్ = బిచ్చము, దంష్ట్రా = కోటకల్లు, గ్రీవా = మెడ, పాదుకా = పాద
కోడు, ఉల్కా = అగ్నికణము, అగ్న్యూత్పాతము - కోటకచ్చు.

కంధరాదిశబ్దములు స్త్రీలింగములగుటంచేసి వానికి మువర్ణ కాంతరూపసిద్ధియి
నపుంసక తుల్యత్వము బహుళముగా విధింపబడినది. బా. తత్వ. ౩౯ సూత్రము
మున్నగువానిచొప్పున నపుంసకత్వమున మువర్ణ కాదులురాఁగా 'కంధరము, కంధర
ములు, కంధరమ్ము - కంధరమ్ములు, కంధరంబు - కంధరంబులు - మొదలగు రూపం
బులు సిద్ధించుచున్నవి. క్లిబత్వాభావక్షయమున బా. తత్వ. ౪౭ సూత్రమునఁ బ్రథ
మైకవచనలోపమువచ్చి కంధర - కంధరలు మున్నగురూపములు సిద్ధించును. విభా
శబ్దమునకు 'విధ' అను స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనరూపము లేమిందేని యద్దానికీ క్లిబ
సమత్వము నిత్యమని సూరి బహుళప్రయోజనముగ వివరించెను. "విభోవిభానే

హస్త్యస్తే ప్రకారే వేతనేఽపిచ" అని పులింగమునందును ఆజయుడు" (ప్రాథ. శబ్ద. ౨౪ సూ.) అని ప్రాథవ్యాకర్త సూరిగ్రంథమును సవరింపఁగడంగెను. విధాశబ్దమేకాక విధశబ్దమును బులింగముగ సంస్కృతమునఁ గలదుగాన నట్టి పులింగ విధశబ్దమే తెల్లనఁ దత్సమమయ్యె నన్నచో విధాశబ్దమును గంధరాదులలోఁ జేర్చ నక్కఱలేదని తలంచెను. "విధ - సం - వి - ఆ - స్త్రీ - సమృద్ధి. ఆ-స్త్రీ - ఆ - పు-ము - ప్రకారము..." (శ. ర.) అని శబ్దరత్నాకరమునందును వ్రాయఁబడెను. కాని ప్రసిద్ధమగువిధాశబ్దము తెల్లనఁ దత్సమముగా వాడఁబడలేదనియు నప్రసిద్ధపులింగ శబ్దమే తత్సమముగా వాడఁబడెననియుఁ జెప్పటకన్న నీసూరిమార్గమే లెస్సయని తోచెడిది. శబ్దరత్నాకరమున నాసికాదంష్ట్రాగ్రీవా పాదుకోల్కాశబ్దములకు మువర్ణ కాంత రూపాంతరము చూపఁబడకుండుట వింత. దాని ననుసరించుటచేతఁ గావలయు నేటికిఁ బ్రచురింపఁబడిన సూ. రా. నిఘంటు సంపుటములందు నాసికా దంష్ట్రాగ్రీవాశబ్దములకు మువర్ణ కాంత రూపాంతరములు చూపఁబడలేదు. ప్రయోగములు:—ఉ...మహోల్కముల్ | మొత్తము గట్టిరాలె...(సర్వ. ౨ ఆ. ౯౮) ద్వి. మఱికదాకోయుట మగువనాసికము (బసవ. ౪ ఆ. ౫౪౦ ప) కం. పడఁతి నను నిలిపి భీషం | బిడక కడునవజ్జ...(ఆర. ౫ ఆ. ౧౩ ప.) ద్వి. ఆచెల్వనాసికంబప్పుడు కోయ (బసవ. ౪ ఆ. ౫౩౩) చ...హయకంధరముల్ పొడఁగాంచి యప్పుడే (వసు) 'దంష్ట్రాశబ్దంబును బులింగముగాను గానంబడియెడి' (ప్రాథశబ్ద. ౨౪ సూ.) అని ప్రాథవ్యాకర్త వ్రాసేనేకాని యందులకుఁదగిన ప్రమాణమును జూప లేదు. చ. ఘనభుజుడున్నత ద్విరదకంధర సంస్థితుడై ముదంబునన్ (ఆర. ౬ ఆ. ౩౯౯) ఇట కంధరశబ్దము స్త్రీలింగముగాఁ బ్రయోగింపఁబడలేదనుకొని యట్టి తప్పును వారించుటకుఁ గావలయు "ద్విరదకంఠతటస్థితుడై" అను పాఠాంతరము ముద్రణసంస్కర్తచే జూపఁబడెను. కాని "ద్విరదకంధరన్ = ఏనుఁగుమెడవైన" అని వ్యస్తముగా స్త్రీలింగరూపమే వాడఁబడెనని యెన్నునది. 'సీమా - దామా' అను నాకారాంత స్త్రీలింగములను గంధరాదులలోఁ జేర్చనగును. క.... | ఇవ్వ ననిధి సీమమున...(ఆర. ౭ ఆ. ౧౭ ప.) (చూ. ౧౬౯ విష.)

ద్విత్వాదిసంఖ్యాశబ్దానా | మల్బానాం నాత్రసం
నన్నయా స్థితిః | సప్రత్యయత్వేషహితా | నైచైకోఽనవస్తతః.
ధర్వణీయము. (విక్ర. అజం. ౨౦ కా. ఆహో. ౨౭౮.)

౧౬౮ II విషయము. నఋదస్తశ్చలస్తశ్చ | స్వేదస్తశ్చాత్ర విద్యతే.
(విక్ర. అజం. ౩౨ కారి, ఆహో ౩౦౬ పుట.)

కల్పతరు. ౧౬౩ II విధః—అల్పానామి = అల్పసంఖ్యను బోధించు, స్విత్వాది సంఖ్యాశబ్దానామ్ = ‘స్వి - త్రి - చతుర్ - పంచ - షట్ - సప్త - అష్ట - నవ - దశ’ అనునవి మొదలగునవియును, అత్రి = ఉత్తమత్వమున, సంస్కృతః = ఉచిత, క = లేదు, ౧౦౪ విధ, లేవ = అవియును, సప్తత్యయత్వే = క సప్తత్యయాదులతోఁ గూడుకొనుచు, నుపాదాః = నాధిపతియై ప్రయుక్తులగుచున్నవి. ఏక = ఏకత్వము, నవచతుర్ = నవత్వములతో, మతః = భిన్నతమగుచున్నది. మూడస్త్రమ్ = మూకాకస్త్రమును, నూకస్త్రమ్ = నూకారంత గ్రాకారంత శబ్దములను, ఏకస్త్రమ్ = ఏకాకాస్త్రమును, అత్రి = ఉత్తమత్వమున, నవదశితే = ప్రయోగించబడినది. స్వి ప్రయుక్తుగు సంఖ్యావాచకములకుఁ బ్రత్యేకముగాఁ దత్సమరూపములు లేవు. అవి కవాచి ప్రత్యయంతములైనచోఁ ప్రయోగాద్విత కల్పన. స్విప్రకృతులును సమాఖ్యాత్వాచయవములై ప్రయోగయోగ్యములగును. ఉదాః—స్వీము - ప్రకిము - ద్వయము - త్రయము-ద్విత్తయము - తృత్తయము - స్వీత్వము - త్రిత్వము - ఏకాదశము - ద్వాదశము - చతుర్థము - పంచమము - షష్ఠము - మొ. ‘ఏకాదశము = పదునొకండవది’ మున్నగు నవి పూర్ణాంశక ప్రత్యయంతములు. ‘ఏకము - ఏకము - ఏకము’ అని నవశబ్దము వలెనే దీనికీ ప్రయోగాద్వితగలదు. అనేకము - అనేకులు మొదలగునవియుం గలవు. ‘ఏకోవనవతో’ అనునచనముచే ‘ఏకుడు - ఏకులు - ఏక - ఏకులు -’ మున్నగు మహాన్దహతీరూపములు ప్రయోగాద్వితములు కాని తేలుచున్నది. కాని యీక్రీందిమూర్తికివిప్రయోగము బాధకిముగఁ గన్పట్టుచున్నది. “నీ, ఏకుడు వాగ్ దైవత యాకిఫణావద, ధ్యక్షుఁడాకృతః దృతీయాశ్వినేయుఁడు । (రాజవాహన విజయము. ౨ ఆ. ౩౧) (ఇందిలే ‘దైవతీయాకి’ అనురూపము చింత్యము. ‘దైవతీయాకి’ అనునది సాధువు.” (సూ. రా. ని. ఏకముశిష్టమునొద్దు.) “దైవతీయాకితయామితో యవగవత్” (శ్రీవార్షనైషధము. ౨ సర్గము తుదిశ్లోకము) వైమూర్తికివిద్యమునందలి ‘దైవతీయాకి. తృతీయ’ శబ్దములనుబట్టియందలి ‘ఏకుడు’ అను దానికే త్వ సంఖ్యామాత్ర వాచిత్యము (బహిష్కృతము) కావనియుఁ ప్రథమ శబ్దాచ్చ వాచిత్యవర్తమగును నెన్నునగును. అపతీముననదియుఁ బూర్ణాంశక ప్రత్యయాంతమే యగునని యెన్నవలెను. (ఏకుడు = మొదటివాడు) “అల్పానామిత్వైక్యే ర్వింశత్యాదీనాం ప్రయోగోఽస్యేవ.” (అహో. ౨౭౬ వు.) అని వింశతిశబ్దము వలకు నల్పత్వము నహోబలపతి వివరించెను.

వికృత వివేక టకాకిర్తయహోబలపతితీయములోని కారికనువిరుద్ధముగా నవరించి “ముదస్తశ్చ గుదస్తశ్చ । క్షేదస్తశ్చుత్త్ర విద్యతే” అని నిల్పి ‘కన్యా -

గమ్మ - శక్ల - సే' ప్రభృతులును దెలుగునఁ బ్రయోజ్యములని వ్రాయుట సాహసము. అట్టివి యప్రయుక్తములనుట యుక్తము. గో - రో - స్లో శబ్దములస్థితిచే నోదస్తశబ్దములు నిషేధింపఁబడకున్నను ద్యోశబ్ద తత్సమరూపమునైత మప్రయుక్తమేయని యెఱుంగునది.

బాలవ్యా. బాలవ్యాకరణమున నీవిషయములు వివరింపఁబడ
౧౬౮ III వి. లేదు.

సంజీవని. ౧౬౮ III విష:—సూరి తఱుచుగా ననుసరించుచున్న కవిజన మండన టీకలో ఋచస్తాదలు ప్రయోజ్యములైయని వ్రాయఁబడుటచేతను, “భవచ్ఛత్రాదుల కిందుఁబ్రయోగంబులేదు” (బా. తత్స. ౮౭) అను తనసూత్రముచే ద్విత్యాదీత్యాది ప్రకృతకారికలును గతార్థములు కాఁగలవను తలంపునను గావలయుఁ బైకారికల నీయజంత ప్రకరణమున సంగ్రహింపఁడయ్యెను. కాని యట్టి భవచ్ఛత్రాది సూత్రము వివరణమునందైన నీవిషయములను బేర్కొనుటగాని యీయజంతశబ్దముల నుదాహరించుటగాని సూరి కావింపలేదు. అసూత్రపు వివరణమున భవదాదిహంతశబ్దములకును శత్రురేఖాంతాదులకును దెలుగునఁ దత్సమముగా వ్యవహారము లేదనిమాత్రము వివరింపఁబడెను.

ఇంక హలంత ప్రకరణము

ప్రథమైకవచనతుల్యం, సర్వత్ర హలంత మగుణవర్ణనో
భృత (ఆం. చిం. హలం ౧ కారి. ఆహో. ౩౭౦
పుట.)

అనుమానము. ద్విత్వోత్పత్తి సర్వహాలామ్ హ్రస్వాత్: ద్విత్వమును దీ
క్షతో బహుళమ్ అగుణవర్ణన సర్వహాలామ్,
౧౭౯ విషయము. సోస్థోమితి (ఆం. చిం. హలం, ౨ కారి. ఆహో. ౩౭౦
పుట.)

కృచిన్నామగ్రహైవ : ప్రయోగోఽత్రహితో
భవేత్. (వికృ. హలం. ౪ కారి. ఆహో. ౩౭౦ పు.)

కల్పితమవు. ౧౭౯ విషయము:—అగుణవర్ణనోభృత=అగుణవర్ణనవర్ణనీతి క్తమగు న
గుణవర్ణనగతమైక, హలంతమ్ = హల్లుతునిగలశబ్దము, సర్వత్ర = అంతటను,
ప్రథమైకవచనతుల్యమ్ = సంస్కృత ప్రథమైకవచనాంతరూపమునంజి రూపముగల
ప్రాతిపదికముగలదియగును. సంస్కృతవిభక్త్యంతమగు వచముపై చెరుగు
విభక్తులు నిల్చునటు సప్రచాయవిరుద్ధమగుటజేసి సంస్కృతప్రథమైకవచనతుల్య
రూపము తెల్లనఁ బ్రాతిపదికమగునని భట్టారకుఁడు వచించెను. (౧౦౮ I విషయము.)

హ్రస్వాత్ = హ్రస్వమునకుఁ దర్వాతమన్న, సర్వహాలామ్ = అగుణవర్ణనము
లోని ప్రాతిపదికముల తుదినున్న హల్లులకెల్ల = ద్విత్వోత్పత్తి = ద్విత్వమును దాని
పైనుత్పత్తిమును నిల్పును. ద్విత్వస్తు = ద్విత్వమునకుఁ దర్వాతమన్న యట్టి హల్లుల
కన్ననో, బహుళమ్ = బహుళముగా, ద్విత్వమ్ = ద్విత్వముకల్గును. ఉత్పత్తి నిత్య
ముగానేయగును. అగుణవర్ణనామ్ = అగుణవర్ణనములోని ప్రాతిపదికముల తుది
నున్న, సర్వహాలామ్ = ఎల్లహల్లులకునుఁ బయినున్న, సోః = 'సు' అనెడి ప్రథమైక
వచన ప్రత్యయమునకు, లోపః = లోపముకల్గును. (ఈకారిక. ౧౮౯ విషయమున
వ్యాఖ్యాతమయ్యెను. చూ. ౧౮౩ విషయము.) ఇట్లు 'హల్లులకుఁ దర్వాతమన్న' అనుట
చేత "సుధన్వా - కర్త" మున్నగు తుదిని హల్లులేని ప్రథమైకవచన తుల్యములగు
నగుణవర్ణనగత ప్రాతిపదికముల తర్వాతమన్న ప్రథమైకవచనము లోపింపదని
గ్రహింపవలయును. ఉదా:—దిక్కు (సం. ప్ర. దిక్. దిశౌ. దిశః) సమ్రాట్టు

(సం. ప్ర. సమ్రాట్. సమ్రాట్. సమ్రాట్. సమ్రాట్) విరాట్టు (సం. ప్ర. విరాట్. విరాట్) విరాజః, మొ) 'దిక్' మున్నగు నగుణవర్ణగత ప్రాతిపదికముల తుదినున్న కకాది హల్లులకు ద్విత్వోత్పత్తి సులోపములు రాఁగా "దిక్ + సు = దిక్ + క్ + ఉ + సు" అను ప్రక్రియచొప్పున 'దిక్కు' మున్నగురూపము లేర్పడును. 'సమ్రాట్' మున్నగు దీర్ఘపూర్వకస్థలములందు హల్లునకు ద్విత్వము వికల్పముకాఁగా "సమ్రాట్టు - సమ్రాటు - విరాట్టు - విరాటు - వాక్కు - వాకు" మున్నగు రూపద్వయము సిద్ధించును. సంస్కృతవ్యాకరణమువొప్పున. "దిక్ = దిగ్, సమ్రాట్ = సమ్రాడ్, విరాట్ = విరాడ్, వాక్ = వాగ్" అనురీతిని రూపాంతరములును గలవుగాని వానిలో వర్గప్రథమములకే యరఁగా చర్త్యరూపములకే ద్విత్వోత్పత్తి సులోపములుగట్టుట తెల్లన సంప్రదాయసిద్ధమయి యున్నదిగాన "దిగ్ - దిగు - సమ్రాడ్ - సమ్రాడ్డు" అనురీతిని వర్గతృతీయాక్షరములకు ద్విత్వోత్పత్తిములు - రానేరవని యెఱుంగువది. ఉత్పయుగల్గినరూపములకుఁ బైరీతి సులోపమును విధించుటచేత 'ఉ' కారాంతముల 'సు' ప్రత్యయమున కాదేశముగా 'సర్వత్రోదోతో ద్విర్భవతి' అనుచొప్పున రావలసిన వువర్ణకము వీనికి రానేరదు. ఇంక "సుధన్వా - సుధన్వా నౌ - సుధన్వానః" అనురీతిని సంస్కృత ప్రథమావిభక్తిరూపములుగల యగుణ వర్ణగత శబ్దముల ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికము 'సుధన్వా' అనురీతినుండును. ఇట్టివానితుదిని హల్లులేమింజేసి వీనికి ద్విత్వోత్పత్తి సులోపములతోఁ బ్రసక్తిలేదు. కాన 'దీర్ఘాణాం హ్రస్వాస్యాత్' అనుచొప్పున వీని దీర్ఘమునకు హ్రస్వముచేసి రామ శబ్దమునకువలెనే యుత్పడుజ్ఞులుచేయఁగా "సుధన్వుడు" మున్నగురీతిని రూపము లేర్పడును. 'కరి - కరిణౌ - కరిణః' అనురీతిని సంస్కృత ప్రథమావిభక్తిగల శబ్దముల ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికము 'కరి' అను రీతినుండును. అట్టి ప్రాతిపదికము దీర్ఘమునకు హ్రస్వముచేసి 'సోర్లుగితః' అను చొప్పున సులోపముచేయఁగా 'కరి' అనురీతిని రూపమేర్పడును. "కర్ - కర్త - కర్త - కర్త" అనురీతిని బ్రథమా విభక్తియుండెడి 'కర్త' అను శబ్దము నిత్యనపుంసకము. దీనికిఁ బులింగరూపము లేదు. కాన దీనికి నపుంసక ప్రథమైక వచనతుల్యమెయగు 'కర్త' అనురూపమే ప్రాతిపదికమగును. దీనికి "స్యా దమహతాం విభక్తౌ సోశ్వము" అనుచొప్పున మువర్ణకమురాఁగా 'కర్తము' అను రూపము సిద్ధించును. ఇట్టి వాని స్త్రీలింగరూపము 'కరిణీ' అను రీతినుండును. ఇట్టివి గౌరీ నదీ ప్రభృత్యంతశబ్దములవలెనే రూపసిద్ధి నందును. (ఉదా: —కరిణి - కరిణులు - మొ. సీమా - సుధర్మా - దామా మున్నగు నవి "డాబుభ్యామన్యతరస్యామ్. (౪-౧-౧౩) (సి. కౌ. ౪౬౧ సూ. స్త్రీ. ప్ర.)

అను పాణినీయమునొప్పున దాపున స్త్రీ ప్రత్యయముతోఁగూడియు నకారాంతములుగానుండియు స్త్రీలింగములైయగును. మహద్వ్యయమునందుని వాని ప్రథమైక వచనరూపములు 'సీమా-సుధర్మా-దామా' అనియేనిల్లును. దీనిష్టిమునకు ప్రాప్త్యము వచ్చి స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనతోపము కలుగఁగా 'సీమ-సుధర్మ-దామ' అను ప్రథమైక వచనరూపములు తెల్లవ నేర్ప ను. ఇందు 'సీమ-దామ' అనువానిని గంధదాదులకువలెఁ గలదని విషయము. బాషకలింగకృత్యయమున ముప్రత్యయవచ్చుటచేత "సీమము - దామము" అను రూపము లేర్పడును. క. కని యిది కత్నాకర వి. వ్యవనిధి సీమమునగల్గు ననుమతిలోనక. (ఆర. ౭ ఆ. ౧౭). "దామక - స్త్రీ-న. (వి. మనిన). దోహదకా లేవభువనకై, సజ్జమాత్రే, మాలాదానాద. స్త్రీత్యే వా దా - దామా - దామే" (శబ్దరత్నాకరమునొప్పున దామశబ్దము నపుంసకమున గలదుగాన దానిని గంధదాదులలోఁ జేర్చుచును 'దామము' అను రూపము లభించును. ఇట్టిస్థితిలో శబ్దరత్నాకరమున 'సీమము' అను మువ్వకాంతరూపమే చూపబడకుండుటయు, "నపుంసీదామేతి నామలింగానుకూలము నుజేషీంచి యిది పుంలింగముగా వ్రాయఁబడుటయు దాని స్త్రీత్వమునగల్గు 'దామ' అను రూపము చూపబడకుండుటయు చేరవచ్చాడక సుధర్మాశబ్దమునకులేని పుంత్వము "సుధర్మ. ౭౦. వి.ఆ.స్త్రీ-న-పుం - దేవళభ" (శ - ౪) అను రీతిని వ్రాయఁబడుటయుఁ జేవలము ప్రమాదములు.

కల్పరత్నపు. ౧౬౯ I విషయము:—గుణవదాదులుకానిశబ్దము లగుణవద్దగతములను చింతామణి వచనములనుబట్టి కళాద్రుత ప్రకృతికములు, మహదమహత్తులు మున్నగువానికినలెనే వీనికి ప్రత్యేకస్థితియే యంగీకార్యమనియు నొక్కశబ్దమునకు రెండిటిలోనుస్థితి భట్టారకపవ్తతముకాదనియు విశదమగుచున్నది. "ఏకశబ్దమునకే ద్వివిధకార్యములుండుట విరుద్ధముకాదు. పాణినీయశాస్త్రమం దొకథాతువునకే గణాంతరపాతముచే రూపభేదములు గలుగుటగలదు" (బాలసరస్వతీయము. అన్యేషాంచేత్వాది సూత్రవ్యాఖ్య. వావిశ్వవారి ముద్రణము) అనునీవాక్యములు గ్రాహ్యములుకావు. ఇవి పరిషత్తుద్రిత పుష్టకమునలేవు. ఇవి ప్రక్షిప్తములేమో? ఇవి యహోబలపండితీయమున సంగ్రహింపబడలేదు. "కళాశబ్దముకానిది ద్రుత ప్రకృతికము. మహత్తుకానిది యమహత్తు. గుణవదాదికము కానిది యగుణవద్దణము." అనురీతి నియమము పాణినీయమునందలి థాతుగణముల లేదుగదా. 'ఉర్ధ్వరేతుఁడు - ఉర్ధ్వరేతసుఁడు' అను గణవ్యయరూపములు భట్టారకుఁడే ప్రయోగించెనేయని శంకింపఁజనదు. అట్టి ప్రయోగముల యనుబంధమున సకా

కారణవిషయముమాత్రము ప్రత్యేకరీతిగలదని ముందు వివరింపబడును. (౧౭౯ విష.) ఇది తప్పి నన్నయభారతభాగమున నెచ్చటను నొక్కశబ్దమునకు గణద్వయ రూపద్వయ ప్రయోగములేదు. కాని తిక్కయజ్ఞ సత్యజిచ్ఛబ్దమును మాత్రము రూపద్వయతోఁ బ్రయోగించెను. ఆ. వె. సత్యజిత్తుమేన సాయకదశకంబు । (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౦౮) కః కినిసి వెసన్ సత్యజిత్తుని । ధనువు నటికి... (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౦౯) నన్నయ దీనిని గుణవద్గణకార్యముతో మాత్రమే ప్రయోగించెను. క....శౌర్యో । పేతుఁడు సత్యజిత్తుండను । నాతఁడు... (ఆది. ౬ ఆ. ౮౧ ప.) పై సందర్భమునుబట్టి గణద్వయరూపము లొక్కశబ్దమున కంగీకార్యములు కావనియు, నెంచేని యట్టి గణద్వయరూపము లొక్కశబ్దమునకు మహాకవి ప్రయుక్తములయ్యె నేని యట్టి ప్రయుక్తశబ్దములకు మాత్రము సాధుత్వము నిపాతన్యాయమున నంగీ కరింపదగుననియు నిర్ణయింపనగును. ఈనిర్ణయమునకు విరుద్ధమగు “ఋత్విగాదులు ద్వితీయైకవచనాంత తుల్యంబులు విభాషనగు” (బా. తత్ప. ౭౩ సూ.) అను సూరి సూత్రము నిర్ద్వాలమే యనఁదగును. సూరి యీసూత్రమున కుదాహరించిన “ఋత్విక్కు-నీవృత్తు” అను రూపములుసయితము కవిప్రయోగ దృష్టములుకావు.

కల్పతరువు. ౧౬౯ II విష:—క్వచిదిత్యాది:—క్వచిత్ = క్వాచిత్కముగ, నామగ్రహణైవ = సంస్కృత ప్రాతిపదికమును గ్రహించుటచేతమాత్రమే, ప్రయోగః = ప్రయోగము, అత్ర = ఈయగుణవద్గణ సందర్భమున, హితోభవేత్ = సమృత మగును. ప్రథమైకవచనతుల్యముగాఁగాని ద్వితీయైకవచనతుల్యముగాఁగాని ప్రాతి పదికమేర్పడక, సంస్కృత ప్రాతిపదికమే యజంతములందువలెఁ గొన్ని యలంతి హలంతశబ్దముల స్థలమందును దెలుఁగునఁ దత్సమరూపసిద్ధికై ప్రాతిపదికమగునని తాత్పర్యము. “అత్ర = ఈయగుణవద్గణ సందర్భమందు” అనుటచేత నిట్టి ప్రాతి పదికములకును నగుణవద్గణగత ప్రాతిపదికములకువలెనే దుది హల్లునకు ద్విత్వోత్ప సులోపములు నిత్యముగాఁగల్గునని యెఱుంగునది. ఏవకారస్వారస్యముచే నట్టి వానికి మఱి ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదిక గ్రహణముగాని ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదిక గ్రహణముగాని లేదని స్పష్టపడుచున్నది. “కిమ్ - అవ్య. (కై + డిము) ప్ర శ్నే” (శబ్దస్తో.) అను నవ్యయశబ్దమగు ‘కిమ్’ అను ప్రాతిపదికమును గ్రహించి ద్విత్వోత్ప సులోపములుచేయఁగా ‘కిమ్ము’ అను రూపమేర్పడును. ఉదా:—ఇందు బింబముం గిమ్మన నీదుమోము... (మనుచ. ౩ ఆ. ౬ ప.). ‘కిమ్’ అను నవ్యయశబ్ద మును గ్రహింపనేల? సర్వనామ కింశబ్ద నపుంసకలింగ ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతి పదికమును (కిమ్. కే. కాని. సం. ప్ర.) నేల గ్రహింపరాదని శంకింపఁజనదు. గుణ

ద్వణమునఁగాని యగుణవర్ణణమునఁగాని నపుంసకలింగరూపములున్నను బులింగ ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికమును, బులింగ ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదికమును మాత్రమే గ్రహించుట యీయందర్థమున వైచిన్నామ గ్రహేణైత్యాదికమున్నది. కాన, 'కి - కా - కే' (సం. ప్ర.) అను వానిలో 'కి' అ - వానిని గ్రహింపవలసివచ్చును. "గుణవాక్ - గుణవస్తా - గుణవస్త్య. (సం. సం. ప్రథ.) గుణవత్ - గుణవతి - గుణవన్తి (స. సం. ప్రథ.)" అను రూపములలో బులింగ గుణవచ్ఛబ్ద ప్రథమైకవచన తుల్యరూపమే యమహాద్విషయమునందుఁ బ్రాతిపదికముగ గ్రహింపఁబడుచున్నదిగా. ఉదా:- గుణవంతము - గుణవంతిమి - నేమి. పైరీతినే 'కించిత్' అను సంస్కృతావ్యయ ప్రాతిపదికమునుండి 'కించిత్తు' అను తత్సమరూపమును గ్రహింపవలసియున్నది. "కించిత్తు - సం - అవ్య...కి... కించి త్రయిన మనోధన! వంచన మిచ్చోటలే దవశ్యంబునన్ (తై. భా. ౩ అ. ౨౦౯ సూ. రా. ని) అతఁడు పృథక్కుగాఁబలికె (అహో. ౬:౬) అవ్యయములన్ని విభక్తివచనములందును నేకరూపముతోనే యందునుగాన వాని విషయమునఁ బ్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికము ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదికము మున్నగు రీతిని గణించుటకే యవకాశముండదు. ఇట్లు గనేచేసికానిమున గణవ్యయ క్షమునఁ గుదురుపడని శబ్దములపట్లనే యీ "క్వచిన్నామ గ్రహేణైత్యాది" కారికచొప్పున హలంత సంస్కృత ప్రాతిపదికమును గ్రహించుట కైవ్యమని యెఱుంగునది. సంస్కృతమున 'అప్' అను ప్రాతిపదికమునకు నేకవచనరూపము లుండవు. సంస్కృత ప్రథమా బహువచనరూపము 'ఆః' అని యందును. అట్లుగుటచేత నిటఁ బ్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికమును గ్రహించుట కవకాశములేకుండుటం జేసి 'అప్' అను సంస్కృత ప్రాతిపదికమునే తెల్లనను బ్రాతిపదికముగా గ్రహింప వలయును. ఉదా:- "అప్ + ప్ + ఉ + సు = అప్పు = " (జలము) అని యిట్లు ద్విత్వోత్పత్తు లులోపముల నెన్నవలెను. అట్టిశబ్దము సంస్కృతమున 'ఆః' స్త్రీభూమ్ని వార్ వారి' [వారివ. ౩ శ్లో.] అను నామలింగాను శాసనముచొప్పున నిత్య బహు వచనముగానఁ దత్సమత్వమందును నేకవచనరూపములు సాధువులుకావను తలంపున నహోబలపతి యిట్లు వ్రాసెను. "అప్పుపాలైన శుభ్రాబ్జంబు రుచియొంత. దనకూర్చి తేని నప్పననెముంచె" నిత్యాదయః కవిప్రయోగా స్తు న సాధకః - అప్పులపాలైన యబ్జంబు రుచియొంత. అలకూర్చి తేని నప్పలనెముంచె ఇత్యాదిపాతస్తుసాధుః" (అహో. ౩౬౯ పు.) కాని యిట్లు దిద్దుట సాహసము. సంస్కృతమున నిత్యబహు వచనమైనను దత్సమత్వమున దాని నేకవచనప్రయోగ మాంధ్రమహాకవి సమృత

మయ్యననుట యుక్తమనితోచెడిని. సీ....తన కూర్చితేని నప్పుననెముంచె (వసు. ౧ ఆ. ౩౬) ఈప్రయోగమునం దేకవచనము ప్రాసయతిస్థాన ఖచితమైయున్నది. సీ...అప్పుపాలైన శుభ్రాబ్జంబు రుచియెంత (నరస. ౧ ఆ. ౬౭ ప.)

కల్పతరు. ౧౬౯ III విష:—అహోబలపండితుడు ‘పథిన్ - మథిన్ - ఋభుక్షిన్’ అను సంస్కృత ప్రాతిపదికములనె తెలుగు బ్రాతిపదికములనుగా గ్రహించి యీక్రిందిరీతిని “పథము-మథము - ఋభుక్షుడు” అను రూపములను సాధించెను. “అన్యేషాంచ వాలుగస్తస్య. (ఆం. చి. హం.) వ్యాఖ్య:— వ్యవస్థిత విభాషయానకారస్య లోపే చకారా దికారస్య అకారాదే శే కృతే పథము - మథము - ఋభుక్షుడు (‘మంథము’ అను ముద్రణము పొరపాటు - ‘మ-థము’ అనునదే సాధువయినను నిచటి యహోబలపతి ప్రక్రియలో నట్టిరూపము కల్గ నేరదు.) ఇతిరూపాణి. నాయథాశక్తిజేసి యన్యాయపథము ఇత్యాచార్యవచనేన సమాసాంతోఽప్రత్యయః.” (అహో. ౩౮౨ పు.) ఈశబ్దముల ప్రథమాద్వితీయైక వచన రూపములవంటి ప్రాతిపదికములతో నిష్టరూపసిద్ధి కల్గకుండుటంజేసి యహో బలపతి యివియు “క్వచిన్నామగ్రహేణైవే”త్యాద్య ధర్వణకారికకు లక్ష్యములను జేయఁగడంగెను. “పథి మథ్యభుక్షమాత్ (౭-౧-౮) ఏషామాకారోఽంతా దేశఃస్యాత్ సాపరే - పథాః - మథాః - ఋభుక్షాః...వ్యాఖ్య పథిన్ - మథిన్ - ఋభుక్షిన్ ఏతేనకారాంతాః.....మథదణ్డవాచీ మథిన్ శబ్దః” - (బాలమ. సి. కా. ౩౬౫ సూ.) ఇట్టి పాణినీయ సూత్రములచొప్పున. “పథాః - పథానా - పథానః - (సం. ప్ర.) పథానమ్ - పథానా - పథః. (సం. ద్వి.) మథాః - మథానా - మథానః. (సం. ప్ర.); మథానమ్ - మథానా - మథః (సం. ద్వి.) ఋభుక్షాః - ఋభుక్షాణా - ఋభుక్షాణః. (సం. ప్ర.) ఋభుక్షాణమ్ - ఋభుక్షాణా - ఋభుక్షాః. (సం. ద్వి.)” అను రూపములు ప్రథమా ద్వితీయావిభక్తులందు సంస్కృతమున నేర్పడును. ఇట్లు గుటచేతనే యహోబలపతి ‘క్వచిన్నామ గ్రహేణైవేత్యాది కారికు వీనిని లక్ష్యములుగాఁ జేయయత్నించెను. కాని ‘పథము’ మున్నగువాని రూపసిద్ధికియి ‘పథిన్ - మథిన్ - ఋభుక్షిన్’ అను ప్రాతిపదికములను గ్రహించుట సరికాదని తోచెడిని. అట్లు గ్రహించి వానితుది నకారమునకు ‘అన్యేషాంచవాలు గస్తస్య’ అను చింతామణి సూత్రముచే లోపముచేసినను వానితుది ‘ఇకారమునకు’ ‘అత్వము’ ‘అన్యేషాంచే’ తిసూత్రములోని చకారముచేఁ గల్గుననుట కేవలము నసంగతమై యున్నది. మఱియు నీప్రక్రియలో సిద్ధించు ‘మథము’ అనునది యనిష్టరూపమే కదా, ‘మథము’ అని కదా ప్రసిద్ధరూపము. మఱియుఁబాక్షికుమగు నంత్యలోపము

రానపుడు వీనిరూపము తెల్లుండునని తలంచెను? ఇట్లుగుటచేత సీ 'పథము' మున్నగు శబ్దములను 'పథిక్' మున్నగు శబ్దములనుండి సాధించుట సరికాదు. ఇది తెలుగునఁ దత్సమములుగాఁ బ్రయోజ్యములు కావనియె చెప్పవలెను. తే. సీ. ...తనకెంత నడువకయున్నఁ బథము : తన్నకుండుట నడవడియొప్పులేయు. (ఇవోక్తి. ౨ ఆ. ౪౫) మున్నగుచితిని ప్రసిద్ధములైయున్న 'పథము - మన్వము - ఋభుతుఁడు' అను రూపముల నీక్రింది సంస్కృత శబ్దములనుండి సాధించుకొనుట యుక్తమైయుండును. "పథః - పుం - మాన్తే - (పథతి. పథేగతే. పఞ్చాద్యచ్) వాటః పథశ్చమాన్తశ్చేతి సుభూతివన్తః పురుషోత్తమా. పథఃపథతి ద్విరూపేషు విశ్వశ్చ." "మన్వః - పుం - మన్థానదన్తే" "ఋభుక్షః - పుం - వన్తే - ప్సన్తే...ఇన్ద్రే" (శబ్దార్థచింతామణి కోశము) పథిక్ మున్నగువాని సామ్యమునకపియో? సఖశబ్దమునకును సమాసాన్త టచ్ ప్రత్యయవిధిని దలంచియో? 'సఖా' అను సంస్కృత ప్రథమైకవచనమును జూచి భ్రమించియో శబ్దరత్నాకరకర్త 'సఖ' అను సంస్కృతశబ్దము నకారాంతమని ప్రామాదికముగా వ్రాసెను. "సఖ - సం - వి - ఈ - స్త్రీ - చిలికత్తై - న్ - పుం - స్నేహితుఁడు" (శ. ర.) స్నేహితుడను పులింగ సఖశబ్ద మికారాంతము. ఏకోశము నందును నిది నకాంతముగాఁ జూపఁబడలేదు. "అథమిత్రం సఖాసుహృత్. (గురు బాల ప్రబోధిక) సమానః ఖ్యాతః - సఖా - ఇ - పుం..." (నామలింగ. ఉత్త. ౧౨ శ్లో.). దీనికిఁ దత్సమరూపము తెల్లన 'సఖ' అని హరిశబ్దమువలెనె నిల్చును. ఇది యిట్లుండఁగాఁ దెల్లన 'అ'కారాంత సఖశబ్దము వేటొకటి కవిప్రయోగములందు 'సఖః' అను రూపముతోఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇది సంస్కృతకోశములలో శబ్ద స్తోమమహానిధి - శబ్దార్థచింతామణి కోశములలోఁ జూపఁబడలేదు. సర్వశబ్ద సంబోధినియందుఁ జూపఁబడినది. "సఖః - ఆ - పు - మిత్రః" "సఖః - త్రి - సహాయః." "సఖా - ఇ - పు - మిత్రః" (సర్వశబ్దసం). అకారాంత సఖశబ్దము సంస్కృత వ్యాకరణములచేత సాధింపఁదగియున్నది. "హనజనాద్ గమాదేర్దః. (వృత్తి.) హనో జనః ఆదంతాత్ గమాదేశ్పడఃస్యాత్. ఘే. (కర్తరీత్యర్థః) ద్విహప్రహ్వః" (ముగ్ధబో. వ్యా. తృనాది ౯౯౭ సూ.) దీనిచే 'సమానంఖ్యాతీతిసఖః' అనుచొప్పున వ్యుత్పత్తి నెన్నవలెను. ఆదంతమగు ఖ్యాతాతువుపై డప్రత్యయము కర్తర్థమున వచ్చుటచే అకారాంతసఖశబ్దమేర్పడును. "అన్యేష్వ పిద్యశ్యతే. (౩-౨-౧౦౧) అపిశబ్దః సర్వో పాధివ్యభిచారార్థః-తేన ధాత్వస్తరాదపి - కారకాన్తరేష్వపిక్వచిత్ (డప్రత్యయః స్యాదిత్యర్థః)" (సి. కా. ౩౦౧౧ సూ. పూర్వకృత్) అను కౌముదీ గ్రంథము పైతము పైవోపదేవసూత్రమునకు సంవాదమగుచున్నది. సఖశబ్దమునకును సఖ

శబ్దమునకును మహాకవి ప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. చ. పలుగుడనంబునం బలుకఁబాడియె నీ సఖనంచు... (ఆది. ౫ ఆ. ౨౦౩) (దుఃకుడు ద్రోణునితోఁ బ్రసాదము) చ... సమీరణుడన్ సఖుఁ డూచుచుండఁగా (ఆర. ౪ ఆ. ౧౩౪ నన్నయప్రయోగము) క. విను మగ్ధోవిందుడు సఖుఁ | డును బంధుఁడుఁ గార్య కర్తృడునై నిన్నున్ (శాంతి. ౩ ఆ. ౪౪ ప.) 'సఖయును' అని దిద్దరాదు. 'సఖుఁ డును' అనునది యతిస్థానస్థితము. అహోబలపండితుఁడు 'ఆత్మా - గరిమా' మున్నగు ప్రథమైకవచనములకుఁ దుల్యరూపములను బ్రాతిపదికములనుగా గ్రహిం పక "పక్షే ఆత్మ హల్లోపే ఆత్మ ము మహత్త్వేడుజ్ - ఆత్మఁడు... గరిమము - ఇత్యాది" (అహో. ౩౪౨ పు.) అని ప్రక్రియనుజూపెను. (చూ. ౧౭౫-౧౭౭ విష. కల్పతరువు) గుణవద్గణతము కానిదెల్ల నగుణవద్గణములోనిదె కావలసియుండుటం జేసి యట్టి ప్రథమైకవచనతుల్య ప్రాతిపదికగ్రహణముచే రూపసిద్ధి కుదురుపడని క్వాచిత్కస్థలములుమాత్రమే "క్వచిన్నామగ్రహణే వేత్త్యాది సూత్రమునకు లక్ష్యములుగావున 'ఆత్మా' మున్నగు ప్రథమైకవచన తుల్యరూపములను బ్రాతిపది కములను గ్రహించి 'ఆత్మఁడు - ఆత్మము' మున్నగు రూపములను సాధించుట యుక్తముగాని యిట్టిమార్గమున రూపసిద్ధి కుదురుపడెడిస్థలము లందీమార్గమును వీడి క్వచిన్నామ గ్రహణేవేత్త్యాది సూత్రముచొప్పున సంస్కృత ప్రాతిపదికము లగు 'ఆత్మన్' మున్నగువానిని గ్రహించి 'అన్యేషాంచ వాలుగస్తస్య' అనుచొప్పున నంత్య హల్లోపముచేసి రూపసాధనముచేయుట యుక్తముకాదు. మఱియు నీ పక్ష మున 'ఆత్మన్ + సు' ఇత్యాదిస్థలములందు "వాలుగస్తస్య" అనుచొప్పున నంత్య హల్లోపాభావపక్షమున ననిష్టరూపాత్పత్తి సంభవించుటయు నట్టి యనిష్టరూపము లను వారించుటకు 'వాలుగస్తస్య' అనుచోటి వాశబ్దమునకు వ్యవస్థా వాచిత్య మును గల్పించుకొనుటయు మున్నగు చిక్కులు సంభవింపకతీరదు.

అహోబలపతి 'ప్రశాన్ - భగవాన్ - హనుమాన్' మున్నగు ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికములకు "ప్రశానుఁడు - ప్రథమైకవచన తుల్యత్వమ్ - దీర్ఘాత్ పఠత్వాన్న ద్విత్వమ్." (అహో. ౩౪౨ పు.) "హనుమానుఁడు - భగవానుఁడు ఇతిరూపం త్వ గుణవద్గణత్వేన బోధ్యమ్." (అహో. ౩౪౫ పు.) అని యిట్లు ప్రక్రి యనుజూపెను. ఇట్టియెడల "అగుణవతాం సర్వహలాం సోర్లోపః" అను చొప్పున సుత్వమువచ్చిన పైని సులోపమురావలసియుండఁగా 'డుజ్' ప్రత్యయమెట్లు వచ్చె నని తలంచెనో తెలియకున్నది. "క్వచిదన్యదేవ - ఇత్యద్విత్వే 'సదసులోని విప్రజ న్ముఖిఁడ' (ఆది. ౨ ఆ. ౧౩౧) ('సదములోని' అనివావిశ్య ముద్రణము) నిత్యా

చార్యేణ ప్రయుక్తిమ్. తేన “ఏషు పేటాకానై యితరులే మన సుతోదారసంగసుఖము (ఏషున+సుతోదార సంగసుఖము-రామాయణాత్మము. - ఏషునసుతో+దారసంగసుఖము - భారతాత్మము) ఇత్యాదయః కవీనాం ప్రయోగాస్సావహ, ఇతిబోధ్యమ్.” (అహో. ౩౯౦) అని యిట్లు ద్విత్వంతు ద్విత్తో బహుళబ్దము సూత్రములోని బహుళశబ్దమునకుఁ బ్రయోజనమునుజూపిన యీతఁడు ప్రకాశుడు మున్నగుచోట్ల నైతము ద్విత్వముపాక్షికముగానైన రాకుండుటయు ద్విత్వచ్ఛేదము నష్టి బహుళ విధిమూలముననే సుభవించెననియైన నేలప్రాయశఃమ్యేనో తెలియకున్నది. ‘ప్రకాశుడు-భగవానుడు హనుమానుడు’ మున్నగురూపములు చింతామణిసప్తతములు కానేరవు. హనుమంతుడు మున్నగునవి ద్విత్తీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదికములచుండి సిద్ధించుచుండఁగా నష్టివానికిఁ బ్రథమైకవచనతుల్య ప్రాతిపదికముల నంగీకరించి‘హనుమానుడు’ మున్నగురూపములను సాధించుట యుక్తముకాదుగదా. మఱియుఁ బ్రయోగదృష్టములుకాని యీహనుమానుడు మున్నగురూపముల సాధనమున కయి ‘హనుమాన్’ మున్నగు ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికముల నంగీకరించు నపుడు ‘హనుమంతుడు’ మున్నగు గుణవర్ణరూపములను సాధించుట యుక్తము కాదనుట కంగీకరించియే కాఁబోలు నహోబలపతి ‘హనుమంతుడు’ మున్నగునవి ప్రాకృతసమములనఁగా నాచ్ఛికములని చెప్పటయుఁ గేవల మపమాదమే యనుటకు సందియములేదు. “హనుమానుడు, భగవానుడు ఇతి రూపం త్వగుణవర్ణణత్వేన బోధ్యమ్. హనుమంతుడు ఇతిరూపం ప్రాకృతసమమి...విశేషణస్య గుణవర్ణణత్వే మంత్రవంతముగఁ గ్రమంబున నేవురు’ ఇత్యాచార్యనచనం మానమ్” (అహో. ౩౯౫ పు.) (విస్తర. ౧౭౧ I విష.) గణద్వయప్రవృత్తి యొక్కశబ్దమునకు సమ్యంతింపఁజాలకయేకదా హనుమంతుడు మున్నగు మత్వంత విశేష్యశబ్దములను బ్రాకృతసమములనుజేసి సాధింప యత్నించెను. నన్నయప్రయోగానురోధమున విశేషణమగుటంజేసి మంత్రవచ్ఛబ్దము గుణవర్ణణముగా నంగీకరించుటలో త్పతిలేదని చర్చించెను.

హలంతంబు ప్రథమైకవచనాంత తుల్యంబిందు నామం బగు. ౬౭.

వివరణము. రుక్ - రాట్ - మరుత్ - వీరుత్ కర్త - వర్త; శ్వశబ్దంబు ౧౭౦ విషయము. దప్ప నకారాంతంబులెల్లం బ్రథమైకవచన తుల్యం బాలవ్యాకరణ బులే యగునని యెఱుంగునది.

ఉగాగమంబును ద్విత్వంబును దుదిహల్లనకగు. ౬౮.

ఉగాగమాంతంబుల కిట్ల సూత్రముచేఁ బ్రథమైక
వచనలోపంబగు. రుక్కు - రాట్టు-మరుత్తు - వీరుత్తు.
ఉగాగమంబు లేమింజేసి యిచట నామంబుల కస్త్రీలిం
గంబులకుం బ్రథమైకవచనలోపంబులేదు. కర్తము -
వర్తము - చర్తము - సుధన్వఁడు-సుత్రామఁడు.
వీర్ణంబుమీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగా
నగు. ౬౯.

వాక్కు - వాకు - స్వరాట్టు - స్వరాటు.

సంజీవని. ౧౭౦ విషయములు:—అర్థములు:—రుక్కు = కాంతి, రాట్టు = రాజు,
మరుత్తు = గాలి-దేవత, వీరుత్తు=లత, వర్త = కవచము, (శ్వన్-శ్వానము = కుక్క)
సుధన్వఁడు = ఒకరాజు, సుత్రామఁడు = ఇంద్రుఁడు, స్వరాట్టు = సూర్యుఁడు.
పరమేశ్వరుఁడు - “స్వరాట్ - పుం - స్వతో భాసమానే సవితరి. ఇన్ద్రియా నపే
క్ష్యతః సిద్ధజ్ఞానే పరమేశ్వరే...” (శబ్దా. చిం.) “స్వరాజ్. పు. (స్వేనైవరాజతే.
రాజక్విప్) ఈశ్వరే...వైదికచ్చన్దోభేదేచ” (శబ్దస్తో) “స్వరాజ్. పు. (స్వర్గేరాజతే
రాజ. క్విప్) ఇన్ద్రే.” (శబ్దస్తో) “స్వరాట్టు. సం. వి. జ్. పుం. ౧ బ్రహ్మము. ౨
ఇంద్రుఁడు. (రూ. స్వరాటు)” (శ. ర.) ఇంద్రుఁడను నర్థము వ్రాయుటవలె.

“రుచ్ - స్త్రీ. సం - ప్రాతి. రుక్ - రుగ్, రుచౌ, రుచః, సం - ప్రథమావిభక్తి.
రాజ్ - పుం. ,, రాట్ - రాడ్, రాజౌ, రాజః, ,,
మరుత్ - పుం. ,, మరుత్, మరుతౌ, మరుతః, ,,
వీరుధ్ - స్త్రీ. ,, వీరుత్, వీరుద్, వీరు థౌ, వీరుధః, ,,
కర్తన్ - న. ,, కర్త, కర్తణీ, కర్తాణి, ,,
వర్తన్ - న. ,, వర్త, వర్తణీ, వర్తాణి, ,,
సుధన్వన్ - పు. ,, సుధన్వా, సుధన్వానౌ, సుధన్వానః ,,
సుత్రామన్ - పు. ,, సుత్రామా, సుత్రామాణౌ, సుత్రామాణః”

ఇట్టి శబ్దముల ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికముల తుచినున్న హల్లునకు
ద్విత్వమును, ‘ఉ’ గాగమంబు నగును. అట్టియెడల బా. తత్స. ౪౪ సూత్రము
చొప్పునఁ బ్రథమైకవచనమగు ‘పు’ వర్ణకము ప్రాప్తించుచుండఁగా “ఇట్ల” సూత్ర
ముచే (బా. తత్స. ౪౪ సూ.) నద్దానికి లోపంబుగలిగి, “రాట్టు - రుక్కు” మున్నగు
రూపములు సిద్ధించును. ఉగాగమము కిత్తుగానఁ బ్రాతిపదికముల కంతాగమ
మగును. ‘రుక్ - రుగ్’ అనురీతిని సంస్కృతమునఁ బ్రథమైకవచన రూపములు

రెండువిధముల నున్నను నందు 'చర్త' రూపములె యనగా క-చ-ట-త-పాంత రూపములె తెల్లనఁ బ్రాతిపదికములగును. 'సచ్' మున్నగు స్త్రీలింగములకు బా. తత్వ. ౫౨ సూత్రముచోప్పునఁ బ్రథమైకవచన లోపమెట్లును సిద్ధించుచున్నను 'రాట్' మున్నగు నస్త్రీలింగముల ప్రథమైకవచనలోపమునకై యిట్ల సూత్రము లోని "ఉగాగమ" గ్రహణము సార్థకమగుచున్నది. ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతి పదికములలో 'ఉ' గాగమాంతములమీఁది ప్రథమైకవచనమునకు మాత్రమే లోప మును సూత్రించుటచేత 'సుధన్వః' - 'కర్తము' మున్నగు 'డు - మ్'ంత రూప ములు నిర్వాధములగుచున్నవి. 'సుధన్వా' మున్నగు ప్రాతిపదికముల తుదినున్న దీర్ఘమునకు హ్రస్వమురాఁగా రామశబ్దమునకువలెనె "ఉత్వ - డుట్టులు" వచ్చి సుధన్వః య మున్నగురూపములు సిద్ధించును. 'కర్త' మున్నగు ప్రాతిపదికములకు 'అ'మహన్నపుంసకసూత్రముచే మువ్వకమురాఁగా 'కర్తము' మున్నగు రూపము లేర్పడును.

సంజీవని. ౧౭౦ I విషయము:—నష్టి భాగురి కల్లోపమావాహ్మో రుపవర్తయోః| ఆసంచైవ హలంతానాం | యథా వాచా నిశా దిశా|| (సి. కా. ౪౫౨ సూ. విష్వ.) అను కారికచోప్పున 'వాచ - నిశ - దిశ -' అనురీతి రూపములు సముతము సాధువులె యనఁదగియున్నది. "వాచా - స్త్రీ - వాచి - వాణామ్. క్విబన్తాద్వ చోభాగురిమతే టాప్." (శబ్దా. చి.). "వీరుథా - స్త్రీ - వీరుథి. భాగురిమతేన టాప్." (శబ్దా. చి.) అని యిట్లు హలంతముల టాబంతత్వము కోశములందును నంగీ కరింపఁబడెను. కా. జ్ఞాతిశ్చేదనలేన క్విన్తేనెడి వాచారూఢి సత్యమ్ముగన్ (వసు. ౩ ఆ. ౧౦౧) అని భూషణుఁడు యతిస్థానమునఁ బ్రయోగించెను. కాని - వాచ - వాచలు - మున్నగురీతి తత్సమశబ్దములు ప్రయోగదృష్టములు కాలేదు. "వస్తు తస్తు భాగురి రితిశ్లోకోభాష్యే న దృశ్యతే...నిశ్ - దిశోరిగుపథలక్షణే 'కే' అద న్తత్వా ట్టాపి నిశా దిశా ఇత్యాదిరూపసత్వేపి వాచాశబ్దః అసాధురేవేతి శబ్దేస్తు శేఖ రేన్దీతమ్" (సి. కా. బాలమ. ౪౫౨ సూ. వ్యా.) ఇట్లగుటచేతనే కావలయు భట్టా రకుని ప్రయోగములలో 'దిశ' మున్నగునవి కన్పట్టినను 'వాచ' మున్నగునవి కన్పట్ట లేదు. 'వాచ' అను తత్సమరూప మేకావ్యమునందును జూపట్టలేదు. ఉ. శాత్ర వజ్రై త్ర తేజమున సర్వదిశల్ వెలుగొంద... (ఆది. ౫ ఆ. ౯౪) కం...నేనాధికుఁ డయి నిజతేజమెల్ల దిక్కులవెలుగన్ (సభా. ౧ ఆ. ౨౬౫) వాక్ ఛబ్దమునకు 'వాకులు - వాక్కులు' అనునవిమాత్రమే ప్రయోగదృష్టములగుచున్నవి. క...నీ | వాకునకుఁదెచ్చు టుచితమే | నాకు సహోదరపు (సి. కా. ౫౧౩ సూ.

సహన శోవిద్య మానపూర్వాచ్చ) (ఆది. 3 ఆ. ౧౩౦) కం॥ నీకటపుల... | వాకులు శిక్షలు నుపద్రవంబులుకాదే...(ఆది. ౩ ఆ. ౪౧ ప.)

సూరి క్వచిన్నామ గ్రహేతై పేత్యాద్యధర్వణ కారికార్థమును సంగ్రహింప మఱచెను. కాన - కిమ్ము - కించిత్తు - అప్పు మున్నగు రూపములు బాలవ్యాకరణ సాధ్యములు కానేరవు.

సంజీవని, ౧౭౦ II విష:—తకారాంతశబ్దములు సాధారణముగా ద్వితీయైకవచనాంత తుల్యప్రాతిపదికములమూలముననే తత్సమములగుట భట్టారక సమ్మత మనఁదగును. కం. మరుతుల యంశంబునఁ బు | ట్టిరి మువ్వురు...(ఆది. 3 ఆ. ౪౧) క. తక్షకుఁడను పన్నగుఁడు ప | రీక్షితుఁ గఱచునటె.....(ఆది. ౨ ఆ. ౧౮౯) సీ...ప్రథమరీక్షితుఁడు నాఁ బరఁగువాఁడు (ఆది. ౨ ఆ. ౧౯౫) క....శౌర్యో | వేతుఁడు సత్యజితుఁడను | నాతఁడు...(ఆది. ౬ ఆ. ౪౧౪.) (విస్తర. I-II-III-IV)

తర్వాతఁ దిక్కిన ప్రభువులు కొన్ని యలంతితకారాంత శబ్దములకు మాత్రము గణద్వయ ప్రయోగముగావించిరి. ఆ. వె-సత్యజిత్తు మేనసాయకదశకంబు (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౮౮ ప.) క. కినిసి వెసన్ సత్యజితుని | ధనువునఱకి...(ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౮౯) తిక్కిన సత్యజిచ్ఛబ్దమాత్రమునందిట్లు ప్రయోగించినఁ బరిక్షిచ్ఛబ్దమును గుణవద్దణ కార్యములతోనే ప్రయోగించెను. ఉ. ఉత్తర పుణ్యగర్భమున నుండి...పరిక్షితుఁ డుద్భవించినన్ (అశ్వ. 3 ఆ. ౧౬౬ ప.) (అనుబంధ.)

విస్తర. I ౧౭౦ II విష:—అహోబలపండితుఁ డీవిషయమున నీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను. “మరుత్తు - ఇంద్రజిత్తు - పరిక్షితుఁడు - “భవజ్ఞనకుఁ బరిక్షితున్ ఇత్యాచార్యః - అస్య - సులోపంచా ప్యజ్ఞీచకార. పరిక్షితు కాచినయట్లు ఇతి ప్రయోగాత్ - షష్ఠ్యస్తత్వేనవారూపం కథంచిదున్నేయమ్” (అహో. 3౮౭ పు.) అహోబలపతి యిచట మిక్కిలి పొరపాటుగవ్రాసెను. క. పరిక్షిజ్ఞనపాలు చనుట...(ఆది.

అనుబంధ. ౧౭౦ II విష:—‘మహాన్ - మహాన్తా - మహాన్తః’ అను రీతి రూపములుగల మహచ్ఛబ్దము భవచ్ఛత్రాదులలోనిదిగాన (బా. తత్స. ౮౬ సూ.) దానికిఁ దత్సమరూప ప్రయోగముండనేరదు. ఇఁక “స్త్రీపశు జడాన్విసాన్వే మహదాఖ్యాః” అనుసూత్రమునఁ జేర్కొనఁబడిన “మహత్ - అమహత్” అను వానికిని నట్టి యితరసంజ్ఞలకును ద్వితోవ్యత్య సులోపములు విరుద్ధములుగావు. ఉ. —మహత్తు అమహత్తు - అచ్చు - హల్లు - టిత్తు - కిత్తు - జిత్తు - జీత్తు - మొ. జిత్తు బిందువూర్వకంబగు (బా. తత్స. ౧౯ సూ.) మహత్తులగు ముగాదులకు... (బా. ఆచ్చి. ౪ సూ. మొ.)

౨ ఆ. ౧౨౦ ప. ప్రా. కార. ౧౫ సూ. అనురీతి నతిప్రచురముగనున్న యీషత్ప్రయోగమును “షష్ఠ్యస్తత్వేనవా కళంచినైయ” వ్తుని వ్రాయుటయు నచట “పరిక్షితుండు కాచినయట్లు” అని యుండవలసియుండగా ‘డు’ లోపమును నన్నయ యంగీకరించెనని వ్రాయుటయు కేవలము నశుంగతముగాచున్నవి. ‘వృక్షండు వృక్ష’ అనురీతిని సులోపమయ్యెనని తలంచెనో? తెలియదు. ఇట్టి ప్రామాదికపు వ్రాతయే యీక్రిందియాధునికుల వివిధములగు వ్రాతలకు మూలముకానోపును. బాలవ్యాకరణకర్త “మరుత్తు” మున్నగు తకారాంతశబ్దములకు నగుణవద్దణగతము లగుగా నుదాహరించెను. నీచృచ్ఛబ్దమును గణద్వయకార్య యుక్తముగా నుదాహరించెను. (బా. తత్వ. ౨౨-౨౩ సూ.). “పరిక్షిత్తు - పరిక్షితుండు మరుత్తు - మరుతుండు” (గాణ. తత్వ. ౧౧౩ సూ. వివృతి.) అని గాణపతవివరణకర్త యుదాహరించెను. ఆచుశాసనకర్త ‘మరుత్తు’ మున్నగు ద్విత్వోత్పాదముల నుదాహరించిన సూత్రములోని బహుళగ్రహణముచే వీళ్లు ముమూషసేకాక ప్రాస్వముమూడి సయితము ద్విత్వము పాక్షికమని యీక్రిందిరీతిని వ్రాసెను “బహుళమనుటచే ద్విత్వము వైకల్పికము. ఉదా:—సరస్సు - సరసు, వాక్కు - వాకు, ...మొ. మరుతుల యంశమునబుట్టి (భార). ... (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౨౯ సూ. వివ.)” దీనినిబట్టి యీతండు ‘మరుత్తు - మరుతు’ అను రూపద్వయము నంగీకరించినట్లు తేలుచున్నది. “మరుతులయంశమున” అనుచోటి ‘మరుతుల’ అను రూపము గుణవద్దణగత మరుచృబ్దమునుండి యేర్పడినదనిచెప్పక యనుశాసనకర్త నన్నయాధర్వణ సప్తతపద్ధతికి విరుద్ధముగా ప్రాస్వముమూడి హల్లునకు ద్విత్వపాక్షికత నంగీకరించుట సరికాదు. సకారాంతములకుడప్ప మఱియేశబ్దములకును నగుణవద్దణగతమైనవానికి ప్రాస్వము మూడి హల్లు ద్విత్వమునందకుండుట యశ్రుతచరము. అట్టి ద్విత్వాభావమును నిర్ణయింపజాలు ప్రయోగ మొక్కటేని కానరాదు. ప్రాచీన వైయాకరణు లెవ్వరును నట్టి ప్రాస్వముమూడి హల్లునకు సకారేతరమైనదానికి ద్విత్వాభావమును వచింపలేదు. ఇది యిట్లుండగా ‘మరుత్తు’ అను నగుణవద్దణరూపమునకు పైతము మహాకవి ప్రయోగము లభింపలేదు. “మరుతులయంశమున” అను (ఆది. ౩ ఆ. ౮౧) గుణవద్దణ ప్రయోగముండుటచే దాని కగుణవద్దణ ప్రయోగము లేకుండుటయే యుక్తము. సంజీవనిలో నుదాహరించినరీతిని సత్యజిచ్ఛబ్దమునకు మాత్రము గణద్వయకార్య కలితప్రయోగములు తిక్కన భారతభాగమునఁ గన్పట్టుచున్నవి.

విస్తర. II ౧౨౦ II విష:—“ఇంద్రజితుండు” అనుదానికి నగుణవద్దణ కార్యకలిత ప్రయోగము “ఇంద్రజిత్తు” అనునది. “ఇంద్రజిత్తుండు” అను

నదియుఁ దిక్కనేతరకపుల ప్రయోగములలోఁ జూపట్టుచున్నవి. ఆ. వె. ఇట్లు సంగరమున నింద్రజిత్తు । పడిన...(ఆర. ౭ ఆ. ౧౩౬ ప.) సీ...గీ. ఇంద్రజితుఁడంతఁ దండ్రితో నీట్టులనియె ॥ (భాస్క. యుద్ధ. ౨౯౧ ప.) ఉ. సీకొడు కింద్రజిత్తు రజ నీచరనాయక (భాస్క. యుద్ధ. ౧౦౬౩ ప.) ఇట్లు గణద్వయకార్య ఘటితత్వమే కాక “యింద్రజిత్తుఁడు” అను రూపముకూడఁ గొందఱుకవులచేఁ బ్రయోగింపఁ బడుటయుఁగలదు. ‘ప్రశానుడు - భగవానుడు - హనుమానుడు’ అను చోటు లందు “ఉ” గాగమము వచ్చినపిదప డుజ్ సర్లక మహోబలపత్యాదులచే నంగీక రింపఁబడినట్లే యిచటనై తము ద్విత్వోత్పములువచ్చిన పైని డుజ్ఞు కన్పట్టుచున్నది. సీ. జిత్వసంబున కింద్రజి త్తింద్రజిత్తుండు...(సర్వల. ౧ ఆ. ౨౧ ప. ౩ పుట.) అను కూచిమంచి తిమ్మనపల్కుతప్ప దీనికి లాక్షణికసమ్మతి కానరాదు. చ. గొనకొని హేమచారు మణికుండలమండితమైన యింద్రజిత్తునితల తేక్షణంబునన త్రుంచి...(భాస్కర. యుద్ధ. ౧౩౭౮ అయ్యలారుద్ధిని ప్రయోగము) చ. ఘనఃఘ...ఇంద్ర జిత్తుని...(భాస్కర. యుద్ధ. ౧౮౭౭ ప. అయ్యలారుద్ధిని ప్రయోగము) క. నాకొ మరుఁ డింద్రజిత్తుఁడు । లేకుండుట.....(అచ్చ. రా. యుద్ధ. బా. గు. ప్ర. తత్స. ౭౯ సూ. వ్యా.) ఆ. వె. ఇంద్రజిత్తుఁ డప్పు డినకులోద్భవునిచే । (మొల్లరా. యుద్ధ. బా. గు. ప్ర. తత్స. ౭౯ సూ. వ్యా.) ద్విపద - శ్రీమించు నయ్యింద్ర జిత్తుని నగరు । (రంగ. రా. సుంద. (యూ. ము.) ౨౭౯ పుట.) ఇట్లే యిందు ౩౦౭-రంగీ మున్నగు వెక్కుపుటలలో సీప్రయోగముగలదు. కాని ప్రామాణికులగు నన్నయాధర్వణుల సూత్రములకు విలక్షణమగు సీప్రయోగమును దిక్కన శ్రీనాథ నాచన సోమనాది ప్రామాణిక ప్రయోగముల ప్రామాణ్యమైన లేనిదే సాధువని యంగీకరించుట సరికాదని నాయభిప్రాయము. ఈజాతిలోనివే యనఁదగిన ‘ప్రశా నుడు - భగవానుడు - హనుమానుడు.’ అను రూపములునై తము కవిప్రయోగ ప్రామాణ్యము లేమింజేసి యంగీకార్యములు కావని తోచుచున్నది. వీని కహో బలాదుల వివరణములు తప్ప నాథారాంతర మగపడదు. “ప్రశానుడు - ప్రథమైక వచన తుల్యత్వమ్. దీర్ఘాత్ పరత్వాన్నద్విత్వమ్. (అహో. ౩౮౨ పు.) “హను మానుడు - భగవానుడు’ ఇతిరూపం త్వగుణవద్ధణత్వేన బోధ్యమ్” (అహో. ౩౮౩ పుట.) క. హనుమద్భగవత్పదములు । పనివడి హనుమంతుఁడనఁగ భగవంతుఁ డనన్ । హనుమానుడు భగవానుడు । ననుచుఁ బ్రయోగింపఁజెల్లు నంబరవసనా ॥ (సర్వల. ౧ ఆ. ౨౦ ప. ౩ పుట.) “ఒకానొకచో మహత్త్వంబునందు మత్తుప్త కారణంబున కానాదేశంబు విభాషనగు.” హనుమానుడు - హనుమంతుడు - భగ

వాసుడు - భగవంతుడు" (బా. తత్వ. ౨౪ సూ.). తిచ్చికవి యుజ్జసించుటచే గావలయు సూరియు 'ప్రశాసుడు' అనువానిని పుంగ్రహింపలేడు. (ప్రశాసుడు = శాంతుడు) అనుశాసకస్తయుగావత వివరణకర్తయు సీసూరి మార్గమునే యనుసరించిరి (అం. భా. అ. శబ్ద. ౨౨ సూ. గాణ. వివ-తత్వ. ౧౧౪ సూ.). ఇట్లు కఠినసుసరించి యొకరు ప్రాశికాని యెవ్వరును మహాకవిప్రయోగ ప్రామాణ్యమునుగాని ప్రాచీరాంధ్ర చాక్షణికసూత్ర ప్రామాణ్యమునుగాని ప్రదర్శింపలేదు. అగుణవర్ణణకార్యమగు చుత్వముచేరికపివః "అగుణవతాం చర్వహలాం సోర్దోషః" అనుచోష్పన సులోకముగల్గించుండగా మరల డుత్ ప్రత్యయమెట్లువచ్చును?

పయిరీతినే ప్రయోగములను జూచకయే యహోబలవతి "ఉపానత్తు. (హకారాంతము. ఉపానత్. ఉపానహ. ఉపానహః. సం. ప్ర) (అహో. ౩౮౨) స్రక్కు - ఆసృక్కు (౩౮౨ అహో.) (ప్రక్. స్రక్. స్రజః. ఆసృక్. ఆసృజః. సం. ప్ర.)" అని యుదాహరించెను. - "సంకత్తు - సం - వి - ద్ - స్త్రీ..... (రూ. సంవద) (శ. ర)" అని శబ్దరత్నాకరమున చూపాహరింపబడెను. "వీరుత్తు (వీరుత్. వీరుథా. వీరు ధః) (బా. తత్వ. ౬౮ సూ.) నీవృత్తు-నీవృతము-ఋత్విక్కు-ఋత్విజుడు" (బా. తత్వ. ౭౨ సూ.) అని సూరియుదాహరించెను. గమికర్తృకృతనైక నీవృతుఃడనై (శృం. నై. ౨ ఆ. ౨౧ ప.) అనురీతి నై ప్రయోగములున్నవిగాని పయిరీతిగల యగుణవర్ణణరూపములకుఁ ప్రయోగములు లభింపలేదు. శబ్దరత్నాకరమున 'వీరుధము' అనియే చూపబడియున్నది.

విస్తర. III ౧౭౦ II వివః—హకారాంత దకారాంత జకారాంత శబ్దములు ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదికములు కలవగుచునే కవిప్రయోగ దృష్టములగు చున్నవి. ప్రయోగములు:—సీ...యజ్జంబులును నీవ హవ్యవాహ... (సంబోధన రూపము) (సభా. ౧ ఆ. ౨౧౯). (హవ్యవాహమ్. హవ్యవాహా. హవ్యవాహః సం. ద్వి.). "తురాషాహుడు - అనడ్వాహము" (అనడ్వాహమ్. అనడ్వాహా అనడుహః. సం. ద్వి. ఎద్దు.) (అహో. ౩౮౧). "తురాషాహుడు - సం - వి - హ - పుం - ఇంద్రుడు" (శ. ర.). "తురాషాహుడు - సం - వి - హ - పుం - త్వరితముగ శత్రువులను అణచువాడు. ఇంద్రుడు" (సూ. రా. ని.) అని యీ యాంధ్రనిఘంటువులు రెంటును 'తురాషాహుడు' అని చూపుట ప్రామాదికము. "తురాషాట్-తురాషాడ్-తురాసాహ-తురాసాహః. (సం. ప్ర.) తురాసాహమ్-తురాసాహ-తురాసాహః (సం. ద్వి)" అని తురాషాట్ శబ్దమునకుఁ బ్రథమాద్వితీయావిభక్తిరూపములుసంస్కృతమునవెలయుచున్నవి. ఈశబ్దముద్వితీయైకవచనతుల్య

ప్రాతిపదికముగలదై తత్సమరూపమునందునుగాన “తురాసాహుడు” అనియే రూప ముండవలసియుండును. “సహస్సాడస్యః. (౮-౩-౫౬) సామ్రాజ్య సహస్సస్య మూర్ధన్యాదేశఃస్యాత్” (సి. కా. ౩౩౫ సూ.) అని ద్వితీయైవచన మున దీనికి ‘సామ్రాజ్యము’ లేమింజేసి షత్వమురానేరదు. కాన ‘తురాసాహుడు’ అనురూపమే సాధువనడగును.

దకారాంతములు:—కం...సుహృదులెట్టిపుణ్యమొ యనగన్. (ఆది. ౫ ఆ. ౩౨) (ఆర. ౧ ఆ. ౨౪౯. ఆర. ౩ ఆ. ౨౫౨). కం...హృదయప్రియ సుహృదుఁ గాంచి (హరి. పూ. ౫ ఆ. ౧౩౭) (సుహృద్. సుహృత్. సుహృదౌ. సుహృదః.) (సం. ప్ర.). సుహృదమ్ - సుహృదౌ-సుహృదః. (సం. ద్వి.). చ. ఉడికి సఖాసదృల్ వలుకకుండిరి... (సఖా. ౨ ఆ. ౩౧) (సఖాసదమ్ సఖాసదౌ. సఖాసదః. సం. ద్వి.) సీ...బ్రాహ్మణప్రవరుల బ్రహ్మవిదుల | ... (సఖా. ౨ ఆ. ౧౨౧) (బ్రహ్మవిదమ్. బ్రహ్మ విదౌ. బ్రహ్మవిదః. సం. ద్వి.) చ....ధర్మ సం | విదులన నున్న యీభరతవీరులవంశ మునే డధర్మ సం | పద నతనింద్యమయ్యె... (సఖా. ౨ ఆ. ౨౧౯) గీ...ధర్మసం విదుడవు... (సఖా. ౨ ఆ. ౨౪౦) (ధర్మసంవిదమ్. ధర్మసంవిదౌ. ధర్మసంవిదః. సం. ద్వి.). (సంపదమ్. సంపదౌ. సంపదః. సం. ద్వి.) (ఆపదమ్. ఆపదౌ. ఆపదః. సం. ద్వి.). చ...వివిధాస్త్ర సం | పదయును... (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౪౬). కం...ఎట్టియున్నత బలసం | పదులైన జీవులును నా | యెదురను ... (ఆర. ౪ ఆ. ౧౧౦). క. ఆపదఁ గడవంబెట్టఁగ | నోపి... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౬) క... | ఆపదగా కవ్వి ధము సుఖావహమగునే (శాంతి. ౪ ఆ. ౩౫). “మదమాతంగ తురంగ కాంచనలసన్నాఢికృతాణికృత సం | పదలోలినిత్యాద్యాచార్యవచనాత్ (సఖా. ౧ ఆ. ౧౯ ప.) సంపద ఆపద ఇతిసిద్ధమ్” (ఆహో. ౩౮౭ పు.). ప్రయోగస్థితి యిట్లుం డఁగా నాంధ్రకోశకర్త లీక్రిందిరిని నిరాధారముగవ్రాయుట సరికాదు. “సంపత్తు - సం - వి - ద్ - స్త్రీ... (యా. సంపద)” (శ.ర.). శబ్దరత్నాకరకర్త ‘సంపత్తు’ అనుదాని నంగీకరించి “ఆపత్తు” అనుదాని నుపేక్షించుటలో యుక్తియేమో? తెలియకున్నది. “ఆపత్తు” “ఆపద” (సూ. రా. ని.) మహాకవి ప్రయోగప్రామాణ్యమునైనఁ జూప కయె చింతామణి విరుద్ధముగ నొక్కశబ్దమునకు గణద్వయకార్యకలితత్వము నంగీక రించుట సాహసము! క. నారాయణీయమగు నీ | సారాఖ్యానంబు వినినఁ జదివిన సంప | త్తారోగ్యయు స్సద్గతు | లేరికి... (శాంతి. ౬ ఆ. ౫౪౧). అని ముద్రణము లలో ‘సంపత్తు’ అనురూపము కన్పట్టుచున్నదికాని నాయొద్దనున్న తాళపత్రమాత్ర కలలో ‘సంప | త్తారోగ్యయుస్సద్గతు | లేరికి’ అని యున్నది. సంపత్తిశబ్దము

సర్వసమృతము. మఱియుఁ దిక్కయజ్వ “సంపత్తు” అనువానినిమాత్రము విడచిసి తక్కినవానిని సమాసముగ “ఆరోగ్యాయ స్సన్నతులు” అని ప్రయోగించెనట విశ్వసనీయముచుగాదు.

జకారాంతములు:—‘రుక్కు - ఋత్విక్కు’ అని సూరియు “ప్రక్కు - అస్మక్కు” అని యహోబలపతియు నుదాహరించిరి. సీ. “భుక్ పదంబునకు భూభు జులు భూభుక్కులు... (సర్వల. ౧ ఆ. ౨౧ ప. ౩ పు.) అని తిష్ఠకవియు వచించెను. కాని యిట్టి యగుణవద్దణకార్యములు ప్రయోగములందుఁ జూపట్టలేదు. గీ. భుక్ప దమునకు భుజాడగు భూభుజాండు’ (ఆం. భూ. ౪౦ ప.) అని ప్రాచీనుడు కేతన గుణవద్దణ కార్యముతోనే ప్రయోగించెను. పరిశీలింపఁగఁ బదాంతమందును డ్యుల్ పరకత్వమందును సంస్కృతమున “కుత్వము” వచ్చు జకారాంతములకు గుణవద్దణ కార్యములతోనే ప్రయోగములు గిన్నట్టుచున్నవి. అట్టియెడల “కుత్వము” రాక షత్వమువచ్చువానికి “టకార” ద్విత్వోత్పరూపములు ప్రయోగదృష్టములగుచున్నవి. మత్తకోకిల...దో! షడ్ధతిన్ రుజలుద్భవింపఁగ (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౪౧ ప.) సీ. ఋత్విజాండుని విచారించి పూజించితే... (సభా. ౧ ఆ. ౧౧ ప.). మత్తికోకిల - న్నా తకుండును ఋత్వి జాండును...పూజనీయులు... (సభా. ౨ ఆ. ౪ ప.) సీ...ఋత్వి | జాండుగఁ గ్రతు వొనర్చుచునుండ... (శాంతి. ౩ ఆ. ౧౧౬) ఇట్లుంతటను “ఋత్విజాండు” అను గుణ వద్దణకార్య ప్రయోగమే కన్పట్టుచున్నది.

“అస్మజః పదాన్తే కుత్వమ్. సృజేః క్వినోవిధానాత్ - విశ్వసృడాదౌతున. సృజదృశోరితిసూత్రే (౨౪౦౫ సూ. సి. కా.) రజ్జుసృడాభ్యమితి భాష్య ప్రయోగాత్.” (సి. కా. ౪౪౩ సూ. వివృతి. ౨౧౪ పుట.). “విశ్వసృట్, విశ్వసృట్ - విశ్వసృజౌ - విశ్వసృజః - ఇహసృజయజ్యోః కుత్వన్నేతిక్లీబేరత్యతే.” (సి. కా. ౩౭౯ సూ. వివృతి.) అను పాణీయ సిద్ధాంతము చొప్పున ‘విశ్వసృక్’ అనునది కుత్వమునకు విషయముకాక షత్వమాత్రమునకే విషయమగుచుండఁగా “గీ. విశ్వసృజులను మునులచే వితతమగు...” (శాంతి. ౨ ఆ. ౨౬ ప.) అను తిక్కయజ్వ ప్రయోగము పైని వ్రాసినయేర్పాటును విరోధించుచున్నదని శంకింప రాదు. ముగ్ధబోధ వ్యాకరణవ్యాఖ్యాతయగు దుర్గాదాసుండు “విశ్వసృజః కుజ్ వాఫే ఇతివక్తవ్యమ్. విశ్వసృక్ - విశ్వసృట్ - విశ్వసృభ్యామ్ - విశ్వసృ డ్భ్యామ్” అని వివరించెను. (ముగ్ధ. వ్యా. ౨౧౧ సూ. వ్యాఖ్య.) ఇట్లుగుటచేత ‘విశ్వజౌ’ అనునది పాక్షికముగ “కుత్వ” మునకును విషయమగుటచే సోమయాజి ప్రయోగము పయి యేర్పాటునకు విరుద్ధముకానేరదు. “సమ్రాజ్ - విరాజ్”

మున్నగువానికి 'కుత్వము' రాక షత్వమేవచ్చునుగాన వానికిఁ బ్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికకార్యములు వచ్చుట నిర్వివాదము. క. విను నృపసమ్రాట్టు విరాట్టనియెడు శబ్దములఁ బొగడునాగమములు...(శాంతి. ౨ ఆ. ౨౭౨ ప.) సోమయాజి ప్రయోగమిట్లుండఁగా "క. భూభుగ్విరాట్పదంబులు | ... | భూభుజులు విరాజులనఁగఁ బోలువైయునికన్" అని విన్నకోట పెద్దిరాజు 'వి రాజులు' అని పేర్కొనుట సరియైయుండలేదు. (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౩౯ ప.) 'రాట్టు - స్వరాట్టు - స్వరాటు' అను సూరి యుదాహృతులును బైయేర్పాటున కనుకూలముగనే యున్నవి.

విస్తర. IV ౧౭౦ II విష:—శ్వశబ్దము తప్ప నకారాంతంబులెల్లం బ్రథమైకవచనాంత తుల్యంబులె యగునను సూరివాక్యమివటకు వ్యాఖ్యాతమైనది. (౧౭౦ I విష.) 'పథిన్' మున్నగు నకారాంతములకుఁ దత్సమరూపము లప్రయుక్తములనియు వానికిఁ బర్యాయములగు 'పథ' మున్నగు 'అ' కారాంతశబ్దములె తెల్లనఁ దత్సమరూపములతోఁ బ్రయుక్తములగుచున్నవనియు నీవటకె వివరింపఁబడెను. (౧౬౯ III విష.). సూరి 'సుధస్వండు' అను శబ్దమును 'సుధన్వన్' అను నకారాంత ప్రాతిపదికమునుండి మాత్రమే సాధించెను. కాని దానికిని 'పథ' మున్నగువాని వలెనె 'అ' కారాంత ప్రాతిపదికము సంస్కృతకోశములలోఁ గన్పట్టుచున్నది. "ధన్వ-న [సా - ధన్వ. అచ్.] చాపే." (శబ్దస్తో). "ధనుశ్శబ్ద పర్యాయోధన్వ శబ్దో ప్యస్తి" (అహో. ౩౯౧ పు.). 'సుధస్వండు' అను రూపమేకాక "సుధనువు-సుధనుడు - సుధనుషుడు" అను రూపములునై తము సాధువులెయని ప్రయోగాదుల వలన విశదమగుచున్నది. సకారాంతశబ్దములకుఁ బ్రత్యేకమగు వ్యవస్థచే గుణవర్ధణ కార్యములును సకారలోప పక్షమున నగుణవర్ధణకార్యములునువచ్చునని సకారాంత శబ్ద ప్రకరణమున విశదీకరింపఁబడెను. (౧౭౯-౧౮౧ విష.). "ధనుషశ్చ. (గీ-ర. ౧౩౨) ధనురస్తస్య బహువ్రీహేరణజాడేశఃస్యాత్ - ద్విధన్వా - శార్ణధన్వా - వాసంజ్ఞాయామ్ (గీ-ర. ౧౩౩) శతధన్వా - శతధనుః" (సి. కౌ. ౮౭౦-౮౭౧ సూ. బహువ్రీహి.) అను సిద్ధాంతకొముదీ గ్రంథమునుబట్టి యనఁగా నందలి 'శార్ణధన్వా' అను నుదాహృతినిబట్టి - శార్ణధన్వా = విష్ణువు - గిరిధన్వా = శివుడు - పుష్పధన్వా = మన్మథుడు - మున్నగునవి సంజ్ఞావాచులుకావనియు వాని కనఞాదేశము నిత్యమేయనియు మనుజుసంజ్ఞలగునపుడు మాత్రమే యనఙ్ఘనకు వైకల్పికత్యమనియుఁ దేలుచున్నది. కాని యీసిద్ధాంతము ప్రయోగసమ్మతము కామింజేసి

“శాస్త్రధన్వేతి - స్వలావణ్యాశంసా । ధృతధన్వః మహ్నయత్యణచితి పుష్పదస్త్ర
ప్రయోగ ఇతిచేత్ - ఆత్రాహుః - సమాసాద్విధేరనిత్యత్వాత్సామ్రాజ్యమక్షి”
(తత్వబోధిని. సి. కా. వ్యాఖ్య. ౧౭౧ పు. ధన్వశ్చేతి సూత్రవ్యాఖ్య) అని తత్వ
బోధినివ్యాఖ్యాకారుడు వివరించెను. సంస్కృతకోశకాండలు “పుష్పధన్వః - పుం -
కామదేవే. పుష్పంధన్వస్య - వాసంజ్ఞానా మిత్యంభావే సాదుః.” “పుష్ప
ధన్వా - పుం - మదనే - కామే - పుష్పంధన్వస్య, వాసంజ్ఞాయామిత్యంశః” (శబ్దా.
చిం.) అనుచొప్పున “పుష్పధన్వా-పుష్పధన్వః” మున్నగునవి సంజ్ఞావాచకములై
యనుచు ననన్తైకత్వము నంగీకరించిరి. ఇట్లుగూడచేసి “పుష్పధన్వం -
పుష్పధన్వపు-పుష్పధన్వడు-పుష్పధన్వడుడు” అనుతత్వమరూపములెట్లను సాధము
లగుచున్నవి. క. శతధన్వం మనిమ యతని... (హరి. పూ. ౩ ఆ. ౨౦౫ క.) క....
అంతటఁ గడునలిగి యాతఁడా శతధన్వ న ! తన్మంత్రోదయః... (హరి. పూ. ౩
ఆ. ౨౧౩) సకారాంత మహత్తులకు గణవర్ణనకార్య ప్రయోగములు ముందు
నిరూపింపబడును. (౧౭౯-౧౮౧ విష.). “మఘవంతుడు. పుం - వి - న్ - పుం -
ఇంద్రుడు...”. “మఘవంతు - పుం - వి - న్ - పుం—వై—” (శ. ౫.) అని
శబ్దరత్నాకరమున రెండురూపములును నుదాహరింపబడినవి. రెండిటికిని మూల
మొక్క ‘మఘవన్’ అనునది యరియే వ్రాయబడెను. ఇచట నొక్కశబ్దమునకే
గణద్వయకార్యములు గన్పట్టుచున్నవి. ఆరెండురూపములకు నొక్కశబ్దమే మూల
మని పాణినీయులు నైతము సాధించియున్నారు. “మఘవాబహుశమ్. (౬-౮-
౧౨౮)” (సి. కా. ౩౬౦ సూ. హలంత) అను సూత్రముచే ‘మఘవన్’
అను శబ్దమునకే ‘తృ’ అనుదాని సంధాదేశముచేయుగా ‘మఘవత్’ అను రూప
మేర్పడునని పాణినీయులు సాధింతురు. “మఘవత్:—మఘవాన్ - మఘవన్తా-
మఘవన్తః. (సం. ప్ర) మఘవన్తమ్ - మఘవన్తా - మఘవతః-(సం. ద్వి.) మఘవన్:—
మఘవా - మఘవానౌ - మఘవానః (సం. ప్ర).” అని వాని సంస్కృత విభక్త్యంత
రూపములు. కాని సంస్కృతకోశములలో నివి పృథక్ శబ్దములుగాఁ జూపబడి
యున్నవి. “మఘవత్ - పుం - (మహ. ఘ౞ధే. క. హస్యఘః - మఘః = పూజా -
అస్త్యధేమతుప్ - మస్యవః) ఇన్ద్రే...తత్పత్నాన్వంజీప్ - మఘవతీ.” “మఘవన్ -
పుం. (మహ. కనిన్. ని.) ఇన్ద్రే...మఘానీ” (శబ్దస్తో.) ఇవి యిట్లుండఁగా భట్టారకుఁ
డంతటను ‘మఘవన్’ అనుదాని యగుణవర్ణన కార్యములతోనే ప్రయోగించి
యున్నాఁడు. డి. ఆహవభూమిలోనఁ బరమార్థము పార్థుడు వైరివాహినీ ।
పూర్వహము వ్రచ్చుచోట మఘవంతుడు వానికి మార్కొనంగ ను । త్సాహము

గుణవద్గణో ద్వితీయైకవచనతుల్యో భవే ద్వికృతౌ.

(ఆం. చిం. హలం. ౧ కా. అహో. ౩౮౧ పు.)

గుణవతాం డుమూప్రాగ్వత్. (ఆం. చిం. హలం. ౨

నన్నయా కారి. అహో. ౩౮౧ పు.)

ధర్వణీయము. అష్టలో రాలు శబ్దేన | సమానార్థకతాయ ది | సమాస

౧౭౧ విషయము. స్తత్ర చోద్రః స్యాత్ (వికృ. సంధి. ౨౬ కారి. అహో. ౩౮౬ పు.)

సంబధే క్వచిదర్థఃస్యా | దసంబధే విలక్షణః || (వికృ.

సంధి. ౨౭ కారి. ౨౨౪ పు.)

కల్పతరు. ౧౭౧ విషయము:—ఇందు “అష్టలో:...” అనునది మొదలొకన్న కారికలకు, ౯౩ విషయమున వ్యాఖ్యచేయబడినది. గుణవద్గణిత్యాది—వికృతౌ = తెలుగునందు, గుణవద్గణః=గుణవదాదులలోఁ జేరినశబ్దము, ద్వితీయైకవచన తుల్యః= సంస్కృత ద్వితీయైకవచన తుల్యరూపముగలది ప్రాతిపదికము, భవేత్ = అగును. గుణవతామ్ = ఈగుణవద్గణిత ప్రాతిపదికములమీఁది సుప్రత్యయాదులకు ‘డు - ము’ మున్నగు తెలుగువిభక్తులు, ప్రాగ్వత్ = మునుపటి యజంతశబ్దములందు వలెనే యాదేశములగుటచే రూపసిద్ధిగల్గును. ‘గుణవత్’ అనునది గుణశబ్దముపైన స్త్యర్థకమగు ‘మత్’ అను తద్గిత ప్రత్యయముచేడటచే నేర్పడు తద్గితాంతశబ్దము. అదంతాదులపై నిల్చు ‘మత్’ ప్రత్యయ మకారము వకారమగును. ఇట్లేర్పడిన “గుణవత్” మున్నగు శబ్దములనుటచేత నీగుణవదాదులలో - శ్రీమత్ - బుద్ధి మత్ - ధనవత్ మున్నగు తద్గితాంతములేకాక “విద్యన్” మున్నగు కృదంతములు నైతము ప్రయోగానుసారముగాఁ జేర్పబడుచున్నవి. గుణవదాదుల ద్వితీయా రూపములు:—“గుణవ స్తమ్ - గుణవంతా - గుణవతః; శ్రీమ స్తమ్ - శ్రీమంతా - శ్రీమతః; విద్వాంసమ్ - విద్వాంసా - విదుషః; సత్యజితమ్ - సత్యజితా - సత్యజితః; సంపదమ్ - సంపదా - సంపదః; ఋత్విజమ్ - ఋత్విజా - ఋత్విజః - శ్వానమ్ - శ్వానా - శునః; అప్సరసమ్ - అప్సరసా - అప్సరసః.” అను రీతిని గ్రహింపవలెను. “అన్యేషాంచ వాలుగస్తస్య” అను చింతామణిసూత్రములోని వాశబ్దమునకు వ్యవస్థావాచిత్యము సంగీకరించిద్వి తీయైకవచన తుల్య ప్రాతిపదికముల నేయఁడన్న... (ఆది. ౮ ఆ. ౪౬). తే. గీ.... | మఘవు కులిశంబు వ్రచ్చు నీమస్త కంబు || (సభా. ౨ ఆ. ౨౪౦ పు.). సీ....ఆ. చె||...మఘవు నాజ్ఞఁజేసి మాతలి యు క్కమై | ... (ఆరణ్య. ౧ ఆ. ౩౪౪ పు.) ‘మఘవంతుడు’ అని కన్పట్టలేదు.

తుది మకారము కవిప్రయోగానురోధమున నిత్యముగ లోపించునని వ్యాఖ్యానముచేసికొని వీనితుది మకారమునకునిత్యలోపమును సాధించికొనవలెను. లేదా గుణవతాం డుమూప్రాగ్వత్తను దానివిధాన సామర్థ్యమున ముమ్మాదులు సిద్ధించుట కర్హముగ నీగుణవర్గణ ప్రాతిపదికముల తుది మకారము నిత్యముగ లోపించునని వ్యాఖ్యానముచేసికొనియైన నట్టి మకారమునకు నిత్యమగులోపమును సాధించికొనవలయును. గుణవంతుఁడు మున్నగుచిరి మకారలోపనిత్యతయే మహాకవి ప్రయోగసమ్యతమై యున్నది.

పయిరితినేర్పడిన 'గుణవంత' మొదలగు ప్రాతిపదికములపై 'సు' మున్నగు నామవిభక్తి ప్రత్యయములు నిల్వఁగా 'రాముఁడు - వనము - మున్నగున జంతశబ్దరూపములవలెనే గుణవంతుఁడు - గుణవంతము - మున్నగు రూపములు సిద్ధించును. ఇట్లు 'వీనికులము గుణవంతము' మున్నగుచోట్ల నపుంసకత్వము నందును బులింగ ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదికమునె గ్రహించి రూపసాధనము చేయుట సుప్రదాయమైయున్నది. 'ఆపద - సంపద - అప్పురస' మున్నగునవి స్త్రీలింగములగుటంజేసి "అనుతాంస్త్రీయా" విత్యాది సూత్రముచే రమాదిశబ్దము లకువలెనే ప్రథమైకవచనలోపము కల్గునని యెఱుంగునది. ఆనద్వాహము=ఎద్ద, తురాపాహుఁడు=ఇంద్రుఁడు. శ్వానము = కుక్క. "శ్వశబ్దంబుదప్ప నకారాంతంబు లెల్ల" నిత్యాదివివరణముచే సూరి నకారాంత శ్వశబ్దమునె గ్రహించెననియు నది ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదికమునుండి రూపసిద్ధిసందునని యాతఁడు తలంచె ననియు స్పష్టమగుచున్నది. కాని సంస్కృతకోశములలో 'అ' కారాంత శ్వానశబ్దమును గన్పట్టుచున్నది. "శ్వాన. పు. (శ్వేవ. అచ్) కుక్కురే తజ్జాతి స్త్రీయాంజీప్." (శబ్దస్తో.) "శ్వానీ - స్త్రీ - శున్యామ్" (శబ్దా. చిం.) "శ్వన్ - పు - (శ్వ. కసిన్. ని.) కుక్కురే - తజ్జాతి స్త్రీయాం, జీప్ - శునీ" (శబ్దస్తో) భట్టారకుఁడు ప్రసిద్ధ శ్వశబ్ద స్త్రీలింగరూపమునె ప్రయోగించియున్నాఁడు. "ఆప్రదేశంబునకు సరమయను దేవశునికొడుకు సారమేయుండు..." (ఆది. ౧ ఆ. ౮౪ వచనము (విస్తర). పయి గుణవదాది శబ్దములు స్త్రీత్వంబున జ్యంతములగును గాన "ఈలత శ్రీమతి - ఆ

విస్తర. ౧౭౧ విషః—నన్నయప్రయుక్తమిట దేవశునీశబ్దము. ఈకారాంత స్త్రీలింగము. ఆం. భా. చరిత్రకర్తగాదిఁ బొరవడి యిక్రిందిరితిని వ్రాసిరి. "శ్వన్ శబ్దముయొక్క సప్తమ్యైకవచనరూపము తెనుఁగున ప్రథమైకవచనరూపమగును. (ఆది. ౧ ఆ. ౮౩. ఆం. భా. చ. ౧౩౬౪ పుట.). ఆంధ్రభాషా వికాసకర్తగా రీవిషయము నుగ్గడించిరి (ఆం. భా. వి. ౨౧౮ పుట.). ఆంధ్రభాషాచరిత్రకర్తగా రీసందర్భ

స్త్రీ గుణవతి - సీత విదుషి" మున్నగు నజంతరూపములె వెలయును. మఱియు మహతి వాచ్యమగునపుడు గుణవంత మున్నగువానితో 'ఆలు' శబ్దము సమసించి "దారాద్ధేత ఉత్" అనుచొప్పునఁ గుణవంతురాలు మున్నగు రూపములునైత మేర్పడును. ఇట్లు 'శ్రీమంతురాలు - శ్రీమతి - విద్వాంసురాలు - విదుషి' మున్నగు ద్వివిధరూపములును సిద్ధించును. ఈవిషయమునె "అష్టలోరాలు శబ్దేనే." త్యాద్యధర్వణకారికలు విశదపఱచుచున్నవి. (చూ. ౯౩ విష.). కళత్రశబ్దము నపుంసకలింగమగుటచే "వానికళత్రము గుణవతి" అని యుండనేరదు. ఇంక 'వాని కళత్రము గుణవంతము' అను నమహద్రూపముగాని "వానికళత్రము గుణవంతురాలు" అను నాలుశబ్దసమాసపు రూపముగాని సిద్ధించును. "స్త్రీయాం బహు ష్వప్సరసః" అను చొప్పున (నామలిం. ౧ కాం. స్వర్ణవ. ౫౨ శ్లో.) నప్సరశ్శబ్దము నిత్య బహువచనాంతమగుటంజేసి ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదికమును గ్రహించుటకు వలనుపడదనియు నప్సరశబ్దమువలెనే యిదియు 'క్వచిన్నామగ్రహేదైవే' త్యాది సూత్రమునకు లక్ష్యముకాదగుననియు శంకింపరాదు. "బహుషు ఇతిప్రాయో వాదః. అనచి చేతిసూత్రే (౮-౪-౪౭) అప్సరాః ఇతి భాష్యప్రయోగాత్" (అమర సుధావ్యాఖ్య. నామలిం. ౧ కాం. స్వర్ణవ. ౫౨ శ్లో.) "అప్సరాః - స్త్రీ - స్త్రీయాంబహు ష్వప్సరసః ! స్యాదేకత్వైప్సరా అపీతిశబ్దాల్లవః - ఏకాప్సరః ప్రాథితయోర్వివాద ఇతిరఘుః. (శబ్దా. చిం.)" అనుచొప్పున 'అప్సరస' అను ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదిక సిద్ధరూపము నిర్బాధము. సీ. అందు జలక్రీడ లాడుచు నున్న య, ప్సరస ఘృతాచియన్ సదమలాంగి (ఆది. ౫ ఆ. ౧౯౫) అని. భట్టారకుడును బ్రయోగించియున్నాడు. భట్టారక ప్రయోగానురోధమున సకారాంత పుం మునఁ బెక్కు సంస్కృత శబ్దవిషయకములగు ప్రమాదములకు లోనయిరి. ఇకారాంత సఖశబ్దమును 'సఖన్' శబ్దమనిరి. (ఆం. భా. చ. ౧౩౬౪ పు.). ఇకారాంత శుచిశబ్దమును నైతము నకారాంతమనుకొనిరి (ఆం. భా. చ. ౧౩౬౪ పు.). "దకారాంత 'ముత్' శబ్దములోని ప్రథమైకవచనమగు తకారమునకు ద్ కారమును నపుం సకలింగమగుటచేత దానిపై అకారమును వచ్చును...ముదము" (ఆం. భా. చ. ౧౩౬౩ పు.) అని వ్రాసిరి. ముచ్చబ్దము స్త్రీలింగము. నపుంసకముకాదు. 'ముత్ - ముద్' అను రెండురూపములును ప్రథమైకవచనమున నిల్చునుగదా యట 'త' కారమునకు 'ద' కార విధానమేల? ద్ కారమేమిటి? ఉచ్చశబ్దము "ఉచ్చైచ్చన్" అను నవ్యయపదమునుండి పుట్టినదనిరి. (ఆం. భా. చ. ౧౩౬౬) మొ. విస్తరభీతి నింకను జూపనయితిని.

స్త్రీలింగ మహాస్తవహతీవాచక శబ్దములకుమాత్రము గణాన్నయపాకము నంగీకరించుటయు గుణవద్దణరూపములనేకాక యగుణవద్దణపక్షమునందలి ప్రాతిపదికాంత సకార లోపమున సిద్ధించురూపములనునైత మంగీకరించుటయు ముందు చిహ్నమింపబడును. (౧౭౯-౧౮౧ విష.) కావున - “అప్పరసమ్ - అప్పరామ్” అను ద్వివిధ ప్రాతిపదికములనుండియు “అప్పరస - అప్పర” అను ద్వివిధరూపములు సుపాధములగుచున్నవి. అప్పరశబ్దము స్త్రీలింగముగాన రెండిటనుఁ బ్రథమైకవచనలోపము కల్గెనని యెఱుంగునది. “అప్పరస్ - స్త్రీ - బహు. (అభ్యుత్పన్నః. పు. అసునఁ....చచాద్యచ్). అప్పరాన్యత్ర. స్త్రీ -” (శబ్దరత్న.) అను చొప్పున నాకారాంత స్త్రీలింగమగు ‘అప్పరా’ అను శబ్దమునైతము సంస్కృతకోశములలోఁ గన్పట్టుచున్నది. కాన ‘అప్పర’ అను తత్సమపదమును నిర్బాధమె యనఁదగును.

అహోబలపండితుడు ‘తురానాహమ్ - అనద్వాహమ్’ మున్నగు ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదికములతుది మకారమునకు వైరితని లోపముచేయక “అన్య హలోశ్రదుదీ (౧-౧-౨౫). (షడ్భా. ౩౭ పు.) (పుత్తి) శబ్దే వ్యన్య హలోన్య స్యవ్యజ్జనస్య లోపస్సాన్యచ్చ) దిత్వవ్యయ ము దిత్వపరజ్జనంచ వక్షయిత్వా. ఇతి ప్రాకృతసూత్రేణ మకారస్యలోపః” (అహో. ౩౮౨ పు.) అని వివరించెను. ఇది సరికాదు. ఆంధ్రవ్యాకరణములలోఁ జెప్పబడనివిషయము లావశ్యకములగునపుడు ప్రకృతులగు సంస్కృత ప్రాకృతముల వ్యాకరణములనుండి “అనుక్తమన్య శబ్దాను శాసనవత్” అను చొప్పున గ్రహించుట సంప్రదాయముకాని ‘అన్యేహంచవాలు గన్తస్య’ అని చింతామణిలో సంత్యహల్లోప విషయముక్తమైయుండఁగా ననుక్త న్యాయమునకెట్లు ప్రసక్తికలుగు ?

మతుబాదికంబు ద్వితీయైకవచనాంత తుల్యంబు నామంబగు. ౨౦.

శ్రీమంతమ్ - గుణవంతమ్ - విద్వాంసమ్ - అనద్వాహమ్ - శ్వాంసమ్ - ఉపాసహమ్ - అప్పరసమ్ - ఇత్యాదులు.

౧౭౧ I విషయము. దాని యంతిమ మకారంబునకు లోపంబగు. ౨౧.

శ్రీమంత-గుణవంత - విద్వాంస - అనద్వాహ-ఇత్యాది. వీని కజంతంబులకుంబోలే డు జాదులు యథాయోగ్యంబుగానగు. అతఁడు శ్రీమంతుడు - ఇతఁడు గుణవంతుడు - వానివంశము శ్రీమంతము - వీనివంశము

గుణవంతము - విద్వాంసుఁడు - విద్వాంసము - అన
 ద్వాహము - శ్వాసము - అప్సరస. వక్ష్యమాణ లక్ష
 ణంబుచే స్త్రీత్వంబున మతుబాదికంబులు జ్యంతంబులై
 యిందు గ్రహింపబడు. శ్రీమతి - గుణవతి - విదుషి -
 శుని. మహతి వాచ్యం బగునపుడు శ్రీమంతురాలు -
 గుణవంతురాలు - విద్వాంసురాలనియుఁ బ్రయో
 గింపఁదగు.

సంజీవని. ౧౭౧ I విష:—మతుబాదికంబు = మతుప్ ప్రత్యయము మున్నగు
 నవి. సంస్కృతమున నస్త్యర్థమున (అది దీనికిఁ గలదనునర్థమున) ‘మతుప్’ అను
 ప్రత్యయమువచ్చును. “తదస్యాస్త్యస్తిన్నీతి మతుప్. (గీ. ౨-౯౪). (సి. కౌ.
 ౧౦౯౪ సూ.)” అను పాణినిసూత్రముచొప్పున నయ్యది సిద్ధించును. “మా
 దుపథాయాశ్చ మతో ర్వాఽయ వాదిభ్యః. (౮-౨-౯). యయః.” (౮-౨-౧౦)
 (సి. కౌ. ౧౦౯౭-౧౦౯౮ సూ.) అనునవి మొదలగు సూత్రములచే నట్టి
 మత్ ప్రత్యయమకారము కొన్నియెడల వకారమగును. “మోజ్జర్ఘపాద్యతుః”
 (వృత్తి) మకారోజః - అవర్ణోజః - మకారాంతా దవర్ణాంతాత్ - ఝపంతాచ్చ వతుస్సాన్
 దస్త్యర్థే - లక్షీవాన్ - యశస్వాన్ - భాస్వాన్ - కింవాన్ - జ్ఞానవాన్ - విద్యా
 వాన్ - విద్యుత్వాన్ -” (ముగ్ధబో. ౪౪౨ సూ.) మకార ముపధగాఁగల శబ్దముల
 కంటెను, ‘అ’ వర్ణ ముపధగాఁగల శబ్దములకంటెను, మకారాంత శబ్దములకంటెను,
 ‘అ’ వర్ణాంత శబ్దములకంటెను, ఝప్ ప్రత్యాహారాంత వర్ణములకంటెను, (వర్గపంచ
 మములుతప్పఁ దక్కిన స్పర్శములు) బరముగా వతు ప్రత్యయమువచ్చునని వైముగ్ధ
 బోధ వ్యాకరణసూత్రమున కర్థము. ఇట్టి మత్వంతములును వత్వంతములును
 మాత్రమేకాక యింకను విద్వన్ - మున్నగునవియును గుణవదాదులని యెన్న
 వలెను (విస్తర). ‘సత్యజిత్ - ఇంద్రజిత్’ మున్నగు నలంతిశబ్దములుతప్పఁ దక్కిన
 తకారాంతములును, (విస్తర II ౧౭౦ II విష.) దకారాంత హకారాంతములును

విస్తర. ౧౭౧ I విష:—అనుశాసనకర్త యీసందర్భమునందలి బాలవ్యా
 కరణ విషయములను సంగ్రహించుటలోఁ గొంత పొరవడినట్లు కన్పట్టుచున్నది.
 “మత్వర్థియాంత వస్వంతముల ద్వితీయైకవచనరూపములు తెలుగున నామము
 లగును. అగుచోఁ దుదిమకారము లోపించును. ఉదా:—శ్రీమంతమ్ - శ్రీ
 మంత; విద్వాంసమ్ - విద్వాంస; ఇత్యాదులు. ప్రాకృతమందు ప్రథమైకవచనమున
 ‘శ్రీమంతో - భగవంతో - గుణవంతో’ యనురీతిని మత్వర్థియాంతశబ్దముల రూప

మత్స్యమువచ్చెడి జకారాంతములును (విస్తర III ౧2౦ II విష.) శ్వశబ్దమును మఘవచ్చబ్దమును గుణవద్దణములోనివేయని యీవఱకు వ్రాసియేయున్నాను. సకారాంత మహస్తహతీవాచకములు గణద్వయకార్యములతోఁ బ్రయుక్తము లగుననియు (విస్తర. IV ౧2౦ II. ౧2౧ విష. కల్ప.) సేవఱకే వ్రాసియున్నాను. ముందు ప్రయోగ ప్రదర్శనపూర్వకముగ విస్తరింపబడును. (౧2౧-౧2౧ విష.) కావున నిటఁ బునరుక్తముగ నమైవిషయములు వ్రాయబడలేదు. శ్రీమార్ - శ్రీమన్తా - శ్రీమన్తః - (సం. పుం. ప్ర.) శ్రీమన్తమ్. శ్రీమన్తా. శ్రీమతః. (సం. పుం. ద్వి.) శ్రీమతీమ్ - శ్రీమత్యా - శ్రీమతీః. (స్త్రీ. సం. ద్వి.) శ్రీమత్ - శ్రీమతీ - శ్రీమన్తి (సం-న. ద్వి.) ఇట్లు మూడులింగముల రూపములున్నను సీఁజేష్య నిష్పన్నములుండును. ఆరూపములె తెలుఁగున ఆకారాంతములైన ప్రాతిపదికములయిన వనియు సూహింపవచ్చును." (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౨1 సూ.) ఇట్లే ౨౬ సూత్ర మందును మత్స్యధీయాంతములు వస్వంతములుమాత్రము చెప్పబడుటయు నాది శబ్దము చేర్పబడకుండుటయుఁ బ్రామాదికములె యనఁదగును. అట్లుగుటచే "ఆన ద్వాహమ్ - శ్వానమ్" మున్నగునవి సంగ్రహింపబడవయ్యె.

ఈయనుశాసనపుఁ బ్రథమముద్రణమున నింకను ప్రమాదము చూపట్టుచున్నది. 'వస్వంతముల' అను దశమునైత మీ ౨1-౨౬ సూత్రములలో లేదు. అట్లయినను రెండుసూత్రముల వివరణములలోను 'విద్వాంస - విద్వాంసుఁడు' అను నవి యుదాహరింపబడెను. "మత్స్యధీయాంతములైన సంస్కృతశబ్దముల ద్వితీయైకవచనరూపములు తెలుఁగున నామములగును.....ఉదా:-విద్వాంస..." (౨1 సూ.). "మహద్వాచకములైన తత్సమ మతుబంతనామములు రామశబ్దతుల్యంబులు...ఉదా:-విద్వాంసుఁడు..." (౨౬ సూ.). (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ప్రథమముద్రణము) పై సందర్భమునుబట్టి గ్రంథకర్త విద్యచ్ఛబ్దమును గుణవచ్చబ్దమువంటి మత్స్యధీయ తద్ధితాంతమని తలంచెననకతీరదు. అందు స్థలాంతరమునందును నిట్లే వ్రాయబడెను. "మహతీవాచకములైనచో నీమతుబంతములకు ఆలుశబ్దము చేరును. భగవంతురాలు - శ్రీమంతురాలు - విద్వాంసురాలు..." (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౨2 సూ. వివరణము. ప్రథమముద్రణము.)

మఱియుఁ దృతీయముద్రణమునందు పై తము మత్స్యధీయములనెల్ల గ్రహించుటచే 'కరిణమ్ - తేజస్విన్' మున్నగునవియును నిందుఁ జేరునుగాన 'కరిణము తేజస్విన్'ము మున్నగు ననిష్టరూపములు సంభవింపవలసినవచ్చుచున్నది. "ప్రథమైకవచన తుల్యమ్...ద్వితీయైకవచన తుల్యః" అని భట్టారకుఁడును, నట్లే తుల్యశబ్దము

గుణవంతము - విద్వాంసుఁడు - విద్వాంసము - అన
ద్వాహము - శ్వాసము - అపసరస. వక్ష్యమాణ లక్ష
ణంబుచే స్త్రీత్వంబున మతుబాదికంబులు జ్యంతంబులై
యిందు గ్రహింపబడు. శ్రీమతి - గుణవతి - విదుషి -
శుని. మహతి వాచ్యం బగునపుడు శ్రీమంతురాలు -
గుణవంతురాలు - విద్వాంసురాలనియుఁ బ్రయో
గింపఁదగు.

సంజీవని. ౧౭౧ I విష:—మతుబాదికంబు = మతుప్ ప్రత్యయము మున్నగు
నవి. సంస్కృతమున నస్త్యర్థమున (అది దీనికిఁ గలదనునర్థమున) ‘మతుప్’ అను
ప్రత్యయమువచ్చును. “తదస్యాస్త్యస్తిన్నితి మతుప్. (గీ-౨-౯౪). (సి. కౌ.
౧౦౯౪ సూ.)” అను పాణినిసూత్రముచొప్పున నయ్యది సిద్ధించును. “మా
దుపథాయాశ్చ మతో ర్వాఽయ వాదిభ్యః. (౮-౨-౯), యయః.” (౮-౨-౧౦)
(సి. కౌ. ౧౦౯౭-౧౦౯౮ సూ.) అనునవి మొదలగు సూత్రములచే నట్టి
మతే ప్రత్యయమకారము కొన్నియెడల వకారమగును. “మోజ్జర్ఘపాద్వతుః”
(వృత్తి) మకారోజః - అవర్ణోజః .. మకారాంతా దవర్ణాంతాత్ - యువన్తాచ్చ వతుస్సాన్య
దస్త్యర్థే - లక్ష్మీవాన్ - యశస్వాన్ - భాస్వాన్ - కింవాన్ - జ్ఞానవాన్ - విద్యా
వాన్ - విద్యుత్వాన్ -” (ముగ్ధబో. ౪౪౨ సూ.) మకార ముపధగాఁగల శబ్దముల
కంటెను, ‘అ’ వర్ణ ముపధగాఁగల శబ్దములకంటెను, మకారాంత శబ్దములకంటెను,
‘అ’ వర్ణాంత శబ్దములకంటెను, యుప్ ప్రత్యాహారాంత వర్ణములకంటెను, (వర్గపంచ
మములుతప్పఁ దక్కిన స్పర్శములు) బరముగా వతు ప్రత్యయమువచ్చునని పైముగ్ధ
బోధ వ్యాకరణసూత్రమున కర్థము. ఇట్టి మత్వంతములును వత్వంతములును
మాత్రమేకాక యింకను విద్వన్ - మున్నగునవియును గుణవదాదులని యెన్న
వలెను (విస్తర). ‘సత్యజితే - ఇంద్రజితే’ మున్నగు నలంతిశబ్దములుతప్పఁ దక్కిన
తకారాంతములును, (విస్తర II ౧౭౦ II విష.) దకారాంత హకారాంతములును

విస్తర. ౧౭౧ I విష:—అనుశాసనకర్త యీసందర్భమునందలి బాలవ్యా
కరణ విషయములను సంగ్రహించుటలోఁ గొంత పొరవడినట్లు కన్పట్టుచున్నది.
“మత్వర్థియాంత వస్వంతముల ద్వితీయైకవచనరూపములు తెలుగున నామము
లగును. అగుచోఁ దుదిమకారము లోపించును. ఉదా:—శ్రీమంతమ్ - శ్రీ
మంత; విద్వాంసమ్ - విద్వాంస; ఇత్యాదులు. ప్రాకృతమందు ప్రథమైకవచనమున
‘శ్రీమంతో - భగవంతో - గుణవంతో’ యనురీతిని మత్వర్థియాంతశబ్దముల రూప

కుత్వమువచ్చెడి జకారాంతములును (విస్తర III ౧2౦ II విష.) శ్వశబ్దమును మఘవచ్చబ్దమును గుణవద్గణములోనివేయని యీవఱకు వ్రాసియేయున్నాను. సకారాంత మహస్తహతీవాచకములు గణద్వయకార్యములతోఁ బ్రయుక్తము లగుననియు (విస్తర. IV ౧2౦ II. ౧2౧ విష. కల్ప.) సేవఱకే వ్రాసియున్నాను. ముందు ప్రయోగ ప్రదర్శనపూర్వకముగ విస్తరింపబడును. (౧2౩-౧౨౪ విష.) కావున నిటఁ బునరుక్తముగ నమైవిషయములు వ్రాయబడలేదు. శ్రీమాన్ - శ్రీమన్తా - శ్రీమన్తః - (సం. పుం. ప్ర.) శ్రీమన్తమ్. శ్రీమన్తా. శ్రీమతః. (సం. పుం ద్వి.) శ్రీమతీమ్ - శ్రీమత్యై - శ్రీమతీః. (స్త్రీ. సం. ద్వి.) శ్రీమత్ - శ్రీమతీ - శ్రీమన్తి (సం.న. ద్వి.) ఇట్లు మూడులింగముల రూపములున్నను నీవిశేష్య నిఘ్నములుండును. ఆరూపములె తెలుఁగున అకారాంతములైన ప్రాతిపదికములయిన వనియు నూహింపవచ్చును.” (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౨1 సూ.) ఇట్లే ౨౬ సూత్ర మందును మత్వర్థీయాంతములు వస్వంతములుమాత్రము చెప్పబడుటయు నాది శబ్దము చేర్పబడకుండుటయుఁ బ్రామాదికములె యనఁదగును. అట్లగుటచే “ఆన ద్వాహమ్ - శ్వానమ్” మున్నగునవి సంగ్రహింపబడవయ్యె.

ఈయనుశాసనపుఁ బ్రథమముద్రణమున నింకను ప్రమాదము చూపట్టుచున్నది. ‘వస్వంతముల’ అను దశమునైత మీ ౨1-౨౬ సూత్రములలో లేదు. అట్లయినను రెండుసూత్రముల వివరణములలోను ‘విద్వాంస - విద్వాంసుఁడు’ అనునవి యుదాహరింపబడెను. “మత్వర్థీయాంతములైన సంస్కృతశబ్దముల ద్వితియైకవచనరూపములు తెలుఁగున నామములగును.....ఉదా:-విద్వాంస...” (౨1 సూ.). “మహద్వాచకములైన తత్సమ మతుబంతనామములు రామశబ్దతుల్యంబులు...ఉదా:-విద్వాంసుఁడు...” (౨౬ సూ.). (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ప్రథమముద్రణము) పై సందర్భమునుబట్టి గ్రంథకర్త విద్యచ్ఛబ్దమును గుణవచ్చబ్దమువంటి మత్వర్థీయ తద్ధితాంతమని తలంచెనకతీరదు. అందు స్థలాంతరమునందును నిట్లే వ్రాయబడెను. “మహతీవాచకములైనచో నీమతుబంతములకు ఆలుశబ్దము చేరును. భగవంతురాలు - శ్రీమంతురాలు - విద్వాంసురాలు...” (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౨2 సూ. వివరణము. ప్రథమముద్రణము.)

మఱియుఁ దృతీయముద్రణమునందు పైతము మత్వర్థీయములనెల్ల గ్రహించుటచే ‘కరిణమ్ - తేజస్విణమ్’ మున్నగునవియును నిందుఁ జేరునుగాన ‘కరిణము తేజస్విణము మున్నగు ననిష్టరూపములు సంభవింపవలసివచ్చుచున్నది. “ప్రథమైకవచన తుల్యమ్...ద్వితియైకవచన తుల్యః” అని భట్టారకుఁడును, నట్లే తుల్యశబ్దము

శబ్దములకు నపుంసకలింగ విశేషణత్వమునందును బుల్లింగ ప్రథమైకవచన తుల్య రూపమే ప్రాతిపదికమగుట సంప్రదాయమైయున్నది. ఉదా:—వాడు శ్రీమంతుడు; ఆమె శ్రీమతి - శ్రీమంతురాలు; ఆకులము శ్రీమంతము - వానికళత్రము శ్రీమంతము - శ్రీమంతురాలు - మొ.

ప్రయోగములు:— ఆ. వె....ఇష్టణి | మంతుఁడిపుడు తనదు మదమువేర్చి (ఆర. ౪ ఆ. ౩౧ ప.) ఆ. వె. నిద్రనున్న భర్తనిర్లులు హనుమంతు | ... (ఆర. ౩ ఆ. ౩౧౯) క. | వీరుఁడు హనుమంతుఁడనఁగ విందుఁ గపింద్రా (ఆర. ౩ ఆ. ౩౨౭) చ. అనుపమ శౌర్యవంతులరు (ఆర. ౩ ఆ. ౧౬౫) క. అలఘులగు వృద్ధ విద్వాం | సులకు మహాయాజ్ఞకులకుఁ జొరనర్హంబై | ... (ఆర. ౩ ఆ. ౨౪౭) సీ. యజ్ఞంబు

తోనె సూరియు సూత్రించియుండఁగా నట్టి తుల్యశబ్దమునువీడి యనుశాసనక్ర ప్రథమైకవచన ద్వితీయైక వచనరూపములమీఁదనే తెల్లువిభక్తులు నిల్చునని సూత్రించుట వైయాకరణ సంప్రదాయవిరుద్ధమై యున్నది.

“హనుమంతుడు ఇతి ప్రాకృతసమమపి - ‘మంత - మణ - వంత - మా - ఆలు - ఆల - ఇర - ఇల్ల - ఉల్ల - ఇంతా - మతుపః’ (౨-౧-౧) (షడ్భా. ౧౧౨ పు.) ఇతి సూత్రేణ మతుపః స్థానే మంతాదేశ ఇతి విధానాత్” (అహో. ౩౮౫ పు.) అను కవిశిరోభూషణ గ్రంథమును సంగ్రహింపఁదలంచి పయిరితినివ్రాసిన యనుశాసన గ్రంథమును బ్రామాదికమే యనఁదగును. ‘గుణవంత’ మున్నగునవి ప్రాకృతసమములని యంగీకరించునపుడు ప్రాకృతసమము లాచ్ఛికములగుటంజేసి “మహాగుణ వంతుఁడు” మున్నగునవి వైరిసమాసములు కావలసివచ్చును. కాన చ. అనుపమ శౌర్యవంతులరు... (ఆర. ౩ ఆ. ౧౬౫) మున్నగు నన్నయప్రయోగములు విరుద్ధములు కావలసివచ్చును. మఱియు సంస్కృతమున ‘మతు - వతు’ అనునవి నిల్చిన చోటులందే ప్రాకృతమున ‘మస్త - వస్త’ అనునవి నిల్చుననుకొనుటయు సరికాదు. ఇంతియ కాక సంస్కృతమునందలి శ్రీప్రభృతిశబ్దములు ‘సిరి’ మున్నగురూపములతోఁ బ్రాకృతసమములగుచుండుటంజేసి ప్రాకృతసమత్వమున ‘సిరిమస్త’ అనురితిని ‘శ్రీమాన్’ మున్నగుశబ్దములు మాటవలసియుండునుగాన ‘శ్రీమస్త’ మున్నగునవి ప్రాకృతసమములనుటయుఁ బ్రామాదికమే యనకతీరదు. పయి ప్రాకృత వ్యాకరణ సూత్రము సీక్రిందిరితిని లక్ష్యధరపండితుఁడు వివరించెను “మత్ ప్రత్యయస్య మస్తాదయ ఆదేశా యథాయోగం భవన్తి. మస్త - శ్రీమాన్ = సిరిమస్తో, పుణ్యవాన్ = పుణ్యమస్తో, మణ - ధనవాన్ = ధణమణో, వస్త - భక్తిమాన్ = భక్తివస్తో, మా - హనుమాన్ = హణుమా, పటవాన్ = పడమా...” (షడ్భా. ౧౧౨-౧౧౩ పు.)

[బా. తత్స. ౭౨ సూ.] 'ఆం. భా. చ' కర్త ముచ్చబ్బమున పుంసకమనుట తప్పు 641

లును నీవ హవ్యవాహా । (సభా. ౧ ఆ. ౨౫౯) నీ. అందు జలక్రీడ లాడుచునున్న యప్పరన ఘృతాచియన్ సదమలాంగి (ఆది. ౫ ఆ. ౧౯౫) ఇంకను గొన్ని ప్రయోగము లీవత్తుకును జూపబడెను. (చూ. ౧౭౦ I విష. ౧౭౦ II విష. విస్తర - III ౧౭౦ II విష.)

నన్నయా. కుత్రచి చ్చబ్బభేదేషు । భవే త్వర్యస్తలిజ్జతా ॥ (వికృ. ౧౭౨ విషయము. అజం. ౬౨ కారి. అహో. 3౪౭ పు.)

కల్పతరు. ౧౭౨ విష:—ఈకారిక కీవత్తుకు ౧౬౮ విషమునందును ౧ VIII విషయమునందును వ్యాఖ్యచేయబడెను. స్రజమ్ - ఉపానహమ్ - ముదమ్ - మున్నగు ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదికములమీది సుప్రత్యయము “అను తాంస్త్రీయా” మిత్యాదిసూత్రముచే నిత్యలోపము నందవలసియుండగా నట్టి స్త్రీలింగశబ్దములకు “కుత్రచి” త్యాది ప్రకృతసూత్రముచే లింగవివర్తనము కల్లగా నశంకగా వానికి నపూనకత్వము సంభవించుటచే నిత్యముగా మువర్ణకాదులు వచ్చునని యెఱుంగునది. ఉదా:—స్రజము - ఉపానహము - ముదము - మొ. “ముచ్చబ్బస్య ముదంబు - లిజ్జవ్యత్యయః - ముదం బొనరం గొనియాడి వేడుకన్ - (ఆది. ౧ ఆ. ౨౪) ఇత్యాచార్యః.” (అహో. 3౪౭.)

బాలవ్యా. ముదాదులకుఁ బ్రథమైకవచనలోపంబులేదు. ౭౨
౧౭౨ I విషయము. ముదము - ఉపానహము - స్రజము.

సంజీవని. ౧౭౨ I విష:—“ముదము - సం - వి - డ్ - స్త్రీ. సంతోషము. హ్వాము.” “ఉపానహము. సం - వి - హ్ - స్త్రీ. చెప్పు (లు).” “స్రజము. సం. వి. జ్. స్త్రీ. పూలదండ. హోరము.” (శ. ర.) “ఉపానహము. సం - వి - హ్. స్త్రీ. చర్తపాదుక - చెప్పు.” (సూ. రా. ని.) “ముదమ్ - ఉపానహమ్ - స్రజమ్” మున్నగు ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదికములమీది మకారము లోపించినవిదప నివి స్త్రీలింగములగుటంజేసి బా. తత్స. ౫౭ సూత్రముచొప్పున వీనికిఁ బ్రథమైకవచనలోపము ప్రాప్తించుచుండగాఁ బ్రకృతసూత్రముచే నట్టి స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనలోపము సూరిచే నిషేధింపబడెను. అట్టియెడల నీముదాదు లమహత్తులగుటంజేసి. బా - తత్స - ౩౯ సూత్రముచొప్పున వీనికి మువర్ణకముగాగమాదులు ప్రాప్తించుచున్నవి. ఉదా:—ముదము - ముదమ్ము - ముదంబు - ముదముచేతను. మొ. నీ.... । అదిమి కప్పంబుల ముదముతోఁ గొనుచును... (ఆది. ౧ ఆ. ౭ ప.) (ఆం. భా. చరిత్రకర్త ముచ్చబ్బము నపుంసకమనుట (౧3౬3 పుట.) పొరపాటు.

అహోబలపతి “ఉపానత్తు - (అహో. ౩౮౭) స్రక్కు” (అహో. ౩౮౮ పు.) అని యుదాహరించెను. కాని వీని యగుణవద్గణస్థితికిఁ బ్రయోగములను జూపలేదు. (చూ. విస్తర. III ౧౭౦ II విష.). ఇట్లే సూరి ‘వీరుత్తు’ అని (బా. తత్స. ౬౮ సూ.) యుదాహరించెనుగాని యట్టి ప్రయోగము లభింపలేదు. “వీరుధము - సం - వి - థ - స్త్రీ” అను శబ్దరత్నాకరో దాహృతిచొప్పున ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపది కముగలదానిగ నంగీకరించుటయే యుక్తమనితోచును. ఈపక్షమున దీనినినైతము ముదాదులలోఁ జేర్చవలసియుండును. అట్లే కానిచో నిది స్త్రీలింగమగుటచే దీనికిఁ బ్రథమైకవచనలోపము రావలసివచ్చును. ‘నీవృతము - నీవృత్తు’ అని గణద్వయ గతశబ్దముగా సూరి దీని నుదాహరించెనుగాని దీని యగుణవద్గణస్థితికిఁ బ్రయో గముకానరాదు. “గమికర్షి కృతనైక నీవృతుఁడనై” (శృం. నై. ౨ ఆ. ౨౧ ప.) అని యిట్టిది గుణవద్గణరూపముతోనే ప్రయోగదృష్టమగుచున్నది. “నీవృత్తు - సం.వి - త్ - పుం - ౧ గ్రామము. ౨ దేశము” (శ. ర.) (సూ. రా. ని.). అని యిట్లాంధ్రనిఘంటువులలో వ్రాయఁబడుటయు సరికాదు. మఱియు నీకోశద్వయము నందును నిది పులింగముగమాత్రమే చూపఁబడుటయు సరికాదు. శబ్దార్థచింతా మణి శబ్దస్తోమ మహానిధికోశములలో నియ్యది పుం స్త్రీలింగములతోఁ జూపఁబడెను. “నీవృద్వయోర్తతా దేశే” ఇతి శబ్దాంబుధిః” అని శబ్దార్థచింతామణిలో ప్రమాణమునైతము చూపఁబడెను. కావున దీని స్త్రీత్వపక్షమున దీనినినైతము ముదాదు లలోఁజేర్చి స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనలోపమును వారించుకొనవలసి యుండును.

ఋత్విగాదులు ద్వితీయైకవచనాంత తుల్యంబులు

బాలవ్యా. విభాషనగు. ౭౩.

౧౭౩ విషయము. ఋత్విజుఁడు - ఋత్విక్కు. నీవృతము-నీవృత్తు. ఋత్వి గాదికం బాకృతిగణంబు.

సంజీవని, ౧౭౩ విష:—ఇది సూరిగారు స్వయముగాఁజేర్చినది. ఇది యాంధ్ర శబ్దచింతామణికి సమ్మతముకానివిషయము. (చూ. ౧౬౯ I విష.) ‘గుణవద్గణ భిన్న మగుణవద్గణము’ అనెడి చింతామణిరచనయే గణద్వయకార్యము లొక్కశబ్దమున కసంభవములని విశదీకరించుచున్నది. ఇంతకును సూరియిచ్చిన లక్ష్యములు రెండిటి కిని గవిప్రయోగ ప్రామాణ్యములేదు. భట్టారకుఁడెచ్చటఁ బ్రయోగించినను “ఋత్విజుఁడు” అను గుణవద్గణకార్యములతోడి రూపమునై ప్రయోగించుచు వచ్చెనని యీవఱకుఁ బ్రయోగ ప్రదర్శనపూర్వకముగఁ జూపబడెను. (విస్తర. III ౧౭౦ II విష.) “గమికర్షి కృతనైక నీవృతుఁడనై” (శృ. నై. ౨ ఆ. ౨౧) అని

శ్రీనాథుడు నీవృచ్ఛబద్ధమును గుణవద్ధణకార్యముతోనే ప్రయోగించెను. (చూ. ౧౭౨ I విష.). సూరి ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికమునుండి సాధింపకున్నను నహోబలవతి యట్లు సాధించిన 'భగవానుడు హనుమానుడు' అను రూపములును "భగవంతుడు హనుమంతుడు" అను రూపములును గణద్వయకార్యస్థితికి నిదర్శనములగుచున్నవి. కాని 'భగవానుడు - హనుమానుడు' అను రూపములు కవి ప్రయోగదృష్టములు కామింజేసి యట్టి శంకకు బ్రసక్తిలేదు. (విచ్ఛర. II ౧౭౦ II విష.) సకారాంత మహస్తహితేతద్బద్ధములందుఁ దక్క మతెచ్చటను భట్టాకరుడు గణద్వయకార్యము లొక్కశబ్దమునందుఁ బ్రయోగించియుండలేదు. కాని కుండలీంధ్రుడును బ్రబంధపరమేశ్వర భాస్కరులును "సత్యజిత్తు - సత్యజితుఁడు - ఇంద్రజిత్తు - ఇంద్రజితుఁడు" అను రెండుస్థలములందుమాత్రము గణద్వయకార్యముల సాంకర్యమును బ్రయోగించిరి. ఆ. వె. సత్యజిత్తు మేనసాయక దశకంబు (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౦౮ ప.) క. కినిసి వెసన్ సత్యజితుని | ధనువునటికి (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౦౯ ప.) సీ...ఆ. వె.... | ఇట్లు సంగరమున నింద్రజిత్తు | పడిన.... (ఆర. ౭ ఆ. ౧౩౬) సీ...గీ.... | ఇంద్రజితుఁడంతఁ దండ్రితో నెట్టులనియె (భాస్క. రా. యుద్ధ. ౨౯౧) ఉ. నీకొడు కింద్రజిత్తు రజనీ చరనాయక... (భాస్క. రా. యుద్ధ. ౧౦౬౩) ఇట్టి కవి ప్రయుక్తరూపములను మాత్రము నిపాతన్యాయమున నంగీకరించి తక్కిన యెడలఁ జింతామణి విరుద్ధముగ గణద్వయకార్య సాంకర్యము సాధువుకానేరదని నిర్ణయించుట యుక్తము. సూరి వైనుదాహరించిన కవిప్రయోగ దృష్టములను సూత్రింపక కవిప్రయోగ ప్రామాణ్యముచూపకయే "ఋత్విగాదులు..అని" సూత్రించుట వింతగనున్నది.

నన్నయాధర్వణాశయములును మహాకవిప్రయోగములును బైరితినుండఁగా గాణపతి వివరణకర్తయు గుప్తార్థప్రకాశికాకర్తయుఁ బ్రమాణ ప్రదర్శనకూన్యముగ యభేచ్ఛముగ నీక్రిందిరీతినివ్రాయుట సాహసము.

"ఉభయరూపముల కుదాః—ఋత్విక్కు - ఋత్విజుడు...పరీక్షిత్తు - పరీక్షితుఁడు - మరుత్తు - మరుతుఁడు.....నీశ్చత్తు - నీవృతము, సంపత్తు - సంపద... సంపత్తులు - సంపదలు...ఆపత్తు - ఆపద...సమిత్తు - సమిధ..." (గాణ. తత్వ. ౧౧౩ సూ. టీక.) "వణిక్కు - వణిజుడు, పుష్పముక్కు - పుష్పముచుడు, వేదవిత్తు - వేదవిదుడు, పాలితకకుష్ప - పాలితకకుభుడు, ఘృతస్పృక్కు - ఘృతస్పృశుడు, సురద్విట్టు - సురద్విఘుడు, అమృతలిట్టు - అమృతలిహుడు, త్వక్కు - త్వచము, తటిత్తు - తటితము, జలముక్కు - జలముచము, మధులిట్టు - మధులిహము,

కకుప్పు - కకుభము, ప్రావృష్టు - ప్రావృషము, మొదలైన శబ్దంబులు ఆకారసామ్యంబునంజేసి ఋత్విగాద్యాకృతి గణంబులోనివని యూహించుకొనునది. ఆపత్తు - ఆపద, తృష్టు - తృష, సంఘ్తు - సంపద, తుత్తు - తుధ, దృక్కు - దృశ, దిక్కు - దిశ, రుట్టు - రుష, త్విష్టు - త్వష, ఈ మొదలైన శబ్దంబులు ఋత్విగాదిగణంబులోనివి." (బా. గు. ప్ర. తత్స. ౭౩ సూ. వ్యాఖ్య.) (చూ. విస్త. I ౧౭౦ II విష. విస్తర. III ౧౭౦ II విష.) ఇట్లు ప్రమాణశూన్యముగను నన్నయాశయ విరుద్ధముగను యథేచ్ఛముగనుదాహరించు తత్తరపాటులో గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త 'త్వచము-తటితము - కకుభము - ప్రావృషము' అను స్త్రీలింగములకుఁ బ్రథమైకవచనలోపమును మఱచి మువర్ణకస్థితిని మఱిగొన్నిటి యాకారసామ్యమున నుదాహరించెను. వీనిని ముదాదులలోఁజేర్చి సాధించుకొనరాదా యందనున్న నట్టితలంపున్నట్లు నూచింపనైనలేదు. మఱిగొన్ని యస్త్రీలింగములమధ్యమున నివి పరిగణింపఁబడియున్నవి. ఆకృతిగణములలో శబ్దములనుజేర్చుట కవిప్రయోగాది ప్రమాణము నాధారముగఁగొని కదాచేయవలయును. అట్టి ప్రమాణములేవియుఁ జూపఁబడలేదుగదా!

ఒకానొకచో మహత్త్వంబునందు మఱుప్తకారంబున

బాలవ్యా. కానాదేశంబు విభాషనగు. ౭౪.

౧౭౪ విషయము. హనుమానుడు - హనుమంతుడు - భగవానుడు -

భగవంతుడు ఇత్యాది.

సంజీవని. ౧౭౪ విషః—ఈసూత్రముపైతము సూరిగారు స్వయముగాఁజేర్చినదే. ఇదియు నన్నయాధర్వణ సమ్మతముకాదు. 'హనుమానుడు భగవానుడు' అను రూపములను స్థాపించు షహాకవి ప్రయోగములును గన్పట్టలేదు. (చూ. ౧౬౯ III విష. విస్తర-II ౧౭౦ II విష.) ఈక్రింది యహోబలపంక్తులై యీసూరిరచనమునకు మూలమని తోచెడిని. "హనుమానుడు - భగవానుడు ఇతి రూపం త్వగుణవద్దణత్వేన బోధ్యమ్. హనుమంతుడు ఇతి రూపం ప్రాకృతసమమపి...విశేషణస్యగుణవద్దణత్వే ఆ. వె. మంత్రవంతముగఁ గ్రమంబున నేవురు! ఇత్యాచార్యవచనం మానమ్ (ఆది. ౭ ఆ. ౨౦౨ ప.)" (అహో. ౩౮౫). తుది కహోబలపతిపైతము గణద్వయకార్య సాంకర్య మొక్కశబ్దమున సమ్మతింపఁజాలకయే 'హనుమంతుడు' అను రూపమును ప్రాకృతసమముగా సాధింపఁజూచెను. క.... హనుమద్భగవత్పదములు | పనివడి హనుమంతుడనఁగ భగవంతుడనన్ | హనుమానుడు భగవానుడు | ననుచుఁ బ్రయోగింపఁజెల్లు నంబరవసనా || (సర్వల. ౧ ఆ. ౨౦ ప. ౩ పు.) అని యిట్లు తిమ్మకవి యహోబల పండితీయానుసారముగ వచిం

చెనేకాని యట్టిపదములకుఁ బ్రయోగ మొక్కఁచేసి చూపలేదు. శబ్దరత్నాకరమున, ‘హనుమానుఁడు, హనుమంతుఁడు’ అనునవి సంస్కృతపదములుగాను “అనుమఁడు - హనుమఁడు - హనుమ” అనునవి వైకృతములుగాను జూపబడినవి. ‘హనుమఁడు - అనుమఁడు’ అను వాగ్విధిని ‘హనుమ’ అనుదానికి ‘అనుమ’ అను యాచార్యమేల యంగీకరింపబడలేదో తెలియకున్నది. ‘హనుమఁడు’ అను దానికిని ప్రయోగము చూపబడలేదు.

ఆత్మన ఇమనన్తానాం డా వా(ఆం. చి. హం. ౩ కారి,

సంస్కృతా ఆహో. ౩౨౨ పుట.)

భిక్షుయము. క్వచి న్ననుజసంజ్ఞాయాం : డుప్ నాన్తా న్నవిధీయతే॥

౧౭౫ విషయము. పుం బ్రవ్తాణో వేధపశ్చ | ప్రాస్వత్వేనైవ సంస్థితః

(వికృ. హం. ౧-౨ కారి, ఆహో. ౩౨౪ పుట.)

కల్పతరు. ౧౭౫ విషయము:—ఆత్ = ప్రాస్వమగు ‘అ’ వర్ణమునకుఁ దర్వాతముండు, మనః = ‘మన్’ అను దానికిని ఇమనన్తానామ్ = ఇమన్ ప్రత్యయంతశబ్దములకును బరముగ, డావా = డా ప్రత్యయము వికల్పముగానగును. (విస్తర.) ఈసూత్రము లోని వాశబ్దము వ్యవస్థావాచియగుటచేత నట్టి మన్నంతములుకాని ‘(యువన్ - యుజ్వన్ ?) పూషన్’ మున్నగు మఱికొన్ని కవిప్రయుక్తశబ్దములకును డా ప్రత్యయమువచ్చుననియు - ‘అర్యమన్ - కర్షన్ - వర్షన్ - మహాత్మన్’-మున్నగు మన్నంతములకు డా ప్రత్యయము రానేరదనియు వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలసియున్నది. సంస్కృత వ్యాకరణములోని “డాబుభాభ్యా మన్య తరస్యామ్”(౪-౧-౧౩) (సి. క. స్త్రీ. ప్ర.) అను రీతినివచ్చు డా పుప్రత్యయమువంటిదగుటచే ప్రకృతసూత్రము విధించు డా ప్రత్యయము స్త్రీప్రత్యయమనియు నీ డా ప్రత్యయాస్తములకు స్త్రీలింగకార్యము లగుననియు వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలయును. అట్లే కానిచో ‘ఆత్తా’ మున్నగు మన్నంతముల ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికము ‘ఆ’ కారాంత మయియేయుండఁగా వానికి డా ప్రత్యయవిధానము సిద్ధసాధనమే కావలసినప్పుడు

విస్తర. I ౧౭౫ విషయము:—‘ఆత్ + మనః’ అనుచో తకారమునకు దకారము రాకపోవచ్చును. సంస్కృతమున “వాక్యేతు సావివక్షామపేక్షతే” అనుచొప్పున సంధివైవక్షికము. ‘ఇమనన్తామ్’ అనుచో ‘ఇమన్నన్తానామ్’ అని నకారద్విత్యము “జమోప్రాస్వాదచి జముణ్ణిత్యమ్ (౪-౩.౩౨)” అనుచొప్పున రావలసియున్నను “ఇహోయణచి-సనాద్యన్తాధాతవః - సుప్తిజన్తం పదమ్” అను జ్ఞాపకములచొప్పున నట్టి ద్విత్య మనిత్యమనఁదగును.

గదా. డా ప్రత్యయములోని డకార మివ్వర్లము. అట్లగుటచే ఆత్తా - విశ్వ కర్తా - సుశర్తా - మొదలగు శబ్దములపైని డా ప్రత్యయము నిల్చునపుడు, "అచోన్యాదిటి (౧-౧-౬౪) అచా మధ్యేయోఽన్యఃస ఆదిర్యస్యతటి సంజ్ఞం స్యాత్." (సి. కా. ౭౯ సూ.) "ఊ (౬-౪-౧౪౩) డితివరే భస్యఃపైన్లోపః స్యాత్" (సి. కా. ౩౧౬ సూ.) అను పాణినీయసూత్రములచొప్పున 'మా' అను దానిలోని 'ఆ' అను భాగము లోపించి డిత్తగు డా ప్రత్యయమనగా 'ఆ' అనునది నిలువగా 'ఆత్తా - విశ్వకర్తా - సుశర్తా' మున్నగు రూపములె ప్రాతిపదికములగుచు నిల్చును. అట్టి ప్రాతిపదికముల దీర్ఘమునకు ప్రాస్వము వచ్చినపిదప 'అనుతాం స్త్రియామిత్యాది సూత్రముచే బ్రథమైకవచనలోపమురాగా, 'రమ - సీత' మున్నగు శబ్దములవలెనే "ఆత్త - విశ్వకర్త - సుశర్త" మున్నగు రూపములేర్పడును. ఇంక డా ప్రత్యయము రానిపక్షమున 'ఆత్త' మున్నగు నకారాంతములు ప్రథమైకవచన తుల్యరూపములతోఁ బ్రాతిపదికములగును గాన 'ఆత్తా - విశ్వకర్తా - సుశర్తా' మున్నగు నామములేర్పడును. అట్టి ప్రాతిపదికముల దీర్ఘమునకు ప్రాస్వమువచ్చి డుమ్మాది విభక్తులు యథాసంభవముగాఁ జేరగా "ఆత్తుడు - ఆత్తము - విశ్వకర్తుడు - సుశర్తుడు" మున్నగురూపములు సిద్ధించును. చ...ఆ | త్తుని వలనన్ భవద్వచనమున్.....(అశ్వ. ౨ ఆ. ౧౭) క. ప్రకృతి పదాణు వికారము | లకు నాశ్రయ మాత్త కది నెలవు విను మాత్తుండకుటిల...(శాంతి. ౫ ఆ. ౬౦౩) (ఆం. భా. చరిత్రము. ౧౬౪౭ పుటలోని యీవిషయమునందలి చర్చ సరికాదు.) ఇట్లే 'గరిమన్' మున్నగు 'ఇమనిచ్' ప్రత్యయాంతములకు రూపసాధనము చేయనగును. ఉదా:—గరిమ - గరిమము - మొ. "ఆత్తన్" మున్నగువానిలోని 'మన్' అను దానికిఁ బూర్వమున 'త' కాగాదులున్నను నచ్చులలో 'ఆ' వర్ణమే వానికిఁ బూర్వమున నుండుటచే 'ఆత్' అను ఛేదముచొప్పున 'ఆ' వర్ణపూర్వకత్వ మసంభవము కానేరదు.

అధర్వణుడును వైరీతి నర్థముచేసికొన్నవాడగుటచేతనే అశ్వత్థామాది కఠిచిత్తసుజ సంజ్ఞలకు నగుణవద్ధణ కార్యమగు డుజ్ ప్రత్యయము రానేరదనియు నింక డా ప్రత్యయాంత రూపముమాత్రమే కల్గుననియు నీక్రిందిరీతిని వివరించుచున్నాడు. క్వచిత్తునుజేత్యాది:—మనుజ సంజ్ఞాయామ్ = మనుష్యవాచకములలో క్వచిత్ = క్వచిత్కముగా, నాస్తాత్ = నకారాంతముకంటె బరముగా, డుజ్ = ప్రథమైకవచన డు ప్రత్యయము, నవిధీయతే = విధింపబడదు. అనగా వానికి డా ప్రత్యయము నిత్యమని పర్యవసన్నమగుచున్నది. (౧౮౨ విష. చూ.). పుం

బ్రహ్మణః = పుం లింగ బ్రహ్మ(న్) శబ్దమునకును, వేదసత్త్వ = వేదశబ్దమునకును, గతి చిన్ననుజ సంజ్ఞకములకువలెనే, హ్రస్వత్వేనైవ = హ్రస్వము కలుగుటచేత మాత్రమే, సంస్థితిః = ఉనికి సంభవించును. అనగా 'పుం బ్రహ్మవేదశబ్దములకు నైతము డా ప్రత్యయమెచ్చి ప్రాతిపదిక దీర్ఘమునకు హ్రస్వముకలిగిన రూపముతోనె స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనలోపము కల్గుటచే నునికి సంభవించునని భావము. మరుష్యవాచి యగు 'అశ్వత్థామన్' అను దానికివలెనె దేవతావాచియగు 'బ్రహ్మన్' అను దాని కిని డా ప్రత్యయసిద్ధిఃస్వివాదము. వేదశబ్దము నద్దానితో జోడించుటచే దానికిని డా ప్రత్యయసిద్ధివ్యాఖ్యాతమయ్యెను. పీఠికిట్లు డా ప్రత్యయము సంకీర్తించనిచో "డున్ నాన్తాన్నవిధీయతే" అను సభర్వణవచనమాత్రమునఁ బ్రథమైకవచనలోపము సుసంభవము కానేరదుగదా. ఉదా:—అశ్వత్థామ - బ్రహ్మ - వేద. "పుం బ్రహ్మణః" అను నియమముచేతఁ బుంలింగేతర బ్రహ్మశబ్దమునకు డా ప్రత్యయము సాక్షిక ముగ నైతము రానేరదనియు నయ్యది యగుణవర్ధనాకార్యములతోనే ప్రయుక్త మగుననియుఁ దాత్పర్యము నెన్నవలెను. ఉదా:—బ్రహ్మము - బ్రహ్మమ్ - బ్రహ్మంబు = (వేదము, పరబ్రహ్మము, తపస్సు), కం. శివమును బరమ బ్రహ్మము... (శాంతి. ౬ ఆ. ౬౪) తే. గీ... బ్రహ్మ । మంచితాధివైవతమను నాగమములు (శాంతి. ౬ ఆ. ౯౪ ప.) బాలసరస్వతియు నహోబలపండితుఁడును 'ఆత్మన' ఇత్యాది ప్రకృతసూత్రమునకుఁ బైరితినర్థము చేయలేదు. "ఆత్మ (న్) శబ్దాది మన్న నైభ్యశ్చ (విస్తర II). డా వాస్యాత్. చుటూ. డిత్కార్యం హ్రస్వః. ఆత్మ. పక్షే ఆత్మ్య హల్లోపే ఆత్మము. మహత్త్వే డున్ = ఆత్మఃడు..." (అహో. ౩౮౨ పు) ప్రథ మైకవచన తుల్యప్రాతిపదికమును గ్రహించి హ్రస్వముచేసి మహత్త్వవివక్ష యందా

విస్తరము. II ౧౭౫ విష:—ఇమనంతానామ్నను దానికి "ఇమన్న నైభ్యశ్చ" అని యిట్లు విభక్తి విపరిణామాన్వయముచేయుట సరయఁగా నాత్మశబ్దముకంటెను నిమన్నంతములకంటెను బరమగు సుప్రత్యయస్థానమున డా ప్రత్యయ మాదేశముగ వచ్చునట్లహోబలపండితుఁడు వ్యాఖ్యచేసెనని తోచుచున్నది. సుప్రత్యయ లోప మునకు గతిచూపకుండుటయు నీయభిప్రాయమునే బలపఱచుచున్నది. ఉత్తర సూత్రమగు "డుః స్యాత్సదా రాజ్ఞః" అనుదానికి వ్యాఖ్య యీ క్రిందిరీతిని జేసెను. "తస్యసోః స్థానే డు రిత్యేత ద్వికృత్యను శాసన్ధిలిరితి (అహో. ౪౪౯ పు.) "రాజ (న్) శబ్దాత్తు డుఃస్యా న్నిత్యమ్. రాజ. డువర్ణకవిధానం మువర్ణకవజ్జ్ఞేయమ్" (అహో. ౩౮౩ పు.) అని సుప్రత్యయస్థానమున వచ్చిన మువర్ణకమువలెననెడి సామ్య ఘ్నును జూపిన సందర్భముకూడఁ బైయభిప్రాయమునే దృఢీకరించుచున్నది. విభక్తి

త్వఁడనియు నమహాత్మ్యమున నాత్మమనియు యాపములను సాధింపవలసియుండఁగా నంత్యహాల్లోపపద్ధతికిఁ బ్రసక్తి యెట్లుకల్గెనో తెలియకున్నది. (చూ. ౧౬౯ విష.) మఱియు “హ్రస్వే డజ్ నిగమశర్వఁడు - సుశర్వఁడు” (అహో. ౩౮౪) అను దానిని బట్టి ‘నిగమశర్వా - సుశర్వా’ అను ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికముల నహోబల పతియే గ్రహించినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. ఇట్లహోబలపతి “నిగమశర్వా - సుశర్వా” అను చోటులందుఁ బ్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికములను గ్రహించుటకును “ఆత్మా - గరిమా” అను చోటులందు “క్వచిన్నామ గ్రహేణైవేత్యాది క్వాచిత్క పద్ధతిని గ్రహించుటకును వినిగమకమేమో తెలియకున్నది. గుణవద్గణా గుణవద్గణ పద్ధతి కుదురనపుడుగదా క్వాచిత్కముగా “క్వచిన్నామ గ్రహేణై” వేత్యాది పద్ధతి నాశ్రయించుట యధర్వణవచన తాత్పర్యము. (చూ. ౧౬౯ విష.)

ఇంక ‘ఆత్మన ఇమనంతానా’ మిత్యాది సూత్రమున కహోబలపండితుఁడు భిన్న మార్గముగా వ్యాఖ్యచేయుటచేతనే “నిగమశర్వేత్యా ద్యదుజ న్నదూపస్యతు ‘క్వచి న్ననజసంజ్ఞాయాం ; డజ్ నాన్తా న్న విధియతే’ ఇత్యధర్వణోక్తి శ్చ రణమ్. ఏతేన ఆశ్వత్థామ ఇతిరూపం సమంజసమ్...చతుర్ముఖ పరత్వేబ్రహ్మేతిరూపంతు ‘పుం బ్రహ్మణో వేధసశ్చ । హ్రస్వత్వేనైవ సంస్థితిరితి తదుక్తైవ సిద్ధ్యతి. సీ....గీ. తోలుదోలుతఁ గృష్ణవర్ణకుఁ గళయౌసంగి (వసుచ. ౪ ఆ. ౩౬) ఇత్యాది కవివచన మనాకరమేవ” (అహో. ౩౮౪ పు.) అని యిట్లతిసాహసముగ వ్రాయవలసినవాఁ డయ్యెను. ఈసమన్వయమున “కృష్ణవర్ణకు” అను రామరాజభూషణుని ప్రయో గమేకాక ‘విశ్వకర్త’ అను నన్నయ ప్రయోగము నైతము నసాధువే యనవలసి వచ్చుచున్నది. ఉ—ఇప్పుగ విశ్వకర్త రచియించిన.....(ఆది. ౮ ఆ. ౭౧) పృథ్వి - కళావిదుఁడు విశ్వకర్తతనకౌశలంజేర్పడన్ (ఆది. ౮ ఆ. ౧౦౩) సీ.... ।

విపరిణామాన్వయములు నన్నయాభిప్రేతములుకావు. (౧౭౯-౧౮౧-౨౧౯ విష.) వై వ్యాఖ్యలోని “డిత్కార్యం హ్రస్వః” అను దానినరయఁగా నట్లు సుప్రత్యయ స్థానమునవచ్చిన డా ప్రత్యయదీర్ఘమునకు హ్రస్వముచేయనగునని యహోబలపతి చెప్పినట్లు విశదమగుచున్నది. “డిత్థాణాం హ్రస్వః స్యా”త్తను సూత్రము ప్రాతి పదికములతుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము విధించునచేకాని విభక్త్యంతముల తుదిదీర్ఘ మునకు హ్రస్వము విధించునదికాదు. కాన నీపక్షము కేవల మనర్థమూలకమగు చున్నది. కావున ‘ఆత్మ’ శబ్దముకంటెను నిమన్నంతములకంటెనుఁ బరముగ ననఁగా ‘ఆత్మా - గరిమా’ మున్నగు ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికములకంటెఁ బరముగ నె డా ప్రత్యయము విధింపఁబడెనని వ్యాఖ్యచేయకతీరదు.

[బా. తత్వ. ౭౫.౭౭ సూ.] 'అశ్వత్థామ' దీనివంటి నిత్యాఽడుజంతములకుదు 649

పేర్చితో నవ్విశ్వకర్త పురము । నిర్మించె... (ఆది ౮ ఆ. ౭౦) భట్టారకుఁడిట్లే యడు జన్తమాపముననె విశ్వకర్త శబ్దమును బ్రయోగించియున్నాఁడు. ఇదిచూచి సూరి విశ్వకర్తాదులకు స్త్రీత్వమును నిత్యముగా విధింప (బా. తత్వ. ౭౫) నీ. విశ్వకర్తని కూతు..." (ఉ. హరి. ౮ ఆ. ౮౫ ప.) అను నాచనసోముని ప్రయోగముంజూపి ప్రాథవ్యాకర్త దానికి స్త్రీత్వపాక్షికతను నెలకొల్పెను. మఱియు నీయహోబలపండిత సమన్వయము పక్షమున "శర్వాంతం బ్రాహ్మణ్యస్యా । ద్వర్వాంతం త్రియస్యచ..." అను చొప్పున నిగమశర్త - దేవశర్త - తిక్కశర్త - సుశర్త - మిత్రవర్త - సూర్య వర్త - కేతువర్త - మున్నగు ననేకములయిన యడుజంతమాపములకు శరణమనఁబడిన "క్వచి న్ననుజ సంజ్ఞాయామిత్యా ద్యధర్వణవచనములోని క్వాచిత్కత కేవలము నసంగతమగుచున్నది. ఇతియకాక నిత్యముగ నడుజన్తమేయైయుండు నశ్వత్థామ శబ్దముతో (౧౭౫ I విష.) నిగమశర్తాది శబ్దములకు సారూప్యమును వచించుట యింకొక యసంగతి. నిగమశర్తాదులు డుజంతములు నడుజన్తములునగుచుఁ గవి ప్రయోగసిద్ధములై యున్నవి. క. తలపడియె సుశర్తతోడఁ దదనుజతోడన్ (విరా. 3 ఆ. ౧౯౯) చ...దీన నరాతిసేన డొ । ల్లనడిచి యీ సుశర్తని బలంబుఁ జలంబును మార్చి (విరా. 3 ఆ. ౨౦౫) చ. ఘనతరవత్పదంత శరఘాతమునం బడ వైచి మిత్రవ । ర్తుని రథసూతు... (కర్ణ. ౧ ఆ. ౧౭3) తే. గీ...! సూర్యవర్తుని తమ్ముండు శూరవరుడు । కేతువర్త గాండివిపై శాతబాణ (అశ్వ. ౮ ఆ. ౧౦) చ...ఉజ్జ్వల ఘనశక్తివైచి కృతవర్తుని బాహులనొంచి (ద్రోణ. ౮ ఆ. ౧౭) చ. విను కృతవర్త దివ్యశరవేది... (సౌప్తి. ౧ ఆ. ౬3). ఇట్లు డుజంతత్వాఽడుజంత త్వములు రెండునుగల యనేకశబ్దము లుండుటంజేసి యివి "క్వచిన్నను జసంజ్ఞాయా" మిత్యాదికారికకు లక్ష్యములనుట సరికాదనియు నివి నాచేసిన సమన్వయముచొప్పున 'ఆత్ మన ఇమనంతానా' మిత్యాది చింతామణిసూత్రమునకె లక్ష్యములనియు, డుజంతత్వములేని కేవల దాప్రత్యయాంతత్వమే కల మనుష్యవాచకములగు 'అశ్వత్థామ' మున్నగు కతిచిచ్చబ్దములు మాత్రమే "క్వచిన్ననుజ సంజ్ఞాయా" మిత్యాద్యధర్వణ కారికకు లక్ష్యములనుట యుక్తమనియు గ్రహింపవలెను.

అహోబలపండితీయానుయాయులలోఁ గవిజనమండన వ్యాఖ్యాతఁ క్వచి న్నను జేత్యాదికారికకు 'అశ్వత్థామ' అను దాని నుదాహరించెనుగాని నిగమశర్తా దుల నుదాహరింపలేదు. నారాయణీ యాంధ్రవ్యాకరణకర్త క్వచిదిత్యాది కారి కను "క. ఒకచోట నకారాంతము । న కన్న మాసప్రనివేర నాతీ డుజ్జ । ర్ణక మి వి హితము..." అని పరివర్తింపఁగా నద్దానికి "దేవశర్త - విశ్వకర్త - నిగమ

శర్క - మిత్రవర్క - కృష్ణవర్క..." (నారా. గాణ. తత్స. ౭౦ పద్య. ౨౩౧ కారి.) అనునవి మున్నగువానిని గాణపత వివరణకర్త యుదాహరించెను. తక్కినవాని మాట యటుండఁగా 'విశ్వకర్క - కృష్ణవర్క' అనునవి మానవునిచేదులుగా నెట్లు జాహరింపఁబడెనో తెలియకున్నది.

విశ్వకర్కాదులకు స్త్రీత్వంబగు. ౭౫.

బాలవ్యాకరణ స్త్రీత్వాతి దేశంబుచేత నుత్పడుజ్జులులేవని యెఱుంగు
౧౭౫ I విషయము. నది. విశ్వకర్క - కృష్ణవర్క. అశ్వత్థామ - యువ -
యజ్వ - ఇత్యాదులు.

సంజీవని. ౧౭౫ I విషయము:—అథములు:—విశ్వకర్క = దేవశిల్పి, కృష్ణవర్క = అగ్ని దేవుడు, అశ్వత్థామ = ద్రోణాచార్యపుత్రుడు. యువ = యౌవనవంతుడు. యజ్వ = యజ్ఞముచేసినవాడు. బాలవ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములలో 'అశ్వత్థామ' అని పొరపాటుపడియుండుటచే గొన్నిముద్రణములవఱకు నాపొర పాటు పడుచువచ్చెను. తప్పులతిప్పయగు గుప్తార్థ ప్రకాశికా ద్వితీయ ముద్రణమున నట్టి పొరపాటు విడువఁబడదయ్యె.

విశ్వకర్కాదులు నకారాంతములు. "విశ్వకర్క - కృష్ణవర్క - అశ్వత్థామ - యువా - యజ్వ" అనునవి ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికములు. ఇత్యాదులనుటచే విశ్వకర్కాదు లాకృతిగణము. నాంతములు ప్రథమైకవచనాంత తుల్య ప్రాతిపదికములు గలవగుటచే నట్టి ప్రాతిపదికముల దీర్ఘమునకు హ్రస్వమువచ్చి సుత్రాముడు మున్నగువానివలెనే విశ్వకర్కడు, కృష్ణవర్కడు - మున్నగు రూపములు సిద్ధించుచుండఁగా నట్టి డుమంతరూపములను సమ్యంతింపక సూరి వీనికి నిత్య స్త్రీత్వాతిదేశము విధించెను. ఈవిశ్వకర్కాదులలోని యజ్వశబ్దమును స్త్రీసమరూపముతోఁ గవిపితామహుడు "ఉ. యౌవనమందు యజ్వయుఁ బ్రభూతధనా ధ్యుండునై..." (మను. ౧ ఆ. ౫౩ ప) అని ప్రయోగించెను. కాని యాయొక్క ప్రయోగము దానికి డుమంతరూపములేదని నిరూపింపఁజాలదు. అందులకుఁ బ్రమాణాంతరమును గానరాదు. యువశబ్దమున కెట్టి ప్రయోగమును నాకీవఱకు లభింప లేదు. అశ్వత్థామశబ్దమునకు స్త్రీసమత్వము మాత్రమే ప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. అట్లగుటచేతనే క్వచిత్తనుజ సంజ్ఞాయామిత్యాది సూత్రముచే నధర్వణుడు "అశ్వత్థామ" మున్నగు కలిచిచ్చుబ్దములకు మాత్రము నిత్యస్త్రీత్వము నంగీకరించెనని విశ్వసింపఁదగియున్నది. క....మహా । బలుఁ డశ్వత్థామ రిపు । ప్రశయాంతఃకుడు...(ఆది. ౩ ఆ. ౭౯) మ. వరదివ్యాప్తవిదుండు బాహుఃకుఁ

దశ్వత్థామ శ్రీరాముతో । సరిసేయందగువాడు (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౩౧) మ||...
 త్రోధవి ! హ్వలుఁడై యీతనిపై వడింబడక యశ్వత్థామ నైపించునే (ద్రోణ. ౫
 ఆ. ౩౫౪) క....అశ్వత్థామం ! గొని కురుసేవయ... (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౭౩) ఇట్లే
 యెల్లయెడలను స్త్రీసమరూపమై కన్పట్టునుగాని పంజంతరూపమెక్కడేని చూపట్ట
 లేదు. తుదికి ద్రోణపక్షముగాను గణపక్షముగాను సత్తద్వయముగల శ్లేషస్థలమందు
 సైతము సోమయాజి స్త్రీసమరూపమునై ప్రయోగించెను. తే. గీ. అచ్చురడంగ
 నశ్వత్థామ నచ్చెననియె (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౮౫.)

అశ్వత్థామ శబ్దమునువలెనె పిశ్చకర్తృత్వమును సైతము భట్టాచార్యుడు స్త్రీసమ
 రూపముతోమాత్రమే ప్రయోగించుట సరసి (చూ. ౧౭గీ ఎవ.) సూరి యద్వానికిని
 స్త్రీసమనిత్యతను సూత్రించెనుగాని ప్రాశస్త్యాకర్తృత్వము సూరిచూత్రమును భంజి
 చుచు నావనసోముని ప్రయోగముచూపి యీక్రిందిరీతిని సూత్రించెను. “విశ్వ
 కర్తుడనియు రూపంబు, సీ, విశ్వకర్తునికూతు విశదలావణ్య సముజ్జ్వలఁడేకొని
 మూరిఁబోయి” (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౪గీ ప. త్రిలింగలక్షణశేషము, శబ్దరతి. ౨౭ సూ.)
 (విస్తర) ఆహా యీసందర్భమున వ్యాకరణసిద్ధాంతముల కెంతతడఁబాటు సంభవించి
 నది ! ‘తే. గీ. తొలువొలుతఁ గృష్ణవర్ణుఁ గళయొసంగి’ ఇత్యాది కవివచన మనా
 కరమేవ” (ఆహా. ౩౪౪ పు.) అనుచు నహోబలపండితుఁడు ‘కృష్ణవర్ణ - విశ్వకర్తృ’
 మున్నగు మనుష్యేతరవాచక శబ్దముల స్త్రీసమరూపము లసాధువులనియు “కృష్ణ
 వర్ణుఁడు-విశ్వకర్తుఁడు” అను డుమంతరూపములె సాధువులనియు సిద్ధాంతీకరించెను.
 వీనికి సూరి నిత్యస్త్రీత్వము నుపదేశించెను.

విస్తరము. ౧౭గీ I విషయము:—గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త - పయినావన
 సోముని సీసపద్యచరణమునుఁజూచి యాటవెలఁదియని భ్రమించికావలయును గుప్తార్థ
 ప్రకాశికా ప్రథమ ముద్రణమున “విశ్వకర్త కుూతు అని సవరించినచో గణభంగము
 గలుగక సలక్షణముగా నుండునని యెఱుంగునది” (బా. గు. ప్ర. ప్రథమ ముద్ర
 ణము. తత్వ. ౭గీ సూ. వ్యాఖ్య.) అని వ్రాసెను. అట్టి ప్రమాదమును నేను బరి
 పత్పత్రికా ముఖమున వెల్లడింపఁగాఁ దానట్లు ప్రమాదపడలేదని చదువరులకుఁ
 దోపించుటకయి, ‘విశ్వకర్త కుూతు’ అని తాను సవరించినట్లును ‘విశ్వకర్తక’ అను
 నది స్వార్థికకన్ ప్రత్యయంతరూపమైయుండఁ దద్విషయమున వివాదము జరుగు
 చున్నట్లును దేశమాతృపత్రికాముఖమున నిందలనింపి యొకవ్యాసమును బ్రచురిం
 చెను. అదియె గుప్తార్థ ప్రకాశికా ద్వితీయముద్రణానుబంధమున నెక్కింపబడెను.
 (బా.గు. ప్ర. అనుబంధము. ౧౭౪-౧౭౫ పుటలు.) ఇట్టిచట నీతఁడుచేసిన యన్యాయ

యమును బాతక మహాశయులకు విశదపఱచుకొనుటకయి యిటు బ్రథమ ద్వితీయ ముద్రణములలోని యీతనివ్రాతను యథాస్థితముగఁ జూపుచున్నాను.

“కాని విశ్వకర్త కూఁతు అని సవరించినచో గణభంగముగలుగక సలక్షణముగ నుండునని యెఱుంగునది. ఉ. ఇమ్ముగ విశ్వకర్త సృజించిన కాంచన హర్ష్య తుంగ శృం | గమ్ముల... (భార. ఆది. ౮ ఆ.)” (ప్రథమముద్రణము)

“కాని విశ్వకర్తకు కూఁతు అని సవరించినచో గణభంగముగలుగక సలక్షణంబుగనుండునని యెఱుంగునది. ఉదా:—స్వార్థేకన్. ఇట్లు భార. ఆది. ౮ ఆ. ౨౩ ‘కం...పడయం | గావలయువాఁడు సంతతిఁ | గావించు విచిత్ర వీర్యకక్షేత్ర ములన్” (విచిత్రవీర్యక స్వార్థేకన్.) (ద్వితీయముద్రణము)

ఈపక్షమున ‘ద్రిలింగలక్షణ శేషకర్తచూపిన “సీ. విశ్వకర్తునికూఁతు విశద లావణ్య...” అను దానిలో గణభంగము లేమింజేసి ప్రకాశికాకారుని ‘గణభంగ దోషముగలుగక’ అను వాక్యము కేవల ముచంగత ప్రసంగమగుచుఁ బ్రథమ ముద్రణ మునఁ జేసిన పొరపాటును గప్పిపుచ్చుకొనుచున్న ప్రకాశికాకారుని యత్నమును వెల్లడించుచున్నది. ఇంతియకాక ప్రథమ ముద్రణమునఁ దాను సవరించిన ‘విశ్వకర్త’ శబ్దపు స్త్రీసమరూప సాధుత్వమునకుఁ బ్రమాణముగఁ జూపఁబడిన “ఉ. ఇమ్ముగ విశ్వకర్త సృజించిన...” అను నన్నయపద్యమును విడిచికొని యాచోట ద్వితీయముద్రణపు సవరణములోని “విశ్వకర్తకః” అను శబ్దమును సమర్థించుకొనుటకుఁ బ్రమాణముగా ‘కం...పడయం | గావించు...విచిత్రవీర్యక...’ అను నన్నయ పద్యమును నిలుపుటసయితము గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త యన్యాయమును బయలు వెట్టుచున్నది. ఇంతయే! ప్రకాశికాకర్త “విశ్వకర్తకః” శబ్దమును నిల్పి ప్రథమ ముద్రణమున సవరించుటే నిజమైనపక్షమున నాతఁ డద్దాని యనంతరమున “ఉ. ఇమ్ముగ విశ్వకర్త సృజించిన...” అను పద్యము నుదాహరించుటకుఁ బ్రసక్తి యేమున్నది? తానచట స్త్రీసమ విశ్వకర్తశబ్దముతో సవరింపనేలేదుగదా. ఒకవేళ గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త కాటవెలది భ్రాంతిలేకున్నను “విశ్వకర్తకుకూఁతు” అను స్త్రీసమ విశ్వకర్తశబ్దపు షష్ఠ్యంతముతో సవరించెననియైన యంగీకరింపనిచో “ఉ. ఇమ్ముగ విశ్వకర్త సృజించిన...” అనెడి నన్నయపద్యము నచట నుదాహరించుట కేవలము నున్నత విలసితమగు ననక తీరదుగదా. ఇట్లుగుటంజేసి గుప్తార్థ ప్రకాశికా ద్వితీయా ముద్రణానుబంధములోని ౧౭౪-౧౭౫ పుటలందలి ‘కన్’ ప్రత్యయపు భాష్యశేఖరముల గడబిడ యప్రసక్త ప్రసంగమేయనుటకు సందియము లేదుగదా.

[బా. తల్ప. ౭౬ సూ.] పాల్కురికి సోమన 'బ్రహ్మఁడు' అని ప్రయోగింపలేదు 653

మహద్వాచకంబయి పుంలింగంబగు బ్రహ్మశబ్దమునకు
బాలవ్యాకరణ స్త్రీత్వంబగు. 4౬.
వివరణము. బ్రహ్మ. ఈశబ్దము చతుర్ముఖ ఋత్విగ్విపులకు వాచ
౧౭౬ విషయము. కంబు. తత్త్వతపోవేదయోగ వాచకంబగు నేని బ్రహ్మ
ము నాబడు.

సంజీవని. ౧౭౬ విష:—“పుం బ్రహ్మణో వేధసశ్చేత్యా ద్యధర్వణ కారిక కిది
వివరణము అర్థము స్పష్టము.

“బ్రహ్మ. సు. వి. ౧. పుం. ౧ నలువ...౨ విష్ణువు. ౩ బ్రాహ్మణుడు.
౪ ఋత్విజుడు...న - ము. ౧ పరమాత్మ. ౨ వేదము. ౩ తపము. పుం. ఒక
గ్రహయోగము. (విష్కంభాది)” (శ. ర.).

బ్రహ్మశబ్దము నైతము విశ్వకర్తాదులలోఁ జేర్పఁదగినదే యైనను నది
యమహద్వాచియగునపుడు మువర్ణకాంతరూపముతో నుండునుగాన దానికయి
వేఱ సూత్రింపఁబడెను. ఈశబ్దము ౧౭౫ విషయమున వివరింపఁబడియున్నది.
ప్రయోగములు:—ఉ. ఆదిజ్ఞుడైన బ్రహ్మ యుదయంబున కాస్పదమైనవాఁడు
(సభా. ౨ ఆ. ౧౮) (ఆది. ౭ ఆ. ౨౧౩. సభా. ౧ ఆ. ౮౦. సభా. ౨ ఆ. ౨౩౬.
ఆర. ౩ ఆ. ౩ ప.) కం. శివమును బరమబ్రహ్మము...(శాంతి. ౬ ఆ. ౬౮). తే. గీ.
బ్రహ్మ | మంచితాధి దైవతమును నాగమములు (శాంతి. ౬ ఆ. ౯౮) శా. ఏందే
డెందము...ఆయింపే పరబ్రహ్మ మా | నందో బ్రహ్మయటన్న ప్రాజమవు...(మనుచ.
౨ ఆ. ౬౨ ప.)

మనుజవాచియగునపుడు “బ్రహ్మఁడనియు - బ్రహ్మఁడనియుఁ బాల్కురికి
సోమన ప్రయోగించెనందురు. ద్విపద - వరపుడ బ్రహ్మఁడన్వాడ నేననుచు (బసవ.
౫ ఆ. ౩౪౪ ప.) (చూ. విస్తర. ౧౨౯ విష.) సోమానారాధ్యునివంటి మహాపండితుఁ
డిట్లు లక్షణవిరుద్ధ ప్రయోగమును జేసెననుట విశ్వసనీయముకాదు “వరపుడ బ్రహ్మ
యన్ వాడ నేననుచు” అనునది కవిప్రయుక్తపాఠము కానోపును. “బ్రహ్మయః
అనువాఁడ = బ్రహ్మయన్వాడ” అని రూపసిద్ధిసరయఁదగును. ద్వి. కన్నడ బ్రహ్మయ్య
గతి యెట్టిదనిన...కాక బ్రహ్మయకు శ్లాఘ్యమే పదార్థంబు (బసవ. ౫ ఆ. ౩౮౮-
౩౯౬ ప.) ఇట్లు ‘బ్రహ్మయ్య - బ్రహ్మయ’ అని సోమనాథుఁడు ప్రయోగించియొ
యున్నాఁడు.

ఆత్మే మనిజంతంబులకు, నాంతంబులకు మనుజసంజ్ఞ
బాలవ్యాకరణ లకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగానగు. ౭౭.

వివరణము. ఆత్మ - ఆత్మము - ఆత్మఁడు, మహిమ - మహిమము,
౧౭౭ విషయము. అణిమ - అణిమము, గరిమ - గరిమము, లఘిమ -
లఘిమము, దేవశర్మ - దేవశర్మఁడు.

సంజీవని. ౧౭౭ విషయము:—“ఆత్మన ఇమనన్తానాం డావా.” “కృచిన్తనుజ సంజ్ఞ
యాం డుజ్ నాన్తా న్న విధీయతే” అనునన్నయాధర్వణకారికల యభిప్రాయమిదియను
తలంపున సూరి యిట్లు వివరించెను. క్యాచిత్కముగా నేందేని మనుజసంజ్ఞకు డుజ్
నిషేధనిత్యత యధర్వణప్రోక్తమగుచుండఁగా నహోబలు ననుసరించి సూరి యనేక
స్థలములందు స్త్రీసమత బహుళముగా నగునని సూత్రించెను. కావుననే యధర్వ
ణాభిప్రేతమగు నశ్వత్థామశబ్దమును విశ్వకర్తాదులలోఁజేర్చి వానికి నిత్యస్త్రీత్వమును
విధించెను. నాంతమనుజ సంజ్ఞలకు ‘సుధన్వా - శతధన్వా’ మున్నగు శబ్దములకు
సూత్రములోని బహుళగ్రహణముచేత స్త్రీత్వాతిదేశము కల్గినదని సమర్థించు
కొనవలయును. మహాత్మఁడు మున్నగునవి మనుష్యవాచకములయినను మనుజ
సంజ్ఞలనఁగా మనుష్యనామధేయములు కామింజేసి వానికిఁ బాతీకముగావైన
స్త్రీత్వాతిదేశము లేదనియు ‘మహాత్మఁడు’ అను రీతినే యట్టివి సాధువులనియు
నెఱుంగునది. ప్రయోగములు:—చ...ఆత్మనివలనన్ భవద్వచనమున్ (అశ్వ. ౨౭.
౧౭) క. ప్రకృతి పదాటువికారము | లకు నాశ్రయ మాత్మకది నెలపు విను మాత్మం |
డకుటిల... (శాంతి. ౫ ఆ. ౬౦౩) క. మన మధ్యాత్మము దానికి | ననఘా (శాంతి.
౬ ఆ. ౯౧ ప.) ఉ...సమస్త వ | ర్ణాశ్రమ ధర్మరక్షణ మహామహిమౌ మహి
నొప్పు... (ఆది. ౧ ఆ. ౬ ప.) ఉ...లోక సా | మాన్యవిధిం దగంగ గరిమంబు
న నిచ్చిన బుచ్చికొండ | మనోన్య... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౨ ప.) తే. గీ. సూర్య
వర్షుని తమ్ముండు శూరవరుఁడు | కేతువర్మ గాండీవివై శాతబాణ (అశ్వ. ౪ ఆ. ౧౦)
చ. ఘనతరవత్సదంత శరఘాతమునం బడవైచి మిత్రవ | ర్షుని రథసూతు (కర్ణ. ౧
ఆ. ౧౭౩) చ...ఉ | జ్వల ఘనశక్తివైచి కృతవర్షుని బాహుల నొంది (ద్రోణ. ౪
ఆ. ౧౭) చ. వినుకృతవర్ష దివ్యశరవేది (సౌప్తి. ౧ ఆ. ౬౩) తే. గీ. కృతిప |
తిత్యమర్థించివచ్చితిఁ దిక్కుశర్మ (విరా. ౧ ఆ. ౧౪ ప.)

దుస్స్య త్వదారాజ్ఞః. (ఆం. చిం. హలం. ౩ కా.
నన్నయా. అహో. ౩౪౩ పు.)

౧౭౮ విషయము. స్వార్థ ప్రధానభావే పాపాద్రాక్షో డుః పుంసీ చేతనే.
(విశ్వ. హలం. ౧ కారి. అహో. ౩౪౩ పు.)

కల్పతరువు. ౧౭౮ విష:—రాజ్ఞః = రాజ (న్) శబ్దముకంటె: బరమగు సుప్రత్యయస్థానమున, సదా = ఎల్లయెడలను, నకారాంతత్వమునందును 'ట' జంత త్వమునందును నని యర్థము. డుః = 'డు' అను ప్రత్యయము, స్వాత్ = ఆదేశ మగును. పూర్వతమ సూత్రమునుండి—'అగుణవతాం సగ్ధవాలాం సోష్టోషః.' అను సూత్రమునుండి—'సోః' అనునది యనువర్తించును. అహోబలవతియు "డువర్ణకవిధానం మువర్ణకవజ్జేయమ్." (3౮౩ పు.) "కృత్తద్ధిత సూత్రేణ ట జంతస్య ప్రాతిపదిక సంజ్ఞాయాం తస్మాదేవ సుప్రత్యయ ఇతి హ్యేద్యవ్యాకరణ మర్యాదా. తస్యసోఃస్థానే డురిత్యేత ద్వికృత్యనుశాసనస్థితిరితి ట జన్తాదేవ డురితి ప్రతిభాతి" (అహో. ౪౪౯ పు.) అని వైరీతినే వ్యాఖ్యచేయున్నాడు. ఉదా:- రాజు, మునిరాజు. 'రాజన్' అను నకారాంతశబ్దము ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతి పదికము గలదిగాన 'రాజా' అని నిల్చుటచే "సుత్రామా - సుత్రామడు" మున్నగు వానివలెనే 'రాజాడు' అను రూపము సిద్ధింపవలసియుండెను. అట్లే 'మునీచాం రాజా' అనుచో "రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్" (గీ.౪-౯౧) (సి. కౌ. 2౮౮ సూ.) అరు సూత్రముచొప్పున 'టచ్' ప్రత్యయమురాగా విస్తర 'మునిరాజః' అని యేర్పడినపిదప రామశబ్దమునకువలెనే యుత్వడుజ్జులు వచ్చుటచే 'మునిరాజాడు' అని సిద్ధింపవలసియుండెను. అట్లు ద్వివిధస్థలములందును డుజంతరూపములను సమ్మతింపక "సదారాజ్ఞః డుః" అని భట్టారకుడు 'రాజు - మునిరాజు' అనియే సిద్ధించునట్లుపదేశించెను. ఈ 'డు' ప్రత్యయములోని డకార మిద్వర్ణముగానఁ బూర్వ సూత్రమునందువలెనే 'రాజా - మునిరాజ' అను ప్రాతిపదికములకు డిత్కార్యమగు టిలోపమురాగా 'రాజ్ - మునిరాజ్' అని యేర్పడును గాన వానివయిని 'డు' ప్రత్యయములోని యిద్వర్ణమగు డకారముపోగా మిగిలెడి 'ఉ' అరు వర్ణకము చేరఁగా 'రాజు - మునిరాజు' అని సిద్ధించును.

సహచరితన్యాయమునఁ బూర్వసూత్రమునందువలెనే యిందును డుప్రత్యయము ప్రాతిపదికముమీదనే నిల్చుననియు నీ 'డు' ప్రత్యయము వైతము స్త్రీ

విస్తర. ౧౭౮ విష:—"మునిరాజు నాత్రటచ్" (అహో. 3౮౩ పు.) అని యిచట నహోబలవతి పొరవడివ్రాసినను స్థలాంతరమున నా వ్రాసినరీతినే వ్రాసెను. "మునిరాజు ఇత్యత్ర నాస్తాద్వా టజన్తాద్వా డు విధానస్య నవైరూప్యమ్... తథాపి కృత్తద్ధిత సూత్రేణ ట జన్తస్య ప్రాతిపదిక సంజ్ఞాయాం తస్మాదేవ సుప్రత్యయ ఇతి హ్యేద్య వ్యాకరణమర్యాదా. తస్య సోః స్థానే డురిత్యేత ద్వికృత్యనుశాసనస్థితి రితి ట జన్తాదేవ డురితి ప్రతిభాతి" (అహో. ౪౪౯ పు.)

ప్రత్యయమేయనియు నట్లగుటచేతఁ బ్రథమైకవచన లోపాదికము గల్గుననియు వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలసియున్నను నాపక్షమున “సర్వత్రోదోతో ర్వృత్తవతి మువత్” అను చింతామణిసూత్రముచొప్పున (౧౫౨ విష.) స్త్రీత్వమునందును బ్రథమైకవచనమగు వ్రుప్రత్యయమునకు లోపములేమింజేసి ‘వధువు - తనువు’ మున్నగుచోటులందు వలెనె వ్రు ప్రత్యయమువచ్చి ‘రాజువు - మునిరాజువు’ మొదలగు నసిష్టరూపములు దుర్వారములు కావలసివచ్చును. గాన నట్లువ్యాఖ్యచేయలేదు. ఇట్లగుటచేత “రాజన్ + సు - అనుచో సువిభక్తిపరమగుచో దువర్ణకము డిట్లు గాన ‘రాజన్’ అను శబ్దములోనితుది ‘అన్’ లోపించి ‘రాజు’ అని యగును. ఈ దువర్ణకము స్త్రీత్వద్యోతకముగాన సులోపము” (నారా. గాణ. తత్స. ౬౮ ప. ౨౨౯ కారి. విష.) అను గాణపతీవరణము సరికాదని గ్రహింపవలయును. మఱియుఁ బ్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికమును గ్రహించి ‘రాజా’ అను దానిపైఁ బ్రక్రియ నడపవలసియుండఁగా నీగాణపతీ వివరణకర్త “క్వచిన్నామ గ్రహోఽైవేత్యా ద్యధర్వణకారికచొప్పున నగతికగతి నాశ్రయింపవలసిన ప్రసక్తియేమో తెలియకున్నది. ఇట్లయితఁడు “మహిమన్ శబ్దమునకు విభక్తి పరముగానుండ డా ప్రత్యయము వచ్చును...మహిమన్ + డా = మహిమన్ + ఆ.....మహిమ్ + ఆ = మహిమాయని యగును...డా ప్రత్యయము రానిపక్షమునఁ బ్రథమైకవచనతుల్యము ప్రాతిపదికముగాన దాని పై ముప్రత్యయము వచ్చును” (గాణ. తత్స. ౬౮ ప. ౨౨౯ కారి. విష.) అని యిట్లుగ నొక్కశబ్దమునకే యొకపక్షమున “క్వచిన్నామ గ్రహోఽైవేత్యా” ద్యగతికగతివిధాయ కాధర్వణపద్ధతి నాశ్రయించుటయు నొకపక్షమునఁ బ్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికమును గ్రహించుటయు నిర్హులముగను సంప్రదాయ విరుద్ధముగను నడపెను. రెండుపక్షములందును బ్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికమునే గ్రహించినను నావ్రాసినరీతిని రూపసిద్ధి నిర్బాధముగ సంభవించునుగదా. (౧౬౯ - ౧౭౫ - ౧౭౭ కల్పతరు. విష.)

స్వార్థప్రధానేత్యాది:—రాజ్ఞః = రాజశబ్దమునకు, స్వార్థప్రధానభావే = స్వార్థప్రాధాన్యమందును, ననఁగా ననుపసర్జనత్వమునందును, పుంశీ = పుంస్త్వము నందును, చేతనే = చేతన వాచిత్యమునందును మాత్రమె, డుః = భట్టారకోక్త డుప్రత్యయము, స్వాత్ = అగును. ఈయధర్వణుని సవరణము ననుసరించి యహోబలపతి యీక్రిందిరీతి నుపసర్జనత్వాదులందు డుప్రత్యయ రాహిత్యము నుదాహరించెను “నమస్తునిరాజాఁడు రాముఁడు; నమస్తునిరాజ సీత; హరరాజము; బహురాజము దేశము - బహురాజ యీపురి - హ్రస్వః - సురాజయయ్యో వసుధ ఇత్యా

చార్యః. జీపి రాజ్ఞి - బహురాజ్ఞి - సురాజ్ఞి ఇత్యాది రూపమ్" (అహో. 3౮3) నమస్తుని రాజాడు = నమస్కరించుచున్న మునిరాజులు గలవాడు, నమస్తునిరాజు = నమస్కరించుచున్న మునిరాజులుగలది. బహురాజము = అనేకరాజులుగలది. బహురాజ = అనేకరాజులుగలది (పురి). సురాజవసుధ = మంచిరాజుగలది భూమి. బహురాజ్ఞి = అనేకరాజులుగలది. సురాజ్ఞి = మంచిరాజుగలది. ఇవి యెల్లస్వాత్ప్రప్రాధాన్యరాహిత్యమునకు నుదాహృతులై యనఁదగును. పుంస్త్యమునకు 'రాజ్ఞి' అనునది శుద్ధమగు ప్రత్యుదాహరణము - చేతనత్వమునకు హారరాజమునది శుద్ధమగు ప్రత్యుదాహరణము. "పుంలింగమనుటంజేసి రాజ్ఞి - సురాజ్ఞి - బహురాజ్ఞి యిత్యాదులం దీకార్యమురాదు" (గాణ. తత్వ. ౬౯ ప. ౨౩౦ కారి. వివ.) అను గాణపత వివరణోదాహృతులలో 'సురాజ్ఞి - బహురాజ్ఞి' అనువాని యం దుపసర్జనత్వము నైతముగలదు. "రాజ్ఞి - స్త్రీ - (రాజ్ఞిఃపత్నీ - జీప్ - స్వయం వారాజతే = రాజ, కనిస్ జీప్వా) (రాణీ) రాజపత్న్యామ్. స్వయం రాజకర్తృకర్త్యాఞ్చ" (శబ్దస్తో). రాజశబ్దమునకు బహుప్రీహియందు (ఉపసర్జనత్వమున = స్వాధికారప్రాధాన్య రాహిత్యమున) స్త్రీత్వము ధారాశముగఁగల్గును. "అన ఉపధాభోపి నోన్యతరస్యామ్. (౪-౧-౨౮) ఆన్తదృశ్యహుప్రీహేరుపధాలోపినోవాజీప్ - స్యాత్ - పక్షేడాప్ జీప్నీషేధా - బహురాజ్ఞి - బహురాజా - బహురాజ్ఞో - బహురాజే-బహురాజానా. "బాలమనోరమావ్యాఖ్యః—డాప్, జీప్నీషేధావితీ-కదాచిత్ జీప్నీషేధః - కదాచిత్ డాప్వేత్కర్థః" (సి. కా. స్త్రీ. ప్ర. ౪౬౦ సూ.) "శోభనో రాజాయస్యాంసా" అను విగ్రహముగల బహుప్రీహిలో "సురాజ్ఞి" అను తత్సమరూప మేర్పడును. డాబంతత్వపక్షమున 'సురాజ' అను తత్సమరూప మేర్పడును - డాప్పును జీప్పును రానిపక్షమున నకారాంత స్త్రీలింగమునైతము "సురాజ" అను తత్సమరూపముతోనె నిల్చును. "సురాజా - సురాజే - సురాజాః" అనునది 'ఆ' కారాంత స్త్రీలింగ ప్రథమరూపము. 'సురాజా - సురాజానా - సురాజానః' అనునది నకారాంత స్త్రీలింగ ప్రథమావిభక్తిరూపము. (విస్తర III ౧౮౫ I వివ.). సీ. భరతవంశోత్తముః బ్రభుభర్తనందను, రాజుగాఁ బడసి సురాజయయ్యె! వసుధ... (ఆది. ౮ ఆ. ౮౨ ప.) (అహో. 3౮౩ పు.). అహోబలపండితుఁడుచూచి యుదాహరించిన యీపాతము నేటిముద్రణములలోఁ గన్పట్టదు. "నపూజనాత్ (౫-౪-౬౯) అను పాణినీయసూత్రముచే దీనికి టచ్చురాదుగాన "సురాజ వసుధ" అని యుండనేరదని ముద్రణసంస్కర్తలు భ్రమించి "సురాజ్ఞి" అని సంస్కరించి రాయని యాలోచింపవలసియున్నది. బహు ప్రీహిలో "టచ్" ప్రత్యయము

పూజాత్మక సుశబ్దపూర్వక త్వమందేకాక యెచ్చటనురాదు. ఉపసర్జనత్వమున నకారంత స్త్రీలింగ రాజశబ్దమును గలదని వైని సప్రమాణముగాఁ జూపబడెను "సురాష్ట్రతి - శోభనోరాజాయత్ర - 'నపూజనాత్' (౫-౪-౬౯) ఇతి టచోఽభావ ఇతిముకుటః - తన్న - బహుస్త్రిచా టచోఽప్రసంగాత్" (అమర సుధా వ్యాఖ్యి. ౧౭౯ పు.)

మహత్త్వంబున స్వార్థపరంబగు రాజశబ్దము రాజు బాలవ్యాకరణ నాఁబడు. ౭౮.

వివరణము రాజు - ఖగరాజు. అమహత్త్వమునందు రాజము. ౧౭౮ I విషయము. వృక్షరాజము ఉపసర్జనత్వంబునందు హతరాజుఁడు పరశురాముఁడు.

సంజీవని. ౧౭౮ I విషయము:—స్వార్థపరత్వమనఁగా స్వార్థప్రాధాన్యము. ప్రాధాన్యమనఁగా వాక్యమునఁ గ్రియాన్వయిత్వము. 'రాజువచ్చె' నను వాక్యమున 'రాజు' అనునది క్రియతో నన్వయించుచున్నదిగాన నది ప్రధానమనఁగా స్వార్థపరమగుచున్నది. 'హతరాజుఁడు (పరశురాముఁడు) వచ్చెను' అను వాక్యములో రాజశబ్దమునకుఁ గ్రియాన్వయములేదు. అది బహు వ్రీహిలో నుపసర్జనీభూతమై స్వార్థప్రాధాన్యము లేనిదయ్యెను. కాన 'హతరాజు' శబ్దమునకుఁ బ్రకృతసూత్రము చొప్పున 'హతరాజు' అను రూపముకల్పనేరదు. కాన 'హతరాజు' అను ప్రాతిపదికము 'సుత్రామా' మున్నగువానివలెనే హ్రస్వము నుత్పడుజ్ఞులును వచ్చుటచే "హతరాజుఁడు" అను రూపమునొందును.

రాజశబ్దము రాజు నాఁబడుననఁగా 'రాజు' అనునది ప్రథమైకవచనరూపమై యుండుననియుఁ దక్కిన విభక్తివచన రూపములలో 'రాజు' అనునది పూర్వావయవముగా నుండుననియుఁ దాత్పర్యము. 'రాజు' అను ప్రథమైకవచనము పుప్రత్యయ రహితముగా నిపతింపబడెనుగాన నితర విభక్తిపరకత్వమున పుగాగమమునకుఁ బ్రసక్తియేలేదు (౧౫౩ I విషయము.) 'మహత్త్వంబునన్' అనుదశముచే నధర్వణవచనము లోని "పుంసీ - చేతనే" అనునవి సంగ్రహింపబడునని సూరి యాశయము. తిర్వ్య గ్వాచిత్వమున మహత్త్వవివక్ష యుండవచ్చుననియు సూరి యభిప్రాయము. కావుననే మహత్త్వవివక్షగల "ఖగరాజు = గరుత్మంతుఁడు" అనునది యుదాహృతమయ్యెను. అట్లగుటచే మహత్త్వవివక్ష లేనపుడు "ఖగరాజము - అశ్వరాజము" అను రూపములు బాలవ్యాకరణ సమ్మతములగుచున్నవి. అవి చేతనవాచకములగుటచేత నట్టియొడల నైతము 'దు' వర్ణకమువచ్చి "అశ్వరాజు - ఖగరాజు" అని

[బా. తత్స. 2౦ సూ.] 'బా - సా - పే' వ్యాఖ్యలోని ప్రామాదిక ప్రసంగము 659

మహాత్మ్యవివక్ష లేనపుడును రూపసిద్ధికల్గునని యధర్వణకాఽకాశయము. ఆ. వె. అశ్వమేధమునకు నర్చితంబైన యీ | యశ్వరాజునిట్లు లవహరించి (ఆర. 3 ఆ. ౬3) అని యిట్లు భట్టారకుడు ప్రయోగించెను. ఈపద్యమున నశ్వమునకు మహాత్మ్య వివక్షకుఁ బ్రసక్తిలేకుండుటచేతఁ జేతనవాచకమగుటచేతనే ముప్రత్యయము వచ్చె నని గ్రహింపనగును. "శ్రేష్ఠతాయా మమహతః | క్వచిద్ధృ జపి సచ్చతః" (౧౨౬ III విష.) అనుచొప్పున నమహాత్మ్యులకు శ్రేష్ఠతయందు ముక్తువచ్చుటకులదు గాని "మః స్యాత్సవారాజః" అను ప్రకృతసూత్రముచొప్పునవచ్చు ముప్రత్యయము శ్రేష్ఠత్వమున వచ్చుననిచెప్పుట కవకాశములేదు. ప్రయోగములు:—గీ. రాజవరుడైన పార్థతో రాజుగాని | యీతఁ డని నేయఁగాఁదగఁడేని వీనినెల్లవారలు చూడంగ నీక్షణంబ | రాజుఁ జేసెద నే నంగరాజ్యమిచ్చి || (ఆది. ౬ ఆ. ౪౮) క||...ప్రభవించె బాండురాజు గురువం | శంబు ప్రతిష్ఠింప... (ఆది. ౪ ఆ. ౨౫2) ఉ...ధము ముల్లముఁ జేరఁగనిచ్చు రాజు రా | జే గుణహీన పొమ్ము..... (అశ్వ. ౪ ఆ. ౫౨) సీ. భరతవంశోత్తముఁ బ్రభుధర్మనందను రాజుగాఁబడసి సురాజయ్యెన్ ! వసుధ... (ఆది. ౪ ఆ. ౪౨ ప.) ఆ. వె. అశ్వమేధమునకు నర్చితంబైన యీ | యశ్వరాజునిట్లు లవహరించి | (ఆర. 3 ఆ. ౬3) రాజశబ్దమునకు నకారాంతత్వమునందును 'ట' జంతత్వమునందును ముప్రత్యయ ఘటితరూప మొక్కరితినే యుండును. (విస్తర)

విస్తర. ౧౭౮ I విష:—“రాజశబ్దమునకుని 'అకారాంతముగ సూత్రమున నిర్దేశించుటంజేసి...టజంతమై 'అ' కారాంతమైన రాజన్ శబ్దమునకును...ఇవ్విధి గలుగుట సూచితము.” (బా. సా. పే. ౧౯౧ పు.) నకారాంతశబ్దము నుద్దేశించినను 'రాజశబ్ద' మనియే యుండునుగాని 'రాజన్ శబ్దము' అని యుండనేరదు. ఈసూత్రపు వ్యాఖ్యలోఁ బెక్కుచోట్ల నిట్టిభ్రాంతి విస్తరిల్లియున్నది. “హతరాజుఁడు పరశు రాముఁ డిత్యాదులందలి రాజన్ శబ్దము (రాజశబ్దమనరాదని భ్రాంతి) స్వార్థపరము గాక పరశురాము నన్యపదార్థమును బోధించునదగుటంజేసి మహద్వాచకమయ్యు రాజురూపమునందక తాబోధించునర్థమున కాధారమగుపదమునకగు లింగమునే పొంది యుత్వదుష్టులనందెను. (బా. సా. పే. ౧౯౧ పు. 2౦ తత్స. సూ. వ్యా.) రాజన్ శబ్దమొక్కటే పరశురాముని బోధించునా? “అర్థమున కాధారమగుపద మున కగులింగమునేపొంది” అర్థమునకును బదమునకును “ఆధారార్థేయభావమా? సంబంధము. లింగమర్థాశ్రయముకాదా? ఈ బహువ్రీహిలో లింగవ్యత్యాసము గల్గలేదే!

౧౩౦ 'బా.గు.ప్ర' వ్యాఖ్య 'రాజే' అనిద్య గ్రామ్యమనరాదు [౧౭౯-౧౮౧ వి.కల్ప.]

నన్నయాధర్వణు లెద్దఱును 'రాజు' అను రూపమును సంస్కృతసమముగానే సాధించియుండుటచేతను, నిరువురును 'చే - జే' ల దంత్యోచ్చారణము తద్భవదేశ్య మాత్ర విషయకమని వచించుటచేతను (౩౧ విష.) దంత్యచజల చ్ఛాంధ్రవర్ణ సమా మ్నాయములో మాత్రమే పేర్కొనఁబడియుండుటచేతను (౨౦ విష.) 'రాజు' అను దానిలోని జకారము తాలవ్యమనుటయే నన్నయాధర్వణ సమ్మతమని నిశ్చయింప నగును. అరయనరయ నన్నయాధర్వణులనాటికి 'రాజే' అనెడి దంత్యజకార ఘటిత వైకృతరూప మవతరించినదనుటకే యాధారమగపడదు. వైకృత దంత్యజకార ఘటితతద్భవ రాజేశబ్ద మర్వాచీనాచ్ఛాంధ్ర కావ్యములలోఁ బ్రయుక్తమయ్యెననియుఁ దాలవ్యజకారఘటిత సంస్కృతసమరాజేశబ్దము వేఱనియుఁజెప్పట యుక్తమై యుండఁగాఁ దానును సూరియు సంస్కృత సమరాజేశబ్దములోని జకారమే దంత్య మనిపారవడి వ్రాసినంతమాత్రమున నవ్వాదమును నిల్పుకొనుటకై గుప్తార్థప్రకా శికాకర్త "మహాకవులు గ్రామ్యశబ్దములు నైతము గ్రంథములలోఁ బ్రయోగించి నచో నవి గ్రామ్యములుగా నెంచవలెను...నిరంకుశాఃకవయః.....మహాకవులు నియమంబుదప్పి యన్యదేశ్యపదంబు లచ్చతెనుంగులోనికి నాహ్వనించి గౌరవించి నట్లే...తత్సమరాజ శబ్దంబును బొత్తుపఱచిరి. అచ్చతెనుంగు కావ్యములలో నీశబ్దంబును...మహాకవులన్యదేశ్యాదులతోపాటుగఁ బ్రయోగించిరియని సంతృప్తిఁ జెందుచు నీశబ్దంబు దంత్యజకార ఘటితమైన తత్సమంబేమని..." (బా. గు. ప్ర. తత్స. ౭౮ సూ. వ్యా.) అని యిట్లు వేటొక యపసిద్ధాంతమును నెలకొల్పుట యుక్తముకాదు. ఈవాదము నిరాధారము. ఇది యీవఱకె సప్రమాణముగ నిరసంపఁబడెను. (౩౬ మొ. ౪౧ విష.)

నన్నయా సాన్తాదపయః ప్రభృతే, స్లోహోన్యేషాంచ వా లు

౧౭౯-౧౮౧ విష. గస్తస్య. (ఆం. చిం. ౩ కారి. ఆహా. ౩౮౪.)

కల్పతరు. ౧౭౯-౧౮౧ విష.:-ఆపయః ప్రభృతేః = పయః ప్రభృతులలోఁ జేరనట్టి, సాన్తాత్ = సకారాంతశబ్దముకంటె, స్వాదివిభక్తి పరమైయుండఁగా, స్లోహః = సకారలోపమగును. అనఁగా నట్టి సకారాంత ప్రథమైకవచనతుల్య ప్రాతిపదికశబ్దము తుదినున్న సకారమునకు వికల్పముగా లోపముకల్గుననియర్థము. 'వాలుగస్తస్య' అను నుత్తరసూత్రమునుండి వాశబ్ద మాకృష్టమగుచున్నది; ఇందలి వాశబ్దము వ్యవస్థావాచియగుటచేఁ బుంస్త్రీలింగ సకారాంత మహన్తహతీ వాచకములకు మాత్రము గుణవర్ణకార్యములు నైతము సంభవించునని యెఱుంగునది. అట్లుగు టచేత 'ఉర్ధ్వరేతాన్' మున్నగు ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికముల సకారము

లోపించి హ్రస్వమురాఁగా నేర్పడిన 'ఊర్ధ్వరేత' మున్న గుహని కుత్వడుఙ్గులురాఁగా 'ఊర్ధ్వరేతుఁడు' మున్నగు నగుణవద్గణరూపములు సిద్ధించును. పైని వ్రాసినరీతి నీమహద్వాచకమునకు గుణవద్గణకార్యములును గల్గును గాన 'ఊర్ధ్వరేతపమ్' మున్నగు ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదికములతుది మకారమునకు "ఆన్యేషాంచ వాలుగస్తస్య" అను సూత్రములోని వ్యవస్థావాచి వాశబ్దమహిమచే లోపము నిత్యముగా సంభవించుటచేత 'ఊర్ధ్వరేతస' అను ప్రాతిపదికరూపమేర్పడఁగా నుత్పడుఙ్గులు వచ్చుటచేత "ఊర్ధ్వరేతసుఁడు" మున్నగురూపములు సిద్ధించును. 'సాన్తాదపయః ప్రభృతేః స్తోః' అను ప్రకృతసూత్రములోని "స్తోః" అనగా సకారలోప మగునను నిర్దేశముచేతఁ బ్రథమైకవచన తుల్యరూపము 'ఊర్ధ్వరేతాః' అని నిలువక "ఊర్ధ్వరేతాన్" అని నిల్చునని గ్రహింపవలెను. "ప్రథమైకవచన తుల్యత్వేపి విసర్గస్య ద్విత్వా సంభవాత్ తత్ స్థానిన స్సకారస్యైవ గ్రహణమ్. ఆపయః ప్రభృతేరితి సూత్రప్రయోగశ్చ శబ్దశాసన స్యాత్రమానమ్" (అహో. 3౯౦ పుట.) గుణవద్గణకార్యము లీరితిగ సకారాంత పుంస్త్రీలింగ శబ్దములకుమాత్రమే కల్గుచుగాని సకారాంత నపుంసక లింగశబ్దములకుఁ గల్గనేరవు. ఉదా:- "మనము-మనస్సు-మనసు" అనియే యుండునుగాని 'మనసము' అని యుండనేరదు. ఈవిషయమే సకారాంతము లగుణవద్గణములోనివే కాని గుణవద్గణములోనివి కావనుటకుఁ బ్రబలనిదర్శన మనవచ్చును. పైరీతిని సకారాంత పుంస్త్రీలింగ మహన్తహతీ వాచకములకు మాత్రము గుణవద్గణకార్యములు నైతము గల్గుననెడి వ్యవస్థావాచి వాశబ్దమహిమ కృత వ్యాఖ్యానమున కీక్రింది భట్టారక ప్రయోగములు మూలమగుచున్నవి:-
 తే. గీ. ఉత్తమాశ్రమనిష్ఠితుఁ డూర్ధ్వరేతుఁ । ధైర్య కణ్వమహాముని (ఆది. ౮ ఆ. 3౨) క...భూ । రితేజులందఱును నూర్ధ్వరేతసులైనన్ (ఆది. 3 ఆ. ౬౦) సీ... ।
 వచ్చి తానుగ్రహింపఁడును సూతుఁడు... (ఆది. ౧ ఆ. ౨౮) మ. మతిలోకోత్తరుఁ డైన యంగిరసు మన్దండు... (ఆది. 3 ఆ. ౧౧౮) తరలము - ప్రచేతసు పుత్రుభక్తి (ఆది. ౧ ఆ. ౨౧ ప.) క...భాసురయమనియమాభిరాము సోమశ్రవసున్ ॥ (ఆది. ౧ ఆ. ౮౮) సీ. అందు జలక్రీడలాడుచునున్న యస్పరస ఘృతాచి సదమలాంగి (ఆది. ౫ ఆ. ౧౯౫) తే. గీ. తపనతేజ సరస్వతి వక్షిణమున । (ఆర. ౨ ఆ. ౨౫౯) స్త్రీలింగ సరస్వతీశబ్దమునకు విశేషణమగుటచే దపనతేజశబ్దము సకారాంత స్త్రీలింగము. "తపనతేజాః - తపనతేజసా - తపనతేజః (సం. ప్ర.) తపనతేజసమ్ - తపనతేజసా - తపనతేజః" (సం. ద్వి.) అనియుండును. ఇందు 'తపనతేజాన్' అను ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికము తుది సకారము ప్రకృతసూత్రముచొప్పున లోపింపఁగా స్త్రీలింగ

ప్రథమైకవచనలోపము కల్గుటచే 'తపనతేజ' అను సగుణవర్గకార్య కలితరూపము సిద్ధించును. ఇంక ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదికముగ "తపనతేజఃమ్" అను దాని నుండి 'అప్సరస' అను దానివలెనే 'తపనతేజస' అను రూపమునైతము లభించును. "సలోపే - ప్రచేతసుడు - ప్రచేతుడు. ఇత్యాది - ప్రచేతసు పుత్రుభక్తిః దలంచుచున్ - మఱియు సంగిరసుఁ డన్తాచసపుత్రుచకు - ఊర్ధ్వరేతుండు - ఊర్ధ్వరేతసులై స నిత్యాదివచన మాచార్యస్య" (అహో. ౩౮౭ పు.) అని యహోబలపతియు నుదాహరించెను. ఇట్లుదాహరించెయి "పక్షేద్విత్వోత్వే ఆయుస్సు - బహుశః గ్రహణా దద్విత్వే జటాయుషుడు ఇతిరూపంచ" (అహో. ౩౯౦ పు.) అని యహోబలుడు ప్రామాదికముగా నెట్లు వ్రాసెనో తెలియకున్నది. ద్వితీయత్వములుగాని 'ఉ' త్వమాత్రముగాని వచ్చుచున్నదింక 'అగుణవతాం సర్వహలాం సార్లోహః" అను రీతిని సులోపమువచ్చుచుండఁగా 'డుజ్' వర్ణకమువచ్చుట యెట్లు ఘటిల్లునని యహోబలపతి తలంచెనో తెలియకున్నది. ఇట్టి ప్రమాద మిచటనేకాదు - స్థలాంతరములందును గలదు. "ప్రశానుడు - ప్రథమైకవచన తుల్యత్వమ్ - దీర్ఘత్వరత్వా న్న ద్విత్యమ్." (అహో. ౩౮౨ పు.) "హనుమాడు భగవానుడు ఇతిరూపం త్వగుణవర్గణత్వేన బోధ్యమ్" (అహో. ౩౮౫ పు.)

సకారాంత పుంస్త్రీలింగ మహస్తహతీవాచకములగు 'విశ్రవస్ - అప్సరస్' మున్నగుశబ్దముల సంస్కృత ప్రాతిపదికములనే "క్వచిన్నామ గ్రహేజైవే"త్యాద్యధర్వణకారికచొప్పున (౧౬౯ విమ.) సగతిక గతికముగా గ్రహించి యట్టి ప్రాతిపదికములతుది సకారమునకు ద్వితీయత్వములనుజేసి సులోపముచేయఁగా నేర్పడిన విశ్రవస్సు - అప్సరస్సు మున్నగు రూపములను గొందఱుకవులు ప్రామాదికముగాఁ బ్రయోగించియున్నారు. "చ. అనయము విశ్రవస్సునకు నారయ మన్తఁడవౌదు వెప్పుడున్ (భాస్కరరా. యుద్ధ. ౧.౨౭౮ ప. వేటొక ప్రతిలో. ౧౨౮౩ ప. అయ్యలార్యునిది.) "అప్సరస్సులు - సం - వి - స్ - స్త్రీ - బ - అప్సరః స్త్రీలు. తే. గీ. నారినీకన్నఁజక్కనివారె యప్సరస్సులారయ (దశా. ౨ ఆ. ౩౨౨ ప.) ప్రయోగాంతరము కనఁబడలేదు" (సూ. రా. ని.) "సుమనస్సు - ఉగ్రశ్రవస్సు అనియుఁ బ్రయోగముగలదు." (ఆం. భా. అ. శబ్ద. ౩౦ సూ.) అని యనుశాసనకర్త వ్రాసెనెకాని యట్టి ప్రయోగములను జూపలేదు. పయిరీతిని గొందఱు సామాన్యకవులు ప్రయోగించియున్నను (ఆము. ౬ ఆ. ౯౯ 'సుమనస్సునకు' అచ్చుతప్ప. "నత...సుమనస్సునకు" అని యొప్పు.) నీరూపములు నన్నయధర్వణ వచనములకు విరుద్ధములగుటంజేసి సాధువులు కాఁజాలవనుట సాహసముకాదు. 'విశ్రవస్'

[బా. తత్వ. ౮౦ - ౮౧ సూ.] విశ్రవస్సు - సుమనస్సు - మొ. అసాధువులు 663

మున్నగువాని ప్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికములనుండియు ద్వితీయైకవచన తుల్య ప్రాతిపదికములనుండియు రూపసిద్ధిగల్గుచుండుటచే నట్టి ప్రాతిపదికములు లభింపని య గతిక గతిస్థలములం దుపయోగింపఁదగు “క్వచిన్నామగ్రహేతైవే” త్యా ద్యధర్వణ పద్ధతి నాశ్రయింపవలసిన ప్రసక్తియేలేదు. ఇంక నగుణవర్ణన ప్రాతిపదికములనే గ్రహింతుమందురేని “విశ్రవాన్ - అప్సరాన్” అను వానినుండి. “విశ్రవాసు - అప్సరాసు” అను ననిష్టరూపములే కల్గునుగాని “విశ్రవస్సు అప్సరస్సు” అను రూప ములు కల్గనేరవుగదా! సీ...ఆ। విర్భావమును బొందెవిశ్రవస్సు। విశ్వీవస్సునకుఁ దపశ్శ్రీసనాధుండు...(కాశీ. ౮ ఆ. ౧౩౮ ప.) అని యిట్లు శ్రీనాథమహాకవియుఁ బ్రయోగించెనేయని శంకింపరాదు. “ఆవిర్భావమునుబొందె విశ్రవసుండు” (లేదా ‘ఆ। విర్భావమునుబొందె విశ్రవుండు) అనియు, “విశ్రవస్సునకుఁ దపశ్శ్రీస నాధుండు” అనుచో “విశ్రవసునకుఁ దపశ్శ్రీసనాధుండు” అనియు శ్రీనాథమహాకవి ప్రయుక్తపాఠములు కానోపును. అంతియకాని కవిసార్వభౌముఁ డట్టియవలక్షణ ప్రయోగములను జేసియుండునని విశ్వసింపరాదు. ముద్రణ సంస్కృతల లోపము లను బ్రమాణీకరించి నన్నయాధర్వణ సిద్ధాంతముల నన్యథాకరించుట యుక్తము కాదుగదా!

అగుణవర్ణనగతములు నమహత్తులునగు మనః ప్రభృతి సకారాంతశబ్దములకుఁ బుంలింగరూపములు లేమింజేసి వాని నపుంసక ప్రథమైకవచన తుల్యరూపములనే ప్రాతిపదికములనుగా గ్రహింపవలెను. ‘సాంతాత్...స్లోః’ అను నిదేశములచే ‘ఆయుష్ - అర్చిష్’ మున్నగువాని ప్రాతిపదికములు సైతము ‘ఆయుస్ - అర్చిష్’ అను రీతిని సాంతములుగానె తెల్లన నిల్చునని వ్యాఖ్యచేయవలెను. ఉదాః— ఆయుస్సు - అర్చిస్సు - ధనుస్సు - మొ.

పయిరీతిని గ్రహింపఁబడిన ‘మనన్ - సదన్’ మున్నగు ప్రథమైకవచన తుల్య ప్రాతిపదికము లగుణవర్ణనములోనివిగాన “ద్విత్వోత్వే సర్వహలాం । ప్రాస్యా; ద్ద్విత్వంతు దీర్ఘతో బహుళమ్ । అగుణవతాం సర్వహలాం సోఽస్లోః” అను చింతా మణిసూత్రములచొప్పున ద్విత్వోత్వ సులోపములురాఁగా “మనస్సు - సదస్సు” మున్నగురూపములు సిద్ధించును. “సాంతాదపయః ప్రభృతేః స్లోః” అను ప్రకృత సూత్రముచొప్పున ‘మనన్ - సదన్’ అను ప్రాతిపదికములతుది సకారము లోపిం పఁగా “స్యా దమహతాం విభక్తౌ సోశ్చము” అను చింతామణిసూత్రముచొప్పున మువర్ణకాదులురాఁగా ‘మనము - మనమ్ము - మనంబు - మనములు - సదము, సదమ్ము-సదంబు - సదములు’ మున్నగురూపములు సిద్ధించును. “ద్విత్వంతు దీర్ఘతో

బహుళ" మ్మను సూత్రములోని బహుళశబ్దపు మహిమచే నమహత్సకారాంతముల హ్రస్వపూర్వక సకారమునకు పైతము పాక్షికద్విత్వమును నిత్యముగా 'ఉ' త్వమును గల్గునని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలయును. అట్లు ద్విత్వమురానపుడు 'మనసు - సదసు' మున్నగు రూపములును సిద్ధించును. "బహుళగ్రహణాత్ క్వచిదన్యదేవ ఇత్యద్విత్వే. ఎ. గీ. 'సదసు'లోని విప్రజనముమీఁద' (ఆది. ౨ ఆ. ౧౩౧ ప.) నిత్యా చార్యేణ ప్రయుక్తమ్. తేన "ఆ. వె. ఎందు వేటరారె యితరులేమన సుతో. దారసంగసుఖముతప్పఁ ద్రోచితి" (రాఘవ. ౧ ఆ. ౩౧) ఇత్యాదయః కవీనాం ప్రయోగా స్సాధవ ఇతిబోధ్యమ్" (అహో. ౩౯౦ పు.) (పయిరాఘవ పాండవీయ పద్యమునః— "ఏమనన్ + సుతోదారసంగసుఖము" అని రామాయణార్థమున ఛేదము. "ఏమనసుతో+దారసంగసుఖము" అని భారతార్థమున ఛేదము.)

"అపయః ప్రభృతే" అనుటవలన "పయః" ప్రభృతిశబ్దముల తుదిసకారము నకు లోపములేదు. "పయః ప్రభృతేస్తు - పయస్సు - వయస్సు - సరస్సు ఇత్యాది" (అహో. ౩౯౦) ఇటు 'వయస్సు' అనుచో భద్రాద్రిశాస్త్రిగారి సంస్కరణమున 'అయుస్సు' అని పడుట పొరపాటు. 'అయువు' అనునది సుప్రసిద్ధము. ఆ. వె. | ఎటుకలేని కటకుటెటు కపేక్షించెగా | దనక తనకీ నాయు వల్పమైన (ఆర. ౨ ఆ. ౯౧ ప.) "పయః ప్రభృతికి - పయస్సు - వయస్సు - అయస్సు - సరస్సు - ఇత్యాది" (బాలసరస్వతీయ టీక. పరిషత్తుద్రణము. హలం. ౩ కారి. వ్యాఖ్య.) అని బాలసరస్వతి యుదాహరించెను. 'సరము' అనురూప మర్వాచీనులచే బ్రయోగింపఁబడినను బ్రాచీనకావ్యములలో లేదు.

అన్యేషాంచేత్యాదిః—అన్యేషాంచ - అన్తస్య = సకారాంతములకేకాక మఱి కొన్ని ప్రాతిపదికములయొక్కయఁ దుదిహల్లునకు, వాలుక్ = వికల్పముగా లోపము కల్గును. ఉదాః—ఇంద్రజిత్ = ఇందజి. జగత్ = జగ. ఇందు 'ఇంద్రజి' అను దానిమీఁది సుప్రత్యయమునకు "సోష్ఠగితః" అను చొప్పున లోపమురాగా "ఇంద్రజి" అను ప్రథమైకవచన రూపమేర్పడును - పిదప హరిశబ్దమునకు వలెనె యితర విభక్తివచనరూపముల ప్రక్రియ నెన్ననగును. 'జగ' అను ప్రాదింపదికము నకు 'వన' శబ్దమునకువలెనె రూపమునెన్నునది. ఉదాః—జగము - జగమ్ము - జగంబు - జగములు - మొ. 'ఇంద్రజిత్' అనుచో నంత్య లోపాభావపక్షమున "ఇంద్రజిత్తు - ఇంద్రజితుడు" అను రూపములు సిద్ధించును (౧౬౯ I విష.) ఇందలి వాశబ్దము వ్యవస్థావాచియగుటచేత జగచ్ఛబ్దమున కంత్యలోపము నిత్యమని వ్యాఖ్యచేయనగును. ('జగత్తు' అను రూపము ప్రయోగదృష్టము కాలేదు.) ఇట్లే

‘గుణవంతమ్’ మున్నగుచోట్లను నిత్యము లోపముకల్గును. (౧౭౧ విష.). అహోబల పండితుఁ డీసూత్రమునకిట్టిని లక్ష్యములని వ్యాఖ్యచేయక “పథిక్ - మథిక్ - ఋభు ట్టీక్” అనునని లక్ష్యములని వ్యాఖ్యచేసెను. అది యీవఱకె విమర్శిత మయ్యెను. (౧౬౯ III విష.)

అహోబలపండితుఁడు “సకారాంతముకన్నఁ బరమగు సకారమునకు లోప మగుననుట సుసంగతము కాదని తలంచికావలయు విభక్తి విపరిణామాన్వయము నంగీకరించి ప్రకృతసూత్రమున కీక్రిందిరీతిని వ్యాఖ్యచేసెను. “అపయః ప్రభృతేః సకారాంతస్య సస్య వాలుక్స్యాత్” (అహో. ౩౮౪ పు.) ఇందు ‘సాన్తా’ త్తను దానికి ‘సాన్తస్య’ అని విభక్తి విపరిణామముచేసి యన్వయించెను. ఇట్టి విభక్తి విపరిణామాన్వయములు నన్నయాభిప్రేతములు కావు. ప్రకృతసూత్రమున “సకారాంతాత్ పరతః సాపరేసస్య వాలోపఃస్యాత్” అని యన్వయించుటలో విరోధ మేమియులేదు. ఇంతయేల? భట్టారకుఁడే యిట్టి యన్వయమును గంఁకముగాఁ బ్రయోగించెను. “లుగ్వా ద్రుతప్రకృతికా త్పరతః సరళేస్థిరేచ నస్యస్యాత్”. అహోబలపండితుఁడును నిట్టి యన్వయము నచట నంగీకరించియే యున్నాఁడు. “ద్రుత ప్రకృతికేభ్యః పరస్య సస్య లు గ్వాస్యా త్సరళే స్థిరేచపరే” (అహో. ౨౧౨ పుట.)

ఇచట నేకాక యింకను మఱికొన్నిస్థలములందును నీతఁ డీ విభక్తి విపరిణామాన్వయము ననావశ్యకముగా నంగీకరించుచువచ్చెను. “స్వన్తాన్తామ్నః కుజ్ నోర్బహువచనే. వ్యాఖ్యః—స్వన్తనామ్నో నోః కుజాదేశఃస్యాత్ - బహువచనే పరే, స్వన్తాదిత్యత్ర ‘సదిరప్రతే’ రిత్యాదావివ విభక్త్యైవ్యత్యయః.” (అహో. ౩౨౬ పు.). సదిరప్రతేరిత్యాది సూత్రములందువలెనే స్వన్తాదిత్యాది నన్నయసూత్రము నందును విభక్తి విపరిణామాన్వయము నెన్నునదని అహోబలపతి వ్రాసెను. “సదిరప్రతేః (౮-౩-౬౬) వ్యాఖ్యః—సదిరితి షష్ఠ్యర్థే ప్రథమేత్యభి ప్రేత్యాహ - సదేస్స స్యేతి.” (సి. కా. ౨౨౭౧ శ్లో.). “స్వన్తాత్ నామ్నః = నువర్ణాంత ప్రాతిపదికము కంటె, బహువచనే = బహువచనము పరమగుచుండఁగా, నోః = ‘ను’ అనుదానికి, కుజ్ = కుజాదేశమగును” అని పై సూత్రము నన్వయించుటలోఁ బ్రతి బంధమేమో తెలియకున్నది. ఇట్లే “న్ను మ్నా ప్రాస్వ శ్చాదే రమి శసీచ. వ్యా. అమ్శసోః న్ను మ్న ఇత్యేతాస్తః.” (అహో. ౩౯౬) ఇచట అమిశసీచ = ‘అమ్శస్’ ప్రత్యయములు పరమగుచుండఁగా, న్నుమ్నా = న్నుమ్నులు, ప్రకృతి కాగమములగు నని యర్థముచేయనగును. (చింతా. విష. పరి. ప్రథమానుబంధ. ౧౪౩ విష.) ఇట్లు న్నయములు సరళములుగా వెలయుచుండఁగా నీ విపరిణామాన్వయముల కావశ్య

666 'హనుమత్' అనునది తెలుగు ప్రాతిపదికము కానేరదు [౧౭౯ I వి. సంజీ.]

కతయేమో తెలియకున్నది. పాశీనీయములోనున్న యగతిక గతులెల్ల నిందుండక తీరదా?

జగదింద్రజిత్తుల తకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు.

బాలవ్యాకరణ ౭౯.

౧౭౯ I విషయము. జగము - జగత్తు, ఇంద్రజి - ఇంద్రజిత్తు. ఋత్విగాది యగుటంజేసి యింద్రజితుండనియు వాడబడు.

సంజీవని. ౧౭౯ I విషయము:—చింతామణి “అన్యేషాంచ వాలుగస్తస్య” అని స్థలాంతరీపయోగిగా సూత్రింపఁగా నట్టికార్యము జగదింద్రజిచ్ఛబ్దమాత్ర విషయకముగా సూరి సూత్రించుచున్నాఁడు. “జగత్ - జగత్ - జగతః” ‘ఇన్ద్రజిత్ - ఇన్ద్రజిత్ - ఇన్ద్రజితః’ అని వీని సంస్కృత ప్రథమావిభక్తిరూపములు. కానఁ దెల్లిన ‘జగత్ - ఇంద్రజిత్’ అనునవి ప్రాతిపదికములు. వీని తుదితకారము లోపింపఁగా ‘జగ - ఇంద్రజి’ అని యేర్పడును. వానిలో ‘జగ’ అను దానికి వనశబ్దమునకువలెను ‘ఇంద్రజి’ అను దానికి హరిశబ్దమునకువలెను రూపసిద్ధి కలుగును. ఉదా:—జగము - జగములు. ఇంద్రజి - ఇంద్రజులు - మొ. తకారలోపాభావ పక్షమున తుదిహల్లునకు ద్విత్వోత్పత్తి సులోపములు రాఁగా ‘జగత్తు - ఇంద్రజిత్తు’ అని రూపములేర్పడుననుచు సూరి యుదాహరించెను. ఇంద్రజిచ్ఛబ్దమునకుఁ గవి ప్రయోగములనుబట్టి గణద్వయస్థితి యంగీకరింపఁబడుటచే ‘ఇంద్రజితుండు’ అను గుణవదాది గణరూపమును గలదనుచు ఋత్విగాదీత్యాది వాక్యమున సూరి వివరించెను. ‘ఇంద్రజిత్తుండు’ అను రూప మీవఱకే విమర్శింపఁబడెను (విస్తర. II ౧౭౦ II విష.). ‘హనుమత్’ అను సంస్కృత ప్రాతిపదికములోని తకారమునకుఁ బ్రకృత సూత్రముచేత లోపముచేసి విశ్వకర్తాదులలోఁజేర్చి సాధించినచో ‘హనుమ’ అను సంస్కృత సమరూపమేర్పడును. కాని గణద్వయమునందును జేర్చుట కవకాశము లేని యగతికస్థలములందు మాత్రమే “క్వచిన్నామగ్రహేణైవే” త్యా ద్యధర్వణ కారికకుఁ బ్రవృత్తి సిద్ధాంతితమగుటంజేసి హనుమచ్ఛబ్దమున కట్లుచేయుటకుఁ బ్రసక్తి లేదు. మఱియు విశ్వకర్తాదులెల్ల నకారాంతములు. ఇది తకారాంతము. విశ్వకర్తాదులెల్ల నగుణవర్ణములోనివి. ‘హనుమత్’ అనున దట్టిదికాదు. ఇంతకును ‘మహాహనుమ’ మున్నగు రీతిగల సిద్ధసమాస ప్రయోగములు లభింపమింజేసి ‘హనుమ’ అను రూపము సంస్కృతసమమనుటకును నవకాశములేదు. శబ్దరత్నాకరమున ‘హనుమానుండు - హనుమంతుండు’ అనునవి మాత్రము సంస్కృతసమము లున్నయు ‘హనుమ - హనుమండు - అనుమండు’ అను రూపములు వైకృతములనియు

నుదాహరింపబడెను. ఇందు 'హనుమడు' అను దానికి బ్రయోగములు చూపబడలేదు. తక్కిన రెంటికి నీక్రింది ప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. క...హనుమ కనిలజుడనియెన్ (ఆర. ౩ ఆ. ౩౪౫) క...గు | హాశయైయన్న హనుమ యను కపి పెలుచన్. (ఆర. ౩ ఆ. ౩౪౮) ఆ. వె. పడగనున్న హనుమ భయవిహ్వ లుడుగాడు... (అహో. ౧౮౭ పు.) క. విను మనుమడ విను మనుమడ | వనద నరిన నీకు నెందు నడ్డముగలదే (అచ్చ. రా. య. కాం. శ. ౮) దీనినిబట్టి 'హనుమడు' శబ్దము శబ్దరత్నాకర కర్తచేతఁ గల్పితమయ్యెనాయని యాలోచింప వలసియున్నది.

'ఇంద్రజి - జగము' అనువానికిఁ బ్రయోగములు:—కం. ఇంద్రజి ననిలోఁ జంపి (నిర్వ. ౧ ఆ. ౮౧ ప.) కం. ఎంతయు వెస నృపతనూజు నింద్రజి వైవన్ (ఆర. ౭ ఆ. ౧౨౧) జగచ్ఛబ్దమునకెల్ల యెడలను 'జగము' అను రూపముమాత్రమే కన్పట్టుచున్నది. ('జేగము' అను వైకృతరూప మర్వాచీనమనఁదగును.) బాలసర్వ త్య హోబలపండితులు నైతము 'జగత్తు - జగము' అను రూపద్వయము నుదాహరించిరి. ఆంధ్రకోశములందును నీరూపద్వయము చూపబడియున్నది. కాని మహాకవి ప్రయోగములం దెల్లెడలను 'జగము' అనునదే కన్పట్టుచున్నది. 'జగత్తు' అను రూపము కానంబడదు:—క...ఉ | ధ్రుమభుజ వీర్యసంపద | తో మూడు జగములు నోపుదురు సాధింపన్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౧౫) చ. జగములనెల్లెడన్ దురితసంతమ సంబు... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౮౬) చ...జగముల నన్నిటిం దనవశంబుగ... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౧౦) క. ఒకతల సమస్తజగములు (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౧౫) చ...ఘజ్జగంబుల | న్నిని నొకపెట్ట... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౮౦) మొ.

"జరుడు - సం - విణ - (తే. ఈ. తే.) ముసలివాడు. క...ఉ | శనుఁ డతనికి కాపమిచ్చె జరుడైయండన్ || (పి. పు. ౬ ఆ.)" (శ. ౮) ఈశబ్దరత్నాకర పంక్తులనుబట్టి శబ్దరత్నాకరకర్త జరత్ శబ్దమును నైతము 'జగదింద్రజిచ్ఛబ్దములతో పాటుగ నీసూత్రమనఁజేర్చి రూపసాధనము చేసినట్లు తోచుచున్నది. గాణపత వ్యాఖ్యాతయు నీశబ్దరత్నాకరము ననుసరించి యిందుదాహృతమగు విష్ణుపురాణ ప్రయోగమునె చూపి జరచ్ఛబ్దమునకు సయితము తకారలోపము వ్యవస్థితవిభాషచే నిత్యమని వ్యాఖ్యచేసెను. (నారా. గాణ. తత్వ. ౭౧ ప. ౨౩౨ కారి.) కాని "జరన్ - జరన్తై - జరన్తక" అని సంస్కృతమున జరచ్ఛబ్దప్రథమావిభక్తి యుండును గౌన నీశబ్దరత్నాకర గాణపతవివరణమార్గములు పనికిరావు. కానఁ బయివిష్ణుపురాణ ప్రయోగమును జింతామణిపద్ధతిచే సాధించికొనవలయును. "అన్యేషాంచ వా..."

గస్తస్య” అను చొప్పున ‘జరన్’ అను ప్రథమైకవచన తుల్య ప్రాతిపదికముయొక్క నకారమునకు వ్యవస్థితవిభాష చే నిత్యలోపమును జేసి జరుడనురూపమును సాధించు కొనవలెను. ఇట్టి చిక్కులుండుటచేతనే కావలయును సాధారణముగ నంతటను దత్సమశబ్దములనెల్ల శబ్దరత్నాకరానుసారముగనే యుదాహరించుచున్న సూ. రా. నిఘంటుకర్త లిచట వేటురీతి నుదాహరించిరి. “జరుడు - సం - వి. (అ. ఆ. అ.) జరావంతుడు. ముసలివాడు. క....శుక్రడు | జనవరునకు శాపమిచ్చె జరుడై యుండన్ (వి. పు. ౬ ఆ. ౧౮౩ ప.). ‘ఉ | శనుడతనికి’ అనుదానికి బదులుగ ‘శుక్రడు | జనవరునకు” అను పాఠాంతరము సూ. రా. నిఘంటువున గలదుగాని యావిషయమును విమర్శించుటకిటు బ్రసక్తిలేదు. శబ్దరత్నాకరము ప్రసిద్ధజరచ్ఛబ్దపు సంస్కృత సమరూపము ‘జరుడ’ని యుదాహరింపఁగా సూ. రా. నిఘంటువు ‘అ’ కారాంత జరశబ్దపు సంస్కృత సమరూపము జరుడని యుదాహరించుట విమర్శింపఁ దగియున్నది. సంస్కృతశబ్దములను గ్రహించుటలో సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు సాధారణముగా “అప్టి” కోశము ననుసరించుచుందురు. “జర - a. (జరా+అప్) Becoming old...జరః....” (అప్టికోశము) అని యిందు ‘అ’ కారాంతశబ్దము “వృద్ధుడు” అను నర్థముగలదిగ నుదాహృతమైయున్నది. కాని శబ్దార్థచింతామణి, శబ్దస్తోమ మహానిధి - సర్వశబ్దసంబోధినీకోశములలో ‘అ’ కారాంతశబ్దములేదు. తకారాంత జరచ్ఛబ్దమే యుదాహృతమయియున్నది. ఈతకారాంత జరచ్ఛబ్దము నుండి ‘జరుడు’ అను రూపమును సాధించుకొనెడి పయి నుదాహరించిన మార్గమును గ్రహింపక కావలయు సూ. రా. నిఘంటుకారులు ప్రసిద్ధజరచ్ఛబ్దమును శబ్దరత్నాకరానుసరణమును నుజ్జగించి యప్రసిద్ధాప్టి కోశస్థజరశబ్దము నాశ్రయించిరి. ఇటు మార్గాంతరము సయితముకలదు. పై విష్ణుపురాణవద్యమున “శాపమిచ్చె జరియై యుండన్” అని కవిప్రయుక్త పాఠమైయుండఁగా ముద్రణసంస్కర్తలు జరిశబ్ద సాధుత్వమునరయక ప్రసిద్ధమగుచున్న “జరుడై” అను పాఠమును బ్రక్షిప్తముచేసియుందురనియు నాలోచింపనగును. జరిశబ్దము సంస్కృతమునందుఁ బ్రసిద్ధమైయున్నది. “జరీ - త్రి - వృద్ధే. ఇతిహేమచంద్రః” (శబ్దా. చిం.) “జరా-అస్యాస్తీతి జరీ” అను రీతిని ‘జరిన్’ అను తద్గితాంతము సుసాధమైయున్నది. “ప్రీహృదిభ్యశ్చ. (గీ.౨.౧౧౬)...శిఖమాలా సంజ్ఞాదిభ్య ఇనిః - యవఖలాదిభ్య ఇకః. (వార్తి. ౩౨౦౯) అన్యేభ్య ఉభయమ్.” (సీ. కౌ. ౧౯౨౩ సూ.) అను చొప్పున. ‘శిఖా - శిఖి, మాలా - మాలీ, సంజ్ఞా - సంజ్ఞీ’ అను వానివలె ‘జరా - జరీ’ అని సిద్ధించును.

సాంతంబుల తుదిసకారంబునకు లోపంబు బహుళంబు

బాలవ్యాకరణ గానగు. ౮౦.

వివరణము. ఉరము - ఉరస్సు, వక్షము - వక్షస్సు, అర్చి - అర్చిస్సు,
౧౮౦ విషయము. ధనువు - ధనుస్సు, ఆయువు - ఆయుస్సు, బహుళ
గ్రహణంబునంజేసి పయః ప్రభృతుల సకారంబునకు
లోపంబులేదు. పయస్సు - వయస్సు - సరస్సు.

సంజీవని. ౧౮౦ విషయము:—అర్థములు:—ఉరస్సు = రొమ్ము. అర్చిస్సు = మంట,
ధనుస్సు = విల్లు. పయస్సు = పాలు.

'ఉరః - ఉరసీ - ఉరాంసీ' అని యురశ్శబ్దసంస్కృత ప్రథమావిభక్తి. ఈ
యురః ప్రభృతులకు బుంలింగరూపములు లేవుగాన వాని నపుంసక ప్రథమైకవచన
తుల్యరూపమే ప్రాతిపదికమగును. ద్విత్వోత్పములువచ్చుట కనువుగ విస్తరమునకు
మూలమగు సకారముతోనె యీ ప్రాతిపదికములు నిల్చును. ఉదా:—ఉరస్ -
వక్షస్. మొ. వీనికి ద్విత్వోత్పసులోపములు రాఁగా - ఉరస్సు - వక్షస్సు మున్నగు
రూపములేర్పడును. పుంస్త్రీలింగ మహస్తహతీవాచక సకారాంతముల విషయ
ము త్తరసూత్రసంకర్షమున వచింపబడును. కాన నీసూత్రము నపుంసక సకారాంత
మాత్రవిషయకమని యెఱుంగునది. ధనుః-మున్నగు సకారాంత ప్రాతిపదికములు
నైతము సకారాంతములుగనె యేర్పడునని యీవఱకె కల్పితమవున వ్రాయఁబడెను.
వానికి ద్విత్వోత్పసులోపములు రాఁగా 'ధనుస్సు - అర్చిస్సు - ఆయుస్సు-' మున్నగు
రీతిని రూపములేర్పడును. వానికి నురఃప్రభృతులకును బ్రకృతసూత్రముచొప్పున
సకారలోపవక్షమున 'అర్చి - ధను - ఆయు - ఉర' మున్నగు ప్రాతిపదికము లేర్ప
డును. వానిలో 'అర్చి' మున్నగువానికి హరిశబ్దమునకువలెను, ధను మున్నగు
వానికి 'తను' శబ్దమునకువలెను, 'ఉర' మున్నగువానికి 'వన' శబ్దమునకువలెను
రూపసద్ధిగల్గును. ఉదా:—అర్చి - అర్చులు - ధనువు - ధనువులు - ధనులు -
ఉరము - ఉరములు - మొ. "పయః ప్రభృతేస్తు పయస్సు - వయస్సు - సరస్సు"
(అహో. 3౯౦ పు.) అను నహోబలపఠనముసరించి సూరి యామూఁడిటిని జూపెను.
'అయస్సు = ఇనుము' అను మఱొకశబ్దమును బాలసరస్వతిచేర్చెను. 'సరస్సు'
అనుదానికి సకారలోపవక్షరూప మర్వాచీనుల ప్రయోగములలోఁ జూపట్టుచున్నది.
తే. గీ....రుచిర । రసఝరభరంబు మోల్చు మానససరంబు ॥ ఘటికాచల మాహా
త్వము. ౧ ఆ. బా. గు. ప్ర. ౧౮గి పు. ద్వి. ము.) చ....కో । మలినగు చంద్రి
కా విసరమా సరమా సరమా సునాభి (సత్య. భా. ౧ ఆ.) "నీ....ఓజు పయోం

భస్మ । రశ్మబ్దములకుఁ జేరదు మువర్ణ । మరయ..." (సర్వల. ౧ ఆ. ౨౨ ప.) అని యవిమర్శితముగఁ దిష్ఠకవి వచించెను (విస్తర).

మహద్వాచకంబులగు సాంతంబుల కంత లోపంబేని

బాలవ్యా. ద్వితీయైకవచనాంత తుల్యత్వంబే నగు. ౮౧.

౧౮౧ విషయము. అంగిరుడు - అంగిరసుడు, ఉగ్రశ్రవుడు - ఉగ్ర

శ్రవసుడు, ప్రచేతుడు - ప్రచేతసుడు, ఊర్ధ్వ

రేతుడు - ఊర్ధ్వరేతసుడు.

సంజీవని. ౧౮౧ విషయము:—అంగిరుడు = బృహస్పతి తండ్రి. “ఉగ్రశ్రవసుడు (వుడు) = సూతునికొడుకు - రోమహర్షణుడు” (సూ. రా. ని) ఇదితప్పు - “సీ. వచ్చి తానుగ్రశ్రవసుడను సూతుడు రోమహర్షణి సుపారాణికుండు” (ఆది. ౧ ఆ. ౨౮ ప.). ప్రచేతుడు = ౧ - వరుణుడు. ౨ - ఒకముని (వాల్మీకితండ్రి). ఊర్ధ్వరేతసుడు = ఊర్ధ్వగామియగు రేతస్సుగలవాడు. ౧ ముని ౨ శివుడు.

మహద్వాచకములగు సాంతములకుఁ దుది సకారము వికల్పముగా లోపించు ననియు, లోపాభావపక్షమునఁ బ్రథమైకవచనతుల్య ప్రాతిపదికములకు రావలసిన ద్విత్వోత్పత్తిలోపములురాక ద్వితీయైకవచనతుల్య ప్రాతిపదికరూపములు సంభవించు ననియు సూత్రార్థము. “అంగిరాః - అంగిరసా - అంగిరసః - (సం. ప్ర.) ఉగ్రశ్రవాః - ఉగ్రశ్రవసా - ఉగ్రశ్రవసః (సం. ప్ర.)” అని యిట్లు మహద్వాచక సకారాంతముల సంస్కృత ప్రథమావిభక్తిరూపము లుండును. కాన వెనుక వ్రాసినరీతిని “అంగిరాస్ -

విస్తర. ౧౮౦ విషయము:—పైతృమృకవి వచనము ననుసరించికావలయు గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త “ఓజస్సు - అనస్సు (బండి) అంభస్సు - వర్చస్సు - రక్షస్సు - పాథస్సు (జలము) సరస్సు - ఆయుస్సు - హవిస్సు - చేతస్సు - మహస్సు - అంహస్సు = (పాపము) ఆగస్సు (అపరాధము) ఇత్యాదిశబ్దములకు మువర్ణకంబురాదు” (బా. గు. ప్ర. ౧౪౪ పుట. ద్వి. ము.) అని యవివేకముగఁ బెంచివ్రాసెను. ‘ఆయు - హవి’ అనునవి ‘అ’ కారాంత ప్రాతిపదికములే కావునదా వానికి మువర్ణక నిషేధ మేమి? వానికి సకారలోపరూపము లేదని క్వాబోలు నుద్దేశము! అదియు సరి కాదు. తే. గీ. హవికిఁ బూర్వంబుగారణ మఖిలమంత్ర । ముల... (ఆను. ౨ ఆ. ౨౭౩) ఆ. వె. ఆయువల్పమైన (ఆర. ౨ ఆ. ౯౧) సీ... ఆ । యువుదెగినట్టి జంతువులు సచ్చు. (ఆను. ౫ ఆ. ౫౮) చేతము మున్నగువానికి:— ఉదా:—చేతము చల్లఁ జేయవలె... (శివి పితామహుని యుత్పలమాలిక) క. విలసిత సమాసభరితో । జ్వల బంధం బోజమయ్యె సరి యన్యగుణం । బులు... (నరస. ౪ ఆ. ౬౯ ప.)

ఉగ్రశ్రవాన్" మున్నగురీతిని వీని ప్రాతిపదికము లేర్పడఁగా నట్టివాని తుదిసకారము ప్రకృతసూత్రముచే బాక్షికముగా లోపించునపుడు రామశబ్దమునకువలెనే "ఉత్వ" డుజ్జులురాఁగా 'అంగిరుఁడు - ఉగ్రశ్రవుఁడు' మున్నగురూపము లేర్పడును. ఇంక నట్టి ప్రాతిపదికముల తుదిసకారము లోపించనిపక్షమునఁ బ్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికములకు రావలసిన ద్విత్యోత్పసులోపములురాక వానికిఁ బ్రథమైకవచన తుల్యప్రాతిపదికవత్త్వమే తప్పిపోయి ద్వితీయైకవచన తుల్యప్రాతిపదికవత్త్వము సంభవించును. ఉదా:—'అంగిరసమ్ - అంగిరసా - అంగిరసః' అనురీతిని సంస్కృతమున వాని ద్వితీయైకవచనము లుండునుగాన "అంగిరసమ్ - ఉగ్రశ్రవసమ్" మున్నగురీతిని వానికిఁ దెనుఁగునఁ బ్రాతిపదికములేర్పడి 'అంగిరసుఁడు - ఉగ్రశ్రవసుఁడు' మున్నగురూపములు సిద్ధించును. మహద్వాచకములగు ననఁగాఁ బులింగసాంతములగునని యర్థము. ఇది స్త్రీలింగసాంతములకును సుపలక్షణమని వ్యాఖ్య చేసికొనవలయును. అట్లగుటచే తపనతేజ సరస్వతి - తపనతేజస అపసరస - అపసర మున్నగురూపములు సిద్ధించును. (౧౭౯ - ౧౮౧ విష. కల్పతరువు.) ౧౭౯ - ౧౮౧ విషయమునఁ గల్పతరువులో పుంస్త్రీలింగ మహత్తవాతీ సకారాంత శబ్దముల రూపములు ప్రయోగ ప్రదర్శనపూర్వకముగ విస్తరింపబడెనుగాన నిట మరలఁ బునరుక్తముగ విస్తరింపలేదు. (విస్తర).

విస్తర. ౧౮౧ విష:—"బహుశమనుటచే బహుప్రీహిని కొన్నిటికి పలోపమునిత్యము. దిగ్వాసుఁడు - దుర్వాసుఁడు - శ్రీవత్సవత్సుఁడు - మహాయశుఁడు. మొద—ఈకార్యము సుమనశ్శబ్దమునకురాదు. సుమనస్సు...కొన్నియనుటచే సవయస్కుఁడు - లబ్ధయశస్కుఁడు మొదలైనచోట్ల కప్రత్యయము వచ్చుచోఁ బైకార్యము రాదు" (అం.భా.అ.శబ్ద.౩౦సూ. వివ) ఇట్లయినచో 'మహాయశుఁడు' అనునెడ 'మహాయశస్కుఁడు' అను కప్రత్యయాంతరూపములేదా? అట్టియెడ 'మహాయశుఁడు' అని తానేయుదాహరించిన రూప మెట్లుసాధువగును? సుమనశ్శబ్దమునకు రాదనఁగా "సుమనుఁడు" అను రూపముండనేరదని యనుశాసనకర్తయాశయము - ఇట్టియభిప్రాయమున కీక్రిందియహోబలపతివ్రాత మూలము కానోపును. "యథాప్రకృతి సర్వత్ర సమాసాస్తవిధిర్నితః నిత్యతాత్పర్యాచిదిష్టాస్యాద్రూపం గ్రాహ్యం సుధీ హితమిత్యధర్వణః"—(౧౭౮ విష.) "క్వచిత్ సమాసాస్త స్యాద్యప్రకృత్యాం వైకల్పికత్వేపి అత్ర తస్య నిత్యత్వేనైవ ప్రయోగఇష్టః - యద్యత్సమాసాస్తరూపం పణ్డితహృదయంగమం తత్తద్రూపం గ్రాహ్యమిత్యుత్తరాథః. తేనవిశదమనస్కుఁడు ఇత్యాదీన్యేవరూపాణి గ్రాహ్యాణి. నతువిశదమనుఁడు విశదమనసుఁడు ఇత్యాదీని

నన్నుకా. పుంబ్రహ్మణో వేధసశ్చ! హ్రస్వత్వేనైవ సంస్థితిః (వికృ.

౧౮౨ విషయము. హాలం. ౧-౨ కా. అహో. 3౮౪ పు.)

కల్పతరువు. ౧౮౨ విషయమున నీకారికకు వ్యాఖ్యచేయుఁ బడెను. పుంలింగ బ్రహ్మశబ్దమునకును వేధశ్శబ్దమునకును డాప్రత్యయము నిత్యముగ వచ్చును. అట్టి ప్రాతిపదికద్విధమునకు హ్రస్వముకలిగినరూపమే స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచన లోపము కల్గుటచేత బ్రథమైకవచనాంతముగనుండుట సంభవించుననిభావము. డాప్రత్యయము స్త్రీప్రత్యయమగుటచేత వీనికి స్త్రీలింగకార్యములు కల్గుననితాత్పర్యము. 'పుంబ్రహ్మణః' అనుటచేత బుల్లింగేతర బ్రహ్మశబ్దమునకు డాప్రత్యయము రానేరదనియు నయ్యది యగుణవద్గణకార్యములతోనే ప్రయుక్తమగుననియు నెఱుంగునది. ఉదాః—బ్రహ్మ = చతుర్ముఖః—విపురీడు - ఋత్విజః—వేధ=చతుర్ముఖః. బ్రహ్మము = పర బ్రహ్మము - వేదము - మొ.

.....అంతర్మనుడై ఇతిరాఘవపాణ్డవీయే." (అహో. 3౯౧) పయి యనుశాసనా హోబలపండితుల యాశయములు సరికాపు. "తరల...విమనుడై పడియుండె హాయని వెచ్చనూర్చుచు విన్ననై". (శభా. ౨ ఆ. 3౧౧) ఇట్లు భట్టారకుడు 'విమనుడై' అని ప్రయోగించియుండగా 'సుమనుడు' అని యుండనేరదని యను శాసనకర్తయు "విశదమనుడు" అని యుండనేరదని యహోబలపతియు వ్రాయుట యుక్తముకాదు. కాన "అంతర్మనుడై" (రాఘ. ౨ ఆ. 2౪) అనురాఘవపాండ వీయప్రయోగమునైతము శంకాస్పదముకాదనియు నది సమూలమెయినియు గ్రహింపవలయును. సుమనశ్శబ్దము పుష్పవాచకమగునపుడు నపుంసకలింగరూపము సమృతమగునేని 'సుమనస్సు' అనురూపముండవచ్చును. సుమనః. న. పుష్పే...శ్లిబ త్వం ఛాన్దసమిత్యేకే" (శబ్దా. చిం.). "సుమనః-పుం - గోధూమే సుష్ఠమన్యతే-మన జ్ఞానే - అచ్ - ధత్తూరే-త్రి. మనోహరే" (శబ్దా. చిం.). ఇట్లకారాంత సుమనశ్శబ్ద మును మనోహరార్థకము గలదు - అపుడు - 'సుమనుడు - సుమన - సుమనము' అని మూడురూపములునుండును. "దుర్వాసశ్శబ్దమును అకారాంతముగాఁ గొందఱు వాడిరి...దుర్వాసతీర్థ ముత్సుకతమైఁ జూడు (పండితా) దుర్వాసమహామునిపతిఁ (ప్రభులిం)" (అం.భా. అ. శబ్ద. 30 సూ. వివ) అనియనుశాసనమున వ్రాయబడెను. ఒక్కదుర్వాసశ్శబ్దమే యకారాంతముగల దన నేల! అకారాంతవస్త్రవాచకవాస శబ్దమే కలదు - "వాసన్ - న ...వస్త్రే" - "వాస—పు. వసఘఞ్. గృహే - వస్త్రే." (శబ్దస్తో.)

వేద పురోధ పురోధసుడు. ౧౨.

బాలవ్యా. వేదశ్శబ్దంబునకు నిత్యంబుగాఁ బురోధశ్శబ్దంబునకు
౧౨౨ I విషయము. వైకల్పికముగా సలోప స్త్రీవద్యావంబులు దీనిచే నివ
తించబడియె.

సంజీవని. ౧౨౨ I విషయము:—వేద = బ్రహ్మదేవుడు - పురోధ = పురోహితుడు.
వైయధర్వణకారికలోఁ జెప్పబడిన బ్రహ్మశబ్దరూపసాధనము బాలవ్యాకరణ వివర
ణము ౧౨౬ విషయమునఁగలదు. “వేదాః - వేదసా వేదః - (సం. ప్ర.) వేద
సమ్ - వేదసా - వేదసః (సం. ద్వి.) పురోధాః - పురోధసా - పురోధసః (సం. ప్ర.)
పురోధసమ్ - పురోధసా - పురోధసః (సం. ద్వి.)” అని వీని సంస్కృత ప్రథమా
ద్వితీయావిభక్తి రూపములుండును గాన, “అంగిరుడు - అంగిరసుడు” అను వాని
వలెనె “వేదాన్ - వేదసమ్” అను వేదశ్శబ్ద ప్రాతిపదికములనుండి ‘వేధుడు -
వేదసుడు’ అనియు, “పురోధాన్ - పురోధసమ్” అను పురోధశ్శబ్ద ప్రాతిపదికముల
నుండి “పురోధుడు - పురోధసుడు” అనియు నీరుహద్వాచక సకారాంత శబ్ద
రూపము లేర్పడవలసియుండఁగా నవి యెల్ల సాధువులు కావనియు నందు “పురోధ
సుడు” అను గుణవద్గణరూపమొక్కటియే ప్రయోగదృష్టమగుచున్నదనియుఁ
చక్కినవానికి మాటుగ “వేద - పురోధ” అను సలోప స్త్రీవద్యావములతోడి
రూపములు కవిప్రయోగసిద్ధములై యున్నవనియు సూరిగారు వివరించిరి. వేదశ్శబ్ద
మునకు నిత్యముగాను బురోధశ్శబ్దమునకు వికల్పముగాను ప్రాతిపదికము తుడిచిన్న
సకారమునకు లోపము స్త్రీవద్యావమును నగునని సూరిగారే తాము నివతించినదాని
యభిప్రాయమును వివరించిరి. ఈవిషయములలో వేదశ్శబ్దసలోప స్త్రీవద్యావ
నిత్యత కధర్వణసూత్రము మూలమయియున్నది. ఇంకఁ బురోధశ్శబ్దసలోప
స్త్రీవద్యావసాక్షికత విషయమున నీక్రింది శాంతిపర్వప్రయోగముచు బ్రమాణ
ముగాఁ గనిపెట్టి దానిలక్షమునుజూపుటలో మొదటిస్థానము నధిరోహించి వాసి
గాంచినవారు సూరిగారే యగుచున్నారు. ‘పురోధసుడు’ అను గుణవద్గణకార్య
కలితరూపమునకు వైతము ప్రయోగము లభింపకున్నను భారతమున “పురోధ”
అనుదాని ప్రయోగ మొక్కచోటను మాత్రమే చూడఁబడుచుండుటచేత వేదశ్శబ్ద
మునకువలె పురోధశ్శబ్దమునకు సలోప స్త్రీవద్యాములు నిత్యమని సూత్రించుటకు
సాహసింపరైరి. వేదశ్శబ్దమెచ్చటఁ బ్రయోగింపబడినను ‘వేద’ అను సలోప స్త్రీవ
ద్యావములతోనే కన్పట్టుచుండుటచేతను నధర్వణవచన ప్రమాణముండుటచేతను
నద్దానికి సలోప స్త్రీవద్యావములు నిత్యమని వివరించిరి. ప్రయోగములు:—

మ. కలఁగెన్ దోయధిస క్తకంబు...సఁజ్ఞోభించె నవ్వేధయున్ (విరా. ౪౮. ౧౭౨ ప.)

శా....బ్ర ! హ్మక్షత్త్రంబుల కేకయోని జననం బవ్వేధ గల్పించె...(శాంతి. ౨ ఆ. ౩౨౩ ప.)

మ....అం | తట శోధించెద సీతజూపుమని వేధంబట్టి బాధించెదన్ (భాస్కర. రా. సుంద. ౧౨౭ ప.)

తే. గీ. కాన యెల్లవిధంబులఁ గలసియుండ ; వలయు నృపుఁడు పురోధయు వసుమతీశ. (శాంతి. ౨ ఆ. ౩౧౬.)

శాంతిపర్వమునందలి యీసందర్భమునఁ బెక్కుసారులు “పురోహిత” శబ్దము వాడఁబడెను. క. పరిశుద్ధిలేని కుత్సిత | పురోహితులు నీచదశలఁ బొందుదురు... (శాంతి. ౨ ఆ. ౩౧౦) ఇట్లు పదునేనుమాటులకుఁబైఁగాఁ బ్రయోగింపఁబడినది. అన్నియెడలను “పురోహిత” అనుచో “పురోధన” అను దానిని నిల్పిననుక్షుతిలేదు. ఈ క్రిందియొక్కచోటమాత్రము “పురోహిత” అనియే నిల్పకతీరదు. తే. గీ. ఎల్ల మూలంబు దగు పురోహితునిబుద్ధి (శాంతి. ౨ ఆ. ౩౦౬). విశ్రమస్థాన ఘటితమగు టచే నిటఁ బురోధనునిబుద్ధియని నిల్పరాదు. తక్కిన శాంతిపర్వము ద్వితీయా శ్వాసములోని ౨౯౮ - ౩౦౪ - ౩౦౮ - ౩౧౦ - ౩౨౦ పద్యములందును ఆదిపర్వ మందలి ౧ ఆ. ౮౮ - ౭ ఆ. ౧౫౬ పద్యములందును బురోహితశబ్దమునుగాని ‘పురోధన’ అను దానిరూపములనుగాని నిల్పవచ్చును. కాని ‘పురోహిత’ శబ్దమే వీనియందెల్లఁ గన్పట్టుచున్నది. కాన ‘పురోధనుడు’ అను దానిస్థితికేఁ బ్రమాణము భారతమున మృగ్యమైయున్నది.

నన్నయా ద్విత్వంతు దీర్ఘతోబహుళమ్. (ఆం. చిం. హలం.

౧౮౩ విషయము. ౨ కారి. అహో. ౩౮౧ పుట.)

కల్పతరువు. ౧౮౩:—౧౬౯ విషయమునందును ౧౮౯ విషయమునందును నిక్కారికకు వ్యాఖ్యి చేయఁబడెను. దీర్ఘమునకుఁ దర్వాతనున్న ప్రాతిపదికము తుది హల్లునకు ద్విత్వము బహుళముగానగును. బహుళగ్రహణముచే దీర్ఘముమీఁది హల్లునకు ద్విత్వము పాక్షికముగావచ్చుచుండఁగా సకారాంతములగు నమహచ్చబ్ద ములందు ప్రాస్తవపూర్వకమగు సకారమునకు సంఘతము పాక్షిక ద్విత్వముకల్గునని వ్యాఖ్యి చేసికొనవలయును. ఉదా:—వాక్కు - వాకు - మనస్సు - మనసు - మొ. (చూ॥౧౭౯ - ౧౮౧ విషయము - కల్పతరువు.) “బహుళగ్రహణాత్ క్వచిదన్యదేవ- ఇత్యద్విత్వే - ఎ - గీ-సదసులోని విప్రజనముమీఁద (ఆది. ౨ ఆ. ౧౩౧ ప.) విత్యా చార్యేణ ప్రయుక్తమ్. తేన ఆ. వె. ఎందువేటరారె యి తరులేమనసుతో | దార

సంగసుఖము దప్పుఁ ద్రోచితి (రాఘ. ౧ ఆ. ౩౧) ఇత్యాదయః కవినాం ప్రయోగాః సాధవశితబోధ్యమ్” (అహో, ౩౯౧ పుట.) “సాస్తాదపయః ప్రభృతేః స్తోత్రః” అను సూత్రము చొప్పున సకారలోపము వచ్చుపక్షమున మనము-సదము మున్నగురూపములు సిద్ధించును - (౧౭౯ మొ. ౧౨౧ విష.).

బాలవ్యాకరణ మనఃప్రభృతుల సకారంబునకు ద్విత్వంబు విభాషనగు.

వివరణము. ౨౩.

౧౨౩ I విషయము. మనసు - మనస్సు, శిరసు - శిరస్సు, సదసు - సదస్సు;

సలోపంబయ్యెనేని మనము - శిరము - సదము.

సంజేవని. ౧౨౩ I విషః—సదస్సు = సభ. బా. తత్వ. ౨౨ సూత్రము చొప్పున మనః ప్రభృతిసాంత ప్రథమైకవచన తుల్య ప్రాతిపదికముల తుదిసకారము పాక్షికముగాలోపింప ‘మన - శిర - సద’ మున్నగు రూపములేర్పడును. బా. తత్వ. ౩౯ సూత్రముచొప్పున వానికి మువర్ణ కాదులురాఁగా ‘మనము - శిరము - సదము’ మున్నగు ప్రథమైకవచనరూపములు సిద్ధించును. సకారలోపాభావపక్షమున బా. తత్వ. ౬౨ సూత్రముచొప్పునవచ్చు ద్విత్వోత్పత్తిములలో చుత్వము నిత్యముగను ద్విత్వము వైకల్పికముగను వచ్చునని ప్రకృతసూత్రము బోధించుచున్నది. ఉదాః—మనస్సు - మనసు - మొ. ప్రయోగములుః—ఉ. పోయెనదంబు వెల్వడి సపుత్ర బలుండయి చైద్యుడల్కతోన్. (సభా. ౨ ఆ. ౧౫) చ. మనమున బక్షపాతగతి మా దెసమానుము... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౩ ప.) మ. మననేకాగ్రతః బొంద..... (శాంతి. ౫ ఆ. ౧౨౧ ప.) ఆ. వె. శిరముతన్నె భీముండరయంగ... (శల్య. ౨ ఆ. ౩౦౬) తే. గీ. వామః చరణమునః బెట్టెదముగాఁగ శిరముదన్నె (శల్య. ౨ ఆ. ౨౭౨) సీ....ఆ. వె. సదసులోని విప్రజనముమీఁద (ఆది. ౨ ఆ. ౧౩౧) ఆ. వె. ఎందు వేటరాఁచె యితరులేమనసుతోఁ దారసంగ సుఖముదప్పుఁ ద్రోచి | తి... (రాఘ. ౧ ఆ. ౩౧ ప.) ‘ఏమనన్+సుతోదార సంగసుఖముదప్పుఁ ద్రోచితి’ అని రామాయణార్థము. “ఏమనసుతో+దారసంగసుఖము...” అని భారత పక్షార్థము.

నన్నయా భూదివోస్తు క్షాయతైత్. (ఆం. చిం. ఆజం. ౧౬ కారి.

౧౨౪ విషయము. అహో. ౩౨౩ పుట.)

కల్పతరు. ౧౨౪ విషః—౧౬౫ విషయమున నిక్కాకివ్యాఖ్యాత మయ్యెను. “ద్యోదివోద్వేస్త్రియామ్” (నామలిం. వ్యోమప. ౧ శ్లో.) అనుచొప్పు గనున్న ‘ద్యో - దివ్’ శబ్దములలో ద్యోశబ్దమునకుఁ దత్సమరూపప్రయోగము

లేదు. (౧౬౮ II విష.) కావుననే 'భూదివోస్తు' అని 'దివ్' శబ్దమునె చింతామణి స్ఫురించినది. "ద్యౌః - దివౌ - దివః (సం. ప్ర.) దివమ్ - దివౌ - దివః (సం. ద్వి.) దివి-దివోః-ద్యౌః (సం. స.)" అని 'దివ్' అనుదాని సంస్కృత ప్రథమాద్వితీయాస్తమీవిభక్తుల రూపములు. హలంతమైయైనను బై చింతామణి విశేషవిధిచే దీనికి గుణ వద్దణాఽగుణవద్దణరూపములు లేవు. "భూదివోస్తు క్షాయత్తత్" అను చింతామణి చొప్పున సప్తమ్యైకవచనతుల్య రూపమే దీనితత్సమరూప సాధనవిషయమునఁ బ్రాతి పదికమగును గాన 'దివి' అను 'ఇ'కారాంతరూపము నామంబగుటచే దీనికి 'మతి' శబ్దమునకువలెనై రూపసాధనము చేయనగును. "అనుతాం స్త్రి యాం సమానా మిత్యాదిచింతామణి సూత్రముచొప్పున స్త్రీలింగప్రథమైకవచన లోపమురాఁగా - 'దివి' అనునది ప్రథమైకవచనరూపమగుచున్నది.

'దివ్' అనుదాని ద్వితీయైకవచనమునకుఁ దుల్యమగు 'దివమ్' అనుదానిని ప్రాతిపదికముగ గ్రహించి 'దివము' అనురూపమును సాధించుటకవకాశము కన్పట్టు చున్నది. "దివంబునుంబోలె నహిమకరభరితంబైనదాని (ఆది. ౨ ఆ. ౨౭ వచ.) ఆ.వె.తల్లిగోవువృషము తండ్రిగర్భప్రదేశంబు దివము ధరణి సంప్రతిష. (ఆను. ౩ఆ. ౧౦)చ. దివముననుండి దేవతలుదివ్యములైన (ఉ. హరి. ౧౦ ఆ ౩౧౪)అనిదానికిఁ బ్రయోగములును వెలయుచున్నవి-అట్లునును 'దివ్' శబ్దము తత్సమమగునపుడు భట్టారకవిశేషవిధి చొప్పున 'దివి' అనురూపముతోనే తెలుఁగునంజేరునని చెప్పక తీరదు - పైప్రయోగములలోని 'దివము' అనునది 'అ'కారాంతనపుంసకమగు 'దివ' శబ్దపుదత్సమరూపమని గ్రహింపనగును. "దివ. న. (దివ+క) స్వర్గే - దివౌకసశత్య త్రాదస్తతా - ఆకాశే - దివనే - వనేచ" (శబ్దస్తో.) "దివమ్ - న - స్వర్గే - ఆకాశే - వనే - దీవ్యస్త్యస్త్రిన్ - దివ్ - ఇగుపధేతి కః" (శబ్దా. చిం.) అనుప్రమాణముల చొప్పున 'అ'కారాంతనపుంసక దివశబ్దము గలదనుటలో విప్రతిపత్తిలేదు.

బాలవ్యా. ద్యౌహృచ్ఛబ్ధంబులకు దివి - హృదియగు. ౮౪.

౧౮౪ I విష. దివి - దివులు, హృది - హృదులు.

సంజ్ఞవని. ౧౮౪ I విష:—'దివ్-హృద్' అనుసంస్కృతశబ్దములు 'దివి-హృది' అనురూపములతోఁ దెలుంగున వాడఁబడునని నిపాతవిధిగ సూత్రింపఁబడెను. అట్లు నిపతంబఁబడుటచేత 'దివి - హృది' అనుప్రాతిపదికముల నంగీకరించి, 'ఇ'గ్లోరా సూత్రముచే (బా. తత్స. ౪౪) బ్రథమైకవచనలోపము, ('దివి' అనునది స్త్రీలింగ మగుటచేత దానికి బా. తత్స. ౫౭ సూత్రముచొప్పునను బ్రథమైకవచనలోపము వచ్చును.) రాఁగా 'దివి-హృది' అను ప్రథమైకవచనాంతరూపము లేర్పడును. బా.

తత్వ - ౮గి సూత్రముచొప్పున బహువచనపరకత్వమున 'ఉ' త్వము రాఁగా-విప్రులు-
హృదులు మున్నగు రూపములు సిద్ధించును. తే. గీ. "నింగి దివి మొగులు దారి..."
(అంధ్ర - సం. దేవవ - 3౧ ప.) అనునాంధ్రనామసంగ్రహముచొప్పున 'దివి' అను
నది యాచ్ఛికమని తలంపరాదు. ఇట్టారకుఁడు దానిని సంస్కృతసమముగా సాధించు
నపుడు లక్షణకవి వాక్యము ప్రమాణము కానేరదు. 'హృది' అనుదానికిఁ బ్రాచీన
ప్రామాణిక ప్రయోగము లభింపలేదు - 'దివి' అనుదాని ప్రయోగములు:—చ. ఉలి
యుచునొక్కపెట్ట దివి నుద్గతమయ్యె... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౬౩) సీ... తృప్తులఁగావించి
దివికిఁజనిన (ఆది. 2 ఆ. ౧౩౩) (ఆర. 3 ఆ. 3౩౧. ఆది. ౨ ఆ. ౮౪. ఆది. ౮ ఆ.
౧౯౬) మణిమాల. దివికేఁగి యందు మహనీయతేజ మెసఁగంగ... (స్త్రీ. ౧౪. ౧౦౮).

నియతః స్త్రీ ప్రత్యయస్తు సర్వాసామ్. (ఆం. చిం. ఆజం.

చన్నయా. ౧గి కారి. అహో. 3౨౦ పు.)

౧౮గి పప. ఆద్యశాస్త్రానుసారేణ | టాబాది ప్రత్యయోమతః

(అహో. 3౮౬ పు.)

కల్పితమపు. ౧౮గి విష:—సర్వాసాం (స్త్రీయామ్) తు = చకల స్త్రీలింగ
సంస్కృతశబ్దములకును (ఇటఁ బారిభాషికలింగమే వివక్షితము) స్త్రీప్రత్యయః =
సంస్కృత స్త్రీప్రత్యయము తెలుఁగునందును, నియతః = నియతముగా ననఁగా
నవ్యభివరితముగానగును. ఆద్యశాస్త్రానుసారేణ=సంస్కృత వ్యాకరణముచొప్పుననే,
(వానినే మరలఁ జెప్పుట పునరుక్తమని భావము), టాబాది ప్రత్యయః = ఆస్త్రీప్రత్యి
యములు, మతః=సమ్మతములగును. అట్టి స్త్రీ ప్రత్యయముతోఁ గూడినశబ్దమే తెల్లనఁ
బ్రాతిపదికముగానిల్చి (స్త్రీ ప్రత్యయములు తద్ధితములెయగుటచే) న్వాదివిభక్తి ప్రత్య
యములనందును. లతా - వనితా - విద్యా - గౌరీ-నదీ - వధూ ప్రభృతిశబ్దములెల్ల
'ఆ-ఈ - ఊ' అను స్త్రీప్రత్యయములతోఁ గూడినవెయని యెఱుంగునది. మఱియు
నట్టివాని విశేషణములగు సంస్కృతశబ్దములును స్త్రీలింగములెయగునుగాన వాని
కిని సంస్కృతవ్యాకరణోక్త స్త్రీప్రత్యయములు నియతముగావచ్చును. ఉదా:—
'అధికా విద్యా - శక్తిమతి గౌరీ - మనోహరా వధూః-విపులా నదీ.' వీనికిఁ
దత్తమరూపములు - అధికయగువిద్య. శక్తిమతియగు గౌరీ. మనోహరయగు
వధువు. విపులయగునది. స్త్రీప్రత్యయములును దద్ధితములెయగుటచేత "కృత్తద్ధిత
సమాసాశ్చ (౧-౨-౪౬) కృత్తద్ధితాన్తౌ సమాసాశ్చ ప్రాతిపదిక సంజ్ఞాఃస్యః." (సీ. కౌ. ౧౭౯ సూ.) అను చొప్పున స్త్రీప్రత్యయాంతములును ప్రాతిపదికములై
యగును. కాన నీసూత్రము సిద్ధాంతానువాదకమెయగుచున్నది.

స్త్రీలింగంబులెల్ల స్వస్వనియతంబులగు స్త్రీ ప్రత్యయంబు
లంగూడి యిందుఁ బ్రవర్తిల్లు. ౮: 1.

	నామము	స్త్రీ ప్రత్యయాంతము	తత్సమరూపము
	కర్తృ	కర్త్రీ	కర్త్రీ.
	జనయితృ	జనయిత్రీ	జనయిత్రీ.
	భాగ్యశాలిన్	భాగ్యశాలినీ	భాగ్యశాలినీ.
బాలవ్యాకరణ	బుద్ధిశాలిన్	బుద్ధిశాలినీ	బుద్ధిశాలినీ.
వివరణము.	శ్రీమత్	శ్రీమతీ	శ్రీమతి.
౧౮: 1 విషయము.	గుణవత్	గుణవతీ	గుణవతి.
	విద్యన్	విదుషీ	విదుషి.
	వనజముఖ	వనజముఖః వనజముఖా	వనజముఖ. వనజముఖ.
	మీననేత్ర	మీననేత్రా	మీననేత్ర.
అంగాదులకుఁదప్ప సంయోగోపధంబులకు జీ ప్రత్యయంబు లేమింజేసి మీననేత్ర-పద్మనేత్ర ఇత్యాదు లసాధువులు.			

సంజీవని. ౧౮: 1 విష:—కర్త్రీ = కార్యకారిణియగు స్త్రీ, జనయిత్రీ = జనని = తల్లి, భాగ్యశాలినీ = భాగ్యముచేనొప్పెడి స్త్రీ, బుద్ధిశాలినీ = బుద్ధిచేనొప్పెడిస్త్రీ, శ్రీమతి = శ్రీమంతురాలు, గుణవతి = గుణవంతురాలు, విదుషి = విద్వాంసురాలు, వనజముఖ = వనజముఖ = పద్మమువంటి ముఖముగల స్త్రీ, మీననేత్ర = చేపవలె సోగకన్నుగల స్త్రీ. స్వస్వనియతంబులగు స్త్రీ ప్రత్యయములు = ఆయాసంస్కృత విశేష్యశబ్దములకు సంస్కృతవ్యాకరణమున విధింపఁబడినరీతినివచ్చు స్త్రీ ప్రత్యయములు. అట్టి విశేష్యముల విశేషణములగు సంస్కృతశబ్దముల (బాల. కార. ౧౯ సూ.) కావిశేష్యలింగమే నియతమైయుండునుగాన నట్టి విశేష్యనిఘ్న సంస్కృతశబ్దములకును సంస్కృతవ్యాకరణోక్త స్త్రీ ప్రత్యయములు వచ్చునని యెఱుంగునది. అట్టి స్త్రీ ప్రత్యయములిచట దిశ్శాత్రముగ వివరింపఁబడుచున్నవి.

“ఋన్నైభ్యో జీవ (౪ - ౧ - ౫) ఋదన్తైభ్యో నాన్తైభ్యశ్చ స్త్రియాం జీవ్ ప్యాత్.” (సి. కౌ. 30౬ సూ.) అను చొప్పున ఋదంతములగు కర్తృ జనయితృ శబ్దములకును, నకారాంతములగు “భాగ్యశాలిన్ - బుద్ధిశాలిన్” అను శబ్దములకును జీప్రత్యయమువచ్చును. జకార - పకారము లిద్వర్ణములుపోగా మిగిలిన ‘ఈ’

ప్రత్యయమువచ్చి దీర్ఘమునకు హ్రస్వతయు స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచన లోపమును రాగా—“కర్తృ+ఈ = కర్త్రీ+సు = కర్త్రి, జనయితృ+ఈ = జనయిత్రీ+సు = జనయిత్రీ, భాగ్యశాలిన్+ఈ = భాగ్యశాలిని+సు = భాగ్యశాలిని, బుద్ధిశాలిన్+ఈ = బుద్ధిశాలిని+సు = బుద్ధిశాలిని—” అనునీతిని రూపములు సిద్ధించును.

“ఉగితశ్చ (౪ - ౧ - ౬) ఉగిదంతాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రీయాం జీప్ స్యాత్. (సి. కా. ౮:౫ సూ.) ‘ఉ - ఋ - శ్’ అను ‘ఉక్’ ప్రత్యాహారవర్ణము లిద్యర్ణములుగాగల—‘మతు - వతు - వసు - శతృ’ ప్రభృతి ప్రత్యయములు తుదినిగల శబ్దములకు స్త్రీత్వమున జీప్యత్యయమగును. శ్రీమతి - గుణవతి - విదుషి - పవంతి (వండుచున్న స్త్రీ). మొ.

“స్వాక్ష్వా చోపసప్తనా దసంయోగోపథాత్. (౪ - ౧ - ౫౪) అసంయోగోపథం - ఉపసప్తనం యత్ స్వాజ్ఞం తదంతాత్ ప్రాతిపదికాత్ వా జీప్ స్యాత్” (సి. కా. ౫౧౦ సూ.) సంయోగోపథము కానట్టియు నుపసప్తనీ భూతమైనట్టియు స్వాజ్ఞవాచి శబ్దము తుదినిగల ప్రాతిపదికమునకు స్త్రీత్వమున వికల్పముగ జీప్ ప్రత్యయమగును. (జకార వకారము లిద్యర్ణములు) వనజమువంటి ముఖముగల స్త్రీ = వనజముఖి = వనజముఖి. సంయోగోపథ కలవగుటచేత మీననేత్రి - పద్మనేత్రి మున్నగునీతిని జీప్ ప్రత్యయము నానేరదుగాన నవి సాధువులుకావని సూరిగారు వివరించిరి. (విస్తర I-II-III.) ఈ స్వాజ్ఞాదిత్యాది సూత్రమున విధింపబడినది జీప్ ప్రత్యయము. అట్లయినను “జ్యాప్యతిపదికాత్. (౪ - ౧ - ౧) జ్యన్తా దాబంతాత్ ప్రాతిపదికాచ్ఛేతి...” (సి. కా. ౧౦౭ సూ.) అను సూత్రమున ‘జీప్ - జీప్ - జీప్’ అను

విస్తర. I ౧౦౫ I విషయము—“మీననేత్రి ఇత్యాదులు మత్స్యములవంటి నేత్రములుగలదియను నర్థంబున నసాధువులయినను ‘మీనంబులకు నాయకురాలు’ అనునర్థంబున సాధువేయగును” (బా. గు. ప్ర. ౧౪౯ పు. ద్వి. ము.) నేతృశబ్దము ఋకారాంతముగాన జీప్రత్యయము వచ్చి “నేత్రి = నాయకురాలు” అని యేర్పడు నని గుప్తార్థ ప్రకాశికాకారుని యాశయము, కాని ‘మీననేత్రి - పద్మనేత్రి’ అనునవి ‘మీనములవంటి నేత్రములుగలది.’ అనునీతిని ‘నేత్ర’ శబ్దమును నిల్పినపుడును సాధువులేయని చెప్పవచ్చును. అంగ గాత్ర కంఠాదిశబ్దములు కొన్ని సంయోగోపథములైనను వానికి జీప్ ప్రత్యయమువచ్చునని మునిత్రయమువారు స్పష్టముగా వచింపకున్నను గాశికావృత్తికారు డట్టివి కొన్నిసాధువులని వచించెను. ‘కృశాంగి - సుగాత్రి - కంబుకంఠి’ మున్నగునవి మహాకవి ప్రయుక్తములగుచు వెలయుచున్నవి. అట్లే ముగ్ధబోధ వ్యాకరణవ్యాఖ్యాతయగు రామతర్కవాగీశుడు ‘అంత్ర’ది

మూఁడు స్త్రీ ప్రత్యయములను గ్రహించుటలో ‘జీ’ అని వాడఁబడినట్లే యిట సూరి గాఢజీవ్ అనుదానిచోట ‘జీ’ అని వాడిరనియు నక్కారణమున “జీప్రత్యయము లేమింజేసి” అని యాతఁడు ప్రాసియుండుననియు గ్రహింపవలెను. లేదా “జీవ్ ప్రత్యయము లేమింజేసియని సవరింపనగును. “జీప్రత్యయము లేమింజేసి” అని ‘బా - సా - పే.’ మున్నగుకొన్ని ప్రతులలోనుండుట పొరపాటు.

శబ్దములను మఱికొన్నిటిని సాధువులనుగా వివరించెను. “అక్షాన్త్రదన్త కణ్ఠంచ శృంగ కర్ణోష్ఠ మిత్య పి । పుచ్చ నేత్రం తథాగాత్రం । జఙ్ఘ మక్లాది రీరితః.” (ముగ్ధ. ౨౬౫ సూ. వ్యా.) అను నీకారికచొప్పున ‘మీననేత్రీ’ ప్రభృతులును సాధువులే యనఁదగును. ద్విపద - అగునగునట్టిద యంబుజనేత్ర (బసవ. ౧ ఆ. ౧౬౧ ప.) సత్ప్రమాణంబు మృగనేత్ర చారుగాత్ర (షట్ప. ౪ ఆ. బా. గు. ప్ర. ౧౪౬ పుట. ద్వి. ము.)

విస్తర. II ౧౮౫ I విష:—పయి గుప్తార్థప్రకాశికాకారుని ‘మీనములకు నాయకురాలు’ అనునర్థమును విమర్శించుచుఁ జేటికావ్యాఖ్యాత “కాని యిట్టివాని కుపనిషత్సమాసమే ప్రసిద్ధము” అని వ్రాసెను. ఇది పొరపాటు. ‘మీననేత్ర - పద్మనేత్ర’ అనునవి యుపనిషత్ సమాసములుకావు. “ఉపనిషత్ వ్యాఖ్యాదిభి స్సా మాన్యా ప్రయోగే” (౨ - ౧ - ౫౬) (సి. కా. ౨౩౫ సూ.) అనుచొప్పున పురుష వ్యాఖ్యుఁడు మున్నగునవి మాప్రమేయుపనిషత్ సమాసములనియు మీననేత్ర మున్నగునవి యుపమానపూర్వపద బహువ్రీహిసమాసములనియుఁ జెప్పుట సంప్రదాయము.

విస్తర. III ౧౮౫ I విష:—సంస్కృత వ్యాకరణమున నీ స్త్రీప్రత్యయ ప్రకరణము మిక్కిలి విశాలమైయున్నది. కాన మఱికొన్ని ముఖ్యములగు విషయములనిటఁ జూపుచున్నాను:—“నక్రోడాది బహ్వచః (౪ - ౧ - ౫౬) క్రోడాదే ర్బహ్వచశ్చ స్వాజ్ఞాన్నజీవ్” (సి. కా. ౫౧౨ సూ.) క్రోడాదిశబ్దములకును బహ్వచ్ఛ శబ్దములకును స్వాంగవాచకములయినను జీవ్ ప్రత్యయమురాదు. కల్యాణ క్రోడా = కల్యాణక్రోడ. క్రోడ = అశ్వముతోఁప్పు. సుజఘనా = సుజఘన-మొ. “నాసి కోదరోష్ఠ జఙ్ఘా దన్త కర్ణశ్శ్వాచ్చ (౪ - ౧ - ౫౫) ఏభ్యోవా జీవ్స్వాత్.” (సి. కా. ౫౧౧ సూ.) నాసికోదరశబ్దములు బహ్వచ్ఛములయినను జీప్రత్యయమువచ్చును. తక్కిన యోష్ఠాదులు సంయోగోపధములైనను జీప్రత్యయమువచ్చును. ఉదా:- తుంగనాసికి = తుంగనాసికి. తుంగనాసికా = తుంగనాసిక. కృశోదరి = కృశోదరి. కృశోదరా = కృశోదర. బిమ్బాష్ఠీ = బింబోష్ఠి. బిమ్బాష్ఠా = బింబోష్ఠ. మొ. “పుచ్చాచ్చ - (వార్తి. ౨౪౮౯) సుపుచ్చీ - సుపుచ్చా” - మొ.

“మనః (౪ - ౧ - ౧౧) మన్నంతాన్న జీప్” (సి. కా. ౪౫౩ సూ.) మన్ ప్రత్యయాంతములు నకారాంతములైనను వానికి జీప్పరాదు. ఉదా:—“సీమా - సీమానా - సీమానః” (సం. ప్ర.). “అన్ బహుప్రీహే (౪ - ౧ - ౧౨) అన్నంతా ద్బహుప్రీహే ర్న జీప్” (సి. కా. ౪౬౦ సూ.) నకారాంతములయినను ‘అన్’ అనునది తుదినిగల బహుప్రీహిసమాసగతశబ్దములకు జీప్పరాదు. ఉదా:— “బహుయజ్ఞా - బహుయజ్ఞానా - బహుయజ్ఞానః” (సం. ప్ర.). “డాబుభాభ్యా మన్యతరస్యామ్ (౪ - ౧ - ౧౩) సూత్రద్వయోపాత్తాభ్యాం డా బ్వాస్యాత్.” (సి. కా. ౪౬౧) పై రెండు సూత్రములస్థలములందును చరణగా ‘మన్’ తుదినిగల వానికిని ‘అన్’ తుదినిగల బహుప్రీహిలోనివానికిని ‘డాప్పు’ వికల్పముగానగును. ఉదా:—“సీమా - సీమే - సీమాః.” (సం. ప్ర.). “బహుయజ్ఞా - బహుయజ్ఞే - బహుయజ్ఞాః” (సం. ప్ర.). డాప్పు రానికక్షమునందలి నకారాంతములు పై చెదా హరింపబడెను. “అన ఉపథాలోపి నో న్యతరస్యామ్ (౪ - ౧ - ౧౪) అన్నంతా ద్బహుప్రీహేరుపథాలోపి నో వా జీప్స్యాత్. పక్షేడాప్ - జీప్ నిషేధా” (౪౬౨ సూ. సి. కా.) ‘అన్’ అనునది తుదినిగల్గునట్టియు ఉపథాలోపముగల్గినట్టియు బహుప్రీహిలోనివానికి జీప్ప సయితము వికల్పముగానగును. జీప్పరానప్రథమ డాప్పు వచ్చుటయు డాప్పు జీప్పను రాకుండుటయు పంభవించును. ఉదా:—జీప్ప - “బహురాజ్ఞే - బహురాజ్ఞ్యా - బహురాజ్ఞ్యాః” (సం. ప్ర.). తక్కిన రెండుపక్షము లును పైనుదాహృతములయ్యెను. (చూ - ౧౩౮ విష.)

“నషట్ స్వస్రాదిభ్యః (౪ - ౧ - ౧౦) షట్ సంజ్ఞకే భ్యః స్వస్రాదిభ్యశ్చ జీప్ టాపా నస్తః స్వసా తిప్రశ్చతస్రశ్చ | ననాన్దా దుహితా తథా | యాతా మాతేతి సపైతే | స్వస్రాదయ ఉదాహృతాః” (సి. కా. ౩౦౮ సూ.) షట్ సంజ్ఞగలవాని కనగా నకారాంతాది సంఖ్యావాచకములకును స్వస్రాదిగణగత ఋకారాంతముల కును మీఁది సూత్రములచొప్పున రాదగిన జీప్ప టాప్పనురావు. ఉదా:—“పశ్చి స్త్రీయః = ” (బిదుగురుస్త్రీలు). “స్వసా - స్వసారా - స్వసారః” (సం. ప్ర.) (స్వస = తోడఁబుట్టినది. “తిస్య” = మూఁడు. “చతస్య” = నాలుగు. ననాన్ద = ననన్ద = మగనితోఁబుట్టినది. దుహిత = కూతురు - యాత = తోడికోడలు. మాత = తల్లి.)

“బహ్వదిభ్యశ్చ (౪ - ౧ - ౪౫) ఏభ్యోవా జీప్స్యాత్. బహ్వీ - బహుః. కృదికారాదక్తినః (గణ. ౫౦) కృతోయ ఇకారః తదన్తా త్ప్రితిపదికాద్వా జీప్ స్యాత్. రాత్రి - రాత్రీ. (రాత్రి) ధరణి - ధరణీ (భూమి)” (సి. కా. ౫౦౩ సూ.) బహు ప్రభృతిశబ్దములకు జీప్ ప్రత్యయము వికల్పముగానగును. బహ్వీ -

బహువు. కృత్సంబంధియగు 'ఇ' కారాంతమునకు జీవ్ ప్రత్యయము వికల్పముగా నగును. రాత్రి. ధరణి. క్షీన్నంతమునకురాదు - కృతి - వసతి - మొ."

"పుంయోగాదాఖ్యాయామ్. (౪ - ౧ - ౪౮) గోపస్య పత్నీగోపీ." (సి. కా. ౫౦౪ సూ.) ఇట్లే రామునిభార్య రామి మొ.

"జాతే రస్త్రీవిషయా దయో పథాత్" (౪ - ౧ - ౬౩) (సి.కా. ౫౧౦ సూ.) జాతివాచకమునకు జీవుగును. మృగీ = మృగి = ఆడులేడి. హంసీ = హంసి = ఆడుహంస. యకార ముపధగాగలదానికిరాదు - క్షత్రియా = క్షత్రియ = రాచది. నియత స్త్రీలింగములకురాదు. బలాకా = బలాక = పెంటికొక్కెర.

"అజాద్య తప్తాప్." (౪-౧-౪) అజాదిశబ్దములకును 'అ' కారాంతములకును స్త్రీత్వమున 'టాప్' ప్రత్యయమగును. మేథా. సర్వా. (౪౫౪ సూ. సి.కా.) "ఆపం చైవ హలంతానాం ! యథావాచా నిశాదిశా" (సి.కా. ౪౫౨ సూ. దగ్గట.) వాక్. వాచా. మున్నగురీతిని హలంతములకు బాక్షికముగ 'అప్' కల్గును. "వోతోగుణ వచనాత్" (౪ - ౧ - ౪౪) మృద్వీ - మృదుః" (సి. కా. ౫౦౨ సూ.) ఉకారాంత గుణవాచకముకంటె బరముగా వికల్పముగా జీవునిల్చును. ఉదా:—మృద్వి = మృదువు.

"షిద్ గౌరాదిభ్యశ్చ (౪ - ౧-౪౧) షిద్ భ్యః గౌరాదిభ్యశ్చ జీవస్యాత్ - నర్తకి - గౌరీ" (సి. కా. ౪౯౮ సూ.). షకారమిద్వర్ణముగాగల ప్రత్యయము తుదినిగలదానికిని గౌరాదిగుణగతశబ్దమునకును జీవువచ్చును. నర్తకి - గౌరీ. మొ. "నర్తక - పు. నృత.-ప్తుల్...షిత్వాత్ స్త్రీయాంజీవ్." (శబ్దస్తో.) ఇట్లే ట కారమిద్వర్ణముగాగల ప్రత్యయము తుదినిగలదానికిని జీవుగును. "టిడ్ధాణ్ఞో..... (౪-౧-౧౫) (సి. కా. ౪౭౦ సూ.). పంచమీ=పంచమి. "పఞ్చమ - త్రి. ("పఞ్చానాం పూరణః. పఞ్చన్+మట్")... (శబ్దస్తో.) మట్ప్రత్యయము టిత్తుగాన జీవురారాగా 'పంచమి' అగును. "ఊ జుతః. (౪-౧-౬౬) ఉకారాంతా దయోపథా న్ననుష్యజాతి వాచినః స్త్రీయా మూజ్ స్యాత్ - కురూః-అప్రాణిజాతే శ్చాగజ్జ్వా దీనా ముపసంఖ్యా నమ్. (౨౫౦౨ వార్తి.) కర్కస్థూః" (సి. కా. ౫౨౧ సూ.) యకారోపధముకానట్టి 'ఉ' కారాంత మనుష్యజాతివాచకమునకు బరముగ "ఊజ్" ప్రత్యయమగును. కురు+ఊజ్ = కురూః = కురువు = కురుక్షేత్ర రాజపుత్రి. "కురూరితి:—కురుక్షేత్ర స్య రాజా కురూః, తస్యాపత్యం స్త్రీత్యర్థః" (బాలమ. సి. కా. ౫౨౧ సూ. వ్యాఖ్య.) రజ్జు మున్నగువానికి భిన్నమగు నప్రాణిజాతివాచకమునకును ఊజ్ ప్రత్యయ మగును - కర్కస్థూః = కర్కంధువు = రేగుచెట్టు. యకారోపధ మనుష్యజాతి

వికృతౌచ స్త్రీలింగాః స్త్రీలింగాః సర్వనామధేయః స్యుః.

(అం. చిం. అజం. ౧౪ కారి. అహో. 3౦౩ పు.)

నన్నయాథ. విశేషణానా మ్మహతో । ఉన్నే ఉభయభాషిం. (వికృ.

౧౦౬ విషయము. అజం. 3౨ కారి. అహో. 3౦౩ పు.)

విశేష్యమాత్రే స్త్రీతాస్యా । డ్తద్ధా ప్యాతాంతు

భేదకే." (వికృ. అజం. ౪౦ కారి. అహో. 3౦౩ పు.)

కల్పతరు. ౧౦౬ వివ:-వికృతౌచ = అచ్చలెరుంగులోనిది నైత్యము,

స్త్రీలింగాః = మహతీవాచకములు, స్త్రీలింగక సర్వనామధేయః = పారిభాషిక స్త్రీలింగములగు సంస్కృత విశేష్య నిఘ్నరూపములైన విశేషణ ప్రతీకములు గలవి స్యుః=అగుచున్నవి. నామమనగాఁ బ్రాతిపదికము. నామమే నామధేయము. "పాదార్థాభ్యాంచ. (గీ-౪-౨౫).భాగరూప నామభ్యోధేయః. (5౩3౦ వార్తి)." (సి. కౌ. ౨౦౯౩ సూ.) అనుచోప్పున స్వాత్మమున ధేయ ప్రత్యయము రాఁగా నామధేయశబ్దమేర్పడును.

ప్రకృతసూత్రములోని "వికృతౌచ స్త్రీలింగాః" అనుచోటి మొదటి స్త్రీలింగ శబ్దమునకును బారిభాషిక స్త్రీలింగపరముగనే యుక్తముచేసినచో "నియత స్త్రీప్రత్యయస్తు సర్వాసామ్యము సూత్రముచే లభించునట్లమే వచ్చుచుగాన నిసూత్రము వ్యర్థముకావలసినచున్ను. కావున నిచటి "స్త్రీలింగాః" అనుదానికి మహతీవాచకపరముగా వ్యాఖ్యానముచేయబడెను. ఉదా:-"తే. గీ. ఉన్యత్తవేషిణీయైవ లచ్చి । కరణి నిటవచ్చుచున్నది..." (ఆర. ౨ అ. ౧౧౫ ప.) అచ్చిమగు 'లచ్చి' అనుదానికి విశేషణుగు "ఉన్యత్తవేషిణీ" అను సంస్కృతరమవిశేషణము జన్మప్రత్యయమున స్త్రీలింగమైయున్నది. "సూత్రస్యాస్య సేత భక్తవత్సల ఇత్యాదౌ నతాత్పర్యమ్. నియత స్త్రీప్రత్యయస్తు సర్వాసామిత్యుచాసనాత్.తద్విధాన స్థానావశ్యకత్వాత్ - కింతు 'ఫంటచెలిపట్టి లోకైక భవ్యచరిత' ఇత్యాదౌ తాత్పర్య మవధార్యతే," (అహో. 3౦౩ పు.) అని యిట్లే కవిశిరోభూషణమునందును వ్యాఖ్యానము చేయబడెను. ఇట్లు ప్రసక్తానుప్రసక్తముగఁ జింతామనేకమున యుచ్చికు మహతీవాచకములకు విశేషణములగు సంస్కృతశబ్దముల పారిభాషిక స్త్రీత్వవిషయమును మాత్రము వచింపఁగాఁ దుల్యన్యాయమున నాచ్చికు మహద్వాచకముల

వాచకమునకురాదు. అధ్వర్యుః = అధ్వర్యుడు = ఋత్విజుడు. రజ్జ్వదులకురాదు. రజ్జవు = త్రాడు - మనుష్యభిన్న ప్రాణిజాతికీరాదు - ధేనుః = ధేనువు = కృకవాకుః = కృకవాకువు = కోడి - గ్రంథవిస్తరభితిచే నింతతో విరమించితి నాడ.

విశేషణములగు సంస్కృతశబ్దములు పారిభాషిక పులింగములగుననియు, నట్లు
యాచ్చి కామహద్విశేషణములగు సంస్కృతశబ్దములు పారిభాషిక నపుంసకలింగము
లగుననియు నధర్వణుడు వివరించుచున్నాడు. విశేషణానామిత్యాది:—మహతః=
అచ్చిక మహద్వాచకముయొక్క, విశేషణానామ్ = విశేషణములగు సంస్కృత
శబ్దములకు, డుజ్జీస్యాతామ్=దుజ్జర్లకముచు దత్సంబంధి న్యాగమాదులును నగును.
అట్టి విశేష్యనిష్ఠుములకు, ఉభయథాపిచ = డుమంతత్వ మువర్ణకాంతత్వములు
రెండును విశేష్యములయొక్క మహత్త్వా మహత్త్వములనుబట్టి కల్గును. ఉదా:-
తండ్రి సమర్థుడు. వానివంగడము సమర్థము. విశేష్యమాత్రే = అచ్చికవిశేష్య
మందుమాత్ర మే, స్త్రీతా = స్త్రీసమత్వము, స్యాత్ = అగును. భేదకే = అద్దాని
విశేషణమగు సంస్కృతశబ్దమందు, డుజ్జూ = మహదమహత్తులకు వరుసగా, డుజ్జ
ర్లక మువర్ణకములు, అనగా మహత్ స్త్రీసమవిశేషణమందు. డుజ్జవర్ణకముచు,
నమహత్ స్త్రీసమవిశేషణమందు మువర్ణకమును, స్యాతామ్ = నిల్చును. ఉదా:-
తండ్రి సమర్థుడు. తంతువులనల్లుటలో సాలీడు సమర్థము. మిన్నేలు ధరాపరాగ
పటలాక్రాంతంబు. (౧౮౬ II విష.)

ఆంధ్రవైయాకరణము సంస్కృతశబ్దములకు స్త్రీత్వము నతిదేశించునపుడును
నట్టి స్త్రీమములగు విశేష్యముల విశేషణములందును బైపద్ధతి వర్తించును.
ఉదా:—దూతసమర్థుడు. సురలు మహాశక్తిమంతులు. అసుర భస్మాతృత్వం
డయ్యెన్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౩౨ ప.)

“స్త్రీవాచకములయ్యు నీరెండును (దార కళత్రశబ్దములు) స్త్రీలింగములు
కామింజేసి వీని విశేషణములకు...స్త్రీవాచకత్వమునె యాధారముగఁగొని యెల్ల
యెడల వీని విశేషణములు స్త్రీలింగములై యమరుననియు గ్రహింపవలెనని తోచె
డిని” (బా. సా. వే. ౨౦౧ పుట.) అని వేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాయుట కేవలము
పొరపాటు. పారిభాషికలింగ వ్యవహారముగల సంస్కృతశబ్దముల విషయమున
నిట్టిపద్ధతి యశ్రుతచరము. ‘దారా’ అను స్త్రీలింగశబ్దముపైతము (౧౮౫ I విష.)
వెలయుచుండుటంజేసి యట్టి స్త్రీలింగదారాశబ్దవిశేషణము స్త్రీలింగమైనఁగావచ్చును
గాని “కళత్రము మనోహరిణి” అనురీతిని బ్రయోగింపనగుననుట కేవలము శాస్త్ర
విరుద్ధము. ‘కళత్రము మనోహరి’ అనియె యుండవలయును (బా. కార. ౧౯ సూ.).
“మహాస్థగర...దశలక్షల్ భటుల్ ద్రెళ్ళఁదేరుల్ । ఊరిఁగూలంగోటి సంఖ్యల్...
ఉ.హరి. ౬ ఆ. ౧౩౫ ప.) ఇటు నాచ్చికామహద్విశేషణమగుటచే “కొటిసంఖ్య
ములు తేరులు” అని యుండనక్కఱలేదాయని శంకింపరాదు. ఇచటఁ గోటిసంఖ్యగల

తేరులను బహువ్రీహి గ్రంథకృద్వివక్షితము కాదు. “తేరులు కోటియొక్క సంఖ్యలు ఊతిఃగూలన్” అనురీతి సన్వయము కవిచే నుద్దేశింపబడెను. ఇట్టివాడుకలు లేక పోలేదు. క. ఊతిసంశ్చక్తలనఁగా | శతలక్ష సహస్ర సంఖ్య జనియించిరి గ | ద్వితులై దనుజులు (ఆర. ౬ ఆ. ౪౭) క. వృద్ధులొక లక్షయున్నను (సభా. ౨ ఆ. ౨౭) మొ.

బాలవ్యాకరణ సూరిగారు పై సన్నయాధర్వణీయ విషయములను వివరణము. బాలవ్యాకరణమున సంగ్రహించికొనలేదు. త్రిలింగ ౧౦౬ I విషయము. లక్షణశేషమునందును సంగ్రహింపబడలేదు.

ఉభయవిధ మమహతీనామ్. (ఆం. చిం. ఆజం. ౧౫)

సన్నయా కారి. ఆహో. ౩౧౯ పు.)

ధర్వణీయము. అప్రాణివాచినా మత్ర | భవేదమహతాం స్త్రీయామ్ | ౧౦౬ II విషయము. ద్విధావిశేషణం త త్రమానం సువచసాం వచః (వికృ. ఆజం. ౪౩ కారి. ఆహో. ౩౧౯ పు.)

కల్పతరు. ౧౦౬ II విషయము:—ఆమహతీనామ్ = ఆమహత్తులగు స్త్రీలింగములకు, ఉభయవిధమ్ = ద్వివిధమగు విశేషణమునందును. స్త్రీలింగవిశేషణమున స్త్రీలింగవిశేషణము నిలువవచ్చుననియర్థము. స్త్రీలింగవిశేష్య సంస్కృతశబ్దమునకు స్త్రీలింగ సంస్కృతవిశేషణశబ్దముండుట సహజమే. ఇంక నస్త్రీలింగవిశేషణ సంస్కృతశబ్దముండుట విశేషమని యెఱుంగునది. “స్త్రీలింగవిశేషణస్య ప్రాప్తత్వాత్ (నియత స్త్రీప్రత్యయ స్త్రీత్వాదిచే) అస్త్రీలింగవిశేషణవిధాన ఏవతాత్పర్యమ్.” (ఆహో. ౩౧౯ పుట.) ఆమహతీనామ్ను దళముచే మహద్వాచకములగు దేవతాది స్త్రీలింగముల విశేషణముల ఉభయవిధ విశేషణముండరాదను నర్థము లభించుచున్నదిగాన “శ్రీరామదేవత యిష్టఫలదాయీ” అనురీతి నుండరాదని విశదమగుచున్నది. ప్రయోగములు:—మాలిని...కులిశభారలో గుంతితంబయ్యె... (ఆది. ౨ ఆ. ౧౨ ప.) సీ. మహతీనాః బొలుపారు మహనీయదేవత,... (ఆను. ౫ ఆ. ౩౯౦) కా....శ్రీమహాభారతా | ఖ్యానాఖ్యామృతసూతియొప్పు నిఖలా ఘడ్వాంత విధ్వంసయై|| (ఆది. ౩ ఆ. ౨౧) ఇందమృతసూతియంతనఁగా హిమకురీలి యందు మహద్వివక్షలేమింజేసి యిదియు నస్త్రీలింగవిశేషణత్వమునకే లక్ష్యమగుచున్నది.

ఇచట నమహత్ స్త్రీలింగము ప్రాణివాచకమునై తము కావచ్చునుగాన నట్టి యొడఁ జెల్లరాదనియు నీసూత్ర మప్రాణివాచక స్త్రీలింగములవిషయమున మాత్రమే చెల్లుననియు నధర్వణుండు సవరించుచున్నాడు. అప్రాణివాచినామిత్యాది:—

అత్ర = ఈసందర్భమున, అప్రాణివాచినామ్ = జడవాచకములైన, అమహతాం
 స్త్రీయామ్ = అమహత్ స్త్రీలింగములకుమాత్రమే, ద్విధావిశేషణమ్ = స్త్రీలింగ
 విశేషణమును నస్త్రీలింగవిశేషణమును నిల్పును. ఇంకఁ బ్రాణివాచ కామహత్
 స్త్రీలింగముల విశేషణములు స్త్రీలింగములయగునుగాని యస్త్రీలింగములు కానేర
 వని యెన్నునది. ప్రాణివాచ కామహత్ స్త్రీలింగవిశేషణము స్త్రీలింగమేయగుట
 కుదా:—గీ. కొన్ని కపిలధేనువు లతిక్రూరిచిత్త । లేము వధియించెదము...(ఆను.
 3 ఆ. 2౪) ఆ. వె. సకలవర్ణధేను సమితికిన్లెల్లను । గపిలగోవు శ్రేష్ఠగాఁగ,.....
 (ఆను. 3 ఆ. 2౫.)

“ధరాపరాగ పటలాక్రాంతంబు” ఇతిరూపం తూభయేతిసూత్రేణ సమంజస
 మితిజ్ఞేయమ్” (అహో. 3౨౦ పు.) అను నహోబలపతివాక్యము ప్రామాదికము.
 ఇట్లుగుటచే నీతఁడు “ధరాపరాగపట లాక్రాంత మిన్నేలు” అనెడి రెండవపక్షపు
 రూపమునకును సమ్మతింపవలసివచ్చుచుగదా. ఉభయేతిసూత్రము స్త్రీలింగ మహత్
 విశేషణములకె యుభయవిధస్థితిని సమ్మతించుచున్నదిగాని స్త్రీసమములగు నమ
 హత్తుల విశేషణముల కుభయవిధస్థితి నుపదేశింపలేదు. “ధరాపరాగపటలా
 క్రాంతంబు మిన్నేలు ప్రవాహరూపమగుటంజేసి శివజటావాసిని మిన్నేలువలె
 గంగాదేవీపరముకానేరదుగాన నది మహతీవాచకము కామింజేసి “వికృతాచ
 స్త్రీలిక్ష్ణా ఇత్యాదిసూత్రమునకును లక్ష్యము కాఁజాలమింజేసి “ధరాపరాగ పటలా
 క్రాంత మిన్నేలు” అను స్త్రీలింగవిశేషణము సాధువుకానేరదు. శివజటావాసిని
 మిన్నేలు గంగాదేవిగాన నచట “వికృతాచ స్త్రీలిక్ష్ణా ఇత్యాదిచే స్త్రీలింగవిశేషణము
 సమ్మతమగుచున్నది. ఇట్లుగుటచేత నమహదాచ్ఛిక స్త్రీసమమునకు విశేషణమగు
 ‘ధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు’ అనుదాని మువర్ణకాంతరూపము “విశేష్యమాత్రే
 స్త్రీతాస్యా । డ్డుష్టా స్యాతాంతుభేదకే” అను నధర్వణకారికచే సమర్థితమగుచున్న
 దని యెన్నవలెను. (౧౮౬ విష.)

పయిరిలిగల ప్రామాదికాశయము గలవాఁడగుటచేతనే యహోబలపతి
 “విశేష్యమాత్రే స్త్రీతాస్యాడ్డుష్టా స్యాతాంతు భేదకే” అనుకారికను “వికృ
 తాచ స్త్రీలిక్ష్ణా ఇత్యాది చింతామణికారికతో నన్వయింపక “స్త్రీత్వబహుతే సురా
 దేరిత్యాదికారికతో సమన్వయించి యట్టి మహద్వాచక స్థలములందుమాత్రమే
 యుపయోగింపఁజేసికొనెను. (అహో. 3౧3 పు.) నారాయణీయకర్తయు
 నీయహోబలపతిమార్గమునె యనుసరించెను (నారా. తత్స. ౪౫ ప. ౨౦౯ కారి.)

మహతీతరంబులగు స్త్రీలింగంబుల విశేషణంబులకుఁ
బాలవ్యాకరణ స్త్రీబత్వంబు విభాషనగు. ౮౬.
వివరణము. పద్మలతమనోహరి. పద్మలతమనోహరిణి. హృద్యం
౧౮౬ III విష. బగు విద్య - హృద్యయగు విద్య. మొదవులలోఁ
గపిలవరిష్ఠంబు - కపిలవరిష్ఠ.

సంజీవని. ౧౮౬ III విష:—హృద్య = హృదయాహ్లాది. మొదవు = ఆపు.
వరిష్ఠ = శ్రేష్ఠమైనది. “కపిలా - స్త్రీ - గోవిశేషే - ఛర్మవస్త్రాధారాంగవి...నదీ
విశేషే...” (శబ్దా. చిం.) మహతీతరంబులగు స్త్రీలింగంబుల విశేషణంబులనఁగా
మహతీవాచకములు కానట్టి (మహతీ+ఇతర) స్త్రీలింగముల విశేషణములని యర్థము.
“ఉభయవిధమమహతీనా” మ్మను చింతామణిసూత్రములోని ‘అమహతీనా’ మ్మను
దానికి (అ+మహతీనామ్) మహతీవాచక స్త్రీలింగ భిన్నానామనఁగాఁ దిర్ఘ్నద్రవ్యాచి
స్త్రీలింగశబ్దవిశేషణానామని యర్థముచేసికొని యీరీతిని సూత్రించెను. ‘మనో
హరిన్’ అనునది నకారాంతముగాన దానికి స్త్రీత్వమున జీర్ణురాఁగా ‘మనోహరిణి’
అని యగును. విశేషణము స్త్రీలింగముగానుండుటకిది (పద్మలత మనోహరిణి) యుదా
హరణము. ఇంక “పద్మలత మనోహరి” అనునది స్త్రీలింగవిశేషణము నప్రంశక
రూపముననుండుట కుదాహరణము. ఇట్లప్రాణివాచకస్థలములందు వివాదములేదు.
కాని “కపిలవరిష్ఠంబు” అను ప్రాణివాచకస్థలోదాహరణము “అప్రాణివాచినా”
మిత్యాద్యధర్వణకారికకుఁ గేవలము విరుద్ధ మనకతీరదు. ఆపు ప్రాణియగు
టచే దద్యాచకమగు సంస్కృత స్త్రీలింగ కపిలాశబ్దమునకు విశేషణము “వరిష్ఠ”
అనునదియే యధర్వణసూత్రముచొప్పున సాధువు కానోచ్చాసాని “కపిల వరిష్ఠంబు”
అను నుదాహృతి సాధువుకానేరదు. సూరిచేసిన యభివ్యణ సూత్రోల్లంఘనమున
కీక్రింది సోమయాజి ప్రయోగము మూలమైయుండును.

క. మొదవులలో నెల్లంగపిల ! మొదవు వరిష్ఠంబు రాజముఖ్య... (ఆను. 3
ఆ. ౧౯ ప.) ఈపద్యమునుండియేతని సూరి వైరీతి నుదాహరించెనని విశ్వసింప
నగును; కాని యీ ప్రయోగము సూరి కుచుచరింపదు. “కపిలవరిష్ఠంబు” అని కుండ
లీంధ్రుండు ప్రయోగింపలేదు. ‘కపిలమొదవు వరిష్ఠంబు’ అని యాతఁడు ప్రయో
గించెను. కపిలయనెడి మొదవు వరిష్ఠంబని యచట నర్థముచేయనగును. అట్టి
యెడల ‘మొదవు’ అను విశేష్యమాచ్చి కామహత్ స్త్రీసమశబ్దమగుటంజేసి దానికి
విశేషణ మగుసంస్కృత విశేష్య నిఘ్నశబ్దము “విశేష్యమాత్రే స్త్రీతాసాధిత్వా

(గీ. IV వి.) ద్యధర్వణసూత్రముచొప్పున మువర్ణకాంతమై “వరిష్ఠము” అను రూపమునందును. కాన నది సూరిగారిరచనకు హస్తావంబ మియినేరదు. ఇంక— “క. సౌరములగు గోవులు... (ఆను. 3 ఆ. ౧౨ ప.) సీ. గోవు పవిత్రంబు... (ఆను. 3 ఆ. ౨౨)” అను కవిబ్రహ్మగారి ప్రయోగములు సూరిసిద్ధాంతమునకుఁ బ్రమాణములగుచున్నవి.

సంజీవని. గీ. IV విష:—సోమయాజి, మహతీతర ప్రాణివాచక స్త్రీలింగ విశేణముల విషయమునఁజేసిన యధర్వణ సూత్రోల్లంఘనము నరసియు మహతీ వాచకములుపైత మమహత్తులెయగుటచు దలంచియుఁ గావలయుఁబాల్కురికి సోమ నారాధ్యుడు మహతీవాచక స్త్రీలింగవిశేషణములకు నైత మస్త్రీలింగరూపమును ధారాళముగాఁ బ్రయోగించెను. కాని యీపద్ధతి కుండలీంద్ర శ్రీనాథాదిసమ్మతము కాదు. ద్విపద - వనిత యపూర్వలాంఛనధారి గాఁగ...! ఇట్టి లాంఛనధారి నిట్టివి రాగి | నిట్టి నిష్టాశాల్లి నేమనవచ్చు | (బసవ. 3 ఆ. ౨౨౨) పాపి పొమ్మని నిన్ను... (పాపి, ఇది స్త్రీసంబోధనము) (బసవ. 3 ఆ. ౨౯౩) ఆనుచుఁ బరిచ్ఛేదియై భక్తురాలు (బసవ. 3 ఆ. 3౦౨) (ఇందు మహతీస్త్రీసమ విశేషణ మస్త్రీలింగముగానున్నది) తవిలి నిత్యంబును ద్రావినద్రోహి (బసవ. 3 ఆ. ౪౬౬) ఇట్లు ధారాళముగా నీతఁడు ప్రయోగించుచుండఁగా “లాంఛనధారి” అనుచో “లాంఛనదారి” అని సవరించి సోమనారాధ్యుడు వైరిసమాసము నంగీకరించెనని ముద్రణసంస్కర్త వ్రాయుట యుక్తముకాదు. స్థలాంతరములం దాతఁ డంగీకరించెనకతీరని యీప్రయోగ మును మాత్రము సవరింపనేల? వైరిసమాసమును వర్జింతునని శపథముచేసిన యాతఁ డద్దానిని బ్రయోగించెననేల? బసవపురాణ పీఠికాకర్తచూపిన సోమనారా ధ్యుని వైరి సమాసస్థలములెల్ల సుసమాధేయములగుట స్థలాంతరమునఁ బ్రదర్శింపఁ బడును. ముద్రణసంస్కర్త యంగీకరించి ముద్రింపించిన కొన్నిస్థలములందీట్టి యస్త్రీలింగ విశేషణత కవిప్రయుక్తము కాదనిచెప్పట కవకాశము కన్పట్టుచున్నది. ద్విపద...ధర్మోపేత గాత్రి | ... | కొడుకులు లేమికి గడుదుఃఖయగుచు | (బసవ. ౧ ఆ. ౨౯౫) ఇట “కొడుకులలేమికి గడుదుఃఖయగుచు” అని కవిప్రయుక్త పాఠ మనుట యుక్తము. దుఃఖా = దుఃఖ = దుఃఖముగలది. “దుఃఖ - న...కట్టేచ... తద్వతిచ - త్రి...త్రిష్వేషాంభేద్యగామియత్ (నామలిం) ఏషాంమధ్యేయద్ భేద్యగామి ద్రవ్యగామి తత్త్రిషు - దుఃఖానేవా - దుఃఖస్సుతః...సర్వందుఃఖం విచే కిణః” (అమరసుధావాక్యఖ్య. నరక.) ద్వి. లలనలందటు నట్టి లాంఛనధరులు (బసవ. 3

ఆ. ౧౬౯) ఇచట “లలనలంబమున్న లాంఛనధరలు” అనునది కవిప్రయోగము. పాశ్చాత్య మనుట యుక్తము. (విస్తర)

భవద్దీర్ఘశబ్దానా । మాద్యయో ర్యుష్ట దత్తదోః ।

భాషాయాం నాత్ర యోగః ప్యాదితి సిద్ధాంతః ।

నన్నయాధర్మ. (విక్ర. హలం. ౨ - 3 కారి. ఆహా. 31-32 పు.)

౧౭౭ విషయము. సప్రత్యయత్వే మహితాః (విక్ర. ఆగం. ౨౦ కారి.

ఆహా ౨౭౩ పు.)

కల్పతరువు. ౧౭౭ విషయము:—అజంత ప్రకరణము తుది చిట్టి విధి యీ కవి కుపదేశించబడెను. (౧౬౮ II విషయ) భవద్దీర్ఘ ఖ... = ‘భవత్’ అనునది మొదలగు హలంతశబ్దములు, “సిద్ధ - ధూర్ - చతుర్” అనునవి మొదలగు శబ్దములు లేకాంతశబ్దములును ‘ముఖ’ అదిగాగల, శబ్దానామ్ = శబ్దములకు, (ముఖశబ్దముచే ‘మహత్’ మున్నగునవియు గ్రహించబడును.) ఆద్యయో = సంస్కృతములగు, యుష్టద ద్దోః = ‘యుష్టద్ - అష్టద్’ అను శబ్దములకును, అత్ర భాషాయామ్ = ఈశ్లోకము

విస్తర. ౧౭౬ IV విషయము:—క్రమంగవశముననిటు ద్రిలింగలక్షణ శేషకర్త మాపిన లింగవ్యత్యాసముగల ప్రయోగములు బాహుళ్యముననున్నవి. ఉక్తమిది “పదివేలు” మున్నగునవిషయము మహత్తులై యననగును (౧౭౦ మొ ౨౭౩ పు) (౧౭౧ I విషయ) “మహద్విశేషణ సంఖ్యావాచకంబులకుం గొన్నియెడల నమ హత్కార్యంబులు చూపజుడి. ఉదా:—ఇందుఁ జాలొమకాలకేయలను నమ రులఱుపదివే లుండురు. (ఆర. ౪ ఆ. ౮౧) సీ...జననంద్యుఁడగు ధన్త తనయుని బతి నిత్యంబు చుడి! పల్లెరంబులఁ గుడ్చు ద్రాక్షాణు లతిపుణ్ణు, లేనిమిదివేలు సమిధమతులు ! తే. గీ. యతులుపది వేలు... (ఆర. ౫ ఆ.) సీ...అబ్జనాశులు చూటు నైదుపదులు..... (కాశీ. ౬ ఆ.) సీ. మూడర్థురములు సముద్యద్భుదాలోప విజయధారేయులు వీరభటులు (జై. ౫ ఆ.) ఉ. వేడివేలుంగులోలి బదివేల సహస్రములున్న భంగి... (భోజ. ౪ ఆ.) కొన్నియెడలననుటచే బదివేలన... తత్సమములు.....మూడర్థురముల సంఖ్యలవారు...అని యేర్పడు” (ప్రాశ. శబ్ద. ౧౦౪ సూ.) ద్వి. అనుడు జైనులు పదునెనిమిదివేలు : చని... (బరహ. ౬ ఆ. ౧౬౪) సృష్టలోక లక్ష్యమున్నను... (సఖా. ౨ ఆ. ౨౭ పు.) (ఇది యింకను వింతప్రయోగము.) కం. “వీరలు సహస్రసంఖ్యల ! వారలు జనియించి రసురచరు లుద్ధతులై” అనురీతి (ఆర. ౭ ఆ. ౧౪౪) నీసంఖ్యానాచకములుండుట సాధారణము. “వీరలు సహస్రములు” అనునది విశేష ప్రయోగము.

భాషయందు, యోగః = ఆంధ్రవిభక్తి యోగరూపముగు తత్సమశబ్దప్రయోగము, సస్యాత్ = లేదు. ఇతి = ఇట్లని, సిద్ధాంతపద్ధతిః = ఆంధ్రమహాశవి సమయము. “యుష్మదస్తద్యోః” అనునది తక్కిన యత్తదాది సర్వనామశబ్దములకును నుపలక్షణము. కాన - యద్ - తద్ - ఏతద్ - ఇదమ్ - అదన్ - త్యద్ - మున్నగు సర్వనామములకును దెల్లనఁ దత్సమరూపమునఁ బ్రయోగములేదని యెఱుంగునది. “అద్యయోః” అనుటచేత దేశ్యములగు నీ - నా - ప్రభృతి యుష్మదస్తదాద్యర్థకముల ప్రయోగము నిర్బాధమని తెలియుచున్నది.

౧౮౭ II విషయమునఁ జెప్పఁబడిన “ద్విత్వాది సంఖ్యాశబ్దానాం మల్పానాం నాత్ర సంస్థితిః” అనుచోటనున్న “అల్పానా మిత్యుక్తే ర్వింశంత్యాదీనాం ప్రయోగోఽస్త్యేవ” (అహో, ౨౭౮ పు.) అను సహోబలపండితునివ్యాఖ్య చొప్పునఁ బంచపట్ సప్తాష్ట నవదశాదిహలంత సంఖ్యావాచకశబ్దములకును దత్సమరూప ప్రయోగములేదని యెఱుంగునది. భవచ్ఛబ్దము ద్వివిధము. “భవాన్ - భవంతా - భవంతః -” (సం. ప్ర.) అను రూపములుగల యుష్మదర్థక సర్వనామశబ్దమొకటి. “భవన్ - భవంతా - భవంతః -” (సం. ప్ర.) అను రూపములుగల వర్తమానార్థక భవచ్ఛబ్దము వేరొకటి. “భవత్ - త్రి. (భా+డవతు.) యుష్మదర్థే - సర్వనామ తాచాస్య. భవాన్ - భవత్యాః+పుత్రః = భవత్పుత్రః. (భూ. శతృ.) వర్తమాన కాలార్థే - భవనకర్తరిచ. భవన్ - స్త్రియా ముభయత్ర జీవ - శత్రస్తస్య నమే (భవతీ. భవస్తీ)” (శబ్దస్తో.). ఇట్టి ద్వివిధమగు భవచ్ఛబ్దపు రూపములకును దత్సమరూప ప్రయోగములేదు. ‘భవత్’ అను కారికలోనిది శత్రంతములకెల్ల నుపలక్షణమనియుఁ జెప్పనగును. సంస్కృతమున భవచ్ఛబ్దము యుష్మదర్థకమైయున్నను నారెండిటికిని గొంతభేదముగలదు. భవత్కర్తృకక్రియ ప్రథమపురుషమగును - యుష్మత్కర్తృకక్రియ మధ్యమపురుషమగును. “స్తరత్యదోవా శరధిర్భవన్ భవాన్” (శిశుపాలవధ.). తత్సమరూప ప్రయోగములేని యీశబ్దములు సిద్ధసమాస పూర్వావయవములై యథాసంభముగాఁ బ్రయోగింపఁబడునని తెలియునది. ఉదాః— భవద్గుణములు - యుష్మద్గుణములు - అస్తదాశయము - తదర్థము - గీర్వాణి - గీర్దేవి - ధూర్వహము - మహాజనులు - భవద్భానిశతృక్తవదర్థంబులు మొ. “సప్రత్యయత్వే మహితాః” అనుదాని కీవఱకే వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. (౧౮౭ II విష.) ద్విత్వాది ద్యజస్తములకువలెనే భవదాది హలంతములకును దద్ధిత ప్రత్యయయోగమునఁ బ్రయోగము సాధువేయని తెలియునది. ఉదాః—భవదీయము - త్వదీయము - యష్మదీయము - యాష్మాకము - అస్మదీయము - ఆస్మాకము - అదనీయము -

(శి. ౨) అను శబ్దరత్నాకరముచొప్పున 'గోష్ఠి' అను శబ్దమునందు దీనికి 'మహాత్ము' అను ప్రయోగము సాధువేయని తెలంపరాదు. శబ్దరత్నాకరమున "గోష్ఠి" అని "మహాత్ము" అను దానికర్థమిచ్చుట సరికాదు. అట్టి యర్థముగల మహాచ్ఛబ్దము న గుణవద్గణమునఁ బరిగణింతుమేని 'మహాన్' అనునది ప్రాతిపదికము కావలయును. గుణవద్గణమునఁ బరిగణింతుమేని "మహాంతమ్" అనునది ప్రాతిపదికము కావల యును. ఇట్టివానివలన 'మహాత్ము' అను రూపము సిద్ధింపనేరదుగదా. ఇంక "మహాత్ - మహాతీ - మహాన్తి" అను నపుంసక ప్రథమావిభక్తిరూపములలో 'మహాత్' అనుదానిని ప్రాతిపదికముగా గ్రహింతుమందురేని నది సంప్రదాయ విరుద్ధము. పుల్లింగరూప మున్నపుడు నపుంసక ప్రథమైకవచన తుల్యరూపమును ప్రాతిపదికముగా గ్రహించుట వైయాకరణసమ్మతముకాదు. (౧౬౯ II విష.). "క్వచి న్నామ గ్రహణైవే" త్యధర్వణకారికచొప్పున "మహాత్" అను సంస్కృత ప్రాతి పదికమునే గ్రహింతుమనుటకు వలనుపడదు. ప్రథమైకవచన ద్వితీయైకవచన రూప ములులేని క్వాచిత్కస్థలములందు మాత్రమే యట్లు సంస్కృత ప్రాతిపదికమును గ్రహించుట యధర్వణాశయమైయున్నది. (౧౬౯ II విష.) కాన "మహాత్ము" అను నది మహద్వాచకమునకు సంజ్ఞయగునపుడు మాత్రమే యది ప్రయోగార్హమై యగుణవద్గణ కార్యములనందును. (అనుబంధ. ౧౭౦ II విష.) అట్లే మహదాది తత్వములలోని 'మహాత్' అనునదిసైతము సంజ్ఞయేకాన నట్టియెడనుపైతము "మహాత్ము" అనునది సాధువగును. తే. గీ. అణువు మహదాదులకును దానలి మహాత్ము (హరి. ఉ. భా. ౮ ఆ. 3౨౨ ప.) ద్వి. తన యింటియావత్తు ధనమును మున్ను (బసవ. 3 ఆ. ౪౯౫). ఇందలి 'యావత్తు' అనునది ముద్రణ సంస్కర్తృ ప్రమాదమునఁ బడినది. తాళపత్ర మాతృకలో "తన యింటియాతురధనమును మున్ను" అని యున్నది. కాన నిట "తన యింటియాతతధనమును మున్ను" అని కవిప్రయుక్తసాతమనుట యుక్తము. యావత్తానచ్ఛబ్దములకును దత్సమరూపము కవిప్రయోగదృష్టము కాలేదు.

ఇది తత్సమపరిచ్ఛేదము = ఇది—ఇంతమాత్రమే, తత్సమపరిచ్ఛేదము = తత్సమశబ్దములభాగము ముగిసెనని యర్థము.

ఆంధ్ర

వ్యాకరణసంహితా సర్వస్వము

ఆంధ్ర కవిత్వము.

ప్రాకృతభవ సంస్కృతభవ సంస్కృతవత్ ప్రాకృత
భవ వికృతిభవాః స్మృతికృతాహింసాః । వ్యతి
కన్నయా. రిక్తా పుంప్రచాయతో వేదాన్తః (ఆం. చిం. హలం.
౧౨౮ విషయము. ౪ కా. ౩. అహో. ౩౩౩ పు.)

అజన్యజన్యభేదేన శబ్దా సుస్యి ద్వికృతౌ మతాః జన్యా
త్వతిశబ్దానాం : భూయసీ స్యా ద్విచిత్రతాః (వికృ.
ఆజం. ౩౫-౩౬ కా. ౩. అహో. ౩౩౩ పు.)

కల్పితరువ్యాఖ్య. ౧౨౮ విషయము:—ఆంధ్రకభాషాచరిత్రమును దిక్ష్వా
త్రముగఁ జూపుచున్నాఁడు. ప్రాకృతభాషలు వ్యవహారభాషలుగాఁగల యాద్యుల
తోడి సహవాసమున ప్రావిడభాషలు విస్తరిల్లినవిగాన ప్రావిడభాషలలో లోకటగు
నాంధ్రభాషలోని దేశ్యమునం దాద్యులు వాడుకొనెడి ప్రాకృతముల ద్వారమునఁ
బ్రాకృతశబ్దములును బ్రత్యేకముగా సంస్కృతశబ్దములును వికృతములగుచును
నవికృతములగుచును బ్రవేశించినవి. తుదికి సమములు సముతము కొన్నియెడలఁ
బ్రాకృతములలోని యొకకొంత తత్సమప్రక్రియతోడనే యాద్యుల వాడుకనుండి
తెలుగునఁ బ్రవేశించుటయుఁ గలదు. “మంత మణ మంత మా ఆలు ఆల ఇర ఇల్ల
ఉల్ల ఇంతా మతుపః (౨-౧-౧)...సం. శ్రీమూక-ప్రా. సిరిమంతో; సం. పుణ్యవాక్.
ప్రా - పుణ్యమంతో,...సం. భక్తిమూక - ప్రా - బత్తివంతో...” (షడ్భా ౧౧౨
పు) “స్వమ్యుతఉత్ (౩-౪-౨) అపత్రంశే సౌ అమిచపరే ఆతఉత్ స్యాత్...రామ+
సు = రాము (ప్రథ- ఏక). రాము - (ద్వి - ఏ) (షడ్భా-౧౦౩ పు.). ఇట్టి ప్రాకృత
ప్రక్రియాచ్ఛాయలు తెలుగునఁ దత్సమశబ్దములలోఁ గొన్ని కన్పట్టుచున్నవి.
ప్రాకృతములతో నిట్టి సంబంధముగల్గుట నరసి భట్టారకుఁ డద్దానిని వివరించు
చున్నాఁడు.

ప్రాకృతభవ వికృతిభవాః = ప్రాకృతభాషలద్వారమునవచ్చి వికృతియందు వెలసిన శబ్దములు, ప్రాకృతభవ, సంస్కృతభవ, సంస్కృత వత్ (తుల్యార్థకవతి ప్రత్యయమునకుఁ బ్రత్యేకస బంధము.)—ప్రాకృతభవవత్ = ప్రాకృతమున వెలసియున్న యవ్యుత్పన్నశబ్దములకు సమములును, సంస్కృతభవవత్ = సంస్కృతము నుండి పుట్టిన ప్రాకృతశబ్దములకు సమములును, సంస్కృతవత్ = సంస్కృతసమ ప్రాకృతములకు సమములును, నయి కొన్ని వేద్యస్వరూపములయి యుండును. అవ్యుత్పన్నములయి ప్రాకృతవాఙ్మయమున వెలసియున్న శబ్దములు ప్రాకృత వాఙ్మయము మూలమున వేద్యములగును. అట్లే సంస్కృతశబ్దములనుండి పుట్టిన ప్రాకృతశబ్దములు ప్రాకృతవాఙ్మయములవలన వేద్యస్వరూపములగును. సంస్కృత సమములగు ప్రాకృతశబ్దములు సంస్కృతశబ్దములె యనఁదగును గాన నవి సంస్కృత వ్యాకరణాదుల వలన వేద్యములగును. వ్యతిరిక్తాః = అట్టి ప్రాకృతసమములకు విలక్షణములగు ప్రాకృతశబ్దములును ననఁగాఁ బ్రాకృతశబ్దములు వికృతులనంది తెలుఁగునకు వచ్చు శబ్దములును, సంస్కృతభవములును, ననఁగాఁ బ్రత్యేకముగా సంస్కృతశబ్దములు వికృతులనంది తెలుఁగునకు వచ్చు శబ్దములును, భూయాంసః = అనేకములు తెల్లనఁ గలవు. వ్యతిరిక్తాః = అట్టి వ్యతిరక్తశబ్దములు నట్టి తత్సమ తద్భవ శబ్దములకు వ్యతిరిక్తములగు దేశ్యశబ్దములును, సంప్రదాయతోవేద్యాః = శిష్టపరంపరా సంప్రదాయమువలనఁ దెలిసికొనఁదగినవగును. ప్రాకృతశబ్దములును, సంస్కృతశబ్దములును వర్ణలోపాగమాది వికారములనంది తెలుఁగునకు వచ్చునపు డట్టివికృతుల ప్రక్రియనుదెల్పిడి వ్యాకరణములు తననాఁటికి లేమింజేసి యట్టి ప్రక్రియయును దేశ్యములతోపాటుగ సంప్రదాయవేద్యమే యని వచియించెను. (విస్తర I). ఈశ్లోకము క్లిష్టముగ నుండుటంజేసికావలయు బాలసరస్వతి “ఈ

విస్తర. I—౧౮౮ విషయము—నన్నయనాఁటికే యననేల? నేటికిసయితమట్టి వైకృతముల వికృతులను వివరించి యివి దేశ్యములు నివి తద్భవములు నని నిర్ణయము గను సవిస్తరముగను దెల్పు వ్యాకరణములేదు. నవ్యుడగు నడిదము సూరకవి, కవిసంశయవిచ్ఛేదమును తనగ్రంథమున మూఁడవతరంగమున నట్టివైకృతముల ప్రక్రియ దిక్షాత్రముగ నిరూపించెను. (వై. పా. II తద్భవప్రకరణము. ౮౮ మొ. ౧౮౦వ. విష.) శబ్దరత్నాకరమందును, వైకృతదీపికాదులందును సూ.రా. నిఘంటువునందును వికృతులప్రక్రియలేకున్నను నివి తద్భవములనెడి వివరణముగలదు. చిరకాలముక్రిందటనే దేశ్యములు తద్భవములును గలసిహావుటచేత ననేకశబ్దములు దేశ్యములని వైకృతములలోఁ జేర్కొనఁబడినవి తద్భవము లనఁదగియున్నవి. (విస్తర IV. ౬౧ I విష.)

యాత్యావృత్తము సంప్రదాయబేద్యము" అని వ్రాసి వ్యాఖ్యచేయలేదు. (ఆం. పం. వాలం. ౪ కా. పరిష్కర్తృగము). ఆహోబలత 10 ప్రాంతం వ్యాఖ్య చేసెను. "ప్రాకృతభవ వికృతిభవాః ప్రాకృతభవాః వాంఛనామభవా శ్చభాః, ప్రాకృతభవ సంస్కృతభవ సంస్కృతవత్ - వత్ప్రత్యయభ్యుత్పత్తేక ముత్పత్తేః పదై స్సంబంధః, ప్రాకృతభవవత్ - ప్రాకృతోదేశః - తస్మాద్భవతియశ్చభ్యః ప్రాకృత భవః, తద్వత్ = ప్రాకృతభవవత్, సంస్కృతభవవత్ = సంస్కృతభవ ప్రాకృతవత్, సంస్కృతవత్ = సంస్కృతభవ ప్రాకృతవత్, తద్వత్ప్రత్యయభ్యుత్పత్తిరేకః = సంస్కృతభవ ప్రాకృతభవాః భూయాంసో ఒపరిమితావత్తై, సంప్రదాయతో బేద్యా ఇత్తుత్తరసూత్రేగతు నాన్వయః - సంస్కృతభవ ప్రాకృతానాం సంస్కృత భవాదివత్ సంప్రదాయైకకరణత్వా ఒభావాత్, వ్యతిరేకః = తస్మిన్నాః = సంస్కృతభవాః దేశ్యాశ్చ్యుత్తరచన భేదావినిశేషాశ్చ సర్వేసంప్రదాయతోబేద్యాః. సంస్కృతసమాప్తృ శాస్త్రేనైవవేత్తుం శక్యాకతివ్యతిరేకజేన తేమాం సంప్రవా" (ఆహో. 3౯౨ మొ. 3౯౪ పు.) సంస్కృతభవ ప్రాకృతభవములకును సంస్కృ తమునండి ప్రాకృతమునకు వచ్చునజుగుల వికృతుల వ్రక్రియ ప్రాకృతవ్యాకరణ బేద్యము కావచ్చుచుగాని యవి తెల్లనకు వచ్చుటలోని వికృతుల వ్రక్రియను చెల్లు వ్యాకరణ మెద్దియును నర్చయనాటి కవతరింపమింజేసి యహోబలంకి తుడు సంస్కృతభవ ప్రాకృతభవములు సంప్రదాయబేద్యము లనరాదనిచెప్పట సరికాదు. (విస్తర II).

"ప్రాకృతభవవత్—ప్రాకృతోదేశః - తస్మాద్భవతి యశ్చభ్యః స ప్రాకృతభవః తద్వత్ = ప్రాకృతభవవత్" (ఆహో. 3౯౨ పు) అను నహోబలవ్యాఖ్యనుబట్టి యట్టివి సంస్కృతసంబంధములేని దేశ్యములనిభ్రమించరాదు. "సిద్ధంప్రాకృతం త్రిథా. వృత్తిః—సిద్ధం ప్రసిద్ధం ప్రాకృతం త్రిథాత్రిప్రకారం భవతి. (౧) సంస్కృతయోని- తచ్చేదమ్:—యజ్జః = జణ్ణో, మాత్రా = మత్రా, నిత్యమ్ = ణిచ్చం, ఇత్యాది. (౨) సంస్కృతసమమ్-తచ్చేదమ్:—సూరో - సోమో - జాలం - కర్ణలం - కోషలం - ఇత్యాది. (3) దేశీప్రసిద్ధమ్:—తచ్చేదమ్:—హర్షితమ్ = ల్హరికం, స్పష్టంచన్ని

విస్త. II ౧౦౮ వివ:—“ప్రాకృతభవ సంస్కృతభవ సంస్కృతవత్ ప్రాకృత భవ వికృతిభవాః.....ఇంతవజును సంస్కృతసమప్రాకృతసమాంధశబ్దముల రూపనిష్పత్తినిదెలిపి చింతామణికర్త యీసూత్రమున నాధ్యమందలి ప్రాకృతభవ శబ్దములనుగూర్చి తెలిపియున్నాడు.” (ఆం. భా. చ. ౧౬౪౪ పు.) ప్రాకృతసమ ములే పూర్వార్థమునఁ జెప్పబడియుండఁగాఁ బైరితినివ్రాయుట సరికాదు.

కోజ్జ్వలితమ్ = పుట్టించండికోజ్జలీయ ఇత్యాది.” (చండప్రాకృతలక్షణము - ప్రథమ విధిత్విధానము-1 సూ.) ఇట్లు దేశ్యమునకును సంస్కృతశబ్దజన్యములె యుదాహరింపఁబడుటంజేసి యీ దేశ్యభేదమన్నది ప్రాకృతవ్యాకరణ సాధ్యముకానట్టి సంస్కృతమూల దేశప్రసిద్ధశబ్దభాగమెయని ప్రాకృతలాక్షణికుల యభిప్రాయ మూహింపఁదగియున్నది.

సంస్కృతసమేతరములయిన శబ్దముల పరంపర నీప్రాకృతభవేత్యాదికారిక వివరించుచున్నది. ఇట్లు ప్రాకృతసమములును దత్సమములె యనుటయేకాని మహాప్రాణాద్యనాంద్రవర్ణఘటిత ‘సాక్ష’ (సాఖ్యమ్) ప్రభృతి ప్రాకృతశబ్దములకుఁ బ్రాకృతసమరూపముతోఁ దెల్లునఁ బ్రవేశములేదు. సంస్కృతసమేతరశబ్దముల చ్చాంద్రవర్ణఘటితములు మాత్రమే తెల్లునఁ బ్రయోగ యోగ్యములని ప్రాచీనాంద్రమహాకవి ప్రయోగములవలనను, జింతామణిలోని యచ్ఛాంద్రవర్ణసమామ్న యోపదేశమువలనను విశదమగుచున్నది. (గో II విష.) మహాకవులెవ్వరును ననాంద్రవర్ణఘటిత ప్రాకృతసమశబ్దము నొక్కటినేనిఁ బ్రయోగించియుండలేదు. ఈసందర్భమునుబట్టి నన్నయనాటికే సంస్కృతసమేతరభాషయనఁగా సంస్కృతభవ ప్రాకృతసమము సయిత (సిరి అగ్గి. మొ.) మాచ్చికమెయను నభిప్రాయముండెడిదని యూహింపవగును. కావున “అచ్చ తెలుఁగు కావ్యములుగ నెన్నికకెక్కిన యయాతి చరిత్రము, నీలాసుందరీపరిణయము మున్నగువానియందలి భాషనుబట్టి యీయచ్చ తెలుఁ గను సంజ్ఞలాక్షణికమయ్యె” (బా. సా. వే. 208 పు.) అనునది మొదలగు పేటికావ్యాఖ్య సరికాదని తోచుచున్నది.

అజన్యేత్యాదిః—ఆచ్చికశబ్దములు వ్యుత్పన్నములు నవ్యుత్పన్నములు నని రెండువిధములనుచు నధర్వణుఁడు వివరించుచున్నాఁడు. అజన్యజన్యభేదేన = వ్యుత్పన్నా వ్యుత్పన్నభేదములచే, శబ్దాః = శబ్దములు, వికృతౌ = అచ్చ తెలుఁగు నందు, మతాః = సమృతములగుచున్నవి. జన్యాస్త్యత శబ్దానామ్ = వ్యుత్పత్తి దెలియఁదగు శబ్దములలో, విచిత్రతా = వైచిత్ర్యము, భూయసీస్యాత్ = మిక్కిలి యధికమైయుండును. అట్టివైచిత్రీయా యా సందర్భములలోఁ జూపఁబడుచుండును. జన్య = వ్యుత్పన్నః—చేయు+ఇ = చేయి = హస్తము - పనులుచేయునది. ఎండు + అ = ఎండ = సూర్యాతపము. వస్తువుల నెండునట్లుచేయునది. విల్లు+కాఁడు=విల్లు కాఁడు = విలుకాఁడు = విల్లుగలవాఁడు = ధనుర్ధరుఁడు. అజన్య = అవ్యుత్పన్నః—తల్లి - తండ్రి - విల్లు - మొ. వ్యుత్పత్తియూహింపఁదగునవి జన్యములు - తద్విన్నము లజన్యములు.

దేశ్యములు.) క. సూరిజను ల్లోకవ్యవ. హారంబగు బాస దేశ్యమం ద్రది యె హితం. బారంగ నచ్చ తెలుంగనియాయాధిగఁ గొందఱందు రగజాధీశా॥ (సర్వల. ౧ ఆ. ౨౪ పు.)

అప్పకవి యాంధ్రశబ్దచింతామణిని వివరించువాడగుటంజేసి యాతడు చాల వజ్రకుఁ జింతామణి మార్గముననె వచించెను. క. నెలకొను సంస్కృతతత్వములు దొరలక తజ్జదేశ్యములు మూఁటను సం. ధిలి కేవలాంధ్రములునా. నలరుఁ గృతుల నచ్చతెనుఁగు లంధ్ర తెనుఁగునన్ (అప్పక. ౧ ఆ. ౧౧౦) క. పుడమియు సిరియును బడఁతులు; పెడవిలుతుఁడు పసిండికడుపు వేల్పును గొడుకుల్ కడలి విడిమట్టు పాపల నడఁచుగుఱముపామి కనఁగ నచ్చతెనుఁగుల్ (అప్పక. ౧ ఆ. ౧౧౪) (తజ్జఃసంస్కృత ప్రాకృతములనుండి కల్గు “ప్రాకృతభవ-సంస్కృతభవ” అని రెండు.)

అప్పకవి యెల్లరకును దేటగాఁ దెలియు శబ్దములు శుద్ధాంధ్రములనియు, ప్రాథమికమాత్రము దెలియుశబ్దము లన్యదేశజాంధ్రము లనియు వచించెను. గీ. అంధ్రదేశ పురస్థాయులైన సకల. జనములకును మఱుంగు లేశంబులేక. తేట తెల్లముగాఁ బల్కుమాటల్లే. నవని శుద్ధాంధ్రదేశ్యంబు లనఁగఁబడును (అప్పక. ౧ ఆ. ౧౦౬) క. పాలును బెరుఁగును నేయును. శుద్ధాంధ్రంబుల్ (అప్పక. ౧ ఆ. ౧౦౭.)

క. కేశవ యాంధ్రులు నానా. దేశంబుల యందునిలిచి తెలుఁగులె తత్త. ద్దేశోక్తు లంటఁబలికిన. నాశబ్దము లన్యదేశ జాంధ్రములయ్యెన్॥ (అప్పక. ౧ ఆ. ౧౦౮) నీ. ఆలంబు చివ్వ కయ్యము పోరు బవరంబు, దుర మని యెంటరి దొమ్మి కలను. వెలఁది యింతి పడంతి... (అప్పక. ౧ ఆ. ౧౦౯) ‘ఆంధ్రులితర దేశవాసులై పలుకుటచే నీ తెనుఁగులె యన్యదేశ్యము లని పేరుపెట్టుట సరియనితోఁపదు. ఆంధ్రేతరతురుష్కాదిదేశజ శబ్దములనెడి యన్యార్థము దుర్వారముగాఁ దోఁపక మానదు. ఆలంబు మున్నగుశబ్దంబు లాంధ్రదేశ్యములుకావని యెవ్వరును జెప్ప జాలరుగదా. అప్పకవిస్థలాంతరమందు వేఱుగ నన్యదేశ్యంబులను వక్కాణించెను. “తవర తీవి లేవ తావును ధాకయు. మొదలుగను ద్వితీయములు చతుర్థ. వర్ణములునుగలుగు వాక్యంబు లన్యదేశ. శ్యములుగాని వైకృతములుగావు. (అప్పక. ౨. ఆ. ౧౩౯ప.) (అహో. ౧౪౨ పు. (నిస్త. ౨౨ II విష.)

అప్పకవి యచ్చతెనుఁగులనె తెలుఁగుమఱుఁగులు ప్రాచీనులు నని కొన్ని లక్షణములనుబట్టి వివరించెను. క. తొల్లింటిజనులవాక్యము. తెల్లను బ్రాచీనుఁగులయ్యె నిప్పటివారల్. చెల్లుబడివాడనివియే. తెల్లముగా నింకఁ బ్రాత

తెనుగులు స్పృహలే! (ఆప్పక. ౧ ఆ. ౧౧౩ ప.) (వాసుదేవరేయగుగిడుగువారి పాతము పొరపాటు) ఇప్పటివారు లేటల్లెముగా మాటాని కేళ్యాంధ్రములు. ప్రాతవడ్డమాటలు ప్రాఁ దెలుగులునని యన్పడి చెప్పినారు ముంగితముగా నుండును. ఇంకను నచ్చతెనుగులో నొకవింతచరకలదు. బిక్కిరదముతో చెప్పి దగుదాని ననేకపదములతో వచించు వింతచరకలదు. అష్టరసబంధములను దెలుగు మఱుగులందురు. క. కడకడ యొడయని ముందై కడియపు చుచ్చెల్ల బండు గామిడి, (ఆచ్చి. రా. బాల. ౯౬ ప.) (కడకడ=ఈకాశ్యము, దాని యొడయడను 'ఈశ్వరుడు,' అతని ముందై కడియము = కేళ్యుడు, కేళ్యనిదగయనెడి మెత్త యందు బండుగామిడి= (కేళ్యుడు) శ్రీమహావిష్ణువు. లే.గీ. ఆచ్చమేఖల నుదయించి నట్టి సీతఁ జేకొనియెరాఘవ్రండని చెప్పించొలుగడలి మొలచూరచేడియ గవిన పడుచుఁ | దెచ్చుకొని రాముడనగను దెనుగు మఱుగు! (ఆప్ప. ౧ ఆ. ౧౧౪ ప.)

డాక్టరు శాట్టువెల్లువొరగారు నిరూపించిన మూలప్రావిడభాషనుండి వచ్చిన తమిళశబ్దములకు లక్షణములు లక్షణములు. ఉదా. మూర్ఖు (తమి) మూరు (కన్న) మూఁడు (ఆంధ్ర దేశ్యము) ఇట్టిసంబంధముగల శబ్దము లవతమితముగ నీభాషలలోనున్నవి. ఇట్టిసంబంధముగలవానిలో 'మూర్ఖు' అను తమిళపదమునుండి "మూఁడు" అను తెలుఁపదముగల్గినదనియు నక్కారణమున నది ఆన్యదేశ్య మనియు ప్రమింపరాదు. మూలప్రావిడభాషలోని యేవోకబ్దమునుండి తమిళ మూర్ఖశబ్దమేర్పడినట్లే తెల్ల మూఁడుశబ్దమును నేర్పడిననుట యుక్తము. మూర్ఖ-మూరుశబ్దములు తెలుఁగునవాడబడినపుడని తురుష్కాదిశబ్దములకన్నః గొంత సమీపసంబంధముగలవె నైనను వాని నన్యదేశ్యము లనకీతరదు. ఉదా:—మూరు రాయరగండా - తిరువారాధనము. మొ. (౬౧ + విష.). మూరు రాయరగండా. (వసు. ౨ ఆ. ౧ ప.) 'మూరు' శబ్దము కేవల కర్ణాటదేశీయముగాన నన్యదేశ్య ముగాఁ దెల్లనకువచ్చె ననఁదగును. "తిరుకాళాత్తిపురి" (బంప. 3 ఆ. ౧౦౪ ప. ౬౦ III విష) మున్నగువానినిబట్టి తిరుశబ్దము శ్రీశబ్దభవమని యంగీకరించినను (విస్తర. I ౬౧ I విష.) నచటిసంహితలోవచ్చిన వకారాగమమునుబట్టి "తిరువారాధన" శబ్దములోని తిరుశబ్దము తమిళదేశీయ మనకీతరదు. మ|| తిరువారాధన మిట్లొనర్చి ధరణిదేవాన్వయశ్రేష్ఠుఁడా ! హరి.....(పాండు. ౨ ఆ. ౨౪ ప.) (విస్తర.)

విస్తర. ౧౦౪ I విష:—చ. ఉభయరగండ తావకరణోగ్ర (నరస ౨ ఆ. 2౯) క. శ్రీ తిరుమలరాయ జయశ్రీ తరుణీరమణ, సుగుణశీతల, యాకాశీతలనేతుధరా

తిథుః సతత భుజవండ, మూరురాయరగండా (వసు. ౨ ఆ. ౧౮.) “ఉభయరగండ, మూరురాయరగండా” అనునవి కర్ణాటదేశీయములును సంస్కృతముగా ననుకరించిన తత్సమరూపములును ననకతీరదు. (చూ. ౨౭౫ విష.) తెలుఁగున బహువచనమున ‘లు.ల’ లు వచ్చునట్లే తమిళకన్నడములలో ‘రు-ర’ లు నిల్చును. ఉభయర = ఉభయలయొక్కయు (నరపతి గజపతుల,) గండ = వీరుఁడా, మూరురాయర = మూఁడు సంఖ్యగల రాజులను వీలిన, అశ్వపతి - గజపతి - నరపతిరాజుల నేలిన గండా = శూరుఁడా. వీనియందలి మూరు ‘ర’ అనువానిసంబంధమున నివి కర్ణాటదేశ్యము లననగును. మఱియు నివి కర్ణాటరాజబిరుదములై యైయున్నవి. సంస్కృతసమముల సంబోధన ప్రథమైకవచనమునందలి ‘డుజ్’ ప్రత్యయమే లోపించును గాని యాచ్చికముల డుజ్ లోపింపదు (బా. తత్స. ౩౪ సూ.) గాన నవి సంస్కృతసమము లనకతీరదు (మగఁడా - రామా.) అట్లుగుటంజేసి “ఉభయర గండ - మూరురాయరగండా” అనునవి యన్యదేశ్యములయినను నాబిరుదములు సంస్కృతముగా ననుకరింపఁబడుటంజేసి తత్సమశబ్దలక్షణములతో వెలయుచున్న వని యెఱుంగనగును.

మూరుశబ్దము కర్ణాటదేశీయమగుటను, రాయశబ్దము తద్భవమగుటను, నన్యదేశ్యముపైత మాంధ్రమున దేశ్యభాషాభేదములలో నొకటియగుటను, నివి యాచ్చికములను నొకయభిప్రాయముకల్గును. క. గండర గండని కభినవ ! మాండలికాఖండమన్నై మార్తాండునకున్ | చండప్రతాపపితా ! జాండునకున్ లోబి మన్నియరగండనికిన్ (నర. ౧ ఆ. ౯౯) (షష్ఠ్యంతములలోనిది) ఇందలి ‘గండనికిన్’ అను సుత్వరహితరూపము సయితము (మగనికిన్ - రామునికిన్) దాని యాచ్చికతను స్థిరపఱుచుచున్నది. ఇట్టిప్రయోగములనుబట్టి “గండర గండనికిన్ లోబి మన్నియరగండనికిన్” అనునవి సంస్కృతములుగా ననుకరింపఁబడలేదనియు నివి యన్యదేశ్యములై యనఁగా నాచ్చికములైయనియు గ్రహింపవలయును. మఱియు “గండ-గండడు” అనునవి వైకృతములని కోశకారులు వ్రాసియున్నారు. “గండడు = వీరుఁడు—గండః” (వైకృతదీపిక.) “గండడు - వై . వి - శూరుఁడు” (శ. ర). “గండడు = గండ” “గండ. వి (సం - గండః,) శూరుఁడు” (సూ. రా. ని.) సీ. రాయరావుతుగండ, రాచయేనుఁగువచ్చి, యారట్లకోటఁ గోరాడునాడు (కవులచ. క్రీ. శ. ౧౮౯౫-సం॥ ముద్రణము. మధ్యకవులు. ౩౦ పు.) “గండుడు. సం-వి. ఆ. పు-శూరుఁడు. (కే. ని.)” (సూ. రా. ని.) అను చొప్పున ‘గండుడు - తత్సమము. గండడు - ఆచ్చికము’ అని యీపక్షమున వచింపనగును. ఇట్లయినను

నిట్టివి యాంధ్రదేశ్యములనరాదు. తెల్లవందు 'లు-ల' ల చోట 'రు-ర' లు నిల్చుట లేకపోలేదు గాని యిట్టియెడల 'రు-ర' లు తెల్లవ నిల్చుట సంప్రదాయము కాదు. బా. తత్స. ౩౮ సూత్రము చొప్పున నదంత వీర్వత్సాలోపదత్వములందును సర్వ నామములందును (బా. అచ్చి. ౨౪ సూ.) (ప్రశ. శబ్ద. ౮౬ సూ.) "వగతుడు" మున్నగు కొన్ని యాచ్చికశబ్దములందును (బా. అచ్చి. ౬ మొ. ౧౧ సూ. వజ్ర మాత్రమే 'లు-ల' ల చోట 'రు-ర' లు తెల్లవ నిల్చుట సంప్రదాయము. మఱియు "వగతాడు" లో నిట్టివి చేర్చుటకు వలచునదను, వగతాదులు బల్లెవాద్యంత్యైక మగుటచేత "వగతుడు - బలియుడు - నెయ్యిరు" మున్నగునీని బహువచన రు కత్యమున వానియం దుత్వమురాకలేరను. కాన 'గండుగుండనికె' 'మూడుగామర గండనికె' మున్నగునవి యాంధ్రదేశ్యములు కానేరవు. రాయశబ్దము బహువచన మునఁ దెలుంగున "రాయలు - రాయలన్" అనియుండుట ప్రసిద్ధముగాని 'రాయు - రాయరన్' అనునీతినుండుట ప్రసిద్ధముకాదు. "ఓ. ధిసోత్తమగండ విరుద | ఉభయరగండవిరుద | గండంగండవిరుద | ... గండధేయగండవిరుద | (నరస. గె. ఆ. ౨౦ ప.) అనియిట్లు మూర్తికివి వీనిని గర్హణరాజుల విరుదములనుగా వచించెను.

వీనిచరిత్ర మింకను విచిత్రముగా నగవడుచున్నది. "గర్జ - వ్ర - హాక్షిక హాలే.....వీర - వీరకే-సాధుకే - గర్జ - త్యాక్ష్యై వైవాహికజన్మకే - అశ్వన్యాదితారా గర్జకేదేవ" (శబ్దస్తో). "గర్జం వోషవికేషం హానిం వారాతీతి గండరః. (హానినిగలిగించువాడు) అను వ్యుత్పత్తివోషున గండరశబ్దమును దీని వంటివె యనదగు ద్రోహరశబ్దములును సంస్కృతశబ్దములుగ సాధ్యములగు చున్నవి. ఈపక్షమున నిందలి 'ర' అనునది బహుత్వబోధక ప్రత్యయమనరాదు. క. గండుడు శంభుద్రోహర | గండుడు (గండుడు) మహానన్యదైవ గండులకుఁ దా | మిండడఁగు వీరభద్రుడు | దండెత్తె, (వీర. ౪ ఆ. ౭౯ గండుడు శబ్దమునొద్ద. సూ. రా. ని.) ఇట్టిప్రయోగములు వీని సంస్కృతత్వమును నిర్ణయించు చున్నవి. ఇట్టిసాధుమార్గమునఁ బై ప్రయోగములను జూపక సూ. రా. నిఘంటు కర్తలు "గండుడు" అను నాచ్చికశబ్దమును గల్పించి పై ప్రయోగములందు వైరిసమాసస్థితి సంగీకరించి యుదాహరించుట సరికాదు. ఈపక్షమున—'గండర గండుడు' మున్నగుచోటులందు—"గండర = హానిని గల్గించువారి నణఁచెడి, గండుడు = శూరుడు" "ఉభయర = అశ్వపతి గజపతులను వశపఱచుకొను, గండుడు = వీరుడు" అనునీని వ్యుత్పత్త్యర్థములను జూపనగును గాన నివి యన్య

వికృతౌ సర్వే శబ్దాః । క్లీబసమాః స్త్రీసమాశ్చ నాన్యే
 సుఖః క్లీబసమాఅమహద్వత్ । స్త్రీవత్సుఖః స్త్రీసమాః...

నన్నయ. (ఆం. చిం. ఆజం. ౨౨ కా. అహో. 3౫౦-3౫౧పు.)

౧౮౯ విష. కేచిత్తు వైకృతాశ్శబ్దాః । పుంసి చాన్యత్ర సంగతాః ।
 హితాః ప్రత్యయభేదేన । శబ్దా ఏకార్థవాచకాః (వికృ.
 అజం. 33 కారి. అహో. 3౦౮ పు.)

కల్పతరువు. ౧౮౯ విష:—వికృతౌ = అచ్చతెలుఁగునందు, సర్వేశబ్దాః =
 అల్పసంఖ్యాక కతిచిత్పులింగసమేతరములైన సమస్తశబ్దములును క్లీబసమాః =
 నపుంసకలింగసమములును, స్త్రీసమాః = స్త్రీలింగసమములును, మాత్రమే
 యైయున్నవి. పుంలింగసమములులేవని యహోబలపతివలె నర్థముచేయరాదు.
 “క్వచి దమహతోఽపి డుజ్ స్యాత్—ఏకాదే రమహతాంచడావున్న” అనుచింతా
 మణిసూత్రములచేతఁ బుంలింగసమము లనఁగా డుజ్ ప్రత్యయాంతశబ్దములస్థితి
 భట్టారకాభ్యుపేతరునుట స్పష్టమగుచున్నది. అన్యే = పున్నపుంసకస్త్రీసమేతర
 శబ్దము లనఁగా పువర్ణకాంతశబ్దములు, నసుఖః = లేవు. ఇట్టి యభిప్రాయమునే
 “అనుతాం స్త్రీయాం సమానాం । సర్వస్య స్త్రీసమస్య చ సు లోపః” అనుకారిక
 సయితము విశదీకరించుచున్నది. క్లీబసమాః = నపుంసకలింగసమశబ్దములు, అమహ
 ద్వత్ సుఖః = వృత్తాద్యమహచ్చబ్దములవలె “స్యాదమహతాం విభక్తా” విత్త్యాది
 సూత్రముచే మువర్ణకాదులు వచ్చినరూపములు గలవగును. స్త్రీసమాః = స్త్రీసమ
 శబ్దములు, స్త్రీవత్ సుఖః = రమాది స్త్రీలింగశబ్దములవలె “అనుతాం స్త్రీయాం
 సమానా” మిత్యాదిసూత్రముచొప్పున స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనలోపాదికార్యములు
 గలవగును. బియ్యము, సన్నము, కప్పము, కయ్యము మున్నగునవి నపుంసకలింగ

దేశ్యములనియు సంస్కృతముగా ననుకరింపఁబడెననియు నంగీకరింప నక్కఱలేదు.
 “మూరురాయరగండా” అనుచోట “మూరు, రాయ శబ్దములు సంస్కృతేతరములై
 యైనను వాని సమాస మశ్వపతి గజపతి నరపతులనెడి త్రివిధరాజభేదములకు
 సంజ్ఞయై సంస్కృతముగ ననుకరింపఁబడినదనియు (చూ. ౨౭౫ విష.) నక్కారణ
 మున “మూరురాయ = త్రివిధరాజులను, ర = వశపర్శుకొనునట్టి, గండా =
 శూరుఁడా” అని యర్థము చేయనగును. ఇట్టి సంస్కృతానుకరణపద్ధతి చొప్పుననే
 సీ.....ఎ. గీ. మూరురాయరగండ పెండా రమణి మ । రీచి రింఛోళి.....
 (మను. ౧. ఆ. ౧౨ ప. వీతిక.) అను స్థలము సయితము విరుద్ధము కానేరదని
 యెఱుంగునది.

సమశబ్దములు. అన్న - తండ్రి - తల్లి - బోడ - చెల్లువు - అత్త మున్నగుశబ్దములు స్త్రీసమములు. "ఏవి స్త్రీసమములు - ఏవి స్త్రీలవచనములు" అనునవచనమున నుపసంహిత ప్రయోగములవలననే తెలిసికొనవలయును. (విస్తర. ౧)

కేటిత్విత్వాది - కేటిత్ = బోధి. ప్రాకృతాశ్శబ్దాన్త = అప్రకృతశబ్దములు. పునో, పునీ-అశ్శత్రచ = పుట్టింగవచనములు. (విస్తర. 11) ఏ ప్రకరమునకు, సంగతాః=చర్చించుచును. పుంస్త్రీసమతృప్తివచనములు చున్నచును పుంస్త్రీసమముని యెఱుంగునది.

ఏకాదశవాచకాః శబ్దాః=ఏకాదశ్యముననే యున్నశబ్దములు నైరము, ప్రశ్నయభేదే = పుంస్త్రీసమసంగత్యాది బోధిత ప్రశ్నయభేదముబోధించి, ఏకాదశ సప్తతములగుచున్నవి. స్త్రీలవచనవిద్యము - చున్నము మొ. స్త్రీలవ - బోడ - మేడ మొ. పుట్టింగవచనములు:— బోధించుచు - చుచుచు - మొ. పుంస్త్రీలవచనములు:—ముచుక=ముచుకొను, పోగ = పోగొను, మొ.స్త్రీసమసంగతములు:— ఏవ = ఏవము, చెల్లువు=చెల్లువము, మొ. (విస్తర. 111) "పుంసంగతసూత్రసర్వం - నిషేధస్య దేశ్యమాత్రవిషయత్వేన, తస్యచేషా త్రివిధశబ్దరహితావేశాదేవోషా. చంద

విస్తర. I ౧౦౯ విషయ:—“నపుంతరింగమము అనగా 'ము-పు' వర్ణకములు ప్రథమైకవచనమునః జేరుశబ్దములు. వేరము - అరవము - పుట్టువు మొ.” (ఆం. భా. చ. ౧౬౪గి పు.) అనుప్రాత సరికాదు. వ్రవర్ణకము స్త్రీలములకు మాత్రము వచ్చుప్రత్యయము కాదు. పుట్టువు మున్నగువానిలోని 'పు' అనునది ప్రథమైకవచనప్రత్యయము కాదు. అది శబ్దావయవవర్ణము. కాన 'పు' తుదినీగల యాచ్చికములును స్త్రీసమములే (౧౦౯ I విషయ).

విస్తర. II ౧౦౯ విషయ:—“మగఃడు - మచుచుచు - అల్లుడు మొదలగు నవి కానవచ్చుచున్నవి. వ్యాఖ్యాతలు ఏని నేకాదిగణములోఁ జేర్చుకొనవలె ననుచున్నారు” (ఆం. భా. చ. ౧౬౪గి పు.) 'అల్లుడు' మొదలగు సుత్యము వచ్చు రూపము లేకాదిగణములోని వనుట పొరపాటు - అల్లెవ్వరును జెప్పలేదు. 'ఏకాదేశ రమహతాంచ డాపున్న' అనుదానిచే నేకాదుల సుత్యమురావని కంఠోక్తముగఁ జెప్పబడుచున్నది.

విస్తర III ౧౦౯ విషయ:—“౨ విధిచే నేదో యొకలింగమే యతిదిష్టమగుంగాని రెండుమూడుసంభవింపమింజెసి” (బా. సా. పే. ౨౦౮ పు.) అనుపేటికా వ్యాఖ్య సరికాదు. సూరియు నీరెండవసూత్రమున నట్లు వచింపలేదు. ప్రయోగ

రుండు - చందమామ - కడియము ఇత్యాది. ఒక్కఁడు ఇత్యాదీనాం మహత్స
మత్వేపి విధానాన్నదోషః. (అహో. 37౫౧ పు.) ఈయహోబలపతిమార్గము సరి
కాదు. నిషేధము దేశ్యశబ్దమాత్రవిషయక మగునపుడు విధియు దేశ్యమాత్ర
విషయకమే కావలయును. కానఁ దద్భవశబ్దముల రూపసాధనమును జింతామణి
వచియింపలేదనవలసివచ్చును. గృధ్రము తద్భ - గద్ద, చణుండు - తద్భ - జోణ -
గాయనుండు - తద్భ - గాణ - కుడ్యము - తద్భ - గోడ - స్నేహము - తద్భ -
నెయ్యము - చూర్ణము - తద్భ - సున్నము, మున్నగు ననేకవైకృతశబ్దములకు గతి
లేకపోవలసివచ్చును. మఱియు 'పగతుండు - అల్లుండు - మున్నగు ననేకదేశ్యశబ్ద
ములును పులింగసమములు లేకపోలేదు.

అచ్చికశబ్దంబు లెల్లం దఱచుగ స్త్రీసమంబులుం గ్లిబ
సమంబు లయియుండు. ౨.

స్త్రీసమత్వాదిదేశంబుచే బ్రథమైకవచనలోపాదికంబు
బాలవ్యాకరణ ను, గ్లిబసమత్వాదిదేశంబుచే మువర్ణకంబు నగునని
వివరణము. యెఱుంగునది. అన్న-మిన్న-అద్ద-గద్ద-జాణ-గాణ-ఓడ-
౧౮౯ I విషయము. గోడఇత్యాదులు స్త్రీసమంబులు. బియ్యము-నెయ్యము-
అల్లము-మొల్లము-సున్నము-సన్నము-ఇత్యాదులు గ్లిబ
సమంబులు. తఱచుగ ననుటచేబులింగతుల్యంబులుం
గొండాక కలవని తాత్పర్యము. కొమరుండు - చందు
రుండు - జముండు - కందుండు ఇత్యాదులు.

ములు. ఉ. ఎక్కడిమాట గొల్లతన మించుకయేనియు లేదు నీదెసన్. (విరా. ౧ ఆ.
౨౮౧ ప) ద్వీపద. కుటిలవేషంబున గొల్లనిభాతి (బసవ. ౧౧ ఆ. ౧౧౨౦) క. తా
నప్పుడు గొల్ల మెచ్చె దనకులకాంతన్ (పంచ. ౧ ఆ. ౪7౫౫ సూ. రా. ని.)
ముదుక. చ...ఎట్టుగాఁ | గడఁగితి మూఁడుకాళ్ళముదుకన్ వరియింప (జై. ౪ ఆ.
శ. ర.) ముదుకఁడు.....క. ముదుకం డయ్యును గుమారమూర్తిబోలే
(ద్రోణ. ౧ ఆ. శ. ర.) ఉ...మున్ను గొంటిమేవన్న నదండయొక్క మగవాడిడ
(ఆము. ౧ ఆ. ౧౪) ద్వీపద. ఎంగిలిపాల్ ద్రావి రేవంబు లేక (బసవ. ౨ ఆ. 3౨)
చ.....పేరుకంకుడేవపుఁగొలువైన నాకు నిలువ న్నది.....(విరా. ౧
ఆ. ౧౯2) గీ. ఒరు లెఱుంగరు నన్నని యునికి మోస | (ఆము. ౧ ఆ. ౨౧౪)
క. ఏగతి మోసంబులేదె యెవ్వరికైనన్ (మార్కం. ౨ ఆ. శ. ర.) ఇట్టివి మిశ్ర
స్థితి కింకను బెక్కులు ప్రయోగములుగలవు.

సంజేసని. ౧౮౯ I విషయములు:—మిన్న = స్త్రీపుండు, అన్న = పగము, గద్ద = గృధ్రము, జాణ = చేప, గాణ = పాటకాడు. పాటకస్త్రీ, నెయ్యము = స్నేహము, మొల్లము = అధికము. నముడు = యముడు, కందుడు = పుండుడు, కుమారస్వామి, కొండొక = కొండెము. అన్న మున్నగునవి స్త్రీపుంబులగుటజేసి బా. తత్స. ౫౭ సూత్రముచొప్పున బ్రథమైకచరణోపాధికమునచ్చి 'సమ' మున్నగువానికివలెనే వారికి రూపస్థితి యగును. ఉదా:—అన్న-అన్నలు-అన్నను - అన్నలను. మొ. వియ్యము మున్నగునవి నపుంసకలింగసమము లగుటజేసి 'వియ్య - నెయ్య' మున్నగుప్రాతిపదికములపై బా. తత్స. ౩౯ సూత్రముచొప్పున మున్న కమునచ్చి వియ్యము నెయ్యము మున్నగురూపములు సిద్ధించును. పితృ ముగా గమాదులునచ్చి వియ్యములు - వియ్యమును - వియ్యములను - వియ్యంబు - వియ్యమ్ము మున్నగురూపములుగ గల్గును. కవికిరొభూషణానుకరణమునజేసి సూరి తలుచుకట్టము చేర: లింగసమముల సంగ్రహించుకీతని సూత్రరచకముల జేసె చనఁగగును. కొమరుడు-చందురుడు - పగతుడు-అల్లుడు మున్నగుకట్టములు మహత్తులు పుల్లింగసమములు నగుటజేసి బా. తత్స. ౨౧-౨౨ సూత్రముల చొప్పున "కొమర - చందుర - పగత - అల్ల" మున్నగు ప్రాతిపదికములకు "ఉత్పాదకులు" వచ్చి కొమరుడు, చందురుడు, పగతుడు, అల్లుడు మున్నగు రూపములు సిద్ధించును.

స్త్రీసమములు మహద్వాచకములును, నమహద్వాచకములును మహతీ వాచకములును గానోపును. ఉదా:—అన్న - తండ్రి - గోడ - మేడ - అమ్మ - తల్లి - మొ.

ఇట్టి స్త్రీపున్నపుంసకసమముల విశేషములవిషయ మీవఱకు విపులముగా విశదీకరింపఁబడెను. (౧౮౬ విషయము.) ఉదా:—అన్నసమర్థుడు - చందురుడు - మనోహరుడు - కయ్యము భయంకరము - తల్లిసదయ - సదయురాలు. మొ.

కొన్ని డుమంతములునైత మమహద్వాచకములగుట కలదు. ఉదా:— సాలీడు = సాలెపురుగు, కొమ్మకాడు = అడవిపంది, కత్తళేడు = ఒకజాతిగుట్టము, కైరేడు = ఒకగుట్టముపేరు. ఒకడు = ఒకటి. మొ. సూరిస్త్రీలింగసమములను 'అ' కారాంతములనుమాత్రమే చూపెనుగాని 'ఇ'దంతాదులును గలవు. ఉదా:—తల్లి - చెలి - పిల్లి - నవలా - నేజా - లకోరి - అవు - తావు - చెలువు - చెలువు -

703 'చేసి - చేయుచున్న - చేయక' మున్నగువాని 'సు'లోపము [౧౮౯ I వి. సంజ్.]

పూవు - మనువు - చావు - కొడుకు - గొడుగు - పూ - వదినె - కన్నె - చిన్నె - వన్నె - రే - ప్రే - ముత్తో మొ. (విస్తర.)

అట్లే సూరి నపుంసకలింగసమములను సయితము 'అ'కారాంతములను మాత్రమే చూపినను దద్దిన్నము లనేకములు గలవు. ఉదా:—వీతము -

విస్తర. ౧౮౯ I విష:—ఇంకను వెనుక నుదాహరించినరీతిని చేసి - చేయక - చేయన్ - చేయుచున్ మున్నగు లాక్షణికావ్యయములును చేసిన - చేయుచున్న - చేయు - చేసెడు మొదలగుభాతుజవిశేషణములును (బాలవ్యాకరణ పక్షమున నివి కళలు) తెల్ల - నల్ల మొదలగు గుణవిశేషణములును (బాలవ్యాకరణపక్షమున నివి కళలు) మున్నగునవిసయితము స్త్రీసమములని యంగీకరింపవలయును. అట్లంగీకరించి వానిపై సుప్రత్యయమును నిల్పి స్త్రీలింగప్రథమైకవచన లోపముచేసి (బా. తత్స. ౫౭ సూ.) పదత్వమును వానికి సంపాదింపవలయును. లేనిచో వానికి "అపదం న ప్రయుజ్జీత" అనుచొప్పున వాక్యప్రయోగయోగ్యత కల్గనేరదు. అట్లు విభక్త్యంతములైనపిమ్మటనే వానికి "తిచ్చధ్య" సూత్రము చొప్పునఁ గళాద్రుతప్రకృతికత్వములను బరిశీలించవలెను. (విస్త. I. ౮౨ I విష) పదత్వసిద్ధికై యంగీకరించిన యీసులోపమునుబట్టి యివి ప్రథమాంతములు గానఁ గళలని తలంపరాదు. ఇట్టి ప్రథమాంతత్వము కళాత్వసంపాదకము కానేరదు. (విస్తర. I. ౮౨ I విష. చూచునది.) 'చేసి - చేయక - చేయుచున్' మున్నగు లాక్షణికావ్యయములను స్త్రీలింగసమములనియు సుప్రత్యయాంతములనియుఁ జెప్పట యెట్లని శంకింపరాదు. అవ్యయములపై విభక్తులను నిల్పుటయు "అవ్యయా దావేసుపః" (౨-౪-౨౨) అనుచొప్పున విభక్తిలోపముచేయుటయు సంస్కృతము నందు సయితము ప్రసిద్ధమేకదా (సి. కా. ౪౫౨ సూ.) లేదా "నపదాన్యవ్యయే" త్యాది చింతామణిసూత్రముచొప్పుననైన వీనిమీఁదిసంస్కృతవిభక్తి లోపముచేసి వీనికిఁ బదత్వమును సంపాదించనగును (చూడు. ౧౧౨ విష. విస్తర. ౧౧౨ II విష. ౧౧౯ I విష.)

"చిట్టలు - విణ - ఆశ్చర్యము. అద్భుతము (చిట్ట. దే. వి. శ. ౪; బ్రాణ్య; చి - ని; = చిన్నయసూరినిఘంటువు. అముద్రితము)" (సూ. రా. ని.) పరిశీలించగా "చిట్టలులు" అనుబహువచనరూపము లేమింజేసి "చిత్ర" శబ్దభవమగు 'చిట్ట' అనునది స్త్రీసమరూపమనియు నయ్యది నిత్యబహువచనాంతమనియు గ్రహించుట యుక్తమని తోచెడిని. ఉ. నీదు మహత్త్వ మెంతయుం | జిట్టలు గాదె (భార. ఆర, ౫ ఆ. ౨౩౩ ప.)

గోతాము - లాతాము - గారాము - మోము - శీము - గాము - అన్నెము -
 పున్నెము - నాదెము. మొ. వీనిని నపుంసకలింగసమములుగాఁ బరిగణించిన సామ-
 స్థ్యముచేతనే యసంతములు కాకున్నను బా. తత్త్వ. 3౯ సూక్రముచొప్పున పీనికి
 మువ్వకాదులు నచ్చునని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలయును. ఉదా:—పున్నెము -
 పున్నెంబు - పున్నెమ్మ - పున్నెములు - పున్నెమ్మలు - పున్నెంబులు - పున్నెంపు-
 గని. మొ. ఏతాము మున్నగుదీప్తిపూర్వక మువ్వకములకు “ము - ంబు - ంపు”
 ముచ్చగురూపములు గలుగనేరవని ప్రయోగానుసారముగ వ్యాఖ్యచేసికొన-
 వలయును. ఉదా:—ఏతాము - ఏతాముకొన. శీము - శీముచేల్చు. మొ.
 (౧౮౫ I విష.) గారాపుబిడ్డ మున్నగు నలంతిష్ఠలములలో బిందుపూర్వకముకాని
 పువ్వప్రయోగము హితముగఁ దోచుచున్నది. పంపుతమునః బాధిభాషికలింగ
 మునువలెనె తెల్లన నీస్త్రీసమత్వాదికమును మహాకవిప్రయోగములచుట్టయే
 తెలిసికొనవలయును.

పామ్ము - ఇరుమ్ము - ఉడుమ్ము - వేమ్ము మున్నగు తమిళశబ్దములతో,
 పాము - ఇనుము - ఉడుము - వేము - మున్నగు తెలుగుశబ్దములకుః గలసంబంధ
 మును, ‘ఆంబకము’ అనుసంస్కృతశబ్దపుచిక్రతి యనఁదగు “అమ్ము = బాణము”
 శబ్దమును, బరిశీలించునపుడు (౧౮౫ I విష) పాము మున్నగువాని తుదివి మువ్వ
 మాత్రమేకాని మువ్వకము కాదనియు నట్టిపాము ప్రభృతులు స్త్రీసమములె-
 యనియుఁ దోచకమానదు. అట్లేపుట్టుగు - పంఁగు - నట్టుగుడు (నర్తకుడు)
 బండుగుడు (బాంధవుడు) మున్నగు శబ్దముల సంబంధమునుబట్టి పరిశీలించు-
 నపుడు పుట్టువు - పండువు - నట్టువు - బండువు - మున్నగువాని తుదివర్ణము
 పువ్వమాత్రమే యనియు పువ్వకము కాదనియు నట్టియాచ్చిక పువ్వ్యాంతము
 లెల్ల స్త్రీసమములెయనియుఁ దోచకమానదు. “నాన్వేయ్యః” “అనుతాం
 స్త్రియాం సమానాం సర్వస్య స్త్రీసమస్య చ సులోపః” అను చింతామణిసూత్ర
 ములు సయితము వైవిధ్యమును సిద్ధాంతీకరించుచున్నవి. (విస్తరి. ౧౫౨ I
 విష. ౧౫౪ విష.) పువర్ణముచేరు ‘పుట్టువు’ మున్నగునవి నపుంసకలింగసమములను
 ఆ. భా. చరిత్ర (౧౬౪౫ పుట.) వ్రాత సరికాదు.

నన్నయా విశేషణానాం మహతో. దుజ్జీ ఉభయథాపిచ | క్యచి
 ౧౯౦ విషయము. దుజ్జాత్ర కే స్వాత్థవిశేషణమిహోచ్యతే. (వికృ. ఆజం.
 3౨ కారి. ఆహా. 3౦౭ పు.)

కల్పతరు. ౧౯౦ విష:—మహతః = మహద్వాచకముయొక్క, విశేషణా-
 నామ్ = విశేషణములగు సాంస్కృతికాచ్చికవిశేష్యనిఘ్నశబ్దములకు, దుజ్జీస్వా

తామే = డుజ్ వర్ణకమును దస్తూలకన్యాగమాదులును నగును. అట్టి విశేష్యనిఘ్నములకు, ఉభయథాపిత = డుమంతత్వ మువర్ణకాంతత్వములు రెండును మహత్త్వమహత్త్వములనుబట్టికల్గును. మహతీవాచకవిశేష్యనిఘ్నవిశేషణములవిషయమునన్నయజ్ఞే జెప్పబడెను గాన (౧౮౬ విష.) మిగిలిన మహదమహత్తులవిషయమునీట నధర్వణుడు వివరించెను. క్వచిత్ = కొన్నియొడల, స్వాథవిశేషణమ్ = మహదృక్ కాదులవిశేషణమగుశబ్దము, డుజ్ మాత్రకే = డుజ్వర్ణకాంతత్వమాత్రమునందె, ఇహ = ఈయాచ్ఛిక ప్రకరణమున, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది. బల్లివాదులలోఁ గొన్నింటికి మువర్ణకాంతరూపములు లేవని తాత్పర్యము.

బల్లిదాదు లాచ్ఛికములగు విశేష్యనిఘ్నశబ్దములు, బల్లిదుఁడు = బలిష్ఠుఁడు, అక్కజుఁడు = అధికుఁడు, కావలుఁడు = కావరుఁడు = మదముగలవాఁడు = గర్వి, బెట్టిదుఁడు = ఉద్ధతుఁడు, మిసిమింతుఁడు = అలసినవాఁడు, మొక్కలుఁడు = శూరుఁడు, ప్రల్లదుఁడు = దుష్టుఁడు, కుచ్చితుఁడు = కుత్సితుఁడు, నెయ్యిఁడు = స్నేహితుఁడు, ఒడయుఁడు = అధికారి. ఇట్టివి మహత్తులకు విశేషణములగునపుడు పుంలింగసమములు మహత్తులు నై యుత్వడుజ్జులనందును. ఉదా:—రాముఁడు బల్లిదుఁడు - అన్న బల్లిదుఁడు. మొ.

ఇవి యమహత్తులకు విశేషణములగునపు డమహత్తులును నపుంసకలింగసమములును నగును. ఉదా:—ఈవంశము బల్లిదము. ఆవంగడము బల్లిదము. నన్నయ వికృతాచ స్త్రీలింగా ఇత్యాదిచింతామణికారికను మహతీవాచకవిశేషణములవిషయమున నుపదేశించెను. (౧౮౬ విష.) కాన దానియొప్పున మహతీవాచకవిశేషణము లాచ్ఛికములగునపు డాలుశబ్దముతో సమసించి రూఢనిధి నందును. సంస్కృత విశేషణము స్త్రీలింగమే యగును. ఉదా:—ఆమె బల్లిదురాలు, ఈమె సమర్థ. మొ. తత్పమములందే యుత్వమువచ్చునని నన్నయాధర్వణులు వచింపలేదుగాన నుత్వము నిర్బాధము. (౯౩ విష.)

పయిశబ్దములలోఁ గొన్నిటికి నపుంసకలింగసమరూపము లుండనేరవని “కర్ణచిడ్డుజ్ఞాత్రకే.....” అనువచనమువలన విశేషమగుచున్నది. ఉదా:—మిసిమింతుఁడు - మిసిమింతురాలు - ఒడయుఁడు - ఒడయురాలు. ‘మిసిమితమైనపక్షి’ అను రీతి ప్రయోగములు లేవు. అన్న బల్లిదుఁడు - ఆమె బల్లిదురాలు - అది బల్లిదము. మొ.

బల్లిదాదులు సంస్కృతతుల్యంబులు. 3.

బాలవ్యా. మహత్త్వంబున వీని కుత్వడుజాదులు సమహత్త్వంబున
౧౯౦ I విషయము. మువర్ణకాదులు, స్త్రీత్వంబునం దాలుశబ్దముతోడ
సమాసంబునం గలుగునని యెఱుంగునది. బల్లిదుఁడు.

బల్లదము - బల్లదాదులు - బల్లద - చక్కద - కావల -

బల్లదము - బలిమంతయొక్కల - తత్వములు బల్లదాదులు.

అంతేవని. ౧౯౦ ౧ విషయము:—సూరి నన్నయాధర్వణులవర్ణతని ప్రహింసజాలక విశేషణముల పుంప్రార్థికములు బుంలింగపుమత్వార్థికములు ముదేశింపఁజయ్యె. అట్లుగుటంజెసి బల్లదాద్యాశ్చికవిశేషణముల మత్వదాదులు ముచ్చక్కాదులు సిద్ధించుటయు వానికి సంస్కృతతత్వత్వ మతిచేంచికొనెను. సంస్కృతత్వాల చేశంబున సంస్కృతవిశేషణనిర్ణయములకువలెనే వివరించి బున్నపుంకత్వములు సిద్ధించునని వివరించెను. కాన రాముడు బల్లదాదు, అనంతము బల్లదము, మున్నగుహామములు సిద్ధించును. స్త్రీత్వమున శీత బల్లదమున్నగు నవిష్టహామములు సిద్ధింపకుండ “స్త్రీత్వంబునం దాలుశ్చంద్రంబుతో సమానంబునుం గలుగు”నని వివరించెను. సంస్కృతత్వాలచేశంబుననె బా. అంధి. ౩౧ సూత్రముచొప్పున నుత్వము సిద్ధించుననుతలంపున ‘బల్లదాదులు’ అని యుదాహరించెను.

“తంప్రీ పమత్వం, తంప్రీ బల్లదాదు, అమె పమత్వ”మున్నగుచోటులందు బుంస్తార్థికము సాధించుగతి బాలవ్యాకరణవర్ణతలో లేమింజేసి యవి బాలవ్యాకరణ సాధ్యములు కాజాలవు. ప్రత్యేకవిధి లేనపుడు బాల. ఆశ్చి. ౨ సూ.త్రి.ము చొప్పున నిట్టి విశేషణశబ్దములకు స్త్రీపున్నపుంకత్వములు సిద్ధింపవని సూరియే ప్రకృతసూత్రపు సంస్కృతత్వాలచేతఫలవివరణమున నంగీకరించియున్నాడు. ప్రయోగములు:—మ.....బల్లదా దాయి.మని పారిజాత మిలకున్ లీలాగతిం దెచ్చి (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౯౭ వ.) చ. వెనంగితి రేమినేయుదురు బెట్టిమడై విధి తప్పఁజూచినన్. (శల్క. ౨ ఆ. ౪౦౯) సీ. చంపె నాగాయతసత్తు జరాసంధు, నెక్కటి యొర్చిన యక్కజండు. (ఆర. ౧ ఆ. ౧౦౨) సీ. ఎక్కి బ్రాహ్మణులకు నక్కజం బగు నవ, మానమునేసిన దాన నాకు. (ఆర. ౪ ఆ. ౧౧౯) క..... మిసి. మింతుడుగా కతడు ప్రియకు మెచ్చు దల్లిపన్. (హరి. ఉ. భా. ౭ ఆ. ౪. ౪.) గీ. లోలలోచన మిసిమింతురాలుగాక! వహ్నికీలలో నిట్లు వన్నె చెడక. (హరిశ్చం. ౩ ఆ. ౪. ౪.) ఉ. ప్రల్లదుడైన యొక్కకులపాంసనుచేసినదాన (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౬)

కృచి దమసాతోపి డుజ్ స్యా. దేకాదే రమహ

తాంచ దాపున్న. (ఆం. చిం. అజం. ౧౩ కారి.

నన్నయాధ. అహో. ౩౦౭ పు.)

౧౯౧ విషయము. సబిద్ధకస్య డోః స్థానే. నిర్నిత్య ముపతిష్ఠతే. (నికృ.

అజం. ౧౧౦ కారి. అహో. ౩౭౬.)

కల్పతరు. ౧౯౧ విష:—వీనికి వ్యాఖ్య చేయబడెను. (౧౩౨ విష.). అహోబలపతి షాక్షీకన్యగమమును విధించు విశేషణానాం మహత ఇత్యాదికారికను (౧౯౦ వి.) నిత్యన్యగమము కావలసిన యేకాదులవిషయమున నుపయోగించుటయు, నిత్యన్యగమమును విధించు సబిద్ధకన్యేత్యాదిప్రకృతకారిక నిట నుపయోగించుకొనకుండుటయు, “క్వచి డ్దుక్తాత్ర కే స్వాధేత్యాది” డుజ్జరూపనిత్యతగల మిసి మింతాదులవిషయమున నుపయోగింపక (౧౯౦ విష.) “ఒక్కడు = ఒక్కటి” అనురూపద్వయముగల యేకశబ్దమాత్రవిషయమున వాడికొనుటయు నవిమర్శన కృతములు. (అహో. ౩౦౨ పు.)

“మగడు - అతడు - ఇతడు - ఎవ్వడు - గొల్లడు - మనుషుడు - తేడు - అబ్బడు - అప్పడు - మిండడు - గండడు - ఇత్యాదీశాం, గంగడు - మంగడు - సింగడు ఇత్యాది జననామ్నాంచ ఏకాదిత్వమేవ. ఉత్వనిషేధార్థం బాపహనుమ - రాయాదిశబ్దానామవ్యేకాదిత్వమ్” (అహో. ౩౦౨-౩౦౪ పు.) అని యేకాదిగణము నహోబలపతి వివరించెను. వీనిలోని ‘అతడు - ఇతడు - ఎవ్వడు’ అనువానిని “భవేత్తదాదిశబ్దభోక్త - డుజ్జాదిస్తుభవేన్నచోత్” అను కారికచొప్పునఁ దదాదులలోఁ జేర్చుట యుక్తము. అహోబలపతి “ఉత్వనిషేధార్థం బాపహనుమరాయాదిశబ్దానామవ్యేకాదిత్వమ్” (అహో. ౩౦౪ పు.) అని వ్రాసెను. కాని వీనినేకాక యుత్వనిషేధప్రసక్తిలేని “ఈ.కా” ప్రత్యయాంతాదిశబ్దముల నెల్ల న్యగమనిత్యతకై యేకాదులలోఁ బరిపకతీరదు. ఏకాదులు పుంలింగసమములు తలుచుగా మహద్వాచకములు నగుటచే వానికి జేముడు - కొమరుడు మున్నగు వానికివలెనే యుత్వడుజ్జు లెట్లును బ్రాప్తించును. అట్లు ప్రాప్తించు నుత్వమును వారించుటయు న్యగమనిత్యతను విధించుటయుఁ నమహత్తులకు డుజ్జును విధించుటయుఁ బ్రకృతసూత్రములకుఁ బ్రయోజనములు. స్పష్టప్రతిపత్తికయి “అమహతాంచ డావున్న” అని చెప్పబడెనేకాని యమహత్తుల కుత్వప్రాప్తియే లేదు. డుజ్జపరకత్వమున నుత్వములేని యాచ్ఛికశబ్దములకెల్ల న్యగమము నిత్యమగుటచేతనే తే-ప్రే ప్రభృతిశబ్దములును ‘ఈ - ఆ - కా’ ప్రత్యయాంతాదులును నేకాదులలోఁ జేర్పబడుచున్నవి.

మహత్తులగు మగాదులకుం గయిరాదులకును డుజ్జగు;

బాలవ్యాకరణ సుత్వంబుగాదు. ౪.

విజరణము. మగడు - మనుషుడు - కయిరడు - కత్తళడు.

౧౯౧ I. విషయము. మగ - మనుషు - రాయ - పాప - ప్రే - తే - ఈ -

కా - ప్రత్యయాంతంబులు - ఇత్యాదులు మగా

దులు. కయిక - కత్తళ - జన్న - నీల ఇత్యాదులు కయిక
రాదులు.

సంజీవని. ౧౯౧ : విష:—అర్థ:—మగడు = భర్త - కూరుడు. మరు
మడు = పాత్రుడు - దాహిత్రుడు. కయికడు = ఒకగుట్టముజేరు. కత్తళడు =
తెల్లనిగొరిజయుఁ దోఁతయు దానివెందులకలును గలకల్లగుట్టము (శ. ౪). రాయడు =
రాజు. (విస్తర. I) పావడు = బాలుడు. ప్రేడు = గొల్లవాడు. కేడు = రాజు.
విలుకాడు కాప్రత్యయంతము, కొంపేడు ఉప్రత్యయంతము. ఇత్యాదులనుబట్టి
మగాదిక మాకృతిగణముని గ్రహింపవగును. అదిశబ్దముజే వగలాడు 'అ' ప్రత్య
యంతము. బా. తత్తి. ౧౧ మొ. ౧౬ ర సూ. జన్నయ = ఒకగుట్టముజేరు.
నీలగు = ఒకనీలాశ్వుము. ఇత్యాదులు కయికాదు లనుటజే కయికాదికము నాకృతి
గణమే యనవగును. అదిశబ్దముజే 'పులియడు - మెరియడు - మెరియడు' మొద
లగువాని నెఱుఁగది.

విస్తర. I. ౧౯౧ : విష:—“ఒకానొకడు.....రాయన్ అని ప్రయో
గించె. అయ్యది ప్రామాదికంబు. ఈశబ్దంబునకు రామశబ్దంబునకుంబోలె సంబుధి
యందు నుజ్జ్వలకలోపముమాత్రము మహాకవిప్రయోగంబులఁ గానంబడియెడి...
(బా. గు. ప్ర. ఆచ్చి. ర సూ. వ్యా.). ఈవ్రాత పరికాదు. 'రాయన్' అనునది
ప్రామాదికమైనఁ గావచ్చునుగాని సంబుధియందు వ్యతిరేకలో “రాయ” అనునీతిని
నుజ్జ్వలకలోపము నస్తుతముకాదు. అట్టి కవిప్రయోగమును లేదు. నీ. తొలు
దొల్త.....గీ.....భేలమగ్రప్రతాపాగ్నికృష్ణరాయ. (అము. పీతి.
౧ ఆ. 3౬) నీ. సనకాది.....“గీ.....చృతన భవదనీ ననిఁ దెగి కృష్ణ
రాయ” (అముక్త. పీతి. ౧ ఆ ౪౧ ప.) అని యిట్లు సమాసమునందట్టి ప్రయోగము
కన్పట్టుచున్నది. బా. తత్త్. ౨౪ సూత్రముచొప్పున ‘రాయడు’ అనుదాని డుజ్
వర్ణకము సంబుధిలో లోపింపనేరదు. కృతోత్కసంస్కృతనామంబు సంబుధి సంజ్ఞనకే
లోపము నస్తుతమయియున్నది. వైయాముక్తమాల్యద ప్రయోగమున ‘రాయ’
శబ్దము సంస్కృతముగ ననుకరింపఁబడి సిద్ధసమాసగతమయ్యెననియు నక్కారణమున
నచట ‘కృష్ణరాయడు’ అనుకృతోత్కసంస్కృతనామమే కవిచే వివక్షితమయ్యె
ననియు నట్లుగుటంజేసి ‘కృష్ణరాయ’ అనుసంబోధనము సాధువయ్యెననియు గ్రహింప
వలయును. అంతమాత్రమున “రాయా” అనువ్యస్తసంబోధనరూపము సాధువని
భ్రమింపరాదు. (అహో. ౪౧౨ పు.) ప్రాథవ్యాకర్త యిట్లు వ్రాయక “కర్తృధా
రయం బియ్యది మిశ్రంబు సిద్ధసమాసం బట్లయగు” (ప్రాథ. సమా. ౬ సూ.) అని

చింతామణిలోని యేకాదులే బాలవ్యాకరణములోని మగాదులని యెఱుంగునది. మగాదులు మహత్తులును బా. ఆచ్ఛి. ౨ సూత్రముచొప్పున బుంలింగసమములును నగుటచే వాని కుత్సడుజ్ఞులు యథా యోగముగా సంభవించుచుండ నుత్సమును వారించుట మగాదిగణప్రసంగమునకు ఫలము (విస్తర.) II గోపత్వ - నాయ

శిష్టసమాసవద్భావము నంగీకరించి సాధించికొనెను. ఆముక్తమాల్యదలో నిట్లు 'కృష్ణరాయఁడు' అని ప్రయోగింపబడినను గవిపితామహాదులు "కృష్ణరాయఁడు" అనురూపమునె ప్రయోగించియున్నారు. మ.....శ్రీకృష్ణరా. యల బాహుమ్యగనాభిసంకుమదసాంధ్రా) లేపపంకంబునన్ (మనుచ. ౧ ఆ. (పీఠిక.) 34 ప.) మ... కృష్ణరా. యనికిన్ వారణరాజవక్త్రుఁడు కృపాయైకచిత్తాబ్జుఁడై (పారి. ౧ ఆ. 3 ప.) గీ.....ఆచ్యు. తాంశసంభవుఁ గృష్ణరాయక్షీతీంద్రు. (మను. చ. ౧ ఆ. 3౧ ప.). గీ. ఆతఁడు దీవించి తగను రాయలకు నిమ్మహాత్మరాలిని (కృష్ణ. ౪ ఆ.) అని యిట్లు వ్యస్తతలో "రాయఁడు" అనురూపమె వెలయుచున్నది. "ఒడయఁడు.....ఇట్లే రాయఁడు - నాయఁడు" (ఆం. భా. అ. శబ్ద. శిశూ.) అని యుదాహరించుట కవిప్రయోగసమ్యతముగఁ గన్పట్టదు. ఒడయశబ్దము వ్యస్తతయందును "ఒడయఁడు - ఒడయుఁడు" అనురూపద్వయముతోఁ బ్రయోగదృష్టమగుచున్నది. కాన నుత్సఘటితరూపము బల్లిదాదులలోఁ జేర్చియు నుత్సములేని రూపము మగాదులలోఁ జేర్చియు సాధించికొనవలయును. ఉ. ఆత్తటి జోగివేల్పుటొడయందెద నాతని మెచ్చి (అచ్చ. రా. బాల. ౧౨౬ సూ. రా. ని.) గీ. యువతి మండలముల కొడయుండవుగమ్ము (జై. భా. 4 ఆ. ౧౦౭) (శ. ర).

విస్తర. II ౧౯౧ I విష:—“మగాదిగణమున డుజ్వేధానమే చేయవలసి వచ్చెను.....౨ సూత్రము.....ఆచ్ఛికశబ్దసామాన్యస్వరూపప్రకాశన పరమేకాని శబ్దసాధనవిషయప్రధానముగామిని యా (?) చ్ఛికశబ్దసాధనమునకయి యిట్టి విశేషశాస్త్రము లీపరిచ్ఛేదమునఁ బ్రసక్తములయ్యె” (బా. సా. పే. ఆచ్ఛి. ౪ సూ. వ్యా.) అనుపేటికావ్యాఖ్య సరికాదు. బా. ఆచ్ఛి. ౨ సూత్రమున వివరింపబడిన స్త్రీపున్నపుంసకసమత్వాతిదేశము శబ్దసాధనప్రక్రియాపరము కానపుడు బల్లిదాదిసూత్రమునకును మగాదిసూత్రమునకును విషయములు కాని అయ్య - అన్న - గోడ - మేడ - చందురుఁడు - కొమరుఁడు మున్నగు ననంతాచ్ఛికశబ్దసాధనమునకు గతియేమో తెలియకున్నది. స్త్రీసమత్వాతిదేశము లేనపుడు అయ్య - అన్న - గోడ - మున్నగువానికి స్త్రీలింగప్రధమైకవచనలోప మెట్లు? పుంలింగసమత్వాతిదేశము లేనపుడు కొమరుఁడు మున్నగువాని కుత్సడుజ్ఞు లేట్లు గల్గును?

కత్వము లక్ష్మము లగుటంజేసి నుతవర్ణ కాంతములె యగునని పుష్పకలుచును శ్రే. తే శబ్దములను, కమహత్తులగునపుడును 'మ. కా' క్రత్యయాంతములను ముద్భవచ్ఛబ్దము దానిని, మహాదులలోఁ జేర్చుటకు ఫలము. వైరాదుల కుత్సాప్రాక్తియే లేమింజేసి దాని ప్రసంగము సుత్యేథానమాత్రఫలకము. మహాదులలో నొకటి. పొద్దుకాఁచు మున్నగునవి యమహత్తులు. కాన 'మహత్తులగు' అనుమహాదివిశేషణమును శత్రు న్యాయమున యథావిధముగా నవ్యయింపుకొనవలయును.

ప్రయోగములు:—క. కష్టే మ గ్రంథుగలఁచె పిదప నెట్లు గ్రయ్యము పెట్టెన్ (కష్ట. ౨ ఆ. ౨౧౨) క. కలి యమూలఁడు తొలుతా మున. (ఆను. ౪ ఆ. ౪౨ ప.) ఉ. నక నిజుగ బాసీల్లి నొకనిం బురిగానని యట్లుగాఁగ. (విరా. ౧ ఆ. ౨౨) చ. బాణని మగనిం గవ్రంఁట నరారతమున్ (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౨౫ ప.) ఉ. ప్రేన్దితనూజఁ దొక్కి డతివేగ్యపరుగ్రండు. (హరి. ఉ. భా. ౩ ఆ. ౯౪) క. హనుమనివాలము. (భాష్కర. సుందర. ౪౫౬ ప.) నీ. నరరథ మొక్కండు వారణ మొక్కండు తురగముల్ (ఆది. ౧ ఆ. ౮౦ ప.) చ. పులియఁడు బూచిగాఁడు. చిటిలింగఁడు సాల్వఁడు (మనుచ. ౪ ఆ. ౩౨ ప. ౩౩ పేటకుక్కలపేటలు) క. ఒకరించిర నీలని నడఁ గని బొట్లని గత్తలాని, వైరని, సారం గని, బారని, జన్ను, నిమగని, మొదలుగఁ చెచ్చి నిలిపె వాహను డెదురన్. (సింహాసనద్వాత్రింశిక. ౩ ఆ. ౧౪౧ పూ. కా. ని. నీలఁడు శబ్దమునొద్ద.)

నిత్యం దారాదేశ్యః | స్యా త్లో క్షలయో దురౌచ

తత్రస్తః (ఆం. చిం. ఆజం. ౧౮ కారి. అహో. ౩౨౮

పు.) ఉతో లోపశ్చ బులయోస్తథా పుంసి దురౌ

నన్నయా స్తృతో (వికృ. ఆజం. ౫౨ కారి. అహో. ౩౨౯.)

ధర్వణీయము. ఏకత్వేచ భవే ద్వారు | స్తథా లౌ చభవే త్కృచిత్

౧౯౨ విషయము. (వికృ. ఆజం. ౩౫ కా. అహో. ౩౦౮.)

తయో శ్చసాదౌ లేమాత్ర | ఉదతోః ప్రాయశోఽత్ర

ఇత్. (వికృ. ఆజం. ౩౬ కా. అహో. ౩౧౦ పు.)

కల్పతరు. ౧౯౨ విష:—నిత్యమిత్యాది:—“సలలో ర్విస్తుయుతో దుర్వాంబల యోః” అనుపూర్వకారికనుండి “విస్తుయుతోడుః, బులయోః” అనునవి యీసూత్ర ములోని చకారముచే నాకృష్టము లగుచున్నవి. బులయోః = బహువచన బులలు పరమగుచుండఁగా. విస్తుయుతోడుః = పూర్ణబిందుపూర్వకదుష్పము, దారాదేశ: =

అలక్ష్మ్యశబ్దముల, లోఁ = తుది లువర్ణమునకును, నిత్యంస్యాత్ = నిత్యముగా నాచేశమగును. నిత్యమైనట్లచేత సలలో రిత్యాదిసూత్రములోని వాశబ్ద మాకృష్టము కాదయ్యెను. తత్ర = అస్థలమునందలి, లులయోః = బహువచన లులలకు, రురొచ్చస్తః = వరుసగా రురలును నిత్యముగా నాదేశమగును. ఉదాః—అలు+లు= ఆండు+లు = ఆండు+రు = ఆండురు. సలలో రిత్యాదిసూత్రములోని ‘ఉల్లుగపి’ అనునదియు నాకృష్టమై యుల్లియుల్లోపమునైతము సూత్రములోని నిత్యశబ్దముచే నిత్యమగుచు “ఆండు” అనురూపముమాత్రమే సిద్ధించు ననుభీతిచే నధర్వణుడు ‘ఉతోలోపశ్చ’ అని సూత్రించి యుల్లోపపాక్షికతను వచించుచున్నాడు. ఉతః=అట్టి బిందుపూర్వక డువర్ణముయొక్క, ‘ఉకారమునకు’ లోపశ్చ = లోపముసయితము సంభవించును. అనగా ‘చ’ కారముచే లోపముపాక్షికముగ నగునని తాత్పర్యము. ఉదాః—ఆండురు = ఆండు. అహోబలపండితుడు పై యధర్వసూత్రమును బయి రీతిని సమన్వయించికొనక ప్రకృతసూత్రములోని నిత్యశబ్దముచే నుల్లోపముసయితము నిత్యమై యని వ్యాఖ్యచేసి “ఆండురు” అనురూపమును సాధించికొనలేదు. “దారాదేశ్చ నిత్యం బిద్ధయుతోడు, నుల్లోపశ్చ నిత్యం స్యాత్ లులయోః పుతః. తత్ర దారాదౌ స్థితయోః లులయోః క్రమాత్ రురొ ఇత్యేతావా దేశౌచ నిత్యం స్తః. ఆల్వాదయో దారాదిగణః. ఆండు - జవరాండు - చెల్లెండు - కొడుండు - ఇత్యాది” (అహో. 3.29 పు.) ఇది సరికాదు. ఈ సందర్భమున నడుకుచున్న “ఉతోలోపశ్చ” అనుసూత్రము నిచట బైరీతిని సుసంగతముగా నదికికొనక యుపేక్షించునపుడు “ఉతోలోపశ్చ లులయోః | స్తథా పుంసీ రురొస్తృతౌ” అనుదానివలన లభించు పగతాదుల రత్నవిధానము సిద్ధింపకపోవలసి వచ్చును. (అహోబలపతి యీకారికకు వివరణమునే చేయలేదు. 3.29 పు.) ఆండురు మున్నగు కవిప్రయోగములును సంగ్రహింపబడకపోవలసివచ్చును. (సూరివలె బిందుపూర్వకవ్యంజనడకార విధానమునుజేయక బిందుపూర్వక డువర్ణాగమము చేసి యుల్లోపవిధానముచేసిన శ్రక్రియాగౌరవమే ‘ఆండురు’ మున్నగుచోట్లు లందలి యధర్వణుని యుల్లోపపాక్షికతాభిప్రాయమును వక్కాణించుచున్నది.) సలలో రిత్యాదిసూత్రము మొదలుగ “బౌపవిభక్తికలినామ్న”ను సూత్రము వఱకుఁ జింతామణి తలంచిన యుల్లోపపాక్షికతాప్రక్రమము భగ్నముకావలసి వచ్చును. చింతామణిలో సీసందర్భమందంతటను నుల్లోపపాక్షికతయే వచింపబడినది. ఈసందర్భమున నదికిన యధర్వణకారికలందును నుల్లోపపాక్షికతయే యంగీకరింపఁ బడెను. కేపించిద్ ర్నస్తశబ్దానామిత్యాదిసూత్రమున “తథా డుష్” అనుచింతా

మణ్యుక్తపాక్షికవిధియే యరువదింబులయే. (౧౯౩ విష.) ఇట్లే యల్లోకపాక్షిక తయే యన్నియరు నుహకవి ప్రయోగసమ్యక్తముగ నున్నవి. ౩. అంత్రశబ్దలక్ష... (ఉద్యో. ౨౪. ౧౨౨ ప.) (౧౯౪-౨౦౪ విషయములు) క. కుంభి కాకోదందుర్యం దభ్యర్థితప్ర (సభా. ౨౪. ౨౫౨) ఉ. ఏ ; కాంతమునందు నున్న బహుకాంత్ర నెపంబికి (మనుచ. ౨౪. ౪౧). లులయోరిత్యాది:—వంశి=పుంసంకమములగు కొన్ని మహద్వాచకములందున్న, లులయోరి = బహువచనములయోరి, కుతా = రురలు, తథా = అట్లే, 'నిత్యంహ రాదేశ్య' అనుచోష్టక వాక్యాబలము తెనె నిత్యముగా, మతా = సమ్యక్తములగును. మహాతీవాచకములగు వాక్యములందే కాక మహద్వాచకములందును గొన్నిట బహువచనములయోరియగు నిత్యముగా రాదేశములగునని తాత్పర్యము. ఉదా:—కగత+లు=కగతురు. ఈకగతాదులు మహత్ప్రబలము ముంబింగనమములును నగుటచే నీనికి సుత్వగుర్జులు వచ్చునని యెఱుంగునది, ఉదా:—కగతుఃకు - కగతురు, మాత్తుఃకు - మాత్తురు, కేయ్యుఃకు - కేయ్యురు, జలియ్యుఃకు - జలియరు, ఎల్లశబ్దమునకు మహత్ప్రమున నేకవచనములేమింజెసి 'విష్టు' అను బహువచనమాకముమాప్రమే లభించును. ఆచ్చికశబ్దముల 'అల్'లచోట 'రు' లాదేశమగుట కిదియే యంతకును సామాన్యకౌప్రమైయున్నది. మఱికొన్ని యథర్వణవచనములలో: మనకు క్రము లగుచున్నచు నవియెల్ల కిది కిరువాచములే యని గ్రహింపవలయును. ఇట్టి సామాన్యకౌప్రమున కహోబలవతి వివరణమే చేయలేదు, (అహో. ౩౨౯ పు.) ఇట్లు కుతాదేశమగుశబ్దములలో: గొన్నిటికి మిందుపూర్వక మావర్తాగమమును, వారిన్, వీరిన్ మున్నగుచోటులం నిత్యమును ముంబి సూక్తింజెనబడును. వారు - వాండు - వారిన్ - వాండున్. మొ.

ఏకత్యేచత్యాది—ఏకత్యేద = ఏకవచనమునందును, వా = ఏకల్పముగా, రు: = రువర్తాగమము (కూతుశబ్దమునందని వ్యాఖ్యి చేయవచ్చును.) భవేత్ = అగును. లా = బహువచన లుప్రత్యయము పరమగునపుడు, తథా = అప్రకారమే, క్వచిత్ = క్వచిత్కముగా, భవేచ్చ అగుటయుఁ గలదు. కాకిపోవుటయే ప్రచుర ప్రయోగసిద్ధమని యర్థము. ఉదా:—కూతు = కూతురు, కూతులు = కూతురులు. మొ. తయోశ్చసాదావిత్యాది—అత్ర = ఈసందర్భమున, ఏకత్వే = ఏకవచనమునందు (పూర్వసూత్రమునుండి యనువృత్తి) తయో: = ఆరెండిటతుదియందు నున్నట్టియు (మీఁదఁ జెప్పబడిన 'అలు' ప్రభృతులును, గూతురుశబ్దమును 'తయో:' అనుదానిచే బహుమర్శింపఁబడుచున్నవి.) అనఁగా నాలుప్రభృతులతుదిని 'కూతుడు' శబ్దము తుదిని నున్నట్టియు నని యర్థము. తసాదౌ, తే, మాత్రేన్విధి

చూచివిధ క్తులఃపావచనమునందలి ‘ర’ వర్ణముమీఁద నున్నట్టియు, (‘నేమాత్రే, ఆనుపాతము ప్రామాదికము.) ఉదాహరణ: = ఉకారమునకును ‘ఆ’ కారమునకును (‘సమాన్వయము’) ప్రాయశః = తఱచుచుగా, ఇత్ ప్రాసేకార మాదేశమగును. అనుగా నేకవచనమున ‘కూతురు’ శబ్దము తుదినున్న ‘ఉ’కారమునకును ‘ఆలు’ ప్రభృతుల తుదినున్న ‘ఉకార’ మునకును బ్రాయశఃముగా ‘ఇ’ కార మాదేశమగు ననియు, ద్విత్వీయాదుల బహువచనమునందలి లవర్ణమున కాదేశముగావచ్చు (లుల యోస్తథా పుంసీరురొస్తృతౌ’ అను (౧౯౨ విష.) చోప్పనవచ్చు) రవర్ణముమీఁది ‘ఆ’వర్ణమునకును (తదాదులందనిగ్రహింపవలెను. వారిన్. మొ.) ఇవర్ణ మాదేశమగు ననియు: దాత్పర్యము. సంస్కృతమున వాక్యసంధివైవత్కిముగాన “అత్ర+ఇత్” అనుచో గుణసంధి లేదయ్యెను. ఉదా:—కూ:తురిన్ - కూ:తురిచేన్, ఆలిన్; ఆలి చేన్ - చెల్లెలిన్ - చెల్లెలిచేన్, వారిన్ - వారిచేన్ - ఇల్లె వీరిన్ - వేరికొ - ఏవారికొ. మొ. వారుశబ్దపరిణామమే యనఁదగు గారుశబ్దమునందును నీవిధి వర్తిల్లును. ఉ. అత్తగారికొ - మామగారిచేతకొ. మొ. ప్రాయోగహణమున ఇరువురకొ - మూవురకొ - ఓలువురకొ - మున్నగుచోటులందు వారు శబ్దము పురుషాపమునందు నపు డిత్వములేదని వ్యాఖ్య చేయవచ్చును. ‘నేమాత్రే’ అనుటచేత శకటాదేశస్థలము లలో నిత్యమువచ్చుట నన్నయాధర్వణసమ్మతము కాదని యెన్నవచ్చును. ఉదా:— అందఱకొ - ఇందఱకొ - ఎందఱకొ - కొందఱకొ - ఇద్దఱకొ.

* బాలవ్యా. పగతాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబగు. ౫.

౧౯౨ I విష. పగతురు - ఆల్లురు - నెయ్యురు - మార్దురు.

సంజీవని. ౧౯౨ I విష:—అర్థములు:—పగతురు = శత్రువులు, ఆల్లురు = జామాతలు, నెయ్యురు = మిత్రులు, బలియురు = బలశాలులు - మార్దురు = శత్రువులు (మాటుతుడు = మార్దుడు). పగతాదిశబ్దములు మహత్తులు పులింగసమములునుగాన వాని కుత్పడుజ్ఞులువచ్చును. పగతులు మున్నగు ననిష్టరూపములు సిద్ధింపకుండఁ బ్రకృతసూత్రమున నిత్యరత్వము విధింపబడెను. పగతుడు - పగతురు, పగతునికొ - పగతుకొ, పగతురకొ. మొ. ‘నెయ్యుడు - నెయ్యురాలు - నెయ్యము’ అను త్రివిధరూపములు నుండుటచేత నెయ్యశబ్దము బల్లిదాదులలోని దనఁదగును. గుప్తాప్రకాశికాకర్త ‘మల్లురు.- మల్లులు’ అనురూపద్వయముగలదని వ్రాసెను. మల్లశబ్దము తత్సమమగుటచేసి యది పగతాదులలోని దనుట సరికాదు. అద్దాని విమర్శము బా. తత్స. 3౮ సూత్రమునొద్ద (౧౮౮ విష.) వ్రాయబడెను. ఇండు రేఫాదేశము నిత్యముగా విధింపబడుటచే ‘అల్లుండు’ మున్నగునవి సూరి

కిని సమ్యతములు కావనడగును. అనుశాసనమున నీక్రింది ప్రయోగములు చూపఁ బడినవి. గీ.దత్తు నల్లుండ్ర మెడచుసూత్రములుకట్టి (కాశీ, నడయాచ బోకొట్టి ననకంపు టల్లుండ్ర (కవిక) కదలి రత్నత్కంత నల్లుండ్ర సోదరుల్. (చంద్రభా.) (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౭౮ సూ.) ఈమూడు ప్రయోగములందును "అల్లుండు" అనుచోట "అల్లురు" అని నిల్పినను యితేమింజేసి యివి సంచేహనిష్ఠాయక ప్రయోగములు కాజాలవు. పగతాదుల రత్నమునకుఁ బ్రయోగములు:—గీ. ఒహవిధంబులఁ బగ తుర బరవసమున (విరా. ౮ ఆ. ౬౨). క. కాల్వూరు మ్రగ్గఁజేయుచును మ్రగ్గిరి (ద్రోణ. ౧ ఆ. ౨౭౨ ప.) (కాల్వూరు నిత్యబహువచనాంతము. పదాతిసైన్యము). క. నరుఁ డనుఁగుబంటు.....సూతపుత్రుఁ డొకఁడు మాఁర్చుర మార్కొని యెడు... (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౨౬ ప.) క.....నెయ్యురు దాను నగ్నియిచ్చి యి సురపతి..... (కాంతి. ౩ ఆ. ౫౧౨) క. బలియురఁ గృతవర్తాదుల! నిలిపి (ద్రోణ. ౮ ఆ. ౩౯) ద్వీపద. పగతుట ననిలోన భంజించువాడు. (రంగ. రా. బా. ౩ పు. ఆం. విశ్వ. ముద్ర.) ఇందలి శకటము ముద్రణసంస్కృత ప్రమాదపతిత మనఁదగును.

కాడు క్కాడు ర్భవే దీడు | రస్తిత్వాద్వికృతబోధకాః

సన్నయా ఏకత్వ వాచకా త్పుంసీస్యా దాడు స్తవ్యన్యథా
౧౯౩ విషయము. మతః స్త్రీయా మాఁడి ర్భహుత్వే స్యా! త్పుంసీ దీర్ఘా
న్నిరుచ్చ్యతే. (వికృ. ఆజం. ౫౦-౫౧ కారి. ఆహా.
౩౨౯ పు.)

కల్పితము:—౧౯౩ విషయము—ఆ స్త్రీత్వాద్వికృతబోధకాః = కలుగుట మున్నగు నిర్ణయములను బోధించు (ఆదిశబ్దముచే స్వార్థమును సంగ్రహించునది). కాడుః = 'కాడు' అనెడిది, పుంసీ = మహత్త్వము వాచ్యమగుచుండఁగా, ఏకత్వవాచకాత్ = ఏక వచనాంతమునకుఁ బరముగా, భవేత్ = అగును. ఇట్లే 'గాడుః-ఈడుః' అనునవియు నగునని వేర్వేరు నన్వయించుకొనునది. తద్ధితవృత్తియందుఁ బ్రథమైకవచనము లోపించును. ఉదాః—నేస్తముకలవాడు = నేస్తము + కాడు = నేస్తకాడు, అందముకలవాడు = అందము + గాడు = అందగాడు, కొండెముకలవాడు = కొండెము + ఈడు = కొండీడు. (ఆపదాదిస్వరసంధి నిత్యము. ౭౫ I విష.) ఆడు స్తు = 'ఆ' (డు) ప్రత్యయమన్ననో, అన్యథామతః = వేరువిధముగా సమ్యతమైనది. అనఁగా నిది యేకవచనభిన్న బహువచనాంతముపై నిల్చుననియు, నట్టిబహువచన ప్రత్యయము తద్ధితవృత్తియందును లోపింపదనియు దీనియన్యథాత్వమునకు వ్యాఖ్యిచేయునది. స్త్రీయామ్ = మహతీత్వము వాచ్యమగుచుండఁగా, బహుత్వే

బహుశః శాంతముమీఁద, ఆడిః = ‘ఆడి’ అనునది, స్యాత్ = అగును. ఉదాః—
 ‘ఆడు’ అనుదాసిః; వగలుగలవాడు = వగలు+ఆడు = వగలాడు. ‘ఆడి’ అను
 దాసిః—వగలుగలయామె = వగలు+ఆడి = వగలాడి. మొ. వైప్రత్యయ
 ములలో, పుంసీ = మహద్వాచకములయందలి, దీప్తాత్ = “కా-ఈ-ఆ” అనుదీర్ఘ
 ములకుఁ బరముగా, నిః = న్యాగమము, ద్వితీయాదివిభక్తి పరకత్వమున, ఉచ్యతే=
 చెప్పుబడుచున్నది. ఉదాః—నేస్తకానిక, అందగానిక, కొండినిక, వగలానిన్.
 మొ. ఈన్యాగమము నిత్యమేయని యెఱుంగునది. (బా. తద్ధిత. ౧౧ మొ. ౧౩
 వ. ౧౫-౧౬-౨౨-౨౩సూ.)

“కా-ఈ-ఆ” అనియే తద్ధితప్రత్యయములను బేర్కొనుట యుక్తమైనను
 ‘ఆ’ ప్రత్యయకథనముచే ఆడ్యంతములగు ‘వగలాడి’ మున్నగునవి సంగ్రహింపఁబడ
 నేరమింజేసి “కాడు-ఈడు” మున్నగురీతిని వానిప్రథమైకవచనాంతరూపములు
 జేర్కొనఁబడెను. ‘స్యాదాడు స్వన్యథామతః’ అనుచోటి యన్యథాత్వమునకు
 మఱొకవిధముగను వ్యాఖ్య చేయనగును. “ఆడుస్తు = ‘వగలాడు’ మున్నగు
 స్థలములందలి ‘ఆడు’ అనురూపమన్ననో, అన్యథామతః=వేఱువిధముగా సాధించు
 కొనఁబడుట సమ్మతము - అనగా “వగలయొక్క+వాడు” మున్నగురీతి విగ్రహము
 గల ‘వగలవాడు’ మున్నగు నాభాసబహువ్రీహిరూపషష్ఠీసమాసములందలి తచ్చబ్ధ
 వకారమునకు ౨౧౦ VIII విషయముచొప్పున లోపమునుజేసి ‘అదాతోః క్వచిదే
 కతా’ అనుచొప్పున నిత్యసంధిచేయఁగా ‘వగలాడు’ మున్నగురూపములు సిద్ధించు
 నని తాత్పర్యము. ఈరీతిని వ్యాఖ్య చేసినపుడు పూర్వపువ్యాఖ్యచే సాధ్యము
 గాని మాయలయొక్క+వాడు = మాయలాడు మున్నగురూపములును సుసాధ
 ములు కాగలవు. ‘ఆ’ ప్రత్యయమన్ననో ‘మాయలు’ మున్నగుసంస్కృతసమబహు
 వచనాంతములకుఁ బరముగా నిలుచుట సంభవింపనేరదు. శబ్దరత్నాకరమున ‘మాయ
 లాడి’ అనిచూపుట పొరపాటు. (చూ. విస్తర. ౨౯౧ VII వి.) మాయలాఁ
 డిట్లనియెక (పాండు. ౫ ఆ. శర.) మ. ఇవియెల్లంగల మాయలాడు (హరి. పూ.
 ౮ ఆ. ౬౩) ఆడిప్రత్యయము పూర్వవాఖ్యచొప్పుననే వర్తిల్లును. “కా-ఈ-ఆ”
 ప్రత్యయంతము లేకాదిగణములోనివని యీవఱకె నిరూపింపఁబడెను. (౧౩౨విష).
 కాడు మున్నగునవి స్త్రీసమములేమో యనెడిభ్రాంతి వారించుటకు న్యాగమవిధి
 యనువదించఁబడెనని యెఱుఁగనది. కాడు మున్నగురీతిని బ్రథమాంతములు వచింపఁ
 బడుటచే ‘స చ దేశ్యపదే’ అనుచొప్పున హ్రస్వాభావము స్పష్టమగుటఁబడినది.
 కాప్రత్యయము తత్సమపదములమీఁదను గన్పట్టుచున్నదని కొందఱయూహయము.

“కోపగాఁడు. మి. విణ. (కోపము+కాఁడు) కోపముగలవాఁడు. గీ. నినుఁగలము
 ఛ ౨ కోపగాఁడనగనేల (సారం. ౧ ఆ.౧౧౫)క. ద్వైపాయనముని వెడలంద్రోపిం
 చిన కోపగాఁడు భూర్జట.....(భీమ. ౪ ఆ. ౧౩) గీ. అన్న మీతంద్రీ
 కోపగాఁడగునొకాఁడొ (కాశీ. ౪ ఆ. ౧౦) (సూ. కా. ని.) ఈవిషయము, ముందు
 విమర్శితమగును. (౨౯౧ I విష.)

కేషాంచిత్ ర్వస్తశబ్దానాంతథా దుక్; వారు రొస్తృ

వస్తుయా తానిత్యం లులొరురొస్యాతా : ముల్లోపా బహుళం

౧౯౩ I విషయము. దుఃఖ. (విక్ర. అజం. ౫౩-౫౦ కారి. అహో. ౩౩౫.

౩౨౯ పు.)

కల్పతరు. ౧౯౩ I విష:—కేషాంచిత్ = కొన్ని, ర్వస్తశబ్దానామ్ = బహు
 వచనలకారస్థానికరేఖాదేశముగల శబ్దములకు (బలయోస్తథాపునీరురొస్తృతౌ.
 ౧౯౨ విష.) తథాదుక్ = ఆప్రకారముగానే ‘దుక్’ అనగా బిందుపూర్వక
 డువర్ణాగమమగును. “నలలోర్విప్రయుతో దుర్వా.....నిత్యం దారాదేశృ
 స్యాత్.....” అనుస్థలములందువలెనే బిందుపూర్వక డువర్ణాగమమును దాని
 యుల్లోపమును బులస్థానిక రుర పరకత్వమున వికల్పముగా నగును. కేషాంచిత్ =
 కొన్నియాచ్ఛిశబ్దములకు, వా = వికల్పముగా, రురొస్తృతౌ = బహువచన
 ‘బల’లచోట ‘రుర’ల యాదేశమును గొన్నిటఁ బాక్షికముగ నగును. కొన్నిట
 రురాదేశమే పాక్షికమగునని యర్థము. బలయోస్తథాపునీత్యాదిచే (౧౯౨ విష.)
 నిత్యముగా వచ్చుచుగానఁ గొన్నిటఁ బాక్షికతయుఁ గలదని చెప్పవలసినని తాత్ప
 ర్యము. కేషాంచిత్ = కొన్నిటికి, లులొ = బహువచనలులలు, నిత్యమ్ = నిత్య
 ముగా, రురొస్యాతామ్ = రురలగుచున్నవి. దుఃఖ = బహుత్వమందుఁ బయిరితినీ
 బులస్థానిక రుర పరకత్వమున నాగమముగావచ్చిన బిందుపూర్వకడువర్ణమునకు,
 ఉల్లోపః=ఉవర్ణలోపము, బహుళమ్=బహుళముగానగును. ఇ ట్లీకారికలు మూఁడు
 సూత్రము లగుచున్నవి. (౧) ర్వంతశబ్దములకుఁ బూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణాగమ
 తదుల్లోపములు పాక్షికముగా గల్గుట. వారు-వాండురు-వాండు, వీరు-వీండురు-
 వీండు, (౨౦౪ విష.) (౨) రురాదేశపాక్షికత:—“మిండలయ్యెడకా (కవిక)
 సీ. నలకూబరాదులు ననుపుమిండలు (కాశీఖండము)” (గాణ. ఆచ్ఛి. ౬ ప.
 ౨౩౯ కారి.) మావటీలు - మావటీండ్రనియుఁ బ్రయోగించిరి. “తరలునని
 మావటీండ్ర కొందలపడంగ (కువలయాశ్వు)” (ఇట ‘మావటీలు’ అని నిల్పి
 నను తీతి లేదు) (గాణ. ఆచ్ఛి. ౮ ప. ౨౪౧ కారి.) ఉ.....ఉః

లయ.....(నిర్వ. ౩ ఆ. ౧౧ ప. ప్రాసస్థానగతము) ఇట్టి ప్రామాణిక ప్రయోగములు మావటీండ్రు గండండ్రు-మిండండ్రు మున్నగువానికి లభింపలేదు. “గండండ్రు-అల్లుండ్రు.” (అహో. ౩౨౯ పు.) “ఎల్లండ్రు” (అహో. ౩౩౫ పు.) వీనిని బట్టియే కావలయుం బ్రయోగము చూపకున్నను-సూ. రా. నిఘంటువున ‘అల్లుండ్రు’ అనురూప మంగీకరింపబడినది. ‘పగతుండ్రు’ మున్నగురూపములు లేమింజేసి పగతాదులలో నంగీకరింపబడిన “అల్లరు-ఎల్లరు” అనువానికి “అల్లుండ్రు-ఎల్లుండ్రు” అను రూపాంతరము లున్నవనుట సరికాదని తోచుచున్నది. “అల్లుండ్రు” (శుక. ౩ ఆ. ౧౧౮ పొరట. గాణ. ఆచ్చి. ౬ ప. ౨౩౯ కా.) అను సాధునిక సాధారణకవి పద్యఖండము చూపబడినది. (౩) నిత్యరురాదేశనిత్యడుజాగమములు. విలుకాండురు - విలుకాండ్రు - వగలాండురు - వగలాండ్రు - ఎవమండురు - ఎవమండ్రు - తొమ్మండురు - తొమ్మండ్రు - ఇరువండురు - ఇరువండ్రు - ముప్పండురు - ముప్పండ్రు. మొ. (౨౦౮ విష.)

ఈసూత్రములలోని బహుళశబ్దముచే “తే:డులు - తేండ్లు” అనుచో రత్నము లేనిదే దుజాగమ తదుల్లోపములను నట్లే “విలుకాటు-చెయివులు” మున్నగు చోటులందు బహువచనలకారమునకు శకటాదేశమును సంగ్రహింపనగునని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలయును. గీ. కాండనకుఁ గాటుకాండురుగలుగునండ్రు. (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౮౫ ప.)

కొన్ని డుమంతంబుల బహువచనలకారంబునకు రేఖం

బాలవ్యా. బును దానికి ముందు పూర్ణబిందుపూర్వక డకారంబు

౧౯౩ II విషయము. నగు. ౬.

గండండ్రు - మిండండ్రు - ఇత్యాదులు.

సంజేవని. ౧౯౩ I విష:—అర్థ. గండండు = శూరుడు, మిండండు = విటుడు. గండండు ప్రభృతులు మగాదులలోనివిగాన వీని కుత్వము రాలేదు. ద్వితీయాదులలో గండనిక - గండనిచేతక మున్నగురీతిని నిత్యనిగాగమము వచ్చును. “గండలు” అనియండంగా దీనిబహువచన ‘లు’ ప్రత్యయముచోట ‘రు’ అనునాదేశము వచ్చినపిదప దానికి ముందు పూర్ణబిందుపూర్వకడకారము (డ్) నిల్వగా “గండ+ండ్+రు = గండండ్రు” అనురూప మేర్పడును. బిందుపూర్వక డ వర్ణాగమముచేసి యల్లోపము చేయనేల యని సూరి బిందుపూర్వకడకారమునె విధించెను. సూరిగారికి ‘గండండురు’ అనురీతి నుల్లోపము లేనిరూపములు సమృతములుకామింజేసి యిట్టిరచనబాధకము కాదయ్యె (విస్తర. III ౨౦౮-విష.).

ఈసూత్రమును సూరి నిత్యవిధిగా సూత్రించుటచేసి "గండ్లు - మిండలు" మున్నగురూపములు సంగ్రహింపఁబడఁచెట్లు. "మిండలయ్యెడకా (కవికర్త.) నల కూబరాదులు చనుపుమిండలు" (కాకీ. ౧౭౦) (గాణ. ఆత్మి. ౬ ప. ౨౩౯ కా. వివృతి.)

కాప్రత్యయంతములమీఁది బహువచనలకారంబునకు
బాలవ్యాకరణ లఘులఘురేఫంబులు లఘురేఫంబునకు ముందు బిందు
వివరణము. పూర్వక డకారంబు నగు. ౭.
౧౯౪ విషయము. విలుకాండు - విలుకాటు; వేటకాండు - వేట
కాటు; వేడుకకాండు - వేడుకకాటు.

సంజీవని. ౧౯౪ విషయము:—కప్త. విలుకాండు = భుక్తమునకు, వేటకాండు = మృగయుండు, వేడుకకాండు = ద్రావ్యముండు = విటుండు.

"కా-ఈ.ఆ" అను ప్రత్యయములు సూరిచే సుగాదగణమునఁ బరిపఁబడినవి గాన (బా. ఆత్మి. ౪ సూ.) వీరికి నిగాగమము నిత్యము. ఉదా:—విలుకానికా - వేటకానికా. మొ. దీర్ఘముమీఁది దగుటచేసి సూత్రములోని 'బిందుపూర్వక' అనుదానికి 'పూర్ణబిందుపూర్వక' అనియే యర్థ మేర్పడును. ఉదా:—విలుకా+లు= విలుకా+ండ్+రు = విలుకాండు, 'విలుకా+లు' అనుచో లకారమున కలఘురేఫా చేతమురారాగా "విలుకాటు" అనురూప మేర్పడును. బిందుపూర్వకవ్యంజన డకారా గమవిధానముచే నధ్వజానుష్ఠానముగ "విలుకాండురు" అనురూపము సూరిపక్షమున సంగ్రహింపఁబడదయ్యె. (విస్తర. III ౨౦౪ విష.). వేడుకకాండురకు నిచ్చు వివిధాన్తంబులో (విక్ర. ౨ ఆ.) ప్రయోగములు. ఉ:—వేడుకకాండ్రకై తిరుగు వేశ్యల (ఉ. రా. ౪ ఆ.) (శ-ర.) క. పాతెడు నీరెడ త్రైవ్యగఁ | దాట బెడిదమైన యెండ దనుకఁగ నివరంబాటె మడు వంత వేడుకకాటును జాలరులు చూచి క్రందుకొనంగకా (కాంతి. ౩ ఆ. ౧౯౨ ప.) తరువోజ. తెక్కలికాటుదోలెంచి రాతనికి (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౪౩) ఉ. కన్నది లేదు మెల్ల మురికాటు దిగిశులు (నిర్వ. ౬ ఆ. ౧౨౭) (మురికాటు = గర్విష్టులు) గీ. కాండునకుఁ గాటుకాండురు గలుగు నండు (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౧౫ ప.) సూరి 'ఆ' ప్రత్యయంతములవిషయము నీసందర్భమున స్మరింపలేదు. 'వగలాండు' మున్నగునవి 'వగల+వాండు' అనురీతినే యేర్పడియుండవచ్చును. కాఁగా 'వాండు' అనుదానిరూపముతో "వగలాండు" మున్నగురూపము లంగీకరింపఁదగినవే యనఁదగును. కాని యట్టిప్రయోగములు లభింపలేదు. 'ఈ' ప్రత్యయంతముల బహువచనముల కిట్టిరూపము కన్పట్టలేదు. ఉ. కూలినవారిఁ జూచి.....ఉ!శ్శీలయి నేర్పులేక తమకించి...(నిర్వ. ౩ ఆ.

౧౧) ఉ. బాలురు.....ఉక్కిలయి యిట్టి (హరి. పూ. భా. ౧ ఆ. ౭౨ ప.)
గీ. దొరలు చెగడలు మన్నీలు బిరుదు లొజ్జలూపిగీలు. (అచ్చ రా. ఆయో. ౫ ప.)
గాణపతవివరణకర్త యీక్రింది ప్రయోగమును జూపెనుగాని యది ప్రామాణికము
కాదు. ఆకవియైన బ్రయోగించెనని విశ్వసింపదగియు నుండలేదు. గీ. తరలునని
మావటిండ్లు కొండలపడంగ (కువలయా. గాణ. ఆచ్చి. ౮ ప. ౨౪౧ కారి. వ్యా.)

బాలకవి శరణ్యమున “దండి తెక్కలికాండ్రకు మిండగిండ్రకు... (అచ్చ. తె.
భా. పు. గీ. ౩) ముత్తుగాండ్రు (బసవ. III. ఆ. పు. ౭౯.) సంగడికాండ్రు (రాధా. ౧ ఆ. ౮)
జూదరికాండ్రు (సానం II ఆ. ౨౯)” (బాలక. ౧౬౨ పు.) మున్నగు ప్రయోగములు
చూపఁబడెను. వైయన్నిటను ‘మిండగిండ్రు’ మిండగీలు’ మున్నగురీతిని వానివాని
చోట్లఁ గవులు ప్రయోగించిరేమో యనుటలో తుతియేమియు లేదు. ప్రాచీన
వైయాకరణులు చెప్పినవ్యాకరణవిషయములను మీఱుటకుఁ బ్రాచీనాధునాతన
మహాకవులు ప్రయోగించిరని విశ్వసింపదగిన ప్రయోగములను జూపుట యత్యా
వశ్యకము. తప్పులతిప్పులగు తాటియాకులపుస్తకమునుండియుఁ దన్నులకములగు
తప్పులముద్రణములనుండియు దొరకిన యెల్లకవుల ప్రయోగములను జూపుచు కేవల
వ్యావహారికశబ్దములకుఁ బ్రామాణ్యమును గల్పించుట సరికాదు.

బాలవ్యాకరణ తేప్రభృతులబహువచనమునకు ముందు డుజ్జగు. ౮.

౧౯౫ విషయము. తేడులు - తేండ్లు.

సంజీవని. ౧౯౫ విషయము:—దీనికి నన్నయాధర్వణులమూలము కానరాదు
“జన్యాన్తర్గతశబ్దానాం భూయసీ స్యా ద్విచిత్రతా. (౧౮౮ విషయము.) భూయసీ దేశ్య
శబ్దేషు లోపవర్ణాగమశ్రుతిః (౮౮ I విషయము.)” ఇత్యాదివచనములె దీనికి గతియని
తోచుచున్నది.

డుజ్జగుననఁగా బిందుపూర్వకడువర్ణకమగునని యర్థము. అయ్యది దీర్ఘపూర్వ
స్థలములోనిదిగాన ఖండబిందుపూర్వకడువర్ణమే యాగమమగునని తాత్పర్యము.
ఉదా:—తే+డు+లు = తేడులు. దీనిలోని ‘డు’ వర్ణముమీఁది “ఉ” కార
మునకు, బా. ఆచ్చి. ౧౨ సూత్రముచొప్పున వైకల్పికముగా లోపమురాఁగా
“తేండ్లు” అగును. బా. ఆచ్చి. ౧౫ సూత్రముచొప్పున నిందలిసంయోగపరక
ఖండము నిత్యముగాఁ బూర్ణముకాఁగా “తేండ్లు” అనుసాధురూప మేర్పడును.
‘తేండ్లు’ అనునది ప్రక్రియామథ్యావస్థలోనిదిగానఁ బ్రయోగార్హముకాదు.
గీ. పుడమిలోనగల్లు పుడమితేడులకెల్ల (అచ్చ. రా. బాల. ౧౨౯) గీ. తపసి
తేండ్లకు నెఱింగింపఁ దనివి సనక (నీలా. ౧ ఆ. ౧౧ ప.). తేశబ్దమునకుఁ ద్విత్వియా

దేవునిపరకత్వమున నిగాగమము కవిప్రయుక్తమగుటచేసి యిది స్త్రీసమ మన రాదు. క. తేని యనుమరణమునః దశమేనువిడిచివట్టి కాంత... (కాంతి, 3 ఆ, 333 పు; క. తేనికి సుతరముచేసి తేసిరికడఁగగా. (య. 3 ఆ. ౪. ౪.)

ఏకత్వేన భవే ద్భూరుక్తా నావ భవే త్త్వజిత్

అనుచూ (విక్ర, 3౧ కా. అజం, అహో, 31౦ పు.)

౧౯౬ విషయము. తయో శ్చరాదా రేమాత్రఃఉదతోః ప్రాయశోఽప్ర

ఇత్ (విక్ర, అజం, 3౬ కా. అహో, 3౧౦)

కల్పతరు:—౧౯౬ విషయము:—ఈకారికలు వ్యాఖ్యాతపూర్వములు. (౧౯౬ విషయము), 'కూతురు - కూతు, కూతురులు - కూతులు' (అహో, 3౧౦ పు.), అని యహోబలపతి యుదాహరించెను. ఇట్లధర్వణోపదిష్టముల నహోబలపతి యుదాహరించెనని యరయక బాలకవి శరణ్యకర్త "విన్నకోట పెద్దిరాజు చెప్పినలక్షణములో కూతురిని ఉన్నది. గాని కూతురులు లేదు. తత్వాత నహోబలుఁడు 'కూతురులు' అనేరూపము చేర్చుకొన్నాఁడు." అని యిట్లు 'కూతురులు' అనునది పెద్దిరాజునాఁటికి లేనట్లు వ్రాసెను. (బాల. శర. ౪౫ పు.) ఏకత్వమునందంతటను బాతీకముగా రువర్ణాగమ మగుననియు బహుత్వమున 'లు' ప్రత్యయపరకత్వమున మాత్రము క్వాచిత్కముగా 'రు' వర్ణాగమమగుననియు నధర్వణుఁడు వైకారికతో సవరించెను. కవి త్రయమువారి ప్రయోగములందన్ననో యొక్క ప్రథమైకపదము నందుమాత్రమే 'రు' వర్ణాగమము కూతుశబ్దమునకు నిత్యముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. కేతన యిట్లు వచించెను. క.కూతురుపదము రుకారము|బ్రాంతిగఁదాఁ జెడు విభక్తివైఁ బెట్టినచోఁ|కూతురు కూతుం గనియెను|కూతులచేఁ కూతువలనఁ కూతుల ధనముల్ (ఆ. భూ. ౯౯ పు.). అట్లయినను నధర్వణుఁడు తనకాలమున వాడుక కెక్కినకవులయాదృతిని గాంచిన రూపములను దానును సమ్యతించి వైరితిని సూత్రించెను. విన్నకోట పెద్దిరాజు కేతనవలెఁగాక చాలవఱ కధర్వణుని రీతినై వచించెను. కాని కేతన పెద్దిరాజు లిద్దఱును నన్నయాధర్వణకారికలను జూచినవారు కారు. గీ. పరంగఁ కూతురుశబ్దంబు వైరుకార|మొక్కపలుకునఁ బైవైన నుండుఁబాయు|బెక్కుపలుకుల పైవైన నఁ దక్కిపోవు|కూతురుగఁ బొందె కూతు గాఁ గోరె ననగ. (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౧౧౧ పు.) ('కూతుఁ బడసెను కూతుఁగాఁ గోరె ననగ' అని గిడుగువారిచతుర్థచరణపాఠము) బహువచన లుప్రత్యయపరకత్వమునందును క్వాచిత్కముగ రుగాగమ ముండుననువిషయమునుమాత్రము పెద్దిరాజు వచింపలేదు.

కూతుశబ్దము ప్రథమైకవచనమునకు రువర్ణంబగు. ౯.

జావ్వానియ కూతురు - కూతులు, కూతురులు - కూతుళ్ళు,
౧౯౬ I విషయము. కూతురి నిత్యావ్యవహారముల గ్రామ్యములని యె
ఱుంగునది.

సంజీవిని. ౧౯౬ I విషయము.—భారతప్రయోగములను గేతనవచనమును మూల
ముగాఁ గొని 'కూతురులు' మున్నగునవి గ్రామ్యములనఁగా ససాధువులని సూరి
వచించెను. ప్రామాణికుడగు సధర్మణునివంటివాఁ డేకత్వమున నన్నివిధ క్తులందును
రువర్ణాగమము సంగీకరించియుండఁగా నట్టి యధర్మణాశయముల సంగీకరింపకుండు
టయే కాక యట్టిరూపములు సూరి గ్రామ్యములనుట పొరపాటు. ఇట్లు ద్వితీయా
ద్యేకవచనములందు రువర్ణాగమమునె యంగీకరింపని సూరి దాని కిత్వము వచింప
కుండుట వింతకాదు. అంధ్రభాషాభూషణమందును గావ్యాలంకారచూడామణి
యందును "కూతురుపదము-కూతురుశబ్దము" అని రువర్ణాంతమే స్త్రీసమమనియు
విభక్తిపరకత్వమున దానితుదిరువర్ణము లోపించుననియుఁ జెప్పఁబడినను బ్రామాణి
కాగ్రగణ్యుడగు సధర్మణుడగు 'రు' వర్ణమాగమమని వచించుటచేత సూరి వ్రాసిన
రీతిని "కూతు" అనునదే ప్రకృతియని గ్రహింపనగును.

సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు నుడివిన ట్లిది మొదట స్త్రీశిశువాచకమగుట నర
యఁగా దీనికి 'హాన' శబ్దము మూలమనియు నద్దానిపై స్త్రీప్రత్యయ తకారము
చేరుటచేత మొదట "కూతు" అనియుఁ గాలక్రమమున బిందువు తేలఁగా 'కూతు'
అనియు నేర్పడియుండునని యూహింపనగును. (బాలకవిశిల్పము ౮౧ పుట. చూ.)
(విస్తర. I)

విస్తర. I ౧౯౬ I విషయము.—"చిన్నయగారు బెదరిగొట్టినవారి అపస్త్రుతికి
వ్యాకరణమందు 'కూతుశబ్దము ప్రథమైకవచనమునకు రువర్ణంబగు' అని ఉన్నందున
కూతురుశబ్దమునకు కూతురుపాంతర మనుకొని 'కూతు' అనేరూపమే ప్రథమైక
వచనముగా వాడుతున్నారు కొందరు. స్త్రీపాదకృష్ణమూర్తిశాస్త్రులుగారు
తమభారతములో (ఆది. IX - ఆ. ౧౯) తే. కూతు జగ దేకీ ర్తితయై తలిర్చు.
కూతు వైతిపికదవే (గీ ఆ. ౫౬) (బాల. శర. ౨౯-3౦ పుటలు.) అని వ్రాసి
నారు. ఛీ-ఛీ. (బాల. శర. ౨౯-3౦ పు.)" అని శరణ్యకర్తగారు మిక్కిలి
దురుసుగా వ్రాయుట యుక్తముకాదు. 'కూతు' అను స్త్రీసమశబ్దమునకే యధర్మణా
చారుణ్యుడు పాక్షిక రువర్ణాగమమును నేకత్వమున విధించెనుగదా. నేటి సూ. రా.
నిఘంటుకర్తలును "కూతు" శబ్దమును వెలుగను "కూతురు" శబ్దమును వేలు

ప్రయోగములు:—క. జలజాన్యంశక కశ్యపశులభావినులై నెగడ్డకుం జని బహుపుత్రులబడసి నేరుకొను కూతులు: జూడంగ వరిగె నతిమతూహలబుద్ధిక. (నన్నీ. కు. ౧ ఆ. ౧౧౧ ప.) సీ. ఇడలిరి పలుపురం గొడుగులు: కూతుల, నిప్పాట (ఆది. 3 ఆ. ౫౧) సీ. ఈయేపురుకు: కూతు నిచ్చి వివాహంబు (ఆది. 2 ఆ. ౨౫౬) సీ.కొంగిరించితొని తల్లి నీవు నాకూతురవేను నీ; జననియు... (ఆర. ౨ ఆ. ౧౫౧ ప.) ఇట్లే భారతమునందంతటను ప్రథమైకవచనస్థలములందుకూత్రమే రుప ప్రాగమము కన్పట్టుచున్నది. (ఆది. 2 ఆ. ౨౫; సభా. ౧ ఆ. ౧౩౬; ఆర. ౨ ఆ. ౨; ౬౪. మొ. ఆ. ౫) కొరియిచ్చె: వనదు: కూతులమువ్వర. (నిర్వ. ౨ ఆ. ౨౩.)

ఏకత్వమున నితరవిభక్తులలో రుపప్రాగమస్థితకై ప్రయోగములు. క. ఏనటె నాకూతురినటె మానవుడటె నగరుసొచ్చి... (ఉ. వారి. ౫ ఆ. ౨౧౩.) క. కూతు లచే కూతురిచే: కూతురికై కూతుకొజకు: కూతులవలనక. (కావ్యాం. ౯ ఉల్లా. ౧౧౨ ప.) సీ. పంటతామరకంటివంట కూతురిమోవి... (అహో. ౫౧౨ పు.) ఈ ప్రయోగ మహోబలపండితునిదే. సీ. తెజగంటి రాచకూతురికై కొనినబాణ... (చంపూ. రా. 3 ఆ. ౨ ప. బాల. శర. 3౫ పు.) చ. తరముగ మింట వేవెలుగు... గను జూపియున్నారు. సీ. పుత్రికాహ్వయ మొప్పు: కూతు కొమారిత, కూతు రనంగ... (ఆంధ్రభాషావర్ణనము. ౨ ఆ. ౧౧౧) అని యాంధ్రభాషావర్ణనమందును సంగీకరింపబడెను. “అహోబలపండితుడు కూతు - కూతురు - కూతురులు - ఇత్యాది.” అని సందిద్ధముగా: (సందేహమేమియు నిచటలేదే) జెప్పినాడు” అని శరణ్యకర్తగారే యుదాహరించియు నున్నారు. ఇట్టిస్థితిలో ‘చిన్నయ’ గారుచేసిన తప్పేమి? బ్ర-శ్రీ కళాప్రపూర్ణ శ్రీపాదకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారుచేసిన యపరాధ మేమున్నది? ఏదేని లోపముండిన నుండుగాక ‘ఛీఛీ’ అని విమర్శకులనోట రానగునా?

“కూతు అని విడిగా: ప్రథమైకవచనరూపము కర్తగా ఎక్కడా కనబడ లేదు. నాకంటిక” (బాల. శర. 3 పు.) అనుశరణ్యకర్తగారిమాట నిజమే. నాకును నట్టిది మహాకావ్యములందు: గన్పట్టలేదు. కాని యధర్వాణాచార్యుని యంతటివాడు కంతోక్తముగా నది సాధువని వచించియుండఁగా నయ్యది యెట్లు నిరాకరింపఁదగినదగును? ఆతడు సూత్రించుట యొకటి! ప్రయోగించుట వేరొకటి యునగునా? శరణ్యకర్తగారే కనిపెట్టి యంగీకరించి యుదాహరించియున్న విన్నకోట పెద్దనార్యునివద్యమునైతము ‘కూతు’ అనుపాఠిక ప్రథమైకవచనరూపమును సాధు వుగా సమ్మతించుచునే యున్నది గదా.

కూతురి చెలువంపుజేసి ... (జహుళా. ౧ ఆ. ౪ ప. బాల. శర. 32 పు.)
వైష్ణవములందెల్ల “తయో శ్శసాదా రేమాత్రాడవతోః స్తాయశోఽత్ర ఇత్” (౧౯౨
విష.) (విక్ర. ఆజం. 3౬ కా. ఆహా. 3౧౦ పు.) అనుచోప్పున ద్వితీయాద్యైకవచన
పరకత్వమున ‘ఇ’ కారమువచ్చి ‘కూతురిక’ మున్నగురూపము లేర్పడెనని యెఱుంగు
గునది. (విస్తర. II)

విస్తర. II ౧౯౬ I విష.—“ఉత్తరాంధ్రములో ‘కూతురు’ ప్రాతిపదికము.
ఊరు - నగరువలెనే ఔపవిభక్తికము. కూతురిని - కూతురికి - కూతుళ్ళు = (ద్లు)
అనేరూపములు దానినుండివచ్చినవి” (బాల. శర. ౪౨ పు.) అని శరణ్యకర్తగారు
వ్రాసిరి. “ఇది తొలుత ననౌపవిభక్తికముగనుండి కాలక్రమమున నౌపవిభక్తి
మైనది. కూతురికి...” (ఆం. భా. అ. శబ్ద. 22 సూ. వివృతి.) సూ. రా. నిఘంటు
కర్తలును “కూతురు = కూతు...వి-ఔ” అని యిట్లు దీని నౌపవిభక్తికముగ నే
వ్రాసిరి. ఇట్లే వీరు “అల్వా”దులనుసరిత మాపవిభక్తికములనియే వచించిరి. “కాలు-
కాలిని - కాలితోక - కాలిక్రింద - ఇట్లు మోకాలు - ప్రేలు - కోడలు - మఱ
దలు - చెల్లెలు...ఆలు. మొ.” (ఆం.భా.అ.శబ్ద. ౧3౦ సూ.) అని యనుశాసనమున
వ్రాయబడెను. “ఆలు. వి-ఔ” (సూ. రా. ని.) అని యిట్లుగ “ఆలు” ప్రభృతి
శబ్దము లౌపవిభక్తికములని సూ. రా. నిఘంటువున వ్రాయబడెను. వైయాకరణ
సంప్రదాయములను బరిశీలించునపుడు ‘కూతురు’ శబ్దమును నాల్వారులును నౌపవి
భక్తికము లనరాదని తోచుచున్నది. ప్రాచీనాచారము లౌపవిభక్తికములగుట కవి
పండితసంప్రదాయముకాదు. ఔపవిభక్తికముల ముఖ్యలక్షణమగు “తృతీయాసప్త
మ్యర్థకమైన “అత్వము” పినిపై నిలువనేరదు. “కూతురక = కూతురిచేతను,
కూతురియందును; ఆలక = ఆలిచేతను, ఆలియందును” అనుస్థితి యంతమాత్రము
లేదు. ప్రామాణికులగు వైయాకరణు లెవ్వరును నీశబ్దము లౌపవిభక్తికము లని
వచింపలేదు. ఉదాహరింపనులేదు. ఇట్లు కూతుశబ్దమునకును “ఆలు” ప్రభృతుల
కును ప్రాచీనాచారములగుటండేసి యౌపవిభక్తికత్వము దుర్లుటమని తలంచియే
ప్రామాణికాగ్రసరుడగు నధర్వణుఁడు వీనికి “తయో శ్శసాదా విత్త్యాదిసూత్ర
ముచే నిత్వమును బ్రత్యేకముగ విధింపవలసినవాడయ్యెను.

అహోబలపతి కూతురుశబ్దపు టిత్వమువిషయమును స్మరింపకున్నను నాలు
ప్రభృతులయిత్యము యు యధర్వణవచనముచోప్పున వచ్చినదనియే సాధించెను

గాని వైయాకరణసంప్రదాయవిశ్వాదుగ బ్రాజీవాచకములగు మాతృశబ్దములకుఁ గాని యాల్యాదలకుఁగాని యిత్వ మాబవిభక్తిత్వమున వచ్చెనని ప్రాయశేషం. కాని యీతఁడు “తయోశ్శసావా విశ్వాదికాహోబలవ్యాఖ్యముచేసికొని సరిగ నుపయోగించుకొనలేదు.

“ఏకత్వేన బహుత్వేన సంబంధే వివిక్లకా తయోశ్శసావా నేమాత్ర విరతోః ప్రాయశోక్త ఇతే. వారిణి-వారివి - వారిణి-వారిణి-వారిచేత - అరిణి-అరిచేత ఇత్యాది, వారిమాత్రము - వారిగుణములు - అతస్తు - అక్కడివారు - ఇక్కడివారు - తోడివారు... ఆయంశబ్ద సహచరశబ్దకార్యము...” (అహో, 310) అహోబల వండితుఁడు పయియధర్మకారికల నడుకులలోఁ గొంత పొరవడి తడఁబాటుగ నుదాహరించె ననకలేదు. ‘వారు పేరు’ అనుప్రథమాబహువచనములమీఁద ‘వి’ వర్ణకము నిల్పెననుట యొకపొరపాటు. సంబంధార్థమునవచ్చు ‘వి-వి’ వర్ణకములు వ్యత్యయమున నిల్చునుగాని యెచ్చఁగను ప్రథమాంతములపై నిల్వనేరవు. అట్లే కానిచో ‘వి’వర్ణకము “వాఁడు - పిఁడు” మున్నగువానిపై నిల్చి ‘వాఁడివి - పిఁడివి’ మున్నగు ననిష్టమాదములు సంభవింపవలసివచ్చును. కాఁబట్టి “తయోశ్శసావా” విశ్వాదికారికలోని ‘తయోః’ అనునది ‘వి-వి’ వర్ణకపరము కామింజేసి ‘ఏకత్వేచే’ త్యాదికారికతో “తయోశ్శసావా” విశ్వాదికారికను బోధింపరాదు. మఱియు వారిణి - వారిణి - వారిచేత మున్నగుద్వితీయాదిబహువచనరూపములను సాధించు ప్రక్రియలో “వారు - పిరు” మున్నగుప్రథమాబహువచనాంతములపై శసాది ప్రత్యయములు నిల్చుట కేవలము నసంభవము. కావున వాయోజించినరీతినే ‘తయోశ్శసావా’ విశ్వాదికారికను సమన్వయించుట (౧౯౨ విష.) యుక్తము. ఆకారిక చొప్పున ‘అ’ త్తన కిత్త్యమువచ్చుటకు “అతస్తు - అక్కడివారు...” (అహో, 310 పు.) అని యిట్లుక్కడాదిశబ్దముల నహోబలపతి యుదాహరించుటయు సరి కాదు. అక్కడదు లోపవిభక్తికములగుటచేతనే వాని కిత్త్యము లభించును. ‘తోడి వారు’ అనునహోబలోదాహృతియు సరికాదు, అట్టియెడల “ఇచ్చవిభక్త్యక్తిరుస్య” అనుచింతామణిసూత్రముచొప్పుననే (౧౦౫ విష.) ఇత్త్యము వచ్చును. (విస్తర. ౧౦౫ I విష.). ఈపక్షమున “ప్రాయోగ్రహణాత్ - తోడఁబుట్టువు ఇత్యాదాన” (అహో, 310 పు.) అని యహోబలపతిచూపిన యనుపపత్తికే ప్రసక్తి యుండఁ బోదు. మఱియు నహోబలపతి సమన్వయించినరీతి నత్త్యమున కిత్త్యమువచ్చుట నంగీకరించునపుడు “వారిణి - వారిణి - వారిచేత - వారిచేత.” మున్నగుస్థలములలోని యిత్వమును సంపాదించుసూత్రమే నన్నయాధర్వణీయమున లేకపోవలసివచ్చును.

బహుశచనమున 'కు' వర్ణాగమముగల ప్రయోగములు:—క... ఇత్తునీతని యనుబ్రత ముంబునకు: దక్కినకూతురులకు భవతోన్నకు (రాచూ. ౪ ఆ. ౯౬ ప. చూ. రా. ని.) చ... డక్కలుటయు రాచకూతురలగారికి... (చంద్రా. రా. ౨ ఆ. ఆం. భా. అ. ప్రయోగ. విశే. ౧౨ చూ.) అభవ్యుడు "తాచభవే" త్రనుచు బ్రథమాబహువచనమునందే వచించినను నష్ట 'లు' వర్ణకము బహువచన లకార మునకును నుపలక్షణముగనునని వ్యాఖ్య చేసికొని యిట్టి ప్రయోగములను సమర్థించి ఇట్టి యహోబలపండితీయ ప్రామాణికమార్గముననే తదనుమాయి వ్యాకర్త లెల్ల వైకారికల నడికి సమన్వయించుటచే వారివారివివరణములను వేరుగ విమర్శింప నక్కఱలేదు. కవిజంమండనకర్తయు: దదనుమాయి నారాయణీయగాణపతవివరణ కర్తలును "తయో శ్శసాదా" అనుచో "తయోరమాదా" అనుపాతము సంగీకరించిరి. (విశ్వ. అజు. ౩౬ కారి. నారా. గాణ. ఆచ్చి. ౨౪ ప. ౨౫౭ కారి.) ఈపక్షమున నేకత్వమునం దిత్వమునకు: బ్రసక్తియేలేమింజేసి 'శసాదా' అనుచో "అమాదా" అనుసవరణము నిష్ప్రయోజనము.

బాలకవిశరణ్యకర్తగారు. "నీ. వినుము గాంధారి... ఎ-గీ... రాచకూతుండు సుతుల సంగ్రామనిరతహృదయు లగువారి: గాంచగోరుదురకాదె" (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౧౬౬ ప.) (బాల. శర. ౪౦ పు.) అనుసోమయాజి ప్రయోగమును జూపుచు "కూతుండు" అనురూపము పాధువె యని వచించిరి. కూతురుశబ్దబహువచన లకారమునకు రత్న మెవ్వరికిని సమ్మతము కామింజేసి "కేషాంచిద్ ర్వస్తశబ్దానా"మ్ము (౧౯౩ I విష.) బిందుపూర్వకడువర్ణవిధాయకశాస్త్రము కూతుశబ్దవిషయమున నెంతమాత్రము ప్రవర్తించనేరదు. అట్టి బిందుపూర్వకడువర్ణవిధాయకశాస్త్రము దీని విషయమున వేటొకటిలేదు. మఱియు శరణ్యకర్తగారు చూపిన ప్రయోగము లేఖ కాదిప్రమాదకృతమేకాని కవిప్రయుక్తముకాదు. తాళపత్రమాతృకలలో "రాచ కూంత్తులు సుతుల సంగ్రామనిరత..." అనియే యున్నదిగాన నచట "రాచకూతులు సుతుల" అనియే సోమయాజి ప్రయుక్తపాతమని విశ్వసింపదగును. శరణ్యకర్తగారు చూపు ప్రయోగములలో నేవో యలంతిస్థలములుతప్ప దక్కినవెల్ల నిట్టిప్రక్షిప్తము లనదగినవే యైయుండును. ప్రాచీన్వాకరణసమ్మతములుకాని యపూర్వరూపములను సాధింపదలచినపు డట్టిరూపమును నిర్వహింపదగిన ప్రామాణిక కవిప్రయుక్తమని విశ్వసింపదగిన ప్రయోగములను జూపవలదా? ఈదుర్బల ప్రయోగమే పెక్కురు నేటివ్యాకర్తలు చూపుచున్నారు. (ఆం. భా. అ. శబ్ద. ౭౮ సూ. బాల. శర. ౨౦౦ పు.) (గాణ. ఆచ్చి. ౧౧ ప. ౨౪౪ కా. వివ.)

సోమలలియున్నది, ప్రకృత్యాబహుళవచనమున దుష్కర్మమునందుట సోమసామాన్య
వర్ణకవిప్రయోగము కన్పట్టుచున్నది. ఆ, వె-భునవిహించుతులు కానిల్ల కైక
నుమిత్ర యనెడువేర్లు: చెర్చిమిఱిహరిశోభనకు మువ్వురనుగఁగొనినెల్ల వా రల
వరించు నందుఁ చెల్లెనె నధిప. (నిర్వ. వి. రా. ౧౮ పు. చా. ౪. క. ౪౧ పు.)
'హింతుభు' అనుమానము 'హింతురులు' అనుదానియందెల్ల బలించవలయును.
వేరులు = వేళ్ళు నీరులు = నీళ్ళు. (౧౮౯ వి.ప.) అనుమానములు ప్రసిద్ధముకొ
నుటయందు బ్రకృతవర్ణమున "హింతురులు" అని కవి ప్రయోగించియుండిన నుండ.
వచ్చును. తాని యుచ్చితాంకితమగు నిష్ఠిమానమునకుఁ బ్రాసన ప్రమాణకవి
ప్రయోగము లభించుచున్నది.

చా. ౧౮౯౧౧ చెయువ్ర బహువచనలకారమున కలఘురేఖంబు
౧౮౯ విషయము. విభానగు. ౧౦.

చెయువ్రలు-చెయువ్రలు, చెయువ్రలు-చెయువ్రలును.

సూరినని. ౧౮౯ వి.ప. — అర్థము: — చెయువ్ర = చెయు = కృత్యము. చేష్ట-పని.

సూరి యెట్టిప్రమాణము నాశ్రయించి చెయువ్రశబ్ద బహువచనలకారమున
కలఘురేఖాదేశమును బాక్షిశముగనైన విధించెనో తెలియకున్నది. ఇట్టివిధిని నిర్వ
హించుజాలు యతిప్రాసాదిస్థలనిబద్ధప్రమాణకప్రయోగము లభించలేదు. ప్రాసిన
వైయాకరణులును నిష్ఠిమానము నుపదేశించలేదు. ఇతియకాక ప్రాసస్థలనిబద్ధ
బహువచనలకారముచితప్రయోగములే యగవడుచున్నవి. క. కళలంటి కరుచి
తనచెయువ్రలు: బొక్కెడు తపసి మది చివుక్కురు మనఁగా... (కళా. 3 ఆ. ౪౨)
వావిశ్యవారిముద్రణమున నొకభారతప్రయోగమున కళటము గన్పట్టుచున్నది.
నీ. పలుకులఁ చెయువ్రలు: బాండవులకుఁ బ్రీతి... (ఆది. ౮ ఆ. ౨౧ ప.) ఇది యతి ప్రాసా
దిస్థలనిబద్ధముకామింజేసి కవిప్రయుక్తమెయని విశ్వసింపదగినదికాదు. అట 'చెయువ్రల'
అనియే కవి ప్రయుక్తమనుకొనుటకు బాధ చూపట్టదుగదా. ఇట్లు ప్రమాణము లభిం
పని యీరూపమును సాధించి సూరి భారతప్రయోగసమృతములగు 'చూపటు-పగటు'
అనుమానములను సాధించడయ్యె. చూపటు = చూచువారు, పగటు = పగవారు.
క. కలకంకవరము నాకుం బగట్ల బరిమార్పంగ శక్తి గలుగఁగ నిమ్మి (సౌప్తి. ౧
ఆ. ౧౨౦ ప.) క. మెఱుగు వెలిమావ్రలును గడు! మెఱుగఁగారెడునరదములును మిం
టను మెంబల్ గజకెడు వాలములు చూపట నత్తొలితాంకు వెఱుగుపడఁజేసె నృపా.
(కర్ణ. 3 ఆ. ౨౨౨ ప.) క. కొఱవియుం గొఱవియుం దాకిన! తెఱుగున నర్జునుడు
సురనదీసూనుడు చూపటు వొగడఁ దాఁకుటయు నిద్రఱ విక్కుల (భీష్మ. ౧ ఆ.

మొదట 'చూపణలు' అనియుఁ గలదు. (గ్రా. విష.) ఏ-గీ-చూపణలుచూపి
 కొక నిత సా నిశ్చయై (కా. ౧౩౩ పు.) "చూపణు - చూపణులు. చూపరి
 ఇతి క్తవ్యమపి చూపాస్తరమై" (అహో. ౧౩౩౫ పు.) ఈవ్రాత ప్రామాణికము.
 "చూపణు. ద్వ. విణ. (చూపు+వాడు) చూడువాడు." (శ.ర.) "చూపరి. ద్వ.
 విణ. (చూపు+అరి) చూడఁదగినవాడు. సౌందర్యసంతుఁడు." (శ.ర.) అను
 శాస్త్రున 'చూపణు - చూపరి' అనునవి విభిన్న శబ్దములు. ఒకటికొకటి రూపాం
 తరము కానేరదు.

మరియు సువాహించిన భారతప్రయోగదృష్టములగు "చూపణు-పగణు"
 మున్నగువానికి "భూయసీదేశ్యశబ్దేషులోపవధాగమశ్చుతి." అను సభర్వణకారిక
 చేతకది (గ్రా. ౧౩౩౫ పు.) యడదగును.

నిత్యం దారాదేశ్యస్యాల్లో ధ్వలయోరురౌచ తత్ర
 స్తుః(ఆం. చిం. ఆజం. ౧౪ కా. అహో. ౩౨౨ పు.)

సన్నయా. ఉత్తోలోపశ్చ (వికృ. అజం ౫౨ కా. అహో. ౩౨౯)

౧౪౦౦ విషయము. తయో శ్చసాదా రేమాత్ర | ఉదతోః ప్రాయశోఽత్ర
 ఇత్. (వికృ. అజం. ౩౬ కా. అహో. ౩౧౦ పు.)

కల్పతరు. ౧౯౦౨ విష.:-ఈకారికలు వ్యాఖ్యాతచరములు. (౧౯౦౨ విష.)
 ఆలు మున్నగుశబ్దముల లు వర్ణస్థానమున బహువచన లులపరకత్వమున నిత్యముగాఁ
 బూర్ణబిందు పూర్వక డువర్ణాదేశ మగుననియు నట్టిబహువచన 'లుల'లకు నిత్య
 ముగా రురలాదేశ మగుననియు నట్టియాదేశ డువర్ణములోని 'ఉకారము' పాక్షిక
 ముగా లోపింపననియు ద్వితీయాద్యేశకవచనపరకత్వమున నాల్యాదుల లువర్ణము
 నుత్వమున కీర్త్యమగుననియుఁ బయికారికలలోఁ బ్రకృతవిషయమును సంబంధించిన
 భాగమున కభిప్రాయము నెన్నునది. ఉదా:-ఆలు - ఆండురు = ఆండు. ఆలిక్ -
 ఆండురక్ = ఆండ్రక్. కోడలు - కోడండురు = కోడండు. కోడలిక్ - కోడం
 డురక్ = కోడండ్రక్. మొ. ఆలు - కోడలు - మఱదలు - చెల్లెలు - చెలియలు.
 ఇవి యాల్యాదులు. ౧౯౦౨ విష. కల్పతరువున వివరింపఁబడినరీతి నహోబలపండితుని
 సమన్వయముచొప్పున నాలుప్రభృతుల లువర్ణస్థానమున నిత్యడువర్ణాదేశమును
 నద్దానియుత్వమునకును నిత్యలోపమును గల్గునపుడు "ఆలు - ఆండు" అనురీతినె
 రూపసిద్ధియగును. 'ఆండురు' మున్నగురీతిని రూపసిద్ధి కల్గనేరదు. కాని యట్టి డువర్ణో
 ల్లోపనిత్యత సన్నయాధర్వణసమ్మతము కామింజేసి (౧౯౦౨ విష.) యట్టిసమన్వయము
 గ్రాహ్యము కానేరదు. ముందు నిర్ణయింపఁబడురీతిని "కోడండ్రయందు" మున్నగు

ప్రయోగములు నన్నయాధర్వణసంస్కృతములు కామంజేసి (అ. ౨ విష.) యాశ్రింది ధారతప్రయోగములలోని "అంధ్రులలో - కోడండురయందు" మున్నగు ముష్టోల్లోపపాక్షికతాసిద్ధహామకలె నన్నయాధర్వణసంస్కృతములని ప్రకాశించుచున్నది. క. ఇమ్మరువరు నాంధ్రులలోనొక్కత.....(స్తో. ౨ ఆ. ౧౨౨, క. సంపరీవా కోడండురయం దభర్వీతపు... (సభా. ౨ ఆ. ౨౫౨) ఏ కాంధ్రయ్యంబు సన్నజవ రాండ్ర నెరుంజిడి (మును. ౨ ఆ. ౪౧) (విత్తరు) నీ, అంధ్రులు (అంధ్రుల) బిడ్డల.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౦౨)

ద్వివిధాద్యైకావచనకర్తవ్యమున నాంధ్రభృశుల కుండుముకాదును కిశ్వమును విధించు "తయో న్ననాదౌ..." అను నభర్వణకారికయ్యము విషయమున నహోబలకతచేసి ప్రామాణికవాక్యభిన్నమునాల్వాడు "పరిభక్తకములనెడి శ్రాంతి

విత్తరు. ౧౯౦ విషయ్యై ప్రయోగములు తనసమన్వయమునకు బాధకములు కాంగా అహోబలుడు చుయభారతప్రయోగములట్లుండలేదనియు "అంధ్రులలో—కోడండురయందు" అని కవిప్రయుక్తములనియు బోధించెయును "అపి సుయుక్తసమాప్తా భూయోస్తై లః ప్రదృశ్యతే నామ్నామ్" అనుచింతామణి సూత్రములోని "లః" అనునది 'రు' వర్ణకాదులకును నుపలక్షణమగుటచే "అంధ్రు" మున్నగువానిపై మరల 'రు' వర్ణకము నిల్పుటచే "అంధ్రురు" మున్నగుమామములు నిర్ణించుననియు నీక్రిందికిని వచించెను. "అపిసంయుక్తసమాప్తా భూయోస్తై లః ప్రదృశ్యతే నామ్నామ్. వాక్య.....మొనర్చుట ఇత్యాచార్యై ప్రయోగః - సమాప్తనష్టకా కేచిద్దేశ్యే పురపి శ్రుతా ఇత్యధర్వణోక్త్యా ఆత్మాపి లుప్తకస్యాప లక్షణత్వమ్. ఏత చాచార్యస్యా పృథివీతమేవ. సంపరీ వాకోడండురయం దభర్వీతపు నీపు (కోడండురయందను లకారపాత మచ్చుతప్పు) ఇత్యాది తత్ప్రయోగాత్" (అహో. ౩౪౧-౩౪౨ పు.) ఈయహోబలపతిసమన్వయము పక్షమునకు నభర్వణుని "ఉతోలోపశ్చ" అనుసూత్రము బాధకమగుచున్నది. "అంధ్రులలో - కోడండురయందు" అనుపాతములను గవిప్రయుక్తములనుగా బ్రాచీనుడగు నభర్వణాచార్యుడు విశ్వసించి "ఉతోలోపశ్చ" అనుపాక్షికోల్లోపసూత్రము నుపదేశించియుండగా దానిని వివరింపక జాతివిడిచి (చూడు. ౩౨౯ పు. అహో.) యభర్వణుడు విశ్వసించియున్న 'అంధ్రు' మున్నగువానిని 'అంధ్రురు' మున్నగు రీతిగఁ బాతములను మార్చి యట్టియపపాతములను నిర్వహించుటకయి నిరాధారమగు నుపలక్షణతావాక్యభిన్నచేయుట సరియ! (చూడు. ౨౦౪ విష.)

౧౨ సూర్యుని చుట్టూ 'ఆలింగ' మున్నగు సర్పిణీహవములు గల్గవు. (౧౯౦౮ I వి. ౧౦౩.)
 ౧౩ మును, సేవకపః విపులముగా విమర్శించియుండుటచే (౧౯౧౧ I ౧౯౩ I విష.)
 నీట మరల వ్రాయలేదు.

మునువాహరించినరీతి నాంధ్రశక్తినింతామణియందే చూచు ప్రభృతుల రూప
 సాధనప్రక్రియ విపులముగా నుపదేశింపబడియుండుటచేతఁ దచ్చేషగ్రంథమగు
 వికృతివివేకములోని చ్ఛలాంతరోపయోగియగు (౧౯౧౩ I విష.) "నిత్యం లులౌ రుకౌ
 స్యాత్మాముల్లోపాబహుళండుజః." (విశ్వ. అజం. ౧౭౦ కా.) అనుకారికకు "ఆంధ్రు
 జవరాంధ్రు - కోడంధ్రు - చెల్లెంధ్రు" అనునవి లక్ష్యములని కవిజనమండన
 వ్యాఖ్యాత యుదాహరించుట (విశ్వ. ౮౩ పుట.) కేవలము పొరపాటు.

ఆల్వాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును
 బాలవ్యాకరణ ముందటి లువర్ణంబునకు బిందుపూర్వకడకారంబు
 వివరణము. నగు. ౧౧.

౧౯౮ I విషయము. ఆంధ్రు - ఆంధ్రను. ఆలు - చెలియులు - చెల్లెలు -
 కోడలు - మఱుదలు ఇవి యాల్వాదులు.

సంజెనని. ౧౯౮ I విష:—ఆలుశబ్దము భార్యాదృష్టకము. 'జవరాలు - ధీరు
 కాలు' ఇత్యాది సమాసస్థలములందు స్త్రీసూత్రపరము. (బా. సంధి. ౩౧ సూ.).
 టెంకణాదిత్యుఁ డాలుశబ్దమును వ్యస్తతలో పైతము స్త్రీసూత్రపరముగాఁ బ్రయో
 గించెను. చ. కలుచుట దోసమే మగలఁ గల్వక యాండురు దొల్లి యాండురకాగలు
 తురె... (నన్ని. కు. ౮ ఆ. ౧౭౧ ప.) ఇట సూరి "ఆండురు" మున్నగురూపములు
 తనకు సమ్యతములుకామింజేసి "బూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణకము" అని వచింపఁడయ్యె.
 బా. ఆచ్ఛి. ౧౭ సూత్రముచొప్పున సంయోగపరకఖండము నిల్వనేరదు. ఖండము
 నిల్పినను బూర్ణమే యగును గాన "పూర్ణబిందువని వ్యాఖ్యిచేయఁబడెను. ఆండురు
 మున్నగు నుల్లోపాభావ రూపములు సూరికి సమ్యతములుకామింజేసినయే ప్రక్రియా
 లాఘువార్థము "బిందుపూర్వకడకారము" అని వచించెను. కాని యధర్వణుఁడు
 భారతప్రయోగానురోధమున "ఉతోలోపశ్చ" అనుసూత్రముతో సవరించిన
 యుల్లోపాభావపక్షరూపములగు "ఆండురు - కోడండురు" మున్నగురూపముల
 నహోబలపండితీయానుయాయయై సూరి సంగ్రహించికొనకుండుట సరికాదు.
 అట్లే యాలుప్రభృతులకు ద్వితీయాద్యైకవచన పరకత్వమున నధర్వణుఁడు
 "తయోశ్శసాదా" విత్యాదిసూత్రముచే విధించిన యిత్యమును సూరి సంగ్ర
 హించికొనకుండుటయు సరికాదు. అట్లుగుటచేతనే సూరి ప్రక్రియచొప్పున
 "ఆలును - ఆలుచేత" మున్నగురూపములె సిద్ధించునుగాని "అలిని - అలిచేతను"

మున్నగు నిత్యభుజితహావములు సిద్ధింపనేరవు. అల్పము లావవిభక్తికములనియు సూరి యుదాహరించలేదు. అట్లుచుట వైయాకరణసిద్ధాంతవిరుద్ధమని యీవఱకే వ్రాసియున్నాను. (విత్తర. II ౧౯౬ I విష.)

అధర్వణోపదిష్టమగునట్టి యాల్పముల యిత్యమును నిర్వహించు యతి స్థానాదిగతప్రయోగములు భారతమున లభింపలేదు. క. ఏతనవానిని వైవము నాలిని బంధులను.....(ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౩ ప.) సీ. గొంతి సంతటపాటు కోడలి బన్నంబు...(భీష్మ. ౨ ఆ. ౩౯౩ ప.) ఇట్టివి వెక్కుకలవు. ఈక్రింది యితర కవులప్రయోగములు గొంతరజ ఇత్తమును నిర్వహించఁజాలు ననచుగను. చ. కొంక తోడఁబట్టువులు గూరిమిచెల్లెల్ల క్రిన్ది సిద్ధలుక (వైష. ౭ ఆ. ౧౧ ప.) ఆ. వె.....ఏకతస్వి భూతి నెరపు నేను పుంవ్యక్తులకు నాలితనముతో సమాఖ్య మనుచు తెట్టు. (రాఘ. ౨ ఆ. ౮౩ ప.) భారతాత్మమున ‘అతనము = భార్యాత్మము.’ రామాయణాత్మమున ‘నాలితనము=కొంచెపుదనము’ అని యర్థము.

రోలో డి ల టా ముదితాంతస్య చ వాలుక్; సలోలో

శ్చ (ఆం. చిం. అజం. ౧౮ కా. ఆహా. ౩౩౭-

శ్చ సూక్ష్మ. ౩౩౯ పు.)

౧౯౯ విషయము. డ ల టా ము దితాం లుకస్యాత్ ప్రాయశో లే లుస

ర్లకేవైకృతానాం లుక భవేల్లడయారేకరూపతా.

(వికృ. అజం. ౫౭ కా. ఆహా. ౩౩౮ పు.)

కల్పితరు. ౧౯౯ విష:—పూర్వసూత్రమగు నిత్యం దారాదే శ్చేతిసూత్రము నుండి ‘లులయోః’ అనునది యనువర్తించును. లులయోః = ఒహువచన ‘లుల’ ల వ్యవహితపరము లగుచుండఁగా, రః=రెఫము, లః = అలఘులకారము, వా = వికల్ప ముగా నగును. వాశబ్దము ‘డలటా’ మిత్యాద్యుత్తరసూత్రమునుండి యాకృష్ట మగును. ఉదా:—ఊరులు = ఊర్లు = ఊల్లు. నీరులు = నీర్లు = నీల్లు. వెదురులు = వెదుర్లు = వెదుల్లు. మొ. ఈవిధి యిట్లు కొన్ని శబ్దములందే వర్తిల్లును. నన్నయ నాఁడు నేటివలె ద్రావిడశకారమునంటి యుచ్చారణ మలఘులకారమునకు రాలేదు. కావుననే నన్నయ “దన్త్య చకౌ గురురలౌ చ బిష్టుయుతౌ” అని యలఘు లకారచిహ్నమును వేటుగ వక్కాణించినవాడయ్యెను. (ప్రాచీనకాలమున లఘు లఘువులు రెండును ‘ల.ల’ అనురీతిని వ్రాయఁబడెడివి) అట్లయినను గాలక్రమమున నట్టియలఘులకారము (ల) ద్రావిడశకారమునకు సమీపస్థమగు నుచ్చారణము కల దగుచువచ్చెను. అక్కారణమునంతేసి యట్టియలఘులకారమునంత మర్యాచీను

లచే ప్రావిడళకారచిహ్నముతోనె వ్రాయబడుచున్నది. అట్టి యలఘులకారమును మూర్ధన్యముగాఁ బలుకక స్థానకరణకై ధిల్యము సోకని దంత్యముగానె పలుకుట వైయాకరణపండితకవీంద్రసమ్మతము. భేదము తెలియుటకై యీసందర్భమున నయ్యది నన్నయోపదిష్టలిపితోనె లిఖింపబడుచున్నది. నేడు - బాల - బాలికా - చేల - తూలాదిసంస్కృతశబ్దములందు లఘులకారమును, గోళవ్యాళగరళాది సంస్కృతశబ్దములందు నలఘులకారమును నుచ్చరించుట కెట్లు కవిపండితలోక వ్యవహారమె ప్రమాణమగుచున్నదో (ఒక్కరిలిగా వ్రాసినపుడును భేదోచ్ఛారణము కలదు) యట్లే నన్నయనాడును లఘ్వలఘులకారోచ్ఛారణభేదము కవి పండితాభిరుచిమూలకమై యుండెడిదని గ్రహింపనగును. కానఁ బ్రకృతసూరభమున లకారమునకు బహువచనపరకత్వమునఁ గల్గు నలఘుత్వము నట్టియొడల బహువచన లకారమునకుఁగల్గు న లఘుత్వమును పండితవ్యవహారసిద్ధములె యగునుగాన వానికి వేఱవిధాన మక్కఱలేదని భట్టారకుడు తలంచుచుండును. (విస్తర.) ఉదాః—కాలులు = కాల్లు. రోళలులు = రోళల్లు. ముందు వివరింపఁబోవు నధర్వణసూత్రముచొప్పున డాకులత్వము కల్గునపుడును దాని కలఘుత్వ మిట్లే పండితవ్యవహారముననె కల్గును. ఉదాః—త్రాడులు = త్రాల్లు. గుడులు = గుల్లు. మొ. (చిం. వి. పరి. 30 మొ. 3౯ విష.) (వై. పా. ౨౬౪-౨౬౫ విష.)

ఈసూత్రములోని వాశబ్దము వ్యవస్థావాచియగుటచేత ‘తేరు - పోరు - గోరు (ఏనుగు) మున్నగు పెక్కుశబ్దములలోని రకారముల కలఘులకారాదేశము

విస్తర. 1 ౧౯౯ విష.—ఇట్లు తెలంపక యాంధ్రభాషాచరిత్రకర్త గారీక్రింది రీతిని వ్రాయుట సరికాదు. “చింతామణియందు బహువచన ‘డల’ల కాదేశముగా నలఘులకారమువచ్చునని చెప్పబడియుండలేదు. “రోళః” అనుసూత్రమువలనఁ గలిగిన లకార మలఘులకారమనికూడ నందులేదు. కాఁబట్టి త్రాళ్లు - తళ్లు - చాళ్లు - అంబళ్లు - ఏళ్లు - గోళ్లు - మొదలగు నలఘులకారముతోఁగూడిన బహువచనరూపములు చింతామణివలన సిద్ధింపవు” (ఆం. భా. చ. ౧౬౪౨ పు.) నన్నయనాడు “త్రాడ్లు” అనురీతినే యుండెడివి. కావుననె నన్నయ డాకు నలఘులకారవిధి చేయలేదు. ‘త్రాళ్ళు-తళ్ళు’ అనురూపములు నన్నయసమ్మతములుకావు. అధర్వణాంగీకృతములు. మఱియు వీనిలో ‘ళ్లు’ అనురీతిని శకారము తర్వాత లకారము నుచ్చరించుట దుర్ఘటము కాన “ళ్ళు = ళ్లు” అని యుండవలెను. “రోళః” అని చింతామణి కర్త సూత్రించినపు డాతఁడు వేఱ యలఘులకారమని వక్కాణింపనేల? దస్త్యచక్షో గురురలౌ చ విస్తయతౌ” అని సూత్రించియున్నాడగుదా. (౨౯ II విష.)

ప్రజా. ఆర్కి. ౧౩ గూ. 'సలోలోశ్చేతి' సూత్రముచేతకోబలునియవ్యాఖ్య 703

లేదని యెఱుంగుచి. అలఘుచేఘమున కెచ్చటను నలఘులకారాచేఘములేదని తెలియనగును. ఉదా:—అటు - అటులు, పాటు - నూటులు, నీటు - (భర్త)ము, నీటులు, తీటు - తీటులు, పాటుడు - పాటులు, వాటు - వాటులు, మాటు - మాటులు, మొ.

నటలటామిత్యాది:—లులయోః = బహువచనలులలు పర మగుచుండఁగా, డలటామ్ = డకార లకార టకార ములయొక్కయు, తస్యచ = ఆపూర్వసూత్రోక్త చేఘముయొక్కయు, ఉదితామ్ = ప్రాప్తములగు లకారేకారములకు, వాలుక్ = వైకల్పికలోపము కల్గును. ఉదా:—త్రామలు = త్రామ్, (నన్నయకాలమున 'త్రాభ్య' కాలేదు.) కాలులు - కాట్లు (కాభ్య) పాటులు = పాట్లు, ఊరులు = ఊర్లు, గుడి - గుడులు = గుడ్లు, (నన్నయనాడు గుభ్యకాలేదు.) రోకలి - రోకలులు = రోకట్లు, (రోకభ్య) కోమటి - కోమటులు = కోమట్లు, పిరి = మెలి, పిరులు = పిర్లు. మొ. ప్రకృతసూత్రములోని 'తస్యచ' అనుదానికి లఘువునకు నలఘువునకును ననునన్తము వాశబ్దమహిమచేతనే గ్రహింపవలయును. కాక ఆర్లు - చూర్లు - ప్పర్లు మున్నగునవి సిద్ధించును.

సలోలోశ్చేతి:—లులయోః = బహువచన 'లుల' లు పరమగుచుండఁగా, సలి = లకారముతోఁగూడిన, లోశ్చ = 'లు' అనుదాని 'ఉ' కారమునకును, వాలుక్ = వైకల్పికలోపము, కల్గును. ఉదా:—నిల్లు+లు = నిల్ట్లు = విట్లు (విభ్య) సజాతీయవర్ణద్వయాధికసంయోగమున రెండుహల్లులుమాత్ర మే నిల్పుట సహజము కాన నిట నొకలకారము లోపించినది (౧౯౯ I విష. విస్తర.) ఇట్లే ముల్లు+లు = ముట్లు (ముభ్య) పల్లు+లు = పట్లు (పభ్య.) ఆహోబలవతి యీసూత్రమున కిట్లు యుక్తమగునన్తము చేసికొనక యీక్రిందిరీతి నపార్థమువ్రాసెను. "సలోలోశ్చ—వ్యా - లకారయుక్తస్య లోశ్చోకారస్య వాలుక్స్యాత్, పందిశ్వేసి - అంబల్లాచి - పందిభ్యవేసి - అంబభ్యగాచి. ఇత్యాది. నీరకోశ్, కొలకొలమంచు నితి కవిపితామహః. కేవల లువర్ణస్యాప్యల్లోప ఆచార్యస్యాభిమతవ. మ. ఉదయాస్తాచల సేతుశీతనగమధ్యోర్విపతుల్ సంతతాభ్యుదయుక ఇత్యాది తత్ప్రయోగాత్." (అహో. 33౯) ఈవ్యాఖ్య కేవలమును బూర్వాపరసందర్భశూన్యముగ నున్నది. పూర్వసూత్రమునందును బరసూత్రమునందును "లులయోః పరయోః" అనునది యనువర్తించుచుండఁగా నీసూత్రమున నట్టి యనువృత్తి నుజ్జగించి నన్నయసమ్మతము లగు "విట్లు (విభ్య) ముట్లు (ముభ్య)" అనురూపముల నుపేక్షించి, నన్నయాధర్వా సమ్మతములు కానట్టియు నర్వాచీనకావ్యప్రయుక్తములై నట్టియు "నీరు కోశ్ కొల

కొల” మున్నగు ప్రయోగములను సాధింపగడంగి యపార్థముచేయుట కహోబల కతిపంటివాఁ డెట్లు కడంగెనో తెలియకున్నది. ఈతని యీ ప్రామాదికమార్గముననే నారాయణీయగాణపతవివరణకర్తలును వివరించిరి. (నారా. గాణ. ఆచ్ఛి. ౧౬ ప. ౨౪౯ కా.) సూరియు నిట్టి యపమార్గముననే కావలయు విల్లు ముల్లు మున్నగు వానికిఁ జింతామణిసప్తతములగు విల్లు (విళ్ళు) ముల్లు (ముళ్ళు) మున్నగురూపములను బాలవ్యాకరణమున సంగ్రహింపలేదు. ఇంతియకాక “బహుళగ్రహణముచే, విల్లులు - పిల్లులు - పులులిత్యాదులందు లోపంబులేదు.” (బా. ఆచ్ఛి. ౧౨ సూ.) అనియు వివరించెను.

ప్రకృతమగు ‘సలోలోశ్చ’ అనుసూత్రములోని చకారమహిమచేత నీవిధి సార్వత్రికము కాదనియుఁ బ్రయోగదృష్టములందే వర్తిల్లుననియు గ్రహింపనగును గాన పిల్లులు - కల్లులు - తెల్లులు మున్నగుచోట్ల నీవిధి వర్తింపదు. (విస్తర. II)

ప్రకృతసూత్రముచొప్పున సిద్ధించిన ‘త్రాడ్లు - గుడ్లు’ మున్నగునవి భట్టారకునికాలమున సాధురూపములై యైయుండెడివని తోచెడిని. అట్లెకానిచో రేఫకుల త్వమును విధించిన యాతఁడు డకారమునకు నైతము లాదేశమును విధించియుండఁడా? అహోబలపతి ‘లడళ’ల యభేదాభిధానముచేఁ బ్రకృతసూత్రముచొప్పున స్వరలోపము గల్గఁగా నిల్చిన “కాల్లు - త్రాడ్లు” మున్నగుస్థలములందలి లడలకు శత్యమే కల్గునని వ్యాఖ్యచేసెను. అలఘులకారమునకును ద్రావిడశకారమునకును గలభేదము నాతఁడు గ్రహించియుండలేదు. “త్రాడు - త్రాళ్ళు, అంబలి - అంబళ్ళు రోలు - రోళ్ళు.....‘లడళా’ నా మభేదాభిధానా ద్రూపమేతత్.” (అహో. 33౪ పు.) ‘లడళ’ల కభేదాభిధాన మీక్రిందిరితిని వేటొకచోఁ జెప్పఁబడెను. “తత్ర కేషాం చిద్వర్ణానాం క్వచి దభిన్నతావ్యవహారః, ‘లడయోర్లళయోర్లైవ’ రలయోర్వబయోర్భిదేత్యుక్తేః. (అహో. ౧3౭ పు.) ఈమార్గమే భట్టారకునకును

విస్తర. II ౧౯౯ విషయము:—“రోలోడలటామునితాం, తస్యచవాలుక్ సలోలోశ్చ. అనునది యార్యాగీతియర్థభాగమునకుఁ గొఱవడియున్నది” (ఆం. భా. చ. ౧౬౪౩ పు.) ఆంధ్రభాషాచరిత్రకర్తగారు ప్రామాదికముగ నిట్లు వ్రాసిరి. ఇది గీతికాదనియు, నార్య యనియు వీరు గ్రహింపమిచే నిట్లు వ్రాసిరి. ఆర్యాగీతియనుట యింకొకపొరపాటు. ఆర్యాగీతిలక్షణము వేటు. కొఱవడియున్నదనుటకు నున్నవతి కైన నార్యాగీతిలక్షణముగలదా? ఇంకను మఱియాలుపద్యములు చింతామణిలోనివి గీతులుకావు వానియొడల వీరి కిట్టి సందేహ మేలపొడమలేదో? (వైయాకరణపారిజాతము ౧౧ విషయము.)

[బా. ఆ. బి. ౧. ౨. చూ.] కవికి సోపానమునూర్చుచు నాధర్మజుపద్ధతము కాదు. 737

సమ్యక్మోచచో రలలకును నభేదాభిభాన ముండుటచే “సోలః” అనునూత్రము నాతః డుపదేశించియే యుండడుగదా, నన్నయకేకాక యధర్మజుచకును నీయహో బలపండితుడు చూచినమాగ్ధము సమ్యక్తముకాకుండుటచే నాతః కీర్తింపిరితిని డకా రముచకు లిత్యము చుపదేశించెను. నన్నయచాడు సమ్యక్తములై యున్న త్రాళ్లు-గుడ్లు మున్నగురూపము లుత్తరొత్తరపండితకమింద్రుల కభిరుతములు కాకుండగా నట్టి యపిష్టరూపములను వారించుచు నధర్మజుడు “లడయోరేకరూపతా” అని యుపదేశించుచున్నాడు.

దలటామిత్యాది:—ఈశ్లోకములోని రెండవచరణము “ప్రాయశోఽపిలు వర్ణకే” అని యహోబలపండితీయమున నున్నను నాయొద్దనున్న వ్రాతప్రతిలో ‘ప్రాయశోలేలువర్ణకే’ అని యుండుటచే నదియే యుక్తమని యంగీకరింపబడెను. లే-లు-వర్ణకే = ద్వితీయాదిబహువచనలకారమును లువర్ణకమును బరములగు చుండగా, వైకృతానామ్ = ఆచ్ఛికములగు, దలటామ్ = దలటవర్ణములయొక్క, ఉదితామ్=ఉకారేకారములకు, (ఇది రేఫముమీఁది “డి”దిత్తులకును సుదలక్షణము). ప్రాయశః = తటుచుగా, లుక్స్యాత్ = లోపముగలుగును. నన్నయపాక్షిక లోపమును జెప్పగా నట్టిలోపము ప్రాయశమనియు నీవిధివైకృతములకె యగు ననియు నధర్మజుడు సవరించెను. మఱియు నట్లు, లుక్ = లోపముగల్గగా, లడయోః = లడలకు, అనగా ‘డు-డి’ వర్ణములస్వరములు లోపింపగా మిగిలిన వ్యంజనడకారమునకును దానితో సంయోగించియున్న బహువచనలకారమునకును ఏకరూపతా = ఏకాకారము, భవేత్ = సంభవించును, అనగా డకారమునకు లకారాదేశముచే గల్గునేకాకారము సంభవించునని తాత్పర్యము. ఉదా:—త్రాడులు (త్రాళ్లు) త్రాల్లు, గుడులు (గుడ్లు) గుల్లు, ఇచటి యలఘుత్వమును బండిత వ్యవహారసిద్ధమే యని గ్రహింపనగును.

త్రాళ్లు - గుడ్లు మున్నగుచోటులందలి డాకు లిత్యము నాదేశింపమిచే మాత్రమే నన్నయ కట్టిరూపములు సమ్యక్తములని వ్రాయబడెనుగాని నన్నయ భారతభాగమున నెచ్చటను నట్టిరూపములను నిర్వహింపజాలునట్టివిగాని నట్టి రూపములకు విలక్షణములయిన లత్యఘటితరూపములుగాని కవిప్రయుక్తములని విశ్వసింపదగిన యతిప్రాసాదిస్థలగతములు లభింపలేదు. కాని నన్నయనాటిశాసన ములలో నట్టిరూపము లనగా లత్యములేనిరూపములు వెలయుచున్నవి. “గుడ్లు (గుడి-బ) ౧౨౪౯ పుట, మామిడ్లు ౧౧౨౯ పుట.” (Nel. ins. R. 3౬ శాసనము.)

733 చూ3 'ఉఃఖలు' సాధించుట, 'ఉఃఖ్య' సాధింపమిహ కాదు. [౧౯౯ I వి. సూజీ.]

ప్రకృతసూత్రమున "ఉదితా" మ్మని చెప్పట యనావశ్యకమనియు 'ఇ'కార మెట్లును బహువచనపరకత్వమున "ఉద్భవాత్సే" అనుచొప్పున 'ఉ'కారమే యగు ననియు కేంకింపరాదు. ఉకారరూపము నందినను నయ్యది లోపింపవలసినదే యగు నపుడు మొదటనే యనఁగా సుత్వమునందకముచుపే లోపించుట ప్రక్రియాలాఘ వముకాదా యని భట్టారకుని యాశయముచు గ్రహింపవగును.

బహువచనము పరంబగునపుడు 'డ-ల-ట-ర'ల యుత్వం బునకు లోఁపంబు బహుళంబుగానగు. ౧౨.

గుండ్లు = గుండులు, గిండ్లు = గిండులు, కాళ్లు =
 బాలవ్యాకరణ కాలులు, మొసళ్లు = మొసలులు, గొంట్లు = గొంటులు,
 వివరణము. తుంట్లు = తుంటులు, గోడ్లు = గోదులు, సీవిర్లు = సీవిరులు;
 ౧౯౯ I విషయము బహుళగ్రహణముచే - విల్లులు - పిల్లులు - పులు
 లిత్యాదులందు లోపంబులేదు. తత్సమంబులం గోటి
 పిప్పలిశబ్దంబుల కీకార్యంబు చూపట్టెడు. కోట్లు =
 కోటులు, పిప్పళ్లు = పిప్పలులు.

సంజీవని. ౧౯౯ I విష:—అర్థములు:—గుండు = తాయి, గిండి = సన్నపు మెడగలచెంబు, గొంటు = దుష్టుడు, తుంటి = కటిపార్శ్వభాగము, సీవిరి = వింజా మరము = వ్యజనము, కోటి = నూలులక్షలు. 'సీవిరులు' అనుచో బా. తత్స. ౪౭ సూత్రముచొప్పున సుప్తోత్తమేత్వమున కుత్వము రాలేదు.

"నలడాదే రస్త దుతశ్చ" అనుచితామణిసంధిసూత్రమును దానివివరణ మగు బా.ప్రకీ.౧౭ సూత్రమును బ్రాతిపదికమధ్యగతోకారమునకుమాత్రమే లోప మును వచించునవగుటంజేసి విభక్తిపరకత్వమునందలి యుల్లోపమును వేఱుగ నిట్లు సూత్రింపవలసెను. బహువచన లులలు పరమగునపుడు 'డ-ల-ట-ర' అనువానిపై నున్న 'ఉ' కారము బహుళముగా లోపించును. శబ్దగతోకారమునకును బా. తత్స. ౪౫ సూత్రముచొప్పున సిద్ధించు 'ఉ' కారమునకును నట్టిలోపము కల్గును. కావుననే యొక్కొకదానికి 'ఉదంతము-ఇదంతము' అనురెండేసిశబ్దము లుదాహరింపఁబడినవి.

ప్రకృతసూత్రములోని రలలు లఘువులుమాత్రమే యని సూరి యభి ప్రాయము నూహింపఁదగును. బా. ఆచ్చి. ౧౩ సూత్రముచొప్పున 'ఉఃఖలు - పంది ఖలు - గోఖలు' మున్నగురూపములను సాధించి యుదాహరించెనేకాని 'ఉఃఖ్య - పందిఖ్య - గోఖ్య' మున్నగురూపముల నుదాహరింపలేదు. బా. ఆచ్చి. ౧౪ సూత్ర మున బహువచనసంక్లిష్ట 'డ-ల' లకే యలఘుళకారాదేశమును విధించెనుగాని

[బా. అచ్చి. ౧౨ పా. ౩] 'జ్ఞాన-వృత్తి-దృష్టు' మహాకవిప్రయుక్తిములు కొపు 732

సంఘమునకు విధింపలేదు. కాగా "జ్ఞాన - వంశిజ్ఞాన - గోళజ్ఞాన" మున్నగురూపములు సూరికి సమస్తములుకావనక తీరకున్నది. కాని యిట్లు సూరికి సమస్తములు కావనం దగు "జ్ఞాన-నీళ-వీణ" (పాటలు) మున్నగురూపములు ప్రయోగదృష్టము లగు చున్నవి. సీ. అల యనాదిప్రవాహములైన యేర్లవం, కలు దిద్దుటే వివేకంబు కలిమి (నరస. ౫ ఆ. ౧౨౩ ప.) గీ. వీణనీళలకొండె వేన్నీళ్ళకొండె. (మార్కం. 3 ఆ. ప్రా. సం. ౧౫ సూ.) (౧౯౯ III.) 'జ్ఞాన' అనుచితామణిసూత్రము, 'జ్ఞాన-గోళజ్ఞాన' మున్నగురూపములను సాధించుచున్నది. సూరి యుపేక్షించుట వింత.

ఈలోకమాచ్చికిశబ్దములందుమాత్రమే వర్తిల్లును. ఉదా:- గౌరి-గౌరులు, వనచారి - వనచారులు, అశి - అశులు, తి (అగ్ని) కీలులు మున్నగుసంస్కృతసమ శబ్దములం దీవిధి వర్తిల్లనేరదు. కావుననేకా సూరి బహుళగ్రహణప్రయోజనముగా "జ్ఞాన పిప్పల" అనురెండుసంస్కృతసమశబ్దములందుమాత్ర మిక్కార్థము వర్తిల్లుటను సమర్థించికొనవలసెను. "పిప్పళ" ఇత్యాదిరూపంతుసంస్కృతసమ ప్రాకృతసమత్వేన జ్ఞాయమ్ (అహో. 33౨ పు.) అని యహోబలవతిప్రాయుట సరికాదు. ఈపక్షమున ననంతములగు సంస్కృతసమశబ్దములు సంస్కృతసమ ప్రాకృత సమత్వమున నాచ్చికములు కావలసివచ్చును. కాన నిట్టి యవమార్గమునఁజూపుట కంటె దత్తమములందె క్యాచిత్కముగా నివిధివర్తలునని సూరి యంగీకరించుట యుక్తమనఁదగును. కాని యిట్టి కవిప్రయోగమగడదు. క. సురపితృకోట్లం బూర్వాపరపక్షదినముల... (కొం. ౨ ఆ. ౨౫ ప.) ఇట్టి సంస్కృతసమాసగతస్థలములం దహోబలవతి తనమార్గమునువిడిచికొని సంస్కృతసమములం దీవిధికి బ్రవృత్తి సంగీకరింపక తీరదుగదా. చ. తనచతురంగసేనలు శతంబులు వేలును గోట్లునున్... (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౮ ప.) వీనిలో 'కోటులు' నిల్వినను తీరిలేదు.

నేటి ముద్రణసంస్కర్తలు కొందఱు భారతమున "దృష్టు" అనుశబ్దమును బ్రక్షిప్తముచేయుచున్నారు. "దృష్టి-సం-వి-ఇ-స్తీ. (బ-దృష్టులు-దృష్టు) క.....రా | గమన ననోన్యస్యస్తే | హమ్యులు నెడి దృష్టునిలిపి రయ్యువతపయిన్." (అది. ౮ ఆ. ౧౦౬) (సూ. రా. ని.) ఇట సుందోఽసుందులను సోదరులు చూచుటలో బహువచనమావశ్యకమని ప్రక్షిప్తపాఠకారులయాశయమై యుండును. ఇట్లే మఱొకచోటను గలదు. ఉ. అజ్ఞులు కొంద అప్పు డపహాసముచేయుచు గూఢ రూపరేఖాజ్ఞాతలేమిఁ దద్వికృతకాయముమీఁదను దృష్టు నిల్పఁగా... (విరా. ౪ ఆ. ౨౪ ప.) (వావిళ్ళముద్రణము) ఇట్టి చోటులందెల్ల బహుత్వమునందును జాత్యేక వచనప్రయోగము నిర్దృష్టమగుటంచేసి "దృష్టి నిల్పిరి" "దృష్టినిల్పఁగా" అనురీతిని

740 హల్పరితత్వమునద్విత్యములలోనొకదానిలోఁగూడ్యలోఁగలదు (గ్రహణవి. సంజ్ఞ.)

జైస్థలద్వయముచందును గపప్రయుక్తపాతములై యుండునని గ్రహింపవగును. “దృష్టు కోట్లు-పిప్పళ్య” అనురూపములను నిర్వహింపఁజాలు కవిప్రయుక్తములని విశ్వసించఁదగిన ప్రామాణికప్రయోగములు లేమింజేసి యవి యుపేక్ష్యము లనఁదగును.

బహుళగ్రహణముచేత నీవిధి సార్వత్రికముకాదనుచు సూరి “బహుళగ్రహణముచే విల్లులు - పిల్లులు - పులులిత్యాదులందు లోపంబులేదు.” అని ప్రకృత సూత్రమున వివరించెనుగాని “పిల్లులు - తల్లులు - పులులు- గాలులు (వాయువులు)” ఇత్యాదులందు వర్తిల్లదనుట యుక్తమైనను, “విల్లులు - ముల్లులు” మున్నగుచోట్ల “సలోలోశ్చ” అనుచింతామణిసూత్రముచొప్పున నుల్లోపముకల్గదనుటసరికాదు. అహోబలపతి “సలోలోశ్చ” అనుసూత్రమునకుఁజేసిన ప్రామాదికవ్యాఖ్య యిట్టి పొరపాటునకు మూలమనఁదగును. (గ్రహణ విష. కల్పతరు.) పైరీతిని విల్లు-ముల్లు-పల్లు - మున్నగు ద్విరుక్త లకారస్థలములందేకాక చెట్టు - పట్టు - గుడ్డు మున్నగు టడల ద్విరుక్తిస్థలములందును నుల్లోపముకల్గును. అట్టియెడల ‘చెట్టు - గుడ్డు’ అనియే యుండఁదగియున్నను హలంతరసంయోగమున ద్విత్వోచ్చారణము వినఁబడ నేరదు కాఁబట్టి యట్టిచోట్ల నుత్వమేకాక ద్విత్వములోని యొకహల్లును లోపించునని గ్రహింపవలయును. (విస్తర.). ఉదా:—విళ్ళు - ముళ్ళు - చెట్టు-గుడ్డు. మొ.

(విస్తర. గ్రహణ I విష:—సంస్కృతమునందును నిట్టిపద్ధతిగలదు. (రర) అనచిత (ర-ర-రః) అచః పరస్య యరో ద్వే వాస్తః నత్వచి. (గీ. ౬) త్రిప్రభృతిషు శాకటాయనస్య (ర-ర-గీ) త్ర్యాదిషు వల్లేషు సంయుక్తేషు వా ద్విత్వమ్. ఇన్ ద్విః= ఇన్ ద్విః, రాష్ట్రమ్ = రాష్ట్రమ్, (గీ. ౭) సర్వత్రశాకల్యస్య (ర-ర-గీ) ద్విత్వం, అర్కః... (గీ. ౮) దీర్ఘదాచార్యాణామ్. (ర-ర-గీ) ద్విత్వం. దాత్రమ్-పాత్రమ్. (నీ. కౌ. అచ్ఛంధి.)

“దీర్ఘదాచార్యాణామ్...అనచితత్వత్ర వా గ్రహణ మనువర్తత ఇతి నాన్యైలావితీసూత్రే కైయటః - ఏవంచ అనచితత్వేనద్విత్వవికల్పసిద్ధౌత్రిప్రభృతిష్విత్వాదిసూత్రత్రయం నారమ్భణీయమితి ప్రాథమనోరమాయాంస్థితమ్. ఏతత్సూత్రత్రయవిరోధాదనచితత్వత్ర వా గ్రహణం నానువర్త్యమితియుక్తం ప్రతిభాతి.” (నీ. కౌ. గీ. ౮ సూ. బాలమనోరమావ్యాఖ్య.). అచ్చుకంటఁ బరమగునట్టియు, హల్పరికమగునట్టియు ద్విత్వములో నొకహల్లులోపించునని యీసందర్భమున వ్యాఖ్యచేసికొనుట యుక్తమని తోచుచున్నది. ఇట్టి యుద్దేశముచేతనే కావలయుఁ గొన్నికోశములందు యీత్రాదిశబ్దము లేక తకారకములుగఁ జూపఁబడియున్నవి

ప్రయోగములు:—చ. పశుములః జట్టమూతి యిడి.....(హరి. పూ. భా. ౫౪. ౨౦గె. ౩. ఆహ్వానియవయంబు నక్తమయము నగు, పట్టు పాశేమేరలై న... (ద్రోణ. ౨౪. ౪.౩.) గీ. తోయధవవేణిపాదముల తుడిచి మెట్లువెట్టి... (హను. ౫౪. ౪.౩.) ఉ...దంతపుమెట్లువెంబడింజేవడి... (ఆ. ము. ౧౪. ౪.౩.) కీ. కొట్లు జేహకుల గొనబుటుంగడులందు... (ఆచ్ఛ. రా. బాల. ౪౭౭ ప. (సూ. రా. ని) చ. శిల లఖ లంబు లింగములు చెట్లు సమస్తము కల్పభూజమురే! (విక్ర. ౧ ఆ. ౧౯౯ సూ. రా. ని) గీ. గుడ్డు మిడికించుచును గుడ్లకూబరీతి (శుక. ౭ ఆ. ౩౦ సూ. రా. ని) చ.....ఒండు రెండెనునగొడ్లకు నోరీకిపోక ప్రక్కకుకా. (వేం. పంచ. ౧ ఆ. ౪౩౩ ప.)

పంజీ. ౧౯౯ II విషయ:—‘కాలు - కాలలు - మొరల - మొరలులు.’ అను చోట్లఁ బ్రకృతసూత్రముచొప్పున నుత్పలోపముకాక ‘కాల్లు - మొరల్లు’ అను

ఉదా:—శత్రు = శత్రు. మిత్ర = మిత్ర. క్షత్ర = క్షత్ర. పుత్ర = పుత్ర. పత్ర = పత్ర. మొ. ప్రయోగములు. శా.క్షత్రియవంశ్యుడై ధర్మజ్ఞఁ గావంగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రులనఁగా పుతికెక్కిన నాలుగుజాతులకొ స్వచాః రిత్రము దప్పకుండగఁ బడిక్షేతుకాచినయట్లు రామమాంధాత్యరఘుక్షీతీశులు ముదంబునఁ గాచిరె యేయుగంబులకొ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౭౭) క. క్షత్రియధర్మంబున మాంధాత్యుడు రాజ్యంబు నీతిదగఁబాలించెకొ. శాత్రవరహితంబుగ నిజగోత్రము నెలయంగఁ బ్రజలు గొనియాడంగన్ (నంచెసింగన ఒలరామవిజయములోనిదని రంగ రాట్ ఛందము మూడవయంకము సంయుతాశుయుత ప్రాసపందర్భమున నుదాహృతము) క. శత్రు జనులు చెలుచుటయును మిత్రులు ప్రదికించుటయును మిన్నక యాపత్పాత్రతయును సంపదయు విధాత్యుడు సంధించుజూవె తతతోఁ బురుషుకొ (శాంతి. ౪ ఆ. ౩౭౪ ప.) “విధాత్రాజ్ఞంగలుగుజూవె” అని వాసిశ్వవారిముద్రణ ములోఁ జూపబడినపాతాంతరము ప్రక్షిప్తము. తాళపత్రమూత్యకలందెల్ల ‘విధాత్యుడు’ అనుపాతమే కన్పట్టుచున్నది. క్షత్రాదిశబ్దములలోని ‘త్ర’ ద్వితీయకారకము. “క్షత్ర - పు. క్షణ - క్షిప్ - క్షత్. తతస్త్రాయతే - (త్రై+క).....” “మిత్ర- న. (మిత్రతి+స్మిహ్యతి - మిద+త్ర)...” “శత్రు. పు. (శద+త్రుకొ)...” “పత్ర. న. (పత+ప్త్రుకొ)...” “పుత్ర (త్ర) పు. (పుతస్త్రాయతే - పున్నామ్నానరకాద్యస్తాత్ | పితరంత్రాయతేసుతః!.....పూ+క్త్ర | హ్రస్వశ్చ).....” (శబ్దస్తో) ఇట్టి వ్యుత్తులచొప్పున క్షత్రాదిశబ్దములలో నొకతేకారములోపించిన దనుటకుఁ బైమహా కవిప్రయోగములు ప్రమాణము లగుచున్నవి.

రూపములు లభించును. బా. ఆచ్చి. ౧౪ సూత్రముచొప్పున వీని 'ల్లు' అనునది 'ళ్ళు' అనురూపమును నిత్యముగానందును. కాన సూరి 'కాళ్ళు - మొసళ్ళు' అని యుదాహరించెను. పరిశీలింపఁగా నీరూపము లపశబ్దములని తోచుచున్నది. అలఘులకారము నుచ్చరించినవెంటనే దాని కవ్యవహిత పరముగా సంయోగించియున్న లఘులకారమును బలుకుట కేవలము నశకృష్టముగదా. కావుననే యధర్వణుడు "లడయోరేశరూపతా" యని వచించెను. కేతనయుఁ బెద్దిరాజును గంఠోక్తముగ నిట్టి యెడల "ళ్ళు" అనుదానినే విధించిరి.

క. రులుడుడు లంత్యములై నకాలుల నడఁచి తదంత్యములకు ఖృష్టగు బహుతం । బలుగోళ్ళని కొనప్రేళ్ళని । కలగూళ్ళని లేళ్ళు నాఁగఁ గ్రమమై యునికిఁ (ఆం. భూ. ౭౭ ప.) గీ. పాలు కుండేలు గోరను పలుకులెల్ల । బాళ్ళు కుండేళ్ళు గోళ్ళు నాఁబడఁధరిత్రి. (కావ్యాళం. ౯ ఉల్లా. ౮౮ ప.)

సంజీవని. ౧౯౯ III విషయము:—“రోలః” అని నన్నయ ప్రత్యేకముగా సూత్రించి యుండఁగాఁ బయిరితిని గేతనయుఁ పెద్దిరాజును రేఫమునకు పైతము డలలతో పాటుగ 'ళ్ళు' అనురూపము విధించియుండఁగా సూరి “గోర్లు” మున్నగుచోట్ల సయితము “త్రాళ్ళు - మొసళ్ళు” మున్నగువానియందువలెనే ‘బా. ఆచ్చి. ౧౪ సూత్రమున నలఘులకారవిధానము చేయకుండుట సరికాదనకతీరదు. సీ. సీతనూధవులు గన్నీళ్ళులు దొరఁగన, త్యంతశోకము (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౩౩౩) కా. వాలాదుం గొన గోళ్ళనివలసత న్వాయించుచో... (మనుచ. ౩ ఆ. ౫౭) సీ. రవయుంగరంబుల రత్నాల దీప్తులు వాలాదుగోళ్ళవై జాలువాఱ (హర. ౫ ఆ. ౪౪ ప.) గీ. ఏళ్ళనీళ్ళులనొండె వెన్నిళ్ళనొండె (మార్కం. ౩ ఆ. ప్రాథ. సంధి. ౧౫) పైవానిలోఁ గొన్నిట 'ళ్ళు' అనుచో 'ర్లు' అనియే కవిప్రయుక్త మనరాదా యని సూరిపక్షమున సమర్థించిన సమర్థింప నగుసేమోకాని, పైద్రోణపర్వప్రయోగమునందును మార్కండేయపురాణ ప్రయోగమునందును “నీళ్ళులు - నీళ్ళుల” అనువానిలో “అపిసంయుక్తసమాప్తో భూయో నై లుః ప్రద్యౌత్యై నామ్నామ్” అనుచితామణిసూత్రముచొప్పున 'ళ్ళు' అనురూపమే కవిప్రయుక్త మనకతప్పదు (౨౦౪ విష.) యతిప్రాసస్థలగతప్రయోగములు లభింపకున్నను బయినుదాహరించినరీతిని నన్నయ కేతన పెద్దిరాజులు కంఠోక్తములుగ్గ సూత్రించుటయును బయిద్రోణపర్వపద్యములలోని “నీళ్ళులు” మున్నగు ప్రయోగములును నలఘులకారస్థితిని నిర్వహింపఁజాలియున్నవి.

‘ఏటు’ శబ్దములోనిది అకార మగుటండెని ‘ఆటు = ఆటులు = ఆర్లు, నూటు = నూటులు = నూర్లు’ అనుచోటులందువలెనే ‘ఏళ్ళు’ అనురూపము లభింపఁ

[బా. ఆచ్చి. ౧౩ సూ.] ఏళ్ళు (చదులు) అనురూపము సాధుచనుట సుదిగ్ధము 743

జాలదని వైనివ్రాయఁబడెనుగాని “ఏటు - ఏళ్ళు” (బాలసర. ఆంధ్ర. ౧౨ కారి వ్యా.) అనుచొప్పున నీవిషయము నిశ్చయమగుజాలము. ‘ఏటులు’ అనుచో నుత్పలలోపము కలుగవు ‘ఏడ్లు’ అనుకొని అకారము లఘురేఫముగనె మాటును. బహువచనలకారసంయుక్తరేఫమునకు నలఘులకారాదేశము “గోడ్లు = గోళ్ళు, నీడ్లు = నీళ్ళు, పేడ్లు = పేళ్ళు, నోడ్లు = నోళ్ళు, షాడ్లు = షాళ్ళు, పందిడ్లు = పందిళ్ళు, వెదుడ్లు = వెదుళ్ళు” మున్నగు ననేకస్థలములందు సమ్యతమైయున్నది. తేరు = తేర్లు, దారి = దాల్లు, దారు = దాల్లు, గొరు (ఏరుగు) గొడ్లు, రెండుసారులు = రెండు సాల్లు, నూటు - చూడ్లు - ఆటు - అడ్లు మున్నగు ననేకస్థలములందు “అలఘు”లాదేశము సమ్యతమైయుండలేదు.

బహువచనంబు పరంబగునపు డసంయుక్తంబులయి
యుదంతంబులైన “డ - ల - ర” ల కలఘులకారంబు

బాలవ్యా. బహుళంబుగా నగు. ౧౩.

అంగవిషయము. శ్రావులు = శ్రాదులు, గుమ్మళులు = గుమ్మడులు,
మొగిళులు = మొగిలులు, పిడికిళులు = పిడికిలులు,
ఊళులు = ఊరులు, పందిళులు = పందిరులు.

సంజీవని. ౨౦౦ విష:—అర్థ—మొగిళులు = మేఘములు. అలఘులకారమున కనురూపముగా ద్రావిడ శకారమును నిల్పుట కాలక్రమమున వాడుక కెక్కుటచే సూరి యట్టిపద్ధతి నవలంబించెను. (౧౯౯ విష.)

ఉదంతత్వము ప్రకృతసూత్రమునందలిది శబ్దసిద్ధముగాని వ్యాకరణసిద్ధముగాని కావచ్చునని “గుమ్మళులు - పిడికిళులు” అను నుదాహృతులై సూరి గారి యట్టి యాశయమును విశదీకరించుచున్నది. బా. తత్స. ౪౫ సూత్రముచే “గుమ్మడి” మున్నగువాని ‘ఇ’ కారమున కుత్వము కలుగుచున్నది. ఉదా:—“గుమ్మడి+లు = గుమ్మడులు” అనుచోఁ బ్రకృతసూత్రమున డా కలఘులకారాదేశమురాఁగా ‘గుమ్మళులు’ అనురూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇట్లే పిడికిళులు - పందిళులు. మొదలగు వానిని సాధించుకొననగును. ‘పిడికిలి - పందిరి’ మున్నగుశబ్దములందు. బా. తత్స. ౪౬ సూత్రముచే రావలసిన యుపాత్తమేత్వము బా. తత్స. ౪౭ సూత్రముచే వారింపఁబడుచున్నది. సూత్రములోని “అసంయుక్తత్వ” విశేషణముచే “గుడ్డులు (గుడ్డు) గిడ్డులు (గిడ్డి) తల్లులు (తల్లి) మున్నగువానియందలి ‘డల’ ల కలఘులకారాదేశమురాదయ్యెను. ఇందలి రకారము లఘువే యను సూరి

యుద్దేశ మాతని 'ఊభలు' మున్నగులఘురేఫమాత్రోదాహృతినిబట్టి యూహింప వచ్చును. బా. సంజ్ఞా. ౧౮ సూత్రము వివరణమున "ఏభలు - పాభలు - త్రాభలని బహుత్వమందు "రలడ" ల కాదేశమైన 'ళ' కార మలఘువు." అనువాక్యము నందును "ర" అనుదాని కాదేశమైన" అనియే సూరి వచించుటంజేసి రేఫమునకే యలఘులాదేశమరియు నందలి "ఏభు" లనుదాని యేకవచనము లఘురేఫఘటిత మగు "ఏకు - డే - వి - ఎఱ్ఱలనుగట్టి"దున్నుటకు నిర్ధపటిచిన నాంగలి.....౨ తలనొప్పి....." (శ-౮) అని యుదాహరింపబడిన యేరుశబ్దమేయనియు నదీ వాచకమగు 'ఏఱు' శబ్దముకాదనియు నిర్ణయింపనగును.

నేటిముద్రణములందును గొన్ని తాళపత్రమాతృకలందును, సీసూత్రము నకు లక్ష్యములు వెక్కు కన్నట్లుచున్నవి. బాలవ్యాకరణ తదనుమాయిలక్షణ గ్రంథములవ్యాప్తిచే నట్టిరూపములు గ్రంథములకెక్కినవో? అట్టిలేఖనముల చేతనే సూరి ప్రభృతులిట్లు సూత్రించిరో తెలియకున్నది. 'ఊభలు - పేభలు - గోభలు - మున్నగువానిలోని యలఘులకారాదేశమును నిర్వహింపజాలు ప్రాసాదిస్థలనిబద్ధప్రబలప్రయోగములు లభించుట కవకాశమున్నను కన్నట్లు లేదు. కాని నేటిముద్రణాదులలో నిట్లున్నవి. తే.గీ. నేడు పదినాళులేని..... (భీష్మ. ౩ ఆ. ౩౬౮ ప.) మ. వెలుచంగోభులనొత్తి.....(ఆను. ౧ ఆ. ౨౩౫) క. మొగిళులులేకయు నుఱుములు.....(భీష్మ. ౧ ఆ. ౯) గీ. తటిమి నీళులు ద్రావించి తడవిమగుడ.....(ద్రోణ. ౩ ఆ. ౧౬౩) ఆ.వె. కేలుదోయిగడుగ వ్రేళుల తుదనంటు.....(పాండు. ౩ ఆ. ౧౮౦) వై చోటులందెల్ల "పదినాడు లేనియు, గోరులనొత్తి - మొగిలులు - నీరులు - వ్రేలులు" అనియే కవిప్రయుక్తము లనుటలో ఊతియేమియులేదు. లఘులఘులకారములకేకాక మూర్ధన్యళకారదంత్య లకారములకును యతిప్రాసమైత్రి కవిసమ్మతమైయుండుటచేత నీయలఘులకారాదేశ తదభావములను లకారపక్షమున నిర్ణయింపజాలు ప్రయోగములు దొరకుట దుర్లభమనడగును మహాకవిప్రయోగ ప్రామాణ్యములేనపుడు ప్రాచీనప్రామాణిక వైయాకరణోపదేశరూప ప్రామాణ్యమైన నుండవలయును. ప్రకృతసూత్రమునకు లక్ష్యములగు "త్రాభలు - గుమ్మభలు - మొగిళులు - పిడికిళులు - ఊభలు - పంది భులు" మున్నగువానిలోని యలఘులకారాదేశమునకట్టి ప్రాచీనవ్యాకరణ ప్రామాణ్యమునైతము లేమింజేసి యట్టిరూపములు నిర్మూలములనకతీరదు. నాడు - మూడు మున్నగునవి సబిందుకములగుటచే వానిలోని యలఘులకారాదేశము వ్యాకరణ విరుద్ధమునగుచున్నది. (౮౮-౧౦ విష.) ఊరులు మున్నగువానిలోని

[బా. ఆచ్ఛి. ౧౨ సూ.] సూరికర్షణమున 'స్థ' అనునది కలుగుట దుష్కరము 740

రుక్ష్మమువలన చుంట్లము లోనింపకను మిగిలిన శేషమునకు బహువచన లకారకర్తృత్వమున నలఘులకారాదేశము "గోళి" అను వింతానుకూల్యముచే నుపదేశించబడెనెకాని యల్లోపముకాకవును ముదిరిన ముక్తమునకు యాదేశము విధింపబడలేదు. అధ్వయమునైతే ముల్లోపానంతరముననే "త్రైశ్శబ్దానాం ల్లో పవేల్లడయోలేకరూపతా" (౧౯౯ విష.) అని లక్షణ శాస్త్రమున నాదేశించెనుగాని యల్లోపమునకు బూర్వము లాదేశము నుపదేశించలేదు. కావున సూరియొం దదనుయానులగు "జాళిలు - కాళిలు - త్రాళిలు" అను వాతసూచములందలి యలఘులకారాదేశమును ప్రసక్తమునైనను నివాధానముగా నున్నదిని గ్రహించవలయును.

బహువచన స్త్రోబంబులయి యన్నిరుక్తమునైన డకార
బాలవ్యాకరణ లకారంబుల కలఘులకారంబు నిత్యంబుగా నగు. ౧౨.
౨౦౧ విషయము. త్రాళ్ళి - గుమ్మళ్ళి - మొగిళ్ళి - మొసళ్ళి - విళ్ళి -
శిళ్ళి.

సూచన. ౨౦౧ విష:—ఈసూత్రమునకును ౧౯౯ విషయము నన్నయాధ ర్వణీయమే మూలము. అర్థములు:—మొగిలు = మేళము, విడి = (విళ్ళి) అక్షణ కాంతి, పరాక్రమము, సిడి = (శిళ్ళి) బిగింపు, "ఏనుగుక్రక్కలు పొడిచి నెనరించు టకయి అర్థచంద్రాకారముగా దీక్కుతోడైన ఆలుగుగలవేషుండము" (శ.ర)

త్రాడు - గుమ్మడి - మున్నగువాని బహువచనరూపములం దల్లోపము రాగా (బా. ఆచ్ఛి. ౧౨ సూ.) నేర్పడు త్రాళ్ళి - గుమ్మళ్ళి మొదలగురూపములు నన్నయకాలమునకు దర్బాత వైయాకరణపండిత కవీంద్రులకు పష్టతములు కామిం జేసి యట్టి రూపములను వారిచి యట్టియెడలనున్న ప్రకృతినంబంధమైన డకారమునకు నిత్యముగా నలఘులకారము నాదేశించి త్రాళ్ళి-గుమ్మళ్ళి మున్నగు రూపములను సాధించుటకును నల్లోపమున నేర్పడిన మొగిళ్ళి-మొసళ్ళి మున్నగు వానిని వారిచి మొగిళ్ళి-మొసళ్ళి మున్నగురూపములను సాధించుటకును సూరిచే బ్రకృతసూత్రమారంభించెను.

ప్రకృతసూత్రమునందలి "త్రాళ్ళి - కాళ్ళి" మున్నగువానియందు నల ఘులకారోచ్ఛారణమున కవ్యసహితముగా లఘుకారోచ్ఛారణము దుష్టమను తలంపున నె యధర్వణుడు "లడయోలేకరూపతా" అనియుం గేతనవెద్దిరాజులు 'భృ' అగుననియు నుపదేశించుటను గ్రహించుజాలక సూరి బహువచన లకార మునకు సముత మలఘులకారాదేశమును సూత్రింపకుండుట పొరపాటు. అట్లే

‘జుట్ట’ మున్నగుస్థలములందును నలఘులకారద్వయాదేశమును జేయకుండుటయు నవిమర్శితమాలకమే యనఁదగును. ఇట్టి సూరి ప్రక్రియ ననుసరించియే యనుశాసన గణపతవివరణకర్తలును బహువచన లకారమునకు నలఘులకారాదేశమును సూచింపరైరి.

సహజోకారముతోఁ గూడిన లడలకేకాక బా. తత్స. ౪౫ సూత్రము చొప్పునవచ్చు నుత్వముతోఁ గూడిన లడలకును నలఘులకారాదేశము గల్గుననుచు సూరి యట్టి ద్వివిధోదాహృతులను నొసంగెను. త్రాళ్లు - గుచ్చుళ్లు. మొ. సూత్రమున నద్విగుక్తములనుటచే గుచ్చ మున్నగుశబ్దముల బహువచనరూపములు “గుళ్లు” మున్నగురీతి నేర్పడనేరవు. బహువచన శ్లిష్టంబులనుటచేత త్రాళ్లకా-త్రాళ్లచేతకా మున్నగు ద్వితీయాది బహువచనరూపములందును బ్రకృతసూత్రము వర్తిల్లునని యెఱుంగునది. “ఏండ్లు - తేండ్లు” మున్నగుచోటులందు బా. సంజ్ఞా. ౧౬ సూత్రముచే బిందుపూర్వకస్థిరస్థితి నిషేధింపబడుటంజేసి ప్రకృతసూత్రము చొప్పున ‘ఏళ్ళు - తేళ్ళు’ అనురీతిని నలఘులకారాదేశము సంభవింపనేరదు.

కాలవాచకము - దినవాచకమునగు నాడుశబ్దమును ద్రిత్యవాచకమగు మూడుశబ్దమును సబిందుకములు గాన బా. సంజ్ఞా. ౧౬ సూత్రముచొప్పున వాని లోనిడకారమున కలఘులకారాదేశము రానేరదు. ఇంక బా. ఆచ్చి. ౧౫ సూత్రము చొప్పున వానిలోనిఖండము పూర్ణముకాఁగా రెన్నాండ్లు - మూన్నాండ్లు - మూండ్లు, మున్నగురూపము లేర్పడును. “రెన్నాంళ్ళు - మూన్నాంళ్ళు - మూంళ్ళు” అనురూపములు కల్గనేరవు. ఈవిషయమునే సూరిగా రుత్తరసూత్రపు వివరణమునందు “ఏండ్లు - కాండ్లిత్యాదులందు డాకు ఖాదేశంబు కొందఱు వక్కాణించిరి. తెనుఁగున బిందుపూర్వకస్థిరంబులేమింజేసి యది గ్రాహ్యంబుగాదు” అని స్పష్టముగా వివరించిరి. వైసందర్భమునుబట్టి “గురుమూర్తిశాస్త్రి వంళ్లు - పుంళ్లు - ఇంళ్లు - కంళ్లు మున్నగు సబిందుకరూపములును దనవ్యాకరణమున నుదాహరించెను.” (ఆం. భా. అ. శబ్ద. ౭౩ సూ. వివ.) అనురీతి నుదాహృతములగురూపములు సాధువులు కానేరవని విశదమగుచున్నది. (విస్తర.)

విస్తర. ౨౦౧ వివః—క. పదిదినము లైదుప్రాద్ధులు/పదపడి రెన్నాళ్ళు నొక్కపగలుకా రేయున్ (ఆది. ౧ ఆ. ౬౯ ప.) గీ...ఏగుదెంచితి మిన్నాళ్ళు నెల్ల యొప్పిదములఁ జూచితి మియ్యెడ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౪౨) అని యిట్లు భారత ముద్రణ ములందు నిర్బిందు కాలఘులకారద్వయరూపములు చూపట్టుచున్నవి. కొన్ని తాళపత్ర మాతృకలందును సీరూపములు కన్పట్టుచున్నవి. పండితవ్యవహారస్థమును

నర్వాచీనకవిప్రవృత్తమునునగు నీయలఘులకారవ్యయరూపము లేఖకముప్రణాళింబు
 త్తలమూలమున నిట్లు ప్రామాణికగ్రంథముల కెక్కినదని తోచుచున్నది. “మూడు-
 చేను-రెండు సొకటి, ఇది సాక్షిమకమనుటకు గవిప్రయమువారిప్రయోగము
 లందుఁ దగినయుదాహరణములు మోరకమీకాక యిది బహువచనమున మూళ్ళు
 వాడబడుచున్నది.” (శ-౪). అని యిట్లు శబ్దరత్నాకరకర్త మూళ్ళు రూపము
 నాధారముగఁగొని మూడుశబ్దము నిర్మించుకమనిసాధించుట కేవలము నాహుము.
 క. పోండిగ నగజతశక్తిభి మూండుజగంబులను దీప్తముగఁ బర్విత ప్రప్రచండనా
 గాచిన కాంచనభాండముక్రియఁ దాల్చె వత్సభాభాసితమై (నన్న, పు. ౬౬,
 ౧౦౪ పు) ఇట్టి ప్రాచీనమహావిప్రయోగములచే మూడుశబ్దము సమిదుకమను
 టలో విప్రతిపత్తియుండరాదు. శబ్దరత్నాకరకర్త నాడుశబ్దములైత మిట్ట
 రెన్నాళ్ళు మున్నగువ్యావహారికరూపములగుబట్టి నిర్మించుకమనియితము కావచ్చు
 నని వ్రాసెను. “నాడు. చే. వి. ఆకాలము. డి. వేడి... మూడి... కాదు...
 (రా. అ. కాం.) ప్రామాణికవిప్రయోగములందు వివి నిర్మించుకమని నాడుశబ్ద
 యిది. క. మీలుగల... సొకనాటికి... రో నాటికి... వేటూర... (భా. వివర్ణి,
 ౪. ఆ.) మఱియు రెన్నాళ్ళు - మూన్నాళ్ళు. మొ.” (శ-౪). ‘వేటూర’ అనునది
 సమిదుకమని యంగీకరించి యీశబ్దమున శబ్దరత్నాకరకర్త నిఖండభండప్రాచీన
 సంగీకరించెనుగదా, ఇంక నాడుశబ్దము నిర్మించుకమనుట కేవల మెల్లభారమగు
 నని యాతడు తలంచెనో తెలియకున్నది. ‘వేట’ శబ్దము సమిదుకమనుటకు విప్రతి
 పత్తియే లేదుగదా. ఇంతయేల! యీశబ్దమునెయుదాహరించి యిందలెన్నాళ్ళు
 చరణములలోని ప్రాసఫలగతవదములు సమిదుకములె యనుచు సూ. రా. నిఘంటు
 కర్తలు నాడుశబ్ద మెల్లయ్యములందును సమిదుకమె యని వ్రాసి దీని బహువచన
 రూపము ‘నాళ్ళు’ అని యుండుననియువ్రాసిరి. “నాడు. వి. టె. (బ. నాళ్ళు.
 నాళ్ళు)...” (సూ. రా. ని). ఇట్టిభారత ప్రయోగమునుబట్టియు మీద నుదాహరిం
 చిన రామాయణప్రయోగమునుబట్టియు “నాంటి - నాండు” మున్నగు ప్రాచీనలేఖన
 ములనుబట్టియు నాడుశబ్దము సమిదుకమె యనుట నిశ్చయము. కానఁ బయిభారత
 ప్రయోగములలో “రెన్నాండ్లు-ఇన్నాండ్లు” అనియే భట్టారకునిచేతను సోమయాజి
 చేతను బ్రయోగింపబడెనని విశ్వసింపనగును. ‘రెన్నాళ్ళు - ఇన్నాళ్ళు’ అనురూప
 ములలోని శకారద్విత్యమును నిర్వహించు ప్రాసఫలఘటిత ప్రాచీనప్రయోగ మెచ్చు
 టనులేదు. మూడు-నాడుశబ్దములు సమిదుకములగుటచేత “తృతీయే ప్రథమేవర్ణే”
 (గిం విష.) అనునధర్మసూత్రపునియమముచొప్పునను బా. సంజ్ఞా. ౧౬ సూత్రము

౧౬౬ 'నాండ్లు' అనుధూర్జటికప్రయోగము నిపాతముగ ప్రాప్త్యాము[౨౦౧ వి. సంఖ్య.]

సంఖ్య. ౨౦౧ విషయము:—ప్రయోగములు:—ఆ. వె. అరిగి యింకనైన నమ్ముదు
సశ్యమునగ్ర శోకవహ్నినార్యవయ్య (ఆర. ౫ ఆ. ౧౨౧) సీ. సిఘ్న సూపిన గంధ
సింధురం బనురేఖ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౧౧౫). తే|| గీ|| రెండు పీఠ్యజనంబులు రేలు
వివిధ!...(భీష్మ. ౨ ఆ. ౩౪౩) చ. నిరతముగాదు గాంధీపము నిల్వగ నోర్వ
పుగాళ్ళు...(భీష్మ. ౧ ఆ. ౧౨౧) క. పెదవులు దడుపుచు గాళ్ళునగుదివడ
వడకుచు...(ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౯౩) కం. వాణి యనగ మూయరాని వాకిళ్ళివి

చోప్పనను “రెన్నాంళ్ళు - రెన్నాళ్ళు” మున్నగురూపములు వ్యాకరణసంప్రదాయ
విమర్శములననుగును. కాని, “తే-గీ. విల్లుపట్టిన పదియేచునాళ్ళలోన!వీ:కగలిగిన తడ
విల్లువెదురువిల్లు!...” (కాళ. ౩ ఆ. శ. ర. విల్లుశబ్దము) అనుధూర్జటికవిప్రయోగము
మాత్రము నిపాతన్యాయమున ననింద్యగ్రామ్యముగా నంగీకరింపకతీరదు.
'మాడుచు' అనునది సబిందుకమే యయ్యు నుల్లోపమునందైన 'మాడు' అను
రూపములోని బిందువు సంయోగపరకత్వమున నిలువజాలక లోపించినట్లును
వేరుగి - పోడిమి మున్నగువానిలో స్థిరవర్ణాదేశము చికిర్షితముకాగా 'వేసవి -
పోడిమి' అనువానిలోని బిందువు లోపించినట్లును 'నాండ్లు' అనువానిలో నైతము
ళాదేశమునకు ముందు నిలువజాలక బిందువులోపించెనని యర్వాచీనకవియగు
ధూర్జటితలంచెనని గ్రహింపనగును. ఇట్లు మహాకవిప్రయోగము లున్న చోటులందు
మాత్ర మంగీకరించుట యుక్తముగాని యెల్లయెడలను “తృతీయే ప్రథమేవర్ణే...”
(౫౦ విష.) అనుసంధర్వణవచనమును దానివివరణమగు బా. సంజ్ఞ. ౧౬ సూత్ర
మును నుపేక్షించి పళ్ళు (పండ్లు) బళ్ళు (బండ్లు) తూళ్ళు (తూండ్లు) ఏళ్ళు (ఏండ్లు)
గూళ్ళు (గూండ్లు) మూళ్ళు (మూండ్లు) గుళ్ళు (గుండ్లు) గళ్ళు (గండ్లు) గిళ్ళు
(గిండ్లు) తేళ్ళు (తేండ్లు) దళ్ళు (దండ్లు) పిళ్ళు (పిండ్లు) వెళ్ళు (వెండ్లు) మున్నగు
రూపముల నంగీకరించుట యుక్తముకాదు. (౪౮-౫౦ విష.). అనుశాసనకర్తగారు
“ఏండ్లు - కాండ్లిత్యాదులందు...” (బా. ఆచ్చి. ౧౫ సూ. వివ.) అనుసూరిగా
వివరణము సరికాదని నిరాకరించి “బహువచనమునందు ఉకారము లోపించునపుడు
పండు మొదలగు కొన్నిశబ్దముల ఉకారమునకు శకారమును దానివెనుకనుండు
సున్నకు లోపమును బహుళంబుగానగు” (ఆం. భా. అ. శబ్ద. ౭౩ సూ.) అని
సూత్రించిరేకాని యద్దానిని సమర్థింపజాలు మహాకవిప్రయోగము నొక్కటి
నేనియుఁ జూపజాలరైరి. తుదికి నేటిశ్రీకృష్ణభారతమునుండి “ఇప్పటికృతులలో
సున్నవి. ౪. లేళ్ళొందుప్పలు...!తూళ్ళొందికి... (కృ. భా.)” అని యొక్క
ప్రయోగమునుజూపిరి.

[బా. ఆర్క. ౧౫ సూ. వడ్లు, పిళ్ళ, దేవళు, నెల్లు మున్నగువిశేషరూపములు 749

గీర్వాణులకు... (కాంత. ౫ ఆ. 3౧౨) సీ. సీతాభక్తులు గన్నీళ్ళులు వారంగ
చత్వంతశోకము... (ద్రోణ. ౪ ఆ. 353) కా. వాచానం గోశగోళ్య సేవలత న్వా
యించుచో... (మహాభ. 3 ఆ. ౫౩) సీ. కరయు. గరయు. కర్నాలక్ష్మిలు వాచాన
గోళ్యపై జాలువాట (హరి. ౫ ఆ. ౪౪ ప.) ఇందలి 'గన్నీళ్ళు' అనునది బలవత్తై
ప్రయోగము.

కన్నయా లోపాదేశవికారస్తు : తత్రతత్ర ప్రవృత్త్యతే (విష్ణు.

౧౦౧ I బహుము. ఆజం. ౬౩ కా. ఆహా. 3౫౩ పు.)

కల్ప. ౨౦౧ I వివ:—(బహు. వచ లకారవికారములందు) అని పూర్వ
సూత్రమునుండి యథ్యాహారముగను. లోపాదేశవికారస్తు=వృత్త లోపవడ్లదేశాది
వికారములు, తత్ర తత్ర = అచ్చట చట, ప్రవృత్త్యతే = కన్పట్టుచుండును. ఉదా:—
(సరి-వరులు) 'వడ్లు' అనుచో దేశము దాదేశము - వడ్లు = పరిభాష్యము. 'పిట్టలు'
అనుచో కకారములకు వికల్పముగా దాదేశమువచ్చి యుత్పలోపమురాగా,
'పిట్ట' అని యేర్పడును. ఇందలి వ్లాకు కకారద్వయాదేశము చేయంగా "పిళ్ళు"
అగును. ఇట్లే లోపాదేశాదుల సంతతును గల్పించికొనవలెను. దేవర - దేవళ్యు =
దేవతలు (ప్రాశ. శబ్ద. ౫౦ సూ.) నెలలు - నెల్లు. మొ. "దేవర. వై. వి. ౧
దేవుడు. ౨ ప్రభువు. (బ. దేవళ్యు" (శ. ౪.) "వడ్లు. వై. వి. బ. శాలిభాష్య
ము దీనియేకవచనరూపము పరి" (శ. ౪.). ఇట్లున్నదిగాని "ఆ. ౭. కొట్టరాళ్ళు
వడ్లు... బహువచనంబులు. నేకవచననియతి యెపుడు లేదు, (కావ్యా. ౯ ఉల్లా. ౯3)
అని యేకవచనము నిషిద్ధమగుచున్నది. గీ...డుత్వ మబ్బు నెడ్డునకు పరికినెడ్లు
వడ్లును నాజన నెటుంగవలయు (కావ్యా. ౯ ఉల్లా. ౯౦ ప.) తే-గీ. కడత నెడ్లను
దటిమి రొప్పెడు నరాళి (ఆను. ౪ ఆ. 3౧౨ ప.) చ. అనుటయు భీతి వేడుకొని
యావులు వేయును నెడ్లు నాటునూటునురథములో శతంబును (కర్ణ. ౨ ఆ. ౯౧).
క. రెన్నెల్లలోననాకుంజెన్నొంద నధీనగాగ (భాస్క. రా. సు. ౨౦౪. సూ. రా.
ని.) "పిళ్ళ. వి. బ. పిట్ట యొక్కమాటురూపము సీ. బండ్ల మెట్టంపు వైఁ బరువు
లెక్కింపుమీఁ, చెళ్లను బూన్పుకావళ్ళు నునుపు (హరి. పూ. ౬ ఆ. ౨౧) (శ. ర.
ప్రాతప్రతిపాతములు)" (సూ. రా. ని.). ఇందు లడలయభేదప్రాసాభిప్రాయము
న "పిట్టను బూన్పుకావళ్ళు నునుపు" అని కవిప్రయుక్త మయ్యెనేమో యనియు
నాలోచింపవగును.

ప్రాస్వా త్పూర్ణోఽపి భవేద్దీర్ఘాచ్చ త్థండ ఏవ స జ్ఞేయః,
 కన్నయా. (అం. చిం. సంజ్ఞా. ౮ కారి. అహో. ౧౮౩ పు.)
 ౨౦౨ విష. తృతీయే ప్రథమే వర్ణాపరవహి దృశ్యతేబిద్ధు రైవ్యకృత
 మధ్యేతునానశ్యవర్ణే పరేతు సః. (చిక్ర. సంజ్ఞా. ౧౦
 కారి. అహో. ౧౮౪ పు.)

కల్ప. ౨౦౨ విష. — ఇక్కారికల కీవజకు వ్యాఖ్య చేయబడెను. చూడు.
 ౪౮ విష. ౫౦ విష. ఈ కారికలయర్థమును బ్రయోగానుసారముగ సూరియాక్రింది
 రీతిని విస్తరించి వివరించుచున్నాడు.

సమానపదంబునందు సంయోగంబు పరంబగునపు
 డెల్లచో ఖండబిందువునకుం బూర్ణంబగు, ౧౫.
 బాలవ్యాకరణ అనంటులు - అనంటలు, పనంటులు - పనంటలు, గోంటులు -
 వివరణము. గోంటలు, తేంటులు - తేంటలు, ఏడులు - ఏండ్లు, కాండులు -
 ౨౦౨ I విషయము. కాండ్లు. ఏండ్లు, కాండ్లిత్యాదులందు డాకు భాదే
 శంబు కొండలు వక్కాణించిరి. తెలుగున బిందు
 పూర్వకస్థిరంబులేమింజేసి యది గ్రహ్యంబుకాదు.

సంజీ. ౨౦౨ I విష. — పనంటి = కుండ, గోంటు = ఒయ్యారము. ౨ స్వర్ణ
 కటకము, తేంటి = తుమ్మెద, ఏడు = వత్సరము, కాండి = నాగలి మొదలగువాని
 యుగము. సమానపదంబునందు = అఖండపదంబునందు.

‘అనంటులు’ అనునపుడు బా. ఆచ్ఛిక. ౧౨ సూత్రముచొప్పున నుత్పలోపము
 రాగా ‘అనంటు’ అని యేర్పడును. అట్టియెడ ‘ంటు’ అనుసంయోగము పరమయి
 యుండుటచే ముందటిఖండబిందువు నిత్యముగాఁ బ్రకృతసూత్రముచేఁ బూర్ణము
 కాఁగా ‘అనంటు’ అనురూప మేర్పడుచున్నది. ఇట్లే యంతటను బ్రక్రియ నెన్నునది.
 బహువచనపరకస్థలములందెల్ల నీవిధి యవ్యభిచరితముగ వర్తిల్లును. తక్కినయెడల
 యథాసంభవముగా వర్తించును. తీడిరించు = తీండ్రించు. ఇట్టియెడల వర్తించినది.
 ‘మాండుచు = మాడ్చు’ ఇట్టియెడల బిందువే లోపించినది. ఇట్లే ఖండబిందువునకుం
 దర్వాతనున్న హల్లునకు స్థిరవర్ణాదేశము గల్గునపుడు ప్రాయికముగ నట్టి స్థిరవర్ణా
 దేశము నివారితమగును. అట్టియెడలఁ గ్వాచిత్యముగా బిందువెలోపించి స్థిరవర్ణా
 దేశమే ప్రవర్తిల్లుటయుఁగలదు. ఉ. “ఏడులు = ఏండ్లు” అనుచోఁ బా. ఆచ్ఛిక.
 ౧౪ సూత్రముచొప్పున రాఁదగిన భాదేశము నివారితమగును. ‘నాండు-నాండులు =
 నాండ్లు’ అనుచో మాత్రముపాక్షికముగ శకారాదేశము ప్రవర్తించి బిందు

లోపము కల్గును, నాళ్ళు - నాండ్లు. (అం. విష.) ‘వేరుగి - వేరుగి’ అనుచో గాకు వాదేశము కల్గునపుడు బిందువు లోబిందుచున్నది, వేరుగి - ఇల్లులలోనిది = పోలిమి, మొ.

ప్రయోగములు:—సీ. చంద్రనిర్మలులతోటె పిండ్రించు కరుమించు తెరుగ (మనుచ. ౪ ఆ. ౧౨.) గీ. బిరుదుహోవుతేరిపారక యెట్లనై తీరిపించె (కాశీ. ౩ ఆ. ౨౩౪.) ఉ. తేంట్ల సాంజ్కీర యల్లవూరూహాపరిండ్లను... (మనుచ. ౨౩. ౧౧.) ఏండ్లను బూండ్లను ఇట్లు (మనుచ. ౧౬. ౨: ౪.) కా. చెండ్లాగుల్లులు..... తప్పుచేడూండ్ల బాగావు... (విషయ. ౧ ఆ. ౧౩౬.)

సలలో బిష్టయుతో మః రాబులయో దుల్లగపి త

నన్నయాభ. యో: పరతః. (అం. విం. ఆజం. ౧౨ కా. ఆహా. ౩౨౨.)

అం. విషయము. దోపభిక్షకైవామిల్లు గ్గురూపం తనైవ మశ్వు
స్యాత్. (అం. విం. ఆజం. ౧౨ కా. ఆహా. ౩౨౨. పు.)

కల్ప. అం. విష:—లులయో: = బహువచన లు లు లు పరమగుచుండగా, సలలో:పదము తుది లకారసంయుక్త లువర్ణమునకు, బిష్టయుతోడు:బిందుపూర్వక డు వర్ణము, వా=వికల్పముగా నాచేశమగును. తయో: పరతః=ఆ లు లు లు పరమై యుండగా నట్టి డువర్ణమునకు, ఉల్లగపి = ఉకారలోపమును వైకల్పికముగా నగును. (విస్తర). ఇందలి వాశబ్దము వ్యవస్థాపాచియగుటచే తెల్లు-పల్లు. (పల్లము) కల్లు (మద్యము) మున్నగుచోట్ల నీవిధి వర్తింపదని యెఱుంగునది. సూరి యాపవి భక్తికసలలువర్ణాంతశబ్దములకేయికావ్యములగునని యొకయనుగమముకల్పించెను. ‘ముల్లులు’ అనుచో ‘ల్లు’ అనుదానికీ: బాహీకముగా బిందుపూర్వకడువర్ణాదేశము రాగా “ముండులు” అని యగును. ఉల్లోపము రాగా ‘ముండ్లు’ అనియు నగును. ఇల్లె, ఇల్లు - ఇల్లులు - ఇండ్లు - ఇండులు మున్నగురితని వడగల్లు, విల్లు, పల్లు (దంతము) కల్లు (౧ రాయి. ౨ కన్ను. ౩ బండికన్ను). మొదలగుశబ్దములరూపములు

విస్తర. అం. విష:—“ఇది వైకల్పికత్వమును దెల్పుసూత్రమనుకొని కొందఱు ‘ఇల్లులు - విల్లులు’ మొదలగురూపములు నున్నవందురు” (అం. భా. చ. ౧౬౪౧ పు.) “స ల లో బిష్టయుతో డుర్వా” అని సూత్రమున ‘వా’ శబ్దము వచింపబడియుండగా బిందుపూర్వకడువర్ణము రానిపక్షమున ‘ఇల్లులు - విల్లులు’ అని యుండుటకు సందేహ మేమున్నది? “గోకులమిల్లులు మొదలగు కవిప్రయోగ ములు కృతకములు” అనుటకుఁ బ్రమాణమేమి?

792 'ఇశ్వర' ప్రభృతులు సన్నయసమృతములు సూరివిడుచి సరికాదు. [౨౦ కి వి. కల్ప.]

గ్రహించునది. ముల్లు - ఇల్లు మున్నగునౌపవిభక్తిక సల లువర్ణాంతశబ్దములకు ముళ్ళు - ఇళ్ళు మున్నగురూపములు లభింపజేసెనని సూరియాశయము. కాని "సోలోలోళ్ళు" అనుసూత్రముచే నక్షి రూపములు చింతామణిసమృతము లగు చున్నవి. (౧౯౯ విష.)

బౌపవిభక్తికలీనామిత్యాది:—లు ల యోః పరతః = (పూర్వసూత్రముల నుండి యథావ్యవస్థము.) బహువచన లు ల లు పరమగుచుండఁగా, బౌపవిభక్తిక లీనామ్ = బౌపవిభక్తికశబ్దముల తుదిచుండు లివర్ణమునకు, ఇల్లుక్ = ఇకారలోపము, బహుళమ్ = బహుళముగా, స్యాత్ = అగును. తద్దైవ = ఆప్రకారముగానే, డుశ్చస్యాత్ = డువర్ణమునగును. అనఁగా లు ల పరకత్వమున బహుళముగా బిందు పూర్వకడువర్ణము లివర్ణస్థానమున నగును. డువర్ణమున కుల్లోపమును వికల్పముగా నగును. ఉదా:—రోఁకలి - రోకలులు. ఇకారలోపము రాఁగా, రోఁకల్లు (కాల్లు మొనల్లు మున్నగువానివలెనెయగును. చూ. ౧౯౯ విష.). బిందుపూర్వకడువర్ణము నచ్చుపక్షమున 'రోఁకండులు,' అగును. దాని కుత్వలోపమురాఁగా "రోఁకండ్లు" అని యగును. ఇట్లే గుద్దలిమున్నగువానికిని రూపచతుష్టయంబు నెన్నునది. "బహుళగ్రహణాత్...గుద్దలి - గుద్దండ్లు, రోఁకలి - రోఁకండ్లు, కొడవలి - కొడ వండ్లు, అటకలి-అటకండ్లు, ఇత్యాదౌప్రవృత్తిః. పందిలి-పందిళ్ళు, రాళ్ళు. అత్రాప్ర వృత్తిః..." (అహో. 3౪౧ పు.) అని కవిశిరోభూషణమున వివరింపబడెను. ఇది సరికాదు. రోఁకలి ప్రభృతుల కీయాదేశము నిత్యమనుట నిరాధారము. తాం శబ్దము లివర్ణాంతము కామింజేసి యిటనుదాహరించుట యసంగతము.

బౌపవిభక్తికంబుల లివర్ణ సల లువర్ణంబులకు బహు వచనంబుపరంబగునపుడు పూర్ణబిందు పూర్వక డు వర్ణంబు బహుళంబుగానగు. ౧౬.

కొడవలి - కొడవండులు, ఉల్లోపంబు - కొడవండ్లు.

బాలవ్యా. పక్షంబునందలఘులకారంబు-కొడవళులు - కొడవళ్ళు-

వివరణము. కొడవలులు. రోఁకలిప్రభృతుల కిట్లు రూపంబు

౨౦౩ I విషయము. లెఱుంగునది. ఇల్లు - ఇండులు - ఇండ్లు - ఇల్లులు.

ఇట్లు - కల్లు - పల్లు - ముల్లు విల్లుశబ్దంబులకు రూపం బులు తెలియునది. మద్యనిమ్నార్థకంబులైన కల్లు - పల్లుశబ్దంబులును తెల్లుప్రభృతిశబ్దంబులు న నౌపవిభక్తి

కంబులగుటంజేసి వాని కీకార్యంబులేదు.

సంజీ. ౨౦౩ I విషయము:—కొడవలి = పరిచయము మున్నగువానిని గోపించు
ముట్టు. “కల్లు = ౧ కన్ను. ౨ బండికన్ను. ౩ తాయి. వై. ౧ మద్యము.....”
(శ. ౨) కల్లు = ౧ పంతము. ౨ నిమ్మము. విల్లు = భయము. కల్లుశబ్దమునకు నేత్ర
మనునర్థము సూ. రా. నిఘంటువునఁ జూపబడకుండుటకుఁ గారణము తెలియ
కున్నది. కల్లుశబ్దము మద్యమనునర్థమున ననౌపవిభక్తికము. తక్కిన మూలశబ్దము
లందును నౌపవిభక్తికమే. కల్లుశబ్దము నిర్మాణమున ననౌపవిభక్తికము. దంతమును
నర్థమునం దౌపవిభక్తికము. కొడవలిశబ్దము భారతమునం దనౌపవిభక్తికముగఁ
బ్రయోగింపబడినది. మధ్యకప్రలు దాని నౌపవిభక్తికముగఁ బ్రయోగించిరి. “కొడ
వలి - వి - ఔప - అనౌ.....క.....కొడవలిశబ్దము నుపపడి... (సరాహ.
౧౨ ఆ. ౨౪) గీ. బలయు వైరాగ్య మనుకొడవలిసకాని (బా. కాంతి.
౪ ఆ. ౧౯౨ ప.) (సూ. రా. ని.). ‘కొడవలిశ+అ - కొడవలిస’ అని ప్రాసయతి
స్థానప్రయుక్తమగుటచేసి దీనియనౌపవిభక్తికత్వ మంగీకరింపక తప్పదు. కావున
భారతపక్షమున “కొడవలులు - కొడవళులు - కొడవళులు” (బా. ఆచి. ౧౨.౧౩-
౧౪ సూ.) అనుమాండురూపములై బాలవ్యాకరణసాధ్యములగును. అందు ‘కొడ
వళులు’ (బా. ఆచి. ౧౩ సూ.) అనురూపము నిర్మాణమని యాసూత్రపు
వ్యాఖ్యలోఁ జెప్పబడినది. ఇత మధ్యకవిప్రయుక్తమగు నౌపవిభక్తికత వాస్త
వ్యమనిచో, ప్రకృతసూత్రముచొప్పున “కొడవండులు - కొడవండ్లు” అనేది
మఱిరెండురూపములు వైతము సాధ్యములగును. బా. ఆచి. ౧౪ సూత్రము
చొప్పున కా దేశ మిందలిబిందుపూర్వకడ కారమునకు రానేరదని సూరిగారే “విండ్లు-
కాండ్లిత్యాదులందు.....” అనువాక్యముతో బా. ఆచి. ౧౫ సూత్రపు
వివరణమున వక్కాణించియున్నారు. సూరిగారిమతముచొప్పున రోఁకలి - గుద్దలి
మున్నగు నౌపవిభక్తికలిపర్ణాంతశబ్దములకెల్లఁ బైనివ్రాసినరీతిని రూపపంచకము
సీద్ధించును. ఇంక నౌపవిభక్తికములగు సలలుపర్ణాంతములైన విల్లు - ముల్లు
మున్నగుశబ్దములకు విల్లులు - ప్రకృతసూత్రముచొప్పున బిందుపూర్వకవర్ణము
రాగా, “విండులు - విండ్లు” అనురూపత్రయము సీద్ధించును. ఇల్లు - ఇల్లు - పల్లు
(దంతము) కల్లు (కన్ను - బండికన్ను - తాయి) మున్నగుశబ్దములకును రూపముల
నెన్నవలెను. కల్లుశబ్దమునకు నేత్రమనునర్థమున “నీ. ఏవేల్పు తలఁపంగ నినచంద్రు
లను బండికండ్లుగాఁ గండ్లుగా ఘనతఁజేసె (భల్లా. ౧ ఆ.)” “ఈయర్థమున నీప్రయోగ
మొక్కండ కానంబడియెడి” (శ. ౨) అను నీయొక్కప్రయోగముసూత్రమే లభించెనని
శబ్దరత్నాకరమున వ్రాయబడెను. సూ. రా. నిఘంటువున దీని కీయర్థమే చూపఁ

74 'కల్లు' = నేత్రము అను ప్రయోగములు. 'కన్ను' బహు, కండ్లు కాదు [౨౦౩ I వి.సంజీ]

బడలేదు. బాలకవిశరణ్యము ౧౬౩ పుటలోఁ జాలప్రయోగము లాధునికకవి ప్రయుక్తములు చూపబడినవి. అవియెల్ల ననుశాసమునందును (తృ-ము. ౧౫౫ పుట. శబ్ద. ౭౪ సూ. వి.) గాణపతవివరణమునందును (ఆచ్ఛి. ౧౨ ప. ౨౪౫ కారి. ౧౦౩ పు.) జూపబడియున్నవి. చ. కడువడిఁ దానొకొక్కయెడఁ గండ్లెఱచేయుచు (రాజశే. ౩ ఆ. ౨౬).....మొ. "బహుళగ్రహణముచే విల్లులు పిల్లులు పులు లిత్యాదులందు లోపములేదు" (బా. ఆచ్ఛి. ౧౨ సూ. వివర.) అనుసూరిగారి వివరణముచొప్పున ముల్లు - విల్లు మున్నగువాని కుత్వలోపమే లేమిందేసి, ముళ్ళు-విళ్ళు మున్నగురితి రూపములు కల్గినేరవని సూరి యాశయము. (విస్తర. I-V.)

విస్తర. I ౨౦౩ I విష:— "కల్లు = కలు - వి - డౌ - అనౌ...తాయి...౨ బండిచక్రము." (సూ. రా. ని.) అని సూ. రా. నిఘంటువున వ్రాయబడనేకాని దీని యనౌపవిభక్తికత్వమును నిర్వహించుప్రయోగ మొక్కటేని చూపబడలేదు. ఆ. వె...చీడటియనక ముండ్లు గండ్లుననక తెరలి(ఆది. ౬ ఆ. ౧౬౨ ప.)మున్నగునవి దానియాపవిభక్తికత్వమునె నిర్ణయించుచున్నవి. అనౌపవిభక్తిక మద్యార్థక కల్లుశబ్ద మిఁకోశమునందు "కల్లు" అను వేటుశబ్దమైయున్నది.

విస్తర. II ౨౦౩ I విష:— "లులలు పరమగునపుడు లి - ల్లు-న్ను వర్ణములు తుడఁగల కొన్నిశబ్దముల తుదివర్ణంబులకు నిండుసున్న పూర్వమునఁగల డువర్ణము బహుళముగా నగును" అని యిట్లు బాలవ్యాకరణసూత్రార్థమును సంగ్రహించు టలో ననుశాసనకర్తగారు బిందుపూర్వక డువర్ణమునక నిండుసున్న వెనుకఁగల డకారమని మార్పుటచేత, "ముండులు - రోఁకండులు" మున్నగురూపము లను శాసనమునకు సాధ్యములుకానివయ్యెను. ఇట్లే పేటికావ్యాఖ్యాతయు నీసూత్రపు వ్యాఖ్యతుదిని "ండ్" అని మాత్ర మాదేశించినఁ జాలునని తోచెడి" (బా. సా. పే. ౨౨౩ పు.) అని ప్రామాదికముగా వ్యాఖ్యచేసెను.

విస్తర. III ౨౦౩ I విష:— "కండ్లుశబ్దము కన్నుశబ్దబహువచనరూప ములలో నొకటి.....కల్లుశబ్దబహువచనము 'కండ్లు.' కన్నుశబ్దబహువచన ములు 'కన్నులు - కండ్లు - కళ్లు'...నీనికి బ్రయోగములు:—బొట్టు దిద్ది యంజన మును గండ్లఁదిర్చి (కవిజ). కడగండ్లఁబడువారిఁ గడగండ్ల నీక్షించి (ని వి.రా)... " (ఆం.భా.అ.శబ్ద. ౭౪ సూ.) ఇట్టిచట నయిదాతాధునికకవిప్రయోగములు చూపబడి నవి. ఇట్లనుశాసనకర్త కండ్లుశబ్దము కన్నుశబ్దబహువచనరూపమును నని వ్రాసెనే కాని యందులకుఁదగిన యాధార మేమియుఁజూపలేదు. ప్రామాణికవై యాకరణు లెవ్వరును 'కండ్లు' శబ్దము 'కన్ను' శబ్దబహువచనమగునట్లు ప్రక్రియచూపి సాధింప

[బా. ఆచ్చి. ౧౬ సూ. “విలు - విహు - విభ్య” అని సాధించుట సరికాదు. 750]

లేదు. న్నువర్ణాంతశబ్దములలో మఱొక్కచోకైన నిష్టిరూపము గలదని యనుకావన కర్తగాదును జెప్పలేదుగదా. మన్ను-మన్నులు, మిన్ను-మిన్నులు, విన్ను - విన్నులు మున్నగురీతినేకదా వానిరూపములు వెలయుచున్నవి. మఱియు “కంష్ట” అను ప్రయోగస్థిమగుచున్న బహువచనము “కల్లు” శబ్దమునకుండు యుత్పన్నమగుచున్నదని చింతామణియే “సలలో ధ్విందుయుతో దుర్వా” అను ప్రకృతసూత్రముతో సాధించుచున్నదిగదా. ఇట్టిస్థితిలో “కంష్ట” అనునది కల్లుశబ్దమునకేకాక కన్ను శబ్దమునకు సయితము బహువచనరూపమని యంగీకరించుటకు బ్రసక్తి యేమున్నది? ప్రమాణ మేమున్నది? ‘కంష్ట’ అనురూపమునకును దాని నేత్రాక్షకర్తృమునకును ప్రాచీనకవిప్రయోగములు లేవు. అర్వాచీనులు “కల్లు” శబ్దమునకు బ్రసిద్ధమై యున్న “బండికన్ను” అనునర్థమునుబట్టి దానికి నేత్రాక్షకర్తృమును బ్రయోగించి రనియు దానిబహువచనరూపము ‘కంష్ట’ అనుటకు వివాదమేలేదనియు గ్రహించుట యుక్తము.

విస్తరము. IV ౨౦3 I విషయము:—“విల్లుశబ్దకృతరూపము (స్వతంత్రము సంక్షేపార్థకముకాదు.) విలు. ఇదిద్విత్వరహితముగాన బహుత్వమున ‘విలులు = విల్లు = విల్లు’ అనిరూపమందడగును.” (బా. సా. పే. ౧౪ సూ. వ్యా. ౨౧౮ పు.) అనియు, “ఇల్లుమొదలగు లకారసంయోగాంతములకు క్షిప్రకర్ణ రా చే జడ్డకులోపము గల్గినపక్షమున (ఇలు+లు) ౧౨ చే నుత్వలోపముగలిగి ౧౪ చే నిత్వముగా నల ఘుళకారము సిద్ధించి బహుత్వమున ఇల్ల్య - ఇళ్లను మున్నగురూపములును బహుత్వమున గలుగుట కవకాశ మగవడెడి” (బా. సా. పే. ఆచ్చి. ౧౬ సూ. వ్యా.) అనియుఁ జేటికలో వ్రాయబడెను. ఇది యొకయపమార్గము. అహోబలవతి “సలలో లోశ్చ” అనుచింతామణిసూత్రమునకుఁజేసిన యపవ్యాఖ్య ననుసరించి సూరి “ఇల్లు - విల్లు - పల్లు” మున్నగువానికిఁ జింతామణిసప్తతములగు “ఇల్ల్య - విల్ల్య - పల్ల్య” మున్నగురూపముల నువేక్షించియుండఁగా (౧౯౯ విష.) నట్లే “విల్లు” మున్నగువాని కుల్లోపమురాదని వివరించియుండఁగా (౧౯౯ I విష.) నట్టిసూరి సూత్రములనే యనుసరించుచు బయిరీతిని సూరికి సప్తతములుగానిరూపములను సాధింప యత్నించుట సరియో? ఇట్టి లుప్తశేష “లు” వర్ణముల యుత్పన్నము నైతము బా. ఆచ్చి. ౧౨ సూత్రముచొప్పున లోపింపరాదనికదా సూరి యాశయమును వర్ణింపఁదగును.

విస్తర. V ౨౦3 I విష:—ఈసందర్భమునందెల్ల సూరియుఁ దదనుయాయులగు ననుకాసనవేటికాగాణపతావికర్తలును శబ్దరత్నాకర, సూ. రా. నిఘంటు

సంజీవని. ౨౦౩ II విషయము:—ప్రకృతసూత్రములోని బహుళగ్రహణముచే పెండిలి మున్నగు కొన్ని శబ్దములనొకవిభక్తికములయ్య నిందలికార్యములను బాక్షీకముగ నందునని యెఱుంగునది. “పెండిలి - పెండిండ్లు. అనొకవిభక్తి కత్వే పృథ్విప్రవృత్తిః.” (అహో. ౩౪౧ పు.). ఉదా:—పెండిలి-పెండిలులు-పెండిళ్ళు. (భా. ఆచ్ఛి. ౧౨-౧౪ సూ.). పెండిండులు-పెండిండ్లు. మొ. క. పెనుమినుకుఁ ద్రోవఁ పెండిండ్లు నరించి..... (అచ్చ. రా. బాల. ౨౦౨ ప.). ఇట ‘పెండిళ్ళు’ అన్న ను త్పత్యేదే.

“పెండ్లి. దే. వి. పెండిలియొక్క హాపాంతరము (బ. పెండిండ్లు)” (శ. ర) పయించితామణిసూత్రమునుగాని సూరిగారిసూత్రమునుగాని పెండిలిశబ్దముపయ వర్తిల్లజేయ, నగునుగాని పెండ్లిశబ్దముపై వర్తిల్లజేయరాదు. ‘పెండ్లి+లు’ అనుచో ‘లి’ అనుదానికి బిందుపూర్వకడువర్ణ మాదేశమగునపుడు “పెండ్లి+ండు+లు” అనుననిష్పరూప మేర్పడును. కాన నీసూత్రము పెండిలిశబ్దము పయనిమాత్ర మే వర్తింపనగును. ఉదా:—పెండిలి+లు = పెండిండు+లు = పెండిండులు. ఇట్లు బహువచనరూపము “పెండిండ్లు” అని యగునుగాని “పెండిండ్లు” అని కానేరదు. మఱియు నీబహువచనరూపమును ‘పెండిలి’ శబ్దమునొద్దఁ జూపుట యుక్తముగాని “పెండ్లి” శబ్దమునొద్దఁ జూపుటయుక్తముకాదు. ఇట్టిప్రమాద భూయిష్టమగు శబ్దరత్నాకరము నాశ్రయించికావలయు ననుశాసనకర్త “పెండ్లి శబ్దమునకు లులలు కరమగునెడ నిండునున్న వెనుకఁగల డువర్ణమొకమ మగును. ఉదా:—పెండ్లి+ండు+లు = పెండిండులు. ఉకారలోపము. పెండ్లిండ్లు - పెండిండ్లును.” (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౮౧ సూ.) అనివ్రాసెను. మఱియు శబ్దరత్నాకర మట్టి ప్రాచీనవ్యాకరణసాధ్యముకానిరూపమును జూపెనేకాని యద్దానిని నిర్వహించు కవిప్రయోగమునేని చూపలేదు. ఇంతియకాక యీక్రింది సోమనాథాధ్యునిప్రాసప్రయోగము శబ్దరత్నాకరరూపమును బ్రతిఘటించుచున్నది. ద్విపద. పెండిండ్ల నోములఁ బేరంటములను|బండుగుదినములఁ బాటిజాతరల (బసవ. ౩ ఆ. ౩౨౬ ప.)

ప్రయోగములు:—నీ. ఏవేల్పు తలఁపంగ నినచంద్రులను బండికండ్లుగాఁ గండ్లుగా ఘనతఁజేసె (భల్లా. ౧ ఆ. శ. ర.) చ. కడువడిఁ దానొకొక్కయెడఁ గండ్లఱ

కర్తలును నుచ్చారణమునకు శక్యముకామింజేసియు నన్నయాధర్వణసప్తతము కామింజేసియు నసాధువనఁడగు “భృ” అనురూపమునె వాడియున్నారు. అందెల్ల ‘భృ’ అని సవరింపనగును.

[బా. అచ్చ. ౧౭ సూ.] సంయుక్తసమాప్త'లు'ప్రత్యయముపై 'లు'మరలనిల్చుట 7౧7

చేయును (రాజశే. 3 ఆ. ౨౬ బాలకవి తేరణ్య. ౧౬3 పు.) ఆ. బె. చీకటియనక
ముండ్లు గండ్లునక తేరలి (ఆది. ౬ ఆ. ౧౬౨) కి. పెరుమరుకు: ప్రోచ: బెండిం
ష్టోనరించి.....(అచ్చ. రా. బాల. ౨౦౨ వ.) ద్వైవ. పెండిష్టనోములం
బెరంటములనుబండుగుడినములం బాటిహితల (బసవ. 3 ఆ. 3౨౬ వ.) క. కొడ
చంట గోయు నురవడి (వరాహ. ౧౨ ఆ. ౨౪.) తే.శి. పులయు వైరాగ్యమను
కొడవలినకాని (శాంతి. ౪ ఆ. ౧౯౨ వ.) వేనిచే జంతానుజేచొప్పున "కొడవండ్లు
కొడవండులు - కొడవలులు - కొడవస్సే" అనునాపములు నాభ్యములు కాగలవు.

అప సంయుక్తసమాప్త' భూయోఽస్తై లం ప్రస్త
శ్యతే నామ్నామ్. (ఆం. చిం. ఆజం. ౧౯ కా.
ఆహో. 3౪౧ పు.)

సంయుక్త కథితార్థాల్ క్వచి ట్లు ట్లుక్వచి ట్లు ర్వాసవాచకాత్ :
భర్తృణీయము. (వికృ.ఆజం. ౧౪ కాది. ఆహో. 33౫ పు.)
౨౪ విషయము. జనిచాత్త భవే దేనిరిత్యాహ చ్చునభాషణ: (వికృ.
ఆజం. 3౮ కాది. ఆహో. 3౧౧ పు.)
సమాప్తవర్ణకాః కేచిద్దేశ్యే పునరపి శ్రుతాః. (వికృ.
ఆజం. ౧౪ కాది. ఆహో. 3౪౧ పు.)

కల్ప. ౨౦౪ విష:—లం = లువర్ణకము, సంయుక్తసమాప్తాపి = హలంతర
సంక్తమై ప్రాతిపదికమును జేరుటచే సమాప్తప్రక్రియగలవయ్యున, నామ్నామ్ =
అట్టి ప్రాతిపదికములయొక్క, అస్తే = తుడిసి, భూయః = మరల, దృశ్యతే = కన
బడుచున్నది. ఇట్లునుటచేత, బహువచన లు ప్రత్యయము హలంతరసంయుక్తిమై
యుండుస్థలములందే మరల 'లు' అనునదిచేరుట సంభవించునని యెఱుంగునది.
ఉదా:—నీళ్ళులు - మొసళ్ళులు. మొ. ఇట్లుక్తాన్తమునందే లుప్రత్యయము మరలం
జేరుట క్వాచిత్కమని చెప్పుచు ని ట్లర్థవిశేషబోధ లేకుండ లుప్రత్యయముచేరుట
స్థలాంతరములందును గలదని యధర్వణుడు వివరించుచున్నాడు:—కథితార్థాత్ =
చెప్పబడిన ప్రథమాబహువచనార్థముగల లుప్రత్యయమునకుం బరముగ, లం =
మఱికలుప్రత్యయముచేరుట, క్వచిత్ = క్వాచిత్కమని తెలియునది. హలంతర
సంయుక్తముకాని స్థలములందును గ్వాచిత్కముగ లువర్ణకము పునరుక్తము
కావచ్చును. ఉదా:—చూపలులు మొ. ఇట్లే, క్వచిత్ = ఒకానొకయెడ, మానవాచ
కాత్ = పరిమాణవాచకపదముకంటెం బరముగ, "లః - లః" = 'ల - లు' అనునది
స్వార్థమునందే యనఁగా నట్టిపరిమాణార్థమునందే నిలుచును. ఉదా:—ఇంతలు

798 'అంత'మున్ను గు పరిమాణార్థకములవై స్వార్థమునలు-ల'నిల్చును [౨౦ ర వి.కల్ప.]

కన్నులు, అంతలు సేసి, తమయంతలవారితోన. మొ. ప్రయోగము:—గీ...ఓటి! కడవ నీళ్ళులు వెట్టినకరణి...(శాంతి. ౧ ఆ. 3 3౨.) ఎ-గీ చూపటులచూడ్కికి (కళా. 2 ఆ. 2౬ ప.) (సూ-రా-ని). క. తక్కటిచూపటులెంతయు | వెక్కసపడ (విరా. ౧ ఆ. ౮౨) ఉ. ఇంతలుకన్ను ఒండఁ దెకు|వెవ్వరి వేడెదు భూసురేంద్ర (మను. ౨ ఆ. ౪౧) ఉ. అంతలుసేసి పోనడివి (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౦౧). మ.....మీకుం గీడునాఁ డట్లు ముగ్ధులై సేసిరి యంతసేసియును బళ్ళాత్తాపముం బొందనో! పర.....(ఉద్యో. 3 ఆ. 3౬ ప.). ఉ. అంత కృపావిహీనమతి నాతఁడు నొంచునె యన్నదమ్ములన్ (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౦౧). వీనఁ బ్రత్యయము రాలేదు. క. చెలిమియు సంభాషణమును|బలిమి వివాదంబుఁ ద్రోపుఁ బాడియుఁ దమయంతల వారితోన తగు నధికుఁహీనులతోడ నైనఁ గొఱగాదధిపా. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౪౬.)

జటీత్యాది:—అత్ర = ఈమానవాచకములందు, జనిచ = లుప్రత్యయము మీఁద, వీసి = వీసివర్ణకమును, భవేదితి = అగునని, మృదుభాషణః = మృదు భాషణుడనుపండితుఁడు, ఆహ = పల్కుచున్నాఁడు. ఉదా:—అంతలేసి - ఇంతలేసి మొ. మ. తలఁచంగూడునె యింతలేసిదొర లీదైనన్యంబు.....(ఉద్యో. 3 ఆ. ౯౫ ప.) ('వీసి' అనునది యపహతము).

సమాప్తేత్యాది:—కేచిత్ = కొన్ని, సమాప్తవర్ణకాః = వివక్షితార్థబోధ కములగుచు సమాప్తమగు ప్రక్రియగలవై యుండఁగా, దేశ్యే = దేశ్యశబ్దము లందు, పునరపి = మరలఁ దదర్థబోధక ప్రత్యయాంతరములె, శ్రుతాః = వినఁబడును. ప్రత్యయరూపము భిన్నమయినను నర్థపునగుక్తి వెలయుచుండునని తాత్పర్యము. ఉదా:—“సమాప్తవర్ణకాః కేచిత్...తరశేషణకలిపి కోలుతనమున (విస్తర.) మెలఁగెన్, ఇత్యాదౌ త్వార్థస్వోక్తత్యేపి తనవర్ణకః సాధుః” (అహో. 3౪౨ పు.) సీ.....మద్యభిచారకారు (తే-గీ.) లారకానదురాచారు లారకాన (వరాహ. ౫ ఆ. ౫౨.) ఆమంత్రణమందలి యారగాగమముపైని 'కాన' పున రుక్తమయ్యె.

విస్తర. I ౨౦౪ విషయము:—కలియఁగాతుప్రేరణరూపము కలుపు. ఆత్మ నే పదార్థమున 'కొను' థాతుయోగమున 'కలిపికొను - కలుపుకొను' అని యేర్పడును. “భావమునం దనుప్రయుక్తంబగు కొనునకుం గోలు విభాషనగు” (ప్రాథ. క్రియా. ౧3 సూ.) అనుచొప్పున 'కలిపికోలు-కలుపుకోలు' అనుభావార్థకరూపము లేర్ప డును. మరల స్వార్థమునం దనఁగా భావార్థమునందె “తనవర్ణకంబు త్వార్థంబునం దగు” (బా. తథ్వి. ౧) అనుచొప్పున 'త్వార్థమునం' దనఁగా భావార్థమందు తనవర్ణ

[బా. ఆచ్ఛి. ౧౭ సూ.] “కలుపుఁగోలుతనము” (శ.ర.) (సూ.రా.ని) అవశబ్దము 753

హలంతరసంయుక్తమగు బహువచన లుప్రత్యయమునందు మరల లుప్రత్యయము నిల్పుటకలదని చింతామణికర్త యుపదేశముగా నట్టి లుప్రత్యయము క్వాచిత్కమనియు నట్టి స్వాస్థిక లుప్రత్యయము భృలాంతరములందును నిల్పుట గలదనియు “కథితాద్భాదిత్యాదికారికతో” పద్యములు వివరించెను. ఇట్లే వారు - వీరు - ఎవ్వారు - మీరుశబ్దముల బహువచనప్రత్యయ రు ర వర్ణములు హలంతర సంయుక్తములు కాకున్నను వానిపై పిన్నుతము మరల లు లవర్ణములు నిల్పుననియు నయ్యివి పరమగునపుడు ముందటి ‘ఉ’ వర్ణము ‘అ’ కావమగుననియు పర్వనామ ప్రకరణమున “ఇతి స్థానే రు రప్ర స్థాత్ క్వచి దత్వం భవే ణ్ణతే” అనుసూత్రముతో వివరింపఁగలదు. ఉదా:—వారలు-వీరలు, ఎవ్వారలు-మీరలు. క్వచిత్తనుట చేత ఒకరులు మున్నగుచోటులయందు దత్వము రాదని యెఱుంగునది. మురితీని

కముచేరఁగా “కలిషిగోలుతనము = కలుపుగోలుతనము” అనురూపములగును. పైవానిలో “కొనుభాతువు పరంబగునపు డిగాగమము బహుళంబుగానగు” (బా. క్రియా. ౫౩ సూ.) అనుచొప్పున నిర్వమువచ్చెనని యెఱుంగునది. “వ.లెచ్చి గోలు వలపుచెలుపు కలుపుగోలుతనములు సలుపుచు” (రామా. ౫ ఆ. ౧౩౪ శ.ర.) శబ్దరత్నాకరమునందును దదనుయాయు సూ. రా. నిఘంటువునందును, “కలుపుఁ గోలుతనము” అని సామాసిక ద్రుతకార్యములతో నుదాహరించుట సరికాదు. “కలుపు” అనునది యాత్మనేపదార్థమున ననుప్రయుక్తమగుకొనునకుఁ (కొను-భావార్థ-గోలు) బ్రకృతియగుటచేఁ ద్రైరణార్థకథాతు ననుటను సాదియములేదు. కాన బా. సంధి. ౨౫ సూత్రముచొప్పున స్త్రీసమములపై నిల్పు నుగాగమము వచ్చుటకుఁ బ్రసక్తిలేదు. భావార్థకకృదంతగోలుశబ్దము థాతువున కనుప్రయుక్త మగు కొనుశబ్దమున కాదేశమగుటచే థాతువుపై నె నిల్పుట సంప్రదాయము. ఉదా:—గీ. తమి నెదుర్కోలునేయుమాతల్లి చెలుల (కళా. ౭ ఆ. ౭౨) ఇచ్చుగోలు-పుచ్చుగోలు మున్నగుచోట్ల “ఇచ్చుగోలు- పుచ్చుగోలు” మున్నగురీతిని, “ఇచ్చు కొనుట-పుచ్చుకొనుట” మున్నగుచోట్ల “ఇచ్చుగొనుట-పుచ్చుగొనుట” మున్నగు రీతిని రూపము లుండనేరవుగదా. అట్లయినను “మ...అట్టివారలకుఁ గల్పుంగోలు పుట్టింప...మణియైనన్ మూల్కికైన న్దునీ” (చంద్రా. ౩ ఆ. ౧౦౮. శ. ర. సూ. రా. ని.) అను ప్రయోగము నాశ్రయించి పైకోశకర్తలు పైరీతిని వ్రాసిరి. ఆధునికకుడగు నీ వైడిమణ్ణి వెంకటపతి యిట్టి నిర్హాలప్రయోగములు పెక్కుప్రయోగించెను. ఇట్టికవుల ప్రయోగములనుబట్టి ప్రాచీనాంధ్ర మహాకావ్యభాషాలక్షణములను మార్పుట సరికాదని తోచెడిని.

760 “కోడండ్రు” దువర్ణపునరుక్తి సన్నయాధర్వణ సమృతముకాదు [౨౦౪ వి.కల్ప.]

భట్టారకుడును నధర్వణుడును బ్రథమా లుప్రత్యయపునరుక్తినిమాత్రమే విస్తరించి చెప్పుటచేత వానికి వైయర్థ్యము కలుగకుండునట్లుగ సమాప్తేత్యాద్యధర్వణకారిక నన్వయించుట యుక్తమైయుండ నహోబలపతి యీక్రిందిరీతి నద్దానిని సమన్వయించుట సరికాదనదగును.

“అపి సంయుక్తసమాప్తా భూయోస్తే లుః ప్రద్యశ్యతే నామ్నామ్.వ్యా... ‘ఇది సారంగ నశక్య మెవ్వరికి’ నిత్యాది తరలపద్యే మొసళ్ళులు ఇత్యాచార్య ప్రయోగః (విస్తర. II). సమాప్తవరకాః కేచిద్దేశ్యే పునరపి శ్రుతాః ఇత్యధర్వణోక్త్యా అత్రాపి (చింతామణియందలి) లువర్ణకసోఽపలక్షణత్వమ్ - ఏతచ్ఛాచార్య స్యాభిప్రేతమేవ - సుందరి నాకోడండ్రురాయం దభ్యర్చి తవు నీవు (సభా. ౨ ఆ. ౨౫౭) ఇత్యాది తత్ప్రయోగాత్ - అత ఏవ - తలశేషణ కలిషికోలుతనమున మెలఁగెన్ ఇత్యాదౌ త్వాన్ధసోక్త్యేషి తనవర్ణకః సాధుః” (అహో. 3౪౧-3౪౨ పు.) ఇట్లహోబలపతి పునరుక్తసార్థికప్రత్యయములకెల్ల సమాప్తేత్యాదికారికనె మూలముగ నన్వయించుటంజేసి “కథితార్థా దిత్యాదికారికకేకాక” అపిసంయుక్తే త్యాది చింతామణికారికకును వైయర్థ్యము స.భవించుచున్నది. ఇట్టి యర్థమే సమాప్తేత్యాదికారిక కధర్వణాభిప్రేయెన్నచో నాతఁడు “కథితార్థాత్ క్వచి ల్లుః” అనుసూత్రమును మరలఁ జెప్పియుండునా? మఱియు నధర్వణుడు చింతామణి చెప్పిన లువర్ణపునఃప్రవృత్తి నంత విస్తరించి సవరించునపుడు “కోడండ్రు” మున్నగురూపములే సమృతములై యున్నయెడల వానిని లువర్ణపునఃప్రాప్తి విధాయక సూత్రమగు కథితార్థాదిత్యాది సూత్రమున లువర్ణముతో జోడించి వచించునుగాని యేవేవో ప్రత్యయముల పౌనరుక్త్యమును వచించు సామాన్యవిధిలో ననిర్దిష్టముగఁ జూనుపునా? ప్రథమాప్రత్యయమునకుఁ దప్ప

విస్తర. II ౨౦౪ విషయము:—ఈతరలపద్యములో నేటిముద్రణములందు ‘మొసళ్ళులు’ అనుదానితో నున్నపాఠ మే లేదు. “తరల. ఇది సారంగ నశక్య మెవ్వరికి.....వీని నెన్నడు నాడనోడుదురు సన్తునులిందుఁ గోల్తాసడుల్ గొనున్ వడిఁ జొచ్చుడు” అని నేటి వావిళ్ళవారిముద్రణమున నున్నది. (ఆది. ౮ ఆ. ౧౪౮౪.) “అడనోడుదురు సన్తునులున్ మొసళ్ళులు లోఁగొనున్ వడిఁ జొచ్చుడు” అనునది యహోబలపండితుఁడు చూచినపాఠమై యుండును. (లడయతి). అయినను నిట్టిప్రయోగము లింకనుగలవు. తే-గీ.....ఓటికడవ నీళ్ళులు వెట్టిన కరణియగు... (శాంతి. ౧ ఆ. 3౩౨ పు.) తే-గీ. ప్రాప్తమైనది నీళ్ళులు పల్లమునకు (శాంతి. ౪ ఆ. ౪౧౩ పు.) ఉ.....వేనవేలైనవి యూళ్ళు లిట్లమర (హరి. పూ. ౫ ఆ. 2 పు.)

మఱియే ప్రత్యయమునకును నిట్లు రూపమునందును స్వమునందును నభేదము గల పునఃప్రవృత్తి లేకుండుటచేతను లుక్లక పునఃప్రవృత్తివిషయమునః ప్రత్యేకముగఁ దాను (అథర్వణుఁడు) వివరించి చెప్పుటచేసి దానికి వైయ్యక్త్యము రాకుండ సూత్రాంతరము నచినుట యర్హమగుటచేతను 'కోడండ్రు' మున్నగురూపములే స్వాభిరుతములైనచో వానికి "కథిత్యాదిత్యాదిసూత్రములో వేటుగఁజెప్పుటపరాజమగుటచేతను, సమాప్త్యాదికారిక సమాన్యకప్రత్యయాంతరపునఃప్రవృత్తిమాత్ర విషయకమరియు లు - యప్రత్యయ పునఃప్రవృత్తి విషయకము కాదనియుఁ చెప్పుటకు సందియములేదు. అహోబలపతి తనస్థితాంతమునకు మూలముగ సువాహించిఁగొనిన "కోడండ్రురయందు" అనురూపము తన పక్షముచొక్కనైనను నెట్లు సాధింపవలసినది తలంచెనో తెలియకున్నది. అచట సమాప్తవర్ణకమగు "రు" వర్ణకము పునఃప్రవృత్తిమగుచున్నదన్నచో "కోడండ్రు నందు" అను ననిష్టరూపము సిద్ధింపవలసినప్పుడు, సమాప్తవర్ణకము రవర్ణక మన్నచో "కోడండ్రురయందు" అను ననిష్టరూపము సిద్ధింపవలసినప్పుడు, "కోడండ్రురయందు" అనురూప మహోబలపతి సమన్వయమున సిద్ధింపనేరదు. ఇట్లే క. ఇక్కురువరు నాండురలోఁ చొక్కత... (స్త్రీ. ఆ ఆ. ౧౩౨ వ.) అనుస్థలమునందును నహోబలపతి చొప్పున "అండ్రురలోక - అండ్రరలోక" అను ననిష్టరూపములె యుపపత్తిల్లుచు గాని 'అండ్రురలోక' అనెడి యహోబలపతివాంఛితరూపము సిద్ధింపనేరదు. (విస్తర. III)

అహోబలపతిమతమును విమర్శించుటకుః బయిరితిని బ్రాసితనిగాని ద్వితీయాది బహువచనపక్షమున నీవిధి వర్తించుటయే దుర్బలము. "కోడండ్రురయందు, అండ్రరలోక" మున్నగుచోటులందు 'అందు - లో' మున్నగు ప్రత్యయములు చేరక ముందు సమాప్తవర్ణకత్వ మనఁగా సమాప్తప్రక్రియాకత్వ మెట్లు సంభుతిల్లును? అట్టియెడల "అందు-లో" మున్నగుప్రత్యయములు ప్రకృతిని జేరినపిదప వానికి సమాప్తవర్ణకత్వము సిద్ధించునేకాని, లాగమమునకును దదాదేశభూతమగు 'ర' అను

విస్తర. III ౨౦౪ విషయము:—బయిరితిని బ్రామాచికమగు నహోబలపతి సమన్వయమునే తదనుయాయులెల్ల ననుసరించిరి. (ఆం. భా. అ. శబ్ద. ౮౩ సూ. వివ; గాణ. ఆల్ఫి. ౯ ప. ౨౪౨ కారి. వివ; కవిజనమండన గౌర కారి. వ్యా; సూ. రా. ని. ఆలు.కోడలుశబ్దములయొద్దఁ జూచునది.) "దేశ్యంబునఁ గొన్నియెడల మహాన్తహత్యర్థకబహువచనాంతనామంబులపై మరల బహువచనప్రత్యయంబులు చూపట్టెను,..... వేడుక కాండ్రుర - కోడండ్రుర... మొ" (ప్రౌఢశబ్ద. ౪౮ సూ.).

దానికిని నెట్లు సిద్ధించును? ఈయనుపపత్తులెల్ల “నీభ్యులక్ నీభ్యులయందుక్” మున్నగురూపములు సాధించుపట్లను సయితము నన్నయాధర్వణులప్రక్రియలో సంభవింపకతీరదు. కావున, “కోడండ్రురయందు-అండ్రులలోక్” మున్నగువానితో పాటుగ “నీభ్యులయందుక్ నీభ్యులక్” మున్నగురూపములును నన్నయాధర్వణీయ సాధ్యములు కామింజేసి నిర్హాలములై యని చెప్పకతప్పదు. అట్టి ప్రయోగములును లేవు.

పయిరితిని ‘కథితార్థా’దిత్యాదిసూత్రమును బ్రకృతవిషయమున నుపచరింపఁ జేసికొనకపోవుటచేతనే యాసూత్రమునకు “చూపఱులు...మిమ్ము - మిమ్ములక్ ఇత్యాది” (అహో. 337౫ పు.) అని యుదాహరించికొనవలసినయవస్థ యహోబల పతికి సంభవించెను. ‘మిమ్ములక్’ అనురూపమే నన్నయాధర్వణసమృతము కాదు. కవిత్రయమువా రెల్లయెడలను ‘మిమ్ములక్’ అనియే ప్రయోగించిరి. ఇంక ‘చూప ఱులు’ అనునదియు ‘ఒకరులు’ మున్నగువానితోపాటుగ ‘సమాప్తవర్ణకా ఇత్యాది సూత్రమునకే యహోబలపతిపక్షమున లక్ష్యము కాఁదగియుండఁగా నట్లు చేయక దానిని ‘కథితార్థా’దిత్యాదికారికకు నగతికముగ లక్ష్యముచేయుటకు యుక్తి యేమున్నది? ఇట్లహోబలపతిపక్షమున “కథితార్థాత్ క్వచి ట్లుః” అనుదానికి లక్ష్యమే లేకుండుటచే నిర్విషయత్వము ప్రసక్తమగుచున్నది.

నన్నయాధర్వణసూత్రములనుబట్టి పయిరితి నిర్ణయముచేయఁబడెనేకాని “అండరు - ఎనమండరు - వెక్కండరు” మున్నగువానిలోఁ గేవల ‘డు’ వర్ణమే కలదనికాని “అండ్రురు - కోడండ్రురు - ఎనమండ్రురు” మున్నగురీతిని రేఫ సంయుక్త డకారముకలదనికాని నిర్ణయింపఁజాలు యతిప్రాసాదిస్థలగతప్రయోగము మహాకవి ప్రయుక్తమని విశ్వసింపఁదగినది లభింపలేదు. అట్లయినను నీ క్రింది ప్రయోగము లా రెండువిధములలో నొకరీతివి కవిసమృతములని నిర్ణయింపఁజాలును. పయిరితిని నన్నయాధర్వణసూత్రములు ‘కోడండరు - ఎనమండరు - వెక్కండరు’ అనురీతి రూపములుగలవని స్పష్టముగా వచించుచున్నవి. రువర్ణక పునఃప్రాప్తికి నన్నయాధర్వణీయసమృతి కస్పష్టలేదు. కాన “కోడండ్రురు - ఎనమండ్రురు-వెక్కండ్రురు” మున్నగురీతి రూపములు సాధువులు కావనటుకు సందేహింప నక్కఱలేదు. ప్రయోగములు:—ఈ క్రిందిపద్యములలో ముద్రణసంస్కర్తలు ‘డు’ రూపముల నిల్పిరిగాని యవి ప్రక్షిప్తములు. క...దీప్తపటురథోదారులగుచు నెనమండరువీరులు దఱిమిరి.....(ద్రోణ. 3 ఆ. ౨౧౬) ఆ-వె. ఒక్కసలికిఁ బతులు వెక్కండరు రగు టిది (ఆది. ౮ ఆ. ౨౫.) మ. పారిఁ బెక్కండరు విచ్చుచుం

బొదువుచున్ (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౩౬) సీ. పుష్పక పెక్కుండు కుర్చీకు లొక్కట
 వై నేత్తివచ్చిన... (కాంత. ౧ ఆ. ౨౩౮) చ.దుష్ట్యులతో నాడియున్న
 వెలివాండురక్షణయజేరి యయ్యెడన్ (కాంత. 3 ఆ. ౨౪౪) చ. విసినుది నాడు
 వల్లభకు పిండురు గ్రమ్మఱ నింతనేసిరే (విరా. 3 ఆ. ౨౩ గాణ. ఆచ్ఛి. ౯౪-౨౪౨ కా-
 వ్యా. వావిళ్ళవారిముద్రణమున 'పిండును' అని యున్నది.) క. వేడుకకాండుకు
 నిచ్చు వివిధాథ్యంబుల్ (విక్ర. ౨ ఆ.) క. సుండుర నాకోడండుర యం దభ్యర్చితివు...
 (సభా. ౨ ఆ. ౨౪౭) తే.గీ. ఆచ్ఛెరువుగాదె యెవ్వరి యాండు రింకి... (విరా. ౨
 ఆ. ౧౪౦) క. ఇక్కురువరు చాండురలో నొక్కిత... (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౧౩౨) సీ... పతికి
 నిమ్మ. తే.గీ. జీవమాండురం బెక్కుండ్ర జేకికొనుట (ఆశ్వ. ౪ ఆ. ౬౯) తే.గీ. ఆండు
 రిరువురు దోనిల్వ నమృతకరుని (స్వర్ణ. ౧ ఆ. ౬౪) చ. కలుచుట దోసమే మగలు
 గల్వక యాండురు దొల్లి యాండురంగలుతురె (నన్ని. ౨ ఆ. ౧౭౧.)

ఒకానొకచో నామంబు సంశ్లిష్టబహువచనాంతతుల్యం

బాలవ్యా. బయి బహువచనంబు నెనయు. ౧౭.

౨౦౪ I విషయము. కొడవంట్లలు - కొడవంట్లలను - కొడవళ్ళలు - కొడ

వళ్ళలను. ఇట్లు ప్రయోగదృష్టంబులు గ్రహించునది.

సంజీవని. ౨౦౪ I విషయము:—ఒకానొకచో ననుటచే నీవిధి యరుదుగ వర్తిల్లు
 నని భావము. నామంబు = ప్రాతిపదికంబు, సంశ్లిష్టబహువచనాంతతుల్యంబయి =
 బహువచనప్రత్యయముతోడి సంయోగము తుదినిగలరూపముతో సరియగు రూప
 ముగలదై, బహువచనంబు నెనయు=బహువచనప్రత్యయమునుగూడును. బహువచన
 ప్రత్యయముతోఁ గూడినదానిపై మరల బహువచనప్రత్యయము నిల్పుట సరికాద
 నియు బహువచనసంయుక్తమువంటియాకారముగలదై నామము బహువచనము
 నెనయుననుట యుక్తమనియు సూరియాశయము. (విస్తర.) సంశ్లిష్టబహువచనాంత
 తుల్యంబనుటచేత 'కొడవలులు' మున్నగురూపములు సిద్ధిపనేరవని తాత్ప

విస్తర. ౨౦౪ I విషయము:—ఇట్టి సూరిగారియాశయమును వ్యాఖ్యాతలు
 పాటించినట్లగుడదు. "ప్రాతిపదికము బహువచనలకారముతోఁ గూడికొని పున
 రుక్తంబుగ బహువచనంబు నొందును" (బా. గు. ప్ర. ఆచ్ఛి. ౧౭ సూ. వ్యా.)
 "కొన్ని సంశ్లిష్టబహువచనాంతములమీఁద మరల బహువచనప్రత్యయము
 నొక్కొకచో నగును." (ఆ. భా. అ. శబ్ద. ౮౩ సూ.) "ప్రాతిపదికము తుదియక్ష
 రము బహువచనముతోడఁ గలిసికొనియు మరల బహువచనప్రత్యయమును బొందు
 టయుఁ గలదు." (బా. సా. పే. ఆచ్ఛి. ౧౭ సూ.)

ర్యము. సూరి “ప్రథమైకవచనతుల్య” మ్మను (౧౬౯ విష.) చిత్రామణిపద్ధతి నిచట నైత మవలంబించి సంశ్లిష్టబహువచనాంతతుల్యరూపము నంది ప్రాతిపదికము బహు వచనము నెనయుననుట యుక్తముగ నే యున్నది. కాని యిట్లు చెప్పకయు విరుద్ధము కాకుండ సట్టి పునఃప్రవృత్తిగల ‘లు’ ప్రత్యయ మొకస్వార్థిక ప్రత్యయవిశేష మను నట్లుగ నన్నయాధర్వణులు వచించిరి. “ఇట్లు ప్రయోగదృష్టంబులు గ్రహించునది” అని సూరిగారు వ్రాసినచో కాని తాముదాహరించిన “కొడవండ్లులను - కొడవళ్ళు లను” అనువాని కేమిప్రయోగప్రామాణ్యమును జూచుకొనిరో తెలుపలేదు. “కొండవండ్లులు - కొడవళ్ళులు” అనువానికిఁ గవిప్రయోగములు దొరకినను దొరకకున్నను ఊతిలేదు. కాని పయికల్పితరువులో (అంర విష.) వివరించిన చొప్పున లువర్ణకసంశ్లిష్టరూపములపై లవర్ణకముయొక్క కాని లంగమముయొక్క కాని పునఃప్రవృత్తి నన్నయాధర్వణీయసాధ్యము కామింజేసి నిరాధారమగు చున్నది. (అంర విష.). సూరిగారిసూత్రముచే బైరూపములు సాధ్యము లగుచున్నను సట్లు సూత్రించుటకు సూరి కాధారమేమున్నది? మహాకవిప్రయోగ ములా, లేవు. నన్నయాధర్వణీయసప్తతియైనలేదు. నన్నయాధర్వణులు సంయుక్త సమాప్తమయ్యును లువర్ణకము మరల నామములపయిఁ గన్పట్టుచున్నదని వచిం పఁగా సూరి స్వాభిమతరూపనిష్పత్తి కనుకూలముగా మార్చి నామంబు సంశ్లిష్ట బహువచనాంతతుల్యముగా నేర్పడి బహువచనంబు నెనయునని సూత్రించెను. కాని యట్లు ప్రామాణికవైయాకరణసూత్రమును మార్పుటకు మహాకవిప్రయోగ ములు తాఁజేసినమార్పును నిర్వహింపఁజాలునని చూపనక్కఱలేదా ?

స్వంతా న్నామ్నః కుజ్ నో ర్భహువచనే (ఆం. చిం.

నన్నయా. ఆజం. ౧౭ కా. ఆహో. 3౨౬ పు)

అంగ విషయము. కేహించి న్న్వస్తశబ్దానాం | కుజ్ స్యాద్ధుః సార్థబిద్ధు

కః. (విశ్వ. ఆజం. ౪౮ కారి. ఆహో. 3౨౬ పు.)

కల్పితరువు. అంగ విషయము:—స్వంతాత్ = నువర్ణము తుదినిగల్గిన, నామ్నః = ప్రాతిపదికముకంటె, బహువచనే = బహువచనప్రత్యయము పరమగుచుండఁగా, నోః = అట్టి ప్రాతిపదికముతుదినున్న ను వర్ణస్థానమున, కుజ్ = కుజాదేశము నిత్య ముగా నగును. జీత్వముచే ‘కు’ అనునది. బిందువూర్వకమగునని వ్యాఖ్యచేయ నగును. (౧౨౭ II విస్తర. ౧3౦ విష.) ఇచట “స్వంతాత్” అను పంచమికి ‘స్వస్తస్య’ అనుపఠ్యర్థమును జెప్పవలెనని యహోబలపతి వ్యాఖ్యచేసెను. “స్వస్త నామ్నో నోః కుజాదేశః స్యాద్భహువచనే పరే. స్వంతాదిత్యత్ర సదిరప్రతేరిత్యా

[బొ. ౬ బి. ౧౦ సూ.] కేహంచిత్యాది, ఒహవత్వేషయముగాదగునహో, సరికాదు 760

దావివ విభక్తేర్వ్యత్యయః. హలన్యమే. సానునాసికోచ్ఛాగణంజితే. (ఆహో. 3౨౬ పు.) ఇందలి 'సానునాసికోచ్ఛాగణంజితే' అను ప్రాకృతవ్యాకరణసంప్రదాయ మిచట నుపచరింపదని యీవఱకె నిరసించబడెను. (౧౨౭ నిమ.). ఇంక విభక్తవికరిణామాన్వయమునయితము నన్నయాభిప్రేతముకావనియు నయ్యదియిచట కొఱమాలినదనియు నీవఱకె చూపబడెను. (౧౨౯ నిమ. కల్ప.). "అగ్నాన్వతప్రకృతకాత్పరతః సుతే స్థితేన నన్య స్యాత్త"ని యిచటి సుతేను నన్వయమును ఇక్షావకుఁడే కలతోక్తముగాఁ జూపియున్నాఁడు. ఉదా:—కొలకులు = కొల-కుట+లు = కొలకులు - కొలకులు - ఇట్లే మ్రాసు+లు = మ్రాసులు. దిష్టముమీఁదిగార ఖండముమాత్రమే నిష్ఠిరది. ఇది సాన్విత్రముకావని యభిప్రాయం నుపచించుచున్నాఁడు.

కేహంచిత్యాది. కేహంచితే - న్వత్తశబ్దానామ్ = కొన్ని నువర్ణాంతశబ్దములకుమాత్రమే, కుజేస్యాత్ = భట్టాకుఁడు చెప్పిన క్షుక్తు వచ్చును. కుస్యాత్తే'ను పాకము లేకకాచప్రమాదకృతము. కేహంచిత్యనుటచే, మేనులు - మీనులు - కొనులు మున్నగుచోట్ల నియాచేశముకావని యెఱుంగునది. మఱియుఁ గొన్నిట 'గు' వచ్చునని చెప్పుచున్నాఁడు. కేహంచితేర్వ్యత్తశబ్దానామ్ = కొన్ని నువర్ణాంత శబ్దముల ను వర్ణస్థానమున, సార్థబిష్టకః గుః = ఆర్థబిందుపూర్వకమగు. 'గు' అను నాదేశము, స్యాత్ = ఆగును. ఇట్లనుటచేత నీగువర్ణాదేశము వీర్ణపూర్వక నువర్ణస్థానమునందే వచ్చునని వ్యక్తిమగుచున్నది. ఉదా:—లేను+లు = లే.గులు. గోలు+లు = గో.గులు.

'కుజేనోద్భవవచనే' అనుచింతామణిసూత్రములోని 'ఒహవచనే' అను నది కేహంచిత్యాది ప్రకృతాధర్వణసూత్రమున ననువర్తించును. లేనిచో నధర్వణవిధానమున వాశబ్దము లేమింజేసి 'కలను - కొలను' మున్నగు నువర్ణాంతప్రథమైక వచనరూపములు లేకపోవలసివచ్చును. ఒహవచనమునందువలెనే యేకవచనమునందును 'కుజ్ఞు' నిత్యముగా వర్తింపవలసివచ్చునుగదా. అట్టియెడల "క.....పంట కలను పొలికలనిదిగంట నిథానంబు గంట గాదే మనకుకా." (భీష్మ. ౧ ఆ. ౯౯) అను నది మున్నగుప్రయోగములు విరోధించును. ఇట్లగుటంజేసి యీక్రింది యహోబల పతివ్రాత సరికాదనడగును. "అత్రాధర్వణసూత్రే 'ఒహవచనే' ఇత్యస్య అను పాదానాత్ గో.గుచెట్టు ఇత్యాదిసమానేప్యాదేశః సిద్ధః" (ఆహో. 3౨౬) అచ్చిక సమాసములో 'లోఽశ్చ విభక్త్యాదే' అనుచింతామణిసూత్రముచొప్పున 'వేల్పుల యొక్కదొర = వేల్పుదొర' అను చోటువలెనే "గో.గులయొక్క+చెట్టు - గో.గు

చెట్టు" అనుష్ఠలమును నిర్బాధమనఁదగును. "మనుజులయొక్క + దోఁ = మనుజులదోఁ" మున్నగుసాధ్యసమాసములలో షష్ఠీభ వేద్విత్తీయాతుల్యేత్యాదిచే లవర్ణలోపము సిద్ధింపదు. అటు జాత్యేకవచనమున్నను తుతిలేదు.

కలన్వాదుల నువర్ణంబు కుజ్జగు; బహువచనంబు పరం

బాలవ్యా. బగునపుడు నిత్యముగా నగు. ౧౮.

వివరణము. కలఁకు - కలను - కలఁకులు. కలను - కెలను - కొఱను -

అంగీ I విషయము. కొలను - గవను - నెఱను - మ్రాను - వరను - వలను.

ఇవి కలన్వాదులు.

సంజీవని. అంగీ I విష:—అర్థములు. కలను = ప్రదేశము - యుద్ధము - కళ్ళము, కెలను = పార్శ్వము, కొఱను = దున్నకవిడిచినబీడు, కొలను = సరస్సు, గవను = దుర్గద్వారము - ద్వారము, నెఱను = మర్తస్థానము, మ్రాను = వృక్షము, వరను = చిక్కు - ఇక్కట్టు, వలను = దిక్కు, ప్రక్క - ఉపాయము - ప్రదక్షిణము.

కుజ్జు బహుత్వమున నిత్యమనుటచే నేకత్వమునఁ బాఠికమని విశదమగుచున్నది. సూరి యేకవచనమున వైకల్పికరూపద్యయమునె యుదాహరించెను. జిత్రమునందేని కుజ్జుబిందుపూర్వకమని గ్రహింపవలయును. మ్రాను+కుజ్ = మ్రాకు, ఇటు దీర్ఘముమీఁదిదిగాన ఖండబిందువుమాత్రమే నిల్చెను. కలఁకు - కలంకు మున్నగుప్రాసపూర్వకస్థలములందు ఖండపూర్ణములు రెండుగు గల్గుచున్నవి.

నన్నయాధర్వణానుక్తమగు నేకత్వమునందలి కుజ్జును నిర్వహింపఁజాలు ప్రామాణికమహాకవిప్రయోగములు లేవు. ఆంధ్రభాషార్థవమను నసీనకోశమునం (క్రీ. శ. ౧౭౫౦ ప్రాంతము) దట్టిరూపములు పెర్కొనఁబడుటమాత్రమే వాని స్థితికిఁ బ్రమాణ మగపడుచున్నది. "కలను = కలఁకు వి. కె." (కలఁకులు. దీని 'ను వర్ణమునకు ఏకత్వమున వికల్పముగాను, బహుత్వమున నిత్యముగాను బిందుపూర్వక కువర్ణము ఆదేశముగ వచ్చును. ఇట్లే కెలను - కొలను - కొఱను. మొ.) ౧. (సం. ఖలమ్.) స్థానము - ప్రదేశము." (సూ. రా. ని) కలఁకు - వి = కలను. (చూ) (ప్రదేశము) సీ. కలుషదేశములు చెలఁగుకలంకన..... (ఆం. భా. ౩-౫౧)" (సూ. రా. ని). సూ. రా. నిఘంటుకర్త లిట్లు బాలవ్యాకరణసూత్రము నెక్కించి వేసి కలన్వాదిశబ్దముల చోటులనెల్ల నాంధ్రభాషార్థవకోశపద్యమును మాత్రమే యేకత్వమునందలి కుజ్జునకుఁ బ్రమాణముగఁ జూపుచువచ్చిరి. "సీ...పార్శ్వసంజ్ఞ, కెల ననఁ గెలఁ కన.....కన్నట్టు." (ఆం. భా. ౨ ఆ. ౧౩౮) "గీ.....! కొఱఁ, కనంగను బీడునాఁ గొఱ ననంగఁగంచె యన నప్రహతేభూమికాఖ్యి లెసగు.

(ఆం. భా. ౨-౬)" (సూ. రా. ని.), శ. ౨. కోశమును నిట్లు, "కొలకులు మున్నగు బహువచనరూపములలోని కువజ్జాంతము ఏకవచనరూపమని భ్రాంతిపడి యర్వాచీను లట్లు ప్రయోగించిరి. దానినిబట్టి యేకవచనమందు కువజ్జము చైకల్పకమనెడి సూత్రము పుట్టినది." (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౨౯ సూ. టిప్పణి.) అని యనుకూలక కర్తగారు వ్రాసినచోకాని యట్టిభ్రాంతకపు దెవ్వరికో చూపవైతి. సూరిగారిసూత్రమునకు మూల మాంధ్రభాషావ్యవహారము యనుట నిజమని చెప్పవచ్చును. ప్రాచీనులగు కేతన పెద్దిరాజులు నైతమేకత్వమునందలి కుజ్జును వచింపలేదు. బహుత్వమునందలి కుజ్జునుమాత్ర మె యుపదేశించియున్నారు. ఆ-వె. కొఱును నెఱునునాంగం గొలను నామ్రాననంగలను గనను కెలను వలను నాంగంబరంగుశబ్దములకు బహువచనంబులనులకుం గులు విధించె చూత్తుదండి. క. కొఱుకులు. నెఱుకు లనంగామతీయుం గొలకులును రేంగుమ్రాను లనంగా మెఱయుం గలకులుగవకులు. నెఱకెలకులు వలకు లనంగ నెగడెడి కతనక్. (ఆం. భూ. ౨౨-౨౩ ప.) ఆ-వె. కొఱును నెఱును మ్రాను కొలనును నివియెల్ల బహువచోనియుక్తం బరంగువోట వెలయుం దత్పదములం గులు జనియించుం దైవరుస నచ్చతెరుగువచనములకు. క. కొఱుకులు నెఱుకులు మ్రాకులు! జిఱుకొలకులు నయ్యె..... (కావ్యా. ౯ డిల్లా. ౧౬-౧౭ ప.) (విస్తర.) కేతనచెప్పనిదొక్క 'వరను' అనునదిమాత్రము సూరిచే జేర్చబడినది. "నఱుకు-దే. వి. చిక్కు. చ. చరసతతోక్తి నేగి మునిసత్తము చిత్తమువచ్చు నట్లుగావరకులం బెట్టి తెచ్చెదరు వారవిలాసిను లెన్నిభంగులన్. (భాస్క. రా. బా. కాం.) వరనుయొక్కరూపాంతరము." (శ. ౨.)

విస్తర. ౨౦౫ I విషయము:—పయిరితని నన్నయయేకాక ప్రాచీనవైయాకరణులెవ్వరును సంగీకరింపలేదని తెలియక "కలకు - కొలకు" మున్నగు నేకవచనాంతరూపములు తెలుంగునం బ్రసిద్ధములై యున్నవనియు "కలంకులు - కొలంకులు మున్నగు బహువచనరూపములనుండి యనుచితవిభాగమున (Incorrect breaking) నట్టి యేకవచనరూపముల నాంధ్రవైయాకరణులు సాధించిరనియు వానితొడి 'కులు' అనునది తమిళకన్ణాటభాషాప్రసిద్ధ 'కళి' ప్రత్యయసంబంధియనియు నేటివిమర్శకులు కొందఱు అభిప్రాయపడుచున్నారు. "ఈభాషలో ఎలుక - చిలుక - నక్క... కొలకు - కలకు - మ్రాకు - కొఱుకు - గవకు - నెఱుకు - గోంగు - రేంగు మొదలగు... కు గువర్ణములంతమందుం గలశబ్దములు కొన్ని యేర్పడి వ్యవహారమున నున్నవి... ఈ కువర్ణసహితబహువచనరూపములు తమిళకన్నడములయాలములలోఁ జిరకాలము నుండి బహువచనప్రత్యయముగాఁ దలంపబడుచుండిన 'గళి' అనుదానిని జేర్చుటచే

నేర్పడియుండుటచేతను, తెలుగునందలి కొలంకులు - ఎలికలు - మ్రాకులు మొదలగు బహువచనరూపములుగూడ ప్రాచీనభాషలోనే అనఁగా తమిళకన్నడాదులు తెలుగుతో విడిపోవని కాలముననే యేర్పడి యప్పటినుండియు నట్లే వ్యవహారమున నున్నవనియు నీభాషలు విడిపోయి కాలక్రమమున నాప్రాచీనరూపము లుచ్చారణ వేగమునఁ గొంతమార్పుఁజెందినవిదప తెలుగువారు “లు” అనుదానినిమాత్రము బహువచనరూపములనుండి విడఁడియుటచే కొలఁకు మ్రాకు శబ్దము లేకవచనమున కొలను మ్రానుశబ్దములకు రూపాంతరములుగా నీభాషలో నేర్పడుట తటస్థించినదనియు స్పష్టమగుచున్నది.” (సంధి. భాషాలక్షణము. వ్యాకరణములు. ౧౦ మొ. ౧౩ పు.) ఇట్లు సంధిగ్రంథకర్త వ్రాసినేకాని, ప్రాచీనాంధ్రాచీనాంధ్రమహాకావ్యములందుఁగాని శాసనములందుఁగాని మఱియే ప్రాచీననిదర్శనములలోఁగాని “కలఁకు - కొలఁకు” మున్నగు నేకవచనరూపముల వ్యవహారమును జూపఁగల్గునా? ఏప్రాచీనవ్యాకరణకర్తయేని “కలఁకు - కొలఁకు” మున్నగు నేకవచనరూపముల సాధించినట్లు చూపఁగల్గునా? ప్రాచీనాంధ్రవైయాకరణులు, ‘కలను - కొలను’ మున్నగురీతినె నువర్ణాంతప్రాతిపదికములనె యంగీకరించి ‘కు’ వర్ణము నద్దాని కాదేశమనిగదా చెప్పిరి. కూతుశబ్దమున రువర్ణాగమముచేరుటచే ‘కూతురు - కూతులు’ మున్నగురూపము లేర్పడినట్లే యేదేని కారణమునఁ గలన్వాదులకు “కు” రాఁగా ఘుణాక్షరన్యాయమున “కౌ” ప్రత్యయాకారము కన్పట్టుగాక! అంతమాత్రమున నాంధ్రశబ్దప్రపంచమున సుప్రసిద్ధమయియున్న “లు” ప్రత్యయమును విడఁడియుట “అచిచారమూలకవిభాగ మ”నిపించుకొనునా? (సంధిగ్రంథము ౧౦ పు.) ఇంతకును “లు” ప్రత్యయమును విడఁడియఁగా మిగిలిన ‘కొలఁకు’ మున్నగు కువర్ణాంతరూపములు ప్రాచీనాంధ్రమున లేనేలేవే. ఈయూహ యెట్లు పొసఁగును? ప్రాచీనాంధ్రమున “కొలను” మున్నగున్వంతశబ్దములుమాత్రమే వెలసియున్నవి. “స్వంతాన్నామ్మఃకుజ్ నోర్బహువచనే” అనికదా భట్టారకుడు సూత్రించెను.

మఱియుఁ బ్రాచీనద్రావిడభాషలలో ననునాసికముపై నిల్చునపుడు నిత్యమై యున్న సరళోచ్చారణముచే నేర్పడవలసిన “కుళంగళ” = కొలంగళ” అనుదాని వంటి ద్రావిడశబ్దమునుండి (కర్ణాటమున ‘గళ’ అనుసరళాదిక మె యైయున్నది.) “కొళంగులు = కొలంగులు” అనురీతి నేర్పడవలసియుండఁగా “కొలంకులు” అను పరుషాది ‘కులు’ శబ్ద మెట్లేర్పడును? ఇంతియకాక ప్రాచీనద్రావిడభాషలలో ‘కొలంకళ’, లేదా - కుళంగళ” అనురీతిని వీనికి బహువచనమున ‘కళ’ ప్రత్యయ

ఘటితరూపములు వాడుకలో నున్నట్లు ప్రమాణము చూపవచ్చుటలేదా. ప్రాచీన తమిళమునందలి యమహద్వాచకములకు బహువచనరూపము వేరుగనుండుట యరుదు. ఏకవచనరూపమే బహువచనార్థమును సముత్పన్నములగు ప్రదాయము.

తమిళాదులలో నర్వాచీనముగాఁజేరిన “కళ” ప్రత్యయము మూల ద్రావిడభాషలో నుండెడిదని యూహించుట యొకయంశము. ద్రావిడవ్యాకరణములలోఁ బ్రాచీనతమమగు తొలుకావ్యమునఁ బ్రాచీనతమిళమందలి బహువచనములు “అ - ఆ - ఇ” అనునవి తుదిని గలవైయుండునని “అ. ఆ.” (తొలుకా. ౪౨౨ సూ.) అనుసూత్రమున వచించబడెను. అమహత్తుల దేకత్వ బహుత్వములు తదన్వితక్రియలనుబట్టి తెలియునని “తెలిన్దై” (తొలు. ౬౪౫ సూ.) అనుసూత్రమున వచించబడెను. దీనినిబట్టి తమిళమునందలి యమహత్తుల కేకవచనబహువచనరూపభేదము సాధారణముగా లేదనియు వానితో నన్వయించుక్రియనుబట్టియే వారిదేకత్వబహుత్వములను తెలిసికొనవలయుననియు విశదమగుచున్నది. అట్లేచ్చుటనేని క్రియచే వచనస్థానము కల్గినపుడు కొన్నియేడల “కళ” ప్రత్యయముచేరి బహుత్వబోధకమగునని “కళిళు.....” (తొలు. ౬౪౩ సూ.) అనుసూత్రమున నుపదేశించబడెను. పురుషార్థమునుబట్టి కాలక్రమమున నేవో యలంతిథ్యలములం దేకత్వబహుత్వవివేచకజిహ్వాకల్పంఁగాఁ దమిళమున నర్వాచీనమగుచు ‘కళ’ ప్రత్యయ మవతరించినదని చరిత్రాభిజ్ఞులు గ్రహింప నగును. ఇట్టిస్థితిలోఁ జరిత్ర కందని యత్యంతప్రాచీనకాలమందనఁగాఁ గొన్నివేల యేండ్లక్రిందట నట్టిశబ్దము మూలద్రావిడభాషలో నుండెడిదనియు నాంధ్రశబ్దక్రమచ మునం దెల్ల సుచ్చారణచేగమున నందలి కకారము నశించినను ‘కొలంకులు’ మున్నగు నలంతిశబ్దములలో నది నిల్పియున్నదనియుఁ జెప్పట కేవలము నసంభవముకాదా.

ఏడవశతాబ్దములోని దనఁబడుచున్న యహదనకరశాసనమున “సంపత్సరంబు ల్-ఊరిస్వాముల్-కొణ్ణికళ్- కొణ్ణికళ్” మున్నగురీతిని శకారము బహువచనము నందుఁ గనపట్టుచుండుటచే నది కకారము తెగిపోయి శకారము నిల్చినకాలమగుటకు నిదర్శనమని యింకొకనిదర్శనమును జూపుదురు. (ఆంధ్రభారతకవితావిమర్శము. ౨౬-౩౦ పు.) ఇయ్యది యనర్థకమును నపభ్రష్టశబ్దప్రచురమును నగుశాసనము. ఇందు “కళ రెరి (కలరెని) కల్గన (కల్గిన) నరాళోక (నరాలోక) కొళుచె (కొలుచె) మున్నగుస్థః ములందు లకారస్థానమున నపభ్రష్టముగా శకారముపడినట్లే ‘ఊరి స్వాముల్’ మున్నగుచోట్లను శకారము పడినదేకాని యది కళో ప్రత్యయపు శకారము కాదు. మఱియు నిట్టి యపభ్రష్టశకారముతోనె “కొన్ణికళ్” అని

[illegible][illegible]

అక్కాచీకన్నలు బహుల్వముందును గొన్నయెడల పుట్టుకుండును. కాబట్టి....." (కాట్టుపెట్టు - ప్రభుమముద్రికము. 20వ పు. 26 పేరా.) నన్నయభట్టు 'గుడ్డుములు' అనులేతినె ప్రయోగించెనుగాని మువ్వకలోపము నెచ్చుటనుబ్రయోగింపలేదు. "గుడ్డుములు" అనుచో "వికృతా కృచ్ఛిచ్చలోపా మోడ్డిర్లు కావుత అదిమస్య భవేత్తను చింతామణిసూత్రముచొప్పున "గుడ్డుములు=గుడ్డులు" అని ప్రక్రియ చూపవలసియుండగా, "గుడ్డు+కలో = గుడ్డు+కలు - గుడ్డులు" అని దొరగాచీచే బ్రక్రియచూపబడినది. ఇచట, మనవారు "గుడ్డుకలో" అని మూల ద్రావిడభాషలో నుంచెడిదనియు, నుచ్చారణవేగమున 'గ' కారము నశింపగా "గుడ్డులు" అని నన్నయకుం బూర్వమే యుండగా నన్నయ యనుచితవిభాగము చేసె నందురుకాబోలు! నన్నయనాటికి మువ్వకలోపము కొందఱచే నంగీకరింపం బడుచుండుటచే దానిని నన్నయ సాధించియుం దనభారతమున నెచ్చటను బ్రయోగింపలేదు.

యరుడుగఁ గలదు. ఉ,.....సూటులు వేలు మ్రోయగవనుల్ వడి వెల్వడి...
(రామా. ౯ ఆ. ౬౯ సూ. రా. ని.) మ,.....నిజామాదుల్ వజీరుల్ భజింతురు
నమ్రత్వము కానలో ముసలిమానుల్గావితర్కించగన్. (వసు. ౧ ఆ. ౪౫ ప.)

బాలవ్యాకరణ అట్లు రేను గోను శబ్దముల ను వర్ణంబు గుఱుగు. ౧౯.

౨౦౬ విషయము. రేగు - రేను - రేగులు, గోగు - గోను - గోగులు,

సంజీవని. ౨౦౬ విషయము:—రేను = బడరి, గోను = పీలుపు - జనుమని వాడుదురు. సూత్రమునందలి 'అట్లు' అనుదానిచే గలన్వాదుల కుఱువలెనె రేన్వాదుల గుఱుచు నేకవచనమున వికల్పముగాను బహువచనమున నిత్యముగాను నగు నను నర్థము లభించుచున్నది. ఇదియు జీత్వముచే సబిందుకమగును. రేన్వాదుల నువర్ణ స్థానిక గుఱు దీర్ఘపూర్వకమే యగునుగాన ఖండబిందుపూర్వకమే యగుచుండును. ఉదా:—రేగు - రేను - రేగులు - గోగు - గోను - గోగులు. ఆ-వె,.....| రిత్తబుద్ధి నకట రేగులుపుల్వలరసమాను లుట్లు.....(ఆర. ౬ ఆ. ౩౪౧.) గీ. తగు గోను గోగు గనగను సుపీలు. (ఆం. భా. ౨ ఆ. ౪౩ సూ. రా. ని.) ఇది మాత్రమే దీనియేకవచనమునందలి గుఱున కాధారము.

నన్నయాధర్వ. కుత్రచి న్ను లోపశ్చ. (ఆం. చిం. అజం. ౧౭ కా.

౨౦౭ విషయము. అహో. ౩౨౭ పు.

కల్ప. ౨౦౭ విషయము:—నన్వంతా న్నామ్నః = నువర్ణాంతప్రాతిపదికముకంటె బరముగా, బహువచనే = బహువచనప్రత్యయము పరమైనదైయుండగా, కుత్రచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, నులోపశ్చ=ఆప్రాతిపదికముయొక్క ను వర్ణమునకు లోపము సంభవము సంభవించును. ఉదా:—చేను+లు = చేలు (వరి మున్నగువానిసస్యములు) పేను+లు = పేలు, మీను+లు = మీలు, (చేపలు) కొనులు - వీనులు - మేనులు, వీనియందు ను లోపములేదు.

బాలవ్యా. బహువచనంబు పరంబగునపుడు చేను పేను మీను

౨౦౭ I విషయము. శబ్దంబుల నువర్ణంబు లోపించు. ౨౦.

చేను - చేలు, పేను - పేలు, మీను - మీలు.

సంజీవని. ౨౦౭ I విషయము:—బహువచనమనుటచే చేలన్ - చేలచేతన్, పేలన్ - పేలచేతన్, మీలన్-మీలచేతన్. మొ. చేనుశబ్ద మాపవిభక్తికము. చేని చేతన్-చేనన్, మొ. సీ. చేనఁ బండిన విత్తు చేనికె ఫలకాంక్ష, ఖేర్కి గ్రమ్మట వెద పెట్టినట్లు. (నన్ని. ౧ ఆ. ౪౯ సూ. రా. ని.) పేను - మీనుశబ్దములు ప్రాణివాచక

[బొ.ఆచ్చి. ౨౦ సూ.] తిమ్మకవి 'మీనుశబ్దమున'ను'లోపాఖ్యానమునుగలదని రాదు 778

ములుగాన నౌపవిభక్తికములు కానేరవు. కలన్వాదులలోఁగాని చేన్వాదులలోఁగాని చేరని మేను ప్రభృతిశబ్దములు విశేషకార్యములులేక మేనులు కానులు పేనులు మున్నగుసామాన్యరూపములందును. శా.....పేర్పిరి గీడ్పాటున తోచ్చి పాటే విధి నామే బ్రాణమున్ నిల్పె... (శ. ౨ ఆ. ౨౧.) అనుచోప్పున మేశబ్దమును గలదు. దీనిబహువచనము 'మేలు' అనియుండనగును. "ద్వి. ఇరుమేల" (ఇరుపాశ్చ్యములందు) (భాగ. ౨ స్కం. శ. ౨.)

'మీనులు' అనియుం గలదనుచుం దిమ్మకవి యిట్లుదాహరించెను. చ. కొలఁకులు చేరవచ్చి యెఱుకూలతఁబుల నిల్చి మున్దలయ్యెనులవేనులయ్యెడ నిజావయనప్రతిమింబశోభనావలఁచుచు నుల్లముల్ పొదలం దప్పక చూడఁబొడంగి రందులోఁజలజములక మృణాలములం జక్రముగంబుల గండుమీనులన్ (కవికర్ణ. సర్వల. ౨ ఆ. ౨౨ ప.), ఇందు "గండుమీనులన్" అనుచోట "గండుమీనులన్" అనునది కవిప్రయుక్తపాఠము కానోపును. "జలజములన్ మృణాలములం జక్రయుగంబుల" అనుదానివెనుక సముచ్చయార్థక నుశబ్దముతోడి 'గండుమీనులన్' అనునది యుండుట సుప్రసక్తమైయుండును.

చేన్వాదుల తుదియుత్పము లోపించుటయుం గలదు. "ఆ.వె. వెలుగు చే న్నేసినఁగాచువార లెందుం గలరె జగతి. (ఉ. పాది. ౫ ఆ. ౪౨.) తరలము.— తనువు మీన్ పొలవల్పు జాలిదాన. (ఆది. 3 ఆ. ౪౦ ప.) ప్రయోగములు:— తే.గీ. పేను చేను మీ ననునవి పెక్కులై నఁబేలు చేలు మీలు ననఁగఁబోలు జగతి (ఆం. భూ. ౭౫ ప.) సీ. ఏటేట విరిసేట నిరుగారునుం బండుం బ్రాసంగు వరిచేలఁ బడిచాయ (భీమ. ౨ ఆ. ౫౪ సూ. రా. ని.) క. జాలరులు వలల నచ్చటి | మీలఁ దిగుచుచుండి. (ఆరు. ౨ ఆ. ౨౫౯ ప.) సీ. మగమీల నగజాలు తెగఁగీలుకొను వాలుఁగనుఁగవ కొకవిత కాంతి యొదవె. (పారిజా. సర్వల. ౨ ఆ. ౨౭.) క. మీలుం దామరపూలు | న్నేలగునమ్ముద్దరాలి మినుకుం గనుఁగవన్!..... (ఆచ్చ. రా. బాల. ౧౩౦ ప.)

కేహండిద్ య్యస్త శబ్దానామ్ | ట తీ స్యాతాం యథో
 నన్నయా. చితమే | క్వచి త్యాదేశ ఏవస్యాత్ | క్వచి నైవ
 ౨౦౮ విషయము. ప్రయోగతః | వర్ణస్యాస్త్యస్య లోపశ్చులు లయోః
 ప్రాయశః క్వచిత్. (వికృ. ఆజం. ౪౮-౪౯ కారి. ఆహా.
 ౩౨౭ పు.)

కల్పతరువు. ౨౦౮ విషయము:—కేహండిద్ య్యస్త శబ్దానామ్ = కొన్ని యవ

శ్లోకశబ్దములకు, లులయోః = 'లు - ల' అనుబహువచనముపరమగుచుండగా, యస్మాదితమేకవిప్రయోగానుసారముగా, లు - తీ = లువర్ణ తివర్ణములు, స్యాతామే = ఆశబ్దములతోచి యివర్ణముల కాదేశములగుచున్నవి. ఉదా:—తాయి+లు = తా+లు+లు = తాలులు = తొల్లు = (తొళ్ళు). ఇచట 'కాలులు - కాలు' అనుస్థల మందువలెనే యుక్త్యలోపాపికము నకయునది. (౧౯౯ విష.) తాయి+లు=తా+తి+లు = తాతులు. ఇవి 'లు-తీ' అనునవి రెండును నాదేశములగుట కుదాహృతులు. 'తాలు' అనురూపము ముందు సాధింపబడుచు. తాయిశబ్దమునకు బహుత్వమున 'తే' వచ్చునట్టి 'తాతులు - తాతులక' మున్నగువానికి గవిప్రయోగములు లభింపలేదు.

క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, త్యాదేశవేద = ఒక్క తివర్ణాదేశముమాత్రమే, స్యాత్ = అగును. ఉదా:—గోయి+లు = గో+తి+లు = గోతులు, ఇట్లే వాయి - వాతులు, నూను - నూతులు, చేయి - చేతులు, నేయి - నేతులు, రోయి - రోతులు. మొ.

క్వచిత్ = ఒకానొకచో, ప్రయోగతః = కవిప్రయోగానుసారముగా, నైష = 'లు - తీ' అనువానిలో నేదియురాదు. ఉదా:—కూయి+లు = కూయులు, కుయి+లు = కుయులు. "ఆ.వె. ఎట్లు బ్రదుకువార మెందు జేరెడువారిమధిప వినగఁ దగదె యాడుకుయులు (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. ౯౯౫ ప.) కూయి = కుయ్యి, కుయి = మొఱ. ఇట్లే ప్రాయ్యి = ప్రాయ్యులు, పొయ్యి = పొయ్యులు, పొయి = పొయులు, దోయి = దోయులు. దీనికి యివర్ణలోపమును గలదు. "ఉ. వేలుపుటిల్లు విల్లు వెడవీకలపోకల నారి రెండుచేదోలవెలుంగుతూపు... (కావ్యాలం. ౫ ఉల్లా. ౯౦ ప.) తే.గీ. వేయి తాయి దో యనియెడి వీనిబహుతానోలిఁ దుదలుత్వ మొనఁ గూడు వేలు తాలుదోలునా..... (కావ్యాలం. ౯ ఉల్లా. ౯౦.)

ప్రాయశః = తఱచుగా, అన్తస్య వర్ణస్య = యి - వు - ము - మున్నగు తుదివర్ణములకు, లులపరకత్వమున, లోపశ్చ = లోపమును, క్వచిత్ = కొన్ని యెడల, స్యాత్ = అగును. ఉదా:—తాయి+లు = తాలు, రేయి+లు = రేలు, వేయి+లు = వేలు, వ్రాయి+లు = వ్రాలు, ఆవు+లు = ఆలు, జాము+లు = జాలు. మొ. 'ప్రాయశః' అనుటచేతను చకారముచేతను తొల్లి, ఆవులు, జాములు మున్నగు లోపాభావరూపములును గొన్ని గలవని యెఱుంగునది. 'వర్ణస్యాన్తస్య' అనుటచే నీసూత్రము 'యి'వర్ణమాత్రపరము కాదు. పయికారికలయర్థమును సరిగా గ్రహింపలేక కవిజనమండనటీకాకర్త పయికారికలను సవరించిన "లులౌ

[బా. ఉచ్చి. ౨౧ సూ.] అహోబలకతిమాసిక “రాయులు” కవిప్రయుక్తము కాదు 775

స్వాతాం యభోవితమ్” “కృద్విల్లాదేశవీరస్వాతే” అనుపాకము లుపేక్ష్యములు. అహోబలకతి “రాయి - రాయులు - రాలు - రాళ్ళు ఇత్యాదౌవికల్పిత్వస్య లోపః - రాళ్ళు ఇత్యస్త్ర లుకారాదేశభిక్షేయమ్” (అహో. ౩౨౨.) అని యుదాహరించెనుగాని ‘రాయులు’ అనుప్రయోగములేదు. ఇక స్వాత్వస్యలోపఃస్వాత్వముచొప్పున లోపము రావపుడు ‘లు - తే’ అనుకవి ప్రధానముగా వచ్చుచుగాన “కృద్విన్నైవ ప్రయోగతః” అనుసూత్ర మిచ్చట స్థాపితమై ఉన్నది. ఈ క్రిందిపోమయాది ప్రయోగములనుబట్టి ‘రాయి - రాయి’ అనురేఫవ్యయఘటితరూపములు గలవ్ర. క. వేదాంగాని యంక్ష నమలుట ద్రాతివయిని నిండుము గొనుట ద్రాత్రి దధిమధూపేతం బుగం గుడుచుట... (అహ. ౪౪. ౧౦౦౦) క. నాయుల్ల మరయ నినుమోతాదౌ కా కిట్లు రూపజక నిరసేర్పెన్. (భీష్మ. ౩ ఆ. ౪౧౯) (వై. పా. ౪౪౪ విష.)

బహువచనంబు వరంబగునపుడు రేయి ప్రభృతుల తుది

బాలవ్యా. యక్షరంబు లోపించు. ౨౧.

వివరణము. రేయి - రేలు, తాయి - తాలు, వేయి - వేలు, వ్రా

౨౦౮ I విషయము. యి - వ్రాలు. ఇత్యాదులు. ఈలోపంబు సమాసంబు లందుఁ జూపట్టెడు. రేరాజు, మగతాపతకము వే వెలుగు. .

సంజీవని. ౨౦౮ I విష:—రేయి = రాత్రి, వ్రాయి = అక్షరము, రేరాజు = చంద్రుఁడు, మగతాపతకము = వజ్రపుపదకము, వేవెలుగు = వేయికిరణములుగల సూర్యుఁడు. పతకము - ఇది పదకశబ్దభవము. తరలమని యర్థము. తరల మనఁగా నాయకమణి. ‘తరలో హారమర్థగః’ (అమరము). ‘రేయి+లు’ అనుచో దుదివర్ణ మగు ‘యి’ వర్ణము లోపింపఁగా ‘రేలు’ అనురూపము సిద్ధించును. రేలను - రేలచే తను. మొ. ఇట్లే తాయి - తాలు, తాలన్ - తాలచేతన్. మొ. (విస్తర.). రేయి యొక్క+రాజు = రేరాజు. మగతాతియొక్క+పతకము = మగతాపతకము, వేయి

విస్తర. ౨౦౮ I విష:—పయి యధర్వణకారికలయన్ధమును సరిగాఁ జూచి కొనకయు, ‘తే.గీ. వేయి తాయి దో యనియెడిపీనిబహుతానోలె దుద లుత్వ మొనఁ గూడు వేలుతాలుదోలునా..... (కావ్యాలం. ౮ ఉల్లా. ౯౦ ప.) తే.గీ. తాయి రేయి వేయి యనుదో తాలు రేలు । వేలు నానొప్పు బహువచోవేళలందు. (ఆం. భూ. ౭౬.)’ అను కేతన పెద్దనలవచనములనుబట్టి రేయి వేయిశబ్దములకువలెనే తాయిశబ్దమునకును యిలోపము నిత్యమని భ్రమించియు, గావలయు సూరి తాయి శబ్దమునకు బహువచనరూపము ‘తాలు’ అనుదానిని మాత్రమే సాధించెను. ఇట్టి సూరి

770 'తా. సా. పే' 'తా. సు. ప్ర' 'తా. శ్లో' అసాధువనరాదు. [౨౦౮ I. వి. సంజ.]

వెలుగులుగలవాడు = వేవెలుగు. ఇట్లు సమాసములందును నీయవర్ణలోపవిధి వర్తిల్లునని భావము. తేయిశబ్దరూపాంతరముగ రేశబ్దమును గలదు. క. రే నిద్రించు బ్రభాతంబైనను మేల్కొని స్పృశించు... (ఆను. ౧ ఆ. ౩౨౨ ప.) వేయిశబ్దమునకును 'వే' అనురూపాంతరము గలదనుట శౌకయాధునికవిప్రయోగము శబ్దరత్నాకరమున జూపబడియున్నది. "వే. యు. దే. స. వేయి. మొగములు వేగల శేషుండు. (కవిజనరంజనము. ౧ ఆ. అడిదము సూరకవి.) ప్రయోగములు. క. నియమాభీలు డగుపతికి పవలుల్ రేలును నేమఱక పరిచరించుచు నుండెన్. (ఆది. ౨ ఆ. ౧౫౬ ప.) ఉ. రేలమృతాంశులో శశము రెమ్మదమంచు దలంచి జాళువా మేలిపసిండి. (విజ. ౧ ఆ. ౬ ప.) నీ..... మేలిపూగుత్తుల తాల రువ్వి. (పాండు. ౧ ఆ. ౧౨౬ ప.) క..... అత్రాకంబంబున జదువుము | నీ కాలిపి తెలియు నేని నీరజ వదనా. (కళా. ౩ ఆ. ౧౦౮ ప.)

యభిప్రాయము ననుసరించి గుప్తార్థప్రకాశికాపేటికాదివ్యాఖ్యాత లీక్రిందిరీతిని వ్రాయసాగిరి. "తాంశబ్దంబునకు బహువచనరూపంబు 'రాళ్ళు' అని వ్యాకరణంబులయందును గ్రంథములయందును బ్రయోగించుచుండిరి. అయ్యది ప్రామాదికము" (బా. గు. ప్ర. ఆచ్చి. ౨౧ సూ. వ్యా.) "తాంశులు అనునపు డంతి మాక్షరలోపము నిత్యమగుటజేసియు నింకొకలకారము సంభవింప నవకాశము లేమింజేసియు రాళ్ళను వ్యవహార మలాక్షణికమయ్యెడి. సంశ్లిష్టబహువచనాంతము మీదనేగాని మరల బహువచనప్రత్యయము చూపట్టమింజేసియు తాళ్లనున దపరూపమే యయ్యెడి." (బా. సా. పే. ఆచ్చి. ౨౧ సూ. వ్యా.) "సంశ్లిష్టబహువచనాంతముమీదనే కాక బహువచనమాత్రముమీదఁగూడ 'చూపఱులు - వేడుక కాఱులు' అని మరల బహువచనప్రత్యయముగ్రంథములఁ గానబడియెడి" అని వ్రాసియు. (ఆచ్చి. ౧౮ సూ. వ్యా.) పేటికావ్యాఖ్యాత వైరీతిని వ్రాయుట వింత. "కేహించిద్ య్యస్తశబ్దానాం | లుతీస్యాత్" మ్మనునధర్వణవచనము చొప్పున "లు"వర్ణదేశముచే సిద్ధించు "తాంశులు = తా+లు+లు = తాళ్ళు" అనురూప మలాక్షణికము ప్రామాదికము నెట్లయ్యెడు ?

"కేహించిద్ య్యస్తశబ్దానాం | లుతీస్యాత్" నుచొప్పున బాక్షికముగా తాంశబ్దముయొక్క యివర్ణస్థానమున 'లు-తి' అనునవి యాదేశమగుటచేత 'తాళ్ళు-తాతులు - తాలు' అనురూపములు సిద్ధించును. "క్వచి త్యాదేశవస్యాత్" నుచొప్పున నిత్యముగావాయి - నేయి, గోయి - నూయి, చేయి మున్నగుశబ్దముల యివర్ణస్థానమునబహువచనపరకత్వమున "తి" వర్ణదేశమురాఁగా,

వాయి - వాతులు, చేయి - చేతులు, గోయి - గోతులు, చాయి - చాతులు,
 చేయి - చేతులు మున్నగుమాటలు లిప్తియందు, ద్వితీయాదిబహువచనములందు,
 "కాతులన్ - కాలన్ - కాళ్ళన్, వాతులన్ - వాతులచేతన్, నేతులన్ - నేతుల
 చేతన్" మున్నగుమాటలు లిప్తియందు, ద్వితీయాదుల యేకవచనమున నొక
 విభక్తిక తివర్ణ మాదేశమగుటచే తాతిన - తాతిచేతన్ - తాతన్, వాతన్ - వాతి
 చేతన్ - వాతన్ మున్నగుమాటలు లిప్తియందు, బహువచనములందు
 వేత్తోలుదిధములగు తివర్ణదేశములు వచ్చుప్రక్రియను జూచి సూరి యాప
 విభక్తిక ప్రకరణమున "విభక్తివచనగుచ్చడు యిప్రభృతుల గుడియత్తరంబు
 తివర్ణకంబగు" (భా. ఆచ్ఛి. ౩౫ సూ.) అనుచొప్పున నేకత్వబహుత్వములు చెందు
 నేకవిధముగా నొకవిభక్తిక తివర్ణము నాదేశించెను. ఉదా:—గోయి - గోతులు,
 గోతిన - గోతులన్, వాయి - వాతులు, వాతిన - వాతులన్, రోయి - రోతులు,
 రోతిన - రోతులన్. మొ. "బహువచనమనచే గొన్నిటికః గొన్ని యేకవచనములు
 పరమగునపుడే వచ్చును. మఱి గొన్నిటికి బ్రథమాదిబహువచనములు పరమగు
 నపుడు కూడఁ బై కార్యము కలుగునని తెలియవడి. ఉదా:—చాయి - చాతులు -
 చాతులన్. మొ." (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. బౌప. ౧౨౨ సూ. విష.) "చేయి మొదలగు
 వానికిఁ బ్రథమాదిబహువచనములు పరమగునపుడును సమాసమందును తివర్ణము
 వచ్చును. ఉదా:—చేయి - చేతులు, చేతని - చేతులన్..." (ఆ. భా. ఆ. శబ్ద.
 బౌప. ౧౨౧ సూ.) బహుత్వమున నొకవిభక్తికవర్ణములు నిలుచుట పై యాకరణ
 సంప్రదాయవిరుద్ధము. అట్లుగుటచేత నేకపా యధర్వణుడు "లుతీస్యాతామ్...
 క్యచిత్త్యాదేశఏవస్మాత్...లులయోః" అని యిట్లు బహువచనపరకత్వమున తివర్ణ
 మును బ్రత్యేకముగా నాదేశించెను. నీకత్వమున యివర్ణాంతములుకాని "అట్టు -
 కొట్టు" మున్నగువానితోపాటు తాయి గోయి మున్నగువానికిని "బౌపవిభక్తికసంజ్ఞా
 వర్ణాష్టింట్వారయో భవన్తీహ" అను చొప్పునఁజితామణి సూత్రస్థాపిపదగ్రహణ
 మగుచు తివర్ణకమువచ్చును. "లులయోః పరయోః" అని సూత్రమున వెలయు
 చుండఁగా నేతత్సూత్రసిద్ధ తివర్ణ మేకత్వమున నెట్లువచ్చును? "తాయిశబ్దము
 నకు ద్వితీయాద్యేకవచనములు పరమగునపుడు వీనివలన తివర్ణమువచ్చును.
 తాతిన - తాతిచేతన్ - తాతికొఱకున్ మొ. చేయిప్రభృతులం దీతివర్ణము ప్రథ
 మైకవచనమునఁదగ్గఁ దక్కుంగలవానియందగును. చేయి - చేతులు - చేతని - చేతు
 లను - చేతిచేతన్. మొ" (నారా. గాణ. ఆచ్ఛి. ౧౨ ప. ౨౫౦ తా. వ్యాఖ్య) బహు
 వచనమాత్ర పరకత్వమున విధింపఁబడిన యీతివర్ణ మాపవిభక్తికము కామింజేసి

అందుకు వ్యవస్థాపకసరికావలోను సాధ్య : ట్లలయోః ప్రాయశః

అంశములు కన్పిస్తే, (విశ్వ. ఆంధ్ర. ౪౯ కా. అహో, 3౨2 పు.)

తల్పతదప్ర. ౨౦౯ విషయము:—ఈకారిక యీవఱకు వ్యాఖ్యాతమయ్యెను.

(౨౦౮ విషయము) 'వ్యవస్థాపకసరికావ' అనుటచే నీసూత్రము యివ్వమునకేకాక యితర వ్యవస్థాపకములకు శబ్దాంతగతమగువానికి గొన్నియెడల లోపముగల్గు ననునర్థము

చేతన్ . తాతన్ మున్నగురూపములును నీయనవత్తమున సిద్ధింపనేరవు. గాణపత వివరణకర్త యీయధర్వణకారికయందలి “ఋతీస్యాతా” వ్యనుచోట “ఋతీస్యాతా” వ్యని రచించి “ఋతీ. ఋతీన్” అనురూపములను సాధించెను. ఇట్లే యీవఱకును (నారా. గాణ. ఆచ్చి. ౧౪. ప. ౨౪2 కా. వ్యా) “ఋతీ. ఋతీన్” మున్నగు రూపములను సాధించెను. ఆటీకలో “ద్రావిడసంప్రదాయముచొప్పున నలఘుల కారము రకారాకృతిని బొందినది” అనియు వ్రాసెను. ఇట్టిస్థితిలో “ఋ” అను సంయోగమున శకారోచ్చారణమున కనుపదమందే లఘులకారోచ్చారణ మెట్లు పోవఁగలనని భావించెనో తెలియకున్నది. (౨౦౧ విషయము. సంజీవని).

తామిశబ్ద బహువచనమున ‘తి’ వచ్చురూపములకు గవిప్రయోగములు లభింపలేదు. అధర్వణసూత్రముచే నది సాధువనకతీరదు. తక్కిన వానికిఁ బ్రయోగములు చూపఁబడుచున్నవి. క. చేతఁగొని యుప్పు నమలుట | రాతిపయిని నినుము గొనుట రాత్రి దధి... (ఆను. ౪ ఆ. ౧౦౦ ప.) క....తాతికిఁ బైకొని యడరి తగరు దెరలని మాడ్కిన్ (ద్రోణ. 3 ఆ. ౨౫౫) ఆ.వె...నామనంబు ప్రయ్యలైపో దిదితాతఁజేసినది యొకో తలంప (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౪౯) సీ. తెలిపుల్లు బురదగోతు లకుఁ జనునె (నీలా. ౨ ఆ. ౭౬. సూ. రా. ని) గీ...ఇరువదేను | చేతులప్రమాణమునఁ గల్గుభూతలంబు (పాండు. ౨ ఆ. ౧౧౬) ఉ. నుతజలపూరితంబు లగు నూతులు నూటికికంటె (ఆది. ౪ ఆ. ౯3) బాలవ్యాకరణవ్యాప్తిచే తామిశబ్దబహువచనము ‘తాలు’ అనియే యుండుననునిశ్చయముతో ముద్రణసంస్కర్తలు సర్వాచీనలేఖకులును భారతాదులలో “ఋతీ. ఋతీన్” అనువానిని దొలఁగించిరని చెప్పనగును. తాళపత్రమాతృకలలో “ఋతీ” అనురూపములు వెక్కిరింప గలవు. ప్రాసస్థలనిబద్ధ ప్రయోగములు భారతమున నేవత్తమునను లభింపలేదు. సీ. పదఘట్టనంబునఁ జదిసి తాలు-గీ. సుఖముగాఁగ - (ఆది. ౬ ఆ. ౧౬౨) క. శిని వరుఁ డాతాలెల్లనుడుని యలుగా (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౮౫) క....తననిష్ఠుర తనుహతిఁజేసి తాలు చూర్ణంబులుగాన్ (ఆది. ౫ ఆ. ౧౧౪) ఇట్టిచోటులందెల్ల “తాలు” అనుచో ‘ఋతీ’ అని నిల్పివను తీతలేదుగదా.

లభించుచున్నది. ఉదా:—హయి+లు=తాలు, వేయి+లు=వేలు, వ్రాయి+లు=వ్రాలు, ఆవు+లు=ఆలు, జాము+లు=జాలు. మొ. 'ప్రాయశః' అనుటచేతను-చకార మహిమచేతను లోపాభావరూపములును గొన్నియుండును. ఉదా:—ఆవులు - జాములు. మొ. ఇట్లే ఆవులన్-ఆలన్-ఆవులచేతన్-ఆలచేతన్ మొ. సమాసమున మిక్కిలి వైచిత్ర్యము గలదు. పునర్లలోపము పదుషవకత్వమున ద్రుతాగమము ద్రుతసంధికార్యములు నగును. ఉదా:—ఆవు+తోక=ఆదోక - ఆవు+పోతు=ఆంబోతు - ఆవు+దూడ=ఆదూడ (విస్తర).

ప్రయోగములు:—క. ఆలం గాచెద విక్కట త్రైలోక్యము పేర్చి గావఁ దగువాడవు. (హరి. పూ. 2 ఆ. ౨౩౬) సీ-ఆంబెయ్య యుచేకి నాయజ్ఞానమున సంప, తాఁకునఁ గూలుడు.....(కర్ణ. ౨ ఆ. ౯౦ వ.) చ...చుట్టలు దగువారుఁ దండ్రియు లొడంబకఁజేయుము....(ఉద్యో. 3 ఆ. 33౧) మ...చుట్టముగానయ్యెఁ దదాత్మ జండయిన ధృష్టద్యుమ్నుఁడున్ వారితోఁసమవీర్యుం డొడఁగూడె... (ఆది. ౮౩. ౪౪) కా.... గ్రాసవా'పోదై న్యంబులువచ్చు నాయరయు నీచుట్టలకుం గావునన్ (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౨) 'చుట్టములు' అనుచో బా. తత్స. ౪౩ సూత్రముచొప్పున మువర్ణ లోపదీర్ఘములు కాఁగా "చుట్టాలు" అగును. ఇట్లే మ...చెప్పకు మిట్టి తుచ్చసుఖ ముల్ మీసాలపై తేనియల్ (మను. ౨ ఆ. ౬౪) సీ...ఆ.వె. తనిసి మూఁడు జాలతటి ప్రాద్దొకించుక (హరి. పూ. ౬ ఆ. ౧౦౧) ఉ.....వలవంత నశ్రవుల్ జాలుగ నాల్గుజాలు నిడఁ జాలు భవంబనునంతకాకకుం బాలయి...(మనుచ. 3 ఆ. ౯3) ఉ...వీమీనరు లిట్లు క్రొవ్వి పులిమీసల నుయ్యెల లూఁగఁజొచ్చిరే (భాస్క. యుద్ధ. ౮౬౯.)

బహువచనంబు పరంబగునపు డావుప్రభృతుల తుది

బాలవ్యా. యక్షరంబునకు లోపంబు విభాషనగు. ౨౨.

౨౦౯ I విష. ఆవు - ఆలు - ఆవులు, జాము - జాలు - జాములు, చుట్టము-చుట్టలు-చుట్టములు, మీసము-మీసలు-మీసములు.

విస్తర. ౨౦౯ విష:—“వృత్తియందుఁ బూర్వపదమగునపుడును నావుశబ్దము తుది వ్రాయి లోపించుటయుఁ బరుషములు పరమగునపుడు సుమాగమమగుటయుఆదోక-ఆదూడ-ఆలగా పరి' అని ప్రయోగము లగపడెడి” (బా. సా. పే. ౨౨౮ పు.) “ఆలగాపరి” (బా. గు. ప్ర. ౧౬౮ పు. ద్వి. ము.) ‘ఆవులయొక్క + కాపరి’ అను షష్ఠీసమాసములో ద్రుతాగమముగాని గనడదవాదేశముగాని రానేరవు. “ఆలకాపరి, దే. వి.” (శ-ర) “ఆలకాపరి. వి (✓ ఆవు)” (సూ. కా. ని.)

750 ఆకృతి క్రమము క్తములగుటచే 'మల్లియ' మొ. కేతన నిరసించె [అగం వి. కల్ప.]

సంజెనని. అంశ I విషయము:—చూట్టాలు - మీసాలు అనియు రూపముల నొప్పునవి. కల్పతరువున బ్రయోగములు చూపబడెను.

ఏదంతతాచ నామ్నామన్యతరస్యా మియాన్తానామ్.

(ఆం. చిం. అజం అగం కారి. అహో 3౪౭ పుట.)

ఇయాన్తా స్సాధవ శ్చబ్ధాఃకృచ్చి దేదంతతాపిచఃఇయాన్త

త్యేకుత్రచిత్ స్యాదత్వం యశ్చాపి తద్భవేలఘుస్సో

అగం విషయము. పిచ సంయుక్త ఇతి కేపించిడిరణా. (వికృ. అజం.

౬౧-౬౨ కారి. అహో. 3౪౭-3౪౮ పు.)

ఏవావ్యయ సమానార్థః । మేత్వ మత్వం చ దృశ్యతే.

(వికృ. అజం. ౭౮ కారి. అహో. 3౪౯ పు.)

కల్ప. అగం విషయము:—ఇయాన్తానామ్='ఇయ' అనునదితుదినిగల, నామ్నామ్=ప్రాతిపదికములకు, ఏదంతతాచ = ఏకారాంతత్వము సయితము, అన్యతరస్యామ్ = వికల్పముగానగును. ఉదా:—కన్నియ=కన్నె, వన్నియ=వన్నె, డిగ్గియ=డిగ్గె, కొండియము=కొండెము, కొంచియము=కొంచెము. సంస్కృతమున హ్రస్వమగు నెకారములేమింజేసి సంస్కృతసూత్రమున "ఏదంతతా" అనిచెప్పినను "ఎ" కారమె యుద్దిష్టమని యెన్నునది. "కంఠేన్యారాదాదే" అని యిట్లు స్థలాంతరములందును జెప్పబడుటగలదు.

నన్నయ యీవిధి పాక్షికమని వచింపఁగా నిది వైకల్పికవిధికాదనియు సార్వత్రికముకాదనుట యుక్తమనియు (విస్తర. I) నొకప్పుడు 'ఎ' అనుదానికే 'ఇయ' రావచ్చునుగాన 'ఇయ' అనుదానిని స్థానిగాఁ జెప్పరాదనియు విశదమగునట్లధర్మణుఁడు సవరించుచున్నాఁడు. ఇట్టిసవరణము సఫలమైయున్నది.

విస్తర I అగం విషయము:— తనకాలమునాటికి మల్లె - లంజె - గద్దె - యొల్లె యనునవి కవిసమ్మతములు కామింజేసి కావలయుఁ బండితకపింద్రుఁడగు కేతనా మాత్యుఁడు "మల్లెయు లంజెయు గద్దెయు । నొల్లెయు ననుపగిది పలుకులొప్పువు కృతులన్ । మల్లియ లంజియ గద్దియ । యొల్లియ యని పలికిరేని యొప్పుం గృతులన్" (ఆం. భూ. ౧౭౬ ప.) అని యిట్లు వచించెను. తర్వాతికవులు వానినిఁ బ్రయోగించుటం గాంచి యహోబలాదులు కేతన నన్యాయముగ నిరసించిరి. "కం-మల్లెయు...బప్పుపుకృతులన్" ఇతీదానీస్తనానా ముక్తిస్తు నిర్దూలైవ" (అహో. 3౪౮ పు.) "క. మల్లెయు.....పలుకు లొప్పు వటంచున్ । జొల్లెను మారయ కేతనాతెల్లంబుగ నవియుఁ గలవు త్రిపురారాతీ. రగడ...మల్లెల (యయాతి) .రగడ

ఇయాన్త ఇత్యాది కాచిక పునరుక్తమని భ్రమవశి గవిజనమండనకర్త “ఇది గ్రంథాంతరజ్ఞోకమని తోచుచున్నది” అని వ్రాయుట పొరపాటు. ఆహోబలపతి యిది యాధర్వచునియే వచించి యున్నాఁడు.

ఇయాన్త ఇత్యాది:—ఇయాన్తః=‘ఇయ’ అనునది యంతమందు:గల, శబ్దాః= శబ్దములు, సాధవః = సాధువులగును - క్వచిత్ = ఒకప్పుడు వానివర్ణాయరూపము నకు, ఏదంతకానిచ = ఏకాకాంతత్వముచు సాధువు కానోపురు. ఉవా:—కన్నియ= కన్నె - వన్నియ = వన్నె మొ. క్వచిత్తగుటచేత కాఱియ, సుదియము, సకియ, చెలియ మున్నగువానికి “కాఱె - సుదెము - సకె - చెలె” మున్నగురూపాంతరము లుండనేరవని యెఱుంగువది. “అంతె = అంతియ, ఇంతె = ఇంతియ” వీనిలో “అంత+ఁ, ఇంత+ఁ” అనునవి మొదటిరూపములగుట యుక్తము. (విస్తర II). ఇయాంతప్రాతిపదికము లనక “ఇయాంత” శబ్దము లగుటచేత: ప్రాతిపదికములలోని

.....మల్లె లెంతటి (వసు), గీ...బొండుమల్లె (ఆముక్త). క...లంజెతనమునందు ... (నాచనసోమునీ హరిచంశము), ఆ.వె. లంజెతల్లులనంగ... (కవికర్త), గీ...ముత్యాల గద్దె... (కాశీఖం) గీ...బంటాల్లెతో... (ఆముక్త)” (పర్వల. ౧ ఆ. ౯ మొ. ౧౬ ప.) అని యిట్లు కేతనకుఁ దర్వాతకపులప్రయోగములనె తిష్ఠకవి చూపెను. గుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్త “క. మల్లెయు లంజెయు గద్దెయు; బొల్లెయు ననుపగిదివలుకు లొప్పుగఁ గృతులన్; మల్లెయ లంజెయ గద్దియ; బొల్లెయ యనివల్కునేని యొప్పుం గృతులన్. (అంధ్రభాషాభూషణము) వై చెప్పినవానిలో ఇత్వలోపంబు గలుగదు. వై పద్యంబు యొక్క క-“మల్లెయు...వలుకు లొప్పువు కృతులన్” అనుపాఠంబును జూచి తిష్ఠక వ్యహోబలపతులు నిరాకరించుట (అసమంజసమనిచేదము) సమంజసంబు” (బా. గు. ప్ర. ఆచ్చి. ౨౩ సూ. వ్యా.) అని వ్రాసి తిష్ఠకవిచూపిన ప్రయోగములనెల్ల నెక్కించెను. మల్లె మున్నగునాల్గుశబ్దములుమాత్రమే యొప్పున నెడి ప్రక్షిప్త పాఠము కేతనదనుట విశ్వసనీయముకాదు. మఱియు సుత్తర్థమున మల్లియ మున్నగురీతిని బలికినచో నొప్పిదమగునని చెప్పుటచేఁ బూర్వార్థమునందలి ‘ఓప్పు గన్’ అనుపాఠము సరికాదనియు “ఓప్పువు” అనుపాఠమే కవిప్రయుక్తమనియు విశదమగుచున్నది.

విస్తర. II ౨౧౦ విష. కల్ప:—“నీ...ఏత్వములఘుత్వము భజించు దానికి, నాదేశమియయగు నళికనేత్ర (కవిసం. ౩ తరంగ. ౪ ప) ౫ ఉదాః-ఏత్వమునకు, ఇయా దేశము. కన్నె = కన్నియ-వన్నె = వన్నియ” (కవిసం. ౩ తరం.). ఈ రచనము సరి కాదు. నర్ణకశబ్దమునుండి వన్నియశబ్దమును, కన్యకాశబ్దమునుండి కన్నియశబ్దమును

ప్రాకృతములయినవనియు నట్టివాని “ఇయ” అనుదానికి “ఏ”త్వము వచ్చెననియుఁ జెప్పట సహజముగాన నిట సూరకవిప్రక్రియ సరికాదనఁదగును. కాన సూరకవి తనసూత్రమునకు “అంతై = అంతియ - ఇంతై = ఇంతియ” అని యుదాహరించి యుండినచో సరియైయుండజేసి. వీని యిట్టిస్వరూపమును జూచికొనక యాంధ్రవిశ్వ కళాపరిషత్తుదిత కంగనాథరామాయణమున “ఇంతియై-అంతియై” అని పెక్కు చోటులఁ బరిష్కర్త నిల్పుట పొరపాటు. ఇంతియైకాదు - (౧౨౫ పు. ౧౧ పం.) మొ. కా...ఇం.తేపాతమ్ము కపిధ్వజప్రభలె యంధీభూతులం జేయవే. (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౨౧) మ...పెక్కండ్రకింతియకాలం బయియుండ నీమనము శాంతింబొందఁగా నేర్చునే. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౪౭). అహోబలపతి పయిరీతి నధర్వాణాఠిక చొప్పున “అంతియ - ఇంతియ” అనురూపములను సాధించికొనక మార్గాంతరమును వ్రొక్కెను. “అంతియ - ఇంతియ ఇతిశబ్దా ఎత్తియం-ఇత్తియమితి ప్రాకృతశబ్దయో స్తద్భవ. కిదతమక్వేతి డెత్తియం డిత్తియం డిద్దహమితిసూత్రేణతన్నిష్పత్తి.” (అహో. 3౫౮). ఈపంక్తులు కేవలము తప్పులు-“కిమిదమశ్చడేత్తి అ, డిత్తిల, డిద్దహం (౨-౧-3) అని యుండవలెను. (షడ్బా. తద్ధి. ౧౧3 పు.) ఏతావత్ = ఇయత్-అను వానికి “ఇంత” అని యర్థము. “తావత్” అనుదానికి “అంత” అని యర్థము. కాని “ఏతావత్” మున్నగువానికి “ఇంతియ” మున్నగువానికిఁ గలయథారణార్థవిశేషములేదు. “ఏతావత్—ఇయత్” అనువాని ప్రాకృతరూపములు, “ఏత్తియం-ఇత్తిలం - ఏద్దహం” అనునవి యీ సూత్రముచే సిద్ధించును. ఇట్లహోబలపతి చూపిన రెండును, “ఇంత” శబ్దార్థకములుమాత్రమే. ఇట్లే ‘అంత’ శబ్దార్థకమగు “తావత్” అనుదాని ప్రాకృతరూపములు “తేత్తియం - తిత్తిలం - తేద్దహం” అనునవి. వీని నహోబలపతి స్మరింపనేలేదు. ఈ సందర్భములోని “వతుపో, డిత్తిఅమిదమే తల్లుకైచ్చతద్యత్తదః” (౨-౧-౨) అనుసూత్రముచొప్పున “ఏతావత్” అనుదాని ప్రాకృతరూపము “ఇత్తియం” అనియు “తావత్” అనుదానిప్రాకృతరూపము “తిత్తియం” అనియు నేర్పడును. వీనిని నైత మహోబలపతి స్మరించియుండలేదు. అట్లయినను నహోబలపతి చూపినవానికన్న నుచితతరములనఁదగియున్న “తిత్తియం” అనునది “అంతియ” అనుదానికిని “ఇత్తియం” అనునది “ఇంతియ” అనుదానికిని మూలమందమన్నను, నీమూలభూతప్రాకృతశబ్దములలో నవధారణార్థమేలేమిం జేసియు వానితుదినున్న ‘య’ వర్ణము తెనుఁగులోని “అంతియ, ఇంతియ” అను వాని యవధారణార్థకశబ్దమువంటి దనుభ్రాంతిని గల్గించుచున్నదేకాని యది “తావత్” ఏతావత్” అనువాని వకారమునఁగల్గినదెయగుటంజేసియుఁ దెనుఁగుశబ్ద

[సూ. ఆశ్విని. ౨౩ సూ.] ఆహో. 'చనెన్' మొ. 'చనియెన్' మొ. సాధింపరాదు 783

కొంతభాగమునైతము శబ్దమగుటలో విరోధములేమింజేసి శబ్దమధ్యమందును నీవిధి
 వర్తిల్లును-ఉవా:-చెల్లియలు=చెల్లెలు - "చకారబలేన (ఏదంతాచ అనుచోటిది)
 శబ్దమధ్యవ్యయం విధిః పరియాచకము - పరేచకము-పర్యాచకము ఇతి-తేన నన్నుఁ
 బఃర్యాచక మేలచేసెను సుహృద్దముచేఁ గరుణింపవే చెల్లి ఇత్యాదిప్రయోగో
 స్సాధుః" (ఆహో. ౩౪౦ పు) "పరేచకము - పర్యాచకము" అనుశబ్దములు శబ్ద
 రత్నాకరమున సంగ్రహింపఁబడలేదు. ఆహోబలపతియిచ్చిన ప్రయోగ మెక్కడిది
 తెలియదు. "పరియాచక" శబ్దమధ్యమున "ఇయా" అనియున్నదిగాని "ఇయ"
 లేదు. ఇట్లే యహోబలపతి "ఇయె" అనువానికిని "ఎత్వము వయ సూత్రముచొప్పున
 నొకచో సాధించెను. "చనెన్ - చనియెన్ - కనెన్ - ఇత్యాది క్రియాప్రయోగోఽపి
 ప్రబంధేషు వర్తతే...చనియెన్ - కనియెన్ - చనియెన్-ఇత్యాది - "ఇయాన్తా సాధ
 వ శ్శబ్దాఃకృచి దేదంతతాపివా" ఇతి వా ఎత్వమ్. ఆచోఽచి కుత్రచిల్లోపోబహుళం
 స్యా త్ప్రయోగతః-ఇతి ఇకారలోపః చనెన్ ఇత్యాది" (ఆహో. ౧౫౧ పు.) నన్నయ
 తిక్కనలు "చనియెన్" మున్నగుచితిని ప్రయోగింతురు; "చనెన్" అనునీతివి
 భారతమునఁ గన్పట్టలేదు. కాన నన్నయాధర్వణులసూత్రములచే "కనెన్-చనియెన్"
 మున్నగువానిని సాధింప యత్నించుటెల? మఱియు నిట "చనియెన్" ఇత్యాదు
 లలో నిది "ఇయ" కాదు. "ఇయె" అనువానికి ఎత్వము నెవ్వరును విధింప
 లేదు. "క్రియాస్వపి - కదియంబడె - కదెంబడె-ఇత్యాదిరూపమ్" (ఆహో. 3౪౦
 పు) ఇది సరియైనాని ప్రయోగములు లభింపమింజేసి కావలయు శబ్దరత్నాకరము
 నందును సూ. రా. నిఘంటువునందును "కదెంబడు" అనుధాతు వుదాహరింపఁబ
 డలేదు. క. పఱతెంచి కదియఁబడి యేదైఱప్రేసిన మోముదాఁకి తిరిగెగరుడి...
 (నిర్వ. 3 ఆ. ౨2 ప. శ. ర; సూ. రా. ని.) అనుప్రయోగముతోఁ గోశద్వయము
 నందును "కదియంబడు" ధాతువుమాత్రమే చూపఁబడెను.

ఇయాన్తత్వ. ఇత్యాది:-తద్భవే=తద్భవ శబ్దమందు, ఇయాన్తత్వే=ఇయ'అను
 నది తుదినిగలరూపము సిద్ధించియుండఁగా, కుత్రచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, యః =
 యకారము, సంయుక్తోపి = పూర్వహల్లుతో సంయోగించినదగుటయు, అత్వంచాపి =
 దానిమీఁది యికారమకారమగుటయు, సోఽపి=అయకారముపైతము, లఘుః =
 ములగు "అంత+ఎ = అంతె = అంతియ, = ఇంత+ఎ=ఇంతె = ఇంతియ," అనువాని
 వ్యుత్పత్తి శబ్దార్థ సహజస్థితిరూపమున నెంతయు విశ్వసనీయమై యుండుటంజేసియు
 "లిత్రియం" అనునది "అంతియ" అనువానికి మిక్కిలివిదూరమగుటంజేసియు నీ
 యహోబలపతియదాహృతి సరికాదు.

లఘుయకారమగుటయు, స్వామితి=అగునని, కేహంచిత-కొందఱయొక్క, ఈరణా= ప్రచనముగలదు. ఉదా:—మాక్రికమ్ = ముత్త్రయము = ఇకారలోపము-అత్వము-యత్వమురాఁగా, ముత్త్రము, ముత్త్రేగు. హలంతర సంయోగమున సజాతీయ ద్విత్వశ్రవణము కలుగనేరదుగాన నిందలి తకారము సంయతము లోపించినదని గ్రహించునది. (౧౯౯ I విష. దీనివిస్తరము చూచునది). వీటికా (సం) వీడి యము = వీడ్యము = విడియము = విడ్యము = వీడెము-విడెము. ఇట తద్భవమందు లింగవివర్తనము. (౧ VIII విష). కన్యకా (సం) కన్నియ=కన్య=కన్యై. కన్య=లేతది-చిన్నది - కన్యకాశబ్దమునకు నవివాహితస్త్రీ యని యర్థము. ఇట నర్థమునందును వికృతిగల్గెను. (౧ VIII-విష) దీపికా (సం) దివ్వియ = దివ్య = దివ్యై. ఖలీనమ్ (సం.) కలికా. వై. దీ) కళీయము = కళ్యము = కళ్యేము. ఖటికా (సం) గడియ = గడె - (‘గడ్య’ అని లేదు.) దీర్ఘికా (సం) దిగ్గియ = దిగ్గై. ‘డిగ్య’ అని యుండదు. తద్భవములందే కాక దేశ్యములందును నిత్యలోపాదిక మర్వాచీనకవితలోఁ గన్పట్టును. కొండియము = కొండ్యము - కొండెము. మొ.

ఏవావ్యయేత్యాది:—ఏవావ్యయ సమానార్థమ్ = సంస్కృతములోని ‘ఏవ’ అనెడి యవధారణార్థకముతోఁ దుల్యమైన యర్థముగల, ఎత్వమ్ = ‘ఎ - ఏ’ అను శబ్దములును, అత్వంచ = ‘అ’ అను శబ్దమును దెలుంగున, దృశ్యతే = కనఁబడుచున్నవి. అట్టి ‘ఎ’ శబ్దమును, దానినుండి యేర్పడిన ‘ఇయ’ శబ్దమును నామాదులకుఁ జేర్చఁబడునని భావము (౨౩౩ III విష). ఉదా:—అంత + ఎ = అంతె = అంతియ. ఇంత + ఎ = ఇంతె = ఇంతియ. మొ. (విస్తర II ౨౧౦ విష) అ—క...పర్వం | బ్రకడున్ మేలనఁగ శాంతిపర్వము వెలయున్ (ఆది. ౧ ఆ. ౫౮ ప). ఎ - ఏ—శా...ఇం | త్రేపోతమ్మఁ గవిధ్వజప్రభలై యంధీభూతులన్ జేయవే (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౨౧ ప) (ప్రథల. పాఠాంతర). గీ. అట్టికన్నులు లేవను టంతె కాక | యుత్తముడు గాడె (ఆది. ౫ ఆ. ౧౧ ప) మ...వెక్కండ్ర కిం | తియ కాలంబగునట్టె నీమనసు శాంతింబొందఁగా నేర్పునే. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౪౭) (విస్తర. II ౨౧౦ విష.)

ఇయకుమాటుగా నామాంతంబున కెత్వంబు బహు

బాలవ్యాకరణ శంబుగా నగు. ౨౩.

వివరణము. కన్నియ = కన్యై, జన్నియ = జన్యై, వన్నియ = వన్యై,

౨౧౦ I విషయము. కొంచియము = కొంచెము, కొండియము = కొండెము,

బహుళగ్రహణముచే సందియము, కాటియ మొద

[బా. ఆత్మి. ౨౩ సూ. సూ. 'ఇ' త్వలోపముకొందలుచెప్పిననుట సరికాదు. 785

లగు శబ్దములం దెత్వములేదు. ఇయశబ్దంబునం
వికారలోపంబు కొందలు వక్కాణించిరి. అయ్యది
ప్రయోగంబులందు మృగ్యంబు. ముత్రియశబ్దంబు
నందు మాత్ర మిత్వలోపంబు గానంబడియెడి.
ముత్రియము = ముత్తైము = ముత్త్యము.

సూచనని. ౨౧౦ I విషయములు - కన్య = తేత - అప్రేక్షము.
జన్మియ = జన్మై = దేవతాదుః సందేహించి మిఁదుకట్టినవస్తువు, వన్మియ = వన్మై =
కన్య - ప్రత్యయము. కాటియ = హింస = యాతన.

ప్రాతిపదికము తుదినున్న 'ఇయ' అనుదానికి 'ఏ' అనునది బహుళముగా
నాదేశమగును. కన్మియ - ఇందలి తుదినున్న 'ఇయ' పోయి యచట 'ఏ' నిలువగా
'కన్మై' అని యగును. కన్మియలు - కన్మైలు. కన్మియను - కన్మైను. మొ.
సందియము కాటియ మున్నగుచోట్ల "సందెము - కాతె" మున్నగురీతి నెత్వము
రాదని సూరిగారే వివరించిరి. ఇత్వలోపము గొన్నియెడలఁ గల్గునని యధర్వణా
చార్యుడే వచించియుండఁగా నద్వానికిఁ బ్రయోగము మృగ్యమనియు ముత్రియ
శబ్దమందుమాత్ర మే యది గానంబడుననియు సూరి వ్రాయుట సరికాదు. కావుననే
ప్రేక్షవ్యాకర్త "ముత్రియశబ్దేతరములయందును దలుచుగ నిత్వలోపంబు గానంబడి
యెడి" (ప్రేక్ష. శబ్ద. ౪౯ సూ.) అని సూత్రించి యీ క్రిందిప్రయోగములు
చూపెను. తే. గీ. గుప్త్య గ్రద్ధ వివ్యాటుపుః బ్రువ్వ గూబః యిల్లుసొచ్చిన శాంతినే
యింపవలయు (ఆచు. ౪ ఆ. ౧౧౯) సీ. కళ్యాణం బదిలంబుగాని గుఱ్ఱంబుల.....
(విరా. ౧ ఆ. ౯౫) సీ. జోదులతనువులు ఖేదించి మోరలు కళ్యాణతోడఁ జెక్క
లుగఁజేసి (కర్ణ. ౧ ఆ. ౧౪౦) (దీనిని ప్రేక్షవ్యాకర్త చూపలేదు.). సీ. ధృతిఁ గుంతి
మద్రభూపతుల నెయ్యపుఁగన్యకల ననవాలుఁదూపుల జయించి (రాఘవ. ౧ ఆ.
౭ ప.) ఇందు రామాయణార్థమునఁ గుంతి మద్రభూపతులను నెయ్యపుఁగన్యకలని
యందె యనఁగా నప్రేక్షయుద్ధమునందె జయించెనని యర్థము. భారతార్థమునఁ
గుంతిమద్రభూపతుల కన్యకలను, ననవాలుఁదూపుల ననఁగా మన్మథాస్త్రములగు
పుష్పబాణములచే జయించెనని యర్థము. ఉ...సూర్యపా! కంబున నాయితం
బయిన కజ్జము భోజనశాలలోనఁ బశ్యం బిడినారు...(కాశీ. ౫ ఆ.) హత్తుకొల్పిరి
లేతనీడ్యములఁదాలు (పాండు. 3 ఆ.) ప్రేక్షవ్యాకర్త చూపని మఱికొన్నిప్రయోగ
ములు:—దక్షిణాధీశు ముత్యాలశాల (శ్రీనాథుడు) సీ. ముత్యాలసేసల మొల్లం
బుతోఁగూడ (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౨౧౫) ద్విపద. నిత్య నేమం బిది నేటి మృగ్గునకు ।

విశ్వశబ్దము' వైరిసమాసముకాదు. 'కొండేలు' అవశబ్దము[౨౧౦ II. వికల్ప]

ముక్కాల్పహాసి మాతః ముక్కసవలయు (బసవ. ౨ ఆ. ౪౩౨ ప.). నిత్యశబ్దభవ
ములు - నిత్యాయము = నిత్యైము = నిత్యము. (ఇత్వలోపహాస మియ్యది.). కాన
కాన్తికమగు నిత్యము శబ్దముతోడి సమాసముగల నిత్యనేమము శబ్దము వైరిసమా
సము కాదు. (విస్తర.). సీ. కొండ్రాల గొంపల గూల్పు పాతకురాలు... (శ్రీరం.
మా. ౫-౩౪). సూ - చా - నిఘంటువునందును, దదను యాయుగాణపత వివరణము
నందును "కొండ్రాల గొంపలగూల్పుపాతకురాలు" అని యున్నది. ఆపాతము
ప్రక్షిప్తము. (విస్తర. I ౧౪౪ I విష). కొన్ని ప్రక్షిప్తకవిషయములు ప్రసంగవశ
మున నిచట జూపబడుచున్నవి.

కవిభల్లపైః క్రియాణాం నామ్నాం చోల్లోప ఇష్యతే
హ్యేషాం । ప్రథమైకవచనమాత్రే । వికృతా నాన్తా
దయోఽపి కథ్యంతే. (ఆం. చి. హలం. ౨ కారి.

నన్నయ ఆహా. ౩౯౯ పు.)

భర్తృణీయము. వినా ద్వితియం స్యా దన్త । దాత్తనోః స్వన్తయోరపి ।

౨౧౦ II విషయము. నో రన్యస్యాపి సర్వం స్యా । ధృవశం సత్ప్రయో
గతః. (వికృ. సంధి. ౩౨ కా. అహా. ౨౩౨).

కుత్రచి ద్రేఫగన్య స్యా । దుతో లోపః ప్రయోగతః.

(వికృ. ఆజం. ౫౪ కా. అహా. ౩౩౯ పు.)

కల్ప. ౨౧౦ II విష:—కవిభల్లపైః = కవిభల్లటులనెడి నన్నయ
నాటి) వైయాకరణునిచే, క్రియాణామ్ = తిజస్తపదములయొక్కయు, నా

విస్తర. ౨౧౦ I విష:—“ఇట్టిత్వలోపము గల్గినచోలులందు జడ్డ తోచెనేని
పూర్వము తెల్పినప్రకారము ప్రక్షిప్త ౨ సూత్రముచే జడ్డలోపము గల్గుటను స్థరించు
నది” (బా. సా. పే. ఆచ్ఛి. ౨౩ సూ. వ్యా.). ఇది సరికాదు. “అక్కటాదుల
జడ్డకు లోపంబు విభాషనగు. (బా. ప్రకీ. ౨ సూ.) అక్కట = అక్కట - మొ.
అక్కటాదులలో “ముత్త్యము” మున్నగు శబ్దములున్నవన్నచో ‘ముతియము’
మున్నగు సనిష్టరూపములు పాక్షికముగ నిల్వలసివచ్చును. ఇంక నిత్యము
లోపించిన, “ముత్త్యము” మున్నగునవి యక్కటాదులలోనివన్నచోఁ బాక్షికముగ
నైన జడ్డతోడి రూపము నిల్వకతీరదు. హలంతరసంయోగమున జడ్డ శ్రుతిగోచ
రముకాదు గాన సుపేక్ష్యమన్న యచుగమము నిరర్థకమే యగును. (౧౯౯ I విష)
మఱియు హలంతరసంయుక్తములగు జడ్డ లక్కటాదులలో నుద్దేశింపబడలేదు.
కావుననే యట్టి దొక్కటేని యం దుదాహృతము కాలేదు.

మాన్మమ్ = సుబద్ధపదములయొక్కయను, చార్జ్మోవం = తుదినున్న 'ఉ' తారమున కంటకులు లోకము, క్షన్యతేహి = అంగీకరింపబడుచున్నది. 'కవిభల్లటై' అనుటచే నిష్టలోపము వైభాషికమునస్థము లభించుచున్నది. నేను = అహోవక్తచేతము లలో, విశ్మయ = ఆశ్చర్యశబ్దము, ప్రథమైవచనమాత్రే = ప్రథమైవచన సామాన్యము, ప్రథమైవచన సదృశములు మున్నగు వివిధ ప్రథమైవచనములం గని యర్థము. నాన్తాదయోపి = చకాంతప్రభృతులే, క్షన్యస్తే = చెప్పబడు చున్నవి. ప్రథమైవచనరూప చకారాంతములమీది 'ఉ' తారమునకే సాక్షిక లోపము ప్రాయశఃమనియు; సక్తినబోట్లను, సహజ్యమునకు నుల్లోపమును గల చరియు; చాత్పర్యము. క్రియాపదముల తుదిని నిల్పు పుటపడోధక ప్రత్యయములు ప్రథమాంతలవ్యయములు తుదివర్ణములయగుటంజేసి యవి సామ్యోత్తుగఁ బ్రథమా విభక్తులు కావన్నను బ్రథమాసదృశములనడగునుగాన వాని సంగ్రహమునకై మాత్రశబ్దము ప్రయుక్తమయ్యెను గ్రహింపవలయును. "నామాన్మమ్" అనుటచే నీవిధి ప్రాతిపదికమాత్రవిషయముని యహోబలవతి వినరించెను. అపక్షమున క్రియాణాప్యనుటచేత ధాతువులందే యుల్లోపము చెప్పవలసివచ్చునని తలంపఁ డయ్యెను; "చూడబ్బనులు, వత్తుర్నులు, అత్యాపికం క్రియోదాహరణమ్" (అహో. ౮౦౦ పు.) అని యెట్లుదాహరింపఁగడఁగెనో తెలియకున్నది. మఱియు నామపక్షమునం దుదాహరించిన "కన్దైఱి, చన్దుడివి, పిల్పాని, కిల్పాని" అను చోటులందలి 'కన్' మున్నగునవి ద్వితీయాంతక ప్రథమావిభక్తులయ్యుండఁగా నవి ప్రాతిపదికములనుట యెట్లుపొసఁగును? ఇంతకును "ప్రథమైవచనమాత్రే" అను చుండఁగా నీవిధి ప్రాతిపదికవిషయమగుటయెట్లు? చింతామణకర్త "నీ-నా-తా-మన" శబ్దముల సుబంతరూపములను సాధించి పెంటని యీకారికను వచించుటచేతను 'నాన్తాదయః' అనుటచేతను ముఖ్యముగా, నేను తానుశబ్దముల యుత్వలోపసాధ నమె యాతనికే బ్రథమోద్విష్టమనఁదగియుండఁగా నహోబలవతి యీవిధి నేను తాను శబ్దముల యుల్లోపవిషయమున నుపచరింపదనుచు నేవేవో యపమార్గముల మూలమున వాని యుల్లోపము సాధించెను. "వాత్తాస్తదోద్ధృతిస్య స్యాల్లక్ష్- వ్యా. ఆత్తాస్తచ్చబ్బయోద్ధృతిస్య వా లక్ స్యాత్. సరశే స్థిరేచ పరే.....సలో లోశ్చేతి చకారేణ ఉత్వలోపేత్యేతవశిష్టస్య ద్రుతస్యాతగ్రహణమ్..... న చాత్ర కవిభల్లటసూత్రవ్యాపారః - తస్య ప్రాతిపదికవిషయత్వాత్ - లుగ్విధి పర్యుదాసయోః సామర్థ్యాద్వా భవ త్యుల్లోప ఇతి సువచమ్" (అహో. ౨౩౨ పు.) తాను నేను శబ్దముల 'సు'వర్ణమునకు ద్రుతత్వములేమింజేసియు వాని ద్రుతమునకు

వాత్సర్యదోరిత్యాదిసూత్రము లోపమును విధించుచుండుటంజేసియు నట్టి విధాన సామర్థ్యమునను, గ స డ డ వాఃస్యరిత్యాదిసూత్రమునందు నేనుతాను శబ్దములను బహువాసించిన దాని సామర్థ్యమునను వాని కుల్లోపము సాధ్యమని వింతగ నహో బలవతి చర్చించెను. తానపార్థముచేసిన 'సలోలోశ్చ' అను సూత్రములోని చకారపు శక్తిచేనైన తానునేను శబ్దముల యుల్లోపము సాధ్యమని మార్గాంతరముచూపెను. పైరీతిని గ్రంథకర్త యుద్దేశించిన యుత్తమపద్ధతి నుజ్జగించి యిట్లు మార్గాంతరాన్నే షణము చేయనేల? అట్లు చింతామణికర్త తాను నేను శబ్దముల కుల్లోపమును సూత్రించినను నవశిష్ట నకారఘటితరూపములు ప్రథమైకవచనాంతములై యగుటచేతఁ దిష్ఠిభ్య సూత్రముచొప్పున నవి కళలే యగుననుశంకను వారించుచు, గళాశబ్దము లకు స్వరలోపముగల్గునపుడు పరిశిష్టమగు నకారము ద్రుతమగుట సమ్యతమని విశద పఱుచుచు నధర్వణుఁడు వినా ద్వితీయమిత్యాదికారికను వచించెను. వినాద్వితీయ మిత్యాదికారిక వ్యాఖ్యాతపూర్వమగుటచే నిట వ్యాఖ్యచేయఁబడలేదు (౮౨ III విష. కల్ప.)

పయిసందర్భమునుబట్టి సుప్తిజంతములతుదినున్న నకారముమీఁది 'ఉ' కారమునకు వైకల్పికలోపము ప్రాయికమనియు నాదిశబ్దముచే నట్టి లకారము మున్నగువానిమీఁదనైత మచ్చటచ్చట నుల్లోపము కల్గుచుండుననియు నట్టివాని బహుత్వమునందును గొన్నియెడల నుల్లోపము కల్గుననియుఁ గవి భట్లటసూత్రార్థము నిశ్చితమగుచున్నది. ఉదా:—తాను+చదివె = తాన్+జదివె = తాఁజదివె. నేను+చెప్పితిని = నేన్+జెప్పితిని = నేఁజెప్పితిని. ఇల్లె - కన్ను - చన్ను - విల్లు - కల్లు మున్నగువానికి "ప్రథమ లుగపిద్విసులోఽః" అను చింతామణి సూత్రముచొప్పునఁ బ్రథమవర్ణలోపముకల్గినపిదపఁ బ్రకృతసూత్రముచే నుల్లోపమురాఁగా "కన్దెఱచి - చన్దుడిచి - విల్పూని - కల్ద్రావి మున్నగురూపములు సిద్ధించును. కన్ను దెఱచి - కనుదెఱచి - చన్నుగుడిచి - చనుగుడిచి - విల్లుపూని - విలుపూని - కల్లుద్రావి - కలుద్రావి మున్నగురీతిని బాక్షికరూపములును గల్గును. మిన్ను+పడెను=మిన్వడెను. మ్రాను+పడెను = మ్రాన్పడెను-చేను+మేపి=చేన్దేపి. వినుము-విను-విన నేను పండితుఁడను=నేను పండితుఁడన్-అదియును=అదియున్, మున్నగునవేల్ల దీనికే లక్ష్యములని యెఱుంగునది. చింతామణిచొప్పున, "చేనెదనున్, చేయుదునున్, చేయనున్" మున్నగునవి సమాపకక్రియాపూర్ణరూపములు సిద్ధించును. అవసానద్రుత లోపానంతరముననిల్పు 'చేనెదను, చేయుదును, చేయను' మున్నగు క్రియల యుల్లోపమునైత మీసూత్రముచేతనే సిద్ధిపవలయును. చదివెతినిన్-మున్న

ప్రభా. క్ర. ౧౬ చూ. 'మీన పాల' మొ. వ్యవసాయములును దీనికలక్ష్యములు 789

గు మితావన సిక్కిపూర్ణకూపములలో నకావప్రతలోపముకల్లఁగా నిల్పు 'చేసితిని' మున్నగువానిలోని 'ని' అనునది సుప్థానికమే యగుటచే నీసూత్రముచొప్పుననే 'చేసితిన్' మున్నగుకూపములు సిక్కించునని యెచ్చవగును. ఇంకఁ గవిభట్టటమతమున ప్రథమాచూత్తైక్రికచనముచే యుల్లోపముగుననియు 'చ' అనువానికే యుల్లోపమనియు స్థియములేకుండుటచే, రాములు = రాముల్, వనములు = వనముల్, బాలురు = బాలుల్, ఎల్లరు = ఎల్లల్, చూడ్జులు, వత్తుర్లుము, గోర్లోపి - పేర్కాసి, కాన్కొను, నత్తుర్వాన, ఎరుక్కిను, కీడ్వడిం - మున్నగు కూపములును సాధ్యములగును. ఇట్టివానియందెల్లఁ ప్రయోగదృష్టములె సాధువులనడగును. ప్రథమాంతములకే నాంతములకేమను నియమములు కవిభట్టటమతమున లేమింకెని, "మీను+పాల = మీన్ పాల, మీన్తరంగలు" మున్నగు వక్ష్టీ సమాసకూపములందలి యుల్లోపమును బ్రకృతసూత్రముచే లక్ష్యము కానోపును.

కములక్ష్యములలో నకారమునంతటి ప్రామాణ్యము కాకున్నను గొంత ప్రయోగవిప్లవితరేఫమునకు సంకుటచే నభర్వణుఁడీ క్రిందికితని సూత్రించుచున్నాఁడు. కుత్రచిటిః—

కుత్రచిత్ = కొన్నియెడల, రేఫగన్య - ఉతః = రేఫముమీఁది ఉకారమునకు, లోపః = లోపము, ప్రయోగానుసారముగా, స్యాత్ = అగును. ప్రయోగములు:—మ...వారిద | ప్రతతుల్ సాల్పడి నల్లడంజెదరఁగాఁ బాతెన్ మనో వేగుండై | పతగేంద్రం డమృతాంతికంబునకుఁ దత్పాలుర్ భయంబందగన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౯౨) ఆ | య్యదమాస్తాచలశేతుశీతనగమధోర్వీవతుల్ సంతతా | భృద్దయన్ (సభా. ౧ ఆ. ౧౯) "క. హృద్దరోప్పన్నతులుసూది యెట్లుసహింతుల్ ఇత్యాచార్యప్రయోగః" (ఆహా. ౪౦౦ పు.) (విస్తర). చ. ఉరుతర హర్త్యమాలికల నొప్పు గిరివ్రజ మన్మరంబు... (సభా. ౧ ఆ. ౧౭౩) సీ. చలువుచు దమనుడన్

"విస్తర. ౨౧౦ II విష:—క. పెద్దలు హీనతఃబొందిరి | తద్దయు హీనులు సమృద్ధిఁ దనరిరి నియమం | బెద్ది విధియోగమున కను | హృద్దరోప్పన్నతులు సూచి యెట్లుసహింతున్" (సభా. ౨ ఆ. ౧౪౧) అని నేటిముద్రణములు. పరిశీలింపఁగా నహోబలపతిపాఠమే కవిప్రయుక్తమని తోచుచున్నది. ఇటఁ బాండవులు వృద్ధి నందిననియు దాము తగ్గిపోయిరనియు నేనెట్లు సహింతుననియు జెప్పలేదు. లోకస్వభావమును దురోర్వధనుడు చెప్పుచున్నాఁడు. "హెచ్చువారు తగ్గిరి - తక్కువ వారు హెచ్చిరి - రాజులెట్లు సహింతురు" అని చెప్పుచున్నాఁడు. దీని తర్వాతి పద్యమందును "సుఖోపాయమున శత్రుసంపద స్వీకరింప వీలగునేని భూనాథుల కంత

పుష్ప... (ఆర. ౨ ఆ. ౯) ఆ. వె. కలుగఁజేసె నెడఁ వెలుగుఁ జెన్నెనీన (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౪౨) ఆ. వె. విప్రసతీకి గాఢు వేడఁ జెన్న పరములు (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౩) ఉ. భానుమాన వె భరినభారలగంబుల (శిష్యశృత్తాధి. ౧౦౨ ప.) మ. ఇ. వ్యల లేవే నెట్లగుంపులుం చిటుదులున్ వామాత్మ ద్రాల్తాను..... (శల్పలత) మ... ఈ యగ్నిమున్ | జవిగన్ చి వుట్టు భక్తిముత్తలు... (కాశీ. ౩ ఆ. ౨౦౬) కం. మను జెండుడు కొంతసేపు ప్రవృత్తి తలపుల్ (ఉపో. ౨ ఆ.) ఉ... నన్ | మీఱగ బాసనీని నొకిని బురి గానని యట్లుగాగ మెన్ | గాతీయవెట్టి- (విరా. ౧౫. ౭౭) సిన్ గజవెబుద్ధి (ఆహ. ౬ ఆ. ౪౫ ప.) తన్వినుచున్న వారలకు (ఆది. ౩ ఆ. ౩౯౯), సి. ఆ - వె. ఇచ్చటటికి నులూపి యేమిటి కిపుడు చ | న్దొచె ననుడు భక్తినిర్భరముగ | (అశ్వ. ౪ ఆ. ౪౫) ఆ. వె... క | న్దొచె నిట్లు మగుడఁ దెలివినొంది. (ఆను. ౨ ఆ. ౪౫౦) మ.... ఇడ్డము క్రియం గవృట్టె నప్పట్టునన్ (హర. ౨ ఆ. ౨౫ ప.) చ.... మముఁ గ | స్థానినది యాచిగాఁ... ఆను. ౨ ఆ. ౨౭౪) మ... దుర్యోధనుం | డు... ఏతెచుచున్నాడు మీ | శ్వల డిందుండఁ దొలంగిపొం డనపుడున్... (ఆర. ౫ ఆ. ౩౪౩) ఉ. కావున... నీ | ర్వావిరి గన్నయట్టులు శివంబగు... (ఆను. ౩ ఆ. ౩౧౬) మ... చింతుర్ భూమి మాతోడ్దలన్ (శాంతి. ౨ ఆ. ౧౪౦) క... సనత్సుజాతుడు నలువుర్ | తనయులు (ఆను. ౧ ఆ. ౩౧౬) చ... దిగిశముఖామరుల్ మహాధ్వర ములఁగాదె జేర్కొనుట... (శాంతి. ౧ ఆ. ౧౪౫) చ... దేవతాతతిం | గదనములో జయించి త్రిజగంబుల జేర్కొనియున్న నీకు (ఆరణ్య. ౭ ఆ. ౧౪౦) సీ. మామకు నత్తకు మార్పల్క, దేవసి, త్రతీధిపూజనములయందు..... (ఆను. ౪ ఆ. ౩౫౪) చ... కవలు దానికి మార్పలకంగ నెమ్మెయిం | జొరరు... (శల్ప. ౧ ఆ. ౬౧ ప.) తరువోజ... మీఁదు; పరికింపకున్న కీడాటిల్లకున్నె (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౫౪) సీ. భూమి దానమునను బోవు నక్కిడ్డరు, తల్పగుండు... (శాంతి. ౧ ఆ. ౩౦౭) శా. పండ్రె డేడులు... | గుండ్రయైన... (ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౧౬౭) చ. నీరు కోళ్ కొలకొల మంచు... (ఆము. ౧ ఆ. ౭౧ ప.) క. ఏసి నిశాతశరంబులఁగొసల్యాతనయు నొంచి కన్ను బురుషార్థమెద్ది" అని చెప్పెనేకాని, సుఖోపాయమగు జూదముచే బాండవ సంపద వారింపవీలుపడుచుండఁగా సంతకన్న మనకేమి పురుషార్థముగలదని తండ్రితోఁ బ్రసంగింపలేదు. క. పరమసుఖోపాయంబున | బరసంపద చేసొనంగఁబడునేని నరే | శ్వర యంతకంటె మిక్కిలి | పురుషార్థంబెదియుండు భూనాథులకున్ (సభా. ౨ ఆ. ౧౪౨.) పయినందర్భమునుబట్టి భూనాథు లెట్లు సహింతురనుపాతమె కవిప్రయుక్త మునుట యుక్తము.

బా. ప్ర. ౧౬ సూ. కవిభల్లటసూత్రలక్ష్యము. - ఇచ్చమాదిచేసంగ్రహింపబడలేదు 791

కవచం బలువున్ చేసి... (భాస్క. యు. ౫౪౦ ప.) ఉ... మునంబులు బొందితి
 నీరు ప్రోహిగాన్. (పద్యాంతము. నీరు ప్రోహినిగానని యర్థము.) క... భీమునకు
 ను తోలు: నీర్లుడు: తోడుని: కృత్యం: రాజుకుతో (ఆది. ౫ ఆ. ౧౬౪ ప.)

పదాంతంబులయు యశురంబు క్తంబులయున ను లు కల
 యుత్సాహునకు లోకంబు బహుళంబునకు, (బా.

బాలవ్యాకరణ క్ర. ౧౬ సూ.)

వివరము. పంతు సునల మత్సలోకంబు ప్రాయశంబుగ హల్పరకం

౧౧ III విషయము: బాలవ్యాకరణ, మ్రాచ్చచ - మినువచ = మిచ్చచ.

మ్రాచ్చవారు = వత్తురార్లు. కారుకోనియె = కార్ని

నియె, రాములు - రాముచో. వనములు - వనముచో.

చంజి. ౨౧౦ III విషయము:—కవిభల్లటసూత్రమును బాలవ్యాకరణ సూరి శంకోప
 పటుచుటచేతను నట్టిమార్గమునే సూరి యశురంచుటచేతను గవిభల్లటసూత్రపు
 వైకౌల్యము సూరి సూత్రమునకు చేదయ్యెను. చనున్ మున్నగువానిలో 'ను'
 అనునది ప్రతము కామింజేసి, బా. శంధి ౨౦ సూత్రముచొప్పున నుల్లోము
 కలుగక 'వేడఁ జన్ వనములు' (ఆది. పభా. ౨ ఆ. ౨౬౩) మున్నగుచోటులందలి
 'చన్' మున్నగురూపములు బాలవ్యాకరణమచొప్పున సాధ్యములుకావు. అట్లే
 "అను-చను" మున్నగు ధాతుజవిశేషణములందును నుల్లోపమురాక "గిరివ్రజమన్
 పురంబు" (పభా. ౧ ఆ. ౧౭౩) మున్నగుచోటులందలి 'జన్' మున్నగునవియు
 బాలవ్యాకరణసాధ్యములు కాఁజాలవు. "కన్పట్టు - కన్దెజచె." (ఆను. ౨ ఆ. ౪౫౦
 ప.) మున్నగునవియు సాధ్యములుకావు. సూరిసూత్రములోని "అశంయు క్తంబు
 లయున ను లు కల" అనుదానిచే 'అటువుభృ=అటువుశ్' (భాస్క. యు. ౫౪౦ ప.)
 'నీరుకోభృ = నీరుకోశ్' (ఆము. ౧ ఆ. ౭౧) మున్నగు ప్రయోగములు బాల
 వ్యాకరణమును బ్రతిఘటించుచున్నవి. 'ను లు కల' అనుత్వమాత్రమునకే లోపమును
 విధించుటచే 'మార్పలుకంగ' (శల్య. ౧ ఆ. ౬౧) 'కీ ధ్వునతల్పగుండు.' (శాంతి. ౧ ఆ.
 ౩౦౭) 'కీష్యడన్' (ఆది. ౫ ఆ. ౧౬౪) మున్నగురూపములు బాలవ్యాకరణసాధ్య
 ములు గానేరవు. మఱియుఁ గవిత్రయమువారు పలుచూటు ప్రయోగించిన 'నిన్ -
 నన్ - తన్' అనురూపములును బాలవ్యాకరణమున సంగ్రహింపబడవయ్యె. "తత్పా
 లుర్" (ఆది. ౨ ఆ. ౯౨) నలువున్ (ఆను. ౧ ఆ. ౩౧౬) చితున్ (శాంతి. ౨ ఆ.
 ౧౦౦)" మున్నగునవియు సూరిచే సంగ్రహింపబడలేదు. వీనిలో - 'పాలుర్'
 మున్నగు ప్రథమా రుష్యోల్లోపమును (ప్రాథ. శబ్ద. ౧౬ సూ.) గిరివ్రజమన్ పురంబు

712 ప్రాథమ్యకర్తయుఁ గొన్నిటిమాత్ర మెసంగ్రహించె. [౨౧౦ IV. వి. కల్ప.]

మున్నగునవియు (ప్రాథ. సంధి. ౧౩) 'నిన్ - నన్ - తన్' అను శబ్దములును (ప్రాథ. శబ్ద. ౭౩ సూ.) మాత్రము త్రిలింగలక్షణశేషమున సంగ్రహింపబడినవి.

ప్రథమ లుగపిద్యనుల్లోః (ఆం. చిం. సంధి. ౧౧ కారి.

నన్నుమా. అహో. ౨౨౭ పు.)

౨౧౦ IV విష. అన్యత్రాపి భవే దైక్యం | క్వచిత్ సుకవిఃప్రత్యేః (వికృ. సంధి. ౨౭ కా. అహో. ౨౨౭.)

కల్ప. ౨౧౦ IV విష:—ద్వినుల్లోః = శబ్దగతములగు “ల్లు - న్ను” అను వానిలో, ప్రథమలుగపి = దొలిహల్లునకు లోపము నైతము గలుగును. అనగా నులుల ద్వీరుక్తిలో మొదటిది పాక్షికముగ లోపించుననియర్థము. ఉదా:—కల్లు = కలు, కన్ను = కను, ఇట్లే పల్లు - విల్లు - ముల్లు మున్నగువానియందును, విన్ను - మిన్ను - మన్ను - మున్నగువానియందును నొక హల్లు లోపించునని యెఱుంగు నది. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, అన్యత్రాపి = ఇతర స్థలములందును ననగా ‘న్ను - ల్లు’ అనువానియందేకాక యితర ద్వీరుక్తవర్ణములందును, వికృమ్ = వీకర్తవనగా నొకహల్లులోపించి యొకటి మిగులుట, సుకవి సప్తతేః - సత్కవులసప్తతివలన సాధు వగుచున్నది. ఉదా:—అటు = అట్లు, కపురము = కప్పురము, అకట = అక్కట, అపుడు = అప్పుడు, గొఱియ = గొఱ్ఱియ, అటులు = అట్టులు, అటు = అట్టు, అయ = అయ్య, అన = అన్న, అప = అప్ప, అమ = అమ్మ, అక = అక్క, సమాసములందును:—తలిదండ్రులు - తల్లిదండ్రులు - కలుకుండ = కల్లుకుండ, విలువిద్య = విల్లు విద్య అద్ది = అది, ఎవ్వఁడు = ఎవఁడు, ఎద్ది = ఎది, ఇద్ది = ఇది, మొ.

అకారంబుక్రింది అకారంబునకుం దుది ను లలక్రింది న లలకు లోపంబు బహుళంబుగానగు. (బా. ప్రకీ. ౭ సూ.)

అట్టు = అటు, గొఱ్ఱియ = గొఱియ, కన్ను = కను, నన్ను = నను, పల్లు = పలు, విల్లు - విలు.
అక్కటాదులజడ్డకు లోపంబు విభాషనగు. ౮
అకట అక్కట. అక్కట-అట్టిక-అట్టుక-అట్టై - అయ్యో-
అయ్యారె - అవ్వారి - ఇట్టిక - ఉప్పవడము - ఉష్టి -
ఎక్కసక్కియము - ఎక్కసెక్కియము - ఎక్కిరింత -

ఎత్త - ఎన్నిక - ఎత్తుక - కన్యాదుము - కట్టా - కట్టిక -
 కట్టకము - కట్టకుము - కట్టతము - కట్టాడము -
 కట్టము. కొట్టిక - కొట్టు - కొయ్యకూర - గయ్యకము -
 ౨౧౦ V విషయము. గిట్టగాడు - గుట్టరాతి - చిట్ట - చిత్తు - చిత్తుట - చెన్నటి -
 చెన్నము - చెన్నుడు - చెన్నుట - చెన్నయలు -
 జిట్టాజి - జాట్టి - తట్టకుము - తమ్ములము - తట్టి -
 తుట్టిక - తుట్టర - తట్టి - తట్ట - విట్టియ - నట్ట -
 పట్టర - పట్టరి - పట్టాళి - పట్ట - నెట్టిక - నెట్టలి -
 పట్టించు - పట్ట - పుట్టయ - పుట్ట - పెట్ట - పొట్టి -
 ప్రాకెట్ట - ప్రెట్ట - ప్రెట్ట - బొట్ట - బొట్టికము -
 బొట్టికము - బొట్టికము - మట్ట - మట్టాబు - మట్టా -
 రము - ముక్కు - ముద్దయ - మెట్టిక - మొక్కరము -
 మొగ్గరము - మొట్టాము - రట్టి - లొట్టిపట్ట - వట్టి -
 వయ్యాలి - సన్నియ - సవ్వడి - సీవ్వంగి - అట్టు -
 ఇట్టు - ఎట్టు - అప్పుడు - ఇప్పుడు - ఎప్పుడు - అన్ని -
 ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - మమ్ము - మిమ్ము - తమ్ము -
 అమ్మ - అక్క - అవ్వ - అయ్య - అప్ప - అచ్చోటు -
 ఇచ్చోటు - ఎచ్చోటు - అచ్చుటు - ఇచ్చుటు - ఎచ్చుటు -
 ఇత్యాదు లక్కటాదులు.

జడ్డక్కరంబుతో బదావిస్వరంబుకూడుచో జడ్డకు
 లోపంబులేదు. ౯.

అట్టెత్తె - కన్నదరె - నన్నడిగె - నల్లాత్తె - నిల్లందె.

సంజీవని. ౨౧౦ V విషయము:—అర్థములు:—అట్టు = మేడ, అవ్వారి = సమృ
 ధము, ఉప్పువడము = మేలుకొనుట, ఎక్కిరింత = వాహనము, ఎడ్డ = హృదయము,
 ఎన్నిక = గణనము. క. తనకంటె నధికుఁబరసతి | నెనిక మిగులఁ దిట్టనేని నేఁబది
 పణముల్ | ...దండుపుగలుగున్ (విజ్ఞా. ప్రా. కాం. శ. ర.) కువ్వడము = కప
 టము, కొట్టిక = గ్రామము. సీ. నిటలాటుగుడిలేని కొటికనున్నయతందు. (జై. ౧
 ఆ. శ. ర.) గిట్టగాడు = పచ్చపిట్ట. ఉ....శృం | గారవన ద్రుమాళి గిట్టగాడులు
 గూడులఁజేర్చు (మనుచ. ౧ ఆ. 3౬. సూ. రా. ని.) తల్లి=తలి. గీ. పలుపులూపి
 పెయ్యెలనెల్లఁ దలుల చనులు | (హరి. పూ. ౫ ఆ. ౨౦౬. సూ. రా. ని.) తువ్వర=

794 గోతీయ-మున్నగువానిలోఁబడమునడుమనుజడ్డలోపించును. [౨౧౦౪వి.సంజీ.]

వానబొట్టు = తుంపర, తెల్ల = తెల. చ. తెలతెల వేగెవట్ట (మాస. ౧ ఆ. శ. ర.)
 నెమ్మలి = నెమిలి. తే. గీ. మేపులొసగి రక్షించునెమిళ్ళు (జై. ౪ ఆ. ౭౯. శ. ర.)
 'నెమ్మలి' అనునదియుఁగలదు. "పుల్లీయ = విస్తరాకు. క.... | పలాశపత్రముల
 పుల్లీయః బాయక ద్విజాఙ్డి | మ్ముల భోజనంబునేసిన (విజ్ఞా. ఆచా. శ. ర.) ప్రాకెన్న =
 పెండ్లియందలి మూడవనాటి బువ్వము. బొమ్మికము = బొమ్మిడికము = బొమ్మిడి
 కము = కరిటము. మజ్జ = ప్రశంసనుదెల్పును. క.... | గజిబిజిలేదు మొగంబున |
 మజే బాపురె పీనిబోలు మగలుంగలరే (ఉ. హరి. ౫ ఆ. శ. ర.) మల్లారము = మట్టి
 గాజులగుది. మొక్కరము = స్తంభము. ఉ. — మెలుంగుదేలు తొగచుట్టుపుతా
 మొకరంబు మాటుగా | ... (వసు. ౬ ఆ. శ. ర.) మొల్లాము = బంగారులోనగువాని
 పూత. రడ్డి = రెడ్డి. వయ్యాలి = విహారము. చ.... పూ | విలుతువయాళికిన్ ...
 (వసు. 3 ఆ. శ. ర.) సన్నియ = సన్నెకల్లు. అన్ని = అని. సీ.... పురాణంబు,
 లనియును నొకవిద్య... (శాంతి. 3 ఆ. ౧౧౯ సూ. రా. ని.) "అన్నియు నొకవిద్య"
 యన్నను నిట ఊతి లేదు. ఎన్ని = ఎని. చ.... వెఱవ కోడక నొంపఁగ వాని కెన్దలల్ |
 గలవు..... (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౮౭ ఎన్నితలలు = ఎన్దలల్) కొన్ని = కొని. క....
 సరకు | గొనక మఱచియున్నయెడను గొనిదినములకున్ (నిర్వ. ౭ ఆ. ౬3) 'కొన్ని
 గొడంగికొన్దనిసి' (పాండు. ౪ ఆ. కొన్నిగొణగి-కొన్నిగునిసి.)

'కన్ను = కను' అని వ్యస్తముగనుగలదు. క. నరపతి యానందాశ్రులు | గర
 సరసిరుహముల నొత్తి కనుదనియగ నయ్యిరువురఁ జూచుచు (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౧౬ ప.)
 క. పలువురకుఁబుట్టించుచులు | కలు ద్రావుచుఁబెరింగి (కర్ణ. ౨ ఆ. ౪౮) ఇందు బింబము
 సూచి చెందువ్వుఁ గలుపావి (సావి=అని) యలులెత్తినాకంగ... (కాశీ. 3 ఆ. శ. ర.)
 క. ఉఱవగు నాటుగపంటలు | గోతీయలపాఁడియును (ఆది. ౪ ఆ. శ. ర.) ఇట్టి
 ప్రయోగములచే నీవిధిపదాంతమందే కాక పదమునడుమనునైతము కల్గునని నిర్ణీత
 మగుచున్నది. దున్ను = దును. అన్న = అన మున్నగునవి యాదిపదగ్రహ్యములు.
 చ. హలికుండెంతయు నోజతో దునఁగ (ఆర. ౫ ఆ. ౫౭) క. దున నియ్యకొన్న
 కృషికుడు | దునకయ యున్నేని నొకని దున్నింపనగున్ | దునక దుననీక యాగినఁ |
 గొననగు..... (విజ్ఞా. వ్యవ. ౧౫౧ ప.) చ. తనువు దొరంగఁగావలదు ధర్మమయా
 త్తక నీవు రావనా (మహాప్ర. ౧ ఆ. ౧౫౧) క.... బాహు | శ్రీవిశ్రుత కృష్ణుపనుపు
 చెల్లింపవనా (మాస. ౧ ఆ. ౧౨3) క.... బొంకకచెపుమా (విరా. ౧ ఆ. 3౧౪)
 చూతము చెపునున్న (ఉద్యో. ౨ ఆ. 3౦౪) తే. గీ.... కుదుకులాగ్ర | గణ్య చెపు
 దుధు పరిణయకల్పవిదులు (ఆను. ౨ ఆ. ౨౨౭.)

పం. ౨-౮ సూత్రములచొప్పున హల్లోపము గల్గినదాని పై నుండు నచ్చునకుం బరదూపసంధి గల్గినదని ౯ సూత్రపు పర్యవసితాప్తము. “అటు + ఁతై, కను + అదరె, ననున్ + అడిగె, పలు + ఁతై, విలు + అందె,” ఇట్టి చోటులందుం బరదూప సంధి కల్గినదదు. వాక్యమున విసంధిగ యథాస్థితితోనుండనేరదు. ఇట్టియెడల సంధిజగునపుడు “అత్తైతై - కన్నరరె, నన్నుచినె” మున్నగుచి నె యుండునని యొన్నవలెను. ను. అనిలంబస్థురి: పొరచిత్తముల కత్యానందమొందంగ న : ధిని మిన్నేతరంగలం బెన:గురున్ (అపి. ౮ అ. శ. ౮). గుప్తాక్షప్రకాశలో “కన్నాకు మిత్తైక్కి” అనునది యుదాహరించబడెను. మిక్తుశబ్దమునకు ‘మిటు’ అను రూపాంతరము శబ్దరత్నాకరవోశమున: బాహుడలేదు. కాన నట ౯ సూత్రమునకుం బ్రసక్తియుండదు. “కన్నాకు-వి. (కను + అకు-ప్రాసవ్యాకరణము. సంధి. ౯ సూ.) తములపాకులకట్టయందు మొదటనుండెడి కన:బడెడియాకు. (శ.౮.)” కావుననే “శ్రేష్ఠ అను గౌణార్థముకల్గెనని వోశకాదుల యాశయము) ఈయభిప్రాయములు సమైతించు నపుడు “కన్నాకు” అనునదియు ౯ సూత్రమున కుదాహృతికానేరదు. ‘కను+అకు’ అనుచ్ఛేదమునందలేది “కను” థాతువెకాని కన్ను శబ్దరూపాంతరము కాదుగదా.

2 సూత్రములోని బహుళగ్రహణముచే “న్న-ల్లు” అనువాని హల్లోపము పాక్షికమనియు “న్న-ల్లు” అనునవి శబ్దాంతమష్టలములగునపుడే యీవిధివ ద్రిల్లుననియు శకటద్విత్వము ఉపమధ్యగమైనను నీవిధి వ ద్రిల్లునగుననియు నదియుఁగర్వాచిత్కమనియు నెఱుంగునది.

ఈ ౯ సూత్రము నియమముచే “ననున్ - నినున్ - తనున్ - మమున్ - మిమున్ - తమున్” అనువానికి స్వరపరకత్వమున బా. సంధి. ౨ సూత్రముచొప్పున “ననేలె - మమేలె” మున్నగు ననిష్టరూపములు కల్గినేరవు. సూరి యిట్లు జాగ్రత్త పడెనని గ్రహింపక ప్రాథవ్యాకర్త “ద్విత్వరహితంబగు ద్వితీయావిభక్తి యుకారము నకు స్వరంబు పరంబగుచో సంధిరాదు, ఉదా: ననునెఱిగె-నినునెఱిగె - మొ.” (ప్రాథ. ముక్తలక్షణవివేచనము.) అని సూత్రించుట వృథ యగుచున్నది. “ప్రథ మేతరసూత్రమున నద్విత్వములగు మిము తిము నను మొదలగువానికిఁ బ్రవేశ మీసూత్ర మడ్డెజాలమిని ద్రి లింగలక్షణ శేషకర్తకట్లుసూత్రించుట ప్రస్తవమయ్యె” (బా. సా. వే. ప్రకీ. ౯ సూ. వ్యా.) అని వేటికావ్యాఖ్యాత వ్రాయుటసరికాదు. సంధి చిక్కిరి తమగునపుడే ద్విత్వహల్లోఁము నివారితమగునుగాన ‘నను’ ప్రభృతి శబ్దములె యాపక్షమున జనింపనేరవు. ‘నన్నడిగె’ అని సూరి యదాహరించి యుండఁగా నిట్లువ్రాయుట సరికాదుగదా.

మ. మన సేకాగ్రతః బొందజేయ.....(శాంతి. ౫ ఆ. ౧౨౧) ఇట్టియెడల “౭-౮” సూత్రములచే ద్విత్వలోపము జరుగలేదుగాన “మనసేకాగ్రత” అని యుండుట నిర్బాధము.

నన్నయాధ. క్వచి దస్త్యస్య చాన్యస్యలోపా దీర్ఘశ్చ కుత్రచిత్
౨౧౦ VI విష. (విక్ర. అజం. ౯౦ కా. అహో. 3౬౫ పు.)

కల్ప. ౨౧౦ VI విష:—క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, అన్యస్య=పదము తుది హల్లునకును, కుత్రచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, అన్యస్య=అంత్యేతరమునకు=మొదటిహల్లు నకును, లేదా నడిమిహల్లులకు, లోపశ్చ=లోపమువచ్చుటయుఁగలదు, దీర్ఘశ్చ=లోపించినహల్లునకు ముందటిస్వరమునకు, దీర్ఘమువచ్చుటయుఁగలదు. ఉదా:—“మొగ సాల = మోసల, ... మొగము = మోము, ... చానేసెన్ = చావనేసెన్, నోవనాడెన్ = నోనాడెన్, మఱాకు = మఱవకు, ... క్వచిన్న దీర్ఘః - నెలకొనియె = నెలవుకొనియె, ... క్వచిద్దీర్ఘ ఏవ - ఏడు = ఎవడు, ఏరు = ఎవరు, పూనె - నెగనె - పొదవె - పొనరె - పొందె - నిత్యత్ర ఆద్యస్య హల్తాత్రలోపే ఊనె నిత్యాదిరూపాణి కవిప్రయోగ సిద్ధాని - నేర్తురు ఇత్యత్ర రేఫలోపే నేతురు ఇతి ప్రయోగోపి కవిసప్తతిః. నీవు = ఈవు, నేను = ఏను, మీరు = ఈరు, మేము = ఏము.” (అహో. 3౬౭ పు.) పయ్యరీతి నహోబలపతి “క్వచిదస్త్యస్య చాన్యస్య” అను పాఠము నంగీకరించి “ఆద్య హల్తాత్రలోపే” అని యుదాహరించెను. అన్యస్య, అనుపాఠమున “ఆద్యస్య” అను నర్థమును లభించునుగాన నదియైలెస్స. ఆహోబలపతి యట్లే యుదాహరించెను, “యుక్తాయుక్తావపి” (౨౧౯ విష.) అనునది గలదుగాన నిందు “నీవు - ఈవు” మున్నగువాని నుదాహరింపరాదు. ‘అన్యస్య’ అనుటచే - మఱవకు = మఱాకు, సగము = సాము మొదలగునవి సిద్ధించును. ఈకారిక కహోబలపతి విరి విగానె యుదాహరించెను. అట్టి యుదాహృతులలో సర్వనామములయుఁ గ్రియాపద ములయు విమర్శమును బ్రయోగాదులును వానివివరించు సందర్భమునఁ జూపఁ బడును. ఇచట “పూనె = ఊనె, నెగనె = ఎగనె, పొదవె = ఒదవె, పొనరె = ఒనరె, పొందె = ఒందె” అనునవిమాత్రమే సఃజీవనిలో విమర్శింపఁబడును.

హోదులయు నీలుగు లోనగువాని తొలిహల్లునకు

బాలవ్యాకరణ లోపంబు బహుళంబుగనగు. ౧౦.

వివరణము. హడపము = అడపము, హరిదళము = అరిదళము,

౨౧౦ VII విష. హలఁది = అళఁది, నీలుగు = ఈలుగు. నీలుగు, నెగయు, పొందు, పొనరు. పూనుపొదవుల కాదిలో పం బొకండు వచియించెనది యవిచారమూలకంబు.

సంజనని. ౨౧౦ VII విషయము—పాదపము = వక్కాలానులతెత్తె. అశోది = హరిద్రావర్ణము - వెడ్డసారేడు. 'అలం' అను లకారాక్షరతరూపమే ప్రథమము ద్రుణమునందుచుగలదు. ఇది తప్పుపడినది. అలం = హరిదిశబ్దమేలేదు) నీలుగు = ౧ ౨ పూనిలుచుకొను ౨ చచ్చు. పొందు = ప్రాప్తిండు. పాదపు = కలుగు - సంభవించు.

హకారాదిశబ్దముల యాద్యక్షరమగు హల్లుచు నీలుగు మున్నగు కొన్ని శబ్దముల యాదిహల్లును బహుళముగా లోపించునని యర్థము. “పొచ్చెము = పూనత, పంచు = ఆజ్ఞాపించు, పంపించు, చెనయు = పోలు” మున్నగువానికి సయిత మాద్యక్షలోప మర్థవిశేషములందుఁ గల్గునని, బా. గు. ప్రలోచనాహరింపబడెను. ఈవ్రాత శబ్దరత్నాకరానుసారముగ వ్రాయబడినది.

ఆద్యక్షరలోపమున నేర్పడినదని యంగీకరించిన శబ్దమునకును నాద్యక్షరలోపములేని మొదటిశబ్దమునకును నర్థములం (సకర్తకర్త్యాదులందును) దించుకేని భేదముండరాదని సూరిగారియాశయము. సూరిగా రుదాహరించిన శబ్దముల కిట్టి యభేదస్థితిగలదు (విస్తర ౩). ఇట్లుగుటంజేసియే సూరి “పూను పాదపుట కాదిలోపంబొకండు వచ్చియించె నది యవిచారమూలకంబు” అని వ్రాసెను. ‘పూను’ ధాతువునకు శ. ర. కోశమున సకర్త కాకర్తకర్తృములు చెందుచు గల్గియుండఁగా “పూను” ధాతువు సకర్తకముమాత్రమే యైయున్నది. సూరానిభుంట్లువున నూనుధాతువునకును సకర్తకర్తృ మంగీకరింపబడినను సకర్తకర్తృమున “పూను” ధాతువునకు “కడంగు” అని యర్థమగుచుండఁగా “పూను” ధాతువునకు “నాటుకొను” అనునది యర్థమైయున్నది. శబ్ద మభిన్నమైయు యాద్యక్షర లోపమాత్రమే గల్గినంతమాత్రముచే నిట్టియర్థభేదము కల్గుట సంభవింపనేరదని సూరిగారియాశయము. కొన్ని యర్థవిశేషములం దైక్యము నంగీకరించు టుచితమని శబ్దరత్నాకర బా. గు. ప్ర. వ్యాఖ్యాదులయాశయము. కావుననే శబ్దరత్నాకరముననీక్రిందిరీతిని వ్రాయబడెను. “అప్పకవి - ఆ - వె - పూనె నెగసె బొదవె బొనరె బొందె నటన్న । పలుకులందు మొదలఁ గలుగునట్టి । వ్యంజనంబులడంగి వాని పై స్వరములు । నిలుచు వలసినపుడు నీరజాక్ష అని సామాన్యముగా విధించినవిధికి చిన్నయసూరిగారు వ్యవస్థయేర్పలు

విస్తర. I ౨౧౦ VII విషయము—తక్కిన మూడిటికిని నభేదమున్నను “ఒందు పొందు” ల కట్టి యభేదములేదు. ‘పొందు’ శబ్దము క్రియయు “సంధి = మైత్రి” అనునర్థములో విశేష్యమునునై యుండఁగా “ఒందు” శబ్దము క్రియ మాత్రమే యగుచున్నది. ఇది సూరిచూచికొనలేదు కాబోలును.

793 “పాదపు = సంభవించు” అనుశబ్దము ‘శ-ర’ కోశమున లేదు. [అం VIవి.సంజ్.]

పక ‘పూను పాదపుల కాదిలోపంబొకండు వచియించె నది యవిచారమూలకంబు’ అని వ్రాయుటకు కారణమేమో తెలిసినదికాదు.” (శ. ర. పూనుశబ్దముకొద్ద) అని సూరివ్రాత విమర్శింపబడెను. ఏవో కొన్నియర్థములం దైక్యము ఘుణాక్షర న్యాయమున సంభవించినను నాద్యక్షరలోపమున నేర్పడిన రూపాంతరమున కించు కేని యర్థభేదముండుట సహజముకాదని సూరియాశయము. ‘పాదపు’ అను శబ్దమే లేదన్నతలంపున నయ్యది శబ్దరత్నాకరమునః జూపబడమింజేసియు ‘సూ. రా. నిఘంటువు పకారాదిపదముల పుస్తకమిప్పటికి ముద్రితమైయుండమింజేసియు “ఒకపు. పాదపు” ల విషయమునః గోశముల యాశయమును జూపజాలనై తిని.

ఒకపు - పాదపుశబ్దముల యభిన్నత నప్పకవి ప్రయోగ ప్రదర్శనపూర్వకముగా వివరించియున్నను శబ్దరత్నాకరక్త సరిగఁ బరిశీలంపక యప్పకవి వ్రాతను జూచికొనక ‘పాదపు’ శబ్దమునె ప్రదర్శింపబడయ్యెను.

‘ఆ - వె - పూనె నెగనెఁ బాదవెఁ బొసరెఁ బొందెనటన్న । పలుకులందు మొదలఁ గలుగునట్టి । వ్యంజనంబు లడఁగి వానిపై స్వరములు । నిలుచు వలసినపుడు నీరజాక్ష (అప్పక. ౨ ఆ. ౭౫ ప.).....పాదవెనన్నందుకు నృసింహపురాణమునః—తే. గీ. అదరిపాటున వెసవిచ్చి, పాదవికొనినఁ । దొలఁగిపోవఁగఁ గూడక మలయపవనుఁ । డిందుఁ దలఁదూర్చికొనియెనో యిప్పుడనఁగ । నమరుఁ దాళ వృంతముల మందానిలంబు” (అప్పక. ౨ ఆ. ౮౨ ప.) ఇందు మందానిలము వర్ణింపబడినదిః—వీవనను విసరుకొనునపుడయ్యది మందానిలగమనమున కడ్డుపడఁగా డబ్బాటున నామందపవనము తొలఁగి యెటును బోవఁజాలక యావిసనకట్టలోనె దూతెనోయను నట్లున్నదని యుత్పేక్షింపబడెను. “పాదవికొనన్ = కవియఁగా = అడ్డుపడఁగా” అని యర్థముకాన “పాదపు = పయికొను = కవియు, అకర్తృకము” అనఁదగును. “పడుజికొను లొకానొకచో స్వార్థంబునందను ప్రయుక్తంబులగు” చొచ్చు = చొరఁబడు...పండు = పండుకొను.” (బా. క్రియా. ౧౦౯ సూ.) అనుచొప్పున ‘పాదవికొను’ అనుచోటి ‘కొను’ థాతువు స్వార్థకము. “అందే = (నృసింహపురాణమందే) గీ. పాదవి యొండొండ దివియును భువియు దెసలుఁ । బొదివికొనియుండు చీఁకటి ప్రోవువలన । ...” (అప్పక. ౨ ఆ. ౮౩ ప.) ఇందుఁ జీఁకటివర్ణము. “పాదవి = వ్యాపించి, ఒండొండ = క్రమక్రమముగా, దివిని, భువిని, దిక్కులను, పాదివికొని = ఆక్రమించి = క్రమియుండుచీఁకటి...” అనియర్థము. ఇందు మొదటనున్న “పాదవి” అనునది ప్రకృతమున నుదాహరణము, రెండవది “పాదివి=సకర్తృక పాదువుథాతుక్తార్థకథూపము.” ఇది యుదాహృతి యను

“బా.ప్ర.సి.సూ.”పాదప్ర’అనుచా’య్యాద్యక్షరలోపమున‘పికప్’ఏర్పడెననుటలెప్పు

తొలి బా. ను. ప్రకృత యచట నొప్పుగా విజృంభించె. (విత్తన. II-అంకం VII).

“అంబే (= కన్యసింహపురాణమునందే) క. అది యిట్లుగాచే నిష్ఠురః । జెడ
లంటునా చేడచేత్త ప్రేమచేతున్ । మదినుంచొన్న వానినిః । పొడవునె యాచలలు
రవినిబొందునె తమమున్” (ఆష్టక. ౬ ఆ. ౧౪ మ.) ఇందు “మదినుంచొన్న
వానిని” అను పాదము ముద్రాస్థానీత్యము. అర్థము పుష్టము. ఇందు “పొడవునె=
సంభవించునె” అని యర్థము. “అన్యులనుః జిత్రభారతమందుః—క.తదనంతరంబ...
ఆశ్చర్యం బొడవ మనిచే” (ఆష్టక. ౭ ఆ. ౧౪) “ఉబ్బొగ్గపర్వమునందు—క....
అడవి పొడవగు నైరించె” (ఆష్టక. ౬ ఆ. ౧౫) అని యిట్లుగ “పెడవు=సంభ
వించు” అను స్థమునకూర్చ ముదాహరింపఁబడెను. సూ. కా. నిఘంటువున నకర్తక
మగు పొడవు ఛాతువున కర్తములు చెక్కుచూపఁబడినవి. ఎవరికి దొరకినయర్థములు
వాడు చూచినచు ‘పెడవు.పొడవులు’ రెండును నకర్తకములై-అర్థములందును భేదము
కన్పట్టదు. కాన నివి యభిన్నములైయరుట యుక్తము. పొడవు. ఛాతువు నాద్యక్షర
లో. మున పొడవు ఛాతు బేర్పడెనపుట సమంజసమేయనఁదగును. (వి సర II).

విస్తర ౫ ౧౦౦ VII పద్యము:—గుప్తార్థకాశికాక్షరై యప్పకవీయ పాదపు
 థాతూదాహృతులకుఁ బైని వ్రాసినరీతి నర్థముచేసికొనక యకర్తక పాదపుథాత్వార్థ
 మచటసందర్భపడనేలేదనియు నకర్తకముల కాత్మనేపదార్థకొనుథాత్వము ప్రయోగ
 మకాస్త్రీయమనియు నప్తూఁడుదాహరణములందును సకర్తక 'పాదపు' థాతువు
 కుదురుపడుచుండుటచే నప్పకవి "పూనె నెగనెఁ బాదవె..." అను పద్యమున
 "పాదివె" అని చెప్పియుండఁగా ముద్రణాదికృతస్థాలిత్యమున "పాదవె" అని పఠి
 యున్నదనియుఁ బాదపుథాతువు నాదిమహల్లు లోపింపఁగా "ఒదువు" థాతు
 వేర్పడుననియు, "ఒదువుపాదపు" లకుఁ గొన్నియర్థము లందైక్యముగలదనియు
 నక్కారణమున నప్పకవీయములోని వై సందర్భమున "పాదపు" అనుచోటులందెల్ల
 "పాదపు" థాతురూపము నిల్పవలెననియు నిట్లుగుటంజేసియె శబ్దరత్నాకరమున
 "పాదపు" థాతువు ప్రదర్శింపఁబడదయ్యెననియు, మిక్కిలి విస్తృతమగు నయథార్థ
 ప్రసంగమును జేసెను. శబ్దరత్నాకరమునఁ బూనుశబ్దమునొద్ద నుదాహరించిన
 "పూనె నెగనెఁ బాదవె..." అను నప్పకవీయపద్యమున "అకార" మధ్యమగు
 'పాదవె' అను రూపముపఠియున్న ను నదియు ముద్రణస్థాలిత్యము కానోపుననియు
 నచటనైతము 'పాదివె' అని సవరింపఁదగుననియు సంగోచింపక వ్రాసెను. మఱియుఁ
 బూనుపాదపుల యాద్యక్షరలోపమున "ఊను-ఒదపు" అనునవి యేర్పడినవనుట య
 విచారమూలకమనివ్రాసిన సూరివాక్యమున కపార్థముచేసి "ఊను - ఒదపు" అను

500 “బా.గు.ప్ర.” “బా.సా.పే” వ్యాఖ్యలయినవిమర్శితప్రసంగము [౨౧౦ VIII వి. కల్ప.]

కర్మణా. తచ్చబ్ధి వస్య లోప స్సాన్య ‘దదాతోః’ క్వచి దేశతా
౨౧౦ VIII విష. వికృ. ఆజు. ౮౦ కా. అహో. 37౯౯ పు.)

కల్ప. ౨౧౦ VIII విష:—క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, తచ్చబ్ధివస్య = తచ్చ
బ్ధాన్తకమగు ‘ఆ’ అను సర్వనామశబ్దపురూపములలోని పదాదిన కారమునకు సమా
సోత్తరపదత్వమున లోపఃస్యాత్ = లోపముగల్గును. అదాతోః = అట్టియొడనున్న
‘ఆ’ కార ‘ఆ’ కారములకు, ఏకతా = పరరూపై కాదేశసంధి నిత్యముగ జరుగును.
ఉదా:—రక్షించిన+వాడు = రక్షించిన+ఆడు = రక్షించినాడు, రక్షించుచున్న +
వాడు = రక్షించుచున్న + ఆడు = రక్షించుచున్నాడు, రక్షింపఁగల + వాడు =
రక్షింపఁగల+ఆడు = రక్షింపఁగలవాడు. రక్షించిన+వాడను = రక్షించిన+ఆడను =
రక్షించినాడను. ఇట్లే రక్షించినాడవు - రక్షించినారు - రక్షించినారము -
రక్షించినారరు - మొ. నన్నయ యిట్టివకారలోపమును బ్రయోగింపలేదు. (విస్తర).

ధాతువులున్నవనుటయే యవిచారమూలకమని సూరి సాహసముగా వ్రాసెననుచు
వానికనావశ్యకముగఁ బెక్కుప్రయోగములను జూపెను. (బా. గు. ప్ర. ప్రకీర్ణ.
౧౦ సూ. వ్యా. ద్వి. ము. ౮౭౯ మొ. ౮౬3 వ. పు.)

పేటికావ్యాఖ్యాతయు నవిమర్శితముగ నప్పకవి పాదపుధాతుప్రయోగ
ములయర్థము సరిపడలేదనియు నొదవుపాదవుల యైక్యమునైతము గ్రాహ్యము
కాదనియు వ్రాయుటసరికాదు. “సకర్తకార్తకభేదమునఁ బూనూనులును బొద
వొదవులును భిన్నములగుటను, బై ద్వంద్వములు సమానార్థకములనుట కొసంగిన
ప్రయోగము లాయర్థమును సమర్థింప సమర్థములుగాకుండుటను,.....పాదవను
ధాతువు ప్రయోగసిద్ధమైతోచనపుడు ‘ఒదవు’ అనునది దాని యాదిమవర్ణలోప
ముచే గలిగినద నుట గగనకుసుమమునుండి ఫలముగల్గెననునట్టిదే. సూరి
యూనొదవులను స్వతంత్రములనియే తలంచుట సరససాధారసముక్తిక ప్రసంగం
బనుటకు సందియములేదు” (బా. సా. పే. ప్రకీ. ౧౦ సూ. వ్యా.)

విస్తర. ౨౧౦ VIII విష:—వావిశ్వవారి ముద్రణమున నొకవచనమున
“పెట్టినాడవు” (ఆది. ౧ ఆ. ౧౦౦) అని కనఁబడినది. నాయొద్దనున్న తాళపత్ర
మాతృకలురెంటును “పెట్టినవాడవు” అనియేయున్నది. తరువోజి.....కర్తవి
పాకంబుఁ గడవంగలారె (ఆది. ౬ ఆ. ౨౫౦) ఇచటి టిప్పణిలో ‘కడవంగలావె’ అని
పాఠాంతరము చూపఁబడినది. అదియే కవిప్రయుక్తము - నన్నయ వకారలోపము
చేయఁడు. క...విధికృతము గడవనేరఁగలావే (ఆది. ౮ ఆ. 3౦౪) అని
పేటొకచోటనైతము నన్నయప్రయోగించెను. వై రెండుచోట్లను కడవంగ = కడవ

పాతమునాచిమొదలుగ నీవకారలోప ప్రయోగములు చేసినారు. కావుననే యథార్థమున 'కర్మచిత్' అని యుపదేశించెను. మఱియు 'అథాతోః' అనుటచేతను కర్మచిత్పృష్టముచేతను "రక్షించువాడు - రక్షించెడువాడు - రక్షించెడివాడు - రక్షించనివాడు" మున్నగుచోట్ల వకారలోపములేదని యెఱుంగునది. ఉన్న - కల - న నర్థకముమీఁగఁజేరి వకారలోపము కాలక్రమమున విస్తరించెను. రక్షించు వాడు - చేయువాడు మున్నగుచోటులందు వకారలోపము రాకుండుటకై "అథాతోః" అనుచో "అథాతోః" అను పాతము సంకీర్ణించి యహోబలపతి యాశ్రిందిరి. కాని, ఇది. "అథాతోః" పర్యవసానమున వర్ణకాత్మరత్నం బాయలే. లేన నచ్చువాడు - పోవువాడు ఇత్యాదౌ నాతిక్రమక్రితిశ్చేయమ్" (అహో. ౨౫౯ పు.) 'నచ్చువాడు పోవువాడు' అనుచోటులందలి "నచ్చు - పోవు" అనునవి న్యర్థాత్మక విశేషణములు. కాని "ఏడు - ఎడి" అను ప్రత్యయ ములులోపించుగా మిగిలినదూషములు, ధాత్వాకారముతోనున్నవి. ఇట్టివ్యాఖ్య వలన 'వచ్చెడివాడు - పోయెడువాడు - పోవనివాడు' మున్నగుచోట్ల వకార లోపమునన్ని "పోయెదాడు - పోనరాడు" మున్నగు ననిష్టదూషములు కలుగుట కనకాశముకల్గుచున్నది. 'అథాతోః' అనుదానికి పర్యవసానాత్మరత్నముని వ్యాఖ్య యగుటచే 'పోవనాడు' ఇత్యాదులు కల్గినేవందమన్న నద్దానికట్టి యుక్తమిచ్చుటకుఁ దగినశక్తిలేదు. మఱియు 'పోవుచున్నాడు - పోవఁగలాడు' మున్నగుదూషములు సిద్ధింపకపోవలసినవచ్చును. ఇంతియకాక యహోబలపతి పాతముపక్షమున 'ఏకతా'

నేరంగ = దాటుటకు, లావే = శక్తియా = శక్యమాయనియర్థము. ఇంతియకాని నన్నయ వకారలోపమేకాక డకారలోపమునైతము చేసెనని (కడవఁగలవాడవె = కడవఁగలాడవె = గడవఁగలావె) భ్రమింపరాదు. వసంతతిలకా. ఈబాలునెత్తి కొని యింటికి జన్ననన్నున్ | నాబంధులందఱు మనంబున నేమనారె | ట్టిబాలు... (ఆది. ౫ ఆ. ౨౯) ఇచట "అనుచారు = అనారు" అని నన్నయ ప్రయోగించెనని భ్రమింపరాదు. "మనంబున నేమి నారు" అని నన్నయప్రయుక్తమనఁదగును. "ఏమి = ఏమినిందలు, నారు = అనరు" అని యర్థము. (బా. క్రియా. ౯౬ సూ.). గాణపతవ్యాఖ్యాత ఇట్లు తలంపక | "అనరు" అనుదానికి నన్నయ కాకు దీర్ఘముప్రయోగించెననియు 'ఏమనారు' అనునది నన్నయపాతమేయనియు వ్రాసెను. "బకనోబొడవున్" (నారా. అచ్చి. 3౮ ప. ౨౭౧ కారి) "దీర్ఘమునకు—బల్లడు— బల్లడు.....నాబంధులందఱు మనంబున నేమనారె | ట్టిబాలు..." గాణ. అచ్చి. ౧౫౦ సూ. వ్యాఖ్య. ౨౧౪ పుట.)

100 దచ్చబువకారమునకును, దచ్చబుమునకును, లోపము. [౨౧౦ VIII వి. కల్ప.]

అనుచును నిర్వక్తయై చూడంగలేమగుచున్నది. కాన "అత్ + అతోః = అదాతోః" అను పాకశా యధర్వణాభిక్రేతమనదగును. అరయనయ నీయధర్వణసూత్రము ఇచ్చి "దచ్చబువకారము = దచ్చబుమునకును దానివకారమునకును" అని వ్యాఖ్యచేయుట యుక్తమితియేమియున్నది. (ప్రజ్ఞాపేథాన్ మాయా ద్వివ్యా - వ్యా. ప్రకృత - పేథాన్ అనైవ మాదూచ తత్తత్ప్రాత్. ఏభ్యోఽస్య స్థగ్ధే వివ్యా స్థాత్' అనురీతి నేకవచనము విరుద్ధముకాదు. ముగ్ధ. ౪౪౩ సూ. దుగ్ధాదానవ్యాఖ్య) కొన్ని యెడలః దచ్చబుమునకును నొన్నియెడలః దచ్చబుసంబంధి వకారమునకును లోపము కలుచుని యుండును. ఉదా:- ఇష్టి + వా + య = ఇష్టియండు - ఇష్టి + వా + రు = ఇష్టిరు. ఇష్టా - అష్టియండు - అష్టిరు - ఎష్టియండు - ఎష్టిరు. ఇష్టి + దాని + అందు = ఇష్టియందు. ఇష్టా "అష్టియందు" - మొ. పుష్టిన + అది + కోలెన్ = పుష్టినదికోలెన్. పుష్టినకోలెన్ కస్తు + దాని + కంటెన్ = కస్తుకంటెన్ - చచ్చు + దాని + కంటెన్ = చచ్చుకంటెన్ - ఇచ్చు + దాని + కంటెన్ = ఇచ్చుకంటెన్ - చలుపు + దాని + పొంటెన్ = చలుపు పొంటెన్. మొ. ప్రయోగములు:- క. విమలతపోవిభవంబునఁగమలజ న్నఁడు (ఆది. ౨౪. ౨౦౦) చ.... చేసలువెట్టిన యష్టిరెరి (ఆది. ౪ ఆ. ౧౭) ఏ. గీ. ఇష్టిఁడేయని పొగడంగ నెల్లజనులు (ఆది. ౫ ఆ. ౨౩౦) చ.... సురేంద్రకన్యకలు నిట్టిరె (ఆది. ౭ ఆ. ౭౪) 'ఎష్టియండు - ఎష్టిరు' - అనువానికి నన్నయప్రయోగములు దొరకలేదు. అష్టియందు నీతోనొక్కట నేకాసనంబెక్కి (ఇష్టి యందు. పా తా.) (ఆర. ౧ ఆ. ౩౭౨ వచ.). ఉ. బొక్కచోఁ గడంగి ప్రతియోధులు మార్కొనునప్పు డాత్తలన్. | నెక్కొని మోములం బొడము నెవ్వగతోడ జనంబు లిట్టియం | దక్కట భీముడైన మనయన్దనుడైనను మాదిపుత్రులం | దొక్కరుఁ డైన నీపగఱ నుక్కడఁగింపరె యొక్క ప్రేత్తిడిన్. (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౨౨౭) (చూ. పౌ) ధ - సమా. ౯ సూ.) పుష్టిన కోలెను. (శాంతి. ౩ ఆ. ౬౯) పుష్టినది మొదలు. "కోలె... గీ. పుష్టినకోలెను (భార. విరా. ౧ ఆ. ౭౪) పుష్టినకోలె = పుష్టినది మొదలుకొని" (సూ. రా. ని.) సీ. ఈబాల తన్నుఁ దానెఱిగినకోలె. (నన్ని. కు. ౩ ఆ. ౩౪౫) ద్విపద. పుష్టిన మొదలును బోఁకయుఁ బొగయు (బసవ. ౭ ఆ. ౯౨౯) తే... | ఎలుకచే జచ్చుకంటె నీజ్వలనశిఖలఁ | గ్రాగి పుణ్యలోకంబులఁ గాంతుమేము (ఆది. ౮ ఆ. ౩౦౮ ప.) క. పురుషుల రక్షించుకంటెఁ బుణ్యము గలదే. (ఆది. ౮ ఆ. ౨౯౧) సీ.... తే. గీ. కంటి తనయుల నీకన్నకంటె నొప్పి | యుండుదురు వారు దివి సౌఖ్యయోగమెసంగ (ఆశ్ర. ౨ ఆ. ౧౩౧) క. ధనముపడయుదానికంటెఁ దక్కువె చెపుమా. (విరా. ౩ ఆ. ౨౩౪) చ.... అంబుజనాభుని ప్రీతుఁడేయుకం | తెను హితమైనకృత్య మొకటిం

[బా. ప్ర. ౧౧౭ సూ.] క్రౌఢవాక్యకృతలోని భావాత్మకటప్రకర్షకలో విధిపరికాదు. ౬౦౩

గలదే (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౧౧౮) ఆ. పే. కల్పకంఠే (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౭౫)
క. చేరంజనుకంఠే (వ్రోణ. ౧ ఆ. ౩౬౨) ఆ. పే. కర్తృమూర్త్యుభంగానతి యుక్తేయి.
సత్యరక్షణంబు పలుపుపొందు (స్థి. ౩ ఆ. ౨౮౨) సీ...ఆ. పే. చంపుకంఠే (శాంతి.
౨౮.౪౨౦) (చూ. ప్రా. క. శ్రీయా. ౨౧ సూ.). “తొఱకుకంఠే పొందులు మందులగు
నపుడు భావాత్మకటప్రకర్షకంబులకు లోపంబు విభాషనగు” (ప్రా. క. శ్రీయా. ౧౪ సూ.)
‘చచ్చుటకంఠే’ మున్నగువానిలోని టప్రకర్షము లోపంబుగా “చచ్చుకంఠే”
మున్నగురూపము లేర్పడునని సీక్రమయితికాదు. “మృత్యురూపం బుత్త్యుక్తిః
మహితం సాక్ష్యం వర్తకాత్” (వ్రోణ. శ్రీయా. ౧౯౯ కాం.) అను నిర్ణయరూపము
భావాత్మకత్వమున టప్రకర్షములకు వీధిమైత్త్యునియిటవరాదు. ఎత్త్యుక్తిపక్షములో
నొక్కిచక్కానెంచుచున్నది. మఱియు “(౩౦౩) వర్తకంబు మందులగుటకు విశేషణ
నవర్తకంబుమీఁది యమహితచ్చ్యుక్త్యమునకు లోపంబు విభాషనగు” (ప్రా. క. శ్రీయా.
౨౧) నవర్తకాంత విశేషణముమీఁది తచ్చ్యుక్తిలోపము నంగీకరించి యీత్యుక్తివిశేష
ణముమీఁదఁ దుల్యన్యాయమున సజ్జి లోపము నంగీకరింపమందుటలో యుక్తి
యేమున్నది? నాకి యొకయేతనవాడని పూనికాడవై... (నన్ని. కు. ౪ ఆ. ౪౧౮)
పూనిక+వా+డు = పూనికాడు = పూనికలవాడు. “పితాంబరమువాడు”
అనుదానివంటిది. తే. గీ. ఆడుఁ | బుట్టువులతోడ నీవును బుట్టినాడ | వట్లు...
(విరా. ౨ ఆ. ౫౦) ఉ. ఇప్పుడు వచ్చినాడ విట (విరా. ౫ ఆ. ౯౩). క...
ఉన్నార మని పలుకుదురు నిజ మారయ (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౬) క. కరముత్స
హించుచున్నాఁ | డరయ నతనివచనరచన..... (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౩౯౮)
ఉ. ఎవ్వరు సూచినం జగము లిన్నియు గెల్వఁగలారు లావునకే (భీష్మ. ౨ ఆ. ౧౧)
క. బన్నమువడి నొచ్చినారు పార్థులు మిమ్మున్ (ఆర. ౫ ఆ. ౩౬౪) సీ...కల్పించి,
నాడఁగావున నీమనంబునందు (వ్రోణ. ౨ ఆ. ౧౭౦) చ. చనుము శిరంబుక్రిందుగ
నజస్రము వ్రేలఁగలాడ వీధవం | బున... (శాంతి. ౩ ఆ. ౩౪౮) ఉ...సం | జాత
మరంతతాపమునఁ జావఁగలారని శాపమిచ్చె (ఆను. ౧ ఆ. ౧౯౮) సీ...తే. గీ....
తొంటిభవమునఁ గలిగినారు (ఆను. ౫ ఆ. ౯౭) చ...రోగములన్ నిరంతరా |
తురులగువారు నిర్దయతఁ దొల్లివినోదముగాఁగ జేవులం | దరమిడిచంపినారు గురుఁ
దల్లడవెట్టినవారు పార్వతీ (ఆను. ౫ ఆ. ౧౦౩) (వినోదముగ • జేవులఁజంపినవారు
రోగాతురు లగుదురు) (చంపినవారు = చంపినారు), ‘కలడు = కలవాడు, కలరు =
కలవారు’ మున్నగునవి ‘కలవాడు’ మున్నగువాని తచ్చ్యుక్తిలోపరూపములనరాదు.
అవి సకర్తక కలుగుభాతురూపములనడగును. నన్నయయే యట్టిరూపములను

తల్లి: 'కలవాడు' కలవాడు = కలవాడు అనురతి ప్రక్రమసరి కాదు. [౨౦౦ IX వి. రు. ౬.]

ప్రయోగించియున్నాడు. సీ...ఆ. వె. కరుణగలుగుమమ్మ కమలనేత్ర | (ఆది. ౮ ఆ. ౮ వ.) ఉ. ఇంతులగోష్ఠినున్న యతః డెంత వివేకము గల్గెనేని (ఆది. ౭ ఆ. ౫౯) సీ...ఆ. వె...వడి | గలదు మనముకంటె గాడ్పుకంటె (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧౫) సీ...ఆ. వె...అధర్మపు నేయంగ | నగునె యెటుకగలరె మగువలెందు (ఆది. ౨ ఆ. ౩౪) సీ...వల్లికమాత్రపర్వతము నెత్తి | కొని లావుగలడు వీడన... (సభా. ౨ ఆ. ౮౧) క...ఎటుకగలరె తరుణులు ధరణిన్ (ఆర. ౩ ఆ. ౧౦౧) క...జ్ఞానము | గలఁడెనిన్ బాలుఁడైన గడువృద్ధమహిన్. (ఆర. ౩ ఆ. ౨౮౮) క. మగటిమి గలడని యెడునఁమిగఁజూచుచునుండు విషము మ్రింగినయేసిన్ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౩౧౫) సీ... సమర. తే. గీ. లంఘిండు శిఖండియు లావువెన్నగలరు నీయెడ ననురక్తిగలరు సాలఁ బెపుగల రుక్మముట్టిన తెంపుగలరు | గోరి పతులుగఁ జేయు మహి హీనులకు (ఉద్యో. ౮ ఆ. ౧౦౯) అస్త్యర్థకములగు కలను - కలము - కలపు - మున్నగునవి తచ్చబ్బలోపమునఁ గల్గినవికావు. ఆవి యకర్తక ప్రత్యేకక్రియలు, కలుగుభాతు లద్రూపములు (బా. క్రియా. ౧౦౮ సూ.) 'కలవాడు' మున్నగు ప్రాస్త్యర్థకములను (మగటిమిగలడు = మగటిమిగలవాడు) "కలవాడు = కలవాడు = కలవాడు" అను రీతి నేల సాధింపరాదని శంకింపఁజనదు. 'కలవాడు' మున్నగువాని దీర్ఘము ప్రాప్త్యమగు ననుట యశాస్త్రీయము. కలవాడు మున్నగువానినే ప్రయోగింపని నన్నయ, తజ్జన్యములగు 'కలవాడు' మున్నగువానిని బ్రయోగించెనుట కేవలము నసంగతము.

ఉన్న కల నవర్ణంబులమీఁచి తచ్చబ్బనకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు. ౧౧౭. (క్రియా.)

బాహుళికంబుచే నిట సంధినిత్యంబు - వండుచున్న వాడు = వండుచున్నాడు, వండుచున్నవారు = వండుచున్నారు, వండుచున్నవాడవు = వండుచున్నాడవు, వండుచున్నవారరు = వండుచున్నారరు, వండు చున్నవాడను = వండుచున్నాడను, వండుచున్న వారము = వండుచున్నారము. ఇట్లు-వండఁగలవాడు = వండఁగలవాడు, వండినవాడు = వండినాడిత్యాదు లెఱుంగునది.

సంక్షేపని. ౨౦౦ IX విష:—బా. క్రియా. ౮౬ సూత్రమున 'ఉన్న - కల -

సనన్ధకములు విధింపఁబడిరి. ఇమా. ౯ సూత్రముచొప్పున నట్టి థాతుజవిశేషణములమీఁదఁ జచ్చబ్బాత్తకములగువాఁడు వారు శబ్దము లనుప్రయుక్తములుకాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రముచే నట్టి వాఁడు. వారు శబ్దముల మొకమాట్లు 'కారవ్యంజనము లోపించినచిదవ బా. ౧౦౬. ౪ సూత్రములోని బహుళగ్రహణమునంబట్టి నిత్యసంధి కల్గుటచే "వండుచున్నాను" మున్నగురూపములు సిద్ధించుచున్నవి. బా. క్రియా. ౧౩-౧౪-౧౫ సూత్రములచే సాధింపఁబడు, వండుచున్నాను మున్నగురూపములు సమాపకక్రియలనియు నియ్యవి విశేషణములనియు నెఱుంగునది. ఇట్టి విశేషణములు యుద్భవత్వత్వములగుచవుడు బా. కార. ౩౩ సూత్రముచొప్పున వండుచున్నవాఁడవు వండుచున్నవాఁడను మున్నగురూపములు కల్గును. అట్టివానిలోని తచ్చబ్బవకారము లోపించుగా "వండుచున్నాడవు" మున్నగురూపము లేర్పడును. నన్నయ "వండుచున్న వాడను" అను వకారలోపములేని రూపములనే యుపయోగించెను. తర్వాతి తక్కువాదులు ధారాళముగా వకారము లోపించిన 'వండుచున్నాడను' అనువానినంటి రూపములను ప్రయోగించిరి. పిదప 'డ'కారము నైతము లోపించినరూపములను వండుచున్నాను మున్నగువానిని గవులు ప్రయోగింపసాగిరి. ప్రాచీనములలో సముతమురంగనాథ రామాయణమునంజిసామాన్యకవులగ్రంథములలో నీడకారలోపముగల ప్రయోగములు పాడచూపుచున్నవి. కవిపితామహుఁడు రామరాజభూషణుఁడు మున్నగువారునైతము లుత్తడకారక రూపములను బ్రయోగింపలేదు. ధూర్జటి "ఒనరించినాను" అని (కాళి. ౩ ఆ. ౨౧౮) ప్రయోగించెను. అది మొదలుగ నిరూపములు విస్తరించినవి. అట్లుగుటచే భ్రమించి యహోబలపండితుఁడు చింతామణిసూత్రములచేత "రక్షించుచున్నాను," మున్నగు లుత్తడకారకరూపములను సాధించెను. ఆయవమార్గముననె సూరి యట్టివిశేషణరూపములను సమాపకక్రియారూపములనుగా సాధించెను. 'రక్షించినాను' మున్నగురూపములర్వాచీనకవులచే బ్రయోగింపఁబడినవగుటంజేసి నేఁడు వానిని సాధువులుగ నంగీకరించుట తప్పుగాదు. కాని యవి చింతామణి సాధ్యరూపములనిభ్రమించుట గొప్ప పొరపాటు (చిం. వి. ప. ౧౧౨-౧౧౩-౧౧౪ విష.). వర్తమానకాలమున భవిష్యత్కాలమున సమాపకక్రియలను బ్రయోగింపవలయు నన్నచో "రక్షించెదను - రక్షింతును" మున్నగు తద్ధర్మాద్యర్థక రూపములను ప్రయోగించుకొనవలసినదే. కాని యీ "రక్షించుచున్నాను" మున్నగునవి యహోబలపండితుఁడివానిని వంచించి యాస్థానము నాక్రమించెను. కాలక్రమమున 'చదివినాను' మున్నగువానిలోని వకారము లోపించినరూపములునైతము "చదివాను - చదివేను" మున్నగునవి

500 'వసతి' అనగా 'ఉన్న' కాదు. 'అస్తి' అనగా 'కల' కాదు. [అం. X వి. కల్ప.]

పండిత వ్యవహారములందును విస్తరించినవి - వీని నొకను గవులు ప్రయోగించినట్లు కన్పట్టలేదు.

వర్తమాన భవిష్యత్కాలములలో సమాపకక్రియలు లేమింజేసి విశేషణ రూపముల నాయాకాలములలో నుపయోగించుకొనవచ్చునను తలంపున గావలయు "వసతి రనుబద్ధకః స్యా ద్యత్త లడధో వివక్షిత స్తత్ । అస్తి రనుబద్ధకః స్యా ద్యత్త లృడధో వివక్షితో ధాతోః" అని చెప్పబడెను. కాన లడధమందనగా వర్తమానమున 'వసతి' యనగా 'ఉండు' ధాతువును, లృడధమందనగా భవిష్యత్కాలమున "అస్తి" యనగా 'కలుగు' ధాతువును ధాతువుల కనుబంధముగా నిలుచునని యర్థమెకాని 'వసతి' యనగా "ఉన్న" అను గుండు ధాతు భూతార్థక విశేషణరూపమును 'అస్తి' యనగా 'కల' యను కలుగు ధాతు వర్తమానార్థక విశేషణరూపమును నని యెంతమాత్రము నర్థము లభింపనేరదు. అహోబలపతిప్రమాదమనితలంపక చింతామణి యట్టిరూపములను సాధించుచున్నదనియు నక్కారణమున సాగ్రంథము నవ్యమనియు భ్రమింపరాదు.

నలడాదే రస్త రుత శ్చాన్యేషాంచ ప్రయోగమపి
తానామ్ (ఆం. చిం. సంధి. ౧౩ కా. అహో. ౨౩౬-

సన్నయా ౨౩౭).

ధర్వణీయము. చౌ రే రుపధాత్తనశ్చ లు గ్వాస్యాత్ । శత్రుర్థే తూత
అం. X వి. శ్చానో । స్తస్య స్యాచ్చ పూర్ణ బిద్ధరపి । (ఆం. చిం.
సంధి. ౩ కారి. అహో. ౧౯౫ - ౧౯౬ పు.)

పోశ్చ తదా ద్యర్థవాచకే షూతః. (ఆం. చిం. సంధి.
౪ కా. అహో. ౧౯౭ పు.)

కల్ప. అం. X విషయము:—అస్తః = పదము నడిమినున్నట్టి, నలడాదేః = న-ల-డ మున్నగు వర్ణములమీఁదనున్న, ఉతశ్చ = ఉకారమునకును, వాలుక్ స్యాత్ = వైకల్పికముగ లోపముకల్గును. వాత్తాస్తదో రిత్యాది పూర్వకారికనుండి 'వాలుక్ స్యాత్' అనునవి యనువ ద్రించును. కవిభల్లట ప్రభృతీసూత్రములచే బదాన్త్యాది వర్ణముల లోపములు చెప్పబడుటంజేసి యీసూత్రము పదముల నడిమి యుకార లోపమునె చెప్పుచున్నదని "అస్తః" అను శబ్దముచే నిశ్చయింపనగును. ఆదిశబ్ద గ్రహణముచే - "పెరుగు = పెర్గు - కూరుకు = కూర్కు" మున్నగు నల దేతర వర్ణములమీఁది యుకారమునకును వైకల్పి కోకారలోపము కల్గును. ఇట్లుగుటచేత "అపుడు = అప్పు, ఇపుడు = ఇప్పు, ఎపుడు = ఎప్పు" అను చోటులందును వైరీతి

కుత్సలోపము కాదనియుండగా “పోత్స త దాద్యశ్చేతిసూత్రము పునర్విధానమును జేయుచుండుటబట్టి కొన్ని శబ్దములలోని నలదాదులమీది యుకారమునకు వైతము క్యాచిత్కముగాఁ బాఠికలోపమేని కాకపోవచ్చునని వ్యక్తమగుచున్నది. ఉదా:—పడుగు - పడుగు - వాలుగ - మొ. చొరే పుచవాచశ్చేతి సూత్రముచే ప్రేరణార్థక మున్నకపరకత్వమునను, శక్త శ్చేతూత శ్చోరోరిసూత్రముచే తత్త్రక మున్నకపరకత్వమునను, “రో లో డలటా ముదితాం తస్యచ వాలుకో పలోలోశ్చే” తి సూత్రములచే బహువచన లుక్రత్యయ లాగరూపిపరకత్వమునను, “డిత్స” లోపము ప్రత్యేకముగా విధింపబడుటబట్టి నలదాదులమీది యుక్తోపవిధి ప్రత్యయపరకత్వ విషయకముకాదనియు చ్చే ప్రత్యేకవిధులెల్ల “అన్వేషాంచ ప్రయోగమహితానా” మ్మను సూత్రమునకు విషయములగుటయు క్రమనియు విశదమగుచున్నది. అహోబలపతి “విప్లు” అనునది నలదాదిసూత్రమునకే లక్ష్యమనుట సరికాదు. (అహో. ౨౩౨ పుట.). వినుము=విప్లు, కుడుతురు = కుడుతు, నెగడుతన్=నెగడ్తున్, కాలుదుము = కాల్దుము, కనుము=కచ్చ-విడువను = విడ్రును, నిలుము = నిల్లు, అందురు = అంద్రు, మున్నగునవి “అన్వేషాంచే” త్యాద్యుత్తర సూత్రమునకు లక్ష్యములనందగును. (విప్లర) నలదాది ప్రకృతసూత్రమున కుదాహరణములు: ప్రయోగములు:—సీ. వ్రేలుచున్నవి లొట్టేన్లు వెంట దవిలి (శాంతి. విప్లర. ౨౦౦ X విష:—“తేనోరిచుగు - అగుగు - మడుగు - పడుగు - పడుగు - వాలుగ - తెలియు - గడ్డియ - ముంగర - తామర ఇత్యాదౌ న లుక్ప్రవృత్తిః” (అహో. ౨౩౨ పు) అను కవిశిరోభూషణవచనము సరికాదు. వానిలో ‘ఏనుగు’ మున్నగు కొన్నిటి కుత్సలోపరూపాంతరములు కన్పట్టుచున్నవి. సీ..... తే.గీ. వ్రేలుచున్నవి లొట్టేన్లు వెంట దవిలి (శాంతి. ౪ ఆ. ౪౦ ప.) ద్విపద. అంజనంబు నేన్లు నచ్చోటఁగాంచి (రంగ. రా. బాల. ౪౦ పా. సూ. రా. ని.) సీ. అడుగడ్డునకు మాధవానుచింతనసుధా, మాధుర్యమున మేను మఱచువాని (భాగ. ౭-౧౬౦ సూ. రా. ని.) మన్లు - చే - అ - క్రి...సీ. ముష్టున్లు పుష్కరంబునకు నల్మడుగు పంపకు నిగియన... (పాండు. ౩ ఆ. శ. ౪.) మఱియు నహోబలపతి “థాతువ్వపి - అలిగి = అల్లి - పలికి = పల్కి” (అహో. ౨౩౨ పు.) అను నుదాహృతులు చూపుటయు సరికాదు. “అలిగి పలికి” అనువాని నన్వేషాంచేత్యాది సూత్రమునకు లక్ష్యముగాఁ జేయనేల? అలుగు పలుకు మున్నగు సుకారమధ్య థాతువులకు నలదాదిసూత్రముచేతనే పాఠికోత్సలోపమును బ్రయోగాన్వేషణ ప్రయాస మక్కఱలేకయే ఘటంపవచ్చును. పిదప నష్టిథాతువులనుండి “అల్లి-పల్కి” అను క్షార్పకములనే కాక వివిధ క్రియారూపములను సాధించికొనవచ్చును.

విప్లర. ౨౦౦ X విష:—“తేనోరిచుగు - అగుగు - మడుగు - పడుగు - పడుగు - వాలుగ - తెలియు - గడ్డియ - ముంగర - తామర ఇత్యాదౌ న లుక్ప్రవృత్తిః” (అహో. ౨౩౨ పు) అను కవిశిరోభూషణవచనము సరికాదు. వానిలో ‘ఏనుగు’ మున్నగు కొన్నిటి కుత్సలోపరూపాంతరములు కన్పట్టుచున్నవి. సీ..... తే.గీ. వ్రేలుచున్నవి లొట్టేన్లు వెంట దవిలి (శాంతి. ౪ ఆ. ౪౦ ప.) ద్విపద. అంజనంబు నేన్లు నచ్చోటఁగాంచి (రంగ. రా. బాల. ౪౦ పా. సూ. రా. ని.) సీ. అడుగడ్డునకు మాధవానుచింతనసుధా, మాధుర్యమున మేను మఱచువాని (భాగ. ౭-౧౬౦ సూ. రా. ని.) మన్లు - చే - అ - క్రి...సీ. ముష్టున్లు పుష్కరంబునకు నల్మడుగు పంపకు నిగియన... (పాండు. ౩ ఆ. శ. ౪.) మఱియు నహోబలపతి “థాతువ్వపి - అలిగి = అల్లి - పలికి = పల్కి” (అహో. ౨౩౨ పు.) అను నుదాహృతులు చూపుటయు సరికాదు. “అలిగి పలికి” అనువాని నన్వేషాంచేత్యాది సూత్రమునకు లక్ష్యముగాఁ జేయనేల? అలుగు పలుకు మున్నగు సుకారమధ్య థాతువులకు నలదాదిసూత్రముచేతనే పాఠికోత్సలోపమును బ్రయోగాన్వేషణ ప్రయాస మక్కఱలేకయే ఘటంపవచ్చును. పిదప నష్టిథాతువులనుండి “అల్లి-పల్కి” అను క్షార్పకములనే కాక వివిధ క్రియారూపములను సాధించికొనవచ్చును.

౪ ఆ. ౪౦ ప.) ద్వితీయ, అంజనంబను నేను సహృదయగాంచి (రంగ. రా. బాల. ౪౦ పా. సూ. రా. ని.) చ. అనుటయు నెల్లయ్యలను... (శాంతి. ౩ ఆ. ౨౦౩.) ఇట్లే మెలుత = మెల్ల - మొ. “నెలత. దే. వి. నెలత” (శ. ర.) ఇదితప్పు. క. మునిలోకము నేరుటయు నచ్చెలుత యెలుకగెనుగన్ (ఆను. ౩ ఆ. ౨౦౧ యతి స్థానగతము) గీ. అనిన విని కిన్దూరినిన యలతినగవు (ఉద్యోగ. ౩ ఆ. ౩౬౪.) చ.....చెలి భజనీతి నొస్తగిలి చిల్కను దువ్వలచు (మను. ౫ ఆ. ౬౭) చ. పలుచని చెక్కులుం జిలుక పల్కులు మెల్లని మేను దీగలున్. (విక్ర. ౧-౭౯. సూ. రా. ని.) ఏమిరకన్.....కెల్లు సంగ్రామములోనఁ దప్పిదరిగి గల్గిన యంతన యంతగరరమేలా మును నిన్నెటుంగమె చలంబున సాత్యకి యిచ్చు. న్నెండే (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౨౦౮ ప.) చ.....బప్పులొల్కునాతెరియును (ఆది. ౭ ఆ. ౭౪ ప.) ఉ.....బలగరిఁగఁ దిట్టని పల్కె నల్కతోన్. (సభా. ౨ ఆ. ౩౯ ప.) క. ఇచ్చుల ధర్మజతో జూదన్మాడంగఁ గాన్చు.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౩౮.) చ. అడుగులు కన్గి ప్రీతియెసలారగ (అశ్వ. ౪ ఆ. ౨౨౩.) సీ..... గీ...దేహము ల్విడ్చిచని ధనాధీశుచెలిమి (ఆశ్ర. ౨ ఆ. ౯ ప.) చ.....ఈ శునకము విడ్వ నిచ్చెఁగు.....(మహా. ౧ ఆ. ౫౬.) ఉ.....శిరోజ ములం దెమల్చి పాపావహుఁ డీడ్చి తెచ్చె.....(సభా. ౨ ఆ. ౨౧౬ ప.) చ.....నాకునకట చూపరే పవనుకొండ్కును.....(మహా. ౧ ఆ. ౭౦.) ఆ. నె. ఆర్థిగూరి నిలువలేక గూర్పుండబడి. (కర్ణ. ౨ ఆ. ౩౮౧ ప.) చ..... నరుడు దక్కొన నేర్చునె తన్ను మ్రచ్చిలన్. (ఆది. ౪ ఆ. ౮౦.) క.....తొక్కుర గంబుల సారధిని జదుర్చులునేసెన్. (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౧౭౧.) మ.....దిశావితా నము వడంకె న్నిన్నదిచ్చెన్ మహాధర... (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౭౭) చ.....హీనతం బడుటకునోర్చి...కన్వడినెఱ కిన్కకెట్టి మగవారును నోర్తురె యిజ్జగంబులన్ (ఉద్యోగ. ౧ ఆ. ౨౪౭.) ఎర్కులు మొర్కులు నేకపాదులున్. (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౬౭౩.) ఉ. భద్రం డంతక వాహినుల్ శరహతిం భంజించున క్లెప్తెయిన్ దగ్గంగా రథ పస్తముల్ విటిగి వేదండాంకురా నీకముల్ నుగ్గాడన్.....మర్గితుం బర వైనన్ (నన్ని. కు. ౧౧ ఆ. ౬౦౪.) ద్వితీయ, సంతోషమునఁ గుడ్వె జనుదెంచి. (బసవ. ౬ ఆ. ౫౦౦ ప.) ఉలి కుల్కి వీగి వీపులు విర్చికొనుచు | ఉటి కుల్కి పడుచు. (బసవ. ౬ ఆ. ౫౧౩.) మూగి యర్చుచు. (బస. ౭ ఆ. ౭౭౨-౭౭౧-౭౭౨-౭౭౩ ప.) క.....నవలగ భీముండు భువనవలయం బద్రువన్. (అదు రుచు - దకారము మిది యుత్సమునకు లోపము. ఇట్లే విద్రుచు - పద్రుచు -

ఎద్రచు - చిదురుప = చిదురు - చిదుర్ప. చ. ఎద్రచినకాలపాకమున... | పద్రచిన వారు.....|విదురుగ...|చిదురులు...(ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧౦౯.) చిదుర్వులు (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౧౭౧) సీ. పలుకుల చెయ్యులః బాండవులకు (ఆది. ౪ ఆ. ౨౧ ప.) సీ.....కెన్నెవియూని యెక్కింతుకాయ్యు (విరా. ౨ ఆ. ౩౧౦.) వచ్చి కమ్ముదు (బరచ) ౭ ఆ. ౮౩౩.) క. నీచిత్తమిగ్రుచు...(కవిజ. సుజ్ఞాని. ౧౪ ప.)

“నెత్తురు = నెత్తు, అబ్బురము = అబ్బము, కప్పరము = కప్రము, అప్పుఃడ = అప్పు, ఇప్పుడ = ఇప్పు, ఎప్పుడు = ఎప్పు.” అనునిట్టి స్వరములలో ౨౧౦ IV - V విషయములచొక్కన ౯ కమాల్లు చొప్పునవిహారములందుఁ బ్రకృతసూత్రముచే నుల్లోపము నేమనగా “అబ్బము” మున్నగురూపములు సిద్ధించును. కాని యామాన్యము “అబ్బము - నెత్తురు” మున్నగురూపములు లేమింజేసి యట్టివానియొడల నుపచరింపదు. కాన “అబ్బురము - నెత్తురు” మున్నగుచోలులందె “ఉ” త్వలోపము ప్రకృతసూత్రముచేతగా ౧౯౯ I విషయముచొక్కన హలంతరసంయోగమున ద్వైరుక్తవాల్లులలో సొకిటి లోపించుటచే “అబ్బము - నెత్తు” మున్నగురూపములు సిద్ధించును. క.....నాక!స్వామికి నబ్రమగుప్రాలు వసుమతిః గలిగెన్ (ప్రభా. ౧ ఆ. ౧౬. సూ. రా. ని.) చ.....కప్రపున్ | వలపులుమీఱ... (ఆము. ౧ ఆ. ౭౧ ప.) ఉ...కప్రపు దమారమురేచు సమీర డింభముల్. (వసు. ౧ ఆ. ౧౧౨) మ. బలు కప్రంపుటనంటి... (వసు. ౧ ఆ. ౧౩౯) తే-గీ.....|నేత్రములు విప్పునట్టి యీనెత్తుగందు | వఱలనేతెంచె... (పాండు. ౩ ఆ. ౧౧౬ ప.) గీ. రథములను సామజములఁ దురంగమములచుఱక నెత్తురేటులనీడి తఱియ నడిచి (భీష్మ. ౩ ఆ. ౨౨౧) చ.....అస్థిఖండములు శంఖములై తగు నెత్తురేళ్లలో (నరస. ౩ ఆ. ౨౦.) ఉ. చిత్ర...క్రొన్నెత్తు ధరావరాగముల నిల్పి (భాస్క. నుద్ధ. ౪౮౦) (ప్రాసగతము).

అన్వేషించేత్యాదిః—ప్రయోగమహితానామ్=కవిప్రయోగసమ్మతములగు, అన్వేషించ = ఇతరస్థలములందలి స్వరములకును, వాలుక్ స్వాత్ = వైకల్పిక లోపముకల్గును. ‘అన్వేషించ’ అనుదానిచే నీక్రిందివిధములుగల స్వరలోపములుద్దేశింపబడినవని యెఱుంగునది. (౧) ఆయాపరిచ్ఛేదములలోని యాయాసందర్భములయందుఁ జెప్పబడిన “రో హి డలటాముదితాం తస్యచ వాలుక్” అనునది యాదిగాఁగల్గు సూత్రములచే విధింపబడిన స్వరలోపవిధులకు సాధ్యములుగాని స్వరలోపములును. (౨) కవిభల్లటసూత్ర సాధ్యములు కాని ప్రథమామాత్రోపరిస్థి కా రేతర స్వరలోపములును. (౩) నలడాదివర్ణములమీఁది యుకారేతరములగు స్వరముల లోపములును నుద్దేశింపబడినవి.

(౧) అందుఁ బ్రత్యయపరకస్వరలోపములు:—తరల...విన్దిదియకాదివియేను (ఆది. ౮ ఆ. ౧౮౮.) ఉ. పట్టక విష్ణు భోగిపసుపర్వములు. (తాశీ. ౫ ఆ. ౨౭౧.) మ... అగ్రలికం బెద్ద పెనంగిడన్సి తిటు లింకంజాలు నిల్పంచు మొచ్చులు... (హరి. ఉత్త. ౪ ఆ. ౨౨౮.) మ... ఇం పెనంగన్ సాత్వికచేష్టితంబులు నిజం బిట్లాత్తఁ గన్పింతయున్. (ఆర. ౫ ఆ. ౮౭.) ఉ. వేయివిధంబులం జూరయు విష్ణు తగన్... (శాంతి. ౩ ఆ. ౩౪౧) చ... అయ్యను వొడఁగూడునట్టి యితిహాసము విష్ణు నరేంద్ర చెప్పెదన్. (ఆను. ౧ ఆ. ౪౩ ప.) చ. అలుగక విష్ణు కుక్కలకు నావసధంబు త్రివిష్టపంబునం । గలుగునె (మహా. ౧ ఆ. ౫౪.) చ. నరసురసిద్ధకింపురుషునాగ నభశ్చరముఖుల్లెల్ల నీకరుణయ వేచి మంద్రు... పాకళాసనా (ఆది. ౨ ఆ. ౪౭.) ఆ. వె. నికృతిపరులయందు నికృతి నేయనివారు । వారినికృతఁజేసి వధ్యులంద్రు. (ఆర. ౧ ఆ. ౨౨౬.) ఉ. రాజుల కెందునారయఁ బరాక్రమ జీవనవృత్తి దక్క నొండుజ నిషిద్ధ మంద్ర మునులు. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౧౪.) క..... కాపురుషగుణంబులంద్రు కౌరవనాథా (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౨.) క. వలినవానిధనంబులు । బాలురు బంధువులు దారు బ్రదికినదిసముల్ । పేలారిచి తింద్రాతని । యోలముగని పిదప భీతి నొదుగుదురాజి. (విరా. ౪ ఆ. ౨౧౭.) పయిప్రయోగములందెల్ల, “దు” అనుచో ‘దు’ అన్నను త్తతిలేదు. శా. తంద్రంబోలెఁ జరించు నెవ్వఁడు విశుద్ధఖ్యాతివంశోత్తరం । డంద్రాపుణ్యుని (భాస్క. యుద్ధ. ౧౦౮౮ భాస్కరునిదె.) ఉ. తంద్రకిసూడు పట్టక వృథాస్థితి నుండితి నింట నిందతో । మంద్రై మహాస్త్రసాధనులు మాసముదూలినవాని సజ్జనుండుండ్రై సభాంతరంబుల మహాత్ములు నేలినవారు వానిఁ జేకొంద్రై... (భాస్క. యుద్ధ. ౧౨౩౮ అయ్యలార్యునిది.) క..... అఖిలసుధీ । లోకానందితకల్పా । నోకహుఁడగు మల్లికార్జునుండు నెగడ్తన్. (నెగడుతన్.) (నన్ని. కు. ౩ ఆ. ౨౪౪.) చ... వల్లు సుమురయని ధర్మజుండు (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౩౨౪.) తాళపత్రమాతృకలలోనిట “వల్లుసుమ్మర” అనియున్నది. అయిన నది లేఖక ప్రమాదకృతమనియు “వల్లుసుమ్మర” అనునది సోమయాజి ప్రయుక్తమనియుఁ దలంపనగును. ముద్రణములలో “తప్పు సుమ్మర” అని దిద్దుట పరమపాహసము. చ. చెడియును జెడ్డ కయ్యమునఁ జేరఁగ (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౧౪౩.) ద్విపద. గుండముల్ ద్రవ్వించికొని క్రాల్తుమనిన (బసవ. ౭ ఆ. ౫౪౬.) కుడ్డురు (బసవ. ౭ ఆ. ౭౬౭.) చావనడ్డురు నన్ను సంశయంజేల (బస. ౩ ఆ. ౪౪౩.) “ఇస్సీరో లంజెక్కమే యిట్టులనీకు” (బస. ౫ ఆ. ౪౮ ప.) అని ముద్రణపాఠము. “ఇస్సి లంజరుకమే యిట్టులనీకు” అని తాళపత్రమాతృక. కావునఁ బైముద్రణ సంస్కర్తచేసిన సవరణము సరికాదు. “ఇస్సి లంజెఱకమే యిట్టులనీకు”

అని కవిప్రముక్తమనదగును. ప్రాచీనకాలమున మగణమింద్రగణముగ వాడఁ బడెడిది. (3౦-౩౧ విమ.). ఇట్లు ప్రత్యయవర్ణముక స్వరలోపములను ప్రయోగాను సారముగా గ్రహించునది.

(౨) ప్రథమామాత్ర వహంతిమహాకారేతరస్వరలోపము:— ద్విపద. నెయ్యంబు గరుణయు నిండి వెల్లికిడు (బస. ౧ ఆ. ౨౬౬౪.) (వెల్లి ప్రవాహము) “వెల్లిల్ల - వై - విణ. (వెల్లి+వెల్లి) విక్కిలి వైవ్య్యము. అద్విపదకు గర్వంబేమి వెల్లిల్లగన్. (కల్ప. ౧ ఆ. ౩-౪.)” వెల్లిలఃపాద పీఠభీకా వ్రాతంబు శాతోదరి (మరుచ. 3 ఆ. ౫౬.) (వెల+వెల = వెల్లిల).

(3) నలదాదివ్యంబులమీఁది యుకారేతర స్వరములలోపము:— సీ. ఒక ముల్కి యొడలిలో నున్న యలఃత. (కాంతి. ౨ ఆ. ౩. ర.) చ. నెరుబొల నల్లు చున్నయది పీరుగఁ జూచినయట్టు లయ్యెడుకా. (కాంతి. 3 ఆ. 3౪౮.) కవితాజవి. పారి బారి జల్లగ నున్నిఁ గనుగొని ప్రాక్ష్యగ నప్రలు హాయుచుకా. (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౮౩.) ఉ. బోరన విస్ఫులింగములు ప్రాక్ష్యగఁ దచ్చునెత్తనాసికా! ద్వాంములందు. (ఆర. ౪ ఆ. ౪౧౦.) చ. పులకలు పొడ్డె నంగమున (నన్ని. మ. ౧౦ ఆ. ౪౪౪.) సీ. సంగరంబునఁ దన్ని సని శాంతిఁబొందిన... (ద్రోణ. ౫ ఆ. 3౨౨. తనివి = తన్ని.) సీ. ప్రేళ్ళులు గఱవంగ వెర వల్వరించిహో. (నిర్వ. ౧ ఆ. ౪౦ ప. అలవరించు = అల్వరించు.) సీ. “ఆ వె. వ్రాళ్ళగండ్లయందుఁ బొచ్చి నుడిసి. (ఉవో. ౨ ఆ. ౧౧౨ ప.). (హోరణగండ్లు). తివ్వింపు (తివియించు). (బస. ౬ ఆ. ౨౦౬-౨౦౭.) ప్రచిమలంబై కుర్యఁ బ్రమథు లుప్పొంగ (బస. 3 ఆ. ౮౨౧.) (కురియన్). నీతిహీ నుఁడు కుక్కునే వర్షమింక (బస. 2 ఆ. ౨౬.) కనుగొనఁ బశుపక్షిగణ మువ్వఁ దొడఁగె. (బస. 2 ఆ. 3౯౦.) ఆ-వె. విధి చెడ్లు (ఆర. ౧ ఆ. ౨3౧.) చ. సచి పులఁజూచి యిప్పుడ వెనకా మన మెద్దుకయున్న..... (విరా. 3 ఆ. ౧౪౦ శ. ర. ఎయిదు = వెంబడించు.) తోటకము...చూచితె నక్కలు దైవము చెడ్లు కటా (స్త్రీ. ౨ ఆ. ౧౨౧ సూ. రా. ని.) శా. ఈరంగంబున వారు మీకు నెదురై యేమేని చెద్దంబుమై (హరి. పూ. ౯ ఆ. ౫౫ సూ. రా. ని.) చ. వెట్టిదీరె రోద్రకలి తలఁ జాట్టుమన్న క్రిమఁగా నొక కొందఱు తల్తు రప్పటింగలుష..... (కళా. ౨ ఆ. ౧౦౧ ప. సూ. రా. ని.) చ. ధరయను కొల్నిలో మొలచు తామరపూవన(సాంధు. ౧ ఆ. ౧౦౬ ప.) క.....అ | య్యను గడచననేరదు. (ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౯.) (అయి+డిను = అయ్యను.) (ఆది. 2 ఆ. 3౬.)

చా లే నుపధాత్తనశ్చేతి:—చా = (పరే) ‘చి’ అనునదిపరమగుచుండఁగా, ఉపధాత్తనః = ఉపధయగు (అంత్యవర్ణమునకు ముందటివర్ణము) రేశ్చ = రివర్ణముయొక్క ‘ఇ’ కారమునకుసయితము, లుగ్వా స్యాత్ = లోపము వికల్పముగా నగును. ఉదా - చేరిచి = చేర్చి, కూరిచి = కూర్చి, అమర్చి - తనర్చి మొ - పరిశీలించుగా, నీట రేఫముమీఁది ‘ఉ’ కారము లోపించునని చెప్పుట యుక్తము. చేరుచు మున్నగుధాతువులలోని రేఫముమీఁది ‘ఉ’ కారములోపించుగా “చేర్పు” మున్నగుధాతువు లేర్పడును. అప్పుడు చేరుచు ధాతుక్త్వార్థకరూపము ‘చేరిచి’ అనియు ‘చేర్పు’ ధాతువు క్త్వార్థకరూపము ‘చేర్చి’ అనియు నిట్లు రూపములేర్పడును. ఒక్కక్త్వార్థకమండేకాక చేర్చును - చేర్తురు - చేర్చుచున్న మొదలగు స్థలములందెల్ల నిట్టి స్వరలోపరూపములు ప్రసిద్ధములై యున్నవి. కావున సూత్రము లోని చకారమహిమచే ‘చు’ పరమగుచుండఁగా నుపధాభూతమగు ‘ఉ’ వర్ణ మెట్లును లోపించు ననునర్థమును గ్రహించవలయును. అట్లేని గ్రంథకర్త “చారోరు పధాత్తనశ్చ లుగ్వాస్యాత్” అని సూత్రించియుండఁడాయని శంకింపరాదు. అట్లు సూత్రించినచో శత్రుత్వ చువర్ణపరికత్వమున ననునపార్థముదోచి ‘చేర్పున్’ అను ననిష్ట శత్రంతరూప మేర్పడవలసివచ్చును. నేను బై నిచేసినవ్యాఖ్యచొప్పున నంగీకరించినచో నిట్టియర్థసందేహము కల్గబోదు. పై సందర్భమునుబట్టి యీసూత్రము లోని ‘చు’ వర్ణము ప్రేరణార్థకమని విశదమగుచున్నది. గ్రంథకర్త “శత్రుత్వేతు” అని యుత్తరసూత్రమును ‘తు’ శబ్దభుక్తిముగా వచించియుం బయసందేహమును వారించెనని యెన్నునగును. “త్వన్తా దాది న పూర్వభాక్” (అమరకోశము. ౧ కాం. ౫ శ్లో.)

శత్రుత్వత్యాది:—శత్రుత్వేతు చా పరేవర్తమానార్థక‘చు’వర్ణము పరమైనచో, నోః, ఉతఃపూర్వస్థితమగు ధాతువుతుది ‘ను’ అనుదాని ‘ఉ’ కారమునకు, లుగ్వా స్యాత్ = లోపము వికల్పముగానగును. తస్య=ఆలుప్తోకార నకారమునకు, పూర్ణ బిందురపి = నిండునున్నయు, స్యాచ్చ=పాక్షికముగానగును. ఉదా:—అను+చున్ = అనుచున్ = అన్నున్ = అంచున్, వినుచున్ = విన్నున్ = వించున్. ఇట్లే - కను - కొను - మను - మొదలగువానికిని రూపము లరయునది.

పోశ్చేతి:—తదాద్యర్థ వాచకేషు = అప్పుడు మున్నగువానియందలి (అది శబ్దముచే - ‘ఇప్పుడు - ఎప్పుడు’ అనువాని నెన్నునది). పోశ్చ=‘పు’ అనుదానియొక్క, ఉతః = ఉకారమునకును, లుగ్వాస్యాత్ = లోపము వికల్పముగానగును. ఉదా:- అప్పుడు = అప్పు, ఇప్పుడు = ఇప్పు, ఎప్పుడు = ఎప్పు.

“చారిత్రాత్మకసూత్రము...” “శత్రుత్వము...” “పాశ్చాత్యవాదము...”
 అను వైముఁడిటలో “శత్రుత్వము” అను సూత్రము “చారిత్రాత్మకసూత్రము” అను
 తానా వు” అను సూత్రముచేతను బట్టి విరేచనము నలవాడచూత్రముచేతను స్వర
 లోపవిషయమున గతాత్మములె యవదగించును. చారిత్రాత్మకసూత్రములును బ్రయో
 గానుసారముగాఁ జెప్పింపఁగలవగుటచేతను, చారిత్రాత్మకసూత్రప్రయోగము విధించు
 పాశ్చాత్యులలోపమున కట్టి నిరూపింపఁగలవగుటచేతను, చారిత్రాత్మకసూత్రము
 నమ్ముచు భట్టారము ప్రత్యేకించి సూత్రించెనని గ్రహింపవలయుననికాని పున
 రుక్తియని భ్రమించువాడు. చారిత్రాత్మకసూత్రప్రయోగములు:—చారే
 రిత్యాదికి. ఆ - వె - ఆర్తి. గూరి నిలువలే: కూర్పుండ:బడి (కర్ణ. 2 ఆ. 200.)
 చ.....హీనతం! బడుటకునోర్చి.....క! వృద్ధి నెఱి కిన్క కెట్టిమగవారును
 నోర్తురె యిజ్జగంబులన్ (ఉద్యో. 1 ఆ. 202.) కనుగొని మల్లయ్య కౌగిట
 జేర్చి (బస. 3 ఆ. 1012 ప.). శత్రుత్వము:—ఆ - వె. అంచు: ప్రితి గౌగి
 లించుకొనియె (సభా. 2 ఆ. 200). ఉ.....ఎల్లవారిబాధించి మనుష్యమాంస
 ములు దించును గ్రొవ్వితి (ఆది. 3 ఆ. 202.) (ఇట ‘మాంసములు దిన్నును’ అనియు
 గ్రహింపవగును). ఆ. వె. మంచుమగఁడు వలయు నంచు గోరుచునుండ!... (విజయ
 3 ఆ. 200 ప.) కా. ప్రాచీనము... హా శ్రీహరి! యంచున్ బ్రాహ్మణుఁడోర మో
 మిడి తదీయాంస ద్వయం బంటి పొమ్మంచు ద్రోచె (మను. 2 ఆ. 200.) పాశ్చ
 తవాదములేతి.. ఉ. అమ్మడితన్...దాని: దనరమ్యపృథురతలము నెక్కఁగారముని
 సన్న సేసె భృతరాష్ట్ర సుతాగ్రజాడపు దాని దూ! రమ్మనఁ జూచి (సభా. 2 ఆ.
 202.) చ...మూలనిఁ గాంచిన యష్ట త్రేంచెదన్ (కాంతి. 3 ఆ. 203.) చ.
 అమరవరేణ్య పన్నయిన నావల నెయ్యదియైన నిప్పు భార్య మహితు... (ఆర. 4 ఆ.
 203.) చలంబున సాత్యకియిప్పు గెల్వఁడే (ద్రోణ. 4 ఆ. 200 ప.)

అచ్చికంబులం బదమధ్యంబుల న - ల - డ - ర - ల
 యుత్సంబునకు లోపంబు బహుళంబుగనగు, 12.
 (ప్రకీ.) కినుక = కిన్క, కానుక = కాన్క; చిలుక =
 చిల్క, కాలువ = కాల్య; అడుగు = అడ్డు, కడుపు =
 కడ్డు; పెరుగు = పెద్దు, కూరుకు = కూర్కు.
 లాఠియచ్చునకుసహిత మొకానొకచో నుడి నడుమ
 లోపంబు గానంబడియెడి - 10. (ప్రకీర్ణక). కలికి =
 కల్కి; ములికి = ముల్కి, బుడిపి = బుడ్డి, పొలుతి = పొల్లి.

ఇంచుకొ - చుకొ - పుగాగమంబులు పరంబులగునపు
డాగమాదేశలోపంబులు పెక్కు తెఱంగులం గానం
బడియెడి. ౭౭. (క్రియా).

అగు - కావించు, వచ్చు - రావించు, రప్పించు, విన్న
పము - విన్నవించు, మోఁకాలు - మోఁకరించు, కేక -
కేకరించు, పలవ - పలవరించు, పలవించు, ఆల - ఆల
కించు, ఆలించు, వ్రక్క - వ్రక్కలించు, నొచ్చు -
నొంచు, నొప్పించు, ఉండు - ఉసుచు, ఉంచు, డిగు -
డించు, డిగించు, పెరుగు - పెనుచు, పెంచు, తునుఁగు-
త్తుంచు, మునుఁగు - ముంచు, మునుచు, మొగుడు-
మొగుడుచు - మొగుచు - మోడుచు - మొగిడించు,

బాలవ్యాకరణ

వివరణము.

౨౧౦ XI విషయము.

చొచ్చు - చొనుపు, చొప్పించు, చినుఁగు - చించు,
చింపు, త్రెగు - త్రెంచు - త్రెంపు, తిరుగు - త్రిప్ప,
చచ్చు - చంపు; నిలుచు - నిలువరించు - నిలుపు,
కొను - కొలుపు, పోవు - పుచ్చు - పనుచు - పంచు -
పనుపు-పంపు, అనుచు-అంచు - అనుపు - అంపు; అను
ప్రయుక్తంబగు పోవునకుం బుచ్చుమాత్రంబగు.
మోసపోవు - మోసపుచ్చు, ఇత్యాదు లెఱుంగునది.
చువర్ణకంబు పరంబగునపు డన్వాదుల కుత్వలోపంజేని
నుష్ఠానంబున బిందువేని విభాషనగు. ౫౫. (క్రియా).
అన్నున్నాఁడు - అంచున్నాఁడు - అనుచున్నాఁడు;
అన్నును - అంచును అనుచును, అను - కను - కొను -
తిను - మను-విను ఇవి యన్వాదులు.

అబ్బురాదులం దుత్వంబునకు లోపంబు విభాషనగు.
౧౯ (ప్రకీర్ణక.)

అబ్బురము - అబ్రము. అబ్బురము - కవ్వరము -
అప్పుడు - ఇప్పుడు - ఎప్పుడు - చప్పుడు - నెత్తురు -
ఇత్యాదులు.

చుకొపరకరువర్ణంబునకు ముందటి దువర్ణంబు నుత్వం
బునకు లోపంబు విభాషనగు నగుచోఁ దత్పూర్వంబు
గురువుగాదు. ౨౦ (ప్రకీర్ణక.).

అమరము = అమరము, ఎమరము = ఎమరము, కమ
రము = కమరము.

సంజీవని. ౨౧౦ ని విష:—ప్రకీర్ణ ౧౩ సూ:—చింతామణిలోని నలదాది
సూత్రము దీనికి మూలము. ఈవిధి యాచిక్షిత్తమాత్రవిభజనముని విశవకడుట
కయి 'అచిక్షింబులన్' అనువశము చేసబడినది. "ఒక్కవో: వశ్యమంబునను
లోపంబు మాపట్టు. నడుమంతము = నడుమంత్రము." (చారా. గాణ. సంధి.
౬౦ సూ.) అని గాణపతవివరణమున వ్రాయబడినది. శబ్దరత్నాకరమున "నడుము+
అంతరము" అని పదచ్ఛేదము చేయబడినది. రెండుశబ్దములను నేకాక్షరములై యగు
టచే నీపదచ్ఛేదము సరికాదనియు నింతంతరమును సంస్కృతశబ్దము మిశ్రితముకాలే
దనియు, దలచి కావలయు సూ-రా - నిఘంటువున "నడుమంత్రము = నడుమంత
రము, వి. (నడుము+మంత్రము=మంతరము.)"ని కొను. ౨ మధ్యకాలమున గల్గినది.
క. నడుమంత్రము కుచభారము/నడుమంత్రము నైపడు... (శృంగారరసాలవాచము
౨ ఆ. శ. ౪౪) అని యుగా హరింపబడినది. ఇది మిశ్రితము ననిద్యగ్రామ్యము
కాదని వీరియాశయము.

నలదాదిసూత్రమునందలి యాచిక్షిత్తముచే గ్రహింపబడిన వివిధవర్ణములలో
నొక్కరేఫమునే సూరి గ్రహించుట యుక్తమైయుండలేదు. సీ. కలుకులఃశైవ్యులః
పాండవులకు (ఆది. ౮ ఆ. ౨౧ ప.) సీ.....కమ్మోవియాని యెక్కింతుః గాయ్వు
(విరా. ౨ ఆ. ౩౧౦.) మున్నగు వెనుక నుదాహరించిన వెక్కునన్నయతక్కనాదుల
ప్రయోగములు సూరిపక్షమున సంగ్రహింపబడనేరవయ్యె. ఇంక నిట్టివెల్ల బహుళ
గ్రహణముచే సూరిపక్షమున సాధించుకొనవలసియుండును.

౧౪. సూ. వ్యాఖ్య:—దీనికి "అన్యేషాంచ ప్రయోగమహితానామ్" అను
చింతామణిసూత్రము మూలము. ఇందును జింతామణిసూత్రమునకుఁ గలవైశా
ల్యము తగ్గిపోయినది. ఇతరములయిన వివిధస్వరలోపములను జింతామణిసూత్రము
సంగ్రహించుచుండఁగా నీది నుడినడుమనుండు నుకారేతరస్వరలోపమునుమాత్రమే
సంగ్రహించుచున్నది. ఇట్లుగుటచే వెనుక నుదాహరింపబడిన భారతాదిమహాగ్రంథ
ములలోని విస్తృతము మున్నగు ననేకములైన ప్రత్యయ పరకొకారేకారాదిలోప
ములును (ఆను. ౧ ఆ. ౪౩ ప. ఆర. ౫ ఆ. ౯౭ ప.) వెల్వెల్లఁగ (శల్య. ౧ ఆ.
శ. ౪.) అయ్యును (ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౯.) వెల్వెలఁబాటె (మను. ౩ ఆ. ౫౬.)
మున్నగుపదాంతస్వరలోపములును బాలవ్యాకరణమున సంగ్రహింపబడవయ్యెను.
"బిద్దిదియకాదు. ఇత్యాచార్యస్యప్రయోగాత్ చిలుకేత్యాది నామధేయేష్వే

218 సూరి 'విన్ను-చేర్పు' మున్నగువానివిడుచుట సరికాదు. [200 XI వి. సంజీ.]

వాయం విధిరితి నియన్తుం చ శక్యతే" (అహో. 232 పు.) అని కవిశిరోభూషణమునందుసయితము వ్రాయబడియుండఁగా నట్టిప్రయోగములనెల్ల సూరి యుపేక్షించుట సరికాదు. ప్రకీర్ణక - ౧౨ - ౧౮ సూత్రములందు "పడమధ్యంబుల" "నుడిచడు" అనుదశములను నిల్పియు ప్రత్యయపరకత్వమునందలి స్వరలోపమున కొక్కటేని యుచాహృతినియకయు సూరి "విన్ను" మున్నగు నన్నయాదిప్రయోగముల నుపేక్షించెను. త్రిలింగలక్షణశేషకర్తయు నట్టివానిని సంగ్రహింపలేదు.

క్రియా. 22 సూ. వ్యాఖ్య. దీనికి "చౌ రే రుపథాత్త నశ్చ లుగ్వా స్యాత్" అనుచింతామణిసూత్రము మూలము. ప్రేరణాత్మకచువర్ణకపరకత్వమునందుమాత్రమే యుత్వమునకుమాత్రమే లోపమును జింతామణి సూత్రింపఁగా సూరి "ఇంచుక్ - పుగాగమములను నైతముచేర్చి సవిస్తరముగా లోపాదేశాదులను వివరించెను. కాని చువర్ణకపరకత్వమునందలి యుల్లోపమునుమాత్రముదాహరింపలేదు. చేరుచు - చేర్చు మొ. పెక్కువిధములగు లోపాదేశాదుల నుదాహరించియు నతిప్రచురమగు "కూర్పు-చేర్పు" మున్నగుతావులలోని యాయుల్లోపమునుమాత్రముదాహరింపలేదు. అట్లయినను "ఆగమాదేశలోపంబులు పెక్కుతెఱంగులం గానంబడియెడి" అని సూరి సూత్రించుటచే నీయుల్లోపముసయితము సంగ్రహింపఁబడెననుటలో సందియములేదు. ఈసూత్రమునకుఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదమున విపులముగ వ్యాఖ్య చేయంబడును.

క్రియా. 22 సూ. — వ్యా. "శత్రురే తుత క్షౌ నోస్తస్య స్యాచ్చ పూర్ణ బిద్ధరపి" అనుచింతామణిసూత్రము దీనికి మూలము. చింతామణి నువర్ణాంతథాతువులకెల్ల నుల్లోపముకల్లునని చెప్పఁగా సూరి "అను - కను - కొను - తిను - మను - విను" థాతువులకుమాత్రమీవిధి వర్తిల్లునని వివరించెను. "అపిశబ్దాత్" చనుచున్ - ఎన్నుచున్ - పూనుచున్, ఇత్యాదౌ నైతత్కార్య మితి జ్ఞేయమ్" అని యహోబలపతి యిట్టివిషయమును విశదపఱచియుండెను. సూరికిని నహోబలునకును నీ విషయమున సభిప్రాయభేదములేదని యెన్నునది.

ప్రకీర్ణక. ౧౯ సూ. వ్యా. చింతామణి - 'అప్పుడు; - ఇప్పుడు - ఎప్పుడు' అనువానికిమాత్రమే "పోశ్చ తదాద్యర్థవాచకే షూతః" అను సూత్రముచే నుల్లోపమును సూత్రింపఁగా సూరి "అబ్బురము - కప్పురము చప్పుడు - నెత్తురు" మున్నగువానికిని నిట్టిలోపము కల్లునని యబ్బురాదుల నొకగణముగ సూత్రించెను. 'పోశ్చ' అని చింతామణిసూత్రమున నున్నను "తదాద్యర్థవాచకేషు" అనుటచేత "చప్పుడు" శబ్దమువంటివి గ్రహింపఁబడనేరవు. మఱియు

ప్రకీ. ౨౦ సూ. ౨౦ గూ. అష్టకవియచింతామణిలోని వెంకటసూత్రములు ప్రక్షిప్తము

సూరి చప్పుడుకట్టను కట్టుకావలసినది. ఇచ్చినచోని “చప్పు” అనురూపమునను
ప్రయోగము కట్టవలెను. అయినచు నది కొకముందుఁ జేర్చబడియున్నది.
సూరియు హలంతరకుయోగ ముండునపుడు ద్విత్వప్రతి కల్గినేరమింజేసి ద్విత్వ
ములో కొకహల్లు లోపించునని తెలిపినది. (గణా విషయం) యట్లుచాహరించి
యుండుచుగాని యట్టివిషయము నెచ్చటను వ్రాయలేదు. “జో రద్భుతశబ్దాచ్చే”
మున్నగు కచ్చకవియచింతామణిసూత్రములు ప్రక్షిప్తములు. (అష్టక. ౫ ఆ. ౧౦౦
మొ. ౧౧౩ ప.) “జో లో డ ల టా మునికాం కర్మచ వాలుకే” అనుచింతామణి
సూత్ర మంగీకరింపబడునపుడు “వెక్కుతినచే కావోరచి” (అష్టక. ౫ ఆ. ౧౦౨ ప.)
అను నష్టకవియచింతామణి సూత్రము పునరుక్త మనకతీరదుగదా. భారతమందే
ప్రయోగముకానదని ‘అబ్రము’ శబ్దమున కొక్కటికే “జో రద్భుతశబ్దాచ్చే” (అష్టక.
౫ ఆ. ౧౦౦.) అను సూత్రము చింతామణివంటి సుశేషవిషయక గ్రంథములో
నుండుట విశ్వసనీయముకాదు. భారతాదిప్రాచీనమహాగ్రంథములందుఁ బ్రయుక్తము
లయిన వెంకటప్రయోగములను సంగ్రహించు “న ల డాదే ర న్నరుత శ్చాన్యేషాం
చ ప్రయోగమహితానామ్” అనుసూత్రములు చింతామణివంటి గ్రంథములో
నుండదగినవిగాని న ల డ ల కు మాత్రమే యుకారేకారలోపమును వచించు “పద
మధ్య న ర ల డానా ముతశ్చ పూర్వప్రయోగసిద్ధానామ్ । తేషా మితశ్చ తద్వ
త్త్రివిక్రమమతేన” (అష్టక. ౫ ఆ. ౧౦౨ - ౧౧౧ ప.) అనుసూత్రము లుండదగవు
గదా. అందును బ్రాయికమగు పదమధ్య న ల డ ల యుల్లోపము ప్రయోగము
లనుబట్టి గ్రహింపవలెననుటయు ననేకప్రయోగవిశేషములను సంగ్రహింపఁజాలు
న ల డాద్యల్లోపభిన్నస్వరలోపములను సంగ్రహించు “అన్యేషాంచేత్యాది సూత్ర
ము లేకుండుటయుఁ జింతామణివంటిగ్రంథములో నుండదగినవికావు. కావుననే
యవి యెల్ల నహోబలపతిచే నుపేక్షింపబడినవి.

ప్రకీ. ౨౦ సూ. వ్యాః—దీని కీనఱకు “3౦ V” విషయమున వ్యాఖ్య
చేయబడెను.

సంప్రార్థనార్థకా దీచోదాతా; ప్రశ్నలక్షణౌ భవతః।
ఏదోతా వ్యతిరేకాదపి సంప్రార్థనపరాక్రియాణాం
నన్నయా ప్తః. (ఆం. చిం. క్రియా. ౧౫ కా. అహో. ౮౯౫-
ధర్మణీయము. ౮౯౬ పుట.)

౨౦౦XIIవిషయము. అచ్చతుష్కం భవే త్పాణిస్థితం ప్రశ్నాదివాచకమ్।
తత్రాదిచ్చ భవేద్ధీర్ఘ ఏదోతా పుభయాత్తకా । క్వచి

హుచ్చ భవే ద్భవిశేష ఇతి కేచన (విశ్వ. అజం.

౩౩-౩౪ కా. అహో. ౩౩౬౪ పు.)

ఆర్యాశిష్టోయక్ష స్థాదసంబద్ధోబోధనే (విశ్వ.

క్రియా. ౧౫ కా. అహో. ౪౯౬ పు.)

కల్ప. ౨౧౦ XII విష:—సంప్రాప్తనాథకాత్ = ప్రాప్తనాథక ‘మునుజ్’ ప్రత్యయాంతములమీద, ఈచ్చ+ఉత్+అ+అత్ = ‘ఈ - ఉ - అ - ఆ’ అనుశబ్దములు స్థానమందు నిల్చును. ఇవి ‘అయ్యాదు’లకును నుపలక్షణములు. ఉదా:— రక్షింపుము+ఈ = రక్షింపుమీ, రక్షింపుము+ఉ = రక్షింపుము, ‘ఉ’ శబ్దవిధానము ‘ఈ - అ - ఆ - అనువాని పాక్షికత్వమును బోధించును. రక్షింపుము + ఆ రక్షింపుము. రక్షింపుము + ఆ = రక్షింపుమా; చెప్పుమయ్య మొ. వ్యతిరేకాదపి = వ్యతిరేకక్రియలమీద నిల్చును, ఏదోతా = ఏకారమును - ఓకారమును, క్రియాణామ్ = క్రియలకు, ప్రశ్నలక్షణౌభవతః = ప్రశ్నార్థభానము గలవగును. మఱియు, సంప్రాప్తనాథకా = ప్రాప్తనాథమును బోధించునవి, స్తః = అగుచున్నవి. ఉదా:— రక్షింపవే = రక్షింపుము, రక్షింపవో = రక్షింపుము, రక్షింపరే = రక్షింపుడు, రక్షింపరో = రక్షింపుడు. మొ. (ఈకారికలకుఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదమున (౩౦౪ విష.) విపులముగఁ బాఠభేదముల వ్యాఖ్య చేయఁబడును. నారచించిన బాల సరస్వతీయ పీఠిక చూచునది. (౨౯-౩౨ విష.)

అచ్చతుష్కమిత్యాది:—అచ్చతుష్కమ్=‘అ-ఇ-ఎ-ఓ’ అనునచ్చులు, (చింతా మణికారికలోఁ బ్రసంగింపఁబడిన యైదచ్చులలో ‘ఉ’ వర్ణదీప్త ముత్తరకారికలోఁ జెప్పఁబడునుగాన నిట “చతుష్కమ్” అనుట యుక్తమే) ప్రాణిష్ఠితమ్ = సుప్తిజంత పదములతుది హల్లులమీద నిల్చి, ప్రశ్నాదివాచకమ్ = ప్రశ్నాద్యధివిశేషబోధకములగును. తత్ర=అయచ్చతుష్కమున, అత్ భవేద్దీప్తః=అత్తుదీప్తమును నగును. ఇచ్చ భవేద్దీప్తః = ఇకారమును దీప్తమగును. ఏదోతా = ఏకారము నోకారమును, ఉభయాత్తకా=హ్రస్వదీప్త రూపములగును. “అ-ఆ-ఇ-ఈ-ఎ-ఓ-ఓ” అనునవి సుప్తి జంతపదముల తుదిహల్లులమీద నిలిచి ప్రశ్నాద్యధివిశేషములను బోధించుచుండున వగునని పర్యవసితాథము. క్వచిత్=ఓకానొకప్పుడు, ఉచ్చ=‘ఉ’ శబ్దమును, అథ విశేషే = అథవిశేషమందు, భవేత్ = ప్రయుక్తమగునని, కేచన = కొందఱు చెప్పుదురు. అథబోధనే = అథబోధవిషయమున, అసంబద్ధః=జనకాది సంబంధార్థకముకాని, ఆర్యాదిశబ్దః = ‘అయ్య-అన్న’ మున్నగుశబ్దములు, అథవిశేషములందని, పూర్వకారిక నుండి యనువృత్తము. యుక్తస్థానీత్=ప్రయుక్తమగును. ఉదా:—చెప్పితివె - చెప్పి

[బా. క్రియా. 33 సూ.] ఆచార్యులతో శిష్యములు ప్రశ్నాదివిశేషార్థకములగు. 819

అవే-చెప్పితివా-చెప్పితివో - చెప్పితివ-చెప్పితివా? చెప్పుమి. (నూ. 30౮ IV విష.)
 చెప్పుమి, పుస్తకమే - పుస్తకమే - చెప్పితివయ్య - తగునయ్య - చెల్లునటయ్య,
 అర్హమ - అర్హయ్యయ్య, అర్హమే, అర్హదే - ఇదే - అర్హమూ, మొ. “తద్భూత
 క్రియ లార్యాద్యర్థప్రకంబులయి ప్రశ్నార్థకంబులగు. ఉ. విప్లవసూక్ష్మంబు నిలుపు
 దయ్యో?.....వంచితయ్య (సభా. ౧ ఆ.)” (ప్రాథ. క్రియా. ౩ సూ.) “నామ
 పదంబు లార్యాద్యర్థప్రకంబులయి వ్యతిరేకవ్యంజక ప్రశ్నార్థకంబులగు. ఉ.....
 పాపియయ్య యిట్టిపనికే బయ్య. (ఆ. ౨ ఆ.) అర్హమయ్య (ఉ. పా. ౬ ఆ.)
 (ప్రాథ. శబ్ద. ౧౧౫ సూ.). శా. సమేమి. (నైప. ౨ ఆ. ౧౦౨.) ఎట్టెట్టా.
 ఇది ‘హాకారోదాహృతి. శా. ఎట్టెట్టా ఎన్నమేల మింక.....(కాశీ. 2 ఆ.
 ౧౦2 సూ. రా. ని.) చ. ఇదే ప్రశ్నయాన్నివోలె...వాయసాంధ్య...ఎచ్చ (ఆపి.
 ౮ ఆ. 3౦౫.) (ఇది) వృద్ధులలక్షణమే (ఆర. 2 ఆ. ౨౮౮.) ౩. ధావనేక్రజః శౌక
 సమిషంబయనః బ్రకృతి నుండంగ లావే (ఆపి. ౮ ఆ. ౨౮౯.) సీ. విశిష్టతంబు.
 ఆ.వె. గ్రన్థజీవలావె.....(ఆపి. ౮ ఆ. ౧౬౧.) చ.....త్రైధిసంకంట
 కులైన గజాసురాదులన్ | బయపడి నోర్చి విశ్వము శుభస్థిత నిట్టినవాడు తొల్లి
 నీహరియే పితామహుండె దివిజాధిపుడె సురలే మునీంద్రులే (నన్ని. కు. ౨ ఆ.
 ౧2౧.) మ.....విశ్వసంహారువర్తించు మహావ్రతోపహరి నేయం బూస
 నీప్రాప్తియే (నన్ని. కు. ౮ ఆ. ౮33.) ద్వీపవ. కాపున శివభక్తగణములమహిమ |
 భావింపఁ దలచె నీప్రాప్తియే చెపుమ (బసవ. 2 ఆ. ౫౦ ప.) అజమస్తకసంహారు
 నిట్లు పలుకుటే (నన్ని. కు. ౨ ఆ. ౧2౧.)

సంప్రార్థనంబుల ముద్దున కదామలు విభాష ననుప్రయం

బాలవ్యా. క్తంబులగు. 33. (క్రియా.)

౨౧౦XIII విషయము-వండుమ - వండుమా - వండుమి - వండుమీ.

వండుండ - వండుండా - వండుండి - వండుండి, ఆ ఆ

ఇ ఈ ఎ ఏ ఒ ఓ అమ్మ అయ్య ఇత్యాదు లవాదులు.

సంజీవని. ౨౧౦ XIII విష:—దీనికి క్రియాపరిచ్ఛేదమున విపులముగ
 వ్యాఖ్య చేయబడును. పయిరితి నధర్వణుడు సుబులములమోదనైత మదాదులు
 నిల్పుటను వచించియుండఁగా మహాకవులు తఱచుచుగా వింతవింతరీతులను బ్రయో
 గించియుండఁగా సూరి సంగ్రహించికొనక యుపేక్షించుట వింత.

— సర్వనామ ప్రకరణము —

అన్నిప్రభృతులు సర్వనామంబులు. ౨౪.

అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - వెక్కు - పలు - ఆ-ఈ-
 ఏ - నీ - నా - మన - తా సంఖ్యావాచకంబులు”
 అన్నిప్రభృతులు. వీనికిం బ్రథమాంతరూపంబు లుదా
 చాలవ్యా. హరించెద. వీనిలో డుమంతంబులకెల్ల న్యాగమంబు
 వివరణము పూర్వోక్తంబు స్మరించునది. బహువచన లకారంబు
 ౨౧౧ విషయము. నకు రాదేశంబును బూర్వాగమంబును బ్రథమాబహు
 వచనంబునకుంబోలే నెఱుంగునది. విశేషా కారంబులు
 గలిగెనేనిఁ గొండాకచో ద్వితీయవఱకును గొండా
 కచోఁ ద్వితీయయం దొక్కరూపంబువఱకును రూప
 భేదంబులు వక్కాణించెద, శేషం బూహించునది. $\frac{౧}{౨౪}$.

సంజీ. ౨౧౧ విషయము:—నన్నయాధర్వణులు సర్వనామసంజ్ఞను వ్యవహరింప
 లేదు. సర్వనామశబ్దములరూపసాధన ప్రక్రియను నడుపునపు డధర్వణుడు “భవేత్త
 దాది శబ్దేభ్యః.....ద్యంతాత్తదాది శబ్దాత్స్యాత్” అనురీతిగాను, భట్టారకుడు
 “దేశ్యాదస్తద్యచ్చబ్దాత్...వచనద్వయేన్యయోరాత్తా.....భూయఉభయార్థ
 వాచీ” అనురీతిగాను సర్వనామశబ్దములను సంస్కృతపర్యాయములతోఁ జేర్చి
 నిరేకాని యెచ్చటను సర్వనామసంజ్ఞను స్మరింపలేదు. సూరి యట్లుగాక సంస్కృత
 పద్ధతి ననుసరించి యొకతెగశబ్దములు సర్వనామములనుచుఁ బరిగణించి సర్వనామ
 సంజ్ఞను వ్యవహరించెను. సర్వప్రభృతులగు కొన్నిశబ్దములు సర్వనామసంజ్ఞగల
 వనుచు “సర్వాదీని సర్వనామాని. (౧-౧-౨౭.) సర్వాదీని శబ్దస్వరూపాణి సర్వనామ
 సంజ్ఞాని న్యుః” (సి. కా. అజం. ౨౧౩ సూ.) అని పాణిని సూత్రింపఁగా సూరియు
 సర్వశబ్దపర్యాయమగు ‘అన్ని’ శబ్దమాదిగాఁగల కొన్నియాచ్చికశబ్దములు సర్వనామ
 ములని సూత్రించెను. నన్నయ ‘ఏమి’ ప్రభృతులను గిమాదులనియు ‘ఒకఁడు,
 ప్రభృతులను నేకాదులనియు వ్యవహరింపఁగాఁ దద్వివరీతపద్ధతి నన్నాదులను
 సర్వాదులనుగాఁ బరిగణించి సర్వనామసంజ్ఞను సూరి నిల్పెను. “సర్వాదయశ్చ పశ్చ
 త్రింశత్. సర్వ - విశ్వ - ఉభ - ఉభయ - డతర - డతమ - అన్య - అన్యతర -
 ఇతర - త్వత్ - త్వ - నేమ - సమ - సిమ - పూర్వాపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి
స్వమ్.....అస్తరమ్.....త్యద్ - తద్ - యద్ - ఏతద్ - ఇదమ్ -
 అదన్ - ఏక - ద్వి - యుష్మద్ - అస్తద్ - (భవత్.) భవతు - కిమ్ - ఇతి.” (సి. కా.
 అజం. ౨౧౭ సూత్రమునొద్ద.) అనునవి సర్వనామసంజ్ఞకములని పాణినీయులు

బ్రా. అచ్చి. పూ. అనుకాశిక ప్రతిముమున్న సువానిచ్చివామములక రాదు. 511

వచించిరి. ఇంకను గొన్నిగొన్ని కతిడిన్నిక ప్రభుములలో చర్వనామసంజ్ఞగలవనియుః
 గొన్నిటికే వ్యంకవరూపాదులలో చర్వనామసంజ్ఞలేకరియు వచించిరి. దీనినిబట్టి
 సూరియు “అన్ని ప్రభువులు చర్వనామముల”ని చూపుంచి “అన్ని-ఇన్ని” మున్నగు
 నవి “అన్ని” ప్రభువులనుచు వివరించెను. చుంట్టతలవర్వనామములలోని తదామ
 లకుః బర్యాయముగ ‘ఆ-ఈ-ఏ-వా-సి-పిక-చెండు’ అనునవిమాత్రమే యాచ్చిక
 సర్వనామములు శక్ష్మట్టుచున్నవి. మిగిలినవి సాంఘ్యైకాచ్చికచర్వనామములకు
 సామ్యము చూపట్టును. తుదికి ‘అన్ని’ శబ్దమునముతము చర్వశబ్దపర్యాయమే
 మైయున్నను “కాంత” అనుచుంట్టతలవర్వమునకును బర్యాయమైయున్నది. కొఱ
 నచిన “ఇన్ని - ఎన్ని - గొన్ని” శబ్దముల సాహచర్యమున నీ “అన్ని” శబ్దము
 నైతము తావదృక్ముగమాత్రమే గ్రహింపఁబడుట యుక్తము. ఇన్ని ప్రభువులకుఁ
 బర్యాయములగు “ఇ-య-తే - యా-వత్ - కియత్” మున్నగువానికి చుంట్టతమున
 సర్వనామసంజ్ఞ లేదు. తెలుఁగున “అన్ని” మున్నగుశబ్దముల విహద్రూపములగు
 “అందలు - ఇందలు - ఎందలు - కొందలు” అనువానికిని ‘ఆ-ఈ-ఏ’ శబ్దములను
 సంబంధించు “అంత ఆతఁడు - ఆతఁడు - ఆమె - ఆపె - ఆకె - ఆవిడ - ఆయమ -
 ఆయవ - ఆయక - ఆయన” మున్నగువానికిని నిట్లే ‘ఈ-ఏ’ శబ్దములను సంబంధించు
 వానికిని సర్వనామసంజ్ఞ లే. ర; సూ. రా. నిఘంటువులలోను, నంగీకరింపఁబడెను.
 సంస్కృతమున నిట్లు సర్వనామములను సంబంధించువానికిని వానితత్త్వతాంతముల
 కును (ప్రత్యేకముగఁ జెప్పినచోటులుతప్ప) సర్వనామసంజ్ఞ లేదు. తాళబ్ధపర్యాయ
 మగు ‘అత్త’ (న్) శబ్దమునకు త్రావిసంఖ్యావాచకసంస్కృతశబ్దములకును సర్వ
 నామసంజ్ఞ లేదు. “తత్త్వమసర్వనామములు:—సర్వము - విశ్వము.....వకము
 శతము - సహస్రము - ద్వితయము. మొ....”(ఆం. భా. అ. సర్వనా. ౧ సూ. వివ.
 ౫౦ పు. త్ప. ము) శతము - సహస్రము - ద్వితయము సర్వనామములనుట పొర
 పాటు. ‘ఆయన - ఆపె - ఆకె - ఆమె’ మున్నగువానికి సర్వనామసంజ్ఞ నంగీకరించి
 ‘అప్పుడు - ఇప్పుడు - ఎప్పుడు - అట - ఇట - ఎట.” అనువానికిని “అట్టి - ఇట్టి -
 ఎట్టి - అట్టు - ఇట్టు - ఎట్టు - అందు - ఇందు - ఎందు.” అనువానికిని సూరిప్రభు
 తులు సర్వనామత్వము నంగీకరింపకుండుట కేవలము నయుక్తముగ నున్నది.
 ‘ఎల్లరు’ శబ్దము సర్వనామమనుచు ‘ఎల్ల’ శబ్దము సర్వనామము కాదనుట యెంతయు
 నసంగతముగా నున్నది. సూరి సంఖ్యావాచకములకును ‘వెక్కు - పలు - గొన్ని’
 ‘అతఁడు - ఆతఁడు - ఆపె - ఆకె - ఆమె’ అనువానికిని సర్వనామత్వము నంగీకరించి
 (శ-ర. సూ. రా. నిఘంటువులు నంగీకరించెను.) “అంత-ఇంత - ఎంత - కొంత” అను

౨౨౨ విభక్తిప్రత్యయములతోడివాని నవ్యయములనరాదు. [౨౦౧ వి. కల్ప.]

వాని కంగీకరింపకుండుటయు నింకను వింతగ “ఏమి - ఎల్ల - ఎల్లడు” అనువానికైన
సర్వనామతే నంగీకరింపకుండుటయుఁ గేవలము ననుక్తిముగా నున్నది. ‘అందు
ఇందు-ఎందు’ అనువానిని సూరి సర్వనామములనుగాఁ జెప్పకుండుట యటుండ శ-ర.
సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు వానిని ద్రుతాంతావ్యయములనుట మఱియు వింతగా
నున్నది.

సన్నయా ఉదన్తటాన్తాః స్థానార్థాః | వాచకా ఉక్తబోధకాః | కౌప
ధర్వణీయము రేతు భవే శత్వం | ల్వన్తం లాన్తం ప్రకారియక్ (వికృ.
౨౦౧ విషయము. ఆజం, గేఁ కారి. అహో. ౩౪౨ పు.)

కల్పతరువు. ౨౦౧ విష:—‘అటు - ఇటు - ఎటు-’శబ్దములు విభక్తిప్రత్య
యంతములుగాన నవ్యయము లనిపింకొనువని యధర్వణుఁడు వచించుచున్నాఁడు.
ఉదన్తటాన్తాః = ఉకారయుక్తటకారము తుదినిగల ‘అటు-ఇటు-ఎటు’ అనుశబ్ద
ములు, స్థానార్థవాచకాః = ప్రదేశార్థవాచకములు. ఉదా:—అటు = ఆవైపు,
ఇటు=ఈవైపు, ఎటు = ఎవైపు. ఉక్తబోధకాః=అనుకరణవాచకములునగును. (ఉక్త=
అనూక్త). ఉదా:—లోకోయటంచుక్ - ఇటంచుక్. మొ. (అటు+అను+చుక్ =
అటంచున్) కౌపరేతు భవేత్ ‘అ’త్వమ్ = కుప్రత్యయపరకత్వమున వానికి ముందు
‘అ’కారము నిలుచును. ఉదా:—అటకుక్ - ఇటకుక్ - ఎటకుక్. ల్వన్తం - లాన్తమ్.
యక్ = ఆశబ్దము, ‘లు’ ప్రత్యయంతమగునపుడును, ‘ల’ ప్రత్యయంతమగు
నపుడును, ద్విత్వముతోఁగూడిన దగునపుడును, (అటులు - అటులన్ - అట్టులు -
అట్టులక్. మొ.) ప్రకారి = ప్రకారార్థకమగును. ఉదా:—అటులు - అట్టులు =
అట్లు = ఆప్రకారము. అట్టులన్ = ఆప్రకారముతోన్. బహుత్వ మవివక్షితము.
ఇట్టివి యవ్యయములనుట సరికాదు. విస్తర.

విస్తర. ౨౦౧ విష:—“అవ్యయాదాప్తసుపః. (౨-౪-౪౨) అవ్యయా ద్విహి
తస్య ఆప సుసపశ్చ లుక్ స్యాత్.....ఆపే గ్రహణం వ్యర్థమిచ్ఛాత్.” (సి.క.
౪౫౨-సూ.అవ్యయ.) అనుచొప్పున నవ్యయముమీఁది సుప్పలకనఁగా నావిభక్తులకు
లోపముకల్గును గాన నవ్యయములమీఁద నేవిభక్తిప్రత్యయమును నిల్పియుండదు.
కావున విభక్తిప్రత్యయములతోఁ గూడికొనియుండుశబ్దము లెవ్వియు నవ్యయము
లనిపించుకొనవు. కొన్నిసామములపైఁ గొన్నివిభక్తిప్రత్యయములు నిల్పుట
ప్రయోగదృష్టము కాకున్నను నేవో కొన్నివిభక్తులతోఁగూడికొనుట ప్రయోగ
దృష్టమగునపుడు వాని నవ్యయము లనరాదు. ఎల్లశబ్ద మవ్యయముకాదని యా

నాటకు ప్రాచీయున్నాడు. (భా. ౩ వి. ౩. చంపి. ఏమిశ్చము:—క. నికూప్తయు నీయ
 బుకయు:నాకవి యేమిటికి...సభా. ౩ ఆ. ౬౩.) ఆ. వె. ఇన్నివిధములయొక్క నేటికి
 నాతోడ...సభా. ౩ ఆ. ౯౨ ప. ఆందు - ఇందు - ఎందు కర్తములు:—క. అవి
 భీష్ముడు.....ఎల్లకర్తలబుక కారము: కందులోక ముఖ్యుని కరయక. (భా. ౩
 ఆ. ౧ ఆ. ౨౫౫) ఉ. ఏ నందుల కేగుదాకా (ఆ. ౩ ఆ. ౨౫౫) క. చను
 దెంచె నయోధ్యనుండి పరి...కాతని కర్త... (ఆ. ౩ ఆ. ౧౦౩.)
 క. ఏనొక్కనింగంటి నిన్ను పింగ. కరయక. (వి. ౩. ౧ ఆ. ౯౫) ఉ. ఎంతల దూర వే
 కతము. (ఆ. ౩. ౪ ఆ. ౧౩౨.) సీ. ఇభవాజగమున నీకందుల కరిగితి. (ఆ. ౩ ఆ.
 ౧౩౨.) క. ఎంతల విచ్చి తింగుల కెందుడంగ నీకు నిష్టము. (ఆ. ౩. ౫ ఆ. ౨౧౩
 ప.) క. ఎందుండి యెందుడోపుచునిందుల కేతెంచినారు. (మనుచ. ౧ ఆ. ౬౧ ప.)

అవ్యయమున శోకస్వరూప కారకావ్యయమున్నను దానిపై నష్టకారకవిధ
 నిలువనేరదు. “స్వరాది నిశాత మవ్యయమితిసూత్రేభాష్యే ‘చాదీనామసత్వవచనా
 నామేవ సంజ్ఞా. స్వరాదీనాంతు సత్వవచనానా ముత్తవచనానాంచ’ ఇత్యక్షత్వాత్.
 స్వస్తివాచయతి - స్వస్తివాచ్యః - ఊడే పుణ్యే స్వః పతతి - స్రాతర్వజతే ఇత్యాదౌ
 కర్తాదికారకయోగదర్శనాచ్చ.” (సి. కా. బాలమ. ౪౫౨ సూ. “అవ్యయాదాప
 నుషః,” అనుసూత్రపువాఖ్య.) కొన్నియెడల నవ్యయములకు లింగకారకసంఖ్యా
 వ్యయ మున్నను నట్టిలింగకారకసంఖ్యలవలన రూపభేదములేక యవ్యయ మున్నది
 యేకాకారముతోనే యుండును. “సదృశం త్రిషు లిక్లేషు! సర్వాసుచ విభక్తిషు!
 వచనేషు చ సర్వేషు! యన్న వేర్లతి తదవ్యయమ్” (సి. కా. పై సూత్రమునొద్దనే
 అవ్యయప్ర.)

“అట-ఇట - ఎట - అప్పుడు - ఇప్పుడు - ఎప్పుడు” అనునవి సర్వనామములన
 కున్నను విశేష్యములనియే శోశద్వయమునందును వ్రాయబడెను. ‘అంత ఇంత ఎంత’
 అనునవి సర్వనామములనియే శోశద్వయమునందును గలదు. కాని పైవానినెల్ల
 సూరి సర్వనామ ప్రకరణమున స్మరింపలేదు. గీ. ఆదురాచారుడును దాటె నటకు
 మునుపు - (మనుచ. ౬ ఆ. ౫౧.) క.....తము! కాజీకి నిటమీడ నెవ్వ రాథా
 రంజో - (భీష్మ. ౧ ఆ. ౬౩.) సీ. రావలసె నిటకు (ఆము. ౧ ఆ. ౨౧.) ఆ - వె -
 ఇటఁబట్టి రాత్రి లేనియట్టు (విరా. ౧ ఆ. ౩౧౩ - సూ. రా. ని.) స్రగ్ధర...ఎటకుఁ
 బోగూడు.....(ఉ. రా. ౪ ఆ. ౯౨. సూ. రా. ని.) క. నినుఁ గనినప్పటఁగోలె
 (భా. రా. ఆర. ౧ ఆ. ౧౪౯.) క. అప్పటఁగోలెన్ (ఆది. ౬ ఆ. ౧౯౩.) క. అప్పటి
 నుండియు నెవ్వగ (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౧౯.) గీ. ఎప్పటికి నిత్తునో లేక యీశరీరమిప్పు

సంజీ. ౨౧౧ I విషయము:—పయిసందర్భమునుట్టి సర్వనామసంజ్ఞావిషయమున సూచివద్దతిని శ-ర. సూ. రా. నిఘంటులపద్ధతికిని భేదము కొంతగలదని చెప్పక టికిఁజాలునో (శివరా. 3 ఆ. ౭౧ ప. సూ. రా. ని.) కోశద్వయమునందును నవ్యయము లనఁబడిన “అట్టు - ఇట్టు - ఎట్టు” అనువానికిసైతము “అట్టులు - ఇట్టులు - ఎట్టులు - అట్టులన్ - ఇట్టులన్ - ఎట్టులన్” అనువిభక్తిరూపములు కన్పట్టుచున్నవి. “ప్రాణములట్లన్” (అప్ప. ౫ ఆ. ౪౨) అంత-ఇంత - ఎంత - శబ్దములు:—క. వివేక హాస్యలకడ నుండెడునంతకంటె గష్టము గలదే (ఆది. 3 ఆ. ౧౪౯ ప.) క... ఇంక చుద్ధరుండగు మద్రే! శుం గూల్పు మంతతోడఁ దెగుం గురుపతి..... (శబ్ద. ౧ ఆ. ౯౪.) చ.....నాయెఱిగినయంతనుండి.....(ఆది. 2 ఆ. 23.) గీ.....నీ తెగునంతకుం గలన నీలువ (ఉవో. ౨ ఆ. ౨౮౯.).....వారును నత్తు రింతకున్ (ఆది. ౪ ఆ. ౨౭) క. ఎంతకుం గృతకార్యుండగు (ఆది. 2 ఆ. ౨౬౬) కొన్నియొడల విభక్తులతోడిరూపములవలె నున్నను విభక్త్యర్థమే వానికి లేకుండు నపు డనఁగా వానికిఁ గారకాస్వయము లేనపు డవి యవ్యయము లనుపించు కొనును. “చిరాయ - చిరరాత్రాయ - చిరస్య - చిరమ్ - చిరేణ - చిరాత్. ఇతి షట్కం చిరాఢ్కమ్” (సి. కా. బాలమ. ౪౪౭ సూ. “స్వరాదినిపాతమవ్యయమ్” (౧ - ౧ - 3౭) అనుదానివ్యాఖ్య.) ‘వలెన్ - పోలెన్’ మున్నగుచోట్ల భూతార్థక ప్రథమపురుషైకవచనరూపము కన్పట్టుచున్నను నది వాస్తవముగ నట్టిక్రియాన్వయమున భాసీల్లమింజేసి యవి విభక్తిప్రతిరూపకావ్యయము లనఁదగును. “ఉపస్థ విభక్తి స్వర ప్రతిరూపకాశ్చ” (గణ. సూ. ౧౬.) “చాదిగణసూత్ర మేతత్..... అవదత్తమ్. అత్ర అవేత్సుపస్థప్రతిరూపకమ్. సతూపస్థః.....అహం యురితి. అహమితి సుబన్తప్రతిరూపకమ్. అహజ్జారే, అహం శుభిషూయన్ ఇతి మత్స్థి యోయున్. అత్ర అహమితి న అస్తచ్చబ్ధస్య ప్రథమైకవచనమ్...అస్తిక్షీరంయస్య ఇతి బహువ్రీహిః. అత్రాస్తితి తిజస్తప్రతిరూపక మవ్యయమ్ - స తు తిజస్తమ్ - తథా సతి బహువ్రీహ్యనుపపత్తేః. స్వరప్రతిరూపకా నుదాహరతి అ ఇత్యాదినా:— అ సంబోధనే. ఆ-వాక్యస్వరణయోః. ఇ - సంబోధనజగుస్సాన్నిప్తయేషు. ఈ - ఉ - ఊ-ఏ-ఐ - ఓ - ఔ ఇతిసప్తకం సంబోధనే” (సి. కా. బాలమ. ౪౪౭-సూ.-స్వరాదీతి సూత్రమునొద్ద. అవ్యయ.) దీనినిబట్టి తెల్లునందును నచ్చు లర్థవిశేషబోధకములగు నపు డవి యచ్ ప్రతిరూపకావ్యయము లనఁదగును. ‘అ’ మున్నగునవి స్వరములవలెఁ గన్పట్టునేకాని పరమార్థముగా నవి స్వరమాత్రములుకావు. అర్థవంతములగుశబ్దములని తాత్పర్యము.

నా మ

వీ	ద్వి	బ
ప్ర. రమా	రమే	రమాః
ద్వి. రమామ్	రమే	రమాః
త్వ. రమయా	రమాభ్యామ్	రమాభిః
చ. రమాభ్యామ్	రమాభ్యామ్	రమాభ్యః
క. రమాభ్యామ్	రమాభ్యామ్	రమాభ్యః
మ. రమాయాః	రమయోః	రమాణామ్
స. రమాయామ్	రమయోః	రమాసు

స ర్వ నా మ

వ	ద్వి	బ
సర్వా	సర్వే	సర్వాః
సర్వామ్	సర్వే	సర్వాః
సర్వయా	సర్వాభ్యామ్	సర్వాభిః
సర్వస్త్రి	సర్వాభ్యామ్	సర్వాభ్యః
సర్వస్యాః	సర్వాభ్యామ్	సర్వాభ్యః
సర్వస్యాః	సర్వయోః	సర్వాసామ్
సర్వస్యామ్	సర్వయోః	సర్వాసు.

ఇట్లు సుప్ ప్రత్యయములయనఁగా నామవిభక్తి ప్రత్యయములవిషయముననే కాక తద్ధిత ప్రత్యయవిషయమునను సమాసవిషయమునను సర్వనామములకు సంస్కృతమునఁ బ్రత్యేకతకలదు. “౭౨౮ సూ. సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంసద్భావః (వా. ౧౩౭౬.) అపరశాలః (అపరస్యాం శాలాయాం భవః.)” “౨౦౨౬ సూ. అన్యయ సర్వనామ్నా మకచ్ ప్రాక్ ఘే (౫ - ౩ - ౭౧) సర్వకే” (సి. కౌ.), “స్త్రి బహుస్త్రి ౭ ద్వ్యై దేస్త్యాః. సర్వనామ్నో బహుస్త్రి పరస్యాస్త్యాః విభక్తేః త్రస్త్రిత్. న ద్వ్యస్త్యస్త్యష్టదః. సర్వస్త్రిన్ = సర్వత్ర - తత్ర - బహుత్ర” (ముద్గ. ౫౧౩ సూ.) “త్రవత్థాచ్ ప్రకారే. యేభ్యస్త్రుడక్తస్తేభ్యః ప్రకారే థాచ్ స్త్యాత్ - సర్వప్రకారం - సర్వథా” (ముద్గ. ౫౨౩.). పయిరితి నొక తెగశబ్దములకుఁగల ప్రత్యేకతను బాటించి సంస్కృతవైయాకరణులు సర్వాదిప్రాతిపదికములకు సర్వనామసంజ్ఞను గల్పించిరి. సూరియు దదనుయాయులును నట్లే “అన్ని” ప్రభృతులగు నాచ్చికశబ్దముల కీక్రింది

[బా. ఆచ్చి $\frac{1}{28}$ సూ.] తేల్లు పర్వనామముల ప్రత్యేకత యాభాసరూపము 327

రీతి ప్రత్యేకత గలదని తలంచి వానికి పర్వనామముల ప్రత్యేకత యాభాసరూపము 327
 తక్కినవారు—అంధ్రభాషావికాసకారాదు లట్టియభిప్రాయమును పెట్టించి (జం.
 భా. వి. ౪౭౭.) యాక్రిందిరీతిని వ్రాసిరి. ౧. పర్వనామములను మహాత్మ్యమునం
 దతిచుగ లు ల ల కు రు ర లగు (పౌర్ణ. శబ్ద. ౨౬ సూ.) ౨. “పర్వనామముల
 పదంబుల బహువచనంబు మహత్త్వమునందోలే మహాత్మ్యము. వానిట్లు పర్వనామముల
 భామలు...” (బాల. ఆచ్చి. ౨౬ సూ.) వీనినిబట్టి పర్వనామముల యనుపద్యము
 ములే యేకత్వమున మహాత్మ్యము లకగునని తేలుచున్నది. ౩. పర్వనామసంఖ్యాభిధాన
 తద్విశేష్యములయం దెక్కుది ముందు ప్రయోగించుటకు వానిన్నిటియందులకుం
 బ్రథమబహుళంబుగానగు. (బా. కాం. ౨౬ సూ.) (౪) ఔకవిభక్తిశబ్దము. శబ్దాః—
 పెక్కిటిన్ - అన్నిటిన్ - ఇన్నిటిన్ - ఎన్నిటిన్ - కొన్నిటిన్ - ఒకటిన్ - రెండటిన్.
 మొ. పరిశీలింపఁగా నీప్రత్యేకత వాస్తవముకాదనియు నాభాసరూపమనియుఁ
 దోచుచున్నది. ౧. సంఖ్యావాచకములగు పర్వనామములందు “ఒకటి - రెండులు -
 మూడులు - నాలుగులు - పదులు - నూలులు - వేలు” మున్నగురీతి నమహా
 త్వమున లు ల లే నిల్చును. ‘అసురు లటువదివేలు’ అనురీతిని ‘లు’ వ్యక్తులీత
 రూపములు మహాత్వమునందును గనంబడుచున్నవి. సూరి “ద్విక్రభృతసంఖ్యా
 వాచకంబులును..... అమహదర్థంబు లేకవచనాంతంబులగు” (బా. ఆచ్చి. $\frac{1}{28}$

సూ.) అని వీనికి బహుత్వములేదని వచించినను (౨౧౧ II విష.) “రలఁడొకధన
 వార్థాదుల యాపోత్తమేత్వంబున కుత్వంబు గలుగదు.” (బాల. తత్స. ౪౭.)
 “తొన్నిది - తొన్నిదులు.” అని సూరిగారె యంగీరించిరి. ౨.....శరము
 లాఱుదుల్. (కర్ణ. ౧ ఆ. ౧౧౧.) నీ.....భుజములు రెండురెండులు
 రెండురెండు మెఱయ (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౧౧౧.) (చూ. ౨౧౧ II విష.). చిరకాల
 వ్యవధానమున మా ర్పథికముగ నుండుటచే బ్రాచీనాంధ్రవైయాకరణులునైత
 మట్లు సూత్రింపలేదుగాని బాగుగఁ బరిశీలించునపుడు “ఇరుగురు = ఇరువురు”
 మున్నగువాని ప్రక్రియ యాక్రిందిరీతిదని చెప్పకతీరదు. ఇరు+వారు = ఇరువురు -
 మూడు+వారు = మూవురు - నాలుగు+వారు = నలువురు. ఇల్లె ఏవురు - ఆరువురు -
 ఏడువురు - పదువురు - నూలువురు - వేవురు. మొ. పది+వాండ్రు = పదుండ్రు -
 పదువుండ్రు. ఇల్లె ఎనమండ్రు - తొమ్మండ్రు. మొ. ఈక్రింది యాధునికవైయాకర
 ణులు చూపినప్రక్రియ యవిమర్శన మూలకమనుట సాహసముకాదు:—సూరి
 సంఖ్యావాచకములపట్టికలో గువర్ణమునే చూపి యాచ్చి. ౨౭ సూత్రమున వకార

523 బహుత్వమున దురలువచ్చుననుచి యొక హేత్వాభాసము [౨౧౧] వి. సంజ్ఞ.]

మును విధించెను. “మరవస్థంబులు పరంబులగునపుడు సాధారణంబుగ సంఖ్యావాచకంబులకు గువస్థంబు పూర్వ్యాగమంబగు.” (ప్రాశ్న. శబ్ద. ౯౧ పూ.) “ఇహగురూ - మూగురు.....” ఇట్లు త్రిలింగలక్షణశేషమున‘గు’ మొదటిరూప మని సూత్రం పఠదెను. దానికి వకారమాదేశమయ్యెనని చెప్పుట, యపరిశీలనమాలకము. వీనికిట్లు తచ్చబ్ధము చేసనపుడు ‘లు’ వర్ణకమే నిల్చును. ఉదా:—అసురు లటువదివేలు. బ్రాహ్మణు లెనిమిదివేలు. (విస్తర. ౧౮౬ IV విష.) క. గురువచనస్థితి మన కేవలమ కును నిది పత్నిగాదవుం గావున (ఆది. ౭ ఆ. ౨౧౩ క.) ముద్రిణములందు ‘ఏ’గు రకును నిది పత్నిగాదగుం గావున’ అని పడియున్నది.) ఉ. ఆత్మగు చక్రార్థము పదార్థగు రాజులు నేటివారలేయుర్వి బహుప్రకారముల (నిశ్చ. ౨ ఆ. ౩౪.) “ఆదేశశ్చ పురూ రశ్చ” అని యధర్వణాచార్యుడు ‘పు’ వర్ణాగమమునె యుపదేశించెను. దానికి గకారమువచ్చుట యర్వాచీనము. (విశ్వ. అజం. ౮౮ కా. అహో. ౩౬గి పుట.) ‘క్వచిద్గకారోవః’ అనుచింతామణిసూత్రము వకారమునకు గకారమును గకారమునకు వకారమును నాదేశించుచున్నది. ఉదా:—ప్రవాళము - పవడము = పగడము. బాంధవుడు = బంధవు=బంధుగు. మొ. (వై. పా. ౧౦౯ విష.) సంఖ్యావాచకేతరాచ్చిక సర్వనామములలోఁ గొన్నిమహత్తులకు బహుత్వమునరు వచ్చును. కొన్నిటికి రాదు. ఉదా:—మేము - మనము, - తాము. మూడు నాల్గి టికిమాత్రమే ‘రు’ వచ్చును. ఉదా:—వారు - వీరు - వేరు - ఎల్లరు-మీరు. (ఏవారు మున్నగువానిలోనిది వారుశబ్దమేకాని వేటుకాదు.) సర్వనామములుకాని మహత్తు లితోధికముగా ‘రు’ వచ్చునని గలవు. (బా. ఆచ్చి. ౫-౬-౭-౧౧ సూ.) పగతురు - అల్లురు - నెయ్యిరు - బలియరు - మార్తురు. గండండు - మిండండు - విలుకాండు - ఆండు - కోడండు - చెలియండు. మొ. బా. తత్స. ౩౮ సూత్రము చొప్పున బాలురు నృపాలురు మున్నగు తత్సమశబ్దములందు ‘రు’ వచ్చుటయుఁ గలదు. కొన్నిట శకటము నామములతోపాటు సర్వనామములకు వచ్చును. ఉదా:—వేటకాటు - చూపటు - చెయువుటు - పగటు - అందటు - ఇందటు - ఎందటు - కొందటు - ఇద్దటు. మొ.

(౨) సర్వనామమహాతీవాచకముల యేకవచనరూపము లమహత్తులవలెను బహువచనరూపములు మహత్తులవలెను నుండుననుటయు సరికాదు.

ఆచ్చికమహాన్తహాతీ బహువచనరూపములు నైతము సాధారణముగా నేక రీతినే యుండును. ఉ:—అన్నలు - ఆమ్మలు, తండ్రులు-తల్లులు, మొ. పులింగ శమముల కుత్వము వచ్చుటమాత్రమే భేదము. “ఒకటి - ఒకడు” అను శమహద్ద్రూపములు మహాతీవాచకముల యేకత్వమున నుపయోగింపవు. ఒకతే

బా. అర్చిస్తే సూ. శిల్పశాస్త్రముల ప్రత్యేక హేతువులు హేత్వాభాసములు మొదలగునవే వ్యవహరించవలయును. ఇట్లే యత్నిస్తుక్తిశబ్దమునకును 'ఏది' అనునది స్త్రీవాచకము కానేరదు. ఏదటే మొదలగునదిని వాడవలయును. నీ-నా-తా-మనశబ్దములు మహత్త్వమహత్త్వమహాతత్త్వములమూట. నొక్కతేకూడములతోనే యుండును. 'అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని' అనువాచియేడల ప్రానియమము వర్తింపదు. 'పుస్తకములన్నియు' అనునదిని 'స్త్రీలన్నియు' అని వ్యవహరింపరాదు. ఇంక 'ఆ-ఈ' శబ్దములకుమాత్రమే యానియమము బాగుగఁ జెల్లును. ఉదా:- ఇదిస్త్రీ - అదిస్త్రీ - మీరస్త్రీలు - వారస్త్రీలు. 'ఏదిస్త్రీ' అనరాదు.

(3) సర్వనామ ఇన్దికేష్యములలో మొదలుఁ ప్రయోగింపఁబడుదానికిఁ బ్రథమానిభక్తివచ్చుట యనునియమమును సర్వధిచారమే. నీ. వానియన్నింటికంటె మేలైనకాంతి (ఉదోహ. ౨ ఆ. ౮౫) (ఇట 'అవియన్నింటికంటె' నని ప్రయోగింపలేదు). క. మాయురువురలోఁ గయ్యముః సేయ... (ఉదోహ. ౨ ఆ. ౧౩౫) (ఇందు 'మేమిరువురలో' అని ప్రయోగింపలేదు). తే. నీ. ఏటికొను మీపు నొకని మాయేవురందు (శల్య. ౨ ఆ. ౧౦౮). (ఇట "మేమేవురందు" అనిలేదు.) క...అనేకములు గలవు వానియన్నిటిలోనన్ (ఆరు. ౨ ఆ. ౧౩౮ ప.) ఇట 'అవియన్నిటిలోనన్' అని ప్రయోగింపలేదు. సర్వనామేతరములందును విశేషణమునకుఁ బ్రథమవచ్చుట లేకపోలేదు. సుగుణుడు రామునకు - తల్లి ద్రాపదితోడన్ - మొ. (బా. కార. ౨౭. ప్రాథ. కార. ౨౨ సూ.) విశేషణము మొదటనుండుట సాధారణమగుస్థితి.

(౪) నౌపవిభక్తితత్వము:- మహద్వాచకములకును మహాతీవాచకములకును నెచ్చటను నౌపవిభక్తితత్వముండనేరదు. సర్వనామములలోఁ బ్రధానములనడగు ఆ-ఈ-ఏ-నీ-నా-తా - (మన) శబ్దముల కమహత్త్వమునందును నౌపవిభక్తితత్వము లేదు. ఇంకఁ బయునివివరించిన సర్వనామధర్మము తెవియులేని "అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని" శబ్దములయు సంఖ్యావాచకములయు నేకవచనరూపములందు మాత్ర మసంఖ్యాకములగు నాచ్చికామహత్తుల యేకవచనరూపములందు వర్తిల్లు నౌపవిభక్తితత్వముండుట వాని ప్రత్యేకతను నిర్వహింపఁజాలదుగదా.

పయిరితి విమర్శనముచేసికొనియే భట్టారకుడు సర్వనామసంజ్ఞ నుజ్జగించె ననియు సూరి తలంచిన సర్వనామముల ప్రత్యేకత యాభాసరూపముమాత్రమే యనియు గ్రహింపవలయును.

సంస్కృతవైయాకరణులు సర్వనామములకు వేటొక ధర్మమును వచించి యున్నారు. "సర్వేహంబుద్ధిస్థానం నామసర్వనామ" (ముగ్ధ. సంజ్ఞా. ౮౬ సూ. దుర్గా దాసవ్యాఖ్య.) ఇది సర్వనామముల కసాధారణధర్మముకాదు.

“ఆంధ్ర-ఆ” - మొ. అన్నాస్వామి బహువచనరూపములనుటపరి కోడు [౨౧౧] [వి. సం. ౬.]

లందును సమూహవాచకములందును గవిప్రయోగప్రసిద్ధమైయున్నది. (విస్తర.)
 సీ... ఆ. వె. మునినికాయమెల్ల వివిధపుణ్యకథలు విను వేడ్క నతని బూజించిరి...
 (భా. ఆది. ౧ ఆ. ౨౦ ప.) క. గీర్వాణప్రభు డాదిగ! గీర్వాణగణంబు కాలకేయు
 లతోడన్ గర్వింపి రణముచేసి ర! ఖర్వపరాక్రములు కడిమిఁ గడు నుద్ధతులై.
 (భార. ఆర. 3 ఆ. ౪౧ ప.) (ప్రథ. శబ్ద. ౧౭ సూ.), ఇట్లే యన్ని ప్రభృతుల
 విశేషణంబులును బహువచనంబులగుటయు విరుద్ధముగాదు. ఆ. వె.... వాని
 యన్నింటి ననుమాన! మింతలేక యాడు మెల్ల వినఁగ. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౧౦౯ ప.)
 క. బ్రాహ్మణ్య మవలిజాతులు మూఁటన్ (ఆను. ౧ ఆ. ౧౫), ఇంకను నీవిషయమున
 వింతవింత ప్రయోగములు గలవు. క. విను... అఖిలపదార్థం! బును నశ్వరమని...
 (ఆశ్వ. ౧ ఆ. ౧౯౦ ప.) ఇది ప్రాసఘటితము. ఉ. నీవు ధరిత్రిబుట్టుటయు నీకు
 సహాయము నేయఁగోరి నా! నావిధదైత్యదానవగణంబులు రాజకులంబులందు స!
 ద్భావన నుద్భవించెఁ బటుబాహులు దివ్యమహాస్త్రకోవిదుల్! ద్రావిళవైరు లుర్వి
 భగద త్తపురస్సురులై నవీరులై. (ఆర. ౬ ఆ. ౪౫ ప.) క. క్షీతిసంశప్తకు లనఁగా!
 శతలక్షసహస్రసంఖ్య జనియించిరి ద! ర్పితులై దనుజులు... (ఆర. ౬ ఆ. ౪౭ ప.)
 (౧౦౬ III సంజీ. ఈవిషయమునఁ జూడఁదగును.)

మఱియు నన్ని ప్రభృతులకు ద్వితీయాద్యైకవచనములందుమాత్రమే వచ్చు

విస్తర. ౨౧౧ II విషయము:—పయి సంజీవనీ సందర్భమునుబట్టి యీక్రింది
 పేటికావ్యాఖ్యపంక్తులు సరికావని విశదమగుచున్నది. “కాని యన్నీత్యాదులు
 నాల్గును..... బహుపదార్థబోధకములగుటంజేసి వాని నేకవచనములుగ నెంచుట
 విచారవిదూరము. ఇకారాంతములకువలె బ్రథమైకవచనము లోపించెనందమన్న
 బహుపదార్థబోధకమగు వీని కేకత్వమును నేకవచనమును గలుగుననుటకే యుక్తి
 యగపడకున్నది... వీనిని నిత్యబహువచనములుగ నే యెంచుట సరసమని తోచెడి”
 (భా. సా. పే. ౨౩౭ పు.). “అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని..... నిత్యబహువచ
 నాంతములు” (సర్వనా. ౨౫ సూ. ఆం. భా. అ.). సూ. రా. నిఘంటుకర్తలును
 నిట్లే పొరపాటుగ వ్రాసిరి. “అన్ని = అని. స - డౌ - (అంతశబ్దముయొక్క అమహా
 దర్థక బహువచనరూపము...) ౧ తావన్నాత్రసంఖ్యగలవి... .. క. దురితము లనేక
 ములుగల! వరయఁగ లోకమున వానియన్నిటికంటెన్ (భార. ఆను. ౪ ఆ. ౪౩
 ప.) “ఇన్ని - స - బ - డౌ - (త. ఇత్తనై.) ఇంతశబ్దముయొక్క అమహాదర్థక బహు
 వచనరూపము..... క. ఇదె దేహం బిదె యర్థం! బిదె నాపరిజనసమూహ మిన్ని
 టిల్ల!” (ఆది. ౫ ఆ. ౨౪౨) (సూ. రా. ని.).

బ్రా. ఆచ్చి. ౧౧ పూ. ఆచ్చి. మొ. ఏకవచనరూపములు బహుత్వవాచకములు ౩౩౩

“టి - ంట్యా” ములు నచ్చుటచుఁ ద్వితీయాశక్తమైకవచనములందు మాత్రమే రాండగిన ‘ఁ’ త్వము నచ్చుటయు ‘లు’ అను బహువచనస్వత్వము మెచ్చుటను లేకుండుటయు నవి యేకవచనరూపము లగుటకుఁ బ్రబలనిదర్శనము లగుచున్నవి. అన్నిప్రభృతులౌపవిభక్తికాంతము లగుచు నవి బహువచనరూపములని చెప్పుట లేవలము నకుంగతము సంప్రదాయవిరుద్ధము నై యున్నది. టి ంట్యా ద్వైవ విభక్తికవర్ణములు బహువచనములందు నచ్చుట నెవ్వరను నెచ్చుటను జూడజాలరు గదా. ‘నేతులు - నూతులు’ మున్నగువానిలోని ‘తి’ వర్ణమాపవిభక్తికమగుట పొరపాటుని నిరూపింపబడెను. (అం. ౧ - ౨౩౨ వి.ప.) “ఇవి ద్వితీయాద్యైకవచనంబులు పరంబులగుచవును నాచుంబులకుం గొన్నింటికిఁ బ్రాయఃకంబుగను” (బ్రా. ఆచ్చి. ౨౯ సూ.) అనుచొప్పున లౌపవిభక్తికవర్ణములు ద్వితీయాద్యైకవచన పరకత్వమున మాత్రమే నచ్చుట సంప్రదాయము.

క. వానియన్నిటికంటె (ఆచు. ౪ ఆ. ౪౩) క. ఇన్నిటిలో (ఆచి. ౫ ఆ. ౨౪౨) ఆ. వె. వానియన్నింటిని (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౧౮౯) ఇట్లే యమహత్తులగు సంఖ్యావాచకములును నేకవచనరూపముతోనుండి బహుత్వమును బోధించును. “క. అవలిజాతులు మూటన్ (ఆ. ౧ ఆ. ౮౫ ప.) చ. నుతజలవూరితంబులగు నూతులు నూటిటికంటె సూన్యత | వ్రత యొకబావిమేలు చుటిబావులు నూటిటి కంటె... (ఆచి. ౪ ఆ. ౯౪ ప.) పయిప్రయోగములనుబట్టి యన్నిప్రభృతులవలెనే ద్విప్రభృతिसంఖ్యావాచకములును నేకవచనరూపములతో నుండియు బహుత్వమును బోధించునని యంగీకరింపకతీరదు. కాని యన్నిప్రభృతులకువలె వీసికిని బహువచన రూపములు లేవనుచు సూరి బహువచనరూపముల నుదాహరింపమానుట సరికాదు. సూరిగారే ౪ ల షోపధేత్యాదిసూత్రమునఁ (బ్రా. తత్స. ౪౭ సూ.) దొడ్డిది శబ్దమునకు బహువచనరూపమును “షోష్టిదులు” అనుదానిని నుదాహరించి యున్నారు. అట్లే వేయిశబ్దమునకు బహువచనము “వేలు” అనియుండునని (బ్రా. ఆచ్చి. ౨౦ సూ.) యుదాహరించిరి. ఉ...దిక్కుల | ల్లాడఁగఁ జోరిలో శరము లాఱుదుల శ్రుతకీర్తి శల్యమై | గాడఁగ నేయ..... (కర్ణ. ౧ ఆ. ౧౧౧) నీ...భుజములు, రెండు రెండులు రెండురెండు మెఱయ (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౧౧ ప.)

మహత్త్వంబున “అన్ని” ప్రభృతుల ప్రథమా బహువచనరూపములు “అందలు - ఇందలు - ఎందలు కొందలు” అనునవి నిత్యబహువచనాంతము లగుటలో విప్రతిపత్తిలేదు. పలుపెక్కుశబ్దముల నన్నాదులలోఁ జేర్చుట సరికాదు. వానియందుఁ గొంతవైలక్షణ్య మున్నది. పలుశబ్దమున కమహత్త్వమున వ్యస్త

ప్రయోగమేలేదు. ఉదా:—పలుమాటలు - పలుపలుసులు. మొ. దీనియమాత్మ్యమున “పలుపుడు - పలుపురు” అనెడి నిత్యబహువచనరూపములె ప్రసిద్ధములు. పెక్కుశబ్దముగఁగూర్చు మహత్త్వమున “పెక్కురు - పెక్కుడు” అను నిత్యబహువచనరూపములె వెలయుచున్నవి. అయమాత్మ్యమున దీని కేవలబహువచనరూపములు రెండును గలవు. ఉదా:—మాటలు పెక్కేల? మాటలు పెక్కులేల? సీ, మాటలు పెక్కేల మానినీ గుఱ్ఱ మేయగఁగ వేరెల్లద్రుంగె.....(సౌప్తి. ౧ ఆ. ౨౦౨.) ‘మాటలు పెక్కిటికి’ అనురీతి నేకవచనరూపమును బహువచనరూపమును దీనియమాత్మ్యమున నన్నాద్యదులకువలెనే కల్గును. “అందఱు ఇందఱు ఎందఱు కొందఱు పలుగురు పెక్కురు” మున్నగుమహద్వచనరూపములు మహాతీబహువచనార్థముచుండుతము బోధించును. (బా. ఆచ్చి. ౨౫ సూ.)

త్రిలింగలక్షణశేషమున నిత్యైకవచన నిత్యబహువచనశబ్దనిరూపణము కొంత విపులముగఁ జాపఁబడెను. అట్టి త్రిలింగలక్షణశేషవిషయములకును బయ్య బాలవ్యాకరణవిషయములకును నీక్రిందియధర్వణకారికులు మూలమనఁదగును. అట్టి మూలమునె ముందుగఁ జూపుట యిందనుక జరుపఁబడుచున్నచు నది యతినిస్తరమగుటచే బాలవ్యాకరణపంక్తుల నవ్యాకులముగఁ జూపుటకై యిట నీమూలము వెనుక నిల్పఁబడెను.

బహుత్వం క్వచిదేకత్వం|బహుత్వప్రత్యయః క్వచిత్||
 సామాన్యస్య వివక్షాయా|మేకత్వ మపిసమ్మతమ్|| ఛవే
 నన్నయా తస్యైత చ ద్విత్వమప్యజ్ఞేస్తర్వతే బుధైః|| ఏకత్వే
 ధర్వణీయమ్. సస్యవాచిత్యం|బహుత్వే ధాన్యవాచితా|| లోపాదేశ
 ౨౧౧ III విషయము. వికారస్తు|తత్రతత్ర ప్రదృశ్యతే|| (వికృ. ఆజం. ౫౬
 హలం. ౨౬-౨౭ అజం. ౬౭ కారి. అహో. ౩౩౫-
 ౪౫౫-౩౫౩.

కల్ప. ౨౧౧ III విష.:—క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, బహుత్వమ్ = నిత్యబహువచనాంతత్వమును, క్వచిత్ = ఒకప్పుడు, ఏకత్వమ్ = నిత్యైకవచనాంతత్వమును, సమ్మతమైయుండును. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, బహుత్వప్రత్యయః = బహుత్వవాచక ప్రత్యయస్థితిమాత్రమే యుండుననఁగా సర్థమునం దేకవచనమునకన్న భేదము చూపట్టదని తాత్పర్యము. ఉదా:—నిత్యబహు—అందఱు - ఇందఱు - ఎందఱు - కొందఱు - పలుగురు - పెక్కురు. మొ. నిత్యైకవచనః— అన్ని - ఇన్ని -

ప్రభా. ఆచ్చి నిజా సూ. ఇరులు నిత్యైకవచనము - 'కేలు' వేదవచనరూపము తిరిగి
ఎన్ని - కొన్ని, మొ. తిరిగి మొదలగుచుంభ్యావాచకము లేకవచనరూపముతో
నుండియు బహుత్వమును బోధించుచున్నాని వానికి బహుత్వబోధము బహువచన
ప్రత్యయయోగమునై చనుచును. ది. మూ. 10 తొట్టుచులు. మొ. బహుత్వ ప్రత్యయ
స్థితికి ఆర్జు = ఇర్జులు, ఇర్జు = ఇర్జులు, నిర్జు = నిర్జులు, నిర్జు = నిర్జులు (నిర్జు).
నిర్జు గురించు - నిర్జులు గురించు - నిర్జులంగని = నిర్జులంగని. మొ. ఆహూతుల
వండితుండి "నిర్జువాచకార్జు" బహువాచకప్రత్యయై క్వినిసిరి. స్వరీయ
వాచ్ఛాసి. ఇరులు ఇత్యైవాచ్ఛిహం వచాన్తై. అలు ఇత్యైవాచ్ఛి నీవచనార్జు,
దప్రులంగని, దప్రులంగని నిర్జులు గురించు వామని మెచ్చుకాంచు, నిర్జులు
గాంక్షీతు నచరి నిరుపమవచమున్." (ఆహూ. తిరిగి- 23 వుటలు.). 'ఇరులు -
కేలు' అనునది పూర్వపాదమున కుదాహరణములు, 'దప్రులన్-దప్రులన్-నిర్జు-నిర్జులు'
అనునవి యుత్తరపాదమున కుదాహరణములు, 'ఇరులు' అనునది నిత్యైకవచనాంతమున
మనుట సరికాదనితోచెడిది. ఇరులు నిత్యైకవచనాంతమునగా నది బహుత్వ
ప్రత్యయకలితము దాని కేవలవచనప్రయోగములేదనియు భావము. "ఇరులు =
ఇర్జు - వి - ఏ...అంధకారము - చీకటి. సీ. ఇర్జులన్ నొంటిబో... (విజ్ఞా. ప్రా.
100గి ౪౦).....కి. ఇర్జులన్... (చం. రా. 3-38౪) వ.....ఇర్జుల కిరవగు
(ఉ. రా. 3-1౦౯౧) సీ.....ఇర్జులమోవి. (అము. ౪-103౪).... (వై. మూ. ౬౦
ప్రయోగములఁబట్టి నిత్యైకవచనాంతముగాఁగుడఁ గన్పట్టుచున్నది)....."
(సూ. రా. ని.) "ఇర్జులనన్" అను ప్రయోగముచే నిది నిత్యైకవచనాంతమనియు,
'ఇర్జులకున్ - ఇర్జులమోవి' అను ప్రయోగములందలి లట్టునుఁబట్టి నిత్యైకవచనాంతము
తమునైతమగుచున్నదనియు సూ. రా. నిఘంటుకారులు వ్రాసిరి. ఒక్కశబ్దమే
నిత్యైకవచనాంతము నిత్యైకవచనాంతముననుట యసంగతము. కాని 'ఇర్జు
లునన్' అను ప్రయోగముచొప్పున దీనిని నిత్యైకవచనముగనే నిర్ణయించుకొని
(ప్రాథ. శబ్ద. ౨౪ సూ.) దీనిలట్లు ప్రయోగములు యతిస్థానగతములుకావించెనీ
'ఇర్జులకున్ - ఇర్జులమోవి' అనియేకవిప్రయుక్తపాఠమని తలంచుట యుక్తము.
కేలుశబ్దములోని 'లు' అనునది బహువచనప్రత్యయముకాదనియు 'కేలు' అనునదొక
స్త్రీసమశబ్దమనియుఁ జెప్పటకు సందియములేదు. 'కేలన్' అనునొపవిభక్తికాత్వము
తొడిరూపము ప్రయోగదృష్టమగుచున్నది. కావున నీవిషయమునఁ బ్రాథవ్యాకరణ
విషయమే చాలవఱకు సరియని చెప్పవగును. "దేశ్యమునం దక్కడాదులు నిత్యైక
వచనాంతములు. ఉ. ఆక్కడ - ఇక్కడ - ఎక్కడ - అచ్చట - ఇచ్చట - ఎచ్చట

(విస్తర I) మొ. ఆదిశబ్దముచేత ఇరులు - కేలు మొ. కొందఱు ఇరులు కేలుశబ్దంబులు బహువచనాంతంబులందురు. అట్లుకాదు. గీ. ఇరులున నొంటిబోచ బరసతి నెట్టుట (విజ్ఞ. ప్ర. ౧౦౮ ప.) నీ. బలిమిదార్కొని కలభాషిణి వేసలి, యొకకేలు బట్టి వేటొక్కకేలనొఱుగత్తి వెఱికి (కళా. ౩ ఆ. ౧౧౯.) నీ. ఉపధానవినిమయంబొండొండఁ జూపుటఁ వెఱకేలు లఱకువఁ బ్రిదిలి బిగియ (కవిక. ౪ ఆ.)" (ప్రాథ. శబ్ద. ౨౦ సూ.) ఈ ప్రయోగములనుబట్టి 'కేలు' అనునది యేకవచనాంతమని యేర్పడునేకాని నిత్యైకవచనాంతమని నిశ్చితముకానేరదు. కానఁ ద్రిలింగలక్షణ శేషకర్త ఇరులుశబ్దముతో సరిగ 'కేలు' శబ్దము నిత్యైకవచనాంతమనుట సరికాదని తోచుచున్నది. 'ఇరులు' శబ్దమునకు 'ఇరుళ్ళు' అనుబహువచనరూపము చూపట్ట మింజేసి దానిని నిత్యైకవచనాంతమన్న నవచ్చుచుగాని "కేలు" శబ్దమునకు "కేళ్ళు - కేలులు" అనురూపములు కనబడుచున్నవి. మ.....బోడబాసికము దండలోవోలె కే ల్ళింటిన్ (ఆము. ౫ ఆ. ౨౨ ప.) క. ఇరుగేలులఁ గనుపట్టు నతని కిని దివ్యములై (వి. పు. ౩ ఆ. ౧౦౧ సూ. రా. ని.) ఆ. వె. మూడుకాళ్ళు రెండుమూడుకేళ్ళు గల... (హరి. ఉ. భా. ౮ ఆ. ౧౦౨ ప.) ఉ. క్రీడయపోలెఁ గిట్టి పెడకేళ్ళొగి గట్టెన..... (ఆర. ౨ ఆ. ౧౧౧.) మ. తనలోఁ జొచ్చి... కేళ్ళును మస్తంబులుఁ గాళ్ళునుం దనకు నాల్గు న్నాల్గు నాల్గుం దగన్. (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౯౮ ప.) పెద్దిరాజును 'కేలు' శబ్ద మేకవచనరూపమని 'లు' అనుదానిచేత బహువచన ప్రత్యయభ్రాంతిగల్గకుండ వచించెను. క. కేలేకవచన మరయఁగఁబాలును దెమ్మెరలు సహజబహువచనంబుల్ (కావ్యాలం. ౯. ఉల్లా. ౯౧ ప) "తెమ్మెర" అని యుండదని భావము. (విస్తర. II).

విస్తర. I ౨౦౧ III విషయము:—అక్కడ మున్నగువానితోపాటుగ 'అచ్చట' మున్నగువానిని జూపుట ముద్రణస్థానిత్యమని తోచెడిని. 'అచ్చట - ఇచ్చట - ఎచ్చట' అనునవి సప్తమ్యైకవచనాంతములు, కాన "అచ్చటు - ఇచ్చటు - ఎచ్చటు" అని చూపనగును. కేలుశబ్దము నిత్యైకవచనాంతమనుచు "వెఱకేలులు" అనుట స్వవచనవ్యాఘాతము. కాన "వెఱకేలియఁగువ" అని యచటఁ బ్రోధవ్యాకర్త యుదాహరించియుండును.

విస్తర. II ౨౦౧ III విషయము:— ఆ. వె. సోర్లగండ్లయందుఁ జొచ్చి నుడిసి | తిరుగుఁ వేగుఁబోక తెమ్మెర లెలదీగ | కొనలవంకలొత్తు ననలఁబ్రోచు (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౧౨) అర్వాచీను లేకత్వమును వాడిరి. క. తెమ్మెర నీకం తెమ్మెర | కమ్మని విలుకాని..... (విజయ. ౩ ఆ. ౪౮) "పాయి. ఉభ - వై - వి - పాలు - ద్విపద.....

ననెడు వీనికెల్ల నిట్లు ప్రకటితంబులయ్యె బహువచనంబులు నేకవచననియతి యెప్పుడు లేదు. (కావ్యాం. ౯ ఉల్లా. ౯౧-౯౨ ప.) “కొళ్ళు. వి. బ. (సం. కుళుత్థః. త. కొళ్ళు) = ఉలవలు” (సూ. రా. ని.) గీ.....దుత్వవబ్బు నెద్దనకు వరికి నెట్లు వట్లు నాజన నెటుగవలయు (కావ్యాం. ౯ ఉల్లా. ౯౦ ప.) తే.గీ. పరగఁ జెక్కిట నొనరుతెమ్మెరలు నీళ్ళు వలుకొలుచులవేళ్ళెల్ల బహువచనము గోదుములు వట్లు జొన్నలు కొట్టి లాళ్ళు చోళ్ళు ననుములు పెస లనఁ జెల్లుఁగాన (ఆం. భూ. 2౯ ప.) (200 I విష. కల్ప.) ఈసందర్భమునఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త పయి యధర్వణాదుల లక్షణములను బునరుక్తముగ సంగ్రహించియు గొన్నివిషయము లను దెంచియు విస్తరించెను. (ప్రాథ. శబ్ద. ౨౮ మొ. 3౮ వ. సూ.) (విస్తర. III)

విస్తర. III 200 III విష:—“దేశ్యమునం దక్కడాదులు నితై క్యవచ నాంతములు.” (ప్రాథ. శబ్ద. ౨౮ సూ.) ఈసూత్రపువివరణ మీవల కుదాహరింపఁ బడెను. (200 III విష.) “సన్యవాచకశబ్దంబులను (2౯ సూ.). ఉ. ఆరుగ - చోడి - వరి - ”. “కతిపయసంభారవాచకములును—ఉదా:—ఇంగువ, ఉప్పు, చమురు.....” (30 సూ.). “లోహవాచకశబ్దములు—ఉదా:—ఇత్తడి- ఇనుము...” (3౧ సూ.). “సమానార్థకంబులయిన యీ దెన సరి సాటి లోనగు - దేశ్యవిశేషణశబ్దములును, ఉదా:—క. సతు లీభార్గవికి భాగ్యసంపదనెనయే (అది. 3 ఆ.) క...సభలెల్ల నరే । శ్వర చూచితి నవి వీనికి । సరిగావు (సభా. ౧ ఆ.)..... గీ. సరులులేని దృక్పఁజనశాబకములు. అని యొకచోఁ బ్రయోగము కానబడు చున్నది. అది శబ్దాలంకారతత్పరత్వమునఁ ప్రాథముగాఁ జెప్పబడినదని గ్రహింప వలయును.” (32 సూ.). ఈప్రాధ్వ్యాకరణసూత్రమునకు విరుద్ధముగఁ బ్రయోగ ములు కన్పట్టుచున్నవి. ద్విపద. హరియును గిరియును నజాడును గిజాడు । సుర లును గిరలును హరుని సమంబె । (బసవ. ౬ ఆ. 2౪౧). నీరి మహాదేవుఁ డాసిరి గిరి పతిఁసీరి వాసుదేవాదిసురలు సమంబె. (బసవ. ౬ ఆ. 2౪౨ ప.) ఇట్లు దేశ్యవిశేష ణములకేకాక తత్సమవిశేషణములకును నేకవచనమును సోమనారాధ్యుడు ప్రయోగించెను. ద్వి. చావు పుట్టువు గల దేవతల్ సరియె । (బసవ. ౬ ఆ. 2౪౩ ప.) ఇట్లు దేశ్యవిశేషణములకును శబ్దాలంకారాదులు లేనిచోటులందును ప్రయోగింపఁ బడెను. “స్త్రీసమంబులగు విశేషణంబులయు మువర్ణ కాంతవిశేషణంబులయు బహు వచనంబున కేకవచనంబు ఒహళంబుగానగు (బా. కార. ౨౦ సూ.)” అను సూత్రముచొప్పున సమము సాటి మున్నగువాని యేకవచనము సాధ్యమగుచుండఁగా సీప్రాథ. శబ్ద. 32 సూత్ర మేల యుపదేశింపబడెనో తెలియకున్నది. బహువచన

ప్రయోగనిరూపమైన తేనెపు వివిధ వర్ణములును ముద్దమే నుడుగులును. “గుణకరవాచకములైన దేవ్యైకవచనములును. విద్యైకవచనములును. యథావిధిగము. ఉదా:- ఈకాశ్శు. తెలుపు. ఆకాశ్శు కలుపు. ఉదాహరితపు.” (32 సూ.) ఈసూత్రము చాలఁ బ్రమాదభూయిష్ఠముగా నున్నది. తే. శి. కలయ జగములు గలయట్టి నలుపు తెల్లఁగఁ దెలుపులుగఁజేసి నీవలు దెలుపులేదు గా వచముగాని బొదము దుఃఖమునఁబోలే. సాంప్రదంత్రిక తుహిర బాష్పములు నుండి నెరుగుచు. 3 ఆ. ౨౦ వ.) ఇట్లు తెలుపు ముచ్చగువారికి విద్యైకవచనత్వము కవిప్రయోగ సప్రతముకాదు. ఇంక సూత్రకవచమునందును గ్రంథకర్తకు ప్రకృత్యర్థతతోపము చాలఁ గన్నట్లుచున్నది. తెలుపు ముచ్చగువారికోపాటుగఁ దేవు ముచ్చగువారియును గుణవాచకములై యిందువలనగా వానిని పుంగ్రహించుటకై “గుణకరవాచకంబులని “సూత్రంచుటపొకపాటు. “శబ్ద భిన్న రూప కల గన్ పుఖ్యా పరిమాణ వృత్తక్తి పుయోగ విధాన పరత్వావత్వ గుణశ్చ స్రవత్వ శ్చేహ బుద్ధి సుఖగుణే చ్ఛాద్యేష క్రయత్వ భద్రాభర్త సుస్కారా శ్చతుర్వింశతిగుణాః”. (అర్థశాస్త్రసూ.) ప్రాశ వ్యాకర్త క్షిప్తి లోపముఃస్థలాంతములందును గవ్వుట్లుచున్నది. “కర్తరిప్రయోగము - కర్తజీప్రయోగము - సకర్తకర్తరిప్రయోగము - ఆకర్తకర్తరిప్రయోగము” (ప్రాశ. వాక్య. 3 సూ.) “ఆకరాఘంబన ద్విరుక్తియగు” (ప్రాశ. శబ్ద. ౧౦౧ సూ.) (చూ.విస్తర. II ౧౦౨ I విష.) మొ.

నిత్య బహు న చ నాంతములు

“అందత్వాదులు నిత్యబహువచనాంతములు. అందటు - ఇందటు-ఎందటు కొందటు - వెక్కండ్రు - పలుగుండ్రు.” (3౫). “అదరులు లోనగుశబ్దములును. అదరులు - అటువుళ్ళు - ఎడువులు - మిడుగులులు. మొ. ఇవి వృత్తియం దేకవచనాంతంబుల యగును. ఉ. అదరుటగ్గి” (3౬). “తేజుచగ థాన్యవాచకబ్దములును. ఆళ్ళు - చోళ్ళు.....తేజుచగ ననుటచే బియ్యము - జీలకఱ్ఱ - ఇవి థాన్యవాచకములయ్యునునిత్యైకవచనాంతములై యని గ్రహింపవలయును.” (3౭). ”

“క్రీడావిశేషవాచకశబ్దములును. అచ్చనగాయలు.....గుడ్డెనకూళ్ళు.....గొబ్బిళ్ళు.....మొ. ఒకానొకకవి యిందుఁ గొన్నిటి నేకవచనాంతములుగాఁ బఠించియున్నాడు. అది విచార్యము.” (3౮). ‘అచ్చనగండ్లు’ అనుశబ్దము నొద్ద శబ్దరత్నాకరమున “మ.....ఓమనగుంటలో కనుమూసి గంత నలుగం బాలాట లోనైన ఫోలనములో. (కళా. ౬ ఆ. ౨౦౨.)” అని యుదాహరింపఁబడెను. పరిశీలింపఁగా నీపింగళిసూరన నుద్దేశించియే “కనుమూసి గంత” అనుదానినిబట్టి

ప్రాథమిక ర్త యట్లొకానొక కవి యని వ్రాసెనని తోచుచున్నది. కాని నిఘంటువులు బహుకర్తృకము లగుటంజేసియు విస్తృతములగుటంజేసియు వానియందుఁ బూర్వోత్తరసందర్భముండుట దుర్లభము. శబ్దరత్నాకరమునందే - “కనుమూసి గంత” శబ్దము నుదాహరించునపుడు వెనుకటి వ్రాతను యిఱచి “కనుమూసిగంతలు. దే-వి. బ. కన్నులుగప్పి యాడెడియాట...మఓమనగుంటల్ కనుమూసిగంతలును గంబాలాట లోనైననఖిలనముల్. (కళా. ౬ ఆ. ౨౦౨).” అనునట్టి సవరణములతోఁ జూపఁబడెను. ఇందుల కనుకూలముగా నందు ‘కంబాలాట’ శబ్దమే చూపఁబడెను. ఆటశబ్దమును జేర్చునపుడు బహుత్వము లేకపోవచ్చునని తలంచి నట్లు విశదమగుచున్నది. గీ. గచ్చకాయలు దాఁగిలిమ్ముచ్చులాట | బంతి మొకమాట చిందఱుపఱపులాట | యనెడు శైశవదుర్వృత్తు లధిగమించి (ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వరవిజయవిలాసము. ౬౧౩.). సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు శబ్దరత్నాకరము లోని యీ సందర్భమును బరిశీలించినట్లు కన్పట్టదు. ‘కనుమూసిగంత - నలుగంబాలాట’ అను శబ్దములే యందుదాహరింపఁబడెను. ఇట్లే “గుఱ్ఱజనగూడు. వి.....౧ బాలికలాడుకొనెడియొకయాట. మ. దినముల్ కొన్ని చనంగ నంతఁ గడు నర్థిం బొమ్మ పెండిండ్లు గుఱ్ఱజనగూళ్ళచ్చనగండ్లు పింపిళులు కుచ్చిళ్ గీరనం గింజ లో | మనగుంటల్. (కళా. ౬ ఆ. ౨౦౨) అనియె యుదాహరింపఁబడెను. లక్ష్యములోని బహువచనముఁ నించుకేని పాటంపలేదు. “సంబంధంబున యుష్మదస్తచ్చంబులకుం గొన్ని మొడల బహుత్వంబగు. ఉ. మీయిల్లు - మీయిల్లు - మొ. నీ. మ్రాయత్త పృథ్వీసమాన పృథాదేవి. (ఆర. ౫ ఆ. ౩౦౬.) గీ. అనఘ మ్రామామ శకుని నాకై కడంగి (సఖా. ౨ ఆ. ౧౭౪.)” (ప్రా. ౪౬ సూ.). ఇందలి ‘మీయిల్లు’ అను నుదాహృతి పూజ్యార్థకమేయన నగునుగానఁ బూజ్యత లేనిస్థలము చూపఁబడుచున్నది. క. జన్నములు నేయునెడఁ బాక్వాన్నములు గుడుచుచుండు మధిపతి నిన్నున్ | జన్నియ విడిచె రణముతఱిమిన్నక కినువడక పొమ్ము మీగృహమునకున్. (విరా. ౪ ఆ. ౨౧౮ ప.) (ఉత్తరగోగ్రహణసందర్భమునఁ గర్ణుండు గృపు నధిక్షేపించినది.). ఇట యుష్మదస్తచ్చబ్దములకె యనుట సరికాదు. క. తమమామకుఁ దద్వృత్తాంతము నంతను దెలియఁజెప్పి. (ఆర. ౩ ఆ. ౨౬౪.) కృష్ణ యనురైభ్యముని కోడలిని యవత్తుండు కామించి కోరఁగా నామె తనమామతోఁ జెప్పినసందర్భమిది. ఇట నాత్వార్థకమునకు సంబంధార్థమున బహుత్వము ప్రాసఘటితముగఁ బ్రయుక్తమై యున్నది. సిద్ధసమాసములందును నీపద్ధతిగలదు. క. అనురాగము నెఱపి నడతు రస్తత్పతులున్. (విరా. ౧ ఆ. ౩౨౯. ఆస్తత్ పతులు = నాభర్తలు.).

వచనా (ఆది. ౫ ఆ. ౨౪౦ వ.) 'మీకున్' అని బహువచనము నుపయోగించి భేద కము నేకవచనముగా నిల్పెను. భేదకం తూ భయాత్తకమ్మని చెప్పుచున్నాడు. ద్విపద. అతనికిఁ బ్రత్యక్షమై యేము నిలిచి.....మతి నిష్ఠ మెయ్యది మఱు వేడు మనిన... (బసవ. ౧ ఆ. ౧౬౯.) (ఇది శివుఁడనినమాటలు) ఉ. క్రచ్చుట వేటవచ్చి యిటు గణ్యమహామునిఁ జూచిపోవఁగా ! వచ్చితిమి..... (ఆది. ౪ ఆ. ౨౭) (దుష్కంఠమహారాజువాక్యము) క...వీనిఁ గొన్ని గటచితి మేమున్.....చూపుదు ! మే వీరులు చూచి మేలుమేలని పొగడన్. (ఆది. ౬ ఆ. 33.) (కర్ణుఁ డాడినగర్వోక్తులు.) గీ. ఇంకనైన మమ్ము నెఱుంగంగ నగునొక్కొ (ఆది. ౬ ఆ. ౯౧.) (ద్రుపదుని దనశిష్యులచే గెలిపించి నిర సింఁచు ద్రోణునికోపావేశపుమాటలు) ఇట్లు స్వవిషయమున బహువచనము పెక్కువిధ ములఁ బ్రయుక్తమగును. కాన నధర్వణుఁడు "క్వచిత్ స్వస్య భవేదిష్టా । రుచి స్యాద్యది మానసే" అని యుపదేశించెను. ఇట్లు యుక్తమగురీతి నర్థము చేసికొనక కవిజనమండనకర్త "సశ్చ భవేదిష్టా" అని పాఠమును గల్పించి సమాసమందును బూజ్యతాబహువచనము సమృతమని చెప్పుదు స్వవిషయకబహు త్వమున కహోబలఁతయిచ్చిన "మాకెల్ల" నను నమరేశ్వరప్రయోగము నుపేక్షించి కొనెను. నారాయణీయగాణపతవివరణకర్తల కీస్వవిషయకబహువచనప్రయోగ విషయ మధర్వణుఁ డుపదేశించిన ట్లర్థముకాలేదు. (నారా. గాణ. తత్వ. ౫౯ వ. ౨౨౦ కారె.)

పూజ్యత్వైత్యాది:—పూజ్యత్వే = పూజ్యతావిషయందు, సద్రుతఃగారు = షష్ఠ్యాదేశమగు ద్వితీయాపాదపై న ద్రుతము పూర్వమందుఁగల 'గారు' పదము సమాసగతమై నిల్పుచు. భేదకంతు = యీపూజ్యార్థకబహువచనములవిశేషణము, ఉభయాత్తకమ్ = ఏకవచనబహువచనాన్యతమమై నిల్పును. సంబోధనమునం దేక త్వముమాత్ర మే నిల్పును. (ప్రాథ. శబ్ద. ౪3 సూ.). తచ్చబ్ధస్య బహుత్వం స్యాత్ = కొన్నియొడలఁ దచ్చబ్ధబహువచనమగు వారుశబ్దము సమాసగతమై నిల్పును, తథా తత్ర ద్రుతస్థితిః = ఆట్లే యచట సామాసీక ద్రుతము పై తము నిల్పును. లోకోక్తా = లోకోక్తులందును, వంశకథనే = కులములను జేర్చునునపుడును, అన్యత్ర = ఇతర స్థలములందును, తచ్చుః = ఈవారు శబ్దసమాసరూపములశ్రవణము, భవేత్ = అగును. (లోకోక్తావిశ్లేషార్థము ముద్రితాహోబలపండితీయమున భ్రష్టమయినది. కాని శొంతివారిటికిలో నెత్తఁబడినది. నాయొద్దనున్నవ్రాతప్రతిలో నున్నది.)

ఉదా:—అయ్యయొక్క+గారు = అయ్య+ను+గారు = అయ్యగారు. "ద్రుతస్య

[బా. ఆచ్ఛి. ౧-౨-౩ సూ.] పూజ్యతయందలి 'గారు.వారు' శబ్దములవాడుకలు ౬౧౩

సర్వత్ర లుక్ సమానేష" అనుచోప్పున ద్రుతలోపము కల్గును. అట్టియొక "ద్రుత స్థితిః" అని చెప్పుట సమాసమని విశదపఱచుటకే యని యెఱుంగునది. "పక్షి భవే ద్విత్వీయాత్పూర్వ తత్పురుషసంస్థితా నామ్నామ్" అనుచోప్పున ద్విత్వీయా 'ను' ద్రుత్యయము పక్షిచోట నిల్చి సామాసిక ద్రుతలోకమునందు చింతామణి పక్షి సమాసకర్త. అష్టయొక్క+వారు = అష్ట+ను+వారు = అష్టవారు - కవిజనముడన కర్త "న ద్రుతఃకారుః" అని కవికవి భూషణపాతము నువాహించి "వారు శబ్దమందు ద్రుతముండు" నని వ్యాఖ్యిచేసెను. పఠకులు నభర్షణులయ్యెనైన ద్రుతము నిలిచి యుండదు. నారాయణీయమున "క. పూజార్థమందు ద్రుతం యోజిత మగువము నొడఁగూర్చుదగున్." (తత్స. ౫౭ ప. ౨౧౨ కా.) అని నిరసించెను. పీఠిక "ద్రుతముతోఁగూడియున్న కారుపదము అనఁగా ద్రుతకార్యమగు నిరభాదేశముతోఁ గూడినదగు 'గారు' అనునది చేర్పవలయునని భావము. ఉదా:-రాజు గారు....." అని గాణపతవివరణకర్త వివరణము వ్రాసెను. ఇది వ్రాయునపు డీతఁడు ద్రుతకార్యములను మఱచెనా యని యాలోచింపవలసియున్నది. రాజు+ను+కారు = రాజుఁగారు = రాజుఁగారు మున్నగుమాటలు తనవివరణము చోప్పునఁ బుట్టవలసియుండఁగా నిట్లేల యుదాహరింపఁగడఁగెనో తెలియకున్నది. అహోబలపండితీయమున ముద్రణసంస్కృతప్రమాదమున 'కారు' శబ్దము వడుట యిట్టి యసంభవపద్ధతులకుఁ గారణమయ్యెను. ఇట్లే నారాయణీయగాణపతవివరణకర్తలు ప్రాథవ్యాకరణములోని శబ్దపరిచ్ఛేదము ౪౧ సూత్రమున ద్విత్వీయా బహువచనముమీఁద వారుశబ్దము విధింపఁబడుట నరసి "తథా తత్ర ద్రుతస్థితిః" అనుపాతము నుపేక్షించి "లవణ్ణాత్సవిశేషణమ్" అని సాహసముగ సవరించిరి. (నారా. గాణ. తత్స. ౫౮-౨౧౯ కారి.) ఉదా:-అత్తగారు - మామగారు. అయ్యగారు. బాబుగారు - రాజుగారు - దేవిగారు. మహాత్ముడైన స్వాములవారు - మహాత్ములైన స్వాములవారు-అష్టవారు - రాచవారు-పూససాటివారు - ఆర్వీటివారు - నంద్యాల వారు - రావువారు - దేవరవారు-అత్తవారు. "ఆర్వేలవారు. వి. బ.....సి. అఖిలరాజాధిరాజాస్థానజనహృద్య, విద్యావిహారు లార్వేలవారు." (ఉ.రా. ౧౮.౨౭ సూ. రా. ని.) "గీ.....ఈయశోదగారి గోపాలిగాఁ డిట్లు గలచె జగతి. ఆ.వె. పిన్న పెద్దలైన పింగళి సూరయ్యగారుఁ దలఁచి.....స్వాములవారికిన్ మిగుల సత్కృప పుట్టఁగ.....గీ. వరదరాజువారి వంగడంబు..." (అహో. ౩౫౫-౩౫౬ పు.). ద్విపద. అయ్యవసరమున నమ్మల్లికాష్టినయ్యగారంతఁ బ్రవాసి బాసుల్లఁ డగుచుఁదనతోంటిభావంబుఁ దాల్చి నీమనసుఁగనుఁగొన నిట్లుతి ననుచు...

341 'సూ.రా.ని' మహాద్భవహంసచరణములందలి యశావతిభక్తితత్వ (అంగ 1) వి. కల్ప.)

(ప్రకర, 2 ఆ. ౧౦౯గీ ప.) ఇటు 'మట్టికాష్టకయ్యగారు' అనుదాని విశేషణములు "ప్రకాశికాన్వయ - తన" అనునవియేకచరణములు. 'తన' అనుదాని వకారము ప్రాసస్థానిబద్ధము.

"గాడు, వి. ౧౦. ఇది తఱచుచుగా స్త్రీలదుములగు నేకవచనాంతరజ్యేష్ఠశబ్దము లకుఁ గొన్నింటికీ జవరం జేర్చుటచే భూభ్యతను దెలుపును. ఉ.....పెట్టి విషాద మాత్మ జరియించెనో మామకు నత్తగారికిన్ (నైష, 2 ఆ. ౪ ప.) గీ. కదిసి నిలుచున్న సౌమిత్రి వదినెగారిఁజిలుఁగునవ్వులు. (ఉ. రా. ౬ ఆ. ౧౧౯ ప.)" (సూ. రా. ని.) ఇట్లు ప్రథమైకవచనాంతముపై నన్వయశూన్యముగా నిల్చు ననుభ్రాంతిని వారించుటకే యధర్వణాచార్యుఁడు షష్ఠీసమాసాన్వయమును సూచించు ద్రుత పూర్వకత్వవిభానమును జేసెను. 'ఆర్వేలవారు - స్వాములవారు' అనునవి షష్ఠీ సమాసమునకుఁ బ్రబలనిదర్శనములు. మామగారికిన్ మున్నగు ప్రయోగములలోని యిత్యమునుబట్టి కావలయు సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు 'గారు' అను మహాద్భవ హంసచరణము నించుకేని సుకోచింపక యశావతిభక్తిమని యంగీకరించిరి. ఔప విభక్తికములకు బహువచనస్థితియై వ్రచరము. షటియు దీని తృతీయాసప్తశ్యమ్యర్థములలో 'మామగారిన్' మున్నగుటాపములను నైతము వీరంగీకరింతురు కాబోలును? ఈ గారు వారు ప్రభృతీశబ్దములకు ద్వితీయాబహువచనాదులందు "తయో శ్శసాదారేమాత్రఁడదతోః ప్రాయశోఽత్ర ఇతి" (అంగీ విష.) అను చొప్పున "ఇ"త్వమును గ్రహింపవలయును. మామగారిన్ మామగారిచేతన్. మొ. వారు శబ్దమునకెట్లును నిత్యమువచ్చును. శ్రీరాములవారు శ్రీరాములవారిన్ శ్రీరాముల వారి చేతన్. మొ.

అధర్వణుఁ డేల వచింపలేదో తెలియదుగాని 'వారు' శబ్దము వకారమునకు గకారాదేశమగుటచేత గారుశబ్దమేర్పడెనా యని యాలోచింపవగును. (౨౨౬ విష.). అనుశాసనకర్తగారు 'గాడు' శబ్దమేకాక 'వారు' శబ్దమునైతము వాక్యమున నన్వయశూన్యముగనే నిల్చుచున్నదని సూత్రించిరి. "ప్రథమాంతములపై ఏకత్వ భోధకమగుచుఁ బూజ్యార్థమున గారు వారు శబ్దములు బహుళముగా వచ్చును. వారు పరమగుచో బహువచన లు వర్ణకముయొక్క ఉకారమునకు అకారము వచ్చును. (ఆం. భా. అ. శబ్ద. ౪౩ సూ.). ప్రాథవ్యాకర్తఁడు వేఱొకరిని నన్వయ శూన్యముగనే నిల్చుననియివిషయమును గొన్నిసూత్రములతో సుగ్రహించెను. (ప్రాథ. శబ్ద. ౩౯ మొ. ౪౨ సూ.). ప్రాథవ్యాకర్త సూ. రా. నిఘంటుకర్తలవలె బ్రామా

ప్రభా. అచ్చి $\frac{10-1-2}{23}$ సూ. పూజ్యతా బహుత్వాదివిషయకి బహువచనవిశేషములు 316

చిక్కుముగ నీమహద్భవహువచనాంతరముల కావవిభక్తిత సంకీకరింపక “ద్వితీయాదులందు రు రి యగు” (ప్రా. శబ్ద. ౪౦.) అనిసూత్రించినానెను. (విస్తర.)

కీమదధ్యాదికా శ్చబ్ధాభవ స్త్యభివేశవాః భవన్యజడ
 కన్నయాభ. వాచిత్యే (జ్ఞు)న్వస్తా శ్చబ్ధా మనోహరాః జడతావాచ
 ఆం. విష. కత్వేతు స్త్యస్తతా తత్ దృశ్యతే. (విశ్వా. ఆం. ౨౪-౨౫ కా. ఆహా. ౩౫౦ పుట.)

విస్తర. ౨౧౧ IV విష:—పూజ్యతాబహుత్వ సందర్భమునః ప్రోవాద్య కిర్త యీక్రిందితని వివరించెను:—సంబోధ్యవాచకంబు బహువచనాంత. బహుత్వం గ్రియలమీడి యచ్చాదు లేకవచనాంతంబుల యగు. (ప్రా. శబ్ద. ౪౪ సూ.) ఆ. వె. మన యశోద చిన్నమగవానిఁ గనెనట! మాది వత్తెమమ్మ సుదతులార. (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.) మొ. పూజ్యతాతేశయంబున యుష్టదర్శబహువచనాంతం బునకు మాటుగ నాత్మార్థబహువచనంబు ప్రయుక్తంబగు (ప్రా. శబ్ద. ౪౫ సూ.) స్వామీ తాము దయచేయవలయును.

కీమేష్టాశ్చిట్టంబులు క్రిమంబున నజ్ఞాతవస్తూద్దేశ్యప్రశ్నమునందును, నిర్దిష్ట స్త్రీపురుషాన్యతి ప్రశ్నమునందును, నిర్దిష్ట స్త్రీపురుషాన్యతర గ్రహణమునందును, అని రిష్టస్త్రీపురుషోద్దేశ్యవ్యాహారమునందును, వఱుచుగ బహువచనాంతంబులగు. ఉదా:—౧. ఎవరక్కడ? సీతారాము కిద్దఱలో నెవరు మిక్కిలి కరుణగలవారు? ౨. ఈ స్త్రీపురుషు లిద్దఱలో వీని నొకరికమ్ము, ఒకరుపోయినప్రేవ నొకరుపోరు. వారొక్కరే వచ్చిరి. ఇత్యాదులు.....తఱుచుగ ననుటచే నీ వెవ్వరు ఇత్యాదివిశేషప్రయోగంబులు గలవు. క. నీ వెవ్వ రేమిపనికై... (విరా. ౧ ఆ.) చ.....నీవు మునిసత్తమ యెవ్వఁడ వెట్టు.....మజ్జనని తా నది యెవ్వరు... (మార్క. ౫ ఆ.) ఉ.....ఎవ్వ రవనిం దలిపండులపేరు నావుడున్. (జై. ౬ ఆ.) నీ. అది యెవ్వరని ప్రతీహారు లెవ్వరినన్న.....(నైష. ౩ ఆ.) అది యెవ్వరే షిలిదిదరు... (కళా. ౭ ఆ.) మొ. (ప్రా. శబ్ద. ౪౭ సూ.) ఏతత్ సూత్ర లక్ష్యము లనఁదగు నాకు లభించినప్రయోగములు:—క. నీ రెవ్వ రేమిపనికై (విరా. ౧ ఆ. ౨౯౭.) చ. నరునకు నాత్మ యెవ్వఁడు ఘనంబుగ దైవికమైనచుట్ట మొవ్వ రతనికిన్.....(ఆర. ౭ ఆ. ౪౪౪.) (ప్రాసఫలనిబద్ధబహువచనము.) క. పురుషాచార్యున కభిముఖయై | కరములు మోడ్చుటయు నతిఁడు గారవముననెవ్వ రవజ్ఞానన.....(శాంతి. ౫ ఆ. ౭ ప. ప్రాసఫలము.) క. ఈవారిజనయన యెవ్వ రేర్పడఁజెపుమా. (హరి. ఉత్త. ౪ ఆ. ౧౫౦ ప.)

కల్ప. ౨౧౨ విషయము:—కీయదర్థాదికాః = 'కీయత్' మున్నగువానియర్థములు గల, శబ్దాః=శబ్దములు, అర్థవిశేషదాః=అర్థవిశేషముల నిచ్చునవియు, భవంతి=అగుచున్నవి. కీయత్=ఎంతవఱుమితిగలది. ఎంత సంఖ్యగలభిన్నవస్తువులు, ఎంతసంఖ్యగల పురుషులు లేక స్త్రీలు. ఇట్టి యర్థములెల్లఁ గియదర్థకాదులకుఁ (ఎందలు మొదలగువానికి) గలవని తాత్పర్యము. 'అన్ని-అందలు' అనునవి సర్వాదర్థకములు తావచ్ఛబ్దార్థకములును. 'ఇన్ని - ఇందలు' అనునవి ఇయదర్థకములు. "ఎన్ని - ఎందలు" అనునవి, "కీయత్-యావత్" అనువానియర్థములు గలవి. "కొన్ని-కొందలు" అనునవి కతిపయార్థకములు. ఈవిషయములనే యభర్హణఁడు వచించుచున్నాఁడు. అజడవాచిత్యే=మహాన్తహత్కర్తృవాచకత్వమున (ఇట జడశబ్దము తిర్యక్కులకును నుపలక్షణము.) ర్వంతాః శబ్దాః మనోహరాః = (ఋ+అంతాః = ర్వంతాః) ఋవర్ణాన్తశబ్దములు 'అందలు. ఇందలు - ఎందలు - కొందలు' అనునవి కవిసమ్మతములు. జడతావాచకత్వేతు = తిర్యగ్జడవాచకత్వమున, తత్ర = ఆకీయదర్థాదికశబ్దములందు, స్వస్తతా = (న్ని+అంత+తా) న్నివర్ణాంతరూపములస్థితి, దృశ్యతే = కన్పట్టుచున్నది. ప్రాథవ్యాకర్త 'అంత' మున్నగుశబ్దములనుండియే 'అన్ని' ప్రభృతులను సాధించెను. "అంత+వారు = అందలు" అనురీతి సందత్వాదులు సాధింపఁబడెను. అంతాదులలోఁ జేర్చియే "ఇందలు - చూపలు - పగలు" అనువానినిసైతము సాధించుకొనవలెను. చూచు+వారు = చూపలు, పగ+వారు = పగలు. రెండు+వారు=ఇందలు. (౨౧౦-౨౧౪ విషయము).

మ.

బాలవ్యాకరణ సర్వతావదర్థకము. $\frac{3}{28}$ అ. వివరణము. అందలు అన్ని. ౨౧౨ I విషయము. ప్ర. అందోలు }

సంజీవని. ౨౧౨ I విషయము:—సర్వ = 'సకల' అనునర్థముగల సర్వశబ్దము యొక్కయు, తావత్ = 'అంతపరిమితిగల' అనునర్థముగల తావచ్ఛబ్దముయొక్కయు నర్థముగల యాచ్ఛికసర్వనామశబ్దమునకు "అందలు = అందోలు" అనునవి మహాదర్థక ప్రథమానిత్యబహువచనరూపములనియు, 'అన్ని' అనునది యమహదర్థక ప్రథమానిత్యైకవచనరూపమనియుఁ దాత్పర్యము. ద్వితీయాదివిభక్తులలో మహత్త్వమున "అందఱన్ అందఱచేతన్" మున్నగువానిని నమహత్త్వమున "అన్నిటినిన్-అన్నిటిచేతన్." మొదలగువానిని గ్రహింపవలెను. 'అన్ని-ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని'

అనువానికి 'అని - ఇని - పని - కొని' అనురూపాంతరములు గలవు. "పని = ఎన్. కొని - కొన్" అనియు గలవు. (ఆది. V విష.)

సంస్కృతమునందు య త్రవృద్ధములకు గలసంబంధము తెల్లనందు గలదు. అనగా 'ఎన్ని - ఎందఱు' అను యావచ్ఛబ్దముచే నతేక్షింపబడినయ్యము 'అన్ని - అందఱు' అనుతావచ్ఛబ్దముచే నియతముగా బ్రామర్శిత మగుచుండునని యర్థము. క. వీయది హృద్యము.....అఘనిబృణః ప్రేయది యక్ష తను వినగ నిష్టము మాకున్. (ఆది. ౧ ఆ. 3౦ ప.) క...ఇష్టం చేయది దానిన తెత్తు. (ఆది. ౨ ఆ. ౫౩.) వచ.....నీవైయ్యేని వేల్పు నారాధించితివి మావేల్పువచ్చి..... (ఆది. ౫ ఆ. ౧౮ గద్యము.) ఆ.వె...ఎవ్వఁ డేనె నాతని వరియింపు... (ఆది. ౩ ఆ. ౧౭౨.) సీ.....నిన్నెద్ది గఱికిరి నెఱ్ఱితోడదానిన చేయుట ధర్మపు..... (ఆది. ౮ ఆ. ౪౩.) సీ.....ఎవ్వరియింటను దానుండె నయ్యింటివలనఁబడితి వారు సనకుండ..... (ఆది. ౮ ఆ. ౧౧౫.) ఇట్టియెడల "హృద్యము నఘని బృణము నగుకథను వినగ" "ఇష్టమైనదానిన తెత్తు" అనురీతిని ధాతుజనిశేషణముల వాక్యనిర్వహణము చేయుట తెలుగు సంప్రదాయము. అట్టియ్యమును బైరీతిని సంబంధాత్మకసర్వనామములతో నిర్వహించుట యగుదు. ఇట్లే "యెందఱు భటులుగల రందఱును వీరులు - ఎందఱు స్త్రీలుగల రందఱును బలిప్రతలు. ఎన్ని శ్లోకములుగల వన్నియు విష్ణుప్రణామరూపములు" (యావంతః శ్లోకా ప్రావంతోఽచ్యుతప్రణామాః) అనురీతిని 'అన్ని - అందఱు' అనుతావచ్ఛబ్దమునకు "ఎన్ని ఎందఱు" అనుయావచ్ఛబ్దముతోడి సంబంధము నరయునది. అన్నిశబ్దము నిత్యైక వచనమనియు 'అందఱు' శబ్దము నిత్యబహువచనమనియు నీవఱకు నిరూపింపబడెను. (ఆగ౧IIవిష.). అన్నిశబ్ద మాపవిభక్తికము కాన ద్వితీయాద్యైకవచనములందు అన్ని టిన్-అన్నింటిన్-అన్నిటన్-అన్నిటిచేన్ మున్నగురూపములు సిద్ధించును. (బా. ఆచి. 3౧-3౨ సూ.) 'అందఱు' మున్నగువానికి 'అందొఱు' మున్నగురూపాంతరములు కవిసప్తతము లగుచున్నవి. మఱియు 'అందఱు' మున్నగుమహత్వత్యక్తశబ్దముల ద్వితీయాదిబహువచనము లందు 'అందఱిన్-అందఱిచేన్' మున్నగురూపములు భారతాది ప్రాచీనకవిసప్తతములు. 'అందఱిన్-అందఱిచేతన్' మున్నగురీతిరూపములు నర్వాచీనక విప్రయోగములలోఁ గన్పట్టుచున్నవి. సర్వార్థకమగు 'అందఱు' శబ్దము సాకల్యాది శయబోధమున 'సు'శబ్దాంతమగుచు 'ఎప్పుడును' అనుదానివలె "ఎందఱువచ్చి రందఱును విద్వాంసులె" అనురీతిని ద్రుతకలితముగఁ బ్రయుక్తమగుచుండును. ప్రయోగములు:— క. భీమునకు నందొఱుఁ గిడ్పడఁ దొడఁగి రుద్ధతులురాజసుతుల్. (ఆది. ౫

అ. ౧౬౪.) అ-వె.....అండ్రిజకు నిష్టలనియే ద్రుపదవిభుడు. (ఆది. ౭ ఆ. ౨౫౪.) సీ.....దుర్భోధనా! మలు దురాధన్యులందొలును మనకు. (ఆగ. ౧ ఆ. ౨౬౯.) క. మఱచి దయఁజూడు మిట్టలదలు నీకుం బనులు నేయఁ దగుదురు వీరల్. (విరా. ౫ ఆ. ౩౫౭.) క. అనుటయు నాతం డందఱిక్కును మెలపునఁ జెప్ప వగలఁ గుందుచు. (శల్య. ౧ ఆ. ౧౨.) క. దనుజుఁ బరిమార్చి యందఱిక్కిని దానవబాధఁ దీర్చి కృతకృత్యుండై. (వివేచితద్రుని శకుంతలాపరిణయము. బాలకవి శర. ౧౨౪ పు.) (విస్తర.)

విస్తర. ౨౧౨ I విష:—“అన్ని-అందలు” శబ్దంబులకుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషమున సీక్రిందిరీతిని రూపసాధనప్రక్రియ చూడబడెను. “అమహదర్థంబున భిన్నవస్తు సముదాయం బర్థమగుచో నేకవచనంబున సంతాదుల తకారంబునకు ద్విరుక్తనకారం బగు.” అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని. (ప్రాథ. శబ్ద. ౫౨.). “సర్వనామంబులకు మహదర్థంబునం దఱచుగ లులలకు రురలగు” (౮౬ సూ.). “అంతాదులకు వారు పరంబగుచో వాకు లోపంబును రురలకు లు అ లాదేశంబు నగు” (౮౭ సూ.). అందలు - అందఱు. రురల కనుటచేత ౯౦ సూత్రముచొప్పున ‘ఇ’త్వముచేసినపిదప లు తాదేశము చేయరాదు. “వా లోపంబుతఱి వాని తకారంబునకు డకారంబగు.” (౮౯ సూ.). అందలు - ఇందలు - ఎందలు - కొందలు. ద్వితీయాదులం దసంయుక్తరవర్ణకంబు నత్వంబున కిత్వంబు తఱచుగనగు.” (౯౦ సూ.) (ప్రాథ. శబ్ద.) వారిక - వీరిక.....వాండ్రు - వీండ్రు. (సంయుక్తరవర్ణము కాన నిత్వములేదు.....తఱచుగ ననుటచేత ‘ఇరువున్’ ఇత్యాదులం దిత్వంబు కలుగదు.). అసంయుక్తరవర్ణకం బనుటచే శకటాదేశముచేయునపు డిత్వము రాదు. కాన ‘అందఱిన్ - అందఱిచేతన్’ ఇత్యాదులు ప్రాథవ్యాకరణసమ్మతములు కావు. ఇట్లు త్రిలింగలక్షణశేషకర్త “అందఱు - అందఱిచేన్” మున్నగువానినె యుదాహరించి వానికే రూపసాధనప్రక్రియనుజూపి ‘ఇ’త్వమువచ్చుటకుఁ బ్రసక్తిలేకుండ సూత్రరచనముచేసియుండగా “ప్రాథవ్యాకరణములో ఆచార్యులవారైనా అందఱు అనే ఁండవలెను. ‘అందఱి’ అని ఁండకూడదు. అని అనుశాసించి ఁండ లేదు.” (బాలకవిశర. ౧౨౩ పు.) అని గిడుగువారు వ్రాయుట వింతగొలుపుచున్నది. వీరు పయి ప్రాథవ్యాకరణప్రక్రియను సరిగఁ జూచికొనలేదా యని యాలోచింప వలసియున్నది. వీరివలెనె గుప్తార్థప్రకాశికాకర్తలును వ్రాయుట మఱియు వింత యగుచున్నది. “ఈమాన్యము ద్వితీయాదివిభక్తులందు బాధకంబగును. ఏలయన ద్వితీయాదివిభక్తులయందుఁ బై నింజెప్పినచొప్పున ‘అంతవారిన్’ అనియుండ వాలో

బ్రా. అన్ని. పు. మా. 'బా. గు. ప్ర.' ము. 'అందజీన్' గ్రామ్యమనుటలకి కాదు 849

	మ	అ	మ	అ
	ఇంద్రకము.		కలిపయాశ్రమము.	
కాలవ్యాకరణము.	ప్ర.	ఇంద్రకము - ఇన్ని	ప్ర.	కొందలు - కొన్ని
ఇంద్రకము.	ఇంద్రకము.		3	
	ప్ర. ఎందలు - ఎన్ని		3	

పంబును లఘురేఫంబున కలఘురేఫాదేశంబును బూర్వకజ్ఞంబులోని తకారంబునకు దాదేశంబును జేయుగా "అందజీన్" అను ననిష్ఠరూపంబు కావలసివచ్చును." (బా. గు. ప్ర. ౧౦౦ పు. ద్వి. ము.). అలఘురేఫాదేశవిధాయకమగు ౧౨ సూత్రములో 'రు.ర'లకని చెప్పటచే 'వారిన్' అనుదానిలోని 'రి' అనుదాని కలఘురేఫాదేశము రానేరదు. ఏస్వరముతో నున్నను రేఫమున కలఘురేఫాదేశము సమ్యక్మైనచో సూత్రకర్త రు ర లకని చెప్పనేల? రాకు తా యగునని సూత్రింపఁదా? ఇంతయేల? సూత్రకర్తయే యలఘురేఫవిధాయకమగు ౧౨ సూత్రమునఁ దన ప్రక్రియచొప్పున సిద్ధించిన "అందజీన్" అనురూపము నుదాహరించియే యున్నాఁడు. ఇత్వవిధాయకమగు ౯౦ సూత్రమున రవర్ణమున కనిచెప్పటచే నలఘురేఫాదేశము చేసినపిదప నిత్యము సంభవింపనేరదుగదా. క.....ఇరువురకును వంశకరుండు పుట్టఁ గురుఁ డున్నతుండై. (ఆది. ౪ ఆ. ౧౧౩.)

"అందజీ కిని" అను యతిస్థలనిబద్ధమగు పినవీరభద్రునిప్రయోగము మార్పరానిది వెలసియుండఁగా నద్దానిని సూరిప్రభృతులు సంగ్రహించికొనకుండుట యుక్తముకాదు. అట్లు సూరి యుదాహరింప నంతమాత్రమున 'అందజీన్' మున్నగునవి యసాధువులని గుప్తార్థప్రకాశికాకారాదులు వ్రాయుట పొరపాటు, "అందజీమతము - కొందజీమతము ఇత్యాది ఇకారాంతశకటరేఫసహితరూపంబులు గ్రామ్యంబులు" (బా. గు. ప్ర. ౧౦౦ పుట. ద్వి. ము.) "ఇత్వవిశిష్టశకటరేఫములతోడి రూపము లర్వాచీనకవి ప్రయుక్తములయినను నలాక్షణికములనియు, నత్వవిశిష్టశకటరేఫరూపములు లాక్షణికములనియు నీవ్యాకృతిపద్ధతింబట్టి నమృతంపక తీరదు." (బా. సా. పే. ౨౩౭ పు.) నేటి బాలవ్యాకరణప్రాశ్నవ్యాకరణపద్ధతులను బట్టి పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుని యతిస్థానగతప్రయోగము లాక్షణికముకాదని నిరసించుట సరియై యుండలేదు. ప్రాచీనలాక్షణికు లెవ్వరును నిందలియిత్వమును నిరసింపలేదు. బహువచనలకారముమీది 'అ'కారమున కికారము ప్రాయికమని (౧౯౨ విష.) యధర్వణుడు వచించెను. అంతాదులలోఁ జేర్చియే చూపలు - పగలు రూపములను సాధించికొనవలెను. చూచు+వారు = చూపలు, పగ+వారు = పగలు. ఇట్లు ప్రయోగసిద్ధములనుమాత్రమే సాధింపనగును.

సంజీవని, 203 విషయము:—“సం-ఇయత్ (= ఇంతపరిమితిగల)” అనుదానికి బ్రాహ్మయమగునాచ్చిశబ్దము:— మహాస్తహతి ప్రథమానిత్య బహువచనాంతము “ఇందలు” అనునదియు నమహాత్ప్రథమానిత్యైకవచనాంతము ‘ఇన్ని’ అనునదియు నని సూరివివరణమున కర్థము. వీనినిబట్టి ‘ఇందఱన్ - ఇందఱచేతన్, ఇన్నిటిన్-ఇన్ని టన్ - ఇన్నిటిచేతన్, మున్నగురూపములను సూహించుకొనవలయును. ఇట్లే ‘ఇన్ని = ఇని - ఎన్ని = ఎని-ఎన్’ మున్నగురీతిరూపములును గలవు. (200 Vవి.) ‘సం-కియత్-యావత్’ అను రెండిటికిని బ్రాహ్మయమై యెంతపరిమితిగలయను నర్థముగల యొక్కటేశబ్దము- మహాస్తహత్కర్థక ప్రథమానిత్యబహువచనాంతము ‘ఎందలు’ అమహాత్ప్రథమానిత్యైకవచనాంతము ‘ఎన్ని’ అనురూపములతో నుండునని గ్రహింపవలయును. దీనికి గియదర్థపక్షమున “వీరెందలు-ఇవియెన్ని” ఇత్యాదిప్రశ్నార్థవ్యవహారమును యావదర్థపక్షమున “ఎందలుగలరో యందలుచు వైయాకరణులె - ఇట నెన్నిపుస్తకములుగలవో యన్నియు వ్యాకరణములె” అనురీతినియ త్రచ్చబ్దసంబంధార్థవ్యవహారమును గ్రహింపవలయును. ఈరీతినె “సం-కతిపయ=కొంతపరిమితిగల” అనుదానికి బ్రాహ్మయమగు నాచ్చిశబ్దము:—మహాస్తహతి ప్రథమా నిత్యబహువచనాంతము ‘కొందలు’ అనునదియు, నమహాత్ప్రథమానిత్యైకవచనాంతము ‘కొన్ని’ అనునదియు నని సూరివివరణమున కభిప్రాయము. (విస్తర I).

విస్తర I 203 విషయము:—“కతిపయ: - త్రి - కతిశబ్దార్థ” “కతి - త్రి - కియతి సంఖ్యాపరిమాణప్రశ్నే, కా సంఖ్యాపరిమాణం యేషామ్.” (శబ్దార్థచి) “కతి పయ-త్రి (కతి+అయచ్+పుక్కు.) కతిశబ్దార్థ” (శబ్దస్త్రీ). ఇట్టి కోశములనుబట్టి కతిపయ శబ్దమునకు ‘ఎన్ని’ అనెడి కతిశబ్దార్థమును జెప్పవలసియున్నది. కాని యట్టియర్థమునఁ గతిపయ శబ్దమును మహాకవులు ప్రయోగింపలేదు. ఇంకను గొన్నియనునర్థమున నయ్యది ప్రయోగింపఁబడినది. “కతిపయదివనైర్వయస్య యావః” (నైష. ౪ సర్గ. ౧౨౧) “కతిపయదివనైః=ద్విత్వైరేవదివనైః” (నారాయణీయవ్యాఖ్య). “కతిపయదివ స్థాయిహంసా దశాష్టాః” (మేఘ. ౧ స. ౨3 శ్లో.) “కతిపయ సహకార పుష్పరమ్యః” (కీరా. ౧౦ స. 3౦ శ్లో. సూ. రా. ని.) ఇట్టి మహాకవిప్రయోగములనుబట్టి సూరి సంస్కృతకోశముల నుల్లంఘించి ‘కొన్ని’ శబ్దము కతిపయార్థకమని వచించుట యుక్తమైయున్నది. కతిపయశబ్దమును సాధించుటకు బాణినీయమున విధులు కన్పట్టలేదు. కావున నిది యవ్యుత్పన్నశబ్ద మనకతీరదు. రూపసామ్యమునుబట్టి సంస్కృతకోశ కర్తలు: “అయచ్ ప్రత్యయము పుగాగమము గల్పించి కతిశబ్దమునుండి కతిపయ శబ్దమును సాధించుట యుక్తమేకాని యది కతిశబ్దార్థకమగుట సరికాదు. కింశబ్ద

[బా. ఆంధ్ర, ౨౪ సూ.] అంతాదులకును నన్నాదులకును శ్రద్ధభవముగలదు ౨౪1

“ఎందఱన్ - ఎందఱచేతన్, ఎన్నిటిన్ - ఎన్నిటన్ - ఎన్నిచేతన్, కొందఱన్ - కొందఱచేతన్, కొన్నిటిన్ - కొన్నిటన్ - కొన్నిచేతన్.” మున్నగుమాటలను గ్రహింపవలయును. వెనుక నుదాహరించిన కవిప్రయోగశిష్టములగు (౨౧౨ విష.) “అందఱన్” మున్నగువాని సమానన్యాయమున “ఇందఱన్ - ఇందఱచేతన్, ఎందఱన్ - ఎందఱచేతన్ - కొందఱన్ - కొందఱచేతన్ మున్నగు నర్వాచీనమాటలు సూరిచే సంగ్రహించికొనబడకున్నచు గవనప్రత్యయములగుటచే నాధున్వలె యని యెఱుంగునది. వెనుక నుదాహరింపబడిన “అంత+వారు=అందఱు” మున్నగువాని వలెనే “ఇంత-ఇన్ని-ఇందఱు; ఎంత - ఎన్ని - ఎందఱు; కొంత-కొన్ని - కొందఱు” అనురూపములు సయితము ప్రాథవ్యాకరణశబ్దపరిచ్ఛేదమునందలి ౫౧-౫౨-౫౩-౫౪-౫౫ సూత్రములచే సాధింపబడినవి. (విస్తర 11)

సంబంధియైయున్నను దీనికి “కీళ్ళ”చుట్టమునకువలె నల్పాష్టమును గ్రహించుట యుక్తము. తెల్లునందును గతివయాధ్యకమగు కొన్ని శబ్ద మల్పాష్టకమగు కొంతశబ్దము నుండి సాధింపబడునేకాని కింశబ్దరూపంధియగు ‘ఎంత’ శబ్దమునుండి సాధింపబడదు “ఒక+అంత = ఒకింత = కొంత” అనుకీతిని సాధింపబడును. (ప్రాథ. శబ్ద, ౫౧ సూ.) ఒకశబ్ద మల్పాష్టకము. (ప్రాథ. శబ్ద, ౫౨ సూ.).

విస్తర 11 ౨౧3 విష:—ఈసందర్భమునఁ ప్రాథవ్యాకర్త గు విన క్రియ సరియైనట్లు కన్పట్టదు. ‘అంత - ఇంత - ఎంత - కొంత’ అనుశబ్దములు పరిమాణాధ్యకములెకాక “కీయదర్థాదికా శ్చష్టాః । భవన్త్యర్థవిశేషదాః” అని నభిప్రాయపచనము చొప్పున నర్థవిశేషబోధకములును నగుచున్నవి. కావుననే “అంతా”దులకును నన్నాదులకును స్థస్థుర్భావములలో భేదము కన్పట్టుచున్నది. అట్లే “అంతవారు” మున్నగు వానికిని “అందఱు” మున్నగువానికిని స్థస్థస్థూర్తిలో భేదము భాసిల్లుచున్నది. మ.... అంత సేనీయును బళ్ళాత్తాపముం బొందనో । పర వారెన్నఁడు. (ఉద్యో. 3 ఆ. 3౬.) ఉ.....సంజయుతోడ నాడినట్లుంతుకు నోపు మీకుఁ దెలియందగు ఖండవ దాహ మాదిగా.” (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౬౪.) క. ఇంతలు పుట్టినచోటను..... । శాంతేయాగ్రజః డాలము । పాంతం బోనొల్లఁ డనుము. (ఉద్యో. ౧ ఆ. 3౭౫.) ఉ. అంతలుసేనీ పోనడఁచి..... (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౦౧.) “నిను నంతవాఁడు-నీయంతవాఁడు - రాజనంతవాఁడు-(ను) ఒకనాఁ డింద్రునియంతవేలుపు-అటుదగునే సురేశ్వరుని యంతటివానికి - అలరఁజెసితి నిషధరాజంతవాని - ఇత్యాదికవీనాం వచనమ్” (ఆహా. 3౬3 పు.) వైవానిలో “అంతా”దులచోట “అన్నా”దులను నిల్పిన నర్థభంగమే యగునుగదా. ఇట్లే ‘అందఱు’ మున్నగుచోటల నంత

సంస్కృతభాషలోని ప్రశ్నార్థకమగు కింశబ్దము నర్థమందును, దచ్చబృచంబం ధార్థమును బోధించుచున్నబృచము నర్థమందును దెల్లన 'ఏ' శబ్దముమాత్రమే వాడఁ బడును. రెండిటికిని బ్రత్యేకముగా రెండుపర్యాయశబ్దములు లేవు. ఇమేకియన్తః = వీరెందఱు? ఇందుఁ బ్రశ్నార్థము. ఎందఱు విద్వాంసులలో యందఱును వృద్ధులే. ఇందుఁ దచ్చబృచంబంధియచ్చబృధార్థము. ఇట్లుగుటచేతనే యిది కియద్యావదర్థక మనఁబడెను.

అన్ని శబ్దమువలెనే 'ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని' శబ్దములును నాపవిభక్తికములు. ఇన్నిటిన్ - ఇన్నింటిన్ - ఎన్నిటిన్ - ఎన్నింటిన్ - కొన్నిటిన్ - కొన్నింటిన్. మొ. (బా. ఆచ్ఛి. ౩౧-౩౨ సూ.). ఇందఱు మున్నగువానికిఁ బ్రయోగములు:—క. ఇమ్ము ద్దియ నర్జునునకు | నిష్ఠాపని బంధుజనుల కిందఱకుఁ గడున్ | సమృతము. (విరా. ౫ ఆ. ౩౫౯.) చ. వెఱచితిరేని నిల్వఁ డొకవీరున కొక్కడ చాలుఁగక యెందఱు వలయున్. (విరా. ౪ ఆ. ౨౦౧.) గీ. ఎన్నిశరముల నభిమన్యుఁ డేసెఁ దమ్ముఁదారు నన్నియ శరములఁదఱిమి.....(భీష్మ. ౨ ఆ. ౩౧౫.) మ. మును నీవెన్నితి విక్ర మాఘ్యులని మమ్ము గొందఱన్...(ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౯౪.)

వారు మున్నగునవి నిల్చిన వాక్యార్థము నిర్వహింపబడదు గదా. 'ఆ-ఈ-ఏ' మున్నగువానినుండియే సర్వతావదర్థాద్యర్థవిశేషములం దాయాకార్యములు జరుగు నని ప్రక్రియను గల్పించుట యుక్తము. ఇట్లే 'ఇంత - ఎంత' అనుశబ్దములకు "ఈ+ అంత = ఇంత - ఏ+అంత = ఎంత" అని ప్రాథమ్యాకరణమునఁ జూపఁబడిన ప్రక్రి యయు సరికాదు. ఆ-శబ్దమునుండి యంతశబ్ద మేర్పడినట్లే 'ఈ-ఏ' శబ్దములనుండి 'ఇంత - ఎంత' శబ్దము లేర్పడెననుట యుక్తము. "ఈ-ఏ-ఒకశబ్దములకంటెం బరంబు లయిన యంతశబ్దము నకారమునకు లోపంబగు. అగుచో నీ-యేల దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును ఒకకు వర్ణవ్యత్యయసంహితలు నగు. ఇంత-ఎంత - కొంత" (ప్రాథ. శబ్ద. ౫౧ సూ.) ఈసూత్రమున "ఒక+అంత = కొంత" అనుప్రక్రియను జూపియుఁ బ్రాథమ్యాకర్త తనశబ్దరత్నాకరమున "కొంత, వై. స. (కొంచెము+అంత) ఇంచుక కొలఁది" అని యిట్లు చూపుట వింతయైయున్నది. సూ. రా. నిఘంటుకర్తలును దీనినె తమకోశమున నెక్కించిరి. అరయ నరయ నిందుఁ బ్రాథమ్యాకరణప్రక్రియయే యుక్తతరమని తొందఱిని "ఏక - త్రి (ఇహ్+కన్).....కేవలే - ముఖ్యే... ఆల్పేష" (శబ్దస్తో.).

త్వమున 'పెక్కురు' మున్నగు రీతిని నిత్యబహువచనాంతములుగ నుదాహరింపఁ బడెను. అమహాత్వమున 'పలు' శబ్దమునకు వ్యస్తప్రయోగమేలేదు. పెక్కుశబ్దము నకు 'పెక్కులు' అనుబహువచన రూపమును గలదని సూరిగారే వచించిరి. పలుశబ్దము మహాత్వమున సర్వనామ మని వ్రాసి యమహాత్వమున నట్లు శ-ర. కర్తవ్రాయ కుండుట చింత్యము. "పలుగురు - దే - స - బ - అనేకులు" "పలు - దే..... విణ - అనేకము. (దీని కీయర్థమున నేకవచనమున వ్యస్తముగా ప్రయోగము లేదు)" (శ-ర.)

ప్రయోగములు:—క. అలయక యేండ్లు గడుం బెక్కులుజీవించుట నరగలు గుటయుం దగువృద్ధులలక్షణమే. (ఆర. ౩ ఆ. ౨౪౮.) నీ..... పెక్కులయ్యుం గుక్కలిభకుంభదశనమహిష్ట.....హరిమోద... (సభా. ౨ ఆ. ౩౮.) ఉ. పెల్లునఁ గూలు తజ్జలము పెక్కున నొక్కట నమ్మహానలంబెల్లను నాటిపోవు.. (ఆర. ౪ ఆ. ౨౪౭.) 'పెక్కునన్ = అధిక్యముచేత' దీనిచే నిది యనౌపవిభక్తికాంతము నైతము కానోపు ననవలసియున్నది. కాని యిట "పెక్కువన్" అని కవిప్రయుక్తమేమో? "ఉ. పెనంగిరి బాహుశౌర్యముల్ ద్రాసునఁ దూపవచ్చు ననఁ దక్కున పెక్కువ లేక యిద్దఱున్" అని పెక్కువశబ్దమును బ్రసిద్ధమే. పలుపెక్కుశబ్దములు బహ్వర్థ కములైనను వెనుక వివరించినరీతిని (౨౧౧ II విష.) సంఖ్యావాచకసమాహవాచక స్థలములందువలెనే వీని విశేష్యములును నేకవచనాంతములు నైతము కానోపును. మ...మాఱుదెసల్ గైకొనుచున్ గడంగి పలుమాటున్ దాఁకుచున్. (శల్య. ౨౪. ౨౫౯ ప.) పల్తునియలు (ద్రోణ. ౪ ఆ. శ. ర.) చ. పెలుకుఱ బెక్కుభంగి విలపించె. (భాస్కర. యుద్ధ. ౧౩౮౮ ప.) గీ. ఆననే పలుతెఱఁగుల తేనియలును. (కర్ణ. ౩ ఆ. ౨౧౬.) క. పలువగ తురగముల మహాబలచిత్రప్రాణి దోలి. (హ. న. ౧౪. ౧౮ ప.) "(హరిశ్చం) పలుపగతుర = అనేకులగుశత్రులయొక్క, గములన్ = సమాహములను, (నల) పలువగ = పెక్కువిధముల, తురగములన్ = గుఱ్ఱములను." అని యర్థము. క. ఆదెసఁ బెక్కుండు వారినిందఱ విడువర్. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౩౮.) క. నరకశిశు పాలురాదిగి.....పల్వూర వధియింపఁగ (ఆర. ౧౪. ౧౨౮.) చ. ప్రకటబలాఘ్య లొక్కటఁ దిరంబయి పల్వూరు వీఁక (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౫.) తే-గీ. విన యోధులు పెక్కుండు రఖలదిశల..... (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౧౧౭ ప.) వెనుక నుదాహరించిన పినవీరభద్రునిప్రయోగముచొప్పున (౨౧౨ విష.) 'అందఱు' మున్నగుస్థలములు నాల్గింటియందే 'ఇ'త్వము కన్పట్టుచున్నది. ఉ. అందఱిన్ - అందఱిచేన్ - ఇందఱిన్ -

ఎందఱిన్ - కొందఱిన్. తక్కినయెడల 'అ'త్వమే కన్పట్టుచున్నది. (విస్తర.) ఆ.వె. రాజనోద్దం బలువురకు సంకటముగాఁగ. (విరా. ౧ ఆ ౧౨౬ ప.) చ.....కృష్ణ రేవతీరమణులు దాటి రయ్యిరువురన్. (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౨౭౮.)

భవేత్తదాదిశబ్దే వోఃఁజుదాదిస్త్యైవే శ్చచోత్. జః
స్థానేరు రత్రస్యా! త్వచి దత్వం భవేల్లులే. (వికృ. అజం. 3౪ కా. అహో. 3౦౮ పు.)

లుల యోస్తథా పుంసీరు రౌ స్త్వతౌ. (వికృ. అజం.

నన్నయాభర్ష. ౫౨ కారి. అహో. 3౨౯ పు.)

౨౧గి విషయము. కేహించిద్ ర్వస్తశబ్దానాంతథా డున్ వారు రౌ స్త్వ
తౌ. (వికృ. అజం. ౫3 కా. అహో. 3౩౫.)

తయో శ్చసాదా రేమాత్రాక్షదతోః ప్రాయశోఽత్ర
ఇత్. (వికృ. అజం. 3౬ కా. అహో. 3౧౦ పు.)

కల్ప. ౨౧గి విషయము:—అధర్వణకారిక లహోబలపండితీయమునుండియే లభించిన వగుటంజేసి వానిని యథాస్థితముగాఁ గవి శిరోభూషణమునుండి గ్రహించుటయే యుచితము. అట్లయినను నీకారికలు సరిగా నర్థముచేసికొనఁజాలక కొందఱు లేఖకజీకారాదులు కొన్నిచోట్లఁ బ్రామాదికపాఠములను జూనికొన ట్లగపడుచున్నది. అట్లగుటంజేసి యిట “శబ్దభోక్త” అనుచో “శబ్దేవా” అనియు, “శసాదానే” అనుచో “శసాదారే” అనియు నధర్వణప్రయుక్తము లయియుండునని తోచి యట్లు సవరించితిని. గాణపతవివరణకర్త యట్లుచేయక వ్రాదాగమమును వేటుగ సూత్రిం

విస్తర. ౨౧౪ విషయము:—“నర్వనామంబులకు మహద్బహువచనమునం దటచుగ లుల లకు రు ర లగు” (ప్రాథ. శబ్ద. ౮౬.) “రు ర వర్ణకంబులు పరంబులగు నపుడు కొన్నిటికి నిత్యముగాను గొన్నిటికి వైకల్పికముగాను బిందుపూర్వక డకారంబు పూర్వార్థగమంబగు” (ప్రాథ. శబ్ద. ౯౩ సూ.) “బిందుపూర్వక డకారంబు పరంబగుచోఁ దుది యిత్వోత్వంబుల కత్వంబగు” (ప్రాథ. శబ్ద. ౯౪ సూ.) పెక్కు+రు = పెక్కు+ండ్+రు = పెక్కు+ండ్+రు = పెక్కుండు. బిందుపూర్వక డకారము రాని పక్షమున ‘పెక్కురు’ అనియే నిల్పును. “పలుశబ్దంబునకు రు ర లు పరంబులగు నపుడు ‘గు’ వర్ణంబును వలయుచో మీఁద బిందుపూర్వక డకారంబును విభాషనగు” (ప్రాథ. శబ్ద. ౯౬.) పలుగురు - పలుగుండు. ప్రాథ - శబ్ద - ౯౦ సూత్రములోని “తటచుగన్” అనుదానిచేత ‘ఇరుగురన్’ అనుదానియందువలెనే ఇత్వము రాదు. ఉ. పలుగురన్ - పెక్కురన్.

856 "అ.ఈ.సీ" శబ్దములకు వకారము పూర్వార్థమగును [౨౦౫ వి. కల్ప.]

చెను. (గాణ. అచ్చి. ౧౨౮ సూ.) కవిజనమండనకర్త "తదిదమో ర్వత్" అను
 వైకృతచంద్రికాసూత్రముచే వకారాగమము నసంగతముగఁ గల్పించెను. (ఎప్పటి
 వైకృతచంద్రిక ? ఎప్పటికారికాచలి ?) తదాదిశబ్దే = ఆ ఈ ఏ శబ్దములందు, వః =
 వకారము పూర్వార్థమగును. డుజాదిస్తుభజేత్ = డుజ్ - ని-మున్నగునవి రా
 మాదిశబ్దములకువలెనే వచ్చును. ఉత్ = మహతోత్త ఉ ద్విభక్తా వితిసూత్రముచే
 వచ్చు 'ఉ'కారాదేశము, నచ=కానేరదు. ఉదా:— వ్+అ+డుజ్=వాడు, వ్+ఈ+
 డుజ్ = వీడు, వ్+ఏ+డుజ్ = వేడు. 'వా' మున్నగుచోట్ల "నచదేశ్యపదే"
 అనుచొప్పున హ్రస్వము రాదు. ఉ త్త్వనిషేధము "అతడు-ఇతడు" మున్నగుచోట్ల
 కని యెఱుంగునది. వానిన్ - వానిచేతన్ - వారు. వీనిన్ - వీనిచేతన్ - వీరు.
 వేనిన్ - వేనిచేతన్ - వేరు మున్నగురీతి నంతటను వీనికి వకారపూర్వార్థమమును
 గ్రహింపవలెను.

లు ల యో స్తథాపుసీ త్యాదికిని, తయోశ్శసాదావిత్యాదికిని ౧౯౨
 విషయమున వ్యాఖ్య చేయబడెను. "కేహంచిద్ ర్వస్తే త్యాదికి ౧౯౩ విషయమున
 వ్యాఖ్య చేయబడెను. అత్ర = ఈ తదాదిశబ్దములసందర్భమున జసఃస్థానే = ప్రథ
 మాబహువచన లు ప్రత్యయముచోట, రుః స్థాత్ = రువర్ణక మాదేశమగును.
 క్వచిత్ = అరుదుగా, లులే=లు ల పరకత్వమున, అత్వం భ వేత్=రువర్ణాగమమును
 రువర్ణముయొక్క 'ఉ' కారమునకు, 'అ' త్వాదేశమునగును. 'లులే' అనెడి రువర్ణ
 పరకత్వమునందలి 'అ'త్వవిధాన సామర్థ్యముచే ద్వితీయాది బహువచనములందును
 రువర్ణమునకుఁ బూర్వమున రువర్ణము నిల్పుటయు దానియుత్వమున కత్వ మగు
 టయు సంభవించునని యెఱుంగునది. "లు ల యో స్తథా పుసీ రు రా స్తృతా"
 అనుచొప్పుననే లుప్రత్యయస్థానమున రువర్ణనూదేశ మగుచుండఁగాఁ బైనిప్రాసిన
 విశేషవిషయములను విధించుటకే "జసః స్థానే రు ర త్రే"తికారిక మరల వచింపఁ
 బడెనని యెఱుంగునది. ఉదా:—లు ల యో స్తథాపుసీతి సూత్రముచేత లు ల
 లచో రు ర లు రాఁగా 'వారు-వీరు-వేరు'=(ఎవ్వారు)అని యేర్పడును పిదప తయో
 శ్శసాదావిత్యాది సూత్రముచే 'ఇ'త్వము రాఁగా వారిన్ - వీరిన్ - వేరిన్ - వారి
 చేన్-వీరిచేన్-వేరిచేన్. మొ. 'గారు' శబ్దము వారు శబ్దపరిణామమే. మామగారిన్ -
 అత్తగారిన్. మొ. కేహంచిదిత్యాదిసూత్రముచే బిందుపూర్వక డువర్ణాగమము.
 సుల్లోపమును బాక్షికముగ రాఁగా వాండురు - వాండు - వాండురన్ - వాం
 డ్రన్ - వాండురచేన్ - వాండ్రచేన్ - వీండురు - వీండు - వీండురన్ - వీం
 డ్రన్ - వీండ్రచేన్. మొ. జసఃస్థానే రు ర త్రేత్యాదికారికచే వారలు - వీరలు -

వారలక్ - వీరలక్ - వారలచక్ - వీరలచక్మున్నగునవి సిద్ధించును (విస్తర I)
'వీరలు' అను రూపమును బ్రయోగదృష్టమైయున్నది.

సంబంధే క్షవిదర్థ స్యాదరూపనే విలక్షణః (విశ్వ. సంధి.

తత్పరము. ౨౬ కారి. ఆహా. ౨౨౪-౩౮౬ పు.)

౨౦౧ విషయము. అద్విత్యంచ భవే ద్ద్విత్యం దీప్తో హ్రస్వశ్చ కేషుచిన్
(విశ్వ. అజం. ౩౩ కా. ఆహా. ౩౧౦ పు.)

కల్ప. ౨౦౧ విషయము:—సంబంధేక్షవిదిత్యాదికాశిక వ్యాఖ్యాతము. (౯౩ విషయము).
తచ్ఛబ్దార్థకమగు 'అ' అనునాచ్చికశబ్దము విశేషణములకు విశేషణాపాదనమా
త్రాప్తమున ననుక్రయము క్రమగుట యాంధ్రభాషాసంప్రదాయము. ఈవిషయ
మును “వాచాసంబోధనాదికే” అను నధర్వణసూత్రమును “శబ్దాత్త
చ్ఛబ్దాతః” అను చింతామణిసూత్రమును వ్యక్తపఱచుచున్నది. చదివినది -
చేయునది - చేసెడిది - చిన్నది - పెద్దది - తెల్లది - చిన్నదాన - పెద్దదానపు
ఇట్టిచోటులందలి తచ్ఛబ్ద మాయావిశేషణములకు విభక్తియోగ యోగ్యత

విస్తర. I ౨౦౧ విషయము:—సూరి యిట్టి తదాదిశబ్దరూపసాధనప్రక్రియను
జాపక తదాదిశబ్దపు సిద్ధరూపములను నిపాతరూపమునఁ జూపఁగాఁ ద్రిలింగలక్షణ
శేషమున నిమగ్ధర్వణప్రక్రియ సంగ్రహింపఁబడెను:—“ఆ-ఈ శబ్దములకును ఏ శబ్ద
మునకును మహదర్థంబున నన్నివిభక్తులయందును వకారంబు నిత్యముగాను వైకల్పి
కముగాను, అమహదర్థంబునం ప్రథమేతరవిభక్తులయందు వచనవ్యయంబున గ్రమం
బున దకార వకారంబులు నిత్యముగాను బూర్వాగ్రమంబులగు” (ప్రాశ్. శబ్ద.
౫౩ సూ.) “సర్వనామంబులకు మహదర్థంబునం పఱచుగ లు ల లకు దు ర లగు”
(ప్రాశ్. శబ్ద. ౮౬ సూ.) “ద్వితీయామలం దసంయుక్త రవర్ణంబు నత్యంబున కిత్యంబు
తఱచుగ నగు” (ప్రాశ్. శబ్ద. ౯౦ సూ.) “రురవర్ణంబులు పరంబులగునపుడు గొన్ని
టికి నిత్యముగాను (౧౯౩ విషయము) గొన్నిటికి వైకల్పికముగాను బిందుపూర్వక డకా
రంబు పూర్వాగ్రమంబగు” (ప్రాశ్. శబ్ద. ౯౩ సూ.) “దేశ్యంబునం గొన్నియెడల
మహాన్తహత్యర్థకబహువచనాంతనామంబులవై మరల బహువచనప్రత్యయంబులు
చూపట్టెను. అచ్చో వారు - వీరు - మీరు శబ్దంబుల యంతోఽధికారంబున కకారం
బగు” (ప్రాశ్. శబ్ద. ౮౮ సూ.) (ఈసూత్రము చాలవఱకుఁ బ్రయోగవిరుద్ధమని
నిరసింపఁబడినది. (౨౦౪ విషయము దీని విస్తర III ౨౦౪ విషయము) ముందు వివరింపఁబోవు
తదాదుల “అమహత్” ప్రక్రియకూడ నిటఁ గొంత సంగ్రహింపఁబడినది. (విస్తర II
౨౦౫ విషయము)

ననగా విధేయతనుమాత్రమే యాకలించుచున్నదిగదా. అట్లే ప్రయోగ ప్రసిద్ధినిజుట్టి 'ఆ'శబ్దము త్రీకసర్వనామవిశేషణముల కనుప్రయుక్తమగుటయు నందు ముఖ్యముగా 'ఏ' అను యత్కిమర్థకమున కనుప్రయుక్తమగుటయు సంగీకరింపవలసి యున్నది. ఉదా:—ఆయది = అది - ఆదానిన్ = దానిన్, ఈయది = ఇది - ఈదానిన్ = దీనిన్; ఏయది = ఏది - ఎద్దానిన్ = దేనిన్. ఇట్లు మూడిటియందును నరు హత్వమున వెలసియున్న యీపద్ధతి మహత్వమునందు నైతము 'ఏ' శబ్దమునకుఁ బ్రసిద్ధమైయున్నది. ఏవాడు = వేడు - ఏవానిన్ = వేనిన్. మొ.

అద్విత్యుపిత్వాది:—ఈకారిక ౮౮ I విషయమున వ్యాఖ్యాతము. దాని నిట వేటువిధమగు సూత్రముగ నావృత్తిచేసికొనవలయును. అద్విత్యుచ = ద్విత్యము లేనిదియు, ద్విత్యమే = ద్విత్యమునుబొందును. అట్టియెడల, దీర్ఘశ్చ = ముందటి దీర్ఘముసముతము, హ్రస్వః=హ్రస్వము, కుత్రచిత్ = కొన్నియెడల, భవేత్=అగును. చకారముచే ద్విత్యపూర్వము కానిదానికిని నొకప్పుడు హ్రస్వము కలుట గలదని వ్యాఖ్యచేసికొనవలయును. ఉదా:—ఆ+ది = అద్ది, ఈ+ది=ఇద్ది - ఏ+ది = ఎద్ది. ఏ+వాడు=ఎవ్వాడు. 'ఏవాడు-ఏవానిన్' మున్నగువానికిఁ గవి వ్యవహారముకలదు. "అది-ఈది" అనువానికిఁ గవి వ్యవహారము లేదు. 'ఏది' అనుదానికిఁ గవి వ్యవహారము గలదు. "ఎవ్వాడు" అనుదానిలోని 'వా' అనుదానిదీర్ఘము ద్విత్యపరకము కాకున్నను దైనివ్రాసెరీతిని సూత్రములోని చకారమహిమచే హ్రస్వమై వెలయు చున్నదని యెఱుంగునది. ఉదా:—ఎవ్వాడు. వైనుదాహరించిన యన్నిటిలోని ద్విత్యములలోను నొకహల్లు "అన్యత్రాపి భవేదైక్య"మను (౨౧౦IV విష.) సూత్రము చొప్పున వైకల్పికముగ లోపింపఁగా "అది - ఇది - ఎది - ఎవడు" మున్నగు కవి ప్రయోగప్రసిద్ధరూపములు సిద్ధించుచున్నవి. ఈరీతినె "ఎవాడు" అని గ్రహింప వచ్చునా యని శంకింపరాదు. అట్టిది కవిప్రయోగసమ్మతముకాదు. ఇట్లే "క్వచిదన్యస్య చాద్యస్య" (౨౧౦ VI విష.) అను కారికచొప్పున 'వేడు' వేనిన్ వేరు మున్నగువానియందు నాద్యక్షరలోపము గల్గఁగా "ఏడు - ఏనిన్ - ఏరు" అను ప్రయోగదృష్టరూపములు సిద్ధించుచున్నవి. "ఆయది - ఈయది - ఏయది - ఏవాడు - ఆదానిని-ఈదానిని - ఏదానిని" మున్నగుచోటులందు "ఇద మద నేత ద్యత్త చ్చబ్దాదిత్యాది (ఆం. చిం. హలం. ౯ కా.) చింతామణికారికచొప్పుననే "అయ్యది-ఇయ్యది - ఎయ్యది - ఎవ్వాడు - అద్దానిన్ - ఇద్దానిన్ - ఎద్దానిన్" మున్నగు రూపములు సిద్ధించును. (విస్తర II)

విస్తర II ౨౧౫ విష:—మయి యధర్వణప్రదర్శితప్రక్రియను సూరి యుపే

[బా. ఆచ్ఛి. ౨ సూ.] “వేడు=వేడడు” ముచ్చటవానికి ఏకైక యోగములు చాలి

వయినాసాధించిన యాధర్వణహవములలో “వెక్కండుకు - వాండుకు -
 పిండుకు - వేడుకు అనురూపములు సూరిచే సుబాహరింపవలెనని, అందు “వేడుకు
 వేడు - వేనికే, ముచ్చగునవి త్రిలింగలక్షణశేషమున సంగ్రహింపబడెను. ‘వెక్కం
 డుకు - వాండుకు’ అనుచితిరూపములు నన్నయాధర్వణేయవస్తువనియగు మహాకవి
 ప్రయోగారూఢములును సమయమున్నవని యీవక్షకే విప్రులముగః ప్రయోగమున్న
 పూర్వకముగ వివరింపబడెను. (౨౦౪ విష.) ప్రయోగములు:—క.వె, వెక్కంటకి
 బతులు వెక్కండు రగు టిది (ఆది. ౨ ఆ. ౨౫); చ. మున్నవతెనుకొనియున్న
 వెలివాండుకపల్లియె జేరి యయ్యెడన్. (కాంతి. 3 ఆ. ౨౦౪); చ. విడు మడి చాచు
 వల్లభకు పిండుకు గ్రవ్వుట నింతనేసిరే (విరా. 3 ఆ. ౨2 మ. గా. ఆచ్ఛి. ౨ ప.
 ౨౪౨ వ్యాఖ్య ‘పిండుకు’ అని చూపుట సరికాదు.) లే.న. కౌస్త్రలలోన నివ్వ
 దెవ్వారితోడ (భీష్మ. ౧ ఆ. ౧2౯ మ.) స్త్రీలో ముఖ్యులెవ్వారు వైడు కాముః
 డు..... (రామాభ్యు. 2 ఆ. ప్రా. శబ్ద. ౫3 సూ.) వేడి వాడెలో
 మాతోడి బసర మిట్లు (ద్రోణ. ౧ ఆ. 32౪ మ.) క. పాట్లయె వేడి వాడుకు
 (ద్రోణ. 3 ఆ. ౪౬ మ.) ద్విపద. వేడి దయోదానములమానముని వేడి తనా
 ధనవిమలపుణ్యండు (వేడి సుఖీజనవిరుత్తనముడు. వేడి నింతు వేడరత్నముడు.
 (రంగ. ౧౨౨౧-౧౨౨౨ ప. ౧౪౦ పు. యూనివర్సిటీ ముద్రిణము.) సీ. తేలియ
 యాననివానిధంగి.....మానిని గవయనివానిధంగి. (కాంతి. ౧ ఆ. ౬౪ మ.)
 క. దానాధ్యయనాతిథి.....వాని విడిచి..... (కాంతి. ౫ ఆ. ౯ మ.)
 ఆ. వె.....వాడలకుః బసులునేసి మెలగు టిథి: (విరా. ౧ ఆ. ౨౯౨); చి. వా

పింపగాఁ ద్రిలింగలక్షణశేషమున సంగ్రహింపబడెను. “కొన్ని యెడల మహాదధం
 బున ‘నే’ శబ్దంబునకు వాండు వాచును, అమహాదధంబునం ద్రికంబున కది యవులును
 స్వాధ్యంబున నేకవచనబహువచనంబులం గ్రమంబుగ ననుప్రయుక్తంబులగు” (ప్రా. శబ్ద.
 శబ్ద. ౫౪ సూ.) “ఇట నే హ్రస్వంబగు - అగుచో వా దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును
 ద్విత్వంబునకు లోపంబును విభాషనగు” (ప్రా. శబ్ద. ౫౫ సూ.) “ఆ ఈ శబ్దంబు
 లును, ఏ శబ్దమును సమహాదధంబునం బ్రథమావిభక్తి పరంబగునపుడు నిత్యముగాను
 వైకల్పికిముగాను హ్రస్వంబులగును.” (ప్రా. శబ్ద. ౫౬ సూ.) “త్రికంబున కమహాదధం
 బునం బ్రథమైకవచన బహువచనంబులం గ్రమంబుగ వివిచర్ణకంబులగు” (ప్రా. శబ్ద.
 ౫౭ సూ.) హ్రస్వ వ్యస్తత్రికంబుమీఁది వి వులకు ద్విత్వంబునగు..... ఇట్లునుటచే
 ఆయ్యక్షిత్వాదులయందు ద్విత్వంబు కలుగదని యూహింపవలయును. (‘అయ్యద్ది
 మున్నగురిని ద్విత్వము కారాదని తాత్పర్యము.)

300 'గోవాళ్ళు' 'షిని' 'ఘృ' నిర్వహించు ప్రాసగతప్రయోగములేదు [అంగి. వి. కల్ప.]

రలః జూచి కేశవుడు వచ్చినకార్యము నెప్పుడన్న నాక్కొరవనాథుఁ డిట్లనియె... (ఉద్యో. ౧ ఆ. ౬౯.) "గోవాళ్ళు - (భు) వి - బ - (గోవ+వారలు శ-ర.) ౧ యకావనవంతుఁడు.....క. తిమిరంపునయసు గుబ్బల | కొమరాలపు నీకుఁ దగిన గోవాళ్ళ మహిన్ | నెమకొనరాదె (మనుచ. ౪ ఆ. ౮౩.) మ.....ఎఱుకు గోవాళ్ళల్ ప్రసూనాశుగ | (కాశ. ౩ ఆ. ౧౧.)" (సూ. రా. ని.) వ్యాసవారిక మగు "గోవాళ్ళు" అనుశబ్దమునకు గ్రాంథికతావస్థకల్గె నని నేటి విమర్శకు లభి ప్రాయపడుచున్నారు. కాని వైప్రయోగములలో "గోవాండ్రమహిన్ నెమకొ కొనరాదె" అనియు "ఎఱుకు గోవారల్" అనియుఁ గవిప్రయుక్తపాఠము లేమో యని యాలోచింపవలసియున్నది. యతి ప్రాసాదిస్థలనిబద్ధప్రయోగములందు 'భృ' అనురూపము కన్పట్టలేదు. (విస్తర. III)

విస్తర. III అంగి:—వైరితిప్రయోగములకు మూలముగఁ బైయధర్వణ కారికలు వచింపఁబడియుండఁగా వాని నోపికతో సరిపెట్టికొనక యహోబలపండి తాడులు వివిధములగు నపపాఠములను నపవ్యాఖ్యలను వాని కొనరించిరి:—“జసి చాత్ర భవేదేనిరిత్యాహమృదుభాషణః.....ఎయ్యేనియున్ఇత్యా దావప్యార్థ్యర్థక ఏనిశబ్దః.....మృదుభాషణీయం రూపంతు నప్రసిద్ధమ్...” (అహో. ౩౧౧ పు.) “జసి చాత్ర భవేదేసిః” అనుపాఠ మాధర్వణ మని తలంపక (అంగి. విష.) ‘అ’పిశబ్దార్థకమగు నేని శబ్దమును మృదుభాషణపండితుఁడు వచించె ననియు “ఏయడి” అనురితిని “ఎయ్యేని” అనురూప మధర్వణసమృతమనియు నది ప్రసిద్ధముకాదనియు నహోబలపతి వ్రాసెను. ఈసందర్భము సాధారణముగా నర్థము కానిదిగాన నిటఁ దప్పులు తిప్పులుగఁ బడినవి. (నారా. గాణ. ఆచ్చి. ౨౬ ప. ౨౫౯ కా. వైరితినె యున్నవి.)

“అద్విత్వం చ భవేద్ద్విత్వం | ద్విరోహస్యశ్చ కేషుచిత్ఏతత్సూత్రే జైవ అందొలు - ఒక్కొడు - ఒక్కడు ఇత్యత్ర ఓకారస్య హ్రస్వచ్చిర్హా చోటు ఇత్యత్ర హ్రస్వోపి.....” (అహో. ౩౧౦.) ఇచటి యాకవి శిరోభాషణ పంతులతాత్పర్యము జోధపడకున్నది. ‘అందొలు - ఒక్కొడు’ అనువానికి మూల రూపములు, ‘అందొలు - ఒక్కొడు’ అనునవి యని తలంచెనేమో? “అద్విత్వంచ భవేద్ద్విత్వమ్.....ఏతత్సూత్రే జైవ.....గయ్యాళి = గయ్యాళి, ఒయ్యారి = ఒయారి, నూపు = నువ్వు = నుపు, పూపు = పువ్వు = పుపు, నవ్వు = నపు, దవ్వు = ధపు ఇత్యాదీని యాపాణి సామజ్ఞస్యం లభ్యే.” (అహో. ౩౧౦ పు.) వైవానిలోని ద్విత్వములో నొకహల్లు లోపించుట “అన్యత్రాపి భవేదైకమ్.....” (అంగి

[బా. ఆచ్చి. ^౩ సూ.] అధర్వణకారికలకు గవిశరోభూషణాద్యస వ్యాఖ్యలు ౬౮1

IV విష.) అనుసూత్రముచే సిద్ధించుచుండగా నిలు బునర్విధాన మేల? నారాయణీయ గాణపత వివరణములును నీయహోబలవంశితీయమునె యనుసరించినవి. (ప్రక్తి. ౪౨౧ కా. ౨ ప). “నిత్యం లుతా రుతా స్యాతా ముల్లోపో బహుతా డుజామ్. వాండు - పిండు - అల్లుండు - గండుండు ఇత్యాది.” (ఆహో. ౩౨౯ పు.) నిత్యం లు లా విత్యాదికారిక రు ౨ లతోడి రూపాంతరములులేని “విలుకాండు” మున్నగు నిత్యస్థలములందు వర్తిల్లుచుండును. (౧౯౩ విష. కల్ప.) కాని “వారు-వారలు-వాండురు-వాండు - పిరు - పిరలు-పిండురు-పిండు -” మున్నగుపాక్షికస్థలములందు వర్తించునదికాదు. ఇట్టివాని రూపసిద్ధికి “కేహంచిద్ ర్వస్తశబ్దానాం తథే త్యాదికారిక(౧౯౩ విష. కల్ప.) మూలమై యున్నది. నిత్యం లు లా విత్యాదికారికచే గవిజనమండమున “అండు . జవరాండు, కోడండు - చెల్లెండు” అను రూపములు పొరపాటుగా సాధింపబడినవి. ఈయాల్యాదులు “నిత్యం దారాదేశ్య స్యా ల్లోష్టులయో రురౌచ తత్రప్తః” (ఆం.చిం.ఆజం.౧౮ కారి.) అనుచింతామణిచే సాధింపబడుచుండగాఁ బై యధర్వణకారికచే సాధించుట కేవలము పొరపాటు. “కేహంచిద్ ర్వస్త శబ్దానామ్ను” నధర్వణకారికను (౧౯౩ విష. కల్ప.) “కేహంచి ద్వాస్తశబ్దానామ్ను” మార్చి “ఉ+అ = వ+అ స్త = వాస్త” అని వ్యాఖ్యచేసి కవి జనమండనకర్త యక్కారిక “ఎల్ల” మున్నగు నుదంతములచోటను, “పెక్కు” మున్నగు నుదంతములచోటను మాత్రము వర్తించునని సాహసముగను బ్రామాదిక ముగను వ్యాఖ్యచేసెను.

“ఏకత్వేచ బహుత్వేచసంబంధే ది వి వర్ణకాత్రయో శ్వసాదానేమాత్రే ఉదతాః ప్రాయశోఽత్ర ఇత్. వారిది - వారివి - వారిన్ - వీరిన్ - వారిచేతన్ - ఆలిన్ - ఆలి చేత నిత్యాది-వారిమాత్రము - వారిగుణములు - ఆతస్తు - అక్కడివారు - ఇక్కడి వారు - తోడివారు.....ప్రాయోగహణాత్ తోడఁబుట్టువు ఇత్యాదౌ న.” (ఆహో. ౩౧౦ పు.) ఇక్క విశిరోభూషణవ్యాఖ్య మిక్కిలి ప్రామాదికముగ నున్నది. “దిస్స్యా త్సంబంధార్థే”(ఆం.చిం.హలం.౧౦ కారి.) అయదానికి “ఏకత్వేచ బహుత్వేచ సంబంధే ది వి వర్ణకా” అనుపూర్వార్థము సవరణము. ఏకత్వమున ‘ది’ ప్రత్యయమును జింతామణిచెప్పఁగా బహుత్వమున వి వచ్చునని విశ్చితివివేకము సవరించుచున్నది. ఇవి శేషషష్ఠ్యర్థమున వచ్చునవగుటంజేసి ద్వితి-యా-తరవిభక్తులందువలెనె యీషష్ఠి యందును ‘ఇత్వము’ వచ్చుచుగాన “తయోః” అనువానికి దివులను నర్థ మధర్వణాభి ప్రేతమై యుండును. ‘వారియొక్క’ అనురూపము వారిన్-వారిచేతన్. మున్నగు వానివలెనే సిద్ధించునుగాన “దివివర్ణ పరకత్వమున వేఱుగ ‘ఇ’ త్వవిధానమనా

దశ్యంతే త్రదాదిశబ్దాత్ స్యా : దృహుత్వేతు వివర్ణకః ।
దాన్ రీని దైని రమి । వాన్యాది శ్వస ఉచ్యతే । న స్త్రి
యా; షత్తు టాచ్యోశ్చ । దాన స్సంబోధనాదికే ।

ఋన్నూ. (విశ్వ. అజం. 32-3౩ కా. అహో. 3౦౦ పు.)

౨౦౫ I విషయము. అద్విత్వంచ భవేద్విత్వం । దీర్ఘప్రాస్వశ్చ కేమచిత్ .
(విశ్వ. అజం. 32 కా. అహో. 3౦౦ పు.)

సంబంధే క్వచిదర్థః స్యాద సంబంధే విలక్షణః. (విశ్వ. సంధి.
౨౬ కా. అహో. ౨౨౪-3౦౬ పు.)

వశ్యకము. కావుననే తయారిత్యాద్యుత్తరార్థము “ఏకత్వేచ బహుత్వే
చేత్యాదికారితో సంబంధించునది కాదనియు నయ్యది “ఏకత్వేచ భవే
ద్వార్యః” అనుదానితో సంబంధించునదనియు నేను సమన్వయించియున్నాను.
(౧౯౨ విష.). ఇట్లే ‘వారిమాత్రము - వారిగుణములు’ అనుచోట నైతము షష్ఠీ
విభక్తిరూపముచేతనే “ఇ”త్వము సిద్ధించునుగాన, మాత్రశబ్దపరకత్వమునను, సమా
సమందును ‘ఇ’త్వవిధాన మనావశ్యకముగాన ‘సేమాత్రే’ అనునది యధర్వణప్రయు
క్తము కానేరదు. మఱియు “వారిన్ - వారిచేతన్ - వీరిన్” మున్నగుచోట్ల
“ఉ”కారమేలేదు. ఇవి ‘ఉ’కారమున కిత్వమువచ్చు నుదాహృతు లెట్లుగునని యహో
బలపతి తలంచెనో? తెలియకున్నది. ‘వారు - వీరు’ అను ప్రథమాబహువచనముల
పయిని శస్ ప్రభృతులుగాని ‘అమ్’ ప్రభృతులుగాని (విభక్తిప్రత్యయములు) నిలువ
నేరవుగదా. “వ+అ=వా+లన్=వా+రన్” అనుచోటి ‘ర’ అనుదానిమీఁది ‘అ’కార
మికార మగుచున్నది గదా. “అతస్తు-అక్కడివారు ఇక్కడివారు తోడివారు” అని
యుదాహరించెనే! త్రికసమాసకలిత కడ శబ్ద మాపవిభక్తిక మగుటంజేసి “అక్కడి
వారు-ఇక్కడివారు” అనునవి సిద్ధించుచుండఁగా నీయసంగతవిధానమేల? తోడివారు’
అనుచో బా. సంధి. ౪3 సూత్రముచే “ఇ”త్వము వచ్చును. ఇట్టివానికై “తయో
శ్వసాదా” అని కవిశిరోభూషణపాతమై యుండఁగాఁ గవిజనమండన నారాయ
ణీయాదులలో “అమాదా” అని సవరింపఁబడెను. కవిజనమండననారాయణీయ గాణ
పతివివరణము లీసవరణమునుసూత్రము చేసికొని పైయహోబలపండితీయపద్ధతినే
యనుసరించెను. గాణపతివివరణకర్త కొంత వివేకించి యీకారికయర్థము వ్యర్థమని
తలఁచి యిది స్పష్టార్థమని వివరించెను. కవిశిరోభూషణసమన్వయ మిట్లు వ్యర్థత
నాపాదించునదియు నసంగతినీ ఘటించునదియు నగుటచే గ్రాహ్యము కాదయ్యెను.

కల్ప. ౨౦౫ I విష:—ద్యుక్త - తదాదిశబ్దాన్ = 'అది - ఇది - ఏది' అను దివ్యజ్ఞాప్తములగు 'అ-ఈ-ఏ' అనుశబ్దములకుండు బరముగా, బహుత్వేతు = ప్రథమా బహువచనమందు, వివర్ణకఃస్యాత్ = వివర్ణకమగును. ఇట్లు సూత్రపుస్వార్సము చేతనే తదాదిశబ్దములకు బ్రథమైకవచనమందు దిప్రత్యయము విధింపబడుచున్న దనునర్థము లభించుచున్నది. అమి = ద్వితీయైకవచనము వరమగుచుండగా వదాదులకనగా 'అ-ఈ-ఏ' శబ్దములకు వరుసగా, దాని - దీని - దేని - 'దాని - దీని - దేని' అనునది యాదేశము లగుచున్నది. 'అమి' అనునది తృతీయాద్యైకవచనముల కును నుపలక్షణమగుచున్నది. శసః = ద్వితీయాబహువచనమున కనగా (శస్) లప్రత్యయాంతములగు 'అ-ఈ-ఏ' శబ్దములకు, (నన్నయాధర్వణీయమున 'లక్' ద్వి తీయాబహువచనప్రత్యయము.) వాన్యాదిః = వరుసగా 'దాని - దీని - వేని' అను నవి యాదేశములగును. ఇందలి 'శసః' అనునది తృతీయాదిబహువచనములం దా గమముగావచ్చు లకారముతోఁగూడిన "అ-ఈ-ఏ" శబ్దములకు నుపలక్షణమగు చున్నది. ఉదా:—అది - అవి, దానిన్ - వానిన్, దానిచేతన్ - వానిచేతన్; ఇది ఇవి, దీనిన్ - వీనిన్, దీనిచేతన్ - వీనిచేతన్; ఏది - ఏవి, దేనిన్ - వేనిన్ - దేనిచే తన్ - వేనిచేతన్. మొ. 'అ+ది' అనునపుడు "అద్విత్వంచ భవేద్ద్విత్వ" మిత్యాది కారికచే 'అద్ది' అగును. ఇట్లే 'ఈ+ది = ఇద్ది - ఏ+ది = ఎద్ది'అనియు నగును. "అన్య త్రాపి భవేదైక్య మిత్యాదికారికచే (౨౦౦ IV విష.) ద్విత్వములోని యొకమాల్లు లోపింపగా 'అది - ఇది - ఏది' అనునవి యేర్పడును. 'అ-ఈ-ఏ' అనువిశేషణము లకు విధేయతావివక్షచే ననగా విభక్తివివక్షచే 'అది' శబ్దముచేరగా 'అయది - ఈయది - ఏయది' అనురూపములును, వానికి "ఇద మద నేతదిత్యాది" చింతామణి చొప్పునఁ ద్రికసంధిజరుగఁగా "అయ్యది - ఇయ్యది - ఎయ్యది" అనురూపములును సిద్ధించును. 'ఏ+అది' అనుచోట "శబ్దాత్తచ్చబ్దాతః" అనుచింతామణిసూత్రము చొప్పునఁ దచ్చబ్దాకారలోఁము రాఁగా 'ఏది' అనురూపము సిద్ధించును. దీనిచొప్పున లభింపవలసిన 'అది - ఈది' అనురూపములకు బ్రయోగము లేనందున నట్టివి సాధింపరాదు. ఇట్లే ప్రథమాబహువచన 'వి' ప్రత్యయపరకత్వమునందును బ్రక్రియ నడపఁగా "అవి - అవి - అయవి - అయ్యవి, ఇవి - ఇవి - ఈయవి - ఇయ్యవి ఎవి - ఎవి - ఏయవి - ఎయ్యవి - ఏవి." అనురూపములును లభించును. ద్వితీయాదులందును నేకత్వమున "దానిని-అదానిని - అద్దానిని - దీనిని - ఈదానిని - ఇద్దానిని - దేనిని - ఏదానిని - ఎద్దానిని" అనురూపములు సిద్ధించును. బహుత్వము నందును "వేనిని - ఏవానిని - ఎవ్వానిని" అనురూపములు గల్గును. ఇట్లు బహు

264 సర్వనామ మహద్భవచనరూపములై మనాతులకునునగు [అంకి I వి. కల్ప.]

త్వమున “ఈవానిని - ఇవానిని - ఆవానిని - అవానిని” అని ‘ఆ-ఈ’ అనువిశేషణములకును విధేయతావివక్షయందు రూపములు గల్గవచ్చునుగాని సూరి యేలకో వీని నుదాహరింపలేదు. ఇట్లే మహత్త్వమునందును “అవ్వోడు - అవ్వారు - ఇవ్వోడు - ఇవ్వారు” మున్నగువానిని సయితము ప్రయోగాభావముచే గావలయు నుదాహరింపలేదు.

నస్త్రియామిత్యాదిః—‘బహుత్వేతు వివక్షః - వాన్యాది శ్శసీతూచ్యతే’ అను రెండువిషయములును, స్త్రియామ్ = స్త్రీవాచకత్వమందు, న = సిద్ధింపవు. పరిశిష్టన్యాయమున మహద్వాచకకార్యములగు ‘రు’ ప్రభృతులై యగునని యర్థము. ఈసూత్రమునకు లక్షణాశక్తిమహిమచే మహత్వర్థతదాదిశబ్దములకు (సంఖ్యావాచకములకును నని యాదిశబ్దార్థము నెన్నునది,) బహుత్వమున నమహత్కార్యములు రావనియు మహత్కార్యములై వచ్చుననియు నర్థము చేయనగునని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలెను. కాన ‘అది సీత’ అనునట్లు ‘అవి సీతలు’ అనరాదు. ‘వారు సీతలు’ అనవలెను. అట్లే వారిన్ - వారిచేతన్ - వీరి - వీరిచేతన్ - ఎవరు - ఎవరిన్ - ఎవరిచేతన్ - అందఱు - అందఱన్ - అందఱిన్. మున్నగునవెల్ల మహత్వర్థకములు సయిత మగుచున్నవని గ్రహింపవలెను.

అత్తు టాజ్యోశ్చేత్యాది - టాజ్యోశ్చ = తృతీయాసప్తమ్యైకవచనములందు చకారముచే దృతీయాసప్తమిబహువచనములందును, అత్తు=అత్వ మితదాదిశబ్దములకుఁ గల్గును. ఉదాః—దానన్ = దానిచేతను - వానన్ - వానిచేతను. మొ. కాకాక్షన్యాయమున నస్త్రియామ్మనుసూత్ర ముత్తరసూత్రమగు “అత్తు టాజ్యోశ్చ” అనుసూత్రమునందును నన్వయించుచున్నది. అనగా స్త్రీవాచకముల కీవిధి వర్తింపదనుట. ‘దానన్ = ఆస్త్రీయందు, దీనన్ = ఈస్త్రీయందు’ అని ప్రయోగింపరాదని తాత్పర్యము. ఉదాః—దానన్ = దానిచేత దానియందు, వానన్ = వానిచేత వానియందు, దీనన్ = దీనిచేత దీనియందు, వీనన్ = వీనిచేత, వీనియందు, చేనన్ = చేనిచేత, చేనియందు, వేనన్ = వేనిచేత, వేనియందు. మొ. ఔపవిభక్తికములకుఁ దృతీయాసప్తమ్యైకవచనములం దిట్టి యత్వము వచ్చును. దానినిబట్టి యివి యాపవిభక్తికరూపములని భ్రమింపరాదు. ఔపవిభక్తికాత్వము బహుత్వమునరాదు. వీనికి ‘ఇ.టి.తి’ వర్ణములలో నెద్దియు రాదు. ఇట్లవి యాపవిభక్తికములు కాకుండుటచేతనే వీనియత్వము ప్రత్యేకముగా నుపదేశింపఁబడెనని యెఱుంగునది.

‘దానస్సంబోధనాదికే’ అనుదానివ్యాఖ్యః—సంబోధనాదికే=స్త్రీసంబోధనాది ఫలములందు ఏకత్వమున, దానః = దానశబ్దము విశేషణములతుదిని నిల్పును.

ఉదా:—పీచిన్నదాన = పీచిన్నదమదా? ఇట్లే “అత్తమ్యుష్ట వ్యాచ్యాదేకత్వ” ఇత్యాదిచింతామణిచొప్పున యుష్టవచ్చుచేషణములందును దానశబ్దము నిల్పునని యాదిశబ్దముచేత గ్రహించలయును. నీవు చిన్నదానవు - నేను చిన్నదానను. క. దమయంతి యనగం బరగినదానక. (ఆర. ౨ ఆ. ౯౯ ప.) మొ. ఇట్టివిధులచేతను ‘శబ్దాత్తచ్చట్టాతః’ అనువిధిచేతను విశేషణములకుచిని విధేయతావి. క్షయందః వచ్చుజ్జము నిల్పునను నన్నయాభవ్యుల యాశయము వ్యక్తమగుచున్నది. చదివినది. చదివినదానిని, తెల్లది - తెల్లదానిని. మొ. ఉ. కలాచవిభాసికేకభారమ్మన నున్నదాని. (సభా. ౨ ఆ. ౨౪౭.) క. అడవులు నేటులు నవి నీడదసిన యవి మొట్టు. (ఆది. ౩ ఆ. ౪౧.) గీ. కమరీయధర్మాత్మకామమోక్షములకు, సత్యంతసాధనం బైనదాని. చ. భారతవిరులవర్తనానుజ్ఞీర్తనముల నొప్పుదాని విడితం బగుదాని సభాంతరంబులక. కా. వేదాంతవిద్యాయుక్తం బగుదానిఁ జెప్పఁబోడఁగెనె వద్భావతాత్పర్యముక. (ఆది. ౩ ఆ. ౯-౧౦-౧౧.) నన్నయ యిట్టి విధేయవిశేషణములను నింకను మిక్కిలి చిత్రముగ వాడుచుండును. “అయుష్మదం కుండు గురుహితకార్యధురంధరుండయు గురువత్సేనియోగంబునం బొప్పుడ ను రాజు చేవికుండలంబులం బ్రతిగ్రహించి తేరంబూని వనంబులో నొక్కరుండ చనువాఁ జెనుర. ఒక్కవిష్యపురుషుం గని.” (ఆది. ౧ ఆ. ౯౪ ప.) వాక్యమధ్యమునఁ గర్త విధేయవిశేషణరూపమున నిల్పుటచేతు.

ప్రయోగములు:—ఉ. ఎయ్యది జన్మభూమి కుల మెయ్యది యెయ్యది యున్నచోటు వేరెయ్యది. (విరా. ౧ ఆ. ౧౯౦.) క. ఏయది హృద్యమ పూర్వంబేయది యెద్దాని వినిన నెటుకనదుగ్రంబైయుండు. (ఆది. ౧ ఆ. ౩౦ ప.) నిన్నెద్ది గఱపిరి. (ఆది. ౪ ఆ. ౪౩ ప.) క. పెద్దలు పీనతఃబొందిరి. నియమం బెద్ది విధియోగమునను (సభా. ౨ ఆ. ౧౪౧.) ఉ. ఇమ్ముగ సర్వలోకజను లెవ్వని యేని (ఆది. ౧ ఆ. ౭౭.) క. ఇందివేవాడు మగండు (విరా. ౨ ఆ. ౨౪౬.) మ... ఆ త్తరుణీశీల తమత్ర మేకి నసాధ్యంబొట (ఆము. ౪ ఆ. ౩౦.) గీ. ఏనాజ్ఞ నింద్రియ ప్రతతి నడచునట్టి భీమేశ్వరుడు. (భీమ. ౪ ఆ. ౪౩ సూ. రా. ని. ఏని = ఎవ్వని) క. తరుణీ యేరికె జెల్లునె. (కళా. ౧ ఆ. ౭౨ ప.) చ. ఇది మునికన్యయేని. దానిది కలరూ పెటుంగ (ఆది. ౪ ఆ. ౩౦.) క. కనియెను సురకన్యవోని కన్నియ నంతన్. ఉ. దానిశరీరసౌభము దానివిలోలవిలోకనంబులున్ । దానిమనోహరా కృతియు దానిశుచిస్థితవక్త్ర కాంతులున్! దానివిలాసముల్ (ఆది. ౪ ఆ. ౧౭౧-౧౭౨.) తే. గీ. అనిన నలుగాలివాన గోవురు... మనుజుల విపుండు సమధికత్వ భాజనము

866 “బా-సా-వే”వ్యాఖ్య ‘దానన్’ మొ. నవ్యములనుటసరికాదు [౨౦౫ I వి. కల్ప.]

లంఘ్య. (శాంతి. ౧౩. ౭౧ ప.) (నలుగాలివానన్=నాలుగుకాళ్ళుగలపశువులలో.)
చ...వానఃబడ కాత్తరతిన్ నిలు పిచ్చు మోక్షమున్. (శాంతి. ౪ ఆ. ౩౫౪౪.) (వా
నన్=వానియందు) క. వీనం బరసేవ్య మెద్ది వినఁగా వలతున్. (ఆరు. ౪ ఆ. ౨౭౭౭ప.)
క.....ఆతపంబు దూఱదు దీనన్. (ఆర. ౨ ఆ. ౧౦౭౭.) ఉ. ప్రల్లదుఁడైన
యొక్క కులపాంసను చేసినదానఁ దత్కులంబెల్లను..... (ఆది. ౧ ఆ. ౧౨౬.)
క.....దానవిచిత్రాతను రాగప్రాశ్నివచ్చి తనుఁ బైకొనఁగాన్. (రాఘ. ౨ ఆ.
౪౧.) (దానన్+విచిత్రాతనురాగ-రామాయ) (దానవి+చిత్రాతనురాగ - భారతా)
క. కాననము గిరులు నదులును!.....!వానను ధర్మములు సేయవచ్చు నిజేచ్ఛన్.
(ఆరు. ౨ ఆ. ౩౯౫౫ ప.) (విస్తర)

విస్తర ౨౦౫ I విష:—పైరూపసాధనప్రక్రియను “దానన్-దీనన్ - దేనన్-
వానన్ - వీనన్ - వేనన్” అనురూపములను సూరి యుపేక్షింపఁగాఁ ద్రిలింగలక్షణ
శేషకర్త సంగ్రహించికొనెను. “ద్వితీయైకవచనబహువచనంబుల రెంటును నివర్ణం
బగు” (౬౦). “అయ్యది తృతీయాదివిభక్తులు పరంబులగుచో నాగమంబుగానగు.
(౬౧). “అది ఇది యెది యనువానికిఁ దృతీయాసప్తమ్యైకవచనంబులయందు దాన -
దీన - దేన ననియు, వానిబహువచనంబులయందు వాన - వీన - వేన ననియు
రూపంబులగు” (౬౨). (ప్రాథ. శబ్ద.). పైరీతి నధర్వణుఁడు విధించియుండఁగా
నన్నయ తిక్కనలు ప్రయోగించియుండఁగాఁ జేటికావ్యాఖ్యాత యీక్రిందిరీతిని
వ్రాయుట యపరిశీలనమూలకము. “దాన - దీన - దేన.....వాన - వీన - వేన-
అనురూపములను సూరి నిరూపింపమింజేసి.....త్రిలింగలక్షణశేషకర్త వానిని...
చూపించెను. కాని నన్నయాదిప్రాచీనకావ్యములం దట్టిరూపములు గనరామిం
జేసి.....ప్రాచీనప్రయోగసాధనమాత్రప్రవణుండగు సూరి వానిని నిరూ
పింపఁడయ్యె.” (బా. సా. వే. ౨౪౦ పుట.). అనుశాసనకర్త “దానన్” మున్నగు
వానిని బ్రత్యేకముగా సాధింపలేదుగాని కారకపరిచ్ఛేదమున‘చేసి’ శబ్దానుప్రయోగ
సందర్భమున నిట్లు సూత్రించెను. “అమహాత్ములయిన అది-ఇది శబ్దంబుల కాదే
శంబులగు ద్వాని దీని యనువానిమీఁదిచేతను విభక్తికి ‘అను’వర్ణ కాదేశమును, (?)
దానిమీఁద ‘చేసియును’ బహుళముగా నగును. ఉదా:—దాని+అను = దానను
(ఇకారసంధినిత్యము) దానన్-దానిచేతన్.....దానంజేసి.....”(ఆం. భా.
అ. కార. ౩౩ సూ.). ఈరచనలో ‘దానన్ - దీనన్’ అనువాని ప్రత్యేకస్థితి బహుళ
గ్రహణసాధ్యము కాఁబోలును. ‘వానన్-వీనన్’ అనునన్నయ తిక్కన ప్రయుక్తము
‘లేట్లును నిందుసాధ్యములు కావు. ‘దేనన్ - వేనన్’ అనువానికి గవిప్రయోగములు

(ఆర. ౨ ఆ. ౨౬). మహాతీవాచకత్వమున నమహాదేవచనములును మహద్భవచనములును సర్వనామములకుఁ (నేకవచనబహువచనములు) బ్రాయికముగ నగును గాన “అది స్త్రీ, వారు స్త్రీలు.” అనురీతిని రూపములను గ్రహింపవలెను. చ. ఇది మునికన్యయేని.....దానిది కలహాపు. (ఆది. ౪ ఆ. 3౦.). దీని తృతీయా సప్తమీవిభక్తులందు ‘దానన్ - వానన్’ అనురూపములను నమహాత్మ్యంబున గ్రహింపవలయునుగాని మహాతీత్వమున.....నట్టిరూపము లుండవు. ఆధర్వణములగు “వాండురు - వాండురన్ - వాండురచేతన్” మున్నగురూపములు సూరికి సమ్యతములుకావు. అట్టివానియెడల “వాండురు - వాండురక - వాండురచేతక” మున్నగువానిని నేటివారలు నిల్పుదురు. అవి సాధువులు కావు (౨౦౪ విష.). తృతీయాదివిభక్తులందు వానిచేతను - వారి చేతను, దానిచేతను - వానిచేతను మున్నగు రూపముల నూహించుకొనవలయును. ‘ఆదానిని - అద్దానిని’ అనునవి ‘దానిని’ అనుదానికిఁ బర్యాయములుగ వాడఁబడుచున్నట్లు ‘ఆవానిని - ఆ వ్యానిని’ అనునవి ‘వానిని’ అనుదానికిఁ బర్యాయములుగా వాడఁబడునంప్రదాయము లేదని పైసూరి వివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. పరిమాణాద్యర్థవిశేషములందు ‘అంత’ అనియు, నాస్థలమనెడియర్థమున ‘అందు’ అనియు నక్కాల మనునర్థమున ‘అప్పుడు’ అనియు, ‘ఆ’శబ్దసంబంధిరూపములు ప్రసిద్ధము లయియున్నవి. అంత - అంతలు - అంతన్ - అంతకున్ - అంతటన్ - అంతలోన్ - అంతనుండి - మున్నగునవి

నిరంతంబు మిక్కిలి; త్రేజంబు కర్తంబు దీనివిడిచి.....(సఖా. ౨ ఆ. ౨౬౯ ప.) ఈశబ్దము యతిస్థానగతము.

‘ఆ-ఈ - ఏ’శబ్దములు సంస్కృతములోని “తద్, ఇదమ్ - అదన్-ఏతద్, యద్ - కిమ్” అనువానివంటివే యైనను సమాసవిషయమునఁ గొంతభేదము గలదు. “తస్య+పుత్రః = తత్పుత్రః” అని సమాస మేర్పడినట్లు “వానియొక్క+కొడుకు = ఆకొడుకు” అని కానేరదు. ‘వానికొడుకు’ అనియే సమాసరూపమగును. కర్తృధారయసమాసమున “తత్+కులమ్ = తత్కులమ్”మని యగునట్లే “ఆ+కులము = ఆకులము” అని త్రికసమాస మేర్పడును. “పదాద్యంతగతం బాశబ్దం బమహదర్థంబు సమస్తంబు వ్యస్తంబునయి కొన్నియెడల నర్థశూన్యంబగు.” ఉ...అర్చనలుచేసిన పువ్వుల యవ్విధంబునన్” (ఆది. ౮ ఆ. 2౬ ప.) చ. మఱిబావులు నూటిటికంటె నొక్కస| తక్కితు వది మేలు (ఆది. ౪ ఆ. ౯౪ ప.) (ప్రాథ. శబ్ద. ౬3 సూ.) చ...వీని మది చొప్పుది యెట్లొ యెటుంగ నయ్యెడున్ (విరా. ౪ ఆ. ౯౧) క.... రవి ప్రతాప విరహితుఁ డగున్తాకియ (శాంతి. ౪ ఆ. ౪౦2 ప.).

చినట్టి వాగ్ల యదిగో (కళా. ౮ ఆ. ౧౩౮) రూ. అదిగో. సీ. రామానుజం డడిగో మహాయతిరాజా | నాయకుం డనంగ నున్నాడు వెలసి (పర. ౫ ఆ.)” (శ-ర). ఇదిగో - దే - ద్ర - (ఇది+కొమ్ము) చూపుటను దెలిపెడిని. (రూ. ఇదిగో) క.... పూజోడి యొరసికొని చనఁ గాఁ బయ్యెదయొడిసిపట్టెఁ గనుఁగొంటె చెలీ | లే బొన్నను బలిరా యిది | గోబురుషాహ్వయము నిలుపుకొనుసమయంబున్. (కళా. ౧ ఆ. ౩౫ ప.)” (శ-ర). ఈకళాపూర్ణోదయ ప్రాసస్థలప్రయోగమే ‘అదిగో - ఇదిగో’ అనునవి ద్రుతాంతావ్యయములని ‘ద్ర’ అనుగుణుతో శబ్దరత్నాకరకర్త వ్రాయు టకుఁ బ్రమాణము. కాని యిట్టియెడల “ఇది+కొమ్ము” అని పదచ్ఛేదము చూపుట సరికాదు. కొమ్ముశబ్దమును దానిరూపాంతరమగు ‘కో’ శబ్దమును గళలగుటంజేసి ‘అదిగో - ఇదిగో’ మున్నగునవి కళలనక తీరదు. ఈ పదచ్ఛేదమును మహాకవి సమ్యతమే యైయున్నది. గీ. మనసు మ్రుచ్చిలిచొచ్చిన మత్తికాడు | వీడు గొమ్మని చేసాచి వెలది యపుడు (ఉ. హరి. ౫ ఆ. ౧౪౮ ప.) ఇందు స్వరపరకత్వమున “కొమ్ము” అనురూపము నందినను ‘వీడుగో’ అనియే కవ్యభిప్రేతప్రయోగమనియు నది కళయే యనియు నిశ్చయింపవచ్చును. “వీడుగో+అని = వీడు గొమ్మని” అని సంధివిధులచే నగును. (౧౦౯ విష.) ఈప్రయోగమునకు సంవాదముగా నీక్రింది ప్రాసస్థలఘటితప్రయోగమును దీనికళాత్వమును నిర్వహించుచున్నది. క....ఈకుధ రేంద్రము లోకా | లోకపు బల్లోడదట్టిలో నికటాద్రుల్ | మేకులుగా మెఱయుచు నది | గో కానఁగఁబడియొఁ దెల్లఁ గొల్లెన భంగిన్ (వరాహ. ౬ ఆ. ౮౪ సూరా. ని.) ఇందు సరళాదేశాభావము ప్రాసస్థాననిబద్ధము. ఇంకొకవింత. శబ్దరత్నాకరమందే “గో - గో” శబ్దములు కళలగు నవ్యయములుగఁ జూపఁబడినవి. “గో - దే - అవ్య - చూపుటయందువచ్చును. అదిగో - ఇదిగో మొ.” “గో - దే - అవ్య - చూపుట యందువచ్చును. అదిగో - ఇదిగో. మొ” (శ-ర). ఇట్లు స్పష్టముగాఁ బూర్వోత్తర సందర్భరాహిత్యము విశదమగుచున్నది. సూ. రా. నిఘంటువున ద్వివిధప్రయోగ ములు చూపఁబడినవి. “అదిగో = అదిగో - అవ్య - ఇది కళగాను ద్రుతప్రకృతికము గానుగూడఁ గనఁబడుచున్నది.” (సూ-రా-ని). ఇట్లే ‘ఇదిగో - ఇదిగో’ శబ్దములయొద్దనుగలదు. “అన్యేద్రుతప్రకృతయః” అను చింతామణిచొప్పునఁ గళాభిన్నత్వము ద్రుతప్రకృతికతాలక్షణమై యుండఁగా నొక్కశబ్దమునందే కళాత్వద్రుతప్రకృతి కత్వములు లేజన్మిమిరములవలె నెలకొనియుండుననుట వైయాకరణసిద్ధాంతవిరుద్ధ మనకతీరదు. కాన “ఇదిగోఁ బురుషాహ్వయము...” అను కవిప్రయోగమునకును బైవైయాకరణసిద్ధాంతమునకును విరోధము లేకుండ ‘ఇదిగోన్’ అనునది శబ్దాంతర

[బా. ఆది, ౨౨ సూ. 'సూ. రా. ని' 'ఇదియో' అను సూక్ష్మశబ్దమనావశ్యకము 371

అంశమునుచే నిర్ణయించుచు ప్రహింకలమును. "ఇది+ఇహం=ఇదిగో"=ఇది ఇహం అనును" లేదా 'ఇది ఇహం+గా' అనునర్థము (నేమిట్టిబంగారు+బంగారుగలగా) క్లృతమును నుబ్బంతమును ప్రత్యక్షకృత ఇహంభావమునా ముత్తరవదముగానున్న కలయికయింపవలయు. "కా + అ = కాననీక. కావున = కాన - ప్రత్యక్షకృతి కము" అనునట్లముందున తెదే 'సూ. రా. ని' చావమునుచే కావమును నిర్ణయించు IV విధున, ౨౨ శబ్దములక్రింది చావించవలయును.

"ఇదియో - (ఇది+అ) = ఇదిగో. మ. ప్రమదాపాదికము: ప్రపూర్ణ మిదియో పద్మాకరం బుచు... ఛార. ఆది. ౬ ఆ. ౧౨౩ వ. ఇదిగో సాకాంతరము" (సూ. రా. ని). "ఇదిగో" అను నర్వాచితశబ్దము నన్నయప్రయుక్తమగుట కేవలము ఇవిశ్వసనీయము గాన "ఇదిగో. సాకాంతరము" అనునది ప్రామాణ్యముకాదు. వాచిశ్వవారిముద్రణమున "ఇదిగో - (యా)" అని సాకాంతరములు చూపబడెను. ఇదికిలింపఁగా "ఇదియా" అనుపాకమే నన్నయప్రయుక్తము కానోపును. "ఇదియో" శబ్ద మిట్టి యర్థము నిచ్చుటకు శక్తమునుగాదు. అట్టిశబ్ద ముప్రతీతవరము. మ. ప్రమదాపాది పయః ప్రపూర్ణ మిదియాః పద్మాకరం బుచుచ | తక్కుమలామోదసుగంధమాకుతము వీక న్దున్నెఱిగించె" (ఆది. ౬-౧౨౩) అను నీపద్యమునఁ బద్మాకర మెదుటలేకుండుటచే "ఇదిగో" అనువానికి బ్రసక్తియేలేదు. ఆసుగంధిమాకుత మీరమీరవర్తి పద్మాకరంబుంధి కానోపునని యర్థము కాన 'ఇది యో' ననుపాకమే నన్నయప్రయుక్తము - 'ఇదియో' అనుసూతనశబ్దకల్పనమునకు బ్రసక్తిలేదు.

❖ ఇ ద మ థ క ము ❖

మ		అ	
బాలవ్యాకరణ వివరణము.	ప్ర. వీడు	ప్ర. ఇది	ఇవి
౨౧౬ విషయము.	వీరు	ఇద్ది	ఇవిద్వి
	వీడు	ఈయది	ఈయవి
	వీరిని	ఇయ్యది	ఇయ్యవి
	వీరలను	దీని	దీనిని
	వీండ్రను	ఈదానిని	వీనిని
		ఇద్దానిని	21
			౨౪

సంజీవని. ౨౧౬ విషయము. ఈరూపములు ౨౧౫ విషయమున నధర్వణకారి కలచే సాధింపబడెను. అధర్వణరూపములలో "వీండురు" అను రూపముమాత్రము సూరిగారికి సమ్యతముకాదు. కాన నుదాహరింపబడలేదు. అట్టిరూపములచోట

నేటివారు “పిండురు” మున్నగురూపములను నిల్పుదురు. ఇవి సరికావనియు పిండురు - పిండురన్ - పిండురచేన్ మున్నగురూపములే నన్నయాధర్వణసమ్మతములును మహాకవిప్రయోగదృష్టములును ననియు నీపఱకు వ్రాసితిని (౨౦౪ విష). సంస్కృతమందలి ‘ఇదమ్-అదన్ - ఏతద్’ అనువానికిఁ బర్యాయము తెనుఁగునందలి ‘ఈ’ శబ్దము. దీనికి - మహత్త్వమున ‘పీడు - పీరు - పీరలు - పిండు’ అను నవియు నమహాతీత్యమున నేకత్వమున ‘ఇది-ఇద్ది-ఈయది-ఇయ్యది’ అనియు మహాతీ బహుత్వమున ‘పీరు - పీరలు’ అనియు, నమహత్త్వమున నేకవచనమున ‘ఇది - ఇద్ది’ మున్నగునవియు బహువచనమున ‘ఇవి - ఇవిద్వి’ మున్నగునవియు నగునని యెఱుంగునది. తృతీయాదివిభక్తులందు మహత్త్వమున వీనిచేతన్ - వీరిచేతన్ మున్నగునవియు మహాతీత్యమున దీనిచేతన్ - వీరిచేతన్ మున్ననవియు నమహత్త్వమున దీనిచేతన్ వీనిచేతన్ మున్నగునవియుఁ గల్గునని యెఱుంగునది. ఇది = ఈస్త్రీ - చ. ఇది మునికన్యయేని.....(ఆది. ౪ ఆ. ౩౦) నామపునర్గ్రహణమున నొకప్పుడు ‘ఈ’ శబ్దపువాడుకయుఁ గలదు. సీ. పురుషున కెందును నిరతంబు మిక్కిలి, తేజంబు కర్తంబు దీనివిడిచి (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౯ ప.). అత్యంతసమీపార్థమున ‘ఈ’ శబ్దమును వాడుట కలదు. (ప్రాధ. సమాస. ౧౧ సూ.). క. ఈయున్న పౌష్య ప్రాళికిఁ | బోయి కడుంబెద్దదవ్వు వోయినయట్లు | త్రాయత.....ఇన్నిదినంబు లేల మనలితి చెపుమా (ఆది. ౧ ఆ. ౧౧. ౭ ప). ‘దీనిని-ఈదానిని - ఇద్దానిని’ అని ద్వితీయా ద్యేకవచనములందు వాడినట్లు బహుత్వమున, ‘ఈవానిని-ఇవ్వానిని’ అని వాడెడి సంప్రదాయములేదనియు ‘పీనిని’ అనిమాత్రమే యమహత్త్వమున వాడవలె ననియు సూరివివరణమునకుఁ దాత్పర్యము నెన్ననగును. పరిమాణాద్యర్థవిశేషములందు ‘ఇంత’ అనునదియు, నీస్థలమనెడియర్థమున ‘ఇందు’ అనునదియు నిక్కాల మనునర్థమున ‘ఇప్పుడు’ అనునదియు ‘ఈ’ శబ్దమును సంబంధించినరూపములని గ్రహింపవలయును (౨౧౧ విష. విస్తర.). “ఇంత - ఇంతలు - ఇంతకున్ - ఇంతటన్ - ఇంతలోన్” మున్నగునవి ‘ఇంత’ శబ్దపువిభక్త్యంతరూపములు. ఇందు - ఇందులన్ - ఇందులకున్ - ఇందుకున్ మున్నగునవి ‘ఇందు’ శబ్దము విభక్త్యంతరూపములు. “ఇప్పుడు - ఇప్పటికిన్ - ఇప్పటినుండి - ఇప్పటన్ మున్నగునవి “ఇప్పుడు” శబ్దపువిభక్త్యంతరూపములు. ౨౧౫ విషయమున వివరింపఁబడినరీతిని జూపుటను దెలుపునపుడు “ఇల్ల - ఇదె - ఇదిగో - ఇదిగో - వీడె - వీరె - వీడుగో - వీరుగో” అనురూపములు “ఈ” శబ్దమును సంబంధించినవినిల్పును. శా. వీడెనా చెప్పె గుంతీసుతమధ్యముండు... (విరా. ౪ ఆ. ౯౫ ప.) క. ఇదె దేహం బిదె యర్థం | బిదె నాపరిజనసమూహ

[వా. అచ్చి, ప్ర. మా.] కొన్నిచోడల (అ. ౧౧) శబ్దము లక్షణ-శబ్దములగును ౨౭౩

విన్నోలో నొక యర్థము..... (అ. ౧౧ క. ౨౪౩ చు.) క..... (అ. ౧౧) బురహా
 హృదయము (శ్లో. ౧ క. ౨౪౩ చు.) నీ చురలు క్రుచ్చిలికొచ్చిన ముక్తికాదు !
 క్రొవ్వు గొప్పది చెయిపొడి నెలది యగుదు (శ్లో. హరి. ౧౧ క. ౧౪౩) మొ.
 “దు. క్రమహాసాదికయస్త్రాక్ష మదియో క్షాకరం బండు.....” (అ. ౬
 క. ౧౪౩ చు.) అనునానిలో ‘ఇదియో’ అనునది ప్రత్యేకమనియు “ఇదియో” అను
 పాదము తవిప్రయుక్తము కానొప్పుననియు నివేదకు విశేషికింపబడెను. (అంగి. ౧౨౩.)
 అనుహ త్వమున దిరిగి ‘వీరవో. వీరవో’ అనునూపములు శృంగీయన క్షమినిభక్తులం
 బగునను నాధ్యక్షణసూత్రమునకు ప్రతిపాదకవి. (అంగి. ౨ విష. వీ. విత్తకము).
 కశబ్దమున ‘ఈ’ శబ్దమునకు గొన్నియెడల నర్థహాస్యమగును. గలదు. విస్తర
 అంగి. ౧౨౩ విషయమున ‘అ’ శబ్దమునకు: ప్రయోగములు కొన్ని చూడబడెను. ఉ.
 తనకుహస్తీపుకం బుద్ధి రాజభానిగాన (అ. ౧౨౩. ౬) తే. గీ. శస్త్ర. అక్షణావహ
 లని సఫలంబులగునె (అ. ౨ క. ౨౦౩ చు.) సీ... ఆ. కె..... అనిన భీష్మకలుకు
 ల్లి క్షకృతాలంబు ! లయకు: జేడినాడు: వాగ్రహించి (శ్లో. ౨ క. ౨౦౩ చు.)
 ఉ... నయనంబులు నేనును గచ్చతత్ఫలం ! బండు: బురంబునకు... (అ. ౧ క.
 ౨౦౩). చ. శ్రవణవిదారణం బయినశబ్దము తా నిష్ఠయేను యొక్కొక్కై (రవమయి
 విన్నె (శ్లో. ౧ క. ౨౦౩) ఉ. ఈనునిపల్లెనుండు తీర్తియేల (అ. ౪ ఆ. ౧౪)
 ‘ఈచందము’ ముచ్చగురీతిని గర్వభారయమున ‘ఈ’ శబ్దమే నిల్పుచు - తత్త్వరూప
 మున “వీనికొడుకు - వీనికొబగు” ముచ్చగురీతిని మట్టిరూపము లొప్పుచుండును.

— య త్త ము క్ష క ము —

		క్ష	
మ		మ	
బాలవ్యాకరణ వివరణము. — ౧౨ విషయము.	ప్ర. ఏడు	ఏరు	ద్వి. ఏనిని — ఏరిని
	ఏవాడు	ఏవారు	ఏవారిని
		ఏవారలు	ఏవారలను
		ఏవాండ్రు	ఏవాండ్రను
	ప్ర. ఎవ్వాడు	ఎవ్వారు	ఎవ్వారిని
		ఎవ్వారలు	ఎవ్వారలను
		ఎవ్వొండ్రు	ఎవ్వొండ్రను
	ఎవ్వడు	ఎవ్వరు	ఎవ్వరిని
	ఎవడు	ఎవ్వొండ్రు	ఎవ్వొండ్రను
		ఎవరు	ఎవరిని
		ఎవొండ్రు	ఎవొండ్రను

అ

ప్ర. ఏది	ఏవి
ఏది	ఏవి
ఎద్ది	ఎవ్వి
ఏయది	ఏయవి
ఎయ్యది	ఎయ్యవి
ద్వి. దేనిని	వేనిని
ఏవానిని	ఏవానిని
ఎద్దానిని	ఎవ్వానిని

సంజీవని. ౨౧౭ విష:—పయివాని రూపసాధనప్రక్రియ యధర్వణునిచే నిరూపితమయ్యెను. (౨౧౫-౨౧౫ I విష.) సంస్కృతములోని యచ్చబ్దము యొక్కయు “కేమ్” శబ్దముయొక్కయు నర్థములం దియ్యది వాడఁబడునుగాన నిది యత్కిమృత మనఁబడుచున్నది. ఉదా:—యచ్చబ్దాథము—ఏయది హృదయము... అది యిష్టము మాకు” (ఆది. ౧ ఆ. ౩౦ ప.) (౨౧౨ విష.). కిమర్థమనఁగాఁ బ్రశ్నార్థము—క.....కురుపాండవులం దెవ్వరు మును గడఁగిరి రణ | మెవ్విధి నూలుకొనిచెల్లె నెఱిఁగింపు తగన్ (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౩౨) ఆధర్వణములగు “వేడు - వేరు, వేనిన్ - వేరిన్” మున్నగురూపములను సూరి యుపేక్షించెను. త్రిలింగ లక్షణశేషమున నివి సోదాహరణముగా సంగ్రహింపఁబడెను. (౨౧౫ విష.) ఆధర్వణములగు “దేనన్ - వేనన్” అను తృతీయాసప్తమ్యర్థకములగు నమహదర్థ కములు నైతము సూరిచే నుపేక్షింపఁబడఁగాఁ ద్రిలింగలక్షణశేషమున సంగ్రహింపఁ బడినవి - కాని - “దేనన్ - వేనన్” అనురూపములకుఁ బ్రయోగములు లభింపలేదు. ఏశబ్దరూపములు నుశబ్దాంతములగుచు “ఎల్లవారును” అనునర్థము నిచ్చును. కొన్నియెడల నుశబ్దప్రయోగము లేకున్నను గాకుస్వరశక్తివిశేషముచేత నైత మట్టి యర్థము వచ్చుటగలదు. ఉ. ఎవ్వరు నట్లపో నెరసు లెన్నక మానరు ప్రాణభర్తలన్. (అముక్త. ౫ ఆ. ౫౬ ప. సూ. రా. ని.) క.....! ఇమ్మహి ధన వంతుఁ డతఁడ యెవ్వరికంటెన్. (ఆర. ౨ ఆ. ౩౪౧ ప.) ఇట్లు నుశబ్దాంతముగు నీయ త్కిమృతశబ్ద మత్యంతాభావమును దెలుపు వ్యతిరేకక్రియకు సహకారియగును. ఉ. ఇట నెవ్వరునులేరు = ఒక్కఁడైనను లేడని యర్థము. ‘ఇ - ఈ’ అనుస్వరము లతోఁగూడిన యత్కిమృతశబ్దము “ఎక్కడ నున్నాఁడు” మున్నగు నర్థవిశేషముల నిచ్చును. కం. పాఠుఁడు వేడి పొదుపుదు.....(ద్రోణ. ౩ ఆ. ౪౬) నీ...ఇంక !

నేమి కర్తృత్వ ? ప్రకృత్యానుకూలమున ? (అ. ౧ అ. ౧౪౪) దిన్నదానిని వెదకు నట్లునును ముందు కేనునకు "కర్తృ మేకకవచమున" అనునట్లును విశేషమునును టచే నిది అర్థముగాను జూపబడెను. (పైపైము)

అ.క.ఉ.శ్రీవిమయా. (అం. చి. హలం. ౧౦ కా. ౧)

అనునది అహా. (౧౦౩) అన్యేష బహువో దేశ్యా. (౧౦౩)

అం. 1 విమయా. అర్థకర్తా. (అ. ౧౦౩. ౧౦౪ కా. ౧ అహా. ౧౦౩)

3౨౩ వు :

కర్తృత్వము. ౨౦౩ + విమః—అ - క - ఉ = 'అ.క.ఉ' అనునది, శ్రీవిమయా = శ్రీత్వమును దెల్పున ప్రత్యయములు - సంకృతమునందల - 'అ - క - ఉ' (హా. ౧౦౩ - హా. ౧౦౪) అనువానినలె నివి యాచ్చిఃశ్రీప్రత్యయములు. 'అ.క.ఉ' అనునది 'ఎ' అనుదానికిని నువలక్షణ మగుచున్నది. అచ్చిఃశ్రీమహాశబ్దములనేకము లేశ్రీప్రత్యయములు తుడిచి కేవలచేత నేర్పడినవె యనియు నట్లుగుటనే యవి శ్రీమము లగుచున్నవనియు నెఱుంగునది.

అన్యేషేత్యాది—అన్యేష = చింతామనే యుపదేశించిన - 'దు - డి - క - చు' మున్నగు కృ త్తతప్రత్యయములెకాక యింకను నితరములైన, బహువో=అనేకము లైన, దేశ్యాః-షర్లకాః = దేశ్యములగు కృ త్తతప్రత్యయములు, అర్థభేదకాః = వివిధములగు నర్థభేదములుగలవి, కవిప్రయోగవృష్టము లగుచున్నవి. అట్టి కృ త్తతములు మున్నందు వివరింపబడును. శ్రీప్రత్యయములును వర్జితములె కాన నీకారికల నిటఁ బ్రదర్శింపవలసెను. ఏకాఢమునకువలెనే యాయత్కిమర్థక శబ్దమునకును పక్షిబహువచనాంతల్యహాసములగు 'ఎవ్వరి - ఎవరి' అనునవి యీశ్రీప్రత్యయములకుఁ బ్రకృతులై నిల్చును. వానివైని - అ - క - ఉ - ఎ - అనునవి నిల్చునపుడు తకారము పూర్వాగమమగును. ఉదాః—ఎవరి+త్+అ = ఎవ్వరిత-ఎవ్వరి+త్+ఇ = ఎవ్వరితి - ఎవ్వరి+త్+ఎ=ఎవ్వరితై - మొ. క్వచిదన్త్యస్య చాన్యసేత్యాదిచే (౨౨౦-౨౨౪ విషయ.) లోపమురాఁగా 'ఎవర్త - ఎవర్తి'

విస్తర. ౨౦౩ విషః—“ఏడేరేదేవిశబ్దంబు లభవిశేషంబునం దీకారాంతంబు లగు. శా. ఏడీ నాబలుమానికంబుల కొటా.....(అచ్చ. రా. అయో.) శా... | వారేరి.సిరిమూటగట్టుకొని పోవంజాలిరే.....(భాగ. ౮ స్కం.) ఉ. ఏది యేదీ యిది చాలఁ గ్రోత (కళా. ౧ ఆ.) ప్రస్వాంతంబులునగు - వాఁడేడి - వారేరి.మొ.” (ప్రథ. శబ్ద. ౮౭ నూ.)

మున్నగురూపములు సిద్ధించును. నామ్మః కవర్ణకః స్యాత్. (ఆం. చిం. హలం. ౧౧ కా.) అనుచోప్పున ఎవర్ణకమున్నగునవి సిద్ధించును. ౨౨౧ విషయమున నిది విఫలముగ వ్రాయబడును.

మహాతివాచ్యంబగునే నేతత్త్వంబున యత్కిమర్థక
బాలవ్యాకరణ శబ్దంబు ఎవ్వరిత - ఎవ్వర్త - ఎవ్వత, ఎవరిత -
వివరణము. ఎవర్త - ఎవత, ఎవ్వరితి - ఎవ్వర్తి - ఎవ్వతి, ఎవరితి - ౭
౨౧౭ II విషయము. ఎవర్తి - ఎవతి, ఎవ్వరితె - ఎవ్వర్తె - ఎవ్వతె, ఎవరితె - ౨౮ సూ
ఎవర్తె - ఎవతె, ఎవ్వర్తక - ఎవ్వతుక, ఎవర్తక -
ఎవతుక, అని యిరువదిరెండురూపంబులు వడయు.

సంజీవని. ౨౧౭ II విషయము:—‘ఎవ్వరిత’ మున్నగువానికి ‘ఏస్త్రీ’ అని యర్థము. ఇట్లు “బి” శబ్దపు మహాతీరూపము లేబడిరెండని సూరి వేటొకపట్టికను జూపెను. (౨౮ సూ.) (౨౨౧ I విషయము). (విస్తర.). ఈ రెండుస్థలములందును మహాతివాచ్యంబగునేని యీరూపములగునని కంఠోక్తముగ సూరిగారు వచించుటంజేసి యత్కిమ

విస్తర. ౨౧౭ II విషయము:—త్రిలింగలక్షణశేషమున నీరూపములకుఁ బ్రక్రియ చూపబడెను:—“తవర్ణకంబు స్త్యర్థకంబగు”. (ప్రాథ. శబ్ద. ౬౪ సూ.). “అయ్యది యేకత్వంబున సమాసగతవృత్తంత యత్కిమర్థకానై వ్యకార్థక శబ్దంబులపై నగు”. (౬౫ సూ.). (యత్కిమర్థక = ఏ. అనై వ్యకార్థక = బి.). ఉ. ‘ఎవ్వరిత - ఎవరిత - ఒక్కరిత - ఒకరిత - ఒక్కొరిత - ఒకొరిత. “దానియత్వంబున కీతై వ్యత్వంబులు పర్యాయంబున నగు. ఆదేశోత్వంబుమీఁది దాని కెత్వంబురాదు” (౬౬ సూ.). ఉ. ఎవ్వరితి - ఎవరితి - ఎవ్వరితె - ఎవరితె - ఒక్కరితి - ఒకరితి - ఒక్కరితె - ఒకరితె - ఒక్కొరితి - ఒకొరితి - ఒక్కొరితె - ఒకొరితె, (ఆదేశోత్వంబునటుచే ‘ఒర్తె’ అని యుండదు ౬౭ సూ.). “రేఫసంయుక్తంబగుచో నొక్కొకశబ్దంబులమీఁది తకారంబున కుత్వంబునగు” (౬౮ సూ.). ఉదా:—(చూ. మీఁదు.). “తవర్ణకంబు పరంబగుచో రేఫంబుమీఁది యిత్తునకు లోపంబు విభాషనగు” (౬౯ సూ.). ఉదా:—ఎవ్వర్త - ఎవర్త; ఎవ్వర్తి - ఎవర్తి; ఎవ్వర్తె - ఎవర్తె; ఒక్కర్త - ఒకర్త; ఒక్కర్తి - ఒకర్తి; ఒక్కర్తు - ఒకర్తు; ఒక్కర్తె - ఒకర్తె; ఒక్కొర్త - ఒకొర్త; ఒక్కొర్తి - ఒకొర్తి; ఒక్కొర్తు - ఒకొర్తు; ఒక్కొర్తె - ఒకొర్తె; “కొన్నియెడల రేఫసంయుక్త తవర్ణకంబు ముంధటి యొక్కాదుల కోత్వం బాదేశం బగు” (౭౦). ఓర్త - ఓర్తి - ఓర్తు. “ఎవ్వరితాదులందలి రివర్ణకంబునకు లోపంబు

తదాదులు మూఁడు మహద్వాచకంబు లేకత్వంబునం
బాలవ్యాకరణ బూజ వివక్షించునపుడు - ఆతఁడు - ఆతఁడు, ఇతఁడు -
వివరణము. ఈతఁడు, ఎతఁడు - ఏతఁడు, అనురూపంబులు వడయు. ౮
అంగ విషయము. మహతీవాచకంబులు - ఆమె - ఆపె - ఆకె, ఈమె - ఆర
ఈపె - ఈకె; ఏమె - ఏపె - ఏకె; అనురూపంబులు
వడయు.

సంజీవని. అంగ విషయము:—ఆతఁడు = పూజ్యుడగు నాపురుషుడు. ఇట్లు
తక్కినవానికిని నర్థము లేన్నునది. “ఆ+అమ = ఆమె, ఆ+ఆప = ఆపె, ఆ+ఆక =
ఆకె; ఈ+అమ = ఈమె, ఈ+ఆప = ఈపె, ఈ+ఆక = ఈకె; ఏ+అమ = ఏమె, ఏ+
ఆప = ఏపె, ఏ+ఆక = ఏకె” అని యిట్లు వీనిచేదము నెఱుంగునది. ఇట్లుగుటచేతనే
వీనికి “ఆపూజ్యస్త్రీ = ఆమె, ఈపూజ్యస్త్రీ = ఈమె” మున్నగురిలిని బూజ్యార్థ
కత్వము లభించుచున్నది. ‘శ-ర.’ ‘సూ. రా.’ నిఘంటువులలో నివియేకాక, “ఆయన,
అతఁగాఁడు - ఆతఁగాఁడు - ఈయన - ఇతఁగాఁడు - ఈతఁగాఁడు” అనుమహద్ధకరూప
ములును “ఆయమ - ఆబిడ (ఆ+బిడ్డ) ఈయమ - ఈబిడ (ఈ+బిడ్డ)” మున్నగు
మహతీరూపములును సగ్వనామములుగా నుదాహరింపబడినవి. (అంగ విషయము).
“ఆతఁడు - ఆతఁడు” మున్నగు పై శబ్దములకుఁ బూజ్యార్థకత్వము నియతముగ నగ
పడదు. అది వాఁడు మున్నగునవియుఁ బూజ్యతయందు వాడఁబడుట గలదు.
ఉ. ఒక్కఁడొకం డనేకవిధయుద్ధజయంబులు గొన్నవారు వా । రెక్కడ; నేమిసేసె
నితఁ డీతని తమ్మునిఁ గూలనేసి యు । క్కెక్కినపార్థుపైఁ గవిసెనే పసులాతఁడు గ్రమ్మ
రింపఁగా । నక్కడలేడె వీఁడు భవదాత్మజుఁ గోల్పడె ఘోషయాత్రలో । (ఉద్యో.
౨ ఆ. ౧౬౨) ఒక్కచోటనే యొక్కనివిషయముననే, “వీఁడు - ఇతఁడు” అను
రెండును సోమయాజిచే వాడఁబడెను. పయిపద్యము భీష్ముడు కర్ణుని నిరసించు
సందర్భములోనిది. చ. ఇతనికిఁ గూర్తురేని ధనమిత్తు రభీష్టుములై నకార్యములే ।...
(సఖా. ౨ ఆ. ౧౦ ప.) సీ. ఈతని వృద్ధని యెఱిఁగి పూజించితే, వసుదేవుఁడుండంగ
వసుమతీశ.....ఆ-వె. పూజనీయులైన పురుషులలోపల । నెవ్వఁడయ్యెఁ
గృష్టుఁడు.....(సఖా. ౨ ఆ. ౧౧ ప.). ఈపద్యములు శిశుపాలుఁడు కృష్ణుని
నిరసించు సందర్భములోనివి. వ. వీఁడన్యులచేత నప్రతిహతుండు. కృష్ణునిచేత
నిహతుండగు నది కారణంబుగా. చ. ఇతనికి నిట్లు నన్నుఁక యెగ్గులువల్కుగఁబోలే
గాక యు । ధృతమతి నన్యు లీతనివిధంబున.....(సఖా. ౨ ఆ. ౬౦-౬౨) ఈపద్య
ములు భీష్ముడు శిశుపాలు నిరసించుసందర్భములోనివి. ఉ. సందియ మేల సర్వ

గుణసంపదః జాదాగ బాహుకుండు భూ! వంశితుఁడైన నైషధుః డవశ్యము దానగు నామనంబు నా నందముఁ బొందుచున్నది ఘనాబుగ వాఁ డిటవచ్చువాఁడో యే నందుల నుండువానలొ కయంబున నాతని నీర్పయింపంగన్. (ఆక. ౩ ఆ. ౨౧౧-౨౧౨) "వాఁడు - ఆతని" అనుకాంక్షిని నకవ ప్రవిషయమున నమయంతే వ్యవహరించి కవి. క. పురుషోత్తముః డవశ్యతేః పీ త్వగుః డభవ్యుః సుచే సుచే తమ్యుః డమ్యోక్ (హరి. ఉ. భా. ౫ ఆ. ౨౧౩) ఇటు నీర్వహనివిషయమున 'ఏఁడు' శబ్దమునయోగింపబడెను. పూజ్యాస్తకశబ్దమునయోగింపబడలేదు.

చ. కుడుగు మెటుంగు గప్పించలి గుబ్బల స్రుచ్చియు నాతగానికొ ముద మొదవించి.....(శుక. ౨ ఆ. ౧౯౦ సూ. రా. ని.) 'అతగాడు - ఇతగాడు' అనునవి నై తము శబ్దరత్నాకరమున లేనివి సూ. రా. నిఘంటువునః జూపబడినవి. కాని ప్రయోగమొక్కటైనఁ జూపబడలేదు. క. ఆతని! కాయన చెప్పినవిధంబు నభివర్ణింతున్ (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౬౦) క. ఈయనతో కణ విష్ణుడు! చేయుగ మడి గొల్పుడు (భీష్మ. ౨ ఆ. ౨౫౨) (సూ. రా. ని.), ఆకె - ఆపె - ఆమె మున్నగునవి తఱుచుగఁ బూజ్యతయందె కన్పట్టుచున్నవి. క. నాకంటె నకట యుక్తమ! యాకె యగుట చెప్పవలయు నా.....(ప్రభా. ౫ ఆ. ౧౩౧ శ. ౪.) "ఆమె = ఆయను. స - ఏ - (ఆ+అమ.) ౧ ఆ. పూజ్యరాటు. ౨ ఆశ్రీ" (సూ. రా. ని.) అని యిట్లు పూజ్యతలేనియర్థమునగులదని సూ. రా. నిఘంటువున వ్రాయబడెనెకాని యట్టి ప్రయోగము చూపబడలేదు. "ఆవిడ. స - ఏ. (ఆ+విడ్) ఆమె. చ..... ౪ | బిడమొగ మట్టె కన్గొని కుచేరునిహరిమిపట్టి యిట్లనున్ (ఉ. రా. ౪ ఆ. ౨౨౬ సూ. రా. ని.) "ఈవిడ స - ఏ - (ఈ+విడ్. త. ఇవశ్.) ఈమె - నీ. ఈవిడారు మృగీమదశ్రీ బిడారు. (విజ. వి. ౧ ఆ. ౧౩౦)" (సూ. రా. ని.). "ఏమె - స - ఏ (ఏ+అమ. త. ఎవ్వమై) ఎవతె. ఏస్త్రీ. అవ్య - స్త్రీసంబోధనమందు ప్రయుక్తము. గీ. ఓమె యేమె యిదేమేమె లేమయేమె! మేఘపుష్పంబు దేపంచు మేలమాడ! మేమ మేమెలు దఱచయ్యె మేలుమేలు! మేక మేకన సభవారు మిగుల నగరి. (నైష. ౬ ఆ. ౧౧౪)" (సూ. రా. ని.). "ఏమే = ఏమె - అవ్య - శా - ఏమే జాహ్నువి యేమి రాఘవ యిదేమేవైరి.....(దశా. ౧ ఆ. ౨౬) శా. ఏమే హేమలతా యటంచుఁ బని యేమే మాధవీయంచు (వసు. ౪ ఆ. ౭౬)" (సూ. రా. ని.). ఈస్థలద్వయమునందును, "ఏమె - ఏమే" శబ్దములకు "ఏపూజ్యరాటు" అని కాని "ఏస్త్రీ" అని కాని యర్థముకాదు. కాబట్టి యిట "ఏ+అమ" అని ఛేదము చూపుట యుక్తముకాదు. "ఏమి+ఎ" అనురీతిని ఛేదము చూపుట యుక్తము.

ఈ ప్రయోగములలోని "ఏమె - ఏమె" శబ్దములు స్త్రీసంబోధనార్థకములు కావు. ప్రశ్నార్థకములు. "ఈమె - ఈమె" శబ్దములవలె "ఏమె" శబ్దము "ఏపూజ్యురాలు" అనునర్థమున వాడబడిన కవిప్రయోగము లభింపలేదు.

దేశ్యా దస్త ద్యస్తచ్చబ్ధా త్సు జసో ర్ద్యమూ పురూ
చస్తాస్తుష్టుమా ప్రస్య శ్చాదే । రమి శసి చాన్యతర
లక్ష్మ యుక్తస్య॥ ౫॥ కిర్న జమః ప్రథమాయా । మేద
స్తద పతయో ర్భవతుత్వే మః॥ ప్రాన్వేటాదా నమవాన్ ।
ద్వయవద్ పచనస్యయే ౭ న్యయో రాత్రా॥ ౬. (ఆం.
చిం. హలం. ౫. ౬ కా. అహో. ౩౯౫ మొ. ౩౯౮ ప.

దస్తయా పుటలు.)

భర్తృణీయము. ను ర్దురూ సుజ సో ర్ద్యక్తా । యుక్తావపి మతౌ నమా. ౯-౧౨ సూ
౨౧౯ నిషయము. (వికృ. హలం. ౫ కారి. అహో. ౩౯౮ పు.) ౨౪

భూయ ఉభయార్థవాచీ । యః కశ్చి ద్భవతి నిత్య
బహువచనః । తస్య జసో ము శసో లః । ప్రాగ్వత్సర్వం
భిసాదికేనన్యత్ర (చం. చిం. హలం. ౭ కారి. అహో.
౩౯౯)

భూయసీ దేశ్యశబ్దేషు । లోపవణ్ణాగమశ్రుతిః (వికృ.
అజం. ౯౪ కారి. అహో. ౩౭౨ పు.)

కల్ప. ౨౧౯ విషః—దేశ్యాత్ - అస్తద్యస్తచ్చబ్ధాత్ = దేశ్యములగు, నా - నీశబ్దములకంటె బరమైన, సుజసోః = ప్రథమైకవచన బహువచన ప్రత్యయము లగు 'సు - జస్' అనువానిస్థానమున, ను మూ పు రూచస్తః = ను ము లును పు రు లును వరుసగా నగును. అస్తత్ప్రీథమైకవచనముచోట 'సు' ప్రత్యయమును దానిబహువచనముచోట 'ము' ప్రత్యయమును, యుష్మత్ప్రీథమైకవచనము చోట పు ప్రత్యయమును, దాని బహువచనముచోట 'రు' ప్రత్యయమును నాదేశము లగునని తాత్పర్యము. ఉదాః—రాసున్నసూత్రములచే బ్రథమయందు నా శబ్దాకారమున కేత్వమును, నా నీశబ్దముల హల్లునకు బహుత్వమున మకారమును రాఁగా, నా + ను = నే + ను = నేను - నా + ము = నే + ము = మే + ము = మేము; నీ + పు = నీవు. నీ + రు = మీ + రు = మీరు. మీరు + లు = మీరలు (౨౧౫ విష.). (౨౦౪ విష.). అమి - శసీచ = ద్వితీయైకవచన బహువచన ప్రత్యయములగు 'అమ్ - శస్' అనునవి పరమగుచుండఁగా, నా - నీశబ్దములు రెండిటికిని, న్ను - ఘ్నా =

ఏకత్వమున 'న్ను' అనునదియు, ఒహుత్వమున, 'మీ' అనునదియు నాగమము లగును. ఉదా: - ప్రాప్నోమ్య - నానిముండుపిచ్చమునకు ప్రాప్నోమనుచును. ఉదా:— నా+అమ్ = నా+న్ను+అమ్, ని+మోమహతామ్యునచొప్పునకు సమ్యతముకామింజేసి యమ్మనకు 'ను' ప్రత్యయముకాగా "ఈన్నుచున్" అని యును. త్విద్భ్యసూత్రముచే ప్రత్యకృతికత్వముకల్గెనని యెఱుంగునది. ఒహుత్వమున మత్వముకాగా—నా+ శస్ = మ+మ్మ+శస్ - "నపదాన్వయ్యయ సుతీతీక్త్వాతుమునా" మ్మను నియమము చొప్పున 'శస్సు' లోపింపగా: (౪౨ I విష. విస్తర. ౧౧౨ II విష. ౧౪౯ I విష. ౧౬౯ I విష.) త్విద్భ్యసూత్రముచే ప్రత్యకృతికత్వముకల్గెగా—'మమ్మన్' అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే - నీ+అమ్ = నీ+న్ను+అమ్ = నిన్నుచున్. నీ+ శస్ = మి+మ్మ+శస్ = మిమ్మన్. చేక్వాదిత్యాదిస్లోకత్రయిని సంబంధించిన 'నా - నీ.తా-మన' శబ్దములప్రక్రియలో "లు జసో ల శసోఽలాంతాత్త" ను కారికచే శస్సు నకు 'ల' వర్ణకము సిద్ధించుచుండగా నొక్క మనశబ్దపు శస్సునకుమాత్రమే "తచ్ఛ జసో ము శస్సో" అని పునర్విధానముచే చూటుంజేసి 'నా - నీ - తా' శబ్దముల శస్సు నకు లాదేశము కల్గినేరదనియు, నక్కారణమున "మమ్మలన్ - మిమ్మలన్ - తమ్మ లన్" అను ననిష్టరూపములు సిద్ధింపనేరవనియు గ్రహింపవలయును. శస్సునకు లాదేశము లేనిదాని సమానశ్చాయమునఁ దృతీయాదిఒహువచనములందును లాగ మము లేదని యెఱుంగునది. ఉదా:—మాచేతన్ - మీచేతన్ - తమచేతన్-మొ. మనశబ్దము శస్సునకుమాత్రము లాదేశపు నర్విధానముచే 'మనలన్' అని మాత్రమే సిద్ధించును. సూరి యుదాహరించిన 'మనలచేతన్' మున్నగురూపములును జింతా మణి సమ్యతములుకావు. మనచేతన్ మున్నగునవిమాత్రమే నన్నయాధర్వణ సమ్యతములని యెఱుంగునది. ఆహోబలపండితుఁడు పయిరితిని - నా - నీ - తా శబ్దముల శస్సునకు "నపదానీత్యాది సూత్రముచొప్పున లోపమును (౪౨ I విష. విస్తర. ౧౧౨ II విష. ౧౪౯ I విష. ౧౬౯ I విష.) జేయక "న్నుమ్మా ప్రాప్నో శ్చాదే రమి శసీచ" అను సూత్రములోని "అమి శసీచ" అనుదానికి "అమ్ శస్సు"ల యొక్కస్థానమునందని విభక్తి విపరిణామాన్వయమునుగల్పించి "అమ్ శస్సు"లకు 'న్నుమ్మ' లాదేశములగునని వ్యాఖ్యచేసెను. "అమ్, శసోః న్నుమ్మ ఇత్యేతౌఘః" (అహో. ౩౯౬ పుట.). ఇట్టి విభక్తివిపరిణామాన్వయములు నన్నయాధర్వణ సమ్యత ములుకావు. (౧౭౯-౧౮౦-౧౮౧ విష.). మార్గాంతరమునఁ గుదురుపడుచుండఁగా నగతికగతియగు విభక్తి విపరిణామము సంగీకరింపనేల! గ్రంథకర్త యొకవిభక్తిని బ్రయోగింపఁగా వ్యాఖ్యాత యింకొకవిభక్తిని నిల్పి యర్థముచేయుట కేవలము

నసంగతము. పాణినీయవ్యాఖ్యాత లిట్టి విభక్తి విపరిణామాన్వయము నంగీకరించి నను ననావశ్యకముగ శబ్దమునకు లేనియర్థమునుజెప్పెడి యగతికగతి నాశ్రయించుట సరికాదు. అహోబలపతి చింతామణి సమన్వయమున నంగీకరించిన యీ యపమార్గ మనావశ్యకమని యీవఱకె నిరాకరింపబడెను. (౧౭౯. ౧౭౮-౧౮౧ విష.) నాచించిన చింతామణి విషయపరిశోధనానుబంధమున నీవిషయము మిక్కిలి విస్తరముగా విమర్శితమయ్యెను. (చిం. వి. ప. అనుబం. ౧౮౨ మొ. ౧౪౫ ప. విష. “న్నుమ్మ లాగమములా ? లేక యాదేశములా ?) (చూడు. శ్రీముఖ సం|| మార్గశిర పుష్య. మాఘపూర్ణిమముల పరిషత్పత్రికలు.)

అన్యతరలుక్ చేత్యాది - యుక్తస్య = ద్విరుక్తవర్ణమునకు, అన్యతరలుక్ చ = ఒకహల్లునకు లోపమును, ‘చ’కారముచే వికల్పముగానగును. ఉదా:— నన్నునున్ - ననునున్ - మమ్మున్ .. మమున్, నిన్నునున్ - నినునున్ - మిమ్మున్ - మిమున్, తన్నునున్ - తనునున్ - తమ్మున్ - తమున్. జమః = షష్ఠ్యైకవచన ప్రత్యయమగు జమ్మునకు, కిర్ను = “ఇతాం జసఃకిళ్ళ” అనుచొప్పున రావలసిన ‘కి’ వర్ణకమురాదు. ఇంక నచటను ‘కు’ వర్ణకమెయగును. ఉదా:—నీకున్ - మీకున్. అస్తదః = నాశబ్దమునకు, ప్రథమావిభక్తియందు, ఏత్ = ఏత్వమువచ్చును. ‘నా-మా’ లమిఁది ‘అ’ కార మేకారమగునని యర్థము. నేను - మేము. ఏతయోః = ఈ నానీశబ్దములు రెండిటికిని, బహుత్వే = బహువచనమునందు, మః = నకారముచోట మకారమునిల్పును. ఉదా:—మేము - మీరు - మమ్మున్ - మిమ్మున్ - మాచేతన్ - మీచేతన్ - మొ.

హ్రస్వేటాదావిత్యాది.—టాదౌ = తృతీయాది విభక్తిపరమగుచుండగా, హ్రస్వేసతి=హ్రస్వముకలిగినదై యుండ, ఆత్తా = తాశబ్దము, నమవాన్=ఏకవచనమున ‘న’ అనునదియు, బహువచనమున ‘మ’ అనునదియుఁ గలదియగును. ఉదా:— తా+చేతన్ = త+న+చేతన్ = తనచేతన్; త+మ+చేతన్ = తమచేతన్ - మొ. అన్యయోః = తృతీయాదీతరములగు ప్రథమా ద్వితీయావిభక్తులందు, తా శబ్దము - వచనద్వయే = ఏకత్వ బహుత్వములందు, ద్వయవత్ = వరుసగా నా నీశబ్దముల వంటి కార్యములు గలదగును. ప్రథమైకవచనమున ‘ను’ ప్రత్యయమును బ్రథమా బహువచనమున ‘రు’ ప్రత్యయమును, ద్వితీయైకవచన బహువచనములందు వరుసగా ‘న్ను - మ్ము’ అను నాగమములును బూర్వదీర్ఘమునకు హ్రస్వమును నగునని యర్థము. ద్విత్వములోని యన్యతర హల్లోపమునుగల్గును. ఉదా:—తాను ! తారు, తన్నునున్ - తనునున్, తమ్మున్ - తమున్. కవిభల్లట సూత్రముచొప్పున

[బా. ఆచ్చి. ౧-౧౨ చూ.] “స-మా” కాదు. ‘స-మా’ అనుపాదము యుక్తియు మరీ
 (అం. 11 విషయం, సుబ్బోకములును, ప్రత్యేకములునుగలగా, ‘సన్నుకో - సన్నుకో-
 సని - నిన్నుకో - సన్నుకో - సన్నుకో, కన్నుకో - తన్నుకో - తన్నుకో’ అనుమాములును స్థితి
 చును. “కన్నుచి వత్తుం భవేల్లులే” (అం. 12 విషయం) అనుచోన్నవ “మీరలు” అనియు
 “కివిభల్లుటూత్రముచోన్నవ (అం. 13 విషయం) సుబ్బోకమురాగా ‘మీరలో’ అనియు
 రూపములు లభించును.

నుర్దురూ ఇత్యాది—సుజనోః = తా శబ్దప్రథమైవచన బహువచనములకు,
 నుః = ‘ను’ వ్యక్తికమును, ము రూ = ‘ము’ వ్యక్తి ‘ను’ వ్యక్తిములును నరుపగానగును,
 చింతామణిచెప్పని ‘ము’ అను ప్రథమా బహువచన శత్యమనిందు విశేషించి
 చెప్పబడెను. ఉదా:—తాను - తాకు - తాము. సూరిమూసిన ‘తమరు’
 నన్నయాధర్వణీయ సమ్యతముకాదు. సమా = నేను మేము - నీవు మీరు’ అను
 వానిలోని సదాది నకార మకారరూపవ్యంజనములు, యుక్తాయుక్తావపి =
 కూడియుం గూడకయు, మతో = సమ్యతములగును. ఉదా:—అపిశబ్దముచే నీవిధి
 పాక్షికము. నేను = ఏను - మేము = ఏము. నీవు - ఈవు, మీరు = ఈరు -
 ఈరలు. నిమిత్తము చెప్పబడమిచే - ప్రయోగవృత్తి విభక్తులం వీకార్యము
 గల్గును. ఉదా:—ఈకు = నీకు - ఈకు = మీకు - మొ. ముర్రణసంస్కర్తృ
 ప్రమాదమునం గాబోలును నిక్కారికలోని “సమా” అనుచోట “నుము” అని
 యహోబలపండితీయమునం బడియున్నది. (అహో, 3౯౪ పు.) అక్కారణమునం
 గవిజనమండనకర్త “యుక్తాయుక్తావపి మతోనుమా” అను పాతము సంకీర్తించి
 “నుమువర్ణకములు సద్విత్వములై ద్విత్వరహితములై ప్రవర్తిల్లుచున్నవి” (విక్ర.
 టీక. హలం. ౫ కారి.) అని వ్యాఖ్యచేసెను. దీనిననుసరించియే నారాయణీయ
 మున నీక్రిందిరీతి నాం ప్రేకరింపబడెను. “తే.....యుక్తాయుక్తములుగంగాడ |
 సమ్యతములగును ను ము వర్ణము లబల (నారా. ఆచ్చి. 33 ప. ౨౬౬ కారి.)
 ఈపాతము “అన్యతర లుక్ప యుక్తస్య” అను చింతామణిసూత్రార్థమునకే పునరుక్త
 మగుచున్నది. కావున నిది యధర్వణాభిప్రేతము కానేరదు. ఇట్టిపాతము పున
 రుక్తమగుటయేకాక “ఏను - ఏము - ఈవు - ఈరు - ఈరలు” మున్నగురూప
 ముల నధర్వణుండు సంగ్రహింపలేనికొఱుంతను నైతము ఘటించుచున్నదిగాన
 “సమా” అను పాతమే యధర్వణోక్తమనడగును.

భూయ ఇత్యాది - భూయః = నా నీశబ్దవ్యతిరీక్తమైన, ఉభయార్థవాచి =
 యుష్మ దస్య దర్థద్వయ వాచకమగు, నిత్యబహువచనః=నిత్యబహువచనమగు, యః
 కచ్చిద్భవతి = ఒకానొక శబ్దమేదిగలదో, తస్య = ఆ ‘మన’ శబ్దముయొక్క, జనః =

పండితుని, 206 I విషయము:—యత్తద్వక్తకము 'నీ' శబ్దము, ఆత్మద్వక్తకము 'నా' శబ్దము, ఉభయద్వక్తకము 'మన' శబ్దము, ఆత్మద్వక్తకము 'తా' శబ్దము. (వి. 12 క 1)

“అకారంబుక్రింది అకారంబులందు పండితులల క్రింది” అలక్షణ లోపంబు బహుళంబుగానగు.” (బా. ప్రక. 2 సూ. 206 I విష.) ఆరుసూత్రము చొప్పున “నినున్ - ననున్ - తనున్” అనువానిలోని అకారము లోపంబుగా ‘నినున్ - ననున్ - తనున్’ అనువానియందు లభించును, అట్లే “అక్కజామల జడ్డుకు లోపంబు విధాపకగు.” (బా. ప్రక. 2 సూ.) (206 I వి.) ఆరుసూత్రము

విస్తరిము, 206 I విషయము:—తాత్పర్య మార్తాత్మకమేవాక తాత్పర్యమేదేవ శబ్ద విశేషములనుపైత విచ్చుచుని త్రిలింగలక్షణకేషక క్రి వివరించెను, “అత్తాత్మం బాకా లాకచో నామాత్తద్వక్తాభిధాయయు చగు. ఉదా:—తే.గీ. తనకు మజీ తాన దుష్టంబు తాన తనకుగతయు: దన్నిచ్చుచో: దాన కర్త యనగచనజనేత్ర గాంధర్వవివాహము. (తనకున్ = క్రీకనుట) (ఆది. 3 ఆ. 7 క ౪.) ఉ. తనకీష్టుడున్ సహాధ్యాయుడు నైకవాడు (తనకున్ = నాకు) (ఆది. 1 ఆ. 2 గీ.).” (ప్రాథ. శబ్ద. 20 సూ.). ప్రి. తల్లి తచ్చినుగాదె తాను డస్సి తిని (బసవ. 3 ఆ. 30 క 2.) (తాను = నేను). “నామత దేతద్యత్కిమర్థంబులకుం బున ద్గ్రహణంబున బ్రథమాద్యంతమయి పూర్వవరంబులగ నాత్తాత్మం బభిహితంబగు. ఉదా:—తావచ్చెనుదర్శనాయధుడు. (భాగ. 10 పృం. పూ.) క. విమరుడు...తాను బ్రబోధించె (ఆది. 1 ఆ.). ఆ.వి. అడవిం దన్నుబాసి యరిగిన నలిగి కాకున్నె యిట్లు నేయ నువిద కడగె (ఆర. 2 ఆ.) క. కర్తములు మేలు నిచ్చునుగర్తంబులు గీడు నిచ్చు: గర్తలు దనకున్: (భాగ. 10 సంఖ. పూ.)” (ప్రాథ. శబ్ద. 22 సూ.). నీ. నందనులార మీయం దొక్కరండు నా,దగుజరాభారంబు దగిలి తాల్చితనజవ్వనంబు నా కొనసంగ నెవ్వర డీనోపు... (ఆది. 3 ఆ. ౯ గీ.). “కర్తృజహత్వంబున దనతనకు: దమతమయగు. ఉదా:— క. తమతమపుత్రుడుగాఁ జిత్రములం జేకొని. పెండిరి. (ఆది. 3 ఆ.)” (ప్రాథ. శబ్ద. 2౯ సూ.) క. అనుచుడగ నమ్మవ్వరు:దనతనచి త్తమున నట్లు తలఁ పగ, (శల్య. 2 ఆ. ౧౦౦.) (తనతన. విరా. 1 ఆ. ౬ గీ. తమతమ, విరా. ౫ ఆ. ౬ గీ. విరా. ౫ ఆ. 2౯ గీ. ఉద్యో. 3 ఆ. 37 క ౪.) ద్వితీయ. తమయన్నెజ్జకు దవ్వల నీలీ:యమమమానసుడు నై యటు గొట్టి యుండి. (రంగ. రా. అయో. ౧31 పు. యూ. ము.). ఇకట “తమ” అనుజహత్వ మనంగతము సర్వము ప్రాసగతముగాన నన్యభాకిరిపరాదు.

౪౩6 ప్రాథమికరణము చింతామణి బాలవ్యాకరణముల శేషము [౨౦౯ I వి. సంజ్ఞ.]

చొప్పున “మిమ్మున్ - మమ్మున్ - తమ్మున్” అనువానిలో మాముడి లోపింపఁగా “మిమున్ - మమున్ - తమున్” అనురూపము లేర్పడును. ‘మేము’ అనుదానికి రూపాంతరమగు ‘నేము’ శబ్దమును, తారు శబ్దపర్యాయమగు ‘తమరు’ శబ్దమును, ‘మనచేతన్’ మున్నగువానికిఁ బర్యాయములుగా వ్యవహరింపఁబడుచున్న ‘మనల చేతన్’ మున్నగు శబ్దములును సూరిచే జూపఁబడినవి. వీనికిమాత్రము భారతేతరమహా కవిప్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. (చూ. ప్రయో.) ‘మనలచేతన్-మనలకొఱకున్’ మున్నగునవి గాణపతవివరణమునందు సంగ్రహింపఁబడినవి. (గాణ. ఆచ్ఛి. ౧౩౬ సూ.). గాణపతవివరణకర్త పీనినేకాక “మిమ్ములన్ - మమ్ములన్ - తమ్ములన్” అనురూపము లను సంయత మంగీకరించెను. (గాణ. ఆచ్ఛి. ౩౦ పద్య. ౨౬౩ కారి.) (గాణ. ఆచ్ఛి. ౩౨ పద్య. ౨౬౫ కారి.) ‘మిమ్ములన్ - మమ్ములన్’ అనువాని ననుశాసనకర్తయు నంగీకరించెను. (ఆం. భా. ఆ. శబ్ద. ౧౧౩ సూ.). వీనికి మహాకవిప్రయోగప్రామాణ్యముగాని ప్రాచీనాంధ్రవైయాకరణసమ్మతిగాని కన్పట్టలేదు. ‘నేము - తమరు’ అనువానికిమాత్రము సూ. రా. నిఘంటువులో నీక్రిందిప్రయోగములు చూపఁ బడినవి. “ఉ. నేము భవన్నియోగసరణిం జరియించుచు నొక్కశూద్రు నుద్ధాముని..... (శ్రీరం. ౩ ఆ. ౫౯౧ ప.). నీ. తమరు దెచ్చినప్రాణితతులముందట నుంచి..... (ఉ. రా. ౩ ఆ. ౩౧౬ సూ. రా. ని.) తే-గీ. తమరు పెద్దలరైతి రిత్తటిని..... (కృష్ణ. ౨ ఆ. ౩౮ ప. సూ. రా. ని.) వీనిలోఁ ‘తమరు’ అను దానికిఁ బ్రమాణముగాఁ జూపఁబడినపద్యములు రెండును “తారు” అని కవిప్రయుక్త పాఠములనుకొన్నను క్షుతిలేదు.

“నన్నున్ - నిన్నున్ - తన్నున్” అనువానికి “నన్ - నిన్ - తన్” అను రూపాంతరములు సూరిచే సంగ్రహింపఁబడలేదు. ప్రాథమికరణమున సంగ్రహింపఁబడినవి. (విస్తర II)

విస్తర. II ౨౦౯ I విషయము:—బాలవ్యాకరణమున లేనివిషయము లాంధ్రశబ్ద చింతామణిలో నున్నపుడు త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యట్టివిషయములనునైతము ప్రాథమికరణమున సంగ్రహింపఁడు. చింతామణి బాలవ్యాకరణములు రెండిటికిని ప్రాథమికరణము శేషగ్రంథమని యతనియాశయము. కావున నీసందర్భమునఁ జింతామణిలోని దేశ్యాదస్త్య ద్యుష్టచ్ఛబ్దాత్పుణిసోరిత్యాదిశ్లోక త్రయముచే సాధింపఁబడిన ‘నా-నీ-తా’ శబ్దరూపముల ప్రక్రియ ప్రాథమికరణమునఁ జూపఁబడలేదు. ఆచూఁడుశ్లోకములలోలేని విషయములే యధర్వణోక్తవిధులతోఁ జేర్చి తాను ప్రాథమికరణమున సంగ్రహించుచు వచ్చెను. “నీ-మీ-నే-మే హల్లులకు

సీ. నా. తా. మనశబ్దములు మహావ్యభాష్యమహావ్యభాష్యములు మూఁడిపియందును నొక్కరితినే యుండును.

కల్పతరువున నుదాహరింపఁబడినదిని నన్న యాధర్వణియశ్చతరూపములు 'నన్నునున్ - నిన్నునున్ - తన్నునున్' అనుపదయింపబడఁ జూచి యుద్భవానిని వివరింపక "నన్నున్ - నిన్నున్ - తన్నున్" అనువానిని వివరించెను. ఇ. అమ్మని పుత్రునియందు నాహృదయంబు తదయః దగిలెనున్నయెడ. ఉ. నన్నునుః నాఁగి లెందుకొని నాహృదయంబునకున్..... (ఆర. 2 ఆ. ౧౦౨); సీ. నన్ను నీ నన్ను తెల్ల నిందున్నవాడు. (ఆది. ౨ ఆ. ౧౦౯.) మత్త. నిన్ను నిన్నుడ దండతాపితుః జేసెదన్. (ఆది. ౧ ఆ. ౧౪౪.) (నన్నునున్+ఈన్+కన్నులు, నిన్నునున్+కన్నుడు, అనుచోటులందు సుధిక్తైను.). (చిం. వి. పది. ౯౨ విష.). ఇట్లు శబ్దార్థక ప్రయోగములు నైతము చింతామణిప్రక్రియ కనుకాలములుగ నున్నవి. కాన సూరి 'నన్నునున్' మున్నగువానిని సాధింపకుండుట యుక్తముకాదు.

ప్రయోగములు:—క.....వివన్నులః మైడః గృహనేయుటయ లెచ్చ యారలుగకుడి (వికా. ౫ ఆ. ౧౨౩) క. ఇవిధమున నున్న నెట్టు లెఱిగితిరల్ (ఆది. 2 ఆ. ౨౧౯) మత్త.....వారి పెం. పీ వెటుంగనివాఁడవే ధరస్తే (ఆర. ౧ ఆ. ౪౬) ఉ. ఈవురు జూచి తట్టి సభయేని విసంబడ చే యుగంబులన్. (సభా. ౨ ఆ. ౯౫) (నేని శబ్దము భారతకవిశ్చతముకాదు) "మత్త.....మషీయభాషిత మెన్నడు! న్నేని మోఘముకాదు విగ్ధరక్షీరవీందు లెటుంగగన్" (ఆది. 2 ఆ. ౧౪౧). అనుపద్యమునందు నిత్యయతి యగుటజేసి 'ఏవి'అనియే కవిప్రయుక్తము. సీ.....మీర | లెవ్వార లేను మీకీష్టంబుగా దూతనై.....ఆ-వె.....వచ్చి యున్న వార మీవు మమ్ము..... (ఆర. ౨ ఆ. 3౪) క. వలవదు చనుఁ డీరు

లోపంబు విభాషనగు. ఉదా:—నీవు = ఈవు, మీరు = ఈరు; నేను = ఏను, మేము = ఏము (2౧ సూ.). బహుత్వంబున మేకు నేవిభాషనగు. ఉ. నేము = మేము (2౨ సూ.). తాము - తమరు - తారునగు, (2౪). నిన్ను - నన్నుఁ దన్ను వీనియందలి ద్విత్వమునకేని ద్విత్వయుక్త 'ను'వర్ణంబునకేనియు మిమ్ము మమ్ముఁ దమ్ము వీనియందలి ద్విత్వమునకును లోపంబు వైకల్పికంబు. నినున్ - నిన్ - ననున్ - నన్ - తనున్ - తన్ (23 సూ.) (ప్రాథ. శబ్ద.). "అన్యతరలుక్చయుక్తస్య" అను చింతామణిసూత్రముచేతన బా. ప్రకీ. 2-౪ సూత్రములచేతను (౨౧౦ V విష.) ద్విత్వలోపము సాధ్యమగుచుండుటను చూచుకొనక వానిని బునరుక్తముగా సూత్రించుట పొరపాటు.

యితవారల రనినన్ (ఆర. 3 ఆ. ౨౪౭) క..... | ఏనోపితిః జెప్పు మెద్ది
 యిష్టము నీకున్ (సభా. ౧ ఆ. ౨౩౧) తే-గీ. ఏను నొకరాజుకుడుడ నై యెట్లు
 దీని (సభా. ౨ఆ. ౧౦౭) క. నీమాటమెయిన చేయుదు | మే మై మృదియైన నెందు
 నైప్పుడు మాకున్ (భీష్మ. ౨ ఆ. ౯) 'నేము' అనుదాని కిట్టిప్రయోగము భారత
 మునఁ గన్నట్టలేదు. ఉ. నేము భరన్నియోగ సరణిం జరియించుచు.....
 (శ్రీరంగ. 3 ఆ. ౫౯౧ ప.) (సూ. రా. ని.). ఉ. ఇమ్మదిరాక్షి డస్సె మన కీనడుమ
 న్విడియంగ నొందుచో | టిమ్మునుగాదు నిక్కమున కేచును డస్సితి నట్లు గాన...
 (విరా. ౧ ఆ. ౧౫౪). "నిక్కమున కేమును డస్సితి మట్లుగాన" అను వావిళ్ళవారి
 ముద్రణము సరికాదు. ఆపాతముపక్షమున 'ఏము' అనుదానికి 'మనము' అని
 యర్థము చెప్పవలసివచ్చును. క. చేరువ గలనాగరకులు | దారుఁ గలసి పలుక
 వలయు ధరణీశుకడన్ (విరా. ౧ ఆ. ౧౨౭) క. తా రరిగి మువ్వరు బలా | త్కారం
 బున.....(సభా. ౧ ఆ. ౧౭౮) మ.....వ | ర్థన మొందింపఁగ సిద్ధపాథ్యగణ
 ముల్ తన్ ముద్దునేయంగ |(ఆను. ౧ ఆ. ౧౭౯) చ. విని ముదమందు
 చున్ శరణు వేఁడెదఁ గావుము న్నన్ మునీశ్వరా (ఆను. 3 ఆ. ౨౬౨). "సీ..... |
 పనియేమి పంచినఁ బదపడిచేసెద ననక తన్ బంచినయాక్షణాబ |(ఆది. 3 ఆ.
 ౧౧౦) ఉ.....ని | న్నమ్మినవారి కెన్నఁడును నాశములేదు గదమ్మ యాశ్వరీ | ...
 న న్నిలువంచెట్టితి.....(భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.)" (ప్రాథ. శబ్ద. ౭౩ సూ.).
 తే-గీ. విదురుఁ డేతెంచి యొరులకు వినియు నెఱుంగఁ | గానియట్లుండఁ బలికి నిన్
 గఱవె బుద్ధి (ఆది. ౬ ఆ. ౧౪౫) సీ. పొండుభూ, జనవతి జీవించి మనలఁ గావ
 (ఆది. ౮ ఆ. ౬౩) క. దీనికి భృతరాష్ట్ర నను | జ్ఞానము వడయుడును మనకు సమ
 కూరు.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౦౦). క. ఆలంబులోన రక్కస | మేలంబులు గలవె
 మనల మేనుల రుధిరం | బేలా.....(ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౫౪) క.....మనలవారల
 కొలఁదుల్ (భాస్కర. యుద్ధ. ౭౩౮) తే-గీ.....మహి మనలగుణంబు లరసి |
 కరము ముదమందుదుగు (హరిశ్చం. నలో. ౨ ఆ. ౫౧ ప.). మహిన్+మనలగుణలు
 (హరిశ్చం). మహిమన్+నలగుణంబులు (నల). ఇట్లర్వాచీనమహాకవులు ద్వితీయేతర
 విభక్తులందును మనలచేతన్ - మనలయొక్క మున్నగురిలిని 'ల' అను నాగమమును
 బ్రయోగించియున్నారు. ఇట్టివి నన్నయాధర్వణసమ్మతములు కాకున్నను భారతే
 తర మహాకవిగ్రంథప్రయుక్తములగుటచే సాధువు లనకతీరదు. కావుననె సూరి
 'మనచేతను - మనలచేతను' అని యుదాహరించినవాడయ్యెను. ద్విపద. ఉడు
 గక మనలకై యుచితమాడుటయు (రంగ. రా. యుద్ధ. ౬౪౪ ప.). మనలగుణ

శాశ్చ వురూ దశ్చ । సబిద్ధ ద్దస్తు మాత్పరః. (వికృ.
అజం. ౮౮ కారి. అహో. ౩౬౫ పు.)

దవర్ణ సోత్వయోగః స్యాద్విత్వాదేశా భవన్తిచ.
(వికృ. అజం. ౮౯ కారి. అహో. ౩౬౫.)

ఏకాదశాదిసంఖ్యాయామును ర్దశ్చ సబిద్ధుకః । ఆదేశః
క్వచి దున్మాత్రమాదేశః స్యాత్తత్కైకతా. (వికృ. అజం.
౮౬ కారి. అహో. ౩౬౫ పు.)

ద్విత్వంచ క్వచిద్విష్టం స్యాదత్వ మాపవిభక్తితాక్వచి
దన్య విభక్త్యర్థే । ప్రథమాపి ప్రద్యోశ్యతే. (వికృ.
అజం. ౮౭ కారి. అహో. ౩౬౫ పు.)

నిత్యం విభాషా సర్వత్ర । సమానేవస్తు సర్వదా.
(వికృ. అజం. ౮౯ కారి. అహో. ౩౬౫ పు.)

కల్పతరు. ౨౨౦ మొ. ౨౨౪ వ. విషయము:—క్వచి దమహతోపీత్యాదికారిక
౧౯౧ విషయమునందును లులయోరిత్యాదికారిక ౧౯౨ విషయమునందును
గేహించితిత్యాదికారిక ౧౯౩ విషయమునందును “కథితార్థాదిత్యాదిత్యాదికారిక”
౨౦౪ విషయమునందును వ్యాఖ్యాతము లయ్యెను. క్వచి దంత్యనేత్యాదికారిక
౨౧౦ VI విషయమున వ్యాఖ్యాతము. క్వచిదమహతోపీత్యాదిచే “ఒక్కడు.
ఒక్కడు - ఒక్కొక్కడు - ఒక్కొక్కడు.” అనునవి యమహదర్థకములు మహదర్థకములు
నగును. లులయోరిత్యాదిసూత్రముచే మహత్త్వమున ‘ఒక్కరు - ఒక్కొక్కరు. ఒక్కరు.
ఒక్కొక్కరు’ అని బహువచనరూపము లుండును. ద్వితీయాదిబహువచనములలో
“తయో శ్చసాదౌ రే మాత్రే”త్యాది సూత్రముచొప్పున (౧౯౨ విషయము) ‘ఇత్వము’
రాగా ‘ఒక్కరిక - ఒక్కొక్కరిక - ఒక్కొక్కరిక - ఒక్కొక్కరిక’ మున్నగురూపము లేర్ప
డును. కేహించితిత్యాదికారికచే “ఒక్కండు - ఒక్కొక్కండు - ఒక్కొక్కండు - ఒక్కొక్కండు”
మున్నగురూపములు సిద్ధించును. కథితార్థాదిత్యాదికారికచొప్పున ‘ఒక్కరులు - ఒక్కొక్కరులు - ఒక్కొక్కరులు - ఒక్కొక్కరులు’ అనురూపము లేర్పడును. పిదప ‘రోహిణిడలటా’
మిత్యాదిసూత్రముల చొప్పునను ‘డలటాముదితా’మిత్యాదిసూత్రములచొప్పునను
(౧౯౯ విషయము) “ఒక్కట్లు-ఒక్కట్లు” (ఒక్కళ్ళు) మున్నగురూపములు లభించును. “ఒక్క
ళ్ళు” మున్నగురూపములు నన్నయాధర్వణసమ్మతములు కావని యావతాక
నిరూపింపబడెను. (౨౦౦ విషయము)

ఏకత్వేనకావ్యం:—కృత్వీ = ఒకానొకడు, ఏకత్వే = ఏకత్వాద్భేదక శబ్దమందు = ఒకశబ్దమందలి తాత్పర్యము. 'ఏకత్వే' అని వ్రతించినచు పరియే. ఏకత్వే = ఏకత్వాదుగు 'ఒక శబ్దమందు' అని యర్థము నెన్నరగును. లోపే = అక్షయ్యలోపముకల్పంగా, (కృత్విదత్త్యన్యచాన్యస్యేత్యాదిరూత్రముచొప్పున.) (అం. VI విష.) కుః = కువత్కాగమమును, ప్రశ్న = ప్రశ్నాగమమును, కుజాదయః = కుబ్జస్వకాదులును, భవేత్ = అగును. భవేత్తనువారికిః ప్రత్యేకాన్యస్యయము. ఈకావ్యము చరిగ నర్థముచేసికొనమిచే: గవికెలోభావణకర్త పీఠిని గొప్పి తప్పలతో నుదాహరించెను. కాక నిందుక పదరించులనెను. (వి. ప్రక.)

పయితి నధర్వణుః కృత్విదత్త్యన్యచాన్యస్యేత్యాదికావ్యక నియేకశబ్దరూపసాధన ప్రక్రియలో నుదాహరించుచుండగా నహోబలవతి యియేకశబ్దరూపసాధక సూత్రములలోఁ జేర్చియుండఁగాఁ గవిజనమండన గాణపతవివరణాదులలో నీకారిక నీయేకశబ్దరూపసాధనప్రక్రియానుదర్శమున నుదాహరింపకుండుట వింత. (గాణ. ఆచ్య. 30 ప. 200 కారి. వివరణము.) (కవిజనమండనము, ఆజం. 1012 పుట.) కవిజనమండనకర్త పాతమును మార్చివేర దానియర్థమునె చేజిచెను. "కృత్విదన్యస్య చాన్యః స్యాత్" అని ప్రభవచరణము మార్చబడెను. సూత్రములోని చకార మహిమచే సంత్యలోపాభావమందుచు కువత్త కుప్రవత్తకములగునని వ్యాఖ్య

విస్తరము. 201-202 విష:—“ఏకత్వే కుః కృత్విల్లోపా భవే ద్రుత్వ ముగాదయః” అని యున్నది. సామాన్యముగా వచ్చు డుజ్ఞు నధర్వణుఃడు 'రెండుసార్లు వచ్చింపనేల? 'కుక్' అన నేమి? "కుజాదయః" అని వికృతివివేకమున నవరింపబడెను. "ఒకానొకచో నేకత్వమువైన కుకారము లోపించును. కుకారము బిందుపూర్వకకుకారము మొదలై నవియగు. ఉదా:—ఒక్కండు - ఒక్కరు - ఒకరుండు - ఒక్కన ఇత్యాదులు....." (వికృ. అజం. 1010 పుట. 10 కా. టీక.) కువర్ణకమును వేజిచెప్పనేల? దానికి లోపమేమి? "ఒక్కరు" అను డుజ్ఞు లోపించిన రూప ముప్రతచరముగదా. "ఒకచో నేకత | కుత్వము; లోపంబు రూయు కుజ్జాదులగున్. ("ఏకత్వమ్" అని కారికలో నవరింపబడెను.) టీక..... ఏకత్వమున కుత్వము—ఒరుండు-మొ. లోపము:—ఒరులు మొ. రు—ఒకరుండు. మొ. డుజ్ఞు:—ఒండ్లు....." (గాణపత వివరణము, ఆచ్య. 32 ప. 202 కారి.). ఇందు కువర్ణకవిధానమేల? 'ఒరులు' అనుచో 'కు' లోప ముదాహరించుట కచట 'కు' వర్ణకమునకు బ్రాప్తియేలేదే! పయింపందర్శము నరసినపు డిక్కానికిలోఁ దప్పులు లేఖకాదులమూలమునఁ బడినవనుటలో విప్రతిపత్తి యుండనేరదుగదా.

చేయనగును. అంత్యలోపము లేనిపక్షమున - 'ఒకరుడు - ఒకొరుడు - ఒక్కరుడు - ఒక్కొరుడు - ఒకరువుడు - ఒకొరువుడు - ఒకరులు - ఒకరువులు' మొదలగునవి గల్గును. లోపపక్షమున - ఒరుడు - ఒరులు - ఒరువుడు - ఒరువులు - మొదలగునవిగల్గును. అంత్యలోపమువచ్చి డుడొదులు వచ్చునపుడు దానిపై మఱి డుడు ప్రథమైవచనప్రత్యయము నిలువదని యెఱుంగనగును. ఒండు - ప్రథమ పూర్వముమీఁద ఖండము నిలువదు. ఆశబ్దముచే 'ఒడ్డు = ఇతరుడు - ఒడ్డులు = ఒడ్డు = ఇతరులు' - అనిసిద్ధించును. క్వచిదస్త్యస్యేత్యాది చొప్పునఁ గావచిత్కముగా దీర్ఘముగల్గును. ఒకరాత్రి = ఒరాత్రి (కాశీ. ౫ ఆ. ౧౦౯). ఒరు+కల్లు = ఒరుగల్లు - ఈరాటు - మొ. ఆదేశాశ్చేత్యాది:—రెండు మున్నగు శబ్దములకు మహద్వాచకత్వమున బహుత్వమునందలి రూపముల నుపదేశించుచున్నాడు. ఆదేశాశ్చ = రెండు ప్రభృతులకు వివిధములగు నాదేశములును, పురూ=బహువచన లు వర్ణముచోట వువర్ణపూర్వక రువర్ణమును, రుశ్చ = కాదా చిత్కముగా రువర్ణమాత్రమును (పదురు) నాదేశములగును. పువర్ణపూర్వక రువర్ణమాదేశ మగునపుడు బిందుపూర్వకడకారాగమము రాదని యెఱుంగునది. రెండుశబ్దమునకు 'ఇరు - ఇద్ద' మూడుశబ్దమునకు 'మూ' 'ము' నాలుగుశబ్దమునకు 'నలు' ఏనుశబ్దమునకు 'ఏ' ఎనిమిదిశబ్దమునకు 'ఎనమ' తొమ్మిదిశబ్దమునకు 'తొమ్మ' అనునాదేశములగును. అట్లురాగా 'ఇరువురు - ఇద్దలు (౨౧౨ విష.) మూవురు - మువ్వురు (ఇట వాకు ద్విత్వము) నలువురు - ఏవురు - ఎరువురు - ఆరువురు - ఏడువురు' అనురూపము లేర్పడును. ఇరువురు = ద్విత్వసంఖ్యగలవారని యిట్లర్థము చేయనగును. 'రెండు+వారు' అని ఛేదము. ఇట్లే ఇరువండు - ముప్పండు మున్నగు చోట్ల 'ఇరువదిసంఖ్యగలవారు-ముప్పదిసంఖ్యగలవారు' అనియర్థము నెన్నవలెను.

రుశ్చ:—ఏవురు-విదువురు-ఆరువురు - ఏడువురు. ఈసందర్భమునందంతటను "క్వచిద్దకారోవః" అనుచింతామణిచొప్పున 'ఇరుగురు - మూగురు - నలుగురు - ఏగురు - విదుగురు - ఆరుగురు - ఏడుగురు' అనుపాక్షికరూపముల నెన్ననగును.

సబిద్ధుర్ద్వస్త్యేత్యాది:—సబిద్ధు ర్ద్వస్తు = బిందుపూర్వకడువర్ణాగమమున్ననో, మాత్ పరః = ఎనమ మున్నగునాదేశములకుఁ బరముగానే యగును. ఉదా:—ఎనమ+ండు+రు = ఎనమండురు - ఎనమండు - తొమ్మ+ండు+రు = తొమ్మండురు - తొమ్మండు. ఎనమండుగురు మున్నగునవి వ్యావహారికరూపములు.

దవర్ణ స్యేత్యాది:—దవర్ణస్య = పదిశబ్దముయొక్క దవర్ణేశకారమునకు, ఉత్వ యోగః = ఉకారాదేశము, స్యాత్ = అగును. పు రు మున్నగునవి చేదునపుడు

పది = పం+దొమ్మిది = పందొమ్మిది. లేదా దీనిని బ్రాతాదిసంధి (బా. సంధి. ౩౯ సూ.) చొప్పున సాధించనగును. పదునొకడు మున్నగువానినుండి వానిమహద్ధక రూపములను సాధించునపుడు వానియంత్యావయవములగు 'ఒకడు - రెండు' మున్నగువాని మహద్ధకరూపములను నిల్పి సాధించునది. ఉదా:—పదున్+ఒకం ట్రు = పదునొకం ట్రు-పన్+ఇద్దలు = పన్నిద్దలు - పన్నిపురు-పదు+మూపురు = పదు మూపురు మొ. క్వచిదున్నాత్రమ్ = కొన్నియెడల “ఉన్-ఉ” మున్నగు నాదేశ ములు రాక ‘ఉన్’ అనునదిమాత్ర మే యన్నిటను నిల్చును. పదియు రెండు-పదియు మూడు-పదియు నాలుగు. పదియు నొకటి. పదియు నేను. మొ. అక్కరము:— వనమునఁ బదియురెండేడులు (ఆది. ౩ ఆ. ౧౯.). పదియు నొక్కండ్రుద్రులు (కాశీ. ౭ ఆ.). “నిత్యం విభాషా సర్వత్రేతి వచనముచొప్పున “పదాటవకళకు” (ఆర. ౨ ఆ. ౨౯౬ ప.), ‘పదునొకడు = పదిచేత నధికమగు నొకడు’ అని యిట్లు శాకసార్థివాదిరీతి ను త్తరపదలోపసమాసము నెన్నవలెను.

తృణైకత్యాది:—తథా = ఆప్రకారముగా, ఏకతా = ఇరువది మున్నగు స్థలములం దేకవచనము నిల్చును. ఈయేకవచన మమహత్త్వమునమాత్ర మే నిల్చును. ఇరువది = రెండుపదులు, ముప్పది = మూడుపదులు. మొ. నిత్యం విభాషా సర్వత్రేతివచనముచొప్పున ‘ఏబది’ అనుటకుమాటుగా ‘ఏదుపదులు’ అనవచ్చును. “అబ్జనాభులు నూలు నైదుపదులు” (కాశీ. ౬ ఆ.). మహత్త్వమున ‘ఏబండ్రు’ (ఏబదిసంఖ్య+వారు = ఏబదిసంఖ్యగలవారు) మున్నగురీతిని నిల్చును. వికృతివివేకాకారతయ నారాయణీయగాణపతవివరణకర్తలును “తృణైకతా” అనుచో “తథావతా” అనుపాఠమును గల్పించి “ఇరువది-ఇరువది యొకడు” అని యుదాహరించిరి (వికృ. ౧౦౯ పు.) (నారా. గాణ. ఆచ్చి. ౩౬ ప. ౨౬౯ కారిటీక.).

ద్విత్వంచేత్యాది:—క్వచిత్ = కొన్ని సంఖ్యావాచకములలో, ద్విత్వంచ = పరపదాదిద్విత్వమును, ఇష్టంస్యాత్ = సమ్మతమగును. ఉదా:—మున్నూలు - నన్నూలు - ఎనవన్నూలు - తొవ్వున్నూలు - మొ. చకారముచే నీద్విత్వము పాక్షికము. గీ. తొవ్వున్నూలును దొంబదితొమ్మిది (భీమ. ౬ ఆ.). రెండున కిర్వాదేశముచేసినచో ‘ఇరు+నూలు’ అనినిల్చును. క్వచిదస్త్యస్యచాన్యస్యేత్యాదిచే ‘రు’ వర్ణలోపము వచ్చి ప్రేరితిని ద్విత్వమురాగా “ఇన్నూలు” అని యేర్పడును. లేదా ఇనుమడి - మున్నగుచోట్లఁ గన్పట్టు ‘ఇను’ శబ్దముతో రూపసాధన మరయనగును. ఇను+నూలు = ఇన్నూలు - మొ. క.....దీని కినుమడుంగగున్.....(ఆర. ౩ ఆ. ౨౪౪.)

ఆత్మ మానవిభక్తితా - సమాసమున నూలుకట్ట మానవిభక్తిసమాసముతో నిల్చి దానివయిని 'ఆత్మ'ము నిల్పుటయుఁ గలదు. ఉదా:-నూటయిరువది - నూటొకటి - మొ. క. బలయుతులు నూటయిరువది నలుపురు సుతులు (ఆది. ౪ ఆ. ౧౧౨). నిర్వృం విభాషితసూత్రముచొక్కన నిది వైకల్పికము అజ్ఞానాభులు. నూలు నైదుపదులు (కా. ౬ ఆ.). సూత్రమునకు ద్విత్వియాద్యైకవచన వరకత్వమున వచ్చు నౌపవిభక్తివర్ణముల నుదాహరించుట సరికాదు. వాని కితర ఫలములందువలెనే యౌపవిభక్తివర్ణయోగము కలుగు. దీనితోఁ బ్రత్యేకవిభానమేల, "ఒక్కట - రెండు - మూడు - నాల్గట - నాల్గొండు - ఇత్యాది. బాణ మొక్కట నేనెక్....." (అహో. ౩౬౬ పు.) "ౌపవిభక్తినామ్నామత్వం స్యాత్సత్త్వమీ తృతీయాచ్ఛే" అను చింతామణిసూత్రపులక్ష్యములను బైరీతిసహాబలవతి దీని పుదాహరించుట సరికాదు. "కం. ఎరిమిది తొమ్మిది పదియుఁ బదకొకం డ్బుండ్రెండు గాఁగఁ దగ నేర్పడుచుక్ (ప్రబంధరా. ౧౬౨). ద్విత్వంచ క్వచిచ్ఛం స్యాత్సత్త్వమాప విభక్తితా. (అథర్వ.) ఉదా:-ముప్పది - పదమూడు - ఒంటరి - పదముగ్గురు" (ఆం. భా. ఆ. సర్వసా. ౧౯ మా. వివ. ౬౦ పుట. తృ. ము.). ఇది సరికాదు. "ఏకాదశాదిసంఖ్యాయా నుక్..." అని యథర్వణుడు పదికట్ట వకారమున కత్వ యోగమును విధించి పదునొకడు-పదమూడు - పదునేను - మున్నగురూపములను సాధించుచుండఁగా నీవ్యావహారికరూప మధర్వణసమ్మతమునుచు నిట్లర్థముచేయుట కేవలము విరుద్ధమైయున్నది. ప్రబంధరాజ విజయప్రయోగము నవ్యమును నిర్మూలమునునగుటఁ బ్రామాణికముకాదు. ఇట్లర్థమునూర్చుటచే "నూటయిరువది" (ఆది. ౪ ఆ. ౧౧౨) మున్నగురూపములు సంగ్రహింపఁబడఁజాలవు. అనుశాసనకర్తగారి యీమార్గమున కీక్రింది వికృతివిచేటిక మూలము కానోపును. "ఒకానొకచోట ద్విత్వము - నత్వము టత్వమును నిష్టంబగును. ఉదా:-ముప్పది-పదమూడు-ఒంటరి - ఒంటివాడు ఇత్యాదులు." (వికృ. అజం. ౧౦౯ పు.). 'పదమూడు' అను వ్యావహారికశబ్దములోని 'అ' త్వమును దీనిచే సాధించుట కేవలము పొరపాటు. ఈవిజనమండన టీకాకర్త "దవర్ణ సోఽత్వయోగశ్చ | ద్విత్వాదేశాభవంతిచ" అను కారికను బొత్తిగా మార్చి "రవర్ణస్య తయోగః స్యాద్ | ద్విత్వాదేశాభవంతిచ" అని యుదాహరించెను. దీనిటిక:- "రేఫమునకు తకారయోగము గలుగును. ద్విత్వాదేశములును గలుగును. ఒకర్త - ఒకత - ద్విత్వాదేశా యని బహువచన ముండుటచే నాగమమును గలదు....." (వికృ. అజం. ౧౧౧ పు.) ఒకత - ఒకతి ఒకతె మున్నగురూపములు సాధింపకయే 'ఒకర్త' అను నొక్కదానిని సాధించెననుట.

పది = పం+దొమ్మిది = పందొమ్మిది. లేదా దీనిని బ్రాతాదిసంధి (బా. సంధి. ౩౯ సూ.) చొప్పున సాధించనగును. పదునొకడు మున్నగువానినుండి వానిమహద్ధర్మ రూపములను సాధించునపుడు వానియంత్యావయవములగు 'ఒకడు - రెండు,' మున్నగువాని మహద్ధర్మరూపములను నిల్పి సాధించునది. ఉదా:—పదున్+ఒకం ద్రు = పదునొకంద్రు-పన్+ఇద్దలు = పన్నిద్దలు - పన్నివరు-పదు+మూవరు = పదు మూవరు మొ. క్వచిదున్తాత్రమ్ = కొన్నియెడల “ఉన్-ఉ” మున్నగు నాదేశ ములు రాక ‘ఉన్’ అనునదిమాత్ర మే యన్నిటను నిల్చును. పదియు రెండు-పదియు మూడు-పదియు నాలుగు, పదియు నొకటి, పదియు నేను, మొ. అక్కరము:— వనమునఁ బదియురెండేడులు (ఆది. ౩ ఆ. ౧౯.). పదియు నొక్కంద్రురుద్రులు (కాశీ. ౭ ఆ.). “నిత్యం విభాషా సర్వత్రేతి వచనముచొప్పున “పదాటవకళకు” (ఆర. ౨ ఆ. ౨౯౬ ప.). ‘పదునొకడు = పదిచేత నధికమగు నొకడు’ అని యిట్లు శాకపార్థివాదిరీతి ను త్తరపదలోపసమాసము నెన్నవలెను.

తృత్యతేత్యాది:—తథా = ఆప్రకారముగా, ఏకతా = ఇరువది మున్నగు స్థలములం దేకవచనము నిల్చును. ఈయేకవచన మమహత్త్వమునమాత్రమే నిల్చును. ఇరువది = రెండుపదులు, ముప్పది = మూడుపదులు. మొ. నిత్యం విభాషా సర్వత్రేతివచనముచొప్పున ‘ఏబది’ అనుటకుమాటుగా ‘ఏదుపదులు’ అనవచ్చును. “అబ్జనాభులు నూలు నైదుపదులు” (కాశీ. ౬ ఆ.). మహత్త్వమున ‘ఏబంద్రు’ (ఏబదిసంఖ్య+వారు = ఏబదిసంఖ్యగలవారు) మున్నగురీతిని నిల్చును. వికృతివివేకటికాకర్తయు నారాయణీయగాణపతవివరణకర్తలును “తృత్యతా” అనుచో “తథావతా” అనుపాతమును గల్పించి “ఇరువది-ఇరువది యొకడు” అని యుదాహరించిరి (వికృ. ౧౦౯ పు.) (నారా. గాణ. ఆచ్ఛి. ౩౬ ప. ౨౬౯ కారిటీక.).

ద్విత్వంచేత్యాది:—క్వచిత్ = కొన్ని సంఖ్యావాచకములలో, ద్విత్వంచ = పరపదాదిద్విత్వమును, ఇష్టంసాత్యే=సమృతమగును. ఉదా:—మున్నూలు - నన్నూలు - ఎనమన్నూలు - తొమ్మన్నూలు - మొ. చకారముచే నీద్విత్వము పాఠీకము. గీ. తొమ్మన్నూలును దొంబదితొమ్మిది (భీమ. ౬ ఆ.). రెండున కిర్వాదేశముచేసినచో ‘ఇరు+నూలు’ అనినిల్చును. క్వచిదస్త్యస్యచాన్యస్యేత్యాదిచే ‘రు’ వర్ణలోపము వచ్చి ప్రేరీతిని ద్విత్వమురాగా “ఇన్నూలు” అని యేర్పడును. లేదా ఇనుమడి - మున్నగుచోట్లఁ గన్పట్టు ‘ఇను’ శబ్దముతో రూపసాధన మరయనగును. ఇను+నూలు = ఇన్నూలు - మొ. క.....దీని కినుమడుంగగున్.....(ఆర. ౩ ఆ. ౩౪౫.)

అత్వ మాపవిభక్తితా . సమాసమున నూలుశబ్ద మాపవిభక్తిరూపముతో నిల్చి దానిపయిని 'అత్వ'ము నిల్పుటయుఁ గలదు. ఉదా:—నూటయరువది - నూటాకటి - మొ. క. బలయుతులు నూటాకటి నలువరు సుతులు (ఆది. ౪ ఆ. ౧౧౨). నిత్యం విభాషేతిసూత్రముచొప్పున నది బైకల్పికము అబ్జనాభులు. నూలు నైదుపదులు (కా. ౬ ఆ.). సూత్రమునకు ద్వితీయాద్యైకవచన పరకత్వమున వచ్చు నౌపవిభక్తివర్ణముల నుదాహరించుట సరికాదు. వాని కితర స్థలములందువలెనే యాపవిభక్తివర్ణ యోగము కలుగు. దీనితోఁ బ్రత్యేకవిభా నమేల. “ఒక్కట - రెంటు - మూట - నాల్గట - నాల్గంట - ఇత్యాది. బాణ మొక్కట నేనెన్.....” (అహో. ౩౬౬ పు.) “నౌపవిభక్తినామ్నామత్వం స్యాత్సక్తమీ త్యతీయాచ్ఛే” అను చింతామణిసూత్రపులక్ష్యములను బైకితనహోబలకతి దీని కుదా హరించుట సరికాదు. “కం. ఎనిమిది తొమ్మిది పదియుఁ బదనౌకం ద్వంద్రైంశుగాఁగఁ దగ నేర్పడుచున్ (ప్రబంధరా. ౧౬౭). ద్విత్యంప క్వచిదిష్టం స్యాత్తత్వమాప విభక్తితా. (అధర్వ.) ఉదా:—ముప్పది - పదమూడు - ఒంటరి - పదముగ్గురు” (ఆం. భా. ఆ. సర్వరా. ౧౯ సూ. వివ. ౬౦ పుట. తృ. ము.). ఇది సరికాదు. “ఏకాదశాదిసంఖ్యాయా మున్...” అని యధర్వణుఁడు పదిశబ్ద తకారమున తత్వ యోగమును విధించి పదునొకఁడు - పదమూడు - పదునేరు - మున్నగురూపములను సాధించుచుండఁగా నీవ్యావహారికరూప మధర్వణసప్తతమనుచు నిట్లర్థముచేయుట కేవలము విరుద్ధమైయున్నది. ప్రబంధరాజ విజయప్రయోగము నవ్యమును నిర్తూల మునునగుటఁ బ్రామాణికముకాదు. ఇట్లర్థమునూర్చుటచే “నూటయరువది” (ఆది. ౪ ఆ. ౧౧౨) మున్నగురూపములు సంగ్రహింపఁబడఁజాలవు. అనుశాసనకర్తగారి యీమార్గమున కీక్రింది వికృతివివేకటీక మూలము కానొపును. “ఒకానొకచోట ద్విత్యము - నత్వము టత్వమును నిష్టంబగును. ఉదా:—ముప్పది-పదమూడు- ఒంటరి - ఒంటివాడు ఇత్యాదులు.” (వికృ. అజం. ౧౦౯ పు.). ‘పదమూడు’ అను వ్యావహారికశబ్దములోని ‘అ’ త్వమును దీనిచే సాధించుట కేవలము పొరపాటు. ఈకవిజనమండన టీకాకర్త “దవర్ణ స్యోత్వయోగశ్చ | ద్విత్యాదేశాభవన్తిచ” అను కారికను బొత్తిగా మార్చి “రవర్ణస్య తయోగః స్యాద్ | ద్విత్యాదేశాభవన్తిచ” అని యుదాహరించెను. దీనిటీక:—“రేఫమునకు తకారయోగము గలుగును. ద్విత్యాదేశములును గలుగును. ఒకర్త - ఒకత - ద్విత్యాదేశా యని బహువచన ముండు టచే నాగమమును గలదు.....” (వికృ. అజం. ౧౧౧ పు.) ఒకత - ఒకతి ఒకతె మున్నగురూపములు సాధింపకయే ‘ఒకర్త’ అను నొక్కదానిని సాధించెననుట సరి

కాదు. ఈవిషయము ముందు వివరింపబడును. (౨౨౧ విష.). 'ద్విత్వాదేహ' అనుదాని కిందు ద్విత్వోద్దాహరణమే లేదు. ఒంటిశబ్దము నహోబలపతియై దీని కుదాహరించెను. అత్యసహయోగము విడిచి కేవలౌపవిభక్తివర్ణము నిల్పుటయుఁ గలదని వ్యాఖ్యచేసి 'ఒంటి - ఒకటి - ఎక్కటి' అనువానిని గ్రహింపనగును. "క్వచిదన్యచాన్యే" త్యాదీచే 'క' వర్ణలోపము చేయనగును. బిందు పూర్వక టివర్ణమును నౌపవిభక్తికమే. 'ఎక్కటి' అనుచో ఒక్కశబ్దమునకు 'ఏక్కా' దేశము చేయనగును. లేదా వైకృతమగు ప్రత్యేకశబ్ద మనందగును.

క్వచిదన్యవిభక్త్యన్యత్వాది:—షష్ఠీసమాసమున షష్ఠీవిభక్తిచోట ద్వితీయ నిల్పునని భట్టారకుడు 'షష్ఠీ భవే ద్ద్వితీయాతుల్యా తత్పురషసంస్థితానామ్నామ్' అని యుపదేశించెను. అయ్యది సమాసపరిచ్ఛేదమున నుదాహరింపబడును. (౨౨౦ విష.). అట్టిసూత్రము సభర్వణుడు దీనిచే సవరించుచున్నాడు. క్వచిత్ = ఒకా నొకప్పుడు, అన్యవిభక్త్యర్థే = ఇతరవిభక్త్యర్థమునందు, ప్రథమాపి = ప్రథమా విభక్తియు, ప్రదృశ్యతే = కనబడుచున్నది. ఉదా:—క. బలయుతులు నూట యిరువది | నలుపురుసుతులు. (ఆది. ౪ ఆ. ౧౧౨) ఇరువదియొకటి - ముప్పదియొకటి మున్నగుచోట్ల 'నిరువది యధికమగు నొకటి' మున్నగురీతిని సమాసాన్తమును గ్రహింపవలయును. అట్టి యితరవిభక్తులయర్థమునందు 'ఇరువది-ముప్పది' మున్నగు ప్రథమాంతములు నిల్పునని గ్రహింపవలయును. ఇరువదిటియొకటి మున్నగురీతిని నీటిలోతు మున్నగువానియందువలె నౌపవిభక్తిక ద్వితీయాంతరూపము నిలువదని భావము. ఇట్టి సంఖ్యావాచకేతరస్థలములలో నీయుత్తరపదలోపసమాసములందు ద్వితీయ నిల్పుటయే సంప్రదాయము (౨౨౦ విష.). "జవ్వాజినెట్టి - పచ్చళ్ళబాసెత-గాజులనెట్టి. ఇత్యాద్యా ఉత్తరపదలోపాః - స్యాదుత్తరస్థలలోపేపి | ద్వితీయా నియతా భవేత్.....ఇత్యధర్వణః" (అహో. ౪౪౪ పు.). ఈకారికస్థలాంతరవిషయమేకాని యిటు బనికొరదని తలచి కావలయు నారాయణీయాదులలో నిది యీసందర్భమున నుజ్జగింపబడినది. అహోబలపండితీయమున నిది యీసందర్భము నందును నుదాహరింపబడినది. కవిజనమండనటీకాకర్త దీనిపాఠమును మార్చి దీనిని జెడిచెను. "క్వచిదన్యవిభక్త్యర్థే | ప్రథమాదిః ప్రదృశ్యతే.—తాత్పర్యః—ప్రథమేతరవిభక్తులయందుఁ బ్రథమాదివిభక్తులు గానవచ్చును. ఉదా:—రాముండు నాకు వరమొసంగె. ఇచ్చట చతుర్థ్యర్థంబున షష్ఠి....." (వికృ. అంశ. ౮౭ కారి. టీక. ౧౧౦పుట.) అనురీతిని దీనికి "అన్యస్యాః క్వచిద్భవే చాన్యా" అనుచింతామణిసూత్రమునకు బునరుక్తమగునట్లుగ వ్యాఖ్యచేసెను, ప్రకృతసందర్భ

[బా. అచ్చి. ౧౩ సూ. 'అప' లేనపుడును సంఖ్యావాచకము పూరణార్థము నిచ్చును. మున దీని నుదాహరించుచును చొకశబ్దరూపసాచకప్రక్రియలో దీని ప్రకృతి జూపఁ డయ్యెను. ఈకారకు 'వాఁడు నిన్నవచ్చెను' మున్నగువలములందును నుపయో గముగలదు. (బా. కార. ౨౫ సూ. ౨౫౭ విచ.) నానినీచయిత ముదాహ రింపఁడయ్యెను.

నిత్యంవిభాషేత్త్యాది:—నయనిజెప్పిన సంఖ్యావాచకవిషయకములగు విధులు సర్వత్ర = అంతటను గవిప్రయోగానాచారముగ, నిత్యమే = నిత్యముగాను, విభాషా = వైకల్పిగాను వర్తించునని గ్రహింపవలయును.

సమాసభిత్త్యాది:—అపస్త్రు = పూరణార్థకమగు 'అప' ప్రత్యయము, సర్వదా = ఎల్లయెడలను, సమానే = సమానమందే వర్తిల్లును. సంఖ్యతమునందు వలెఁ బూరణార్థకమగు 'అప' ప్రత్యయముతోఁ గూడినశబ్దము వ్యతిరేకముగాఁ బ్రయోగింపఁబడనేరదని యర్థము. ఉదా:—ఏకవర్షము - ఎనిమిదియవవర్షము. మొ. "రెండవవాఁడు మూడవకన్న ఇత్యాదా వవాచేశో నిత్యః. ఏకవర్షము - ఎనిమిదియవవర్షము ఇత్యాదివచన మాచార్యస్య. ఏతేన వచియార్హస్త్వియవట్టు పుట్టుము ఇత్యాది వచన మసంగత మేవే త్యవధేయమ్" (ఆహో. ౩౬౬ పుట.) ఇట్లహోబలవతి సర్వదాశబ్దమునుబట్టి యిది నిత్యమని వ్రాసెనుగాని సంఖ్యావాచక మాత్రము పూరణార్థము నిచ్చు సంప్రదాయము గలదు. "న.....వదాటు వన్నె బంగరువుననైన.....(పాండు. ౧ ఆ. ౧౦౬.) ఉ.....వదార్హన్నె వసిండిమేడలకు రాబనియే మిలసాధనామముల్. (విజయ. ౧ ఆ. ౭ వ.) సీ. వచి యాటువన్నెగుబ్బలి రాచకూతురు. (విజ. ౧ ఆ. ౧౨౨ వ.) ఉ. వదార్హన్నియ వట్టుపుట్టుము.....(శ్రీనాథుఁడు)" (గాణ. అచ్చి. ౧౫౦ సూ. టీక.).

— ఇంక సంఖ్యావాచకంబులు వక్కాణించెద —

మ		
ఏ కా థ క ము.		౧౩ ౨౪
ప్ర		
ఒకఁడు	{ ఒకరు ఒకండు
ఒకొండు	{ ఒకొరు ఒకొండు

ఒక్కఁడు	{ ఒక్కరు ఒక్కఁడు
ఒక్కొక్కఁడు	{ ఒక్కొక్కరు ఒక్కొక్కఁడు
ఒక్కరుఁడు	{ ఒక్కరులు ఒక్కఁగులు ఒక్కఁళ్లు
బాలవ్యాకరణ వివరణము. ౨౨౦ I విషయము.	ఒక్కొక్కరుఁడు	{ ఒక్కొక్కరులు ఒక్కొక్కఁగులు ఒక్కొక్కఁళ్లు
ఒక్కరుఁడు	{ ఒక్కరులు ఒక్కఁగులు ఒక్కఁళ్లు
ఒక్కొక్కరుఁడు	{ ఒక్కొక్కరులు ఒక్కొక్కఁగులు ఒక్కొక్కఁళ్లు
ఒకరువుఁడు	ఒకరువులు
ఒక్కొక్కరువుఁడు	ఒక్కొక్కరువులు
ఒక్కరువుఁడు	ఒక్కరువులు
ఒక్కొక్కరువుఁడు	ఒక్కొక్కరువులు
ఒరుఁడు	ఒరులు
ఒరువుఁడు	ఒరువులు
ఒండు	{ ఒండులు ఒండ్లు
ఒడ్డు	{ ఒడ్డులు ఒడ్డు

ద్వితీయాదివిభక్తిరూపము లూహించుకొనునది. $\frac{౧౩}{౨౪}$

సంజవని. ౨౨౦ I విషయము:—“తదుక్త మభిధానకారణము:—ఏకోఽన్యార్థే ప్రధానేచ । ప్రథమే కేవలే తథా । సాధారణే సమా నేల్పే । సజ్ఞాయాం చప్రయుజ్యతే” (ఆహా. 3౬౬ పు.) శబ్దార్థసాదృశ్యముచేత సోకశబ్దము

౧౦౦ ఒకశబ్దమునకును బూజార్థకత్వాదుల బహువచనముగలదు [౨౨౦ I వి. సంఙ్.]

ఒకశబ్ద మేకత్వసంఖ్యావాచకమైనను బూజార్థకత్వాదులలో (ప్రాథ. శబ్ద. ౪౩-౪౭ సూ.) బహువచనప్రయోగము నందవచ్చును. తే.గీ. ఒకటనైనను వారియం దొకరి లోను | జిమరపాలునఁ బోలండు. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౬౧.) క. మాయం దొక్కొక్క శ్మతు | రీయార్థముఁ దాల్చి శుభచరిత్రుండై... (ఆది. ౪ ఆ. ౧౩౧.) క. కడ వఁగ నొకశ్మపసరమునడఁచిన నొక్కరులు పెయ్య నడఁపవలయునే. (ఉద్యో. ౩ఆ. ౯౧) ('ఒకశ్మ' అని ముద్రణము, ఇది సరికాదు.) (౨౦౦-౨౦౧ విష. బా. ఆచ్చి. ౧౩ సూ.) క. గిరిజయు గిరీశుఁడును నొం | డొరువులకై తప మొనర్చి యొకరు లొకశ్మన్. ('ఒకశ్మ' అను ముద్రణము సరికాదు.) (ఆను. ౩ ఆ. ౧౪౧ ప.) క. ఏవేళఁ జూచినం దన | శ్రీవాకిటఁ బగటివేళ శివయోగివడల్ | వేవేల సంఖ్య లుండుదు | రావేళ నొకశ్మ లేమి యద్భుతమయ్యెన్. (హర. ౨ ఆ. ౩౪ ప.) చ.....ఒకశ్మొకశ్మకై | యెదురుగ వచ్చివచ్చి యొకయిద్దలు ముద్దియ లొత్తి రవ్విభున్. (శృ. నై. ౩ ఆ. ౮౬.) (ఒకతెకై యొకతె). 'ఒండు - ఒరుడు ఒరువుడు - ఒడ్డు' శబ్దము లన్యార్థమందుమాత్ర మే ప్రయోగదృష్టము లగుచున్నవి. 'ఒండొరులు - ఒండొరువులు' మున్నగుచోట్లమాత్ర మేకత్వసంఖ్యను బోధించుట గలదు. "పరస్పరార్థమున నిపు డొండొరులు ప్రయోగించుచున్నారగాని ఒండొరున్ - ఒండొరులన్ అనునవియే ప్రాచీనరూపములు." (ఆం. భా. ఆ. సర్వనా. ౧౮ సూ. విష. ౧౮ పు. తృ. ము.)" అను ననుశాసనవాక్యము సరికాదు. "అని యిట్లు గంగా వసువు లొండొరులు సమయంబుసేసికొని" (ఆది. ౪ ఆ. ౧౩౨ వచనము.) అని నన్నయ ప్రయోగించెను. క. గిరిజయు గిరీశుఁడును నొండొరువులకై తపమొనర్చి యొకరు లొకశ్మన్ | బెరయం బడసి..... (ఆను. ౩ ఆ. ౧౪౧ ప.) క. ఇరు వురు నొండొరువులఁ గడు | సురుచిరముగఁ జూచు వాడిచూడ్కులు..... (ఆది. ౪ ఆ. ౧౪౭.) అన్యార్థమందు:—క. నేఁ డింక నెఱిగి యొరువులవాడఁగదా యనుచు. (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౩౫.) ఆ-వె.....ఒరువు | లనుభవింపఁ దెచ్చు కొనిన మాంసము.....హరించినట్టి నీచు. (ఆను. ౫ ఆ. ౯౯.) ఆ-వె. ఒరువు లొత్తిచెప్ప నుపకారులై తొలుపుట్టునందుమనిన యట్టివారు. (ఆను. ౫ ఆ. ౮౯.) క.....వైదర్భియ్యెన్ | వరియింప నంతధర్తై | తరచరితయె. (ఆర. ౨ ఆ. ౧౮౪.) క. మాయట్టిడుమలఁ | బడిన నరులుగలరె యొరులు పరమమునీంద్రా. (ఆర. ౨ ఆ. ౩ ప.) క. ఒరుసొ | మ్మెక్కటిఁ గుడువఁ దలంచితొ. (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౨౨.) అన్యార్థకమగు ఒడ్డుశబ్దమునకు:—ఉ. నృపాలుఁడు.....ఏ యోజనిదగ్ధుండై పలుకు నొడ్డులకుం దగదట్లు సేయఁగన్. (విరా. ౧ ఆ. ౧౨౩.) ఉ. ఉత్పలగంధి

[బా.ఆ.ప్ర. $\frac{10}{25}$ సూ.] 'ఒకటి' అనుప్రథమైకవచనమును సోమయాజివాడెను (10)

సన్నుడుగు మొడ్డనుబంపును గల్లుచేరంగలే. (విదా. 2 ఆ. 100.) చ. ఇతలిక్రియం బలోద్ధతి సహిష్ణురేగల్లంబె యొడ్డంబు. (శా. 1 ఆ. 100.) 'ఒడ్డు' అనునొ నెల్ల 'ఒ-డ్డు' అన్నను కతి గానరాదు. ఒండుశబ్దమును మాన్యైకమే. చ. అమృతహా గ్రపుమహితాస్త్ర మొండ్లగునురాదు మగువ్వుంగ (శా. 2 ఆ. 100 ప.)

ఆ (ఆ మ హ వ స్త్వ క ము)

ప్రథమైకవచనాంతములు:—ఒకటి - ఒకొటి - ఒక్కటి.

బాలవా. ఒక్కొటి - ఒక్కట - ఒకండు - ఒకొండు - ఒక్కండు

200 II విషయము. డు - ఒక్కొండు - ఒండు. ఈశబ్దమునకు సంఖ్యా

వాచకంబునకు ఒకంబువచనములేదు. $\frac{10}{25}$

సంజీవని. 200 II విషయము:—ఇందు 'ఒక్కటి' శబ్దమును 'ఒక' శబ్దంబుంబంధిగాని గాని 'ఏక'శబ్దవైకృతరూపముగాఁగాని యెన్నుచును. (200-202 విష.) ఇది "ఒంటి" అనుదాని యథమునందుమాత్రమే వాడబడును. ఒకండు - ఒక్కండు మున్నగు మమంతరూపములు "కృవి దమహతోఽమిష స్వాత్తేచవోష్ణున నేర్పడును. ఒకటి మున్నగునవి 'ఒకండు' మున్నగుననుమాత్తులను: బర్హి యములనియు నౌపవిభక్తితత్వము ప్రథమైకవచనమున సభర్హణవచనముచొప్పున (200-202 విష.) గల్గెననియు నష్టిరూపమును భట్టాను:డు వాడలేదుగాని సోమయాజి వాడెననియు నీవఱకు వ్రాయబడెను. (200 విష.) ఒండుశబ్దము నన్నయతిక్కనల కాలమున సన్మార్థకముమాత్ర మెయైనను మధ్యకవులు దాని నేకత్వ సంఖ్యార్థకముగ ననుమాత్త్వమునందుమాత్రము వాడిరి. చ. మనమున కొండంబు రెండు మరుమంత్రములన్ (ఆము. 8 ఆ. 200 ప.) శా. ఓవాచంయమిచంద్ర సంద్రములు నే డొండైనవేళన్. (దశా. 1 ఆ. 202.) (సూ. రా. ని.) (విస్తర 1).

విస్తర I 200 II విషయము:—తిక్కనసోమయాజియే ప్రయోగించె ననుచు నప్పకవి యీక్రిందిరీతిని బొరపాటుగ నభిప్రాయపడెను. "చ.....మా! కొనరిననై న్యముల్ పదునొకొంటికిఁ బ్రాభవ మాచరింప. (ఉద్యో. 8 ఆ. 100.) (అప్ప. 3 ఆ. 200.) దీనిమూడవపాదమునందు పదునొకొంటికి నని యున్న చోట సంధిఁగూర్చి స్వరప్రధానపడిగా సోమయాజులు ప్రయోగించినారు. ఇది తెలియక కొందఱు మూఁఘులు దేశ్యనిత్యసమాసపడియని యనుకొందురు" (అప్పక. 3 ఆ. 200 ప. క్రింద.) దీనినిబట్టి 'ఒకొంటికి' అనునది యిటు నఖండపదమునటు సరికా దనియు (సోమయాజి యిటు నఖండయలిని బ్రయోగించియుండెను.) "ఒక+ఒండు =

932 'ఒక్క+ఒండు=ఒకండు' అను 'సూ-రా-ని' ఘంటువు సరికాదు [౨౨౦ II వి, సంజీ]

అహోబలకతి 'ఒక్కనవిరివికి' అనుకవిప్రయోగ మున్నదనుచు "ఒక్కన శబ్దోన్యస్తీ - ఒక్కన విరివికి ఇత్యాదికవిప్రయోగాత్" (అహో. 3౬౬ పు.) అని

ఒకొండు - ఒకొంటికి" అనుసంధిగూర్చి సోమయాజులు ప్రయోగించినారనియు నప్పకవియాశయము విశదమగుచున్నది. ఈయప్పకవియాశయము ననుసరించియే వావిళ్ళవారిముద్రణమున సంస్కర్తలు "మీర లీయొనరిననై న్యముల్ పడునొ కొంటికి" అని సవరించి ముద్రింపించినది యెన్ననగును. ఇట్టి యపమార్గమే సూ. రా. నిఘంటుకారుల యీక్రింది నిరాధారకల్పనమునకు మూలము కానోపును. "ఒండు-స-ఒ ఒకండు..... ఈశబ్దమునకు నన్నయభట్టారకుని కవిత్వమునందును నంతకుఁ బూర్వము పుట్టిన కొన్ని శిలాశాసనములందును 'అన్యము' అనునర్థముమాత్రమే కనబడుచున్నది. తరువాతికవులు 'ఒకటి' అనునర్థమందీశబ్దమును వాడిరి. మఱియు నీశబ్ద మొక్కశబ్దమునకుఁ బరమైనపుడు 'ఒకొండు' అయి క్రమముగా 'ఒకొండు-ఒక్కండు - ఒకండు - ఒక్కండు - ఒకండు' ఇత్యాదిరూపములనింది 'ఒకటి' అను నర్థమున అమహదర్థప్రథమైకవచనరూపముగా వ్యవహరింపఁబడుచుండెను." (సూ. రా. ని.). నన్నయతిక్కనలు 'ఒకొండు - ఒక్కండు' శబ్దములలోని 'కొ' అను దానికెల్లయెడలను నమహదర్థమందెకాక మహదర్థకత్వమందును బ్రాణియతి నై ప్రయోగించిరి. స్వరసంధికి సూచకమగు స్వరప్రధానయతి నొక్కటైనఁ బ్రయోగించియుండలేదు. తుదికి 'ఒకండు' శబ్దము పుట్టుటకుసయితము 'ఒక్క+ఒండు' అను జంటయే యాధారమనుట మిక్కిలి వింతగొలుపుచున్నది. 'ఒక్క' శబ్దమునకు నైతము 'ఒక్కొ' అనురూపాంతరము విశ్రమస్థానఖచితముగఁ బ్రయోగింపఁబడి యుండ నిట్లు శబ్దచరిత్రమును వచించుట సాహసము! మ.....రారాజు నై న్యంబు లో! కొమ్మొగిం బెల్లగిలంగ బిట్టడరె సక్రోధాంతరంగంబుతో (కర్ణ. ౨ ఆ. 3౫౨) క.....ఉరుశస్త్రవృష్టి నావైఁ గురిసిన తత్క్షణమె యొక్కొకొనిపయి నేనున్ | వరుసఁ బదిసేసి బాణము | లరుదుగ నేసితి మహాభయంకరవృత్తిన్ (ఆర. ౪ ఆ. ౬౦ ప.). ఇట్లే శంభుదాసుండును బ్రయోగించెను. నీ. వాతాపి యనుదైత్యవరు మ్రింగి యటిగించుకొనడ భూదేవుఁ డొక్కొరుండు గినిసి (ఆర. ౫ ఆ. ౨౦ ప.). అమహాత్మ్యంబునందును 'ఒక్కొండు' అనుదానిలోని 'కొ' అనుదానికి స్వరయతిలేదు. ప్రాణియతియే ప్రయుక్తమైయున్నది. కం. పాండవులవలనఁ గిడ్డొక్కొండును లేదధిప నీదుకొండుకులు (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౮౩ ప.) చ. ఒక్కొంటబడియెన్ హరార్జునుల ఘోరశరంబులు పందివై.....(ఆర. ౧ ఆ. 3౦౫) క. ఇటఁ బాండవ కౌరవు లో! కొంట నందఱు గురు ననుజ్ఞ గొని (ఆది. ౫ ఆ. ౨3౩ ప.)

ప్రాసెను. కాని యాప్రయోగ మెన్నఁదివో తెలియదు. 'ఒక్క' శబ్ద మేలోశబ్దము నందును లేదు. ఇట్లే యీతఁ డేరువశబ్దమున "కరువనూరును . కరువనూరును" అను నప్రత్యయశబ్దములను కరువావరించెను. (3౬౫ వ్ర. అహో.)

ఒకడు - ఒకొడు - ఒండు మున్నగునవి యావచ్ఛక్తిములగుటచే నిద్వితీయాద్యైకవచనములందు "ఒకటిని - ఒకంటిని - ఒకొటిని - ఒకొంటిని - ఒక్కటిని - ఒక్కొటిని - ఒంటిని" మున్నగురూపములు స్థించును. ఇట్లే తృతీయానస్తమ్యుగ్ధములందు 'అ'త్వమువచ్చి - "ఒకటన్ - ఒకంటన్ - ఒక్కొటన్ - ఒంటన్" మున్నగురూపములు లభించును. ప్రయోగములు:—తే.గీ.....పక్కటిః కాలకేయ! వర్షములు బరిమార్చె (విరా. ౫ ఆ. 3౩౩ వ.) చ. నవనర యెక్కటెక్కటిః బెనంగఁగ భీమునినైన బంధగా! దరయఁగ (శల్క. 3 ఆ. ౧౧౬) క. పాండవుల వలని కీడో! కొందునులే దధిస నీదుకొనుకులు.....(శ్రీ. ౧ ఆ. ౮౩) సీ. ప్సవ్యుః డగున! దుండవి మూడు నొక్కండైన విశృతి.....(అశ్వ. ౧ ఆ. ౧౧౩) క. పదునొకఁ డత్నాహిణు లేపాదవఁగ (శ్రీ. ౨ ఆ. ౪౧) తే.గీ ..కరువ నీకెన్నలేనె నాకొడుకు వీని! పఱచునది నీకు నేనొంట్ల గజనలేల. (అభా. ౨ ఆ. ౨౬౫) 'ఒండుగుఱ్ఱుంబులం బూన్పుము (ఆర. ౨ ఆ. ౧౬౨ గద్య.) ఉ..... గీటఁగ నొండు విండ్లఁగొని (ఇట్టియెడ 'ఒండు' పర్వనామమగు విశేషణము) ద్రోణ. 3 ఆ. ౮౩) ఉ.....ఇప్పుడేను రా! నుండ నొకండువచ్చి మఱియొందునె (మరుచ. ౨ ఆ. ౪౮) తే.గీ.....తల్లి కెఱిగించి యొంటిమైః దత్పురమున! కాయితంబు పోయితి (ఉద్యో. ౪ ఆ. ౨౭౩) తే.గీ.....ఒంటియం దరుగు టుడుగు (ఉద్యో. 3 ఆ. ౨౯) (ఒంటి = ఏకత్వము = ఆపహాయత) చ.....అంబుజవాహని వ్రీతుః జేయుకం! టెను హితమైశత్రు మొకటింగలచే (ఉద్యో. 3 ఆ. ౧౫౮) కం..... యాగకరణం! బునఁ దక్కఁగ నొంటం గలుగఁబోలునె చెపుమా. (కౌంతి. ౫ ఆ. 3౮౮) (ఒంటన్ = వేటొకదానిచేత). తే.గీ.....తక్కింకంటుచు లేదు వేదజ్ఞులార (స్వర్గ. ౧ ఆ. ౧౮౨) క. ఇటు బాండవకౌరవు లొ! కొంట నందలు గురు ననుజ్ఞగొని (ఆది. ౫ ఆ. ౨౩౩) చ.....ఇట్లు లొ! కొంటం బడియెన్ మారాష్ట్రముల ఘోర శరంబులు.....(ఆర. ౧ ఆ. 3౦౫) (విస్తర. II.)

విస్తర. II ౨౨౦ II విష:—ఆమహద్వాచకరూపసాధనప్రక్రియ:—ఒండు శబ్దరూప మీపఱకు సాధించబడెను (ప్రాథ. ౮౧ సూ.) (విస్తర. I ౨౨౦ విష.). "టివర్ణం బమహద్ధంబున నొక్కండదుల డవర్ణకంబునకు విభాషనగు. ఉదా:—

‘అ-ఇ-ఉ’ తెల్ల స్త్రీ ప్రత్యయములు ఇవి తుదినిగలవె స్త్రీసమములు [౨౨౧ వి. కల్ప.]

అ - ఇ - ఉ - స్త్రీ విషయాః. (ఆం. చిం. హలం. ౧౦ కా.

నన్నయ. అహో. ౪౦౩ పు.)

౨౨౧ విషయము. అన్యేచ బహవో దేశ్యావర్ణ కా అర్థభేదకాః (వికృ.

అజం. ౫౨ కారి. అహో. ౩౨౯ పు.)

‘అయవః స్త్రీ విషయాః’ అని పాఠాంతరము.

కల్పతరు. ౨౨౧ విషయము:—ఈ కారికలకు ౨౧౭ I విషయమున సంతేపముగా వ్యాఖ్య చేయబడెను. అ-ఇ-ఉ = ‘అ-ఇ-ఉ’ అనునవి, స్త్రీ విషయాః = స్త్రీ ప్రత్యయమును తెల్పు ప్రత్యయములు. సుస్కృతమునందలి ‘అ-ఇ-ఉ’ (టాప్. జీప్. ఊప్.) అనువానివలెనే యివి యాచ్చిక స్త్రీ ప్రత్యయము లగుచున్నవి. ఇవి ‘ఎ’ అనుదానికిని నుపలక్షణమగుచున్నవి. చింతామణిహలంతపరిచ్ఛేదమున “దిస్సాన్యత్ సంబధార్థే... నామ్నః కవర్ణకఃస్యాత్ - చురితి క్రియాపదానామ్.....” అనునవి మొదలగు సూత్రములలో నల్పసంఖ్యాకములగు తద్ధిత ప్రత్యయములును గృత్ప్రత్యయములునుమాత్రము చెప్పబడుటచేతను నింకను ననేకములు చెప్పవలసియుండుట చేతను నధర్వణుడు అన్యేచేశ్యాదికారిక నుపదేశించుచున్నాడు.

అన్యేచేశ్యాది:—అన్యేచ = చింతామణియుపదేశించిన ‘క’మున్నగు ప్రత్యయములెకాక యింకను నితరములైన - బహవః = అనేకములైన, దేశ్యాః వర్ణకాః = దేశ్యములగు తద్ధితములును గృత్ ప్రత్యయములును, అర్థభేదకాః = వివిధములగు నర్థభేదములుగలవి, కవిప్రయోగదృష్టములగుచున్నవి. ఉదా:—వన్నెకాడు - సాలీడు - వగలాడు - వగలాడి - కల్లరి - కట్టిడి - కన్నెటికము - ఎవ్వత - ఎవ్వతి - ఒకరిత మొదలగునవి తద్ధితాంతములు. చదువుచున్ - చదువు - ఎండ - చేయి - మాపు - మేపు - అడకువ మున్నగునవి కృదంతములు. ఇట్టి యాచ్చికములగు ‘అ-ఇ-ఉ-ఎ’ అనునవి తుదినిగలశబ్దములెల్ల స్త్రీ ప్రత్యయాంతములై యనదగును. స్త్రీ ప్రత్యయములును తద్ధితములలోనివె కావున బ్రకృతసూత్ర మిట్ల నుదాహరింపబడినది. యత్కిమర్థకమగు ‘ఏ’ శబ్దముయొక్కయు నేకార్థకమగు ‘ఒక’ శబ్దముయొక్కయు పశ్చిమహంసచనతుల్యరూపములగు “ఎవ్వరి-ఎవరి - ఒక్కరి - ఒకరి - ఒక్కొరి - ఒక్కొరి” అనునవి స్త్రీ ప్రత్యయములకుఁ బ్రకృతులగు నని గ్రహింపవలయును. వానివైని ‘అ-ఇ-ఉ-ఎ’ అను స్త్రీ ప్రత్యయములు నిల్వఁగా ‘త’ కారము పూర్వగమమగును. ఉదా:—ఎవ్వరి+త్ + అ = ఎవ్వరిత - ఒక్కరి+

ఒక్కటి - ఒక్కొటి - ఒకటి - ఒక్కొటి - (ప్రాథ. శబ్ద. ౮౨ సూ.). “ఎక్కటి యొక్కటి” (సృష్టము) (ప్రాథ. శబ్ద. ౮౩ సూ.).

[బా. ఆచ్చి, ౧౨ సూ.] 'అ-ఇ-ఉ-స్త్రీవిషయాః' ఇది వ్యావహారికశబ్దవిషయమనరాదు
 త్ + అ = ఒక్కరిత - ఇట్లే - ఒక్కరితి - ఒక్కరితే - మొ. "స్వవిద్య స్త్యస్య చాన్యస్య"
 లోపా దీర్ఘశ్చ కుత్రచిత్" (౨౨౦-౨౨౪ విషయము) అనుచోప్పున లోపాదికము
 'రాఁగా, ఒక్కర్త - ఒక్కర్తి - ఒక్కర్తు - ఒక్కర్తై - ఓర్త - ఓర్తి - ఓర్తు -
 ఒకత - ఒకతి - ఒకతే మున్నగురూపములు గల్గును. ఇట్లు రూపసాధనము
 ప్రయోగానుసారముగఁ జేసికొనవలెను. "నామ్నః కవర్జకః స్మార్త్" అను వక్ష్య
 మాణచింతామణిసూత్రముచోప్పున 'ఒకర్త'శబ్దమునుండి 'ఒకర్తక' అనురూపమును
 సాధించుకొననగును.

అహోబలపండితుడు వైరీతిని బ్రక్రియ నడవక 'అ-ఇ-ఉ స్త్రీవిషయాః'
 అనునది వ్యావహారికశబ్దమాత్రోపయోగియనుట సరికాదు. "అ-ఇ-ఉ-ఇత్యేతే
 వర్ణా లోకప్రసిద్ధవ్యావహారిక నామానై ష్వనపాయిత్యేన వర్తంతే. గౌర - గౌరి -
 గౌరు, లచ్చ - లచ్చి - లచ్చు - ఇత్యాది" (అహో, ౪౦౩ పు.). ఈవిషయములనె
 నారాయణీయగాణపతవివరణకర్త లనుసరించిరి. క.....స్త్రీలింగంబులఁ గొన్నిటి |
 నాలోకింపంగ నది దుదంతంబులగున్.....వివర. ఉదా:—గౌర - గౌరి - గౌరు-
 లచ్చ - లచ్చి - లచ్చు - మొ. (నారా. గాణ. తద్ధిత. ౨ పద్య. ౩౩౧ కా.)

అహోబలపతి బాలసరస్వతీయమును జాలవజకు ననుసరించుచుండునుగాని
 యిచట బాలసరస్వతీయవిషయములను సరిగ్ గ్రహింపలేదు. పరిశీలింపఁగా
 బాలసరస్వతీయవిషయములె యిచట మేలుగఁ దోచుచున్నవి. "అ - ఇ - ఉ - ఈ
 మూఁడును, స్త్రీవిషయాః = స్త్రీనామములమీఁద వచ్చువర్ణకములు. గౌర - గౌరి-
 గౌరు - స్త్రీవిషయములయందె=తెలుఁగు స్త్రీలింగములమీఁద వచ్చుననియు నన
 వచ్చును. ముంత - పడి - తూము - స్త్రీసమములుచేసికొని సులోపముఁ దెచ్చు
 కొనునది. సర్వత్ర ఇట్లే." (బాలస—హలం. ౧౦ కారి. టీక.) (ఆంధ్రసాహిత్య
 పరిషత్తుద్రణము.) "అయవః స్త్రీవిషయాః. టీక. అయవః (ఇది ద్వంద్వసమాసము) (అ+
 ఇ+ఉ=అయు - దీని బహువచనము - అయవః) 'అ . ఇ - ఉ' అను నీమూఁడును
 స్త్రీవాచకములమీఁద వచ్చువర్ణకములని తెలియునది. ఉ:—లచ్చ - లచ్చి -
 లచ్చు - రామ - రామి - రాము - గౌర - గౌరి - గౌరు.....ఇవే తెలుఁగు
 స్త్రీలింగములమీఁద వచ్చెడివని యనవచ్చును. ముంత - పడి - తూము. ఇట్టి
 వానిని స్త్రీసమములుచేసికొని సులోపముచేసికొనవలెను" (బాలస, హలం. ౬౨
 శ్లో. వావిశ్వవారిముద్రణము.).

దీనికి మహాతీవాచ్యంబగునపు డేకత్వంబున వక్ష్య
మాణరూపంబు లెఱుంగునది.

— మ హ త్వ ర్థ క ము —

ఒకరిత - ఒక ర్త - ఒక ర్తు - ఒక ర్తుక - ఒకత - ఒకతుక;
ఒకొరిత - ఒకొ ర్త - ఒకొ ర్తు - ఒకొ ర్తుక - ఒకొత -
ఒకొతుక;
ఒక్కరిత - ఒక్క ర్త - ఒక్క ర్తు - ఒక్క ర్తుక - ఒక్కత -

ఒకలవ్యా. ఒక్కతుక;

౨౨౧ I విషయము. ఒక్కొరిత - ఒక్కొ ర్త - ఒక్కొ ర్తు - ఒక్కొ ర్తుక -
ఒక్కొత - ఒక్కొతుక;
ఒకరితి - ఒక ర్తి - ఒకతి;
ఒకొరితి - ఒకొ ర్తి - ఒకొతి;
ఒక్కరితి - ఒక్క ర్తి - ఒక్కతి;
ఒక్కొరితి - ఒక్కొ ర్తి - ఒక్కొతి;
ఒకరితె - ఒక రై - ఒకతె;
ఒకొరితె - ఒకొ రై - ఒకొతె;
ఒక్కరితె - ఒక్క రై - ఒక్కతె;
ఒక్కొరితె - ఒక్కొ రై - ఒక్కొతె; ౧౫
ఓర్త - ఓర్తి - ఓర్తు - ఓర్తుక. ౨౪

సంజీవని. ౨౨౧ I విష:—“మహాతీవాచ్యంబగునపు డేకత్వంబున” అని యిట్లు విశేషించి చెప్పటచేత ‘ఒకటి - ఒకడు మున్నగు నమహాద్రూపములకు స్త్రీవాచకత్వములేదు (బా. ఆచ్చి. ౨౬ సూ.). “సర్వనామక్రియాపదంబుల బహువచనంబు మహత్తునకుంజోలె మహాతికగు” (బా. ఆచ్చి. ౨౬ సూ.) అనుసూత్రము చొప్పున మహద్బహువచనరూపములగు ‘ఒకరు - ఒకండు’ మున్నగునవి మహత్వ ర్థకబహువచనరూపములును నగుచున్నవి. (విస్తర). ప్రయోగములు:—క. నీ వొకతవేల యిలఁ బది । వేపుర నేవలచి (విరా. ౨ ఆ. ౨౫౬). నీ.....చనియె

విస్తర. ౨౨౧ I విష:—ఒకశబ్దమహాతీరూపముల రూపసాధనప్రక్రియ త్రిలింగలక్షణశేషములోనిది ౨౧౭ II విషయమునఁ బ్రదర్శితమయ్యెగాన నిచట మరలఁ జూపలేదు,

[బా. ఆచ్చి. ౧౫ సూ.] అహో-‘అవ్వతె-ఇవ్వతె’ అనునవి యశ్రుతచరములు ౨౦7

నొకతె (కళా. ౨ ఆ. ౧౪౮) ఉ.....ఒక్కతన్ | బాలికఁ వొల్లి యేవురకు క్షామి
నిగా సృజించి (ఆది. ౨ ఆ. ౨౧౧). వచనము-తొల్లి గౌతముండయిన జటిలుఁ
డను ఋషికుఁతురు తపఃప్రభావంబున నేడ్వకు ఋషులకు నొక్కతెయ క్షార్య
యయ్యె (ఆది. ౨ ఆ. ౨౫౧) తే-గీ.....వీణవాయింపఁ బొగడంగ విరులుగట్ట |
నేర్చునట్టిది యొకరితనియతయొర్తు (కాశీ. ౫ ఆ. ౩౧౬) సీ. చక్రవర్తి నొకర్తు
సక్కనికువలయం, బుల ముంచి (ఉ. రా. ౩ ఆ. ౨౧౫) తే-గీ. చీర కెంగేలఁ
బూన నెచ్చెలి యొకరై (కళా. ౩ ఆ. ౧౪౪) కా. నే నిర్మించినకామినిమణు
లలో నీటొందు నీలాలకన్ | నే నింకొక్కరితన్ సృజింతు (ఉ. రా. ౫ ఆ. ౨౪)
సీ. పడఁతు లొక్క రొక్కళ్లవై జల్లు జలబిందు, లొడలు సోకిన (ప్రభా. ౨
ఆ. ౧౦౬) చ.....ఒకళ్ళొకళ్ళకై | యెదురుగ వచ్చినచ్చి యొక యిద్దలు ముద్దయ
లొత్తి రవ్వీభున్ (నైష. ౩ ఆ. ౮౬) ఇట్లు స్త్రీవాచకములకు బ్రయోగము లరయు
నది. పయిప్రయోగములెల్ల సూ. రా. నిఘంటువునుండి యెత్తఁబడినవి. ఒకఁడు
మున్నగువానికి ‘ఒకొఁడు’ మున్నగురూపాంతరములు మహాకవిప్రయుక్తము
లగుటంచేసి యంగీకరింపబడెను. అట్లవి యంగీకరింపబడుట కారణముగా
“ఒకొత - ఒకొరిత - ఒక్కొత - ఒక్కొరిత” మున్నగురూపము లంగీకరింపబడెను
గాని వీనిలోని ‘ఒకొత’ మున్నగువాని ‘ఒ’త్వమును, ఒకత - ఒకతి - ఒకతె -
మున్నగువానిలోని ‘త - తి - తె’ మొదలగువానిస్వరములను నిర్ణయించు యతి
ప్రాసాదిఘటితప్రయోగములు లభింపలేదు. ఇట్టివి ప్రయుక్తములుమాత్రమే
గ్రాహ్యములనుట యుక్తము.

అహోబలపతి వీనిని బయిరీతిని సాధింపకున్నను “స్త్రీత్వే ఒక్కతె - ఒక్కర్తు -
ఓర్తు - ఎవ్వతె - అవ్వతె - ఇవ్వతె - ఇత్యాద్యాః” (అహో. ౩౨౯ పు.) అని
యన్యేచ బహవ ఇత్యా ద్యధర్వణకారిక కుదాహరించెను. కాని ‘ఎవ్వతె’ అనుదాని
సామ్యమున నుదాహరింపబడిన ‘అవ్వతె - ఇవ్వతె’ అనునవి యశ్రుతచరములు.

ఇంక ద్విప్రతిభృతసంఖ్యావాచకంబులు ప్రథమాంతరూపంబులు వక్కా
ణించెద.

మ

అ

ఇద్దలు
ఇరుగురు }

రెండు

	మ	అ
	మూగురు } ముగ్గురు } ముగురు }	మూడు
	నలుగురు	నాలుగు
	అయిదుగురు	అయిదు
బాలవ్యా.	ఏగురు	ఏను
విష. ౨౨౨ వి.	ఆటుగురు	ఆటు
	ఏడుగురు	ఏడు
	ఎనమండు	ఎనిమిది
	తొమ్మండు	తొమ్మిది
	పదుగురు	పది
	పదురు } పదుగుండు } పదుండు }	పది
	పదునొకరు	పదునొకటి

ఇచ్చట నేకశబ్దార్థకరూపంబులెల్ల నర్థానురూపంబులుగం గూర్చుకొనునది.

పదునొకారు - పదునొకటి ఇత్యాదులు

	మ	అ
	పన్నిదొండు } పన్నిరుగురు }	పందొండు
	పదుమూగురు } పదుముగ్గురు } పదుముగురు }	పదుమూడు
	పదునలుగురు	పదునాలుగు
	పదునయిదుగురు	పదునైదు
	పదునేగురు	పదునేను
బాలవ్యాకరణ	పదునాటుగురు	పదునాటు
వివరణము.	పదునేడుగురు	పదునేడు
౨౨౨ విషయము.	పదునెనమండు	పదునెనిమిది
	పందొమ్మండు	పందొమ్మిది

మ	ఆ
ఇరువండు	ఇరువది
ఇరువదియొకరు	ఇరువదియొకటి

ఇత్యాదు లూహ్యంబులు

	ముప్పండు	ముప్పది
మూలవ్యా.	నలువండు	నలువది
విష. ౨౨౨	ఏబండు	ఏబది
విష.	ఆఱువండు	ఆఱువది
	డెబ్బండు	డెబ్బది
	ఎనుబండు	ఎనుబది
	తొంబండు	తొంబది
	నూలుగురు	నూలు ౧౬ ౨౪
	వేగురు	వేయి
	పది వేగురు	పదివేలు

సంజేపని. ౨౨౨ విష:—ద్వీ ప్రభృతీసంఖ్యావాచకములు మహదర్థంబులు నిత్యబహువచనాంతంబులనియు నమహదర్థంబులు నిత్యైకవచనాంతములనియుఁ దాను వివరించినవివరణమున (౨౧౧ II విష.) కనుకూలముగ ద్వీప్రభృతీ సంఖ్యా వాచకములలో “ఇద్దఱు - ఇరుగురు” మున్నగువానిని నిత్యబహువచనాంతములు గాను, “రెండు - మూడు మున్నగువానిని నిత్యైకవచనాంతములుగాను నిషేత రూపములను సూరి యుదాహరించెను.. (విస్తర.)

విస్తర. ౨౨౨ విష:—త్రిలింగలక్షణశేషమున వెనుక నుదాహరించిన యధర్వణకారికల ననుసరించి ద్వీప్రభృతీ సంఖ్యావాచకముల రూపసాధనప్రక్రియ శబ్దపరిచ్ఛేదమున నీక్రిందిరీతిని సూత్రింపఁబడెను. “౧౬. సర్వనామంబులకు మహదర్థంబునం దఱుచుగ లు ల లకు రు ర లగు. ఎల్లరు - ఎల్లరన్ - వారు - వీరు - వేరు - మొ. తఱచుగ ననుటచే తాము మేము.....” (ఇట్లు - ‘రెండు+లు = ఇరు+రు’ అనియుండఁగా) “౯౧. రు ర వర్ణకంబులు పరంబులగునపుడు సాధారణంబుగ సంఖ్యావాచకంబులకు గువర్ణంబు పూర్వాగమంబగు. ఇరుగురు మూగురు.....మొ. సాధారణంబుగ ననుటచే ఎనమండు.....ఇత్యాదు లందు రాదు”. (౯౨ సూత్రముచొప్పున ‘రెండు’ అనుదానికి ‘ఇరు’ అదేశము)

“౯౨. సంఖ్యావాచకంబులకు విభక్తిపరంబగునపుడు కొన్నిటి యంత్యాక్షరంబులకు లోపంబగు. మూగురు.....ఎనమండ్రు.....మొ (౯౪-౧౦౧ సూ. చొ. ఎనమండ్రు మున్నగువానిలోని తుది యిత్యోత్వముల కత్వంబు, నివర్ణంబున కత్వంబును).....”. “౯౩. రు ర వర్ణకంబులు పరంబులగునపుడు కొన్నిటికి నిత్యము గాను, గొన్నిటికి వైకల్పికముగాను బిందుపూర్వక డకారంబు పూర్వాగమంబగు. ఉ. ఎనమండ్రు - ఎనమండ్రన్.....ఇరువండ్రు - ఇరువండ్రన్.....పెక్కిండ్రు - పెక్కిండ్రన్ - పెక్కురు - పెక్కురన్ - పండుండ్రు - పడుండ్రన్ - పదురు - పదురన్ - పదుగుండ్రు - పదుగుండ్రన్ - పదుగురు - పదుగురన్ - వాండ్రు - వాండ్రన్ - వారు - వారిన్” మొ. “౯౪ సూ. బిందుపూర్వక డకారంబు పరంబగుచోఁ దుది యిత్యోత్వంబుల కత్వంబగు. ఉ. ఉక్తము”(ఎనిమిది, ఎనమండ్రు, పెక్కు, పెక్కిండ్రు). “౯౫ సూ. కొండొకయొడ టు ట వర్ణకములు పరంబగునపుడును నత్వంబగు - చూపటు”. (౨౧౨ I చొప్పైన టు ట లయ్యెను) (ప్రాథ. శబ్ద. ౪౮ సూ-౨౦౪ విష, విస్తర, చూ.చూపటులు.) “౯౬. పలుశబ్దంబునకు రు రలు పరంబుల గునపుడుగువర్ణకంబును వలయుచో మీఁద బిందుపూర్వక డకారంబును విభాషనగు పలుగురు - పలుగుండ్రు”. “౯౭. ఇరురెండున కాదేశంబగు. ఉ. ఉక్తము.” “౯౮. ఒకానొకచో నిరుగురున కిద్ద తాదేశంబగు.” “౯౯. విభక్తిపరంబగుచో మూడు నాలుగుల దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబు బహుళంబుగానగు. ముగురు. (శేషముక్తము).” “౧౦౦. ప్రాప్తప్రాస్వంబులగు మూడేలమీఁది వర్ణంబులకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగానగు. ఉ. ఉక్తము”. (ముగ్గురు. ముప్పది. డెబ్బది). “౧౦౧. ఎనిమిది నివర్ణంబున కత్వంబగు. ఉ. ఉక్తము.” ౧౦౨. “పదియిత్యంబున కుత్వంబగు. ఉ. ఉక్తము”. (పదుండ్రు. మొ.). పై సూత్రములెల్ల ప్రాథమ్యాక్షరణశబ్దపరిచ్ఛేదములోనివి. ఈక్రిందివి ప్రాథమ్యాక్షరణసమాసపరిచ్ఛేదములోనివి:—“౨౨ ఒకండ్యాదులు పరంబులగుచోఁ దఱచుగ నున్ బదికగు. ఉ. పదునొకండు, పదుమూడు...తఱచుగ ననుటంజేసి పదాఱిత్యాది.....”. “౨౩ పదికి రెం డిరు తొమ్మిదులు పరంబులగు నపుడు బిందుపూర్వక డకారంబును ద్విరుక్త నివర్ణంబును బిందువును గ్రమంబుగ దివర్ణంబునకగు. పండ్రెండు - పన్నిరుగురు - పన్నిదైలు - పందొమ్మిది.....” “౨౪. పదియుత్తరపదంబగుచో నేను తొమ్మిదుల నుమ్మలకు బిందువును ఎని కెనును. ఏడునకు వర్ణవ్యత్యయంబును ఆపరుషంబునకు సరళంబును గ్రమంబుగనగు. ఏబది.....తొంబది.....ఎనుబది.....డెబ్బది”(శబ్ద. ౧౦౦ చొ. ద్విత్వము). (శబ్ద. ౯౨ సూత్రమున నంత్యాక్షర లోపము). “౨౫. పది యుత్తరపదంబగుచోఁ

[బా. ఆచ్ఛి. ౧౬ సూ.] ఇరువురు మున్నగువానిలోని 'క'కారమే ప్రాథమికము 911

ఇరుగురు - మూగురు మున్నగురీతిని సూరి యుదాహృతు లుత్పత్తు 'గు' వర్ణమే నిల్పబడినది. ప్రాథవ్యాకర్తయు "రు రవర్ణంబులు పరంబులగునపుడు సాధారణంబుగా సంఖ్యావాచకంబులకు గువర్ణంబు పూర్వాగమంబగు" (ప్రాథ. శబ్ద. ౯౦ సూ.) అని 'గు'వర్ణంబునె యుపదేశించెను. ఇట్టి గకారమునకు "అపదాద్యం బయి యసంయుక్తంబయిన గకారంబునకు వకారంబు విభాషనగు. పలుగురు = పలువురు - ఇరుగురు ఇరువురు - వేగురు = వేవురు....." (బాల. ఆచ్ఛి. ౨౭ సూ.). అనుచోప్పనః బాక్షి 'వ'కారంబు గల్గునని వాచవ్యాకరణ ప్రాథవ్యాకరణకర్తల యాశయము. "గురు అనునది ప్రాథమికరూపమని తోచుచున్నది". (గాణ. ఆచ్ఛి. ౩౫ పద్య. ౨౬౮ కారి.) "అధర్వణాచార్యులు వురు అనిచెప్పెను. గురు అనిచెప్పలేదు. అన్నియెడలను గకారమునకు వకారము వచ్చుటయే కాన్పించు చున్నది....." (గాణ. ఆచ్ఛి. ౧౨౫ సూ.). ఈవిషయమిహవాఙ్మయ వేటుచుదర్శనమున వివరింపబడెను. (౨౧౧ I విష.) గకారము ప్రాథమికమగుట సరికాదు. ఎట్లయెడలను గకారమునునిల్పనేల? వకారరూపమునె నిల్పి దానికి "క్వచిత్తకారోపః" అను చింతామణిచోప్పన వకారమునేలచేయరాదు. చింతామణిసూత్రమున 'గకారోపః' అనుటచే దేనిని మొదటనిల్పినను క్షతిలేదు. 'కాక్' మున్న రూపములనుబట్టి గకారనిశ్చయముగలఁ 'అగు' మున్నగుచోట్ల 'గకారమునకు వకారమగు' ననుసూత్రమావశ్యకము. ప్రవాళము = పవడము - బంధువుడు = బంధువుడు. మున్నగు వకారనిశ్చయముగలచోట్ల "వకారమునకు గకారమగు" ననుసూత్ర మావశ్యకము. కావుననే భట్టారకుడు రెండుపక్షములకును నుపచరించు రీతిని సూత్రించెను - సూరి యదికానడయ్యెను. 'ఇరుగురు' మున్నగురీతిని గకారమును సమర్థించు యతిప్రాసాదిస్థలఖదితప్రయోగము భారతాదిప్రాచీనగ్రంథములలోఁ గానరాదు. ఇరువురు మున్నగురీతిని వకారమును సమర్థింపఁజాలు ప్రమాణములు ప్రబలములు కన్పట్టుచున్నవి. క. దేవరఁ బోలెడువాని మ. హా. పీఠ్యగుణాఘ్య నొక్కయత్తజాఁ బడయం. గ్నావలతు నవేతగుణుల్. వేవురునుతులయ్యునెందు విఫలముగాదే (ఆర. ౨ ఆ. ౩౫౩) అని భట్టారకుడు 'వేవురు' శబ్దబూర్వపదంబు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు. ఏను నేకురాదు. ఉ. ముప్పది.నలువది..." (శబ్ద. ౧౦౦ చొ. ద్విత్వము.) "౨౬. కొన్నియెడల సీసమాసపదంబులు యువర్ణవ్యవహితంబులు నగు. అక్కరము - పనమునఁ బరియు రెండేడు లజ్జాతవాస మొక్కేడు. (ఆది. ౩ ఆ. ౧౯) తే.గీ.....ద్రోహులగు వేలుపులలోన దొరసి యున్న. పదియు నొక్కండు రుద్రులఁ బాఱవిడిచె" (కాశీ. ౭ ఆ.)

మునందు పునర్లమును ప్రాసగతముః బ్రయోగించెను. 'క. గురువచనస్థితి మన కే | పురకును నిది పత్ని గాఁదవుంగావున' (ఆది. ౨ ఆ. ౨౧౩ ప.) అని యింకొకచోట యతిస్థలగతము కలదుగానియట 'ఏ | గురకునునిది పత్ని గాఁదగుంగావున' అని ముద్రణములందు సవరింపఁబడినది. ఉ. ఆరువురుచక్రవర్తులు పదార్వురురాజులు నేటి వార లే | యుర్విబహుప్రకారముల (విక్రమార్కచరిత్రము. ౨ ఆ. ౩౪ ప.) అని క్రీ. శ. ౧౪౩౦ ప్రాంతపు జక్కయకవి 'ఆరువురు' అనుదానిలోని వకారమును బ్రాసమున నిల్పెను. తిక్కనకించుక పూర్వఁడనఁదగిన యధర్వణాచార్యుఁడు "ఆదేశాశ్చ 'పురూ' రశ్చ" అని ('౨౨౦-౨౨౪' విష.) 'పురు' అనుదానినిమాత్రమే యుపదేశించెను. గువర్ణమునకిట్టిప్రాచీనస్థితిని నిర్వహించుప్రమాణములు చూపట్టవు. కాన గువర్ణము ప్రాథమికమనుటకల్గి. అది యర్వాచీనము - మధ్యకవుల కాలమున దానికిఁ బ్రయోగములు కన్పట్టుచున్నవి. మహాస్రగ్ధర - లలనం గై నేసి కాంతల్ రమణగృహమహాలక్ష్మివై యొప్పుమంచుం | గలితాశీర్వాదలై రక్కడ మముగురుభాగ్యస్థితుల్ మీఱ (రాఘ. ౨ ఆ. ౬౩) "అక్కడ+మము+గురుభాగ్యస్థితుల్ మీఱ" అని భారతార్థము. 'అక్కడమ+ముగురు+భాగ్యస్థితుల్ మీఱ' అని రామాయణార్థము. కడమ - ముగురు = తక్కిన "ఊర్తి భామాండపీఠత కీర్తులు. నీ.....విన్న నేరికి దరంజే గురు సంగరవిజయైకనిధులయి.....(హరిశ్చంద్రనలో. ౨ ఆ. ౧౧౧ ప.) తరంజే+గురు సంగరవిజయైకనిధులయి. (హరిశ్చం.) ఏగురు+సంగరవిజయైకనిధులయి. (నలకథార్థము) ఏగురు = అయిదుగురు.

పయిరితిని 'ఇరుగురు - ఇరువురు' మున్నగునవి మహద్భహువచనములగుటయేకాక "సర్వనామక్రియాపదంబుల బహువచనంబు మహత్తునకుంబోలె మహతి కగు" (బా. ఆచ్ఛి. ౨౬) అనుచొప్పున మహతీబహువచనాంతములును నగుచున్నవి. ద్విప్రభృతి సంఖ్యావాచకము లమహత్త్వమున నిత్యైకవచనాంతములని సూరి వచించుట సరికాదని యీవఱకుఁ బ్రయోగప్రదర్శనపూర్వకముగ విశదీకరింపఁబడెను. (౨౧౧ II విష.)

ప్రయోగములు:—చ.....ఆ | య్యిరువురుఁ బంపఁగాఁ బెటికియైతై ననంతుఁడు తద్గిరింద్రమున్ (ఆది. ౨ ఆ. ౧౦) ఆ. వె. రాజనొద్దఁ బలుపురకు సంకటముగాఁగ. (విరా. ౧ ఆ. ౧౨౬) చ.....కృష్ణరేవతీరమణులు తాఁకిరయ్యిరువురన్ (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౨౭౮) క. కొఱవియుఁ గొఱవియుఁదాఁకిన.....చూ | పటు పొగడఁ దాఱుటయు ని | ద్దఱదిక్కుల (భీష్మ. ౧ ఆ. ౨౮౮ ప.) చ... సద్భశంబుతలంపఁగ నిద్దఱిందు.....(శల్య. ౨ ఆ. ౨౬౯) (ఇద్దఱి+అందు,) కం...

నరనాథ.....ము! వ్యూహ.....(ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౩౩) క. తరుణుల నజాత పక్షుల!.....స! ల్వూర.....(ఆది. ౮ ఆ. ౩౧౪) మ.....వారి ద! ప్రతక్షుల సాల్పడి నల్లడన్ జెదరఁగా (ఆది. ౨ ఆ. ౯౨) చ.....న! ప్లడలను విస్ఫులింగ ములు (ఆది. ౨ ఆ. ౧౫) క.....దేవరఁ బోలెడువాని...! వేస్తరుసుతులయ్యు (ఆర. ౨ ఆ. ౩౫౩) క.....ఆనిమిషలోక.....వసువుల; నెనమండ్రం గాంచి గంగ యెంతయుఁ బ్రీతిన్ (ఆది. ౪ ఆ. ౧౨౬) క.....భో! దారులగుచు నెనమండురు! వీరులు.....(ద్రోణ. ౩ ఆ. ౨౧౬) సీ.....తోష్ఠంక్షుకొడుకులఁ దొలి వేలుపులఁజేయఁ బొడమించు నేదేవు బొడ్డుదష్టి.....! మండ్రెండుయాపులై యగ లింటిరాజుగా.....(ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౧౪౪ ప.) చ. త్రొడరి భవత్తనూజులు పదుండ్రు సముద్భటసింహనాదులై! (కర్ణ. ౩ ఆ. ౧౮౦) క. ననుఁ బదునొకఁ డజ్ఞాహి ణు! లనూనవిభవమున (శల్య. ౨ ఆ. ౩౮౦) గీ. పదియునొక్కండ్రు రుద్రుల.....కాశీ. ౭ ఆ. ౧౯౭) అక్కర - వనమునఁ బదియురెండేడులు..... (ఆది. ౩ ఆ. ౧౯) శా. పండ్రెండేడులు.....! మండ్రాటించిది.....(ఉ. హరి. ౨ ఆ. ౧౬౭) ద్వి. పాటిబండాదులు కన్నిద్రుఱుండు (బరహ. ౨ ఆ. ౪౪) సీ. మేలైన రెండుతోష్ఠిదులు విద్యులలోన (కాశీ. ౩ ఆ. ౧౮౧) (విస్తర. ౧౫౧ I విష.) ఆ. వె. తోష్ఠనూటిమీఁదఁ దొంబదితోష్ఠిది! వర్షములకు (నిర్వ. ౮ ఆ. ౮౪ ప.) ఉ. పాచ్చెమునొంద దీనడువఁజోయిన యేడులు తోష్ఠ నూటి పై! నచ్చుగ.....(వి. పు. ౨ ఆ. ౨౩౯ సూ. రా. ని.) ఆ. వె. తొలుత నెనమనూటతోష్ఠిది పైఁ డిట్టి! కల.....(జై. భా. ౮ ఆ. ౧౭౬) వీని సామ్యమునుబట్టి యీక్రింది భీమఖండపద్యమునందు 'తోష్ఠనూట'నియే కవిప్ర యుక్తపాఠమని విశ్వసింపఁదగును. తే-గీ. తోష్ఠనూటును తొంబదితోష్ఠిది యును! జలజములు పూజచేసెను శార్ఙ్గపాణి! (భీమ. ౬ ఆ. ౬౮ ప.) ఈపద్యమున 'తొంబనూట'ను పాఠమును శబ్దరత్నాకరమును సూ. రా. నిఘంటువును సంగీకరించి 'తొంబనూట'ను నిర్మూలశబ్ద మంగీకరించుచున్నవి. "తొంబనూటు - స - (తోష్ఠిది+నూటులు) తోష్ఠిదివందలు. తే-గీ. తొంబనూటును దొంబదితోష్ఠిది యును!" (సూ. రా. ని.) "తొంబనూటు - ద్వ - స - (తొంబది+నూటు) తొంబదినూటులు. తే-గీ. తొంబనూటును దొంబదితోష్ఠిది యును!" (శ. ర.). ఇట్లు తమతమకుఁదోచినట్లు నిర్మూలముగాఁ బదచ్ఛేదముల సంగీకరించి శోశద్వయము వారును నీనూతనశబ్దమును సృజించుట కాధారమేమో తెలియకున్నది. పయిభీమఖండ గీతపద్యము 'తోబ'నూటును

శబ్దములో బిందుపూర్వక బకారమును నిర్వహింపఁజాలదుగదా. అధర్వకారికా సాధ్యరూపములు “తొమ్మన్నూటు - తొమ్మనూటు” (ద్విత్వంచ క్వచి దిప్తంస్యా | దత్వ మాపవిభక్తితా) అనునవేకాని తొంబనూటు కాదుగదా. అట్లగుటంజేసియే శబ్దరత్నాకరకర్త బిందుపూర్వక బకారనిర్వహణమునకై ‘తొంబది’శబ్దము దాని పూర్వావయవమని పదచ్ఛేదము చూపెను. ఆపక్షమున నొకటితక్కువ వేయియను నర్థము రాదుగదాయని సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు “తొమ్మిది” అనియే యనను రూపముగఁ బదచ్ఛేదము చూపిరి. సీ. అనుఘండై యెనుబదియెనిమిదివేపురు బ్రాహ్మణప్రవరుల....., ముప్పంద్రదాసుల నొప్పనిచ్చిముదముతో రక్షించుఁ బదివేపు రుత్తమభూసురు లతని...(సభా. ౨ ఆ. ౧౨౧) ద్వి. ఎనయంగ నార్నూ టు నే(బదియేండ్లు (బసవ. 3 ఆ. ౧౧౫౯) ద్వి. ఇటగూడ నేడు నూతేండ్లకుఁ గాని (బసవ. 3 ఆ. ౧౧౬౧) సీ. ఎలమితో మఱి యిర్లదేడ్లురుసుదతుల..... (నన్ని. కు. ౧ ఆ. 2౪ ప.) మధ్యకాలపుకవులగు శ్రీనాథాదులు ‘ఇరువై - అటువై’ మున్నగు రూపములనుసంయితము వాడిరి. అట్టివి యాధర్వణములు కానేరవు. మ. హరిదాటించె..... | ఇరువై నాలుగుమూర్ల మేర..... (కాశీ. ౧ ఆ. ౫3) క..... | ఆయతగతి నిల నూటిరు | వైయెనిమిది భేదము లను వఱలు దురెలమిన్ (నరస. ౨ ఆ. ౫౦ ప.). మ. అఱచేయింబలె..... | అటువై యోజనముల్ వెడల్పును.....(వరాహ. ౧౦ ఆ. ౧32 ప.) (బాలక. ౧౫౧ పు.). “పదిమఱుఘ్యలు - పదులు మనుఘ్యలు - మనుఘ్యలు పదులు” అను నవి వ్యవహారవిధూరము లగుటంజేసియు ‘పదుపురు మనుఘ్యలు’ అనునది వ్యవహార మునకు సమ్మతమగుటంజేసియు ‘రు’ బహువచనప్రత్యయమనియు, ‘పు’ ఆగమమనియు నధర్వణుఁ (౨౨౦-౨౨౪ వి.) డుపదేశించెను. కాని యట్టిశబ్దములచరిత్రమును బరిశీలించునపుడు “పది+వారు = పదుపురు, పది+వాండ్రు = పదువుండ్రు = పదుండ్రు” అనురీతి నట్టిశబ్దములేర్పడెనని తోచకమానదు. అట్టి తచ్చబ్దముతోడి సమా సము ప్రాయికమగుటంజేసి యట్టిసమాసము కలుగనిపక్షమున ‘పదులు’ అనియే మహద్బహువచనరూప మరుదుగా నిల్పుచువచ్చెనని గ్రహింపనగును. ఉదా:—చ. త్తడరి భవత్తనూజులు పదుండ్రు సముద్భటసింహనాదులై (కర్ణ. 3 ఆ. ౧౯౦) “అబ్జ నాభులు నూటువై దుపదులు. (కాశీ. ౬ ఆ.). ఇట్టిప్రయోగములపద్ధతి దత్వశబ్దము లందును జూపట్టుచున్నది. గీ. వృద్ధులొకలక్షయున్నను (సభా. ౨ ఆ. ౨౭) సీ... మూడర్జుదములు.....వీరభటులు (జై. ౫ ఆ.) ఉ. వేడివెలుంగులోలిఁ బదివేలసహస్రములు (భోజ. ౪ ఆ.) కం. వీరులు సహస్రసంఖ్యల | వారలు

జనియించి రసురవగు లుద్ధతులై (ఆర. 2 ఆ. ౧౮౪). ఆచ్ఛిశబ్దములందుఁ బ్రాయిక ముగాఁ దచ్చబ్దసమాసప్రయోగములై కవిసమ్మతములగుటచే 'ఇరువురు'మున్నగు 'వురు' శబ్దాంతరూపములు తఱచయ్యెను. తద్విన్నములు మిక్కిలియరుదు. త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యిట్టిచరత్ర నరయక యాక్రిందితీతిని బహుత్వమున రుప్రత్యయమురానివెల్ల నమహత్కార్య విశిష్టములనుచు సూత్రించెను. "మహ ద్విశేషణ సంఖ్యావాచకంబులకుం గొన్నియెడల నమహత్కార్యంబు చూపట్టెడి. ఉదా:—వ. ఇందుఁ బొలోమకాలకేయులను నరు లఱువదివేలుందురు. (భార.ఆర.౪ ఆ. ౮౧) నీ..... బ్రహ్మణు లతిపుణ్యు లెనిమిదివేలు సమిద్ధమతులు| తే.గీ...యతులు పదివేలు.....(భార. ఆర. ౫ ఆ. 3౦౬) వ.....కనకభూషణాలంకృతులైన పరిచారకులు నూఱువేలు (భా. ఆర. ౫ ఆ. 3౦౭)." (ప్రౌఢ. శబ్ద. ౧౦౪ సూ.) (చూ. విస్తర. ౧౮౬ IV. విష. (౨౧౧ I విష.)

రెండు మొదలగునవి యకాపవిభక్తికి శబ్దాబులగుటం జేసి ద్వితీయాదివిభక్తులు పరంబులగునపుడు 'టి-ంటు' లగునని యెఱుంగునది. రెండిటిని - రెండింటిని -
 బాలవ్యాకరణ మూడిటిని - మూడింటిని-మూడిని. ఇత్యాదులు.
 వివరణము ఏకశబ్దమునకు "ఒంటి - ఒకానొకఁడు - ఒకానొకటి -
 ౨౩ విష. ఒకానొకరిత - ఒరిమ - ఒండొకరు - ఓరట్ట - అను రూపంబులును, ద్విశబ్దార్థంబునకు ఇనుమడి - ఈ రాఱు - అనురూపంబులు నర్థవిశేషంబులంజూపట్టెడు.

“రెండు మొదలగునవి యశాపవిభక్తిక శబ్దములగుటంజేసి.....” అనెడి సూరివివరణము సరి కాదనకతీరదు. ఒకటిన్ - ఒకొటిన్ - ఒక్కటిన్ - ఒక్కొటిన్ - మున్నగురూపములుండుటచే “ఒకడు - ఒకొడు” మున్నగునవి యశాపవిభక్తిక ములుకావా? ఈయేకశబ్దార్థకములకునైత మాపవిభక్తికత్వమును నిరూపించు ప్రయోగములు పెక్కు కన్పట్టుచున్నవి. ఇవి యశాపవిభక్తికములని వచింపమింజేసి ‘ఒకంటన్ - ఒకొంటన్’ మున్నగు చిందుఘటితరూపములు సూరిప్రక్రియలో లభింపకపోవలసివచ్చును. తే-గీ. తక్కుకంటనులేదు వేదజ్ఞులార (స్వర్ణ. ౧ ఆ. ౮౨ ప.) క. ఇటఁ బాండవకౌరవు లొక్కట నందఱు గురుననుజ్ఞఁ గొని (ఆది. ౫ ఆ. ౨౩౩) చ.....ఇట్లు లొక్కటఁ బడియెన్ హరాద్భుతుల ఘోర శరంబులు.....(ఆర. ౧ ఆ. ౩౦౫) చ.....మాకొనరిసనై న్యముల్ పదునొకొంటికిఁ బ్రాభవమాచరింప (ఉద్యో. ౮ ఆ. ౧౪౦) క.....యాగకరణం | బునఁ దక్కఁగ నొంటఁగలుగఁ జోలునె చెప్పుమా (కాంతి. ౫ ఆ. ౩౦౮ ప.) ఒంటిశబ్దము నకుఁ బ్రయోగములు—ఒంటి యందరుగుటుడుగు (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౯) చ. ఇది గడుముద్దరాలు.....ఒంటిదిరుగుదానికోర్వ దొకటిందనుదా సవరించుచొప్పెటుం | గడు.....(విరా. ౧ ఆ. ౧౦౩) చ. అసమున మీఁదెటుంగక..... కౌరవసేనయేడ యొంటి సనుటయేడ నాకిది కడిందివిచారము.....(విరా. ౫ ఆ. ౨౩౪). (ఒంటి = ఒంటరి) అధర్వణునివలె సూరి షష్ఠీసమాసములోఁ బ్రథమయుఁ జూపట్టుటగలదని చెప్పమింజేసి (క్వచి దన్యవిభక్త్యర్థే | ప్రథమాపి ప్రదృశ్యతే. ౨౨౦-౨౨౪ విష.) యీ క్రిందిప్రయోగములు సూరిప్రక్రియను విరోధించుచున్నవి. చ.....తొప్పిదివేలఁ దొప్పిదిం | దునిమి (నిర్వచ. ౩ ఆ. ౬౫ ప.) (తొప్పిదిటి యొక్క+వేలు). చ. తన పదిదోయిచేతుల (నిర్వచ. ౫ ఆ. ౧౩౨) (పదిటియొక్క+దోయి). అబ్జనాభులు నూలునైదుపదులు (కాశీ. ౬ ఆ.) (విదిటి యొక్క+పదులు). వీనియందెల్ల ‘విదిటిచే రెట్టింపఁబడిన పదులు’ అను నుత్తరపద లోపసమాసమున షష్ఠీనిల్చును. దానికిఁ బ్రథమవచ్చునని యధర్వణుఁ డుపదేశించెను. సూరిపక్షమున యిట్టివానియందెల్ల నౌపవిభక్తిక బాహుళ్యతయే గలియని చెప్పుకతీరదు.

సూరిగా రుదాహరించిన ‘ఒరట్ట’శబ్ద మేకోశమునందునులేదు. ఒరిమశబ్దము నకు సరియగు నేకత్వార్థము లేకున్నను ‘ఏకమతిత్వము = ఏకమత్యము’ అను నర్థము గలదు. అయ్యది శబ్దరత్నాకరమునం జూపఁబడెను. నీ దుగ్ధాభికన్యక తొడిగోడలుగాఁగ నొరిమమైనుంట నీకొప్పుఁగాదె (నైష. ౩ ఆ. ౧౨౬ ప.)

చ. ఒరిమయు భక్తియు న్నైనరు నోర్పు గనంబడ.....మెలఁగుచుండిరి పాండుకుమారులు.....(విజయ. ౧ ఆ. ౨౬ ప.). “అశ్వాత్థమున ఒరిమయనియు... నేకత్వమున నోర్పుయనియు రూపాంతరము లేర్పడెడి” (బా. సా. పే. ౨౪౪-౨౪౫ పుటలు.) అను పేటికావ్యాఖ్య పొరపాటు. అష్టియర్థము లాశబ్దముల కేకోశమునందును లేవు. కవిప్రయోగములందును లేవు. ఇంకను నష్టవిశేషములలో నేకశబ్దార్థకమునకు వాడుకలుగలవు. ఒండొక = మఱియొక - ఇంచుక; ఒండొక రుడు = వేటొకరుడు = ఇతరుడు - పరస్పరము; ఒండొండ = ఒకటిమెంబడి నొకటి = వరుసగా; ఒండొండు = ఒకటినొకటి = పరస్పరము; కొండొక = ఒండొక = ఇంచుక. మఱియొక; “కొండొకచో ద్విత్వీయవఱకును గొండొకచోఁ దృత్వీయయందు.....” (బాల. ఆచ్చి. ౨౪ సూ. ౪౧ పుట.) అనుసూరి ప్రయోగము చొప్పున కొండొకశబ్దమునకీటి “ఒకా నొక” అనునర్థము కోశములందుఁగాని కవిప్రయోగములందుఁగాని కన్పట్టలేదు. “కొండొక.....ఇంచుక. “కం. ద్యూత క్రీడకుఁ గొండొక | నేతున్ (విరా ౧ ఆ. ౧౯౬ ప.) “ఒకశబ్దబొకచో నల్పార్థకంబగు. ఉదా:—ఒకనూతనేడుల్ (మార్క. ౫ ఆ.) ఏమొకకొండఱము (విక్ర. ౫ ఆ.)” (ప్రాథ. శబ్ద. ౮౪ సూ.).

ఒకానొకడు = అనిర్దిష్టార్థకము “ఒకానొక. వై. విణ.....ఉద్దేశింపఁ బడని.....(దీనిని బ్రత్యయముతోఁ జేర్చి చెప్పనపుడు మహద్దర్థమున నొకానొకఁ డనియు మహత్వార్థమున నొకానొకతయనియు నమహద్దర్థమున నొకానొకటియనియు రూపములు)” (శ-ర) (విస్తర.)

ఇనుమడి = రెండు రెట్లు. “ఇను = ఇరు. స (వృత్తియందే దీనికి బ్రయోగము) రెండు. కం. తన యెప్పటిరూపముఁ జే | కొని దీనికి నినుమడుంగగుం బ్రతిబలముం | గనిన.....(భా. ఆర. ౩ ఆ. ౩౪౫).....(ఇనుమడుఁగులు = ద్విగుణితము).....ఇబ్బడి - ఇబ్బడించు - ఇమ్మడి - ఇమ్మడించు -” (సూ. రా. ని.)

విస్తర. ౨౨౩ విష:—త్రిలింగలక్షణశేషమందలి దీని రూపసాధనప్రక్రియ— “ఒకాను, ఒకచో ననిర్దిష్టార్థమం దొకశబ్దమునకుం బూర్వాగమంబగు. ఒకానొకడు- ఒకానొకతె - ఒకానొకటి. ఒకచోననుటచే ఒకడు - ఒకతె - ఒకటి (అనఁగా నొకఁడు మున్నగువానికిని “ఒకానొకడు” మున్నగువాని యనిర్దిష్టార్థకత్వముగలదని తాత్పర్యము). ఒకశబ్దమొక్కాదులకు నుపలక్షణము. (ఒకానొకడు = ఒకానొక్కడు = ఒకానొకొండు.) తక్కిన సూరియుద్ధాహరించిన - ఒరిమ - ఓరట్ట మున్నగువానికి రూపసాధనప్రక్రియఁ జూపబడలేదు.

ఈరాటు = (ఈరు+ఆటు) ంద్రైండు. ఈరేడు = (ఈరు+ఏడు) పదునాలుగు, తే-గీ. ఏను విల్లందుకొనిన సీరేడుభవన | ములును వడవడ వడఁకు (విరా. ౪ ఆ. ౨౧౯). రెండుశబ్దమునకు హల్లుపరమగునపుడు 'ఇరు' అనియు సజాదిసంఖ్యా వాచకము పరమగునపుడు "ఈరు" అనియు నాదేశములగునని సూ. రా. నిఘంటువున "ఇరు - ఈరు" శబ్దములయొద్ద వ్రాయబడెను. "ఇరాటుమేనులన్" (రుక్తి. ౧ ఆ. ౪౩) "చ.....ఇరాటుదెఱంగులు.....(రుక్తి. ౧ ఆ.)" (బా. గు. ప్ర. ౧౯౦ పుట. ద్వి. ము.) అను నాధునిక తిమ్మకవి ప్రయోగములు మాత్రమే యచ్ పరకత్వమున నీయాదేశము (ఇరు)వచ్చుటకుఁ బ్రమాణములయియున్నవి.

బాలవ్యా. సంఖ్యకుం బూరణార్థంబునం దవగాగమంబగు ౨౫.

౨౨౪ విషయము. రెండవవాడు-రెండవది; మూడవవాడు-మూడవది.

సంజీవని. ౨౨౪ విషయము:—దేనిచేత సంఖ్యపూరింపఁబడునో యది పూరణార్థ కము. "పూర్యతే అనేనేతి పూరణః" అని పూరణశబ్ద వ్యుత్పత్తి నెఱుంగునది. "రామకృష్ణులలోఁ గృష్ణుఁడు రెండవవాడు" అనుచో రామకృష్ణులిద్దఱును ద్విత్వ సంఖ్యావయవములయైనను గృష్ణుఁడు ద్విత్వసంఖ్యను బూరించునుగానఁ గృష్ణుఁడు రెండవవాడయ్యెను. "ఏకాదశఃపుత్రః" ఇత్యత్ర - యేనకారణేన దశసంఖ్యా పూర్ణాభవతి స ఏకాదశఃపుత్రః-దశపుత్రైభ్యః పరఇత్యర్థః. (ముగ్ధబో. తద్ధి. ౪౫౦ సూ. దుర్గాదాసవ్యాఖ్య.) ఇట్లు వేలువిధమున వివరింపఁబడెను.

సూరి 'అవగాగమమనుట సరికాదు'. 'అవ' అనునది యాగమమగునపు డింకఁ బూరణార్థక ప్రత్యయ మెయ్యదియగునని యాతఁడుతలంచెనో తెలియకున్నది. సంస్కృతవాక్యకరణమున "మట్" మున్నగునవి యాగమములుకావాయని భ్రమించి నట్లగవడుచున్నది. కాని యచటి మడాగమాదులు పూరణార్థక డట్ ప్రత్యయ మునకు విధింపఁబడినవి. "తస్యపూరణే డట్." (గీ-౨-౪౦). "నాన్తాదసంఖ్యా దే ర్త్తట్ (గీ-౨-౪౯) డటో మడాగమఃస్యాత్. పఞ్చానాం పూరణః షష్ఠమః(సి.కౌ. ౧౦౪౯-౧౦౫౦ సూ.)" "మటఃప్రత్యయత్వే అకారసహితో మకారోవిధేయః - ఆగమత్వేతు మకారమాత్రమితి" (తత్వబోధినీవ్యాఖ్య. ౨౦౬ పు.) (పఞ్చన్+మ+ అ=పంచమ.) (మట్టులో'మ' కారమును డట్టులో 'అ' కారమును నిద్వర్ణములుపోగా మిగిలెనని యెఱుంగునది.) 'అవ' అను ప్రత్యయ మాగమముగావచ్చునని సూరి యాశయమేమో?

ప్రకృతిప్రత్యయముల స్వరములకు సంధినిత్యమయైనను 'అందు - అవ' అను పరమగునపుడుమాత్రము సంధి యథాసంభవముగాఁ జేయవలయును. (బాల.)

[బా. అచ్చి. ౨౫ సూ. 'అవు' అనునది పూర్వార్థము నెట్టెటో నిర్వహించును 919

సంధి. ౧౧ సూ.) రాములందున్ - రాములయందున్ - హరియందున్ - ఎనిమిదవది - ఎనిమిదియవది - మొ.

ప్రత్యయాద్యచ్ఛునకు స్వరప్రధానయతినిల్పుట సంప్రదాయముకాదు. 'ఎండు+అ = ఎండ' అను కృదంతములో 'డ' అనుదానికే ప్రాణీయతినే నిల్పవలయునుగాని స్వరప్రధానయతిని నిల్పరాదు. కాని ప్రత్యయములలోని, 'అందు - అవ' అనుదానియచ్చులకే (కయి-చోటను) స్వరప్రధానయతినే నిల్పుట సంప్రదాయమైయున్నది. సీ.....ప్రజాపతు | లంద చింతాత్మకుండై నయట్టి... (అశ్వ. ౨ ఆ. ౧౬౨ ప.) గీ. అనఘ మామామశకుని నాకై కడంగి | సభా. ౨ ఆ. ౧౭౪). "క. కవు లేర్పరించుచో రెం | డవ మూడవయనెడియెడల యతులచ్చులగున్ (కవిసం. ౧ తరంగ. ౨౭ లక్ష.) ప్రయోగము - సభాపర్వము-నన్నయభట్టు. సీ. ఆయంబునందు రెండవభాగమొండె మూడవభాగమొండె నందర్థమొండె. పాఠిజాతాపహరణము - ముక్కుతిమ్మన. చ.....కువలయపత్తినేత్ర కనుగొంటివె కన్నులపండువయ్యె రెం | డవ వినతాతనూభవునియందము" (కవిసం. ౧ తరంగ. ౧౩౦-౧౩౧ పద్య.) మ.....రెం | డవకై లాసముపోలె నున్నయది బ్రహ్మాండంబుతో రాయుచున్ (కాశీ. ౩ ఆ. ౧౯౯) సీ. ఆయువునందు నాల్గవపాలు గురుపాల, దాసునియట్లు... (కాంతి. ౫ ఆ. ౧౩౬) (విస్తర.)

విస్తర. ౨౨౪ విషయము:— "కొన్నియెడల నవ కగు కానంబడియెడి. ఉదా:— కం. విన నేడగుపర్వము మే | లనఁగా..... (భార. ఆది. ౧ ఆ. ౪౮) కం. అనుపమబలులగు కర్ణా | ఝనవీరులశౌర్యమహిమ శోభిల్లంగా | నెనిమిదియగు పర్వంబిది. (భా. ఆది. ౧ ఆ. ౫౦) చ. పదియగు వేయినిండుటయు బంక్తి ముఖుండు..... (నిర్వ. ౩ ఆ. ౬౭) ఇట్టియెడల అవ యనియె యుండవచ్చును. అయినను గ్రంథములయందు బాతమిట్లగపడుచున్నది". (ప్రాథ. శబ్ద. ౧౦౩ సూ.). పూర్వార్థస్థలములందెల్ల 'అగు' థాతు తద్ధర్మార్థక విశేషణమాజమును నిల్పినచో నర్థ మెట్టెటో సరిపడినట్లుండును. ఈవిషయమున 'అవ' ప్రత్యయములోని 'అ' అనునది విశ్రమస్థానమున వకారము ప్రాసస్థలమున నిల్పిన ప్రయోగములు లభించినవేకాని యందలి వకారము విశ్రమస్థానముననిల్పిన ప్రామాణిక మహాకవిప్రయోగము లభింపలేదు. పాదాదిని 'అవ' అనునది నిల్పిన ప్రయోగములలో 'అవ' అనుదానిచోట 'అవు' అను నగుథాతురూపాంతరమునుగడి యేర్పడిన (బా. అచ్చి. ౨౭ సూ.) 'అవు' అనెడి తద్ధర్మాద్యర్థక విశేషణమును నిల్పినచో యతిప్రాసములకు భంగముగలుగనేరదుగాన నట్టిప్రయోగములు సందేహనిర్ణయకములు కాజాలవు.

నన్నయా నస్త్రియామ్. (వికృ. అజం. 3౮ కారి. అహో.
అంగీ విషయము. 3౧౧ పు.)

కల్పతరువు. అంగీ విషయము:—ఈసూత్రమునకు అంగీ I విషయమున వ్యాఖ్య చేయఁబడెను. స్త్రీవాచకములగు తదాదిశబ్దములకు (సంఖ్యావాచకములకును) బహువచనమున మహద్వాచకముల కార్యములె యగుననియర్థము. వారిద్దఱు రుక్తిణీ సత్యభామలు. మొ.

సర్వనామ క్రియాపదంబుల బహువచనంబు మహత్తు

బాలవ్యా. నకుంబోలె మహతికగు. ౨౬.

అంగీ I విషయము. వారిద్దఱు రుక్తిణీ సత్యభామలు. వీరు మువ్వురు శ్రీ భూనీళలు.

సంజీవని. అంగీ I విషయము:—మహత్వర్థక సర్వనామ బహువచనమునకును, మహత్వర్థక సర్వనామ కర్తృక క్రియా బహువచనమునకును మహద్బహువచన స్థలములందలి కార్యములవంటివె యగునని యర్థము. మహతీవాచకములు మహద్వాచక భిన్నములగుటచే నమహత్తులగుటంజేసి “అవి రెండును రుక్తిణీ సత్యభా

‘అవ’ లోని వకారము యతిస్థానముననిల్పిన ప్రయోగము సం దేహనిర్ణయము చేయఁ గల్గునుగాని యట్టిప్రయోగము లభింపలేదు. అట్లయినను మహాకవిశేఖరుఁడును వైయాకరణాగ్రగణ్యుఁడును నగు నధర్వణాచార్యుఁడు “సమాసేవస్తు సర్వదా” (అంగీ-అంగీ విషయము.) అని ‘అవ’ ప్రత్యయమున, గంతోక్తముగఁ జెప్పటయే దాని స్థితికిఁ బరమప్రమాణమైయున్నది. ‘అవ’ అనుచో ‘అవు’ అని నిల్పినపు డర్థ సందర్భముగూడ సంతటను సరిపడదు. “అయువునందు నాలవపాలు” అనుతిక్కనప్రయోగమున ‘నాలవుపాలు’ అని నిల్పినపుడు చతుర్థభాగమును నర్థమురాక నాలుగుగు పాళ్ళనఁగా నాలుగుపాళ్ళను విరుద్ధార్థముకల్గును. “అగు” అను ధాతుజవిశేషణము పరమగునపుడు నాలుగులోని గు లోపించుటెట్లు? ఇట్లై వైభట్టారకుని సభా పర్వపద్యమునందును “రెండవభాగము - మూడవభాగము” అనుచో ‘ద్వితీయ తృతీయ’ అను నర్థములురాక రెండగుభాగము - మూడగుభాగము ‘అనఁగా’ ‘రెండుభాగములు మూడగుభాగములు’ అను నపార్థములు లభించును. ‘ఇచ్చమైఁ బదుమూడవేటి యంత్యమున’ (బసవ. ౮ ఆ. ౭౦గీ ప.) అను ప్రాచీన బసవపురాణ ప్రయోగమున ‘అవు’ అనెడి తద్ధర్మార్థక విశేషణమును నిల్పినచో “పదుమూడవు నేటి” అని సిద్ధించునుగాన ఛందోభంగమగును. పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁడు న స్యాత్తద్ధర్మోతః, అను విధి నెచ్చటను నుల్లంఘించియుండలేదు.

[బొ.ఆచ్ఛి.౨౬సూ.] మహాతీసర్వనామబహుత్వమునమహాద్రూపములునిల్చును 921

ములు. ఇవిమూడును శ్రీభూనీళలు" అని యనవలసివచ్చుటచే నట్టి యపప్రయోగములు కలుగకుండ నీసూత్రముపదేశింపబడెను. కావున రుక్తిణీ సత్యభామలను దెల్పు సర్వనామములు 'వారు - ఇద్దరు' అను మహాద్రూపములతో నుండునని యీసూత్రముచే విశదమగుచున్నది. సంఖ్యావాచకములును సర్వనామములై యగుటంజేసి సూరియుదాహరణములు చెంటియందును 'వారు' అనుదానితోపాటు 'ఇద్దరు' అనునదియు 'వీరు' అనుదానితోపాటు 'మువ్వరు' అనునదియు మహాద్యుహవచనరూపములుగనే నిల్పబడెను. ఇట్లే సమాపక క్రియాస్థలములందును 'రుక్తిణీ సత్యభామలువచ్చిరి' అనవలయునుగాని 'రుక్తిణీ సత్యభామలువచ్చెను' అనరాదని యెఱుంగునది. (౨౯౬ I విష.). పై సూత్రము సందర్భమునుబట్టి సర్వనామ మహాతీవాచకముల యేకవచనము లమహాద్రూపములతోనే యుండునని విశదమగుచున్నది. 'ఏ - ఒక' అను శబ్దముల మహాతీవాచకరూపములు సూరిచే వేరుగ విశేషించి నిరూపింపబడుటంజేసి యాస్థలములందుమాత్రము 'ఏది-ఒకటి' మున్నగునవి మహాత్మ్యర్థకములు కానేరవు. 'ఏవతై ఒకతై' అనురీతి నె వానిని వ్యవహరింపవలయునని యెఱుంగునది. (౨౧౭ II విష. ౨౨౧ I విష.)

ప్రయోగములు:—మ.—ధవళాక్షుల్ సనికాంచీరంత నెదురన్.....
(ఆది. ౨ ఆ. ౩౦) కం.....పూజిం | చిరి నవకుసుమ మయాలం | కరణ విశేషముల నచటికాంతలు శ్రీతిన్ (ఆది. ౩ ఆ. ౧౫౭). ఉ. నన్ను వివాహమై నవలమ నందన యీలలితాంగి దొట్టి యీ | కన్నియ లందఱుం దివిజకన్యలతో నెనయైన వారు.....(ఆది. ౩ ఆ. ౧౬౧) నీ. అంగనాజుల యుత్తుంగ సంగతకు చ, కుంకుమ చందనపంకములయు | వారివ ధష్టుల్ల..... | వారివ..... | వారివ... (ఆది. ౩ ఆ. ౧౫౬).

మహాస్తహాతీద్వయమును సంబంధించునపుడు సర్వనామక్రియల బహువచనము మహాద్రూపఘటితమై యగుననుటలో సందేహమేలేదు. చ. నలదమ యంతు లిద్దరు మనఃప్రభవానల బాధ్యమానలై | చలిపిరి.....చ.....ఇట్టిద్దరు నవోన్మయ రూపగుణ శ్రవణ సంజాతప్రీతులై (ఆర. ౨ ఆ. ౨౪-౨౫).

కృచిద్గకారోవః (ఆం. చిం. అజం. ౧౬ కారి. అహా.)

నన్నయా ౩౨౫ పుట.)

౨౨౬ విషయము. ఆద్యగస్య గకారస్య | వకారస్తు నదృశ్యతే (విశ్).
అజం. ౪౭ కారి. అహా. ౩౨౫).

కల్పతరు. ౨౨౬ విష:—క్వచిత్ = ఒకప్పుడు, గకారః = గకారము, వకారః = వకారమగును. ఉదా:—అగు = అవు, తిగ = తివ, అగినె = అవినె. మొ. క్వచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, వః = వకారము, గకారః = గకారమగును. ఉదా:— బాంధవ-బంధువు = బంధుగు, ప్రవాళ - పగవడము = పగడము, (౨౦౧ IV వి.) వారు = గారు ఇనము = ఇగము = (హీమ) - ఇరువురు = ఇరుగురు, మూవురు = మూగురు, వేవురు = వేగురు. మొ. ఇట్లు రెండువిధములగు ప్రయోగములు నుండుటచేత ద్వివిధముగఁ జెప్పటకు పీలువడునట్లు భట్టారకుండు సూత్రించెను.

ఆద్యగస్య = పదాదిగతమయిన, గకారస్య = గకారమునకు, వకారస్య = వకారాదేశము, నదృశ్యతే = కనఁబడలేదు. ఉదా:—గడియ - గని - గరుడి. మొ. “వాస్యాత్ క్వచి ద్వకారోఽనాది గతస్యాద్యవర్గసరశస్య” అను నప్పకవీయ పాఠము ప్రక్షిప్తమని యీయధర్వణాకారిక విశేషపలుచుచున్నది. ఇదియె చింతామణికర్తృ ప్రయుక్తమైయున్నచో “ఆద్యగస్యేత్యాదివచనము నధర్వణుండు పదే శింపఁడుగదా. పర్యాయము లేమోయనఁదగు ‘వారు = గారు’ అనురీతిరూపము లుండుటచేతఁ గావలయు నధర్వణుండు పదాదివకారమునకు గకారములేదని వివరింపఁడయ్యెను. (౨౦౧ IV విష.). అయ్యగారు - అయ్యవారు. మొ. ‘మువ్వరు = ముగ్గురు, ఆర్వరు = ఆర్ధరు’ మున్నగురూపములు ప్రసిద్ధములై యుండుట సంయోగ స్థలములలో నీవిధవర్తింపదని యుపదేశింపలేదు. ‘క్వచిత్’ అను చింతామణి సూత్రములోని శబ్దమే యీవిధిని ప్రయోగములనుబట్టి యపయోగించుకొనవలెనని విశేషీకరించుచున్నది.

అపదాద్యంబయి యసంయుక్తంబయిన గకారంబునకు

బాలవ్యా. వకారంబు విభాషనగు. ౨౭.

౨౨౬ I విషయము. పలుగురు = పలువురు, ఇరుగురు = ఇరువురు, వేగురు =

వేవురు, తొగ = తొవ, పగలు = పవలు.

సంజీవని. ౨౨౬ I విష:—‘అపదాద్యంబయి’ అనుటచేత - గెలుచు - గవను మున్నగుచోటులందలి గకారమునకు వకారము రాదు. ‘అసంయుక్తంబయిన’ అనుటచేత ‘ఉక్తలి - ఉంగ్రము - తగ్గు - అగ్గలము’ మున్నగుచోటులలోని గకారమునకు వకారమురాదు. “క్వచిద్గ్రహణాత్ - రేఁగు - బాగు - వాఁగు - ఇత్యాదా వనాద్యస్యాపి (నవకారః)” (అహో. ౩౨౬ పు.) అని కవిశిరోధూషణమున వ్రాయఁబడెను. బదరీవాచకమగుచో ‘రేవు’ అను వకారఘటితరూపమును గల్గదు గానఁ బైచోట ‘రేఁగు = ఉద్రేకించు’ అనుదాని నహోబలపతి యుద్దేశించె ననవల

యును “రేవు - దే - వి.....రేగుచెట్టు - మోవులు రేవులు మోడుగులు.
(యయా. ౨ ఆ. శ. ర.);

ప్రయోగములు:—ఉ. మిత యొకాముశక్తి యుద్ధింపగ శక్తిమె
యెట్టివారికిన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౫౯) క. ఆవమానదుఃఖితుండయి : పాపయుచు
రోషానలంబు పోడిమి వెలుగం | బవనసఖుఁడు గ్రకణములు : నెనయగఁ దనపాడవు
చూపు నిషధునియైన్ (సభా. ౧ ఆ. ౨౫) క. ఆవమానానామగు.....
పుట్టువు గాకుదెను సత్ శ్రమ! ముచ్చ బ్రాహ్మణకులనునంద యయ్యెడు నాకున్
(ఆర. ౧ ఆ. ౨౮౪ ప.). చ. వినుమునరేంద్ర విప్రుఁడల్లెవైన్ జనుదగ్గి సుతుండు
కాపమి | చెప్పి.....(కాంతి. ౧ ఆ. ౩౫) కం. వివిధోత్పాతంబులకున్ | నవరు
లలోఁ దోచుకొడునను.....! ఆవుచు బురోహితునిచే.....(కాంతి. ౨ ఆ. ౩౦౮)
(నగురు = నవరు = రాజగృహము.) సీ. నవపద్మదళములఁ దెచ్చుడు మెటుఁగూఁ
గను దోయి. (ఆశ్ర. ౨ ఆ. ౪౨) క. శివరంగయష్టి నిజీయఁగ : నవిదళముగఁ
బట్టి ప్రాక నని కడునెచ్చిన్ | నిపుడు నవకల్పలతకల : కవిదిన మృదుబాహులతలు
పార్వతికొప్పున్ (నన్ని. కు. ౩ ఆ. ౨౯౯) (నిపుడు = నిగుడు. కవిదిన = పగిదిన.)
ఉ. వేవుట యెప్పుడో యకిట వెమ్ముమనంబున కెడ్డి మంచోయే ! త్రోవల
(హరి. ఉ. భా. ౨ ఆ. శ. ర.) (వేవుట = వేగుట) క. త్రిక్షణదలరేయి
ద్రిమ్మరి | పువుఁబోడి... (ఆచ్చ. రా. సుంద. శ. ర.) ద్వి. వేవుల వారిట్టి విధమెల్లఁ
జెప్పఁ | గావని (రం.రా. యుద్ధ. శ. ర.) క. ద్వివిధంబగు సాధర్మ్యము |
తెవుట (నరస. ౫ ఆ. ౨౫) చ. ఆవిరళ పుష్పరేణుయితమై పాలుపొందు
మరందవృష్టిచే | నివము గొనంగ (కళా. ౪ ఆ. ౮౦ ప.) “ఇగము = ఇవము,
తేగీ. చల్లనయివం బిగంబు..... (ఆం. భా. ౧౮౦ సూ. రా. ని.) గీ.....
ఈవయ్యాగయనఁ గఱుక్షికికు నొప్పు (సాంబ. ౮౩. సూ. రా. ని.) “దువ - వై -
స - దుగయొక్క రూపాంతరము” (శ-ర) “రావి - దే - వి - అశ్వత్థము - రాగి
యొక్క రూపాంతరము” (శ-ర) “సవము - వై - వి - సగము యొక్క రూపాం
తరము” (శ-ర) “తివుచు = తిగుచు” (సూ. రా. ని.) మొ. (విస్తర.) వాదేశము
వచ్చుచో ముందటిఖండము లోపించును. ఉ.....వేసఁగి = వెసవి (౫౨ విష.).

విస్తర. ౨౨౬. 1 విష:—పేటికావ్యాఖ్యాత కొన్ని నిర్ఘాలవిషయముల
నిట విస్తరించెను. ఉదాహృతులనయిన నీయలేదు. (బా. సా. పే. ౨౪౯ పు.)

౧. “రెండుపదములుగలిసి యొకానొక విలక్షణమగునర్థము నొసంగుచు
నఖండపదము నాగ్రఖాసించెడు వానియందీ వాదేశము చూపట్టదు” ఇది సరికాదు.
అగుదెంచు = అవుదెంచు - మొదలగుచోట్ల వాదేశమురా లేదా !

ఔపవిభక్తికసంజ్ఞా, వర్ణాప్రింట్యా దయో భవన్తి హా
 రుల్వాదే ర్నామ్నాం స్యుః, స్తేహి విభక్తౌ సమానేచ.
 (ఆం. చిం. సంధి. ౧౨ కా. అహో. ౨30 పు).
 కేహంచి దుదన్తానాం | నేతివిభక్తౌ వునో లక్ స్యాత్ |
 ఔపవిభక్తిక నామ్నా | మత్వం స్యా త్సప్తమీ తృతీ
 యార్థే. (ఆం. చిం. అజం. ౨౦ కారి. అహో. 3౪౨.
 3౪3 పుటలు.)

నన్నయా విభక్తౌచ సమానే స్యుః | రనేః ప్యాచవిభక్తికాః |
 భర్వశీయము. ఆదేశాః కేవలాశ్చై షాం | భావోభావః ప్రయో
 ౨౨2 మొ. గతః. (విశ్వా. అజం. ౬౦ కారి. అహో. 3౪౪ పుట.)

౨33-వ విషయము. విభాషయా భవన్త్యత్ర | భవన్త్యుపవిభక్తయః
 భవన్తి కుత్రచి నై వనిదానం తత్ర సద్యః | బహువో
 ౨త్రాన్ భాషాయాం | వర్ణా ఔపవిభక్తికాః | ప్రవృ
 త్తిశ్చ ప్రవృత్తిశ్చ | వికల్పశ్చ క్వచిద్భవేత్ | తద్వివేకః
 ప్రయోగైక | శరణః స్యా ద్ధిశబ్దతః | యత్రై తే తత్రత

౨. “అఖండపద మధ్యగత గకారమునఁ దఱచుగ నీయాదేశమగును”
 ‘తిగ = తివ, ఈగి = ఈవి, వేసగి = వేసవి, లీగ = లీవ’ మున్నగు ననేకస్థలము
 లందుఁ బదాంత గకారమునకు వాదేశముగల్గుచుండఁగా నిట్లువ్రాయుట సరికాదు.

3. “దీర్ఘముమీది గకారములకుఁ గ్వాచిత్కముగనగు” ఇది సరికాదు.
 ఈగి = ఈవి, ఈగ = ఈవ, లీగ = లీవ, రాగి = రావి, ఓగిరము = ఓవిరము,
 వేగు = వేవు, మూగురు = మూవురు, ఏగురు = ఏవురు, వేగురు = వేవురు, (ఇట్టి
 యెడల గు వర్ణాగమమే మొదటిదని యీవ్యాఖ్యాత మతముగాన నివి యుదా
 హృతములయ్యెను.) త్రాగు = త్రావు, మున్నగు ననేకస్థలములందు దీర్ఘము
 మీది గాకు వాదేశము వెలయుచున్నది.

౪. వకారము పరమందుఁగల గకారముల కీయాదేశము సామాన్యముగఁ
 గన్పట్టదు. ఇదియు సరికాదు. తిగువన్ = తివువన్, తగవు = తవవు, ఉడుగవు =
 ఉడువవు మున్నగునవి పెక్కుగలవు.

గ. డు ము వ్రలకు ముందటివాని కీయాదేశము గలుగదు. ఇదియు సరి
 కాదు. ఇగము = ఇవము, సగము = సవము, మొదలగునవి లేవా ?

త్సంజ్ఞా | నామ్నా మన్య త్ర చాన్యథా. (విక్ర. సంధి.
౨౯ కారి. మొ. ౩౧ కారి. వ. ఆహా. ౨౩౦ పుట.)

కల్పతరువు. ౨౨౭-౨౩౩ విషయము:—ఇహ = ఈయాంధ్రభాషయందు టింట్యాదయః = 'టి-ంటి' మొదలుగాగల, వర్ణాః = వర్ణములు, బౌద్ధవిభక్తిక సంజ్ఞాః = బౌద్ధవిభక్తికములనెడి సంజ్ఞగలవి, భవన్తి = అగుచున్నవి. తేహి = అవి, విభక్తౌచ = విభక్తిపరమగుచుండఁగాను, సమాసేచ = సమాసమందును, నామ్నామ్ = నామములయొక్క = ప్రాతిపదికములయొక్క, రుల్వాదే = తుదినున్న - రు - లు - మున్నగు నక్షరముల కనఁగా వానిస్థానమందు లేదా వానికి బరముగా, స్యుః = అగుచున్నవి. ఇందలి హి శబ్దము ప్రసిద్ధ్యర్థముగానఁ గవిప్రయోగ ప్రసిద్ధినిబట్టి వీనిస్థితి నెఱుంగవలెనని యర్థము. ఉదా:—నీరు - నీరిని, పగలు - పగటిని - పగలిటిని, పగలింటిని, రెండు - రెండిటిని - రెండింటిని - రెంటిని. వేపచెట్టు - ఎంపముక్క - జనుపనార ఇత్యాదులు సమాసోదాహృతులు. 'రుల్వాదే' అను నాది శబ్దముచేత, ల్లు - న్ను - ను - డు - లి - న్ని - యి-ట్టు మున్నగుననేకవర్ణములు గ్రహింపఁబడును. ఉదా:—ల్లు - ముల్లు - ముంటిని. పల్లు - పంటిని, విల్లు - వింటిని. న్ను - కన్ను - కంటిని, మన్ను - మంటిని - మిన్ను - మింటిని. ను - మేను - మేనిని, వలను - వలనిన్, మ్రాను - మ్రానిన్. డు - అప్పుడు - అప్పటికిన్, గూడు - గూటిన్. లి - రోకలి = రోకటిన్, ఆకలి - ఆకటిన్. న్ని - అన్ని - అన్నిటిన్. యి - గోయి - గోతిన్. ట్టు - అట్టు - అటితిన్. మొ. పది - పదిటిన్, ఏమి - ఏమిటికి, క్రిందు - క్రిందటికి, క్రిందిది, పెక్కు - పెక్కిటిన్, అటు - అటిటిన్, నూటు - నూటిటిన్ - మొ.

ఈయుపవిభక్తులు నిత్యముకావనియుఁ బహుళములనియుఁ జింతా మణిలోఁ జెప్పఁబడమిందేసి యధర్వణుడు వివరించుచున్నాడు:—విభక్తే = విభక్తి పరమగుచుండఁగాను, సమాసేచ = సమాసమందును, అన్యేప్రాయ విభక్తికాః = టింటితరములగు మఱికొన్ని యాపవిభక్తికవర్ణములును, ఆదేశాః = శబ్దాంతము వర్ణముల కాదేశములగుచును, కేవలాశ్చ = ఆదేశములు కాకయుననఁగా నాగమములగుచును వచ్చును. ఏషామ్ = వీనియొక్క, భావః = ఉనికియు, అభావః = లేమియు, ప్రయోగతః = మహాకవిప్రయోగములవలనఁ దెలియనగును. అత్ర = ఈయాంధ్రభాషయందు, ఉపవిభక్తయః = బౌద్ధవిభక్తికములు, విభాషయా భవన్తి = కొన్నియొడలఁ బైకల్పికముగానగును. భవన్తి = కొన్నిచోటులందు నిత్యముగా నగును. కుత్రచిత్ = కొన్నియొడల, నైవ భవన్తి = నిలువనేనిలువవు. తత్ర =

‘సన్’ వచ్చునవియనా పవిభక్తి కముల నెడి ‘సూ.రా.ని’ సరి కాదు [౨౨ మొ. ౩౩ వి.కల్ప]

ఇట్టి వివిధస్థితులవిషయమున, సద్వచః = మహాకవిప్రయోగములు, నిదానమ్ = మూలమగును. ఆత్ర - ఆధృభాషాయామ్ = ఈయాంధ్రభాషయందు - బౌపవిభక్తికాః వర్ణాః = ఉపవిభక్తులగు (విభక్తులసమీపమున నిల్చునవి) వర్ణములు - బహుళః = అనేకములుగలవు. “ఇ - టి - ఇటి - ఇంటి - టి - ఇటి - అటి - ష - ష - ంప” మున్నగునవి పెక్కుగలవని తాత్పర్యము. క్వచిత్ - ప్రవృత్తిశ్చ = ఒకచోట నిత్యప్రవృత్తియు, క్వచిత్ - అప్రవృత్తిశ్చ = ఒకచోటరాకుండుటయు, క్వచిత్ - వికల్పశ్చ = ఒకయెడ వైకల్పికముగ వచ్చుటయు, భవేత్ = అగును, హిశబ్దతః = ‘టి-ంట్యాదయోభవన్తి హ, ... తేహివిభక్తౌ” అను భట్టారకవాక్యము లోని ప్రసిద్ధర్థకమగు హిశబ్దమహిమచోప్పున, (చింతామణికి వికృతి వేకము వివరణమనుటకిది ప్రబలప్రమాణము) తద్వివేకః = ఆయుపవిభక్తుల ప్రవృత్తి ప్రవృత్త్యాది వివేకము, ప్రయోగైకశరణః స్యాత్ = మహాకవిప్రయోగమే ముఖ్యమగు ప్రమాణముగలదియగుచున్నది. యత్ర = ఏశబ్దములందు, ఏతే = ఇవి, యుపవిభక్తులనుట, నిలుచునో, తత్ర = ఆశబ్దములందు, తత్సంజ్ఞా = ఆయాపవిభక్తికములనెడి సంజ్ఞ, వర్తిల్లును, అన్యత్రచ = ఈయుపవిభక్తులు నిలువనిస్థలములందు, నామ్నామ్ = ప్రాతిపదికములకు, అన్యథా = వేరువిధమనగా ననౌపవిభక్తికసంజ్ఞ కలుగును. ఉదాః—అన్నిటిన్ - అన్నిటన్ ఇత్యాదులందు నిత్యప్రవృత్తి. నెత్తురును, నెత్తుటిని ‘ఆచటకి - ఆచటకి’ ఇత్యాదులందు వైకల్పికప్రవృత్తి - తీరు-మారు (వలుమారు. మొ.) మేలు - డాలు - వాలు మున్నగువానియందప్రవృత్తి. సూ.రా.నిఘంటువున బౌపవిభక్తిక త్యానౌపవిభక్తికత్వములు రెండునుగలవని నిర్ణయించునపుడు ‘నీరునన్ - తోలునన్’ మున్నగురీతిని ‘స’ ప్రత్యయముతోనున్న ప్రయోగములే యనౌపవిభక్తికత్వ నిర్ణయకములుగాఁ జూపఁబడుచుండును. సప్తమ్యర్థమున ‘అన్’ అనునది నిలుచునప్పటివలెనె ‘సన్’ అనునది నిల్చునప్పుడును నది యాపవిభక్తికశబ్దమేయని సూ. రా. నిఘంటుకారులు తలంపకుండుటంజేసి యట్లుప్రాయుట సంభవించెను. ‘అన్’ అనునది ‘సన్’ అనుదాని సంక్షేపరూపమే యనియు ‘సన్’ అనునది యాపవిభక్తికశబ్దములకును విధింపఁబడెననియు నీక్రింది భట్టారకసూత్రమే విశదీకరించుచున్నది.

కేహించితిత్యాదిః—కేహించి దుదన్తానామ్ = కొన్ని ‘ఉ’కారాలతములగు నౌపవిభక్తికశబ్దములకు, నేతివిభక్తౌ = ‘సన్’ అను విభక్తివర్ధమగుచుండఁగా, ఉపవిభక్తికములకు ‘ఉన్’ అనెడి భాగమునకు, బహుళమ్ = బహుళముగా ‘బౌపవిభక్తి

[బా.ఆచ్చి.౨౦ మొ. ౩౦ సూ.] బౌపవిభక్తికములకు గు'నన్' సప్తమీమాత్రార్థకము? 27

లీనా విల్లు గృహశాస్త్రము సూత్రమునండి బహుశాస్త్రముపద మనువర్తించును. లుక్ స్యాత్ = లోపముకల్గును. 'ఉదంతానాం నేతివిభక్తౌ' అనుటచే 'న' అను విభక్తి పుష్కలగుచుండగా 'ఉ' దంతత్వమే నిల్చునని యర్థము లభించుచున్నది గాన నచట రావలసిన 'ఇ' అను నుపవిభక్తి లోపించునని వ్యాఖ్యచేయవలగును. ఉన్ లోపము వచ్చుశబ్దములు 'ఇ' అను నుపవిభక్తివచ్చునవే కనిప్రయోగ దృష్టములయియుండుటచే నట్లు వ్యాఖ్యచేయవలెను. ఉదంత జడవాచకములకు 'నన్' అను సప్తమీ విభక్తి వచ్చుననుటకును నీసూత్రమే జ్ఞాపకమగుచున్నది. (౧౩౩ విష.). బౌపవిభక్తికములు జడవాచకములయగుట సహజముగాన నౌపవిభక్తిదంత జడవాచకములకును 'నన్' ప్రత్యయమగునని యెఱుంగువది. ఉదా:—చోటు+నన్=చోటు+ఇ+నన్=చోటన్+అన్=చోటన్. ఇట్లే మేనన్. డోరన్ - క్రిందన్. మీదన్-నడుమన్. ప్రోలన్-పోరన్ మొ. అనౌపవిభక్తికోదంత జడవాచకములకును 'నన్' ప్రత్యయము వచ్చునని యధర్వణుడు సవరించియున్నాడు. (౧౩౩ విష.). వనమునన్ = వనమందు, తరువునన్ = తరువునందు, చిగురునన్ = చిగురునందు. ఇట్టి యనౌపవిభక్తికములకు "అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాస్యా" అను సూత్రముచొప్పునఁ దృతీయాన్ధము పైతము లభించునని ప్రయోగానుసారముగా వ్యాఖ్యానము చేయవలగును. ఉదా:—వనమునన్ = వనముచేతను, వనమునందును - మొ.

బౌపవిభక్తిక నామ్నామ్ = పైసూత్రమునకు విషయములు కాని యనగా 'ఉన్' లోపముగలుగని యౌపవిభక్తికశబ్దములకెల్ల, సప్తమీ తృతీయార్థే = సప్తమ్యర్థమందును దృతీయాన్ధమందును (కేషాంచిది సూత్రముచొప్పున నున్ లోపము కల్గిన యౌపవిభక్తికములకు సప్తమ్యర్థముమాత్రమే సమ్యతమగుటంజేసియే తప్పిన్నములగు నౌపవిభక్తికములకుఁ దృతీయాన్ధసిద్ధికై యీసూత్రమారంభింపఁబడెను) అత్వంస్యాత్ = అత్వముకల్గును. ఉదా:—కంటి+అన్ = కంటన్ = కంటియందు, కంటిచేత, పంటి+అన్=పంటన్=పంటిచేత, పంటియందు, ముంటి+అన్=ముంటన్=ముంటిచేత-ముంటియందు. "వింటన్-కంటన్, ఇట్టివానిని చింతామణి వివరింపలేదు" అనుట సరికాదు. (ఆం. భా.-చ. ౧౬౪౪). అత్వము తృతీయాసప్తమ్యర్థకమగుటచేత ద్రుత ప్రకృతికమయ్యెను. కేషాంచి దుదంతానామిత్యాది పూర్వసూత్రలక్ష్యములు సప్తమీమాత్రార్థకములనియు, నౌపవిభక్తిక నామ్నామిత్యాది ప్రకృతసూత్రలక్ష్యములు తృతీయాసప్తమ్యర్థకములనియు 'అద్విందు నాస్తు సప్తమీ' అను చింతామణిసూత్రముచొప్పున 'న' వర్ణకము సప్తమీమాత్రార్థకమగుటచే నట్టిస్థితి సంభవించెననియుఁ బర్యవసీతమగుచున్నది. కావునఁ బూర్వసూత్రమునకు లక్ష్య

ములుకాని “అక్కడి+అన్ = అక్కడన్ - ఇక్కడి+అన్ = ఇక్కడన్ - అప్పటి+ అన్ = అప్పటిన్” మున్నగు ప్రకృతసూత్రలక్ష్యములకుఁ దృతీయాఢ్య మప్రసిద్ధ మగుటంజేసి యట్టివాని సప్తమీ మాత్రార్థకత్వము పూర్వసూత్రములోని బహుళానువృత్తిచే గలుగునని వ్యాఖ్యానము చేసికొనవలయును.

అహోబలపండితుడు ‘చోటునన్ - మేనునన్’ మున్నగురూపముల ప్రక్రియలో ‘ఇ’ అను నుపవిభక్తికి లోపమును నిరూపించి వానికి ‘మేనన్ - చోటన్’ మున్నగు నున్ లు గ్రూపములకుఁబాలెనె యాపవిభక్తిక శబ్దత్వమును వచింపకుండుట యన్యాయము. నన్ ప్రత్యయాంతమునకు లేని యాపవిభక్తిత తజ్జన్య మగు నున్ లు గ్రూపమునకెట్లు సంభవింపఁగల్గును? ఇట్టి కవిశిరోభూషణ ప్రక్రియ మూలముననే వెనుక నుదాహరించినరీతిని సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు ‘నన్’ ప్రత్యయంతరూపము లనౌపవిభక్తిత్వ నిదానములను నపమార్గమునఁబడుట సంభవించెను. కేషాంచిదిత్యాది పూర్వసూత్రమునందలి బహుళశబ్దానువృత్తికి నావ్రాసిన రీతి నత్యావశ్యక ఫలాంతరములుండఁగా వానిని వచింపక “బహుళపదమను వర్త్య క్వచిత్ పేదన చోటున ఇత్యాదిరూపస్యాపి సాధుత్వ మవగస్తవ్యమ్”. (అహో. ౩౪౨ పు.) అని వ్రాయుటసరికాదు. ధారాళముగాఁ బ్రయుక్తమగునున్న యున్ లు గ్రూపములకు మూలమగు నన్ ప్రత్యయంతరూపములకుఁ గ్యాచిత్కతయేమి? క. కనకమయమైన యీప్రో! ల్లునఁ దమ సుతులాహవంబుల్లో నమరులచే!.....” (ఆర. ౪ అ. ౮౦) అని భట్టారకుడే ప్రయోగించియున్నాడు. (‘న’ వర్ణకము ప్రాసగతము. దీనిపాఠము విషయము ముందుఁ జర్చింపఁబడును.) మఱియు నహోబలపండితుడు “మింటన్ - మంటన్ - పంటన్” మున్నగువానిని సయితము పూర్వ సూత్రమునకె లక్ష్యములుగాఁ నంగీకరించుచుఁ జేసినచర్చవలన వానికిఁగల తృతీయా విభక్తిర్ధమునకు భంగముకలుగుచున్నది. ఇంతియకాక వానియం దుపవిభక్తి టివర్ణము సహజమైయుండ దానిని విడిచికొని “మిన్నునన్ = మిన్ + అన్” అనురీతిని “కేషాంచిది”త్యాది సూత్రముచే లభించుచుండుటంజేసి తాను ‘ట’కారాగమము కల్గనని వ్యాఖ్యచేసికొనవలసివచ్చును. “మింట - కంట - ముంట - వింట - మంట - పంట ఇత్యాది.....నన్నిదం సూత్ర మనారంభణీయమ్, పూర్వసూత్రేజైవ మింట నిత్యాదిరూపాణాం సిద్ధత్వాత్.....గుడ్డలి - కొడవలి - చేయి - వాయి - రాయి - దాయి ఇత్యాది శబ్దభ్యః తృతీయా సప్తమ్యాః ప్రాప్తా గుడ్డంట - కొడవంట - గొడ్డంట ఇత్యాదిరూప సిద్ధర్థ మిదం సూత్ర మావశ్యక మిత్యవధేహి” (అహో. ౩౪౩ పు.)

[౨౮-౨౯. సూ.] 'ఒక్కటి' అను ప్రథమైకవచనముమాత్రమే పరిపూర్ణమువలెనున్నది.

ఉపవిభక్తుల కుదాహరణము:—ఇ - ఊరు - ఊరిన్, ంటి - రెండు-రెండింటిన్, టి - అన్ని - అన్నిటిన్, తి - గోయి - గోలిన్, ఇతి - అట్లు - అతీతిన్, అటి - క్రిందు . క్రిందటిన్. 'ప - చ - ంప' అనునవి సమాసమునందే వచ్చును. ప - జనుము - జనుపనార, చ - వేము - వేపచెట్టు, ంప - ఎప్పు - ఎంపముక్క. మొ.

ఈయుపవిభక్తు లప్రాణివాచకములగు స్త్రీసమశబ్దములకు మాత్రమే ద్వితీయాద్యైకవచన పరకత్వమందుమాత్రమే ప్రయోగదృష్టము లగుచున్నవి. "ఒక్కడు = ఒక్కటి = ఎక్కటి" అనుస్థలమందుమాత్రమే ప్రథమైకవచనమున నధర్వణ విధి చేతను దిక్కయజ్వ ప్రయోగప్రామాణ్యమునను నుపవిభక్తి రూపము నిలుచుట వైయాకరణ సమ్మతమగుచున్నది. 'ఏమిటి' అనునది వ్యవహారమున నున్నను మహాకవి ప్రయోగదృష్టము కాలేదు. ఉపవిభక్తులు జడవాచక స్త్రీసమములందే నిలుచుండుటంజేసి ప్రథమైకవచనమున విభక్తిపరకత్వముండదు గాన "తేహి విభక్తా" అను భట్టారక నియమముచొప్పున వానికిఁ బ్రాప్తియేలేదు. బహుత్వమున వీనికిఁ గవిప్రయోగములేదు. మఱియు "క్వచిత్త్యాదేశ ఏవస్యాత్తనుచు (౨౦౮ విష.) నధర్వణుడు గోయిప్రభృతులకు బహుత్వమున 'గోతులు' మున్నగురూపముల సిద్ధికై ప్రత్యేకముగా విధించుటయు నుపవిభక్తులకు బహుత్వమునఁ బ్రవృత్తి లేదనుటకుఁ బ్రబలనిదర్శనమగుచున్నది. బహుత్వమున విభక్తిపరకత్వమందు 'ల' వర్ణము విహితమైయుండుటయు వీనికిఁ బ్రాప్తిసమ్మతముకాదని విశదమగుచున్నది.

ఇ - టి - తి వర్ణంబులు వక్ష్యమాణంబు లౌపవిభక్తి కంబులు. ౨౮.

విభక్తి నిమిత్తకంబులయి యాదేశాగమాత్తకంబులయిన 'ఇ - టి - తి' అను వర్ణంబు లౌపవిభక్తికంబు

బాలవ్యాకరణ లనంబడు.

వివరణము. ఇవి ద్వితీయాద్యైకవచనంబులు పరంబులగునపుడు

౨౨౭ I విషయము నామంబులకుం గొన్నింటికిం బ్రాయికంబుగనగు. ౨౯.

కాలు - కాలిని - కాలిచే; నాగలి - నాగటిని -

నాగటిచే, నేయి - నేతిని - నేతిచే; ద్వితీయైకవచనంబు

పరంబగునపు డౌపవిభక్తికంబులు రావని కొందఱు

వక్కాణించిరి. ఆయ్యది లక్ష్య లక్షణ విరుద్ధం

బగుటంజేసి యనాదరణీయంబు.

సంజీవని. ౨౨౭ I విషయము:—చింతామణిలో 'టి - ంటి' అని చెప్పబడు చుండగా సూరి దానినిమార్చి 'ఇ - టి టి' వర్ణములను విధించి ప్రాస్వముమీది టి వర్ణంబు పూర్ణబిందుపూర్వకము బహుళముగా నగుననియు, బదాదిప్రాస్వము మీది టి వర్ణము నిత్యముగాఁ బూర్ణబిందు పూర్వకమగుననియు (బా. ఆచ్ఛి. ౩౨. ౩౩ సూ.) సూత్రించెను. ఇది సరికాదు. 'క్రిందటికి - మీదటికి - ముందటికి - పిమ్మిటికి' మున్నగుచోటులందలి టి వర్ణము ప్రాస్వపూర్వకమై యయినను నద్దానికి బిందుపూర్వకత్వము కవిప్రయోగదృష్టముకాదు. ఇంక బహుళగ్రహణముచే నిట్టియెడల బిందువురాదని సూరి చెప్పుకొనవలసియుండును. ఇట్లే - 'ఇటి - ఇంటి - అటి - ఇతి' మున్నగువానిని వేర్వేరుగ నుపవిభక్తి విశేషములని వచింపక "టి - టి వర్ణంబులు పరంబులగునపు డుత్వంబున కిత్వంబగు" (బా. ఆచ్ఛి. ౩౬ సూ.) అనియు, "టివర్ణంబు పరంబగునపుడు క్రిందు - మీదు - ముందు పువర్ణంబుల కత్వంబగు" (బా. ఆచ్ఛి. ౩౭ సూ.) అనియు సూరిగారు సూత్రించుటచే నీక్రిందిరూపములు బాలవ్యాకరణమున సిద్ధింపవయ్యె:—సీ. ముప్పదిరెంటును మూడు నేనింటను, బదియింట నటువది బాణములను | (ద్రోణ. ౩ ఆ. ౨౨౪ ప.) సీ. ఇంద్రి యంబులు పదియింటిని గుడియించు తెక్కుడు వెరవది..... (అశ్వ. ౨ ఆ. ౧౫౩) క. పదియును నూటును వేయును | మొదవులుగలవారు దానములుగా నొక టిన్ | బదియింటి నూటి నిచ్చిన | నదియు నదియు నదియు సదృశమగు ఫలమునెడన్ (ఆను. ౩ ఆ. ౩౦ ప.) క. ప్రదరంబులు పదియింటం | బదియింటం బదిట రెంట | బరువడినేసెన్ (ఉ. హరి. ౩ ఆ. ౭౪). 'ఇంటి' అనుదాని నుపవిభక్తి విశేషముగా నంగీకరించినంగాని యిట్టి మహాకవిప్రయోగములు సంగ్రహింపబడనేరవుగదా. ఇనుమునందు - పామునకు మున్నగురీతినె యుండునుగాన - 'ప - డ - ంప' అనునవి విభక్తిపరకత్వమున నిలువనేరవు. 'ఇనుపతునుక-పాపతేడు' అనురీతి నవి సమాసము లందు మాత్రమే నిల్చునవగుటంజేసి సూరి వాని నుపవిభక్తులలోఁజేర్చక సమాస కార్యములలో నుపదేశించెను (బా. సమా. ౧౯ సూ.). కాని భట్టారకుడును నథ ర్వణుడును సమాసములందు నుపవిభక్తులు వచ్చునని యంగీకరించియుండుటచేతను సమాసమందలి యుపవిభక్తులస్థితికి 'ప - డ - ంప' అనునవి సరియగు నుదాహృతు లగుటచేతను వాని కుపవిభక్తి సంజ్ఞ వాచనికముగ నుండిన నుండనగును. సూరి సమాసములం దుపవిభక్తులగునని వచింపనేలేదు. నాగటిచాలు - కాలిగోరు - నేతిముంత మున్నగుచోటులందు 'నాగటియొక్క చాలు' మున్నగురీతి నేర్పడు విగ్రహములలోఁ గన్పట్టు నుపవిభక్తులు విభక్తినిమిత్తకములయి యుండుటచే నవి

సమాసములందు వచ్చినవని విశేషించి చెప్పట సరికాదని సూరియశయము. ద్వితీయైక వచన పరకత్వమున నుపవిభక్తులు రావని కొందఱు వక్కాణించినట్లు సూరి వ్రాసెను. కాని యల్లెవ్వరు వక్కాణించిరో తెలియకున్నది.

దౌపవిభక్తిక త్వానౌపవిభక్తికత్వము లొక్కశబ్దమున తొక్కకాలమున వాడుకయుండనేరదనియు 'స' అను సప్తమివిభక్తి ప్రత్యయముతోఁ బ్రయోగింపబడుట యద్దాని యనౌప విభక్తికత్వమునకు నిర్ణాయకమనియు వసుచరిత్ర కర్తృ ప్రభృత్యుత్తరాంధ్రకవులు భ్రమప్రమాదములకులొనై యాదవిభక్తికత్వమును దార్జాటుచేసిరినియు నేటి విమర్శకులు కొందఱు తలంచుచున్నారు. కాని యట్టియాశయములు లక్ష్య లక్షణ సమ్మతములు కావు (వి. ప్ర. ౧).

విస్తరము. ౨౨౭ I విష:—“తెలుగులో ‘నీటిలో’ అని నన్నయగ్రంథము దున్నది. ఉత్తరాంధ్రమందు ‘నీటిలో నీటికి’ అని వాడుక, (తిక్కన ‘నీటిని’ అని వాడెనే?). నోరు - ‘నోరి’ అని తిక్కనకాలమందు వాడుక. ఉత్తరాంధ్రమందు - ‘నోటిలో - నోటికి’ అని వాడుక. ఏ కాలమందు ఎట్టిరూపములు గలిగియుండెరో తెలుసుకోవలెను” (బాలక. ౨౬౫ పుట.). ఈమాటలనుబట్టి నన్నయూచి ప్రాచీను లొకశబ్దమునకు ‘ఇ’ వర్ణమును ‘టి’ వర్ణమును ననెడి రెండింటిని బ్రయోగింపరచు వీరిసిద్ధాంతము విశదమగుచున్నది. ఇట్టి సిద్ధాంత మపరిచితమగుటచే నపసిద్ధాంత మననగును. నన్నయ తిక్కనలే యొక్కశబ్దమునందె ద్వివిధములగు నుపవిభక్తులను బ్రయోగించుట కన్పట్టుచున్నది. క.....ఆతని! మొదటి సంవదలతో సమా లంబు చెడున్. (సభా. ౨ ఆ. ౨౦౨ ప.) తే.గీ. మొదల నప్రియమయ్యను దుదిగరంబు | పథ్యమగు.....(సభా. ౨ ఆ. ౧౯౨) ‘మొదలన్’ అనునది ‘మొదలి’ అను నౌపవిభక్తిక శబ్దమునుండి యేర్పడినదేకదా. కుండలీంద్రుడును నిట్టిరీతిని బ్రయోగించెను. ఆ. వె. ఇనుము తాత నీర ననలంబు విపుల | వలన రాజు లుద్భవంబుఁబొందు | టిది నిజంబు.....(శాంతి. ౨ ఆ. ౧౭౧) క. నడవడియను మున్నీటం | గడవంబెట్టంగ నోడ కరణిం దగి (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౩౯) సీ. మనము మనంబునఁబెనచి కేళికఁజొచ్చి, సతిఁదేల్చి సౌఖ్యరసంబు నీంట | (విరా. ౨ ఆ. ౩౧౦) శా. సింగం బాకటితో గుహాంతరమునన్ (విరా. ౪ ఆ. ౯౫) ఆ. వె. ఆలిగి యాడుగఁజవి యాకటి పెలుచన | నిలువ లేక (ఆది. ౬ ఆ. ౨౯౪) చ. ఫలముదళంబునుం దొడిమఁబాయుట రాలినవానిఁ గాంచునాఁ | కలికెరసేసి.....(ఆను. ౫ ఆ. ౫౫) సీ. విహగకులంబుల పిథ మున వసియింతు, నంతకంటెను నెక్కు డద్భుతంబు (శాంతి. ౬ ఆ. ౫౯౦)

సంజీవని. ౨౨౭ II విషయము:—చింతామణికర్త 'న' ప్రత్యయంతమునుండి

క. అరుదంతటికంటె: గలదె యగ్రమువర్ణా (శాంతి. ౬ ఆ. ౬౦౩ ప.) ఉ. ఆరయ నాకు సీమ: గులమంతకు నీన్యకకోటిమర్వికన్ (ఉద్యో. ౩ ఆ. ౨౬౨) మ. పటువేగంబున.....త | క్కటి భూపాలుర.....నె | త్తుట: జొత్తిల్ల:గఁజేసె.....(సౌప్తి. ౧ ఆ. ౧౬౬) మ. భటగాత్రంబుల.....నె | త్తుట: దేల్చెన్ (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౮౩ ప.) మ. పటునారాచ పరంపరా.....నె | త్తుట: జొత్తిల్లెడునట్లు (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౩౦౭) క. కమలకరంబుల హయముల |నె | త్తురు పేటులువఱపి వాని: దోలగంద్రోచెన్ (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౧౮౨) క.....నె | త్తురు రొంపిలోన రథ్య | స్ఫురణకతన దవులబడక శోభితగతిమై (కర్ణ. ౧ ఆ. ౧౭౯ ప.). ఈరీతి నౌపవిభక్తికత్వమునకు నిత్యతలేమి ప్రసిద్ధమై యుండుటంజేసియే యధర్వణాచార్యుడు “బహవో త్రాన్ధ్రభాషాయాం | వర్ణా ఔపవిభక్తికాః | ప్రవృత్తి శ్చప్రవృత్తిశ్చ | వికల్పశ్చ క్వచిద్భవేత్ | తస్మి వేకః ప్రయోగైకశరణం స్యాద్ధిశబ్దతః” (౨౨౭-౨౩౩ విషయము.) అని వివరించినవాడయ్యెను. ఇట్టి ప్రామాణిక ప్రాచీన కవిప్రయోగములను బ్రామాణిక వైయాకరణ సూక్తులను జూచికొనలేక యేదో కొంత యలంతిపరిశ్రమ చేసి వలంతినంచు నీక్రిందిరీతిని వసుచరిత్రకారాది మహాకవులను ధిక్కరించుట కేవలము సాహసము!

“ఉత్తరాంధ్రకావ్యములలో ఔపవిభక్తికములు తాముమాటుకావడము వింతకాదు. ఆకాలములో నన్నయాదులప్రయోగములు మాటిఉండవచ్చును. లేక ప్రాచీనప్రయోగములు సుపరిచితములు కాక కవులు భ్రమప్రమాదములకు లోనై ఉండవచ్చును.....యయాతిచరిత్ర వసుచరిత్ర మొదలైన ఉత్తరాంధ్రగ్రంథములలోని తెలుగు కృత్రిమ భాష.” (బాలకవిశరణ్యము. ౨౬౫ మొ. ౨౬౮ పుటలు.) ఏమి లోపములుచూపి వసుచరిత్రాదులనిట్లు నిరాకరించిరో తెలియకున్నది. ఔపవిభక్తికముల విషయమున నుత్తరాంధ్రకవులుచేసిన తార్కాణేమి? వారికి సుపరిచితములు కాని ప్రయోగవిశేషములు నన్నయాదుల గ్రంథములనుండి పేరేమిచూపి యింతటి సాహసోక్తులు వచ్చిరో తెలియకున్నది. ఔపవిభక్తికములను దార్శాట్యముచేసిన యుత్తరాంధ్రకవులలో గవిబ్రహ్మగారినిసయితము ద్రోసివేయుదురా? సోమయాజిచేయని తార్కాణుత్తరాంధ్రకవులేమియు జేయలేదే! భట్టారకుడు ప్రయోగించిన ‘మొదలిటి - మొదలన్’ మున్నగు ప్రయోగములను మూలముగాఁగొనియే తిక్కయజ్ఞునైతముపై రీతి నౌపవిభక్తికముల బాహుళికత్వమును బ్రాసభివృద్ధిచేసి చూపినవాడయ్యెనని విశ్వసింపవలెను.

[బా. ఆచ్చి. ౨౮-౨౯ సూ.] 'ప్రోలునన్' అని నన్నయ ప్రయోగించినదగుచు933

యేర్పడెడి 'అన్' అనుదానితోఁగూడిన యాపవిభక్తిశబ్దము (ఊరన్, చోటన్, మేనన్.) సప్తమ్యర్థమును మాత్రము బోధించుననియు; దిద్దిన్నమగునట్టి 'అ'త్యముతోఁ గూడినశబ్దము తృతీయా సప్తమ్యర్థబోధకమగుననియు భట్టారకుఁడుచేసిన యేర్పాటు (కేహించి దుదన్తానామ్.....దౌపవిభక్తిక నామ్నామ్.....) సూరి గ్రహించి సంగ్రహింపలేదు. (బాల. ఆచ్చి. 3౮ సూ.). కావుననే త్రిలింగలక్షణ శేషకర్త యట్టివిషయమును "ఊరు చోటు మేన్వాదు లున్లుగ్విషయంబులు" (ప్రాథ. శబ్ద. ౧౦౬ సూ.) అను సూత్రముచే సంగ్రహించినాఁడు. కేహించి దుదన్తానామిత్యాదిని సూత్రించుటయేకాక భట్టారకుఁ డౌపవిభక్తికమగు ప్రోలుశబ్దమును 'న' ప్రత్యయంతముగాఁ బ్రయోగించియు నున్నాఁడని యీవఱకె వ్రాయఁబడెను. 'ప్రోలు నన్' అనుదానికి సయితము తృతీయాద్దము ప్రయోగవృద్ధము కామింజేసి యదియు సూరుచోటు మేన్వాదులలోనిదే యనుటలో సందియములేదు. (విస్తర.) ఇవి ద్వితి యేత్యాది (౨౯) సూత్రములోని ప్రాయశిక్షముచే గొన్ని యాపవిభక్తిము లనౌపవిభక్తికములును నగుననిసమర్థింపఁదగును.

విస్తర. ౨౨౭ 11 విషయము:—క. కనకమయమైన యాప్రోలునఁ దమసుతు లాహవంబులో నమరులచేత నపద్యములు గాదగ నఃస్వనజజాచేబడసి రసుర వనితలు గరుణన్ (ఆర. ౪ ఆ. ౮౦) (స్వర. ౧ ఆ. ౫౭ ప.), ఈపద్యమున నేటి ముద్రణములలో "ఆప్రోలు న" అనుచో 'ఆప్రోలును' అను పాఠమే యగపడు చున్నది. నన్నయవంటివాఁ డౌపవిభక్తిక ప్రోలుశబ్దము ననౌపవిభక్తికముగాఁ బ్రయోగించునాయనుచు, 'న' ప్రత్యయంతము లనౌపవిభక్తిక రూపములే యను నిశ్చయముగల సంస్కృత లిట్లు సవరించియుండునదగును.

"ప్రోలుశబ్దమును నన్నయ ఆదిపర్వములో ఉ.....నీమదాంధ్య ముడిగించెద నిప్పుడ కాలు ప్రోలికేగించెద.....(ఆది. ౬ ఆ. ౨౯౪) అని ప్రయోగించినాఁడు. యుద్ధమల్లుని శాసనమందు చేంబ్రొలనుండి అని.....ఉన్నందున ప్రోలు శబ్దము నన్నయకాలమందు దౌపవిభక్తికశబ్దమే అని అంగీకరించక తప్పదు. కనుక తిమ్మకవి ఉదాహరించిన పాఠము తప్పు. ఆనందముద్రణమందున్న వావిళ్లవారి కూర్పులోనున్న (ఆపద్యమున "ప్రోలున" అనుచోట) 'ప్రోలును' అని సముచ్చయార్థముతో కలిసి ప్రథమావిభక్తిరూపము కనబడుచున్నది. ప్రకరణమునుబట్టి చూస్తే ఆరూపమే సాధువు.....సంస్కృత భారతమందు తపసోఽస్తే త తస్తాభ్యాం । స్వయంభూ రద దద్ధ్వరమ్! ఆపద్యతాంచ రాజేష్ఠ సురరాక్షస పన్నగైఃపురం సురమణీయంచ । ఖరంచసు మహా ప్రభమ్.(ఆర. ఆధ్యా. ౧౭౩ శ్లో. ౫-౯)

అనునది, త్విష్టకమునకు 'అన్' అనునదియు నుపవిభక్తులై [అ. ౨౦. వి. సంజీ.]

అనునది. ఊరు మొదలగువాని కిత్వంబగు. ౩౦.

౨౦ విష. ఊరు - ఊరిని, కాలు - కాలిని, మ్రాను - మ్రానిని,
నోరు - నోరిని, చోటు - చోటిని.

సంజీవని. అ. ౨౦ విష.:- 'ఊరు+ను' అనుచోఁ బ్రకృతసూత్రముచే 'ఇ' త్వము రాఁగా 'ఊరిను' అని యేర్పడును. పిదప, బా. తత్స. ౨౬ సూత్రముచే 'ను' వర్ణకముమీఁది 'ఉ' త్వమునకు 'ఇ' త్వమురాఁగా 'ఊరిని' అను రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే తక్కినవాని ప్రక్రియ నెన్నునది. 'ఊరు+ఇ+కున్ = ఊరికున్' అని యుండఁగా బా. తత్స. ౨౬ సూత్రముచేతనే 'కు' వర్ణకముమీఁది 'ఉ' కార మికారముకాఁగా "ఊరికిన్" అను రూపమేర్పడును. ఊర్వాదిగణములోని నోర్వాదులకు బా. ఆచ్చి. ౩౧ సూత్రముచొప్పున 'టి' అను నుపవిభక్తి వచ్చుటయుఁ అని యున్నది" అని యిట్లు బాలకవి శరణ్యమున విమర్శింపఁబడెను. (బాలక. ౨౬౭ పుట.) శరణ్యకర్తగా రిచట నీసంస్కృత భారత శ్లోకములు తమయభిప్రాయమున కనుకూలము లనుకొని యుదాహరించిరేకాని యందలి యథాన్వయములను తెనుఁగుపద్యము లోనియథాన్వయములు పోలియుండలేదు. భారతము యథామూలాంధ్రీ కరణమునుగాదు. మఱియు "కనకమయమైన యాప్రాలును, దమసుతు లాహవంబులో నమరులచేత నవధ్యులుగాఁగను, నవ్వనజజాఁజే బడసిరి" (బాలక. ౨౬౭ పు.) అను వీరు చెప్పినయర్థ మసంగతముగానున్నది. 'అవధ్యులుగాఁగను' అను వీరిపాఠము వావిళ్లవారి పుస్తకమునందలి పద్యమునలేదు. మఱియు సముచ్చిత పదములలో నొకటి ద్వితీయార్థక ప్రథమయు వేటొకటినుజ్యంతమునునగుట సుసంగతము కానేరదుగదా. ఇంకఁ దిమ్మకవి పాఠము పక్షమున "ఆప్రాలియందుఁ దమసుతు లవధ్యులగునట్లుగా వరముఁబడసిరనుట యెంతయు సరళముగాను సుసంగతముగానున్నది. కావుననిటఁ దిమ్మకవిపాఠమే నన్నయప్రయుక్తమని విశ్వసింపనగును. "కేహించి దుడస్తా నామిత్యాది చింతామణిసూత్రముపైత మీపాఠమే భట్టారకప్రయుక్తమని తోఁపించుచున్నది. ఇట "ఆభరనుండు - చేంట్టోలనుండి - ప్రత్యక్షబయ (య?) న్ను - రమనతో" మున్నగు నవశబ్దముల కాకరమగు శాసనము శబ్దసాధ్యసాధుతా నిర్ణయవిషయమునఁ బ్రమాణమగునని శరణ్యకర్తలెట్లు తలంచురో తెలియకున్నది. అయినను నిచట శాసనములోని 'ప్రాలన్' అను రూపము 'ప్రాలునన్' అను రూపమునుండి యుత్పన్నమేయగుటచే నిది శరణ్యకర్తగారి వాదమున కనుకూలమునుగాదు. మఱియు విరుద్ధము ననవచ్చును. 'అన్' అనునది యుపవిభక్తియగునని సప్తుతించునపుడింక దానికి మూలమగు 'సన్' అనునది యుపవిభక్తి కాదనుటెట్లు ?

[బా. ఆచ్ఛి. 30 సూ.] పేరునన్ = పేరన్ = పేరిటన్ మొదలగువాని ప్రయోగములు గలదు. ఊర్వాదులకు 'నన్' అను సప్తమీవిభక్తి వచ్చుటయుగలదు. ఉదా:— నోరు - నోటిని - నోరిని. నోరునన్ = నోటియందు = నోరియందు. మొ. బా. ఆచ్ఛి. 30 సూత్రముచొప్పున వీనికి 'అ' త్వము వచ్చుటయుగలదు. ఉదా:—ఊరన్ = ఊరియందు, నోరన్ = నోరియందు, నోటన్ = నోటియందు - మొ. ఇట్టివెల్ల "ఊరి+అన్ = ఊరన్. నోరి+అన్ = నోరన్. నోటి+అన్ = నోటన్" అనురీతి నౌపవిభక్తికరూపములనుండియే యేర్పడును గాన నత్వఘటితరూపములెల్ల బాలవ్యాకరణ పక్షమందును నౌపవిభక్తికరూపములె యగుచున్నవి. ఇట్టివి చింతామణిపక్షమున 'ఉన్' లోపముచేత సిద్ధించు 'స' ప్రత్యయాంతమునకు సంక్షేపరూపములై యుండును. ప్రయోగములు:— నోరు:—క.....నోరికి వచ్చినయట్టు లాడిరే యిబ్బంగిన్ (కర్ణ. 3 ఆ. ౮౮) గీ. తన్ను ధరణికిఁబొవ్వున్ భాత నోటి మాట నోటనె యుండ.....(కాశ. ౨౮. 3౬ ప.). ప్రోలు:—క. కనకమయమైన యీప్రో! లునఁ దమసుతులు..... (ఆర. ౪ ఆ. ౮౦) (విస్తర. ౨౨2 విష.). ఉ.....వానినెల్లఁ గ్రొక్కించెద నీమదాంధ్య ముడిగించెద నిప్పుడకాలు ప్రోలికే! గించెద.....(ఆది. ౬ ఆ. ౨౯౪ ప.). మ. ఘనతన్ జాలక జాలముల్ దళములున్ గన్పింప నహ్నిలు నన్ (కృష్ణరాయ విజ. ౧ ఆ. ౪౫ బాలక. ౨2౦ పు.) కేలు:—చ. గుణమున లస్తకంబునను గోటియుగంబునఁ కేలదార.....(విరా. ౫ ఆ. 3౦) సీ..... వెఱకేలి యణకువ ప్రిదిలి బిగియ (కవిక. ౪ ఆ. ప్రౌఢ. శబ్ద. ౨౮ సూ.) చ. అనవిని.....వైటకొంగు కే! లున నులివెట్టుచున్ (శుక. ౨ ఆ. ౪౬౯ సూ. రా. ని.). పోరు:—క.....ధక్షణ! సేయుదు నమరాదులకు నజేయుండఁ పోరన్ (ఆర. ౧ ఆ. ౧౧3) క.... | నినోర్చెదఁ జక్కనెదిరి నిలువుము పోరన్ (ఆర. 3 ఆ. 3౮౮) చ.....రయం | బునఁ బయిగొన్న యేనుఁగుల పోరునఁ చేరులు తేరె నెత్తుటన్ (శల్య. ౧ ఆ. ౧౨౧) చ.....లా | వెడలఁగ బట్టివ్రేయుటకు నెత్తెన నం జను మల్లుపోరునన్ (ఆము. ౨ ఆ. ౯) చ.....పో! దున కగుదెంచె వేల్పు కొమరుండు (పారిజా. ఆం. భా. ఆ. ౧2౪ పు. శబ్ద. ౧౨౮ సూ.) పేరు:—చ. వెరవరిగాక వీఁడు కురువీరులకుం బొడసూపువాడె య | చ్చెరువొక మ్రానిపేర నిటనేరఁగ వచ్చుచునున్నవాడు (విరా. ౪ ఆ. ౯౧) ఇట 'పేరన్' అను దానిని దృతీయార్థమునఁ దిక్కనవాడెను. చ.....తదంప్రిమూలముల్ | శరణము నందఁ బోలు ననిశంబు పదంబు మదంబు పేరిటన్ (వసుచ. ౧ ఆ. ౧౦౧ ప.) గీ. నోరు నీరును గోరను నుడువులకును | నోట నీటను గోటను నోర నీర | గోర నస

మఱి నోరున నీరున నన ! నోరున ననంగఁ జనుమేరుకు ధరచూప (సర్వ. ౧ ఆ. ౫౪)
 నీ.....! నడుమింతయని క్షేల దొడికిపట్టిన ధాత, యంగుళిరేఖ లబ్ధాస్యవళులు
 (నైష. ౨ ఆ. ౧౫) క. శాక మహిజముపేరను ! శాక ద్వీపంబునాఁగ (విష్ణు.
 3 ఆ. 2౬ సూ. రా. ని.) నీ.....గోర నొక్కినఁ బాలుగారు కెంజెక్కుల (దశా.
 ౬ ఆ. ౧౫. సూ. రా. ని.) చ.....అ ! చెరువొక మ్రానిపేర నిటఁజేరఁగ
 (విరా. ౪ ఆ. ౯౧ ప.)

నీరు:—“నీటికి-నీటిచూలి-ఇత్యాదౌ సంస్కృతసమే ప్యాదేశప్రవృత్తిః”
 (అహో. ౨3౦ : పుట.). ఇది సరికాదు. నీరశబ్దభవమగు ‘నీరు’ అను తద్భవ
 మున కౌపవిభక్తితత్వము నంగీకరించుట యుక్తము. చ. కవిని ఖరంబులైన ముని
 కాళ్ళను వ్రేయఁగఁ బాము నీరి లో ! ను వెడలకుండి (అను. ౧ ఆ. ౨3౨) ‘నీరిలో’
 నుండి’ అను దానిలోని ‘ఉండి’ లోపింపఁగా ‘నీరిలోను’ అను రూపమేర్పడినది.
 (ప్రాథ. కార. ౧౧ సూ.). ఆ. ఇనుముతాత నీర ననలంబు విపుల ! వలన
 రాజు లుద్భవంబుఁ బొందు ! టిది నిజంబు (శాంతి. ౨ ఆ. ౧2౧) క. నడవడి
 యను మున్నీటిం ! గడవంబెట్టంగ నోడ కరణిన్ (ఉద్యో. ౨ ఆ. 3౯) “తెలుఁ
 గులోఁ నీరిలో” అని నన్నయ గ్రంథమందున్నది. ఉత్తరాంధ్రమందు ‘నీటిలో-నీటికి’
 అని వాడుక” (బాలక. ౨౬౫ పుట.) అనురీతి శరణ్యకర్తగారి మాటలకుఁ దిక్క
 నయు నొడికట్టవలసినదేనా? నీ. మనము మనంబునఁబెనచి కేళికిఁ జొచ్చి, సతిఁ
 దేల్చు సౌఖ్యరసంబు నీంట ! (విరా. ౨ ఆ. 3౧౦) నాయొద్దనున్న తాళపత్ర మాతృ
 కలు రెండిటిలో నిట్టిపాఠమేయున్నది. ఇట్టి తిక్కయజ్ఞ ప్రయోగము ననుస
 రించియే ప్రబంధ పరమేశ్వరుఁడు రెండుచోట్ల “నీంటన్ = నీటిలో” అను దానిని
 బ్రయోగించెను. ఉ.....రసంబు పె ! న్నీంటనుగూర్పు కామమును.....
 మనం ! బొంటికిఁబోక భర్తృరతి కువ్వెళులూర.....(హరి. ఉ. భా. 2 ఆ. ౯౪)
 క. కంటిమి కన్నులపండువు ! మంటిమనుచుఁ దద్గుణౌఘ మధువాహిని పె !
 న్నీంటం దేలుచు (హరి. ఉ. భా. ౬ ఆ. ౨2 ప.) (విస్తర.) (ప్రాసగతములు).

విస్తర. ౨౨౨ విష:—దీర్ఘపూర్వక పూర్ణ బిందువు లక్షణవిరుద్ధమున్న తలం
 పుతో నేటి పండితులు పై చోటులను సవరించివేసిరి. పయి విరాటపర్వ పద్యము
 నందు “రసంపు నిట్ట” అనియు హరివంశపద్యములలో “పెన్నింట” అనియు
 ముద్రణసంస్కర్తలు సవరించిరి. వానినె శబ్దరత్నాకర, సూ. రా. నిఘంటుకారు
 తెల్పిరి. అందు హరివంశపద్యములలో ‘నీంట’ అను పాఠమే గలదనుటలో
 తాదామేమియులేదు. నీరశబ్దమునకు బిందుపూర్వక టివర్ణమును ‘అ’ తల్వమును

[బా. ఆచ్ఛి. 30 సూ.] నిట్ట-నింట-శబ్దములు నీంటశబ్దార్థము నియ్యజాలవు 937

తేను:—క.... ఒక । తేరం గృష్ణు లతిఘోర తేజస్సర । స్ఫారత... (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౧౫౨) చ...తే । రిచెనుక కుగ్రశక్తి యడరించె జలంపక భీముఁ డత్తజీన్. (ద్రోణ. ౪ ఆ. ౨౩౩) మ. మునుపే చంద్రబలంబుగల్గి మలయంపుం గమ్మలేగాడ్డుఁ దే । దన నేతెంచు లతాంతబాణునకు సూర్యుండున్..... (ఆము. ౫ ఆ. ౧౦౧) ఉడు:—ఉ. శూరుడపండు నిన్ మడువుసొచ్చుట శౌర్యముచొప్పె; మానమే యూరికిఁబోయె..... (శల్య. ౨ ఆ. ౫౫) మేను:—క. మేనంబ్రాణంబులెట్లు మేళాని తాల్తున్ (ఆర. ౬ ఆ. ౨౧.)

నగరు:—క. పురోహితత్వంబునేత భూపతి నగరన్ (శాంతి. ౨ ఆ 3౧౦ ప.)

కాలు:—ఆ. వె. లీల నేలఁబెట్టి కాలఁజమర (శాంతి. 3 ఆ. ౪2౪.)

వచ్చెననిచెప్పుట నన్నయాధర్వణీయము చొప్పున శాస్త్రీయమైయుండును. చింతా మణి దీర్ఘపూర్వక పూర్ణమును నిషేధించుచున్నదని శంకింపరాదు. ఆది సామాన్య విషయము. విశేషవిధులలో నట్టి నిషేధము వర్తింపదు. ఉదా:—తేంట్లు - తేంట్లు - ఏంట్లు - వాండ్లు - మొ. తిక్కనకాలమున నిట్టి విశేషవిధిస్థలములందే కాక సాధారణస్థలములందు నైతము దీర్ఘపూర్వక పూర్ణములు ప్రయోగింపఁబడు చుండుటయుఁ బ్రయోగసిద్ధమైయున్నది. ద్వి. పాండురాంగంబైన పడఁతిగర్భమునఁ బోండిగా నీగతిఁ బుత్తుఁడు..... (బసవ. ౧ ఆ. 3౫3) కం. పోండిగనగ జతపశ్శిఖ । మూండు జగంబులను దీప్రముగఁ బర్విన బ్ర । హ్లాండుము..... (నన్ని. కు. ౬ ఆ. ౮౧౬). 'కాంచు' మున్నగు వెక్కుశబ్దములలో దీర్ఘపూర్వక పూర్ణము సర్వసమ్మతమై యున్నది. ఇట్టి స్థితిలో లక్షణవిరుద్ధముగ 'నింట' శబ్దమును సృజించు కొననేల? సూ. రా. నిఘంటుకర్తలు నిండుఘాతువునుండి యీ 'నింట' శబ్దమును సాధింపనెంచిరి. అట్టియొడ - 'నిండుట = పూర్ణమగుట' అను నర్థమే లభించుచుగాని 'జలము పూర్ణమగుట' అను నర్థము రానేరదుగదా. ఇంక విరాటపర్వపద్యమున 'నిట్ట' శబ్దమును నిల్పుటయు సరికాదు. అచట 'నీంట' అను సలక్షణశబ్దమే కవి ప్రయుక్తమగుటలో విరోధమేమియులేదు. ప్రవాహార్థక 'నిట్ట' శబ్దమును నిర్వహించు నాథారమేమియుఁ గన్పట్టలేదు. సూ. రా. నిఘంటువున నుదాహరింపఁబడిన గోపరాజుపద్యము నిట్టశబ్దము ప్రవాహార్థకమని నిరూపింపఁజాలదు. "ఆ. వె. అయిదు మానికంబులందు నాకిచ్చిన । నిట్టయవలిదరిని బెట్టువాడ (ద్వా 3 ఆ. ౧౦2.) (సూ. రా. ని.)

ప్రాచు:—ఉ. ప్రాచను డాతనుంగలబె మాంసము (ఆను. ౪ ఆ. ౨౯౪.)

లోను:—ఉ. పృథా ! పుత్రులలోనఁ జిన్న (విరా. ౫ ఆ. ౨౦౩.)

కెలను:—క. చోయెను దాసు నటఁ బోవఁబోవంగలనన్ (శాంతి. ౩ ఆ. ౪౩౫.)

కలను, వలను:—క. కదలుండని పల్కి చనియెఁ గలని వలనికీన్ (స్త్రీ. ౧ ఆ. ౧౧౮.) క. సకల హితముగఁ బాయంగవలయు దాస్యమువలనన్ (సభా. ౨ ఆ. ౨౬౧.)

మొదలు:—క. మొదల నప్రియమయ్యును (సభా. ౨ ఆ. ౧౯౨ ప.)

క. మొదలిటి సంపదలతో సమూలంబు చెడున్ (సభా. ౨ ఆ. ౨౦౨.)

మీఁడు:—మ. తనలావారయబుద్ధి వైశ్రవణు మీఁదన్ బోవ..... (శాంతి. ౨ ఆ. ౩౧౯) మీఁదటి వృత్తాంతము (మనుచ. ౫ ఆ. ౧౦౪.)

ఎదురు:—క. ఎదిరికి హితముచు బ్రియమును (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౫౯.)

మథ్యాక్షరము:—ఎదురను దవ్వలఁజూచిన (ఆర. ౨ ఆ. ౧౭౦)

గీ. ఎంతచేసిన నాసింహ మెదుటి కడుగు | వెట్టదయ్యె.....(కళా. ౩ ఆ. ౭౮.)

నడుము:—క.....నడు | మన యుడుగును భూసురోత్తమ నిమిత్తమునన్ (ఆది. ౨ ఆ. ౨౦౯.)

చోటు:—గీ. ఈశ్వరుడు క్రీడి కస్త్రంబు లిచ్చుచోట | మత్స్యముండపు గప్పని,.....పల్కె (శల్య. ౨ ఆ. ౩౪౩ ప.) శా. డా యం దక్షిణదిక్కునందు నొకచోటన్ యోగదండంబునన్ (విక్ర. ౨ ఆ. ౧౭. సూ. రా. ని.)

అక్కడ - ఇక్కడ - ఎక్కడ:—కృతహస్తంబగు త్రికంబుమీఁది 'కడ' శబ్ద మాపవిభక్తికాంతమగును. ఉ. ఎక్కడినుండి యొక్కడికి నేఁగెడినో యిది యొక్క కాంత.....(విరా. ౧ ఆ. ౩౦౩.) "అక్కడ - వి. (ఆ+కడ) అక్కడనుండి - అక్కడకు - మొ. వృత్తియం దౌపదిభక్తి మగును. ఉ. అక్కడివారు-అక్కడిది" (సూ. రా. ని.). ఇది సరికాదు. 'అక్కడి యొక్క+వారు - అక్కడియొక్క+అది' అను రీతి విగ్రహములలో యొక్క విభక్తిలోపము వృత్తియందుఁ గల్గెగా. 'అక్కడి వారు - అక్కడిది' అని యేర్పడును గాన వృత్తియం దంగీకరించిన యాపవిభక్తికత విభక్తి పరకత్వమున సంఘతము సుభవింపకలీరదు. యొక్కవిభక్తికిఁ బ్రాచీనుల కాల మునఁ బ్రయోగము సమృతము కామింజేసి 'యొక్క' అను దానిచోట దచ్చబ్ధరూప

[బా. ఆచ్చి. 30. 33—34 సూ.] 'అక్కడకు' అను 'సూ-రా-ని' అసాధుప్రకృతి

ములను నిల్పి-ము 'ది - వి-దు' అను ప్రత్యయములను నిల్పియుఁ బ్రయోగించుచు వచ్చిరి. (బా. సూ. ౮-౯-౧౧ సూ.) (౧౦2 విష.) (విః సా. త్సంబద్ధాత్థే...ఆం. చిం. హలం. ౧౦ కారి.). అట్లుగుటంజేసి యట్టిచోటులందెల్ల 'యొక్క' విభక్తియున్నదనియే భావింపనగును. కాన 'అక్కడిది-ఎక్కడిది-ఎక్కడియది' మున్నగు చోటులందలి యుపవిభక్తి యొక్క విభక్తికి ముందునిల్పుటచేతనే సంభవించినదని నిష్కయంపనగును గాన సూ. రా. నిఘంటువునందలి "అక్కడకు" అను సుదాహృతి ప్రామాదికమే యనకతీరదు. క. ఇక్కమలాక్షి శకుంతల | యొక్కడియది. (ఆం. ౪ ఆ. 34) హస్వతనందని త్రికసనూసములో నాపవిభక్తికర్తవ్యము లేదు. కం. ఏడకునైనఁ జనియెద (ఉ- హరి. ౬ ఆ. ౨౪౬.)

టివర్ణంబు గొన్నిటి యంతాక్షరంబున కాదేశంబును గొన్నింటి కంతాగమంబును గొన్నింటికిం బర్యాయంబున రెండును బ్రాయకంబుగనగు. 3౧.

ఆదేశము:—తాడు - త్రాటిని, కాడు - కాటిని, నోదు - నోటిని, ఏలు - ఏటిని. ఆగమము:—అన్ని - అన్నిటిని, ఎనిమిది - ఎనిమిదిటిని, పేయి - పేయిటిని. ఉభయము:—ఏమి - ఏటిని - ఏమిటిని, పగలు - పగటిని - పగలిటిని, మొదలు - మొదటిని - మొదలిటిని, రెండు - రెంటిని - రెండిటిని, మూడు - మూటిని - మూడిటిని, నూలు - నూటిని - నూటిటిని.

బాలవ్యాకరణ

వివరణము.

౨౨౯ విషయము.

ప్రాస్వంబుమీఁది టి వర్ణకంబు ముందు పూర్ణ బిందువు బహుళముగానగు. 3౨.

అన్నింటిని - ఎనిమిదింటిని - పగంటిని - పగలింటిని - రెండింటిని - మూడింటిని.

పదాద్యంబగు ప్రాస్వంబుమీఁది టివర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందువగు. 33.

కన్ను - కంటిని, మిన్ను - మింటిని, ఇల్లు - ఇంటిని, పల్లు - పంటిని.

టి. టి వర్ణబులు పరంబులగునపు డుత్వంబున కీర్త్యంబగు. 34.

౧౫౦ హైదరాబాద్ 'టి' ఖండపూర్వకముకాదు 'నేటి'లోనిది సిద్ధము [౨౨౯ వి. సంజ్ఞ.]

రెండేటికి - మూడేటికి - నాలుగేటికి - షగలిటికి - మొద
 టేటికి - వెక్కిటికి - కొండాకచో నుత్వంబున కిత్వంబు
 చూపట్టదు. నెత్తుటికి.

సంజేవని. ౨౨౯ విష:—ఆర్థములు:—కాదు = అడవి - శ్చ శాసము - కీడు.
 ఏటు = నది.

'త్రాడు' మున్నగువానికి 'టి'వర్ణాదేశమురాగా, "త్రాడు+టి+ను = త్రాటి+
 ను" అగును, పిదప బా. తత్స. ౨౬ సూత్రముచొప్పున 'ను' అనుదాని 'ఉ'త్వము
 నకు 'ఇ'త్వమురాగా "త్రాటిని" అను రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే తక్కినరూప
 ములను సాధించునది. 'త్రాడు' మున్నగువానిలోని తుది 'డు' అనునదిపోయి
 యాచోట 'టి' అనునది నిల్చెను గాన నది యాదేశమనబడెను. అన్ని మున్నగు
 శబ్దములలో వర్ణవృద్ధిగా 'టి' అనునది చేరెనుగాన నది యాగమమనబడెను.
 రెండు మున్నగు నుదాహృతులలో ద్వివిధకార్యములు సంభవించెనుగాన నుభయ
 విధముల కవి యుదాహృతులయ్యెను. అన్నిటిని - ఎనిమిదిటిని - వేయిటిని మున్నగు
 వానియందెల్ల ౩౨ సూత్రముచొప్పునఁ బూర్ణబిందువు టివర్ణమునకు ముందు
 నిల్వఁగా అన్నింటిని - ఎనిమిదింటిని - వేయింటిని - మొదలగురూపములు సిద్ధించి
 నవి. కన్ను - మిన్ను - ఇల్లు మున్నగువానిలోని టివర్ణము పదాదిప్రాస్యము తర్వా
 తిది గాన దానికిముందు నిత్యముగాఁ బూర్ణమునిల్చుచున్నది. కంటిని - మింటిని -
 ఇంటిని - మొ.

ఋరీతి నిచటిబిందువు ప్రాస్యపూర్వకత్వమున వికల్పముగాను, నుడి తొలి
 వర్ణముమీఁద నిత్యముగాను నిల్చుచుండుటచే వానిలో నిండునున్న నిలువనిపక్ష
 మున నచట నర్థబిందువు నిల్చునని భ్రమింపరాదు. ఇట్టి యందేహము కల్గకుండుటకే
 చింతామణి - 'టి - ంటి' అని పూర్ణబిందు పూర్వకత్వము పృథక్కరించి యుపదేశిం
 చెను. పు - ంపులలోని పువర్ణము ఖండపూర్వకము కానేరనట్లే (౯౪ I విష.)
 టి - ంటిలలోని 'టి'వర్ణముపై తము ఖండపూర్వకముకాదు. మూడు - నాడు
 మున్నగు శబ్దములలో సిద్ధఖండము వెలయుచుండుటంజేసియుఁ బరుషమగు
 'టి'వర్ణమునకు ముందు బిందువునిల్చుట నిర్బాధమగుటంజేసియు వానిలోని సిద్ధ
 ఖండము లోపించుటకుఁ బ్రసక్తిలేదు. ఉదా:—నాడు - నాటికిన్ - నేడు -
 నేటికిన్ - మూడు - మూటికిన్ - మొ.

సూరి చింతామణిప్రక్రియను మార్పుటచే బాలవ్యాకరణప్రక్రియలో
 నట్టి ఖండబిందుశంక యంకురింపవలసెను. మఱియు మొదటిని - నెత్తుటిని - క్రింద

[బా. ఆచ్ఛి. 30-33-34 సూ.] 'పదియింటికి' అనునది బాలవ్యాకృతీసాధ్యముకాదు

టికి - మీఁదటికి - తంగెటి జిన్ను మున్నగుచోటులందు, 32 సూత్రముచొప్పున 'టి'వర్ణము పూర్ణబిందుపూర్వకము కావలయునేమోయను శంకయుఁ బొడము చున్నది. అట్లే "టి - తివర్ణంబు లిత్యాది (34 సూ.) సూత్రముచే 'ఇ'త్వము నుపదేశించి "ఇటి - ఇంటి" మున్నగు నుపవిభక్తుల నుపదేశించక 'ఇ.టి తి' వర్ణములు మాత్రమే యుపవిభక్తులని (బా. ఆచ్ఛి. 28 సూ.) చెప్పబడెనది "పదియింటి" మున్నగు రూపములు బాలవ్యాకరణమున సంగ్రహింపబడవయ్యె (22 I విష.). ఇట్టి యనర్థములనెల్ల వారించుకొనుటకింక బా. ఆచ్ఛి. 32 సూత్రములోని బహుళ గ్రహణమును, 28 సూత్రములోని ప్రాయశఃకబ్ధమును సూరికి శరణములగు చున్నవి. 34 సూత్రములోని సూరిగారి వివరణముచొప్పున 'నెత్తుటికి' అను చోటనేకాక 'ఎదుటికి, పురుటికి' మున్నగుచోటులందును 'ఉ'త్వమునకు 'ఇ'త్వము రాదని గ్రహింపవలయును.

ప్రయోగములు:—క.....ఇప్పటి పదముం గడవఁబడుట త్రాఁగ దప్పకరణియచుష్టి. (కర్ణ. 3 ఆ. 223 ప.) (ఉద్యో. 3 ఆ. 220 ప.). క. సొదపై నుండఁగ.....కాటిపొంత తెరువునన్ (ఆను. 3 ఆ. 202) చ.....మానసం బెరియఁగఁ జొచ్చె నేటి కె దురీదినచాడ్పున (మాసల. 10 ప.) క. ఆరయఁగ లోకమున వానియన్నిటికంటెన్ (ఆను. 8 ఆ. 83) గీ. వానియన్నిటికంటె మేలైన శాంతి (ఉద్యో. 2 ఆ. 174) గీ. ఒకటిగొని రెంటు నిశ్చలయుక్తిజేర్చి మూటి నాల్గింటిఁ గడువశ్యములుగఁజేసి యేనిటినిగెల్చి యాటింటినెఱిగి యేడు విడిచి వర్తించువాడు వివేకధనుడు. (ఉద్యో. 2 ఆ. 32) క. ఆతని మొదలిటి సంపదలతో సమూలంబు చెడున్ (సభా. 2 ఆ. 202) చ. నుతజల పూరితంబులగు నూతులు నూటిటికంటె... (ఆది. 8 ఆ. 13) గీ. పట్టపగలింటిసూర్యునిపగిది (కర్ణ. 3 ఆ. 102) చ.....తొంటితనతీవ్రతఁ గైకొని (ద్రోణ. 7 ఆ. 222) సీ. తొల్లింటి యట్టులు వెల్లురేగి (ఆది. 5 ఆ. 220) సీ.....ఎ.గీ. కఱవెనర్థుఁ డొంటి భార్గవుఁడు వింటు నిట్టిఁడేయని (ఆది. 7 ఆ. 230) ఉ. అర్చిలినిల్చి యీగియుఁ బ్రియంబును నాయెడ నాటినాటికిన్ (విరా. 1 ఆ. 222) తరల - వగవనేటికి నింకనైనను. (సభా. 2 ఆ. 307) గీ. ఏలొకో యిప్పుడీ విప్రునింట నార్తరవము వీలెంచె (ఆది. 6 ఆ. 202) క. కటకట పేరిన వెన్నె త్రుట జొత్తిలియున్న మేనితోఁ గొడుకే చ క్కటి (ద్రోణ. 2 ఆ. 270 ప.) చ.....ఏ | మిటికి నలం దురన్ మొనలు మ్రేకొని యాయుధ..... (ద్రోణ. 2 ఆ. 272) క. కన్నుండఁ గంటిపాపం | గొన్నట్లు (ఉ. హరి. 7 ఆ. 202) ఉ. చంట భిషంబుమెత్తికొని

చంపుడు నర్మకునంచు.....(హరి. ౪ ఆ. ౨౩౩.) సీ. ఇంద్రియంబులు పదియిం
టిని గుడియించుట.....(ఆశ్వ. ౨ ఆ. ౧౫౩ ప.) (౨౨౨ I విష.) ద్వి. అందంద
బారెంటు నలత మూరెంటు (బసవ. ౪ ఆ. ౧౫౨ ప.) చ. కెరలక క్రమ్మటింప నడు
గెంటునె కట్టు (పాండు. ౧ ఆ. ౧౧౪) సీ. ఇవి గాలికనిన మూకవరాహ దను
జేందునైన జట్టెంటిలో నాగఁజాలు (మనుచ. ౪ ఆ. ౩౧ ప.) (బారెంటు =
బారెంటన్, అడుగెంటు = అడుగెంటన్, జట్టెంటు = జట్టెంటన్,) ద్వి. గుడికడ
నెన్నటఁ గూలియున్నదియె (బసవ. ౫ ఆ. ౫౧౦ మ.....ప్రకృతి నచ్చుండైన
సన్నార్థియె | న్నటేకిన్ గూటమివంక. (మనుచ. ౩ ఆ. ౨౪ ప.) ఎన్నడు. ఎన్నటి
కిన్. ఎన్నటన్.) (ఏనాడు = ఎన్నడు.) క.....రెం | టిని ద్రెళ్ళగనేసె
గడు కత్తి న హృదయుండై (ఆది. ౫. ఆ. ౪౯.) సీ. కెలఁకులనున్న తంగెటి జన్ను
గృహమేధి.....(మను. ౧ ఆ. ౬౬.) ఎ-గీ. నేరెటేటి యసల్ దెచ్చి (మను. ౨ ఆ.
౩౬.) క.....వేరాకతితో రేయెల్ల (శాంతి. ౩ ఆ. ౨౩౩.) శా. సింగం బాక
టితో.....(విరా. ౪ ఆ. ౯౫.) గీ. బలయు వైరాగ్యమను కొడవలినకాని (శాంతి.
౪ ఆ. ౧౯౨.) క. కొడవంటఁగోయు నురవడి | దడఁబడి (వరాహ. ౧౨ ఆ. ౨౪.)
ఉ. తా | మిన్నుననుండి గోపకులమీద (భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.) మ...అన్ | మతి
లంచంబుగ హేమటంకములు మింటంబొల్పు (ఆము. ౨ ఆ. ౫౨.) చ.....బి |
కొటఁబడియెన్ హారాష్ట్రుల ఘోరశరంబులు... (ఆర. ౧ ఆ. ౩౦౫.) గీ. దక్కొ
కంటనులేదు వేదజ్ఞులార (స్వర్గా. ౧ ఆ. ౧౨.) క. పటుగతిఁజని కురుపతి ముం | దట
వైచెన్ (ద్రోణ. ౫ ఆ. ౨౨౩.) శా. వీటన్ వీధులనెల్ల.....(విరా. ౫ ఆ. ౨౪౨.)
ఉ. తక్కటివారలున్ సురల వైత్యులనైనను (విరా. ౫ ఆ. ౨౪౨.) క. ఎచ్చోట
నున్నవాఁ డతఁ | డిచ్చోటికి నేలరాఁడొ యిప్పుడనుడుఁ దా | నచ్చట నంతర్వి
తుండై | యిచ్చుఁజనియె: దోచునేటి యెల్లిటిలోనన్ (విరా. ౫ ఆ. ౩౦౧.)
క. పటు శరముల మీఁదికి డా | పటికిన్ వలపటికి.....(ద్రోణ. ౪ ఆ. ౩౨౨.)
క. బెడిదముగఁ గత్తిగొడ్డటఁ | బొడువ (ఉద్యో. ౨ ఆ. ౬౧.) కం. పిదపటిపత్త్రంబె
చెల్లు (విజ్ఞా. వ్యవ. ౩౨ ప.)

టివర్ణంబు పరంబగునపుడు క్రిందు మీఁదు ముందు

బాలవ్యా. పువర్ణంబుల కత్వంబగు. ౩౨.

౨౩౦ విషయము. క్రిందు - క్రిందటిని, మీఁదు - మీఁదటిని, ముందు -

ముందటిని, మాపు - మాపటిని, అప్పుడు - అప్పటిని.

పంఖనని. ౨౩౦ విషయము:—పువర్ణమున కత్వమనఁగా రేపు - మాపు మున్నగు

వాని కాగమ టివర్ణంబు పరమగునపుడును, 'అప్పుడు - ఇప్పుడు - ఎప్పుడు' అనువాని తుదివర్ణమున కాదేశముగావచ్చిన టివర్ణంబు లుక్తేశ్వములగు 'అప్పు-ఇప్పు-ఎప్పు' అనువానికి బరంబగునపుడును 'అ'త్వము వచ్చునని యర్థము. క్రిందు మీఁదు మున్నగువానికి 'టి'వర్ణ మేకాక 'ఇ' అను సుపవిభక్తియు వచ్చును. (అ. ౨౮ విష.) "క్రిందు+టి = క్రిందు+అ+టి+ను = క్రిందటిను" అని యేర్పడును. బా. తత్స. ౨౬ సూత్రముచోప్పున 'ను'వర్ణకముమీఁది 'ఉ'త్వమునకు 'ఇ'త్వముకాగా 'క్రిందటిని' అనురూపము సిద్ధించును. క్రిందుప్రభృతులు కొన్నిటికి గొన్ని విభక్తి వచనములతో మాత్రమే ప్రయోగము కవిసప్తతము. క్రిందటితో మున్నగు రూపములు పాడబడవు, క్రిందు మున్నగువానికెల్ల బా. ఆచ్చి. 3౮ సూత్రము చోప్పున 'అ'త్వము తృతీయాసప్తమ్యర్థములందు వచ్చును. క్రిందటిన్ - క్రిందికిన్ - క్రిందన్ మొ. 'క్రిందటికి - మీఁదటికి' మున్నగుచోట్ల ప్రస్వ పూర్వకమేయయ్యు 'టి'వర్ణము పూర్ణబిందు పూర్వకము కానేరదు. (బా. ఆచ్చి. 3౨ సూ.) ప్రయోగములు:—“అయ్యరచంబుక్రిందఁ దూతెనను తలంపున.....(ద్రోణ. ౮ ఆ. ౨3౬ వచన.) గీ. నాభికందంబు క్రిందట నలిన గంధి (కాశీ. ౨ ఆ. ౧౨౫.) క. పటుశరములమీఁదికి డా! పటికిన్ వలపటికి నపరభాగమునకు ముం! దటికిఁ జదలనడవె. (ద్రోణ. ౮ ఆ. 3౨౨.) మీఁదటి వృత్తాంతం బానతీవలయు (మనుచ. ౫ ఆ. ౧౦౮.) చ. కటకట.....అ! పృటఃగను విచ్చునపు విజ్ఞా. 3 ఆ. ౯౯.) సీ.....వరుస రేపటి సంధ్యవార్షవలయు |.....మాపటి, సంధ్యావిధానంబు సలుపవలయు (విజ్ఞా. ఆచా. శ. ర.) క. అప్పటిఁగోలెను (ఆది. ౬ ఆ. ౧౯3.) సీ. అప్పటికంటెను (నన్ని. కు. ౧౧ ఆ. 2౦౨ ప.) సీ..... పడవైచి కదలునప్పంటిగోడు (రాజవాహన విజయము. ౨ ఆ. ౬౯ సూ. రా. ని.) సీ. వంటపూటింటి కెప్పంటికంటెను బాలు. (ఆము. ౬ ఆ. 2౧ ప.) ఆ. వె..... ఓక్కింత నే! పునకుఁ దేటి యిట్టులనియె.....(అశ్వ. ౨ ఆ. ౮౯.) చ..... కొంతనే! పున కనుజాదినేపకులబొమ్మని.....(నిర్వ. ౧౦ ఆ. ౯౫.) క. నదిలో మటికొంతనేపునకుఁ బాయును (కాంతి. ౮ ఆ. ౧౦.) (చూ-బా-ఆచ్చి 32 సూ).

అట్లు మొదలగుశబ్దంబుల కంతాగమంబు టివర్ణంబును

బాలవ్యా. రేఫంబున కొక్కటికి లోపంబునగు. 3౮.

౨3౧ విష. అట్లు - అటిటిని, అట్లు - కట్లు - కొట్లు - గొట్లు - మిట్లు - వట్లు - ఇవి యట్లు మొదలగునవి.

సంజీవని. ౨3౧ విష:—అ - “అట్లు = మెడ - కంఠము, సమీపము,

కట్టు = నాగచిమంపయం దమర్చెడి యసుపపాళము. (పాళము = లోహశలాక,) కొట్టు = ముల్లు - మేకు - శౌలము. గొట్టు = దున్నినపొలముమీఁద దున్నెడు యంత్రము,” (శ-ర) ‘గొట్టు = దున్నినపొలమును జదునుచేయు సాధనము’ (సూ. కా. ని.) “విట్టు = ఉన్నతభూమి, వట్టు = ప్రవాహము” (శ-ర.)

“అట్టు+తి+ను = అటు+తిటను =” అగును. టి తి వర్ణంబులు.....అను బా. ఆచ్చి. ౩౬ సూత్రముచొప్పున శకటముమీఁది ‘ఉ’కారముచోట ‘ఇ’కారము నిల్వఁగా, బా. తత్స. ౨౬ సూత్రముచొప్పునను విభక్తిమీఁది ‘ఉ’కారముచోట ‘ఇ’కారమునిల్వఁగా ‘అటితిని’ అను రూపమేర్పడును. ఇట్లే అటితిచే మున్నగు నవియు సాధ్యములగును. ఈరీతినే ‘కట్టు’ ప్రభృతులకు రూపంబులు సాధించి కొనవలెను. వీనికెల్ల బా. ఆచ్చి. ౩౮ సూత్రము చొప్పునఁ దృతీయాసప్తమ్యర్థము లందు ‘అ’త్వము రాఁగా ‘అటుతన్’ మున్నగురూపంబులు సిద్ధించును. ‘అటితి’ అనుదానిలోని ‘తి’వర్ణముమీఁది ‘ఇ’కారము ‘ఉ’కారముగా ముటిపోవుటచే నట్టి తివర్ణనిమిత్త కత్వమున బా. ఆచ్చి. ౩౬ సూత్రముచొప్పునవచ్చిన ముందటి శకటముమీఁది ‘ఇ’త్వముపోయి యథాస్థితముగ ‘ఉ’త్వము న్యాయ్యముగానిల్పు నని గ్రహింపవలయును. ‘అటితి = అర్తి, అటుతన్ = అర్తన్’ మున్నగురీతిని స్వరలోపమునుఁ బ్రయోగదృష్టమగుచున్నది.

ప్రయోగములు:—వ. అపగతప్రాణంబై పడియున్నపాముం దన వింటి కొప్పుననెత్తి యమ్ముని యటుతం దగులవైచి (ఆది. ౨ ఆ. ౧౬౭.) (సూ. రా. ని.). క. పిఱిదికిఁ బోనిచ్చిన విల్లుటికికినై యల్లఁ జూప నదిగనుఁగొని పెల్లుటికిచను (భాస్కర. రా. ఆర. ౨ ఆ. ౪౯. సూ. రా. ని.) క. తెల్లని గట్టుటత (మనుచ. ౪ ఆ. ౧౬.) సీ. లికుచావలికి వృత్తలీల చెన్నగుఁగాక బొంగరంబుల గొర్తఁ బూన్ప వలదె (పి. శకుం. ౨ ఆ. ౭౫.) ద్వి. చంపి మాండవ్యుండు సరి కొర్తఁబడియె (బసవ. ౫ ఆ. ౩౮౨.) సీ. వరుణునికార్యంబు వటుతిపాలుగఁజేసి (భాస్క. రా. యుద్ధ. ౧౩౯౧ ప.) మ. భరమైతోచు.....విజ్ఞాత చొరకృత్రియా | విరసుండై కొఱతంబడుం గుకవి పృథ్వీ భృత్వమీపక్షితిన్ (మనుచ. పీఠి. ౯ ప.) చోరపక్షమున ‘కొటుతన్’ అనియుఁ గవిపక్షమున ‘కొఱతన్’ అనియు నుండవలయును. ఇట్టి ప్రయోగము మహాకవి ప్రయోగమగుటంజేసి నిపాతన్యాయమున సాధువని యంగీ కరింపనగును. ‘కొఱత వేయఁబడె’నను వాడుకలోని వ్యావహారికపదమునకుఁ బెద్దనాఠ్యుండు గ్రంథికతాపదవిని బ్రసాదించెనని యెన్నునగును.

కేషాంచిద్ య్యస్తశబ్దానాం | లుతీస్యాతాం యథోచి
 నన్నయా. తమ్ | క్వచిత్త్వాదేశ ఏవస్యాత్ | క్వచిన్నైవ ప్రయో
 ౨౩౨ విషయము. గతః | వర్ణస్యాన్యస్య లోపశ్చ | లులయోః ప్రాయ
 శః క్వచిత్. (వికృ. అజం. ౪౮-౪౯ కారి. ఆహా.
 3౨2 పు.)

కల్పతరు. ౨3౨ విష:—ఈకారికలకు ౨౦౮ విషయమున వ్యాఖ్య చేయు
 బడెను. దౌపవిభక్తికములగు గోయిప్రభృతులయిన యివర్ణాంత శబ్దములకు 'లు ల'
 లు పరమగుచుండగా 'తి' అను నాదేశము నిత్యముగానగును. వీని కేకత్వమున
 నౌపవిభక్తిక తివర్ణము ద్వితీయాదివిభక్తి పరకత్వమున నాదేశమగును. అధర్వ
 నాచార్యుఁ డీరితని బహుత్వమునందుమాత్రమే 'తి'వర్ణాదేశమును బ్రత్యేకముగా
 విధించెనేకాని యేకత్వమున 'తి'వర్ణాదేశమును విధింపలేదు. కావున నేకత్వము
 నందలి యౌపవిభక్తిక తివర్ణాదేశము వేఱనియు "క్వచిత్త్వాదేశ ఏవస్యా"త్తను
 సూత్రముచే విధింపబడిన 'తి'వర్ణము వేఱనియు నధర్వణుఁడు తలంచెనని విశద
 మగుచున్నది. ఆకారసామ్యమునుబట్టి భ్రమించి సూరి గోయిప్రభృతులగు చౌప
 విభక్తికములకు బహుత్వమునందును 'తి' అను నుపవిభక్తివచ్చునని యుపదేశించెను.
 ఇట్టి ప్రక్రియచే నుపవిభక్తులు జడవాచకములకు ద్వితీయాద్యేకవచన పరకత్వ
 మందుమాత్రమే వచ్చుననెడి వైయాకరణ సంప్రదాయము భగ్నమయ్యెను.
 (విస్తరము. ౨౦౮. I విష.)

విభక్తి పరంబగునపుడు గోయి ప్రభృతుల తుది యక్ష.

బాలవ్యా. రంబు తివర్ణంబగు. 3:1.

౨3౨ I విషయము. గోయి - గోతులు, గోతిని - గోతులను, గోయి - చేయి
 దాయి - నూయి - నేయి - వాయి - రోయి - ఇత్యా
 దులు.

సంజీవని. ౨3౨ I విష:—అర్థ:—దాయి = సమీపము, వాయి = నోరు,
 రోయి = కట్టెనివ్వుమీఁది నిగుఱు. (విస్తర.) చేయి = హస్తము - ఏనుఁగుతోండము.

విస్తర. ౨3౩ I విష:—శబ్దరత్నాకరమున 'రోయి' శబ్దమునకు 'నిగుఱు'
 అను నర్థము చూపబడలేదు. "రోయ్యి - రాయి" అను శబ్దములకుమాత్ర
 మీయర్థము చూపబడెను. కాని రోయిశబ్దమునుండియే 'రోయ్యి - రాయి' అను
 శబ్దము లేర్పడెననఁదగి యుండుటంజేసి 'చేయి - చేయ్యి - చెయి - నూయి -
 నుయ్యి - నుయి' మున్నగువాని తుల్యన్యాయమున రోయిశబ్దమునుపైత మంగీక

పాదవిభక్తికములు ద్వితీయా ద్యైకవచన పరకత్వమునందుమాత్రమే వచ్చుట
 విచారము. 'తి' అను కుదవిభక్తి యట్లుగాక యేకత్వమునందును బహుత్వముందును
 వచ్చుననుచు సూరి నన్నయాధర్వణీయ విలక్షణముగ నీసూత్రము నుపదేశించు
 చున్నాడు. 'విభక్తి పరమగునపుడు' అనుటచే శ్రీసమంబులగు నీగోయి ప్రభృ
 తులకు బా. తత్స. ౫౭ సూత్రముచొప్పునఁ బ్రథమైకవచనలోపము కల్గునుగాన
 విభక్తిపరకత్వము లేమింజేసి ప్రథమైకవచనమున 'తి' అను నాదేశమురాదనియుఁ
 దక్కినయెల్ల విభక్తిప్రత్యయములు పరమగునపుడును నేకత్వమునందును బహు
 త్వమునందును గోయి ప్రభృతుల తుది యివర్ణమునకు 'తి'వర్ణమాదేశముగా నిల్పు
 ననియుఁ దాత్పర్యము. 'గోయి+తి+లు+గోతి+లు' అనుచో బా. తత్స. ౪౫
 సూత్రముచొప్పున 'ఉ'త్వముకాఁగా 'గోతులు' అను రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే -
 గోతిని - గోతులను మున్నగురూపముల ప్రక్రియ యూహ్యము.

ద్వితీయా ద్యైకవచనములందు గోయి ప్రభృతులకువచ్చు 'తి' అనునది యుప
 విభక్తియనియు, వీనికి బహుత్వమునవచ్చు 'తి' అను నాదేశ ముపవిభక్తికాదనియు
 నది వేరు 'తి'వర్ణమనియు వచింపఁబడిన యధర్వణవచనమును సరిగాఁ దెలిసికొనక
 యాకారసామ్యమున భ్రమించి యేకవిధముగ నుపదేశించుటంజేసి యుపవిభక్తులు
 జడవాచకములకు ద్వితీయా ద్యైకవచన పరకత్వమందుమాత్రమే వచ్చుననెడి యధ
 ర్వణసిద్ధాంతమును నట్టి నియమముతోనె ప్రయోగించెడి మహాకవుల ప్రయోగము
 లను బొరపాటుగా సూరి యుల్లంఘించినవాడయ్యెను. (విస్తర. ౨౦౮ I విష.)

'తాతులు' మున్నగు బహువచన తివర్ణ ప్రయోగము తాయశబ్దమునకు
 లభింపమింజేసి కావలయు సూరి యద్దానిని రేయి ప్రభృతులలోఁ జేర్చినేకాని గోయి
 ప్రభృతులలోఁజేర్చి యుదాహరింపఁడయ్యెను. (బాల. ఆచ్ఛి. ౨౧ సూ. ౨౦౮ I
 విష.). ఇట్లు గోయి ప్రభృతులలోఁ జేరనపుడు 'ఱ్ఱు' అనునది తుదనిలేమింజేసి
 "అఱ్ఱు" ప్రభృతులందునుజేరనేరదు. (బా. ఆచ్ఛి. ౩౪ సూ.) కావున నద్దానికేకత్వ
 మున 'తి'వర్ణాదేశ మెట్లువచ్చునని సూరితలంచెనో తెలియకున్నది. ఉ. ఆతఁడు...
 చ | ట్రాతికి... | చేతికి (భాస్క. యుద్ధ. ౧౦౦౮.) ఆ-వె...నామనంబు వ్యయ్యలై
 పోదిది | తాతఁజేసినది యొకో తలంప (ద్రోణ. ౨ ఆ. ౨౪౯.) ఇట్లు మహాకవి

రించి దానికిని 'నిగుఱు' అను నర్థము నంగీకరించుట యుక్తము. "బౌప విభక్తి
 కాంతములగు చేయి - నేయిలోనగు శబ్దంబుల యాద్యచ్చునకు హ్రస్వంబును
 మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబును బ్రథమైకవచనము నంద వైకల్పికముగనగు" (ప్రాథ.
 శబ్ద. ౧౦౫ సూ.).

[బా. ఆచ్చి. 3౮ సూ.] నేయిశబ్దమున కనాపవిభక్తతయః గన్పట్టుచున్నది ౪47

ప్రయోగ ప్రసిద్ధమయ్యున్న తాయి శబ్దోపవిభక్తిరూపము బాలవ్యాకరణముచే సిద్ధింపబడఁజాలకుండుట యను ననర్థము దుర్భారమగుచున్నది. 'గోయి ప్రభృతులు' అనుచోటఁ బ్రభృతిశబ్దమున్నను తాయిశబ్దమును రేయి ప్రభృతులలోఁ జేర్చి 'తాలు' అని యుదాహరించి సూరి 'తాతులను' అని యుదాహరింపమిచేత దీనిని గోయి ప్రభృతులలో నయితము గణించె ననుట విశ్వసీయముకాదు.

ప్రయోగములు:—సీ.....తెలిపుల్లు బురదగోతులకుఁ జనునె (సీతా. ౨ ఆ. 2౬ సూ. రా. ని.) ఉ. ఆతఁడు.....చ | ట్రాతకి.....! చేతకి... (భాస్కర. రా. యుద్ధ. ౧౦౦౮ ప.) ఉ. నీతనయుండు.....బల్! వాతేశరంబునం దునిమె వారి వరూధిని..... (శల్య. ౧ ఆ. ౨౪౦.) ఉ. భీముఁ డుదగ్రతంగమియః దెల్ల గు నా కరిచేతి శీకర | స్తోమమునన్..... (ద్రోణ. ౧ ఆ. 3౨౬.) గీ. పరమపద నాఘఁదిరిగిరా నిరువదేను | చేతుల ప్రమాణమునగల్గు భూతలంబు (పాండు. ౨ ఆ. ౧౧౬.) ద్వి. మూరెంట నొక్కొక మునిపల్లెగలదు | చేతెంట నొక్కొక నెల యేలుగలదు (పండితా. పర్వ. 3౮౪ పు.) ద్వి. చేతులగట్టి డాచేతఁదాఁబట్టి | దాతిపై నిడి..... (పండితా. పురా. ౯౬ పు.) ఉ. ఆతరళాక్షి.....! రాతికే దోడు పోయినది రాసుతుడెందము.....దా | దాతికివచ్చియుండ..... (సారంగ. ౨. ఆ. ౮౬ ప.) చ. నుతజల పూరితంబులగు నూతులు నూటిటికంటె (ఆచి. ౪ ఆ. ౯3.) క. కామములు భోగములఁ దెగు | నే మెలఁతుక నేతఁనాటునే చిచ్చు..... (ఆను. ౫ ఆ. ౨33.) క. వేయేల బూదివేల్చిన | నేయినిబోలియును మీఁద నిష్ఫల మందున్ (వాసిష్ఠరామా. ౪. ఆ. ౬౬ సూ. రా. ని.) మడికిసింగన 'నేయి' శబ్ద ము నాపవిభక్తికముగాఁ బ్రాసమునఁ బ్రయోగించెను. చ.....శరీర పుం | జిద్రు పలుచేరుఁ దత్పతులచేతుల కాకకులంబు వాతులన్ (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧౦౯.)

బాపవిభక్తికముల తృతీయాసప్తముల కత్వం బాదే

బాలవ్యా. శంబు బహుశంబుగానగు. 3౮.

౨33 విషయము. గోరను గీతెను. ఊరనున్నాడు - గొడ్డటనఱికెను.

ఇంటలేడు - వటుతఁగలిసె. కటుతదూటె పక్షము

నందు గోరిచేత నూరియందిత్యాదులు.

సంజీవని. ౨33 విషయము:—గోరను గీతెను = గోరిచే గీతెను. గొడ్డట నఱికెను = గొడ్డటితో నఱికెను. కటుతదూటెను = నాఁగటికటితితోఁ (ఇనుపశలాక) బొడిచెను. ఊరనున్నాడు = ఊరియందున్నాడు. ఇంటలేడు = ఇంటియందు లేడు.

వస్తువుగలిగె = ప్రవాహముమంగలిసెను. గోరి+అ+ను = బా. సంఖ్య. ౧౧ సూత్రముచే నిత్యచంధి వర్తిల్లుగా 'గోరను' అను రూపము సిద్ధించెను. దృతీయాసప్తముల కత్వనూదేశమనుటచేతః దృతీయా సప్తమీవిభక్తులగు 'చేత - అందు' మున్నగు వానిచోట 'అ' అనునది నిల్వగా నయ్యది దృతీయాసప్తమీ విభక్తులవంటిదే యగును. కావున దానికి బా. తత్స ౮ సూత్రముచే 'ను'గాగమమునచ్చును. అట్లు గుఱు నయ్యది ద్రుతప్రకృతికమై 'గోరను' అను నాకారమునుబొందును. ఇట్లే తక్కినచోటులందును ప్రక్రియనరయునది.

వైవానిలో 'ఊరన్ - ఇంటన్' అనువానికెచ్చుటను దృతీయార్థమునఁ బ్రయోగములేదు. ఇట్లే ఇచ్చోటను - మేనను - ఎదుటను . క్రిందను - మీదను మున్నగువానికిని దృతీయార్థమునఁ బ్రయోగములేదు. కాన నీవిషయమును రెండువిధములుగా సూత్రించుట యావశ్యకము. సప్తమీమాత్రార్థకములు కొన్నియుఁ దృతీయా సప్తమ్యర్థకములు కొన్నియు నేర్పడునట్లు సూత్రించుట యుక్తము. కావుననే చింతామణిక్రమవిషయమున కేహించితియ్యది సూత్రమును, నొపవిభక్తి కేత్యాదిసూత్రమును నుపదేశించినవాడయ్యెను. సూరి యట్టి భిత్తారక గంభీరాశయమును గ్రహింపక కేహించితియ్యదిసూత్రము వ్యర్థమనితలంచి కావలయును బ్రకృతసూత్రము నొక్కవిధముతోడి దానినె సూత్రించెను. సూరి ప్రక్రియచొప్పున "అచ్చోటన్" అనుదాని కచ్చోటిచేత నని యర్థముచెప్పుటకుఁ బ్రతిబంధమేమియు లేదు. ఇంక నీవిషయమున సూరికి "బహుళ"శబ్దమే గతియగుచున్నది. బా. సమా. ౧౬ సూత్రపువివరణమున 'చోటు' శబ్దమున కత్వము సప్తమీయందుమాత్రమే వచ్చునని సూరితలంచెనా? యనియు నాలోచింపవలసియున్నది. (200౧ II వి.) ఇంతియకాక చింతామణిప్రక్రియచొప్పున "ఊరునన్ - చోటునన్" మున్నగురూపములునైత ముండనగుననెడి విషయము బాలవ్యాకరణమున సంగ్రహింపఁబడలేదు.

(బా. విష 233 I) ఇది యాచ్ఛికపరిచ్ఛేదము.

సంజీవని. 233 I విషః—ఇది యాచ్ఛికపరిచ్ఛేదము =

ఇంతతో నాచ్ఛికపరిచ్ఛేదము ముగిసినది.

గ ద్య ము

ఇది శ్రీవత్స సగోత్ర పవిత్ర శ్రీమద్వేంకటాంబాముఖలింగేశ్వరశాస్త్రి
 జ్యేష్ఠపుత్ర శ్రీమచ్చిన్నామణ్యశాఖ్య వడ్డర్నసీపారంగత నారాయణ్య
 పండితకవీంద్ర శమనిచయానంద గురుప్రకాండ పాదపద్మమధుకర
 వివిధప్రబంధ శాస్త్రగ్రంథ విమర్శన వీరశింహమంజరీప్రబంధ
 వైయాకరణ పారిజాత సుమ సమర్పితాంధ్రవాగ్దేవత కావ్య
 సమాఖ్యఖండ కావ్యపతిత్వబంధు రాంధ్రసారస్వత పరి
 పద్భవలాకృత వ్యాకరణోపాధ్యాయాంధ్ర విశ్వ
 కళాపరిషద్భవలాకృత కళాప్రపూర్ణ బిరుద
 భూషిత వజ్రుల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి
 విరచితాంధ్రవ్యాకరణసంహితా
 సర్వస్వమునందు సంజ్ఞా సంధి
 తత్స మాచ్చిః పరిచ్ఛేదముల
 ప్రథమభాగము.
 శ్రీ ర స్త్ర.

గురుదేవతా నమస్కారము

- శ్లో. వేదాంతాద్వైతసిద్ధాంతః । దేశికం జనకం భజే,
కావ్యనాటకసాహిత్యం । విద్యాచార్యం విపశ్చితమ్. ౧
- గీ. గీర్వాణాన్ధ్రస్త్రిచ్ఛన్దోః । వ్యాకరణాలంక్రియే డ్యశాస్త్రాణామ్,
ఆచార్యం నారాయణం । వజ్జితవర్యం సమామి సద్భక్త్యై. ౨
- శ్లో. స్కంధత్రయాత్మక జ్యోతిః । శ్వాస్తాచార్యం భజే సదా,
చినవేక్కుటసిద్ధాంతి । మత్కనిష్ఠపితామహమ్. ౩
- శ్లో. దీపికాస్త న్యాయగురుం । పీఠపాటికులౌద్యవమ్,
తర్కశాస్త్రప్రవక్తారం । వందే శ్రీవేంకటేశ్వరమ్. ౪
- శ్లో. ముక్తాపలీ శ్రీవిశిష్టా । ద్వైతసిద్ధాంతదేశికమ్,
వందే నదాధూర్యనన్తా । శ్వాసరు విద్యా మహోదధిమ్. ౫

అనుబంధము

అంధ్రవ్యాకరణ సంహితాసర్వస్వము విస్తరము ౧౪౫ I విషయమున వ్రాయబడిన చొప్పున శీ॥ శే. బ్ర. శ్రీ. మహామహాపాఠ్యాయ తాతా సుబ్బారాయ శాస్త్రిలవారి వ్యాసద్వయ మిట ననుబంధముగాఁ జూపబడుచున్నది.

ద్వంద్వయుద్ధోపశమనము

మొదటి వ్యాసము

1916 సం॥ ఆగష్టు 2 తేదీ గలదేశమాతయందు “ద్వితీయప్రత్యభియోగ” మనుశ్లీరికతో సమరాంగణపాఠ్యమూర్తిగారిచే వ్రాయబడిన యొకవ్యాసము ప్రచురిత మై యున్నది. “అమహన్నపుంసకములకు కదంతములకు మువ్వకంబగును” అనుచాలవ్యాకరణసూత్రములోని “అమహన్నపుంసకములకు” అనుదానికి చాలవ్యాకరణ గుప్తాంధ్రకాళికాకారులు కర్తృభారయపరముగా నర్థము చేసినట్లును పుష్పల చివనీతారామస్వామిశాస్త్రిలుగారు ద్వంద్వసమాసపరముగా నర్థము చేసినట్లును నందుఁ గర్తృభారయపర మగునర్థమే యుక్తమై యున్నట్లును ద్వంద్వపర మగునర్థము యుక్తమై యుండ నట్లును వై వ్యాసమునకు ఫలితార్థములై యున్నవి. వై సూత్రమునకు సూత్రకారుఁ డుదాహరించిన “వృక్షము, దైవతము” మొదలగునుదాహరణము లాసూత్రమున కసాధారణము లగునుదాహరణము లని యుభయవాదులును గుప్తాంధ్రకాళికాకారులును సంగీకరించుచున్నట్లగ పడుచున్నది.

“అదంతము లగునమహత్తులకును నపుంసకలింగశబ్దములకును మువ్వకమగు నని యర్థము” అను నీతారామస్వామిశాస్త్రిలుగారి వివరణవాక్యమును బట్టి సముచ్చయార్థమున ద్వంద్వము వారిచే సంగీకరింపఁ బడినట్లు పాఠ్యమూర్తిగారు నిశ్చయించిరి. ఈనిశ్చయమే వీ రీపత్రికను వ్రాయుట కవకాశమును గలుగఁజేసినది. కాని నీతారామస్వామిశాస్త్రిలుగారి వివరణ మితరేతరయోగ ద్వంద్వార్థ వివరణమే యని మొదట వీరికి స్ఫురించినయెడల వీ రిట్టిపత్రికను వ్రాసి యుండరు. నీతారామస్వామిశాస్త్రిలుగారివాక్య మితరేతరయోగార్థవివరణ వాక్య మనిచెప్పుట కేమాత్రమును బ్రతిబంధము లేదు. సంస్కృతమర్మాదనుబట్టి చూడ నీవివరణ మితరేతరయోగార్థవివరణమేకాని సముచ్చయార్థవివరణము కాదని కూడ స్పష్ట

మనుచున్నది, ఇట్లు సంస్కృతమునాదను జూపుట కై సముచ్చయార్థము వివక్షితమైనపుడు మందువాక్యచరణిని, నితరేతరయోగార్థము వివక్షిత మగునపుడు మందువాక్యచరణిని జూపుచున్నాడను. “ఈశ్వరంగురుంచ భజస్వ” అనునది సముచ్చయార్థబోధకము. “ఈశ్వరంచ గురుంచ భజస్వ” అనునది యితరేతరయోగార్థబోధకము. సముచ్చయార్థము వివక్షిత మగునపుడు సమస్తీయమానార్థబోధకపదములు రెండింటిలోఁ దుదిపదమునకు మాత్రమే చశబ్దసమభివ్యాహార ముండును. ఇతరేతరయోగార్థము వివక్షిత మగునపుడు సమస్తీయమానార్థబోధకపదములు రెండింటిని “చ” శబ్దసమభివ్యాహార ముండును. సంస్కృతభాషలోని చశబ్దమునకు మాత్రుగ నాంధ్రభాషలో ‘ను’ శబ్దము వాడఁబడుట సహజము. సీతారామస్వామిశాస్త్రులు గారు వ్రాసినవాక్యమున సమస్తీయమానార్థబోధకము లగు రెండుపదములును రెండు “ను” శబ్దములతోఁ గూడి యుండుటచే నయ్యది యితరేతరయోగార్థ వివరణమే యనియుఁ గేవలసముచ్చయార్థవివరణము కా దనియు, స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. సముచ్చయార్థమున నేకచశబ్దమును మాత్రమే ప్రయోగింపవలె ననుటకుఁ బ్రమాణములు:—సిద్ధాంతకౌముదిలో సముచ్చయార్థబోధకహారణ మగు “ఈశ్వరంగురుంచ భజస్వ” అనుచోట నేకచశబ్దమే ప్రయోగింపఁబడినది. సముచ్చయార్థ మని పార్థమూర్తిగారిచే నంగీకరింపఁబడిన “అదన్తానా మనువాతాం స్థిబానాం చ మువర్ణకః” అను శిష్ట కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులుగారి కారికయందును నేకచశబ్దమే ప్రయోగింపఁబడి యున్నది. మహాభాష్యములోని “సముచ్చయే చ తే త్వే త్వక్తే గమ్యతే ఏతత్ స్థగ్రోధ శ్చేతి” అనువాక్యమును వివరించునపుడు స్థగ్రోధో దృశ్యతా మిత్వృపక్రమ్య యదా స్థ త్వే త్వచ్ఛతే తదాన్యగ్రోధ శ్చేతి గమ్యతే” అని కైయటమందుఁ జెప్పఁబడి యుండుటచేతను, “న్యగ్రోధ శ్చేత్వత్వక్తే గమ్యతే ఏతత్ స్థ త్వే త్వే” అనుభాష్యమును వివరించునపుడు “స్థగ్రోదృశ్యతా మి త్వృపక్రమ్య న్యగ్రోధ శ్చే త్వత్వక్తే ఇత్యర్థః” అని యుద్యోతమునందుఁ జెప్పఁబడి యుండుటచేతను “న్యగ్రోధో దృశ్యతాం స్థ త్వే శ్చ” అనునదియు, “స్థగ్రో దృశ్యతాం న్యగ్రోధ శ్చ” అనునదియు, భాష్యాభిప్రేత సముచ్చయార్థబోధకవాక్యము లని స్పష్టపడుచున్నది. వానియందును నేకచశబ్దప్రయోగమే యగపడుచున్నది. “సముచ్చయే చశబ్దేన స్వసమభివ్యాహృతపదార్థే ఇతరేతరసావేక్షత్వం బుధ్యతే. తదసమభివ్యాహృతే తు న ఆత ఏ; వాత్రైకచశబ్దప్రయోగ ఏవ” అని శేఖరమునందు సముచ్చయమున నేకచశబ్దప్రయోగమే యుండవలయునని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఇతరేతరయోగార్థమున నేకచశబ్దములను ప్రయోగింపవలయు ననుటకుఁ బ్రమాణములు:— సిద్ధాంతకౌముదియందు “హరి

శ్చ హర శ్చ హరిహరా” అను నితరేతరయోగద్వంద్వ విగ్రహవాక్యమున రెండు చశబ్దములు ప్రయోగింపఁబడినవి. ఇట్లే “హోతృసోత్పన్నేస్తాతారః” అను ద్వంద్వమునకును బాలమనోరమలో “హోతా చ హోతా చ నేస్తా చ ఉస్తాతా చ” అని యనేకచశబ్దఘటితముగ విగ్రహము చూపఁబడినది. మహాభాష్యము నందు “స్లక్ష శ్చ న్యగ్రోధ శ్చ” అని చశబ్దద్వయఘటితముగ నితరేతరయోగాకారము చూపఁబడినది. “అత ఏ వా త్రానేకచకారప్రయోగః. య త్రైవ మన్వయ స్తత్రేతరేతరయోగః” అని యితరేతరయోగమునందనేక చశబ్దప్రయోగ ముండు నని శేఖరమందు స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. “సముచ్చయోదాహరణ మున నేకచశబ్దప్రయోగమే యుండవలయు” ననుదానికే గారణము లిక్రిందిరికిని గ్రహింపవలయును. ఎచ్చటఁ బదాంతరముతో నన్వయించు సముచ్చయమాన పదార్థములు రెండిటిలో మొదటిది రెండవదాని నవేక్షించినట్లు భాసిల్లుచో, రెండవది మొదటిదాని నవేక్షించినట్లు భాసిల్లుచో యచ్చటనే చశబ్దము సముచ్చయార్థబోధ కమై యుండును. చశబ్ద మేపదముతోఁ జేరి యుండునో యాపదముయొక్క యర్థము రెండవపదార్థము నవేక్షించి యుండునట్లు భాసిల్లక మానదు. సముచ్చయార్థమున రెండవచశబ్దము గూడఁ బ్రయోగింపఁబడి యున్నచో మొదటిపదము యొక్క యర్థము సయితము రెండవపదముయొక్క యర్థము నవేక్షించినట్లు భాసిల్లక తప్పదు. కావున నపుడు పరస్పరావేక్షిత భాసిల్లుటచే నితరేతరయోగ భానముకన్న వైలక్షణ్యము సిద్ధింప నేరదు.

పయియంతములకు “స్లక్ష శ్చే త్యుక్తే గమ్యతే ఏతత్ స్యగ్రోధ శ్చేతి, తథా స్యగ్రోధ శ్చే త్యుక్తే గమ్యతే ఏతత్ స్లక్ష శ్చేతి” అనుభాష్యగ్రంథ మును, “పరస్పరావేక్షాణా మి త్యనేన సముచ్చయా వైలక్షణ్య ముక్తమ్, అత ఏవ భాష్యే స్లక్ష శ్చే త్యుక్తే గమ్యతే ఏతత్ స్యగ్రోధ శ్చేతి సముచ్చయ స్యాకారః ప్రదర్శితః. తేన హ్యేకః పరసాహిత్యమవేక్షితే నతుపరః ఇతర సాహిత్య మి త్యుక్తమ్” అను నుద్యోతగ్రంథమును, “స్లక్ష శ్చే త్యుక్తే ఇతి । స్యగ్రోధో దృశ్యతా మి త్యుపక్రమోక్తౌ తు న స్లక్ష శ్చే తి గమ్యత ఇతి భావః, స్యగ్రోధ శ్చే త్యుక్తే ఇతి । స్లక్షో దృశ్యతా మి త్యుపక్రమ్య స్యగ్రోధ శ్చే త్యుక్తే ఇ త్యర్థః.” అను నుద్యోతగ్రంథమును “సముచ్చయేఽపి శాబ్దబోధే ఏక త్రైవ సాహిత్యం బుధ్యతే, ఏకోత్తరం చ ప్రయోగాత్” అను నుద్యోత గ్రంథమును, “సముచ్చయే చశబ్దేన స్వసమభివ్యాహృతపదార్థే ఇతర సావేక్షత్వం బుధ్యతే తదసమభివ్యాహృతే తు న, అత ఏ వాత్ర ఏకచశబ్దప్రయోగ ఏన” అను శేఖరగ్రంథమును బ్రమాణము లయి యున్నవి.

శ్రీరాధామహర్షిశాస్త్రులుగారి వివరణమునఁ జూరసమానార్థక“ను”
 తద్వద్వయ ముండుఁచే నయ్యది యితరేతరయోగమును బోధించును గాని తేవల
 సముచ్చయమును బోధించ జేరదు. కాబట్టి యాయర్థమునందు ద్వంద్వ
 మసాధు పడుట యశాస్త్రీయము. సముచ్చయమున ద్వంద్వరహిత ముండు నని
 శీతారామస్వామిశాస్త్రులవారి గ్రంథమువలన స్ఫురింప కుండుటచే సముచ్చయమున
 ద్వంద్వరహిత ముండ దనుటకు నాధారముగాఁ బార్థమూర్తిగారు దాహరించిన
 కైయటాదిగ్రంథములు ప్రకృతవాదమునకు సంబంధించి యుండ లేదు.

“మువర్ణమును బొందుటలో నమహదర్థముల యపేక్ష నపుంసకార్థముల
 కును నపుంసకార్థముల యపేక్ష యమహదర్థములకును, నెంతమాత్రమును లేనం
 దున శేక్వాధిభావహాస సామర్థ్యము లేమిం జేసి ప్రకృతసూత్రమున ద్వంద్వంబు
 ద్వర్ణభంబు. ఇట్టి శాస్త్రీయాంశ మాలోచించి యే ‘పద్ధర్మనీస్వతంత్రః’ అని
 నిర్ణయముగాఁ బ్రకటించుకొన్న శిష్ట కృష్ణమూర్తి శాస్త్రులుగారు మున్ను
 ‘అదంతా మమహాలాం క్లిబానాం చ ము వర్ణకః’ అని ద్వంద్వం బొనరిం
 పక సృకారిక రచించుకొనియె.....అట్లే ప్రకృతంబునను నొకదాని
 యపేక్ష యంకొకదానికి లే కుండ మువర్ణకముం బొందఁ జాలిన యమహత్త్వన
 కును నపుంసకమునకును నితరేతరయోగద్వంద్వ మశాస్త్రీయ మని స్పష్టపడు
 చున్నది.” అను మొద లగుపార్థమూర్తిగారి గ్రంథమును బట్టి చూడ నితరేతర
 యోగాదులలో వివక్షిత మయిన పరస్పరాపేక్షిత శాబ్దబోధలో భాసిల్లుటయే
 కాక క్రియానిష్పత్తియందును నుండ వలయు ననియుఁ బ్రకృతసూత్రమున ద్వం
 ద్వమును గ్రహించినపుడు క్రియానిష్పత్తియందుఁ బరస్పరసాపేక్షిత లేనియర్థము
 లను బోధించెడి యమహద్వాచకములకును నపుంసకశబ్దములకును మువర్ణకము
 సిద్ధింప నేర దనియు వీ రభిప్రాయపడుచున్నట్లగుపడుచున్నది.

ఇతరేతరయోగాద్వాకారములను దెలుపుభాష్యగ్రంథమును జూడ శాబ్ద
 బోధమునందు మాత్రమే సాహిత్యము భాసిల్లవలసి యున్నట్లు విశద మగుచు
 న్నది. “ఇతరేతరయోగే ప్లక్ష శ్చ న్యగ్రోధ శ్చే త్యుక్తే గమ్యతే ఏతత్. ప్లక్షో
 ౭పి న్యగ్రోధసహాయో న్యగ్రోధో ౭పి ప్లక్షసహాయ ఇతి” అను భాష్యగ్రంథమున
 “గమ్యతే” అని చెప్పబడి యున్నందున సాహిత్యము బోధలో భాసిల్లు నని యే
 యర్థము లేలుచున్నది. ఇచ్చట జ్ఞానార్థక మగు ‘గమ్’ ధాతువు శాబ్దజ్ఞానమునే
 బోధించును. కనుకనే కైయటోపాధ్యాయుడు “ఇతరేతరయోగః పరస్పర
 నిరవేక్షాణా మనేకేషా మేకస్మి న్నర్థే సమన్వయే సతి సమ్భవతి” అనుగ్రంథ

ముచే ననన్వయవిషయముననే పరస్పరసాపేక్షతను జూపించి యున్నాడు. “చశ జ్జేన సాహిత్యం వాక్యే యత్ర ప్రాధాన్యేన భారతే వృత్తా చాభావే సమానేన తత్ర సమాసశాస్త్రప్రవృత్తిః సముచ్చయేఽపి శాబ్దబోధే ఏక త్రైవ సాహిత్యం బుధ్యతే ఏకోత్తరం చ ప్రయోగాత్.” అను నుద్యోతగ్రంథమువలన నితరేతర యోగాదులలో వివక్షిత మగుసాహిత్యము శాబ్దబోధమాత్రనివహక మని స్పష్ట పడుచున్నది. ఇంత యేల ? ఇతరేతరయోగోదాహరణమున సాహిత్యము భాసిల్లుట శాబ్దబోధమునందే గాని క్రియానిష్పత్తియందుఁ గా దని వృద్ధిసూత్రప్రవీణోద్యోతమునందుఁ గంలో క్రముగా వ్రాయఁబడి యున్నది. చిత్రగింపుఁడు. “మాతా సిత్తోర్పుతేఽహ నీతి వ ద్బోధే సాహిత్యం న తు క్రియానిష్పత్తైః.”

మఱియు శాబ్దబోధమునందే కాక క్రియానిష్పత్తియందు సాహిత్య ముండవలయు నని యంగీకరించినపక్షమున సముచ్చయమునందును (పరస్పర సాహిత్య మక్కఱ లేకున్నను) బయిని జెప్పినరీతిని రెండవపదార్థమునకు మొదటి పదార్థముతో సాహిత్యము నంగీకరింపక తప్పదు. కానఁ బార్థమూర్తిగారి యభిప్రాయముచొప్పున ద్వంద్వసమాసము నొనరింప సంతమాత్రమున పట్టచ్ఛసృతంత్రు లగుశిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలవారి “అదంతానా మమహతాం ! క్షీబానాం చ మువర్ణకః” అనుకారికకు మాత్రము పార్థమూర్తిగారి తరేతరయోగ ద్వంద్వమున వచ్చు ననుకొనుచున్న చిక్కు లెట్లు సంభవించవో తెలియకున్నది. కావున నితరేతర యోగాదులలో వివక్షిత మగుసాహిత్యము శాబ్దబోధమునందు భాసిల్లునదే కాని కార్యనిష్పత్తియందుండవలసినది కాదు.

పార్థమూర్తిగారు క్రియానిష్పత్తియందును సాహిత్య ముండవలయు ననుటకు “రామలక్ష్మణులు వనమున కేగిరి. ఈ ద్వంద్వమున రాముఁడును లక్ష్మణుండును నొండొరుల విడనాడకయే వనమున కేగినట్లు తోచును.” అని యిట్లనే గోదాహరణములను జూపియున్నారు. ద్వంద్వఘటకపదార్థముల కవినాభావ ముండిన నుండవచ్చును గాని యుండక తప్ప దనునిర్బంధము లేదు. “దుర్యోధ నార్జునులు శ్రీకృష్ణసహాయమును గోరి వచ్చిరి,” అనుచో దుర్యోధనార్జును లొకరి నొకరు విడనాడక వచ్చి రని యెవ్వరైనఁ దలంతురా ? ధవళిరములను ఛేదించు మనుచో రెండిటిని జత చేసి ఛేదించు మని యెవ్వరి కయినను స్ఫురించునా ? “రాముఁడు శివకేశవాలయములకు వెళ్లి శివకేశవులకు నమస్కరించెను” అను వాక్యమున రాముఁడు శివకేశవుల కేకాలమున నమస్కరించె నని చెప్పుటకుఁ గూడ నవకాశము లేనప్పు డచ్చట శివకేశవుల కవినాభావ మెట్లు సంభవించును ?

“కావణమంభకర్తలు మృతి నొందిరి.” అను వాక్యమున వీరిమరణక్రియ లేకకాలికములు కానప్పుడు ఏకి మరణ క్రియలో నెట్టి యితరేతరావేష యుండును ? “చార్చే ద్వంద్వః” అను సూత్రముచేత నున్నభాష్యమునందు ద్వంద్వసమాసమని యదాహరింపబడిన “మా త్వాఽతాస్తాం కృతాకృతే” అను స్థలమున ఎఱ్ఱస్థలములను బుట్టించు సుకృతదుష్కృతములు తమస్థలములను బుట్టించుటలోఁ బరస్పరనిరవేషము లై యుండక తప్పదుగాన నట్టి సుకృతదుష్కృతములకు జోధకము లగుకృతాకృతశబ్దములకు ద్వంద్వ మెట్లు సంఘటిల్లును ? వృద్ధిసూత్రోద్యోతమునం దుదాహరింపబడిన “మాతాపిత్రో ర్మృతేఽహని” అను శ్లోకము లోని ద్వంద్వమునందుఁ గ్రియానిష్పత్తిలో నవినాభావము సంభవింప దనియే కదా “బోధే సాహిత్యం న తు క్రియానిష్పత్తే” అని వ్రాయబడెను, కాబట్టి ద్వంద్వఘటకపదార్థములు సంబంధించెడి క్రియ లేకకాలికములు కావలయు నను నిర్బంధము లేదు, ఏకకాలికము లై యున్నట్లు వక్తృతాత్పర్య మవగత మయినప్పు డట్లు గూడ స్ఫురించిన స్ఫురింపవచ్చును. వక్తృతాత్పర్యము లేనప్పుడు స్ఫురింపనేరదు. ఈ విషయమే “చార్థబలా దేవ సతి తాత్పర్యే సమభివ్యాహృత క్రియాయా మేకకాలికత్వాదికం గమ్యతే” అని శబ్దేందుశేఖరమున వర్ణింపబడెను.

ఇతరేతరయోగస్థలముల సముచ్చితపదార్థములకుఁ గార్యనిష్పత్త్యాదులందును నవినాభావ ముండు నని స్థిరఁజేయుచుటకై పార్థమార్థిగా రీక్రిందివిధమున వ్రాయుచున్నారు, “అగ్నిహోముల కీనోమద్రవ్యము నిచ్చెద” అనుచోట నవినాభావముతో నున్న యగ్నిని సోమునిని వైశిష్ట్యమందు దేవతగా భావించి యిద్దఱకును నేకావృత యే యిచ్చినట్లు స్ఫురించును గాని వేర్వేరు దేవతలుగా భావించి ప్రత్యేకముగా నావృతు లిచ్చినట్లు గోచరింపదు. ఇట్టి శాస్త్రీయ తాత్పర్యమే శబ్దేందుశేఖరమందు నీవిధమున నుద్ఘోషింపబడినది. “ద్వంద్వః ప్రథమాన్తానా మేవ న పరినిష్ఠితవిభక్త్యన్తానాం । చైత్రేణ మైత్రేణ చ కృత వాక్యే అవయవకర్తృత్వ నై యవ ప్రతీతిః । చైత్రమైత్రాభ్యాం కృత మితి సమాసే సముదాయకర్తృత్వ నై యవ ప్రతీతిః । తస్య వాక్యస్య సమాససమానార్థత్వా భావేన తస్య తద్వాక్యత్వాభావాత్ ॥ అత ఏవ యదగ్నయే చ ప్రజాపతయే చ త్యాదౌ వ్యస్తే ప్రత్యేకం దేవతాత్వప్రతీతిః । అగ్నిహోమాభ్యా మి త్యాదౌ సముదాయే దేవతాత్వప్రతీతి రితి వ్యవస్థా నీధ్యతి । తస్మాపి తద్వాక్యత్వే తు నమాస ఇవ త త్రాపి సముదాయే దేవతాత్వ ప్రతీతి రేవ న్యాత్ ॥” ఈ శేఖర గ్రంథముఁ బార్థమార్థిగారు తమవాదమున కేమో సాధక మగు నని తలంచిరి. కాని యీ గ్రంథమును బాగుగాఁ బరిశీలించినచో నిది పారివాదమునకే భంజక

మగును. ఈ గ్రంథములోని “య దగ్నయే చ ప్రజాపతయే చ” అనువాక్యమును బార్థమూర్తిగారు సముచ్చయోదాహరణముగా గ్రహింతురా? లేక యితరరేతరయో గోదాహరణము గా గ్రహింతురా? అనేక చశబ్దవిశిష్ట వాక్యము సముచ్చయోదాహరణము కా నేర దని శేఖరకారుడే పరిష్కరించి యుండుటచే శేఖర గ్రంథములోని యీవాక్యమును సముచ్చయోదాహరణవాక్య మనుటకు వలనపడదు. మఱియుఁ బై వాక్య మితరేతరయోగద్వంద్వవిగ్రహ మగునా? కాదా? యను విచారణమున శేఖరకారుడు దుదాహరించి యుండుటచే నది యితరరేతరయోగోదాహరణవాక్యమే యని యంగీకరింపక తప్పదు. కాబట్టి దానిని సముచ్చయోదాహరణవాక్యముగా గ్రహించుటకు బొత్తిగా నవకాశము లేదు. ఇంతియ కాక సముచ్చయములో వాక్యభేద ముండు ననుట సర్వసమ్మత మగువిషయమే. ఇయ్యది పార్థమూర్తిగారికిని సమ్మతమే. పయి నుదాహరించిన “య దగ్నయే చ ప్రజాపతయే చ” అను వాక్యము నందు వాక్యభేదము లే దని మీమాంసాన్యాయప్రకాశమందు “చశబ్దశ్రవణాత్ పరస్పరసాపేక్ష నైవ పదద్వయ స్యాఖ్యాతాన్వయా న్న వాక్యభేదః” అని యిట్లు చెప్పబడి యుండుటచే బయివాక్యము సముచ్చయోదాహరణ మనుటకు నైతమాత్రము నవకాశము లేదు. ఇక బయివాక్య మితరేతరయో గోదాహరణ మని యంగీకరించునపు డా వాక్యమువలనఁ బ్రత్యేకదేవతాత్వప్రతీతి కలుగు నని శేఖరకారుడు చెప్పుచుండుటచే నితరేతరయోగము భాసిల్లునపు డవినాభావ ముండక తీర దని వాదించు పార్థమూర్తిగారివాదమునకుఁ బయిశేఖర గ్రంథము కేవలము ప్రతిభట మై యున్న దని వేటుగఁ జెప్ప నక్కఱ లేదు గదా? పయివాక్యమునం దనేకచశబ్దప్రయోగము లుండుటచేతను నితరేతరద్వంద్వవిగ్రహవాక్య మిది యగునా? కాదా? యని శేఖరకారుడు విమర్శించుట చేతను నావాక్యములోని పదార్థములు పరస్పరసాపేక్షము లయి క్రియతో నన్వయించుచున్న వని పయిమీమాంసాగ్రంథమువలన స్పష్టపడుచుండుటచేతను నయ్యది యితరేతరయోగోదాహరణవాక్య మని యంగీకరింపక తీరదు గదా?

బయివాక్యమునందుఁ బ్రత్యేకదేవతాత్వప్రతీతికిఁ బ్రత్యేకచతుర్థ్యంతము లుండుటయును, “అగ్నిహోమాభ్యామ్” అనుష్టలమున నేకదేవతాత్వప్రతీతి కేకచతుర్థ్యంత ముండుటయును నిర్మాహికములు గాని యితరేతరయోగ భావము లేకుండుటయు నుండుటయు నిర్మామకములు కావు, కావునఁ దమ వాదమున కుపప్రతిభకముగాఁ బార్థమూర్తిగారు వ్రాసికొనిన పయిశేఖర గ్రంథము

ఆరుబంధము—2

వారవాదమునకు సాధకము కాక సామ్రాటయే కాక బాధకము గూడ నగుచున్నదని చిన్వాంసులకు విశదము కాక మానదు.

“అగ్నిషోమాభ్యామ్” అనుస్థలమునందు విశిష్ట దేవతాత్వము బాసిల్లినట్లే యమహస్తపుంసకములకు మువ్వక మగు ననుస్థలమునందును విశిష్ట దేవతయే బాసిల్లిన గాని ప్రత్యేగోద్దేశ్యత బాసిల్లినదని శంకింపఁజనదు. శాబ్దబోధములో విశిష్టదేవతవిషయ మైనను సుద్దేశ్యతావిశ్రాంతి ప్రత్యేకముచు గావచ్చు ననుట సర్వసమ్మత మైనవిషయము.

దేవతాత్వ మనునది లోకమువలనఁ దెలియునది కాదు. అయ్యది శ్రుతుల వలన మాత్రము తెలియఁ దగినది. దేవతాత్వ మనఁగా శ్రుతివాక్యజన్య బోధియ త్యాగోద్దేశ్యతారూపము. ఈయ ద్వైత చతుర్థ్యంతామలచే బోధిత మగును. “అగ్నిషోమాభ్యామ్” అనుచోట నేకచతుర్థ్యంతమున బోధిత మయిన యుద్వైత యొక్కటియే యుండును. కనుక నచ్చట నేకదేవతాత్వ ప్రతీతి సమంజసము. వేద మపారమ్య మగుటచే నీయుద్వైతముఁ బ్రత్యేక విశ్రాంతిని నియమించుటకుఁ దగినవత్ప్రత్యక్ష ముండదు. మఱియుఁ బ్రత్యేక విశ్రాంతిని నియమించు మంత్రవర్ణాదు లయిన లేవు. ప్రకృతమునం దన్ననో యట్లు కాదు.

“దేవదత్తయజ్ఞదత్తాభ్యాం గ్రామో గమ్యతే” అనుస్థలమునఁ దృతీయచే విశిష్టకర్తృత్వము బోధిత మగుచున్నది. కర్తృత్వ మనఁగా సమభివ్యాహృత ధాత్యర్థక్రియాశ్రయత్వము. పుష్కలమున సమభివ్యాహృతధాతువు, ‘గమ్’ ధాతువు. తదర్థక్రియ గ్రామసంయోగానుకూలక్రియ. ఆక్రియ దేవదత్తయజ్ఞదత్త పాదవిక్షేపణాదిరూపము. అట్టిక్రియ దేవదత్తునిది వేఱు; యజ్ఞదత్తునిది వేఱు. ఇట్టి వేర్వేఱుక్రియలకు దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు వేర్వేఱు నాశ్రయము లై యున్నార. ఆశ్రయములు వేఱు అయినపు డాశ్రయత్వములుచు వేఱు యుండును. కనుక లోకము లగునీక్రియాశ్రయత్వ రూపకర్తృత్వములు భిన్న భిన్నము లగుటం జేసి యిచ్చటఁ గర్తృత్వవిశ్రాంతి ప్రత్యేకము గానే యగును. ఈయభిప్రాయమునే వైయాకరణులు “ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః” అనుపరిభాషచే బోధించిరి. ఇచ్చట వాక్య పరిసమాప్తి యనుదానికి “వాక్యజన్య బోధియోద్దేశ్యతావిశ్రాంతిః” అని యర్థము వ్రాయఁబడెను. ఇందుకు దృష్టాంతము “దేవదత్తాదయో భోజ్యస్తా మి త్యత్ర భుజివత్” అనుగ్రంథముచేఁ జూపఁ బడినది. “లోకే విధేయభూత భుజిక్రియానిరూపి తోద్దేశ్యతాపరిసమాప్తిః యథా ప్రత్యేకం

చేపడతాడిను.” అని పయిదృష్టాంతము వివరింపబడినది. ఇట్లే ప్రకృతము నందును విధేయభూత ముహర్ణకభవనక్రియా నిరూపితోద్దేశ్యతకు విశ్రాంతి ప్రత్యేకముగా నమహత్తులందును, నపుంసకములందును గలుగును. “గర్భాః శతం దండ్యన్తామ్” అనునది మొదలగు కొన్ని స్థలములందు సముదాయమందును వాక్య పరిసమాప్తి మంగీకరింపబడినది. ఈ వాక్యపరిసమాప్తి యొక్క వ్యవస్థయే పార్థ మూర్తిగారు తృతీయపక్షమున నుదాహరించిన “సంఘైక కేషద్వంద్యేషు, కేచి త్సామర్థ్యలక్షణమ్” అనునది మొదలగు వాక్యపదీయశ్లోకములచే బోధింపబడు చున్నది. కావునః బాగమూర్తిగారు వ్రాసినట్లుగఁ బయి కారికల ప్రకారము ప్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి నంగీకరించినపు డితరేతరయోగార్థ పరిత్యాగమును నేకార్థిభావరూప సామర్థ్యపరిత్యాగమును సంభవించు నని తలంచుట శాస్త్ర సమ్మతము కాదు. వైకారికలలోని “కేచి త్సామర్థ్యలక్షణమ్” అనుదానిని జూచి యచ్చటి సామర్థ్యశబ్దమున కేకార్థిభావరూపసామర్థ్య మని యర్థము చేసి కొని యచ్చటి కేచిచ్చబ్దముచే నీవిషయమున మితరేతర మున్న దని తలంచి ప్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తిస్థలమున నేకార్థిభావరూపసామర్థ్య ముండ దనుమతాంతర మున్నదని యనుకొని రేమో కాని యచ్చటి సామర్థ్యశబ్దమున కేకార్థిభావరూప సామర్థ్య మని యర్థము కాదు. “సామర్థ్యలక్షణ మితి, సామర్థ్యసమ్మతభావాత్తకమ్. అగ్రే నిరూప్యమాణం లక్షణం స్వరూపం యస్య త త్తథావిధమ్” అని సామర్థ్యశబ్దార్థము వివరింపబడినది. “భోజనం ఫలరూపాభ్యా, మేకైకస్తికా సమాప్యతే, అన్యథా హి వ్యవస్థానే, న తదర్థః ప్రకల్బ్యతే, అన్నదానాదిరూ పంచ, సర్వే తృప్తిఫలాం భుజిం, ప్రత్యేకం ప్రతిపద్యంతే, న తునాట్యక్రియా మివ.” అను కారికలచే బయి కారికయందలి సామర్థ్యము నిరూపింపబడెను. భుజి క్రియ ప్రత్యేకముగాఁ బర్యవసిత మయినపుడే ఫలవంత మగు నని వైకారికల తాత్పర్యము. ఈ మంశము సముదాయవాక్యపరిసమాప్తిని బోధించు “శతా దానే ప్రధానత్వాత్” అను కారిక వ్యాఖ్యానమున “ఏత దుక్తం భవతి, ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తి రి త్యేతత్ న రాజాజ్ఞావ శాత్ వ్యవస్థాప్యతే, అపి తు అర్థతథాభావాత్, ఇతి న్యాయసిద్ధ మే వైత ద్వేదితవ్యమ్” అను గ్రంథముచే స్పష్టపఱుపబడినది. ఇందు “అర్థతథా భావాత్” అనుదానికి “అర్థస్వభావమునుబట్టి” అనియర్థము. ఈవిషయము వాక్యపదీయ మునందు “సంఘైక కేషద్వంద్యేషు” అనుశ్లోకము మొదలుగ నేనిమిదిశ్లోకములను వానివ్యాఖ్యానములను బరిశీలించినచో స్పష్టముగాఁ దెలియును. విస్తరభీతి నుదాహరింపలేదు.

గుణములు గలవారే తమ దేవతలను నేక దేవములను నర్థబోధమున నేమియు భజనము లేదు. కావున నేక దేవములను సాహిత్యవివక్ష యుండువలసినదే. కాబట్టి ద్వంద్వపక్షాంగీకారమున బాధ్యమూర్తిగాని, చెప్పిచోషములు సత్యములే యయినయెడలఁ గర్తృధారయపక్షాంగీకారమునందును “అనుసామ్యపుంసకములకు” అనుచోట నేక దేవము వెలయుచుండుటచే నట్టిచోషములు నారికిఁ గూడ సంభవించక తీరదు. ఈవిషయమును వారు గమనించి యున్నచో ద్వంద్వపక్షాంగీకారమున నిట్టిచోషములను జెప్పియుండరు.

ఏమి ద్వంద్వఘటితపదార్థములకుఁ గ్రియానిష్పత్తియం దపినాభావము లేనిచో నేకార్థిభావరూపసామర్థ్యముండ దని పలుమాటలు వ్రాయుచున్నారు. అట్లవినాభావము లేనప్పుడు సామర్థ్యమేకారణమున నుండదో తెలియకున్నది. పరస్పరసాపేక్షత్వమేకార్థిభావరూప సామర్థ్యనియామక మని ఏమి తలఁచుచున్నట్లగుచున్నది. ఇతరేతరయోగోదాహరణ వ్యస్తవాక్యములలోఁ బరస్పర సాపేక్షత్వము భాసీల్లినను నచ్చట నేకార్థిభావరూపసామర్థ్యములేదు. “ద్విత్రాః” అనుమొదలగు సమాసములం దేకార్థిభావరూపసామర్థ్యమున్నను పరస్పరసాపేక్షత్వము లేదు. కావునఁ బరస్పరసాపేక్షత్వమునకును నేకార్థిభావరూపసామర్థ్యమునకును నియమ్యనియామకభావము లేదు. ఏకార్థిభావసామర్థ్యమనఁగా వృత్తులయందు వైయాకరణులచే నంగీకరింపఁబడిన యొక శక్తి. ఇందు వృత్తు లన్నిటియందును నుండును. ఈశక్తిచే నర్థోపస్థితి కలిగినప్పు డాయుపస్థితమగునర్థముతో ననన్వితమగుపదార్థమును బోధించెడిపదము వృత్తిఘటకము కాఁ గూడదు. అట్లొకప్పుడు ఘటక మయినచో దాని నసమర్థసమాస మందురు. “అసూర్యంపశ్యాః” అనుష్ఠలమునందు “అసూర్య” అనుశబ్దమునకు వలెనే ప్రాతిస్వికరూపముగ సాధుత్వము బోధింపఁ బడనపు డట్టిసమాసము లసాధువు లగును. కనుకనే సముచ్చయమునందు సమాస మసాధు వని సిద్ధాంతకొముదియందు వ్రాయఁబడినది. “ఈశ్వరం గురుంచ భజస్వ” అను సముచ్చయస్థలములో నీశ్వరపదార్థమునకు గురుపదార్థముతోఁ గాని చార్థసముచ్చయముతోఁ గాని యన్వయ ముండదు. ఇచ్చట సమాస మున్నయెడల సమన్వయమానపదార్థ మగు గురుపదార్థముతోఁ గాని చార్థసముచ్చయముతోఁ గాని యీశ్వరపదార్థమున కన్వయము లేకుండుటచే నసమర్థసమాస మగు నని సిద్ధాంతకొముదీకారునితాత్పర్యము గాని పరస్పరావినాభావము లేకుండుటచే సామర్థ్యము లేదని యాతనితాత్పర్యము కాదు. “అసామర్థ్యాత్” అనుసిద్ధాంతకొముదిలోనిప్రతీక మందుకొని “అనేకసుబంతానాం చార్థే వృత్తిభావేన ఏకార్థిభారూప

సామర్థ్యాభావాత్” అని పై విషయమును శేఖర కామండు స్పష్టపఱచి యున్నాడు. పం నుదాహరించినరీతిని “అమహాన్నపుంసక శబ్దములు” ధర్మపరము లయి నపుడు ద్వంద్వసమాసము నిర్బాధ మయి యుండగా నచ్చటిద్వంద్వమును సమ ర్థించుటకయి యమహాన్నపుంసకశబ్దములను ధర్మపరములుగా నిర్దేశించి యందుల కనేక ప్రమాణములను జూపి ద్వంద్వమును గుదిర్చి యందును దమపరపురసాపేక్ష త్వమును జూనిపి తమకర్తృధారయాధ్యముతో నభేదమును జూపి యావాదముపై ని “ప్రక్షము” మొదలగులక్ష్యములయసిద్ధిని దోషముగా జూపుటచే నీద్విత్వము పక్షమునందుఁ బార్థమూర్తిగారి కర్తృధారయాధ్యమునందలిదోషములే వెల్లడింపఁ బడినవి. ఈపక్షము సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారివాదమున కేమాత్రమును సంబంధించి యుండనందున దీని నిచ్చట విమర్శింపలేదు.

ఇక వీరిచతుర్థపంచమపక్షముల విమర్శింపవలసి యున్నది. ఈయందు పక్షములకును నమహాచ్ఛబ్దము సామాన్యవాచకము నపుంసకశబ్దము విశేష వాచకము ననువిషయము ముఖ్యాధార మయి యున్నది. సామాన్య మనఁగా వ్యాపక మనియు విశేష మనఁగా వ్యాప్య మనియు నర్థము. పార్థమూర్తి గారిచ్చిన యుదాహరణములు సముత మిందులకు ననుకూలము లయి యె యున్నవి. సామాన్యవాచకములకు సమభివ్యాప్యతవిశేషాతిరక్త విశేషపర త్వము లేనపుడు విశేషవాచకముతో ద్వంద్వసమాస ముండ దనునంశము శాస్త్రసమ్మత మయినదియే. ద్రవ్యశబ్దము ద్రవ్యముల నన్నిటిని బోధించినపు డది సామాన్యవాచకము గాన విశేషవాచక మిగుఱుటశబ్దముతో ద్వంద్వసమా సము నొంద నేరదు. గోశబ్దము సామాన్యవాచక మయినను బలీపద్ధాతిరక్త గోవిశేషపర మయినపుడు గోబలీపర్ద మనుసమాసము సాధుపగును. ప్రకృత మున నీయమహాచ్ఛబ్దమును నపుంసకశబ్దమును సామాన్యవిశేష వాచకము లగునా? కావా? అనువిషయము విచారించవలసి యున్నది. ఏది లేనిచోట నేది యుండదో? ఏది యున్నచోట దేనియభావము కూడ నుండునో? దాని కది వ్యాప్యము. ఎ ట్లనఁగాః—ద్రవ్యత్వము లేని గుణాదులందు ఘటత్వ ముండదు. ద్రవ్యత్వ మున్నవటాదులందు ఘటత్వాభావ ముండును. కావున ద్రవ్యత్వమునకు ఘటత్వము వ్యాప్యము. దేని కేది వ్యాప్యమో దాని కది వ్యాపక మగును. ద్రవ్యత్వమునకు ఘటత్వము వ్యాప్యము గాన ఘటత్వమునకు ద్రవ్యత్వము వ్యాపకము. పయిరీతిని ద్రవ్యఘటశబ్దములు సామాన్యవిశేషవాచ కము లయినవి. ప్రకృతమునంద దమహాన్నపుంసకశబ్దముల కట్టిసామాన్యవిశేష వాచకత్వ మగవడదు. అమహత్త్వము లేని దైవతాదిశబ్దములందు నపుంస

కిత్వము కలదు. కిడుక నమహాత్మ్యమునకు నపుంసకిత్వము వ్యాప్యము (విశేషము) కానేరదు. నపుంసకిత్వము లేని పృథ్విదశబ్రాహ్మణములం దమహాత్మ్యమును గాన నపుంసకిత్వమున కిడుహాత్మ్యమును వ్యాప్యము (విశేషము) కానేరదు. దీని కది వ్యాప్యము కానపుడు దాని కిది వ్యాపకము (సామాన్యము) కానేరదు. ఐదురీతి నిటనమహాత్మ్యనపుంసకిత్వములకు సామాన్యవిశేషభావము లేనందున నమహాత్మ్యపుంసకిత్వములు సామాన్యవిశేషవాచకములు కానేరవు. కావున “సామాన్యవిశేషవాచకములకు ద్వింద్వము రానేరదు.” అనుసిద్ధాంత మిచ్చట నుపయోగింప దని యెల్లరకును విదితము కాకమానదు. పార్థమూర్తిగాదును సామాన్యవిశేషభావ మిచ్చట లే దని తెలిసికొని ప్రతిపక్షులవాదమును ఖండించు నభినవేశముతో నిట సామాన్యవిశేషభావము కుదుర్చుటకు మిక్కిలి ప్రయత్నించిరి.

ఇచట నపుంసకిత్వముచేత ధనము వనము మొదలగునవి మాత్రమే స్ఫురించును గాని యపత్యము మిత్రము పాత్రము దైవతము మొదలగునవి స్ఫురింపవని చెప్పిరి. అవి స్ఫురించుటకును నివి స్ఫురింపకుండుటకును బ్రసిద్ధప్రసిద్ధులు కారణము లనిరి. అపత్యమును మిత్రమును పాత్రమును దైవతమును నప్రసిద్ధము లనియు, ధనము వనము మొదలగునవి సుప్రసిద్ధము లనియు సామాన్యలకుఁ దోచినఁ దోచవచ్చును గాని పండితుల కట్లు తోచనేరదు. మఱియు నానార్థకస్థలములలోఁ బ్రసిద్ధార్థము శీఘ్రోపస్థితము నప్రసిద్ధార్థము విలంబోపస్థితము ననునియమ మున్నను నేకప్రవృత్తినిమిత్తకములలో నట్టినియమము శాస్త్రములందెచ్చటను సంగీకరింపబడి యుండలేదు. కాబట్టి వీరికి సామాన్యవిశేషభావమెట్లు కుదురును? వీరు తమవాదమున కుపప్రబంధకముగా “సామాన్యతదేశే విశేషానతిదేశః” అనుపరిభాషను నచ్చటిపరిభాషేందుశేఖరగ్రంథమును నుదాహరించిరి. ఈవిషయము వీరివాదమున కేమాత్రమును సందర్శించి యుండలేదు. అతిదేశవిషయములలో నీపరిభాషప్రవర్తించునది. దీనికి లోకములోని యొకయుదాహరణము నిచ్చిన సందఱకును విదిత మగు నని యట్టియుదాహరణము నిచ్చుచున్నాఁడను.

“క్షత్రియులు బ్రాహ్మణులవలెనే యాచారములను నడుపుచున్నారు” అను వాక్యమువలన క్షత్రియులు బ్రాహ్మణసామాన్యసిద్ధాచారములను నడుపుచున్నారనునర్థము లభించును గాని బ్రాహ్మణావాంతకు లగునొకతెగవారి విశేషాచారములను నడుపుచున్నారనునర్థము లభింపనేరదు. ఇట్లే బల్లిదాదులకు సంస్కృతతుల్యత యతిదేశింపబడినందున వానికి సంస్కృతశబ్దసామాన్య, నిమిత్తకము లగు “కర

భార్యమునం దత్సమంబుల కాలుశబ్దము పరం బగునపు డత్యంబున కుత్సంబును రుగాగమంబును నగు" అనునది మొదలగుసూత్రములచే విధింపబడిన యుత్వాదులే సిద్ధించును గాని సంస్కృతశబ్దవిశేషము లగువృద్ధాది శబ్దములకు "వృద్ధాదుల దుష్టునకు లోపము విభాషనగు" అనుసూత్రముచే విధింపబడిన దుశ్లోపము రానేరదు. ఇట్టి యతిదేశవిషయములే "సామాన్యాతిదేశే విశేషానతిదేశః" అనుపరిభాషకు లక్ష్యములు. ప్రకృత మగునమహన్న పుంసకసూత్రమున నతిదేశమే లేదు. కావున నీపరిభాష ప్రకృతమున కెట్లు సందర్శించునో? తెలియకున్నది.

తత్పరిభాషావ్యాఖ్యానావసరమున బరిభాషేందు శేఖరమునందున్న "సామాన్యోపస్థితికాలే నియమేన విశేషోపస్థితిజనక సామ గ్ర్యభావోఽస్మాదీజిమ్" అనుగ్రంథమును జూచి వీరిది స్వవాదోపప్తంభక మగునని యనుకొనిరేమో కాని యదియువారి కెంతమాత్రము నుపచరించి యుండలేదు. సామాన్యధర్మ ముపస్థిత మయినపుడు విశేషధర్మములు నియమముగా నుపస్థితములు కావని వైగ్రంథమునకుఁ దాత్పర్యము. దీనినిబట్టి వీరు నపుంసకశబ్దముచే మహన్న పుంసకములు గ్రహింపబడఁ జాల వని వ్రాసిరి. ఇచ్చట మహన్న పుంసకములు నపుంసకత్వరూప సామాన్యధర్మ పురస్కారమున స్ఫురించినం జాలును. మహన్న పుంసకత్వరూప విశేషధర్మ పురస్కారమున స్ఫురింపవలసిన యవసరములేదు. అమహన్న పుంసకసూత్రమున నపుంసకత్వరూప సామాన్యధర్మ పురస్కారమున మువర్ణకము విధింపబడెను గాని మహన్న పుంసకత్వరూప విశేషధర్మ పురస్కారమున విధింపబడ లేదు. అట్లు విశేషధర్మ పురస్కారమున నుపస్థితములు కావలయుననియు నట్లుపస్థితి కా దనియుఁ బార్థమూర్తిగా రభిప్రాయపడినయెడల ధనవనాదులు మాత్ర మహన్న పుంసకత్వరూప విశేషధర్మ పురస్కారమున నపుంసకశబ్దముచే నుపస్థితము లగునా? అట్టే వృత్తాదులు పుంస్త్యవిశిష్టామహత్త్వరూప విశేషధర్మ పురస్కారమున నమహచ్ఛబ్దముచే నుపస్థితము లగునా? ఇటులే నపుంసకత్వ విశిష్టామహత్త్వరూప విశేషధర్మ పురస్కారమున ధనవనాదిశబ్దము లమహచ్ఛబ్దముచే నుపస్థితము లగునా? కావున విశేషధర్మ పురస్కారమునఁ గార్యము విధింపబడవచ్చును విశేషధర్మ పురస్కారముగ లక్ష్యము లుపస్థితములు కావలె ననుట సంగతము కాదు. ఉపాస్త సామాన్య ధర్మ పురస్కారమున సామాన్యధర్మాక్రాంతము లన్నియు నుపస్థితము లగుటకుఁ బ్రతిబంధము లేదు.

మఱియుఁ బార్థమూర్తిగారు "సహచరితాసహచరితయో స్సహచరితస్త్వైవ గ్రహణమ్." అనుపరిభాషచేతను దత్పరిభాషయొద్ద నున్న పరిభాషేందు శేఖర

గ్రంథము 'మొదలగువానిచేతను నిచటనపుంసకశబ్దమున కమహత్తుల సాహచర్యమునంజేసి యమహత్తు లగునపుంసకములే యర్థ మనియు నట్టియమహత్తు లగునపుంసకము లమహత్తులతో నంతర్భూతములే గాన వానిని బోధించు నీ నపుంసకశబ్దము విశేషవాచక మగు ననియు సామాన్యశేషవాచకములకు ద్వంద్వము దుర్లభ మగుటచే నిచ్చటి ద్వంద్వ మశాస్త్రీయ మనియుఁ జెప్పిరి. పయిపరిభాష గాని దాని వివరణగ్రంథములు గాని వీరివాదమున కేమాత్రము నుపచరించి యుండలేదు. మీఁదుమిక్కిలి వీరియభిప్రాయమున కవి బాధకములును నయి యున్నవి.

రామలక్ష్మణు లనుచోట రామశబ్దముచే దశరథాపత్యము బోధింపఁబడునా? లేక బలరామాదులు బోధింపఁ బడుదురా? అనుసంశయము గలిగినపుడు లక్ష్మణ శబ్దసాహచర్యమువలన దశరథాపత్యమే బోధింపఁబడును. ఇట్టివే సహచరితకరిభాషకు విషయములు. దీనిని బట్టిచూడ దేని సాహచర్యముచేత సందిగ్ధార్థము నిర్ణయింపఁబడునో దానికంటె దన్నిర్దితార్థము భిన్న మయియుండవలయు నని యందఱకును విశదమె. లక్ష్మణశబ్దసాహచర్యమున నిర్ణయింపఁబడిన దశరథాపత్యరూప రామశబ్దార్థము లక్ష్మణశబ్దార్థముకన్న భిన్న మయియుండు నని వేఱుగఁ జెప్పనక్కఱ లేదుగదా. సాహచర్య మనఁగా సహచరణము. తత్సహచరణము తద్భిన్నమునకే యుండును గాని దానికే యుండదు. కావునఁ బ్రకృతమున నమహత్తుల సాహచర్యమునుబట్టి తదభిన్నము లగునమహత్తు లయిన నపుంసకములే గ్రహింపఁబడు నని సహచరితపరిభాష బోధింపఁజాలదు. పయిపరిభాషలోని సహచరితశబ్దమునకు సదృశము లనునర్థము గ్రహింపవలసియున్నను సదృశములును బరస్పర భిన్నము లయి యుండకతీరదు గదా. లోకములో సదృశవస్తువులు భిన్నము లయి యుండు నని యందఱకును విదితమె. కనుకనే తనతోఁ దనకు సాదృశ్యము వర్ణితమైనపు డాలంకారికు లచ్చటి యలంకారము నన్వర్థనామముతో ననన్వయ మని వ్యవహరించిరి. “వర్ణ్యమానోఽపి స్వస్య స్వేన సాధర్మ్యం నాన్వే తీతి వ్యుత్పత్తేః” అని యనన్వయశబ్దమునకుఁ గువలయానందమున వ్యుత్పత్తి చూపఁబడినది. తనతోఁ దనకు సాదృశ్యము బాధిత మని యాగ్రంథమునకుఁ దాత్పర్యము.

ఒకచేత సాదృశ్యము భేదఘటితము కా నక్కఱ లే దను నాగేశమతము ననుసరించి యభిన్నము లయినను సదృశములు కావచ్చు నని శంకింతు రేమో? ఎచ్చట నైనఁ దనతోఁ దనకు సాదృశ్యము శాస్త్రములోఁ జెప్పబడినప్పు డుపపత్త్యంతఃకము లేక యచ్చటిసాదృశ్యము భేదఘటితము కాకపోయినను గాక పోవచ్చు ననునభిప్రాయముతో నాగేశుఁ డట్లు చెప్పినను సహచరితపరిభాషలో

సాహచర్య మనునది భిన్నములకే సంభవించుచు గనుక నట్టిసాహచర్యముచే నుప
 లక్షితమగు సాదృశ్యము భిన్నపదార్థవృత్తి యయి యే యుండు నని చెప్పక
 తీరదు. ఈయంశము “కర్తృప్రవచనీయయై ద్వితీయా” అనుసూత్రముకొద్దనున్న
 “యద్యప్యయం పరి ద్విష్టాపచారో వర్జనే చావర్జనే చ. అయంఖ ల్గవిశిష్టః
 అదృష్టాపచారః వర్జనాన్త ఏవ కర్తృప్రవచనీయః, తస్య కోఽన్య సృహయో భవితు
 మ్నతి అన్యో వర్జనాన్తా, ద్విథాన్య గో సృహయే నాన్త ఇతి గౌరే వాసీయతే
 నా శ్లో నగర్దభః” అనుభాష్యగ్రంథముచే విశదీకరింపబడినది. వైగ్రంథములోని
 “కోఽన్య సృహయో భవితు మ్నతి” అను వాక్యములోని “అన్యః, సహయః”
 అనుపదముల నేమాత్రము పరిశీలించినను నీపరిభాషయందలి సాదృశ్యము భిన్న
 వస్తువృత్తియే యని స్పష్టము కాకమానదు. మఱియు భాష్యమునందలి
 “యథాన్య గో సృహయే నాన్త ఇతి గౌరేవాసీయతే” అను దృష్టాంతవాక్య
 మందు “అన్యఃకోః” అనుదానిచే బోధిత మగు గోవ్యక్తికంటె “గౌ రే వాసీయతే”
 అనుదానిచే బోధిత మగు గోవ్యక్తి భిన్న మనియే యెల్లవారును గ్రహింతురు గాని
 యభిన్న మని యెవ్వరును గ్రహింపరుగదా. కావునఁ బయి నుదాహరించిన
 దృష్టాంతభాష్యగ్రంథము సాధమూర్తిగారి కేమియు సాధకము గాలేదు సరేకదా
 బాధకముగాఁ గూడ నున్నది. ఇట్టిబాధ చదువరులకు స్పష్టముగా విశదపడకుండు
 టకై కావలయును “కోఽన్య సృహయో భవితు మ్నతి” అనుభాష్యపంక్తి నుదా
 హరింపక యుత్తరభాష్యగ్రంథమునే యుదాహరించిరి. వారు పూర్వ భాష్యమును
 దాచినను వారుదాహరించిన యుత్తరభాష్య గ్రంథమును వారి యభిప్రాయమునకు
 విరుద్ధమే యని విమర్శకులకు విశదము కాకపోలేదు.

సాధమూర్తిగా రనుకొనినప్రకార మమహాత్ముల సాహచర్యమునుబట్టి నపుం
 సకశబ్దముచేత నమహాన్నపుంసకములే గ్రహింపఁ బడునపుడు నపుంసకశబ్ద సాహ
 చర్యమునుబట్టి యమహచ్ఛబ్దముచేత నపుంసకామహాత్ములే బోధింపబడక తీరదు
 గాన రెండుశబ్దములును నమహాన్నపుంసకములనే బోధించునపుడు వారనుకొనిన
 ప్రకారము సామాన్యవిశేషవాచకత్వ మాశబ్దముల కెట్లు కుదురును?

సహచరితపరిభాష సాదృశ్యప్రతియోగిలో సంతర్భూత మయినయధ్యమును
 సాహచర్యమునలన నెన్నఁడును నియమించును. కాబట్టి ప్రకృతమున సహచరితపరి
 భాషను బ్రవర్తింపఁ జేసినపుడు సాదృశ్యప్రతియోగులయిన యమహాత్ములలో
 సంతర్భూతములగు నమహాన్నపుంసకములు సాహచర్యమునలన నియమింపఁబడుటకు
 నవకాశము లేదు. కాన నిది సహచరితపరిభాషకు విషయమే కాదు. కాబట్టి నపుం
 సకగ్రహణవైయర్థ్యమే లేనందున నపుంసకగ్రహణవైయర్థ్యాన్యథానుపపత్తిచే
 అనుబంధము—3

నక్షాంతరరల్పము చేసికొనవలసివచ్చు ననునాపత్తిని ద్వంద్వవాదులపై నిచ్చుట యి కాదని చమత్కరులు గ్రహింతురుగాక.

పార్థమూర్తిగారు ద్వంద్వవాదులవయః జూపిన సామన్యాభావాదిదోషములు పయి నుదాహరించిన సందర్భమునుబట్టి చూడ, శంకించుటకంటె నవకాశము లేనందున ఎట్టిదోషముల నాలోపించుచు వీరు వ్రాసినవ్యాసము పండితనిచుక్కమము కానేరదు. ఇంక నిచటఁ గర్తృభారయార్థమును జేయుట యెంతవఱ కుచితముగా నున్నదో విచారితము.

“సంభవతి సామానాధికరణ్యే వైయధికరణ్య స్యాన్యాయ్యత్వాత్” అను న్యాయమున ‘మహద్వాచకములు కానివై నపుంసకలింగములయి ప్రాప్యాకార మంతమందుఁ గలవానికి మువర్ణకము వచ్చును’ అనిన సామానాధిక రణ్యాన్వయమే సమీచీనముగా నున్న దని మాతాత్పర్యము.” అను గ్రంథముచే ద్వంద్వసమాస ముకన్నఁ గర్తృభారయసమాసమునం దౌచిత్య మున్నట్లు వ్రాసియున్నారు. వారుదాహరించిన న్యాయము వ్యస్తము లయినరెండుపదముల వలన వేర్వేరుగ నుపసీతము లగురెండుపదార్థముల కాకాంతౌదివశమున లభించెడు నన్వయము సామానాధికరణ్యాన్వయముగాఁ దీసికొనుట కవకాశ మున్నప్పుడు వైయధికరణ్యాన్వయముగాఁ దీసికొనుట యన్యాయ్య మని బోధించును. “సామానాధికరణ్యాన్వయమే సమీచీనము” అనుపార్థమూర్తిగారి వాక్యరచనమునుబట్టి చూడ నీ న్యాయ మన్వయవిషయమున నుపయోగించున దనుట వారికి సమ్యతమే యని స్పష్టపడుచున్నది. అమహన్నపుంసకశబ్దము కర్తృభారయ మయినచో నమహత్పదార్థము నపుంసకపదార్థముతో సామానాధికరణ్యాన్వయముచు బొందును గనుకఁ బయి న్యాయమును బట్టి యౌచిత్య ముండు ననియు వారితాత్పర్యమై యున్నట్లు స్పష్ట పడుచున్నది. కాని వీరి యాయభిప్రాయము వైయాకరణసిద్ధాంతసమ్మతమై యుండ లేదు. “సమానేఖలు భిన్నైవ | శక్తిః పజ్జజశబ్దవత్ | బహునానం వృత్తిధర్మాణాం | వచనై రేవ సాధనే | స్యాన్నహ ద్రారవం తస్మా | దేశార్థిభావ ఆశ్రితః” అను వైయాకరణభూషణసార కారిక చొప్పున వైయాకరణమతములో సమాసము దతిరిక్త శక్తి యంగీకరింపఁ బడినట్లు విశద మగుచున్నది. దీనినే యే కార్థిభావ మనియు, జహత్స్వార్థ యనియు నందురు “జహతి పదాని స్వార్థం యస్యాం సా జహత్స్వార్థా. పదే వర్ణ వద్వృత్తై పదానా మాసర్థక్య మిత్కర్థః” అని జహత్స్వార్థా వృత్తి స్వభావము చూపబడెను. సమాసమునందు విశిష్టశక్తియే విశిష్టార్థోపస్థాపక మగును. సమాసఘటకపదములు ఘటశబ్దాదలలోని ఘకారాదివర్ణములవలె శక్తి భావము లగుటంజేసి యర్థోపస్థాపకములు కానందున నవి నిర్దేశకము లని వైయాక

రణసిద్ధాంత మని వై గ్రంథమునకుఁ దాత్పర్యము. ఈసిద్ధాంతముప్రకారము ప్రకృతమున నమహన్నపుంసకపదము ద్వంద్వమయినను కర్తృధారయ మయినను నందలి యమహచ్చబ్దమునకుఁ గాని నపుంసకశబ్దమునకుఁ గాని యర్థమే యుండదు. అర్థము లేనపు డవ్యయము గగనకుసమాయమాన మగును. ఇట్టి స్థితిలో నిచ్చట సామానాధికరణ్యాన్వయమా? లేక వైయధికరణ్యాన్వయమా? యను విచారణము గగనకుసుమసౌరభ్యపరిక్షాతుల్యముగ నుండును.

ఇంక నైయామికమతమున సమాసమునందు శక్తి లేదు గాన నష్టాదు సమాసఘటకపదములచేఁ బ్రత్యేకముగా నుపస్థితము లయినయర్థములకుఁ గలిగెడు నన్వయము నాశ్రయించి వీరివిచారణము చేసిరేమో? ఏకార్థిభావసామర్థ్య బాధ యని యుద్ధోషించుచున్న వీరిచట మతాంతరము నవలంబించుట యర్థ జరతీయముగా నున్నది. అట్లు నైయామికమతము ననుసరించినను కర్తృధారయసమాసమునందుఁ బూర్వోత్తరపదార్థములకుఁ బరస్పరాన్వయ మున్నను ద్వంద్వఘటకపదార్థములకుఁ బరస్పరాన్వయమే యుండదు. కావున నచట వైయధికరణ్యాన్వయప్రసక్తియే లేదు. ఇంకఁ బ్రకృతన్యాయ మచట నెట్లు సందర్శించును? ద్వంద్వఘటకపదార్థములకు విభక్త్యర్థముతో నన్వయము వైయధికరణ్యాన్వయ మని వీరితాత్పర్య మనుకొంద మన్న నిట్టివైయధికరణ్యాన్వయము కర్తృధారయార్థము విభక్త్యర్థముతో నన్వయించునపుడును సంభవించక తీరదు. కావున నీన్యాయము కర్తృధారయార్థమునం దాచిత్యమును సాధించఁ జాలదు. మఱియు సమాసము లన్నిటిలో ద్వంద్వసమాసమున కుత్తమత్వమును “ద్వంద్వ సామూహికస్యచ” అను గీతావాక్యము బోధించుచున్నది.

మఱియు నచట ద్వంద్వసమాసము సకలలక్ష్యసాధకము. కర్తృధారయ సమాస మట్టిది కాదు. కర్తృధారయసమాసము నంగీకరించినచో నీసూత్ర మమహత్తు లయి నపుంసకలింగము లయిన భనవనాదిపదములకుమాత్రమే మువర్ణక మును విధించును. మహన్నపుంసకము లగు దైవతాదిశబ్దములకును నమహత్పుంసకలింగము లగు వృషభాదిశబ్దములకు మీఁదు మిక్కిలి మువర్ణక మనిష్ట మని యీ సూత్రము సూచించును. విశేషణ మనఁగా వ్యావర్తక మని యందఱును నంగీకరించినవిషయమే. ఇచ్చట నపుంసకముల కమహత్తులు విశేషణము లయినపు డీవిశేషణము నపుంసకములకు మహద్వ్యాప్యత్వమి బోధించి యట్లు వ్యాప్యత్వము లయిన నపుంసకములే మువర్ణకోద్దేశ్యము లనియు; మహన్నపుంసకములు మువర్ణకోద్దేశ్యములు కా వనియు, విశదపఱచును. ఇట్లే సూత్రములోని నపుంసక శబ్దము లాఙ్ఙిలింగబోధక మయినను శాస్త్రీయలింగబోధక మయినను నుభయ

బోధక మయినను వృషభాదిశబ్దములను బోధింపనేరదు. కావున వృషభము దైవ తము మొదలగువానిసాధుత్వమును గ్రంథకర్త బోధింప లే దని యంగీకరింప వలసి వచ్చును. ఆ ట్లంగీకరింతే మన్నను గ్రంథకర్త వైసూత్రమునకు లక్ష్యములుగా నుదాహరించిన దైవతము మొదలగు నుదాహరణము లసంబద్ధము లగును. ఇతఁ నీయుదాహరణములను గుదుర్చుట కై పార్థమూర్తిగారు చూపిన మార్గముల నరయుడు—

ఇచ్చట నపుంసకలింగశబ్దముచే శాస్త్రీయలింగముగాని లౌకికలింగముగాని బోధింపఁ బడఁ దలం ! తక్కిన యన్నిస్థలములందును బ్రసిద్ధమే యైనను నీ సూత్రము నొద్దకు వచ్చునప్పుడు మాత్రము సంస్కృతలింగ మప్రసిద్ధ మగు నంట ! లౌకికలింగ ముపచరింపదంట ! అమహత్తులే నపుంసకలింగము లని యను కొన వలెనంట ! (ఆంధ్రవైయాకరణు లెవ్వరును నిట్టిసంజ్ఞను జేసి యుండలేదు) ఈరీతి నే మేమో స్వవాదమును నిలుపుకొనుటకుఁ గొన్ని నూతనకల్పనములను జేసిరి. వీరి యాయభిప్రాయము చొప్పున నపుంసకము లనుగా నమహత్తులే కనుక వానిని బోధించు నమహత్తుపుంసకశబ్దములు పర్యాయములే యగుటంజేసి యట్టివానికి సహస్రయోగమే లేకయుండఁగాఁ గర్తృధారయసమాస మెట్లు సంఘటిల్లునో తెలియకున్నది. మఱియు నొం దొకపదము వ్యర్థ మని యంగీకరింపక తీరదు గదా. ఈ సందర్భమున వీరు వ్రాసిన పిషయమునందలి యశాచిత్త్య మా వ్యాసమును జదివిన ప్రాజ్ఞుల కెల్లరకును విశద మగు నని తలఁచి యావిషయ మునుగూర్చి యిచట విపులముగాఁ జర్చింపలేదు.

వీ రిట్టినూతనసృష్టి చేయుటచే నమహత్పుంసకలింగము లగువృషభాది శబ్దములు మాత్రమే కుదిరినవి గాని మహత్తుపుంసకము లగుదైవతాది శబ్దములు కుదిరినవి కావు. వానిని గుదుర్చుట కై యీసూత్ర ముపలక్షణముగాఁ జెల్లు నని వ్రాసిరి. “ఈసూత్ర ముపలక్షణ మగును” అను వీరిభోరణినిఁ బట్టిచూడ మహత్తుపుంసకములకు మువర్ణకమును విధించు వాక్యంతరమును గల్పించు కొనవలయు నని వీ రభిప్రాయపడిన ట్లగపడుచున్నది. ద్వంద్వపక్షమున వాక్య ద్వయాపత్తి సంభవించు ననుచున్నవీరి కిప్పుడు స్వమతమున వాక్యద్వయాపత్తి యపరిహార్య మగును. ఈయపలక్షణత్వమును జెప్పుట కుపప్రసాదముగా వీరు పాణినీయాదులనుండి కొన్నియుదాహరణముల నిచ్చిరి. కాని వానిలో సూత్రములలోని కొన్నిపదము లుపలక్షణములుగా నున్న ట్లున్నవి గాని సూత్రము లుపలక్షణము లై యున్న ట్లగపడదు. వా రిచ్చిన లౌకికోదాహరణములోఁ గూడఁ గాకపదము దధ్యుపసూతకోపలక్షణ మయినను నావాక్య ముపలక్షణ

మని యెవ్వరును నంగీకరించి యుండ లేదు. సూత్ర ముపలక్షణ మనునపుడు సూత్రస్థ మగుపద ముపలక్షణ మని వీరితాత్పర్య మంద మన్న నాపద మేదో వీరు నిరూపించి యుండ లేదు. అమహన్న పుంసక సూత్రములో నుద్దేశ్యకోటియందు “అమహన్న పుంసకములకు ” “అదంతములకు ” అను రెండుపదము లగపడు చున్నవి. ఈ రెండుపదములలో నేది యుపలక్షణమో యూహింప వలసి యున్నది. “అదంతములకు” అనుశబ్ద మభిధావృత్తిచేతనే అదంతము లగుమహన్న పుంసకములనుగూడ బోధించును గాన నది యుపలక్షణ మనుటకు పీలుపడదు. ఏపద మైన నభిధావృత్తిచే బోధింపఁబడనియర్థము బోధింపవలసినపుడె యది యుపలక్షణ మని యందురు. ఇక నమహన్న పుంసకశబ్ద ముపలక్షణ మనవలసి యున్నది. ఇచట నపుంసకశబ్దముచే సామాన్యముగ మహన్న పుంసకములుగూడ బోధింపఁబడుచుండఁగా వానివ్యావృత్తి కై యమహద్విశేషణము వేసి మహన్న పుంసకములకు గ్రహణము లేకుండఁ జేసి తుదకు వీనిసంగ్రహమున కై యిది యుపలక్షణ మనుట యుక్తిసహ మై యుండ దని యెల్లరకును స్ఫురింపకపోదు. శుక్లవస్త్రమును మాత్రము దెప్పింపఁ దలఁచినవక్త వస్త్రమును దెచ్చని చెప్పి నచో శుక్లేతరవస్త్రములు కూడ బోధకు స్ఫురించి స్వాభిప్రాయము నెఱవేఱ దేమో యని తలఁచి వస్త్రమునకు శుక్లవిశేషణ ముంచుట లోకమర్యాద యై యున్నది. ఇట్టిచోట శుక్లవస్త్రశబ్దముగాని వస్త్రశబ్దముగాని రక్షాదవస్త్రము లకుఁ గూడ నుపలక్షణ మగునని చెప్పుట యుచిత మని యెవ్వ రైనఁ దలంతురా?

మఱియు నన్వయానుపపత్తి గాని తాత్పర్యానుపపత్తి గాని లేక లక్షణా వృత్తి నంగీకరించుట శాస్త్రవిరుద్ధము గాన నిచట లక్షణాను జెప్పుట కవకాశము లేమింజేసి యుపలక్షణ మని చెప్పుట కవకాశము లేదు. ఇచట నన్వయానుపపత్తి లే దనుట స్పష్టమే గదా. ఇక దైవతము మొదలగు లక్ష్యములు సూరిగారి బుద్ధిగోచరములగుటచే వానిని సాధించుటయందుఁ గూడ సూరిగారికి దాత్పర్య మున్నందున నట్టితాత్పర్యమున కనుపపత్తి యిచట లక్షణాబీజ మని యనవలసి యున్నది. ఇచటఁ గర్తృధారయము సూరిగారి కభిప్రేత మయినపుడు దైవతాది మహచ్ఛబ్దముల వ్యావృత్తికే గదా యమహచ్ఛబ్దమును గంతోక్తముగా సూరి గారు సూత్రములో నిలిపి రని చెప్పవలసియున్నది. అట్లు మహన్న పుంసకము లందు వ్యావృత్తి సూరిగారి కభిప్రేత మని కర్తృధారయపక్షమున సూత్రములోని యమహచ్ఛబ్దము చాటుచుండఁగా మహద్వాచకోపలక్షణతాత్పర్యము సూరిగా రికిఁ గల దని కల్పించుట యుచితమా? మహన్న పుంసకములకుఁ బర్యుదాసము బోధిత మయినపుడు పర్యుదాసము లయినవాని కాకార్యము రా దనియే కదా

శబ్దమహిమవలన లభించును. అట్లు శబ్దమహిమచే నిష్కేధింపబడిన యర్థమును సంగ్రహించుట కుపలక్షణత్వకల్పనము శాస్త్రీయ మగునా? కర్తృభారయార్థసంకల్పకై యమహద్విశేషణమును నిలిపి మహద్వ్యవృత్తిని జేసి వ్యావృత్తిమాత్రసంగ్రహమున కై యుపలక్షణత్వమును జెప్పుట “ప్రత్యక్షనా ద్వికల్పస్య దూరా దస్పర్శనం వరమ్” అను న్యాయమునకు విరుద్ధముగా నుండును. కాబట్టి సూత్రమునం దమహచ్ఛబ్దమును బ్రయోగించి దైవతాదిమహన్నపుంసకముల నుదాహరించిన సూరిగారికిఁ గర్తృభారయార్థమునందుఁ దాత్పర్యము లేదని స్పష్టపడుచున్నది.

మఱియు నీపార్థమూర్తిగారు తమకర్తృభారయసమాసమున లక్ష్యసీద్ధి లేమింజేసి లక్ష్యసీద్ధి కై యీసూత్రమున నమహన్నపుంసకగ్రహణ మవివక్షితమని వ్రాసిరి. ఎచట నయిన సూత్రస్థములవలన బాధ స్ఫురించునపుడు తద్బాధాస్ఫోరకముల కవివక్ష చెప్పుట కలదు. పార్థమూర్తిగారు చూపిన “గోతాణితే” అనుస్థలమునందు గకారమువలనఁ దపరకరణవైయర్థ్యరూపబాధ స్ఫురించుటంజేసి యది యవివక్షితమని చెప్పవలసి వచ్చెను. ఇట్లే “తస్మాదిత ఉదాత్తమర్థప్రాప్తమ్” అనుసూత్రమున ప్రాప్త్యగ్రహణ మఖండవర్ణవ్యక్తిబోధక మగుటంజేసి తద్బోధార్థమున కర్థపదార్థసంబంధము బాధిత మగును కాబట్టి తాదృశబాధాస్ఫోరక మగుప్రాప్త్యగ్రహణ మతంత్ర మని వ్రాయఁబడెను. మఱియు నిట్లే “ఉపేయివా ననాశ్వా ననూచానశ్చ” అనుసూత్రమునందు “ఉప” అనుపదము “ఈయివాంస మతీశ్రిథ” అనుమొదలగు ప్రయోగములకు బాధను స్ఫురింపఁ జేయుటచే దాని కవివక్ష చెప్పఁబడెను. ప్రకృతమున నమహన్నపుంసకపదము ద్వంద్వపర మనియే యంగీకరించునపు డేమియు బాధ లేదు. అట్లు బాధ లేనపు డవివక్ష చెప్పుట సరికాదు. కర్తృభారయ మసినపుడు ప్రయోగబాధ గల దని శంకింపఁ గూడదు. అట్టిబాధ యున్నచో నాబాధ కర్తృభారయ మగ్రాహ్య మని బోధించును గాని సూత్రస్థపదముల కవివక్షను బోధింపఁజాలదు. ఎన్నివిధముల నైనను దుర్నివార మగుబాధ గదా యవివక్షను బోధించును. ఇచ్చటి బాధ కర్తృభారయవాదుల స్వకపోలకల్పితము గాని స్వతస్సీద్ధముకాదు. కావున నిచట నమహన్నపుంసక గ్రహణమున కవివక్ష యని చెప్పుట శాస్త్రసమ్మతము కాదు.

ఇక నమహన్నపుంసక గ్రహణ మక్కఱలేకుండ లక్ష్యసాధనము చేయుటకు పార్థమూర్తిగారు కొంత ప్రయత్నించిరి. అమహన్నపుంసక గ్రహణ మన

స్వభాసిద్ధ లక్ష్యసాధకము కానపుడు దానిని బ్రత్యాఖ్యానము చేయవచ్చును. కాని యమహన్నపుంసకపద ఘటితసూత్రార్థమును విమర్శించునపు డాపదము నకు వైయర్థ్యమును సంపాదించుమార్గములను జూపుట శాస్త్రవిరుద్ధము. “ఉపదేశ ఆద్యోచ్చారణమ్” అనుసిద్ధాంత కాముదీగ్రంథమును వివరించుతఱిని “పరేత్విత్యాది” గ్రంథముచే స్వాభిప్రాయమును వివరించుచు “యది తు ఉపదేశే ప్రత్యయత్వాదివిశిష్టాంత్య ఇ దిత్యర్థ ఉచ్యతే తదా ఉపదేశ ఇతి వ్యక్తమ్” అను గ్రంథముచే శేఖరకారుడు వై యంశమును సిద్ధాంతీకరించి యున్నాడు. సూత్రమునం దమహన్నపుంసకగ్రహణ మున్నపు డది ద్వంద్వమూ లేక కర్తృధారయ మాయను విచారణమునకుఁ బ్రసక్తి యున్నది గాని యాపదమే యక్కట లేదననపుడు వీరి కీవిచారణమునకుఁ బ్రసక్తియే లేదు. సూత్రమునుండి వివాదస్థమగు నమహన్నపుంసకపదమును దొలగించినం గాని యది కర్తృధారయ మనుటకు వీలుపడ దని వీరి యాయుపన్యాసశేషమువలన విశద మగుచున్నది.

మఱియు “(39) సూత్రములో నమహన్నపుంసకగ్రహణ మకాగళస్తనాయమాన మని బోధించు చున్నయది. కాన నయ్యది యవివక్షితము. అందున నీ సూత్రము ‘గోతోణిత్’ ఇత్యాదులువోలె నుపలక్షణ మని యెఱుంగునది.” అను వీరివాక్యములనుబట్టిచూడ నమహన్నపుంసకగ్రహణ మవివక్షిత మనుటకును నీసూత్ర ముపలక్షణ మనుటకును హేతుహేతుమన్యాన మున్న దని వీరు తలచుచున్నట్లు స్పష్టపడుచున్నది. అమహన్నపుంసకగ్రహణ మవివక్షితమయినపుడు “అదంతంబులకు మువర్ణకం బగు” ననువాక్యము లక్ష్యసిద్ధి కుపచరించు నర్థము బోధించును. బాధకశాస్త్రమును విడిచి లక్ష్యసాధుత్వమును జెప్పుట బాధకశాస్త్రమునకు స్వభావ మగుటచేఁ బైవాక్యము వాచ్యవృత్తిచేతనే పాథమూర్తిగారు ప్రదర్శించిన రీతి నభీష్టసకల లక్ష్యసాధక మై యుండఁగా నుపలక్షణత్వము నంగీకరింపవలసిన యావశ్యకత లేదు. అట్టిస్థితిలో వా రుపలక్షణత్వము నేల యంగీకరించిరో తెలియకున్నది. ప్రకృతమున నుపలక్షణత్వమునకే యావశ్యకత లేనందున నట్టి లేని యుపలక్షణత్వమునకు నవివక్షను గారణముగా నెంచుట సరి కాదు. ఇట్లొకపదమున కవివక్ష చేసినందున మిగిలినభాగము లక్ష్యసాధకార్థబోధక మగునపు డుపలక్షణ మని యెచ్చటను నెవ్వరును వ్యవహరించి యుండలేదు. “త స్మాదిత ఉదాత్త మర్థప్రాప్యమ్” అనుసూత్రములో ప్రాప్యగ్రహణమును “ఉపేయవా ననాశ్వా ననూచానశ్చ” అను సూత్రములో “ఉప” అనుపదమును నవివక్షితము లని చెప్పినపు డచట నుపలక్షణత్వము నెవ్వరును జెప్పి యుండలేదుగదా. గకారావివక్షయు నోకారాంతత్వోపలక్షణతయు నను

లేండును “గోతోజిత్” అను నొకసూత్రమునం దగవడుచుండుటచే నవివక్షింప
లక్షణార్థముల చేవో యొకసంబంధమున్నట్లు పార్థమూర్తిగారు తలంచి రని “గో
తోజిత్” “ఇత్యాదులువోలె” అను వీరియుపమానవాక్యముల వలన నూ
హింప వలసియున్నది. “గోతోజిత్” అనుసూత్రమునందుఁ దపరకరణ ము
న్నది. వర్ణనిర్దేశము లేనపుడు తపరకరణము నిర్ధక మగును. పాణినిశాస్త్రము
ములలో నిర్ధకవర్ణోచ్ఛారణ ముండ దని వృద్ధిసూత్ర భాష్యమునందుఁ జెప్పబడి
యున్నది. కావున నిచ్చటఁ దకారోచ్ఛారణమునకు సార్థక్యము చెప్పకతీరదు.
ప్రకృత్యలమున గోశబ్దము స్వరూపబోధక మగునపుడు తపరకరణసార్థక్యము
స్థింపదు గనుక తకారము నుచ్చరించినపాణిని కర్థాంతరమందుఁ దాత్పర్యము
న్నట్లు నిశ్చయింప నగును. అట్టి యర్థాంతరము ననగా “ఓకార” రూపార్థ
మును బోధించుటకు గోశబ్ద ముపలక్షణ మనకతీరదు. కావున “గోతః” అను
పద ముపలక్షణ మని యంగీకరించిరి. ఉపలక్షణ మనగా లక్షణావృత్తిచే నర్థ
మును బోధించునది యని గదా యర్థము. లక్ష్యార్థమునకు శక్యార్థమునకును
సంబంధము లేనపుడు లక్షణావృత్తి యుండనేరదు. కానఁ బ్రకృత్యమున గోశబ్ద
శక్యార్థ మగు “గో” అనువాక్యతో లక్ష్యార్థ మగు “ఓకారమునకు” తద్వట
కత్వమే లక్షణాబీజ మగుసంబంధము. ఈసంబంధమే గకార మవివక్షిత మని
చెప్పుగ్రంథములచే బోధింపబడుచున్నది. కనుకనే “గోతః” అనునది “ఓకా
రాంతోపలక్షణము” అని గ్రంథకర్తలు వ్రాసిరి. పార్థమూర్తిగారి యభిప్రాయ
ముచొప్పున నన్నచో “ఓతః” అనునది గాని “గోతోజిత్” అనుసూత్రము
గాని యుపలక్షణ మని వ్రాయవలసి యుండును. అట్లేచ్చటను వ్రాయబడి
యుండలేదు. అమహన్నపుంసకసూత్రమున నమహన్నపుంసకశబ్దమున కవివక్ష
సంగీకరించినపు డుపలక్షణత్వ మక్కఱలేకయే సరిపడునట్లు “గోతోజిత్” అను
స్థలమున గకారమున కవివక్ష చేసినంతమాత్రమున సరిపడదు. గకారము నవి
వక్షింపగా మిగిలిన “ఓతః” అనునది పదైకదేశ మగుటచే నర్థబోధకము కా
నందున నర్థబోధక మగు “గోతః” అనుపదమే ఓకారాంతముల కుపలక్షణ మని
కైయటాదులు వ్రాసిరి. కాబట్టి ప్రకృత్యమున దృష్టాంతదాహంతికముల కే
మాత్రమును సంబంధము లేదు.

మఱియుఁ బాణిని సూత్రస్థము లగుపదములకుఁ గాని వర్ణములకుఁ గాని
యవివక్షను జెప్పువారి తాత్పర్యమును బాగుగ గమనించినచో నీబాలవాగకరణ
సూత్రములందలి పదములకుఁ గాని వర్ణములకుఁ గాని యవివక్షను జెప్పుట

శాస్త్రసమయసిద్ధము కా దని చదువరులకు విశేషము కాక మానదు. శాస్త్రసమయసిద్ధములను దరివిజుచు జెప్పవారి తాత్పర్యము నుదాహరించుచున్నాడను. అవివక్షిత మనగాఁ జెప్పవలె ననునిచ్చులో విషయము కాని దని యర్థము. ఇచ్చులో విషయము కానియంశమును జెప్పట యసంభవము. ఒకఁడు చెప్పినది వాని యిచ్చులో విషయ మై యుండలేదని యెవ్వ రయినఁ దలఁతురా? శాస్త్రసమయవిషయమును జెప్పినపు డందులకుఁ బ్రయోజకముగా వక్తకు నేదేనొకతాత్పర్యము గల దని చెప్పకతీరదు. పాణినీయసూత్రములను జెప్పటలోఁ బాణినికి రెండుతాత్పర్యములు గలవని భాష్యాదిగ్రంథకర్తల తాత్పర్యము. అందు మొదటిది తానుజెప్పిన పదములు లక్ష్యసాధకార్థబోధకము లయి యుండవలయు ననునది. రెండవది తనచే నిర్దిష్ట మగునానువూర్తి గల గ్రంథము యొక్క పారాయణము చేయుటవలన నదృష్టఫలము లభించు ననునది. పాణిని గ్రంథములోని పదముల విషయమునఁ గాని వర్ణములవిషయమునఁ గాని మొదటి తాత్పర్యము బాధిత మగునపుడు రెండవతాత్పర్యముచేతనే యాతఁడు వానిని బరించె నని చెప్పట సంప్రదాయ మై యున్నది. కనుకనే పాణిని శాస్త్రములోని యవివక్షితములకును ప్రత్యాఖ్యాతములకును బారాయణ ఫలకత్వమును వైయాకరణులు చెప్పియున్నారు. “అనుబంధా శ్చ మహేశ్వరకృతా ఏ వేత్యనుపదం సుభటిభవిష్యతి. “ఇదుజణం” మి త్యత్ర మకారప్రత్యాఖ్యానపర భాష్యంతుః కిమదృష్టార్థమేవ తదుచ్చారణ ముత దృష్టార్థ మ పీ త్యేవం విచారపరం, సర్వత్ర ప్రత్యాఖ్యాన మేవంపర మేవ. అన్యథాఽంగానా మపి పారాయణే ధర్మశ్రవణేన తత్రతత్ర పాణినిన్యాస ప్రత్యాఖ్యాన స్యాప్యసంగతి స్సాన్యత్. త దుక్త మి యోగ్యచీతిసూత్రే భాష్యే. సామర్థ్యయోగా న్నహి కించి దత్ర. పశ్యామి కాస్త్రీయ దనర్థకం స్యాదితి. కించి దృష్టప్రాదృష్టార్థవత్, కించి చ్చుద్ధాదృష్టార్థవత్. సర్వథాఽనర్థకం న కించి దితి తదర్థః” అని శేఖరమునఁ బ్రారంభము నందే వ్రాయఁబడెను. బాలవ్యాకరణము వేదాంగము కాకుండుటచేతను దీనిని బారాయణము చేయుటవలన ధర్మము గలుగు నని యెచ్చటను జెప్పఁబడి యుండకపోవుటచేతను బాలవ్యాకరణములోని “అమహన్నపుంసకములకు” అను దానికిఁ బారాయణఫలకత్వమును జెప్పటకు వీలుపడదు. పార్థమూర్తిగారి వ్యాఖ్యానము చొప్పున నది లక్ష్యసాధకమును గాలేదు. కాఁబట్టి పాణినిగ్రంథమందువలె బాలవ్యాకరణమం దవివక్షితములకు ఫలాంతరము లేనందునఁ బాణినిగ్రంథమునందువలె నిందును నవివక్షితపదము లుండుట కవకాశము లేదు.

తత్త్వపక్షపాతులును భాషాభిమానులును నగు విమర్శకాగ్రగణ్యులారా! నై యుపన్యాసాంశములనుబట్టి చూడఁగా “అమహన్నపుంసక” సూత్రమున “అమహన్నపుంసక” అనుపదము ద్వంద్వసమాస మనుట శాస్త్రసమ్మతమే యనియు నందు శాస్త్రవిరోధ మేమియును లేదనియు, నదియే లక్ష్యసాధనక్షమ మనియు గ్రంథకర్త కదియే యభిప్రేత మనియు విశేషము కాక మానదు గదా! మఱియును నచటఁ గర్తృధారయమును గ్రహింపవలె ననినచో నది లక్ష్యసాధ కము కాదనియు గ్రంథకర్త కనభిప్రేత మనియుఁ దత్పక్షమున లక్ష్యసాధనము నకుఁ జూపఁబడినయంశములు శాస్త్రసమ్మతములు కాకపోవుటయే గాక శాస్త్ర విరుద్ధములు నై యున్న వనియు నట్టియంశములు గ్రంథకర్త కభిప్రేతము లని యంగీకరించునెడల నాతఁ డవ్యుత్పన్నుఁ డని యంగీకరింపవలసినప్పు ననియు, వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱ లేదు గదా!

“అమహన్నపుంసక” సూత్రమున ద్వంద్వమా? కర్తృధారయమా? యనువాదభేదములచేఁ జదువరు లెవ్వరికైన సూత్రార్థవిషయమున నట్టిసందేహము గలుగునప్పుడు దాని నివారించుటకు మాత్రమే నాయీయుపన్యాసము వ్రాయఁ బడినది గాని వేఱుతలంపున వ్రాయఁబడలేదు. శాస్త్రీయాంశములను బురస్కరించుకొని పార్థమూర్తిగారివాదమునకు విరుద్ధముగా వ్రాయవలసి వచ్చినందులకు వారు నన్ను తుమింతురు గాక. గుణగ్రహణపారీణు లగుపండితులు నాయీ వ్యాసమునందలి గుణదోషములను విమర్శించి నన్ను మన్నింతురుగాక.

నలసంవత్సరభార్యపదాశ్చయ్యుజ మాసపరిషత్పత్రికనుండి ముద్రితము.

తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రి.

ద్వంద్వయుద్ధోపసంహారము

II వ్యాసము

“అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకం బగు” అనుబాల వ్యాకరణసూత్రముయొక్క యుద్ధమును గూర్చి సమరాంగణపార్థమూర్తిగారిచే వ్రాయబడి 19:6 సం॥ ఆగష్టు 7 తేదీ గలదేశమాతపత్రికయందు ద్వితీయ ప్రత్యభియోగ మనుశీర్షికతోఁ బ్రచురింపబడినవ్యాసమునందుఁ బార్థమూర్తి గారు తమవాదమున కుపప్యంభకము లనియెంచి యుదాహరించిన సంస్కృత వ్యాకరణాదివిషయములను విమర్శించుచు ద్వంద్వయుద్ధోపశమన మనువ్యాసమును నలసంవత్సర భాద్రపదాశ్వయుజమాసముల యాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికయందు నేను ప్రచురించుచున్నాను. అద్దానిని విమర్శించుచు బ్ర. శ్రీ. కల్లూరి వేంకట రామశాస్త్రిలవారు ద్వంద్వోపశమన మనువ్యాసమును వ్యాసఘట్టములుగ విభజించి 19:7 సంవత్సరమున ఏప్రిల్ 4, 18, 24 మేయి 7 తేదీలదేశమాతయందు వరుసగా నాలుగువ్యాసఘట్టములను బ్రదర్శించిరి.

“అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకం బగు” (బాల.తత్స. 39 సూ.) అనుసూత్రమున “అమహన్నపుంసకపదము” కర్తృధారయసమాస మనునపుడు అమహన్నపుంసకము లగుదైవతాదిశబ్దములకును నమహత్వంబింగము లగువృత్తాదిశబ్దములకును మువర్ణకము సిద్ధింపకపోవుటచేఁ దల్పిదికై సమరాంగణ పార్థమూర్తిగారి రవివత్సోపలక్షణత్వాదులను నుపాయములను గల్పించిరి. అందలి యుక్తాయుక్తతలను ద్వంద్వయుద్ధోపశమన మనునాపూర్వవ్యాసమునఁ జర్పించి యుంటిని

పిదప బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిలవారు కర్తృధారయసమాస మును స్థిరపఱుపయత్నించి యాపక్షమున సిద్ధింపని రూపములసిద్ధికయి పార్థ మూర్తిగారిచేఁ జూపబడినయుపాయములయం దరుచితేతనో లేకయభ్యుచ్చయ వాదముచేతనో కొన్నినూతనోపాయములను బ్రథమవ్యాసఘట్టమునందుఁ జూపిం చిరి. వానియుక్తాయుక్తతలు విమర్శకులు విమర్శనతురుగాక యని యిచ్చట తద్వి మర్శనీయాంశములను వానివయిని నాయభిప్రాయములను విశదీకరించుచున్నాను.

ఈప్రథమవ్యాసఘట్టమున నాశోకసందేహము పొడముచున్నది. బాల వ్యాకరణమునందలి డుష్టువర్ణకః ధాయక సూత్రములలోని పులింగసపుంసక

లింగశబ్దములు శాస్త్రీయలింగతాత్పర్యమున వాడబడినవని వీరు తలచెదరా ?
 లేక లౌకికలింగతాత్పర్యమున వాడబడిన వని తలచెదరా ?

శాస్త్రీయలింగతాత్పర్యమున వాడబడె ననుపక్షమున దైవతేశబ్దము సహజముగా నపుంసకలింగమై యుండ దానినపుంసకత్వసంపత్తికై యగతికగతిభూతమైన “సామాన్యే నపుంసకమ్” అనుప్రవాదము నంగీకరించి దానిని దృఢపఱచుటకై యనేక ప్రమాణముల నుపన్యసించినేల? ఈపక్షమున వృషభాదిశబ్దములు నపుంసకలింగములుగఁ దలంపఁబడుచున్న వనువీరివాక్యము లెట్లు సంగతములగును? మఱియు “నామిత్రము దయావంతము” ఇత్యాదు లపప్రయోగము లనుటకు వీరి కవకాశ మెట్లు చిక్కును ?

ఇక లౌకికలింగతాత్పర్యమున వాడబడిన వనుపక్షమున వృక్షశబ్దము సహజముగా నపుంసకలింగమయి యుండఁగా నద్దానికి నపుంసకత్వసిద్ధికయి “వృక్షః, కాకి:—ఇత్యాదిపుంలింగములు గూడఁ దెలుంగున నపుంసకము లేవిధిచే నగు నందురేని యవధరింపుడు. ఈసూత్రములోని యమహత్పదంబున యావదమహత్తుల నుద్దేశించి “అప్రాప్తేశాస్త్ర మర్థవత్” అనుహిమాంసా న్యాయంబునఁ బ్రాప్తాప్రాప్తపర్యాయలోచన చేసినచో నపుంసకత్వ మీవిధియే విధించుచుండు. అందున వృక్షాదులు తెలుంగున నపుంసకము లయ్యె” అను గ్రంథముచేఁ గ్రొత్తగా నపుంసకత్వమును విధించి యాయంశమును స్థిరపఱచుటకుఁ బూర్వమిహిమాంసాన్యాయములను సంస్కృత వ్యాకరణగ్రంథములను, నుదాహరించి యుపన్యసించినేల? మఱియు శాస్త్రీయలింగమును దెలుపుటకయి సత్త్వాదిగుణముల యుపచయరూపము పుంలింగమనియు, నపచయరూపము స్త్రీలింగమనియు, స్థితిరూపము నపుంసకలింగమనియు, నుపచయరూపము లున్నప్పుడు స్థితికూడఁనుండునుగాన నుపచయరూపచయములను వివక్షింపక స్థితినిమాత్రము వివక్షించునపుడు నపుంసక ముండవచ్చుననియు, “సామాన్యే నపుంసకమ్” అనుప్రవాద మేతన్మూలకమే గాని వేఱు గాదనియు “అజా ద్యత స్టాప్” అనుసూత్రపు శేఖరమునఁ జెప్పబడినందున “సామాన్యేనపుంసకమ్” అను ప్రవాదము శాస్త్రీయలింగవివక్ష నాశ్రయించియుండఁగా నీ లౌకికలింగపక్షమున నద్దానిని జెప్పుట యెట్లు సంగత మగునో తెలియకున్నది.

ఈ ప్రథమవ్యాసఫుట్టమునందలి పూర్వోత్తరసందర్భములను శాస్త్రదృష్టితోఁ బరిశీలించినప్పుడు, డుజ్జువర్ణకవిధానకశాస్త్రములలో గ్రంథకర్తప్రయోగించిన పుంలింగ నపుంసకలింగశబ్దములు శాస్త్రీయలింగపరము లని శాస్త్రులవారు తలంచినో లేక లౌకికలింగపరము లని తలంచినో, యనువిషయము నిరూపించుటకు వలనుపడదని చెప్పక తప్పదు.

శాస్త్రులవారి యుపన్యాసధోరణినిబట్టి చూడఁగా నీరెండుసూత్రములలోను రాజికిలింగమును వీ రాశ్రయించినట్లు నాకుఁ దోచుచున్నది. అట్లే కానిచో వీరు దైవతాదిశబ్దములకు నపుంసకత్వసంపాదనమునకై యంత ప్రయత్నము చేసియుండదు. “తీర్థప్రధానాదిశబ్దములు మహద్వాచకము లగునపుడు “తీర్థండు” అనుటకు బదులుగా ‘తీర్థము’ అనవలసివచ్చును. మంత్రివాచకమై వివాదార్థక మైన నపుంసక ప్రధానశబ్దమునకు “ప్రధానుండు, ప్రధానులు” అని కావలసియుండఁగా ‘దైవతము’ అన్నట్లులు “ప్రధానము” అనవలసియుండును. ప్రధానశబ్దము మంత్రివాచక మైనపుడు పుంలింగముగూడఁ గల దందులేని వైకల్పికముగాఁ బ్రధానమన్నరూపము తప్పక విధి నొందవలసి వచ్చును.” అను మొదలగు నాపత్తిబోధక వాక్యములను వ్రాసియుండదు. వారియభిప్రాయవిషయమున నే నూహించిన వైయాహ నిజమే యయినచో శాస్త్రులవారు “సామాన్యేనపుంసకమ్” అను ప్రవాదము శాస్త్రీయలింగవిషయక మని గమనించియుండలేదా యనుసందేహము పొదుముచున్నది. విద్వాంసులగు శ్రీశాస్త్రులవారు గమనించియుండలే దనుకొనుట సమంజసము కాదు. కాని, వా రేయుద్దేశముతో నట్లువ్రాసిరో తెలియకున్న దనుకొనుటయే సమంజస మని నేను దలంచుచున్నాను.

వృక్షశబ్దము రాజికనపుంసకమే యై యుండఁగా నద్దానినపుంసకత్వసిద్ధికై యమహన్నపుంసకసూత్రము నపుంసకత్వాదిదేశబోధక మని యుపన్యసించుట మఱింత వింతను గొలుపుచున్నది. అరయనరయః జిన్నయసూరిగా రమహన్నపుంసకసూత్రమునకు మొదటియుదాహరణముగా వృక్షశబ్దము నిచ్చియుండుటచే దత్పతనాభ్యాసపాటవమున వీరు దాని నుదాహరించిరి గాని స్వవాదమునకుఁ బ్రతికూల మగునని గమనించితేని దీని నెత్తికొనకయే యందు రని తోచుచున్నది. వీ రొకప్పుడు వృక్షశబ్దోదాహరణమును విడుచుకొనినను, జిన్నయసూరిగారు వీరు వర్ణించినయభిప్రాయమే తమయభిప్రాయ మని స్థిరపఱుచుటకై తా ముదాహరించి యున్న వృక్షశబ్దము నిపుడు తీసివేయఁ జాలరుగదా!

శాస్త్రులవారు వర్ణించినయభిప్రాయము సూరిగారిదికా దని వ్యక్తపఱుచుటకు నిచ్చటఁ గొన్ని కారణముల నుదాహరించుచున్నాను.

I. వృక్షశబ్దము సహజముగా నపుంసకలింగ మై యుండ నమహన్నపుంసక సూత్రము నపుంసకత్వాదిదేశబోధక మని తలచినపుడు దాని నీయతిదేశమునకు లక్ష్యముగా నుదాహరింతురా?

II. సుహృదాదివాచకములును మహద్వాచకములును నగుమిత్రాదిశబ్దములు రాజికపుంలింగము లగుటచే మిత్రుండు మొదలగురూపములును, శాస్త్రులవారు

చర్చించినరీతిని “సామాన్యే నపుంసకమ్” అనుప్రవాదముచొప్పున ‘మిత్రము’ మొదలగురూపములును, సిద్ధించుచుండగా “క్లీబంబులు మిత్రాదులు, మహద్వాచ కంబులు విభాషం బుంలింగతుల్యంబులు” అని మరల నతిదేశకాస్త్రముచు గల్పింతురా?

“ఇట్లై మిత్రము (మహద్వాచకమగుచో) ఇత్యాది క్వాచిత్కరూపంబు లందుంగూడ సూత్ర మక్కఱలేకయే లింగసర్వనామం బగు నపుంసలింగము (ము) విభక్తిర్యాయప్రాప్తం జగు” ననుకాస్తులవారివాక్యమును జూడఁగా వీరియతిదేశ విభాషమును న్యాయప్రాప్తానువాద మని యందురేమో యని తోచుచున్నది. నివర్తక మగుపురుషారంభము లేనపుడు న్యాయప్రాప్తము నతిదేశించుట కాస్త్ర సమ్మత మగునా? అట్లతిదేశించినను నగతికగతిభూత మగు “సామాన్యే నపుంసకమ్” అనుప్రవాదమువలన సిద్ధించునపుంసకత్వము నతిదేశించినఁ గొంతవఱకైన నుచితముగా నుండునా? “క్లీబంబులు మిత్రాదు లచసూత్రంబునఁ బాక్షికంబుగఁ బుంలింగత్వ మతిదేశించుటంజేసి” అని సూరిగారు వ్రాసియుండఁగాఁ బయ్యియతిదేశసూత్రము ప్రాప్తవిభాష యనియు, బ్రాప్తవిభాషలకభావవిధియందుఁ దాత్పర్య మనియు, గల్పించి పుంలింగత్వాభావాతిదేశ మని చెప్పి దానికి నపుంసకత్వాతిదేశమునందుఁ బర్యవసాన మని చెప్పుట కవకాశముండదుగదా.

III. స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనలోపవిధాయక కాస్త్రమునందు స్త్రీలింగశబ్దము కాస్త్రీయలింగపర మని శ్రీకాస్తులవారిపక్షమునఁ గూడ సంగీకరింపఁబడి యున్నందున, సర్థజాతీయముగ, డుజ్ఞువర్ణకవిధాయక కాస్త్రములందుమాత్రము లౌకికలింగపర మనుట యుచితమా?

చిన్నయసూరిగారిగ్రంథమునందుఁ గలఁబట్టియితర కారణముల నెల్ల వివరించినచో గ్రంథవిస్తర మగు నని యంతతో విరమించుచున్నాను.

కాస్తులవారెన్నిప్రయత్నములు చేసినను ‘అమహన్నపుంసక’ సూత్రము నందుఁ గర్తృధారయపక్షాంగీకారమున, దైవతాదిశబ్దములకు మువర్ణకము సిద్ధించుటకై, నపుంసకములకు, మువర్ణకము విధించుకాస్త్ర మొకటి కల్పించుకొనక తీరదు. అట్లు కాస్త్రమును వేఱుగఁ గల్పింపక, యీయమహన్నపుంసక సూత్రమునకే “నపుంసకములకు మువర్ణక మగుచు, అమహత్తులు నపుంసకములగును” అని యర్థము చేసెద మందురేని, ద్వంద్వసమాసాశ్రయణమున, వాక్యద్వయాపత్తి రూపగౌరవము నాపాదించి, తన్నివృత్తికయి కర్తృధారయసమాసాశ్రయణము చేసిన వీరికి, వాక్యద్వయాపత్తి దుర్వార మై ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతమును స్మరింపఁజేయును.

ఇంక నిచట నీవాక్యద్వయము లభించుట యెట్లొ విమర్శింపవలసియున్నది. శాస్త్రులవారియభిప్రాయప్రకార మమహన్నపుంసకసూత్రమున నమహత్తులయిన నపుంసకములకు మువర్ణకం బగుననుసర్థము వాచ్యవృత్తిచేతనే లభించుచున్నది. ఇందు విధేయముగా భాసిల్లుచున్న మువర్ణక మితరశాస్త్రములచే నప్రాప్త మగుటం జేసి, తద్విధానము మై శాస్త్రము సార్థక మగుచుండఁగా, నమహత్తులయందు నపుంసకత్వాదిదేశము నెట్లు బోధించును? కావున శాస్త్రులవారు చేసినయతిదేశ వాక్యకల్పనము సరిగా నుండలేదు. ఈయతిదేశ వాక్యకల్పనమున కుపప్యంభకముగా శబ్దేదు శేఖరాదిగ్రంథములను శాస్త్రులవా రుదాహరించిరి. అవి వీరివాదమునకు సాధకములు కానేరవు. “నబహువ్రీహా” అనుసూత్రపుశేఖరమున “సర్వాది సూత్రస్య చాయ మర్థః, సర్వాదీని తదంతానిచ, ఉక్తసర్వార్థవాచకత్వ సమానాధి కరణ సర్వసామపదవంతీతి. తత్రప్రాప్తప్రాప్తవివేకన్యాయేన సర్వసామపదవత్త్వాంశ ఏవ విధిః, సర్వార్థవాచకత్వస్య లోకత స్సిద్ధేః” అని వ్రాయఁబడియున్నది. ఇచట సర్వాదులును దదంతములును, నుద్దేశ్యములు, సర్వార్థవాచకత్వసమానాధికరణ సర్వసామపదవత్త్వము విధేయము. విధేయము కించిద్విశేషణవిశిష్ట మైనపుడు, విధేయతాపర్యవసానము విశేషణమందా? లేక విశేష్యమందా? లేక విశిష్టము నందా? యనుసంశయమును నిశ్చయింపవలసివచ్చినపుడు, ప్రాప్తప్రాప్తవివేక న్యాయముచేత, నప్రాప్త మయినదానియందే పర్యవసాన మనియు, నాకారణముచేత నిచట సర్వసామపదవత్త్వాంశమునందే పర్యవసాన మనియుఁ బైశేఖరగ్రంథ మునకుఁ దాత్పర్యము. ప్రకృతమునందన్ననో, యదంతములై, యమహత్తు లగు నపుంసకము లుద్దేశ్యములు, మువర్ణకము విధేయము. ఇందు విధేయాంశము విశిష్టమే కాదు. కావున నిటఁ బ్రాప్తప్రాప్తవివేకన్యాయమునకుఁ బ్రసక్తియే లేదు. ఉద్దేశ్యఘటకములు విధేయములగునని యెవ్వరైన నంగీకరింతురా? ఇట్లే “లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరంతి” అనుచోటసయితము వికృతియాగమున విధింపఁబడిన లోహితోష్ణీషవిశిష్ట ఋత్విక్కర్తృక ప్రచరణము విధేయ మగుటంజేసి, యందువిధేయతాపర్యవసానము నిశ్చయింపవలసి వచ్చినపుడు, ప్రకృతివత్త్వాదిదేశ మున నుష్ణీషవిశిష్ట ఋత్విక్కర్తృకప్రచరణము వికృతియాగాంగముగాఁ బ్రాప్త మగుటచే నప్రాప్తమగునుష్ణీషమునందలి లోహిత్యాంశమునందు సూత్రమే విధేయతాపర్యవసానమని తాత్పర్య మయియున్నది. కావున నిదియుఁ బైరితిని శాస్త్రులవారివాదమున కుపప్యంభకము కానేరదు.

ఒకప్పుడు, నపుంసకములకు మువర్ణకం బగు ననువాక్యము వేరుగఁ గల్పించి నను, శాస్త్రులవా రుదాహరించినరీతిని బ్రాప్తప్రాప్తవివేకన్యాయమున, నుష్ణీషము

నందు యాహిత్యవిధికిఁ బర్యవసానము కలిగినట్లే నపుంసకములయందు నమహాత్మ్యవిధికిఁ బర్యవసానము లభించును గాని, యమహాత్మ్యులయందు నపుంసకత్వవిధికిఁ బర్యవసానము కలుగనేరదు.

ఇంక శాస్త్రులవారు రనుకొనినప్రకారముగ నమహాత్మ్యులయందు నపుంసకత్వ విధిపర్యవసానము కలుగవలె నన్నచో, నమహాత్మ్యులకు మువర్ణక మగు నను విధిని వేటుగఁ గల్పించి శాస్త్రులవారు వివరించినప్రకారముగ, నమహాత్మ్యులు నపుంసకము లగు ననునతిదేశవిధికల్పనము చేయవలసియుండును. అట్లే చేసెద మన్నను, దైవతాదిపదములకు మువర్ణకము సిద్ధిపనేరదు. ఇంక వానికిని మువర్ణకమును సిద్ధిపఁ జేయుటకు నపుంసకములకు మువర్ణకమగు నని వేటొక శాస్త్రమును గల్పించుకొనవలసియుండును. అట్లును జేసెదమన్నచో, నమహాత్మ్యులకు పుంసకపదము ద్వంద్వపమాస మన్నపుడు వచ్చునర్థమునే పై రెండుశాస్త్రములును బోధించును. అపు డమహాత్మ్యపుంసకసూత్రము వ్యర్థ మగుటయే శాస్త్రులవారి వాదమునఁ గల్గులాభము.

మఱియు నపుంసకములకు మువర్ణకము వచ్చు ననియు, నమహాత్మ్యులు నపుంసకము లగు ననియుఁ గదా శాస్త్రులవారివాదమునందలి ఫలితార్థము. అట్టి స్థితిలో నమహాత్మ్యులకు నపుంసకత్వాతిదేశద్వారమున మువర్ణకమును విధించుట కంటె నమహాత్మ్యులకు సాక్షాత్తుగా మువర్ణకమును విధించుటయే యుచిత మయి యుండదా ?

ఇంక ద్వంద్వపమాసవాదులపక్షమునఁ గొన్నిప్రయోగముల కనుపపత్తి గల్గు నని శాస్త్రులవారు వ్రాసియున్నారు. దానియారాధ్యము నిట విమర్శింప వలసియున్నది. ఉపాధ్యాయాది మహదర్థకము లగుతీర్థప్రధానాదిశబ్దములు 'తీర్థండు' 'ప్రధానండు' అని యిట్లు, దుష్వర్ణ కాంతము లయి యుండవలెనుగాని, మువర్ణ కాంతము లై యుండఁగూడ దనియు, నట్టిమువర్ణ కాంతరూపములు భ్రష్ట ప్రయోగము లనియు, నట్టిప్రయోగములు, ద్వంద్వపక్షాశ్రయణమున దుర్వారము లనియు, శాస్త్రులవారు స్పష్టముగాఁ జెప్పుచున్నారు, గాని, యవి భ్రష్టప్రయోగము లనుటకుఁ దగినప్రమాణములను జూపరైరి. ఇతరశబ్దముల విషయమున నెట్లువ్రాసినను బ్రధానశబ్దవిషయమునందును నెట్లువ్రాయుట యత్యద్భుతముగా నున్నది. సూరిగారు, "క్షీబంబులు మిత్రాదులు మహద్వాచకంబులు విభాషంబు లింగతుల్యంబు లగు" నని సూత్రించి, "మిత్రశరణప్రధాన సాత్రాదులు మిత్రాదులు" అని మిత్రాదులలోఁ బ్రధానశబ్దమును జేర్చి వివాదము ముగియమహాత్మ్యపుంసకసూత్రమునొద్ద, మిత్రాదిశబ్దంబులకు ద్వైరూప్యం

బెటుంగునది. “ఉ—మిత్రఁడు=మిత్రము, శరణుఁడు = శరణము” అని వ్రాసి యుండుటచే, మహద్వాచకప్రధానశబ్దమునకు ‘ప్రధానుఁడు’ ‘ప్రధానము’ అను ద్వైరూప్యము గ్రంథకర్తచే నంగీకరింపబడె నని స్పష్టపడుచుండఁగా రాగ్రంథ విమర్శనమునే చేయుచు నతనియభిప్రాయమునకు విరుద్ధముగా “ప్రధానము” అనునది భ్రష్టప్రయోగ మని వ్రాముట యెంతసగతమో చమచరులే గ్రహింతురుగాక !

మహద్వాచకములును, నపుంసకలింగములును నగు నేఁసస్కృతశబ్దములకు, డుజ్జ్వల్ల కాంతరూపములు ప్రమితములో, వానిని మిత్రాదులతోఁ జేర్చికొని రూపసిద్ధిని జేసికొనవలయు నని గ్రంథకర్త మిత్రాదులకుఁ బులింగతుల్య త్యాతిదేశమును జేసియుండుటచే వానికి డుజ్జ్వల్ల కాంతరూపములు ద్వంద్వవా దులకు సిద్ధింపనేగ నని చెప్పుట కెంతమాత్రమును నవకాశములేదు. అట్లే వాని మువర్ణకాంతరూపములును, ‘మిత్రము, శరణము, ప్రధానము’ అయివానికలె సాధువులె యనఁదగును గాని భ్రష్టప్రయోగము లనఁ దగదు.

మహద్వాచకములై నపుంసకలింగము లగుతత్సమశబ్దములు మువర్ణ కాంతము లయి యున్నప్పుడు, వానినిశేషణము లగుసంస్కృతవిశేష్యనిఘ్న శబ్దము లకు, డుజ్జ్వల్ల కాంతరూపములై సాధువు లనియు, “జగన్నాటకప్రవర్తకం చైవ దైవమే రక్షణంబు” అను మొదలగుమువర్ణకాంతప్రయోగములు, భ్రష్టము లనియు, నట్టిభ్రష్టప్రయోగములు ద్వంద్వవాదులకు దుర్వారము లనియు శాస్త్రులవారు వ్రాసియున్నారు. కాని యట్టిస్థలములందు మువర్ణకాంతరూపములు భ్రష్టము లగుటకును, డుజ్జ్వల్ల కాంతరూపములు సాధువులగుటకును దగినప్రమాణములను జూపరైరి. మీఁదుమిక్కిలి వారు భ్రష్టప్రయోగములనుకొనుచున్న మువర్ణకాంతప్రయోగములు గుప్తార్థప్రకాశికయందు వారిచేఁ బ్రమాణికుఁ డుగా గ్రహింపఁబడిన తెరాలిరామకృష్ణమహాకవిచే రచింపఁబడిన పాండురంగ మాహాత్మ్యమునం దగవడుచున్నవి. చిత్తగింపుడు.

“సర్వోత్కృష్టంబు లగుతీర్థక్షేత్రదైవతంబుల” (పాండురంగమాహాత్మ్యము. 1 ఆశ్వా, 2(7 గద్యము.)

“నిఖిలభువనప్రధానధన్యంబు లగుమాన్యదైవతంబులం గొనియాడి” (పాండురంగమాహాత్మ్యము. 1 ఆ, 16 గద్యము.)

“అత్యుత్కృటప్రభావంబుల దీప్రమైన, దైవతంబులు గూడి” పాండురంగ మాహాత్మ్యము. 1 ఆ, 193 పద్యము.)

పై నుదాహరించినరీతిని సూరిగా రంగీకరించిన “ప్రధానము” మొదలగుమువర్ణకాంతశబ్దములును, పాండురంగమాహాత్మ్యములోఁ బ్రయుక్తము అనుబంధము—5

లగుమువర్ణకాంతవిశేష్యనిష్ఠుశబ్దములును భ్రష్టప్రయోగము లని వీరనుకొనుటయే వీరిప్రథమవ్యాసఘట్టమునకుఁ బునాదియై యున్నది. నేను బయి నుదాహరించినవిషయములను గమనించి యీ ప్రథమవ్యాసఘట్టపుఁ బునాదిబల మెట్టిదియో రచనాబల మెట్టిదియో చదువరులే గ్రహింతురుగాక.

ఇక రెండవవ్యాసఘట్టబలమును విమర్శింతము. “అదంతము లగునమహాత్ములకును, నపుంసకలింగశబ్దములకును, మువ్వక మగు నని ఫలితార్థము” అని సీతారామశాస్త్రిలవారు వ్రాసిరి; అది కేవలసముచ్చయార్థ వివరణవాక్య మనియు, కేవలసముచ్చయార్థమున, ద్వంద్వ మసాధు వని శాస్త్ర ముద్ఘోషించుచుండుటచే సీతారామశాస్త్రిలుగారు చేసినయర్థమున, ద్వంద్వ మసాధు వనియు వ్రాసి, పార్థమూర్తిగారు సీతారామశాస్త్రిలవారు వ్రాసినయర్థమును దూషించిరి. పార్థమూర్తిగారియభిప్రాయము సరి కాదని చూపుటకై కేవలసముచ్చయార్థమును బోధించునపుడు రెండుచశబ్దము లుండ వనియు, సీతారామశాస్త్రిలవారివివరణమున, ‘చ’ శబ్దసమాసార్థక “ను” శబ్దములు రెండుండుటచే నది యితరేతరయోగార్థవివరణమే గాని, కేవలసముచ్చయార్థవివరణముకాదనియుఁ బార్థమూర్తిగారి దూషణ మట్టివివరణమును జెందనేరదనియు, నేను ద్వంద్వయుద్ధోపశమనమనువ్యాసమున వ్రాసి యుంటిని. నావ్యాస మందలి యాయంశమును ఖండించుటకై, శాస్త్రిలవారిచే ద్వితీయ వ్యాసఘట్టము రచింపఁబడెను.

సీతారామశాస్త్రిలవారి వివరణవాక్యములను బోలినసంస్కృతవాక్యములలో నయినను, దెనుఁగువాక్యములలో నయినను ‘చ’ శబ్దద్వయముగాని, ‘చ’ శబ్దసమాసార్థక “ను” శబ్దద్వయము గాని యున్నపు డావాక్యము లితరేతరయోగార్థవివరణబోధకములే యగును గాని కేవలసముచ్చయార్థబోధకములు కానేర వని నావ్యాసమున వ్రాసియుంటిని, గాని, చశబ్దద్వయ మేవాక్యమున నున్నను నది యితరేతరయోగార్థము గాకతీరదనియు, ‘చ’ శబ్దద్వయఘటితవాక్యము లెల్ల ద్వంద్వవివరణవాక్యములే కావలయు ననియు నేను వ్రాసియుండలేదు. చశబ్దద్వయము గల వాక్యము లెల్ల ద్వంద్వవివరణవాక్యములు కాక తీరదని నేను వ్రాసినట్లు శ్రీశాస్త్రిలవారు రభిప్రాయపడి, “నీలంచ, తత్ ఉత్పలంచ,” అనుమొదలగు కర్తృభారయార్థవివరణవాక్యములొకఁగూడ ‘చ’ శబ్దద్వయ ముండును గాన నదియు ద్వంద్వవిగ్రహవాక్యమే యనవలసివచ్చు నని నావ్యాసముపై దోషమును మోపి, యావాక్యము ద్వంద్వవిగ్రహము కాదనుట కనేక ప్రమాణములను జూపిరి. నేను జెప్పిన యితరేతరయోగార్థ వివరణవాక్యములోని చశబ్దసమభివ్యాహృత పదార్థములందుఁ బరస్పరాభేదము భాసిల్లకుండు ననియు, “నీలంచ, తత్, ఉత్పలంచ”

అనునది మొదలగువాక్యములలోని, చశబ్దసమభివ్యాహృత పదార్థములయందుఁ బరస్పరాభేదము భాసిల్లుచున్నదనియు, సచ్చటిసర్వనామ మభేదమును స్ఫుటముగా భాసిల్లజేయు ననియు నట్టిసర్వనామములు లేకున్నను, గర్తధారయార్థ వివరణ వాక్యములలో నభేదము భాసిల్లకతీరదనియు, సభేదభానజనకము కానివాక్యము చశబ్దద్వయఘటిత మయినను గర్తధారయవివరణవాక్యము కానేరదనియు నేను జూపినవాక్యములను బోలినవాక్యము లేన్నఁటికిని సభేదభానజనకములు కావనియు, శ్రీశాస్త్రులవారు గ్రహించినచో నీక్రింద నేను సమాధానము చెప్పఁబోవు విషయము తప్పఁ దక్కినభాగము నెల్లను వ్రాయకయే యుందురు. కావున నీవిషయమున శ్రీశాస్త్రులవా రుపన్యసించినవిషయములను జర్పించుట యప్రసక్తమయినందున వానిని విడుచుచున్నాను. నావాదమునందశాస్త్రీయాంశము లేదని చూపవలె ననియే నాయభిప్రాయము గాని నావాదమునకు సంబంధింపని, శ్రీశాస్త్రులవారు వ్రాసినయంశముల నెల్లఁ జర్పింపవలె నని నాయభిప్రాయము కాదు.

ఇక నీవాక్యసఘట్టమున “ద్వంద్వార్థవివరణవాక్యము లన్నియుఁ బ్రథమాంతఘటితము లయియే యుండవలయును గాని, తత్తద్విభక్త్యంతఘటితములయి యుండఁగూడదు.” అనునొక్కవిషయమునకు మాత్రమే సమాధాన మియవలసి యున్నది. ఈవిషయమును స్థిరపఱుపఁదలంచి శ్రీశాస్త్రులవారు కొన్ని శాస్త్రవిషయము లయినచర్చలు చేసి యున్నారు. వానికెల్లఁ బ్రతివిమర్శనము వ్రాసినచో నాయాశాస్త్రములయందుఁ బరిచయము లేనిపాఠకులకు దుర్బోధముగా నుండు ననియు, గ్రంథవిస్తర మగు ననియుఁ దలంచి శాస్త్రచర్చలను మాని, శ్రీశాస్త్రులవారుండ దని యనుకొనినరీతి గలప్రయోగములు ప్రమిత గ్రంథములనుండి చూపి శాస్త్రులవా రనుకొనినరీతి సరికా దని చదువరులకు విన్నవించు కొనుచున్నాను.

“సిద్ధే శబ్దార్థ సంబంధే” అనువార్తికమును వివరించుతఱిని “అథ కం పునః పదార్థం మత్వా ఏషవిగ్రహః క్రియతే సిద్ధే శబ్దే అర్థే సంబంధే చేతి ఆకృతి మిత్యాహ” “అథ ద్రవ్యే పదార్థే కథం విగ్రహః కర్తవ్యః, సిద్ధే శబ్దే అర్థసంబంధే చేతి” అని యిట్లు మహాభాష్యమున, (పస్పశాప్పికము) “శబ్దార్థసంబంధే” అను ప్రథమేతరవిభక్త్యంతద్వంద్వమునకుఁ బ్రథమేతరవిభక్త్యంత పద ఘటితముగనే విగ్రహము వ్రాయఁబడెను.

“ఆచార్యాచారా త్సంజ్ఞాసిద్ధి యథా లోకికవైదికేషు” అనువాక్యమునందలి, “లోకికవైదికేషు” అనుప్రథమేతరవిభక్త్యంత ద్వంద్వమునకు “లోకికేషు, వైదికేషుచ,” అని ప్రథమేతరవిభక్త్యంతపదఘటితవివరణవాక్యమే వృద్ధిసంజ్ఞాసూత్ర భాష్యమున వ్రాయఁబడెను.

“ఘృసో రే ధ్ధా వభ్యాగలోఽశ్చ” అనుసాణిసూత్రమునకు (సిద్ధాంతకౌముది-అదాది) భట్టోజీషీతులచే “ఘోరస్తే శ్చ ఏత్వం స్యాత్ హాపరే” అని వృత్తి వ్రాయబడినది. ఇచట “ఘృసోః” అనుషష్ఠ్యంతద్వంద్వమునకు “ఘోః అస్తేశ్చ” అని షష్ఠ్యంతపదఘటిత వివరణమే యగపడుచున్నది.

“అస్తిసిచో పృక్షే” అనుసూత్రమునందలి (సిద్ధాంతకౌముది-భ్యాది) “అస్తి సిచః” అనుపంచషష్ఠ్యంతద్వంద్వమునకు “విద్యమానాత్ సిచః అస్తేశ్చ” అని పంచ షష్ఠ్యంతపదఘటితవివరణవాక్యమే యగపడుచున్నది.

“సి జభ్యస్త విదిభ్యశ్చ” అనుసూత్రములోని (సిద్ధాంతకౌముది-భ్యాది) పంచ షష్ఠ్యంతద్వంద్వమునకు “సిచో ఒభ్యస్తాత్ విదేశ్చ” అని పంచ షష్ఠ్యంతపదఘటిత వివరణవాక్యమే యగపడుచున్నది.

“తా స స్తో ర్లోపః” అను సూత్రములోని (భ్యాది) “తాగస్త్యోః” అను షష్ఠ్యంతద్వంద్వమునకు “తాసే రస్తేశ్చ” అనుషష్ఠ్యంతపదఘటితవివరణవాక్యమే యగపడుచున్నది.

“పష్ఠీసమాసమునం దుకారఋకారంబుల కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగ మంబు” (బాలవ్యాకరణము. సంధి-34 సూ.) అనుసూత్రములోని “ఉకార ఋకారంబులకు” అనుషష్ఠ్యంతద్వంద్వమునకు “(పష్ఠీసమాసమునందు) ఉకారమునకును, ఋకారమునకును, (అచ్చుపరం బగునప్పుడు నుగాగమంబు గల్గును) అని యిట్లు షష్ఠ్యంతపదఘటితముగనే శ్రీశాస్త్రులవారు గుప్తార్థప్రకాశికయందు వివరణవాక్యమును వ్రాసియున్నారు.

“ఉకారాంతగోశబ్దంబుల కంతట వ్రనర్జకం బగు” (బాలవ్యాకరణము. తత్సమ. 48 సూ.) అనుసూత్రములోని “ఉకారాంతగోశబ్దంబులకు” అనుషష్ఠ్యంతద్వంద్వమునకు “ఉకారాంతంబులకును, గోశబ్దంబునకును” అని యిట్లు షష్ఠ్యంతపదఘటితముగనే శ్రీశాస్త్రులవారు గుప్తార్థప్రకాశికలో వివరణవాక్యమును వ్రాసియున్నారు.

“ఆత్తే మనిజంతములకు నాంతంబు లగు మనుజసంజ్ఞలకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగా నగు” (బాలవ్యా. తత్సమ. 77 సూ.) అనుసూత్రములోని “ఆత్తే మనిజంతములకు” అనుషష్ఠ్యంతద్వంద్వమునకు “ఆత్తన్ శబ్దంబునకును, ఇమనిచ్ ప్రత్యయాంతంబులకును” అని యిట్లు షష్ఠ్యంతపదఘటితముగనే శ్రీశాస్త్రులవారు గుప్తార్థప్రకాశికలో వివరణవాక్యమును వ్రాసియున్నారు.

పయియుదాహరణములనుబట్టి చూడఁగా ద్వంద్వసమాసార్థమును వివరించు నట్లు ద్వంద్వసమాసోత్తరవిభక్తిసజాతీయవిభక్తిని సమాసావయవపదార్థబోధక

దక్షులకుఁ జేర్చి వివరించుచున్నట్లు స్పష్టపడుచున్నది. ఆవివరణవాక్యము లన్నియు భ్రష్టవాక్యము లని యంగీకరించినవారు సీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారి వివరణవాక్యమును సైతము భ్రష్టవాక్యముగా నంగీకరింపవచ్చును. ఆవిధముగా వివరించినయర్థమునందుఁ బై నుదాహరించినద్వంద్వము లసాధువు లనువారు సీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారు వివరించినయర్థమునందు ద్వంద్వ మసాధువని యనవచ్చును. సీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారు చెప్పినవి తప్పని చెప్పెడు షట్టుదలతోఁజై నుదాహరించిన ప్రయోగము లన్నియుఁ దప్పులే యని చెప్పుట యుచితమో? లేక వైప్రమితప్రయోగములతోపాటుగ సీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారు చెప్పినదియు సాధువే యని యంగీకరించుట యుచితమో? చదువరులె గ్రహింతురుగాక. ఒకప్పు డితరులు వైప్రయోగములు తప్పనిన, ననవచ్చును గాని సీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారు చెప్పినరీతినే బాలవ్యాకరణములోని ద్వంద్వసమాసములను వివరించిన శ్రీశాస్త్రులవారు మాత్ర మట్లుంటు వలనుపడదు. ఈవిషయమున సీతారామస్వామిశాస్త్రులవారు చెప్పినది తప్పనిచెప్పుటకు యత్నించుట శాస్త్రులవారు తాము చెప్పినది తప్పని చెప్పుటకుఁ బ్రయత్నించుటయే గాని వేరు కాదు.

ఇక మూడునాలుగువ్యాసఘట్టములను విమర్శింతము. శ్రీశాస్త్రులవారి మూడవవ్యాసఘట్టముం దంతటను ద్వంద్వసమాసము సాహిత్యవిశిష్టబోధక మని స్థిరపఱచుటకై యనేకప్రమాణములు చూపఁబడినవి. నావ్యాసమునందు ద్వంద్వసమాసము సాహిత్యవిశిష్టబోధక మనివ్రాసితని గాని కా దని యెచ్చుటను వ్రాసియుండలేదు. ద్వంద్వసమాసము సాహిత్యవిశిష్టబోధక మనునశము భయవాదనీధ మయి యుండఁగా నావిషయమునే స్థిరపఱచుటకు ననేకప్రమాణము లుపన్యసించుట శ్రీశాస్త్రులవారి బహుగ్రంథద్రష్టృత్వమును బోధించుట కుపచరించును గాని నావాదమును ఖండించుట కుపచరింపదు. ఇక నీవిషయమున మాయభయులకుఁ గలభేద మేమనఁగా “ద్వంద్వసమాసార్థ మగుసాహిత్యము శాబ్దబోధములో భాసీల్లక తీర దని నియమము గలదుగాని ద్వంద్వసమాసఘటితవాక్యముచే బోధితమగుక్రియయొక్క నిష్పత్తిలో నుండు ననునియమము లేదు. కొన్ని వాక్యములందు ద్వంద్వసమాసఘటితవాక్యబోధితము లగుక్రియల నిష్పత్తిలోఁ గూడ సాహిత్య ముండిన నుండవచ్చును. ఇట్టివాక్యములె “సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్వాయమునకు విషయములు. కొన్ని వాక్యములందు ద్వంద్వసమాసఘటితవాక్యబోధితము లగుక్రియలనిష్పత్తిలో సాహిత్యముండదు. ఇట్టివాక్యములె “ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్వాయమునకు విషయము లని నాయభిప్రాయము. ద్వంద్వసమాసార్థసాహిత్యము క్రియాని

ష్పత్తిలోఁ గూడ నుండకతీరనిదియే యని శ్రీశాస్త్రులవారి యభిప్రాయము. ఈవిషయమున నాయభిప్రాయమును స్పష్టముగా బోధించుభాష్యప్రదీపాద్వ్యోతాది గ్రంథములను నాద్వంద్వయద్ధోపశమనవ్యాసమునఁ జూసియుంటిని.

శాస్త్రులవారివ్యాసమున ద్వంద్వసమాసార్థము సాహిత్య మగు నని స్థిర పఱచుట కుపయోగించు ప్రమాణములే యగపడుచున్నవి గాని, క్రియానిష్పత్తి లో సాహిత్య ముండనక్కఱలే దనుటకు నేఁజూపిన “మాతాపిత్రోర్మతే హని ఇతివత్ బోధే సాహిత్యం నతు క్రియానిష్పత్తై” అను ప్రమాణమును బోలునట్లుగఁ గ్రియానిష్పత్తిలోఁ గూడ నీసాహిత్య ముండక తీర దని నిర్ణయించు ప్రమాణ మొక్కటియైనఁ గానరాదు. శ్రీశాస్త్రులవారు ద్వంద్వసమాసార్థ సాహిత్యము క్రియానిష్పత్తిలో నుండు నని లోకులకు స్ఫురింపఁ జేయుటకై కొన్నిద్వంద్వసమాసముల నుదాహరించి వానియర్థ మగుసాహిత్యము క్రియా నిష్పత్తిలోఁ గూడ నుండునట్లుగఁ జూపిరి. ఆయుదాహరణము లెల్ల “సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్వాయమునకు విషయము లయియే యున్నవి గాని “ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్వాయము నిర్విషయ మని నిర్ణయించుటకు సమర్థము లయి యుండలేదు. ప్రకృతవివాదవిషయక మగు ద్వంద్వము “ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్వాయమునకు విషయమై యున్నది. ఇదియే యననెల? వ్యాకరణశాస్త్రమునందలి ద్వంద్వసమాసము లెల్లఁ దఱచుచుగ నీన్వాయమునకే విషయము లని చెప్పవచ్చును.

శ్రీశాస్త్రులవారు చూపినరీతులు గల “సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్వాయమునకు విషయము లగుద్వంద్వములే కాక తత్సమకక్షములై “ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్వాయమునకు విషయము లగు ద్వంద్వములు లెక్కకు మీఱి యున్న వని గ్రహించినచదువరులకు శాస్త్రుల వారి తృతీయవ్యాసఘట్ట మెల్ల నిరుపయోగ మని తోచు నని తలచియే కావలయును “సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్వాయము ముఖ్యపక్ష మనియు, “ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్వాయము కక్కుఱితిపక్ష మనియు, స్ఫురింపఁ జేయుటకయి చతుర్థవ్యాసఘట్టమునఁ జాలవఱ కుపన్యసించిరి. కాని యాయుపన్యాసములో “సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః ” అనునది ముఖ్యపక్ష మనియు, “ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః ” అనునది కక్కుఱితిపక్ష మనియు, నేగ్రంథమునందైన నున్నట్లు శ్రీశాస్త్రులవారు కనఁబఱచలేదు. సరే కదా యీరెండున్వాయములును సమబలము లనియు, నివి లక్ష్యముల ననుసరించి వ్యవస్థితము లయి ప్రవర్తిల్లు ననియు, శ్రీశాస్త్రులవారే యీవ్యాసఘ

ట్టమున వ్రాసియున్నాడు. “పయిని జూపినప్రత్యేకపరిసమాప్తి సముదాయపరిసమాప్తినన్యాయంబులు సమానబలంబులైయుండఁగా నీరెండిటిలో నిదియే గ్రహింపవలయు నని సుగ్రీవాజ్ఞ లేదు.” అని యిట్లు పయినన్యాయములు సమానబలములని యిచట వ్రాసి, వేటొకచో నీన్యాయములలో నొకటి కక్కుటిపక్షమని తలంచుటయు, లక్ష్యానురోధమున నివి వ్యవస్థితము లగు నని వేటొకచోటఁ దా మంగీకరించినయంశమును గణింపక “ఈరెండిటిలో నిదియే గ్రహింపవలయు నని సుగ్రీవాజ్ఞ లేదు” అని యిచట వ్రాయుటయు వింతగ నున్నవి.

శ్రీశాస్త్రులవారి ధోరణినిబట్టి చూడఁగా నన్యాయములకు లక్ష్యానురోధమునుబట్టి వ్యవస్థ చేయుట లక్ష్యైకచతుష్కులపని గాని లక్ష్యైకచతుష్కులపని కాదని వారభిప్రాయపడినట్లు తోచుచున్నది. కాని లక్ష్యైకచతుష్కులగు పరిభాషేందుశేఖరాదిగ్రంథకర్తలుగూడ నన్యాయములు లక్ష్యానురోధమున వ్యవస్థితము లనియే వ్రాసిరి. పరిభాషేందుశేఖరమునఁ బయినన్యాయములనే చూపి “లక్ష్యానురోధేనచ వ్యవస్థా” అనియే వ్రాయఁబడెను.

వ్యవస్థితము లయినపక్షములలో నొకపక్షముచేతఁ గార్హస్థిద్ధి యగునపుడు పక్షాంతరము నవలంబించి దూషణదానము చేయుట యనుచిత మని వైయాకరణు లందఱు నంగీకరించుచుండఁగాఁ బ్రకృతమున “ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్యాయముచేత లక్ష్యస్థిద్ధి యగుచుండఁగా “సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్యాయము నాధారముగాఁ జేసికొని శంకించుట యెంతవఱ కుచితముగా నుండునో చదువరులే గ్రహింతురుగాక.

వైరీతిని “ప్రత్యేకంవాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్యాయము గమక మక్కఱలేకయే ప్రకృతమునఁ బ్రవర్తింపఁదగి యున్నది. అయినను గమకముగూడఁగావలయునని పట్టుదల యున్నయెడల “సంస్కృతమునకు వర్ణంబు లేఁబడి.” “ద్రుతప్రకృతులు గానిశబ్దంబులు కళ లనఁబడు” “ద్వంద్వంబునం బదంబుయి పరుషంబులకు గపడదవ లగు” అనుమొదలగు సూరిగారినిర్దేశములై యిచట “ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్యాయము ప్రవర్తించుటకు గమకములని గ్రహింపనగును.

నేను ద్వంద్వార్థసాహిత్యమును విడనాడినట్లు చదువరులకుఁ దోచురీతిని శ్రీశాస్త్రులవారి రుచన్యసించుచు వచ్చిరి. నే నటులు ద్వంద్వార్థసాహిత్యమును విడనాడలేదు. ఆసాహిత్యము శాబ్దబోధములో భాసిల్లు నని చెప్పియుంటిని. “ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్యాయమునకు లక్ష్యము లగుద్వంద్వములందును సాహిత్యము శాబ్దబోధములో భాసిల్లుచునే యుండును. సాహిత్యబోధకవాక్యార్థవిశ్రాంతి సము

దాయము దుండునా? లేక ప్రత్యేకవ్యక్తులం దుండునా? అనునది వివాదాంశము. ఇందుఁ బ్రత్యేకవ్యక్తులయందు వాక్యార్థవిశ్రాంతి యత్నసాధ్యమనియు నందువలన నిది కక్కుటితిపక్ష మనియు సముదాయమందు వాక్యార్థవిశ్రాంతి సహజమనియు నందున నదిముఖ్యపక్ష మనియు శ్రీశాస్త్రులవారి యభిప్రాయమై యున్నట్లగపడుచున్నది. అట్లు సముదాయమున వాక్యార్థవిశ్రాంతిమాత్రమే సహజమైనయెడల సముదాయమున వాక్యార్థవిశ్రాంతి కావలసినచోట “సహగ్రహణం కర్తవ్యమ్” అనువార్తికమేల యారంభింపబడును. తద్వార్తిక ప్రత్యాఖ్యానమునకు భాష్యకారులు న్యాయప్రర్థన మేల చేయవలయును? కావున సాహిత్యము క్రియానిష్పత్తిలో నుండవలయు నని బోధచేయుటకు సహగ్రహణాదులు గాని “సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్యాయముగాని సమర్థమగును, గాని, కేవలద్వంద్వాదులు సమర్థములు కావు.

ఈసందర్భమున ద్వంద్వాదిఘటితవాక్యస్థలములలో నీరెండున్యాయములకుఁ గలయుపయోగమును విశదపఱచుట యావశ్యకమని తోచి యిచట విశదీకరించుచున్నాను.

ద్వంద్వాదులు, అవయవమును, సముదాయమును గూడ బోధించును. అట్లు బోధితము లగునవయవసముదాయములలో నవయవములయందుఁ దాత్పర్యమును సముదాయము నాంతరీయకమును, అని కాని, సముదాయమునందుఁ దాత్పర్యమును నవయవములు నాంతరీయకములు ననిగాని నిర్ణయించుట యావశ్యకము. “సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్యాయము సముదాయమునందుఁ దాత్పర్యమనియు, నవయవములు నాంతరీయకము లనియు, బోధించును. అట్లే “ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్యాయమును నవయవములయందుఁ దాత్పర్యమనియు, సముదాయము నాంతరీయకమనియు బోధించును. ఈయంశము “సముదాయావయవసన్నిధౌ క్వ తాత్పర్యం క్వచ నాంతరీయకత్వమితి విచార్యతే” అనుగ్రంథముచే నై యటుండు స్పష్టపఱచి యున్నాడు.

తాత్పర్యనిర్ణయ మన్నచో యర్థస్వభావమునుబట్టియే సంభవించును. కావుననే “శతాదానే ప్రధానత్వాత్” అనువాక్యపదీయకారికయొక్క, వ్యాఖ్యానమున “ఏతదుక్తం భవతి, ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః, సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిరిత్యేతత్ నరాజాజ్ఞాపకాత్ వ్యవస్థాప్యతే, అపితు అర్థతథాభావాత్, ఇతి న్యాయసిద్ధమేవైత ద్వేదితవ్యమ్” అని వ్రాయబడెను. అనగా, నర్థస్వభావమునుబట్టి యీరెండు న్యాయములు వ్యవస్థితము లగు నని వైగ్రంథమునకుఁ దాత్పర్యము. ఈయభిప్రాయము గర్గదండనన్యాయమును, దేవదత్తాదిభోజనన్యాయమును, వివ

రించుతఱిని శ్రీశాస్త్రులవారే యంగీకరించి యున్నారు. అశ్వశాసము లక్ష్యదర్శనమువలనఁ దెలియఁదగినదై యున్న దని “సంస్తాకశేషద్వంద్వేషు” అనునది మొదలుగ నెనిమిదివాక్యపదీయశ్లోకములును వానివ్యాఖ్యానములును బరిశీలించిన విశదపడును. ఈయభిప్రాయముతోడనే “లక్ష్యానురోధేనచ వ్యవస్థా” అని పయిరెండున్యాయములకు వ్యవస్థ చూపఁబడెను.

వై విషయము నాద్వంద్వయుద్ధోపశమనవ్యాసమునందే 11 పుటలో సమగ్రముగా వ్రాసియున్నాను. పయిసందర్భముచొప్పున నీరెండున్యాయములును సర్వస్వశాసము ననుసరించినవగుటచే, వీనిలో నొకటి ముఖ్య మనియు నొకటి గౌణమనియుఁ జెప్పుట కవకాశము లేదు.

ఇక వృద్ధిసంజ్ఞాసూత్ర కైయటమున వృద్ధిసంజ్ఞకు నవయవము లన్నిటి యందును విశ్రాంతి కలుగుటకయి “మాలాదీరాంచ” అనుజ్ఞాపకమును జూపుటచే “బ్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్యాయము యత్నసాధ్య మనియు “సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్యాయ మట్టిది కాదనియు శాస్త్రులవారభిప్రాయ పడుచున్నారు గాని “సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్యాయమునకు విషయము లగు సంయోగసంజ్ఞా సమాససంజ్ఞలకుఁగూడ సముదాయమునందు విశ్రాంతికి మహాసంజ్ఞాకరణము వలన నన్వర్థత్వము సాధకముగఁ జూపఁబడినది. ఈసందర్భమును బట్టి “సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్యాయముకూడ యత్నసాధ్య మనియే యంగీకరింపవలసి వచ్చును. కావున నెన్నివిధముల నాలోచించినను నీరెండున్యాయములవిషయమునను శాస్త్రులవారొకచోటను వ్రాసినట్లు సమబలము లనుమాటయే స్థిరపడును గాని వేటొకచోట వ్రాసినట్లుగ, నొకటి ముఖ్యము వేటొకటి గౌణము ననుమాట సిద్ధింపనేరదు.

వేయేల “ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః” అనున్యాయమునకు విషయము లగుద్వంద్వములు కక్కఱితిపక్షములోనివే యయినయెడ శ్రీశాస్త్రులవారట్టి వానినే గుప్తార్థప్రకాశికలోఁ బ్రయోగింపనేల? “ఇంచుగ్వక్రంబులకు (240 పుట.) యష్టదస్తచ్ఛబ్దంబులు (167 పుట.) ప్రథమమధ్యమపురుషములకు (169) ఉకారాంతముకారాంతశబ్దములకు (73 పుట.)”

పార్థమూర్తిగారివలెనే శ్రీశాస్త్రులవారును నమహాత్మ్య నపుంసకత్వములకు సామాన్యవిశేషభావ మున్నటు లీచతుర్థవ్యూహపుటమున వ్రాసిరి. వీనికి సామాన్యవిశేషభావము లేదని స్పష్టపఱచునట్టి నాద్వంద్వయుద్ధోపశమనవ్యాసభాగమును (నలసం॥ భాద్రపదాశ్వయుజమాస సాహిత్యపరిషత్పత్రిక 14-15 పుటలు.) నొకసారి చిత్తగింప శ్రీశాస్త్రులవారిని బ్రార్థించుచున్నాను. మఱియు వివాద

స్తములగు నుపలక్షణత్వాద్యంశములనుగూర్చియుఁ బయినుదాహరించినద్యంధ్య యుద్ధోఽశమనవ్యాసమును శ్రీశాస్త్రులవారు సావధానచిత్తులయి చిత్తగించియున్న యెడల నాయంశములను గూర్చి మరల నీవ్యాసఘట్టమునఁ జర్పించినరీతిని జర్పించి యుండ రని నమ్ముచున్నాను.

ఇక నావ్యాసములోఁ బ్రయోగింపఁబడిన “దుర్యోధనార్జునులు శ్రీకృష్ణ సహాయముం గోరి వచ్చిరి” అనువాక్యములో “దుర్యోధనార్జునులు” అనుచో దుర్యోధనపదమును మొదటఁ బ్రయోగించుటయు మఱియు నావాక్యము నందు సహాయపదమును బ్రయోగించుటయుఁ బ్రమాదకృతము లని యభిప్రాయ పడిరి. నేను వ్రాసినది తెనుఁగుభాష. తెనుఁగుభాషలో సహాయశబ్దమును నే నుపయోగించినరీతిని బ్రయోగించుట సుప్రసిద్ధము. అట్టిప్రసిద్ధిని జూపుటకయి భారతమునుండి కొన్ని తిక్కనసోమయాజిప్రయోగముల నిట నుదాహరించెదను. చిత్తగింపుడు.

ఉ. వారలఁ జూచి కేశవుఁడు వచ్చినకార్యము పెప్పుఁ డన్న న

క్కరవనాథుఁ డిట్లనియెఁ గయ్యము నేయువగన్ సహాయముం

గోరి భవత్సకాశమునకుం జనుదెంచితి మేము వీరు నీ

కారయ నొక్కరూప హృదయంబునఁ జేర్చినబాంధవంబునన్.

(భార. ఉద్యో. 1 ఆ. 69 ప.)

క. అనుటయు నాతఁడు హరికి, ట్లను నేను రణంబునకు సహాయం బొల్లన్

విను సుప్రసిద్ధుఁడవు నీ, వనిసేసినఁ జేరు నీక యగు నెప్పాటన్.

(భార. ఉద్యో. 1 ఆ. 86)

ఇట్లు ఛందఃప్రతిబంధము గలపద్యములందే కాక గద్యములందును వగ చదుచున్నవి.

“సంపద సహాయంబు నపేక్షించి యుండు. సహాయంబు సంపద నుద్దేశించి వర్తిల్లును” (భార. ఉద్యో. 2 ఆ. 89 గద్యము.)

దుర్యోధనుఁడు రారా జగుటచేత నతఁ డభ్యర్చితుఁ డనఁదగును గాన దుర్యోధనశబ్దమును ద్యంధ్యపూర్వపదముగఁ బ్రయోగించుట దుష్టము కానేరదు. మఱియు దుర్యోధనుఁ డభ్యర్చితుఁడు కాఁడని శాస్త్రులవారికిఁ బట్టుదల యున్నను బయిప్రయోగము, “లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః” “సముద్రాభ్రాష్టుః” అను పాఠినినిర్దేశములవలనఁ బూర్వనిపాతప్రకరణమున కనిత్యత్వమును జెప్పి వైయాకరణులచేత సాధింపఁబడిన “కలిపయదినస్థాయిహంసా దశార్ణాః” అను మొదలగు మహావిప్రయోగములవంటి దని శ్రీశాస్త్రులవారు గ్రహింపఁదగును గాని

వేటొకటిఁగా గ్రహింపఁ దగదు. మఱియు నాప్రయోగము శ్రీశాస్త్రులవారి యపరావతారమగు పార్థమూర్తిగారు ప్రయోగించిన “కైయటోపాధ్యాయ” అను ప్రయోగమువంటిదే యని యైన గ్రహించి మన్నింతురుగాక.

“కైయటోపాధ్యాయ” అనునది కర్తృధారయసమాసము. కర్తృధారయ సమాసమున, విశేషానుశాసనము లేనపుడు విశేషణము పూర్వరూప మై యుండవలయు నని, “విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమ్” “ప్రథమాన్విష్టం సమాస ఉపసర్జనమ్” “ఉపసర్జనం పూర్వమ్” అనుశాస్త్రములచే వ్యక్త మగు చున్నది. ఇచట సమస్యమానపదములలో “కైయట” పదము సంజ్ఞాశబ్దము. “ఉపేత్యాస్తా దధీయతే” అనువ్యుత్పత్తివిధానము నుపాధ్యాయశబ్దము క్రియా శబ్దము. సంజ్ఞాశబ్దమునకుఁ గ్రియాశబ్దముతో సమభివ్యాహార మున్నపుడు, సంజ్ఞా శబ్దము విశేష్యమే కావలయు ననియుఁ గ్రియాశబ్దము విశేషణమే కావలయు ననియు నియమము. “తత్రజాతినంజ్ఞయోః గుణక్రియాభ్యాం సమభివ్యాహారే విశేష్యతైవ” అని “విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమ్” అనుసూత్రమునందలి శబ్దేందుశేఖరమునఁ జూపఁబడియున్నది. కావున విశేషణ మగునుపాధ్యాయశబ్దము పూర్వనిపాతశాస్త్రముచేఁ బూర్వపద మై “ఉపాధ్యాయకైయట” అనుపాదము సీద్ధింపవలసియున్నది. కాఁబట్టి “కైయటోపాధ్యాయ” అనుదానికి సాధుత్వము పూర్వనిపాతప్రకరణమున కనిత్యత నంగీకరింపకున్న సంభవింపదుగదా.

ఈసందర్భమున శాస్త్రవిషయములె విమర్శించుట యావశ్యకము గాని యుపన్యాసస్థభాషను విమర్శించుట యావశ్యకము కాదని యెంచి పార్థమూర్తి గారియుపన్యాసభాషను గూర్చి కాని శ్రీశాస్త్రులవారియుపన్యాసభాషనుగూర్చి కాని నే నిచ్చట విమర్శింపఁ దలంచుకొనలేదు.

నాద్వంద్వయుద్ధోపశమనవ్యాసములో “పార్థమూర్తిగారి కర్తృధారయ” అనియు “తమ కర్తృధారయార్థము” అనియు, “పార్థమూర్తిగారు తమకర్తృధారయ” అనియు నాచేఁ బ్రయోగింపఁ బడినవి. వీనిని బరుపోక్తులుగా గ్రహించి నేనాగ్రహముతో వానిని వ్రాసినట్లు శ్రీశాస్త్రులవారు వ్రాసియున్నారు. అవి నేను బరుపోక్తులని యనుకొన లేదు. వానిని నేనాగ్రహపూర్వకముగా వ్రాయునులేదు. అవి పరుషములె యని వారికిఁ దోచినయెడల నే నట్లు గ్రహింపలేక యట్టిప్రయోగములు సందర్భసత్యమునఁ బ్రయోగించినందులకు నాక్షమార్పణమును దయతోఁ బరిగ్రహించి నన్ను మన్నింతురుగాక.

ఇప్పటికి వ్రాయబడిన యుభయవాదులవ్యాసములనుబట్టి “అమహాన్న
పుంసక” సూత్రార్థతత్త్వము చదువరులు గ్రహింపలేకపోరు. ఇటువలె నేమివ్రాసినను వివాదమును బెంచుకొనుటకును స్వస్వపాండిత్యప్రకర్షములను లోకమునకు వెల్లడించుకొనుటకును మాత్రమే యుపయోగించును, గాని, తత్త్వనిర్ణయమున కంతగా నుపచరింప వని నాయభిప్రాయము. కావున నిటువలె నీవిషయమున నెవ్వ రేమివ్రాసినను నేను బ్రత్యుత్తర మీయఁ దలంచుకొనలేదు.

శ్రీమాన్ ప్రతివాదిభయంకరం రాఘవాచార్యులుగారు లోకమునఁ దత్త్వమును వెల్లడించుటకై సమరాంగణపార్థమూర్తీయమ్మును ద్వంద్వోపశమనంబును బుస్తకరూపమున ముద్రింపించి బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశికకుం జేర్చి ప్రచురించునపుడు శ్రమ యని యెంచక నాప్రార్థనమును మన్నించి నాయారెండు వ్యాసములను గూడ నందుఁ జేర్చి ప్రకటించిన నేను వారియెడలఁ గృతజ్ఞుడనగుచున్నాను. అట్లు ప్రకటించుటవలన లోకమునకుఁ దత్త్వమును వెల్లడింపవలయు ననువారియభిప్రాయము ఖటింత బాగుగాఁ గొనసాగఁగలదు. కావునఁ దత్త్వప్రకాశనపరు లగువారు నాప్రార్థనమును దప్పక మన్నించెద రని నమ్ముచున్నాను.

పింగళసంపత్సర
భాద్రపదాశ్వాయుజమాన
పరివత్సరితసుండి ముద్రితము

తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రి.

ఈవ్యాసములు రెండిటిని నిం దనుబంధముగా ముద్రింపించికొనుట కనుజ్ఞ నొసంగిన శ్రీ “ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు” వారియెడల నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుడనగుచున్నాను.

22-3-1951
విజయనగరము

ఇట్లు సుజనవిధేయుఁడు
వర్యుల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి.

విస్తరభీతి నిండఁ జేయుదగిన సవరణములతో ముఖ్యములయినవి మాత్ర మే యీక్రిందఁ జూపఁబడుచున్నవి. కొఱవడిన యెలలఁది తప్పులగు భావకమహాశయులు సవరించికొనవగును.

ఇందలి '+' అనుగుర్తు తరువాతిశబ్దము లాయాచోటులఁ జేర్పఁదగినవని యెన్నవగును. త్యాజ్యములుగాఁ జూపఁబడిన యాయాశబ్దములు గ్రంథమునుండి తొలఁగింపఁదగునని యెఱుంగునది.

స వ రణ ము లు

- ౧ ౧౬ చొప్పునకు 'పితృపితా' అను నమరసింహప్రయోగము చొప్పునను.
- ౨ ౬ కాదు)+కహోబలశబ్దభవములు-^{పి}బిల-^{పి}బి అనునవి కవిప్రయోక్తములయినవి. ^{పి}బామిప్రకారాం నరసత్వీర్ణాత్ (చూడు. ౨౭౫ విష.)
- ౩ ౮ కాదు+(చూ. ౨౭౫ విష.)
- ౫ ౧౨ కా)+శుభవర్ణా శుభశబ్దాః... (శుక్లా ౧౫ కా).
- ౫ ౧౪ (హల ౬౯ కా)+నమోవోతః... (శంధి ౨౯ కా)
- ౨౪ ౨౫ ఈవంక్రి క్రిందిగీత (line) త్యాజ్యము.
- ౩౧ ౧౦ వ్యము+(చూడు. వాచస్పత్యము. ౧౬౦౦ పుట. వ్యంజనవర్ణవిభాగాదినందర్భము (వై. పా. ౧౫౮ విష.)
- ౫౬ ౫ యెన్నవగును.+(అంధ)కర్ణాటసాధారణలిపిలో 'యి' అనునది వావడివైని గొమ్ము నిజ్జి రూపముకావ 'మి' అను యకారపుపాట్లుతో సాంకర్మ్యము కల్గును. 'మి' అను నది 'ఉ'కాంలిపి కాన దీక్షితో "మి" అను లకారపుపాట్లునకు సాంకర్మ్యము కల్గును. కాన 'యా' గుణితలిపి 'మి' అనియు, లా గుణితలిపి 'మి' అనియు నేర్పఱుపఁబడెను.)
- ౬౭ ౪ లేదు+కర్ణ పూర్వము గురుపి. దుఃఖము మొ.
- ౭౧ ౧౫ చుక్క+(చూ. ౩౨౮ I. విష.)
- " ౯ మొ+నరేఖయోః (పాఠాం). ఆవక్షయన క్షణ్ణి. వక్షణ్ణి. మొ.
- ౭౫ ౧౭ తాలవ్యములనియు+(చూ. ౧౪ విష. వై. పా. ౧౫౮ వి.)
- ౮౩ ౧౩ "నిబన్ధనేషు ప్రాచాంశే" దిత్యాదికారిక నిటఁ జేర్చవగును. (చూ. ౩౦౪ విష.)
- ౮౭ ౧౯ నుగాగమాంతములు+(పదవధ్యగతములగుటచే నివి ద్రుతప్రకృతికము లనరాదుగాని యహోబలవత్సమయాయి సూరివానిని ద్రుతప్రకృతికము లనవచ్చును.)
- ౮౮ ౧౦ దగును+(చేయుచు మున్నగువానికిఁ బదత్వసిద్ధిగల్గిన పదవః బ్రకృతసూత్రముచే ద్రుత ప్రకృతికత కల్గును.)
- " ౧౬ కానోపును.+(క్వాంతముల కళాత్వోపదేశమును బయివిషయములకు సాధకమగు చున్నది.)
- ౧౦౯ ౨౯ యుదాహరించెను+(ప్రాథ. శబ్ద. ౧౧౬ సూ.)
- ౧౧౬ ౨౨ లేదుకదా. +ఆందు ఖండమేలేనిచో బా. క్రి. ౮౮ సూ. చొప్పున 'తోవన్' అను ననిష్ఠరూప ముచ్చరిల్లునుగదా.

- ౧౨౩ ౩ యః పుటంజయః (౩౭౯ I విష.)
- ౧౨ ౨౩ చున్నాడు: యస్య = యకారమునకు, సర్వత్ర = సంధి పదార్థమునందంతటను, అజ్వత్కార్యమ్ = స్వరసప్రకారము కల్పనగా వ్యంజన యకారము యాపించి దానిమించివర్ణము నిల్పుచు, క్షేమమ్ = తెలియచును.
- ౧౨ ౨౪ “బరముగా” అనునది త్యాజ్యము.
- ౧౪౩ ౨౯ ఉదా. వట్టువ. పేర్చి.)+(౪౨౧-౪౨౨ విష. వై. పా.)
- ౧౫౦ ౨౧ అసపదేవుడు: (“అచమాన” అనువానివంటి తద్భవము.)
- ౧౮౨ ౩౨ సూత్రించెను. ఇంకను ననేకములుగలవు. చూడు. ౩౨౭ విష.
- ౧౮౪ ౩౧ తములయ్యెను. ఇంకను ననేకస్థలులుగలవు. చూడు. ౩౨౪ విష. ఉండిన—అ కొండును. మొ.
- ౨౦౪ ౧౨ ‘వయసందర్భమునుబట్టి’ త్యాజ్యము.
- ౨౧౧ ౨౯ ఇని+ననున్ - నినున్. మొ.)
- ౨౨౩ ౯ బదులు+) బహుళతక:—హరియందు. మొ.
- ౨ ౧౬ ౧౧౧ పు.)+(చూ. ౩౨౦ విష.)
- ౨౨౫ ౧౦ కకుః దాత్సర్వము.+(చూ. ౨౭౩ విష.)
- ౨ ౨౮ పూర్వార్థములతో+(౨౭౩ వి. చూ.)
- ౨౨౬ ౧౧-౧౬ “కం...వరదాయ...(౧౧౨ II వి)” త్యాజ్యము.
- ౨౪౮ ౧౯ సప్తతమైవచో+దు తమము.
- ౨౫౨ ౨ వచ్చుట+కబ్జితత్వ.
- ౨ ౫ తోచును+తమిళమునందును ‘ఏరు’ అనునది నిరదురభాషికమె.
- ౨౫౫ ౨౬ మాత్రమున+కర్తవ్యముగల.
- ౨౫౮ ౬ (విస్తర II+III.
- ౨౬౨ ౧౨ (అహో ౨౨౨ పు.)+పలువగుతురగముల...చూ. ౧౮, పలు+వగుతురగముల. పలు+వగు+తురగముల)
- ౨౬౩ ౨౭ తలఁడు+(ఇదితలఁచు ధాతురూపమైనను గావచ్చుననెడి ‘బా-గు-ప్ర.’ ‘బా-సా-పే’ వ్యాఖ్యలు సరికావు. చూ. ౩౪౧ I వి)
- ౨౬౫ ౩౦ నవ్యయములను+బ్రథమాంత.
- ౨౭౩ ౪ రానేరదు.+కర్వచి నైవ వికారః స్యా, ద్రూఢత్వా చ్ఛబ్దపల్లవే. (౩౪౮ విష.)
- ౨౭౭ ౯ ప్రబల+ప్రాచీన.
- ౨౮౭ ౨౦ తాతుడు+వ్యస్తస్థితిలోని.
- ౨౯౫ ౨౫ ‘సంక్షేప’ త్యాజ్యము.
- ౩౦౦ ౩౦ యనావశ్యకము. +నుతియఁ బరుషవరకత్వమందువలెనె సరళవరకత్వమందును ఖండ బిందువు వచ్చుననెడి యనర్థమును దుర్వార్థమునుచున్నది.
- ౩౦౪ ౩౨ ఈ ౩౨ పాక్షి పీపుటలోని నాల్గవపాక్షిక్రింద వయదవపాక్షిగా నిల్వనగును.
- ౩౧౦ ౫ (కర్ణ ౨౮. ౨౮౬)+ఇది దాన్యాదులయు వాన్యాదులయు ద్రుతమునను (౨౧౫ I విష) నుపలక్షణము. ఉదా:—దానిని-వానిని. మొ.
- ౩౧౫ ౧౬ ద్రుతమువిల్పు+టచేఁ బూర్వమాలోక్తకర్వకము సంభవించు.
- ౩౩౪ ౩ చేసివచో+(ప్రాతాదికారమును మూరి యిందుఁజేర్చుమిచే నిట్లు వ్రాయవలెను.)

- 388 12-12-12. '12-12' పంక్తులు, 12 పంక్తులు 'వలయును' అనువలయును తొక్కములు.
- 389 12 ఇట్టివానికి వివక్షితార్థమందు.
- 390 12 సమాసములలో వాడినవి మయాభిములు = వాడిమయభిములు, మూడుకీలకములు = మూడుకీలకములు.
- 391 12 విస్తర+II.)
- 392 30 వలసి నన్నది+(మా. విస్తర I. 81 I విష. 109 I విష.)
- 393 12 లేనప్పుడు+(ప్రభవేమంగా - హాహుట్టు.)
- 394 12 వివక్షితార్థము+పురాణప్రసిద్ధకామరూపములక.
- 395 12 "గీ...దీని విభులు గాముందుఁగోధరింప వీనిగెల్వ (అశ్వ. 1 ఆ 103 క.)" పేరి నివటించివేసి 820 పుట. 12 పంక్తిలోని 'వెలిచెను' అను దానికర్థాక నిబ్బ వలయును.
- " 12 శివభక్తులు)+జంగమలింగము లు భావనచేత నమహత్త్వము సాధింపగును.
- 396 12 1 పాత్రముల్+(నటులు).
- " 3 ఇట్లు+మహత్త్వము.
- " 12 భావము+సహకారుడా మున్నగు ప్రయోగములు లేమింజేసి "భవేదహక" ఇత్యాదికి విషయములు గావలయు నధర్మములు మార్గంతరమున సాధించెను.
- 397 12 12 మము. మొ.పలిక్కన దీని నల్లంఘించెను. "నీ...పాలిది ప్రధాన" (అశ్వ. 1 ఆ. 103.)
- 398 12 12 వ్యాఖ్య)+శబ్దాశ్రితమున భట్టజీవితమకము పూర్వపక్షభావ్యములకము.
- 399 12 12 నివర్తకస్థలమునందు+నవర్తకము.
- 400 12 30 'ఇట్లుగుటచేత+ననగాఁ గాకుర్వరమగు దీర్ఘరూపము సహజముగా నిల్వనగుటచేత.
- 401 12 12 తైరి+(మా. 30 IV విష.)
- 402 12 2 చిహ్నము
- 403 12 12 విస్తర+I
- " 12 12 విస్తర+I
- " 30 'అచోబలపతి' అన్నది మొదలుగఁ గ్రిందిపంక్తి త్యాజ్యము.
- 404 12 12 విస్తర+II.
- " 12 12 'సరికామన్నను' అనుదానికి ఘండుగ "విస్తర II 109 విష:—అచోబలపతి భూ) శబ్దమునకే యవసరపత్వమున ప్రాప్తముచేయుట" అనుదానిని జేర్చవలెను.
- 405 12 12 తండ్రి+బంధువు-పుట్టువు-చిగురు (మా. విస్తర. 109 I విష.)
- " 12 12 శబ్దముల+యు, తై-రో-సంపద మున్నగు సనేకశబ్దములయఁ
- 406 12 12 12 గదా+తై శబ్దనిరాసమె యాయధర్మమునకుఁ బ్రయోజనము.
- 407 12 12 12 'ప్రాప్తమగు' అనునది త్యాజ్యము.
- 408 12 12 12 మునిరాజు+రాజులు-రాజునున్-రాజులనున్-మునిరాజులు-మొ. (మా. 109-103 విష.)
- 409 12 12 12 'స్త్రీప్రత్యయములు తద్ధికములె యగుటచే' అనునది త్యాజ్యము.
- 410 12 12 12 బుద్ధిబుద్ధి+అధ్యయన = అధ్యయనకాభ్యాసయిన స్త్రీ.
- 411 12 12 12 వివరించెను + 'పథిన్ పథిన్ బుద్ధిక్షేన్' అనువానికిని చత్వమత్వమునఁ బ్రయోగము లేదు.

- 200 ర యున్నాడు.+(చూ. 2 విష.)

201 గ ఒ చేయనగును.+(పటం వారిన్ = పుణ్యపురిన్.)

202 గ ర మనఃదగును.+(సలవిగమకముల్... (హరి. న. ౧ ఆ. ౧౦ చ. మా. 20 I విష.)

203 గ యర్థము + వాక్యమునకుఁ గాతాన్నియాయుచున లెడితులు న్నయును.

" ౨3 దిరలగుచున్నది.+(గత్తలిని నివ్వక యావలెకే పెచ్చబడెను. నాన నది కుమ్మిత్యతా విధాయకము.)

" ౨4 లగుచున్నది.+(బహుతాదుకొద్దున సతము లేనకాది ప్రమాదకృతము. బహుతాశబ్ద మించు నప్రసక్తము.)

205 అ అ. ౧౨౦ చ.)+(క... చూడజెట్టు జనమాచ్ఛక (అ. ౬ ఆ. ౧౭.)

206 గ ౧2 సరికాదనలేరు.+(జీవులు) నమ్మతిచుటేమి? 'జోట్ల' నమ్మతిచుందుంటేమి? మిక్కిలి వింత!

" ౨3-౨౪ 'మార్కండేయపురాణ ప్రయోగమనగును' అనునది త్యాజ్యము.

" ౨౪ 'సిస్సు' అనునది త్యాజ్యము.

207 గ ౨౧ కల్పించెన + బౌద్ధభక్తిలిఖితులు శాస్త్రమునాటి 'బౌద్ధభక్తి' అనునానికి 'సలవి' రికానినూత్రమునకు 'సలవి' అనునూత్రమునకు ననువుత్తిచేసి కొని యిట్టి యర్థమును సంపాదించినవ సన.

208 గ ౨3 మొఱప్పులు మొ + ఇట్టి 'మ' వర్ణకపుకర్తు 'ఉ' హార్యులక్ష 'మ' వర్ణవసంయోగము నకుఁ బరమందుమాత్రమే ప్రయోగవృద్ధిచుచున్నది.

209 గ 'పోవుటచేతనే యా' త్యాజ్యము.

" ౨౬ కన్నట్టలేదు.+(మఱియు నధర్మలాని బి. చుక్కార్చక మవర్ణ సాక్ష్యోష్ణోపనిధియై 'వాం దురు. విలుకాంచురు' (౧౯3 I విష.) చున్నగు నానిస్థితికి బరచు ప్రమాణమగు చున్నది.

210 గ ౨౯ తాతులు. తాలు+తాళ్ళన్-తాతుల్-తాలన్.

211 గ 'తాతుల్-తాలన్-తాళ్ళన్' త్యాజ్యము.

212 గ ౨౭ 'అయకారము నైకము' త్యాజ్యము.

౨౧౩ గ ౧4 (ఆశ్ర. ౨ ఆ. ౯ చ.)+(“నిమ్మ-ఈడ్చు - తెనుప్ప-ఎరు చు-చదువు-నిద్రు” అను నిందలి యుదాహరణకు “అన్యేషాః సత్యాట” భూతోదాహరిణులనుట తెన్న. (33౧ II వి. చూ)

౨౧౪ గ ౨౨ (కో. ౫ ఆ. 32౭)+(చూ. 3౨౮. I విష.)

౨౧౫ గ ౨౧ ఆవివక్షితము+(ఆయెడన్-అమెడలన్ మొ.

౨౧౬ గ ౨౨ శాంత+సంఖ్యా.

౨౧౭ గ ౨౩ చోటులందును+నేకపచనము.

౨౧౮ గ ౧3 యువదేశించెను. + సంస్కృతమున నిట్టి యోగ్యహాసినము లేదు. “అప్రదో ద్యయోకృ. (౧-౨-౫౯) ఏకత్వే ద్విత్వే చ విశేషేషో బహువచనం వాస్యాత్. వయం బ్రాహ్మణ-పక్ష-అహం బ్రహ్మి” (సి. కా. ౨౧౮ నూ)=‘స్వః’ స్వః స్వః వైకల్పిక ముగ నేకత్వమున బహువచనముగ నిల్చును. ఉదా:- మేము వదిలితము లేదా చేసు వదిలితము.

- ౧౪౩ కి ద్వితీయానుశాన్ = న్ (చూడు. ౧౩౧ విష. ౨౭౦ విష.)
- ౧౪౪ గి వకారము + విభక్తిపరకత్వమున మహాత్వమును.
- ౧౪౫ " ౧౭ 'రసద్భాగములు' త్యాజ్యము.
- ౧౪౬ అ అన్వానిని + (చూడు. ౧౪ I విష.)
- ౧౪౭ క సరికాదు + ఈయవోబలపరి సమన్వయము కక్షమునఁ దృతీయాదిబహువచనములందు వచ్చెడి లాగమనిషేగము లేమిదేసి "మాలచేతకా - మాలచేతకా" మున్నగు సజ్జతరూపములు దుర్వారములగుచున్నవి.
- ౧౪౮ అగి చోష్టన + సంకతు (మున్నందు వేరువిధముగ నైతము సాధించబడును.)
- ౧౪౯ క లోపే + చ.
- ౧౫౦ అగి సెన్ననగును + యశ్చ. ఉదా: - పదున - పదుండు.
- ౧౫౧ ౧౫-౨౦ 'లేదా...నగును' అనువాక్యముల ద్యాజ్యబిహ్నుముల (brackets) నమన నిల్పవలయును.
- ౧౫౨ అగి బాధ్యమానలై + (చూ. విస్తర. II. ౧౫౯ విష.)
- ౧౫౩ కి తాత్పర్యము + వైని వివరించిన బహుళత చింతామణిలాని ప్రసిద్ధార్థక 'హి' శబ్దమునకు వివరణమే యని వచించుచున్నాడు.
- ౧౫౪ ౧౩ ఏకజ్ఞములందు + ఏ ప్రకృతిపదికముల వున్నవి తాత్పర్యము.
- ౧౫౫ ౧౬-౧౭ సహావిభక్తికనాజ్ఞ కలుగును. + ఊన్ - చోటన్ మున్నగు చోటులు దుర్లభమాత్రముచోష్టన "ఇ" అనునది లాపించి సంతకమాత్రమున నట్టివి యనాపదిష్టకములనరాదు. ఆపక్షమున "కాలన్ - (కాలిచేతన్) మున్నగునవియు సహావిభక్తికములై యనవలసినప్పుడుగదా.
- ౧౫౬ ౧౬-౧౩ సంభవించెను + ఏకవచన ప్రత్యయమేది పరమైనను 'ఇ' అను సుపవిభక్తి వచ్చు శబ్దములకు 'నన్' ప్రత్యయపరకత్వమున మాత్ర మయ్యది నిమిత్తముగా రావలయు యుక్తియుక్తముకాదు. కాన 'నన్' ప్రత్యయపరకత్వమున నయ్యిదివిచ్చి లాపించునని నాచే బ్యాఖ్యచేయబడెను. మూనిపేరన్ = (విరా. ౪ ఆ. ౯౧) మూనిపేరనేత. గోరనొక్కి = (దశా. ౬ ఆ. ౧౫) గోరచేత మున్నగునవి యాపదిష్టకములై యని యంగీకరించి, 'ఊరన్' = ఊరియందు 'ఎదురన్' = ఎదురిభాగమున మున్నగునవి యనాపదిష్టకములనుట కేవలము నరంగవము కాదా?
- ౧౫౭ ౧౦ యావమేగ్గుడును + 'ఇ' అను సుపవిభక్తి నవోబలపరి యుదాహరింపనేలేదు. (ఆహా. ౨౩౦ పు. చూ.) "ఆది. ౬ ఆ. ౨౯౪. ఉద్యోగ. ౨ ఆ. ౫౯. ప్రోణ ౪ ఆ. ౨౩౩ కర్త ౨ ఆ. ౮౦. శబ్ద. ౨ ఆ. ౫౫" అను శ్లోముల గాని నన్నియ లిక్కనల మార్పు రానివి యోగములందలి 'ఇ' పర్వము నెట్లు సంపాదించదలచెనో తెలియకున్నది.

త ప్ప ప్ప ల వ ట్టి క

పుట.	పంక్తి.	తప్ప.	ఒప్పు.
౫	౧౨	అనునాల్గును	అనునయిదును
౫	౧౪	'అనుమూడును'	'అనునాల్గును'
౧౩	౬	అగుచున్నది.	అనుచున్నది.
౨౮	౧౦	అనిపరే	అనిపరే
౩౩	౧౪	సంసరా	సంసర
౪౫	౨౩	స్వతః	స్వర
౪౦	౨౪	తేవ	తేవ
౪౨	౩౦	దుంతి	ధుంతి
౪౩	౧౯	అక్షరములు ప	అక్షరములు పది
"	౨౯	అం-భా. ఆ	అం-భా. ఆ. సంజ్ఞా
౭౩	౧౨	(౩౧ II	(౩౧ I
"	౧౩	విస్త	విస్తర II
౮౧	౨౫	ఇట్లు	నూచెప్పినంతమాత్రమన
౮౬	౨	ద్రుత	ద్రుతొకటివినః
౧౦౩	౪	రములకు	రెనిగాగములులకు
"	౧౭	(విస్తర I)	(విస్తర I. II)
౧౨౧	} ౧౨	'రీయేషు'	'రీయాణి'
౧౨౨			
౧౩౨			
	౮	మనంగతముగదా	మనంగతమని కావలయు నీ
			పాశము బయలుపడలేను
౧౪౪	౬౪	౮౭	౮౮
౧౫౮	౭	మగతుఁ	బగతుఁ
౧౬౧	౧	ధర్మకవిక	ధర్మకవితె
"	౩౨	(౬౩ III వి)	(విస్తర III. ౬౩ III వి)
౧౮౫	౧౮	కఱకంటముఖాః	కఱకంటముఖాః
౧౯౦	౮	అననేల	అననేల)
౧౯౨	౧౭	మనశబ్దమునకు	'మనలను' అనుదానికి
౧౯౭	౧	యఖండ	ప్రాస
౧౯౮	౧౧	కవితెల	కవితెల
౨౦౮	౨౧	సంజేపని	కల్పతరువు
౨౧౯	౪	విస్త IV	విస్త III
౨౨౩	౪	'లోపః...నగును'	'సంధిః=పరమాపసంధి, నిత్యమే = నిత్యముగా నగును.'
"	౬	తత్సమ	శుద్ధసంస్కృత
"	౯	తత్సమా	శుద్ధసంస్కృత
"	౧౫	ప్రయోగతత్వరీ	ప్రయోగతత్వరీ
"	"	(చని+ఎన్)	(చన+ఇయ=+ఎన్)
౨౩౨	౩	యాశయ	యాశయము

పుటం	పంక్తి.	కవ్య.	వివర.
౨౫౧	౪	పీఠా	పీఠా + పీఠా
౨౫౨	౨౪	నర్మ నర్మ నర్మ	నర్మక నర్మక నర్మక
"	"	౯౫౦ పు	౨౪౨ పు ౨౫౧౪౨ మా
౨౬౩	౧౩	(౨౮ III ౨)	(౨౮ IV విష తీర్తి II విస్తరము.
౨౬౪	౨	ప్రథమానిభక్తులు	ప్రథమాంతములు
౨౬౯	౧౪	నవ్యయములు సైతము ప్రథ	నవ్యయములమీద
		మాంతములు కానపుడు వానిమీద	
౨౭౧	౧౦	ప్రథమార్థములేని యవ్యయ	నవ్యయ
౨౯౧	౨	౧౧౩	౧౧౮
౩౫౩	౨౭	పిదమలతో	పిదమలతో
౩౮౨	౨	క్రీసిక	క్రీదాదః
౪౨౬	౨౫	తత్పు	సాన్మృత
"	౨౬	(౨౯ I విష)	(౨౯ విష)
౪౫౩	౮	గకారముపై	గుకారముపై
౪౭౧	౨౬	అట్లయినచో	యమాత్పూర్వోపమే
౫౦౩	౧	భూషణకర్త	భూషణాంధీకర్త
"	౧౮	నవి	నవియ
౫౧౫	౪	సంబుద్ధేశ్య	సంబుద్ధేశ్యే
౫౨౧	౨౧	కాలురు	కాలులు
౫౪౧	౧౧	అనుచో నిండ్రజిచ్ఛట్ట	అనుచో 'నిండ్రజిత్తు' అనుకట్ట
౫౪౬	౨౪	తనీకీలు	కీకీకీలు
౫౭౩	౯	దీర్ఘమురాదవి	హ్రస్వమురాదవి
౫౮౧	౨౮	ప్రథమైకపద	బ్రథమైకపద
౫౯౨	౨౫	లింగా ౧౧౯	లింగానుకా. ౧౧౭
౬౦౨	౧	(దేవతలు)	(దేవతలు)
౬౧౬	౨౮	ఇట్టివాని	ఇట్టినకారాంతముల
౬౨౪	౪	సామంతులు	సాంతరిముల
౬౨౫	౧౪	మావాప్య	మవాప్య
౬౨౭	౨౧	సకారాంతములకు	సకారాంతనపుంసకములకు
౬౨౯	౨౫	తురాహవాడు	తురాహహవాడు
౬౩౮	౨౦	ప్రత్యాహారాంత	సమాహారాంత
౬౩౪	౭	ప్రత్య	ప్రత్య
౬౭౭	౨౮	ప్రత్యయములు దధికములే	'ప్రాతిపదిక గ్రహణే' తిట్టకీర్ణ
		యగుట చేక	స్యాన్విగ్రహణమ్' అను పరిభాష
			ననుసరించి
౬౯౭	౧౩	పర్థములను	పర్థములను
౭౦౧	౧౮	వీరకే	విరకే
౭౦౮	౮	బల్లివాదులలో	బల్లిదాద
౭౧౭	౨౨	అవేదిది	అనుదా

కవ్యము

